

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Μιχαήλ Θ. Παπαγεωργίου
Α.Μ.: 2112

**Η Προστασία του Περιβάλλοντος και η Οικονομική Ελευθερία: Από τη σύγκρουση
συμφερόντων στη Βιώσιμη Ανάπτυξη,**

Η αρχή της Εναρμονισμένης Ενσωμάτωσης στο εθνικό και ευρωπαϊκό Δημόσιο Δίκαιο.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΘΗΝΑ, 2020

Μιχαήλ Θ. Παπαγεωργίου

Η Προστασία του Περιβάλλοντος και η Οικονομική Ελευθερία: Από τη σύγκρουση συμφερόντων στη Βιώσιμη Ανάπτυξη,

Η αρχή της Εναρμονισμένης Ενσωμάτωσης στο εθνικό και ευρωπαϊκό Δημόσιο Δίκαιο.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Γλυκερία Π. Σιούτη	
ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: 1. Γλυκερία Π. Σιούτη, Καθηγήτρια Δημοσίου Δικαίου 2. Σπυρίδων Ι. Φλογαΐτης, Ομ. Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου 3. Γεώργιος Ι. Δελλής, Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου	
ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ	

Copyright ©, Μιχαήλ Θ. Παπαγεωργίου, 2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ευχαριστίες

Σ' αυτό το υπέροχο ταξίδι ανάμεσα στη βαθύτερη γνώση της νομικής επιστήμης, τον προβληματισμό για ένα συνεπέστερο με τις ίδιες τις αξίες του κράτος και την εσωτερική σκέψη για ένα καλύτερο κόσμο, υπήρξαν άνθρωποι που στάθηκαν δίπλα μου έμπρακτα, ηθικά και πνευματικά.

Η παρούσα διδακτορική διατριβή δεν θα είχε γραφτεί αν δεν μου είχε δώσει την ευκαιρία το καλοκαίρι του 2015 η επιβλέπουσα Καθηγήτρια μου, κυρία Γλυκερία Σιούτη για ένα θέμα πολυδιάστατο και άκρως γοητευτικό προς τη συνολική εξέλιξη του Δημοσίου Δικαίου. Την ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου για την ψυχική αμεσότητα, την ακαδημαϊκή εμπιστοσύνη και τον ερευνητικό προσανατολισμό που μου χάρισε, εμφυσώντας μου την κρυστάλλινη θεώρηση της για το σημαίνοντα και σύγχρονο ρόλο της βιώσιμης ανάπτυξης στην περιβαλλοντική, την κοινωνική και την οικονομική συνοχή μίας Πολιτείας, που επιβάλλεται να συγχρονίζει τον ορθολογισμό στη νομιμότητα. Νιώθω μέγιστη τιμή που είμαι ακαδημαϊκό της τέκνο.

Καθοριστικό γεγονός για όλη μου τη ζωή και την πνευματική μου διάπλαση αποτέλεσε η αποδοχή μου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Cambridge ως επισκέπτης διδακτορικός ερευνητής (“Visiting PhD Researcher/ Scholar”) και στο κολλέγιο Wolfson ως Επιστημονικός Συνεργάτης (“Visiting Research Fellow”) και ακαδημαϊκό μέλος του από το 2016 μέχρι και σήμερα. Γι' αυτή τη μοναδική εμπειρία νιώθω ευγνωμοσύνη για τον καθηγητή μου, κύριο Σπύρο Φλογαΐτη που με το εκλεκτό του κύρος, ως “Honorary Senior Fellow” του ως άνω κολεγίου, υποστήριξε προστατευτικά και αυθόρμητα την παρουσία μου στη μοναδική αυτή Ακαδημαϊκή Κοινότητα. Οι δε κατευθύνσεις του γύρω από την ενότητα του Ευρωπαϊκού Δημοσίου Δικαίου ήταν καταλυτικές για το περιεχόμενο της διατριβής μου.

Ευχαριστώ επίσης και το τρίτο ακαδημαϊκό μέλος της Τριμελούς Επιτροπής, τον καθηγητή, κύριο Γιώργο Γεραπετρίτη για την διάθεση και την προσήνεια του σε κάθε μας συνάντηση: από το γραφείο του και τα καλοκαιρινά Συνέδρια στο κολλέγιο του Wolfson προς τιμή του Καθηγητή Sir David Williams, μέχρι και στις διεργασίες της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για την Θ' Αναθεώρηση του Συντάγματος το 2019. Τον ευχαριστώ για τις διδαχές του ως προς τη συγκριτική πολιτειακή θεώρηση της αρχή της αναλογικότητας, ζήτημα που τον είχε απασχολήσει ήδη από πολύ νωρίς και σε μία περίοδο που ακόμα δεν είχε καθιερωθεί ρητά στην ελληνική συνταγματική έννομη τάξη.

Παρότι ως μέλος της Επιτροπής εντάχθηκε στο τέλος της διδακτορικής μου πορείας, το έργο του Καθηγητή Γιώργου Δελλή, γύρω από την Οικονομική Ανάλυση του Δημοσίου Δικαίου, και οι επιστημονικές του αναζητήσεις για την εκτίμηση, την αξιολόγηση και την επιδίωξη της αποτελεσματικότητας του κράτους δικαίου, με συντρόφευσαν καθ' όλη τη διάρκεια της ερευνητικής μου δοκιμασίας και της μεθοδολογικής μου σκέψης, λειτουργώντας επιβεβαιωτικά και κινητήρια. Τον ευχαριστώ εγκάρδια για τη συμμετοχή και τη διαθεσιμότητα του στην ερευνητική μου εξέλιξη, αλλά και για την ανεπιφύλακτη ώθησή του προς τις κοινές μεθοδολογικές μας προσεγγίσεις για τον εκσυγχρονισμό του Δημοσίου δικαίου, που όπως είπε και κατά την Υποστήριξη της Διατριβής μου: «δεν επιθυμούν να κόψουν τον παραδοσιακό του Γόρδιο δεσμό, αλλά επιδιώκουν να τον λύσουν, ώστε να αναδείξουν το δυναμικό του εκτόπισμα στις σύγχρονες ρυθμιστικές του απαιτήσεις».

Από τις ευχαριστίες μου δεν θα μπορούσα να παραλείψω την Επίκουρη Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής Αθηνών κ. Κατερίνα Ηλιάδου, την Καθηγήτρια της τμήματος Πολιτικής

Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Ε.Κ.Π.Α. κ. Γεωργία Γιαννακούρου και την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Πολυτεχνείου Κρήτης κ. Αίθρα Μαριά, που με τίμησαν με την παρουσία τους ως μέλη της Επιτροπής Αξιολόγησης της Διδακτορικής μου Διατριβής τον Οκτώβριο του 2020. Με το ουσιαστικό τους ενδιαφέρον, ιδιαίτερα ως προς την εφαρμοστική προοπτική της προτεινόμενης αρχής της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», μου έδωσαν την ώθηση ν' αναδείξω τη μεθοδολογική μου προσέγγιση, δίχως δογματικούς περιορισμούς για την ακαδημαϊκή μου σκέψη.

Από το Πανεπιστήμιο του Cambridge στο οποίο πέρασα το μισό περίπου χρόνο σ' αυτή την πενταετή ακαδημαϊκή μου πορεία, ξεχωριστές και ειλικρινείς ευχαριστίες θέλω να αποδώσω στους καθηγητές, κυρίους Jorge Viñuales και Kenneth Armstrong για την εγκάρδια υποδοχή τους· με την υπόδειξη βιβλιογραφικού και νομολογιακού υλικού και την εξαιρετική ευκαιρία που μου έδωσαν ως προς την προνομιακή παρακολούθηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος της Νομικής Σχολής, για δυο συναπτά έτη, στα μαθήματα του Διεθνούς Δικαίου Περιβάλλοντος, του Διεθνούς Επενδυτικού Δικαίου, του Δικαίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και του Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου. Παράλληλα, οι συνθήκες φιλοξενίας, διαμονής και προόδου μου στο Cambridge δεν θα ήταν τόσο όμορφες, αν ο Διευθυντής της Βιβλιοθήκης της Νομικής, Squire Law Library, κύριος David Wills και η Tutorial Office Manager του αγαπημένου μου Wofson College, κυρία Kim Allen, δεν ήταν τόσο γενναιόδωροι, πρόθυμοι και υποστηρικτοί, κάνοντας με να νιώθω αυτό το διεθνούς εμβέλειας Πανεπιστήμιο, δεύτερο σπίτι μου. Είμαι ευγνώμων και σε αυτούς.

Ξεχωριστές ευχαριστίες αισθάνομαι την ανάγκη να καταθέσω στον ε.τ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, κύριο Κωνσταντίνο Μενουδάκο. Τα επιστημονικά γραπτά του, η θεμελιώδης για τη νομολογία του ΣτΕ δικαστική του προσφορά και η εμπνευσμένη συλλογιστική του προσέγγιση ενίσχυσαν και ενθάρρυναν τις θέσεις μου περί της εναρμόνισης των έννομων συμφερόντων και της ασφάλειας του δικαίου. Η γνωριμία και οι πνευματικές συζητήσεις μας ήταν και είναι για εμένα βάλσαμο και κινητήρια ώθηση.

Σ' αυτόν τον άκρως προσωπικό αγώνα με αποστέρηση ελεύθερου χρόνου και με την αναζήτηση των αναζωογονητικών στιγμών να είναι πιο κρίσιμη από κάθε άλλη περίοδο, η αδελφική φιλία, ο κοινός αγώνας, οι κοινές αγωνίες και οι αμοιβαίοι στόχοι με το νέο και άριστο Διδάκτορα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου του Πανεπιστημίου του Cambridge, Φαίδωνα Βαρέση λειτούργησαν και θα λειτουργούν ως σταθερά στη ζωή μου. Τον ευχαριστώ ολόθερμα για τις ατελείωτες ώρες κοινής μας έρευνας και μελέτης αλλά και για τα χαμόγελα μας στο Cambridge, στην Αθήνα και στη Ρόδο. Ενώ η συμπαράσταση, η επίσης βαθιά και ουσιαστική φιλία και οι διεπιστημονικές μας ανησυχίες με τον επίσης νεοφώτιστο Διδάκτορα Γεωργαριολογίας του Πανεπιστημίου του Cambridge Πέτρο Χατζημπαλόγλου είναι εξίσου ξεχωριστό κέρδος και χαρά για εμένα. Εύχομαι ολόψυχα και στους δύο μία λαμπρή ακαδημαϊκή πορεία.

Υπάρχουν βέβαια και πιο προσωπικοί άνθρωποι που σου δίνουν ώθηση, δύναμη και ευτυχία. Ευχαριστώ για την ψυχική, συναισθηματική και έμπρακτη υποστήριξη το άλλο μου μισό, τη σύντροφο μου, δικηγόρο και σπουδαία επιστήμονα, Κωνσταντίνα Ζούτη. Την ευγνωμονώ που ονειρευόμαστε μαζί και ας χρειάστηκε για μεγάλα διαστήματα να είμαστε σε άλλα σημεία του ορίζοντα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Τέλος και Αρχή, Ευχαριστώ τους Γονείς μου. Σε αυτούς οφείλω ό,τι είμαι. Το θησαυρό πατέρα μου Θεόδωρο Παπαγεωργίου έγκριτο νομικό και υπερμάχιμο Δικηγόρο και τη γλυκιά μητέρα μου Παρασκευή Θεοδόση-Παπαγεωργίου, νομικό, στέλεχος της Δημόσιας Διοίκησης

και σπουδαία Μητέρα. Δεν θα ζούσα τίποτα από όλα τα παραπάνω, αν δεν ήταν αυτοί οι δύο Άνθρωποι δίπλα σε κάθε μου βήμα.

ΒΑΣΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ-ΑΡΚΤΙΚΟΛΕΞΑ

i. Ελληνικές

Α.Ε.: Ανώνυμη Εταιρεία

Α.Ε.Δ: Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο

Α.Ε.Π.: Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν

Α.Ε.Π.Ο: Απόφαση Έγκρισης Περιβαλλοντικών Ορών

Α.Κ.: Αστικός Κώδικας

Α.Π.: Άρειος Πάγος

Α.Π.Ε.: Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας

Αρθ: Άρθρο

αριθμ.: Αριθμός

Β.Δ.: Βασιλικό Διάταγμα

Β.Δ.Σ.: Βιώσιμες Δημόσιες Συμβάσεις

Βλ.: Βλέπε

Γ.Δ.Ε.: Γενικό Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Γ.Ο.Σ.Δ.: Γενικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (Γερμανίας)

Γ.Σ.Δ.Ε: Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου

Γ.Τ.Ο.: Γενετικά Τροποποιημένοι Οργανισμοί

Δ.Ε.Ε.: Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Δ.Ε.Ε: Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιρειών (περιοδικό)

Δ.Ε.Η.: Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού

Δ.Ε.Κ.: Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Δ.Ν.Τ.: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Δ.Π.Α: Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών

Δ.Σ.Α.: Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών

Δ.Σ.Θ: Δικηγορικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης

Δ.Σ.Ρ.: Δικηγορικός Σύλλογος Ρόδου

Δ.τ.Α: Δικαιώματα του Ανθρώπου (περιοδικό)

ΔιΔικ.: Διοικητική Δίκη (Περιοδικό)

Ε.Δ.Δ.Α: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Ε.Δ.Δ.Δ.: Επιθεώρηση Δημοσίου και Διοικητικού Δικαίου (περιοδικό)

Ε.Ε.: Ευρωπαϊκή Ένωση

Ε.Ε.Δ.Π.: Ελληνική Εταιρεία Δικαίου του Περιβάλλοντος
Ε.Ζ.Ε.Σ: Ευρωπαϊκή Ζώνη Ελεύθερων Συναλλαγών
Ε.Ζ.Π.: Ειδική Ζώνη Προστασίας
Ε.Κ.: Ευρωπαϊκή Κοινότητα
Ε.Κ.Π.Α.Α.: Εθνικό Κέντρο Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης
Ε.Λ.Κ.Α.Γ: Εθνικός Λογαριασμός Κοινωνικής Αλληλεγγύης Γενεών
Ε.Μ.Π.: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Ε.Ο.Κ.: Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
Ε.Ο.Π.: Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος
Ε.Ο.Χ: Ενιαίος Οικονομικός Χώρος
ε.π.: επόμενα
Ε.Π.Ε: Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων
Ε.Π.Ο.: Έγκριση Περιβαλλοντικών Όρων
Ε.Πολ.Δ: Επιθεώρηση Πολιτικής Δικονομίας (περιοδικό)
Ε.Σ.Δ.Α.: Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Ε.Σ.Κ.Δ.Ε.: Εθνικό Σχέδιο Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών
Ε.Σ.Χ.Α.Δ.Α.: Ειδικό Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης Δημοσίων Ακινήτων
Ε.ΣΧ.Α.Σ.Ε.: Ειδικό Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικών Επενδύσεων
Ε.Τ.Μ.Ε.Α.Ρ: Ειδικό Τέλος Μείωσης Εκπομπών Αερίων Ρύπων
εδ.: εδάφιο
έκδ. έκδοση
Ελ. Συν: Ελεγκτικό Συνέδριο
Ελλ.Δνη: Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό)
επιμ: επιμέλεια
Επταμ.: Επταμελής (σύνθεση Δικαστηρίου)
Εφημ.Δ.Δ.: Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (περιοδικό)
Ζ.Α.Π.Δ.: Ζώνες Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων
Ζ.Ε.Π.: Ζώνες Ειδικής Προστασίας
Ζ.Ε.Π.Ε: Ζώνη Ειδικών Περιβαλλοντικών Ενισχύσεων
Η.Π.Α: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Θ.Π.Δ.Δ.: Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαστηρίου (περιοδικό)
Ι.Μ.Δ.Α.: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
Κ.Δ.Διαδ.: Κώδικας Διοικητικής Διαδικασίας

Κ.Δ.Ε.Ο.Δ: Κέντρο Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Οικονομικού Δικαίου
Κ.Ε.Π.Π.Α: Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
κ.λπ.: και λοιπά
Κ.Υ.Α.: Κοινή Υπουργική Απόφαση
ΚΠολΔ: Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας
λ.χ.: λόγου χάρη
Μ.Π.Ε.: Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων
Ν.: Νόμος
Ν.Π.Δ.Δ.: Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
Ν.Π.Ι.Δ.: Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου
ΝΟ2: Διοξείδιο του Αζώτου
ΝοΒ: Νομικό Βήμα (περιοδικό)
Ο.Η.Ε.: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Ο.Ο.Σ.Α.: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ό.π.: όπως παραπάνω
Ο.Τ.Α.: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης
Ο.Υ.Μ.Ε.Δ.: Οργανωμένοι Υποδοχείς Μεταποιητικών Δραστηριοτήτων
Ο.ΦΥ.ΠΕ.ΚΑ: Οργανισμός Φυσικού Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής
Ολομ. ΣτΕ: Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας
Ολομ.Ελ.Συν: Ολομέλεια Ελεγκτικού Συνεδρίου
π.δ.: προεδρικό διάταγμα
Π.Δ.Σ.: Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις
Π.Ε.: Πρακτικό Επεξεργασίας
Π.Ε.Α: Πιστοποιητικό Ενεργειακής Απόδοσης
Π.Ε.Κ.: Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
Π.Ο.Α.Π.Δ.: Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων
Π.Ο.Α.Π.Δ.: Περιοχή Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων
Π.Ο.Ε.: Παγκόσμιος Οργανισμός Εργασίας
Π.Ο.Τ.Α.: Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης
Π.Ο.Υ. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας
Π.Π.Ε.Α: Προκαταρκτική Περιβαλλοντική Εκτίμηση και Αξιολόγηση
παρ.: παράγραφος

ΠερΔικ: Περιβάλλον και Δίκαιο (Περιοδικό)
Ρ.Α.Ε : Ρυθμιστική Αρχή Ενέργειας
Σ.Ε.Δ.Ε.: Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών (Ρύπων)
Σ.Ε.Κ.: Συνθήκη Ευρωπαϊκής Κοινότητας
Σ.Λ.Ε.Ε.: Συνθήκη Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Σ.Μ.Π.Ε.: Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων
Σ.Σ.Ε.: Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Σημ: Σημείωση
ΣτΕ: Συμβούλιο της Επικρατείας
Συντ: Συντάγματος
Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ.: Ταμείο Αξιοποίησης Ιδιωτικής Περιουσίας
τ.μ.: τετραγωνικά μέτρα
Τ.Χ.Σ.: Τοπικό Χωρικό Σχέδιο
ΤοΣ: Το Σύνταγμα (περιοδικό)
Υ.Α.: Υπουργική Απόφαση
Φ.Ε.Κ.: Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης
Φ.Κ.Α.: Φορείς Κοινωνικής Ασφάλισης
Φ.Π.Α.: Φόρος Προστιθέμενης Αξίας
Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
Χ.Ο.Δ.Ε.Ε.: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
CO2: Διοξείδιο του άνθρακα

ii. Ξενόγλωσσες

B.A.T.: Border Tax Adjustment
B.E.R.R: Business Enterprise and Regulatory Reform
BVerGe: Bundesverfassungsgericht
C.D.M.: Clean Development Mechanism
COM: Commission
D.C.L.G.: Department of Communities and Local Government
D.E.C.C: Department Energy and Climate Change
D.E.F.R.A: Department of Environment, Food and Rural Affairs
DNA: Deoxyribonucleic Acid (ως περιγραφή ταυτοτικού-συστατικού στοιχείου μιας έννοιας)
ECOFIN: Economic and Financial Affairs Council

E.M.A.S: ECO- Management and Audit Scheme
E.P.A.: Environmental Protection Agency
E.R.C : Emission Reduction Credits
E.U.: European Union
ETS: Emissions Trade System
G.A.T.T.: General Agreement on Tariffs and Trade
H.R.A.: Human Rights Act
I.C.J.: International Court of Justice
IEEP: Institute for European Environmental Policy
I.L.O.: International Labour Organization
IMF: International Monetary Fund
I.P.C.C.: International Plant Protection Convention
IPCC: Intergovernmental Panel Climate Change
MW: Meg Watt
MinFID: Markets in Financial Instruments Directive
N.E.P.A.: National Environment Policy Act
N.I.M.B.Y: Non In My Back Yard
N.N.P: Net National Programm
NAPs: National Allocation Plans
O.E.C.D.: Organization for Economic Cooperation and Development
REFIT: Regulatory Fitness programme
S.D.Gs: Sustainable Development Goals
S.I.A: Sustainability Impact Assessment
U.K.: United Kingdom
U.N.: United Nations
U.N.F.C.C.C: United Nations Framework Convention on Climate Change
UNCED: United Nation Conference on Environment and Development
UNESCO: United Nations Educational Scientific and Cultural Organization
W.H.O.: World Health Organization
W.T.O.: World Trade Organization
WWF: World Wildlife Founds

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	18
DOCTORAL THESIS SUMMARY.....	19
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α	
Σύνταγμα, Νόμος, Μεθοδολογία, Πραγματικότητα, και Συγκριτικές Αναφορές για την προστασία του περιβάλλοντος.	24
Ενότητα 1	
α. Η Συνταγματική κατοχύρωση της Προστασίας του Περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη. Ερμηνεία και Περιεχόμενο.	24
β. Το διακύβευμα. Ανάγκες, Στόχοι και Έννοιες.	42
γ. Η εκσυγχρονιστική πρόκληση του δυναμικού Συνταγματισμού και του Δικαίου της Συμπεριφοράς. Οι έννομες συνέπειες και συνέργειες της Αρμονίας και του Ορθολογισμού στις απαιτήσεις της Αποτελεσματικότητας.	43
δ. Το δικαίωμα στην «Προστασία» του Περιβάλλοντος.	50
ε. Η Τριτενέργεια του Περιβαλλοντικού Δικαιώματος.	56
Ενότητα 2	
α. Η Βασική κοινή περιβαλλοντική νομοθεσία στην ελληνική έννομη τάξη.	57
β. Πραγματολογικές περιστάσεις: Δημοσιονομική κρίση και Περιβαλλοντική Προστασία.	62
Ενότητα 3	
Ιδιαίτερες συγκριτικές αναφορές.	71
α. Ηνωμένο Βασίλειο. Ο δρόμος προς την επανοριοθέτηση του αγγλοσαξονικού συνταγματισμού με αφορμή το περιβάλλον και την ανάπτυξη.	72
β. “Brexit”- Η Περιβαλλοντική διάσταση.	75
γ. Η.Π.Α.. Οι επιφυλάξεις προς τον ομοσπονδιακό παρεμβατισμό και οι στρεβλώσεις του παραδοσιακού φιλελευθερισμού στη δίκαιη εξισορρόπηση των έννομων συμφερόντων.	81
δ. Κίνα. Ο στρατηγικός παράγοντας στη παγκόσμια βιώσιμη ανάπτυξη. Από θύτης και θύμα, «σωτήρας» του βιώσιμου διεθνή ανταγωνισμού.	84
ε. Γαλλία. Η ιδιαιτερότητα του Περιβαλλοντικού Χάρτη ως συνταγματικής αξίας κείμενο και ο Γαλλικός Περιβαλλοντικός Συνταγματισμός.	87
στ. Γερμανία. Θεσμικές Εγγυήσεις, κρατικός παρεμβατισμός και συντρέχουσες-παράλληλες αρμοδιότητες. Η Επικουρικότητα ως κεντρική βάση της πολιτειακής διακυβέρνησης.	91
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β	
Οι δομικές αποδόσεις του σύνθετου ευρωπαϊκού συνταγματισμού για την προστασία του περιβάλλοντος. Συναρτήσεις, διαστάσεις και επιδιώξεις.	93

Ενότητα 1

α. Ευρωπαϊκή Ένωση και Προστασία του Περιβάλλοντος. Εισαγωγικό πρόταγμα.	93
β. Ιστορικό πλαίσιο.	94

Ενότητα 2

Η θεμελιώδης λειτουργία, ο ρόλος και η εφαρμογή της οργανωτικής αρχής της Ενσωμάτωσης.	111
---	-----

Ενότητα 3

Η λειτουργική διάσταση της Προστασίας του Περιβάλλοντος με προσδιοριστική αναφορά τη Βιώσιμη Ανάπτυξη κατά την κατοχύρωση της στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.	117
---	-----

Ενότητα 4

α. Η Δυναμική Νομολογιακή Ερμηνεία της Ε.Σ.Δ.Α. ως τρίτος Πυλώνας του ενιαίου ευρωπαϊκού συνταγματισμού: Η περιβαλλοντική προστασία από περιθώριο εκτίμησης του κράτους σε ερμηνευτική παράμετρο των ατομικών δικαιωμάτων.	123
β. Κατευθυντήριες Νομολογιακές Αποδόσεις. Κατοχυρωμένα Ανθρώπινα Δικαιώματα και δημοκρατικά Περιθώρια Εκτίμησης σε δίκαιη ισορροπία για την προστασία του περιβάλλοντος.	127
γ. Αποδόσεις της προστασίας της περιουσίας (άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου) σε συνάρτηση με την περιβαλλοντική παρέμβαση. Η διάσταση της δημόσιας ωφέλειας.	139
δ. Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. και η χρήση πυρηνικής ενέργειας.	144
ε. Συμπεράσματα «εσδαϊκού» κεκτημένου.	146

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Περιβαλλοντικές Αρχές: Η κανονιστική τους ερμηνεία και η ρυθμιστική τους ενότητα στον εφαρμοσμένο ευρωπαϊκό συνταγματισμό.	147
--	------------

Ενότητα 1

Περί Αρχών: Από την διαπλαστική δεσμευτικότητα στην δυναμική ερμηνεία του δικαίου. Ο αξιακός θετικισμός της περιβαλλοντικής προστασίας εντός της Πολιτειακής Οργάνωσης.	147
--	-----

Ενότητα 2

Η αρχή της Πρόληψης.	151
---------------------------	-----

Ενότητα 3

Η αρχή της Προφύλαξης.	159
-----------------------------	-----

Ενότητα 4

Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει».	172
β. Η στροφή της Ε.Ε. προς την Δημοσίου δικαίου «περιβαλλοντική ευθύνη».	181
γ. Ατομική και Συλλογική Ευθύνη από τη διλημματική σύγκριση στην αποτελεσματικά αιτιώδη έννομη επαγωγή.	185

Ενότητα 5

Η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή τους.188

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Οι σύγχρονοι διοικητικοί «Μηχανισμοί και Εργαλεία» εφαρμοσμένης ενσωμάτωσης και εναρμονισμένου συγκερασμού της κρατικής νομιμότητας και της τεχνοκρατικής αποτελεσματικότητας στο πλαίσιο περιβαλλοντικής προστασίας, υπό την προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης.190

Ενότητα 1

α. Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων: Μελέτες και Στρατηγικός Σχεδιασμός.191
β. Ορισμός- Ιστορικό νομοθετικής διαδρομής για την «Ε.Π.Ε.».192
γ. Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων: Απαιτήσεις και τάσεις.195
δ. Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων.210
ε. Ειδικότερες Νομολογιακές Προσεγγίσεις από το ΣτΕ στο Δ.Ε.Ε..215
στ. Στοιχεία της Διασυννοριακής Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων.220
ζ. Στρατηγικές Επενδύσεις και Περιβάλλον στην Ελλάδα.222

Ενότητα 2

α. Η Περιβαλλοντική Φορολογία ως κατευθυντήριο μοχλός Ανάπτυξης και Νομιμοποίησης.229
β. Οι Περιβαλλοντικές και οι Αναπτυξιακές Προοπτικές των δημοσιονομικών επιβαρύνσεων και οι βασικές διακρίσεις τους.234
γ. Οικονομική κρίση και δημοσιονομικές πολιτικές: Η άτακτη υπαναχώρηση του περιβαλλοντικής ανάπτυξης και η προβληματική ανακολουθία του Πράσινου Ταμείου.....239
δ. Η δογματική των «Πιγκουβιανών» Φόρων και η Προοπτική του «πράσινου» Νεοκεϋνσιανισμού στην αναζήτηση του κοινωνικού οφέλους.241
ε. Η θεωρία του «Διπλού Μερίσματος», η ενσωμάτωση του περιβάλλοντος ως αμοιβαιότητα στη δημοσιονομική προσαρμογή. Συνέργειες, Συνέπειες και Αποτελεσματικότητα στο περιβαλλοντικό φορολογικό δίκαιο.251
στ. Ενωσιακή Περιβαλλοντική Φορολογία: Βιώσιμα αναπτυξιακή αναγκαιότητα ή “terra aliena” για το ευρωπαϊκό κεκτημένο. Τα όρια του φορολογικού παρεμβατισμού στην Ε.Ε..254

Ενότητα 3

α. Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων.261
β. Η εξέλιξη της εναρμονισμένης ενωσιακής διοικητικής διακυβέρνησης με αφορμή το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών.265
γ. Οι Ενωσιακές εξαιρέσεις και οι διασυννοριακές ανισορροπίες της ανταγωνιστικότητας. Τάσεις του νομολογιακού εξορθολογισμού στα διακυβερνητικά περιθώρια εκτίμησης της Ε.Ε. και των Κρατών-μελών.276
δ. Καταχρηστικές Εφαρμογές - Σύστημα “Carousel” και οι «κερκόπορτες» της Ευρωπαϊκής Φοροδιαφυγής με «δούρειο ίππο» το Σ.Ε.Δ.Ε..284
ε. Η προτεινόμενη φορολογική λύση της «Αντίστροφης Χρέωσης» για την ενωσιακή και την εθνική εξισορρόπηση της ευθύνης στο Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων...287

στ. Οι θεμελιώδεις περιβαλλοντικές και οικονομικές στρεβλώσεις μεταξύ των «Συστημάτων Εμπορίας Ρύπων».	288
ζ. Συμπερασματικές αρνητικές εκτιμήσεις για την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού “E.T.S.”.	292

Ενότητα 4

α. Πράσινες και Βιώσιμες Δημόσιες Συμβάσεις: Η έννοια, ο ορισμός, η ουσιώδης λειτουργία και οι μεθοδευμένες συνέργειες των εμπλεκόμενων «παραγωγικών» αρχών του δικαίου.	296
β. Πρακτικά στοιχεία και εφαρμοστικές βάσεις των Πράσινων Δημόσιων Συμβάσεων.	298
γ. Είδη διαγωνιστικής διαδικασίας και η επίδραση τους στις «Π.Δ.Σ.».	306
δ. Οι περιβαλλοντικές απαιτήσεις στις εκσυγχρονιστικές τάσεις των Ενωσιακών Οδηγιών για τις Δημόσιες Συμβάσεις.	307
ε. Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις και οι νομολογιακοί ελιγμοί του Δ.Ε.Ε. στις ισορροπίες του κράτους δικαίου.	310
στ. Ο Προσυμβατικός έλεγχος νομιμότητας των δημοσίων συμβάσεων στην ελληνική έννομη τάξη και η ουσιαστική απαίτηση για την προστασία του περιβάλλοντος.	316

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

Οικονομική Ανάπτυξη και Ελευθερίες. Η συνάφεια με το Δημόσιο Συμφέρον και η οριοθέτηση του ρυθμιστικού παρεμβατισμού.	319
---	------------

Ενότητα 1

Ευρωπαϊκή Ένωση, Ανταγωνισμός και Περιβάλλον.	319
--	-----

Ενότητα 2

α. Οι Οικονομικές Πτυχές του Περιβάλλοντος και η εισδοχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης.	325
β. Πρακτικές Εξελίξεις για την οικονομική απόδοση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο.	327

Ενότητα 3

α. Από την Οικονομική Ελευθερία ως δικαίωμα του ατόμου, στο δημόσιο συμφέρον της Οικονομικής Ανάπτυξης του κράτους. Διαδικασίες συνοχής και ενσωμάτωσης.	332
β. Διαστάσεις του Δημοσίου Συμφέροντος.	339
γ. Κρατικός παρεμβατισμός και νομιμοποιημένο Δημόσιο Συμφέρον. Βιωσιμότητα και Αναλογικότητα οι ρήτρες της αποτελεσματικότητας του.	342

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ

Αρχή της Αναλογικότητας, η «δικαιορθολογική» πορεία προς την εναρμονισμένη ενσωμάτωση: Η αμφίδρομη αντανάκλαση του σύγχρονου δημοσίου συμφέροντος στα μεικτά δικαιώματα και το λειτουργικό “Alter Ego” της εφαρμοσμένης βιώσιμης ανάπτυξης.	344
---	------------

Ενότητα 1

Αρχή της Αναλογικότητας. Από την σύγκρουση συμφερόντων και την οριοθέτηση των περιορισμών, στο θεσμικό προσδιορισμό μίας κανονιστικής αποτελεσματικότητας.344

Ενότητα 2

α. Ανάλυση των Κριτηρίων και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις της Αρχής. Η θεσμική νομιμότητα και η λειτουργική πραγματικότητα των κανονιστικών εφαρμογών της αναλογικότητας.348

β. Η αντιπαραβολή της Αμερικάνικης Προσέγγισης. Ρυθμιστική Ισορροπία: από την «αξιολογική προσποίηση» στην «αποδοτική συστηματοποίηση» της αναλογικότητας.373

Ενότητα 3

Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Αναλογικότητα.381

Ενότητα 4

α. Η αναλογικότητα στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βάση συγκλίσεων, ισορροπίας, εναρμόνισης και αποτελεσματικότητας.385

β. Οι ρυθμιστικές κατευθύνσεις του Δ.Ε.Ε. για τον έλεγχο της αναλογικότητας.389

Ενότητα 5

Οι εκτιμήσεις της αναλογικότητας στη σχέση «Οικονομικών» και «Μη Οικονομικών Συμφερόντων» στην ευρωπαϊκό κράτος δικαίου: Το Εναρμονιστικό Ενωσιακό Κεκτημένο και οι Θεμιτές Εθνικές Παρεμβάσεις κατά την επίδραση της προστασίας του περιβάλλοντος στις δικαιοκρατικές ισορροπίες της ενιαίας αγοράς, μέσω της Νομολογίας του Δ.Ε.Ε..392

Ενότητα 6

Η αναλογικότητα στον Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε ως ρυθμιστικός μηχανισμός βελτιστοποιήσεων και εναρμονιστικής ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου. Το επαγωγικό “case study” της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης.409

Ενότητα 7

Η Αναλογικότητα στο Ε.Δ.Δ.Α. Η «Δίκαιη Ισορροπία» ανάμεσα στον πυρήνα του δικαιώματος και στο σύννομο περιθώριο εκτίμησης του κράτους δικαίου. «Δικαιωματοκρατία», Δημόσιο συμφέρον και Δημοκρατική ταυτότητα.414

Ενότητα 8

α. Η ελληνική αντίληψη της αναλογικότητας: Από αμήχανη αφηρημένη εφαρμογή σε εγγυητική σταθερά και συνταγματικός κανόνας. Η «εξισορροπιστική αποσυμφόρηση» του δημοσίου συμφέροντος.421

β. Η εφαρμογή της αναλογικότητας στα πολιτικά δικαστήρια ως στοιχείο εξελικτικής ενίσχυσης της συνταγματικής της κανονιστικότητας στη σύγκρουση συμφερόντων.429

Ενότητα 9

Η αρχή της αναλογικότητας στις εκτιμήσεις και στην απόδειξη της «περιβαλλοντικής» νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας.434

Ενότητα 10

α. Η Μεθοδολογία «Κόστους- Οφέλους» ως ευρύτερος και διακριτός μηχανισμός στην αναζήτηση και την αιτιώδη συνάφεια της κοινωνικής απόδοσης.	444
β. Σύντομη Αναδρομή προέλευσης και οι Σύγχρονες θεσμικές τάσεις της ανάλυσης «Κόστους – Οφέλους». Από την αμερικάνικη νοοτροπία στην ευρωπαϊκή ευελιξία του δημοσίου δικαίου.	447
γ. Η θεσμική εφαρμογή της Προφύλαξης ως αντιστάθμισμα της επαπειλούμενης διακινδύνευσης και προσδιοριστική αρχή στον κοινωνικοδικαϊκό προσανατολισμό των ρυθμιστικών εκτιμήσεων του «Κόστους- Οφέλους».	453

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ

Βιώσιμη Ανάπτυξη:

Η σύγχρονη Ενσωμάτωση Συμφερόντων και η συγχρονισμένη Εναρμόνιση Δικαιωμάτων. Κεκτημένα, Αξιώσεις και Προοπτικές.....	456
--	------------

Ενότητα 1

Ιστορική Βάση, Σύγχρονες Κατευθύνσεις και Προβληματικές.	457
---	-----

Ενότητα 2

Ερμηνευτικές αποδόσεις και αποκλίσεις της «Ισχυρής και της Αδύναμης» Βιωσιμότητας.	464
---	-----

Ενότητα 3

Διαγενεακή ισότητα και βιώσιμη ανάπτυξη. Το ανθρωπιστικό δικαίωμα-αντανάκλαση του Κοινού Δημοσίου Συμφέροντος.	472
---	-----

Ενότητα 4

Η Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Συνθηκών και του Χάρτη ως θεμελιώδης δικαιοπολιτειακός προορισμός της Ένωσης.	478
---	-----

Ενότητα 5

α. Η Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας: Ερμηνευτικές Διακυμάνσεις- Ιστορικές Περίοδοι.	482
β. Οι μεθοδολογικές αναζητήσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας για την βιώσιμη ανάπτυξη και ο επιδιωκόμενος σκοπός του δημοσίου συμφέροντος.	493
γ. Η ιδιαίτερη πρακτική απόδοση της αρχής της «Φέρουσας Ικανότητας», ως η νομολογιακή διάσταση των ισορροπιών της βιωσιμότητας.	497

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η

Επίλογος και Συμπεράσματα.

Δογματικά Κεκτημένα, Κανονιστικές Ρυθμίσεις και Βέλτιστες Εφαρμογές για τις αναγκαίες θεσμικές συνέργειες.	501
--	------------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	(i)
--------------------------------------	------------

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο σύγχρονο κράτος δικαίου ο *συνταγματισμός είναι πολυεπίπεδος* και δυναμικός, ιδιαίτερα για την *πολιτειακή διακυβέρνηση των κοινών στόχων*, των δημοκρατικών κοινωνικών αναγκών αλλά και των υπερνομοθετικά κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το εγγυητικό και συνεργατικό για τα παραπάνω, δημόσιο συμφέρον εκσυγχρονιστικά και συγκεκριμενοποιημένα διαφωτίζεται και διαπνέεται από τις κανονιστικές προδιαγραφές και τους ρυθμιστικούς όρους της *Βιώσιμης Ανάπτυξης*. Οι έννομες αξιώσεις για την *προστασία του περιβάλλοντος* σε συνάρτηση με τις σύννομες προϋποθέσεις της *οικονομικής πρωτοβουλίας* συναθροίζουν κεκτημένα δικαιώματα, οριοθετημένες ελευθερίες και θεσμικές εγγυήσεις που αλληλενεργούν για τη συντεταγμένη βιωσιμότητα τους. Σε όλες αυτές τις *συνέργειες*, η *ενοποιητική «δικαιοπαραγωγική» γέφυρα της αρχής της αναλογικότητας* με άξονα την ασφάλεια και την αποτελεσματικότητα του δικαίου, προσπερνά τις συγκρουσιακές σταθμίσεις ή τους μετριαστικούς συμβιβασμούς και προτάσσει, συστηματικά και βελτιστοποιητικά, έννομες συγκλίσεις προς τον ενιαίο και κοινά ολιστικό στόχο, ως κομβικό λειτουργικό κριτήριο εντός της *προτεινόμενης μεθοδολογίας της αρχής της «Εναρμονισμένης Ενσωμάτωσης»*, διεκδικώντας τον νομικό ορθολογισμό και τη συνεπή αιτιολογία στις ρυθμιστικές εκτιμήσεις της οικείας Δημόσιας Απόφασης και της Δικαστικής Κρίσης, μακριά από αυθαίρετους και αλυσιτελείς «εξωδικαιικούς» ακτιβισμούς. Η θετική επιταγή προς τη βιωσιμότητα της Περιβαλλοντικής ασφάλειας και ευφορίας, με *Κοινωνικό όφελος και παραγωγικά ισόρροπη Οικονομική ευημερία*, συντείνει εν τέλει στη *Βιωσιμότητα της ίδιας της Πολιτείας*. Η διαύγεια του νομικού ορθολογισμού και η κανονιστική ευκρίνεια των δικαικών αρχών έχουν το δυναμικό εκτόπισμα ν' αναγεννήσουν συνολικά τη οργανωτική θέση και τη λειτουργική διαδραστικότητα του δημοσίου δικαίου σε σχέση με την πραγματικότητα. Αποβλέποντας στην κατ' ουσία δημοκρατική και στην κατ' απαίτηση -των σημερινών προκλήσεων- τεχνοκρατική διακυβέρνηση, με άξονα την υποστήριξη ενός ισοδύναμα κοινωνικού και φιλελεύθερου κράτους δικαίου, ανάμεσα στον *«προληπτικό προστατευτισμό»* και τον *«αναβαθμιστικό δικαιωματισμό»*. Άλλωστε, οι πιέσεις της ίδιας της πραγματικότητας επιβάλλουν τη συντονισμένη διαχείριση των δημόσιων σκοπών ως κοινών αναγκών, πιο αλληλέγγυα και πιο διάφανα από πότε, για τη μετάβαση της Πολιτείας από το *«δίκαιο της σκοπιμότητας»* στη *«σκοπιμότητα του δικαίου»*, ώστε το κράτος δικαίου να αξιώσει ένα πιο *Δίκαιο Κράτος*.

DOCTORAL THESIS SUMMARY

In the modern rule of law, *constitutionalism is multi-tiered and dynamic, especially with regard to the state governance of common objectives, democratic social needs and supra-legality of human rights*. The collaborative and guaranteed public interest for all the above, is enlightened and governed by the regulatory provisions and the *normative standards of sustainable development*. Legal claims for the *protection of the environment* in conjunction with the legal conditions of *financial initiative* accumulate acquired rights (*droits acquis*), demarcated freedoms and institutional guarantees that interact in favor of their coordinated sustainability. In all these *synergies*, the “*consolidating legal- productive bridge*” of the *principle of proportionality*, founded on the safety and effectiveness of the law, transcends weighted conflicts or mitigating compromises and puts forward, systematically and with the aim to optimize, legal convergences towards the unified and common holistic objective, as the major functional criterion within the *suggested methodology of the principle of “harmonized integration”*, claiming legal rationale and consistent justification of the regulatory estimations of the Decision issued by the competent Public Administration and Court of Justice, far from arbitrary and pointless “out-of-law” activisms. The positive impetus to the sustainability of Environmental Security and Euphoria, with *Social Benefit* and *Productively Balanced Economic Prosperity*, ultimately contributes to the *Sustainability of the State* itself. The lucidity of the legal rationale and the regulatory clarity of legal principles have the potential to lead to regenerate the overall organizational position and functional interaction of public law in relation to reality. The aim pursued is an essentially democratic and technocratic governance imposed by contemporary challenges, based on the support of an equally social and liberal rule of law, between the “*preventive protectionism*” and the “*upgrading right-ism*”. Besides, the pressure exerted by reality itself imposes a coordinated management of public objectives as common needs, in a more solidary and transparent way than ever before, so that the State may move from the “law of expediency” to the «*expediency of the law*», and that the Rule (“the State”) of Law may claim a *Fairer State*.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

“Sustainability is another word for justice, for what is just is sustainable, and what is unjust is not.” M. Fox

Η παρούσα διδακτορική διατριβή πραγματεύεται τις κανονιστικές διαδικασίες και τις θεσμικές συνέργειες ανάμεσα: στους όρους της προστασίας του περιβάλλοντος, στην οριοθέτηση της οικονομικής ελευθερίας και στον προσδιορισμό του κοινωνικού οφέλους. Κεντρικός ερευνητικός στόχος αναδεικνύεται η «κεντρομόλος» διαρθρωτική επενέργεια της βιώσιμης ανάπτυξης στο σύγχρονο δημόσιο δίκαιο, ως η διελκυστίδα θεμελιωδών «δικαιοαξιακών» κεκτημένων που αποζητούν στο σύστημα και στην ενότητα της έννομης τάξης ισχυρές εξισορροπήσεις, μέσω της συγκρότησης τελολογικά δυναμικών «ρυθμιστικών εναρμονίσεων» μεταξύ των οικείων αλληλενεργών δικαιωμάτων, έννομων συμφερόντων, ελευθεριών, πολιτειακών επιδιώξεων και κοινωνικών αναγκών. Βασικό παραγωγικό πλαίσιο σε αυτή την προσέγγιση αποτελεί η συνεκτική ανάλυση των ενοποιητικών και συνδετικών κεκτημένων του «ζωντανού και εφαρμοσμένου» συνταγματισμού και η αντίστοιχη εκτίμηση του ερμηνευτικού δικαιοδοτικού ελέγχου. Ενός σταθεροποιητικού αλλά συνάμα οριοθετημένα δυναμικού συνταγματισμού, που αναπτύσσεται πολυεπίπεδα στο κράτος δικαίου για τη διαμόρφωση ρυθμιστικών προδιαγραφών και ορθολογικών προτύπων στην συνεξέλιξη και τον συγχρονισμό: της δικαιοκρατικής, της τεχνοκρατικής και της δημοκρατικής δημόσιας διακυβέρνησης σε συνάφεια με τις κοινωνικο-οικονομικές προκλήσεις και πιέσεις της πραγματικότητας. Διεκδικώντας την αποτελεσματική και εύνομη νομιμότητα στην κοινωνική και φιλελεύθερη Πολιτεία του 21^ο αιώνα ως προς το ασφαλές, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον διαβίωσης και ανάπτυξης για την κοινωνία των πολιτών και την οικονομία της αγοράς.

Το πρώτο κεφάλαιο, θέτει ως εφалτήριο για την υποστήριξη της ως άνω συνολικής συλλογιστικής προσέγγισης, τη συνταγματική ερμηνεία της προστασίας του περιβάλλοντος ως πολυδιάστατο δικαίωμα και πολύπλευρο δημόσιο συμφέρον. Προβάλλεται δε, η λειτουργική σημασία του περιβαλλοντικού συνταγματισμού και της οικονομικά «αποδοτικής» περιβαλλοντικής διακυβέρνησης για την καθιέρωση των «όρων και των συνθηκών» της νομιμότητας. Εντός ενός συστηματικού πλαισίου θετικισμού που με κανονιστική σαφήνεια συνθέτει την ερμηνευτική μεθοδολογία της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» για την γόνιμη αλληλεπίδραση και συμπόρευση πολυδιάστατων έννομων συμφερόντων και αγαθών, «περιβαλλοντικής και παραγωγικής» σημασίας, σ' ένα σύγχρονο και περισσότερο συνεργατικό κράτος δικαίου, με σκοπό τη διαφύλαξη του νομικού του ορθολογισμού αλλά και της αξιακής του συνέπειας. Μάλιστα, ακόμα πιο περιπτωσιολογικά για την εξέλιξη της ελληνικής έννομης τάξης, υπογραμμίζεται η σημασία της ασφάλειας του δικαίου στα νομολογιακά αντανακλαστικά του Συμβουλίου της Επικρατείας, όπου παρά τις αγκυλώσεις της άτακτης συμπεριφοράς του κοινού νομοθέτη και της διοικητικής πρακτικής, υποδεικνύει διαχρονικά αλλά και κατά τη διάρκεια της δημοσιονομικής κρίσης «εγγυητικά στοιχεία»: «λελογισμένης προσαρμογής» και «συντεταγμένης αποσυμφόρησης» ως προς τους κρισιμότερους πραγματιστικούς κραδασμούς. Παράλληλα, η συγκριτική μνεία σε καιρία ταυτοτικά συστατικά του περιβαλλοντικού προστάγματος από το συνταγματικό δίκαιο και τις διακυβερνητικές παραδόσεις κρατών με διαφοροποιημένο δικαιοπολιτικό υπόβαθρο αλλά με σημαίνουσα επίδραση στον παγκόσμιο νομικό πολιτισμό, σκιαγραφεί πτυχές της έντασης και της έκτασης του πολιτειακού παρεμβατισμού στην διαμόρφωση ομοιογενών κανόνων διαβίωσης για ένα υγιές και ασφαλές

περιβάλλον, παρακινώντας τη διάπλαση κοινών προτύπων μίας ισόρροπης παραγωγικής ανταγωνιστικότητας μεταξύ των κρατών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζεται η προστασία του περιβάλλοντος ως ιδιαίτερα αποφασιστικό και εξελισσόμενο πεδίο δράσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μέσα από την αναλυτική επεξεργασία των καταστατικών περιβαλλοντικών δεσμεύσεων, καταδεικνύεται ως μία θεμελιώδης και κινητήρια ρυθμιστική παράμετρος ευρύτερης δικαιοκρατικής βιωσιμότητας της ενωσιακής πολιτειακής εξέλιξης και σύνθεσης. Με την «κανονιστικοποίηση» και τη «διαδικαστικοποίηση» της από το πρωτογενές στο δευτερογενές ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο, η προστασία του περιβάλλοντος ακτινοβολεί ως έννομο αγαθό και συμφέρον αναπλάθοντας τη «συμπεριφορά» και τους «κανόνες» νομιμότητας των κρατών-μελών. Προωθητικός αρωγός σ' αυτές τις «δικαιοπαραγωγικές» διεργασίες στέκονται οι νομολογιακές κατευθύνσεις και αποδόσεις του Δ.Ε.Ε.. Ενώ και το Ε.Δ.Δ.Α. ως προς τη δυναμική διαπλαστική εισδοχή της Ε.Σ.Δ.Α. στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις εμφανίζεται καταλυτικά για μία ακόμα πιο ολοκληρωμένη και πλουραλιστική σύνθεση της συνταγματικής σύστασης του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου, ανάμεσα στα νομιμοποιημένα περιθώρια εκτίμησης των επιτακτικών αναγκών και των κοινωνικο-οικονομικών επιδιώξεων της Πολιτείας, τις επακόλουθες παραγωγικές ελευθερίες και τον δικαιωματισμό της κοινωνίας των πολιτών.

Στο τρίτο κεφάλαιο, στοχευμένα αποδίδεται ακόμα πιο λεπτομερώς η κανονιστική δυναμική των καταρχήν περιβαλλοντικών αλλά και κατ' επέκταση αναπτυξιακών ερμηνευτικών αρχών, κατά την διάχυση τους από την ενωσιακή έννομη τάξη στο εθνικό δίκαιο, ενισχύοντας τα σχεδιαστικά, τα εφαρμοστικά και τα ελεγκτικά κριτήρια του αξιακού θετικισμού στην εγκαθίδρυση του ενιαίου διακυβερνητικού οικοδομήματος για την συντονισμένη αντιμετώπιση και τη διαχείριση των κοινών και των ιδιαίτερων περιβαλλοντικών και κοινωνικο-οικονομικών προκλήσεων, υπό τη σκέπη κοινών «ρυθμιστικών φίλτρων». Η ανασκόπηση του εν λόγω συμπαγώς δομημένου προστατευτικού πλαισίου σε υψηλού επιπέδου πρότυπα και στόχους για το περιβάλλον και την παραγωγική διαδικασία της βιώσιμης ανάπτυξης, τίθενται ως ο διαπλαστικός και οργανωτικός προθάλαμος για το *τέταρτο κεφάλαιο*.

Σε αυτό επιδιώκεται η θεσμική αποκρυστάλλωση και η λειτουργική εμπέδωση των αντιπροσωπευτικότερων διοικητικών μηχανισμών για τις αναπτυξιακές δράσεις και τις περιβαλλοντικές παρεμβάσεις, με άξονα τον «συνεργειακό» συγκερασμό της πολιτειακής νομιμότητας με την τεχνοκρατική νομιμοποίηση. Πιο συγκεκριμένα: α) Το ρυθμιστικό εκτόπισμα της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων για κάθε αναπτυξιακή πρωτοβουλία και παραγωγική δραστηριότητα, με προεκτάσεις στη γενικότερη κατάρτιση και διαμόρφωση των κανόνων δικαίου μίας χρηστής και καλής διακυβέρνησης για την ανάδειξη της σύγχρονης και της «συγχρονισμένης» αιτιολογίας κάθε δημόσιας απόφασης με επιστημονικό βάθος και δημοκρατική διαφάνεια. β) Η μεταρρυθμιστική προσδοκία της αναδιανεμητικής, ουδέτερης και «αντικειμενικοποιημένης» Περιβαλλοντικής Φορολογίας, που εγκολώνει πρακτικές εσωτερικεύσεων και βελτιστοποιήσεων με δικαιοπλαστικό σημείο αναφοράς το κοινωνικό όφελος και με κύριο ερέθισμα τις εννοιολογικά προοδευτικές μακροοικονομικές αναλύσεις των νεοκενσιανών και των πιγκουβιανών εκτιμήσεων επί της παραγωγικής βιωσιμότητας. γ) Το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων, υπό το κυρίαρχο πρίσμα της αυτορρύθμισης και της σχηματοποίησης μίας παράλληλης «περιβαλλοντικής αγοράς» με την –σημαντικά στρεβλωτική– οικονομικοποίηση των περιβαλλοντικών αγαθών για την αναμόχλευση των κεφαλαιακών πόρων, με αφορμή την μετάβαση προς την πράσινη ανταγωνιστικότητα. δ) Και η κινητήρια-πριμοδοτική διάχυση των Πράσινων Δημόσιων

Συμβάσεων, με την συναλλακτική/ συμμετοχική παρουσία του κράτους στη προώθηση ενός καινοτόμου ανταγωνιστικού αναπτυξιακού πλαισίου στον προσανατολισμό της αγοράς, επιλέγονται και καταγράφονται ως τα κομβικότερα έννομα «πλαίσια –γέφυρες» για την αρμονική σύζευξη της περιβαλλοντικής και της αναπτυξιακής βιωσιμότητας σε μία αέναη εκσυγχρονιστική βάση των οικείων δημόσιων πολιτικών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, διαφαίνεται με αντίστροφο τρόπο, από τους όρους και τις απαιτήσεις της οικονομικής ανάπτυξης και της ελεύθερης παραγωγικής δραστηριότητας, το οριοθετικό πλέγμα του προστατευόμενου περιβάλλοντος, ως παράμετρος εγγύησης αλλά και περιορισμών των κοινωνικών συμφερόντων στους κανόνες της οικονομίας, εκθέτοντας τις δογματικές διαφορές μεταξύ των αμερικάνικων τάσεων του ανοιχτού φιλελευθερισμού και του διακριτικού ευρωπαϊκού πατερναλισμού, ιδίως για την διασφάλιση των «μη οικονομικών» πολιτειακών εγγυήσεων. Προδιαγράφεται λοιπόν ο προσανατολισμός του «ρυθμιστικού παρεμβατισμού» για την συνάφεια και τον εννοιολογικό προσδιορισμό του δημοσίου συμφέροντος. Μεταφέροντας στην οικονομική προοπτική και πραγματικότητα, την περιβαλλοντική μέριμνα και κοινωνική πρόοδο ως αδιαπραγμάτευτες «πληρωματικές» συνιστώσες στις απαιτήσεις και στον προγραμματισμό του κράτους δικαίου. Υποδεικνύοντας συνεπώς, με αυτόν τον νομιμοποιητικό τρόπο, τη συσπείρωση του γύρω από τις ολιστικές διαδικασίες της βιώσιμης ανάπτυξης.

Στο έκτο κεφάλαιο, αποκωδικοποιούνται εκτενώς και συγκεντρωτικά, οι όψεις της αρχής της αναλογικότητας, του κατεξοχήν δηλαδή συνδεδετικού κρίκου όλων των παραπάνω. Αποτυπώνεται η «δικαιορθολογική» πορεία του δημοσίου συμφέροντος στις αντανάκλασεις του ειδικά σε σχέση με τα «μεικτά» δικαιώματα, όπου και το ίδιο διεκδικεί και υπεραμύνεται, όπως της περιβαλλοντικής προστασίας και της οικονομικής ανάπτυξης. Η τελολογική διάρθρωση της αναλογικότητας στο «δικαιοπαραγωγικό» σύστημα του κράτους δικαίου, παρότι έχει τις ρίζες της στη συγκρουσιακή και οντολογικά ιεραρχική στάθμιση συμφερόντων, διήλθε στον συμβιβαστικό μετριασμό των περιορισμών και των παρεμβάσεων και πλέον συντείνει σε εκτιμήσεις αμφίδρομα εναρμονισμένων και κοινά βελτιστοποιητικών συγκλίσεων επί των έννομων αγαθών. Ως ο σηματοδοτικότερος κοινός τόπος στην παγκόσμια συνταγματική θεωρία για τον δημόσιο παρεμβατισμό και την συστηματική έκφραση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μία ζωντανή έννομη τάξη, κατ' ουσία διαρρυθμίζει τη διακριτότητα των λειτουργιών/εξουσιών του κράτους, την επιτακτικά εκνομικευμένη συμπεριφορά μίας δημοκρατικής πολιτείας, αλλά και την αναγκαία ισορροπία του κράτους δικαίου εντός του πολυεπίπεδου υπερεθνικού διακυβερνητισμού, ενεργοποιώντας ισχυρές προϋποθέσεις ρεαλιστικής αλλά και αξιοκρατικής απόδειξης και απόδοσης των συναφών δράσεων, αποφάσεων και επιλογών, ιδιαίτερα σε έννομες αξιώσεις επί κοινών συμφερόντων και επιτακτικών αναγκών, που δοκιμάζουν την εμβέλεια και τις αντοχές της κοινωνικής δικαιοσύνης και της Πολιτειακής αλληλεγγύης. Επ' αυτών, εξετάζονται στα αντίστοιχα συγκριτικά δικαιοδοτικά επίπεδα, οι νομολογιακές αποδόσεις: των «σταθμίσεων», του «κόστους- οφέλους», της «πρακτικής εναρμόνισης», της «δίκαιης ισορροπίας», της «θεσμικής εφαρμογής», της «λογικής εξισορρόπησης», του «εύλογου μέτρου», της «συνεκτίμησης» και εν τέλει της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», ώστε να διαφωτιστούν οι διακυμάνσεις και οι διαφοροποιήσεις στις απαιτήσεις της νομιμότητας και του έννομου αποτελέσματος από τις κρίσεις της Πολιτείας γενικότερα, καθώς και το ρόλο που αυτή κατά τεκμήριο διαλαμβάνει για την απόδειξη, την απόδοση και τον έλεγχο της Αξιολόγησης των Ρυθμιστικών Επιπτώσεων στις δημόσιες εκτιμήσεις μεταξύ θεμιτού προστατευτισμού και ανορθόδοξου παρεμβατισμού. Πρόκληση που παραμένει επιφυλακτικά αλυσιτελής στην

ελληνική έννομη τάξη, ειδικά στο δικαιικό πεδίο των δημόσιων επιλογών και αντιδράσεων με περιβαλλοντική, κοινωνική και αναπτυξιακή αναφορά, παρά την συνετή ωριμότητα της εξέλιξης του ακυρωτικού ελέγχου.

Στο έκτο κεφάλαιο, προτάσσεται η οργανωτική διαστασιολόγηση και η λειτουργική εμβάθυνση στο «τρισυπόστατο» της βιώσιμης ανάπτυξης, με στόχο την μεθοδολογική της συνάρτηση από τα συντεταγμένα κριτήρια της θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης». Η βιώσιμη ανάπτυξη εργαλειοποιείται, κεφαλαιοποιείται, εντατικοποιείται και επί της ουσίας αποκωδικοποιείται κανονιστικά, από αφηρημένη έννοια και διακηρυκτικός αυτοσκοπός, σε «δικαιοπολιτειακό» μέσο επιδίωξης των σύγχρονων επιταγών· από τις εφαρμογές της «κλιματικής δικαιοσύνης» μέχρι και τις αποδόσεις της κοινωνικής και της διαγενεακής αλληλεγγύης στο λειτουργικό και οργανωτικό τρίπτυχο: της περιβαλλοντικής ασφάλειας και διαβίωσης, της οικονομικής σταθερότητας και προόδου και της κοινωνικής ισότητας και ευημερίας. Με μεταρρυθμιστικό μάλιστα βάρος την θεσμική εμβέλεια της «πράσινης βιωσιμότητας της ανάπτυξης», πέρα από τις αναχρονιστικές και αμιγώς οικονομικοκεντρικές τάσεις του παρελθόντος, και με πηγαία δικαιοκρατική, τεχνοκρατική και δημοκρατική κατεύθυνση τη διεθνοποίηση των «κοινών αλλά και διαφοροποιημένων αναγκών», από συνυπεύθυνα κράτη που δρουν στη λογική του “think globally, act locally”. Με την “ex ante” διαδικαστική αποσαφήνιση των κανονιστικών επιδιώξεων της, η βιώσιμη ανάπτυξη καθίσταται ένα αυτοτελές και ολοκληρωμένο πλαίσιο «ανθεκτικότητας» και αποδεικτού ελέγχου εκπλήρωσης των συστατικών της. Δίχως να αλλοιώνονται οι δικλείδες ασφαλείας και τα όρια του δικαιικού της βάρους και χωρίς ουσιαστικά να ταλανίζονται τα κανονιστικά “standards” που τη διέπουν, ως προς το «πόσο» υπολογίζεται επιστημονικά και «τι» ορίζεται διακυβερνητικά ως «βιώσιμη ανάπτυξη». Αλλά παρά μόνο εκτιμώντας το «πώς» ικανοποιούνται κατά τη σχεδιαστική και εφαρμοστική διακυβέρνηση οι προδιαγραφές της, άκρως εγγυητικά για τη θεσμική θέση του δικαίου στη διαρρύθμιση και την επαγωγή των δεδομένων της πραγματικότητας σε αυτό. Αποτίμηση που με διαυγή «δικαιοπολιτειακή» βάση διαπνέει και το οικείο πλαίσιο του δικαστικού ελέγχου, σε επίρρωση των θεμελιωδών όρων και των αντικειμενικών στόχων ενός κράτους δικαίου, που διαβλέπει στην βέλτιστη έκφραση των έννομων αγαθών και την βέλτιστα σύννομη αναπροσαρμογή της πραγματικότητας.

Σήμερα η πρόσφορη και η εναρμονισμένη αναγκαιότητα της βιώσιμης ανάπτυξης, όπως θα τεκμηριωθεί παρακάτω, είναι ο σπουδαιότερος προσανατολισμός του κράτους δικαίου για τον προσδιορισμό του Δίκαιου Κράτους και για την αποτελεσματική βιωσιμότητα της Πολιτείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Σύνταγμα, Νόμος, Μεθοδολογία, Πραγματικότητα και Συγκριτικές Αναφορές για την προστασία του περιβάλλοντος.

Ενότητα 1

α. Η Συνταγματική κατοχύρωση της Προστασίας του Περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη. Ερμηνεία και Περιεχόμενο.

Οι ισχύουσες συνταγματικές διατάξεις του άρθρου 24 για την προστασία του περιβάλλοντος απολαμβάνουν έναν εκτεταμένο χαρακτήρα ευθείας κανονιστικής επιταγής¹ και διάχυτης επικλησιμότητας ίσως εντονότερα και συχνότερα από κάθε άλλη συνταγματική διάταξη. Πέρα από τις πρωτοβουλίες του κοινού νομοθέτη και τις δράσεις της δημόσιας διοίκησης εντοπίζονται αποφασιστικά και στο δικαστικό έλεγχο νομιμότητας κάθε είδους και μορφής διοικητικών πράξεων, παραλείψεων,² παραβιάσεων και καταστρατηγήσεων της δημόσιας διοίκησης, αλλά και στον ακυρωτικό έλεγχο συνταγματικότητας νομοθετημάτων και υπουργικών αποφάσεων ενώπιον του Ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου της Χώρας, του Συμβουλίου της Επικρατείας³ και των άλλων καθ' ύλην αρμόδιων, ανά περίπτωση, δικαιοδοτικών οργάνων, χωρίς την ανάγκη περαιτέρω νομότυπων επαγωγών για την ενεργοποίηση των σχετικών εγγυητικών υποχρεώσεων του κράτους δικαίου. Η ελληνική συνταγματική έννομη τάξη στοιχειοθετεί δε, ένα πολυδιάστατο ατομικό και συλλογικό δικαίωμα για την προστασία του περιβάλλοντος,⁴ επίσης δίχως την εκτελεστική του εξάρτηση από τον οποιοδήποτε ειδικό τυπικό νόμο.⁵ Η αξιοσημείωτη κανονιστική πυκνότητα των εν λόγω συνταγματικών προβλέψεων καταδεικνύεται ερμηνευτικά και μέσω του διαδραστικού τους

¹Σε παγιωμένο εναρμονιστικό συνδυασμό με τις αντίστοιχες ενωσιακές δεσμεύσεις βλ. Κ. Μενουδάκος, Ο Εθνικός Δικαιοδοτικός Έλεγχος, Νόμος και Φύση, 2009, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/11826.

²Γ. Σιούτη, Εγχειρίδιο δικαίου Περιβάλλοντος, 3^η έκδ., Σάκκουλας, 2018, 25-29 και Γ. Παπαδημητρίου, Το Περιβαλλοντικό Σύνταγμα, Περιεχόμενο, Λειτουργία, Νόμος και Φύση, Τεύχος 2, διαθέσιμο και στο: nomosphysis.org.gr/7006, 1994, 376 επ..

³Το σύνολο των κατά παραπομπή αποφάσεων των ελληνικών δικαστηρίων, ΣτΕ, ΑΠ, ΕλΣυν κλπ, στη παρούσα διατριβή έχει αντληθεί από τις ηλεκτρονικές συνδρομητικές Τράπεζες Νομικών Πληροφοριών «ΝΟΜΟΣ» και «ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ» Δ.Σ.Α.. Οι αποφάσεις του Δ.Ε.Ε. και Γ.Ε.Δ. προέρχονται από τον επίσημο διαδικτυακό ιστότοπο των Δικαστηρίων της Ε.Ε.: «curia.europa.eu/juris/recherche.jsf» και οι αποφάσεις του Ε.Δ.Δ.Α. από τον επίσημο διαδικτυακό ιστότοπο του ομώνυμου Δικαστηρίου: «hudoc.echr.coe.int».

⁴ΣτΕ 3953/1995, σε Νόμος και Φύση, Τεύχος 2, 1996, 467. Η προστασία του περιβάλλοντος όπως τονίζεται και από τον Γ. Παπαδημητρίου, επιδρά σε «επάλληλες κανονιστικές συνταγματικές ζώνες». Ειδικότερα, ιδίως ως ατομική αξίωση-δικαίωμα αποτελεί ιδιαίτερη πτυχή και της προστασίας της υγείας, που αναπτύσσεται βέβαια και ως ιδιαίτερη παράλληλη «θεσμική εγγύηση» στο άρθρο 21 παρ. 3 του Συντ.. Η συνταγματική διάσταση της περιβαλλοντικής προστασίας συνδέεται επίσης συνταγματικά και εννοιολογικά: α) με τον λειτουργικό πυρήνα της αξιοπρέπειας/αξίας του ανθρώπου του άρθρου 2 παρ. 1. β) με το άρθρο 5 παρ. 1 και 5 περί προστασίας της προσωπικότητας του ατόμου, εντός των έννομων κοινωνικο-οικονομικών αλληλεπιδράσεων, γ) με τις διατάξεις του άρθρου 106 παρ. 1 περί οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, ως πτυχή -παράμετρος του γενικού δημοσίου συμφέροντος προς την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, δ) με το άρθρο 101 παρ. 4, ως ειδικότερη παράμετρος των «ιδιαίτερων συνθηκών» επί των κανονιστικών δράσεων για την ανάπτυξη ευάλωτων νησιωτικών και ορεινών περιοχών, ε) με το άρθρο 17 παρ. 1 και 2 του Συντ. επί των περιορισμών της ιδιοκτησίας και την αιτιολόγηση-υποστήριξη της δημόσιας ωφέλειας στις παρεμβάσεις της Πολιτείας, στ) με το άρθρο 117 για την επιπλέον στοχευμένη δασική προστασία. Επισημαίνεται πως ευρύτερα ρυθμιστικά ως εγγενής αξία στη θεμελιώδη λειτουργική διάσταση του δημοσίου δικαίου, η σημασία ενός «προστατευόμενου περιβάλλοντος», υπεισέρχεται και διασφαλίζεται στην έννομη τάξη από την ορθολογική συστηματική και τελολογική αποκωδικοποίηση των αρχών του κοινωνικού κράτους δικαίου του άρθρου 25 παρ. 1-4 του Συντ., συνδιαμορφώνοντας τελικώς το δικαίωμα της προστασίας του περιβάλλοντος, ως «μεικτό» δικαίωμα-αντανάκλαση και του «κοινού δημοσίου συμφέροντος» εντασσόμενο ισοδύναμα και στις τρεις τυπικά δογματικές κατηγορίες δικαιωμάτων, ως ατομικό, κοινωνικό και πολιτικό. (βλ. Ι. Karakostas/A. Karampatzos, Greek and European Environmental Law, Bruylant, 2008, 72-74.)

⁵Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 33.

εναρμονισμού, αφενός με τις αντίστοιχες ενωσιακές πρωτογενείς, «ουσία» συνταγματικές ρυθμίσεις, σε ένα ισχυρό πλέγμα ενιαίου συνταγματισμού, που γεννά και το αντίστοιχα κατευθυντήριο δευτερογενές ευρωπαϊκό δίκαιο περιβάλλοντος,⁶ αλλά και αφετέρου μέσα από την παραγωγική ενσωμάτωση των διεθνών δεσμεύσεων της χώρας στην εθνική έννομη τάξη, σχηματοποιώντας λειτουργικά την γόνιμη αλληλεπίδραση της πολυεπίπεδης⁷ διακυβερνησιμότητας των οικείων έννομων αξιώσεων.

Ως «ακρογωνιαίος λίθος»⁸ αυτής της σύγχρονης και αναπόφευκτα επιβεβλημένης συνταγματικής ρύθμισης, με τρόπο δυναμικό και οργανωτικό, και σε ορισμένα σημεία ακόμα και, διαδικαστικά σχολαστικό, οι σχετικές κείμενες διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος προάγουν και διασφαλίζουν, την αλληλένδετη προστασία ενός πλαισίου δικαιωμάτων στον πυρήνα του δημοσίου συμφέροντος⁹. Σειρά από σύνθετες αξιώσεις εμπλέκονται καταστατικά με τέτοιο τρόπο, ώστε να συνεκτιμούν και να συνδιαμορφώνουν νομιμοποιητικά τις ανάγκες, τις συνέργειες, τις επιδιώξεις και τις δυνατότητες γενικότερα του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος προτάσσοντας δε και ειδικότερες όψεις, όπως του αμιγώς δασικού,¹⁰ του οικιστικού, του πολεοδομικού¹¹ και του χωροταξικού πεδίου.¹² ανέκαθεν υπό την εγγενή, ισόρροπα εναρμονισμένη ρήτρα της «αειφορίας», που εισήχθη ύστερα από την νομολογική της καταρχάς καθιέρωση,¹³ και ρητά στο συνταγματικό θετικισμό με την αναθεώρηση του 2001.¹⁴

⁶Γενικά για τη θεσμική διάσταση-βάση του Ευρωπαϊκού Δικαίου Περιβάλλοντος βλ. Γ. Δελλής, Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος-Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στη κοινοτική έννομη τάξη, Α.Ν. Σάκκουλας, 1998.

⁷Α. Μάνεσης, Το Σύνταγμα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, σε Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, Ακαδημία Αθηνών, 1993, 458.

⁸Ι. Καρακώστας, Η προστασία του περιβάλλοντος αδιαπραγμάτετο νομικό και κοινωνικό κεκτημένο, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/10808, 2007.

⁹Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, 3^η έκδ., Σάκκουλας, 2008, 33. Σημ.: Έχει βέβαια υποστηριχθεί από αξιοσέβαστο μέρος της θεωρίας πως η προστασία του περιβάλλοντος δεν επιδέχεται, εν πολλοίς, συνδυαστικές προσδιοριστικές εναρμονίσεις και εξισορροπιστικές σταθμίσεις, με οποιοδήποτε άλλο έννομο αγαθό, με εξαίρεση «την αξία του ανθρώπου με την οποία είναι ισότιμη», θέτοντας ωστόσο μία αξιακή θεσμικά και πρακτικά αδιέξοδη και αμφίβολη νομική ιεράρχηση. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής, γίνεται πράγματι θεμιτά δεκτό ότι και η αντίστοιχη περιβαλλοντική νομοθεσία αποτελεί «κεκτημένο» που επιδέχεται αποκλειστικά «προφανή βελτίωση» (απόλυτο κεκτημένο) (βλ. Ι. Καρακώστας, ό.π. (8)).

¹⁰Ν. Αλιβιζάτος, Η συνταγματική προστασία των δασών και δασικών εκτάσεων, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1988, 1581 επ., και Κ. Χιώλος, Η συνταγματική προστασία των δασών και δασικών εκτάσεων, Αρμ., Δ.Σ.Θ., 2008, 1621 επ..

¹¹Σημ.: Με το ίδιο σκεπτικό των «περιβαλλοντικών κεκτημένων», κατά πάγια νομολογία, ο καθορισμός των «προσηκουσών χρήσεων γης» πρέπει να γίνεται κατά τρόπο ορθολογικό, σύμφωνα με πολεοδομικά κριτήρια και χάριν του δημοσίου συμφέροντος της προστατευόμενης οικιστικής ανάπτυξης. Κατ' εξαίρεση, επιτρέπεται να θεσπίζονται με «Γ.Π.Σ.» και ειδικότερες πολεοδομικές ρυθμίσεις, εφόσον αυτές τεκμηριώνονται και στοιχειοθετούνται με ειδική αιτιολογία, ανταποκρινόμενες στις ανάγκες και τις λειτουργίες της πραγματικότητας (βλ. ΣτΕ 56/2018).

¹²Χ. Ντουχάνης, Άρθρο 24 Χωροταξία, σε: Φ. Σπυρόπουλος/Ξ. Κοντιάδης/Χ. Ανθόπουλος/Γ. Γεραπετρίτης (επιμ.), Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 670.

¹³Γ. Σιούτη, Η προστασία της φύσης στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 1205 επ..

¹⁴Σημ.: Το μέχρι τότε ερμηνευτικά και εφαρμοστικά ικανοποιητικό προστατευτικό νομικό πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος, αρχικά είχε δημιουργήσει ενδοιασμούς και επιφύλαξη στο Συμβούλιο της Επικρατείας για την αναγκαιότητα της εν λόγω συνταγματικής αναθεώρησης. Σύμφωνα με το υπ' αριθμ. 4/2001 Πρακτικό της Ολομέλειας του ΣτΕ, κατά πλειοψηφία, υποστηρίχθηκαν πως οι τότε διατάξεις προστάτευαν επαρκώς το Περιβάλλον, δίχως να αποκλείεται και η στάθμιση του με άλλα έννομα αγαθά. Ενώ οποιαδήποτε αναθεώρησή του, με αμφίσημα συμβιβαστική ή ακόμα πιο γενικευμένη ορολογία εκτιμόταν πως θα δημιουργούσε επιπλέον λειτουργικά προβλήματα. Ωστόσο, το τελικό αναθεωρημένο κείμενο διέφερε από το αμφισβητούμενο σχέδιο που είχε προταθεί, προάγοντας εν τέλει και μάλιστα ένα αναβαθμισμένο τρόπο, τόσο το ατομικό και συλλογικό δικαίωμα δικαίωμα, όσο και τις συνθήκες βιωσιμότητας των περιβαλλοντικών πόρων εν ευρεία έννοια. (βλ. Κ. Μενουδάκος, Η αναθεώρηση του Συντάγματος και η βιώσιμη ανάπτυξη, σε: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.), Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του, Πρακτικά Ημερίδας, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 32).

Αξίζει μάλιστα να καταστεί ξεκάθαρο, πως η εν λόγω κομβική ρυθμιστικά προσθήκη της «βιωσιμότητας», υπήρξε περισσότερο επιβεβαιωτική,¹⁵ για την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης,¹⁶ με βάση την πρωτόστερη νομολογιακή της εγκαθίδρυση, την επιστημονική της συνειδητοποίηση και τη διεθνή της αναγνώριση.¹⁷ Η σκόπιμη επιλογή και η χρήση του όρου «αειφορία»¹⁸ αντί του, κατά άρθρο 28 παρ. 1, διεθνώς παραδεγμένου «κανόνα-έννοιας», της

¹⁵Σημ.: Η συνταγματική αναθεώρηση του 2001 χαρακτηρίστηκε από την Καθηγήτρια Γ. Σιούτη με emphaticό τρόπο ως ο «θρίαμβος της νομολογίας του ΣτΕ», ώστε να αποδοθεί η «νομοθεσμική» εξέλιξη της συνταγματικής πραγματικότητας. Καθώς ενσωμάτωσε στο άρθρο 24 το σύνολο των ήδη κεκτημένων κυρίαρχων νομολογιακά περιβαλλοντικών αρχών. (βλ. Γ. Σιούτη, Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα μετά την αναθεώρηση του 2001, σε: Ξ. Κοντιάδης (επιμ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, ΔτΑ, Τεύχος Α', Σάκκουλας, 2001, 454).

¹⁶Αναλυτικές θέσεις υπέρ της εννοιολογικής αμοιβαίας ισορροπίας της περιβαλλοντικής-κοινωνικής-οικονομικής βιωσιμότητας (αειφορίας) σε καθηγητή Γ. Δελλή, ό.π. (6), 34, και μεταξύ πολλών άλλων και: Α. Ράντος, Δικαιοσύνη και Ανάπτυξη: Αντίθεση ή εναρμόνιση, σε: Σύνταγμα εν εξέλιξη, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη, Σάκκουλας, 2019, 25-27, που υπερασπίζεται τη νομιμότητα της ανάπτυξης αποκλειστικά μέσα από τη βιωσιμότητά της, ως νομολογιακό κεκτημένο σε ενιαία συστηματική εφαρμογή και ενσωμάτωση με το Δίκαιο των Συνθηκών της Ε.Ε., το οποίο και ακολουθεί αναμφισβήτητα η ελληνική συνταγματική εξέλιξη και στον προσανατολισμό αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, τόσο σε περιόδους οικονομικής κρίσης, όσο και σε περιόδους επιδίωξης της κοινωνικής ευημερίας συνολικότερα. Βλ. επίσης Α. Παπαπετρόπουλος, Η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης στη νομολογία του ΣτΕ, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 1174: Με σαφήνεια υποστηρίζει ότι, η συνταγματικά κατοχυρωμένη στο δεύτερο εδάφιο του άρθρου 24 παρ. 1 του αναθεωρημένου Συντάγματος του 2001 αρχή της αειφορίας θα πρέπει να θεωρείται ταυτόσημη με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης. Σημαντική προς αυτή τη κατεύθυνση είναι και η ερμηνευτική ανάλυση των εσωτερικών σταθμίσεων της αρχής, και από την καθηγήτρια Θ. Αντωνίου, Η στάθμιση ως μέθοδος ερμηνείας στη νομολογία του ΣτΕ της Επικρατείας. Μερικές σκέψεις με αφορμή τις 3478/2000 και 613/2002 Αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 972.

¹⁷Σημ.:Κύριος κατευθυντήριος θεσμικός πρωταγωνιστής της τεχνοκρατικής, πολιτικής και έννομης, διεθνώς αναγνωρισθείσας αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης είναι ο ίδιος ο Ο.Η.Ε. και οι διακρατικές συναιέσεις που επιδιώκει, ακριβώς για την άρση των συγκρουσιακών συμφερόντων και των ανταγωνιστικών αντιλήψεων, υπό τη σκέπη και το κύρος των διεθνών του Συμβάσεων, επιδιώκοντας τη μορφοποίηση κοινών συμφερόντων μεταξύ των κρατών της Γης, όπως θα παρουσιαστεί και παρακάτω. Βλ. J. Verschuuren, The Role of Sustainable Development and the Associated Principles of Environmental Law and Governance in the Anthropocene, σε: L.J. Kotzé (επιμ.), Environmental Law and Governance for the Anthropocene, Hart Publishing, 2017, 3-13, Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (2), 375-397. Χαρακτηριστική είναι η δυναμική κανονιστική απορρόφηση της βιώσιμης ανάπτυξης, μέσω της μεθοδολογικής συνταγματικής ερμηνείας της νομολογίας του ΣτΕ (ενιαίος εσωτερικός συνταγματισμός) αλλά και της συμπερίληψής της, ως ευρωπαϊκός και διεθνοποιημένος κοινός στόχος, που εγκολπώνεται στην έννομη τάξη και μέσω των διατάξεων του άρθρου 28 (ενιαίος εξωτερικός συνταγματισμός), συνθέτοντας μάλιστα ένα νέο «δικαίωμα» και δη διαγενεακό αλλά και ένα σύγχρονο δημόσιο κοινό συμφέρον- διαπολιτειακή εγγύηση.

¹⁸Βλ. Περιβαλλοντικοκεντρικό χαρακτήρα της αειφορίας στην καθηγήτρια Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 46 και 57-58, όπου παρουσιάζεται κυρίως ως αμιγώς βιωσιμότητα-αειφορία των Οικοσυστημάτων). Στη Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 161-166, διατυπώνεται ευκρινώς η ρυθμιστική προτίμηση προς τη ερμηνευτικά συστηματική εισδοχή της βιώσιμης ανάπτυξης, με την προστασία του περιβάλλοντος και την προστασία της οικονομικής ανάπτυξης να εκφράζονται ως έννομοι παράμετροι «η μία ως προϋπόθεση της άλλης», σε συνάφεια με τις διεθνείς δεσμεύσεις, τις ευρωπαϊκές κατευθύνσεις και τη νομολογιακή καθιερωθείσα πραγματικότητα. Η μερικότερη και αποκλειστική «αειφορία των οικοσυστημάτων» όπως ορθά και σταθερά, επισημαίνει η καθηγήτρια Γ. Σιούτη είναι νοηματικά ανακόλουθη, τόσο με τις ενωσιακές και διεθνείς δεσμεύσεις, όσο και με την εξέλιξη της συνολικότερης νομολογίας του ΣτΕ, αλλά φυσικά και με την εναρμονιστική ενότητα του Συντάγματος. Ίδια θέση και σε Κ. Μενουδάκος, Αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος. Μία οπισθοδρομική πρόταση, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/10709, 2007, όπου και τάσσεται υπέρ των ισόρροπων σταθμίσεων μεταξύ περιβαλλοντικού αγαθού και οικονομικής προοπτικής εντός της έννομης τάξης, υπό το εναρμονιστικό πρίσμα της βιώσιμης ανάπτυξης. Βλ. και αντίστοιχες θέσεις σε: Α. Τάχος, Η περιφρόνηση του Συντάγματος. Η περίπτωση της μη προστασίας του περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/8564, 1998, 286 επ., (με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης να χαρακτηρίζεται ως «συνολική γενική αρχή του δικαίου» με βάση και τη σχετική νομολογία), Μ. Δεκλερής, Το Δίκαιο της Βιώσιμης Ανάπτυξης, Γενικές Αρχές, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, 297-364 (περί των εννοιολογικών και συστηματικών βάσεων της βιωσιμότητας με εκτενείς νομολογιακές υποδείξεις του ΣτΕ), Γ. Κρεμλής, Η ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο περιβάλλοντος, Το κοινοτικό κεκτημένο, Νόμος και Φύση, 1998, 553-568, διαθέσιμο και στο: www.nomosphysis.org.gr/8751, Γ. Σιούτη, Βιώσιμη ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος, σε: Μ. Σκούρτος/Κ. Σοφούλης (επιμ.), Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην

«βιώσιμης ανάπτυξης» αποτυπώνει, εκ πρώτης όψεως, κατά εθνική ιδιαιτερότητα, λακωνικά τον αμφιλεγόμενο και μονοδιάστατα οικοκεντρικό¹⁹ προσανατολισμό αυτής της περιβαλλοντικά συντεταγμένης προστασίας-μέριμνας.²⁰ Ωστόσο, οι «συνθήκες και οι συνέργειες» της βιωσιμότητας, ως θεμελιώδες προσδιοριστικό σημείο της συνολικότερης συνταγματικής αναφοράς, σε καμία περίπτωση, όσο και αν το επιζητούν οι αμιγώς οικοκεντρικές προσεγγίσεις, μέσω της στενής ερμηνευτικής θέσης υπέρ της μονοδιάστατης και αποκλειστικής «αιφορίας των οικοσυστημάτων», δεν δύνανται, κατά το νομικό συνταγματικό εξορθολογισμό, να αποκοπούν από την αναγκαία ερμηνευτική συνδυαστική ενότητα του Καταστατικού Χάρτη.²¹ Απορρίπτοντας όμως ταυτόχρονα, και την αντίστροφη αμιγώς οικονομικοκεντρική, επίσης μονομερή και παρελκυστική θεώρηση, επί της «υποκατάστατης» βιωσιμότητας του συνολικού φυσικού και ανθρωπογενούς κεφαλαίου,²² με παραπλήσια αδιέξοδες έννομες στρεβλώσεις και πολιτικοοικονομικές παρερμηνείες.²³ Συνεπώς, το δομικό σύνολο των «συντεταγμένων» διατάξεων του άρθρου, συνομολογεί την εσωτερικευση της βιώσιμης ανάπτυξης στο προστατευόμενο περιβάλλον, είτε ως παγιωμένος αυτοτελής λειτουργικός σκοπός, ρυθμιστική αξίωση και έννομο αγαθό, είτε ως μέσο διαδικαστικής²⁴ και ενιαίας ικανοποίησης ενός συνόλου

Ελλάδα, Τυπόθητω/Δάρδανος, 2005, 75 επ., Μ. Χαϊνταρλής, Αειφορία, αειφόρος ανάπτυξη και δίκαιο, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, 520 επ., D. Pieters, Social Security and Sustainable Development, σε του ιδίου (επιμ.), Social Protection of the Next Generation in Europe, Kluwer Law International Series, 1998, 73 επ..

¹⁹Α. Παπακωνσταντίνου, Σύνταγμα και Προστασία Περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/10907, 2007, Γ. Δεληγιάννης, Ζητήματα σχετικά με την αναθεώρηση του Συντάγματος, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, 1037, Γ. Σιούτη, Αναθεώρηση και προστασία του περιβάλλοντος, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 466, Ι. Καράκωστας, Απειλούμενη συνταγματική παραβίαση του περιβαλλοντικού κεκτημένου. Το άρθρο 24 μη αναθεωρητέα διάταξη του Συντάγματος, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 464, Σ. Ρίζος, Η περιπέτεια του άρθρου 24 του Συντάγματος και η ευθύνη των κρατικών εξουσιών, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2001, 417, Ξ. Κοντιάδης, Συνταγματική αναθεώρηση και προστασία του περιβάλλοντος. Κριτική αποτίμηση του εγχειρήματος οριοθέτησης του δικαστικού ακτιβισμού μέσω της αναθεώρησης του άρθρου 24 του Συντάγματος, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2001, 427.

²⁰Κατά τον καθηγητή Ι. Καράκωστα, όπως προαναφέρθηκε, η ιεραρχική, υπέρ του περιβάλλοντος, ερμηνεία και εκτίμηση της συνταγματικής διάταξης του άρθρου 24, ως «περιβαλλοντικό κεκτημένο», είναι ανεπίδεκτη νομοθετικής στάθμισης με οποιοδήποτε άλλο έννομο αγαθό -πλην της αξίας του ανθρώπου με την οποία είναι ισότιμη- και επιδεκτική μόνον προφανούς βελτίωσης, τόσο σε επίπεδο συνταγματικής όσο και κοινής νομοθετικής μεταρρύθμισης ως «απόλυτο έννομο αγαθό», βλ. Ι. Καράκωστας, ό.π. (8).

²¹Σημ.: Η θέση ότι η αρχή της αειφορίας και η βιώσιμη ανάπτυξη είναι ταυτόσημες έννοιες κυριάρχησε στην συζήτηση της Αναθεωρητικής Βουλής. Ανταποκρίνεται μάλιστα επιβεβαιωτικά και στην τότε σχεδόν δεκαετή νομολογιακή κρίση επί του δυναμικού ακυρωτικού ελέγχου του ΣτΕ, βλ. Πρακτικά Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής, 2001, 4608 επ. και Κ. Μενουδάκος, Προστασία του Περιβάλλοντος στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο, Η συμβολή του ΣτΕ, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/7017, 1997. Βλ. και ΟλομΣτΕ 1468/2004 και 613/2002, Παρατηρήσεις-Σχόλιασμός Α. Παπακωνσταντίνου, ΕΔΔΔ, Π. Μεντζελόπουλος, 2002, 57: Αναγνωρίζεται η γραμματική διαφοροποίηση της αειφορίας, αλλά γίνεται αποδεκτή συστηματική εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης, μέσα από συνδυασμό συνταγματικών διατάξεων, κανόνων και αρχών.

²²Σημ.: Στην ελληνική έννομη τάξη αποδίδεται και ως «διαρκής ανάπτυξη» με στοιχειά συνεκτικότητας και ισόρροπης σταθερότητας στο διηνεκές του χωροχρόνου με αλληλένδετο σεβασμό στο περιβαλλοντικό αγαθό βλ. αναλυτικά σε Χ. Αθανασοπούλου, Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος: Σύγχρονες Τάσεις της Θεωρίας και της Νομολογίας στην Ελληνική και την Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη, Νόμος και Φύση, nomosphysis.org.gr/11327, 2008.

²³Κ. Μενουδάκος, ό.π. (21), 9. Με την αρχή της αναλογικότητας να αναδύεται ως η λειτουργική βάση της διαδικαστικής τεκμηρίωσης των «προϋποθετικών» όρων της βιώσιμης ανάπτυξης βλ. και Γ. Δελλής, Από το Καρνάγιο της Πύλου στο Ορυχείο της Κασσιάνδρας. Η «Βιώσιμη Ανάπτυξη», μεταξύ δικαιοπλασίας του Δικαστή και μυθοπλασίας της θεωρίας, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 1061, Ε. Βενιζέλος, Το αναθεωρητικό κεκτημένο, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 182, Γ. Σιούτη, ό.π. (19), 466, Ι. Καράκωστας, ό.π. (19), 464, Α. Σηφάκης, Η αναγκαιότητα της αναθεώρησης του άρθρου 24 του Συντάγματος, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 586, Ν. Αλιβιζάτος, Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός και η θολή συνταγματική αναθεώρηση, Πόλις, 2001, 211 και Σ. Ρίζος, ό.π. (19), 417.

²⁴Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 25.

κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και πολιτειακών δεσμεύσεων.²⁵ Η συγκεκριμένη αντισταθμιστική και ανταποδοτική εισδοχή της βιώσιμης ανάπτυξης γίνεται περισσότερο ευκρινής, αν αμφίδρομα των περιβαλλοντικών όρων συνυπολογιστεί πως υφίστανται παράλληλα, εύλογα ισοδύναμοι «περιορισμοί-προσδιορισμοί» επί του γενικού-δημοσίου συμφέροντος (στον εννοιολογικό πυρήνα του οποίου αδιαμφισβήτητα εντάσσεται και το περιβαλλοντικό διακύβευμα) και στην ισοσκελισμένη ισχύουσα διάταξη της οικονομικής ανάπτυξης του άρθρου 106 παρ. 1 του Συντάγματος με φιλελεύθερο αλλά συνάμα και κοινωνικό χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, συντίθεται ένας αλληλένδετος, εξίσου εγγενής και αλληλοεξαρτώμενος, συνεργατικός και τελολογικός έννομος κομπορισμός, για την εξαγωγή και τη διάπλαση αυτής της κατ' αποκλειστικότητα και κατ' αναγκαιότητα νόμιμης κοινής και συγκλίνουσας συνιστώσας, επί της ισόρροπης και αμοιβαίας περιβαλλοντικής, οικονομικής και κοινωνικής βιωσιμότητας.

Η μακροσκελής θεμελίωση στην ουσία μίας «περιβαλλοντικής ανάπτυξης» και ενός «αναπτυξιακού περιβάλλοντος» στο σύνολο του άρθρου 24 Συντάγματος προκαλεί ως «ρυθμιστικό σύστημα», έννομες και θεσμικές «συνέργειες» διαμορφώνοντας την δυναμική εμβέλεια και των υπόλοιπων συνταγματικών (λειτουργικότατων κανονιστικά) περιβαλλοντικών αρχών για τον προσανατολισμό της πρόληψης και καταστολής στην υιοθέτηση των εκάστοτε αναγκαίων μέτρων μίας εκ φύσεως πολυσύνθετης²⁶ οργανωτικής προάσπισης των σύγχρονων προτύπων της αναπτυξιακής δομής του κράτους, αλλά και πρακτικότερα του προαπαιτούμενου βιώσιμου περιβάλλοντος διαβίωσης του ανθρώπου, με συγκεκριμένα ποιοτικά λειτουργικά χαρακτηριστικά.²⁷ Η αθροιστική λοιπόν προστασία που επιφυλάσσει το Σύνταγμα στο περιβάλλον ως χώρο διαβίωσης και ανάπτυξης έρχεται να υπογραμμίσει και να αναδείξει μεθοδευμένα το αξιολογικό του εύρος και τη δογματική του δυναμική. Κατ' επέκταση οι «συστηματικές συναρτήσεις και αναγωγές» που διαχέονται σε όλο το σώμα του Καταστατικού Χάρτη²⁸ ερμηνεύουν σε διακριτή αιτιώδη συνάφεια, την ενιαία, κανονιστικά, συστατική λειτουργία της περιβαλλοντικής προστασίας στις έννομες προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης σε εγγυητική ανταπόκριση με τις κοινωνικο-οικονομικές περιστάσεις της πραγματικότητας.

Εμμένοντας ιδιαίτερα στη γραμματική επεξεργασία και την τελολογική διασύνδεση των ως άνω συνεκτικών μεταξύ τους διατάξεων, αξίζει να εξετάσει κανείς, την ειδική²⁹ συνταγματική μνεία στις προστατευτικές διαδικασίες των δασών και των δασικών εκτάσεων,³⁰

²⁵Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 3 και 5 επ..

²⁶Ι. Καράκωστας, Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο της Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών αγαθών, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 131.

²⁷Λαμβάνοντας υπόψη σε ένα ορθολογικό σχεδιασμό τις ιδιομορφίες, τις ανάγκες, τη φυσιογνωμία, τη λειτουργικότητα μίας περιοχής ως προς τους βέλτιστους όρους διαβίωσης με σεβασμό στο περιβάλλον, την υγεία, ασφάλεια και αισθητική της, ΟλομΣτΕ 3059/2009, ΟλομΣτΕ 1528/2003, ΟλομΣτΕ 1847/2008, ΟλομΣτΕ 415/2011.

²⁸Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (2).

²⁹Σ. Χαραλαμπίδης, Το φλέγον πρόβλημα προστασίας των δασών, Νόμος και Φύση, 1994, 113 επ..

³⁰Σε Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 63-118 καταγράφεται το «μωσαϊκό» της δασικής προστασίας στην ελληνική έννομη τάξη νομοθετικά και νομολογιακά από την έννοια δάσους μέχρι τον προσδιορισμό των οικιστικών πυκνώσεων σε δασικές εκτάσεις (ΣτΕ 1942/2017) και την σύγχρονη εξισορροπιστική διασφάλιση των ιδιωτικών και των δημόσιων δασών. Βλ. και ΟλομΣτΕ 685/2019 για την ακύρωση Υ.Α. 34844/16 των κριτήριων προσδιορισμού της οικιστικής πυκνώσης: Η εξαίρεση από την ανάρτηση δασικών χαρτών των περιοχών όπου έχουν αναπτυχθεί «οικιστικές πυκνώσεις» δεν υπαγορεύεται από κανένα σκοπό δημοσίου συμφέροντος, είναι δε απρόσφορη για την επιτάχυνση της κύρωσης των δασικών χαρτών. Για την συνταγματική σύνδεση της προστασίας των δασικών οικοσυστημάτων με το χωροταξικό-αναπτυξιακό σχεδιασμό στο κράτος δικαίου βλ. νομολογιακή περιδιάβαση και προβληματισμό και σε Αικ. Σακελλαροπούλου, Η προστασία των Δασών και η Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε: Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου/Α. Μπρεδήμα/Α.-Α. Σισιλιάνος (επιμ.), Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη, Ι.Μ.Δ.Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 189-203. Ειδικά για τις οικιστικές πυκνώσεις εντός του δασικού περιβάλλοντος βλ. και πάλι την δυναμική απόφαση της ΟλομΣτΕ 685/2019 όπου η χρήση του δασικού

εντός του πυρήνα του φυσικού³¹ εθνικού πλούτου μίας χώρας,³² προσδίδοντας ένα σηματοδοτικό κοινωνικό και οικολογικό πρόσημο στην «αναπτυξιακή συμπεριφορά» της Πολιτείας. Εκεί από την μία πλευρά διαπιστώνεται μία πρωτόγνωρη παγκοσμίως³³ συνταγματική κατοχύρωση- αταλάντευτη θωράκιση του επιστημονικού ορισμού τους³⁴ σε ξεχωριστή ερμηνευτική δήλωση και από την άλλη, μία εξίσου εμφατική οριοθέτηση της δημόσιας μέριμνας, υπό το διαπλαστικό πρίσμα και την ρήτρα-αίρεση του δημόσιου συμφέροντος,³⁵ με μία από τις σπάνιες ρητές αναφορές του τελευταίου στο συνταγματικό κείμενο. Πρόβλεψη που εκ του αποτελέσματος γεννά και νομιμοποιεί πολλαπλές κατευθύνσεις εφαρμοστικής διαρρύθμισης ως προς την εκδήλωση και αποδοχή του, τόσο από τον κοινό νομοθέτη, όσο και από τη νομολογία,³⁶ με κύρια υπόμνηση τις αναπτυξιακές ανάγκες στις

πλούτου «μεταβάλλεται μόνο για την εξυπηρέτηση σκοπού υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος, (...) χωρίς να συνιστά τέτοιο σκοπό η αξιοποίηση του δάσους για οικιστικούς λόγους. Ρητή νομοθετική συμμόρφωση με την ως άνω απόφαση στα άρθρα 50-55 του Ν. 4685/2020.

³¹Περιβάλλον και Φύση δεν είναι ταυτόσημες αλλά «παρακολουθηματικές» έννοιες, με την πρώτη να διαλαμβάνει σαφώς ανθρωποκεντρικό προσανατολισμό βλ. Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 9-10. Κατηγοριοποιήσεις «είδους» περιβαλλοντικού χώρου αλλά και η συμπλήρωματικότητα ανθρωπογενούς και οικοκεντρικού συστήματος προστασίας και σε Γ. Δελλής, ό.π. (6), 27 και 29.

³²Σημ.: Στον εθνικό φυσικό πλούτο μίας χώρας εντάσσεται επίσης η βιοποικιλότητα, τα υπόγεια ορυκτά κοιτάσματα, οι κάθε είδους υδάτινοι πόροι, η επιμέρους σπάνια χλωρίδα και πανίδα, ο ατμοσφαιρικός αέρας, αλλά ακόμα και τα ιδιαίτερα γεωγραφικά χαρακτηριστικά όπως η νησιωτικότητα και η ορεσίβιες περιοχές, βλ. χαρακτηριστικά το προστατευτικό πλαίσιο της ανάπτυξης στο άρθρο 106 παρ. 1 του Συντ..

³³Γ. Δελλής, Δήμος και Αγορά, Το δημόσιο δίκαιο «αλλιώς» με το βλέμμα της οικονομικής ανάλυσης, Ευρασία, 2018, 245. Σε τεχνοκρατικό ορισμό της έννοιας του δάσους προέβη και το Α.Ε.Δ. με την απόφαση 27/1999, βλ. Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, Constitutional Law in Greece, 2^η έκδ., Wolters Kluwer, 2013, 233. Η απόφαση του Α.Ε.Δ. της χώρας προκλήθηκε κατά την αρμοδιότητα του υπό το άρθρο 100 του Συντ. έπειτα από διχογνωμία των αποφάσεων ΣτΕ 2086/1995 και ΣτΕ 3942/1995 και ΑΠ 1847/1994 και ΑΠ 607/ 1990. Για την εκ περισσού λεπτομερειακή μνείας της συνταγματικής ερμηνευτικής δήλωσης ως προς τον ορισμό του δάσους βλ. μεταξύ πολλών, Σ. Βλαχόπουλος, Ο ελληνικός συνταγματικός λόγος μεταξύ θεμελιωδών δικαιωμάτων και οργανωτικών διατάξεων. Η οικονομική κρίση ως αφορμή για αποκατάσταση μίας χαμένης ισορροπίας, σε: Σύνταγμα εν εξελίξει (ό.π. 16), 137.

³⁴Σημ.: Αν και η ενσωμάτωση των διδαγμάτων της επιστήμης με τη μορφή ορισμού στηριζόμενη σε τεχνικά δεδομένα είναι αδόκιμη εντός ενός σύγχρονου, ευσύνοπτου και λειτουργικού ανώτατου Συνταγματικού νομοθετήματος, η προσθήκη αυτής της ερμηνευτικής δήλωσης, υποστηρίζεται πως μπορεί να αξιολογηθεί και θετικά υπέρ των δασικών οικοσυστημάτων, αφού προσδιορίζεται με συνταγματικό βάρος, έστω γενικευμένα το πεδίο εφαρμογής της δασικής προστασίας (βλ. Κ. Μενουδάκος, ό.π. (14), 7). Ωστόσο ακόμα και με τα δεδομένα της επιστήμης διαπιστώνονται τεχνικές και πρακτικές δυσλειτουργίες στο οικείο πεδίο της δημόσιας διοίκησης, ειδικά, κατά την κατάρτιση των δασικών χαρτών και του δασολογίου, με την πρόκληση πολυάριθμων ενδικοφανών προσφυγών, διοικητικών προσφυγών, αιτήσεων «διόρθωσης» και την απειλή μακροχρόνιων δικαστικών προσφυγών την επόμενη δεκαετία, με ιδιαίζουσες προκλήσεις και αδιέξοδα στο δασικό και ιδιοκτησιακό καθεστώς της νησιωτικής Ελλάδας. Ορισμός του δάσους εντοπίζεται και στο άρθρο 3 του Ν. 998/1979, ενώ εξαιτίας τις διαφορετικής «νομολόγησης» μεταξύ των δύο ανωτάτων δικαστηρίων τέθηκε η αφορμή και η πρωτοβουλία ένταξης του στο ίδιο το Σύνταγμα, όπως προαναφέρθηκε (βλ. Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκούνα/Α. Παπαπετρόπουλος, Περιβάλλον, Διαγράμματα, Σχόλια, Νομολογία, Υποδείγματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, 45).

³⁵Στη ΣτΕ 101/1962 δάση και δασικές εκτάσεις, προσδιορίστηκαν ως αντικείμενο «ιδιαιτέρας κρατικής μερίμνης» με τη διαφύλαξή τους να συνδέεται με σκοπούς «δημόσιας ωφέλειας». Η συγκεκριμένη οπτική του δημοσίου συμφέροντος έχει εκλάβει διάφορους χαρακτηρισμούς από τη νομολογία ως «ύψιστο» (ΣτΕ 3277/1987), «σπουδαίο» (ΣτΕ 772/1992), «σοβαρό» (ΣτΕ 2435/1993), «υπέρτερο» (ΣτΕ 1/1993), «εξαιρετικό» (ΣτΕ 4739/1995), «όλος εξαιρετικό» (ΣτΕ 666/1994), «ζωτικής ανάγκης» (ΣτΕ 951/1996) (λεπτομερής ανάλυση σε Γ. Σιούτη, Ο θρίαμβος της λογικής: Αναδάσωση και Α.Π.Ε. σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο, ΕΕΔΠ, Σάκκουλας, 2016, 92), ενώ έχει σηματοδοτικά τονιστεί πως για τη μεταβολή της μορφής μίας αναδασωτέας έκτασης, οι προϋποθέσεις είναι ακόμα αυστηρότερες (117 παρ. 3 Σ.), απαιτώντας να έχει εκπληρωθεί ο σκοπός της αναδάσωσης (ΣτΕ 2153/2015).

³⁶Ενδεικτικά με την ΣτΕ 4883/2014 κρίθηκε ότι: «...Τα δάση και οι δασικές εκτάσεις, που ανήκουν στο Δημόσιο, καθώς και αυτά που ανήκουν σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ή σε δημόσιες επιχειρήσεις τελούν, [όπως άλλωστε και τα δάση και οι δασικές εκτάσεις που ανήκουν σε ιδιώτες], σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 του Συντάγματος και τον Ν. 998/1979, σε ιδιαίτερο νομικό καθεστώς προστασίας, το οποίο αποσκοπεί στη διασφάλιση της διατήρησης, κατ' αρχήν, της δασικής μορφής τους, δεν έχουν, όμως, σύμφωνα με το Σύνταγμα και την κοινή

νομοτυπικές εκτιμήσεις και επιλογές του κρατικού μηχανισμού, ιδίως «ως προς τις απαιτήσεις της εθνικής οικονομίας και των ιδιαίτερων αναγκών του πρωτογενή τομέα».³⁷ Ωστόσο, δεν πρέπει παραβλέπεται ως «οργανωτικό αντίβαρο», η επίσης εθνικά παγιωμένη, παράλληλη, μεθοδικότερη και συνάμα αυστηρή προστασία των συνταγματικών δεσμεύσεων του άρθρου 117 παρ. 3 και 4³⁸ σε συνάρτηση με τη «χωροταξική» μέριμνα για την αποτύπωση-καταγραφή του δασικού στοιχείου του άρθρου 24 παρ. 1 μέσω του «δασολογίου»,³⁹ του εθνικού δηλαδή «δασικού χάρτη»,⁴⁰ έστω και αν αυτή η συνταγματική υποχρέωση εν τοις πράγμασι, ακόμα και μέχρι σήμερα, με γραφειοκρατική, τεχνική και ουσιαστική κωλυσιεργία εκκρεμεί και εξελίσσεται αλυσιτελώς.⁴¹ Βραδύτητα και προβληματική εις βάρος του ως άνω

νομοθεσία, τον χαρακτήρα κοινοχρήστων πραγμάτων, αλλά αποτελούν, εφ' όσον ανήκουν κατά κυριότητα στο Δημόσιο ή σε Ν.Π.Δ.Δ., στοιχεία της ιδιωτικής τους περιουσίας (βλ. ΑΕΔ 85/1991), δυνάμει, ως εκ τούτου, να μεταβιβασθούν, με όλους τους περιορισμούς και τα βάρη που συνεπάγεται για την ιδιοκτησία τους η εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος και της κοινής νομοθεσίας περί προστασίας των δασών (σκ. 9). Μέχρι την αναθεώρηση του 2001, η δασική προστασία των δημόσιων και των ιδιωτικών δασών και δασικών εκτάσεων, διέφερε αφού στα πρώτα επιτρέπονταν για λόγους δημοσίου συμφέροντος και εθνικής οικονομίας η αλλαγή του χαρακτήρα τους ενώ για τα δεύτερα η προστασία και οι απαγορεύσεις ήταν απόλυτες. Από το 2001 η διάκριση αυτή αποκαταστάθηκε και είναι πλέον δυνατή η επέμβαση ανεξαρτήτως του ιδιοκτησιακού καθεστώτος που περιβάλλει τις αντίστοιχες εκτάσεις, υπό τις αυστηρές προϋποθέσεις, που επιτάσσει το Σύνταγμα, κοινή νομοθεσία και η νομολογία του Συμβουλίου της.

³⁷Στη ΣτΕ 148/2018 αποτυπώνεται η προστασία της γεωργικής γης διακριτά από τις ανάγκες οικιστικής ανάπτυξης και επέκτασης (αξιώσεις οικιστικού συνεταιρισμού επί του Περιφερειακού εν γένει σχεδιασμού στη Θεσσαλονίκη).

³⁸Άρθρο 117 παρ. 3: «Δημόσια ή ιδιωτικά δάση και δασικές εκτάσεις που καταστράφηκαν ή καταστρέφονται από πυρκαγιά ή που με άλλο τρόπο αποψιλώθηκαν ή αποψιλώνονται δεν αποβάλλουν για το λόγο αυτό το χαρακτήρα που είχαν πριν καταστραφούν, κηρύσσονται υποχρεωτικά αναδασωτέες και αποκλείεται να διατεθούν για άλλο προορισμό» και παρ. 4 του ίδιου άρθρου: «Η αναγκαστική απαλλοτρίωση δασών ή δασικών εκτάσεων που ανήκουν σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου επιτρέπεται μόνο υπέρ του Δημοσίου σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 17, για λόγους δημόσιας ωφέλειας, διατηρείται πάντως η μορφή τους αμετάβλητη ως δασική.». Στη ΣτΕ 4665/1996 κρίθηκε ότι η διοίκηση υποχρεούται να αποκαταστήσει με αναδάσωση δάσος που καταστράφηκε και να απαγορεύει κάθε χρήση, που θα παρεμπόδιζε την αναδάσωση αυτή. Στην ΟλομΣτΕ 2499/2012 σχετικά με την εγκατάσταση αιολικών σταθμών παραγωγής ανανεώσιμης ενέργειας σε αναδασωτέα έκταση, παρά τη ρητή και απόλυτη διατύπωση του άρθρου 117 παρ. 3 Συντ. η πλειοψηφία του Ανώτατου Δικαστηρίου προχώρησε σε μία εκ πρώτης όψεως «αναθεωρητική» γραμματικά ερμηνεία και περισσότερο εξ αντιδιαστολής ιστορική ερμηνεία εξετάζοντας τις προπαρασκευαστικές πράξεις κατάρτισης της συνταγματικής διάταξης του 1975 (σε συνδυασμό με την τελολογική ερμηνεία προς την συνολικά αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος, μέσω και της δυναμικής «πράσινης ανάπτυξης» των Α.Π.Ε. ιδίως για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ως επιτακτικό και «πράσινο» δημόσιο συμφέρον). Συναφής στο ίδιο σκεπτικό και η ΣτΕ 1260/2018: Μεταξύ άλλων αναφέρει πως: «επιτρεπτός, εν προκειμένω, κατά το Σύνταγμα, προβλέπεται δυνατότητα εγκατάστασης και σε εκτάσεις που έχουν κηρυχθεί αναδασωτέες, χωρίς να απαιτείται άρση της αναδάσωσης». Βλ. και ΣτΕ 1973/2017 με ιδιαίτερη αναφορά στις περιοχές Natura 2000 για την εγκατάσταση Α.Π.Ε. στην Κέρκυρα. Κατά μία ευρύτερη νομολογιακή αναφορά για την προστασία δασών και δασικών εκτάσεων και της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης: Τα άλση και πάρκα που βρίσκονται σε κοινόχρηστο χώρο εντός εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου αποτελούν μέρος του φυσικού κεφαλαίου και εξομοιώνονται με τα δασικά οικοσυστήματα, υπαγόμενα στην ιδιαίτερη προστασία που θεσπίζεται στο Σύνταγμα και το νόμο για τα δάση και τις δασικές εκτάσεις (βλ. ΟλομΣτΕ 677/2010). Το επίμαχο τμήμα του Άλσους είχε νομίμως απολέσει βάσει ατομικής διοικητικής πράξης τον δασικό του χαρακτήρα και είχε μετατραπεί σε εντός σχεδίου κοινόχρηστη οδό. Ο παραχωρούμενος επιπλέον χώρος εμπίπτει στο εγγύτερο, προς το γήπεδο της Α.Ε.Κ., υποσύνολο της δασικής γης του Άλσους και εξομοιώνεται με απλώς δασική και όχι αναδασωτέα, έκταση, η δε αφιέρωσή του σε άλλο σκοπό δημοσίου συμφέροντος δεν προσκρούει στο Σύνταγμα.

³⁹Βλ. την θεμελιώδη 2^η Αρχή της Διακήρυξης του Ρίο, και την “Agenda 21” στο Κεφάλαιο 11,13,14 περί βιώσιμης διαχείρισης και ρητής απογραφής των δασών, όπως επιβεβαιώθηκε με την «υπ’ αριθμ. 4» Γενική Οδηγία Υπουργικής Συνδιάσκεψης στο Ελσίνκι περί Μ.Π.Ε., απογραφής και επιστημονικής διαχείρισης. Βλ. και τη ΣτΕ 2818/1997 η (μη) κατάρτιση δασολογίου-δασικών χαρτών ως παράλειψη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας σε Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 143 και 749-751.

⁴⁰Γ. Σιούτη, Περιβαλλοντική και Οικονομική Ισορροπία, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/10716, 2007.

⁴¹Σημ.: Βασικά νομοθετήματα για την προστασία των δασικών περιοχών αποτελούν ο Ν. 998/1979 (Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της Χώρας), όπως ισχύει σήμερα μετά την τελευταία τροποποίηση από τον Ν. 4280/2014, ο Ν. 3889/2010 (περί Χρηματοδότησης Περιβαλλοντικών Παρεμβάσεων,

προδιαγεγραμμένου δημοσίου συμφέροντος, που απαντάται και στην, σε κρίσιμο βαθμό, αλληλοεξαρτώμενη και επίσης δαιδαλώδη, αβέβαιη και αρνητική εκκρεμότητα της κατάρτισης του κτηματολογίου.⁴² Συσχετίζοντας έτσι ευθέως την προβληματική γύρω από το ιδιοκτησιακό καθεστώς του ίδιου του κράτους με τις αναγκαίες εγγυήσεις της διάφανους διαφύλαξης της ατομικής ιδιοκτησίας και την διασφάλιση του δασικού πλούτου, τόσο σε σχέση με την ανάπτυξη, όσο και με τις περιβαλλοντικές σταθερές της Πολιτείας, επίσης με τρόπο επιβεβλημένα ενιαίο και συνεκτικό, τόσο για τη συνταγματική, όσο και για την κοινωνικο-οικονομική ισορροπία.⁴³

Με την ίδια μεθοδολογική ένταση, στην λειτουργικά αναγκαία «συνεργειακή», διασύνδεση περιβάλλοντος και ανάπτυξης στο «περιβαλλοντικό» άρθρο 24 του Συντάγματος κυμαίνονται και οι διαρθρωτικές διατάξεις των παραγράφων δύο έως πέντε για τον ορθολογικό⁴⁴ χωροταξικό⁴⁵ και πολεοδομικό⁴⁶ σχεδιασμό που προσβλέπουν στην ρυθμιστική αναδιάρθρωση

Πράσινο Ταμείο, Κύρωση Δασικών Χαρτών), ο Ν. 4467/2017 που εστιάζει περισσότερο στην ολοκλήρωση των δασικών χαρτών προς την εκπλήρωση της συνταγματικής επιταγής για την κατάρτιση δασολογίου και ο Ν. 4685/2020 (σε σχέση με την επιταχυντική αναμόρφωση του διαδικαστικού πλαισίου των δασικών χαρτών και την αύξηση των Επιτροπών Αντιρρήσεων, συνδέοντας μάλιστα την αμοιβή/αποζημίωσή τους με την παραγωγικότητα των εργασιών τους, βλ. άρθρο 49).

⁴²Σημ.: Η επίσης μη ολοκλήρωση κατάρτισης εθνικού κτηματολογίου σε εύλογο χρόνο, που αποτελεί εξίσου συνταγματική υποχρέωση για το κράτος προς διασφάλιση των εμπραγμάτων συναλλαγών και συνδέεται με το ιδιοκτησιακό καθεστώς αλλά και αιτιωδώς με τις χρήσεις γης εκτάσεων που περιέχουν χαρακτηριστικά δάσους ή δασικών εκτάσεων, ενδεχομένως να κριθεί στο μέλλον «παράλειψη νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας», χωρίς ωστόσο «απτά» έννομα αποτελέσματα, γεγονός που καθιστά αυτή τη διαδικαστικού χαρακτήρα ύψιστη εγγυητική της ιδιοκτησίας και της ανάπτυξης υποχρέωση του κράτους, στην ουσία κενό γράμμα εξαιτίας της οργανωτικής κωλοσιεργίας του κρατικού μηχανισμού. Να τονιστεί πως στη Ρόδο, Κω και στο Λακκί της Λέρου υφίσταται (Α. Κωνσταντινίδης, Το Ροδιακόν Κτηματολόγιον, κατ' άρθρον 8 Ν. 510/1947, Δ.Σ.Ρ., 1971) ήδη Κτηματολόγια καθιερώθεντα και καταρτισθέντα επί Ιταλικής κατοχής (1912-1945), έναν αιώνα δηλαδή σχεδόν πριν, με κρίσιμα ζητήματα σήμερα ισόρροπης, λειτουργικής και εναρμονισμένης ένταξής τους στο εθνικό κτηματολόγιο. Η μη κατάρτιση κτηματολογίου αλλά και δασολογίου (βλ. Η. Μπεριάτος, Ορισμένες Κριτικές Παρατηρήσεις για την αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος, σε: Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του (ό.π. 14), 75), ήδη σε μακρό χρόνο, είναι σαφές πως δεν οφείλεται στη... μη προγενέστερη συνταγματική δεσμευτική τους κατοχύρωση. Συνεπώς τέτοιες ανακόλουθες επιταγές διακηρυγματού εν τέλει χαρακτήρα, μόνο αρνητικές επιπτώσεις έχουν ως προς την έκπτωση της παραγωγικής δεσμευτικότητας, της κανονιστικής συνέπειας και της λειτουργικής ισχύος των συνταγματικών διατάξεων κατά τη νομοθετική και εκτελεστική τους πρακτική έκφραση. Στην ίδια γραμμή συντάσσεται και ο πρώην Πρόεδρος του ΣτΕ Α. Ράντος (με αξιοπρόσεκτη εμπειρία από τη θητεία του στο πέμπτο περιβαλλοντικό Τμήμα), βλ. του ίδιου, ό.π. (16), 29 και εκεί νομολογιακή παραπομπή στην ΣτΕ 2818/1997 περί διακεκριμένων συνταγματικών υποχρεώσεων συμμόρφωσης του κράτους.

⁴³Σημ.: Με τις αποφάσεις ΣτΕ 805-806/2016 επταμελούς σύνθεσης του Ε' Τμήματος, έγινε δεκτό κατ' αρχάς, ότι η διαδικασία κατάρτισης δασικών χαρτών σε περιοχές που κηρύσσονται υπό κτηματογράφηση και δεν διαθέτουν κυρωμένους δασικούς χάρτες, πρέπει να ολοκληρώνεται στον απολύτως αναγκαίο χρόνο και πάντως, πριν την περαίωση του σταδίου της κτηματογράφησης σε χρονικό σημείο τέτοιο, ώστε τα οριστικά δεδομένα που προκύπτουν από τις διοικητικές αυτές πράξεις να λαμβάνονται συμμετρικά υπόψη κατά την αποτύπωση των πρώτων εγγραφών στα κτηματολογικά βιβλία. Η οριστική εκδίκαση των υπό εξέταση υποθέσεων αναβλήθηκε προκειμένου η Διοίκηση να προσκομίσει στοιχεία ως προς τη διαδικασία που είχε ακολουθηθεί στις περιοχές στις οποίες είχε περαιωθεί το στάδιο της κτηματογράφησης. Με την ΣτΕ 1203/2017 εκτιμήθηκε ότι πρέπει να υπάρξει εκ νέου αναβολή θέτοντας προθεσμία έξι μηνών για την παράθεση συγκεκριμένων απόψεων επί ζητημάτων και ενεργειών από πλευράς του Δημοσίου.

⁴⁴ Χ. Ντουχάνης, ό.π. (12), 682-683.

⁴⁵ΣτΕ 1534/1993 κρίθηκε η αντισυνταγματικότητα διατάξεων του Ν. 880/1979 για τη μεταφορά συντελεστή δόμησης κατά τρόπο ευκαιριακό και διάσπαρτο σε οποιαδήποτε περιοχή και όχι αποκλειστικά στις Ζώνες Αγοράς Συντελεστή. Κατά το Δικαστήριο, ο θεσμός αυτός συνεπάγεται απόκλιση από τους παγίους όρους δόμησης και έχει από την φύση του δυσμενείς επιπτώσεις στο οικιστικό περιβάλλον μίας ήδη βεβαρημένης περιοχής. Για να εναρμονίζεται ο θεσμός του συντελεστή δόμησης με την συνταγματική επιταγή της ορθολογικής χωροταξικής ανάπτυξης και πολεοδομικής διαμόρφωσης της Χώρας, θα πρέπει να εντάσσεται στον οικείο πολεοδομικό σχεδιασμό με προκαθορισμένες, τόσο τις περιοχές μεταφοράς του συντελεστή όσο και τα κριτήρια επιλογής των ζωνών «υποδοχής» του συντελεστή. Συναφής και η ΟλομΣτΕ 1073/1994.

⁴⁶Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 209. Ήδη από τις ΣτΕ 2601/1975, ΣτΕ 4592/1977, ΣτΕ 4050/ 1976, ΣτΕ 1424/1990 πολεοδομικοί περιορισμοί δημοσίου συμφέροντος ως προς τους περιορισμούς ιδιοκτησίας. Βλ. και ΟλομΣτΕ

του κράτους για την αναπτυξιακή αναβάθμιση κάθε περιοχής της χώρας και την ποιοτική βελτιστοποίηση των λειτουργικών «όρων διαβίωσης»⁴⁷ του οικείου πληθυσμού, κατοίκων, πολιτών».⁴⁸ Μάλιστα, ως ξεκάθαρες κριτηριακού τύπου συνταγματικές προϋποθέσεις για τον

3144/2004 (με αφορμή την ακύρωση τροποποίησης ρυμοτομικού σχεδίου και όρων δόμησης ενός Δήμου στην Αττική ειδικότερα στη σκέψη 7: «Οι συνταγματικές αυτές διατάξεις απευθύνονται πρωτίστως ως επιταγές στο νομοθέτη (κοινό ή κανονιστικό) ώστε να ρυθμίζει την χωροταξική ανάπτυξη και πολεοδομική διαμόρφωση της Χώρας, με βάση ορθολογικό σχεδιασμό, υπαγορευόμενο από πολεοδομικά κριτήρια, σύμφωνα με την ιδιομορφία, την φυσιογνωμία και τις ανάγκες κάθε περιοχής. Κριτήρια για την χωροταξική αναδιάρθρωση και την πολεοδομική ανάπτυξη των πόλεων και των οικιστικών εν γένει περιοχών είναι η εξυπηρέτηση της λειτουργικότητας και της αναπτύξεως των οικισμών και η εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών όρων διαβίωσης των κατοίκων. Απαγορεύεται, καταρχήν, η λήψη (νομοθετικών και διοικητικών) μέτρων που επιφέρουν την επιδείνωση των όρων διαβίωσης και την υποβάθμιση του υπάρχοντος φυσικού ή του προβλεπομένου από την ισχύουσα πολεοδομική νομοθεσία οικιστικού περιβάλλοντος. Η τήρηση της συνταγματικής αυτής επιταγής υπόκειται στον οριακό έλεγχο του ακυρωτικού δικαστού, ο οποίος οφείλει βάσει των διδαγμάτων της κοινής πείρας, να σταθμίσει σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση κατά πόσο υποβαθμίζεται το περιβάλλον». Επίσης βλ. ΟλομΣτΕ 2057/1994 περί συνταγματικότητας υποχρέωσης των ιδιοκτητών ακινήτων (άρθρο 8 Ν. 1337/83), που εντάσσονται σε πολεοδομικό σχέδιο να διαθέσουν χωρίς αντάλλαγμα εύλογο τμήμα της ιδιοκτησίας τους για τη δημιουργία κοινοχρήστων χώρων κοινωφελών χρήσεων με ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους, με σκοπό να ικανοποιηθεί η ορθολογική λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών, ώστε να εξασφαλιστούν οι καλύτεροι δυνατοί όροι διαβίωσης ως δημόσιο συμφέρον (βλ. άρθρα 24 παρ. 3-6 Συντ.), Α. Τάχος, Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο, 9^η έκδ. Σάκκουλας, 2008, 1047 και Γ. Μανούρης, Πολεοδομικός Σχεδιασμός και Ελληνική Έννομη τάξη, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, διαθέσιμο στο: www.didaktorika.gr/eadd/browse, 2010, 28. Επίσης βλ. την σηματοδοτικά κατευθυντήρια ΣτΕ 304/1993: Η χωροταξική εγκατάσταση ιχθυοτροφείων στον ελλαδικό χώρο (στην επίδικη κατευθυντήρια υπόθεση πιο συγκεκριμένα στη Κεφαλονιά) προσλαμβάνει ακόμη μεγαλύτερη βαρύτητα αναφορικά με τις επιπτώσεις της εν λόγω παραγωγικής δραστηριότητας στο περιβάλλον, αν ληφθεί υπόψιν το γεγονός ότι οργανώνεται σε ευπαθείς παράκτιους χώρους, προϋποθέτοντας έναν συντονισμένο και ολοκληρωμένο αναπτυξιακό και περιβαλλοντικό προγραμματικό σχεδιασμό στις παράκτιες και τις νησιωτικές περιοχές με πρωταγωνιστική και ορθολογική νομική βάση την αρχή της πρόληψης για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Το ΣτΕ στην εν λόγω, χαρακτηριστική της συγκεκριμένης νομολογιακής περιόδου, απόφαση έκρινε τη διαδικασία χωροθέτησης ως αντισυνταγματική, διότι καταστρατηγούσε τη συνταγματική υποχρέωση της διοίκησης, κατά το άρθρο 24 παρ. 2 Συντ. να προβεί σε προηγούμενο ολοκληρωμένο χωροταξικό σχεδιασμό (βλ. Δ. Μέλισσας, Το Τοπικό Χωρικό Σχέδιο και το Ειδικό Χωρικό Σχέδιο, Σάκκουλας, 2019, 12-17). Σύμφωνα με αυτό το σκεπτικό, ο Ν. 3010/2002 τροποποίησε τις προβλέψεις του Ν. 1650/86 για την «προέγκριση χωροθέτησης». Έτσι και στην απόφαση ΣτΕ 769/2005 κρίθηκε ότι, δεν συντρέχει ακύρωση της διαδικασίας χωροθέτησης, όταν αυτή είναι σύμφωνη με το καθεστώς περιβαλλοντικής προστασίας του συγκεκριμένου υπό κρίση τόπου, κρίνοντας ως υποχρεωτικές τις διαδικασίες ως προς την «προέγκριση της χωροθέτησης» του εκάστοτε έργου. Οι δύο αποφάσεις του ΣτΕ αν και φαινομενικά αντιφατικές, στην πραγματικότητα είναι συμπληρωματικές. Οι περιπτώσεις που το ΣτΕ αποδέχθηκε τη διαδικασία χωροθέτησης, είναι εκείνες που ουσιαστικά λειτουργεί η χωροθέτηση ως «οιονεί» διαδικασία προκαταρκτικής περιβαλλοντικής εκτίμησης και προεγκεκριμένης αξιολόγησης. Η συγκεκριμένη νομολογιακή προσέγγιση εντάσσεται στις περιπτώσεις που το ΣτΕ προβαίνει σε μια ρεαλιστική προσέγγιση της «*ρυθμιστικής κανονικότητας*» αντιλαμβανόμενο με ρεαλιστικά αντανάκλαστα, τα κενά εφαρμογής του συνταγματικού πλαισίου και προσπαθώντας να τα καλύψει με τη δυναμική του ερμηνείας. Με δεδομένο δηλαδή, τον ελλιπή χωροταξικό σχεδιασμό από τη μία πλευρά, και του αναπτυξιακού ενδιαφέροντος από την άλλη, η μέση λύση για να προστατευτεί το περιβάλλον, οδήγησε εκείνη την περίοδο, στην αποδοχή της «προέγκρισης της χωροθέτησης», δίχως παράλληλα να παραγνωρίζεται η υποχρέωση του κράτους για ολοκληρωμένο χωροταξικό σχεδιασμό. Συνεπώς, από τη σύνθεση των προεκτεθέντων αποφάσεων του ΣτΕ, η διαδικασία «προέγκρισης χωροθέτησης» κρίνεται αντισυνταγματική, μόνο στο μέτρο που καταστρατηγεί ευθέως τη συνταγματική υποχρέωση της διοίκησης, κατά το άρθρο 24 παρ. 2 του Συντάγματος, στο να προβεί σε ολοκληρωμένο χωροταξικό σχεδιασμό. Για την εξέλιξη της σχετικής νομολογίας βλ. και παραπομπή 190. Βλ. και Γ. Γιαννακούρου, Ο Θεσμός της Χωροθέτησης στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 987-993.)

⁴⁷ Αικ. Σακελλαροπούλου, Η αυθαίρετη δόμηση: Μία περιπέτεια για το νομοθέτη, το δικαστή και την κοινωνία, σε: Σύνταγμα εν εξελίξει (ό.π. 16), 319.

⁴⁸ Κατά την κατάρτιση του Συντάγματος του 1975 στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή, ο Καθηγητής του Ε.Μ.Π. και τότε αρμόδιος Υφυπουργός Δημοσίων Έργων Κυπριανός Μπίρης είχε προτείνει, για συστηματικούς και λειτουργικούς λόγους συνταγματικής «αρχιτεκτονικής», ορθολογισμού και κωδικοποιημένης «έννομης χωροθέτησης», η διάταξη για τον εθνικό χωροταξικό αλλά και τον μερικότερο πολεοδομικό σχεδιασμό να ενταχθεί στον προγραμματικό και συντονιστικό παρεμβατισμό του κράτους των προβλέψεων του άρθρου 106 παρ. 1 Συντ. (βλ. Ν. Ρόζος, Η νομική προβληματική του χωροταξικού σχεδιασμού, Α.Ν. Σάκκουλας, 1994, 41-43 και Ν.-Κ. Χλέπας, Η κατανομή πολεοδομικών αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα, *Νόμος* και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/10537,

παραπάνω αναπτυξιακό σχεδιασμό ορίζονται, με τρόπο απόλυτο και μεστό, οι εκτελεστικές τεχνοκρατικές σταθμίσεις που βασίζονται σε επιστημονικά δεδομένα και «αντικειμενικοποιημένους» κανόνες ως κοινώς αποδεκτά και σταθεροποιητικά αποδεικτικά και αποδοτικά τεκμήρια.⁴⁹ Και η εν λόγω «επιστημονικονομικονομικά» διασφαλιστική παράμετρος αποτελεί επίσης μία ιδιαίτερη νομολογιακή κατάκτηση⁵⁰ για την ουδετεροποίηση των περιβαλλοντικών και των αναπτυξιακών προτύπων στους όρους της ασφάλειας του κράτους δικαίου.⁵¹ Με βάση αυτές τις κατευθυντήριες συνταγματικές ρυθμίσεις καλλιεργείται δηλαδή, μία συνολική μεθοδολογική δέσμευση για την αντικειμενικότερη υποστήριξη της αιτιολογίας των οικείων περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών δημόσιων δράσεων, συμπεριφορών και αποφάσεων, αξιωνοντας τα «βέλτιστα διαθέσιμα» μηχανιστικά πρότυπα στην έκφραση τόσο ενός ορθολογικού πολιτειακού παρεμβατισμού, όσο και του αντίστοιχου οριοθετημένου δικαστικού ελέγχου.

Με αυτές τις «διαδικαστικοποιημένες» προϋποθέσεις, με μία τρόπον τινά «συνταγματική εξουσιοδότηση», απαιτείται δικαιοκρατικά ο τεχνοκρατικός σχεδιασμός να συμπορευθεί με την δημοκρατική διακυβέρνηση.⁵² Πρακτική που υιοθετείται ακόμα πιο ανοικτά και στο άκρως επιβλητικό, για τις αντίστοιχες εθνικές καταστατικές εφαρμογές, επίπεδο του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου. Τοιούτοτρόπως, η δικαιοδοτική λειτουργία και η δικανική αξιολόγηση,

2006). Εν τέλει κατά την αντανάκλαστική ερμηνευτική εφαρμογή της διάταξης από τη νομολογία του ΣτΕ, το άρθρο 24 παρ. 2 προσδιορίστηκε συστηματικά σε ευθύ συνδυασμό με τα άρθρα 106 παρ. 1 και 79 παρ. 8 του Συντάγματος με το αθροιστικό σκεπτικό, ότι η Πολιτεία υποχρεούται να θεσπίζει τις αναγκαίες ρυθμίσεις, ώστε να διασφαλίζονται: η προστασία του περιβάλλοντος, οι άριστοι δυνατοί όροι διαβίωσης του πληθυσμού και η οικονομική ανάπτυξη στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας (βιώσιμη ανάπτυξη). Τα χωροταξικά σχέδια, όπως αυτά προβλέφθηκαν διαδοχικώς στον Ν. 360/1976, στον Ν. 2742/1999 αλλά και στον Ν. 4447/2016, ερμηνεύτηκαν από τη νομολογία του ΣτΕ ως «ουσιώδης όρος» για τη βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς θέτουν, με βάση την ανάλυση των υφιστάμενων χωροχρονικών δεδομένων και την πρόγνωση των μελλοντικών εξελίξεων, τους μακροπρόθεσμους στόχους της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, ενώ ρυθμίζουν, μεταξύ άλλων, και το πλαίσιο για τη διαμόρφωση των οικιστικών περιοχών, των περιοχών άσκησης παραγωγικών δραστηριοτήτων και των ελεύθερων χώρων στις εκτός σχεδίου περιοχές (ΣτΕ 2669/2007, ΣτΕ 3175/2009, ΣτΕ 4534/2009, ΣτΕ 4966/2014).

⁴⁹Άρθρο 24 παρ. 2 εδ. 2: «Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης», βλ. ΟλομΣτΕ 415/2011, ΣτΕ 3838/2009 και ΣτΕ 123/2007 μεταξύ πολλών όμοιων διατυπώσεων επί της συγκεκριμένης εμπειρικά αξιολογικής παραμέτρου που σε κάθε περίπτωση ως προς το αν πράγματι έχουν σύννομο τεχνικό περιεχόμενο ελέγχεται από τον ίδιο τον Δικαστή με βάση και τις εκτιμήσεις, διαδικασίες και συμπεριφορά της Διοίκησης και Νομοθέτη βλ. Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 90, με επίκληση των θέσεων Ε. Βενιζέλου ως εισηγητή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας για τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 αλλά και Κ. Καλλικάκη, Προσέγγιση τεχνικών κρίσεων μέσω πραγματογνωμοσύνης, ΔιΔικ, Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2018, 551 και Γ. Γεραπετρίτης, Δυσμενής μεταβολή των χρήσεων γης μεταξύ δόγματος και ρεαλισμού-με αφορμή τις αποφάσεις 3750/2005 και 123/2007 Ολομ ΣτΕ σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 143.

⁵⁰Κ. Μενουδάκος, ό.π. (1).

⁵¹ΣτΕ 1856/2016 και ΟλομΣτΕ 3396-7/2010: Αναγνωρίζεται το γεγονός, πως ο συνταγματικός νομοθέτης δεν θεσπίζει χρονικό περιορισμό για την θέσπιση χωροταξικών σχεδιασμών. Επισημαίνεται ωστόσο, πως δεν γίνεται να αναβάλλεται ή να βρίσκεται σε μετέωρα και άτακτα βήματα, επ' αόριστον η εκπόνησή τους. Η εκ των υστέρων κατ' επίφαση σχεδιαστική, προσαρμοστική επικύρωση μίας παγιωμένης συμφεροντολογικής και άναρχης κατάστασης, καθιστά τις συνταγματικές επιταγές κενό γράμμα, που θέτει σε αμφισβήτηση -μίας παρακολουθηματικής παθητικότητας- το κράτος δικαίου, υπό το στρεβλωτικό πρίσμα μίας πραγματικότητας, που δύναται σταδιακά να αποκτήσει δυναμική παγιωμένων περιστάσεων- «νομιμοποιητικών συνθηκών». Αυτή η συμβιβαστική παράδοση των Πολιτειακών αναγκών και εγγυήσεων σε σχήμα φαύλου κύκλου, διαταράσσει και πάλι την ουσία και τον προσανατολισμό του «δημοσίου συμφέροντος». Σε αυτή την άποψη συντάσσεται και ο καθηγητής Δικαίου Περιβάλλοντος και Χωροταξίας του Ε.Μ.Π., Δ. Μέλισσας, βλ. έργο του, ό.π. (46), 18.

⁵²Σημ.:Για την αδόκιμη και (αρνητικά) μονοδιάστατη επικυριαρχία του τεχνοκρατικού μοντέλου διακυβέρνησης με οικονομοκεντρικό όμως προσανατολισμό σε επίπεδο ενιαίου ευρωπαϊκού, και δη ενωσιακού, συνταγματισμού εις βάρος, μέχρι σήμερα στην πράξη, της δημοκρατικής και δικαιοκρατικής θεσμικής έκφρασης και της (συμπ-)πολιτειακής συνταγματικής δυναμικής των κρατών-μελών βλ. εμπειριστατωμένη προσέγγιση και σε Α. Βλαχογιάννης, Το Σύνταγμα στην ενιαία ευρωπαϊκή οικονομική διακυβέρνηση, Τάσεις και αλλοιώσεις του εθνικού συνταγματισμού, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2018, 170-192.

ανάλογα με το σύνολο των εκάστοτε κανονιστικών εκτιμήσεων και των εφάμιλλων ρεαλιστικών περιστάσεων, «οικοδομείται» με τρόπο, άλλοτε πιο διακριτό και άλλοτε πιο διακριτικό, στην θετικιστική ανταπόκριση της τυπικής νομιμότητας και των αδιάσειστων τεχνικών προτύπων στη συνταγματική εφαρμογή και τη ρυθμιστική ισορροπία των υπέρτερων κανόνων δικαίου και των δικαιοπλαστικών ερμηνευτικών αρχών. Παρά την απουσία στον ελληνικό νόμιμο πολιτισμό «δικαστών-τεχνοκρατών», όπως έχουν καθιερωθεί σε άλλες ευρωπαϊκές έννομες τάξεις, για παράδειγμα στη Σουηδία,⁵³ με συγκεκριμένο επιστημονικό και «εξωνομικό» υπόβαθρο, η ελληνική νομολογιακή πρακτική σε γενικές γραμμές, διαθέτει τους απαραίτητους και διαχωριστικούς συνταγματικούς και δικονομικούς ελεγκτικούς ελιγμούς για την ευδιάκριτη διερεύνηση των έννομων και των εύνομων λύσεων για την ανταπόκριση των εκσυγχρονιστικών διοικητικών διαδικασιών της ήδη αρκετά τεχνοκρατικά δομούμενης περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Έτσι εξασφαλίζεται με στενά «αιτιώδεις όρους», η αποτελεσματική δικαστική προστασία, χωρίς καταρχήν να ταλαντεύεται επί της υπέρβασης των ορίων της εξουσίας και των αρμοδιοτήτων που της ανατίθεται από το Σύνταγμα. Βέβαια, στην σύγχρονη εποχή, δεν τίθεται αμφιβολία πως με την προαγωγή της εκτεταμένης διεπιστημονικής πληροφόρησης και την διοχέτευση γενικών γνωστικών δεδομένων με τον επικαιροποιημένο, ολοένα και επαυξανόμενο, αντίστοιχο εμπλουτισμό των εμπειρικών στοιχείων στα «διδάγματα της κοινής πείρας» και στα «πασίδηλα γεγονότα», η νομική επαγωγή των πραγματικών περιστάσεων βρίσκεται σε μία ουσιαστική και ζωντανή αλληλουχία αιτίας και σκοπού καθιστώντας τη δικαστική λειτουργία αναπόφευκτα πιο αλληλενεργή ανάμεσα στο θετό δίκαιο, τη δημοκρατική συνέπεια, τα τεχνοκρατικά πρότυπα και τις κοινωνικο-οικονομικές περιστάσεις.

Είναι χαρακτηριστικό, πως και ο συνταγματικός νομοθέτης, δεν προβαίνει σε ορισμό του «τι νοείται» ως «περιβάλλον», ακριβώς ώστε να προσδώσει με δημιουργικό τρόπο δικαιοπαραγωγική ευρύτητα στην ερμηνευτική του θωράκιση.⁵⁴ Το «δικαίωμα στο περιβάλλον» ή καλύτερα στην «προστασία του περιβάλλοντος» (με την στοχευμένη «διαδικαστικοποίηση» δηλαδή του δικαιώματος) και με σημείο αναφοράς τις έννομες αξιώσεις του Ανθρώπου, παρά μία μη οριοθετημένη, υποκειμενική και επιπλέον σχετικοποιημένη θεσμική εγγύηση για ένα «ασφαλές και υγιές περιβάλλον», που θέτει σε αμφιβολία τα όρια της προστατευτικής του διεκδίκησης και ελεγκσιμότητας ως θετό και ενεργητικό δικαίωμα, ορίζεται αναπόδραστα ανθρωποκεντρικά με βάση την εκάστοτε ηθική, κοινωνικο-οικονομική και επιστημονική αντίληψη του για την φύση και τον χώρο εντός του οποίου διαβιεί και δραστηριοποιείται.⁵⁵ Κατ' επέκταση οι εκάστοτε δημόσιες επιλογές και οι κανονιστικές παρεμβάσεις επί της προστασίας του περιβάλλοντος και των συνθηκών της ανάπτυξης προκαλούνται και εν τέλει συνδιαμορφώνονται δικαιικά από συναφείς πολιτιστικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, ιδεολογικούς, ψυχολογικούς και κοινωνικούς αλλά και από εν γένει συμπεριφορικούς παράγοντες,⁵⁶ καταλήγοντας σε μία συνολικότερη ηθικοκοινωνική εκτίμηση και κοσμοθεώρηση του είδους της ευημερίας αλλά και του προσδιορισμού της νομιμότητας, σε «συστατική

⁵³Κ. Μενουδάκος, *ό.π.* (1), και Γ. Δελλής, *ό.π.* (33), 385: μεταξύ άλλων αναφέρεται και στο θεσμό των βρετανικών των "Tribunals", σε δικαιοδοτικούς δηλαδή μηχανισμούς που «προϊσταται μεν ένας νομικός στον συντονισμό τους, αλλά η σύνθεσή τους συναπαρτίζεται από εξειδικευμένους επιστήμονες με τεχνικές ειδικές ανά αντικείμενο, γνώσεις».

⁵⁴Ι. Καράκωστας, *ό.π.* (26), 71.

⁵⁵Γ. Σιούτη, *ό.π.* (2), 7-8.

⁵⁶Βλ. Παραδοσιακές προσεγγίσεις σε πρώιμο, μάλιστα, στάδιο από το έργο των D.H. Meadows/J. Randers/D.L. Meadows/W.W. Behrens, *The Limits to Growth, A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, Universe Books, 1974.

συνάφεια» με την αξιοπρέπεια και τους θεμιτούς όρους διαβίωσης του ατόμου⁵⁷ εντός του κοινωνικού συνόλου στο «εξελισσόμενο πραγματιστικό διηλεκές», μέσα από τον «αξιακό καθορισμό του κάθε παρόντος».

Σκιαγραφώντας νοηματοδοτικά όλες τις παραπάνω πυκνές συνταγματικές αποδόσεις, οι καινοτόμες⁵⁸ μέχρι και σήμερα διατάξεις του άρθρου 24 του Συντάγματος συνδέουν ρυθμιστικά και διαδικαστικά την αποτελεσματική και χρηστή προστατευτική λειτουργία του κρατικού μηχανισμού με τη συνεργατική του παρουσία ως «Πολιτεία», στις πραγματικές ανάγκες και στις έννομες απαιτήσεις των ιδιωτών, της κοινωνίας και της οικονομίας.⁵⁹ Ωστόσο, την ίδια στιγμή η σχολαστικότητα και οι εξαγγελτικές «νουθεσίες-εντολές» των ως άνω οργανωτικών και λειτουργικών επιταγών, που διατυπώνει ο Συντακτικός νομοθέτης με την «συνταγματοποίηση» δεσμεύσεων που επαφίονται πρακτικά της κοινής νομοθετικής ύλης, υποδηλώνει⁶⁰ ευθέως, κατά παγκόσμια πρωτοτυπία σε επίπεδο συγκριτικού συνταγματισμού, την έλλειψη της εμπιστοσύνης του προς το ίδιο το νομοθετικό σώμα και τη διοικητική λειτουργία του κράτους ως προς τη συνέπεια τους στις θεμελιώσεις βάσεις του εφαρμοσμένου συνταγματικού δικαίου. Κατά απογοητευτικό δε τρόπο η εν λόγω συνταγματική σχολαστικότητα παραμένει σε μεγάλο βαθμό ακόμα και ως σήμερα ατελής, μετέωρη και σε μείζονα ζητήματα ακόμα και προκλητικά «κενό συνταγματικό γράμμα», συνομολογώντας την ανακολουθία του κράτους δικαίου. Γεγονός που εξώθησε τη νομολογία του ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου στη ρητή και κατηγορηματική παραδοχή της «παράλειψης νόμιμης –συνταγματικής-οφειλόμενης ενέργειας» επί της εφαρμοστικής (σιωπηρής και αδρανούς) άρνησης των συνταγματικών προτύπων. Εκθέτοντας έτσι, την αφερεγγυότητα του νομοεκτελεστικού κρατικού μηχανισμού⁶¹ επί των συνταγματικών

⁵⁷Σημ.: Δηλωτικό των συγκερασμών και της εναρμόνισης των έννομων αγαθών που προασπίζει η προστασία του περιβάλλοντος είναι το Άρθρο 1 παρ. 1 βασικού «περιβαλλοντικού» νομοθέτηματος στην Ελλάδα Ν. 1650/1986: «Σκοπός του παρόντος νόμου είναι η θέσπιση θεμελιωδών κανόνων και η καθιέρωση κριτηρίων και μηχανισμών για την προστασία του περιβάλλοντος, έτσι ώστε ο άνθρωπος, ως άτομο και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου, να ζει σε ένα υψηλής ποιότητας περιβάλλον, μέσα στο οποίο να προστατεύεται η υγεία του και να ευνοείται η ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η προστασία του περιβάλλοντος, ως θεμελιώδες και αναπόσπαστο μέρος της πολιτιστικής και αναπτυξιακής διαδικασίας και πολιτικής, υλοποιείται κύρια μέσα από το δημοκρατικό προγραμματισμό.». Άρθρο 2 παρ. 1: «Κατά την έννοια του νόμου αυτού νοούνται ως: Περιβάλλον: το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες». (σχετικά βλ. και Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 77). Στο ίδιο πνεύμα βλ. Μ. Δεκλερής, Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος-Εγκώλιο της βιώσιμου ανάπτυξεως, Α.Ν. Σάκκουλας, 1996, 39 και 44: «το περιβάλλον προστατεύεται γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς αυτό και γιατί τα ενδιαφέροντά του είναι σύμφυτα μ' αυτά του περιβάλλοντος.»

⁵⁸Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (2).

⁵⁹Ε. Βενιζέλος, ό.π. (23), 99-100.

⁶⁰Σημ.: Οι λόγοι που υπαγόρευαν την επιλογή αυτή καθίστανται σαφείς αν ανατρέξει κανείς στα πρακτικά της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, από τα οποία προκύπτει ότι η αναγωγή των πιο πάνω θεμάτων σε αντικείμενο συνταγματικής ρύθμισης θεωρήθηκε αναγκαία ώστε να διευκολύνει την εφαρμογή του πολεοδομικού σχεδιασμού και να αντιμετωπίσει τις πολλαπλές παθογένειες που είχαν διαπιστωθεί κατά την προ του 1975 περίοδο στο πεδίο αυτό. Βλ. Πρακτικά Ε' Αναθεώρησης του Συντάγματος, 1975 (σελ. 421-424, 540, 544, 546 και 548). Παράλληλα, πέρα των δομικών επιφυλάξεων η συμπερίληψη λ.χ. ειδικής διάταξης στο Σύνταγμα για την εισφορά σε γη και χρήμα εμφανίζεται, ως εύλογα δικαιολογημένη στο μέτρο που η επιβολή της εισφοράς αυτής μπορεί να συνεπάγεται περιορισμούς της ιδιοκτησίας με ευρύτερο περιεχόμενο από εκείνους που επιτρέπει γενικά το άρθρο 17 του Συντάγματος, εναρμονίζοντας το ερμηνευτικό αποτέλεσμα των εμπλεκόμενων διατάξεων με την άμεση συνταγματική αιτιολογία ορισμένων κρίσιμων πραγματιστικών διαφοροποιήσεων.

⁶¹Σημ.: Σημαντική η ΣτΕ 3943/2015 για την προστασία του οικοσυστήματος του Ασωπού ποταμού αλλά και την προστασία της υγείας των κατοίκων της περιοχής. Αφού τονίστηκε η κατ' επανάληψη πεποίθηση πως, ο συντακτικός και ο κοινοτικός νομοθέτης, έχοντας επίγνωση του οικολογικού προβλήματος, το οποίο σε κάποιες πτυχές του, όπως η ρύπανση, θίγει κα άλλο βασικό αγαθό της διαβίωσης του ανθρώπου, την ανθρώπινη υγεία, ανήγαγε το φυσικό περιβάλλον σε αντικείμενο ιδιαίτερης πλήρους και αποτελεσματικής έννομης προστασίας με τη λήψη αντίστοιχων αναγκαίων προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων. Στην εν λόγω υπόθεση στοιχειοθετήθηκε η

«δικαίων» καθώς και την αντίστοιχη αδυναμία του πολιτικού και την ανεπάρκεια του διοικητικού συστήματος.⁶²

Εν μέσω αυτής της εθνικής συνταγματικής ασυνέπειας, έχει γίνει πλέον ευρύτερα αποδεκτό, πως η αντιστρόφως ανάλογη ενδυνάμωση του δικαστικού προστατευτισμού για την υλοποίηση και εκπλήρωση της έννομης προστασίας του περιβάλλοντος, επενεργεί ακριβώς ως ένα αναγκαίο ρυθμιστικό «θεσμικό αντίβαρο» κατά τα διαπλαστικά πρότυπα του “check and balance”, σε σχέση με τις χρόνιες αγκυλώσεις και τα εφαρμοστικά κενά της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και της ευρύτερης πολιτειακής διακυβέρνησης. Για την «ειδική ευθύνη» του κράτους, αξίζει να υπογραμμιστεί, πως η βαρύτητα μίας «περιβαλλοντικής αυθαιρεσίας» στην ελληνική έννομη τάξη, δεν διαπιστώνεται κατά την πλειοψηφία των περιπτώσεων, σε μία ιδιαίτερα κατάφορη ευθεία συνταγματική προσβολή του ουσιαστικά κατοχυρωμένου, ατομικού και συλλογικού, «προστατευόμενου» «περιβαλλοντικού δικαιώματος» ή άλλων αλληλεπιδρώντων, θετικά ή αποθετικά με το περιβαλλοντικό αγαθό, έννομων ατομικών συμφερόντων, ασχέτως αν προσδίδουν την παραγωγική αφορμή-νομική βάση για έναν εντονότερα προσβάσιμο αιτιώδη δικαστικό έλεγχο. Αντίθετα, η καταστρατήγηση του συνταγματικού περιβαλλοντικού κεκτημένου στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο, προκύπτει κυρίως με την «παρεπόμενα» υποκρυπτόμενη παραβίαση του, από την ατελή, αυθαίρετη, παράτυπη και πλημμελή εφαρμογή ή την συγκαλυμμένη «μη τήρηση»-υπέρβαση της διοικητικής και νομοθετικής νομιμότητας ως προς τα περιβαλλοντικά πρότυπα και κανόνες.

Συνθήκες- πρόκληση που από τη μία απελευθερώνουν τον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο στην πραγμάτωση ενός απόλυτα θετικιστικού, αναλυτικού και εμπειρισταωμένου ελέγχου νομιμότητας, αλλά και που αποδίδει από την άλλη, ένα σαφές νομιμοποιητικό έρεισμα στο νομοθέτη και τη διοίκηση να αποδώσει διαδικαστικές, τεχνικές και ουσιαστικές εκπτώσεις νομιμοφάνειας, καλύπτοντας σκοπιμότητες, που πολλές φορές μπορούν να μείνουν «απροσπέλαστες ή δυσχερώς ελεγκτέες».⁶³ Ειδικά, κατά την στρεβλωτική πρόταξη ενός ανασφαλούς οριακού δικαστικού ελέγχου, για την «εντατικοποίηση» της κατ’ ουσία έννομης προσβολής συνταγματικών δικαιωμάτων⁶⁴ και της αποτελεσματικής εύνομης οριοθέτησης του δημοσίου συμφέροντος. Γι’ αυτό και η μέγιστη ενεργοποιημένη απόδοση του εφαρμοσμένου και ευκρινώς κανονιστικού συνταγματισμού στην κατανόηση και τη ρυθμιστική «εσωτερίκευση» των θεμελιωδών κανόνων και αρχών κρίνεται επιβεβλημένη ανάμεσα στις λειτουργίες του κράτους, για την ευδιάκριτη υιοθέτηση, την τήρηση και τον έλεγχο της αποτελεσματικότητας των δικαικών κανόνων σε ένα σύγχρονο κράτος δικαίου. Δυστυχώς, η βασική ασυνέχεια μεταξύ θεωρίας και πράξης μίας ανέμπνευστης κρατικής παρουσίας, πέρα από την ευθεία καταστρατήγηση ιδίως των «συνθηκών της νομιμότητας», είναι πως το ρυθμιστικό Σύνταγμα έχει καταστεί, για την εθνική νομοθετική πρωτοβουλία ένα κατεξοχήν «πολιτικό κείμενο έκθεσης ιδεών». Ενώ για τις ελληνικές διοικητικές αρχές και υπηρεσίες, αποτελεί ένα

παράλειψη της Διοίκησης προς τη λήψη των σχετικών θετικών και αποθετικών μέτρων ως «παράλειψη οφειλομένης ενεργείας», υποκείμενη σε ακύρωση από το Συμβούλιο της Επικρατείας, κατά την έννοια του άρθρου 45 παρ. 4 του π.δ. 18/1989. Αφού διαφορετικά, η μεν συνταγματική επιταγή θα κατέπιπτε σε θεωρητική διακήρυξη-ευχή, το δε φυσικό περιβάλλον θα παρέμενε άνευ προστασίας, εκτεθειμένο σε επιβαρυντικές περιστάσεις και στον εν τέλει υποβιβασμό του, ευθέως αντίθετα της σαφούς βούλησης του συνταγματικού νομοθέτη. Το ίδιο σκεπτικό και σε: ΣτΕ 976/2015, ΣτΕ 3976/2010, ΕπταμελΣτΕ 1242/2008, ΣτΕ 2818/1997.

⁶²Γ. Παπαδημητρίου, Το χάσμα μεταξύ κανόνων και εφαρμογής τους, Νόμος και Φύση, 2008, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org/11270.

⁶³Κ. Μενουδάκος, ό.π. (1).

⁶⁴Περί «αποσυνταγματοποίησης» των θεμελιωδών κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και τελολογικής τους ερμηνείας στην έννομη τάξη πέρα από την καταχρηστική ενάσκησή τους και την ουσιαστικά πρόδηλη παραβίασή τους βλ. και Χ. Ανθόπουλος, Άρθρο 25, σε: Σύνταγμα, κατ’ άρθρο ερμηνεία (ό.π. 12), 705-708.

«απόμακρο» για τις πρακτικές τους, ακατανόητο “soft law” κείμενο ευχών· με τις κακοδιατυπωμένες ευκαιριακές και μεμονωμένες εγκύκλιους της κοινής νομοθεσίας, να απολαμβάνουν στις εκτιμήσεις τους ακόμα και «υπέρτερη» κανονιστική δεσμευτικότητα και εκτελεστική ισχύ, δίχως την οποιαδήποτε, κατά κανόνα, διάθεση συντεταγμένης διερεύνησης και βελτιστοποιητικής επαγωγής της θεμελιώδους νομιμότητας στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση των δημόσιων επιλογών και αποφάσεων.

Η δυναμική νομολογιακή πρακτική ειδικά του 5^{ου} Τμήματος του ΣτΕ που προώθησε, συνδιαμόρφωσε, και εν πολλοίς καθιέρωσε εκτελεστικά τις συνταγματικές επιταγές για την προστασία του περιβάλλοντος, επιδέχεται αρκετές φορές κριτική περί «δικαστικού ακτιβισμού», ανάμεσα: στις δογματικές δεσμεύσεις ενός οριακού ελέγχου νομιμότητας, στις κατ’ ουσία «εξωδικαιικές» αξιολογήσεις σκοπιμότητας, και στον θεμιτά ουσιαστικό και διαυγή έλεγχο συνταγματικότητας, με βάση τις δημοκρατικά και δικαιοκρατικά εκχωρηθείσες αρμοδιότητες του, τον κανονιστικό του αυτοπεριορισμό αλλά και τον εγγυητικό του παρεμβατισμό ως ακυρωτικό Δικαστήριο.⁶⁵ Ωστόσο, κατά κύριο λόγο, πέρα από τις μερικότερες, περισσότερο θεσμικές αγκυλώσεις, υπό τις σύγχρονες πραγματικές προκλήσεις και περιστάσεις για τον προσανατολισμό του συνταγματικού πλαισίου και τα λειτουργικά όρια της δικαστικής προστασίας ως δικαίωμα και εγγύηση, αναμφίβολα το Συμβούλιο της Επικρατείας διεκδικεί και συμβάλλει στην έμπρακτη «γονιμοποίηση» της επιστημονικής τεκμηρίωσης και του νομικού θετικισμού, μέσω της συνθετικής δικαιοδοτικής του κρίσης και της δημιουργικά παραγωγικής του αιτιολογίας. Ταυτόχρονα δε ο δικανικός συλλογισμός του Δικαστηρίου κατά κανόνα, δομείται σε ευθεία ρεαλιστική ανταπόκριση των κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων του κράτους, χωρίς όμως να διστάζει την επιβολή ενός «τείχους νομιμότητας» διαφυλάττοντας ως το τελευταίο προπύργιο του κράτους δικαίου, τις λεπτές ισορροπίες μεταξύ Συντάγματος, νομοθεσίας, δημόσιων και ιδιωτικών έννομων επιδιώξεων και των πραγματικών συνθηκών.

Ειδικά, η συνταγματική Αναθεώρηση του 2001 επιβεβαίωσε, δικαίωσε και ενίσχυσε την νομολογιακή δράση και τη δικαιική αντίληψη του Δικαστηρίου υπέρ της ασφάλειας του κράτους δικαίου σε ευθεία προάσπιση του συνταγματικού κεκτημένου: Στρατηγικά με την προαναφερόμενη δυναμική είσοδο της ρήτρας της αειφορίας, συστηματικά με την ρητή ένταξη της αρχής της αναλογικότητας στη λειτουργική έκφραση και τον συνδυασμό των προστατευόμενων έννομων αγαθών, αλλά και στοχευμένα με την ουσιαστική επικύρωση της ενεργητικής και συμμετοχικής παρουσίας του ατόμου επί της προστατευτικής προοπτικής του περιβαλλοντικού δικαιώματος κατά την ρητή και ξεκάθαρη θεμελίωση του ατομικού και συλλογικού δικαιώματος στη προστασία του περιβάλλοντος. Αξίωση και συνταγματικός κανόνας που ακόμα και σε πλέον σύγχρονες εθνικές έννομες τάξεις, δεν υφίσταται ως αυτοτελές ατομικό δικαίωμα- έννομο συμφέρον «διεκδίκησης και ελέγχου», αφού ανάγεται και επαφίεται, ως επί το πλείστον, στις εγγυητικές έννομες δεσμεύσεις και στα εκτεταμένα προστατευτικά περιθώρια εκτίμησης της κρατικής πρωτοβουλίας και νομιμοποίησης. Συνυπογράφεται έτσι με σημαντικό συνταγματικό βάθος, κατά τον πλέον ενεργητικά δημοκρατικό τρόπο, η διεύρυνση του έννομου συμφέροντος στη περιβαλλοντική δίκη με τρόπο πρότυπο, παραδειγματικό και

⁶⁵Ευκρινής και διαφωτιστική η προσέγγιση για την ορθή και συστηματική ερμηνεία του ελέγχου συνταγματικότητας των νόμων σε: Β. Μπουκουβάλα, Η Σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων, Σάκκουλας, 2018. Μετά από μία αναλυτική παράθεση πτυχών, μορφών και διαδικασιών ελέγχου, διακρίνει πλήρως τη «σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία του νόμου από την προσαρμοσμένη στο Σύνταγμα ερμηνεία, με την οποία ο δικαστής προσαρμόζει το νόημα του νόμου στο νόημα του Συντάγματος, ανεξάρτητα από τη συναίνεση των υπολοίπων ερμηνευτικών κριτηρίων, προκειμένου να μην κρίνει τη διάταξη αντισυνταγματική.».

«εξαιρετικό», ακόμα και στο σύνολο των έννομων τάξεων της «ευρωπαϊκής οικογένειας» του δημοσίου δικαίου.

Όπως εξάγεται και από τα πρακτικά της Βουλής, κατά την κατάρτιση του Συντάγματος του 1975, ο τότε αρμόδιος, Υφυπουργός Δημοσίων Έργων Κυπριανός Μπίρης,⁶⁶ εισηγητής της κατοχύρωσης της προστασίας περιβάλλοντος στην ελληνική συνταγματική τάξη, τόνισε: «Από τη στιγμή που ο άνθρωπος μπαίνει στο περιβάλλον, το περιβάλλον αρχίζει να βλάπτεται».⁶⁷ Με αυτή τη φράση αποτυπώθηκε η κρισιμότητα και η αναγκαιότητα της συγκεκριμένης διάταξης, και μάλιστα όχι μόνο αποθετικά, ενάντια στην εκάστοτε οικολογική επιβάρυνση, αλλά και θετικά μέσα από την αναβάθμιση του περιβάλλοντος που διαβιεί ο άνθρωπος εντός ενός κοινωνικο-οικονομικού συνόλου. Ερευνητικά σημειώνεται πως πρότυπο για την αρχική δομή του άρθρου 24 του Συντάγματος, αποτέλεσαν οι αντίστοιχες διατάξεις που υφίσταντο στην Ιταλία και τη Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας.⁶⁸

Για την επιπλέον πολυδιάστατη «αναπτυξιακή συνταγματοποίηση» του περιβάλλοντα χώρου αλλά και για το ερμηνευτικά θεμελιωδέστερο αξιακό αποτύπωμα της διαγενεακής αλληλεπίδρασης του «πολιτιστικού» περιβαλλοντικού κεκτημένου της ελληνικής Πολιτείας, αξίζει να τονιστεί και η «συνταγματική ιδιαιτερότητα-ρυθμιστικό βάθος» των διατάξεων του άρθρου 24 παρ.1 και 6 στις οποίες κατοχυρώνεται με την ίδια ένταση και η προστασία του «πολιτιστικού περιβάλλοντος», μεταφέροντας τα μνημεία, τα καλλιτεχνικά έργα, τους παραδοσιακούς τόπους και την πολιτιστική, ιστορική και πολιτισμική παρουσία του ανθρώπου σε ένα επίσης προστατευτικό και ευαίσθητο πλέγμα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.⁶⁹ Η πολιτιστική κληρονομιά⁷⁰ ενσωματωμένη στο ευρύτερο πλαίσιο ελέγχου και προστασίας του περιβάλλοντος διαβίωσης και ανάπτυξης του ανθρώπου αποκτά ένα ειδικό σημασιολογικό βάρος στην ελληνική έννομη τάξη,⁷¹ εξαιτίας της ιστορικής, εθνικής και αναπτυξιακής της αξίας αλλά και των διαδραστικών επιπτώσεων των πολιτιστικών μνημείων και των παραδοσιακών οικισμών, στην ιδιαίτερη ιστορικοπολιτική ταυτότητα της Ελληνικής Δημοκρατίας και της ενεργητικής σύνδεσης των αξιώσεων του ατόμου με αυτή. Σε αντίθεση μάλιστα, με την ευρύτερη πλειοψηφία των Συνταγμάτων παγκοσμίως και ευρωπαϊκά, που κατοχυρώνουν την πολιτιστική κληρονομία κατά μείζονα λόγο αποκλειστικά ως πολιτειακή θεσμική εγγύηση της εθνικής ταυτότητας και πολιτισμού κάθε κράτους,⁷² η οποία καίτοι γεννά ισχυρές κρατικές υποχρεώσεις και δεσμεύσεις, δεν ακολουθείται από μία ισχυρή, έννομη δικονομικά, διεκδικησιμότητα και τον άμεσο έλεγχο της κοινωνίας των πολιτών, όπως επιτυγχάνει το

⁶⁶Σημ.:Καθηγητής της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Ε.Μ.Π. διετέλεσε στη πρώτη μεταπολιτευτική κυβέρνηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή Υφυπουργός Δημοσίων Έργων την περίοδο 1974-1976. Κατά τις διεργασίες της Ολομέλειας της Αναθεωρητικής Επιτροπής, κατέδειξε την προσδοκώμενη λειτουργία της συνταγματικής προστασίας του περιβάλλοντος σχετίζοντάς τη με την αλληλεπίδραση και την οργάνωση του οικιστικού και του πολεοδομικού σχεδιασμού, καθώς και με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας. Οι προτάσεις του εξασφάλισαν ευρύτατη κοινοβουλευτική αποδοχή (βλ. Γ. Παπαδημητρίου, *ό.π.* (2)).

⁶⁷Πρακτικά Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, 1975, 538.

⁶⁸Δ. Βασιλειάδης, Άρθρο 24 Φυσικό Περιβάλλον, σε: *Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία* (ό.π. 12), 639.

⁶⁹ΣτΕ 2034/2015.

⁷⁰ΣτΕ 1855/2016, ΣτΕ 2724/2014, ΣτΕ 3028/2002, 1364/1981, ΣτΕ 2175/2004.

⁷¹Ως ιδιαίτερο δημόσιο συμφέρον βλ. «παραδοσιακές» αποφάσεις δεκαετίας του 1980, ΣτΕ 1746/1985, ΣτΕ 3146/1986, ΣτΕ 3610/1987, ΣτΕ 1599/1987, ΣτΕ 1097/1987.

⁷²Σημ.: Ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. το Ελληνικό Σύνταγμα είναι το μοναδικό που διατυπώνει τη διαφύλαξη του «δικαιώματος στην προστασία» του «πολιτιστικού περιβάλλοντος» και όχι γενικά στην εγγύηση περί πολιτιστικής κληρονομιάς βλ. και Ε. Τροβά, *Η πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης, Έννοια και περιεχόμενο*, Σάκκουλας, 2018, 249.

δικαίωμα στην «προστασία του πολιτιστικού περιβάλλοντος».⁷³ Αυτή, η επαυξημένου ενεργητικού κύρους για το άτομο πολιτιστική προστασία ως «περιβαλλοντικός χώρος» και ειδοποιός αξιωματική κανονιστική διαφοροποίηση σε σχέση με τις αντίστοιχες θεσμικές εγγυήσεις⁷⁴ άλλων έννομων τάξεων (πρέπει να) αντιπροσωπεύει και μία σημαντική αναπτυξιακή και οικονομική παράμετρο, ως προς την θέση και τις προοπτικές της Ελληνικής Δημοκρατίας στο παγκόσμιο γίγνεσθαι με τρόπο «φύσει» ποιοτικό, ταυτοτικό και «κοινωνικοποιημένο» για τον εθνικό της χώρο,⁷⁵ πέρα των τυπικών αμιγώς γεωφυσικών της χαρακτηριστικών και των λειτουργικών της πρακτικών αναγκών, όπως λ.χ. οι προστατευτικές απαιτήσεις της νησιωτικότητας. Εξ άλλου, ο πολιτιστικός παράγοντας μαζί με τα ιδιαίτερα περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά της χώρας, όπως το ήπιο εύκρατο κλίμα, οι περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, η ποιότητα της θάλασσας, η πλούσια εκτεταμένη ακτογραμμή, η γεωμορφολογική και η κοινωνικο-οικονομική παράμετρος της νησιωτικότητας⁷⁶ αποτελούν τους βασικούς πυλώνες της «φέρουσας ικανότητας» των κατεξοχήν ευάλωτων περιοχών της Ελλάδας για την διασφάλιση των επανομαζόμενων «βιώσιμων τουριστικών πόρων και υπηρεσιών» που, παραδοσιακά χαρακτηρίζονται ως «η βαριά βιομηχανία»⁷⁷ και η αναπτυξιακή δυναμική της χώρας, σε ορθολογική και αιτιώδη συμμετρία με τις ανάγκες, τις διαχρονικές και τις «αναντικατάστατες ιδιαιτερότητες» της βιωσιμότητάς τους.

Εξ αυτών λοιπόν και ρυθμιστικά, η εκάστοτε δραστηριότητα- παρέμβαση,⁷⁸ που έγκειται πλησίον πολιτιστικού αγαθού-μνημείου επιτάσσεται καταρχήν να αποβλέπει στη προστασία και στην ανάδειξη του. Σε συνάφεια με τα όρια και τους κανόνες του φυσικού περιβάλλοντος,

⁷³ΣτΕ 1712/2002, 1432/2002 και 784/1999. Βλ. και Χ. Λιάκουρας, Άρθρο 24 Πολιτιστικό Περιβάλλον, σε: Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία (ό.π. 12), 618 επ..

⁷⁴Βλ. και Συντονισμένες ενωσιακές θεσμικές εγγυήσεις στις μακροσκελείς οργανωτικά διατάξεις Άρθρου 167 Σ.Λ.Ε.Ε..

⁷⁵ Βλ. Ολομ ΣτΕ 1682/2002, με αφορμή τις εγκαταστάσεις του κλειστού γυμναστηρίου του Γαλατσίου ενόψει Ολυμπιακών Αγώνων, τονίστηκε η διαφύλαξη της ιστορικής μνήμης (για το μεσαιωνικό Ναό του Αγίου Γεωργίου) και η υποχρεωτικότητα σχετικής άδειας από τον αρμόδιο Υπουργό Πολιτισμού για παρεμβάσεις «απολύτως αναγκαίες στην κατασκευή σημαντικού έργου, με το οποίο εξυπηρετούνται σκοποί μείζονος δημοσίου συμφέροντος.»

⁷⁶ΣτΕ 3024/2015, για την προστασία του οικισμού των Σπετσών, επισημάνθηκε ότι: «Η διατήρηση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής φυσιογνωμίας των παραδοσιακών οικισμών, πέραν της συνταγματικής επιταγής για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, ικανοποιεί και την κατά το άρθρο 106 παρ. 1 Σ αρχή της περιφερειακής ανάπτυξης των νησιών».

⁷⁷Η φράση αυτή έχει καθιερωθεί ως το πολιτικό διακύβευμα κάθε κυβερνητικής πολιτικής από την εποχή της Μεταπολίτευσης μέχρι και σήμερα για τις αναπτυξιακές προοπτικές της Ελλάδας μέσω του Τουρισμού. Αποδίδεται στην Μελίνα Μερκούρη, η οποία εκτός των άλλων ιδιοτήτων της, διετέλεσε Υπουργός Πολιτισμού της Ελλάδας από το 1981-1989 και το 1993-1994. Βλ. και τις Στρατηγικές Προτάσεις WWF Hellas για την κοινωνικο-οικονομική δυναμική της βιώσιμης ανάπτυξης στην Ελλάδα σ' ένα σύνολο πολιτικών από την τουριστική ανάπτυξη και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς έως την ενίσχυση των Α.Π.Ε. www.wwf.gr/sustainable-economy/vision/financial-policies. Βλ. επίσης Κ. Μενουδάκος, Εισαγωγή στη θεματική του Σεμιναρίου, σε: Κ. Μενουδάκος/Μ. Φλώρου/Αικ. Σακελλαροπούλου/Κ. Γώγος, Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σειρά Πολιτεία-Θεσμοί-Δικαιώματα, Παπαζήση, 2017, 22.

⁷⁸Παραδειγματική ως προς τον ελιγμό της, η ΟλομΣτΕ 2300/1997 (υπόθεση «Ζαγάν») για το νέο Διεθνές Αεροδρόμιο της Αθήνας στα Σπάτα, όπου κατά την κατασκευή του υπήρξαν σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα. Κρίθηκε ότι η αρχαιολογική νομοθεσία, υπό την σκέπη των συνταγματικών επιταγών, επιβάλλει στη Διοίκηση τη λήψη κάθε πρόσφορου μέτρου υπέρ των μνημείων. Εφόσον μάλιστα κρίνεται αναγκαίο σε περίπτωση κατασκευής μεγάλων τεχνικών έργων μείζονος αναπτυξιακής σημασίας για τη Χώρα και την Εθνική Οικονομία, επιτρέπεται ύστερα από την «καθ' ύλην αρμόδια» αιτιολογημένη έγκριση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου, η μεταφορά του μνημείου σε άλλο τόπο από εκείνον στον οποίο βρέθηκε, πάντοτε σε «μία αναλογία μεταξύ μνημειακού υποκειμένου και έργου υποδομής». Στη συγκεκριμένη περίπτωση επιδιώχθηκε μία ευθεία αμοιβαία ρεαλιστικά αποτελεσματική προστασία και των δύο συνταγματικά θεμιτών επιδιώξεων, καθιστώντας την εσωτερικευμένη και διάχυτη εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας, ως το βασικό «φίλτρο» διαρρύθμισης της σχέσης ανάπτυξης-περιβάλλοντος.

κρίσιμοι παράμετροι για τον έλεγχο της εν λόγω διαδικασίας είναι η επίκληση των δεδομένων της αρχαιολογικής επιστήμης, η απόρριψη των αντίστοιχων νομότυπα απαγορευμένων καταχρηστικών παρεμβάσεων, που δεν είναι συμβατές προς την «κατά προορισμό χρήση» του «αρχαίου» τόπου⁷⁹ και των μνημείων εν γένει, αλλά και η τήρηση των ερμηνευτικά εύνομα αποδεκτών και των έννομα εναρμονισμένων συμπεριφορών και επιλογών του κράτους σε σχέση με την ανάπτυξη: Όπως λ.χ. τα αναγκαία υποστηρικτικά έργα υποδομής⁸⁰ αλλά και ο σεβασμός των παράλληλων δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως το δικαίωμα ιδιοκτησίας⁸¹ και της οικονομικής ελευθερίας, είτε με οικείες προβλέψεις αποζημίωσης,⁸² είτε αντίστοιχων φορολογικών ελαφρύνσεων.⁸³

Παράλληλα, των εθνικών έννομων προτύπων υφίστανται και σε διεθνή κλίμακα σημαντικά κατευθυντήριες έννομες απαιτήσεις σε σχέση με την προστασία του πολιτισμού και των μνημείων, αφού θωρακίζονται ως κυρίαρχη κρατική μέριμνα, κυρίως μέσα από τη Διεθνή Σύμβαση του Παρισιού του 1972, που κυρώθηκε από τη Ελλάδα με τον Ν. 1126/1981. Εξίσου σπουδαίες διεθνείς συμβάσεις για την πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν επιπρόσθετα: Η Σύμβαση της Ευρωπαϊκής Αρχαιολογικής Κληρονομιάς του Λονδίνου το 1969, που κυρώθηκε το ίδιο έτος με την προαναφερθείσα Διεθνή Σύμβαση του Παρισιού, με τον Ν. 1127/1981 κατά την χρονιά ένταξης της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα και η Σύμβαση Ευρωπαϊκής Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Γρανάδας, που κυρώθηκε με τον Ν. 2039/1992 αποτελώντας για τη ελληνική νομολογία ένα συχνό άμεσα εφαρμοστικό έννομο πλαίσιο.⁸⁴ Από πλευράς Ο.Η.Ε. σημαντικές είναι οι αναπτυξιακές προοπτικές που εξασφαλίζει η ένταξη ενός φυσικού ή

⁷⁹Βλ. ΣτΕ ΟλομΣτΕ 3279/2003, ΣτΕ 1580/2007, ΣτΕ 3553/2004.

⁸⁰ΣτΕ 1818/2016: έγινε δεκτή η Ε.Π.Ο. όπου σε σχεδιασμό ανισόπεδου κόμβου και συνδετήριας οδού προβλέπεται και επιτυγχάνεται η βέλτιστη κυκλοφοριακή λύση με την ταυτόχρονη προστασία των αρχαίων μνημείων, χωρίς παράλληλα να ανατρέπεται ο πολεοδομικός σχεδιασμός της περιοχής.

⁸¹Α. Τάχος, Βασικές Διατάξεις της Προστασίας του Περιβάλλοντος, Σάκκουλας, 2007, 15.

⁸²ΣτΕ 2128/2014: υποχρέωση αποζημίωσης του θιγόμενου ιδιοκτήτη, όταν δεσμεύεται ουσιαστικά η ιδιοκτησία του κατά τον προορισμό της χάριν της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Η ως άνω αποζημίωση δεν μπορεί να υπερβαίνει την πλήρη αξία του ακινήτου. Προς επίρρωση της συγκεκριμένης δογματικής συλλογιστικής βλ. και ΣτΕ 2941/2017, ΣτΕ 85/2016, ΣτΕ 3764/2015 για τη δυνατότητα επιβολής, σύμφωνα με τον νόμο, απαγορεύσεων και περιορισμών για οποιαδήποτε άλλη χρήση γης, μεταξύ των οποίων και η γεωργική εκμετάλλευση. Εφόσον δε, με την επιβολή των περιορισμών αυτών θίγεται ο πυρήνας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, ο θιγόμενος ιδιοκτήτης έχει δικαίωμα αποζημίωσης: επιπλέον ενδεικτικά βλ. ΣτΕ 3146/1986, ΣτΕ 1097/1987, 2801/1991, 1517/1993, 1822/2001, 1821/1995, καθώς και η ΟλομΣτΕ 689/2019 που καταγράφονται τα δικαιολογητικά όρια του δικαστικού ελέγχου και της ασφάλειας του δικαίου για τις αξιώσεις των πολιτών (επί αγωγής και αίτησης ακύρωσης ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και περιβαλλοντικής προστασίας) και των όρων της νομιμότητας της διαδικασίας.

⁸³ΟλομΣτΕ 519/2014: Ακίνητο που έχει δεσμευθεί από την αρχαιολογική υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού, εξαιτίας αρχαιολογικής έρευνας, απαλλάσσεται από το ενιαίο τέλος ακινήτων, αφού περιορίζεται ουσιαστικά η χρήση, η αξιοποίηση και η εκμετάλλευσή του.

⁸⁴ΣτΕ 3176/2015: Η πολυεπικληθείσα στις αποφάσεις του ΣτΕ Σύμβαση της Γρανάδας συνιστά το προστατευτικό πλαίσιο της αναντικατάστατης και ανθεκτικής έκφρασης του πλούτου και της ποικιλίας της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης με αντικείμενο προστασίας τα μνημεία, τα αρχιτεκτονικά σύνολα και τους ιστορικούς τόπους. Υπό την ρυθμιστική της αλληλεπίδραση, τις ευρύτερες νομολογιακές κατευθύνσεις γύρω από το προστατευμένο πολιτιστικό περιβάλλον αλλά και την σημαντική επιρροή της αρχαιολογικής επιστήμης με πρωτοβουλία και του τότε Υπουργού Πολιτισμού, καθηγητή Ε. Βενιζέλου, καταρτίστηκε ο ισχύον νόμος-σταθμός Ν. 3028/2002 «για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς». Ανταποκρινόμενος στη συνταγματική απαίτηση για τη προστασία και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς με σημαντικές διοικητικές ρυθμίσεις (διάκριση μνημείων αρχαίων-νεώτερων (επαναλαμβάνοντας τα προβλεπόμενα στο Ν. 1469/1950), αδειοδοτήσεων, κυρώσεων κ.λπ.) και ο συμπληρωματικός Ν. 3658/2008 με κατοχύρωση «μέτρων για την προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών και άλλες διατάξεις». Βλ. και ΟλομΣτΕ 1580/2007 και ΟλομΣτΕ 3279/2003: υπό τη επίκληση των δεδομένων της αρχαιολογικής επιστήμης απαγορεύονται «επεμβάσεις και χρήσεις μη συμβατές προς τον προορισμό χρήσης του (γειτονικού) αρχαίου μνημείου. Δεκτή η επίκληση της βιώσιμης ανάπτυξης για αποκαταστατική παρέμβαση σε κτίσμα, δίχως την αλλοίωση του χαρακτήρα του οικείου μνημείου, υπό την αιτιολογημένη έγκριση του Υπουργείου Πολιτισμού βλ. και ΣτΕ 3984/1992.

πολιτιστικού μνημείου στην προστατευτική αιγίδα της UNESCO, με τον οικείο τόπο να δεσμεύεται από τις πρότυπες διεθνείς αξιολογήσεις για τον υποδειγματικό έλεγχο γύρω από τη μέριμνα, την μη υποβάθμιση και βεβαίως τις προοπτικές της αναβάθμισης του. Κατά τον ευρωπαϊκό συνταγματισμό, η πολιτιστική κληρονομιά εξαιτίας της de jure επικουρικότητας των ενωσιακών «υποστηρικτικών» δράσεων και του ανοιχτού περιθωρίου εκτίμησης των κρατών, σύμφωνα και με τις διατάξεις του άρθρου 167 Σ.Λ.Ε.Ε. εγγυάται καταρχήν την συνεργατικότητα για την προβολή της εθνικής ποικιλομορφίας καλλιεργεί δε συνάμα δικαιοπολιτικά την καθιέρωση της κοινής ευρωπαϊκής κληρονομιάς με κοινές ρυθμιστικές βάσεις για τον ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό εν γένει.

Συμπερασματικά για τη συνταγματική ερμηνεία, η λειτουργική αντανάκλαση και η δυναμική αποτελεσματικότητα ενός Συνταγματικού Χάρτη πηγάζει αναμφίβολα από την Κανονιστικότητά του, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα και την συστηματική του Ενότητα κατά την ορθολογικά συνετή και συνεπή δικαιοπλαστική του εφαρμογή· με αποκλειστικό γνώμονα την σύννομα αναβαθμισμένη διαρρύθμιση της έννομης τάξης σε σχέση με τις θεσμικές και ρεαλιστικές ανάγκες της κοινωνικής συμβίωσης, αλλά και τον εγγυητικό δικαιοπαραγωγικό προσανατολισμό του κρατικού παρεμβατισμού σε μία δημοκρατική Πολιτεία.⁸⁵

Υποχρέωση της σύγχρονης παρουσίας του Δημοσίου δικαίου⁸⁶ στη ενεργητική διασύνδεση περιβάλλοντος και οικονομίας, δια μέσω των προοπτικών της βιώσιμης ανάπτυξης, δεν αποτελεί ούτε η ενίσχυση της τυπολατρικής νομιμότητας, εντός ενός στείρου θετικισμού, με την νομιμοποίηση μίας αμιγώς «εξωδικαιικής» πολιτικής ή τεχνικής σκοπιμότητας, ούτε όμως και η δογματική δικαιοπολιτική εμβάθυνση της θέσφατης νομολογιακής ερμηνείας για μία επιπλέον στην ουσία αυτοαναφορική προσέγγιση υψηλών μεν «δικαιοθεσμικών» και αξιακών απαιτήσεων, αδύναμης δε πρακτικής εκτελεστότητας, με τάσεις ενός «αφ' υψηλού» δικανικού στρουθοκαμιλισμού για την ανταπόκριση της έννομης τάξης σε κρίσιμες κοινωνικο-οικονομικές περιστάσεις. Αν και πράγματι, με την ελάχιστη και μόνο ενεργοποίηση του κράτους δικαίου μπορούν τύποις να αποδοθούν συγκυριακές αλλά και άμεσες λύσεις στην δικαστική κρίση και τη διοικητική αξιολόγηση, κρίνεται αναγκαία η τεκμηριωμένη και διακριτική κανονιστική συνεργατικότητα και των τριών λειτουργιών του κράτους με τρόπο συστηματικό, δυναμικό, συνδυαστικό για τον εξορθολογισμό, την αναγκαιότητα, την ασφάλεια και την αποτελεσματικότητα του Δικαίου. Εκνομικεύοντας συντεταγμένα, τα δημοκρατικά όρια και τα τεχνοκρατικά πρότυπα μίας εκσυγχρονισμένης διακυβέρνησης, τόσο σε επίπεδο τεκμηρίωσης των «βιώσιμων ρυθμιστικών εκτιμήσεων» ενός βελτιστοποιημένου πολιτειακού λειτουργικού σχεδιασμού, όσο και σε επίπεδο μίας συνεκτικής και εύνομα εξισορροπιστικής παραγωγικής εκτέλεσης του κράτους δικαίου, για την αποσυμφόρηση της «εκ φύσεως» συγκρουσιακής και συμφεροντολογικής πραγματικότητας.⁸⁷

β. Το διακύβευμα. Ανάγκες, Στόχοι και Έννοιες.

⁸⁵Ξ. Κοντιάδης, Τι σημαίνει καλό Σύνταγμα;, www.tovima.gr, 2014. Εκτενέστερα του ιδίου «Ανορθολογικό Σύνταγμα», Παπαζήση, 2015 και στο «Πως γράφεται το Σύνταγμα», Παπαζήση 2018.

⁸⁶E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, *Environmental Law Text, Cases, Materials*, 1^η έκδ., Oxford University Press, 2013, 59. Για τον «πρωτεύοντα» ρόλο του δημοσίου δικαίου στη προστασία του περιβάλλοντος και την εφαρμοστική δυναμική ειδικά του διοικητικού δικαίου βλ. και Γ. Σιούτη, *ό.π.* (2), 5-6.

⁸⁷Για την ανάγκη «εκσυγχρονιστικής αποτελεσματικότητας» του Δημοσίου δικαίου, με την επιβεβλημένη ποιοτική και συνεκτικά «κοινωνικοποιημένη» ενσωμάτωση της οικονομικής ανάλυσης σε αυτό. Βλ. και σημαντικό έργο καθηγητή Γ. Δελλή, *ό.π.* (33), 112-113. Η αποτελεσματικότητα, η βιωσιμότητα και η αναλογικότητα είναι και κατά την προσέγγισή του, οι θεμέλιοι λίθοι ενός καινοτόμου Δημοσίου Δικαίου που επιδιώκει τον «συγχρονισμό» του με την Αγορά.

Το «μεικτό» ατομικό και πολιτικό δικαίωμα του ανθρώπου, το συλλογικό κοινωνικό κεκτημένο και η θεσμική εγγύηση του κράτους⁸⁸ για την προστασία του περιβάλλοντος⁸⁹ ανεξαρτήτως πολιτικής ιδεολογίας, οικονομικής θεώρησης και συστημάτων διακυβέρνησης, είτε σε κρατικό, είτε σε υπερεθνικό επίπεδο αποτελεί αναπόδραστα αξίωση σημαντικού προστατευτικού και θετικού παρεμβατισμού από τα Πολιτειακά όργανα, με αφετηρία την ενισχυμένη δημοκρατική διακυβέρνηση και με καταληκτική αναφορά την νομότυπα εσωτερικευμένη τεχνοκρατική αποτελεσματικότητα. Γίνεται συνεπώς εύκολα αντιληπτό, πως η διαδικασία και η ουσία της προστασίας του περιβάλλοντος, αντιπροσωπεύει παράλληλα και μία καθοριστικά επιτακτική και αντισταθμιστική παράμετρο του Δημοσίου Συμφέροντος, ως θεμελιώδες και αυτόνομο συστατικό της δημόσιας μέριμνας. Καθώς το περιβάλλον αποτελεί το λειτουργικότερο «κοινό αγαθό-συμφέρον» ως προς: τον πυρήνα βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την αξία-αξιοπρέπεια⁹⁰ της προσωπικότητας και της διαβίωσης του ατόμου⁹¹ και τη συλλογική ανάγκη για κοινωνική ευημερία και πρόοδο, στην ουσία η έννομη διαστασιολόγηση του υπεραμύνεται ανάμεσα στο δέον του δικαίου και στο ον της πραγματικότητας, με συμπαγή τρόπο τα ρυθμιστικά χαρακτηριστικά της ανθεκτικότητας και της προσαρμοστικότητας⁹² των ζωντανών ισορροπιών του συνταγματισμού και των κοινωνικο-οικονομικών συσχετισμών της πραγματικότητας.

Επομένως, αναδεικτικά των παραπάνω ζυμώσεων, ο «δικαιοπολιτειακός» συγκερασμός του πολυδιάστατου προστατευόμενου περιβάλλοντος με την κοινωνικά υπεύθυνη και ανταγωνιστικά ελεύθερη οικονομία,⁹³ στην διευρυμένη εκσυγχρονιστική θεώρηση του δημοσίου δικαίου, τόσο από την προοπτική ενιαίου συνταγματισμού, όσο και με την μεθοδολογική ανάλυση των αποδόσεων της ολοένα και πιο «εξανθρωπισμένης» οικονομικής θεωρίας, εξυπηρετεί την έννομη αποτελεσματικότητα και την συνεπή λειτουργικότητα του σύγχρονου συνεργατικού κράτους. Με αιτία και αφορμή τις ως άνω σκέψεις, η επίκαιρη προβληματική της διαχείρισης και της ουσιαστικής ανάδειξης της αναβαθμιστικά ισόρροπης βιώσιμης ανάπτυξης, περιβαλλοντικά, κοινωνικά και οικονομικά, στο σύνολο της παρούσας διατριβής επιδιώκει να αποδείξει ότι υπό την αναγκαία προϋπόθεση της κανονιστικής της εκπλήρωσης, είναι ικανή να προκαλέσει θεμιτές δικαιοκτικές μεταρρυθμίσεις υπέρ του εκδημοκρατισμού της κοινωνίας και του εκσυγχρονισμού της αγοράς μεταβάλλοντας γενικότερα τη συμπεριφορά και τους θεμελιώδεις κανόνες της δημόσιας σφαίρας.

⁸⁸Α. Παπακωνσταντίνου, Το άρθρο 24 του Συντάγματος ως πεδίο νομικο-πολιτικής έντασης στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, Νόμος και Φύση, Τεύχος 3, 1997, 576-578 και ΟλομστΕ 2304/1995: «αναφέρεται στο κοινωνικό δικαίωμα χρήσεως του φυσικού περιβάλλοντος.»

⁸⁹ Διαχρονική ανάλυση σε Γ. Σιούτη, Η Συνταγματική κατοχύρωση της Προστασίας του Περιβάλλοντος, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 97 επ., Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, ό.π. (33), 232 και Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκούνα/Α. Παπαετρόπουλος, ό.π. (34), 9.

⁹⁰Σημ.:Η αρχή της αξιοπρέπειας του ατόμου είναι η καταλυτική και η καταληκτική σταθερά σε μία οργανωμένη κοινωνία-πολιτεία, τόσο του έννομου σκοπού του δημοσίου συμφέροντος και των ορίων του σε σχέση με το εκάστοτε δικαίωμα, όσο και της οριοθέτησης του ίδιου πυρήνα αλλά και της αντίστροφης καταχρηστικότητας των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων. Η ποιοτική της μάλιστα εκτίμηση απολαμβάνει αδιαπραγμάτευτα μία έντονη αιτιώδη πραγματιστική θεώρηση του δικαστή, επί της επαγωγής των πραγματικών αξιώσεων και αναγκών, εντός των έννομων ρυθμίσεων του μέτρου της διοίκησης και της συνταγματικότητας ενός νόμου, ερμηνευόμενη κατά κύριο λόγο ως το ελάχιστο «εγγυημένο δίχτυ» προστασίας των πολιτειακών κεκτημένων του ανθρωπισμού.

⁹¹ΣτΕ 4617/1986, ΣτΕ 4279/2013, ΑΠ 1574/2014 και Δ. Βασιλειάδης, ό.π. (68), 642.

⁹²Γ. Γιαννακούρου, Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα και το Αναθεωρητικό Εγχείρημα, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/12128, 2018.

⁹³Η καθηγήτρια Γ. Σιούτη ενστερνίζεται τη λογική αλλά και την αναγκαιότητα του αλληλένδετα ισοδύναμου-ισοβαρούς συγκερασμού του περιβάλλοντος και της οικονομίας, υπό το δογματικό φίλτρο της βιώσιμης ανάπτυξης βλ. Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 6-7 και 161-163.

Το παρόν πόνημα μελέτα αυτόν ακριβώς το βέλτιστο αθροιστικό συγκερασμό των συγκεκριμένων μεθοδολογικών, ερμηνευτικών και θεσμικών παραμέτρων, επιδιώκοντας τη γονιμοποίηση των «μεικτών» δικαιωμάτων και των κοινών-δημοσίων συμφερόντων του περιβάλλοντος και της οικονομίας για την διαμόρφωση του πλέον σύγχρονου διακυβεύματος κάθε δημοκρατικής, φιλελεύθερης και δικαιοκρατικής Πολιτείας, που δεν είναι άλλο από την βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα των έννομων της επιλογών για τα αντίστοιχα έννομα αγαθά. Με την εισαγωγή και την πολυεπίπεδη τεκμηρίωση της μεθοδολογικά συστηματικής ανάλυσης της προτεινόμενης κανονιστικής και ρυθμιστικής αρχής της «Εναρμονισμένης Ενσωμάτωσης», ανάμεσα στους «όρους και τις συνθήκες» της νομιμότητας, καθίσταται εν προκειμένω σαφές, πως η παρούσα προσέγγιση, δεν έχει ως σκοπό της, την ιδεαλιστική καταγραφή ενός «νομικού ρομαντισμού» σύγχρονης εξιδανίκευσης ενός ξεπερασμένου δημοσίου δικαίου που υπαναχωρεί όλο και περισσότερο έναντι των οικονομικών θεωριών και των πραγματιστικών κανόνων. Αντίθετα, ως μία δημιουργικά μεθοδευμένη εξορθολογιστική σύγκλιση, συστηματοποιημένη συνάθροιση και ρυθμιστική αναδιάρθρωση των ήδη κεκτημένων και αμφίδρομων θεσμικών απαιτήσεων του διαχρονικού αξιακού πυρήνα δημοσίου δικαίου επιδιώκει, αξιώνει και προσδοκά την «αιτιώδη ανταπόκριση» μίας «καλύτερης και ανανεωμένης δημόσιας διακυβέρνησης» για την συντονισμένη και επιπλέον αποφασιστική δικαιοπαραγωγικά διεκδίκηση των σύγχρονων «δικαιωμάτων του κοινού συμφέροντος», όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος, η κοινωνική αλληλεγγύη και η οικονομική πρόοδος, εντός της βιώσιμης ανάπτυξης.

γ. Η εκσυγχρονιστική πρόκληση του δυναμικού Συνταγματισμού και του Δικαίου της Συμπεριφοράς. Οι έννομες συνέπειες και συνέργειες της Αρμονίας και του Ορθολογισμού στις απαιτήσεις της Αποτελεσματικότητας.

Εκκινώντας από βασικές έννοιες, ο όρος «Συνταγματισμός» προέρχεται από τη λέξη «Σύνταγμα»,⁹⁴ δηλαδή τον Καταστατικό Χάρτη, που διαρρυθμίζει τη θεμελιώδη οργάνωση της έννομης τάξης, τη λειτουργία του κράτους δικαίου, την εθνική διακυβέρνηση από τα όργανα του, την σύνθεση και τις αρμοδιότητες τους, καθώς και τις σχέσεις, τις υποχρεώσεις και εγγυήσεις της Πολιτείας προς τον κυρίαρχο λαό, την κοινωνία και την εθνική οικονομία. Μέσα από αυτό το τυπικό περιεχόμενο η αξία του Συντάγματος ως ύψιστο Κοινωνικό Συμβόλαιο αποκτά ουσιαστική ισχύ και νόημα, μόνο εντός ενός δημοκρατικού και δικαιοκρατικού πολιτεύματος. Μίας δίκαιης και συμμετοχικής δηλαδή Πολιτείας που εξελίσσεται, αλληλεπιδρά και ελέγχεται για την εφαρμοστικότητα των στόχων και των εγγυήσεων της, με τελικό σκοπό την αποτελεσματική βιωσιμότητα της. Σε κάθε άλλη περίπτωση το Σύνταγμα εκφράζει μία νομιμοφανή βάση επιβολής μίας εξουσίας ακόμα και ασύμβατης με τον πυρήνα του κράτους, που δεν είναι άλλος από τον ίδιο το λαό, τα δικαιώματα και τις ανάγκες του. Με κίνδυνο να συμπιέζεται όλο και περισσότερο ως δικαικό κενό γράμμα, ευάλωτο σκοπιμοτήτων και εξωδικαικών κανόνων, απειλώντας αλυσιδωτά συθέμελα τη κοινωνική συνοχή, προοπτική και πρόοδο.

Εξελικτικά αυτών των συσχετισμών, με μία συνοπτική πρώτη εκτίμηση, η έννοια και η λογική του «Συνταγματισμού» αποτυπώνει και εμπερικλείει μία ευρύτερη λειτουργική δυναμική των συστηματικά θεμελιωδών κανόνων και αρχών, με αφετηρία μεν τον τυπικά κωδικοποιημένο

⁹⁴M.H. Allen, *Globalization and Preemptory Norms in International Law: From Westphalian to Global Constitutionalism*, *International Politics*, Τεύχος 41, Springer, 2004, 342.

Καταστατικό Χάρτη αλλά συνεργειακά ακόμα και πέρα από αυτόν. Διαπνέοντας την έκφραση και τη διάπλαση μίας πρωτογενούς («εσωτερικά και εξωτερικά» του κράτους) συλλογικής «κοινής» βούλησης σε εφαρμοστικές δεσμεύσεις με ειδικό και επαυξημένο υπερνομοθετικό κανονιστικό βάρος.⁹⁵ Ως η βασικότερη παράμετρος του «ουσιαστικού Συντάγματος», ιδιαίτερα στο πεδίο των δικαιωμάτων και της οριοθέτησης των κοινών συμφερόντων, η δομική διαδραστικότητα του «Συνταγματισμού», εκπέμπει μία ενεργητικότερη ερμηνευτική επενέργεια με το παράγωγο δίκαιο, ικανή στο να συνδιαμορφώσει, να επικαιροποιήσει, να αναδείξει, να συνεξελέξει και να προάγει λειτουργικά το συστηματικό περιεχόμενο και την εφαρμογή του συνολικού συνταγματικού και αξιακού δικαίου μίας «ζωντανής» έννομης τάξης, ακόμα και χωρίς την τυπολατρική αναθεώρηση του, επιδιώκοντας την σταθερή, πλην όμως εξελισσόμενη εναρμονιστική και βελτιστοποιητική αλληλεπίδραση του πολυεπίπεδου πλέον πρωτογενούς δικαίου, στις πιέσεις της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας και των θεσμικών αναγκών σε εθνική αλλά και σε παγκοσμιοποιημένη κλίμακα.

Από διαδικαστική σκοπιά, η έκφραση του συνταγματισμού πρεσβεύει τη συνθετική κανονιστική λειτουργία περισσότερων του ενός πρωτογενών καταστατικών κειμένων, αλλά ακόμα και το παγιωμένο ισχυρό νομολογιακό ερμηνευτικό κεκτημένο ανάμεσα στα Ανώτατα Δικαστήρια που επιδρούν εντός μίας έννομης τάξης.⁹⁶ Αντιπροσωπεύει παράλληλα και το συνδυαστικό εναρμονιστικό πλαίσιο των πρωτογενών καταστατικών δεσμεύσεων, ανάμεσα σε δύο (ή και τρεις) έννομες τάξεις, με ρητά συνήθως κατοχυρωμένο διάυλο «αρμονικής εισδοχής και συνδεσιμότητας» μεταξύ τους,⁹⁷ που ξεπερνούν τα αυστηρά παραδοσιακά δογματικά στεγανά μεταξύ του «μονισμού-δυσμού» επί της πυραμιδοειδούς ιεράρχησης τους, εστιάζοντας στη λειτουργική τους ενότητα. Τέλος, υπογραμμίζεται πως ο συνταγματισμός πηγάζει επίσης ως αξία και αντίληψη από τα κατευθυντήρια υπερνομοθετικά διακυβερνητικά πλαίσια, τις δικαικές αρχές, τα νομολογιακά προηγούμενα και τις παγιωμένες συνταγματικές συνθήκες ενός κράτους, όπως π.χ. του Ηνωμένου Βασιλείου, που ακόμα και χωρίς να έχει κωδικοποιημένο Σύνταγμα, οι θεμελιώδεις νόμοι και αποφάσεις του (είτε Κοινοβουλευτικές, είτε Δικαστικές) εδραιώνουν σημαντικές συνταγματικές κατευθύνσεις με στέρεα δεσμευτικά χαρακτηριστικά ενός εφαρμοσμένου συνταγματικού “status”.

Μάλιστα, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί, πως ανάλογα με την ανοιχτή και εναρμονισμένη διαπολιτειακή συνεξέλιξη ή τη στενότητα ενός «πατριωτικά» κρατικοκεντρικού ρυθμιστικού πλέγματος, κάποιες έννομες τάξεις μπορεί να έχουν αυστηρές συνταγματικές προβλέψεις, χωρίς «ανεπτυγμένο Συνταγματισμό» και άλλες να διέπονται πηγαία από έναν «ενισχυμένο Συνταγματισμό», χωρίς ν’ απολαμβάνουν ένα αυστηρό συνταγματικό πλαίσιο.⁹⁸ Ως δικαιοπλαστικό εργαλείο στο Συνταγματικό Δίκαιο, η επενέργεια και η σημασία του «εφαρμοσμένου συνταγματισμού» εσωτερικεύει στην έννομη τάξη υψηλές ρυθμιστικές αρχές, ηθικοπολιτικές αξίες και υπέρτερους κανόνες δικαίου, κοινά αποδεκτούς αλλά και

⁹⁵B. Bryde, *International Democratic Constitutionalism*, σε: R. St. Macdonald/D. M. Johnston (επιμ.), *Towards World Constitutionalism: Issues in the Legal Ordering of the World Community*, Martinus Nijhoff, 2005, 105.

⁹⁶Σημ.: Μπορεί να καθιερωθεί ως «οριζόντιος ή εσωτερικός συνταγματισμός», όπως συμβαίνει με διαφορετικές βέβαια ιστορικοπολιτειακές αιτίες στη Γαλλία, τη Σουηδία (που διαθέτουν τέσσερα συνταγματικά-καταστατικά κείμενα), αλλά και στο Ην. Βασίλειο που διαθέτει ένα βαθύ και ουσιαστικό συνταγματισμό χωρίς Σύνταγμα.

⁹⁷Σημ.: Βλ. το Άρθρο 28 παρ. 1 Συντ. και την αντίστοιχη ερμηνευτική του δήλωση ή το άρθρο 6 της Σ.Ε.Ε.. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως «κάθετος ή εξωτερικός συνταγματισμός» όπως λ.χ. η συνταγματική αλληλουχία μεταξύ του Δικαίου των Συνθηκών και του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. και εθνικών συνταγμάτων κρατών-μελών αλλά και η ερμηνευτική αλληλεπίδραση της Ε.Σ.Δ.Α. με τον πυρήνα των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων στο σύνολο των συμβαλλόμενων της κρατών-μελών.

⁹⁸D. Bodansky, *Is There an International Environmental Constitution?*, *Indiana Journal of Global Legal Studies*, Τεύχος 16, Τόμος 2, Indiana University Maurer School of Law-Bloomington, 2009, 570.

προσδιοριστικά επιβεβλημένους, με τρόπο ιδεαλιστικό⁹⁹ και εγγυητικό για την ίδια την λαϊκή κυριαρχία και την αξιακή υπόσταση μίας έννομης τάξης. Συμβάλλοντας στην ενίσχυση του κράτους δικαίου,¹⁰⁰ στην ανάπτυξη των έννομων δικαιωμάτων και στα ελεγκτικά αντίβαρα της διάκρισης των λειτουργιών¹⁰¹ προς όφελος του ίδιου του δημοκρατικού πολιτεύματος.¹⁰² Η θεσμική καθιέρωση των «συνθηκών και των όρων» του συνταγματισμού σε μία έννομη τάξη, και δη στο πυρήνα του δημοσίου δικαίου, συμβολίζει τη δυναμική και εξωστρεφή ερμηνεία του Συντάγματος καθώς και τη λειτουργική κανονιστικότητά του, με άξονα την αξιακή και τη διαδραστική του εφαρμοστικότητα και επ' ουδενί τον τυπολατρικό του χαρακτήρα. Ο πλουραλιστικός και ενοποιημένος Συνταγματισμός «συννομιμότητας, συνεξέλιξης και συμπολιτείας» στις σύγχρονες διεθνοποιημένες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες των σημαντικών έννομων προκλήσεων, δύσκολα μπορεί να υποστηριχθεί πως αποτελεί αρνητικό περιορισμό της εθνικής έννομης τάξης. Ειδικά μάλιστα, ως προς την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των κοινών συμφερόντων, όπως είναι η διασφάλιση και τη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής προστασίας, της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής, που το Πολιτειακό Οικοδόμημα είναι «φύσει» συνεργειακό και αξιακό ανάμεσα στους θεμελιώδεις εθνικούς κανόνες, τις γενικές ερμηνευτικές αρχές του δικαίου και τους παγκοσμιοποιημένους διακυβερνητικούς στόχους. Έτσι σε μία πιο συγκεκριμένη θέση για αυτή την οργανωτική προοπτική, τα επιμέρους κανονιστικά κριτήρια και οι συνολικές ερμηνευτικές αποδόσεις των θεμελιωδών προδιαγραφών της βιώσιμης ανάπτυξης, υπό την επίδραση ενός συνόλου κατευθυντήριων ρυθμιστικών εκτιμήσεων που αυτή προκαλεί σε εθνικές εκτελεστικές παρεμβάσεις, όχι μόνο αίρουν εύληπτα επιμέρους συγκρούσεις αλλά στοιχειοθετούν και εγκαθιδρύουν μία αιτιώδη συνοχή και αναβαθμιστικά δίκαιη αρμονία μεταξύ συμφερόντων, κανόνων, προτύπων και διαδικασιών μίας Πολιτείας, που οφείλει να ανταποκριθεί με συνέπεια και αποτελεσματικότητα, αφενός στις εθνικές της ανάγκες και αφετέρου στις υπερεθνικές δεσμεύσεις.

Σε αυτόν τον ορθολογικά δομούμενο μεθοδολογικό και βιώσιμο σχεδιασμό του δημοσίου δικαίου, ως δεύτερος πυλώνας υποστήριξης και συνέπειας του, εγκολπώνεται το επικαιροποιημένο και «φύσει» εκσυγχρονιστικό, «συμπεριφορικό δίκαιο», συμπεριλαμβάνοντας αιτιώδεις ρυθμιστικές αποδόσεις που προσιδιάζουν στις εκτιμήσεις της οικονομικής θεωρίας εντός του δικαιοκέντρικων προτύπων, για τις αναγκαίες μεθοδολογικές και ερμηνευτικά θεμιτές συγκλίσεις, που οριοθετημένα «οικονομικοποιούν το δίκαιο και δικαιοποιούν την οικονομία», με προσανατολισμό την λειτουργικότερη ανταπόκριση και διαυγή συνάφεια του δικαίου στις κοινωνικο-οικονομικές πιέσεις της πραγματικότητας. Μέσα από αυτήν την καίρια εξισορροπιστική και εναρμονισμένη «δικαιοκεντρική» σύζευξη, επιδιώκεται και υπό αυτή την οπτική, η «έννομη αποτελεσματικότητα» του δημοσίου δικαίου με την βιώσιμη υπαγωγή των κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων, στη δημόσια κρίση. Γίνεται δε επίσης ευκρινές, πως και

⁹⁹L.J. Kotzé, *Arguing Global Environmental Constitutionalism*, *Trasnational Environmental Law*, Τεύχος 1, Cambridge University Press, 2012, 205.

¹⁰⁰Σημ.:Ο J. Rawls στο έργο του περί της Δικαιοσύνης, *A Theory of Justice*, Belknap Press of Harvard University Press, 1971, επιχείρησε να θέσει εντός του κράτους δικαίου αρχές-άξονες για μία πιο δίκαιη θεσμικά κρατική οργάνωση αναδιανεμητικής δικαιοσύνης, με σκοπό τη μέγιστη δυνατή ελευθερία για όλους, με συμμετρική ικανοποίηση – ίση αντιμετώπιση των επιμέρους συμφερόντων από ένα στην ουσία ουδέτερο, αλλά συνάμα και συνεργατικό κράτος, δίχως μεροληπτικές πρακτικές. Χρήσιμες σκέψεις για το «Δίκαιο Κράτος» και τη Δημοκρατική Διακυβέρνηση σε Σ. Τσακυράκης, *Κοινό περί δικαίου αίσθημα vs Κράτος Δικαίου*, *ΔιΔικ*, Σάκκουλας, 2018, 183.

¹⁰¹D.M. Johnston, *World Constitutionalism in the Theory of International Law*, σε: *Towards World Constitutionalism: Issues in the Legal Ordering of the World Community* (ό.π. 95), 17-18.

¹⁰²L.J. Kotzé, ό.π. (99), 206-207.

αυτή η «διαδικασία-πλαίσιο», όπως και οι ως άνω ζυμώσεις του εφαρμοσμένου συνταγματισμού, εστιάζει στη δυναμική ερμηνευτική τεκμηρίωση μίας ουσιαστικής αιτιολογίας ανάμεσα «στη θέση, τη πράξη και το στόχο» της εκάστοτε δημόσιας απόφασης, κατά τη διακριτική και σύννομη εισδοχή σφαιρικότερων συνεκτιμήσεων επί: των «βέλτιστων εναλλακτικών», των επιδραστικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων, και του «ανοιχτού» κόστους και του οφέλους για την οικεία δημόσια κρίση και επιλογή· αποτάσσοντας τη συγκεχυμένη εξυπηρέτηση υποκειμενικών σκοπιμοτήτων, εις βάρος της «δικαικής κανονικότητας» και της «ορθολογικής κανονιστικότητας» και επιτυγχάνοντας υπέρ των τελευταίων, την αιτιωδέστερη διασύνδεση των κοινωνικών και οικονομικών περιστάσεων με την δικαιοκρατική τους βάση και αντανάκλαση.

Ενδεικτικά, ως προς την πρακτική συνάρτηση, της υπό εξέταση κοινωνικο-οικονομικής και συμπεριφορικής παραμέτρου στη σχέση περιβάλλοντος και ανάπτυξης, υπογραμμίζεται πως, με ανταγωνιστικό ερέθισμα τις πρωθύστερες «κεϋνσιανές και πιγκουβιανές» μακροοικονομικές και γενικά προοδευτικές εκτιμήσεις, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, τα τότε κυρίαρχα νεοκλασικά οικονομικά επιδρώντας σε επιμέρους νομοθετικές τάσεις και πρωτοβουλίες που αναγνώριζαν και νομιμοποιούσαν την πρωτοκαθεδρία των κανόνων της αγοράς, άρχισαν να στρέφουν το ενδιαφέρον τους, με σημείο αναφοράς πάντοτε τους οικονομικοκεντρική αποτίμηση των έννομων αγαθών και των αντίστοιχων δικαιωμάτων, στη διαχείριση και αξιοποίηση του φυσικού περιβάλλοντος με όρους βέλτιστης αναδιανομής των φυσικών και ανθρωπογενών κεφαλαιακών πόρων και βιωσιμότητας. Σήμερα έχουν διαμορφωθεί οι οικονομικές «σχολές»: α) Της «περιβαλλοντικής οικονομίας» (“Environmental Economy”), που κυρίως ασχολείται με τις παραγωγικές παρεμβάσεις της «οικονομίας της αγοράς» στο περιβάλλον, καθώς και με την προβληματική της αντιμετώπισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος που αυτή προκαλεί και β) τα «οικονομικά φυσικών πόρων» (“Natural Resources Economics”), όπου η οικονομική επιστήμη επικεντρώνεται και ενδιαφέρεται στενότερα για τους ρυθμούς και τους τρόπους εκμετάλλευσης απευθείας του φυσικού πλούτου και πόρων, με διάφορες κλιμακώσεις στις εκδοχές της βιωσιμότητας και της υποκατάστασης του φυσικού κεφαλαίου. Οι εν λόγω οργανωτικές οικονομικές κατευθύνσεις, παρατίθενται κυριαρχικά και με αυτοτέλεια από τους κανόνες και τα όρια της έννομης τάξης, νομιμοποιώντας κατά την εισδοχή και την επιβολή τους στο νομικό θετικισμό, συμπεριφορές και σκοπούς, δίχως ιδιαίτερη συναντίληψη για τα δικαιικά πρότυπα.

Με βάση την αδυναμία των δημόσιων αποφάσεων να συναθροίσουν εύρυθμα και συνταγμένα, κατά το νομοπαρασκευαστικό τους σχεδιασμό, τις διάσπαρτες αμιγώς οικονομοτεχνικές επιδιώξεις, έχει εν πολλοίς, καθιερωθεί το Δίκαιο και ο Νόμος να είναι κατεξοχήν παρακολουθηματικοί της «συμπεριφοράς και το σκοπού», προτάσσοντας τις πολιτικοοικονομικές παραμέτρους, έναντι των δικαιοκοινωνικών προτύπων.¹⁰³ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η αποφυγή των «στρεβλώσεων» της Αγοράς να γεννά ουσιαστικές στρεβλώσεις στο κράτος δικαίου. Βέβαια τα σύγχρονα «οικολογικά οικονομικά» (“Ecological Economics”)¹⁰⁴ συμπλέοντας με τον αντίστοιχο εκσυγχρονισμό και την «ρυθμιστική εξωστρέφεια» του δημοσίου δικαίου και του νομικού τεχνοκρατισμού, σταδιακά αναγνωρίζουν στον πυρήνα των αξιακών τους εκτιμήσεων (ή έστω δεν παραμερίζουν), τη διακριτή σημασία της έννομης εκτίμησης και του επακόλουθου δικαιοδοτικού ελέγχου νομιμότητας επί της παραγωγικής διαδικασίας, που δεν υπαναχωρεί στο βωμό της ένθεν κακείθεν μονομέρειας. Οι τελευταίες

¹⁰³Για την «δεσποτική» κυριαρχία των Αγορών βλ. Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), ιδίως 1-50.

¹⁰⁴M.S. Common/S. Stigl, Ecological Economics: An Introduction, Cambridge University Press, 2005, 4.

συνδυαστικές αξιολογικές τους κρίσεις, βασίζονται περισσότερο στη συμπεριφορική και την κανονιστική οριοθέτηση του «πώς οι άνθρωποι (θέλουν να) ζουν και πώς διαμορφώνουν τα δεδομένα και τις προοπτικές για την ποιότητα της ζωής τους», εμπειρικλείοντας με αυτόν τον συνεκτικό τρόπο, στο σύνολο των «δικαιοπαραγωγικών» εκτιμήσεων: κεκτημένα έννομα συμφέροντα, την ίδια τη υπαρξιακή-συστατική σχέση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του ανθρώπου και της κοινωνικής διαβίωσης με τον φυσικό περιβάλλοντα χώρο και τον ανθρωπογενή κεφαλαιακό παράγοντα αλλά και την βέλτιστη δυνατή κάρπωση της τεχνολογικής προόδου.

Από τη στιγμή που πλέον τεκμαίρεται αταλάντευτα, πως ο θεμελιώδης έννομος σκοπός της δημόσιας δράσης και της ρυθμιστικής παρέμβασης εν γένει, επί των περιβαλλοντικά επιβαρυντικών παραγωγικών δραστηριοτήτων είναι ο περιορισμός και η απορρόφηση υπέρ του κοινωνικού συνόλου, του κόστους των αρνητικών (παράνομων ή μη ανεκτών) «περιβαλλοντικών εξωτερικοτήτων»,¹⁰⁵ τοιουτοτρόπως και οι αντίστοιχες αντισταθμιστικές οικονομοτεχνικές εκτιμήσεις εντάσσονται «κριτηριακά» στην έννομη τάξη, διαπλάθοντας αποφασιστικά τους κανόνες, τους όρους και τα όρια της οικονομικής πρωτοβουλίας και αναζητώντας ενιαία και αμφίδρομα την αιτιώδη συνάφειά της και τον «εκνομικευμένο» συγχρονισμό της, υπό το εγγυητικό πρίσμα της ισοσκελισμένης εμπιστοσύνης των Πολιτειακών κρίσεων. Αυτός ο αμφίδρομος ρυθμιστικός κομπορισμός καθίσταται ελκυστικά ανταγωνιστικός ανάμεσα στα κράτη και την διεθνοποιημένη οικονομία,¹⁰⁶ προσδίδοντας νέους άξονες, ακόμα πιο συνεργατικούς, για την κοινωνική και την αδικοπρακτική ευθύνη με προσανατολισμό τις συνθήκες της ανάπτυξης και όχι τις συγκυρίες της μεγέθυνσης.¹⁰⁷

Σύμφωνα με τις ως άνω συνέργειες του κράτους δικαίου, η συστηματική ερμηνεία του συνταγματισμού και η αποδοτική ανάλυση της κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης, «ζωντανεύουν», «εσωτερικεύουν», «κεφαλαιοποιούν» και «ουσιαστικοποιούν» την κοινωνική ωφέλεια στην έκφραση των έννομων αγαθών και των συμφερόντων. Οι δύο αυτές μεθοδολογικές εκτιμήσεις, που συναθροίζονται στη «δυναμική εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα των όρων του δικαίου», συντείνουν με εναρμονισμένες αναλογίες στη βιώσιμη διαρρύθμιση της ασφάλειας του δικαίου ανάμεσα στον λειτουργικό ορθολογισμό και την ουσιαστική νομιμότητα.¹⁰⁸ Ακριβώς επειδή, οι συγκεκριμένες πρακτικές σε πεδίο του δημοσίου δικαίου, δεν επιδιώκουν συγκρουσιακά-σταθμιστικά διλήμματα νομιμοποίησης των πολιτειακών πρακτικών αλλά, συστατικά, αναζητούν τον εύνομο συγκερασμό και τον ισόρροπο ρυθμιστικό συνδυασμό έννομων δικαιωμάτων και παραγωγικών ελευθεριών, που ταυτόχρονα αντανακλαστικά συμπυκνώνουν ανάλογες δημόσιες απαιτήσεις σε δημόσιες ανάγκες και κοινούς στόχους, η προοπτική της προτεινόμενης μεθοδολογίας-θεωρίας της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης με άξονες: την συστηματική ενότητα, την ισοσκελισμένη κανονιστικότητα και την θετικά ρυθμιστική αποτελεσματικότητα των δημόσιων εφαρμογών συνθέτει και

¹⁰⁵R. Baldwin/M. Cave, *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practice*, Oxford University Press, 2012, 11-12.

¹⁰⁶Γ. Τσουκαλάς, Βιώσιμη ανάπτυξη: Μία διεθνώς ανοιχτή συζήτηση για τη σχέση της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, Γ. Κασιμάτης, Νέες μορφές παρέμβασης στο σύστημα οικονομικής παραγωγής, σε: Οι συνταγματικές ελευθερίες στη πράξη, Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, Α.Ν. Σάκκουλας, 1986, 229, Μ. Σταθόπουλος, Οικονομική ελευθερία, οικονομικό σύστημα και Σύνταγμα, ΤοΣ 1981, Α.Ν. Σάκκουλας, 517.

¹⁰⁷E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, *ό.π.* (86), 54.

¹⁰⁸Σημ.: Έτσι, εν προκειμένω, ιδίως ο περιβαλλοντικός συνταγματισμός βρίσκεται σε «συνεργειακή ισορροπία» με τις ρυθμιστικές αποδόσεις αρχών, όρων και πραγματολογικών συνθηκών ώστε να επέλθει η γονιμοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης με συμπαγή δικαιοκρατικά πρότυπα και αντικειμενικοποιημένα κοινωνικο-οικονομικά κριτήρια.

επανακαθορίζει με «προϋποθετικές» και διαδικαστικές αλληλεξαρτήσεις,¹⁰⁹ την «αποδεικτική απόδοση» ενός έννομου μέτρου, επιλογής, απόφασης ή και συμπεριφοράς. Προτάσσοντας μία ενεργητική δημόσια παρέμβαση προς το «βέλτιστο», ως ένας επικαιροποιημένα συμπαγής δεοντολογικός τρόπος και διαδικασία βαθιά κανονιστικής αιτιολογίας,¹¹⁰ εκτίμησης και κρίσης. Και προκαλώντας ανάλογες θεσμικές συνέργειες «λειτουργίας και ελέγχου» για την συνεπέστερη αντιμετώπιση των παράλληλων προκλήσεων και των αμοιβαίων αξιώσεων, οι οποίες μάλιστα από εθνική αναγκαιότητα ανάγονται σε διεθνοποιημένους κοινούς στόχους¹¹¹ ανάμεσα στα κράτη, την ανοιχτή κοινωνία των πολιτών και τις αγορές. Όλα τα παραπάνω είναι πασιφανές πως εφαρμοστικά αποκαλύπτονται με την δυναμική εισδοχή της βιώσιμης ανάπτυξης στην έννομη τάξη ως κανόνας, μέσο και σκοπός.

Στην παγκοσμιοποιημένη διάσταση των υπό εξέταση, ανεπιφύλακτα, διασυνοριακών προκλήσεων της πραγματικότητας όπως: η επιδίωξη της «κλιματικής δικαιοσύνης», οι εγγυήσεις της σταθεροποιητικής οικονομικής ανάπτυξης, η επιδίωξη της κοινωνίας ευημερίας, η ασφάλεια της δημόσιας υγείας και η παγίωση ενός θεμιτού και καινοτόμου ανταγωνισμού, απαιτείται: αφενός μία εθνικά επιμερισμένη λειτουργική ενσωμάτωση, εκτελεστική διαχείριση και ελεγχιμότητα και αφετέρου ένας υπερεθνικός συντονισμός με συγκεντρωτική αναφορά για τη θεώρηση «του δάσους έναντι των δέντρων» στις επιβεβλημένες διακυβερνητικές ισορροπίες των ενοποιημένων και αλληλένδετα κοινών στόχων. Η συγκεκριμένη αναπόφευκτη εξέλιξη, δεν πρέπει όπως πολλοί υποστηρίζουν¹¹² να αποδυναμώνει τις σχέσεις Συντάγματος –Κράτους- Πολίτη- Οικονομίας, αλλά να τις επαναπροσδιορίσει στο πλαίσιο του ενιαίου πλουραλιστικού συνταγματισμού που, σε ευρωπαϊκή κλίμακα, διαμορφώνει τη διοικητική θέση¹¹³ της Πολιτείας στην ενωσιακή και τη διεθνή έννομη τάξη, υπό την ερμηνευτική οργανωτική ανάδειξη της αρχής της επικουρικότητας, και πάλι μέσα σε ένα συνεκτικό θεσμικό πλαίσιο εναρμονισμού και αποτελεσματικότητας ανάμεσα στο δίκαιο και τη κοινωνικο-οικονομική διακυβερνησιμότητα.¹¹⁴ Επισημαίνεται δε πως, με την ολοένα και στενότερη μνεία στο σύνολο της όλης προβληματικής, του όρου «παγκόσμιος» αντί του κλασσικού όρου «διεθνής», υποδηλώνεται η επιβεβλημένη «διαδραστική αποκέντρωση»,¹¹⁵ των κοινών ρυθμιστικών στόχων, αναδεικνύοντας τη θέση, το ρόλο και τη δέσμευση των κρατών και των μη κυβερνητικών, πλην όμως κομβικών κοινωνικών και παραγωγικών φορέων, στη διαχείριση περιστάσεων και συνθηκών που χρήζουν κοινής αντιμετώπισης με «περισσότερο» εκτελεστικούς κανόνες και «λιγότερο» αφηρημένες πολιτικές διακηρύξεις.

¹⁰⁹Περί Αλληλεξάρτησης Δικαιωμάτων βλ. Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα, 4^η έκδ., Σάκκουλας, 2012, 55- 56.

¹¹⁰Σημ.: Στο ίδιο πνεύμα κυμαίνονται και οι παραδοσιακές έννομες «αξιώσεις-πλαίσιο» των διατάξεων του άρθρου 17 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας περί σαφούς, ειδικής και επαρκούς αιτιολογίας προς εκπλήρωση της νομιμότητας και της ποιότητας του Διοικητικού δικαίου. Οι διαδικασίες και οι κανόνες αιτιολογίας μίας δημόσιας απόφασης και επιλογής πέρα από τη διαφάνεια στη νομιμότητα στοχεύουν και στην αποτελεσματικότητα του δικαίου. Με αυτόν τον προσανατολισμό, η πληρότητα και η επάρκεια της δημόσιας αιτιολογίας, διαφεύγει της διεκπεραιωτικής και τυπικής δικαιολογησιμότητας των εκάστοτε νομοποιημένων σκοπιμοτήτων, και ανάγεται στην κανονιστική ευρυθμία και στην πραγματιστικά ορθολογική επάρκεια.

¹¹¹M. Koskeniemi, Constitutionalism as Mindset: Reflections on Kantian Themes about International, Law and Globalization, Theoretical Inquiries in Law, Τεύχος 8, Cegla Center for Interdisciplinary Research of the Law, Tel Aviv University, 2007, 9-36.

¹¹²L.J. Kotzé, ό.π. (99), 211.

¹¹³Περί ενιαίου εναρμονιστικού ενωσιακού συνταγματισμού που επιδρά και στο εκτελεστικό διοικητικό δίκαιο βλ. και σε Α. Τάχο, Σκέψεις για το ελληνικό διοικητικό δίκαιο στον 21^ο αιώνα, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 927-930.

¹¹⁴Ειδικά για τις θεσμικές και εν γένει πολιτειακές προϋποθέσεις της οικονομικής ανάπτυξης βλ. Α. Χατζής, Θεσμοί, σειρά Μικρές Εισαγωγές, Παπαδόπουλος, 2018, 84-90.

¹¹⁵L.J. Kotzé, ό.π. (99), 215.

Με δικαιοπλαστικό –και φύσει ανθρωπιστικό- κριτήριο την αρχή της αλληλεγγύης¹¹⁶ και μεθοδολογική βάση την αρχή της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», ειδικά ο «παγκόσμιος περιβαλλοντικός συνταγματισμός» στη σύγχρονη συνθετική και στρατηγική του προοπτική, ως πλαίσιο εκπλήρωσης της βιώσιμης ανάπτυξης ενός κράτους εκφράζει και διαφυλάττει τις ισορροπίες των οικονομικών και μη οικονομικών συμφερόντων ως αξία αλλά και ως διαδικασία, σε μία πολυεπίπεδη διαστρωμάτωση της έννομης τάξης. Κατά την εύρυθμη εφαρμογή του, η συγκεκριμένη οργανωτική Πολιτειακή διάρθρωση από «έξω προς τα μέσα», μεταξύ υπερεθνικής και εθνικής έννομης τάξης, εύληπτα μπορεί να κατονομαστεί και ως «αντισταθμιστικός συνταγματισμός». Αφού φανερώνει την «διακυβερνητική συνθήκη», κατά την οποία το υπερεθνικό καταστατικό πλαίσιο εξισορροπεί, ενοποιεί, προσανατολίζει και ερμηνεύει τις αντιφάσεις, τα κενά, την αοριστία και την αλυσιτέλεια των εθνικών Συνταγματικών προβλέψεων,¹¹⁷ ειδικά σε επίπεδο κανονιστικών ερμηνευτικών αρχών και έννομων στόχων για τη σύνθεση «ρυθμιστικών σταθερών». Ωστόσο, αυτή η «κινητοποίηση» του συνταγματικού πλαισίου απολαμβάνει ανέκαθεν και την αντίστροφη διαπλαστική ροπή. Καθώς με βάση την αρχή της επικουρικότητας για την εξασφάλιση του βέλτιστου αποτελέσματος,¹¹⁸ η εθνική λειτουργική εφαρμογή των ως άνω θεμελιωδών δεσμεύσεων, δύναται να επηρεάσει εξίσου κατευθυντήρια την εκτίμηση, την εξέλιξη, την προσαρμογή των ενοποιημένων κανόνων, όρων και επιδιώξεων στην εμβάθυνση, τη κλιμάκωση και τον πρακτικό καθορισμό των «κοινών αλλά και διαφοροποιημένων αναγκών», διαπνέοντας με «συναλλακτική εξωστρέφεια» τη συνέπεια του κράτους δικαίου.

Είναι ξεκάθαρο, πως ο συστηματοποιημένα διάχυτος περιβαλλοντικός συνταγματισμός σε ένα σύνολο παγιωμένων εθνικών και υπερεθνικών πρωτογενών διατάξεων, σε ισότιμο δεσμευτικό βάρος με το –επίσης, κατά μείζονα λόγο, ενοποιημένο και κυρίαρχα πολυεπίπεδο-οικονομικό Σύνταγμα, προσπερνά αναπόφευκτα τις κύριες ιδεολογικές προκαταλήψεις ανάμεσα στην σκληροπυρηνική οικολογία και τον άκρατο καπιταλισμό, εισάγοντας κοινούς δικαιοκούς όρους, σε παραδοσιακά ανταγωνιστικές μεταξύ τους πολιτικές και οικονομικές αντιλήψεις. Με τις σχετικές δε δικαιοπολιτικές διαφοροποιήσεις να περιορίζονται πλέον κυρίως στις εργαλειακές μεθοδεύσεις και όχι στο ουσιαστικό πολιτειακό διακύβευμα. Η «ουδετεροποιημένα» ισχυρή θεσμικά, οικονομικά και κανονιστικά παραδοχή της αλληλένδετης βιωσιμότητας μεταξύ περιβάλλοντος και ανάπτυξης σχηματοποιεί τα εμπλεκόμενα έννομα αγαθά και συμφέροντα με τέτοιο τρόπο, ώστε να περιθώρια εκτίμησης του κράτους να κυμαίνονται στην εναρμόνιση της δημοκρατικής διακυβέρνησης με το κοινωνικό κράτος δικαίου, «μπολιάζοντας» το φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα με «παραπάνω» δικαιοσύνη, διαφάνεια, ορθολογισμό και κοινωνική ευθύνη, ως αδιαμφισβήτητες αλλά και αναγκαίες έννομες δεσμεύσεις στην πραγματικότητα της σύγχρονης μεταβιομηχανικής περιόδου.

Παρότι, οι παραπάνω ερμηνευτικές συναρτήσεις, κατά κανόνα τίθενται στα πεδία: του δικαιοπαραγωγικού σχεδιασμού, των εφαρμοσμένων πολιτικών και των διοικητικών απαιτήσεων καταλυτικοί παράγοντες για την συγκεκριμενοποιημένη απόδοση τους είναι δίχως αμφιβολία τα Ανώτατα υπερεθνικά και εθνικά συνταγματικά και ακυρωτικά Δικαστήρια, τα

¹¹⁶Σημ.: Η αρχή της αλληλεγγύης, θεσμικά στην «ρυθμιστική της ουσία» αποτελεί την ενεργητική εναρμόνιση των ετέρων δύο πολιτειακών αξιώσεων, της Ελευθερίας και της Ισότητας. Σε έναν διαρκή αγώνα υπέρ της αποτελεσματικής βιωσιμότητας του κράτους-Πολιτείας, η οποία αντιπροσωπεύει τον βασικότερο κοινωνικό μετασχηματισμό του Ανθρώπου, που επιλέγει να διαφυλάξει την Ελευθερία του μέσα από κανόνες Δικαιοσύνης.

¹¹⁷A. Peters, *Compensatory Constitutionalism: The Function and Potential of Fundamental International Norms and Structures*, *Leiden Journal of International Law*, Τεύχος 6, Cambridge University, Press, 2006, 579-610.

¹¹⁸L.J. Kotzé, *ό.π.* (99), 219.

οποία διαθέτουν τα πλέον «δικαιοπλαστικά φίλτρα» για την ελεγχσιμότητα, την διακύμανση και την εντατικοποίηση (ή μη) των εν λόγω επιδιώξεων¹¹⁹ αντιπροσωπεύοντας τα «σηματοδοτικότερα» σύγχρονα θεσμικά αντίβαρα,¹²⁰ τόσο για τη διάκριση των λειτουργιών, όσο και για την μεταξύ τους διασύνδεση κατά την λειτουργική εξισορρόπηση των έννομων τάξεων. Αφού η ως άνω αναγκαία κανονιστική εξωστρέφεια του κράτους δικαίου ελέγχεται και ορίζεται κατά κυρίαρχο λόγο από την δικαιοδοτική συστηματική διαλεκτική μεταξύ των εθνικών και υπερεθνικών δικαστηρίων, υπό το πρίσμα άλλης μίας ρυθμιστικής και βιώσιμης αναλογίας, της «αρμοδιότητας της αρμοδιότητας» τους, όπως επί παραδείγματι υποδεικνύεται στη νομολογιακή διασύνδεση του ΣτΕ με το Δ.Ε.Ε. και το Ε.Δ.Δ.Α.¹²¹ Χαρακτηριστικά, το Ανώτατο Ακυρωτικό της Ελλάδας, το Συμβούλιο της Επικρατείας, αφενός με την καταξίωση του ως υπόδειγμα νομολογιακής ερμηνευτικής αναφοράς ακόμα και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αλλά και αντίστροφα αφετέρου, με την υιοθέτηση από την πλευρά του, στοχευμένων διαρρυθμιστικών κατευθύνσεων προς την ολοκληρωμένη εφαρμογή των συνταγματικών, των ενωσιακών, των εσδαϊκών και των διεθνών απαιτήσεων κατά την ευθεία υπαγωγή των πραγματικών και των νομοτυπικών προκλήσεων, έχει καταστεί, παρά τις επιμέρους δογματικές του εμμονές, ο πλέον συγκροτημένος και αξιόπιστος πυλώνας εισόδου της πολυεπίπεδης¹²² δικαιοκρατικής συνεξέλιξης της Ελληνικής Πολιτείας. Ιδιαίτερα ως προς την συντεταγμένη εξισορρόπηση πολυδιάστατων έννομων συμφερόντων,¹²³ που επαφίονται στην παράλληλη προστασία δικαιωμάτων και ελευθεριών αλλά και θεμελιωδών θεσμικών εγγυήσεων και ανθρωπιστικών αξιών, εντός της ραγδαία εξελισσόμενης της δημοκρατικής και της τεχνοκρατικής διακυβέρνησης.¹²⁴

δ. Το δικαίωμα στην «Προστασία» του Περιβάλλοντος.

Ο διαχωρισμός και η ενισχυμένη αυτονόμηση της προστασίας του περιβάλλοντος ως έννομο δικαίωμα, πέρα της αξίας του ατόμου και της ωφέλειας της κοινωνίας, υπό την εγγύηση ενός κοινωνικού κράτους δικαίου,¹²⁵ της δημόσιας υγείας¹²⁶ και της βιώσιμης ανάπτυξης, με τη θεμελίωση του όχι μόνο ως ατομικό δικαίωμα αλλά και ως πολιτικό και κοινωνικό δικαίωμα,¹²⁷ που αφορά κράτος και ιδιώτες, καταδεικνύει την κρισιμότητα των αναγκών-κινδύνων της σύγχρονης υλικοτεχνικής και κοινωνικο-οικονομικής ζωής αλλά και την δικαιική εξέλιξη μίας οργανωμένης κοινωνίας για το χωροχρόνο. Η «προστασία» του περιβάλλοντος ως σύνολο ανθρωποκεντρικών κανόνων και αξιώσεων και όχι απλώς ως αφηρημένη οικοκεντρική

¹¹⁹Γ. Δελλής, Μεταξύ της Εξιδανίκευσης και ρεαλισμού: Τα διαδικαστικά περιβαλλοντικά δικαιώματα, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 258-261.

¹²⁰Για τη σημασία των θεσμικών αντίβαρων στο κράτος δικαίου της φιλελεύθερης δημοκρατίας βλ. Α. Χατζής, ό.π. (114), 21-22.

¹²¹Ν. Αλιβιζάτος, Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στην ελληνική ιστορία 1800-2010, Πόλις, 2011, 649.

¹²²L.J. Kotzé, ό.π. (99), 230-232.

¹²³Για τη γενικότερη έννομη και πρακτική σύγχρονη ισορροπία μεταξύ κράτους, διοικούμενου και τρίτου θιγόμενου μέρους ειδικά στις πολυδιάστατες συναρτήσεις του δικαίου περιβάλλοντος βλ. και Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 30-32.

¹²⁴O. Perez, The Many Faces of the Trade-Environment Conflict: Some Lessons for the Constitutionalisation Project, σε: C. Joerges/I. Sand/G. Teubner/H. Collins (επιμ.), Transnational Governance and Constitutionalism, Hart Publishing, 2004, 233-256.

¹²⁵Για τη συνταγματική κανονιστικότητα του κοινωνικού κράτους δικαίου και την έντασή του ως έννομο κεκτημένο βλ. Χ. Ανθόπουλος, ό.π. (64), 692-694.

¹²⁶ΣτΕ 4503/1997, ΟλομΣτΕ 1680-81/2002, Ολομ ΣτΕ 3219/2010.

¹²⁷Ως έκφραση της προσωπικότητας του ατόμου εντός μίας οργανωμένης κοινωνίας, βλ. Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 63 και Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 34-36.

αξιολόγηση, συνθέτει ένα «μεικτό» δικαίωμα,¹²⁸ που αξιακά και πρακτικά εκφράζει ευρύτερες πολιτειακές και διακυβερνητικές επιλογές για τον νομικό και δημοκρατικό πολιτισμό της κάθε Πολιτείας, ανάλογα με τις έννομες προδιαγραφές που ενστερνίζεται για την πλήρωση του, είτε ως ευθεία ατομική αξίωση, είτε ως κοινωνική αναγκαιότητα, είτε θεσμική εγγύηση και δημόσιο συμφέρον.¹²⁹

Από την δεκαετία του 1970 και έπειτα, η επιταγή για ένα «προστατευμένο περιβάλλον», ειδικά στις φιλελεύθερες και στις προοδευτικές δημοκρατικές κοινωνίες, άρχισε σταδιακά να αυτονομείται και να αποκρυσταλλώνεται ως δικαίωμα και έννομο αγαθό, ισότιμο των υπολοίπων. Επαυξάνοντας όμως παράλληλα, σε ένα πλέγμα ολοκληρωμένων δημόσιων παρεμβάσεων, και την κανονιστική του επιβολή ως σημαίνουσα πτυχή του δημοσίου συμφέροντος. Σε διεθνή κλίμακα πρωτίστως ο Ο.Η.Ε. και επικουρικά το Συμβούλιο της Ευρώπης και ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας (I.L.O.) αποτέλεσαν τους πρωτεργάτες για τη αναγνώριση και νομική του κατοχύρωση,¹³⁰ συμπαρασύροντας και άλλους διεθνείς οργανισμούς (Π.Ο.Ε. και Π.Ο.Υ.) στο να προωθήσουν την περιβαλλοντική προστασία ως μία εγγυητική διακρατική σταθερά-καθοριστική παράμετρο των παγκοσμιοποιημένων αναγκών. Η προστασία του περιβάλλοντος στις πρωτόλειες νομολογιακές της εκτιμήσεις σε επιμέρους εθνικά Ακυρωτικά Δικαστήρια, ως κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα, κυρίως μέσα από την καθιέρωση τεχνοκρατικών διοικητικών προτύπων, επαναπροσδιόρισε σειρά ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, άλλοτε με εννοιολογική, εγγενή και τελολογική ιεράρχηση μεταξύ των συνταγματικών κεκτημένων¹³¹ και άλλοτε με συστηματική αρμονία και κανονιστική συνάφεια.

¹²⁸Βλ. Καθιέρωση του μεικτού του χαρακτήρα και έκφραση ήδη από Γ. Σιούτη, ό.π (89), 44.

¹²⁹Σημ.: Η πτυχή της προστασίας του περιβάλλοντος ως κοινωνικό δικαίωμα (βλ. Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 34-36 και Γ. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα-Γενικό Μέρος: Σύστημα συνταγματικού δικαίου, Σάκκουλας, 2005, 44) κατατάσσεται στον πυρήνα του κοινωνικού κράτους δικαίου και έχει θετικό περιεχόμενο. Απευθύνεται προς το κράτος ως μία έννομη αξίωση προς μία θετική δράση και ενέργεια, μη αρκούμενο στην αρνητική αποχή του κράτους αλλά απαιτώντας τη λήψη θετικών μέτρων κοινωνικο-οικονομικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων αλλά και έννομων κινητήριων μηχανισμών-πλαισίων αντίστοιχης κοινωνικο-οικονομικής ώθησης (-θεσμικής αυτορρύθμισης- ενεργητικής νομιμότητας). Ως μία θετική και ενεργητικά αντεστραμμένη θεσμική εγγύηση του κράτους δεν προσβλέπει απλώς στην οριοθετική ικανοποίηση του εκάστοτε συλλογικού φορέα του δικαιώματος αλλά συντονιστικότερα αποζητά τη διασφάλιση της νομιμότητας μέσω πολύπλευρων και ενοποιημένων συνταγματικών συναρτήσεων για την πληρέστερη έννομη ανάδειξη του κοινού αγαθού. Η ρήτρα “standstill” περί μη οπισθοδρόμησης των δυναμικών κεκτημένων των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι μεν καθοριστικότερη και «ευεργετική» για την ελάχιστη εγγυημένη διαφύλαξη της κοινωνικής απόδοσης των δικαιωμάτων, όχι ωστόσο τόσο δυναμική για την αναβαθμιστική βελτιστοποίησή τους που είναι και το σύγχρονο ζητούμενό τους (όπως επί παραδείγματι της περιβαλλοντικής προστασίας εντός της βιώσιμης ανάπτυξης), ειδικά σε περιόδους θεσμικής και οικονομικής κανονικότητας (για την αναλυτική αποτίμηση αυτής της θέσης βλ. Α. Στεργίου, Η μη οπισθοδρόμηση των κοινωνικών δικαιωμάτων (η αρχή του Standstill) στη διεθνή της διάσταση, σε: Λ. Παπαδοπούλου/Κ. Γώγος/Μ. Πικραμένος (επιμ.), Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών Συνταγματικού Δικαίου Δ.Τσάτσου-Γ. Παπαδημητρίου, Ευρασία, 2019, 191-223). (βλ. και ενδιαφέρουσα ανάλυση περί δημόσιων κοινωνικών πολιτικών ειδικά για τη βιώσιμη ανάπτυξη και στον S. Smulder, Environmental Policy and Sustainable Economic Growth, An Endogenous Growth Perspective, De Economist, Kluwer Academic Publishers, 1995, 143, 192-194). Η θετική αλλά και η αντισταθμιστική αλληλεπίδραση του δημοσίου συμφέροντος στη κοινωνική διάσταση των δικαιωμάτων «συναρτάται» σε επίπεδο κανονιστικών ρυθμίσεων δυναμικά, όπως θα καταδειχθεί συνολικά, από την αρχή της αναλογικότητας (βλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, Η αρχή της αναλογικότητας στο εσωτερικό δημόσιο δίκαιο, Σάκκουλας, 1989, 33 επ., 64 επ. 111 επ., Α. Γέροντας, Η αρχή της αναλογικότητας στο γερμανικό Δημόσιο Δίκαιο, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, 20).

¹³⁰Π. Δημητριάδης, Το δικαίωμα του Περιβάλλοντος ως Ανθρώπινο Δικαίωμα. Η ανάγκη θεσμοθέτησης ενός εκτελεστού δικαιώματος, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, διαθέσιμο στο: www.didaktorika.gr/eadd/handle, 2005, 7 και W.P. Gormley, Human Rights an Environment: The need for international Cooperation, Kluwer Academic Publishers, 1976, 110.

¹³¹Βλ. Τέτοιες νομολογιακές προσεγγίσεις, τη δεκαετία του 1980 και ειδικά τη δεκαετία του 1990, όπου το ΣτΕ επιδίωξε την εγκαθίδρυση και την επιβλητική εμπέδωση της συνταγματικής αναγκαιότητας και της κανονιστικής ισχύος της περιβαλλοντικής προστασίας (βλ. ΣτΕ 1525-41/1981 στον πυρήνα της πολιτιστικής προστασίας, ΣτΕ

Η τελευταία μεθοδική εξέλιξη στο δικανικό συλλογισμό σήμερα εκφράζει, εν πολλοίς, την κανονιστική ωρίμανση της προστασίας του περιβάλλοντος στο κράτος δικαίου, που αναπόφευκτα περιόρισε τον δικαστικό ακτιβισμό διατρανώνοντας την ισοδυναμία των συνταγματικών όρων μέσα από διαυγέστερες κανονιστικές απαιτήσεις σε σταθερότερους αιτιώδεις όρους εντός των εκτιμήσεων μίας αποτελεσματικής και συνεπούς νομιμότητας. Έτσι, απορροφητικά της «φαινομενικής κατ' ιδέαν σύγκρουσης» των συμφερόντων της πραγματικότητας, το δημόσιο δίκαιο προχωράει ιστορικά και βαθμιαία από τις αξιολογικές σταθμίσεις, σε έννομα μετριαστικούς συμβιβασμούς και πλέον ωριμότερα σε ρυθμιστικούς και εύνομους συγκερασμούς στις συναρτήσεις έννομων αγαθών και δικαιωμάτων, με ιδιαίτερο κοινωνικό και πολιτειακό βάρος, όπως η προστασία του περιβάλλοντος. Σήμερα, ακόμα και η έντονα παρεμβατική ρήτρα του δημοσίου συμφέροντος ως προς τις λειτουργικές διαστάσεις της περιβαλλοντικής προστασίας, διεκδικώντας την αντικειμενικοποίηση του στέκεται αιτιολογημένα, είτε ως αποφασιστικός «διαιτητικός» φραγμός,¹³² είτε ως διάχυτο και ενοποιητικό συνεργατικό «δίχτυ» ανάμεσα στις ατομικές αξιώσεις, τις κοινωνικές προσδοκίες και τις πολιτειακές δεσμεύσεις.

Η ελληνική συνταγματική κατοχύρωση του δικαιώματος στη «προστασία» του περιβάλλοντος και όχι γενικά στην απόλαυση ενός «υγιούς και ασφαλούς περιβάλλοντος», που παρατηρείται στη συνταγματική αναφορά πολλών κρατών, αναδεικνύει και συγκεκριμενοποιεί με emphaticά «προϋποθετικό», διαδικαστικό και ρεαλιστικό τρόπο τον έννομο στόχο-προορισμό και την λειτουργική πρόθεση του συνταγματικού νομοθέτη ως προς το δυναμικό εκτόπισμα της περιβαλλοντικής μέριμνας. Με την ανθρωποκεντρική της διάσταση να υπερέχει σαφώς αλλά και διακριτικά έναντι της έντονα σχετικοποιημένης οικοκεντρικής της θεώρησης.¹³³ Το περιβαλλοντικό δικαίωμα εκπεφρασμένο μέσα από ισχυρές διαδικαστικές έννομες ακτίνες, όπως: η διαφάνεια, η πληροφόρηση, η συμμετοχικότητα, τα επιστημονικά δεδομένα, η δικαστική ελεγχσιμότητα και προσβασιμότητα και εσωτερικευμένο εντός ουσιαστικών έννομων αγαθών όπως: η ίδια η αξία του ανθρώπου, η ποιότητα της ζωής και διαβίωσης του, η υγεία, η ασφάλεια, η εργασία, η ιδιοκτησία και η ισορροπία της βιώσιμης ανάπτυξης, σε μία κοινωνικά ευνομούμενη και δημοκρατικά φιλελεύθερη Πολιτεία¹³⁴ καθιστά την αξίωση του, όχι μόνο πολλαπλά «δικονομικά εκτελεστή»¹³⁵ αλλά και ολιστικά προσδιορίσιμη σε ένα διευρυμένο πλέγμα έννομων αγαθών.¹³⁶ Για αυτούς τους λόγους, ακόμα και η αρχική διατύπωση των συνταγματικών διατάξεων του άρθρου 24 παρ. 1 του 1975 στην «υποχρέωση του κράτους» για την προστασία του περιβάλλοντος στην αλυσιτελή κανονιστική της εκδοχή ως «θεσμική εγγύηση»,¹³⁷ δεν αποτέλεσε ποτέ απλώς και μόνο ένα διακηρυκτικό και προγραμματικό ευχολόγιο, χωρίς ουσιαστικές έννομες συνέπειες.¹³⁸ Ούτε φάνηκε να ανακόπτει την πορεία της

1239/1982 σε σχέση με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, ΣτΕ 2242/1994 αναφορικά με την προστασία των κοινόχρηστων χώρων).

¹³²Γ. Σιούτη, Εγχειρίδιο δικαίου Περιβάλλοντος, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 2011, 45.

¹³³Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 11-12 και 25-26.

¹³⁴Α. Τάχος, Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος, 6^η έκδ., Σάκκουλας, 2006, 62 και 66.

¹³⁵Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 53.

¹³⁶C. Ladeur, Environmental Constitutional Law, σε: G. Winter (επιμ.), European Environmental Law. A Comparative Perspective, Dartmouth, 1996, 33-34.

¹³⁷Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 58, ΣτΕ 4617/1986 και ΣτΕ 36822/1986 από Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 36-38.

¹³⁸Γ. Σιούτη, ό.π. (89), 88-94, Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 3^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, 29, Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 26-27, Δ. Τσάτσος, Γενική Εισήγηση Μειοψηφίας Συντάγματος 1975, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1975, 230-231, Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 72 (και υποσημείωση 172). Οι διατάξεις του υπέρτατου νόμου σε κάθε περίπτωση περιέχουν κανόνες δικαίου δεσμευτικούς για τον νομοθέτη, τη διοίκηση και τον δικαστή (Π. Δαγτόγλου, Σύνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Β', 1^η έκδ., Σάκκουλας, 1991, 1233), με

περιβαλλοντικής προστασίας ως ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα και «αξίωση νομιμότητας» του διοικούμενου έναντι κρατικών παράτυπων διοικητικών πράξεων και παραλείψεων.¹³⁹ Η ύπαρξη εξάλλου «συνταγματικού δικαιώματος στο περιβάλλον» είχε ήδη γίνει δεκτή από την απόφαση του ΣτΕ 3682/1986,¹⁴⁰ η οποία όπως ορθά κατέγραψε -παρά την τότε συγκρατημένη συνταγματική αναφορά κυρίως σε μία θετική και διαπλαστική πολιτειακή εγγύηση-¹⁴¹ από την ίδια τη διάταξη προέκυπτε η παρουσία ενός ιδιαίτερου ατομικού¹⁴² και κοινωνικού «δικαιώματος χρήσης του φυσικού περιβάλλοντος».¹⁴³ Με την συνταγματική αναθεώρηση του 2001, αυτός ο περισσότερο δογματικός προβληματισμός,¹⁴⁴ μεταξύ έννομου δικαιώματος και κρατικής δέσμευσης, ήδη απαντημένος με σωρεία νομολογιακών κρίσεων επί του ελέγχου νομιμότητας της διοικητικής συμπεριφοράς και της συνταγματικής ανταπόκρισης της κοινής νομοθεσίας, αποσαφηνίστηκε στο ακέραιο αποδίδοντας την ευθεία συνέχεια και συνέργεια, ανάμεσα στο περιβαλλοντικό πολιτειακό προστατευτισμό και τον αντίστοιχο εξατομικευμένο και συλλογικό δικαιωματοπισμό. Όπως κατ' επανάληψη και πανηγυρικά είχε ήδη διατυπώσει στις αποφάσεις του ΣτΕ: «το φυσικό περιβάλλον έχει αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο έννομο αγαθό, προκειμένου να εξασφαλισθεί η οικολογική ισορροπία και η διαφύλαξη των φυσικών πόρων για χάρη των επόμενων γενεών».¹⁴⁵ Προβλήθηκαν έτσι εκσυγχρονιστικά για την έννομη τάξη ως «δικαιοπαραγωγικό κεκτημένο» και οι επιπρόσθετες συνταγματικές αξιώσεις της διαγενεακής ισότητας και της βιωσιμότητας, αποδίδοντας στην περιβαλλοντική ουσία επιπλέον δημοκρατικό και αξιακό βάθος. Η περιβαλλοντική προστασία λοιπόν, συγκεντρώνει όλα τα έννομα χαρακτηριστικά των δικαιωμάτων της «τρίτης γενιάς»,¹⁴⁶ εκπέμποντας ένα δικαίωμα σύνθετο,¹⁴⁷ μεικτό¹⁴⁸ και συμμετοχικό,¹⁴⁹ που αναπτύσσει τριπλή ακτινοβολία με ατομική,

δικαιοπολιτικές επιφυλάξεις, κυρίως ως προς την ένταση και την έκταση των κατεξοχήν κοινωνικών δικαιωμάτων σε σχέση με τις δυνατότητες του κράτους (βλ. Α. Τάχος, *ό.π.* (18), 281 επ.).

¹³⁹ Γ. Σιούτη, *ό.π.* (89), 38-42.

¹⁴⁰ Η απόφαση στο ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1986, 461.

¹⁴¹ Α. Ράικος, *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 43, Γ. Σιούτη, *Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος*, 1^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2003, 32-33 και Γ. Δημητρόπουλος, *ό.π.* (129), 44. Βλ. και ΟλομΣτΕ 2304/1995, 1441/1992, 1807/1995, 1677/2001, 3960/2006, 576/2012, ΣτΕ 772/1998, 2731/1997, άρθρ. 1 παρ. 3, 2993/1998, 1588/1999 ΣτΕ, 10/1988.

¹⁴² ΣτΕ 2034/2015 βλ. και Γ. Σιούτη, *ό.π.* (89), 48 και Γ. Σιούτη, *ό.π.* (132), 34.

¹⁴³ Θ. Αντωνίου, *Το κοινωνικό δικαίωμα χρήσεως του περιβάλλοντος μεταξύ ελευθερίας και συμμετοχής*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, 116-123, Ολομ Στε 3146/1986, ΣτΕ 3682/1986, Α. Τάχος, *ό.π.* (134), 75.

¹⁴⁴ Γ. Σιούτη, *ό.π.* (132), 25.

¹⁴⁵ ΟλομΣτΕ 2537/1996, ΟλομΣτΕ 3278/2000, ΟλομΣτΕ 613/2002. Για τη διαγενεακή ισότητα βλ. και ανάλυση στο Κεφάλαιο Ζ και Ενότητα 3.

¹⁴⁶ Γ. Σιούτη, *ό.π.* (132), 32, Κ. Χρυσόγονος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 41, Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *ό.π.* (9), 27.

¹⁴⁷ Α. Δημητρόπουλος, *Συνταγματικά δικαιώματα: Γενικό μέρος-Ειδικός μέρος, Σύστημα συνταγματικού δικαίου-Τόμος Γ' 2^η έκδ.*, Σάκκουλας, 2008, 33.

¹⁴⁸ Γ. Σιούτη, Άρθρο 24 παρ. 1, σε: Γ. Κασμάτης/Κ. Μαυριάς (επιμ.), *Ερμηνεία του Συντάγματος Ι*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003, 23 επ., Ε. Βενιζέλος, *ό.π.* (23), 188, Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *ό.π.* (9), 26-27, Ι. Καρακώστας, *Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο της Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 75, Γ. Παπαδημητρίου, *ό.π.* (2).

¹⁴⁹ Γ. Σιούτη, *ό.π.* (89), 50, Α. Τάχος, *ό.π.* (134), 45 και 50, Τ. Βιδάλης, *Το ατομικό δικαίωμα στο περιβάλλον κατά το Σύνταγμα του 2001*, σε: *Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του* (*ό.π.* 14), 57-61, Ε. Λευθεριώτου, *Ιδιοκτησία και Περιβάλλον, Στάθμιση έννομων αγαθών και δικαιωμάτων στο Ελληνικό, Ευρωπαϊκό και Αμερικανικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2007, 105-106.

κοινωνική και πολιτική¹⁵⁰ διάσταση και με «παραπληρωματικά»¹⁵¹ και «υπερθετικά» στοιχεία.¹⁵²

Προχωρώντας σε συναφή συγκριτική συνταγματική έρευνα ανά την κόσμο διακρίνονται ποικίλες κατηγοριοποιήσεις και χρήσιμες προσεγγίσεις¹⁵³ για την κατοχύρωση περιβαλλοντικής προστασίας σε ευθεία συνάρτηση συνήθως επίσης με τις συνθήκες της βιώσιμης ανάπτυξης. Άλλες διατάξεις συγκεντρώνουν μεγαλύτερη κανονιστική ένταση και άλλες διατυπώνονται με περισσότερο διακηρυκτικό και πολιτικό περιεχόμενο, εμπερικλείοντας σκοπούς, στόχους, αρχές και κανόνες για τις υποχρεώσεις των κρατών και τα δικαιώματα των ιδιωτών. Σε παγκόσμια κλίμακα, από τα 193 σε ισχύ υφιστάμενα εθνικά Συντάγματα, τα 165 περιλαμβάνουν ρητά μία διάταξη σχετική με την περιβαλλοντική προστασία και με προσανατολισμό τη βιώσιμη ανάπτυξη: είτε ως θεσμική εγγύηση του κράτους, είτε ως ατομικό δικαίωμα, είτε ως μία ενδιάμεση συλλογική- κοινωνική αξίωση.¹⁵⁴ Στην δε ιστορική Εισηγητική Έκθεση της τότε εντεταλμένης Ειδικής Εμπειρογνώμονα¹⁵⁵ του Ο.Η.Ε., αλγερινής καταγωγής, Fatma Zohra Ksentini με τίτλο «Ανθρώπινα Δικαιώματα και Περιβάλλον», τον Αύγουστο 1991, καταδείχθηκε εμφατικά ότι το έννομο δικαίωμα για την προστασία του περιβάλλοντος δεν μπορεί να περιοριστεί και να αρκεστεί ως δικαίωμα του ατόμου στην προσδοκία ενός υγιούς και ασφαλούς περιβάλλοντος, δίχως την συμπερίληψη των αναπτυξιακών προοπτικών και των ποιοτικών συνθηκών διαβίωσης. Η “Special Rapporteur” του κατευθυντήριου διεθνούς οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, με διαχρονικότητα στις προτάσεις της έως και σήμερα, αναφέρθηκε στη σύνθεση ενός δικαιώματος αλληλεγγύης, που συμπεριλαμβάνει υποχρεώσεις και ευθύνες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, για την πρόληψη περιβαλλοντικών κινδύνων και τη ανθεκτικότητα της φύσης προς όφελος της κοινωνικο-οικονομικής προόδου¹⁵⁶ των σημερινών και των επερχόμενων γενεών,¹⁵⁷ ως “*ipso facto* και *ipso jure*” παγκόσμιο δικαίωμα βιώσιμης ένταξης των κοινωνικών αναγκών και των ατομικών συμφερόντων¹⁵⁸ στον δικαιοκώ χροχρόνο.

Η αλληλεξάρτηση της προστασίας του περιβάλλοντος ως βασική «προϋποθετική» παράμετρος ανάπτυξης των κρισιμότερων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με ιδιαίτερη αναφορά στο δικαίωμα της ίδιας της ζωής¹⁵⁹ διατυπώνεται ξεκάθαρα για τη εννοιολογική διαμόρφωση των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων, στη Διακήρυξη της Στοκχόλμης του 1972.¹⁶⁰ Σαράντα χρόνια

¹⁵⁰Γ. Σιούτη, ό.π. (89), 54.

¹⁵¹Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 32-44. (Για την λειτουργική παραπληρωματικότητα εντός της φύσης των συνταγματικών δικαιωμάτων βλ. Α. Μάνεσης, Ατομικές Ελευθερίες α', Σάκκουλας, 1979, 12-25).

¹⁵²Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 32-44.

¹⁵³Εκτενέστετες και ενδιαφέρουσες συγκριτικές έρευνες του D. Boyd, *The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment*, UBC Press, 2012 και *The Implicit Constitutional Right to a Healthy Environment, Review of European Community and International Environmental Law*, Τεύχος 20, Blackwell Publishing Ltd, 2011, 171-79, *The Status of Constitutional Protection for the Environment in Other Nations*, David Suzuki Foundation, διαθέσιμο στο: www.davidsuzuki.org, 2013.

¹⁵⁴www.constituteproject.org, O. Pedersen, *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?*, *Georgetown International Environmental Law Review*, Τεύχος 21, Georgetown University Law Center, 2008, 3.

¹⁵⁵ Ksentini Report of Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, *Draft Principles on Human Rights and the Environment*, 1994, διαθέσιμο στο: www.globalhealthrights.org/wp-content.

¹⁵⁶Α. Τάχος, ό.π. (134), 26.

¹⁵⁷Π. Δημητριάδης, ό.π. (130), 19.

¹⁵⁸Α. Τάχος, *Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος*, 5^η έκδ., Σάκκουλας, 1998, 45.

¹⁵⁹WCED Experts Group on Environmental Law of the World Commission on Environment and Development, *Environmental Protection and Sustainable Development: Legal Principles and Recommendations*, 1987, 25 sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf.

¹⁶⁰Report of the UN Conference on the Human Environment, *Declaration of the UN CONFERENCE ON THE Human Environment*, 1972, 3: «Ο άνθρωπος έχει το θεμελιώδες δικαίωμα της ελευθερίας, της ισότητας και των

αργότερα, το 2012 το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε., επανήλθε ακριβώς στην ίδια βάση, διορίζοντας και πάλι ανεξάρτητο εμπειρογνώμονα για την κατάρτιση έκθεσης σχετικά με την έννομη κατοχύρωση ενός καθολικού δικαιώματος σε ένα πρωτίστως «υγιές περιβάλλον»,¹⁶¹ με βιώσιμες αναπτυξιακές προοπτικές για τα κράτη και τις αγορές και επαρκή διεκδικησιμότητα για την κοινωνία των πολιτών. Σε αυτή τη κατεύθυνση και σε εθνική κλίμακα, ο επιθετικός προσδιορισμός της «υγιούς» διαβίωσης,¹⁶² ως προσδιοριστικό στοιχείο του προστατευόμενου περιβάλλοντος,¹⁶³ από την γενικότερη αποτίμηση της ποιότητας της ζωής, μέχρι τα ίδια τα βιοματικά του χαρακτηριστικά, τεκμαίρεται με όρους αιτιώδους συνάφειας, ως η σημαντικότερη γέφυρα μεταξύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανάγκης προστασίας του περιβάλλοντος, ως εγγενές αλλά και αυτοτελές δικαίωμα,¹⁶⁴ ικανό να οριοθετήσει τις συνθήκες και τους όρους της νομιμότητας σ' ένα σύνολο έννομων αγαθών και αναπτυξιακών προτύπων, όπως πολλάκις έχει αναδείξει και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας.

ε. Η Τριτενέργεια του Περιβαλλοντικού Δικαιώματος.

Ως «κοινωνικό» και «πολιτικό» δικαίωμα η περιβαλλοντική προστασία εκ των πραγμάτων και εξ αποτελέσματος έχει ως αποδέκτες αποκλειστικά τους φορείς του Δημοσίου εν

κατάλληλων συνθηκών ζωής, σε ένα περιβάλλον ποιότητας που επιτρέπει μια αξιοπρεπή και ευημερούσα ζωή και φέρει ευθύνη (καθήκον) για την προστασία και τη βελτίωση του περιβάλλοντος για τις σημερινές και τις μελλοντικές γενιές.».

¹⁶¹W.H.O., Health Aspects of Human Rights: With Specific Reference to Developments in Biology and Medicine, 1976, 10. Κατά τον Π.Ο.Υ.: «η ανθρώπινη υγεία είναι βασική για την βιώσιμη ανάπτυξη, εφόσον χωρίς την υγεία οι άνθρωποι δεν μπορούν να ικανοποιήσουν την ανάπτυξη, να καταπολεμήσουν την φτώχεια και να φροντίσουν το περιβάλλον τους» (βλ. σχετ. και D. Shelton, Human Rights and the Environment, What a Specific Environmental Rights have been recognized, Conference on the Human Right to a Safe and Healthful Environment and the Responsibility Under International Law of Operators of Nuclear Facilities, Salzburg, October 20-23, 2005, 169-171, διαθέσιμο στο: djipl.org/wp-content/uploads/2011/08). Σημ.: Ο όρος «υγιεινό περιβάλλον» είναι προτιμότερος του «υγιούς περιβάλλοντος» διότι προσδίδεται ετυμολογικά βαρύτητα στην ποιότητα του περιβάλλοντος πρωτίστως με βάση την υγεία του ανθρώπου και όχι γενικότερα, αστάθμητα και αόριστα της «υγείας του περιβάλλοντος» υπό τη στενή έννοια με προσδιορισμό τον εαυτό του, UN Human Rights Council. 2012. Resolution on Human Rights and the Environment, A/HRC/19/L.8/Rev.1, 20 March 2012.

¹⁶²Our Planet, Our Health, Our Future Human health and the Rio Conventions: biological diversity, climate change and desertification, World Health Organization 2012, 8. Σημ.: Υφίστανται ολόενα και επαυξανόμενα δεδομένα και εμπειριστατωμένες διεθνείς εκθέσεις, που υπογραμμίζουν την καθοριστική συνάφεια της δημόσιας υγείας με τις υποβαθμισμένες περιβαλλοντικές συνθήκες, όχι μόνο ως μελλοντική απειλή αλλά ως παροντικός και ενεργός κίνδυνος. Ακριβώς επειδή η υγεία αποτελεί κεντρικό στοιχείο της βιώσιμης ανάπτυξης, οι υποανάπτυκτες χώρες αντιμετωπίζουν μια αμφίδρομη, διπλή πρόκληση όχι μόνο για την πρόοδο και την ανταγωνιστικότητά τους αλλά και για την επιβίωσή τους. Ωστόσο, οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι για τη δημόσια υγεία δεν αποτελούν μία δευτερεύουσα απειλή - κίνδυνο και για τις ανεπτυγμένες κοινωνίες, αφού αφενός η διασυννοριακή διάσταση των κρισιμότερων περιβαλλοντικών κινδύνων, όπως οι αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής απειλής, αλλά και αφετέρου η παρουσία πολυποίκιλα ευάλωτων νησιωτικών, ορεινών, αγροτικών και βαριά βιομηχανικών περιοχών και σε αυτά τα κράτη, δημιουργούν εξίσου επιτακτικές προκλήσεις βιωσιμότητας. Δεν μπορεί να μην τονιστεί, πως ακόμα και η επίκαιρη τραγωδία για τη δημόσια υγεία της πανδημίας του κορωνοϊού “COVID-19”, επιβεβαιώνει ως αιτία αλλά και αποτέλεσμα, τη διασυννοριακότητα, τις κοινές ανάγκες και διεθνοποιημένες ευθύνες σε σχέση με το περιβάλλον διαβίωσης και την κρίσιμη ευαλωτότητα των διακυβερνητικών συστημάτων της «κοινωνίας του κόσμου». Αναπτύσσοντας επιτακτικά τους όρους της πρόληψης και της προφύλαξης για τη συνολική βιωσιμότητα, την ασφάλεια και την κοινωνική πρόνοια των κρατών.

¹⁶³Ενδεικτικά περί αναπόδραστο συνδυασμού της περιβαλλοντικής προστασίας και των πτυχών της ατομικής και δημόσιας υγείας βλ. μεταξύ πολλών: τη ΣτΕ 3943/2015 για την ρύπανση Ασωπού ποταμού και τη ΣτΕ 3953/1995, για τη διενέργεια ψεκασμών για καταπολέμηση του δάκου, με ακυρωτέα την εγκριτική πράξη του Νομάρχη Δωδεκανήσου ως αντίθετη «στην προστασία της ανθρώπινης υγείας, την διατήρηση ως βιοποικιλότητας και γενικότερα της οικολογικής ισορροπίας». Βλ. και Π. Μαντζούφας, Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Υγεία-ιδιωτικότητα -περιβάλλον, Σάκκουλας, 2006, 379.

¹⁶⁴D. Shelton, *ο.π.* (161), 169-171.

ευρεία έννοια. Ως ατομικό ωστόσο δικαίωμα αναπτύσσει μία δυναμική «άμεση ή έμμεση»¹⁶⁵ τριτενέργεια¹⁶⁶ διευρύνοντας το πεδίο και το βάρος αξίωσης, ευθύνης και συμμετοχής των ιδιωτών, στη τελική διάπλαση και υπεράσπιση του, στρεφόμενο έναντι σε κάθε μορφή εξουσίας,¹⁶⁷ παράνομου περιβαλλοντικού περιορισμού και υποβάθμισης. Ωθώντας το κράτος να εγγυάται και να διασφαλίζει την τήρηση αντίστοιχων προβλέψεων στις ειδικότερες σχέσεις και δεσμεύσεις μεταξύ των ιδιωτών, μέσω της κείμενης νομοθεσίας, λ.χ. των διατάξεων του Α.Κ.: για την προστασία της προσωπικότητας,¹⁶⁸ του γειτονικού και του εμπράγματος δικαίου, του δικαίου των αδικοπραξιών,¹⁶⁹ καθώς και μέσα από την ερμηνεία των οικείων αόριστων νομικών εννοιών¹⁷⁰ και γενικών ερμηνευτικών ρητρών.¹⁷¹ Βέβαια, η σχετική προστασία που παρέχεται από τον πολιτικό δικαστή είναι εκ φύσεως σαφώς πιο περιορισμένη από ότι του διοικητικού και ακυρωτικού ελέγχου, κυρίως εξαιτίας του είδους, της δομής και της έκτασης των αρμοδιοτήτων του ελέγχου και του αποτελέσματος της πολιτικής δίκης.

Σε κάθε περίπτωση η αποτύπωση της τριτενέργειας της περιβαλλοντικής προστασίας στη συναφή επιμέρους κοινή νομοθεσία συμβάλλει καθοριστικά σε μία θετική και ευρύτατη «συνευθύνη», των ιδιωτικών αλληλεπιδράσεων, στις περιπτώσεις που κατά τα διαλαμβανόμενα των διατάξεων του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος, προσιδιάζουν στις αντίστοιχες κρατικές δεσμεύσεις, με όρους αναλογικότητας και αποτελεσματικότητας στην συνολική ενάσκηση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων.¹⁷² Η άρνηση της συνταγματικής τριτενέργειας στη διαχείριση των περιβαλλοντικών αγαθών και κεκτημένων –έστω με την επιφύλαξη της επικουρικότητας της¹⁷³ μεταξύ των ιδιωτών,¹⁷⁴ θα αποτελούσε στην ουσία κενό γράμμα σε σχέση με την αποτελεσματική και σωρευτική θωράκιση της περιβαλλοντικής προστασίας ως ατομικό δικαίωμα¹⁷⁵ στη συνολική διαφύλαξη της νομιμότητας, της συνταγματικής ευταξίας και δη της ασφάλειας δικαίου. Η αντίληψη ότι το κράτος έχει την αποκλειστική ευθύνη επί των περιβαλλοντικών κινδύνων είναι αναντίστοιχη και ξεπερασμένη στην σύγχρονη φιλελεύθερη πραγματικότητα των καθεστηκυίων και κυρίαρχων ιδιωτικών πρωτοβουλιών και των

¹⁶⁵ Η «Άμεση ή έμμεση τριτενέργεια» ως πρακτικός διαχωρισμός πλέον έχει αποκλειστικά και μόνο θεωρητική αξία, έπειτα από την συνταγματική Αναθεώρηση του 2001, αφού με τις διατάξεις του άρθρου 25 παρ. 1 εδάφ. 3 ορίζεται ότι «τα δικαιώματα αυτά (τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα) ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν», ενισχύοντας την ευθεία και άμεση επίκληση των συνταγματικών διατάξεων *erga omnes*. Βλ. και σε Α. Τάχος, ό.π. (134), 124, Δ. Βασιλειάδης, ό.π. (68), 639 και 643-644.

¹⁶⁶ Σημ.: Σε μία γενικότερη θεώρηση, η έννοια της «άμεσης τριτενέργειας» που ανέδειξε το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας και θεωρητικά ο καθηγητής Η. Nipperdey, έγινε δεκτή με επιφυλάξεις από τη θεωρία και την υπόλοιπη ηπειρωτική (και ελληνική) νομολογία υιοθετώντας καταρχάς περισσότερο την «έμμεση τριτενέργεια» επί των ιδιωτικών σχέσεων, κυρίως μέσω των «ερμηνευτικών ρητρών» και των «γενικών αρχών» που καθιερώνονται στο ιδιωτικό δίκαιο (βλ. Α. Μάνεσης, ό.π. (151), 50-52 και Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 87). Για την τριτενέργεια και περιβαλλοντική προστασία βλ. ειδικά: Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 45-48, Κ. Μενουδάκος, ό.π. (14), 41.

¹⁶⁷ P. Eleftheriadis, *The Future of Environmental Rights in EU*, σε: P. Alston/M. Bustelo/James Heenan (επιμ.), *The EU and Human Rights*, Oxford University Press, 1999, 531 και Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 89.

¹⁶⁸ Βλ. ΣτΕ 4279/2013 για την ευθύνη των Ν.Π.Δ.Δ. σε αποζημίωση με χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ένεκα προσβολής της προσωπικότητας. Στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου, η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μπορεί να υλοποιηθεί ιδίως μέσα από τις διατάξεις, που αφορούν τα «κοινά σε όλους και τα κοινής χρήσης πράγματα», διότι καταλαμβάνουν και ικανοποιούν σημαντικές διαστάσεις του αναγκαίου ζωτικού χώρου «για την ολοκληρωμένη ανάπτυξη και έκφραση της προσωπικότητας του ατόμου». Συνεπώς η οποιαδήποτε κατάφωρη προσβολή τους συνιστά κατ' επέκταση προσβολή της προσωπικότητας. Βλ. Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 294-295.

¹⁶⁹ Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 44-48, και της ίδιας, ό.π. (2), 48-53 με σχετική νομολογία. Α. Τάχος, ό.π. (81), 14.

¹⁷⁰ Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 84-89.

¹⁷¹ Δ. Βασιλειάδης, ό.π. (68), 643.

¹⁷² Χ. Ανθόπουλος, ό.π. (64), 694-696.

¹⁷³ Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 47.

¹⁷⁴ Ως «Vis a Vis» συγκρουσιακή αντιπαράθεση ιδιωτικών δικαιωμάτων στους Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, ό.π. (33), 194.

¹⁷⁵ Γ. Σιούτη, ό.π. (89), 91.

παραγωγικών συμφερόντων. Για αυτό, και παράλληλα του εκτεταμένου και ενεργητικού ελέγχου των πράξεων και των παραλείψεων της Πολιτείας κρίνεται πιο επιτακτικά από ποτέ η εμπέδωση της περιβαλλοντικής κοινωνικής ευθύνης και η τήρηση της περιβαλλοντικής νομιμότητας με ευθεία συνταγματική αναφορά και αξία στο σύνολο της έννομης τάξης.

Το σύγχρονο κράτος λοιπόν, μέσω της πολυεπίπεδης διαφύλαξης και της προάσπισης των έννομων δικαιωμάτων και των κοινών δημοσίων συμφερόντων είναι πιο αναγκαίο από ποτέ να διατίθεται ως «Διαιτητής και Συνεργάτης» της πολιτειακής εξέλιξης και κοινωνικής προόδου, ενεργοποιώντας τις βελτιστοποιημένες θεσμικές και ρυθμιστικές συγκλίσεις και απορρίπτοντας τις μεθοδευμένα εκπτώτικες καταστρατηγήσεις των έννομων επιταγών. Για αυτό και η προστασία του περιβάλλοντος στην έννομη τάξη ως αξίωση-δικαίωμα «αειφορίας», από την αξία της προσωπικότητας¹⁷⁶ και των δικαιωμάτων του ανθρώπου μέχρι τον πυρήνα της κοινωνικής αλληλεγγύης¹⁷⁷ και της ισόρροπης ανάπτυξης, εκφράζει τις ενοποιητικές απαιτήσεις του φιλελεύθερου και κοινωνικού κράτους δικαίου¹⁷⁸ για την συνυπεύθυνη και λελογισμένη ορθολογική αξιοποίηση των φυσικών και ανθρωπογενών κεφαλαιακών πόρων.¹⁷⁹

Ενότητα 2

α. Η Βασική κοινή περιβαλλοντική νομοθεσία στην ελληνική έννομη τάξη.

Στις προστατευτικές διατάξεις του άρθρου 24, όπως εκτενώς παρουσιάστηκε, η περιβαλλοντική προστασία θωρακίζεται, υπό την ευρύτερη δυνατή έννοια.¹⁸⁰ Ως προς τι τελικά ορίζεται ως «Περιβάλλον» που χρήζει την προστασία του κράτους και στοιχειοθετεί την αντίστοιχη αξίωση και ευθύνη των ιδιωτών εντοπίζεται στις διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 1 του βασικού ισχύοντος περιβαλλοντικού νομοθετικού πλαισίου,¹⁸¹ του Ν. 1650/1986 -όπως αυτό πλειστάκις μέχρι σήμερα έχει τροποποιηθεί-¹⁸² ως: «το σύνολο των φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων και στοιχείων που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και επηρεάζουν την οικολογική ισορροπία, την ποιότητα της ζωής, την υγεία των κατοίκων, την ιστορική και πολιτιστική παράδοση και τις αισθητικές αξίες». Αποτελεί έναν μεστό ορισμό ουσιαστικά πανομοιότυπα κοινό, σχετικά με το «πάντρεμα» του ανθρωπογενούς και του φυσικού περιβάλλοντος, σε πολλές εθνικές έννομες τάξεις, όπως επί παραδείγματι διατυπώνεται και στην ισχύουσα “Environmental Protection Act” του Ηνωμένου Βασιλείου.¹⁸³

¹⁷⁶Άρθρο 2 παρ. 1 Συντάγματος

¹⁷⁷Άρθρο 25 παρ. 1-4 Συντάγματος

¹⁷⁸Χ. Ανθόπουλος, Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Σάκκουλας, 1993, 283 επ. και 314 επ.

¹⁷⁹Γ. Δελλής, ό.π. (33), 25.

¹⁸⁰ΟλομΣτΕ 26/2014

¹⁸¹Από τους πρώτους νόμους της ελληνικής έννομης τάξης που σχετίζονταν με το περιβάλλον ήταν ο Ν. ΔΚΣΤ'/1912 περί αδειοδότησης της βιομηχανικής δραστηριότητας και ταξινόμησής τους σε «επικίνδυνες, ανθυγιεινές και ενοχλητικές», ενώ με το Β.Δ. 1510/1922 τέθηκαν οι όροι και οι προδιαγραφές για την ίδρυση βιομηχανικών εγκαταστάσεων, καθώς και ο τρόπος διάθεσης των αποβλήτων (βλ. Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 3). Ο πρώτος ουσιαστικός και συντονιστικός περιβαλλοντικός νόμος, ένα χρόνο μετά τη συνταγματική κατοχύρωση, στην ελληνική έννομη τάξη που ρύθμιζε ζητήματα περιβάλλοντος ήταν ο Ν. 360/1976 βλ. Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 2)

¹⁸²Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, ό.π. (33), 232 και Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 229 επ.. Το υπό εξέταση νομοθετικό πλαίσιο, ισχύει σήμερα έπειτα από τις τροποποιήσεις που επήλθαν κυρίως με τους νόμους: Ν.3010/2002, Ν.3937/2011, Ν.4014/2011, Ν.4042/2014 και Ν.4685/2020.

¹⁸³Στο επίσης εισαγωγικό άρθρο 1 παρ. 3 και 4 του αναφερθέντα βρετανικού νόμου “E.P.A.” βλ. S. Bell/D. McGillivray/O. Pedersen, Environmental Law, 8η έκδ., Oxford University Press, 2013, 9.

Μετά την επεξηγηματική και αναλυτική παράθεση των σκοπών του εν λόγω εθνικού νομοθετήματος, ώστε να συμπεριληφθεί σε αυτό κάθε πιθανή ανάγκη περιβαλλοντικής μέριμνας· και έπειτα της τυπικής καταγραφής όλων επιστημονικών ορισμών, που είναι σχετικοί με τους αντίστοιχους περιβαλλοντικούς κανόνες, ώστε να περιέλθουν τον αναγκαίο «νομικό μανδύα» κατά την αδιατάραχτη ενσωμάτωση τους στα εννοιολογικά πρότυπα και στις αντικειμενικές δεσμεύσεις της έννομης τάξης· στο δεύτερο κεφάλαιο του υπό εξέταση νόμου, κατεξοχήν με τις τροποποιήσεις του Ν. 3010/2002, εντάχθηκαν σε αυτόν, οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων. Οι οποίες όπως θα τεκμηριωθεί και παρακάτω, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του ΣτΕ είναι το «βασικό μέσο εφαρμογής της αρχής της πρόληψης και προφύλαξης, κατά τον έλεγχο τήρησης της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, σε όλα τα σημαντικά παραγωγικά έργα και δραστηριότητες που επενεργούν καίρια προς το περιβάλλον». Πιο συγκεκριμένα, καθιερώθηκαν οι κατηγορίες των αναπτυξιακών και παραγωγικών έργων και δραστηριοτήτων, οι οποίες με βάση τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον, κατατάχθηκαν, κατά υποκείμενο, σε εναρμόνιση και σε αντιστοιχία με τις οικείες ευρωπαϊκές Οδηγίες, σε αυτές που προκαλούν κατά τεκμήριο «σημαντικές επιπτώσεις» (κατηγορία Α1), σε αυτές που «ενδέχεται να προκαλέσουν σημαντικές επιπτώσεις» (κατηγορία Α2) και σε αυτές που έχουν «μη σημαντικές και τοπικές επιπτώσεις» (κατηγορία Β). Ως προς τις δύο πρώτες κατηγορίες δράσεων- έργων προβλέπεται και εξειδικεύεται εμπεριστατωμένα, η διοικητική διαδικασία για την απαιτούμενη κατάρτιση Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (Μ.Π.Ε.) και την επακόλουθη αδειοδοτική Απόφαση Έγκρισης των Περιβαλλοντικών Όρων (Α.Ε.Π.Ο.). Ενώ δεν παραλείπεται να κατοχυρωθούν ενιαία και οι διακριτές «κατά αντικείμενο» προβλέψεις περί ειδικών περιβαλλοντικών διαδικασιών και μελετών για τις προστατευμένες περιοχές ιδιαίτερης οικολογικής αξίας του ευρωπαϊκού δικτύου “Natura 2000”.¹⁸⁴

Στη συνέχεια για τη σύζευξη των περιβαλλοντικών εγγυήσεων και των αναπτυξιακών προοπτικών προβλέπεται η λειτουργία «Πράσινου Ταμείου», με την κατάθεση σε αυτό διάφορων περιβαλλοντικών ανταποδοτικών τελών και «αναδιανεμητικών» προστίμων-κυρώσεων για την εκάστοτε, ανά περίπτωση παραγωγική δραστηριότητα ή τυχόν παραβατική συμπεριφορά, με σκοπό την αντισταθμιστική χρηματοδοτική επαναπρόωθηση αυτών των εσόδων σε θετικές δημόσιες παρεμβάσεις για την αποκατάσταση, την αναβάθμιση, την προστασία, τον επιπλέον έλεγχο και την διαχείριση των περιβαλλοντικών αγαθών και πόρων. Επιπρόσθετα, με βάση το σκεπτικό της στοχευμένα διευρυμένης περιβαλλοντικής προστασίας

¹⁸⁴Το Δίκτυο “Natura 2000”, αποτελείται περίπου από 26.000 προστατευόμενες φυσικές περιοχές και καλύπτει το 18-20% της συνολικής έκτασης της Ε.Ε.. Στις περιοχές αυτές μόνο βιώσιμες ανθρώπινες δραστηριότητες μπορούν να συνυπάρχουν με τα σπάνια και ευάλωτα είδη και την προστατευόμενη βιοποικιλότητα που διαφυλάττονται ως ο πυρήνας της περιβαλλοντικής προστασίας και του φυσικού πλούτου των εν λόγω περιοχών, βλ. ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm. Βλ. F. Medail/P. Quezel, Biodiversity hotspots in the Mediterranean Basin: setting global conservation priorities, *Conservation Biology*, Τεύχος 13, Society for Conservation Biology, 1999, 1510-1513. Επίσης, E. Papastergiadou, Important Plant Areas of the Natura 2000 Network in Greece, σε: I. Tsekos (επιμ.), *Progress in Botanical Research: Proceedings of the First Balkan Botanical Congress*, Springer, 1998, όπου μεταξύ άλλων καταγράφεται το πρακτικό αποτύπωμα των ανεπαρκών παρεμβάσεων (μη) αποκατάστασης των ανενεργών μεταλλευτικών δραστηριοτήτων, όπως της εξόρυξης βωξίτη στη περιοχή του όρους Γκιώνα το υψηλότερο βουνό της Στερεάς Ελλάδας στη Φωκίδα, περιοχή Natura. Ενδεικτικές υποθέσεις “Natura 2000” του Δ.Ε.Κ. όπως: Η C-508/04, Επιτροπή κατά Αυστρίας για τη (μη) πλήρη μεταφορά και εφαρμογή της σχετικής Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ στα ομόσπονδα κρατίδια της Αυστρίας με την εξαίρεση προστατευόμενων ειδών ανά περιοχή ενδιαφέροντος, με σημαντικές για την έννομη απόδοση των οικοτόπων σχετικές προτάσεις από τη Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott (στις 11-01-2007). Επίσης παραδειγματική και η C-342/05, Επιτροπή κατά Φινλανδίας με την ανεπίτρεπτη θήρα λύκου κατά παράβαση της παρέκκλισης της έννοιας της «κανονιστικής διατήρησης» του άρθρου 16 παρ. 1 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ. Βλ. τροποποιήσεις Ν. 4685/2020 (άρθρο 47 σε αντικατάσταση του άρθρου 21 Ν. 1650/1986).

και της δημοκρατικής επαγρύπνησης, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 5 του υπό περίληψη νόμου και την προσθήκη σε αυτό, του άρθρου 19 του Ν. 4014/2011, προάγονται αυτοτελώς και διακριτά, τα σημαντικότερα για την εκτελεστική εφαρμογή των συναφών συνταγματικών επιδιώξεων και κανόνων, Διαδικαστικά Περιβαλλοντικά Δικαιώματα, της πληροφόρησης και της συμμετοχικής διαβούλευσης στη λήψη διοικητικών πράξεων, όπως κυρώθηκαν από την Ελλάδα και την Ε.Ε., μετά την προσυπογραφή της σπουδαίας Συνθήκης του Aarhus της Δανίας.¹⁸⁵

Στο τρίτο κεφάλαιο, οριοθετείται εξαντλητικά η προστασία του περιβάλλοντος από την κάθε είδους ρύπανση, διακρίνοντας την σε ατμοσφαιρική, υδάτινη και χερσαία με την παράθεση αντίστοιχων λειτουργικών ρυθμίσεων. Περιδιαβαίνοντας τις διατάξεις, ειδική μνεία γίνεται για τα στερεά απόβλητα ως προς τη χρηστή και την ασφαλή διαχείριση και την ανακύκλωση τους. Ενώ στο άρθρο 14 η προστασία από τους θορύβους, υπό την πτυχή της ηχορύπανσης, προτάσσει τη μέριμνα κυρίως για το οικιστικό περιβάλλον¹⁸⁶ του ανθρώπου και προδιαγράφει τον διοικητικό καθορισμό αντιθορυβικών ζωνών γύρω από υφιστάμενες (ή νέες) περιοχές των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, των αυτοκινητοδρόμων, των μεγάλων εμπορικών λιμένων, των αεροδρομίων, των αρχαιολογικών και των ιστορικών χώρων/τοπίων, αλλά και των περιοχών κατοικίας, ανάπαυσης, νοσηλείας, εκπαίδευσης και πολιτιστικών εκδηλώσεων,¹⁸⁷ στο πλαίσιο ενός ορθολογικού και νομότυπου σχεδιασμού. Ειδικό βάρος στο πεδίο των επικίνδυνων εκπομπών δίδεται και για τον έλεγχο της ραδιενέργειας στο άρθρο 17.

Το τέταρτο κεφάλαιο¹⁸⁸ εστιάζει αποκλειστικά στην νομική θωράκιση του πυρήνα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Οι έννοιες της βιοποικιλότητας, της φύσης, του φυσικού τοπίου, της χλωρίδας και της πανίδας οριοθετούνται και κατηγοριοποιούνται, κατά κανόνα και ανάλογα, κατεξοχήν με την επιστημονική τους τεκμηρίωση σε: Περιοχές απόλυτης προστασίας της φύσης (Strict nature reserves), περιοχές προστασίας της φύσης (Nature reserves), φυσικά πάρκα (Natural parks), εθνικά¹⁸⁹ (National) ή περιφερειακά (regional) πάρκα, περιοχές προστασίας οικοτόπων, αλλά και ειδικότερα ή συνδυαστικά επ' αυτών (Habitat/species management areas) σε: ειδικές ζώνες διατήρησης (Ε.Ζ.Δ. -Special Areas of Conservation), ζώνες ειδικής προστασίας (Ζ.Ε.Π. -Special Protection Areas) ή καταφύγια άγριας ζωής (Wildlife refuges), καθώς και στα «προστατευόμενα τοπία» ή τους «προστατευόμενους φυσικούς σχηματισμούς».¹⁹⁰ Ενώ ειδικά, στο άρθρο 22 με τίτλο «οικονομικές ρυθμίσεις» προβλέπεται σειρά αποζημιωτικών δικαιωμάτων από τα μέτρα, τους περιορισμούς, τις απαγορεύσεις και τις απαλλοτριώσεις που προκύπτουν από τις παραπάνω δημόσιες προστατευτικές παρεμβάσεις, διαφυλάττοντας την αιτιώδη διαρρύθμιση των παράλληλων και εμπλεκόμενων ατομικών και περισσότερο «οικονομικοκεντρικών» δικαιωμάτων, όπως: της ιδιοκτησίας-περιουσίας και της οικονομικής ελευθερίας και ανάπτυξης, εισάγοντας με αυτόν τον τρόπο στο έννομο περιεχόμενό

¹⁸⁵ Παρουσίαση των «Διαδικαστικών Περιβαλλοντικών Δικαιωμάτων»: της πληροφόρησης, συμμετοχής στη λήψη της απόφασης και της δικαστικής προστασίας και της προβληματικής ως προς την τελική έκταση και τον προσδιορισμό της επιδίωξής τους βλ. Μ. Γαβουνέλη, Περιβαλλοντικά Δικαιώματα των Πολιτών, το Παράδειγμα της Σύμβασης Aarhus, σε: Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη (ό.π. 30), 125-154.

¹⁸⁶ ΣτΕ 4207/1997, 3527/2003

¹⁸⁷ Κεφάλαιο 3 Ν. 1650/1986 (Άρθρα 7-17)

¹⁸⁸ Κεφάλαιο 4 Ν. 1650/1986 (Άρθρα 18-23).

¹⁸⁹ Σημ.: Η διαφύλαξη των εθνικών πάρκων αποτέλεσε παραδοσιακά για το ΣτΕ βασική προοπτική του πυρήνα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Αντιπροσωπευτική προς τον ορισμό τους είναι η απόφαση της ΟλομΣτΕ 2304-95/1995 υπέρ του π.δ. 519/28-5-1992 και της αντίστοιχης ειδικής περιβαλλοντικής μελέτης για το θαλάσσιο και χερσαίων εθνικό πάρκο στις Βόρειες Σποράδες και την προστασία του πληθυσμού της μεσογειακής φώκιας "monachus monachus". Επίσης αξιοσημείωτη και η ΟλομΣτΕ 4003/2004.

¹⁹⁰ Οι «προστατευόμενες περιοχές» και οι «ζώνες» διαχείρισης και διατήρησης τους επαναπροσδιορίστηκαν και τροποποιήθηκαν με το Ν. 4685/2020 (Άρθρα 45-46 σε αντικατάσταση των άρθρων 18-19 Ν. 1659/1986.

τους τη περιβαλλοντική παράμετρο με ό,τι αυτό και συνεπάγεται, διαδικαστικά και ουσιαστικά στην έκφραση και την εμβέλεια τους.

Το πέμπτο κεφάλαιο, στο πλαίσιο της «ενεργητικής» παρέμβασης του κράτους για την προστασία του περιβάλλοντος ως δομικό στοιχείο της βιώσιμης ανάπτυξης, επικεντρώνεται κυρίως στις «Ζώνες Ειδικών Περιβαλλοντικών Ενισχύσεων» για περιοχές με «φυσικούς αποδέκτες» που παρουσιάζουν κρίσιμα περιβαλλοντικά προβλήματα αλλά και αντίστροφα στις «Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων» σε θαλάσσιες καθώς και χερσαίες εκτάσεις-ζώνες, που είναι πρόσφορες, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του χωροταξικού αναπτυξιακού σχεδιασμού, για την ανάπτυξη παραγωγικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων του πρωτογενούς, του δευτερογενούς ή του τριτογενούς τομέα, καθώς και δραστηριοτήτων ή επιχειρηματικών πρωτοβουλιών πειραματικού χαρακτήρα.¹⁹¹

Το έκτο κεφάλαιο¹⁹² προβλέπει τη σύσταση Ενιαίου συντονιστικού Φορέα Περιβάλλοντος ως Ν.Π.Δ.Δ.. Αντ' αυτού ιδρύθηκε το Εθνικό Κέντρο Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης ως Ν.Π.Ι.Δ., με παραπλήσιο ρόλο και έργο, μέχρι την επίκαιρη και πλέον οργανωμένη μετεξέλιξη του στον Ο.ΦΥ.ΠΕ.ΚΑ..¹⁹³

Το τελευταίο δε, εξίσου σηματοδοτικό, κεφάλαιο σ' αυτή τη νομοθετική περιδιάβαση αναφέρεται στις ποινικές (άρθρο 28¹⁹⁴) και στις διοικητικές κυρώσεις για συμπεριφορές, πράξεις και παραλείψεις ιδιωτών, που έχουν παραβατικό χαρακτήρα καθώς και στην αστική αποζημιωτική ευθύνη (άρθρο 29) οποιουδήποτε ρυπαίνοντα (είτε φυσικό, είτε νομικό πρόσωπο) με πράξεις ή παραλείψεις του κατά παράβαση ή καταστρατήγηση των διατάξεων της περιβαλλοντικής νομοθεσίας γενικότερα.¹⁹⁵ Όσο αφορά την αστική ευθύνη του ίδιου του δημοσίου, ισχύουν και επιπρόσθετες διατάξεις των άρθρων 105 και 106 ΕισΝΑκ για «παράνομες πράξεις ή παραλείψεις της Διοίκησης κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας», που εν προκειμένω προκάλεσαν με οποιοδήποτε αιτιώδη τρόπο την προσβολή περιβάλλοντος, συνέπεια της οποίας υπέστη ζημία ο διοικούμενος με την επιφύλαξη βέβαια της ισχυρής επίκλησης λόγων

¹⁹¹Κεφάλαιο 5 Ν. 1650/1986 (άρθρα 23-24). Διασφαλίζεται ως νομότυπη απαίτηση, ο Χωροταξικός Σχεδιασμός να διαρθρώνεται με προέχουσα, εννοιολογικά και διαδικαστικά, μέριμνα για την προστασία του περιβάλλοντος, ως κρίσιμη εφαρμογή για τη βιώσιμη ανάπτυξη κατά το συνδυασμό των άρθρων 24, 22 και 106 παρ. 1 του Συντάγματος. Βλ. και την σχετική και πάγια ιστορικά νομολογία του ΣτΕ (ΣτΕ 2844/1993, ΣτΕ 2435/1993, Π.Ε.304/1994, ΣτΕ 586/1992) που συνήγαγε την κανονιστική αλληλουχία μεταξύ της βιώσιμης ανάπτυξης της προστασίας του περιβάλλοντος. Το ΣτΕ έκρινε ότι στόχοι των «Ζωνών Αναπτύξεως Παραγωγικών Δραστηριοτήτων» (άρθρο 24 Ν. 1650/1986) είναι: ο ορθολογικός έλεγχος των χρήσεων γης, σύμφωνα με την φέρουσα ικανότητα της κάθε περιοχής, η αποφυγή ή ρύθμιση συγκρούσεων από τις πιέσεις που εκδηλώνονται για την ανάπτυξη μιας περιοχής και η προστασία των μη ανανεώσιμων και των ευαίσθητων φυσικών πόρων. Γι' αυτό, η θέσπιση της αντίστοιχης ζώνης ανάπτυξης της παραγωγικής δραστηριότητας είναι, «μέχρι της εκπονήσεως των ολοκληρωμένων χωροταξικών σχεδίων, υποχρεωτική, διότι δια της εκπονήσεώς της, επιτυγχάνεται ο εκ των προτέρων προγραμματισμός αναπτύξεως δραστηριότητας που συνεπάγεται έντονη επέμβαση στο περιβάλλον». Με το σκεπτικό αυτό, κατέληξε κατά σ' ένα τρίτο νομολογιακό κύκλο, γύρω από τον σχετικό χωροταξικό σχεδιασμό από τις αρχές τις δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα (βλ. παραπομπή 46), στο συμπέρασμα ότι, «ελλείπει χωροταξικού σχεδίου ή θεσπίσεως της οικείας ζώνης αναπτύξεως παραγωγικής δραστηριότητας, δεν είναι επιτρεπτή η χωροθέτηση (λ.χ.) ιχθυοτροφείων με την διαδικασία της κατά περίπτωση προεγκρίσεως χωροθετήσεως, έστω και αν η προέγκριση ακολουθεί την επ' ευκαιρία εκτίμηση της ευρύτερης χωροταξικής πολιτικής για την επιθυμητή ανάπτυξη μιας περιοχής. Βλ. ΣτΕ 526/2016 και Επταμ ΣτΕ 4986/2014, Ολομ ΣτΕ 2489/2006 .

¹⁹²Κεφάλαιο 6 Ν. 1650/1986 (Άρθρα 25-27)

¹⁹³Π.Δ. 325/2000. Ως μετεξέλιξη την Άνοιξη του 2020 με το Ν. 4685/2020 για τον «εκσυγχρονισμό της περιβαλλοντικής νομοθεσίας» με αναπτυξιακό χαρακτήρα ο φορέας μετονομάζεται σε «Οργανισμό Φυσικού Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής» (βλ. άρθρα 27- 41) καθιστώντας τον πιο «συμμετοχικό» και «παραγωγικό» στο σύστημα της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης με αντίστοιχες παρεμβάσεις, συνεργασίες και προγραμματικές χρηματοδοτήσεις.

¹⁹⁴Ι. Karakostas/A. Karampatzos, ό.π. (4), 99-105.

¹⁹⁵Κεφάλαιο 7 Ν. 1650/1986 (Άρθρα 28-30).

δημοσίου συμφέροντος, για την ευρύτερη δυνατή «δικαιολογησιμότητα» μίας τυχόν αναγκαίας ή αναπόφευκτης δημόσιας παρέμβασης. Οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα: περί προσβολής της προσωπικότητας, του γειτονικού δικαίου και της αδικοπραξίας, εξυπηρετούν και ικανοποιούν την κάλυψη απαιτήσεων και αποζημιώσεων για την προαναλυθείσα «τριτενέργεια» κατά τα συνταγματικά κεκτημένα της προστασίας του περιβάλλοντος στις σχέσεις και τις διαφορές μεταξύ των ιδιωτών, πέρα της όποιας σωρευτικής συσχέτισης τους με τυχόν διοικητικές διαδικασίες και πλημμέλειες.

Το παραπάνω περισσότερο κατευθυντήριο νομοθετικό πλαίσιο εναρμονίζεται -έστω τυπικά- σε μεγάλο βαθμό με τις υποδειγματικά πλούσιες και εμπειριστατωμένες επιταγές της ανέκαθεν εκσυγχρονιστικής ενωσιακής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, η οποία έχει καταστεί για τα κράτη-μέλη της, η δεσπύουσα πηγή της σχετικής νομοπαραγωγικής πρωτοβουλίας, με άξονα μία δημιουργική όψη της ενωσιακής «συντρέχουσας αρμοδιότητας», που διέπει το πεδίο της περιβαλλοντικής δημόσιας παρέμβασης.

Είναι κάτι περισσότερο από εμφανές, πως οι διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος βρίσκονται σε ευθεία αλληλεπίδραση με τις αναπτυξιακές παραγωγικές ανάγκες, συνθήκες και κανόνες ενός κράτους αλλά και σε συνάρτηση με την θέση του ατόμου και της κοινωνίας των πολιτών στη διαρρύθμιση και τον έλεγχο των εν λόγω αξιώσεων. Η ευρωπαϊκή νομοθετική πρωτοκαθεδρία, παρά την καταρχάς επιφυλακτική διασύνδεση των εθνικών έννομων τάξεων στις κοινές έννομες δεσμεύσεις¹⁹⁶ αναπόφευκτα με την μετουσίωση της περιβαλλοντικής προστασίας σε θεμελιώδη έννομο στόχο της ευρωπαϊκής συνοχής εντός της ενιαίας αγοράς, μετεξέλιξε τις αντίστοιχες έννομες και προγραμματικές της ρυθμίσεις, με τρόπο εναρμονισμένο και ισόρροπο σ' ένα βασικό δικαιολογικό εργαλείο στη πορεία προς την ολοκλήρωση της «Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας και Διακυβέρνησης». Προς ενίσχυση των κοινών ενωσιακών δράσεων και προς ανάδειξη της εθνικής ανταπόκρισης στην καινοτόμα αναζωπύρωση μίας αποτελεσματικής διοικητικής συμπεριφοράς, φιλικής προς τον ενεργό πολίτη και συνεργατικής προς την σύννομη επιχειρηματικότητα ως αναγκαίο κοινωνικό εταίρο, διατυπώνεται διαχρονικά η άποψη περί επικαιροποίησης και συγκέντρωσης του συνόλου της διάσπαρτης επιμέρους περιβαλλοντικής εθνικής νομοθεσίας, σε ένα ενιαίο Περιβαλλοντικό Κώδικα για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη¹⁹⁷ αλλά και περί κατάρτισης μίας εθνικά Στρατηγικής «Πράσινης Βίβλου» ως κατευθυντήρια νομοθετική πολιτική και διοικητική συμπεριφορά σε επίπεδο αρχών, βέλτιστων ρυθμιστικών και επιτελικών πρακτικών, καθώς και συνολικά προγραμματισμένων σχεδιαστικών πλαισίων σε συμφωνία με τις ενωσιακές βάσεις και τις διεθνείς τάσεις.

Η σημερινή διάσπαρτη, αναποτελεσματική και συγκεχυμένη εθνική πολυνομία μεταξύ των γενικευμένων και αντιφατικών περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών κατευθύνσεων του κράτους έχει εύστοχα χαρακτηριστεί ως «νομοθετική ζούγκλα»¹⁹⁸ και «κανονιστική ρύπανση»,¹⁹⁹ με γραφειοκρατικά αποθαρρυντικές και εν τέλει αντιπεριβαλλοντικές και ταυτόχρονα αντανάπτυξιακές συμπεριφορές, που διαπλάθουν κατ' επέκταση αδιαφανείς πελατειακές συνθήκες και προκλητικές πρακτικές καταστρατηγήσεις, στις συνθήκες της νομιμότητας. Όλα αυτά συνθέτουν ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα κρατικού αποσυντονισμού και θεσμικής ανακολουθίας. Οι συγκεκριμένες κανονιστικές στρεβλώσεις είναι η κύρια αιτία για την

¹⁹⁶L. Kramer, *Eu Environmental Law*, 8^η έκδ., Thomson Reuters-Sweet & Maxwell UK, 2016, 97 και Θ. Ξηρός, Προλογικό σημείωμα, σε: Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ό.π. 77), 9.

¹⁹⁷Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 14.

¹⁹⁸Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 15.

¹⁹⁹Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 4.

ενεργητικότερη παρουσία της δικαστικής λειτουργίας στην ελληνική έννομη τάξη παρεμβαίνοντας ακόμα και με ακτιβιστικές «προεκτάσεις» στα όρια και στους όρους της νομιμότητας και συνδιαμορφώνοντας την ερμηνευτική δυναμική και δικαιοπλαστική ισχύ των συνταγματικών επιταγών και των υπερνομοθετικών κανόνων, ενάντια κυρίως των αλλοιώσεων της νομιμότητας και της παθητικής δυσλειτουργίας της δημόσιας διοίκησης.

β. Πραγματολογικές περιστάσεις: Δημοσιονομική κρίση και Περιβαλλοντική Προστασία.

Κατά την τελευταία δεκαετία, η όποια αμιγώς εθνική πρωτοβουλία και δράση για το περιβάλλον τέθηκε δικαιοπολιτικά εσφαλμένα στο περιθώριο, εξαιτίας της εστίασης των εθνικών πολιτικών στην αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης, δίχως την θετική υιοθέτηση ενός οργανωμένου και αναπτυξιακού πλαισίου διαχείρισης, αξιοποίησης και αναβάθμισης των περιβαλλοντικών πόρων και αγαθών. Η Ελληνική Πολιτεία απέκλεισε αποκλειστικά και μόνο σε παρακολουθηματικές πρωτοβουλίες και στην κάλυψη χρόνιων παραλείψεων συνταγματικά νόμιμων οφειλόμενων δράσεων, όπως η επανεκκίνηση της κατάρτισης των δασικών χαρτών, του κτηματολογίου και των όποιων ανά πεδίο ανάπτυξης εθνικών ή περιφερειακών χωροταξικών σχεδιασμών. Παρόλα αυτά, η δικαστική λειτουργία διατήρησε και εμπλούτισε τα νομολογιακά της κεκτημένα, χωρίς να προβεί σε ιδιαίτερες δικαικές εκπτώσεις, με βάση πάντοτε τις δυνατότητες και την έκταση των αρμοδιοτήτων της. Κατά κύριο δηλαδή λόγο, υπό το διαχειριστικό πρίσμα του “minimum” των θεσμικών και «δικαιωματοκρατικών» εγγυήσεων, που ανταποκρίνονται στα αδιαμφισβήτητα εθνικά, ενωσιακά και διεθνή πρότυπα του ελέγχου νομιμότητας, με την εδραίωση κυρίως των διαδικαστικών της απαιτήσεων στα πρότυπα του “Safe Environmental Minimum Standard”, σε έναν αγώνα δικαιοκρατικής απορρόφησης των «κραδασμών της σκοπιμότητας», εντός οριοθέτησης και αιτιολογίας του νομικά ανεκτού.

Ανεξάρτητα βέβαια από τις «χρόνιες παθήσεις» της ελληνικής δημόσιας διοίκησης και της παραδοσιακά αναίμακτης νομοθετικής παρέμβασης σε ζητήματα που απαιτούν μεταρρυθμιστικές αναπτυξιακές και περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες, δεν πρέπει να παραμεριστεί, η ολόένα και πιο αποτελεσματικά «εναρμονισμένη ενσωμάτωση» -αν και με ορισμένες χρονικές καθυστερήσεις- των καθοριστικότερων ενωσιακών κανόνων στην εθνική έννομη τάξη, που έστω ως νομότυπες βάσεις εγκαθιδρύουν ένα σύγχρονο έννομο πλαίσιο προστασίας και στην ελληνική επικράτεια, προσδίδοντας σημαντικές προοπτικές για την βελτίωση της περιβαλλοντικής δημόσιας διακυβέρνησης.

Φυσικά σε μία πιο πραγματιστική ανάλυση, στο γενικότερο πνεύμα της δημοσιονομικής κρίσης χαρακτηριστική είναι η ταραχώδης κυβερνητική πρωτοβουλία εν έτει 2018, για την αδιάκριτη παραχώρηση τόπων, περιοχών και εκτάσεων, στο «Υπερταμείο Α.Ε.»²⁰⁰ σχεδόν ως ένα «άτακτο κατεπείγον» και αδιευκρίνιστο ουσιαστικά δημόσιο συμφέρον, δίχως την οποιαδήποτε επαρκή τήρηση δεσμευτικών διαδικαστικών αρχών της νομιμότητας, όπως είναι οι πυλώνες της διαφάνειας και της αιτιολογίας. Όπως έχει υποστηριχθεί και από την Πρόεδρο του

²⁰⁰Σημ. ΥΠΟΙΚ 0004586 ΕΞ 2018/19.06.2018, Υπουργική Απόφαση παραχώρησης 10.119 ακινήτων κυριότητας του Ελληνικού Δημοσίου βλ. και Υπουργική Απόφαση (ΥΑ) του Υπουργείου Οικονομικών ΓΔΠ 0000548 ΕΞ (21.1.2019) για την μετέπειτα εξαίρεση από το σύνολο της ως άνω επιλεχθείσας δημόσιας περιουσίας/ιδιοκτησίας, 2.330 ακινήτων μνημείων ή αρχαιολογικού χαρακτήρα χώρων, έπειτα από κοινωνικές και επιστημονικές αντιδράσεις για την καταστρατήγηση των προβλεπόμενων διοικητικών διαδικασιών και σειράς συνταγματικών δεσμεύσεων. Βλ. και Α. Δερβιτσιώτης/Σ.-Ι. Κουτνατζής, Είναι η Ακρόπολη ακίνητο του ελληνικού δημοσίου;, διαθέσιμο στο: www.liberal.gr/35321, 07-01-2019.

Συμβουλίου της Επικρατείας²⁰¹ Αικ. Σακελλαροπούλου στα μέσα της δεκαετούς δημοσιονομικής ύφεσης της χώρας, η άτακτη αξιοποίηση και διαχείριση δημοσίων εκτάσεων, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών αγαθών από ιδιώτες χωρίς ισχυρό σχεδιασμό και δεσμεύσεις, πέραν της συγκυριακής και μη αποτελεσματικής είσπραξης ευκαιριακών εσόδων, δεν διαπνέεται ούτε από τις προοπτικές ενός ορθολογικού αναπτυξιακού σχεδιασμού, ούτε από την θεμελιώδη ανταπόκριση και εκτίμηση της νομιμότητας στις ουσιαστικές ανάγκες και δυνατότητες του κράτους. Αντίστροφα ο έγκαιρος, έγκυρος και μακρόπνοος δικαιοκρατικά, δημοκρατικά και τεχνοκρατικά στρατηγικός και συνάμα αποκεντρωμένος σχεδιασμός, υπό τις εγγυήσεις του δικαστικού ελέγχου και η καλλιέργεια προβλέψιμου και σταθεροποιητικού επενδυτικού νομοθετικού πλαισίου (διοικητικά, περιβαλλοντικά, χωροταξικά και φορολογικά) αξιολογούνται, κατά το δέον, ως οι βέλτιστες έννομες προϋποθέσεις, ώστε να διατυπωθούν και να διαμορφωθούν οι προσφορότερες αναπτυξιακές «συνθήκες-κίνητρα» για τον οικονομική ανταγωνιστικότητα. Με την προστασία του περιβάλλοντος να αποτελεί άλλωστε την «καινοτόμα» «πρώτη ύλη» για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης στη Ελλάδα, όπου ο φυσικός και ο πολιτιστικός της πλούτος ακτινοβολεί σωρευτικά την θεμελιώδη, κινητήρια και ειδοποιό αναπτυξιακή της προοπτική.²⁰²

Υπό την προβληματική των μνημονιακών πιέσεων για την αναμόρφωση του επενδυτικού κλίματος στην Ελλάδα, το ΣτΕ αντιμετώπισε σειρά ζητημάτων με αφορμή αιτήσεις ακύρωσης που αφορούσαν τη μεταβίβαση στο «Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ.»²⁰³ ακινήτων με αποφάσεις Διυπουργικής Επιτροπής, για τη διαχείριση ενός σημαντικού αποθέματος της δημόσιας περιουσίας από έναν οργανισμό με νομική μορφή Ν.Π.Ι.Δ.,²⁰⁴ εντάσσοντας το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων ρητά και στρατηγικά στον γενικότερο σχεδιασμό της δημοσιονομικής προοπτικής και της οικονομικής ανάπτυξης του ελληνικού κράτους.²⁰⁵ Με κέντρο βάρους την αναπτυξιακή τους αξιοποίηση, υπό την αδιαπραγμάτευτη όμως διάσταση της περιβαλλοντικής προστασίας ως δημόσιο συμφέρον «ειδικής μέριμνας» από της Πολιτείας, όταν μάλιστα το προστατευόμενο περιβαλλοντικό αγαθό βρίσκεται και στον απόλυτο ιδιοκτησιακό του δημόσιο έλεγχο, το ΣτΕ με την 1416/2013 απόφαση του Δ' Τμήματος αποδέχθηκε για τη διατήρηση αυτών των ευάλωτων ισορροπιών, ότι τα «φυσικά χαρακτηριστικά» του ακινήτου (δασική έκταση, υγροβιότοπος, χλωρίδα και πανίδα,

²⁰¹Σημ.: Εκλέχθηκε Πρόεδρος του ΣτΕ τον 10/2018 και υπηρέτησε μέχρι τον 01/2020, όταν και εξελέγη πανηγυρικά (με 261 στους 300 ψήφους υπέρ) από την ελληνική Βουλή ως η πρώτη γυναίκα Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας.

²⁰²Αικ. Σακελλαροπούλου, Οικονομική Κρίση και Προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/15119, 2014.

²⁰³Παρουσίαση του Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ. για την αξιοποίηση των περιουσιακών στοιχείων της ιδιωτικής περιουσίας του Δημοσίου βλ. σε: Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 270-272.

²⁰⁴Σημ: Οργανώνεται ως Α.Ε.. Σύμφωνα με τον ιδρυτικό της νόμο, διαχειρίζεται περιουσιακά στοιχεία του δημοσίου με ένα και μοναδικό σκοπό, την αποτελεσματική και αποδοτική επένδυσή της για την αποπληρωμή του δημοσίου χρέους, βλ. και Ν. 3986/2011 για την αξιοποίηση των ακινήτων που ανήκουν στην ιδιωτική περιουσία του Δημοσίου. Σύμφωνα με το άρθρο 11, «η αξιοποίηση των δημοσίων ακινήτων διενεργείται εντός του πλαισίου που διαγράφει η εθνική δημοσιονομική, αναπτυξιακή και χωροταξική πολιτική και σύμφωνα με τους κανόνες που καθορίζονται στον εν λόγω νόμο. Οι κατευθύνσεις της εθνικής χωροταξικής πολιτικής, όπως αυτές απορρέουν από τα υφιστάμενα χωροταξικά πλαίσια εθνικού επιπέδου, λαμβάνονται υπόψη και συνεκτιμώνται κατά τον καθορισμό του χωρικού προορισμού των δημοσίων ακινήτων σε συνδυασμό με τις ανάγκες της δημοσιονομικής βιωσιμότητας, της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας της επένδυσης έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η βέλτιστη δυνατή σχέση μεταξύ των χωροταξικών επιλογών και των οικονομικών και δημοσιονομικών στόχων για την αξιοποίηση της δημόσιας περιουσίας». Ως εγγυητικό όριο και προπύργιο του εθνικού δημοσίου συμφέροντος, προβλέπεται το ανεπίτρεπτο της αξιοποίησης μίας στενής κατηγορίας δημοσίων ακινήτων, όπως οι σπάνιοι οικότοποι, χώροι και εκτάσεις με ειδικό καθεστώς περιβαλλοντικής και αρχαιολογικής προστασίας. Επισημαίνεται επίσης πως κρίνεται αναγκαίο το Ε.Σ.Χ.Α.Δ.Α. για την «πολεοδομική ωρίμανση» των εκχωρηθέντων ακινήτων (βλ. Π.Ε. 28/2015 και Π.Ε. 152/2016 Ε.Σ.Χ.Α.Δ.Α. Αστέρα Βουλιαγμένης).

²⁰⁵Α. Βλαχογιάννης, ό.π. (52), 140-142 και άρθρα 1 παρ. 2 και 2 παρ. 14 του Ν. 3986/2011 και του Ν. 4389/2016.

αιγιαλός και παραλία) επιδέχονται μόνο περιορισμούς και βάρη των επί «ιδιωτικής φύσεως» επ' αυτών δικαιωμάτων, καθώς και αντίστροφα τους παράλληλους δημόσιους περιορισμούς, που συνεπάγονται οι διατάξεις του Συντάγματος και της κοινής νομοθεσίας για το ιδιοκτησιακό καθεστώς αυτών των ακινήτων, χωρίς οποιαδήποτε άλλη επιπλέον κρατική παρέμβαση αποκλειστικά και μόνο εξαιτίας της ιδιωτικοποίησης τους. Επιδιώκοντας και προβάλλοντας έτσι μία γενικότερη τάση «εξισωτικής-ισότιμης» αντικειμενικοποίησης των προστατευτέων αξιώσεων και ουδετεροποίησης του ρυθμιστικά παρεμβατικού ελέγχου, μεταξύ των δημόσιων και των ιδιωτικών δεσμεύσεων επί των δημόσιων αγαθών και των έννομων όρων.²⁰⁶ Κάτι που επιβεβαίωσε και η Ολομέλεια του ΣτΕ 1902-3/2014 με παραπλήσιο σκεπτικό ως προς την δεσμευτική τήρηση της οικείας νομοθετικής διαδικασίας για οποιοδήποτε χαρακτηρισμό και έγκριση επί των ακινήτων που ανήκουν στην ιδιωτική περιουσία του Δημοσίου και εντάσσονται στο Πρόγραμμα Αποκρατικοποιήσεων 2011 – 2015, με βάση τις διατάξεις των Ν. 3986/2011 και 4062/2012. Αφού δεν περιέρχονται στο: «ιδιαίτερο νομικό καθεστώς δημοσίου δικαίου των διατάξεων του Κεφαλαίου Β' του Ν. 3986/2011 «Πολεοδομική Ωρίμανση και Επενδυτική Ταυτότητα Δημοσίων Ακινήτων και λοιπές Ρυθμίσεις για την Αξιοποίηση της Δημόσιας Περιουσίας» δια μόνης της μεταβιβάσεώς τους στο Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ., διότι για την εφαρμογή αυτών των διατάξεων απαιτείται η έκδοση (...) διοικητικών πράξεων, κατόπιν τηρήσεως ειδικών διοικητικών διαδικασιών».²⁰⁷ Με αυτή τη συλλογιστική η νομολογία του ΣτΕ απέφυγε να διακρίνει την περιουσία του Δημοσίου μεταξύ δημόσιας κτήσης και ιδιωτικής κτήσης, με το «δικαιοκρατικής και συνταγματικής αυτοπεποίθησης και συνοχής» επιχείρημα, ότι οι συνακόλουθες προστατευτικές δεσμεύσεις με βάση τα αδιαπραγμάτευτα φυσικά χαρακτηριστικά των μεταβιβασθέντων ακινήτων, αφορούν αδιακρίτως το σύνολο τους, χωρίς να υπάρχει κλιμάκωση του προστατευτικού πλαισίου με βάση το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς. Προκαλείται ωστόσο το μείζον και πρωθύστερο ερώτημα για το αν μεταβιβαζόμενα ακίνητα είναι δεκτικά παραχώρησης, και επομένως αν υπόκεινται στη συγκεκριμένη επαγωγή.²⁰⁸

Κατά την επιτακτική πρόκληση της εξυπηρέτησης του δημόσιου χρέους, ως ο απόλυτος και «άτακτα έκτατος» δημόσιος σκοπός, δεν υπήρξαν ιδιαίτερα συντονισμένες εθνικές εκτιμήσεις για την αναπτυξιακή, οικονομική, κοινωνική, πόσο μάλλον περιβαλλοντική βιωσιμότητα. Τα οικεία κοινωνικά κεκτημένα και οι θεσμικές εγγυήσεις, που αποζητούσαν στοχευμένες θετικές παραγωγικές παρεμβάσεις και την αναβαθμιστική πρωτοβουλία του κράτους, εν τοις πράγμασι, υπαναχώρησαν. Μάλιστα, πέρα της απουσίας ουσιαστικά θετικού παρεμβατισμού, ο κρατικός μηχανισμός δεν περιορίστηκε ούτε στον αποθετικό του ρόλο αναφορικά με την προστασία των έννομων κεκτημένων. Αντίθετα, μετρίασε επιπρόσθετα και πολλαπλά και την αμυντική του παρουσία, σε ένα εκπτωτικό για το κράτος δικαίου «τεστ εσχατολογικής αντοχής» της συνοχής του, προς τα ελάχιστα ανεκτά πρότυπα, σχετικοποιώντας με την «επιφύλαξη και την υπερεπίκληση αποκλειστικά του δημοσιονομικά εφικτού», σημαντικές αρχές του κοινωνικού κράτους δικαίου, υπό τη συμπίεση του δημοσιονομικού συμφέροντος.²⁰⁹ Σε σχήμα φαύλου κύκλου αν μνημονιακή περίοδος δεν χαρακτηρίζεται από ολέθριες περιβαλλοντικές αρνητικές επιπτώσεις, αυτό οφείλεται και πάλι στη δεινή οικονομική συγκυρία, καθώς πέρα από την απουσία της «ανάπτυξης», και οι πιεστικοί όροι της τυπικής

²⁰⁶ Βλ. ΟλομΣτΕ 1129-56/2016 παραχώρηση και αξιοποίηση από το Τ.Α.Ι.Π.Ε.Δ. κοινοχρήστων (Λιμένες).

²⁰⁷ Σημ.: Στην ίδια λογική και η απόφαση ΣτΕ 878/2016, κατά τις διατάξεις του άρθρου 18 παρ. 1 του Συντ. και την ισχύουσα ειδική νομοθεσία, τα ιαματικά ύδατα είναι δεκτικά ιδιωτικής κτήσεως.

²⁰⁸ Αικ. Σακελλαροπούλου, ό.π. (202).

²⁰⁹ Κ. Γιαννακόπουλος, Το ελληνικό Σύνταγμα και η επιφύλαξη του εφικτού της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων: να είστε ρεαλιστές, να ζητάτε το αδύνατο, ΕφημΔΔ, Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2015, 417 επ..

«μεγέθυνσης» ήταν επίσης «κατηφορικοί-πτωτικοί», ώστε ήταν πράγματι αδύνατο να προκαλέσουν ραγδαίες περιβαλλοντικές εκπτώσεις με τυχόν άναρχες επενδυτικές παρεμβάσεις και αντίστοιχες παραγωγικές στρεβλώσεις. Η ουσιαστική αναπτυξιακή πρόκληση λοιπόν γεννάται στο σήμερα με την επανεκκίνηση της οικονομίας και τον επικαιροποιημένο εκσυγχρονισμό των περιβαλλοντικών προτύπων.

Την περίοδο της δημοσιονομικής ύφεσης 2010-2019 και του «πολιτειακού καθεστώτος» των «έκτακτων αναγκών» της χώρας, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός πως ενδυναμώθηκε-γιγαντώθηκε στη διάσταση του δημοσίου συμφέροντος η έννοια του «δημοσιονομικού συμφέροντος».²¹⁰ Ειδικά τα πρώτα χρόνια της κρίσης επεκτάθηκε με αρκετή ελαστικότητα ως αγωνιώδης και «αόριστα γενικευμένη» αρχή, που περιόρισε δραστικά τον πυρήνα ιδίως των «φύσει» εύπλαστων κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά και μεταμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό την λειτουργική αυτοτέλεια του αντισταθμιστικού ίδιου του «φίλτρου», της αιτιώδους εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας.²¹¹ Ωστόσο, κατά την σταδιακή επαναφορά της «κανονικότητας» ή έστω κατά τις συνθήκες μίας παγιωθείσας «κανονιστικής σταθεροποίησης», ειδικά για τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις, το ΣτΕ διεκδίκησε (αλυσιτελώς εκ του αποτελέσματος) τη στενότερη αιτιολογημένη διασύνδεση του επιλεχθέντος μέτρου και του θιγόμενου «περιβαλλοντικού προτύπου», σε σχέση με το επικληθέν δημοσιονομικό όφελος στο, ήδη προσβληθέν από την ασυνέπεια του, κράτος δικαίου. Έτσι καταρχάς, με την απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ 3341/2013 απορρίφθηκε η ανασταλτική προοπτική της μη κατεδάφισης των αυθαίρετων που σχετίζεται μάλιστα και με την «δικαιολογητική» θέσπιση-καθιέρωση προστίμων διατήρησης ή «τακτοποίησης» (του άρθρου 24 του Ν. 4014/2011 και των σχετικών Κ.Υ.Α. υπ' αριθμ. 41498/2011 και 41525/2011) κρίνοντάς την, ως ευθέως αντίθετη των συνταγματικών επιταγών. Σ' αυτή διατυπώθηκε ότι «εισπρακτικοί και μόνο σκοποί δεν θα ήταν δυνατόν να δικαιολογήσουν τη θέσπιση ρυθμίσεων με ευρύτατες συνέπειες σε βάρος του περιβάλλοντος».²¹² Αν και στη συνέχεια, δύο χρόνια αργότερα, επίσης η Ολομέλεια του Ανωτάτου Ακυρωτικού, έστω με ισχυρή και σοβαρή μειοψηφία, υπέκυψε αφενός στην ανεξέλεγκτη πολεοδομική παραβατικότητα και το μακροχρόνια ανεφάρμοστο των διατάξεων της αυθαίρετης δόμησης, αποδεχόμενη ως «πασίδηλο γεγονός», την πραγματικότητα που

²¹⁰ Κατευθυντήρια και ιστορική για αυτή την εννοιολογική επέκταση των όψεων του δημοσιονομικού συμφέροντος η ΟλομΣτΕ 668/2010 αναφορικά με το πρώτο «Μνημόνιο» για την αντιμετώπιση της δημοσιονομικής κρίσης της Ελλάδας. Στο σύνολο της νομολογίας του ΣτΕ φανερώνεται μία δικανική σύγκυση μεταξύ πλήρους ελέγχου των κριτηρίων της αναλογικότητας και οριακού ελέγχου συνταγματικότητας της πολιτικής επιλογής του νομοθέτη βλ. αναλυτικότερα και Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, Η ανθεκτικότητα του Συντάγματος, Συνταγματική αλλαγή, δικαιώματα και κυριαρχία σε συνθήκες κρίσης, Σάκκουλας, Κέντρο Ευρωπαϊκού Δικαίου, 2016, 161-162. Για την εννοιολογική διαμόρφωση της έννοιας του δημοσιονομικού συμφέροντος με βάση το οποίο, δημοσιονομικό έλλειμμα και η ανισορροπία εκτιμάται ως: α) εθνικό διακύβευμα ως κίνδυνος για την κάλυψη οικονομικών αναγκών, β) θεσμική πίεση για την βιώσιμη μελλοντική οικονομική κατάσταση του κράτους αλλά και γ) ενωσιακή εκπλήρωση-υποχρέωση δημοσιονομικής πειθαρχίας και νομισματικής σταθερότητας του ευρώ. βλ. την προσέγγιση του καθηγητή: Π. Λαζαράτου στη μελέτη του: Δημοσιονομικό συμφέρον και δίκαιο της ανάγκης, ΘΠΔΔ, Τεύχος 8-9, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, 686.

²¹¹ Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, ό.π. (210), 151-157 και 168-169: Διαφαίνεται πως ως ερμηνευτικός μηχανισμός η αρχή της αναλογικότητας έχει εν τέλει την δογματική προοπτική να σταθεί εγγυητικά ως προς την αμφισβήτηση της «κανονιστικής πυκνότητας» των κοινωνικών δικαιωμάτων, ενισχύοντας αντανακλαστικά την κανονιστική δυναμική του ίδιου του περιεχομένου της αναλογικότητας ως «αρχή-ρήτρα» και «κανόνα» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο κράτος δικαίου διευρύνοντας (υπό το συντεταγμένα ορθολογικό δικαστικό αυτοπεριορισμό) το σύννομο ρόλο της δικαστικής λειτουργίας αλλά και την ορθολογική και νομότυπη συμπεριφορά Νομοθέτη και Διοίκησης, ιδίως ως προς την κανονιστική συνοχή και δυναμική του ίδιου του Συντάγματος. βλ. και R. Dixon, Creating Dialogue About Socioeconomic Rights: Strong-form versus Weak-form Judicial Review Revisited, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 5, Oxford University Press, 2007, 391 επ.).

²¹² Αικ. Σακελλαροπούλου, Οικονομική κρίση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, σε: Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ό.π. 77), 47.

διεμβόλισε ανεπανόρθωτα το κράτος δικαίου. Με επίκληση και το δημοσιονομικό όφελος επανερχόμενη λοιπόν, σε νέα κρίση με την απόφαση ΟλομΣτΕ 1858/2015 εντάχθηκε στη τότε νομιμότητα (Ν. 4178/2013) η ανοχή της αυθαιρεσίας, κατ' επίκληση του δημοσιονομικού-εισπρακτικού συμφέροντος και της άντλησης (δήθεν πόρων) για το Πράσινο Ταμείο, με σκοπό τη λήψη μέτρων που αποβλέπουν στη διασφάλιση περιβαλλοντικού ισοζυγίου και στο περιβαλλοντικό αντιστάθμισμα περιοχών, που έχουν ήδη επαυξημένα επιβαρυνθεί από την αυθαίρετη δόμηση. Εκφράστηκε βέβαια η επιφύλαξη, πως η αθρόα νομιμοποίηση αυθαιρέτων χρήσεων και κατασκευών, μόνο κατ' εξαίρεση μπορεί να γίνει συνταγματικά ανεκτή, εφόσον τεκμηριώνεται ότι η λύση αυτή επιβάλλεται από σπουδαίο δημόσιο συμφέρον και ότι συγχρόνως δε πως διασφαλίζονται παράλληλα μέτρα, ώστε ν' αποτραπεί η επανάληψη της αυθαιρεσίας εις βάρος του περιβάλλοντος και των όρων διαβίωσης.

Με αναφορά στους «κανόνες και τις συνθήκες» της πραγματικότητας υποστηρίχθηκε πως το πρόβλημα της αυθαίρετης δόμησης δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με το μέτρο των κατεδαφίσεων, τονίζοντας πως: «ο νομοθέτης έχει εκτιμήσει πλήρως το πρόβλημα της αυθαίρετης δομήσεως και έχει καταλήξει στο θεμελιωμένο συμπέρασμα ότι η αντιμετώπιση με το μέτρο των κατεδαφίσεων των de facto καταστάσεων είναι τεχνικώς αδύνατη και κοινωνικώς-οικονομικώς εξαιρετικά επικίνδυνα λόγω: α) της εκτάσεώς τους, συνεπαγόμενης απώλειες οικονομικές ανυπολόγιστης αξίας και οξύτατες κοινωνικές αντιδράσεις β) του γεγονότος ότι τα αυθαίρετα, κατά πλειοψηφία, δεν αποτελούνται από αυτόνομες, ανεξάρτητες οικοδομές αλλά από αυθαίρετες επεμβάσεις-επεκτάσεις διαφόρων τύπων σε οικοδομές, ανεγερθείσες με νόμιμες άδειες εντός σχεδίων πόλεων η κατεδάφιση των οποίων συναρτάται με τεχνικά προβλήματα και διακινδύνευση του όλου κτίσματος και, τελικώς, γ) της αδυναμίας διαχειρίσεως εκ μέρους του Κράτους του όλου προβλήματος, που θα προέκυπτε, κατά τη διάρκεια και την πρόοδο της «επιχειρήσεως» κατεδαφίσεων δομημένων (αυθαιρέτων) επιφανειών που αγγίζουν (κατά προσέγγιση και μόνο) τα 41.000.000 τ.μ. και αφορούν πληθυσμό ενδιαφερομένων πολιτών (υπαιτίων ιδιοκτητών, ανυπαιτίων ειδικών ή καθολικών διαδόχων τους κλπ) που υπερβαίνουν, κατά τις εκτιμήσεις της Διοικήσεως το 1.000.000.»

Γενικότερα αυτό που καταδεικνύεται καθόλα τα χρόνια της κρίσης, είτε αυτή είναι κατά βάση οικονομική και δημοσιονομική, είτε κατ' ουσία κρίση του κράτους δικαίου, όπως καταγράφεται και σε υποθέσεις που αφορούν στενότερα τα δημοσιονομικά μέτρα, όπως περικοπές συντάξεων, μισθών και δώρων,²¹³ το ΣτΕ εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να αποδίδει ένα εκτεταμένο «ρυθμιστικό ανέλεγκτο» επί των διαδικασιών και ουσιαστών εκτιμήσεων του Πολιτειακού «περιθωρίου εκτίμησης» των αναγκών ενός «αφοπλιστικού» δημοσιονομικού συμφέροντος, με την αξιοπρέπεια του ατόμου και την ποιότητα της ζωής να περιορίζεται και να επαφίεται στον έλεγχο των ελάχιστων ορίων του ανεκτού της διαβίωσης.²¹⁴ Μέχρι και σήμερα η

²¹³ΟλομΣτΕ 1307-1316/2019.

²¹⁴Σημ.: Στην ιδιαίτερη φύση των κοινωνικών δικαιωμάτων, η διεκδικησιμότητα της αξιοπρέπειας του ατόμου αλλά και του κοινωνικού συνόλου, όπως υποστηρίχθηκε και παραπάνω, συνδέεται αναπόφευκτα με την αναντίρρητη «δεσμευτικότητα» του σκληρού, πολλές φορές, ρεαλισμού και ειδικότερα με την «εξωδικαστική» ρήτρα, του δημοσιονομικού εφικτού και άλλων ακραίων έκτακτων καταστάσεων συνήθως πέρα από την κανονιστική κανονικότητα, νομιμοποιώντας «πολιτικά και δικαϊκά» αδιέξοδα και εξετάζοντας την ελάχιστη συνοχή αιτίας-μέτρων, κανόνων-περιστάσεων. Ωστόσο, η έννομη διεκδίκηση της αξιοπρέπειας του ατόμου και της ευημερίας της κοινωνίας ξεπερνά την στενή οικονομική αποτίμηση. Με δυναμικά κριτήρια αξιολόγησης κυρίως: την εξασφάλιση των ελάχιστων ασφαλών προτύπων της απόλαυσης του αδιαπραγμάτευτου πυρήνα ενός δικαιώματος και την εξαντλητική διερεύνηση-τεκμηρίωση-απόδειξη του βέλτιστου δυνατού εναλλακτικού προσανατολισμού των δημόσιων ρυθμιστικών δράσεων. Στην ανεύρεση δηλαδή ρυθμιστικών λύσεων, που εστιάζουν στην πολύπλευρη κανονιστική απόδοση της ποιότητας της ζωής των γενικότερων συνθηκών διαβίωσης και στην ανεμπόδιστη άσκηση των δικαιωμάτων, που δεν περιορίζονται επ' ουδενί αποκλειστικά σε οικονομικούς δείκτες και στεγανά.

δυναμική επίκληση και μόνο, του δημοσιονομικού συμφέροντος είναι τόσο «ευεργετική» υπέρ του κρατικού μηχανισμού, που κατά κύριο λόγο νομολογιακά, ως το ελάχιστο προπύργιο θεμελιώδους νομιμότητας και ελέγχου αξιώνεται, αποκλειστικά και μόνο η τήρηση της «νομοπαρασκευαστικής» συνταγματικότητας στον τύπο του εκάστοτε δημόσιου μέτρου,²¹⁵ και όχι η εμπειριστατωμένη ένταση της συνταγματικής του ουσίας και διαδικασίας.

Αποτελεί αντικειμενικό γεγονός, πως η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει καθοριστικά από την μία πλευρά, τη θετική διάσταση της περιβαλλοντικής κρατικής δράσης, με ενδεικτικό παράδειγμα στα χρόνια των Μνημονίων τη μη ουσιαστική αξιοποίηση του Πράσινου Ταμείου για τον ενεργητικό σκοπό που συστήθηκε και την αντίστροφη ένταξη των εσόδων του στο γενικό δημοσιονομικό κορβανά του κράτους προς αντιμετώπιση σχεδόν κατά αποκλειστικότητα των αμιγώς ταμειακών του αναγκών. Ενώ από την άλλη, έχει υποβαθμίσει σημαντικά και τα αποθετικά-αμυντικά μέτρα αντιμετώπισης και μη ανοχής των παραβατικών και καταχρηστικών συμπεριφορών στις παραγωγικές δραστηριότητες που επιδρούν αρνητικά στο περιβάλλον και στη συνολική στρατηγική αντίληψη της βιώσιμης ανάπτυξης, δίχως η τελευταία να αξιοποιείται ως η βασική επιλογή επανεκκίνησης της αναπτυξιακής προοπτικής του κράτους.²¹⁶ Η μεταφορά πόρων, που προορίζονταν για την χρηματοδοτική ενίσχυση δραστηριοτήτων και παρεμβάσεων υπέρ της περιβαλλοντικής προστασίας, στην αντιμετώπιση άλλων αναγκών, καθιστά εσφαλμένα την περιβαλλοντική προστασία, αναβάθμιση και ανάδειξη ως είδος νομικής και οικονομικής πολυτέλειας, και όχι ως την καινοτόμα και ειδοποιό ευκαιρία ενός παράλληλου αναπτυξιακού πράσινου εθνικού προγραμματισμού κοινωνικής ευημερίας και οφέλους. Για το περιβάλλον, από την στιγμή που εμπλέκεται και σχετίζεται με τις πιέσεις και τους στόχους της οικονομίας, η απειλή να αντιμετωπίζεται στην καλύτερη περίπτωση, ως εισπρακτικό- αντισταθμιστικό μέσο, είναι διαρκής, απαιτώντας μία δυναμική θεσμική επαγρύπνηση και την αντίστοιχη αποτρεπτική κανονιστική αποφασιστικότητα για τις επιλογές που διόλου δεν ανταποκρίνονται στις θετικές προϋποθέσεις της «αναπτυξιακής» βιωσιμότητας και της φέρουσας ικανότητας ενός παραγωγικού πεδίου ή ενός τόπου,²¹⁷ αλλά παρά μόνο στην αδηφάγα και περιβαλλοντικά αναπάντεχη, οικονομική μεγέθυνση.²¹⁸

Οι συσχετισμοί και οι πιέσεις της δημοσιονομικής κρίσης, πέρα από τις γνωστές αποκλίσεις της «κανονικότητας» με την υιοθέτηση έκτακτων δημοσιονομικών μέτρων εις βάρος δικαιωμάτων και κοινωνικών κεκτημένων, υπό την ανοχή του «οριακού ελέγχου» συνταγματικότητας: α) ενός επιτακτικά τεκμαιρόμενου δημοσίου συμφέροντος και β) της περιορισμένης συνταγματικής εκτίμησης και εφαρμογής της αναλογικότητας κάθε δημόσιας παρέμβασης και μέτρου, επί του «αρνητικού» της και μόνο ελέγχου στο «να μην είναι προδήλως δυσανάλογη», αποδυνάμωσαν την κανονιστική και τη ρυθμιστική συνέπεια του κράτους δικαίου, αλλά και την ποιότητα του δικαστικού ελέγχου στην ερμηνευτική των έννομων αξιώσεων. Με αντιστροφή μάλιστα του κρίσιμου βάρους απόδειξης στην υποχρέωση του

²¹⁵Βλ. Ολομ.Στ.Ε 1890/2019 και Ολομ.Στ.Ε 2287/2015 για τον επανυπολογισμό των κρατικών επικουρικών συντάξεων και τον καθορισμό ορίου μεταξύ της κύριας και της επικουρικής σύνταξης, σημαντική η προπαρασκευαστική ύπαρξη αναλογιστικής μελέτης.

²¹⁶Σημ: Δείγμα πως μία φορολογική-χρηματοδοτική μεταρρύθμιση με άξονα τη βιώσιμη ανάπτυξη στην Ελλάδα ακόμα δεν έχει γίνει κυβερνητική επιδίωξη και πεποίθηση. Η έλλειψη αποφασιστικού σχεδιασμού παρατηρείται και στη χρόνια εκκρεμότητα και ατέλεια των χωροταξικών αναπτυξιακών σχεδίων, με επίσης αρνητικό αντίκτυπο στην αναπτυξιακή προοπτική της χώρας, όπως εκτενώς καταδεικνύεται στο σύνολο της διατριβής.

²¹⁷Περί φέρουσας ικανότητας και διαχείρισης των περιβαλλοντικών-φυσικών πόρων με φειδώ βλ. Στ.Ε 1784/ 1993, Στ.Ε 4726/1995, Στ.Ε 734/1997, Στ.Ε 1124/1999, Στ.Ε 796/2003, προβλ. Ολομ.Στ.Ε 1569/2005.

²¹⁸Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 2.

θιγόμενου να τεκμηριώσει το «υπέρμετρο» των επιλογών και των εκτιμήσεων του νομοθέτη,²¹⁹ αποτέλεσαν -κατά τη σφαιρική αποτίμηση της νομοθετικής και νομολογιακής περιπτώσιολογίας- τον δικαιολογητικό λόγο για την εύπλαστη αποδοχή, έγκριση και προώθηση των διλημματικά συγκρουσιακών, των πραγματολογικών και των οικονομικοκεντρικών επιλογών. Καλλιεργήθηκαν έτσι έννομες συνθήκες και διαδικασίες, που ενδεχομένως με την απουσία των έκτακτων και ασταθών δημοσιονομικών συγκυριών, ειδικά η δικαστηριακή εμπειρική και κανονιστική προσέγγιση, να ήταν εντελώς διαφορετική, σύμφωνα με τις προηγούμενες νομολογιακές αποδόσεις προ του 2010 αλλά και τις μεταγενέστερες εκτιμήσεις κατά την συνεκτική επαναφορά της εύρυθμης δημόσιας παρέμβασης ακόμα και κατά την διάρκεια της «μνημονιακής» περιόδου, όπου ο δικαστικός έλεγχος αξίωσε αιτιωδώς και πάλι τον ορθολογικότερο και βελτιστοποιητικά συντεταγμένο νομοθετικό σχεδιασμό και εφαρμογή.

Ενδεικτική περίπτωση των αμιγώς οικονομικοκεντρικών διαφοροποιήσεων εκείνης της «διόρρυθμης» πολιτειακής περιόδου, με περιβαλλοντικό, όσο και με κοινωνικο-οικονομικό περιεχόμενο για το ίδιο μάλιστα ζήτημα, από την ελληνική βιβλιογραφία,²²⁰ αναφέρεται το Π.Ε. ΣτΕ 88/2013, που αφορούσε το -ανολοκλήρωτο μέχρι και σήμερα- «σχέδιο διπλής ανάπλασης» της Λεωφόρου Αλεξάνδρας και του ιστορικού ποδοσφαιρικού γηπέδου του αθλητικού συλλόγου του Παναθηναϊκού και της περιοχής του Βοτανικού. Ασχέτως αν όλο το αναπτυξιακό εγχείρημα βρέθηκε στη συνέχεια, όπως διαφαίνεται, σε επενδυτικό στο κενό. Το ΣτΕ εν προκειμένω έκρινε σύμφωνη με το άρθρο 24 του Συντάγματος την ανέγερση εμπορικού κέντρου στον Βοτανικό, έστω με μειωμένο συντελεστή δόμησης. Αυτό το Πρακτικό Επεξεργασίας αποτέλεσε ανατρεπτική απόκλιση από την απόφαση της ΟλομΣτΕ 3059/2009, η οποία είχε κρίνει την κατασκευή του ίδιου του εμπορικού κέντρου αντισυνταγματική, αφού σύμφωνα με το σκεπτικό της συνεπάγονταν συνολικά μείωση κοινόχρηστων χώρων, με την μεταφορά των αθλητικών εγκαταστάσεων και των διασυλλογικών δραστηριοτήτων του Παναθηναϊκού. Στην όλως διαφοροποιημένη ανάλυση του, το Π.Ε. ΣτΕ 88/2013 στηρίχθηκε ακόμα και στη προοπτική των νέων θέσεων εργασίας που δύναται να δημιουργηθούν, ως στοιχείο της πολλαπλής αναπτυξιακής ωφέλειας της ανάπλασης. Δεδομένο που επ' ουδενί δεν αξιολογήθηκε στην προηγούμενη δικαστική απόφαση της Ολομέλειας. Γενικότερα, έγινε αποδεκτό, πως η εν λόγω σημαίνουσα αναπτυξιακή πρωτοβουλία στο κέντρο της ελληνικής πρωτεύουσας, δεν συνιστά δυσανάλογη επιβάρυνση του οικιστικού περιβάλλοντος και των όρων διαβίωσης των κατοίκων ενόψει και πάλι του οριακού ελέγχου που μπορεί να ασκήσει ο ακυρωτικός δικαστής. Αντίστοιχη θετική συνεκτίμηση των αναπτυξιακών συνεπειών μίας οικονομικής δραστηριότητας και της πολύπλευρης αλληλεπίδρασης της με το περιβάλλον διακρίνεται στη νομολογία και για τα μεταλλεία χρυσού στην Κασσάνδρα²²¹ που θα αναπτυχθεί αναλυτικά στα επόμενα κεφάλαια.

Εν μέσω και με αιτία τη δημοσιονομική κρίση, η νομολογία ειδικά του Ε' Τμήματος, χωρίς ωστόσο ιδιαίτερη ρητή αναφορά σε αυτή, σε σχέση με τα υπόλοιπα αμιγώς «οικονομικά τμήματα» ή την Ολομέλεια, δημιούργησε διακριτικά μία νέα και πλέον παγιωμένη νομολογιακή στροφή, «αμφίδρομης και διασφαλιστικής» βιώσιμης συνεκτίμησης: της σύννομης οικονομικής και αναπτυξιακής δραστηριότητας και της ισόρροπα εναρμονισμένης έννομης περιβαλλοντικής προστασίας. Τα ρυθμιστικά κριτήρια της αναλογικότητας, της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης αλλά κυρίως στην πράξη, της σταθμιστικά εξισορροπιστικής βιωσιμότητας, σε μία όχι τόσο

²¹⁹Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, ό.π. (210), 162-163.

²²⁰Σ. Βλαχόπουλος, Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος. Η προσαρμογή του συνταγματικού κειμένου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, Ευρασία, 2014, 112.

²²¹ΣτΕ 1492/2013, ΣτΕ 1170/2013 και ΣτΕ (ΕΑ) 398/2012.

τυπικά μεθοδολογική αλλά σαφώς μεθοδευμένη δογματική, αποζητούν την κανονιστική τεκμηρίωση τους, με άξονα τον εκσυγχρονισμό της νομιμότητας προς όφελος της διοικητικής αποτελεσματικότητας και της δυναμικής ασφάλειας του δικαίου, έναντι των προκλήσεων και των στρεβλώσεων της πραγματικότητας εντός των δημόσιων επιλογών και των εκτελεστών αποφάσεων. Ακόμα και μέσα από τις απορριπτικές του αποφάσεις επί των σχετικών αιτήσεων ακύρωσης, η δικαστική λειτουργία με τις κρίσεις και τη συλλογιστική του περιβαλλοντικού Ε' Τμήματος αλλά και της Ολομέλειας του Ανώτατου Ακυρωτικού, προσπαθεί και επιδιώκει να κινητοποιήσει το Νομοθέτη και τη Διοίκηση στο να ανταποκριθούν και να οργανωθούν δομικά και ενοποιητικά στις ολιστικές ρυθμιστικές διεργασίες της νομιμότητας, στα πολλά υποσχόμενα ενωσιακά και συνταγματικά περιβαλλοντικά πρότυπα αλλά και στις εγγυήσεις ενός σύγχρονου και ασφαλούς επενδυτικού έννομου πλαισίου, προτάσσοντας την εύνομη και την ορθολογική συμπεριφορά του κράτους δικαίου στο αδιάλειπτα εξελισσόμενο φάσμα της αποτελεσματικής και δημοκρατικής δημόσιας διακυβέρνησης.

Η συνολική αυτή νομολογιακή τάση του ΣτΕ, που αναδείχθηκε σημαντικά επί προεδρίας Κ. Μενουδάκου, ακόμα και με επιπλέον σύμφωνες με αυτήν, μεταγενέστερες ευρύτερες νομοθετικές παρεμβάσεις²²² επιδιώκει με κυρίαρχο κριτήριο την έννομη αποτελεσματικότητα να συγκεράσει διακριτά αλλά και διακριτικά: τη συνεπή περιβαλλοντική προστασία και την ασφάλεια των αναπτυξιακών προοπτικών ενός έργου κατά την βιώσιμη υλοποίησή του· στο σφαιρικό πλαίσιο μίας διοικητικής διακυβέρνησης, που αποκαθιστά πλημμέλειες και ελέγχει παρατυπίες, χωρίς να αποδομείται το σύνολο της διοικητικής διαδικασίας και της νομιμότητας. Στα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης «συνεργατικής δικονομικής πρακτικής» αποδίδεται στην ουσία ο εκσυγχρονιστικός ρόλος και θέση του ακυρωτικού ελέγχου, που σε ευρύτερο πλαίσιο αποτρέπει μία τυπολατρικά γενικευμένη ακύρωση των προσβαλλόμενων διοικητικών επιλογών, πράξεων και παραλείψεων, υπό τον δικανικό ελιγμό, οι όποιες δευτερεύουσες ρυθμιστικές στρεβλώσεις και αποκλίσεις να μπορούν εύλογα να «θεραπευτούν»-αποκατασταθούν από τη Διοίκηση, χωρίς την καταστρατήγηση του έννομου αποτελέσματος και της ουσιαστικής ικανοποίησης του θεμιτά επιδιωκόμενου σκοπού. Αυτός ο κατευθυντήριο-«προδικαστικός» έλεγχος νομιμότητας μαζί με την οριοθετημένη προθεσμία για την «αποκαταστατική» δράση του διοικητικού μηχανισμού και των τυχών συμμετόχων εμπλεκόμενων μερών, κινείται στην παραπάνω καινοτόμα θεώρηση του Συμβουλίου της Επικρατείας εξυπηρετώντας τον πυρήνα της θεσμικής συνέργειας και της «ρυθμιστικής αποτελεσματικότητας» στην σύννομη και ολοκληρωμένη λειτουργία του κράτους δικαίου. Και εν προκειμένω, ιδίως τις διάχυτες και *de facto* συνεργατικές και βελτιστοποιητικές έννομες προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης,²²³ η οποία τεκμαίρεται εξάλλου και ως η «αποκλειστική και μόνη αποδεκτή νομότυπη μορφή ανάπτυξης», με σεβασμό στην τυπική ισοδυναμία και την ενεργητική αρμονία των συνταγματικών διατάξεων του κράτους δικαίου²²⁴ εντός της νομοθετικής πρωτοβουλίας, της διοικητικής εφαρμογής και τις δικανικής κρίσης.

²²²Άρθρο 22 Ν. 4272/2014 που τροποποίησε το άρθρο 50 του π.δ. 18/1989 (βλ. συνολικά παρ. 3α, 3β, 3γ της εν λόγω προσθήκης).

²²³Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), (μεταξύ πολλών) 19, 70-73.

²²⁴Σημ.: Η τυπική ισοδυναμία των πρωτογενών διατάξεων του δικαίου παρατίθεται ως βασικό δομικό ερμηνευτικό κριτήριο για την εφαρμογή του Συντάγματος, μαζί με τις αρχές: της πρακτικής εναρμόνισης, της ενοποιητικής ολοκλήρωσης, της λειτουργικής ορθότητας, του τεκμηρίου συνταγματικότητας του νόμου, της αναγωγής των θεμελιωδών δικαιοκτών αρχών, της προσαρμοστικότητας του Συντάγματος στην κοινωνικοπολιτική εξέλιξη και της αρχής της «εν αμφιβολία υπέρ της ελευθερίας» σε Φ. Σπυρόπουλος, Το ζήτημα της ερμηνείας του Συντάγματος: Η συμβολή του καθηγητή Αντώνη Μανιτάκη, σε: Σύνταγμα εν εξελίξει (ό.π. 16), 151-153.

Οι κύριες ενστάσεις που πιστώνεται η συγκεκριμένη δικονομική «κανονιστική συνδιαλλαγή» για την αποκατάσταση και την βελτιστοποίηση της νομιμότητας μεταξύ δικαστηρίου και διοίκησης, αναφέρονται στη σχετικότητα της διάκρισης και κατηγοριοποίησης των «ιάσιμων» και «μη ιάσιμων» διοικητικών πράξεων σε σχέση με την παραδοσιακή αντίληψη της νομότυπης ισχύος της διοικητικής πράξης, που κρίνεται σύμφωνα με το πραγματικό και νομικό καθεστώς κατά το χρόνο της έκδοσης της. Υπό την τελευταία αυτή στενή αντίληψη του διοικητικού δικαίου στην πλήρωση της νομιμότητας και του στενού θετικισμού, δεν χωρούν ερμηνείες με «αίρεση, συμπλήρωση ή με «επανεκτίμηση», εντός του αυστηρού πλαισίου της ακυρότητας. Ούτε κρίνεται ως θεμιτό ο δικαιοδοτικός ακυρωτικός έλεγχος να υπεισέρχεται σε «στοιχεία-διαστάσεις» ουσίας βάσιμου με «εντολή τροποποίησης» προς την αρμόδια διοικητική αρχή. Πράγματι ωστόσο, οι απαιτήσεις και οι συνέργειες στο πεδίο καταρχήν της περιβαλλοντικής δίκης και η ανάγκη για ένα αναβαθμισμένα ρυθμιστικό κράτος δικαίου ως προς τις αιτιώδεις εκτιμήσεις σε επίπεδο κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης και αλληλέγγυου πολιτειακού οφέλους, δίνουν την αφορμή και επιβάλλουν: ο ορθολογισμός και η ποιότητα στο σχεδιασμό και στην εκτέλεση της νομιμότητας και οι οικείες κρίσεις για την ακυρότητα των παράνομων διοικητικών πράξεων²²⁵ να επικεντρώνεται στην έννομη αποτελεσματικότητα²²⁶ και στην αναβαθμιστική λειτουργία των συνταγματικών επιταγών, των διοικητικών θεσμών και πρακτικών καθώς και στην βελτιστοποίηση νομοτυπικών διαδικασιών, χωρίς τα στεγανά ενός τυποποιημένου θετικισμού, δίχως δυναμικό και επαυξημένα αιτιολογημένο περιεχόμενο.²²⁷ Οι ως άνω καινοτόμοι δικονομικοί ελιγμοί, που εισήχθησαν στην ελληνική έννομη τάξη τη περίοδο της δημοσιονομικής κρίσης εντάσσονται στις θετικές παραμέτρους για την ενίσχυση της εμπιστοσύνης πολιτών και αγορών προς ένα κράτος δικαίου, όπου η δικαστική προστασία είναι «δικαιορθολογικά» ουσιαστική και αιτιωδώς συνδεδεμένη με τις κοινωνικο-οικονομικές και τις διακυβερνητικές συνθήκες, αποζητώντας βιώσιμες και συνεκτικές λύσεις. Μάλιστα, στην πρακτική εφαρμογή αυτών των νομολογιακών «κανονιστικών μεταρρυθμίσεων», η τυχόν απραξία και μη συμμόρφωση της διοίκησης στη καλόπιστη αποκαταστατική και βελτιστοποιητική «προτροπή προς τη νομιμότητα» του Συμβουλίου της Επικρατείας φανερώνει και επιβεβαιώνει αρνητικά την απροκάλυπτη αδυναμία της δημόσιας διοίκησης να ανταπεξέλθει στην ίδια της τη νομιμότητα, παρά και τις εν λόγω κατευθυντήριες δικανικές εντολές. Γεγονός, που και αυτό με τη σειρά του μπορεί συνολικά να αξιολογηθεί για τον λειτουργικό ανασχηματισμό των απαιτήσεων της δημόσιας διοίκησης αλλά και για την εκτελεστική ανταπόκριση της νομιμότητας σε πραγματικές συνθήκες και χρόνο. Ειδικά μάλιστα, σε ένα κράτος, που η ανορθόδοξη διοικητική διεκπεραίωση, η παθογενής παρακωλυματική και αποθαρρυντική (για τον υγιή επενδυτικό σχεδιασμό) γραφειοκρατία και η πελατειακή παραβατική συναλλαγή στην πράξη, ιδίως στις περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές δεσμεύσεις και προκλήσεις, δεν είναι μόνο κοινωνιολογικές διαπιστώσεις αλλά και πραγματιστικά

²²⁵Βλ. ΣτΕ 1491/2013 με Παρατηρήσεις Σ. Βλαχόπουλου, ΔιΔικ, Σάκκουλας, 2013, 997 επ..

²²⁶Στο ίδιο πνεύμα κυμαίνεται και ο καθορισμός του χρονικού ορίου της αναδρομικής ισχύος της ακυρότητας-αντισυνταγματικότητας μίας διοικητικής πράξης ή νόμου, σε μεταγενέστερο χρόνο από αυτόν της έναρξης της ισχύος της (βλ. άρθρο 50 παρ. 3β π.δ. 18/1989). Όπως επίσης, και η μη ανάκληση ακόμα και «τυπικά παράνομων ευμενών ατομικών πράξεων» που διακατέχονται όμως από χρόνια δικαιολογημένη εμπιστοσύνη, θέτοντας σε προτεραιότητα την βιωσιμότητα και την ασφάλεια του δικαίου σε συνάρτηση με την ευρύτερη κοινωνική συνοχή και το κράτος δικαίου (βλ. άρθρο 50 παρ. 3γ π.δ. 18/1989).

²²⁷Κ. Μενουδάκος, Περιβαλλοντική Πολιτική σε περιόδους Οικονομικής Κρίσης. Κάποιες γενικές διαπιστώσεις και σκέψεις, Νόμος και Φύση, 2016, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/15339, όπου μεταξύ πολλών, υπογραμμίζει πως δικαίος έλεγχος νομιμότητας και συνταγματικότητας με άξονα την ασφάλεια του δικαίου δεν πρέπει να πραγματοποιείται σε συνθήκες «αποστειρωμένου κλινικού εργαστηρίου».

παγιωμένα δεδομένα, που επιδρούν δομικά στη θεσμική δυσλειτουργία και στη στασιμότητα του κρατικού μηχανισμού, και εν τέλει στην αποτύπωση των στρεβλώσεων της νομιμότητας. Αρνητικές δηλαδή, πλην όμως υπαρκτές περιστάσεις, οι οποίες ευελπιστούν να επιβιώσουν ανάμεσα στο πρακτικά ανέλεγκτο των πολλαπλών διεκπεραιωτικών διαδικασιών και στο «ουσία δύσβατο» των θέσφατων εξωδικαιικών, τεχνικών και πολιτικοποιημένων εκτιμήσεων της έννομης τάξης.

Ενότητα 3

Ιδιαίτερες συγκριτικές αναφορές.

Ακόμα και σε μία αυτοτελή, των αναπόφευκτων διαδραστικών ρυθμιστικών συναρτήσεων, εξέταση τους, οι περιβαλλοντικές αξίες αλλά και οι συνακόλουθες έννομες εκτιμήσεις δεν είναι σταθερές. Αντίθετα, μεταβάλλονται με μία συνεχή και φυσική κινητικότητα μέσα στο χρόνο και τον χώρο της κοινωνικής εξέλιξης και των περιβαλλοντικών μεταβολών. Δημιουργώντας αντίστοιχους αξιολογικούς και δογματικούς εσωτερικούς συσχετισμούς στις εκτιμήσεις της εκάστοτε έννομης τάξης και προκαλώντας επακόλουθες κοινωνικο-οικονομικές συνέργειες και συμπεριφορές. Ο «περιβαλλοντισμός» ως αντίληψη αποτελεί ζήτημα-έννοια: πολιτικής, νομικής και πλέον διοικητικής και οικονομικής οργάνωσης ενός κράτους, ενός ανθρωπιστικού σύννομου πολιτισμού και μίας βιώσιμης κοινωνικής διαρρύθμισης, σε συγκεκριμένες ιστορικές περιστάσεις και συνθήκες που διαμορφώνουν αλλά και διαμορφώνονται από τα περιβαλλοντικά δεδομένα. Ιστορικοχρονικά, είναι ξεκάθαρο πως, παρά τα ουσιαστικά εννοιολογικά θεμέλια, οι περιβαλλοντικές προσεγγίσεις, στόχοι και αρχές τη δεκαετία του '60 ήταν πολύ διαφορετικές σε σχέση με σήμερα, σε κάθε τόπο αλλά και ως κοινές και παγκοσμιοποιημένες απαιτήσεις.

Ο σύγχρονος «περιβαλλοντισμός» σε παγκόσμια κλίμακα καλύπτει και απαντάται σε ένα ευρέως ανοιχτό φάσμα πολιτικής και ιδεολογικής προσέγγισης.²²⁸ Από την οικολογία και τον κομμουνισμό μέχρι το στενό τεχνοκρατισμό του νεοφιλελεύθερου καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος, με κύρια επιταγή τη διαρρύθμιση της βιώσιμης ανάπτυξης σε κανονιστικά πρότυπα ανάμεσα: στην προστατευτική οργάνωση του κράτους, τον δικαιωματισμό της κοινωνίας των πολιτών και την υπευθυνότητα της παραγωγικής οικονομίας. Σε επίπεδο δημοκρατικότερης λειτουργικά διακυβέρνησης, πλέον προτάσσει τον σύννομο παρεμβατικό ορθολογισμό της Πολιτείας και την συνθετική προωθητική διαφύλαξη των δικαιωμάτων και των ελευθεριών του ατόμου, της κοινωνίας και των αγορών. Επανακαθορίζοντας την νομοτυπική δομή του πολιτικοοικονομικού ωφελιμισμού της κυρίαρχα διεθνοποιημένης καπιταλιστικής αγοράς, με δικαίκες συγκλίσεις προς την συνάφεια της κοινωνικής ωφέλειας και την σταθερότητα της κοινωνικής ευθύνης,²²⁹ για την ευκρινέστερη μετάδοση και καθιέρωση των κοινών περιβαλλοντικών αξιών, προτύπων και αποδόσεων ανά έννομη τάξη. Στην παρούσα ενότητα επιλέγονται σκόπιμα ορισμένες όψεις θεμελιωδών δικαϊκών αντιλήψεων του δικαιοκρατικού «περιβαλλοντισμού» ανά τον κόσμο, με κέντρο βάρους τις συνταγματικές περιβαλλοντικές όψεις του κράτους δικαίου στην Ευρώπη. Με αφορμή τις συγκεκριμένες πολιτειακές εκτιμήσεις προβάλλονται οι λειτουργικές διαστάσεις αυτού του σύνθετου πανανθρώπινου δικαιώματος και κοινού δημοσίου συμφέροντος, της περιβαλλοντικής προστασίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

²²⁸A. Dobson, *Green Political Thought*, Routledge, 2000, 62.

²²⁹E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, *ό.π.* (86), 77.

α. Ηνωμένο Βασίλειο

Ο δρόμος προς την επανοριοθέτηση του αγγλοσαξονικού συνταγματισμού με έναυσμα το περιβάλλον και την ανάπτυξη.

Το νομικό καθεστώς της περιβαλλοντικής προστασίας στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπως εκτέθηκε και για την ελληνική έννομη τάξη, είναι διάσπαρτο, εντασσόμενο κυρίως κατά βάση στις προβλέψεις του διοικητικού δικαίου.²³⁰ Αν και τα διοικητικά βρετανικά δικαστήρια ιστορικά είχαν περιορισμένο ελεγκτικό ρόλο σε σχέση με την αποτίμηση των επιλογών της κεντρικής και περιφερειακής δημόσιας διοίκησης, προς επίρρωση των θεσμικών αντίβαρων, πλέον έχουν καθιερωθεί ως ένας επιπρόσθετος σημαντικός παράγοντας του τελικού ελέγχου και της σύννομης εκτίμησης των δημόσιων περιβαλλοντικών αποφάσεων και των αντίστοιχων αναπτυξιακών σχεδιασμών. Παράλληλα, ως δείγμα σύγχρονης και στοχευμένης περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, η «Γραμματεία» για την Κλιματική Αλλαγή αυτονομήθηκε από το παραδοσιακό Υπουργείο «Περιβάλλοντος, Τροφίμων και Αγροτικών Υποθέσεων» ονόματι “DEFRA” (Department of Environment, Food and Rular Affairs) σε ανταπόκριση των κλιματικών πιέσεων, και συνενώθηκε το 2008 με την «Διεύθυνση» των Ενεργειακών θεμάτων, σε ένα στρατηγικό Υπουργείο Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής- “DECC” (Department Energy and Climate Change). Πολιτική πρωτοβουλία που σηματοδότησε τη διακριτή αναγκαιότητα της σπουδαιότερης περιβαλλοντικής, ενεργειακής και αναπτυξιακής πρόκλησης και μετάβασης του 21^{ου} αιώνα. Σε άλλη μία αξιοσημείωτη παρατήρηση της διοικητικής διάρθρωσης του Ην. Βασιλείου εντοπίζει κανείς πως ο σχεδιασμός και η Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων των σημαντικότερων αναπτυξιακών δημόσιων και ιδιωτικών υποδομών και έργων, αποτελεί αντικείμενο, με βάση και την αρχή της εγγύτητας, ενός αποκεντρωμένου οργανωτικά συστήματος, υπό την αιγίδα του ιδιότυπου βρετανικού Υπουργείου «Εσωτερικών» “DCLG” (Department of Communities and Local Government). Όντας το καθ’ ύλην υπεύθυνο για την προσαρμογή και την υιοθέτηση της αντίστοιχης ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής πολιτικής στην εσωτερική διοικητική περιβαλλοντική πρακτική κυρίως με την ενσωμάτωση των Οδηγιών, υπό το πρίσμα της «χρηστής» επικουρικότητας σε ένα «ομοσπονδοποιημένο» κράτος, που εγκολπώνει διακριτά διαφοροποιημένες έννομες τάξεις, γεωγραφικές περιοχές, περιβαλλοντικές συνθήκες και αναπτυξιακές ανάγκες ανάμεσα στην Αγγλία, τη Σκωτία, την Ουαλία και τη Βόρεια Ιρλανία.

Είναι διδακτικά γνωστό, ότι το Σύνταγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο δεν είναι γραπτό. Καταγράφεται ιστορικά ως πολιτικό Σύνταγμα,²³¹ μέσα από την κυριαρχία του Κοινοβουλίου. Τα όρια της άσκησης και της παρέμβασης της κρατικής εξουσίας εγκαθιδρύθηκαν μέσα από πολιτικές διαδικασίες παγιωμένες κυρίως εθιμοτυπικά ως αποτέλεσμα κοινωνικοταξικής αλληλεπίδρασης,²³² παρά μέσα από προκαθορισμένους, θετικιστικά επιβεβλημένους νομικούς κανόνες.²³³ Αυτό έχει ως συνέπεια το εφαρμοστικό διοικητικό δίκαιο του Ηνωμένου Βασιλείου²³⁴ ανάλογα με τους θεσμικούς συσχετισμούς να καθίσταται, άλλοτε άμεσα αποτελεσματικό και λειτουργικά πιο ευέλικτο στο να εξελιχθεί διαπλαστικά επί κρίσιμων απαιτήσεων της δημόσιας διακυβέρνησης και άλλοτε αρκετά εσωστρεφές και με ασφυκτικά

²³⁰E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, ό.π. (86), 95.

²³¹Βλ. γενικά A. Tomkins, Public Law, Clarendon Press, 2003.

²³²J. Webber, Culture, Legal Culture, and Legal Reasoning: A Comment on Nelken, Australian Journal of Legal Philosophy, Τεύχος 29, Australian Society of Legal Philosophy, 2004, 32.

²³³A. Tomkins, ό.π. (231), 18.

²³⁴C. Harlow/R. Rawlings, Law and Administration, 2^η έκδ., Butterworths, 1997.

στεγανά δογματικής νομιμότητας.²³⁵ Παρόλα αυτά την τελευταία εικοσαετία προωθείται θεσμικά ένας εκτεταμένος νομικός και ρητός συνταγματισμός, ειδικά στο πεδίο των Δικαιωμάτων, όπως η κανονιστική Δράση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 1998 (γνωστή ως “H.R.A.”), και οι επιμέρους Scotland Act 1998, N. Ireland Act 1998, Government of Wales 2006.

Ειδικά για την προστασία του περιβάλλοντος ανάμεσα στο δικαιωματισμό και τον εγγυητικό προστατευτισμό του κράτους, το βρετανικό συνταγματικό δίκαιο διαρθρώνει τον πολιτειακό του παρεμβατισμό σε τρεις βασικές οργανωτικές δομές: α) Καθορίζοντας το «ρυθμιστικό πεδίο» της νομοθετικής αρμοδιότητας και της κατ’ αντικείμενο παρεμβατικής επικουρικότητας, μεταξύ των «τοπικών» κυβερνήσεων και του κεντρικού κράτους και του Κοινοβουλίου. β) Διασφαλίζοντας κατά «συνταγματική συνείδηση» τη σχέση και τις δικαιωματικές αξιώσεις του πολίτη προς το κράτος, μέσω της νομοθετικής ρύθμισης “Human Rights Act” με την κατοχύρωση, ενσωμάτωση και καθιέρωση στην εθνική έννομη τάξη των ατομικών δικαιωμάτων της Ε.Σ.Δ.Α. και της κατεξοχήν παρεμπόμπουσας ανθρωποκεντρικής περιβαλλοντικής προστασίας της εν λόγω Σύμβασης, καθώς και με την υπερνομοθετική κύρωση των επίσης αναδεικτικών για τα ανθρώπινα δικαιώματα, Διεθνών Περιβαλλοντικών Συνθηκών (όπως η “Aarhus Convention”). γ) Ενισχύοντας- εμβαθύνοντας στον εθνικό στρατηγικό και προγραμματικό σχεδιασμό, τουλάχιστον μέχρι το “Brexit”, τις αντίστοιχες ενωσιακές δεσμεύσεις συνεξελίσσοντας κατ’ επέκταση τη διοικητική εκτίμηση και τον δικαστικό έλεγχο και κρίση.²³⁶

Ιστορικά, το Ηνωμένο Βασίλειο συνολικά ως Πολιτεία- λίκνο της Βιομηχανικής Επανάστασης, της διαμόρφωσης της αστικής τάξης και της αστικοποίησης του πληθυσμού, αλλά ταυτόχρονα και της προάσπισης των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, από πολύ νωρίς ανέπτυξε έμπρακτη δημόσια δράση και έλεγχο υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος, με λειτουργικά χαρακτηριστικά ρυθμιστικού παρεμβατισμού αλλά και κοινωνικής μέριμνας. Οι πιο σημαντικές πρωτόλειες περιβαλλοντικές ενέργειες και νομοθετικές πρωτοβουλίες στα μέσα του 19^{ου} αιώνα σχετίζονταν, υπό την πίεση των προκλήσεων και των απειλών για τη δημόσια υγεία, όπως του τύφου και χολέρας, με παρεπόμενες δράσεις όπως η οργάνωση της οικιστικής προσβασιμότητας σε πόσιμο νερό, η χωροθέτηση των επικίνδυνων περιβαλλοντικά δραστηριοτήτων και αποβλήτων και ο καθαρισμός των δημόσιων οδών. Ορόσημο για την αντιμετώπιση των εν λόγω δημόσιων κινδύνων και αναγκών αποτέλεσαν οι Νόμοι “Public Health Act” 1848 και του 1875. Ενώ ο Νόμος για την ρύπανση των ποταμών “Pollution Prevention Act” ένα χρόνο αργότερα (το 1876),²³⁷ αποτέλεσε πρότυπο παράδειγμα, αφενός της ποινικοποίησης της ρύπανσης και αφετέρου, ακόμα πιο συντονιστικά, της τεχνοκρατικής τεκμηρίωσης της εφαρμογής «του βέλτιστου πρακτικού μέσου» (best practicable means).²³⁸

Υπογραμμίζεται πως παραδοσιακά η στόχευση στην ειδική και πλήρως τεκμηριωμένη αιτιολογία, ακόμα και με αναφορές σε απόλυτα τεχνοκρατικές διαδικασίες, αποτέλεσε το βασικό ρυθμιστικό πυλώνα για την εξέλιξη του διοικητικού δικαίου συστήματος του Ηνωμένου

²³⁵M. Freedland, *The Evolving Approach to the Public/Private Distinction in English Law*, σε: M. Freedland/J.-B. Auby (επιμ.), *The Public Law/Private Law Divide: Une entente assez cordiale*, Hart Publishing, 2006, 95.

²³⁶E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, *ό.π.* (86), 257.

²³⁷R. Hayes, *The Aesthetic Interior as Incubator of Health and Well-Being*, *Architectural History*, Τεύχος 60, Cambridge University Press, 2017, 277-301.

²³⁸S. Bell/D. McGillivray/O. Pedersen, *ό.π.* (183), 19.

Βασιλείου και τον εφαρμοστικό του συνταγματισμό ήδη από τον 19^ο αιώνα.²³⁹ Πρωτεργάτης αυτής της αντίληψης και σημαντικός κοινωνικός μεταρρυθμιστής, του αδόκιμου τότε, τεχνοκρατικού τρόπου διακυβέρνησης μίας εύρυθμης χρηστής διοίκησης και εύληπτης νομιμότητας²⁴⁰ ήταν ο Sir Edwin Chadwick.²⁴¹ Ο E. Chadwick εισήγαγε την αξιοποίηση επιστημονικών και συστηματικών μελετών στη κανονιστική πρωτοβουλία, για την τεκμηρίωση όλων των φάσεων ενός πολύπλοκου κοινωνικού/δημόσιου προβλήματος, που απαιτούσε για την επίλυση του μία «τεχνικά βέλτιστη» προσέγγιση με την παράλληλη καθιέρωση ενός μακρόπνοα οργανωμένου προστατευτικού πλαισίου για την συνεπή και οριστική αντιμετώπιση του.

Κατά ένα γενικότερο σχόλιο και αποτίμηση, γίνεται αντιληπτό, πως η παραπάνω, καινοφανής για τα δεδομένα της εποχής της προβιομηχανικής επανάστασης, οργανωτική συγκρότηση της εκάστοτε δημόσιας απόφασης και παρέμβασης στην πράξη αποπνέει και δίνει την αφορμή σε προβληματικές που υφίστανται έως και σήμερα και χρήζουν μίας αποφασιστικής και επιτελικής δυναμικής από πλευράς των κρατικών μηχανισμών στο όνομα της «Καλής Διακυβέρνησης». Κυρίως ως προς την προστασία των κοινών συλλογικών συμφερόντων και τη διαδικαστική ανάδειξη των επιβεβλημένων συγκλίσεων του τεχνοκρατικού σχεδιασμού με τη δημοκρατική συνοχή σε ζητήματα που εκκινούνται από τη διασφάλιση της δημόσιας υγείας και της προστασίας του περιβάλλοντος ως θεμελιώδεις βάσεις για την ισόρροπη κοινωνική διαβίωση και ανάπτυξη. Συνθήκες που πλέον πιο επιτακτικά από ποτέ αναδιαμορφώνουν την ένταση και την έκταση των εφαρμογών της πρόληψης και προφύλαξης, με ισχυρή αιτιολογία και συνεκτικές εκτιμήσεις σ' ένα εγγυητικό προστατευτικό πλέγμα, που ακόμα και στις σύγχρονες Δημοκρατίες αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην εντυπωσιακή εξέλιξη της επιστήμης, της τεχνογνωσίας, του κράτους δικαίου και της θεσμικής διαφάνειας αλλά και στην ανταγωνιστική πολιτική σκοπιμότητα, τα κατακερματισμένα συγκυριακά συμφέροντα, την ανέλεγκτη υπερπληροφόρηση, την «εύπεπτη» λαϊκίστικη συνωμοσιολογία και την ηθελημένη ή μη στρεβλωτική ημιμάθεια. Στοιχεία που αντιπαραβάλλονται και διαρρηγνύουν, όχι μόνο τον διακυβερνητικό ορθολογισμό αλλά και τον ίδιο των αξιακό πυρήνα της δικαιοσύνης που αποζητά η ισορροπημένη δημοκρατική συνοχή, ειδικά επί της «συντεταγμένης διαχείρισης» και της «βιωματικής» εκτίμησης «κοινών αγαθών», όπως η προστασία του περιβάλλοντος της διαβίωσης του ανθρώπου και των κοινωνιών. Δεδομένα που φανερώνονται επίκαιρα στις προκλήσεις για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αλλά και της ασύμμετρης αβεβαιότητας της πανδημίας του “COVID-19”, όπου η δημόσια διακυβέρνηση επιβάλλεται να συγχρονίσει τα βέλτιστα επιστημονικά δεδομένα με την κοινωνική συνοχή και την οικονομική μεταβολή. Για αυτό και το σύγχρονο δημόσιο δίκαιο με τεχνοκρατική τεκμηρίωση και δημοκρατική συνέπεια είναι αναγκαίο να «γεφυροποιεί» εκσυγχρονιστικά και «ολοκληρωματικά» τις καλύτερες όψεις των δημοκρατικών διαδικασιών και των τεχνοκρατικών επιλογών, για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση δημόσιων κινδύνων και απειλών,

²³⁹Για την εξέλιξη της Διοικητικής και Τεχνοκρατικής Διακυβέρνησης στο Ην. Βασίλειο τον 19^ο και αρχές 20^{ου} αιώνα βλ. R Macleod (επιμ.), *Government and Expertise: Specialists, Administrators, and Professionals 1860-1919*, Cambridge University Press, 1988 και J. Roberts, *The Professional Expert and Administrative Control, Public Administration*, Τεύχος 7, Wiley, 1929, 247 και C. Snow, *Science And Government*, Oxford University Press, 1961.

²⁴⁰D. Eastwood, *Amplifying the Province of the Legislature: The Flow of Information and the English State in the Early Nineteenth Century*, *Historical Journal*, Τεύχος 62, Wiley, 1989, 275 και G. Mooney, *Professionalisation in Public Health and the Measurement of Scientific Progress in Nineteenth Century England and Wales*, *Social History of Medicine*, Τεύχος 10, Oxford University Press, 1997, 53.

²⁴¹R.A. Lewis, *Edwin Chadwick and the Public Health Movement 1832-1854*, Longmans, Green & Co, 1952, C Hamlin, *Public Health and Social Justice in the Age of Chadwick, Britain 1800-1854*, Cambridge University Press, 1998 και S. Finer, *The Life and Times of Sir Edwin Chadwick*, Methuen & Co Ltd, 1952.

ξεπερνώντας ακόμα και τα δικά του επιμέρους «δογματικά τείχη», αλλά και διαπνέοντας με ασφάλεια και εμπιστοσύνη την κοινωνικο-οικονομική αντανάκλαση των παρεμβάσεων του.

β. “Brexit”: Η Περιβαλλοντική διάσταση.

Στις μέρες μας κεντρικό ζήτημα στην συνολική εξέλιξη της έννομης τάξης του Ηνωμένου Βασιλείου, δίχως αμφιβολία είναι οι νομικές και πρακτικές διαστάσεις του “Brexit”. Κατ’ επέκταση, βασική και κρίσιμότερη παράμετρος ως προς τη διαμόρφωση των «συνεργατικών» σχέσεων του Ην. Βασιλείου και της Κοινής Ενωσιακής Αγοράς στη «μετά Brexit εποχή» αποτελεί η οργάνωση, η μη υποβάθμιση και η μη περιθωριοποίηση των περιβαλλοντικών προτύπων κατά την αναπτυξιακή παραγωγική δραστηριότητα και τον εμπορικό ανταγωνισμό. Η θεσμική συνεργασία και κανονιστική σύγκλιση των αναπτυξιακών και των επενδυτικών παραμέτρων υπέρ της περιβαλλοντικής προστασίας απαντά διασφαλιστικά ενάντια στην γενικότερη πρόκληση και στην πίεση για την εθνική αποδέσμευση της βρετανικής επενδυτικής αγοράς από τα στενότερα ενωσιακά πρότυπα και κανόνες. Με αρνητικό δηλαδή στόχο-επιδίωξη την ενίσχυση και προσέλκυση μίας ανταγωνιστικής βάσης, ακόμα και με λιγότερο αυστηρά περιβαλλοντικά κριτήρια επί των αναπτυξιακών παραγωγικών (και κυρίως βιομηχανικά ρυπογόνων) δραστηριοτήτων και τη κλιμακούμενη μεταστροφή της έννομης τάξης σε αγορές με καθεστώς που προσιδιάζει σε εκπτώτικές ρυθμιστικές εκτιμήσεις στο πλαίσιο του “polluter’s paradise”.

Η έκταση, ο σχεδιασμός και η πολυπλοκότητα των διαστάσεων της προστασίας του περιβάλλοντος κατά την ενωσιακή έξοδο του Ην. Βασιλείου καταγράφηκε την κρίσιμη περίοδο του δημοψηφίσματος και από την αρμόδια «Επιτροπή Περιβάλλοντος» της Βουλής των Κοινοτήτων, “House of Commons Environmental Audit Committee” στην έκθεσή της με θέμα: “The Future of the Natural Environment after the EU Referendum”.²⁴² Τα πορίσματα της Επιτροπής παρουσιάζουν με εντυπωσιακό τρόπο την ευρύτητα και την «επεκτασιμότητα» της ενωσιακής περιβαλλοντικής νομοθεσίας στο μεγάλο Νησί της Γηραιάς Ηπείρου. Είναι κοινά παραδεκτό πως η εκχώρηση αρμοδιοτήτων κατά τη «συντρέχουσα διαδικασία» ως προς τη θέσπιση νομοθετικών πράξεων για θέματα περιβάλλοντος μεταξύ της Ε.Ε. και των κρατών-μελών έχει προσφέρει σημαντικά οφέλη στην επίλυση ορισμένων κοινών περιβαλλοντικών προβλημάτων, τόσο σε εθνικό όσο και σε ενιαίο ευρωπαϊκό επίπεδο. Η Ε.Ε. έχει καταρτίσει πάνω από 800 περιβαλλοντικά νομοθετήματα, αντιπροσωπεύοντας το 80% και της βρετανικής εθνικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, από την λειτουργική προστασία της βιοποικιλότητας μέχρι τις Σ.Μ.Π.Ε.²⁴³ Ορισμένες από αυτές τις νομοθετικές παρεμβάσεις εισέρχονται στην εθνική έννομη άλλοτε ως «πρότυπα», συστήνοντας μία νέα νομική κατάσταση και άλλοτε ενισχύοντας και συμπληρώνοντας προϋφιστάμενες εθνικές ρυθμίσεις προς το βέλτιστο και το αποδοτικότερο των απαιτήσεων τους. Η αρμόδια Επιτροπή στην εκτενέστατη έκθεση της προέτρεψε ευθέως την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου να εισάγει άμεσα ένα νέο επικαιροποιημένο και συγκεντρωτικό στρατηγικό «Περιβαλλοντικό Κώδικα» στις προδιαγραφές μίας κανονιστικής και εκσυγχρονισμένης “Environmental Protection Act”, κατά τη διάρκεια μάλιστα των πολύμηνων

²⁴²Βλ. την Έκθεση στον διαδικτυακό τόπο του Βρετανικού Κοινοβουλίου: www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/commons-select/environmental-audit-committee/news-parliament-2015/natural-environment-after-eu-report-published, 21-12-2016.

²⁴³R. Cowell, Policy and Practice The EU referendum, planning and the environment: where now for the UK?, TPR, Τεύχος 88, Liverpool University Press, 2017, 155-157. Για τη συνολικότερη προβληματική ως προς το περιβαλλοντικό και αναπτυξιακό σχεδιασμό του Ην. Βασιλείου στη μετά-Brexit εποχή βλ. έως 167.

διαπραγματεύσεων αποχώρησης του «άρθρου 50» της Σ.Ε.Ε., αποβλέποντας προφανώς να διατηρηθούν τα ισχυρά περιβαλλοντικά πρότυπα του Ηνωμένου Βασιλείου, αλλά και να αποτελέσει συνάμα μία θετική πτυχή αξιόπιστης εμπιστοσύνης επί των διμερών συζητήσεων²⁴⁴ για την εγγυητική διαφύλαξη των οικονομικών αλλά και μη οικονομικών θεμελίων και στόχων της Ενωμένης Ευρώπης, που αποτελούν και τις αντίστοιχες νομικές βάσεις συνεργασίας με τους δικαιοπολιτικά αλληλέγγυους διεθνείς της συμμαχούς. Κοινό τόπο άλλωστε αποτελεί πως το Ην. Βασίλειο μπορεί να απομακρύνεται από την πολιτειακή Ενοποίηση του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος, αλλά επ' ουδενί δεν αποκόπτεται από τους κοινούς και ενιαίους στόχους της Ευρωπαϊκής Ηπείρου για την κοινωνική πρόοδο, την αναπτυξιακή ευημερία, την περιβαλλοντική αειφορία, τη στρατηγική συνεργασία, τη θεσμική αλληλεγγύη και το κράτος δικαίου, ως ο πιο στενός αξιακός εταίρος, μαζί καταρχήν με τις συμπλέουσες χώρες του Ε.Ο.Χ. και της Ε.Ζ.Ε.Σ. αλλά και με τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης. Σύμφωνα επίσης με την σύνοψη της παραπάνω Έκθεσης κρίνεται αναγκαίο, χωρίς να παραβλέπονται οι επιφυλάξεις ως προς την υπέρμετρη φιλοδοξία αυτής της πρότασης, να εξασφαλιστεί ότι το Ηνωμένο Βασίλειο θα έχει ισοδύναμο ή καλύτερο επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος υπέρ της βιώσιμης ανάπτυξης. Ως παράδειγμα επαπειλούμενης διάτρησης του περιβαλλοντικού κεκτημένου, εντοπίζεται η στρατηγική διάπλαση-αναμόρφωση των χωροταξικών αναπτυξιακών σχεδιασμών που εγκολπώνουν κυρίαρχα την Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, κατά τις πρότυπες ενωσιακές κατευθύνσεις. Επ' αυτού εκδηλώνεται η επιφύλαξη-κίνδυνος πως θα είναι ένα από τα πρώτα «τείχη» που θα ανοίξουν διάπλατα τις πύλες τους στις οικονομικές πιέσεις για τον μετριασμό των περιβαλλοντικών προτύπων και ελέγχων με ταχύτερες, “fast track” διαδικασίες και οικονομικο-κεντρικότερες, αντισταθμιστικά μετριαστικές αποφάσεις.

Ειδικότερα, επί παραδείγματι, μια από τις πλέον ευάλωτες και σημαίνουσες πτυχές του δικαίου περιβάλλοντος της Ε.Ε. είναι η ισχυρή προστασία που παρέχεται από την Οδηγία 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους του δικτύου “Natura 2000”. Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό, ώστε η έννοια του δημοσίου συμφέροντος σε δημόσιες παρεμβάσεις να βρίσκεται ακόμα και υπό την αξιολόγηση-εκτίμηση, όπως θα φανεί πιο αναλυτικά και παρακάτω, της ίδιας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αν και για την βρετανική εθνική νομοθεσία οι «Ζώνες Ειδικής Προστασίας» των οικοτόπων έχουν χαρακτηριστεί ως «τόποι ειδικού επιστημονικού ενδιαφέροντος» ανεξάρτητα από τις σχετικές ρυθμίσεις της Ένωσης, στην ουσία του προστατευτικού τους πλαισίου στο βρετανικό διοικητικό σύστημα, δεν διασφαλίζεται ένα παραπλήσιο ισοδύναμο πλαίσιο προστασίας αν απογυμνωθεί από τις ως κύριες ενωσιακές ρυθμιστικές δεσμεύσεις και τις συναφείς κανονιστικές προδιαγραφές. Καθώς εθνικά δεν καθιερώνονται, ούτε επιβάλλονται οι αυστηρές απαιτήσεις της «δέουσας και κατάλληλης» περιβαλλοντικής εκτίμησης, της αιτιωδέστερης τεκμηρίωσης των αποδόσεων «κόστους-οφέλους» και των επιτακτικών λόγων απόκλισης με τη στοιχειοθέτηση ενός «σπουδαίου δημοσίου συμφέροντος», εγείρεται η προβληματική για τις σημαντικά επαπειλούμενες αρνητικές επιπτώσεις στην ακεραιότητα αυτών των επαυξημένα προστατευόμενων περιοχών, μετά από ένα ασύντακτο “Brexit”, χωρίς περιβαλλοντικές συμφωνίες στους όρους της ανάπτυξης και της αξιοποίησης του φυσικού πλούτου. Έτσι, εν προκειμένω, παραμονεύει ο κίνδυνος, οι συνεκτικά αιτιολογημένες σταθμίσεις των όρων και των ορίων της «βιωσιμότητας», υπό τα κριτήρια του άρθρου 6 της σχετικής Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ να αντικατασταθούν με πιο εύκαμπτες στην αιτιολογία τους, αμιγώς πολιτικοοικονομικές παραμέτρους, οι οποίες μάλιστα θα είναι κατά το κρίσιμο περιεχόμενο τους, δικαστικά ανέλεγκτες, με βάση και τη δημοκρατικά «νομιμοποιημένη»

²⁴⁴Βλ. [The conversation.com/greener-in-europe-four-reasons-the-eu-cant-be-trusted-on-the-environment-59718](https://www.conversation.com/greener-in-europe-four-reasons-the-eu-cant-be-trusted-on-the-environment-59718).

εκτίμηση των κρατικών -νομοθετικών και διοικητικών- μηχανισμών. Γίνεται αντιληπτό, πως διαμορφώνονται σοβαρές «εστίες διάρρηξης» μεταξύ των ενωσιακών προτύπων και των βρετανικών «εκπτώσεων», τόσο του περιβαλλοντικού κεκτημένου, όσο και των νομότυπων ανταγωνιστικών συνθηκών της παραγωγικής δραστηριότητας στις πλέον ευάλωτες, αλλά και συνάμα κατεξοχήν περιβαλλοντικά ωφέλιμες περιοχές. Κατά την υποθαλάσσια λογική του “race of the bottom” από πλευράς της Μεγάλης Βρετανίας, το μεγάλο Νησί της Ευρώπης, χωρίς τις κοινές ευρωπαϊκές περιβαλλοντικές δεσμεύσεις και τις αναπτυξιακά ισόρροπες συγκλίσεις, απειλείται γενικότερα να καταστεί ένας ευέλικτος «βιομηχανικός παράδεισος» για επιχειρήσεις «ρύπανσης» στη στρατηγική επιλογή του “polluter’s paradise”.

Εμβαθύνοντας περισσότερο, ως προς το σύνολο διαθέσιμων, αλλά και των ειδικά προτεινόμενων επιλογών-προτύπων επί των υπό διαπραγμάτευση συμβατικών διακρατικών καθεστώτων, αξίζει να συνυπολογιστεί πως η διατήρηση ή και η ανάδειξη των θετικών ενωσιακών κεκτημένων βρίσκεται αρκετές φορές ακόμα και στις «θεσμικές» λεπτομέρειες κάθε ρυθμιστικού status. Εάν λοιπόν, το Ηνωμένο Βασίλειο καταλήξει εν τοις πράγμασι σ’ ένα παρόμοιο «μοντέλο συνεργασίας» με την Ε.Ε. κατά τα πρότυπα της Νορβηγίας και του θεσμικού πλαισίου του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (Ε.Ο.Χ.), παρατηρείται πως ενώ τα κράτη- μέλη του Ε.Ο.Χ. δεσμεύονται από την ενωσιακή περιβαλλοντική νομοθεσία σε μεγάλο βαθμό και σε οριζόντια κλίμακα, σε επιμέρους εκφάνσεις, όπως ακριβώς είναι το ρυθμιστικό πλαίσιο –Οδηγία για τους οικότοπους, αυτά καταρχήν εξαιρούνται, ασχέτως των επιλεκτικών συναινέσεων. Επομένως, και από αυτή τη δόκιμη προοπτική της κατά τα άλλα υψηλού επιπέδου οικονομικής και διακυβερνητικής συνεργασίας, διατηρείται ο κίνδυνος των ουσιαστικών εκπτώσεων ακόμα και στο σκληρό πυρήνα της περιβαλλοντικής προστασίας, όπως είναι το αμιγώς φυσικό στοιχείο της βιοποικιλότητας, της χλωρίδας και της πανίδας και των βαρυσήμαντων υδάτινων πόρων στις ειδικά προστατευόμενες εκτάσεις.

Σε κάθε περίπτωση, ως συνοπτικά ελπιδοφόρα σταθεροποιητική παράμετρος, όποια και αν είναι η έκβαση των ατέρμονων διαπραγματεύσεων για το “Brexit”, που καθώς φαίνεται θα συνεχίζονται και θα συγκεκριμενοποιούνται περαιτέρω και μετά την τυπική υλοποίηση του, την 31^η Ιανουαρίου του 2020, αξίζει να προσμετρηθεί το γεγονός πως νομοτελειακά η νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης και του πρωτοβάθμιου, Γενικού Δικαστηρίου κατά την ερμηνευτική της λειτουργία, αν και ενδεχομένως μη δεσμευτικά, δεν θα σταματήσει να αφορά το ρυθμιστικό πλαίσιο της βρετανικής νομοθεσίας για το περιβάλλον.²⁴⁵ Αφού αναπόφευκτα μέσα από την κοινή πορεία σαράντα επτά χρόνων η διάχυτη ενωσιακή περιβαλλοντική νομοθεσία, εν πολλοίς θα διατηρηθεί κατευθυντήρια ως κεκτημένο και συνέχεια του κράτους υπέρ της ασφάλειας του δικαίου. Οι σπουδαιότερες δε πολιτειακές εγγυήσεις επί των περιβαλλοντικών όρων και δικαιωμάτων στο δρόμο της βιώσιμης ανάπτυξης, προκύπτουν από το δυναμικό «περιβαλλοντικό συνταγματισμό», που ούτως ή άλλως, ξεπερνά τα εθνικά σύνορα της εκάστοτε έννομης τάξης και συμπεριλαμβάνει, όπως προεκτέθηκε, διεθνείς συμβάσεις με ιδιαίτερη δεσμευτική βαρύτητα και αξία, όπως της Ε.Σ.Δ.Α. και της Σύμβασης του Aarhus, τις οποίες το ίδιο το Ην. Βασίλειο ως ανεξάρτητο συμβαλλόμενο κράτος-μέλος έχει αποδεχτεί και υιοθετήσει αυτοτελώς, εθνικά κυρίαρχα και διακριτά της Ενωσιακής τους κύρωσης. Μένει

²⁴⁵R. Moules, Significant EU Environmental Cases: 2016, Journal of Environmental Law, Oxford University Press, Τεύχος 29, 2017, 186-188.

βέβαια να φανεί η ποιότητα και η ένταση της εφαρμογής τους, πλέον και πέρα του συντονισμένου ενωσιακού δικαιοδοτικού ελέγχου.²⁴⁶

Επισημαίνεται πως η ιδιαίτερη επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α. στο συνταγματικό δίκαιο του “U.K.” αποτυπώνεται με ορισμένες θεμελιώδεις διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις υπόλοιπες συνταγματικές έννομες τάξεις της Ευρώπης. Παρά τη ισχυρή παράδοση του ουσιαστικού συνταγματικού δικαίου και του πρωταγωνιστικού θεσμικού ρόλου του Κοινοβουλίου (parliamentary sovereignty), η απουσία κωδικοποιημένου γραπτού τυπικού Συντάγματος αποτελεί το πλέον ταυτοτικό στοιχείο της αγγλοσαξονικής έννομης τάξης. Εξαιτίας αυτών των δομικών ιδιαιτεροτήτων και για την αμεσότερη και αποτελεσματικότερη εφαρμογή της Σύμβασης, σε «εθνική θετικιστική προσαρμογή», καταρτίστηκε ο προαναφερόμενος ειδικός θεμελιώδης νόμος, Human Rights Act του 1998, με έναρξη ισχύος του από το 2000 και με προβλέψεις όπως: αφενός ότι τα εθνικά δικαστήρια όταν εξετάζουν ζητήματα που άπτονται της Σύμβασης πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., και αφετέρου ότι η νομοθετική πρωτοβουλία πρέπει να ερμηνεύεται και ουσιαστικά να εναρμονίζεται από όλες τις δημόσιες και δικαστικές αρχές, με τρόπο σύμφωνο προς τη Σύμβαση «στο μέτρο του δυνατού». Ο δε εθνικός δικαστής όταν διαπιστώνει συγκρουσιακές αντιφάσεις μεταξύ της εθνικής ρύθμισης-παρέμβασης και της Σύμβασης, επιβάλλεται να προβαίνει στη επονομαζόμενη «διακήρυξη της ασυμβατότητας» (declaration of incompatibility),²⁴⁷ ως έσχατο, κλιμακούμενο και επανορθωτικό δικαιοδοτικό μέτρο -με ιδιαίτερο συνταγματικό βάθος και κύρος-, ώστε να ωθήσει τον νομοθέτη στην επανεξέταση του «ασύμβατου» εθνικού κανόνα δικαίου με τις εσδαϊκές δεσμεύσεις, είτε τροποποιώντας τον εναρμονιστικά, είτε καταργώντας τον. Η παραπάνω εισδοχή της Σύμβασης, σε μία τόσο εθνικά προσανατολισμένη συνταγματική έννομη τάξη, αποτυπώνει την καθοριστικότατη ερμηνευτικά εναρμονιστική της επιρροή, που μπορεί να διαπνεύει ακόμα και τον πλέον σκληροπυρηνικό παραδοσιακό εθνικό συνταγματισμό.²⁴⁸ Η όλη θεσμική διαδικασία αποτελεί ορόσημο για το Ην. Βασίλειο, αφού το κράτος δικαίου ενδυναμώνεται με θεμελιώδη στοιχεία εξωστρέφειας, εντός ενός δημοκρατικού πολιτεύματος, που στηρίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα (“rights based democracy”)²⁴⁹ ενισχύοντας και τα αντίστοιχα κοινωνικά κεκτημένα.

Λίγο περισσότερο από μία δεκαετία, παράλληλα με την πολιτική επιχειρηματολογία, υπέρ ή κατά του “Brexit” και των προτάσεων για την αναδιαμόρφωση των δικαιοπολιτικών, οικονομικών και εμπορικών σχέσεων του Ην. Βασιλείου με την Ε.Ε., υφίσταται και ένας διαρκής διάλογος εκσυγχρονισμού και αναθεώρησης του Εθνικού Χάρτη για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα (H.R.A.), στην ανάγκη της επιπλέον διακριτής και κανονιστικής του αυτονόμησης υπέρ του βρετανικού πατριωτικού συνταγματισμού επί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προ του εξωτερικού ελέγχου ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α., αλλά και του Δ.Ε.Ε. με βάση την ήδη ρητά διατυπωθείσα επίσημη επιφύλαξη προς το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε..²⁵⁰ Η

²⁴⁶C. Reid, Aarhus Convention response shows contrast in enforcing EU and international law, 2019, διαθέσιμο στο: www.brexitenvironment.co.uk/2019/04/03, 2019.

²⁴⁷Γενικά κατά τον δικαστικό έλεγχο νομιμότητας, η βρετανική «διακήρυξη της ασυμβατότητας» προσιδιάζει με τον ακυρωτικό έλεγχο (αντι-)συνταγματικότητας στο ηπειρωτικό ευρωπαϊκό δίκαιο. Βλ. D. Feldman, Institutional roles and meaning of compatibility under Human Rights Act 1998, σε: H. Fenwick/G. Philipson/R. Masterman (επιμ.), Judicial Reasoning and the UK Act 2007, Cambridge University Press, 2007, 87-103 και ιδίως 89.

²⁴⁸L.J. Steyn, Dynamic Interpretation Amidst an Orgy of Statutes, Otava Law Review, EHRLR, 2004, 254.

²⁴⁹V. Bogdanor, The New British Constitution, Hart Publishing, 2009, 53.

²⁵⁰Βλ. Το Πρωτόκολλο υπ’ αριθμ. 30, σχετικά με την εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Επίσημη Εφημερίδα αριθμ. 115 της 09/05/2008, 0313-0314. Άρθρο 1 παρ. 1: «Ο Χάρτης δεν διευρύνει την ευχέρεια του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή

έγκριση ενός νέου “Bill of Rights” δίχως να παραμερίζει –τουλάχιστον μέχρι σήμερα– τα εξωτερικά «εσδαϊκά» δικαιοδοτικά αντίβαρα του κράτους δικαίου, προτείνεται ώστε να εξασφαλιστεί αφενός οργανωτικά η πρωταγωνιστική βούληση του Κοινοβουλίου κατά τα βρετανικά πολιτειακά πρότυπα για τον κρατικό δημοκρατικό παρεμβατισμό επί της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αφετέρου λειτουργικά ώστε να ενσωματωθούν επικαιροποιημένα, με μεγαλύτερη θεσμική ευελιξία σε σχέση με την παραδοσιακή Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης, τα σύγχρονα δικαιώματα «τρίτης», ακόμα και της νεοεισερχόμενης και πολλά προσδοκώμενης «τέταρτης γενιάς», που μία υπερεθνική Διεθνή Σύμβαση διστάζει ή κωλυσιεργεί, μέσα από την εξάρτηση της από την αμοιβαία αποδοχή όλων των μερών, να αναγνωρίσει. Κατά το ανωτέρω σκεπτικό, στο μοναδικό μέχρι σήμερα πλήρες (και εκκρεμές) σχετικό κοινοβουλευτικό νομοσχέδιο από τη «Κοινή Μικτή Επιτροπή της Βουλής των Κοινοτήτων και της Βουλής των Λόρδων» (JCHR)²⁵¹, εντοπίζονται νεοεισερχόμενες και καινοτόμες διατάξεις, όπως η πρόβλεψη για τη καθιέρωση της απόλαυσης ενός «υγιούς και βιώσιμου περιβάλλοντος» ως ανθρώπινο δικαίωμα. Έτσι, πυκνά και συντονισμένα θωρακίζονται, έστω σε ένα γενικό πλέγμα, οι δύο καίριες συστατικές βάσεις της σύγχρονης περιβαλλοντικής προστασίας -υγεία και ανάπτυξη- προδιαγράφοντας την εφαρμοστική της εκπλήρωση, ως ατομικό και κοινωνικό δικαίωμα, συναθροίζοντας μάλιστα κατά το επεξηγηματικό της περιεχόμενο, τα διεθνή κεκτημένα και πρότυπα ως πολιτειακές δεσμεύσεις.²⁵²

Με αφορμή το πλαίσιο της συγκεκριμένης «συντακτικής πρωτοβουλίας», υποδηλώνεται πως η εννοιολογική ενδυνάμωση της δημοκρατικής διακυβέρνησης και των βασικών όρων νομιμότητας σε θεμελιώδες επίπεδο δικαιοκρατικών και συνταγματοποιημένων αρχών, δημιουργούν μία βέλτιστη δυνατή προοπτική για την ανταπόκριση και την εγγύηση του κράτους στις παγκόσμιες προκλήσεις και στις κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές,²⁵³ που επιφέρουν φαινόμενα όπως, οι αναπτυξιακές ανακατατάξεις που προκαλούνται από την κλιματική αλλαγή,

οποιοδήποτε δικαστηρίου της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου, να κρίνει ότι οι νόμοι, οι κανονισμοί ή οι διοικητικές διατάξεις, πρακτικές ή δράση της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου δεν συνάδουν με τα θεμελιώδη δικαιώματα, ελευθερίες και αρχές που επιβεβαιώνει» και παρ. 2: «Ειδικότερα, και προς αποφυγή πάσης αμφιβολίας, ουδέν στον Τίτλο IV του Χάρτη παράγει αγωγή δικαιώματα, τα οποία εφαρμόζονται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο, εκτός εάν η Πολωνία ή το Ηνωμένο Βασίλειο προβλέπουν τέτοια δικαιώματα στην εθνική τους νομοθεσία.». Άρθρο 2: «Όταν μια διάταξη του Χάρτη αναφέρεται στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές, εφαρμόζεται στην Πολωνία ή στο Ηνωμένο Βασίλειο, μόνον στο βαθμό που τα δικαιώματα ή οι αρχές που περιέχει αναγνωρίζονται στη νομοθεσία ή τις πρακτικές της Πολωνίας ή του Ηνωμένου Βασιλείου.». Για τη λειτουργική σημασία του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. στο Ην. Βασίλειο αλλά και τη χρησιμότητά του στη μετά Brexit εποχή σε νομολογικό επίπεδο βλ. και Μ. Markakis, *Brexit and the EU Charter of Fundamental Rights*, Public Law, Stevens, 2019, 82-101.

²⁵¹ UK House of Commons and House of Lords Joint Committee on Human Rights, *Twenty-ninth Report*, House of Lords, 2008.

²⁵² House of Lords, House of Commons “Joint Committee on Human Rights”, *A Bill of Rights for the UK? Twenty-ninth Report of Session 2007-2008*, HL Paper 165-1, HC 151-1, 2008. Το δικαίωμα στο προστατευόμενο περιβάλλον που προτείνεται από την έκθεση της “JCHR” αναλυτικά κατά το γνήσιο κείμενο της αγγλικής απόδοσης έχει ως εξής:

“A Healthy and Sustainable Environment.

Everyone has the right to an environment that is not harmful to their health.

Everyone has the right to information enabling them to assess the risk to their health from their environment.

Everyone has the right to a high level of environmental protection for the benefit of present and future generations, through reasonable legislative and other measures that Prevent pollution and ecological degradation.

Promote conservation and Ensure that economic development and use of natural resources are sustainable.”

²⁵³ Για την σημασία της συνταγματικής εμπέλειας και του κοινωνικού αντικτύπου της καθιέρωσης δικαιώματος στην περιβαλλοντική προστασία στο Ην. Βασίλειο βλ. εκτενώς και σε: O.W. Pedersen, *A Bill of Rights, Environmental Rights and the UK Constitution*, JPL, Sweet & Maxwell Ltd, 577-595.

τη διασυννοριακή περιβαλλοντική επιβάρυνση, τις προκλήσεις της δημόσιας υγείας, αλλά και πρακτικότερα εξαιτίας της αντίρροπης ανταγωνιστικότητας των έννομων συνθηκών του ελεύθερου εμπορίου. Ο Νέος Καταστατικός Χάρτης Δικαιωμάτων του Ηνωμένου Βασιλείου εμπεριέχει μία επιπλέον ιδιαίτερη εξίσου θετική δικαιοπολιτική σκοπιμότητα: Στην υπό εξέταση πρόταση έγινε γρήγορα ξεκάθαρο από την αρμόδια Επιτροπή πως ο Εθνικός Χάρτης Δικαιωμάτων πρέπει να είναι η «Ε.Σ.Δ.Α. plus», αφού επ’ ουδενί δεν ελλοχεύει η στρεβλωτική πρόθεση να υποβαθμιστεί ή να περιοριστεί κανένα από τα δικαιώματα που εγγυάται με σταθερότητα η Ε.Σ.Δ.Α. για τους πολίτες και τους κατοίκους του Ην. Βασιλείου, ως ξεκάθαρη μάλιστα αναβαθμιστική δέσμευση του κράτους προς όλους και όχι επιμερισμένα των Άγγλων, Ουαλών, Σκοτσέζων και Βορειο-Ιρλανδών. Η αναθεωρητική πρωτοβουλία για ένα νέο Χάρτη Δικαιωμάτων προτίθεται σημασιολογικά να αποκτήσει συστατική, συνεκτική και οργανωτική αξία για κράτος του Ην. Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βορείου Ιρλανδίας, όπως είναι και το επίσημο καταστατικό όνομα του. Η συνταγματική κατοχύρωση και επαναδιατύπωση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων σε γραπτό και σύγχρονο κώδικα, απαντά στις προκλήσεις της διακυβερνητικής πραγματικότητας στον παγκόσμιο ανταγωνισμό και στη ανασύνθεση της δημοκρατικής οργάνωσης και δικαιοκρατικής ταυτότητας του κράτους έξω από τις διαδικασίες της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης. Η δε αντιπρόταση στην τότε κυβερνητική θέση, αντί του επιθετικού προσδιορισμού “British”, του προτιμότερου όρου “UK Bill of Rights”, ενισχύει εθνικά, de jure και de facto, τη συναινετική διαβούλευση και την καλόβουλη συνεργασία μεταξύ κεντρικού κράτους και αποκεντρωμένης διακυβέρνησης.²⁵⁴ Στην τελευταία βέβαια οργανωτική δομή, κομβική είναι η ισχύς των επιπρόσθετων όρων της επικουρικότητας και αναλογικότητας επί της οριοθέτησης των δημόσιων δράσεων και παρεμβάσεων, στην μετά “Brexit”, εθνική, ομοσπονδιακού τύπου διακυβέρνηση και στην εκσυγχρονισμένη λειτουργική θέση του κράτους στο διεθνές στερέωμα.

Τέλος, ειδικότερα όσον αφορά την ένταξη και την καθιέρωση ενός σωρευτικού περιβαλλοντικού δικαιώματος, οποιοσδήποτε αντίλογος και ενστάσεις και μάλιστα σε «κατευθυντήρια» συσχέτιση με την επιπλέον απελευθέρωση των οικονομικών προοπτικών της χώρας αλλά και με βάση την πρακτική επιφύλαξη στην αφηρημένη δεσμευτική επίδραση της αποδοχής ενός ατομικού περιβαλλοντικού δικαιώματος, κρίνονται όλως ανεπαρκείς και αδικαιολόγητα φοβικές για τα ήδη κερκτημένα του βρετανικού κράτους δικαίου. Τα επιχειρήματα κατά της κατοχύρωσης αυτού του στοχευμένου ατομικού δικαιώματος, συμπυκνώνουν τους λογικούς πλην όμως αλυσιτελείς ισχυρισμούς μίας «εξωδικαιικής σκοπιμότητας»: Όπως λ.χ. ότι η ουσιαστική επίτευξη ενός «υψηλού» επίπεδου περιβαλλοντικής προστασίας υλοποιείται ασφαλέστερα από την αμεσότερη πολιτική πρωτοβουλία του κοινού νομοθετικού παρεμβατισμού και όχι με μία έστω συνταγματικής φύσεως γενικευμένη πρόβλεψη. Βέβαια, αυτό το επιχείρημα δεν αποκλείει ούτε να περιορίζει τη συνέργεια αυτών των δύο, το ένα ως νομική βάση για το άλλο, ενώ μάλιστα ήδη υφίστανται ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που μπορούν διασταλτικά να διασφαλίσουν κατά περίπτωση την περιβαλλοντική προστασία με δυναμικό επίκεντρο τις ανάγκες κοινωνικής διαβίωσης του ανθρώπου και το περιθώριο εκτίμησης του σύννομου δημόσιου συμφέροντος της Πολιτείας. Ο εν λόγω ισχυρισμός, περί αποφυγής ενός διακριτού, πολλές φορές, έντονα δικαιοπλαστικού περιβαλλοντικού κανονιστικού δικαιώματος σχετίζεται με την παραδοσιακή καχυποψία-προκατάληψη ως προς το έννομο συμφέρον για την προσβασιμότητα στο δικαίωμα της δικαστικής προστασίας, την απειλή

²⁵⁴Βλ. τη σχετική «Σύμβαση Σιούελ» (Sewel Convention), διαθέσιμη στο: www.parliament.uk/site-information/sewel-convention/.

της υπέρμετρης προσφυγής σε αυτή και τον επακόλουθο «κίνδυνο» παρείσφρησης της δικαστικής λειτουργίας, σε αξιολογικές κρίσεις πέρα του ελέγχου νομιμότητας των προσβαλλόμενων πράξεων, περιορίζοντας τη δημοκρατική νομιμοποίηση των συναφών δημόσιων αποφάσεων και επιλογών. Πρακτική, που κατ' επέκταση –ενδεχομένως- θα έθετε το κράτος σε σωρεία καταγγελιών και έξωθεν της έννομης τάξης δικαιοδοτικών παρεμβάσεων, μετά την τυχόν εξάντληση ή την αποτροπή της πρόσβασης στα εσωτερικά ένδικα βοηθήματα και μέσα. Αντίληψη αρκετά απαρχαιωμένη, ανακόλουθη και παρωχημένη σε σχέση με τις προοδευτικές κανονιστικές εγγυήσεις του σύγχρονου κράτους δικαίου, των ουσιαστικών θεσμικών αντίβαρων και των διάφανων κανονιστικών προοπτικών της αποτελεσματικότερης δημοκρατικής διακυβέρνησης. Ειδικά από τη στιγμή που υπάρχουν και δύναται να ενσωματωθούν στην έννομη τάξη ασφαλείς και εύλογες οικονομικές και διοικητικές δικλίδες- διαδικασίες για την μη καταστρατήγηση λ.χ. της μονομερούς ακτιβιστικής υπερεπίκλησης της περιβαλλοντικής προστασίας ενάντια στις θετικά ισόρροπες και βιώσιμες αναπτυξιακές εφαρμογές.

γ. Η.Π.Α..

Οι επιφυλάξεις προς τον ομοσπονδιακό παρεμβατισμό και οι στρεβλώσεις του παραδοσιακού φιλελευθερισμού στη δίκαιη εξισορρόπηση των έννομων συμφερόντων.

Στις Η.Π.Α., έννομη τάξη επίσης αγγλοσαξονικών καταβολών, δεσπόζει μία ακόμα πιο μονοδιάστατα φιλελεύθερη δογματική οπτική, που εξηγείται από την ιστορική και πολιτειακή σύνθεση του δημοσίου δικαίου και τη θέση του ατόμου και της αγοράς στο κυρίαρχο status του “Freedom και του Liberty” που καλλιέργησε ο αμερικανικός συνταγματισμός. Παρότι σε πολλά επιμέρους Πολιτειακά Συντάγματα των Η.Π.Α. υπάρχουν συγκεκριμένες προβλέψεις, είτε δεσμευτικού κανονιστικού χαρακτήρα, είτε πολιτικής εγγυημένης κατεύθυνσης για την προστασία του περιβάλλοντος,²⁵⁵ στο Ομοσπονδιακό Σύνταγμα, σύμβολο της ατομικής απελευθέρωσης του πολίτη από το κράτος, δεν υπάρχει, σύμφωνα με την ιστορική και τη διαχρονική θέση του εν λόγω Καταστατικού κειμένου,²⁵⁶ οποιαδήποτε σχετική ρητή πρόβλεψη περιβαλλοντικού προστατευτισμού.²⁵⁷

Για το σχεδιασμό και την εφαρμογή της προστασίας του περιβάλλοντος στην κατεξοχήν ομοσπονδιακού τύπου πολιτειακή διάρθρωση των Η.Π.Α. διακρίνεται η παγιωμένη αντίληψη πως η περιβαλλοντική διακυβέρνηση πρέπει να είναι αποφασιστικά αποκεντρωμένη και πολυεπίπεδη²⁵⁸ με βάση τις πρακτικές επιλογές του κοινού νομοθέτη, αφού συνθέτει και μορφοποιεί τις κοινωνικές ανάγκες για την ευημερία και την ανάπτυξη, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες και τις εκάστοτε εξελισσόμενες περιστάσεις. Υποδεικνύονται έτσι οι γενικότερες δογματικές δικαιοπολιτικές επιφυλάξεις, ως προς την συνταγματική καθιέρωση του ομοσπονδιακού παρεμβατισμού επί των διακυβερνητικά κοινών προστατευτικών στόχων μίας οργανωμένης Πολιτείας, με ιδιαίτερη όμως κοινωνική και αξιακή αναφορά, είτε ως πολιτική κατεύθυνση, είτε ως κανονιστικά ελεγχόμενη εγγυητική δέσμευση. Σε μία ωστόσο

²⁵⁵Σημ.:Ούτε οποιαδήποτε άλλη συγγενική εγγυητική πρόβλεψη με διασταλτικές προεκτάσεις προστατευτισμού λ.χ. περί δημόσιας υγείας ή της «προωθητικής» βιώσιμης ανάπτυξης.

²⁵⁶R. Lazarus, *The making of Environmental Law*, University of Chicago Press, 2004, Κεφ. 3.

²⁵⁷J. Cannon, *Environment in the Balance, The Green Movement and the Supreme Court*, Harvard University Press, 2016, 28-31.

²⁵⁸E. Orlando, *The Transatlantic Relationship and the future Global Governance, The Evolution of EU Policy and Law in the Environmental Field: Achievements and Current Challenges*, Working Paper 21, Transworld, 2013, 1.

αντίστροφη, άκρως ρεαλιστική ρυθμιστική αποτίμηση, κατά τον καθηγητή του Harvard, R. Lazarus, οι έννομοι κανόνες για την προστασία του περιβάλλοντος χαρακτηρίζονται θεσμικά ως μία «από τις σπουδαιότερες επιτυχίες του Δικαίου τον 20 αιώνα».²⁵⁹ Καθοριστικό ρόλο σε αυτή την επιτυχία της προάσπισης μίας θεμελιώδους νομιμότητας σε σχέση με το περιβαλλοντικό διακύβευμα, έχει διαδραματίσει εμφανέστατα η δικαστική λειτουργία, παρά τις όποιες επιφυλάξεις και δισταγμούς που αναπτύσσονται ιδιαίτερα σε επίπεδο ομοσπονδιακών ή υπερεθνικών έννομων τάξεων, όπως των Η.Π.Α. ή η *suī generis* υπερεθνική οργάνωση της Ε.Ε.. Για τη θέση της δικαστικής λειτουργίας ως προς την δικαιοπαραγωγική άρση των πρακτικών συγκρούσεων και την εκτίμηση μίας αποδοτικής παρεμβατικής προστασίας του κράτους στις περιβαλλοντικές υποθέσεις, αξιοσημείωτη είναι η φράση του δικαστή J. S. Wright: «Καθήκον-Υποχρέωση του δικαστή είναι οι περιβαλλοντικές νομοθετικές ρυθμίσεις να μην χάνονται, ούτε να στρεβλώνονται στους δαιδαλώδεις διαδρόμους της ομοσπονδιακής γραφειοκρατίας». Το συγκεκριμένο σκεπτικό για τον αναβαθμιστικό ρόλο της δικαιοσύνης στην αποτελεσματικότητα και στη «συνταγματοποίηση» του δικαίου περιβάλλοντος καταγράφηκε στην υπόθεση “Calvert Cliffs' Coordinating Committee v. United States Atomic Energy Commission” το 1971, με αφορμή την λειτουργική ισχύ της, καινοτόμας τότε, ομοσπονδιακής νομοθετικής πρωτοβουλίας, ευρέως γνωστή ως “N.E.P.A.” (National Environmental Protection Act) του 1969 – χαρακτηρισθείσα και ως η σύγχρονη “Magna Carta” του αμερικανικού περιβαλλοντικού δικαίου-,²⁶⁰ εντός των περιβαλλοντικών Κανονισμών και των αναπτυξιακών όρων, που είχε υιοθετήσει η ομοσπονδιακή Επιτροπή Ατομικής Ενέργειας. Αυτή λοιπόν, η μη φορμαλιστική μνεία του δικαστή Wright στο σώμα δικαστικής απόφασης αποκτά σημαίνον νόημα αν συνυπολογίσει κανείς -με βάση και την παραδοσιακή ενεργητική παρουσία των ακυρωτικών δικαστών στην έννομη τάξη των Η.Π.Α.- την ίδια την προσωπικότητα του συγκεκριμένου ανώτατου δικαστικού λειτουργού, ο οποίος όχι μόνο δεν ήταν υπέρμαχος του αυστηρού ελέγχου της δραστηκής πρωτοβουλίας της δημόσιας διοίκησης και του δημοκρατικά νομιμοποιημένου ομοσπονδιακού νομοθέτη²⁶¹ αλλά αντίθετα ήταν γνωστός για τις ευθείες του επιφυλάξεις ακριβώς ως προς τον οποιοδήποτε υπερβάλλοντα δικαστικό ακτιβιστικό παρεμβατισμό, κατά την κρίση των επαυξημένων περιθωρίων εκτίμησης μίας ομοσπονδιακής δημόσιας απόφασης.²⁶² Η εν λόγω «κατ’ εξαίρεση» συλλογιστική διαφοροποίηση από την πάγια δογματική του θέσης, επικεντρώνεται στο δίκαιο των «πολιτικών δικαιωμάτων»²⁶³ και στο «δίκαιο περιβάλλοντος». Εξαιτίας ειδικά της φύσης και της αναγκαιότητας της προστατευτικής παρέμβασης επί των αντίστοιχων διαφορών, ως επιπλέον νομοτυπική διαρρύθμιση και εγγύηση του κρατικού μηχανισμού συνολικά, σε περιστάσεις που χρήζουν ενισχυμένου δικαστικού ελέγχου και ισχυρής δικαιοκρατικής αιτιολογίας, ως προς τη συνάφεια αλλά και την αβεβαιότητα του υπό κρίση μέτρου. Σε σχέση με ένα πολύπλευρα προστατευόμενο έννομο αγαθό, όπως το περιβάλλον αλλά και ως προς τη δημοκρατική διασφάλιση των ευάλωτων εκείνων κοινωνικών συμφερόντων, που συγκεντρώνουν σε «διεκδικησιμότητα» σαφώς λιγότερη «πολιτική εξουσία», μέριμνα και δυναμική επιρροή: Είτε πρόκειται για φυλετικές μειονότητες, είτε για κατοίκους περιοχών με

²⁵⁹R. Lazarus, Judging Environmental Law, Tulane Environmental Law Journal, Τεύχος 18, Georgetown University Law Center, 2004, 201.

²⁶⁰R. Lazarus, *ό.π.* (259), 210-211.

²⁶¹R. Lazarus, *ό.π.* (259), 205.

²⁶²A.S. Miller, A Capacity for Outrage, The Judicial Odyssey of J. Skelly Wright, Praeger, 1984, 89-90.

²⁶³Καταλυτική η δικαστική του παρουσία σε ιστορικές αποφάσεις όπως: Brown v. Board of Education of Topeka, 347 U.S. 483 (1954) και Hobson v. Hansen, 269 F. Supp. 401, (D.D.C. 1967), ως προς τα δικαιώματα των αфроαμερικανών.

ιδιαίτερα τοπικά περιβαλλοντικά δεδομένα και αναπτυξιακές ανάγκες, είτε για τις αξιώσεις της κοινωνίας των πολιτών έναντι επιχειρηματικών ομίλων, είτε για την ανάδειξη της διαγενεακής ισότητας των μελλοντικών γενεών, που η προάσπιση των προοπτικών τους εξαρτάται από τις επιλογές του σήμερα.²⁶⁴

Με τη συγκεκριμένη διδακτική απόφαση δίδεται η αφορμή να καταδειχθεί η τεράστια και αμφισβητούμενη πρόκληση για κάθε νομοθεσμική και επακόλουθα δικαστική παρέμβαση που στην ουσία, πέρα από τον τυπικό έλεγχο της νομιμότητας, επικεντρώνεται και προσβλέπει σε μία σειρά «εκνομίκευσης» πραγματικών προκλήσεων όπως: στον έννομο προσδιορισμό και την εξορθολογιστική οριοθέτηση της έντασης του «κόστους και του οφέλους» του μέτρου, του μέσου και του θεμιτού σκοπού, στην ρυθμιστική εκτίμηση του κοινωνικού αποτελέσματος, και ειδικότερα του κινδύνου, του «αναγκαίου» και του «κατάλληλου» εντός της σχετικότητας του χωροχρόνου και των ανόμοιων έννομων αντικειμένων και αγαθών που αποζητούν την δίκαιη και ισόρροπη εφαρμογή τους. Ο συγχρονισμός των κυμαινόμενων κοινωνικο-οικονομικών αξιώσεων με την ουσία και το σκοπό του δικαίου είναι η «ρυθμιστική συνέργεια» που οφείλει να στοιχειοθετήσει το κράτος δικαίου σε όλες τις εκφάνσεις-λειτουργίες του, για την συνεκτική και θεμελιώδη αιτιολογία της εκάστοτε δημόσιας παρέμβασης προς την αποτελεσματικότερη πολιτειακή διακυβέρνηση.

Με αφορμή τα παραπάνω, ακόμα και στις Η.Π.Α., χώρα-σύμβολο της συνταγματικής ανάδειξης των ατομικών ελευθεριών, της οικονομικής αυτορρύθμισης και της «διακριτικής» παρουσίας του κράτους στην έννομη οριοθέτηση της ελευθερίας του ατόμου, πληθαίνουν οι νομικές προσεγγίσεις για την στρατηγική ανάδειξη ενός ισχυρού ατομικού και συλλογικού δικαιώματος σε σχέση με τη βιωσιμότητα της προστασίας του περιβάλλοντος εντός του «παραγωγικού γίγνεσθαι» ως συγκεντρωτική και θεμελιώδη εθνική ομοσπονδιακή δέσμευση που θα είχε σηματοδοτικό διεθνή αντίκτυπο, με κέντρο βάρους την ενεργητική κοινωνία των πολιτών και όχι έναν αμιγώς στενό κρατικό παρεμβατισμό. Η συνταγματική και η δημοκρατική απαίτηση προς ένα «υγιές και βιώσιμο» περιβάλλον μεταξύ των «Γενεών» αξιολογείται πλέον στην αμερικάνικη νομική θεωρία, αλλά και στην προοδευτική πολιτική κινητοποίηση²⁶⁵ ως η αναγκαία νομική βάση-δέσμευση, τόσο για τις σύγχρονες διεθνοποιημένες αξιώσεις της κλιματικής δικαιοσύνης και της οριοθετημένης διαχείρισης των φυσικών πόρων, όσο και για την ίδιο τον σύννομο προσανατολισμό της ποιότητας της ζωής και της κοινωνικής ευημερίας, σε μία πραγματική «τέλεια ένωση, με κοινή άμυνα κ εσωτερική γαλήνη», κατά τα πρότυπα των επιταγών του Προοιμίου του Συντάγματος των Η.Π.Α.. Εξ άλλου υποστηρίζεται ένθερμα²⁶⁶ πως η καθιέρωση ενός αυτοτελούς περιβαλλοντικού δικαιώματος στον Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Χάρτη, δύναται να εγκαθιδρύσει, όχι μόνο την προστασία ενός επιπλέον «παρακολουθηματικού, σχετικοποιημένου και παρεπόμενου» ανθρώπινου δικαιώματος, αλλά ακόμα πιο δυναμικά την ενορχηστρωμένη κατοχύρωση μίας νέας πολιτειακής ταυτότητας, του σεβασμού, της συμμετοχικότητας, της διαφάνειας, της ασφάλειας και της ευημερίας της σύγχρονης διαβίωσης του ανθρώπου μέσα στη κοινωνικο-οικονομική αλληλεπίδραση της χώρας.

Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται από σύγχρονους αμερικάνους θεωρητικούς, όταν μία κοινωνία και οι εκπρόσωποι της επιλέγουν να «συνταγματοποιήσουν» μία αξία ή να κατοχυρώσουν-θεσπίσουν ένα δικαίωμα: από τη μία γίνεται αποδεκτή η σημαντικότητα του και

²⁶⁴R. Lazarus, ό.π. (256), 16-28.

²⁶⁵Περί πολιτικών περιβαλλοντικών Μανιφέστο ιδιαίτερα από τη πτέρυγα των Δημοκρατικών βλ. The New Green Deal και 21st Century Economic Bill of Rights, διαθέσιμο στο: bernieanders.com/2020.

²⁶⁶R. Hiskes, The Human Right to a Green Future, Cambridge University Press, 2009, 130 και 142.

από την άλλη, αναγνωρίζονται στην έννομη τάξη οι πραγματικοί κίνδυνοι που υφίστανται για αυτό,²⁶⁷ ενεργοποιώντας την Πολιτεία για τη θεμελιώδη διαφύλαξη και προστασία του στο φάσμα των όρων και των συνθηκών της κοινωνικής δικαιοσύνης. Δυστυχώς, αυτές οι επισημάνσεις στην υφιστάμενη πολιτική πραγματικότητα των Η.Π.Α. είναι περισσότερο θεωρητικές, ακαδημαϊκές και αντιπολιτευτικές. Αντιπροσωπευτικά, η κυβέρνηση του D.Trump ως πανηγυρικά, συνωμοσιολογικά και λαϊκιστικά αντιπεριβαλλοντική, κατ' επίκληση μάλιστα των «εθνικών δημοσίων συμφερόντων» (κατά το δόγμα “America First”), ακόμα και στο διεθνές επίπεδο των συναινέσεων, της αμοιβαιότητας και της αλληλεγγύης του συμβατικού πλαισίου του Ο.Η.Ε. γύρω από την κλιματική αλλαγή και την κλιματική δικαιοσύνη, έχει θέσει σε ισχύ μία υπό «διαπραγμάτευση αποχώρηση», με βάση βέβαια τους περιορισμούς του σχετικού άρθρου 28 της Συμφωνίας του Παρισιού -οι οποίοι, σημειωτέον, διαφυλάττουν εγγυητικά εντός της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, τη δημοκρατική ευελιξία ως προς την πρόσκαιρη μεταβολή-υπαναχώρηση των εθνικών επιλογών και των δεσμεύσεων ενός κράτους, όπως φαίνεται ότι θα συμβεί με την πιθανή (και θετική εν προκειμένω) προεδρική εκλογή του J. Biden και την επακόλουθη ενεργητική συμμετοχή-επιστροφή των Η.Π.Α. στους στόχους και τις επιδιώξεις της Συνθήκης-. Καθώς η κυρίαρχη μονεταριστική θέση των ρεμπουπλικάνων και των συντηρητικών δικαιοκτών και οικονομικών κύκλων των Η.Π.Α. αντιτίθεται ευθέως και χωρίς θεσμικές αναστολές προς αυτή τη σπουδαία διεθνή Σύμβαση, που βρίσκεται στον δομικό και στρατηγικό πυρήνα της σύγχρονης οργανωτικής λειτουργίας της βιώσιμης περιβαλλοντικής προστασίας και της «μεταρρυθμιστικά αναδιανεμητικής» δημόσιας διεθνικής διακυβέρνησης. Άλλωστε, ανεπιφύλακτα στη συνθηματολογική επανεκκίνηση του «αμερικάνικου ονείρου» για την εδραίωση της ανταγωνιστικής κυριαρχίας των Η.Π.Α., μέσα από την βιομηχανική αξιοποίηση των ορυκτών καυσίμων, κατά την προεδρία του D. Trump αξιώθηκε η θεσμική εμμονή στο να παγιωθούν οι Η.Π.Α. ως ο «μεγάλος τοξικός ρυπαντής» της Γης. Κυρίως ως εμπορική αντίδραση και αμφισβήτηση των βιώσιμων προοπτικών «πράσινης συνεργασίας» που διανοίγουν ιδιαίτερα ανταγωνιστικά και επίσης θεσμικά, η Ε.Ε. και η Κίνα.

δ. Κίνα. Ο στρατηγικός παράγοντας στη παγκόσμια βιώσιμη ανάπτυξη. Από θύτης και θύμα, «σωτήρας» του βιώσιμου διεθνή ανταγωνισμού.

Η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας, η μεγαλύτερη και πολυπληθέστερη αναπτυσσόμενη οικονομία παγκοσμίως έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον ως προς τις θεμελιώδεις έννομες βάσεις της περιβαλλοντικής προστασίας, σε καταφανώς ευθεία συνάρτηση με την ιλιγγιώδη οικονομική της μεγέθυνση στο διακυβερνητικό μάλιστα πλαίσιο ενός συγκεντρωτικού, και όχι τόσο δημοκρατικού καθεστώτος. Το δημόσιο δίκαιο, και ειδικότερα το συνταγματικό και το διοικητικό δίκαιο της αχανούς αυτής χώρας παρουσιάζει δε σημαντικές ιδιαιτερότητες εξαιτίας του κομμουνιστικού και μονοκομματικού τρόπου της πολιτειακής της οργάνωσης και της ασύγκριτης οικονομικής, καπιταλιστικού μορφώματος, μεγέθυνσης της, που προσαρμόζεται και πλέον προσαρμόζει τους κανόνες του διεθνή ανταγωνισμού, τόσο στη παραδοσιακή βιομηχανική παραγωγή, όσο και στη πράσινη καινοτομία. Η πρόκληση για την συνέχιση αυτής της μεγέθυνσης με μεταρρυθμιστικούς όρους «ανάπτυξης» αλλά και της ουσιαστικής βελτίωσης των περιβαλλοντικών συνθηκών διαβίωσης, είναι τεράστια και καθοριστικά αναγκαία για την ίδια

²⁶⁷J. Nedelsky, *Reconceiving Rights and Constitutionalism*, Journal of Human Rights, Τεύχος 7, Routledge-Taylor & Francis Group, 2008, 139-173, ιδίως 153.

την πολιτειακή της βιωσιμότητα και συνοχή. Για αυτό η «Σινική Οικονομία» κινείται αποφασιστικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Η Κίνα λόγω της πολιτικής και της ανθρωπιστικής της αδιαφορίας προς τις στοιχειώδεις εφαρμογές του περιβαλλοντισμού τις προηγούμενες δεκαετίες, επιβαρύνεται με την σοβαρότατη ρύπανση της ατμόσφαιρας, των υδάτων και του εδάφους της καθώς και με σημαντικές, ευρύτερα αρνητικές, επιπτώσεις στο περιβάλλον, την κοινωνική ισορροπία και τη δημόσια υγεία. Η συνεπέστερη θεσμική μεταστροφή της Σινικής πολιτικής επήλθε κυρίως κατά την διεθνή ανταγωνιστική πρόκληση της κλιματικής αλλαγής και την επιτακτική ανάγκη για την αναπροσαρμογή των περιβαλλοντικών συνθηκών, μπροστά σε αυτόν τον παγκόσμιο και «φύσει» διασυννοριακό κοινό στόχο, που έχει τη δυναμική να μετεξελιξεί τους όρους και τους κανόνες της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς. Κατά την ίδια άλλωστε ιστορική συγκυρία το κινεζικό κράτος αμφίδρομα εστιάζει στον οικονομικό του επεκτατισμό ακριβώς μέσα από την καινοτόμα αξιοποίηση των «πράσινων» παραγωγικών μορφών ανάπτυξης και τον μερικό του πολιτειακό εκσυγχρονισμό.

Η νομοθεσία για το περιβάλλον ενισχύεται και αναβαθμίζεται διαρκώς χωρίς ωστόσο, βέβαια, να θεμελιώνεται και ένα αντίστοιχο «εκδημοκρατισμένο» ατομικό δικαίωμα περιβάλλον. Αφού έτσι και αλλιώς όλα τα δικαιώματα με την κοινωνική τους κυρίως πτυχή, βρίσκονται σχεδόν εξ' ολοκλήρου υπό την σχετική εγγυητική εποπτεία του κράτους, σε καθεστώς «Λαϊκής - Κομμουνιστικής- Δημοκρατίας»,²⁶⁸ με τις όποιες εύλογες ενστάσεις ως προς την φιλελεύθερη εμβέλεια των δικαιωμάτων και των παραγωγικών ελευθεριών και τη δομική συγκρότηση του κοινωνικού παρεμβατισμού σε ένα σύγχρονο, εξωστρεφές και διάφανο κράτος δίκαιου. Είναι πασιφανές πως οι έννοιες του κράτους δικαίου, των δικαιωμάτων και της «δημοκρατικής» διακυβέρνησης στη Κίνα²⁶⁹ δεν ανταποκρίνονται, ούτε αντιστοιχούν στα συνήθη πρότυπα και νομικές παραδόσεις του Δυτικού, είτε «Ηπειρωτικού», είτε «Αγγλοσαξονικού» Κόσμου. Συνεπώς, οι κοινά συνομολογημένες και συμβεβλημένες διεθνείς συμφωνίες και συμβάσεις με την εμφατική σύμπνοια μεταξύ εντελώς διαφορετικών νομικών πολιτισμών και πολιτειακών καθεστώτων αποπνέουν έναν θεμέλιο λίθο ως προς τη συναινετική αλληλεπίδραση των κοινών δικαιοκων αρχών και στόχων της επιβεβλημένης παγκόσμιας διακυβέρνησης, αναφορικά με τα κοινά και πανανθρώπινα αγαθά και συμφέροντα, συμβάλλοντας αναπόφευκτα με έμμεσο τρόπο στον πολιτειακό «εκδημοκρατισμό» και τη «δικαιοκρατική συνοχή» έννομων αγαθών που βρίσκονται στον πυρήνα του κρατικού ελέγχου και του δημοσίου συμφέροντος, όπως αυτά εμφανίζονται στον Καταστατικό Χάρτη της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας.

Στις διακηρύξεις του άρθρου 10 του κινεζικού Συντάγματος, στην ουσία με περιεχόμενο τη διαρρύθμιση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του κράτους εντάσσεται η πρόβλεψη για την «ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων προς το κοινό όφελος». Στην ίδια κατεύθυνση, με βάση το ισχύον κινεζικό Σύνταγμα -αναθεωρημένο τελευταία φορά το 2004- στις διατάξεις του άρθρου 9 διασφαλίζεται πως «το σύνολο του φυσικού περιβάλλοντος, όπως οι υδροβιότοποι, τα δάση, οι ακτές, τα βουνά, η σπάνια χλωρίδα και πανίδα καθώς και οι φυσικοί πόροι ανήκουν και βρίσκονται, υπό τη θεσμική εγγύηση προστασίας του Κράτους», ενώ διατυπώνονται ρητά

²⁶⁸Q. Tianbao/Z. Chen, Introduction, σε: Q. Tianbao (επιμ.), Research Handbook on Chinese Environmental Law, Edward Elgar Publishing, 2015, 1-47.

²⁶⁹T. Riley/C. Huiyan, Unmasking Chinese Business Enterprises: Using Information Disclosure Laws to enhance public participation in corporate environmental decision making, Harvard Environmental Law Review, Τεύχος 33, Harvard Law School, 2009, 179 και 185.

«δυσνητικές εξαιρέσεις αξιοποίησης» τους, υπό την επιφύλαξη σχετικού νόμου.²⁷⁰ Επιπρόσθετα δε, με σημείο αναφοράς αυτή τη φορά την κοινωνία στις διατάξεις του άρθρου 26, η ίδια η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας «προστατεύει και βελτιώνει το περιβάλλον διαβίωσης και το οικολογικό περιβάλλον» αλλά και «προλαμβάνει και ελέγχει τη ρύπανση και άλλους δημόσιους κινδύνους», ενώ παράλληλα «οργανώνει και ενθαρρύνει τη δασοπονία και την προστασία των δασών». Στο σύνολο του κινεζικού συνταγματισμού, η οικειοποίηση και η πρόκληση ζημίας-βλάβης των φυσικών πόρων, είτε από τα άτομα είτε από νομικά πρόσωπα, ρητά απαγορεύεται. Υπογραμμίζεται πως στο άρθρο 22 του κινεζικού Συντάγματος προστατεύεται αυτοτελώς η πολιτιστική κληρονομιά, με αποκλειστικά και πάλι κρατική εποπτεία.²⁷¹

Η περιβαλλοντική προστασία στην Κίνα μπορεί να διακριθεί σε τρεις εξελικτικές περιόδους: Κατά την πρώτη περίοδο από το 1973 έως το 1992 ήταν αποσπασματική, αμφίβολη και εντελώς περιορισμένη στο πλαίσιο της προώθησης αποκλειστικά μίας μονοσήμαντης οικονομικής επέκτασης, μέσω της ραγδαίας εκβιομηχάνισης με (φαινομενική) προσπάθεια ελέγχου και περιορισμού, μόνο των πρόδηλα ακρότατων και αισθητά επιβλαβών ορίων μίας άτακτα διογκωμένης ρύπανσης. Η δεύτερη περίοδος από το 1992 έως και το 2007 ταυτίζεται με τη διάθεση μεταρρύθμισης της οικονομικής αντίληψης από την «μεγέθυνση στην ανάπτυξη» με την υιοθέτηση της βιώσιμης ανάπτυξης ως έννοια των στρατηγικών εθνικών επιταγών της «Ατζέντα '21 της Κίνας»,²⁷² με βάση και τις διεθνείς εξελίξεις. Η δέσμευση για επιπλέον μεγέθυνση αποτελούσε την αγωνιάδη εθνική προτεραιότητα για τη χώρα, συνεπώς η ένταξη της βιώσιμης ανάπτυξης στις δημόσιες πολιτικές διαχωρίστηκε και καλλιεργήθηκε, εκτελεστικά, και τρόπον τινά, δογματικά, σε τρία διαδοχικά εξελισσόμενα μέρη, κατά μία ιεραρχία «χρονικής εξασφάλισης και αποτελέσματος» στο τρίπτυχο: της βιώσιμης οικονομίας- της βιώσιμης κοινωνίας - και του βιώσιμου περιβάλλοντος. Η παραπάνω προγραμματική Ατζέντα έθετε ως κυρίαρχο όρο-προτεραιότητα τη διατήρηση των δεικτών της οικονομικής ανάπτυξης σε ετήσιο ποσοστό 8-9% του Α.Ε.Π., προκειμένου να εξαλειφθεί σταδιακά η ακραία φτώχεια και να ενισχυθούν οι αυξανόμενες (στοιχειωδώς) εκσυγχρονιστικές απαιτήσεις του τεράστιου πληθυσμού της.

Στην Κίνα παραδοσιακά υποστηρίζονταν ως ιεραρχικό πολιτικό δόγμα, πως μόνο όταν η εθνική οικονομία εξασφαλίσει την απαραίτητη δημοσιονομική ικανότητα θα μπορούν να προκληθούν εκ των υστέρων οι προϋποθέσεις για την ικανοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Παράλληλα, ως προς τη βιωσιμότητα της κοινωνίας, υιοθετήθηκαν, ακριβώς προς αυτή την κλιμακούμενη διαδρομή, δημόσιες πρωτοβουλίες όπως: ο περιορισμός της αύξησης του πληθυσμού, η σταδιακή αναδιανομή του πλούτου ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες, η κοινωνική πρόνοια και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η δημόσια εκπαίδευση και η βελτίωση των συνθηκών οικιακής διαβίωσης. Ενώ σε επίπεδο βιωσιμότητας του περιβάλλοντος ως μετριοπαθής –καταρχάς- αποθετικός στόχος τέθηκε ο «αποκαταστατικός περιορισμός» της ρύπανσης, ως παράμετρος των συνθηκών διαβίωσης, η αναδάσωση τεράστιων εκχερσωθέντων εκτάσεων και η αντιμετώπιση της διάβρωσης του εδάφους. Ωστόσο, πλεόν την παρούσα τρίτη περίοδο, από το 2007 έως και σήμερα, ακόμα πιο αποφασιστικά έχει καταστεί στρατηγικά ανταγωνιστική συνείδηση πως ο μόνος δρόμος προς την ουσιαστική και την ισοσκελισμένη επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης είναι αυτός που ενσωματώνει την έννομη προστασία του

²⁷⁰X. Wang, *Environmental Law in China*, Kluwer International Law, 2012, 17 και 31 και T. Riley/C. Huiyan, *ό.π.* (269), 222-224.

²⁷¹Το σύνολο του κινεζικού Συντάγματος στην αγγλική γλώσσα, διαθέσιμο στο: www.constituteproject.org.

²⁷²I. Brandbury/R. Kirkby, *China's Agenda 21: A Critique*, *Applied Geography*, Τεύχος 16, Elsevier Science Ltd, 1996, 97-108.

περιβάλλοντος και των οικοσυστημάτων στη συνολική εκτίμηση της οικονομικής παραγωγικής δραστηριότητας,²⁷³ με την εισαγωγή ενός νέου «πράσινου» ολιστικού αναπτυξιακού μοντέλου και με κυρίαρχη μάλιστα λειτουργική προμετωπίδα το ενεργειακό πεδίο των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας.²⁷⁴

Η μεταστροφή της οικονομικής πολιτικής της Κίνας βρήκε ανταπόκριση σε διεθνές επίπεδο κυρίως με την ανοιχτή και σημαντικά σταθερή της συνεργασία με την Ε.Ε.,²⁷⁵ ενεργοποιώντας η τελευταία τις διατάξεις του άρθρου 21 της Σ.Λ.Ε.Ε. περί κοινής διεθνούς εξωτερικής πολιτικής υπέρ της βιώσιμης ανάπτυξης. Η Κίνα μέσα σε μία δεκαετία έχει καταστεί ίσως ο σημαντικότερος περιβαλλοντικός διεθνής εταίρος της Ε.Ε. με πολιτική αποκορύφωση την κατάρτιση μίας πρώτης (έως το 2020) στρατηγικής «Ατζέντας Συνεργασίας» για την κατευθυντήρια και κοινή αντιμετώπιση των διεθνοποιημένων αναπτυξιακών και περιβαλλοντικών αναγκών. Σε αυτήν, την κατά βάση εμπορική και οικονομική συμφωνία εντοπίζονται κεφάλαια αμιγώς περιβαλλοντικών επιδιώξεων, τόσο μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών, όσο και προς το διεθνές προσκήνιο. Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 3 με τίτλο «Βιώσιμη Ανάπτυξη», με έντονο κοινωνικό και αλληλέγγυο στίγμα καταγράφεται η δέσμευση πως η Ε.Ε. και η Κίνα θέτουν ως κοινό καθήκον και συμφέρον να επιτύχουν «μία βιώσιμη ανάπτυξη, χωρίς αποκλεισμούς». Επιβεβαιώνεται μάλιστα ο προσανατολισμός προς την «πράσινη βιώσιμη ανάπτυξη» για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής με ειδικό βάρος προς τις Α.Π.Ε., την καινοτόμα και κοινωνικά προσβάσιμη τεχνολογική πρόοδο και επάρκεια, τον υγιή ανταγωνισμό, την κοινωνική συνοχή και τη δημόσια υγεία.²⁷⁶ Αναμφίβολα λοιπόν, αν και η σινική αντίληψη για το κράτος δικαίου διέπεται παραδοσιακά από ουσιώδη κανονιστικά και θεσμικά ελλείμματα στο πεδίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της πολιτειακής διαφάνειας, οι οικονομικές διαστάσεις και οι περιβαλλοντικές ανάγκες της βιώσιμης ανάπτυξης διαθέτουν το σωρευτικό λειτουργικό εκτόπισμα για τη διαμόρφωση και την προώθηση σταθεροποιητικών κανονιστικών όρων στη παγκόσμια διακυβέρνηση των «κοινών αλλά διαφοροποιημένων» στόχων και ευθυνών, συνεξελίσσοντα και ωριμάζοντα το περιεχόμενο και τις αξιώσεις της κοινωνική ευημερίας ακόμα και στο εσωτερικό δικαιοκρατικό σύστημα κρατών με πολύ διαφορετικά μεταξύ τους πολιτειακά και διακυβερνητικά χαρακτηριστικά.

ε. Γαλλία.

Η ιδιαιτερότητα του Περιβαλλοντικού Χάρτη ως συνταγματικής αξίας κείμενο και ο Γαλλικός Περιβαλλοντικός Συνταγματισμός.

Επιστρέφοντας στον πυρήνα του δημοκρατικού φάσματος στο ευρωπαϊκό κράτους δικαίου, παρότι όλα τα σύγχρονα Συντάγματα κατά κανόνα εμπεριέχουν σε ειδική διακριτή ενότητα κατάλογο Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, η Γαλλία, το κράτος με τεράστια παράδοση στην εξέλιξη του δημοσίου δικαίου, στο ισχύον βασικό οργανωτικό Συνταγματικό της κείμενο του 1958, δεν κατοχυρώνει το οποιοδήποτε ατομικό, κοινωνικό και πολιτικό δικαίωμα. Αποτελεί ωστόσο ιστορικό γεγονός πως η σπουδαία για ολόκληρο το ανθρωπιστικό πνεύμα και νόμιμο

²⁷³X. Wang, ό.π. (270), 32-36.

²⁷⁴Βλ.Λεπτομερή Έκθεση του “International Renewable Energy Agency”, REmap 2030, A Renewable Energy Roadmap, IRENA, 2014, διαθέσιμο στο: www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2014/IRENA_REmap_summary_findings_2014.pdf.

²⁷⁵Ενδεικτικά βλ. EU-China Environmental Governance Programme, Final Report, MEP, 2015, διαθέσιμο στο: www.clientearth.org/eu-china-environment-project.

²⁷⁶EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation, 2013, 9-14, διαθέσιμο στο: eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20131123.pdf.

πολιτισμό, «Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη» που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης το 1789, θεμελίωσε τις σύγχρονες «δικαιωματοκρατικές» σχέσεις του κράτους με τον πολίτη σε όλο το σύγχρονο Δυτικό δικαιοκόσμο. Με σεβασμό σε αυτήν ιστορική της δεσμευτικότητα ως «Ιερό Κείμενο», η Διακήρυξη παραμένει σε συνταγματική ισχύ, αναλλοίωτη στην ουσία της μέχρι και σήμερα, παράλληλα των πολιτειακών και των λοιπών πλούσιων συνταγματικών εξελίξεων στο πεδίο του δικαιωτισμού της γαλλικής έννομης τάξης. Εντούτοις, αυτή η αμείχμη «αρχιτεκτονική» και λειτουργική αδυναμία του γαλλικού Συνταγματισμού αποκαταστάθηκε και τυπικά μέσα από τη νομολογία του “Conseil Constitutionnel”²⁷⁷ το 1971,²⁷⁸ με αφορμή μάλιστα ζήτημα που άπτονταν του δικαιώματος στο συνεταιρίζεσθαι. Το Συνταγματικό Συμβούλιο της Γαλλικής Δημοκρατίας αξιοποίησε με μεθοδολογικά συστηματικό και δυναμικό τρόπο την ερμηνευτική θέση και την κανονιστική ισχύ του Προοιμίου του Συντάγματος, και την εκεί παρεμπίπτουσα αναφορά περί σεβασμού-τήρησης της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη του 1789, αλλά και της αντίστοιχης υπόμνησης του προγενέστερου Γαλλικού Συντάγματος του 1946, ως προς τα ατομικά και συλλογικά δικαιώματα που συμπεριελάμβανε. Αποδόθηκε έτσι μία βιώσιμη συνταγματική ισχύς στα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονταν στα δύο αυτά προγενέστερα θεμελιώδη Κείμενα, τοποθετώντας τα στον πρωτογενή γαλλικό συνταγματισμό με ιστορική και «πρωταρχική» εμβέλεια. Τα ανθρώπινα δικαιώματα με αυτή τη συστηματοποιημένα αξιακή και άκρως θετικιστική οδό μεταξύ των Καταστατικών Κειμένων, επιβεβαιώνονται στην έννομη τάξη ως ευρύτερες γενικές δικαιοκές αλλά και ουσία κανονιστικές αρχές για την πολιτειακή εξέλιξη της Γαλλικής Δημοκρατίας. Έτσι με την παραπάνω εισαγωγική και παραπεμπτική αναφορά η Γαλλία, σε συνδυασμό και με την πλέον και ρητά, από την συνταγματική αναθεώρηση το 2008,²⁷⁹ μνημονευθείσα επίσης εκ του συνταγματικού Προοιμίου, κανονιστική εισδοχή του «Χάρτη για το Περιβάλλον» του 2004, απολαμβάνει έναν πλήρη, πλουραλιστικό και σύγχρονο συνταγματικό κατάλογο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στο συνάθροισμα-σύστημα ενός «οριζόντιου και εσωτερικού» Συνταγματισμού τεσσάρων διαφορετικών Καταστατικών κειμένων.²⁸⁰ Υπογραμμίζεται δε, πως αυτή η «οριζόντια» συνταγματική δομή διακριτών αλλά και συνδυαστικών μεταξύ τους πρωτογενών Κειμένων,

²⁷⁷Σημ.: Το Συνταγματικό Συμβούλιο θεσπίστηκε από το Σύνταγμα της 5^{ης} Δημοκρατίας το 1958 και δεν βρίσκεται στην κορυφή της δικαιοδοτικής ιεραρχίας. Το Συνταγματικό Συμβούλιο απαρτίζεται από 9 μέλη, με εννιάχρονη θητεία με το ένα τρίτο των μελών του να ανανεώνεται κάθε τρία χρόνια. Οι πρώην Πρόεδροι της Δημοκρατίας είναι, αυτοδικαίως (πλην ασυμβίβαστων άλλων θέσεων), ισόβια μέλη του Συνταγματικού Συμβουλίου. Μπορεί να ασκήσει προαιρετικά προληπτικό έλεγχο συνταγματικότητας και από το 2010 και κατ' ένσταση έλεγχο συνταγματικότητας με «προδικαστική» κρίση έπειτα από υποβολή ερωτήματος για κρίση από το Conseil d'Etat (γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας) ή το Cour de cassation (γαλλικό Ακυρωτικό). (βλ. www.conseil-constitutionnel.fr).

²⁷⁸Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 35.

²⁷⁹Βλ. France's Constitution of 1958 with Amendments through 2008, Constitue, διαθέσιμο στο: www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf.

²⁸⁰Σημ.: Στο Προοίμιο του υφιστάμενου α) γαλλικού Συντάγματος του 1958, ο γαλλικός λαός, και κατ' επέκταση και η Γαλλική Δημοκρατία ως κράτος, διακηρύττει επίσημα την προσήλωση-δέσμευσή του στα Δικαιώματα του Ανθρώπου και τις αρχές της εθνικής κυριαρχίας όπως ορίζονται εκτενώς και αυτούσια στην β) ιστορική Διακήρυξη του 1789, όπως επιβεβαιώθηκαν και συμπληρώθηκαν γ) από το Σύνταγμα του 1946 καθώς και στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που ορίζονται δ) στον Χάρτη για το Περιβάλλον του 2004. Τη συνταγματική κανονιστική εμβέλεια του τελευταίου επιβεβαίωσε δυναμικά και το Conseil d'Etat με την υπ' αριθμ. 297931/03-10-2008 υπόθεση, που αφορούσε το χωροταξικό αναπτυξιακό σχεδιασμό περιοχών με ορεινές λίμνες Décret n° 2006-993 du 1er août 2006 relatif aux lacs de montagne pris pour l'application de l'article L. 145-1 du code de l'urbanisme.

εντοπίζεται και σε άλλες βαθιά δημοκρατικές χώρες, όπως λ.χ. η Σουηδία.²⁸¹ Προβάλλοντας έτσι την ιδιαίτερη οργανωτική και λειτουργική βαρύτητα των κάθε επιμέρους υπερνομοθετικών συνταγματικών πλαισίων, και ιδίως την σημασία των εναρμονιστικών τους συναρτήσεων, με θεσμική και δικαιοκρατική διαχρονικότητα, ευκρίνεια και ζωντάνια.

Η Γαλλία με τη συνταγματοποίηση του δικαιώματος στην προστασία του περιβάλλοντος, των διαδικαστικών περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και των περιβαλλοντικών αρχών με σαφή μάλιστα προσδιοριστική αναφορά προς τη βιώσιμη ανάπτυξη και την ανθρωπιστική εμβέλεια της διαγενεακής ισότητας και της κοινωνικής προόδου σε έναν περιβαλλοντικό αυτόνομο συνταγματικού κύρους και φύσης ευσύνοπτο Καταστατικό Κώδικα -μοναδικό κατά τη διεθνή συνταγματική πρακτική «πράσινο» “Bill of Rights”- αποδίδει μία ύψιστη θεσμικά εθνική συνταγματική ταυτότητα, αλλά και μία ενεργητική έννομη προστασία,²⁸² για τους ενεργούς πολίτες, την υπεύθυνη οικονομία της αγοράς και τη θέση της ίδιας της χώρας στο διεθνές στερέωμα ως κράτος δικαίου. Ο συνταγματικός «Χάρτης για το Περιβάλλον» προτάθηκε το 2001 από τον συντηρητικό γάλλο Πρόεδρο Jacques Chirac. Αν και αντιμετωπίστηκε με αμοιβαία επιφύλαξη από τις περιβαλλοντικές οργανώσεις και με σκεπτικισμό από τις βιομηχανικές επιχειρήσεις,²⁸³ τελικώς ο Χάρτης έπειτα από μία εκτεταμένη εθνική διαβούλευση και τον συγκερασμό μερικών προτάσεων ψηφίστηκε με ευρύτατη συναίνεση από το Γαλλικό Κοινοβούλιο (Βουλή-Γερουσία) λαμβάνοντας την συντριπτική πλειοψηφία 531 υπέρ έναντι 23 κατά.²⁸⁴ Ο περιβαλλοντικός Καταστατικός Χάρτης, των δέκα πυκνών εννοιολογικά και κανονιστικά διατάξεων, που ακολουθούν μίας διακηρυκτικής μεστής αιτιολογικής δήλωσης με έντονη ανθρωπιστική δικαϊκή ενσυναίσθηση επί των πραγματικών προκλήσεων, επιδρά παραγωγικά στη νομοθεσία, στην διοικητική πρακτική, στην ευρύτερη κυβερνητική πολιτική, στον δικαστικό έλεγχο και παρέμβαση, στο γαλλικό εκπαιδευτικό σύστημα καθώς και στην αξιοποίηση της επιστήμης και της καινοτομίας για την αναβάθμιση του περιβαλλοντικού αγαθού και της βιωσιμότητας της ανάπτυξης. Με την καθιέρωση του Χάρτη η φιλοπεριβαλλοντική πολιτική σε κάθε έννομη προστατευτική της πτυχή, κατά την διαμόρφωση πολλαπλών εθνικών κρίσιμων επιλογών και κατά την έκδοση δικαστικών ακυρωτικών αποφάσεων από το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας, αναπτύσσεται ιδιαίτερα αποτελεσματικά, όπως τονίζει ο γάλλος καθηγητής David Marrani,²⁸⁵ με διάχυτο τρόπο και «πέρα από κάθε προσδοκία», απολαμβάνοντας και την αντίστοιχη δικαιοπολιτική αποδοχή. Ο γαλλικός συνταγματικός Χάρτης για το Περιβάλλον καλεί τους πάντες και κυρίως το σύνολο του Πολιτειακού μηχανισμού, να υιοθετήσουν όλες τις ρυθμιστικές περιβαλλοντικές αρχές αποτελώντας πράγματι ένα συνταγματικό κείμενο-πρότυπο και οδηγό όχι μόνο για τη Γαλλική Δημοκρατία, αλλά και για την Ε.Ε., τα κράτη-μέλη της καθώς και την διεθνή έννομη τάξη,²⁸⁶ αφού συνοψίζει με αυτοτέλεια αλλά και με συνέργεια τη συνολική λειτουργικότητα του δικαιώματος στο

²⁸¹ Τα συνταγματικά κείμενα της Σουηδίας είναι: “Instrument of Government (IG)”, “the Act of Succession (AS)”, “the Freedom of the Press Act (FPA)”, και “the Fundamental Law on Freedom of Expression (FLFE)”, βλ. The Constitution of Sweden the fundamental laws and the Riksdag act, Sveriges Riksdag, 2016, 9.

²⁸² N. Chahid-Nourao, La portée de la Charte pour le juge ordinaire, AJDA Chroniques, 2005, 1175.

²⁸³ C. Ollivier, French Cabinet Approves Plan for a New Environmental Charter, Associated Press, 26-06-2013.

²⁸⁴ D. Case, Liberte, Egalite, Environment, The French Constitution gets a Dash of Green, The Daily Christ, 14-07-2005.

²⁸⁵ D. Marrani, The Second Anniversary of the Constitutionalisation of the French Charter for the Environment: Constitutional and Environmental Implications, Environmental Law Review, Τεύχος 10, SAGE Publishing, 2008, 9-27 και ιδίως 25, διαθέσιμο και στο: ssrn.com/1685559.

²⁸⁶ J. Chirac, “Statement” at the Opening Ceremony of the Founding Congress of the World Organization for Cities and local Governments, Paris, 02-05-2004.

περιβάλλον ως βασική όψη των κοινών συμφερόντων του ανθρώπου, της κοινωνίας και του κράτους.

Ως προς αυτόν καθ'αυτόν τον Χάρτη, στο δικό του διακηρυκτικό Προοίμιο που εκφράζει την προαναφερθείσα «ανθρωπιστική δικαϊκή ενσυναίσθηση» της Πολιτείας, καταμαρτυρείται έντονα η εννοιολογική αλληλεπίδραση του περιβαλλοντικού αγαθού με τις συνθήκες ζωής, εξέλιξης, κατανάλωσης, παραγωγής και εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Καθιστώντας τις προβλεπόμενες διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος κυρίαρχες και αναγκαίες ως δικαίωμα και ως δημόσιο και κοινό συμφέρον, με σκοπό να εξασφαλιστεί η βιώσιμη ανάπτυξη μεταξύ «γενεών» αλλά και «λαών».

Ωστόσο, κατά τον «συνταγματικό πραγματισμό» ο Χάρτης επιδέχεται αρκετών δικαϊκών ερμηνευτικών επιφυλάξεων και λειτουργικών μετριασμών, αφού τα δικαιώματα και οι συνακόλουθες υποχρεώσεις που κατοχυρώνονται υπό την μορφή «αρχών και στόχων», υποστηρίζεται πως εκπέμπουν εσωτερικά μία διαφοροποιημένη μεταξύ τους ένταση επί της κανονιστικής τους αξίας, με βάση κυρίως τους διαχωρισμούς που έχει προχωρήσει νομολογιακά το Συμβούλιο της Επικρατείας. Οι «αρχές» από τη μία ισχύουν άμεσα και οι ιδιώτες δύναται να τις επικαλεστούν στη κανονιστική ερμηνεία των κανόνων δικαίου ενώπιον δικαστηρίου, ενώ οι «στόχοι» από την άλλη των συνταγματικών επιταγών στέκονται αποκλειστικά ως θετικές υποχρεώσεις και «ελεύθερες» εγγυήσεις του κράτους δικαίου, χωρίς όμως να απολαμβάνουν κάποιο βαθμό εκτελεστότητας, αξίωσης και ελέγχου προς τη δικαστική λειτουργία έναντι της νομοθετικής πρωτοβουλίας ή της διοικητικής παρέμβασης, κλιμακώνοντας τα περιθώρια εκτίμησης του κράτους και την ουσία του συνταγματικού ελέγχου. Έτσι, ανάλογα με την ταξινόμηση: των έννομων δικαιωμάτων και των πολιτειακών υποχρεώσεων, των συνταγματικών αρχών και στόχων, χωρίς ιεραρχική αλλά με απόλυτα ρεαλιστική και «νομοτεχνική» εννοιολογική προσέγγιση, το γαλλικό Συμβούλιο της Επικρατείας μεταβάλλει το βάθος και την ουσία του ελέγχου του, σύμφωνα με την ερμηνευτική έκταση και τη δικαϊκή ένταση του περιεχομένου των συνταγματικών διατάξεων που καλείται κατά περίπτωση να αποδώσει στην δύσκολη -και σε μεγάλο βαθμό καθώς φαίνεται- δικαιοπολιτική του κρίση, επηρεάζοντας αντίστοιχα τις δεσμεύσεις του κοινού νομοθέτη και τη νομότυπη συμπεριφορά της διοίκησης σε ένα «δικαιοδοτικό παιχνίδι» αιτιολογίας και αρμοδιότητας.

Γίνεται επομένως εύλογα κατανοητό ότι δεν αρκεί η τυπική συνταγματοποίηση της περιβαλλοντικής προστασίας και της βιώσιμης ανάπτυξης. Για την ουσιαστική εναρμονισμένη εισδοχή τους στην έννομη τάξη πολύ πιο κρίσιμος είναι ο συντεταγμένος προσδιορισμός της κανονιστικής τους ισχύος και εφαρμογής, η δυναμική τους εκτελεστική αλληλεπίδραση ως «δικαιωματικές αξιώσεις» στη συνέργειά τους με αλλά έννομα δικαιώματα, συμφέροντα και αγαθά, αλλά και η απαραίτητη όλων των παραπάνω πολιτική-δημοκρατική βούληση για την ορθολογική επίτευξη των ως άνω συνταγματικών στόχων-επιταγών, οι οποίες χωρίς “a la carte” πολιτειακές αξιολογικές εκπτώσεις σκοπιμότητας, βασίζουν την κανονιστική-εφαρμοστική τους προάσπιση στην ρυθμιστική αποκωδικοποίηση και αποδεικτική εμπέλεια των ως άνω ερμηνευτικών αρχών και κανόνων αλληλένδετα και από τις τρεις λειτουργίες του κράτους.

στ. Γερμανία.

Θεσμικές Εγγυήσεις, κρατικός παρεμβατισμός και συντρέχουσες-παράλληλες αρμοδιότητες. Η Επικουρικότητα ως κεντρική βάση της πολιτειακής διακυβέρνησης.

Η κατοχύρωση της προστασίας του περιβάλλοντος στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, του κράτους που καθορίζει και επηρεάζει σε αποφασιστικό βαθμό τις οικονομικές, τις κοινωνικές και αναπτυξιακές επιλογές της Ένωσης, αλλά και που ο νομικός του πολιτισμός, όπως και της Γαλλίας, έχει διαμορφώσει τις βάσεις πολλών άλλων εθνικών έννομων τάξεων στην Ηπειρωτική Ευρώπη, μεταξύ άλλων και της Ελλάδας, παρουσιάζει και μόνο από αυτά τα δεδομένα ένα επιπλέον ενδιαφέρον, που δεν θα μπορούσε να παραληφθεί μίας συγκριτικής μνείας πριν την ερευνητική εστίαση στη δομική συγκρότηση της προστασίας του περιβάλλοντος στο Ευρωπαϊκό Δημόσιο Δίκαιο της Ένωσης.

Οι διατάξεις του άρθρου 20Α του “Grundgesetz”, του «Βασικού Νόμου», δηλαδή του Συντάγματος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, αν και δεν κατοχυρώνουν ευθέως ατομικό δικαίωμα στη προστασία του περιβάλλοντος (κατά την κλασική δογματική της ομοσπονδιακής διακυβέρνησης και του αποκεντρωμένου ελέγχου για τις κρίσιμες εγγυήσεις και τις πολιτικοποιημένες πρωτοβουλίες και εκτιμήσεις του κράτους δικαίου) μπορούν να αξιολογηθούν ως ιδιαίτερα λειτουργικές. Αφού η θετική θεσμική εγγύηση του κράτους υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος συνδέεται άμεσα με την ανθρώπινη ζωή και την δημόσια ευθύνη απέναντι στις επόμενες γενεές, συνομολογώντας την δικαιοπολιτική ανάγκη για ασφάλεια, βιωσιμότητα και διαγενεακή ισότητα. Απαιτήσεις-άξονες, που διαφυλάσσονται κατά την παρεμβατική δράση και των τριών λειτουργιών του κράτους στο πλαίσιο του συνόλου των συνταγματικών επιταγών και της νομιμότητας. Δεν μπορεί μάλιστα να θεωρηθεί τυχαία η «χωροταξική» συνταγματική τοποθέτηση/ένταξη της περιβαλλοντικής μέριμνας του κράτους σε διακριτή διάταξη, αμέσως μετά την κεφαλαιώδη ενότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των οριοθετημένων περιορισμών τους (άρθρα 1-19) καθώς και των θεμελιωδών συνταγματικών αρχών του πολιτεύματος (άρθρο 20).

Συμπληρωματικά, σε σχέση με την οργανωτική διακυβέρνηση των παραπάνω, το άρθρο 74 του γερμανικού Βασικού Νόμου, θέτει στη συντρέχουσα αρμοδιότητα μεταξύ του κεντρικού κράτους και κρατιδίων κατά αναλυτική παράθεση, ζητήματα διαχείρισης και προστασίας: του πρωτογενούς τομέα, του δασικού πλούτου και των ακτών, των προϊόντων διατροφής, του ζωϊκού βασιλείου, των αποβλήτων, της ηχορύπανσης και της ποιότητας του αέρα, αλλά και αμιγώς της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και των οικοτόπων. Στη γενικότερη διαρρύθμιση του κοινού προστατευτικού παρεμβατισμού αναφέρονται και οι διατάξεις του άρθρου 91Α. Εκεί σκιαγραφείται το ομοσπονδιακό σύστημα διακυβέρνησης και η αρχή της επικουρικότητας προς τις εφαρμογές των αντίστοιχων κρατιδίων, με σκοπό τη βέλτιστη δυνατή διαμόρφωση των «συνθηκών διαβίωσης» για ολόκληρη την γερμανική κοινωνία. Σε αυτό το πλαίσιο διευκρινίζεται πως και σύμφωνα με το άρθρο 72 του Συντάγματος, τα ομόσπονδα κρατίδια μπορούν να προβούν σε μεμονωμένες νομοθετικές πρωτοβουλίες στο βαθμό που η ομοσπονδιακή Κυβέρνηση δεν έχει προβεί σε αντίστοιχες νομοθετικές προβλέψεις για τα κοινά ζητήματα προστασίας και δημόσιου παρεμβατισμού, όπως είναι και η περιβαλλοντική προστασία. Βέβαια, επί του πρακτέου, το μεγαλύτερο μέρος των περιβαλλοντικών κανόνων

εμπίπτει στην νομοθετική αρμοδιότητα του κεντρικού ομοσπονδιακού κράτους κυρίως όμως με βάση την εμβέλεια και το αντικείμενο της παρέμβασης.²⁸⁷

Παρόλο που η προστασία του περιβάλλοντος είχε από πολύ νωρίς παγιωθεί ως κορυφαία προτεραιότητα για το γερμανικό κράτος και την κοινωνική ενεργοποίηση του γερμανικού λαού δεν απολάμβανε συνταγματικής κατοχύρωσης μέχρι την αναθεώρηση του 1994 (Act for Alteration of the Constitution of 27 October 1994) με βάση και τις επιδράσεις των κατευθυντήριων των Διεθνών Συμβάσεων (και δη του Ρίο) για το περιβάλλον και τη βιωσιμότητα της ανάπτυξης, υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε.. Κατά συνέπεια η προστασία του περιβάλλοντος βρίσκονταν υπό τη διασταλτική σκέπη έτερων ατομικών συνταγματικών ομοσπονδιακών δικαιωμάτων, όπως της προστασίας υγείας και της ζωής (Άρθρο 2 παρ.2) και της προστασίας της ιδιοκτησίας (Άρθρο 14), με σημαντικό αντίκτυπο στο συστατικό προσδιορισμό των εν λόγω αξιώσεων ακόμα και μέχρι σήμερα. Υπογραμμίζεται, πως ορισμένα γερμανικά κρατίδια²⁸⁸ στα επιμέρους Καταστατικά τους Κείμενα έχουν επίσης κατοχυρώσει την περιβαλλοντική προστασία κυρίως ως τη φυσική βάση της ίδιας της ανθρώπινης ζωής, εκπέμποντας ένα κατευθυντήριο θεσμικό εφαλτήριο για την δημόσια διοίκηση και το σύνολο των ασκούμενων πολιτικών και προωθώντας έννομες απαιτήσεις για τη νομιμότητα της διοικητικής διαδικασίας και τον αντίστοιχο νομότυπο έλεγχο της. Αντίληψη γνώριμη και για την ελληνική έννομη τάξη αναφορικά με το κανονιστικό περιεχόμενο του περιβαλλοντικού ελέγχου επί των διοικητικών διαδικασιών και πράξεων, που δεσπάζει κατά την «αντικειμενικοποιημένη» έκφραση του περιβαλλοντικού δικαιώματος στο πυρήνα της «διαδικαστικοποίησής» του.

Επομένως, κεντρικό διακυβερνητικό χαρακτηριστικό του γερμανικού συνταγματικού δικαίου στο πεδίο της περιβαλλοντικής προστασίας και της κατάρτισης του σχετικού επιμέρους κοινού νομοθετικού πλαισίου είναι η αποτελεσματικότητα της επικουρικότητας, ανάμεσα στο κεντρικό ομοσπονδιακό κράτος και τα δεκαέξι ομόσπονδα κρατίδια. Με την συνταγματική αναθεώρηση του 2006 και έπειτα²⁸⁹ επαναπροσδιορίστηκαν οι «καθ' ύλην» νομοθετικές αρμοδιότητες και το συγκεκριμένο μοντέλο διακυβέρνησης υπό το πρίσμα των «παράλληλων-συντρεχουσών» αρμοδιοτήτων με χαλαρότερη ωστόσο την ρυθμιστική παρουσία της αιτιώδους «ρήτρας της αναγκαιότητας». Ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο τον επιπλέον ολοκληρωμένο, ενοποιητικά πληρέστερο και λειτουργικά διάχυτο δημόσιο παρεμβατισμό της κεντρικής ομοσπονδιακής κυβέρνησης.²⁹⁰ Η συγκεκριμένη αναθεωρητική μεταρρύθμιση, πέρα από την ουσιαστική ισοδυναμία και την ρυθμιστική ισορροπία των πλέον στρατηγικών περιβαλλοντικών παρεμβάσεων στο σύνολο της γερμανικής έννομης τάξης για το πλέγμα των κοινών έννομων δεσμεύσεων και των ενιαίων επιδιώξεων βρίσκεται και σε ευθεία ανταπόκριση με τον προσανατολισμό συναφών ενωσιακών δράσεων. Επέτρεψε δε, στην ομοσπονδιακή Κυβέρνηση να καταρτίσει και να προτείνει ένα ανάλογο περιβαλλοντικό νομοσχέδιο για ένα σύγχρονο και

²⁸⁷H. Schlemminger/C. Martens, German Environmental Law for Practitioners, Kluwer Law International, 2004, 16-17, 28.

²⁸⁸Βλ. Μεταξύ άλλων άρθρο 11α Βάδης-Βυρτεμβέργης, άρθρο 141 Βαυαρίας, άρθρο 11α Βρέμης, άρθρο 29α Βόρειας Ρηνανίας- Βεστφαλίας.

²⁸⁹Βλ. Germany's Constitution of 1949 with Amendments through 2014, Constitute, διαθέσιμο στο: www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014.pdf.

²⁹⁰Μάλιστα η ρήτρα «αναγκαιότητας» για τον παρεμβατισμό της νομοθετικής πρωτοβουλίας του κεντρικού κράτους, αφαιρέθηκε από τις προβλέψεις του άρθρου 72 παρ. 2 του γερμανικού Συντάγματος, ιδίως για ζητήματα όπως, ο έλεγχος της ατμοσφαιρικής ρύπανσης και ο καθορισμός των ενεργειακών ρύπων -στοιχείων δηλαδή, που εκφράζουν ευθέως την στρατηγική αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής- όπως επίσης και η παραγωγική διαχείριση των αποβλήτων, ώστε να απελευθερωθεί ρυθμιστικά ο συντονισμός των αντίστοιχων εθνικών δράσεων. Διατηρήθηκε δε, σε θέματα που άπτονται της διαχείρισης των υδάτινων πόρων και της χωροταξίας, ώστε να θωρακιστεί η αρχή της «εγγύτητας» σε θέματα καθημερινής πρακτικής διαβίωσης.

συγκεντρωτικό βασικό Περιβαλλοντικό Κώδικα με “opt-out” δυνατότητες εξαίρεσης υπέρ των κρατιδίων, σε συγκεκριμένα ιδιαίτερα για την τοπική εγγύτητα προστατευτικά πεδία. Ωστόσο, παρά τις εντατικότερες διαβουλεύσεις το πολιτικό σύστημα δεν μπόρεσε να συγκλίνει τις θέσεις του για το εν λόγω συντονιστικό εθνικό περιβαλλοντικό νομοθετικό πλαίσιο. Η “Bundestag” και “Bundesrat” (Άνω και Κάτω Βουλή) σε εθνική κλίμακα ενέκριναν τελικώς μόνο μερικότερες περιβαλλοντικές ρυθμίσεις. Σχετιζόμενες κυρίως με τον πυρήνα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, όπως είναι οι εθνικά κατοχυρωμένοι οικότοποι αλλά και η εθνική προστασία της δημόσιας υγείας και της περιβαλλοντικής ασφάλειας από την πυρηνική ενέργεια και δραστηριότητα²⁹¹ ή την επικίνδυνη ραδιενεργή ακτινοβολία.²⁹² Σε κάθε περίπτωση κανονιστικές διαδικασίες, όπως: η Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, οι νομότυπες εφαρμογές των διαδικαστικών περιβαλλοντικών δικαιωμάτων²⁹³ και της περιβαλλοντικής ευθύνης,²⁹⁴ με σημαντικό και εξελισσόμενο μάλιστα ενωσιακό ερμηνευτικό βάρος, αποτελούν τους βασικούς περιβαλλοντικούς «κανόνες-πλαίσια», που εκ των πραγμάτων για την αποτελεσματικότερη απόδοση της εύρυθμης κρατικής λειτουργίας διαμοιράζονται ορθολογικά και τεκμηριωμένα, ανάμεσα στις αρμοδιότητες του κεντρικού κράτους και των επιμέρους κρατιδίων, ανάλογα το αντικείμενο των εκάστοτε εκτιμήσεων, την εμβέλεια της αντίστοιχης δραστηριότητας,²⁹⁵ αλλά και γενικότερα, με βάση το εύρος και το είδος των οικείων περιβαλλοντικών αξιώσεων, αναγκών και κινδύνων για την εκάστοτε τυχόν επαπειλούμενη ή επελθούσα βλάβη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Οι δομικές αποδόσεις του σύνθετου ευρωπαϊκού συνταγματισμού για την προστασία του περιβάλλοντος. Συναρτήσεις, διαστάσεις και επιδιώξεις.

Ενότητα 1

α. Ευρωπαϊκή Ένωση και Προστασία του Περιβάλλοντος. Εισαγωγικό πρόταγμα.

Το Ευρωπαϊκό Δημόσιο Δίκαιο με νομική βάση το πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος και πολύ δε περισσότερο της ολιστικότερης εκτίμησης της βιώσιμης ανάπτυξης εντός του ενωσιακού οικοδομήματος, παρουσιάζεται ως το κατεξοχήν προσδιοριστικό πλαίσιο των έννομων εγγυήσεων ανάμεσα: στην αποτελεσματικότερη συνολικά διακυβερνητική λειτουργία της Ένωσης, στον καθορισμό της αναγκαίας εκτελεστικής δράσης των κρατών-μελών, στην συστατική οριοθέτηση της ενιαίας αγοράς αλλά και στην ουσιαστική εμβάθυνση των κανονιστικών όρων της βιωσιμότητας του κράτους δικαίου συνεξελίσσοντας την συστηματική διασύνδεση των κρατών-μελών με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, ίσως πιο συνεκτικά και αλληλέγγυα από κάθε άλλη ρυθμιστική παράμετρο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση ακολουθεί πλέον «εγκάρσια»²⁹⁶ και διάχυτα εκτεταμένη περιβαλλοντική προστασία, κυρίως μέσω της ρυθμιστικής ενεργοποίησης της αρχής της ενσωμάτωσης με προσανατολισμό της

²⁹¹ Atomgesetz, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1985, 1565.

²⁹² Βλ. www.umweltbundesamt.de/en/the-german-environmental-constitutional-law και Strahlenschutzvorsorgegesetz, StrVG, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1986, 2610.

²⁹³ Umweltauditgesetz-UAG, Federal Law Gazette, BGBl. I 1995, 1591.

²⁹⁴ Umwelthaftungsgesetz, UmweltHG, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1990, 2634.

²⁹⁵ Gesetz über die Umweltverträglichkeitsprüfung, UVPG, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1990, 205. Τα μεγάλα δημόσια έργα, όπως οι αυτοκινητόδρομοι, τα αεροδρόμια, και τα εργοστάσια με υψηλές εκπομπές ρύπων υπόκεινται σε αδειοδοτικό έλεγχο από τις διοικητικές αρχές του κεντρικού κράτους.

²⁹⁶ Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 3.

«έννομες συνθήκες» της βιώσιμης ανάπτυξης. Η περιβαλλοντική παράμετρος προοδευτικά εντάσσεται «οριζόντια» σε όλα τα ενωσιακά πεδία δράσης, δίχως να περιορίζεται σε μία αυτόνομη, μεμονωμένη, στενή και αποκλειστικά «κάθετη» (κατ' είδος), «αντιπαραθετική», διακυβερνητική παρεμβατικότητα σε αμιγώς οικολογικά ζητήματα.²⁹⁷

Οι κανονιστικές προκλήσεις του συγκερασμού της περιβαλλοντικής προστασίας, με τις θεμελιώδεις ελευθερίες, τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ισόρροπη κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη στοιχειοθετούν την αντιπροσωπευτικότερη βάση, για την συνειδητοποίηση του αναπόφευκτου, του θεμιτού και του επιβεβλημένου της «Ενωσιακής Πολιτειακής Εξέλιξης». Η θεσμική εμπέδωση και η συναντίληψη, τόσο των ήδη υφιστάμενων έννομων κεκτημένων, όσο και των αναδεικτικών προοπτικών της βιώσιμης ανάπτυξης προωθούν στο ραγδαία «μεταβαλλόμενο παρόν» αλλά και στις «σταθεροποιητικές βάσεις» του μέλλοντος, τις οργανωτικές και τις λειτουργικές εγγυήσεις για την ευρωπαϊκή ενοποίηση,²⁹⁸ αντιπροσωπεύοντας ίσως το σπουδαιότερο δικαιοπολιτικό αντιστάθμισμα σε σχέση με τη γενικότερη αμφισβήτησή της.

Στην ανηφορική διαδρομή προς την συνεπέστερη, κανονιστικά και θεσμικά, καθιέρωση της βιώσιμης ανάπτυξης, που αίρει συγκρούσεις και συγκλίνει συμφέροντα χάρη της αλληλέγγυας κοινωνικής ευημερίας κάθε επιμέρους κράτους-μέλους αλλά και της Ένωσης αθροιστικά, κρίνεται αναγκαίο να εξετασθεί και να μελετηθεί δομικά, περισσότερο θετικιστικά και λιγότερο θεωρητικά, το δικαιοκρατικό και δημοκρατικό σύμπλεγμα της εναρμονισμένης κανονιστικής ενότητας των διατάξεων: τόσο των εθνικών συνταγματικών έννομων τάξεων, όσο και του πρωτογενούς δικαίου των Ενωσιακών Συνθηκών, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, αλλά και των Διεθνών Συμβάσεων που προσχωρούν διακριτά και κυρίαρχα η Ένωση και τα Κράτη –Μέλη, όπως πρωτίστως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αλλά και ειδικότερες, ανά θεματική και πεδίο δράσης, όπως η Διεθνή Συμφωνία του Παρισιού, το Πρωτοκόλλο του Κιότο και η Σύμβαση του Aarhus. Με αυτό τον τρόπο, αποκαλύπτεται η αναγκαιότητα της σύγχρονης, δυναμικής και συστηματικής ερμηνείας του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου που επιδιώκει με δημιουργική μεθοδικότητα, την εκσυγχρονιστική του «αυτοαναδιαμόρφωση» μέσα από την αποτελεσματικότητα, την συνέπεια και τη συνεκτικότητα της ολιστικής του εφαρμογής.

β. Ιστορικό πλαίσιο.

Η Ιδρυτική Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Οικονομική Κοινότητας (η «Συνθήκη της Ρώμης» του 1957) δεν περιελάμβανε την προστασία του περιβάλλοντος στο πεδίο των αρμοδιοτήτων, των στόχων και του ενδιαφέροντος της αφού καταρτίστηκε στη βάση των οικονομικών προτεραιοτήτων και επιδιώξεων μεταξύ των συμβαλλόμενων κρατών, με βασικό (και μοναδικό) άξονα αρχικά την οικονομική τους συνεργασία και σταδιακά την οικονομική τους ενοποίηση. Μόνη ενδεχομένως σχετική πολιτική πρόβλεψη, κατά μία διευρυμένη ερμηνευτική μάλιστα

²⁹⁷ Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκουνά/Α. Παπαετρόπουλος, ό.π. (34), 345. Το Δ.Ε.Ε. διαχρονικά αξιοποίησε την αρχή της ενσωμάτωσης, για την διευρυμένη δικαιοπλαστική αποδοχή του ενωσιακού παρεμβατισμού (βλ. Δ.Ε.Κ., C-62/88, Ελλάδα κατά Συμβουλίου επί εμπορικών πολιτικών και Δ.Ε.Κ., C-17/90 Pinaud Wieger, επί των μεταφορών, Δ.Ε.Κ., C- 513/99 Concordia Bus επί δημοσίων συμβάσεων). Ενώ και αντίστροφα, έστω πιο περιορισμένα, η αρχή της ενσωμάτωσης νομιμοποίησε και αντιστάθμισε και εθνικές παρεμβάσεις σε σχέση με τις αμιγώς οικονομικές ενωσιακές ελευθερίες επί των παραγωγικών δραστηριοτήτων (Δ.Ε.Κ. C-320/03 Inn Valley).

²⁹⁸ Για την σημασία της «Ευρωπαϊκής» του δημοσίου δικαίου βλ. και Γ. Δελλής, ό.π. (33), 29-30.

θεώρηση, ήταν η ρητή μνεία στη «βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης» των κατοίκων της Ευρώπης.²⁹⁹

Εξαιτίας της αμοιβαίας επιφύλαξης και δυσπιστίας μεταξύ των κρατών-μελών, ως προς την εκχώρηση αρμοδιοτήτων και μέρους της εθνικής κυριαρχίας σε ζητήματα που άπτονταν του πυρήνα του «κοινωνικού» δημοσίου συμφέροντος, η υπερεθνική Ευρωπαϊκή Συνθήκη περιόρισε και εστίασε το ενδιαφέρον της αποκλειστικά στη διαμόρφωση της οικονομικής συνεργασίας και της εγκαθίδρυσης της ενιαίας αγοράς, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα τα κοινωνικοπολιτικά θέματα. Η «πολυεφεκτική» όμως οικονομική ανάπτυξη που δημιούργησε η Ενιαία Αγορά ως «κοινό δημόσιο συμφέρον» είχε ως αναπόφευκτο επακόλουθο, τον σταδιακό επαναπροσανατολισμό των Καταστατικών Στόχων της τότε Κοινότητας, μέσα από την κλιμακούμενη αναθεώρηση του Δικαίου των Συνθηκών. Συμπεριλαμβάνοντας ως φυσικό επακόλουθο τη ενεργοποίηση θεσμικών, προγραμματικών και κανονιστικών δράσεων, υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος με σαφές οικολογικό και κοινωνικό πρόσημο³⁰⁰ ως συντονισμένη πλέον επιδίωξη για τη αλληλενεργή συνάθροιση των σχηματισθέντων «κοινών συμφερόντων» μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Κρατών-μελών. Η παραπάνω εξελικτική διαδικασία του δικαίου της Ένωσης, ως προϊόν ωρίμανσης της «πλουραλιστικής» της έννομης τάξης, με την παράλληλη ρυθμιστική ισχύ και ανάπτυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από πολιτικές δεσμεύσεις και γενικές αρχές των δικαίου σε δεσμευτικούς, εφαρμοστέους και ελεγκτέους κανόνες των πράξεων, των παραλείψεων αλλά και των έννομων επιδράσεων του, συμβάλλει σταθεροποιητικά στον εκδημοκρατισμό και στις δικαικές «ωθήσεις» του ευρωπαϊκού κεκτημένου.

Στην ιστορική Διάσκεψη Κορυφής του Παρισιού το 1972, οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων των τότε έξι κρατών-μελών αλλά και των τότε υποψήφιων χωρών με διάθεση ανάδειξης της μεταξύ τους πολιτικής συνοχής και αλληλεγγύης εξέφρασαν για πρώτη φορά με emphaticό τρόπο ότι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα πρέπει να λαμβάνει υπόψιν της παράλληλα των λοιπών καθιερωμένων δράσεων και την περιβαλλοντική παράμετρο ως προς τον κοινωνικό αντίκτυπο της υπόστασης και της λειτουργίας της, αποτυπώνοντας, την εξής Διακηρυκτική –εν πολλοίς «διαπολιτειακά» ερμηνευτική- Δήλωση: «Η οικονομική επέκταση δεν είναι αυτοσκοπός: πρώτος στόχος πρέπει να είναι η μείωση των ανισοτήτων στις συνθήκες διαβίωσης...(που) θα πρέπει να οδηγήσει στη βελτίωση της ποιότητας ζωής καθώς και των προτύπων διαβίωσης (...) Όπως αρμόζει στο πνεύμα της Ευρώπης, ιδιαίτερη προσοχή (πρέπει) να δοθεί στις άυλες αξίες και στην προστασία του περιβάλλοντος, έτσι ώστε η πρόοδος να μπορέσει πραγματικά να τεθεί στην υπηρεσία της ανθρωπότητας».³⁰¹ Η διαχρονική σημασιολογική αυτή ρητή πολιτική δήλωση πριν από σχεδόν 50 χρόνια αποτυπώνει το θεσμική διαχρονικότητα της βιώσιμης ανάπτυξης σε μία δημοκρατική ανοιχτή κοινωνία πολιτών και στην ενιαία οικονομία της αγοράς, που διαπνέονται αμφίδρομα από κοινωνική ευθύνη³⁰² και πρόοδο.

²⁹⁹E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, ό.π. (86), 117-121.

³⁰⁰Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 9.

³⁰¹Βλ. τη Διακήρυξη των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων στις 19-20 Οκτωβρίου 1972 στη Σύνοδο Κορυφής του Παρισιού για τη συνεργασία στη περιβαλλοντική πολιτική, EU Commission, Bulletin of the European Communities, No 10, Working Document, 1973, 21, (...) Η φράση πως η οικονομική επέκταση δεν είναι αυτοσκοπός (“economic expansion is not an end in itself (...)”) αποτιμάται ως ιστορική για το συστατικό διακύβευμα της Πολιτικής Ευρωπαϊκής Ενοποίησης.

³⁰²Ειδικά για την κοινωνική ευθύνη και τη βιωσιμότητα των αγορών ενδεικτική η Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2011) 681, Final, 3.

Το γεγονός, ωστόσο, ότι οι τότε Συνθήκες δεν τροποποιήθηκαν ώστε να συμπεριλάβουν την παραπάνω θεμελιώδη δέσμευση σε επίπεδο και σε κύρος Καταστατικού Χάρτη, εγείρει τη δυσπιστία και τις αμφιβολίες ως προς την κανονιστική δεσμευτικότητα, την πολιτική συνέπεια-ειλικρίνεια και την πρακτική έκταση της πρώιμης περιβαλλοντικής πολιτικής και δράσης της Ε.Κ. εκείνης της περιόδου μέχρι και την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1987· ακριβώς υπό το θετικιστικό πρίσμα της έλλειψης μίας σαφούς και διακριτής νομικής βάσης. Παρά την αβεβαιότητα αυτή, το πρώτο στρατηγικό πολιτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον το 1973 αποδείχθηκε ότι έχει συνέχεια και συνέπεια, αφού για το οικείο κατευθυντήριο «δικαιοτροφοδοτικό» πλαίσιο³⁰³ ακολούθησε μία αντίστοιχη δεύτερη προγραμματική πρωτοβουλία το 1977 φθάνοντας μέχρι σήμερα στο έβδομο οργανωτικό πρόγραμμα περιβαλλοντικής δράσης, εγκεκριμένο τον Νοέμβριο του 2013 και με ορίζοντα εφαρμογής μέχρι το 2020.³⁰⁴

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 είχε καταδειχθεί και σε επίπεδο ενιαίας διοικητικής διακυβέρνησης από τον ιδρυτικό Διευθυντή του Ινστιτούτου Ευρωπαϊκής Πολιτικής Περιβάλλοντος,³⁰⁵ γερμανό Konrad Moltke, η ανάγκη για τρεις «διαπολιτειακές» μεταβολές³⁰⁶ σε σχέση με την εμπέδωση της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη, όπως: α) η θέσπιση μίας σαφούς νομικής βάσης στο Δίκαιο των Συνθηκών για την ερμηνευτική δυναμική της δευτερογενούς περιβαλλοντικής νομοθεσίας, β) η αναθεώρηση των διατάξεων του άρθρου 2 της Συνθήκης της Ε.Ο.Κ., ώστε να αντικατοπτρίζει και να επιβάλλει την οριζόντια οργανωτική προώθηση της αειφόρου/βιώσιμης ανάπτυξης έναντι της «διαρκούς οικονομικής επέκτασης»³⁰⁷ και γ) η συνταγματική κατοχύρωση στο συστηματικό πλέγμα των Συνθηκών της αρχής της ενσωμάτωσης, με την έννοια ότι όλες οι πολιτικές της Ε.Ο.Κ. πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την περιβαλλοντική προστασία και ιδίως πρακτικές που συντείνουν στη βιώσιμη ανάπτυξη. Προτάσεις, οι οποίες με το πέρασμα των δεκαετιών εκπληρώθηκαν τουλάχιστον στο πεδίο της καταστατικής τους θεμελίωσης, αφήνοντας ωστόσο ως «ανοιχτή κανονιστική πρόκληση» την ερμηνευτική και τη λειτουργική τους ισχύ με βάση τα εκάστοτε κυρίαρχα δικαιοπολιτικά πρότυπα. Σημειώνεται δε πως σε επίπεδο δευτερογενούς κοινοτικής νομοθετικής πρωτοβουλίας, η πρώτη ρυθμιστική παρέμβαση που ανέδειξε την αναγκαιότητα υποστήριξης μεν της κοινής αγοράς, χωρίς όμως τον παραμερισμό της περιβαλλοντικής προστασίας εντοπίζεται εν έτει 1967 και αφορούσε την ταξινόμηση, συσκευασία και ετικετοποίηση (σήμα) των επιβλαβών επικίνδυνων ουσιών.³⁰⁸ Από το 1967 μέχρι 1985 είχαν υιοθετηθεί περίπου 150 «πράσινης» απόχρωσης νομοθετήματα, με νομική βάση το εναρμονιστικό πλαίσιο των τότε άρθρων 100 και 235 της Συνθήκης (νυν άρθρα 114 και 353 της Σ.Λ.Ε.Ε.) κατά τη νομοθετική

³⁰³Βλ. Δ.Ε.Κ. C-142/1995 όπου το Δικαστήριο έκρινε χαρακτηριστικά, με αφορμή το αντίστοιχο 5^ο πρόγραμμα, ότι τα προγράμματα Δράσης για το Περιβάλλον συνθέτουν το πλαίσιο της Κοινοτικής Περιβαλλοντικής Πολιτικής, τους άξονες τις νομοθετικής πρωτοβουλίας της Ένωσης και τις αντίστοιχες εφαρμογές των κρατών-μελών, αλλά δεν περιέχουν ευθείες και δεσμευτικές ρυθμίσεις ως αυτοτελείς κανόνες δικαίου.

³⁰⁴Βλ. και 2^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον [1977] OJ C139/1, 3^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον [1983] OJ C46/1, 4^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον [1987] OJ C328/1, 5^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον [1993] OJ C138/1; 6^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, 'Our Future; Our Choice' [2002] OJ L242, και το ισχύον 7^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, με την Απόφαση υπ' αριθμ. 1386/2013/ΕΕ με τίτλο «Ενημερία εντός των ορίων του πλανήτη μας», Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L 354/171, 28.12.2013, Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 36-40, Α. Weale, Environmental Governance in Europe, Europa Law Publishing, 2000 και J.H. Jans, European Environmental Law, Europa Law Publishing, 2000.

³⁰⁵Για το πλούσιο ερευνητικό έργο του Ινστιτούτου Βλ. ieep.eu/about-us.

³⁰⁶E. Reid, Balancing Human Rights, Environmental Protection and International Trade: Lessons from the EU Experience, Hart Publishing, 2015, 49.

³⁰⁷Άρθρο 2 Σ.Ε.Ε.

³⁰⁸Οδηγία 67/548/ΕΟΚ, OJ 1967L 196/1.

διαδικασία της ομοφωνίας, προτάσσοντας την απόλυτη συναίνεση και την εθνική κυριαρχία των κρατών-μελών.³⁰⁹

Στη διακύμανση της πρακτικής αναγκαιότητας για ένα προστατευμένο περιβάλλον κάτω από συγκεκριμένη και αυτοτελή διακυβερνητική βάση επισημαίνεται πως έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1980, κανένα κράτος-μέλος της τότε Ε.Ο.Κ. δεν διέθετε αυτόνομο Υπουργείο Περιβάλλοντος. Οι όποιες σχετικές αρμοδιότητες υπάγονταν και κατανέμονταν στα Υπουργεία Εσωτερικών, Υγείας, Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων³¹⁰ και Υποδομών- Δημοσίων έργων. Όσο όμως τα περιβαλλοντικά προβλήματα οξύνονταν, έγινε προφανέστερη και η ανάγκη μιας πιο συγκεντρωτικής, ολοκληρωμένης, και πιο στοχευμένης διακυβερνητικής δράσης.³¹¹ Εξέλιξη που σήμερα επιβεβαιώνεται κλιμακωτά με τις διακριτότερες πολιτειακές παρεμβάσεις στο πεδίο της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, που αυτονομούνται με βελτιστοποιητικό προσανατολισμό, σχεδιαστικά και διαχειριστικά, για τη θωράκιση του ενδιάμεσου πλέγματος μεταξύ των ενεργειακών και των περιβαλλοντικών μεταρρυθμίσεων, εντός της ενιαίας αγορών και των έννομων κοινών συμφερόντων.

Η Επιτροπή από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 άρχισε να ενστερνίζεται ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί δυναμικό θεμιτό περιορισμό εντός των επιτακτικών αναγκών του τότε άρθρου 30 της Σ.Ε.Κ. Τα αμέσως προηγούμενα άρθρα 28 και 29³¹² Σ.Ε.Κ. κατοχύρωναν θεμελιωδώς την ανεμπόδιστη από ποσοτικούς περιορισμούς ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, τόσο στις εισαγωγές, όσο και στις εξαγωγές της ενιαίας και κοινής αγοράς. Συνεπώς, εξισορροπιστικά, οι διατάξεις του άρθρου 30³¹³ αποκάλυπταν εκείνες τις επιβεβλημένες παραμέτρους που ως κοινά αναγνωρισμένο δημόσιο συμφέρον (όπως «η δημόσια ηθική και ασφάλεια, η προστασία της υγείας, της ζωής, των ζώων και των εθνικών θησαυρών, η προφύλαξη των φυτών» κλπ) οριοθετούσαν την ως άνω ελευθερία με πλήρως αιτιολογημένες απαγορεύσεις και περιορισμούς κατ' επίκληση σημαντικών εθνικών δημόσιων αγαθών και συμφερόντων και με την ισοβαρή αιτιώδη παράμετρο της μη διάκρισης-ίσης μεταχείρισης³¹⁴ (ως λειτουργική πτυχή της αρχής της ισότητας μεταξύ των κρατών), απορρίπτοντας βέβαια συγκεκριμένα μέτρα εθνικής αμιγώς εμπορικής σκοπιμότητας και παράτυπων ρυθμιστικών καταστρατηγήσεων. Οι διατάξεις αυτές μέχρι και σήμερα αντιστοιχούν στο ταυτοτικό πυρήνα της ευρωπαϊκής έννομης τάξης για την εγγυημένη δικαιοπολιτική και εμπορική συνδεσιμότητα των κρατών-μελών. Είναι ξεκάθαρο πως είτε θετικά, είτε αποθετικά τα όρια και οι όροι της ενιαίας ανάπτυξης ήταν και είναι το εφελτήριο για τη διαμόρφωση των κοινών περιβαλλοντικών αναγκών και της αμφίδρομης σύζευξης της βιωσιμότητάς τους.

Παράλληλα και σε επίπεδο δικαστικής προστασίας, η νομολογιακή προσέγγιση του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ήταν καθοριστική για την παραγωγική εμβάθυνση της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο στην έννομη αποσαφήνιση της ισορροπίας μεταξύ προστασίας του περιβάλλοντος και ενιαίας αγοράς καθώς και μεταξύ του δημόσιου παρεμβατισμού, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των

³⁰⁹E. Reid, ό.π. (306), 48.

³¹⁰A. Weale/G. Pridham/A. Williams/M. Porter, *Environmental Administration in Six Countries*, Public Administration, Τεύχος 74, John Wiley & Sons Ltd, 1996, 223-225.

³¹¹M. Jänicke/W. Helmut, *National Environmental Policies: A Comparative Study of Capacity Building*, Springer, 1997.

³¹²Νυν άρθρα 34-35 Σ.Λ.Ε.Ε.

³¹³Νυν άρθρο 36 Σ.Λ.Ε.Ε.

³¹⁴Γνωστή και ως αρχή της «αδιάκριτης εφαρμογής» βλ. μεταξύ πολλών, Γ. Σμπώκος, Εφαρμογές Περιβαλλοντικής Προστασίας, κρατική ρύθμιση και αυτορρύθμιση, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, διαθέσιμο στο: www.didaktorika.gr/eadd/, 2010, 378.

θεμελιωδών ελευθεριών κατά την εθνική, διακρατική και υπερεθνική εφαρμογή των σχετικών κοινοτικών/ενωσιακών κανόνων. Σταδιακά, το προστατευόμενο περιβάλλον καθιερώθηκε και εν τέλει ενσωματώθηκε ως μια υποχρεωτική προϋπόθεση-δέσμευση, που όπως πρωτοδιατυπώθηκε στην πρωτόλεια απόφαση “Cassis de Dijon”,³¹⁵ δικαιολογεί την αναλογική επιβολή εμπορικών περιορισμών ως επιτακτικός λόγος δημοσίου συμφέροντος. Αν και η εν λόγω υπόθεση επαφιόταν παρεμβατικών ζητημάτων διάφορων της περιβαλλοντικής προστασίας, η ρήτρα των «επιτακτικών αναγκών», που ανάγονταν σε λόγους δημοσίου συμφέροντος τεκμαίρεται πως έδωσε το έναυσμα για την ένταξη του περιβαλλοντικού προστατευτισμού στις παραμέτρους που μπορούν να συνδιαμορφώσουν και να καθορίσουν τους όρους και τα όρια της ενιαίας αγοράς και της ανάπτυξης.

Σήμερα, έπειτα από τη συγκεκριμένη νομολογιακή εκτίμηση που στην ουσία εξ αντιδιαστολής στάθηκε υπέρ του ορθολογικού και αποτελεσματικού ευρωπαϊκού και εθνικού προστατευτικού παρεμβατισμού καθώς και της ασφάλειας δικαίου, ασχέτως της διακριτής και αυτοτελούς πλέον έννομης περιβαλλοντικής προστασίας, πληθαίνουν και ενισχύονται οι απόψεις θεσμικά και εξωθεσμικά³¹⁶ που θεωρούν επιβεβλημένη την ρητή και συντεταγμένη αναφορά της προστασίας του περιβάλλοντος με όρους βιωσιμότητας, δίπλα στις αποθετικές εγγυήσεις της δημόσιας ασφάλειας και της προστασίας υγείας, της ζωής, των ζώων και των φυτών, ως ευθεία και επιτακτική δικαιοική επιφύλαξη για την ενιαία αγορά εντός του άρθρου 36 της Σ.Λ.Ε.Ε.³¹⁷ και σε εύλογη συστηματική ενότητα με τις θετικές εναρμονιστικές συγκλίσεις της ενωσιακής νομοθετικής πρωτοβουλίας, που προσβλέπουν οι διατάξεις του άρθρου 114 παρ. 3-5 Σ.Λ.Ε.Ε. όπως θα παρατεθούν αναλυτικά και παρακάτω.

Το 1985 ήταν η χρονιά όπου το Δ.Ε.Κ., σε απόφαση-σταθμό συνολικά για την κοινοτική νομολογία,³¹⁸ έκρινε ευθέως πως η προστασία του περιβάλλοντος ήταν «ένας από τους βασικούς στόχους της Κοινότητας».³¹⁹ Η συγκεκριμένη νομολογιακή ερμηνεία του Δικαίου των Συνθηκών

³¹⁵Δ.Ε.Κ. C-120/78:Αφορούσε προδικαστικό ερώτημα, για το αν συμβάδιζε με το κοινοτικό δίκαιο, διάταξη της γερμανικής νομοθεσίας για την εμπορία οινοπνευματωδών ποτών, η οποία καθόριζε δεσμευτικά για την εθνική αγορά, ελάχιστο ποσοστό αλκοόλ στα αντίστοιχα προϊόντα. Αποκλείοντας την εισαγωγή οινοπνευματωδών άλλων κρατών –μελών ξεκάθαρα ως μέτρο «ισοδυνάμου αποτελέσματος προς ποσοτικό περιορισμό επί των εισαγωγών», αντίθετο προς τα άρθρα 28-30 της Σ.Ε.Κ.. Οι κρισιμότερες «επιτακτικές ανάγκες» για τη θέσπιση ανεκτών περιορισμών στην ελεύθερη ενιαία αγορά καταγράφηκαν στην σκέψη 8 της εν λόγω απόφασης, όπως λ.χ.: η αποτελεσματικότητα των φορολογικών ελέγχων, η προστασία της δημόσιας υγείας, η εντιμότητα και ολόπλευρη νομιμότητα των εμπορικών συναλλαγών καθώς και η προστασία των καταναλωτών, διαμορφώνοντας έμμεσες αλλά ισχυρές ορθολογικά επιδραστικές βάσεις, για την είσοδο της περιβαλλοντικής προστασίας στις «αιτίες» των επιτακτικών αναγκών επί του νομότυπου περιορισμού της ελεύθερης και ενιαίας αγοράς. Ως η πρώτη αμιγώς περιβαλλοντική υπόθεση επισημαίνεται η “Handerskwekerij Bier” (Δ.Ε.Κ., C- 21/76), που αφορούσε τη διακρατική ρύπανση του ποταμού Ρήνου και τις αντίστοιχες αξιώσεις αποζημίωσης, με βάση ωστόσο την προβληματική της κατά τόπο διεθνούς δικαιοδοσίας του ζημιογόνου γεγονότος.

³¹⁶Σημ.: Όπως οι θέσεις της “Avosetta Group Environmental Lawyers”: Ομάδας καταξιωμένων νομικών και ακαδημαϊκών με κύριο σκοπό την περαιτέρω ανάπτυξη της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στα κράτη μέλη. Η “Avosetta” είναι η λατινική ονομασία ενός σπάνιου πτηνού, που η ανάγκη προστασίας του έχει δώσει την ευκαιρία στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο να αναπτύξει εκτεταμένες θέσεις για τις περιβαλλοντικές αρχές επί της προστασίας της φύσης στη γερμανική υπόθεση “Dike”. Βλ. επίσημο διαδικτυακό τόπο: avosetta.jura.uni-bremen.de.

³¹⁷Στην εν λόγω διάταξη ως προς τους δικαιολογημένους και ανεκτούς περιορισμούς της ενιαίας αγοράς, η προστασία του (φυσικού, οικιστικού, πολιτιστικού) περιβάλλοντος προκύπτει επαγωγικά σήμερα με δυναμικές εκτιμήσεις των οικείων υφιστάμενων περιορισμών: περί (...) «δημόσιας ηθικής, δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας, προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων και των ζώων ή προφύλαξης των φυτών και περί προστασίας των εθνικών θησαυρών, που έχουν καλλιτεχνική, ιστορική ή αρχαιολογική αξία».

³¹⁸D. Demirey, The Movement of Goods in a Green Market, Legal Issues of European Integration, Wolters Kluwer, 1994, 83.

³¹⁹Δ.Ε.Κ. C-240/83 Procureur de la République v Association de Défence des Bruleurs de l’Huiles Usagées, γνωστή ως υπόθεση “ADBHU”. Αποτέλεσε προδικαστική απόφαση ως προς την ερμηνεία και το κύρος της Οδηγίας

δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ακραιφνής δικαστικός, διασταλτικής συνταγματικής ερμηνείας, ακτιβισμός. Αφού ενόψει και της προηγούμενης «τελολογικής» -έστω- πολιτικής Δήλωσης της Διάσκεψης Κορυφής του 1972 οποιαδήποτε άλλη θεώρηση, θα ήταν αντίθετη με τις εκπεφρασμένες επιδιώξεις των κρατών-μελών, αλλά και με την εννοιολογική αξιακή βάση των δικαικών αρχών του δικαίου της Ένωσης. Ακόμα πιο πρακτικά η εν λόγω νομολογιακή τομή ήταν και απόλυτα συναφής με τον ίδιο τον έννομο σκοπό των ρυθμίσεων της υπό εξέταση Οδηγίας (διάθεση και διαχείριση ορυκτέλαιων), εντάσσοντας την περιβαλλοντική παράμετρο με τρόπο ισόρροπο, αιτιολογημένο και αρμονικό στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς, ως όρο θεμελιώδους νομιμότητας για τις αντίστοιχες εθνικές εφαρμογές, όπως εν προκειμένω της Γαλλίας.

Στη συνέχεια αυτών των δύο «κινητήριων» αποφάσεων, “Cassis de Dijon” και “ADBUH”, για τη δομική και εννοιολογική ερμηνεία των Συνθηκών, η νομολογία του Δ.Ε.Κ.,³²⁰ καθιέρωσε στο δικανικό της συλλογισμό, με διαδικαστική συνέπεια αλλά και με ορθολογικές, κλιμακούμενης έντασης, εκτιμήσεις μεταξύ του «μέτρου και του σκοπού», την αμφίδρομη εναρμονιστική εξισορρόπηση ανάμεσα στις περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές δεσμεύσεις της ενιαίας αγοράς και του κράτους δικαίου της Ένωσης.³²¹ Πρωταγωνιστικά ρυθμιστικά φίλτρα των συγκεκριμένων έννομων συναρτήσεων αποτελούν μέχρι σήμερα: η ερμηνευτική δυναμική της αρχής της αναλογικότητας και η αποκρυστάλλωση της αρχής της μη διάκρισης/ίσης μεταχείρισης, ως εξορθολογιστικές εφαρμογές της αρχής ισότητας και του κράτους δικαίου, ικανές να συγκλίνουν, να βελτιστοποιήσουν και να εκνομικεύσουν αντικρουόμενα πραγματολογικά συμφέροντα, καθώς και να αιτιολογήσουν τις πλέον αναγκαίες και τις σαφώς πιο αποτελεσματικές έννομες αξιώσεις, όπως θα αναλυθεί περαιτέρω εκτενέστατα στη συνέχεια.

Η μεταγενέστερη υπόθεση “Titanium Dioxide”,³²² είχε επίσης κατευθυντήριο χαρακτήρα, ειδικά για την εξέλιξη και την μετέπειτα διακριτότερη νομοπαρασκευαστική οργάνωση του περιβαλλοντικού θετικισμού της Ε.Ο.Κ., ιδίως για τον τρόπο και τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων. Αντικείμενο της εν λόγω διδακτικής απόφασης ήταν η ακύρωση της Οδηγίας 89/428/ΕΚ, που αφορούσε τον καθορισμό και τον τρόπο εναρμόνισης των προγραμμάτων μείωσης και εν τέλει εξάλειψης της ρύπανσης από τα βιομηχανικά απόβλητα του διοξειδίου του τιτανίου. Στην ερμηνευτική της ανάλυση παρουσιάστηκε η προβληματική των «θεσμικών τακτικισμών» και της «πολιτικοποιημένης δυσχέρειας» ως προς την επιλογή της αντίστοιχης νομικής βάσης. Νομική αμφισβήτηση, που είχε ως συνακόλουθο αποτέλεσμα διαφορετικές αποφασιστικές διαδικασίες ως προς τη διαμόρφωση, τη κατάρτιση και τη λήψη της

75/439/ΕΟΚ, περί «διαθέσεως των χρησιμοποιημένων ορυκτέλαιων». Στη σκέψη 12 και 13:(...) «η αρχή της ελευθερίας του εμπορίου δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται κατά τρόπο απόλυτο, αλλά υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς που δικαιολογούνται από τους στόχους γενικού συμφέροντος τους οποίους επιδιώκει η Κοινότητα», (...) Έγινε δεκτό πως: «Η Οδηγία εντάσσεται πράγματι στο πλαίσιο της προστασίας του περιβάλλοντος (εκφράζοντας) έναν από τους ουσιώδεις στόχους της Κοινότητας», Βλ. και την υπ’ αριθμ. 3 και 7 αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας, όπου οποιαδήποτε ρύθμιση σχετική με τη διάθεση, απόρριψη, εναπόθεση και επεξεργασία των εν λόγω χρησιμοποιημένων ορυκτέλαιων, επιβάλλεται να επιδιώκει την προστασία του περιβάλλοντος προς αποτροπή οποιασδήποτε συναφούς επιβάρυνσης. Από το σύνολο των διατάξεων επίσης της εν λόγω Οδηγίας, προκύπτουν ως έννομες προδιαγραφές: η τήρηση των αρχών της αναλογικότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων σε όλες τις περιπτώσεις που καθίστανται αναγκαίοι ορισμένοι σύννομοι περιορισμοί.

³²⁰Επίσης κατευθυντήριες, οι αναλυθείσες και παρακάτω, Δ.Ε.Κ., C-302/86 Επιτροπή κατά Δανίας (Danish Bottles) αλλά και Δ.Ε.Κ., C-2/90 Επιτροπή κατά Βελγίου, όπου και αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά δεσμευτικά η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών στο περιβάλλον κατά προτεραιότητα στην πηγή.

³²¹Βλ. N. de Sadeleer, EU Environmental Law and the Internal Market, Oxford University Press, 2014.

³²²Δ.Ε.Κ., C-300/89 Επιτροπή κατά Συμβουλίου.

οικείας κοινοτικής απόφασης. Πρακτικότερα, εν προκειμένω μεταξύ της κατισχύος του άρθρου 100Α περί λειτουργίας και ανταγωνισμού της εσωτερικής αγοράς ως “lex specialis” -που έγινε και τελικώς δεκτό ως προς την επιλογή του για τη θέσπιση της ως άνω Οδηγίας- και των τότε νεοεισαχθέντων διατάξεων του άρθρου 130Ρ της Σ.Ε.Κ. περί προστασίας του περιβάλλοντος. Επιλέγοντας δηλαδή, τη θεμελίωσή της στην πλέον ευέλικτη νομοθετικά βάση των ρυθμίσεων υπέρ της ενιαίας αγοράς, μέσω της «ειδικής πλειοψηφίας» ανάμεσα στο Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο, έναντι της περιβαλλοντικής ρυθμιστικής παρέμβασης, η οποία υπεισερχόταν σε θέματα στενότερων τότε εθνικών πολιτικών, προσβλέποντας στη συνοχή της αυστηρότερης διαδικασίας της «ομοφωνίας» του Συμβουλίου, με μόνη την απλή γνώμη του Κοινοβουλίου. Μία κρίσιμη συνεπώς, σχεδιαστική αλλά και δικονομική συγκρουσιακή διάσταση, ως προς την κατάρτιση της αποφασιστικής νομοθετικής πρωτοβουλίας της Κοινότητας, με διαφορετικούς συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ των θεσμικών της οργάνων, και ειδικότερα του «διακρατικού» Συμβουλίου και του «δημοκρατικού» Κοινοβουλίου. Οι στρατηγικές μεθοδεύσεις ως προς την επιλογή μίας νομικής βάσης, που επαφίονταν σε μία αντίστοιχα διαφοροποιημένη διαδικασία για τον τρόπο λήψης των κοινοτικών αποφάσεων αποκάλυπτε ολοένα και πιο ανοιχτά την θεσμική αμφισβήτηση της κοινοτικής συνοχής από την σκοπούμενη «πολιτικοποίηση» του δικαίου για την εκάστοτε νομοθετική πρωτοβουλία -κυρίως- της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, μεταφέροντας τον έλεγχο και τις εκτιμήσεις της νομιμότητας, σε δευτερογενείς συγκυριακές βάσεις σκοπιμότητας για την πρόκληση ελάχιστων συναινέσεων ή αντίστροφα για την αποφυγή θεμελιωδών συγκρούσεων, παρά στην ουσιαστική αποτελεσματικότητα και έννομη σημασία του μέτρου. Οι σοβαρότατες αυτές έριδες για τους συγκεκριμένους θεσμικούς ελιγμούς που εργαλειοποιούσαν την νομοθετική πρωτοβουλία και το ίδιο το κράτος δικαίου της Ένωσης, κυρίως σε σχέση με τους συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ των κρατών-μελών και του Κοινοβουλίου, σε μεγάλο βαθμό αποσυμφορήθηκαν με την εκτεταμένη εγκαθίδρυση του γενικού «δημοκρατικού» κανόνα της «συνήθους νομοθετικής διαδικασίας»,³²³ και για τα περιβαλλοντικά ζητήματα, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 192. Αλλά και με την παγίωση της άκρως εμπειριστατωμένης «νομοπαραγωγικής εξαίρεσης» των απαιτήσεων της «ομοφωνίας»³²⁴ σε ζητήματα ιδιαίτερου περιθωρίου εκτίμησης των κρατών-μελών, όπως της χωροταξίας, της φορολογικής μεταρρύθμισης και του ενεργειακού ισοζυγίου, όπου η απόλυτη πολιτειακή συναίνεση στηρίζεται στη συνεργατική διάσταση της εθνικής κυριαρχίας των κρατών-μελών.

Παρατηρώντας την πρώιμη εξέλιξη του ευρωπαϊκού δικαίου περιβάλλοντος μέσα από τη νομολογία του Δ.Ε.Ε. σύμφωνα και με τις γενικές εκτιμήσεις τις πολυετούς εμπειρίας του Γεν. Εισαγγελέα F. Jacob,³²⁵ διακρίνεται η σημαντικότητα της δικαστικής κρίσης ως προς την ερμηνευτική της εμβέλεια για την επίλυση ευρύτερων δικαιοπολιτικών συγκρούσεων και για την λειτουργική και αξιακή έκφραση του δικαίου των Συνθηκών. Αν και η δικαστική λειτουργία της Ένωσης επιτελεί διαχρονικά ένα δύσκολο δικαιοδοτικό έργο για την επιπρόσθετη κατευθυντήρια

³²³Μετονομάστηκε έτσι με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, και αποτελεί τη βασική διαδικασία λήψης αποφάσεων σε 85 και πλέον πεδία, αντικαθιστώντας τη διαδικασία της «συναπόφασης». Νομική της βάση είναι τα άρθρα 289 και 294 της Σ.Λ.Ε.Ε.. Επιδιώκεται η συνεργασία του Συμβουλίου και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, με ειδικές επαυξημένες συναινετικές πλειοψηφίες, έπειτα από πρόταση της Επιτροπής, αφού μάλιστα κατά τη λογική της «Καλής Νομοθέτησης», έχει καταρτίσει έκθεση «Εκτίμησης των Επιπτώσεων» της εκάστοτε νομοθετικής ρυθμιστικής παρέμβασης, από ανεξάρτητο φορέα την οικεία, Επιτροπή Ρυθμιστικού Ελέγχου.

³²⁴Κατά άρθρο 192 παρ. 2 για θέματα αμιγώς φορολογικού χαρακτήρα, χωροταξίας, χρήσεων γης, διαχείρισης υδάτινων πόρων και ενεργειακού προσανατολισμού.

³²⁵Βρετανός καθηγητής Ευρωπαϊκού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου και Γενικός Εισαγγελέας του Δ.Ε.Κ. από το 1988 έως το 2006, βλ. F. Jacobs, *The role of the ECJ in the Protection of the Environment*, *Journal of Environmental Law*, Τεύχος 8, Oxford University Press, 2006, 185 και 205.

διείσδυση του ενωσιακού δικαίου στις εθνικές δημόσιες αποφάσεις, ανέκαθεν, ανεξάρτητα των δικών της διακυμάνσεων, χαρακτηρίζεται από το ενισχυμένο εκτελεστικό εκτόπισμα των αξιολογήσεων της. Το γεγονός αυτό γίνεται ακόμα πιο εμφαντικό από τη στιγμή που επιλαμβάνεται όλο και πιο δυναμικά του δικαιοκρατικού ελέγχου και επί των «μη οικονομικών» κοινών συμφερόντων μεταξύ Ένωσης και κρατών-μελών. Αναπλάθοντας κατ' επέκταση τον προσανατολισμό του ευρωπαϊκού κράτος δικαίου και εισάγοντας ουσιαστικά θεσμικά αντίβαρα στην «έννομη συμπεριφορά» της εθνικής δημοκρατικής διακυβέρνησης και στην τεκμηρίωση του δημοσίου συμφέροντος. Αναγκάζει δε τα κράτη-μέλη να λαμβάνουν ολοένα και πιο αποδοτικά εναρμονισμένα μέτρα σε σχέση με τις ενωσιακές επιταγές, υπό την επιπρόσθετα κατασταλτική κυρωτική απειλή της επιβολής βαρύτερων προστίμων, σε περίπτωση ευθείας παραβίασης της ενωσιακής νομοθεσίας.³²⁶

Η νομικά αυτοτελής δέσμευση για την προστασία του περιβάλλοντος στον πρωτογενή θετικισμό των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, έπειτα και των ως άνω νομολογιακών τάσεων, είχε ως απαρχή την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1986³²⁷ (Single European Act) με την οποία προστέθηκαν στην Σ.Ε.Κ. τα άρθρα 130Π, 130Ρ, 130Σ, θεσπίζοντας τις θεμελιώδεις αρχές και τις κανονιστικές βάσεις της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής.³²⁸ Δημιουργήθηκε λοιπόν, ένα νέο πλαίσιο-δομική βάση θεμιτού προστατευτισμού³²⁹ για τη συνεκτική ισορροπία της ενιαίας αγοράς με τις πραγματικές συνθήκες και τις έννομες –και φύσει αξιακές- προδιαγραφές της κοινωνικής ευημερίας.

Με την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ το 1992 εισήχθη ρητά η συστατική και ταυτοτική για το ίδιο το περιεχόμενο της προστασίας του περιβάλλοντος, αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, εντασσόμενη τόσο στις επιμέρους περιβαλλοντικές αρχές, όσο και στους κεντρικούς σκοπούς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (άρθρο 2 Σ.Ε.Κ.) σε ανταπόκριση με τις διεθνείς παραινήσεις. Στην ίδια Συνθήκη είναι αξιοσημείωτο πως η αρχή της επικουρικότητας μεταφέρθηκε και πλέον κυριάρχησε στο πρώτο μέρος της Συνθήκης, στο άρθρο 3Β, προσδιορίζοντας την παρέμβαση της Κοινότητας ακόμα πιο στρατηγικά, με κριτήριο και προϋπόθεση την αποτελεσματικότερη δράση των κοινοτικών μέτρων έναντι των εθνικών.³³⁰ Συνεπώς, δημιουργήθηκε συνδυαστικά μία ευνοϊκή Καταστατική αναδιάρθρωση για ένα πληρέστερο, παρεμβατικότερο και αυτόνομο ευρωπαϊκό δίκαιο περιβάλλοντος³³¹ σε συνεργατικότητα με τις εθνικές έννομες τάξεις μακριά από αλυσιτελείς και ανορθόδοξες

³²⁶ Αντιπροσωπευτικές υποθέσεις, με καταδίκες και χρηματικές κυρώσεις που πίεσαν προς συμμόρφωση και προς την υιοθέτηση αποτελεσματικότερων μέτρων από τα εμπλεκόμενα κράτη-μέλη είναι: Η Δ.Ε.Κ., C-3/96 Επιτροπή κατά των Κάτω Χωρών, για το μη χαρακτηρισμό υδροβιότοπων ως «Ζώνες Ειδικής Προστασίας» και τη μη υιοθέτηση αντίστοιχων μέτρων για σπάνιους οικότοπους χλωρίδας και πανίδας, η Δ.Ε.Κ., C-71/99 Επιτροπή κατά Γερμανίας, η Δ.Ε.Κ., C-220/99, Επιτροπή κατά Γαλλίας για τη μη εμπρόθεσμη κοινοποίηση προς την Επιτροπή των οικοτόπων που υπάγονται στην Οδηγία 92/43/ΕΟΚ και οι σημαντικές κυρώσεις στην Ελλάδα και Ιρλανδία για τη διαχείριση των αποβλήτων τους και τη διατήρηση παράνομων χώρων υγειονομικής ταφής, η Δ.Ε.Κ. C-502/03, Επιτροπή κατά Ελλάδας και η Δ.Ε.Κ. C-494/01, Επιτροπή κατά Ιρλανδίας αντίστοιχα. Επιπλέον βλ. Δ.Ε.Κ., C-387/97, Επιτροπή κατά Ελλάδας (μη συμμόρφωση στη διαχείριση των αποβλήτων των Οδηγιών 75/442/ΕΟΚ και 78/319/ΕΟΚ), Δ.Ε.Κ., C-278/01 Επιτροπή κατά Ισπανίας (περί ποιότητας των υδάτων κολύμβησης και Οδηγίας 76/160/ΕΟΚ), Δ.Ε.Κ. C-304/02 Επιτροπή κατά Γαλλίας (για τη μη εξασφάλιση πλήρη ελέγχου των αλιευτικών δραστηριοτήτων και τη μη συμμόρφωση σε προγενέστερη απόφαση C-64/88), βλ. και R. Burnnet-Hall/J. Brian (επιμ.), Burnnet-Hall on Environmental Law, 3^η έκδ., Sweet & Maxwell, 2012, 70-73.

³²⁷ Σημ.: Με έναρξη ισχύος τις 01-07-1987.

³²⁸ Π. Δημητριάδης, ό.π. (130), 96 και Γ. Δελλής, ό.π. (6), 50.

³²⁹ Ι. Καρακώστας, ό.π. (26), 11.

³³⁰ Ι. Καρακώστας, ό.π. (26), 12.

³³¹ J. Katzek, Environmental Concerns within the Maastricht Revision Process, RECIEL, Τεύχος 4, John Wiley & Sons Ltd 1995, 34, Α. Παπαπετρόπουλος, Οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή και στην Ελληνική έννομη τάξη, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003, 31.

πρακτικές.³³² Η δε εξίσου σημαντική³³³ για τη κανονιστική αποτελεσματικότητα του περιβαλλοντικού προστατευτισμού εντός της ελεύθερης αγοράς, αρχή της ενσωμάτωσης, ενισχύθηκε από την επόμενη Συνθήκη, αυτή του Άμστερνταμ το 1998, επίσης με την «χωροταξική» μετακίνηση και την «συντονιστική» αυτονόμηση της -ξέχωρα από τις αμιγώς περιβαλλοντικές καταστατικές προβλέψεις- στο τότε άρθρο 6, και με την προσθήκη μάλιστα στον προσανατολισμό-περιεχόμενό της, της προσδιοριστικής ερμηνευτικής αναφοράς της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ εμπλούτισε ακόμα περισσότερο τις επιμέρους λειτουργικές παραμέτρους της προστασίας του περιβάλλοντος, με τις οικείες αυτοτελείς νομικές διατάξεις του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου να μεταφέρονται και να αναπτύσσονται στα άρθρα 174-176 της Σ.Ε.Κ.. Στις επόμενες Συνθήκες το πλαίσιο εφαρμογής των διατάξεων που αφορούν το προστατευτικό ρυθμιστικό πλαίσιο για το περιβάλλον συγκεκριμενοποιήθηκε, περαιτέρω όχι μόνο ως γενικευμένο και αυτόνομο διακύβευμα του τρόπου λειτουργίας της Κοινοτικής Ένωσης αλλά και διάχυτα, «οριζόντια» και σε άλλους τεμνόμενους τομείς δράσης της, όπως οι μεταφορές, η αγροτική ανάπτυξη, η φορολογική πολιτική, το εμπόριο και η εσωτερική αγορά, η υγεία, ο τουρισμός και η εργασία,³³⁴ υιοθετώντας και τα αντίστοιχα συναφή δευτερογενή, «κάθετα» ανά τομέα, μέτρα με ευθεία περιβαλλοντική αναφορά κατά τη λειτουργική νομιμοποίηση τους.

Η τελευταία με ισχύ από το 2009, Συνθήκη της Λισαβόνας³³⁵ ανέδειξε και επιβεβαίωσε με ορθολογική πληρότητα και συνταγματική ενότητα τη συνέχεια της παραπάνω στρατηγικής και κανονιστικής αντίληψης θωρακίζοντας με ακόμα μεγαλύτερη οργανωτική και λειτουργική δυναμική την «περιβαλλοντική ανάπτυξη» στην ταυτότητα της Ευρωπαϊκής ενοποίησης. Αυτό συνέβη, μέσα επιπλέον και από την ταυτόχρονη νομική ανάδειξη του πρωτογενούς δικαίου status του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης, ο οποίος μεταξύ άλλων, στο άρθρο 37 εντάσσει στο κεφάλαιο «Αλληλεγγύη», την κανονιστική ερμηνευτική αρχή μίας θεσμικά θετικής και εγγυημένης, υψηλού επιπέδου προστασίας του περιβάλλοντος στον αστερισμό της βιώσιμης ανάπτυξης, παρά τις όποιες πρακτικές επιφυλάξεις ως προς τη γενικότητα, το ρυθμιστικό βάρος και την εκτελεστότητα των εν λόγω διατάξεων. Με την κατ' ουσία «συνταγματοποίηση» της Συνθήκης της Λισαβόνας υπό την παράλληλη ισοδύναμη κανονιστική ενίσχυση του Χάρτη, εδώ και μία δεκαετία αναπτύσσεται, «δικαιωματοκρατικά», άλλοτε πιο αποφασιστικά και άλλοτε περισσότερο δειλά, ένα θεσμικό πλαίσιο ρυθμιστικών απαιτήσεων με ένα αντίστοιχο δεσμευτικό πλέγμα «προστατευτικών» πολιτειακών όρων στη λογική του κράτους δικαίου της Ε.Ε., θέτοντας τις αξιώσεις της κοινωνίας των ευρωπαίων πολιτών ενώπιον των κοινών και αλληλέγγυων συμφερόντων, ανάμεσα στα κράτη-μέλη και την Ενωσιακή Ολοκλήρωση. Αυτή η πολιτειακή εξέλιξη συνδυάζεται αναπόφευκτα και με την συνταγματικού κύρους προβλεπόμενη αυτοδέσμευση της Σ.Ε.Ε. για την ενωσιακή προσχώρηση στην Ε.Σ.Δ.Α.,³³⁶ όπου όπως θα αναλυθεί εκτενώς και παρακάτω, η προστασία του περιβάλλοντος απορρέει δυναμικά, τόσο μέσα από την ουσία και την πλήρη λειτουργία επιμέρους ατομικών και

³³²Γ. Παπαδημητρίου, *Συνταγματικές Μελέτες*, Τόμος II, Σάκουλας, 2007, 354-357.

³³³Σημ.: Ο βασικότερος θεμέλιος λίθος για την προσδιοριστική ταυτότητα της περιβαλλοντικής προστασίας στην Ε.Ε. αλλά και για το ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο συνολικά αποτελεί σαφέστατα, η έννοια και η ερμηνεία της βιώσιμης ανάπτυξης. Ενώ διαρρυθμιστικά αυτής, η αρχή της αναλογικότητας εντατικοποιεί, συγκεκριμενοποιεί και κλιμακώνει την εφαρμογή και το περιεχόμενο της.

³³⁴Π. Δημητριάδης, *ό.π.* (130), 97-103.

³³⁵Υπεγράφη στις 13.12.2007, (ΕΕ C 306/17-12-2007) και τέθηκε σε ισχύ στις 01-12-2009 (με βάση τον κυρωτικό Ν. 3761/2008 για την Ελληνική Δημοκρατία), S. Bell/D. McGillivray/O. Pedersen, *ό.π.* (183), 191-192.

³³⁶Άρθρο 6 παρ. 2 Σ.Ε.Ε..

κοινωνικών δικαιωμάτων, όσο αντίστροφα, και ως προστατευτική παρεμβατική έννομη αναγκαιότητα, μέσα από το περιθώριο εκτίμησης κάθε κράτους-μέλους για την σύννομη απόδοση του δημοσίου συμφέροντος.

Στην τελευταία Συνθήκη ενσωματώθηκαν στο πρωτογενές δίκαιο διαρθρωτικά και συστηματικά οι περισσότερες από τις θεσμικές καινοτομίες που προβλέπονταν στο θνησιγενές «Ευρωπαϊκό Σύνταγμα»,³³⁷ εισάγοντας παράλληλα και ορισμένες νέες ρυθμίσεις με στόχο τις δύο βασικότερες αναγκαιότητες της Ένωσης: την συνεκτική «συνομοσπονδιακού τύπου» διακυβερνητική της αποτελεσματικότητα και τη δημοκρατικότερη ρυθμιστικά νομιμοποίησή της. Η κατάργηση της «Ευρωπαϊκής Κοινότητας» επέφερε καθοριστικές μεταβολές στη Πολιτειακή δομή και λειτουργία της «Ευρωπαϊκής Ένωσης», με τα δύο πρωτογενούς δικαίου νομοθετικά κείμενα, την Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Σ.Ε.Ε.) και τη Συνθήκη Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Σ.Λ.Ε.Ε.) να θέτουν πλέον σε ισότιμη δικαιοκρατική ισχύ την εμβέλεια του Χάρτη των Θεμελιωδών της Δικαιωμάτων. Παράλληλα, ως ουσιαστική προσθήκη στο πεδίο της περιβαλλοντικής προστασίας, επί της Συνθήκης της Λισαβόνας καταγράφεται η ευρωπαϊκή αυτοδέσμευση για την αντιμετώπιση των κινδύνων και των πιέσεων της Κλιματικής Αλλαγής. Εντάσσοντας έτσι στις περιβαλλοντικές πολιτικές με τον πιο εμφατικό και ενοποιητικό λειτουργικά τρόπο, την κοινή διασυνοριακή και διεθνώς κατευθυνόμενη απόδοση των θετικών δράσεων και παρεμβάσεων της ενωσιακής έννομης τάξης για την έννομη και στοχευμένη πρόταξη της κλιματικής δικαιοσύνης.

Κατά μία γενικότερη παρουσίαση του σύγχρονου ευρωπαϊκού περιβαλλοντικού συνταγματισμού στις υφιστάμενες διατάξεις του άρθρου 191 στις παρ. 1 και 2 της Σ.Λ.Ε.Ε. με επικεφαλίδα «Περιβάλλον» (20^{ος} τίτλος της Συνθήκης), ορίζεται η θετική και η αποθετική περιβαλλοντική εγγυητική δράση της Ένωσης σε συνάρτηση «με την προστασία της υγείας του ανθρώπου, τη συνετή και ορθολογική χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων, τη διεθνή ανεξάρτητη παρεμβατικότητα της για την αντιμετώπιση των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων»,³³⁸ όπως η καταπολέμηση της αλλαγής του κλίματος». Από πλευράς Ε.Ε. προσδοκάται και επιδιώκεται επίσης, ένα «υψηλό επίπεδο προστασίας»³³⁹ με την επίκληση των βέλτιστων διαθέσιμων επιστημονικών και τεχνικών δεδομένων (τεχνοκρατική

³³⁷Βλ. Συνθήκη για τη Θέσπιση του Συντάγματος της Ευρώπης, Ευρωπαϊκές Κοινότητες, 2005, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως δημοσιεύθηκε στις 16-12-2004, σειρά C, αριθμ. 310 μετά την υπογραφή του στις 29-10-2004 στη Ρώμη.

³³⁸Σημ.: Όπως προκύπτει και με βάση τις διατάξεις του άρθρου 21 παρ. 1 της Σ.Ε.Ε., που υπογραμμίζει τη δυναμική διεθνή παρουσία της Ένωσης στα κοινά προβλήματα και συμφέροντα των κρατών των Ηνωμένων Εθνών. Δέσμευση απολύτως αναγκαία για την συνεπέστερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των αναπόδραστα παγκοσμιοποιημένων περιβαλλοντικών προβλημάτων, ειδικά όταν οι οικονομικές πολιτικές των ισχυρά ανεπτυγμένων κρατών, έχουν τα προηγούμενα χρόνια συμβάλλει καθοριστικά στη διεθνή περιβαλλοντική και παραγωγική επιβάρυνση. Βλ. E. Orlando, ό.π. (258), 13.

³³⁹Σημ.: Οι διατάξεις της Ε.Ε.Π. δεν περιείχαν ρητά την απαίτηση για «Υψηλό Επίπεδο» προστασίας περιβάλλοντος. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ εισήγαγε το συγκεκριμένο «βελτιστοποιητικό» στόχο, συσχετίζοντας τον με την εφαρμοσμένη αποτελεσματικότητα και τον καθορισμό της αρχής της επικουρικότητας. Ωστόσο εξαιτίας της γενικότητας και της αοριστίας του αμφισβητείται μέχρι σήμερα, ως προς τη νομική του δεσμευτικότητα και ελεγχσιμότητά του, χωρίς αντίστοιχη συγκεκριμενοποιημένη κανονιστική ρύθμιση σε δευτερογενές επίπεδο (Γ. Δελλής, ό.π. (6), 78). Πλέον με βάση και τις υπόλοιπες σηματοδοτικές αρχές και δεσμεύσεις των στόχων της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής του άρθρου 191 της Σ.Λ.Ε.Ε., δύναται να προσδιορισθεί και να αξιωθεί με επάρκεια κυρίως σε διαδικαστικό πλαίσιο εκπλήρωσης. Το υψηλό επίπεδο προστασίας ακριβώς εξαιτίας της σχετικότητάς του και με μόνη «τεχνοκρατική» αιτιώδη απόδειξη τις επιστημονικά βέλτιστες πρακτικές και την σφαιρική εκτίμηση όλων των διαθέσιμων εναλλακτικών, αλλά και σε συνάφεια με τη οικονομική απόδοση του διαλαμβανόμενου μέτρου, ως παράμετρος του «πραγματιστικά εφικτού» που βελτιστοποιεί ανάγκες και συνθήκες, έχει αποκτήσει μία επικουρική-επιβεβαιωτική κανονιστική έκφραση για την σύνθεση της αιτιολογίας κάθε παρέμβασης, εκφράζοντας ωστόσο, περισσότερο στόχο-εγγύηση πολιτικής και νομοπαρασκευαστικής οργανωτικής κατεύθυνσης, παρά ελεγκτικά δεσμευτική αρχή.

παράμετρος της δημόσιας παρέμβασης) και με άξονα το σεβασμό στην κοινή αλλά και διαφοροποιημένη ευθύνη των κρατών-μελών³⁴⁰ (δημοκρατική παράμετρος της δημόσιας επιλογής), εξαιτίας της ποικιλομορφίας των συνθηκών στις διάφορες περιοχές της Ένωσης για την κοινωνικο-οικονομικά ισόρροπη ανάπτυξη τους (τονίζοντας την περιφερειακή ανάπτυξη και την εγγενή αναφορά της επικουρικότητας). Δεν παραλείπεται βέβαια και η παγιωμένη ρυθμιστική πρόταξη των ήδη καθιερωμένων κανονιστικά αρχών της πρόληψης, της προφύλαξης, της επανόρθωσης των καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, καθώς και της αρχής ο «ρυπαίνων πληρώνει»,³⁴¹ με μέτρα εναρμόνισης υπέρ των κρατών –μελών που λαμβάνουν υπόψη τους και τις μη οικονομικές παραμέτρους³⁴² κατά την συνακόλουθη εκτίμηση των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων της εκάστοτε παρεμβατικής επίδρασης, ως προς την επιδιωκόμενα δικαιικά διευρυμένη ανάλυση κόστους-οφέλους σε ευθεία τεκμηρίωση της με τις ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες και πιέσεις.

Η εναρμονιστική κοινή συνταγματική ταυτότητα με την έννομη αναδιαμόρφωση των ευάλωτων κοινών συμφερόντων στο πλαίσιο ενός «διπολικού εκδημοκρατισμού», αφενός επί των διαφοροποιημένων επιμέρους κρατικών-δημόσιων αναγκών και αφετέρου επί των διακριτών έννομων αξιώσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε συνάρτηση με το τεχνοκρατικά συνεχώς επανακαθοριζόμενο «συνδυαστικό βέλτιστο» των παραπάνω καταστατικών σκοπών, καθορίζουν την ένταση και τα όρια της εφαρμοστικής και λειτουργικής θεμελίωσης της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης. Γίνεται ολόένα και διαυγέστερα ευκρινές, πως ως νομικές βάσεις εγκολπώνουν -ασχέτως της όποιας πρακτικής τους ανακολουθίας- ένα διευρυμένο κοινωνικο-οικονομικό περιεχόμενο, με άμεσο αντίκτυπο στην γενικότερη συνάντηση της ρυθμιστικής και της θεσμικής παρουσίας της Ένωσης στη ζωή του μέσου ευρωπαίου πολίτη και στον προσανατολισμό του κράτους δικαίου. Επομένως, ως κρίσιμη δικαιοπολιτική διαπάλη προβάλλεται η επιδίωξη, οι ως άνω συνταγματικού δικαίου επιταγές να ενταχθούν επιπρόσθετα συνειδησιακά, όχι μόνο ως αξιακές κατευθύνσεις και οριοθετικές κανονιστικές ρήτρες, αλλά και ως «δικαιοδοτικά» επιβεβλημένες και απαιτητές ρυθμιστικές συναρτήσεις για τη δομή της ευρύτερης δικαιοπολιτικής διακυβέρνησης της Ε.Ε.. Με τους δείκτες της κοινωνικής ευημερίας και του κοινωνικού οφέλους στο ευρωπαϊκό κεκτημένο, μετά τις λεπτές ισορροπίες στη πολιτική και δικαιική διαχείριση της οικονομικής κρίσης, να εκφεύγουν της στενής αξιολόγησης των αμιγώς οικονομικών μεγεθών του Α.Ε.Π., αξιοποιώντας και διαχέοντας στρατηγικά την κανονιστική ερμηνεία της βιώσιμης ανάπτυξης, που προσεγγίζει την οικονομική πρόοδο με αιτιωδέστερα ποιοτικά και κοινωνικά κριτήρια,³⁴³ στην εκτίμηση και στον έλεγχο της πολιτειακής σχεδιαστικής πρωτοβουλίας και της σύννομης εκτελεστικής δράσης. Η ανασύνταξη του ενωσιακού τείχους ασφαλείας στις προκλήσεις του μέλλοντος με αναφορά σε μείζονα ζητήματα της ανθρωπότητας, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η δημόσια υγεία, η βιωσιμότητα της ανάπτυξης και η ποιότητα της ζωής εν γένει, θέτει σε μία

³⁴⁰Σημ.: Η «κοινή αλλά διαφοροποιημένη» ευθύνη, που εντείνει τις ρυθμιστικές εκφάνσεις των παρεμβάσεων στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου περιβάλλοντος, διανθίζει τον αιτιολογημένο και αποτελεσματικό σχεδιασμό της οργανωτικής αρχής της επικουρικότητας αλλά και αντίστροφα ενεργοποιεί τις δημόσιες πολιτικές δράσεις των κρατών στη λογική του «δρω τοπικά, σκέφτομαι παγκόσμια» (“act locally, think globally”), συμπαρασύροντας ενεργητικά την κλιμακούμενη ανταγωνιστικότητα των αγορών και τις ειδικότερες διεκδικήσεις των πολιτών.

³⁴¹Δ. Βασιλειάδης, ό.π. (68), 646.

³⁴²R. Burnnet-Hall/J. Brian, ό.π. (326), 78-79.

³⁴³Σημ.: Η πιο κρίσιμη επιδίωξη είναι η “ex ante” και η “in concreto” ακριβής αξιολόγηση των ρυθμιστικών επιπτώσεων στους τρεις αναγνωρισμένους πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης, τον περιβαλλοντικό, τον οικονομικό και τον κοινωνικό (υποστηρικτικά βλ. Commission’s Impact Assessment Guidelines, SEC 2009, 92 και COM (2002) 276, Final.

διαφορετική ενοποιητική βάση τις ρυθμιστικές εκτιμήσεις και τις αντίστοιχες δικαιοδοτικές κρίσεις για την οργανωτική αντιμετώπιση των ανισορροπιών και των κινδύνων αλλά και για την χρηστή διαχείριση των δημιουργικών προοπτικών του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, με βαθύτερο «δικαιοαξιακό» χαρακτήρα και σε ανταπόκριση με τη δημοκρατική του αποδοχή· περνώντας από την θεσμική αμφισβήτηση στην πολιτειακή συνοχή.³⁴⁴ Σε αυτή την επίκαιρη δικαιοπολιτική πρόκληση, αναμφίβολα, τα εμμονικά ελλειμματικά σημεία, ως προς την εκτελεστικότητα και την εφαρμοστικότητα των συνταγματικά τιθέμενων ενωσιακών επιταγών, και κατ' ουσία, οι θεσμικές αγκυλώσεις κυρίως της πολιτικής σκοπιμότητας, αποτυπώνουν και μαρτυρούν τις ανασφαλείς ταυτοτικές αμφιταλαντεύσεις των «γενετικών καταστατικών σκοπών» της πάλαι ποτέ Κοινότητας κρατών, σε σχέση με την υπό εξέλιξη δικαιοκρατική «Ένωση λαών», υπό το πιεστικό φάσμα του ελεύθερου ανταγωνισμού και των αντίρροπων κοινωνικών αναγκών.

Σε κάθε περίπτωση κατά τον Ludwig Krämer, η Ε.Ε. είναι η μόνη περιοχή στον κόσμο που έχει δεσμευτεί τόσο συντεταγμένα για την επίτευξη του κανονιστικού συγκερασμού της οικονομικής ανάπτυξης, με τις κοινωνικές αξιώσεις και την προστασία του περιβάλλοντος, αποτελώντας πρότυπο διακυβερνητικό μοντέλο και «πράσινο γίγαντα»³⁴⁵ στη διεθνή έννομη τάξη.³⁴⁶ Αυτή η δικαιοπολιτικά ενεργητική, ολιστική και πολυεπίπεδα μεταρρυθμιστική τάση, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται, ούτε με δογματικές επιφυλάξεις και θεσμικές αμφιταλαντεύσεις σε σχέση με τις επιμέρους διακριτές αλλά και σύννομα συμπλέουσες ενωσιακές δράσεις. Αντίστροφα το εν λόγω εκσυγχρονιστικό συνταγματικό ενωσιακό πλαίσιο μπορεί να εργαλειοποιηθεί περαιτέρω ανταγωνιστικά για την καινοτόμα αναβάθμιση των δημόσιων πολιτικών στη βελτιστοποιητική λογική του κοινωνικού κράτους δικαίου.

Παράλληλα των πρωτοβουλιών της Ένωσης και η εκτελεστική (αντί-)δράση των επιμέρους κρατών-μελών για την «συντρέχουσα» επίτευξη των παραπάνω σκοπών, μόνο αμελητέα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Ορισμένα ανεπτυγμένα ευρωπαϊκά κράτη, ήδη «βιώσιμα» και περιβαλλοντικά καινοτόμα, υλοποιούν τις προαναφερόμενες δεσμεύσεις αποτελεσματικά, υιοθετώντας ένα διαδραστικά «συγχρονισμένο» πρόγραμμα εθνικής προώθησης των ενωσιακών πολιτικών και δράσεων. Ωστόσο, σε κάποια άλλα κράτη-μέλη παρατηρείται η στασιμότητα τους, κυρίως με μετριαστικές -στην καλύτερη περίπτωση- αναιμικές πρακτικές, κυρίως εξαιτίας εγγενών παθογενειών στη διοικητική λειτουργία της εθνικής τους δημόσιας διοίκησης, στην οικονομική και τεχνολογική τους (υπο-)ανάπτυξη και στη γενικότερη ανακολουθία των προδιαγραφών του κράτους δικαίου, καθιστώντας τις οικείες περιβαλλοντικές νομοθετικές ρυθμίσεις κατ' ουσία ανεφάρμοστες, καταστρατηγούμενες και μη αποδοτικές. Η συγκριτική έρευνα στις προγραμματικές δημόσιες πολιτικές και τα συνταγματικά

³⁴⁴B. Σκουρής, Έλεγχος συνταγματικότητας και/ή αντίθεση προς το ευρωπαϊκό ενωσιακό δίκαιο, Ποια η σχέση μεταξύ τους και τι μπορεί ή οφείλει να επιλέξει ο δικαστής και με ποια σειρά, σε: Σύνταγμα εν εξελίξει (ό.π. 16), 515-527. Ο πρώην Πρόεδρος του Δ.Ε.Ε. και καθηγητής Β. Σκουρής αποσαφηνίζει από πλευράς δικαιοδοτικών κρίσεων (με συγκριτικές ευρωπαϊκές αναφορές, ανάμεσα στον συγκεντρωτικό και διάχυτο έλεγχο συνταγματικότητας) την διακριτότητα της αρμοδιότητας και του ελέγχου ανάμεσα στο Δ.Ε.Ε. και τα ανώτατα ακυρωτικά εθνικά δικαστήρια με αξιακό προσανατολισμό τον αμοιβαίο λειτουργικό αλληλοσεβασμό και τις οργανωτικές συγκλίσεις για τη διαμόρφωση της σύγχρονης συνταγματικής ταυτότητας της Ένωσης και των Κρατών-μελών, συμβάλλοντας στη μεταξύ τους πολιτειακή συνοχή με περισσότερη δικαιοκρατική συνέπεια. Βλ. αναλ. D. Chalmers/G. Davies/G. Monti, *European Union Law*, 3^η έκδ., Cambridge University Press, 2014, 423-465.

³⁴⁵N. Vig/M. Faure (επιμ.), *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, 2004, J. Vogler/H. Stephan, *The European Union in Global Environmental Governance: Leadership in the Making?*, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Τεύχος 7, Springer, 2007, 389 και S. Bogojević, *European Union Climate Change Law: Leadership ambitions in a Multilateral Regime*, σε: K. Gray/R. Tarasofsky/C. Carlarne (επιμ.), *Oxford Handbook of International Climate Change Law*, Oxford University Press, 2014.

³⁴⁶E. Orlando, ό.π. (258), 14.

κεκτημένα των κρατών-μελών καταδεικνύει εν τέλει, πως η σχέση περιβάλλοντος και ανάπτυξης μόνο συγκρουσιακή δεν είναι. Καθώς τις βέλτιστες περιβαλλοντικές παρεμβάσεις τις υιοθετούν οι χώρες που απολαμβάνουν δημοσιονομική σταθερότητα και ευημερία, ενώ περιβαλλοντικές εκπτώσεις ανέχονται, αναπτύσσουν και συντηρούν τα ευρωπαϊκά κράτη με τη λιγότερη οικονομική ευμάρεια. Επικαλούμενα μάλιστα «δικαιολογητικά» την ανάγκη του «περιβαλλοντικού μετριασμού» μπροστά στις οικονομικές τους προοπτικές και ανάγκες, υποστηρίζοντας εσφαλμένα, ότι σε διαφορετική περίπτωση θα βρισκόταν σε επιπρόσθετο ανταγωνιστικό παραγωγικό μειονέκτημα.³⁴⁷ Επεξηγηματικές, για την θέση της «συντρέχουσας» αρμοδιότητας της Ένωσης (άρθρο 4 παρ.2 περ. ε Σ.Λ.Ε.Ε.) σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος, το βελτιστοποιητικό παρεμβατικό ρόλο των κρατών-μελών σε κρίσιμες αναπτυξιακά παρεμβάσεις και την εναρμονισμένη εξισορρόπηση και συνεξέλιξη των έννομων τάξεων,³⁴⁸ είναι και οι διατάξεις «εξαίρεσης» του άρθρου 193 της Σ.Λ.Ε.Ε.. Σ' αυτές προβλέπεται ότι το σύνολο των ενωσιακών περιβαλλοντικών παρεμβάσεων ανεξαρτήτως του τρόπου νομοπαραγωγικής υιοθέτησής τους σε επίπεδο ευρωπαϊκών θεσμών και διαδικασιών,³⁴⁹ δεν εμποδίζουν τα κράτη - μέλη «να διατηρούν και να θεσπίζουν» επιπλέον «μέτρα ενισχυμένης προστασίας», αρκεί τα μέτρα αυτά κατά τον ολοκληρωμένο έλεγχο προσφορότητας και αναγκαιότητας τους «να συμβιβάζονται με τις Συνθήκες και να κοινοποιούνται στην Επιτροπή».³⁵⁰ Κλασσικό νομολογιακό παράδειγμα αποτέλεσε για το Δ.Ε.Κ. η C-6/03, “Deponiezweckverband Eiterkörpfe” σχετικά με τα εθνικά μέτρα ενισχυμένης προστασίας για την υγειονομική ταφή των αποβλήτων. Ο φορέας εκμετάλλευσης χώρου υγειονομικής ταφής αμφισβήτησε τα γερμανικά μέτρα για τα απόβλητα, τα οποία ήταν αυστηρότερα συγκριτικά με τη σχετική Οδηγία για την υγειονομική ταφή.³⁵¹ Το Δ.Ε.Κ. επιβεβαίωσε ότι το δίκαιο της Ε.Ε. «δεν επιδιώκει την πλήρη εναρμόνιση στον τομέα του περιβάλλοντος»³⁵² κρίνοντας αποδεκτές, ακόμα και θεμιτές, παρεμβατικότερες εθνικές ρυθμίσεις σε σχέση με τις κατευθυντήριες Οδηγίες, υπό τον όρο πως με αυτήν την επαυξημένη αποδοτικότητα της εθνικά διαφοροποιημένης -και περιβαλλοντικά βελτιστοποιητικής- δημόσιας δράσης, δεν θα διαταράσσεται η σταθεροποιητική ενότητα του ενωσιακού δικαίου. Βέβαια, πράγματι, εξαιτίας των σύνθετων ζητημάτων που υπόκεινται στο «δίχτυ» της προστασίας του περιβάλλοντος, ο όρος «αυστηρότερο μέτρο» σχετικοποιείται αξιολογικά σε σχέση με το σημείο της «ρυθμιζόμενης αναφοράς» του, αλλά και με τις αλληλεπιδράσεις που προκαλεί σε άλλα παραγωγικά πεδία, καθιστώντας εν τέλει την πολιτική βούληση (στην καλύτερη περίπτωση υπό την όψη της «θεσμικής συνεννόησης» έναντι της ανταγωνιστικής σκοπιμότητας) ως το «καταλυτικό και το καταληκτικό ρυθμιστικό φίλτρο» της τελολογικής ερμηνείας και της πρακτικής αποδοχής του ενωσιακού δικαίου. Επί παραδείγματι, ο τυχόν εθνικός σχεδιασμός καθιέρωσης αυστηρών ακραίων ορίων παραγωγής εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα: αν και κατ' αρχάς θα μπορούσε να εκτιμηθεί ως ένας «αυστηρότερος», «προαγωγικός» και θεμιτός

³⁴⁷L. Kramer, ό.π. (196), 9-14.

³⁴⁸βλ. επιπρόσθετα και τις διατάξεις του άρθρου 114 παρ. 3-5 Σ.Λ.Ε.Ε. (που θα αναλυθούν παρακάτω).

³⁴⁹Δ.Ε.Κ., C-6/03 Deponiezweckverband Eiterkörpfe και Δ.Ε.Κ., C-2/10 Azienda Agro-Zootecnica Francini και παράλληλα Δ.Ε.Κ., C-439/05 P και Δ.Ε.Κ., C-454/05 P Land Oberosterreich vs Commission.

³⁵⁰C-2/10 Δ.Ε.Κ. Azienda Agro-Zootecnica Franchini Sarl v Regione Puglia, αν και η ισχύς τους δεν εξαρτάται από την κοινοποίηση.

³⁵¹Οδηγία 1999/31/EK (περί υγειονομικής ταφής αποβλήτων) και η σχετική υπόθεση C-6/03 Δ.Ε.Κ.. Αντικείμενο της οικείας αίτησης έκδοσης προδικαστικής απόφασης υποβληθείσας από το Verwaltungsgericht Koblenz (Γερμανία), αποτέλεσε η ερμηνεία του άρθρου 5 της εν λόγω Οδηγίας 1999/31/EK, καθώς και του τότε άρθρου 176 Σ.Ε.Κ. (τα ανεκτά μέτρα ενισχυμένης προστασίας, νυν άρθρο 193 Σ.Λ.Ε.Ε.) καθώς και αποσαφήνιση της λειτουργίας της αναλογικότητας.

³⁵²Δ.Ε.Κ., C-6/03 Deponiezweckverband Eiterkörpfe v Land Rheinland-Pfalz.

τρόπος επίτευξης των στόχων για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής σε σχέση με την οικονομικοκεντρική και πλέον απελευθερωμένη εμπορία των ρυπογόνων εκπομπών στην Ε.Ε.· ωστόσο, σε μία συνολικότερη θεώρηση του Δικαίου της Ένωσης και δη των Συνθηκών, στην πραγματικότητα υπονομεύει εκ πλαγίου το θεμελιώδες κεκτημένο της ισότητας στη παραγωγική δραστηριότητα της ενιαίας αγοράς σε αναντιστοιχία-καταστρατήγηση, μάλιστα, με τον διασυνοριακό χαρακτήρα του προβλήματος. Επιστρέφοντας έτσι, εν προκειμένω, στην ενοποιητική απαίτηση για μία κοινή και συγκεντρωτική ρυθμιστική πρωτοβουλία, είτε διοικητικών «προτύπων», είτε νομιμοποιητικών κυρώσεων, είτε διάφορων άλλων αντισταθμιστικών μέτρων επί των υποκείμενων οικονομικών επιβαρύνσεων και των κοινά αλληλεπιδρώμενων περιβαλλοντικών στόχων, για τη τεκμηρίωση και την υποστήριξη της νομιμότητας με τρόπο ισόρροπο, αρμονικό και ισότιμο μεταξύ των κρατών-μελών.

Σε συνέχεια επί των ενωσιακών περιορισμών σε σχέση με την επιπρόσθετη εθνικά κανονιστική πρωτοβουλία, κατά τη νομολογία του Δ.Ε.Κ., στην σχετική υπόθεση C-422/05, Επιτροπή κατά Βελγίου, διευκρινίστηκε πως όταν επίκειται νομοθετική πρωτοβουλία της Ένωσης επί συγκεκριμένου μέτρου, μολονότι τα κράτη- μέλη δεν υποχρεούνται να επισπεύσουν τα μέτρα μεταφοράς-συμμόρφωσης στο εσωτερικό δίκαιο πριν από τη λήξη της τιθέμενης προθεσμίας για την εθνική εναρμόνιση, (εκχωρώντας τους έτσι, είτε χρονικό περιθώριο ανοχής, είτε «διακυβερνητικής προετοιμασίας» για την ενσωμάτωση του νέου ενωσιακού κανόνα), αυτά οφείλουν να μην λαμβάνουν, στον ενδιάμεσο μεταβατικό χρόνο, αντιφατικά και αντικρουόμενα μέτρα ικανά να θέσουν στρεβλωτικά σε κίνδυνο την εφαρμοστική αποτελεσματικότητα που επιδιώκει η σχετική Οδηγία.³⁵³ Έτσι, επι παραδείγματι, στη προκειμένη περίπτωση, το Βέλγιο με την έκδοση βασιλικού διατάγματος για την επιβολή περιορισμών στις νυκτερινές πτήσεις στο σύνολο των αερολιμένων της χώρας σε ορισμένους τύπους αεροσκαφών, προ της ισχύος της συναφούς και κατ' ουσία διαφοροποιημένης κοινοτικής Οδηγίας, διατάρασε το ενωσιακό κεκτημένο.

Η συντονισμένη εφαρμογή και η αποδεικτικά τεκμηριωμένη αιτιολογία της αρχή της επικουρικότητας αποτελεί ίσως το δυσκολότερο οργανωτικό διακύβευμα στη δομική και εκτελεστική συγκρότηση της Ε.Ε., τόσο με πολιτικές, όσο και με νομικές προεκτάσεις εξίσου δυναμικές για την τελική της απόδοση³⁵⁴ και λειτουργία. Σε έναν επίσης συγκεχυμένο προβληματισμό και διαδικασία, σημειώνεται πως όταν η Ε.Ε. ασκήσει την αρμοδιότητα της, αυτό δεν σημαίνει πως τα κράτη-μέλη χάνουν εξολοκλήρου την αντίστοιχη παράλληλη νομοπαραγωγική πρωτοβουλία στο πεδίο των συντρεχουσών αρμοδιοτήτων τους. Ωστόσο, η οποιαδήποτε επιπλέον παρέμβαση δεν πρέπει επ' ουδενί να καλύπτει ή να αλλοιώνει επιδιώξεις και εφαρμογές στο βαθμό και στην έκταση που αυτές έχουν ήδη ρυθμιστεί από την Ένωση. Ακριβώς εξαιτίας του γενικού ενδιαφέροντος-κοινού συμφέροντος και των ιδιαίτερων εθνικών αναγκών για την περιβαλλοντική προστασία, η σχέση της Ε.Ε. με τα κράτη-μέλη χαρακτηρίζεται εν μέρει, κατά «διαδικασία» ως «ανταγωνιστική»³⁵⁵ αλλά και μέρει, κατ' ουσία ως «συνεργατική». Για αυτό και ως εκ τούτου ο ρυθμιστικός χαρακτήρας των αρχών της επικουρικότητας και την αναλογικότητας στη αρχιτεκτονική δομή της δοτής αρμοδιότητας της Ένωσης των διατάξεων του άρθρου 5 παρ. 1-4 της Σ.Ε.Ε. επιβάλλεται να αναπτύσσεται

³⁵³ Δ.Ε.Κ., C-129/96 Inter-Environnement Wallonie και Δ.Ε.Κ., C-138/05 Stichting Zuid-Hollandse Milieufederatie.

³⁵⁴ P. Craig, *Subsidiarity: A Political and Legal Analysis*, *Journal of Common Market Studies*, Τεύχος 50, University Association for Contemporary European Studies and John Wiley & Sons Ltd, 2012, 72.

³⁵⁵ L. Kramer, *ό.π.* (196), 97.

αποκλειστικά για το βέλτιστο δυνατό εναρμονιστικό και ισόρροπο αποτέλεσμα στην αιτιώδη και βιώσιμη εκτίμηση των εκάστοτε συγκεκριμενοποιημένων αναγκών, απαιτήσεων και στόχων.

Στη δύσκολη αλλά και αναγκαία διαρκή αποτίμηση και αποσαφήνιση αυτών των οργανωτικών αρχών ειδικά για την ενίσχυση των κοινών συμφερόντων με ιδιαίτερο παράλληλο εθνικό αντίκτυπο, αξιοποιήσιμο είναι και, το αρκετά περιθωριοποιημένο μέχρι σήμερα στην πράξη, 2^ο Πρωτόκολλο της Συνθήκης σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας. Τα συμβαλλόμενα μέρη της Ένωσης εξελίσσοντας τον κοινό Καταστατικό τους Χάρτη και επιθυμώντας να προάγουν την πρωταγωνιστική ανάδειξη της «Καλής» και «Δημοκρατικής» Νομοθέτησης προέβλεψαν πως ακόμα και οι ενωσιακές αποφάσεις είναι σημαντικό να λαμβάνονται κατά το δυνατόν εγγύτερα στους πολίτες της Ένωσης. Μέσω του 2^{ου} Πρωτοκόλλου των Συνθηκών, ενισχύθηκε ο ελεγκτικός και συμβουλευτικός ρόλος των εθνικών κοινοβουλίων στις νομοθετικές πρωτοβουλίες της Ένωσης³⁵⁶ απαιτώντας αντίστοιχη λεπτομερειακή τεκμηρίωση για την εφαρμοστική ισχύ των δομικών αυτών αρχών κατά την πολυεπίπεδη «διαπολιτειακή διακυβέρνηση».³⁵⁷ Υφίστανται συνεπώς οι έννομες συνθήκες για έναν ζωντανό και λειτουργικό διάλογο μεταξύ των νομοπαρασκευαστικών κοινοβουλευτικών σωμάτων, σε μία από τις σπουδαιότερες (και αναξιοποίητες στην πράξη μέχρι σήμερα) εκφράσεις του διάχυτου δημοκρατικού ελέγχου, εντός της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, προσθέτοντας ακόμα μία παράμετρο διαδικαστικής αξιολόγησης στον ολοένα και πιο ενισχυμένο δικαστικό έλεγχο³⁵⁸ της νομοθετικής πρωτοβουλίας, με ειδικό βάρος στην εκτίμηση της αποτελεσματικότητας και της αιτιολογίας της εκάστοτε παρέμβασης.³⁵⁹ Ο καθηγητής δημοσίου δικαίου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, P. Craig εξετάζοντας ενδελεχώς τις σχετικές δικαιοδοτικές κρίσεις, εκτιμά πως έχουν υπάρξει μόνο 10 «πραγματικές αμφισβητήσεις» επικουρικότητας ενώπιον του Δ.Ε.Κ. στα 20 και πλέον χρόνια της διακριτής της νομικής κατοχύρωσης. Με το Δικαστήριο της Ένωσης να υιοθετεί μια προσέγγιση που είναι κατά κύριο λόγο, στοχευμένα ευνοϊκή στις απαιτήσεις και στα περιθώρια εκτίμησης των ενωσιακών θεσμικών οργάνων,³⁶⁰ οικοδομώντας, και από αυτή την προοπτική, έναν ιδιότυπο «ενωσιακό πατριωτικό συνταγματισμό», σηματοδοτικό για την ευθύνη της Ένωσης στις κοινές δράσεις και τους κοινούς σκοπούς επί των δημόσιων αγαθών και των αλληλέγγυων πολιτειακών στόχων, όπως λ.χ. στην υπό εξέταση προστασία του περιβάλλοντος και την βιώσιμη ανάπτυξη. Συμπερασματικά διαπιστώνεται, πως αν η επικουρικότητα του κράτους και η δημοκρατική αρχή αποτελούν τα βασικά συστατικά των διαστάσεων, της έκτασης και της διάρθρωσης στην οργάνωση των δράσεων και της αρμοδιότητας μίας σύνθετης και πλουραλιστικής έννομης τάξης, η αναλογικότητα αποτελεί το ερμηνευτικό εργαλείο της εφαρμοστικής ανάλυσης των παραπάνω σε μία «κάθετη» ενεργοποίηση της, για την αιτιολογία και την διακυβερνητική εντατικοποίηση των ρυθμιστικών εκτιμήσεων και των επιπτώσεων της εκάστοτε παρέμβασης: πέρα από την λειτουργία της ερμηνευτικής της δυναμικής κατά

³⁵⁶Βλ. Πρωτόκολλο 2 για την Εφαρμογή της Επικουρικότητας και της Αναλογικότητας, C-83/206 Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

³⁵⁷Άρθρο 5 του 2^{ου} Πρωτοκόλλου της Σ.Λ.Ε.Ε..

³⁵⁸Άρθρο 8 του 2^{ου} Πρωτοκόλλου και 263 Σ.Λ.Ε.Ε..

³⁵⁹A. Alemanno, *The Better Regulation Initiative at the Judicial Gate: A Trojan Horse within the Commission's Walls or the Way Forward?*, *European Law Journal*, Τεύχος 15, John Wiley & Sons Ltd, 2009, 382, K. Lenaerts, *The European Court of Justice and Process-Oriented Review*, *Yearbook of European Law*, Τεύχος 31, Oxford University Press, 2012 3, βλ. και σκεπτικό της C-58/08 Δ.Ε.Κ. R (on the application of Vodafone) v Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform.

³⁶⁰P. Craig, *ό.π.* (354), 132.

«οριζόντιο» τρόπο για την δικαιοκρατική και αποτελεσματική διασύνδεση των αξιώσεων, των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των συμφερόντων.

Μια σημαντική παράμετρος για την αναγκαία, οργανωτικά συγκεντρωτική και λειτουργικά αποκεντρωμένη και σε κάθε περίπτωση πλήρως αιτιολογημένη δράση, ειδικά στο πεδίο της περιβαλλοντικής προστασίας και της βιωσιμότητας της ανάπτυξης από πλευράς Ένωσης, σε σχέση με τις αυτοτελείς και μεμονωμένες πρακτικές των κρατών-μελών,³⁶¹ είναι και οι επιμέρους επαπειλούμενες δικαιοπολιτικές τακτικές της «εκπτώτικής» νομιμότητας (“race to the bottom”), ως στρεβλωτικά ανταγωνιστικό συγκριτικό πλεονέκτημα «περιβαλλοντικής κερκόπορτας» μεταξύ των κρατών-μελών κατά την διάπλαση του υποβαθμιστικού πλαισίου του “polluter’s paradise”.³⁶² Τάση που καταγράφεται και ως μείζονα προβληματική για την αβέβαιη, περιβαλλοντικά και ανταγωνιστικά, κατάληξη των διακρατικών σχέσεων του “Brexit” (ανάμεσα σε Ην. Βασίλειο, Ε.Ε. και Κράτη-μέλη), όπως παρατέθηκε στην προηγούμενη ενότητα. Η έμμεση ή άμεση κρατική ενίσχυση ρυπογόνων βιομηχανικών δραστηριοτήτων, οι καταστρατηγήσεις και η αναιμικότητα ως προς το σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπεμπόμενων ρύπων, η σχετικοποιημένη θεώρηση των «δεουσών εκτιμήσεων» για τις παραγωγικές παρεμβάσεις σε οικότοπους, οι χαλαρότερες απαιτήσεις στο τομέα της πρωτογενούς παραγωγικής δραστηριότητας, όπως λ.χ. στη χρήση φυτοφάρμακων, αλλά ακόμα και η τυχόν συμβιβαστικότερη, των βέλτιστων -εφικτών- προτύπων ασφαλείας, επανεξέταση των αυστηρών όρων της παραγωγικής λειτουργίας των ρυπογόνων βιομηχανικών και ενεργειακών εργοστάσιων, είναι ορισμένα εύληπτα παραδείγματα αρνητικών επιμέρους εθνικών παραγωγικών μοντέλων για τον συμπίεσιμο μετριασμό των προδιαγραφών της νομιμότητας. Από όλα τα παραπάνω είναι ξεκάθαρο, πως η δυναμική αποφυγή του «εκπτώτικού ανταγωνισμού» στις απαιτήσεις της περιβαλλοντικής μέριμνας για τη βιώσιμη ανάπτυξη εντός της «Ενωσιακής Συμπολιτείας» εξαρτάται πολυεπίπεδα: από την προσδοκία και την ουσιαστική ενεργοποίηση της συνεπούς και της συνεκτικά αποτελεσματικής ενωσιακής δράσης, αρχικά στο εσωτερικό της με την εύνομη διακυβερνητική συνεργασία των κρατών –μελών, και επακόλουθα εξωστρεφώς με τις ενιαίες διεκδικήσεις εντός της παγκοσμιοποιημένης αγοράς.³⁶³

Παρά τις εφαρμοστικές και εκτελεστικές δυσκολίες στην εξελικτική και ποιοτική διαρρύθμιση των σχέσεων Ένωσης και Κρατών-μελών, και εν μέσω αντιθέσεων μεταξύ της δυναμικής και αποφασιστικής βούλησης ανάμεσα τους, τόσο στο εσωτερικό τους, όσο και στο πυρήνα των συγκλινουσών κοινών αποφάσεων, η ενωσιακή περιβαλλοντική νομοθεσία έχει κατορθώσει να παγιώσει ένα εκτεταμένα ενιαίο κανονιστικό πλαίσιο στα είκοσι επτά πλέον κράτη-μέλη της, παρά τις όποιες επιμέρους στρεβλώσεις. Το ενωσιακό δίκαιο περιβάλλοντος απαρτίζεται με πάνω από 200 Οδηγίες³⁶⁴, δεκάδες Κανονισμούς³⁶⁵ και Αποφάσεις αντιπροσωπεύοντας το 8% της συνολικής ευρωπαϊκής νομοθεσίας και το 80% των εθνικών

³⁶¹R. Schütze, *Subsidiarity After Lisbon: Reinforcing the Safeguards of Federalism?*, Cambridge Law Journal, Τεύχος 50, Cambridge University Press, 2009, 525.

³⁶²K. Holzinger/T. Sommerer, *Race to the Bottom or Race to Brussels? Environmental Competition in Europe*, Journal of Common Market Studies, Τεύχος 49, University Association for Contemporary European Studies and John Wiley & Sons Ltd, 2011, 315 και V. Heyvaert, *Regulatory Competition-Accounting for the Transnational Dimension of Environmental Regulation*, Journal of Environmental Law, Τεύχος 25, Oxford University Press, 2013.

³⁶³Βλ. Έκθεση του Corporate Europe Observatory, *How investor rights in EU trade deals sabotage the fight for energy transition*, διαθέσιμο στο: corporateeurope.org/en/international-trade/2015/12/polluters-paradise, 2015.

³⁶⁴Οι Οδηγίες αποτελούν την κύρια μορφή εισδοχής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην εσωτερική έννομη τάξη βλ. R. Burnnet-Hall/J. Brian, *ό.π.* (326), 49.

³⁶⁵L. Kramer, *ό.π.* (196), 7.

περιβαλλοντικών νομοθετημάτων.³⁶⁶ Συνεπώς, αυτό το διευρυμένο περιβαλλοντικό νομοθετικό πλέγμα αποτυπώνει ένα βασικό και πρακτικά ειδοποιό επαγωγικό έννομο πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο το ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο παρεισφρύνει έντονα στις απαιτήσεις της εθνικής διοικητικής διακυβέρνησης, αλλά και στην ανοιχτή ερμηνευτική διαλεκτική μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δ.Ε.Ε. για την δικαιοπλασία και την υποστήριξη του “*ius commune*”.³⁶⁷

Ο περιβαλλοντικός προστατευτισμός της Ε.Ε. στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα βρίσκεται μπροστά σε μία τεράστια πρόκληση. Πέρα από τα παραδοσιακά ζητήματα περιβαλλοντικής ισορροπίας όπως: η μείωση της ρύπανσης των υδάτων, του εδάφους και της ατμόσφαιρας, τα περιβαλλοντικά πρότυπα των εμπορεύσιμων προϊόντων και αγαθών, η μείωση του θορύβου, η διαχείριση των φυσικών πόρων και η ανθεκτικότητα της βιοποικιλότητας, στη σύγχρονη περιβαλλοντική διακυβέρνηση εντάσσεται και η στρατηγική δέσμευση του σχεδιασμού και της οργάνωσης πολύπλοκων και αβέβαιων πεδίων, με έντονο και «φύσει» διασυννοριακό χαρακτήρα, όπως οι ραγδαίες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και η επακόλουθη διαχείριση-μετεξέλιξη της ευρωπαϊκής ενεργειακής παραγωγής.³⁶⁸ Κάτω από αυτές τις πιέσεις επανακαθορίζονται οι όροι του προστατευτισμού και τα όρια του ανταγωνισμού στην πλέον καινοτόμα και στοχευμένη διάπλαση κοινών αναπτυξιακών προτύπων,³⁶⁹ κατά τη ρηξικέλευθη μετάβαση και την εκσυγχρονιστική μεταστροφή στη νέα μεταβιομηχανική περίοδο για τη σύννομη διαμόρφωση ενός θεμιτού και περιβαλλοντικά ωφέλιμου ενιαίου ανταγωνισμού.³⁷⁰ Με βάση όλα τα παραπάνω, η δεσμευτική υιοθέτηση υψηλών αξιολογικών προτύπων³⁷¹ περιβαλλοντικής προστασίας από πολιτική διακήρυξη μετουσιώνεται σε διαδικαστικό «νομοτεχνικό» προσανατολισμό και «ποιοτική ρήτρα ασφαλείας» για την ορθολογική αιτιολογία και την ρυθμιστική επιμέλεια της βιώσιμης ανάπτυξης σε βέλτιστες

³⁶⁶ Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2007) 225, Final, 3, S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, *European Environmental Law*, Cambridge University Press, 2017, 11, Dimas S., Προλογικό Σημείωμα ως Ευρωπαίος Επίτροπος, σε: S. Scheuer (επιμ.), *EU Environmental Policy Handbook, A Critical Analysis of EU Environmental Legislation*, Commissioner EU-EU Environmental Policy Handbook, 2005, 3, E. Morgera/G. Marín-Durán, Article 37, σε: S. Peers/T. Hervey/J. Kenner/A. Ward (επιμ.), *The EU Charter of Fundamental Rights*, Hart Publishing, 2014, 983, 985 και Γ. Κρεμλής, *Η εφαρμογή και η επιβολή της κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην Ελλάδα*, σε: Γ. Παπαδημητρίου (επιμ.) *Η κοινωνία των πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου*, Νόμος και Φύση, Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού δικαίου, Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, 145.

³⁶⁷ N. de Sadelier, *ό.π.* (321), 175.

³⁶⁸ L. Kramer, *Thirty Years of EC Environmental Law: Perspectives and Prospectives*, YEEL, Τεύχος 2, Taylor & Francis Group, 2002, 155 και 180.

³⁶⁹ Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στην Ανακοίνωση των συμπερασμάτων του στο Göteborg στις 11-06-2001 (βλ. www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf/): «Η αειφόρος ανάπτυξη για την κάλυψη των αναγκών της σημερινής γενιάς και την εξασφάλιση των μελλοντικών γενεών, αποτελεί θεμελιώδη στόχο σύμφωνα με τις Συνθήκες. Αυτό απαιτεί την αντιμετώπιση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών πολιτικών κατά τρόπο αλληλένδετο. (Το Συμβούλιο) Συμφωνεί (με την Επιτροπή) σε μια στρατηγική για την αειφόρο ανάπτυξη, η οποία θα συμπληρώνει η πολιτική δέσμευση της Ένωσης για τον οικονομικό και κοινωνικό της εκσυγχρονισμό προσθέτοντας μια τρίτη, περιβαλλοντική διάσταση στις καταστατικές στρατηγικές της Λισαβόνας. Οι σαφείς και σταθεροί στόχοι για βιώσιμη ανάπτυξη θα παρουσιάσουν σημαντικές οικονομικές (αναπτυξιακές) ευκαιρίες. Αυτό έχει τη δυνατότητα να απελευθερώσει ένα νέο κύμα τεχνολογικής καινοτομίας και επενδύσεις, δημιουργώντας ανάπτυξη και απασχόληση. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καλεί τη βιομηχανικό παραγωγικό τομέα να συμμετάσχει στην ανάπτυξη και ευρύτερη χρήση νέων τεχνολογιών φιλικών προς το περιβάλλον σε τομείς (ιδίως) όπως η ενέργεια και οι μεταφορές. Στο πλαίσιο αυτό, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τονίζει σημασία της αποσύνδεσης της οικονομικής ανάπτυξης από τη χρήση των ορυκτών πόρων».

³⁷⁰ E. Fisher, *The "Perfect Storm" of REACH: Charting Regulatory Controversy in the age of Information, Sustainable Development, and Globalization*, *Journal of Risk Research*, Τεύχος 11, Taylor & Francis Group, 2008, 54.

³⁷¹ Σημ.: Η ρήτρα του Υψηλού επιπέδου ευρωπαϊκής προστασίας με σαφώς ανθρωποκεντρική, επιστημονική και αλληλέγγυα εμβέλεια εντοπίζεται και στο δημόσιο αγαθό της δημόσιας υγείας του άρθρου 168 Σ.Λ.Ε.Ε. με συμπληρωματικές συναφείς δράσεις βελτιστοποίησης, πρόληψης και προφύλαξης επίσης μέσα από τη συνεργατικότητα των κρατών-μελών.

εφαρμογές και εφικτές ενωσιακές δράσεις,³⁷² προβάλλοντας την συνέπεια και την αποτελεσματικότητα του ευρωπαϊκού δικαίου στην εθνική του ενσωμάτωση. Ταυτόχρονα, παρά το σαφές διαδικαστικό «δικαιοπολιτειακό» πλαίσιο, για τη σύνθεση των κοινών συμφερόντων και των επιτακτικών αναγκών κατά την ερμηνευτική τους επεξεργασία και απόδοση, ανάμεσα στη νομιμότητα και την αποτελεσματικότητα τους υπογραμμίζεται πως: η επικουρικότητα, η αναλογικότητα και η βιωσιμότητα των μέτρων και των επιλογών, δεν πρέπει να παραμερίζουν επί του συστατικού τους περιεχομένου την κανονιστική ισχύ και τη ρυθμιστική δυναμική της αρχής της αλληλεγγύης, που εντάσσεται στον πυρήνα της επιβίωσης και της συνοχής του ευρωπαϊκού κεκτημένου.³⁷³ Υποδηλώνοντας, υπό αυτή τη σύγχρονη και θεμελιώδη δογματική, πως ακόμα και εντός των «λειτουργικών συνταγματισμών» και του αμιγώς «αποδεικτικού θετικισμού» είναι αναγκαίο να προσμετρώνται και να τεκμηριώνονται θετικά στην ενωσιακή έννομη τάξη και υπέρτατες ανθρωπιστικές Αξίες, ως εγγενείς κανόνες και ενστικτώδεις γι' αυτή υπερνομοθετικές επιταγές.

Ενότητα 2

Η θεμελιώδης λειτουργία, ο ρόλος και η εφαρμογή της οργανωτικής αρχής της Ενσωμάτωσης.

Η αρχή της ενσωμάτωσης σε επίπεδο Συνθηκών, για πρώτη φορά εντοπίζεται στην Ε.Ε.Π. το 1987 εντός των διατάξεων της προστασία του περιβάλλοντος στο άρθρο 130P, αφού νωρίτερα είχε ήδη εμφανιστεί ως οργανωτική πρακτική στο Πρώτο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον.³⁷⁴ Μία δεκαετία αργότερα, με την Συνθήκη του Άμστερνταμ όπως εισαγωγικά προεκτέθηκε, διακρίθηκε από την αμιγώς περιβαλλοντική ενότητα (174 Σ.Ε.Κ. κατά Μάαστριχτ) και τοποθετήθηκε με αυτοτέλεια, στο 6 της Σ.Ε.Κ., κατευθυντήρια και διάχυτα για την συνολική δράση της Κοινότητας, με σηματοδοτικό προσανατολισμό προς τη βιώσιμη ανάπτυξη, προδιαγράφοντας στην Καταστατική «χωροταξία» του Δικαίου των Συνθηκών την δομική σημασία του περιεχομένου της: ασχέτως αν αξιολογικά σκοπούμενα ή δογματικά εσφαλμένα, ως διακριτική νομική βάση σε επίπεδο νομολογιακών κρίσεων η εφαρμογή και η ελεγκσιμότητα της

³⁷²L. Kramer, *EU Environmental Law*, 7^η έκδ., Sweet & Maxwell, 2011, 12.

³⁷³Η κανονιστική διάσταση της αλληλεγγύης αποτυπώνεται τόσο στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (βλ. S. O'leary, *Solidarity and Citizenship Rights in the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, σε: G. de Búrca (επιμ.), *EU Law and the Welfare State: In Search of Solidarity*, Oxford University Press, 2005, 71 επ., όσο ιστορικά και στη Σ.Ε.Ε., στο Προοίμιο και στα άρθρα 2 και 3 παρ. 3 καθώς και στη Σ.Λ.Ε.Ε.. Σ' ένα συστηματικό σύνολο διατάξεων, ως διάχυτο «νομικό καθήκον» (βλ. Δ.Ε.Κ. C- 39/72 Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων κατά Ιταλικής Δημοκρατίας, σκ. 24 και 25) συμβάλει στην ενίσχυση της συνεκτικότητας της ενωσιακής έννομης τάξης και των κρατών-μελών μεταξύ τους (βλ. σε Π. Παυλόπουλος, *Η αρχή της αλληλεγγύης στο πλαίσιο του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου. Οι εγγυήσεις της Σ.Ε.Ε. και της Σ.Λ.Ε.Ε.*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 2, Σάκκουλας, 2017, 142 και στο εκτενές έργο Μ. Χρυσομάλλη, *Η αρχή της αλληλεγγύης στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Σάκκουλας, 2017). Η αρχή της αλληλεγγύης με εξαιρετική συνδυαστική συνάφεια και με συστατικά λειτουργικότατο τρόπο, θεσμικά και ρυθμιστικά, εκπέμπει σημαντικές τελολογικές διαστάσεις επί της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, υπό το κανονιστικό φίλτρο της αρχής της αναλογικότητας και της επικουρικότητας, ιδίως για την αποτελεσματική (και επιβεβλημένη) διαμόρφωση σταθερών κοινών συμφερόντων αλλά και την συνεργατική προστατευτική διαχείριση των επαπειλούμενων κοινωνικο-οικονομικών κινδύνων και των διαγενεακών αναγκών. Μάλιστα κατά την διευρυμένη ανάγνωση των φιλοσοφικών προσεγγίσεων του καθηγητή J. Habermas (βλ. ανάμεσα σε πολλά έργα του, *Erläuterungen zur Diskursethik*, Suhrkamp Verlag, 1991, 70 επ.) η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών ενός συνόλου προς εξασφάλιση της βιωσιμότητας και ευημερίας του, αποτελεί τη βάση και το στόχο μίας «εξισορροπιστικής δικαιοσύνης» για την έννομη τάξη, αποκτώντας από αυτή την άποψη, βαρύνουσα δομική σημασία για το θεσμικό οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την ενότητα και την βιωσιμότητά του.

³⁷⁴D. Le Morvan, *Environnement et politique communautaire*, στο *La Communauté Européenne et l' environnement*, Travaux du colloque d' Angers de la CEDECE, 1997, 26.

αρχής της ενσωμάτωσης παραμένει αναιμική και «τύποις διακηρυκτική»³⁷⁵ μέχρι και σήμερα, υπό το βάρος διευρυνμένων περιθωρίων εκτίμησης της ενωσιακής νομοθετικής πρωτοβουλίας και του πολιτικοποιημένου περιεχομένου των δράσεων της. Αναλύοντας την ισχύουσα με την Συνθήκη της Λισαβόνας, γραμματική της διατύπωση, πλέον στο άρθρο 11 της Σ.Λ.Ε.Ε., μετά από τη διακριτή της καθιέρωση, έπειτα από πιέσεις που είχαν ασκηθεί κυρίως από πλευράς της, ανέκαθεν πρωτοπόρας περιβαλλοντικά, Σουηδίας, διαπιστώνεται πως διαλαμβάνει μία αμφίδρομη κανονιστική ερμηνευτική στη συστηματική της λειτουργία, αφού προσανατολίζει την προστασία του περιβάλλοντος στη «προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης» αλλά και εσωτερικεύει τις περιβαλλοντικές απαιτήσεις στον καθορισμό και την εφαρμογή όλων των υπόλοιπων αναπτυξιακών πολιτικών και δράσεων της Ένωσης.

Σε προγενέστερες κομβικές της αναφορές αξιοσημείωτη είναι η αποτίμησή της στο ευρωπαϊκό προγραμματικό σχέδιο της «Στρατηγικής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη» το 2001, όπου καταδείχθηκε η σημασία της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής προστασίας σε κάθε πτυχή των ευρωπαϊκών πολιτικών, με τελικό σκοπό την επίτευξη μίας πολύπλευρης κοινωνικής συνοχής, εντός μίας προοδευτικής και αλληλέγγυας οικονομικής ανάπτυξης.³⁷⁶ Προσέγγιση απόλυτα σύμφωνη και με τις αντίστοιχες διεθνείς αξιώσεις των τριών τελευταίων δεκαετιών, όπως εξάλλου είχε προβλεφθεί ήδη με την «Αρχή 4» της Διακήρυξης του Ρίο,³⁷⁷ τονίζοντας πως η προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να ενσωματώνεται στην διαδικασία των αναπτυξιακών προοπτικών, ώστε να μην θεωρείται αποκομμένη και στην ουσία αντιπαραθετική. Επίσης ιστορικά αλλά και με ερμηνευτική ουσία, υπενθυμίζεται πως κατά τη εισαγωγή της αρχής στο κοινοτικό δίκαιο είχε εκφραστεί η άποψη-πρόταση από την Επιτροπή να αποτελέσει δέσμευση επί συγκεκριμένων μόνο παραγωγικών πεδίων, όπως στον αγροτικό τομέα, στις μεταφορές και στον ανταγωνισμό. Αυτή η κανονιστική πρωτοβουλία απορρίφθηκε κατά τις αναθεωρητικές διαβουλεύσεις του Δικαίου των Συνθηκών από την “Intergovernmental Conference” του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με το «δικονομικά ωμό» αντεπιχείρημα, ότι με αυτόν τον τρόπο, η αρχή της «περιβαλλοντικής ενσωμάτωσης» θα τύγχανε ενισχυμένης και στενότερα συγκεκριμενοποιημένης διασύνδεσης, επαυξάνοντας την περιβαλλοντική προσβασιμότητα στον δικαστικό έλεγχο και προστασία.³⁷⁸ Έτσι, επιλέχθηκε να διερευνηθεί μεν η «γενικευμένη εφαρμογή» της, υποτιμώντας δε την «εξειδικευμένη εφαρμοστικότητα» της. Σήμερα, αν και με την αναβάθμιση των πρακτικών της «εκτίμησης των ρυθμιστικών επιπτώσεων» η αρχή λαμβάνεται όλο και περισσότερο ενεργά υπόψη στο ενωσιακό νομοθετικό σχεδιασμό, παρατηρείται η ίδια παγιωμένη επιφύλαξη ως προς τον αυτοτελή της έλεγχο και την «ένταση της εφαρμοστικής της ανάλυσης» στην εξέταση της ενωσιακής νομιμότητας από το Δ.Ε.Ε..³⁷⁹ Το

³⁷⁵G. Winter, A Fundament and two Pillars, σε: H. Bugge/C. Voigt (επιμ.), Sustainable Development in International and National law, Europa Law Publishing, 2008, 42-43.

³⁷⁶S. Bell/D. McGillivray/O. Pedersen, ό.π. (183), 191.

³⁷⁷Όπως κυρώθηκε με το Ν. 2204/1994 καθώς και στην Αρχή 6 (μέτρα διατήρησης και βιώσιμης χρήσης) της ίδιας ιστορικής Διακήρυξης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Επιβεβαιώνεται και στη Σύμβαση-πλαίσιο του Ο.Η.Ε. για τη κλιματική αλλαγή, όπως κυρώθηκε με το Ν. 2205/1994 και ειδικά στο άρθρο 3 του εν λόγω νομοθετικού πλαισίου, που αναφέρεται στην ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών μέτρων στους αναπτυξιακούς εθνικούς προγραμματισμούς.

³⁷⁸L. Kramer, Giving a voice to environment by challenging the practice of integrating environmental requirements into other EU policies, Taylor & Francis Group, 2013, 87.

³⁷⁹Εμμεσα νομολογιακά η αρχή της ενσωμάτωσης καθιερώνεται μέσα από διοικητικά πρότυπα των Εκτιμήσεων των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, που ως «ρυθμιστικό πλαίσιο» υλοποιούν ευθέως την εφαρμογή της αρχής. βλ. Εξαιρέση στον κανόνα της κανονιστικής επιφύλαξης ήταν η υιοθέτηση της αρχής στη Π.Ε.Κ., T-37/04, «Azores κατά Συμβουλίου» βλ. και την αναιρετικά απορριπτική Δ.Ε.Κ. C-444/08P. Αφορούσε τον Κανονισμό 1951/2003 για την αδειοδότηση αλιείας στα ύδατα των Αζόρων, δίχως προηγούμενο έλεγχο περιβαλλοντικών επιπτώσεων στο εύαλωτο τοπικό οικοσύστημα, βλ. προσέγγιση L. Kramer, ό.π. (196), 23.

Δικαστήριο, δέκα και πλέον χρόνια από το τελευταίο Καταστατικό Status, συνεχίζει να προτιμά ως τάση «θεσμικού αυτοπεριορισμού» τον ερμηνευτικό έλεγχο αποκλειστικά των επιμέρους νομικών βάσεων της Συνθήκης, παρά το να συνεκτιμήσει έστω την επιτακτική και πλέον συστηματικότερη επαγωγή της αρχής ως αυτοτελή νομική βάση ελέγχου και κανονιστικής υποχρέωσης στους οικείους κανόνες δικαίου, στις πράξεις και τις παραλείψεις της Ένωσης.³⁸⁰ Σε κάθε περίπτωση το άρθρο 11 της Σ.Λ.Ε.Ε. είναι ένας σταθερός «πράσινος» αναπτυξιακός προσανατολισμός σε όλες τις πολιτικές της Ένωσης, που προσδοκά τη δυναμικότερη και αιτιωδέστερη έννομη αποτελεσματικότητα του, είτε αυτοτελώς, είτε ως ο δομικά κεντρικός «νομικός κρίκος της αλυσίδας» των ενωσιακών στόχων, όρων και επιλογών της βιώσιμης ανάπτυξης.

Η αρχή της ενσωμάτωσης εξ ορισμού δεσμεύει την Ε.Ε. και εξ αντικειμένου επιδρά δια μέσω της λειτουργικότητας του ενιαίου συνταγματισμού και των εφαρμοστικών αντιδράσεων των κρατών-μελών, στη συνολικότερη ρυθμιστική ενωσιακή διακυβερνησιμότητα³⁸¹ με δυσπρόστατο κανονιστικό χαρακτήρα, ανάμεσα στο περιβάλλον³⁸² και τη βιώσιμη ανάπτυξη,³⁸³ σε «οριζόντια» μάλιστα εναρμονιστική ισχύ³⁸⁴ για τη συνταγματική ισορροπία της ενωσιακής έννομης τάξης. Μέσα από την ενσωμάτωση προτάσσεται η ολοκληρωματικότητα της βιώσιμης

³⁸⁰Σημ.: Η συστηματικά συνεπέστερη διάχυση της αρχής της ενσωμάτωσης αποτελεί ορθολογική και εύνομη αναγκαιότητα επί των θεσμικών προκλήσεων, της κανονιστικής συνέπειας και των προστατευτικών απαιτήσεων μίας ισόρροπης και εναρμονισμένης βιώσιμης ενωσιακής ρύθμισης-παρέμβασης. Αντιπροσωπεύει την κρίσιμότερη δέσμευση για την δυναμική καθιέρωση, τόσο της αυστηρά θετικιστικής μεθοδολογικής συνέπειας, της συνταγματικής συνοχής, και της ολιστικής συνταγματικής ενότητας όσο και της στρατηγικά συνταγματικής «πράσινης» και βιώσιμης ταυτότητας της Ένωσης. Όσο το δικαστήριο δεν εκφράζει ευθεία θέση για τη νομική δεσμευτικότητα και την ερμηνευτική εφαρμογή άρθρου 11 της Σ.Λ.Ε.Ε. το βασικό μεθοδολογικό πλαίσιο των ευρωπαϊκών συνθηκών παραμένει εκκρεμές και παράλληλα ασυνεπές σε μία περιπτωσιολογική και «κάθετη» οργανωτική αντιπαραβολή μεμονωμένων πολιτικών και δράσεων. Σε κάθε περίπτωση αν διαπιστώνεται πως μία συνταγματικού κύρους διάταξη δεν πρόκειται να ενεργοποιηθεί ανάλογες ρυθμιστικές δεσμεύσεις και αντίστοιχη κανονιστική ισχύ, είναι προτιμότερο με παρηρησία να καταργείται ή ευθέως να καθομολογείται πως αποτελεί «πολιτική ευχή-διακήρυξη», παρά να παραμένει κενό γράμμα ή αντικείμενο σοφιστικής ρητορικής, θέτοντας σε αμφισβήτηση το κύρος και τη συνέπεια του συνόλου πρωτογενών και θεμελιωδών κανόνων της (εκάστοτε) έννομης τάξης. Αν και μέχρι σήμερα το Δ.Ε.Ε. δεν αποδέχεται ότι η καταστρατήγηση ή η παράλειψη της αρχής της ενσωμάτωσης στοιχειοθετεί αυτοτελή λόγο ακύρωσης της νομοθεσίας της Ε.Ε., ορισμένοι από τους Γενικούς Εισαγγελεείς κινούνται επιτακτικά προς αυτή τη κατεύθυνση. (βλ. L. Kramer, ό.π. (196), 403 και 460, S. Bell/D. McGillivray/O. Pedersen, ό.π. (183), 61-62. Βλ. και Προτάσεις του Έλληνα Γεν. Εισαγγελέα Γ. Κοσμά για την Δ.Ε.Κ., C- 321/95 P Greenpeace: Στο σκεπτικό του προασπίζεται πως η αρχή της ενσωμάτωσης πρέπει να έχει άμεσο εφαρμοστικό αποτέλεσμα. Η παραπάνω νομολογιακή «ευρωσυνταγματική» κανονιστική ασυνέπεια, συναντάται στο δίκαιο των Συνθηκών αντίστοιχα και ως προς την προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ε.Σ.Δ.Α., με την σχετική ρητή διάταξη του άρθρου 6 παρ. 3 της Σ.Ε.Ε. να παραμένει ευθέως ανενεργή και μάλιστα με τη σύμφωνη Γνωμοδότηση του ίδιου του Δ.Ε.Ε. (2/2013).

³⁸¹B. Sjäffjell, Corporate Governance for Sustainability. The Necessary Reform of EU Company Law, σε: B. Sjäffjell/A. Wiesbrock (επιμ.), The Greening of European Business under EU Law, Taking Article 11 TFEU Seriously, Routledge, 2015, διαθέσιμο και στο: ssrn.com/abstract=2535215.

³⁸²L. Kramer, ό.π. (372), 20-21.

³⁸³Βλ. και άρθρο 3 παρ. 3 Σ.Ε.Ε..

³⁸⁴J. Holder/M. Lee, Environmental Protection Law and Policy, 2^η έκδ., Cambridge University Press, 2007, 170-171 και Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 62. Προσδίδεται έτσι, μία ευρύτερη «οριζόντια διασύνδεση» της ενωσιακής νομοθεσίας σε όλα τα πεδία δράσης της αρμοδιότητάς της: όπως η εργασία, η γεωργία, η ενιαία αγορά, η αναπτυξιακή συνεργασία, η βιομηχανία, η αλιεία, η οικονομική πολιτική, οι μεταφορές, η ενέργεια, ο τουρισμός, σε σχέση με την βιώσιμη ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος με την πρακτική και δογματική αντίληψη, πως δεν είναι αντιπαραθετικές έννοιες αλλά ζωτικότερη κοινή βάση νόμιμης και αποτελεσματικής συνδιαμόρφωσής τους. Προς αυτή την κατεύθυνση διατυπώθηκε και η Δήλωση υπ' αριθμ. 12, που υιοθέτησε η Διακυβερνητική Διάσκεψη του Άμστερνταμ, ως προς την ειδική σημασία για το ευρωπαϊκό δίκαιο εν γένει, της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων. Παράλληλα, ακόμα και στο «χρηματοδοτικό» άρθρο 177 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε. προβλέφθηκε στοχευμένα, ένα «Ταμείο Συνοχής», που αφορά τον στρατηγικά συνεκτικό δημοσιονομικό σχεδιασμό υπέρ και των περιβαλλοντικών ενισχύσεων, υποδεικνύοντας πως και οι οικονομικές πολιτικές της Ένωσης έχουν πολυσχιδή περιβαλλοντικό χαρακτήρα, βάση και πρόσημο.

ανάπτυξης ως συστατικός, ενοποιητικός και ταυτοτικός προορισμός³⁸⁵ για το ενωσιακό δίκαιο³⁸⁶ με εναρμονιστικές και επ' ουδενί ιεραρχικές κατευθύνσεις. Η συλλογιστική αυτή επιρρωνύεται ρητά και από τις συντονιστικές επιταγές του άρθρου 7 της Σ.Λ.Ε.Ε.,³⁸⁷ το οποίο θεσπίστηκε ακριβώς για να περιορίσει μονόπλευρες ετεροβαρείς ερμηνείες που θα επέφεραν διακρίσεις ή την καθιέρωση απόλυτων «υπεραρχών» και «υπερδιατάξεων», όπως θα μπορούσε δυνητικά να παρερμηνευτούν και να παρέλκουν μονοδιάστατα οι προβλέψεις του άρθρου 11.³⁸⁸ Έτσι η περιβαλλοντική προστασία δεν διατίθεται προτιμησιακά αλλά διαχέεται προϋποθετικά, βελτιστοποιητικά και σωρευτικά στις υπόλοιπες ενωσιακές δράσεις και πολιτικές. Η δε γραμματική αναφορά στο αποφασιστικό «πρέπει» (“must be”), πέρα από δεοντολογική και αξιολογική υπόμνηση, εκπέμπει και ένα αδιαπραγμάτευτο κανονιστικό βάθος στην απόδοση της νομιμότητας των περιθωρίων εκτίμησης της ενωσιακής ρυθμιστικής παρέμβασης.³⁸⁹ Με την ίδια αριστοτεχνικά λιτή διατύπωση, η επιτηδευμένη απουσία συγκεκριμένου υποκειμένου επ' αυτής της επιταγής³⁹⁰ τίθεται ως δικαική σταθερά για την αντικειμενική ενσωμάτωση της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης στο σύνολο του «καθορισμού και της εφαρμογής των δράσεων της Ένωσης». Αποκαλύπτεται δηλαδή η “*erga omnes*” πυκνή ισχύς της διάταξης, τόσο για τα όργανα και τους θεσμούς της Ένωσης, όσο και για τα κράτη-μέλη της· ιδίως όταν αυτά εφαρμόζουν το δίκαιο της Ε.Ε., αλλά ακόμα πιο διασταλτικά, και αντίστροφα, όταν υιοθετούν εθνικά μέτρα, τα οποία κατά την εκτελεστότητά τους σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να αντιστρατεύονται και να επιδρούν αρνητικά-αντιφατικά στους εφαπτόμενους ευρωπαϊκούς κανόνες και σκοπούς. Έτσι ακόμα και από αυτή την καταστατική γραμματική λεπτομέρεια του ευρωπαϊκού περιβαλλοντισμού διασπείρεται η διεκδίκηση της σύγχρονης εναρμονιστικής έννομης συμπεριφοράς ως προς τις διαρκείς και τις αντικειμενικές βελτιστοποιήσεις των κεκτημένων του κράτους δικαίου στις συνέργειες της ευρωπαϊκής με την εθνική έννομη τάξη. Αντίληψη-πλαίσιο υπέρ της πολιτειακής ολοκλήρωσης, που αίρει τις αμοιβαίες “*ultra vires*” ενστάσεις στο σύνολο των κανονιστικών εναρμονίσεων και του δικαιοδοτικού ελέγχου του ενιαίου ευρωπαϊκού συνταγματισμού.

Το άρθρο 11 της Σ.Λ.Ε.Ε. στην ουσία αντισταθμιστικά του οικονομοκεντρικού “DNA” του Καταστατικού Χάρτη της κοινής αγοράς, δεν προσθέτει απλώς έναν επιπλέον επιτακτικά αμυντικό δημοσίου συμφέροντος περιορισμό, αλλά με συγκροτημένο ρυθμιστικό εκτόπισμα εγκαθιδρύει το εξισορροπιστικό έννομο συνάθροισμα της βιώσιμης ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής μέριμνας, ως το πλέον σύγχρονο, συνεκτικό και βελτιστοποιητικό «δημόσιο

³⁸⁵Βλ. Ανάλυση της νομικής διάστασης του Άρθρου 11 της Σ.Λ.Ε.Ε. σε S. Kingston, *Greening EU Competition Law and Policy*, Cambridge University Press, 2012, 7-40, B. Sjäfjell, *The legal Significance of Article 11 TFEU for EU Institutions and Member States*, σε: *The Greening of European Business under EU Law* (ό.π. 381), 51-72 και Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, *Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ε.Ε.*, Σάκκουλας, 2003, 308.

³⁸⁶L. Kramer, ό.π. (372), 20.

³⁸⁷Άρθρο 7 Σ.Λ.Ε.Ε.: «Η Ένωση μεριμνά για τη συνοχή μεταξύ των διάφορων πολιτικών και δράσεών της, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των στόχων της και σύμφωνα με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας». Διάταξη που συνδέει, ερμηνεύει και εντατικοποιεί ευθέως τις αποκλειστικές, συντρέχουσες και υποστηρικτικές αρμοδιότητες των διατάξεων του άρθρου 4 έως 6 της Σ.Λ.Ε.Ε., επιδιώκοντας, αφενός την αποτελεσματική συνταγματική της εσωτερική συνάφεια, και αφετέρου τη συνταγματικά εναρμονιστική διασύνδεση της Ένωσης με την πολιτειακή-πρωτογενή εξουσία των κρατών-μελών.

³⁸⁸E. Reid, ό.π. (306), 54.

³⁸⁹Περιπτωσιολογικά, η δέσμευση «περί ενσωμάτωσης» έγινε και νομολογιακά αποδεκτή μεταξύ άλλων και στην απορριπτική προσφυγή της Ελλάδας κατά του Συμβουλίου στην Δ.Ε.Κ. C-62/88 για την ακύρωση του Κανονισμού (ΕΟΚ) 3955/87, σχετικά με τους όρους εισαγωγής γεωργικών προϊόντων καταγωγής τρίτων χωρών μετά το ατύχημα στον πυρηνικό σταθμό του Τσέρνομπιλ.

³⁹⁰L. Kramer, ό.π. (378), 83-101.

συμφέρον» της Ένωσης αλλά και «κοινό συμφέρον» των κρατών-μελών.³⁹¹ Συνεπώς, οι όποιες επίμονες νομικές, πολιτικές, πραγματικές και δογματικές συγκρουσιακές αμφιταλαντεύσεις για την αρχή της ενσωμάτωσης αίρονται από: τον προσδιοριστικό άξονα των «εκ φύσεως» συστηματικών κριτηρίων της βιώσιμης ανάπτυξης, την τυπική ερμηνευτική προσέγγιση του γραμματικού και τεολογικού θετικισμού του κράτους δικαίου, καθώς και από τις «αποδεικτικές αποκωδικοποιήσεις» των εμπειρικών εκτιμήσεων της αρχής της αναλογικότητας.³⁹² Οι δικαιοπλαστικές εκφάνσεις³⁹³ της τελευταίας τεκμηριώνουν με «συνταγματικό πραγματισμό» από την μία την ένταση της αρχής της ενσωμάτωσης και από την άλλη τη συνοχή της βιώσιμης ανάπτυξης, μέσα από τον συγκερασμό, τη συνέπεια και συγχρονισμό των έννομων αξιώσεων, των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και του κοινού πολιτειακού δημοσίου συμφέροντος.³⁹⁴ Συνθέτοντας δικαιοπαραγωγικές “win –win”³⁹⁵ συνέργειες αμοιβαίου οφέλους για την «χρυσή τομή»(-juste milieu)³⁹⁶ του φιλελεύθερου και κοινωνικού κράτους δικαίου³⁹⁷ υπέρ ενός σαφώς πιο συγκεκριμενοποιημένου «βιώσιμου και πράσινου» δημοσίου συμφέροντος σε σχέση με τα παραδοσιακά αοριστολογικά του πρότυπα.³⁹⁸

Διερευνώντας στοιχεία της αρχής της ενσωμάτωσης στην κοινή ευρωπαϊκή νομοθεσία κυρίαρχες είναι οι έννομες διαδικασίες και οι απαιτήσεις της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, είτε σε μεμονωμένα έργα, είτε σε ευρύτερες εφαρμογές του στρατηγικού αναπτυξιακού σχεδιασμού εσωτερικεύοντας στην πράξη με συμπαγή αιτιολογία και τους τρεις πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης.³⁹⁹ Στην ίδια μεταρρυθμιστική λογική, οι περιβαλλοντικές κρατικές ενισχύσεις,⁴⁰⁰ τα μέτρα του πράσινου ενεργειακού εκσυγχρονισμού με έμφαση κυρίως ως προς τις Α.Π.Ε.,⁴⁰¹ οι πράσινες δημόσιες συμβάσεις και η περιβαλλοντική φορολογία προσπερνούν θετικά και ελπιδοφόρα τις «μετριαστικές» αποθετικές αντιλήψεις που δεσπόζουν

³⁹¹B. Sjøfjell, ό.π. (381).

³⁹²E. Reid, ό.π. (306), 55.

³⁹³A. Epiney, Umweltrecht in der Europäischen Union, 4^η έκδ., Nomos, 1997, 107-108.

³⁹⁴Βλ. Τις συναφείς διατάξεις του άρθρου 37 του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. για την προστασία του περιβάλλοντος, που αποτελούν ερμηνευτική αρχή δικαιωματοσμού, αλληλεγγύης και εγγυήσεων νομιμότητας των πράξεων και των παραλείψεων της Ένωσης ή των Κρατών-μελών, στις περιπτώσεις που οι δράσεις των τελευταίων επιδρούν στο Ενωσιακό δίκαιο (άρθρο 52 παρ. 5 του Χάρτη). Είναι στοχευμένα πανομοιότυπες, με αυτές του άρθρου 11 της Σ.Λ.Ε.Ε. για την αρχή της ενσωμάτωσης συντείνοντας και οι δύο προς τη βιώσιμη ανάπτυξη.

³⁹⁵S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 105.

³⁹⁶L. Idot, Environnement et droit communautaire de la concurrence, σε: J.V. Masclet (επιμ.), La Communauté européenne et l' environnement, La Documentation Française, 1997, 383.

³⁹⁷M. Lee, EU Environmental Law, Governance and Decision-Making, Hart Publishing, 2005, 57-58.

³⁹⁸Μεταξύ πολλών βλ. Γ. Δελλής, ό.π. (23), 1061, Ε. Βενιζέλος, Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων. Κριτική προσέγγιση των τάσεων της νομολογίας, Παρατηρητής, 1990, 52, Π. Δαγτόγλου, Το γενικό συμφέρον και Σύνταγμα, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1986, 425, επ., Α. Μανιτάκης, Η συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1978, 433, Α. Γέροντας, Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 329.

³⁹⁹Commission's Impact Assessment Guidelines, SEC 2009, 92 και Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2002) 276, Final, που αποτυπώνονται οι περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές της βιώσιμης ανάπτυξης στις Ε.Π.Ε. .

⁴⁰⁰Στο ευρωπαϊκό δίκαιο των κρατικών ενισχύσεων εντοπίζονται οι σύννομες και θεμιτές κατευθύνσεις μίας συνολικά ελεύθερης και ανταγωνιστικής αγοράς που αποδέχεται συνάμα του θετικού και αποθετικού κανόνες «αναβαθμιστικής και προστατευτικής» νομιμότητας. Οι κρατικές ενισχύσεις κρίνονται συμβατές με την εσωτερική αγορά σύμφωνα με τα προβλεπόμενα του άρθρου 107 παρ. 2 και 3 της Σ.Λ.Ε.Ε., εφόσον δεν αλλοιώνουν τους όρους του ανταγωνισμού προς το «κοινό συμφέρον» και εφόσον εκτιμώνται ως «πρόσφορες και αναγκαίες» για την επίτευξη ενός «στόχου κοινού ενδιαφέροντος». Αναλυτικότερα βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής αναφορικά με τις Κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας (2014-2020), 2014/C, 200/01, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁴⁰¹Για τους γενικότερους ενωσιακούς στρατηγικούς στόχους προς τις Α.Π.Ε. βλ. και COM (2010) 2020, Τελικό.

στην πράξη για την παρείσφρηση της αρχής της ενσωμάτωσης⁴⁰² κατά μείζονα λόγο ως «διακριτική» και όχι ως «διακριτή»⁴⁰³ έννομη βάση. Η εισδοχή της στη δευτερογενή περιβαλλοντική νομοθεσία της Ένωσης,⁴⁰⁴ είτε με την θέσπιση κοινών κανόνων και έννομων διαδικασιών,⁴⁰⁵ είτε με την επιδίωξη συγκεκριμένου επιδιωκόμενου έννομου αποτελέσματος,⁴⁰⁶ είτε με την δημιουργία κοινών ποιοτικών περιβαλλοντικών προτύπων⁴⁰⁷ στο πλαίσιο της ενιαίας αγοράς εγκολπώνει σ' ένα ευρύ και συμπαγές πλέγμα νομιμότητας⁴⁰⁸ το διάχυτο και πολύπλευρο περιβαλλοντικό πρόσταγμα.⁴⁰⁹ Η επιμελέστερη και η γενικότερη εφαρμογή της στην ουσία υπόσχεται και προδιαθέτει μέσω μίας σαφώς πιο αιτιολογημένης και διάφανης δημόσιας απόφασης την εκπλήρωση μίας ολιστικής βιωσιμότητας για τα δημόσια έννομα αγαθά και συμφέροντα⁴¹⁰ στις διάσπαρτες προκλήσεις⁴¹¹ της πολυεπίπεδης ευρωπαϊκής διακυβέρνησης.⁴¹² Ενώ ο νομικός ορθολογισμός που αποπνέει με όρους έννομης αποτελεσματικότητας ανάμεσα στα δικαιώματα, τις ελευθερίες και το δημόσιο συμφέρον⁴¹³ υποδηλώνει πως αποστρέφεται τις διλημματικές συγκρούσεις, καλλιεργώντας μία πηγαία βάση νομικής συνέπειας και ισορροπημένων ρυθμιστικών εναρμονίσεων,⁴¹⁴ αξιοποιώντας τόσο τις τεχνοκρατικές, όσο και τις ηθικοπολιτικές κατευθύνσεις του περιεχομένου της.⁴¹⁵ Κατ' επέκταση η δικαιική αρχή της ενσωμάτωσης, που προσιδιάζει στην «νομιμοποιητική» λογική των «εσωτερικεύσεων» της οικονομικής ανάλυσης, στην εφαρμοστική της προοπτική εκφράζει μία δεσπόζουσα διαδικαστική «συνταγματική εντολή» για την εναρμονισμένη συνδιαμόρφωση και τη σύμπλευση των οικονομικών και των κοινωνικών συμφερόντων του ευρωπαϊκού κεκτημένου. Εν κατακλείδι, αποτελεί τη βασική λειτουργική παρακαταθήκη (μαζί με την αρχή της αναλογικότητας) για την μεθοδολογική σχηματοποίηση της προτεινόμενης θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» στην αποδοτική διεκδίκηση της κανονιστικότητας και της βιωσιμότητας του συνταγματισμού του δημοσίου δικαίου, ανάμεσα στον διασφαλιστικό προστατευτισμό και τον εγγυημένο δικαιωματισμό της σύγχρονης διακυβερνησιμότητας.

⁴⁰²S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, *ό.π.* (366), 105. Επιπλέον, σε επίπεδο κοινής νομοθεσίας χαρακτηριστικές είναι οι Οδηγίες 2003/87/ΕΚ (Εμπορία ρύπων που προκαλούν το φαινόμενο του θερμοκηπίου), 2008/98/ΕΚ (πλαίσιο ρύπανσης), 2000/60/ΕΚ (πολιτική προστασία του νερού), 2008/50/ΕΚ (ποιότητα του αέρα), 2008/1/ΕΚ (ρύπανση πρόληψη και έλεγχος), 2009/147/ΕΚ, 92/43/ΕΟΚ (πηγά- χλωρίδα, πανίδα), 2011/92/ΕΕ (ΜΠΕ) και 2011/42ΕΚ (Στρατηγική Μ.Π.Ε.).

⁴⁰³L. Kramer, *ό.π.* (196), 21-23.

⁴⁰⁴Βλ. E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, *ό.π.* (86), 143.

⁴⁰⁵Βλ. Το έννομο πλαίσιο των Μ.Π.Ε. και Σ.Μ.Π.Ε. που θα αναλυθούν παρακάτω.

⁴⁰⁶Οι Οδηγίες για την μείωση των ρυπογόνων εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα και οι Οδηγίες για την αύξηση των ποσοστών Α.Π.Ε. στο σύνολο της ενεργειακής παραγωγής.

⁴⁰⁷Οδηγία 98/83/ΕΚ για το πόσιμο νερό.

⁴⁰⁸Βλ. Σημαιολογική σχετική Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2000) 576, Τελικό.

⁴⁰⁹Ψήφισμα του Συμβουλίου της 7^{ης} Οκτωβρίου 1997 σχετικά με την εκπόνηση, την εφαρμογή και την επιβολή της κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, OJ C321/1, διαθέσιμο στο: [eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:31997Y1022\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:31997Y1022(01)).

⁴¹⁰Βλ. Άρθρο 3 ως άνω Ψηφίσματος.

⁴¹¹Communicaton from Commission, COM (2008), 773/4.

⁴¹²Ανακοινώσεις της Επιτροπής COM (2005) 658, Τελικό/2 και COM (2009) 400, Τελικό.

⁴¹³Γ. Δελλής, Το ατομικό δικαίωμα αντιμέτωπο στο οικονομικό και οικολογικό έννομο συμφέρον. 1953-2003, Η συρρίκνωση της ατομικότητας, Νόμος και Φύση, 2044, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7058.

⁴¹⁴S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, *ό.π.* (366), 11, M. Jacobs, Sustainable Development as a Contested Concept, σε: A. Dobson (επιμ.), *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, Oxford Scholarship Online, διαθέσιμο στο: www.oxfordscholarship.com, 2003, T. Jackson, Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet, Earthscan/Routledge, 2009.

⁴¹⁵V. De Lucia, Critical Environmental Law and the Double Register of the Anthropocene: A Biopolitical Reading, σε: *Environmental Law and Governance for the Anthropocene* (ό.π. 17), 116.

Ενότητα 3

Η λειτουργική διάσταση της Προστασίας του Περιβάλλοντος με προσδιοριστική αναφορά τη Βιώσιμη Ανάπτυξη κατά την κατοχύρωση της στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στην αρχή της δεκαετίας του 1970, το Δ.Ε.Κ. στην υπόθεση “Internationale Handelsgesellschaft”,⁴¹⁶ επιβεβαίωσε και νομολόγησε πως ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι «αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του δικαίου που προστατεύει το Δικαστήριο» στο «πλαίσιο της δομής και των στόχων της Κοινότητας». Η ρητή ωστόσο θεμελίωση των δικαιωμάτων, πέρα του ευέλικτου συνυπολογισμού τους ως εύπλαστες γενικές αρχές του δικαίου, σε συγκεκριμένους δεσμευτικούς υπερνομοθετικούς κανόνες δικαίου ή σε κανονιστικές ερμηνευτικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, συντελέστηκε με την κανονιστική αναβάθμιση, δηλαδή επι της ουσίας, με την «εκτελεστική ενεργοποίηση», του ήδη καταρτισθέντα από το 1999 ως πολιτική Διακήρυξη,⁴¹⁷ Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., με την Συνθήκη της Λισαβόνας. Εκεί αναδείχθηκαν τα «δίκαια κεκτημένα» του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου ως δικαιώματα-κανόνες δικαίου, αλλά και ως συντεταγμένες ερμηνευτικές και αιτιώδεις έννομες αρχές για το σύνολο της απόδοσης και της εφαρμογής⁴¹⁸ της ενωσιακής έννομης τάξης.

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιβεβαιώνει και συγκεντρώνει -λαμβάνοντας ρητά υπόψη τις υφιστάμενες αρμοδιότητες και τις δράσεις της Ε.Ε., καθώς και τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας-,⁴¹⁹ τα δικαιώματα που προκύπτουν και πηγάζουν: από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις κοινές διεθνείς υποχρεώσεις των χωρών της Ε.Ε., την Ε.Σ.Δ.Α., τους Κοινωνικούς Χάρτες που έχουν ψηφιστεί από την Ε.Ε. και από το Συμβούλιο της Ευρώπης και τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.⁴²⁰ Με αυτό τον δημιουργικά σύνθετο και δυναμικό τρόπο, του πολυεπίπεδου ή καλύτερα του

⁴¹⁶Δ.Ε.Κ., C-11/70, Internationale Handelsgesellschaft υπόθεση σχετική με την εισαγωγή και την εξαγωγή σιτηρών εντός της κοινής αγοράς.

⁴¹⁷Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (332), 206-220: Πραγματεύεται τις δυνατότητες και τους τρόπους «συνταγματοποίησης» του Χάρτη πριν την ισχύ της Συνθήκη της Λισαβόνας.

⁴¹⁸Σημ.: Ενδεικτικά οι περιβαλλοντικές δεσμεύσεις του άρθρου 37 του Χάρτη εκφράζονται στη «δευτερογενή» κοινή νομοθεσία, όπως π.χ. η Οδηγία για τα πτηνά και η Οδηγία οικολογικού σχεδιασμού, χρησιμοποιώντας εφάμιλλες προβλέψεις και υιοθετώντας αντίστοιχες πρακτικές απαιτήσεις και πρότυπα (βλ. αντίστοιχα την Οδηγία 2009/147/EC, OJ L 20, 26.1.2010, 7-25 παρ. 5 και την Οδηγία 2009/125/EC, OJ L 285, 31.10.2009, 10-35).

⁴¹⁹Βλ. Άρθρα 51 (πεδίο εφαρμογής) και 52 Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. (εμβέλεια και ερμηνεία δικαιωμάτων και αρχών). Στο άρθρο 52 παρ. 5 σκιαγραφείται η εκτελεστότητα και η ουσιαστική εφαρμογή των αρχών, με κανονιστικό βάρος άμεσου αποτελέσματος και ισχύος, επί ενός ερμηνευτικού ελέγχου απόδοσης της νομιμότητας των πράξεων. Έτσι, ειδικά στο πεδίο των περιβαλλοντικών Οδηγιών, το άρθρο 37 του Χ.Θ.Δ. μεθοδολογικά και ρητά καθίσταται δυνατό και κρίνεται επιβεβλημένο να επαυξήσει την επικλησιμότητα του ως άμεση ελεγκτική αξίωση από τους ιδιώτες, σε απευθείας ερμηνευτική αναφορά προς τη νομιμότητα και τη συνέπεια του Ενωσιακού Δικαίου σε σχέση με τις επιλογές, τις πράξεις και τις αποφάσεις των ίδιων των Ενωσιακών οργάνων και των κρατών-μελών όταν συναρτούν τις δράσεις του με το ευρωπαϊκό δίκαιο. Η. Somsen, *The private enforcement of Member State Compliance with EC Environmental Law: An Unlawful Promise*, Yearbook of European environmental law, Oxford University Press, 2000, 314, L. Kramer, *EU Casebook on Environmental Law*, Hart Publishing, 2002, 68, S. Prechal/L. Hancher, *Individual Rights: Conceptual Pollution in EU Environmental Law?*, Yearbook of European environmental law, Oxford University Press, 2002, 94, M. Hedemann-Robinson, *Enforcement of European Union Environmental Law*, Routledge-Cavendish, 2007, 241, Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. μετά την Συνθήκη της Λισαβόνας*, ΕΕΕυρΔ, Τεύχος 1, ΚΔΕΟΔ και Δ.Σ.Θ., 2011, 15-16.

⁴²⁰Βλ. και Άρθρο 53 Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. (Επίπεδο Προστασίας).

πλουραλιστικού και ενιαίου Συνταγματισμού⁴²¹ επί των δικαιωμάτων και των δημόσιων εγγυήσεων, διαμορφώνεται ένα στέρεο έδαφος έννομης αναγνώρισης τους, εξασφαλίζοντας, έστω καταρχήν, διαφάνεια, εμπιστοσύνη, νομική ασφάλεια και «αυτοδεσμευτικότητα» στην εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, των κανονιστικών αρχών και των ελευθεριών στην έννομη τάξη της Ένωσης, στο προστατευτικό δίκτυο του Κοινωνικού Κράτους Δικαίου. Η έννομη διασφάλιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των κοινών κοινωνικο-οικονομικών συμφερόντων σηματοδοτεί τον προορισμό και την εξέλιξη της πολιτειακής «Ευρωενωσιακής» υπόστασης. Ο Χάρτης ως το βέλτιστο, σύγχρονο και αθροιστικό έννομο απαύγασμα των παραπάνω κεκτημένων⁴²² αναπτύσσει την ισχύ του σε δύσκολες ισορροπίες μεταξύ των εθνικών ιδιαιτεροτήτων, των πολυδιάστατων κοινωνικών αναγκών, αλλά και της ισότητας στις κοινές αξίες⁴²³ με κύριο στόχο στην αποτελεσματική και διάχυτη ενότητα του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου.⁴²⁴ Πέρα των παραδοσιακών κοινοτικών ελευθεριών με την επενέργεια του δικαιωματισμού η δράση της Ε.Ε. επεκτείνεται ολόενα και σε περισσότερους τομείς, όλο και πιο ειδικά και συγκεντρωτικά ταυτόχρονα. Η συνδυαστική συνεκτίμηση του Χάρτη κρίνεται ως αναγκαία, όχι μόνο για την θέσπιση δικαιοκρατικών αντίβαρων στις πολιτειακές ζυμώσεις επί των έννομων αξιώσεων των ευρωπαίων πολιτών, αλλά και για τον αιτιολογημένο εξορθολογισμό του ενωσιακού δικαίου, διακριτά, μάλιστα, από την παρείσφρηση ετερόκλιτων πολιτικοποιημένων σκοπιμοτήτων σε αυτό. Συνεπώς, έπειτα από την εύλογα καθιερωθείσα κανονιστική αναβάθμιση του Χάρτη στο επίπεδο του ρυθμιστικού ευρωπαϊκού Συνταγματισμού,

⁴²¹Με το άρθρο 6 παρ. 1 της Σ.Ε.Ε «έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες» προσδίδοντας ισοδύναμες με αυτές συνταγματική, καταστατική και πρωτογενή ισχύ, διαρθρώνοντας δομικά τους βασικούς πυλώνες του πρωτογενούς δικαίου, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού συνταγματισμού.

⁴²²Σημ.: Η Ε.Σ.Δ.Α. και οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις αποτελούν ένα εγγυητικό ερμηνευτικό minimum προστασίας των αντίστοιχων δικαιωμάτων του Χάρτη, που δεν πρέπει να καταστρατηγηθεί από μία περιοριστικότερη ερμηνεία, αφήνοντας ωστόσο τη δυνατότητα ευρύτερης προστασίας στο Δίκαιο της Ένωσης. (52 παρ. 3 και 4).

⁴²³ M. Saffjan, Fields of Application of the Charter of Fundamental Rights and Constitutional Dialogues in EU, Distinguished Lecture, European University Institute Centre for Judicial Cooperation, 2014, διαθέσιμο στο: cadmus.eui.eu/handle/1814/32372.

⁴²⁴ Σημ.: Ιστορικές για την ενοποιητική, ενισχυτική και εναρμονισμένη εξέλιξη του ευρωπαϊκού συνταγματισμού και σημαίνουσες ερμηνευτικά -ακόμα και για την αντίστοιχη οργανωτική διάχυση της περιβαλλοντικής προστασίας με βάση την κυριαρχία των ενωσιακών- πρότυπα οι: Δ.Ε.Ε., C-617/10 Akerberg Fransson (υπόθεση εθνικής φοροδιαφυγής στη Σουηδία, που εξαιτίας της εμπλοκής στοιχείων των ενωσιακών προβλέψεων για το Φ.Π.Α. (Οδηγία 2006/112/EK) και της αρχής ne bis in idem (άρθρο 50 Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε.), ελέγχθηκε από το Δ.Ε.Ε. ως προς την ισχύ και την εφαρμογή των ενωσιακών δεσμεύσεων) και η Δ.Ε.Ε. C-399/11, Melloni (ποινική δίκη στην Ισπανία, που ωστόσο με βάση την ισχύ του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης αξιολογήθηκαν ζητήματα δίκαιης δίκης που ανάγονται στις διατάξεις του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. (Άρθρο 47). Αποφάσεις που δίνουν την αφορμή για την εξελικτική λειτουργική επεκτασιμότητα του ενωσιακού δικαίου προσπερνώντας ακόμα και τις παραδοσιακές “ultra vires” δικαιοδοτικές ενστάσεις. Το άρθρο 53 για την εισδοχή της Ε.Σ.Δ.Α. και των εθνικών συνταγματικών ρυθμίσεων κρίθηκε πως στην ουσία επιδιώκει να αναβαθμίσει το περιεχόμενο των ενωσιακών κεκτημένων ως «αθροιστική κυκλική σταθερά» στις εγγυήσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρά να θέσει την οποιαδήποτε διακινδύνευση στο ενωσιακό κεκτημένο κατά μία συγκριτική αντιπαραβολή τους. (βλ και Θ. Αντωνίου, Η εφαρμογή του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα κράτη μέλη μετά την έκδοση των αποφάσεων Akerberg Fransson και Melloni από το Δικαστήριο της Ένωσης, στον Τιμητικό Τόμο για τα 50 χρόνια των Διοικητικών Δικαστηρίων, Σάκκουλας, 2015, 1115-1138, ίδια άποψη και στο Αγγλικό δίκαιο από τον S. Douglas-Scott, Fundamentals Rights mot Eurosceptism: Why the UK should embrace the EU Charter, σε: K. Ziegler/E. Wicks/L. Hodson (επιμ.), The UK and European Human Rights A Strained Relationship?, Hart Publishing, 2015, 249-274. Βλ. αντίστρ. Π. Παυλόπουλος, Υπερασπίζοντας με εμμονή το Σύνταγμα, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/1784, 2010, (με ανάλυση «εθνοκεντρικών» αποφάσεων -συνταγματικού πατριωτισμού-, των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Γερμανίας και της Γαλλίας, που εμπεριέχουν διαστάσεις-«άμυνες» της εθνικής δημοσιονομικής υπεροχής ως συνταγματικού πυλώνα της ανεξαρτησίας των κρατών-μελών της Ένωσης.

η βαθύτερη εκτελεστότητα και επικλησιμότητα του, επαφίεται αφενός στην έννομη εμπέδωση και διεκδίκησή του από την κοινωνία των πολιτών και τους παραγωγικούς φορείς, όσο και από την ενεργητική ανάπτυξη του από τους δεσμευόμενους πολιτειακούς φορείς σε ενωσιακή και σε εθνική κλίμακα.

Εξετάζοντας τις προβλέψεις για την προστασία του περιβάλλοντος, κατά το σχεδιασμό και την κατάρτιση του αρχικά “soft law” Κοινοτικού Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων υπογραμμίστηκε η σημασία της εισαγωγής μίας περιβαλλοντικής διάταξης με όρους βιώσιμης ανάπτυξης, με βάση και τις δεσμεύσεις της Κοινότητας σε σχέση «με το Πρωτόκολλο Κιότο για τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου».⁴²⁵ Αν και στο τελικό διατακτικό του άρθρου 37 του Χάρτη δεν αναφέρεται ο ειδικότερος στόχος της αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, μπορεί κανείς να αντιληφθεί πως η προστασία του περιβάλλοντος υπό το πρίσμα της βιώσιμης ανάπτυξης από αόριστος «αυτοσκοπός», με την κανονιστικά ολιστική της εμβάθυνση μετουσιώνεται σταδιακά σε διακριτό και διάχυτο ερμηνευτικό μέσο για όλες τις δράσεις της Ένωσης: είτε ως θεσμική εγγύηση που γεννά δεσμευτικά προστατευτικές παρεμβάσεις ως λόγος επιτακτικού, αλλά και «θετικού» ταυτόχρονα δημοσίου συμφέροντος,⁴²⁶ είτε ως ένα ιδιότυπο κοινωνικό δικαίωμα συλλογικής αξίωσης προς τη νομιμότητα,⁴²⁷ είτε ως στρατηγικός πολιτικός στόχος-πλαίσιο με ειδικό ερμηνευτικό βάθος και προσανατολισμό.⁴²⁸ Η πλήρης μάλιστα εννοιολογική συμμετρία μεταξύ του άρθρου 37 και των αντίστοιχων θεσμικών και ρυθμιστικών προβλέψεων επί των οργανωτικών σκοπών και των λειτουργικών παρεμβάσεων του ευρωπαϊκού οικοδομήματος στο Δίκαιο των Συνθηκών (κατ’ άρθρο 11 Σ.Λ.Ε.Ε.) εγείρει τον εν μέρει δικαιολογημένο από την υφιστάμενη πλειοψηφία της θεωρίας και νομολογίας προβληματισμό,⁴²⁹ για το αν το άρθρο 37 της Σ.Λ.Ε.Ε.⁴³⁰ είναι απλώς μια κατευθυντήρια διαπιστωτική και σχετικοποιημένη εκτελεστικά⁴³¹ «θεσμική εγγύηση ευρύτερου περιθωρίου εκτίμησης» των δράσεων «που ανάγονται στο ευρωπαϊκό δίκαιο» με κατεξοχήν πολιτικό χαρακτήρα⁴³² ή αν πράγματι εμπεριέχει μία προστιθέμενη νομική αξία, αιτιώδους εκτίμησης και

⁴²⁵Βλ. «Συμπεράσματα Κολωνίας» του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 3^{ης} και 4^{ης} Ιουνίου του 1999 παρ. 29, βλ. www.europarl.europa.eu/summits/kol1_en.htm.

⁴²⁶Η ευρέως αναγνωρισμένη για τις δικαιικές της περιβαλλοντικές προσεγγίσεις η γερμανίδα Γεν. Εισαγγελέας J. Kokott υποστήριξε ότι η προστασία του περιβάλλοντος ως κατεξοχήν δημόσιο συμφέρον μπορεί να δικαιολογήσει ευθέως έννομους και θεμιτούς περιορισμούς στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, βλ. Προτάσεις της για την Δ.Ε.Ε. C-530/11 καθώς επίσης και Δ.Ε.Ε. C-416/10 Križan παρ. 114, Δ.Ε.Ε., C-301/12 Cascina Tre Pini, Δ.Ε.Δ., C-206/13 Siragusa, Δ.Ε.Ε., C-379/08 Raffinerie Mediterranee. Για τους εύλογους περιορισμούς στο ανταπατιθέμενο δικαίωμα της ιδιοκτησίας γενικότερα βλ. και Δ.Ε.Κ., C-402/05 P και Δ.Ε.Κ., C-415/05 P Kadi, παρ. 355.

⁴²⁷S. Bogojević, EU Human Rights Law and Environmental Protection: The Beginning of a Beautiful Friendship? σε: S. Douglas-Scott/N. Hatzis (επιμ), EU Human Rights Law, Edward Elgar Publishing, 2014, 7.

⁴²⁸Βλ. και ανάλυση S. van Hees, Sustainable Development in the EU: Redefining and Operationalizing the Concept, Utrecht Law Review, Τεύχος 10, Ubiquity Press, 2014, 60-76, διαθέσιμο και στο: www.utrechtlawreview.org/articles/abstract/10.18352/ulr.269.

⁴²⁹S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 168.

⁴³⁰Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 202/401, Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 7.6.2016, S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 1671. Σημ.: Σε μία σύντομη συγκριτική ανασκόπηση στις συναφείς εθνικές συνταγματικές διατάξεις των κρατών-μελών, εντοπίζονται πανομοιότυπες ισχυρές για την Πολιτεία δεσμευτικές ρυθμίσεις, κυρίως ως θεσμικές εγγυήσεις και κοινωνικό κεκτημένο. Ωστόσο πράγματι, σε σημαντικό αριθμό συνταγματικών προβλέψεων δεν κατοχυρώνεται ένα αυτοτελές ατομικό ή κοινωνικό δικαίωμα, όπως συμβαίνει αντίθετα και με προοδευτικό και ευρύ τρόπο στην ελληνική συνταγματική θεώρηση.

⁴³¹E. Morgera/G. Marín-Durán, ό.π. (366), 983-984. Τονίζεται η αοριστία της διάταξης ως προς την έκταση και το περιεχόμενό της, καθώς και η ηθελημένη αδυναμία της να καθιερώσει ένα ατομικό δικαίωμα και μία άμεση αξίωση περιβαλλοντικής προστασίας σε ενωσιακό επίπεδο, όπως και σε R. O’ Gorman, Case for Enshrining a Right to Environment within EU Law, European Public Law, Τεύχος 19, Kluwer Law International BV, 2013, 583 και 587.

⁴³²Βλ. L. Kramer, ό.π. (372), 449-450, όπου προβάλλεται το επιχείρημα, πως οι πολιτικές δεσμεύσεις και κατευθυντήριες πολιτειακές εγγυήσεις ενδεχομένως να είναι και πιο αποτελεσματικές για την οργάνωση της

ερμηνείας που αποτιμάται, κρίνεται, ελέγχεται ως προς την δεσμευτική της τήρηση, κατά την μεθοδολογική προάσπιση της ενότητας, της κανονιστικότητας, της συνέργειας και της ισοδυναμίας του συστηματικού συνόλου των συνταγματικών ενωσιακών διατάξεων. Η όλη αυτή θεμελιώδης προβληματική εντάσσεται στο πυρήνα της συζήτησης για τη δομή, την εξέλιξη, την κανονιστικότητα και τη διακυβερνητική σκοπιμότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και αυτή τη φορά όχι μόνο στη παραδοσιακή συνάρτηση της Ε.Ε. με την ενιαία αγορά και τα κράτη-μέλη της, αλλά και στην αμεσότητα και τη λογοδοσία (“accountability”) της ενωσιακής έννομης τάξης προς τους ευρωπαίους πολίτες και την κοινωνία γενικότερα.

Ανάμεσα στα 54 άρθρα που κατανέμονται σε 7 κεφάλαια του Χάρτη, στο κεφάλαιο με τίτλο «Αλληλεγγύη» συγκεντρώνονται οι κοινοί κοινωνικοί στόχοι της Ένωσης⁴³³. Πέρα της ενσωμάτωσης προστασίας του περιβάλλοντος με προσανατολισμό τη βιώσιμη ανάπτυξη⁴³⁴ κατοχυρώνονται, πλέον θεσμοθετημένα δικαιικά, με ενωσιακό συνταγματικό περίβλημα, σειρά συλλογικών και κοινωνικών δικαιωμάτων όπως: εργασιακά, κοινωνικοασφαλιστικά, η προστασία οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, η προστασία της υγείας, η πρόσβαση σε υπηρεσίες γενικού οικονομικού ενδιαφέροντος, και η προστασία των καταναλωτών. Η προσθήκη στο Καταστατικό Χάρτη Δικαιωμάτων της Ένωσης κοινωνικών-συλλογικών δικαιωμάτων στο ίδιο επίπεδο με τα παραδοσιακά ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, θέτει τη βάση στο να αναδειχθεί και έμπρακτα το αδιαίρετο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων,⁴³⁵ με τρόπο συνεκτικά αλληλένδετο και βέλτιστα εναρμονισμένο, ανάμεσα σε παράλληλες θετικές αλλά και αποθετικές έννομες αξιώσεις προς το κράτος δικαίου. Εκτός της «συνταγματικής» του περιωπής και της δεσμευτικής του τήρησης από τους θεσμούς και τα όργανα της Ένωσης, η αναφορά, πως ο Χάρτης αναπτύσσεται και ισχύει διάχυτα και προς τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. όταν «εφαρμόζουν το Δίκαιο, την νομοθεσία της Ε.Ε.⁴³⁶ ή και ευρύτερα όταν ενεργούν σε πεδία που άπτονται, επαφίονται ή επιδρούν στους σκοπούς της Ένωσης,⁴³⁷ εμπλουτίζει την οργανωτική ακτινοβολία και τη λειτουργική σημασία του ευρωπαϊκού δικαίου, προϋποθέτοντας ωστόσο μεθοδικότητα και απόλυτα αιτιολογημένους δικαιοδοτικούς χειρισμούς, ώστε να μην καταστρατηγηθούν οι συντεταγμένες αρμοδιότητες που παρέχονται και πηγάζουν από τις Συνθήκες.⁴³⁸ Από αυτές λοιπόν, τις καταστατικές διεργασίες ειδικά επί των κοινωνικών κεκτημένων και του θετικού

προστασίας του περιβάλλοντος, σε σχέση με την έννομη αλλά και καταφανώς διαπλαστική ισχύ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ειδικά επί των κοινών και συλλογικών/κοινωνικών αγαθών, όπου υπό την αιτιώδη απαίτηση του «στενού έννομου συμφέροντος», οι επιμέρους περιβαλλοντικές αξιώσεις τεκμαίρονται ιδιαίτερα αποδυναμωμένες στην απόδειξη της βλάβης ή του παράνομου και στην απόδοση-εκτίμηση της «πρόδηλης» παράβασης, με βάση τα κεκτημένα περιθώρια εκτίμησης των κρατών-μελών, πόσω δε μάλλον της ίδιας της Ένωσης, υποβαθμίζοντας τελικώς την ίδια την ουσία της δικαιοδοτικής κρίσης και την έννομη προστασία του περιβαλλοντικού αγαθού.

⁴³³K. Hectors, *The Chartering of Environmental Protection: Exploring the Boundaries of Environmental Protection as Human Right*, *European Energy and Environmental Law Review*, Kluwer Law International, 2008, 165 και 167.

⁴³⁴O. Pedersen, *ό.π.* (154), 39.

⁴³⁵S. Douglas-Scott, *The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon*, *Human Rights Law Review*, Τεύχος 11, Oxford University Press, 651.

⁴³⁶N. de Sadeleer, *Enforcing EUCHR Principles and Fundamental Rights in Environmental Cases*, *Nordic Journal of International Law*, Τεύχος 81, Brill- Nijhoff, 2012, 45.

⁴³⁷Δ.Ε.Ε., C-399/11 Melloni και Δ.Ε.Ε., C-617/10 Akerberg Fransson.

⁴³⁸Δεν πρέπει να παραληφθεί πως οι ετήσιες εκθέσεις της Επιτροπής (European Commission Reports 2011, 2012 και 2013, διαθέσιμες στο ec.europa.eu/justice/fundamentalrights/files/charter_report_en.pdf) καταγράφουν μια σταθερή αύξηση της δικαστικής δικαιοδοσίας αλλά και κανονιστικής ισχύος/εκτελεστότητας του Χάρτη. Συνεπώς παρά τη μέχρι τώρα σαφώς περιορισμένη χρήση του άρθρου 37 καλλιεργείται η δυναμική βάση του ρυθμιστικού ελέγχου του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους δικαίου για τον έλεγχο νομιμότητας στη διαμόρφωση ενός του κοινού δημοσίου συμφέροντος αλλά και άμεσων εκτελεστών δικαιωμάτων των πολιτών.

προστατευτισμού προς τα δημόσια, τα κοινά και τα κοινωνικά αγαθά⁴³⁹ γεννάται η θεσμική ευκαιρία μέσω του κοινού «δικαιωματισμού»⁴⁴⁰ και της πολυεπίπεδης «διακυβερνησιμότητας», με δικαιοκρατική συνέπεια, να εμπεδωθεί και να εδραιωθεί, περαιτέρω συνεκτικά και αιτιολογημένα, η «ρυθμιστική αλληλεγγύη», ως προς την βιώσιμη πολιτειακή συνεξέλιξη της Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας.

Η εν λόγω συνολικά στοχευμένη πρωτίστως θεσμική αντίληψη καθιστά τον αλληλέγγυο αγώνα για την προστασία του περιβάλλοντος και την οικολογική αειφορία «κοινή μάχη» για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την κοινωνική ευημερία, τη βιώσιμη και σταθερή ανάπτυξη και την εύρυθμη υπεράσπιση των υπόλοιπων εμπλεκόμενων δικαιωμάτων με τρόπο ολοκληρωματικό, εξελισσόμενο και διαχρονικό συνάμα.⁴⁴¹ Σε αυτό το πρίσμα η αμεσότερα δεσμευτική και σε επίπεδο Ε.Ε. «συνταγματική» ανάδειξη και εφαρμογή της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης, πέρα από κοινό και συστηματικό δημόσιο συμφέρον, ως ουσιαστικό αυτοτελές και διακριτό δικαίωμα, αλλά και ως τελολογική εκπλήρωση επιμέρους διαδικαστικών και ουσιαστικών δικαιωμάτων, κρίνεται επιβεβλημένη με βάση τις ήδη κεκτημένες αρμοδιότητες και δεσμεύσεις της Ένωσης για την ίδια τη δικαιοκή και τη δημοκρατική της συνοχή και συνέπεια.

Η δικαστική λειτουργία έχει την Καταστατική νομιμοποίηση, την θετή αρμοδιότητα και το δικανικό εκτόπισμα να απαλλάξει το ενωσιακό δίκαιο από τους «πολιτικούς» ή «διαχειριστικούς» του δισταγμούς. Οι ευκρινώς πιο απελευθερωμένες εισηγήσεις των Γενικών Εισαγγελέων με σαφήνεια και επαρκέστατη τεκμηρίωση κατά την ερμηνευτική τους συλλογιστική προτείνουν την ενεργοποίηση ενός αναλυτικότερου και αιτιωδέστερου ελέγχου γύρω από τις ενωσιακές εκτιμήσεις της προστασίας του περιβάλλοντος σε συνάρτηση με τη βιώσιμη ανάπτυξη, ως μία συντεταγμένη απαίτηση που θα υπερκεράσει τόσο τον δικαστικό ακτιβισμό, όσο και την ανέλεγκτη πολιτική σκοπιμότητα. Σημείο αναφοράς σε αυτή την θετική τάση είναι αδιαμφισβήτητα η συστηματική και τελολογική δικαιοκρατική απόδειξη και η συνταγματική «πίστη» για τις θεμιτές συναρτήσεις των έννομων συμφερόντων και αγαθών με την πραγματικότητα. Η ύπαρξη και μόνο της ρητής παρουσίας των διατάξεων του άρθρου 37 στον κανονιστικό Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων εμφυτεύει την «θεσμική ελπίδα» της λειτουργικότερης ερμηνευτικής του εφαρμογής⁴⁴² στο σύνολο του ρυθμιστικού εκτοπίσματος

⁴³⁹Όπως λ.χ. η εγγυημένη προστασία του περιβάλλοντος βλ. προβληματισμό σε C. Gearty, Do human rights help or hinder environmental protection?, Journal of Human Rights and the Environment, Τεύχος 1, Edward Elgar Publishing, 2010, 7.

⁴⁴⁰Παρά σύζευξης του προστατευτικού περιβαλλοντικού δικαιωματισμού και της δημόσιας διακυβέρνησης βλ. διαχρονικό έργο D. Anton/D. Shelton, Environmental Protection and Human Rights, Cambridge University Press, 2011.

⁴⁴¹B. Weston/D. Bollier, Toward a recalibrated human right to a clean and healthy environment: making the conceptual transition, Journal of Human Rights and the Environment, Τεύχος 4, Edward Elgar Publishing, 2013, 116 και 123.

⁴⁴²Πέρα από τη θετική πρωτοβουλία προτάσεων Γενικών Εισαγγελέων, που καταδεικνύουν την ανάγκη ενεργητικότερης δεσμευτικότητας των περιβαλλοντικών αρχών και των ενωσιακών δεσμεύσεων, σε επίπεδο αποφάσεων, η δυναμικότερη αξιολογική κρίση του άρθρου 37 εντοπίζεται στην απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου Γ.Ε.Δ., T-614/13, "Romonta". Μεταξύ άλλων, κρίθηκε ότι κατά την ελεύθερη διανομή δικαιωμάτων εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου με βάση την αρχή της αναλογικότητας, η Επιτροπή πρέπει να προωθεί και να λειτουργεί, λαμβάνοντας υπόψη και τις προβλέψεις του άρθρου 37 του Χάρτη, εντάσσοντας τις αρχές του υψηλού επιπέδου της περιβαλλοντικής προστασίας, της ενσωμάτωσης και της βιώσιμης ανάπτυξης στην ερμηνεία των ατομικών δικαιωμάτων. Στην προκειμένη νομολογιακή περίπτωση, στην ανάπτυξη επαγγελματικής ελευθερίας και των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων (άρθρα 15 και 17 Χ.Θ.Δ. Ε.Ε.) με βάση τους περιορισμούς της Απόφασης 2011/278, σχετικά με τον καθορισμό ενωσιακών μεταβατικών κανόνων για την εναρμονισμένη δωρεάν κατανομή δικαιωμάτων εκπομπής κατ' εφαρμογή του άρθρου 10α της Οδηγίας 2003/87/ ΕΚ.

του Ενωσιακού δικαίου για την σύννομη εκτίμηση των παρεμβασμών και τη σύγχρονη έκφραση του δικαιωματοπισμού.

Άλλωστε, η προστασία του περιβάλλοντος είναι ήδη αντικείμενο επεξεργασίας, αιτιολογίας και εφαιτήριας ή καταληκτικής αναφοράς σε πολλές αποφάσεις του Δ.Ε.Ε. σε σχέση με το Χάρτη κυρίως εξαιτίας της αλληλεπίδρασης της: αφενός με ουσιαστικά δικαιώματα οικονομικοκεντρικού χαρακτήρα, όπως της ιδιοκτησίας, της οικονομικής παραγωγικής ελευθερίας – ανάπτυξης, αλλά και αφετέρου με αρχές που κατατάσσονται στον λειτουργικό πυρήνα του ενωσιακού κεκτημένου, όπως της ισότητας, της αναλογικότητας και της μη διάκρισης για την ικανοποίηση των ευρύτερων «ευρωπαϊκών» έννομων στόχων.⁴⁴³ Παράλληλα, ωστόσο δεν μπορεί να υποτιμάται το ίδιο το αυτοτελές εννοιολογικό περιεχόμενο της περιβαλλοντικής προστασίας: Καθώς ως δημόσιο συμφέρον και μεικτό δικαίωμα αλληλεπικαλύπτει και εσωτερικεύει έννομα αγαθά και δικαιώματα, όπως η αξία του ζην και του ευ ζην, η υγεία και η ασφάλεια καθώς και ισχυρές διαδικαστικές αξιώσεις «εκπλήρωσης» του δημοκρατικού κράτους δικαίου, όπως τα δικαιώματα της πληροφόρησης, της συμμετοχικότητας στη λήψη της δημόσιας απόφασης και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.⁴⁴⁴ Με βάση όλα τα παραπάνω, η ευκρινής και η ειλικρινής ευθεία εκτελεστότητα του περιβαλλοντικού κεκτημένου και της περιβαλλοντικής επιδίωξης εκτιμάται ως απόλυτα επιβεβλημένη για βασικές παραμέτρους του κοινωνικού κράτους δικαίου γενικότερα. Μάλιστα, για τον συγκερασμό-συγχρονισμό δημοσίων συμφερόντων και των έννομων «κοινωνικοκεντρικών» δικαιωμάτων αξίζει να υπομνησθεί και το ρυθμιστικό-θεσμικό πλαίσιο της «εναρμόνισης και της προσέγγισης της ενωσιακής και εθνικής νομοθεσίας», σύμφωνα με τις διατάξεις 114 παρ.3-5 της Σ.Λ.Ε.Ε. Κατά την νομοπαρασκευαστική της διαδικασία και πρωτοβουλία, η Επιτροπή υπάγεται στην υποχρέωση να εκτιμήσει «την υγεία, την ασφάλεια, την προστασία του περιβάλλοντος και την προστασία των καταναλωτών» και να λάβει μέτρα για ένα «υψηλό επίπεδο προστασίας» με βάση τα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα,⁴⁴⁵ επιβεβαιώνοντας έτσι με νομοτεχνολογικό αντικειμενισμό και συνταγματική αλληλουχία τις «πληρωματικές» προϋποθέσεις της «ενσωμάτωσης», τόσο με βάση το άρθρο 11 της Σ.Λ.Ε.Ε., όσο και με βάση το άρθρο 37 του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε.. Αντίστοιχες προβλέψεις υφίστανται, όπως θα αναλυθεί περαιτέρω, και στις νομοθετικές αντιδράσεις των κρατών-μελών επί του ενωσιακού κεκτημένου, υποδηλώνοντας πως η κανονιστική δομή των απαιτήσεων βιώσιμης ανάπτυξης⁴⁴⁶ βρίσκεται στον πυρήνα του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου. Αναντίρρητα, οι συγκεκριμένοι συνταγματικοί συσχετισμοί, ανάμεσα σε θεμελιώδεις κανόνες δικαίου και έννομες ερμηνευτικές αρχές, συντεταγμένοι στον δημοκρατικό θετικισμό επαυξάνουν την απαιτητικότερη ελεγκτική τους «δικαιωματική αξίωση», προς μία ισχυρή «δικαιοπαραγωγική» αιτιολογία «απόδειξης και απόδοσης» των αντανakλούμενων δημόσιων αποφάσεων και επιλογών.

⁴⁴³S. Bogojević, ό.π. (427), 11. Για ζητήματα ισότητας, μη διάκρισης αναλογικότητας και περιβαλλοντικής προστασίας βλ. την πολυεπικληθείσα και παρακάτω αναλυθείσα Δ.Ε.Κ. C-379/08 Raffinerie Mediterranee και Δ.Ε.Ε. C-195/12 Industrie du bois de Vielsalm που αφορούσε το εθνικό σύστημα στήριξης και χορήγησης «πράσινων πιστοποιητικών» στις μονάδες συμπαραγωγής ειδών βιομάζας, την αρχή της ισότητας (άρθρο 20 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.) και την απαγόρευση των διακρίσεων (άρθρο 21 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.).

⁴⁴⁴Χωρίς να γίνεται οποιαδήποτε ρητή αναφορά στο άρθρο 37, το Δ.Ε.Ε. ερμήνευσε την προστασία του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τα δικαιώματα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, της έννομης αποτελεσματικότητας της ρύθμισης και της ισοδυναμίας με την εθνική διάταξη σε Δ.Ε.Ε., C-463/11, L v M παρ. 35, 38-39.

⁴⁴⁵Δ.Ε.Ε., C-343/09 Afton Chemical.

⁴⁴⁶L. Kramer, ό.π. (196), 102.

Ενότητα 4

α. Η Δυναμική Νομολογιακή Ερμηνεία της Ε.Σ.Δ.Α. ως τρίτος πυλώνας του ενιαίου ευρωπαϊκού συνταγματισμού: Η περιβαλλοντική προστασία από περιθώριο εκτίμησης του κράτους σε ερμηνευτική παράμετρο των ατομικών δικαιωμάτων.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁴⁴⁷ του Συμβουλίου της Ευρώπης τοποθετείται ως ο τρίτος πυλώνας στο συνταγματισμό της προστασίας των ανθρωπινών δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη, αναγνωρισμένος ρητά και στο πρωτογενές-συνταγματικό δίκαιο των Ενωσιακών Συνθηκών, παρά τις όποιες αμήχανες δογματικές επιφυλάξεις της αρνητικής σύμφωνης γνώμης που εκφράζει το Δ.Ε.Ε.⁴⁴⁸ Το Ε.Δ.Δ.Α. ως το κατεξοχήν εκτελεστικό Δικαστήριο της Σύμβασης ερμηνεύει και διαφυλάττει κατά βάση τον πυρήνα των κατοχυρωμένων σε αυτή δικαιωμάτων, οριοθετώντας για τις συμβαλλόμενες έννομες τάξεις το διαδραστικό τους εκτόπισμα και αποσαφηνίζοντας αντιστρόφως τις απαιτήσεις και τα παρεμβατικά όρια της νομιμότητας του δημοσίου συμφέροντος και των περιθωρίων εκτίμησης του κράτους δικαίου για τις ανάγκες μίας δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας. Αυτή η δυναμική νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α.⁴⁴⁹ για τα εθνικά δικαστήρια και δη για τα ανώτατα ακυρωτικά, όπως το Συμβούλιο της Επικρατείας επιδρά ως γενικό «ερμηνευτικό δεδικασμένο». Σε μία πρώτη αναλυτική περιδιάβαση της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της δεν εντοπίζεται κάποια ρητή και ξεκάθαρη διάταξη υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος ως “*prima facie*” άμεσο ανθρώπινο ατομικό ή έστω συλλογικό δικαίωμα, ώστε να υφίσταται συνακόλουθα και δυνατότητα ευθείας προσφυγής και προσωπικού έννομου συμφέροντος για αυτό. Επίσης δεν διακρίνεται η οποιαδήποτε προσδιοριστική -έστω «πολιτειακεντρική»- αναφορά για την διακυβερνητική λειτουργία των όρων και των επιταγών της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία εντάσσεται κατά κύριο λόγο στις έννομες τάξεις μέσα από μία σειρά διεθνών συμβάσεων περιβαλλοντικού και αναπτυξιακού χαρακτήρα, τόσο ως ρυθμιστικό μέσο, όσο και ως αξιολογική επιδίωξη. Η εν λόγω αρχή και κανόνας, μπορεί βέβαια να υποστηριχθεί και να ενταχθεί στις έννομες συνθήκες της Ε.Σ.Δ.Α., υπό την δικαιοκεντρική ανάλυση των κανονιστικών της κριτηρίων και των συνδυαστικών της παραμέτρων, ως μία ιδιαίτερα ωφέλιμη και θετική προοπτική «αναγκαιότητας» για μία δημοκρατική κοινωνίας, καθώς και ως η πλέον εμπεριστατωμένη σύννομη επιταγή του δημοσίου συμφέροντος: ώστε να ερμηνεύει και να κατευθύνει ενεργητικότερα τον προσανατολισμό και την τεκμηρίωση των δημόσιων αποφάσεων, ακόμα πιο ελεγχόμενα, σφαιρικά και αποδοτικά σε σχέση με τις ευρύτερες θεσμικές επιδιώξεις που αναγνωρίζει και αποδέχεται για τις δημόσιες πολιτικές η Ε.Σ.Δ.Α., οι οποίες αυτοπεριορίζουν ακόμα και σήμερα τις εκτιμήσεις του «Στρασβούργου» μπροστά σε γενικόλογες δικαιοπολιτικές, αλλά τυπικά νομιμοποιημένες, παρεμβάσεις της δημόσιας εξουσίας.

⁴⁴⁷Σημ.: Η Ε.Σ.Δ.Α. κυρώθηκε με το Ν. 2329/1953 και επαναθεμελιώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν. 53/1974, με επιβεβαιωτικό τρόπο για την αποκατάσταση της κανονικότητας του δημοκρατικού πολιτεύματος, αφού η δικτατορία «των Συνταγματαρχών» προηγουμένως την είχε αποκηρύξει, με την Ελλάδα να αποχωρεί, δραματικά για κράτος δικαίου από τις δεσμευτικές εγγυήσεις της σπουδαίας αυτής διεθνούς και πανευρωπαϊκής εμβέλειας Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα. Με το Ν. 1846/1989 ενσωματώθηκε στην έννομη τάξη, η Ανακοίνωση των Υπουργών Εξωτερικών των κρατών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 15^{ης}-01-1985 περί ατομικής προσφυγής ενώπιον αρχικά και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και μετέπειτα ενώπιον του Δικαστηρίου.

⁴⁴⁸Βλ. αρνητική Γνωμοδότηση Ολομέλειας Δ.Ε.Ε. C-2/13 στις 18-12-2014 για τη συμφωνία προσχώρησης της Ε.Ε. στην Ε.Σ.Δ.Α. και συναφής προηγούμενη επίσης αρνητική Γνωμοδότηση 2/94 στις 28-03-1996.

⁴⁴⁹Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (33), 139.

Η απουσία διακριτού περιβαλλοντικού δικαιώματος επεξηγείται μέσα από αντικειμενικά γεγονότα και ρεαλιστικές περιστάσεις. Κατά τη χρονική περίοδο κατάρτισης της Σύμβασης από το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1950, σε μία Ευρώπη που προσπαθούσε να ορθοποδήσει οικονομικά και να θεσπίσει κοινές δημοκρατικές εγγυήσεις ασφάλειας δικαίου μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το περιβάλλον δεν αποτελούσε προτεραιότητα κοινής πολιτικής συνισταμένης, έννομης συναντίληψης, σημαίνουσας εξατομικευμένης προστασίας και ειδικής πολιτειακής μέριμνας. Εκλαμβάνονταν περισσότερο ως ένα γενικότερο παρεπόμενο κοινωνικό αγαθό, με ιδιαίτερη εθνική βαρύτητα και απόχρωση για την διατήρηση και την αξιοποίηση του. Επιπρόσθετα και από πρακτική σκοπιά εκείνη την εποχή δεν εξέφραζε για το σύνολο των έννομων τάξεων κάποια βαρύνουσα δημόσια ανάγκη προστατευτικού παρεμβατισμού ή ατομικής αυτόνομης έννομης αξίωσης σε σχέση με την ίδια τη διαβίωση και την υγεία του ανθρώπου. Οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι, κατά την ουσιαστική εκκίνηση της παγκοσμιοποιημένης βιομηχανικής δραστηριότητας μέχρι και τη δεκαετία του 1970, δεν ήταν ιδιαίτερα αισθητοί, πέρα από μεμονωμένες και άμεσα επιβεβλημένες κρατικές ελεγκτικές διαδικασίες και προβλέψεις για τη διαχείριση, την εκμετάλλευση και την αξιοποίηση κρίσιμων φυσικών πόρων.

Άλλωστε, και σε δικαιοπολιτικό επίπεδο επί της ακτινοβόλας επέκτασης της Σύμβασης σε 47 κράτη-μέλη της «Γηραιάς Ηπείρου», πλέον της υπερεθνικής οντότητας της Ε.Ε.,⁴⁵⁰ ακόμα και μετά την «κανονιστική περιβαλλοντική επαγρύπνηση» σε εθνικό συνταγματικό επίπεδο και στο διεθνές συμβατικό πλαίσιο, οι συγκυρίες: των σημαντικά διαφορετικών κοινωνικο-οικονομικών προτεραιοτήτων, των ιδιαίτερων γεωστρατηγικών συνθηκών και της διαφοροποιημένης πολιτειακής θεώρησης για θετική παρουσία του κράτους δικαίου, εκτιμώνται συνολικά ως τα κύρια ανασταλτικά δεδομένα, μέχρι και σήμερα, ώστε να υπάρξει η απαραίτητη συναίνεση για τη κοινή διαμόρφωση μίας ευθέως ατομικής ουσιαστικής (και όχι μόνο παρεμπίπτουσας) περιβαλλοντικής αξίωσης, ως εξατομικευμένο έννομο συμφέρον ή και συλλογικό δικαίωμα, με την ταυτόχρονη μάλιστα αποδοχή - εισδοχή ενός εξωτερικού δικαιοδοτικού ελέγχου επί των εθνικών κρατικών μηχανισμών (και επιλογών) για τη σύννομη προστασία του περιβαλλοντικού αγαθού, που “de facto” βρίσκεται στο πυρήνα του δημοσίου συμφέροντος του κράτους. Για αυτό και πολλές φορές, ως επί το πλείστον, οι περιβαλλοντικές απαιτήσεις και οι αντίστοιχες περιβαλλοντικές προκλήσεις στη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. «κρύφτηκαν» ως αντιπαραιθέμενο δημόσιο συμφέρον και νομιμοποιημένος δημόσιος παρεμβατισμός,⁴⁵¹ σε πτυχές της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης, της δημόσιας υγείας και ασφάλειας, της πολιτιστικής κληρονομιάς καθώς και ως πολύπλευρη «δημόσια ωφέλεια», για τον κλιμακούμενο καθορισμό των σύννομων και βιώσιμων πολιτειακών περιορισμών ή, ίσως πιο εναρμονιστικά, για την προσδιοριστική λειτουργική συνάρτηση των ίδιων των δικαιωμάτων.⁴⁵²

⁴⁵⁰Για την ιδιαίτερη εξέλιξη και ανάπλαση των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων εντός της ευρωπαϊκής κοινότητας σε σχέση με τις διεθνείς επιδράσεις στα ανθρώπινα δικαιώματα γενικότερα βλ. και P. Eleftheriadis, ό.π. (167), 535.

⁴⁵¹Π. Δαγτόγλου, ό.π. (138), 740-742. Προσηκόντως αποδεδειγμένο και αναλογικό με κεντρικό βάρος στην έννομη σημασία της αναγκαιότητας της ίδιας παρέμβασης και της έντασής της (μέσω του επιλεχθέντος μέτρου-μέσου), όπως αποδέχεται και το ΣτΕ.

⁴⁵²Σημ.:Το Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο, για την εκτίμηση κάθε όψης δημοσίου συμφέροντος μέσα στα σύννομα περιθώρια εκτίμησης του κράτους αναζητά, όπως θα παρουσιαστεί εκτενέστατα, την «δίκαιη ισορροπία» με βάση τις ανάγκες μίας δημοκρατικής κοινωνίας, ως πτυχή της αρχής της αναλογικότητας εντός του κράτους δικαίου. Ειδικά για τον περιορισμό των δικαιωμάτων των άρθρων 8-11 της Ε.Σ.Δ.Α., οι εκτιμήσεις αυτές υφίστανται ως εγγενής διαδικασία για τη τεκμηρίωση της εμβέλειας και της έννομης έκφρασης τους, ως «μη απόλυτα» δικαιώματα. Στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου σε σχέση με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας αναγνωρίζεται μία ευρύτερη αποτίμηση στην αιτιολογία της νομιμότητας του δημοσίου

Κάτω από αυτές τις συνθήκες οι πρώτες πρώιμες ατομικές προσφυγές για την προστασία του περιβάλλοντος απορρίφθηκαν λόγω «καθ' ύλην» αναρμοδιότητας (*ratione persone*).⁴⁵³ Ωστόσο με την σταδιακή της είσοδο στην εθνική και τη διεθνή έννομη τάξη ως αξιακή και επιτακτική εγγύηση του κράτους, οι διαδικασίες και η ουσία του προστατευόμενου περιβάλλοντος ως έννομου αγαθού συνδέθηκαν με τον πυρήνα του δικαιωματος και της κοινωνικής ευημερίας, καταλήγοντας πλέον στην έννομη διεκδίκηση όρων, όπως της κλιματικής δικαιοσύνης. Έτσι και το Ε.Δ.Δ.Α. ανταποκρίθηκε μέσω της δυναμικής του ερμηνευτικής στην διασφάλιση αυτών «δικαιων συμφερόντων», με άξονα τις ανάγκες του ανθρώπου και την κοινωνική του διαβίωση μέσα σε μία δημοκρατική έννομη τάξη και σε ζωντανή αλληλεπίδραση με τις πραγματικές απειλές του ευρωπαϊκού και πανανθρώπινου δικαιωματος, ανέκαθεν με θεσμικό και δικαιοπολιτικό σεβασμό ως προς την εμβέλεια των αρμοδιοτήτων του εντός του κράτους δικαίου.

Σήμερα από σημαντικό μέρος της θεωρίας αλλά και θεσμικά σε επίπεδο υπερεθνικής διακυβέρνησης, έχουν διατυπωθεί ώριμες προτάσεις για την αποφασιστική ενσωμάτωση της αυτόνομης και άμεσης διασφάλισης του δικαιώματος⁴⁵⁴ στην έννομη προστασία του περιβάλλοντος εντός της Ε.Σ.Δ.Α.⁴⁵⁵ με την ψήφιση ενός Πρόσθετου «πράσινου» Πρωτοκόλλου,⁴⁵⁶ που θα μπορούσε να συμπεριλαμβάνει ένα ευρύτερο ρυθμιστικό πλέγμα κανόνων, αρχών και εγγυήσεων. Ωστόσο, η δυναμική ερμηνεία⁴⁵⁷ και της ισχύουσας⁴⁵⁸ Σύμβασης λειτουργεί αποκαλυπτικά για την αμιγώς ανθρωποκεντρική έκφραση των περιβαλλοντικών αξιώσεων⁴⁵⁹ επί της απόδοσης των ήδη κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι νομολογιακές κατευθύνσεις του Ε.Δ.Δ.Α. ερμηνευτικά στοιχειοθέτησαν ένα ιδιότυπο περιβαλλοντικό κεκτημένο, είτε παγιώνοντας τον νομότυπο έλεγχο εκπλήρωσης και τήρησης «έννομων μηχανισμών» για την προστασία του περιβάλλοντος από τα επιμέρους «διαδικαστικής φύσεως» κατοχυρωμένα δικαιώματα, είτε συνδέοντας το ευθέως και πάντοτε όμως σε στενή αιτιώδη συνάφεια, με ουσιαστικά δικαιώματα, όπως της ίδιας της ζωής, της υγείας και της οικογενειακής/οικιστικής διαβίωσης του ατόμου.⁴⁶⁰ Η αντιπροσωπευτικότερη

συμφέροντος με αιτιώδεις όρους τη «δημόσια ωφέλεια» και το «εύλογο μέτρο» για την αντιστάθμιση και την υποκατάσταση του εν λόγω δικαιώματος (βλ. απαλλοτριώσεις και αντίστοιχες αποζημιωτικές αξιώσεις).

⁴⁵³Γ. Κτιστάκης, Ο Περιβαλλοντικός Ακτιβισμός του Στρασβούργου, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 409, βλ. και Dr S. κατά Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας Αριθμ. Προσφ. 715/60, X και Y κατά Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας Αριθμ. Προσφ. 7407/76, 13.5.1976, Decisions and Reports (D.R.) 5, 161

⁴⁵⁴Π. Δημητριάδης, ό.π. (130), 12.

⁴⁵⁵Λ.-Α. Σιλιάνος, Η Προστασία του Περιβάλλοντος και η Ε.Σ.Δ.Α., Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7014, 1996.

⁴⁵⁶Βλ. Γ. Κτιστάκης, ό.π. (453), 418-419 βλ. και Σύσταση Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης υπ' αριθμ. 1614/2003. Η συγκεκριμένη Σύσταση παρακινούσε τα κράτη-μέλη, να αναγνωρίσουν ένα θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα-αξίωση, για την προστασία του περιβάλλοντος (ως υγιές, ασφαλές και βιώσιμο), διασφαλίζοντας και τα συναφή ατομικά/συλλογικά διαδικαστικά δικαιώματα. Πρότεινε δε στην «Επιτροπή Υπουργών», να καταρτίσει ένα αντίστοιχο «περιβαλλοντικό» Πρόσθετο Πρωτόκολλο εντός της Ε.Σ.Δ.Α.. Η πρώτη πρόταση για ένα αυτοτελές και διακριτό «εσδαϊκό» δικαίωμα στη προστασία του περιβάλλοντος διατυπώθηκε μόλις το 1973, βλ.: The Working Group for Environmental Law, The Right to a Humane Environment: Proposal for an Additional Protocol to the European Human Rights Convention, 1973, 29.

⁴⁵⁷X. Contiades/I. Tassopoulos, Constitutional Change in Greece, σε: X. Contiades (επιμ.), Engineering Constitutional Change. A Comparative Perspective on Europe, Canada and USA, Routledge, 2013, 164 επ..

⁴⁵⁸Ε. Περράκης/Π. Γρηγορίου (επιμ.), Περιβάλλον και Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο. Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής, Α.Ν. Σάκκουλας, 1997, 21.

⁴⁵⁹Γ. Κτιστάκης, ό.π. (453), 419.

⁴⁶⁰Σημ.: Η αλληλεπίδραση του προστατευόμενου περιβάλλοντος με τις διατάξεις: του άρθρου 8 περί προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και κατοικίας, του άρθρου 2 περί της προστασίας της ζωής, του άρθρου 6 περί δίκαιης δίκης, του άρθρου 13 περί του δικαιώματος της αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής και του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου περί προστασίας της περιουσίας-ιδιοκτησίας, εκτιμώνται

έμμεση αναγνώριση του δικαιώματος σε ένα υγιές, ασφαλές και προστατευμένο περιβάλλον προέρχεται μέσα από την κυριαρχική διασταλτική προέκταση του άρθρου 8 της Σύμβασης για την προστασία της ιδιωτικής ζωής και κατοικίας.⁴⁶¹ Σε κάθε περίπτωση, η ερμηνευτικά διασταλτική δυναμική της Σύμβασης, από τη μία πρέπει να επιδρά θετικά για την εξελισσόμενη παρουσία των δικαιωμάτων στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις και από την άλλη επιβάλλεται να μην διευρύνει καταχρηστικά και «υποκαταστατικά» το έννομο πεδίο των δράσεων της.⁴⁶² Χρήσιμο πλαίσιο ανάμεσα στον εκσυγχρονισμό, την αποτελεσματικότητα και την αρμοδιότητα της, αντισταθμιστικά και «αντεστραμμένα» των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων είναι ξεκάθαρα η αναλυτική νομολογιακή οριοθέτηση του «περιθωρίου εκτίμησης» (margin appreciation)⁴⁶³ του κράτους δικαίου, που στην ουσία υπεισέρχεται στην εκλογίκευση και εκνομίκευση του δημόσιου παρεμβατισμού.

Με βάση όλα τα παραπάνω, το Ε.Δ.Δ.Α. ως ο απόλυτος «Οδηγός» της ερμηνευτικής εφαρμογής των δικαιωμάτων της Ε.Σ.Δ.Α. στις εθνικές έννομες τάξεις,⁴⁶⁴ προσεγγίζει την προστασία του περιβάλλοντος σε τρεις κυμαινόμενες εκδοχές:

A) Με τη παρεμπίπτουσα πλήρωση της μέσα από την τήρηση της νομιμότητας διαδικαστικών δικαιωμάτων, όπως της πληροφόρησης (μέρος του δικαιώματος της έκφρασης), της προσβασιμότητας σε «πραγματική προσφυγή» και σε «δίκαιη δίκη», σε συγχρονισμένη «έννομη σύμπνοια» με αυξημένου κύρους έτερες διεθνείς Συμβάσεις, όπως η Σύμβαση Αρχαίους.⁴⁶⁵ Η προσέγγιση αυτή σηματοδοτεί την ανάγκη έννομης προστασίας του περιβαλλοντικού αγαθού, ως αντικειμενικό σκοπό και στόχο του κράτους δικαίου με διαφανείς και δημοκρατικούς θεσμούς.

B) Με τη συστατική παρουσία της περιβαλλοντικής προστασίας διασταλτικά και εσωτερικευμένα στις ουσιαστικές πτυχές των ήδη κατοχυρωμένων δικαιωμάτων.⁴⁶⁶ Στον πυρήνα άλλωστε του «δικαιωματισμού» εκφράζει ένα καίριο ρυθμιστικό και λειτουργικό αντίκτυπο για τη σύννομη και ισόρροπη κοινωνικο-οικονομική διαβίωση και εν τέλει για την ίδια την έννομη υπόσταση-θέαση της προσωπικότητας ατόμου. Επαφίεται ωστόσο μίας στενής αποδεικτικής ερμηνείας επί ενός συγκροτημένου έννομου συμφέροντος, αποκλειστικά προς την αιτιώδη και συνεκτική επίρρωση της ανθρωποκεντρικής διάστασης αυτών των ουσιαστικών δικαιωμάτων,⁴⁶⁷ σε σχέση με τις συναφείς πράξεις και παραλείψεις της δημόσιας δράσης και παρέμβασης.

ως οι σημαντικότερες έννομες δεσμεύσεις, όχι μόνο για την παρακολουθηματική του εκπλήρωση, αλλά και για την ίδια του τη σύσταση και εξέλιξη ως έννομο αγαθό και προστατευτική αξίωση-συμφέρον «για τον άνθρωπο- από τον άνθρωπο».

⁴⁶¹L. Hoffmann, The Universality of Human Rights, Judicial Studies Board Annual Lecture, διαθέσιμο στο: www.brandeis.edu/ethics/pdfs/internationaljustice/bijj/BIJ2013/hoffmann.pdf, 2009.

⁴⁶²Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 42.

⁴⁶³D. Feldman, Sovereignities in Strasbourg, σε: R. Rawlings/P. Leyland/A. Yough (επιμ.), *Sovereignty and Law: Domestic, European and International Perspectives*, Oxford University Press, 2014, 217 επ..

⁴⁶⁴Περί ερμηνευτικού δεδουλευμένου βλ. Τ. Ηλιοπούλου-Στράγγα, Η εκτέλεση των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α.. Ζητήματα διεθνούς και εθνικού δικαίου, Α.Ν Σάκκουλας, 1996, 36, Γ. Δρόσος, Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση. Προστασία της ιδιοκτησίας και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Νομική Βιβλιοθήκη, 1997, 41 επ. και Κ. Χρυσόγονος, Συνταγματικό Δίκαιο, 1^η έκδ., Σάκκουλας, 2003, 191 επ.. Ενδεικτική (με αντίκτυπο και στο προσδιορισμό της περιβαλλοντικής προστασίας) είναι η ερμηνευτική ένταξη στο δικαίωμα της ιδιοκτησίας του άρθρου 17 του Ελληνικού Συντάγματος του δικαιώματος της περιουσίας του 1^{ου} Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Ε.Σ.Δ.Α. (βλ. Ολομ ΑΠ 6/2007, Ολομ ΑΠ 40/1998).

⁴⁶⁵Λ.-Α. Σισιλιάνος, ό.π. (455). Επίσης βλ. επί παραδείγματι τη Σύμβαση του Αρχαίους της UNECE (Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη). Βλ. και Άρθρα Ε.Σ.Δ.Α. :10 παρ. 1 και 2, 13 και 6 παρ. 1 αντίστοιχα για τα ως άνω διαδικαστικά δικαιώματα.

⁴⁶⁶T. Hayward, *Constitutional Environmental Rights*, Oxford University Press, 2004, 173-182.

⁴⁶⁷Βλ. χαρακτηριστικά Άρθρο 8 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.

Γ) Με την οπτική της εισδοχής και της αποδοχής του δημοσίου συμφέροντος, κυρίως κατά την αποδεικτική οπτική των θετικών ή των αποθετικών αλληλενεργών όρων της βιώσιμης ανάπτυξης. Εκτιμάται «διακριτικά» και «συντεταγμένα» από το Δικαστήριο, ως το εξισορροπιστικά προσαρμοσμένο και σύννομα αναλογικό περιθώριο εκτίμησης του κράτους για την αιτιολογημένη ή μη παρέμβαση του, επί των πραγματικών αναγκών και της δημόσιας ωφέλειας μίας δημοκρατικής κοινωνίας⁴⁶⁸ σε σχέση με τη διαχείριση και την αξιοποίηση του περιβαλλοντικού δημόσιου αγαθού.

Όπως έχουν τονίσει επανειλημμένα, η πάλαι ποτέ Επιτροπή, και το Δικαστήριο: «η Σύμβαση είναι ένα ζωντανό κείμενο» που «πρέπει να ερμηνεύεται κάτω από τις σημερινές συνθήκες».⁴⁶⁹ Η θεμελιώδης αυτή «δικαιοαξιακή» ερμηνευτική πεποίθηση, όπως θα παρατεθεί αμέσως παρακάτω, διαπνέει σειρά αποφάσεων του Στρασβούργου, ενεργοποιώντας και αναπτύσσοντας με μεθοδικότητα τις επονομαζόμενες «αυτόνομες έννοιες»⁴⁷⁰ εντός των δικαιωμάτων και του αντιπαρατιθέμενου περιθωρίου εκτίμησης του κράτους δικαίου για τον καθορισμό των αναγκαίων όρων και την αντίστοιχη οριοθέτηση των θεμιτών ή ανεκτών δημόσιων παρεμβάσεων. Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός στις κρίσεις του Ε.Δ.Δ.Α. σε περιβαλλοντικά ζητήματα, ειδικά από την δεκαετία του 1980 και έπειτα,⁴⁷¹ εγείρει την εμφατικότερη επιδραστική παρουσία του Δικαστηρίου στην δυναμική του προσπάθεια να τεκμηριώσει την αιτιώδη επιδίωξη της «δίκαιης ισορροπίας» μεταξύ του ατομικού και του γενικότερου-δημόσιου συμφέροντος.⁴⁷² Μία «δίκαιη ισορροπία» που ως κανόνας εγκολπώνεται περισσότερο ως αναλογικός εγγενής προσδιορισμός και λιγότερο ως εξωγενής περιορισμός για τις ίδιες τις «δικαιωματικές αξιώσεις», κατά την εναρμόνιση του εσδαϊκού τους κεκτημένου με το εθνικό τους status.⁴⁷³

β. Κατευθυντήριες Νομολογιακές Αποδόσεις.

Κατοχυρωμένα Ανθρώπινα Δικαιώματα και δημοκρατικά Περιθώρια Εκτίμησης σε δίκαιη ισορροπία για την προστασία του περιβάλλοντος.

Οι κάτωθι επιλεγθείσες προς ανάλυση νομολογιακές προσεγγίσεις του Ε.Δ.Δ.Α. κρίνονται αξιομνημόνευτες, καθώς καταγράφουν ευρύτερες ερμηνευτικές διαστάσεις ανάμεσα

⁴⁶⁸Βλ. κυρίως τις δεσμεύσεις του Άρθρου 8 παρ. 2. Ε.Σ.Δ.Α. και Άρθρο 1 Π.Π.Π.

⁴⁶⁹Ε.Δ.Δ.Α., Soering κατά Ην. Βασιλείου, Αριθμ. Προσφ. 14038/88, στις 07-07-1989.

⁴⁷⁰βλ. Ε. Ρούκουνας, Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, Εστία, 1995, 132 και F. Matscher, Methods of Interpretation of the Convention, σε: R.St.J. McDonald/F. Matscher/H. Petzold (επιμ.), The European System for the Protection of Human Rights, 1993, Nijhoff, 63 και 70 επ..

⁴⁷¹Ε.Δ.Δ.Α., Sporrang and Lonroth κατά Σουηδίας Αριθμ. Προσφ. 7151-52/1975, στις 23-09-1982 (πολεοδομικός σχεδιασμός και δικαίωμα στην περιουσία), Ε.Δ.Δ.Α. Gillow κατά Ην. Βασιλείου Αριθμ. Προσφ. 9063/80, στις 23-10-1986 (προστασία νησιωτικού περιβάλλοντος και δικαίωμα στην κατοικία), Ε.Δ.Δ.Α. Erckner and Hofauer κατά Ην. Βασιλείου Αριθμ. Προσφ. 9616/81, στις 23-04-1987 (αγροτικός σχεδιασμός και δικαίωμα στη περιουσία), Allan Jacobsson κατά Σουηδίας Αριθμ. Προσφ. 16970/90, στις 25-10-1989 (πολεοδομικός σχεδιασμός και δικαίωμα στη περιουσία), Hakansson and Sturesson κατά Σουηδίας Αριθμ. Προσφ. 11855/85, στις 23-01-1990 (αγροτική μεταρρύθμιση και δικαίωμα στη περιουσία), Fredin κατά Σουηδίας Αριθμ. Προσφ. 12033/86, στις 22-01-1991 (περιβάλλον και εκμετάλλευση ορυκτού πλούτου), Ε.Δ.Δ.Α. Pine Valley Developments Ltd και λοιποί κατά Ιρλανδίας Αριθμ. Προσφ. 12742/87, στις 23-10-1991 (πολεοδομικός σχεδιασμός και κατοικία), Ε.Δ.Δ.Α., Coster κατά Ην. Βασιλείου Αριθμ. Προσφ. 24876/94, στις 02-10-2001, πολεοδομικός σχεδιασμός και κατοικία, Ε.Δ.Δ.Α., Παπασταύρου κατά Ελλάδας Αριθμ. Προσφ. 46372/99, στις 10-04-2003 (αναδάσμος και περιουσία).

⁴⁷²H. Davis, Human Rights Law, Oxford University Press, 4^η έκδ., 2016, 182.

⁴⁷³Σημ.: Έτσι, αυτή η «εξ αντανakλάσεως» προστασία (protection par ricochet) θωρακίζει, προωθεί και αναπτύσσει τα ευρύτερα προστατευτικά όρια της Σύμβασης, μεταξύ του καταρχήν περιεχομένου του δικαιώματος και της εφαρμοστικότητάς του στις αποδοτικές ανάγκες και τις έννομα λειτουργικές απαιτήσεις μίας δημοκρατικής κοινωνίας εντός ενός κράτος δικαίου.

στις περιβαλλοντικές αξιώσεις των ήδη κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του «περιθωρίου εκτίμησης» του κράτους δικαίου, το οποίο αναπτύσσεται και «κανονιστικοποιείται» κατά το ρυθμιστικό συγχρονισμό του δημοσίου συμφέροντος με την αναλογικότητα. Συνεπώς, αποτιμάται η διεκδικητική και η αποτελεσματική αλληλεπίδραση του «παραδοσιακού» πυρήνα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προς τη νομότυπη συμπεριφορά και τις δικαικές κρίσεις της Πολιτείας, κατά την επιτακτική διαμόρφωση μίας σύγχρονης, ποιοτικής και αξιοπρεπούς διαβίωσης του ατόμου εντός ενός ασφαλούς, υγιούς και προστατευμένου περιβάλλοντος.

Η υπόθεση «Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου» το 1990,⁴⁷⁴ αφορούσε τις αρνητικές επιπτώσεις των επιπέδων ηχορύπανσης που προέρχονται από το αεροδρόμιο Heathrow του Λονδίνου για τους πολίτες που κατοικούσαν σε κοντινή απόσταση από αυτό. Ήταν η πρώτη ουσιαστικά νομολογιακή κρίση που εισήχθη προς αξιολόγηση ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. αναφορικά με το ζήτημα της ηχορύπανσης εξαιτίας της εγκατάστασης και της λειτουργίας των αεροδρομίων.⁴⁷⁵ Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι τα επίπεδα θορύβου έθιγαν σειρά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων τους στην Ε.Σ.Δ.Α..⁴⁷⁶ Προσέβαλλαν ως απαράδεκτα τα (διοικητικώς καθορισμένα) επιτρεπόμενα επίπεδα θορύβου, ενώ χαρακτήρισαν, ως αναποτελεσματικά, σε τεχνικό επίπεδο, και τα παρεπόμενα μέτρα που έλαβαν οι αρμόδιες δημόσιες αρχές για να μειώσουν την «ηχορυπαντική» έκθεση της περιοχής. Το Δικαστήριο αποδέχθηκε ότι το άρθρο 8 της Σύμβασης αποτελούσε την αιτιώδη νομική βάση για την εκτίμηση της υπόθεσης και το έννομο συμφέρον των προσφευγόντων, καθώς η καθημερινή τους διαβίωση επηρεάζονταν αρνητικά από τον θόρυβο, κατά την απογείωση και προσγείωση των αεροπλάνων.

Ωστόσο, κατά την τελική του κρίση το Ε.Δ.Δ.Α., αφού επισήμανε αρχικά την σημαίνουσα αναπτυξιακή προοπτική και το σύνολο των έννομων συμφερόντων που ικανοποιεί το αεροδρόμιο του Heathrow για το κράτος του Ηνωμένου Βασιλείου, αποδέχθηκε, κυρίως με αξιολογήσεις «κόστους-οφέλους», «εν στενή εννοία» αναλογικότητας και «μη υπέρμετρης προσβολής», ότι τα μέτρα που λήφθηκαν από τις αρμόδιες διοικητικές αρχές του “U.K.” σε σχέση με τη μείωση του επιβαρυντικού ήχου, βρίσκονταν εντός του νόμιμου περιθωρίου εθνικής εκτίμησης υιοθετώντας μάλιστα περισσότερο τεχνικές, παρά νομικές αναφορές. Σχετικά με το τι μπορεί να συνιστά το βέλτιστο, αποτελεσματικότερο ή ανεκτό διοικητικό μέτρο και επιλογή, το Δικαστήριο στοιχειοθέτησε το δικανικό του συλλογισμό και τα αλληλένδετα συμπεράσματα του, λαμβάνοντας υπόψη εκτενώς τις προβλεπόμενες περιβαλλοντικές αδειοδοτικές/διοικητικές

⁴⁷⁴Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 9310/81, Powell κατά Ην. Βασιλείου, στις 21-02-1990.

⁴⁷⁵Αντίστοιχη νομολογία έχει να επιδείξει και το Δ.Ε.Ε. σε επίπεδο ελέγχου της διακριτικής ευχέρειας του κράτους, της αδειοδοτικής κατάρτισης Μ.Π.Ε. και επακόλουθα της συνολικά νομότυπης λειτουργίας αεροδρομίων, με σημαντικότερες τις υποθέσεις: Δ.Ε.Ε., C-420/11 “Lenth”: όπου κρίθηκε ότι η περιουσιακή ζημία, στον βαθμό που αποτελεί την άμεση οικονομική συνέπεια των επιπτώσεων ενός σχεδίου δημόσιου ή ιδιωτικού έργου που επιδρά στο περιβάλλον, όπως εν προκειμένω η επέκταση του αερολιμένα Wien-Schwechat της Αυστρίας, εντάσσεται στον προστατευτικούς σκοπούς των δεσμεύσεων της οικείας Οδηγίας. Κατά το δίκαιο της Ένωσης και υπό την επιφύλαξη τυχόν λιγότερο περιοριστικών κανόνων του εθνικού δικαίου στον τομέα της ευθύνης του Δημοσίου, η παράλειψη διενέργειας Μ.Π.Ε. δεν παρέχει καταρχάς, από μόνη της, στον ιδιώτη δικαίωμα προς αποκατάσταση αμιγώς περιουσιακής ζημίας, που προκλήθηκε από την απομείωση της αξίας του ακινήτου του, εξαιτίας των επιπτώσεων του ως άνω σχεδίου έργου στο περιβάλλον. Ωστόσο, «εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει αν ικανοποιούνται οι απαιτήσεις του δικαίου της Ένωσης σχετικά με το δικαίωμα αποζημίωσης, όπως η ύπαρξη άμεσης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της προβαλλόμενης παραβίασης και της προκληθείσας ζημίας» βλ. και Δ.Ε.Κ., C-435/97, «WWF και άλλοι» αναφορικά με το περιθώριο εκτίμησης του κράτους για το αν επέκταση αεροδρομίου Bolzano-St Jacob στην Ιταλία έπρεπε να υπαχθεί σε Μ.Π.Ε. ή όχι.

⁴⁷⁶Σημ: Αρθρα: 6 δίκαιη δίκη, 8 προστασία κατοικίας/ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (υπό την όψη της καθημερινής διαβίωσης) και 13 δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής-διοικητικής αρχής.

πιστοποιήσεις αλλά, ακόμα και από τη συναφή οπτική των πρακτικών δεδομένων: τα διδάγματα της κοινής πείρας, τους εύλογα προστατευτικούς περιορισμούς προς τις βραδινές πτήσεις καθώς και τα διεθνή πρότυπα των κανόνων της αεροπλοΐας και της τότε σύγχρονης τεχνολογικής επάρκειας.⁴⁷⁷

Αντίθετα μάλιστα με την αρχική θέση και έλεγχο του τότε αρμόδιου οργάνου της «Επιτροπής», το Ε.Δ.Δ.Α. αξίζει να επισημανθεί πως δεν προέβη σε διαφοροποιήσεις για το ατομικό έννομο συμφέρον μεταξύ των δύο προσφευγόντων (με βάση και την τυχόν κλιμάκωση των θιγόμενων περιουσιακών τους δικαιωμάτων) αναγνωρίζοντας ότι ο θόρυβος από τα αεροπλάνα στο αεροδρόμιο του Heathrow πράγματι, επέδρασε αρνητικά στην ποιότητα απόλαυσης της ιδιωτικής ζωής και διαβίωσης και των δύο, αν και σε διαφορετικό βαθμό για τον καθένα. Η ένταση της όχλησης στην ουσία επηρέασε την κρίση του Δικαστηρίου μόνο ως προς την εκτίμηση της τήρησης της αρχής της «εύλογης σχέσης της αναλογικότητας» (reasonable retationship of proportionality) από πλευράς των εκτιμήσεων του κράτους. Καταλήγοντας στο συμπέρασμα, πως δεν υφίσταται παραβίαση της λειτουργικής ισχύος του πυρήνα του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και την κατοικία του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α. και της δίκαιης ισορροπίας που αυτό πρέπει να ικανοποιεί, με τους αναγκαίους και εύλογους περιορισμούς που επιδέχεται κατά την παράγραφο 2 του ίδιου άρθρου.

Για το συνολικό ιστορικό της υπόθεσης, ως προς το άρθρο 1 του Προσθέτου Πρωτοκόλλου η τότε αρμόδια σε πρώτο βαθμό «Επιτροπή», πράγματι είχε αξιολογήσει και την επίπτωση της υποβάθμισης του περιβάλλοντος στην οικονομική απόδοση (-απομείωση) της ιδιοκτησίας των προσφευγόντων. Τόνισε ωστόσο ότι «η διάταξη αυτή αφορά κυρίως την αυθαίρετη στέρηση της περιουσίας και δεν εγγυάται, έστω κατ' αρχάς, το δικαίωμα στην ειρηνική απόλαυση της περιουσίας-ιδιοκτησίας σε ένα ευχάριστο (και εγγυημένο) περιβάλλον», δηλώνοντας όμως την επιφύλαξη της για την *in concreto* εκτίμηση αυτής της δογματικής. Η Επιτροπή, εξέφρασε μάλιστα τη θέση ότι η υποβάθμιση του περιβάλλοντος και ειδικότερα οι έντονοι και συχνοί θόρυβοι «μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό την αξία ενός ακινήτου, ακόμη και να καταστήσουν την πώλησή του αδύνατη, ή να το καταστήσουν αναξιόποιητο, καταλήγοντας, έτσι, σε μερική στέρηση της περιουσίας», κάτι όμως που δεν αποδείχθηκε τελικώς στην προκειμένη περίπτωση.⁴⁷⁸

Για το αεροδρόμιο του Heathrow ακολούθησε, δεκατρία χρόνια αργότερα η επίσης αντιπροσωπευτική υπόθεση για την έννομη συνεκτίμηση περιβάλλοντος και ανάπτυξης, «Hatton και άλλοι κατά Ην. Βασιλείου».⁴⁷⁹ Σε αυτήν το Δικαστήριο κατέγραψε επίσης, σημαντικές εκτιμήσεις για την οικονομική απόδοση των εμπλεκόμενων έννομων συμφερόντων, ειδικά επί της ανταγωνιστικότητας των βραδινών πτήσεων, της εργασιακής απασχόλησης και της μη ουσιαστικής πτώσης της αξίας των ακινήτων γύρω από το αεροδρόμιο. Έτσι, η Ολομέλεια του Ε.Δ.Δ.Α. και πάλι δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α. ή οποιασδήποτε άλλης

⁴⁷⁷Σε επίπεδο Ε.Ε. αξιοσημείωτη είναι η Απόφαση της Επιτροπής υπ' αριθμ. 98/523/EK, που υποχρέωσε τη Σουηδία να συμμορφωθεί στις απαιτήσεις της Οδηγίας 92/14/EK για την υιοθέτηση της Σύμβασης για τη Διεθνή Πολιτική Αεροπορία και στον συναφή Κανονισμό υπ' αριθμ. 2408/92, σε σχέση με τους διαφοροποιημένους επιμέρους εθνικούς περιορισμούς επί της ελεύθερης κυκλοφορίας των μεταφορών (με εξαίρεση το εύλογο μέτρο περιορισμού των νυχτερινών πτήσεων), που τέθηκαν κατά τη λειτουργία ενός νέου τότε αερολιμένα στη περιοχή Karlstad.

⁴⁷⁸Στην υπόθεση Zimmermann κατά Ελβετίας, Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 8737/79, στις 13-06-1983, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το άρθρο 6 περί δίκαιης δίκης εφαρμόζεται και σε καταγγελία σχετικά με τη διάρκεια της διαδικασίας αποζημίωσης για ζημιές-βλάβη που προκαλούνται από τον θόρυβο και την ατμοσφαιρική ρύπανση από κοντινό αερολιμένα.

⁴⁷⁹Ε.Δ.Δ.Α., Hatton κατά Ην. Βασιλείου, Αριθμ. Προσφ. 36022/97, στις 08-07-2003. Βλ. και H. Davis, ό.π. (472), 328.

διάταξης. Παρά ταύτα, εν όψει του ότι το Τμήμα προηγουμένως είχε κρίνει, ως κατά βάση παραδεκτούς τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων για παράβαση του άρθρου 8 (ειδικά σε σχέση με τις νυχτερινές πτήσεις τις πρώτες πρωινές ώρες, 04.00 με 06.00 π.μ.), έκρινε ότι οι ισχυρισμοί αυτοί ήταν «υποστηρίξιμοι» προς απόδειξη. Από το Ε.Δ.Δ.Α. διατυπώθηκε το εξής αξιολογικά «συγκρατημένο» πόρισμα: «η προστασία του περιβάλλοντος θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για τα κράτη όταν ενεργούν εντός του περιθωρίου εκτίμησής τους (στο πλαίσιο της νομιμότητας κάθε συναφούς δημόσιας απόφασης και παρέμβασης), δεν θα ήταν ωστόσο σκόπιμο να υιοθετηθεί μια ειδικότερη προσέγγιση σε σχέση με ένα ειδικό καθεστώς για τα περιβαλλοντικά δικαιώματα του ανθρώπου». Οι εν λόγω συλλογισμοί οδήγησαν στη διαπίστωση ότι το συμβαλλόμενο κράτος εξασφάλιζε την απαραίτητη δίκαιη ισορροπία, αφού είχε υιοθετήσει σειρά περιβαλλοντικών και ενδεδειγμένων διεθνώς τεχνικών προτύπων για τον ελεγχόμενο περιορισμό των εκπομπών του θορύβου από τα αεροπλάνα στη περιοχή του αεροδρόμιου και στα περίχωρα. Και ενώ μάλιστα, επιπρόσθετα, προηγουμένως διάφορες ομάδες συμφερόντων και ιδιώτες συμμετείχαν στη λήψη της απόφασης, εκφράζοντας τις ενστάσεις και τις απόψεις τους προς τις αρμόδιες δημόσιες αρχές, νομιμοποιώντας επιπρόσθετα την τελική εκτίμηση του κράτους.

Στην εν λόγω απόφαση με ρεαλισμό έγινε αποδεκτή η αναγκαιότητα της αναπτυξιακής υποστήριξης των διεθνών αεροδρομίων ως καθημερινό μέσο μεταφοράς και εμπορίου στη σύγχρονη πραγματικότητα, ακόμα και γειτονικά σε αστικές πυκνοκατοικημένες περιοχές, εξασφαλίζοντας, συν τοις άλλοις, την άμεση μετάβαση-προσβασιμότητα του αστικού πληθυσμού σε αυτό. Συνεπώς, η εκμετάλλευση ενός από τα πλέον αυξημένης προσβασιμότητας αεροδρόμια στον κόσμο, όπως εκείνο του Heathrow, προσβλέπει σε έναν θεμιτό και αυτονόητο σκοπό για τις σύγχρονες ανάγκες της ανάπτυξης μίας χώρας, με την παραδοχή πως η απάλειψη της απόλυτης αποφυγής αρνητικών επιπτώσεων του στο περιβάλλον είναι μάταιη σε σχέση με τα δεδομένα της σύγχρονης ζωής. Μολαταύτα, αποδεικνύεται πως και η διεκδικησιμότητα των ισχυρών και των ενδεδειγμένων περιβαλλοντικών προτύπων μπορεί να συμφωνεί και να συγχρονίζεται με τις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνικής διαβίωσης σε σχέση με την κοινωνική ευημερία και ασφάλεια, κατά μία ορθολογικά αιτιολογημένη αμφίδρομη απόδοση της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» των δίκαιων ισορροπιών, ανάμεσα στα συναφή και αλληλένδετα έννομα αγαθά και συμφέροντα.

Αξίζει να αναφερθεί πως προγενέστερα και των δύο προαναφερόμενων υποθέσεων, στην, «Arrondelle κατά Ηνωμένου Βασιλείου»,⁴⁸⁰ με αφορμή την ηχορύπανση στο δεύτερο μεγαλύτερο διεθνές αεροδρόμιο του Λονδίνου, το Gatwick, η τότε αρμόδια Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης είχε κρίνει αρχικά ως παραδεκτή την προσφυγή, δυνάμει του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α. αλλά και του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, σε σχέση με τον ισχυρισμό ότι το υψηλό επίπεδο θορύβου ενός αερολιμένα μπορεί να μειώσει την αξία της θιγόμενης ακίνητης περιουσίας, επηρεάζοντας το δικαίωμα της ειρηνικής απόλαυσης, διαβίωσης και αξιοποίησης της κατοικίας-ιδιοκτησίας. Ωστόσο, η υπόθεση εν τέλει διευθετήθηκε με

⁴⁸⁰Ε.Δ.Δ.Α., Arrondelle κατά Ην. Βασιλείου, Αριθμ. Προσφ. 889/77, στις 15-07-1980. Επιπρόσθετα καταβλήθηκαν 7.500 λίρες ως δίκαιη ικανοποίηση στους προσφεύγοντες. Σε αυτό το σημείο πρέπει να καταστεί ξεκάθαρο πως η κατά μείζονα λόγο συμβολική πρόβλεψη περί δίκαιης ικανοποίησης κατά την ατελή εξάλειψη των συνεπειών της παραβίασης δεν αντιστοιχεί ούτε αποτιμάται με το θεσμικό πλαίσιο-λογική της πλήρους ή έστω εύλογης αποζημίωσης που καθιερώνεται στις εθνικές έννομες τάξεις είτε σε επίπεδο συνταγματικής πρόβλεψης είτε σε επίπεδο νόμου.

εξώδικη επίλυση –φιλικό διακανονισμό⁴⁸¹ και συμβιβασμό των μερών δίχως η Επιτροπή να έχει την ευκαιρία να διατυπώσει μία τελική εκτίμηση και απόφαση. Πρακτική που επαναλήφθηκε και στην πανομοιότυπη υπόθεση «Baggs κατά Ηνωμένου Βασιλείου».⁴⁸²

Πέρα των βρετανικών αεροδρομίων, πτυχές προσβολών έννομων αγαθών-δικαιωμάτων από την ηχορύπανση που θέτει σε αμφισβήτηση τη νομότυπη λειτουργία δημόσιων υποδομών, αναπτύσσονται και σε υποθέσεις αξιολόγησης των αναγκαίων προστατευτικών μέτρων σε αυτοκινητόδρομους συνεχούς κυκλοφορίας βαρέων οχημάτων παρακείμενων σε κατοικημένες περιοχές. Όπως έγινε δεκτό στην υπόθεση «Dees κατά Ουγγαρίας» για την παράλειψη του κράτους να διασφαλίσει το δικαίωμα του προσφεύγοντος στην αξιοπρεπή οικιακή και ιδιωτική του διαβίωση (επίσης κατ' άρθρο 8 παρ. 1 και 2 Ε.Σ.Δ.Α.) αλλά και της δίκαιης δίκης (άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α.) καθορίζοντας μάλιστα και «δίκαιη ικανοποίηση» ύψους 6.000 ευρώ⁴⁸³ για ηθική βλάβη. Επίσης, στην «Boi κατά Ουγγαρίας»⁴⁸⁴ για την προβληματική της ηχορύπανσης και την απουσία προστατευτικών μέτρων εν προκειμένω στις σιδηροδρομικές μεταφορές και ιδίως στις εγκαταστάσεις σταθμών τρένων σε σχέση με όμορες κατοικίες (στη περιοχή του Zalaegerszeg της δυτικής Ουγγαρίας), το Δικαστήριο φάνηκε να αποδέχεται την πάγια αντίληψη ότι το κράτος απολαμβάνει εκτεταμένο περιθώριο εκτίμησης, όσον αφορά τον καθορισμό μέτρων που πρέπει να ληφθούν για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης του με τη Σύμβαση, με βάση το άρθρο 8 παρ. 2. Ωστόσο, υπογράμμισε, ειδικά ως προς την ύπαρξη νομότυπων διαδικασιών εκτίμησης και ελέγχου αυτών των σύννομων κρατικών παρεμβάσεων, πως δεν αρκεί απλά η αυτοαναφορική κατοχύρωση-πρόβλεψη τους, αλλά επιβάλλεται και η έγκαιρη, η αποδεικτική και η αποτελεσματική εφαρμοστικότητα τους, εφιστώντας την προσοχή για άλλη μια φορά στο γεγονός ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν προσδιόρισαν, ούτε έλεγξαν τη νομιμότητα συγκεκριμένων διοικητικών πρότυπων ή διαδικαστικών εκτελεστικών μέτρων, ώστε να διασφαλιστούν τα κεκτημένα σύννομα δικαιώματα του προσφεύγοντος, απελευθερώνοντας έτσι υπέρμετρα τα περιθώρια εκτίμησης του κρατικού παρεμβατισμού. Με αυτό το σκεπτικό, υπό την ρυθμιστική και δικαιοπλαστική αναζήτηση ενός αποτελεσματικού θετικισμού, το Δικαστήριο κατέληξε πως παραβιάστηκαν, τόσο η προστασία της διαβίωσης στο τόπο κατοικίας του προσφεύγοντος, όσο και η διάφανη προσβασιμότητα του προσφεύγοντος σε μία δίκαιη δίκη, κατά τις αντίστοιχες επιταγές των άρθρων 8 παρ. 1 και 2 και 6 παρ. 1 της Σύμβασης.

Σχετικά δε με τις καταρχήν φιλικές προς το περιβάλλον και καθοριστικές για την επίτευξη της πράσινης βιώσιμης ανάπτυξης, Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας, στην υπόθεση «Fagerskiold κατά Σουηδίας»,⁴⁸⁵ το «Στρασβούργο» απέρριψε τις ενστάσεις για τυχόν παράβαση του άρθρου 8 της Σύμβασης, εξαιτίας της σχετικής ηχορύπανσης και των αισθητικών οχλήσεων από την αντανάκλαση του ήλιου στις ανεμογεννήτριες αιολικού πάρκου σε κοντινή απόσταση από τις εξοχικές κατοικίες των προσφευγόντων. Κρίθηκε πως οι προσφεύγοντες δεν απέδειξαν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις από την παρουσία αυτού του «ενεργειακού» θορύβου στην ιδιωτική και οικογενειακή τους ζωή, εκτιμώντας ότι τηρήθηκε η αρχή της αναλογικότητας μέσω της δίκαιης ισορροπίας σε σχέση και με το ξεκάθαρο γενικό δημόσιο συμφέρον της προαγωγής των Α.Π.Ε., σε ευθεία μάλιστα συνάφεια με την εξέταση

⁴⁸¹Άρθρο 39 Ε.Σ.Δ.Α.: «Σε περίπτωση φιλικού διακανονισμού, το Δικαστήριο διαγράφει την υπόθεση από το πινάκιο, με απόφαση που περιορίζεται σε μία σύντομη έκθεση των γεγονότων και της λύσης που υιοθετήθηκε». Όπως τροποποιήθηκε με το 14^ο Πρωτόκολλο (Ν. 3344/2005).

⁴⁸²Ε.Δ.Δ.Α., Baggs κατά Ην. Βασιλείου, Αριθμ. Προσφ. 9310/81, στις 14-10-1985 ειδικά παραγρ., 19-20.

⁴⁸³Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 2345/2006, στις 09-11-2010.

⁴⁸⁴Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 50474/08, στις 18-09- 2013.

⁴⁸⁵Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 37664/04, στις 25-03-2008.

συγκεκριμένων επιστημονικών τεκμηρίων. Το Δικαστήριο ενστερνίστηκε και επικαλέστηκε τις τεχνικές ηχητικές μετρήσεις που πραγματοποιήθηκαν για την καταγραφή των επιπέδων θορύβου πλησίον των ιδιοκτησιών των αιτούντων, και διαπιστώθηκε πως βρίσκονταν στα ανεκτά όρια νομιμότητας που είχαν τεθεί από την αρμόδια διοικητική αρχή (39,4 decibels με μέγιστο όριο τα 40 desibels).

Η απόφαση «López Ostra κατά Ισπανίας»⁴⁸⁶ αποτελεί την πλέον χαρακτηριστική διδακτικά περίπτωση «θετικής ενσωμάτωσης» της περιβαλλοντικής προστασίας στο Ε.Δ.Δ.Α.. Η προσφεύγουσα και η οικογένειά της, ζούσαν στην ισπανική πόλη Logca και κατοικούσαν δίπλα σε μονάδα επεξεργασίας στερεών αποβλήτων (βυρσοδεψείο) που προκαλούσε σοβαρή περιβαλλοντική ρύπανση αλλά και σημαντικές διαταραχές στην υγεία των κατοίκων λειτουργώντας, μάλιστα χωρίς τις απαιτούμενες διοικητικές άδειες. Οι κάτοικοι, όπως και η οικογένεια της προσφεύγουσας, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους, αφού η όποια ελλιπέστατη παρέμβαση των τοπικών αρχών έγινε με σοβαρότατη καθυστέρηση. Το Δικαστήριο επιλέγοντας ως νομική βάση τη παραβίαση και πάλι του άρθρου 8 της Σύμβασης, αντί του εννοιολογικά «βαρύτερου» προτεινόμενου άρθρου 3,⁴⁸⁷ για την διεύρυνση της αιτιώδους συνάφειας των έννομων συμφερόντων της προσφεύγουσας σε σχέση με τις διαστάσεις του προσβαλλόμενου έννομου αγαθού, έκανε δεκτό πως «η σοβαρή περιβαλλοντική ρύπανση μπορεί να επηρεάσει την κοινωνική και ατομική ευημερία και να περιορίσει κατάφωρα την απόλαυση της διαβίωσης των ανθρώπων στο τόπο κατοικίας τους, ακόμα χωρίς να χρειάζεται η απόδειξη ή ο ευθύς κίνδυνος αποκλειστικά περί σοβαρής και μόνο προσβολής της υγείας τους». Εστιάζοντας κυρίως στην αναποφασιστικότητα και την κωλυσιεργία των διοικητικών αρχών στην ουσία ως «παράλειψη νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας»,⁴⁸⁸ αναφορικά με τη λήψη θετικών μέτρων για τη νομότυπη λειτουργία της εν λόγω επιχειρηματικής δραστηριότητας και την παράλληλη προστατευτική περιβαλλοντικά διασφάλιση των κατοίκων, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι ισπανικές αρχές δεν κατόρθωσαν να επιτύχουν μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ των οικονομικών συμφερόντων της παραγωγικής οικονομίας της πόλης και της αποτελεσματικής και ανεμπόδιστης απόλαυσης του δικαιώματος στην κατοικία και στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή. Παρόλο που το δικαστήριο απέφυγε μεθοδευμένα και εντέχνως να στοιχειοθετήσει ένα ουσιαστικό, άμεσο και αυτοτελές δικαίωμα στο περιβάλλον, πέρα από τα στεγανά της Σύμβασης, διαπίστωσε ότι η Ισπανία παραβίασε τη θετική όψη του παρεμβατισμού της στο να εξασφαλίσει ότι η θιγόμενη και η οικογένειά της, όπως και οι υπόλοιποι κάτοικοι της περιοχής, θα μπορούσαν να ζήσουν και να κατοικήσουν σ' ένα τόπο, που δεν θα συνιστούσε μία σοβαρή περιβαλλοντικά ρυπογόνα απειλή σχετιζόμενη και με την υγεία τους.

Σε αυτό το σημείο δεν μπορεί να μην μνημονευθεί, πως εξελικτική αποκορύφωση αυτής της ολοένα και πιο ελεγκτικά ενισχυμένης απαίτησης για τη συνάφεια του περιβαλλοντικού αγαθού με τη δημόσια υγεία και τους επαπειλούμενους (-εξατομικευμένους) κινδύνους της εν γένει, αποτελεί η θεσμική πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης να εντάξει στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του 1995, ένα συλλογικό μηχανισμό αναφορών-καταγγελιών-«αξιώσεων» για το σύνολο των κατοχυρωμένων

⁴⁸⁶Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 16798/90, στις 09-12-1994.

⁴⁸⁷Άρθρο 3 Ε.Σ.Δ.Α.: «Ουδείς επιτρέπεται να υποβληθί εις βασάνους ούτε εις ποινάς ή μεταχειρίσιν απανθρώπους ή εξευτελιστικάς».

⁴⁸⁸Η ένταση της παράλειψης νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας σε προστατευτικές περιβαλλοντικές δράσεις φάνηκε και στην υπόθεση των Πυρηνικών Δοκιμών της Γαλλίας στον Ειρηνικό Ωκεανό-Υπόθεση «Tauīra κατά Γαλλίας» με την απόρριψη ωστόσο εκείνης της προσφυγής, επειδή οι προσφεύγοντες δεν απέδειξαν αιτιωδώς την βλάβη που υπέστησαν (Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 28204/1995, στις 04-12-1995).

Κοινωνικών Δικαιωμάτων, συναρτώντας έτσι αιτιωδέστερα την αποτίμηση των έννομων - κοινωνικών- συμφερόντων επί της δημόσιας υγείας (άρθρο 11 Ε.Κ.Χ.) σε ευθεία αξιολόγηση με τις συνθήκες κοινωνικής διαβίωσης σ' ένα «υγιές και ασφαλές περιβάλλον», με βάση τις αντίστοιχες δημόσιες δράσεις και συμπεριφορές.⁴⁸⁹

Παρά τη σπουδαία προσέγγιση στην ως άνω ιστορική απόφαση, τα περιθώρια αποτελεσματικής παρέμβασης των οργάνων και των θεσμών του Στρασβούργου στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος πράγματι εξακολουθούν να είναι αρκετά περιορισμένα, ειδικά μάλιστα ως προς το προσωπικό έννομο συμφέρον και την αιτιώδη συνάφεια που απαιτείται για εκτίμηση της περιβαλλοντικής βλάβης-προσβολής προς το άτομο. Εστιάζοντας κυρίως στην εκπλήρωση γενικότερων διαδικαστικών απαιτήσεων νομιμότητας από το κράτος. Μολαταύτα είναι βέβαια σημαντικό να τονιστεί πως πέρα από τους δημιουργικούς δικανικούς συλλογισμούς του Δικαστηρίου, το ίδιο κείμενο της Ε.Σ.Δ.Α. διαθέτει εγγενή αντανακλαστικά, που του επιτρέπουν να καλύπτει «συστατικές» προσβολές των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τις οποίες οι συντάκτες του δεν είχαν πιθανότατα ούτε καν φαντασθεί, διαχέοντας την περιβαλλοντική προστασία σ' ένα σύνολο ανθρωποκεντρικών έννομων αξιώσεων. Πρακτική που πλέον των επιμέρους διατάξεων εξυπηρετείται και πιο συστηματοποιημένα με την ρητή ρήτρα για την «εξελικτική αναβάθμιση» και την «βελτιστοποιητική εναρμόνιση» των κατοχυρωμένων

⁴⁸⁹Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης του 1961 που καταρτίστηκε επίσης, όπως και η Ε.Σ.Δ.Α. υπό την αιγίδα του Συμβουλίου της Ευρώπης, κυρωθείς από 27 κράτη (στην Ελλάδα με το Ν. 1426/1984) καθιερώνει τη λειτουργία μίας Επιτροπής, ονόματι “European Committee of Social Rights”, με δεκαπενταμελή οιονεί «δικαστική» σύνθεση, καταρτίζοντας μεταξύ άλλων «Συμπεράσματα» με βάση επιμέρους εθνικές ετήσιες εκθέσεις. Στο άρθρο 11 του Χάρτη προστατεύεται το δικαίωμα στην Υγεία, ερευνώντας ως κύρια σημεία των σχετικών εγγυήσεων του κράτους δικαίου: την πληρότητα και επάρκεια των μέτρων προφύλαξης και της πληροφόρησης του κοινού. Σύμφωνα με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του Χάρτη, που τέθηκε σε εφαρμοστική ισχύ το 1998, εθνικά συνδικάτα και εργοδότες, καθώς και ορισμένες ευρωπαϊκές συνδικαλιστικές οργανώσεις/σωματεία, οργανώσεις εργοδοτών αλλά και Μ.Κ.Ο., δικαιούνται να υποβάλλουν καταγγελίες για αντίστοιχες παραβιάσεις του Ε.Κ.Χ. στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικών Δικαιωμάτων κατά των συμβαλλομένων μερών του ως άνω Πρόσθετου Πρωτοκόλλου. Η συγκεκριμένη δυνατότητα αξιοποιήθηκε στην υπόθεση για τη ρύπανση από απόβλητα στην περιοχή του Ασωπού ποταμού (βλ. International Federation for Human Rights κατά Ελλάδος, “Complaint” (Προσφυγή-Καταγγελία υπ’ αριθμ. 72/2011, με απόφαση στις 23-01-2013) και στην Προσφυγή υπ’ αριθμ. 30/2005 του Ι.Μ.Δ.Α. (Marangopoulos Foundation for Human Rights (MFHR)) κατά Ελλάδας με απόφαση στις 06-12-2006 για το ζήτημα της ρύπανσης των λιγνιτικών εργοστασίων της Δ.Ε.Η. στη Πτολεμαΐδα και τη Μεγαλόπολη, κατά την οποία συνδέθηκε πληρέστατα η περιβαλλοντική προστασία με την υγεία, τονίζοντας την ανάγκη διαμόρφωσης ενός υγιούς και ασφαλούς περιβάλλοντος, κατά το συνδυασμό των διατάξεων του άρθρου 11 του Ε.Κ.Χ. με το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ, διευρύνοντας τις θετικές (και όχι μόνο αποθετικές) υποχρεώσεις του κράτους, αλλά και τις αξιώσεις των πολιτών με επίκληση επιστημονικές μελέτες για τους επιβλαβείς ρύπους από τον Π.Ο.Υ.. Έτσι, διαδικαστικά καταδείχθηκε δομικά εντός του κοινωνικού κράτους δικαίου: η αναγκαιότητα διασύνδεσης της διοικητικής αδειοδότησης με μία εγκεκριμένη και πλήρως τεκμηριωμένη Μ.Π.Ε., η ρυθμιστική προσαρμογή στις «Βέλτιστες Διαθέσιμες Πρακτικές», η ενημέρωση και η συμμετοχή του «ενδιαφερόμενου κοινού» κατά τη διαδικασία της λήψης της δημόσιας απόφασης και η σημασία των εργασιακών δικαιωμάτων με άξονα την υγεία των εργαζομένων. Αποτέλεσε την πρώτη απόφαση διεθνούς ελεγκτικού οργάνου για ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας και δικαιώματος υγείας με βάση το Πρωτόκολλο των «Συλλογικών Αναφορών», πέρα μάλιστα από οικονομικές προϋποθέσεις, έννομου συμφέροντος και εξάντλησης δικαστικών ένδικων βοηθημάτων (βλ. Τ. Σταυρινάκη, Η Συμβολή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην Προστασία του Δικαιώματος σε ένα υγιινό περιβάλλον, σε: Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη (ό.π. 30), 237-264, Λ.-Α. Σισιλιάνος, Ο μηχανισμός Συλλογικών αναφορών του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στον Ε.Κ.Χ. και η προσφυγή του Ι.Μ.Δ.Α., Ανατροπές, Προκλήσεις και Προοπτικές, σε: Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη (ό.π. 30), 221-236, Μ. Trilsch, European Committee of Social Rights: The Right to a Healthy Environment, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 7, New York University Law School, Oxford University Press, 2009, 529. Συνάφεια μεταξύ της υγείας και του χώρου διαβίωσης έχει καταδειχτεί και σε παραβάσεις του άρθρου 3 της Ε.Σ.Δ.Α. (περί απαγόρευσης απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης) στις «Florea κατά Ρουμανίας» (Ε.Δ.Δ.Α. Αριθμ. Προσφ. 37186/03, στις 14-12-2010) και «Ελευθεριάδης κατά Ρουμανίας» (Ε.Δ.Δ.Α. Αριθμ. Προσφ. 38427/2005, στις 25-01-2011) αναφορικά με τη διαβίωση φυλακισμένων σε τοξικό περιβάλλον εξαιτίας του καπνίσματος άλλων σωφρονιζόμενων εντός των κελιών.

δικαιωμάτων της Ε.Σ.Δ.Α. σε σχέση με την θετική αναγνώριση τους από τα επιμέρους συμβαλλόμενα μέρη, τόσο στο εθνικό τους δημόσιο δίκαιο, όσο και μέσω της κύρωσης έτερων συναφών διεθνών Συνθηκών,⁴⁹⁰ όπου κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 53, η Σύμβαση δεν επιτρέπεται «ούτε να τα περιορίζει, ούτε να τα αναιρεί».

Μετά την απόφαση «López Ostra», ακολούθησε η επίσης ευρέως γνωστή υπόθεση «Guerra κατά Ιταλίας».⁴⁹¹ Οι προσφεύγονες κάτοικοι της Manfredonia⁴⁹² ισχυρίστηκαν ότι οι ιταλικές αρχές παραβίασαν τα άρθρα 2, 8 και 10 της Ε.Σ.Δ.Α. παραλείποντας να μετριάσουν τους κινδύνους και την απειλή μεγάλου ατυχήματος στο χημικό εργοστάσιο της “Enichem”. Ειδικότερα, αποκρύπτοντας δημόσιες πληροφορίες⁴⁹³ από τους κατοίκους της περιοχής,⁴⁹⁴ για τους κινδύνους που υφίσταντο από την ύπαρξη εύφλεκτων αέριων, χωρίς παράλληλα να έχει συστήσει το οποιοδήποτε ολοκληρωμένο προληπτικό σχέδιο ως Πολιτεία για την αντιμετώπιση των τυχόν έκτακτων επαπειλούμενων αναγκών. Υπογραμμίζεται πως με βάση τα χαρακτηριστικά του, το εν λόγω χημικό εργοστάσιο κατατάσσονταν στις παραγωγικές δραστηριότητες «υψηλού κινδύνου», σύμφωνα με την ιταλική νομοθεσία.⁴⁹⁵ Το Δικαστήριο κατέληξε πως και σε αυτή τη περίπτωση οι ιταλικές διοικητικές αρχές δεν είχαν εκπληρώσει τη θετική τους υποχρέωση, σύμφωνα με το άρθρο 8, ώστε να διασφαλιστεί ο ουσιαστικός σεβασμός στην οικογενειακή ζωή και διαβίωση, ιδίως με την μη εκτίμηση τεχνικών εκθέσεων εμπειρογνομόνων και την απουσία τεχνικής υποστήριξης στην επεξεργασία παραγόμενων αποβλήτων, κατά μία ελλιπή εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Αρκούμενο σε αυτή τη κρίση, έκρινε περιττή την εξέταση του άρθρου 2 της Σύμβασης για την γενικότερη προστασία του δικαιώματος στη ζωή.

Το νομολογιακό και ερμηνευτικό προηγούμενο που δημιουργήθηκε από τις “López Ostra” και “Guerra” επιβεβαιώθηκε στη συνέχεια και στην ιδιαίτερα σημασιολογική και για την ελληνική έννομη τάξη υπόθεση «Taşkın κατά Τουρκίας»,⁴⁹⁶ που αφορούσε τη νομιμότητα της λειτουργίας χρυσωρυχείου στην Τουρκία, το οποίο χρησιμοποιούσε κατά τη διαδικασία της εξόρυξης κυανιούχο νάτριο,⁴⁹⁷ μη συμμορφούμενο με σειρά ακυρωτικών αποφάσεων των εγχώριων τουρκικών δικαστηρίων.⁴⁹⁸ Για λόγους δημόσιας υγείας και περιβαλλοντικής προστασίας κρίθηκε πως παραβιάστηκε και πάλι το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α.. Το «Στρασβούργο» σε μία πολύπλευρα δυναμική αποτίμηση των διαδικαστικών περιβαλλοντικών δικαιωμάτων, προέταξε ότι οι κάτοικοι της απειλούμενης περιοχής⁴⁹⁹ επιβάλλεται με βάση το αδιαμφισβήτητο

⁴⁹⁰Βλ. Με αυτό το σκεπτικό επί της διασύνδεσης των ατομικών δικαιωμάτων με την προστασία του περιβάλλοντος, σημαντική η διάσταση της τήρησης των Διαδικαστικών Περιβαλλοντικών Δικαιωμάτων της Διεθνούς Σύμβασης του Aarhus της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη (UNECE), η οποία υπεγράφη στο Aarhus της Δανίας στις 25-06-1998.

⁴⁹¹Ε.Δ.Δ.Α. Αριθμ. Προσφ. 116/1996/735/932, στις 19-02-1998, βλ. και σε www.globalhealthrights.org/health-torics.

⁴⁹²Σημ.: Μικρή πόλη της κεντρικής Ιταλίας, άλλοτε ένδοξη αρχαία ελληνική αποικία ιδρυθείσα κατά την παράδοση από τον «Ομηρικό» Βασιλιά του Άργους, Διομήδη.

⁴⁹³Σημ.: Πάντως, το Ε.Δ.Δ.Α. απέρριψε το επιχείρημα των προσφευγόντων ότι το άρθρο 10 συνεπάγεται την «υποχρέωση των αρχών να συλλέγουν και κυρίως να διαδίδουν αυτεπαγγέλτως».

⁴⁹⁴Σημ.: Κατοικίες βρίσκονταν σε απόσταση μόλις ενός χιλιομέτρου από εργοστάσιο.

⁴⁹⁵Σημ.: Έκρηξη στο εργοστάσιο τη δεκαετία του 1970 είχε οδηγήσει σε νοσηλεία 150 άτομα.

⁴⁹⁶Ε.Δ.Δ.Α. Αριθμ. Προσφ. 46117/99, στις 10-11-2004, πανομοιότυπη απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. Lemke κατά Τουρκίας Αριθμ. Προσφ. 17381/02, στις 05-06-2007.

⁴⁹⁷Απορριπτέα μέθοδος κατά την νομότυπη, διαδικαστική και τεχνική εκτίμηση της βιώσιμη ανάπτυξης και κατά την ελληνική νομολογία έπειτα της διερεύνησης των βέλτιστων διαθέσιμων τεχνικών πρακτικών και των ηπιότερων εναλλακτικών μέσων στα μεταλλεία της Χαλκιδικής, όπως θα παρουσιαστεί παρακάτω.

⁴⁹⁸Σημ.: Από το 1997 το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της Σμύρνης είχε ακυρώσει την άδεια λειτουργίας του.

⁴⁹⁹Σημ.: Οι προσφεύγοντες, κατοικούσαν μέσα στο χωριό Bergama σε απόσταση 10 χιλιομέτρων από το χρυσωρυχείο. Η περιοχή αποτελεί την οικιστική εξέλιξη της αρχαίας Περγάμου, βόρεια της Σμύρνης.

έννομο συμφέρον τους, να έχουν πρόσβαση στις δημόσιες περιβαλλοντικές μελέτες και στις τεχνικές αξιολογήσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της αδειόδοσης μίας παραγωγικής πρωτοβουλίας με σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις,⁵⁰⁰ συμμετέχοντας επιπρόσθετα στις σχετικές διαβουλεύσεις για την εκπόνηση τους και διαθέτοντας αλυσιδωτά το δικαίωμα προσφυγής σε μία αποτελεσματική δικαστική προστασία κατά τα πρότυπα της δίκαιης δίκης της Ε.Σ.Δ.Α. για τον έλεγχο των παραπάνω.

Ενδεικτικά της εμβέλειας και της επίδρασης που εξασφαλίζει η συμπαγής και η συνετή εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης στο σχεδιασμό μίας προστατευόμενης αξίωσης, αλλά και αντίστροφα μίας δημόσιας παρέμβασης χαρακτηριστικοί είναι οι χονδροειδώς αντίθετοι «υποβιβαστικοί» ισχυρισμοί του κράτους της Τουρκίας. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη διαδικασία ενώπιον του Ε.Δ.Δ.Α. υπεραμύνθηκε και υποστήριξε πως δεν παραβιάζονται οι διατάξεις του άρθρου 6 και του άρθρου 8 της Σύμβασης, δεδομένου ότι ο κίνδυνος που προβάλλουν οι προσφεύγουσες ήταν «υποθετικός και καθόλου επικείμενος», πράγμα που σημαίνει ότι οι καταγγελίες δεν συνεπάγονται την προσβολή «ατομικών δικαιωμάτων και αντίστοιχων υποχρεώσεων», υπό το πρίσμα του ελέγχου που ανακύπτει από τη Σύμβαση. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώχθηκε ο περιορισμός του έννομου συμφέροντος και η αμφισβήτηση του σχετικού επαπειλούμενου κινδύνου, με την παράλληλη υποτίμηση των «εύλογων και αναγκαίων» μέτρων για τη διασφάλιση της αρχής της προφύλαξης. Συνεπώς, το τουρκικό κράτος υιοθέτησε μία στρεβλωτική επιχειρηματολογία επενδύοντας στην αοριστία της περιβαλλοντικής προστασίας. Υποστήριξε πως: «ασφαλείς περιβαλλοντικές εκτιμήσεις για τις αρνητικές επιπτώσεις και τους κινδύνους από το εν λόγω έργο μπορούν να διατυπωθούν ουσιαστικά μόνο με την παρέλευση είκοσι έως και πενήντα χρόνων» μετακυλίνοντας την αβέβαιη βλάβη και τη «σοβαρή» απειλή στο «ανεύθυνο του χρόνου».

Στα ίδια τα ως άνω νομολογιακά κεκτημένα δομήθηκε και η απόφαση «Moreno Gomez κατά Ισπανίας»,⁵⁰¹ με την επανεξέταση από το Ε.Δ.Δ.Α. της αξιολόγησης των διοικητικών μέτρων για την δυσχερώς επιβαρυντική ηχορύπανση στο περιβάλλον διαβίωσης του ανθρώπου. Ο Δήμος της Βαλένθια κατά καταστρατήγηση της νομιμότητας δεν ήλεγξε αποτελεσματικά την υπέρβαση των ορίων της έντασης της μουσικής και κατ' επέκταση της νομότυπης λειτουργίας των νυχτερινών καταστημάτων διασκέδασης, εις βάρος των κατοίκων μίας ήδη βεβαρημένης ηχητικά περιοχής, εγκρίνοντας μη νόμιμες άδειες ή παραλείποντας να ανακαλέσει τις προϋφιστάμενες, σύμφωνα με τις προβλέψεις των σχετικών κανονιστικών πράξεων της οικείας Δημοτικής αρχής.⁵⁰² Ήδη από το 1974, το Δημοτικό Συμβούλιο της Βαλένθια, στο πλαίσιο

⁵⁰⁰Σε υπόθεση (βλ. Ε.Δ.Δ.Α., *Hardly and Maile κατά Ην. Βασιλείου*, Αριθμ. Προσφ. 31965/07, στις 14-02-2012) που αφορούσε βιομηχανικές εγκαταστάσεις υδροποιημένου φυσικού αερίου, δηλαδή ενεργειακής επένδυσης με σημαντικά αναπτυξιακές και οικονομικές πτυχές, εξετάστηκε ο ρόλος και τα διαδικαστικά μέτρα που έχει λάβει το κράτος, στη προκειμένη περίπτωση το Ην. Βασίλειο, σε σχέση με μία νομότυπη τήρηση μίας επαρκούς Μ.Π.Ε. στα πρότυπα μάλιστα της ευρωπαϊκής Οδηγίας. Καταδεικνύοντας απόλυτα εναρμονιστικά, πως το ρυθμιστικό πλαίσιο της Ε.Π.Ε. που έχει υιοθετήσει η Ε.Ε. για το Ε.Δ.Δ.Α αποτελεί μία συνεκτική, αποδεκτή και περιεκτική νομοθετική και διοικητική απαίτηση για τις συγκεκριμένες παραγωγικές ενεργειακές δραστηριότητες. Με το ίδιο σκεπτικό, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 8 και στην υπόθεση «*Giacomelli κατά Ιταλίας*» (Ε.Δ.Δ.Α. Αριθμ. Προσφ. 59909/00, στις 26-03-2007, HUDOC Search Portal, cmiskp.echr.coe.int), όπου η απόφαση για την έκδοση άδειας λειτουργίας σε μονάδα επεξεργασίας αποβλήτων δεν συνοδεύτηκε από την κρίσιμη, για τη νομιμότητα της συγκεκριμένης δραστηριότητα, Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, σύμφωνα με τις νομότυπες απαιτήσεις του εσωτερικού και του ενωσιακού δικαίου. Οι διοικητικές αρχές μάλιστα και σ' αυτή την περίπτωση δεν συμμορφώθηκαν, ούτε και σε προηγούμενες ανασταλτικές δικαστικές αποφάσεις, καταστρατηγώντας συνεπώς και την έννομη σημασία-ουσία της έγκαιρης δικαστικής προστασίας.

⁵⁰¹Ε.Δ.Δ.Α. Αριθμ. Προσφ. 4143/02, στις 16-11-2004.

⁵⁰²Σημ: Η εν λόγω υπόθεση αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση κοινής αυθαιρεσίας δημοτικών αρχών, που θυμίζει την χρόνια παραβατική ελληνική διοικητική πρακτική «στήριξης» και ανοχής της, μη συμμορφούμενης με

ενίσχυσης της οικονομικής ανάπτυξης της πόλης είχε εκδώσει σειρά αδειών νυχτερινής μουσικής σε επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν σε κεντρικές περιοχές «μεικτής ζώνης» με μόνιμες κατοικίες του τοπικού πληθυσμού, καθιστώντας αδύνατο ακόμα και τον ύπνο. Το Δημοτικό Συμβούλιο της Βαλένθια, κατόπιν πιέσεων των κατοίκων, σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα, αποφάσισε, να μην επιτρέψει την λειτουργία νέων καταστημάτων, ακριβώς λόγω του κορεσμού της περιοχής. Ωστόσο, τις επόμενες δεκαετίες το ψήφισμα δεν εφαρμόστηκε ποτέ και χορηγήθηκαν νέες επιπλέον άδειες. Το Ε.Δ.Δ.Α. εντόπισε παραβίαση του άρθρου 8 εξαιτίας της ηχορύπανσης προβάλλοντας την έλλειψη βούλησης και την αδράνεια των τοπικών αρχών να επιβάλουν ακόμα και τους ήδη εγκεκριμένους κανόνες που αποσκοπούσαν στη μείωση των επιπέδων θορύβου κατά τις ώρες κοινής ησυχίας, σε περιοχή μάλιστα που ήδη είχε οριστεί από το ίδιο το Δημοτικό Συμβούλιο ως «ηχητικά κορεσμένη».

Μάλιστα, για τη σαφήνεια του πλήρους ιστορικού της υπόθεσης που διαμόρφωσε και το σκεπτικό του Ε.Δ.Δ.Α., ο Δήμος της Βαλένθια δεν είχε διστάσει να χορηγήσει στο ίδιο κτήριο που διέμενε η προσφεύγουσα νέα άδεια λειτουργίας σε νυχτερινό κατάστημα διασκέδασης-κλαμπ. Η άδεια αυτή ανακλήθηκε έπειτα από τριετή δικαστικό αγώνα και η προσφεύγουσα επανήλθε με αγωγή αποζημίωσης κατά του Δήμου για τις πράξεις και τις παραλείψεις της τοπικής αρχής. Ωστόσο, δεν δικαιώθηκε καθόσον δεν διαπιστώθηκαν-«δεν αποδείχθηκαν» οι ως άνω επιβαρύνσεις της ηχορύπανσης εντός της κατοικίας της ενάγουσας. Με αφορμή αυτό το γεγονός το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε πως ήταν υπέρμετρα τυπολατρική η απαίτηση της εθνικής δικαστικής λειτουργίας να αποδείξει η ίδια η ενάγουσα την έκταση-ένταση της ηχορύπανσης. Συνεκτιμώντας μάλιστα ότι είχαν προηγηθεί αποφάσεις από το ίδιο το Δημοτικό Συμβούλιο που συνομολογούσαν την υπέρβαση των ηχητικών ορίων της περιοχής, προβάλλοντας επομένως την αδράνεια της διοίκησης σε σχέση με τη ενδεδειγμένη νομότυπη συμπεριφορά της.

Δύο εβδομάδες αργότερα, στις 30-11-2004 εκδόθηκε από το Ε.Δ.Δ.Α. η απόφαση «Öneriyildiz κατά Τουρκίας».⁵⁰³ Εκεί, αναδείχθηκαν οι προστατευτικές εγγυήσεις που επιβάλλεται να προλαμβάνονται από ένα κράτος σε έναν ανοιχτό έλεγχο υποχρεώσεων και παραλείψεων, μέσω της διασταλτικής ερμηνείας του δικαιώματος στην ίδια τη ζωή και σε αιτιώδη εξάρτησή του από τις σοβαρότατες περιβαλλοντικά επιβαρυντικές συνθήκες διαβίωσης.⁵⁰⁴ Το Δικαστήριο διαπίστωσε με πρακτική ευθύτητα ότι «η θετική υποχρέωση λήψης κατάλληλων μέτρων για τη διαφύλαξη της ζωής του άρθρου 2 συνεπάγεται πρωτίστως το (αμυντικό) καθήκον για την αποτελεσματική αποτροπή των απειλών κατά του δικαιώματος στη ζωή». Σε αυτές τις δεσμεύσεις συμπεριλήφθηκαν και οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι, σύμφωνα με τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης επί της εκάστοτε δημόσιας απειλής. Σημειώνεται πως αποτελεί την πρώτη «περιβαλλοντικής απόχρωσης» υπόθεση ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, που αφορά ευθέως θανατηφόρο δυστύχημα. Ο προσφεύγων ζούσε σε καταυλισμό της περιοχής του Kazim Karabekir στην Κωνσταντινούπολη, παρακείμενα σε παράνομη χωματερή χαρακτηρισθείσα ως επικίνδυνη για τη δημόσια υγεία και ασφάλεια, ήδη με επιστημονική - τεχνική μελέτη από το 1991. Πέρα από τις λοιπές αυθαιρεσίες, με βάση την

τη νομιμότητα, επιχειρηματικότητα (ιδίως ως προς την τήρηση των ορίων μουσικής) σε κέντρα νυχτερινής διασκέδασης εντός οικιστικών ζωνών.

⁵⁰³Ε.Δ.Δ.Α., Öneriyildiz κατά Τουρκίας, Αριθμ. Προσφ. 48939/99, στις 30-11-2004.

⁵⁰⁴Σημ.: Αξίζει να επισημανθεί πως σύμφωνα με παγκόσμια διεπιστημονική έκθεση του Ο.Η.Ε. η ρύπανση και η καταστροφή του περιβάλλοντος ευθύνεται για το 25 % των θανάτων και των ασθενειών παγκοσμίως, βλ. U.N., Global Environment Outlook-GEO-6: Healthy Planet, Healthy People, Cambridge University Press, 2019. Βλ. και ελληνική έκθεση ήδη από το 2011 από τους: Ι. Υφαντόπουλος/Α. Παπανδρέου/Δ. Παναγιωτάκος/Α. Πατώκος/Δ. Λάτσου, Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής, Κλιματική Αλλαγή και Υγεία, Τράπεζα της Ελλάδος, 2011.

κείμενη τουρκική περιβαλλοντική νομοθεσία, η έκθεση ήταν καταπέλτης ως προς τα ζητήματα της δημόσιας υγείας. τονίζοντας τον σοβαρότατο κίνδυνο που παραμόνευε τυχόν έκρηξη της υψηλής ποσότητας μεθανίου που συγκεντρώνονταν στη περιοχή. Οι αρμόδιες διοικητικές αρχές δεν έλαβαν διόλου υπόψη τους τη συγκεκριμένη έκθεση και δύο χρόνια αργότερα, η «πιθανολογούμενη επικίνδυνη έκρηξη» έγινε πραγματικότητα. Καταστράφηκαν ολοσχερώς δέκα κατοικίες ενώ σκοτώθηκαν εννέα άνθρωποι, συγγενείς του προσφεύγοντα με σαφώς άμεση ευθύνη «βαρύτατης αμέλειας» από τον κρατικό μηχανισμό της Τουρκίας. Οποιοσδήποτε ισχυρισμός περί αναλογικότητας των προστατευτικών μέτρων που είχαν ληφθεί προς αναζήτηση της δίκαιης ισορροπίας, ακριβώς επειδή το αντικείμενο της δίκης υπεισέρχονταν και παραβίαζε άμεσα τον πυρήνα του δικαιώματος στη ζωή, κρίθηκε απόλυτα περιττός.

Ένα χρόνο μετά στην υπόθεση «Fadeyeva κατά Ρωσίας»,⁵⁰⁵ το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι και η Ρωσία παραβίασε το άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. εξαιτίας της μη τήρησης των υφιστάμενων εθνικών κανόνων για την ανάπτυξη μίας κατά τεκμήριο επιβλαβούς βιομηχανικής δραστηριότητας σε σχέση με την προστασία των υγείας των πολιτών από τη τοξική ρύπανση που εξέπεμπε.⁵⁰⁶ Οι οικείοι εθνικοί κανονισμοί προέβλεπαν την ακαταλληλότητα της οικιστικής διαβίωσης παρακείμενα των συγκεκριμένων εγκαταστάσεων σε ακτίνα τουλάχιστον ενός χιλιομέτρου.⁵⁰⁷ Η προσφεύγουσα κατοικούσε περίπου 450 μέτρα από το βιομηχανικές εγκαταστάσεις της περιοχής του Chereponets, σημαντικού κέντρου παραγωγής χάλυβα και χυτοσιδήρου. Το αρκετά απαρχαιωμένο σε τεχνολογία χαλυβουργείο των ρωσικών συμφερόντων εταιρείας “Severstal” είχε κτιστεί κατά τη σοβιετική περίοδο. Η δε απόφαση των αρμόδιων εθνικών αρχών για την όποια άτακτη μετεγκατάσταση των κατοίκων δεν εκπληρώθηκε ποτέ. Ωστόσο, ήδη από το 1996 το τοπικό δικαστήριο είχε αναγνωρίσει προς το ρωσικό δημόσιο σημαντική ευελιξία για την εν λόγω πρωτοβουλία αποδεχόμενο τη ρήτρα της διάθεσης και της επάρκειας αντίστοιχων δημοσιονομικών κεφαλαίων κατά τα εύλογα περιθώρια εκτίμησης της Ρωσικής Ομοσπονδίας, η οποία διοικητικά αρκέστηκε μόνο στο πρώτο βήμα εφαρμογής των αυτοδεσμεύσεών της, με την κατάρτιση μίας λίστας αναμονής για μετοίκιση του απειλούμενου τοπικού πληθυσμού. Κατά τη δυναμική του ερμηνεία, το Ε.Δ.Δ.Α. αταλάντευτα των όποιων σχετικών -δικαιοδοτικών- ενστάσεων για τα -κυρίως δημοσιονομικά- περιθώρια εκτίμησης του κράτους, έκρινε, αξιώνοντας ένα ορθολογικό βάρος απόδειξης από την ευνομούμενη Πολιτεία, ότι: «(...) δεν υπάρχει καμία ένδειξη πως το κράτος σχεδίασε ή εφάρμοσε αποτελεσματικά μέτρα σε σχέση με τα συμφέροντα του τοπικού πληθυσμού που πλήττονται από τη ρύπανση».

Το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι παρά το εκτεταμένο περιθώριο εκτίμησης που αποδίδεται στο κράτος για τα μέτρα της δημόσιας υγείας και ασφάλειας στις περιβαλλοντικές παρεμβάσεις, η Ρωσία δεν κατάφερε να επιτύχει την «δίκαιη ισορροπία» μεταξύ των οικονομικών συμφερόντων του κράτους από τη συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα και των δικαιωμάτων της διαβίωσης της προσφεύγουσας-κατοίκου της ευάλωτης περιοχής. Αξίζει να επισημανθεί πως η ίδια η εταιρεία εκμετάλλευσης του εργοστασίου ως τρίτο μέρος, υπεραμύνθηκε των δραστηριοτήτων της, επικαλούμενη πως έχει διαθέσει εξήντα δύο εκατομμύρια ευρώ (2,2 δισεκατομμύρια ρούβλια) για περιβαλλοντικές ρυθμίσεις δραστικού

⁵⁰⁵ H. Davis, ό.π. (472), 324.

⁵⁰⁶ Ε.Δ.Δ.Α. Fadeyeva κατά Ρωσίας, Αριθμ. Προσφ. 55723/00 στις 30-10-2005, βλ. και www.globalhealthrights.org/health-topics.

⁵⁰⁷ Σημ: Με την πάροδο των ετών, οι Αρχές δημιούργησαν τη λεγόμενη «ζώνη ασφαλείας υγειονομικής ασφαλείας» προκειμένου να προστατεύσουν τους κατοίκους της περιοχής, η οποία ωστόσο περιοριζόταν σταδιακά σε όλο και μικρότερη έκταση.

περιορισμού της ρύπανσης. Το 2007 η Ρωσική κυβέρνηση ενημέρωσε το Ε.Δ.Δ.Α. ότι επανέλεγε, επαναξιολόγησε και αναπροσάρμοσε τις ζώνες προστασίας, με αποτέλεσμα η κατοικία της προσφεύγουσας να μην συγκαταλέγεται στην επικίνδυνη περιοχή. Συνεπώς, στοιχειοθετήθηκε πως δεν υπάρχει λόγος και υποχρέωση μέριμνας για την μετεγκατάσταση της, κλείνοντας προς το παρόν τις απαιτήσεις συμμόρφωσης προς τη δικαστική απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α..

Κλείνοντας τη νομολογιακή θεώρηση της παρούσας ενότητας, η περίπτωση της «Κυρτάτος κατά Ελλάδα»,⁵⁰⁸ αξιολογείται από μέρος της θεωρίας, σε πρώτη ανάγνωση, ως δικονομικό πισωγύρισμα για το Ε.Δ.Δ.Α., με βάση τη νομότυπη απαίτηση της στενότερης της αιτιώδους συνάφειας και της υπέρμετρης επιβάρυνσης του περιβάλλοντος σε σχέση με την αναγνώριση βλάβης και προσβολής που υφίσταται άμεσα και προσωπικά το θιγόμενο άτομο-προσφεύγων. Με την επαναφορά ή ορθότερα με την διακριτή αποσαφήνιση στην ουσία του παγιομένου συγκρατημένου και ειδικού έννομου συμφέροντος ως προς τον αυστηρά ανθρωποκεντρικό έλεγχο της βλάβης-προσβολής, στη νομολογία του δικαστηρίου επιβεβαιώνεται η αναγκαιότητα της συνεκτικότερης κατοχύρωσης ενός αυτοτελούς ατομικού και συλλογικού δικαιώματος για την «προστασία» του περιβάλλοντος. Περιληπτικά, στη πολυδιάστατη αυτή ελληνική περίπτωση, οι προσφεύγοντες (μητέρα και γιός) ισχυρίστηκαν μεταξύ άλλων, ότι η ανέγερση με εγκεκριμένες νομότυπα οικοδομικές άδειες κτισμάτων πλησίον της ιδιοκτησίας τους και παρακείμενα προστατευόμενης περιβαλλοντικά περιοχής στο νησί της Σύρου, προκαλεί υποβάθμιση, απώλεια και αλλοίωση του φυσικού κάλλους του οικείου οικότοπου. Διαμαρτύρονταν δηλαδή για μία βαρύτατη οικολογική προσβολή, με απότοκο επακόλουθο την επιβάρυνση της ίδιας της διαβίωσης -και της περιβαλλοντικής απόλαυσης- τους στην περιοχή, χωρίς όμως κατά την εκτίμηση του Δικαστηρίου να ανάγουν και να αποδεικνύουν ή έστω να πιθανολογούν εύλογα την εν λόγω βλάβη του περιβαλλοντικού κεκτημένου σε προσωπικό επίπεδο, ώστε να κριθεί ευθέως η παραβίαση των διατάξεων του άρθρου 8 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο υπογράμμισε πως ακόμη και αν υποθεθεί ότι το περιβάλλον έχει υποστεί σοβαρή βλάβη από την πολεοδομική ανάπτυξη της περιοχής, οι προσφεύγοντες δεν παρουσίασαν κανένα πειστικό επιχείρημα που να φανερώνει ότι η υπό εξέταση υποβάθμιση του οικότοπου για τα πτηνά και τα άλλα προστατευόμενα είδη που ζουν σε αυτό, ήταν τέτοιας έκτασης, ώστε να θίγεται άμεσα η στενά ανθρωποκεντρική προσέγγιση του «εσδαϊκού» άρθρου 8 παρ. 1. Ωστόσο, ως έσχατο προπύργιο των συμφερόντων των θιγόμενων, το Ε.Δ.Δ.Α. διαπίστωσε παραβίαση-καταστρατήγηση του άρθρου 6 της Σύμβασης,⁵⁰⁹ διότι το ελληνικό δημόσιο αρνήθηκε να εκτελέσει δικαστικές αποφάσεις για κατεδάφιση αυθαιρέτων κτισμάτων της περιοχής. Καταδικάζοντας στην ουσία την Ελλάδα για το χρόνιο πρόβλημα της άναρχης πολεοδομικής οργάνωσης και της ασυνεπούς υποστήριξης της νομιμότητας στην Ελλάδα.

Σε κάθε περίπτωση, η έκβαση της συγκεκριμένης υπόθεσης προτάσσει ένα δικονομικό και ουσιαστικό περιοριστικό όριο-αξιολογικό κενό για υποθέσεις που προβάλλουν έννομες αξιώσεις για αμιγώς περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις με παρεπόμενες και γενικευμένες επιδράσεις στον άνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο. Παρόλο λοιπόν που το Δικαστήριο έχει σε αρκετές περιπτώσεις, αποδεχθεί παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως εσωτερικευμένες

⁵⁰⁸Ε.Δ.Δ.Α., *Kyrtatos κατά Ελλάδα*, Αριθμ. Προσφ. 41666/98 στις 22-08-2003.

⁵⁰⁹Όπως και στην υπόθεση *Oerlemans κατά Ολλανδίας*, Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 12565/86 στις 27-11-1991, βλ. κυρίως την παρ. 14 και 49. Σε σχέση με την προσβασιμότητα σε δίκαιη δίκη του άρθρου 6 Ε.Σ.Δ.Α. έγινε δεκτό, ότι καταστρατηγείται το εν λόγω δικαίωμα όταν είναι δικονομικά ανέφικτο να αμφισβητηθεί υπουργική απόφαση που όριζε ακίνητη ιδιοκτησία ιδιώτη ως προστατευόμενο οικότοπο, περιορίζοντας δραστηριότητες της περιουσιακής του οφέλεια και αξιοποίηση και κατ' επέκταση την οικονομική του ελευθερία.

εννοιολογικά διαστάσεις του δικαιώματος στη προστασία του περιβάλλοντος, γίνεται κατανοητό πως με την αναχρονιστική απουσία στην Ε.Σ.Δ.Α., ενός αυτοτελούς και διακριτού δικαιώματος ατομικής και συλλογικής «διεκδικησιμότητας» της περιβαλλοντικής προστασίας, η θετική της ένταση επαφίεται περισσότερο στον θεμιτό προστατευτικό παρεμβατισμό του κράτους, υπό την νομιμοποιητική εμβέλεια του περιθωρίου εκτίμησης της διοικητικής του διαδικασίας - συμπεριφοράς και της νομοθετικής του δράσης - πρωτοβουλίας.⁵¹⁰

γ. Αποδόσεις της προστασίας της περιουσίας (άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου) σε συνάρτηση με την περιβαλλοντική παρέμβαση. Η διάσταση της δημόσιας ωφέλειας.

Το κατηγοριοποιημένο σύνολο των υποθέσεων, που αφορούν την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου του 1952⁵¹¹ και σχετίζονται με περιβαλλοντικά ζητήματα κατατάσσονται επίσης σε δύο αντεστραμμένες υποκατηγορίες.⁵¹² Στην πρώτη εντάσσονται οι περιπτώσεις που οι προσφεύγοντες επικαλούνται υπέρ τους την περιβαλλοντική βλάβη ως παράμετρο -όπως καταδείχθηκε και σε παραπάνω νομολογιακές αναφορές- απομείωσης των περιουσιακών και ιδιοκτησιακών τους κεκτημένων από γενικότερες συνήθως αναπτυξιακές, παραγωγικές και οικονομικές πρωτοβουλίες εγκεκριμένες από το κράτος. Ενώ στη δεύτερη υποκατηγορία ομαδοποιούνται οι αντίστροφες περιπτώσεις⁵¹³ θετικών παρεμβατικών πολιτειακών μέτρων αναβάθμισης, προστασίας και καταστολής⁵¹⁴ υπέρ του περιβαλλοντικού αγαθού, που περιορίζουν δραστικά ή αποκλείουν το κεκτημένο καθεστώς των προσφευγόντων στα οικονομικής φύσης, ιδιοκτησιακά-περιουσιακά τους δικαιώματα,⁵¹⁵ μεταλλάσσοντας, σε πλείονες των περιπτώσεων, την καταρχήν σύννομη χρήση, αξιοποίηση και προορισμό τους.⁵¹⁶

⁵¹⁰Ο. W. Pedersen, ό.π. (154), 25.

⁵¹¹Α. Μάνεσης, Συνταγματικά Δικαιώματα, α' Ατομικές ελευθερίες, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 1982, 23 επ., Γ. Κασιμάτης, Συνταγματικό Δίκαιο II: Οι λειτουργίες του κράτους, Α.Ν. Σάκκουλας, 1980, 155, Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ', Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, 216 επ..

⁵¹²Λ.-Α. Σισιλιάνος, ό.π. (455).

⁵¹³Η απόφαση Πιαλόπουλος κατά Ελλάδας αφορούσε περιορισμούς στο χωροταξικό-πολεοδομικό σχεδιασμό που εμπόδιζαν τους προσφεύγοντες να κατασκευάσουν εμπορικό κέντρο σε ακίνητες ιδιοκτησίες τους. Το Δικαστήριο δέχθηκε ότι τα επίδικα μέτρα αποσκοπούσαν στην προστασία του περιβάλλοντος και επομένως εξυπηρετούσαν νόμιμο δημόσιο συμφέρον, τονίζοντας ωστόσο και την ανάγκη της αποζημίωσης των προσφευγόντων βλ. Ε.Δ.Δ.Α., Ρialopoulos κ.λπ. κατά Ελλάδας, Αριθμ. Προσφ. 37095/97, στις 22-06-2002, σχετική με αντίθετη έκβαση Ε.Δ.Δ.Α., Borysiewicz κατά Πολωνίας, Αριθμ. Προσφ. 71146/01 στις 01-10-2008. Επιπλέον αποφάσεις για τη συνάφεια ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και περιβάλλοντος μεταξύ άλλων: Παπασταύρου και άλλοι κατά Ελλάδας, Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 46372/99 στις 10-07-2003, αναδάσωση έκτασης κατεχομένης καλόπιστα από ιδιώτες, Ε.Δ.Δ.Α., Hamer κατ'Α Βελγίου, Αριθμ. Προσφ. 21861/03, στις 27-11-2007, Ε.Δ.Δ.Α., Heggman κατά Γερμανίας, Αριθμ. Προσφ. 9300/07, στις 26-06-2012, Ε.Δ.Δ.Α., Huoltoasema Matti Euren κατά Φινλανδίας, Αριθμ. Προσφ. 26654/08, στις 19-01-2010, Ε.Δ.Δ.Α., Konstantopoulos ΑΕ και άλλοι κατά Ελλάδας Αριθμ. Προσφ. 58634/00, στις 10-07-2003, Ε.Δ.Δ.Α., Ιερές Μονές κατά Ελλάδας, Αριθμ. Προσφ. 10/1993/405/483-484, στις 21-11-1994.

⁵¹⁴Γνωστή η υπόθεση Mangouras κατά Ισπανίας (Ε.Δ.Δ.Α., Mangouras κατά Ισπανίας Αριθμ. Προσφ. 12050/04 ,στις 28-09-2010) με την προφυλάκιση του πλοιάρχου του δεξαμενόπλοιου Prestige (κατ' επίκληση του άρθρου 5 παρ. 3 για σύντομη δικάσιμο στους προφυλακιστέους εντός εύλογου χρόνου) έπειτα της περιβαλλοντικής καταστροφής/βλάβης που προκάλεσε στις ακτές της Ισπανίας. Με την αποδοχή επίσης από το Ε.Δ.Δ.Α. της εγγυητικής καταβολής 3 εκατομμυρίων ευρώ για την αποφυλάκισή του σε συνάφεια με τη παραπάνω περιβαλλοντική βλάβη και την αναλογούσα αποζημίωση, υπέρ του δημοσίου συμφέροντος σε σχέση και με τις περαιτέρω πολιτειακές παρεμβάσεις για την αποκατάστασή της περιβαλλοντικής προσβολής.

⁵¹⁵Στην υπόθεση Ε.Δ.Δ.Α., Fredin κατά Σουηδίας, Αριθμ. Προσφ. 12033/86, στις 18-02-1991. Η προσφεύγουσα ισχυρίστηκε ότι η ανάκληση άδειας για την αξιοποίηση χαλκιού για λόγους δημοσίου συμφέροντος προστασίας της φύσης συνιστούσε παραβίαση του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου 1. Το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση, κατ' επίκληση του ευρύτατα εκχωρημένου περιθωρίου εκτίμησης του κράτους για τα εφαρμοστικά μέσα σε σημαντικά

Από τη συγκριτική ανάλυση παραπλήσιων νομολογιακών κρίσεων προκύπτει ότι η ερμηνευτική διαφορά της εμβέλειας των περιουσιακών έννομων αξιώσεων από το προσδιοριστικό φίλτρο των περιορισμών της παραγράφου 2 των άρθρων 8 έως 11 της Ε.Σ.Δ.Α. συνίσταται πως η «δίκαιη ισορροπία» του δικαιώματος, π.χ. στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, πρέπει να αιτιολογείται από την κοινωνική αναγκαιότητα μίας δημοκρατικά ευνομούμενης Πολιτείας, ενώ οι «λόγοι δημοσίας ωφελείας» για τους οποίους επιφυλάσσεται το άρθρο 1 παρ. 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου, καταλείπουν στο κράτος δικαίου ακόμα μεγαλύτερα περιθώρια εκτίμησης και ευελιξίας ως προς την διαδικαστική θετική οριοθέτηση του δημοσίου συμφέροντος, όσον αφορά τη φύση και την αιτιώδη έκταση των αντίστοιχων παρεμβάσεων κατά την εφαρμογή της κοινωνικής και οικονομικής του πολιτικής. Με άλλα λόγια, η αρχή της αναλογικότητας για την αιτιολόγηση της νομιμότητας των εκάστοτε δημόσιων επιλογών, που «υφέρει στο άρθρο 1 του Προσθέτου Πρωτοκόλλου εφαρμόζεται κατά τρόπο «χαλαρότερο» από ότι σε σχέση με τους θεμιτούς «προσδιοριστικούς περιορισμούς» της «δημοκρατικής αναγκαιότητας» του άρθρου 8 παρ. 2 της Σύμβασης», όπως κατέγραψε και σε σχετική του ανάλυση προ εικοσαετίας ο τέως Πρόεδρος του Ε.Δ.Δ.Α., έλληνας καθηγητής Λ.Α. Σισιλιάνος.⁵¹⁷

Η διαμόρφωση της κατά το δυνατόν συνεκτικότερης αναλογίας μεταξύ του σύννομου παρεμβατισμού που επιδέχονται τα περιουσιακά δικαιώματα σε σχέση με το έννομο επιδιωκόμενο δημόσιο αποτέλεσμα, αφορά κατεξοχήν το ζήτημα της αποζημίωσης. Τα Δικαστήρια του «Στρασβούργου» έχει αποφανθεί επανειλημμένως ότι χωρίς την καταβολή ποσού που να ανταποκρίνεται κατά τρόπο εύλογο στην αξία του αγαθού, η στέρηση της περιουσίας αποτελεί παραβίαση του άρθρου 1 του Π.Π.Π..⁵¹⁸ Υπό αυτό το πρίσμα, ήδη από την υπόθεση S. κατά Γαλλίας,⁵¹⁹ και η τότε αποφασιστική «Επιτροπή των Υπουργών» εκτίμησε ότι η αποζημίωση που είχε καταβάλει στην προσφεύγουσα η γαλλική Επιχείρηση Ηλεκτρισμού δεν ήταν δυσανάλογη σε σχέση με τη ζημία που έχει υποστεί από την ηχορύπανση των εγκαταστάσεων πυρηνικής ενέργειας που λειτουργούσε στην περιοχή. Για τις υπόλοιπες μάλιστα αμιγώς περιβαλλοντικού τύπου οχλήσεις, όπως η συνεχής εκπομπή φωτισμού κατά τη διάρκεια της νύχτας, η αύξηση της υγρασίας και η μείωση της ηλιοφάνειας της υπό κρίση παραγωγικής δραστηριότητας, η αρμόδια Επιτροπή έκρινε ότι η προσφεύγουσα δεν είχε καταφέρει να αποδείξει πως η σχετική περιβαλλοντική υποβάθμιση καθιστούσε ουσιαστικά αδύνατη την μεταπώληση της κατοικίας της, ή ακόμα και την αξιοποίηση της ακίνητης ιδιοκτησίας της «ενδεχομένως και για άλλες χρήσεις», απορρίπτοντας την προσφυγή ως προδήλως αβάσιμη κατά την έννοια του άρθρου 27 παρ. 2 της Σύμβασης. Η απόφαση αυτή καταδεικνύει το δισταγμό της ελεγκτικής Επιτροπής της Ε.Σ.Δ.Α. να υπεισέλθει σε ζητήματα τα οποία ανάγονται

ζητήματα δημόσιων αγαθών που επιτάσσουν προστατευτικό παρεμβατισμό. Αντίθετα αποδέχθηκε, ότι «στη σημερινή κοινωνία η προστασία του περιβάλλοντος είναι όλο και πιο σημαντική.»

⁵¹⁶Το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου στην Ε.Δ.Δ.Α., Pine Valley Devs. Ltd. κατά Ιρλανδίας, Αριθμ. Προσφ. No. 12742/87, στις 21-11-1991 εξαιτίας της ανάκλησης οικοδομικής άδειας με περιορισμένη (δυσανάλογη-μη εύλογη με βάση τους ισχυρισμούς των προσφευγουσών εταιρειών) αποζημίωση για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος. Ομοίως, ίδια προστατευτικά ανταντακλαστικά προσέδωσε το Ε.Δ.Δ.Α. στην Alatulkkila κατά Φινλανδίας, Αριθμ. Προσφ. 33538/96, στις 28-07-2005: Οι περιορισμοί εν προκειμένω, σε αλιευτικά δικαιώματα κρίθηκαν δικαιολογημένοι και αναλογικοί ως αποτέλεσμα του γενικού συμφέροντος για τη διατήρηση των αλιευτικών αποθεμάτων.

⁵¹⁷Λ.Α.- Σισιλιάνος, ό.π. (455).

⁵¹⁸Ε.Δ.Δ.Α., James and others κατά Ην. Βασιλείου, Αριθμ. Προσφ. 8793/79, στις 21.02.1986, βλ. και σε swarb.co.uk/james-and-others-v-the-united-kingdom-echr-21-feb-1986/ και Ε.Δ.Δ.Α., Lithgow και λοιποί, Αριθμ. Προσφ. 9006/80, στις 08.07.1986.

⁵¹⁹Ε.Δ.Δ.Α., S. κατά Γαλλίας, Αριθμ. Προσφ. 13728/88, στις 17-05-1990.

στο σημαντικό περιθώριο εκτίμησης που διαθέτει το κράτος σε σχέση με τον περιορισμό των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει το άρθρο 1 του Πρώτου Προσθέτου Πρωτοκόλλου, αντιπαραβάλλοντας μάλιστα εξισορροπιστικά την σπουδαιότητα της ασφαλούς πυρηνικής παραγωγικής δραστηριότητας για την οικονομική ευημερία και ενεργειακή επάρκεια-αυτονομία της χώρας.

Δύο από τις σημαντικότερες ελληνικές αποφάσεις στη σχέση ιδιοκτησίας και περιβάλλοντος στο Ε.Δ.Δ.Α. υποδεικνύουν ευθέως τη λειτουργική αλλά και τη δυναμική του ερμηνεία, σε σχέση μάλιστα με τη νομολογιακή συλλογιστική και εξέλιξη του ΣτΕ. Πιο συγκεκριμένα, επί δικτατορικού καθεστώτος στην Ελλάδα, σε μία περίοδο «ιδιόμορφης οικονομικής ανάπτυξης» κατά κύριο λόγο με κατευθυντήριο αρωγό ένα αντιδημοκρατικό και συγκεντρωτικό κράτος και υπό τη σκοπιμότητα ενός εικονικού και αδιάφανου «παραγωγικού μοντέλου ανάπτυξης» αποκτήθηκαν από ιδιώτες, μεταξύ διάφορων άλλων περιπτώσεων, με συνοπτικές διαδικασίες μεγάλες επενδυτικές εκτάσεις γης. Η πρώτη το Μαραθονήσι, νησίδα στο κόλπο του Λαγανά της Ζακύνθου και η δεύτερη στην Ελούντα της Κρήτης με σκοπό την ανέγερση μεγάλων και πολυτελών ξενοδοχειακών μονάδων. Μετά τη μεταπολίτευση και την αναβαθμισμένη επιστροφή στη κανονικότητα σε σχέση με τις προηγούμενες ιστορικές περιόδους της Ελληνικής Δημοκρατίας πριν από το Σύνταγμα του 1975, οι ενδιαφερόμενοι επενδυτές έλαβαν ορισμένες προκαταρκτικές διοικητικές άδειες και εγκρίσεις από τις δημόσιες αρχές για την πραγμάτωση των επιχειρηματικών τους σχεδίων, χωρίς ωστόσο να τις αξιοποιήσουν. Με την πάροδο των χρόνων, κινήθηκαν από το δημόσιο διοικητικές διαδικασίες, όπου με βάση τα χαρακτηριστικά των εν λόγω εκτάσεων αμφοτέρως οι περιοχές εντάχθηκαν σε ένα ιδιαίτερο προστατευτικό περιβαλλοντικό καθεστώς. Η πρώτη ως οικότοπος του δικτύου Natura 2000, ως η μοναδική ευρύτερη περιοχή ωοτοκίας της χελώνας *caretta-caretta* στη Μεσόγειο, και η δεύτερη ως αρχαιολογικός χώρος ρυθμιζόμενος, υπό τις εγγυήσεις του πολιτιστικού περιβάλλοντος και τη σχετική κείμενη αυστηρή αρχαιολογική νομοθεσία. Έτσι, επακόλουθα εκδόθηκαν διοικητικές πράξεις που απαγόρευσαν ή περιόρισαν τη χρήση/δόμηση και την επιδιωκόμενη εκμετάλλευση των εκτάσεων με αποτέλεσμα να ματαιωθούν τα αντίστοιχα επενδυτικά σχέδια.⁵²⁰ Και οι δύο επενδυτές άσκησαν τα διαθέσιμα ένδικα βοηθήματα, της αγωγής αποζημίωσης και της αίτησης ακύρωσης αντίστοιχα, τα οποία και απορρίφθηκαν από τα διοικητικά δικαστήρια και από το ΣτΕ.⁵²¹ Το ανώτατο Ακυρωτικό έκρινε ότι οι επιβληθέντες περιορισμοί ήταν αιτιολογημένα ανεκτοί με βάση το δημόσιο συμφέρον. Οι δε προσβολές των εναγόντων/ αιτούντων δεν αξιολογήθηκαν ως ανεπανόρθωτες ή υπερβολικές των δικαιωμάτων τους, με το σκεπτικό της τότε πρώτης νομολογίας να εδράζεται στον προκαθοριζόμενο χαρακτήρα των ακινήτων ως «ιδιοκτησίες εκτός σχεδίου»⁵²² και

⁵²⁰Το Ε.Δ.Δ.Α. δεν διστάζει σύμφωνα με το διακριτικό θεσμικό του ρόλο, με εμφατικό τρόπο, να αναφερθεί στη συνολικότερη συμπεριφορά της Διοίκησης. Ειδικά στην υπόθεση του Μαραθωνησίου, τόνισε τη γενικευμένα ελλειπή περιβαλλοντική προστασία του οικότοπου με τον επιβαρυντικό «υπερπληθωρισμό» της τουριστικής εκμετάλλευσης και των σκαφών αναψυχής στην περιοχή, τη ρύπανση από τα απόβλητα-σκουπίδια και την διοικητική ανοχή-αδειοδότηση στη τοποθέτηση ομπρελών στις παραλίες ωοτοκίας της χελώνας *caretta-caretta*.

⁵²¹ΣτΕ 3135/2002 και ΣτΕ 982/2005 (βλ. και Β. Ανδρουλάκης, Η νομολογία του ΣτΕ σχετικά με την αποζημίωση, Η συμβολή του Κ. Μενουδάκου στη νομολογία του ΣτΕ, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 347, αλλά και σε Α. Σίνης, Η δόμηση στις εκτός σχεδίου περιοχές και η προστασία του περιβάλλοντος, Κατασκευές και Προστασία του Περιβάλλοντος, Ελληνική Εταιρεία Μελέτης Δικαίου Τεχνολογίας και Κατασκευών και Ελληνική Ένωση Δικαίου Κατασκευών, Α.Ν. Σάκκουλας, 2009, 16-19).

⁵²²Σημ.: Κατά την παγιωμένη μνεία της αυτοτέλειας του έννομου περιβαλλοντικού αγαθού, η υποχρέωση προληπτικής θετικής δράσης του κράτους αφορά και τη στάθμισή της με άλλους παράγοντες (24, 17 παρ. 1 και 2, 106 παρ. 1 και 2. 79 παρ. 8) που ανάγονται στο εθνικό και δημόσιο συμφέρον, όπως της οικονομικής και περιφερειακής ανάπτυξης προς επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης. Ουσιώδης όρος για αυτήν τη συμπίεση

συνεπακόλουθα στον “de jure”, «ήπιας χρήσης» προορισμό τους, όπως λ.χ. τεκμηριωμένη η εκμετάλλευση των εκτάσεων σε επίπεδο πρωτογενούς αγροτικού τομέα παραγωγής και όχι σε οικιστική ή τουριστική αξιοποίηση. Ο δικανικός αυτός συλλογισμός του ΣτΕ δεν κρίθηκε επαρκής κατά τις αντίστοιχες προσφυγές των ιδιωτών στο Ε.Δ.Δ.Α.,⁵²³ το οποίο διαπίστωσε, με ορθολογισμό και συνεκτικότητα στη συλλογιστική του, την παραβίαση των περιουσιακών δικαιωμάτων των ιδιοκτητών των ακινήτων κρίνοντας επιβεβλημένη την αξίωση εύλογης αποζημίωσης κατά το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου. Στην ουσία δίχως συγκρουσιακό ή σταθμιστικό προσανατολισμό σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος, το Δικαστήριο του Στρασβούργου με ξεκάθαρο σκεπτικό επικέντρωσε και υποστήριξε την ορθολογικότητα του θετικισμού και την συνέχεια της τυπικής νομιμότητας. Στις αποφάσεις αυτές αποκωδικοποιήθηκαν τα έννομα κεκτημένα δικαιώματα επί της χρήσης γης και της αξιοποίησης της ιδιοκτησίας-περιουσίας, με βάση τη «καλόπιστη νόμιμη προσδοκία» των προσφευγόντων (-επενδυτών) κατά τη κοινή νομοθεσία που υφίστατο τον κρίσιμο χρόνο κτήσης των επίδικων εκτάσεων-ιδιοκτησιών, καθώς και της οικονομικής τους αξίας σε σχέση με το σκοπό για τον οποίο αποκτήθηκαν κατά τη δικαιολογημένη εμπιστοσύνη των ως άνω ως προς τα «κεκτημένα της νομιμότητας» που διαπνέονταν οι ενέργειες τους. Για την τεκμηρίωση της έννομης και προστατευόμενης εμπιστοσύνης πρακτικά συνεκτιμήθηκε ιδιαίτερα το γεγονός, πως σύμφωνα και με το τότε ισχύον π.δ. του 1928 επιτρέπονταν η εκτός σχεδίου αναλογικά κλιμακούμενη δόμηση των ακινήτων, με μόνη προϋπόθεση - βάση την προκαθορισμένη αρτιότητα των τεσσάρων στρεμμάτων,⁵²⁴ ενώ παράλληλα υπογραμμίστηκε αιτιωδώς από το

θεωρούνται τα ολοκληρωμένα χωροταξικά σχέδια που θέτουν τους μακροπρόθεσμους στόχους της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και ρυθμίζουν, μεταξύ άλλων, το πλαίσιο για την ορθολογική διαμόρφωση των οικιστικών περιοχών, των περιοχών ασκήσεως παραγωγικών δραστηριοτήτων, ως τέτοιων δραστηριοτήτων νοουμένων και των τουριστικών, καθώς και των ελευθέρων χώρων στις εκτός σχεδίου περιοχές, τις αγροτικές εκτάσεις κλπ (βλ. ΣτΕ 3478/2000, Ολομ ΣτΕ 1569/2005 ΟλομΣτΕ, 2489/2006).

⁵²³Ζάντε Μαραθονήσι Α.Ε. κατά Ελλάδας, Αριθμ. Προσφ. 14216/2003 και Ανώνυμος Τουριστική Εταιρεία Ξενοδοχεία Κρήτης κατά Ελλάδας, Αριθμ. Προσφ. 35332/2005, οι αποφάσεις εκδόθηκαν το 2007 (06/12/2007) και 2008 921-02-2008) αντίστοιχα.

⁵²⁴Βέβαια και το ΣτΕ δεν απαγορεύει «απολύτως» την εκτός σχεδίου δόμηση αλλά την καταρχήν, όπως ισχύει σε σημαντικά προστατευόμενες περιοχές με δυνατότητα έγκρισης αδειών δόμησης με ειδική αιτιολογία από τα αρμόδια Υπουργεία Πολιτισμού ή ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ. ή σχετικό τυπικό νόμο (βλ. ΣτΕ 91/1961, ΣτΕ 1715/1970, ΣτΕ 4591-2/1977), με αντίστοιχη υπαγωγή σε (τυχόν) χωροταξικό σχεδιασμό ή άλλο ειδικότερο σχέδιο ενάντια της άναρχης και αποσπασματικής ανάπτυξης (βλ. Ολομ ΣτΕ 2489/06, 2319/2002, ΟλομΣτΕ.1569/2005 ΟλομΣτΕ 705/2006 και ΣτΕ 1163/2002). Νομολογιακά το ΣτΕ, πολλάκις στις αποφάσεις του, όπως και στη παρούσα μελέτη έχει καταγραφεί, αναφέρεται στη σχετική παράλειψη νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας για την ολοκλήρωση της συνταγματικής επιταγής περί χωροταξικής εθνικής, περιφερειακής, τοπικής και ειδικής οργάνωσης του κράτους με τις χρόνιες αγκυλώσεις και τις στασιμότητες σκοπιμότητας να μεγεθύνουν το πρόβλημα ακόμα και μέχρι σήμερα. Από την άλλη, οι «μετριαστικές» διατάξεις της επιτρεπτής εκτός σχεδίου δόμησης δεν καθιστούν άνευ ετέρου δομήσιμα όλα τα εκτός σχεδίου ακίνητα, με το που έχουν συγκεντρώσει όλες τις προαπαιτούμενες νομοτυπικές προϋποθέσεις για την οικοδομησιμότητά τους, ούτε φυσικά εφαρμόζονται αυτοτελώς στην έννομη τάξη. Αφού αυτονόητα πάντοτε υπόκεινται και δεσμεύονται στο συνδυασμό όλων των πιθανών εμπλεκόμενων διατάξεων, που επιβάλλουν πέρα των ως άνω, αλληλένδετους με τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε ακινήτου επιπρόσθετους περιορισμούς και όρους δόμησης, όπως: η περιβαλλοντική, η τουριστική, η δασική, η πολεοδομική και η αρχαιολογική νομοθεσία. Έτσι έχει υποστηριχθεί από πλευράς του ελληνικού Δημοσίου πως, η νόμιμη προσδοκία ενός ιδιοκτήτη βρίσκεται υπό αίρεση των διοικητικών περιορισμών, αδειοδοτικών προδιαγραφών, σύννομων προϋποθέσεων και αντίστοιχων κυρώσεων που οφείλει να συμμορφωθεί και να υπαχθεί με την αντίστοιχη κλιμάκωση καθώς και στο είδος-ένταση-έκταση της αντίστοιχης παρέμβασης του κράτους. Γεγονός που επεξηγεί με σαφή τρόπο και το περιεχόμενο της «εύλογης» και αιτιώδους αποζημίωσης συγκριτικά και με την αντίστοιχη αξίωση περί «πλήρους ικανοποίησης» που απαιτεί η διαδικασία της ευθείας απαλλοτρίωσης αναγόμενη στην ευθεία αποστέρηση (και όχι στον κλιμακούμενο περιορισμό) των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων (άρθρο 17 παρ. 2 του Συντ.). Τα δεδομένα και οι περιστάσεις αυτές επαφίονται στον ήδη επιχειρηματικό κίνδυνο, τον οποίο φέρει ο ενδιαφερόμενος επενδυτής χωρίς να διαταράσσονται οι αρχές, όπως της καλής πίστης, της προστατευόμενης εμπιστοσύνης και προβλεψιμότητας με άμεσο τρόπο. Στο σύνολο, μάλιστα, όλων των ευρωπαϊκών κρατών ισχύουν κανόνες «περιορισμένης ικανότητας δόμησης» όπως για παράδειγμα στη Γαλλία (constructibilité limitée) με

Ε.Δ.Δ.Α. πως και οι πρώτες νομιμοποιητικές διοικητικές πράξεις είχαν αποδεχτεί τον «αναπτυξιακό σκοπό» της εκμετάλλευσης των εν λόγω ιδιοκτησιών. Αναζητώντας μάλιστα την αιτιώδη συνάφεια και της ίδιας της εθνικής δικαιοδοτικής κρίσης επιπρόσθετα κρίθηκε, πως οι μεταγενέστεροι διακριτοί συνταγματοποιημένοι προστατευτικοί περιορισμοί που θεμιτά τέθηκαν δεν είχαν, έτσι και αλλιώς, την οποιαδήποτε σχέση με την θέση-καθεστώς των ακινήτων ως «εκτός σχεδίου εκτάσεις», καθιστώντας περιττό και απορριπτέο, πρωτίστως ορθολογικά, οποιοδήποτε αυστηρό αμάχητο και δογματικό τεκμήριο ως προς τον «λειτουργικό προορισμό» του ακινήτου από την ιδιότητα του ως «εκτός σχεδίου» και μόνο.

Συνακόλουθα, προκύπτει ευδιάκριτα πως το «Στρασβούργο» στην ουσία δεν αναιρεί, δεν μετριάζει, ούτε παρεμβαίνει στην προοπτική της προστασίας του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος από το κράτος, ως θεμελιώδη όψη του δημοσίου συμφέροντος. Αντίθετα, μεταφράζει και εναρμονίζει την συγκεκριμένη θετική, αταλάντευτα θεμιτή και αναγκαία εύλογη παρέμβαση, σε σχέση με τη τελολογική και ορθολογική διαχείριση των εμπλεκόμενων έννομων ιδιοκτησιακών κεκτημένων κατά την ισοδύναμη και ισόρροπη μετατροπή - αντανάκλασή τους σε μία εύλογη και συμμετρική αποζημιωτική αξίωση,⁵²⁵ συναρτώμενη αιτιωδώς με τη δημόσια ωφέλεια, αλλά και το επιτακτικό δημόσιο συμφέρον που διαπλάθει τη συνολική τους υπόσταση.⁵²⁶

Στη μεταγενέστερη «αποκαταστατική» του νομολογία το ΣτΕ,⁵²⁷ ενστερνιζόμενο την ερμηνευτική προσέγγιση του Ε.Δ.Δ.Α., έγινε αποδεκτό πως το πραγματικό και νομικό γεγονός, ότι ένα ακίνητο βρίσκεται σε περιοχή εκτός σχεδίου πόλεως, δεν δημιουργεί, σε σχέση με την αναγνώριση της αποζημιωτικής αξίωσης-αντανάκλασης του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, αμάχητο τεκμήριο ότι «η κατά προορισμό (εύλογη) χρήση του περιορίζεται αποκλειστικά στην αγροτική, κτηνοτροφική ή δασοπονική εκμετάλλευση» απορρίπτοντας (εσφαλμένα) την οικιστική (και την οικονομική) του αξιοποίηση. Ούτε συνεπώς αποκλείει τις αποζημιωτικές

οργανωτική βάση το χωροταξικό σχεδιασμό και τις απαγορεύσεις/εξαιρέσεις που προβλέπονται σε αυτόν (διατάξεις άρθρου L 111-1-2 του Γαλλικού Code de l'Urbanisme).

⁵²⁵Στη ΣτΕ 3067/2001 περί χαρακτηρισμού ως εθνικό πάρκο της περιοχής του Λαγανά με το π.δ. 1-22/12/1999 αναγνωρίστηκε η δυνατότητα αποζημίωσης μόνο μετά την επιβολή των περιορισμών ακόμα και όταν και δεν αφαιρείται (-απαλλοτριώνεται) η ιδιοκτησία, αλλά επέρχεται ωστόσο η ουσιαστική και οριστική στέρηση της χρήσης (και αξιοποίησης) της, κατά τον προορισμό της με βάση και το άρθρο 17 παρ. 1 και 2 του Συντ. (πρβλ. ΣτΕ 784/1999, ΣτΕ 4575/1998, ΟλομΣτΕ 695/1986, ΟλομΣτΕ 1029/1985 και ΣτΕ 1821/1995) (μετριάζοντας ωστόσο την δεσμευτική πρόβλεψη του άρθρου 17 παρ. 2 περί απόλυτης και προηγούμενης αποζημίωσης επί του απαλλοτριωμένου στο «μέτρο του δυνατού» (βλ. προσέγγιση σε Γ. Δελλής, ό.π. (413) με βάση και το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 1982 «Περί των ειδικά προστατευόμενων περιοχών της Μεσογείου», που υπογράφηκε στη Γενεύη στις 03-04-1982 και κυρώθηκε με το Ν. 1634/1986, σύμφωνα και με τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης για τη διατήρηση της άγριας ζωής κυρωθείσα με το Ν. 1335/1983, με αμφίδρομη μάλιστα εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας (τόσο επί της έκτασης της παρέμβασης, όσο και του ύψους της αποζημίωσης). Οι αξιώσεις προς αποζημίωση γεννώνται κατά τη νομολογία του ΣτΕ και ελλείπει ειδικής νομοθετικής πρόβλεψης, με ευθεία συνταγματική επίκληση, κατά την έννοια του άρθρου 24 παρ. 6 του Συντάγματος, από την πάροδο ευλόγου χρόνου από την επιβολή των περιοριστικών μέτρων, εφόσον βεβαίως ο ενδιαφερόμενος ιδιοκτήτης επιδιώξει με αίτησή του προς τη Διοίκηση ή ευθέως προς το αρμόδιο διοικητικό δικαστήριο την αποκατάσταση της ζημίας (ΣτΕ 1517/1993, 3963/1995, 3337/1999, βλ. και ΟλομΣτΕ 3146/1986, ΟλομΣτΕ 2801/1991, ΣτΕ 784/1999, ΣτΕ 1432/2002, ΟλομΣτΕ 530/2003, ΣτΕ 3000/2005). Από τις ίδιες διατάξεις προκύπτει ότι ο ιδιοκτήτης ακινήτου στο οποίο επιβλήθηκαν οι πιο πάνω δυσμενείς-επιβαρυντικοί όροι, δικαιούται να απαιτήσει αποζημίωση και για την απομείωση της αξίας του ακινήτου του, λόγω του περιορισμού των δυνατοτήτων της ευθείας αξιοποίησης και εκμετάλλευσής του. (ΣτΕ 3009/2006).

⁵²⁶Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο: Άρθρο 1 παρ. 2: «Αι προαναφερόμενα διατάξεις δεν θίγουν το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέση εν ισχύ νόμους ους ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιον συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων.»

⁵²⁷ΣτΕ 415/2016, σκ. 4, ΣτΕ 3764/2015. Βλ. και Β. Ανδρουλάκης, ό.π. (521), 333-356.

εγγυήσεις των διατάξεων του άρθρου 22 παρ. 1 του Ν. 1650/1986.⁵²⁸ Πρόκειται για μια εναρμονισμένη μεταστροφή της εθνικής νομολογίας, κατά την ανοιχτή διαλεκτική του με τις «εσδαϊκές» αποχρώσεις του «συνταγματισμού των δικαιωμάτων» στον ορθολογισμό κράτους δικαίου. Με το συγκεκριμένο έννομο συγκερασμό αποδεικνύονται τα εκτεταμένα περιθώρια που παρέχει το Σύνταγμα στον εφαρμοστή και ερμηνευτή των διατάξεών του, ώστε «να διασφαλιστεί μέσω του θεσμού της αποζημίωσης η σύμμετρη ικανοποίηση των συνταγματικώς προστατευόμενων έννομων αγαθών του περιβάλλοντος και της ιδιοκτησίας», όπως τονίζει και η Αναπλ. Καθηγήτρια Γ. Γιαννακούρου.⁵²⁹

δ. Η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. και η χρήση πυρηνικής ενέργειας.

Εστιάζοντας στη νομολογία του δικαστηρίου στην κατά αντικείμενο ευαίσθητη και πολυδιάστατη θεματική της διαχείρισης και της αξιοποίησης της πυρηνικής ενέργειας, από τα συμβεβλημένα με τη Σύμβαση κράτη και την αλληλεπίδραση της με τα ανθρώπινα δικαιώματα, εντοπίζονται σημαντικές νομολογιακές προσεγγίσεις που αποδίδουν και επιβεβαιώνουν την ιδιαίτερη έμφαση στο περιθώριο εκτίμησης επί της ενεργειακής πολιτικής, της εφάμιλλης οικονομικής προοπτικής, της γεωστρατηγικής ισχύος και των γενικότερων στρατηγικών συμφερόντων - επιλογών των κρατών. Κατά τη διακριτική δικαιοδοτική ελεγχσιμότητα του οριοθετημένου παρεμβατισμού ανακύπτουν ζητήματα: εθνικής ασφάλειας, δημόσιας υγείας, ρύπανσης, βέλτιστων τεχνικών πρακτικών και απορρήτου, τα οποία εξετάζονται αποκλειστικά σε σχέση με τη τήρηση της διοικητικής διαδικασίας-νομιμότητας και την εξακρίβωση της στενής αιτιώδους συνάφειας μεταξύ κινδύνου- βλάβης και των έννομων συμφερόντων του ατόμου.⁵³⁰

Συναφές μεθοδολογικό σκεπτικό υιοθετείται και στις ερμηνευτικές κατευθύνσεις του Δ.Ε.Ε. αναγνωρίζοντας επίσης εκτεταμένα και αμιγώς συνεργατικά περιθώρια εκτίμησης υπέρ των κρατών-μελών στο πεδίο της ενεργειακής πολιτικής.⁵³¹ Μάλιστα, χαρακτηριστικές και επίκαιρες είναι σειρά κλιμακούμενων υποθέσεων στο Γενικό Δικαστήριο της Ε.Ε.⁵³² αλλά και των αιτήσεων αναίρεσης τους στο Δ.Ε.Ε.,⁵³³ όπου οι προσφεύγοντες, κράτη και ανταγωνιστικές

⁵²⁸ΣτΕ 1920/2007.

⁵²⁹Όπως και σε Γ. Γιαννακούρου, ό.π. (92).

⁵³⁰Βλ. Ε.Δ.Δ.Α., McGinley και Egan κατά Ην. Βασιλείου, Αριθμ. Προσφ. 21825/93 και 23414/944040, 09-06-1998, Technical Note 16/93, "Environmental Monitoring at Christmas Island" 1957-1958, Ε.Δ.Δ.Α., L.C.B. κατά UK Αριθμ. Προσφ. 23413/94, στις 09-06-1998, πυρηνικές δοκιμές του Βρετανικού στρατού και προσβολές της υγείας στρατιωτών και τέκνων τους (όπως λευχαιμία). Παρόμοια υπόθεση η «υπόθεση Smaltini κατά Ιταλίας» στην Ε.Δ.Δ.Α., Αριθμ. Προσφ. 43961/09, στις 24-03-2015, όπου και πάλι δεν αποδείχθηκε με επιστημονικά κριτήρια ότι η λευχαιμία συνδεόταν με τις ρυπογόνες βιομηχανικές εκπομπές εργοστάσιου της επιβαρυνόμενης περιοχής, καθώς και η Ε.Δ.Δ.Α., L.M, and R κατά Ελβετίας, Αριθμ. Προσφ. 30003/96 στις 01-07-1996 για τη μεταφορά πυρηνικών αποβλήτων από σιδηροδρομικό σταθμό με μη αναγνώριση αιτιώδους συνάφειας κινδύνου και όμορων κατοικιών.

⁵³¹Άρθρο 192 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε.: «Κατά παρέκκλιση από τη διαδικασία λήψεως αποφάσεως της παραγράφου 1 ... αποφασίζοντας ομόφωνα, σύμφωνα με ειδική νομοθετική διαδικασία ... τα μέτρα που επηρεάζουν αισθητά την επιλογή ενός κράτους-μέλους μεταξύ διαφορετικών πηγών ενέργειας και τη γενική διάρθρωση του ενεργειακού του εφοδιασμού». Ειδικά στο πεδίο της πυρηνικής ενέργειας ορισμένα κράτη-μέλη έχουν ισχυρά οικονομικά και στρατηγικά συμφέροντα με μεγάλες επενδύσεις-κεκτημένα σε αυτόν τον ευαίσθητο ενεργειακό τομέα παραγωγής, εκτιμώντας την παραγωγή πυρηνικής ενέργειας ως βασική πτυχή της εθνικής τους κυριαρχίας και ασφάλειας, με την Ε.Ε. να διαφυλάττει ένα αντίστοιχο θεσμικό πλαίσιο κομβικής συνεργασίας μέσω της EURATOM. (Δεν λείπουν ωστόσο και κράτη-μέλη που εναντιώνονται ανοιχτά στην χρήση και την αξιοποίηση της πυρηνικής ενέργειας, όπως η Αυστρία αλλά και η Ελλάδα.)

⁵³²Γ.Ε.Δ., T- 365/15, Αυστρία κατά Επιτροπής.

⁵³³Δ.Ε.Ε., C-640/16 P: Στην αναιρεσίβλητη υπόθεση της T-382/15, παραγωγοί ανανεώσιμων πηγών ενέργειας επιδίωξαν ανεπιτυχώς την ακύρωση Απόφασης της Επιτροπής για την χρηματοοικονομική κρατική ενίσχυση του πυρηνικού σταθμού Hinkley Point.

«πράσινες» επιχειρήσεις Α.Π.Ε. διεκδικούν την πρόταξη της περιβαλλοντικά προστατευτικής τους μέριμνας σε σχέση με την πυρηνική δραστηριότητα, κυρίως στη λογική της ενεργειακής ασφάλειας και της αρχής της προφύλαξης, αποζητώντας ακόμα και την καθιέρωση ενός «κοινού δημόσιου συμφέροντος» που θα συμπεριλαμβάνει την «πράσινη ενεργειακή βιωσιμότητα», με όρους αποπυρηνικοποίησης του ενωσιακού ενεργειακού ισοζυγίου. Αυτές οι αξιώσεις συναρτώνται κυρίως στο λειτουργικό πλαίσιο της αξιολόγησης και της ρυθμιστικής απόδοσης των «νόμιμων κρατικών ενισχύσεων» και της παραγωγικής ελευθερίας του δικαίου του ανταγωνισμού,⁵³⁴ με τις όποιες θεσμικές αντιφάσεις να ανάγονται, πρωτίστως δικαιοπολιτικά, στην εκτίμηση του αναπτυξιακού προσανατολισμού του Δικαίου των Συνθηκών και στις επιμέρους νομιμοποιημένες εθνικές στρατηγικές πρωτοβουλίες.

Η πυρηνική παραγωγική δραστηριότητα είναι κοινά αποδεκτό πως προκαλεί ένα ισχυρό αίσθημα ανησυχίας, φόβου και απειλής ενώπιον του πιθανολογούμενου ασύμμετρου κινδύνου που ενισχύει το κανονιστικό βάρος της αρχής της προφύλαξης ξεπερνώντας, τόσο την επιστημονική τεκμηρίωση των πιθανοτήτων και της έκτασης της βλάβης, όσο και την πολιτική βούληση μίας δημοκρατικά εκλεγμένης διακυβέρνησης και του εθνικού περιθωρίου εκτίμησης για το δημόσιο συμφέρον, ιδίως της οικονομικής ανάπτυξης, της ενεργειακής επάρκειας, της δημόσιας ασφάλειας και της εθνικής άμυνας. Η λογική αυτής της αυθόρμητης κυρίως κοινωνικής απαίτησης εναπόκειται ακόμα και σε αμιγώς ηθικοαξιακές εκτιμήσεις με τους «στατιστικούς κανόνες» να μην έχουν απάντηση για την έλλειψη του απόλυτου ελέγχου στο ανθρώπινο σφάλμα ή σε τυχόν καταστροφικό γεγονός με μη (ή δυσχερώς) αναστρέψιμες βλάβες.

Ωστόσο, οι προσφεύγοντες στο Ε.Δ.Δ.Α. κατά των τέτοιων παραγωγικών δραστηριοτήτων γύρω από την αξιοποίηση της πυρηνικής ενέργειας δεν αρκούνται στη νομοτυπική αξίωση περί της επαρκούς πληροφόρησης επί των σχετικών κινδύνων· ούτε εξαρτούν τη θεμελίωση της έννομης προστασίας τους από την μελλοντική επαπειλούμενη βλάβη, επί της οποίας δεν γνωρίζουν, αν και τότε θα έρθουν οι ίδιοι αντιμέτωποι, ως κατ' ουσία «τετελεσμένα θιγόμενοι». Αντίθετα, συμπεκνώνουν όλες τις παραπάνω προβληματικές στον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο επί της εκπλήρωσης των «ουσία» νομότυπων διαδικασιών για την έγκριση και την αδειοδότηση αυτών των “de facto” επικίνδυνων πυρηνικών δραστηριοτήτων, ώστε σταδιακά να επιτύχουν και να επαυξήσουν τη θεμελίωση ισχυρών περιβαλλοντικών προτύπων κατ' επίκληση και κατ' εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης. Δεσμεύοντας τις αντίστοιχες ενεργειακές πρωτοβουλίες του κράτους δικαίου και την διακριτή ελεγκσιμότητα των συναφών στρατηγικών του επιλογών, οριοθετημένα με βάση τους «εύλογους όρους και τις συνθήκες» της νομιμότητας.⁵³⁵ Συνεπάγεται λοιπόν, και από αυτή την ιδιαίτερη

⁵³⁴Βλ. Την προσβαλλόμενη Απόφαση στην υπόθεση C-640/16 P της Επιτροπής υπ' αριθμ. 2015/658 στις 08-10-2014 σχετικά με το μέτρο κρατικής ενίσχυσης “SA.34947 (2013 / C) (ex 2013/ N)”, το οποίο προγραμματίζει να εφαρμόσει το Ηνωμένο Βασίλειο για τη στήριξη του πυρηνικού σταθμού “Hinkley Point” C L 109, 44, βλ. επίσης το δελτίο τύπου της Επιτροπής IP/14/1093. Επίσης βλ. και έτερη Απόφαση της Επιτροπής, COM (2017) 1486, Final, που κάνει αποδεκτή κρατική ενίσχυση της Ουγγαρίας για την κατασκευή δύο επιπλέον πυρηνικών αντιδραστήρων “Paks II”. Η εν λόγω Απόφαση προσβλήθηκε το 2018 από την Αυστρία και εκκρεμεί στο Δ.Ε.Ε. με την C-594/18.

⁵³⁵Ε.Δ.Δ.Α., Balmer-Schafroth και λοιποί κατά Ελβετίας Αριθμ. Προσφ. 22110/93, στις 26-08-1997: Αφορούσε τον εκσυγχρονισμό και την αύξηση της παραγωγικότητας πυρηνικού εργοστασίου, παρά τις ενστάσεις κατοίκων της περιοχής για την παλαιότητά του, που επιτάσσει αντίστροφα τον περιορισμό και τη διακοπή της λειτουργίας του. Έγινε δεκτό το ανέλεγκτο και το πολιτικό περιθώριο εκτίμησης της τελικής νομότυπης απόφασης, χωρίς να παραβιάζει το έννομο συμφέρον για την προσβασιμότητα σε δίκαιη δίκη, από τη στιγμή που τηρήθηκε η προηγούμενη ακρόαση στο «Ελβετικό Ομοσπονδιακό Συμβούλιο». Συναφής και η υπόθεση Athanassoglou και λοιποί κατά Ελβετίας, Αριθμ. Προσφ. 27644/95, στις 06-04-2000. Βλ. και A. Bradbrook/R. Lyster/R. Ottinger/W.

περιβαλλοντική και παραγωγική προοπτική για τα ως άνω έννομα δικαιώματα και το δημόσιο συμφέρον· πως η κανονιστική ενδυνάμωση των ερμηνευτικών αρχών του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου, όπως: της αρχής της προφύλαξης, της αναλογικότητας,⁵³⁶ αλλά και των έννομων όρων - προδιαγραφών της βιώσιμης ανάπτυξης - που αντιπροσωπεύουν ίσως τα βασικότερα ρυθμιστικά κριτήρια του εφαρμοσμένου συνταγματισμού στην επαγωγική αποτίμηση των έννομων κανόνων, των τεχνικών κρίσεων και της πραγματικότητας- είναι απαραίτητη για την ορθολογική και βέλτιστη, «διαπολιτειακά», διάπλαση ενός «κοινού καλού» στον αστερισμό της βιωσιμότητας των κρατών και των κοινωνιών, σε αταλάντευτες εγγυητικές σταθερές για μία ασφαλή και υγιή διαβίωση-συνύπαρξη με ισόρροπες διαγενεακές βάσεις και βαθιά αξιακά δικαιοκρατικά εχέγγυα.

ε. Συμπεράσματα του «εσδαϊκού» κεκτημένου.

Συνοψίζοντας, τη «δικαιωματοκεντρική» δομή της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α. για να γίνει δεκτός και επιπλέον να αναδειχθεί, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας και τη δίκαιη ισορροπία, ένας αναγκαίος και θετικός παρεμβατισμός, κατά τη νομιμοποιητική «δογματική του περιθωρίου εκτίμησης» ενός ευρωπαϊκού δημοκρατικού κράτους δικαίου, ειδικά για την προστατευτική μέριμνα δημόσιων αγαθών όπως το περιβάλλον, κρίνεται σημαντικό να καθιερωθεί ως ένα εσωτερικευμένο προσδιοριστικό και οριοθετικό στοιχείο περιορισμού στον σύννομο προσανατολισμό των ήδη κατοχυρωμένων δικαιωμάτων, περισσότερο εναρμονιστικά και λιγότερο αντιπαραθετικά. Με αυτή τη λογική εμβαθύνεται και αντίστροφα η εγγενής ισχύς της περιβαλλοντικής προστασίας ως δυναμική και διεκδικητική προοπτική των έννομων δικαιωμάτων της Σύμβασης σε αξιώσεις θετικών εγγυήσεων από πλευράς της Πολιτείας με σημείο αναφοράς την κοινωνική διαβίωση και την ποιότητα ζωής του ανθρώπου.

Σε κάθε περίπτωση ανακεφαλαιωτικά για να κριθεί ως αποδεκτός ο εκάστοτε πολιτειακός παρεμβατισμός κατά την Ε.Σ.Δ.Α. χρειάζεται: α) να στηρίζεται στη νομιμότητα του κράτους δικαίου, β) να επιδιώκει έναν θεμιτό συνταγματικό σκοπό και γ) να είναι αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία. Μάλιστα, το νομοθετικό πλαίσιο πρέπει να είναι σαφές και να διατυπώνεται με επαρκή ακρίβεια, ώστε οι ιδιώτες να έχουν την εύλογη δυνατότητα να προβλέπουν (κατά την αρχή της προβλεψιμότητας) τις έννομες συνέπειες και τις οριοθετημένες αποδόσεις των πράξεων και των επιλογών τους, σε αντίκρουση με τις τυχόν αυθαίρετες και δικαιικά ανέλεγκτες ενέργειες του κρατικού μηχανισμού, ασχέτως αν αυτές διέρχονται νομιμοποιημένου περιβλήματος. Ο δε «θεμιτός σκοπός» μίας δημόσιας επιδίωξης επιτάσσεται να αποτυπώνει τις αξίες, τους στόχους και τη λειτουργικότητα του «κοινού ευρωπαϊκού συνταγματισμού» σε άμεση διασύνδεση με τις κρίσιμες διαστάσεις του δημοσίου συμφέροντος, σύμφωνα με τις κατεξοχήν «βιώσιμες» ανάγκες μίας «δημοκρατικής κοινωνίας», κυρίως υπό τις αξιολογικές παραμέτρους που κατοχυρώνονται στις διατάξεις του κατευθυντήριου άρθρου 8 παρ. 2 της Ε.Σ.Δ.Α., όπως είναι: τα συμφέροντα της εθνικής και δημόσιας ασφάλειας, η οικονομική ευημερία/ανάπτυξη του κράτους, η προστασία της υγείας, η κοινωνική ηθική αλλά και η εναντίωση ταυτόχρονα στην οποιαδήποτε κατάχρηση ενός δικαιώματος σε σχέση με τις αξιώσεις των υπόλοιπων έννομων και κεκτημένων δικαιωμάτων άλλων ατόμων και φορέων, κατά τη δίκαιη ισορροπία της κοινωνικής συνοχής.

Xi (επιμ.), *The Law of Energy and Sustainable Development*, IUCN Academy of Environmental Law Research Studies, Cambridge University Press, 2005, 276.

⁵³⁶Ανέκαθεν διδακτική για την αρχή της προφύλαξης και της αναλογικότητας στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο η Π.Ε.Κ., T-13/99 Pfizer Animal Health SA κατά Συμβουλίου.

Με το κυρίαρχο επομένως συλλογιστικό και άκρως μεθοδολογικό μηχανισμό, τη «δίκαιης ισορροπία», το Ε.Δ.Δ.Α. κατόρθωσε σε ικανοποιητικό βαθμό, να ισορροπήσει έννομα συμφέροντα με έννομα αγαθά και να αναπτύξει παράλληλα, τη δική του δημιουργική ρυθμιστική δογματική. Με κέντρο βάρους πράγματι τον πυρήνα του δικαιώματος και με διακριτικότητα ως προς τη νομιμότητα του κράτους δικαίου «οικοδομεί» τις δικές του «εναρμονιστικές» γέφυρες, μέσα από την αποδεικτική αιτιολόγηση των δημοκρατικών αναγκών και την ασφάλεια του δικαίου πάνω σε κοινές αξίες. Κατά τη διαχείριση των δεσμεύσεων που ανέλαβαν τα σαράντα έξι ανεξάρτητα κράτη και η Ε.Ε., ανόμοια «δικαιο-πολιτικο-οικονομικά» μεταξύ τους, όπως ο Άγιος Μαρίνος και η Ρωσία, η Γαλλία και η Τουρκία, η Ε.Σ.Δ.Α. ενσωματώνει μία κοινή θεσμική και δικαιοκρατική γλώσσα για την καθιέρωση μίας επιπρόσθετης «συνταγματικής ύλης» ως υπερεθνικό θεσμικό αντίβαρο στον «συνειδησιακό πυρήνα» του κράτους δικαίου, προς υποστήριξη της ίδιας του της πολιτειακής «ευνομίας» και θέασης της αξίας του ανθρώπου.

Παρά τη ρυθμιστική αναγκαιότητα της ευθείας και ρητής κατοχύρωσης του ατομικού και συλλογικού δικαιώματος στην προστασία του περιβάλλοντος και της αιτιωδέστερης αυτοτελούς αξίωσης για ένα υγιές και ασφαλές περιβάλλον εναρμονισμένο θετικά με την πολιτειακή δέσμευση για την βιώσιμη ανάπτυξη· η θεώρηση πως η εβδομήντα ετών Ευρωπαϊκή Σύμβαση είναι ένα «ζωντανό» Καταστατικό Κείμενο που ερμηνεύεται και προσανατολίζεται στο να καθορίσει το εγγυητικό πλαίσιο των «εκάστοτε σημερινών συνθηκών» και του βαθύτερου εννοιολογικά και συστηματικά νομικού εξορθολογισμού για τα ευρωπαϊκά κράτη δικαίου, υπηρετώντας τη συνέπεια του «ζωντανού συνταγματισμού», κρίνεται άκρως γοητευτική και «δικαιοπαραγωγικά γόνιμη», τόσο για τον αξιακό θετικισμό, όσο και για τη Δημοκρατία στη πλουραλιστική εξέλιξη της Ευρώπης. Μέσα ωστόσο από όλες αυτές τις συνέργειες, ο κανονιστικός της εκσυγχρονισμός ακριβώς προς επιβεβαίωση της σημασιολογίας της εκτιμάται ως επιπλέον επιβεβλημένος, για τη στενότερη σύζευξη του κεκτημένου δικαιωματοσμού με τον πολιτειακό προστατευτισμό στις προκλήσεις του παρόντος και του μέλλοντος. Επί της ουσίας για τη συνεκτικότερη εγγυημένη απελευθέρωση του ατόμου μέσα σ' ένα ευνομούμενο «περιβάλλον της κοινωνικής συνοχής».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Περιβαλλοντικές Αρχές: Η κανονιστική τους ερμηνεία και η ρυθμιστική τους ενότητα στον εφαρμοσμένο ευρωπαϊκό συνταγματισμό.

Ενότητα 1

α. Περί Αρχών: Από την διαπλαστική δεσμευτικότητα στην δυναμική ερμηνεία του δικαίου. Ο αξιακός θετικισμός της περιβαλλοντικής προστασίας εντός της Πολιτειακής Οργάνωσης.

Οι περιβαλλοντικές αρχές από πολιτική ιδεολογία, βάσεις του φιλοσοφικού ρεύματος της οικολογίας⁵³⁷ και διεθνούς εμβέλειας κατευθυντήριες συμβατικές αξίες,⁵³⁸ έχουν μετατραπεί σε

⁵³⁷P. McAuslan, The Role of Courts and Other Judicial Type Bodies in Environmental Management, Journal of Environmental Law, Τεύχος 3, Oxford University Press, 1991, 195-197, A. Flournoy, In Search of an Environmental Ethic, Journal of Environmental Law, Τεύχος 28, Oxford University Press, 2003, 63-118.

⁵³⁸Για την συνολική δικαιοπολιτική εμπέδωση της διεθνούς «παραγωγής», σημασίας, λειτουργίας και επαγωγής των περιβαλλοντικών αρχών βλ. P. Sands/J. Peel/A. Fabra /R. Mackenzie, Principles of International Environmental

νομικά δεσμευτικούς ερμηνευτικούς κανόνες,⁵³⁹ ιδίως μέσα από τη ρητή αναφορά τους, τόσο στις συνταγματικές διατάξεις, όσο και στη σύνθεση της κοινής νομοθεσίας. Αντιπροσωπεύουν δικαικές σταθερές που πρέπει να διέπουν και να περιβάλλουν το σύνολο της νομοθετικής πρωτοβουλίας, την έννομη συμπεριφορά της διοίκησης αλλά και τον έλεγχο της δικαστικής λειτουργίας σε θέματα περιβάλλοντος και ανάπτυξης αλλά πλέον και σε ένα ευρύτερο πλέγμα δημόσιων πρακτικών και δράσεων. Ακόμα και κατά μία αυστηρά θετικιστική αντίληψη, η εισδοχή και εξέλιξη των περιβαλλοντικών αρχών εντός των συνταγματικών κανόνων επιβάλλεται να άρει οποιαδήποτε αμφισβήτηση για την κανονιστική τους απόδοση. Το αναλυτικό, αποδεικτικό και εκτιμητέο περιεχόμενο τους, με την παρουσία μίας ισχυρής και συνεκτικής αιτιολογίας ως προς την έννομη αποτελεσματικότητα και τη νομοτυπική τους συνέπεια αποδυναμώνει τυχόν ενστάσεις σχετικισμού και αοριστίας. Η αποδοτική κρίση των αρχών που επαφίεται κατά κύριο λόγο στη δικαστική λειτουργία επ' ουδενί δεν είναι αυτοτελής, αφού ανταποκρίνεται στον επαγωγικό έλεγχο της τεκμηρίωσης και της εφαρμογής τους από τις άλλες δύο λειτουργίες της Πολιτείας ενισχύοντας τη θέση του κράτους δικαίου ανάμεσα στις έννομες αξίες και τη πραγματικότητα. Η δε μετεξέλιξη τους σε σύγχρονα ρυθμιστικά πρότυπα-κοινές ερμηνευτικές συνισταμένες του αντίστοιχου υπερεθνικού δικαιοδοτικού ελέγχου εκπέμπει τη δυναμική για τη θεμελίωση ενός «ανοιχτού» ενοποιητικού μοντέλου διακυβέρνησης, που αντανακλά τις σταθεροποιητικές αλλά και τις κινητήριες βάσεις του δικαίου και της δημοκρατίας στη δίκαιη και ισόρροπη βιωσιμότητα του κράτους δικαίου εντός ενός παγκοσμιοποιημένου δικαιοπολιτικού γίνεσθαι.⁵⁴⁰

Με τη διάχυση των περιβαλλοντικών αρχών στον οικείο έλεγχο νομιμότητας προσδίδεται ένα αξιοσημείωτο «νομοαξιακό βάρος» για την δικαιοπλασία της πραγματικότητας στη συνάρτηση της με τα αλληλεπιδρώμενα έννομα αγαθά και τις αντίστοιχες πολιτειακές δεσμεύσεις.⁵⁴¹ Το ΣτΕ κατά την παγίωση της δικής του ευδιάκριτης θέσης στην έννομη τάξη, μέσα από εξελισσόμενες αλλά παράλληλα και με ομοιόμορφες αξιολογικές εκτιμήσεις προχώρησε «δικαιορθολογικά» στην «διαδικαστικοποίηση» και ταυτόχρονα στη «συνταγματοποίηση» των περιβαλλοντικών αρχών. Διασυνδέοντας την ερμηνευτική τους ισχύ με τα διεθνή και τα ευρωπαϊκά πρότυπα αλλά και με τις τεχνοκρατικές εφαρμογές ενός ενισχυμένου ελεγκτικού αντικειμενισμού και μίας επαυξημένης ρυθμιστικής αιτιολογίας, κατά την «κριτηριακή» ανάλυση της πληρωματικότητάς τους. Αρχές όπως η πρόληψη και η προφύλαξη,⁵⁴² η φέρουσα ικανότητα⁵⁴³ και η βιώσιμη ανάπτυξη,⁵⁴⁴ αν και στην ελληνική έννομη τάξη από την πλειοψηφία της θεωρίας εκτιμάται πως αναδείχθηκαν την περίοδο του αμφιλεγόμενου δικαστικού ακτιβισμού του Συμβουλίου της Επικρατείας τη δεκαετία του 1990, σήμερα πιο ώριμες και πιο θεσμικές από ποτέ, απαιτούν τον «συνταγματικό ακτιβισμό» της

Law, 3^η έκδ., Cambridge University Press, 2012 και P.-M. Dupuy/J. Viñuales, *International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2015, 51-87.

⁵³⁹N. de Sadeleer, *Environmental Principles: From political slogans to Legal Rules*, Oxford University Press, 2002, 233.

⁵⁴⁰Ch.-A. Morand, *Le droit néo-moderne des politiques publiques*, της σειράς *Droit et Societe*, L.D.G.J., 1999, 209.

⁵⁴¹Βλ. πρωτόλειες προσεγγίσεις ΣτΕ 1097/1987 και ΣτΕ 1525/1981.

⁵⁴²ΣτΕ 53/1993: «Η Διοίκηση οφείλει να ερευνά εκ των προτέρων αν μια δραστηριότητα, για την άσκηση της οποίας απαιτείται διοικητική άδεια δημιουργεί κινδύνους για το περιβάλλον, η δε χορήγηση της άδειας επιτρέπεται μόνο υπό όρους και περιορισμούς, ώστε να μην προκαλούνται τέτοιοι κίνδυνοι.»

⁵⁴³ΣτΕ 50/1993: «Η ικανότητα μιας περιοχής να δεχθεί και άλλες δραστηριότητες δίχως να υποβαθμιστεί κατά τρόπο ανεπανόρθωτο το περιβάλλον.»

⁵⁴⁴ΣτΕ 5267/1995: «Η οικονομική ανάπτυξη δεν επιτρέπεται να υπερβεί ορισμένα όρια και συγκεκριμένα τα όρια εκείνα, η υπέρβαση των οποίων δημιουργεί αβεβαιότητα ως προς τη δυνατότητα να συνεχιστεί και στο μέλλον η οικονομική πρόοδος.»

Πολιτείας⁵⁴⁵ για την αποτελεσματική αναβάθμιση και την αναγκαία προσαρμοστικότητα του κράτους δικαίου στις πιέσεις της πραγματικότητας⁵⁴⁶ μέσα από τις εναρμονιστικές συναρτήσεις της ασφάλειας του δικαίου.⁵⁴⁷

Ο συνταγματικός έλεγχος των περιβαλλοντικών αρχών κινείται στη δύσκολη ισορροπία της ουσιαστικής έννομης κρίσης και του οριακού ακυρωτικού ελέγχου. Καθορίζεται ειδικότερα από: τη νομότυπη εκπλήρωση της υπό εξέταση διοικητικής διαδικασίας, την επαγωγική ανάλυση των ρυθμιστικών εκτιμήσεων ανάμεσα στον κανόνα και την πραγματικότητα, την αιτιολόγηση του έννομου αποτελέσματος, αλλά και τις εμπειρικές αξιολογήσεις γεγονότων και δεδομένων της κοινής πείρας, που είναι και οι μόνες ελεύθερες αποδόσεις στον δικαιοδοτικό παρεμβατισμό, πάντοτε με την οριοθέτηση του ενάντια σε εξωδικαιικές, τεχνικές ή υποκειμενικές σταθμίσεις εις βάρος της νομιμότητας. Κατ' ακολουθίαν, όπως παγίως επαναλαμβάνεται στο σκεπτικό των περιβαλλοντικών αποφάσεων: «παράβαση των βασικών αυτών αρχών του περιβαλλοντικού δικαίου, μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνον αν από τα στοιχεία της δικογραφίας (πλήρωση νομιμότητας) και με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας (αντικειμενικός εμπειρισμός) προκύπτει ότι η προκαλούμενη, από το έργο ή την δραστηριότητα, βλάβη για το περιβάλλον είναι μη επανορθώσιμη ή είναι προφανώς δυσανάλογη με το προσδοκώμενο όφελος και έχει τέτοια έκταση και συνέπειες, ώστε προδήλως να αντιστρατεύεται τις συνταγματικές αρχές». Μέσα από την στενά αποδεικτική και κανονιστική επίδραση των περιβαλλοντικών αρχών, ο συνταγματικός έλεγχος για την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη διαχέεται στην τήρηση μίας «ενεργητικής» νομιμότητας από πλευράς του κράτους δικαίου αλλά και των εμπλεκόμενων μερών, καταδεικνύοντας την ανταπόκριση και τη θέση του εθνικού δικαστή στην αυτοαναφορικά οριοθετημένη ελεγχσιμότητα του πηγαιού συνταγματισμού αλλά και στις εξελισσόμενες κοινωνικο-οικονομικές προκλήσεις και ανάγκες.

Μελετώντας το νομολογιακό αντίκτυπο των «συνταγματικών» αρχών του δικαίου περιβάλλοντος, παρατηρείται πως η διαφύλαξη και η ανάδειξη του περιβαλλοντικού κεκτημένου τίθεται ως η δικαιοπαραγωγική βάση για τον νομιμοποιητικό προσανατολισμό της οικονομίας, στο κυρίαρχο πλέγμα της βιωσιμότητας και ισορροπίας ανάμεσα σε έννομα αγαθά και συμφέροντα, προς τη συντονισμένη εκπλήρωση της βιώσιμης ανάπτυξης, όπως πολλάκις έχει υποστηρίξει και ο βέλγος καθηγητής, Nicolas de Sadeleer.⁵⁴⁸ Η ρυθμιστική διαδραστικότητα των περιβαλλοντικών αρχών απαντά με τον πλέον αποφασιστικό και αντιπροσωπευτικό τρόπο (- διαδικασία), στην πολυγραφότατη προβληματική περί της κανονιστικότητας και της έννομης ισχύος-έντασης των «αρχών» του δικαίου εν γένει. Παρά τις όποιες κλιμακούμενες δικαιοπολιτικές εκτιμήσεις, τόσο οι τελολογικά «λειτουργικές» (π.χ. οι περιβαλλοντικές), όσο και οι συστηματικά «οργανωτικές» αρχές του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου⁵⁴⁹ (π.χ. η ισότητα, η αναλογικότητα και η επικουρικότητα) με βάση τον ρητά προβλεπόμενο «συνταγματικό τους

⁵⁴⁵Σημ.: Το Σύνταγμα, ως θεμελιώδης Νόμος αποτελούμενος όχι μόνο από τους κανόνες δικαίου που περιλαμβάνει, αλλά και από τις γενικές αρχές που συνάγονται απ' αυτούς, ή που κατοχυρώνονται πλέον αυτοτελώς και ρητά-κανονιστικά σε αυτό, υπερισχύει αναπόδραστα κάθε άλλου κανόνα δικαίου σε μία έννομη τάξη. Ιδιαίτερα διαφωτιστική αυτής της νομικής λογικής είναι η νομολογία που διαμόρφωσαν οι: ΣτΕ 3242/2004 (παραπεμπτική), ΟλομΣτΕ 670/2006 και ΣτΕ 3470/2011).

⁵⁴⁶Σημ.: Στην ουσία για την σημασία της αρχής της αναλογικότητας στην κανονιστικοποίηση των περιβαλλοντικών αρχών προς μία αποτελεσματικότερη έννομη διακυβέρνηση βλ. και σκέψεις N. de Sadeleer, ό.π. (539), 291.

⁵⁴⁷N. de Sadeleer, ό.π. (539), 271.

⁵⁴⁸N. de Sadeleer, *Environmental Principles, Modern and Post-Modern Law*, σε: R. Marcory/I. Havercroft/R. Purdy (επιμ.), *Principles of European Environmental Law*, Europa Law Publishing, 2004, 231.

⁵⁴⁹Για την διαρθρωτική διάκριση των αρχών του Ευρωπαϊκού Δημοσίου Δικαίου σε Διαδικαστικές και Οργανωτικές κ.λπ. βλ. T. Tridimas, *The General Principles EU Law*, 2^η έκδ., Oxford University Press, 2006, 4 επ..

θετικισμό» απολαμβάνουν μίας αδιαπραγμάτευτης και κομβικής ερμηνευτικής αναφοράς κατά την επαγωγική εφαρμογή των περιβαλλοντικών κανόνων δικαίου στη συνάρτησή τους με την πραγματικότητα.

Συνειρμικά, ως προς τη διακριτότητα μεταξύ κανόνων δικαίου και γενικών αρχών⁵⁵⁰ στην ανάπτυξη του δικαιωματοσμού και του πολιτειακού παρεμβατισμού στο κλασικό έργο του μοραλιστή R. Dworkin,⁵⁵¹ σημειώνεται πως τόσο οι αρχές, όσο και οι κανόνες του δικαίου διεκδικούν την έννομη εξομάλυνση της πραγματικότητας. Διαφέρουν ωστόσο ως προς την ένταση και την έκταση της ελεγκτικής διαδικασίας καθώς και ως προς το αποτέλεσμα των έννομων δεσμεύσεων που επιδιώκουν, ειδικά σε σχέση με την εκτελεστικότητα ενός ανθρώπινου δικαιώματος. Ενώ οι κανόνες δικαίου προβλέπουν και προκαθορίζουν μέσω του δικανικού συλλογισμού το αποτέλεσμα, οι αρχές εξαιτίας της γενικευμένης φύσης τους εκφράζουν και επεξηγούν τους σκοπούς, την αιτιολογία και εν τέλει την ορθολογικότητα μίας ρύθμισης.⁵⁵² Με την ένταξη των αρχών στη «φόρμα» των συνταγματικών κανόνων δικαίου «εκ των πραγμάτων και εκ του νόμου» το θεμελιώδες αξιακό δίκαιο γίνεται ακόμα πιο «ενεργό» και «ζωντανό» για την οριοθέτηση της νομιμότητας, ως προς την αιτία και το έννομο αποτέλεσμα της εντός της εκάστοτε δημόσιας απόφασης και για τις τρεις λειτουργίες του κράτους. Αντίθετες εκτιμήσεις που προδιαθέτουν το γενικό περιεχόμενο των αρχών ως ευάλωτη νομική αοριστία υπέρ της αμιγώς πολιτικοποιημένης διαπλαστικότητάς τους,⁵⁵³ προκαλούν εν τέλει την αμφισβήτηση της ίδιας της κανονιστικής συνέπειας του Συντάγματος. Οι συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές προσβλέπουν στην συστηματοποίηση και ταυτόχρονα στον τελολογικό αντικειμενισμό τόσο των υπερνομοθετικών, όσο και των κοινών κανόνων δικαίου⁵⁵⁴ προσδίδοντας μέσω της γενικής κανονιστικής τους πυκνότητας και της ειδικής ρυθμιστικής τους ελεγκσιμότητας, ζωντανία στο κράτος δικαίου.⁵⁵⁵ Η αξιολογική κατανόηση, η κανονιστική αποδοχή και η πρακτική αξιοποίηση των αρχών με διακριτή τεκμηρίωση ανάμεσα στις λειτουργίες του κράτους, από το σχεδιασμό της νομοθετικής πρωτοβουλίας έως και την αποτίμηση του δικαστικού ελέγχου επαυξάνει και θεσμοθετεί την διερεύνηση και την τεκμηρίωση της αποτελεσματικότητας του δικαίου «νομιμοποιώντας τη νομιμότητα του», υπό το αποδεικτικό και το αποδοτικό φίλτρο της αξιακής αλλά συνάμα και άμεσα ρεαλιστικής συνεπούς αιτιολογίας μίας απόφασης, επιλογής και κρίσης.⁵⁵⁶

Σχετικά με τις ειδικότερες συστατικές ερμηνευτικές αρχές της περιβαλλοντικής προστασίας σε επίπεδο ευρωπαϊκού συνταγματισμού, αυτές κατοχυρώνονται ρητά καταρχήν στο

⁵⁵⁰Σημ.: Με επιφύλαξη για την ειδικότερη και ιδιαίτερη σημασία της κανονιστικής εμβέλειας και της λειτουργίας των δικαιοκτών αρχών, που εντάσσονται ρητά σε συνταγματικές διατάξεις, καθιστάμενες και οι ίδιες συνταγματικές επιταγές-υπερνομοθετικοί κανόνες δικαίου.

⁵⁵¹R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Gerald Duckworth & Co, 1997, 24 και 26. Αναγνωρίζει στα δικαιώματα συγκεκριμένη ηθική αξία και στην ουσία αρχές προσκείμενες προς τον απολυτισμό τους ως «ατού» σε σχέση με το γενικό συμφέρον που επικαλείται στον παρεμβατισμό της η κυβερνητική εξουσία. Ταυτόχρονα αποδέχεται και αξιώνει το δικαστικό τους έλεγχο ακριβώς ως μέρος της δημοκρατικής λειτουργίας του κράτους που δεν εναπόκειται αποκλειστικά στη βούληση της πλειοψηφίας.

⁵⁵²Σημ.: Οι θεμελιώδεις αρχές του δικαίου αποτελούν την «πύλη» μέσω της οποίας εντάσσεται η «θετικά αξιολογηθείσα» δεοντολογική νομικά και κοινωνικά πραγματικότητα, ως κεκτημένη αξία στην κρατικά δεσμευτική κανονιστικότητα με όρους μίας στοχευμένης και επιθυμητικής για το κράτος δικαίου, «επιδιωκόμενης κανονικότητας».

⁵⁵³L. Kramer, *ό.π.* (196), 29.

⁵⁵⁴L. Kramer, *General Principles of Community Environmental Law and their Translation in secondary law*, L & EA, 1999, 361.

⁵⁵⁵N. de Sadeleer, *ό.π.* (539), 311 και 319.

⁵⁵⁶N. de Sadeleer, *ό.π.* (539), 225-226.

άρθρο πλέον 191 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε.⁵⁵⁷ για την περιβαλλοντική δράση της Ένωσης.⁵⁵⁸ Στις διατάξεις αυτού του άρθρου διατυπώνονται ως επί το πλείστον οι «λειτουργικές/διαδικαστικές» αρχές, όπως: α) η πρόληψη, β) η προφύλαξη, γ) ο «ρυπαίνων πληρώνει», και δ) η επανόρθωση της βλάβης κατά προτεραιότητα στη πηγή, οι οποίες προσδιορίζονται και εντατικοποιούνται από τις «οργανωτικές/αποτελεσματικές», όπως: α) η ενσωμάτωση, β) το υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας (υπό την έννοια του βέλτιστου και σύγχρονου τεχνικά και επιστημονικά εφικτού),⁵⁵⁹ γ) η αναλογικότητα⁵⁶⁰ και δ) η βιώσιμη ανάπτυξη.⁵⁶¹ Με την εκτίμηση των συγκεκριμένων ερμηνευτικών αναφορών του περιβαλλοντικού συνταγματισμού αποκαλύπτονται το ολιστικό πνεύμα της Ένωσης για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, αλλά και οι αντίστοιχες κοινές δεσμεύσεις των εθνικών εφαρμογών. Ο αντίστοιχα βέβαια οριοθετημένος δικαστικός έλεγχος του Δ.Ε.Ε., αν και αποδέχεται την αυτοδυναμία των περιβαλλοντικών αρχών ως προς τον νομικό έλεγχο των οικείων δράσεων της Ε.Ε. και των επιλογών των κρατών-μελών, αναγνωρίζει ένα εκτεταμένο περιθώριο εκτίμησης υπέρ της ενωσιακής νομοθετικής πρωτοβουλίας⁵⁶² για την στοιχειοθέτηση της βέλτιστης δυνατής υλοποίησής τους· ελέγχοντας κατά μείζονα λόγο, την ερμηνευτικά σύμφωνη και συμμετρική εκτέλεση τους από τα κράτη-μέλη.⁵⁶³ Έτσι, η πρακτική εφαρμογή των αρχών εξελίσσεται με ξεκάθαρη κλίση προς το ευρωπαϊκό περιβαλλοντικό και αναπτυξιακό κεκτημένο.

Ανακεφαλαιωτικά, οι δικαικές αρχές εν γένει διαπλάθουν, συνθέτουν και διαμορφώνουν το θετό δίκαιο. Εισέρχονται σε αυτό πρωτογενώς αποφασιστικά και δευτερογενώς κατευθυντήρια με μόνο σταθεροποιητικό άξονα την ασφάλεια του δικαίου⁵⁶⁴ στις συνθήκες της πραγματικότητας, παρακινώντας την υποστήριξη και την αναβάθμιση της ευνομίας ενάντια στην στεγνή τυποποίηση των κανόνων και της κανονικότητας. Οι δε σκοπούμενες στρεβλώσεις των εν λόγω κατ' ουσία ρυθμιστικών συνταγματικών κεκτημένων, επ' ουδενί δεν πρέπει να οδηγούν στην «υποστατική» αμφισβήτηση και στην κανονιστική αδρανοποίηση τους, σε ένα θετικισμό χωρίς αξία και βάθος.

Ενότητα 2

Η αρχή της Πρόληψης.

Εκκινώντας την επιμέρους μελέτη των περιβαλλοντικών αρχών από το εννοιολογικό στίγμα της τελολογικής πλήρωσης του δικαιώματος στη «προστασία» του περιβάλλοντος, που δεν είναι άλλο από την χρονική «εγκυρότητα-εγκαιρότητα» του παρεμβατισμού, η αρχή της πρόληψης δεσπόζει στις δημόσιες δεσμεύσεις και πρακτικές. Πριν ακόμα ενσωματωθεί στην

⁵⁵⁷Γ. Δελλής, ό.π. (6), 110 επ., Ι. Καρακώστας, ό.π. (26).

⁵⁵⁸E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, ό.π. (86), 401-402.

⁵⁵⁹N. de Sadeleer, ό.π. (539), 301. Στις Οδηγίες IPCC για τον περιορισμό της ρύπανσης από βιομηχανικές δραστηριότητες (96/61/ ΕΚ, 2008/1/ΕΚ), η αξιοποίηση της βέλτιστης διαθέσιμης τεχνολογίας (BAT) αποτελεί έκφραση της αρχής της πρόληψης στην οργανωτική της διάσταση.

⁵⁶⁰N. de Sadeleer, ό.π. (539), 264. Από τις υπό εξέταση διατάξεις της Σ.Λ.Ε.Ε. η έκφραση της αναλογικότητας αντανακλά και εκφράζει ταυτόχρονα και τους ρυθμιστικούς όρους της ουσιαστικής ισότητας και της πρακτικής επικουρικότητας των ενωσιακών περιβαλλοντικών δράσεων.

⁵⁶¹Σημ.: Η βιώσιμη ανάπτυξη ως καταλυτική συνέχεια της αρχής της ενσωμάτωσης της προστασίας του περιβάλλοντος, λαμβάνεται νομοθετικά υπόψη, ως επί το πλείστον, κατευθυντήρια με αυξημένα (και ευθέως ανέλεγκτα) περιθώρια εκτίμησης, για τους έννομους στόχους και τους σκοπούς της Ένωσης.

⁵⁶²Γνώμη Α. Geelhoed C-161/04 Αυστρία κατά Κοινοβουλίου και Συμβουλίου παρ. 59-60.

⁵⁶³C-297/08 Επιτροπή κατά Ιταλίας (διαχείριση αποβλήτων, κίνδυνοι για τη δημόσια υγεία και το περιβάλλον).

⁵⁶⁴N. de Sadeleer, ό.π. (539), 274-275.

Συνθήκη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων⁵⁶⁵ με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (Ε.Ε.Π.), η αρχή της πρόληψης εξέφραζε τον κύριο άξονα λειτουργικής αντίληψης και δράσης στο δεύτερο και κυρίως στο τρίτο κοινοτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, τα οποία με την σειρά τους επηρέασαν όλο το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος και κατ' επέκταση τις περιβαλλοντικές εφαρμογές του εθνικού δικαίου. Αποτέλεσε το κατεξοχήν νομικό προσδιοριστικό έρεισμα για την επεξεργασία διάφορων προληπτικών νομικών και διοικητικών μηχανισμών, όπως οι αδειοδοτικές διαδικασίες της εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, του καθορισμού των ορίων ρύπανσης και όχλησης, της παραγωγικής αναφοράς προς τις βέλτιστες διαθέσιμες τεχνικές και επιστημονικές μεθόδους. Η αρχή, πρωτοσυναντάται στο αμερικάνικο κωδικοποιημένο νομοθετικό πλαίσιο για την περιβαλλοντική προστασία που πρότυπα αναδείχθηκε τη δεκαετία του 1970, την "N.E.P.A." ("National Environmental Policy Act").

Στην ελληνική έννομη τάξη οι διατάξεις του άρθρου 24 παρ. 1 είναι αυτές που κατοχυρώνουν την αρχή της πρόληψης με ρητή μνεία στην «προληπτική δράση», αποκτώντας έτσι «περιωπή συνταγματικού κανόνα»,⁵⁶⁶ σύμφωνα με τον οποίο, όπως τεκμηριώνει και η νομολογία του ΣτΕ:⁵⁶⁷ «τα κρατικά όργανα έχουν την υποχρέωση να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία προληπτικά μέτρα και κατασταλτικά», με έμφαση στον χρόνο και στο έγκαιρο της αποφυγής της προσβολής των διακυβευόμενων αγαθών,⁵⁶⁸ προκειμένου να αποτρέπεται η ρύπανση, η υποβάθμιση ή η καταστροφή των περιβαλλοντικών αγαθών και να εξασφαλίζεται έτσι, στο βέλτιστο δυνατό βαθμό, η αρχή της αειφορίας και συνακόλουθα η βιώσιμη ανάπτυξη. Όπως εισαγωγικά προεκτέθηκε, στην μεθοδικά εσωτερική της ανάλυση η λειτουργική ισχύς και ο εννοιολογικός προσδιορισμός της αρχής της πρόληψης, είναι ο πυρήνας και η ουσία της διαδικαστικής εκπλήρωσης της «προστασίας» του περιβάλλοντος. Από τις ίδιες συνταγματικές διατάξεις,⁵⁶⁹ προκύπτει τελολογικά και η θεμελίωση της συγγενικής επίσης ερμηνευτικής αρχής του περιβαλλοντικού δικαιώματος και της αντίστοιχης σηματοδοτικής εγγύησης του κράτους, της αρχής της προφύλαξης.⁵⁷⁰ Κανονιστική αρχή με διακριτή κατοχύρωση στις συναφείς διατάξεις της Σ.Λ.Ε.Ε. (αρθ. 191 παρ. 2), με την οποία η ελληνική συνταγματική ρύθμιση βρίσκεται εκ του εφαρμοστέου επαγωγικού αποτελέσματος σε απόλυτη εναρμονισμένη

⁵⁶⁵Σημ.: Αποτέλεσε τη βάση για τη νομοθετική κοινοτική περιβαλλοντική πρωτοβουλία, με αφορμή και το πρώτο πρόγραμμα δράσης και έπειτα (85/337/ΕΟΚ, 87/21/ΕΟΚ, 94/62/ΕΚ, 96/61/ΕΚ). Η αρχή της πρόληψης απαντάται και σε πλήθος διεθνών συμβάσεων της Ε.Κ., όπως στην UNCLOS (η οποία ενίσχυσε τα κράτη να περιορίσουν, προλάβουν και ελέγξουν την ρύπανση των υδάτων εντός και εκτός των εθνικών τους συνόρων). βλ. και Δ.Ε.Κ., C-46/1983. Η κοινοτική περιβαλλοντική πολιτική σταδιακά ενέπνευσε την Ένωση προς μια συνολικότερη προληπτική πολιτική δράση και οργάνωση. Η δομικά περιβαλλοντική συγκρότηση της «νέας ανάπτυξης» προάγει την καινοτομία, την ανταγωνιστικότητα, την ανθεκτικότητα και την σταθερότητα, αφού οι προληπτικές εγγυήσεις απομακρύνουν πολλαπλώς την αβεβαιότητα της παραγωγικής οικονομίας με αντικειμενικότητα και «επιστημονοσύνη». Η αρχή της πρόληψης διατυπώθηκε για πρώτη φορά ρητά σε διεθνές επίπεδο το 1972 στην τελική δήλωση της Διάσκεψης της Στοκχόλμης, στη συνέχεια το 1987 σε μια Διυπουργική Δήλωση στο πλαίσιο του Ο.Ο.Σ.Α. και έκτοτε σε πολλά κείμενα του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος, μεταξύ των οποίων και στη πανηγυρική Διακήρυξη του Ρίο (Αρχή 2 και 15). Στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος η Συνθήκη του Μάαστριχτ (τότε άρθρο 130P παρ. 2) ήταν αυτή που την παγίωσε στη «συνταγματική συνειδηση» των κοινοτικών δεσμεύσεων, βλ. και R. Burnnet-Hall/J. Brian, ό.π. (326), 87-88.

⁵⁶⁶Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (2).

⁵⁶⁷ΟλομΣτΕ 2755/1994, ΟλομΣτΕ 2537/1996, ΟλομΣτΕ 3428/2000, ΟλομΣτΕ 1468/2004, ΟλομΣτΕ 44742015 και Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 53.

⁵⁶⁸Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 46.

⁵⁶⁹Α. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (19).

⁵⁷⁰Γ. Σιούτη, Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο, Νόμος και Φύση, Τεύχος 15, Α.Ν. Σάκκουλας, 2015, 370.

«νοηματική συμμετρία», δίχως να χωρούν συγκεχυμένες παρερμηνευτικές αποκλίσεις ως προς την απόδοσή της.

Στην Ελλάδα μάλιστα, η ένταση και η έκφραση αυτών των δύο αρχών απολαμβάνει ενεργητικότερη δυναμική, αφού αξιώνουν την υποστήριξη τους μέσα από ένα ατομικό πολυσύνθετο προστατευτικό περιβαλλοντικό δικαίωμα με σημαντική ακτινοβολία και σε ζητήματα τριτενέργειας, και όχι μόνο ως ρυθμιστική αξίωση προς το κρατικό σχεδιασμό και τη διοικητική λειτουργία. Σε σχέση με τη ειδοποιό ρυθμιστική διαφοροποίηση των αρχών πρόληψης και προφύλαξης -που η ελληνική νομολογία σφραγίζει, κατά κανόνα, στο σκεπτικό της σύμφωνα και με την αντίστοιχη συνταγματική λογική- αυτή έγκειται στο αξιολογικό γεγονός πως η δεύτερη επαφίεται στην υποχρέωση των κρατικών οργάνων για λήψη παρεμβατικών μέτρων που στηρίζονται σε αβέβαια επιστημονικά δεδομένα σημαντικά πιθανολογούμενων και άμεσων κινδύνων, χωρίς μάλιστα να είναι προκαθορισμένο ούτε καν το πρακτικό αποτέλεσμα της παρέμβασης, ως προς τη μη επέλευση της -συνήθως ασύμμετρης- απειλής. Σε περιστάσεις δηλαδή που η αποδεικτικότητα της αναγκαίας δημόσιας παρέμβασης δεν διαπιστώνεται, ούτε επιβάλλεται από ένα συγκεκριμενοποιημένο και στενό επιδιωκόμενο αποτέλεσμα βέλτιστων διαθέσιμων τεχνικών ή μίας αντικειμενικά προβλεπόμενης ρυθμιστικής αποκατάστασης, αλλά κυρίως μέσα από τις απαραίτητες εγγυητικές εξισορροπήσεις των πραγματολογικών αναγκών, των έννομων απαιτήσεων, των τεχνοκρατικών προτύπων και της σημαίνουσας κοινωνικής συνοχής.

Επιστρέφοντας στην αρχή της πρόληψης, στην ελληνική νομολογία ανάμεσα σε πλήθος αποφάσεων, ως αντιπροσωπευτική-πρωτότυπη κρίση παρουσιάζεται η πρώτη ακυρωτική απόφαση για την εκτροπή του ποταμού Αχελώου, η ΣτΕ 2759/1994. Στην προκειμένη περίπτωση το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο ανέδειξε την περιβαλλοντική σημασία και την παραγωγική αναγκαιότητα της προληπτικής δράσης σε ευρεία και πολύπλευρη κλίμακα, με πρακτική έμφαση στην κατάρτιση και την υποβολή μίας συνολικής μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, με τα συνακόλουθα κανονιστικά χαρακτηριστικά της «σφαιρικής» τεκμηρίωσης και της επιστημονικής εκτίμησης όλων των επιδράσεων που δύναται να επιφέρει ένα έργο ή μία δραστηριότητα. Καθιστώντας συνεπώς, νομικά ανεπίτρεπτη οποιαδήποτε επιμέρους αξιολογική κατάτμηση, που είναι ικανή να καταστρατηγήσει τις πληρέστερες κρίσεις επί των σχετικών παραγωγικών παρεμβάσεων.

Η εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων και η επακόλουθη αυτής, τελική διοικητική έγκριση (Α.Ε.Π.Ο.) ως το κυριότερο μέσο εκτελεστικής έκφρασης της αρχής και κορωνίδα της συστηματικής αιτιολογίας ενός έργου ή μίας γενικότερης αναπτυξιακής πρωτοβουλίας συγκεντρώνει την έκφραση του συνόλου των συνταγματικών περιβαλλοντικών προτύπων, διασυνδέοντας τα με τον διοικητικό ορθολογισμό, τη συμμετοχική διαφάνεια και την επιστημονική/τεχνική επάρκεια. Τα ρυθμιστικά κριτήρια της αρχής της πρόληψης εντός των μεθοδολογικών “standards” των Ε.Π.Ε., ως κανόνες του δημοσίου δικαίου είναι δείγμα των πλέον καίριων προδιαγραφών της τεχνοκρατικής και της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Όπως περιγράφεται στη νομολογία του ΣτΕ:⁵⁷¹ «(...) ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής της απορροούσης από τις ανωτέρω διατάξεις αρχής της προλήψεως και προφυλάξεως, ανταποκρίνεται προς τις

⁵⁷¹Βλ. ΟλομΣτΕ 2511/2002 για τον σιδηροδρομικό σταθμό Αχαρνών. Αξιοσημείωτη πρακτική αναφορά μεταξύ πολλών και στην ΣτΕ 2568/2005 για τις αθλητικές εγκαταστάσεις-πολυχώρο της ομάδας της Α.Ε.Κ. στη Νέα Φιλαδέλφεια και στην πολυαναλυθείσα ΟλομΣτΕ 613/2002 για την κατασκευή και λειτουργία εγκαταστάσεων παραγωγής χρυσού στη Χαλκιδική.

απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακριβώνουν και αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας⁵⁷² και τις συνταγματικές επιταγές».

Η αρχή της πρόληψης παρουσιάζεται και με διάφορες ειδικότερες λειτουργικές και στοχευμένες εκφάνσεις όπως:

α) Η αρχή της καταπολέμησης της ρύπανσης κατά προτεραιότητα στη πηγή, η οποία μάλιστα πολλές φορές αποδεικνύεται σε σχέση και με την «αποκαταστατική» αμεσότητά της ως και η πλέον οικονομικά συμφέρουσα. Η συγγενική αυτή αρχή απέκτησε τέτοια πρακτική εφαρμογή που ρυθμιστικά αυτονομήθηκε στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και στο άρθρο 174 της Σ.Ε.Κ. σύμφωνα με τα πρότυπα της 14^{ης} Αρχής της Διεθνούς Διακήρυξης του Ρίο, όπως θα αναλυθεί και παρακάτω.

β) Η αρχή της «εν αμφιβολία υπέρ ασφαλείας», υπό το πρίσμα της “*in dubio pro securitate*”.

γ) Η αρχή του «ελέγχου σε όλη τη διαδικασία παραγωγής», γνωστή και με το γλαφυρά παραστατικό όρο, «από την κούνια στον τάφο» (“*from cradle to grave*”).⁵⁷³ Μεταξύ πολλών άλλων ρυθμιστικών παρεμβάσεων αποτελεί την ειδικότερη νομική βάση για σπουδαία κοινοτικά νομοθετήματα, όπως οι Οδηγίες για τους Βιομηχανικούς Ρύπους, την Περιβαλλοντική Ευθύνη, την διαχείριση των αποβλήτων και για τις Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις (ως προς την κοστολόγηση του κύκλου ζωής της παροχής).⁵⁷⁴

Επίσης, η αρχή συμπεριλαμβάνεται διαχρονικά στις εκτιμήσεις πλήθους αποφάσεων του Δ.Ε.Ε., είτε ως κεντρική, είτε ως επικουρική νομότυπη εξεταστέα παράμετρος στο σύνολο των περιβαλλοντικών και των αναπτυξιακών δράσεων.⁵⁷⁵

Αξίζει να επισημανθεί πως κατά το θετικό τους παρεμβατισμό, τα όργανα της Πολιτείας έχουν την ενεργητική υποχρέωση να διαμορφώνουν θετικές παρεμβάσεις προτάσσοντας προληπτικά μέτρα και δράσεις, όχι μόνο αμυντικά αλλά και αναβαθμιστικά προς την αναπτυξιακή προοπτική του προστατευόμενου περιβάλλοντος. Σε αυτή τη τελευταία παράμετρο αναμένεται σηματοδοτικά να εστιάσει τον 21^ο αιώνα η νομική και πολιτική εργαλειοποίηση του περιβαλλοντικού κεκτημένου, ιδίως προς την προστατευτική αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και τη γενικότερη προωθητική μετάβαση στη νέα «μεταβιομηχανική» παραγωγική περίοδο της πράσινης βιώσιμης ανάπτυξης. Σε μία επιπλέον πρακτική διάσταση, ακόμα πιο

⁵⁷²Σημ.: Η οποία συμπεριλαμβάνει σαφείς επιστημονικές προϋποθέσεις, όρους, και κριτήρια. Βλ. Τις «διδασκτικές» αποφάσεις ΟλομΣτΕ 3478/2000 και ΟλομΣτΕ 613/2002.

⁵⁷³Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 54-55.

⁵⁷⁴Οδηγίες 2010/75 ΕΕ, 2004/35 ΕΚ, 2008/89 ΕΚ και 2014/24/ΕΕ αντίστοιχα.

⁵⁷⁵Στην υπόθεση Δ.Ε.Κ., C-379/92, Criminal Proceedings against Peralta, το Δικαστήριο, αντιμετώπισε για πρώτη φορά το θέμα της αρχής της πρόληψης με την εκροή στη θάλασσα βλαβερών ουσιών από δεξαμενόπλοιο. Οι ποινικές κυρώσεις στο καπετάνιο του πλοίου και τα εκτεταμένα μέτρα διευρυμένης προστασίας κρίθηκαν πως δεν βρίσκονταν σε αντίθεση με τους σκοπούς της Συνθήκης. Στην πρόσφατη υπόθεση Δ.Ε.Ε., C-323/17 μεταξύ μίας περιβαλλοντικής Μ.Κ.Ο. ονόματι “People Over Wind” και άλλων πολιτών και της “Coillte Teoranta”, εταιρίας του Ιρλανδικού Δημοσίου που δραστηριοποιείται στον δασικό τομέα, με επίδικο αντικείμενο τις αναγκαίες εργασίες καλωδιακής διασύνδεσης αιολικού πάρκου με το ηλεκτρικό δίκτυο και ειδικότερα την ερμηνεία του άρθρου 6 παρ. 3, της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τη διατήρηση των οικοτόπων, προβλήθηκε η αναγκαιότητα προς την σφαιρική τήρηση της αρχής της πρόληψης. Η «δέουσα εκτίμηση» που απαιτείται βάσει του άρθρου 6 παρ. 3, της άνωθεν Οδηγίας δεν μπορεί να παρουσιάζει κενά και επιβάλλεται να περιέχει πλήρη, ακριβή και οριστικά συμπεράσματα και διαπιστώσεις, ώστε να αίρεται κάθε εύλογη αμφιβολία, από επιστημονικής άποψης, όσο αφορά τις επιπτώσεις των σχεδιαζόμενων εργασιών στον εκάστοτε προστατευόμενο τόπο. (Ομοιο σκεπτικό για την εν λόγω Οδηγία και την προληπτική σημασία της «δέουσας εκτίμησης» στις Sweetman κ.λπ. Δ.Ε.Ε., C-258/11, Orleans κ.λπ., Δ.Ε.Ε., C-387/15 και Δ.Ε.Ε., C-388/15).

δημιουργικά εκτιμάται ότι ο σχεδιασμός και η λήψη και των μεταγενέστερων «κατασταλτικών» επί των υπαρκτών κινδύνων μέτρων -συμπεριλαμβανομένων και των αποκαταστατικών δράσεων- διαπνέονται και αυτά με τη σειρά τους ως έννομες διαδικασίες από τους κανόνες και τα κριτήρια της πρόληψης. Αφού πρωτίστως καταρχήν εστιάζουν στην επίδραση της αναγνωρίσιμης παρουσίας του κινδύνου και όχι στο εκάστοτε τετελεσμένο αποτέλεσμα μίας βλάβης, όπου η αρχή της πρόληψης έχει “de facto” διεμβολιστεί. Συνεπώς, η φύση των περιβαλλοντικών αγαθών, η ευαλωτότητα των στοιχείων τους, αλλά και οι συνθήκες των δυσχερώς επανορθώσιμων επιβαρύνσεων τους καθιστούν ρυθμιστικά επιβεβλημένη την προληπτική δημόσια δράση ως την ουσία (-και διαδικασία) της πλήρους και της αποτελεσματικής έννομης προστασίας τους,⁵⁷⁶ με διαφορετική βέβαια ένταση και αυστηρότητα ανάλογα τον προβλεπόμενο επαπειλούμενο τον κίνδυνο. Ακόμα και με βάση την ίδια την ρητή συνταγματική διατύπωση πρέπει βέβαια να γίνει επιτακτικά ευκρινές προς τους εκάστοτε φορείς εξουσίας και των ευρύτερων «δρώντων» φορέων στο περιβάλλον, πως η πρόληψη σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποκατασταθεί θεσμικά και πρακτικά από την καταστολή, αφού η τελευταία αποδυναμώνει την ουσία του δικαιώματος-αξίωσης προς ένα “ex ante” προστατευόμενο περιβάλλον.

Με αφορμή τις διαδικαστικές αποδόσεις της πρόληψης γίνεται επίσης ξεκάθαρο πως το θεσμικό πλαίσιο και το έννομο περιεχόμενο της «προστασίας» του περιβάλλοντος είναι πολύ πιο εναργές και σαφές σε σχέση με την αόριστη «προσδοκία ενός υγιούς και ασφαλούς περιβάλλοντος», συγκριτικά με την οριοθέτηση και τη διεκδικησιμότητά του, ως ένα ευρύτερο πλέγμα έννομων αξιώσεων και πρακτικών εφαρμογών. Αφού στην πρώτη περίπτωση προστατεύεται η ίδια η «προστασία» ως δικαίωμα, εγγύηση και ουσιώδης διαδικασία. Η δημόσια διακυβέρνηση εντάσσοντας στο χωροχρόνο την εκτελεστικότητα της προληπτικής περιβαλλοντικής δράσης, συνθέτει τη νομιμότητα του παρεμβατισμού της ώστε να επιτευχθεί: α) η «ουδετερότητα» της διατήρησης των κεκτημένων που έχουν κληροδοτηθεί από τις προηγούμενες γενιές και της μεταφοράς τους στις επόμενες,⁵⁷⁷ β) η «αποθετικότητα» της μη επιβάρυνσης των περιβαλλοντικών πόρων από επαπειλούμενους κινδύνους και δυσανάλογες επιβαρύνσεις αλλά και γ) η «θετικότητα» της διασφάλισης έννομων βελτιστοποιήσεων για την αναβάθμιση του περιβαλλοντικού αγαθού με τον προϋποθετικό συγκερασμό και την βιώσιμη εναρμόνιση όλων των εμπλεκόμενων αξιώσεων και συμφερόντων,⁵⁷⁸ δίχως τον αναιμικό μετριασμό και τη νομιμοποιητική ανοχή εκπρωτικών συμβιβασμών.⁵⁷⁹ Συνεπακόλουθα, στο ιδιαίτερο ρυθμιστικό και τελεολογικό φάσμα της «θετικής προληπτικότητας», πέρα από τις εγγυήσεις του πολιτειακού παρεμβατισμού, ειδικό σημασιολογικό βάρος παρουσιάζει η διάσταση της, ως βασικό κριτήριο του κοινωνικού δικαιώματος της διαγενεακής ισότητας, που επιβάλλει την «προληπτική μέριμνα» για την οικολογική ισορροπία, την οικονομική

⁵⁷⁶Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 54 (εκεί βλ. ΣτΕ 2731/1997 και ΣτΕ 2805/1997)

⁵⁷⁷Σημ.: Η συγκεκριμένη θεσμική κατοχύρωση αναδεικνύεται με εμφαντικό τρόπο σε περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους αλλά και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Πεδία βασικής προτεραιότητας της ελληνικής έννομης τάξης στο σύνολό της, εξαιτίας μάλιστα της λειτουργικότητας αναπτυξιακής σημασίας του ιστορικού, του αρχαιολογικού και φυσικού πλούτου της χώρας σε παγκόσμιας κληρονομιάς και κλίμακας προστατευτέες αξίες.

⁵⁷⁸Τ. Νικολόπουλος, Οι αρχές του Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7034, 2000.

⁵⁷⁹Σημ.:Βλ. Αντιφατικά την ανοχή του οξύμωρου της «τακτοποίησης» των αυθαιρέτων, όπως του Ν. 4495/17 και Ν. 4178/2013 καθώς και την γενικότερη υποβάθμιση της έντασης της προληπτικής διαχείρισης «κοινών αγαθών», που η μέριμνα για αυτά κατά γενική ομολογία μπορεί να λειτουργήσει πολλαπλώς ευεργετικά σε σχέση με την υποθάλπτουσα «τραγωδία» για την αδιαφορία τους ή την εκ των υστέρων αποκατάστασή τους.

βιωσιμότητα και την κοινωνική ευημερία με σκοπό την διατηρησιμότητα⁵⁸⁰ των φυσικών πόρων υπέρ των μελλοντικών γενεών,⁵⁸¹ με τρόπο βιώσιμα αλληλέγγυο και δημιουργικό. Η αρχή της πρόληψης είναι συνεπώς η εκτελεστική και η συστατική βάση της βιώσιμης διαγενεακής ισότητας.

Τόσο από την περιβαλλοντική, όσο και από την οικονομική ανάλυση των δημόσιων επιλογών κατά την επαγωγή τους στον κανονιστικό ορθολογισμό,⁵⁸² είναι αναγκαίο να συγκλίνουν στη συναντίληψη πως είναι προτιμότερο με ποιοτικές και ενοποιητικές συνεκτιμήσεις, να προλαμβάνεται ένας κίνδυνος ή ίδια η προσβολή, παρά να αντιμετωπίζεται επανορθωτικά εκ των υστέρων στην «εξοικονομήσιμη» μάλιστα συμπεριφορική βάση του «καλύτερα να προλαμβάνεις, παρά να θεραπεύεις».⁵⁸³ Άλλωστε ουκ ολίγες φορές, η αποκατάσταση μιας οικολογικής ζημίας και σε αμιγώς οικονομικό επίπεδο, κοστίζει συχνά περισσότερο σε σχέση με τα μέτρα και τις πρακτικές πρόληψης-αποφυγής της· αν επιπρόσθετα δε συνυπολογιστεί, πως με τη λήψη προληπτικών μέτρων, το όποιο σχετικό κόστος μπορεί να λειτουργήσει επιπλέον σταθεροποιητικά αλλά και αναδιανεμητικά για την παραγωγική συνοχή, ασφάλεια και πρόοδο. Ειδικά από τη στιγμή που ο περιβαλλοντικός και εφάμιλλα ο οικονομικός κίνδυνος εσωτερικεύεται σε ένα περιορισμένο πρότερο και αποτιμητό κόστος, ως υπολογίσιμη και δεδομένη παράμετρος της περιβαλλοντικής και της οικονομικής διαδικασίας, και όχι ως αιφνίδια «στρέβλωση» και διττά αβέβαιη επιβάρυνση. Η αρχή της πρόληψης με την δυνατότητά της να ενταχθεί στο δικαίκο σύστημα ακόμα ως «αποδοτική» εκτίμηση για το σχεδιασμό μίας μακροπρόθεσμα αποτελεσματικής και κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης, προσδίδει αδιαμφισβήτητα ένα επιπλέον κίνητρο για την εναρμονιστική λειτουργία των κοινών συμφερόντων μεταξύ της περιβαλλοντικής ποιότητας, της κοινωνικής ευημερίας και της οικονομική προοπτικής. Η κομφορμιστική της εσωτερικεύση στους κανόνες της ελεύθερης αγοράς προς την ευνομία και τις ολοκληρωμένες πρακτικές κοινωνικής ευθύνης, επανακαθορίζει τους όρους της οικονομικής αλληλεπίδρασης και του παραγωγικού αποτελέσματος⁵⁸⁴ στους κανόνες και τις δικαιοκτικές αξίες της έννομης τάξης.

Η αρχή της πρόληψης, ως η πλέον τεχνοκρατική προϋπόθεση του πράσινου σχεδιασμού προάγεται κατά περιεχόμενο αιτιωδώς στους κανόνες διαμόρφωσης μίας επιλογής και απόφασης, κυρίως με την διαδικαστική επένεργεια και την ρυθμιστική υιοθέτηση των «βέλτιστων διαθέσιμων πρακτικών και εναλλακτικών», που αναπτύσσονται με επαρκή αντικειμενισμό στη διερεύνηση του «αναγκαίου» μέτρου, για την εξακρίβωση της αναλογίας και της προσφορότητας του εκάστοτε μέσου σε σχέση με τον θεμιτά επιδιωκόμενο σκοπό. Η συγκεκριμένη προοπτική της πρόληψης προς απόδειξη της ρυθμιστικής συνέργειας των

⁵⁸⁰Σημ.: Η έννοια «διατηρήσιμη ανάπτυξη», εδράζεται στον ρυθμιστικό προσανατολισμό μιας οικονομικής ανάπτυξης, που σέβεται το περιβάλλον με την προληπτική προσαρμογή των οικονομικών μηχανισμών στις περιβαλλοντικές ανάγκες (κατά τη νεωτερικότητα της οικονομικής θεωρίας βέβαια στην ουσία συμβαίνει το αντίστροφο, με τις περιβαλλοντικές ανάγκες να προσαρμόζονται εκ των προτέρων στους οικονομικούς στόχους και δεδομένα) Βλ. και προσέγγιση σε Γ. Σμπώκος, Εφαρμογές Περιβαλλοντικής Προστασίας, κρατική ρύθμιση και αυτορρύθμιση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 22).

⁵⁸¹Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 54 με παράθεση ενδεικτικής νομολογίας ΣτΕ 2760/1994 και ΣτΕ 3698/2000 και Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (2).

⁵⁸²Σημ.: Η συνάφεια των δημόσιων οικονομικών με το δημόσιο δίκαιο συμβάλλει στη μελέτη και την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο το κράτος μπορεί να παρεμβαίνει δικαιοπολιτικά στη βελτίωση της κοινωνικής ευημερίας.

⁵⁸³Σημ.: Η αποκατάσταση ενός προσβεβλημένου οικοσυστήματος σε μεγάλο βαθμό δεν είναι ποτέ πλήρης και εξαρτάται από τυχαίους πολλές φορές παράγοντες της ίδιας της φύσης. Ενώ και η αναδιαμόρφωση της οικονομικής συνοχής έπειτα από μία αιφνίδια επιβάρυνση ανέκαθεν αποτελεί μία επίπονη στρέβλωση.

⁵⁸⁴Συμβούλιο της Ευρώπης, Renewed EU Sustainable Development Strategy (annex to Council Note 10917/06), 2006, 5, Communication from the Commission, COM (2011) 681, Final, 1-14, Απόφαση 1600/2002/EK για τη θέσπιση του 6^{ου} Προγράμματος Δράσης για το Περιβάλλον, OJ L 242, 10.9.2002, 1-15, Art. 3.

κανονιστικών ερμηνευτικών αρχών πηγάζει και από τα επιμέρους κριτήρια της *lato sensu* αναλογικότητας.⁵⁸⁵ Δηλαδή της «πρόσφορης αναγκαιότητας» της ηπιότερης λύσης σε σχέση με την ένταση και την έκταση της παρέμβασης καθώς και με τη ρυθμιστική σημασία του επιδιωκόμενου έννομου αποτελέσματος. Στη Σ.Λ.Ε.Ε. μάλιστα προδιαγράφεται υποστηρικτικά και δομικά των υπολοίπων περιβαλλοντικών δράσεων της Ένωσης με την ειδική πρόβλεψη του άρθρου 191 παρ. 3 της Συνθήκης για την αξιοποίηση «των (βέλτιστων) διαθέσιμων επιστημονικών και τεχνικών δεδομένων» και σε ιδιαίτερο εννοιολογικό συνδυασμό με το «υψηλό επίπεδο» της περιβαλλοντικής προστασίας του άρθρου 191 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε.. Στο ελληνικό Σύνταγμα εισέρχεται έμμεσα και με τη μερικότερη πρόβλεψη-κανόνα ως προς τη πραγμάτωση των «τεχνικών επιλογών και σταθμίσεων με βάση τους κανόνες της επιστήμης» στο άρθρο 24 παρ. 2, κατά την κατευθυντήρια ερμηνευτική και εφαρμοστική μνεία του χωροταξικού σχεδιασμού και της εξασφάλισης των βέλτιστων δυνατών όρων διαβίωσης, που ωστόσο διευρύνει την εμβέλεια της, συνδυαστικά με την ενωσιακή ρύθμιση, στην ουσία στο σύνολο της περιβαλλοντικής προστασίας εντός της προληπτικής δράσης και της αειφορίας.

Χαρακτηριστικό επιμέρους παράδειγμα νομοθετικού πλαισίου που προτάσσει σε επίπεδο σχεδιασμού και διοικητικών προτύπων τις «βέλτιστες διαθέσιμες τεχνικές» αποτελεί η Οδηγία 96/61ΕΚ (γνωστή ως IPPC, “Integrated Pollution Prevention and Control”), σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης, εισαχθείσα στον ελληνικό βασικό περιβαλλοντικό Νόμο 1650/1986 με τις τροποποιήσεις του Ν.3010/2002. Καταρτίστηκε με ρυθμιστικό στόχο να ελέγξει «ολοκληρωμένα και προληπτικά» το σύνολο των ρυπογόνων εκπομπών στον αέρα, ύδατα και έδαφος περιορίζοντας την διασπορά της ρύπανσης, τόσο σε εθνικό όσο και σε διασυνοριακό επίπεδο. Αναπτύσσει δε ενοποιητικές διοικητικές διαδικασίες ανάμεσα στα κράτη-μέλη, με βάση τεχνικές εκτιμήσεις και έννομες προδιαγραφές επί των αντίστοιχων περιβαλλοντικών αναγκών, των στόχων και των κινδύνων. Στο πλαίσιο αυτό, στην ουσία της αναζήτησης του αντικειμενισμού και αποτελεσματικότητας διαφαίνεται πως οι «βέλτιστες επιστημονικά και τεχνικά πρακτικές και εκτιμήσεις» έχουν γίνει αποδεκτές προς επίρρωση της «αναγκαιότητας», και κατ’ επέκταση της αιτιολογίας και στον ευθύ προσδιορισμό-επαρκή τεκμηρίωση των αβέβαιων δημόσιων παρεμβάσεων της αρχής της προφύλαξης, που στηρίζονται στη σοβαρότητα των πιθανολογούμενων και μόνο κινδύνων, χωρίς τα επιστημονικά

⁵⁸⁵Βλ. ΟλομΣτΕ 613/2002. Χαρακτηριστική «υπερ-υπόθεση» που ξεδιπλώνει την μεθοδολογία του ΣτΕ ως προς τη συνοχή των νομικών απαιτήσεων και ολιστικού ελέγχου της βιώσιμης ανάπτυξης στην ελληνική έννομη τάξη. Πιστώνεται η διάχυτη λειτουργική επενέργεια των κριτηρίων της αναλογικότητας και ιδίως της αναγκαιότητας των βέλτιστων εναλλακτικών, ώστε να εξασφαλιστεί με νομοτεχνική επάρκεια και αντικειμενικότητα η στοιχειοθέτηση της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από την αιτιώδη στάθμιση και τη συνεκτίμηση των εμπλεκόμενων συνταγματικών διατάξεων και αρχών (άρθρα 24, 106 παρ. 1 και 22), καθώς και των αντίστοιχων ενωσιακών, επί της εκάστοτε διοικητικής πράξης ή παράλειψης στην αναζήτηση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων, του κόστους και του οφέλους από ενδεχόμενη πλημμελή λειτουργία-απόδοση του έργου και με βάση την αναγκαία προστασία από τον επαπειλούμενο κίνδυνο σε σχέση και με τις συνολικές προοπτικές της οικείας επένδυσης. Έτσι ειδικότερα, από την Μ.Π.Ε. της εν λόγω υπόθεσης διαπιστώθηκε η χρήση «μη βέλτιστης τεχνικής μεθόδου» και ο κίνδυνος σχετικά με τη διαχείριση των αποβλήτων, με σοβαρότατες ελλείψεις ως προς της αρχές της «πρόληψης/προφύλαξης» για την εκτίμηση του επικείμενου κινδύνου και των έκτακτων καταστάσεων ανάγκης σε περίπτωση ρύπανσης από ατύχημα ή φυσική καταστροφή. Στο ζήτημα της εν γένει επικινδυνότητας της μεταλλουργίας χρυσού αναφέρεται και το υπ’ αριθμ. Β4-0410/94 Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου υπ’ αριθμ. C/341/169/5.12.1994) σε σχέση μάλιστα προς το, προαναφερθέν στην προηγούμενη Ενότητα, τότε προβλεπόμενο σχέδιο εγκατάστασης εργοστασίου παραγωγής χρυσού πλησίον της Περγάμου και του Αδραμυττίου στην Τουρκία. Στο Ψήφισμα αυτό επισημαίνονται ειδικότερα οι κίνδυνοι από την χρησιμοποίηση κυανιούχων ουσιών στην διαδικασία παραγωγής χρυσού. Αποτυπώνονται λοιπόν συνεκτικά και ισόρροπα ως συστημική συνταγματική και ενωσιακή απαίτηση, οι νέες βελτιστοποιητικές τεχνολογίες και οι αναπτυξιακές εκτιμήσεις ως πρακτικές που συγχρονίζουν το θεσμικό πλαίσιο της προστασίας του περιβάλλοντος με την βιώσιμη ανάπτυξη, σε αιτιώδη συνάφεια μεταξύ τους.

δεδομένα να κρίνονται διαυγή και σαφή.⁵⁸⁶ Στη προκειμένη μάλιστα περίπτωση, οι βέλτιστες εναλλακτικές επιλογές αναλύονται, ώστε η αναλογικότητα του μέτρου να συναρτάται από την αναγκαιότητα και την προσφορότητα του, τόσο επί της «πιθανότητας» επέλευσης, όσο και επί του βαθμού της επικινδυνότητας του επαπειλούμενου κινδύνου για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή του. Με αυτόν τον τρόπο, τα «πρότυπα» και οι «κανόνες» της επιστημονικής/τεχνοκρατικής διαρρύθμισης και «διαβάθμισης» των προστατευτέων συνθηκών της πραγματικότητας εισέρχονται στην έννομη τάξη με τρόπο κανονιστικά θεμελιώδη, ευθύ και συμπαγή, ειδικά για την διαχείριση των δημόσιων αγαθών, όπως το περιβάλλον, η δημόσια υγεία και η βιώσιμη ανάπτυξη εν γένει.

Με την αρχή της πρόληψης και την επιταγή των βέλτιστων διαθέσιμων μέσων ουσιαστικά η συντακτική και δημοκρατική λαϊκή κυριαρχία «εξουσιοδοτεί» και νομιμοποιεί τις εγγυήσεις των αποτελεσματικών τεχνοκρατικών εκτιμήσεων για την αντιμετώπιση και τη διασφάλιση των βιωματικότερων δημόσιων αναγκών και επιδιώξεων κατά τη διάρθρωση της νομιμότητας των δημόσιων απαιτήσεων και της δημόσιας παρέμβασης. Υπό αυτήν την σημαντικά ουδετεροποιημένη αιτιώδη αποδεικτικότητά τους, επ' ουδενί δεν επιτρέπεται ειδικά ως προς τις αρμοδιότητες της δικαστικής λειτουργίας η κατ' ουσία «ευθεία αξιολόγηση τους, που ξεπερνά, τις γνωσιολογικές της εκτιμήσεις, κατά το εξωδικαιικό τους περιεχόμενο, πέρα των ορίων των διδαγμάτων της κοινής πείρας και των κοινά παραδεγμένων κανόνων». Όσο και αν διευρύνονται οι γενικές επιστημονικές γνώσεις προς το ευρύ κοινό στην εποχή της πληροφόρησης, σε καμία περίπτωση δεν μπορούν ευθέως να ισοσταθμιστούν με την αξιολόγηση των ειδικότερων τεχνικών εκτιμήσεων. Συνεπώς, η κοινή γνώμη και η κοινή λογική κατέχουν έναν ορθολογικό ρόλο στην αποδοτικότητα της αποδεικτικής διαδικασίας των συνθηκών και των περιστάσεων που επιτάσσουν τη γνώμη και τη γνώση ειδικών. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση στη σύγχρονη δημοκρατική, συνταγματικά συνεπή, αλλά και -ανταγωνιστικά των προκλήσεων- επιτακτικά εξορθολογισμένη, δημόσια διακυβέρνηση η θεσμική διαδικασία-πλαίσιο της ανάπτυξης, της ενίσχυσης και της τεκμηρίωσης των «βέλτιστων διαθέσιμων πρακτικών» κατά την εναρμόνιση των έννομων κεκτημένων με την ρεαλιστική απόδοση των τεχνοκρατικών εκτιμήσεων, έχει ουσιαστικά ως τελικό στόχο την ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών και απαιτήσεων υποδεικτικά και δεοντολογικά τόσο επί της πολιτικής, όσο βέβαια και επί της δικαιοκρατικής κρίσης.

Σε διεθνή κατευθυντήρια κλίμακα οι «βέλτιστες διαθέσιμες τεχνικές πρακτικές», υπό το πρίσμα της αρχής της πρόληψης, εντοπίζονται διδακτικά ως το κρίσιμο στοιχείο της νομιμότητας στην απόφαση “Pulp Mills”,⁵⁸⁷ στη διαφορά μεταξύ της Ουρουγουάης και της Αργεντινής ενώπιον του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης των Ηνωμένων Εθνών. Την αφορμή έδωσε η συγκρουσιακή προβληματική της διαχείρισης και της πρακτικής χρήσης των διασυνοριακών υδάτινων πόρων και της περιβαλλοντικής προστασίας, ανάμεσα σε δύο ανεξάρτητα κράτη με διαφορετικά εμπλεκόμενα συμφέροντα. Από το Διεθνές Δικαστήριο αναδείχθηκε με στενά νομικό αλλά και ρεαλιστικό συλλογισμό, πως η διασύνδεση της «καλύτερης δυνατής και ορθολογικής χρήσης κοινών υδάτινων πόρων» μέσω των διεθνώς αναγνωρισμένων βέλτιστων διαθέσιμων τεχνολογιών (B.A.T. Standards) με τη βιώσιμη ανάπτυξη, συνιστά μία σταθεροποιητική βάση διακρατικής συνεργασίας στη σύσταση της νομιμότητας των αμοιβαίων δεσμεύσεων τους, χωρίς ένθεν κακείθεν παρεκκλίσεις. Η εν λόγω μεστή και διακριτική απόφαση στην ουσία προέβαλε πως οι «βέλτιστες διαθέσιμες πρακτικές» στοιχειοθετούν σπουδαίες

⁵⁸⁶Communication from the Commission, COM (2000) 1, Final, βλ. παρ. 6.3.4.

⁵⁸⁷Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, 14.

βάσεις για την εξέλιξη των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και τη διαμόρφωση κοινών δημοσίων συμφερόντων. Προς την εκπλήρωση μάλιστα αυτών των κοινών δεσμεύσεων μεταξύ των ως άνω παρόχθιων κρατών, η έννοια της «δέουσας επιμέλειας» στην εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων εσωτερικεύει τα ως άνω εγγυητικά πρότυπα για την αποφυγή, αλλά και τη διαχείριση τυχόν περιβαλλοντικής βλάβης στη βελτιστοποιητική βάση των αρχών της πρόληψης και της βιωσιμότητας των ιδιαίτερων αλλά και αμοιβαία εξαρτώμενων αναπτυξιακών προοπτικών κάθε κράτους. Εν προκειμένω από τον τουρισμό και τις μεταφορές, μέχρι τους ασφαλείς όρους στην βιομηχανική δραστηριότητα της παραγωγής χαρτοπολτού, της διαχείρισης των αποβλήτων και στον περιορισμό της ρύπανσης των ποτάμιων υδάτων. Για το ιστορικό της υπόθεσης η διαφορά επιλύθηκε με την θέσπιση ενός κοινού συντονιστικού πλαισίου για την οργάνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων της παραποτάμιας περιοχής το 2010, επί ημερών της αργεντίνας προέδρου Cristina Elisabet Fernández de Kirchner και του ουρουγουανού ομολόγου της José Mujica, γνωστός διεθνώς ως «ο πιο ταπεινός ηγέτης του κόσμου», με βάση τη συνολικότερη θεσμική του παρουσία και την κοινωνική αντίληψη των πολιτικών του επιλογών.

Ενότητα 3

Η αρχή της Προφύλαξης.

Η αρχή της προφύλαξης που εκ φύσεως βρίσκεται στον πυρήνα του θεμιτού και του επιτακτικού προστατευτισμού, καταρχάς είχε αναχθεί νομολογιακά σε γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου⁵⁸⁸ με κύρια πηγή έμπνευσης την 15^η Αρχή της Διακήρυξης του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη⁵⁸⁹ και όπως έχει ήδη τονιστεί στην προηγούμενη ενότητα αποτελεί λειτουργική προέκταση της αρχής της πρόληψης σε πιο «ευάλωτες» και αβέβαιες συνθήκες και περιστάσεις. Κατοχυρώθηκε ρητά στην κοινοτική έννομη τάξη με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (στο άρθρο 130) ως ο ρυθμιστικός μηχανισμός διαχείρισης και η μέθοδος αποτίμησης ενός πιθανολογούμενου κινδύνου, όπου τα επιστημονικά του δεδομένα δεν βρίσκονται σε επάρκεια για την κανονιστική αποσαφήνιση, τη προκαθορισμένη διαχείριση και τη στενά συγκροτημένη αντιμετώπιση του.⁵⁹⁰ Με σκοπό την αποφυγή μιας αδικαιολόγητης και άκρως παρεμβατικής προσφυγής σε αυτή, κυρίως ως μέσο συγκεκριμένου δημόσιου προστατευτισμού και γενικότερων πατερναλιστικών περιορισμών, η πλέον αμφιλεγόμενη αρχή στις δημόσιες πολιτικές επεξηγήθηκε με σύνεση και συνοχή στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο στην κατευθυντήρια έως και σήμερα «Ανακοίνωση 1» της Επιτροπής του 2000.⁵⁹¹ Πλέον ο κανόνας της προφύλαξης κατοχυρώνεται ρητά και στο άρθρο 191 παρ. 2 της Σ.Λ.Ε.Ε., όπως και οι υπόλοιπες περιβαλλοντικές αρχές, και έχει κατά τη νομολογία του Δ.Ε.Ε. άμεση, αυτόνομη και

⁵⁸⁸T- 74/00 Artegaodam και λοιπές φαρμακευτικές εταιρείες κατά Επιτροπής με συνεκδικαζόμενες T-76/00, T-83/00 έως T-85/00 Π.Ε.Κ., T-132/00, T-137/00 Π.Ε.Κ. και T-141/00 Π.Ε.Κ. με αντικείμενο την ακύρωση των αποφάσεων της Επιτροπής, σχετικά με την ανάκληση αδειών κυκλοφορίας φαρμακευτικών προϊόντων για ανθρώπινη χρήση.

⁵⁸⁹Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 55.

⁵⁹⁰Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 471.

⁵⁹¹Communication from the Commission, COM (2000) 1, Final. Λειτουργεί συμπληρωματικά της Λευκής Βίβλου για την ασφάλεια των τροφίμων (COM (1999) 719, Final) και του Πρωτοκόλλου της Καρθαγένης για την βιοασφάλεια βλ. Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity, UNEP/CBD/EYCOP/1/3. Βλ. και Γ. Μπάλιας, Το Πρωτόκολλο της Καρθαγένης για τη πρόληψη των βιοτεχνολογικών κινδύνων. Αλλαγή παραδείγματος στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος. Νόμος και Φύση, Τεύχος, 1-2, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, 27 επ..

διακριτή εφαρμογή⁵⁹² σε σχέση με την αρχή της πρόληψης ως προς τις αιτίες, την εμπέλεια και τους λόγους της τεκμηρίωσης της,⁵⁹³ εγκολπώνοντας κατά τα προαναφερόμενα και στην αρχή της πρόληψης, τις βέλτιστες διαθέσιμες τεχνικές και πρακτικές, όχι όμως μόνο για τον προσδιορισμό του κινδύνου, αλλά για και τις πιθανότητες επέλευσης του προς την αντίστοιχη τεκμηριωμένη ένταση του εκάστοτε αποθετικού αλλά και θετικού προστατευτικού μέτρου.⁵⁹⁴

Συγγενικές αρχές με την αρχή της προφύλαξης μπροστά στις ασύμμετρες απειλές του περιβάλλοντος⁵⁹⁵ και της δημόσιας υγείας,⁵⁹⁶ όπως λ.χ. η κλιματική αλλαγή⁵⁹⁷ και οι μεταδοτικές πανδημικές ασθένειες -όπως επίκαιρα η παγκόσμια αναταραχή από την μολυσματική εξάπλωση του κορωνοϊού COVID-19-⁵⁹⁸ είναι επίσης: α) η καταπολέμηση της ρύπανσης/βλάβης/μόλυνσης στη πηγή, ως η λιγότερο «οριζόντια» επαχθής και η λιγότερο κοστοβόρα για την οικονομική ανάπτυξη, «ιχνηλατική» μέθοδος για την στοχευμένη δράση των συναφών παρεμβατικών μέτρων, β) όλες οι παραπάνω προαναφερθείσες συγγενικές προσεγγίσεις της αρχής της πρόληψης, αλλά και γ) επιπρόσθετα, η συνήθως «έκτακτη» αξιολογική πρακτική διαχείρισης των «κρίσεων διακινδύνευσης» στο πεδίο της δημόσιας ασφάλειας στη λογική του “better safe, than sorry”.⁵⁹⁹

Συγκριτικά με τις υπόλοιπες περιβαλλοντικές αρχές, οι αμφισβητήσεις που επιδέχεται η αρχή της προφύλαξης είναι τόσο έντονες που οι επικριτές της δεν αρκούνται σε ερμηνευτικές επιφυλάξεις οριοθέτησης της εφαρμογής της, αλλά θέτουν σε αμφιβολία ακόμα και την σημασία της ίδιας της ύπαρξης. Ως βασικό διττό επιχείρημα άρνησης της εν λόγω τεχνοκρατικά διαπιστευμένης, αλλά επίσης τεχνοκρατικά ασταθούς αρχής, στέκεται συνήθως η έλλειψη δημοκρατικής νομιμοποίησης και το κατ’ ουσία δικαστικά ανέλεγκτο της στοιχειοθέτησης και επιβολής των συνακόλουθων παρεμβατικών της μέτρων από τις δημόσιες αρχές. Προσέγγιση, η οποία ακόμα στις κατεξοχήν δημοκρατικές και δικαιοκρατικές κοινωνίες λειτουργικά απορρίπτεται από το σύνολο των πολιτειακών θεσμών, τοποθετώντας αναπόφευκτα την αρχή της προφύλαξης ως ρυθμιστική και δικαιοπλαστική επιταγή στο πυρήνα του γενικού

⁵⁹²Η αναγκαιότητα μάλιστα ενός επιβεβλημένου μέτρου προφύλαξης, γίνεται νομολογιακά κρίσιμα αποδεκτό πως μπορεί να υπερκεράσει τους βασικούς κανόνες της ελεύθερης και ενιαίας ενωσιακής αγοράς βλ.: Δ.Ε.Κ., C-157/96 *The Queen/ex parte National Farmers Union* και Δ.Ε.Κ., C-180/96 *Ηνωμένο Βασίλειο κατά Επιτροπής*, Δ.Ε.Κ., C-331/88 *Fedesa*, Δ.Ε.Κ., C-405/92 *Mondiet*, Δ.Ε.Κ., C-435/92 *Association pour la protection*, Δ.Ε.Κ., C-6/99 *Greenpeace France*, Δ.Ε.Κ., C-355/90 *Επιτροπή κατά Ισπανία*, Δ.Ε.Κ., C-180/96 *Ην. Βασίλειο κατά Επιτροπής* (γνωστή ως υπόθεση των «τρελών αγελάδων»).

⁵⁹³Δ.Ε.Κ., C-77/09 *Gowan*, 2010, παρ. 73, N. de Sadeleer, *The Precautionary Principle in EU Law*, AV & S, Τεύχος 5, Wolters Kluwer, 2010, 173-184, διαθέσιμο και στο: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=22936062010.

⁵⁹⁴Σημ.: Στο φάσμα του θετικού αλλά και του αποθετικού προστατευτισμού, η διαχείριση-αξιολόγηση των κινδύνων και των παρεμβατικών δράσεων σε δημόσια «αγαθά αυξημένης κοινωνικής σημασίας» (“merit good”) έχει ιδιαίτερο δικαιοπολιτικό βάρος με ακόμα πιο διευρυμένη αλλά και συνάμα ευάλωτη εκτίμηση των αναγκών και των επιδιώξεων τους (βλ. σχετικό προβληματισμό και σε Γ. Δελλής, ό.π. (33), 51.)

⁵⁹⁵Βλ. Δ.Ε.Κ., C-45/91, *Επιτροπή κατά Ελλάδα*, αναφορικά με τη διαχείριση στερεών αποβλήτων και τους κινδύνους για το περιβάλλον και τη δημόσια υγεία στο νομό Χανίων της Κρήτης. Το Ελληνικό Δημόσιο, παραλείποντας να λάβει τα αναγκαία μέτρα, ώστε η διαχείριση των τοξικών και επικινδύνων αποβλήτων της περιοχής Χανίων να μην θέτει σε κίνδυνο την δημόσια υγεία και το περιβάλλον αλλά και παραλείποντας να καταρτίσει για την περιοχή αυτή σχέδιο ή προγραμματισμό για τη διάθεση των στερεών και των τοξικών και επικινδύνων αποβλήτων, παρέβη τις αντίστοιχες υποχρεώσεις που υπέχει από τα άρθρα 4 και 6 της Οδηγίας 75/442/ΕΟΚ, περί στερεών αποβλήτων και από τα άρθρα 5 και 12 της Οδηγίας 78/319/ΕΟΚ, περί τοξικών και επικινδύνων αποβλήτων.

⁵⁹⁶Οδηγία 90/219/ΕΟΚ και 90/220/ΕΟΚ περί χρήσης Γενετικά Τροποποιημένων Μικροοργανισμών.

⁵⁹⁷D. Helm, *Climate-Change Policy: Why has So Little Been Achieved?*, *Oxford Review of Economic Policy*, Τεύχος 24, Oxford University Press, 2008, 211 και 230.

⁵⁹⁸H. Dormido/A. Leung, *Charting the Global Economic Impact of the Coronavirus*, διαθέσιμο στο: www.bloomberg.com/graphics, 2020.

⁵⁹⁹N. de Sadeleer, ό.π. (539), 91-92.

συμφέροντος, αλλά και της ίδιας της αξίας και της ασφαλούς διαβίωσης του ανθρώπου σε μία οργανωμένη κοινωνία. Έτσι, ενσωματώνεται ως η σημαντικότερη και η «βιωματικότερη» βάση του δημόσιου παρεμβατισμού,⁶⁰⁰ ακριβώς σε συγκυρίες που ανάγονται στην κοινωνική μέριμνα, συνοχή και ασφάλεια. Στο πυρήνα δηλαδή του «δημοκρατικά επιδιωκόμενου σκοπού», όπου η «γνώμη» της πολιτικής και η «γνώση» της επιστήμης συμπορεύεται με το προστατευτικό δίκαιο.

Ιστορικά, από τις πρώτες περιβαλλοντικές εφαρμογές της αρχής σε διεθνές επίπεδο ως ερμηνευτική αιτιολογική βάση νομιμότητας αλλά και ικανοποίησης ενός σημαντικού κοινωνικο-οικονομικού διακυβέματος καταγράφεται η Διεθνής Συνθήκη για την προστασία της Βορειοανατολικού Ατλαντικού Ωκεανού (Σύμβαση OSPAR⁶⁰¹), που τέθηκε σε ισχύ το 1992, με την Ευρωπαϊκή Κοινότητα να προσχωρεί με την υπ' αριθμ. 98/249 Απόφαση.⁶⁰² Κεντρικός της στόχος ήταν και είναι η προφύλαξη και η εξάλειψη της θαλάσσιας ρύπανσης της από τα δυσμενή αποτελέσματα των παραγωγικών δραστηριοτήτων του ανθρώπου, όταν «συντρέχουν βάσιμοι λόγοι ανησυχίας» ότι η άμεση ή έμμεση εισβολή ρυπογόνων ουσιών ή οποιασδήποτε άλλης επιβαρυντικής ενέργειας στο θαλάσσιο περιβάλλον «ενδεχομένως» συνεπάγεται κινδύνους για την ανθρώπινη υγεία, τη δυσμενέστατη επιβάρυνση των ζώντων πόρων και των θαλάσσιων οικοσυστημάτων και την ορθολογικά αξιοποιήσιμη για τον άνθρωπο λειτουργία του, «ακόμη και αν δεν υπάρχει αποδεικτική μαρτυρία αιτιώδους σχέσης μεταξύ της διαφαινόμενων προβληματικών και των επιπτώσεων τους».

Ακολούθησε η κατευθυντήρια υιοθέτηση της στο άρθρο 3 της Συνθήκης - πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για το Κλίμα,⁶⁰³ και από εκεί και έπειτα σε κάθε Συνθήκη επί των περιβαλλοντικών στόχων του Ο.Η.Ε., με σημαντικότερες θεσμοθετημένες προσεγγίσεις στο Πρωτόκολλο του Κιότο και τη Συμφωνία του Παρισιού. Η αρχή της προφύλαξης αποτέλεσε τη νομική βάση και για την ακόμα και μέχρι σήμερα πιο πετυχημένη διεθνή περιβαλλοντική Σύμβαση, το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ το 1987,⁶⁰⁴ σχετικά με τον περιορισμό των χλωροφθορανθράκων και τη μείωση της «τρύπας του όζοντος», με την Ε.Ε. να την υιοθετεί και στους αντίστοιχους εκτελεστικούς Κανονισμούς 3093/94 ΕΚ⁶⁰⁵ και 2037/2000/ΕΚ του Συμβουλίου.⁶⁰⁶ Στις μέρες μας, η ολοένα και πιο θεσμοθετημένη αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής καθώς και η υποστήριξη της κλιματικής δικαιοσύνης αν και αναγνωρίζεται με ιδιαίτερη

⁶⁰⁰Βλ. Σημαντική σχετική προσέγγιση με βάση την επεξεργασία της ανάλυσης του κόστους-οφέλους, του εξορθολογισμού των κινδύνων και των απειλών και την οικοδόμηση του «φιλελεύθερου πατερναλισμού» σε: C. Sunstein, *Laws of Fear: Beyond the Precautionary Principle*, Cambridge University Press, 2005.

⁶⁰¹Βλ. ec.europa.eu/environment/marine/international-cooperation/regional-sea-conventions/ospar/index_en.htm.

⁶⁰²Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, L 104-121, 03-04-1998.

⁶⁰³M. Sunkin/D. Ong /D. Wight, *SourceBook on Environmental Law*, Cavendish Publishing Limited, 2002, 49-50.

⁶⁰⁴Με την Απόφαση 88/540/ΕΟΚ, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ενέκρινε τη σχετική επικύρωση της Σύμβασης της Βιέννης για την προστασία της στιβάδας του όζοντος και του Πρωτοκόλλου του Μόντρεαλ για τις ουσίες που καταστρέφουν τη στιβάδα του όζοντος. Για την επιτυχία της ανάπτυξης και της εφαρμογής του Πρωτοκόλλου του Μόντρεαλ βλ. J. Baylis/S. Smith, σε επιμ. και μεταφρ. Κ. Υφαντής, *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, Επίκεντρο, 2007, 590-594.

⁶⁰⁵Σε σχέση με τον εν λόγω Κανονισμό για τα μέτρα προστασίας της στιβάδας του όζοντος και τους περιορισμούς στη χρήση των υδροχλωροφθορανθράκων και των «αλογονωμένων υδρογονανθράκων» βλ. Δ.Ε.Κ., C-341/95 *Safety Hi-Tech*. Άλλη μία νομολογιακά ιστορική και κατευθυντήρια επιβεβαίωση του Δ.Ε.Κ. για την προστασία του περιβάλλοντος ως ουσιώδη σκοπό της Ένωσης, που συνιστά επιτακτική απαίτηση, δυνάμει να περιορίσει την εφαρμογή του άρθρου 30 της Σ.Ε.Κ. υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας. Προωθήθηκε η επιδίωξη ενός «υψηλού» και όχι κατ' ανάγκη του «υψηλότερου» δυνατού επιπέδου προστασίας, επιτρέποντας στα κράτη-μέλη επιμέρους ενισχυμένα και διαφοροποιημένα εθνικά μέτρα, πλην όμως συμμετρικά ως προς τις εγγυήσεις των κεκτημένων της Κοινότητας, σε μία δύσκολη ισορροπία μεταξύ των επαπειλούμενων δημοσίων συμφερόντων δημόσιας υγείας, ασφάλειας, περιβαλλοντικού αγαθού και αμιγώς «οικονομικών» παραγόντων.

⁶⁰⁶Π.Ε.Κ., T-216/05 *Mebrom* κατά Επιτροπής, για τον καθορισμό συγκεκριμένων ποσοστώσεων ως προς την ανεκτή εισαγωγή στο γεωργικό τομέα του παρασιτοκτόνου «μεθυλοβρωμιδίου» εντός της Ε.Ε. για το 2005.

και αυτόνομη προστατευτική μνεία από το δίκαιο των Συνθηκών στις περιβαλλοντικές διατάξεις του άρθρου 191 παρ. 1 της Σ.Λ.Ε.Ε. δεν παύει να βασιζείται επακριβώς στη λογική του δόγματος της αρχής της προφύλαξης. Επομένως και οι αντίστοιχες οργανωτικές Οδηγίες για την κλιματική αλλαγή ως η πλέον σύγχρονη έκφραση της περιβαλλοντικής προστασίας, με επιπτώσεις στη ζωή, την υγεία του ανθρώπου, την παραγωγική οικονομική δραστηριότητα, το ενεργειακό ισοζύγιο και την αναπτυξιακή προοπτική των κρατών, δομούνται στη δογματική της προφύλαξης, για την διαχείριση των κινδύνων και τη μεταστροφή των αστάθμητων απειλών σε δικαιοπολιτική ελπίδα για την κοινωνική συνοχή, πρόοδο και ειρήνη σε συνέπεια της αποτελεσματικότητας των έννομων εγγυήσεων στην αβέβαιη πραγματικότητα.⁶⁰⁷ Η αρχή της προφύλαξης σήμερα δεσπόζει στο σχεδιασμό της «απορρόφησης» των επιτακτικότερων δικαιοπολιτικών πιέσεων για τα πλέον ευμετάβλητα δημόσια κοινά αγαθά, από τη δημόσια ασφάλεια και τη δημόσια υγεία μέχρι την περιβαλλοντική ισορροπία και την κοινωνική πρόνοια, συγκλίνοντας διαφορετικής κατεύθυνσης δημόσιες πολιτικές, πιο δραστικά, πιο άμεσα και πιο αναπάντεχα από κάθε άλλη ρυθμιστική εφαρμογή και πρωτοβουλία, παρά τις επιμέρους αξιολογικές αντιδράσεις αναφορικά με την κλιμάκωση της.

Η καθιέρωση της κλιματικής δικαιοσύνης εν γένει, κατά τη πολιτική της αντιμετώπιση, αν και πολύπλευρα ελκυστικό μεταρρυθμιστικό διακύβευμα για τα βασικότερα «κακώς κείμενα» των πρακτικών υπαναχωρήσεων του παγκοσμιοποιημένου συνταγματισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της «εκπτώτικα ανταγωνιστικής» παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, εγείρει με τη σειρά της ισχυρές αντικρουόμενες απόψεις για τη διαχείριση της, αλλά και το κατ' ουσία επείγον της έντασης των ρυθμιστικών της παρεμβάσεων: για την πρακτική αντιμετώπιση του φαινομένου του θερμοκηπίου εξαιτίας της ραγδαίας υπερθέρμανσης του πλανήτη και των υπαρκτών αλλά και επαπειλούμενων κοσμογονικών αρνητικών επιπτώσεων στο παγκόσμιο περιβάλλον, αλλά και θεσμικά ως προς την κοινωνικο-οικονομική «αναδιανομή» των φυσικών και ανθρωπογενών πόρων και την «εκδημοκρατισμένη αλληλεγγύη» μεταξύ των κρατών και της κοινωνίας των πολιτών, που αναδιαμορφώνουν περαιτέρω κανονιστικά τους όρους, τις εκτιμήσεις, τις ισορροπίες και τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης. Δεν λείπουν μάλιστα και οι ενστάσεις που εκφεύγουν της αξιακής, της ορθολογικής και της επιστημονικής ερμηνείας με «πολιτικά» διαφωνούντες ακόμα και ισχυρά κράτη, κυβερνήσεις και λοιπά κέντρα εξουσίας, όπως οι Η.Π.Α. και η κυβέρνηση του προέδρου D. Trump, όπου το κλιματικό φαινόμενο αντιμετωπίζεται αποκλειστικά με κανόνες εμπορικού, ενεργειακού και βιομηχανικού ανταγωνισμού, ως ο συνομωσιολογικός «μύθος των Κινέζων και των Ευρωπαίων» ενάντια στην αμερικάνικη βιομηχανία και την εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου.

Ο συνδυασμός της βιώσιμης ανάπτυξης με την αρχή της προφύλαξης είναι αναγκαίο να υποστηριχθεί με ένα συντονισμένο στρατηγικό σχεδιασμό που θα αναβαθμίσει ενεργητικά την αποτελεσματική λειτουργία του κράτους δικαίου στη σύγχρονη κοινωνία της «διακινδύνευσης»⁶⁰⁸ και των πολλαπλών συμφερόντων εξουσίας, με εστιασμένα μέτρα και στοχευμένες παρεμβάσεις για την διαχείριση των προκλήσεων της διαρρύθμισης, της διαφύλαξης και της εποπτείας κοινών έννομων αγαθών και αξιών με άμεση επίδραση στην κοινωνική διαβίωση του

⁶⁰⁷P. Stookes, Practical Approach to Environmental law, Oxford University Press, 2009, 17.

⁶⁰⁸Π. Μαντσούφας, Ασφάλεια και Πρόληψη στην εποχή της διακινδύνευσης εισαγωγικά ερωτήματα και προβληματισμοί για το συνταγματικό κράτος, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 56-72: Συνδέεται η νομιμοποίηση των δημόσιων παρεμβάσεων με την αποτελεσματικότητα αντιμετώπισης μίας δημόσιας απειλής ή κινδύνου σε δημόσια αγαθά, προάγοντας στην ασφάλεια του δικαίου την προληπτική εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής, προστασίας και διαβίωσης.

ατόμου σε ζητήματα μάλιστα που ξεπερνούν το παρόντα χωροχρόνο⁶⁰⁹ και τις αποσπασματικές πρακτικές. Προφύλαξη και Βιωσιμότητα θέτουν τη διαγενεακή ισορροπία στο λειτουργικό πυρήνα του «δικαίου της αποτελεσματικότητας», συνδέοντας με σταθεροποιητικά κριτήρια το αστάθμητο παρόν με το αβέβαιο μέλλον και προωθώντας στο δίκαιο και στον ορθολογισμό της «καλής νομοθέτησης», ρυθμιστικές εκτιμήσεις που εγγυώνται τη κοινωνική συνοχή, ασφάλεια και προοπτική. Αντίθετα, οι επιφυλακτικές προς το συγκεκριμένο προστατευτικό παρεμβατισμό συνήθως οικονομικοκεντρικές τάσεις εκμεταλλεύονται και επικαλούνται με τρόπο «αποθετικό»: την ίδια την αβεβαιότητα των πιθανολογούμενων κινδύνων, την έλλειψη επαρκών επιστημονικών δεδομένων, την σχετικοποιημένη δημοκρατική συνοχή, την απουσία ή τη μεταβλητότητα της στενής αιτιώδους συνάφειας μεταξύ «μέτρου – σκοπού – αποτελέσματος» και την ανισορροπία μεταξύ άμεσου κόστους και γενικευμένου οφέλους. Αποσκοπούν μάλιστα στο να περιορίσουν το περιθώριο εκτίμησης και την ένταση της Πολιτειακής προστασίας, η οποία εν προκειμένω δεν δρα «αυτοτελώς», αφού στο συγκεκριμένο παρεμβατικό πλαίσιο δομεί τις επιλογές της στους τεχνοκρατικούς κανόνες της επιστήμης και στις ηθικοπολιτικές αξίες της κοινωνίας· προτάσσοντας κυρίως τη «μετριαστική» ανοχή και την «οριακή» διαχείριση των κινδύνων, με βάση τα κοινωνικο-οικονομικά αντανάκλαστικά της παραγωγικής αυτορρύθμισης. Επιδιώκουν δε τη νομιμοποίηση τους στις «αποκαταστατικές» εγγυήσεις που μπορεί να υποστηρίξει εκ των υστέρων σε έκτατες περιστάσεις, η μονεταριστική-διανεμητική παρουσία ενός «μεγεθυντικού ωφελιμισμού» έναντι των αναδιανεμητικών ισορροπιών της βιώσιμης ανάπτυξης και η φιλελεύθερη ενίσχυση των όρων της διαπραγματευτικής «αποκατάστασης-αποζημίωσης» έναντι της σαφώς πιο πατερναλιστικής πρόληψης και της συνεπέστερης δικαιοκρατικής προσαρμογής.

Οι επιφυλάξεις προς την αναγκαία και τη μεταρρυθμιστική εισβολή της αρχής της προφύλαξης είναι ακόμα περισσότερες και πιο συγκεκριμένες ειδικά απέναντι σε θεσμικές πρωτοβουλίες ριζοσπαστικότερης μεταβολής του καθεστηκότος οικονομικού και παραγωγικού status, υπό τις «ανανεωτικές» επιταγές της κλιματικής αλλαγής, συναθροίζοντας επιπρόσθετες αρνήσεις για την διακριτή συνταγματική της προστασία.⁶¹⁰ Τέτοιες αντιδράσεις παρουσιάστηκαν στην έννομη τάξη της Γαλλίας με την πρόταση του γάλλου οικολόγου τέως Υπουργού Περιβάλλοντος της Γαλλίας N. Hulot για την επίσημη ένταξη της διαχείρισης και της αντιμετώπισης των κινδύνων της κλιματικής δικαιοσύνης, ως διακριτό και στοχευμένο όρο σε σχέση με την αρχή της προφύλαξης στις προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης εντός του γαλλικού περιβαλλοντικού συνταγματικού Χάρτη.

Αντιπαραθετικά υποστηρίχθηκε ότι με αυτόν τον τρόπο νομιμοποιείται και «προσωποποιείται» η ασύμμετρη και η αβέβαιη απειλή με την αποδοχή ενός επιβεβαιωμένου φόβου που θα ανάγεται δαιμονοποιημένα και «προληπτικά» στο Σύνταγμα και κατ' επέκταση στην τυπική νομιμότητα. Δεσμεύοντας εντελώς γενικευμένα την ευθύνη του κράτους σε αστάθμητες παραμέτρους, θέτοντας τις πρωτοβουλίες και τις παρεμβάσεις του σ' έναν ατέρμονο έλεγχο επί των εκτιμήσεων του, για ένα αμιγώς διασυνοριακό και παγκοσμιοποιημένο ζήτημα. Μαζί με τις επιπρόσθετες επιφυλάξεις που συγκέντρωσαν οι θέσεις του οικολόγου γάλλου Υπουργού για μία ενεργητικά ενασκούμενη φιλοπεριβαλλοντική αναπτυξιακή πολιτική εξώθησαν εν τέλει τον τελευταίο στην άμεση παραίτηση του από την κυβέρνηση του E. Macron.

⁶⁰⁹N. Treich, What is the Economic Meaning of the Precautionary Principle? The Geneva Papers on Risk and Insurance, Τεύχος 26, The International Association for the Study of Insurance Economics, Blackwell Publishers, 2001, 343-344.

⁶¹⁰J.P. Oury, What place should the environment have in the Constitution?, διαθέσιμο στο: www.europeanscientist.com/en/editors-corner/what-place-should-the-environment-have-in-the-constitution/, 09-07-2018.

Μίας κυβέρνησης που διακηρυκτικά έχει θέσει τη βιωσιμότητα της ανάπτυξης ως το κινητήριο μεταρρυθμιστικό μέσο για τη κλιματική δικαιοσύνη, όχι μόνο εθνικά αλλά και στο σύνολο των ενωσιακών πολιτικών, κινητοποιώντας ηγετικά και άλλα κράτη-μέλη. Παρά τις ιδεολογικές και συμφεροντολογικές αντιδράσεις προς την ουσία, τα όρια και τους σκοπούς του προστατευτικού παρεμβατισμού, την αναζήτηση καθαρής γνώσης μέσα από την αβεβαιότητα, την αξιακά κλιμακούμενη προβληματική γύρω από την δίκαιη και ορθολογική διαχείριση των περιβαλλοντικών πόρων και του ανθρωπογενούς κεφαλαίου, και τις σχετικές γενικότερες διακυμάνσεις της πολιτικής βούλησης, η νέα εποχή της «πράσινης ανάπτυξης και οικονομίας» τεκμαίρεται ως διακυβερνητικός μονόδρομος «βιωσιμότητας και νομιμότητας» για τον προσανατολισμό, τη συνεργασία και την αλληλεγγύη των έννομων τάξεων. Αυτό το νέο «ανθρωπιστικό περιβάλλον» επιβάλλεται να υποστηριχθεί θεμελιωδώς μέσα από λειτουργικές συνταγματικές βάσεις και αντίστοιχες ρυθμιστικά συντεταγμένες παρεμβάσεις, ώστε να επαναπροσδιοριστούν αποφασιστικά ο προσανατολισμός της νομιμότητας της φιλελεύθερης οικονομίας και ο θεσμικός προορισμός της τεχνολογικής-επιστημονικής καινοτομίας προς τη βιώσιμη και γόνιμη αλληλεπίδραση τους. Γι' αυτό και η έννομη απαίτηση προς τις εκσυγχρονιστικές δεσμεύσεις της κλιματικής δικαιοσύνης, ανάμεσα στη βιωσιμότητα και την προφύλαξη ως εθνική επιταγή και διεθνής αναφορά, δεν είναι διόλου περιττή ως πολιτειακή δέσμευση και κανονιστική προοπτική, όπως σκιαγραφεί και η καθηγήτρια της Σορβόνης J. Morand-Deville.⁶¹¹

Για την Επιτροπή και το Δ.Ε.Ε⁶¹² το περιεχόμενο της προφύλαξης εμπεριέχει δύο επίπεδα ανάλυσης και ελέγχου: Αρχικά σε σχέση με τον προσδιορισμό της πιθανότητας επέλευσης κινδύνου και των επακόλουθων αρνητικών επιπτώσεων του,⁶¹³ και μετέπειτα αναφορικά με τη συνολική αξιολόγηση της διαχείρισης του ίδιου του κινδύνου, στο «πώς» και στο «πόσο» αυτός δύναται να αντιμετωπιστεί προτού επέλθει (ή διευρυνθεί) ως βλάβη και προσβολή, σύμφωνα πάντοτε με τις εκάστοτε πλέον επικαιροποιημένες και αξιόπιστες διαθέσιμες επιστημονικές μελέτες,⁶¹⁴ και υπό τον κυρίαρχο κανονιστικό ερμηνευτικό μηχανισμό της αναλογικότητας⁶¹⁵ για την οριοθέτηση της έντασης και της έκτασης του επιλεχθέντος μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού.⁶¹⁶ Σε αυτές τις εκτιμήσεις - κρίσεις η διασφάλιση της «διαφάνειας της πληροφορίας», αλλά και η «ευκρίνεια των γνωσιολογικών δεδομένων» πράγματι ενισχύουν τη δημοκρατική

⁶¹¹J. Morand-Deville, L'Environnement dans les constitutions étrangères-The environment in foreign constitutions, Le Conseil constitutionnel et l'environnement, διαθέσιμο στο: www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/140472.html, 2014

⁶¹²Ακρως επεξηγηματική και πιλοτική η γνωστή και πολλάκις πολυεπικληθείσα υπόθεση T-13/99, "Pfizer Animal Health SA". Το Γενικό Δικαστήριο της Ένωσης, πρώην Π.Ε.Κ. σε μία ίσως από τις πλέον μακροσκελέστερες αποφάσεις των 177 σελίδων, με αντικείμενο την -εν τέλει ατελέσφορη- απόπειρα ακύρωσης του Κανονισμού 2821/98/ΕΚ, για την τροποποίηση της Οδηγίας 70/524/ΕΚ και την εφαρμογή νέας Οδηγίας 96/51/ΕΚ περί των πρόσθετων υλών σε ζωοτροφές και την ανάκληση της αδείας για τη χρησιμοποίηση ορισμένων αντιβιοτικών. Βλ. και απορριπτέα αίτηση αναίρεσης Δ.Ε.Κ. C-329/99 P.

⁶¹³Σημ.: Χαρακτηριστικά παραδείγματα γύρω από την αρχή της προφύλαξης που απασχόλησαν το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο μνημονεύονται: η σπογγώδης εγκεφαλοπάθεια των βοοειδών και η εμπορία/διάθεση μεταλλαγμένου καλαμποκιού. Ο κίνδυνος πρόκλησης ασθένειας στον άνθρωπο δεν ήταν αποδεδειγμένος με επαρκή επιστημονική βεβαιότητα. Αν συντρέχει η βεβαιότητα ως προς τη ύπαρξη κινδύνου τότε ενεργοποιείται επί του πρακτέου η αρχή της πρόληψης.

⁶¹⁴Δ.Ε.Κ., C-333/08 Επιτροπή κατά Γαλλίας, παρ. 92-93, T-13/99 Pfizer Animal Health κατά Συμβουλίου παρ. 142-144 και 149-162, Communication from the Commission, COM (2000) 1, Final, παρ. 5. Βλ. και Δ.Ε.Κ., C-270/02 Επιτροπή κατά Ιταλίας, Δ.Ε.Κ., C-319/05, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Δ.Ε.Κ., C-157/96, NFU, και Δ.Ε.Κ., C-41/02, Επιτροπή κατά Ολλανδίας.

⁶¹⁵Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 57-59.

⁶¹⁶Ως προς την ελληνική συνολική νομολογιακή πρακτική αξιοσημείωτη η μελέτη του Γ. Δελλή, ό.π. (23), 1072.

αποδοχή και τη δικαιική συνέπεια στους όρους και στις συνθήκες νομιμότητας των οικείων παρεμβατικών –προστατευτικών δημόσιων επιλογών και αποφάσεων.

Στην ενωσιακή κλίμακα επί των σύννομων παρεμβάσεων, απαγορεύσεων και περιορισμών⁶¹⁷ της καταρχήν ελεύθερης ενωσιακής κοινής αγοράς,⁶¹⁸ η αρχή της προφύλαξης και η αποδεικτική εμβέλεια των βέλτιστων επιστημονικών δεδομένων πρωταγωνιστούν στα μέτρα επί της προστασίας της δημόσιας υγείας,⁶¹⁹ των έννομων συμφερόντων ευρωπαϊών καταναλωτών, καθώς και γενικότερα, στην προστασία της ανθρώπινης διαβίωσης εντός ενός «υγιούς» και «ασφαλούς» περιβάλλοντος. Οι εν λόγω εγγυήσεις είναι οι κατεξοχήν πολυεπικληθείσες ρήτρες «εξαιρέσεως», που επικαλούνται τα κράτη-μέλη προς την Ένωση αλλά και η ίδια Ένωση στις εξωτερικές της σχέσεις⁶²⁰ με βάση και την αρχή της επικουρικότητας, ώστε να εσωτερικεύσουν σε στέρεες και επαρκώς αιτιολογημένες νομότυπες βάσεις τους αντίστοιχους αναλογικούς περιορισμούς στην οικονομική ελευθερία της ενιαίας αγοράς κατά την στοιχειοθέτηση του δημοσίου και γενικού συμφέροντος και της σημαίνουσας επιτακτικής κοινωνικής αναγκαιότητας εντός των έννομων «όρων και ορίων» του κράτους δικαίου. Στην ίδια επίσης λογική, ακριβώς υπό την υπόμνηση των επιτακτικών «εξαιρετικών» αναγκών του άρθρου 36 της Σ.Λ.Ε.Ε., της υγείας, της προστασίας των καταναλωτών, των συνθηκών εργασίας, αλλά και ρητά της προστασίας του περιβάλλοντος με βάση τις «βέλτιστες επιστημονικά» εκτιμήσεις, όπως ήδη έχει προεκτεθεί, διαρθρώνονται και οι κανονιστικές εναρμονίσεις κατά την συνολικότερη κατάρτιση της ίδιας της ενωσιακής νομοπαραγωγικής διαδικασίας του άρθρου 114 παρ. 1 και 3 Σ.Λ.Ε.Ε., παράλληλα, και εξίσου καταλυτικά, των κεκτημένων κανόνων της ελεύθερης εμπορικής αγοράς. Ενώ και σε αυτή την ρυθμιστική προοπτική διατυπώνονται οι αντίστοιχες “opt –out” εθνικές εξαιρέσεις από τις εν λόγω διαδικασίες εναρμόνισης και σύγκλισης της ευρωπαϊκής νομοθετικής πρωτοβουλίας, με βάση τις διατάξεις του άρθρου 114 παρ. 4 έως 5 της Σ.Λ.Ε.Ε. για την προάσπιση της εμπεριστατωμένα διαφοροποιημένης εθνικής νομοθετικής παρέμβασης στην αντιμετώπιση ιδιαίτερων κινδύνων και αναγκών, ακριβώς για τους παραπάνω συστατικούς για την ενωσιακή έννομη τάξη προστατευτικούς άξονες.⁶²¹ Με αυτές τις δύο συγκεκριμένες θεσμικές και πολιτειακές δικαιοπλαστικές αλληλεπιδράσεις, ανάμεσα στην εναρμονισμένη ενοποίηση της Ε.Ε. και την ισόρροπη διαφοροποίηση των

⁶¹⁷Άρθρο 36 Σ.Λ.Ε.Ε..

⁶¹⁸Άρθρα 26-37 Σ.Λ.Ε.Ε..

⁶¹⁹Για την αδειοδότηση κυκλοφορίας τροφίμων που επιδρούν ευθέως στη δημόσια υγεία γνωστές είναι οι υποθέσεις: Δ.Ε.Κ., C-400/96, Harpegnie, Δ.Ε.Κ., C-159/04, Άλφα-Βήτα Βασιλόπουλος και Carrefour-Μαρινόπουλος και Δ.Ε.Κ., C-322/01, Deutscher Apothekerverband.

⁶²⁰Σημ.: Στις εξωτερικές της σχέσεις η Ένωση ως συμπαγής και αυτοτελής έννομη τάξη με τη σειρά της, με βάση την αρχή της προφύλαξης, ενισχύοντας το πλαίσιο της υπεροχής των αρμοδιοτήτων της μπορεί και παρεκκλίνει από τις διεθνείς δεσμεύσεις της για επιτακτικούς λόγους δημοσίου ενωσιακού κοινού συμφέροντος βλ. Cartagena Protocol on Biosafety, Protocol to the Convention on biological diversity 2000. Σημαντικό ζήτημα αποτελεί η άμεση αποτελεσματικότητα του Διεθνούς Δικαίου του Π.Ο.Ε. (W.T.O.) στο δίκαιο της Ένωσης, σχετικά βλ. Δ.Ε.Κ., C-149/96 Πορτογαλία κατά Συμβουλίου [1999] ECR I-8395 και G. de Búrca/J. Scott, ‘The Impact of the WTO on EU Decision-Making’ σε: G. de Búrca/J. Scott, The EU and the WTO: Legal and Constitutional Issues, Oxford Hart Publishing, 2001.

⁶²¹Σημ.: Είναι σαφές, όπως θα αποδειχθεί παρακάτω και από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, ότι η πολύπλευρα αιτιολογημένη και αποτελεσματική προώθηση της εναρμόνισης που επιδιώκει ο ενωσιακός ρυθμιστικός (σημαντικά φιλελεύθερος αλλά και κοινωνικά προσδιορισμός συνάμα) παρεμβατισμός περιορίζει σε μεγάλο βαθμό το «περιθώριο εκτίμησης» των κρατών-μελών για την θεσμική επίκληση αποθετικών κανονιστικών εθνικών εξαιρέσεων από τις ελευθερίες της Ένωσης, είτε μέσω θετικών εθνικών δράσεων υπέρ των επιτακτικών αναγκών του άρθρου 36 Σ.Λ.Ε.Ε. ειδικά ως προς την επιβολή εμπορικών περιορισμών επί της ενιαίας αγοράς, είτε μέσω των ειδικότερων ρητών, ευρύτερα οργανωτικών νομοθετικών διαφοροποιήσεων κατά την “opt-out” διαδικασία του άρθρου 114 παρ. 3 Σ.Λ.Ε.Ε. με την στοχευμένη μάλιστα τεκμηρίωση των βέλτιστων επιστημονικών δεδομένων.

Κρατών-μελών, με μία αποδεικτικά ισχυρή αιτιώδη συνάφεια, αποτυπώνεται η συγκρότηση και οι διαστάσεις του κοινωνικού κράτους δικαίου του Ένωσιακού Οικοδομήματος, ως το κεντρικό στίγμα της εγγυητικής απόδοσης της ελεύθερης αγοράς και του οριοθετημένου προσανατολισμού της κοινής ανάπτυξης σε σχέση με τις αλληλέγγυες ανάγκες, τις κοινές επιδιώξεις και τους ιδιαίτερους κινδύνους.

Σε κάθε περίπτωση, εντελώς πρακτικά, σύμφωνα με το ερμηνευτικό εκτόπισμα του Δ.Ε.Ε., η αρχή της προφύλαξης δικαιολογεί τη λήψη περιοριστικών ενωσιακών και εθνικών μέτρων⁶²² όταν «είναι αδύνατον να καθοριστεί με βεβαιότητα η ύπαρξη ή η έκταση του φερόμενου κινδύνου» και όταν «εξακολουθεί να υφίσταται η (αστάθμητη-αβέβαιη) πιθανότητα ουσιαστικής βλάβης σε περίπτωση επέλευσης του».⁶²³ Τότε η κατ' επείγουσα και επαρκώς αιτιολογημένη⁶²⁴ εκτίμηση της αναγκαιότητας για τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων προφύλαξης⁶²⁵ κρίνεται επιβεβλημένη, χωρίς περαιτέρω αναβλητικότητα⁶²⁶ μπροστά στην απειλή μίας μη αναστρέψιμης ή δυσχερώς επανορθώσιμης προσβολής.⁶²⁷

Με τη συγκεκριμένη προσέγγιση, ειδικά σε μέτρα που αφορούν δημόσια αγαθά και ανάγκες, παρατηρείται η συνετή επαγρύπνηση και η συνεπής μετάβαση της νομιμοποιημένης προστατευτικής μέριμνας και της ανάλογης σύννομης δημόσιας εκτίμησης, από τη σταθμιστική λογική του “wait and see”, στην συνολικά ισόρροπη και ρυθμιστικά επιτακτική δράση κατά πρότυπα του “first act, then learn”, τηρώντας τις ισορροπίες της ίσης μεταχείρισης, της μη διάκρισης και της αναλογικότητας.⁶²⁸ Όπως σαφέστατα ορίζεται από την ίδια την Ευρωπαϊκή Επιτροπή «τα μέτρα που βασίζονται στην αρχή της προφύλαξης δεν πρέπει να είναι δυσανάλογα προς το θεμιτό επίπεδο προστασίας και δεν πρέπει να στοχεύουν σε μηδενικό (πέρα από ειδικές περιστάσεις) κίνδυνο, κάτι που σπάνια μπορεί εξ άλλου να επιτευχθεί».⁶²⁹ Το Γενικό Δικαστήριο εκφράστηκε ακόμα πιο δραστικά στην υπόθεση “Artegoda”, μετά από τις επίσης αξιοπρόσεκτες προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Gulmann σχετικά με την ανάκληση σειράς αδειών κυκλοφορίας φαρμακευτικών προϊόντων. Έκρινε πως, σε περίπτωση που διαπιστώνεται «επιστημονική αβεβαιότητα», τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. οφείλουν «να λάβουν (όλα) τα κατάλληλα μέτρα για την αποφυγή συγκεκριμένων πιθανολογούμενων κινδύνων, σύμφωνα με την αρχή της υπεροχής της προστασίας της δημόσιας υγείας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος και έναντι των (αμιγώς) οικονομικών συμφερόντων, τηρώντας τις αρχές της

⁶²²Σημ.: Βλ. αντίστοιχη νομολογία του ΣτΕ, όπως π.χ. στις μεταλλευτικές δραστηριότητες χρυσού στη Χαλκιδική (υπόθεση “TVX” ΟλομΣτΕ 603/2002) βλ. τεκμηρίωση σε Γ. Δελλής, ό.π. (413).

⁶²³Βλ. Π.Ε.Κ., Τ-229/04, το Γενικό Δικαστήριο, τότε ως Πρωτοδικείο της Κοινότητας αποφάσισε την ακύρωση της πανευρωπαϊκής έγκρισης του πιθανολογούμενα επικίνδυνου φυτοφαρμάκου paraquat, εγκalώντας την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μετά από προσφυγή της Σουηδίας με αντικείμενο την ακύρωση της Οδηγίας 2003/112/ΕΚ για την τροποποίηση της Οδηγίας 91/414/ΕΚ που ενέκρινε το εν λόγω ζιζανιοκτόνο, χωρίς να λάβει υπόψη επιστημονικές μελέτες που το έχουν συνδέσει με τη νόσο του Πάρκινσον και άλλα προβλήματα υγείας. Στην εν λόγω υπόθεση η διασύνδεση της υγείας με το περιβάλλον κρίνεται κάτι παραπάνω από πρόδηλη.

⁶²⁴Δ.Ε.Κ., C-473/98 Toolex για την απαγόρευση της χρήσης του «τριχλωραιθυλενίου» για επαγγελματικούς σκοπούς (εν προκειμένω κατασκευή εργαλείων για την παραγωγή δίσκων, cds κλπ) και αφετέρου, την ερμηνεία του τότε άρθρου 30 Σ.Ε.Κ. νυν 36 Σ.Λ.Ε.Ε. για τους δικαιολογητικούς λόγους των θεμιτών απαγορεύσεων ή περιορισμών στην ενιαία αγορά, υπέρ της προστασίας της υγείας των ανθρώπων και του φυσικού περιβάλλοντος.

⁶²⁵Phizer Animal Health κατά Συμβουλίου Π.Ε.Κ., Τ-13/99 και Π.Ε.Κ., Τ-392/02 Solvay Pharmaceuticals.

⁶²⁶N. Treich, ό.π. (609), 336.

⁶²⁷F. Ekdardt, Sustainability and a New Concept of Liberty σε: Sustainable Development in International and National law (ό.π. 375), 78.

⁶²⁸Δ.Ε.Ε., C-77/09, Gowan, 2010, παρ. 76., βλ. επίσης J.H. Jans/H.H.B. Vedder, European Environmental Law: After Lisbon, Europa Law Publishing, 2012, κεφάλαιο 3.

⁶²⁹Communication from the Commission, COM (2000) 1, Final, παρ. 6.3.1.

αναλογικότητας και της απαγόρευσης των διακρίσεων».⁶³⁰ Η θεώρηση αυτή ξεπέρασε την υποκειμενική στάθμιση και τη συνεκτίμηση του κόστους - οφέλους σε σχέση με τη στενή οικονομική αποτίμηση της αποδοτικότητας ενός μέτρου (και της αποθετικής και μόνο απόρριψης του «υπέρμετρου» και του «προδήλως» δυσανάλογου), τη στιγμή που συνεκτιμώνται αιτιωδώς επί ίσοις όροις ανόμοια έννομα αγαθά και μη οικονομικά δεδομένα με ιδιαίτερο κοινωνικό και δικαιοκώ βάρος.⁶³¹ Διασφαλίζεται έτσι διακριτά ο πυρήνας των δικαιωμάτων και των αναγκών του ανθρώπου αλλά και το γενικό συμφέρον της κοινωνικής ισορροπίας, ιδιαίτερα με βάση της συστηματικά αντικειμενική ερμηνεία και τη θετική (-βελτιστοποιητική) λειτουργική πτυχή της αρχής της αναλογικότητας. Με αυτές τις ρυθμιστικές συνέργειες αίρονται ισορροπημένα οι θεσμικές επιφυλάξεις, ανάμεσα στην ελευθερία και τον προστατευτισμό, συγκλίνοντας αιτιολογημένα την έννομη εμπιστοσύνη ως προς την ένταση και έκταση του εκάστοτε μέτρου, προτού γίνουν δυσμενέστατα ορατές και «στενά υπολογίσιμες» οι δυσεπίλυτα αρνητικές επιπτώσεις για τα προστατευόμενα δημόσια έννομα αγαθά και τις αταλάντευτες αξίες του κοινωνικού κράτους δικαίου.

Επίσης νομολογιακά, στην υπόθεση *Waddenzee Cockle Fishers*,⁶³² το Δικαστήριο ερμήνευσε την υποχρέωση της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικότοπους προς την «κατάλληλη εκτίμηση» σχεδίου ή έργου που «είναι πιθανό» να έχει «σημαντικές επιπτώσεις» σε προστατευόμενη περιβαλλοντικά περιοχή, με αφορμή την «μηχανική» αλιεία κυδωνιών σε «ζώνη ειδικής προστασίας» («Ζ.Ε.Π.»), εφαρμόζοντας την αρχή της προφύλαξης κατευθυντήρια για τα διοικητικά πρότυπα των εθνικών αρχών. Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 της ως άνω εξετασθείσας Οδηγίας, κάθε σχέδιο «μη άμεσα συνδεδεμένο ή αναγκαίο» προς έναν οικότοπο πρέπει να υπόκειται στη «δέουσα εκτίμηση» των ολιστικών επιπτώσεών του, υπό το πρίσμα των ειδικών τοπικών περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών και σε συνάρτηση με τον συνολικό παραγωγικό σχεδιασμό της περιοχής, κάτω από εγκεκριμένες επιστημονικές μελέτες. Με βάση όλες αυτές τις πολυσχιδείς παραμέτρους περιπτώσιολογικά έγινε αποδεκτό ένα αξιολογούμενο περιθώριο εκτίμησης υπέρ των αρμόδιων εθνικών διοικητικών αρχών που επιτρέπουν την «μηχανική» αλιεία κυδωνιών σε «Ζ.Ε.Π.» αποκλειστικά υπό την προϋπόθεση ότι αυτές θα έχουν διαμορφώσει την εύλογη πεποίθηση πως η εν λόγω δραστηριότητα «δεν θα έχει επιβλαβείς συνέπειες για την ακεραιότητα του συγκεκριμένου οικότοπου». Αυτή η συγκροτημένη και αρκετά στενά οριοθετημένη προσέγγιση, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη νομολογιακή θέση διαμορφώνεται μόνο όταν δεν ανακύπτει η παραμικρή αμφιβολία από επιστημονική άποψη/τεκμηρίωση για την παρουσία σημαντικών και πιθανολογούμενων αρνητικών επιπτώσεων, κρίνοντας –σε τέτοιου είδους επαυξημένες περιβαλλοντικά περιστάσεις/συνθήκες- επιτακτική και θεμιτή την εξακρίβωση, ακόμα και του «μηδενικού κινδύνου διατάραξης» για την ανεκτική έγκριση και την αποδοχή παραγωγικών δραστηριοτήτων - ειδικά- σ' ένα ενισχυμένα προστατευτέο οικοσύστημα· προδιαγράφοντας έτσι και την κλιμακούμενη αυστηρότητα της αρχής προφύλαξης στην απολυτότητα του πυρήνα του περιβαλλοντικού κεκτημένου,⁶³³ όπως είναι οι προστατευόμενοι οικότοποι.

⁶³⁰ Π.Ε.Κ., T-74/00, *Artogodan*, παρ. 181-186, Δ.Ε.Ε., C-236/01 *Monsanto Agricoltura*, παρ. 111 και Δ.Ε.Ε., C-77/09, *Gowan*, παρ. 73. Πρακτική που επιβεβαιώνεται και στην εθνική συνταγματική πρακτική περί μη διάκρισης βλ. Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, ό.π. (33), 197.

⁶³¹ Communication from the Commission, COM (2000) 1, Final, παρ. 6.3.4.

⁶³² Δ.Ε.Κ., C-127/02, *Waddenzee*.

⁶³³ Σημ.: Διεθνείς Περιβαλλοντικές Οργανώσεις, όπως η Greenpeace εμμένουν στην αυστηρή και συνάμα διευρυμένη επιστημονικά εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης, υποστηρίζοντας την στενή διαπίστωση του μηδενικού κινδύνου για την αποδοχή ενός έργου ή μίας ουσίας στο περιβάλλον με βάση τις βέλτιστες διαθέσιμες πρακτικές και γνώσεις. Βλ. *The Precautionary Principle and GMOs: taking a scientific approach to risk*,

Ως προς τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί στον ευρωπαϊκό χώρο ακόμα και για το αξιολογικό περιεχόμενο των κριτηρίων της προφύλαξης, χαρακτηριστική κρίνεται η αντίληψη που δεσπόζει ακόμα και σε θεσμικό επίπεδο στο Ην. Βασίλειο.⁶³⁴ Για παράδειγμα, στα πρακτικά της Επιτροπής των Οικονομικών Υποθέσεων της Βουλής των Λόρδων καταγράφεται σε αντίστοιχο πόρισμα πως η αρχή της προφύλαξης είναι «αόριστη και διαφορούμενη»⁶³⁵ καθώς και «γενικά μη χρήσιμη».⁶³⁶ Το Ην. Βασίλειο μάλιστα ήταν το κράτος που στράφηκε κατά της Επιτροπής για την ακύρωση της 96/239/EK Απόφασης σχετικά με τα επείγοντα μέτρα προστασίας που τέθηκαν κατά της σπογγώδους εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών («τρελών αγελάδων») και των πιθανών αρνητικών επιπτώσεων για τα ζώα, και δια μέσω της διατροφικής αλυσίδας και για την υγεία του ανθρώπου.⁶³⁷ Το Δ.Ε.Κ. επέμεινε πως όταν υφίστανται αμφιβολίες σχετικά με τη συνδρομή και την εμβέλεια επαπειλούμενων κινδύνων που σχετίζονται με τη δημόσια υγεία, τα κοινοτικά όργανα μπορούν να λαμβάνουν μέτρα προστασίας, χωρίς να δεσμεύονται από την στενά αποδεδειγμένη διαπίστωση του απόλυτα τεκμηριωμένου και σοβαρού κινδύνου. Σ' αυτό το σκεπτικό έχει, εξάλλου, δομηθεί και η προηγούμενη ιστορική απόφαση “Fedessa”,⁶³⁸ έπειτα από προδικαστικό ερώτημα επίσης του βρετανικού High Court of Justice ως προς το κύρος της Οδηγίας 88/146/EΚ για την απαγόρευση χρήσης ορισμένων ουσιών με ορμονική δράση στην κτηνοτροφική παραγωγή, με την προστατευόμενη εμπιστοσύνη

GreenpeaceBriefing, διαθέσιμο στο: www.greenpeace.org/archive-eu-unit, 2002. Ο Κανονισμός REACH (1907/2006/EK), απαιτεί οι επιχειρήσεις να είναι πιο διαφανείς, σχετικά με τα χημικά προϊόντα που παράγουν και χρησιμοποιούν. Βασίζεται στην αρχή της προφύλαξης, μετατοπίζοντας το βάρος της απόδειξης όσον αφορά την ασφάλεια στους κατασκευαστές και τους εισαγωγείς, προβλέποντας-απαιτώντας: στοχευμένους περιορισμούς, την προαγωγή των βέλτιστων εναλλακτικών λύσεων και τη σταδιακή κατάργηση των επικίνδυνων χημικών ουσιών. Εάν εφαρμοστεί σωστά, ο Κανονισμός “REACH” θα συντελέσει αποφασιστικά στην αντικατάσταση των πλέον επικίνδυνων χημικών ουσιών με εναλλακτικές ασφαλείς λύσεις.

⁶³⁴Σημ: Αντίθετα, στη Γαλλία, μία χώρα της Ε.Ε. που ενεργειακά δεν πρέπει να παραβλέπεται πως στηρίζεται στη παραδοσιακά και πολλαπλά παρακινδυνευμένη πυρηνική ενέργεια αλλά και μία χώρα με βαθιές ρίζες στο «δικαιωματισμό» της κοινωνίας, η προφύλαξη καθιερώθηκε ρητά και δυναμικά αυτοτελώς στον αποκαλούμενο «περιβαλλοντικό νόμο Barnier» το 1995, όπου ευθέως κανονιστικά «η απουσία επιστημονικών και τεχνικών δεδομένων δεν πρέπει να καθυστερεί τη λήψη αποτελεσματικών και αναλογικών μέτρων που αποσκοπούν στην πρόληψη διακινδύνευσης σοβαρών και ανεπανόρθωτων περιβαλλοντικών βλαβών με οικονομικά αποδεκτό κόστος» (Βλ. Γ. Σιούτη, *ό.π.* (2), 57 και σε J. Grawford/A. Pellet/S. Olleson (επιμ.), *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, 2010, 527). Στη Γερμανία με παραδοσιακή βάση τη λογική των σταθμιστικών εξισορροπήσεων του κρατικού μηχανισμού κρίνεται πως «όσο μεγαλύτερη αξιολογείται η επαπειλούμενη ζημία-προσβολή και η αβεβαιότητα του ενδεχόμενου κινδύνου, τόσο χαμηλότερο πρέπει να είναι το όριο του νομικά ανεκτού κινδύνου», κατά τη λογική δηλαδή του «τόσο –όσο» “je desto –formel” (από Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *ό.π.* (9), 48): δημόσια εκτίμηση και μεθοδολογική δογματική που αποδέχεται επίσης αιτιολογημένα την προφύλαξη ως αρχή-κανόνα στηριζόμενη στην κλασσική αντίληψη των διαπλαστικών σταθμίσεων, υπό τις εξισορροπήσεις που αναπτύσσονται στην ανάλυση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων του επιλεχθέντος μέτρου και του επιδιωκόμενου έννομου σκοπού και της διαπλαστικής οριοθέτησης του υπέρμετρου, κατά τη θεωρία του R. Alexy αλλά και κοντά στη θεωρία της «πρακτικής εναρμόνισης» του K. Hesse, όπως θα παρατεθούν στη συνέχεια. Η γενική επιφύλαξη του αγγλοσαξονικού νομικού και πολιτικού πολιτισμού γύρω από τη δυναμική της αρχής της προφύλαξης, ίσως και να αντιπροσωπεύει και να ερμηνεύει μία κομβική δικαιοπολιτική παράμετρο για τη συνειδητή καθυστέρηση στη λήψη προστατευτικών μέτρων κατά τη θεσμική στρατηγική της αντιμετώπισης της πανδημίας του κορωνοϊού COVID-19, με ανθρώπινο κόστους χιλιάδες ζωές, αριθμητικά πολύ περισσότερες σε σχέση με το σύνολο των κρατών της Ε.Ε., ιδιαίτερα κατά το πρώτο εξάμηνο αυτής της πρωτοφανούς, για το τελευταίο αιώνα, υγειονομικής κρίσης.

⁶³⁵Σημ.: Σταθερά και τα δικαστήρια του Ην. Βασιλείου συμερίζονται την αοριστία και τη μη άμεση δεσμευτικότητα ως προς τη κοινοτική αρχή της προφύλαξης ειδικά μάλιστα για τον καταρχάς παραδεκτό καθορισμό του άμεσου έννομου συμφέροντος, βλ. *R vs Secretary of State for Trade and Industry ex p Duddridge* (www.ecolex.org/details/court-decision) όπου διαπιστώθηκε έλλειψη αιτιώδους συνάφειας πιθανών κρουσμάτων λευχαιμίας, με εκπομπές μη ιονίζουσας ακτινοβολίας από ηλεκτρομαγνητικές εγκαταστάσεις πλησίον σε κατοικίες και σχολεία.

⁶³⁶Committee on Economic Affairs, *Government Policy on the Management of Risk*, Τεύχος HL 2005-06, παρ. 73.

⁶³⁷Δ.Ε.Κ., C-180/96, Ην. Βασίλειο κατά Επιτροπής (ειδικά σκ. 99).

⁶³⁸Δ.Ε.Κ., C-331/88, Fedessa..

των εμπλεκόμενων οικονομικών συμφερόντων της ενιαίας αγοράς να υπαναχωρεί μπροστά στην αναγνωρισθείσα διακριτική ευχέρεια και τα εκτεταμένα περιθώρια εκτίμησης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο πεδίο της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, κατά την επίκληση της «πρόσφορης αναγκαιότητας» στις εκτιμήσεις της θετικής αναλογικότητας και του γενικού συμφέροντος για τη σύννομη και αποδεκτή επιβολή των οικείων κοινοτικών προστατευτικών περιορισμών.

Η αρχή της προφύλαξης απαιτεί όχι μόνο την αποτροπή των επικείμενων κινδύνων αλλά και την ενεργητική λήψη μέτρων διατηρώντας, σε αντίθεση με τις νομότυπες προδιαγραφές της αρχής της πρόληψης, το βάρος απόδειξης των αντίστοιχων παρεμβάσεων κυρίως στις εκτιμήσεις των αποφασιστικών πολιτειακών ενωσιακών ή εθνικών θεσμών, για την αντιμετώπιση πιθανολογούμενων κινδύνων που δεν μπορούν να προσδιοριστούν με επαρκή επιστημονική βεβαιότητα.⁶³⁹ Καθεστώς-πλαίσιο που πολλές φορές επιτάσσει ένα καταρχάς «συγκρουσιακό» κοινωνικο-οικονομικό κόστος για τις παρεμβάσεις της Πολιτείας, το οποίο «οι δημόσιοι φορείς δεν είναι πάντα διατεθειμένοι να αναλάβουν»⁶⁴⁰ για την τελική εξισορρόπηση και εναρμόνιση των έννομων συμφερόντων.

Σε αυτό ακριβώς το σημείο αποκαλύπτεται και πάλι η σπουδαιότητα της αρχής της αναλογικότητας κατά τη γενικότερη «αποδεκτικότητα» και «αποδεικτικότητα» του ευρωπαϊκού δημόσιου παρεμβατισμού, με την ενεργοποίηση της αιτιώδους και «ανοιχτής» ανάλυσης του κόστους και του οφέλους⁶⁴¹ για την εκάστοτε παρέμβαση, που διαφεύγει των στενότερων και των συγκρουσιακών αξιολογήσεων. Λειτουργώντας επεξηγηματικά και ερμηνευτικά υπέρ της ασφάλειας του δικαίου και της κοινωνικής συνοχής και με κανονιστικό προσανατολισμό τις ρυθμιστικές εκτιμήσεις της αρχής-μεθοδολογίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» στη δημόσια απόφαση, ως η παράμετρος της «πρόσφορης αναγκαιότητας» του εκάστοτε μέτρου. Όπως εύστοχα παρουσιάζεται, στα λειτουργικά περιβαλλοντικά κριτήρια που διατυπώνονται στις διατάξεις του άρθρου 191 παρ. 3 της Σ.Λ.Ε.Ε.. η Ένωση πρέπει να λαμβάνει υπόψη της «τα πλεονέκτημα και τα μειονεκτήματα που θα επέλθουν από την δράση της ή ακόμα και την απουσία δράσης της»: Συνεκτιμώντας και αποδεικνύοντας τη σημασία και την απόδοση των μη οικονομικών παραμέτρων, την τεκμηρίωση των σύγχρονων επιστημονικών αποδείξεων-ενδείξεων και δεδομένων, την αποτελεσματικότητα ηπιότερων εναλλακτικών μέσων και λαμβάνοντας ανέκαθεν υπόψη την αποφυγή των διακρίσεων και της άνισης μεταχείρισης για την ορθολογική αντιμετώπιση όμοιων συνθηκών και περιστάσεων, με έμφαση στην ισόρροπη ανάπτυξη και τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές ιδιαιτερότητες κάθε επιμέρους τόπου. Δημιουργείται έτσι με εκκίνηση την περιβαλλοντική διακυβέρνηση ένα άκρως αιτιολογημένο, διάφανο και ελεγκτέο περιεχόμενο για τις συστατικές προδιαγραφές και τις έννομες προϋποθέσεις, όχι μόνο επί της αρχής της προφύλαξης, αλλά και επί της γενικότερης ρυθμιστικής δομικής συγκρότησης του συνόλου των πολιτειακών δράσεων και επιλογών.

Μέσα από την εγγυητική λειτουργία της αρχής της προφύλαξης στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο περιβάλλοντος σε επίπεδο ενωσιακών πρωτοβουλιών και εθνικών εφαρμογών⁶⁴² διαμορφώνεται ένα πολύπλοκο και αλληλένδετο δίκτυο διοικητικών θεσμών και δράσεων, που

⁶³⁹Μεθοδολογία γνωστή και με τους αγγλικούς όρους “Risk Assessment” και “Risk Management”, Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 26 και Γ. Σιούτη, Η αρχή της Προφύλαξης και η διαχείριση των περιβαλλοντικών κινδύνων, ΠερΔίκ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 455 επ..

⁶⁴⁰Γ. Δελλής, ό.π. (6), 130.

⁶⁴¹N. de Sadeleer, ό.π. (539), 168.

⁶⁴²P. Craig, EU Administrative Law, Oxford University Press, 2006, Βλ. ιδίως το κεφάλαιο 6. Βλ. επίσης Κανονισμό 2371/2002 για τη βιώσιμη αλιευτική εκμετάλλευση στην Κοινή Πολιτική Αλιείας, OJ L358/59, 2002, Δ.Ε.Κ., C-318/98, Fornasar, σκ. 37, Δ.Ε.Κ., C-9/00 και Δ.Ε.Κ., C-6/99, Association Greenpeace France.

ανεξάρτητα των εκάστοτε επιμέρους εθνικών ιδιαιτεροτήτων, επιβάλλεται να εξελιχθούν με ενιαία και κοινά πρότυπα ασφάλειας και διαχείρισης των κινδύνων και των δημόσιων επιταγών. Καλλιεργώντας έναν εμπιστεύσιμο και διαυγή «διοικητικό συνταγματισμό» για την σύνθεση των «κοινών δημοσίων συμφερόντων» με όρους επικουρικότητας και αλληλεγγύης ανάμεσα στα κράτη-μέλη.⁶⁴³ Προοπτική που την τελευταία δεκαετία επιβεβαιώνεται διατακτικά σε σχέση με τις πολλαπλές δοκιμασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης σε οικονομικό, κοινωνικό, περιβαλλοντικό και πρόσφατα και σε υγειονομικό επίπεδο.⁶⁴⁴

Η λήψη των προστατευτικών-παρεμβατικών μέτρων ακόμα και όταν δεν υφίσταται πλήρης επιστημονική βεβαιότητα και απόδειξη για τις δυσμενείς περιβαλλοντικές συνέπειες μίας δραστηριότητας, αλλά με την επάρκεια και μόνο σοβαρών ενδείξεων για σημαντικά επαιετούμενες προσβολές⁶⁴⁵ στο περιβάλλον και την άμεσα εξαρτώμενη από αυτό δημόσια υγεία,⁶⁴⁶ αντιμετωπίζεται θετικά, στο ίδιο μήκος κύματος για τον εθνικό δημόσιο παρεμβατισμό και από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας. Χαρακτηριστικές είναι οι κρίσεις του σε περιπτώσεις όλως ενδεικτικά, όπως: η μεταφορά ρεύματος υψηλής τάσης σε κατοικημένες περιοχές και ο νομότυπος έλεγχος των εκπομπών ακτινοβολίας από κεραίες κινητής τηλεφωνίας⁶⁴⁷ και κάθε είδους ηλεκτρομαγνητικών πεδίων, η εξόρυξη χρυσού σε αγροτικές και ευρύτερα κατοικημένες περιοχές με χρήση κυανιούχων ουσιών.⁶⁴⁸ Επιπρόσθετα, η αρχή της προφύλαξης στη νομολογία του ΣτΕ εντατικοποιείται σ' ένα εκτεταμένο φάσμα περιβαλλοντικών προτύπων ως απαίτηση και κανόνας βιωσιμότητας για τις αναπτυξιακές επιλογές του κράτους, όπως λ.χ. αποτυπώθηκε παγίως στις Ε.Π.Ε. της εκτροπής του Αχελώου ποταμού,⁶⁴⁹ αλλά στις «παραδοσιακές» αξιώσεις της φέρουσας ικανότητας για την ήπια ανάπτυξη των μικρών νησιών.⁶⁵⁰

Συμπερασματικά για όλα τα παραπάνω, επεξηγηματικό δικαιοκί στοιχείο για τη λειτουργία των δύο εξετασθέντων βασικών περιβαλλοντικών αρχών αλλά και γενικότερα της περιβαλλοντικής «προστασίας» ως δικαίωμα-έννομο πλαίσιο, αποτελεί το πρακτικό γεγονός πως ο δικαστικός έλεγχος των απαιτήσεων της αρχής της πρόληψης και της προφύλαξης, δικονομικά δεν αποτελεί ένα πρόσκαιρο «διασφαλιστικό» μέτρο αποφυγής μίας έκτακτης ανεπανόρθωτης βλάβης για έννομες αξιώσεις και αγαθά, που στην ουσία τους θα εξετασθούν ως προς την ισχύ τους αυτοτελώς σε μεταγενέστερο δικαιοδοτικό χρόνο, κατά την συνήθη προληπτική έννομη προστασία όλων των υπολοίπων έννομων συμφερόντων σε μία έννομη τάξη. Αντίθετα, η έννομη κατοχύρωση τους στοιχειοθετεί και διαπνέει σε παροντικό χρόνο και σε «μελλοντική

⁶⁴³E. Fisher, Risk Regulation and Administrative Constitutionalism, Hart Publishing, 2007, 207-208.

⁶⁴⁴C. Joerges, Law, Science and the Management of Risks to Health at the National, European and International Level-Stories of Baby Dummies, Mad Cows and Hormones in Beef, Columbia Journal of European Law, Τεύχος 1, European Legal Studies Center, 2001.

⁶⁴⁵E. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 47-49.

⁶⁴⁶M.I. Gwangndi/Y.A. Muhammad/S.M. Tagi, The Impact Of Environmental Degradation On Human Health And Its Relevance To The Right To Health Under International Law, European Scientific Journal, Τεύχος 12, European Scientific Institute, 2016, 485-502.

⁶⁴⁷ΣτΕ 4503/1997, ΟλομΣτΕ 1680-81/2002, ΟλομΣτΕ 3219/2010, ΣτΕ 1782/2003, ΣτΕ 3056/2003, ΟλομΣτΕ 1264/2005. Υπογραμμίζεται πως οι αμιγώς επιστημονικές απόψεις γύρω από τις αξιολογήσεις των ηλεκτρομαγνητικών πεδίων δεν ελέγχονται ακυρωτικά.

⁶⁴⁸ΟλομΣτΕ 613/2002: Ιστορική η Ακύρωση της Α.Ε.Π.Ο. για κατασκευή και λειτουργία εγκαταστάσεων παραγωγής χρυσού στη Χαλκιδική. Η Μ.Π.Ε. αποτέλεσε το κύριο μέσο εφαρμογής των αρχών πρόληψης και προφύλαξης, αξιολογώντας με βάση όψεις και ρυθμιστικές διαδικασίες της αρχής της αναλογικότητας: την συνταγματικότητα, τη νομιμότητα και την επικινδυνότητα του έργου.

⁶⁴⁹ΟλομΣτΕ 1672/2005, ΟλομΣτΕ 613/2002, ΟλομΣτΕ 1264/2005, ΟλομΣτΕ 26/2014 κατά αντιστοιχία των επικαλούμενων παραδειγμάτων από Δ. Βασιλειάδης, ό.π. (68), 648.

⁶⁵⁰ΣτΕ 2805/1997 και ΟλομΣτΕ 2939-40/2000 από Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 60.

προσδοκία» την «ίδια την ουσία», το σκοπό, την πληρότητα και το λειτουργικό προσανατολισμό του δικαιώματος στο προστατευόμενο περιβάλλον, ακριβώς πριν την επέλευση της οποιαδήποτε βλάβης-προσβολής, αποδίδοντας μία ιδιάζουσα κανονιστική ιδιαιτερότητα και ουσιαστική δικονομική δυναμική. Ρυθμιστική ιδιομορφία, η οποία πολλές φορές εξαιτίας αυτής της χρονολογικής της μεθοδολογικής προτεραιότητας εσφαλμένα και στρεβλωτικά ιεραρχείται επί συνόλω, αντί να αλληλεπιδρά διαδραστικά στην εκάστοτε σύννομη εκτίμηση και κρίση για το επιθυμητά εναρμονισμένο έννομο αποτέλεσμα και την σύμμετρη ικανοποίηση των εμπλεκόμενων έννομων συμφερόντων στον κοινό συνταγματικό δρόμο της βιώσιμης ανάπτυξης.⁶⁵¹

Αποκρυσταλλώνοντας την ανάλυση και την ισχύ των εν λόγω κρίσιμων «διαδικαστικών» περιβαλλοντικών αρχών γίνεται ξεκάθαρο πως: για την γενικότερη αποδοχή τους στη δημιουργική στρατηγική σύνθεση και την εφαρμογή συνεκτικών επιμέρους κανόνων δικαίου⁶⁵² ειδικά στις «κοινωνικότερες» πολιτειακές παρεμβάσεις των ευρωπαϊκών έννομων τάξεων και της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης,⁶⁵³ αυτές πρέπει να ενταχθούν αλληλένδετα εντός των μεθοδολογικών συναρτήσεων της «οριζόντιας και της κάθετης εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» του κράτους δικαίου και του πολυδιάστατα ενιαίου ευρωπαϊκού συνταγματισμού.⁶⁵⁴ Να συσπειρωθούν δηλαδή δομικά στις έννομες τάξεις για την ενοποίηση των «ρυθμιστικών κριτηρίων» και την «αντικειμενικοποίηση» των ορθολογικών αντανεκλαστικών της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Ειδικά κατά τη συγκρότηση κοινών, διακριτών αλλά και αποτελεσματικών έννομων και σταθερών εγγυήσεων στο σύνολο των ενασκούμενων δημόσιων δράσεων· είτε αναπτύσσονται σε μεμονωμένες εθνικές πρωτοβουλίες, είτε παρατίθενται με ιδιαίτερη εξωστρεφή και «διαπολιτειακή» αναφορά, με κοινό σκοπό την απομάκρυνση των “*a la carte*” άτακτων και συγκυριακών «κατά το δοκούν» -και όχι των αποδεκτών «κατά συνθήκη»- παρεμβατικών παρεκκλίσεων. Η πολιτειακή αυτή θεσμοθετημένη συνεξέλιξη προωθείται κυρίως πάνω στις δεσμεύσεις των ήδη κατοχυρωμένων κοινών διακυβευόμενων κινδύνων και αναγκών και στην επακόλουθη επιπλέον εμπέδωση των ισχυρών αξιακών κοινών συμφερόντων της κοινωνικής ευημερίας, της επικουρικότητας και της αλληλεγγύης.⁶⁵⁵ Πρακτική αντίληψη που αναπλάθει το διακυβερνητικό ευρωπαϊκό status, εμπλουτίζοντας τον «διαπολιτειακό

⁶⁵¹ΣτΕ 3065/2001: «Με τις πιο πάνω συνταγματικές διατάξεις (24 παρ. 1 και 106 παρ. 1 και 2) ο συντακτικός νομοθέτης σταθμίσει τις αξίες του περιβάλλοντος και της οικονομικής ελευθερίας, αξίωσε τον συγκερασμό τους μέσα στη νέα αξία της βιώσιμης ανάπτυξης, στην οποία, όμως, προέχουσα σημασία, λόγω του προληπτικού χαρακτήρα της, έχει η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος. Έτσι μόνη θεμιτή κατά το Σύνταγμα μορφή οικονομικής ανάπτυξης είναι η βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, δηλαδή εκείνη που βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση και αρμονία με το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, σεβόμενη τα όρια της φέρουσας ικανότητας και των δύο, ούτως ώστε να μην διακυβευεται η ικανοποίηση των αναγκών της παρούσας και των μελλουσών γενεών».

⁶⁵²Βλ. διάσπαρτα και συναφή νομολογιακά παραδείγματα: Δ.Ε.Κ., C-434/02 Arnold André GmbH & Co KG για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών-μελών σχετικά με την παραγωγή, την παρουσίαση και την πώληση των προϊόντων καπνού της Οδηγίας 2001/37/EK και Δ.Ε.Κ., C-154/04 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών-μελών περί των συμπληρωμάτων διατροφής της Οδηγίας 2002/46/EK.

⁶⁵³M. Everson, *The Constitutionalisation of European Administrative Law: Legal Oversight of a Stateless Internal Market*, σε: C. Joerges/E. Vos (επιμ.), *EU Committees: Social Regulation, Law and Politics*, Hart Publishing, 1999 και του ιδίου, *Administering Europe*, *Journal of Common Market Studies*, Τεύχος 36, John Wiley & Sons, 1998, 195.

⁶⁵⁴Σημ.: Μεταξύ των διαδραστικών πεδίων δράσεων και των αρμοδιοτήτων καλλιεργώντας την τάση της δικαίως τους «ολοκληρωματικότητας» για την αμοιβαία και αμφίδρομη συνεξέλιξη τους.

⁶⁵⁵Βλ. Γενικότερη προσέγγιση για τον ευρωπαϊκό συνταγματισμό με βάση τον επιτακτικό δημόσιο παρεμβατισμό Γεν. Εισαγγελέα M.P. Maduro, στο: *We The Court: The European Court of Justice and the European Economic Constitution: A Critical Reading of Article 30 of the EC Treaty*, Hart Publishing, 1998.

τεχνοκρατισμό» με την κανονιστική πυκνότητα του προστατευόμενου δικαιωματοσμοού και τα ρυθμιστικά αντανακλαστικά των παρεμβατικών θεσμικών εγγυήσεων σε υπερεθνική κλίμακα,⁶⁵⁶ με σεβασμό στον ευρωπαϊό πολίτη, στην ταυτότητα της κοινής αγοράς, αλλά και στις ιδιαίτερες εθνικές ανάγκες, μπροστά στις παγκοσμιοποιημένες προκλήσεις, που καθιστούν την συνοχή και την αποτελεσματικότητα των δημόσιων πολιτικών για τα δημόσια αγαθά, κάτι παραπάνω από αναγκαίες, μεταξύ της κρατικής και της ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης.

Ενότητα 4

α. Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει».

Ο «ρυπαίνων πληρώνει», η σαφώς οικονομικοκεντρικότερη αρχή για την προστασία του περιβάλλοντος διατυπώθηκε πρώτη φορά σε διεθνή αναφορά το 1972 στη «Σύσταση» του Ο.Ο.Σ.Α.,⁶⁵⁷ για την οργανωτική συγκρότηση ενός κανόνα δημοσίου ελέγχου και εσωτερικευσης των αρνητικών περιβαλλοντικών «εξωτερικότητων».⁶⁵⁸ Είκοσι χρόνια αργότερα καθιερώθηκε στην 16^η Αρχή της Διακήρυξης του Ρίο, ως «απόρροια νομιμότητας» και «πηγή νομιμοποίησης» σε σχέση με την προσδοκία της βιώσιμης ανάπτυξης. Έτσι σταδιακά εισήχθη στο δίκαιο η οικονομική διάσταση και ο χρηματικός «συνυπολογισμός» στην «έννοια» και στην «αξία» του δημοσίου συμφέροντος σε συνάφεια με το κοινωνικό κόστος της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης. Άρχισαν να δημιουργούνται συνεπώς νέες ισοροπίες στα πρότυπα του διεθνούς εμπορίου και στην ασφάλεια των διεθνών επενδύσεων,⁶⁵⁹ ενσωματώνοντας στους συναλλακτικούς κανόνες την προστασία έννομων δικαιωμάτων και των δημόσιων αγαθών προς το -καταρχήν- κοινωνικά αποδεκτό, χωρίς δηλαδή την αμιγώς ποσοτική αποτίμηση και κατανομή της ευθύνης κατά τη στενά αποζημιωτική της έκφανση. Βέβαια, η καταφανώς «πιο οικονομική» της εκδοχή παραμένει κυρίαρχη στο προστατευτικό πλαίσιο για την προστασία του περιβάλλοντος στην έννομη τάξη των Η.Π.Α. Γενέτειρα της οικονομικής εκτίμησης-απόδοσης των περιβαλλοντικών πόρων και των επακόλουθων, επαυξημένα καθιερωμένων σε πολλές έννομες τάξεις ανά τον κόσμο, αποζημιωτικών κυρώσεων «κοινωνικής ευθύνης», οικοφόρων και τεκμαρτών διοικητικών προστίμων,⁶⁶⁰ για τη καταπολέμηση της απαγορευμένης ρύπανσης, ως επί το πλείστον, επί των επιβαρυντικών βιομηχανικών δραστηριοτήτων, όπως αντιπροσωπευτικά προέβλεπε η “Pollution Prevention Act” του 1990. Το νομοθετικό πλαίσιο δηλαδή που θεσμοθετούσε τη στοιχειοθέτηση της ρύπανσης και την οικονομικά αποδοτική αντιμετώπισή της, από τα απόβλητα έως την ανακύκλωση με βάση την αντικειμενικότητα των βέλτιστων

⁶⁵⁶Σημ.: Με τις εφαρμογές και τις προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης πράγματι να ενεργοποιούν τις κοινές συνισταμένες με άξονα το κοινωνικό κράτος δικαίου και τα ανθρώπινα δικαιώματα, ειδικά για την αντιμετώπιση διεθνοποιημένων αναγκών, όπως η ισόρροπη αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

⁶⁵⁷Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Guiding principles concerning international economic aspects of environmental policies, C(72) 128, διαθέσιμη στο: www.oecd.org/officialdocuments.

⁶⁵⁸Κ. Πουϊκλή, Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» υπό το φως της Οδηγίας 2004/35 σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη, Σάκκουλας, 2017, 43 και 45.

⁶⁵⁹Νομολογιακά σε διεθνές επίπεδο διατυπώθηκε για πρώτη φορά σε υπόθεση Διαιτητικού Δικαστηρίου για διασυνοριακή ρύπανση μεταξύ Η.Π.Α. και Καναδά από παραγωγικές δραστηριότητες Καναδικού εργοστασίου εξόρυξης και τήξης μεταλλευμάτων. βλ. J.E. Read, The Trail Smelter Dispute [Abridged], σε: R.M. Bratspies/R.A. Miller (επιμ.), Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration, Cambridge University Press, 2006, 27.

⁶⁶⁰Γνωστοί στην αγγλική γλώσσα ως “Ecotaxes”, βλ. και N. de Sadeleer, ό.π. (539), 73.

κανόνων της επιστήμης αλλά και την ενεργητική παρουσία του «ενδιαφερόμενου κοινού», τόσο ως «προστατευόμενοι» καταναλωτές, όσο και ως «προστατευτικοί» ενεργοί πολίτες.⁶⁶¹

Στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο, η αρχή θεμελιώνεται γενικευμένα από το σύνολο των ρυθμίσεων του άρθρου 24 παρ. 1 του Συντάγματος επί «των ιδιαίτερων προληπτικών και κατασταλτικών μέτρων» που λαμβάνει προστατευτικά το κράτος, χωρίς οποιαδήποτε άλλη ευθεία υπόμνηση. Η συγκεκριμένη ωστόσο γενική διατύπωση πέρα από την συνάφεια της με τις οικείες διατάξεις της κοινής εθνικής νομοθεσίας, όπως του άρθρου 29 του Ν. 1650/1986 περί αντικειμενικής περιβαλλοντικής ευθύνης⁶⁶² και φυσικά των προβλέψεων του 914 Α.Κ. που ρυθμίζουν την αδιοπρακτική ευθύνη εν γένει, βρίσκεται σε αगाστή εναρμόνιση με τις ισχύουσες ρητές βάσεις του άρθρου 191 παρ. 2 της Σ.Λ.Ε.Ε. και τις υπόλοιπες ενωσιακές δευτερογενείς νομοθετικές πρωτοβουλίες, όπως λ.χ. με την αντιπροσωπευτική Οδηγία 2004/35/ΕΚ για την περιβαλλοντική ευθύνη στο πεδίο προστασίας της βιοποικιλότητας. Σχετικά με τη διαδρομή του κοινοτικού δικαίου, η οικονομική ευθύνη του ρυπαίνοντα αναφέρονταν ήδη στο Α' Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον το 1973,⁶⁶³ με τη λιτή επιταγή πως, «το κόστος της πρόληψης και μείωσης των οχλήσεων στο περιβάλλον πρέπει να φέρει κατ' αρχήν ο ρυπαίνων...».⁶⁶⁴ Στη συνέχεια επίσης προ της Καταστατικής της αναγνώρισης στο Δίκαιο των Συνθηκών, η αρχή εντοπίζεται στην Σύσταση του Συμβουλίου 75/436 για την «πυρηνική» Euratom -η οποία καθιερώνει περισσότερο οικονομικές κατευθύνσεις, παρά νομικούς κανόνες- υιοθετώντας τον εξής στρατηγικό σχεδιασμό: «...επιβάλλοντας στους ρυπαίνοντες το κόστος της δράσης για την καταπολέμηση της ρύπανσης που προκαλούν, τους ενθαρρύνει να μειώσουν την ρύπανση και να προσπαθήσουν να βρουν (εναλλακτικά) προϊόντα και τεχνολογίες που προξενούν λιγότερη ρύπανση, δίνοντας έτσι την δυνατότητα για την περισσότερο λελογισμένη χρήση του περιβάλλοντος». Με αυτή τη λογική «των κυρώσεων και των ωθήσεων» γίνεται αντιληπτό, πως ακόμα και στο πρώιμο στάδιο περιβαλλοντικής δράσης επιδιώχθηκε ρυθμιστικά η αποτελεσματική πλήρωση των περιβαλλοντικών αρχών ανάμεσα στην οικονομία και το δίκαιο. Στο έκτο πρόγραμμα δράσης καταδείχθηκε δε η ακόμα πιο συντονισμένη προώθηση της αρχής εντός της παραγωγικής οικονομίας «μέσα από τη αξιοποίησή της από την ίδια την αγορά, όπως με την εμπορευσιμότητα των εκπεμπόμενων ρύπων⁶⁶⁵ και την επιβολή περιβαλλοντικών φόρων, τελών και επιδοτήσεων, προκειμένου να ενσωματωθούν, τόσο οι αρνητικές, όσο και οι θετικές επιπτώσεις της δραστηριότητας του ανθρώπου στο περιβάλλον». Κατά τη δικαιοπολιτική της διάπλαση και όχι υπό την αμιγώς οικονομική της κλιμάκωση στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη η αρχή βαθμιαία αναγνωρίζει: πως όσο διευρύνονται και διασπείρονται οι αρνητικές επιπτώσεις

⁶⁶¹M. Burnett, The Pollution Prevention Act of 1990: A Policy Whose Time Has Come or Symbolic Legislation?, *Journal of Environmental Management*, Τεύχος 22, Elsevier, 1998, 213-224.

⁶⁶²Σημ.:Χωρίς δηλαδή να απαιτείται η απόδειξη της υπαιτιότητας για την θεμελίωση της ευθύνης προς αποζημίωση (γνήσια ευθύνη). Το πρόσωπο/παραγωγική δραστηριότητα, που φαίνεται να προκαλούν την προσβολή του περιβάλλοντος, απαλλάσσονται της ευθύνης τους αν αποδείξουν ότι, η ζημία οφείλεται σε ανωτέρα βία ή ότι προήλθε από «υπαίτια ενέργεια τρίτου», δηλαδή υπό την εκδοχή της «μη γνήσιας αντικειμενικής ευθύνης» με αντιστροφή του βάρους απόδειξης, κατά την τήρηση από την πλευρά τους των νομότυπων περιβαλλοντικών προτύπων.

⁶⁶³Ευρωπαϊκή Επιτροπή 1° Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, [1973] OJ C112, 6.

⁶⁶⁴Ως προς τον προσδιορισμό και την έκταση της ευθύνης του ρυπαίνοντα (υπεύθυνου ρύπανσης) διερευνάται η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ πράξης/παράλειψης του και αποτελέσματος βλ. και R. Burnnet-Hall/J. Brian, ό.π. (326), 89.

⁶⁶⁵Σημ.:Και σε αυτή την προοπτική της αυτορρύθμισης, όπως θα παρουσιαστεί εκτενώς και παρακάτω, κρίνεται επιβεβλημένος ο διοικητικός έλεγχος και οι αντίστοιχοι περιβαλλοντικοί και οικονομικοί περιορισμοί για την στοχευμένη περιβαλλοντική και αναπτυξιακή μεταρρύθμιση και όχι την μεταμόρφωση του εν λόγω μέτρου σε έναν επιπλέον μηχανισμό οικονομικού ανταγωνισμού της βιομηχανικής αγοράς, που ούτε κατ' ελάχιστο δεν προσδοκά στη περιβαλλοντική αναβάθμιση και τον «αποκαταστατικό μετριασμό».

μίας παραγωγικής δραστηριότητας εις βάρος του κοινωνικού οφέλους και του «περιβαλλοντικού» δημόσιου συμφέροντος, τόσο εκτείνεται το έννομο περιεχόμενό της ως έννοια και ρυθμιστικό πλαίσιο ευθύνης, καλλιεργώντας κανονιστικά μία πιο ολοκληρωμένη αιτιώδη συνάφεια.

Είναι πασιδηλό και συνομολογημένο γεγονός, πως το περιβάλλον στη πράξη συνιστά ένα ουσιώδες ενεργητικό στοιχείο της παραγωγικής δραστηριότητας. Όλες ανθρωπογενείς παρεμβάσεις επιδρούν έστω με διαφορετική ένταση με τον περιβαλλοντικό χώρο και το φυσικό κεφάλαιο, γεννώντας αναπόφευκτα θετικά αλλά και αρνητικά αποτελέσματα. Στις αξιολογήσεις της οικονομικής θεωρίας και ανάλυσης ως «αρνητική εξωτερικότητα» (σε αντιπαραβολή με τη «θετική εξωτερικότητα») ορίζεται η κατάσταση κατά την οποία η δράση-ανάπτυξη ενός μέρους/παράγοντα δημιουργεί άμεσα ή έμμεσα ένα αρνητικό αντίκτυπο-επιβάρυνση στην αντίδραση-λειτουργία κάποιου άλλου. Συνεπώς για μία παραγωγική οικονομική δραστηριότητα η ρύπανση αντιπροσωπεύει τη βασική παράμετρο της «αρνητικής της εξωτερικότητας» προς το περιβάλλον, όπου δημιουργούνται μία σειρά από αμοτεροβαρή κόστη για την «εσωτερική» - «απορρόφηση» της, με αντισταθμιστικό άξονα το κοινωνικό-περιβαλλοντικό όφελος, όπως: το κόστος προφύλαξης-πρόληψης, το κόστος προσβολής-άμεσης ζημίας, το κόστος αποκατάστασης- αντιστάθμισης, το κόστος αναβάθμισης, το κόστος κύρωσης-αποζημίωσης με ιδιαίτερες κοινωνικο-οικονομικές διακυμάνσεις επί των εκτιμήσεων τους, όταν η περιβαλλοντική επιβάρυνση έχει εκτεταμένες επιπτώσεις στο περιβαλλοντικό κεκτημένο, στη δημόσια υγεία και στις συνθήκες διαβίωσης. Ο ακριβής καθορισμός της βλάβης σε αυτές τις περιπτώσεις είναι δύσκολα χρηματοοικονομικά προσδιορίσιμος εξαιτίας: α) της πολύπλευρης απομείωσης του περιβαλλοντικού και του κοινωνικού οφέλους, β) του εύρους των θιγόμενων έννομων συμφερόντων, γ) της σημασίας, του μεγέθους και της εμβέλειας της επιβλαβούς παραγωγικής δραστηριότητας, παρέμβασης ή παράλειψης καθώς και δ) της ιδιαίτερα δύσβατης αποδεικτικής εκτίμησης της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ πράξης ή παράλειψης και αποτελέσματος.

Σε περιστάσεις λοιπόν, που οι εκτιμήσεις του κόστους δεν είναι άμεσα αποκαταστατικές και άρα και συνεκτικότερα αποτιμητές ως προς τις επιπτώσεις της ρύπανσης, προτιμώνται πιο γενικευμένα διοικητικά μέτρα, περισσότερο για την «κυρωτική» και «προσαρμοστική» οριοθέτηση μίας «συνολικής διαχειριστικής ανοχής» από την Πολιτεία. Κυρίως με κριτήριο, είτε τις ευρύτερες αντοχές του περιβαλλοντικού στοιχείου, είτε τον διαμοιρασμό της περιβαλλοντικής ευθύνης στην «κανονικότητα» της οικονομικής απόδοσης, με μία «χαλαρότερη» κοστολογημένη συνάφεια μεταξύ της ρυπαντικής/επιβλαβούς δραστηριότητας και της συσχετιζόμενης περιβαλλοντικής επιβάρυνσης και με σημείο αναφοράς κυρίως τις δημοσιονομικές και τις αναπτυξιακές επιλογές του κράτους. Βέβαια σε αυτές τις περιπτώσεις ελλοχεύει ο κίνδυνος εξαιτίας του αμιγώς ανθρωποκεντρικού προσδιορισμού του περιβάλλοντος και της οικονομίας, πρωτίστως στον ενεστώτα πιεστικό χρόνο, χωρίς ιδιαίτερη ενσωμάτωση μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων βιώσιμων πρακτικών, το «οικονομικά βέλτιστο αποδεκτό» επίπεδο ρύπανσης/επιβάρυνσης να ταυτίζεται κατά την «παραμορφωτική θεσμοθέτηση» του και ως το απόλυτα «περιβαλλοντικά σύννομο και ανεκτό». Χωρίς ωστόσο μία τέτοια «καταδολιευτική» πρακτική να είναι φυσικά επαρκής για μία ολοκληρωμένη περιβαλλοντική προστασία και μία συγκροτημένη αναπτυξιακή βιωσιμότητα, υπό τις εγγυήσεις του σύγχρονου κοινωνικού κράτους δικαίου. Εγείροντας εύλογες επιπρόσθετες αμφισβητήσεις

για την «δικαιοπολιτική διαπραγμάτευση» των καίριων επιστημονικών εκτιμήσεων, των πολιτικοοικονομικών σκοπιμοτήτων και της τελικής έννομης επιδίωξης.⁶⁶⁶

Διαφωτιστικές ως προς την ερμηνευτική κανονιστικότητα και την σύννομη εφαρμογή της αρχής απο το Δ.Ε.Κ., είναι οι προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα F. Jacobs, στην υπόθεση του “Ministre de l’Économie, des Finances et de l’Industrie κατά GEMO SA.”⁶⁶⁷ Στις σκέψεις του μεταξύ άλλων, επιβεβαίωσε για το δικαιοπολιτικό «άνοιγμα» του ευρωπαϊκού δικαίου, πως η αρχή ο «ρυπαίνων πληρώνει» έχει τις ρίζες της στην οικονομική θεωρία και επινοήθηκε προκειμένου να αντιμετωπιστούν εγγενώς οι αδυναμίες-στρεβλώσεις της λειτουργίας της αγοράς που δημιουργούν αναπόφευκτα ρύπανση, αποτυπώνοντας ευθέως την κατεξοχήν «αρνητική εξωτερικότητα» της παραγωγικής δραστηριότητας προς το περιβάλλον. Σύμφωνα με την αρχή ως πρώτος στόχος τίθεται η κοστολόγηση των μέτρων για την αντιμετώπιση της ρύπανσης να επικεντρώνεται όλο και πιο συνεκτικά στον κύριο υπεύθυνο περιβαλλοντικής επιβάρυνσης, δίχως, κατά προτίμηση, να μετατίθεται, διασπείρεται και να κατανέμεται στο κοινωνικό σύνολο διά της γενικής φορολογίας ή με γενικευμένα εισπρακτικού τύπου τέλη. Όπως έχουν υπογραμμίσει και εκθέσει του Ο.Ο.Σ.Α.,⁶⁶⁸ κατά το δέον το κόστος που συνδέεται με την προστασία του περιβάλλοντος πρέπει να συμπεριλαμβάνεται-εσωτερικεύεται στο κόστος παραγωγής μιας επιχείρησης με τρόπο αναλογικό, αιτιώδη και ισόρροπο. Στη πράξη μία τέτοια προσέγγιση επαληθεύεται με συνέπεια σε πρακτικές όπως: η ευθεία φορολόγηση αποκλειστικά των φορέων που προκαλούν την περιβαλλοντική προσβολή,⁶⁶⁹ με την αντίστροφη καθιέρωση περιβαλλοντικών κινήτρων μέσω ανταγωνιστικών πράσινων κρατικών ενισχύσεων/επιδοτήσεων ή φοροελαφρύνσεων προς την παραγωγική αποφυγή μίας συγκεκριμένης περιβαλλοντικής επιβάρυνσης καθώς και με τη θέσπιση κυρωτικών κανόνων «περιβαλλοντικής ευθύνης» με αποτελεσματικό και ρεαλιστικό τρόπο⁶⁷⁰ επί των επαπειλούμενων κινδύνων.⁶⁷¹ Δηλαδή με

⁶⁶⁶ Αναλυτικότερα σχετική προσέγγιση στο έργο του A. Hussen, *Principles of Environmental Economics and Sustainability, An Integrated Economic and Ecological Approach*, Routledge, Taylor & Francis Group, 2012.

⁶⁶⁷ Δ.Ε.Κ., C-126/01, υπό την προεδρία Β. Σκουρή, υπόθεση που αφορούσε προδικαστικό ερώτημα του Διοικητικού Εφετείου της Λυών για ζήτημα (θεμιτών ή μη) κρατικών ενισχύσεων εντός του επίδικου γαλλικού νόμου που αφορούσε την ίδρυση δημοσίας υπηρεσίας για τη συλλογή και απόρριψη σορών ζώων και επικινδύνων αποβλήτων από τα σφαγεία.. Η υπό εξέταση δημόσια πρωτοβουλία κρίθηκε εν τέλει ως κρατική ενίσχυση υπέρ των γάλλων κτηνοτρόφων και σφαγείων «δυνάμενη» να νοθεύσει τον ανταγωνισμό.

⁶⁶⁸ OECD, *The Polluter Pays Principle*, 2008, 15-16 ο Ο.Ο.Σ.Α. γενικώς έχει συμβάλλει στην εξέλιξη της αρχής και στην ειδικότερη προσέγγιση της έννοιας στη ακόμα πιο «χρηστική» και τεχνοκρατική διάσταση του “user pay”, με βαρύτερη έμφαση στον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ δράσης/χρήσης-βλάβης για μία πιο συνετή και συνεκτική διαχείριση των φυσικών πόρων βλ. και Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 63-65.

⁶⁶⁹ Στη Δ.Ε.Κ., C-104/17 SC Cali Esprou SRL, η αίτηση προδικαστικής απόφασης αφορούσε την ερμηνεία της Οδηγίας 94/62/EK για τις συσκευασίες ορισμένων εμπορικών προϊόντων, τα αντίστοιχα απορρίμματα και την ανακύκλωσή τους, καθώς και τη νομιμότητα της επιβληθείσας εθνικής (Ρουμάνικης εν προκειμένω) φορολογικής εισφοράς, ως προς τα υποκείμενα της υπό κρίση Οδηγίας, σε κάθε στάδιο παρουσίας του ρυπογόνου παράγοντα τηρώντας τα πρότυπα της «Υψηλού επιπέδου» περιβαλλοντικής προστασίας. Η επίμαχη στην κύρια δίκη εισφορά κρίθηκε ότι στρέφεται και εναντιώνεται ουδέτερα στην γενικευμένη κακοδιαχείριση των παραπάνω συσκευασιών βάσει αντικειμενικών κριτηρίων εφαρμοζόμενων ανεξαρτήτως της προέλευσης ή του προορισμού των οικείων προϊόντων, χωρίς να παραβιάζει τις φορολογικές διατάξεις μη διάκρισης του άρθρου 110 Σ.Λ.Ε.Ε.. Εκτιμήθηκε πως δεν τεκμηριώθηκε επαρκώς κανένα στοιχείο που να αποδεικνύει ότι η εν λόγω εισφορά είναι ικανή να πλήξει τα σχετικά εισαγόμενα συσκευασμένα προϊόντα, την απόρριψη και την ανακύκλωση τους, δυσμενέστερα απ’ ό,τι των εγχώριων προϊόντων.

⁶⁷⁰ Σημ.: Τα εσωτερικευμένα οικονομικά περιβαλλοντικά μέτρα και οι προδιαγεγραμμένες κυρώσεις με την οπτική της εναρμονισμένης και τελολογικής συνταγματικού κύρους νομιμότητας συνθέτουν μία κοινή ορθολογική συνισταμένη για την αναδιαμόρφωση μίας συνολικής διοικητικής και οικονομικής διακυβέρνησης για την οικονομική ανάπτυξη, την κοινωνική ευθύνη και το περιβαλλοντικό όφελος, γονιμοποιώντας το δημόσιο δίκαιο με την οικονομική ανάλυση, γεννώντας ολοκληρωμένες θετικές εξωτερικότητες. Σχετικές αναφορές σε N. de Sadeleer, ό.π. (539), 21, R. Burnnet-Hall/J. Brian, ό.π. (326), 89-91, Βλ. και T. Νικολόπουλος, ό.π. (578) καθώς και την υπ’

στοχευμένες δημοσιονομικές εφαρμογές που εστιάζουν αντικειμενικά στο περιβαλλοντικό διακύβευμα και στη διαμόρφωση συνθηκών βιωσιμότητας με ευθύ αναδιανεμητικό χαρακτήρα.

Ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον συγκέντρωσε και η προγενέστερη χρονικά υπόθεση του Δ.Ε.Κ. “Standley”,⁶⁷² όπου το Δικαστήριο αντιμετώπισε την σχέση της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» με το δικαίωμα της ιδιοκτησίας στον αναπτυξιακά ευαίσθητο τομέα της αγροτικής παραγωγής. Το ζήτημα που τέθηκε ήταν, μεταξύ άλλων, εάν προσβάλλει το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει»⁶⁷³ και την αρχή της αναλογικότητας, η απαγόρευση στους αγρότες να χρησιμοποιούν αζωτούχα λιπάσματα, ώστε να προστατευθούν τα υπόγεια ύδατα από την σχετική ρύπανση (άρθρο 3 παρ. 1 της Οδηγίας 91/676) τη στιγμή που η αγροτική παραγωγή αποτελεί τη σημαντικότερη πρόκλησή της. Με την τελική ωστόσο «υποκείμενη έκταση» των μέτρων να επαφίεται στα κράτη-μέλη με προσανατολισμό τον «διαμοιρασμό» της βλαπτικής επιβάρυνσης ανά πεδίο παραγωγικής δραστηριότητας και το βαθμό συμμετοχής της σε αυτήν, σεβόμενα τα ίδια τα κράτη-μέλη έμπρακτα το εκτελεστικό αιτιώδες πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας.⁶⁷⁴ Το Δ.Ε.Κ. κατ’ ουσία έκρινε ότι η αμφισβητούμενη ρύθμιση δεν συνιστά προσβολή οποιουδήποτε δικαιώματος και αρχής, υποστηρίζοντας πως: «η Οδηγία δεν έχει ως αποτέλεσμα η αγροτική παραγωγική δραστηριότητα να φέρει αποκλειστικά το σύνολο των περιοριστικών επιβαρύνσεων που συνεπάγεται η εξάλειψη μιας ρύπανσης στην οποία δεν συνετέλεσαν, διότι εναπόκειται στα κράτη-μέλη να λαμβάνουν υπόψη, κατά την εφαρμογή-επαγωγή της Οδηγίας, και τις άλλες αιτίες για την πρόκληση της κατά τόπο ρύπανσης και, ενόψει των περιστάσεων, να μην επιρρίπτουν -γενικευμένα, αποκλειστικά, δυσανάλογα και αναίτια- στους αγρότες, μη αναγκαία για την εξάλειψη της βάρη», που δεν αντιστοιχούν στη δική τους δραστηριότητα. Υπό αυτή την σφαιρική αξιολογική διαδικασία και άκρως αιτιολογημένη «νομο-τεχνική» τεκμηρίωση, «ξεδιπλώνεται» και γι’ αυτή την αρχή, όπως και στο σύνολο της ενοποιητικής αλληλεπίδρασης περιβάλλοντος και ανάπτυξης μέσα από τις περιβαλλοντικές αρχές, η πρωταγωνιστική ρυθμιστική παρουσία της αρχής της αναλογικότητας.⁶⁷⁵

αριθμ. 2004/35/EK Οδηγία Περιβαλλοντικής ευθύνης, η οποία ενσωματώθηκε στο ελληνικό εθνικό δίκαιο με το π.δ. 148/2009.

⁶⁷¹Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Renewed EU Sustainable Development Strategy (annex to Council Note 10917/06), 2006, 3-5.

⁶⁷²Βλ. Κατευθυντήρια υπόθεση, ως προς τον συνδυασμό της αναλογικότητας με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» για τα υποκείμενα της περιβαλλοντικής ευθύνης και τις εκτιμήσεις του κράτους (Ην. Βασίλειο) η Δ.Ε.Κ., C-293/97 προδικαστικό ερώτημα του High Court of Justice του Ην. Βασιλείου για την προστασία των υδάτων από τη νιτρορύπανση γεωργικής προέλευσης με βάση την Οδηγία 91/676/EK.

⁶⁷³Εκτενής ανάλυση της έννοιας και εφαρμογής της αρχής βλ. επίσης και σε Γ. Παπαδημητρίου/Α. Παπακωνσταντίνου, Η συνταγματικότητα των περιορισμών στην ιδιοκτησία για την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, Νομολογία, Νόμος και Φύση, Τεύχος 2, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004.

⁶⁷⁴Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, ό.π. (385), 103-104.

⁶⁷⁵Στις προτάσεις του στη συγκεκριμένη υπόθεση, ο Γενικός Εισαγγελέας P. Leger μέσα από την στενότερη διερεύνηση της αιτιώδους σχέσης «αιτίας και αποτελέσματος», σε σχέση με αυτή που εν τέλει υιοθέτησε το Δ.Ε.Κ. στην ίδια απόφαση, προσδιορίζει την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» αποκλειστικά για εκείνον που προκάλεσε τη ρύπανση του περιβάλλοντος και μάλιστα όχι μόνο ως προς τα έξοδα αποκατάστασης μετά την επέλευση της βλάβης για τις ζημιώδεις συνέπειες, αλλά και στα κόστη που προκύπτουν από την εφαρμογή προληπτικής πολιτικής για μία συγκεκριμένη δραστηριότητα. Στη προκειμένη περίπτωση ως προς το άρθρο 5 της Οδηγίας τόνισε πως πρέπει να ερμηνευθεί υπό την λογική ότι υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να επιβάλλουν στους αγρότες αποκλειστικά και μόνο το κόστος των δράσεων που αποσκοπεί στη μείωση ή στην αποφυγή της ρύπανσης των υδάτων από νιτρικά ιόντα, η οποία προέρχεται και πηγάζει διακριτά από δική τους ευθύνη, χωρίς την επιβάρυνσή τους με οποιοδήποτε άλλο γενικευμένο κόστος, που δεν μπορεί να τεκμηριωθεί και να αναχθεί αντίστοιχα δική τους επιβαρυντική παραγωγική δραστηριότητα.

Περιδιαβαίνοντας τις παραδοσιακές διδαχές της ενωσιακής νομολογίας για το σύνολο του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου με αφορμή την αρχή ο «ρυπαίνων πληρώνει»⁶⁷⁶, η Γενική Εισαγγελέας J. Kokott στις προτάσεις επί της C-254/08 “Futura Immobiliare”, κατά την προσπάθεια της να αποδώσει την εύλογη και αιτιώδη συνάφεια μεταξύ επιβαρυντικής δραστηριότητας, ρύπανσης, ζημίας και οικονομικής κύρωσης,⁶⁷⁷ υπερασπίστηκε μία σαφώς πιο οικονομικοκεντρική θεώρηση «στεγνών» παραγωγικών και περιβαλλοντικών αποδόσεων αλλά παράλληλα και μία στενά αποδεικτική έννομη εκτίμηση, στα πρότυπα της αιτιώδους συνάφειας του δικαίου των αδικοπραξιών. Τόνισε, πως τόσο η αρχή όσο συνακόλουθα και η εφαρμοστική Οδηγία 2006/12/EK για τη διαχείριση των στερεών αποβλήτων «απαγορεύει εθνικές ρυθμίσεις, οι οποίες επιβάλλουν σε βάρος ιδιωτών προδήλως δυσανάλογα έξοδα/κόστη για τη διάθεση αποβλήτων που δεν έχουν εύλογη σχέση και δεν αντιστοιχούν με την παραγωγή τους» με βάση μάλιστα παρεπόμενα τους παραγωγικά χαρακτηριστικά, σε σχέση με αυτή κάθε αυτή τη ρύπανση. Συντίθεται έτσι εξ αντιδιαστολής το γενικότερο φιλελεύθερο και ορθολογικό επιχείρημα, πως η οικονομική (φοροδοτική) ικανότητα μίας οικονομικής δραστηριότητας που παράγει αναπόφευκτα και απόβλητα, δεν πρέπει να δημιουργεί αντίστοιχο τεκμήριο σε σχέση με τον όγκο των αποβλήτων που παράγει, χωρίς την πραγματική επαγωγική επιμέτρηση της επιμέρους παραγόμενης ρύπανσης σε συνάρτηση με το σύνολο της, για την αντίστοιχη, επακόλουθα, ισόρροπη και συνεκτικότερη κοστολόγησή της. Ούτε συνεπώς ν’ αποτελεί τεκμήριο επιπρόσθετων χρηματοοικονομικών περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων εξαιτίας και μόνο της συνολικότερης οικονομικής της εμβέλειας και του κύκλου εργασιών της, ασυνάρτητα από το σύνολο των ρύπων που υφίστανται και εκλύονται από το σύνολο των «παραγωγικών» και μη φορέων, που τους παράγουν σ’ έναν οριοθετημένο τόπο και χρόνο. Δεν μπορεί βέβαια σε καμία περίπτωση να αποκλεισθεί και το αντίστροφο επίσης ορθολογικό τεκμαιρόμενο κριτήριο, πως οι επιχειρήσεις με ισχυρή οικονομική εμβέλεια και συγκεκριμένη παραγωγική δραστηριότητα, παράγουν και έναν αντίστοιχο τεκμαιρόμενο όγκο συναφών αποβλήτων με την δραστηριότητα και το μέγεθός τους, ειδικά κατά τον ισοσκελισμένο συγκεντρωτικό συντονισμό της διαχείρισης και του περιορισμού τους από στοχευμένες πηγές πρόκλησης της σχετικής ρύπανσης· εξετάζοντας δηλαδή το υποκείμενο, το είδος και τον σκοπό της ρυπογόνας παραγωγής των αποβλήτων για την αντίστοιχη κοστολόγησή τους. Καθίσταται άλλωστε δικαίως θεμιτό να διαφοροποιείται η εκτίμηση, η αντιμετώπιση και η κλιμάκωση της ευθύνης από το ειδοποιό χαρακτηριστικό της πηγής και της αιτίας της ρύπανσης. Αφού είναι διαφορετικό αυτή να πηγάζει από μία επιχειρηματική δραστηριότητα, που η παραγωγή των αποβλήτων-απορριμμάτων υποδηλώνει και το αντίστοιχο παραγωγικό της εκτόπισμα, και εντελώς άλλο αυτή να προέρχεται από τη διαβίωση σε μόνιμες κατοικίες ή από έναν οργανισμό κοινωνικής και υγειονομικής πρόνοιας.

⁶⁷⁶Βλ. P. Lindhout/B. van den Broek, The Polluter Pays Principle: Guidelines for Cost Recovery and Burden Sharing in the Case Law of the European Court of Justice, Utrecht Law Review, Τεύχος 10, Ubiquity, 2014.

⁶⁷⁷Ως ένα αιτιώδες δημοσιονομικό εργαλείο με άμεσα θετικά αποτελέσματα για το σύνολο της κοινωνίας όπως τονίζει και ο N. de Sadeleer, ό.π. (539), 265. βλ. και Α. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (19). Η Γενική Εισαγγελέας J. Kokott στις προτάσεις της στη εν λόγω υπόθεση αναφορικά με τον καθορισμό των συντελεστών του φόρου-τέλους «καθαριότητας» επί της αποκομιδής-συγκέντρωσης των αστικών στερεών αποβλήτων, ανάλογα με την πραγματική (ποσοτική) παραγωγή τους μεταξύ κατοικιών και ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων θεωρεί την αρχή ως κίνητρο για τη μείωση της ρύπανσης του περιβάλλοντος, αλλά και ως έναυσμα για τη δίκαιη και στενότερα ισόρροπη κατανομή του κόστους. Ωστόσο, η συγκεκριμένη επαγωγική διαδικασία παραβλέπει τη σημασία του ευρύτερου κοινωνικού κόστους, ανάμεσα στην «αναγκαιότητα» και την «ωφέλεια» μίας προκληθείσας επιβάρυνσης, εστιάζοντας αποκλειστικά στον στενά αποζημιωτικό χαρακτήρα και στις οικονομικά αποδοτικές τιμές κόστους-οφέλους, χωρίς κοινωνική συνάφεια, προσαρμογή και λειτουργικότητα.

Κατά το αντίθετο σκεπτικό της J. Kokkot, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» αποσκοπεί να προσαρμόσουν όλα τα κοινωνικά στρώματα την «αντι-ρυπαντική» συμπεριφορά τους, κατά τρόπο οριζόντιο, ώστε να αποφεύγεται, στο πλαίσιο του εφικτού, η εκάστοτε επιβάρυνση και κοινή ζημία του περιβάλλοντος από όποιο μέρος και αν προκαλείται, αλλά και η σχετική υπέρμετρη οικονομική επιβάρυνση ενός μέρους χωρίς ωστόσο την ουδέτερη επαγωγή της στην αντίστοιχη περιβαλλοντική επιδίωξη. Επομένως, κατά τη γνώμη της δεν συμβαδίζει με την αρχή, η καθιερωμένη πρόβλεψη ορισμένες κατηγορίες δραστηριοτήτων, φορέων ή προσώπων, εξαιτίας του είδους των αναγκών και των λειτουργιών που εξυπηρετούν και της μη οικονομικής τους ιδιότητας: όπως οι κατοικίες, οι εγκαταστάσεις υγείας, οι κοινωφελείς οργανισμοί πρόνοιας, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, ή εξαιτίας του περιορισμένου κύκλου της οικονομικής παραγωγής δραστηριότητας που εξυπηρετούν, να απαλλάσσονται από τα έξοδα/κόστη που συνδέονται με την προκληθείσα από αυτές περιβαλλοντική ρύπανση, οι οποίες ωστόσο αξίζει να επισημανθεί πως κατά κανόνα δεν έχουν ιδιαίτερα περιθώρια υιοθέτησης συντονισμένης εναλλακτικής προσαρμογής ή κάποιας άλλης ανταγωνιστικής συμπεριφοράς για τη διαχείριση και τον περιορισμό της ρύπανσης που προκαλούν. Στην ως άνω αυστηρά δογματική αντίληψη της Γενικής Εισαγγελίας, κυρίως αντισταθμιστικά των συγκεκριμένων καταστάσεων, δεν παραλείπεται η θεμιτή πρόβλεψη θετικών μέτρων υποστήριξης, απόδοσης και κινήτρων, ειδικά όταν η προβληματική της ρύπανσης είναι ευρέως εκτεταμένη και πρακτικά έντονα διαμοιρασμένη. Μέσα όμως και από αυτή τη διαδικασία και πάλι γίνονται εν τέλει αποδεκτά μέτρα κλιμακούμενης, ακόμα και πλήρους απαλλαγής από τις περιβαλλοντικές κυρώσεις, κυρίως σε σχέση προς την επιβάρυνση των κοινών δημόσιων αγαθών που η διαχείριση και η αποκατάσταση τους χρήζει ως προς την αποτελεσματικότητα τους σωρευτικής αντιμετώπισης, υπό την εγγυητική και «αποσυμφορητική» παρουσία του κράτους σε απάντηση της σχετικής «έλλειψης συγκεκριμενοποιημένης ευθύνης». Στοιχείο που σκιαγραφεί την κύρια βάση της «τραγωδίας των κοινών αγαθών» για την οριοθετημένη απόδοση της κοινωνικής ευθύνης, της πολιτειακής μέριμνας και της εξατομικευμένης αντίδρασης.

Επομένως, το σκεπτικό της διακεκριμένης Εισαγγελίας είναι εύλογο μεν, αλυσιτελές δε, όπως υποδεικνύουν οι κοινωνικές συνθήκες, ανάγκες και πιέσεις που το δημόσιο δίκαιο δεν μπορεί εκ φύσεως ούτε αποβάλλει, ούτε να παραμερίσει σε δευτερεύουσες βάσεις. Για την αιτιολογία και την ένταση του δημόσιου παρεμβατισμού ο κοινωνικός αντίκτυπος κάθε οικονομικής ρύθμισης, όχι μόνο δεν μπορεί να παραγκωνιστεί ως παρακουλουθηματική παράμετρος, αλλά αποτελεί την κεντρική και αιτιωδέστερη διαπλαστική επιταγή για τις σφαιρικές και ισόρροπες εκτιμήσεις του κράτους δικαίου. Με αυτήν την ολιστική αντίληψη της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης, ανάμεσα στις οικονομικές και τις κοινωνικές επιπτώσεις στις δημόσιες πολιτικές με οικονομικό πρόσημο δεν αποφεύγονται μόνο οι σημαίνουσες κοινωνικο-οικονομικές στρεβλώσεις, αλλά προάγονται και οι δημιουργικότερες κατευθύνσεις για τις οικείες παραγωγικές δραστηριότητες με ανταγωνιστικά κίνητρα και στοχευμένες ωθήσεις, πέρα από τη μεμονωμένη κυρωτική πτυχή της διαχείρισης των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων.

Ως προς το διατακτικό της υπόθεσης C-254/08 -παρόμοια και η C-335/16 Δ.Ε.Ε. “VG Čistoća” (Κροατία)- ξενοδοχειακά καταλύματα στο Δήμο της Casoria στα περίχωρα της Νάπολι της Ιταλίας αμφισβήτησαν τον τρόπο καθορισμού των συντελεστών του τοπικού φόρου για τη διάθεση των αστικών στερεών αποβλήτων, όπως προεκτέθηκε από τις θέσεις της Γενικής Εισαγγελίας. Υποστήριξαν ότι η εκτίμηση που ακολούθησε η δημοτική αρχή, συμπεριλαμβανομένης της διάκρισης μεταξύ ξενοδοχειακών εγκαταστάσεων και κατοικιών, ισοδυναμούσε κατ’ ουσία με τον υπολογισμό του «κόστους ευθύνης» ανάλογα την οικονομική

δυναμική των μερών και το λειτουργικό τεκμήριο της επαγγελματικής τους (ή μη) δραστηριότητας, χωρίς μάλιστα να λαμβάνει υπόψη της, την ποσοτική «κατ' όγκο» λειτουργική καταγραφή και την «υποκείμενη» αντιστοίχιση των παραγόμενων αποβλήτων από τον οικείο Δήμο, καθιστώντας το φορολογικό μέτρο καταχρηστικά αντίθετο με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Το Δικαστήριο της Ένωσης, παρά την αντίθετη προσέγγιση της J. Kokkot, δεν έκανε δεκτό τον ισχυρισμό των προσφευγουσών επιχειρήσεων, αποδεχόμενο τη διακριτική ευχέρεια των κρατών-μελών ως προς τον αντισταθμιστικό και διαδικαστικό καθορισμό των φορολογικών βαρών σε συνδυασμό με τα πραγματικά και νομικά δεδομένα και με αιτιώδη άξονα την αρχή της αναλογικότητας για την ρυθμιστική εκτίμηση της οικείας δημόσιας παρέμβασης. Εξ άλλου πρακτικότερα, όπως υπογραμμίστηκε και στην απόφαση, σύμφωνα με τον τυπικό θετικισμό της οικείας ειδικότερης ενωσιακής πρόβλεψης, ακόμα και το ίδιο το άρθρο 15 της Οδηγίας 2006/12/EK: «δεν απαιτεί, ο εν λόγω φόρος να υπολογίζεται με βάση την ποσότητα των αποβλήτων που πράγματι παρήχθησαν από κάθε χρήστη, αφού δεν απαγορεύει εθνική ρύθμιση που προβλέπει τη χρηματοδότηση υπηρεσίας διαχείρισης και διάθεσης αστικών αποβλήτων, μέσω φορολογικού μέτρου που υπολογίζεται με κριτήριο την «διαχειριστική»/λειτουργική αντιμετώπιση των στερεών αποβλήτων, εστιάζοντας στην εκτίμηση του συνολικού (τρέχοντα και επιμέρους) «όγκου» τους που παράγεται από τους οι χρήστες της υπηρεσίας καθαριότητας, και όχι με βάση την τυπικά αθροιστική τους «ποσότητα», που ανά κατηγορία παρήγαγαν και παρέδωσαν». Μάλιστα το Δ.Ε.Ε. ξεκαθάρισε πως εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να ελέγξει και να αιτιολογήσει, βάσει των πραγματικών και νομικών στοιχείων που διαθέτει, αν ο επίμαχος φόρος είναι πρόδηλα δυσανάλογος ως προς τη κοστολόγηση του, σε σχέση με τον όγκο ή το είδος των αποβλήτων που μπορούν να παράγουν τα υποκείμενα του φόρου (δηλαδή στην προκειμένη περίπτωση, οι ξενοδοχειακές επιχειρήσεις).

Τέλος, ξεχωρίζοντας και την υπόθεση C-378/08, “Raffinerie Mediterranee”,⁶⁷⁸ το Δ.Ε.Ε. εν προκειμένω εξέτασε, επίσης με ιδιαίτερο ερμηνευτικό βάθος, τα υψηλά επίπεδα υδάτινης ρύπανσης στους ποικιλόμορφους κόλπους της Σικελίας, ειδικά στην περιοχή της Augusta από τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις δραστηριοποιούμενες στον τομέα των υδρογονανθράκων και των πετροχημικών ενώ αξιολόγησε και τις αντίστοιχες κυρώσεις που επιβλήθηκαν από τις αρμόδιες ιταλικές δημόσιες αρχές σε συμμόρφωση με τις Οδηγίες για τα στερεά απόβλητα, την περιβαλλοντική ευθύνη και την αντίστοιχη εθνική νομοθεσία. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Οδηγία 2004/35/EK για την περιβαλλοντική ευθύνη δεν απαγορεύει σε εθνική ρύθμιση να εκχωρεί στην αρμόδια δημόσια αρχή τη διακριτική ευχέρεια να τεκμαίρει την ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας σε περιπτώσεις εκτεταμένης ρύπανσης, μεταξύ παραγωγικών φορέων και διαπιστωθείσας προσβολής (αντικειμενική ευθύνη), εξαιτίας και μόνο της εγγύτητας των εγκαταστάσεών τους με την επιβαρυνόμενη ζώνη, χωρίς να οφείλει να αποδείξει το μερίδιο ευθύνης μέσα στο χρόνο, το πταίσμα, την αμέλεια ή τον δόλο εκ μέρους των δραστηριοτήτων που φέρονται ως υπεύθυνες για την προκληθείσα περιβαλλοντική βλάβη, ιδίως αν είναι σαφές ότι η ίδια η διενέργεια δραστηριοτήτων καθαυτών επικίνδυνων/επιβαρυντικών για την περιοχή

⁶⁷⁸ Στην Δ.Ε.Κ., C-378/08, οι ανέκαθεν απελευθερωμένες σε έντονο ρεαλισμό ως προς το ευρωπαϊκό διακύβευμα και συνάμα βαθιάς νομικής σκέψης προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα J. Kokkot που δημοσιεύθηκαν στις 22-10-2008 εκκινούν τη συλλογιστική τους με το ρητό («δός μοί (φησι) ποῦ στῶ καὶ κινῶ τὴν γῆν») του Αρχιμήδη, της ιστορικής αρχαιοελληνικής προσωπικότητας που έζησε στη ευρύτερη περιοχή των Συρακουσών, όπου και βρίσκεται ο περιβαλλοντικά επιβαρυνμένος κόλπος με την ονομασία Rada di Augusta. Το ζητούμενο στη συγκεκριμένη δικανική συλλογιστική δεν ήταν βέβαια η εξεύρεση ενός τόπου-σημείου αναφοράς, από το οποίο θα μπορούσε να κινηθεί κανείς τη Γη, αλλά μεταφορικά ο προβληματισμός και η αναζήτηση μίας νομικής και αιτιώδους βάσης- σταθεράς για τον ορθολογικό καταλογισμό και την έννομη αξιολόγηση της ευθύνης στην περιβαλλοντική ζημία.

θεωρείται ως επαρκής για να γίνει δεκτή η ύπαρξη ευθύνης των εν λόγω επιχειρήσεων. Αξιολογήθηκε πως σύμφωνα, με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», προκειμένου να σταθεί ως αποδεκτό τεκμήριο τέτοιου είδους αιτιώδης συνάφεια, απαιτούνται να παρατεθούν εύλογες και επαρκείς ενδείξεις, ανάμεσα στην αντικειμενική εγγύτητα των εγκαταστάσεων του φορέα εκμετάλλευσης με τη διαπιστωθείσα ρύπανση και την αντιστοιχία μεταξύ των ρυπογόνων ουσιών που χρήζουν περιορισμού και των εκπομπών που προέρχονται από τις υποκείμενες δραστηριότητες. Στις προτάσεις της βέβαια η J.H Kokot συνεπής με τις θέσεις υποστήριξε και πάλι ένθερμα κατά το «δέον», τη στενότερη αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της ζημίας και του «ρυπαίνοντος», αφού «με την επιβολή του κόστους αποκατάστασεως σε κάποιον που δεν προκάλεσε τη ζημία αποδυναμώνεται η αντιστοιχούσα στην παραπάνω αρχή, οικονομική βάση και προοπτική της δίκαιης κατανομής του κόστους». Ωστόσο, επί της ουσίας της υπόθεσης και της «δικαιοκεντρικά λειτουργικής» έκφρασης της αρχής εντός της οικείας Οδηγίας, έγινε δεκτό από το Δ.Ε.Ε., πως δεν προκύπτει απόλυτη απαγόρευση για την επιβολή των εξόδων αποκατάστασης μίας περιβαλλοντικής ζημίας σε πλείονες επιχειρήσεις από τις στενά αποδεδειγμένα υπαίτιες, ειδικά όταν οι τελευταίες δεν μπορούν να συγκεκριμενοποιηθούν και να εντοπιστούν αυστηρότερα σε μία ήδη διαχεόμενη ρύπανση. Υπογραμμίστηκε μάλιστα, πως η τυχόν παθητικότερη αποδοχή της περιβαλλοντικής ζημίας, υπό την «ασυμβατότητα» της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», δίχως τον ευρύτερο έστω πολιτειακά εγγυημένο καθορισμό της ευθύνης, θα ήταν ασυμβίβαστη με την αποτελεσματικότητα της διασφάλισης του «υψηλού επιπέδου» της προστασίας του περιβάλλοντος.

Είναι κάτι παραπάνω από ευκρινές, πως η θεσμική μέριμνα και η έννομη καθιέρωση της περιβαλλοντικής ευθύνης μπορεί να επηρεάσει σημαντικά το σχεδιασμό, τη συμπεριφορά και τις πρακτικές των αναπτυξιακών πρωτοβουλιών και δράσεων σε κάθε παραγωγικό πεδίο που αλληλεπιδρά με τους περιβαλλοντικούς πόρους άμεσα ή έμμεσα.⁶⁷⁹ Η απειλή κυρώσεων προληπτικά και κατασταλτικά στο πλαίσιο της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» έχει τη μορφοποιητική δυναμική να λειτουργήσει μεταρρυθμιστικά επί των αγορών. Ανάλογα με την αιτιολογημένη ένταση και την ορθολογική έκταση της ευθύνης μέσα από τη διαφάνεια και την προβλεψιμότητά της, είτε κατά υποκείμενο, είτε κατά αντικείμενο «δράσης- αντίδρασης» ικανοποιείται ο επιτελικός ρόλος του κράτους δικαίου, τόσο ως προς την εγγυητική του παρουσία, όσο και ως προς την δικαιολογημένη εμπιστοσύνη προς αυτό και τις επιλογές του. Κατά την εφαρμογή του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου εντός του εθνικού δικαίου, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» με το πέρασμα των χρόνων «κριτηριοποιείται» και ωριμάζει δικαίκα, με τέτοιο τρόπο ώστε να μην αρκείται ως ένα τυπικό μέσο δημοσιονομικής εισπραξιμότητας και διαχείρισης της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης κατά την «εξαγορά μίας νομιμοποιημένα ανεκτής» ρύπανσης από τις κυρίαρχα οικονομικά συμφέροντα. Ακόμα πιο αποφασιστικά και εναρμονισμένα ενσωματώνεται στους όρους της παραγωγικής δραστηριότητας και στα πολιτειακά μέσα των έννομων «προτύπων» και του προσανατολισμού της αγοράς⁶⁸⁰ για τον αποτελεσματικό προσδιορισμό και τον οριοθετημένο επιμερισμό του σφαιρικού κόστους της περιβαλλοντικής πρόληψης, αποκατάστασης και αναβάθμισης, αλλά και για την αποτροπή-αποφυγή περιβαλλοντικών ζημιών, με την καθιέρωση μίας ανταγωνιστικής νομιμότητας με τα

⁶⁷⁹Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 351-358: Σκιαγραφείται η ανάπτυξη του κανονιστικού πλαισίου της περιβαλλοντικής ευθύνης ως μία σημαντική παράμετρος για την «ενδυνάμωση» της αποτελεσματικότερης περιβαλλοντικής προστασίας.

⁶⁸⁰S. van Hees, ό.π. (428), 60-76, ιδίως 68.

αντίστοιχα κίνητρα και κυρώσεις.⁶⁸¹ Τα κεντρικά στοιχεία της εκνομίκευσης και της δικαιοπολιτικής απόδοσης της αρχής με όρους βιωσιμότητας κοινωνικού οφέλους και ισόρροπης αναδιανομής των φυσικών και ανθρωπογενών κεφαλαιακών πόρων είναι αφενός, η συνολική ρυθμιστική λειτουργία και η επάρκεια της αιτιώδους συνάφειας, ανάμεσα στα παραγωγικά υποκείμενα και το περιβαλλοντικό αντικείμενο και αφετέρου, τα εύλογα και τα αποτελεσματικά όρια της περιβαλλοντικής ευθύνης,⁶⁸² χωρίς την στενή και μονοδιάστατη οικονομική της εκτίμηση⁶⁸³ στην εσωτερίκευση των «αρνητικών εξωτερικοτήτων» αλλά και στην πρόκληση αντίστροφων θετικών μέτρων, κοινωνικά και περιβαλλοντικά.

β. Η στροφή της Ε.Ε. προς την Δημοσίου δικαίου «περιβαλλοντική ευθύνη».

Τον Ιούλιο του 2001, η Επιτροπή δημοσίευσε Έγγραφο Εργασίας για την «Πρόληψη και την Αποκατάσταση Σημαντικών Περιβαλλοντικών Ζημιών» και προλειαίνοντας το νομικό έδαφος για την κατάρτιση της Οδηγίας για την περιβαλλοντικής ευθύνη σε ευθεία αναφορά με την αρχή ο «ρυπαίνων πληρώνει» για την περιβαλλοντική ζημία από την πρόληψη μέχρι και την αποκατάσταση. Η ισχύουσα Οδηγία 2004/35/ΕΚ⁶⁸⁴ όπως φανερώθηκε και από την αντιπροσωπευτική εξέταση της νομολογίας, στηρίζεται στην αρχή της αναλογικότητας: α) για την διαβάθμιση της ευθύνης ανάμεσα για υποκείμενα μέρη, β) για τον αιτιωδέστερο υπολογισμό του ύψους της αποζημίωσης, γ) για την έκταση τυχόν αναγκαίων προληπτικών και αποκαταστατικών μέτρων και δ) για την αντίστοιχη δέουσα αποτελεσματικότητα τους. Εφάπτεται όμως και επί της αρχής της επικουρικότητας ως προς την συντρέχουσα αρμοδιότητα των κρατών-μελών σε ένα κατά βάση εναρμονισμένο⁶⁸⁵ αποκεντρωμένο σύστημα ουσιαστικού ελέγχου και στοχευμένης εφαρμογής για την επιβολή εύλογων αλλά ακόμα και προσαρμοσμένα αυστηρότερων περιβαλλοντικών μέτρων, τα οποία ωστόσο «δεν θα αντιτίθεται στο δίκαιο της Ένωσης» για την καθιέρωση της αντικειμενικής αλλά και της εκάστοτε υποκειμενικής

⁶⁸¹COM (2000) 66, Final, 11 και ανάλυση N. de Sadeleer, *The Polluter-pays Principle in EU Law-Bold Case Law and Poor Harmonisation*, σε: Bugge H.C./Backer I.L./Fauchald O.K./Voigt C. (επιμ.), *Pro Natura*, Universitetsforlaget, 2012, 405-419, 2012, διαθέσιμο και στο: ssrn.com/abstract=2293317.

⁶⁸²Στην υπόθεση Δ.Ε.Κ., C-188/07, *Commune de Mesquer κατά Total* που αφορούσε περιβαλλοντική αποζημίωση μετά τη ρύπανση των γαλλικών ακτών από ναυάγιο του δεξαμενόπλοιου πετρελαιοφόρου “Erika” με βάση τις κυρώσεις που προκύπτουν από την Οδηγία στερεών αποβλήτων 75/442/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε με την Απόφαση 96/350/ΕΚ της Επιτροπής, ο προσδιορισμός του «ρυπαίνοντος» δεν ήταν απλός, δεδομένου ότι συμμετείχαν διαφορετικές εταιρείες στη διαδικασία παραγωγής, μεταφοράς και εμπορίας του πετρελαίου. Μολονότι το Δικαστήριο άφησε την τελική κρίση στο εθνικό δικαστήριο, υπογράμμισε ότι ο ορισμός του «ρυπαίνοντος» περιελάμβανε όποιον «συνέβαλε στον κίνδυνο να προκληθεί η ρύπανση που προκλήθηκε από το ναυάγιο, ιδίως αν δεν έλαβε μέτρα για να εμποδίσει την πρόκληση τέτοιου κινδύνου». Κρίθηκε επίσης πως η εθνική νομοθεσία, με βάση την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», δεν επιτρέπεται να περιορίζει ή να αποκλείει, εξ αρχής την ευθύνη σε οποιοδήποτε στάδιο, επιδιώκοντας με αυτό τον τρόπο την ανοιχτή διεκδίκηση και διερεύνηση της έντασης και της απόδειξης κάθε συναφούς πράξης ή παράλειψης.

⁶⁸³Στην υπόθεση Δ.Ε.Ε., C-343/09, “*Afton Chemical*”, βρετανική παγκόσμια παραγωγός ειδικών «μεταλλικών πρόσθετων», των επονομαζόμενων «MMT», αμφισβήτησε τα όρια εκπομπών που είχε καθορίσει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και τις αυξημένες απαιτήσεις για τη χρήση αυτού του μεταλλικού καυσίμου. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απεφάνθη ότι το όριο για τα «MMT», που εγκρίθηκε στην αναθεωρημένη Οδηγία 98/70/ΕΚ για την ποιότητα των καυσίμων, δεν παραβιάζει την αρχή της προφύλαξης και τις αρχές της ίσης μεταχείρισης και της αναλογικότητας, καταλήγοντας στο δυναμικό συμπέρασμα για την σύγχρονη κοινωνική ταυτότητα της Ένωσης πως στο ενωσιακό δίκαιο δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος έναντι μεμονωμένων οικονομικών συμφερόντων.

⁶⁸⁴Ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με το π.δ. 148/2009 μετά από την καταδίκη της Ελλάδας για τη μη εμπρόθεσμη συμμόρφωση της στις διατάξεις της Οδηγίας, βλ. Δ.Ε.Ε., C-368/08 *Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά Ελλάδας*.

⁶⁸⁵Κ. Πουϊκλή, ό.π. (658), 316.

περιβαλλοντικής ευθύνης του ρυπαίνοντος.⁶⁸⁶ Σημειώνεται πως η μέχρι σήμερα εισδοχή της περιβαλλοντικής ευθύνης αναφέρεται αποκλειστικά σε προσβολές του πυρήνα του φυσικού περιβάλλοντος δηλαδή, αμιγώς για την προστασία της βιοποικιλότητας, των υδάτινων πόρων, του εδάφους και των οικοτόπων, όντας στρατηγικά διάφορη των παραδοσιακών πρακτικών και αξιώσεων της γενικότερης αποζημίωσης της αστικής ευθύνης από τα επιμέρους εθνικά καθεστάτα και ειδικότερες διεθνείς συμβάσεις.⁶⁸⁷ Η Οδηγία είναι συγκεντρωτικά χρησιμότερη και για την οργανωτική εμπέδωση του γενικότερου προστατευτικού πλαισίου για το περιβάλλον⁶⁸⁸ καθώς σ' αυτήν παρατίθενται εισαγωγικά εκτενώς μία σειρά από δεκαέξι νομικούς ορισμούς, γύρω από την περιβαλλοντικό κεκτημένο και τη βιωσιμότητα, αξιοποιήσιμους σε όλες τις εγγυητικές εκφάνσεις της έννομης προστασίας για την επαγωγή της πραγματικότητας σ' αυτήν. Κατά την περαιτέρω εξειδίκευσή της, επί ενός προβλέψιμου και κοινά δεσμευτικού διοικητικού ελέγχου ανάμεσα στα κράτη-μέλη και τα υποκείμενα-φορείς που "de facto" και "de jure" υπόκεινται σε αντικειμενική ευθύνη προς αποζημίωση έναντι του δημοσίου από τυχόν περιβαλλοντική ζημία κατά την παραγωγική τους διαδικασία, στο Παράρτημα 3 καταγράφονται ρητά συγκεκριμένες, περιβαλλοντικά επιβαρυντικές και υπεύθυνες, επαγγελματικές δραστηριότητες.⁶⁸⁹ Ταυτόχρονα, κατοχυρώνεται και ένα «οριζόντιο αντικειμενικό κριτήριο», ανεξάρτητα του είδους των δραστηριοτήτων και της λειτουργικής επίδρασης του παραγωγικού φορέα σε περίπτωση που διαπιστωμένα αυτός προκαλέσει περιβαλλοντική ζημία-βλάβη, ειδικά σε προκαθορισμένα προστατευόμενα είδη και χαρακτηρισμένους φυσικούς οικοτόπους, όταν μάλιστα «ο φορέας της εκμετάλλευσης ενήργησε υπαιτιώς εκ δόλου ή εξ αμελείας».⁶⁹⁰ Στο περιθώριο εκτίμησης των κρατών-μελών επαφίεται να ρυθμιστούν ως «δευτερογενείς τριτενέργειες», εκτός από τις ως άνω τεκμαιρόμενες αξιώσεις προς αποζημίωση της ίδιας Πολιτείας για την αντιστάθμιση του «κοινού καλού», και τα διακριτά αποζημιωτικά δικαιώματα ευθέως των εμπλεκόμενων θιγόμενων ιδιωτών έναντι των συγκεκριμένων -κατά τεκμήριο- ζημιωγόνων για το περιβάλλον παραγωγικών δραστηριοτήτων (άρθρο 3 παρ. 1-3). Αυτή η προοπτική διατίθεται ως επιπρόσθετο θεμιτό μέτρο περιβαλλοντικής προστασίας, έλεγχου και αποκατάστασης, μεταξύ των ιδιωτικών αδικοπρακτικών σχέσεων, πέραν των εγγυητικών απαιτήσεων του κράτους προς τις ισορροπίες του κοινωνικού οφέλους, με σκοπό να αποκατασταθούν οι πλέον άμεσες και στοχευμένες έννομες αξιώσεις (και ατομικά δικαιώματα) για τη διαβίωση του ατόμου, ευθέως συναρτώμενες με το περιβαλλοντικό κόστος, όπως ζητήματα: προσβολής της προσωπικότητας, της υγείας, της προστασίας των ζώων και της περιουσίας-ιδιοκτησίας. Βέβαια στο ήδη περιοριστικό και σχεδόν «πειραματικό» υφιστάμενο πλαίσιο προστασίας καταγράφονται ρητώς και «καθ' ύλην» απαλλακτικές εξαιρέσεις έκτακτων συνθηκών- περιστάσεων αλλά και ισχυρών «οικονομικών και δημόσιων» συμφερόντων, σύμφωνα με τις οικείες διατάξεις του άρθρου 4 όπως: α) Οι αναπάντεχες ένοπλες συγκρούσεις, τα ακραία φυσικά φαινόμενα, β) οι διεθνείς συμβάσεις που διέπονται από το ειδικό καθεστώς

⁶⁸⁶B. Χριστιανός, Θεμελιώδη ζητήματα της περιβαλλοντικής ευθύνης κατά την Οδηγία 2004/35/EK, σε: Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη (ό.π. 30), 59-64.

⁶⁸⁷Οδηγία 2004/35/EK σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, βλ. ιδιαίτερα παρ. 3 έως 29 αιτιολογικής έκθεσης.

⁶⁸⁸Κ. Πουϊκλή, ό.π. (658), 185 επ..

⁶⁸⁹Σημ: Ρητά τεκμαιρόμενες δραστηριότητες που διέπονται από αντικειμενική ευθύνη προς την τυχόν προκληθείσα περιβαλλοντική ζημία είναι: Οι Ενεργειακές βιομηχανίες, η παραγωγή και μεταποίηση μετάλλων, οι βιομηχανίες ορυκτών μεταλλευμάτων, οι χημικές βιομηχανίες, η διαχείριση των αποβλήτων, οι μεγάλης κλίμακας βιομηχανίες παραγωγής χαρτοπολτού, χαρτιού και χαρτονιού, τα βαφεία υφασμάτων και βυρσοδεψεία και οι μεγάλης κλίμακας βιομηχανίες παραγωγής κρεάτων, γαλακτοκομικών προϊόντων και τροφίμων.

⁶⁹⁰Άρθρο 3 παρ. 1 περ. β της Οδηγίας.

αποζημίωσης του σχετικού Παραρτήματος 4 (πετρελαϊκή ρύπανση, ρύπανση από δεξαμενόπλοια, από μεταφορά επικίνδυνων τοξικών ουσιών και από μεταφορά σε σιδηροδρομικούς σταθμούς, σκάφη εσωτερικής ναυσιπλοΐας και οδικής μεταφοράς), γ) οι ειδικές συμβάσεις ναυτιλίας (“LLMC” και “CLN”), δ) τα πρότυπα της πυρηνικής ενέργειας, όπως ρυθμίζονται από την Euratom και τις διεθνείς συμβάσεις του Παραρτήματος 5, καθώς και δ) οι δραστηριότητες που προκαλούνται από παράλληλα μέτρα διεθνούς ασφάλειας και εθνικής άμυνας υπέρ της ίδιας της προστασίας του περιβάλλοντος. Επίσης, σημαντική αγκύλωση για την παρούσα Οδηγία, όπως σήμερα ισχύει,⁶⁹¹ στέκεται η αδυναμία ελέγχου και προσδιορισμού της περιβαλλοντικής ζημίας προς ανάληψη της αντίστοιχης αποζημιωτικής-κυρωτικής ευθύνης σε περιπτώσεις εκτεταμένης και διαχεόμενης ρύπανσης, αφού σύμφωνα με τις δεσμευτικές της προβλέψεις η περιβαλλοντική ευθύνη μπορεί να ενεργοποιηθεί αποκλειστικά και μόνο εφόσον είναι δυνατόν να αποδειχθεί μία εύλογη αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ζημίας και της δραστηριότητας⁶⁹² συγκεκριμένων παραγωγικών φορέων εκμετάλλευσης. Ρήτρα που προσδίδει σημαντικά περιθώρια αποφυγής και δικονομικών ελιγμών για τους πραγματικά υπεύθυνους, υπό την μερικότερη αξιολόγηση τους ως μεμονωμένους φορείς για τον υποκειμενικό «επιμερισμό/διαμοιρασμό» της ευθύνης σε μία γενικευμένη προκληθείσα περιβαλλοντική προσβολή (άρθρο 4). Σε αυτή τη δυσεπίλυτη προβληματική, που απασχόλησε την νομολογιακή ερμηνευτική του Δ.Ε.Ε. με δυναμικές κατευθύνσεις για την κάλυψη αυτού του «προστατευτικού κενού» επί της περιβαλλοντικής βλάβης, πιστώνονται και στην ίδια την Οδηγία ορισμένες θετικές απολήξεις που αποσκοπούν στον εξορθολογισμό του περιβαλλοντικού καταλογισμού, όπως: α) ο επιμερισμός της ευθύνης για τη ρύπανση και την αποκατάσταση της, μεταξύ παραγωγού και χρήστη (άρθρο 9), β) η διερεύνηση όλων των παραγόντων που επέδρασαν στη ρύπανση, γ) η αποκαταστατική συμμετοχή του ίδιου του κράτους,⁶⁹³ ως ο κατεξοχήν

⁶⁹¹ Τροποποιήσεις με τις Οδηγίες 2006/21/ΕΚ, 2009/31/ΕΚ, 2013/30/ΕΕ.

⁶⁹² Κ. Πουϊκλή, ό.π. (658), 213-225.

⁶⁹³ Σημ.: Στο ελληνικό δίκαιο, πέρα από την αντικειμενική περιβαλλοντική ευθύνη, οι αστικές κυρώσεις με την έννοια της αστικής ευθύνης του ίδιου του κράτους είναι αμφίβολο κατά πόσο και σε πόσο βαθμό δύναται αιτιωδώς να επιβληθούν-τεκμηριωθούν, σε περιστάσεις που η δικαστική λειτουργία δεν διαθέτει προς τη δικανική της εκτίμηση, ένα σαφές και ορισμένο απαιτητό κριτήριο για τα μέτρα (προληπτικά ή κατασταλτικά) που (ορθά ή εσφαλμένα) λήφθηκαν, ή έπρεπε να ληφθούν και παρέλειψε να λάβει το αρμόδιο διοικητικό όργανο, υπηρεσία και φορέας. Βέβαια το επαυξημένο προστατευτικό πλαίσιο διατήρησης των οικοτόπων, οριοθετεί ευκρινέστερα τον προσδιορισμό και την αντικειμενικότητα της περιβαλλοντικής ευθύνης. Η μη τήρηση και η παραβατική διάτρηση διοικητικών διαδικασιών που εντάσσονται στη λογική της εν στενή έννοια «νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας», μπορούν να δημιουργήσουν σαφώς πιο ενισχυμένα πλαίσια «αγωγιμότητας» της περιβαλλοντικής ευθύνης, έναντι του δημοσίου. Αντίθετα ηθελημένες δράσεις και παρεμβάσεις του κράτους προς το περιβάλλον, που διέπονται από τα στοιχεία νομιμότητας και του «περιθωρίου εκτίμησης», φαίνεται πως δύσκολα μπορούν να προκαλέσουν αστικές αποζημιωτικές αξιώσεις, υπό το αντισταθμιστικό βάρος και τη σημαίνουσα μάλιστα επίκληση του δημοσίου συμφέροντος. Ειδικά μάλιστα όταν οι παρεμβάσεις αυτές διαμορφώνουν αναπτυξιακές συνθήκες, έργα υποδομής και ικανοποιούν σημαντικές δημόσιες και επιτακτικές ανάγκες που απαιτούν την πολιτειακή παρέμβαση. Ιδιαίτερα σε μία αποζημιωτική αξίωση προς το κράτος-«εγγυητή», φαίνεται πως το ατομικό/ιδιωτικό έννομο συμφέρον, όσο διευρυμένο και αν εκτιμηθεί σε σχέση με το δικαίωμα στη περιβαλλοντική προστασία, δύσκολα θα σταθεί ως «προσωπικό» και «άμεσο». Η αντίστροφη εγγυητική αξίωση του κράτους προς τους αδιοπρακτούντες του περιβάλλοντος, έχει σαφέστερη αιτιώδη «κυρωτική και αποκαταστατική» συνάφεια. Διατάξεις τριτενέργειας στον Α.Κ. με τις οποίες μπορεί να θεμελιωθεί αμεσότερα ο παράνομος χαρακτήρας προσβολών του ζωτικού περιβαλλοντικού χώρου, ακόμα και ανάμεσα σε ιδιώτες, εντοπίζονται στα άρθρα: 57 Α.Κ. (προστασία προσωπικότητας), 1003 Α.Κ. (εκπομπές ή παρόμοιες επενέργειες σε ιδιοκτησία), 1004 Α.Κ. (εγκαταστάσεις), 1027 Α.Κ. (χρήση νερού), 281 Α.Κ. (χρήση ζωτικού χώρου). Ο Ν. 1650/1986 καθιερώνει στο άρθρο 29 πως «οποιοσδήποτε, φυσικό ή νομικό πρόσωπο, προκαλεί ρύπανση ή άλλη υποβάθμιση του περιβάλλοντος ευθύνεται σε αποζημίωση, εκτός αν αποδείξει ότι η ζημιά οφείλεται σε ανώτερη βία ή ότι προήλθε από υπαίτια ενέργεια τρίτου που ενήργησε δολίως.

προστατευτικός παράγοντας αποζημιωτικής ασφαλείας και μέριμνας,⁶⁹⁴ με τους όποιους μετριαστικούς περιορισμούς σε σχέση με τη διακριτική ευχέρεια του δημοσιονομικά εφικτού (άρθρα 6-10), και δ) η πρόβλεψη αντίστοιχης χρηματοοικονομικής ασφάλισης των κινδύνων (άρθρο 14), με σημαντικές επιφυλάξεις ως προς την μέχρι σήμερα αποτίμηση, σκοπιμότητα και σχετικότητα στην εμβέλεια τους.

Με βάση, λοιπόν, όλες τις παραπάνω περιεκτικές βάσεις για τη μορφή, την κατεύθυνση και την ένταση της θεσμοθετημένης περιβαλλοντικής ευθύνης, γεννάται η πρόσθετη μείζονα προβληματική ως προς το τελικώς επιβαρυνόμενο υποκείμενο για την αποπληρωμή και την οικονομική επιβάρυνση της περιβαλλοντικά παραβατικής συμπεριφοράς. Αφού με βάση τους συσχετισμούς, τη συμπεριφορά και τους κανόνες της αγοράς σε πλήθος περιστάσεων το κόστος της ζημίας μετακυλιέται επιμερισμένα από την παραγωγή στην κατανάλωση, απομειώνοντας, κατά τη δογματική του ελλειμματικού ενδιαφέροντος της «τραγωδίας των κοινών αγαθών»,⁶⁹⁵ το δραστικό και το προσαρμοστικό ενδιαφέρον των ουσιαστικών υποκειμένων της περιβαλλοντικής βλάβης για την πραγματική μέριμνα και την ανταγωνιστική αποφυγή της επιβάρυνσης των περιβαλλοντικών προτύπων και κινδύνων (και ποσό μάλλον για την διεκδίκηση της περιβαλλοντικής αναβάθμισης σε συνθήκες βιωσιμότητας). Επίσης σε επίπεδο διεθνοποιημένης ανταγωνιστικότητας, οι «εκπτώτικές» περιβαλλοντικά διαδικασίες “race to the bottom” στις έννομες τάξεις τρίτων κρατών, που δεν υπάγονται σε αντίστοιχες με τις ενωσιακές αποζημιωτικές ή ευρύτερα κυρωτικές έννομες δεσμεύσεις, διαπνέουν μία επιπλέον διττή δυστοκία: τόσο της στρατηγικής μετεγκατάστασης των ρυπογόνων παραγωγικών δραστηριοτήτων με σημαντικά αρνητικές επιπτώσεις για τις εθνικές αναπτυξιακές προοπτικές, όσο και της κανονιστικής ανοχής στην περιβαλλοντική υποβάθμιση ιδιαίτερα σε διασυνοριακές και παγκοσμιοποιημένες απειλές και κινδύνους, καθιστώντας τις επιμέρους θετικές εγγυητικές πρωτοβουλίες, ακόμα και στην αξιολογία γεωγραφική και υπερεθνική κλίμακα της Ε.Ε., σε μεγάλο βαθμό, «κενό γράμμα» προς τη συνολική περιβαλλοντική προστασία.

Πάντως οι ίδιες επιφυλάξεις εκφράζονται και από την στενότερη οικονομική θεώρηση της περιβαλλοντικής ευθύνης, αναζητώντας τη συνάφεια και το σκοπό της, για το ποιός είναι, «και πρέπει να είναι», ο τελικός ρυπαίνων και «ποιός τελικά πληρώνει», ανάλογα το βαθμό μετατόπισης και διάχυσης του κόστους της ζημίας, από τον αρχικό παραγωγό-υπεύθυνο της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης στην διττά αρνητική (περιβαλλοντικά και οικονομικά) κοινωνική του εσωτερική και την κατακερματισμένη καταναλωτική χρήση. Διακρίνεται πως με την τεχνική «οικονομικοποίηση» της ζημίας και της βλάβης υφίσταται ο κίνδυνος της λειτουργικής υποτίμησης και του πρακτικά ανεφάρμοστου της οικολογικής επιδίωξης της αρχής. Δεν είναι λίγα τα παραδείγματα, διεθνώς και ειδικά στις Η.Π.Α. που ο «εθνικός νομοθέτης» έχει εμπνευσθεί ένα φιλελεύθερο σύστημα «αγοράς» του (ιδιοκτησιακού) δικαιώματος στη ρύπανση (κατά κανόνα αναντίστοιχο και σχετικοποιημένο έναντι του αμιγώς περιβαλλοντικού κόστους), μεταστρέφοντας τη μορφή και το διακύβευμα της αρχής σε μία καταχρηστικά στρεβλωτική παραγωγική νομιμοποίηση στα πρότυπα του «πληρώνων ρυπαίνει».⁶⁹⁶ Για την αντιστάθμιση αυτής της «ασύνδετης περιβαλλοντικής εξαγοράς», η ανάπτυξη παράλληλων διοικητικών

⁶⁹⁴Z. Θεοδωρικάκου, Η εφαρμογή των κανόνων της περιβαλλοντικής ευθύνης από τον δικαστή, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 384.

⁶⁹⁵Περί αδυναμίας συλλογικής δράσης στην διαχείριση ιδίως των κοινών αγαθών λόγω «οπορτουισμού» και ιδιοτέλειας βλ. και Γ. Δελλής, ό.π. (33), 84.

⁶⁹⁶Γνωστή και ως η θεωρία της «διαπραγματεύσιμης άδειας-tradable permit», κατά την τροποποίηση της “Clean Air Act” στις αρχές της δεκαετίας του 1990, Γ. Δελλής, ό.π. (6), 96 και Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 134-137.

παρεμβάσεων επί των περιβαλλοντικών όρων και προτύπων κρίνεται ως επιτακτική,⁶⁹⁷ ώστε το περιβάλλον να μην μετατραπεί σ' ένα τυποποιημένο εμπορεύσιμο είδος-αγαθό «διαπραγματεύσιμης» οικονομικής συναλλαγής.

Επομένως, το σύγχρονο δημόσιο δίκαιο επενεργεί μεταρρυθμιστικά σε τέτοιες ταλαντώσεις που αυτοτελώς οι κανόνες της οικονομίας αλλά και η κοινωνική ανταπόκριση, δεν μπορούν να δώσουν ολοκληρωμένες απαντήσεις για την αποθετική μέριμνα και τη θετική αναβάθμιση της περιβαλλοντικής προστασίας, υπό την προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης και με σκοπό την αρμονική και ισόρροπη «αιτιότητα»⁶⁹⁸ της περιβαλλοντικής και της κοινωνικής ευθύνης, με την καθιέρωση αντίστοιχων συνεκτικών κυρώσεων και προωθητικών κινήτρων, εντός ενός «συνεργατικού» κράτους δικαίου. Παρά τις όποιες αμφιβολίες και πρακτικές ενστάσεις στο σύνολο της συντονισμένης αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων και των νομότυπων όρων της βιώσιμης ανάπτυξης, η διαπίστωση, η επεξεργασία και η ανάλυση όλων των παραπάνω λειτουργικά αμύχανων εφαρμογών μεταξύ του δικαίου και της οικονομίας, συνθέτουν και προάγουν αναπόδραστα συναινετικές διόδους για τις αναγκαίες θεσμικές και κανονιστικές συνέργειες στις ζυμώσεις της ρυθμιστικής τους ενοποίησης.

γ. Ατομική και Συλλογική Ευθύνη από τη διλημματική σύγκριση στην αποτελεσματικά αιτιώδη έννομη επαγωγή.

Η δημοκρατική αρχή και η αρχή της διάκρισης των λειτουργιών απονέμουν στη νομοθετική λειτουργία, ως το πλέον κατάλληλο κρατικό όργανο, την αποφασιστική αρμοδιότητα για το αν, κατά περίπτωση, θα εφαρμόσει την αρχή του ατομικού ή την αρχή του συλλογικού καταλογισμού, στη σύνθεση, στην ανάληψη και στη διαχείριση του κόστους της περιβαλλοντικής ευθύνης επί των προκληθέντων «αρνητικών εξωτερικοτήτων». Προδιαγράφονται δε ορθολογικά αιτιολογημένοι άξονες για την πρακτική δυνατότητα εξακρίβωσης και εντοπισμού: α) της έκτασης αυτών των αρνητικών επιπτώσεων και β) των αποκλειστικών ή μη συμπλεκόμενων υποκειμένων, που συνέβαλαν στη συναφή ζημία. Η ενεργοποίηση των συνταγματικών ερμηνευτικών κανόνων, όπως η αρχή της αναλογικότητας, της μη διάκρισης και της επικουρικότητας, η ισοδύναμη και ολιστική ικανοποίηση όλων των αλληλεπιδρώντων δικαιωμάτων σε σχέση με τον θεμιτά επιδιωκόμενο και συγκεκριμενοποιημένο σύννομο σκοπό και η διάφανη επαγωγική αντανάκλαση της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας είναι τα έννομα στοιχεία/παράμετροι του κράτους δικαίου που βρίσκονται στο επίκεντρο της ελεγχόμενης δημόσιας επιλογής και κρίσης. Το ελληνικό Σύνταγμα αλλά και το Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Συνθηκών ως νομικές βάσεις αλλά και οι

⁶⁹⁷ Δ. Κλαβανίδου, Αξιώσεις από περιβαλλοντικές προσβολές, σε: Δ. Κλαβανίδου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου/Δ. Κωστόπουλος/Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (επιμ.), Ζητήματα Νομικής Προστασίας του Περιβάλλοντος, Σάκκουλας, 2011, 32-33.

⁶⁹⁸ Επισημαίνεται πως σε ορισμένα κράτη εντοπίζεται μία διαφορετική ερμηνευτική προσέγγιση που μάλιστα αποδίδεται και με διαφορετικούς λεκτικούς ορισμούς, χρήσιμους για την αλληλεπίδραση και την ρυθμιστικά εννοιολογική εμβάθυνση των έννομων τάξεων. Για παράδειγμα, στη Γερμανία η αρχή ο «ρυπαίνων πληρώνει» μεταφέρθηκε ως σχέση-αρχή «αιτιότητας-αιτιολογίας», “Verursacherprinzip”, όπου “Verursacher” είναι το «υπεύθυνο» μέρος και όχι απαραίτητα ο ρυπαίνων. Σκεπτικό που ενδεχομένως να συμβαδίζει περισσότερο με τις θεσμικές εγγυήσεις του περιβαλλοντικού άρθρου 20Α του Ομοσπονδιακού Συντάγματος, «Βασικού Νόμου» της Γερμανίας για την αρχή της συλλογικής κατανομής των βαρών, συναγόμενη από τη λειτουργική διάσταση του κοινωνικού κράτους δικαίου. Στενότερη αιτιώδη συνάφεια κόστους και βλάβης ενσωματώνει και η ελβετική έννομη τάξη (“causalite principle”) ήδη από τον Ομοσπονδιακό Νόμο για την προστασία του περιβάλλοντος του 1983 στο άρθρο 2 (Από L. Kramer, The polluter pays principle in Community Law, The interpretation of 130r of EEC Treaty, Focus in European Law, London: Graham & Trotman, 1997, 1.).

δευτερογενείς του κανόνες επιτρέπουν και αποδέχονται μέσα από το τελολογικό και συστηματοποιημένο πλέγμα των διατάξεων τους, τόσο την αρχή του ατομικού, όσο και την αρχή του συλλογικού καταλογισμού ευθύνης για τις ανάλογες οικονομικές κυρώσεις υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος. Ο κατασταλτικός αυτός παρεμβατισμός δομείται, συγκροτείται και αυτοπεριορίζεται στην εύνομη οικονομική ελευθερία της ιδιωτικής παραγωγικής πρωτοβουλίας σύμφωνα με τους κανόνες της ενιαίας ευρωπαϊκής «ανοιχτής και κοινωνικής» αγοράς αλλά και με τον αντίστοιχο σεβασμό στα εμπλεκόμενα έννομα αγαθά και δικαιώματα. Για την αποτελεσματικότερη εσωτερικευση και την «επανορθωτική απορρόφηση» των κάθε είδους ανισορροπιών κατά την επενέργεια της παραγωγικής οικονομίας στο περιβαλλοντικό αγαθό, οι οικονομικές κυρώσεις (φόροι, τέλη, πρόστιμα, αποζημιώσεις) για την θετική εφαρμογή και τη μεταρρυθμιστική αποδοχή της περιβαλλοντικής ευθύνης, κατά το δέον, αξίζει να διαρθρώνονται και συσπειρώνονται, στην προαγωγή της αναδιανεμητικής δικαιοσύνης και οικονομίας γύρω από την διαχείριση των δημόσιων αγαθών, και όχι πρόσθετα στρεβλωτικά, αποκλειστικά ως δημοσιονομικά εισπρακτικά μέσα ή οικονομοκεντρικές επικουρικές βάσεις, χωρίς τον αναγκαίο περιβαλλοντικό στόχο, τη σημαίνουσα κοινωνική αιτία και το αμοιβαία βέλτιστο αντίκρισμα.⁶⁹⁹

Επομένως, η πολιτειακή επιλογή της «ατομικής» ή της «συλλογικής» ευθύνης με βάση τα αδιαπραγμάτευτα τείχη των παραπάνω δικαικών επιταγών, άπτεται ενός συντονισμένου αλλά και περιπτώσιολογικού, δημοκρατικού και συνάμα τεχνοκρατικού σχεδιασμού, που συναρτάται πραγματολογικά με τη φύση και το μέγεθος της περιβαλλοντικής βλάβης-προσβολής και την κοινωνικο-οικονομική απόδοση του μέτρου σε μία ολοσχερή αιτιώδη συνάφεια μεταξύ τους. Πιο ειδικά, ο ατομικός καταλογισμός⁷⁰⁰ στηρίζεται στην αμεσότερη «συνεργατικότητα» των παραδοσιακών εκτιμήσεων της αδικοπρακτικής ευθύνης του δικαίου και των τυπικών «οριακών εσωτερικεύσεων των αρνητικών εξωτερικοτήτων» των αλγοριθμικά διαγραμματικών και αλυσιτελώς μονεταριστικών αναλύσεων της οικονομικής επιστήμης. Επαγάγει την απόδειξη και την τομή της αιτιώδους συνάφειας, με τρόπο αντικειμενικό και προβλέψιμο ανάμεσα στην αιτία και το επιδιωκόμενο «έννομο και πρακτικό» αποτέλεσμα, ανεξάρτητα από έτερους επιδραστικούς μεν, αλλά εξωγενείς δε κοινωνικούς παράγοντες. Η στενή του συνάφεια είναι χρήσιμη στην επίλυση μίας οριοθετημένης περιβαλλοντικής απειλής ή προσβολής, υποκρύπτει ωστόσο τη δημιουργία επιπλέον ανισορροπιών σε περιστάσεις, που η οικονομική αποδοτικότητα και η περιορίζουσα δικαική ευθύνη δεν μπορούν να επιφέρουν πρόσφορες και αναγκαίες λύσεις, κυρίως σε εκτεταμένες και «διαχεόμενες» περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις, οι οποίες προϋποθέτουν συνήθως και τη θετική προσαρμοστικότητα περισσότερων υποκείμενων συντελεστών. Στη πράξη λοιπόν, η εφαρμογή της αρχής του ατομικού καταλογισμού είναι δυνατή και επαρκώς υποστηρίξιμη κατά την αποκατάσταση συγκεκριμένης, ευθέως προσδιορίσιμης και περιορισμένης βλάβης-προσβολής σε περιπτώσεις και σε συνθήκες που το

⁶⁹⁹Σημ.: Δεν μπορεί να παραμεριστεί το γεγονός, πως επί των διοικητικών προτύπων και απαιτήσεων, όπως π.χ. ο καθορισμός οριακών/ανεκτών τιμών ρύπου (κατά την βέλτιστη διαθέσιμη τεχνολογία) αποτελεί συχνό αντικείμενο διαφωνίας ανάμεσα στις κρατικές αρχές και τους υπόχρεους παραγωγούς, τόσο για την αποδοτικότητα της θέσπισης, όσο και της τήρησής τους. Οι συμβιβασμοί ως αποτέλεσμα είναι εκ των πραγμάτων, προς όφελος της ανταγωνιστικότητας της αγοράς, καθώς το κόστος που αναλαμβάνεται, προσαρμόζεται περισσότερο στις ανάγκες οικονομικής παραγωγής, παρά στις πραγματικές περιβαλλοντικές απαιτήσεις.

⁷⁰⁰Βλ. παραδοσιακές ρυθμίσεις στην ελληνική έννομη τάξη: Άρθρο 114 Ν.Δ. 210/1973, «Περί Μεταλλευτικού Κωδικός» και άρθρο 156, 157 Ν.Δ. 187/1973, «περί Κωδικός Δημοσίου Ναυτικού Δικαίου», και τον Ν. 743/1977, «περί προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων»: τα έσοδα από τα επιβαλλόμενα πρόστιμα χρησιμοποιούνται για την κάλυψη των δαπανών από την εφαρμογή των μέτρων πρόληψης και εξουδετέρωσης της ρύπανσης της θάλασσας.

κράτος, είτε μπορεί να αποκαταστήσει και να θεραπεύσει άμεσα το περιβαλλοντικό κόστος αποτρεπτικά για το μέλλον, είτε διαθέτει τις λειτουργικές επιλογές στο να υιοθετήσει επανορθωτικές παρεμβάσεις αιτιωδώς αντισταθμιστικές και οριοθετημένες προς συγκεκριμένη περιβαλλοντική ζημία, αλλά και να προάγει το αντίστροφο περιβαλλοντικό όφελος.

Αντίστροφα, υπέρ των εφαρμογών της αρχής του συλλογικού καταλογισμού για την ανάληψη και την αποκατάσταση ενός γενικότερου περιβαλλοντικού κόστους συντάσσεται η προοπτική του κοινωνικού χαρακτήρα των κοινών αγαθών κατά την συμμετοχική ανατροπή της αλυσιτελούς τους «τραγωδίας». Η συλλογική ευθύνη αναπτύσσεται δηλαδή, σε περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις έντονα διαχεόμενες, πολυεπίπεδες και «ανεύθυνες» για έννομα δημόσια αγαθά που εκ φύσεως υφίστανται ένα σημαντικό κατακερματισμό ως προς την υπαιτιότητα της αδικοπρακτικής τους προσβολής. Στηρίζεται σ' ένα συνειδητό διαρθρωτικό σύστημα δημόσιου προστατευτισμού ενταγμένου διακριτικά σε συνθήκες νομιμότητας μεταξύ «ελέγχου και ισορροπιών» (check and balances)⁷⁰¹ για την κανονιστική εξισορρόπηση και τη δημοκρατική διασύνδεση αλληλένδετων έννομων συμφερόντων. Ενισχύει θεμελιωδώς την ασφάλεια δικαίου στα κρίσιμα όρια των ρυθμιστικών προτύπων και των πραγματικών αναγκών, ξεπερνώντας με κοινωνικοδικαϊκό πρόσημο, τις βασικές δογματικές αντιλήψεις του ιδιωτικού δικαίου των αδικοπραξιών και των νεωτεριστικών αποδόσεων με σκοπό την αντιμετώπιση και τη διαχείριση των περιβαλλοντικών προκλήσεων σε ένα συνεργειακό φάσμα δράσεων και ευθύνης. Η συλλογική ευθύνη, στρατηγικό χαρακτηριστικό και της βιώσιμης ανάπτυξης ως προς την «κοινωνική συνυπευθυνότητα» θωρακίζει την υποστηρικτική σύμπλευση των περιβαλλοντικών κανόνων, των κοινωνικών αναγκών και των οικονομικών επιδιώξεων, υπό την εγγυητική παρουσία του κράτους στις περιπτώσεις που εκ των πραγμάτων είναι αδύνατο να προσδιοριστούν ευκρινώς αφενός, το ακριβές κόστος της περιβαλλοντικής ζημίας και αφετέρου οι αποκλειστικοί φορείς που την προξένησαν. Εν τέλει, η αρχή του συλλογικού καταλογισμού, οργανωτικότερα ενδείκνυται και στις περιπτώσεις που μία συνεπής περιβαλλοντικά αποδοτική εφαρμογή της αρχής της ατομικής ευθύνης θα είχε αρνητικότερες και δυσβάσταχτες επιδράσεις σε κρίσιμους παραγωγικούς τομείς της οικονομικής ανάπτυξης αλλά και της ίδιας της συνοχής της Πολιτείας, όπως: η διακινδύνευση της σταθερότητας των τιμών, η διατάραξη των κανόνων του ανταγωνισμού και βέβαια πιο οικοκεντρικά, οι “de facto” ιδιαίτερες περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές συνθήκες ενός τόπου ανεξάρτητα από την οποιαδήποτε παραγωγική δραστηριότητα. Με την συλλογική ευθύνη διαπλάθεται δίχως αμφιβολία ένα κατευθυνόμενο, αλλά και δικαϊκά εμπεριστατωμένο περιθώριο εκτίμησης στις δημόσιες επιλογές, με τελικό σκοπό τις ίδιες τις ισορροπίες του δημοσίου συμφέροντος. Θεώρηση που δεν μπορεί να υποστηριχθεί θεσμικά, και εν συνόλω μεταρρυθμιστικά, στη στενότερη οριοθέτηση της ατομικής ευθύνης. Συνεπώς, με βάση αυτή την αιτιώδη διακριτική ευχέρεια το κράτος ανοιγοκλείνει την «στρόφιγγα» των αναγκών και της εμβέλειας του ίδιου του δημοσίου συμφέροντος, ανάλογα το είδος και την έκταση της ευθύνης και την ένταση της περιβαλλοντικής βλάβης-ζημίας.

Σε κάθε περίπτωση ο επιμερισμός ή ο συγκεντρωτισμός της ευθύνης, πέρα από το όποιο ιδεολογικό, δικαϊκό και πολιτικό στίγμα στην εκτίμηση του δημόσιου παρεμβατισμού, επιβάλλεται να αντιπαραβάλλεται στην έννομη τάξη «ρυθμιστικά αιτιωδώς»: Αφενός με το περιεχόμενο του περιβαλλοντικού στόχου σε συνδυασμό με την αποτελεσματικότητα του επιλεχθέντος μέτρου και αφετέρου με την διασύνδεση των μεμονωμένων ή των γενικευμένων υποκειμένων φορέων της περιβαλλοντικής ευθύνης σε σχέση με τις in concreto κοινωνικο-

⁷⁰¹C. Sunstein, *The Partial Constitution*, Harvard University Press, 1993, 319-321.

οικονομικές περιστάσεις, ούτως ώστε το εφικτό να συναντά το δέον, με προσανατολισμό τη σύνθεση εύλογων και κινητήριων συγκλίσεων και όχι τη διαμόρφωση επιπλέον συγκρούσεων.

Ενότητα 5

Η αρχή της επανόρθωσης των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή τους.

Στο τέλος της ανάλυσης των λειτουργικών περιβαλλοντικών αρχών, η «επανόρθωση της περιβαλλοντικής ζημίας/βλάβης/προσβολής⁷⁰² κατά προτεραιότητα στη πηγή της» αξιολογείται τεχνικά ως υποστηρικτική και επεξηγηματική των υπολοίπων. Υπονοεί και εκφράζει, ακόμα και πέρα από την έννομη απαίτηση της αιτιώδους συνάφειας του δικαίου των αδικοπραξιών αλλά και της οικονομικής προσέγγισης της αντιμετώπισης του εκάστοτε περιβαλλοντικού κινδύνου, και μία αυστηρά τεχνοκρατική προσέγγιση της παρέμβασης για την ριζική, την στοχευμένη και την ουσιαστική αποκατάσταση της προσβολής σε «έγκαιρο» και «έγκυρο» χωροχρόνο. Όπως και οι άλλες αρχές εισήχθη στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο, επίσης με την Ε.Ε.Π. στα τέλη της δεκαετίας του 1980 (1987) στις Συνθήκες της Κοινότητας και σήμερα καταγράφεται ως νομική βάση του ενωσιακού περιβαλλοντικού παρεμβατισμού στο άρθρο 191 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε., ενώ στο ελληνικό Σύνταγμα εντάσσεται στην ερμηνευτική απόδοση ιδιαίτερα των «κατασταλτικών μέτρων» του άρθρου 24 παρ. 1.⁷⁰³

Η εφαρμογή και η διεισδυτικότητά της κρίνεται κατά περίπτωση, εξετάζοντας χρονικά και χωρικά την αποτελεσματικότητά της ως θετική παρέμβαση,⁷⁰⁴ συγκεκριμενοποιώντας την επανορθωτική της εμβέλεια με αντικειμενικό βάθος για τη δημόσια αιτιολογία. Η σημασία της εκτελεστότητας αυτής της εξειδικευμένης περιβαλλοντικής αρχής, ίσως με το πλέον αδιαμφισβήτητο τεχνικά διαδικαστικό περιεχόμενο, διαφαίνεται εντονότερα όταν η οικολογική βλάβη με βάση τα φυσικά της κυρίως χαρακτηριστικά προκαλεί συγκεκριμένες προσβολές που δεν διαχέονται ανεξέλεγκτα, πέρα του «επιβαρυντικού σημείου» και των διακριτών ορίων της αρχικής της πρόκλησης. Συνεπώς η αποτελεσματικότητά της έγκαιρης παρέμβασης ως προς την πληρότητα της περιβαλλοντικής επανόρθωσης-αποκατάστασης κρίνεται στην στοχοποίηση της δράσης στον πυρήνα, στην πηγή του προβλήματος/βλάβης. Τέτοιες προσβολές εντοπίζονται κατά κανόνα στην ευθεία εκμετάλλευση του περιβαλλοντικού αγαθού και δη των φυσικών πόρων, όπου στη διαδικαστική τους αντιμετώπιση αναζητάται η με «φειδώ ορθολογική» διαχείριση και η άμεση αποκατάστασή τους. Εφαρμογές της αρχής προβάλλονται και σε ευθέως παράνομες πράξεις ή παραλείψεις όταν διαρρηγνύονται συγκεκριμένοι απαιτητοί κανόνες και περιβαλλοντικά πρότυπα. Οι επιβαρυντικές συνθήκες με διευρυμένο περιβαλλοντικό χαρακτήρα, όπως η κλιματική αλλαγή, η υποβάθμιση του ατμοσφαιρικού αέρα, η ρύπανση των ωκεανών και

⁷⁰²Ανάμεσα στις γλωσσικές αποδόσεις των 28 (μαζί με το Ην. Βασίλειο) κρατών-μελών μεταφράζεται ως «καταστροφή», «βλάβη» και «ζημία».

⁷⁰³Σημ.: Συγκριτικά υπογραμμίζεται η εισαγωγή του στο γαλλικό δίκαιο όπου η αρχή θεσπίστηκε στον ιστορικό περιβαλλοντικό νόμο του Michel Barnier το 1995 (υπ' αριθμ. Νόμος 95-101 της 2¹⁵ Φεβρουαρίου 1995) σχετικά με την ενίσχυση της περιβαλλοντικής προστασίας, αποτελώντας υπόδειγμα στο σύνολο των ευρωπαϊκών πρακτικών σε ένα νόμο που καθιέρωσε, όπως προεκτέθηκε την αρχή της προφύλαξης αλλά και την δυναμική της διοικητική απόφασης μέσα από την ενδεδειγμένη επιστημονική τεκμηρίωση. Σύμφωνα με το άρθρο 200-1 εδ. 4 του γαλλικού Περιβαλλοντικού Κώδικα: «Η αρχή της πρόληψης και της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή των περιβαλλοντικών βλαβών επιβάλλει τη λήψη μέτρων με τη χρήση των καλύτερων διαθέσιμων τεχνικών, με ένα αποδεκτό οικονομικά κόστος».

⁷⁰⁴Σημ.: Σημειώνεται ότι ως «βασική πρόκληση» χαρακτηρίζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή στην Έκθεση COM (2011) 531, Τελικό, «η (προστατευτικά στοχευμένη) εξέλιξη από την αποκατάσταση έως την πρόληψη της υποβάθμισης».

η αποψίλωση των δασών, που εξαρτώνται για την αποκατάσταση και την επανόρθωση τους από παγκοσμιοποιημένα, διασυνοριακά και πολυπαραγοντικά πλαίσια, διαφοροποιούν την ένταση, την έκταση και τις μεθόδους εφαρμογής της εν λόγω αρχής. Από τη στιγμή που επί των συγκεκριμένων πιέσεων, οι «πηγές» των αντίστοιχων «προσβολών» δεν είναι στενά περιορισμένες, επακόλουθα και οι στοχευμένες «δράσεις αποκατάστασης» επαφίονται διάσπαρτων και παράλληλων θετικών και αποθετικών παρεμβάσεων.

Η αρχή όπως εφαρμόστηκε και ορίστηκε από την Ε.Ε. πρωτίστως με στόχο το υγιές και ασφαλές περιβάλλον βρίσκεται σε άμεση σχέση και με την δημόσια υγεία,⁷⁰⁵ ενώ με την ενεργητικότερη κανονιστική ισχύ της αρχής της ενσωμάτωσης του άρθρου 11 της Σ.Λ.Ε.Ε. μπορεί να αποτυπώσει ένα συντονιστικότερο λειτουργικό στοιχείο στο σύνολο των δράσεων της Ένωσης, αφού κρίσιμη «πηγή» περιβαλλοντικών προσβολών δύνανται να είναι κάθε αλληλεπιδρώμενη με το περιβάλλον παραγωγική πρωτοβουλία για τις βάσεις και ανάγκες της βιώσιμης ανάπτυξης. Μπορεί να υποστηριχθεί, πως η «επανόρθωση των περιβαλλοντικών προσβολών κατά προτεραιότητα στη πηγή», πέρα του ότι αναβαθμίζει γενικότερα την εννοιολογική και χωροχρονική διάσταση του περιβαλλοντικού προστατευτισμού και του δικαιικού ελέγχου με μία επιπλέον διακριτή ερμηνευτική εκτίμηση, αποτελεί και ειδοποιό συστατικό πυλώνα της αρχής ο «ρυπαίνων πληρώνει», κατά μείζονα λόγο, στις περιπτώσεις που η περιβαλλοντική αποκατάσταση ή αντιστάθμιση ως κόστος καταλογίζεται (όπου είναι αυτό πρακτικά εφικτό) αιτιωδώς απευθείας και άμεσα στον παραγωγό-υπεύθυνο-φορέα της ρύπανσης. Γονιμοποιώντας έτσι πολλαπλασιαστικά, την οικονομική απόδοση του καταλογισμού της περιβαλλοντικής αδικοπραξίας με την ουσία της περιβαλλοντικής «έννομης και πρακτικής» αποτελεσματικότητας. Αντίθετα, ενδεικτικό παράδειγμα «μετριαστικού συμβιβασμού» των δύο αυτών βασικών περιβαλλοντικών αρχών είναι το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων της Ε.Ε., που στην ουσία νομιμοποιεί ένα προκαθορισμένο ποσοστό ρύπανσης και άρα ανεκτής προσβολής στην «πηγή» της περιβαλλοντικής ανάγκης, σε συνδυασμό με μία εξίσου αναιμική οικονομική επιβάρυνση στην «πηγή» των επιβαρυντικών επιχειρήσεων. Πρακτική που μετουσιώνει το περιβάλλον περισσότερο σε νομιμοποιημένο «προϊόν συναλλαγής» και πεδίο «μετριαστικής ανοχής» των προσβολών⁷⁰⁶ και λιγότερο σε προστατευόμενο έννομο αγαθό που «επανορθώνει» τα αναπτυξιακά πρότυπα. Τα νομοθετήματα που αποτυπώνουν τη λειτουργικότητα της αρχής στην ενωσιακή και εθνική έννομη τάξη είναι κυρίως οι Οδηγίες για τα απόβλητα, αλλά και για την περιβαλλοντική ευθύνη.⁷⁰⁷

Νομολογιακά στην κατευθυντήρια υπόθεση C-2/90 “Wallon Waste”, από το Δ.Ε.Κ. κρίθηκε με ξεκάθαρο και μεθοδικότατο τρόπο, πως μια περιφερειακή απαγόρευση για την εισαγωγή «επικίνδυνων αποβλήτων» ως εμπορεύσιμα αγαθά από άλλες περιφέρειες, που *prima facie* ισοδυναμεί με περιορισμό της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων (κατ’ άρθρο 34 της Σ.Λ.Ε.Ε. -τότε άρθρο 30 Σ.Ε.Κ.), ερμηνευόμενη υπό το πρίσμα της αρχής της «επανόρθωσης της βλάβης στην πηγή» και απαλλαγμένη από οποιαδήποτε υποκειμενική διάκριση, μπορεί να αιτιολογηθεί με επάρκεια υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος ως επιτακτικό δημόσιο συμφέρον. Στη συγκεκριμένη απόφαση αναδείχθηκε θετικά η σημασία της «τοπικότητας – εγγύτητας» για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προσβολών και αποθετικά η

⁷⁰⁵Χαρακτηριστική η Π.Ε.Κ., T-74/00, R Artogodan GmbH κατά Επιτροπής, για τον κατ’ επείγον επαπειλούμενο κίνδυνο στη διαδικασία ασφαλιστικών μέτρων της στοχευμένης ανάκλησης αδειών κυκλοφορίας φαρμακευτικών προϊόντων για ανθρώπινη χρήση που περιέχουν την ουσία «αμφεπραμόνη» με βάση την Οδηγία 75/319/ΕΟΚ και τη στάθμιση των έννομων συμφερόντων.

⁷⁰⁶S. Kingston/V. Heyveart/A. Cavoski, ό.π. (366), 100.

⁷⁰⁷Οδηγία 2008/98/ΕΚ με το Ν. 4042/2012 και 2004/34/ΕΚ με το π.δ. 148/2009 αντίστοιχα.

σοβαρότητα της μη περαιτέρω περιβαλλοντικής επιβάρυνσης μίας περιοχής, με μόνη βασική επίκληση τις γενικότερες παραγωγικές προοπτικές της οικονομικής ελευθερίας και της ανοιχτής αγοράς εις βάρος των υπολοίπων μη οικονομικών έννομων συμφερόντων και «συνθηκών». Αντίθετα, στην υπόθεση του Δ.Ε.Κ., C-209/98 “Sydhavnens”, επίσης με συλλογισμούς «ορθολογικής εκνομίκευσης» σε προδικαστικό ερώτημα προσφυγής που άσκησε η ομώνυμη δανική εταιρία κατά του Δήμου της Κοπεγχάγης σχετικά με το σύστημα συλλογής και μεταφοράς (εισαγωγής και εξαγωγής) των «μη επικινδύνων αποβλήτων», αξιολογήθηκε πως η υπό εξέταση αρχή δεν δικαιολογεί τον περιορισμό της εμπορευσιμότητας, όταν μάλιστα τα εν λόγω «μη επικίνδυνα απόβλητα» προορίζονται για ανακύκλωση, δηλαδή για οικονομική εκμετάλλευση –δραστηριότητα με θετικό περιβαλλοντικά πρόσημο προς ενίσχυση της βιώσιμης κυκλικής οικονομίας. Επομένως, διακρίνεται και επιβεβαιώνεται από άλλη μία δικαιοπλαστική εκδοχή πως μεθοδολογικά η διαυγής επιδίωξη μίας ολιστικά αποτελεσματικής νομιμότητας στις ρυθμιστικές εκτιμήσεις των δημοσίων αποφάσεων, με την κανονιστική επαγωγή των δικαιικών αρχών του κράτους δικαίου μπορεί δυναμικά να αποκωδικοποιήσει τον προσανατολισμό και την πρακτική απόδοση των επιλογών της, σε πλήρη ισορροπία με την κοινωνικο-οικονομική συνοχή και τη βιωσιμότητα των προστατευόμενων έννομων αγαθών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Οι σύγχρονοι διοικητικοί «Μηχανισμοί και Εργαλεία» εφαρμοσμένης ενσωμάτωσης και εναρμονισμένου συγκερασμού της κρατικής νομιμότητας και της τεχνοκρατικής αποτελεσματικότητας, στο πλαίσιο περιβαλλοντικής προστασίας υπό την προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης.

Μετά από την ανασκόπηση των περιβαλλοντικών κανονιστικών αρχών που οριοθετούν και αναβαθμίζουν την παραγωγική διαδικασία και λειτουργία της οικονομικής ανάπτυξης, για τον έννομο συγχρονισμό των συμπλεκόμενων δικαιωμάτων, ελευθεριών και δημοσίων συμφερόντων με βέλτιστο προσανατολισμό την «εναρμονισμένη ενσωμάτωση» της βιώσιμης ανάπτυξης, κρίνεται απαραίτητη η ανάλυση και η εμβάθυνση όλων των παραπάνω δικαιικών αλλά και αξιακών κεκτημένων κατά την διαδικαστική απόδοση των σημαντικότερων και χαρακτηριστικότερων «εργαλειακών μηχανισμών»⁷⁰⁸ στο κανονιστικό πλαίσιο της, αφενός διάχυτα δημοκρατικής και αφετέρου καινοτόμα τεχνοκρατικής, σύγχρονης «Ρυθμιστικής Διακυβέρνησης». Επομένως:

α) Η «Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων», ως αιτιολογημένη, συμμετοχική, επιστημονική και προληπτική διαδικασία ανά παραγωγική παρέμβαση ή έργο, αλλά και ως γενικότερος στρατηγικός σχεδιασμός ανά ευρύτερο περιβαλλοντικό, χωροταξικό, αναπτυξιακό, εθνικό προγραμματισμό.

β) Η «Περιβαλλοντική Δημοσιονομική Πολιτική», ως μεταρρυθμιστικό φορολογικό σύστημα, ως αναδιανεμητικό αναπτυξιακό πλαίσιο, αλλά και ως αμιγώς γενικευμένο εισπρακτικό μέσο δημοσίων εσόδων.

⁷⁰⁸Σημ.: Κατά την επεξηγηματική παράθεση των επιλεγμένων μηχανισμών θα καταδειχθεί πως ως γενικότερες «θεσμικές συνέργειες»: οι Εκτιμήσεις των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων και οι Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις «καταρχήν» συνθέτουν μία θετική ρύθμιση μεταξύ Κράτους και Αγοράς. Αντίστοιχα, η Φορολογική διαδικασία και η Οικονομική Απόδοση των περιβαλλοντικών στόχων του Σ.Ε.Δ.Ε., διαλαμβάνουν έναν «περισσότερο» αμυντικό-αποθετικό παρεμβατικό χαρακτήρα..

γ) Το «Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπής Ρύπων», ως ο χαρακτηριστικότερος θεσμός της διαπλαστικής «περιβαλλοντικής αγοράς» και της έντονης οικονομικής αυτορρύθμισης για κοινούς δημόσιους στόχους.

δ) Οι «Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις» ως η εκσυγχρονιστική βάση για τη θεμιτή αναμόρφωση του δικαίου του ανταγωνισμού, υπό την κινητήρια συναλλακτική παρουσία του Κράτους.

Αντιπροσωπεύουν κομβικές «δικαιοπλαστικές διαδικασίες», που εφόσον σχεδιαστούν, εφαρμοστούν και ελεγχθούν ορθολογικά και εύνομα, εκφράζουν τους βασικούς συντονιστικούς πυλώνες μίας συνεργατικής Πολιτείας προς την «επιδίωξη» και γιατί όχι προς την «επίτευξη» της έννομης αποτελεσματικότητας του σύγχρονου Κράτους Δικαίου για την δυναμική προστασία του περιβάλλοντος μέσα από τις αλληλέγγυες συνέργειες της βιώσιμης ανάπτυξης.

Ενότητα 1

α. Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων: Μελέτες και Στρατηγικός Σχεδιασμός.

Η συντεταγμένη ενεργητική εργαλειοποίηση και η γενικότερη ουσιαστική οργανωτική λειτουργία του συνόλου της διαδικασίας της «Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» προβάλλουν μία καθοριστική συστηματική προοπτική για τη «συνεπή» εφαρμογή της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» στη συνάφεια μεταξύ της «ευνομίας» δικαιωμάτων, των ελευθεριών και του δημοσίου συμφέροντος, δια μέσω της δημοκρατικής διακυβέρνησης, της επιστημονικής τεκμηρίωσης και της ρυθμιστικής εκτίμησης των επιταγών της ίδιας της πραγματικότητας κυρίως μέσα από τις συνταγματοποιημένες δικαικές αρχές. Οι τελευταίες, στην προκειμένη θεσμοθετημένη περίπτωση, μπορούν να διακριθούν: σε «εφαρμοστικές», όπως η πρόληψη⁷⁰⁹ και η προφύλαξη (όπως και οι λοιπές «λειτουργικές» περιβαλλοντικές αρχές),⁷¹⁰ σε «δομικές», όπως η αναλογικότητα και η επικουρικότητα και σε «αποτελεσματικές», όπως η «υψηλού» επιπέδου περιβαλλοντική προστασία, η «οριζόντια» ενσωμάτωση και συγκεντρωτικότερα η βιώσιμη ανάπτυξη.⁷¹¹

Η «Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» («Μ.Π.Ε.»)⁷¹² ενός μεμονωμένου έργου υποδομής ή παραγωγικής δραστηριότητας και η «Στρατηγική Μ.Π.Ε.»⁷¹³ γενικότερων

⁷⁰⁹Βλ. ΟλομΣτΕ 2173/2002: σχετική με τα Ολυμπιακά Έργα και την προστασία του Περιβάλλοντος και η ιστορική για την εισαγωγή της βιώσιμης ανάπτυξης ΣτΕ 53/1993 «Πετρόλα».

⁷¹⁰Βλ. ΟλομΣτΕ 2511/2002: Κατασκευή σιδηροδρομικού κέντρου Αχαρνών, μεταξύ άλλων μέσω της Μ.Π.Ε. προβλήθηκε η ερμηνευτική διάσταση των περιβαλλοντικών αρχών. Επί του διατακτικού δεν απαιτείται η έκδοση χωριστής πράξης προέγκρισης της χωροθέτησης ενός έργου, αν αυτή προβλέπεται στον οικείο χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό.

⁷¹¹Βλ. ΣτΕ 2760/1994: Ως η πρώτη υπόθεση για την εκτροπή του Αχελώου ποταμού όπου με βάση τις ίδιες διατάξεις του άρθρου 24 του Συντ., ακόμα και πριν την αναθεώρησή του, γίνονται δεκτοί: «περιορισμοί στην αναπτυξιακή πολιτική της πολιτείας, που είναι αναγκαίοι για την πρόληψη της βλάβης του φυσικού περιβάλλοντος, με τρόπο ώστε όχι κάθε ανάπτυξη αλλά μόνο η βιώσιμη, δηλαδή εκείνη που δεν επιφέρει βλάβη στο περιβάλλον και άρα είναι διατηρήσιμη και όχι πρόσκαιρη, να είναι επιτρεπτή από το Σύνταγμα». Ως προς τα στοιχεία που πρέπει να συμπεριλαμβάνει η Μ.Π.Ε. καταδείχθηκε η αναγκαιότητα σύνταξης ενιαίας περιβαλλοντικής μελέτης για τις προσδοκώμενες περιβαλλοντικές επιπτώσεις από την κατασκευή του έργου, αφού αντίθετα οι αποσπασματικές ή επιμέρους μελέτες για κάθε επιμέρους/τμηματική φάση του έργου δεν είναι δυνατό να παρέχουν πλήρη και σφαιρική εκτίμηση. Βλ. και ΣτΕ 995/2002: το οδικό δίκτυο της χώρας είναι αναγκαίο να εκλαμβάνει χωροταξικό σχεδιασμό με περιβαλλοντικούς όρους που εξυπηρετούν την βιωσιμότητά του.

⁷¹²Για την «ελληνική» (δυσλειτουργική) καθιέρωση των Μ.Π.Ε. βλ. γενική βιβλιογραφία: Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Η διοικητική διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, Σάκκουλας, 1995, Γ. Παπαδημητρίου, Οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων κατά την Οδηγία 85/337/ΕΟΚ. Ένα παράδειγμα στρεβλής προσαρμογής του ελληνικού προς το κοινοτικό δίκαιο, ΕΕΕυρΔ, ΚΔΕΟΔ-Δ.Σ.Θ., 1992, 243 επ., Μ. Ασημακοπούλου, Οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο:

αναπτυξιακών «σχεδίων και προγραμμάτων», δύναται στη βέλτιστη ρυθμιστική τους απόδοση τους, να συγκεράσουν, διόλου ουτοπικά, την Επιστήμη με τη Δημοκρατία και τη Δικαιοσύνη. Επομένως, επί της δύσβατης πραγματικότητας, η γραφειοκρατική τους τυποποίηση, η διεκπεραιωτική τους απαξίωση και η θεσμική τους υποβάθμιση αποτυπώνουν την ουσιαστική υποτίμηση των ως άνω κυρίαρχων αξιών και αξιώσεων του σύγχρονου κράτους Δικαίου. Επομένως, η μεγαλύτερη τους πρόκληση εντός της ενιαίας ευρωπαϊκής διακυβέρνησης και της εθνικά αποκεντρωμένης αντίδρασης, έγκειται ακριβώς στην αποτελεσματική τους υλοποίηση και τη θεσμική τους «αναζωπύρωση». Δεδομένου μάλιστα, ότι τα ακτινοβόλα κριτήρια τους από αμιγώς περιβαλλοντικές δεσμεύσεις μπορούν να μετουσιωθούν σε διαφωτιστικές κανονιστικές ρήτρες για το σύνολο των δημόσιων Εκτιμήσεων μίας Πολιτείας.

β. Ορισμός-Ιστορικό νομοθετικής διαδρομής για την «Ε.Π.Ε.»

Η «Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων»⁷¹⁴ αξιολογεί προληπτικά τις περιβαλλοντικές συνέπειες (θετικές και αρνητικές) ενός αναπτυξιακού σχεδίου, προγράμματος ή ενός συγκεκριμένου μικρής ή μεγάλης εμβέλειας έργου με την εκπλήρωση μίας σειράς κριτηρίων δικαιοκρατικού, δημοκρατικού και τεχνοκρατικού χαρακτήρα, πριν από την λήψη της αντίστοιχη Απόφασης για την έγκριση του. Στο πλαίσιο αυτό, η «Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» («Ε.Π.Ε.»),⁷¹⁵ με τον όρο της «Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» («Μ.Π.Ε.») ως μέρος της διοικητικής διαδικασίας για την «Απόφαση της Έγκρισης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» («Α.Ε.Π.Ο.»)⁷¹⁶ χρησιμοποιείται συνήθως όταν εφαρμόζεται σε μεμονωμένα έργα ή δραστηριότητες με υπεύθυνα υποκείμενα για την εκπόνηση τους κατά κύριο λόγο από ιδιώτες, ενώ με τον όρο «Στρατηγική Περιβαλλοντική Εκτίμηση» (εν συντομία «Σ.Π.Ε.» και η αντίστοιχη εκτεταμένη μελέτη ως «Σ.Μ.Π.Ε.») παρουσιάζεται η κατάρτιση σύννομων προϋποθέσεων για τη συντονισμένη υλοποίηση ευρύτερων αναπτυξιακών σχεδίων και προγραμμάτων ή για την πρωθύστερη οργάνωση του επενδυτικού πλαισίου ενός συνόλου έργων εκτεταμένης κλίμακας,⁷¹⁷ που προτείνονται κυρίως ή συνήθως από την Πολιτεία. Στην Ελλάδα, για το σύνολο της δικαστικής κρίσης γύρω από την Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, ο αποφασιστικός έλεγχος για την τήρηση των κρίσιμων περιβαλλοντικών-εφαρμοστικών «αρχών», με εκκίνηση τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης και των «δομικών», όπως η αρχή της αναλογικότητας έχει ως καταληκτικό «ύψιστο» προπύργιο την αποτελεσματική έννομη ικανοποίηση της βιώσιμης ανάπτυξης, αποτρέποντας την οποιαδήποτε, έστω νομοτυπική, διάτρηση της. Το σύνολο των ερμηνευτικών κανονιστικών αρχών υπεραμύνεται αθροιστικά την εκπλήρωση μίας σύνθετης διοικητικής

nomosphysis.org.gr/7005/, 1994, Π.-Μ. Ευστρατίου, Η ενσωμάτωση της Οδηγίας για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων δημόσιων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον (85/337/ΕΟΚ) στο ελληνικό δίκαιο, ΔιΔικ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 1998, 561 επ. και Κ. Αραβώση, Η χρήση Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στο σχεδιασμό και την αξιολόγηση έργων, ΠερΔικ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, 74 επ..

⁷¹³ ΟλομΣτΕ 2511/02 σε Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 47.

⁷¹⁴ Βλ. επικαιροποιημένη και συνολική νομοθετική παρουσίαση και σε Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 234-276.

⁷¹⁵ “Environmental Impact Assessment” (Ε.Ι.Α.) όπως καθιερώθηκε διεθνώς στην αγγλική γλώσσα.

⁷¹⁶ Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 234 επ., βλ. ΣτΕ 4448/2010 για την εξέταση της πληρότητας Μ.Π.Ε. ως προς την εγκατάσταση αιολικών σταθμών σε δασική περιοχή, ΟλομΣτΕ 3478/2000: απόφαση-σταθμός Αχελώου), ΣτΕ 3732/2005: άδεια εγκατάστασης σφαγείων στο Νομό Αργολίδας) και ΟλομΣτΕ 3619/1995: άδεια ίδρυσης και λειτουργίας εγκαταστάσεων χοιροτροφείου στο Γυμνό του Ν. Εύβοιας. Προβάλλεται και τονίζεται η πληρότητα της Α.Ε.Π.Ο. ως «σύνθετη διοικητική πράξη» για την εκτίμηση και τη συγκέντρωση όλων των απαραίτητων αδειοδοτήσεων-εγκρίσεων.

⁷¹⁷ Γ. Μπάλιας, Η Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Παπαζήση, 2018, 2.

διαδικασίας και «συμπεριφορικής» θεσμικής εφαρμογής, η οποία ενεργοποιεί στην πράξη την περιβαλλοντική προστασία εντός της παραγωγικής πρωτοβουλίας, μέσω της ενισχυμένης παρουσίας των Διαδικαστικών Περιβαλλοντικών Δικαιωμάτων, της τεχνικής «υποστατικότητας» και της οριοθετημένης δικαιοπολιτικά ελεγκτικής έννομης αποκρυστάλλωσης των «προϋποθετικών» απαιτήσεων της «τρισπόστατης» βιώσιμης ανάπτυξης. Με αιτία - βάση το δημόσιο αγαθό - αξίωση της προστασίας του περιβάλλοντος και την ως άνω πυκνή και «εγκιβωτισμένη» βαθιά νομότυπη τεκμηρίωση, αποδίδεται πράγματι συνεκτικά ο αιτιολογημένος και ορθολογικός έλεγχος της «έννομης αποτελεσματικότητας» των διαδραστικών αρχών και κανόνων του δικαίου. Μετατρέποντας κατ' ουσία τη βιώσιμη ανάπτυξη, από γενικευμένο πολιτειακό σκοπό σε επιβεβλημένο κανονιστικό μέσο και διασκεδάζοντας κατ' επέκταση μέσω αυτής της διακριτής και συστηματοποιημένης ρυθμιστικής ανάλυσης των «όρων της νομιμότητας», τις όποιες ενστάσεις περί δικαστικού ακτιβισμού έξωθεν των ελεγκτικών ορίων του Νόμου και του Συντάγματος. Μέσα από τέτοιες συντεταγμένες και «συνεκτιμούμενες» διεργασίες, οι έννομες συνθήκες της βιώσιμης ανάπτυξης από ιδεαλιστικό πρότυπο του δικαιοδοτικού ελέγχου μετατρέπεται σε δικαιοπαραγωγική αρχή της σύγχρονης Πολιτειακής διακυβέρνησης, αξιώνοντας τη βιωσιμότητα της ίδιας της Πολιτειακής Οργάνωσης.

Η «Διεθνής Ένωση για την Εκτίμηση των Επιπτώσεων» σε σχέση με τους περιβαλλοντικούς όρους της βιώσιμης ανάπτυξης ορίζει τις «Ε.Π.Ε.» ως: «τη διαδικασία προσδιορισμού, πρόβλεψης, αξιολόγησης και μετριασμού των βιοφυσικών, κοινωνικών και άλλων σχετικών επιπτώσεων επί των αντίστοιχων αναπτυξιακών προοπτικών, πριν από τη λήψη σημαντικών αποφάσεων και δεσμεύσεων για την υλοποίησή τους».⁷¹⁸ Από αυτόν τον ορισμό προκύπτει πως οι «Ε.Π.Ε.» δεν αποφαινούνται, ούτε προκαταλαμβάνουν την πρωθύστερη τήρηση ενός προκαθορισμένου περιβαλλοντικού αποτελέσματος, το οποίο υπόκειται εξάλλου σε συνεχή προστατευτικό έλεγχο για την ανταπόκριση των εγκεκριμένων απαιτήσεών του. Η εισδοχή τους ως κανονιστική εγγύηση στοιχειοθετεί, εφαρμόζει και ελέγχει τις περιβαλλοντικές παραμέτρους ως «αναπόσπαστο μέρος»⁷¹⁹ της αιτιολογίας και της βούλησης της παραγόμενης δημόσιας απόφασης στις σταθερές του κράτος δικαίου, υπό το πρωταγωνιστικό πρίσμα της επιστημονικότητας, της διαφάνειας και της δημοκρατικότητας των έννομων διαδικασιών· επιδιώκοντας τη σαφή «προδιαφύλαξη» του περιβαλλοντικού αγαθού εντός των αναπτυξιακών προτύπων.⁷²⁰

Ιστορικά, ως επιμέρους θεσμικό ρυθμιστικό πλαίσιο που ενεργοποιείται από τον ίδιο τον επενδυτή άρχισε να εντάσσεται στη διοικητική διαδικασία στα τέλη της δεκαετίας του 1960, στο πλαίσιο της ολοένα και αυξανόμενης κοινωνικά και δημοκρατικά περιβαλλοντικής

⁷¹⁸International Association For Impact Assessment, Principles of Environmental Impact Best Practice, 1999.

⁷¹⁹Friends of the Oldman River Society v. Canada (Minister of Transportation), (SCC 1992) La Forest J από το "Supreme Court" του Καναδά.

⁷²⁰Σημ.: Στη Διακήρυξη του Ρίο η διαδικασία της αξιολόγησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων πηγάζει μέσα από την 17^η Αρχή που τιτλοφορείται ως «Ανταλλαγή Πληροφοριών». Προτάσσεται η γνώση και κατ' επέκταση ο έλεγχος των περιβαλλοντικών ζητημάτων μέσα από τεχνικές, επιστημονικές και κοινωνικο-οικονομικές έρευνες και τον αλληλένδετο συνδυασμό τους με σύγχρονες τεχνολογίες. Η διεθνώς κατευθυντήρια και για την αρχή της πρόληψης, υπόθεση "Pulp Mills" του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης των Ην. Εθνών κατέστησε επιτακτική την ανάγκη εκπόνησης Μ.Π.Ε. με την αξιοποίηση των «Βέλτιστων Τεχνικών Μέσων» σε εθνικά και διασυνοριακά έργα, ως μία διοικητική διαδικασία που μπορεί να εξυπηρετήσει αιτιωδώς και αντικειμενικότερα τις προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης (Βλ. αναλυτικά την Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010, 14.)

ευαισθητοποίησης.⁷²¹ Στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής η «Ε.Π.Ε.» κατέλαβε ιδιαίτερη θέση το 1969, με τη θέσπιση του εμβληματικού ομοσπονδιακού νόμου National Environmental Protection Act.⁷²² Αντίστοιχα εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης υιοθετήθηκε δεκαπέντε περίπου χρόνια αργότερα.⁷²³ Τα συστατικά χαρακτηριστικά της «Ε.Π.Ε.» υποστηρίζουν μία εξελισσόμενη επικαιροποιημένη διαδικασία στη σύνθεση της νομότυπης δημόσιας απόφασης για την ανάπτυξη και το περιβάλλον και για τις τρεις λειτουργίες του κράτους, τεκμηριώνοντας την ως: δημοκρατικά νομιμοποιημένη, τεχνοκρατικά τεκμηριωμένη και δικαιικά συνεπή. Η διαφάνεια και η προσβάσιμη πληροφόρηση κατά τη διοικητική δράση, η ενδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών της συμμετοχής και της διαβούλευσης, ο αποτελεσματικός δικαστικός έλεγχος και η ολοένα και πιο αναβαθμισμένη επιστημονική τεκμηρίωση των διαθέσιμων επιλογών και των πιθανών κινδύνων σε έργα που εγκυμονούν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον ενισχύουν την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ των σχετικών μέτρων, των μέσων και του σκοπού στο πυρήνα της ασφάλειας του κράτους δικαίου, κατακρημνίζοντας ακόμα και τις καταστρατηγήσεις μίας «σκόπιμα προειλημμένης νομιμότητας».⁷²⁴ Οι πρακτικές επιφυλάξεις που διατυπώνονται διεθνώς για την έννομη καθιέρωση της περιβαλλοντικής εκτίμησης αφορούν την καθιέρωση ενός άκαμπτου και πολυδαίδαλου γραφειοκρατικού διοικητικού μηχανισμού και τον κορεσμό δικαστικών προσφυγών, με την ταυτόχρονη απέλπιδα υποκατάσταση της δημόσιας διοίκησης και του νομοθέτη από τη δικαστική κρίση.⁷²⁵ Ενστάσεις δηλαδή που δεν ανάγονται στην οργανωτική φύση και στο διαρθρωτικό περιεχόμενο αυτού κάθε αυτού του ρυθμιστικού μηχανισμού αλλά που προκύπτουν από την εσφαλμένη, ανορθολογική και καταχρηστική εφαρμογή του, επιδρώντας στρεβλωτικά ως προς τη συνολική αποτίμηση της λειτουργίας του.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει θεσπίσει ένα μείγμα διοικητικών απαιτήσεων και έννομων διαδικασιών για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων έργων, σχεδίων και προγραμμάτων επί των δημόσιων και των ιδιωτικών παρεμβάσεων στο περιβάλλον, καθώς και του κοινωνικο-οικονομικού αντίκτυπου που αυτές επιφέρουν.⁷²⁶ Η θεμελιώδης πρώτη Οδηγία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (85/337/ΕΟΚ) -γνωστή στην Ελλάδα ως Οδηγία για τις «Μ.Π.Ε.»-⁷²⁷ εισήχθη το 1985, υπό την τότε συναφή νομική βάση των άρθρων 100 και 235 Σ.Ε.Κ..⁷²⁸ Στην Ελλάδα, η εν λόγω πρωτόλεια Οδηγία ενσωματώθηκε με την Κ.Υ.Α. 69269/5387/1990⁷²⁹ κατ'

⁷²¹Για την εξέλιξη της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στη “N.E.P.A.” των Η.Π.Α. και την αποτελεσματική συμμετοχή του κοινού βλ. σε: R. Clark/L.Canter (επιμ.), Environmental Policy and NEPA: Past, Present and Future, CRC Press, 1997.

⁷²²Γνωστή ως “National Environmental Policy Act” των Η.Π.Α. που τέθηκε σε ισχύ στις 01-01-1970, βλ. L.K Caldwell, The National Environmental Policy Act: An Agenda for Future, Indiana University Press, 1998, 4. Διαθέσιμη και σε επίσημο διαδικτυακό τόπο: ceq.doe.gov.

⁷²³T.B. Fisher, Theory and Practice of Strategic Environmental Assessment, Earthscan, 2007, 1.

⁷²⁴Στην ΟλομστΕ 376/2014 απαντάται η «αμφίεση» νόμου σε διοικητικές πράξεις ρυμοτομικού σχεδιασμού, στη προκειμένη περίπτωση του Ο.Α.Κ.Α., διεκδικώντας το αξιολογικό της ανέλεγκτο. Η σχετική επιστημονική μελέτη, συντασσόμενη αποκλειστικά από αρχιτέκτονες-πολεοδόμους, αντιμετώπισε στενά μόνο πολεοδομικά ζητήματα, με ελάχιστη μνεία (κατώτερη των περιστάσεων) στο αμιγώς περιβαλλοντικό στοιχείο, πέρα της επίδρασης του σχεδίου στο αστικό περιβάλλον: χωρίς δηλαδή την οποιαδήποτε ολοκληρωμένη τεκμηρίωση των απαιτήσεων της Οδηγίας για την Ε.Π.Ε. και τη συνέπεια της επί των αντίστοιχων εθνικών εφαρμοστικών κανόνων.

⁷²⁵E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, ό.π. (86), 859-867.

⁷²⁶P. Stern/H. Fineberg (επιμ.), Understanding Risk: Informing Decisions in a Democratic Society, National Research Council, National Academy Press, 1996, 33.

⁷²⁷Βλ. Την ενωσιακή της εξέλιξη σε: eur-lex.europa.eu/LexUriServ/.

⁷²⁸Σημ: Προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών για τη μη διατάραξη των συνθηκών του ανταγωνισμού εντός της ενιαίας αγοράς με βάση την περιβαλλοντική προστασία.

⁷²⁹Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (332), 359-378. Προβάλλεται η ελλειμματική εφαρμογή της συγκεκριμένης αρχικής Οδηγίας στην ελληνική έννομη τάξη, ιδίως ως προς τη διάκριση και την κατάταξη των παραγωγικών

εφαρμογήν του Ν. 1650/1986, δηλαδή πεντέμισι χρόνια αργότερα και ενώ σύμφωνα με το άρθρο 12 προβλέπονταν προθεσμία τριών χρόνων για την εθνική εναρμόνιση.

Αρχικώς, τροποποιήθηκε το 1997 με την Οδηγία 97/11/ΕΚ, κυρίως διευρύνοντας το πεδίο των έργων που απαιτούν υποχρεωτικά διεξαγωγή «Μ.Π.Ε.»,⁷³⁰ αλλά και με τη συμπερίληψη-κύρωση της Σύμβασης “Espro” για τη διασυνοριακή περιβαλλοντική εκτίμηση. Αναθεωρήθηκε δε εκ νέου το 2003 (Οδηγία 2003/35/ΕΚ), με την αποφασιστική κύρωση από την Ε.Ε. της σπουδαίας για τα περιβαλλοντικά δικαιώματα, Σύμβασης του Aarhus του 1998, και άλλη μια φορά το 2009 με την «κάθετη», κατά τη λειτουργικότητα της, Οδηγία 2009/31/ΕΚ, που προσέθεσε ειδικότερες, επιβεβλημένες για την ποιοτική λειτουργία της ενωσιακής αγοράς, περιβαλλοντικές εκτιμήσεις στις παραγωγικές δραστηριότητες της μεταφοράς, της διάθεσης και της αποθήκευσης διοξειδίου του άνθρακα.

Η πρώτη Οδηγία για τις Μ.Π.Ε., με όλες τις ως άνω τροπολογίες της, για λόγους οργανωτικής σαφήνειας, λειτουργικής συνέχειας, καλής νομοθέτησης και συντονιστικού εξορθολογισμού κωδικοποιήθηκε από την Οδηγία 2011/92/ Ε.Ε.,⁷³¹ έχοντας πλέον ως νομική βάση το άρθρο 192 παρ. 1 Σ.Λ.Ε.Ε., κατά τη «συνήθη νομοθετική διαδικασία». Παρότι το θεμελιώδες κίνητρο αυτής της ενωσιακής νομοθετικής πρωτοβουλίας ήταν η κανονιστική αναβάθμιση της προστασίας του περιβάλλοντος, η αποτελεσματική της εφαρμογή αποσκοπεί στην βιώσιμη εναρμόνιση και τη συνάθροιση των περιβαλλοντικών διοικητικών διαδικασιών των επιμέρους κρατών-μελών προς όφελος της διακυβερνητικής τους ενότητας, της παραγωγικά βέλτιστης επιμέρους ανταγωνιστικότητας και της δικαιοπολιτικά ισόρροπης κοινής αγοράς. Γίνεται κατανοητό πως αποπειράται να διασφαλιστεί ότι ο ευρωπαϊκός εσωτερικός ανταγωνισμός για τα σημαντικότερα αναπτυξιακά έργα και τις επιδραστικότερες παραγωγικές δραστηριότητες, δεν θα στρεβλώνεται, ούτε θα επιδέχεται εκπτώτικες ή αδικαιολόγητες διαφοροποιήσεις από τα κράτη-μέλη, απομειώνοντας τα εγγυημένα περιβαλλοντικά και κοινωνικο-οικονομικά πρότυπα της ενωσιακής βιώσιμης ανάπτυξης.

γ. Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων: Απαιτήσεις και τάσεις.

Το κεντρικό ρυθμιστικό πλαίσιο, όπως ισχύει σήμερα με την ενοποιημένη απόδοση της 2011/92/Ε.Ε. Οδηγίας, κατηγοριοποιεί ένα πολυεπίπεδο φάσμα προκαθορισμένων σε παραρτήματα, δημόσιων και ιδιωτικών έργων με βάση την σημαντικότητα της αλληλεπίδρασης τους προς το περιβάλλον,⁷³² διασαφηνίζοντας παράλληλα με πληρότητα τις έννομες απαιτήσεις-προδιαγραφές για την πρακτική τους εκπλήρωση.

Ειδικότερα:

Στο Παράρτημα Ι κατατάσσονται περιπτώσιολογικά σε εικοσιτέσσερις υποπεριπτώσεις, οι παραγωγικές δραστηριότητες που απαιτούν «υποχρεωτικά» την κατάρτιση «Μ.Π.Ε.» (αρθ. 4 παρ. 1 Οδηγίας),⁷³³ «τεκμαίροντας» απόλυτα εκ του «αντικειμένου» τους, πως επιφέρουν «σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις».

δραστηριοτήτων (π.χ. σε βιομηχανικές και μη, την ένταση πρόληψης της ρύπανσης και της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και την έκταση της Μ.Π.Ε.).

⁷³⁰ Έκθεση της Επιτροπής, COM (2003) 334, Τελικό.

⁷³¹ S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 386 επ..

⁷³² Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 147-155.

⁷³³ Βλ. Δ.Ε.Κ., C-431/92, Επιτροπή κατά Γερμανίας: Άδεια για την κατασκευή νέου τμήματος του θερμοηλεκτρικού σταθμού του Grobkrotzenburg Γερμανίας χωρίς προηγούμενη Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, τέθηκε επί τάπητος η οριοθέτηση των αυστηρότερων όρων της Οδηγίας για το πότε και πως καθίσταται αυστηρότερα απαιτητή.

Ως τέτοιες “ex officio” επιβαρυντικές δραστηριότητες καθιερώνονται μεταξύ άλλων: τα διυλιστήρια πετρελαίου, τα πυρηνικά εργοστάσια, οι θερμοηλεκτρικοί σταθμοί και λοιπές εγκαταστάσεις καύσεως, οι βιομηχανίες χάλυβα και σιδήρου, οι εγκαταστάσεις αμύαντου και παραγωγής χημικών ουσιών, άλλες σημαντικές και λεπτομερειακά καταγεγραμμένες βιομηχανικές παραγωγικές εγκαταστάσεις, οι εμπορικοί λιμένες, οι σιδηροδρομικές εγκαταστάσεις και οι μεγάλοι αυτοκινητόδρομοι, οι εγκαταστάσεις διάθεσης αποβλήτων και χημικών προϊόντων, οι σταθμοί επεξεργασίας λυμάτων, οι εξορύξεις ορυκτού πλούτου, τα επιμέρους κατ’ είδος ορυχεία- λατομεία, οι εναέριες γραμμές μεταφοράς ενέργειας, τα έργα για την εκτροπή υδάτινων πόρων, καθώς και τα μεγάλα εκτροφεία πουλερικών και χοίρων. Στα συγκεκριμένα έργα δύναται επιπρόσθετα να επιβάλλονται κατά περίπτωση με την Έγκριση των Περιβαλλοντικών Όρων («Ε.Π.Ο»), εκτός από την διασφάλιση των κοινών «προϋποθετικών» νομότυπων όρων, και ειδικές δεσμεύσεις απαιτήσεων και περιορισμών, υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος σε συνάρτηση τις αντικειμενικές και τις ιδιαίτερες τους περιστάσεις.

Με ειδοποιό διαφορά την κλιμάκωση των περιβαλλοντικών αναγκών, στο Παράρτημα II, κατανέμονται σε δώδεκα επίσης εκτενή πεδία οι οικονομικές δράσεις, όπου τα κράτη - μέλη διαθέτουν την «διακριτική ευχέρεια» (αρθ. 4 παρ. 2) κατά το περιθώριο εκτίμησης των αρμόδιων εθνικών αρχών για την υπαγωγή τους στις απαιτήσεις και στην κατάρτιση «Μ.Π.Ε.» με βάση τα συγκεκριμενοποιημένα εξολοκλήρου δεσμευτικά κριτήρια των Παραρτημάτων 3 και 4 της Οδηγίας.⁷³⁴ Τέτοιες παραγωγικές παρεμβάσεις με «σχετικοποιημένη», πλην όμως

⁷³⁴Ενδεικτικές οι: Δ.Ε.Κ., C-435/97, WWF κ.λπ., για την έγκριση σχεδίου μετασκευής αεροδρομίου της Ιταλίας Bolzano που αφορούσε την εκτίμηση των έργων του Παραρτήματος II ως προς την ουσιαστική αξιολόγηση τυχόν «σημαντικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων». Στη Δ.Ε.Ε., C-531/13 Marktgemeinde Strabwalchen κρίθηκε ότι οι μεμονωμένες «διερευνητικές» γεωτρήσεις είναι μια δραστηριότητα που διεξάγεται για «εμπορικούς σκοπούς» (εξόρυξη φυσικού αερίου), διότι αποσκοπεί στην εκτίμηση της σκοπιμότητας (και επομένως της αποδοτικότητας) της ενεργειακής τυχόν εκμετάλλευσης, και όχι στην ίδια την παραγωγική διαδικασία της πάγιας αξιοποίησης και της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Συνεπώς δεν απαιτούνταν καταρχάς η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Ωστόσο, διατυπώθηκε η επιφύλαξη πως οι «διερευνητικές» αυτές γεωτρήσεις θα προϋπέθεταν Ε.Π.Ε. μόνο εάν το κράτος-μέλος αποφάσιζε, κατά την κρίση του, ότι πρόκειται για σχέδιο «βαθέων γεωτρήσεων» που ενδέχεται να τεκμαίρει «σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις». Στη ΣτΕ 103/2018: Απορρίφθηκε αίτηση ακύρωσης Κ.Υ.Α., με την οποία τροποποιήθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι κατασκευής και λειτουργίας σταθμού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, αφού μεταξύ άλλων, εκτιμήθηκε πως από τη στιγμή που δεν προκύπτει ότι το επίδοκο έργο έχει άμεσες επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία, δεν απαιτείτο η εκπόνηση Μ.Π.Ε. και από επιστήμονα υγείας ή η σύμπραξη του Υπουργού Υγείας κατά την έκδοση της Α.Ε.Π.Ο.. Η προσβαλλόμενη μάλιστα απόφαση δεν αφορούσε περιβαλλοντική αδειοδότηση νέας δραστηριότητας, αλλά την τροποποίηση των όρων λειτουργίας υφιστάμενης, που «δεν συνεπάγονταν ουσιαστική διαφοροποίηση σε σχέση με τις επιπτώσεις της στο περιβάλλον». Εν προκειμένω, μάλιστα, εξετάστηκαν –υπό την αρχή της αναλογικότητας, ως πρόσφορη αναγκαιότητα-εναλλακτικές περιοχές για τη χωροθέτηση του έργου. Η εμπειριστατωμένα δε αιτιολογημένη επιλογή της συγκεκριμένης χωροθέτησης εξυπηρετεί τους όρους και τις συνθήκες της βιώσιμης ανάπτυξης. Στην υπόθεση Δ.Ε.Κ., C-87/02 Επιτροπή κατά Ιταλίας, αναγνωρίστηκε πως η Ιταλία, παραβίασε τις υποχρεώσεις του άρθρου 4 παρ. 2, της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ, επειδή η περιφέρεια του Abruzzo δεν έλεγξε αν η κατασκευή περιφερειακού αυτοκινητόδρομου στο Teramo (σχέδιο γνωστό ως «Lotto Zero-Variante, tra Teramo e Giulianova, alla strada statale SS 80»), ενέπιπτε στις περιπτώσεις του Παραρτήματος II με την υποχρέωση να υποβληθεί σε Ε.Π.Ε. με βασικό κριτήριο την εξέταση τυχόν «σημαντικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων» ανεξάρτητα από την κατά αντικείμενο κατηγοριοποίηση του έργου. Παραδειγματική και η υπόθεση επίσης του Δ.Ε.Ε., C-329/17 G. Prenninger κ.λπ., κατά του κρατιδίου της Άνω Αυστρίας για την απαίτηση ή μη Μ.Π.Ε. (κατ’ άρθρο 4 παρ. 2 2011/92/ΕΕ). Κατά την κρίση του Δ.Ε.Ε., η διάνοιξη διαδρόμων σε δασικές περιοχές, με «σκοπό την κατασκευή και τη λειτουργία εναέριες γραμμής μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας», συνιστά «αποδάσωση με σκοπό άλλη μορφή χρήσεων γης» από την υφιστάμενη, ασχέτως της παράλληλης και ανεμπόδιστης διατήρησης του δασικού πλούτου, απαιτώντας επιβλητικά Μ.Π.Ε., επαφίοντας ωστόσο τις τελικές πραγματολογικές εκτιμήσεις στο εθνικό δικαστήριο. Με κοινά στοιχεία στην ελληνική νομολογία, εντοπίζεται μεταξύ πολλών, και η ΣτΕ 3050/2015: όπου σε αίτηση ακύρωσης του Δήμου Θήβας κατά σχετικής Κ.Υ.Α. για την Ε.Π.Ο. λειτουργίας έργου μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας και τη διαμόρφωση αντίστοιχων υποδομών και εγκαταστάσεων σε δημόσια έκταση δασικού χαρακτήρα κρίθηκε πως επιτρέπεται η εγκατάσταση έργων για τη μεταφορά και διανομή ηλεκτρικής ενέργειας σε δάσος και σε

εξεταστέα, «σημαντική επίδραση» στους περιβαλλοντικούς πόρους και στα περιβαλλοντικά αγαθά είναι μεταξύ άλλων αντιπροσωπευτικά: η δασοκομία, οι ιχθυοκαλλιέργειες, οι γεωτρήσεις, οι ενεργειακές και οι μεταλλευτικές εγκαταστάσεις και τα αναπτυξιακά έργα υποδομής, από τον τουρισμό μέχρι την κατασκευή φραγμάτων. Η Ελλάδα ανήκει στα κράτη-μέλη που ισορροπημένα ενέταξαν και τα έργα του Παραρτήματος II στον κατάλογο των έργων που υποχρεωτικά υποβάλλουν «Μ.Π.Ε». Μάλιστα, με βάση το Ν. 4014/2011 για την Περιβαλλοντική Αδειοδότηση⁷³⁵ και την συμπληρωματική Κ.Υ.Α. υπ' αριθμ. 1958/2012, το σύνολο όλων των ως άνω έργων διαχωρίστηκε σε δύο μεγάλες κατηγορίες ανάλογα με τη σοβαρότητα των επιπτώσεών τους⁷³⁶ παραθέτοντας μάλιστα και αντίστοιχες κλιμακούμενες υποκατηγορίες, για την εναρμονισμένη εκπόνηση «Μ.Π.Ε.» ή την διαβαθμισμένη υπαγωγή τους σε «Πρότυπες Περιβαλλοντικές Δεσμεύσεις», ως ειδικότερες διοικητικές απαιτήσεις της αδειοδοτικής τους διαδικασίας.⁷³⁷ Το Δ.Ε.Ε. σε κάθε περίπτωση ελέγχει στενά τα σχετικά περιθώρια διακριτικής ευχέρειας των κρατών-μελών.⁷³⁸ Άλλωστε, η κατεξοχήν ειδοποιός και κατευθυντήρια ρήτρα για το περιβαλλοντικό εκτόπισμα - δέσμευση των υποκείμενων έργων-δραστηριοτήτων είναι το απόλυτο και διασφαλιστικό τεκμήριο εκπόνησης «Μ.Π.Ε.» για όλα τις παραγωγικές παρεμβάσεις που «ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον»,⁷³⁹ ανεξάρτητα και πέρα δηλαδή από το αντικείμενο και την κατηγοριοποίηση των έργων, σε σχέση με τις προβλεπόμενες “numerous clausus” νομοθετικές εκτιμήσεις. Έτσι, τα κράτη-μέλη, είτε σε μεμονωμένα έργα, είτε ακόμα και σε γενικότερους προγραμματικούς σχεδιασμούς δεν έχουν την ευχέρεια να απαλλαχθούν εκ των προτέρων, το σύνολο μίας κατηγορίας παραγωγικών δραστηριοτήτων, εκτός αν εξ αντικειμένου δεν είναι πιθανό η φύση των εν λόγω δράσεων να έχει σημαντικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις,⁷⁴⁰ εξετάζοντας πάντοτε in concreto την έκταση και τις συνθήκες λειτουργίας της παραγωγικής δραστηριότητας πρωτοβουλίας και τις διαδραστικές ιδιαιτερότητες του ίδιου του τύπου που αυτή θα αναπτυχθεί.⁷⁴¹

δασικές εκτάσεις, υποχρεωτικά και μόνο μετά από τη σφαιρική εξέταση ηπιότερων εναλλακτικών επιλογών εντός της Μ.Π.Ε., όπως και συνέβη ορθά εν προκειμένω.

⁷³⁵ Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκουνά/Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (34), 12.

⁷³⁶ ΣτΕ 2223/2017: Άδεια εγκατάστασης κεραιών κινητής τηλεφωνίας, με τις σχετικές αποφάσεις της «Ε.Ε.Τ.Τ.» να υπόκεινται σε αίτηση ακύρωσης ενώπιον του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, με το ΣτΕ, παρόλα αυτά να εκδικάζει την υπόθεση χωρίς να παραπέμψει. Έκρινε ότι, το σύστημα περιβαλλοντικής αδειοδότησης των σταθμών βάσης κινητής τηλεφωνίας που εμπίπτει στη δεύτερη κατηγορία του Ν. 4014/2011, με τη θέσπιση επιμέρους όρων σε κανονιστικό επίπεδο, δεν αντίκειται (ούτε καταστρατηγεί) τις αρχές της πρόληψης και της προφύλαξης, του άρθρου 24 παρ. 1 του Συντάγματος και τη συνταγματική υποχρέωση προστασίας της δημόσιας υγείας του άρθρου 21 παρ. 3. Επί της ουσίας εκτιμήθηκε πως δεν απαγορεύεται η εγκατάσταση κεραιών σε απόσταση μικρότερη των 300 μέτρων από την περίμετρο κτιριακών εγκαταστάσεων βρεφονηπιακών σταθμών, σχολείων, γηροκομείων και νοσοκομείων. Για το πρακτική εκτίμηση της επίδικης διαφοράς, η εκπεμπόμενη ακτινοβολία συναρτάται περισσότερο από την κατεύθυνση της κεραίας, παρά με την ακριβή θέση της τοποθέτησής της.

⁷³⁷ Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκουνά/Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (34), 12-13.

⁷³⁸ Για τη σχετική στενή αλληλεπίδραση από πλευράς του αγγλοσαξονικού δικαίου συστήματος και της αντίστοιχης δημόσιας διοίκησης προς την ευρωπαϊκή Οδηγία βλ. ενδεικτικά: A. Ryall, *Effective Judicial Protection and the Environmental Impact Assessment Directive in Ireland*, Hart Publishing, 2009.

⁷³⁹ Δ.Ε.Κ., C-431/92 Επιτροπή κατά Γερμανίας.

⁷⁴⁰ Βλ. Δ.Ε.Κ., C-72/95 Aanemersebedrijf PK Kraaijeveld BV.

⁷⁴¹ Δ.Ε.Ε., C-444/15: Αίτηση προδικαστικής απόφασης ως προς την ερμηνεία του άρθρου 3 παρ. 2 και 3 της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ, για την τυχόν εξαίρεση και τη διακριτική ευχέρεια, υπέρ των κρατών-μελών, ως προς την κατάρτιση Σ.Μ.Π.Ε. σε «μικρές ή τοπικές» περιοχές σε συνδυασμό μάλιστα, τόσο με την Οδηγία περί οικοτόπων, όσο και τη δέσμευση περί «Υψηλού επιπέδου» περιβαλλοντικής προστασίας του πρωτογενούς δικαίου των Συνθηκών και δη των άρθρων 191 Σ.Λ.Ε.Ε. και 37 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. Η ένδικη διαφορά αφορά την υποχρέωση υποβολής Σ.Μ.Π.Ε. (με κοινό ενδιαφέρον εν προκειμένω και για τις μερικότερες Μ.Π.Ε.), για την υλοποίηση παρεμβάσεων/εργασιών επί ακινήτων στο νησί Ca' Roman που βρίσκεται στη λιμνοθάλασσα της Βενετίας (Ιταλία), βιότοπο ενταγμένο στο δίκτυο «Natura 2000». Κατά το Δ.Ε.Ε. το άρθρο 3 παρ. 3 της Οδηγίας 2001/42, σε συνδυασμό με την αιτιολογική της σκέψη υπ' αριθμ. 10, ερμηνεύεται ότι ο όρος «μικρές περιοχές σε τοπικό επίπεδο» αναφέρεται στην έκταση-

Προσέγγιση που τεκμαίρει και την de facto δέσμευση της «αυτοτελούς» των παραπάνω έννομης διαδικασίας των άρθρων 6 και 7⁷⁴² της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ ως προς την αδιαμφισβήτητη απαίτηση «Μ.Π.Ε.» για τις επιδραστικές παρεμβάσεις στους ειδικά προστατευόμενους οικοτόπους και στις περιοχές του ευρωπαϊκού δικτύου Natura 2000. Πρόβλεψη, η οποία με αντικειμενικό σημείο αναφοράς τον ίδιο τον περιβαλλοντικό χώρο, ανεξάρτητα του πεδίου της παραγωγικής δράσης και του είδους της ανθρωπογενούς παρέμβασης, προδιαγράφει την επαυξημένη υποχρέωση της «δέουσας εκτίμησης των επιπτώσεων του έργου», με αποκλειστικά στοιχειοθετημένες -στο ίδιο, κατά το δέον, πλαίσιο-εξαιρέσεις (κατ' άρθρο 6 παρ. 4): α) την εμπεριστατωμένη εξακρίβωση της έλλειψης εναλλακτικών επιλογών και λύσεων σε σχέση με τη σημασία και το επιβεβλημένο της πραγμάτωσης του έργου, «παρά τις αρνητικές του συνέπειες» και αντίστροφα β) τους «σημαντικά επιτακτικούς λόγους του δημοσίου συμφέροντος» για την υλοποίηση της παρέμβασης.⁷⁴³ Μία δηλαδή κατ' ουσία ενοποιημένη ρήτρα παρέκκλισης επί της «δέουσας περιβαλλοντικής εκτίμησης», η οποία στις πλέον ευάλωτες κατά τεκμήριο περιοχές των τόπων «προτεραιότητας», συνεκτιμάται με ενεργητικούς όρους δημόσιας ωφέλειας, εξειδικευμένους σε ζητήματα δημόσιας υγείας, δημόσιας ασφάλειας, αλλά και της αντισταθμιστικά θετικής αναβάθμισης του ίδιου του περιβάλλοντος, με τη δέσμευση σε «κάθε άλλη περίπτωση του δημοσίου συμφέροντος» να απαιτείται η «σύμφωνη γνωμοδότηση της Επιτροπής», κατά μία πρωτότυπη ρυθμιστική ελεγχιμότητα και σπάνια ευθεία κανονιστική εκτίμηση του εθνικού δημοσίου συμφέροντος από έναν υπερεθνικό θεσμό. Επί της ουσίας το Δ.Ε.Ε., ως προς την σημαίνουσα αναγκαιότητα-υποχρεωτικότητα της «Ε.Π.Ε.» για την οποιαδήποτε παραγωγική παρέμβαση στον πυρήνα του φυσικού περιβάλλοντος, όπως είναι οι οικοτόποι της εν λόγω ειδικότερης Οδηγίας, στηρίζεται με βαθιά δικαιική και αξιακή αντίληψη στους νομιμοποιητικούς άξονες της αρχής της προφύλαξης. Σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να αποκλειστεί εκ των προτέρων με όρους «πιθανολόγησης» και «επαπειλούμενης επικινδυνότητας», βάσει αντικειμενικών συνθηκών και στοιχείων, η σημαντική επίδραση της εκάστοτε παρεμβατικής πρωτοβουλίας επί της ευαλωτότητας, της ανθεκτικότητας και της ακεραιότητας των πλέον

τόπο της εκάστοτε περιοχής, υπό τις προϋποθέσεις: ότι το σχέδιο ή το πρόγραμμα εκπονήθηκε και εκδόθηκε από τοπική αρχή και όχι από περιφερειακή ή εθνική αρχή, καθώς επίσης και ότι η περιοχή αυτή βρίσκεται εντός του πλαισίου της εδαφικής αρμοδιότητας της τοπικής αρχής, χωρίς επ' ουδενί να απομεινώνεται η λειτουργική σημασία υποστήριξης και το δεδομένο αυτό να απαλλάσσει εκ προοιμίου από την υποχρέωση κατάρτισης Σ.Μ.Π.Ε. Όσον αφορά δηλαδή τον όρο «μικρή περιοχή», ο ποσοτικός χαρακτηρισμός «μικρή», κατά το σύνθημα που έχει στην καθημερινή γλώσσα, παραπέμπει στο μέγεθος της περιοχής και όχι στη «περιβαλλοντική και χωροταξική της αξία, σημασία και εμβέλεια», όπως, επισήμανε και η Γεν. Εισαγγελέας J. Kokkot στο σημείο 59 των προτάσεών της. Ανεξαρτήτως της έκτασης τους οι περιοχές-τόποι που εμπίπτουν στο δίκτυο Natura 2000, λόγω των χαρακτηριστικών τους βρίσκονται στο σηματοδοτικό πυρήνα της περιβαλλοντικής προστασίας. (Βλ. σχετικά και αποφάσεις Δ.Ε.Κ., C-392/96 Επιτροπή κατά Ιρλανδίας, σκ. 64 έως 67, και Δ.Ε.Κ., C-332/04 Επιτροπή κατά Ισπανίας σκ. 76 έως 81.) Συνεπώς, δεν δικαιολογείται η εξαίρεση από την υποχρεωτική και συστηματική εκτίμηση της Σ.Μ.Π.Ε., μόνο και μόνο με βάση το σαφώς σχετικοποιημένο, αμιγώς «ποσοτικό κριτήριο», της «μικρής ή τοπικής έκτασης» που θα καταστρατηγούσε συλλήβδην, τον προστατευτικό σκοπό των οικείων Οδηγιών και των υπερνομοθετικών κανόνων του Δικαίου της Ένωσης.

⁷⁴² Δ.Ε.Ε., C-177/11 Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών κατά Υπ. Π.Ε.ΧΩ.ΔΕ., Γ. Μπάλιας, ό.π. (717), 17, Δ.Ε.Κ., C-244/05 Bund Naturschutz in Bayern σκ. 47.

⁷⁴³ Σημ.: Γίνονται αποδεκτοί και οι κοινωνικο-οικονομικοί παράμετροι μπορούν να συνδιαμορφώσουν «σημαντικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος», οι οποίοι διεκδικούν τον ορθολογικό και τον αιτιολογημένο ισοσκελισμό τους με το περιβαλλοντικό κεκτημένο, με την παράλληλη όμως δέσμευση για την υιοθέτηση κάθε «αναγκαίου» περιβαλλοντικού αντισταθμίσιματος για την οικολογική συνοχή των οικοτόπων Natura 2000, σε ευθεία ενημέρωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

προστατευόμενων περιοχών της φύσης και των περιβαλλοντικών.⁷⁴⁴ Τέλος, στην ελληνική έννομη τάξη υφίσταται και μία τρίτη διοικητική κατηγορία για την περιβαλλοντική εκτίμηση που περιλαμβάνει έργα και δραστηριότητες που προκαλούν «διαίτερα μικρό κίνδυνο», «περιορισμένης υποβάθμισης ή όχλησης» του περιβάλλοντος. Επ' αυτών, δεν αξιώνονται ειδικές και εμπειριστατωμένες μελέτες, αφού αρκεί η υποβολή δικαιολογητικών που τεκμηριώνουν τη συμμόρφωση με διοικητικές προϋποθέσεις (“administrative standards”) με βάση την ένταση της έννομης προστασίας του περιβάλλοντος σε διάφορες πτυχές της καθημερινής παραγωγικής οικονομικής δραστηριότητας, με παρεμβάσεις «υψηλής, μέσης και χαμηλής όχλησης».

Ενισχυτικά των παραπάνω, η ελληνική νομοθεσία, υπό το βάρος ειδικών περιστάσεων, θεσμοθετεί και αντίστοιχα ειδικούς κανόνες. Γι' αυτό και στην νομότυπη οργάνωση και υποστήριξη των οριοθετημένων βιομηχανικών περιοχών που εμπρικλείουν «ειδικό περιβαλλοντικό κίνδυνο», επιτάσσεται η σύνταξη «Ειδικής Περιβαλλοντικής Μελέτης» (Ε.Π.Μ.).⁷⁴⁵ Παράλληλα, όπως κατοχυρώνεται και στο άρθρο 24 του Ν.1650/1986 για την ανάδειξη (θαλάσσιων και χερσαίων) «Περιοχών Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων» (Π.Ο.Α.Π.Δ.) που είναι πρόσφορες για έναν συγκεκριμένο χωροταξικό κατά είδος σχεδιασμό,⁷⁴⁶ είτε «αποκλειστικής», είτε «κύριας χρήσης», επιδιώκεται ευθέως η προώθηση και η τεκμηρίωση των όρων της βιώσιμης ανάπτυξης, με την εμπειριστατωμένη συνεκτίμηση όλων των ιδιαίτερων παραμέτρων για την συμμετρική πλήρωση των έννομων προδιαγραφών τους. Με το ίδιο κατ' αναλογία σκεπτικό της «αυξημένης περιβαλλοντικής ευταξίας», προβλέπεται αντίστροφα και η έκδοση Προεδρικών Διαταγμάτων για τον προστατευτικό χαρακτηρισμό περιοχών ως «Ζωνών Ειδικών Περιβαλλοντικών Ενισχύσεων», σε τόπους που οι «φυσικοί αποδέκτες» έχουν ανάγκη ειδικής περιβαλλοντικής μέριμνας και ενεργητικής αναβάθμισης. Στις ζώνες αυτές καθορίζονται ειδικοί περιβαλλοντικοί περιορισμοί επί των χρήσεων γης και των προγραμματικών παρεμβάσεων, πέρα από τους γενικότερους ισχύοντες όρους, διαφοροποιώντας συνεπώς και τις απαιτήσεις της «Μ.Π.Ε.» στις

⁷⁴⁴ Δ.Ε.Κ., C-127/02 Waddenzee Cackle Fishers βλ. και την Οδηγία για τους Οικότοπους συνολικά 92/43/ΕΟΚ, ΟΙ L206/7, 1992.

⁷⁴⁵ Σημ.: Σε κάθε περίπτωση, δεν είναι νόμιμη η εγκατάσταση βιομηχανίας σε περιοχή που δεν έχει αναγνωρισθεί, με διοικητική πράξη, ως κατάλληλη για την ανάπτυξη βιομηχανικής δραστηριότητας (ΣτΕ 3823/2010, 3460/2009, 2669/2007). Από τον κανόνα αυτό μπορούν να εξαιρεθούν περιορισμένης κλίμακας και περιβαλλοντικών επιπτώσεων παραγωγικές δραστηριότητες «χαμηλής όχλησης», εφόσον σχετίζονται με τις παραδοσιακές καλλιέργειες της περιοχής ή την αναπτυσσόμενη σ' αυτήν κτηνοτροφία ή δασοπονία (ΣτΕ 3175/2009).

⁷⁴⁶ Σημ.: Η σημασία των μερικότερων και των ειδικότερων χωροταξικών σχεδιασμών καταδείχθηκε σε πλήθος νομολογιακών θέσεων του ΣτΕ που αμφιταλαντεύτηκε ανάμεσα στη συστηματική ερμηνεία των διατάξεων Συντάγματος, την μερική εφαρμογή τους και την ασφάλεια του δικαίου με βάση τις ρυθμίσεις της κοινής νομοθεσίας, όπως π.χ. οι προβλέψεις για τις «Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης» (Π.Ο.Τ.Α.) σύμφωνα με το άρθρο 29 παρ. 1 έως 10 του Ν. 2545/1997. Βλ. και ΟλομΣτΕ 3396/2010: Έγινε καταρχάς αποδεκτό πως «ούτε το Σύνταγμα, ούτε και το κοινοτικό δίκαιο, τάσσουν ως αναγκαία προϋπόθεση, για την ανάπτυξη οποιασδήποτε σημαντικής παραγωγικής δραστηριότητας, την προηγούμενη ένταξη της σε χωροταξικό σχεδιασμό σε γενικό, εθνικό, περιφερειακό ή ειδικό πλαίσιο (π.χ. στο πεδίο του τουρισμού), η ανάπτυξη του οποίου ωστόσο «συνιστά επιτακτικό λόγο γενικού συμφέροντος, ως ζωτικής σημασίας για την εθνική οικονομία», κατά τους ορισμούς του Ν. 2742/1999, που εδράζεται στη συνέπεια των συναφών συνταγματικών και ενωσιακών επαγωγών. Συνεπώς, με συστηματική και τελολογική κανονιστική θεώρηση, εξαιτίας της επίδρασης των ιδιαίτερα σημαντικών και εκτεταμένων παραγωγικών δραστηριοτήτων στο φυσικό, οικιστικό, αγροτικό και πολιτιστικό περιβάλλον αναπόφευκτα επιβάλλεται να έχουν καταστεί αντικείμενο προηγούμενου στοχευμένου χωροταξικού σχεδιασμού, η έλλειψη ή η πλημμέλεια του οποίου δεν δύναται να αναπληρωθεί από την μερικότερη έγκριση γενικών κατευθύνσεων τουριστικής πολιτικής για την δημιουργία Π.Ο.Τ.Α., που έχουν τεθεί από τον Ε.Ο.Τ. Εν προκειμένω, για το Περιφερειακό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης Περιφέρειας Πελοποννήσου από τη στιγμή που η Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ 24069/3817/2001) περί χαρακτηρισμού και οριοθέτησής της επίμαχης Π.Ο.Τ.Α. (που αποφάσιζε υπέρ της και την απαλλοτρίωση ακινήτων) εκδόθηκε χωρίς ο καθορισμός της να έχει αποτελέσει αντικείμενο επί προηγούμενου ευρύτερου ειδικού χωροταξικού σχεδιασμού. Το ΣτΕ προχώρησε στην ακύρωσή της εν λόγω ΚΥΑ, παρά τις όποιες αιτιάσεις της μειοψηφίας.

συγκεκριμένες περιοχές. Για όλους αυτούς τους «συνεργειακούς» συσχετισμούς μεταξύ των παραγωγικών φορέων και του κράτους δικαίου καταληκτική και νομιμοποιητική στέκεται η δημόσια Απόφαση Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων («Α.Ε.Π.Ο.»): είτε αξιολογώντας και κυρώνοντας την τελική τους ισχύ και εκτελεστότητα, είτε επιβάλλοντας επιπλέον διοικητικές απαιτήσεις, όπου κρίνεται αναγκαίο, ανάλογα με την προστιθέμενη περιβαλλοντική σημασία της παρέμβασης του εκάστοτε παραγωγικού έργου ή αναπτυξιακού σχεδιασμού, με καταρχήν προληπτικό, αλλά και με την επιφύλαξη και του κατασταλτικού της χαρακτήρα,⁷⁴⁷ για τη νομιμότητα της λειτουργικής αλληλεπίδρασης των συμπλεκόμενων έννομων αγαθών και συμφερόντων στο εγγυητικό διηνεκές της βιωσιμότητάς τους.

Η εκπόνηση μίας «Μ.Π.Ε.» στη «βασική» αλλά και στη «στρατηγική» της κλίμακα διεξάγεται σε τρεις κύκλους: Αρχικά, ο κύριος φορέας του έργου/σχεδίου ως το κεντρικό καταρχήν «δρων πρόσωπο» μπορεί να αξιώσει από την αρμόδια αρχή να του παρέχει με διάφανο και ανεπιφύλακτο τρόπο όλες τις αναγκαίες πληροφορίες/δεδομένα και τις ειδικές απαιτήσεις «εκπλήρωσης» για την κατάρτιση της, με άξονα τις βασικές περιβαλλοντικές παραμέτρους, αλλά και να του παραθέσουν τις ειδικότερες περαιτέρω πληροφορίες που οφείλει να προσφέρει ο ίδιος με επιστημονική επάρκεια και αιτιολογημένη πληρότητα⁷⁴⁸ για την δημιουργική εξασφάλιση των έννομων προδιαγραφών και συνολικότερων αξιώσεων του νομοθέτη και της διοίκησης κατά την επακόλουθη εγκριτική εκτίμηση παραγωγικής του πρωτοβουλίας. Σ' αυτό το πλαίσιο διασφαλίζεται η δυνατότητα γνώμης (και δη σύμφωνης) κάθε αρμόδιας εμπλεκόμενης με το έργο (καθ' ύλην και κατά τόπο αρμόδιας) δημόσιας αρχής,⁷⁴⁹ ενώ παράλληλα ενεργοποιείται και η «προσβάσιμη» πληροφόρηση του «κοινού» (κατά το στάδιο «οριοθέτησης» στα άρθρα 5-6 Οδηγίας) ως ένα σημαντικό πρώτο βήμα για την ενεργητική συμμετοχή των ενδιαφερόμενων προσώπων, το έννομο συμφέρον τους, και τη θεσμική διαφάνεια της διοικητικής διαδικασίας εν συνόλω.⁷⁵⁰ Στη συνέχεια επί της ουσίας των ρυθμιστικών εκτιμήσεων της μελέτης επιδιώκεται ο εντοπισμός των πιθανών επιπτώσεων του έργου ή της δραστηριότητας και προσδιορίζονται οι εναλλακτικές λύσεις, ώστε να αιτιολογηθεί ολόπλευρα και με επιστημονική επάρκεια⁷⁵¹ η τελικώς «βέλτιστη» επιλεγθείσα επιλογή (άρθρο 5 παρ. 3 εδαφ. δ.), μεταξύ των «διαθέσιμων»

⁷⁴⁷Σημ: Ειδικά μέσω της συνέπειας των απαραίτητων περιοδικών ελέγχων τήρησης και εφαρμογής των εγκεκριμένων όρων επί των πραγματικά διαμορφωθέντων συνθηκών. Μίας διαδικασίας που κρατά ζωντανές τις ουσιαστικές απαιτήσεις και τα πρότυπα της Ε.Π.Ο. στο σύνολο της διάρκειας ζωής του έργου σε συνέπεια της «διαρκούς νομιμότητας» των προαπαιτούμενων ρυθμιστικών όρων, πέρα της καταρχάς οριοθετημένης διάρκειας και της σχεδόν αυτοματοποιημένης ανανέωσης της Α.Ε.Π.Ο. με βάση τις (απλουστευμένες και ελαστικές) προϋποθέσεις της κοινής νομοθεσίας.

⁷⁴⁸ΣτΕ 2793/2017: Έγκριση Περιβαλλοντικών Όρων για την εγκατάσταση νέας μονάδας παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας σε ΑΗΣ, ως επέκταση και εκσυγχρονισμός υφιστάμενης εγκατάστασης. Τονίζεται πως οι Α.Ε.Π.Ο. έχουν ατομικό χαρακτήρα και για αυτό δεν προβλέπεται η δημοσίευσή τους. Εκτιμήθηκε ως πλήρης η Μ.Π.Ε. αναφορικά με την περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης στην περιοχή του έργου.

⁷⁴⁹ΣτΕ 100/2018: Αίτηση ακύρωσης για τη λειτουργία ηλεκτροπαραγωγού σταθμού στην Αντίκυρα του νομού Βοιωτίας. Με σφαιρικές συνταγματικές συνεκτιμήσεις γύρω από την βιώσιμη ανάπτυξη και την ανάλυση της σχετικής Μ.Π.Ε. εκτιμήθηκε πως εφόσον δεν προκύπτει ότι το επίδικο έργο έχει άμεσες επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία, δεν απαιτούνταν η ένταξη/κατάρτιση ειδικότερης Μ.Π.Ε. και από επιστήμονα υγείας ή η σύμπραξη του Υπουργού Υγείας κατά την έκδοση της Α.Ε.Π.Ο.. Ενώ τεκμηριώθηκε πως η έκταση δεν βρισκόταν εντός κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου, ούτε υφίστανται μνημεία εντός ή πλησίον του, ώστε να απαιτούνταν αντίστοιχα κατά τη διοικητική διαδικασία, η υπογραφή της Α.Ε.Π.Ο. και από τον Υπουργό Πολιτισμού.

⁷⁵⁰Η σημασία της διαβούλευσης ως βασική δικονομική εγγύηση για ένα ουσιαστικότερο δημοκρατικό έλεγχο σε βλ. Κ. Γώγος, Νέες προκλήσεις για τη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε: Η Ελλάδα στην Ευρώπη (ό.π. 129), 314-318.

⁷⁵¹ΟλομΣτΕ 2636/2009, ΣτΕ 1520/1993, 3488/2003, Ολομ ΣτΕ 1675/1999, Ολομ ΣτΕ 3478/2000, Ολομ ΣτΕ 2805/2002, ΣτΕ 2975/2010, Ολομ ΣτΕ 1495/2002.

και των «εφικτών».⁷⁵² όπως με σχολαστικότητα έχει αναδειχθεί ως απαρέγκλιτη διαδικασία-όρος από το σύνολο της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας.⁷⁵³ Ενσωματώνοντας τις κανονιστικές δεσμεύσεις της “*lato sensu*” αναλογικότητας⁷⁵⁴ στον πυρήνα των απαιτήσεων της νομιμότητας της «Ε.Π.Ε.»,⁷⁵⁵ για την «αναγκαία», «ηπιότερη», λιγότερο «επαχθή», «καταλληλότερη» και «προσφορότερη» εναρμονιστικά βέλτιστη λύση.

Ωστόσο, με μία αντιπροσωπευτική και μόνο περιδιάβαση των επιμέρους ακυρωτικών διαφορών και την εμπειρική διερεύνηση των «περιβαλλοντικών φακέλων» των αρμόδιων περιφερειακών διοικητικών οργάνων, κατά τη συνήθη ελληνική διοικητική πρακτική, διαπιστώνεται απογοητευτικά πως η «αναλυτική εξέταση των εναλλακτικών προοπτικών και επιλογών» ουσιαστικά αποφεύγεται, ειδικά ως προς τον «τόπο και τον τρόπο» λειτουργίας της εκάστοτε δραστηριότητας με διεκπεραιωτικές, προσαρμοστικές και τυποποιημένες αναφορές, αφήνοντας ελλιπή και αλυσιτελή την απαραίτητη νομιμοποιητική και συγκροτημένη αιτιολογία. Αντίθετα, καλλιεργείται και παγιώνεται κατά «τα πρότυπα» της βούλησης του κυρίου του έργου, μία μονομερώς θετική αποτίμηση (εξιδανίευση), της εκ των προοιμίου επιλεχθείσας περιοχής και των προτεινόμενων τεχνικών εφαρμοστικών επιλογών, αποκτώντας με αυτό τον τρόπο το σύνολο της «Μ.Π.Ε.» μία εσωτερική ανισορροπία: Αφού ο κύριος του έργου, έχοντας και την κύρια ευθύνη σύνταξης της, διαθέτει αυτομάτως μεγάλη ελευθερία (ως ένα ιδιότυπα αντεστραμμένο «παραγωγικό περιθώριο εκτίμησης») να χειριστεί τις πιο κρίσιμες αντικειμενικά περιβαλλοντικές παραμέτρους προς όφελος του, στα δικά του προσαρμοστικά μέτρα και σταθμά με την ανισοβαρή υπερπροβολή των στόχων και των επιλογών του έναντι των πραγματικών δεδομένων και των αντικειμενικά απαιτητών βελτιστοποιήσεων σε ένα σύνολο σφαιρικών εκτιμήσεων. Είναι λοιπόν σχεδόν «τεκμαιρόμενο» πως ο υπεύθυνος φορέας του έργου είτε είναι

⁷⁵²Βλ.ΣτΕ 4491/2009 για την εξόρυξη μεταλλεύματος βωξίτη στη Φωκίδα δεν εξετάστηκαν κατά τη στάθμιση και τη συνεκτίμηση όλων των παραμέτρων οι εναλλακτικές λύσεις (του ηπιότερου μέσο και του αναγκαίου μέτρου) ως προς τη χωροθέτηση των εγκαταστάσεων. Η προσβαλλόμενη απόφαση ως μη αιτιολογημένη ακυρώθηκε.

⁷⁵³Σημ.:Διδακτική η ΟλομΣτΕ 3478/2000. Κρίθηκε, πως πλημμελώς και ατελώς σε σχέση με την απόδειξη των διαθέσιμων εναλλακτικών λύσεων, ότι δεν εξετάστηκε στο σχεδιασμό της εκτροπής του ποταμού, η μέριμνα για την αποτροπή κατάκλυσης πολιτιστικού μνημείου, με την Μ.Π.Ε. να αρκείται στην τεκμηρίωση της αναγκαιότητας και στο τρόπο ενίσχυσης του υδάτινου δυναμικού της Θεσσαλίας. Βλ. και Ε. Τροβά, Αχελώος: Ο Θεός Ποταμός (Σκέψεις με αφορμή την ΟλομΣτΕ 3478/2000), ΠερΔικ, Τεύχος 5, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, 35-48.

⁷⁵⁴Βλ. χαρακτηριστικά ΟλομΣτΕ 1672/2005 που αφορούσε την επέκταση Κ.Υ.Τ. στη περιοχή του όρους του Υμηττού. Καταγράφεται νομολογιακά το σημασιολογικό εύρος για την απόδοση των ισορροπιών που επιδιώκει η αρχή της αναλογικότητας και ιδίως η απαίτηση για την συνολική αναγκαιότητα του μέτρου, ειδικά με τη διερεύνηση των εναλλακτικών λύσεων προς το ηπιότερο μέτρο μέσα από την τεκμηρίωση της Μ.Π.Ε. και της συνολικότερης αιτιολογίας της απόφασης.

⁷⁵⁵Σημ.:Με την ΣτΕ 2124/2009 απορρίφθηκε αίτηση ακύρωσης της Κ.Υ.Α. Έγκρισης Περιβαλλοντικών Όρων για δημόσιο έργο αναμόρφωσης του οδικού δικτύου από ιδιοκτήτες παραθεριστικών κατοικιών στην περιοχή του Νομού Ευβοίας (Λουτρά Αιδηψού). Η εξέταση της βέλτιστης εναλλακτικής επιλογής/λύσης για την υλοποίηση του έργου επιβεβαιώθηκε πως αποτελεί ουσιωδέστατο και αναγκαίο στοιχείο των Μ.Π.Ε. (βλ. ΟλομΣτΕ 3520/2006 σκ. 9, 258/2004 σκ. 21, 3988/2001 σκ. 7). Στη σχετική Μ.Π.Ε., ο προβλεπόμενος από το Γ.Π.Σ. οδικός σχεδιασμός εκτιμήθηκε και κρίθηκε σύμφωνος προς τους κανόνες προστασίας του περιβάλλοντος και αβασίμως προβάλλεται ότι δεν ερευνήθηκαν άλλες εναλλακτικές λύσεις, πλην της μηδενικής. Στην περίπτωση που η χάραξη οδού προβλέπεται από κείμενα ευρύτερου σχεδιασμού, όπως είναι το ρυθμιστικό ή το γενικό πολεοδομικό σχέδιο, κατά τη διαδικασία εκπόνησης της σχετικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, δεν επιτρέπεται απόκλιση από τις ως άνω εγκεκριμένες προβλέψεις, ήτοι την εξέταση λύσεων διαφορετικών από αυτήν που προτείνεται με το αντίστοιχο σχέδιο χωροταξικού ή πολεοδομικού σχεδιασμού (ΟλομΣτΕ 2805/2002), «εκτός εάν από τη Μελέτη προκύπτει ότι η πραγματοποίηση του έργου στη συγκεκριμένη θέση συνεπάγεται, εν όψει της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης ή εν γένει των κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον, σε βαθμό ώστε να καθίσταται μη επιτρεπτή η κατασκευή της οδού». Ωστόσο, όπως προβλέπεται και καταγράφεται στην Μ.Π.Ε. και το οικείο σχέδιο, αναφερόμενο στο επίμαχο τμήμα του οδικού άξονα «ως εναλλακτική λύση απομένει μόνο η μηδενική λύση, δηλαδή να μην γίνει το έργο και η κίνηση να πραγματοποιείται από τον υφιστάμενο [δρόμο]... Τα γεωμετρικά στοιχεία του οποίου, σε πολλά σημεία είναι δυσμενή για τη δημόσια οδική ασφάλεια με κλειστές καμπύλες και μη ορατότητα».

ιδιώτης, είτε και το ίδιο το κράτος, επικεντρώνεται σαφώς στην αιτιολογία των δικών του αυτοαναφορικών επιδιωκόμενων επιλογών και κρίσεων, και κατά πολύ λιγότερο στην εξ αντιδιαστολής ισοδύναμη και ουδετεροποιημένη τεκμηρίωση της εξέτασης/εκτίμησης των τυχόν άλλων εναλλακτικών και βέλτιστων (ή μη) προοπτικών της παρέμβασης, διαπλάθοντας κατ' ουσία μία «προτιμησιακή σκοπιμότητα», στην προάσπιση και στην διεκδίκηση της νομιμοποίησης του, στρεβλώνοντας τις ίδιες τις ρυθμιστικές προϋποθέσεις για τη σύννομη και την ολιστική εκπλήρωση της νομιμότητας.

Συμπεριφορά, που εκτός της απόρριψης της σε περιπτώσεις ευκρινών προσβολών και καταστρατηγήσεων της νομιμότητας, για την ουσιαστική νομιμοποίηση της απαιτεί και επιτάσσει την ενεργητική ανακατεύθυνση των έννομων προτύπων από τις διοικητικές αρχές κατά τη διάρκεια της διοικητικής διαδικασίας προς τη συνεργατική και ουσιαστική πλήρωση των «προϋποθετικών» έννομων όρων. Δίχως οι παραπάνω μεθοδεύσεις απλώς και μόνο να επικυρώνονται από τη Διοίκηση με την τυποποιημένη και παθητική έγκριση της «Α.Ε.Π.Ο.», κάτω από στενά γραφειοκρατικές, αλλά διόλου ουσιαστικές εκτιμήσεις ως προς την επάρκεια της μελέτης από το αντίστοιχα καταρτισμένο διοικητικό προσωπικό, καθιστώντας συνακόλουθα ακόμα πιο θολό τον αποτελεσματικό έλεγχο της τυχόν μεταγενέστερης δικαστικής κρίσης. Ακόμα πιο πρακτικά, η χρονική πίεση του κόστους μίας επένδυσης και των ωφελειών που θα προκύψουν με την λειτουργία της· αλλά και η επίσης μονοδιάστατη αποκλειστικά τεχνική και τμηματική εξέταση των ελάχιστων απαιτήσεων ενός έργου από πλευράς των δημόσιων αρχών, χωρίς τη σαφήνεια διακριτών, εμπνευσμένων και σφαιρικών εκτιμήσεων οδηγούν στην βεβιασμένη ανορθολογική επιτάχυνση των κατά τα άλλα, πράγματι τυπολατρικά χρονοβόρων στην πράξη⁷⁵⁶ διαδικασιών για την διενέργεια και την έγκριση της μελέτης. Υπό τη κυρίαρχη μάλιστα λογική της «αντιγραφής-επικόλλησης» μελετών και αποφάσεων για την ικανοποίηση κυρίως των «σκοπούμενων» παραμέτρων του έργου, σχεδόν αδιάφορα της ανάδειξης των βιώσιμων και των περιβαλλοντικών επιπτώσεων του κατά τον συνεπή και ολιστικό προληπτικό του έλεγχο.⁷⁵⁷

Με βάση την τελευταία έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής,⁷⁵⁸ κατά τα προβλεπόμενα του άρθρου 12 παρ. 3 της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ («Σ.Μ.Π.Ε.»), που αφορά την συγκεντρωτική εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης Οδηγίας με ερμηνευτικό αντίκτυπο και στα επιμέρους έργα-δραστηριότητες, τονίζεται πως παρότι δεν έχει συγκεκριμενοποιηθεί/θεσμοθετηθεί το πεδίο και το περιεχόμενο της ανάλυσης των εναλλακτικών επιλογών ειδικά κατά την επιστημονικοκεντρική τους τεκμηρίωση, ανάμεσα στα κράτη-μέλη εντοπίζονται τρία επίπεδα τεκμηρίωσης τους σε σχέση με: α) τον τόπο, β) το αντικείμενο (ποιοτικά) και το μέγεθος(ποσοτικά) του προγράμματος/ έργου και γ) τις τεχνικές προσεγγίσεις ουσιαστικά για την ανθεκτικότητα της περιβαλλοντικής ισορροπίας σε συνάρτηση άλλες μελλοντικές νέες παρεμβάσεις και επιμέρους έργα στην εκάστοτε συγκεκριμένη περιοχή.⁷⁵⁹ Στην έκθεση υπογραμμίζεται πως οι διοικητικοί μηχανισμοί των κρατών-μελών συγκλίνουν στο να απαιτούν την ποιοτική συνεκτίμηση, επίσης σχεδόν πάντοτε εντός της

⁷⁵⁶Η μέση διάρκεια της διαδικασίας Ε.Π.Ο. αρμοδιότητας του ίδιου του Υπουργείου Περιβάλλοντος ανέρχονταν στους 20 μήνες ενώ για εξορμητικές δραστηριότητες υπερέβαινε τα τρία έτη (βλ. εισηγητική έκθεση Ν. 4014/2011 και Κ. Γώγος, ό.π. (750), 318).

⁷⁵⁷Ι. Androulidakis/Ι. Karakassis, Evaluation of the EIA system performance in Greece, using quality indicators, Environmental Impact Assessment Review, Τεύχος 26, Elsevier, 2006, 242-256.

⁷⁵⁸Βλ. Έκθεση της Επιτροπής, COM (2017) 234, Τελικό.

⁷⁵⁹Βλ. Δ.Ε.Ε. C-105/09 και Δ.Ε.Ε. C-110/09 συνεκδικαζόμενες για την προστασία των υδάτων (Οδηγία 91/676/ΕΚ) κατά της νιτρορύπανσης από τη γεωργική εκμετάλλευση και το σχετικό πρόγραμμα δράσης που υπόκειται στην Οδηγία 2001/42/ΕΚ.

περιβαλλοντικής μελέτης, και της «μηδενικής παρέμβασης» προς το περιβάλλον ως ειδοποιό, συγκριτική και ουδετεροποιημένη παράμετρο «εναλλακτικής της μη εκτέλεσης και μη της υλοποίησης» της εξετασθείσας παραγωγικής δραστηριότητας (ενός έργου ή ενός γενικότερου σχεδιασμού),⁷⁶⁰ προβάλλοντας έτσι σε καθοριστικό βαθμό την ουσία των αμφίδρομων εκτιμήσεων για την αναγκαιότητα, τη σημασία και τη βέλτιστη αποδοτικότητα της, ασχέτως των «εξωθητικών συμβιβασμών» που μπορεί να εξυπηρετεί για τη τελική συμπόρευση και διασφάλιση των συμπλεκόμενων έννομων όρων και αγαθών. Η συγκεκριμένη κοινή συνισταμένη διαφέρει σε ένταση από κράτος σε κράτος, ανάλογα την δομή και την ελεγχσιμότητα της διοικητικής διαδικασίας και τη δυναμικότητα των διοικητικών μηχανισμών που ενσωματώνουν και εφαρμόζουν τις οικείες Οδηγίες, ειδικά ως προς την έκταση και την ισχύ των παρεμβάσεων που προδιαγράφουν «σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον».

Κατά την ολοκλήρωσή της, η Μελέτη υποβάλλεται στην αρμόδια αρχή και μέσω τεκμαιρόμενης δημοσιότητας ή της εκάστοτε πρόσφορης ενδεδειγμένης κοινοποίησης-πληροφόρησης της⁷⁶¹ (ανάλογα την κλιμακούμενη άμεση σχέση, την προσβασιμότητα, το είδος και την ένταση των έννομων συμφερόντων των ενδιαφερόμενων μερών-φορέων) αξιώνεται η άποψη όσων επηρεάζονται άμεσα ή έμμεσα κατά το ευρύτατο αναγνωρισθέν έννομο συμφέρον της περιβαλλοντικής προστασίας⁷⁶² από την εκτέλεση του συγκεκριμένου έργου.⁷⁶³ Θεμελιώνοντας μέσα από τις «πύλες» των διαδικαστικών περιβαλλοντικών δικαιωμάτων, τον συμμετοχικό «εκδημοκρατισμό» της διοικητικής διαδικασίας και της επακόλουθης δικαιοδοτικής κρίσης για κάθε κρίσιμη περιβαλλοντικά, κοινωνικά και οικονομικά παραγωγική και αναπτυξιακή πρωτοβουλία. Αφού και μετά την τυχόν έγκριση ή απόρριψη της μελέτης και την σχετική διάφανη και επαρκή πληροφόρηση του φορέα του υπό αξιολόγηση έργου και του «ενδιαφερόμενου κοινού»,⁷⁶⁴ μέσω τις απαιτούμενης δημοσιότητας υφίσταται η διασφαλιστική δυνατότητα για τυχόν ακυρωτική προσβολή της «Α.Ε.Π.Ο.» (ή επί της άρνησης της) και όλων των συναφών διοικητικών πράξεων ή παραλείψεων των προηγούμενων και των παρεπόμενων

⁷⁶⁰Στο Παράρτημα Ι στοιχείο β) της Σ.Ε.Π.Ε. (Σ.Μ.Π.Ε.) αναφέρεται ότι η περιβαλλοντική μελέτη πρέπει να περιλαμβάνει πληροφορίες για την πιθανή εξέλιξη της κατάστασης του περιβάλλοντος σε περίπτωση «μη εφαρμογής του σχεδίου ή του προγράμματος». Ο συγκεκριμένος έλεγχος συχνά στις μελέτες και στη νομολογία αναφέρεται όπως έχει προεκτεθεί, και ως «μηδενική εναλλακτική δυνατότητα».

⁷⁶¹Σημ.: Κρισιμότητα η πολυαναμενόμενη απόφαση του Δ.Ε.Ε. επί της C-280/18 «Α. Flaush κλπ κατά Ελληνικού Υπουργείου Περιβάλλοντος κ.λπ.» (υπόθεση που αφορούσε την ανέγερση πολυτελούς τουριστικού καταλύματος στην Το, με τις διοικητικές διαδικασίες να διενεργούνται στην πρωτεύουσα της Περιφέρειας στη Σύρο. Η σχετική κοινή εγκριτική απόφαση (και Α.Ε.Π.Ο.) των Υπουργών Περιβάλλοντος και Τουρισμού αναρτήθηκε ηλεκτρονικά στο «ΔΙΑΥΓΕΙΑ» και οι ενδιαφερόμενοι πολίτες ενημερώθηκαν πραγματικά για την εξέλιξη του έργου, ένα και πλέον χρόνο αργότερα κατά την εκτέλεση των εργασιών). Σ' αυτήν την κατευθυντήρια υπόθεση, με άξονα την ασφάλεια του δικαίου εντός της νομιμότητας προς όλα τα εμπλεκόμενα μέρη (ιδιώτες και επενδυτές) συνδέονται: α) οι διαδικασίες της δημοσιότητας και οι προϋποθέσεις-αποσβεστικές προθεσμίες (60 ημερών κατ' άρθρο 46 π.δ. 18/1989) για την άσκηση ένδικου βοηθήματος, β) με την πληρότητα των υπόλοιπων χρονικά πρωθύστερων περιβαλλοντικών διαδικαστικών δικαιωμάτων της πληροφόρησης-ενημέρωσης (κατά προτίμηση στον τόπο υλοποίησης του έργου και όχι στην οικεία Περιφέρεια, προβάλλοντας και προτάσσοντας έτσι, την αρχή της «εγγύτητας») του ενδιαφερόμενου κοινού και συνακόλουθα γ) με την πρόσφορη άσκηση του δικαιώματος συμμετοχής και διαβούλευσης επί της σχετικής Μ.Π.Ε.. Βλ. και σχετικές ανέκαθεν ενδιαφέρουσες Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα J. Kokkot στις 23-05-2019, ιδιαίτερα σκ. 53, 56, 71, 72, 80, 131 και 132 παρ. 4.

⁷⁶²Σημ.:Το εκτεταμένο και ανοιχτό έννομο συμφέρον σε ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος, όπως αναγνωρίζεται ειδικά στην ελληνική έννομη τάξη, δεν πρέπει να μετατρέπεται καταχρηστικά επ' ουδενί σε "actio popularis" στη περιβαλλοντική δίκη βλ. και Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 121-144.

⁷⁶³Σημ.:Ο.Τ.Α., ιδιώτες, περιβαλλοντικοί σύλλογοι, Μ.Κ.Ο. κ.λπ., βλ. σχετικό άρθρο 6 της οικείας υπό εξέταση Οδηγίας.

⁷⁶⁴Σημ.:Ορισμός έννοιας του «κοινού» και του «ενδιαφερόμενου κοινού» στο άρθρο 1 παρ. 2 περ. δ και ε.

διοικητικών αντιδράσεων επί της Μ.Π.Ε. ενώπιον του δικαστικού ελέγχου⁷⁶⁵ προς αποτελεσματική διασφάλιση του δικαιώματος της δικαστικής προστασίας αμφοτέρων των μερών για τις πτυχές και διαδικασίες υπέρ προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης.

Πρέπει δε να καταστεί ευκρινές, ιδιαίτερα για την ασφάλεια του δικαίου και των δικαιωμάτων κάθε μέρους στο σύνολο της νομιμότητας, το δικαιοκρατικά αυτονόητο, πως για την υλοποίηση και λειτουργία του έργου, κρίνεται σημαντικός ο αδιάλειπτα ενεργοποιημένος έλεγχος συμμόρφωσης στο «σύνολο του κύκλου ζωής του έργου»,⁷⁶⁶ αφενός σύμφωνα ως προς τα εγκεκριμένα προαπαιτούμενα αλλά και αφετέρου ως προς την εξακρίβωση της κατάστασης-«αντίδρασης» του περιβάλλοντος. Είτε προς επίρρωση της νομιμότητας, είτε προς αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας της όλης παραγωγικής διαδικασίας στη συνέχεια του κράτους δικαίου, δίχως τη «μέγγενη» της έμμεσης καθιέρωσης τεκμηρίων «άπαξ αξιολογήσεων», που καθιστούν τυχόν επαπειλούμενες και εκ των υστέρων δημιουργηθείσες προσβολές, εν τέλει ανεπανόρθωτες ή εξακολουθητικές βλάβες προς το περιβάλλον και την κοινωνικο-οικονομική συνοχή. Για αυτό και ο «επανορθωτικός παρεμβατισμός» της δημόσιας διοίκησης οφείλει να αναπτύξει τα αντίστοιχα εγγυημένα αντανακλαστικά ελέγχου, ισορροπώντας και ενισχύοντας την εμπιστοσύνη, τόσο της κοινωνίας των πολιτών, όσο και του σοβαρά συγκροτημένου επενδυτικού φορέα, για τη «βιωσιμότητα» της προαπαιτούμενης του εκάστοτε έργου νομιμότητας. Η Α.Ε.Π.Ο. σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως η απόλυτη κρίση για την αποδοχή του έργου, αλλά ως η βάση για την ομαλή και εναρμονισμένη λειτουργία του.

Με αυτόν τον τρόπο, η συνέπεια της προστασίας του περιβάλλοντος εντός της παραγωγικής διαδικασίας είναι πραγματικά αέναη και βιώσιμη. Κάθε σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος δικαίου προϋποθέτει για το περιβάλλον και τις αναπτυξιακές του δομές, μία πλήρη προληπτική νομιμότητα την οποία και αναβαθμίζει στο διηνεκές, ακόμα και κατασταλτικά, παρακινώντας ως «ντόμινο» και τον εκάστοτε παραγωγικό φορέα να δρα ως κοινωνικός εταίρος, υπό όρους δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, στις σταθερές και προβλεπόμενες δημόσιες

⁷⁶⁵Σημ.:Κρίνονται σημαντικές ανά περίπτωση και οι δικονομικές προϋποθέσεις για την επικείμενη προσβασιμότητα στον δικαστικό έλεγχο, όπως το έννομο συμφέρον και η τήρηση της προθεσμίας π.χ. η διάγνωση της εκκίνησης και η τήρηση της νομιμότητας προθεσμίας σε θιγόμενα πρόσωπα, που δεν ανήκουν ωστόσο στενά στα υποκείμενα για τα οποία εκδίδεται υπέρ ή κατά μία διοικητική πράξη, και που συνεπώς λαμβάνουν γνώση αρκετές φορές εκ των υστέρων με την κάθε πρόσφορη ενημέρωση τους ή στην περίπτωση αφορά κανονιστική πράξη, εκκινώντας την προθεσμία από τη δημοσίευσή της. (Βλ. και Ο. Παπαδοπούλου, Αδειοδότηση έργου δημοσίου ενδιαφέροντος και δικαστικός έλεγχος, Κατασκευές και Προστασία του Περιβάλλοντος, Ελληνική Εταιρεία Μελέτης Δικαίου Τεχνολογίας και Κατασκευών και Ελληνική Ένωση Δικαίου Κατασκευών, Α.Ν. Σάκκουλας, 2009, 264.)

⁷⁶⁶Σημ.:Τυπικά σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 8 του Ν. 4014/2011 η χρονική ισχύς των Α.Ε.Π.Ο. ήταν δεκαετής εφόσον δεν υφίστατο στο ενδιάμεσο διάστημα κάποια μεταβολή στα δεδομένα και στους όρους για τους οποίους εκδόθηκε. Είναι δε δυνατή η ανανέωσή της όταν αιτιολογημένα από τη διοίκηση δεν επέρχονται ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της δραστηριότητας, όπου ενδεχομένως θα προϋπέθεταν επιπρόσθετους όρους. Αυτή η ανανέωση βέβαια πρέπει να εξασφαλίζεται πριν την λήξη της ή «εντός εύλογου χρόνου» από τη λήξη της, διαφορετικά απαιτείται η έκδοση εξ ολοκλήρου νέας Α.Ε.Π.Ο.. Βλ. ΣτΕ 4358/2011 (η απορριπτική αφορούσε τη λειτουργία Ολοκληρωμένης Εγκατάστασης Διαχείρισης Απορριμμάτων (Ο.Ε.Δ.Α.) στην Κερατέα Αττικής και της τυχόν εναλλακτικής λύσης μετατροπής του Χ.Υ.Τ.Α. σε Χ.Υ.Τ.Υ.. Το γεγονός ότι η ποσότητα των αποβλήτων θα μειωθεί, κρίθηκε πως δεν επηρέαζε το περιεχόμενο των αρχικά εγκριθέντων περιβαλλοντικών όρων. Σημειώνεται πως με τον νέο περιβαλλοντικό-«φιλοεπενδυτικό» Ν. 4685/2020 η ισχύς της περιβαλλοντικής αδειοδότησης επεκτείνεται από τα δέκα στα δέκα πέντε έτη (άρθρο 1), με ταυτόχρονη αποφασιστική σύμπτυξη των προθεσμιών και των σταδίων της αδειοδοτικής διαδικασίας και της μη παρακάλυψής της από την άπρακτη παρέλευση προθεσμιών επί των απαιτούμενων γνωμοδοτήσεων (πλην «ουσιωδών» αρχαιολογικών- δασικών) με την παραπομπή τους στο «Κεντρικό Συμβούλιο Περιβαλλοντικής Αδειοδότησης» (βλ. μακροσκελέστατο άρθρο 2 κατά τροποποίηση άρθρων 2, 3 Ν. 4014/2011).

απαιτήσεις καθώς και στην εξελισσόμενη ευνομία της Πολιτείας.⁷⁶⁷ Τα συγκεκριμένα ποιοτικά αντανακλαστικά της Δημόσιας Διοίκησης αλλά και της Δικαστικής Λειτουργίας, όπως θα παρουσιαστούν εκτενώς και παρακάτω, για την τήρηση της συντεταγμένης νομιμότητας επί του ελέγχου της πραγματικότητας ως αδιάκοπη υποχρέωση μέριμνας και προστασίας χρίζουν επιπλέον θεσμικής ενθάρρυνσης ακριβώς εξαιτίας του εγγυητικού ρόλου του κράτους ως κοινωνικό κράτος δικαίου που εγκολπώνει «συνεργειακά» την φιλελεύθερη οικονομία στην εξυπηρέτηση των ανθρωπιστικών και διαγενεακών του αναγκών.

Ενωσιακά, για την κωδικοποιημένη πληρότητα και την αποτελεσματικά νομότυπη εφαρμογή της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων επί «σχεδίων των δημοσίων και ιδιωτικών έργων», ορίζονται και συνοψίζονται προς τα κράτη-μέλη οκτώ βασικοί επαγωγικοί και πληρωματικοί άξονες, σύμφωνα με το σχετικό Παράρτημα IV και κατά παραπομπή των προϋποθέσεων που τίθενται προς υποχρεωτική αξιολόγηση για τον κύριο του έργου στο άρθρο 5 παρ. 1 της σχετικής Οδηγίας υπ' αριθμ. 2011/92/ΕΕ. Αυτοί είναι: α) Η συνολική/σφαιρική τεχνική περιγραφή του έργου, β) οι εναλλακτικές λύσεις ή ακόμα και η συγκριτική προσέγγιση της μηδενικής παρέμβασης στο περιβάλλον για την αιτιολόγηση της τελικής επιλογής, γ) η περιγραφή των στοιχείων του περιβάλλοντος που ενδέχεται να θίγονται σημαντικά από το προτεινόμενο σχέδιο, δ) η περιγραφή των συνολικών σημαντικών επιπτώσεων θετικών και αρνητικών που το προτεινόμενο σχέδιο ενδέχεται να δημιουργήσει στο περιβάλλον, ε) η μνεία, εκ μέρους του κυρίου του έργου, των μεθόδων πρόβλεψης που ακολουθεί κατά την εκτίμηση των επιπτώσεων στο περιβάλλον, στ) οι προτάσεις των περιοριστικών μέτρων ώστε να αποφευχθούν, να μειωθούν και, αν είναι δυνατό, να αντισταθμιστούν οι σημαντικές δυσμενείς επιπτώσεις του σχεδίου στο περιβάλλον, ζ) η μη τεχνική περίληψη του έργου ώστε να είναι κατανοητή στο ευρύ κοινό και τέλος η) η αναφορά των τεχνικών δυσκολιών και ενδεχόμενων ελλείψεων τεχνογνωσίας που συνάντησε ο κύριος του έργου κατά την εκπόνηση του έργου. Απαιτήσεις-Πρότυπα δηλαδή που θέτουν την συνεκτική αιτιολογία στο πυρήνα της δημόσιας απόφασης για το περιβάλλον και την ανάπτυξη.⁷⁶⁸ Οι συγκεκριμένες προϋποθέσεις με μία πιο

⁷⁶⁷Σημ.: Στις κλασικές παραδοχές του διοικητικού δικαίου, παράλληλα με τις εγγυήσεις της προστατευόμενης και δικαιολογημένης εμπιστοσύνης των ιδιωτών και της δυνατότητας αποζημίωσης, υπάρχει και η πρόβλεψη ακόμα και για την «ανάκληση ευμενούς νόμιμης διοικητικής πράξης» για λόγους δημοσίου συμφέροντος (βλ. Επ. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου I, 12^η έκδ., Α.Ν. Σάκουλας, 2007, 193).

⁷⁶⁸Σημ.: Σε απάντηση των προηγούμενων δικαστικών ακυρώσεων επί των μεταλλείων χρυσού της Κασσάνδρας Χαλκιδικής η ΣτΕ 1492/2013 με πανομοιότυπα εκτενώς αναλυθέντα και εξεταστέα κριτήρια και προϋποθέσεις ελέγχου, διερεύνησε τη συνοχή στους όρους νομιμότητας εν μέσω των πολύπλευρων συγκρούσεων των εμπλεκόμενων συμφερόντων και δικαιωμάτων (από τη μία πλευρά του ελληνικού δημοσίου, του επενδυτικού φορέα και των εργαζομένων του έργου με την οικεία συνδικαλιστική τους οργάνωση και από την άλλη τους κατοίκους και τους εργαζόμενους σε άλλες αγροτικές και τουριστικές δραστηριότητες της περιοχής). Στην ουσία έκρινε την προσαρμογή των διοικητικών προτύπων και της παραγωγικής λειτουργίας στη νομότυπη εναρμόνιση των συνταγματικών αξιώσεων, ελευθεριών και δικαιωμάτων, υπό την αναγκαιότητα της βιωσιμότητας της ανάπτυξης με τρόπο σωρευτικά αποτελεσματικό για το σύνολο των παραμέτρων που έπρεπε να συνεκτιμηθούν και να υπαχθούν σε αυτή. Συνεπώς, η οικονομική και κοινωνική επιδίωξη της βιώσιμης ανάπτυξης τέθηκε ως «αντισταθμιστικοί πύργοι» ισοδύναμων αξιώσεων με καταληκτικό προαπαιτούμενο όλων των παραπάνω την ουσιαστική προστασία και χρηστή διαχείριση του περιβάλλοντος (φυσικού αλλά και πολιτιστικού). Στο επίκεντρο της δικαστικής κρίσης τοποθετήθηκε: η αιτιάδης επάρκεια και η διαδικαστική πλήρωση της νομιμότητας της Μ.Π.Ε., οι απαιτήσεις του ειδικού χωροταξικού πλαισίου για τη βιομηχανία και τον τουρισμό και φυσικά η διάχυτη εφαρμογή των κριτηρίων της αναλογικότητας κυρίως μέσα από την εξέταση του κόστους και του οφέλους και των βέλτιστων εναλλακτικών λύσεων. Το σύνολο των παραμέτρων αναλύθηκε και εκτιμήθηκε σε σχέση με την αναλυτική αιτιολογία, τη συνοχή και τις επιπτώσεις και των τριών πυλώνων της βιώσιμης ανάπτυξης. Σημαντικό σημείο για την εμβέλεια, την εκτίμηση και το περιεχόμενο της νομολογιακής κρίσης είναι οι σταθεροποιητικοί και εγγυητικοί όροι «έννομης αλλά και πρακτικής αποτελεσματικότητας» που καταγράφηκαν, ενισχύοντας τη συνέπεια των όρων της εκάστοτε δημόσιας απόφασης, ακόμα και μετά την όποια δικαστική αποτίμηση για την εξέλιξη, την πορεία και την νομιμότητα του έργου, όπως: α) Η λειτουργία ειδικής επιτροπής παρακολούθησης για την τήρηση των

γενικευμένη αλλά θεσμικά επιβεβλημένη θεώρηση ενσωματώνονται ως κανόνες δικαίου για να ανταποκριθούν, τόσο στην αναβάθμιση της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας, όσο και στους αξιακούς στόχους και πρότυπα των δικαιοκτών αρχών, ευθυγραμμίζοντας τη διαφάνεια με τη δημοκρατική συνοχή, ανάμεσα στην «κοινωνική οικονομία» της αγοράς και το κράτος δικαίου.

Ακόμα πιο στοχευμένα προς αυτή την κατεύθυνση του διάχυτου, πολυπαραγοντικού και πολύπλευρου συνεργατισμού η τελευταία τροποποιητική Οδηγία για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων υπ' αριθμ. 2014/52/ΕΕ⁷⁶⁹ με ρητούς της πυλώνες, την αναλογικότητα και την ασφάλεια δικαίου, επενδύει πρακτικότερα στην απλούστευση των κανόνων αξιολόγησης των πιθανών επιπτώσεων των έργων στο περιβάλλον και στον περιορισμό της ανασταλτικής για τον πολίτη και για τον επενδυτή, γραφειοκρατίας.⁷⁷⁰ Αυτή, η οργανωτικά σύγχρονη και επιπρόσθετα κινητήρια, διορθωτική των ευρωπαϊκών κεκτημένων νομοθετική ρύθμιση, αν και κατ' άρθρο 2 καλούσε σε συμμόρφωση τα κράτη-μέλη ως τις 16 Μαΐου του 2017, ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με την Κ.Υ.Α. Αριθμ. Οικ. 5688/2018 μέσα από την τροποποίηση των παραρτημάτων του Ν. 4014/2011, δηλαδή σχεδόν με ένα χρόνο καθυστέρηση και μάλιστα έπειτα από προειδοποιητική επιστολή της Επιτροπής τον Ιούλιο του 2017, ως άλλο ένα ελληνικό δείγμα ασυνέπειας, στείρας, καθυστερημένης και βεβιασμένης εκ των υστέρων, αποδοχής της ευρωπαϊκής συντονιστικής νομοθετικά πρωτοβουλίας.⁷⁷¹ Με τη νέα συμπληρωματική Οδηγία επαυξάνεται επιπλέον η θεσμική συνοχή και η συνέργεια και με άλλα παράλληλα νομοθετήματα και πολιτικές της Ένωσης, ενώ διεκδικείται και η ενιαία εφαρμογή των περιβαλλοντικών απαιτήσεων μεταξύ των κρατών-μελών, σε σχέση με τις στρατηγικές πολιτικές και τις νομοθετικές πρωτοβουλίες που έχουν αναπτύξει στα συναφή πεδία της εθνικής τους αρμοδιότητας.⁷⁷² Το σύγχρονο ενωσιακό ρυθμιστικό πλαίσιο γύρω από τις Ε.Π.Ε. προσανατολίζεται σε κοινές διαδικαστικές πρακτικές και διοικητικές αποφάσεις «πιο υγιείς, πιο προβλέψιμες και πιο βιώσιμες» με ενισχυμένη κατά περιεχόμενο αιτιολογία, απαντώντας έτσι

περιβαλλοντικών όρων και την αξιολόγηση της προόδου των έργων αποκατάστασης, στην οποία υποβάλλονται όλες οι τεχνικές μελέτες και τα αποτελέσματα αναλύσεων της παραγωγικής δραστηριότητας. β) Οι σχετικές ετήσιες (και ελεγχόμενες) εκθέσεις που συντάσσει ο κύριος του έργου. γ) Η εγκατάσταση ολοκληρωμένου προγράμματος παρακολούθησης του έργου και των περιβαλλοντικών μέσων, τα πορίσματα του οποίου θα αξιολογούνται και θα αποστέλλονται στις αρμόδιες υπηρεσίες και θα δημοσιοποιούνται στην τοπική κοινωνία προς συνεχή ανοιχτό έλεγχο, ώστε να επιβάλλεται η λήψη πρόσθετων περιβαλλοντικών όρων ή τροποποίηση των υφιστάμενων ή η λήψη επιπλέον μέτρων αποκατάστασης ενδεχόμενης περιβαλλοντικής βλάβης.

⁷⁶⁹Οδηγία 2014/52/ΕΕ για την τροποποίηση της Οδηγίας 2011/92/ΕΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.

⁷⁷⁰Σημ.: Τα κράτη-μέλη με τη νέα Οδηγία έχουν πλέον την εντολή να απλουστεύσουν και να συγκλίνουν τις διαφορετικές διοικητικές περιβαλλοντικές διαδικασίες. Τα κύρια σημεία της είναι: Προβλέπονται πρότυπα χρονοδιαγράμματα για τα διάφορα στάδια των περιβαλλοντικών εκτιμήσεων: λ.χ. οι επιμέρους αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται εντός 90 ημερών (αν και είναι δυνατές οι επεκτάσεις) και η δημόσια διαβούλευση πρέπει να διαρκεί τουλάχιστον 30 εργάσιμες ημέρες. Τα κράτη-μέλη μπορούν επίσης να ορίζουν χρονοδιαγράμματα για την εγκυρότητα και τη συνέπεια των όποιων συναφών αιτιολογημένων συμπερασμάτων ή γνώμων που εκδίδονται στο πλαίσιο της διαδικασίας Ε.Π.Ο.. Τα κράτη-μέλη πρέπει επίσης να διασφαλίσουν ότι οι τελικές αποφάσεις λαμβάνονται εντός «εύλογου χρονικού διαστήματος» με διττό όφελος, τόσο προς την κοινωνία των πολιτών, όσο και προς την εμπιστοσύνη της αγοράς κάτω από τη δέουσα αιτιολογία σύγχρονων κριτηρίων επιλογής και συνεκτιμήσεων. Οι Μ.Π.Ε. διατηρώντας τα ουσιαστικά τους επιστημονικά κριτήρια και μεθόδους προωθείται να γίνουν πιο κατανοητές για το κοινό με το βέλτιστο δυνατό ορθολογικά δημοκρατικό και δικαιοδοτικό έλεγχο, με ιδιαίτερη βαρύτητα, όσον αφορά τις εκτιμήσεις της τρέχουσας κατάστασης του περιβάλλοντος και τις εκάστοτε βέλτιστα εναλλακτικές νόμιμες λύσεις. Ενώ, οι αποφάσεις για κάθε έργο που αφορούν αναπτυξιακές επενδύσεις επιβάλλεται να είναι σαφείς και (πιο) διαφανείς προς το κοινό.

⁷⁷¹Σχετικά επί παραδείγματι και η Δ.Ε.Ε., C-50/09 Επιτροπή κατά Ιρλανδίας για τη σημασία της πλήρους και ορθής μεταφοράς στο εθνικό δίκαιο των Οδηγιών για τις Ε.Π.Ε. και ειδικότερα εν προκειμένω των διατάξεων του άρθρου 3 και την τήρηση των άρθρων 2 έως 4 της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ.

⁷⁷²E. Fisher/B. Lange/E. Scotford, ό.π. (86), 904-911.

στις διαχρονικές και στις επίκαιρες προκλήσεις που διαταράσσουν τα περιβαλλοντικά αγαθά, όπως: η αποδοτικότητα των πόρων, η ανισορροπία της βιοποικιλότητας, η διαχείριση της κλιματικής αλλαγής, η πρόληψη των καταστροφών και η αντίστοιχη προάσπιση του πολιτιστικού περιβάλλοντος. Συνθήκες που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν δραστικά με μεμονωμένες και διάσπαρτες πρωτοβουλίες από τα κράτη- μέλη, δίχως την καθιέρωση ισόρροπα κοινών οριζόντιων, εναρμονισμένων και εγγυημένα βελτιστοποιητικών έννομων βάσεων. Ακριβώς εξαιτίας της σημαντικότητας του πεδίου εφαρμογής των «Ε.Π.Ε.» για τη διασυνοριακή «φύση» των περιβαλλοντικών προσβολών-επιβαρύνσεων αλλά και για την αλληλένδετη ενιαία ανταγωνιστική παραγωγική και αναπτυξιακή οικονομία, η διαμόρφωση κοινών νομότυπων αναγκών και απαιτήσεων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης με διακυβερνητικούς όρους εναρμόνισης και συγκλίσεων, ανάμεσα στην αποκεντρωμένη επικουρικότητα και την αιτιώδη αναλογικότητα των εφαρμοζόμενων διοικητικών διαδικασιών και νομοθετικών ρυθμίσεων, εκτιμάται ως αναγκαία για την έμπρακτη προάσπιση της βιώσιμης ανάπτυξης, ως εθνική πολιτειακή επιταγή, που βρίσκεται στον συμφεροντολογικό και τον αξιολογικό πυρήνα και της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Σε αυτές τις διαδικασίες είναι αξιοπρόσεκτο πως ανθρώπινα δικαιώματα, ελευθερίες, δημοκρατική διακυβέρνηση και κοινό δημόσιο συμφέρον συγχρονίζονται με τον καινοτόμο τεχνοκρατισμό για την σύνθεση της σύγχρονης θέσης του κράτους δικαίου.

Ο διακεκριμένος καθηγητής και στέλεχος επί 32 χρόνια της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ludwig Krämer, στο σύνολο του συγγραφικού του έργου δεν παραλείπει να τονίζει την ανυπαρξία και την ανάγκη καθιέρωσης μίας «Ευρωπαϊκής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων», ειδικά μάλιστα όταν ενυπάρχει η αναπτυξιακή προοπτική της συγχρηματοδότησης του έργου/σχεδιασμού από άμεσους πόρους και κονδύλια της Ε.Ε.. Ανέδειξε μάλιστα και την απόλυτα ρεαλιστική προβληματική, πως η γενικευμένη διακριτική ευχέρεια των κρατών στην εκτελεστική εφαρμογή της «Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» σε κάθε επίπεδο, λειτουργεί για τις εν λόγω αναπτυξιακές περιστάσεις, υπό την πίεση της επί τούτου είσπραξης και της άντλησης της ευρωπαϊκής χρηματοδότησης, και λιγότερο υπό τον αξιοκρατικό άξονα της βελτιστοποιημένης ικανοποίησης των όρων της βιώσιμης ανάπτυξης· αλλοιώνοντας έτσι τις έννομες επιδιώξεις της ενωσιακής διάστασης του θεσμού και των προβλεπόμενων κοινών διοικητικών διαδικασιών. Προς αυτή τη θεσμική λογική χρησιμότητα είναι το βήμα που έχει ήδη προβεί η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων,⁷⁷³ η οποία απαιτεί την εφαρμογή/υιοθέτηση των σχετικών περιβαλλοντικών Οδηγιών για να χρηματοδοτήσει οποιοδήποτε έργο εντός της Ε.Ε..⁷⁷⁴ Σύμφωνα με αυτό τον προσανατολισμό,

⁷⁷³Σημ.: Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, το μεγαλύτερο διεθνές θεσμικό όργανο δημόσιου δανεισμού, για την ανάπτυξη των στόχων της Ε.Ε. έχει εντάξει πλήρως την περιβαλλοντική παράμετρο στις δημοσιονομικές της πρακτικές μεθοδεύσεις. Σε πρόσφατη επίσημη έρευνα της καταδείχθηκε πως οι ευρωπαίοι πολίτες ανησυχούν περισσότερο για την κλιματική αλλαγή, παρά για την ανεργία ή την τρομοκρατία κατευθύνοντας τις συνολικές πολιτικές της Ένωσης. Βλ. www.eib.org/en/projects/priorities/climate-and-environment/climate-action/index.htm και www.reuters.com/article/us-eu-climate-eib-survey. Αξίζει δε συμπληρωματικά να επισημανθεί πως αντίστοιχη αναλυτική έκθεση του Ευρωβαρόμετρου το 2019 παρότι ανάμεσα στους ευρωπαίους πολίτες (με πρώτους του Σουηδούς) η κλιματική αλλαγή κατατάσσεται ως μείζον πρόβλημα για την παγκόσμια διακυβέρνηση συγκεντρώνοντας την κινητοποίηση και το ενδιαφέρον των πολιτών, στην Ελλάδα παρά τα ευπαθή γεωμορφολογικά και γεωστρατηγικά της χαρακτηριστικά δεν αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα «προτεραιότητας» από τους πολίτες σε ισοδύναμη (κατώτατη όλων των υπόλοιπων κρατών-μελών) συνάντηψη με πολίτες της Βουλγαρίας και της Λετονίας, δηλαδή κράτη με γενικά χαμηλούς δείκτες αναπτυξιακής ανταγωνιστικότητας και κοινωνικής ευημερίας (βλ. European Commission, Special Eurobarometer 490, Report, Climate Change, data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2212_91_3_490_ENG, 2019).

⁷⁷⁴L. Kramer, ό.π. (196), 168.

υπό το πρίσμα της αναγκαιότητας του ενιαίου ευρωπαϊκού διοικητικού συντονισμού, που αποζητά την επιπλέον λειτουργική του εμβάθυνση και ισχύ, συντείνει και η πρόταση για τη συγκεντρωτικά κατηγοριοποιημένη καταγραφή και την «προσβάσιμη αποτύπωση» επιλεκτικά υποδειγματικών εγκεκριμένων περιβαλλοντικών μελετών εθνικά και ευρωπαϊκά, ανά θεματική παραγωγική δραστηριότητα. Με οργανωτικό σκοπό να ενισχυθεί η διαφάνεια στη διοικητική διαδικασία και ο έλεγχος «βέλτιστης νομιμότητας» στη περιβαλλοντική δίκη,⁷⁷⁵ δημιουργώντας πρότυπα και συνθέτοντας έναν ποιοτικό επιστημονικά και επενδυτικά ανταγωνισμό, για τις ισορροπίες του ίδιου του κράτους δικαίου εντός της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Μελετώντας τη σχετική δικαιοδοτική διαδικασία της ακυρωτικής κρίσης του Συμβουλίου της Επικρατείας είναι παγιωμένα γνωστό πως διέπεται από τον αναλυτικό έλεγχο: της «αδιάτρητα κεκτημένης» νομιμότητας, της εφαρμοζόμενης και ερμηνευτικής επ' αυτής συνταγματικότητας, του αποκαταστατικού ρεαλιστικού πλαισίου της «πλάνης περί τα πράγματα», των αυτοπεριοριζόμενων νομιμοποιητικά συντεταγμένων «διδασμάτων της κοινής πείρας» και της συστηματικής ρυθμιστικής αιτιολογίας των δικαικών αρχών για όλα τα παραπάνω. Σε αυτές τις βάσεις η έννομη αξιολόγηση της Μελέτης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων τεκμαίρεται ως το πλέον χαρακτηριστικό και καταλυτικό δείγμα⁷⁷⁶ των νομολογιακών εξελίξεων για την διακριτή αλληλεπίδραση της καλής νομοθέτησης, της χρηστής διοίκησης και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας,⁷⁷⁷ ενσωματώνοντας παράλληλα τις ισορροπίες ανάμεσα στις δημοκρατικές εγγυήσεις και τα επιβεβλημένα τεχνοκρατικά πρότυπα. Οι συγκεκριμένες ομολογουμένως δύσκολες δικονομικές και «ουσία» δικαιοκρατικές οριοθετήσεις θεσμικά μπορούν να εκτιμηθούν περισσότερο ως «δικαιοδοτικοί ελιγμοί», εντός των πρακτικών δικανικών συλλογισμών επί των ακυρωτικών αποφάσεων, ώστε να περιοριστούν και να αρθούν οι πολύπλευρες επιφυλάξεις περί δικαστικού ακτιβισμού, παρά ως διαδικαστικό μέρος του, ούτως ή άλλως, θεμιτού «ενεργητικού θετικισμού» στο ηπειρωτικό δημόσιο δίκαιο εν γένει. Είναι αδιαμφισβήτητο, πως μέσω των νομικών εργαλείων των «λόγων ακυρότητας» αλλά και ιδιαίτερα των ερμηνευτικά κανονιστικών επαγωγικών αποδόσεων των δικαικών αρχών,⁷⁷⁸

⁷⁷⁵Στη Δ.Ε.Κ. C-567/10, “Inter-Environnement Bruxelles ASBL” αποσαφηνίστηκε πως η ερμηνεία των σχεδίων και προγραμμάτων «που απαιτούνται βάσει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων», κατ’ άρθρο 2, στοιχείο α’, της Οδηγίας για την Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων ορισμένων Σχεδίων και Προγραμμάτων, 2001/42/ΕΚ πρέπει να καλύπτει ελεγκτικά και τον ειδικό χωροταξικό σχεδιασμό, επεκτείνοντας εύλογα τις ενωσιακές περιβαλλοντικές δεσμεύσεις βελτιστοποιητικά στο σύνολο της αναπτυξιακής αναδιοργάνωσης των κρατών-μελών .

⁷⁷⁶Βλ. Ολομ ΣτΕ 613/2002, ΟλομΣτΕ 2551/2002, ΟλομΣτΕ 3478/2000.

⁷⁷⁷Βλ. ΟλομΣτΕ 1295/2011, Επταμ. ΣτΕ 3562/2014.

⁷⁷⁸Σημ.:Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχετικής ερμηνείας και εφαρμογής στον πυρήνα της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος από το ΣτΕ με σημαντικές μάλιστα αυστηρότατες προσεγγίσεις της μειοψηφούσας θέσης (διατύπωσε τη πλήρη απαγόρευση επί της παρέμβασης σε δάσος ακόμα και αν επιβάλλεται από το δημόσιο συμφέρον, έστω και αν μεταβάλλει μόνο μερικώς τη μορφή του) αποτελεί η προ εικοσαετίας κατευθυντήρια απόφαση 1675/1999, που αφορά την διάνοιξη της Δυτικής Περιφερειακής Λεωφόρου Υμηττού. Ενός αναπτυξιακού έργου ικανοποίησης αξιοσημείωτων έννομων συμφερόντων με περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες στο συνολικό δασικό χαρακτήρα της περιοχής (βλ και επιπρόσθετα και τις διαστάσεις της δημόσιας ωφέλειας 17 παρ. 2 επί αναγκαστικής απαλλοτρίωσης σε συνδυασμό με το άρθρο 117 παρ. 4 του Συντ.) που κατέδειξαν τον εκτενή διαδικαστικό έλεγχο του ανώτατου ακυρωτικού ειδικά επί των απαιτήσεων της Μ.Π.Ε., εισάγοντας στην πράξη τα δεσμευτικά κριτήρια της αρχής της αναλογικότητας στην ουσιαστική διοικητική εφαρμογή, ειδικά μέσα από την αξίωση της επιστημονικής τεκμηρίωσης των εναλλακτικών που η Διοίκηση κακώς και με ελλιπή αιτιολογία απέκλεισε (κατασκευή υπόγειων σηράγγων με «λογικό κόστος»), ακυρώνοντας συνακόλουθα την επίδικη απαλλοτρίωση που θα έθιγε το συνταγματικό πλαίσιο των ιδιωτικών δασικών εκτάσεων. Έτσι, ακόμα και όταν το έργο για το οποίο γίνεται η απαλλοτρίωση έχει θετικές συνέπειες για το περιβάλλον (π.χ. η περιφερειακή οδός Υμηττού αποσκοπούσε και στην κυκλοφοριακή αποσυμφόρηση και την ποιότητα ζωής στο λεκανοπέδιο της Αττικής), η άμεση διάσωση του μεγαλύτερου δυνατού τμήματος του δάσους μέσα από διαδικαστικές πρακτικές ισχυρής αιτιώδους συνάφειας και προσφορότητας της κάθε σχετικής δημόσιας επιλογής, τέθηκε σε πρώτο πλάνο

το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει θεμελιώσει και κατακτήσει στο χώρο του δημοσίου δικαίου ένα σημαντικό διακριτό «περιθώριο σύννομης εκτίμησης» σε σχέση με τις αξιολογήσεις και τη συμπεριφορά του «εκτελεστικού κρατικού μηχανισμού». Γι' αυτό και αξιοποιώντας τη δική του συνταγματική νομιμοποίηση έχει το δυναμισμό να παρεμβαίνει ρυθμιστικά, ώστε αποβάλλει ανορθολογικότητες, παρατυπίες και αλλοιώσεις εις βάρος τόσο της επαρκούς «λειτουργικής» νομιμότητας, όσο και του ουσιαστικού εφαρμοσμένου συνταγματισμού.⁷⁷⁹ Άλλωστε και αντίστροφα είναι κοινός τόπος, τόσο στη θεωρία όσο και στη νομολογία, πως, όσες «νομιμοφανείς» στρεβλώσεις και αν παρεισφρέουν, ιδιώς επί των επιμέρους πραγματικών πιέσεων, εντός του οριοθετημένου ακυρωτικού ελέγχου δεν ερευνάται, ούτε η σκοπιμότητα των εξωδικαιικών επιλογών της διοίκησης, ούτε η ορθότητα των τεχνικών κρίσεων, αφού ίδιο το δίκαιο έχει θέσει διακριτές βάσεις για τους όρους και τα όρια της απόδειξης και της απόδοσης των προστατευτέων έννομων αξιώσεων και κανόνων στις βελτιστοποιήσεις της φιλελεύθερης δημοκρατικής διακυβέρνησης και της ανταγωνιστικά τεχνοκρατικής παραγωγικής οικονομίας.

Διερευνώντας συγκριτικά την ένταση, την έκταση και τη λειτουργικότητα της «ακυρωτικής περιβαλλοντικής απόφασης» ανάμεσα στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών-μελών παρατηρείται μία διαφοροποιημένη «ρυθμιστική ευελιξία» για την επιδραστικότητα του δικαστικού ελέγχου στην εφαρμογή των Οδηγιών της Ε.Π.Ε.. Ενώ επί παραδείγματι, στο Ην. Βασίλειο ακυρώνεται ο σχεδιασμός του έργου στο σύνολο του θέτοντας τη διοικητική διαδικασία εκ του μηδενός, στη Γερμανία εξετάζεται δικαστικά η σημαντικότητα και οι επιπτώσεις αυτής της προσβολής-παράλειψης σε σχέση με το συνολική νομιμότητα του έργου. Στην Ελλάδα με την τροποποίηση του άρθρου 50 του π.δ. 18/1989⁷⁸⁰ εισήχθη μία ενδιάμεση

στην εσωτερική συνάφεια της περιβαλλοντικής προστασίας. Το ΣτΕ για τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα, όλο και πιο μεθοδολογικά αναπτύσσει ισόρροπες εφαρμογές της αρχής της αναλογικότητας κατά την στοιχειοθέτηση της αιτιολογίας των διοικητικών απαιτήσεων υπέρ της νομιμότητας, ειδικά όταν η ιδιοκτησία που θίγεται με την απαλλοτρίωση αποτελεί η ίδια και προστατευτέο περιβαλλοντικό αγαθό. Σε κάθε περίπτωση είναι παρεμβατικά πιο ανεκτικό στην επιβολή δημόσιων περιορισμών, όταν η προστασία της ιδιοκτησίας αλληλεπιδρά, συνεκτιμάται και σταθμίζεται με κρίσιμες πτυχές του προστατευόμενου περιβάλλοντος.

⁷⁷⁹ Σημ.: Βλ. παραδοσιακές νομολογιακές σκέψεις λειτουργικής νομιμότητας και συνταγματισμού στις: ΣτΕ 613/2002 (Μεταλλευτικές δραστηριότητες Χαλκιδικής), ΟλομΣτΕ 2173/2002 (περιβαλλοντικοί όροι τραμ Αθηνών με αφορμή του Ολυμπιακού Αγώνες) και την ΟλομΣτΕ 26/2014 (βιώσιμη ανάπτυξη, εναλλακτικές λύσεις και πολιτιστικό περιβάλλον για την μερική εκτροπή του Αχελώου).

⁷⁸⁰ Με την τροποποιητική διάταξη του άρθρου 22 του Ν. 4274/2014 διευρύνονται θεσμικά στο άρθρο 50 παρ. 3α έως 3γ, συνολικά οι εξουσίες του ακυρωτικού δικαστή, ενισχύοντας με ενεργητικό τρόπο την αποτελεσματικότητα του ακυρωτικού ελέγχου, στοχευμένα υπέρ του συγκεκριμένου της αρχής της νομιμότητας με τις αρχές της προστασίας του διοικούμενου, της καλής πίστης, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, του δημοσίου συμφέροντος και της ασφάλειας του δικαίου σύμφωνα και με το Π.Ε. υπ' αριθμ. 20/2013 της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας. Βλ. και τις προγενέστερες των εν λόγω τροποποιήσεων αποφάσεις- δείγμα του πρωθύστερου νομολογιακού κεκτημένου του Ανωτάτου Ακυρωτικού, επί της εμπνευσμένης προεδρίας του Ε' Τμήματος ΣτΕ από τον Κ. Μενουδάκο, όπως: ΣτΕ 1422/2013 ειδικά για τη χωροθέτηση αιολικών εγκαταστάσεων εντός των Ζωνών Ειδικής Προστασίας (Ζ.Ε.Π.) της ορνιθοπανίδας. Εξαιτίας σχετικών πλημμελειών το Δικαστήριο, δεν προχώρησε ευθέως στην ακύρωση του χωροταξικού σχεδίου αλλά στην αναβολή της δίκης προς αποκατάσταση της οικείας πλημμελείας για τη σύνταξη ορνιθολογικής μελέτης. Επί του ιστορικού της απόφασης σημειώνεται πως η δήμενη ταχθείσα προθεσμία παρήλθε άπρακτη, χωρίς η Διοίκηση να προβεί στις απαιτούμενες ενέργειες προς συμπλήρωση των σχετικών ρυθμίσεων του προσβαλλόμενου χωροταξικού πλαισίου και εύλογα το τελευταίο ακυρώθηκε λόγω «παράλειψης νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας» με την ΣτΕ 807/2013. Παρόμοιο σκεπτικό για την επανόρθωση των «μη ουσιαστών πλημμελειών» της διοίκησης στην ΣτΕ 4357/2011 για τον Ο.Ε.Δ.Α. του Γραμματικού προς την διασφάλιση του δημοσίου συμφέροντος που εξυπηρετεί το έργο αλλά και στη ΣτΕ 1941/2013 ως προς τη σαφέστερη οριοθέτηση του πολεοδομικού σχεδιασμού σε σχέση με την επίδικη έκταση και τη διαμόρφωση ή μη κοινόχρηστου χώρου, επίσης με αναφορά στην αποτελεσματική δράση της διοίκησης και στη σταθερότητα των διοικητικών πράξεων (λεπτ. και σε Ε. Πρεβεδούρου, Νομοθετικές εξελίξεις για την ενίσχυση του ακυρωτικού ελέγχου: άρθρο 22 του Νόμου 4274/2014 «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις», διαθέσιμο στο: www.prevevou.gr/ και της ίδιας, Οι συνέπειες του ακυρωτικού ελέγχου-περιορισμός του ακυρωτικού αποτελέσματος, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 312).

λύση, που ξεπερνά τα παραδοσιακά «τείχη» του συνταγματικού και του διοικητικού δικαίου, επηρεασμένη και από τη γαλλική ακυρωτική πρακτική επί της «αποφασιστικής διαπλαστικότητας», που εμφανίζει σταδιακά το Conseil d' etat στον ακυρωτικό έλεγχο. Ειδικότερα, ως εκσυγχρονιστικός εγγυητικός ελιγμός για την αναγέννηση της ασφάλειας του δικαίου, ειδικά σε μία περίοδο οικονομικής πολιτειακής ανασύνταξης και κρίσιμων περιβαλλοντικών πιέσεων που επιτάσσουν την προσαρμοστική ανταπόκριση του κρατικού διοικητικού μηχανισμού, καθιερώθηκε ο διαπλαστικός έλεγχος της «ουσιώδους ή μη» παραβίασης των έννομων δεσμεύσεων της Πολιτείας με τη δικαιοδοτική δυνατότητα της κατευθυντήριας παραπομπής στη Διοίκηση για τη θεραπεία μίας «παρακολουθηματικής πλημμέλειας», δίχως την πλέον αποθαρρυντική και ανατρεπτική, επί συνόλω, ακύρωση σειράς δημόσιων πράξεων και δράσεων επί των παραγωγικών έργων, δραστηριοτήτων και των ευρύτερων αναπτυξιακών σχεδιασμών (όπως εν προκειμένω, των «Α.Ε.Π.Ο.» επί των «Μ.Π.Ε.» και των «Σ.Μ.Π.Ε.»), παρά τη καλόπιστη παρουσία των διοικούμενων και των συναλλασσόμενων παραγωγικών φορέων και την προσδοκία της άμεσης συμμόρφωσης των εμπλεκόμενων κρατικών μηχανισμών. Με αυτή την ορθολογικά ευέλικτη και συμμετοχική στη επίτευξη της νομιμότητας, δικαστική κρίση επιδιώκεται κατά έναν καταρχήν «δικονομικό τύπο», η εναρμόνιση της συνταγματικής νομιμότητας με την κοινή νομοθετική πρωτοβουλία, τη διοικητική πρακτική και κατ' επέκταση με τη διοικητική αποτελεσματικότητα.

Σε αυτή τη λογική υπέρ των δομικών συγκλίσεων ενός συμφιλωτικού δημοσίου συμφέροντος των δικαιωμάτων και των εγγυήσεων στηρίζονται και οι άλλες δύο προβλέψεις στην ίδια αναθεωρηθείσα διάταξη του ιστορικού για τη διοικητική δικονομία προεδρικού διατάγματος, οι οποίες προέρχονται επίσης μέσα από τη νομολογιακή πρακτική. Αυτές είναι η οριοθέτηση της αναδρομικότητας του ακυρωτικού αποτελέσματος σε χρόνο μεταγενέστερο από τη έναρξη της ισχύος της σχετικής διοικητικής πράξης, αλλά και η μη παρεμπόδιση ακύρωση ατομικής διοικητικής πράξης κατά τον έλεγχο νομιμότητας ευρύτερων κανονιστικών πράξεων στο πλαίσιο της ασφάλειας δικαίου και της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης. Οι συγκεκριμένες νομολογικές θέσεις και πλέον νομοθετικές εγγυήσεις καταγράφονται ως από τα πλέον αντιπροσωπευτικά δείγματα ενός σύγχρονου λειτουργικού και ουσιαστικού ελέγχου στο εφαρμοστικό πλαίσιο του δημοσίου δικαίου, ο οποίος μεταφέρεται από τη δεσμευτική τυπική νομιμότητα στη ρυθμιστική αντανάκλαση των θεμελιωδών έννομων απαιτήσεων και επιδιώξεων επί της ζωντανής τους λειτουργικότητας, χωρίς δογματικές αγκυλώσεις. Θεώρηση ιδιαίτερα ωφέλιμη για την «κανονιστική ζωντανία» που εκπέμπουν συνολικά οι ρυθμιστικές εκτιμήσεις της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης.

δ. Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων.

Αν και ως ιδέα είχε διατυπωθεί από τη δεκαετία του 1970, τελικώς τρεις δεκαετίες αργότερα, το 2001 με νομική βάση το άρθρο 175 της Σ.Ε.Κ., (νυν άρθρο 191 συνδυαστικά με το άρθρο 11 της Σ.Λ.Ε.Ε.) και τις εκεί σωρευτικά περιεχόμενες περιβαλλοντικές αρχές,⁷⁸¹ με στόχο την εναρμονισμένη επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης στη λήψη κάθε συντονιστικού αναπτυξιακού σχεδιασμού και απόφασης⁷⁸² κατοχυρώθηκε στην έννομη τάξη της Ε.Ε. η

⁷⁸¹S. Lober, The place of knowledge in policy-making processes, An assessment of three EU environmental policy Instrument, σε: R. Atkinson/G. Terizakis/K. Zimmerman (επιμ.), Sustainability in European Environmental Policy, Routledge, 2011, 34-36.

⁷⁸²M. Partidario, Elements of an SEA Framework-improving the added-value of SEA, Environmental Impact Assessment Review, Τεύχος 20, Elsevier, 2000, 647-648.

κατευθυντήρια εκτίμηση των σχεδίων και προγραμμάτων με την Οδηγία 2001/42/EK. Στη βιβλιογραφία και τη νομολογία καθιερώθηκε ως «Στρατηγική Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» (Σ.Ε.Π.Ε.),⁷⁸³ η οποία ισχύει σήμερα στην Ελλάδα με την Κ.Υ.Α. ΥΠΕΧΩΔΕ/ΕΥΠΕ/οικ. υπ' αριθμ. 107017/2006,⁷⁸⁴ καθορίζοντας την ελάχιστη βάση των διοικητικών διαδικασιών και απαιτήσεων για μία «Στρατηγική Μελέτη Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων» (Σ.Μ.Π.Ε.),⁷⁸⁵ κεντρικού σχεδιαστικού αναπτυξιακού προγραμματισμού με σαφώς πιο διευρυμένα πρότυπα της μερικότερης «Μ.Π.Ε.». Αυτό το πραγματικά «στρατηγικό» κανονιστικό πλαίσιο για την αναπτυξιακή πρωτοβουλία μίας ευνομούμενης Πολιτείας σε γενικές γραμμές αντιγράφηκε στην Ελλάδα με τρόπο διεκπεραιωτικό, ανέμπνευστο και σχεδόν καταναγκαστικό, χωρίς την πρόθεση ιδιαίτερης ουσιαστικής αξιοποίησης και εθνικής ενίσχυσης του,⁷⁸⁶ εγείροντας και τις ανάλογες αρνητικές αντιδράσεις της κοινωνίας των πολιτών και των ανταγωνιστικών παραγωγικών φορέων.

Η μεγάλη καινοτομία που επιφέρει σε σχέση με την ρυθμιστική παρέμβαση της Οδηγίας 85/337/ΕΟΚ έγκειται στο γεγονός πως η στρατηγική Οδηγία 2001/42/EK δεν αρκείται στη μελέτη και την έγκριση ενός «έργου» ή μίας «δραστηριότητας» με εν δυνάμει σημαντικές συνέπειες στο περιβάλλον, αλλά επιτάσσει την επεξεργασία και τον έλεγχο ευρύτερων «σχεδίων» ή «προγραμμάτων»⁷⁸⁷ τα οποία προαναγγέλλουν και συμπεριλαμβάνουν τα ως άνω επιμέρους έργα και δραστηριότητες. Εστιάζει δηλαδή, σ' ένα πρωθύστερο στάδιο, πριν από την έγκριση ενός ειδικότερου έργου, ενός σχεδίου ή «την έναρξη της σχετικής γι' αυτό νομοθετικής (/αποφασιστικής) διαδικασίας» (κατ' άρθρο 4 παρ. 1).⁷⁸⁸ Πριν λοιπόν την “ad hoc” και ειδική περιβαλλοντική διαδικασία αδειοδότησης, απαιτείται και αναζητάται μία επιπλέον θεμελιωδέστερη “ex ante” βιώσιμη, περιβαλλοντική και αναπτυξιακή οργάνωση των παραγωγικών παρεμβάσεων στον περιβαλλοντικό χώρο.⁷⁸⁹ Μία δεύτερη διαφοροποίηση από την παραδοσιακή «Μ.Π.Ε.» είναι πως δεν στοιχειοθετεί την στενή κάλυψη και τη λειτουργική νομιμότητα μίας οικοκεντρικής εκτίμησης, αλλά δομικότερα προδιαθέτει την διαδικαστική και την ουσιαστική συντονισμένη οργάνωση των πυλώνων της βιώσιμης ανάπτυξης,

⁷⁸³ Οδηγία 2001/42/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 2001 σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, ΕΕ L197/30/21.7.2001.

⁷⁸⁴ Κατά τον καθηγητή Γ. Δελλή (βλ. Η στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση της Οδηγίας 2001/42/EK και οι προεκτάσεις της για το ελληνικό δημόσιο δίκαιο, διαδικτυακά διαθέσιμο στο: users.uoa.gr/~gdellis/pms_dp.htm, 2008), η ΚΥΑ 107017/2006 αναφέρει μεν ότι τα ειδικά και τα περιφερειακά χωροταξικά πλαίσια, το γενικό πολεοδομικό σχέδιο και άλλα εργαλεία πολεοδομικού σχεδιασμού με ειδικότερο αντικείμενο υπόκεινται σε «Σ.Μ.Π.Ε.», χωρίς ωστόσο να παρέχει καμία απολύτως κατεύθυνση ως προς τον τρόπο με τον οποίο θα καθοριστεί επί της ουσίας, το βάθος περιβαλλοντικής ανάλυσης και η σχέση αυτών των παράλληλων ρυθμιστικών εκτιμήσεων. Προϋποθέτει την ανάληψη θετικών πρωτοβουλιών της νομοθετικής λειτουργίας και την μεταστροφή των θεσμικών αντιλήψεων της εκτελεστικής για τον διανγέστερο έλεγχο της από τη δικαστική (βλ. και S. Kingston/V. Heynaert/A. Cavoški, ό.π. (366), 402). Βλ. και Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκούνα/Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (34), 311-318).

⁷⁸⁵ Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 272-276.

⁷⁸⁶ Ι. Androulidakis/Ι. Karakassis, ό.π. (757), 242.

⁷⁸⁷ Σημ.: Βλ. υπόθεση του Δ.Ε.Ε., C-567/10, “Inter-Environnement Bruxelles ASBL”: σκιαγραφείται ως «δίκη-πλότος» για την διασαφήνιση της έννοιας των σχεδίων και προγραμμάτων «που απαιτούνται βάσει νομοθετικών, κανονιστικών ή διοικητικών διατάξεων» καθώς και των όρων εφαρμογής της Οδηγίας σε «διαδικασίες ολικής ή μερικής καταργήσεως σχεδίου χρήσεως της γης».

⁷⁸⁸ Σημ.: Σε έκθεση της Επιτροπής (COM (2009) 469, Τελικό) καθίσταται ξεκάθαρη η ανάγκη διαχωρισμού και διακριτής αξιοποίησης, λειτουργίας και ελέγχου μεταξύ των δύο Οδηγιών.

⁷⁸⁹ Σημ.: Βλ. Δ.Ε.Ε., C-160/17. Κρίθηκε πως απόφαση σχετική με τον καθορισμό «Περιμετρικού Αστικού Αναδασμού» της Περιφέρειας της Βαλλωνίας του Βελγίου, η οποία έχει ως αποκλειστικό αντικείμενο την οριοθέτηση γεωγραφικής ζώνης για την υλοποίηση σχεδίου αστικής ανάπτυξης με πολεοδομικές μάλιστα παρεκκλίσεις, εμπίπτει αδιαπραγμάτευτα σε Σ.Μ.Π.Ε. ανεξάρτητα των επιμέρους και των μετέπειτα αδειοδοτήσεων και περιβαλλοντικών εκτιμήσεων.

συσπειρώνοντας τις κανονιστικές ρήτρες εκπλήρωσης της οικονομικής, της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής της συνιστώσας. Με αυτή τη διαρθρωτική λογική κατατάσσεται ευθέως στα συντονιστικά πρότυπα του αμερικάνικου διοικητικού σχεδιασμού της «Εκτίμησης Ρυθμιστικών Επιπτώσεων» (Regulatory Impact Assessment – “R.I.A.”), που σταδιακά συγκεντρώνει ολοένα και περισσότερους υπέρμαχους στον ευρωπαϊκό νομικό πολιτισμό για την περαιτέρω δικαιοπολιτική της υιοθέτηση,⁷⁹⁰ ως γενικότερη διακυβερνητική ρυθμιστική πρακτική, με έναυσμα την βιώσιμη ενσωμάτωση ενός πράσινου κοινωνικού οφέλους στους κανόνες της κοινής αγοράς⁷⁹¹ αλλά με κινητήριο ωστόσο άξονα ακόμα πιο στρατηγικά, τη θεσμική ενδυνάμωση μίας συνεκτικής και αποτελεσματικής, βιώσιμης ενωσιακής έννομης τάξης.

Εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης διακρίνονται έννομες τάξεις, όπως η Ολλανδία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, η Ιταλία, η Γερμανία, η Γαλλία και η Φινλανδία (αλλά και το απελθέν Ην. Βασίλειο),⁷⁹² που εφάρμοζαν ήδη ένα σύστημα «Σ.Μ.Π.Ε.» πολύ πριν την ευρωπαϊκή «επινοήση», και άλλες που η τακτική αυτή εισήχθη με αφορμή την κοινοτική Οδηγία, προβάλλοντας σημαντικές διαφοροποιήσεις ποιοτικής διοικητικής πρακτικής και θεσμικής ωρίμανσης, ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Νομοτυπικά, σχεδόν όλα έχουν εκδώσει ευθύς αμέσως της καθιέρωσης της, αντίστοιχες θεμελιώδεις χωροταξικές και αναπτυξιακές κατευθύνσεις ανά πεδίο παραγωγικής δραστηριότητας ή ανά περιφερειακή κλίμακα, με ορισμένα ωστόσο εξ αυτών, όπως η Ελλάδα, η Ουγγαρία, η Βουλγαρία, η Σλοβενία και η Μάλτα,⁷⁹³ είτε να κωλυσιεργούν με αλυσιτελή σχέδια, είτε να έχουν προχωρήσει σε μία στείρα, παθητική και τυποποιημένη συμμόρφωση στα «ελάχιστα πρότυπα»,⁷⁹⁴ χωρίς κάποιο ιδιαίτερο πρακτικό αναβαθμιστικό αποτέλεσμα. Μάλιστα πολλές από τις «παραμορφωτικές» «στρατηγικές» επιλογές αυτών των κρατών, όπως ειδικά και της Ελλάδας, είτε για τυπικούς ή ουσιαστικούς λόγους ακυρώνονται δικαστικά αποτυγχάνοντας την ευθυγράμμιση τους με τα ενωσιακά πρότυπα, τις υπερκείμενες προδιαγραφές της νομιμότητας και τις πραγματικές ανάγκες-απαιτήσεις μίας περιοχής ή μιας σύγχρονης παραγωγικής δραστηριότητας. Οι συγκεκριμένες αγκυλώσεις είναι πρόδηλα ευκρινές πως επαφίονται πολιτικών σκοπιμοτήτων, κοινωνικο-οικονομικών συγκρούσεων παγιωμένων πραγματιστικών και διάσπαρτα κατατετμημένων συμφερόντων, μίας συνολικότερης ελλειμματικής θεσμικής βούλησης, αλλά και στην τεχνοκρατική αδυναμία της Δημόσιας Διοίκησης να προάγει και να παράγει αποτελεσματικά τέτοιες διαδικασίες.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από την δική του ερμηνευτική προσέγγιση, όπως καταμαρτυρείται και από το σύνολο των παρατιθέμενων παραπομπών, έχει αναπτύξει πλούσια κατευθυντήρια νομολογία για τη ποιοτική εφαρμογή της «Σ.Μ.Π.Ε.», διευκολύνοντας την εδραίωση και την ουσιαστική εκτελεστότητα της συναφούς Οδηγίας. Επιδιώκεται μάλιστα η κατά το δυνατόν διασταλτική ερμηνεία των όρων και των διατάξεων της Οδηγίας,⁷⁹⁵ με σκοπό την αποφασιστικότερη εισδοχή της στις εθνικές έννομες τάξεις, εντάσσοντας σημαντικό μέρος

⁷⁹⁰Βλ. Γ. Δελλής, Κοινή Ωφέλεια και Αγορά, Τόμος Β΄, Α.Ν. Σάκκουλας, 2008, 186, και Σ. Ναλπαντίδου/Α. Χατζής, Η ανάληψη επιπτώσεων των κανονιστικών ρυθμίσεων, Εφαρμογές ΔΔ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 33-95.

⁷⁹¹Κ. Γιαννακόπουλος, Η προστασία του περιβάλλοντος ως κριτήριο ανάθεσης των συμβάσεων δημοσίων έργων, ΠερΔικ, Τεύχος 23, Νομική Βιβλιοθήκη, 2003, 36-51.

⁷⁹²T.B. Fisher, ό.π. (723), 88-94.

⁷⁹³EU Commission, Study concerning the report on the application and effectiveness of the SEA Directive (2001/42/EC) Final study, 2016, 40-41, διαθέσιμη στο: ec.europa.eu/environment/eia/pdf/study_SEA_directive.pdf και Δ.Ε.Ε., C-290/15, Practice D’ Oultremont.

⁷⁹⁴Γ. Δελλής, ό.π. (784).

⁷⁹⁵Δ.Ε.Ε., C-567/10, χαρακτηριστικά εκτιμήθηκε πως υπόκειται σε Σ.Μ.Π.Ε. ακόμα και η εν όλω ή εν μέρει κατάργηση ενός χωροταξικού σχεδιασμού. βλ. και C-473/14 σκ. 50.

των αναπτυξιακών επιλογών του Κράτους και της Αγοράς σε διοικητικές απαιτήσεις τεχνοκρατικής διαφάνειας και θεσμικής αποτελεσματικότητας με περιβαλλοντικό, ανταγωνιστικό και δημοκρατικό πρόσημο.⁷⁹⁶ Παρά τις συντονισμένες προσπάθειες του Δ.Ε.Ε. και τις συναινέσεις των Ανώτατων εθνικών Δικαστηρίων, η τελική επιμέρους πρακτική σύνθεση της Σ.Μ.Π.Ε. παραμένει περιπτωσιολογικά ανακόλουθη, συγκεντρώνοντας έντονη κριτική αναφορικά με το περιεχόμενο, την έκταση, την ενότητα⁷⁹⁷ και τον αντίκτυπο της,⁷⁹⁸ περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά.

Για τη διακύμανση της σχετικής «πιλοτικής» Οδηγίας ανάμεσα στα κράτη-μέλη⁷⁹⁹ άκρως διαφωτιστική είναι η προμνημονευθείσα ως προς τα συμπεράσματα της, πρόσφατη «Έκθεση Εφαρμογής» της Ε.Ε. που υπογραμμίζει την επίδραση της διαφορετικής διοικητικής οργάνωσης και της νομικής θωράκισης του κάθε κράτους-μέλους.⁸⁰⁰ Σε μία ιστορική και μόνο αναφορά στο Ηνωμένο Βασίλειο,⁸⁰¹ οι βάσεις για τη λήψη περιβαλλοντικά ευαίσθητων αναπτυξιακών δημόσιων αποφάσεων (“Greening Government Society”)⁸⁰² τέθηκαν με τη «Λευκή Βίβλο» του 1991 που αναφέρονταν χαρακτηριστικά στη προστασία της «κοινής κληρονομιάς»⁸⁰³ και την επακόλουθη αντίστοιχη θεσμική κατοχύρωση των προδιαγραφών μίας περιβαλλοντικά βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από δύο στοχευμένες προγραμματικές διακηρύξεις χάραξης «εθνικής αναπτυξιακής πολιτικής»,⁸⁰⁴ οι οποίες μάλιστα εφαρμόστηκαν με επιμέρους νομοθετικά πλαίσια

⁷⁹⁶Σημ.: Στα θετικά της Οδηγίας προσμετράται επίσης, όπως και στην «κλασσική» Οδηγία των επιμέρους έργων, η άμεση συνάφεια και αλληλεπίδρασή της, με τις «κάθετες» ειδικότερες Οδηγίες όπως: η Οδηγία 2000/60/ΕΚ για τη διαχείριση των υδάτων, η Οδηγία 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους αλλά και η σημαντικότερη Συνθήκη Άρχους με την αντίστοιχη διακριτή Κοινοτική Οδηγία 2003/35/ΕΚ που αφορά την πληροφόρηση, τη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, σχετικά με την κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν το περιβάλλον.

⁷⁹⁷Βλ. Παράγραφο 6 και 8 της αιτιολογικής έκθεσης, άρθρο 1 περί στοχευμένης ενσωμάτωσης περιβαλλοντικής παραμέτρου υπέρ της βιώσιμης ανάπτυξης, άρθρο 7 περί διασυννοριακής μελέτης και άρθρο 13 περί συμμόρφωσης των κρατών-μελών της ισχύουσας Οδηγίας για τις Σ.Μ.Π.Ε., με στόχο ένα πανευρωπαϊκό υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας.

⁷⁹⁸S. Sadler/B.-A. Jurkeviciute, SEA in European Union, σε: B. Sadler/R. Aschenmann/J. Dusik/T. Fischer/M. Partidario/R. Verheem (επιμ.), Handbook of Strategic Environmental Assessment, Earthscan, 2011, 121, και ec.europa.eu/environment/eia/index_en.htm.

⁷⁹⁹Ενδεικτικά N. Lee/J. Hughes, Strategic Environmental Assessment Legislation and procedures in the community. Final Report, Τεύχος 1, European Communities, 1998 και Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Case Studies on Strategic Environmental Assessment, Final Report, Τεύχος 1, 2, 1997.

⁸⁰⁰Σημ.: Σήμερα, κατά μία πρώτη κατηγοριοποίηση ανάμεσα κράτη-μέλη, οι ρυθμίσεις γύρω από τις Μ.Π.Ε. και τις Σ.Μ.Π.Ε. εντάσσονται σε: α) «περιβαλλοντικά» νομοθετήματα με κύρια βάση τη διαφύλαξη του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, όπως παρατηρείται, στη Γαλλία, Ελλάδα, Ολλανδία, Λουξεμβούργο και Πορτογαλία β) σε νομοθετήματα-πλαίσια αμιγώς «αναπτυξιακού σχεδιασμού, όπως στη Δανία, Ιρλανδία, Σουηδία καθώς και στο Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ άλλα γ) κράτη όπως το Βέλγιο, Ιταλία προτίμησαν την ένταξη της Ε.Π.Ε., σε ένα «αυτόνομο και διακριτό» κανονιστικό πλαίσιο από κάθε άλλη πολιτειακή ρυθμιστική παρέμβαση. Επιπρόσθετα, το ενισχυμένο οργανωτικό στοιχείο της επικουρικότητας και του αποκεντρωμένου συστήματος δημόσιας διακυβέρνησης, όπως οι εκ του Συντάγματος αρμοδιότητες σε θέματα περιβάλλοντος, ανάπτυξης και χωροταξίας των Κρατιδίων (Bundesländer) της Γερμανίας, των «Αυτόνομων Κοινοτήτων» της Ισπανίας (Comunidad Autónoma) και των ομοσπονδιακών «Περιφερειών» του Βελγίου, συνεισφέρει καθοριστικά με τη σειρά του και αυτό στην αμεσότητα, τη δομική ορθολογική συνοχή και την αποδοτικότητα, ειδικά των Στρατηγικών Περιβαλλοντικών και Αναπτυξιακών συνάμα σχεδιασμών αλλά και στην δομική διαφοροποίηση της διάχυσης, της λειτουργικής ισχύος και της ρυθμιστικής αποτελεσματικότητας των Σ.Μ.Π.Ε. (βλ. και Έκθεση της Επιτροπής, COM (2017) 234, Τελικό).

⁸⁰¹J.W. Baumol/W.E Oates., The Theory of Environmental Policy, Cambridge University Press, 1988, J. Becker, Sustainable development assessment for local land uses, International Journal of Sustainable Development and World Ecology, Τεύχος 5, Taylor & Francis Group, 1998, 59-69.

⁸⁰²Βλ. Σχετικά στο Department of the Environment, Policy Appraisal and the Environment, Her Majesty's Stationery Office, 1991.

⁸⁰³White Paper, This Common Inheritance, Her Majesty's Stationary Office, 1991.

⁸⁰⁴Βλ. “UK Strategy for Sustainable Development 1994” και “Sustainable Development Strategy 1999”.

στην πράξη. Στη Γαλλία,⁸⁰⁵ η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής παραμέτρου σε ευρύτερης σημασίας δημόσιες αναπτυξιακές επιλογές έχει τις ρίζες της στο πεδίο του «χωροταξικού σχεδιασμού», ήδη από το 1976 με τη θέσπιση οργανωτικών πλαισίων παραγωγικής ανάπτυξης, όπως οι “Zones d’Aménagement Concerté⁸⁰⁶” (Αναπτυξιακές Ζώνες), τα “Plans d’Occupation des Sols” (Σχεδιασμός χρήσεων Γης)⁸⁰⁷ και τα “Schémas Directeurs” (Πολοδομικοί Κανόνες). Από τη δεκαετία του 1980, οι συγκεκριμένοι χωροταξικής φύσεως σχεδιασμοί συνοδεύονταν πριν την έγκρισή τους, από στρατηγική μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων.⁸⁰⁸ Αντίστοιχα, η περιβαλλοντική συνιστώσα εντάχθηκε επίσης στρατηγικά στο χωροταξικό αναπτυξιακό σχεδιασμό και στη Γερμανία⁸⁰⁹ προ της σχετικής Οδηγίας κατά την εκπόνηση του “Landesentwicklungsprogramm” σε εθνικό επίπεδο και των “Flächennutzungspläne” και “Grünordnungspläne” στο επίπεδο των ομόσπονδων κρατιδίων, με την συνεκτίμηση (“Abwägung”) και των αμιγώς κοινωνικο-οικονομικών παραμέτρων και με βάση επιστημονικές έρευνες, υπό την εποπτεία ειδικού κεντρικού φορέα (“Umweltbundesamt”- Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Περιβάλλοντος).⁸¹⁰

Κατά την ελληνική προσέγγιση, η σημασία της εναρμονισμένης ένταξης της περιβαλλοντικής παραμέτρου στη στρατηγική χάραξη της κρατικής αναπτυξιακής πολιτικής είχε αναδειχθεί ήδη προ εικοσαετίας με το Ν. 2742/1999 για το «χωροταξικό σχεδιασμό και την αιεφόρο ανάπτυξη» στην πρώτη οργανωμένη αλλά και ανολοκλήρωτη πρωτοβουλία της Ελληνικής Πολιτείας για ένα συνεκτικό αναπτυξιακό σχεδιασμό. Η σημασία του ορθολογικού χωροταξικού σχεδιασμού και οι αρνητικές συνέπειες της χρόνιας κατ’ ουσία απουσίας του είναι στοιχεία που προβάλλονται με ιδιαίτερο κανονιστικό βάρος σε πλήθος διαχρονικών αποφάσεων του ΣτΕ, τόσο από περιβαλλοντική, όσο και από αναπτυξιακή άποψη, όπως ήδη έχει παρουσιαστεί. Η αντικειμενική δε ανάγκη να διενεργείται «επιστημονική εκτίμηση των επιπτώσεων» της χωροταξικής αναδιοργάνωσης της χώρας κατοχυρώθηκε ευθέως από το Σύνταγμα μετά την αναθεώρηση του 2001, στο εισαχθέν δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 2 του άρθρου 24, σύμφωνα με το οποίο οι σχετικές «τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης», αποδίδοντας έτσι, όπως επίσης και προηγούμενα τονίστηκε, μία επιβεβαιωτική «συνταγματική εξουσιοδότηση» στη τεχνοκρατική νομιμοποίηση και στην αντίστοιχη δικαιοπλαστική απαίτηση κατά τη συντεταγμένη ανταπόκριση του κράτους δικαίου. Μεταξύ πολλών άλλων, συγκεκριμενοποιώντας και ελέγχοντας τα περιθώρια εκτίμησης του ίδιου του κράτους, στις εν λόγω συνταγματικές και δυναμικές δεσμεύσεις στηρίχθηκε το Συμβούλιο της Επικρατείας ώστε να αξιώσει την περιβαλλοντική εκτίμηση αναπτυξιακών

⁸⁰⁵R. Romi, Droit international et européen de l’environnement, Montchrestien Paris, 2005, 44, C. Lamure, Strategic Environmental Assessment for Transportation in France, σε: V. Kleinschmidt/D. Wagner (επιμ.), *Strategic Environmental Assessment in Europe – Fourth European Workshop on Environmental Impact Assessment*, Kluwer Academic Publishers, 1998, Turlin M., Strategic Impact Assessment in France. International Association for Impact Assessment, 14th Annual Meeting, Quebec, 1994, 14-18, Falque M., Environmental Assessment within the European Union. Environmental Assessment in France. *EIA Newsletter* 1995, διαθέσιμο στο: www.art.man.ac.uk/eia/nl10eufr.html.

⁸⁰⁶Code de l’urbanisme, L. 311-1.

⁸⁰⁷Βλ. Σχετικό επίσημο διαδικτυακό τόπο www.sarthe.gouv.fr/les-procedures-d-elaboration-et-d-a.

⁸⁰⁸Etudes Stratégiques d’Impact sur l’Environnement (ESIE). Στο γαλλικό δίκαιο κατά την απαίτηση «έλεγχου επιπτώσεων» -“étude d’impact” σε έργα περιβαλλοντικής δράσης και αναπτυξιακής πρωτοβουλίας, πολύ πριν την εισαγωγή της Οδηγίας 85/337/EOK, τόσο το Conseil d’Etat, όσο και το Conseil Constitutionnel, χρησιμοποιούνταν ως μέτρο αξιολόγησης των ισόρροπων και αιτιολογημένων περιορισμών της αρχής της αναλογικότητας σε συνδυασμό μάλιστα με την επιδιωκόμενη βιωσιμότητα, εξετάζοντας την εγκυρότητα των μέτρων ως προς την υπερβολή και το προδήλως δυσανάλογο επί των ατομικών δικαιωμάτων σε σχέση με την παρέμβαση.

⁸⁰⁹C. Von Haaren, Landschaftsplanung, Ulmer-UTB, 2004, 44.

⁸¹⁰Βλ. σχετικό επίσημο διαδικτυακό τόπο: www.umweltbundesamt.de/.

σχεδιασμούς που εισάγονται απευθείας και με τυπικό νόμο.⁸¹¹ Αίροντας κατασταλτικά την όποια θεσμική ανασφάλεια- κανονιστική παρέκκλιση ως προς την έκταση και την ένταση της δικαστικής κρίσης επί του νομοθετικού σχεδιασμού και των συναφών εκτελεστών διοικητικών πράξεων, εξετάζοντας σε βάθος το περιεχόμενο και τη νομοπαραγωγική διαδικασία της εκάστοτε δημόσιας απόφασης και αναβαθμίζοντας τα πρότυπα και τα κριτήρια της νομιμότητας κάθε δημόσιας επιλογής στο κράτος δικαίου. Για την ελληνική έννομη τάξη η στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση αποτελεί το «σημείο συνάντησης» της πρώτης με τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 24 του Συντάγματος, δηλαδή της αμιγώς περιβαλλοντικής με την κυρίως χωροταξική δομή της δημόσιας δράσης και με κοινό ερμηνευτικό επιδιωκόμενο σκοπό την βιώσιμη ανάπτυξη, μέσω των συστηματικά εναρμονισμένων ρυθμιστικών προγραμματισμών της Πολιτείας. Ενεργοποιώντας συνδυαστικά μέσω αυτής της συνάρτησης και τις σχετικές προβλέψεις του άρθρου 79 παρ.8 σε εννοιολογική αμφίδρομη ενότητα με τις διατάξεις του άρθρου 106 παρ. 1 και του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος.⁸¹² Από όλα αυτά τα ενδεικτικά και μόνο δεδομένα φανερώνεται πως και στην ελληνική έννομη τάξη είναι σε ισχύ ένα συμπαγές κανονιστικό πλαίσιο σε επίπεδο συνταγματισμού και κατευθυντήριας νομοθετικής πρωτοβουλίας, όπως σε κάθε σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος δικαίου. Συνεπώς, η όποια πρακτική ανακολουθία επαφίεται αποκλειστικά στις χρόνιες πολιτικές -σκόπιμα- ημιτελείς πρωτοβουλίες και στις πρακτικές διακυβερνητικές αγκυλώσεις της Ελληνικής Δημοκρατίας, παρά στην έλλειψη αποφασιστικών οργανωτικών και θεσμικών συνταγματικών δεσμεύσεων. Έτσι η «αναθεώρηση» της κρατούσας «διοικητικής νοοτροπίας» δείχνει επιτακτικότερη από την όποια «αναθεώρηση» των κεκτημένων και θεμελιωδών κανόνων δικαίου.⁸¹³

ε. Ειδικότερες Νομολογιακές Προσεγγίσεις από το ΣτΕ στο Δ.Ε.Ε..

Παράμετρος σήμα-κατατεθέν της ενωσιακής αλλά και της εθνικής νομολογίας ως προς την κατάρτιση και το περιεχόμενο μίας Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, είτε ενός παραγωγικού έργου, είτε ενός αναπτυξιακού στρατηγικού σχεδιασμού με σημαντικές επιπτώσεις

⁸¹¹Βλ.ΕπαμΣτΕ 391/2008: Κρίθηκε πως δεν αποκλείεται η θέσπιση ατομικών ρυθμίσεων χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού με τυπικό νόμο, εφόσον δεν θίγονται ατομικά δικαιώματα και δεν παραβιάζονται συνταγματικές διατάξεις ή αρχές. Οι λόγοι καταφυγής στην «κατ' εξαίρεση» αυτή διαδικασία πρέπει να προκύπτουν από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του νόμου. Κατά το δικαστικό έλεγχο των διοικητικών πράξεων από τα διοικητικά δικαστήρια εξετάζεται και η ισχύς του νόμου, κατ' εφαρμογή του οποίου εκδόθηκαν. (Εγκριση ρυμοτομικού σχεδίου στο Ο.Α.Κ.Α.). Ενώ σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποκλειστεί δικαιοδοτικά ο απευθείας έλεγχος ατομικών ή κανονιστικών διοικητικών πράξεων μόνο και μόνο με την «εκτελεστική» τους περιένδυση με τυπικό νόμο.

⁸¹²Για τη στρατηγική και εκσυγχρονιστική σημασία της αρχής της εναρμόνισης επί του χωροταξικού σχεδιασμού που αξιολογείται ως βασική συνιστώσα του κοινωνικού κράτους δικαίου βλ. Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 3-5, 23 και 46. Αναφορικά με τις τρεις μορφές εναρμόνισης σύμφωνα και με το γαλλικό Conseil d' Etat όπως: α) συμμόρφωση του υποκείμενου σχεδιασμού στο υπερκείμενο, β) συμβατότητα ή μη καταστρατήγηση των βασικών-κεντρικών επιλογών του υπερκείμενου από τον υποκείμενο σχεδιασμό και γ) συνεκτίμηση από την Διοίκηση των διαφοροποιήσεων μεταξύ των σχεδιαστικών εφαρμογών και επιλογών βλ. και ανάλυση Γ. Γιαννακούρου, Δίκαιο Χωροταξίας και Πολεοδομίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, 108 επ. και Α. Παπαπετρόπουλος, Παρατηρήσεις σχετικά με τη συμβατότητα της νομικής φύσης και της δεσμευτικότητας των χωροταξικών σχεδίων, ΕφημΔΔ, Τεύχος 2, Σάκκουλας, 2009, 262-272.

⁸¹³Για τις σταθερές αγκυλώσεις της Ελληνικής Πολιτείας απέναντι στις αναπτυξιακές προοπτικές της βιώσιμης ανάπτυξης, βλ. αναλ. θέσεις της Αικ. Σακελλαροπούλου, Περιβαλλοντικό Σύνταγμα και ΣτΕ στα χρόνια της κρίσης, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/17509, 2018 και της ίδιας, Περιβάλλον και Ανάπτυξη: Σταθμίσεις και Δικαστικός έλεγχος, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/13189, 2016.

στο περιβάλλον αποτελεί η «σφαιρική και συνολική» εκτίμηση⁸¹⁴ όλων των περιβαλλοντικών αλλά και των κοινωνικο-οικονομικών παραμέτρων μίας παραγωγικής παρέμβασης.⁸¹⁵ Η τμηματική και η μονοδιάστατη εξέταση ενός έργου, ώστε να απολέσει-αποδυναμώσει τον αθροιστικό βάρος και τη σημασία των επιπτώσεων του κρίνεται απαράδεκτη με κάθε νομολογιακή αφορμή από το Δ.Ε.Ε.,⁸¹⁶ απορρίπτοντας την επιτηδευμένη ή μη «σαλαμοποίηση» του.⁸¹⁷ Πρακτική που καταστρατηγεί ουσιωδώς το πνεύμα και το έννομο σκοπό των οικείων Οδηγιών.⁸¹⁸ Το ΣτΕ ενστερνίζεται και εναρμονίζει την νομολογία του προς τη συγκεκριμένη ορθολογική και νομότυπη προσέγγιση, για την εξάλειψη της αποσπασματικής τοπικά και χρονικά⁸¹⁹ μονομέρειας και του «επιλεκτικού τεμαχισμού» των αναπτυξιακών έργων,⁸²⁰ τόσο ως προς το νομιμοποιητικό σύνολο των αναγκαίων συνεκτιμήσεων, όσο και των εφαρμοστικών εναλλακτικών επιλογών που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη.

Σύμφωνα με αυτόν τον προσανατολισμό στη συλλογιστική του, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, ιστορικά για τη νομολογία του, έκρινε πως το εγχείρημα της εκτροπής μέρους των υδάτων του Αχελώου ποταμού προς το Θεσσαλικό κάμπο εκφράζει ένα σύνθετο και μάλιστα πολύπλοκο τεχνικό έργο μεγάλης κλίμακας με σημαντικές επιπτώσεις στους «περιβαλλοντικούς πόρους» και στον «περιβαλλοντικό χώρο», απαιτώντας αντίστοιχα ολιστικές και πλήρως αιτιολογημένες εκτιμήσεις και αναφορές. Η «υπόθεση του Αχελώου»,⁸²¹ με τις τέσσερις μέχρι σήμερα κύριες νομολογιακές της εκφάνσεις, τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, σκιαγραφεί με τον

⁸¹⁴Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 260-261 και Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Η συμβολή του Κ. Μενουδάκου στη νομολογία του ΣτΕ για το θεσμό της εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 49 -59.

⁸¹⁵Βλ. υπόθεση Δ.Ε.Ε., C-290/15 σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 2, στοιχείο α' και του άρθρου 3 παρ. 2, στοιχείο α', της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ επί του κύρους της απόφασης της Περιφέρειας της Βαλλονίας σχετικά με τα αιολικά πάρκα ισχύος ανώτερης ή ίσης προς 0,5 MW. Όπως τόνισε η Γεν. Εισαγγελέας, J. Kokkot στο σημείο 55 των προτάσεών της, πρέπει να αποτρέπονται πιθανές μεθοδεύσεις για την καταστρατήγηση των υποχρεώσεων που προβλέπει η Οδηγία, όπως ο κατακερματισμός των μέτρων, με αποτέλεσμα τη μείωση της πρακτικής της αποτελεσματικότητας (βλ. στο ίδιο πνεύμα, Δ.Ε.Ε., C-43/10, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας και η Δ.Ε.Ε., C-567/10 Inter-Environnement Bruxelles κ.λπ., σκέψη 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Στη ΣτΕ 161/2000 κρισιμότητας αναπτυξιακός-τομέας που απασχολεί διαχρονικά και πολύπλευρα την ελληνική νομολογία είναι αυτός της βιωσιμότητας εξορυκτικών δραστηριοτήτων (βλ. και ΣτΕ 4726/1995), με την αρχική στάθμιση του περιβάλλοντος και ανάπτυξης να καταλήγει στο συγκερασμό της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από την αθροιστική σύννομη συνεκτίμηση όλων των αλληλεπιδρώντων παραμέτρων (24 Συντ. και 106 Συντ.). Στην οικεία Μ.Π.Ε. κατά πάγια εκτίμηση επιβάλλεται η «σφαιρική» εκτίμηση της συνολικής βιωσιμότητας της εκάστοτε εξορυκτικής δραστηριότητας σε μία μάλιστα εκτεταμένη ανάλυση κόστους-οφέλους.

⁸¹⁶Βλ. την Δ.Ε.Κ., C-392/96 Επιτροπή κατά Ιρλανδίας, ως προς την εσφαλμένη μεταφορά της πρώτης Οδηγίας για τις Μ.Π.Ε. 85/337/ΕΟΚ.

⁸¹⁷Γ. Μπάλιας, ό.π. (717), 73.

⁸¹⁸Δ.Ε.Κ., C-392/96 Επιτροπή κατά Ιρλανδίας, Δ.Ε.Ε., C-2/07 Abraham, Δ.Ε.Ε., C-142/ /07 CODA, Δ.Ε.Ε. C-244/12, Salzburger Flughafen, Δ.Ε.Ε., C-275/09 Brussels Geuest, Δ.Ε.Ε., C-205/08 Umweltanwalt von Kärnten.

⁸¹⁹Επταμ.ΣτΕ 3289/2004, ΟλομΣτΕ 1475/2004.

⁸²⁰ΣτΕ 2940/2017: Έγινε δεκτό έπειτα από αίτηση ακύρωσης επί Α.Ε.Π.Ο. -τελικώς απορριπτική- κατά την οποία εγκρίθηκαν οι περιβαλλοντικοί όροι για την κατασκευή και λειτουργία πολιτικού αερολιμένα και την οδική του διασύνδεση, ότι οι νέοι οδικοί άξονες αποτελούν διακριτά έργα, έναντι του αερολιμένα, για τα οποία και ορθώς τηρήθηκε αυτοτελώς η διαδικασία της Π.Π.Ε.Α.. Έτσι, δεν απαγορεύεται σφύραση στην ίδια πράξη περισσότερων Α.Ε.Π.Ο. για την πραγματοποίηση στην ίδια περιοχή αυτοτελών έργων, που αναδεικνύουν από την άλλη την ενότητα του περιβαλλοντικού χώρου έναντι του «τεμαχισμού» τους. Με την προσβαλλόμενη Α.Ε.Π.Ο. εγκρίθηκαν και ειδικοί όροι για κάθε αυτοτελές έργο. Αξίζει να επισημανθεί πως το ζήτημα της θέσης του αεροδρομίου διερευνήθηκε διεξοδικά, ενώ εξετάστηκαν και εναλλακτικές λύσεις ανταποκρινόμενες στη «σφαιρική εκτίμηση» για την υλοποίηση του έργου.

⁸²¹ΣτΕ 2759/1994, Γ. Σιούτη, Η εκτροπή του ποταμού Αχελώου στη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε: Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη (ό.π. 30), 70-71, Κ. Βαρδακαστάνης, Ο Νομικός ρους του ποταμού-Οι 4 κύκλοι του Αχελώου, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, (ό.π. 35), 29-46, Για την εξέλιξη της νομολογίας του Αχελώου βλ. Επταμ ΣτΕ 2759-60/1994, Ολομ ΣτΕ 3478/2000, ΟλομΣτΕ 1688/2005, ΟλομΣτΕ 26/2014.

πλέον αντιπροσωπευτικό τρόπο την κατευθυντήρια εξέλιξη του ΣτΕ στις έννομες συναρτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η ανάλυση δε της Μ.Π.Ε. δεσπόζει ως το κύριο δικονομικό αλλά και ουσιαστικό αντικείμενο των δικαστικών κρίσεων. Τα πρότυπα αντανάκλαστα του ΣτΕ ως προς την απαράδεκτη κατάτμηση ενός έργου με σκοπό την παράκαμψη της αναγκαίας συνολικής εκτίμησης των συνεπειών του ως ενιαία παρέμβαση μέσα από μία πλήρως εμπεριστατωμένη σωρευτική Μ.Π.Ε, καταδείχθηκαν με εξίσου υποδειγματικό τρόπο και σε υπόθεση που αφορούσε την παραγωγική αδειοδότηση δύο ξεχωριστών αδειών για εγκαταστάσεις φωτοβολταϊκών σταθμών σε όμορα ακίνητα στον νομό Αργολίδας, εντοπίζοντας με βάση αυτό και μόνο το νομικό και πραγματικό γεγονός στοιχεία: «παράβασης ουσιαστικού τύπου της διαδικασίας, αναρμοδιότητας του οργάνου έγκρισης και μη εκτίμησης των σωρευτικών συνεπειών του ενιαίου έργου».⁸²²

Για την εντατικοποίηση του ακυρωτικού ελέγχου σε σχέση με την δικαιοπλαστική βαρύτητα των Μ.Π.Ε. στην πλέον ευαίσθητη πτυχή της προστασίας του περιβάλλοντος, τους οικότοπους σε περιοχές Natura 2000, άκρως κατατοπιστική είναι και η τελευταία «υπερ-υπόθεση» της Ολομέλειας του ΣτΕ 26/2014 στη τέταρτη σηματοδοτική του κρίση για την αξιοποίηση και διαχείριση του Αχελώου.⁸²³ Εκεί ακόμα πιο ενισχυμένα επί της σφαιρικής περιβαλλοντικής εκτίμησης ενεργοποιήθηκαν και αναδείχθηκαν οι διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 2-4 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ,⁸²⁴ ειδικά για την πληρότητα της «δέουσας περιβαλλοντικής εκτίμησης επί των επιπτώσεων»⁸²⁵ του επίδικου μεγαλόπνοου έργου. Σ' αυτήν συμπεριλήφθηκαν οι αξιολογήσεις της προσφορότητας των παρεμβάσεων, η επαρκής εξέταση των εναλλακτικών επιλογών, ο συνεκτικός καθορισμός των αναγκαίων αντισταθμιστικών μέτρων μεταξύ αναπτυξιακού έργου και περιβάλλοντος και η συγκεκριμενοποίηση της λειτουργικής σημασίας του δημοσίου συμφέροντος με τη χαρακτηριστική και ιδιαίτερη μάλιστα ενωσιακή του «προσδιοριστική αναφορά». Από το ΣτΕ τελικώς κρίθηκε, ως διέξοδος και από τις πολιτικές διαστάσεις της εν λόγω υπόθεσης, πως η έλλειψη επικαιροποιημένων ποιοτικών και ποσοτικών δεδομένων για την ορνιθοπανίδα κατά τα πρότυπα της «δέουσας εκτίμησης», σε συνδυασμό με το γεγονός ότι δεν συντρέχουν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις υπαγωγής του έργου στις εξαιρέσεις της παρ. 4 του άρθρου 6 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ, όπως αυτές ερμηνεύονται και από το Δ.Ε.Ε.,⁸²⁶ καθιστούν αλυσιτελή την αποδοχή του.⁸²⁷

⁸²²ΟλομΣτΕ 2640/2009, ΕπταμΣτΕ 970/2009 και ΣτΕ 2783/ 2014 Ε.Π.Ο.: φωτοβολταϊκών σταθμών, σύμφωνα με τους όρους Περιφερειακών Πλαισίων Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης των Περιφερειών της χώρας, καθώς και το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού για τις Α.Π.Ε.. Το ενιαίο έργο, θα υπαγόταν, λόγω μεγαλύτερης ισχύος, στην 2^η υποκατηγορία της 1^{ης} κατηγορίας, που απαιτεί την επαυξημένη τήρηση περισσότερων νόμιμων διατυπώσεων.

⁸²³Υπό την προεδρία του Κ. Μενουδάκου και με εισηγήτρια Σύμβουλο την μετέπειτα Πρόεδρο του ΣτΕ, Αικ. Σακελλαροπούλου.

⁸²⁴Ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με την ΚΥΑ 33318/3028/1998. Κατά το Δ.Ε.Ε. η αρμόδια αρχή επιτρέπει την άσκηση δραστηριότητας στον οικείο τόπο μόνον εφ' όσον δεν υφίσταται, από επιστημονική άποψη, οποιαδήποτε εύλογη αμφιβολία ως προς την απουσία επιβλαβών συνεπειών για την ακεραιότητά του μεταξύ άλλων βλ. Δ.Ε.Κ., C-127/2002, Waddenvereniging και Vogelbeschermingsvereniging, Δ.Ε.Κ., C-6/2004 Επιτροπή/Ηνωμένου Βασιλείου, Δ.Ε.Κ., C-304/05 Επιτροπή/Ιταλικής Δημοκρατίας, Δ.Ε.Ε., C-241/08 Επιτροπή κατά Γαλλίας.

⁸²⁵Βλ. ΕπταμΣτΕ 1990/2007 και Δ.Ε.Ε., C-404/09 Alto Sil για την ομώνυμη περιοχή της Ισπανίας, τόπο κοινοτικής σημασίας ως «Ζώνη ειδικής προστασίας» για την άγρια πανίδα και χλωρίδα, με το Δικαστήριο να καταδικάζει την διοικητική έγκριση υπαίθριων ορυχείων από την Ισπανία, αφού «δεν εξάρτησε τη χορήγηση των σχετικών αδειών από την πραγματοποίηση -επαυξημένων- εκτιμήσεων, προκειμένου να προσδιοριστούν, να περιγραφούν και να αξιολογηθούν δεόντως τα άμεσα, έμμεσα και σωρευτικά αποτελέσματα» της συγκεκριμένης παραγωγικής δραστηριότητας.

⁸²⁶Σημ.: Τονίστηκε η απουσία της «πλήρους γνώσης» όλων των επιπτώσεων του επίδικου σχεδίου υποδεικνύοντας την αδυναμία: α) για την ολοκληρωμένη σύννομη στάθμιση της βλάβης των προστατευομένων ειδών και τόπων και

Ένα χρόνο μετά, στην απόφαση 551/2015 του Ε΄ Τμήματος του ΣτΕ για τα Μεταλλεία Κασσάνδρας και της Ολυμπιάδας», η πληρότητα της Μ.Π.Ε. εκτιμήθηκε με βάση την υιοθέτηση της επιστημονικά τεκμηριωμένης βέλτιστης διαθέσιμης τεχνικής μεθόδου⁸²⁸ και την αποδοχή στο πεδίο της επαρκούς ανάλυσης των εναλλακτικών λύσεων της εξέτασης μόνο της «μηδενικής παρέμβασης» σε σχέση με το συνολικό εύρος της προτεινόμενης παραγωγικής δραστηριότητας, χωρίς αυτό το διπολικό συγκριτικό πλαίσιο ελέγχου να συνιστά πλημμελή αιτιολογία για την προσβαλλόμενη απόφαση, εμμένοντας εξάλλου στην πλήρως αιτιολογημένη διαδικασία της «δέουσας εκτίμησης».⁸²⁹ Επί της ουσίας από την πλειοψηφία του Δικαστηρίου αξιολογήθηκε πως το άρθρο 6 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους δεν απαγορεύει την άσκηση εξορυκτικών δραστηριοτήτων εντός ή πλησίον των προστατευόμενων τόπων (Ε.Ζ.Δ.), εφόσον διασφαλίζεται και αξιολογείται εκτενώς η μη σημαντική διατάραξη της ακεραιότητας-ανθεκτικότητας τους. Μαζί με τις αντισταθμιστικές δεσμεύσεις των «προτύπων ασφαλείας και αποκατάστασης» για το φυσικό περιβάλλον στις δικαικές εκτιμήσεις της συγκεκριμένης υπόθεσης δόθηκε μεγάλο μεγάλο βάρος ως προς τα παράλληλα τα πολλαπλά οφέλη, τόσο στην εθνική, όσο και στην τοπική οικονομία. Με την δημόσια ωφέλεια να μην εξαντλείται μόνο στο χρηματικό τίμημα που κατεβλήθη για την απευθείας μεταβίβαση των συγκεκριμένων μεταλλείων, αλλά να διερευνάται και στις ευρύτερες κοινωνικές και αναπτυξιακές παραμέτρους και τις βελτιστοποιητικές βιώσιμες συνθήκες που προβλέπεται να διαμορφωθούν για την περιοχή και για την χώρα.

Επίσης, στις ερμηνευτικές νομολογιακές υποδείξεις του Δ.Ε.Ε. και τις ελεγκτικές εφαρμογές ΣτΕ, αξίζει συγκεντρωτικά να επισημανθεί το κέντρο βάρους που αποδίδεται στην αιτιώδη ισχύ μίας απόλυτα ολοκληρωμένης «Σ.Μ.Π.Ε.», αφού γίνεται καταρχάς αποδεκτό πως εφόσον έχουν διασφαλιστεί με πληρότητα όλες οι προστατευτέες πτυχές του σχεδίου ή του προγράμματος δεν απαιτείται η επεξεργασία ειδικότερης μελέτης,⁸³⁰ με τη σαφή επιφύλαξη: είτε εκτενέστερων προβλέψεων για στοχευμένα και περιπτώσιολογικά ζητήματα, είτε με βάση τη καθορισμένη και θεσμοθετημένη αντικειμενική περιβαλλοντική επικινδυνότητα του ίδιου του έργου ή των συνθηκών της περιοχής.⁸³¹ Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο μάλιστα, εγγυητικά και

των επιτακτικών λόγων σημαντικού δημοσίου συμφέροντος, καθώς και β) για τη διαπίστωση της ύπαρξης λιγότερο επιβλαβών εναλλακτικών λύσεων, έπειτα και από την κατευθυντήρια και μακροσκελέστατη απόφαση του Δ.Ε.Ε. στην C-43/10, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακαρνανίας κ.λπ. κατά Υπουργού Περιβάλλοντος κ.λπ., με την οποία το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο απάντησε ερμηνευτικά στα σχετικά προδικαστικά ερωτήματα του ΣτΕ.

⁸²⁷Γ. Μπάλιας, Η Δέουσα Εκτίμηση Επιπτώσεων Έργων και Σχεδίων στις περιοχές του Δικτύου Natura 2000, σε: Τιμητικό Τόμο για τα 50 χρόνια των Διοικητικών Δικαστηρίων (ό.π. 424), 1095. Ο καθηγητής γενικά εκφράζει τις επιφυλάξεις του γύρω από την ουσιαστικά ολοκληρωμένη εφαρμογή της «δέουσας εκτίμησης» των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αφού εκτιμά πως στην πράξη μεταφράζεται με ιδιαίτερα οικονομικοκεντρικό περιεχόμενο σε σχέση με το περιβαλλοντικό διακύβευμα. Στις μέρες μας ανοίγει εκ νέου το κεφάλαιο της εκτροπής του Αχελώου αφού από τον Οκτώβριο του 2017 έχει τεθεί σε λειτουργία το Φράγμα στη περιοχή της Μεσοχώρας, πραγματοποιώντας το πρώτο βήμα για την εν τέλει τμηματική ολοκλήρωση (εν τέλει «σαλαμοποίηση») των παρεμβάσεων επί του ποταμού με την ταυτόχρονη ολοκλήρωση και λειτουργία του υδροηλεκτρικού του φράγματος της Συκιάς.

⁸²⁸Σημ.: Σε περίπτωση εφαρμογής άλλης μεθόδου ή ουσιώδους τροποποίησης της δράσης-λειτουργίας-παρέμβασης, υπογραμμίζεται και νομολογιακά η (διασφαλιστική) ανάγκη για νέα Έγκριση Περιβαλλοντικών Όρων, μετά την από αντίστοιχη νέα Μ.Π.Ε., θέτοντας έτσι έναν διαρκή ποιοτικό έλεγχο και υποχρέωση στον κύριο του έργου σε όλη τη διάρκεια της δραστηριότητας.

⁸²⁹Γ. Μπάλιας, ό.π. (717), 120 και 215.

⁸³⁰Βλ. ΣτΕ 515/2016: «εφόσον από το Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης για τις Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας η περιοχή της Τροιζήνας έχει καθορισθεί ως Περιοχή Αιολικής Καταλληλότητας και στη Μ.Π.Ε. και έχουν αναπτυχθεί τα κριτήρια επιλογής των εναλλακτικών λύσεων (σελ. 17 επ. της Μ.Π.Ε.), δεν απαιτείται περαιτέρω, η εξέταση εναλλακτικών χώρων εγκατάστασης σε ευρύτερες του συγκεκριμένου νομού περιοχές». Προβλ. ΣτΕ 4357/2011, ΕπταμΣτΕ 3561/2014.

⁸³¹ΕπταμΣτΕ 222/2016.

σημαιολογικά υπέρ αυτού του στρατηγικού θεσμικού πλαισίου και δη της αρχής της προφύλαξης, και σε συγκατάβαση των πραγματικών προκλήσεων έχει αποσαφηνίσει με άξονα τις προδιαγραφές της περιβαλλοντικής ενσωμάτωσης και της βιώσιμης ανάπτυξης του άρθρου 1 της οικείας Οδηγίας,⁸³² πως μπροστά στην άρση οποιασδήποτε τυχόν αμφιβολίας σχετικά με την αναγκαιότητα ή μη εκπόνησης «Σ.Μ.Π.Ε.» εντάσσονται αδιαπραγμάτευτα και ευθέως με τρόπο οριζόντιο όλα τα σχέδια και προγράμματα, τα οποία «ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον».⁸³³ Σύμφωνα δηλαδή με το κυρίαρχο αντικειμενικοποιημένο κριτήριο των «Ε.Π.Ε.» εν γένει, ανεξάρτητα της έκτασης και του είδους της παρέμβασης και ασχέτως αν τα υπαγόμενα σε αυτήν έργα εξειδικευτούν με περαιτέρω περιβαλλοντικές εκτιμήσεις.⁸³⁴ Για την αποφυγή δε οποιασδήποτε ρυθμιστικής σύγχυσης μεταξύ «Σ.Μ.Π.Ε.» και «Μ.Π.Ε.» κατά τη διακριτική κλιμάκωση της «παράλληλης δεσμευτικότητας» τους, σταθεροποιητικά στέκεται η πρόβλεψη των διατάξεων του άρθρου 11 παρ. 1 της Οδηγίας 2001/42/ΕΚ, που ασπάζεται απόλυτα και το Δ.Ε.Ε.⁸³⁵ Εκεί ορίζεται αταλάντευτα ότι η διαδικασία της Στρατηγικής Εκτίμησης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων πρέπει να διενεργείται δίχως να θίγονται και συνεπώς, δίχως να υποβιβάζονται οι τυχόν αξιώσεις που ισχύουν στο πλαίσιο των Οδηγιών για τις μερικότερες Μ.Π.Ε. αλλά και οποιασδήποτε άλλης απαίτησης του κοινοτικού δικαίου. Τοιουτοτρόπως, προάγεται η δημιουργική «ισοδύναμη συμμόρφωση», άλλως η «εσωτερικευμένη εναρμόνιση» για όλες τις συμπλεκόμενες Οδηγίες, προς αποφυγή των συγκεχυμένα και αλυσιτελώς επαναλαμβανόμενων επαναλήψεων, σύμφωνα και με τον συντονιστικό νομικό ορθολογισμό που προσφέρει το άρθρο 11 παρ. 2 της 2001/42/ΕΚ στα κράτη-μέλη.

Μέσα από τις νομολογιακές επαγωγές στην ανοιχτή διαλεκτική των εθνικών δικαστηρίων και του Δ.Ε.Ε. και τις πολυεπίπεδες ενωσιακές διαρρυθμίσεις διοικητικών διαδικασιών και ρυθμιστικών πλαισίων που ανήκουν στον πυρήνα του κράτους δικαίου· με αιτία την προστασία του περιβάλλοντος και με σκοπό την αναδιοργάνωση των συνθηκών της ανάπτυξης, ξεπροβάλλουν γενικότερες προκλήσεις και σύγχρονες απαιτήσεις στη σύγχρονη δομή της δημόσιας διακυβέρνησης,⁸³⁶ για την υποστήριξη ενός αποτελεσματικού κράτους δικαίου. Όπως πολλάκις έχει προβάλλει ο καθηγητής Γ. Δελλής πάνω σε αυτές τις αναζητήσεις του Πολιτειακού εκσυγχρονισμού, από την νομιμότητα στην αποτελεσματικότητα του, εκτιμάται πως οι «Σ.Μ.Π.Ε.» μεταλλάσσουν τις βάσεις και τον προσανατολισμό του διοικητικού σχεδιασμού. Διεκδικώντας «τουλάχιστον» την βελτιστοποίησή του, αφού διαφεύγουν από τα

⁸³² Δ.Ε.Ε., C-295/10, Genovaité Valčiukienė, σκ. 47.

⁸³³ Δ.Ε.Ε., C-41/11, σκ. 40 με απώτερο προσανατολισμό την ενιαία και ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου και την κλιμακούμενη οριοθέτηση της ακύρωσης ενός εθνικού «προγράμματος» ή «σχεδίου» που δεν τήρησε την υποχρέωση διενέργειας Μ.Π.Ε. βλ. Ε. Πρεβεδούρου, Βελτίωση της έννομης προστασίας υπό το πρίσμα του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε: Η Ελλάδα στην Ευρώπη (ό.π. 129), 284-285 και 293-294 και Δ.Ε.Ε., C-567/10, Inter-Environnement Bruxelles ASBL, σκ. 30.

⁸³⁴ Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 263-265, ΣτΕ 2152/2015 σκ. 14, ΣτΕ 3920/2010, Π.Ε. 132/2013 για την ανάπλαση του όρμου του Φαλήρου, Π.Ε. 88/2013 Σ.Μ.Π.Ε. για τη Διπλή Ανάπλαση Λεωφόρου Αλεξάνδρας και Βοτανικού του Δήμου Αθηναίων με αφορμή την θεμελίωση αθλητικών εγκαταστάσεων του Παναθηναϊκού και Γ. Γιαννακούρου, Η Οδηγία 2001/42 ΕΚ και η μεταφορά στην ελληνική έννομη τάξη, σε: Γ. Γιαννακούρου/Γ. Κρεμλή/Γ. Σιούτη (επιμ.), Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου στην Ελλάδα 1981-2006, Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, 139.

⁸³⁵ Σημ.: Αυτοτελής, υποχρεωτική και ειδική Μ.Π.Ε. επί οικοτόπων στην πολύκροτη Δ.Ε.Ε., C-177/11 Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών κατά Ελληνικού Υπουργείου Περιβάλλοντος (στην υπόθεση αναπτύσσεται η ερμηνευτική έννοια της «αντικειμενικής σημαντικότητας» μίας παρέμβασης), σκ. 19-24 και Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Η στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση έργων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας σε νησί ενταγμένο στο δίκτυο προστατευόμενων οικοτόπων Natura 2000, Ενέργεια και Δίκαιο, Τεύχος 11, Σάκκουλας, 2009, 21-29.

⁸³⁶ W. Howarth, Substance and procedure in strategic environmental assessment and the framework directive, σε: J. Holder/D. McGillivray (επιμ.), Taking Stock of Environmental Impact Assessment: Law, Policy and Practice, Routledge-Cavendish, 2007, 186-187.

τετριμμένα στεγανά των παραδοσιακών διοικητικών πράξεων ειδικά στα στοιχεία της κατάρτισης αλλά και της ελεγχσιμότητάς τους. Η έννοια της «Ανάλυσης των Εκτιμήσεων» από πολιτικό και προγραμματικό επιστέγασμα μετατρέπεται σε ουσιώδες καινοτόμο μέρος κανονιστικής αυτοδέσμευσης της διοικητικής αιτιολογίας και της νομοθετικής πρωτοβουλίας, εκνομικεύοντας τόσο την δημοκρατική, όσο και την τεχνοκρατική διακυβέρνηση αλλά και διαδικαστικοποιώντας την συνεκτική εφαρμογή κρίσιμων αρχών του δικαίου. Η αποδοχή της συγκεκριμένης δογματικής, υπό το βάρος του ισχυρού και δημιουργικού θετικισμού και της ακυρωτικής ελεγκτικά δυναμικής απαίτησης του «ουσιώδους τύπου» μίας έννομης διαδικασίας, αναδιαμορφώνει εν τέλει τις προϋποθέσεις για έναν αποτελεσματικότερο δικαστικό έλεγχο, ως ένα ισχυρό αλλά και οριοθετημένο θεσμικό αντίβαρο. Σ' αυτές τις δικαιοπλαστικές συνέργειες η «κλασική διοικητική δικονομία» συναντά τη «μοντέρνα ρυθμιστική δικαιοδοσία» για τον συνεκτικό και συνεπή έλεγχο της νομιμότητας των δημόσιων επιλογών. Απορρίπτοντας, μεταξύ άλλων, τις σκοπούμενες καταστρατηγήσεις και τις αστοχίες ακόμα και της ίδιας της δημοκρατικής νομιμοποίησης, είτε υπό το κατ' επίφαση ευθέως ανέλεγκτο των τυπικών νόμων,⁸³⁷ είτε επί πρακτικότερων παρεμβατικών ελιγμών στα όρια της νομικής σοφιστείας για την καταχρηστική αποφυγή ενός συντεταγμένου, σύννομου και ορθολογικού δημόσιου σχεδιασμού.⁸³⁸

στ. Στοιχεία της Διασυννοριακής Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων.

Η «διακυβερνητική» και πολιτειακά συνεργατική διάρθρωση της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης στις απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας είναι κάτι παραπάνω από επιβεβλημένη. Στα μείζονα περιβαλλοντικά ζητήματα ο διακρατικός παρεμβατισμός είναι τόσο αναγκαίος ώστε η διασυννοριακή διάσταση της «Ε.Π.Ε.» να αποκτά ιδιαίτερη θεσμική σημασία. Μακριά από στρουθοκαμηλισμούς, οι κρισιμότερες και πλέον επικίνδυνες περιβαλλοντικές προσβολές και επιβαρύνσεις δεν περιορίζονται στα εθνικά σύνορα. Για αυτό και η διάπλωση κοινών συμφερόντων, ανταγωνιστικών συναινέσεων, λειτουργικών προτύπων, έννομων διαδικασιών και οργανωτικών στόχων συνιστά υπερεθνική υποχρέωση με

⁸³⁷Η προσέγγιση αυτή συνάδει με τη σύγχρονη τάση της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, συμμορφούμενη με τις διαπιστώσεις του Δ.Ε.Ε. στο να μην αντιμετωπίζει στις διαδικαστικές του απαιτήσεις και στις ουσιαστικές του κρίσεις έναν τυπικό νόμο, στενά ως «νόμο», σε περιπτώσεις που αυτός περιέχει ατομικού χαρακτήρα πολεοδομικές ρυθμίσεις-πράξεις. (Βλ. ΟλομΣτΕ 1847/2008 (υπόθεση γηπέδου ΑΕΚ). Δ.Ε.Ε., C-473/2014 Δήμος Κρωπίας κατά Υπουργείου Περιβάλλοντος και πρβλ. ΟλομΣτΕ. 2996/2014 για τις παρεμβάσεις/καθορισμό νέων χρήσεων γης στη περιοχή του Υμηττού με π.δ. και τις εξαιρέσεις από Σ.Μ.Π.Ε.). Το γεγονός, λοιπόν και μόνο ότι τα σχέδια και τα προγράμματα θεσπίζονται, υπό μορφή νόμου δεν αποτελεί λόγο εξαίρεσής τους από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας. Η τροποποίηση δε προϋφιστάμενου σχεδίου ή προγράμματος, δεν χωρεί απαλλαγής από την υποχρέωση πραγματοποίησης Ε.Π.Ε. με αφορμή και με επίκληση την εξειδίκευση και την υλοποίηση «ρυθμιστικού σχεδίου, θεσπισθέντος με ιεραρχικώς υπερκείμενη πράξη», το οποίο μάλιστα δεν είχε υποβληθεί σε αντίστοιχη περιβαλλοντική εκτίμηση.

⁸³⁸Σημ.: Όπως λ.χ. οι προσπάθειες της επιβολής εθνικών τροποποιητικών παρεμβάσεων σε εθνικές ρυθμίσεις προηγούμενες της ισχύος των ενωσιακών προβλέψεων, ώστε να παραβλεφθεί η εφαρμογή των τελευταίων. Βλ. ΟλομΣτΕ 2355/2017: Δεκτή αίτηση ακύρωσης τροποποιητικού π.δ., για την προστασία του Υμηττού, με το οποίο προσδιορίζονται ζώνες προστασίας και καθορίζονται οι επιτρεπόμενες χρήσεις, οι όροι και περιορισμοί δόμησης, εντός και περιμετρικά του ορεινού όγκου, χωρίς να έχει υποβληθεί σε Στρατηγική Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων κατά παράβαση της σχετικής ενωσιακής Οδηγίας (2001/42/ΕΚ και της ΚΥΑ 107017/2006 και Δ.Ε.Ε., C-567/10, σκ. 39) ως «παράβαση ουσιώδους τύπου της διαδικασίας». Η παρείσφρηση εξαιρέσεων θίγει την αποτελεσματικότητα της Οδηγίας, αφού θα συνεπαγόταν ότι μια δυνητικώς εκτεταμένη κατηγορία πράξεων τροποποίησης σχεδίων και προγραμμάτων, με σημαντικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, θα εξαιρούνταν από το πεδίο εφαρμογής της, για τυπολατρικό διαδικαστικό-τεχνικό λόγο και όχι με βάση το έννομο περιεχόμενό τους. Η Οδηγία εφαρμόζεται χωρίς εξαίρεση σε κάθε τροποποιητική πράξη εκδοθείσα κατόπιν της ισχύος της Οδηγίας, ανεξαρτήτως αν η τροποποίηση αφορά τυχόν προγενέστερου χρόνου αρχικό ρυθμιστικό σχέδιο.

εσωτερική δεσμευτικότητα και εξωτερική αναφορά για το κράτος δικαίου και τους «πολίτες του κόσμου». Η «διεθνής περιβαλλοντική ρύπανση» μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην ατμόσφαιρα, στους ωκεανούς, στις θάλασσες, στα ποτάμια, στους υδροφόρους ορίζοντες, στο έδαφος, στη δημόσια υγεία με ιδιαίτερο αντίκτυπο για την ευαλωτότητα της εκάστοτε περιοχής, και για αυτό το λόγο επιτάσσει και αντίστοιχες «διεθνοποιημένες» λύσεις με «εθnicoποιημένες» απαντήσεις. Περιπτωσιολογικά, το πυρηνικό ατύχημα του Τσερνομπίλ στις 26 Απριλίου 1986, εκπέμπει μέχρι και σήμερα ανάμεσα στα κράτη την ανοιχτή απειλή των ανεπανόρθωτων περιβαλλοντικών κινδύνων,⁸³⁹ με την πιθανολογούμενη βλάβη να μην αποζητά μόνο την ασφάλεια του δικαίου αλλά την έμπρακτη ασφάλεια της διαβίωσης, της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής ειρήνης θωρακίζοντας με εμπιστοσύνη τα κράτη προς ένα κοινό πλαίσιο νομιμότητας και συνεργασίας. Κατ' επέκταση σε τέτοιες περιστάσεις το δημόσιο συμφέρον, τα ανθρώπινα δικαιώματα και ο προστατευτικός παρεμβατισμός διαλαμβάνουν μία όχι μόνο διασυννοριακή, αλλά και παγκοσμιοποιημένη αναφορά για την νομιμοποίησή τους. Οι πραγματιστικές αυτές συνθήκες, είτε λοιπόν καλλιεργούν την αναγκαιότητα ρυθμιστικών συγκλίσεων για τη διαμόρφωση ενός κοινά δεσμευτικού κοινού συμφέροντος, αναβαθμίζοντας τους όρους της νομιμότητας σε ένα αξιακό πλαίσιο βιώσιμης προόδου και αλληλεγγύης, είτε υποκινούν ομοιογενή ανταγωνιστικές και εσωστρεφείς συγκρουσιακές τάσεις στους κανόνες της εθνικής διακυβέρνησης και διαχείρισης των δημόσιων αναγκών, μετριάζοντας εντέχνως δικαιώματα και εγγυήσεις προς το ελάχιστο μίας «νομιμοποιημένης σκοπιμότητας» διεθνών συμβιβασμών.⁸⁴⁰

Ως το θετικότερο παράδειγμα αναγκαίας παγκοσμιοποιημένης μεν, αποκεντρωμένης δε, δράσης για την αποτελεσματική αντιμετώπιση μίας διάχυτης-κοινής περιβαλλοντικής προσβολής με σημαντικές μάλιστα αρνητικές επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, καταγράφεται διδακτικά η συντονισμένη διαχείριση του φαινομένου «της τρύπας του όζοντος». Μία περιβαλλοντική επιτυχία, η οποία ωστόσο αντιπροσωπεύει περισσότερο την επιστημονική, την οικονομική και την κοινωνική ωρίμανση για τη μεταστροφή ενός αδιαμφισβήτητου κινδύνου, παρά τη δικαιική βάση και την επακόλουθη θεσμική αποδοχή των επιμέρους μέτρων· από τη στιγμή που μέχρι και σήμερα, γενικώς το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος χαρακτηρίζεται από ανακολουθίες και “soft law”, περισσότερο πολιτικές, κρατικές δεοντολογικές δεσμεύσεις. Η υφιστάμενη συγκεχυμένη αλληλεπικάλυψη των διεθνών συνθηκών στα πεδία του εμπορίου, του ανταγωνισμού, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος, αλλά και η μηδενική ή η περιορισμένη - αυτοαναφορική υπέρ των κρατών- διάσταση των διεθνών κυρώσεων, ως προς την μη τήρηση των συμπεφωνημένων, απαρτίζουν τις βασικότερες ανισορροπίες για την εκτίμηση, την εφαρμοστικότητα και δεσμευτικότητα των κρατών, σε επίπεδο διεθνούς περιβαλλοντικής συνεργασίας και νομιμότητας, διαταράσσοντας τη συνοχή και την συνέπεια μεταξύ των πραγματικών (αμιγώς πολιτικοοικονομικών) συμφερόντων και του κράτους δικαίου.

⁸³⁹P. Sands, *The Environment, Community and International Law*, Harvard International Law Journal, Harvard Law School, 1989, 393 και 402.

⁸⁴⁰Βλ. γενικά R. Wolfrum/N. Matz, *Conflicts in International Environmental Law*, Max-Planck-Institut für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht, Springer, 2003. Παράδειγμα αποτελεί η αποτυχία πολλών διεθνών καθεστώτων αλίευσης να περιορίσουν τις πρακτικές συγκομιδής βλ. O. Young, *The Effectiveness of International Environmental Regimes*, MIT, 1999. Αλλά και οι γενικότερες περιβαλλοντικές εκπτώσεις ορισμένων κρατών με σκοπό την ενίσχυση της παραγωγικής τους ανταγωνιστικότητας, παραμερίζοντας για την περιβαλλοντική υποβάθμιση και τις διασυννοριακές προσβολές. Πρακτική με έμμεσες και άμεσες δημόσιες παρεμβάσεις, όπως θα φανεί και στην παρακάτω ενότητα του Σ.Ε.Δ.Ε.

Εδώ και είκοσι και πλέον χρόνια η διασυνοριακή ρύθμιση της Ε.Π.Ε. σταδιακά εγκολπώνεται όλο και περισσότερο ως αναγκαιότητα στις ευρύτερες αναπτυξιακές συνεργασίες της πολιτειακής διακυβέρνησης και στον «δημοκρατικοποιημένο αλληλοσεβασμό» μεταξύ των κρατών για τα περιβαλλοντικά πρότυπα και τις συνθήκες ασφαλούς διαβίωσης. Η ειδική διεθνής Συνθήκη της «Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη» (“UNECE”) για την Διασυνοριακή Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων που καθιερώθηκε ως «Σύμβαση Espoo»⁸⁴¹ υπεγράφη στην ομώνυμη πόλη της Φινλανδίας στα προάστια του Ελσίνκι το 1991. Έχει τεθεί σε ισχύ κυρίως σε ευρωπαϊκό επίπεδο από το 1997⁸⁴² με την κύρωση της και από την Ε.Ε. και από άλλα 29 κράτη, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας.⁸⁴³ Σ’ αυτήν καθορίζεται η γενική υποχρέωση των κρατών να κοινοποιούν, πληροφορούν και να διαβουλεύονται μεταξύ τους, κατά την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων για όλα τα μεγάλα έργα, αλλά και για τις γενικότερες αναπτυξιακές πρωτοβουλίες/ σχέδια που «γνωρίζουν ότι ενδέχεται να έχουν σημαντικές επιβαρυντικές διασυνοριακές περιβαλλοντικές επιπτώσεις» με «σοβαρό» αντίκτυπο στο περιβάλλον, την υγεία, την βιώσιμη ανάπτυξη, αλλά και τη καθημερινή διαβίωση του ανθρώπου, στις θιγόμενες περιοχές και στις γειτονικές χώρες.⁸⁴⁴ Στην Οδηγία της ενσωμάτωσης της στην κοινοτική έννομη τάξη (97/11/ΕΚ) παρατηρείται πως προτρέπεται καταρχάς η δυνατότητα ενιαίας διαδικασίας πρόληψης και ελέγχου της ρύπανσης (άρθρο 1) ενώ οι διατάξεις του άρθρου 7 είναι αυτές που εξειδικεύουν διαδικαστικά τις διασυνοριακές περιβαλλοντικές εκτιμήσεις με βάση τη συνεργατικότητα μεταξύ των κρατών σε σχέση με την διάφανη πληροφόρηση, ισοδύναμη με αυτή που δικαιούται ο «εγγώριος πληθυσμός» και την άμεση διαβουλευσιμότητα για τη λήψη της σχετικής περιβαλλοντικής απόφασης. Τέτοιες διαδικασίες προς το κοινό συμφέρον, την αλληλεγγύη, την προαγωγή του κράτους δικαίου και των δικαιωμάτων στο εσωτερικό των συμβεβλημένων κρατών με σκοπό και αναφορά τη θεσμική τους εξωστρέφεια προς τον διεθνή παραγωγικό ανταγωνισμό και τη διεθνικά αποκεντρωμένη τους συνεργασία, αποτελούν ενθαρρυντικά «δικαιοπαραγωγικά στοιχεία» στη «σύνθεση» της βιώσιμης ανάπτυξης με την παγκοσμιοποιημένη περιβαλλοντική διακυβέρνηση και τις ενοποιημένες προδιαγραφές της νομιμότητας στην οικονομική πρωτοβουλία, σε πιο δίκαιες και πιο δημοκρατικές βάσεις.

ζ. Στρατηγικές Επενδύσεις και Περιβάλλον στην Ελλάδα.

Με τον Ν. 3894/2010, «εξ αντιδιαστολής» συγκριτικά με τα πρότυπα της Στρατηγικής Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, σε πιο ευέλικτο και προαιρετικό πλαίσιο και με μείζονα οικονομικοκεντρικό προσανατολισμό, εισήχθη καινοτόμο στην ελληνική νομοθεσία η έννοια της «Στρατηγικής Επένδυσης». Με τη διάταξη του άρθρου 24 θεσπίσθηκε η εκπόνηση «Ειδικών Σχεδίων Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικών Επενδύσεων» (Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε.),⁸⁴⁵ για την

⁸⁴¹“Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context”, Espoo, 1991.

⁸⁴²Βλ. την Οδηγία 97/11/ΕΚ. Από το 2010 υφίσταται και το Πρωτόκολλο του Κιέβου ως ενισχυτικό της Σύμβασης Espoo. Εν πολλοίς κρίνεται πως οι διασυνοριακές ρυθμίσεις των διεθνών Ε.Π.Ε. συμβαδίζουν με τις αντίστοιχες προβλέψεις και τις διαδικασίες της Οδηγίας για την Σ.Ε.Π.Ε. 2001/42/ΕΚ. Βλ. Προτάσεις Γενικής Εισαγγελέα Δ.Ε.Ε. J. Kokkot στην υπόθεση C-290/15 Patrice D’Oultremont κ.λπ. κατά Région Wallonne, στις 14-07-2016 και S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 402 επ..

⁸⁴³Με το Ν. 2540/1997 Κύρωση της Σύμβασης Espoo από την Ελλάδα.

⁸⁴⁴Γ. Μπάλιας, ό.π. (717), 42.

⁸⁴⁵Εισηγήθησαν με την τροποποίηση του άρθρου 5 παρ. 1 του Ν. 4146/2013. Αποσαφηνιστική η απόφαση της ΟλομστΕ 528/2015: Αίτηση ακύρωσης της απόφασης της Δ.Ε.Σ.Ε. περί ένταξης στο Ν. 3894/2010 του επενδυτικού σχεδίου «Αιολικό Σύστημα Παραγωγής Ηλεκτρικής Ενέργειας», που περιλαμβάνει κατασκευή αιολικών σταθμών στην Κρήτη και την κοινή διασύνδεσή τους με το Εθνικό Διασυνδεδεμένο Σύστημα Ενέργειας μέσω υποβρυχίου

πραγματοποίηση Στρατηγικών Επενδύσεων σε Ιδιωτικών Ακίνητα βασιζόμενες στις προδιαγραφές των «Ειδικών Σχεδίων Χωρικής Ανάπτυξης Δημόσιων Ακινήτων» (Ε.Σ.Χ.Α.Δ.Α.).⁸⁴⁶ Τα «Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε.» δίνουν τη δυνατότητα να καταρτίζονται προγραμματικοί σχεδιασμοί προς μία συγκεκριμένη «επενδυτική ταυτότητα» της εκάστοτε υπό εξέταση περιοχής-έκτασης, προσβλέποντας σε ευνοϊκούς όρους δόμησης, στη δυνατότητα τροποποίησης του τυχόν υφιστάμενου σχεδιαστικού πλαισίου, καθώς και σε άλλες στοχευμένες παρεκκλίσεις, για την οριοθετημένη ικανοποίηση μίας ορισμένης αναπτυξιακής προοπτικής.⁸⁴⁷ Η εμβέλεια του «Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε.» ως «σχεδιαστικό εργαλείο» εξαντλείται σ' αυτές τις διαρρυθμίσεις⁸⁴⁸ προδιαγράφοντας τις συνθήκες βιωσιμότητας μίας παραγωγικής πρωτοβουλίας σε έναν προεπιλεγμένο τόπο και ορίζοντας τα πεδία, τους όρους και τις αξιώσεις για την επακόλουθη νομιμοποίησή της.

Τα χαρακτηριστικά του «Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε.» ως σχεδίου/προγραμματισμού, δεν μπορούν παρά να μην προσιδιάζουν και να μην υπόκεινται δεσμευτικά στη νομοθεσία της «Σ.Μ.Π.Ε.»⁸⁴⁹ για τον προληπτικό σχεδιασμό, ως προς τους κινδύνους που εγκυμονεί η υλοποίηση του στο φυσικό, πολιτιστικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και τους τρόπους όπου αυτοί μπορούν να αποφευχθούν, να περιοριστούν, να αποκατασταθούν και να αντισταθμιστούν. Ωστόσο, όπως επιβεβαιώνεται και στην λειτουργική ισχύ της «Σ.Μ.Π.Ε.», ο προσδιορισμός των «περιβαλλοντικών όρων» έγκρισης του «Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε.» κάθε άλλο παρά περιττή καθιστά τη διακριτή περιβαλλοντική εκτίμηση και την αδειοδοτική έγκριση («Α.Ε.Π.Ο.») των υπό προβλεπόμενων επιμέρους παρεμβάσεων,⁸⁵⁰ αφού απεναντίας επιβάλλεται να τις εσωτερικεύσει ως πρόβλεψη και να τις διαχωρίσει ως κανονιστική απαίτηση κατά τη σύννομη εκπλήρωση του. Ο φορέας του επενδυτικού πλάνου που έχει καταρχάς υπαχθεί στη διαδικασία στρατηγικών επενδύσεων «φέρει το κίνδυνο τελικώς, να μην υλοποιηθεί η επένδυσή του, εάν κριθεί σε

καλωδίου. Οι επενδυτικές πρωτοβουλίες επιβάλλεται προληπτικά να αιτιολογούν και να αποβλέπουν στη συμβατότητά τους με την προστασία του περιβάλλοντος, την οικονομική ανάπτυξη και τη χωροταξία με μία καταρχάς εκτίμηση του «επιτρεπτού», αλλά στην ουσία την εμπέδωση των διοικητικών απαιτήσεων και των έννομων προϋποθέσεων που πρέπει να πληρούν κατά τον έλεγχο υλοποίησης και εφαρμογής του αναπτυξιακού έργου, χωρίς να υπάρχει δέσμευση για την έγκριση του έργου, αλλά καλλιεργώντας ένα θεσμικό πλαίσιο εμπιστοσύνης μεταξύ επενδυτή και κράτους.

⁸⁴⁶Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 224-225. Βλ. και Ν. 3986/2011 και τροποποιήσεις Ν. 4092/2012.

⁸⁴⁷Για τουριστική Ανάπτυξη και επενδύσεις βλ. και: Ν. 4179/2013 και Ν. 4092/2012 (πρόβλεψη για παραθεριστικό «τουριστικό χωριό»). Σημαντικό το σκεπτικό του Π.Ε. για τον «Αστέρα Βουλιαγμένης» στην ΣτΕ 152/2016 με ιδιαίτερες αναφορές στη μη μεικτή χρήση της οικιστικής περιοχής που θα επιβάρυνε τον περιβαλλοντικό χώρο.

⁸⁴⁸ΟλομΣτΕ 1704-5/2017 αποδεκτό το Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε. (τουριστικής ανάπτυξης) «Ιτανός Γαία» στη περιοχή Χερσονήσου Σιδερού της Σητείας της Κρήτης, διακρίνοντας με ορθολογική και νομοτυπική σαφήνεια το στάδιο της υπό εξέταση διαδικασίας σχεδιασμού του έργου, από την μεταγενέστερη υλοποίησή του για την εφαρμογή και τον έλεγχο των απαιτούμενων Μ.Π.Ε.. Η επίμαχη περιοχή είναι ενταγμένη στο δίκτυο “Natura 2000”, ενώ επιμέρους τμήματά της έχουν χαρακτηριστεί ως Ειδική Ζώνη Διατήρησης (Ε.Ζ.Δ.), ως θαλάσσια ζώνη της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ, ως Ζώνη Ειδικής Προστασίας (Ζ.Ε.Π.) για την ορνιθοπανίδα και ως δασική έκταση της παρ. 2 του άρθρου 3 ν. 998/1979.

⁸⁴⁹Σημ: Η δεσμευτική έγκρισή της Σ.Μ.Π.Ε. διενεργείται με το ίδιο το εγκριτικό προεδρικό διάταγμα των περιβαλλοντικών όρων του Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε..

⁸⁵⁰ΟλομΣτΕ 528/2015: «Δεν γίνεται, λοιπόν, στο στάδιο αυτό αξιολόγηση των χωροταξικών, πολεοδομικών και περιβαλλοντικών επιπτώσεων της δραστηριότητας που περιέχεται στην επενδυτική πρόταση, αλλά εκτιμάται, απλώς, για τις ανάγκες και τους σκοπούς του νόμου αυτού το κατ' αρχήν επιτρεπτό της, με βάση τα στοιχεία που προσκομίζει ο επενδυτής, προκειμένου να εφαρμοστούν οι προβλεπόμενες στον ανωτέρω νόμο διαδικασίες ταχείας αδειοδότησης επενδυτικών προτάσεων που εμφανίζουν υψηλές πιθανότητες υλοποίησης, βάσει του υποβαλλόμενου από τον επενδυτή επιχειρησιακού σχεδίου και της ανάλυσης των άμεσων και έμμεσων επιπτώσεων της επένδυσης στην ελληνική οικονομία σε βραχυπρόθεσμο, μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο ορίζοντα. Η εκτίμηση αυτή δεν είναι δεσμευτική για τα, κατά το νόμο, αρμόδια διοικητικά όργανα που θα εκφέρουν κρίση σε μεταγενέστερο στάδιο της διαδικασίας υλοποίησης της επένδυσης κατά την έκδοση των απαραίτητων αδειών, όπως της έγκρισης περιβαλλοντικών όρων, της άδειας εγκατάστασης και λειτουργίας ή της οικοδομικής άδειας, ούτε υποκαθιστά την κρίση των οργάνων αυτών ως προς τα ζητήματα αυτά».

μεταγενέστερο στάδιο της διοικητικής διαδικασίας ότι δεν πληροί τις προϋποθέσεις» νομότυπων και διακριτά απαιτούμενων χωροταξικών, περιβαλλοντικών, πολεοδομικών, αρχαιολογικών και των λοιπών σχετικών «όρων-προδιαγραφών-αδειοδοτήσεων», όπως προκύπτει από τις διατάξεις του άρθρου 6 παρ. του Ν. 3894/2010.⁸⁵¹ Στον προβληματισμό για το αν αποτελεί μία επιπλέον εκ του περισσού γραφειοκρατική διαδικασία ή αν πράγματι ενισχύει την ελεγχσιμότητα των αναπτυξιακών δράσεων κάτω από έναν ορθολογικό και διαυγή σχεδιασμό, αναδεικνύοντας αιτιωδώς τη σημασία, τις προδιαγραφές και τους ρυθμιστικούς άξονες της εκάστοτε επένδυσης, επαφίεται και εξαρτάται: Αφενός, από τον τρόπο εργαλειοποίησης αυτού του «μηχανιστικού πλαισίου» από τους ίδιους τους εμπλεκόμενους αρμόδιους φορείς της δημόσιας διοίκησης και αφετέρου, από το ουσιαστικό θεσμικά και νομικά ερμηνευτικό βάθος των λειτουργικών εφαρμογών της βιώσιμης ανάπτυξης, που αποδίδουν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη και πέρα των εκτιμήσεων της Πολιτείας, δηλαδή από τον κοινωνικά υπεύθυνο επενδυτικό φορέα μέχρι την συνεργατική κοινωνία των πολιτών.

Σημειώνεται ως αντικειμενικό γεγονός, πως η οργανωτική στρατηγική του προσαρμοστικά εγκεκριμένου σχεδιασμού των Επενδυτικών Σχεδίων της δημόσιας⁸⁵² ή της ιδιωτικής πρωτοβουλίας με προτιμησιακούς ευνοϊκούς όρους καταρχάς διαφοροποιείται σημαντικά από τα περιβαλλοντικά και χωροταξικά πρότυπα, προμηνύοντας μία νομιμότητα πιο «ευέλικτη» σε περιστάσεις και συνθήκες που θα απαιτούσαν ένα αυστηρότερο ρυθμιστικό πλαίσιο.⁸⁵³ Ωστόσο, παρά τις εύλογες πρακτικές επιφυλάξεις γι' αυτό το «φιλοεπενδυτικά» κατευθυντήριο πλέγμα νομιμοποίησης, η παράλληλη ισχύς των συνταγματικών δεσμεύσεων και των ενωσιακών κεκτημένων στέκεται εγγυητικά απέναντι στις όποιες αλλοιώσεις, συνδυάζοντας έτσι την προβλεψιμότητα των γραφειοκρατικών δεδομένων με το στοχευμένο και ελεγχόμενο περιβαλλοντικό και αναπτυξιακό αποτέλεσμα, σε μία στέρεη και αμφίδρομη βάση ασφάλειας δικαίου. Υπό αυτό το πρίσμα, κατά τη «συντεταγμένη» εκδοχή της εκάστοτε «επενδυτικής παρέμβασης» αποτιμάται ο νομικός εξορθολογισμός του ζωντανού συνταγματισμού για την ευταξία μίας υπεύθυνης και ανταγωνιστικής ανάπτυξης εντός των ρυθμιστικών προδιαγραφών του κράτους δικαίου. Για την συνέπεια των «Στρατηγικών Επενδύσεων», πέρα από κάθε θεωρητική ανάλυση και πρακτικό νομικό προσανατολισμό, περισσότερο σε θεσμική βάση, κρίσιμο στοιχείο είναι η συνειδητή απόρριψη των συγκυριακών και καταχρηστικών λύσεων, μέσα από την πολιτειακή «αυτοεκτίμηση» του αιτιολογημένου σύννομου και του ελκυστικά κοινωνικο-οικονομικά αποδεκτού. Βέβαια αυτή η σκοπιά σ' ένα αμιγώς τεχνοκρατικό «επενδυτικό πρόγραμμα», καταλήγει πρωτίστως σε μία εκ των πραγμάτων σχετικοποιημένη ηθικοπολιτική αποτίμηση, που όμως μέσα από τέτοιους είδους «ανοιχτές αλλά και ειλικρινής» δεσμεύσεις διαλαμβάνει το απαραίτητο δικαικό αντιστάθμισμα και την αξιακή δυναμική να θεμελιώσει και να ελέγξει διαυγέστερα για την ενότητα της έννομης τάξης τα προτεινόμενα διαδραστικά “standards”.

Η χωροταξική οργάνωση της Ελληνικής Πολιτείας, πέρα από τις στρεβλωτικές ανισορροπίες μεταξύ κανόνων και πραγματικότητας, βρίσκεται υπό την εγγύηση της κρατικής πρωτοβουλίας ως μία βασική και πρωταγωνιστική πτυχή του έννομου συγκερασμού

⁸⁵¹Βλ. Αικ. Σακελαροπούλου, ό.π. (212), 33-39 και της ίδιας αναδημοσίευση, ό.π. (202).

⁸⁵²Σημ.: Χαρακτηριστικό παράδειγμα το Ε.Σ.Χ.Α.Δ.Α. του Αφάντου Ρόδου βλ. υπ' αριθμ. 160/2016 Π.Ε. του Σχεδίου του Προεδρικού διατάγματος από το ΣτΕ.

⁸⁵³Σημ.: Σε αυτή τη λογική συγκεντρώνονται και οι ενστάσεις για την ευρύτερη αποδυνάμωση των περιβαλλοντικών αδειοδοτήσεων αφού από το κατεξοχήν αρμόδιο Υπουργείο Περιβάλλον οι συνολικότεροι νομοπαραγωγικοί σχεδιασμοί έχουν μεταφερθεί στον Ε.Ο.Τ. (για τουριστικά θέρετρα) και στην Περιφέρεια, (βλ. λ.χ. την οργάνωση των θεματικών δασικών πάρκων κ.λπ.).

περιβάλλοντος, ανάπτυξης και κοινωνικής διαβίωσης, με κοινή συγκλίνουσα συνισταμένη την αλληλένδετη βιωσιμότητα, την κοινωνική ευημερία και το εθνικό δημόσιο συμφέρον. Με βάση τη νομολογία από τη συστηματική εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 24 παρ. 1 και 2, 79 παρ. 8 και 106 παρ. 1 του Συντάγματος συνάγεται ότι ο χωροταξικός σχεδιασμός, αντιπροσωπεύει τη «χωρική» έκφραση των προγραμμάτων της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης κατά την αρμοδιότητα του κράτους,⁸⁵⁴ λαμβάνοντας υπόψη τη σχηματισθείσα «φέρουσα ικανότητα» του περιβάλλοντος με βάση τις «κατ' έκταση» (εθνικός, περιφερειακός και τοπικός σχεδιασμός) αλλά και τις «κατ' είδος» (ειδικός χωροταξικός σχεδιασμός) ιδιαιτερότητες της παραγωγικής δραστηριότητας⁸⁵⁵ σε συμμετρία μάλιστα μεταξύ τους⁸⁵⁶ για την επιδίωξη της αρμονικά ισόρροπης συνοχής ενός επενδυτικού περιβάλλοντος.⁸⁵⁷ Μάλιστα, έχει κριθεί κατ' επανάληψη νομολογιακά, όπως δηλώθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο, πως κατά την απουσία ή την μετέωρη αλυσιτέλεια αυτού συντονισμένου και στρατηγικού εθνικού χωροταξικού σχεδιασμού και μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας έγκρισης των επιμέρους χωροταξικών σχεδίων/προγραμμάτων (σε «εύλογο χρόνο») είναι, κατ' εξαίρεση, ανεκτός και νομιμοποιημένος ο μερικός, χωρικός ή τομεακός, σχεδιασμός και προγραμματισμός,⁸⁵⁸ προκειμένου να αποφευχθεί η εντελώς παράτυπη, άναρχη, άτακτη και βεβιασμένη ανάπτυξη (-

⁸⁵⁴Η οργάνωση του «χώρου» στην Ελλάδα παραμένει σε αταξία. Οι παρανομίες των διοικουμένων και οι αδυναμίες διοίκησης (αυθαίρετη δόμηση και αντίστοιχη θεσμική και νομιμοποιημένη ανοχή) είναι οι κύριες βάσεις αυτής της στρέβλωσης κατά την Αικ. Σακελλαροπούλου στο «Χωροταξία και Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας», ΘΠΔΔ, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.

⁸⁵⁵Πρβλ. ΟλομΣτΕ 3220/2010.

⁸⁵⁶ΣτΕ 1421/2013: Το επίδικο ειδικό χωροταξικό σχέδιο για την ανάπτυξη των Α.Π.Ε, στο μέρος που προβλέπει την υποχρέωση εναρμόνισης περιφερειακών χωροταξικών σχεδίων, καθώς και των υποκειμένων μέσω του χωροταξικού και πολεοδομικού σχεδιασμού προς τις γενικές κατευθύνσεις και τις ειδικότερες προβλέψεις του, αποδίδει ρύθμιση που είχε εισαχθεί με τα άρθρα 8 και 9 του Ν. 2742/1999 και δεν αντίκειται στο άρθρο 24 παρ. 2 του Συντάγματος. Προβλήθηκε δε αβάσιμα ότι, προ της εκπόνησης του χωροταξικού πλαισίου, έπρεπε να είχαν εγκριθεί ειδικά πλαίσια χωροταξικού σχεδιασμού για τις ορεινές, παράκτιες και νησιωτικές περιοχές (εν προκειμένω σημείο αναφοράς τα νησιά των Κυθήρων και Αντικυθήρων). Με το επίδικο πλαίσιο λαμβάνεται ιδιαίτερη μέριμνα για τις περιοχές προστασίας της φύσης, τους πυρήνες των εθνικών δρυμών, τα κηρυγμένα μνημεία της φύσης, τα αισθητικά δάση και τους οικοτόπους του δικτύου Natura 2000, τα νησιά και τις ακτές. Βλ. και ΣτΕ 4013/2013: Έγκριση ειδικού χωροταξικού σχεδίου για τη Βιομηχανία. Το άρθρο 6 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ για τους οικοτόπους δεν απαγορεύει την άσκηση εξορυκτικών δραστηριοτήτων εντός ή πλησίον των προστατευόμενων τόπων, «εφόσον δεν παραβιάζεται (-και δεν παραβλέπεται) η ακεραιότητά τους».

⁸⁵⁷ΣτΕ 160/2012: Εξειδικεύοντας τις συνταγματικές επιταγές, ο Ν. 1428/1984, όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 2115/1993, προέβλεψε την υποχρέωση καθορισμού των «λατομικών περιοχών» σε κάθε νομό της Χώρας με απόφαση του οικείου Νομάρχη, εντός σύντομου χρονικού διαστήματος από την ισχύ του Ν. 1428/1984 και επέτρεψε την εκμετάλλευση λατομείων αδρανών υλικών, καταρχήν, μόνο στις περιοχές αυτές με ορισμένες εξαιρέσεις «συνεκτικότητας» σε περίπτωση που καθυστερήσει η Διοίκηση να καθορίσει λατομικές ζώνες (βλ. άρθ. 8 παρ. 2). Βλ. και ΣτΕ 2218/2004 για τα λατομεία Πρέβεζας, όπου τονίστηκε η «με φειδώ» εκμετάλλευση των φυσικών εξαντλήσιμων πόρων και η επιδίωξη του συγκερασμού και της στάθμισης συμφερόντων με όλες τις αναγκαίες θετικές ενέργειες και ρυθμίσεις επί της βιώσιμης ανάπτυξης. Μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας Έγκρισης χωροταξικών σχεδίων, είναι ανεκτός ο μερικός, χωρικός ή τομεακός, σχεδιασμός και προγραμματισμός, προκειμένου να αποφεύγεται η άναρχη ανάπτυξη, που προκαλεί υποβάθμιση και καταστροφή του περιβάλλοντος (Βλ. ΕπταμελΣτΕ 893/04, ΟλομΣτΕ 705/2006). Στην Ελλάδα έως το 2003, οπότε και εγκρίθηκαν περιφερειακά χωροταξικά σχέδια που καλύπτουν σχεδόν το σύνολο της Επικράτειας, ο συντεταγμένος χωροταξικός σχεδιασμός, παρά τη σχετική υποχρέωση που είχε επιβληθεί με το ίδιο το Σύνταγμα ήδη από το 1975 ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτος, ενώ μέχρι και σήμερα παραμένει αναιμικός και μετέωρος. Στη συνέχεια, το 2008 εγκρίθηκαν το Εθνικό Χωροταξικό και τα Ειδικά Χωροταξικά για τις Α.Π.Ε., τη Βιομηχανία και τον Τουρισμό. Το ΣτΕ με τη νομολογία του διαμόρφωσε ένα σύνολο αρχών και κανόνων με σκοπό να συμπληρωθούν τα κενά της νομοθεσίας και να καταστούν αποτελεσματικές και προσαρμοστικά συνεπείς οι συνταγματικές επιταγές για τη χωροταξική αναδιάρθρωση της χώρας και την προστασία του περιβάλλοντος, που μέχρι και σήμερα στην πράξη βρίσκεται υπό αβέβαιη εξέλιξη και προοπτική.

⁸⁵⁸Στα πρότυπα του “Settlement Control Zones” μέχρι η Διοίκηση να ολοκληρώσει το χωροταξικό σχεδιασμό (βλ. Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, ό.π. (33), 234-235).

μεγέθυνση), που προκαλεί αφενός την υποβάθμιση και την καταστροφή του περιβάλλοντος και αφετέρου την ασφυκτική δημιουργία πραγματικών καταστάσεων μίας «αρρυθμιστής κανονικότητας». Παράμετροι που δυσχεραίνουν, εν τοις πράγμασιν, επιπρόσθετα και υπονομεύουν ουσιωδώς τον εκκρεμή και σταθερά ανολοκλήρωτο επιβεβλημένο ορθολογικό χωροταξικό,⁸⁵⁹ αλλά και τον ειδικότερο επίσης ήδη επιβαρυνόμενο, ανορθολογικά δομούμενο, πολεοδομικό σχεδιασμό.⁸⁶⁰

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, το Συμβούλιο της Επικρατείας αντιτείνει σε πλήθος νομολογιακών αποφάσεων τον δεσμευτικό χαρακτήρα και την σημαίνουσα κανονιστική πυκνότητα των εγκεκριμένων χωροταξικών σχεδίων και των άλλων μέσων χωροταξικού σχεδιασμού, ακυρώνοντας συχνά διοικητικές πράξεις και παρεμβάσεις, που έρχονται σε αντίθεση ή δεν εναρμονίζονται πλήρως με τις προβλέψεις και τις ειδικότερες κατευθύνσεις τους. Από την νομολογία του Ανωτάτου Ακυρωτικού⁸⁶¹ η απαίτηση της οργανωτικής ενότητας και σχεδιαστικής συνοχής συνάγεται και από την εξής «περιβαλλοντική ρήτρα» πως: Στην περίπτωση που έχει ήδη εγκριθεί για συγκεκριμένη περιοχή χωροταξικό σχέδιο ή άλλο προσωρινό υποκατάστατο χωροταξικού σχεδιασμού, η εκτέλεση έργων και δραστηριοτήτων, που επιφέρουν σε αυτή «σημαντικές επιπτώσεις» στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον επιτρέπεται, μόνον εφόσον τα έργα και οι δραστηριότητες αυτές έχουν προβλεφθεί, έστω και σε γενικές γραμμές, από τα εν λόγω προγραμματικά σχέδια. Ξεπροβάλλει έτσι μία αντίστροφη «κυκλική» δεσμευτική αξίωση προς την Σ.Μ.Π.Ε. και την υποχρεωτική εισδοχή των επιμέρους Μ.Π.Ε., για τα μερικότερα έργα κατά μία εξελισσόμενη συμπίεση και αλληλουχία.

Σε επίπεδο κοινής εθνικής νομοθετικής πρωτοβουλίας το σύγχρονο νομικό πλαίσιο για τον χωροταξικό σχεδιασμό⁸⁶² και τη δομική του διάρθρωση, υπό τις επιταγές και ανάγκες της βιώσιμης ανάπτυξης έρχεται να «ανακινήσει» ο Ν. 4447/2016, ως εξορθολογιστική συνέχεια προηγούμενων νομοθετημάτων, όπως: ο Ν. 2508/1997 για την «Βιώσιμη Οικιστική Ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας», ο Ν. 2742/1999 για το «Χωροταξικό σχεδιασμό και την αειφόρο ανάπτυξη» και ο Ν. 4269/2014 για την «Χωροταξική και πολεοδομική μεταρρύθμιση-Βιώσιμη ανάπτυξη».⁸⁶³ Καταρτίστηκε λοιπόν, ως ένα νομοθετικό πλαίσιο - οδηγός επανεκκίνησης και αναπτυξιακής αναδιοργάνωσης της χώρας σε επίπεδο χωροταξίας, αποσαφηνίζοντας έννοιες, κανονιστικούς στόχους και αρχές με συστηματικό τρόπο και σε ευθεία ανταπόκριση με τα νομολογιακά κεκτημένα και διεθνή πρότυπα.

Στις διατάξεις του στο εισαγωγικό άρθρο 1 ορίζονται, με το λειτουργικό κύρος και ισχύ κανόνων δικαίου, διακριτά για πρώτη φορά στη νομοθεσία⁸⁶⁴ έννοιες όπως: α) το «Σύστημα χωρικού σχεδιασμού», ως το σύνολο των χωροταξικών και πολεοδομικών πλαισίων και σχεδίων, που περιγράφονται στα άρθρα 5-10 με κλιμακούμενη δομή σε γεωγραφική κατ' έκταση

⁸⁵⁹Βλ. ΟλομΣτΕ 705/2006 και ΣτΕ 1569/2005.

⁸⁶⁰Βλ. ΟλομΣτΕ 3220/2010, ΣτΕ 3752-5/2009, ΣτΕ 3641-7/2009, και σχετικά Π.Ε. 601-2/2002.

⁸⁶¹Βλ. ΟλομΣτΕ 3220/2010, ΣτΕ 3396/2010, ΣτΕ 2981/2010, ΣτΕ 3825/2010, και ΣτΕ 2669/2007 σχετικά με την εγκατάσταση και τη λειτουργία βιομηχανικών μονάδων.

⁸⁶²Σημ.: Ο πρώτος νόμος που εκδόθηκε σε εκτέλεση της συνταγματικής επιταγής περί χωροταξικού σχεδιασμού ήταν ο περιβαλλοντικός Ν. 360/1976. Ο νόμος αυτός, παρά το γεγονός ότι αποτέλεσε σημαντική καινοτομία για την εποχή του, παρέμεινε, κατ' ουσίαν, ανενεργός. Γεγονός που σε συνδυασμό με την επιγενόμενη αναντιστοιχία του προς τις ραγδαίες εξελίξεις της επιστήμης της χωροταξίας και των ρυθμιστικών μεταβολών του χωροταξικού δικαίου σε ευρωπαϊκό επίπεδο, κατέστησαν αναγκαία την αντικατάστασή του με ένα νεότερο και περισσότερο λειτουργικό νομοθετικό πλαίσιο.

⁸⁶³Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκουνά/Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (34), 229-264.

⁸⁶⁴Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 25-26.

κλιμάκωση και σε αναπτυξιακό κατ' είδος περιεχόμενο,⁸⁶⁵ β) ο «Στρατηγικός χωρικός σχεδιασμός», ως ο χωροταξικός σχεδιασμός, που εκπονείται σε εθνική ή περιφερειακή κλίμακα, με τον οποίο τίθενται οι μεσοπρόθεσμοι ή και μακροπρόθεσμοι στόχοι της ανάπτυξης και οργάνωσης του χώρου,⁸⁶⁶ οι γενικές κατευθύνσεις και οι αναγκαίες ρυθμίσεις, για τη αναδιαμόρφωση των οικιστικών περιοχών, των περιοχών άσκησης παραγωγικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και των περιοχών «προστασίας», γ) ο «Ρυθμιστικός χωρικός σχεδιασμός», ως ο πολεοδομικός σχεδιασμός με τον οποίο καθορίζονται οι κανόνες για τη δόμηση, τη χρήση και την εν γένει εκμετάλλευση του εδάφους στον αστικό χώρο και την ύπαιθρο. Κρίσιμη προσδιοριστική αναφορά γίνεται και για τους δ) «Οργανωμένους υποδοχείς δραστηριοτήτων», δηλαδή τις περιοχές που αναπτύσσονται βάσει ολοκληρωμένου σχεδιασμού, προκειμένου να λειτουργήσουν κατά κύρια ή αποκλειστική χρήση, ως οργανωμένοι χώροι ανάπτυξης συγκεκριμένων παραγωγικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων. Στο καθεστώς αυτών των περιοχών εντάσσονται: οι «Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης» (Π.Ο.Τ.Α.) του άρθρου 29 του Ν. 2545/1997, οι «Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων» (Π.Ο.Α.Π.Δ.) του άρθρου 24 του Ν. 1650/1986, οι «Οργανωμένοι Υποδοχείς Μεταπονητικών και Επιχειρηματικών Δραστηριοτήτων» (Ο.Υ.Μ.Ε.Δ.) της παρ. 4 του άρθρου 41 του Ν. 3982/2011, τα «Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Δημοσίων Ακινήτων» (Ε.Σ.Χ.Α.Δ.Α) του άρθρου 12 του Ν. 3986/2011 και τα «Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικών Επενδύσεων» (Ε.Σ.Χ.Α.Σ.Ε.) του άρθρου 24 του Ν. 3894/2010.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του ίδιου νόμου, η διάρθρωση συστήματος χωρικού σχεδιασμού επιβεβαιώνεται πως ασκείται σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και ότι στηρίζεται στην ερμηνευτικές εκτιμήσεις των αρχών της εναρμονιστικής του ενότητας και της επικουρικότητας. Με βάση την «αναγκαιότητα» και την «λειτουργική» του εμβέλεια διακρίνεται, ανάλογα με το χαρακτήρα του σε «Στρατηγικό», όπως τα Ειδικά Χωροταξικά Πλαίσια του άρθρου 5 και τα Περιφερειακά Χωροταξικά Πλαίσια του άρθρου 6 ή σε «Ρυθμιστικό» χωρικό σχεδιασμό, με χωροταξικά και πολεοδομικά σχέδια που εκπονούνται σε τοπική κλίμακα (είτε εντός Ο.Τ.Α., είτε επί συγκεκριμένου έργου αναξερτήτως διοικητικών ορίων). Για την πρακτικότερη διασύνδεση των διαφορετικών μεταξύ τους χωροταξικών πλαισίων, σύμφωνα και με τις επικαιροποιημένες διατάξεις των άρθρων 206 και 207 του Ν. 4635/2019 («Επενδύω στην Ελλάδα») κατά τροποποίηση του άρθρου 8 παρ. 5 του Ν. 4447/2016, τα «Ειδικά» χωροταξικά σχέδια δύναται να μεταβάλλουν προγενέστερα Τοπικά Χωρικά Σχέδια, Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου και τυχόν ισχύουσες για την περιοχή του σχεδίου γενικές και ειδικές πολεοδομικές ρυθμίσεις, ιδίως αναφορικά με τις επιτρεπόμενες χρήσεις γης και όρους και περιορισμούς δόμησης. Μάλιστα, κατά τις επιταχυνόμενες διαδικασίες προέγκρισης της «αρχικής χωροθέτησης» προβλέπεται πως δεν θα εξετάζονται οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις, οι οποίες θα στοιχειοθετούνται και θα κρίνονται αποκλειστικά στο τελικό στάδιο της έγκρισης. Επίσης υπογραμμίζεται πως σε τροποποίηση των διατάξεων

⁸⁶⁵Τίθεται η υποχρέωση τα «Περιφερειακά» Χωροταξικά πλαίσια να εναρμονίζονται με τα «Ειδικά» με εξειδίκευση ή συμπληρωματικότητα. Προβλέπεται ωστόσο και η αντιφατική αμήχανη πρακτικά δυνατότητα τα πρώτα να συντονίζουν τα δεύτερα βλ. Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 8-9 για τη φύση, τον κατευθυντήριο και αναπτυξιακό χαρακτήρα ειδικά του «Τοπικού Χωρικού Σχεδίου» βλ. στο ίδιο έργο σελ. 105-132.

⁸⁶⁶Σημ.: Μέχρι σήμερα δεν έχει παρθεί η πρωτοβουλία να θεσπισθεί οποιοδήποτε Τοπικό Χωρικό Σχέδιο, δείγμα της πολιτικής ατολμίας (σε τοπικές αντιδράσεις της λογικής “N.I.M.B.Y.”) αλλά και της διοικητικής ανεπάρκειας και της οικονομικής αδυναμίας, όπως αναφέρει ο καθηγητής Δ. Μέλισσας στο ως άνω έργο του (σελ. 369 με υπόμνηση και στη σκέψη 11 των Π.Ε. 79/2019 και Π.Ε. 29/2015).

του άρθρου 7 παρ. 2 του Ν. 4447/2016, τα «Τοπικά Χωρικά Σχέδια» μπορούν να καλύπτουν την έκταση μίας ή περισσότερων Δημοτικών Ενοτήτων ενός Δήμου ή την έκταση δύο ή περισσότερων Δημοτικών Ενοτήτων όμορων διαφορετικών Δήμων, έπειτα από σχετικές αποφάσεις των οικείων Δημοτικών Συμβουλίων. Οι συγκεκριμένες ενδεικτικές πρόσφατες προβλέψεις προτάσσουν και υποδηλώνουν την αναγκαιότητα εναρμόνισης μεταξύ των διαφορετικής κλίμακας και είδους χωροταξικών σχεδιασμών, κατ' αντικείμενο και κατ' έκταση, για την ουσιαστική επίτευξη των συνταγματικά προδιαγεγραμμένων ισόρροπων και λειτουργικών σκοπών τους.

Με αφετηρία τον ως άνω «νόμο-πλαίσιο» Ν. 4447/2016 είναι σημαντικό να καταγραφεί πως για πρώτη φορά στη κοινή εθνική έννομη τάξη ορίζεται και προσδιορίζεται, δίχως την παραμικρή αξιολογική αμφισημία ως προς το περιεχόμενο της, η σύγχρονη έννοια του δημόσιου συμφέροντος στο πεδίο της ανάπτυξης της χώρας, που δεν είναι άλλη από την «Βιώσιμη Ανάπτυξη». Αποδίδεται σε αυτή, επίσης στο εισαγωγικό άρθρο 1, ένας εννοιολογικός ορισμός και περιεχόμενο που ανταποκρίνεται μεστά και λιτά στο συνταγματικό «σύστημα», τις σύγχρονες ενωσιακές δεσμεύσεις και τις διεθνείς συμβάσεις, συμβάλλοντας σχεδιαστικά στην ευθεία και πρακτική επιταγή για την θεσμική και συντονισμένη υιοθέτηση της, από όλο το εμπλεκόμενο κανονιστικό νομοθετικό και διοικητικό πλαίσιο. Με πληρότητα ορίζεται, ως ο κανόνας που συνθέτει και συνεκτιμά κοινωνικούς, οικονομικούς και περιβαλλοντικούς στόχους με αθροιστικούς σύννομους σκοπούς: α) την επίτευξη μίας διατηρήσιμης οικονομικής ανάπτυξης με τη δημιουργία ισχυρής παραγωγικής βάσης με έμφαση στην καινοτομία και την αύξηση της απασχόλησης, β) την εδαφική και κοινωνική συνοχή, υπό τη δίκαιη κατανομή πόρων και την άρση των αποκλεισμών, γ) την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, υπέρ της βιοποικιλότητας, του τοπίου και της αειφόρου χρήσης των φυσικών πόρων. Με αυτές τις ρυθμιστικές ακτίνες ενισχύεται η διαδικαστική ελεγκσιμότητα και το ερμηνευτικό περιεχόμενο της βιώσιμης ανάπτυξης, ως κανόνας ανάλυσης και αιτιολογίας των συναφών δημόσιων επιλογών και αποφάσεων.

Στην τελευταία εθνική νομοθετική πρωτοβουλία, γύρω από τον διαχρονικά ασταθή και ευμετάβλητο στρατηγικό σχεδιασμό της ανάπτυξης, ο «αναθεωρητικός» Ν. 4635/2019 με τίτλο «Επενδύω Ελλάδα» σε συνέχεια των κυβερνητικών πρακτικών επί του διάσπαρτου και πολυδαίδαλου κανονιστικού παρεμβατισμού τροποποίησε διατάξεις και του προηγούμενου σχετικού επίσης πρόσφατου Ν.4608/2019 (Ελληνική Αναπτυξιακή Τράπεζα και προσέλκυση Στρατηγικών Επενδύσεων και άλλες διατάξεις) της προηγούμενης κυβέρνησης. Επιλέχθηκε η πρόταξη των “fast-track” διαδικασιών, ως το σηματοδοτικό χαρακτηριστικό του εκσυγχρονισμού και της εμπιστοσύνης προς το κράτος δικαίου και ένδειξη κινητοποίησης του κρατικού μηχανισμού για την προώθηση, την αναβάθμιση και την επιτάχυνση των αναπτυξιακών προοπτικών της χώρας στο πεδίο των εγκριτικών αδειοδοτήσεων της χωροταξίας, της εγκατάστασης και της λειτουργίας: α) Των Στρατηγικών Επενδύσεων με την μεταφορά των αρμοδιοτήτων από την καθ' ύλην και κατά τόπο διοικούσα αρχή στον Υπουργό Περιβάλλοντος σε περίπτωση άπρακτης αποφασιστικής προθεσμίας, αποδίδοντας και σε αυτόν ένα μήνα για την τελική του κρίση (αφήνεται καταρχάς 45 ημερολογιακές ημέρες περιθώριο στις αρμόδιες διοικητικές αρχές, ώστε να εγκρίνουν ή να απορρίψουν το Φάκελο με επαπειλούμενες πειθαρχικές κυρώσεις κατά την καθυστέρηση τους) αλλά και β) των Α.Ε.Π.Ο. κατηγορίας έργων «Α1» (αρμοδιότητας Υπουργού Περιβάλλοντος) και Α2 (αρμοδιότητας αντίστοιχης Αποκεντρωμένης Διοίκησης) απομειώνοντας το χρόνο εξέτασης του Φακέλου σε 30 (εργάσιμες) μέρες. Μπορεί οι γραφειοκρατικές χρονοβόρες διαδικασίες να αποτελούν ένα βασικό τροχοπέδη

στη παραγωγική απόδοση της διοικητικής δράσης και να επηρεάζουν αρνητικά τη διαφάνεια αλλά και την απόδοση του ίδιου του επενδυτικού ενδιαφέροντος, η διαμόρφωση ωστόσο αυτού του «επιταγυνηρίου» νέου διοικητικού πλαισίου, δεν πρέπει να συνοδευτεί με ποιοτικές εκπτώσεις στην ουσιαστική εκπλήρωση, την αξιολόγηση και την ελεγχιμότητα των περιβαλλοντικών και των λοιπών αδειοδοτικών προτύπων - απαιτήσεων. Μία εντελώς πρακτική δικλείδα ασφαλείας προς αυτή τη κατεύθυνση του συνεκτικού και αξιόπιστου διοικητικού ελέγχου, αποτελεί η διαδικαστική επιφύλαξη πως στις προθεσμίες «δεν συνυπολογίζεται ο χρόνος προσκόμισης των ζητούμενων και των διερευνητέων από κάθε επιμέρους φορέα της Διοίκησης συμπληρωματικών στοιχείων».⁸⁶⁷

Κλείνοντας, ο χωροταξικός σχεδιασμός στην ελληνική κωλυσιοεργεί και όποτε εν τέλει θεσπίζεται βρίθει αντιφάσεων, αοριστίας, ανεπικαιρότητας και αποσπασματικότητας. Σε αμιγώς νομική εκτίμηση η έλλειψη αιτιολογίας, η διακυβερνητική ασυνέχεια, η άνιση μεταχείριση δικαιωμάτων και συμφερόντων, η καταστρατήγηση των ενωσιακών προτύπων και οι εντελώς ανορθολογικές διοικητικές πλημμέλειες⁸⁶⁸ συντηρούν την υποβάθμιση του χωροταξικού και του πολεοδομικού πλαισίου,⁸⁶⁹ με τις κύριες πιέσεις να τις υφίσταται η περιβαλλοντική παράμετρος, που στην πράξη αναχρονιστικά αντιπαραβάλλεται ως «εκμεταλλεύσιμο» και όχι ως «αξιοποιήσιμο» δημόσιο έννομο αγαθό. Αποτελεί κοινή αλήθεια, πως δεδομένα όπως: α) η διάσπαρτη πολυνομοθεσία στο αδειοδοτικό πεδίο, β) η έλλειψη «καταστατικού» εθνικού αναπτυξιακού σχεδιασμού, γ) η απουσία καινοτόμα ανταγωνιστικής επενδυτικής αγοράς, δ) η τεχνική υποστελέχωση της δημόσιας διοίκησης, ε) η διεκπεραιωτική εφαρμογή και η υποτίμηση των διαδικαστικών περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και στ) η αρνητική κοινωνική επιφύλαξη, υπό την ανασταλτική επίδραση αντιδραστικών φαινομένων τύπου “N.I.M.B.Y.” (“Non in my Back Yard”) αποτυπώνουν τους πρακτικούς περιορισμούς και τις ρεαλιστικές προσκολλήσεις για την αναποτελεσματικότητα των έννομων προδιαγραφών της βιωσιμότητας της ανάπτυξης στον «περιβάλλοντα χώρο» μίας Πολιτείας.

Ενότητα 2

α. Η Περιβαλλοντική Φορολογία ως κατευθυντήριο μοχλός Ανάπτυξης και Νομιμοποίησης.

Στην Πολιτειακή διαδρομή προς τη βιώσιμη ανάπτυξη με αμοιβαίο περιβαλλοντικό, κοινωνικό και οικονομικό όφελος, οι δημοσιονομικές επιλογές συνδιαμορφώνουν και αυτές με τη σειρά τους τον προσανατολισμό του κρατικού παρεμβατισμού και της κοινωνικο-οικονομικής προσαρμογής για την «αειφόρα ανθεκτικότητα και αναδιανομή» των κεφαλαιακών φυσικών και των ανθρωπογενών πόρων. Η μεγαλύτερη πρόκληση της σύγχρονης φορολογικής πολιτικής είναι η δίκαιη, η ασφαλής και η αναδιανεμητικά μεταρρυθμιστική της αλληλεπίδραση με τις ανάγκες της κοινωνίας και του στόχους της οικονομίας με τρόπο διαγενεακό, συνεργατικό και αλληλέγγυο.

Στην ελληνική έννομη τάξη σύμφωνα με τη θεωρία και τη νομολογία «φόρος» σε ένα τυπικό και γενικό του ορισμό θεωρείται: «η άμεση, αναγκαστική, οριστική, χρηματική εισφορά,

⁸⁶⁷Βλ. Άρθρο 1 Ν. 4635/2019 σε τροποποίηση άρθρου 13 παρ.1, 5 και 7 του Ν. 4608/2019.

⁸⁶⁸Αικ. Σακελλαροπούλου, Περιβάλλον και Ανάπτυξη, ό.π. (813).

⁸⁶⁹Για την νομική φύση ειδικά των πολεοδομικών σχεδίων και του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδιασμού και τον αμφισβητούμενο παρεπόμενον έλεγχο τους, μεταξύ ατομικού και κανονιστικού ρυθμιστικού μέρους, που διαταράσσει την «αταξία της νομιμοποιημένης κανονικότητας» μίας «ευάλωτης» ασφάλειας δικαίου βλ. Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 225-244 και 370.

που καταβάλλεται χωρίς ειδικό αντάλλαγμα με σκοπό την κάλυψη δημόσιων αναγκών».⁸⁷⁰ Έχει μολαταύτα γίνει δεκτό, πως «οικονομική επιβάρυνση» συνιστά φόρο ακόμα και αν δεν προσβλέπει σε αμιγώς «ταμειυτικούς» σκοπούς.⁸⁷¹ Ενώ εντοπίζεται και μία διαφοροποιημένη νομολογιακή προσέγγιση σε σχέση με φορολογικού τύπου παρεμβάσεις, που λειτουργούν ως ένα «ιδιόμορφο επαχθές –κυρωτικό μέτρο επιβολής για λόγους δημοσίου συμφέροντος», χωρίς επίσης η κύρωση να εξυπηρετεί έναν «αμιγώς ταμειυτικό σκοπό».⁸⁷² Αναφορικά με το περιβαλλοντικό αγαθό, τέτοιες αξιολογήσεις έχουν άμεση συνάφεια αλλά ελάχιστη σημασία, αφού η πολιτειακή επιδίωξη της προστασίας του περιβάλλοντος και μόνο, στοιχειοθετεί επαρκώς, ένα σημαντικό «δημόσιο λόγο» οικονομικού παρεμβατισμού, χρηματοδοτικής ενίσχυσης και κατασταλτικής κύρωσης με αποφασιστικό άξονα το κοινωνικό όφελος και την περιβαλλοντική ισορροπία.

Κατά την Ευρωπαϊκή Ένωση, σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 2 του Ευρωπαϊκού Κανονισμού 691/2011 «σχετικά με τους ευρωπαϊκούς περιβαλλοντικούς οικονομικούς λογαριασμούς», για την συντονισμένη καταγραφή των εθνικών δημοσιονομικών εφαρμογών στο περιβάλλον, τις κατευθυντήριες κοινές βάσεις των οικονομικών πρακτικών των κρατών-μελών και τη κοινωνική συνοχή των βιώσιμα αναπτυξιακών στόχων της Ένωσης, σε μία στενή «κατά υποκείμενο» της δημοσιονομικής επιβάρυνσης προσέγγιση: «Περιβαλλοντικός φόρος νοείται ο φόρος του οποίου η φορολογική βάση αποτελεί φυσική μονάδα (ή υποκατάστατο φυσικής μονάδας) για κάτι το οποίο έχει αποδεδειγμένα συγκεκριμένο αρνητικό αντίκτυπο στο περιβάλλον και ο οποίος αναγνωρίζεται ως φόρος στο Ευρωπαϊκό Σύστημα Λογαριασμών 95», στη βάση, δηλαδή, δεδομένων και ανάλυσης της Eurostat. Ο τυπικός αυτός ορισμός πρόσκεινται αποκλειστικά στο περιεχόμενο-αντικείμενο της φορολογικής βάσης, χωρίς την οποιαδήποτε αναφορά σε περιβαλλοντικό κίνητρο, εφαρμογή, σκοπό ή τη λειτουργία των φορολογικών υποκειμένων και αντικειμένων, ακριβώς για να επιτύχει μία αντικειμενική ταυτοποίηση και οριζόντια ουδετεροποιημένη σύγκριση των φορολογικών δεδομένων και παρεμβάσεων, σε διακρατικό και διεθνές επίπεδο, ανεξάρτητα της διακυβερνητικής τους διαχείρισης και αξιοποίησης.

Το διαδραστικό τρίπτυχο περιεχόμενο της βιώσιμης ανάπτυξης κατά την επανεκτίμηση της φορολογικής παρέμβασης οδηγεί στην εξής πολιτειακή επιδίωξη: Ο περιβαλλοντικός φόρος, πέρα από βασικό έσοδο του Κράτους ευθέως συνδεδεμένο με την ένταση της παραγωγικής και της καταναλωτικής δραστηριότητας εκφράζει τη μεταρρυθμιστική δυναμική για την «αναδιανεμητική αλληλεπίδραση» μεταξύ Οικονομίας και Κοινωνίας για τα «δημόσια αγαθά», όπως επιτάσσει το σύγχρονο φιλελεύθερο και κοινωνικό κράτος δικαίου.⁸⁷³ Ο περιορισμός του αμιγώς σε κρατικό μηχανισμό εξυπηρέτησης του «ταμειακού» δημοσιονομικού συμφέροντος για την κάλυψη πλήθους ετερογενών δημόσιων αναγκών, χωρίς να ανταποκρίνεται ή έστω να συνυπολογίζει αιτιολογημένα, από τη μία τη φοροδοτική ικανότητα του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος⁸⁷⁴ και από την άλλη το έννομο και πρακτικό του αποτέλεσμα σε σχέση με τον ίδιο τον περιβαλλοντικό σκοπό, ενισχύει την αντίληψη του ως «αναγκαίο κακό»⁸⁷⁵ κρατικής

⁸⁷⁰ Λ. Θεοχαρόπουλος, Δημόσια Οικονομική, Σάκκουλας, 1975, 41 επ., Κ. Φινοκαλιώτης, Φορολογικό Δίκαιο, 1^η έκδ., Σάκκουλας, 1991.

⁸⁷¹ Κ. Φινοκαλιώτης, Φορολογικό Δίκαιο, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 1999, 27 επ.. ΑΕΔ 6/1983, ΑΕΔ 1/1986, ΣτΕ 835/1985, ΣτΕ 2160/1991.

⁸⁷² ΣτΕ 4027/1998 εισιτήριο εισόδου σε Καζίνο.

⁸⁷³ Κ. Φινοκαλιώτης, ό.π. (871), 19 επ..

⁸⁷⁴ Κ. Φινοκαλιώτης, ό.π. (871), 147 επ. και Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 870.

⁸⁷⁵ Ε. Θεοχαροπούλου, Κοινωνικές λειτουργίες του φόρου και φοροδοτική ικανότητα, ΔτΑ, Ανάτυπο 13, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 215. Η άτακτη δημοσιονομική διαχείριση, χωρίς αναπτυξιακό ή ακόμα και εύρυθμο

παρεμβατικής επιβολής αντί του «επιβεβλημένου οφέλους» της κρατικής ρυθμιστικής εγγύησης. Η φορολογία παρά ταύτα είναι ο βασικός χρηματοδοτικός πόρος για την άσκηση της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής⁸⁷⁶ και για αυτό τον λόγο συνδέεται με άμεσο ή έμμεσο τρόπο και με την ουσιαστικοποίηση ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος.⁸⁷⁷ Δια μέσω του φορολογικού συστήματος, η άνιση κατανομή των κεφαλαιακών πόρων⁸⁷⁸ στην ανταγωνιστική δραστηριότητα της «ανοιχτής» οικονομικής παραγωγής κρίνεται δημοκρατικά αναγκαίο να αποκαθίσταται και να επιδέχεται κανονιστικές συγκλίσεις, ακριβώς ώστε ανθεκτικά να διατηρείται ή και βελτιστοποιητικά να αναβαθμίζεται, η σταθερότητα και η πρόοδος της ανάπτυξης προς τη κοινωνική ευημερία, εξασφαλίζοντας και «ανακυκλώνοντας» την βιωσιμότητα του κράτους, της οικονομίας, της κοινωνίας και του «επενδυτικού περιβάλλοντος» εν γένει. Αναπόδραστα, ακόμα πιο διασταλτικά, ο φορολογικός σχεδιασμός μπορεί να εμπνέεται από τα βιώσιμα στοιχεία της «φέρουσας ικανότητας» του «υποκειμένου και του αντικειμένου», λαμβάνοντας υπόψη γενικότερες συνταγματικές επιταγές, από μία «περιβαλλοντικών» καταβολών αρχή με συγκεκριμένο «αναπτυξιακό» και «παραγωγικό» πρόσημο, που μπορεί να εσωτερικευθεί στην ανάλυση κάθε δημόσιου παρεμβατισμού. Τιοιουτοτρόπως, τηρώντας το συστηματικό συνταγματικό πλαίσιο, ο προγραμματισμός της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, και επί της ουσίας της φορολογικής πρωτοβουλίας του κράτους του άρθρου 79 παρ. 8 του Συντάγματος συνδέεται με τις διατάξεις της ισόρροπης εθνικά και παραγωγικά οικονομικής ανάπτυξης του άρθρου 106 παρ. 1 και με τις ρήτρες της αναλογικότητας, της κοινωνικής προόδου και της εθνικής αλληλεγγύης του άρθρου 25 παρ. 1, 2 και 4, ακόμα και υπό τις επιπρόσθετα ρυθμιστικές δεσμεύσεις γύρω από με τα γεωφυσικά δεδομένα ενός τόπου, όπως η μέριμνα για την νησιωτικότητα⁸⁷⁹ και τις ορεινές περιοχές του άρθρου 101 παρ. 4 του Συντάγματος. Υποδηλώνοντας, έστω θεσμικά, ότι το οικονομικό περιβάλλον βρίσκεται σε ευθεία και γενικευμένη συνάφεια και ενότητα με τα κοινωνικά και να φυσικά χαρακτηριστικά ενός τόπου-πεδίου ανάπτυξης, για τον αντίστοιχο σύννομο και αειφόρο δημόσιο οικονομικό παρεμβατισμό.

Παρόλα αυτά, σε πρακτικό επίπεδο στην Ελλάδα η φορολογική πολιτική διαρθρώνεται τουλάχιστον ως «παθητικός», αν όχι ανασταλτικός πυλώνας στην αναπτυξιακή προοπτική και ταυτότητα της χώρας - ανεξαρτήτως των πολιτικών σχηματισμών που αναλαμβάνουν τη διακυβέρνηση της- χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες και συνταγματοποιημένες ως άνω ρυθμιστικές ή μακροοικονομικές εκτιμήσεις. Άλλωστε παραδοσιακά, η γενικότερη δημοσιονομική παρέμβαση διακρίνεται από έλλειψη βιώσιμου μεταρρυθμιστικού σχεδιασμού και σταθερότητας, συνδιαμορφώνοντας και το αντίστοιχο επενδυτικό περιβάλλον. Ο κρατικός μηχανισμός εξακολουθεί να λειτουργεί ομορτυνιστικά και διάσπαρτα για την κάλυψη των δημοσιονομικών και των κοινωνικών αναγκών, καλλιεργώντας μία πολύπλευρη επιφύλαξη για την παρουσία του κράτους στην πραγματική οικονομία και στη καθημερινή συναλλακτική διαβίωση. Μάλιστα, εξαιτίας του διάπλου περιθωρίου εκτίμησης του κράτους και της τεκμαιρόμενης δημοκρατικής νομιμοποίησης επί των δημοσιονομικών επιλογών, ως κεντρική πολιτική αρμοδιότητα της διακυβέρνησης της χώρας, δίχως κάποια ιδιαίτερη δέσμευση για τη

«ενδοδιοικητικά» πρόσημο, ενισχύει αυτήν την αντίληψη με συνακόλουθη αρνητική και «άτακτη» συμπεριφορά και από τους φορολογούμενους.

⁸⁷⁶Ε. Θεοχαροπούλου, ό.π. (875), 238.

⁸⁷⁷Κ. Φινοκαλιώτης, ό.π. (871), 25 επ..

⁸⁷⁸Ι. Αναστόπουλος, Φορολογικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, 1992, 40.

⁸⁷⁹Βλ. ΣτΕ 1302/2019 με σημαντική έμμεση μνεία περί αντισυνταγματικότητας της αύξησης των μειωμένων συντελεστών του Φ.Π.Α. στις προοπτικές ανάπτυξης των παραμεθόριων νησιών του Αιγαίου.

διεξοδική ανάλυση και εκτίμηση των έννομων εφαρμογών, των αναλογιστικών μελετών, των επιδιώξεων και των επιπτώσεων μίας φορολογικής παρέμβασης, η δικαστική κρίση νομιμότητας ελάχιστα μπορεί να προσφέρει στην αποτελεσματική ελεγχιμότητα και την ποιοτική διαρρύθμιση της. Συνεπώς, υπό αυτές τις συνθήκες αλλά και τις ευρύτερες αναπτυξιακές απαιτήσεις, η δυναμικότερη εισαγωγή και η μεταρρυθμιστική στρατηγική καθιέρωση των «περιβαλλοντικών φόρων», ειδικά με την λειτουργική και ενεργητική πτυχή των «αντισταθμιστικών παρεμβάσεων» ή των «πριμοδοτικών φοροελαφρύνσεων», μπορούν να επιδράσουν θετικά, όχι μόνο στο συντονιστικότερο πλέγμα της δημόσιας οικονομικής πρωτοβουλίας για την εκσυγχρονιστική κατεύθυνση και την ανταγωνιστική προσαρμογή των οικονομικών συμφερόντων της Πολιτείας, αλλά και στην ασφαλέστερη αξιολόγηση και ελεγχιμότητα των οικονομικών επιλογών του κράτους, συνδεδεμένες αμεσότερα με τη κοινωνική και τη τεχνοκρατική βάση του εκάστοτε μέτρου, με βάση τα αιτιωδέστερα κανονιστικά και πραγματολογικά κριτήρια της αποδοτικής εκτίμησης και της αποδεικτικής συνάφειας μεταξύ πολιτειακής δράσης, πρακτικού σκοπού και έννομου αποτελέσματος. Με αυτό τον τρόπο, υποστηρίζεται ακόμα ένας θεμέλιος λίθος για τη δημόσια διακυβέρνηση: η έννοια της εμπιστοσύνης⁸⁸⁰ στις διάφανες εγγυήσεις της νομιμότητας για την διασφάλιση των επιτακτικότερων κοινωνικών αναγκών και στόχων, σε κάθε βιώσιμη όψη ενός αλληλέγγυου πολιτειακού κεκτημένου, όπως είναι η και εφαρμογή ενός «δίκαιου φορολογικού συστήματος».⁸⁸¹

Με κέντρο βάρους σε αυτή την ενότητα την κεκτημένη προοπτική της περιβαλλοντικής φορολογίας, διαπιστώνεται πως παρά τις προωθητικές τάσεις της Ε.Ε. το ελληνικό κράτος⁸⁸² υπολείπεται καταφανώς σε επίπεδο πράσινου στρατηγικού αναπτυξιακού προγραμματισμού, πόσο μάλλον μίας «περιβαλλοντικής φορολογικής μεταρρύθμισης», που θα επικεντρώνονταν συνολικά στην συντεταγμένη αναδιοργάνωση των κοινωνικο-οικονομικών του προτύπων και επιδιώξεων.⁸⁸³ Οι κάθε είδους «πράσινοι φόροι-τέλη»⁸⁸⁴ στα καύσιμα, σε είδη κατανάλωσης αλλά και οι πράσινες κρατικές ενισχύσεις μέσα από τη αντίστροφη λογική των κινήτρων, των επιδοτήσεων και των φοροελαφρύνσεων, αν και εθνικά έχουν υιοθετηθεί-ενσωματωθεί άτακτα, αντιπροσωπεύουν έντονα καίριες διαπλαστικές βάσεις για την αποφασιστικότητα της περιβαλλοντικής προστασίας του κράτους σε μία κατευθυντήρια σχέση προς την αγορά.⁸⁸⁵ αρκεί να αναπτυχθούν κάτω από έναν προστιθέμενα αιτιώδη και συνεκτικό σκοπό. Οι περιβαλλοντικές οικονομικές εφαρμογές της γενικής και της «ασύνδετης» ταμειυτικής εισπραξιμότητας ενός

⁸⁸⁰Μ. Δεκλερής, ό.π. (57).

⁸⁸¹Για τη σύλληψη του αντίστοιχου περιβαλλοντικού κεκτημένου στο δημόσιο προστατευτισμό βλ. «κλασσικές αποφάσεις» ΣτΕ 10/1988, ΣτΕ 301/2002.

⁸⁸²Μελέτη-Πρόταση για την εφαρμογή μιας ριζικής εθνικής περιβαλλοντικής φορολογικής μεταρρύθμισης, Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, διαθέσιμη στο: en.ellet.gr/sites/default/files/Genikes%20arxes.pdf, 2007.

⁸⁸³Σημ.:Γενικά, παρατηρείται ότι το ελληνικό κράτος στην ελλειμματική του «περιβαλλοντική οικονομία» προτιμά τα διοικητικά μέσα (συμπεριλαμβανομένων των αδειοδοτικών -παραγωγικών τελών -προστίμων- κυρώσεων), συγκριτικά με τα αμιγώς οικονομικά σε σχέση με περιβαλλοντικούς στόχους και τις αντιδράσεις της παραγωγικής δραστηριότητας. Δηλαδή, ακόμα πιο πρακτικά αλλά και αναχρονιστικά, αποφεύγεται η διασύνδεση οικονομικής δραστηριότητας, περιβαλλοντικής επιβάρυνσης και φορολογητέας ύλης, εξαιτίας της αδυναμίας σύγχρονων και διαρκών μεθόδων ελέγχου, της αποσπασματικότητας του αλλά και της απρόβλεπτης αντίδρασης της αγοράς (βλ. και Μ. Σκούρτος/Κ. Σοφούλης, Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα, Τυπωθήτω, 1995, 237 και 248). Η ισχύς των προστίμων ως εργαλείο συμμόρφωσης είναι γενικώς αναιμική, αφού οι παραβάτες-(ρυπαίνοντες),επιλέγουν το ρίσκο επιβάρυνσής τους με την επαπειλούμενη επιβολή προστίμου, παρά την οργανωμένη συμμόρφωσή τους στη νομιμότητα με καινοτόμα μέσα με βάση αμιγώς ποσοτικοποιημένες σταθμίσεις «κόστους-οφέλους».

⁸⁸⁴Σημ.:Η «συνήθης» «περιβαλλοντική φορολογία» κατά παράδοση εφαρμόζεται στην ενέργεια, στις μεταφορές και στην εκμετάλλευση των φυσικών πόρων.

⁸⁸⁵Κ. Φινοκαλιώτης, ό.π. (871), 26 επ. και Ε. Θεοχαροπούλου, ό.π. (875), 236.

«χρηστικού και νομιμοποιημένου» περιβαλλοντικού κόστους ή μεμονωμένες αναιμικές εθνικές παρεμβάσεις πάνω σε «παρεπόμενες» ενωσιακές δεσμεύσεις, όπως λ.χ. η επιβολή τέλους στη χρήση πλαστικής σακούλας,⁸⁸⁶ επ' ουδενί δεν μπορούν να προϊδεάσουν, ούτε καν την μερικότερη και στοχευμένη επιδραστικότητά τους για την επέκταση της πράσινης και καινοτόμας δημοσιονομικής πολιτικής.

Στην Ελλάδα, στα ειδικότερα παραδείγματα των «περιβαλλοντικών φόρων» συγκαταλέγονται οικονομικές επιβαρύνσεις μόνο κατά αντικείμενο τυπικά «περιβαλλοντικές», αφού δεν συνδέονται άμεσα με τον οποιοδήποτε περιβαλλοντικό στόχο ή αποτέλεσμα, παρά μόνο με τις δημοσιονομικές ανάγκες του κράτους όπως χαρακτηριστικά είναι: οι Ειδικοί Φόροι Κατανάλωσης στα ενεργειακά προϊόντα και στα ορυκτά καύσιμα,⁸⁸⁷ οι διάφοροι έμμεσοι φόροι κατανάλωσης ως «περιβαλλοντικό πέπλο» έτερων «ταμειυτικών» αναγκών,⁸⁸⁸ τα τέλη κυκλοφορίας με βάση τους ρύπους και την παλαιότητα και τα τέλη ταξινόμησης οχημάτων. Στην γενικευμένη απουσία οικονομικού και αναπτυξιακού σχεδιασμού γύρω από τη δυναμική της περιβαλλοντικής προστασίας, η πολυεπίπεδη και άτακτη οικονομική κρίση επιδρώντας στο σύνολο των «δημοσιονομικών πολιτικών» και «δημοκρατικών επιλογών» που εφαρμόστηκαν από τις «Μνημονιακές» Κυβερνήσεις είχε ως επακόλουθο να αφήσει στο περιθώριο τις όποιες αναπτυξιακές περιβαλλοντικές δυνατότητες, σε μία περίοδο αγωνιώδους εύρεσης άμεσων πόρων εντός μίας υποβαθμισμένης εθνικής παραγωγικής δραστηριότητας, για την κάλυψη έκτακτων χρηματοδοτικών αναγκών του κράτους, που διόλου δεν συνέτειναν σε δημοσιονομική πρωτοβουλία αναδιανεμητικών «πράσινων» και νεοκεϋνσιανών πρακτικών. Σημαντικό θεσμικό αντίβαρο, σε αυτόν τον γενικότερο θεσμικό «περιβαλλοντικό παραμερισμό» στις δημόσιες και οικονομικές πολιτικές ήταν το Συμβούλιο της Επικρατείας⁸⁸⁹ επαναπροσδιορίζοντας έστω εν μέρει, το δημόσιο συμφέρον στα κριτήρια και στην ολιστική διάσταση της βιώσιμης ανάπτυξης κυρίως για την εμβέλεια της νομιμότητας των σημαντικότερων έργων και επενδύσεων της χώρας. Ωστόσο, στο κυρίαρχο επίπεδο του οικονομικού παρεμβατισμού, το στενό και μερικό «ταμειακό συμφέρον» του Δημοσίου μεταλλάχθηκε και νομολογιακά σε «δημοσιονομικό συμφέρον»,⁸⁹⁰ σε μία αφοπλιστικά ετεροβαρή και αυτοτελή επιτακτική διάσταση⁸⁹¹ «οικονομικοποιώντας» σχεδόν διλημματικά ακόμα και τις ερμηνευτικές σταθμίσεις του κόστους-οφέλους, εντός των αποκλειστικά συγκυριακών (αποθετικών) αξιολογήσεων της stricto

⁸⁸⁶Βλ. Ν. 4496/2017 ρύθμιση ζητημάτων ανακύκλωσης και καθιέρωσης τέλους επί της χρήσης πλαστικής σακούλας.

⁸⁸⁷Γ. Σμπώκος, ό.π. (580), 82. Σημ: Ο πλέον διαδεδομένος «περιβαλλοντικός» φόρος στα καύσιμα έχει καταστεί ένα ευέλικτο και άμεσο εργαλείο είσπραξης δημοσίων εσόδων, αφού κατά κανόνα, δεν έχουν προσδιοριστεί ούτε ιδιαίτερες πρακτικές προϋποθέσεις, ούτε τεχνικά όρια για τη ρυπογόνα χρήση τους, ούτε κάποια διασύνδεση με την ανεκτικότητα-αντοχή (acceptability standards) του περιβάλλοντος, είτε σε τοπική, είτε σε εθνική-υπερεθνική κλίμακα. Συνεπώς χωρίς σαφή όρια επιστημονικής τεκμηρίωσης και χωρίς σύννομες ρυθμιστικές απαιτήσεις, ο συγκεκριμένος «δημοσίου συμφέροντος» φόρος είναι κατ' ουσία ανεπιτήδευτος δικαστικού ελέγχου, πέρα της πρόδηλης αντισυνταγματικότητας/παρανομίας.

⁸⁸⁸Σημ.: Η έμμεση φορολογία στην Ελλάδα μέσω των φόρων κατανάλωσης σε «ενεργειακά προϊόντα-αγαθά» και στους περιβαλλοντικούς πόρους είναι βασικό έσοδο για τον γενικό κρατικό κορβανά. Χαρακτηριστικό πρόσφατο εθνικό παράδειγμα κοινωνικής απόρριψης επί της αύξησης «περιβαλλοντικού»-ταμειυτικά εισπρακτικού φόρου επί της κατανάλωσης ορυκτών καυσίμων κίνησης με πολιτειακό μάλιστα πρόταγμα – γενικό αντιστάθμισμα τον δραστικό περιορισμό των ρύπων αποτελεί το (καταρχάς) ανεξάρτητο από πολιτική καθοδήγηση κίνημα των «κίτρινων γιλέκων» στη Γαλλία, τον Νοέμβρη-Δεκέμβρη του 2018, που προκάλεσε μεγάλες και διαρκείς κινητοποιήσεις κατά της γενικότερης οικονομικής μεταρρύθμισης του Γάλλου Προέδρου Μ. Macron, σε σχέση με τις εισοδηματικές επιπτώσεις των δημοσιονομικών επιλογών του στα μεσαία κοινωνικά στρώματα και τους εργαζόμενους, χωρίς το οποιοδήποτε στοχευμένο ευεργετικό αντιστάθμισμα προς το κοινωνικό όφελος.

⁸⁸⁹Θ. Ξηρός, ό.π. (196), 12.

⁸⁹⁰Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 102 επ..

⁸⁹¹Βλ. και Γ. Δρόσος, Συνταγματικός λόγος και οικονομική κρίση, ΕφημΔΔ, Τεύχος 6, Σάκκουλας, 2011, 765.

sensu αναλογικότητας,⁸⁹² με σημαντικές αντανακλαστικές επιπτώσεις αναπόφευκτα και στην αποτίμηση των όρων και των αντοχών της βιώσιμης ανάπτυξης, όσο και αν διεκδικήθηκε να σταθεί διακριτά για τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της έννομης τάξης.

Σε μία γενική πρώτη ανάγνωση, προσμετρώντας τις αρνητικές περιστάσεις του status quo όπως: α) Η σχετικότητα της ανοχής και της έκτασης του «δικαιώματος στη ρύπανση», β) οι υπερεθνικές προστατευτικές δασμολογικές απαγορεύσεις υπέρ του ελεύθερου ανταγωνισμού και του ελεύθερου εμπορίου, γ) η μονομερής οργάνωση της εθνικής οικονομίας με όρους «μεγέθυνσης» έναντι της «ανάπτυξης», δ) η παγίωση του γενικευμένου και ταμειυτικού προσανατολισμού των περιβαλλοντικών κυρώσεων ως αντικειμενικό δημόσιο έσοδο εκμετάλλευσης του περιβάλλοντος για τον γενικό δημόσιο κορβανά, ε) ο διεθνής εμπορικός ανταγωνισμός σ' ένα «εκπρωτικό αγώνα» επί των περιβαλλοντικών όρων (“race to the bottom”), στ) ο πολυδιασπώμενος επιμερισμός της ευθύνης και η διάχυση των φόρων από την «πηγή» της παραγωγικής προσβολής στη διαμοιρασμένη κατανάλωση, ζ) η παρεπόμενη όλων των παραπάνω συγκεχυμένη αιτιώδης συνάφεια μεταξύ των εκτιμήσεων και του σκοπού ενός γενικευμένου οικονομικού μέτρου και της «εξειδικευμένης» επιβολής του και κατ' επέκταση η) η παθητική αποδοχή της «τραγωδίας των κοινών αγαθών» είναι τα «επιδραστικά δεδομένα» των «καθεστηκότων» συμφερόντων, που για την θεσμική αντικατάσταση και την αντιμετώπιση τους επιτάσσεται η αποτελεσματική «επανόρθωση» του δημοσίου δικαίου στις δημόσιες οικονομικές πολιτικές με προσδοκία τον συγχρονισμό τους για τη διαμόρφωση κανονιστικών συνθηκών και όρων, που θα επανακαθορίζουν και αναβαθμίζουν, χωρίς απλώς να νομιμοποιούν, τις κυρίαρχες συμφεροντολογικές τάσεις της πραγματικότητας.

β. Οι Περιβαλλοντικές και οι Αναπτυξιακές Προοπτικές των δημοσιονομικών επιβαρύνσεων και οι βασικές διακρίσεις τους.

Η περιβαλλοντική φορολογία, δηλαδή η κοστολογημένη δημόσια επιβάρυνση των παραγωγικών δραστηριοτήτων και ενεργειών που επιβαρύνουν το περιβάλλον, θα ήταν θεμιτό να προσδιορίζονταν διττά με βάση την περιβαλλοντική επιδίωξη και τον κοινωνικό στόχο του δημοσιονομικού μέτρου με αναδιανεμητικό και αντισταθμιστικό αναπτυξιακό πρόσημο, δίχως να αποτελεί πεδίο οικονομικής διαπραγμάτευσης και «νομιμοποίησης» της περιβαλλοντικής βλάβης, με αποκλειστικά κριτήρια τους κανόνες της αγοράς και την εισπραξιμότητα των δημόσιων ταμείων. Η τεχνοκρατική «Πιγκουβιανή» μέθοδος της εσωτερίκευσης των αρνητικών περιβαλλοντικών εξωτερικοτήτων, η κοινωνική εκτίμηση της θεωρίας του «διπλού μερίσματος», οι αναπτυξιακές νεοκεϋνσιανές πράσινες εφαρμογές και η θεωρία του «δεύτερου βέλτιστου» αποτελέσματος με τη δημιουργία της παράλληλης περιβαλλοντικής αγοράς, σε συνθήκες προβλεψιμότητας και βιωσιμότητας, παρότι είναι «εργαλειακοί μηχανισμοί» της οικονομικής ανάλυσης, εκφράζουν κατά την ορθολογική τους διάσταση στέρεες ρυθμιστικές κατευθύνσεις «περιβαλλοντικής απόδοσης», που μπορούν να ενταχθούν και να συνεξελίξουν τις ισορροπίες των δικαιοκτών κεκτημένων του κράτους δικαίου. Ικανοποιώντας με συστηματική και τελολογική συνταγματική επαγωγή την βιώσιμη αλληλουχία του δημοσίου συμφέροντος σε αποδεικτική συνάρτηση με τα συμπλεκόμενα έννομα αγαθά, ελευθερίες και δικαιώματα, ακριβώς εντός της αρχής της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης κατά τον εκ-συγχρονισμό του δημοσίου δικαίου με την κοινωνικο-οικονομική αλληλεπίδραση.

⁸⁹²βλ. σχετικά Π.Ε. 88/2013 και Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 112-113.

Πάνω σε αυτές τις «δικαιο-οικονομικές συνέργειες» στις πτυχές της περιβαλλοντικής φορολογίας είναι πρακτικά σημαντικό να υπογραμμιστούν και επιμέρους λειτουργικές διαφοροποιήσεις «είδους».⁸⁹³ Όπως είναι δηλαδή η ουσιαστική διαφορά της έννοιας του «φόρου» από αυτή του «τέλους», με σαφώς ισχυρότερη αιτιώδη συνάφεια μεταξύ δράσης και αποτελέσματος για το δεύτερο, ως χρηματική επιβάρυνση με «ειδική αντιπαροχή προς όφελος του υπόχρεου».⁸⁹⁴ Το «περιβαλλοντικό τέλος» επικεντρώνεται σε υπηρεσίες, δραστηριότητες, χρήσεις ή προϊόντα που επιβαρύνουν το περιβάλλον συγκεντρώνοντας από αυτές πόρους-έσοδα, με σκοπό αποτιμητές και ευκρινείς διορθωτικές και αποκαταστατικές παρεμβάσεις υπέρ των συγκεκριμένων περιβαλλοντικών προσβολών και αναγκών, σε αντίθεση με τις γενικότερες παραγωγικές προεκτάσεις και την ευρύτερη προσαρμογή που μπορεί να εξυπηρετήσει για τα δημόσια έσοδα ο περιβαλλοντικός φόρος.⁸⁹⁵ Άλλο ένα ειδοποιό στοιχείο αυτής της ανταποδοτικότητας του «τέλους», είναι πως δεν πρέπει να αναφέρεται σε έναν «αόριστο κύκλο προσώπων», αλλά σε μία προσδιορίσιμη κατηγορία υποκειμένων που επιλέγουν να χρησιμοποιούν, να εκμεταλλεύονται ή να αξιοποιούν νόμιμα ένα συγκεκριμένο περιβαλλοντικό αγαθό αξιώνοντας και προτάσσοντας έτσι την αποζημιωτική, «εξατομικευμένη» και την αμιγώς οικονομική λογική των προτύπων της αρχής ο «ρυπαίνων πληρώνει». Συναφώς, και η νομολογία του Δ.Ε.Ε., ως αναγκαίο στοιχείο αλλά και αιτιώδες κριτήριο της έννοιας του «ανταποδοτικού τέλους», ερμηνεύει και κρίνει «το είδος» αλλά και «τη διαδικασία» της «δημόσιας παροχής» για την οποία αυτό εισπράττεται, ως μία «ανάλογη και εύλογη» αντιπαροχή.⁸⁹⁶

Συνεπώς, σε επίπεδο νομικού ορισμού και εφαρμοστικής εκτίμησης, η διάκριση «φόρου και τέλους», εξαρτάται εύληπτα από το «διαχειριστικό» τους περιεχόμενο και το παρεμβατικό τους αποτέλεσμα, ανάμεσα στα δημόσια οικονομικά και στο περιβαλλοντικό διακύβευμα, πέρα της όποιας ονομασίας καταφεύγει περιπτωσιολογικά, και κυρίως πολιτικοποιημένα, ο αντίστοιχος φορολογικός νόμος καθιέρωσης τους.⁸⁹⁷ Η λειτουργική κατηγοριοποίηση των φορολογικών επιβαρύνσεων⁸⁹⁸ είναι χρησιμότερη για τον ίδιο τον κρατικό μηχανισμό, αφού με αυτό τον τρόπο μπορεί αποφασιστικά να προκαθορίσει, τόσο τον επιδιωκόμενο στόχο γενικό ή ειδικό, όσο και την πρόσφορη αναγκαιότητα του επιλεχθέντος μέτρου και του μέσου με τεχνοκρατική αλλά και δημοκρατική συνάφεια ως προς τις δημοσιονομικές του πρακτικές στις ισορροπίες του κράτους δικαίου.⁸⁹⁹ Ακριβώς επειδή, η προβληματική γύρω από την ονοματολογική και εννοιολογική διάκριση «φόρου-τέλους-κύρωσης»⁹⁰⁰ αναπτύσσεται σε σύννομες ισορροπίες, η ερμηνευτική εκτίμηση του δικαστικού ελέγχου⁹⁰¹ επενεργεί θετικά σε σχέση με τον εξορθολογισμό και την αποσαφήνιση των αντίστοιχων δημοσιονομικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων.⁹⁰²

⁸⁹³Κ. Φινοκαλιώτης, ό.π. (871), 15 και Θ. Φορτσάκης/Κ. Σαββαΐδου, Φορολογικό δίκαιο, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, παρ. 57.

⁸⁹⁴Βλ. Διαφοροποιήσεις περιβαλλοντικού «φόρου» και «τέλους» σε Β. Καραγιώργου, Η αειφόρος ανάπτυξη ως βάση της σύγχρονης περιβαλλοντικής πολιτικής-Βασικοί άξονες και εργαλεία με βάση νέα δεδομένα, ΠερΔικ, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 331.

⁸⁹⁵Βλ. και Ν. Wallart, *The Political Economy of Environmental Taxes*, Edward Elgar Publishing, 1999, 2 και 3.

⁸⁹⁶Θ. Φορτσάκης/Κ. Σαββαΐδου, ό.π. (893) και Δ.Ε.Κ., C-446/98 Επιτροπή κατά Ελλάδα.

⁸⁹⁷Κ. Φινοκαλιώτης, ό.π. (871), 15.

⁸⁹⁸Γ. Σμπώκος, *Εφαρμογές Μέτρων Περιβαλλοντικής Προστασίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 53.

⁸⁹⁹Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, ό.π. (385), 39.

⁹⁰⁰Σημ.: Περί διοικητικών κυρώσεων και προστίμων βλ. ενδεικτικά άρθρα 48 και 75 αντίστοιχα του Ν. 4495/2017 για «τον έλεγχο του δομημένου περιβάλλοντος».

⁹⁰¹Σημ.: Ενδεικτικά η έννοια της «ειδικής παροχής» που διερευνά το ΣτΕ για τον χαρακτηρισμό μίας δημοσιονομικής επιβάρυνσης ως «ανταποδοτικό τέλος».

⁹⁰²Σημ.: Ο εξορθολογισμός των προαναφερόμενων «εργαλειακών μηχανισμών» της οικονομικής ανάλυσης, σε συνδυασμό με τα παραδοσιακά «είδη» της δημοσιονομικής παρέμβασης, επαγωγικά σε έννομες συναρτήσεις,

Μία περιβαλλοντική φορολογική πολιτική μπορεί να αξιολογηθεί ως επιτυχημένη κατά την ουσιαστική της επίδραση στην έννομη τάξη, όταν από τη μία πλευρά το παραγωγικό της υποκείμενο ωθείται ανταγωνιστικά στο να περιορίσει και να υποκαταστήσει την επιβλαβή του δραστηριότητα, και από την άλλη, όταν παράλληλα το κράτος με τα έσοδα που εξασφαλίζει, προάγει την περιβαλλοντική αναβάθμιση, επενδύοντας στην αποκατάσταση των αρνητικών επιπτώσεων, με αντίστροφες θετικές αναπτυξιακές δράσεις προς όφελος της κοινωνίας και της εθνικής οικονομίας. Ενσωματώνοντας ανέκαθεν τις κοινωνικο-οικονομικές περιστάσεις στο συστηματικό της περιεχόμενο ως σύνολο δημοσιονομικής μεταρρύθμισης, δεν είναι δογματική αντίφαση να υποστηριχθεί πως η περιβαλλοντική φορολογία είναι σημαντικό να οικοδομεί και να κατευθύνει ακόμα και τις προοπτικές της θεμιτής «φοροαποφυγής» της, με την χρηματοδοτική προώθηση και ανάπτυξη των καινοτόμων φιλοπεριβαλλοντικών παραγωγικών μέσων και διαδικασιών να στέκεται ανταγωνιστικά ελκυστικότερη, συγκριτικά με την παθητική και συμβιβαστική καταβολή της αντίστοιχης φορολογικής επιβάρυνσης. Κοντά σ' αυτό το σκεπτικό όπως τονίζει και η καθηγήτρια Β. Καραγεώργου, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας παραδοσιακά αναγνωρίζει ειδικά για τα «περιβαλλοντικά τέλη», πως δεν είναι μόνο μέσα ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων με δημοσιονομικό όφελος για το κράτος, αλλά και χρήσιμη προσδιοριστική παράμετρος για την κοινωνική μεταστροφή του επενδυτικού κεφαλαίου σε περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες προστασίας και βιωσιμότητας των φυσικών και των οικονομικών πόρων.⁹⁰³

Καθοριστικός παράγοντας για τη σύνθεση όλων των παραπάνω είναι η ένταση της αιτιώδους συνάφειας στη συγκρότηση της εκάστοτε δημόσιας οικονομικής παρέμβασης, που είτε σε στενότερη, είτε σε ευρύτερη διασύνδεση με το περιβαλλοντικό διακύβευμα, αποδίδει την ταυτότητα και τον προσανατολισμό της έννομης τάξης στην «οικονομική διακυβέρνηση» των δημόσιων αγαθών και την «περιβαλλοντική διακυβέρνηση» των οικονομικών συμφερόντων.⁹⁰⁴ Στο πεδίο ταύτισης αυτών των δύο τεμνόμενων πολιτειακών κύκλων, ως σύγχρονη προσέγγιση που προωθεί έναν ιδιότυπα φιλελεύθερο πολιτειακό παρεμβατισμό στην οικονομική ανάλυση του δημοσίου δικαίου, αναδύεται η μεθοδική εφαρμογή των «ωθήσεων»-“nudges”, που προβάλλουν εμπνευσμένα στο βραβευμένο έργο τους οι αμερικάνοι ακαδημαϊκοί R. Thaler και C. Sustain,⁹⁰⁵ παροτρύνοντας τη δημόσια διακυβέρνηση να υιοθετήσει ρυθμίσεις που δεν

ενισχύει ερμηνευτικά τη νομιμοποίηση του δημοσίου συμφέροντος στη νομιμότητα των κανόνων της αγοράς, προσφέροντας «ζωντάνια» στον «δημόσιο οικονομισμό».

⁹⁰³Βλ. γενικότερη προσέγγιση της επίδρασης των οικονομικών μέτρων στη περιβαλλοντική προστασία σε: Β. Καραγεώργου Οικονομικά εργαλεία για τον περιβαλλοντικό Αναπροσδιορισμό των Οικονομικών διαδικασιών: Η νομική προσέγγιση, σε: Α. Παπανδρέου/Β. Καραγεώργου, Οικονομικά Εργαλεία για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003, 51-62 και 64.

⁹⁰⁴Σημ.: Ένα δικαιοπολιτικό πλαίσιο που αμφισβητείται με ένθεν κακείθεν επιφυλάξεις. Για σημαντικό μέρος της ακτιβιστικής Κοινωνίας των Πολιτών οι οικονομικές επιβαρύνσεις, στο όνομα του περιβαλλοντικού κεκτημένου, εκλαμβάνονται ως μέτρα εμπορευματοποίησης του περιβάλλοντος και αύξησης των δημοσίων εσόδων, με σαφή επιφύλαξη σε σχέση με την ουσιαστική αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών ζητημάτων. Ενώ επιχειρηματικές δραστηριότητες και βιομηχανίες αποτάσσουν επίσης τον οικονομικό περιβαλλοντικό παρεμβατισμό του κράτους, υιοθετώντας νεωτεριστικές αντιλήψεις για την αποδοχή των περιβαλλοντικών αποδόσεων στους κανόνες της οικονομίας, κυρίως μέσω της αυτορρύθμισης.

⁹⁰⁵Σημ.: Ο C. Sustain, συνταγματολόγος των Η.Π.Α. με καινοτόμες αντιλήψεις πέρα από τις παραδοσιακές δογματικές του δημοσίου δικαίου και της οικονομικής νεωτερικότητας, μαζί με τον οικονομολόγο νομπελίστα R. Thaler με βάση την οικονομική ανάλυση του δικαίου (Law and Economics ή Economic Analysis of Law) και το συμπεριφορικό δίκαιο (Behavioral Law and Economics), υποστήριξαν μεθοδικότατα τις «συνεργειακές ρυθμιστικές ωθήσεις» ήπιων και κατευθυντήριων παρεμβάσεων-nudges («νυγμούς» ή «σκουντήγματα», σε μία πιο στενή ή αντίστοιχα ελεύθερη μετάφραση) για την αιτιωδέστερη, ορθολογικότερη και ποιοτικότερη διαμόρφωση μίας δημόσιας απόφασης που συνθέτει/συνδέει τις ανάγκες της αγοράς με τις κοινωνικές απαιτήσεις και τις πραγματικές συνθήκες και τους επαπειλούμενους κινδύνους με κυρίαρχη παράμετρο την αμοιβαία βέλτιστη αποτελεσματικότητα

πραγματεύονται, τόσο τον παρεμβατικό προσδιορισμό της δημοσιονομικής επιβολής, όσο τη θέσπιση επωφελών και βελτιστοποιητικών ανταγωνιστικών κινήτρων με αναπτυξιακό και συνάμα προστατευτικό αντίκρισμα στο διακριτικό συντονισμό της αγοράς από το κράτος, είτε σε επίπεδο παραγωγής,⁹⁰⁶ είτε σε επίπεδο κατανάλωσης,⁹⁰⁷ σε ευθεία «συνεργειακή» αλληλεπίδραση με την περιβαλλοντική επιδίωξη.

Για την Ελλάδα τέτοιοι προβληματισμοί είναι σχεδόν αδόκιμοι για την οργάνωση του οικονομικού προγραμματισμού του κράτους. Μία αντιπροσωπευτική και μόνο έρευνα στα σχετικά στατιστικά δεδομένα της χώρας φανερώνει την παγιωμένη δημοσιονομική αντίληψη γύρω από τους τυπικούς περιβαλλοντικούς φόρους, αποκλειστικά ως εισπρακτικά μέσα εκταμίευσης δημοσίων εσόδων. Το 2014 τα έσοδα από περιβαλλοντικούς φόρους και τις λοιπές οικονομικές επιβαρύνσεις (περιβαλλοντικά τέλη και πρόστιμα) κατέλαβαν το 2,79% του Α.Ε.Π.. Ποσοστό που ξεπερνά τον μέσο όρο του 2% των τριάντα εννέα κρατών που εξετάστηκαν από τον Ο.Ο.Σ.Α.. Ενώ σύμφωνα με τη Eurostat τα αντίστοιχα έσοδα το 2015 αντιστοιχούσαν στο 10,26% των συνολικών εθνικών δημοσιονομικών εσόδων, με την «Ευρώπη των 28» να έχει τον σχετικό μέσο όρο στο 6,11% και διακριτά τα 19 κράτη-μέλη της «ευρωζώνης» στο 5,95%.⁹⁰⁸ Αυτοί οι σημαντικοί χρηματοδοτικοί πόροι που προέρχονται από την επιβάρυνση του περιβάλλοντος δεν ανταποκρίνονται, ούτε αξιοποιούνται σε ανάλογα αντισταθμιστικά εθνικά αναπτυξιακά πρότυπα με καινοτόμες πράσινες πρωτοβουλίες και μεταρρυθμιστικά κίνητρα στο δρόμο της βιωσιμότητας, που ήδη έχει στραφεί δυναμικά η Ε.Ε.. Αντίστροφα, αξίζει να επισημανθεί πως η Ελλάδα της λιγνιτικής παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας⁹⁰⁹ και των λοιπών ρυπογόνων μονάδων της βιομηχανικής παραγωγής από τα παραδοσιακά ορυκτά καύσιμα, μέχρι σήμερα, έχει αποφύγει να θεσπίσει «φόρο άνθρακα», παρότι η επιβολή του εκφράστηκε ακόμα και ως «μνημονιακή υποχρέωση». Ειδικότερα, με την Απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 8ης Ιουνίου 2010,⁹¹⁰ που αφορούσε την ενίσχυση και εμβάθυνση της δημοσιονομικής εποπτείας, η Ελλάδα ανέλαβε την υποχρέωση, μέχρι το τέλος του Σεπτεμβρίου του 2010, ανάμεσα σε άλλα πολλά μέτρα, για τη σταδιακή εισαγωγή «πράσινου φόρου» στις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα (CO₂) με απόδοση τουλάχιστον 300 εκατ. ευρώ το 2011.⁹¹¹ Ο «πράσινος» φόρος στις εκπομπές CO₂ δεν επιβλήθηκε ποτέ, υποδεικνύοντας τη σκοπιμότητα

της δημόσιας παρέμβασης για τα εμπλεκόμενα έννομα συμφέροντα βλ. C. Sunstein, Nudging: A Very Short Guide, *Journal of Consumer Policy*, Τεύχος 37, Springer Science-Business Media, 2014, 538 επ..

⁹⁰⁶ Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, ό.π. (385), 129.

⁹⁰⁷ Γ. Σμπώκος, ό.π. (898), 87.

⁹⁰⁸ Βλ. διαδικτυακό τόπο της Eurostat: ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_tax_statistics.

⁹⁰⁹ Σε ποσοστό 56% της καθαρής παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας της χώρας (βλ. www.dei.gr/el).

⁹¹⁰ Βλ. σχετικό Άρθρο 2 παρ. α.

⁹¹¹ Βλ. www.constitutionalism.gr/2361 και Απόφαση 2010/320/ΕΕ (ΕΕ L 145 της 11.6.2010). Διατυπώθηκε επίσημη πολιτική δέσμευση στη διάσκεψη του Ο.Η.Ε. για το κλίμα στις 02-12-2019 από τον έλληνα πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη για πλήρη απεξάρτηση από τη παραγωγή λιγνίτη με το κλείσιμο όλων των ρυπογόνων εργοστασίων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας. (βλ. www.ert.gr/frontpage/02-12-2019). Το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας σε συνεργασία με την Δ.Ε.Η. (τον απόλυτα κυρίαρχο ενεργειακό φορέα στην Ελλάδα) με γνώμονα τόσο την προστασία του περιβάλλοντος, τη δημόσια υγεία αλλά και την οικονομική αιμορραγία της δεύτερης (από το ασύμφορο πλέον της ενεργειακής εκμετάλλευσης των ορυκτών ρυπογόνων καυσίμων, όπως π.χ. με την επιβάρυνση πάνω από 200 εκατομμύρια ευρώ σε εμπορικά δικαιώματα εκπομπής ρύπων του άνθρακα, ως επιπρόσθετο οικονομικό κόστος παραγωγής και νομότυπης εξασφάλισης τους, από τη Δ.Ε.Η. για το 2019) ακόμα πιο δραστικά προσανατολίζονται στο κλείσιμο των λιγνιτικών μονάδων από το 2020 έως το 2023, με πρόγραμμα εθελούσιας αποχώρησης και συνταξιοδότησης 4.000-5.500 εργαζομένων, εγείροντας ήδη έντονες διαμαρτυρίες ιδιαίτερα στις περιοχές εγκατάστασης και λειτουργίας των αντίστοιχων μονάδων. Μελέτη της Παγκόσμιας Τράπεζας για την υποστήριξη της κοινωνικο-οικονομικής συνοχής της περιοχής προτείνει τη μετατροπή της Δυτικής Μακεδονίας σ' ένα «ενεργειακό hub» νέων τεχνολογιών παραγωγής και αποθήκευσης ενέργειας, που θα μπορεί να τροφοδοτεί και τις αγορές των Βαλκανίων. (www.kathimerini.gr/1050066)

και τις συγκυρίες που διέπουν το συγκεκριμένο «φορολογικό περιβάλλον». Αν και η καθιέρωση του, θα μπορούσε πράγματι να επιφέρει αρκετά δημοσιονομικά έσοδα, ιδίως με τον αλληλένδετο και ορθολογικά ισοσταθμισμένο σχεδιασμό της παράλληλης ελκυστικής και εύλογης ελάφρυνσης του επενδυτικού κεφαλαίου από τη φορολογία Εισοδήματος, τον Φ.Π.Α. και τις ασφαλιστικές Εισφορές, κατά τη θεωρία του «διπλού μερίσματος». Δεδομένου, μάλιστα, ότι τα τελευταία χρόνια λόγω της δημοσιονομικής κρίσης οι φοροασφαλιστικές εισφορές έχουν αυξηθεί αθροιστικά κατακόρυφα· επιπρόσθετα αντι-αναπτυξιακά, υπό την παράλληλη πτώση της εμπορικής ανταγωνιστικότητας, τη μείωση των θέσεων εργασίας και τον περιορισμό της ζήτησης των παρεχόμενων «παραγωγικών» υπηρεσιών.

Ενδεικτικά δε και αντίστροφα, από την γενικότερη μεταβλητότητα και ανασφάλεια δικαίου του ελληνικού φορολογικού συστήματος δεν έχουν διαφύγει ούτε και οι αναπτυξιακές θετικές ρυθμιστικές προοπτικές της βιώσιμης και πράσινης ενεργειακής παραγωγής. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση είναι η περιπετειώδης υποστήριξη των επενδύσεων για τις Α.Π.Ε. στην Ελλάδα, ειδικά γύρω από τα ζητήματα των κρατικών ενισχύσεων και της συναλλακτικής προστατευόμενης εμπιστοσύνης των παραγωγών, μέσω των οικείων χρηματοδοτήσεων ως μέρος των τιμολογήσεων επί της κατανάλωσης ηλεκτρικής ενέργειας, κατά τα γερμανικά και αμερικάνικα προτύπα των “feed in tariffs”. Παρά τις όποιες ανασφαλείς δυσλειτουργίες και τις ρυθμιστικές διακυμάνσεις στο εν λόγω ανταγωνιστικό πεδίο για την ενεργειακή αγορά σημαντική και σταθεροποιητική είναι η νομολογιακή αποδοχή της θέσπισης του «Ειδικού Τέλους Μείωσης Εκπομπών Αερίων Ρύπων» («Ε.Τ.Μ.Ε.Α.Ρ.»), στην ουσία ως το τίμημα της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας και του κόστους παραγωγής των Α.Π.Ε. σύμφωνα με υπ’ αριθμ. 3366/2015 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ.⁹¹² Με βάση το σκεπτικό της: «κάθε καταναλωτής/πελάτης, προκειμένου να καλύψει τις καθημερινές του ανάγκες αγοράζει μείγμα ηλεκτρικής ενέργειας, στο οποίο είναι δύσκολο να προσδιοριστεί η προέλευση και ιδίως η πηγή ενέργειας από την οποία παρήχθη, ωστόσο για την υποστήριξη της αυξανόμενης χρήση Α.Π.Ε. υποχρεούται να καταβάλλει ένα γενικά αντίστοιχο τίμημα, στη συνολική αξία του χρησιμοποιούμενου ηλεκτρικού ρεύματος». Το Ε.Τ.Μ.Ε.Α.Ρ. έγινε δεκτό πως αντιπροσωπεύει την χρηματοδοτική διαφορά κόστους παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας μεταξύ των συμβατικών μονάδων και των μονάδων Α.Π.Ε. και ότι «αντικατοπτρίζει το πραγματικό κόστος ενέργειας Α.Π.Ε. που παρήχθη και κατέληξε στην κατανάλωση μέσω του δικτύου διανομής ηλεκτρικής ενέργειας, εμφανιζόμενο στο Λογαριασμό Κατανάλωσης διακεκριμένως, για λόγους διαφάνειας και πληροφόρησης». Διαφεύγοντας υπό τον συγκεκριμένο συλλογισμό από τα στενότερα λειτουργικά και ανταποδοτικά όρια του «περιβαλλοντικού τέλους» ή την πριμοδοτική συνάφεια του «περιβαλλοντικού φόρου» σε σχέση με την δικαιολογική ενίσχυση των Α.Π.Ε., υπό την νομότυπη απαίτηση για την επαυξημένη δημοκρατική νομιμοποίηση της εκάστοτε δημοσιονομικής επιβολής.

⁹¹²ΟλομΣτΕ 3366/2015 (σκ.14): Μειοψήφησε η Σύμβουλος Ε. Νίκα, η οποία υποστήριξε ότι: «η επίμαχη επιβάρυνση, όπως θεσπίζεται, έχει τον χαρακτήρα φόρου υπέρ τρίτων και συνεπώς, η παρασχεθείσα προς την κανονιστικώς δρώσα διοίκηση εξουσιοδότηση προς καθορισμό του συντελεστή του εν λόγω φόρου αντίκειται στο άρθρο 78 παρ. 4 του Συντάγματος και η κατ’ επίκληση της εξουσιοδοτήσεως αυτής εκδοθείσα προσβαλλομένη πράξη της Ρ.Α.Ε. είναι μη νόμιμη». Το Ε.Τ.Μ.Ε.Α.Ρ. εισήχθη με το άρθρο 143 παρ. 2 περ. γ του Ν. 4001/2011 εξουσιοδοτώντας την Ρ.Α.Ε. κάθε χρόνο να αποφασίζει τις αριθμητικές τιμές των συντελεστών σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του νόμου. Υποκατέστησε το τέλος υπέρ των Α.Π.Ε. του άρθρου 40 παρ. 3 περ. γ του Ν.2773/1999.

γ. Οικονομική κρίση και δημοσιονομικές πολιτικές: Η άτακτη υπαναχώρηση του περιβαλλοντικής ανάπτυξης και προβληματική ανακολουθία του Πράσινου Ταμείου.

Όπως καταδείχθηκε και αναλύθηκε και στη συναφή ενότητα του πρώτου κεφαλαίου, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα έθεσε τις δημοσιονομικές πολιτικές στο επίκεντρο του διακυβερνητικού ενδιαφέροντος με τρόπο αμυντικό, αφήνοντας αναξιοποίητες τις ευρωπαϊκές προγραμματικές κατευθύνσεις των πράσινων αναπτυξιακών και παραγωγικά κινητήριων οικονομικών παρεμβάσεων. Σημαντικό ρόλο βέβαια σε αυτή την αντίδραση διαδραμάτισαν αφενός, η κυρίαρχη ευρωπαϊκή τάση της δημοσιονομικής λιτότητας ιδιαίτερα κατά την αυστηρότητα και τη στενότητα του φορολογικού/οικονομικού σχεδιασμού του κράτους και αφετέρου η απουσία μίας συντονισμένης πολιτικής βούλησης με το αντίστοιχο διοικητικό και τεχνοκρατικό υπόβαθρο για την παράλληλη προσέλκυση βιώσιμων δράσεων σε καινοτόμα παραγωγικά και ανταγωνιστικά πεδία. Οι περιβαλλοντικοί πόροι στην Ελλάδα των «Μνημονιακών χρόνων» θεωρήθηκαν εσφαλμένα, εν πολλοίς, «προϊόν πολυτελείας» για την αναπτυξιακή της προοπτική. Συγκυριακά και μόνο, η απουσία «βαριάς βιομηχανικής παραγωγής» και η γενικότερη οικονομική/παραγωγική στασιμότητα έμμεσα «συνέβαλλαν» η «δημοσιονομική πτώση» να μην συμπαρασύρει σε κάποια αισθητή «περιβαλλοντική έκπτωση». Συνεπώς, αν και τη δεκαετία της ύφεσης δεν έγιναν ιδιαίτερα βήματα «προς τα πίσω», δεν συντελέστηκαν τα απαραίτητα «πράσινα βήματα προς τα εμπρός». Η Ελλάδα, εν έτει 2020, απέχει παρασάγγας από τα πλέον εκσυγχρονιστικά πρότυπα της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Σ' αυτή λοιπόν την μεταβατική ενότητα, ενδιάμεσα της παράθεσης των περιβαλλοντικών δημοσιονομικών πρακτικών και της ανάλυσης των περιβαλλοντικών οικονομικών εφαρμογών στη σύνθεση της πολιτειακού παρεμβατισμού, παρά την ήδη προηγούμενη παρεμπόδιση αναφορά του, κρίνεται σηματοδοτική η εκτίμηση της ανακόλουθης λειτουργίας του «Πράσινου Ταμείου», που εν τέλει συνομολογεί και θεσμικά τον αμιγώς εισπρακτικό, αναιμικό και άτακτο χαρακτήρα της αντιμετώπισης και της διαχείρισης κάθε «περιβαλλοντικού οικονομικού μέτρου» στην ελληνική έννομη τάξη. Το «Πράσινο Ταμείο» θεσπίστηκε με το Ν. 3889/2010, ενοποιώντας επιμέρους ταμεία που εξασφάλιζαν περιβαλλοντικούς πόρους⁹¹³ για την εξασφάλιση συναφών αναπτυξιακών παρεμβάσεων. Τα έσοδα από φόρους, τέλη, κυρώσεις-πρόστιμα που θα συγκεντρώνονταν στο «Πράσινο Ταμείο» προορίζονταν (καταρχήν) προς μία αντισταθμιστική χρηματοδότηση των πρωτοβουλιών και των δράσεων υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος, σε μία ευθεία γόνιμη και «επανορθωτική» αλληλεπίδραση της οικονομικής δραστηριότητας με την νομιμότητα και την περιβαλλοντική ανάπτυξη. Ως σημαντικό έσοδο στο «Πράσινο Ταμείο» συμπεριλήφθηκαν και τα περιβαλλοντικά τέλη από τις τακτοποιήσεις αυθαιρέτων του Ν. 4014/2011 και του Ν. 4178/2013, δηλαδή τα πρόστιμα για τις περιβαλλοντικές/πολεοδομικές παραβάσεις και τα διάφορα ενδιάμεσα διοικητικά παράβολα υπαγωγής. Εντούτοις, ευθύς αμέσως από την εκκίνηση της δημοσιονομικής ύφεσης η υπόσταση και η λειτουργία αυτού του «αντισταθμιστικού Ταμείου» θυσιάστηκε στο πλαίσιο των κυρίαρχων ταμειευτικών αναγκών του κράτους. Η χρηματοδοτική ενίσχυση για την επίτευξη των «ίδιων» «πράσινων» σκοπών του περιορίστηκε «έκτακτα» στο σαφώς ανεπαρκές ποσοστό του 2,5% των διαθέσιμων εσόδων του στο τέλος του 2017, με το υπόλοιπο 97,5% των πράσινων πόρων να περιέρχεται στον Κρατικό

⁹¹³Σημ.: Συγκεκριμένα, ενοποιήθηκαν το Ειδικό Ταμείο Εφαρμογής Ρυθμιστικών και Πολεοδομικών Σχεδίων, το Ταμείο Ειδικού Φορέα Δασών και το Γαλάζιο Ταμείο (βλ. Τράπεζα της Ελλάδος, Ενδιάμεση Έκθεση 2010, 99 διαθέσιμη στο: www.bankofgreece.gr/Publications/Inter_NomPol2010.pdf).

Προϋπολογισμό, από την έναρξη και για όσο διαρκούσε το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής (αλλά καθώς φαίνεται μέχρι και σήμερα), αλλοιώνοντας και καθιστώντας κενό γράμμα κάθε δέσμευση (σύμφωνα με τα άρθρα 4, 5, και 9 του ιδρυτικού του νόμου) περί διαφάνειας και δημόσιας λογοδοσίας ως προς τη στοχευμένη διαχείρισή του. Οι δε μεταγενέστερες προβλέψεις του άρθρου 77 του Ν. 4495/2017 για το άμεσο περιβαλλοντικό ισοζύγιο και την ποιοτική αναβάθμιση της κοινωνικής διαβίωσης, ειδικά με την αξιοποίηση των εσόδων που προέρχονται από τα πρόστιμα και τις κυρώσεις της διατήρησης αυθαίρετων κατασκευών και των αλλαγών χρήσης δεν φαίνεται και αυτές με τη σειρά τους να έχουν ληφθεί στρατηγικά σοβαρά υπόψη για την καθιέρωση βιώσιμων βελτιστοποιητικών παρεμβάσεων στο ρυθμιστικό αντίβαρο των περιβαλλοντικών προσβολών. Τη συγκεκριμένη δημοσιονομική και περιβαλλοντική ανακολουθία για τα κεκτημένα και τις στρεβλώσεις του κράτους δικαίου αναγνώρισε με εκτεταμένες σκέψεις ευθέως η ισχυρή μειοψηφία⁹¹⁴ της Ολομέλειας του ΣτΕ στην απόφαση 1858/2015 για τη συνταγματικότητα του Ν. 4178/2013 συσχετίζοντας την με την ανοχή και την «φοροεισπρακτικά νομιμοποιητική» τακτοποίηση των αυθαιρέτων στην αναζήτηση μάλιστα της αποτελεσματικότερης διοικητικής πρακτικής και νομοθετικής πρωτοβουλίας. Στο σύνολο της απόφασης, αποκαλυπτικά και για τη σχέση των περιβαλλοντικών προσβολών με την οικονομική τους αποτίμηση, έγινε μοιρολατρικά παραδεκτή η γενικότερη

⁹¹⁴Σημ.: Στη μειοψηφία εντάχθηκαν μεταξύ 11 Συμβούλων, οι αντιπρόεδροι Χ. Ράμμος και Σ. Χρυσικοπούλου, καθώς και η μετέπειτα Πρόεδρος του ΣτΕ και νυν Πρόεδρος της Δημοκρατίας Αικ. Σακελλαροπούλου, προτάσσοντας την αντισυνταγματικότητα του προσβαλλόμενου νομοθετικού πλαισίου ως προς: α) το κράτος δικαίου (κατ' άρθρο 25 Συντ.), με γνώμονα τη διαφύλαξη του κύρους της –πολλάκις καταστρατηγούμενης– νομιμότητας, β) την αρχή της ισότητας (άρθρο 4 παρ. 1) από το νομικό και πραγματικό γεγονός ότι στην ουσία οι νομοταγείς πολίτες βρίσκονται σε σαφώς μειονεκτικότερη θέση ως προς την κάρπωση των σχετικών έννομων τους δικαιωμάτων και αγαθών και γ) την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος του άρθρου 24 του Συντάγματος, εξαιτίας της επιδείνωσης του από την άναρχη και αυθαίρετη δόμηση. Μεταξύ πολλών βλ. WWF Ελλάς, Νόμος και Περιβάλλον στην Ελλάδα, Συνοπτική Έκθεση, 2017, 3 εκτενή μελέτη για την ιστορική πορεία και παραδοξότητα του κράτους δικαίου και της συνταγματικής νομιμότητας από την Αικ. Σακελλαροπούλου, ό.π. (47), 309-323, της ίδιας, ό.π. (212), 46-50, Κ. Γιαννακόπουλος, Από την αυθαίρετη δόμηση στην αυθαίρετη νομοθέτηση. Σκέψεις γύρω από τη συμβολή του διοικητικού δικαστή στον εξορθολογισμό της κρατικής δράσης με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 3610/2007, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2008, Ν. Παπασπύρου, Η νομιμοποίηση της αυθαιρεσίας: Συνταγματικά όρια και δικονομικές εμπλοκές, ΕφημΔΔ, Τεύχος 5, Σάκκουλας, 2007, 612 επ., Κ. Μενουδάκος, Αυθαίρετη δόμηση, Νομιμότητα και πραγματικότητα, σε: Κ. Σερράος/Δ. Μέλλισας (επιμ.), Αυθαίρετη δόμηση, Σάκκουλας, 2017, Κ. Γώγος, Η συνταγματική προβληματική της νομιμοποίησης των αυθαιρέτων κατασκευών. Με αφορμή τις κατασκευές στους ημιυπαίθριους χώρους, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/11815, 2009 και του ιδίου, Οικονομική κρίση και προστασία του οικιστικού περιβάλλοντος, σε: Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ό.π. 77), 53-64. Α. Παπαπετρόπουλος, Επισκόπηση της προγενέστερης νομολογιακής προσέγγισης του φαινομένου της αυθαίρετης δόμησης με αφορμή την πρόσφατη ανατροπή της, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 163 επ.. Για την νομολογιακή διακύμανση ιστορικά βλ.: α) ΣτΕ 2863/1970 όπου διαφαίνεται η ανοχή και η εξαίρεση των αυθαιρέτων, υπό το πλαίσιο-ελιγμό έκδοσης επιμέρους αιτιολογημένων ατομικών διοικητικών πράξεων, β) ΟλομΣτΕ 1876/1980 με την απόφαση να υπεραμύνεται συνταγματικά του κανόνα της καταρχήν κατεδάφισης των αυθαιρέτων ενάντια στις διατάξεις του άρθρου 2 παρ. 9 του Ν. 720/1977, γ) ΣτΕ 3500/2009 και 3921/2010 περί αυθαιρέτων σε παραδοσιακούς οικισμούς (άρθ. 26 παρ. 6 Συντ.) με το συνεπές δικανικό σκεπτικό στον κανόνα της κατεδάφισης των αυθαιρέτων, χωρίς την αποδοχή μάλιστα χονδροειδών εξαίρεσεων για τον οποιοδήποτε χρονικό περιορισμό, προ ή μετά του 1983, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο Ν. 3044/2002 (άρθ. 8 παρ. 5) που κρίθηκαν ως αντίθετα με το κράτος δικαίου, το άρθρο 24 παρ. 2 περί ορθολογικού σχεδιασμού αλλά και ευθέως ενάντια στη αρχή της ισότητας μεταξύ νομιμότητας και νομιμοποιημένης αυθαιρεσίας, δ) ΟλομΣτΕ 3341/2013 και 1118-19/2014 που απορρίπτει συνταγματικά και αξιακά την υπαναχώρηση του δικαίου έναντι οικονομικού ανταλλάγματος σύμφωνα με το Ν. 4014/2011 και ε) την έσχατη ΟλομΣτΕ 1858/2015 που αντίθετα της προηγούμενης συνομολογείται η παραδοχή του ανέφικτου της αντιμετώπισης της αυθαίρετης δόμησης ως πασιδηλο και de facto γεγονός καθιστώντας το ως συνταγματικό ανεκτό υπό τις ρυθμίσεις του Ν. 4178/2013, εστιάζοντας στις δικλίδες αποτροπής και ασφαλείας για το μέλλον αλλά και στο οικονομικό αντιστάθμισμα με περιβαλλοντικό αντίκτυπο-ισοζύγιο με βάση τα δημοσιονομικά έσοδα του Πράσινου Ταμείου από την πληρωμή των προστίμων και των κυρώσεων.

διαχρονική ασυνέχεια μεταξύ της παράτυπης διαμορφωθείσας πραγματικότητας και της άκρως εκπτώτικης «προσαρμοστικής νομιμότητας» του κράτους δικαίου.

δ. Η δογματική των «Πιγκουβιανών» Φόρων και η Προοπτική του «πράσινου» Νεοκεϋνσιανισμού στην αναζήτηση του κοινωνικού οφέλους.

Με την εμφάνιση των πρώτων σοβαρών αρνητικών επιπτώσεων της βιομηχανικής παραγωγικής δραστηριότητας στο περιβάλλον άρχισαν να αναπτύσσονται και οι πρώτες οικονομικές, παράλληλα με τις έννομες, εκτιμήσεις για την αντιμετώπιση και τη διαχείριση αυτής της συναρτώμενης σχέσης, από το κράτος προς την αγορά.⁹¹⁵ Ανάμεσα σε πλήθος μελετών, κυρίαρχη αφετηρία στην οικονομική ανάλυση και στο «παραχθέν» δίκαιο για την εγκαθίδρυση των περιβαλλοντικών φόρων κατά μία ενεργητική διαλεκτική μεταξύ της οικονομικής παραγωγικότητας και της συνολικής κοινωνικής αλληλεπίδρασης στην προσαρμοστική τεκμηρίωση της αιτιώδους ρυθμιστικής αποδόσης των εξισορροπιστικών «εσωτερικεύσεων» του «κόστους και του οφέλους», είναι η παραδοσιακή θεωρία του βρετανού ακαδημαϊκού Arthur Pigou, που μετρά ήδη έναν αιώνα ακριβώς από τη σύλληψη της. Παρά τις λειτουργικές της ατέλειες στα πραγματικά μεγέθη της σύγχρονης παραγωγικής αλληλεπίδρασης, η πρόθεση και η μεθοδικότητα της προκαλεί μία καταρχήν κοινή βάση και προσανατολισμό με τις σχεδιαστικές εφαρμογές του σύγχρονου δημοσίου δικαίου, για την κατά το δυνατόν συνεκτικότερη και πλέον ισορροπημένη διεκδίκηση της κοινωνικής ευημερίας με όρους αναγκαιότητας και βελτιστοποιήσεων ανάμεσα στην οικονομική δράση και την κοινωνική αντίδραση. Στη διαχρονική συλλογιστική της «Πιγκουβιανής» ανάλυσης επανακαθορίζονται και συνδιαμορφώνονται οι επιδιώξεις και οι κανόνες της Αγοράς με την «κομφοριστική» εισδοχή των στόχων και των αναγκών της Κοινωνίας για την πρακτική εσωτερίκευση των λειτουργικών τους στρεβλώσεων, που είναι ικανές να διαταράξουν την ίδια τη βιωσιμότητα αυτής της αλληλοεξαρτώμενης συνάρτησης. Η λογική του περιβαλλοντικού φόρου ανάμεσα σε τεχνοκρατικές αποδόσεις και την δημοκρατική νομιμοποίηση κατά την «Πιγκουβιανή» προσέγγιση (“Pigouvian Tax”) δομικά επιδίωξε την βέλτιστη δυνατή κοινωνική ωφέλεια-κοινωνική αντιστάθμιση με την δογματική της «εσωτερίκευσης των αρνητικών εξωτερικοτήτων» (“internalization of negative externalities”), που αν και της καταλογίζεται πως εκφράζει μία καταρχήν οικονομικοκεντρική αναφορά, στα θεμέλια της εναποθέτει το κοινωνικό αποτέλεσμα στο πυρήνα του παραγωγικού προσανατολισμού. Για τον καθηγητή οικονομικής θεωρίας στο Πανεπιστήμιο το Cambridge, αυτό το ρυθμιστικά «αντικειμενικοποιημένο»

⁹¹⁵Βλ. C. De Perthuis/P. Jouvét, *Green Capital A New Perspective on Growth*, Columbia University Press, 2015, 48. Από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης καταξιωμένοι οικονομολόγοι τόνιζαν την σύνδεση της οικονομικής μεγέθυνσης με την εξάντληση ή την επιβάρυνση του περιβάλλοντος και την ευθεία αλληλεπίδρασή της με την ανθρώπινη διαβίωση και εξέλιξη (Ενδεικτικό το έργο του βρετανού, γνωστού και ως Φιλέλληνα κατά την ελληνική επανάσταση D. Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation* σε εκδ. John Murray, το 1817). Για τους νεωτεριστές οικονομολόγους το φυσικό κεφάλαιο πολλές φορές αναλύεται ως ένα σύνολο οριοθετημένων και οικονομικά αποτιμητών πόρων εξαντλήσιμων, σπάνιων ή ανανεώσιμων, υιοθετώντας διαφορετικές πρακτικές διαχείρισης της βιωσιμότητάς του, με βάση την επαγωγική ένταση της συνεκτίμησης των περιβαλλοντικών και των κοινωνικών παραμέτρων στην αντίστοιχη οικονομική διαρρύθμιση, για την ορθολογικότερη και αποδοτικότερη αξιολόγηση των αναπτυξιακών και των παραγωγικών εφαρμογών. Οι εκπρόσωποι της νεοκλασικής θεωρίας, όπως ο R. Solow, απορρίπτοντας «εξωοικονομικά» ζητήματα διαγενεακής ισότητας, κοινωνικής αλληλεγγύης, περιβαλλοντικής αειφορίας και επάρκειας φυσικών πόρων, εστίασαν στη δύναμη της μεγέθυνσης και της «υποκαταστατικής/αντικαταστατικής» βιωσιμότητας, δημιουργώντας εντός της έννοιας της βιωσιμότητας μία εύπλαστη και ευμετάβλητη διάσταση, σχετικοποιώντας το εφαρμοστικό της νόημα, υπό διάφορες κλιμακούμενες κατά περιεχόμενο εκδοχές, που θα αναπτυχθούν παρακάτω.

διορθωτικό πλαίσιο ακόμα και με τις πρωτόλειες αξιολογήσεις του κρίνονταν αναγκαίο ιδιαίτερα για την προστασία και την διασφάλιση των δημόσιων και κοινών έννομων αγαθών, όπως το περιβάλλον, η υγεία, η ποιότητα της ζωής, που εντάσσονται αντίστοιχα στον πυρήνα της κοινωνικής ευημερίας συναθροίζοντας ευθέως και τις επιπτώσεις κάθε παραγωγικής δραστηριότητας που αναπόφευκτα επιδρά σε αυτά.⁹¹⁶

Την ίδια περίοδο, στην Οικονομική Σχολή του ίδιου Πανεπιστημίου, ακαδημαϊκός συνάδελφος του Α. Ρίγου, με δημιουργικές μεταξύ τους παρεκκλίσεις αλλά και με σημαντικές αξιακές συγκλίσεις, ήταν ο J. Keynes, ο οποίος μέσα από διαφορετικά ερευνητικά ερεθίσματα υποστήριξε αντίστοιχα μεθοδευμένα την ανάγκη της εγγυητικής και διορθωτικής παρέμβασης του κράτους,⁹¹⁷ επίσης προς απορρόφηση των κραδασμών της παραγωγικής οικονομικής δραστηριότητας σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, τονώνοντας-αντισταθμίζοντας την αγορά με κοινωνικά ωφέλιμες δημόσιες επενδύσεις. Αυτή η προσέγγιση στη διασταλτική της θεώρηση σήμερα φαντάζει επίκαιρη για τη δημόσια αντιμετώπιση των σύγχρονων κοινωνικο-οικονομικών κρίσεων, πέρα από τις αμιγώς χρηματοοικονομικές, όπως εν προκειμένω είναι η περιβαλλοντική (αλλά, εν πολλοίς, και η νωπή υγειονομική) πρόκληση στη συνολικά ισορροπημένη αναδιάρθρωση και τη βιώσιμη προοπτική της κοινωνικής ευημερίας. Η θεσμοθετημένη διαχείριση και πλέον η αξιοποίηση των περιβαλλοντικών αναγκών στην αναπτυξιακή μετεξέλιξη της μεταβιομηχανικής παραγωγικής περιόδου απαιτεί την αναδιανεμητική ενεργοποίηση των κρατικών μηχανισμών με περαιτέρω «θετικές εξωτερικότητες», όπως: οι φιλοπεριβαλλοντικές δημόσιες δαπάνες, η εξασφάλιση «πράσινων» χρηματοδοτικών πόρων, «πράσινες» κρατικές ενισχύσεις, τα επενδυτικά κίνητρα και οι ενεργητικές φοροελαφρύνσεις (μεθοδεύσεις που διέπουν και τα θετικά πρότυπα των “Pigouvian Subsidies” επίσης με προσανατολισμό τον «επιδοτούμενο» περιορισμό των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων) για την δυναμική αντικατάσταση των μη βιώσιμων και επιβλαβών παραγωγικών πρακτικών, που οδηγούν περιβάλλον και οικονομία σε μία ύφεση με πολλαπλές «αρνητικές εξωτερικότητες». Μέσα από αυτές τις κοινές, φύσει μακροοικονομικές και εκ του αποτελέσματος βαθιά δικαιικές, κατευθύνσεις το κράτος τίθεται σε ρόλο «σκηνοθέτη», και η «κοινωνία-καταναλωτής» με τις «αγορές –παραγωγούς» σε θέση πρωταγωνιστών. Γίνεται εύκολα αντιληπτό, πως τα ρυθμιστικά προοδευτικά πρότυπα των «Πιγκουβιανών» και «Νεοκεϋνσιανών» οικονομικών εκτιμήσεων προσδιάζουν και συμπλέουν με τις συνταγματικές δεσμεύσεις ενός συνεργατικά φιλελεύθερου, και ταυτόχρονα κοινωνικού, κράτους δικαίου.

Ειδικά σε μία περίοδο, που οι βέλτιστες δημοσιονομικές, οι αναπτυξιακές και οι περιβαλλοντικές στρατηγικές συγκλίνουν εξαιτίας των κοινών πιέσεων των επιμέρους «αρνητικών εξωτερικοτήτων», οι σύγχρονες πτυχές «πράσινου κεϋνσιανισμού»⁹¹⁸ για την

⁹¹⁶Σημ.: Όπως αποτύπωσε έναν αιώνα πριν, το 1920, στο έργο του-σταθμό για τον συγχρονισμό της περιβαλλοντικής προστασίας και της οικονομικής ανάπτυξης, «τα Οικονομικά της Ευημερίας» (“The Economics Welfare”), Βλ. Α. Ρίγου, The Economics Welfare, Y R. & R. Clark, Limited, Edinburgh, 4^η έκδ., 1932.

⁹¹⁷Για τη βασική κατεύθυνση της εν λόγω οικονομικής αντίληψης βλ. J. Keynes, The General Theory of Employment, Interest and Money, Palgrave Macmillan, 1936.

⁹¹⁸Σημ.: Η δημοσιονομική πολιτική, υπό την μορφή θετικών ρυθμιστικών κινήτρων και ανταγωνιστικών ενισχύσεων (όπως για παράδειγμα τα 71 δισεκατομμύρια δολάρια χρηματοδοτικού κεφαλαίου για «πράσινες» επενδύσεις την περίοδο 2009-2010 της κυβέρνησης Obama των Η.Π.Α. και τα αξίας 20 δισεκατομμυρίων περιβαλλοντικά φορολογικά κίνητρα) είναι το κεντρικό στοιχείο ενός «πράσινου νεοκεϋνσιανισμού» με βιώσιμο προσανατολισμό «αναγκαιότητας και οφέλους» μεταξύ περιβάλλοντος και οικονομίας, κατά την ίδια λογική της «τροφοδοτικής» χρηματοδοτικής ενίσχυσης σε περιόδους οικονομικής ύφεσης. Στο πλαίσιο του «πράσινου Κεϋνσιανισμού» η Κυβέρνηση Obama των Η.Π.Α. σχεδίασε συνολικά ένα πακέτο πράσινων επενδύσεων-κινήτρων συνολικού ύψους 787 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Ως ευρωπαϊκό παράδειγμα πράσινης νεοκεϋνσιανής πολιτικής, προβάλλονται οι πρωτοβουλίες στο πεδίο της ενέργειας από την Πορτογαλία, η οποία έχει επιτύχει μια εντυπωσιακή εξελισσόμενη

«πιγκουβιανή εσωτερική» αυτών των πολυδιάστατων στρεβλώσεων επικεντρώνεται στην ανθεκτικότητα και στη βιωσιμότητα των φυσικών και των ανθρωπογενών κεφαλαιακών πόρων. Συμπεριλαμβάνοντας μάλιστα στη σύζευξη της οικονομικής προοπτικής με την κοινωνική πρόοδο, την «αξία» - σημασία ακόμα και των πιθανολογούμενων περιβαλλοντικών και των διαγενεακών κινδύνων⁹¹⁹ με ιδιαίτερα ορθολογικό δικαιοπολιτικό πρόσημο. Ο μεταρρυθμιστικός χαρακτήρας αυτού του κατευθυντήριου πλαισίου υποβάλλει και επιβάλλει την ρυθμιστική θέση του κράτους,⁹²⁰ τόσο κομβικά ώστε, αν σε μία παντελώς φιλελεύθερη και αποσπασματική εκδοχή της οικονομίας της αγοράς δεν υφίστατο η έννοια και η ρυθμιστική παρουσία του κράτους, αυτή θα έπρεπε να επινοηθεί, για να αναλάβει τον επιτακτικό συντονισμό, ανάμεσα σε «οικονομικές και μη οικονομικές» παραμέτρους κατά την επιδίωξη της πολιτειακής ευημερίας⁹²¹ με σηματοδοτική βάση το κοινωνικό όφελος.

Το ζητούμενο της κοινωνικής ευημερίας, με την οικονομική ανάλυση να διερευνά την καταλυτική σημασία της «αξίας» των «μη οικονομικών παραγόντων» είχε ήδη μελετηθεί τον 19^ο αιώνα, από τον θεωρητικό πρόδρομο των υπό εξέταση «αναδιανεμητικών» ρευμάτων, Alfred Marsal. Προσδιορίζοντας την ουσία και τον σκοπό του κοινωνικού παρεμβατισμού «συστηματικά διακριτά» σε σχέση με την οικονομική δραστηριότητα και προσαρμογή. Αυτή η κοινωνική σκέψη ενός από τους πρωτεργάτες των νεοκλαστικών οικονομικών συντείνει αποφασιστικά προς τις αντίστοιχες εγγυητικές δεσμεύσεις του κράτους δικαίου επί της καθεστηκυίας ανοιχτής οικονομίας, όσο και αν η νεωτεριστική δογματική πιέζει προς την «αποστασιοποίηση» των οικονομικών διαδικασιών από τις πολιτειακές διεργασίες. Για την συλλογιστική A. Marshal «αγαθά», όπως η ποιότητα της ζωής- η αξιοπρεπής διαβίωση, η παιδεία και το περιβάλλον κρίνεται αναγκαίο να είναι «προστατευτικά» διαθέσιμα ως «δημόσια αγαθά» από το κράτος για το κοινωνικό σύνολο εγείροντας αυτοτελώς «θετικές εξωτερικότητες», ανεξαρτήτως των κινήτρων και της συμπεριφοράς αγοράς να επενδύσει ή να προσαρμοστεί αναπτυξιακά σε αυτά.⁹²²

Συνεπώς, οι οικονομικοί όροι και οι αλγοριθμικές συναρτήσεις στοιχειοθετούν «ένα χρήσιμο εργαλείο» αλλά όχι και το μοναδικό, σ' ένα σύνολο ποιοτικών ρυθμιστικών μηχανισμών, για την γενικότερη διακυβέρνηση και την στοχευμένη εκτίμηση των αντίστοιχων κοινωνικο-οικονομικών πόρων ειδικά μάλιστα κατά την επαγωγή τους στην έννομη τάξη. Κάτω από αυτές τις ζυμώσεις καθορίζεται σχεδόν το σύνολο των οικονομικών επιβαρύνσεων από περιβαλλοντικούς φόρους/τέλη και κυρώσεις/πρόστιμα που επιφορτίζονται οι επιβλαβείς και

μετάβαση από τα ορυκτά καύσιμα στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας από το 17% στο 45% της εσωτερικής ενεργειακής παραγωγικότητας, μόλις μέσα σε μία πενταετία, από το 2005 έως το 2010 με επενδύσεις ύψους 22 δισεκατομμυρίων δολαρίων, αποκερδαινόντας πόρους τόσο από το Σ.Ε.Δ.Ε. όσο και από την εξοικονόμηση περίπου 2,3 δισεκατομμυρίων δολαρίων από τον περιορισμό των ενεργειακών εισαγωγών φυσικού αερίου. βλ. εκτενέστατη μελέτη J. Harris, The macroeconomics of development without throughput growth, σε: M. Cohen/H. Szejnwald Brown/P. Vergragt (επιμ.), Innovations in Sustainable Consumption: New Economics, Socio-technical Transitions and Social Practices, Edward Elgar Publishing Limited, 2013, 35.

⁹¹⁹M.L. Harris/R.W. Collins/A.R. Hevner, Control of flexible software development under uncertainty, Information Systems Research, Τεύχος 20, Informs, 2009, 400-419.

⁹²⁰T. Tietenberg, Οικονομική Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων, Τόμος Α', Guteberg, 1997, 107.

⁹²¹Σημ.: Οι συγκεκριμένες τάσεις συγχρονισμού-συμπόρευσης δικαίου και οικονομίας, κοινωνίας και αγοράς, εντός ενός φιλελεύθερου αλλά συνάμα κοινωνικού κράτους δικαίου, μέσα από ζωντανές, βιώσιμες και αιτιώδεις διαδικασίες έχουν τη δυναμική να επαναδιαμορφώσουν ακόμα και τα βασικά χαρακτηριστικά των δομικών όρων της δημοκρατικής διακυβέρνησης, τόσο σε εθνική, όσο και σε παγκοσμιοποιημένη κλίμακα τον 21^ο αιώνα.

⁹²²Σημ.: Ευτυχία δεν είναι μόνο ένα ατομικό χαρακτηριστικό αλλά και μία κοινοτική προσδοκία μέσα από την ευημερία και την κοινωνική συνεκτικότητα (βλ. C. Cloutier/D. Pfeiffer, Happiness, An alternative Objective for Sustainable Community Development, σε: R. Phillips/C. Wong (επιμ.), Handbook of Community Well-Being Research, International Handbooks of Quality of Life, Springer, 2017, 85) που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνική συνοχή και ιδιαιτερότητες.

ρυπογόνες παραγωγικές δραστηριότητες, υπό τα περιβαλλοντικά κεκτημένα του “Fresh Air Rate”.⁹²³ χωρίς να περιορίζονται σ’ έναν στενά αποτιμητό φόρο «αποζημιωτικής» χρήσης «εσωτερικεύσεων οριακού κόστους και οφέλους»,⁹²⁴ αλλά εγκολπώνοντας κα επαγάγοντας συνολικότερες εύλογες και έννομες εκτιμήσεις «ενσωμάτωσης, αναλογικότητας και δημοσίου συμφέροντος», σχετικά με την αποκατάσταση, την πρόληψη και την αναβάθμιση του κοινωνικού περιβαλλοντικού οφέλους. Σε μία αιτιώδη μεν δηλαδή διαδικασία, που εμπλουτίζεται ωστόσο αμοιβαία διασφαλιστικά από τη σημασία και την αναγκαιότητα των πηγαίων αρχών της δημόσιας διακυβέρνησης για την αμφίδρομη σχηματοποίηση και την ισόρροπη ικανοποίηση των «όρων» της κοινωνικής ευημερίας με τα «όρια» της οικονομικής απόδοσης.⁹²⁵

Χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονου περιβαλλοντικού φόρου⁹²⁶ που προτείνεται κατά την συνδυαστική εφαρμογή όλων των παραπάνω κοινωνικών και οικονομικών εκτιμήσεων είναι η υποστήριξη ενός «Φόρου για τον Άνθρακα» με προσανατολισμό την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και τη διαμόρφωση παραγωγικών συνθηκών μίας ανταγωνιστικά βιώσιμης ανάπτυξης στις δίκαιες αξιώσεις της κοινωνικής ευημερίας. Οι απαιτούμενες ωστόσο «εσωτερικεύσεις» των αντίστοιχων εκτεταμένων πράγματι «αρνητικών εξωτερικοτήτων», στη πράξη της κατάρτισης τέτοιου φόρου σε επίπεδο εθνικής έννομης τάξης με έντονα διεθνοποιημένη πρακτική αναφορά σχετικοποιούνται περισσότερο συμβιβαστικά και λιγότερα βελτιστοποιητικά, αφού τα επιστημονικά δεδομένα και οι αντικειμενικοί στόχοι μετριάζονται με βάση τις κυρίαρχες συνθήκες του ανοιχτού εμπορικού και οικονομικού ανταγωνισμού, την κοινωνική συνοχή και προσφορότητα, καθώς και την δημοκρατική πολιτική βούληση. Ο φόρος για τις εκπομπές του διοξειδίου του άνθρακα, μετουσιώνεται δηλαδή, σε έναν διαπραγματευτικό δημοσιονομικό εργαλείο «ανοχής» και αντοχής: της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης, της κοινωνικής αποδεκτικότητας και της οικονομικής υποστήριξης. Η δε μεγαλύτερη έννομη και οικονομική πρακτική απειλή σ’ αυτές τις περιπτώσεις είναι αναμφίβολα η τελική επιπλέον (διττή) επιβάρυνση του κοινωνικού κόστους κατά τη μετακύληση και διάχυση του φορολογικού βάρους από την παραγωγή στην κατανάλωση, με την ταυτόχρονη εξακολούθηση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης από την κατ’ ουσία ανεπηρέαστη και απροσάρμοστη οικονομική δραστηριότητα σ’ ένα ατέρμονο σχήμα φαύλου κύκλου. Προβληματική που απαιτεί αγωνιωδώς ενεργητικές βελτιστοποιήσεις στην αιτιώδη συνάφεια του φορολογικού μέτρου με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα του περιβαλλοντικού στόχου μέσα από παράλληλες αντισταθμιστικές

⁹²³D. Reisman, Alfred Marshal: Progress and Politics, Routledge, 1987, 184 επ..

⁹²⁴K. Caldari/F. Masini, Pigouvian versus Marshallian tax: market failure, public intervention and the problem of externalities, The European Journal of the History of Economic Thought, Τεύχος 18, Routledge Taylor and Francis Group, 2011, 715-732.

⁹²⁵Βλ. και Α. Xerapadeas, Economic Growth and the Environment, σε: K.G. Mäler/J. Vincent (επιμ.), Handbook of Environmental Economics, Τεύχος 3, Elsevier, 2005, 1219-1271.

⁹²⁶Σημ.: Μεταξύ άλλων, παράδειγμα Πιγκουβιανής περιβαλλοντικής φορολογίας για την «εκτίμηση των αρνητικών εξωτερικοτήτων» είναι ο “Landfill Tax” στο Ην. Βασίλειο όπου με βάση επιστημονικές μελέτες προσδιορίστηκε κατά προσέγγιση το αρνητικό περιβαλλοντικό εξωτερικό κόστος ως προς την προβληματική της διαχείρισης των απορριμμάτων και την αντίστοιχη ρύπανση (βλ. T. Elliot, Landfill Tax in the United Kingdom, IEEA, 2016) και ο “Airport Noise Tax” στην Ελβετία και λοιπές συναφείς οικονομικές επιβαρύνσεις ανά τον κόσμο, όπου εκτιμώνται με τεχνικά πρότυπα τα ντεσιμπέλ της ηχορύπανσης ανά τύπο αεροσκάφους κατά την προσγείωση και απογείωση για την εκτίμηση της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης και των συνθηκών διαβίωσης στις οικείες περιοχές βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Study on the different aspects of Noise Limits at Airports, 2004, 34. Για την επιβολή φόρου επί των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα Βλ. D. Helm, Economic Instruments and Environmental Policy, The Economic and Social Review, Τεύχος 36, ESR, School of Economics, University College Dublin, 2006, 4-5.

δημόσιες παρεμβάσεις που θα γεννήσουν τις αναγκαίες «θετικές κοινωνικές εξωτερικότητες» στο σύνολο της παραγωγικής και της δικαιοπολιτικής αλληλεπίδρασης.⁹²⁷

Ο «διορθωτικός παρεμβατισμός» της μεθοδολογία του Α. Ρίγου αμφισβητήθηκε έντονα από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα, κυρίως από τις απόλυτα φιλελεύθερες νεωτεριστικές οικονομικές αναλύσεις, που ήταν καχύποπτες απέναντι σε κάθε μορφής κρατικό, ακόμα και «προστατευτικό» εν ευρεία έννοια (υπέρ των δημόσιων - κοινών αγαθών) παρεμβατισμό. Ο νομπελίστας (το 1991), καθηγητής Οικονομίας του Πανεπιστημίου του Σικάγο R. Coase, με την δημοφιλή αποδοχή των θεωριών του στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού, στη μελέτη του “The problem of Social Cost”,⁹²⁸ υποστήριξε ότι η ρυθμιστική παρέμβαση του Κράτους προς την Οικονομία, είτε αποθετικά με φόρους-κυρώσεις, είτε θετικά με επιδοτήσεις-κίνητρα δεν είναι απαραίτητη, ούτε αναγκαία, εκτιμώντας την ακόμα και ως ανεπαρκή για την αποτελεσματική απορρόφηση των αρνητικών εξωτερικοτήτων. Στηριζόμενος στη διευρυμένη σύνθεση δικαιωμάτων «ιδιοκτησίας»⁹²⁹ για την κατανομή των «πόρων» ανέπτυξε τη δογματική της ευθείας και ανοιχτής «διαπραγμάτευσης».⁹³⁰ Δηλαδή μία εντελώς φιλελεύθερη πτυχή της «αυτορρύθμισης της αγοράς»⁹³¹ και τρόπον τινά, του «κοινωνικού αυτοματισμού», «καταρχάς» αποκρυσταλλωμένη από τις υφιστάμενες κανονιστικές απαιτήσεις και πρότυπα, με διαπλαστικό άξονα τη βούληση και τη συμβιβαστική αντοχή των άμεσα εμπλεκόμενων μερών που φέρουν και τα αντίστοιχα «ιδιοκτησιακά» αποτιμητά δικαιώματα. Εκτιμώντας, πως μπορούν να συμφωνήσουν «αμεσότερα» και εν τέλει «αποτελεσματικότερα» στην «αποζημιωτική» και τη συναλλακτική διευθέτηση της μεταξύ τους διαφοράς επί των προκληθέντων αρνητικών εξωτερικοτήτων, χωρίς την παρέμβαση και το επιπλέον «κόστος» ενός τρίτου μέρους, όπως του κράτους,⁹³² είτε μέσω μίας δημοσιονομικής επιβολής, είτε μέσα από περαιτέρω φορμαλιστικές δικαιοκτικές δεσμεύσεις.⁹³³

Ωστόσο, σ’ αυτή την άκρως οικονομίστικη προσέγγιση, παραβλέπεται η ρεαλιστική προβληματική της «ομηρίας κατά την διαπραγμάτευση» (“hold up problem”),⁹³⁴ αφού, ειδικά χωρίς την σύννομη «ελάχιστη σταθερά» της Πολιτείας, κάποιο από τα δύο συναλλασσόμενα μέρη, “de facto” συγκυριακά ή εκ φύσεως λειτουργικά, τεκμαίρεται διαπραγματευτικά ισχυρότερο έναντι του άλλου, από κάποια αξιολογική αιτία (οικονομική, κοινωνική, πολιτική), υποβαθμίζοντας και καταστρατηγώντας έτσι τη δίκαιη και συμμετρική ικανοποίηση ως προς τα

⁹²⁷N. Wallart, ό.π. (895), 54-55.

⁹²⁸R. Coase, The problem of Social Cost, The Journal of Law & Economics, Τεύχος 3, The University of Chicago Press, 1960, 1-44 και γενική αποτίμηση από τον ίδιο σε: Law and Economics at Chicago, Journal of Law and Economics, Τεύχος 36, The University of Chicago Press, 1993, 239-254.

⁹²⁹A. Berle, Property, Production and Revolution, Columbia Law Review, Τεύχος 65, Columbia Law School, 1965.

⁹³⁰Ανάλυση του θεωρήματος του R. Coase και σε Γ. Δελλής, ό.π. (33), 108-114.

⁹³¹Σημ.: Σοβαρές επιφυλάξεις για την κλιμάκωση της αυτορρύθμισης που οδηγεί στην «απορρύθμιση» κοινωνικού και δημοκρατικού κράτους δικαίου έχει διατυπώσει και ο πρώην Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας και Καθηγητής Διοικητικού Δικαίου, Π. Παυλόπουλος σε επίκαιρη μελέτη του, Η κρίση του κανόνα δικαίου ως κρίση δημοκρατικής νομιμοποίησης της Ηγεσίας, σε: Σύνταγμα εν εξελίξει (ό.π. 16), 4-7.

⁹³²Σημ.: Η φιλελεύθερη προσέγγιση του R. Coase αποδέσμευσε το εκ φύσεως παρεμβατικό φορολογικό δίκαιο από τη στενή κρατικιστική λογική του μεσοπολέμου. Έστω μέσω της απόλυτα αυτορρυθμιζόμενης διαπραγμάτευσης των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων των μερών, προσέφερε επιπλέον εκτιμήσεις για τη διακριτική και λελογισμένη χρήση της φορολογικής εξουσίας και την προώθηση αμεσότερων και αποδοτικότερων λύσεων για τις οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες. Βλ. και B. Mamlyuk, Analyzing the Polluter Pays Principle Through Law and Economics, Southeastern Environmental Law Journal, Τεύχος 18, University of South Carolina School of Law, 2010, 43.

⁹³³Γλαφυρή και επεξηγηματική ανάλυση των θέσεων του R. Coase και στο έργο του καθηγητή Α. Χατζή, ό.π. (114), 53-78.

⁹³⁴P.W. Schmitz, The Hold-Up Problem and Incomplete Contracts: A Survey of Recent Topics in Contract Theory, Bulletin of Economic Research, Τεύχος 53, John Wiley & Sons Ltd, 2001, 1-17.

δικαιώματα και τις ανάγκες τους.⁹³⁵ Συν τοις άλλοις, η εν λόγω οικονομική θεωρία είναι πρόδηλα μετέωρη στην έννομη τάξη, όσο και αν φαίνεται ελκυστική στους «κανόνες» της αγοράς, ιδίως αναφορικά με τον προσδιορισμό των «ιδιοκτησιακών» δικαιωμάτων και έννομων συμφερόντων κατά τη διαχείριση και την εκτίμηση των κοινών αγαθών, όπως οι περιβαλλοντικοί πόροι και η δημόσια υγεία. Καθώς σ' αυτά, «ευθύνες» και «αξιώσεις» επιμερίζονται με τρόπο αφηρημένο και "in concreto" ανισοβαρή ως προς την αποτίμηση και την διεκδικησιμότητά τους καθιστώντας εκ προοιμίου τις συναλλακτικές διαπραγματεύσεις όχι μόνο ανορθόδοξα άνισες αλλά και επικίνδυνα δυσανάλογες. Όπως έχει παραδεχτεί ο ίδιος ο R. Coase, παρότι η μελέτη του γύρω από το κοινωνικό κόστος έτυχε μέγιστης διδακτικής αποδοχής στην οικονομική ανάλυση του δικαίου προσφέροντας νέους ορίζοντες στη νομική σκέψη, εκείνος κατά τη συγγραφή της επιδίωκε, κατά κύριο λόγο, να εμπνεύσει περισσότερο τους οικονομολόγους να σκέφτονται όπως οι νομικοί, παρά το αντίθετο· αφού τα «δικαιώματα» ορίζονται κατεξοχήν μέσα από κανόνες δικαίου που βρίσκονται πιο κοντά στις πραγματικές συνθήκες σε σχέση με τις εικονικές και τις αποστασιοποιημένες εκτιμήσεις των οικονομικών. Άλλωστε, και το σύνολο της πραγματικής οικονομίας όσο και αν αποζητά την απελευθέρωση της, ανέκαθεν αναπτύσσεται, εγγυητικά και για την ίδια, εντός ενός θεσμικού και συντονισμένου έννομου πλαισίου και ενός «διαπολιτειακού» χώρου και χρόνου, που δεν μπορεί να προσπεράσει, υπό την επίκληση της αυτοτέλειάς της, τις αδιαπραγμάτευτες ρυθμιστικές κατευθύνσεις και τον ελεγκτικό προστατευτικό παρεμβατισμό προς τους όρους και τις αξίες της νομιμότητας του κράτους.⁹³⁶

Η θεωρία των διαπραγματεύσεων αν και επιθυμεί να αποτάξει τον δημόσιο, είτε οικονομικό, είτε διοικητικό, παρεμβατισμό, κατά την λειτουργική της υπαγωγή στην έννομη τάξη αποδέχεται τη «διαιτητική» λειτουργία του κράτους, κυρίως μέσω της τήρησης ορισμένων «αδιαπραγμάτευτων» προτύπων-κανόνων, ώστε να επέλθει η αναγκαία «θεσμική προσαρμογή» για την διαδικαστικά οριοθετημένη άρση των βασικών ενστάσεων επί των πρακτικών εφαρμογών της, όπως είναι: α) η απουσία ενός πυρήνα νομιμότητας επί των έννομων αγαθών που αντιπροσωπεύουν τα ιδιοκτησιακά κεκτημένα, β) ο τρόπος και τα κριτήρια της κοστολόγησης/τιμολόγησης τους,⁹³⁷ γ) η αμοιβαία έλλειψη εμπιστοσύνης και η συγκρουσιακή

⁹³⁵E. Barbier/A. Markandya, A New blueprint for a Green Economy, Routledge, 2013, 55-60.

⁹³⁶Για την θέση των πρακτικών οικονομικών εκτιμήσεων στο κράτος δικαίου βλ. πρόσθετες εκτιμήσεις γύρω από τη νομολογία του ΣτΕ σε: Π. Πικραμένος, Δίκαιο και οικονομία, αυθύπαρκτες συνιστώσες ή συγκοινωνούντα δοχεία, σε: Σύναγμα εν εξελίξει (ό.π. 16), 53-65, με κρίσιμες νομολογιακές αναφορές του ΣτΕ για τον έλεγχο των επιλογών της νομοθετικής λειτουργίας, υπό το πρίσμα της οικονομικής αποτελεσματικότητας που εμπλουτίζουν τους όρους και της συνθήκης νομιμότητας με ορθολογικές παραμέτρους προς τη νομιμοποιημένη εξουσία βλ. στον ίδιο Τιμητικό Τόμο προσέγγιση Ε. Βενιζέλου, Η οικονομική κρίση ως δικανική πρόκληση. Η καμπύλη του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των «μνημονιακών» μέτρων, ιδίως σελ. 86, όπου εκτιμάται πως ο βαθμός του οικονομικού κινδύνου, όπως «υπόρρητα τον αντιλαμβάνεται ο δικαστής, είναι αντιστρόφως ανάλογος του βαθμού έντασης του δικαστικού ελέγχου συνταγματικότητας».

⁹³⁷Σημ.: Έτσι, το θεσμικό πλαίσιο (κανονιστική ρύθμιση) που επιτρέπει τη ρύπανση, αποδίδοντας «δικαιώματα ιδιοκτησίας» στους υπεύθυνους της ρύπανσης: Οι επιβαρυνόμενοι «χρηματοδοτούν-αποζημιώνουν-επιδοτούν» αυτούς που την προκαλούν (παραγωγούς ή καταναλωτές) ως βάρος ή κίνητρο αντίστοιχα για τον περιορισμό της, με την τάση (εφόσον οι αξιώσεις είναι αναιμικές) οι τελευταίοι να υποτιμούν το κόστος της περιβαλλοντικής ζημίας. Αντίστροφα, όταν απαγορεύεται καταρχήν η ρύπανση, αναγνωρίζονται «δικαιώματα ιδιοκτησίας» στα θύματα της ρύπανσης και αποζημιώνονται (ακόμα και στο σύνολο του δημοσιονομικού κορβανά ως συλλογική επιβάρυνση των κοινών αγαθών) από αυτούς που την προκαλούν (παραγωγούς ή καταναλωτές) προκειμένου να την ανεχτούν, υπερτιμώντας (ή έστω μη επιζητώντας την στενή αιτιώδη συνάφεια της εκάστοτε επιμέρους δράσης ή παράλειψης) τις συνολικές περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις σε σχέση με την ρυπογόνα δραστηριότητα. Στην ουσία ο ιδιώτης «αυτορρυθμιζόμενος περιβαλλοντισμός» της ελεύθερης αγοράς που εναντιώνεται στα κριτήρια του κρατικού παρεμβατισμού και στις προδιαγραφές των κανόνων δικαίου υποστηρίζει ότι η ελεύθερη αγορά, τα δικαιώματα

ανταγωνιστικότητα μεταξύ των μερών, δ) η αβεβαιότητα επί της αποτελεσματικότητας του προτεινόμενου μέτρου, ε) οι αξιολογικές σταθμίσεις του «κόστους και οφέλους» με μία κυριαρχικά προτιμησιακή ιεράρχηση «κανόνα-εξαιρέσεως» και στ) οι ασύμμετρες πληροφορίες⁹³⁸ σε σχέση με την γνωστική επάρκεια, που έχουν στη διάθεση τους τα μέρη. Οι συγκεκριμένες αγκυλώσεις, αν δεν αναπτυχθούν υπό την αιγίδα και τα τεκμήρια της ασφάλειας, της συνάφειας και της ενότητας του δικαίου για τον προσδιορισμό και την αποκατάσταση τους, είναι ξεκάθαρο πως ελλοχεύουν την ληστρική τους αξιοποίηση από κανόνες της αγοράς,⁹³⁹ όπου η επίκληση της ελευθερίας των συναλλαγών, άνευ των απαραίτητων κανονιστικών όρων, τείνει προς στην «ανελευθερία» των επιλογών και των κρίσεων, σε μία «ελεύθερη πτώση» χωρίς το προστατευτικό «έννομο δίκτυο» της δημόσιας ασφάλειας.

Εν τέλει, εξορθολογίζοντας⁹⁴⁰ μετά από κάθε μεθοδική και δικαιοπολιτική διαδρομή, την αποτελεσματικότητα του ελέγχου και του περιορισμού των «αρνητικών εξωτερικοτήτων», υπό την ευάλωτη εκτίμηση και την αποτίμηση του κοινωνικού «κόστους και οφέλους»,⁹⁴¹ (“contingent valuation”) δίχως αμφιβολία, ο αρχικός θεμελιωτής και ο τελικός κριτής είναι το κράτος δικαίου· αφού μέσω αυτού οι καταλυτικές ανάγκες των κοινωνικών κεκτημένων προσδιορίζουν θετικά και αποθετικά, τόσο το ιδιωτικό, όσο και το κοινωνικό όφελος σ’ ένα απαύγασμα έννομων συμφερόντων που συναθροίζουν τον κοινό δημόσιο σκοπό για την εγγενή του ισορροπία⁹⁴² με την βιωσιμότητα της παραγωγικής διαδικασίας που εγγυάται.⁹⁴³

Οι νεοκεϋνσιανιστές καθηγητές Οικονομίας W. Baumol και W. Oates στο σύνολο του έργου τους,⁹⁴⁴ τόνισαν την προβληματική του κοινωνικού κόστους σε πολιτειακές δράσεις με επαυξημένη εμβέλεια επί του γενικού και κοινού συμφέροντος, όπως: της προστασίας του περιβάλλοντος, της δημόσιας υγείας, της δημόσιας ασφάλειας και εν γένει όλων των ηθικοπολιτικών απαιτήσεων και αναγκών στο διαδραστικό πεδίο «της δημόσιας σφαίρας», που δύσκολα αποτιμώνται σε μία στενή κοστολόγηση της αξίας τους για την καθέρωση αντίστοιχης και ανάλογης δημοσιονομικής παρέμβασης. Αναγνώρισαν ότι σε τέτοιες διευρυμένες κρίσεις, η στενή εφαρμογή της αιτιώδους συνάφειας για την αποτελεσματική εκπλήρωση της αρχής ο

ιδιοκτησίας και οι συσχετισμοί αποζημίωσης συνθέτουν το αποτελεσματικότερο και συνεργατικότερο μέσο, για την επαρκή διατήρηση των περιβαλλοντικών πόρων και την εσωτερικευση του κόστους της ρύπανσης.

⁹³⁸Άμεση η συνάφεια με την Οικονομική Θεωρία των παιγνίων βλ. R.B. Myerson, *Game Theory: Analysis of Conflict*, Harvard University Press, 1991.

⁹³⁹Σημ.: Το Σύστημα Εμπορίας Εκπεμπόμενων Ρύπων, δηλαδή της εκχώρησης εμπορικών δικαιωμάτων ρύπανσης διαρθρώνεται στη λογική «περιοριστικής αυτορρύθμισης», υπό το οριοθετημένο πλαίσιο προσφερόμενων και διαθέσιμα νομιμοποιημένων «δικαιωμάτων» σε ένα σύνολο επιτρεπτών εκπομπών (“Cap and Trade”) εντός της βιομηχανικής αγοράς σε ευθεία συνάρτηση με τους κανόνες της «αγοράς και της ζήτησης», αποδεχόμενο ωστόσο έναν έντονο εϋπλαστο σχετικισμό ως προς την παραγωγική ένταση του μέτρου και την αποτελεσματικότητα του περιβαλλοντικού σκοπού. S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, *ό.π.* (366), 140-141.

⁹⁴⁰Σημ.: Κοινή συνισταμένη όλων των θεωριών της οικονομικής ανάλυσης που καταλήγει σε κοινή παραδοχή για την λειτουργική τους εισδοχή στην έννομη τάξη, ανεξαρτήτως της δομής και της έντασης του παρεμβατισμού που αναγνωρίζουν, είναι πως οι οικονομικές εκτιμήσεις καθίσταται αναγκαίο να «εσωτερικεύουν» στις εφαρμογές τους «μη οικονομικά δεδομένα» με τρόπο συνεκτικό και προστατευτικό για την ισορροπία και την επάρκεια τους, απεμπολώντας την αλυσιτέλεια του μονοδιάστατου μονεταρισμού και διεκδικώντας την εγγυησιμότητα του δημοσίου δικαίου.

⁹⁴¹N. Wallart, *ό.π.* (895), 1.

⁹⁴²Environmental Taxes, Implementation and Environmental Effectiveness, Environmental Issues Series No 1, EEA, Copenhagen, August 1996, 15-20.

⁹⁴³A. Hussen, *Environmental Economics and Sustainability, An integrated economic and ecological approach*, 3^η έκδ., Routledge, 2013, 144.

⁹⁴⁴J.W. Baumol/W.E. Oates, *The Use of Standards and Prices for Protection of the Environment*, Environmental Economics, The Swedish Journal of Economics, Τεύχος 73, Blackwell Publishing, 1971, 42-54, J.W. Baumol/W.E. Oates, *ό.π.* (801), J.W. Baumol, *On Taxation and the Control of Externalities*, The American Economic Review, Τεύχος, 62, American Economics Association, 1972, 307-322.

«ρυπαίνων πληρώνει» κατά τη διασύνδεση της με την πραγματική προσβολή και ζημία είναι μία δύσκολη έως και ανέφικτη συνάρτηση,⁹⁴⁵ τόσο από άποψη δικαίου, όσο και από άποψη οικονομίας, σε σχέση με την ανταγωνιστική προσαρμογή και την βιωσιμότητα της αγοράς⁹⁴⁶ καθώς και με την στοχευμένη αντιμετώπιση του επιβαρυνόμενου κοινωνικού αγαθού. Γι' αυτό και αναζήτησαν τις αναγκαίες «ρυθμιστικές βελτιστοποιήσεις» σε ένα διευρυμένο πλέγμα «διοικητικών προτύπων και οικονομικών κυρώσεων», ικανών να προκαλέσουν την ενεργοποίηση παράλληλων θεσμικών συνεργειών.⁹⁴⁷

Σύγχρονοι καταξιωμένοι αμερικάνοι καθηγητές Οικονομίας, όπως ο D. Carlton και G. Loury⁹⁴⁸ επικαιροποίησαν την προσέγγιση του A. Ρίγου, αναλύοντας τη θεωρία για τα «οικονομικά της κοινωνικής ευημερίας» πιο μακροπρόθεσμα και πιο σφαιρικά. Με γνώμονα το σύνολο της εκτεταμένης πλέον βιομηχανικής δραστηριότητας που επιφέρει και αντίστοιχα εκτεταμένες περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις, απομακρύνθηκαν από τις μεμονωμένες, εξατομικευμένες και μερικότερες εκτιμήσεις κατά την παραμορφωτική εκδοχή της στενότερης απόδειξης για τις παρεπόμενες προσβολές/αρνητικές εξωτερικότητες και την πραγματική ζημία. Καθώς ο «ανεκτικά απομονωτικός» επιμερισμός της αιτιώδους συνάφειας κατά ένα οριακό «κόστος – όφελος» σε μείζονα θέματα διαχείρισης των δημόσιων αγαθών, αθροιστικά υποκρύπτει ενδεχομένως και επιπρόσθετες στρεβλώσεις και ενδεχομένως επαυξημένες επιβαρύνσεις, ως προς το συγκεντρωτικό περιβαλλοντικό και αναπτυξιακό διακύβευμα. Προσδιόρισαν έτσι αντίστροφα το ύψος των περιβαλλοντικών φόρων, όχι με βάση την εκάστοτε μονάδα παραγωγής και το κοινωνικό κόστος-ευθύνη που «δαιρετά» της αναλογεί, αλλά σύμφωνα με το διευρυμένο προσδοκώμενο σημείο αναφοράς του σωρευτικά βέλτιστου κοινωνικο-οικονομικού και περιβαλλοντικού αποτελέσματος. Προκαταλαμβάνοντας συγκεντρωτικά τη μέγιστη αποδεκτή-ανεκτή επιβάρυνση, ανά τομέα παραγωγικής δραστηριότητας κατά την αποτίμηση μίας πιο ουδετεροποιημένης διαδραστικής συνάρτησης του ιδιωτικού οφέλους με το κοινωνικό κόστος· από την αντικειμενική γενική παράμετρο στην υποκειμενική ειδική περίπτωση. Και με άξονα την ενδεδειγμένη προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης, που έτσι και αλλιώς η αποδοτικότητα της εκλαμβάνει μία ολιστική εκτίμηση στις ισορροπίες και στο αποτέλεσμα που εξυπηρετεί.

Στις περιπτώσεις μάλιστα, που οι «συναρτήσεις του Ρίγου» μεταξύ «βέλτιστου δυνατού κοινωνικού οφέλους» και «βέλτιστου οριακού ιδιωτικού κόστους», δεν τέμνονται εύλογα, ισόρροπα και συμμετρικά, για τις απαραίτητες συγκεντρωτικές και επιτελικές εσωτερικεύσεις· είναι αναγκαία η επινόηση παράλληλων «θετικών εξωτερικοτήτων» μέσα από διάφορες άλλες οικονομικές επιβαρύνσεις και διοικητικές απαιτήσεις, οι οποίες σ' ένα σύστημα «ρυθμιστικής εκτίμησης των επιπτώσεων» τους φαντάζουν δικαιικά, δημοκρατικά και οικονομικά πιο ελκυστικές, πιο αποδεικτικές και πιο αποδοτικές ως προς την επίτευξη όλων των πρόσφορων και αναγκαίων συνεργειών της βιώσιμης ανάπτυξης. Γίνεται δε κατ' επέκταση αντιληπτό, πως ο

⁹⁴⁵J.W. Baumol/W.E. Oates, ό.π. (944), 42-54 και N. Wallart, ό.π. (895), 3.

⁹⁴⁶M. Freeman, Depletable Externalities and Pigouvian Taxation, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 11, Elsevier, 1984, 173-179.

⁹⁴⁷Για τα είδη και τις κατηγοριοποιήσεις των οικονομικών και φορολογικών διοικητικών κυρώσεων καθώς και για τα πλεονεκτήματα-μειονεκτήματα απόδοσης και ελεγχιμότητάς τους βλ. A. Hussen, ό.π. (943), 80 και 92-92, N. Wallart, ό.π. (895), 59-60 και T. Sterner, Policy Instrument for Environmental and Natural Resource Economics, Resource for Future (RFF) Press, 2003.

⁹⁴⁸D.W. Carlton/G.C. Loury, The Limitations of Pigouvian Taxes as a Long-Run Remedy for Externalities, Quarterly Journal of Economics, Τεύχος 95, Oxford University Press, 1980, 559-566. Ο Glenn Cartman Loury γεννημένος το 1948 σημειώνεται πως ήταν ο πρώτος έγχρωμος καθηγητής οικονομικών στην ιστορία του Πανεπιστημίου του Harvard αρχές της δεκαετίας του 1980.

πλέον διασπειρόμενος διεθνώς περιβαλλοντικός κίνδυνος και η απειλή της κλιματικής αλλαγής⁹⁴⁹ δεν μπορεί ν' αντιμετωπιστεί μονοδιάστατα αποκλειστικά και μόνο με την εφαρμογή ενός συμβιβαστικά παγκοσμιοποιημένου και απόλυτα σχετικοποιημένου φόρου επί των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα ή ενός ανώτατου, αλλά πρόδηλα γενικευμένου και εμπορευματοποιημένου ορίου γύρω από τον διαμοιρασμό των επιβλαβών ρύπων,⁹⁵⁰ δίχως την στρατηγική μεταρρύθμιση ενός νέου αναπτυξιακού μοντέλου παραγωγής.

Από την άλλη πλευρά βέβαια, το θεωρητικό πλαίσιο και η θεσμική προοπτική της περιβαλλοντικής φορολογίας, ούτε ανώφελη είναι για την προστασία του περιβάλλοντος, ούτε διαλαμβάνει μία κλασική μορφή στρεβλωτικού παρεμβατισμού για την παραγωγική οικονομία. Με την αξιοποίηση των οικονομικών και των δικαϊκών της καταβολών διατίθεται ως ορθολογικός οικονομικός μηχανισμός με ενισχυμένες κοινωνικές επαγωγές. Γι' αυτό και είναι κρίσιμο να εισέρχεται στην έννομη τάξη εντός ενός συστηματοποιημένου και αναδιανεμητικού δημοσιονομικού πλαισίου με παράλληλες δράσεις και εφαρμογές που αποβλέπουν ευθέως στην ενότητα του κράτους δικαίου. Άλλωστε, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι ο «περιβαλλοντικός φόρος», περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, είναι νόμος και οι εκτιμήσεις του κανόνες. Η δημοκρατική νομιμοποίηση που διέρχεται, παρά τον σοβαρό σχετικισμό και τον μετριάσμο των τεχνοκρατικών σχεδιαστικών δεδομένων, μπορεί να προσφέρει μία πλουραλιστικά αιτιώδη και ανοιχτή αξιολόγηση στην οριοθέτηση του πρακτικού και του έννομου της αποτελέσματος. Η εκνομίκευση του φόρου επιφέρει και την ελεγχξιμότητά του, για την απόδειξη και την απόδοση της συνοχής των εμπεριστατωμένων περιθωρίων εκτίμησης του κράτους στις σύννομες ισορροπίες των περιβαλλοντικών και των οικονομικών συμφερόντων, αλλά και για την κανονιστική αξίωση της «δικαιοπαραγωγικής» ανάλυσης του κοινωνικού κόστους και οφέλους των νομιμοποιητικών επιλογών της Πολιτείας. Οι ρυθμιστικοί άξονες των «Πιγκουβιανών φόρων»⁹⁵¹ εντός της παραγωγικής οικονομικής δραστηριότητας: για την ανάληψη («εσωτερίκευση») του κοινωνικού (περιβαλλοντικού) κόστους ή για την πρόκληση περιβαλλοντικού κοινωνικού οφέλους από τις αντίστροφες «θετικές εξωτερικότητες» των «Πιγκουβιανών» περιβαλλοντικών φοροελαφρύνσεων και των κινητήριων «πράσινων επιδοτήσεων, ασχέτως των ενστάσεων ως προς την κλιμάκωση του παρεμβατισμού τους, κρίνεται θεμιτό και αξιοποιήσιμο να ερμηνεύσουν λειτουργικές συναρτήσεις και να προσδώσουν σημαντικά οργανωτικά κριτήρια για τις περιβαλλοντικές μεταρρυθμίσεις της

⁹⁴⁹R. Avi-Yonah/D. Ullman, Combating Global Climate Change: Why a Carbon Tax is a Better Response to Global Warming than Cap and Trade, *Stanford Environmental Law Journal*, Τεύχος 28, Stanford University, 2009, 50.

⁹⁵⁰N. Stern, *The Economics of Climate Change: The Stern Review*, Cambridge University Press, 2006, 23-40.

⁹⁵¹Σημ.: Δεν πρέπει να προσπερνάται πως η «Πιγκουβιανή» φορολογική «λογική» έχει ως αφετηρία αλλά και τελικό στόχο το οικονομικά βέλτιστο, ενώ οι υπόλοιπες διοικητικές επιβαρύνσεις-έννομες διοικητικές κυρώσεις (κατά την εναλλακτική πρακτική του “command and control”) το περιβαλλοντικά θεμιτό. Στη ουσία τους μεθοδολογικά, εξυπηρετούν από αντίστροφες διαδικασίες τον ίδιο σκοπό, με την κατά το δυνατόν συνεκτικότερη και αρμονικότερη «αιτιολογημένη εσωτερίκευση» των κοινωνικών αναγκών και επιδιώξεων στην βιώσιμη παραγωγική δραστηριότητα. Στις περιπτώσεις, όπου η ακριβής επίτευξη ενός περιβαλλοντικού στόχου αποτελεί το βασικό αιτιώδη στόχο και προτεραιότητα του παρεμβατικού μέτρου στην οικονομία, φαίνεται πως προτιμώνται περισσότερο «στοχευμένα» και οριοθετημένα μέσα ποσοτικά και ποιοτικά, όπως η ιδέα του Συστήματος Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων, χωρίς το «επίκεντρο» της ρύθμισης να είναι η κοινωνικο-οικονομική κοστολόγηση του μέτρου. Η απόλυτη αντίληψη ότι το κοινωνικό περιβαλλοντικό κόστος είναι γενικό και αόριστο, ενώ το ιδιωτικό κόστος αντικειμενικά συγκεκριμένο και ορισμένο, πρέπει να καταρριφθεί, καθώς οι περιβαλλοντικές αρνητικές κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις αλλά και οι αντίστοιχοι περιβαλλοντικοί στόχοι, όπως καταμαρτυρούν και οι πρόσφατες διεθνείς έρευνες και περιστάσεις, είναι πλέον ευδιάκριτοι και αντικειμενικά εκτιμητέοι ενεργοποιώντας την αποδεικτικότητα και την αποδεκτικότητά τους από την κοινωνία των πολιτών στις δεσμεύσεις του κράτους δικαίου και από την ανταγωνιστική οικονομία στους σχετικισμούς της αγοράς και της ζήτησης (βλ. και S. Kallbekken/H. Sælen, Public acceptance for environmental taxes: Self-interest, environmental and distributional concerns, *Energy Policy*, Τεύχος 39, Elsevier, 2011, 2972),

δημοσιονομικής προσαρμογής και της κοινωνικής αποδοχής της οικείας νομοθετικής πρωτοβουλίας. Συνδέοντας με ευθύτητα και ευθυκρισία την οικονομία με το δίκαιο, ώστε: η οικονομική «εσωτερίκευση» να καταστεί δίκαιη «ενσωμάτωση» και το παράγωγο αποθετικό «οριακό κόστος-όφελος» να μετουσιωθεί στη θετική «αναλογικότητα του πρόσφορου και του αναγκαίου», για την πολυεπίπεδη εναρμόνιση της βιώσιμης ανάπτυξης, ως ένας νομικός βελτιστοποιητικός όρος με κοινωνικο-οικονομικά όρια.⁹⁵²

Καταληκτικά, η περιβαλλοντική φορολογία εξυπηρετεί άμεσα την κοινωνική διάσταση του δικαιώματος στη περιβαλλοντική προστασία και πιο έμμεσα τις εγγυήσεις της διαγενεακής ισότητας στο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο που προάγουν οι «τρισδιάστατες» προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης, υπέρ ενός αναδιανεμητικού παρεμβατισμού⁹⁵³ που απορρίπτει αλυσιτελείς μονεταριστικές πρακτικές.⁹⁵⁴ Τα ίδια τα κανονιστικά της συστατικά αποζητούν και διεκδικούν τόσο την τεχνοκρατική, όσο και την δημοκρατική της συνέπεια: για το «πώς πρέπει» κατά περίπτωση να στοιχειοθετούνται οι επιπτώσεις και οι επιδιώξεις της, αλλά και για το «ποιος, τι και πόσο» θα είναι το «υποκείμενο» αλλά και το «αντικείμενο» του φόρου. Αυτή η διαδικασία δεν είναι ούτε δεδομένη, ούτε εξ ορισμού ομαλοποιημένη για τη βέλτιστη δυνατή ρυθμιστική εφαρμογή φόρων και τελών με περιβαλλοντικό περιεχόμενο και σκοπό εντός ενός ήδη σύνθετου και πολυδαίδαλου φορολογικού δικαίου. Η περιβαλλοντική φορολογία με βάση ένα συντεταγμένο δικαικό ερμηνευτικό άξονα, ουσιαστικά «εκδημοκρατισμένη», αλλά και βαθιά διαπνεόμενη από επιστημονικά δεδομένα και τεχνοκρατικές αξιολογήσεις, δύναται να συμβάλλει και αυτή με την σειρά της στην αναδιαμόρφωση του κράτους δικαίου για το τρίπτυχο της «καλής νομοθέτησης», της «χρηστής διοίκησης» και της «αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας» κατά την οργάνωση ενός βιώσιμου δημοσιονομικού παρεμβατισμού,⁹⁵⁵ με συνάφεια, ενότητα και διαφάνεια. Σ' αυτές τις εκτιμήσεις η προώθηση μίας εν γένει ενεργητικής και εξισορροπημένης περιβαλλοντικής φορολόγησης μεταφέρει ζωντανά τα «συμπεριφορικά» οικονομικά στο δημόσιο δίκαιο και αντίστροφα.

⁹⁵²Σημ.:Για την οικονομική ανάλυση: η δογματική της «εσωτερίκευσης των αρνητικών εξωτερικοτήτων», με προσανατολισμό το μέγιστο εφικτό κοινωνικό όφελος και το ελάχιστο δυνατό ιδιωτικό κόστος, ως διαδικασία «οριακών βελτιστοποιήσεων» της παραγωγικής δραστηριότητας, και για το κράτους δικαίου: η μεθοδολογία της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης με τη μέγιστη εφικτή προσφορότητα και τα ηπιότερα δυνατά μέσα ως διαδικασία «αναλογικών βελτιστοποιήσεων» για την ισόρροπη ενότητα των έννομων αγαθών, συγχρονίζουν και ικανοποιούν την βιώσιμη ανάπτυξη, ως οικονομικό και δικαικό διακύβευμα σε σχεδόν πλήρη αντιστοιχία.

⁹⁵³Βλ. αναλυτικά και Κ. Βίθας, *The necessity for environmental taxes for the avoidance of environmental thievery. A note on the paper, "Environmental responsibility versus taxation"*, *Ecological Economics*, Τεύχος 56, Elsevier, 2006, 161.

⁹⁵⁴F. Hettich, *Economic Growth and Environmental Policy, A Theoretical Approach*, Edward Elgar, 2000, 220 και A. Hussen, *ό.π.* (1943), 302-307 και 327.

⁹⁵⁵Βλ. Μεταξύ άλλων Χ.-Π. Προκοπίδης, *Αποτελεσματικότητα και φορολογικό δίκαιο στο πλαίσιο της περιορισμένης ορθολογικότητας (bounded rationality) των φορολογουμένων*, ΙΚΕΕ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο-Βιβλιοθήκη, Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, διαθέσιμο στο: ikee.lib.auth.gr/record/110246, 2008, 57-69. Στα κράτη που εντοπίζεται ουσιαστική περιβαλλοντική φορολογική πολιτική κατά του άνθρακα, όπως η Σουηδία, Νορβηγία, Δανία, Ηνωμένο Βασίλειο η Ιρλανδία, η Ελβετία και η Γαλλία, η βασική κανονιστική προβληματική έγκειται στο τρόπο καθορισμού της τιμολόγησης του φόρου και στο τρόπο αξιοποίησης των αντίστοιχων δημοσιονομικών εσόδων για την παραγωγική και κανονιστική συνέπεια ενός προκαθορισμένου περιβαλλοντικού αλλά και αναπτυξιακού στόχου. Μπροστά στο ιδεατό διακύβευμα και την διεθνή πρόκληση της αμεσότερης και της απόλυτης αποσύνδεσης της οικονομικής ανάπτυξης από τις επιβλαβείς εκπομπές ρύπων των ορυκτών καυσίμων («απαναθρακοποίηση»), επιτυχημένο παράδειγμα «πράσινης βιωσιμότητας» προβάλλει η Σουηδία. Αν και καθιέρωσε ένα δυναμικό φόρο επί των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα στο σύνολο της βιομηχανικής παραγωγής, το Ακαθάριστο Εγχώριο της Προϊόν, αυξήθηκε περίπου κατά 58%, επιτυγχάνοντας μείωση κατά 23% επί των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου, μεταξύ 1990 και 2013 (βλ. S. Åkerfeldt/H. Hammar, *CO2 Taxation in Sweden Experiences of the Past and Future Challenges*, *Revue Projet journal*, C.E.R.A.S., 2015).

ε. Η θεωρία του «Διπλού Μερισίματος», η ενσωμάτωση του περιβάλλοντος ως αμοιβαιότητα στη δημοσιονομική προσαρμογή. Συνέργειες, Συνέπειες και Αποτελεσματικότητα στο περιβαλλοντικό φορολογικό δίκαιο.

Κατά το συγχρονισμό της δημοσιονομικής διακυβέρνησης με τον αναπτυξιακό προγραμματισμό μίας Πολιτείας⁹⁵⁶ απαιτείται η εκπλήρωση τριών έννομων ερμηνευτικών σταθερών: η προβλεψιμότητα, η ενότητα και η βελτιστοποίηση των συμπλεκόμενων όρων· και σ' αυτούς του συσχετισμούς η δυναμική της βιώσιμης ανάπτυξης καθίσταται η μεγαλύτερη πρόκληση. Κάτω από αυτά τα δεδομένα, η επινόηση της «Θεωρίας του Διπλού Μερισίματος» («Theory of the double dividend»)⁹⁵⁷ από οικονομικός ελιγμός της «δημοσιονομικής ανάπτυξης» μετατρέπεται σε μία σπουδαία αξιολογική διαδικασία βιώσιμων και εξισορροπημένων εφαρμογών για το κοινωνικό κράτος δικαίου. Πιο διαδικαστικά, η αναδιανεμητική λειτουργία του «διπλού μερισματος» σε μία φορολογική μεταρρύθμιση με «πράσινο» παραγωγικό σχεδιασμό και πρόσημο επικεντρώνεται στην κάλυψη πολύπλευρων δημόσιων αναγκών σε αναπτυξιακό, κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Υποδεικνύοντας πως πράγματι οι δημοσιονομικές παρεμβάσεις για την προστασία του περιβάλλοντος μπορούν να επιδράσουν με οριζόντιο τρόπο στην έννομη τάξη, από την προάσπιση της ποιότητας των συνθηκών διαβίωσης μέχρι και την επανατροφοδότηση του κοινωνικών κεφαλαιακών πόρων με τη διασφάλιση θέσεων εργασίας, μέσα από τον αντισταθμιστικό επανακαθορισμό των φοροασφαλιστικών υποχρεώσεων του παραγωγικού κεφαλαίου. Η δικαιοπαραγωγική ανάπλαση της οικονομικής ανάλυσης του «διπλού μερισματος» στο πλέγμα των «περιβαλλοντικών φόρων» επιβεβαιώνει πως το τελολογικό τους περιεχόμενο απολαμβάνει έναν αέναο μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα στον προσανατολισμό μίας πιο δίκαιης και ανταγωνιστικής παραγωγικής ανάπτυξης, παρά επιβάλλει έναν παρεμβατικό πατερναλισμό δημόσιων οικονομικών επιβαρύνσεων στη νομιμοποιημένη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και αγαθών. Η δε χρηματοδοτική ευρωστία της Πολιτείας δεν στηρίζεται στην αποταμιευτική παθητική εισπραξιμότητα γενικών εσόδων, αλλά στην κυκλική αναμόχλευση της παραγωγικής δραστηριότητας σ' ένα διάχυτα αναπτυξιακό περιβάλλον.

Το 1997 οι αμερικάνοι καθηγητές D. Fullerton και G. Metcalf⁹⁵⁸ εξετάζοντας τη λειτουργικότητα και τη συνάφεια του, όρισαν τις συνέργειες του «διπλού μερισματος»: ως την ορθολογική δημοσιονομική πολιτική, που είναι ικανή να προστατέψει το περιβάλλον, αλλά και να επαυξήσει θεμιτά την ανταγωνιστικότητα των παραγωγικών αποδόσεων, μεταβάλλοντας περιβαλλοκεντρικά το κέντρο βάρους της φορολογητέας ύλης και παρέχοντας ταυτόχρονα ανάλογα κίνητρα για φοροελαφρύνσεις σε σχέση με την αποκλιμάκωση της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης· όλως αντισταθμιστικά με την παράλληλη απομείωση των έμμεσων φόρων

⁹⁵⁶D. Pearce/E. Barbier/A. Markandya/R. Turner/S. Barrett/T. Swanson, *Blueprint for a Green Economy*, Earthscan, 1991.

⁹⁵⁷Αντιπροσωπευτική βιβλιογραφία D. Pearce, *The Role of Carbon Taxes in Adjusting to Global Warming*, *Economic Journal*, Τεύχος 101, Royal Economic Society, 1991, 938-948, A.L. Bovenberg/R. de Mooij, *Environmental levies and distortionary taxation*, *American Economic Review*, Τεύχος 84, American Economic Association, 1994, 1085, L.H. Goulder, *Environmental taxation and the double dividend*, *International Tax and Public Finance*, Τεύχος 2, Springer, 1995, 157, W. Jaeger, *Carbon taxation when climate affects productivity*, *Land Economics*, Τεύχος 78, University of Wisconsin Press, 2002, 354-367, J. Schwartz/R. Repetto, *Non separable utility and the double dividend debate: reconsidering the tax interaction effects*, *Environmental and Resource Economics*, Τεύχος 15, Springer, 2002, 149, G. Tullock, *Excess benefit*, *Water Resources Research*, Τεύχος 3, Wiley, 1967, 643-644.

⁹⁵⁸D. Fullerton/G. Metcalf, *Environmental Taxes and the Double-Dividend Hypothesis: Did You Really Expect Something for Nothing?*, NBER Working Paper No. 6199, 1997, 42.

κατανάλωσης, του γενικού οριζόντιου έμμεσου φόρου της προστιθέμενης αξίας, του φόρου εισοδήματος, αλλά και των ασφαλιστικών εισφορών, σ' ένα ελκυστικό επενδυτικά «πράσινο» περιβάλλον ανάπτυξης.⁹⁵⁹ Μάλιστα, ως ένα επιπρόσθετο και διόλου ευκαταφρόνητο «διαχειριστικό» αποτέλεσμα αυτής της στρατηγικής δημοσιονομικής διαδικασίας, καταγράφεται ο σημαντικός περιορισμός της φοροδιαφυγής,⁹⁶⁰ αφού η εφαρμογή της περιβαλλοντικής φορολογίας διαρθρώνεται κατά τεκμήριο σε πιο διάφανες, αντικειμενικές και τεχνικά ελεγχόμενες πρακτικές απορρόφησης για τα δημόσια ταμεία.⁹⁶¹ Ενώ δομικά με την κινητήρια θετική αρωγή της δογματικής του «διπλού μερίσματος» σε αναπτυξιακές δράσεις και πρωτοβουλίες καινοτόμας ανταγωνιστικότητας και περιβαλλοντικής αποτελεσματικότητας καθιερώνονται αντίστροφα και οι έννομες συνθήκες μίας θεμιτής φοροαποφυγής και δημοσιονομικών εκπτώσεων προς την παραγωγική δραστηριότητα, επενδύοντας έτσι προς ένα «συνεργατικό μπαλαντζάρισμα» των προοπτικών εθνικής οικονομίας, ανάμεσα στο ολιστικό δημόσιο συμφέρον του κράτους και την πολυεπίπεδη κοινωνική ευθύνη της αγοράς. Με άλλα λόγια, η μεταρρυθμιστική λογική του «διπλού μερίσματος» αποκαθιστά και αντικαθιστά τις δημοσιονομικές και περιβαλλοντικές στρεβλώσεις⁹⁶² μέσα από ένα αιτιώδες, ουδετεροποιημένο και αναδιανεμητικό φορολογικό σύστημα, στοχοθετημένα προβλέψιμο, ταυτοτικά βιώσιμο και αντικειμενικά βελτιστοποιητικό.⁹⁶³

Όπως διαφαίνεται οι διαδικασίες του «διπλού μερίσματος», δεν υποκαθιστούν απλώς το είδος της φορολογητέας ύλης σε μία «στεγνά» ισόποση οικονομική επιβάρυνση, υπό την επιφύλαξη της «μη περαιτέρω» δημοσιονομικής στρέβλωσης της οικονομίας, συντηρώντας διττά αναιμικά αποτελέσματα,⁹⁶⁴ από άποψη δημοσιονομικών εσόδων αλλά και από τη θέαση περιβαλλοντικής αναβάθμισης. Τουναντίον, οι αποδοτικές ρυθμίσεις που συνθέτει στρατηγικά μέσω των περιβαλλοντικών φορολογικών κινήτρων⁹⁶⁵ συνδράμουν στην ενεργητική

⁹⁵⁹A. Sandmo, Public Policy and the Environment: An Overview, The Public Economics of the Environment, Oxford Scholarship Online, διαθέσιμο στο: www.oxfordscholarship.com/view/10.1093, 2003, 1-27 και M. Chiroleu-Assouline/M. Fodha, Environmental Tax and the Distribution of Income among Heterogeneous Workers, Annales d'Economie et de Statistique, Τεύχος, 103-104, ANDRES, 2011, 71-92.

⁹⁶⁰Για τους ενδιάμεσους προβληματισμούς μεταξύ φοροδιαφυγής και αναπτυξιακών προοπτικών βλ. και παρεμπόδιτες σκέψεις σε Ο. Παπαδοπούλου, ό.π. (765), 225.

⁹⁶¹Σημ.:Με συγκριτικά στοιχεία στη Μεγάλη Βρετανία η φοροδιαφυγή στις «περιβαλλοντικές» επιβαρύνσεις του κλασσικού ενεργειακού πετρελαϊκού φόρου υπολογίζεται στο 4%, την ίδια στιγμή που για το Φ.Π.Α. προσεγγίζεται στο 13,8%, για το φόρο εισοδήματος στο 5,8% και στους επιμέρους εταιρικούς φόρους στο 11,7%. Αντίστοιχα, στη Σουηδία η φοροδιαφυγή στους περιβαλλοντικούς φόρους υπολογίζεται μόλις στο 0,7%, ενώ στο Φ.Π.Α. κατά 12%, στο φόρο εισοδήματος γύρω στο 4,8% και στους εταιρικούς φόρους στο 25,7% (βλ. A. Liou, Tax evasion and optimal environmental taxes, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 66, Elsevier, 2013, 661).

⁹⁶²I.W.H. Parry, Pollution Taxes and Revenue Recycling, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 29, Elsevier BV, 1995, 64-77, L.H. Goulder, Effects of Carbon Taxes in an Economy with Prior Tax Distortions: an Intertemporal General Equilibrium Analysis, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 29, Elsevier, 1995, 271-297.

⁹⁶³Βλ. Environmental tax reform in Europe: implications for income distribution, EEA Technical report, No 16, 2011, 51. Σημ.: Η αντικειμενική και εγγυητική προβλεψιμότητα ενισχύεται από τις αιτιώδεις διεργασίες για τον καθορισμό του φορολογικού συντελεστή σε βελτιστοποιητική συνάφεια με την επιδίωξη ενός περιβαλλοντικού στόχου και σε εξάρτηση με την κοινωνικο-οικονομική βιωσιμότητα του μέτρου. Οι φορολογικοί συντελεστές πρέπει να αντικατοπτρίζουν μια σειρά παραγόντων, όπως: το περιβαλλοντικό διακύβευμα, ο πληθωρισμός, η πραγματική οικονομική δυναμική, οι εναρμονισμένες κοινωνικές ανάγκες, το κόστος και η αποτελεσματικότητα των βέλτιστων διαθέσιμων πρακτικών για τη ουσιαστική μείωση της ρύπανσης. Η διάφανη διαδικασία της αναπροσαρμογής των φορολογικών συντελεστών εξαρτάται από την απόδειξη της αντικειμενικής μεταβλητότητας και τις ισορροπημένες προβλέψεις της ενοποιητικής προοπτικής αυτών των παραγόντων.

⁹⁶⁴C. De Perthuis/P.-A. Jouvet, ό.π. (915), 133.

⁹⁶⁵Σημ.: Αυτή η πρακτική έχει εφαρμοστεί με κάποια επιτυχία από τον Σουηδό νομοθέτη, ο οποίος αντισταθμίζει παραδοσιακά μέρη των αυξήσεων στην περιβαλλοντική φορολογία, με αντίστοιχες πράσινες φορολογικές

εγκαθίδρυση ενός αμοιβαίου τριμερούς, “win-win” αποτελέσματος, ανάμεσα στην στοχευμένη προστασία του περιβάλλοντος, την καινοτόμα ανταγωνιστική οικονομία και την πολυδιάστατη κοινωνική ευημερία, πλήρως δηλαδή συνυφασμένα με το τρισυπόστατο κανονιστικό πλέγμα της βιώσιμης ανάπτυξης. Συνεπώς, οι όποιες «πρακτικές» ενστάσεις επί των εφαρμογών του «διπλού μερίσματος» δεν λειτουργούν αποτρεπτικά, αφού εξ αντιδιαστολής, παρακινούν στη θεμιτή δέσμευση για την ενοποιητική και σφαιρική εκτίμηση όλων των αξιολογητέων δεδομένων, αναγκών και επιδιώξεων, καθώς και του ήδη υφιστάμενου φορολογικού status quo,⁹⁶⁶ κατά τη συνάφεια και τη συνοχή των βιώσιμων αλληλεπιδράσεων που εξυπηρετεί,⁹⁶⁷ με βάση το δομικό τους μεταρρυθμιστικό και αναδιανεμητικό προσανατολισμό. Εξ αυτού του λόγου έχει υποστηριχθεί, πως το συντονιστικά συγκεντρωτικό πλαίσιο που προσφέρει η δογματική του «διπλού μερίσματος», την καθιστά ελκυστικότερη σε έννομες τάξεις και οικονομίες που διέπονται από ένα κατακερματισμένο και εκτενές φοροασφαλιστικό καθεστώς με άναρχες στρεβλώσεις, αποθαρρυντικές για τη δυναμική ανάπτυξη της οικείας παραγωγικής δραστηριότητας⁹⁶⁸ και τη σταθερότητα του οικονομικού -και όχι μόνο- περιβάλλοντος. Ωστόσο, σε αυτές τις γενικευμένες περιστάσεις ελλοχεύει ο κίνδυνος της «αφηρημένης» απομάκρυνσης από τις περιβαλλοντικές δεσμεύσεις, υπό το βάρος της κάλυψης των προϋφιστάμενων πολλαπλών θετικών και αποθετικών αναγκών του κράτους επιστρέφοντας μάταια και ανορθόδοξα σε κριτήρια, ως επί το πλείστον, ταμειυτικού-εισπρακτικού χαρακτήρα για το δημόσιο κορβανά. Ως εκ τούτου, η λύση προέρχεται από την συνολική αναδιοργάνωση του φορολογικού σχεδιασμού, με την πράσινη φορολογική μεταρρύθμιση να μεταφέρει τους υπάρχοντες έμμεσους φόρους προς τη «βέλτιστη αποδοτική» τους τιμή και να μεριμνά αντισταθμιστικά για την αναδιανεμητική επανεισροή των χρηματοδοτικών πόρων σε αναπτυξιακά κίνητρα, ώστε να υπάρξει ένα μεικτό και ισοσκελισμένο όφελος «πράσινης» δημοσιονομικής τόνωσης του Α.Ε.Π. υπέρ της παραγωγής, της κατανάλωσης, της απασχόλησης

εκπτώσεις-φοροελαφρύνσεις. Μια παρόμοια λογική κινήτρων επίσης εφαρμόστηκε στη Γαλλία και διαδόθηκε σε όλη την Ευρώπη και την Αμερική με την εισαγωγή σχετικού φόρου στο σύνολο των οχημάτων (επαγγελματικών και ιδιωτικών) ανάλογα με τις προδιαγραφές των εκπεμπόμενων ρύπων, όπως του CO₂. Προβλέποντας και αντίστοιχες φοροελαφρύνσεις στα «πράσινα» και φιλικά προς το περιβάλλον οχήματα, μέσω ενός "bonus/malus" συστήματος. Πρακτική που έγινε αποδεκτή από το καταναλωτικό κοινό για τη διαμόρφωση των επιλογών του, αλλά και που ενίσχυσε τον ανταγωνισμό προς τις νέες τεχνολογίες και την καινοτομία στο επενδυτικό περιβάλλον της αυτοκινητοβιομηχανίας παγκοσμίως. Πρακτική γνωστή στις Η.Π.Α. και ως Feebate tax (βλ. μεταξύ πολλών C. De Perthuis/P.-A. Jouvet, ό.π. (915), 133).

⁹⁶⁶L.H. Goulder, ό.π. (957), 157-183.

⁹⁶⁷A.L. Bovenberg/R. de Mooij, ό.π. (957), 1085-1089 και International Monetary Fund, Annual Report of the Executive Board for the Financial Year Ended April, 30, 1996, (διαθέσιμο και στο: www.imf.org/en/Publications/AREB/Issues/2016/12/31/Annual-Report-of-the-Executive-Board-for-the-Financial-Year-Ended-April-30-1996), όπου εκθέτονται σαφείς αμφιβολίες όσον αφορά τα πιθανά οφέλη μιας περιβαλλοντικής φορολογικής μεταρρύθμισης, στη προβληματική για το κατά πόσο η φορολογική βάση και η έκταση των περιβαλλοντικών φόρων θα είναι αρκετά ευρεία και αποδοτική, ώστε ν' αντικαταστήσει ισόρροπα ή συμπληρωτικά τη σημασία και τη συνοχή των κοινωνικοασφαλιστικών εισφορών. Ωστόσο, παραδοσιακά σχετικές εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ήδη από το 1993 προωθούν μια στοχευμένη περιβαλλοντική φορολογική μεταρρύθμιση σε ενωσιακή κλίμακα, με την προοπτική να αξιοποιηθούν τα εθνικά έσοδα κυρίως από τον φόρο άνθρακα για τη μείωση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, χωρίς τη διατάραξη των δημόσιων εσόδων και δαπανών, αλλά απεναντίας με την βιώσιμη ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας και την καταπολέμηση της ανεργίας. (κατά τα πρότυπα της θεωρίας του διπλού μερίσματος). Commission White Paper on Growth, Competitiveness and Employment-The challenges and ways forward into the 21st century. Potential Benefits of Integration of Environmental and Economic Policy, EU Publications, διαθέσιμο στο: hop.europa.eu/en/publication-detail/-/publication, 1994.

⁹⁶⁸Αναλυτικότερα, E. Sartzetakis/P. Tsigaris, Uncertainty and the double dividend hypothesis, Environment and Development Economics 14, Cambridge University Press, 2009, 568-569.

και της κοινωνικής βιωσιμότητας, σε παραπλήσια λογική με τα πρότυπα του γνωστού στη οικονομική ανάλυση, “Rigouian effect”.

Ανακεφαλαιωτικά, η θεωρία του «διπλού μερίσματος» με τις αλληλέγγυες και παραγωγικές βελτιστοποιήσεις που αξιώνει στις αναπτυξιακές προοπτικές ενός «συνεργατικού» δημοσιονομικού παρεμβατισμού, επαγωγικά στοιχειοθετεί μία σημαντική απτή παράμετρο στη μεθοδολογία της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» κατά τον «εκ-συγχρονισμό» του δημοσίου δικαίου, με λειτουργικό προσανατολισμό τις ρυθμιστικές συνέργειες της τρισυπόστατης βιώσιμης ανάπτυξης. Επικεντρώνεται στην δομική αντίληψη για τον πολιτειακό οικονομικό σχεδιασμό, ότι οι περιβαλλοντικοί φόροι μπορούν να μειώσουν, τόσο τη περιβαλλοντική και την κοινωνική επιβάρυνση (πρώτο μέρισμα), όσο και το συνολικό οικονομικό κόστος (δεύτερο μέρισμα) μίας παραγωγικής δραστηριότητας, με βάση την αναδιάρθρωση του φορολογικού συστήματος⁹⁶⁹ με όρους συνάφειας και ισορροπίας, εκτοπίζοντας τις παραδοσιακές στρεβλώσεις τις αγοράς, από τον αόριστο δημόσιο παρεμβατισμό.⁹⁷⁰ Το κράτος συμμετοχικό, διακριτικό και ουδέτερο στην ουσία αξιοποιεί τους έμμεσους φόρους και το ασφαλιστικό σύστημα για την βιώσιμη παραγωγική του ανάπτυξη, σε συνθήκες περιβαλλοντικής αναβάθμισης και διαγενεακής κοινωνικής δικαιοσύνης.⁹⁷¹

στ. Ενωσιακή Περιβαλλοντική Φορολογία: Βιώσιμα αναπτυξιακή αναγκαιότητα ή “terra aliena” για το ευρωπαϊκό κεκτημένο. Τα όρια του φορολογικού παρεμβατισμού στην Ε.Ε..

Είναι γενικά παραδεκτό, πως οι αντιαναπτυξιακές και στενά εισπρακτικές εφαρμογές των έμμεσων φόρων, κυρίως στις υγιείς οικονομίες της Ευρώπης, έχουν περιορισθεί σημαντικά, εξαιτίας και των παραγωγικών συγκλίσεων του ενωσιακού ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου. Διατηρώντας τις παραδοσιακές εθνικές διαφοροποιήσεις ως στίγμα εθνικής κυριαρχίας και δημόσιας πολιτικής, κατά κανόνα, μόνο στο παρεμβατικό λειτουργικό πεδίο των άμεσων φόρων. Εξάλλου, στο φιλελεύθερο πυρήνα της ενιαίας ενωσιακής αγοράς η άρση των εκτεταμένων παρεμβατικών δημοσιονομικών στρεβλώσεων βρίσκεται σε ρυθμιστική ισορροπία με τον επιτακτικό προστατευτισμό των κοινών και των ιδιαίτερων κοινωνικών αναγκών και στόχων, υπό τον κεντρικό κανονιστικό άξονα της βιώσιμης ανάπτυξης μεταξύ Ε.Ε. και Κρατών-μελών. Ακόμα και μέσα από τη θέσπιση και εκτεταμένη καθιέρωση του Φ.Π.Α. ως έμμεσου κοινοτικού φόρου⁹⁷² προβάλλεται η «ουδετεροποίηση» της φορολογίας, ως προϋπόθεση διασφάλισης των όρων του υγιούς ανταγωνισμού εντός της κοινής αγοράς⁹⁷³ κάτω από τις εύλογες σταθμίσεις της «διακριτικής ευχέρειας» και του «περιθωρίου εκτίμησης» των κρατών-μελών, με βάση τις δημοσιονομικές τους επιδιώξεις και ιδιαιτερότητες. Από την άλλη βέβαια, η ανακολουθία μεταξύ της κοινής νομισματικής πολιτικής της ευρωζώνης και των διαφοροποιημένων

⁹⁶⁹R. Patuelli/E. Pels/P. Nijkamp, Environmental tax reform and double dividend: A meta-analytic performance assessment, Tinberger Institute Discussion Paper, 095/3, 2002, 1.

⁹⁷⁰Βλ. www.eea.europa.eu/glossary/eea-glossary/double-dividend.

⁹⁷¹International Labour Organization-International Institute for Labour Studies- European Union, The double dividend and environmental tax reforms in Europe, EC-IILS Joint Discussion Paper Series No 13, 2011, 911, διαθέσιμο στο: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreportsinst/documents/publication/wcms_194183.pdf.

⁹⁷²Σημ.: Με απαρχή εγκαθίδρυσης και καθιέρωσής του σε κοινοτικό επίπεδο, την Οδηγία 77/388/ΕΚ, όπως ισχύει σήμερα με την Οδηγία 2006/112/ΕΚ.

⁹⁷³Ν. Μπάριπας, Το Νομικό καθεστώς των συμπληρωματικών φόρων επί των εισαγόμενων στην Ελλάδα προϊόντων, Σάκκουλας, 1990, 12 και Κ. Φινοκαλιώτης, Ο ΦΠΑ, Κοινοτικές ρυθμίσεις και ελληνική νομοθεσία, Σάκκουλας, 1995, 64.

οικονομικών προγραμματισμών κάθε κράτους-μέλους της Ε.Ε.,⁹⁷⁴ δημιουργεί μία αμήχανη και ατελή διακυβερνητική πολυγλωσσία στις συνθήκες και τις βιώσιμες προοπτικές του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, η οποία επηρεάζει ευθέως την οργάνωση και την κατεύθυνση του εθνικού φορολογικού σχεδιασμού για την ανταγωνιστική διαρρύθμιση των αναπτυξιακών προτύπων και της κοινωνικής συνοχής.

Παρά ταύτα, αρκετές Οδηγίες, αλλά και η ερμηνευτική νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το πρωτογενές Δίκαιο των Συνθηκών, προάγουν και ενθαρρύνουν τη θέσπιση εναρμονισμένων εθνικών δημοσιονομικών προτύπων για: τη φορολογία των εταιρειών και των προσώπων,⁹⁷⁵ την πρόληψη της φοροδιαφυγής και την αποφυγή της διπλής φορολογίας,⁹⁷⁶ την προάσπιση του ενιαίου ανταγωνισμού,⁹⁷⁷ τη μη διατάραξη των δράσεων της ενιαίας αγοράς από αθέμιτες διακρίσεις,⁹⁷⁸ και κατ' επέκταση την αντίστοιχη διαφύλαξη των κεκτημένων έννομων συμφερόντων, των ενωσιακών ελευθεριών και των δικαιωμάτων σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Καθιστώντας τη νομιμότητα του φορολογικού παρεμβατισμού ένα ιδιαίτερο και εξελισσόμενο πεδίο συνάφειας και ισορροπίας στον ευρωπαϊκό συνταγματισμό, προσπερνώντας τελολογικά τις αναχρονιστικές “*ultra vires*” ενστάσεις από τον σκληρό πυρήνα της εθνικής κυριαρχίας.⁹⁷⁹

Ο συγκεκριμένος προσανατολισμός θέτει σε πρώτο πλάνο την προστασία του περιβάλλοντος ως πεδίο αλληλεπίδρασης των δημόσιων οικονομικών παρεμβάσεων, που επηρεάζει ευθέως την ταυτότητα της ανάπτυξης και της ανταγωνιστικότητας της ενιαίας αγοράς. Σύμφωνα με εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁹⁸⁰ η ευρωπαϊκή περιβαλλοντική φορολογία αναπτύσσεται πρωταγωνιστικά στους τομείς: της ενέργειας (εδώ απαντώνται και οι έμμεσες φοροελαφρύνσεις για τις Α.Π.Ε.),⁹⁸¹ των μεταφορών⁹⁸² (συμπεριλαμβανομένων των

⁹⁷⁴Α. Βλαχογιάννης, ό.π. (52), 184-189. Το σύνολο του εν λόγω έργου, μεταξύ άλλων, πραγματεύεται τη «συνταματοποιημένη» συνεξέλιξη της νομισματικής ενοποίησης, υπό το κυρίαρχο φάσμα της δημοσιονομικής σταθερότητας και συνοχής του θεσμοθετημένου διακυβερνητικού οικονομικού παρεμβατισμού της Ένωσης προς τα κράτη-μέλη.

⁹⁷⁵Άρθρο 115 Σ.Λ.Ε.Ε..

⁹⁷⁶Άρθρα 110-113 Σ.Λ.Ε.Ε. περί ευρωπαϊκής φορολογικής ουδετερότητας και εναρμόνισης στη διακίνηση προϊόντων, αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων και προσώπων εντός της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς.

⁹⁷⁷Άρθρα 107-109.

⁹⁷⁸Άρθρο 65 Σ.Λ.Ε.Ε., 55 Σ.Λ.Ε.Ε., αλλά και 45 Σ.Λ.Ε.Ε. όπως στοιχειοθετήθηκε ως νομική βάση στη Δ.Ε.Κ., C-279/93. Σχετικό προστατευτικό πλαίσιο για την διαφύλαξη της αρχής περί μη διάκρισης υποστηρίχθηκε και στην Πρόταση της Επιτροπής, COM (97) 30, Final.

⁹⁷⁹Σημ: Υπενθυμίζεται ως αντιπροσωπευτική για την εξέλιξη των αρμοδιοτήτων της Ένωσης και της παρεμβατικής εμβέλειας του Ενωσιακού Δικαίου, η απόφαση Δ.Ε.Ε., C-617/10 Akeberg Fransson. Υπήρξε δυναμική αποσαφήνιση των άρθρων 51-53 (πεδίο εφαρμογής, εμβέλειας, ερμηνείας και επίπεδο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αρχών) του Χάρτη, με αφορμή φορολογικές κυρώσεις που συμπεριελάμβαναν και αξιώσεις του ενωσιακού Φ.Π.Α. και την κανονιστική προβληματική του “*ne bis in idem*” μεταξύ διοικητικών και ποινικών κυρώσεων.

⁹⁸⁰Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Taxation Trends in the European Union, Data for the EU Member States, Iceland and Norway, 2017, 250-251 και Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Taxation trends in the European Union, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, 12.

⁹⁸¹Βλ. Οδηγία 2003/96/ΕΚ σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. Χαρακτηριστικά μεταξύ άλλων στις αιτιολογικές σκέψεις 10-14: «Τα κράτη-μέλη επιθυμούν να καθιερώσουν ή να διατηρήσουν διαφορετικά είδη φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. Προς το σκοπό αυτόν επιτρέπεται στα κράτη-μέλη να συμμορφώνονται προς τα κοινοτικά ελάχιστα επίπεδα φορολογίας, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των εισπραττομένων επιβαρύνσεων από όλους τους έμμεσους φόρους, τους οποίους έχουν επιλέξει να εφαρμόζουν (εξαιρουμένου του ΦΠΑ)(...) τα κράτη-μέλη δύνανται να αποφασίσουν να μην αυξήσουν τις συνολικές φορολογικές επιβαρύνσεις, εάν θεωρούν ότι η εφαρμογή της φορολογικής ουδετερότητας θα μπορούσε να συντελέσει στην αναδιάρθρωση και στον εκσυγχρονισμό των φορολογικών συστημάτων τους, ενθαρρύνοντας μια τακτική που θα οδηγήσει σε ευρύτερη προστασία του περιβάλλοντος και αυξημένη απασχόληση. (...) Οι τιμές της ενέργειας αποτελούν ζωτικά στοιχεία των κοινοτικών πολιτικών ενέργειας, μεταφορών και περιβάλλοντος. (...) Η φορολογία καθορίζει εν μέρει

αεροπορικών και θαλάσσιων μεταφορών), των αποβλήτων (με ιδιαίτερο βάρος στη οικονομική απόδοση της ανακύκλωσης) και της πρωτογενούς παραγωγικής δραστηριότητας (ειδικά επί της χρήσης χημικών, φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων).⁹⁸³

Κεντρική νομική βάση για το ευρωπαϊκό φορολογικό δίκαιο είναι το άρθρο 110 της Σ.Λ.Ε.Ε., για την μη επιβολή παρεμβατικών διακρίσεων στη φορολογία των εισαγόμενων προϊόντων. Οι διατάξεις του διαφέρουν σε περιεχόμενο και κλιμάκωση από τις γενικότερες διατάξεις των άρθρων 34-36 της Σ.Λ.Ε.Ε. και της απαγόρευσης κάθε λογής «ποσοτικών περιορισμών και άλλων μέτρων ισοδύναμου αποτελέσματος», τόσο στις εισαγωγές, όσο και στις εξαγωγές των κρατών-μελών. Οι τελευταίοι δεν επαφίονται ευθέως χρηματοοικονομικών και δημοσιονομικού τύπου επιβαρύνσεων, αλλά στοχεύουν στην καταστολή παρεμβατικών επιλογών που σχετίζονται με την ουσία των παραγόμενων προϊόντων-αγαθών όπως: η σύνθεση, η λειτουργία, η εμπορική σήμανση, η συσκευασία,⁹⁸⁴ η ίδια η παραγωγή και η κατανάλωση τους. Το άρθρο 110 Σ.Λ.Ε.Ε. συνήθως αξιολογείται ως “lex specialis”⁹⁸⁵ έναντι των διατάξεων των άρθρων 34-36 Σ.Λ.Ε.Ε., με αποτέλεσμα η υιοθέτηση του να αποκλείει την εφαρμογή τους. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ αυτών των διατάξεων έγκειται στο γεγονός, ότι η απαγόρευση των φορολογικών επιβαρύνσεων που επιβάλλουν εμπορικές διακρίσεις είναι απόλυτη, αφού δεν αναγνωρίζεται στα κράτη-μέλη οποιαδήποτε ευχέρεια και περιθώριο εκτίμησης⁹⁸⁶ «αναγκαίας και πρόσφορης» παρέκκλισης, ασχέτως ακόμα και αν επικαλούνται την προστασία επιτακτικών κοινωνικών συμφερόντων ή κοινών αναγκών κατά τα πρότυπα του άρθρου 36 Σ.Λ.Ε.Ε.,⁹⁸⁷ συμπεριλαμβανομένων και των περιβαλλοντικών δράσεων, αξιώνοντας εύλογα κοινή φορολογική αντιμετώπιση σε κάθε συναφή προστατευτική δημόσια παρέμβαση. Στον ειδικότερο δε προβληματισμό, για τη δυνατότητα επιβολής υψηλής εθνικής φορολογικής επιβάρυνσης κατ’ επίκληση των άρθρων 34-36 Σ.Λ.Ε.Ε. στην περίπτωση που δεν υφίσταται αντίστοιχη εγχώρια παραγωγική δραστηριότητα (-αγορά), το Δικαστήριο μετά από μία καταρχάς έμμεση αναγνώριση μιας τέτοιας δυνατότητας,⁹⁸⁸ φαίνεται πλέον να την αποκλείει,⁹⁸⁹ αφού αξιολογεί

την τιμή των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. (...) Τα ελάχιστα επίπεδα φορολογίας θα πρέπει να εκφράζουν την ανταγωνιστική θέση των διαφόρων ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας. Θα ήταν σκόπιμο εν προκειμένω ο υπολογισμός των ελαχίστων αυτών επιπέδων να βασίζεται όσο το δυνατόν περισσότερο στο ενεργειακό περιεχόμενο των προϊόντων.»βλ και Οδηγία 2009/28/ΕΚ για την προώθηση των Α.Π.Ε., Άρθρο 2, ια): «καθεστώς στήριξης»: Κάθε μέσο, καθεστώς ή μηχανισμός που δρομολογείται από κράτος μέλος ή ομάδα κρατών μελών και προάγει τη χρήση ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές μειώνοντας το κόστος της εν λόγω ενέργειας, αυξάνοντας την τιμή πώλησής της ή αυξάνοντας, με την επιβολή υποχρέωσης χρήσης ανανεώσιμων ενεργειακών πηγών ή με άλλον τρόπο, τις αγοραζόμενες ποσότητες της εν λόγω ενέργειας. Περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, επενδυτικές κρατικές ενισχύσεις, φορολογικές απαλλαγές ή μειώσεις, επιστροφές φόρου, καθεστώτα στήριξης της υποχρέωσης χρήσης ανανεώσιμης ενέργειας, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που χρησιμοποιούν πράσινα πιστοποιητικά, και τα καθεστώτα άμεσης στήριξης των τιμών συμπεριλαμβανομένων των εγγυημένων τιμών αγοράς και της καταβολής «πριμοδοτήσεων». Με την ίδια Οδηγία τα κράτη-μέλη μεριμνούν, ώστε η επιβολή σχετικών τελών επί της «μεταφοράς» και της «διανομής» να μην εισάγει διακρίσεις για την εμπορευσιμότητα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας εντός του ανταγωνισμού της ηλεκτρικής ενέργειας.

⁹⁸²Οδηγία 1999/62/ΕΚ περί επιβολής τελών στα βαρέα φορτηγά οχήματα που χρησιμοποιούν ορισμένα έργα υποδομής.

⁹⁸³Environmental Taxes, Implementation and Environmental Effectiveness, Environmental Issues Series No 1, EEA, Copenhagen, August 1996, 8.

⁹⁸⁴Η Οδηγία 2015/720/ΕΕ τροποποίησε την Οδηγία 94/62/ΕΚ σε σχέση με τις συσκευασίες και τα απορρίμματα συσκευασίας.

⁹⁸⁵Δ.Ε.Κ., C-45/87, Επιτροπή κατά Ιρλανδίας.

⁹⁸⁶Άρθρο 110 Σ.Λ.Ε.Ε.: «Κανένα κράτος μέλος δεν επιβάλλει άμεσα ή έμμεσα στα προϊόντα άλλων κρατών μελών εσωτερικούς φόρους οποιασδήποτε φύσεως, ανωτέρους από εκείνους που επιβαρύνουν άμεσα ή έμμεσα τα ομοειδή εθνικά προϊόντα. Κανένα κράτος μέλος δεν επιβάλλει στα προϊόντα των άλλων κρατών μελών εσωτερικούς φόρους, η φύση των οποίων οδηγεί έμμεσα στην προστασία άλλων προϊόντων».

⁹⁸⁷Δ.Ε.Κ., C-375/95 Επιτροπή κατά Ελλάδας.

⁹⁸⁸Δ.Ε.Κ., C-47/88 Επιτροπή κατά Δανίας (περί του τέλους ταξινόμησης μεταχειρισμένων αυτοκινήτων).

ευθέως το «είδος», διακριτά από τις «συνθήκες» του δημόσιου παρεμβατισμού στην ενιαία αγορά.

Η θεμιτή «αποθετική» ενοποίηση μεταξύ των κρατών-μελών που εγγυώνται τα άρθρα 110 έως 112 Σ.Λ.Ε.Ε., υπό τη μορφή της απαγόρευσης των φορολογικών διακρίσεων από τις εθνικές δημοσιονομικές παρεμβάσεις, δεν αρκεί για να διασφαλιστεί ο στρατηγικός στόχος της φορολογικής «ουδετερότητας». Η πληθώρα εθνικών φορολογικών μέτρων σε διάφορες πτυχές της παραγωγικής δραστηριότητας, ανεξαρτήτως των διακρίσεων ή του δυσανάλογου προστατευτισμού, μπορεί να επιφέρει και μερικότερες πρακτικές στρεβλώσεις στην εύρυθμη λειτουργία της εσωτερικής ενωσιακής αγοράς και του υγιούς ανταγωνισμού. Αντισταθμιστικά προς αυτή την θεσμική πρωτίστως απειλή, οι διατάξεις του άρθρου 113 της Σ.Λ.Ε.Ε. παρέχουν στο Συμβούλιο την αρμοδιότητα, αποφασίζοντας ομόφωνα σύμφωνα με την «ειδική νομοθετική διαδικασία»⁹⁹⁰ και μετά από διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, να λαμβάνει μέτρα οριζόντιας εναρμόνισης στο σύμπλεγμα των έμμεσων φόρων, όπως του Φ.Π.Α. και των φόρων κατανάλωσης στο πεδίο της ενέργειας, του περιβάλλοντος, του καπνού και των αλκοολούχων ποτών που άπτονται και επί της δημόσιας υγείας εν γένει.⁹⁹¹ Η διάταξη αυτή πρεσβεύει το κύριο ρυθμιστικό εργαλείο για την προώθηση της «θετικής δημοσιονομικής ευρωπαϊκής ενοποίησης». Είναι αναγκαίο όμως να υπογραμμιστεί πως η προοπτική αυτής της δημοσιονομικής εναρμόνισης, όπως οριοθετείται στο πλαίσιο του άρθρου 113 της Σ.Λ.Ε.Ε., είναι περιορισμένη και δύσκαμπτη· κυρίως επειδή τα κράτη-μέλη επιδεικνύουν μία πάγια επιφύλαξη ενώπιον της οποιαδήποτε επιβολής ή συρρίκνωσης της φορολογικής τους κυριαρχίας. Γι' αυτό άλλωστε και κατά το ισχύον δίκαιο των Συνθηκών δεν παρέχουν στο Συμβούλιο μία «γενική εξουσιοδότηση» για την λήψη κοινών ενωσιακών φορολογικών μέτρων, παρά μόνο περιπτωσιολογικά, και κατόπιν πλήρους συναίνεσης, ρητά και αποκλειστικά για την ανταγωνιστική ισορροπία των έμμεσων φόρων.

Εστιάζοντας στους έμμεσους φόρους του περιβάλλοντος για την λειτουργία και την αποτελεσματικότητά τους, διαχρονικά οι εκθέσεις του Ε.Ο.Π.⁹⁹² προβάλλουν το ισόνομο περιθώριο εκτίμησης των κρατών-μελών⁹⁹³ στη διαμόρφωση οικονομικών παρεμβατικών μηχανισμών που βασίζονται ωστόσο στη δομική λειτουργία της ενιαίας αγοράς (“market based instruments”), την εξισορρόπηση των έννομων συμφερόντων και την κοινωνική αναγκαιότητα. Ακόμα πιο στρατηγικά, οι βιώσιμες δημοσιονομικές εθνικές πρωτοβουλίες, που τεκμαίρονται περιβαλλοντικά, ανταγωνιστικά και κοινωνικά ωφέλιμες⁹⁹⁴ γίνονται μεταρρυθμιστικά αποδεκτές και θεμιτές στην ενωσιακή έννομη τάξη με τον αθροιστικά σηματοδοτικό όρο “Environmental

⁹⁸⁹ Δ.Ε.Κ., C-313/05 Δ. Brzezinski (επίσης περί τελωνειακών δασμών εισαγωγής μεταχειρισμένων αυτοκινήτων και αντίστοιχου απαγορευμένου «ειδικού φόρου κατανάλωσης» στην Πολωνία).

⁹⁹⁰ Σημ.: Κατ' εξαίρεση (βλ. άρθρο 114 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε.) από την καθιέρωση της «συνήθους νομοθετικής διαδικασίας» ως προς το πλαίσιο της προσέγγισης των εθνικών νομοθεσιών (άρθρο 114 παρ. 1 Σ.Λ.Ε.Ε.) για την εγκαθίδρυση και παγίωση της ενιαίας αγοράς και των θεμελιωδών ελευθεριών της Ένωσης (άρθρο 26 Σ.Λ.Ε.Ε.).

⁹⁹¹ Θεματολόγια δελτία της Ε.Ε. από το Ε.Κ. διαθέσιμα στο: www.europarl.europa.eu/factsheets.

⁹⁹² Ενδεικτικά: EEA Report, No 17/2016, European Environment Agency, 2016 και Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος, Περιβαλλοντικοί Φόροι, Εφαρμογή και Περιβαλλοντική Αποδοτικότητα, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, 1997, 6.

⁹⁹³ Ειδικά ως προς την καθιέρωση της μεθοδολογίας του διπλού μερίσματος, όπου επαφίεται κυρίως στο περιθώριο εκτίμησης και τον συνδυασμό δημοσιονομικής και κοινωνικής πολιτικής του κράτους σε Μ. Σκούρτος/Κ. Σαββόγλου/Α. Κοντογιάννη, Η διεθνής διάσταση των οικονομικών εργαλείων περιβαλλοντικής πολιτικής, σε: Η. Ευθυμιοπούλου/Μ. Μοδινού (επιμ.), Παγκοσμιοποίηση και Περιβάλλον, Ελληνικά Γράμματα, 2003, 374.

⁹⁹⁴ Environmental Taxes, Implementation and Environmental Effectiveness, Environmental Issues Series No 1, Copenhagen, 1996, 9.

Tax Reform”». ⁹⁹⁵ ενώ αποτελούν κατευθυντήρια διακυβερνητική πρόταση και στον ίδιο τον ευρωπαϊκό προγραμματισμό για την «Ευρώπη 2020». ⁹⁹⁶ Αξίζει ιστορικά να σημειωθεί, πως σε επίπεδο Ευρωπαϊκού Συμβουλίου η περιβαλλοντική αναφορά των φορολογικών και των γενικότερων οικονομικών μέτρων προς την ικανοποίηση των όρων της βιώσιμης ανάπτυξης προτεινόταν ήδη από τη Συνδιάσκεψη της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1991, που θεμελίωσε τη κοινή κοινοτική πολιτική πλατφόρμα για τις θέσεις της τότε Ε.Ο.Κ. ενώπιον της Συνόδου Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για το «Περιβάλλον και την Ανάπτυξη» (UNCED του Ρίο το 1992). Είναι χαρακτηριστικό πως στις κοινοτικές διατυπώσεις καταγράφηκαν τα εννοιολογικά πρότυπα της «Πιγκουβιανής» θεωρίας μεταφέροντας τη συλλογιστική της οικονομικής ανάλυσης στη πολιτική βούληση και στη δικαιική δέσμευση: «Προκειμένου να επιτευχθεί η αναγκαία ανακατανομή των οικονομικών πόρων για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης, πρέπει το κοινωνικό και περιβαλλοντικό κόστος να ενσωματωθεί στις οικονομικές δραστηριότητες για την απορρόφηση των αντίστοιχων αρνητικών εξωτερικοτήτων με την αξιοποίηση ανάλογων δημοσιονομικών μέτρων». Σε επίρρωση αυτής της θεσμικής πεποίθησης αμέσως μετά, στο πέμπτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον το 1992 (για την δεκαετία 1993-2002) υπογραμμίστηκε η ευθεία «συμπεριφορική» αλληλεπίδραση μεταξύ του δημοσιονομικού σχεδιασμού, της ενιαίας αγοράς και της περιβαλλοντικής προστασίας: «Προκειμένου να επιτευχθούν οι σωστές τιμές και να δημιουργηθούν κίνητρα που βασίζονται στην αγορά για μια φιλική προς το περιβάλλον οικονομική συμπεριφορά, η χρήση οικονομικών και φορολογικών μέσων θα πρέπει να αποτελέσει μια ολοένα και πιο σημαντική παράμετρος της συνολικής προσέγγισης. Ο βασικός στόχος αυτών των μέσων θα είναι η εσωτερικοποίηση όλων των εξωτερικών περιβαλλοντικών δαπανών που πραγματοποιούνται καθ’ όλη τη διάρκεια του κύκλου ζωής των προϊόντων από την πηγή της παραγωγικότητας, τη διανομή, τη χρήση μέχρι και τη τελική διάθεση (και κατανάλωση) των αγαθών, έτσι ώστε τα φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα να μην βρίσκονται σε ανταγωνιστικό μειονέκτημα στην αγορά σε σχέση με τα προϊόντα που προκαλούν ρύπανση και απόβλητα». Η προώθηση της περιβαλλοντικής φορολογίας στην Ε.Ε. εκτιμάται επίσης και ως η πλέον ελκυστική και σε επίπεδο αποδοτικότητας των κρατικών μηχανισμών για τον περιορισμό της συνολικής «διοικητικής επιβάρυνσης», εξοικονομώντας λειτουργικούς πόρους και πρακτικότερα αναβαθμίζοντας τη διοικητική διαδικασία σε επίπεδο γραφειοκρατίας και ελέγχου, με την φορολογητέα ύλη να είναι πιο αντικειμενική και προβλέψιμη στο κύκλο εργασίας και της παραγωγικής δραστηριότητας των υποκείμενων προσώπων. ⁹⁹⁷

Παρόλα αυτά, πέρα από τις ενωσιακές προγραμματικές κατευθύνσεις και ορισμένες κάθετες εθνικές ρυθμιστικές παρεμβάσεις, η ουσιαστική συνολική μεταμόρφωση του

⁹⁹⁵Technical report No 16/2011, Environmental tax reform in Europe: implications for income distribution, P. Ekins-S. Speck, Environmental Tax Reform (ETR): A Policy for Green Growth, Oxford University Press, 2011.

⁹⁹⁶Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2010) 2020, Τελικό, 19.

⁹⁹⁷Βλ. Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής, 2014/C-226/01. Ωστόσο, η συγκεκριμένη εκτίμηση πρέπει να αξιολογείται στοχευμένα, περιπτωσιολογικά και ρεαλιστικά, κυρίως επειδή στην κλίμακα των ρυπογόνων βιομηχανικών δραστηριοτήτων διατυπώνεται και ο πρακτικός αντίλογος ότι για τον αιτιωδέστερο έλεγχο και την ουσιαστική μέτρηση αυτής καθαυτής της εκπεμπόμενης ρύπανσης, απαιτείται και ένα σημαντικό διοικητικό κόστος, προϋποθέτοντας τη διάθεση σύγχρονης τεχνολογικής επάρκειας κατά την εξακρίβωση και ανάλυση της, πέρα των όποιων δεδομένων που παρουσιάζει ή «τεκμαίρει» η βιομηχανική δραστηριότητα, με εκτενείς, άμεσους και αδιάλειπτους ελέγχους από διαθέσιμο και εξειδικευμένο προσωπικό. (Βλ. A. Alexandre/J.-Ph. Barde/D.W. Pearce, The Practical Determination of a Charge for Noise Pollution, Journal of Transport Economics and Policy, Τεύχος 14, University of Bath, 1980, 205 επ.).

φορολογικού συστήματος,⁹⁹⁸ ως «κυκλικού» ενεργητικού επανατροφοδότη ενός αναπτυξιακά βιώσιμου προσανατολισμού της ανταγωνιστικής οικονομίας προϋποθέτει βαθύτερες τομές στον διακυβερνητικό πυρήνα της Ε.Ε., με την κανονιστική αξιοποίηση των αρχών της επικουρικότητας, της αναλογικότητας, της ενσωμάτωσης και της αλληλεγγύης ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Αυτές θα επιτρέψουν τη μεγαλύτερη εναρμόνιση και συμβατότητα των φορολογικών μέτρων μεταξύ της ενιαίας αγοράς, των κοινωνικών αναγκών, των κρατικών επιδιώξεων σε βασικά πεδία δράσης του «αναπτυξιακού μετασχηματισμού» όπως είναι: η καινοτόμα πράσινη ενέργεια, οι εφαρμογές της κυκλικής οικονομίας, η ανταγωνιστικότητα του «πράσινου» πρωτογενή παραγωγικού τομέα, τα ποιοτικά πρότυπα της εμπορικής δραστηριότητας και η παραγωγική διασφάλιση της εργασιακής απασχόλησης.

Επομένως, σταδιακά γίνεται ολοένα και πιο απαιτητό οι ισορροπίες της περιβαλλοντικής φορολογίας⁹⁹⁹ στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο να υποστηρίξουν μία ανοιχτή “win –win” διαδικασία αμοιβαίου οφέλους, ανάμεσα στην περιβαλλοντική προστασία και την οικονομική ανάπτυξη, στη συστηματική λογική της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης». Μέσα από τις τελολογικές πρακτικές εφαρμογές των «εσωτερικεύσεων» και του «διπλού μερίσματος»¹⁰⁰⁰ για τη σύνθεση ανθεκτικών και βιώσιμων δημοσιονομικών συστημάτων στο σύνολο της Ε.Ε., σχηματοποιώντας κατ’ επέκταση ένα πολυεπίπεδο συμπαγές κοινό δημόσιου συμφέρον με οικονομικές και κοινωνικές συναινέσεις, ικανό να συμπαρασύρει σε σαφώς πιο ενοποιημένες δράσεις και σφαιρικές παρεμβάσεις που ρέπουν τεχνοκρατικά, δικαιοκρατικά και εκδημοκρατισμένα προς την Πολιτειακή Ολοκλήρωση. Βάση των «πράσινων» δημοσιονομικών συγκλίσεων που δύναται πυροδοτηθούν στην έννομη τάξη της Ένωσης για τις κοινές αξιώσεις και ανάγκες εντός μίας κοινής και ενιαίας αγοράς, δίνεται το έναυσμα για την ίδια αναζήτηση στη παγκοσμιοποιημένη διάρθρωση της οικονομίας των αγορών¹⁰⁰¹ και των διεθνών συναλλαγών.¹⁰⁰²

⁹⁹⁸Σημ.: Σύμφωνα με επίσημα συγκεντρωτικά στατιστικά στοιχεία, οι περιβαλλοντικοί φόροι αποτελούσαν το 6,3% των φορολογικών εσόδων στο σύνολο της Ε.Ε. το 2014, με μέγιστη συμβολή των φόρων της ενέργειας (σε ποσοστό 76,5%) ανερχόμενοι σε 343,6 δισ. ευρώ, 60 δισεκατομμύρια παραπάνω σε σχέση με μία δεκαετία πριν το 2004. Μεγαλύτερο μερίδιο «περιβαλλοντικών», ως επί το πλείστον ενεργειακών φόρων καταγράφεται στο σύνολο της εθνικής φορολογίας στην Σλοβενία (10,6%), την Κροατία (10,5%) και την Ελλάδα (10,2%). Η κυριαρχία της αμιγώς «ενεργειακής» φορολογικής θεώρησης του περιβαλλοντικού φόρου φαίνεται σε χώρες όπως η Λιθουανία, Τσεχία και Λουξεμβούργο, όπου οι φόροι ενέργειας καταλαμβάνουν πάνω του 92% της συνολικής «περιβαλλοντικής» φορολογίας των κρατών. Στατιστικά στοιχεία από “Environmental taxes in the EU”, Eurostat, 78/2016, 2016, 1.

⁹⁹⁹Γ. Σμπώκος, ό.π. (314), 400.

¹⁰⁰⁰J. Ligthard, The macroeconomic effects of environmental taxes: A closer look at the feasibility of win-win outcomes, Working paper No. 98/75, IMF, 1998, 28, διαθέσιμο και στο: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=882358. Στη Λευκή Βίβλο κατά την προεδρία στην Επιτροπή του J. Delors με τίτλο «Ανάπτυξη, Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση - Οι προκλήσεις και η αντιμετώπισή τους για τη μετάβαση στον 21ο αιώνα», το 1993 είχε καταγραφεί η θετική προοπτική του περιβαλλοντικά και κοινωνικο-οικονομικά θεμιτού δημοσιονομικού πλαισίου του «Διπλού Μερίσματος» (σελ.150), EU Publications, διαθέσιμο στο: op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0d563bc1-f17e-48ab-bb2a-9dd9a31d5004.

¹⁰⁰¹Σημ.: Η θεσμική στήριξη προς τη περιβαλλοντική φορολογία είναι αξιοσημείωτη και από Διεθνείς Οργανισμούς, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.), και ιδιαίτερα ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α.). Διεθνή πρότυπα αποτελούν τα σκανδιναβικά κράτη με πρωτοπόρα τη Δανία και τη Σουηδία: Προωθούν πτυχές της περιβαλλοντικής φορολογίας, στο στρατηγικό πλάνο της δημοσιονομικής και αναπτυξιακής τους αναδιανεμητικής προοπτικής, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, βλ. European Environment Agency, Environmental taxation and EU environmental policies, Report 17, 2016, 6 και 17 και R. Patuelli/E. Pels/P. Nijkamp, ό.π. (969), 4 και 24.

¹⁰⁰²Σημ.: Η διαμόρφωση μίας λειτουργικής φορολογικής συνεργασίας που θα επιδρά στους κανόνες του ανταγωνισμού, του εμπορίου, του περιβάλλοντος και κατ’ επέκταση της βιώσιμης ανάπτυξης οφείλει να συμπεριληφθεί σε ένα ευρύτερο και αποφασιστικότερο συντονιστικό πλαίσιο εντός των θεσμικών οργάνων του Ο.Η.Ε., προσπερνώντας τα πολιτικά στεγανά που έχει περιέλθει ο συγκεκριμένος διεθνής οργανισμός. βλ. Έκθεση

Η συμφιλιοτική εξισορρόπηση της ελεύθερης οικονομίας με τους διαφοροποιημένους πλην κοινούς δημόσιους στόχους, τόσο υπερεθνικά, όσο και στο εσωτερικό ενός συνόλου κρατών με διαφορετικές οικονομικές καταβολές και «δικαιοπολιτική ιδιοσυγκρασία», υπό το πρίσμα της αμοιβαιότητας, της αλληλεγγύης και της επικουρικότητας του “think globally, act locally”¹⁰⁰³ γεννά έναν καινοτόμο κώδικα παγκοσμιοποιημένου προστατευτικού συνταγματισμού, που μπορεί να συμπεριλάβει αξιακά όχι μόνο τα θεμελιώδη πρότυπα κοινωνικών κεκτημένων πολιτειακής πρόληψης και δικαιωματοσμού, αλλά και τις αναγκαίες δημόσιες οικονομικές πολιτικές με επαυξημένο εκσυγχρονιστικό ανθρωπιστικό και συνεργατικό πρόσημο¹⁰⁰⁴ προς τις αγορές, ως εγγυητικό αντιστάθμισμα στην κυριαρχία του μονεταριστικού κεφαλαίου. Ως διεθνοποιημένη προσδοκία, η αναδιανεμητική φορολογική διακυβέρνηση συνιστά μία κρίσιμη βελτιστοποιητική παράμετρο ανάπτυξης και ανταγωνιστικής υποστήριξης των «πράσινων ικανοτήτων» (“green development capacity building”)· ειδικά στο πλέγμα των επιβεβλημένα ολιστικών δημόσιων πολιτικών για τη διακρατική υλοποίηση των θεσμοθετημένων στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης του Ο.Η.Ε.¹⁰⁰⁵

Η Ε.Ε. δείχνει πως έχει αντιληφθεί στην παγκόσμια «σκακίερα» τις ως άνω τάσεις, παρά τις βαθιά ριζωμένες λειτουργικές της αντιφάσεις. Εδώ και μία δεκαετία η Συνθήκη της Λισαβόνας εκπέμπει μία σπουδαία παρακαταθήκη για τον ενιαίο ενωσιακό συνταγματισμό στις ράγες της βιώσιμης ανάπτυξης με ανάλογες δημοσιονομικές κατευθύνσεις, ώστε πέρα από τις εσωτερικές της ταλαντώσεις σε διεθνή κλίμακα, ίσως ακόμα πιο συντονισμένα, να διαδραματίζει καταλυτικό ρόλο στην πιο δίκαιη και κοινωνικά ισόρροπη μετάβαση προς την 4^η μεταβιομηχανική επανάσταση της «κυκλικής» έναντι της «γραμμικής» οικονομίας. Σ’ αυτό το «δικαιοπολιτειακό» ρεύμα κινείται και το πολυσέλιδο «Εγγραφο Προβληματισμού προς μία Βιώσιμη Ανάπτυξη έως το 2030» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.¹⁰⁰⁶ Μεταξύ δε πολλών άλλων προοδευτικών εκτιμήσεων, επαναδιατυπώνεται το αμφιλεγόμενο ζήτημα «ταμπού» για τα κράτη-μέλη και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, της «διακρατικής φορολογικής δημοκρατίας» στη διαδικασία της λήψης των αποφάσεων επί των κοινών φορολογικών παρεμβάσεων. Με την μεταστροφή δηλαδή της απαίτησης από την απόλυτη «ομοφωνία» σε μία δημιουργική πλειοψηφική ειδική συναίνεση (κατά τη «συνήθη νομοθετική διαδικασία») για την σαφώς πιο ευέλικτη εναρμόνιση των ενωσιακών φορολογικών εφαρμογών. Έτσι στο στρατηγικό φάσμα της περιβαλλοντικής φορολογίας με αυτόν τον τρόπο επιταχύνεται κατ’ επέκταση, μία πιο άμεση δημοσιονομική προσαρμογή για την κοινή αντιμετώπιση των αρνητικών περιβαλλοντικών και κοινωνικών «εξωτερικοτήτων» στον ανταγωνισμό της ενιαίας αγοράς με την αντίστοιχη αναδιανομή των πόρων,¹⁰⁰⁷ έστω καταρχήν υπό την αναπτυξιακή και ουδετεροποιημένη ανταπόκριση των έμμεσων φόρων. Στην ανατολή της νέας δεκαετίας μένει να φανεί πως αυτές οι διακυβερνητικές προθέσεις θα μετουσιωθούν σε κινητήριες ρυθμιστικές παρεμβάσεις ενώπιον των σύγχρονων προκλήσεων του κράτους δικαίου και της ανοιχτής οικονομίας, εντός των κρατών-μελών της Ε.Ε.. Αυξάνοντας τη «διαπολιτειακή» συνοχή και την ενωσιακή εμπιστοσύνη

House of Commons International Development Committee, UK implementation of the Sustainable Development Goals, First Report of Session 2016-17, 2016, House of Commons, 55.

¹⁰⁰³ Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 60.

¹⁰⁰⁴ Βλ. Αντίστοιχη προσέγγιση και στο έργο των C. De Perthuis/P.-A. Jouvet, ό.π. (915), 137.

¹⁰⁰⁵ Αικ. Σαββαΐδου, Φορολογία και Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης, 6th Taxation Law Forum, 8-10-2019, διαθέσιμο στο: logistikoskosmos.blogspot.com/2019/10/6th-taxation-law-forum-palladian.html.

¹⁰⁰⁶ Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2019) 22, Τελικό, βλ. και ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/trp_sustainable_europe_el_v2_web.pdf.

¹⁰⁰⁷ Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2019) 22, Τελικό, 26 βλ. και ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/trp_sustainable_europe_el_v2_web.pdf. και Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2019) 8, Τελικό.

και μεταστρέφοντας την εσωστρεφή τακτικιστική πολιτική των εθνοκεντρικών “veto”, στην εξωστρεφή συνεργατικότητα των «επιταγυνητήριων» διακρατικών συγκλίσεων.

Ενότητα 3

α. Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων.

Κάθε είδους «αυτοαναφορική» ρύθμιση σε μία Οικονομία αποκομμένη από τις ανάγκες και τις μεταβλητές της κοινωνικής πραγματικότητας, με αμιγώς ωφελμιστική και οικονομικοκεντρική θεώρηση των δεικτών της μεγέθυνσης έναντι της ανάπτυξης, τεκμαίρεται ότι αλλοιώνει τη λειτουργία και το σκοπό ακόμα και των ίδιων των οικονομικών αυτοματισμών. Καίτοι η απελευθέρωση της οικονομίας παραβάλλεται ως αναγεννητικός «ουροβόρος όφις» καταλήγει σε αδιέξοδα εκτεταμένων φαύλων κρίσεων και αλλεπάλληλων στρεβλώσεων. Αντισταθμιστικά, σ’ αυτή την προβληματική, η οικονομική επινόηση της θεσμοθετημένης πλέον μεθόδου του «δεύτερου βέλτιστου αποτελέσματος»¹⁰⁰⁸ προσπαθεί μέσα από παράλληλες παραγωγικές επενέργειες να επιφέρει μία σταθεροποιητική οικονομική ισορροπία στα αντανακλαστικά της αυτορρύθμισης με εγγενείς όρους βιωσιμότητας και κοινωνικής ευθύνης. Στις μέρες μας, κατά την ένθερμη πεποίθηση της οικονομικής θεωρίας αλλά πλέον και κατά την κυρίαρχη, πολιτικά και δικαυκά, αντίληψη των κυρίαρχων συμφερόντων της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, εκτιμάται ότι -ανεξάρτητα από τις καταστρατηγήσεις «των ορίων και των κριτηρίων» της νομιμότητας- οι περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις δεν οφείλονται στις «αποτυχίες-στρεβλώσεις» της Οικονομίας, αλλά αντίστροφα στην απουσία ενός αντίστοιχου παράλληλου οικονομικού χώρου που θα αποδίδει αποτιμητές αξίες-δικαιώματα και οικονομικά αποδοτικά κίνητρα σε περιβαλλοντικά αγαθά, πόρους και στόχους.¹⁰⁰⁹ Η πρόταση αυτή απαντά στην λειτουργική εγκαθίδρυση του «περιβαλλοντισμού της αγοράς» (“market environmentalism”).

Με κεντρικό παγκοσμίως παράδειγμα την διαδεδομένη διαδικασία «αδειοδότησης και εμπορευσιμότητας» των παραγόμενων ρύπων (Emissions Trade System), η διακριτική δημόσια παρέμβαση σε διεθνή κλίμακα δημιούργησε και στην ουσία «παρέδωσε» στις ορέξεις της «αγοράς και της ζήτησης», μία κατ’ επίφαση «παράλληλη αγορά» για την ανεκτική διαχείριση του συναλλακτικού δικαιώματος στη ρύπανση, νομιμοποιώντας οριοθετημένα την περιβαλλοντική επιβάρυνση. Το σύστημα εμπορευματοποίησης της ίδιας της «αρνητικής περιβαλλοντικής εξωτερικότητας» της οικονομικής παραγωγικής δραστηριότητας

¹⁰⁰⁸Σημ.: Στην οικονομία, η «θεωρία του δεύτερου βέλτιστου» (“theory of second best”) εναπόκειται στην οικονομική διαδικασία κατά την οποία μία στρεβλωτική παράμετρος σ’ ένα σύνολο αλληλεπιδρώντων (παραγωγικών) συσχετισμών απαιτεί «βελτιστοποιήσεις» που δεν μπορούν να ικανοποιηθούν χωρίς τη δημιουργία μίας νέας «παράλληλης αντισταθμιστικής επιβάρυνσης» (-στρέβλωσης). Οι οικονομολόγοι R. Lipsey και K. Lancaster στο έργο τους, *The General Theory of Second Best*, (Review of Economic Studies, Τεύχος 24, The Review of Economic Studies Ltd, 1956, 11-32), έδειξαν ότι αν δεν είναι εφικτή η εξάλειψη μιας συγκεκριμένης στρέβλωσης από την Οικονομία, η εισαγωγή μιας δεύτερης «στρέβλωσης» μπορεί να αντισταθμίσει εν μέρει την πρώτη και να οδηγήσει σε ένα πιο αποδοτικό και ισόρροπο αθροιστικό αποτέλεσμα, μέσα από την αποκαταστατική αυτορρύθμισή της. Υπό αυτή την τεχνική διαδικασία, οι οικονομολόγοι που εκκινούν την επιχειρηματολογία τους από τα νεοκλασσικά οικονομικά, υπεραμύνονται της άποψης πως για την επιβάρυνση του περιβάλλοντος δεν ευθύνεται η παρουσία της παραγωγικής Αγοράς, αλλά αντίθετα η απουσία μίας παράλληλης «περιβαλλοντικής αγοράς», που στην ουσία θα κοστολογεί αντισταθμιστικά τις «παραγωγικές προσβολές» του περιβάλλοντος. Για την «περιβαλλοντική» αυτή προσέγγιση εντός της παραγωγικής δραστηριότητας με τη διαμόρφωση μίας παράλληλης περιβαλλοντικής αγοράς στη βιομηχανική οικονομία μεταξύ άλλων βλ. και δημοσίευση του νομπελίστα οικονομολόγου P. Krugman, *The Big Green Test-Conservatives and Climate Change*, The New York Times, 2014.

¹⁰⁰⁹J. Stiglitz, *Inequality & Environmental Policy, Resources*, διαθέσιμο στο: www.resourcesmag.org/issue-182, 2012.

κατηγοριοποιείται ως ο τρίτος, και πλέον αυτορρυθμιζόμενος, οικονομικός πυλώνας για την προστασία του περιβάλλοντος στις πτυχές της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», μαζί με τις όψεις της περιβαλλοντικής φορολογίας και τη συγγενικότερη έννοια των διοικητικών προτύπων αδειοδότησης, ελέγχου και κυρώσεων (“administrative standards of permissions and charges” ή “commands and control”).¹⁰¹⁰

Οι αμιγώς δημοσιονομικοί ή διοικητικοί μηχανισμοί υπέρ του περιβάλλοντος διέπονται από την «αρχή του καθορισμού της τιμής» του οικονομικού μέτρου.¹⁰¹¹ Καταρχάς επιδιώκουν την εξασφάλιση εσόδων από την επιβάρυνση και εκμετάλλευση των περιβαλλοντικών πόρων. Αντίστροφα, το Σύστημα Εμπορίας Ρύπων¹⁰¹² αναπτύσσεται με βάση τη, μέγιστα ανεκτή και επιτρεπόμενη, ποσότητα ρύπανσης.¹⁰¹³ Αν και φαίνεται ν’ απολαμβάνει έναν «πράσινο» επενδυτικό μανδύα, με τον περιβαλλοντικό στόχο-όριο να διέρχεται μέσα από επιστημονικά δεδομένα και δικαιικούς κανόνες, εν τέλει καταλείπεται σε πολιτικές και οικονομικές εξαρτήσεις που πριμοδοτούν τις αυτορρυθμιζόμενες επιλογές της αγοράς. Με μία κατά “R. Coase” δογματική αναφορά, τα διαπραγματεύσιμα εμπορικά δικαιώματα ρύπανσης αποκτούν οικονομική συναλλακτική αξία, συνθέτοντας την ιδιαίζουσα παράλληλη αγορά¹⁰¹⁴ της θεσμοθετημένης και νομιμοποιημένης ρύπανσης.

Πιο πρακτικά, αρχικά τα κράτη επεξεργάζονται και αποφασίζουν το συνολικά βέλτιστο ανεκτό επίπεδο ρύπανσης και μετέπειτα εκδίδουν και διαμοιράζουν τις αντίστοιχες επιμέρους άδειες, ώστε οι οικονομικοί παράγοντες που εμπíπτουν στις ρυπογόνες δραστηριότητες να κατέχουν υποχρεωτικά και να εμπορεύονται με βάση τη νομιμοποιημένη επιβαρυντική τους παραγωγή, τα αντίστοιχα «αποζημιωτικά δικαιώματα εκμετάλλευσης» των ρύπων.¹⁰¹⁵ Η αποτελεσματικότητα στην κατανομή των αδειών ρύπανσης απαιτεί ένα εύλογο, ανταγωνιστικό, συνεκτικό και συνάμα και ελκυστικό κόστος εμπορικής συναλλαγής, ούτως ώστε ν’ αποφευχθεί η μετάλλαξη αυτού του καταρχήν περιβαλλοντικού μέτρου, σ’ ένα χρηματοδοτικό προϊόν αμιγώς κερδοσκοπικού ωφελιμισμού, με την περαιτέρω εργαλειοποίηση της αξίας του περιβαλλοντικού αγαθού και της οικολογικής προσβολής. Ωστόσο, σήμερα πιστώνεται το αδιέξοδο οξύμωρο, οι μεγαλύτεροι ρυπαντές του πλανήτη να έχουν καταστεί ταυτόχρονα και οι κατεξοχήν οικονομικά ωφελούμενοι των μέτρων ανάσχεσης των ρυπογόνων επιβαρύνσεων για τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Δίχως κάποιο διακριτό περιβαλλοντικό όφελος, η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» με την αμιγώς οικονομική μεταστροφή της στον κανόνα «ο πληρώνων ρυπαίνει», πλέον έχει καταστεί, δίχως υπερβολή, σε μεθοδευμένη επενδυτική πρακτική του «ο ρυπαίνων κερδίζει». Έκθεση του διεθνή μη κερδοσκοπικού φορέα της

¹⁰¹⁰Κ. Angelopoulos/G. Economides/A. Philipopoulos, What is the best environmental policy? Taxes, permits and rules under economic and environmental uncertainty, διαθέσιμο στο: www.researchgate.net/publication/46475571, 2010, 1-5, 24, J.W. Baumol/ W. Oates, ό.π. (801) και D. Pearce/A. Markandya/E.B. Barbier, Blueprint for a Green Economy, Earthscan, 1989.

¹⁰¹¹Σημ.: Σύμφωνα με το «μηχανισμό των τιμών», το κράτος ορίζει την τιμή του δικαιώματος ρύπανσης, αλλά αφήνει-απελευθερώνει την αγορά να «καθορίσει» την ποσότητα της παραγόμενης ρύπανσης. Από την άλλη, με βάση τον «μηχανισμό της ποσότητας» το κράτος οριοθετεί συγκεκριμένες ποσότητες επιτρεπόμενης/ανεκτής ρύπανσης ή το ποσοστό του περιορισμού της και αφήνει τους ιδιωτικούς παράγοντες να διαπραγματεύονται τις τιμές.

¹⁰¹²Βλ. αναλυτικά και Σ. Καρβούνης/Δ. Γεωργακέλλος, Διαχείριση του Περιβάλλοντος-Επιχειρήσεις και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Βαρβαρήγος, 2016.

¹⁰¹³Βλ. Β. Καραγεώργου, ό.π. (903), 51-62.

¹⁰¹⁴Γ. Σμπώκος, ό.π. (580), 25.

¹⁰¹⁵A. Hussen, ό.π. (943), 113.

“Greenpeace”¹⁰¹⁶ παρουσιάζει ευθέως και ονομαστικά τις ρυπογόνα κερδοφόρες βιομηχανικές επιχειρηματικές δραστηριότητες με διεθνές εκτόπισμα που παρακωλύουν την υιοθέτηση μιας πιο αποτελεσματικής κλιματικής νομοθεσίας και την αποφασιστική μετάβαση σε ένα βιώσιμο μοντέλο ανάπτυξης. Ενώ συναφής κοινή έρευνα με πρωτοβουλία των οργανώσεων “Carbon Trade Watch” και του “Corporate Europe Observatory” σχεδόν προ δεκαετίας¹⁰¹⁷ ανέλυσε το πώς το «χρηματιστήριο των ρύπων», έχει μετατραπεί σε έναν απροσδόκητο «χρυσόφορο κερδοσκοπικό μηχανισμό», επιδοτώντας - πριμοδοτώντας τις βιομηχανίες που εκπέμπουν διοξείδιο του άνθρακα με δισεκατομμύρια δολάρια, χωρίς να επιτυγχάνει,¹⁰¹⁸ αλλά αντίθετα να επιβαρύνει, τον βασικό ρόλο της ύπαρξής του, τον περιορισμό δηλαδή των εκπομπών και την αναβάθμιση του προστατευμένου περιβάλλοντος με όρους βιωσιμότητας.

Εντός του Συστήματος Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων της Ε.Ε. (“EU ETS”),¹⁰¹⁹ εντοπίζονται συγκεκριμένες βιομηχανίες, που ευνοούνται από υπερκέρδη, τόσο από την ενωσιακή, όσο και από την οικεία εθνική νομοθεσία, με βάση την κατανομή των δικαιωμάτων ρύπανσης απολαμβάνοντας στην ουσία μία έμμεση κρατική ενίσχυση. Γι’ αυτό και ερμηνευτικά έγινε δραστικά αποδεκτό από το Δ.Ε.Ε. πως το τότε άρθρο 10 της πρώτης σχετικής Οδηγίας 2003/87/ΕΚ για την μέθοδο της δωρεάν διανομής τουλάχιστον του 90 % των δικαιωμάτων: «δεν απαγορεύει την εφαρμογή εθνικών νομοθετικών παρεμβατικών μέτρων, με αντικείμενο και σκοπό τη μείωση του αντιτίμου που εισπράττεται για τη δραστηριότητα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, κατά το ποσό που το αντίτιμο αυτό έχει αυξηθεί από το γεγονός ότι η αξία των δωρεάν κατανεμηθέντων δικαιωμάτων εκπομπής έχει ενσωματωθεί στις τιμές των προσφορών πώλησης που υποβάλλονται στην αγορά της χονδρικής πώλησης ηλεκτρικής ενέργειας».¹⁰²⁰

¹⁰¹⁶ Who’s holding us back?, Greenpeace International, 2011, διαθέσιμο στο: www.globalsustain.org/files/WhosHoldingUsBack.pdf.

¹⁰¹⁷ Letting the market play: corporate lobbying and the financial regulation of EU carbon trading, Carbon Trade Watch, 2011, διαθέσιμο στο: corporateeurope.org/sites/default/files/publications/lettingthemarketplay.pdf.

¹⁰¹⁸ T. Gilbertson/O. Reyes, Carbon Trading, How it works and why it fails, Dag Hammarsköld Foundation, 2009.

¹⁰¹⁹ Σημ.: Σε εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ακόμα πιο συντεταγμένα από το 2010, παρουσιάζονται τα περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά οφέλη, από την μετάβαση σε μια οικονομία χαμηλού άνθρακα μέχρι το 2050 με στόχο τη δέσμευση περί μείωσης εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα από 80% μέχρι 95% μέσα στα επόμενα 40 χρόνια. Αυτή η ρηζικέλευθη πρόταση κινητοποίησε τις πανίσχυρες βιομηχανίες του άνθρακα, που τελικά με συντονισμένες πιέσεις, τόσο προς τους αξιωματούχους της Ε.Ε. όσο και προς τα κράτη-μέλη, κατάφεραν να πετύχουν τον «μετριάσμό» αυτών των αποφάσεων. Όπως αποκαλύπτεται στην προαναφερόμενη έκθεση της Greenpeace (2011), εταιρείες παραγωγής υψηλών εκπομπών άνθρακα (λ.χ. η Archelor Mittal της οποίας τα πλεονασματικά δικαιώματα για το 2012 ξεπερνούσαν τις ετήσιες εκπομπές του Βελγίου, με τις πωλήσεις τους να αντιστοιχούν για το ίδιο έτος σε 2,4 δισεκατομμύρια ευρώ έσοδα για την εταιρεία) που αποκομίζουν τεράστια οικονομικά οφέλη (όπως η BASF, Arcelor Mitta το 2009, που κέρδισαν περίπου 70 εκατομμύρια ευρώ από την πώληση των πλεονασματικών δικαιωμάτων εκπομπών και 103 εκατομμύρια ευρώ το 2010) και Σύνδεσμοι Βιομηχάνων, όπως η “Alliance for a Competitive European Industry” συνδιαμορφώνουν και πιέζουν προς τον περιορισμό και το μετριάσμό των περιβαλλοντικών στόχων και της αντίστοιχης νομοθεσίας, επηρεάζοντας το δημόσιο διάλογο και διχάζοντας την κοινή γνώμη, παρά τις αμέτρητες οικονομικές αναλύσεις και αναφορές που καταδεικνύουν τα εκτεταμένα δημοσιονομικά και κοινωνικο-οικονομικά οφέλη από μια πιο φιλόδοξη δράση για την κλιματική αλλαγή. Κύριο χαρακτηριστικό της πολιτικής τους επιρροής είναι ο «στρατηγικός ανταγωνιστικός επενδυτικός εκβιασμός», ακόμα και με επίσημα διαβήματα προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, υποστηρίζοντας ότι, εάν υιοθετηθούν πιο αυστηρά μέτρα για τη μείωση του διοξειδίου του άνθρακα, θα εγκαταλείψουν την Ευρώπη ή θα περιορίσουν την παραγωγή τους. Αποστερώντας από τα κράτη-μέλη και τις οικονομίες τους αντίστοιχα φορολογικά έσοδα και θέσεις εργασίας κατά την κερδοσκοπική και εκβιαστική μεταφορά τους σε κράτη με λιγότερο αυστηρές περιβαλλοντικές ρυθμίσεις για τις εκπομπές ρύπων, προσπερνώντας και αδιαφορώντας για τις ανταγωνιστές καινοτόμες επιλογές μίας νέας κοινωνικο-οικονομικής ευημερούσας ανάπτυξης που επιθυμούν να εγγυηθούν και τα κράτη-μέλη και η Ε.Ε. αθροιστικά.

¹⁰²⁰ Δ.Ε.Ε., C-566/11 Iberdrola και λοιποί. Συνεκδικασθείσες οι Δ.Ε.Ε., C-567/11, C-580/11, C-591/11, C-620/11 και C-640/11, όπως εκτιμήθηκε και συνομολογήθηκε και από την Επιτροπή, η αρχικά δωρεάν κατανομή των

Στην επεκτατική πρωτοβουλία και της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής αγοράς είναι χαρακτηριστικό πως ορισμένοι παραγωγικοί τομείς, όπως η τσιμεντοβιομηχανία και η χαλυβουργία, κατάφεραν να επηρεάσουν τους όρους και τις προϋποθέσεις που διέπουν και την τρίτη φάση του Ευρωπαϊκού Συστήματος Εμπορίας ρύπων, ώστε να μη ληφθούν μέτρα για δυναμική μετακίνηση σε καθαρότερες και πιο δίκαιες μορφές παραγωγικής δραστηριότητας, μπροστά στο μετασχηματισμό της πράσινης βιώσιμης ανάπτυξης και την απεξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα. Εξασφάλισαν μάλιστα την «κληρονομική» μεταφορά από τη δεύτερη φάση του προγράμματος (2008-2012) ενός σημαντικού αναξιοποίητου υπερπλεονάσματος αδιάθετων δικαιωμάτων εκπομπών συνολικής αξίας 970 εκατομμυρίων ευρώ. Ταυτόχρονα, όπως αποκαλύπτεται και σε ξεχωριστές εκθέσεις των εγνωσμένου κύρους μη κυβερνητικών φορέων, “Carbon Trade Watch”¹⁰²¹ και “Corporate Europe Observatory”¹⁰²² κατά την ισχύουσα τρίτη φάση του Συστήματος Εμπορίας Ρύπων επιβεβαιώνονται σημαντικές έμμεσες χρηματοδοτήσεις δισεκατομμυρίων ευρώ για το “Lobby” των ρυπογόνων βιομηχανιών στην ουσία για να συνεχίσουν να ρυπαίνουν, επιπρόσθετα από την διακύμανση των δημοπρατήσεων επί των εκπεμπόμενων ρύπων. Οι ισχυρές πιέσεις που ασκήθηκαν από τις εν λόγω βιομηχανίες είχαν ως αποτέλεσμα να εξασφαλιστούν δωρεάν άδειες εκπομπών, που θα τους αποφέρουν έκτακτα έσοδα 7 δισεκατομμυρίων ευρώ τον χρόνο, ενώ οι ρυπογόνες εταιρείες ενέργειας πέτυχαν επιδοτήσεις ύψους 4,8 δισεκατομμυρίων ευρώ για τη δέσμευση και αποθήκευση άνθρακα.

Η παρεμβολή συνεπώς, κανονιστικά ρυθμιστικών διαδικαστικών απαιτήσεων κατά τη μεταβίβαση και εμπορία των δικαιωμάτων από το κράτος με την διττή περιοριστική οριοθέτηση: α) των ακραίων ορίων επί των εμπορεύσιμων τιμών στο θεμιτό πλαίσιο των φιλελεύθερων κανόνων της «αγοράς και της ζήτησης» και σε συνάρτηση με την ανταγωνιστικότητα της παράλληλης «πράσινης» παραγωγικής ενεργειακής δραστηριότητας, καθώς και β) των μέγιστων (και ορθολογικά διασφαλιστικών και επιστημονικά συγκρατημένων) περιβαλλοντικών ορίων στις σύννομες εκπομπές ρυπογόνας παραγωγής, κρίνεται επιτακτικά απαραίτητη, υπέρ της «περιβαλλοντικής ανταγωνιστικότητας» της παράλληλης αγοράς, αλλά και κατά των κυρίαρχων αδηφάγα κερδοσκοπικών επενδυτικών δραστηριοτήτων, που έχουν την δυναμική επιφέρουν οικονομικές και περιβαλλοντικές επιπρόσθετες στρεβλώσεις,¹⁰²³ παρακωλύοντας μάλιστα επιθετικά -αυξομειώνοντας χρηματιστηριακά το κόστος της αγοράς ρύπων- την είσοδο νέων ανταγωνιστικών επιχειρήσεων στην ανοιχτή και εκσυγχρονισμένη αγορά.¹⁰²⁴ Συνεπάγεται λοιπόν, πως οι οικονομικές ελευθερίες προς την «ανεκτή» ρύπανση, υπό τους στενούς, ακόρεστους και μονοδιάστατους κανόνες της αγοράς, χωρίς «κανόνες –πλαίσια» δικαίου και δίχως την αιτιολογημένη εννοιολογική εμβάθυνση προς τη δημόσια ωφέλεια και το κοινό συμφέρον - σκοπό, τείνουν σε καταχρηστικές και άναρχες παραβιάσεις της ίδιας της εύρυθμης

δικαιωμάτων (άρθρο 10 της επίδικης Οδηγίας) δημιούργησε παράπλευρα κέρδη, όπου η αναθεωρητική Οδηγία 2009/29/EK (βλ. αιτιολ. Έκθ. 15 και 19) προσπάθησε σε ένα βαθμό να αντιμετωπίσει με τη καθιέρωση του δημόσιου πλειστηριασμού, ως διαδικασία κατανομής από το 2013.

¹⁰²¹CEO, EU Emissions Trading System:failing at the third attempt, 2011.

¹⁰²²CEO, Carbon welfare, How big polluters plan to profit from EU emissions trading reform, 2016.

¹⁰²³T. Tietenberg, ό.π. (920), 46.

¹⁰²⁴Κατά την παγιωμένη άποψη του καθηγητή Α. Παπανδρέου, η συγκέντρωση των δικαιωμάτων στις οικονομικά ισχυρότερες παραγωγικές μονάδες στοιχειοθετεί το βασικότερο αντίλογο ως προς την καθιέρωση της δημοπρασίας των δικαιωμάτων από τα κράτη σε γενικευμένη κλίμακα, επιτάσσοντας σε περίπτωση υιοθέτησής τους, επιπλέον δυναμικές παρεμβάσεις του κράτους, λ.χ. ως προς τον αριθμό των εκχωρούμενων δικαιωμάτων ανά εγκατάσταση-δραστηριότητα και το ύψος - πλαφόν της τελικώς διαμορφωθείσας τιμής τους (μεταξύ άλλων βλ. σχετική συνολική προσέγγιση και πάγιες θέσεις του, στο Α. Παπανδρέου/ Β. Καραγεώργου, Οικονομικά εργαλεία για την αιεφόρο ανάπτυξη, Α. Ν. Σάκκουλας, 2003).

λειτουργίας και της βιωσιμότητας της αγοράς, εντελώς ανορθολογικά σε σχέση με τη θεμιτή ανταγωνιστικότητα, αλλά και με τα δημοκρατικά και δικαιοκρατικά θεμελιώδη κεκτημένα.

Επειδή, οι εκπομπές των παραγόμενων ρύπων από τη βιομηχανική δραστηριότητα προκαλούν πρακτικά, εκ φύσεως και εκ του αποτελέσματος, διασυνοριακές περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις, παρά τις σοβαρότατες οργανωτικές και λειτουργικές θεσμικές ενστάσεις, η συνετή εγκαθίδρυση ενός «Σ.Ε.Δ.Ε.» και ο επιπλέον ρυθμιστικός του έλεγχος στον ευρωπαϊκό χώρο, μπορεί να αποτελέσει έναν πρόσθετο «παραγωγικό επιταγχντή» για τη διακυβέρνηση της ενιαίας Ενωσιακής Αγοράς και την εξέλιξη της ευρωπαϊκής έννομης τάξης της Ε.Ε., αρκεί να καθιερώσει κοινά συμφέροντα και όχι επιπρόσθετες «κοινές αντιφάσεις». Σ' αυτή τη κατεύθυνση κινείται, ακόμα πιο αναιμικά, και η διεθνής έννομη τάξη με την παγκόσμια διακυβέρνηση σταδιακά να επιδιώκει τη νομιμοποίηση της, πέρα από τον στενά οικονομικό της επεκτατισμό, και σε κοινούς αξιολογικούς και δικαιοκρατικούς κανόνες.

Πιο συγκεκριμένα, επί του πρακτέου, εντός του ενοποιημένου μηχανισμού για τη διαχείριση των ρύπων, του όχι και τόσο επιτυχημένου πλαισίου «απανθρακοποίησης» του διεθνούς Πρωτοκόλλου του Κιότο, ένα κράτος μπορεί να αγοράσει απευθείας δικαιώματα ρύπανσης από ένα άλλο, συνήθως παραγωγικά και βιομηχανικά αδύναμο, με πλεόνασμα αναξιοποίητων και αδιάθετων αδειών στο εσωτερικό του, χρηματοδοτώντας εκ των έσω τον «πράσινο» ενεργειακό εκσυγχρονισμό του. Δυνατότητα που εφόσον αξιοποιηθεί ορθολογικά και με στενότερη συνάφεια μεταξύ: των διαθέσιμων δικαιωμάτων, της βιομηχανικής παραγωγής και της πράσινης ανταγωνιστικότητας, ενισχύει αθροιστικά τους επιδιωκόμενους στόχους του Συστήματος και τη συνεργατική «αναπτυξιακή αλληλεγγύη» μεταξύ των κρατών, σε ιστορική μάλιστα «κυκλική αποκατάσταση», ακόμα και των περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων που υπέστησαν τα λιγότερο ανεπτυγμένα κράτη κατά την βιομηχανική επέκταση των ανεπτυγμένων κρατών τις προηγούμενες δεκαετίες. Με αφορμή αυτή τη πρόβλεψη,¹⁰²⁵ του «Μηχανισμού Καθαρής Ανάπτυξης» επί παραδείγματι, το σουηδικό ή του γερμανικό κράτος δύναται να χρηματοδοτήσει εγκαταστάσεις Α.Π.Ε. σε ένα κράτος της Αφρικής ή της Ασίας, χωρίς να περιορίσει στο ελάχιστο τις εκπομπές ρύπων στο εσωτερικό του. Διαθέτοντας και αναπτύσσοντας ωστόσο παράλληλα, τα αναπτυξιακά καινοτόμα κεκτημένα και τη τεχνογνωσία για την ομαλή, επενδυτικά και δημοσιονομικά, μετάβαση στη «πράσινη» βιώσιμη ανάπτυξη, μέσω ενός θεμιτού παραγωγικού ανταγωνισμού και των αντισταθμιστικών κινητήριων «πράσινων» ενισχύσεων και στο εσωτερικό τους.

β. Η εξέλιξη της εναρμονισμένης ενωσιακής διοικητικής διακυβέρνησης με αφορμή το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών.

Εξετάζοντας την προβληματική της οικονομικής αξιοποίησης των παραγόμενων ρύπων ως σημαντική μεταρρυθμιστική παράμετρο, μεταξύ περιβαλλοντικής προστασίας και οικονομικής απόδοσης, ανάμεσα στα κράτη-μέλη και την Ε.Ε. παρατηρείται η αέναη διαπραγματευτική διαδικασία των ισχυρότερων οικονομικών συμφερόντων, που υπερβαίνουν και τελικώς διαμορφώνουν κατά έναν «μετριαστικό συμβιβασμό» τους υπερνομοθετικούς

¹⁰²⁵Clean Development Mechanism κατά το άρθρο 12 του Πρωτοκόλλου του Κιότο, ένα κράτος αντλεί δικαιώματα ρύπων από ένα άλλο, μειώνοντας επενδυτικά ποικιλοτρόπως τις εκπομπές των επικίνδυνων ρύπων στο έτερο κράτος. (Βλ. αναλυτικά The State of Play of the Clean Development Mechanism, Review of Barriers and Potential Ways Forward, United Nations, 2009, διαθέσιμο στο: unctad.org/en/Docs/ditcbcc20093_en.pdf και A. Michaelowa/B. Müller, The Clean Development Mechanism in the future Climate Change Regime, Climate Strategies, διαθέσιμο στο: climatestrategies.org/wp-content/uploads/2009/05/.pdf, 2009.).

κανόνες δικαίου, το θεσμικό πλαίσιο συζήτησης, αλλά και τις απαιτήσεις τις ίδιας της πραγματικότητας, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα την ισχύ των βέλτιστων επιστημονικών και τεχνικών δεδομένων. Το 1990 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ρηξικέλευθα είχε προτείνει μία οριζόντια δημοσιονομική παρέμβαση με την καθιέρωση ενός ενιαίου έμμεσου φόρου επί των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα επενδύοντας στον περιορισμό τους από τις ρυπογόνες βιομηχανικές δραστηριότητες. Η τιμή του φόρου έπρεπε αρχικά να σχεδιαστεί κλιμακούμενα σε ένα μέτριο επίπεδο και στη συνέχεια να προσαυξάνεται με την πάροδο του χρόνου για την ανάπλαση και τη μεταστροφή της ενιαίας αγοράς προς μία πράσινη, καινοτόμα και βιώσιμη ανάπτυξη. Η πρόταση αυτή βρέθηκε αντιμετώπη με τη σθεναρή επιφύλαξη ορισμένων κρατών-μελών που δεν επιθυμούσαν στην ουσία -εκτός των άλλων κατά περιεχόμενο λειτουργικών ενστάσεων- να παραχωρήσουν, έστω και υπό την επίκληση της προστασίας του περιβάλλοντος, μέρος της φορολογικής τους κυριαρχίας. Τελικά, η εν λόγω πανευρωπαϊκή δημοσιονομική προοπτική, η οποία και σήμερα παραμένει επίκαιρη, αναγκαία, χρήσιμη και διακυβερνητικά ωριμότερη εντός του θεσμικού πλαισίου της Ε.Ε., εγκαταλείφθηκε το 1997 υπέρ του περισσότερο αυτορρυθμιζόμενου από τους κανόνες της αγοράς, μηχανισμού των εμπορεύσιμων δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων,¹⁰²⁶ σύμφωνα και με τις αποφάσεις που επικυρώθηκαν στη διεθνή πρωτοβουλία του Πρωτοκόλλου του Κιότο, γύρω από την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.

Η ιδέα εμπορικών δικαιωμάτων «ιδιοκτησίας» επί της ρύπανσης γεννήθηκε στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπου η ισχυρά φιλελεύθερη έννομη τάξη και οικονομία της προσανατολίζονται ανέκαθεν στην απελευθέρωση των όρων του «παραγωγικού δικαιωματοσμού», με ενισχυμένους όρους αυτορρύθμισης και «διακριτικότερων» συνθηκών δημόσιας παρέμβασης για την οριοθέτηση προτύπων και κανόνων. Ως έννομη δέσμευση και θεσμός εισήχθη από τον ανεξάρτητο κρατικό οργανισμό “E.P.A.” (“Environmental Protection Agency”), ήδη από τη δεκαετία του 1970, όταν ζητήθηκε από τις βιομηχανίες δύλισης πετρελαίου να απομειώσουν την περιεκτικότητα μολύβδου στα προϊόντα τους, περιοριζόμενες σε εκπομπές επιτρεπόμενης ρύπανσης κατόπιν εξαγοράς αντίστοιχων «πιστώσεων μείωσης» (Emission Reduction Credits, “ERC”), ώστε να αντισταθμίσουν και να νομιμοποιήσουν τη ρυπογόνα δραστηριότητά τους. Αντίστροφα, οι συναφείς πιο καινοτόμες περιβαλλοντικά επιχειρηματικές δραστηριότητες που είχαν τη δυνατότητα να μειώσουν άμεσα και δραστικά τα ποσοστά περιεκτικότητας σε μόλυβδο επί των προϊόντων τους, εξασφάλιζαν ταυτόχρονα «πιστώσεις», τις οποίες και μεταπωλούσαν κερδοφόρα στους «ρυπογόνους» ανταγωνιστές τους. Έτσι, ιστορικά επιτεύχθηκε ο αναγκαίος ανταγωνιστικός εκσυγχρονισμός της ενεργειακής παραγωγής με την άμεση αποδέσμευση της από τις εκπομπές μολύβδου, χωρίς μάλιστα αιφνίδιο επενδυτικό κίνδυνο για τις παλαιότερες εγκαταστάσεις, ικανοποιώντας με ορθολογικό τρόπο τις αρχές της προβλεψιμότητας και της διαφάνειας.

Στην Ε.Ε. το σύστημα εκχωρούμενων δικαιωμάτων εμπορίας ρύπων καθιερώθηκε από την Οδηγία 2003/87/ΕΚ¹⁰²⁷ με την τροποποίηση της γενικότερα στρατηγικής Οδηγίας 96/61/ΕΚ σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης. Εφαλτήριοις στόχος του «Συστήματος» ήταν η αποτελεσματικότερη κοινή εκπλήρωση των δεσμεύσεων της τότε

¹⁰²⁶C. De Perthuis/P.-A. Jouvet, ό.π. (915), 125.

¹⁰²⁷Βλ. Οδηγία 2003/87/ΕΚ OJ [2003] L275/32, όπως τροποποιήθηκε με τη διασύνδεσή της επί των μηχανισμών του Πρωτοκόλλου του Κιότο με την Οδηγία 2004/101/ΕΚ, την Οδηγία 2008/101/ΕΚ με την ένταξη στο Σ.Ε.Δ.Ε. των αεροπορικών δραστηριοτήτων και με τις επιμέρους εξελικτικές επί των απαιτήσεων και των διαδικασιών αναθεωρήσεις μέχρι και την ισχύουσα έως και σήμερα Οδηγία 2009/29/ΕΚ OJ L140/63, για την περίοδο 2013-2020) (βλ. και ec.europa.eu/environment/climat/emission/implementation_en.htm).

Ευρωπαϊκής Κοινότητας και των κρατών - μελών για τον περιορισμό των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου μετά την αυτοτελή επικύρωση και κύρωση¹⁰²⁸ του Πρωτοκόλλου του Κιότο.¹⁰²⁹ Σήμερα το ρυθμιστικό βάρος επί της συγκεκριμένης παγκόσμιας δικαιοπολιτικής δέσμευσης καταλαμβάνει ιδιαίτερη σημασία για την έννομη τάξη της Ένωσης, αν συνυπολογιστεί πως η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής αποτελεί διακριτή περιβαλλοντική δέσμευση της Συνθήκης της Λισαβόνας με τη δυναμική να επηρεάσει και να επηρεαστεί καθοριστικά από την ενιαία ευρωπαϊκή διακυβέρνηση και τους άξονες της βιώσιμης ανάπτυξης.¹⁰³⁰

Το κοινοτικό Σύστημα Εμπορίας ρύπων τέθηκε νομοθετικά σε ισχύ το 2005 με την ως άνω Οδηγία, καλύπτοντας ουσιαστικά τις ρυπογόνες εκπομπές μόνο διοξειδίου του άνθρακα από μεγάλες παραγωγικά βιομηχανικές εγκαταστάσεις (κατατασσόμενες ονομαστικά ανά δραστηριότητα στο Παράρτημα I της εν λόγω Οδηγίας). Η πρώτη «πειραματική» περίοδος¹⁰³¹ ολοκληρώθηκε μόλις δύο χρόνια αργότερα, με την προκλητικά περίσσεια υπερπλεονασματική κατανομή - παραχώρηση εμπορεύσιμων αδειών ρύπανσης να μην επιτυγχάνει, όπως ήταν αναμενόμενο, μία ανταγωνιστική τιμή στην αξία των δικαιωμάτων, η οποία και θα ωθούσε αντανακλαστικά στην υιοθέτηση πιο πράσινων επενδυτικών επιλογών.¹⁰³² Στη συνέχεια, η δεύτερη φάση οργανώθηκε με χρονοδιάγραμμα πενταετίας, για την περίοδο 2008-2012¹⁰³³ και ταυτίστηκε με την πρώτη δεσμευτική περίοδο του Πρωτοκόλλου του Κιότο.¹⁰³⁴ Η δε τρίτη και ισχύουσα περίοδος για τα έτη 2013-2020 συμπεριέλαβε επιπλέον με ενισχυμένη «κανονιστική συνείδηση» τις εκπομπές ρύπων των αεροπορικών εταιρειών που δραστηριοποιούνται εντός του Ενιαίου Οικονομικού Χώρου.¹⁰³⁵ Ως προς το έννομο πλαίσιο, η υφιστάμενη τεχνικά αναθεωρητική της πρώτης, Οδηγία 2009/29/ΕΚ, εκτιμάται πως συμβάλλει, έστω ως πρώτο ωριμότερο αποφασιστικό βήμα, στην έμπρακτη βελτίωση των δύο προηγούμενων μέτρων σε απόδοση περιόδων,¹⁰³⁶ κυρίως μέσα από τη θέσπιση ανώτατου ορίου εκπομπών σε κεντρικό ευρωπαϊκό επίπεδο και τη διενέργεια ανοιχτών δημοπρασιών για την κατανομή των

¹⁰²⁸Για την Ελλάδα το Πρωτόκολλο του Κιότο κυρώθηκε με το Ν. 3017/2002.

¹⁰²⁹Στόχος της πρώτης περιόδου (2005-2007) εμπορίας δεν ήταν η άμεση επίτευξη των στόχων του Κιότο, αλλά η απόκτηση εμπειρίας και ένταξης της εμπορίας εκπομπών ρύπων στους κανόνες της αγοράς, αλλά και της έννομης τάξης. Βλ. και Κ. Anttonen/M. Mehling/K. Upston-Hooper, *Breathing Life into the Carbon Market: Legal Frameworks of Emissions Trading*, *European Energy and Environmental Law Review*, Τεύχος 16, Wolters Kluwer, 2007, 96-115. Η δεύτερη περίοδος 2008-2012 συνέπεσε με την ουσιαστική εφαρμογή-ισχύ του Διεθνούς Πρωτοκόλλου, χωρίς ωστόσο δυναμική (και ειλικρινή) διάθεση εφαρμογής και ελέγχου από τα συμβαλλόμενα κράτη-μέλη, εξαιτίας της αμοιβαίας θεσμικής καχυπονίας των ισχυρότερων οικονομικά κρατών. Βλ. και J. Peel/L. Godden/R. Keenan, *Climate Change Law in an Era of Multi-Level Governance*, *Transnational Environmental Law*, Τεύχος 1, Cambridge University Press, 2012, 255 και γενικότερες προοπτικές σε L. Parker, *Climate Change: The European Union's Emissions Trading System (EU-ETS): Looking to 2020*, *Congressional Research Service*, 2010.

¹⁰³⁰J. Scott, *The Multi-Level Governance of Climate Change*, σε: P. Craig/G. de Búrca (επιμ.), *The Evolution of EU Law*, Oxford University Press, 2012, 11, διαθέσιμο και στο: papers.ssrn.com/2446423.

¹⁰³¹Βλ. για την Ελλάδα και ΚΥΑ 36028/1604/2006 περί «Έγκρισης Εθνικού Σχεδίου Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών (ΕΣΚΔΕ) αερίων θερμοκηπίου περιόδου 2005-2007», σύμφωνα με το άρθρο 7 της υπ' αριθμ. ΚΥΑ 54409/2632/2004.

¹⁰³²Σημ.: Τα συνολικά δικαιώματα εκπομπών προς κατανομή για την τριετία 2005-2007 υπολογίστηκαν σε 223 εκ. τόνοι CO₂ ή 74.422.011 τόνοι/έτος, και αφορούσαν 141 επιχειρήσεις.

¹⁰³³Βλ. για την Ελλάδα και ΚΥΑ 52115/2970/Ε103/2008 περί «Έγκρισης Εθνικού Σχεδίου Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών (ΕΣΚΔΕ) αερίων θερμοκηπίου περιόδου 2008-2012.

¹⁰³⁴Σημ.: Ξεχωρίζει η κρίσιμη Απόφαση της Επιτροπής 2011/278/ΕΕ σχετικά με τον καθορισμό ενωσιακών μεταβατικών κανόνων για την εναρμονισμένη δωρεάν κατανομή δικαιωμάτων εκπομπής κατ' εφαρμογή του άρθρου 10α της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ.

¹⁰³⁵Βλ. για την Ελλάδα και ΚΥΑ 57495/2959/Ε103/2010, συμπληρωματική η Απόφαση της Επιτροπής 2011/638/ΕΕ σχετικά με τους συντελεστές σύγκρισης για τη δωρεάν κατανομή δικαιωμάτων εκπομπών αερίων θερμοκηπίου σε φορείς εκμετάλλευσης αεροσκαφών βάσει το άρθρου 3ε της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ.

¹⁰³⁶J.B. Skjaereth/J. Wettstad, *Fixing the EU Emissions Trading System? Understanding the Post-2012 Changes*, *Global Environmental Politics*, MIT Press, Τεύχος 10, 2010, 101-123.

εμπορεύσιμων δικαιωμάτων, κάτω από την εγγύηση των κρατών-μελών στη λογική “cap and trade”. Ειδικότερα, τα εν λόγω δικαιώματα: λειτουργούν ως «εμπορεύσιμο (“trade”) νόμισμα» - κεφάλαιο, επιτρέποντας στους κατόχους τους να εκπέμπουν έναν τόνο διοξειδίου του άνθρακα CO₂ ανά δικαίωμα, ενώ κατανέμονται σύμφωνα με την προκαθορισμένα οριοθετημένη (“Cap”) μείωση της συνολικής ρυπογόνας παραγωγικής δραστηριότητας ανά κράτος-μέλος, βάσει πρωθύστερων, ανά χρονική περίοδο δράσης, εγκεκριμένων σχεδιαστικών ορίων επί των εθνικών παραγωγικών αναγκών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, έπειτα από τις εισηγητικές προτάσεις των κρατών-μελών. Σημειώνεται πως τα έσοδα από τους πλειστηριασμούς (που υποκαθιστούν σταδιακά την δωρεάν διανομή) μπορούν να διατεθούν αντισταθμιστικά από τα κράτη-μέλη για την αναπτυξιακή ενίσχυση των παράλληλων ρυθμιστικών μηχανισμών της προστασίας του περιβάλλοντος, την ανταγωνιστική προώθηση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αλλά και για μέτρα-παρεμβάσεις κοινωνικής συνοχής και ισορροπίας, που οδηγούν το σύνολο της ενιαίας αγοράς ακόμα πιο σταθεροποιητικά και βιώσιμα στην «ορθή και δίκαιη μετάβαση» προς την «πράσινη» οικονομία. Για την Ελλάδα μάλιστα, κατά τη δημοσιονομική κρίση, προτάθηκε, πολιτικά ανεπιτυχώς, η συσχέτιση του περιβαλλοντικού στόχου του προγράμματος επί των ρύπων με την συνολικότερη βιωσιμότητα της ανάπτυξης. Υποστηρίζοντας ότι πρέπει να ληφθεί ειδική μέριμνα στο σύστημα διανομής δικαιωμάτων για τα κράτη-μέλη, τα οποία εξαιτίας της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης και της γεωστρατηγικής τους θέσης, καθίστανται πιο ευάλωτα στον «ρυπογόνο παραγωγικό ανταγωνισμό» τρίτων (-γειτονικών μάλιστα) χωρών,¹⁰³⁷ που δεν δεσμεύονται από το σχετικό ενωσιακό Σύστημα, σ’ άλλη μία διασυνοριακή εκδοχή του “race to the bottom”, με έντονες περιβαλλοντικές εκπτώσεις στη βιομηχανική και ενεργειακή παραγωγή.

Από την Ε.Ε. σήμερα καλύπτονται τα σημαντικότερα πεδία της βιομηχανικής παραγωγής επί των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα σε δέκα κατηγοριοποιημένους κλάδους δραστηριοτήτων και εργοστασιακών εγκαταστάσεων όπως: δυλιστήρια, οπτανθρακοποιεία (γνωστά για την παραγωγή coke), εγκαταστάσεις σιδηρουργίας, χάλυβα, φρύξης μεταλλευμάτων, ασβέστη, γυαλιού, χαρτιού-χαρτοπολτού καθώς και ξυλείας, τσιμεντοβιομηχανίες και κεραμουργείες. Προσδιορίζονται μάλιστα εκ του νόμου τα όρια της «ημερήσιας και ωριαίας δυναμικότητας ή ονομαστικής θερμικής ισχύος».¹⁰³⁸ Η συμμετοχή στο «Σ.Ε.Δ.Ε.» της Ε.Ε. είναι υποχρεωτική για τις ως άνω επιχειρηματικές δραστηριότητες, αν και σε ορισμένους τομείς περιλαμβάνονται μόνο οι εγκαταστάσεις που υπερβαίνουν ένα συγκεκριμένο μέγεθος, ρυθμό και έκταση ρυπογόνας παραγωγής.¹⁰³⁹ Σύμφωνα με το φίλτρο αυτών των εξαιρέσεων, ορισμένες μικρές εγκαταστάσεις δύναται με νόμιμο τρόπο να απαλλαγούν από τη συμμετοχή τους στην εμπορική αγορά των ρύπων, με τα κράτη να

¹⁰³⁷ Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή για το 2013, Φεβρουάριος 2014, 68, διαθέσιμη στο: www.bankofgreece.gr/Publications/ekthdkth2013.pdf.

¹⁰³⁸ Το αμερικάνικο “ETS” καταλήγει να είναι αποσπασματικότερο εξαιτίας της μη κύρωσης και της υπαναχώρησης των Η.Π.Α. από το Πρωτόκολλο του Κιότο. (Οι Η.Π.Α. ευθύνονται για το 36,1% των ρύπων παγκοσμίως, ενώ η επίσης μη προσχωρούσα στο Πρωτόκολλο Ρωσία ευθύνεται για το 17,4 % των ρύπων σε διεθνή κλίμακα, βλ. europa.eu/rapid/press-release_MEMO-03-154_el.htm). Στις Η.Π.Α. έχουν υιοθετηθεί εμπορεύσιμα δικαιώματα σε εκπομπές διοξειδίου του θείου και του αζώτου με επιτυχία εξαιτίας και τις ευκολίας ελέγχου, συνάφειας και αποτίμησης της αντίστοιχης ρυπογόνας παραγωγής (βλ. D.R. Bohi/D. Butraw, SO 2 Allowance Trading: How do expectations and experience measure up?, *Electricity Journal*, 1997, 67-75).

¹⁰³⁹ Στην Ελλάδα ήδη από την πρώτη φάση του Σ.Ε.Δ.Ε. εντάχθηκαν 141 συνολικά βιομηχανικές εγκαταστάσεις σύμφωνα με επίσημη έκθεση του Κέντρου Ανανεώσιμων Πηγών και Εξοικονόμησης Ενέργειας, “Applying European Emissions Trading & Renewable Energy Support Mechanisms in the Greek Electricity Sector (ETRES)”, υπό την αιγίδα του Προγράμματος Life, 2005, 25.

εφαρμόζουν άλλα φορολογικά ή άλλα διοικητικά αντίμετρα, για την περιβαλλοντική τους προσαρμογή.

Οι κανονιστικές διαφοροποιήσεις που πιστώνονται στην παρούσα κανονιστική περίοδο 2013-2020 σε σχέση με τις δύο προηγούμενες φάσεις (2005-2007 και 2008-2012) είναι: α) Το ενιαίο ανώτατο όριο ρυπογόνων εκπομπών σε επίπεδο Ε.Ε., μειωμένο κατά 1,74% ετησίως, αντί του προηγούμενου συστήματος καθορισμού επιμερισμένων εθνικών ανώτατων ορίων, β) η σταδιακή, προοδευτική και όλο και πιο αναγκαία στροφή προς δημοπρατούμενο, δημόσιο πλειστηριασμό των εμπορεύσιμων δικαιωμάτων,¹⁰⁴⁰ αντίθετα προς τη δωρεάν κατανομή,¹⁰⁴¹ γ) η συμπερίληψη νέων παραγωγικών πεδίων υπαγωγής και επιπρόσθετων ρυπογόνων αέριων, που διευρύνουν το περιεχόμενο της ρύθμισης κατά οριζόντιο και κάθετο αντικειμενικό τρόπο, δ) τέλος, η διαδικασία πώλησης τριακοσίων εκατομμυρίων δικαιωμάτων ρύπανσης, υπό την αιγίδα διαρθρωτικού προγράμματος “NER 300”, συγκεντρώνοντας 2 δισεκατομμύρια ευρώ¹⁰⁴² για την άμεση χρηματοδότηση ανταγωνιστικών επενδύσεων σε καινοτόμα σχέδια προώθησης «καθαρής» και «πράσινης» ενέργειας για τον εξοικονομητικό περιορισμό του παραγόμενου άνθρακα με «περιβαλλοντικά ασφαλή δέσμευση και γεωλογική αποθήκευση» και για την εμπορική ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας των Α.Π.Ε.,¹⁰⁴³ στο σύνολο της ευρωπαϊκής επικράτειας για μία συντονισμένα βιώσιμη ενεργειακή ανάπτυξη. Σε αυτές τις συναρτήσεις, διαφαίνεται πως το κράτος προσδιορίζει το «γήπεδο και τους κανόνες»¹⁰⁴⁴ και η αγορά

¹⁰⁴⁰Ως προς την εθνική διαχείριση του Συστήματος, στην Ελλάδα, από τις 12 Οκτωβρίου 2014, ο Λ.Α.Γ.Η.Ε. Α.Ε. έχει αναλάβει τα καθήκοντα του «Εκπλειστηριαστή» (Auctioneer) των δικαιωμάτων εκπομπών αερίων του «θερμοκηπίου» που αντιστοιχούν στη χώρα, εκπροσωπώντας το Ελληνικό Κράτος στις δημοπρασίες που πραγματοποιούνται στην Κοινή Πλατφόρμα πλειστηριασμών του Ε.Ε.Χ (βλ. επίσημη ιστοσελίδα www.lagie.gr/dikaiomata-ekpompon).

¹⁰⁴¹Ο Κανονισμός 1031/2010/ΕΕ για τους πλειστηριασμούς επιδιώκει να εφαρμόσει ορισμένα κριτήρια σε ισορροπία με την αναθεωρημένη Οδηγία EU ETS 2009/29/ΕΚ, όπως η προβλεψιμότητα, η αποδοτικότητα του κόστους, η δίκαιη πρόσβαση σε πλειστηριασμούς και η ταυτόχρονη πρόσβαση σε σχετικές πληροφορίες για όλους τους φορείς εκμετάλλευσης. Συνολικά, η Επιτροπή εκτιμά ότι το 57% του συνολικού αριθμού των δικαιωμάτων θα δημοπρατηθεί κατά την περίοδο 2013-2020, ενώ τα υπόλοιπα δικαιώματα θα διατεθούν δωρεάν. Η πρόταση της Επιτροπής για τη νέα αναθεώρηση της Οδηγίας Σ.Ε.Δ.Ε. της Ε.Ε. αλλά και το προγραμματικό πλαίσιο για το κλίμα και την ενέργεια του Συμβουλίου, προβλέπει ότι το μερίδιο των δικαιωμάτων που θα δημοπρατηθούν θα παραμείνει το ίδιο μετά το 2020. (βλ. Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 24^{ης} Οκτωβρίου 2014 στις Βρυξέλλες, διαθέσιμα στο: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-169-2014-INIT/el/pdf, EUCO 169/14). Σύμφωνα με το άρθρο 10 παράγραφος 1 της Οδηγίας για το Σ.Ε.Δ.Ε. το 88% των δικαιωμάτων που δημοπρατούνται με πλειστηριασμούς από το 2013 έως το 2020, διανέμονται στα κράτη-μέλη της ΕΕ βάσει του μεριδίου τους σε εξακριβωμένες εκπομπές από τις εγκαταστάσεις που υπάγονταν στο “ETS” της Ε.Ε. το 2005 ή του μέσου όρου της περιόδου 2005-2007, με θετική αξιολογική βάση, το υψηλότερο ποσοστό παραγωγής ρύπων ανάμεσα σ’ αυτές τις δύο παραμέτρους. Το 10% διατίθεται στα λιγότερο «εύπορα κράτη-μέλη της Ε.Ε.» ως πρόσθετη πηγή εσόδων υποστηρικτικά στο να επενδύσουν στη μείωση της έντασης άνθρακα των οικονομιών τους και στην προσαρμογή τους στην αλλαγή του κλίματος. Το υπόλοιπο 2% αποδίδεται ως «πριμοδότηση του Κιότο» σε κράτη-μέλη της Ε.Ε., τα οποία μέχρι το 2005 είχαν μειώσει τις εκπομπές αερίων θερμοκηπίου κατά τουλάχιστον 20%. Πρόκειται για τη Βουλγαρία, την Τσεχική Δημοκρατία, την Εσθονία, την Ουγγαρία, τη Λετονία, τη Λιθουανία. Οι ηγέτες της Ε.Ε. αποφάσισαν ότι κατά την επόμενη δεκαετία, το 90% των δικαιωμάτων που θα δημοπρατηθούν να διανεμηθεί στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. βάσει του μεριδίου τους σε εξακριβωμένες εκπομπές και 10% να διατεθεί στα «λιγότερο εύπορα κράτη-μέλη» της Ε.Ε. υπέρ των ισόρροπων σκοπών της αλληλεγγύης και της ανάπτυξης. Οι τρεις χώρες Ε.Ο.Χ.-Ε.Ζ.Ε.Σ. θα διεξάγουν επίσης δημοπρασία δικαιωμάτων σύμφωνα με τους ίδιους άξονες που διέπουν κράτη-μέλη της Ε.Ε.. βλ. και J. Mason, UPDATE 2-Third phase of EU carbon trading to go through 2020, Reuters UK News Service, διαθέσιμο στο: uk.reuters.com/article/emissions-eu, 2007.

¹⁰⁴²βλ. ec.europa.eu/clima/policies/innovation-fund/ner300_en.

¹⁰⁴³Επιπλέον, ισχύουν άρθρο 10α παράγραφος 8 της Οδηγίας 2009/29/ΕΚ, Απόφαση 2010/670/ΕΕ, Απόφαση 2017/2172/ΕΕ.

¹⁰⁴⁴Σημ.: Ομολογουμένως οι κανόνες και τα όρια που έχουν τεθεί διαπνέονται από έναν κατεξοχήν «αγορακεντρικό» προσανατολισμό με την προσδοκία να συμπαρασύρει μόνο παρεμπιπτόντως την προάσπιση της περιβαλλοντικής προστασίας. Στο σύνολο του σχεδιασμού του «Συστήματος» χρεώνεται η «χαλαρή» αιτιώδης σύνδεση με την τελική επιδίωξη της περιβαλλοντικής-κλιματικής προστασίας.

καθορίζει «το παιχνίδι», δημιουργώντας (ή ορθότερα, προσδοκώντας να προκληθεί) μία εσωτερικευμένη για την αγορά στρατηγική επενδυτική ανάγκη και μεταρρυθμιστική επιδίωξη για την βιώσιμη ανάπτυξη και την κοινωνική ισορροπία του ενεργειακού κόστους και του οφέλους.¹⁰⁴⁵ Ανεξάρτητα των πρόσθετων ρυθμιστικών παρεμβάσεων, η συνάφεια μεταξύ των επιστημονικών εκτιμήσεων για το περιβαλλοντικό όριο των ρυπογόνων εκπομπών και του αντίστοιχου συνολικού αριθμού των εμπορικών δικαιωμάτων που εκδίδονται, καθώς και του τρόπου-μεθόδου διαμοιρασμού και κατανομής στους παραγωγούς,¹⁰⁴⁶ είναι οι παράμετροι που καθορίζουν συμπεριφορικά και σύννομα την προσφορά και τη ζήτηση των αδειών.

Η τελευταία Οδηγία 2018/410 Ε.Ε., με την ανανεωτική τροποποίηση της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ έχει ως σκοπό την πρόσθετη ενίσχυση της οικονομικής απόδοσης του εμπορικού περιορισμού των ρύπων, με την στοχευμένα συνεκτικότερη τιμολόγηση τους, υπό την αιτιωδέστερη επίδραση της ενωσιακής αρχής ο «ρυπαίνων πληρώνει» (191 παρ.2 Σ.Λ.Ε.Ε.) και τη συντονισμένη προώθηση των αντισταθμιστικών πράσινων επενδύσεων. Μέσω και αυτής της νομοθετικής πρωτοβουλίας ο πλειστηριασμός δικαιωμάτων παγιώνεται θεμελιωδώς ως γενικός κανόνας, ενώ η δωρεάν κατανομή αποτελεί την εξαίρεση. Ενώ προβλέπονται σημαντικές μειώσεις (3%) επί του συνολικού αριθμού των δικαιωμάτων, κατ' αναλογία με τους κανόνες «αγοράς και ζήτησης» που θα προκύψουν μεταξύ δημοπρατούμενων και δωρεάν δικαιωμάτων.¹⁰⁴⁷ Για λόγους αλληλεγγύης, αναλογικής ισότητας, παραγωγικής συμπόρευσης και ισόρροπης οικονομικής ανάπτυξης, καθιερώνεται ότι το 10 % των δικαιωμάτων που θα δημοπρατούν τα κράτη-μέλη, θα κατανέμεται μεταξύ των κρατών-μελών που το κατά κεφαλήν ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (Α.Ε.Π.) δεν υπερβαίνει το 90 % του μέσου όρου της Ένωσης το 2013, ενώ και το υπόλοιπο των δικαιωμάτων επιβάλλεται να διαμοιράζεται μεταξύ όλων των κρατών-μελών με βάση τις στενά εξακριβωμένες εκπομπές τους, αλλά και με αξιολογικό κριτήριο τη διεθνή ανταγωνιστικότητα, ανά επιμέρους παραγωγική δραστηριότητα.

Παρά τις εύλογες αμφιβολίες και κρίσιμες ατέλειες, δεν πρέπει να υποτιμάται το γεγονός ότι η ενιαία αγορά της Ε.Ε. έχει διαμορφώσει τη μεγαλύτερη αγορά εμπορίας εκπομπών ρύπων στον κόσμο, αφού αντιπροσωπεύει σε μέγεθος και αξία πάνω από τα τρία τέταρτα του διεθνούς εμπορίου άνθρακα, με συνεχώς βελτιστοποιημένες παρεμβάσεις. Από το σύνολο των περιβαλλοντικών δράσεων αλλά και με την ουσιαστική αξιοποίηση του «Σ.Ε.Δ.Ε.», η Ε.Ε. αξιώνει να αυξήσει την κυρίαρχη δυναμική της στη μεταστροφή της παγκόσμιας οικονομίας και της ενεργειακής παραγωγικότητας για την αντιμετώπιση των παγκοσμιοποιημένων περιβαλλοντικών και κοινωνικών φαινομένων, με ξεκάθαρους πλέον νομικά στόχους και όχι αόριστες αξιακές «ευχές».¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁵C. Egenhofer/M. Alessi/A. Georgiev/N. Fujiwara, The EU Emissions Trading System and Climate Change Policy Towards 2050: Real Incentives to Reduce Emissions and Drive Innovation?, Centre for European Policy Studies Brussels Special Report, 2011, διαθέσιμο στο: www.ceps.eu/ceps/download/4097.

¹⁰⁴⁶Σημ.: Υποκρύπτονται αρκετά διαδικαστικά προβλήματα όταν λ.χ. οικονομική δραστηριότητα έχει αγοράσει αρχικώς δικαιώματα ρύπανσης, αλλά στη συνέχεια παύει τη λειτουργία της (λεπτομ. στην Δ.Ε.Ε., C-321/2015) χωρίς προηγουμένως να τα έχει αξιοποιήσει σε χρήση ή μεταπώληση.

¹⁰⁴⁷Σημ.: Αναγνωρίζεται μάλιστα η αλληλεπίδραση που έχουν οι πολιτικές για το κλίμα σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο. Κατά την ζωντανή και «εύλογα» ευέλικτη ρυθμιστική παρουσία κρατών-μελών, αποτιμάται θετικά και η δυνατότητά τους να ακυρώνουν-καταργούν αριθμό εμπορεύσιμων δικαιωμάτων προς πλειστηριασμό, στην περίπτωση παύσης λειτουργίας ορισμένων παραγωγικών εγκαταστάσεων στην Επικράτειά τους, ώστε να εξασφαλισθεί η επιπλέον προβλεψιμότητα-σταθερότητα για τους φορείς εκμετάλλευσης και τους συμμετέχοντες στην αγορά ρύπων, σε σχέση με την ποσότητα και την ανταγωνιστικότητα των δικαιωμάτων που διατίθενται σε πλειστηριασμό. Βέβαια τονίζεται πως η δυνατότητα ακύρωσης δικαιωμάτων σε τέτοιες περιπτώσεις, θα πρέπει να είναι περιορισμένη στις ποσότητες που αντιστοιχούν στον μέσο όρο εξακριβωμένων εκπομπών της συγκεκριμένης εγκατάστασης για ένα εύλογο διάστημα π.χ. πέντε ετών πριν από την παύση της λειτουργίας.

¹⁰⁴⁸T. Tietenberg, Environmental and Natural Resources Economics, Addison Wesley, 2006, 350.

Το Σύστημα Εμπορίας ρύπων, πέρα από την νομική του θεμελίωση στο δίκαιο των Συνθηκών και την πρακτική του εισδοχή στην ενιαία ευρωπαϊκή αγορά και στην εθνική έννομη τάξη απαντάται στις πρωτογενείς βάσεις του ελληνικού συνταγματικού δικαίου. Στην ουσία αντικατοπτρίζει τις συνταγματικές ισορροπίες: της νομιμότητας του δικαιώματος στην οικονομική ελευθερία του άρθρου 5 παρ. 1, του εύρυθμου συντονισμού της εθνικής οικονομίας και ανάπτυξης του άρθρου 106 της παρ. 1 και 2 με την προληπτική και κατασταλτική δράση της προστασίας του περιβάλλοντος με όρους αειφορίας του άρθρου 24 παρ. 1 του Συντάγματος. Και σ' αυτό το «δικαιο - οικονομικό» πλαίσιο, ερμηνευτικοί συνδυασμοί κρίκοι για τις λειτουργικές εξισορροπήσεις, ανάμεσα στον προστατευτικό παρεμβατισμό και την ελευθερία της ανταγωνιστικής παραγωγικής πρωτοβουλίας, είναι οι δύο πιλοτικές ρυθμιστικές αρχές της «αποτελεσματικής διακυβέρνησης» εντός του ευρωπαϊκού και του εθνικού δημοσίου δικαίου: η αναλογικότητα¹⁰⁴⁹ και την επικουρικότητα,¹⁰⁵⁰ με δεσπόζουσα αιτιώδη βάση τις τριμερείς συστηματικές εκτιμήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης,¹⁰⁵¹ σύμφωνα με τις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες κάθε κράτους και με επιδιωκόμενο σκοπό την θεσμική εγκαθίδρυση και τη «συνταγματοποίηση» της «κλιματικής δικαιοσύνης». Όλα τα παραπάνω συνεπικουρούν, ώστε να εντατικοποιηθούν στις εθνικές έννομες τάξεις οι παγκοσμιοποιημένες δεσμεύσεις γύρω από τις κοινές αλλά και διαφοροποιημένες ευθύνες και ανάγκες των κρατών, διασφαλίζοντας την ανθεκτικότητα του περιβάλλοντος επί της κλιματικής αλλαγής, τα επαπειλούμενα ανθρώπινα δικαιώματα στη καθημερινή διαβίωση και την αναζήτηση της κοινωνικής ευημερίας, αλλά και αξιώνοντας την βιώσιμη ανάπτυξη τους, υπό την μία πολυδιάστατη πτυχή της φέρουσας ικανότητάς τους.

¹⁰⁴⁹Οδηγία 2004/101/ΕΚ βλ. Χαρακτηριστική η αιτιολογική σκέψη 19: «Δεδομένου ότι ο στόχος της προτεινόμενης δράσης, ήτοι η δημιουργία σύνδεσης μεταξύ των βασισμένων σε έργα μηχανισμών του Πρωτοκόλλου του Κιότο και του κοινοτικού συστήματος, είναι αδύνατον να επιτευχθεί επαρκώς από τα κράτη-μέλη μεμονωμένα και δύναται συνεπώς, λόγω της διάστασης και των αποτελεσμάτων της παρούσας δράσης, να επιτευχθεί καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο, η Κοινότητα μπορεί να λάβει μέτρα, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας του άρθρου 5 της συνθήκης. Σύμφωνα επίσης με την αρχή της αναλογικότητας, όπως διατυπώνεται στο ίδιο άρθρο, η παρούσα Οδηγία δεν υπερβαίνει τα αναγκαία όρια για την επίτευξη του στόχου αυτού.» Βλ. και J. Dernbach/S. Kakade, *Climate Change Law: An Introduction*, Energy Law Journal, Τεύχος 29, Energy Bar Association, 2008, 12 και Commission of the European Communities, *Questions and Answers on Emissions Trading and National Allocation Plans*, 2005, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_05_84, G. Golini, *Tradable Green Certificate Systems in the E.U.*, Energy Law Journal, Τεύχος 26, Energy Bar Association, 2005, 111, διαθέσιμο και στο: www.eba-net.org/assets/1/6/4-Vol26_No1_2005_Art_Tractable_Green.pdf, 2005.

¹⁰⁵⁰Για τον διοικητικό συγκεντρωτισμό, την αποκέντρωση και την αποτελεσματικότητα της πολυεπίπεδης δημόσιας διακυβέρνησης με βάση την αρχή της επικουρικότητας ή την φεντεραλιστικού τύπου διακυβερνητική «ομοσπονδιοποίηση» σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους εφαρμογής του Σ.Ε.Δ.Ε. βλ. M. Peeters, *Legislative Choices and Legal Values: Considerations on the Further Design of the European Greenhouse Gas Emissions Trading Scheme from a Viewpoint of Democratic Accountability*, σε: M. Faure/ M. Peeters (επιμ.), *Climate Change and European Emissions Trading Lessons for Theory and Practice*, Edward Elgar, 2008, 17-52, De Cendra De Larragán, *Too Much Harmonization: An Analysis of the Commission's Proposal to Amend the EU ETS from the Perspective of Legal Principles*, επίσης στο ίδιο έργο, 53-87. Και στις Η.Π.Α. υφίστανται αποκεντρωμένες και πολύπλευρες κανονιστικές ρυθμίσεις, με δεδομένο την απουσία εθνικού Σ.Ε.Δ.Ε., βλ. J. Peel/L. Godden/R. Keenan, *ό.π.* (1029), 258. Η αμερικάνικη υπόθεση *Massachusetts v. Environmental Protection Agency*, 549 U.S. 497 (2007), αποτυπώνει, την συνδεσιμότητα αφενός του ομοσπονδιακά αποκεντρωμένου συστήματος δράσης, ελέγχου και συντονισμού, μέσα από την "Clean Air Act" 42 U.S.C. παρ. 7521(a)(1) και της υποχρέωσης του Εθνικού Οργανισμού Προστασίας του Περιβάλλοντος (N.E.P.A.): «να θέσει πρότυπα εκπομπών για τυχόν ατμοσφαιρικούς ρύπους κινητήρων για μηχανοκίνητα οχήματα που, κατά την κρίση του, προκαλούν ή συμβάλλουν στην ατμοσφαιρική ρύπανση, η οποία ευλόγως αναμένεται να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία ή την ευημερία των πολιτών» ενώ αναδεικνύει αφετέρου και σημαντικότερες παραμέτρους αιτιώδους σύνδεσης της αρχής της προφύλαξης, μέσα από τα στοιχεία της επιστημονικής αβεβαιότητας με την ατομική βλάβη-κίνδυνο, για την λήψη μέτρων και την τυχόν αποζημίωση επί παραλείψεων.

¹⁰⁵¹Report from the Commission, COM (2015) 576, Final.

Στο πρακτικό πεδίο της εκτελεστικής διακυβέρνησης του Συστήματος,¹⁰⁵² σε κάθε περίοδο εφαρμογής του, κάθε κράτος-μέλος έχει την υποχρέωση να καταρτίσει ένα «Εθνικό Σχέδιο Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών» (Ε.Σ.Κ.Δ.Ε.) (“National Allocation Plans”, NAPs), το οποίο πρέπει να υποβάλλει προς έγκριση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή με παράλληλη κοινοποίηση στα υπόλοιπα κράτη- μέλη σε συγκεκριμένη χρονική προθεσμία (πλέον ενάμιση έτος), πριν από την εκάστοτε επόμενη προγραμματική περίοδο. Με αυτή την υποχρέωση η δημόσια διοίκηση, το επιστημονικό της προσωπικό και ο υποκείμενος βιομηχανικός τομέας, θα έπρεπε, κατά το «λειτουργικό και συμπεριφορικό» δέον, να βρίσκονται σε συνεχή επαγρύπνηση, ουσιαστική συμμετοχή και συνεργατικό έλεγχο για τον κοινό περιβαλλοντικό στόχο με ευθύ εθνικό αναπτυξιακό αντίκτυπο. Αντίθετα όμως, αναφορικά με την αρνητική ανταπόκριση της Ελλάδας, ενδεικτικά, το πρώτο «Εθνικό Σχέδιο Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών» των ρύπων του θερμοκηπίου για την περίοδο 2005-2007, κατατέθηκε ένα χρόνο μετά τη λήξη της καθορισμένης προθεσμίας, ενώ αντίστοιχες καθυστερήσεις διαπιστώνονται σε οργανωτικές και ελεγκτικές πρακτικές σε κάθε επιμέρους φάση μέχρι και σήμερα,¹⁰⁵³ υποβαθμίζοντας την δυναμική της επικουρικότητας από την πλευρά του κράτους.

Το «Σ.Ε.Δ.Ε.» της Ε.Ε. σύμφωνα με στοιχεία από τον επίσημο διαδικτυακό ιστότοπο της Ένωσης καλύπτει περίπου 11.000 σταθμούς ηλεκτροπαραγωγής και βιομηχανικές εγκαταστάσεις καθώς και τις αεροπορικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στα 28 (μαζί με το ήδη απελθέν Ην. Βασίλειο) κράτη- μέλη της Ε.Ε., συν την Ισλανδία, το Λιχτενστάιν και τη Νορβηγία,¹⁰⁵⁴ επιτρέποντας την εκπομπή περίπου δύο δισεκατομμυρίων τόνων διοξειδίου του άνθρακα. Συνολικά, σε ποσοστιαία ανάλυση περίπου το 45% των συνολικών εκπεμπόμενων ρύπων αερίων θερμοκηπίου στα κράτη –μέλη της Ε.Ε. ρυθμίζονται από το ενωσιακό Σ.Ε.Δ.Ε..¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵²Σημ.: Στην Ελλάδα, το Σύστημα Εμπορίας Εκπομπών της Ε.Ε. οργανώνεται κεντρικά μέσω της Γενικής Διεύθυνσης Περιβαλλοντικής Πολιτικής του Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής. Η εν λόγω υπηρεσία είναι αρμόδια για τα περισσότερα στοιχεία του ετήσιου κύκλου συμμόρφωσης, εκδίδει τις άδειες εκπομπών, εγκρίνει τα σχέδια παρακολούθησης, συγκεντρώνει τις ετήσιες εκθέσεις εξακριβωμένων εκπομπών και κοινοποιεί στον διαχειριστή του εθνικού μητρώου τα αριθμητικά στοιχεία των εξακριβωμένων εκπομπών. Στην αρμοδιότητά της εμπίπτει επίσης και η επιβολή προστίμων και κυρώσεων.

¹⁰⁵³Σημ.: Στην έκθεση με τίτλο «Η εφαρμογή του Συστήματος Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών στην Ελλάδα» το 2013 (WWF Hellas-Sandbag, Η εφαρμογή του Συστήματος Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών στην Ελλάδα, 2013 (Περίοδος έρευνας 2008-2011), χωρίς καμία αξιοσημείωτη διαφοροποίηση τα υπόλοιπα χρόνια της δημοσιονομικής κρίσης της Ελλάδας μέχρι και σήμερα, διαπιστώθηκε πως ο στρεβλός σχεδιασμός, που ήρθε στην επιφάνεια ακόμη πιο εμφατικά εξαιτίας της ύφεσης, απειλεί και εντός της ελληνικής εθνικής έννομης τάξης να καταστήσει τον μηχανισμό περιβαλλοντικά «κενό περιεχομένου» και πεδίο επιπρόσθετης κερδοφορίας-μίας παράλληλης αγοράς, εντελώς διάφορης με τον καταρχήν περιβαλλοντικό και τον βιώσιμα αναπτυξιακό στόχο για τις επιχειρήσεις με μεγάλο ενεργειακό αποτύπωμα. Όπως προκύπτει από την έκθεση, η ευρωπαϊκή αγορά ρύπων έχει κατακλυστεί από υπερπληθώρα δικαιωμάτων εκπομπών με συνέπεια τον καταποντισμό (-υποτίμηση) της τιμής αγοράς τους και την εξάλειψη κάθε κινήτρου για λήψη μέτρων μείωσης των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Ειδικότερα στη χώρα μας, ορισμένοι κλάδοι της βιομηχανίας (ιδιαίτερα η τσιμεντοβιομηχανία, η κεραμοποιία και η χαλυβουργία) έχουν αποκομίσει απροσδόκητα οικονομικά οφέλη από τη συσσώρευση αδιάθετων δικαιωμάτων, τα οποία είχαν λάβει δωρεάν από την ελληνική κυβέρνηση, χωρίς να χρειάζεται να εκσυγχρονιστούν και να προσαρμοστούν περιβαλλοντικά, κάτι που καταδεικνύει την αναγκαιότητα τόσο περιορισμού των διαθέσιμων δικαιωμάτων, όσο και τη καθοριστική σημασία ύπαρξης συστήματος δημόσιων δημοπρασιών, όπως και υιοθετήθηκε στην παρούσα φάση.

¹⁰⁵⁴Σημ.: Κράτη-μέλη του Ενιαίου Οικονομικού Χώρου που εγκαθιδρύθηκε το 1994 (Agreement on the European Economic Area OJ ο L1,03-01-1994) και επεκτείνει στην ευρωπαϊκή Ήπειρο την ισχύ των διατάξεων της Ε.Ε. για την εσωτερική αγορά, την κοινωνική πολιτική, την προστασία του καταναλωτή και την προστασία του περιβάλλοντος στις χώρες της «Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελεύθερων Συναλλαγών» (Ε.Ζ.Ε.Σ.). Στον Ε.Ο.Χ. ανήκουν η Νορβηγία, η Ισλανδία και το Λιχτενστάιν. Επισημαίνεται ότι η Ελβετία είναι μέλος της Ε.Ζ.Ε.Σ., αλλά δεν συμμετέχει στον Ε.Ο.Χ..

¹⁰⁵⁵Βλ. και επίσημο διαδικτυακό τόπο: ec.europa.eu/clima/policies/ets_en

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τον Ιούλιο του 2015 παρουσίασε τη νομοθετική της πρόταση σχετικά με την αναθεώρηση του «Σ.Ε.Δ.Ε.» της Ε.Ε. για την επόμενη και πλέον συνειδητοποιημένη «τέταρτη περίοδο» (2021-2030),¹⁰⁵⁶ με στόχο: α) το δυναμικότερο και συνεπέστερο περιορισμό των ρυπογόνων εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα κατά 43% σε σύγκριση με το 2005, β) την μείωση των εκχωρούμενων δικαιωμάτων κατά 2,2% ήδη από το 2021, υπέρ της σχετικά στενότερης διασύνδεσης των περιβαλλοντικών απαιτήσεων με την οικονομική προσαρμογή και γ) την ταυτόχρονη μεταστροφή της ευρωπαϊκής βιώσιμης ανάπτυξης σε καινοτόμες «πράσινες» επενδυτικές δράσεις, μέσω αντισταθμιστικών χρηματοδοτικών ενισχύσεων. Είναι δε ευκρινές πως το ευρωπαϊκό Σ.Ε.Δ.Ε. έχει να αντιμετωπίσει την δικαιοπολιτική πρόκληση της διαχείρισης των πλεονασματικών δικαιωμάτων, με αφορμή την οικονομική κρίση και την πτώση της βιομηχανικής παραγωγής¹⁰⁵⁷ αλλά με πραγματική αιτία τα εξ αρχής υπερβολικά εκχωρούμενα δικαιώματα ρύπανσης. Αφού είναι χαρακτηριστικό πως τα δικαιώματα ρύπων σε κάθε περίοδο από το 2005 έως και σήμερα, δεν καλύπτονται από την αγορά, ούτε φυσικά συμβάλλουν στον περιβαλλοντικό στόχο της συγκράτησης της θερμοκρασίας, όπως φανερώνεται και από τις επιστημονικές αναλύσεις της τελευταίας δεκαπενταετίας της Διακυβερνητικής Επιτροπής του Ο.Η.Ε. για το κλίμα (I.P.C.C.).¹⁰⁵⁸ Η νομοθετική πρωτοβουλία της Ένωσης είναι σαφές πως κινείται, έστω με αρκετά συμβιβαστικές τάσεις προς την ορθή μεταρρυθμιστική κατεύθυνση. Μένει να αποτιμηθεί τα επόμενα χρόνια, το εφαρμοστικό και δυναμικό αποτέλεσμα των προτεινόμενων ρυθμίσεων εντός της ενιαίας αγοράς και των έννομων τάξεων των κρατών-μελών.

Ακόμη και στις Ηνωμένες Πολιτείες, την κοιτίδα της «εμπορευματοποίησης» της περιβαλλοντικής προστασίας διατυπώνονται όλο και περισσότερες θέσεις υπέρ ενός επιπλέον διοικητικού κυρωτικού και κυρίως φορολογικού παρεμβατισμού, σε μετριασμό των ανισορροπιών που προκαλεί η εκτεταμένη αυτορρύθμιση της παράλληλης περιβαλλοντικής αγοράς.¹⁰⁵⁹ Καταξιωμένοι επιστήμονες, όπως χαρακτηριστικά ο αμερικάνος καθηγητής, εξειδικευμένος σε θέματα φυσικής επιστήμης και κλιματικής αλλαγής J. Hansen,¹⁰⁶⁰ με δημόσιες τοποθετήσεις πολιτικού και συνάμα τεχνοκρατικού χαρακτήρα, απευθυνόμενοι ευθέως προς την κεντρική ομοσπονδιακή κυβέρνηση γίνονται υπέρμαχοι της ολοένα και πιο στοχευμένης τιμολόγησης του κόστους του άνθρακα για την απομάκρυνση της βιομηχανικής οικονομίας από τα ορυκτά καύσιμα και την οριστική «απαρθρακοποίηση» (“decarbonization”) της. Η επιβολή ενός συνεκτικού «φόρου», όσο το δυνατό εγγύτερα στη πηγή της παραγωγής με αντίστοιχες

¹⁰⁵⁶COM (2015) 337, Τελικό, 2015/148 (COD).

¹⁰⁵⁷Σημ: Προσδίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα στη διαχείριση και την αξία του «αποθεματικού σταθερότητας» που δημιουργήθηκε στα χρόνια της οικονομικής κρίσης οδηγώντας σε χαμηλότερες τιμές άνθρακα και κατά συνέπεια σε αναμικτό κίνητρο για την οποιαδήποτε παραγωγική μείωση των εκπεμπόμενων ρύπων.

¹⁰⁵⁸Βλ. επίσημο διαδικτυακό τόπο με καταχωρημένο το σύνολο των εκθέσεων του σε: www.ipcc.ch/reports.

¹⁰⁵⁹Σημ.: Η αυτορρύθμιση για την προστασία ή την επιδίωξη ενός δημόσιου σκοπού από μόνη της δεν μπορεί να δώσει λύσεις, ιδίως στη διαχείριση των κοινών αγαθών, όπως τα ευρύτερα κοινωνικά ή περιβαλλοντικά θέματα. Διαρθρώνεται κυρίως ως ένα επιπλέον παράλληλο μέτρο προς τους υπάρχοντες μηχανισμούς της κρατικής παρέμβασης, είτε συμπληρωματικά, είτε ως διαδικασία εφαρμογής άμεσων και των έμμεσων «συμμετοχικών» μέτρων της Πολιτείας προς την Οικονομική αντανάκλαση. Ακόμα και ως διακριτό πλαίσιο εντός μίας έννομης τάξης ανέκαθεν εξυπηρετεί την λειτουργική επίτευξη θεσμικών στόχων μιας κρατικά χαρτισσόμενης και ελεγχόμενης πολιτικής, όπως προωθείται και στο 6^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον αναφορικά με την ανάπτυξη καινοτόμων τεχνολογιών κ.λπ. (για τις διαστάσεις της αυτορρύθμισης εκτενώς σε Γ. Σμπώκο, ό.π. (580).

¹⁰⁶⁰J. Hansen, Letter to Obama, Nasa climate expert makes personal appeal to Obama, The Guardian, διαθέσιμο στο: www.theguardian.com/environment/2009, 2009, του ιδίου, Tell Barack Obama the Truth-The Whole Truth, διαθέσιμο στο: www.columbia.edu/~jeh1/mailings/2008/20081121_Obama.pdf, 2009, K. Kloor, The Eye of the Storm, Nature Reports Climate Change, Τεύχος 1, Springer Nature Limited, 2009, 139-140, διαθέσιμο και στο: www.nature.com/articles/climate.

συναφείς εκτιμήσεις κοινωνικής απόδοσης, κυρίως μέσα από τις πρακτικές εφαρμογές του «διπλού μερίσματος» και την ασφαλή αντισταθμιστική ανακύκλωση των δημοσίων πόρων, μέσω παράλληλων αναπτυξιακών πρωτοβουλιών με περιβαλλοντικό πρόσημο, προβιβάζεται ως η πλέον δυναμικότερη πρόταση για τις απαραίτητες έννομες ισορροπίες. Αυτά τα δομικά κριτήρια για τον δημόσιο παρεμβατισμό επί της οικονομικής διαχείρισης του περιβαλλοντικού αγαθού, ειδικά επί της κοστολόγησης της ρύπανσης ήταν και από τα πιο δύσβατα σημεία των διαπραγματεύσεων κατά την κατάρτιση του διεθνούς Πρωτοκόλλου του Κιότο, χωρίς τελικώς να επιβληθεί το οποιοδήποτε οικονομικό στοιχείο στην «δημόσια» αποτίμηση των ρύπων,¹⁰⁶¹ υπό την κυρίαρχη επιβολή και την διεθνοποιημένη πίεση του ελεύθερου ανταγωνισμού.¹⁰⁶²

Η ανακολουθία και τα διακρατικά εμπόδια στις υποχρεώσεις του Πρωτοκόλλου του Κιότο, όπως η σημασιολογική οπισθοχώρηση των Η.Π.Α., διατάραξε όχι μόνο τους περιβαλλοντικούς στόχους αλλά και τα ανταγωνιστικά πρότυπα που προσπάθησε να εισάγει. Το ίδιο επαπειλείται να επαναληφθεί και επί της πανηγυρικής Συμφωνίας του Παρισιού του 2016 για τις επικαιροποιημένες και καθοριστικότερες αποφάσεις κατά της κλιματικής αλλαγής. Ασχέτως αν υφίσταται η ρητή εγγυητική επιφύλαξη του άρθρου 28 της Συμφωνίας, στην ουσία περί μη οριστικής υπαναχώρησης των συμβαλλόμενων κρατών πριν την παρέλευση τεσσάρων ετών από την αντίστοιχη επίσημη καταγγελτική τους Δήλωση, επενδύοντας στη Συμβατική σταθερότητα, την ώριμη διαπραγμάτευση και την τυχόν γενικότερη πολιτική μεταστροφή. Η εν λόγω ρήτρα, όπως έχει ήδη προαναφερθεί σε προηγούμενη ενότητα, δεν απαντάται μόνο σε θεωρητικό επίπεδο, αφού η κυβέρνηση D. Trump προχώρησε εξ αρχής της θητείας της στην αποκήρυξη της Συμφωνίας· με τις Η.Π.Α. να θέτουν σοβαρή υποψηφιότητα στο να καταστεί και πάλι το «μαύρο πρόβατο» σ' άλλη μία σημαντική περιβαλλοντική διεθνή Συνθήκη, απαξιώνοντας την στο σύνολο της. Εξ αυτού του λόγου, οι ομοσπονδιακές προεδρικές εκλογές στις Η.Π.Α. της 3^{ης} Νοεμβρίου του 2020 επιλαμβάνονται και ενός παγκόσμιου περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος για την πορεία του διεθνούς οικονομικού status προς την κλιματική δικαιοσύνη και τις εφαρμογές της βιώσιμης ανάπτυξης, αφού ο ανθυποψήφιος για την Προεδρία των Η.Π.Α. J. Biden έχει προεκλογικά δεσμευτεί πως με την εκλογή του θα επαναφέρει τις Η.Π.Α. σε πρωταγωνιστική θέση υπέρ της παγκόσμιας «πράσινης» διακυβερνητικής μεταρρύθμισης. Από την άλλη πλευρά, ο κύριος «ανθρωπιστικός και παραγωγικός θεματοφύλακας» της Συμφωνίας, η Ε.Ε., δεν μένει αμέτοχη σ' αυτές τις πολιτικές καταστρατηγήσεις, σχεδιάζοντας, με αρκετές πράγματι δυσκολίες, τη συμμετρική δικαιική αντίδραση σε περίπτωση τελικής εμμονής των Η.Π.Α. για την απόσυρσή τους από αυτή τη μεγαλόπνοη και δεσμευτική διεθνή πρωτοβουλία, που εκκινεί την λειτουργική της ισχύ το 2020. Η απάντηση που καταρχάς υποβάλλεται υποδεικνύει την κανονιστική αναγκαιότητα για την επιπλέον «διακυβερνητική» εναρμόνιση μεταξύ των οικονομικών όρων και των περιβαλλοντικών έννομων απαιτήσεων, σε ορθολογική αποκατάσταση της, μέχρι σήμερα, αλυσιτελούς διασύνδεσής τους. Το σενάριο της επιβολής διοικητικών κυρώσεων-«αντίμετρων», κατά πάγια πρόταση των γαλλικών κυβερνήσεων, με την ενδεχόμενη καθιέρωση ενός αναλογικού δασμολογικού «φόρου για τον Άνθρακα» ως “Border

¹⁰⁶¹C. De Perthuis/P.-A. Jouvet, ό.π. (915), 130.

¹⁰⁶²Σημ.:Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η πρότερη παράδοση στο ευρωπαϊκό Σ.Ε.Δ.Ε. της δωρεάν κατανομής δικαιωμάτων και όχι η εξ αρχής δημοπράτησή τους για ορισμένους τομείς που αντιμετωπίζουν ιδιαίτερο διεθνή ανταγωνισμό, όπως οι βιομηχανίες αλουμινίου και χάλυβα (βλ. The role of carbon markets in preventing dangerous climate change, The fourth report of the 2009-10 session, UK Parliament House of Commons, Environmental Audit Select Committee, 2009, διαθέσιμο στο: publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmenvaud/290.pdf).

Tax Adjustment” (“B.A.T.”),¹⁰⁶³ στα εισαγόμενα εμπορικά προϊόντα από τις Η.Π.Α., εγείρει εύλογες ενστάσεις αναφορικά με την νομιμότητα του. Αν και οι “B.A.T.” παραδοσιακά έχουν σχεδιαστεί με αποκλειστικό σκοπό τη διασφάλιση του θεμιτού οικονομικού ανταγωνισμού, ο «φόρος του Άνθρακα» ή οποιασδήποτε άλλης μορφής δασμολογική κύρωση, θα ήταν δυνατό να μην εισάγει διακρίσεις, εφόσον η Ε.Ε. μπορούσε να ισχυριστεί επαρκώς ότι εμπίπτει σε μία από τις γενικές εξαιρέσεις του άρθρου XX της “G.A.T.T.”,¹⁰⁶⁴ (δηλαδή της «Γενικής Συμφωνίας Δασμών και Εμπορίου» του 1947,¹⁰⁶⁵ που από το 1995 εξελίσσεται, συντονίζεται από τον “W.T.O.” (Π.Ο.Ε.)) για την επιβολή αναγκαίων μέτρων υπέρ της προστασίας μεταξύ άλλων «της δημόσιας ηθικής, της ζωής, της διαβίωσης και της υγείας των ανθρώπων, ζώων και φυτών, της διατήρησης των φυσικών πόρων, της πολιτιστικού περιβάλλοντος και αρχαιολογικής κληρονομιάς» αλλά και της ευρύτερης νομιμότητας, που πρέπει να είναι συμβατές οι διεθνείς εμπορικές συμφωνίες.¹⁰⁶⁶ Προσανατολισμός άλλωστε που προβάλλεται και ως γενικότερη πρόθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπως παρουσιάζεται και στον προγραμματισμό του ενωσιακού “New Green Deal” από το 2020 έως το 2050 για το σύνολο των διεθνών εμπορικών Συμφωνιών, που θα συμβάλλεται η Ε.Ε., αξιώνοντας απ’ αυτές να ενσωματώνουν και να εναρμονίζονται κανονιστικά ευθέως με τις παγκόσμια αναγνωρισμένες περιβαλλοντικές και κλιματικές επιδιώξεις και τις ανάλογες διεθνείς δεσμεύσεις.¹⁰⁶⁷ Προς αντίκρουση μίας τέτοιας «οικονομικής μάχης» στο όνομα του «περιβαλλοντικού πολέμου», οι Η.Π.Α. δικαιούνται να επικεντρώσουν τις ενστάσεις τους στο εισαγωγικό άρθρο 1 της Σύμβασης περί «μη διακρίσεων» για το ελεύθερο διεθνές εμπόριο μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών. Και τούτο διότι, το συγκεκριμένο προστατευτικό μέτρο ως «φόρος Άνθρακα» θα επιβάλλει διακρίσεις που αλλοιώνουν τον φιλελεύθερο χαρακτήρα του διεθνούς εμπορίου, ευθέως σε επίπεδο εισαγωγών και εξαγωγών, παντελώς δυσανάλογα σε σύγκριση με την ελευθερία της ενιαίας αγοράς των κρατών- μελών της Ε.Ε. στο εσωτερικό της ή ακόμα πιο διακριτά, σε σχέση με τα εισαγόμενα προϊόντα ίδιου είδους και παραγωγικής δραστηριότητας από άλλα τρίτα, εμπορικά ισοδύναμα συμβεβλημένα, κράτη, που δεν θα υπόκειται σ’ αυτόν τον δασμολογικό περιβαλλοντικό φόρο. Μία περιβαλλοντική οικονομική επιβάρυνση, η οποία μάλιστα θα είναι διάφορη, τόσο σε σχέση με τη ρυπογόνα και επιβλαβή σημασία του εκάστοτε εμπορεύσιμου προϊόντος, όσο, ακόμα πιο γενικά, και με την αιτιώδη συνεκτίμηση των ποσοστών ρύπανσης που εκπέμπουν έτερα κράτη, αλλά και το κατά πόσο αυτά θα έχουν υιοθετήσει αποτελεσματικά μέτρα για την περιβαλλοντική προστασία έναντι της κλιματικής αλλαγής, πέρα της τυπικής και μόνο αφηρημένης αποδοχής και συμμόρφωσης σε διεθνείς περιβαλλοντικές δεσμεύσεις.

¹⁰⁶³Σημ.: Επονομαζόμενος ως “Carbon Border Adjustment Mechanism”. Βλ. M.A. Mehling/H. van Asselt/K. Das/S. Droege/C. Verkuijl, *Designing Border Carbon Adjustments for Enhanced Climate Action*, The American Society of International Law, Τεύχος 113, Cambridge University Press, 2019, 433-481.

¹⁰⁶⁴General Agreement on Tariffs and Trade, Text of the General Agreement, 1996, 37, διαθέσιμο στο: www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf.

¹⁰⁶⁵Η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ) του 1947, όπως ισχύει υπό την αιγίδα του Π.Ο.Ε. (βλ. www.wto.org/english/docs_e/legal_e/06-gatt_e.htm) όχι μόνο προσέφερε ένα διεθνές θεσμικό πλαίσιο συζήτησης και διαπραγματεύσεων, το οποίο επέτρεψε μια πολύπλευρη κοινωνικο-οικονομική προσέγγιση του εμπορίου, αλλά καθιέρωσε δυναμικά ένα σύστημα διεθνώς αναγνωρισμένων κανόνων για το εμπόριο. Απώτερος στόχος ήταν η δημιουργία ίσων όρων ανταγωνισμού για όλα τα μέλη, μέσω της «ουσιαστικής μείωσης των δασμών και άλλων φραγμών στο εμπόριο και της εξάλειψης της διακριτικής μεταχείρισης στο διεθνές εμπόριο». Η Ένωση υπήρξε ανέκαθεν ένας από τους κύριους υπερασπιστές ενός αποτελεσματικού διεθνούς εμπορίου που πηγάει και στηρίζεται στις εγγυήσεις του κράτους δικαίου.

¹⁰⁶⁶Εμπεριστατωμένη προσέγγιση στο έργο της Χ. Αθανασοπούλου, *Οικονομική Ελευθερία και Προστασία του Περιβάλλοντος*, Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από την GATT στον ΠΟΕ), Σάκκουλας, 2002.

¹⁰⁶⁷Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2019) 640, Τελικό, ιδίως σελ. 5.

Επομένως, για γίνει δεκτή μία τέτοια στρατηγική πρωτοβουλία που απειλείται να καταλήξει στα όρια ενός επιλεκτικού οικονομικού «οιονεί εμπάργκο» με την επίκληση της προστασίας του περιβάλλοντος και της κλιματικής αλλαγής, είναι καθοριστική η ενεργοποίηση και πάλι της αρχής της αναλογικότητας, η οποία ερμηνεύει με νομικό ορθολογισμό την σύννομη επιλογή του αποτελεσματικού εναρμονιστικού μέτρου και ενώ πρωθύστερα αποκωδικοποιεί και τα βασικά στοιχεία του ισόρροπου παρεμβατισμού, όπως είναι οι αρχές της ισότητας (-της ίσης μεταχείρισης) και της μη διάκρισης. Κάτω από αυτούς τους ρυθμιστικούς πυλώνες, η Ε.Ε. θα ήταν διεκδικήσιμο να υπεραμυνθεί μόνο ενός συγκεκριμενοποιημένου «φόρου για τις εκπομπές του διοξειδίου Άνθρακα» σε ισόρροπες τιμές (“*erga omnes*”) για όλους τους συναφείς με την ρυπογόνα επιβάρυνση παραγωγικούς φορείς (π.χ. κατασκευαστές χάλυβα, προϊόντα ενεργειακά ρυπογόνων εργοστάσιων, αερομεταφορές), όπως λ.χ. έχουν κατηγοριοποιηθεί στο «Σ.Ε.Δ.Ε.» αδιακρίτως, τόσο στο σύνολο των ομοειδών εισαγωγών-εξαγωγών, όσο και στην εσωτερική ενωσιακή παραγωγική διαδικασία. Αυτή ωστόσο η παρέμβαση δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς την απαραίτητη εμπορική συνεργασία και την «κινητήρια» δικαιοκρατική συναίνεση μεταξύ των «συμβεβλημένων συναλλακτικά» κρατών, που θα συμπαρασύρει κυριαρχικά τις επιβουλές των ισχυρότερων επιβληθέντων οικονομικών συμφερόντων. Στοιχεία που προβάλλουν διδακτικά για τη δυναμικότερη «διαπολιτειακή» τους μεταρρύθμιση, και οι αστοχίες του υφιστάμενου, πολύ πιο «συμμετοχικού» και «διακριτικού» υπέρ των αγορών, Συστήματος Εμπορίας ρύπων.

γ. Οι Ενωσιακές εξαιρέσεις και οι διασυνοριακές ανισοροπίες της ανταγωνιστικότητας. Οι τάσεις του νομολογιακού εξορθολογισμού στα διακυβερνητικά περιθώρια εκτίμησης της Ε.Ε. και των Κρατών-μελών.

Παρά τη διεύρυνση του συντονιστικού πλαισίου υπό την αιγίδα της Ε.Ε. με την σταδιακή καθιέρωση των δημοπρασιών κατά τη διαφάνεια ενός δημόσιου διαγωνισμού,¹⁰⁶⁸ ελεγκτέου από τους θεσμούς της Ένωσης, στα οκτώ από τα κράτη -μέλη που προσχώρησαν στην Ε.Ε, το 2004 (Βουλγαρία, Κύπρος, Τσεχία, Εσθονία, Ουγγαρία, Λιθουανία, Πολωνία και Ρουμανία) επιτρέπεται η συνέχιση της χορήγησης μεγάλου αριθμού δωρεάν δικαιωμάτων σε υφιστάμενους ρυπογόνους σταθμούς ηλεκτροπαραγωγής, προκαλώντας σημαντικές ανταγωνιστικές και αναπτυξιακές διαφοροποιήσεις ειδικά διασυνοριακά μεταξύ γειτονικών κρατών,¹⁰⁶⁹ ιδιαίτερα στο ενεργειακό και βιομηχανικό τομέα παραγωγής, στρεβλώνοντας σημαντικά τα όρια της «μη

¹⁰⁶⁸Τα περισσότερα κράτη χρησιμοποιούν μια κοινή «πλατφόρμα» για τις δημοπρασίες τους, αλλά η Γερμανία, η Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν τις δικές τους «πλατφόρμες».

¹⁰⁶⁹Βλ. Αίτημα-εισήγηση ανεξάρτητου Ευρωβουλευτή, καθηγητή Ευρωπαϊκών Θεσμών Ν. Μαριά ενόπιον της Ολομέλειας του Ε.Κ. στις 22-10-2018 (βλ. energyexpress.gr/22-10-2018, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχειρεί να ανταποκριθεί στις δεσμεύσεις των Παρισίων. Έχει όμως αναθέσει την διαδικασία αυτή στο Σύστημα Εμπορίας Εκπομπών άνθρακα, το οποίο στηρίζεται στις δυνάμεις της αγοράς και έτσι δεν είναι αποτελεσματικό. Ταυτόχρονα υπάρχει και μεγάλη κερδοσκοπία, η Ελληνική ΔΕΗ υποχρεώνεται κάθε χρόνο να πληρώνει 400 εκατομμύρια ευρώ για το “ETS”, με προσδοκώμενη αύξηση κατά 200 επιπλέον εκατομμύρια, οδηγώντας το κράτος στην ενεργειακή φτώχεια και επιβαρύνοντας δυσβάσταχτα και τους πολίτες-καταναλωτές. Από τη στιγμή όμως που οι ενεργειακές εταιρείες κρατών όπως, η Βουλγαρία και η Πολωνία, εξαιρούνται από την αγορά δικαιωμάτων αερίων ρύπων, γιατί να μην υπάρξει αυτή η εξαίρεση και για την Ελληνική ΔΕΗ (...), προκειμένου να μπορέσει να ανταποκριθεί σε μια δύσκολη φάση για την ελληνική Οικονομία και την ελληνική κοινωνία». Η Ελλάδα παρά τις ανά τακτά χρονικά διαστήματα επίσημες πιέσεις της προς τους ευρωπαϊκούς θεσμούς δεν μπόρεσε να πετύχει την εξαίρεσή της, ώστε να ανταπεξέλθει εκσυγχρονιστικά και οικονομικά στο ανταγωνιστικό ενεργειακό περιβάλλον, εγκλωβισμένη ανάμεσα στη ραγδαία πράσινη καινοτομία των βόρειων ευρωπαϊκών κρατών με την ενισχυμένη διεϊσδωση των Α.Π.Ε. και την συντηρητικά ανεκτή ρυπογόνα ανταγωνιστική συμπεριφορά των λιγότερο ανεπτυγμένων βαλκανικών γειτόνων της.

διάκρισης», της ισότητας αλλά και της ουσιαστικά εναρμονισμένης περιβαλλοντικής προστασίας, με όρους βιωσιμότητας και αποτελεσματικότητας. Σε παρηγορητικό, εντελώς συμβιβαστικό, αντισταθμιστικό βέβαια αντάλλαγμα, τα συγκεκριμένα κράτη δεσμεύονται, να επενδύσουν σταδιακά κατά αντιστοιχία της αξίας των δωρεάν δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων στον πράσινο εκσυγχρονισμό του τομέα της ηλεκτρικής ενέργειας. Τίθεται πράγματι το εύλογο ερώτημα γιατί η συγκεκριμένη προοπτική στην Ελλάδα της δημοσιονομικής κρίσης,¹⁰⁷⁰ είτε μέσω της αναδιανεμητικά «πράσινης» αξιοποίησης των δημοσιονομικών εσόδων από τις δημόσιες δημοπρασίες (πλειστηριασμούς), είτε ευθέως αντίστροφα μέσα από τη διεκδίκηση της απαλλαγής της από τη διαδικασία των δημοπρασιών, δεν αξιώθηκε περισσότερο συντονισμένα και στρατηγικά για την ανταγωνιστικότερη περιβαλλοντική, παραγωγική και ενεργειακή της ταυτότητα. Το γεγονός ότι τα δωρεάν δικαιώματα ρύπανσης εξακολουθούν να είναι διαθέσιμα με επίκληση τον εκσυγχρονισμό του τομέα της ενέργειας σε κράτη-μέλη με επιπλέον χαμηλότερο εισόδημα¹⁰⁷¹ συγκριτικά με την Ελλάδα, στην ουσία επιδρά αρνητικά για το σύνολο του ενωσιακού ανταγωνισμού στην ήδη ευάλωτη γεωστρατηγικά περιοχή των Βαλκανίων. Η διάκριση αυτή λειτουργεί περισσότερο ως άνιση κρατική ενίσχυση για την οικονομική μεγέθυνση των επωφελούμενων κρατών - μελών, δίχως να τους πιστώνεται μάλιστα κάποιος αξιοσημείωτος φιλοπεριβαλλοντικός και βιώσιμα αναπτυξιακός προσανατολισμός και αποτέλεσμα: επιβαρύνοντας αναπόφευκτα με τις αρνητικές περιβαλλοντικές εξωτερικότητες των εκπομπών τους, διασυννοριακά τα γειτονικά κράτη - μέλη που υπάγονται δεσμευτικά σε αυστηρότερα περιθώρια ρύπανσης της Ένωσης.

Νομολογιακά, η ισχυρή αποφασιστική βούληση της Επιτροπής, επί της διακρατικής εκτίμησης και διαρρύθμισης του ενωσιακού Συστήματος Εμπορίας ρύπων οδήγησε σε διαφορές που προέκυψαν γύρω από την κατάρτιση των Εθνικών Σχεδίων Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών, αρχικά ενώπιον του Γενικού Δικαστηρίου της Ε.Ε.,¹⁰⁷² το οποίο παραδοσιακά και ουδετεροποιημένα, κατά τα πρότυπα Δ.Ε.Ε., αναγνώρισε σημαντικό αξιολογικό περιθώριο εκτίμησης στις κρίσεις και τις επιλογές των θεσμικών οργάνων της Ένωσης, αποδεχόμενο αντίστροφα κυρίως τις πραγματολογικές και μόνο «εκτελεστικές προσαρμογές» των ορίων της διακριτικής ευχέρειας των κρατών - μελών. Μελετώντας τις εξορθολογιστικές επί τους ουσίας, νομολογιακές κρίσεις του «Πρωτοδικείου», το συμπέρασμά του συνοψίζεται και επαφίεται αποκλειστικά στα δομικά δεδομένα του ενωσιακού συνταγματισμού, με βάση δηλαδή την ενεργοποίηση της αρχής της επικουρικότητας, της αναλογικότητας και της αρμοδιότητας κάθε μέρους:¹⁰⁷³ «Σε μια Κοινότητα που διέπεται από το κράτος δικαίου, τα διοικητικά μέτρα πρέπει να λαμβάνονται σύμφωνα με τις αρμοδιότητες και τα όρια που αποδίδονται στα επιμέρους διοικητικά όργανα (και θεσμούς).¹⁰⁷⁴ Αυτό ισχύει ακόμη και αν η υπερθέρμανση του πλανήτη αποτελεί μία από τις βασικότερες μεγάλες κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές απειλές που αντιμετωπίζει σήμερα ο κόσμος», με την Επιτροπή να έχει την εποπτική συντονιστική αρμοδιότητα δια των Συνθηκών και να φέρει δικονομικά το βάρος απόδειξης για το αν τα

¹⁰⁷⁰ Σημ.: Παρατηρώντας τους δημοσιονομικούς δείκτες, η Ελλάδα είχε κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. χαμηλότερο από το 60% του μέσου όρου της Ένωσης το 2014 αλλά δεν εξασφάλισε πόρους από το Ταμείο Εκσυγχρονισμού, ιδίως για τον εκσυγχρονισμό και την απανθρακοποίηση της ηλεκτρικής ενέργειας λ.χ. των μη διασυνδεδεμένων νησιών.

¹⁰⁷¹ The EU Emissions Trading System (EU ETS), European Commission's Report, EU Publications, 2016, διαθέσιμη σε: ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/factsheet_ets_en.pdf.

¹⁰⁷² Γ.Ε.Δ., T-32/07, Σλοβακία κατά Επιτροπής. Η Σλοβακία απέσυρε την προσφυγή της αφού κατέληξε σε συμφωνία με την Επιτροπή. Βλ. Επίσης ενώπιον του Γ.Ε.Δ. (πρώην Π.Ε.Κ.) T-221/07, Ουγγαρία κατά Επιτροπής, Γ.Ε.Δ., T-00/07 Βουλγαρία κατά Επιτροπής.

¹⁰⁷³ J. Scott, ό.π. (1030), 11.

¹⁰⁷⁴ Ενδεικτικά T-188/07R παρ. 129 Γ.Ε.Δ .

κράτη-μέλη έχουν ενεργήσει σύμφωνα με τη σύνομη ή μη εφαρμογή των Οδηγιών και των Κανονισμών ή κατά τρόπο αντίθετο με το δίκαιο της Ε.Ε., περιορίζοντας σημαντικά τις ρυθμιστικές τους εκτιμήσεις για τη νομιμότητα, τις επιλογές και την εμβέλεια της ενωσιακής δράσης.

Πιο διαδικαστικά, απ' αυτή την «ελεγκτική» οπτική της νομότυπης τήρησης του «Σ.Ε.Δ.Ε.», η Επιτροπή επιδιώκοντας την εναρμονισμένη εφαρμογή του οικονομικού και του περιβαλλοντικού της στόχου, άσκησε, επί παραδείγματι, προσφυγές κατά της Φινλανδίας και της Ιταλίας για παράλειψη της μεταφοράς της σχετικής Οδηγίας 2003/87 στις εθνικές τους έννομες τάξεις εντός της προθεσμίας που επιβάλλονταν. Για την περίπτωση της Φινλανδίας επειδή δεν θεσπίστηκαν τα απαιτούμενα μέτρα στη σουηδόφωνη, ημιαυτόνομη και αποστρατικοποιημένη επαρχία Åland και για την υπόθεση της Ιταλίας ως προς τη γενικότερη μη έγκαιρη υπαγωγή της Οδηγίας στην εθνική έννομη τάξη.¹⁰⁷⁵ Ενώ, το Δ.Ε.Κ. και σ' άλλες δύο κρίσεις¹⁰⁷⁶ κατά τη συνολική εκτίμηση της διαδικαστικής εφαρμογής του Συστήματος ρύπων, διαπίστωσε ότι το Λουξεμβούργο δεν είχε τηρήσει την προθεσμία κοινοποίησης των αναγκαίων πληροφοριών σχετικά με τις «πραγματικές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου, που απαιτούνταν βάσει της Απόφασης 280/2004»¹⁰⁷⁷ για την υποστήριξη της παραγωγικής διαφάνειας των επιμέρους ρυπογόνων δραστηριοτήτων. Σε γενικές γραμμές, διαπιστώνεται πως μέχρι και σήμερα ότι η Επιτροπή προσφεύγει στο Δ.Ε.Ε. έναντι των κρατών-μελών κατ' αποκλειστικότητα αναφορικά με τη διαδικαστική νομότυπη μεταφορά και τη συντονιστική εύρυθμη λειτουργία των ενωσιακών νομοθετικών παρεμβάσεων επί του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, χωρίς να υπεισέρχεται σε εκτιμήσεις «διαχείρισης» επί της ουσιαστικής εθνικής πραγμάτωσης και εκπλήρωσης των περιβαλλοντικών και των αναπτυξιακών στόχων. Παρότι μάλιστα υφίσταται ως δεδομένο το αρνητικό γεγονός ότι οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου έχουν αυξηθεί κατά παράβαση της Απόφασης 2002/358 για την έγκριση του Πρωτοκόλλου του Κιότο. Αυτός ο αναιμικός και τυπολατρικός έλεγχος των ευρωπαϊκών θεσμών, διοικητικά της Επιτροπής και δικαιοδοτικά του Δικαστηρίου, είναι αμφίβολο στο κατά πόσο συμβαδίζει με τη συνεπή υποχρέωσή τους: να «εξασφαλίσουν την εφαρμογή των Συνθηκών και των μέτρων που λαμβάνουν τα όργανα βάσει αυτών» αλλά και να «εποπτεύουν και να ελέγχουν την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης».¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁵ Δ.Ε.Κ., C-122/05, Επιτροπή κατά Ιταλίας και Δ.Ε.Κ., C-107/05, Επιτροπή κατά Φινλανδίας

¹⁰⁷⁶ Δ.Ε.Ε., C- 61/07, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου και επίσης Δ.Ε.Ε., C-390/08, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου.

¹⁰⁷⁷ Βλ. άρθρο 3, παρ. 2 Απόφαση 280/2004, ΟJEU 2004, L 49, 1.

¹⁰⁷⁸ Ερμηνευτικά προς το δίκαιο των Συνθηκών και την δυναμική ισχύ των ρυθμιστικών παρεμβάσεων της Ένωσης: Στην υπόθεση Δ.Ε.Ε., C-272/15 Swiss International Air Lines κατά The Secretary of State for Energy and Climate Change, Environment Agency UK., σε σχέση με το κύρος της Απόφασης 377/2013/ΕΕ για την προσωρινή παρέκκλιση από την Οδηγία 2003/87/ΕΚ και την επιδότηση επί των δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου που επέστρεψε η Swiss International για τις πτήσεις προς και από την Ελβετία που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του έτους 2012 και σε συνάρτηση με τη γενική αρχή της ίσης μεταχείρισης και την ερμηνεία του άρθρου 340 Σ.Λ.Ε.Ε., κρίθηκε πως το δίκαιο της Ένωσης μπορεί να θέτει εξαιρέσεις διαφορετικής μεταχείρισης σε δραστηριότητες που αναπτύσσονται στα κράτη του Ε.Ο.Χ. και άλλες τρίτες χώρες. Η πάγια νομολογία του Δ.Ε.Ε. απαλλάσσει τα θεσμικά και άλλα όργανα της Ένωσης από την υποχρέωση τήρησης της αρχής της ίσης μεταχείρισης έναντι των τρίτων χωρών, προκειμένου να διαφυλάξει τη δυνατότητα πολιτικής τους δράσης σε διεθνές επίπεδο. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει δεχθεί, ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ τρίτων χωρών δεν είναι αντίθετη προς το δίκαιο της Ένωσης ακόμα και με μονομερείς ενέργειες, τονίζοντας την έλλειψη οποιασδήποτε υποχρέωσης ισότιμης μεταχείρισης των τρίτων χωρών, πέρα βέβαια από την ύπαρξη κάποιας σχετικής, προηγούμενα αναγνωρισμένης, Διεθνούς Συμφωνίας (βλ. τις σύνομες δεσμεύσεις προς τα κανονιστικά πρότυπα και τις απαιτήσεις του Π.Ο.Ε./W.T.O.). Αντιπροσωπευτική και η υπόθεση "Faust κατά Επιτροπής" Δ.Ε.Κ. C-52/81). Σκεπτικό χρήσιμο στρατηγικά που μπορεί να αξιοποιηθεί στο σύνολο του Σ.Ε.Δ.Ε. για την αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού ως προς την εμπορία των ρύπων σε μία ενδεχόμενη μελλοντική δυναμική οριζόντια

Στην ερευνητική περιπλάνηση της οικείας νομολογίας, εντοπίζονται και ορισμένες περιπτώσεις όπου τα ίδια τα υποκείμενα του «Σ.Ε.Δ.Ε.», οι βιομηχανικές και ρυπογόνες ενεργειακά δραστηριότητες, επιχείρησαν ν' αμφισβητήσουν τις αποφάσεις που έλαβε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δυνάμει της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ, επίσης γύρω προβληματική της οργανωτικής βάσης των Εθνικών Συστημάτων διανομής, και ιδιαίτερα σχετικά με τη σύσταση και τον περιορισμό των μονοπωλιακών καθεστώτων. Δηλαδή με κέντρο βάρους των λειτουργικών ενστάσεων και έννομων ισχυρισμών τους, ξεκάθαρα την οικονομική δομή της υπό ανάλυση ενωσιακής πρωτοβουλίας και όχι το θεμελιώδες περιβαλλοντικό ζητούμενο. Πιο συγκεκριμένα, στην υπόθεση T-489 / 04¹⁰⁷⁹ του Π.Ε.Κ., η προσφεύγουσα σλοβακική εταιρία, η μόνη παραγωγός χάλυβα της χώρας, επιδίωξε την ακύρωση απόφασης της Επιτροπής, για το Εθνικό Σχέδιο Κατανομής Δικαιωμάτων επί της εκπομπής ρύπων, το οποίο κοινοποίησε νομότυπα η Σλοβακία. Υποστήριξε πως η προσβαλλόμενη απόφαση παραβίαζε, μεταξύ άλλων, την αρχή της αναλογικότητας, της επαρκούς αιτιολογίας και της μη διάκρισης, κατά την έγκριση του σχεδίου, αφού ο συνολικός αριθμός των αδειών που προτείνει η Σλοβακία μειώνεται πέραν του ενδεδειγμένου και αναγκαίου μέτρου σε σχέση με τις υποχρεώσεις της χώρας με βάση το Πρωτόκολλο του Κιότο. Το Πρωτοδικείο, στην απάντηση-κρίση του τόνισε και επιβεβαίωσε ότι η απόφαση σχετικά με το ύψος των δικαιωμάτων κατανομής, συμπεριλαμβανομένων των επιδοτήσεων σε μεμονωμένες επιχειρήσεις, διανέμεται με βάση την αποφασιστική αρμοδιότητα των κρατών –μελών και ότι συνεπώς δεν επαφίεται στις συντονιστικές αρμοδιότητες της Επιτροπής. Αναγνωρίστηκε λοιπόν, ένα διακριτό κανονιστικό περιθώριο εκτίμησης, με τα κράτη-μέλη να δεσμεύονται και να ελέγχονται κατεξοχήν για τη τήρηση μόνο του συνολικού ανώτατου ορίου εκπομπών που έχει ορίσει γι' αυτά η Ε.Ε., και σαφώς διακριτικότερα αναφορικά με τη θέσπιση κλιμακούμενων, θεμιτών και εύλογων, εν γένει κανονιστικών, εθνικών περιορισμών. Ως εκ τούτου, οι μεμονωμένες επιχειρήσεις, αδιάφορα αν έχουν καταλάβει ένα μονοπωλιακό εθνικό χαρακτήρα επί μίας ορισμένης παραγωγικής δραστηριότητας, εκτιμήθηκε πως δεν επηρεάζονται άμεσα και ατομικά από αυτή κάθε αυτή την περισσότερο διαπιστωτική απόφαση της Επιτροπής, που επικύρωνε το γενικό σε εθνική κλίμακα «Ε.Σ.Κ.Δ.Ε.». Και επομένως εν προκειμένω, μη έχοντας ειδικό προσωπικό έννομο συμφέρον, η προσφυγή απορρίφθηκε ως απαράδεκτη.

Το Δ.Ε.Ε., μάλιστα, κατόπιν σχετικής αίτησης αναίρεσης κατά απόφασης του Πρωτοδικείου, σε παραπλήσια με την παραπάνω απόφαση, υπόθεση T-27/07, “US Steel Košice κατά Επιτροπής”, επιβεβαίωσε την εν λόγω αποφασιστική αρμοδιότητα επί της διοικητικής διακυβέρνησης στη δομή του Σ.Ε.Δ.Ε. τονίζοντας πως η απόφαση της Επιτροπής¹⁰⁸⁰ «δεν ήταν ικανή να επηρεάσει άμεσα τη νομική κατάσταση του αναιρεσείοντος και, ως εκ τούτου, δεν το αφορούσε άμεσα». Δημιουργήθηκε έτσι ένα παγιωμένα αποτρεπτικό νομολογιακό προηγούμενο επί του εξατομικευμένου ιδιωτικού έννομου συμφέροντος για τις αξιώσεις των de facto παραγωγικών μονοπωλίων επί των κανονιστικών σχεδιαστικών μέτρων του κράτους που ανάγονται στις «οριοθετικές» εγκρίσεις της Ε.Ε., αναφορικά με τον εγχώριο καθορισμό των δικαιωμάτων ρύπανσης. Σημειώνεται, πως η συλλογιστική του πρωτοβάθμιου Γενικού Δικαστηρίου διαφοροποιείται ελαφρώς νομολογιακά ως προς το δικονομικό σημείο της κλιμακούμενης αξιολόγησης αυτών των αξιώσεων: είτε με ακόμα πιο απόλυτες κρίσεις περί

αναπτυξιακή πρωτοβουλία της Ε.Ε. αναφορικά με τον προσανατολισμό, την αποδοτικότητα και την βιωσιμότητα του ευρωπαϊκού Συστήματος. Βλ. και Article 17(1), Σ.Ε.Ε.

¹⁰⁷⁹Π.Ε.Κ., T-489/04, US Steel Kosice κατά Επιτροπής.

¹⁰⁸⁰Δ.Ε.Ε., C-6/08P, US Steel Kosice κατά Επιτροπής.

ευθείας έλλειψης έννομου συμφέροντος των αιτούντων, είτε με το σκεπτικό πως οι αποφάσεις της ίδιας της Επιτροπής για τον γενικότερο συντονισμό των εθνικών σχεδιασμών διαχείρισης των εκπεμπόμενων ρύπων, «δεν τους αφορούν άμεσα».¹⁰⁸¹

Στην υπόθεση T-387/04,¹⁰⁸² η προσφεύγουσα “EnBW Energie Baden-Württemberg AG” η τρίτη σε μέγεθος ενεργειακή εταιρεία κοινής ωφέλειας στη Γερμανία, ισχυρίστηκε ότι το γερμανικό Ε.Σ.Κ.Δ.Ε. περιλάμβανε έντονα στοιχεία κρατικών ενισχύσεων, δεδομένου ότι προέβλεπε υπέρμετρη κατανομή εμπορεύσιμων δικαιωμάτων σε συγκεκριμένες κατηγορίες επιχειρήσεων, όπως στην ανταγωνίστρια κοινωφελή εταιρεία “RWE”, που εκμεταλλεύτηκε σχετικές επιδοτήσεις από τον εκσυγχρονισμό και την αντικατάσταση των παλαιών συμβατικών της εγκαταστάσεων παραγωγής πυρηνικής ενέργειας. Η προσφεύγουσα αξιολογώντας τη συγκεκριμένη επιχορήγηση ως στρέβλωση του ελεύθερου ανταγωνισμού ζήτησε από την Επιτροπή, να απορρίψει το γερμανικό Ε.Σ.Κ.Δ.Ε, βάσει του άρθρου 9 παρ. 3, της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ, απαγορεύοντας την ενωσιακή νομιμοποίηση οποιασδήποτε μορφής έμμεσης κρατικής ενίσχυσης. Το Δικαστήριο ωστόσο διαδικαστικά έκρινε ότι η απόφαση της Επιτροπής δεν συνιστούσε τελική έγκριση του Ε.Σ.Κ.Δ.Ε αλλά έγγραφο προεκτίμησης για το πώς «μια ενδεχόμενη ενίσχυση πιθανώς θα είναι σύμφωνη με την κοινή αγορά εκτιμώμενη σύμφωνα με το άρθρο 88 παρ. 3, Σ.Ε.Κ.» (νυν 108 παρ. Σ.Λ.Ε.Ε.). Επομένως, η Επιτροπή προέβη μόνο σε μια προσωρινή εκτίμηση σε σχέση με τους κανόνες συμμόρφωσης και της νομιμότητας των κρατικών ενισχύσεων. Κατά συνέπεια, λαμβάνοντας υπόψη, ότι το διατακτικό της προσβαλλομένης απόφασης δεν περιελάμβανε κάποια νομικά δεσμευτική τελική θέση της Επιτροπής, οι αιτιολογίες της σχετικά με το πλαίσιο των κρατικών ενισχύσεων δεν ενέπιπταν στον έλεγχο του κοινοτικού δικαστή, ούτε μπορούσαν επίσης να θεμελιώσουν κάποιο ιδιαίτερο έννομο συμφέρον της προσφεύγουσας.

Γενικότερα το Δ.Ε.Ε. μέχρι σήμερα δεν έχει προβεί, σύμφωνα με τη δική του ερμηνευτική ένταση επί του ελεγκτικού του παρεμβατισμού στην ακύρωση, κατ’ ουσία και κατά περιεχόμενο, της οποιαδήποτε νομοθετικής πρωτοβουλίας της Ε.Ε. που αφορά την κλιματική αλλαγή. Αποδεχόμενο ότι ο νομοθέτης της Ε.Ε. απολαμβάνει ένα ισχυρό περιθώριο εκτίμησης ως προς την ποιότητα και τον έννομο σκοπό των κανόνων δικαίου που εκδίδει, για ένα ζήτημα το οποίο εκ φύσεως υπεισέρχεται στον πυρήνα του «κοινού δημοσίου συμφέροντος» και της κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης του Ενωσιακού κεκτημένου. Κατά αυτόν τον τρόπο ο διακριτός έλεγχος νομιμότητας προσανατολίζεται στην τήρηση των διαδικαστικών προϋποθέσεων για το επιδιωκόμενο περιβαλλοντικό αποτέλεσμα και στην λειτουργική εξισορρόπηση του με τις έννομες προδιαγραφές του ανταγωνισμού, των δικαιωμάτων και των ελευθεριών στην ενιαία αγορά και στην εναρμόνιση των έννομων τάξεων. Παρά τις όποιες αξιολογικές επιφυλάξεις, μέσα από αυτές τις έννομες και ρυθμιστικές συνέργειες καλλιεργούνται οι πλέον σταθεροποιητικές βάσεις για την ώριμη συνεξέλιξη της δικαιοκρατικής ευρωπαϊκής πολιτειακής διακυβέρνησης, συνθέτοντας τους όρους και τα όρια των «κοινών συμφερόντων», ανάμεσα στα κράτη-μέλη την ενιαία αγορά και την κοινωνία των ευρωπαίων πολιτών.

Στην καρδιά του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου ως προς την οργανωτική δομή και το λειτουργικό στίγμα του Σ.Ε.Δ.Ε. από τις πλέον σημαντικές αποφάσεις καταγράφεται η

¹⁰⁸¹Π.Ε.Κ., T-130/06, Drax Power and others κατά Επιτροπής, Γ.Ε.Δ., T-28/07 Fels-Werke and others κατά Επιτροπής και Γ.Ε.Δ., T-241/06, BuzziUnicem κατά Επιτροπής.

¹⁰⁸²Π.Ε.Κ., T-387/04, EnBW Energie Baden-Württemberg AG κατά Επιτροπής.

πολυσέλιδη υπόθεση T-16/04, «Arcelor¹⁰⁸³ κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου». ¹⁰⁸⁴ Το Π.Ε.Κ. αξιολόγησε συγκεντρωτικά, κατά πόσον τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε., θεσπίζοντας την Οδηγία 2003/87/EK, υπερέβησαν τα όρια της ήδη εκτεταμένης συντρέχουσας αρμοδιότητας, που διέθεταν (και διαθέτουν) σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος από το Δίκαιο των Συνθηκών (άρθρα 174- 175 Σ.Ε.Κ., νυν 191 και 192 της Σ.Λ.Ε.Ε.). Το Δικαστήριο επιπρόσθετα εξέτασε αναλυτικά τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας της προσφεύγουσας εταιρείας, την ελευθερία άσκησης της οικονομικής της δραστηριότητας, και ακόμα πιο βαθιά για τον προσανατολισμό του κράτους δικαίου της Ένωσης τη τήρηση των αρχών της αναλογικότητας, της ίσης μεταχείρισης, της ασφάλειας δικαίου και της ελευθερίας της εγκατάστασης. Επί της ουσίας κρίθηκε ότι η κολοσιαία εταιρεία στο πεδίο της χαλυβουργίας, δεν είχε αποδείξει την παραβίαση από πλευράς της Ένωσης, οποιασδήποτε από τις ως άνω παρατεθείσες νομικές διατάξεις και δικαιικές αρχές, με την υιοθέτηση της παραπάνω Οδηγίας, ώστε να εγείρει μάλιστα και αποζημιωτικές αξιώσεις, ακριβώς εξαιτίας και μόνο της έκδοσης και της εφαρμογής της. Η προσφεύγουσα επικαλούμενη την ασάφεια και αοριστία των διατάξεων της Οδηγίας σε σχέση με τον οικονομικό σχεδιασμό και το επενδυτικό πλαίσιο που θέσπιζε, υποστήριξε πως ο κοινοτικός νομοθέτης όφειλε: α) να προβλέψει αφενός, ένα ανώτατο όριο τιμών επί των δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων ή έστω να μεριμνήσει για τη ρυθμιστική λειτουργία ενός συναφή μηχανισμού ελέγχου στην ευθεία συνάρτηση του κόστους των εμπορεύσιμων δικαιωμάτων ρύπανσης με το μέγεθος της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης/ζημίας και β) αφετέρου, να καθορίσει έναν ειδικό κανόνα-ρήτρα που να διασφαλίζει τη διασυνοριακή μεταφορά των νομιμοποιητικών αδειών ρύπανσης, μεταξύ διαφορετικών παραγωγικών εγκαταστάσεων του ίδιου ομίλου επιχειρήσεων σε περισσότερα του ενός κράτους-μέλους, που αναπτύσσουν την ανταγωνιστικά οικονομική τους δραστηριότητα.

Στην εν λόγω απόφαση, παρά τις όποιες εύλογες ενστάσεις, ειδικά εκείνη την ακόμα πρώιμη «ευρωσυνταγματική» περίοδο, υποστηρίχθηκε πως μια τυχόν κοινοτική ρύθμιση «ακραίων ορίων» της τιμής των εμπορεύσιμων δικαιωμάτων ρύπανσης, θα ήταν ικανή να παρεμποδίσει την επίτευξη του κύριου διαδραστικού σκοπού της προσβαλλόμενης Οδηγίας, ήτοι τη μείωση των εκπομπών αερίων θερμοκηπίου, ειδικά μέσω ενός αυτορρυθμιζόμενου από τις αντιδράσεις και ανάγκες της αγοράς, Συστήματος εμπορίας ρύπων και της αντισταθμιστικά ανταγωνιστικής χρηματοδότησης καινοτόμων περιβαλλοντικά επενδύσεων. ¹⁰⁸⁵ Ενώ από το Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αναδείχθηκε επίσης, ερμηνεύοντας με αντανakλαστική και θεσμική «μεστότητα» τους όρους και τις ισορροπίες του κράτους δικαίου: πως τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας και η αρχή της ελεύθερης άσκησης της οικονομικής δραστηριότητας, αν και θεμελιώδη για το φιλελεύθερο κοινοτικό δίκαιο, δεν τεκμαίρονται ως απόλυτες έννομες αξίες, αφού εξαρτούν το κανονιστικό τους εκτόπισμα από τη βιώσιμη εναρμόνιση τους με τη ρυθμιστική συνοχή των κοινών κοινωνικών αναγκών και των ισοδύναμων έννομων απαιτήσεων του κοινωνικού κράτους δικαίου του Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος· σύμφωνα με τη συστηματική και τη τελολογική θεώρηση των ευρωπαϊκών Συνθηκών, που αποδέχονται την έννομη αποτελεσματικότητα των δικαιοκρατικών κοινοτικών περιορισμών μέσα από «μη υπέρμετρες» διακυβερνητικές παρεμβάσεις. Συνεπώς, απορρίφθηκαν και οι σχετικοί ισχυρισμοί περί μη αναλογικότητας και μη αιτιώδους συνάφειας

¹⁰⁸³ Σημ.: Η μεγαλύτερη εταιρεία παραγωγής χάλυβα παγκοσμίως (5% της συνολικής παραγωγής) με όγκο παραγωγής 44 εκατομμύρια τόνους ετησίως, εκ των οποίων άνω του 90% παράγονταν εντός της Ευρωπαϊκής Ενώσεως.

¹⁰⁸⁴ Π.Ε.Κ., T-16/04 Arcelor SA κατά Συμβουλίου και Κοινοβουλίου.

¹⁰⁸⁵ Αιτιολογικές σκ. 5 και 20 της προσβαλλόμενης Οδηγίας.

του Συστήματος σε σχέση με τις εκπομπές ρύπων από τις βιομηχανικές εγκαταστάσεις, αφού η προσφεύγουσα δεν απέδειξε (κατά ένα πράγματι σημαντικό επιφορτισμένο και όχι τόσο ισοσκελισμένο βάρος απόδειξης): ότι το ρυθμιστικό αυτό πλαίσιο (αντίστοιχη εμπορικών δικαιωμάτων με ποσότητα ρύπανσης) ήταν εξ ορισμού προδήλως απρόσφορο προς επίτευξη του σκοπού της μείωσης των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα (CO₂), ούτε ότι ο κοινοτικός νομοθέτης «υπερέβη πρόδηλα» τα περιθώρια εκτίμησης του σε σχέση με τη σύννομη λειτουργία των βιομηχανικών ρυπογόνων εγκαταστάσεων. Η εν λόγω απόφαση λοιπόν, παρά τις «σκόπιμες» δικαιολογίες της ατέλειες για τη θεσμική προάσπιση των κοινοτικών επιλογών, δια φωτίζει τη μεθοδολογία, τις απαιτήσεις και τις ισορροπίες του ευρωπαϊκού νομικού θετικισμού ως προς τα «σύννομα» όρια και το «οριοθετημένο ανέλεγκτο» του πολιτειακού (ενωσιακού και του εθνικού) παρεμβατισμού επί των ιδιωτικών συμφερόντων και δικαιωμάτων για τη συμμετρική ικανοποίηση των κεκτημένων έννομων αγαθών και στόχων, όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος και η βιώσιμη ανάπτυξη, που ως «κοινό δημόσιο συμφέρον» συμπλέουν εγγυητικά την ανταγωνιστική προοπτική του φιλελευθερισμού με την προστατευτική δυναμική του κοινωνικού κράτους δικαίου στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις.

Κομβική, για την παραγωγική ταυτότητα της ενιαίας αγοράς και τη δημοσιονομική επιρροή των κρατών –μελών, είναι και η υπόθεση C-302/17 Δ.Ε.Ε. σε διαφορά μεταξύ δημόσιας εταιρείας ηλεκτρισμού “PPC Power a.s.” και της φορολογικής αρχής της Σλοβακίας “Daňový úrad pre vybrané daňové subjekty”. Εκεί εξετάστηκε, αν η Οδηγία 2003/87/EK, που θεσπίστηκε με σκοπό να προωθήσει τη μείωση περιβαλλοντικών ρύπων σε ευθεία συνάρτηση με τις οικονομικές αποδόσεις της αγοράς, αντίκειται σε εθνική ρύθμιση που φορολογεί τα καταναλωθέντα δωρεάν δικαιώματα με συντελεστή 80 % επί της αξίας τους, είτε αυτά πωληθούν, είτε όμως και όταν θεμιτά δεν χρησιμοποιηθούν από τις υπόχρεες στο «Σ.Ε.Δ.Ε.» παραγωγικές δραστηριότητες. Υπενθυμίζεται πως σύμφωνα με το άρθρο 10 της Οδηγίας 2003/87, τα κράτη-μέλη κατένεμαν δωρεάν το 90 % των δικαιωμάτων για την πενταετή περίοδο που άρχισε την 1η Ιανουαρίου 2008 (ενώ το 2005-2007 το 95%). Η δωρεάν κατανομή των δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου αξιολογήθηκε ως ένα ήπιο και μεταβατικό μέτρο, που αποσκοπούσε στην αποφυγή του κινδύνου να μειωθεί η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων εξαιτίας της διαμόρφωσης αυτής της νέας παράλληλης περιβαλλοντικής αγοράς¹⁰⁸⁶ και της γενικότερης μετάβασης στην «πράσινη» οικονομική ανάπτυξη. Το Δικαστήριο αποφάσισε ότι τα κράτη- μέλη μπορούν, καταρχήν, να καθορίζουν και να διαρρυθμίζουν τον τρόπο που η (ελεύθερα σχηματισθείσα) εμπορική αξία των δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων θα μετακυλίεται ισόρροπα στους καταναλωτές¹⁰⁸⁷ ή μέρος τους θα φορολογείται ως στοιχείο της εμπορικής συναλλακτικής περιουσίας και της οικονομικής δραστηριότητας των παραγωγών της ρύπανσης. Ταυτόχρονα, έδειξε να ενστερνίζεται την άποψη πως ο δημοσιονομικός παρεμβατισμός επιδρά επικουρικά, αλλά και κινητήρια για την «πράσινη» προσαρμογή και την αναμόρφωση της αγοράς, υπέρ ενός πολύπλευρου κοινωνικού οφέλους. Ωστόσο κρίθηκε αναγκαίο για την εύρυθμη λειτουργία του Συστήματος, η επιβαλλόμενη από το κράτος- μέλος φορολογική επιβάρυνση επί της οικονομικής αξίας των εμπορεύσιμων δικαιωμάτων ρύπανσης να μην καταλήγει σε ευθεία αποδυνάμωση-αλλοίωση του

¹⁰⁸⁶Βλ. το εν λόγω σκεπτικό σε: Δ.Ε.Ε., C-566/11, C-567/11, C-580/11, C-591/11, C-620/11 και C-640/11, σκ. 45, Iberdrola κ.λπ..

¹⁰⁸⁷Δ.Ε.Ε., C-566/11, C-567/11, C-580/11, C-591/11, C-620/11 και C-640/11 σκ.29, Iberdrola κ.λπ., καθώς και Δ.Ε.Ε., C-43/14, ŠKO-Energo, σκ. 20.

συστατικού τους σκοπού και να μην υποθάλπεται η μετατροπή της σ' ένα διοικητικό μέτρο κατά τεκμήριο κυρωτικού και εισπρακτικού χαρακτήρα.

Συνεπακόλουθα, ο επίδικος φόρος στη Σλοβακία στο καταχρηστικό ύψος του 80 %, της εμπορικής αξίας των δωρεάν κατανεμηθέντων δικαιωμάτων ρύπανσης στην ουσία εκμηδενίζει τον οικονομικό τους σκοπό και σημασία, καταστρατηγώντας το λειτουργικό προορισμό της έννομης ύπαρξής τους και της «κυκλικής» παραγωγικής τους αλληλεπίδρασης. Αποστερούμενες το 80% της οικονομικής αξίας των δικαιωμάτων, οι βιομηχανικές και ενεργειακές επιχειρήσεις πρακτικά χάνουν σχεδόν κάθε κίνητρο «πράσινης» επένδυσης ή περιοριστικής και μετριαστικής παραγωγής ρύπων, αφού η υιοθέτηση εναλλακτικών (θετικών και αποθετικών) μέτρων καινοτομίας, προσαρμογής ή απομείωσης των εκπομπών τους δεν συνδυάζεται με κάποιο αντισταθμιστικό αποδοτικό όφελος από την πώληση ή τη μη χρησιμοποίηση δικαιωμάτων ρύπανσης που διαθέτουν ως περιουσιακό κεφάλαιο από τον εν λόγω μηχανισμό και απέφυγαν να καταναλώσουν. Συνεπώς, έγινε δεκτό ότι ο εν λόγω φόρος αναιρεί εκ των πραγμάτων, δυσανάλογα και καταχρηστικά, την αρχή της δωρεάν κατανομής των δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου, που προβλέπει το άρθρο 10 της Οδηγίας 2003/87, υπονομεύοντας την επίτευξη των έννομων σκοπών και των μεταρρυθμιστικών επιδιώξεων που ενωσιακά εξυπηρετούν.

Εντούτοις, μέσα από αυτήν την αδιαμφισβήτητα δυσανάλογη μορφή δημοσιονομικού παρεμβατισμού σε δεύτερη ανάγνωση ξεπροβάλλει η πραγματική προβληματική γύρω από τις καθιερωμένες αρνητικές διαστάσεις της λειτουργίας του «Σ.Ε.Δ.Ε.» που έχουν προκύψει εξαιτίας των ακόρεστα κερδοσκοπικών τάσεων της αγοράς και της ουσιαστικής αναντιστοιχίας των νομιμοποιημένων δικαιωμάτων ρύπανσης σε σχέση με τον πυρήνα του περιβαλλοντικού σκοπού και οφέλους. Το αναξιοποίητο υπερπλέονασμα των διαμοιρασθέντων δικαιωμάτων και η ανισοβαρής επιπλέον οικονομική ωφέλεια που σχηματοποιήθηκε ως υπεραξία υπέρ των κυρίαρχων παραγωγικών δυνάμεων της αγοράς, χωρίς η όλη διαδικασία να πιστώνεται κάποιο ιδιαίτερο ευθέως συναρτώμενο θετικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα, μετουσιώνει τα κράτη - μέλη και την Ε.Ε. σε «ηθικούς αυτουργούς» ανοχής και νομιμοποίησης της ρύπανσης μέσα από την εμπορευματοποίηση της, τόσο εντός του ευρωπαϊκού, όσο και του διεθνούς «Σ.Ε.Δ.Ε.». Ως εκ τούτου, η αναγκαιότητα θεσμικής αναπαραγωγής ενός συνεπέστερου βιώσιμα αναπτυξιακού αντικρίσματος επιβάλλει τη διακριτική εισδοχή του δημοσιονομικού παρεμβατισμού στα «παρελκυστικά αντανάκλαστα» της εμπορικής αυτορρύθμισης της αγοράς των ρύπων, ώστε διορθωτικά και αποκαταστατικά να τιθασεύσει τις περαιτέρω οικονομικές στρεβλώσεις της ενωσιακής έννομης τάξης, υπό τις εναρμονιστικά ολιστικότερες μεταρρυθμιστικές εκτιμήσεις του κράτους δικαίου προς το βέλτιστα αναδιανεμητικό κοινωνικό και περιβαλλοντικό όφελος. Ομολογουμένως, κατά μία γενικότερη αποτίμηση, η εμπέλεια της νομιμότητας σε θέματα περιβαλλοντικής προστασίας και ανάπτυξης εμπεριέχει ένα ηθικοπολιτικό περιεχόμενο κατά τη διαπραγματευτική βούληση της δημόσιας εξουσίας,¹⁰⁸⁸ σε σχέση με το σε ποιες πιέσεις θα ανταποκριθούν αποφασιστικότερα οι ίδιες της οι ισορροπίες κατά τα διάπλατα περιθώρια εκτίμησης της, ανάμεσα στις επιταγές της κοινωνίας των πολιτών και τις διεκδικήσεις της οικονομίας της αγοράς. Παρόλα αυτά, ο αξιακός δημοκρατικός έλεγχος δεν πρέπει βρίσκεται σε συμπίεστική αντιπαράθεση με τον εξορθολογισμένο δικαιοκρατικό, αφού και οι δύο συμπορεύονται από υπέρτερες αυτοδεσμεύσεις και κανονιστικές αρχές που «ταυτοποιούν» το σύστημα των κοινών τους προσανατολισμών στην αποτελεσματική αιτιολογία και τη διαφάνεια

¹⁰⁸⁸L. Kramer, *European Union Law*, σε: R. Lord/S. Goldberg/L. Rajamani/J. Brunnée (επιμ.), *Climate change liability: transnational law and practice*, Cambridge University Press, 2012, 374-375.

του κράτους δικαίου, ανεξάρτητα και σταθεροποιητικά από τις επιμερισμένες πολιτικοοικονομικές επιλογές.

Αναπόδραστα, η σύνθετη προβληματική του Συστήματος της ενιαίας αγοράς ρύπων, ως ρυθμιστικός μηχανισμός, επιβεβαιώνεται πως επιταχύνει τη θεσμική συνύπαρξη των παραπάνω στην αναγκαιότητα, τη νομιμοποίηση και την εναρμόνιση της ενωσιακής διακυβέρνησης¹⁰⁸⁹ για τη διασφάλιση της πολυεπίπεδης πολιτειακής συνοχής¹⁰⁹⁰ και τη βιώσιμη διαχείριση των κοινών (οικονομικών και κοινωνικών) έννομων αγαθών και συμφερόντων σε εσωτερική ευρωπαϊκή και σε διεθνή κλίμακα,¹⁰⁹¹ αρκεί αυτό να γίνεται βελτιστοποιητικά επί των συμπλεκόμενων όρων. Όπως διατείνεται η καθηγήτρια του UCL, J. Scott, οι δικαιοπολιτικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε. για το περιβάλλον και τη βιώσιμη ανάπτυξη, και ειδικά η προοπτική του “Emission Trade System”, εξυπηρετούν ένα διττό σκοπό: Αφενός την ενοποιημένη εγκαθίδρυση της σε παγκόσμια ηγέτιδα δύναμη κατά το συνολικό εκσυγχρονιστικό θεσμικό πλαίσιο της «πράσινης» βιώσιμης ανάπτυξης για την ανταγωνιστική μεταστροφή του παγκόσμιου παραγωγικού, ενεργειακού και οικονομικού “status” και αφετέρου τη βιώσιμη πολιτειακή της μετεξέλιξη σε συνομοσπονδιακό «μοντέλο φεντεραλιστικής» και αλληλέγγυας διακυβέρνησης.¹⁰⁹² Στην προσπάθεια αυτή, η εξαιρετική παρέκκλιση στο τρόπο λήψης των οικείων αποφάσεων από τη «συνήθη νομοθετική διαδικασία» στην απόλυτα συναινετική «ομοφωνία» διαδραματίζει αυτοτελώς μία σημαίνουσα δικαιοπολιτική αποφασιστικότητα και δυναμική για την Ε.Ε.. Για το λόγο αυτό κατά τον ισχύοντα νομοπαρασκευαστικό σχεδιασμό οι Οδηγίες για την εμπορία και τα δικαιώματα των ρύπων καταρτίστηκαν με νομική βάση το άρθρο 175 της Σ.Ε.Κ. (νυν άρθρο 192 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε.). Στοχεύοντας και επενδύοντας στρατηγικά στην απόλυτη συναίνεση του έννομου και του παραγωγικού ρυθμιστικού πλαισίου ανάμεσα στα κράτη-μέλη και αφήνοντας παράλληλα σ’ αυτά ένα καταρχήν θεμιτό κανονιστικό περιθώριο για τη «φυγόκεντρη» υιοθέτηση ακόμα πιο ενισχυμένων προστατευτικών παρεμβάσεων κάτω από τις επιταγές του νυν άρθρου 193·¹⁰⁹³ με αιτιώδεις βάσεις τις κοινωνικο-οικονομικές, τις αναπτυξιακές και τις περιβαλλοντικές ιδιαιτερότητες του εθνικού ενεργειακού εφοδιασμού, αλλά και την εθνική αποτελεσματικότητα των μέτρων, ανέκαθεν βέβαια με «ενωσιακοκεντρική» αναφορά.¹⁰⁹⁴

δ. Καταχρηστικές Εφαρμογές- Σύστημα “Carousel” και οι «κερκόπορτες» της Ευρωπαϊκής Φοροδιαφυγής με «δούρειο ίππο» το Σ.Ε.Λ.Ε..

Στην πρακτική αποτύπωση του ενωσιακού «Σ.Ε.Λ.Ε.» δεν πρέπει να υποτιμάται και η αρνητικότητα παρουσία των αθέμιτων, παράπλευρων και παράνομων οικονομικών στρεβλώσεων και καταστρατηγήσεων, που υπεισέρχονται στην αγορά, και όλως καταχρηστικά και στη ρυθμιστική λειτουργία των εθνικών έννομων τάξεων, με αφορμή την αμιγώς οικονομική του διάσταση και επενέργεια, όπως αποκαλύπτεται ειδικά μέσα από ποινικά κολάσιμες και

¹⁰⁸⁹Για την εξέλιξη της ευρωπαϊκής Διακυβέρνησης σε επίπεδο διοικητικού δικαίου βλ. P. Craig, ό.π. (644), 611-637.

¹⁰⁹⁰Σημ.: Η αρχή της επικουρικότητας κατέχει κατευθυντήριο ρόλο σε αυτό το πολυεπίπεδο σχήμα διακυβέρνησης και τη δίκαιη εξισορρόπηση του.

¹⁰⁹¹J. Peel/L. Godden/R. Keenan, ό.π. (1029), 245-280 και ιδίως 250.

¹⁰⁹²J. Scott, The Multi-Level Governance of Climate Change, Carbon and Climate Law Review, Τεύχος 5, Lexxion, 2011, 25-33.

¹⁰⁹³Βλ. Το άρθρο 26 Οδηγίας 2003/87/ΕΚ για τον στοχευμένο περιορισμό των εκπομπών ρύπων, ώστε να διασφαλισθεί ότι δεν προκαλείται κάποια «σημαντική τοπική ρύπανση» και άρθρο 16 της ίδιας Οδηγίας, όπου τα κράτη-μέλη θεσπίζουν κανόνες για τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περιπτώσεις παραβίασης των εθνικών διατάξεων. Οι κυρώσεις πρέπει να είναι αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές.

¹⁰⁹⁴J. Scott, ό.π. (1030), 33.

διοικητικά κυρώσιμες φορολογικές παραβάσεις. Ένα δίκτυο από νομιμοφανή χρηματοοικονομικά συμφέροντα επιδιώκει την διεμβόλιση των έννομων διαδικασιών, εκμεταλλευόμενο: τα θεσμικά κενά και τις οργανωτικές ατέλειες της ενωσιακής έννομης τάξης, τη διατηρητότητα του παγκοσμιοποιημένου οικονομικού συστήματος¹⁰⁹⁵ και τις περιορισμένες εθνικές δημοσιονομικές ελεγκτικές δυνατότητες. Κάτω απ' αυτό το πλαίσιο γίνεται κατανοητό, πως η περιβαλλοντική προσδοκία εκπίπτει και παραγκωνίζεται από το κεντρικό πλάνο του δημόσιου παρεμβατισμού, αφού η όλη νομιμότητα και συνέπεια του «Σ.Ε.Δ.Ε.» ανάγεται και ελέγχεται, καταρχήν και εν τέλει, κατεξοχήν επί των οικονομικών και των συναλλακτικών του χαρακτηριστικών. Το Σύστημα διαχείρισης της ρύπανσης μεταμορφώνεται σε μία άκρως επιθετική οικονομική αγορά που παραμονεύει στο να πλήξει τις δημοσιονομικές και τις αναπτυξιακές ισορροπίες της Ε.Ε. αλλά και την ίδια την αξιοπιστία του κράτους δικαίου.

Στην πιο κραυγαλέα περίπτωση, κατά την απόλυτη εμπορευματοποίηση των εκπεμπόμενων ενεργειακών ρύπων ορισμένα επιχειρηματικά ιδιωτικά συμφέροντα με περίσσεια τυχοδιωκτική ροπή προς το οικονομικό έγκλημα, μέσω εικονικών αγοραπωλησιών και πλαστών τιμολογίων αξιοποίησαν το καθεστώς των ενδοκοινοτικών συναλλαγών, που διακρατικά είναι απαλλαγμένες από την επιβολή Φ.Π.Α., και δημιούργησαν μία πολύπλοκη αλυσίδα έως και δεκάδων ελεγχόμενων εταιρειών-«φαντασμάτων» και άλλων ενδιάμεσων καθ' όλα νομότυπων παραγωγικών βιομηχανικών δραστηριοτήτων ανά κράτος-μέλος της Ένωσης,¹⁰⁹⁶ επιτυγχάνοντας να αποκομίσουν τεράστια κέρδη εντός της εσωτερικής εθνικής συναλλακτικής διαδικασίας του «Σ.Ε.Δ.Ε.», που συμπεριλαμβάνει Φ.Π.Α. με τη μη απόδοση και την υφαρπαγή -υπεξαίρεση του, εντελώς απατηλά και κερδοσκοπικά προς τις επιμέρους κρατικές φορολογικές αρχές.¹⁰⁹⁷ Με το γνωστό τέχνασμα στο ευρωπαϊκό φορολογικό δίκαιο του «εξαφανισμένου εμπόρου» (“missing trader intra-community”) εξασφάλισαν (και εξασφαλίζουν εν μέρει μέχρι και σήμερα) οικονομικά οφέλη δισεκατομμυρίων ευρώ ετησίως, σύμφωνα με επίσημες έρευνες και εκθέσεις ευρωπαϊκών κρατικών δημοσιονομικών αρχών και της Eurostat. Ενώ μάλιστα την ίδια στιγμή οι ενδιάμεσοι εσωτερικοί κρίκοι σ' αυτή την κυκλική συναλλαγή, οι επονομαζόμενοι «μεσολαβητές» (“buffers”) αξιώνουν απολύτως σύννομα την επιστροφή και την καταβολή του Φ.Π.Α., επιβαρύνοντας αναντίστοιχα και επιπρόσθετα τον κρατικό προϋπολογισμό.¹⁰⁹⁸ Έτσι το «παρεμβαλλόμενο» κράτος¹⁰⁹⁹ καταβάλλει επιστροφές χωρίς να έχει εισπράξει ποτέ τον

¹⁰⁹⁵D. Bureau/L. Fontagné/K. Schubert, Trade and Climate: Towards Reconciliation, Notes du conseil d'analyse économique, Conseil d'analyse économique, HAL, 2017, 37 και N. Raffin/K. Schubert, International Emissions Trading Scheme and EUropean Emissions Trading Scheme: what linkages?, Centre d'Economie de la Sorbonne, Université Paris 1, διαθέσιμο στο: pdfs.semanticscholar.org, 2007, B. Carlen, EU's emissions trading system in the presence of national emission targets, Research Paper in Economics, Department of Economics, Stockholm University, 2004.

¹⁰⁹⁶Σημ.: Με αυτό τον έντεχνο τρόπο διευρύνεται το χάσμα μεταξύ του «εξαφανισμένου έμπορου» και της εταιρείας που αξιώνει την επιστροφή, καθιστώντας τον εντοπισμό του πρώτου εκθετικά πιο δύσκολο, διότι οι αρχές πρέπει να διεξάγουν ταυτόχρονες και εκτεταμένες γεωγραφικά έρευνες, που συχνά απαιτούν διεθνή συνεργασία, κοινό νομοθετικό πλαίσιο και διαδικασίες με περιορισμένα χρονικά περιθώρια ελέγχου.

¹⁰⁹⁷F. Borselli, Organised VAT fraud: features, magnitude, policy perspectives, Occasional Paper No. 106, Bank of Italy, διαθέσιμο στο: papers.ssm.com/sol3/1966015, 2011.

¹⁰⁹⁸Σημ.: Ο Φ.Π.Α., ως κοινοτικός φόρος με την έννοια ότι τα κράτη μέλη της Ε.Ε. είναι υποχρεωμένα να εφαρμόζουν τον Φ.Π.Α. με ομοιόμορφο τρόπο, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εξασφάλιση της σταθερότητας των δημόσιων οικονομικών. Ο Φ.Π.Α. ως έμμεσος φόρος λειτουργεί καταρχήν κατά την οργανωτική διαρρύθμισή του με ουδέτερο και διαφανή τρόπο και προωθείται τόσο η διεύρυνσή του όσο και η εναρμόνισή του σε ενωσιακό επίπεδο προς μία οικονομική και ανταγωνιστική ενοποίηση της ενιαίας αγοράς.

¹⁰⁹⁹Σημ.: Η βασική Οδηγία για τον Φ.Π.Α. προς αποφυγή της διπλής φορολόγησης και υπέρ της ελεύθερης κυκλοφορίας προσώπων, αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων διατυπώνει τον κανόνα του «κράτους προορισμού», που σημαίνει ότι μια συναλλαγή θα φορολογείται μόνο στο κράτος του αγοραστή. Βλ. Οδηγία 2006/112/ΕΚ βλ. και Δ.Ε.Ε., C-580/16, Firma Hans Bühler KG προδικαστικό ερώτημα για την έννοια από την Αυστρία.

αναλογούνται Φ.Π.Α., απομειώνοντας ένα βασικό χρηματοδοτικό πόρο της ίδιας της Ε.Ε.. Ταυτόχρονα, τα εμπορεύσιμα δικαιώματα των ρύπων εν τέλει καταλήγουν «αλώβητα» ως οικονομικό-περιουσιακό στοιχείο και πάλι υπό το σύννομο πλαίσιο της απαλλαγμένης από Φ.Π.Α. ενδοκοινοτικής συναλλαγής στον ίδιο, αρχικό και τυπικά άμεμπτο «διακρατικό πωλητή», διεμβολίζοντας συθέμελα και πολλαπλά τις ισορροπίες και του υγιούς ανταγωνισμού. Τα παράνομα έσοδα, είτε επενδύονται και διασκορπίζονται σ' άλλες επιμέρους παράνομες ή νόμιμες δραστηριότητες, εξαφανίζοντας τα ίχνη της περιουσιακής ωφέλειας, είτε μεταφέρονται σε φορολογικούς παραδείσους και σε χώρες, όπως είναι η Τουρκία, άλλα κράτη της Ασίας και του πρώην «ανατολικού μπλοκ», που οι συνθήκες της τραπεζικής διαφάνειας και του κράτους δικαίου είναι σαφώς πιο σκιώδεις και ανέλεγκτες. Οι προσβολές που επέρχονται είναι αλληπάλληλες σε δημοσιονομικό και φυσικά σε περιβαλλοντικό επίπεδο, αφού οι συγκεκριμένες παράνομες οικονομικές μεθοδεύσεις απέχουν «παρασάγγας» από τις μεταρρυθμιστικές επιδιώξεις του Συστήματος κατανομής των δικαιωμάτων ρύπανσης και τη συντεταγμένη επενδυτική μεταστροφή της βιομηχανικής και της ενεργειακής δραστηριότητας προς τη «πράσινη βιώσιμη ανάπτυξη»¹¹⁰⁰ και την κοινωνικά υπεύθυνη παραγωγική συμπεριφορά.

Η ως άνω περιγραφείσα «κυκλική φορολογική απάτη» ονόματι “Carousel” ή «απάτη του εξαφανισμένου εμπόρου»- Missing Trader Intra-Community (“M.T.I.C.”),¹¹⁰¹ χαρακτηρίστηκε από το σύνολο των κρατών της Ε.Ε. ως «η απάτη του αιώνα», “Grand Theft Europe”. Η πιο γνωστή σχετική σπείρα εξαρθρώθηκε στη Γαλλία πριν από μία δεκαετία το 2009-2010, με πρωταγωνιστές τυχάρπαστους μικροεγκληματίες που γιγαντώθηκαν και μετεξελίχθηκαν ραγδαία σε ελάχιστο χρονικό διάστημα σε μεγαλοεπενδυτές με παγκόσμια ακόμα και πολιτική επιρροή, εξυπηρετώντας έναν ισχυρό κύκλο συστημικών συμφερόντων. Τα αποτελέσματα αυτής της υπόθεσης ήταν ποινές κάθειρξης και μαφιόζικες πρακτικές δολοφονιών μεταξύ των κατηγορουμένων, με τη φορολογική απάτη να μην αποκαθίσταται ως προς τη δημοσιονομική ζημία και τα τεράστια παράνομα οικονομικά οφέλη να μην έχουν εντοπιστεί ή αποδοθεί πλήρως μέχρι και σήμερα. Η εξιχνίαση της συγκεκριμένης παράνομης και εγκληματικής συμπεριφοράς με δούρειο ίππο τη λειτουργία του Συστήματος εμπορίας των εκπεμπόμενων ρύπων φανέρωσε το διάτρητο φορολογικό σύστημα της ευρωπαϊκής οικονομικής ενοποίησης, αλλά και την

¹¹⁰⁰Σημ.: Εξαιτίας της οικονομικής συγκυρίας της γενικευμένης δημοσιονομικής κρίσης και την επακόλουθη παραγωγική στασιμότητα που έτσι και αλλιώς περιόρισε τη βιομηχανική δραστηριότητα εντός της ευρωζώνης την τελευταία δεκαετία, δεν είναι διακριτό και από αυτή την οπτική κατά πόσο το ενωσιακό Σ.Ε.Δ.Ε. έχει συμβάλει αιτιωδώς στον περιορισμό και τη μείωση των εκπεμπόμενων ρύπων συγκριτικά με το σύνολο των λοιπών εκσυγχρονιστικών και καινοτόμων περιβαλλοντικών παρεμβάσεων και των ρυθμιστικών πλαισίων που συνδιαμορφώνουν τα πρότυπα της βιώσιμης ενεργειακής παραγωγής και κατανάλωσης, αφού οι βιομηχανίες εξακολουθούν απρόσκοπτα να ρυπαίνουν, ενώ υφίσταται και περισσεύει ένα υπερπλεόνασμα δικαιωμάτων ρύπανσης.

¹¹⁰¹Σημ.: Στην Ελλάδα τα επίσημα στοιχεία για το τέχνασμα φοροδιαφυγής “Carousel” σε κάθε συναλλακτικό πεδίο της αγοράς είναι εξαιρετικά περιορισμένα. Η μόνη ασφαλής πηγή άντλησης στοιχείων η οποία μας δίνει μια σοβαρή εκτίμηση του προβλήματος είναι ο δείκτης «Έλλειμμα Φ.Π.Α.»- “VAT Gap” του Directorate General Taxation and Customs Union της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δυστυχώς η Ελλάδα παρουσιάζει πολύ κακές επιδόσεις όπως φαίνεται και στους επίσημους πίνακες, γεγονός που οδηγεί στο έμμεσο συμπέρασμα ότι και η απάτη με τον Φ.Π.Α. είναι και στην ελληνική έννομη τάξη εκτεταμένη. Το «Έλλειμμα Φ.Π.Α.» είναι η διαφορά μεταξύ των αναμενόμενων εσόδων από τον ΦΠΑ και του πραγματικού εισπραχθέντος ΦΠΑ, παρέχει μια εκτίμηση της απώλειας εσόδων λόγω φοροδιαφυγής και φοροαποφυγής, αλλά και λόγω πτωχεύσεων, οικονομικών αδυναμιών ή εσφαλμένων υπολογισμών. Σημειώνεται πως ο Φ.Π.Α. αποτελεί το 20% των εθνικών εσόδων στο σύνολο των κρατών της Ε.Ε. (βλ. ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/2018_vat_gap_report_en.pdf). Συνδυαστικά με την απάτη τύπου “Carousel”, εντοπίζεται και το τέχνασμα “Contra Trading”, που έγκειται στην πραγματοποίηση εικονικών, ως επί το πλείστον, συναλλαγών μέσα στην ίδια φορολογική περίοδο, ώστε να εξισώνεται ο φόρος εκροών με το φόρο εισροών και να μη δημιουργείται υποχρέωση απόδοσης φόρου.

εφαρμοστική ασυνέπεια των μέτρων δήθεν περί προστασίας του περιβάλλοντος. Για τις ανάγκες της πανευρωπαϊκής δημοσιογραφικής έρευνας που αποκάλυψε τόσο τις νομικές, όσο και τις οικονομικές πτυχές της απόλυτης καταστρατήγησης του ευρωπαϊκού δικαίου απαιτήθηκε η επεξεργασία πολυσέλιδων εγγράφων από απόρρητους φακέλους ερευνών της Εισαγγελίας του Μιλάνο και της Φρανκφούρτης με την εμπλοκή εικονικών επενδυτικών εταιρειών, ενεργειακών και βιομηχανικών ομίλων, νομικών γραφείων, επιχειρηματικών ομίλων, υψηλόβαθμων αξιωματικών της αστυνομίας, χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, αλλά και πλήθους άλλων προσώπων που ουδεμία σχέση είχαν με την ενεργειακή αγορά και τη βαριά βιομηχανική παραγωγή, όπως η ιδιοκτήτρια νυχτερινού καταστήματος διασκέδασης στη Μασσαλία της Γαλλίας. Το «κουβάρι» της απάτης “Carousel” ειδικά με αφορμή το Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπής ρύπων ξεδιπλώνεται πανευρωπαϊκά σε πλήθος περιπτώσεων μέχρι και σήμερα, κυρίως στην Γερμανία, το Ην. Βασίλειο, τη Γαλλία, την Ισπανία, την Ιταλία, την Κύπρο και την Ελλάδα¹¹⁰² με τη συμμετοχή των αντίστοιχων διοικητικών και δικαστικών αρχών κάτω από τη συντονιστική υποστήριξη της ευρωπαϊκής αστυνομικής υπηρεσίας Europol, η οποία και αλιεύσε πρώτη την άνευ προηγουμένου και ασύνδετη με την πραγματική παραγωγή, αύξηση των εμπορικών συναλλαγών στα «χρηματιστήρια ρύπων» της Ε.Ε..

ε. Η προτεινόμενη φορολογική λύση της «Αντίστροφης Χρέωσης» για την ενωσιακή και την εθνική εξισορρόπηση της ευθύνης στο Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών ρύπων.

Για την αποκατάσταση του δημοσιονομικού φιάσκου η πλειοψηφία των ευρωπαϊκών κρατών υιοθέτησε ποικίλα διοικητικά αντίμετρα. Ενώ η Γαλλία επέλεξε δραστικότερα και συνάμα απλουστευμένα να αφαιρέσει την επιβολή Φ.Π.Α. από το εθνικό δίκτυο εμπορίας των ρύπων, άλλα κράτη όπως η Ολλανδία εφάρμοσαν το μηχανισμό της «αντίστροφης χρέωσης», σύμφωνα με τον οποίο ο αγοραστής είναι αυτός που υποχρεούται να καταβάλει τον Φ.Π.Α. απευθείας στην αρμόδια φορολογική αρχή «ευθυγραμμίζοντας» το σύνολο των εμπορικών συναλλαγών. Πάντοτε βέβαια κυφορείται η πρόταση για μία ενωσιακά κεντρικότερη επιλογή με την ισόρροπη επιβολή Φ.Π.Α. σε συγκεκριμένες κατηγορίες ενδοκοινοτικών συναλλαγών, όπως είναι στρατηγικά και η ενεργειακή παραγωγική δραστηριότητα, προϋποθέτοντας όμως ένα ακόμα πιο ενισχυμένο πεδίο εναρμόνισης και εμπιστοσύνης των επιμέρους εθνικών

¹¹⁰²Σημ.:Στην Ελλάδα λ.χ. εικονικές εταιρείες που δραστηριοποιούνταν επενδυτικά στο εμπόριο των ρύπων εντοπίστηκαν με έδρα στην Καλλιθέα της Αττικής. Αντιστοιχούσε στην πραγματικότητα σε εγκατάσταση συνοικιακού σούπερ μάρκετ, ενώ σε άλλες περιπτώσεις πανευρωπαϊκά ακόμα και η διεύθυνση των «εξαφανισμένων εμπόρων» ήταν εικονική και ανύπαρκτη. Οι «εταιρείες» αυτές δέχονταν εμβάσματα και εξέδιδαν τιμολόγια για λογαριασμό μιας άλλης ομάδας διασυνδεδεμένων εταιρειών, όπως η ιταλική “ICASCO”, η ισπανική “SENDECO” και η Αυστριακή “Climate Corporation”, που δραστηριοποιούνταν πράγματι στο εμπόριο δικαιωμάτων εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Ενδεικτικά, η «γαλλική» εκπροσώπηση των εν λόγω εταιρειών το 2010 εξέδωσε εικονικά τιμολόγια αξίας 143 εκατομμυρίων ευρώ, υφαρπάζοντας Φ.Π.Α. ύψους 28,6 εκατ. ευρώ. Η δε “ICASCO” συστάθηκε τον Οκτώβριο του 2009 και το 2010 είχε προλάβει να πραγματοποιήσει εικονικές αγοραπωλησίες δικαιωμάτων ρύπων αξίας 400 εκατομμυρίων ευρώ. Πολλά από τα πλεονάζοντα στην Ελλάδα δικαιώματα εκπομπών των ελληνικών παραγωγικών επιχειρήσεων που εντάσσονταν στο Σ.Ε.Δ.Ε. κατέληξαν στην ως άνω αυστριακή εταιρεία. Τον Αύγουστο του 2009, για παράδειγμα, μια κεραμοποιία στη Λάρισα πούλησε 5.000 δικαιώματα ρύπανσης στην “Climate Corporation” με τιμή 14,2 ευρώ για κάθε τόνο διοξειδίου του άνθρακα. Το ύψος της συναλλαγής ήταν 71.000 ευρώ. Τις ίδιες μέρες ασβεστοποιία στη Δυτική Αττική πούλησε στην αυστριακή εταιρεία 10.000 πλεονάζοντα δικαιώματα και εισέπραξε 140.000 ευρώ. Στο διάστημα 2007-2010 η αυστριακή εταιρεία αγόρασε και πούλησε πάνω από 10 εκατ. δικαιώματα εκπομπών κάθε μήνα, ενώ η εταιρεία είχε εισπράξει προμήθειες 3,3 εκατομμυρίων ευρώ. Από την έρευνα της Εισαγγελίας της Φρανκφούρτης διαπιστώθηκε ότι η Climate Corporation, είχε δεχθεί πληρωμές 240 εκατομμυρίων ευρώ από εταιρεία με έδρα στη Νέα Ζηλανδία, εισπράττοντας επιστροφές Φ.Π.Α., με τον κύκλο εργασιών της να μην δικαιολογεί τα συγκεκριμένα ποσά.

δημοσιονομικών πρακτικών, αλλά και την αποδοτικότερη διοικητική συνεργασία μεταξύ των φορολογικών αρχών των κρατών-μελών. Η εισαγωγή του μηχανισμού της «αντίστροφης χρέωσης» σε επίπεδο Ε.Ε. ανά κράτος-μέλος κρίθηκε πιο ελκυστική και ορίστηκε ως «Γενικευμένος Μηχανισμός Αντιστροφής της Επιβάρυνσης», κατά παρέκκλιση από τις βασικές γενικές αρχές του ισχύοντος ενωσιακού συστήματος Φ.Π.Α.. Προβλέφθηκε με στοιχεία προσωρινότητας ως εξαίρεση, σε προαιρετική βάση και κάτω από συγκεκριμένες περιστάσεις με την τροποποίηση (Οδηγία 2010/23/ΕΕ) της βασικής Οδηγίας 2006/112/ΕΚ για την αντιμετώπιση της σχετικής φοροδιαφυγής σε εθνικό επίπεδο. Η ισχύς της «αντίστροφης χρέωσης» σε ενωσιακό επίπεδο παρατείνεται σταδιακά¹¹⁰³ συνεχώς και πλέον μέχρι και τον Ιούνιο του 2022, μετά από πρόταση του Συμβουλίου σε επίπεδο ECOFIN.¹¹⁰⁴ Διευρύνεται δε, σε όλο και περισσότερα κράτη-μέλη για την επαρκέστερη (αλλά όχι πλήρη) αντιμετώπιση φορολογικών καταστρατηγήσεων τύπου “Carousel” στο Σύστημα Εμπορίας ρύπων. Αφού η «μερικότητα» της εφαρμογής του προσδίδει μία προφανή αλυσιτέλεια, απαιτώντας ένα συντονιστικότερο ενωσιακό διακυβερνητικό πλαίσιο, που δεν θα αφήνει έκθετο και έρμαιο των αγορών το ενωσιακό κράτος δικαίου ως προς τη «βιωσιμότητα της νομιμότητας» του, από την περιβαλλοντική προστασία μέχρι τη δημοσιονομική διαφάνεια.

στ. Οι Θεμελιώδεις περιβαλλοντικές και οικονομικές στρεβλώσεις μεταξύ των «Συστημάτων Εμπορίας Ρύπων».

Ενεργειακές και βιομηχανικές παραγωγικές δραστηριότητες καθώς και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα της Ε.Ε. επενδύουν στην αγορά δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων του μηχανισμού “C.D.M.” (“Clean Development Mechanism”) που δομείται υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε. στο πλαίσιο του Πρωτοκόλλου του Κιότο, παράλληλα με το «Ευρωπαϊκό Σύστημα Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών» (“EU ETS”) της Ε.Ε.. Στον “C.D.M.” μετέχουν και βιομηχανικές δραστηριότητες από αναπτυσσόμενες χώρες που εξασφαλίζουν «πιστώσεις»-“credits” σε συνάφεια με τις μειώσεις εκπομπών ρύπων που έχουν επιτύχει. Στη συνέχεια τα “credits” αυτά πωλούνται σε εταιρείες ανεπτυγμένων οικονομιών, ως επί το πλείστον, ευρωπαϊκών κρατών, εξασφαλίζοντας: η μία πλευρά έσοδα για την σταδιακή ανάπτυξη εκσυγχρονιστικών και «πράσινων» μέσων στην παραγωγική της δραστηριότητα και η άλλη επιπλέον δικαιώματα ρύπανσης, με την επίκληση μάλιστα το συνολικό περιβαλλοντικό όφελος. Επί των πραγματικών συνθηκών αποτελεί αξιοσημείωτο γεγονός πως διαχρονικά η οικονομική αξία των δικαιωμάτων του διεθνή μηχανισμού του Ο.Η.Ε. αποτιμάται με ακόμα χαμηλότερο κόστος από τα ήδη υποτιμημένα σε κοστολόγηση πλεονάζοντα δικαιώματα που βρίσκονται σε διαπραγμάτευση στον ευρωπαϊκό μηχανισμό ρύπων. Επί παραδείγματι, όταν το κόστος των δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων του ευρωπαϊκού Συστήματος κατέγραφε ιστορικό χαμηλό στα 4 ευρώ ανά τόνο ρύπων, τα δικαιώματα ρύπανσης στον μηχανισμό “C.D.M.” κόστιζαν μόλις 40 λεπτά του ευρώ. Η συγκεκριμένη πρόδηλη αναντιστοιχία εξ αρχής της λειτουργίας αυτών των δύο παράλληλων πλαισίων νομιμοποίησης της ρύπανσης επιφανειακά δικαιολογείται, υπό το βάρος των διεθνών ισορροπιών σε ένα σύνολο κρατών και οικονομιών με περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές αντιθέσεις. Η εκτεταμένη όμως «εκπτώτική ασυμμετρία» στο διεθνοποιημένο

¹¹⁰³Με την Οδηγία 2013/43/ΕΕ έως τα τέλη του 2018.

¹¹⁰⁴Council of European Union, ECOFIN 850, Proposal for a Council Directive amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax as regards the temporary application of a generalised reverse charge mechanism in relation to supplies of goods and services above a certain threshold, 12565/18, Brussels, 28 September 2018.

μοντέλο του Ο.Η.Ε. υποκρύπτει αγορακεντρικούς συμβιβασμούς, κυρίως προς όφελος της παγκοσμιοποιημένης «άρχουσας οικονομικής και παραγωγικής τάξης», με πρακτικές αδιαφάνειας, ανοχής περαιτέρω περιβαλλοντικών προσβολών και χρηματο-οικονομικής κερδοσκοπίας, που μεταφέρουν τη συνομοσιολογία στην πραγματικότητα κατ' επίφαση μάλιστα της πράσινης ριζοσπαστικής αναδιάρθρωσης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από τον κατά βάση «πολιτικό έλεγχο» αποτελεί το σκάνδαλο που δημοσιοποιήθηκε στους κόλπους της Ε.Ε. το 2010 με πρωτοβουλία δύο ευρωβουλευτών, του Έλληνα Θ. Σκυλακάκη και του Ολλανδού G. Gerbrandy, οι οποίοι κατήγγειλαν πως τα ποσά που πλήρωναν με τη μετακύλιση του κόστους της εξαγοράς ρύπων οι ευρωπαίοι καταναλωτές υπέρ της «πράσινης» ανάπτυξης, στην πραγματικότητα ανταποκρίνονταν σε υπερκέρδη κυρίως κινεζικών επιχειρήσεων, οι οποίες είχαν εξασφαλίσει πιστώσεις ρύπων πουλώντας τις στη συνέχεια υπερκοστολογημένα, μέσω του “C.D.M.”, σε ενδιαφερόμενες ευρωπαϊκές κοινωφελείς (και πράγματι περιβαλλοντικά «απαρχαιωμένες») επιχειρήσεις ενέργειας, όπως η ελληνική Δ.Ε.Η.. Η υπόθεση που έφθασε σε διάβημα ενώπιον του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετιζόταν με «πιστώσεις» που χορηγούνταν σε ειδικές εργοστασιακές εγκαταστάσεις της Κίνας για τον στοχευμένο περιορισμό συγκεκριμένου αερίου ρύπου, δραστηρότερου ακόμα και του διοξειδίου του άνθρακα, με την χημική ονομασία “HFC-23”. Υπολογίζεται ότι μόνο στην Ε.Ε. οι καταναλωτές έχουν πληρώσει εξαιτίας του παγκοσμιοποιημένου συστήματος του “C.D.M.” ποσό της τάξης των 4,5 δισεκατομμύρια ευρώ, όταν το πραγματικό κόστος για την καταστροφή του “HFC-23” είναι μόλις κάποια εκατομμύρια ευρώ. Ο εν λόγω ρύπος που μπορεί να «εξαφανιστεί» από την αγορά μ' ένα παραγωγικό κόστος μόλις 0,17 ευρώ ανά τόνο, έφτασε να αποπληρώνεται από την ευρωπαϊκή αγορά με ποσά της τάξης των 11 έως 12 ευρώ ανά τόνο. Τα κέρδη ήταν τόσο μεγάλα, ώστε η κινεζική κυβέρνηση αναγκάστηκε να επιβάλει εύλογο ειδικό τέλος στις επιχειρήσεις που περιόριζαν το “HFC-23”. Με την αποκάλυψη αυτών των καταχρηστικότητας κερδοσκοπικών μεθοδεύσεων αποφασίστηκε συντονισμένα να απαγορευτεί το “trading” για τον παραπάνω αέριο ρύπο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, λίγους μήνες πριν την κατάργηση των “credits” για το “HFC-23”, η αγορά να έχει κατακλυστεί από φθηνά δικαιώματα που ξεπουλούσαν οι κάτοχοί τους.

Στο πλέγμα των αλληπάλληλων λοιπόν στρεβλώσεων, οι τιμές γενικότερα στα χρηματιστήρια των νομιμοποιημένων ρύπων σταδιακά μειώνονται δραματικά εξαιτίας κυρίως των αδιάθετων υπερπλεονασματικών δικαιωμάτων ρύπανσης και της παράλληλης απουσίας μίας ανταγωνιστικότερης παρείσφρησης του «πράσινου» εκσυγχρονισμού στο σύνολο της βαριάς βιομηχανικής και ενεργειακής παραγωγής της παγκόσμιας οικονομίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή με στόχο να προσφέρει ένα «ανταγωνιστικό σοκ» προς την επιδιωκόμενη «πράσινη» οικονομική μεταρρύθμιση πρότεινε το μηχανισμό του “backloading”.¹¹⁰⁵ Η ρυθμιστική αυτή παρέμβαση στην αγορά ρύπων αφαιρούσε (προσωρινά) από την ευρωπαϊκή αγορά δημοπράτησης ρύπων, 900 εκατομμύρια δικαιώματα εκπομπών (με σκοπό να επανέλθουν στην αγορά το 2019-2020), ούτως ώστε να προκληθεί μία έστω κλιμακούμενη πίεση-ισορροπία για τη στενότερη συνάφεια μεταξύ «αγοράς και ζήτησης», μέσω της τεχνικής αύξησης των τιμών και της αύξησης των εσόδων από τον περιορισμό της διαθεσιμότητας των υπερπλεονασματικών αδειοδοτήσεων ρύπανσης. Προβιβάζοντας κατά το δυνατόν ένα συνεκτικότερο παράλληλο εναλλακτικό κίνητρο «πράσινης» καινοτόμας ανταγωνιστικότητας υπέρ της βιώσιμης ανάπτυξης. Ωστόσο, στον αντίποδα αυτής της θέσης, εξαιτίας της εκ βάθρων αναιμικότητας και της ασυνέχειας του μέτρου της εμπορίας ρύπων, υποστηρίχθηκε ότι η συγκεκριμένη παρέμβαση υποκρύπτει και συντηρεί

¹¹⁰⁵ Βλ. την μεταρρυθμιστική δομή της πρότασης της Επιτροπής σε: ec.europa.eu/clima/policies/ets/reform_en.

έναν επίσης επιτήδαιο επενδυτικό φαύλο κύκλο· στην ουσία ως πρόσθετη τονωτική ενίσχυση των μειωμένων παραγωγικών εσόδων των ρυπογόνων βιομηχανικών και ενεργειακών δραστηριοτήτων, με αφορμή και με βάση το γεγονός, ότι ειδικά κατά την περίοδο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, οι οιονεί επιπρόσθετοι χρηματοδοτικοί πόροι απ' αυτή την παράλληλη αγορά επί της ουσίας κατέρρεαν και εκμηδενίζονταν. Διάσταση που υποδηλώνει μία δομική οργανωτική αντίφαση με τη δική της σημασία για τους αμφίπλευρα αδιέξοδους κερδοσκοπικούς μηχανισμούς που έχουν σχηματιστεί στα πολυδαίδαλα αυτορρυθμιστικά πλαίσια των παράλληλων συστημάτων εμπορίας ρύπων εθνικά, ενωσιακά και διεθνώς, καθώς: Κράτη-μέλη της Ένωσης, όπως η Γερμανία προσδοκούν την ενίσχυση των προστιθέμενων εσόδων από την εμπορία των ρύπων, ώστε να αναπαραχθούν οι ανάλογες αντισταθμιστικές «πράσινες» κρατικές ενισχύσεις που έχουν εθνικά σχεδιαστεί και εγκριθεί από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τις γερμανικές βιομηχανίες· ενώ αντίστροφα κράτη-μέλη «του νότου», όπως η Ελλάδα, που δεν έχουν συστήσει αντίστοιχους μηχανισμούς επιδοτήσεων και «επανατροφοδότησης» των ρυπογόνων δραστηριοτήτων - και που στο ενδιάμεσο έχουν χάσει σημαντικό μέρος της ανταγωνιστικότητάς τους- απειλούνται εκ των πραγμάτων σε επίπεδο ενεργειακής παραγωγής και κατανάλωσης να επιβαρυνθούν δυσβάσταχτα οικονομικά από τις τεχνικά επιβαρυντικές αυξήσεις, επιφορτιζόμενοι εν τέλει οι ίδιοι καταναλωτές των λιγότερο καινοτόμων παραγωγικά κρατών, την ακριβότερη αγορά/χρέωση των ρύπων και τα «πράσινα» χρηματοδοτικά οφέλη που τείνουν να εξασφαλίσουν πολλαπλά οι βιομηχανίες του ανεπτυγμένου βορρά.¹¹⁰⁶ Πιο πρακτικά, το 2013 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καταδείχθηκε δικαιοπολιτικά πως αν η αλυσιτελής πρόταση για το “backloading” γίνει δεκτή, οι καταναλωτές ενέργειας σε κράτη-μέλη όπως η Ελλάδα, θα κληθούν να πληρώσουν οικονομικές επιβαρύνσεις που δύναται να φτάσουν στα 3,3 δισεκατομμύρια ευρώ στην δετία 2013 -2020, εξαιτίας του υψηλού ρυπογόνου αποτυπώματος παραγωγής και εκπομπής άνθρακα από τα λιγνιτικά και πετρελαϊκά εργοστάσια, με επακόλουθη αύξηση του κόστους της παραγωγής τους. Απομειώνοντας ταυτόχρονα και την ανταγωνιστικότητά τους έναντι των συναφών επιχειρήσεων σε γειτονικά κράτη που δεν δεσμεύονται από την υπαγωγή τους στο ευρωπαϊκό Σύστημα εμπορίας ρύπων, όπως έχει προεκτεθεί. Το θεσμικό εγχείρημα του “backloading” καταρχάς απειράπη κυρίως με την αντίθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με 334 ψήφους «κατά» και 315 ψήφους «υπέρ», απορρίπτοντας την πρόταση της Επιτροπής.¹¹⁰⁷ Τη γενικευμένη φαυλότητα αυτής της πανταχόθεν εγκλωβιστικής δομής του «Σ.Ε.Δ.Ε.» με κρίσιμο ελληνικό ενδιαφέρον που ανάγεται στο γενικό συμφέρον της εθνικής οικονομίας σε σχέση με την υποστήριξη της μεγαλύτερης εταιρείας ενέργειας της ελληνικής Επικράτειας, της Δημόσιας Επιχείρησης ηλεκτρικής Ενέργειας («Δ.Ε.Η.») καταγράφουν και από την αντίστροφη θέαση, η πτωτική διακύμανση των τιμών των δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων, οι οποίες από 25 ευρώ ανά τόνο διοξειδίου του άνθρακα το 2008, κατέπεσαν ραγδαία μετά την καταψήφιση της ως άνω πρότασης ακόμα και στα 2,75 ευρώ ανά τόνο (!), επιφέροντας ένα καίριο πλήγμα στην αύξηση του υπέρογκου ελλείμματος της Δ.Ε.Η., το οποίο επιφορτίζονται και πάλι για την στοιχειώδη κάλυψη του οι καταναλωτές, αφού τα δικαιώματα ρύπων υπολογίζονταν ως μια σημαντικότερη πηγή εσόδων. Επισημαίνεται μάλιστα πως ο τομέας της βιομηχανίας και της ενέργειας στην

¹¹⁰⁶Βλ. Σχετικά energy.greece.gr/news/16-04-2013, European Commission, Q&A Emissions Trading: Commission outlines two-step process to reform the European carbon market (14/11/2012):MEMO/12/861, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_12_861.

¹¹⁰⁷European Commission, Commissioner Hedegaard's statement on today's vote by the European Parliament on the backloading proposal, MEMO/13/343, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_13_343, 16 April 2013.

Ελλάδα που - εν μέρει παραδόξως - αντιστάθηκε σθεναρά στην πλέον δυναμική «παραγωγική συνάφεια» και τη ρυθμιστική ενδυνάμωση του μηχανισμού εμπορίας ρύπων μέσω του “backloading” (υπό την ως άνω απειλή της αύξησης του κόστους παραγωγής και του αντίστοιχου μετακυληθέντος κόστους κατανάλωσης) χάρην αυτού του ίδιου Συστήματος εξασφάλιζε σπουδαίους χρηματοδοτικούς πόρους για τη συντήρηση των αναχρονιστικών βάσεων της ενεργειακής παραγωγής¹¹⁰⁸ από την εμπορευσιμότητα των αναξιοποίητων δικαιωμάτων εκπομπής ρύπων σε τρίτες χώρες. Πρακτική που στάθηκε ιδιαίτερα ωφέλιμη κατά την περίοδο της οικονομικής ύφεσης ως ένας εγγυημένος οικονομικός πόρος ασχέτως της εσωτερικής παραγωγικής στασιμότητας. Ενώ λοιπόν άλλα κράτη θεώρησαν επιτυχία επί της συγκράτησης των τιμών τον (αρχικό) μη περιορισμό των διαθέσιμων εμπορεύσιμων δικαιωμάτων, παρά το δυσμενέστατα ανακόλουθο περιβαλλοντικό αποτέλεσμα, στην Ελλάδα, «μία ή άλλη», ο υποαναπτυξιακός και μη βιώσιμος λαβύρινθος της μη ανταγωνιστικής οικονομικής παραγωγικότητας και οι εσωτερικές λειτουργικές αδυναμίες φαίνεται ότι έχουν υψώσει, έναντι κάθε μετεξέλιξης του Σ.Ε.Δ.Ε., «εγκλωβιστικά τείχη» για την αναπτυξιακή προοπτική του βιομηχανικού και ενεργειακού περιβάλλοντος της χώρας, με βαρυσήμαντες αρνητικές κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις και με αδιέξοδο αντίκτυπο για τη βιωσιμότητα της κυρίαρχης εταιρείας ηλεκτρικής ενέργειας που βρίσκεται υπό κρατικό έλεγχο και εποπτεία (Δ.Ε.Η. Α.Ε.).

Ύστερα από επίμονες εσωτερικές διαπραγματεύσεις μεταξύ της Ενεργειακής και Περιβαλλοντικής Επιτροπής σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, το αμφισβητούμενο “backloading”, επανήλθε ως μεταρρυθμιστικό πλαίσιο και έλαβε τελικώς την απαιτούμενη νομοθετική έγκριση ένα χρόνο αργότερα το 2014.¹¹⁰⁹ Η σημασία του μέτρου αυτού αποκτά επιπρόσθετο βάρος αν συνυπολογιστεί πως η υπερπροσφορά δικαιωμάτων αγγίζει τα 2 δισεκατομμύρια ευρώ, στοιχείο που υποδεικνύει τη βασική αιτία της μη βιώσιμης τιμής του διοξειδίου του άνθρακα. Η συγκεκριμένη παρέμβαση κατόρθωσε την περίοδο 2014-2015 να μειώσει την πλεονασματική υπερπροσφορά κατά 400 εκατομμύρια δικαιώματα.¹¹¹⁰ Στην επικείμενη τέταρτη περίοδο του ευρωπαϊκού Συστήματος, μέτρα όπως: α) η συνολική απόσυρση διαθέσιμων δικαιωμάτων, β) η υπαγωγή νέων τομέων παραγωγικής δραστηριότητας, γ) η στενότερη προσβασιμότητα της ευρωπαϊκής βιομηχανικής και ενεργειακής παραγωγής στο διεθνή μηχανισμό εμπορίας ρύπων, και δ) η αξιοσημείωτη μεταβολή του στόχου μείωσης των ρυπογόνων εκπομπών από το 20% στο 30%, δεν μπορούν παρά να αξιολογηθούν προς τη θετική καταρχήν ρυθμιστική κατεύθυνση, τόσο περιβαλλοντικά, όσο και αναπτυξιακά. Με το θεσμό του «Αποθεματικού για τη Σταθερότητα» της αγοράς και τη συνετή μείωση των υπερπλεονασμάτων επί των διαθέσιμων δικαιωμάτων ρύπανσης προσδοκείται η αντιμετώπιση της σημερινής ανισορροπίας και επακόλουθα η βελτίωση της ανθεκτικότητας του Συστήματος σε μελλοντικούς κλυδωνισμούς κατά την πλήρη μετάβαση της διανομής των δικαιωμάτων στη διαδικασία των πλειστηριασμών. Επομένως, ο ολόένα και ισχυρότερος δικαιοπλαστικός

¹¹⁰⁸ Σημ.: Δεν πρέπει να προσπερνάται πως οι επιβαρύνσεις που υφίστανται οι καταναλωτές και η ελληνική οικονομία εν γένει, από πρόστιμα που κυρώνονται ετησίως στη Δ.Ε.Η., η οποία διαθέτει από τους πλέον ρυπογόνους ηλεκτροπαραγωγικούς σταθμούς ενέργειας, χωρίς κάποια αποφασιστική αποκαταστατική «πράσινη» αναπτυξιακή πρωτοβουλία είναι ίσως ακόμα δυσμενέστερες για τη ίδια την βιωσιμότητά της συνολικά, συγκριτικά με τον περιορισμό των πλεονασματικών δικαιωμάτων με σκοπό την ανταγωνιστική αύξηση των τιμών των εμπορεύσιμων δικαιωμάτων στη σχέση αγοράς και ζήτησης.

¹¹⁰⁹ Σημ.: Εισήχθη με τον Κανονισμό υπ’ αριθμ. 176/2014 της Επιτροπής στις 25-02-2014 για την τροποποίηση του Κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1031/2010 με σκοπό, ιδίως, τον καθορισμό της ποσότητας των διαθέσιμων δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου που θα εκπλειστηριαστούν κατά την περίοδο 2013-2020.

¹¹¹⁰ Βλ. www.caneurope.org/publications/blogs/1215-backloading-in-the-ets.

ενωσιακός παρεμβατισμός ως προς την έμμεση συνδιαμόρφωση της εμπορικής αξίας της τιμής των νομιμοποιημένων εκπομπών σε άμεση συνάρτηση με τον περιβαλλοντικό στόχο για τον περιορισμό της ρύπανσης και τις πραγματικές οικονομικές περιστάσεις για την ισόρροπη ανταποδοτικότητά τους, ενισχύει κατά την διακυβερνητική του ωρίμανση την εμπιστοσύνη υπέρ του «πράσινου» και βιώσιμα αναπτυξιακού παραγωγικού πλαισίου, περιορίζοντας αντίστοιχα και τις ανασφαλείς αμφιταλαντεύσεις σε επίπεδο ανταγωνιστικότητας, μεταξύ των κρατών-μελών.¹¹¹¹

ζ. Συμπερασματικές αρνητικές εκτιμήσεις για την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού “E.T.S.”

Καθώς κορυφώνεται η συζήτηση σχετικά με την αναγκαία μεταρρύθμιση του ευρωπαϊκού «Σ.Ε.Δ.Ε.» κατά τη «ρίζοσπαστικότερη» επανεκκίνηση του και τον αποφασιστικό επανακαθορισμό των θεσμικών του στόχων από το 2020 και έπειτα, με βάση το νομοσχέδιο που έχει καταθέσει ήδη η Επιτροπή,¹¹¹² ένας μεγάλος αριθμός περιβαλλοντικών οργανώσεων και φορείς από την κοινωνία των ευρωπαϊών πολιτών προσυπέγραψαν μία «Διακήρυξη» συνολικών θέσεων για την άμεση κατάργηση,¹¹¹³ και όχι απλά για την «διορθωτική και επεκτατική» λειτουργία του εμπορικού Συστήματος σε δικαιώματα εκπομπής ρύπανσης της E.E.. Οι συγκροτημένοι ισχυρισμοί τους δομήθηκαν λαμβάνοντας υπόψη τις μέχρι τώρα μετριαστικές αποδόσεις και τις πολλαπλές θεσμικές αντιφάσεις αυτού του πρωτίστως αυτορρυθμιζόμενου πλαισίου, υπό τον κυκεώνα των περιβαλλοντικών και κλιματικών απειλών, αλλά και υπό την αναγκαιότητα για επιπλέον χρηματοοικονομική σταθερότητα και ισορροπία. Τόνισαν δε, δίχως περιστροφές τη δικαϊκή, την περιβαλλοντική και την κοινωνική «ασυνέχεια» της ρύθμισης, εξαιτίας της μονοδιάστατης οικονομικής της αλληλεπίδρασης αποκλειστικά ως εμπορεύσιμο συναλλακτικό «προϊόν», συνοψίζοντας με νομότυπο αλλά και ευθέως ρεαλιστικό σκεπτικό τη λειτουργική αναποτελεσματικότητα της εμπορίας των ρύπων στους εξής άξονες:

A) Το Σύστημα των εμπορεύσιμων δικαιωμάτων ρύπανσης αυτοτελώς ως μέτρο δεν διασφάλισε και δεν προσέφερε κανένα σημαντικό περιορισμό επί της εκπομπής των ρυπογόνων ουσιών. Αν και όντως η παραγωγή ρύπων μειώθηκε κατά τη πρώτη δεκαετία από την έναρξη λειτουργίας του Συστήματος, δεν προκύπτουν αιτιώδη και επαρκή στοιχεία που να συνδέουν τον περιορισμό τους σε συνάφεια και διακριτά με αυτό. Ακόμα και από στενότερες τεχνικές και οικονομικές εκτιμήσεις¹¹¹⁴ διαφαίνεται πως οι μειώσεις των ρύπων ειδικά στο ενεργειακό πεδίο παραγωγής οφείλονται κατά συντριπτικό βαθμό σε άλλες περιβαλλοντικές πρωτοβουλίες, όπως της όλο και πιο ενισχυμένης επενδυτικά ανάπτυξης των Α.Π.Ε., προβάλλοντας κυρίως τη σημασία των θετικών στρατηγικών και των ενεργητικών πρακτικών των επιδοτήσεων και των κινήτρων, όπως τα «τιμολόγια τροφοδοσίας» και τα «πράσινα πιστοποιητικά». Ενώ το πραγματικό γεγονός της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης, η οποία περιόρισε αρκετά τη βιομηχανική παραγωγική δραστηριότητα μετά το 2008, διαδραμάτισε επίσης έναν καταλυτικό παράγοντα για το συγκυριακό περιορισμό των ρυπογόνων εκπομπών, μαζί βέβαια και με την

¹¹¹¹Τέταρτη Έκθεση για την κατάσταση της Ενεργειακής Ένωσης, COM (2019) 175, Τελικό/2, 9.

¹¹¹²Ευρωπαϊκή Επιτροπή-Δελτίο Τύπου: Προς ένα νέο ενεργειακό σύστημα στην Ευρώπη-το θερινό ενεργειακό πακέτο της Επιτροπής ανοίγει τον δρόμο, 15-07-2015 και COM (2015) 337, Τελικό, 2015/148 (COD).

¹¹¹³Βλ. Scrap ETS, No EU Emissions Trading Scheme, Wordpress, 2015, scrap-the-euets.makenoise.org/KV/και Corporate Europe Observatory, It is time the EU scraps its carbon Emissions Trading System, 2013, διαθέσιμο στο: corporateeurope.org/en/pressreleases/2013/02/it-time-eu-scraps-its-carbon-emissions-trading-system.

¹¹¹⁴O. Gloaguen/E. Alberola, Assessing the factors behind CO2 emissions changes over the phases 1 and 2 of the EU ETS: an econometric analysis, Working Paper 2013-15, CDC Climate Research.

ανταγωνιστικότητα των έτερων ορυκτών καυσίμων, όπως του φυσικού αερίου. Στη συγκεκριμένη διασύνδεση των παράλληλων περιβαλλοντικών δράσεων και του δυσδιάκριτου της λειτουργικής τους αποτελεσματικότητας, με ανταγωνιστικό αντίκτυπο γύρω από την αμήχανη ισχύ του Συστήματος ρύπων συγκαταλέγονται επίσης:

Η εξέταση και η απόδοση της συντονιστικής Οδηγίας της Ε.Ε. για την Ολοκληρωμένη Πρόληψη και Έλεγχο της βιομηχανικής ρύπανσης (I.P.P.C.),¹¹¹⁵ σε σχέση με τυχόν εξαιρέσεις για τα όρια των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα σε «εγκαταστάσεις» που καλύπτονται από το «Σ.Ε.Δ.Ε.»¹¹¹⁶ εν μέσω έντονων και αμφίδρομων επιφυλάξεων, τόσο για την καθιέρωση των σχετικών διοικητικών κυρώσεων προς τις ρυπογόνες δραστηριότητες που κατευθύνεται η πρώτη,¹¹¹⁷ όσο και για την εκτίμηση των «παραγωγικών εκπτώσεων» στην «ενεργειακή απόδοση» ορισμένων των κρατών, που επιφυλάσσει το δεύτερο, ως πίστωση χρόνου για την προσαρμοστική τους υπαγωγή σ' ένα νέο παραγωγικό μοντέλο παραγωγής και νομιμότητας. Καθώς και το νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με την εντατικότερη φορολογία των ενεργειακών αγαθών και προϊόντων,¹¹¹⁸ όπου μετριάστηκε και εγκαταλείφθηκε ως πρόταση από την Επιτροπή το 2015.¹¹¹⁹ Εξαιτίας της «συμπεριφορικής απειλής» σε σχέση με τη διαμόρφωση των τιμών του άνθρακα και το κόστος των καυσίμων στις μεταφορές, ως επιπλέον στρέβλωση και παρέμβαση στην ελεύθερη αγορά. Αλλά και με το ευρύτερο σκεπτικό πως θα ενέτεινε τις ανισοροπίες μεταξύ των επιμέρους ιδιαίτερων δημοσιονομικών πολιτικών και αναπτυξιακών αναγκών των κρατών - μελών, μακριά από τα σαφώς πιο ευέλικτα αντανακλαστικά της αυτορρύθμισης της οικονομίας που εξυπηρετεί το «Σ.Ε.Δ.Ε.», το οποίο, από την άλλη πλευρά, δείχνει να μην μπορεί να ανταποκριθεί στον πραγματικό και το νομικό του σκοπό.

Β) Τίθενται αρκετά συμβιβαστικοί, εκτεταμένοι και μετριασμένοι στόχοι για τη κλιματική αλλαγή και τα ποιοτικά πρότυπα ασφαλείας γύρω από τη προστασία του περιβάλλοντος, που εύκολα επιτυγχάνονται με τον παρεπόμενο, στοιχειώδη και αναπόφευκτο τυπικό εκσυγχρονισμό της τεχνικής παραγωγής, χωρίς κάποια ιδιαίτερη κινητοποίηση - ενεργοποίηση της βαριάς βιομηχανικής και ρυπογόνας δραστηριότητας. Στην ουσία το μέτρο της εμπορευματοποίησης των ρύπων δεν προσφέρει κάποιο εφελτήριο δυναμικό ρυθμιστικό κίνητρο για τα κράτη-μέλη, ώστε να θέσουν σε εφαρμογή επιπλέον βιώσιμες και φιλοπεριβαλλοντικές πρακτικές, αφού ο διεθνής ενεργειακός ανταγωνισμός παραμένει προσκολλημένος στα ορυκτά καύσιμα. Σ' αυτό το σημείο καταδικάζεται η διατηρησιμότητα των πλεονασματικών δικαιωμάτων μέσω του «Αποθεματικού Σταθερότητας της Αγοράς», που αφαιρεί μόνο προσωρινά ορισμένα δικαιώματα ρύπανσης εκπομπής, χωρίς να τα ακυρώνει οριστικά δραστικά για την επερχόμενη τέταρτη περίοδο.

Γ) Ως κανονιστικό πλαίσιο «αποδόσεων» δεν παρουσιάζει κάποια ισχυρή θετική αλληλεπίδραση, ούτε στο συναρτώμενο επίπεδο των «εξωτερικοτήτων» σε σχέση με το οικονομικό, το περιβαλλοντικό και το κοινωνικό επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Καθώς όπως περιγράφηκε, επιδοτεί κατεξοχήν τους ανυποχώρητους ρυπαίνοντες κατ' ουσία σε βάρος των καταναλωτών, αφού οι πρώτοι μετακυλίνουν τα επενδυτικό «κόστος» της αγοράς ρύπων στους

¹¹¹⁵Οδηγία 2010/75/ΕΕ όπως σήμερα ισχύει.

¹¹¹⁶European Environment Agency (EEA), Application of the Emissions Trading Directive by EU Member States-reporting year 2007, Technical report No. 3/2008.

¹¹¹⁷Σημ.:Παράλληλα, έχει εκφραστεί αρνητική θέση περί αυστηρότερων μέτρων ενεργειακής απόδοσης στη βιομηχανική παραγωγή σχετιζόμενα με την υποτίμηση της αξίας των δικαιωμάτων ρύπων του άνθρακα, από την ίδια την Επιτροπή (ειδικότερα η Γενική Διεύθυνση για την Κλιματική Αλλαγή) (βλ. Commission Staff Working Paper, SEC (2011) 779, Final).

¹¹¹⁸Οδηγία 2003/96/ΕΚ.

¹¹¹⁹Communication from the Commission, COM (2019) 177, Final, 5.

δεύτερους σε συνέχεια της περιβαλλοντικής επιβάρυνσης και του κοινωνικού κόστους. Δίχως την αποδοχή στρατευμένων ιδεολογικών ή συνομοσιολογικών υπερβολών, περιβαλλοντικές οργανώσεις και ακαδημαϊκές επιστημονικές μελέτες¹¹²⁰ εύλογα διαμαρτύρονται και ενίστανται δικαιοπολιτικά, για το πώς μία ολιγαρχία ισχυρών βιομηχανικών και ενεργειακών ομίλων έχει αποκομίσει, θεμιτά και αθέμιτα, με ποικίλες διαδικασίες «ντόμινο», δισεκατομμύρια ευρώ σε «μη δεδουλευμένα κέρδη», εξασφαλίζοντας εξίσου σημαντικά πλεονάσματα δικαιωμάτων εκπομπής για το μέλλον, χωρίς την οποιαδήποτε δυναμική μέριμνα για τη περιβαλλοντική προστασία σε σχέση με τους ρυθμούς, την ένταση και την αναδιαμόρφωση της παραγωγικότητάς τους.

Δ) Το ευρωπαϊκό «Σ.Ε.Δ.Ε.», όπως λεπτομερώς επίσης αναδείχθηκε, παραμένει επιρρεπές σε ενδοκοινοτικές φορολογικές απάτες και καταστρατηγήσεις. Η ελλειμματική διακρατική συνεργασία των διοικητικών/δημοσιονομικών Αρχών και η διαβλητή δημοσιονομική ενωσιακή διακυβέρνηση συνομολογείται ως προβληματική ακόμα και στο θεσμικό επίπεδο των ευρωπαϊκών οργάνων, όπως το Ελεγκτικό Συνέδριο της Ε.Ε.. Σε ειδική έκθεση-έρευνα του 2015¹¹²¹ διατυπώθηκε η θέση ότι η οργάνωση του Συστήματος εμπορίας ρύπων της Ε.Ε. και από την πτυχή του ως αμιγώς «χρηματοπιστωτικό μέσο» (“MiFID”)¹¹²² δεν κρίνεται επαρκής αναφορικά με την αξιοπιστία, την αρτιότητα και την αποτελεσματικότητά του. Το ΕλΣυν της Ε.Ε. πρότεινε μάλιστα δομικές μεταρρυθμίσεις γύρω από την λειτουργία των διοικητικών ελεγκτικών μηχανισμών με γνώμονα την αναβάθμιση της σφαιρικής έννομης εποπτείας της αγοράς και την σταθερότερη ενίσχυση της εμπιστοσύνης των επενδυτών και του κοινωνικού συνόλου στη διαφάνεια και τη συνοχή του Σ.Ε.Δ.Ε..¹¹²³ Εκτελεστικά της παραπάνω προβληματικής, σημείο τριβής στη δημοσιονομική, και όχι μόνο, διαχείριση του θεσμικού πλαισίου του ευρωπαϊκού “E.T.S.” και δείγμα της συνολικής δικαιοκρατικής ανωριμότητας της εν λόγω ενωσιακής πρωτοβουλίας, καταλαμβάνει ακόμα και σε επίπεδο ορισμού, το ίδιο το εννοιολογικό περιεχόμενο της έννομης εμβέλειας και της προστασίας των «οικονομικών δικαιωμάτων» ρύπανσης εντός των εθνικών έννομων τάξεων. Μέσα από την υφιστάμενη μετέωρη ασάφεια της νομικής τους φύσης και της αφηρημένης οριοθέτησής τους, τα εμπράγματα ή τα ευρύτερα έστω ιδιοκτησιακά δικαιώματα¹¹²⁴ που αντιπροσωπεύουν σχετικοποιούνται, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, τόσο ως προς την ουσιαστική τους προστασία, όσο και ως προς τη στενότερη δικαιοδοτική τους ελεγκσιμότητά τους. Η τυπική δε κατάρτιση, των επιμέρους εθνικών και του συγκεντρωτικού ενωσιακού, «μητρώου καταχώρησης» των κατόχων εμπορεύσιμων δικαιωμάτων¹¹²⁵ δείχνει ότι δεν μπορεί να αντιμετωπίσει ολοκληρωμένα ζητήματα ανταγωνισμού, πληροφόρησης και διαφάνειας.

¹¹²⁰T. Laing/M. Sato/M. Grubb/C. Comberti, The effects and side-effects of the EU emissions trading scheme, John Wiley & Sons, Ltd, 2014.

¹¹²¹European Court of Auditors, Special Report The integrity and implementation of the EU ETS, European Union, 2015, διαθέσιμο στο: www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR15_06/SR15_06_EN.pdf.

¹¹²²Βλ. Προσέγγιση της Ε.Ε. για την κατοχή, μεταβίβαση, παράδοση, ακύρωση των δικαιωμάτων εκπομπών στην Οδηγία 2003/87/ΕΚ και για επιπλέον διευκρινίσεις στον Κανονισμό υπ’ αριθμ. 600/2014 για τις αγορές χρηματοπιστωτικών μέσων και για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 648/2012, καθώς και το άρθρο 40 του Κανονισμού υπ’ αριθμ. 389/2013.

¹¹²³European Court of Auditors, Special Report The integrity and implementation of the EU ETS, Τεύχος 6, European Union, διαθέσιμο στο: www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR15_06/SR15_06_EN.pdf, 2015, 21-26.

¹¹²⁴Σημ.: Βλ. διαδικασία άρθρου 21, παρ. 3, του Κανονισμού υπ’ αριθ. 1193/2011 της Επιτροπής και το άρθρο 23 παρ. 3 του Κανονισμού υπ’ αριθ. 389/2013 της Επιτροπής.

¹¹²⁵Σημ.: Για το πλαίσιο των πληροφοριών και της διαφάνειας του ενωσιακού μητρώου, είτε από τον εθνικό διαχειριστή ή την Επιτροπή, υπό την ιδιότητά της ως κεντρικού διαχειριστή βλ. το άρθρο 110 παρ. 2 του Κανονισμού υπ’ αριθμ. 389/2013.

Η περιγραφή του δικαιώματος στο ενωσιακό μητρώο¹¹²⁶ ως «ανταλλάξιμο», «άυλο» και «διαπραγματεύσιμο» στην αγορά «αγαθό»-«μέσο», διευκρινίζει ορισμένες μόνο διαστάσεις της διάθεσης των δικαιωμάτων ρύπανσης στο επίσης γενικευμένο πλαίσιο των «χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών» της ενιαίας αγοράς. Ενώ την ίδια στιγμή, αντιφατικά, κάθε κράτος-μέλος εξακολουθεί να υιοθετεί διαφορετικές προσεγγίσεις σχετικά με το νομικό καθεστώς και τη φύση των δικαιωμάτων ρύπανσης, προκαλώντας μία επιπλέον διακρατική κανονιστική αβεβαιότητα στους κόλπους της Ε.Ε. για τις ευάλωτες ρυθμιστικές ισορροπίες της διαχείρισης και της ασφάλειας αυτών των «φύσει» σχετικοποιημένων και πολλαπλώς ετεροκαθοριζόμενων «ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων ρύπανσης».¹¹²⁷

Συμπερασματικά, βασική οργανωτική ενωσιακή προτεραιότητα στη «δικαιοκοινωνική» ανταπόκριση του Συστήματος Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπής ρύπων ως το κατεξοχήν οικονομικό μέτρο που εντάσσεται «διακυβερνητικά» σε επιμέρους εθνικές έννομες τάξεις είναι: η αναβάθμιση της σφαιρικής αιτιώδους συνάφειας μεταξύ του ρύπου ως αντισταθμιστικό δικαίωμα, της παραγωγικής δραστηριότητας ως νομιμοποιημένη ελευθερία και της περιβαλλοντικής προστασίας ως αλληλέγγυα υποχρέωση, σε ευθεία συνάρτηση με επιδιωκόμενο έννομο αποτέλεσμα του κοινωνικού οφέλους και της βιώσιμης ανάπτυξης. Πιο πρακτικά, η έκταση της δωρεάν διανομής ή του κοστολογημένου εκπλειστηριασμού των «δικαιωμάτων ρύπανσης» για τις υποκείμενες δραστηριότητες ως απόλυτα μεγέθη «ανεκτών» ρύπων επιβάλλεται να εναρμονιστούν συνεκτικότερα με τις έννομες σταθερές, τις πραγματικές αποδόσεις της παραγωγής τους, τους επιστημονικά εγκεκριμένους περιβαλλοντικούς στόχους και τις αλληλένδετα συνεκτιμώμενες κοινωνικές ανάγκες προς αποφυγή των πολύπλευρα «αρνητικών πλεονασμάτων», τόσο σε επενδυτικό, όσο και σε περιβαλλοντικό πρόσημο. Με κανονιστικό άξονα τη συνεπέστερη εφαρμογή ανάμεσα στην θεμιτά όρια της εμπορικής διαπραγμάτευσης των ανταγωνιστικών κανόνων της «αγοράς και της ζήτησης» και τις εγγυήσεις της «κοινωνίας των καταναλωτών» του κράτους δικαίου, η κατανομή των δικαιωμάτων είναι αναγκαίο να συντελείται με όρους αμφίδρομης (περιβαλλοντικά και οικονομικά) διαφάνειας, πρόσφορης ισορροπίας και διαδραστικά λειτουργικής προβλεψιμότητας. “Sine qua non”, χρειάζεται να προσαρμόζεται περιοδικά, με αιτιολογημένα αναλογιστικές εκτιμήσεις, ώστε να λαμβάνονται υπόψη οι τυχόν αυξομειώσεις της παραγωγικής δραστηριότητας, οι αντίστοιχες διακυμάνσεις των κοινωνικών περιστάσεων και η βέλτιστα επιδιωκόμενη περιβαλλοντική αντίδραση. Αν δε μεταρρυθμιστεί με «συνεργειακή» συνοχή, το δημοσιονομικό, το περιβαλλοντικό και το αναπτυξιακό του περιεχόμενο σ’ ένα πλέγμα δικαιοκρατικής ασφάλειας, το «Σύστημα» στο «Δικαίωμα στη ρύπανση», είναι καταδικασμένο τεχνοκρατικά αλλά και δημοκρατικά να αποτύχει, αφού ήδη δικαιοκρατικά έχει καταδείξει την ανορθολογική του ασυνέχεια.

¹¹²⁶Βλ. Άρθρο 40 παρ. 1 του Κανονισμού υπ’ αριθμ. 389/2013 της Επιτροπής.

¹¹²⁷Σημ.: Σύμφωνα με το άρθρο 345 της Σ.Λ.Ε.Ε., το δίκαιο «περί ιδιοκτησίας» εμπίπτει στην αρμοδιότητα των κρατών-μελών. Κεκτημένο που ισχύει ιδιαιτέρως όσον αφορά την «εντολή» σύνθεσης και την «αρμοδιότητα» επί της δημιουργίας δικαιωμάτων «ιδιοκτησίας ρύπων» σε επίπεδο Ε.Ε., σχετικά με τις λειτουργικές και έννομες κατηγοριοποιήσεις των σχηματισθέντων περιουσιακών στοιχείων, όπου δεν προϋπάρχουν τα αντίστοιχα ιδιοκτησιακά δικαιώματα στα παραδοσιακά πρότυπα των έννομων τάξεων των κρατών-μελών. Σύμφωνα με την οικεία έκθεση της ανώτατης Δημοσιονομικής Αρχής της Ε.Ε. στη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, τα δικαιώματα ρύπανσης αντιμετωπίζονται ως «ιδιοκτησιακά» δικαιώματα. Εντούτοις, στην πλειονότητα των κρατών-μελών, δεν εντοπίζεται ο οποιοσδήποτε ευθύς νομικός τους ορισμός. Επιδέχονται συνεπώς αλλοιώσεις ως προς την εγγυημένη οριοθέτηση, τον περιορισμό και την ανάπτυξη της έννομης αποτίμησής τους.

Ενότητα 4

α. Πράσινες και Βιώσιμες Δημόσιες Συμβάσεις: Η έννοια, ο ορισμός, η ουσιώδης λειτουργία και οι μεθοδευμένες συνέργειες των εμπλεκόμενων «παραγωγικών» αρχών του δικαίου.

Οι «Πράσινες» και οι «Βιώσιμες» Δημόσιες Συμβάσεις, ως κατεξοχήν θετικό παρεμβατικό μέτρο, αποδίδουν ένα στρατηγικό θεσμικό πλαίσιο «βελτιστοποιητικής νομιμότητας» για την ευθεία συναλλακτική αλληλεπίδραση του κράτους με τις αγορές. Με προσανατολισμό τον έννομο συγχρονισμό της περιβαλλοντικής προστασίας και της βιώσιμης ανάπτυξης, επίσης υπό την μεθοδολογική εκτίμηση της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», επιδιώκουν την αποτελεσματική παρουσία του κράτους στους κανόνες και στις απαιτήσεις της «αγοράς και της ζήτησης» της παραγωγικής και της ανταγωνιστικής οικονομίας για την κάλυψη των δικών του λειτουργικών αναγκών και για την εκπλήρωση δημόσιων σκοπών και δράσεων: Από τις καθημερινές δημόσιες συναλλακτικές επιλογές μέχρι τις μεγάλες και κομβικές δημόσιες επενδύσεις, και πιο διαδικαστικά, από τη θέσπιση ποιοτικών «ωθήσεων - κινήτρων» για τη συντονισμένη προαγωγή της ανταγωνιστικότητας, μέχρι την στοχευμένη πρόταξη κανόνων - προτύπων για την ευθεία υποστήριξη των θεμιτών και των αναγκαίων κρατικών ενισχύσεων. Οι «Π.Δ.Σ.» και οι «Β.Δ.Σ.» βρίσκονται στο τεχνοκρατικό πυρήνα της σύγχρονης δημόσιας απόφασης και της ενεργητικότερης διοικητικής επιλογής σε πλήρη αντιστοιχία με τις επιδιώξεις της δημοκρατικής και της δικαιοκρατικής βούλησης. Τα ποιοτικά προσδιοριστικά τους στοιχεία¹¹²⁸ προσβλέπουν σε «βελτιστοποιητικές συνέργειες» μεταξύ των δημόσιων και κοινωνικών αναγκών και των εκσυγχρονιστικών τάσεων της οικονομίας με φιλοπεριβαλλοντικές επενδύσεις, που είναι ικανές να συμπαρασύρουν θεμιτά και σύννομα τους όρους και τις συνθήκες της ανταγωνιστικότητας. Εισέρχονται στην έννομη τάξη με τρόπο πολλαπλά νομιμοποιητικό και αναβαθμιστικό επί των δημόσιων πρακτικών, εξασφαλίζοντας παράλληλα θετικές αποδόσεις («εξωτερικότητες») για την διάχυτη εκτίμηση του κοινωνικού κόστους-οφέλους.¹¹²⁹ Επιγραμματικά, με την συνειδητή αποδοχή τους, ο επιβλητικός διοικητικός παρεμβατισμός μετουσιώνεται σε «μεταρρυθμιστική ώθηση».

Ως «Πράσινη Δημόσια Σύμβαση» σύμφωνα με την σχετική Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο «Οι δημόσιες συμβάσεις στην υπηρεσία του περιβάλλοντος» ορίζεται: «Η διαδικασία με την οποία οι δημόσιες αρχές επιδιώκουν να συνάψουν συμβάσεις για αγαθά, υπηρεσίες και έργα με τις ηπιότερες δυνατές αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις (ή πλέον θετικά, ευστοχότερα και πιο εκσυγχρονιστικά: «με τα βέλτιστα δυνατά περιβαλλοντικά αποτελέσματα») καθ' όλη τη διάρκεια του κύκλου ζωής τους, σε σύγκριση με αγαθά, υπηρεσίες και έργα που επιτελούν την ίδια πρωταρχική λειτουργία, τα οποία θα αποτελούσαν το αντικείμενο της σύμβασης υπό άλλες συνθήκες.»¹¹³⁰ Μέχρι και σήμερα στην ενωσιακή και εθνική έννομη τάξη πρεσβεύουν έναν ανοιχτό και προαιρετικό – «εθελούσιο» ρυθμιστικό

¹¹²⁸Βλ. Άρθρο 62 Οδηγίας 2014/24/ΕΕ σχετικά με τις δημόσιες προμήθειες και το κατ' αντιστοιχία άρθρο 82 του κυρωτικού Ν. 4412/2016 περί δημοσίων συμβάσεων για την καθιέρωση προτύπων ποιότητας και περιβαλλοντικής διαχείρισης. Όπως επίσης του άρθρου 70 της οικείας Οδηγίας και τις διατάξεις του άρθρου 130 παρ. 1 και 2 του ως άνω νόμου για την προβλεπόμενη επιβολή περιβαλλοντικών απαιτήσεων ως «ειδικούς όρους κατά την εκτέλεση» μίας δημόσιας σύμβασης. Επίσης σημαντικά, το άρθρο 18 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και τα άρθρα 18 παρ. 2 και 73 παρ. 4 περι. α του Ν. 4412/2016 για την οριζόντια ρήτρα τήρησης της περιβαλλοντικής νομοθεσίας αλλά και την αντίστοιχη ρήτρα αποκλεισμού σε τυχόν αθέτηση-καταστρατήγησή της.

¹¹²⁹Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Η μεταρρύθμιση της κοινοτικής νομοθεσίας για τις δημόσιες συμβάσεις ΔησΚΕ, Τεύχος 1, ΚΔΕΟΔ, 2004, 10 επ..

¹¹³⁰Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2008) 400, Τελικό, 6.

μηχανισμό για τις δημόσιες αναθέτουσες αρχές, στο πλαίσιο της διακριτικής τους ευχέρειας και των γενικότερων προτιμησιακών τους πολιτικών, γύρω από την κανονιστική ένταση και την έκταση της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής παραμέτρου στις συμβατικές τους πρωτοβουλίες, δράσεις και επιλογές.¹¹³¹ Εφόσον όμως υιοθετηθούν θεμελιώνεται ένας συντεταγμένος διαδικαστικός άξονας διοικητικού, αλλά και δικαστικού ελέγχου για τη νομότυπη και αποτελεσματική εφαρμογή τους.¹¹³² Σύμφωνα και με τον Ο.Ο.Σ.Α. οι «Π.Δ.Σ.» αποτελούν βασικό μέσο για τη βιώσιμη ανάπτυξη και εκτιμά ότι το 2020 το συναλλακτικό πεδίο της «πράσινης» βιομηχανικής παραγωγής θα ανέλθει σε 2,2 τρισεκατομμύρια ευρώ στο σύνολο των ανεπτυγμένων κρατών, που έχουν προσχωρήσει στο διεθνή οργανισμό.¹¹³³

Οι προκλήσεις της πραγματικότητας, οι εξελίξεις της καινοτομίας τεχνολογίας, καθώς και η συστηματικά συνεπής ερμηνευτική εφαρμογή των θεμελιωδών κανονιστικών αρχών δικαίου με δεσπόζουσα την αρχή της ενσωμάτωσης, σε σταθερή αιτιώδη συνάφεια με τις παραμέτρους της βιωσιμότητας και τα κριτήρια αναλογικότητας, συνθέτουν την αναπόφευκτη παραδοχή πως η προστασία του περιβάλλοντος και η οικονομική ανάπτυξη δεν αποτελούν «δύο αντιθετικά μεγέθη, αλλά ότι διαπνέονται από αλληλεξάρτηση και συνέργειες»¹¹³⁴ στην ακτινοβολία του ευρωπαϊκού δικαίου των Συνθηκών και στον πυρήνα του εθνικού δημοσίου δικαίου. Η εναρμόνιση τους μέσω της λειτουργικής απόδοσης των «Π.Δ.Σ.» οδηγεί στην ενισχυμένη διασαφήνιση της νομικής διάστασης της βιώσιμης ανάπτυξης με τρόπο αιτιολογημένο και διαδικαστικά ελεγχόμενο κατά τη σύμμετρη ικανοποίηση των τριών πυλώνων της, που επιτάσσουν την σωρευτική και τη βέλτιστη εκτίμηση των περιβαλλοντικών, των οικονομικών και των κοινωνικών αναγκών στο πλαίσιο του κοινωνικού κράτους δικαίου,¹¹³⁵ των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των εξίσου δικαιοπλαστικών αρχών της ίσης μεταχείρισης, της αναλογικότητας, της αμοιβαιότητας και της διαφάνειας. Με αυτό το συνδυασμό επιτυγχάνεται συσπειρωτικά η ολιστική ανάδειξη του «κοινού συμφέροντος» της ενωσιακής διακυβέρνησης¹¹³⁶ και του δημοσίου συμφέροντος των κρατών-μελών, που δεν είναι άλλο από τον βιώσιμο, ισόρροπο και αλληλέγγυο χαρακτήρα της ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής για την «Ευρώπη του 2020».¹¹³⁷ Σε μία φράση οι Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις αναδεικνύουν το συμμετοχικό και κομφορμιστικό ρόλο της Πολιτείας για την προάσπιση των

¹¹³¹ Σημ.: Το 7^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον (έως το 2020) ενθαρρύνει την υιοθέτησή τους. Ορίζεται μάλιστα ως συνολικός ενωσιακός στόχος το ποσοστό του 50% των Δημοσίων Συμβάσεων να διαπνέεται «πράσινα» χαρακτηριστικά και βιώσιμο προσανατολισμό.

¹¹³² Γ. Σιούτη, Προστασία περιβάλλοντος-Βιώσιμη ανάπτυξη και Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις στο «Περιβάλλον και Δημόσιες Συμβάσεις, Νεώτερες Εξελίξεις και προβληματισμοί», Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, 36.

¹¹³³ Mapping out good practices for promoting green public procurement, ΟΟΣΑ, 2013, 4, διαθέσιμο στο: www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf.. Προωθείται η ενίσχυση τους και σε επίπεδο εμπορικών διεθνών συνθηκών (Π.Ο.Ε. και επιμέρους διμερών διακρατικών συμβάσεων) αποβάλλοντας την χρηματοοικονομική τους μονομέρεια.

¹¹³⁴ Γ. Σιούτη, ό.π. (1132), 35.

¹¹³⁵ Δ. Ράικος, Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 2017, 569.

¹¹³⁶ Με την Απόφαση 2011/C/291/02 της Επιτροπής καθιερώνεται μάλιστα Επιτροπή Εμπειρογνομόνων, που θέτουν προς την Επιτροπή ζητήματα κοινής διακυβερνησιμότητας ως προς τις εφαρμογές των δημοσίων συμβάσεων στο πλαίσιο των αναγκών και των προοπτικών για τις στρατηγικές θεσμικές δράσεις της «Ευρώπης 2020». Η οποία μεταξύ άλλων συνδυαστικά υποστηρίζει πως οι δημόσιες συμβάσεις θα πρέπει να διασφαλίζουν την πλέον αποδοτική χρήση των δημοσίων πόρων και να συμβάλλουν στην εξυπηρέτηση των κοινών στόχων της κοινωνίας όπως, η κλιματική αλλαγή, οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι και η καινοτόμα ανταγωνιστικότητα.

¹¹³⁷ Ανακοίνωση της Επιτροπής, ό.π. (996). Προωθείται σχεδιαστικά η οικονομία της γνώσης και της καινοτομίας, η αποδοτική και βιώσιμη αξιοποίηση των περιβαλλοντικών αγαθών και πόρων και η ενισχυμένη εργασιακή απασχόληση.

περιβαλλοντικών απαιτήσεων¹¹³⁸ και των κοινωνικών αναγκών εντός μίας ανταγωνιστικά βιώσιμης οικονομίας,¹¹³⁹ προσπερνώντας τους παραδοσιακούς συγκρουσιακούς δογματισμούς της αγοράς και του κράτους.¹¹⁴⁰ Αποκορύφωμα των σχετικών κατευθυντήριων Ανακοινώσεων¹¹⁴¹ της Επιτροπής προς την οργανωτική λειτουργία της εθνικής δημόσιας διοίκησης των κρατών-μελών αποτέλεσε ο «Πρακτικός Οδηγός για τις Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις»¹¹⁴² με βάση τις δυνατότητες που προσφέρει η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη προάσπιση καινοτόμων εφαρμογών και λύσεων.

Στην ενωσιακή έννομη τάξη γίνεται όλο και πιο κατανοητό, πως η διάπλαση των περιβαλλοντικών προτύπων ως θετική έννομη επιδίωξη του «Κράτους επενδυτή-καταναλωτή» κατά τη σύγχρονη διαδραστική επίδραση των «ωθήσεων», ξεπερνά το κλασσικό «κυρωτικό ή αδειοδοτικό» παρεμβατικό πλαίσιο της νομιμότητας και της νομιμοποίησης, καλλιεργώντας ένα βαθιά θεσμικό και συνεργατικό «περιρρέον κλίμα» περιβαλλοντικής «συναντίληψης» προς την κινητήρια συναλλακτική ανάπλαση της «κατάλληλης επιχειρηματικής συμπεριφοράς» (“appropriate business behavior”). Με τους όρους και τις συνθήκες της «εταιρικής κοινωνικής ευθύνης» (“corporate social responsibility”)¹¹⁴³ να προάγουν τον υγιή ανταγωνισμό και το κοινωνικό όφελος με ποιοτικότερα ρυθμιστικά κριτήρια και βελτιστοποιητικούς κανόνες.

β. Πρακτικά στοιχεία και εφαρμοστικές βάσεις των Πράσινων Δημόσιων Συμβάσεων.

Κάθε χρόνο οι δημόσιες υπηρεσίες των κρατών στον ευρωπαϊκό χώρο δαπανούν ποσά που αντιστοιχούν σύμφωνα με διάφορες κυμαινόμενες εκτιμήσεις από το 14 έως το 19%¹¹⁴⁴ του «ευρωπαϊκού» Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος,¹¹⁴⁵ ήτοι περίπου 2 τρισεκατομμύρια ευρώ ετησίως¹¹⁴⁶ για την κατάρτιση «Πράσινων Δημόσιων Συμβάσεων» έργων-αγαθών-προϊόντων-υπηρεσιών με αναπτυξιακό και κοινωνικό χαρακτήρα. Τα κύρια θεματικά πεδία της έμπρακτης υιοθέτησής τους κατηγοριοποιούνται: στον εξοπλισμό ειδών γραφείου, στην κατασκευή και διαχείριση κτιριακών εγκαταστάσεων,¹¹⁴⁷ στην προμήθεια - αναβάθμιση των μέσων μαζικής μεταφοράς¹¹⁴⁸ και στη παροχή έργων και υπηρεσιών όπως είναι: ο κατασκευαστικός τομέας των

¹¹³⁸Ε. Τροβά/Π. Σκουρής, Προς ένα Δίκαιο των αειφόρων δημοσίων συμβάσεων, ΠερΔικ, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 381-393 και την Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2001) 274, Τελικό, 12. Την ανάγκη της συνεκτικής προσέγγισης περιβάλλοντος και ανάπτυξης τόνισε επανειλημμένα η Επιτροπή με ερμηνευτική της Ανακοίνωση επί των δημοσίων συμβάσεων ήδη από το 1999, με την COM (1999) 263, Τελικό και COM (2001) 0031, Τελικό.

¹¹³⁹Γ. Σιούτη, ό.π. (1132), 39-43.

¹¹⁴⁰Άρθρα 107 παρ. 1-3γ Σ.Λ.Ε.Ε. και 30-36 Σ.Λ.Ε.Ε..

¹¹⁴¹Δ. Ράικος, ό.π. (1135), 583.

¹¹⁴²Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/Public Procurement Analysis, Πράσινες αγορές! Εγχειρίδιο για τις πράσινες δημόσιες συμβάσεις, 3^η έκδ., Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016, 5.

¹¹⁴³D. Vogel, The Market for Virtue: The Potential and Limits of Corporate Social Responsibility, Brookings Institution Press, 2005.

¹¹⁴⁴Το 2015 με βάση προβλεπόμενα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής εκτιμήθηκε στο 14% βλ. Public Procurement Indicators, 2015, DG GROW G4-Innovative and e-Procurement, 2016. Τα συγκεκριμένα αριθμητικά στοιχεία δεν περιλαμβάνουν τις δράσεις των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας. Σύμφωνα με παλαιότερες εκτιμήσεις (2011) στις οποίες περιλαμβάνονταν οι συμβάσεις υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, το ποσοστό ανερχόταν περίπου στο 19% του ευρωπαϊκού Α.Ε.Π. ανάμεσα στα κράτη-μέλη, ήτοι άνω των 2,3 τρισ. ευρώ.

¹¹⁴⁵Βλ. www.ypeka.gr/ (Επίσημος Διαδικτυακός Τόπος ελληνικού Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας).

¹¹⁴⁶Γ. Σιούτη, ό.π. (1132), 35.

¹¹⁴⁷Έγγραφο Εργασίας των Υπηρεσιών της Επιτροπής, Κριτήρια της Ε.Ε. για τις Ο.Δ.Σ. στον τομέα του σχεδιασμού, της κατασκευής και της διαχείρισης κτιρίων γραφείων, SWD (2016) 180, draft.

¹¹⁴⁸Σημ.: Ο τομέας των μεταφορών ευθύνεται περίπου για το 25% των εκπομπών ρυπογόνων αερίων του «θερμοκηπίου» στην Ε.Ε., οι δε οδικές μεταφορές αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος αυτών των εκπομπών.

δημόσιων έργων υποδομής, η μέριμνα και η αναδιοργάνωση της δημόσιας καθαριότητας και ανακύκλωσης, ο τομέας της ενεργειακής αναβάθμισης/απόδοσης και «πράσινης» ενεργειακής παραγωγής, η διαχείριση της ρύπανσης, των αποβλήτων και της ανακύκλωσης συσκευασιών,¹¹⁴⁹ η αναβάθμιση του υγειονομικού υλικού, η καινοτόμα εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων (ύδρευση και άρδευση), η γενικότερη πράσινη και βιώσιμη εκτέλεση κάθε είδους δημοσίων έργων με εισαγωγή αντίστοιχων προδιαγραφών, οι υπηρεσίες προμήθειας και διάθεσης τροφίμων (σε δημόσιες υπηρεσίες, εκπαιδευτικά ιδρύματα, νοσοκομεία, στρατόπεδα). Οι δημόσιες συμβάσεις, όπως προαναφέρθηκε, με τις επαυξημένες απαιτήσεις για «πιο οικολογικά, πιο πράσινα αγαθά»¹¹⁵⁰ μπορούν να επηρεάσουν ενεργητικά τη διαμόρφωση καινοτόμων και βιώσιμων τάσεων¹¹⁵¹ «περιβαλλοντικού ανταγωνισμού» από την παραγωγή μέχρι και την κατανάλωση, σε συνάρτηση με την πρόκληση οικονομικά αποδοτικών κινήτρων και την πλήρωση περιβαλλοντικών κριτηρίων νομιμότητας και με στόχο την ποιοτική απόδειξη της βέλτιστης καταλληλότητας, της πρόσφορης αναγκαιότητας και εν τέλει της ισόρροπης αποτελεσματικότητας των οικείων δημοσίων απαιτήσεων και των επιλογών για το εκάστοτε έργο, αγαθό ή παροχή.

Βασικό κριτήριο «επιλεξιμότητας» του περιβαλλοντικά ωφέλιμου είναι και η συνδιαμόρφωση του ως οικονομικά αποδοτικού-επωφελούς για το κράτος και για την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, ώστε να πάψουν τα περιβαλλοντικά πρότυπα να παρατίθενται ως είδος εκλεκτικής πολυτέλειας ή ασύμμετρης κερδοσκοπίας. Με τον συγχρονισμό των «ποιοτικών» προδιαγραφών στις ισόρροπες «ποσοτικές» αξίες, οι Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις κινούνται στο νομικό ορθολογισμό και την αποτελεσματικότητα των σφαιρικών ρυθμιστικών εκτιμήσεων και της αναλυτικότερης αιτιολογίας. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσονται δύο αποφασιστικά «δικαιοπαραγωγικά» κριτήρια: α) Ο έλεγχος και η εκτίμηση

Παρότι τα οχήματα είναι περισσότερο αποδοτικά σε σχέση με άλλα μεταφορικά μέσα, όσον αφορά την κατανάλωση καυσίμων και πλέον ακόμα και πιο «πράσινα και πιο καθαρά», το συνολικό μέγεθος των οδικών μεταφορών συνεχίζει αθροιστικά ν' αυξάνεται συντηρώντας την ατμοσφαιρική ρύπανση στο επίκεντρο των καθημερινών προβλημάτων διαβίωσης, ιδίως των αστικών κέντρων της Ευρώπης. Πέρα από τις επιδοτήσεις-φορολόγηση και τα αντίστοιχα κίνητρα-αντικίνητρα μεταξύ κράτους και αγοράς, έργα υποδομής που αναβαθμίζουν τη διαβίωση στις πόλεις, όπως οι ποδηλατόδρομοι ή η διαμόρφωση ενός σύγχρονου «πράσινου» δικτύου μέσω μαζικής μεταφοράς είναι έμμεσα μέτρα, πολλαπλών θετικών εξωτερικοτήτων, τοποθετώντας την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στον πυρήνα των δημοσίων πολιτικών για την καθημερινότητα του πολίτη. Ενδεικτικά τέτοιων παρεμβάσεων, το 2012, ο Δήμος του Reading στη Νότια Αγγλία διεξήγαγε διαγωνισμό για την ανάθεση σύμβασης υπηρεσιών Μέσων Μαζικής Μεταφοράς (λεωφορείων) με βαθμολογικά κριτήρια, τα οποία ενσωμάτωναν και πριμοδοτούσαν καινοτόμες λύσεις, συμπεριλαμβανομένων του περιορισμού των εκπεμπόμενων ρύπων (σε οριοθετημένα πρότυπα εκπομπών), αποδίδοντας στους συντελεστές με ποιοτικά χαρακτηριστικά ποσοστό 75% (εκ των οποίων το 8,6% αντιπροσώπευε αμιγώς την ποιότητα των ρυπογόνων εκπομπών) και στις ποσοτικά κοστολογημένες παραμέτρους επί της προσφερόμενης τιμής το 25%. Επί του πραγματικού, πλειοδότησε με την «πλέον συμφέρουσα προσφορά» η εταιρεία που πρότεινε τη χρήση λεωφορείων από πεπιεσμένο φυσικό αέριο (CNG) προερχόμενο από βιομεθάνιο γεωργικών πηγών με έως και 50% λιγότερες εκπομπές οξειδίων του αζώτου από ντιζελοκίνητα λεωφορεία ποιοτικής κλίμακας ρύπων και τεχνολογίας "Euro V", με επιπλέον πρόσθετα οφέλη και στα επίπεδα της ηχορύπανσης.

¹¹⁴⁹Σημ.: Η προώθηση της βιολογικής παραγωγής, η διαγωνιστική-ανταγωνιστική επιλογή βιωσιμότερων εναλλακτικών λύσεων, η μείωση των απορριμμάτων τροφίμων και συσκευασιών μπορούν να συμβάλουν αισθητά με μετρήσιμο και αιτιολογημένο τρόπο, τόσο στη κυκλική οικονομία, όσο και στο περιβαλλοντικό αποτύπωμα ως προς τις εκπομπές βλαπτικών αερίων του «θερμοκηπίου». Για παράδειγμα, εκτιμάται ότι η βέλτιστη δυνατή διαχείριση των απορριμμάτων των τροφίμων στην Ε.Ε. αντιπροσωπεύει τη δυνατότητα απομείωσης τουλάχιστον 170 εκατομμυρίων τόνων διοξειδίου του άνθρακα ετησίως, ήτοι το ισοδύναμο των ρυπογόνων εκπομπών χώρας με το μέγεθος της Ρουμανίας (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Preparatory Study on Food Waste Across the EU-27, 2010, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/archives/eussd/pdf/bio_foodwaste_report.pdf).

¹¹⁵⁰Βλ. Σχετική περιγραφή σε: ec.europa.eu/environment/gpp/index_en.htm.

¹¹⁵¹UNEP Year Book 2008: An Overview of our Changing Environment, διαθέσιμο στο: wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7641.

του συνολικού «κόστους και του κύκλου ζωής του προϊόντος»¹¹⁵² και β) η ολιστική τεκμηρίωση της «πλέον οικονομικά συμφέρουσας προσφοράς», αποδίδοντας στο κράτος δικαίου επιπλέον διαδικαστικές και κανονιστικές «αντανακλάσεις βιωσιμότητας» στις δημόσιες επιλογές και στη απαιτήσεις του κράτους, εκτός από την μερική αποτίμηση των στενών και των περιορισμένων «τιμολογήσεων» κατ' αποκλειστικότητα του οικονομικού κόστους.¹¹⁵³

Ως «κοστολόγηση του κύκλου ζωής»¹¹⁵⁴ ορίζεται η συνεκτίμηση του συνολικού κόστους που θα προκύψει κατά τη διάρκεια του κύκλου ζωής ενός προϊόντος, ενός έργου ή μιας υπηρεσίας εξετάζοντας πέρα από την άμεση τιμή του «κόστους αγοράς»: το «κόστος λειτουργίας» (παραγωγικότητας, συντήρησης, αποκατάστασης) και το «κόστος στο τέλος του κύκλου ζωής» (όπως το κόστος επιδιόρθωσης, παροπλισμού, αντικατάστασης, ανακύκλωσης ή διάθεσης-μεταπώλησης): συνυπολογίζοντας με αιτιολογημένη επάρκεια σε κάθε φάση και τις αντίστοιχες «εξωτερικότητες» γύρω από τις περιβαλλοντικές και κοινωνικο-οικονομικές τους επιπτώσεις. Εκτιμήσεις, που με την ενότητα και την ολότητά τους προσιδιάζουν στις ρυθμιστικές αναλύσεις των επιπτώσεων ενός έργου ή ευρύτερου σχεδιασμού, όπως αποτυπώνονται στις απαιτήσεις των «Μ.Π.Ε.» και «Σ.Μ.Π.Ε.». Ταυτόχρονα δε τονίζεται, επίσης κατά τα πρότυπα των «Ε.Π.Ε.», πως κατά τη διοικητική διαδικασία επιβάλλεται οι μεθοδικότερες εκτιμήσεις, που χρησιμοποιούνται κατά την κατάρτιση μίας αντικειμενικά αιτιολογημένης στοιχειοθέτησης μίας «Π.Δ.Σ.», να μην εγκολπώνουν και να μην εισάγουν διακρίσεις, και πιο πρακτικά, ακόμα και να μην περιορίζουν προς τους εμπλεκόμενους φορείς την προσβασιμότητα τους σε κρίσιμα πληροφοριακά δεδομένα-στοιχεία, αναφορικά με τις βέλτιστες και τις επαρκείς εναλλακτικές επιλογές για την εκπλήρωση των εκάστοτε τεχνικών απαιτήσεων.¹¹⁵⁵

Με αφορμή τον δικαιοπολιτικό χαρακτήρα του «πράσινου» προσανατολισμού των δημοσίων συμβάσεων επιτυγχάνεται σταδιακά σε επίπεδο διοικητικής διακυβέρνησης, η ολοένα και πιο συνεκτική αντιστοίχιση της ανταγωνιστικά βέλτιστης οικονομικής προσφοράς με την ικανοποίηση έννομων σκοπών, που ανάγουν τη δυναμική τους ισχύ στο ευρύτερο κοινωνικό όφελος. Η σχέση λοιπόν «κόστους-ωφέλειας» διαχέεται στη συμπαγέστερη διασύνδεση της αποτελεσματικής νομιμότητας με την αποδοτικότητα της οικονομίας, ως πηγαία παράμετρος για τον βιώσιμο συγχρονισμό τους. Συνακόλουθα αυτής της αξίωσης οι αναθέτουσες δημόσιες αρχές αναζητούν και απαιτούν τη σχηματοποίηση της «πλέον οικονομικά συμφέρουσας προσφοράς», χωρίς να περιορίζονται αποκλειστικά στην νομιμοποιητική επάρκεια της χαμηλότερης σε χρηματοοικονομική αξία πρότασης.¹¹⁵⁶ Τουναντίον στρέφονται στη διαγωνιστική πρόκριση των διαθέσιμων και προσφερόμενων επιλογών που ανταποκρίνονται πιο ολοκληρωμένα: στη ρυθμιστική «εσωτερίκευση των αρνητικών εξωτερικοτήτων», στις

¹¹⁵²Σημ.: Το κόστος του «κύκλου ζωής» ενός αγαθού-υπηρεσίας-έργου-προϊόντος πρέπει να καλύπτει την τιμή αγοράς, τις συναφείς αθροιστικές λειτουργικές δαπάνες και τις δαπάνες του τέλους του κύκλου ζωής του (εξετάζοντας ακόμα και τη διάθεση του ως απόβλητο, την αξία μεταπώλησης ή ανακύκλωσης του). Βλ. Άρθρο 87 Ν. 4412/2016 και Άρθρο 68 Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

¹¹⁵³Σημ.: Σκεπτικό που μπορεί να υποστηριχθεί στρατηγικά, τόσο στην ενίσχυση της «κυκλικής οικονομίας», όσο και στην ειδικότερη προώθηση της πράσινης ενέργειας με την αναβαθμισμένη και διάχυτη αξιοποίηση των Α.Π.Ε..

¹¹⁵⁴Άρθρο 68 παρ. 3 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και άρθρο 83 παρ. 3 της Οδηγίας 2014/25/ΕΕ. Στα παραρτήματα των Οδηγιών παρατίθενται σχετικές νομοθετικές πράξεις για τις μεθόδους εκτίμησης του «Κόστους του Κύκλου Ζωής» που επιβάλλεται μάλιστα κατά καιρούς να επικαιροποιούνται.

¹¹⁵⁵Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/Public Procurement Analysis, ό.π. (1142), 64.

¹¹⁵⁶Σημ.: Ωστόσο, σύμφωνα και με επίσημα συγκεντρωτικά στατιστικά δεδομένα στο σύνολο των κρατών-μελών της Ε.Ε. το 2014 το κριτήριο της «χαμηλότερης τιμής» ακόμα κυριαρχούσε στο 64% των Δημοσίων Συμβάσεων με το ποσοστό αυτό σαφώς και να μειώνεται, σημαντικά τα επόμενα χρόνια βλ. Σ. Παρασκευά/Π. Ανυφαντάκη, Κανονιστικό Πλαίσιο Εφαρμογής Πράσινων Δημοσίων Συμβάσεων, Ε.Α.Α.ΔΗ.ΣΥ., 2018, 64.

απαιτήσεις «βέλτιστης νομιμότητας» και στις αξιώσεις της «κοινωνικο-οικονομικής προσδοκίας-επιδίωξης». Οι συγκεκριμένες διεκδικήσεις για «το τι τελικά είναι οικονομικά το πλέον συνολικά συμφέρον» μεταφέρουν τις εκτιμήσεις του «κόστους-οφέλους» από τις αυτοτελείς σταθμίσεις της “*sticto sensu*” αναλογικότητας, στο εσωτερικό στοιχείο των συστηματικότερων ισορροπιών της “*lato sensu*” αναλογικότητας.¹¹⁵⁷ Με αυτόν το δικαϊκό ελιγμό, η προσφορότητα και η αναγκαιότητα των προτεινόμενων λύσεων εντάσσονται με βελτιστοποιητική συνάφεια ως αιτιώδη και εμπειρικά κριτήρια στις κατεξοχήν ισόρροπες και πλέον βιώσιμες δεσμεύσεις της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» ικανοποιώντας συντεταγμένα το σύνολο των συναρτώμενων έννομων συμφερόντων υπέρ της κανονιστικής ενότητας και της ρυθμιστικής πληρότητας της δημόσιας πρωτοβουλίας και στο πεδίο των δημόσιων συμβάσεων.

Στην Ε.Ε., η σημασία των «Π.Δ.Σ.», λίγο πριν ενσωματωθούν ανεπιφύλακτα στις προβλέψεις των κοινοτικών Οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις γενικότερα,¹¹⁵⁸ για πρώτη φορά επισημάνθηκε ευθέως στην Ανακοίνωση που εξέδωσε η Επιτροπή το 2003 με θέμα την «Ολοκληρωμένη Πολιτική Προϊόντων».¹¹⁵⁹ Εκεί διατυπώθηκε η σύσταση προς τα κράτη-μέλη να θεσπίσουν εθνικά σχέδια δράσης για τις «Π.Δ.Σ.» μέχρι τα τέλη του 2006, κάτι που μέχρι και σήμερα, παρά τις συνεχείς θεσμικές παροτρύνσεις, η Ελλάδα δεν έχει ενστερνιστεί στην πράξη.¹¹⁶⁰ Κατά την επίσημη παραδοχή του ίδιου του Υπουργείου Περιβάλλοντος και

¹¹⁵⁷ Σημ.: Όπως θα προβληθεί εκτενώς και στο σχετικό κεφάλαιο περί αναλογικότητας, εστιάζοντας στην «έννομη συνέπεια» και την αποτελεσματικότητα του κοινωνικού κράτους δικαίου, η δικαιοκρατική και η κοινωνική συνοχή καθώς και η ισόρροπη ισχύς των εμπλεκόμενων έννομων αγαθών/συμφερόντων σε κάθε δημόσια επιλογή (πόσω μάλλον εν προκειμένω στις συνέργειες των δημοσίων συμβάσεων), ιδιαίτερος σ’ αυτές που εσωτερικεύουν εκτιμήσεις - κρίσεις σε «αξίες» μη ευθέως αποτιμητών σε χρήμα, επιτάσσουν για την σφαιρική και ολοκληρωμένη αποδεικτικότητά τους, οι σύννομες εκτιμήσεις του «κόστους –οφέλους» να μην είναι αυτοτελείς και μονομερώς αξιολογικές μεταξύ ανομοιογενών δεδομένων και απαιτήσεων. Ειδικά για τον εύλογο και συγκροτημένο προσδιορισμό «οικονομικών αποδόσεων» σε κοινωνικές αξίες και δημόσιες αξιώσεις, το «μονοδιάστατα οικονομικοκεντρικό» κόστος-όφελος επαπειλεί τον κίνδυνο των συγκυριακών σταθμίσεων υπέρ ενός σαφώς πιο σχετικοποιημένου δημόσιου συμφέροντος ή αντίστροφα την τυποποίηση του σε απόλυτα μεγέθη με επίκληση ορθολογικές εκτιμήσεις σε ανορθόδοξες όμως βάσεις προφανούς ανισομέρειας.

¹¹⁵⁸ Βλ. Οδηγία 2004/17/ΕΚ, περί συντονισμού των διαδικασιών σύναψης συμβάσεων στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών και Οδηγία 2004/18/ΕΚ, περί συντονισμού των διαδικασιών σύναψης δημοσίων συμβάσεων έργων, προμηθειών και υπηρεσιών.

¹¹⁵⁹ Communication from the Commission, COM (2003) 302, Final, 9. Σημ. Πέρα από τις αρχικά κατευθυντήριες γενικώς οι Οδηγίες 2004/18/ΕΚ και 2004/17/ΕΚ για τις Δημόσιες Προμήθειες και Συμβάσεις όπως αντικαταστάθηκαν από τις 2014/24/ΕΕ και 2014/25/ΕΕ, σήμερα σε κατευθυντήριο νομοθετικό επίπεδο διακρίνονται: η Οδηγία 2010/31/ΕΕ για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων, η Οδηγία 2012/27/ΕΕ γύρω από τη δέσμευση των δημόσιων αρχών περί «σχεδόν μηδενικής ενεργειακής κατανάλωσης» επί των νέων κτηριακών εγκαταστάσεων που έχουν τη κυριότητα ή τη χρήση τους, η Οδηγία 2009/125/ΕΚ για τον οικολογικό σχεδιασμό των ενεργειακών προϊόντων, η Οδηγία 2009/33/ΕΚ για την καθαρή ενέργεια στις οδικές μεταφορές, ο Κανονισμός 106/2008 σχετικά με το κοινοτικό πρόγραμμα επισήμανσης της ενεργειακής απόδοσης του εξοπλισμού γραφείου (Energy Star) (Επικαιροποιήσεις με Κανονισμούς 2009/789/ΕΚ, 2009/489/ΕΚ, 2009/347/ΕΚ (βλ. Μ. Αραβαντινός, Ενημερωτικός Οδηγός, Ενεργειακά αποδοτικές δημόσιες συμβάσεις-Πρόγραμμα EFFECT, Δίκτυο Αειφόρων Νήσων Αιγαίου, διαθέσιμο στο: www.ptaba.gr/dyn/banner/061316101657_b.pdf, 2013).

¹¹⁶⁰ Βλ. σχετικό άρθρο στον ημερήσιο τύπο www.kathimerini.gr/91442, όπου ο τότε Υπουργός Οικονομίας Δ. Παπαδημητρίου αναφερόταν σε κατάρτιση Εθνικού Σχεδίου για τις Π.Δ.Σ. στους επόμενους 18 μήνες από την αρμόδια Διυπουργική Επιτροπή, κάτι που είναι μέχρι σήμερα δεν έχει υλοποιηθεί. Οι μερικότερες εθνικές νομοθετικές πρωτοβουλίες για τις «Ενεργειακά Αποδοτικές Δημόσιες Προμήθειες», οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στο γενικότερο συμβατικό πλαίσιο των «πράσινων» και βιώσιμων δημόσιων εφαρμογών είναι: α) Η Κοινή Υπουργική Απόφαση Δ6/Β/14826/2008) για τα μέτρα βελτίωσης εξοικονόμησης ενέργειας στον δημόσιο τομέα, β) Ο Ν.3855/2010 που ενσωματώνει την Οδηγία 32/2006/ΕΚ και προβλέπει τον προσδιορισμό ελάχιστων απαιτήσεων ενεργειακής απόδοσης στις διαδικασίες προμηθειών, για διαφορετικές κατηγορίες προϊόντων του ευρύτερου δημόσιου τομέα, γ) ο Ν. 4122/2013 για την Ενεργειακή Απόδοση Κτιρίων ως εναρμόνιση με την Οδηγία 2010/31/ΕΕ και ο Κανονισμός Ενεργειακής Απόδοσης Κτιρίων-Κ.ΕΝ.Α.Κ. (ΚΥΑ Δ6/Β/οικ. 5825/2010).

Ενέργειας,¹¹⁶¹ η Ελλάδα υστερεί στον σχεδιασμό, την ενημέρωση και την ανταγωνιστική εφαρμογή των «Π.Δ.Σ.», με το «Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τις Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις» να μένει σε εκκρεμότητα, αν και σύμφωνα με τις προβλέψεις του άρθρου 18 του Ν. 3855/2010 συστήνονταν ειδική Διυπουργική Επιτροπή με σκοπό την «εκπόνηση Σχεδίου Δράσης για την προώθηση των Πράσινων Δημόσιων συμβάσεων και την υποβολή προτάσεων για τη χάραξη εθνικής πολιτικής». Δέκα χρόνια αργότερα και παρά την εναλλαγή οκτώ κυβερνήσεων, δεν έχει καταρτιστεί οποιοδήποτε αυτοτελές και κωδικοποιημένο εθνικό κανονιστικό πλαίσιο ή αντίστοιχες επιμέρους κατευθυντήριες προτάσεις, που θα ενδυναμώσουν και θα ενεργοποιήσουν αποφασιστικότερα το συγκεκριμένο εκσυγχρονιστικό καθεστώς για τις συμβατικές δράσεις του κράτους, σε επίπεδο κεντρικής δημόσιας διοίκησης, τοπικής αυτοδιοίκησης, φορέων και νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου. Υπογραμμίζεται δε, πως ο ίδιος νόμος προβλέπει μερικότερα, επίσης ανεφάρμοστα έως και σήμερα, την εκχώρηση εκτελεστικών αρμοδιοτήτων σε Υπουργική Απόφαση, η οποία θα δύναται να καθορίζει τις ελάχιστες απαιτήσεις των ενεργειακών αποδόσεων στις δημόσιες προμήθειες, αλλά και τη συγκεντρωτική προώθηση κατηγοριοποιημένων κριτηρίων για τον «κύκλο ζωής» αγαθών, προϊόντων, έργων και υπηρεσιών, ως κατευθυντήρια πρότυπα για τις επιμέρους δημόσιες εφαρμογές.

Παρόλα αυτά, σε πανευρωπαϊκή εμβέλεια, επομένως και για το ελληνικό δημόσιο, έχουν ήδη θεσπιστεί ενιαία περιβαλλοντικά κριτήρια αξιοποιήσιμα ως πρότυπες προδιαγραφές στις δημόσιες συμβάσεις και τις διαγωνιστικές διαδικασίες, όπως είναι: το οικολογικό σήμα της E.E.,¹¹⁶² ο Κανονισμός «Energy Star»¹¹⁶³ και η Οδηγία για τον Οικολογικό Σχεδιασμό των ενεργειακών προϊόντων.¹¹⁶⁴ Η καθιέρωση δε των περιβαλλοντικών προτύπων από τις δημόσιες αρχές ανά την Ευρώπη ξεπερνά τα παραδοσιακά στεγανά των δεσμευτικών “numerous clauses” πρακτικών, αφού διακρίνονται από ρυθμιστική και αξιολογική ευελιξία, που ωστόσο δεν σχετικοποιούν αλλά κινητοποιούν το κανονιστικό και το πρακτικό αποτέλεσμα σε σχέση με την κοινωνικο-οικονομική και την περιβαλλοντική αλληλεπίδραση. Όταν λοιπόν, ο οικονομικός φορέας δεν έχει εξασφαλίσει την υπαγωγή ή την προσβασιμότητα του σε καταγεγραμμένα και ήδη εγκεκριμένα περιβαλλοντικά πρότυπα συστήματα για τις εκάστοτε απαιτήσεις της προβλεπόμενης περιβαλλοντικής διαχείρισης, έχει την ευχέρεια να καταθέσει εναλλακτικές αντισταθμιστικές προτάσεις κατόπιν της ανάλογης τεκμηρίωσης τους, αποδεδειγμένα ισοδύναμου χαρακτήρα.¹¹⁶⁵ σύμφωνα με το αντίστοιχο λειτουργικό περιεχόμενο, το ρυθμιστικό σκοπό και τη συμβατική νομιμότητα του έργου, του προϊόντος, της υπηρεσίας ή της παροχής. Ακριβώς με το ίδιο σκεπτικό, και υπό τις ευθείες εγγυήσεις των αρχών της «μη διάκρισης» και της ισότητας για την πλέον ενισχυμένη ανταγωνιστικότητα επί της ανοιχτά προσβάσιμης συμμετοχής σε μία δημόσια διαγωνιστική διαδικασία, προκύπτει και το απαράδεκτο για τις αναθέτουσες δημόσιες αρχές το να απαιτούν από τους προσφέροντες την προγενέστερη, επί του προκηρυχθέντος έργου-παροχής, διαθεσιμότητα μίας γενικότερης εταιρικής πολιτικής

¹¹⁶¹Βλ. σχετικές αναρτήσεις στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Περιβάλλοντος: www.ypeka.gr/Default.

¹¹⁶²Κανονισμός ΕΚ υπ’ αριθμ. 1980/2000, περί αναθεωρημένου κοινοτικού συστήματος απονομής οικολογικού σήματος, ο οποίος επίκειται επιπλέον αναθεώρησης.

¹¹⁶³Κανονισμός ΕΚ υπ’ αριθμ. 106/2008, σχετικά με το κοινοτικό πρόγραμμα επισήμανσης της ενεργειακής απόδοσης του εξοπλισμού γραφείου. Ενώ η επισήμανση “Energy Star” εφαρμόζεται σε εθελοντική βάση, ο Κανονισμός επιβάλλει στα κοινοτικά όργανα και στις κεντρικές κυβερνητικές αρχές να χρησιμοποιούν υποχρεωτικά τις προδιαγραφές “Energy Star” στις συμβάσεις δημόσιων προμηθειών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των κατευθυντήριων οδηγιών για τις δημόσιες συμβάσεις.

¹¹⁶⁴Οδηγία 2005/32/ΕΚ σχετικά με τη θέσπιση έννομου πλαισίου για τον καθορισμό απαιτήσεων οικολογικού σχεδιασμού στο πεδίο των προϊόντων που καταναλώνουν ενέργεια.

¹¹⁶⁵Αιτιολογική σκέψη 88 ισχύουσας Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

κοινωνικής ή περιβαλλοντικής ευθύνης. Ειδικά στις περιπτώσεις, που το γενικευμένο αυτό κριτήριο δεν εμπίπτει σε ουσιώδη ειδοποιό λειτουργική διαφορά και συνάφεια για την αποτελεσματικότερη εκπλήρωση (λ.χ. εμπειρία) της εκάστοτε δημόσιας σύμβασης. Σ' αυτές τις περιστάσεις κρίνεται επαρκής η δυνατότητα απόδειξης από την πλευρά των διαγωνιζόμενων, ότι προσαρμοστικά των διαγωνιστικών/συμβατικών περιβαλλοντικών προδιαγραφών, μπορούν να υποστηρίξουν εύλογα τις ανάλογες «πράσινες» κανονιστικές απαιτήσεις. Έτσι επιτυγχάνεται η προσέλκυση επιχειρηματικών φορέων που έχουν τα παραγωγικά αντανακλαστικά να αναπτύξουν στοχευμένα και κατά συνθήκη, τα σχετικά περιβαλλοντικά και κοινωνικά πρότυπα και αξιώσεις, συμπαρασύροντας στο περιβαλλοντικό ανταγωνισμό και την κοινωνική ευθύνη μία διευρυμένη «γκάμα» επενδυτικών συμφερόντων.

Ως αρνητικές αιτίες στασιμότητας, αναιμικότητας και δυσπραγίας για την οργανωτική καθιέρωση, τη διάδοση και την εφαρμοστικότητα¹¹⁶⁶ των «Π.Δ.Σ.» ανάμεσα στα κράτη-μέλη αξιολογούνται: α) Τα συγκρατημένα «πράσινα» χρηματοδοτικά επενδυτικά κεφαλαία σε σχέση με τα ανταγωνιστικά κεκτημένα των παραδοσιακών παραγωγικών πόρων, παράλληλα με τον οικονομικό συντηρητισμό για το καταρχάς υψηλό κόστος των περιβαλλοντικών απαιτήσεων, ιδιαίτερα σε μικροπρόθεσμους σχεδιασμούς και μονοδιάστατα τυποποιημένες «υπολογιστικές κλίμακες», β) η μη στρατηγική εκτίμηση της «κοστολόγησης του κύκλου ζωής» και των συνολικών επιπτώσεων του έργου ή της παροχής για τη συνεκτίμηση της «πλέον συμφέρουσας τιμής», γ) ο περιορισμένος, και ιδίως, στενά εξειδικευμένος αριθμός των κατοχυρωμένων διοικητικά περιβαλλοντικών προτύπων για έργα-προϊόντα-υπηρεσίες, δ) η ελλειμματική πληροφόρηση, τόσο σε επίπεδο «πολιτειακής ζήτησης» και «παραγωγικής αγοράς», όσο και σε επίπεδο καταναλωτικών αναγκών και προτύπων, ε) η θεσμική υποβάθμιση κανονιστικών αρχών, όπως: της αρχής της προφύλαξης σε σχέση με την ανάλυση των πιθανολογούμενων κινδύνων και των αντίστοιχων αρνητικών επιπτώσεων και της αρχής της αξιοποίησης των βέλτιστων διαθέσιμων τεχνικών με αξιώσεις για την πληρέστερη επιστημονική και τεχνοκρατική επεξεργασία, στον αντίποδα της συγκυριακά κυρίαρχης και συμβιβαστικής πολιτικοοικονομικής βούλησης, και στ) οι γραφειοκρατικές προσκολλησεις ακόμα και στην τυπολατρία των δημοσιονομικών ελέγχων με σημαντικές οικονομικοκεντρικές αγκυλώσεις νομιμοποιητικής μονομέρειας,¹¹⁶⁷ που συμπιέζουν την ακτινοβολία της «πλέον οικονομικά συμφέρουσας προσφοράς» σε διάφορες πτυχές της νομιμότητας των ενοποιητικών της προοπτικών.¹¹⁶⁸

Απόρροια αυτού του διακυβερνητικού «puzzle» των «περιβαλλοντικών αρνήσεων» είναι και ο ανέμπνευστος, αν όχι μηδενικός συντονισμός της εθνικής δημόσιας δράσης μεταξύ της κεντρικής δημόσιας διοίκησης και των Ο.Τ.Α.¹¹⁶⁹ για την εγκαθίδρυση κοινών και

¹¹⁶⁶Σημ.: Υπενθυμίζεται πως στην Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, COM (2008) 400, Τελικό, προτεινόταν οι Π.Δ.Σ. να φτάσουν να αποτελούν το 50% των Δημοσίων Συμβάσεων εντός των κρατών-μελών με σκοπό την ανάδειξη της βιώσιμης ανάπτυξης μέσα από ωθήσεις της ίδιας της «δημόσιας παραγωγικότητας» αλλά και την απορρόφηση στρεβλώσεων της κοινής αγοράς και των προτύπων του ανταγωνισμού από επιμέρους εθνικά κριτήρια.

¹¹⁶⁷Βλ. Άρθρο 98 παρ. 1 περ. β του Συντάγματος περί ελέγχου των δημοσίων συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας. Ενδεικτικά για τους Ο.Τ.Α. άρθρο 278 του Ν. 3852/2010, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 1 παρ. 2 του Ν. 4071/2012 και εν γένει για το Δημόσιο Ν. 2145/1993, άρθρο 6, 7 Ν. 2947/2001, άρθρο 2 Ν. 3060/2002, άρθρο 19 Ν. 3193/2003, Ν. 3433/2006, Ν. 3014/2007.

¹¹⁶⁸Βλ. Σύγχρονες ολοκληρωμένες εφαρμογές όπως το “Buy Smart”+, Πράσινες Προμήθειες στην Ελλάδα έργο του προγράμματος «Ευφυής Ενέργεια στην Ευρώπη» (Intelligent Energy Europe).

¹¹⁶⁹Σημ.: Παρόλα αυτά, στις μεμονωμένες θετικές εθνικά παρεμβάσεις προσμετράται η δημιουργία του «Εθνικού Συστήματος Ηλεκτρονικών Προμηθειών», (βλ. Ν. 4013/2011 «Σύσταση ενιαίας Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Συμβάσεων και Κεντρικού Ηλεκτρονικού Μητρώου Δημοσίων Συμβάσεων», Ν. 4155/2013 «Εθνικό Σύστημα Ηλεκτρονικών Δημοσίων Συμβάσεων και άλλες διατάξεις», ΥΑ Π1/2390 «Τεχνικές λεπτομέρειες και διαδικασίες λειτουργίας του Εθνικού Συστήματος Ηλεκτρονικών Δημοσίων Συμβάσεων (Ε.Σ.Η.ΔΗ.Σ.)» και την ΚΥΑ Π1/2380

αντικειμενικών περιβαλλοντικών προδιαγραφών ανά πεδίο συμβατικής αλληλεπίδρασης, μέσα από δεσμευτικές και ομοιογενείς πληροφορίες, πρότυπα, διαδικασίες και επιδιώξεις, καταλείποντας αντίθετα τον έλεγχο της συναλλακτικής συμπεριφοράς τους, αποκλειστικά σε επίπεδο τυπικής νομιμότητας, «έγκρισης και καταστολής». Κατ' επέκταση, κατά τη συνήθη διοικητική πρακτική στην ελληνική έννομη τάξη, οι δημόσιες συμβάσεις, ακόμα και οι «τύποις» αναβαθμισμένες περιβαλλοντικά, «υποκειμενοποιούνται» και επιδέχονται κατακερματισμένων επιμέρους εκπτώσεων, απόλυτα προσαρμοσμένων στη βούληση του «προεπιλεγμένου» και «εκλεκτού» επενδυτή. Του παράγοντα δηλαδή, που εν τέλει ακόμα και (προ-)καθορίζει ο ίδιος, στα δικά του μέτρα και σταθμά, τις ουσιώδεις νομιμοποιητικές απαιτήσεις του δημόσιου διαγωνισμού και της επακόλουθης δημόσιας σύμβασης, κατόπιν παρασκηνιακής «διαβούλευσης» με τους φορείς της δημόσιας εξουσίας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός, πως πλήθος δημοσίων συμβάσεων σε εθνική και τοπική εμβέλεια, βρίθουν και χωλαίνουν από αδιαφάνεια, διαφθορά, παρατυπία και πελατειακή συναλλαγή. Υποτιμητικές πρακτικές που δεν μπορούν να παραβλεφθούν ακόμα και στην ερευνητική και την ερμηνευτική ανάλυση της εξέλιξης, των προοπτικών και των αγκυλώσεων του κανονιστικού πλαισίου των Δημοσίων Συμβάσεων, και δη των «Πράσινων», αφού η ίδια η πραγματικότητα και τα αντίστοιχα «κακώς κείμενα» είναι τα στοιχεία που διαπλάθουν τις αντιδραστικές αποδόσεις και τελικές μορφοποιήσεις των οικείων ρυθμίσεων, αλλά ακόμα πιο αφοπλιστικά και την ασυνέπεια των αξιών και των εγγυήσεων του συνταγματισμού.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω αποκάλυπτα παράνομες αντιλήψεις και ανορθολογικές μεθοδεύσεις εντός των παραδοσιακών δημοσίων συμβάσεων, σε επίπεδο οικονομικής αποδοτικότητας και συνολικής περιβαλλοντικής αναβάθμισης, πέρα της εντατικοποίησης των προβλέψεων της κείμενης νομοθετικής πρωτοβουλίας και της ενεργητικότερης συναντίληψης του υπερκείμενου κανονιστικού πλαισίου, χρήσιμες διαφαίνονται, οι ευέλικτες και οι στρατηγικές επιλογές της διοικητικής λειτουργίας σε εντελώς πρακτικό και δομικό επίπεδο, όπως: ο προγραμματικός σχεδιασμός και οι συντονισμένες εφαρμογές της διαδικασίας της «από κοινού προμήθειας», μεταξύ των φορέων του δημοσίου για συναφείς και κοινές ανάγκες. Απαντώντας έτσι στις ως άνω προβληματικές με μεγαλύτερη θεσμική διαφάνεια και συγκεντρωτικότερο έλεγχο, δίχως να θίγεται η αρχή της επικουρικότητας στην κάλυψη των αναγκών και των ιδιαίτερων αξιώσεων. Επιπρόσθετα, με την συνεργασία των δημοσίων αρχών αδιαμφισβήτητα εξοικονομούνται, με επαυξημένο βάρος διαφάνειας, δημόσιοι πόροι ειδικά για τα μεγάλα δημόσια έργα και υπηρεσίες εξασφαλίζοντας σημαντική απομείωση του διοικητικού κόστους. Ενώ ταυτόχρονα συναθροίζονται μάλλον αντικειμενικότερα οι βέλτιστες περιβαλλοντικές και τεχνικές πρακτικές, τόσο από πλευράς πολιτειακών προτύπων, όσο και από πλευράς προσέλκυσης ανταγωνιστικότερων προσφορών καινοτομίας.¹¹⁷⁰

«Ρύθμιση των ειδικότερων θεμάτων λειτουργίας του Κεντρικού Ηλεκτρονικού Μητρώου Δημοσίων Συμβάσεων», «Κ.Η.Μ.Δ.Σ.»), το οποίο ήδη λειτουργεί υπό το Υπουργείο Ανάπτυξης. Προσδοκά να επιφέρει μία σημαντική διοικητική διαφάνεια μέσω της ηλεκτρονικής δημοσιοποίησης/διακυβέρνησης, αλλά και των εργαλείων-δεδομένων που παρέχει στις δημόσιες υπηρεσίες, όπως τεχνικές προδιαγραφές, κοστολόγηση, κριτήρια επιλογής, για την καλύτερη διεκπεραίωση των διαδικασιών όλων των δημοσίων δημοπρατήσεών τους εν γένει (Βλ. και κατευθυντήρια Οδηγία 18/2004/ΕΚ). Με την παράλληλη ανάπτυξη μιας βάσης δεδομένων που θα περιλαμβάνει με σαφήνεια τα ελάχιστα τεχνικά κριτήρια για ομάδες προϊόντων, αγαθών και υπηρεσιών, η θεμελίωση και η κατευθυντήρια ανάλυση της αξιολόγησης του «κόστους του κύκλου ζωής τους», συνδυαστικά με την αντίστοιχη τεχνοκρατική κατάρτιση των αρμόδιων στελεχών της δημόσιας διοίκησης, μπορεί να ενισχύσει την αποδοτικότητα, τη διαφάνεια και την ανταγωνιστικότητα των δημοσίων προμηθειών και των δημοσίων συμβάσεων στην Ελλάδα.

¹¹⁷⁰Σημ. Η Ευρωπαϊκή Πρωτοβουλία του «Συμφώνου των Δημάρχων για το κλίμα και την ενέργεια» (www.simfonodimarxon.eu/el/) συνέβαλε θετικά στις διαδικασίες της τοπικής αυτοδιοίκησης, για την προώθηση των κριτηρίων των Πράσινων Δημοσίων Προμηθειών στις διαγωνιστικές διαδικασίες, ενισχύοντας αντίστοιχα την

Σε μία «παράλληλη πραγματικότητα», τα σκανδιναβικά κράτη καθίστανται το θεσμικό υπόδειγμα στα σχετικά κατευθυντήρια εγχειρίδια της Ε.Ε. για την βιώσιμη και τη περιβαλλοντική διακυβέρνηση, προτάσσοντας σ' ένα σύνολο δημόσιων επιλογών και συμπεριφορικών προτύπων, τη σημασία της «πράσινης ανάπτυξης» και του παραγωγικού κοινωνικού οφέλους· υιοθετώντας κατ' ουσία εκτεταμένες, κυκλικά αναδιανεμητικές, εφαρμογές εμπνευσμένες από τη μεταρρυθμιστική δογματική του «διπλού μερίσματος» και τη θεσμική εφαρμογή των εναρμονιστικών εξισορροπήσεων. Χαρακτηριστική είναι η δήλωση της πρώην Υπουργού Περιβάλλοντος της Δανίας Ida Auken: «Εάν εμείς, στον δημόσιο τομέα, κάνουμε όλο και περισσότερες πράσινες αγορές, μπορούμε να λύσουμε πολλά προβλήματα ταυτόχρονα. Να βελτιώσουμε το κλίμα και το περιβάλλον και να δημιουργήσουμε ταυτόχρονα ανάπτυξη και θέσεις απασχόλησης σε επιχειρήσεις που αναπτύσσουν «πράσινη» τεχνολογία. Με άλλα λόγια, οι πράσινες συμβάσεις είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες για τον μετασχηματισμό του κόσμου σε μια «πράσινη» οικονομία.».¹¹⁷¹

Συμπερασματικά, είναι σαφές πως το μεταρρυθμιστικό πλέγμα, που προσφέρουν οι ενωσιακές συναρτήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης δύναται αυθόρμητα να αναβαθμίσει δομικά το κράτος δικαίου στη συμπεριφορά και στις αξιώσεις του προς την ανταγωνιστική οικονομία, και οι δημόσιες συμβάσεις κατατάσσονται στον πυρήνα αυτής της θεσμικής αναμόχλευσης.¹¹⁷² Στη διοικητική τους ωστόσο συνεπή και συνετή εκτελεστότητα, πέρα παραπάνω βελτιστοποιητικών ρυθμιστικών προοπτικών αποδεικνύεται πως προϋποθέτουν την επιπρόσθετη καταλυτική λειτουργική επένδυση των αρχών της αμεροληψίας, του αντικειμενισμού, της διαφάνειας και της έννομης αποτελεσματικότητας. Η αμερόληπτη συμπεριφορά της διοίκησης, υπέρ της ισότιμης προσβασιμότητας και της ίσης μεταχείρισης στις αντικειμενικές απαιτήσεις της διαγωνιστικής διαδικασίας των δημοσίων συμβάσεων στην ουσία της εκφράζει τη θεμελιώδη αρχή της «μη διάκρισης» ως προς την εκπλήρωση όλων των έννομων ενωσιακών στόχων αλλά και των επιμέρους ελευθεριών και δικαιωμάτων εντός της κοινής αγοράς σε συνδυασμό με τις παραδοσιακές αρχές του εθνικού διοικητικού δικαίου, όπως είναι: το τεκμήριο της νομιμότητας, η πληρότητα της αιτιολογίας, η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη, το «πληροφορείν» και το «αναφέρεσθαι» προς τις δημόσιες αρχές, ο υγιής ανταγωνισμός και η χρηστή διοίκηση. Ενώ οι εγγυήσεις της διαφάνειας επί των διοικητικών διαδικασιών διασφαλίζει την ευκρίνεια και τη δημοσιότητα στις δημόσιες επιλογές, απαιτήσεις και κρίσεις ενάντια σε συγκεκριμένες και αθέμιτες διεργασίες, κατά τη ροπή τους σε κάθε είδους «εκπτώτικη» αυθαιρεσία και

περιβαλλοντική αναβάθμιση των τοπικών επιχειρηματικών οικονομικών φορέων, ιδιαίτερα για τις άμεσες συναλλακτικές πρακτικές. Επιπλέον, η πρωτότυπη εθνική πρωτοβουλία του «Συμφώνου των Νησιών» (www.cres.gr/energyhubforall/7.4.2.html), η οποία ακολουθεί το πρότυπο του «Συμφώνου των Δημάρχων», δεσμεύει τους Δήμους των ελληνικών νησιών για την εφαρμογή προτύπων και διαδικασιών προς την εξοικονόμηση ενέργειας, με βάση τις ιδιαιτερότητες των νησιωτικών περιοχών, οικοδομώντας έτσι στις μέρες μας προϋποθέσεις συνεργασιών, βέλτιστων πρακτικών και προοπτικών για πράσινα, «έξυπνα» και βιώσιμα νησιά. Στο ίδιο «συνεργατικό» κλίμα-πλαίσιο γεννάται και δύναται θεσμικά να αξιοποιηθεί το ρυθμιστικό πλαίσιο των «Ενεργειακών Κοινοτήτων» του Ν. 4513/2018 για την ίδρυση ενεργειακών συνεταιρισμών μεταξύ νησιωτικών Ο.Τ.Α. με ιδιαίτερες θετικές και προνομακές επιπτώσεις στο επίπεδο των οικείων και παρεπόμενων διοικητικών συμβάσεων, αλλά και με αναπτυξιακά ανταποδοτικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες και τους μικρούς νησιωτικούς δήμους προς την ενεργειακή τους αυτάρκεια, την ήπια-φέρουσα ανάπτυξη, τα βιώσιμα αντισταθμιστικά έργα υποδομής και την ανάδειξη των πραγματικών τους αναγκών (βλ. Μ. Παπαγεωργίου, Το νομικό καθεστώς των Α.Π.Ε. σε Συνταγματικό, Ευρωπαϊκό και Διεθνές Δίκαιο, η κοινή νομοθεσία και η δυνατότητα δημιουργίας Ενεργειακού Συνεταιρισμού. ΕφημΔΔικ, Τεύχος 5, Σάκκουλας, 2018, 615-636).

¹¹⁷¹Green procurement is the key to green growth (Υπουργείο Περιβάλλοντος και Τροφίμων της Δανίας, 2012). Βλ. στο eng.mim.dk/news-archive/2012/okt/20121009-green-procurement.

¹¹⁷²Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/ Public Procurement Analysis, ό.π. (1142), 25.

νομιμοφανείς καταστρατηγήσεις υπέρ των εκάστοτε κυρίαρχων υποκείμενων συμφερόντων και σε κάθε περίπτωση, όχι υπέρ ενός αναβαθμισμένου δημοσίου και γενικού συμφέροντος.¹¹⁷³

γ. Είδη διαγωνιστικής διαδικασίας και η επίδραση τους στις «Π.Δ.Σ.».

Για τη μεθοδικότητα της πραγμάτωσης των «Π.Δ.Σ.», ήδη από την εξέταση του προσυμβατικού σταδίου του διαγωνισμού ανακύπτουν ενδιαφέροντα λειτουργικά στοιχεία με βάση το επιλεχθέν «είδος» της διαγωνιστικής διαδικασίας: Με την επιλογή μίας «ανοικτής διαδικασίας» με φιλοπεριβαλλοντικό προσανατολισμό προκαθορισμένων απαιτήσεων, κατά κανόνα, οποιοσδήποτε οικονομικός φορέας μπορεί να υποβάλει αντίστοιχα προσαρμοσμένη «πράσινη» προσφορά επί της συμβατικής επιδίωξης, προωθώντας την ανταγωνιστικότητα, τη συμμετοχή και την προσβασιμότητα σε όσο το δυνατόν περισσότερες εναλλακτικές λύσεις φιλικά προσκείμενων στο περιβαλλοντικό διακύβευμα. Ωστόσο, η μεταφορά του κέντρου βάρους στο “in concreto” περιβαλλοντικό αποτέλεσμα της διαδικασίας, ειδικά στην περίπτωση που, όπως προεκτέθηκε, οι περιβαλλοντικές ιδιότητες-χαρακτηριστικά του φορέα δεν είναι η «ειδοποιός διαφορά» για την εκπλήρωση των αναγκών και των προτύπων της σύμβασης, συντηρεί τον πολιτικό περισσότερο αντίλογο ότι περιορίζει και σχετικοποιεί την σταθερή υιοθέτηση της πρότερης περιβαλλοντικής τεχνικής ικανότητας στους γενικούς (και παγιωμένους) κανόνες της αγοράς. Αντίθετα, σε μια «κλειστή διαδικασία», καθίσταται κανονιστικά πιο εφικτή, αλλά και θεμιτή, η επιδίωξη της θέσπισης και της απαίτησης τεχνικών περιβαλλοντικών χαρακτηριστικών όχι μόνο προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα αλλά και επί της ιδιαίτερης ικανότητας (“green capacity”) του εκάστοτε «εργολήπτη» με βάση την αιτιώδη ανταπόκριση των λειτουργικών και των παραγωγικών του στοιχείων στη φύση και στο σκοπό της παροχής. Στην περίπτωση αυτή γίνεται ελεγκτικά αποδεκτό, πως χρήζει ειδικής τεκμηρίωσης στο σύνολο και στο περιεχόμενο του επικείμενου διαγωνισμού και της σύμβασης, ο εκ προοιμίου αποκλεισμός των οικονομικά ελκυστικότερων προσφορών που δεν φέρουν την προελημμένη περιβαλλοντική ικανότητα, ιδιότητα και εμπειρία, υποστηρίζοντας εκ βάθρων τα ειδοποιά στοιχεία της «πλέον οικονομικά συμφέρουσας» με τους ιδιαίτερους περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς στόχους.

Επιπρόσθετα ίσως περισσότερο πιο διαπλαστικά, οι δημόσιες αρχές μπορούν να ενεργοποιούν διαγωνιστικές διαδικασίες και κατά τον τύπο των «διαπραγματεύσεων» για αγορές-έργα, που εκ φύσεως απαιτούν τη βέλτιστη δυνατή προσαρμοστικότητα και προσφορότητα της παραγωγικής δραστηριότητας στο περιβαλλοντικό επιστέγασμα, πέρα από τα βασικά “standards” της νομιμότητας. Μέθοδος που επιβάλλει ενισχυμένη επιστημονική κατάρτιση, διοικητική τεχνοκρατική εμπειρία, δημοσιονομική διαφάνεια και αμοιβαία «διαβουλευτική» εμπιστοσύνη μεταξύ αγοράς και κράτους. Με αυτή τη συνεργατική αντίληψη σε διαδικασίες που το δημόσιο βρίσκεται σε θέση «συναλλακτικής υπεροχής» (“imperium”), επιδιώκεται ο «θεσμικός εξαγνισμός» της υποκρυπτόμενης παραβατικής πραγματικότητας των υπόγειων και παρασκηνιακών διαπραγματεύσεων, κατά την προαγωγή της αμερόληπτης διαδικαστικής διαφάνειας στην κατάρτιση των δημόσιων διαγωνισμών και των συμβάσεων.¹¹⁷⁴

Σε κάθε περίπτωση, ανάλογα με τις απαιτήσεις που έχουν “a priori” διασφαλιστεί αλλά και με την πιστή και ενιαία τήρηση της ισχύουσας νομοθεσίας, που υπάγεται η εκτέλεση του δημόσιου διαγωνισμού ή πόσω μάλλον εκπλήρωση της δημόσιας σύμβασης, οι αναθέτουσες

¹¹⁷³Άρθρο 55 παρ. 2 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

¹¹⁷⁴Άρθρο 40 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

αρχές μπορούν να αποκλείσουν, να ακυρώσουν ή και να επιβάλλουν κυρώσεις αντίστοιχα στον διαγωνιζόμενο ή συμβαλλόμενο φορέα, εφόσον είναι σε θέση να αποδείξουν με κάθε ενδεδειγμένο τρόπο ότι έχει αθετήσει ή προσβάλλει τους «όρους και τις συνθήκες» της νομιμότητας, όπως είναι οι κεκτημένες και πολύπλευρες δεσμεύσεις της προστασίας του περιβάλλοντος «μέσα και έξω» από τη διοικητική συμβατική διαδικασία. Οι αναθεωρητικές Οδηγίες περί δημοσίων συμβάσεων του 2014 χαρακτηριστικά, επιτρέπουν ακόμα και τον υποχρεωτικό αποκλεισμό διαγωνιζόμενων μερών εξαιτίας παραβιάσεων μίας σειράς διεθνών περιβαλλοντικών συμβάσεων όπως: η Σύμβαση της Βιέννης για την στιβάδα του όζοντος, η Σύμβαση της Βασιλείας για τα επικίνδυνα απόβλητα, η Σύμβαση της Στοκχόλμης για τους οργανικούς ρύπους, η Σύμβαση του Ρότερνταμ για την «ΣΜΕ» αναφορικά με τα επικίνδυνα χημικά προϊόντα και φυτοφάρμακα. Επομένως, οι παραβάσεις ή οι καταστρατηγήσεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας εγείρουν στις έννομες αξιώσεις των δημοσίων συμβάσεων λόγους άρνησης και έκπτωσης επί της ανάθεσης σύμβασης, αλλά και σε προγενέστερο στάδιο βασικό κριτήριο αποκλεισμού ακόμα και επί της συμμετοχής σε ένα δημόσιο διαγωνισμό, ως ελαττωματικό στοιχείο επί της επαγγελματικής ακεραιότητας και αξιοπιστίας του παραγωγικού φορέα, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 57 παρ.4 εδάφιο γ' και του σημείου 101 αιτιολογικής έκθεσης της Οδηγίας 2014/24/ ΕΕ.

δ. Οι περιβαλλοντικές απαιτήσεις στις εκσυγχρονιστικές τάσεις των Ενωσιακών Οδηγιών για τις Δημόσιες Συμβάσεις.

Οι ισχύουσες σημαντικά καινοτόμες Οδηγίες του 2014 για τις δημόσιες συμβάσεις,¹¹⁷⁵ όπως ήδη έχει προβληθεί, προωθούν συνολικά την προοπτική, οι δημόσιες αρχές να ενσωματώνουν τις περιβαλλοντικές παραμέτρους στο πλαίσιο της διαγωνιστικής διαδικασίας ανάθεσης όπως και κατά την υλοποίηση-εκτέλεση μίας Δημόσιας Σύμβασης. Αναγνωρίζουν δηλαδή, ένα θεμιτό, κοινό και εκτεταμένο «δίκτυο» περιβαλλοντικής αποτελεσματικότητας στην ενοποιημένη στοιχειοθέτηση της νομιμότητας των διοικητικών προτύπων, των κανονιστικών κριτηρίων, των παραγωγικών επιλογών και των θεσμικών δράσεων. Στην εξελικτική λειτουργία και εφαρμογή των δημοσίων συμβάσεων, πολλές δημόσιες αρχές ανά την Ευρώπη δεν υιοθετούν μόνο τις «Π.Δ.Σ.»¹¹⁷⁶ αλλά ακόμα πιο εκσυγχρονιστικά, τις Βιώσιμες Δημόσιες Συμβάσεις «Β.Δ.Σ.»¹¹⁷⁷ σχεδιάζοντας τις επενδυτικές τους αποφάσεις, τόσο με περιβαλλοντικά όσο και με ευρύτερα κοινωνικά αποδοτικά κριτήρια.¹¹⁷⁸ Αντίληψη και οργανωτικό σκεπτικό που διεγείρει

¹¹⁷⁵Βλ. Οδηγία 2014/23/ΕΕ σχετικά με την ανάθεση συμβάσεων παραχώρησης και Οδηγία 2014/24/ΕΕ σχετικά με τις δημόσιες προμήθειες και την κατάργηση της προηγούμενης Οδηγίας 2004/18/ΕΚ. Καταρτίστηκε ταυτόχρονα και η ειδικότερη θεματικά «κάθετη» Οδηγία 2014/25/ΕΕ σχετικά με τις προμήθειες φορέων που δραστηριοποιούνται σε υπηρεσίες κοινής ωφέλειας στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών με την αντίστοιχη κατάργηση της Οδηγίας 2004/17/ΕΚ.. Οι χώρες της Ε.Ε. δεσμεύονταν μέχρι τον Απρίλιο του 2016 να μεταφέρουν τους νέους κανόνες στο εθνικό δίκαιο (εκτός από τις ηλεκτρονικές δημόσιες συμβάσεις όπου η προθεσμία είναι ο Οκτώβριος του 2018). Στην ελληνική έννομη τάξη ενσωματώθηκαν με τον Ν. 4412/2016 για τις Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών, με επιπλέον καθυστέρηση (μόνο) 4 μήνες (ΦΕΚ Α' 147/8-8-2016). και με τον Ν. 4413/2016 περί Δημοσίων Συμβάσεων Παραχώρησης.

¹¹⁷⁶S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 116-117.

¹¹⁷⁷Βλ. ειδική μνεία στις Β.Δ.Σ. από την ίδια την Επιτροπή σε: ec.europa.eu/environment/funding/grants_en.htm.

¹¹⁷⁸Σημ: Υποδειγματικά: Ο Δήμος του Regensburg στη καρδιά της Βαυαρίας αξιοποίησε τις Π.Δ.Σ. για τις υπηρεσίες κοινής ωφέλειας, συμβάλλοντας στην εξοικονόμηση 10 εκατομμυρίων ευρώ σε δαπάνες ενέργειας και ύδατος σε διάστημα 15 ετών (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/Public Procurement Analysis ό.π. (1142), 6). Στην Ολλανδία, ήδη εδώ και μία δεκαετία οργανώνεται η προοπτική εξοικονόμησης τριών εκατομμυρίων τόνων διοξειδίου του άνθρακα αποκλειστικά και μόνο με την πλήρη εφαρμογή των εθνικών κριτηρίων επί των «Βιώσιμων Δημοσίων Συμβάσεων» Βλ. De impact van het programma duurzaam inkopen anno

την προώθηση της κοινωνικής ευθύνης της ανταγωνιστικής οικονομίας και την στοχευμένη αναπτυξιακή μεταστροφή του κράτους δικαίου, με έμφαση στους ποιοτικούς όρους νομιμότητας¹¹⁷⁹ για τις διαδικασίες της κατάρτισης και της σύναψης δημοσίων των συμβάσεων.¹¹⁸⁰

Κατά μια λεπτομερέστερη ανάλυση επί των υφιστάμενων «ανανεωτικών» Οδηγιών της Ένωσης, η ιδιαίτερη έμφαση προς τις «πράσινες» δημόσιες συμβάσεις υποστηρίζεται μέσω των διατάξεων: για τον καθορισμό των νόμιμων απαιτήσεων μίας Σύμβασης,¹¹⁸¹ την ετικετοποίηση των προϊόντων/ αγαθών,¹¹⁸² την ποιοτική αξιολόγηση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών αναγκών καθώς και την κοστολόγηση κύκλου ζωής (“LCC”), ως ουσιώδεις όρους αιτιολογίας και εκτίμησης για την «πλέον συμφέρουσα (και) από οικονομική άποψη προσφορά»,¹¹⁸³ την προώθηση της καινοτομίας μέσω των «εταιρικών σχέσεων»¹¹⁸⁴ και την πλέον διάφανη

2011, 4 αναφορές από το Υπουργείο Υποδομών και Περιβάλλοντος της Ολλανδίας, 2011 και Αιτιολογική σκέψη 37 Οδηγίας 2014/24/ΕΕ).

¹¹⁷⁹Βλ. Αιτιολογική σκέψη 74 και 75 Οδηγίας 2014/24/ΕΕ τονίζεται η αναγκαία σύνδεση περιβαλλοντικών σημάτων και απαιτήσεων καινοτομίας με το αντικείμενο της σύμβασης.

¹¹⁸⁰Βλ. Αιτιολογική σκέψη 2 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ περί δημοσίων συμβάσεων και έργων.

¹¹⁸¹Βλ. Άρθρο 42 και το παράρτημα VII της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και το άρθρο 60 και το παράρτημα VIII της Οδηγίας 2014/25/ΕΕ.

¹¹⁸²Βλ. Άρθρο 43 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και στο άρθρο 61 της Οδηγίας 2014/25/ΕΕ. Το οικολογικό σήμα (eco label) της Ε.Ε. θεσπίστηκε το 1992 (Κανονισμός υπ’ αριθμ. 880/92 όπως αναθεωρήθηκε από τον Κανονισμό 1980/2000) ώστε να παροτρύνει τις επιχειρήσεις να διαθέτουν και να προάγουν στην αγορά προϊόντα και υπηρεσίες, που επιβαρύνουν λιγότερο το περιβάλλον, εμπλουτίζοντας τις διαδικασίες υποστήριξης του ενωσιακού πλέον συστήματος πληροφόρησης, οικολογικής διαχείρισης και ελέγχου (“EMAS” Κανονισμός υπ’ αριθμ. 761/2001). Τα προϊόντα και οι υπηρεσίες στα οποία απονέμεται το οικολογικό σήμα Ε.Ε. φέρουν τον λογότυπο με το λουλούδι, χάρη στον οποίο οι καταναλωτές και οι μεγάλες επενδυτικές αγορές (μεταξύ αυτών και οι αρχές από τον δημόσιο τομέα) μπορούν εύκολα να τα διακρίνουν, τεκμαίροντας την τήρηση ορισμένων περιβαλλοντικών κριτηρίων, όπως καθιερώνονται από το Συμβούλιο Οικολογικής Σήμανσης της Ε.Ε. (CUELE) και δημοσιεύονται στην επίσημη εφημερίδα της Ε.Ε.. Στην Ελλάδα επιπρόσθετα, η χρήση του οικολογικού σήματος της Ε.Ε. προστατεύεται και: α) από την αγορανομική διάταξη 7/2009 της Απόφασης Α2-3391(ΦΕΚ 1388/Β/13.07.2009) του Υφυπουργού Ανάπτυξης. Σύμφωνα με το άρθρο 62 σχετικά με τη χρήση του όρου «οικολογικό» αναφέρεται ότι: «Απαγορεύεται η χρήση του επιθετικού προσδιορισμού «οικολογικό» ή «οικο-» στην ελληνική ή σε ξένη γλώσσα, κατά τη διάθεση στην κατανάλωση, πώληση και διαφήμιση κάθε είδους προϊόντος, εφόσον σε αυτό δεν έχει εκχωρηθεί ο παραπάνω όρος ή οικολογικό σήμα, είτε βάσει του Κανονισμού ΕΟΚ 880/92, είτε βάσει ιδιωτικού ή δημοσίου συστήματος εκχώρησης, που ισχύει νόμιμα σε κράτος-μέλος της Κοινότητας ή σε χώρα Ε.Ζ.Ε.Σ. συμβεβλημένη στη συμφωνία περί Ε.Ο.Χ.» και β) από τις διατάξεις του Κανονισμού 66/2010/ΕΕ (άρθρο 10 περί εποπτείας της αγοράς και ελέγχου της χρήσης του οικολογικού σήματος της Ε.Ε. και άρθρο 17 περί κυρώσεων). Σήμερα το οικολογικό σήμα της Ε.Ε. καλύπτει 34 προϊόντα και υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, ειδών χαρτιού, προϊόντων καθαρισμού, λιπαντικών, ηλεκτρικών συσκευών, οικιακών προϊόντων, προϊόντων κηπουρικής ακόμα και τουριστικών καταλυμάτων. Ενώ προστίθενται δε συνεχώς επιπλέον ομάδες προϊόντων και υπηρεσιών (βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/Public Procurement Analysis, ό.π. (1142), 19). Με την ενισχυμένη και δυναμικότερη καθιέρωσή τους, αρχικά ως ποιοτικά δυναμικά κίνητρα εντός της ανοιχτής αγοράς και στη συνέχεια ως νόμιμη δεσμευτική απαίτηση αναβαθμίζουν και εκσυγχρονίζουν την οικονομία σε ένα εκτεταμένο σύνολο έργων, αγαθών, υπηρεσιών και παροχών, συνδέοντας την πράσινη παραγωγικότητα των αγορών με την ανταγωνιστική αναπτυξιακή καινοτομία. Παράλληλα έχουν θεσπιστεί και εξίσου σημαντικά: α) περιφερειακά σήματα πολλαπλών υπεραναλυτικών κριτηρίων σε ένα εκτεταμένο σύνολο αγαθών και υπηρεσιών, όπως ο «σκανδιναβικός κύκνος» (Nordic Swan) (www.nordic-ecolabel.org) και ο «γαλάζιος άγγελος» στη Γερμανία (Blue Angel) (www.blauer-engel.de/en), τα οποία βασίζονται σε επιστημονικά δεδομένα σχετικά με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις προϊόντων ή υπηρεσιών καθ’ όλη τη διάρκεια του «κύκλου της ζωής τους», β) σήματα που επικεντρώνονται σε μία μόνο παράμετρο, βασιζόμενα σε ένα ή περισσότερα κριτήρια, όπως οι κλιμακούμενες νέες διαβαθμίσεις στον Κανονισμό υπ’ αριθμ. 2017/1369 «Πιστοποιήσεις Ενεργειακής Απόδοσης» (Π.Ε.Α.) κτηρίων, οι Οδηγίες 2010/31/ΕΕ, 2010/30/ΕΕ προϊόντων και οικολογικού τους σχεδιασμού (βλ. Οδηγία 2009/125/ΕΚ. γ) σήματα για συγκεκριμένους τομείς όπως συστήματα πιστοποίησης των δασών που εκδίδουν φορείς π.χ. το Συμβούλιο Διαχείρισης των Δασών (FSC - Forest Stewardship Council) www.fsc.org/ ή το Πρόγραμμα υποστήριξης της δασικής πιστοποίησης (PEFC - Programme for the Endorsement of Forest Certification) www.pefc.org.

¹¹⁸³Άρθρο 67 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ και στο άρθρο 82 της Οδηγίας 2014/25/ΕΕ.

¹¹⁸⁴Άρθρο 31 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

ανταγωνιστική διαβούλευση μεταξύ του κράτους και των παραγωγικών φορέων.¹¹⁸⁵ «Κριτήριο-Πρωταγωνιστής» όλων των επιμέρους αξιολογικών κανόνων επιβεβαιώνεται η ρυθμιστική σημασία της «πλέον συμφέρουσας από οικονομική άποψη προσφοράς», ως κεντρική αρχή για την «λειτουργική ανάδειξη» της αποτελεσματικότητας των τρισυπόστατων όρων της βιώσιμης ανάπτυξης. Συνδυάζοντας μάλιστα, όπως και εισαγωγικά τεκμηριώθηκε, από την οικονομική θεωρία τις ρυθμιστικές αποδόσεις των εφαρμογών της «εσωτερίκευσης των αρνητικών εξωτερικοτήτων» και από τον σύγχρονο ενωσιακό συνταγματισμό την «αρχή της ενσωμάτωσης»,¹¹⁸⁶ μετουσιώνοντας παράλληλα στρατηγικά υπέρ των έννομων ισορροπιών του κράτος δικαίου, την επενέργεια της ανάλυσης του «κόστους-οφέλους», σε εκτιμήσεις βελτιστοποιήσεων της «καλύτερης αναλογίας μεταξύ τιμής και ποιότητας».¹¹⁸⁷

Οι κατευθύνσεις της Ε.Ε. γύρω από τις «Π.Δ.Σ.», στη παρούσα άκρως μεταβατική αναπτυξιακή περίοδο, δεν αρκούνται σε επίπεδο παραινήσεων και προσανατολισμών σε επίπεδο νομοθετικής πρωτοβουλίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατανοώντας τη σημασία των «χρηστικών εφαρμογών» των Δημοσίων Συμβάσεων στα κράτη-μέλη, με διακριτικό αλλά και αποφασιστικό συνάμα τρόπο έχει καταρτίσει έναν κατάλογο από είκοσι ένα μέχρι σήμερα κατηγορίες προϊόντων, έργων και υπηρεσιών που υπόκεινται σε περιβαλλοντικά πρότυπα. Αφορούν απαιτήσεις σχετικά με τον ενεργειακό εξοπλισμό, την ηλεκτρική ενέργεια, τις δημόσιες υπηρεσίες καθαριότητας, τον οδικό φωτισμό, την οδοποιία, τις μεταφορές, τα τρόφιμα, την κλωστοϋφαντουργία, τις υποδομές διαχείρισης λυμάτων και τον εξοπλισμό γραφείων, τα όποια μπορούν να υιοθετηθούν, έστω σε προαιρετική βάση, απευθείας ως πρότυπες και νομότυπες προϋποθέσεις από τις αναθέτουσες αρχές.¹¹⁸⁸ Τα συγκεκριμένα περιβαλλοντικά πεδία υποστηρίζεται πως δεν είναι στατικά, αφού προβλέπεται, με βάση τα βέλτιστα διαθέσιμα επιστημονικά δεδομένα, τόσο η αναθεώρηση και η επικαιροποίησή τους, όσο η προσθήκη νέων τομέων δράσης της περιβαλλοντικής τεχνογνωσίας και μέριμνας στις απαιτήσεις του δημοσίου τομέα από την ανταγωνιστική παραγωγική δραστηριότητα. Επίσης η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, για την ομαλότερη υποστήριξη και αρμονικότερη επέκταση των «Π.Δ.Σ.» έχει συστήσει εξειδικευμένο και αυτοτελές ενημερωτικό γραφείο για την διάδοση και την παροχή συναφών πληροφοριών προς όλους τους ενδιαφερόμενους παραγωγικούς φορείς ανάμεσα στους κρατικούς μηχανισμούς και την ενιαία αγορά.¹¹⁸⁹ Σ' αυτό το πνεύμα ήδη σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες (λ.χ. Ιρλανδία¹¹⁹⁰ και Ην. Βασίλειο¹¹⁹¹) ανεξάρτητες αρχές ή η εθνικοί περιβαλλοντικοί οργανισμοί σε συνεργασία με τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Περιβάλλοντος έχουν καθιερώσει κατευθυντήρια «πράσινα» κριτήρια με βάση, τόσο τις περιβαλλοντικές, όσο και τις επενδυτικές ανάγκες των οικείων κρατών. Από το 2011, τον συντονισμό της διαδικασίας σύστασης

¹¹⁸⁵ Άρθρο 40 της Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

¹¹⁸⁶ Σημ.: Η Οδηγία στο πεδίο των Πράσινων Δημοσίων Συμβάσεων μας φανερώνει την κανονιστική επαγωγή και αξία του άρθρου 11 της Σ.Λ.Ε.Ε., δηλαδή της αρχής της ενσωμάτωσης της προστασίας του περιβάλλοντος και ιδίως της βιώσιμης ανάπτυξης σε κάθε δράση της Ένωσης. Η παρούσα Οδηγία διευκρινίζει τον τρόπο που οι αναθέτουσες δημόσιες αρχές μπορούν να υλοποιήσουν αυτή την επιταγή μέσω των δημοσίων συμβάσεων και την ανάδειξη αναγκαίων τεχνικών κριτηρίων απόδοσης ενός ποιοτικού «βέλτιστου» ελέγχου μεταξύ ποιότητας και τιμής κατά τα πρότυπα του “value for money”. Όλες αυτές οι εφαρμογές συντείνουν στη διαμόρφωση ενός δημοσίου συμφέροντος με σημαίνουσα κοινωνικο-οικονομική εκτίμηση και αναφορά, προβάλλοντας τη λειτουργική αξία της θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» για το κοινωνικό κράτος δικαίου.

¹¹⁸⁷ Αιτιολογική σκέψη 89.

¹¹⁸⁸ Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/Public Procurement Analysis, ό.π. (1142), 20.

¹¹⁸⁹ Βλ. ec.europa.eu/environment/gpp/helpdesk.htm.

¹¹⁹⁰ Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/Public Procurement Analysis, ό.π. (1142), 8.

¹¹⁹¹ Βλ. www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/332756/food-plan-july-2014.pdf.

«πράσινων κριτηρίων» σχεδόν για όλες τις ως άνω κατηγορίες προϊόντων και υπηρεσιών είναι το «Κοινό Κέντρο Ερευνών» της Επιτροπής, που εδρεύει στη Σεβίλλη της Ισπανίας.¹¹⁹²

ε. Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις και οι νομολογιακές βάσεις του Δ.Ε.Ε. στις ισορροπίες του κράτους δικαίου.

Αν και καταρχάς περιθωριακό διακυβερνητικό ζήτημα¹¹⁹³ για ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο, οι δημόσιες συμβάσεις μέρος του πατροπαράδοτου εθνικού διοικητικού δικαίου, και ειδικά οι «πράσινες» δημόσιες συμβάσεις, πλέον συνδιαμορφώνουν ανάμεσα στα κράτη-μέλη και την ενιαία αγορά ιδιαίτερες «αιτίες» και «δεσμεύσεις» για τον δημόσιο παρεμβατισμό, για τις οποίες δεν είναι δυνατό η ερμηνευτική νομολογία του Δ.Ε.Ε. να μείνει αμέτοχη.¹¹⁹⁴ Η δικανική συλλογιστική και η ερμηνευτική αιτιολόγηση του Δ.Ε.Ε. για τις «Π.Δ.Σ.» εντάσσεται στο πλούσιο ελεγκτικό πλαίσιο διαρρύθμισης της σχέσης του προστατευόμενου περιβάλλοντος με την ανταγωνιστικότητα της οικονομικής ελευθερίας, υπό τη δεσπύουσα αμφίδρομη εξισορροπιστική και βέλτιστα εναρμονιστική αλληλεπίδραση της αρχής της αναλογικότητας.¹¹⁹⁵ Μάλιστα, η δομική συγκρότηση και ο εκσυγχρονιστικός προσανατολισμός των «Π.Δ.Σ.» συμβάλλουν και από την πλευρά τους, οι εκτιμήσεις της αναλογικότητας να μετέρχονται στον κανονιστικό πυρήνα των αμοιβαίων βελτιστοποιήσεων και του ρυθμιστικού συγκερασμού των συνολικών και των κοινών επιδιώξεων και αναγκών της ενωσιακής και της εθνικής έννομης τάξης. Μεταβαίνοντας ιστορικά και σταδιακά, από τη νομιμοποίηση του «δικαίου των προτεραιοτήτων» και των διλημματικών σταθμίσεων, στη νομιμότητα του δικαίου των συμβιβασμών και πλέον, στην αποτελεσματικότητα του δικαίου της εναρμόνισης, που εκφράζει η ολοκληρωμένη λειτουργία της βιώσιμης ανάπτυξης και ο συστηματικός προσανατολισμός της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» στο σύγχρονο κράτος δικαίου.

Με την αρχική πεποίθηση ότι οι δημόσιες συμβάσεις είναι κατά μείζονα λόγο ζήτημα της εθνικής έννομης τάξης, η Ευρωπαϊκή Ένωση επικεντρώθηκε καταρχάς στην ελεγκσιμότητα θεμάτων που άπτονταν της ισορροπίας των θεμελιωδών ελευθεριών της ενιαίας και ελεύθερης αγοράς. Ωστόσο, σταδιακά, ο έλεγχος της ενωσιακής νομιμότητας εξελίχθηκε στο να ικανοποιεί ισοσκελισμένα τους διακυβερνητικούς στόχους και τις κοινωνικές ανάγκες που εντάχθηκαν στο δίκαιο των Συνθηκών με σκοπό την «ευρωπαϊκή» ενοποίηση και την κοινή προάσπιση των όρων του κράτους δικαίου, συνθέτοντας νέους όρους και όρια στις επιλογές και στη συμπεριφορά της διοικητικής διακυβέρνησης των κρατών-μελών. Το Δ.Ε.Ε. διαφωτίζοντας τις συναφείς νομοθετικές πρωτοβουλίες με νομική βάση το σύστημα του ενωσιακού συνταγματισμού και όχι απλώς μεμονωμένες πρωτογενείς διατάξεις, έχει εκδώσει μέχρι σήμερα ένα σημαντικό αριθμό αποφάσεων σχετικά με τις «πράσινες» δημόσιες συμβάσεις της Ε.Ε. με δικαιοπολιτειακό ερμηνευτικό άξονα τον εξορθολογισμό και την ενδυνάμωση της οικονομικής και της κοινωνικής συνοχής, με σεβασμό στα εκτελεστικά περιθώρια εκτίμησης των κρατών-μελών με βάση τις ιδιαίτερες εθνικές παραμέτρους.¹¹⁹⁶

Αντιπροσωπευτικά, στην προ εικοσαετίας υπόθεση των «Λεωφορείων του Ελσίνκι», C-513/99, “Concordia Bus” το Δ.Ε.Κ. προσέδωσε νομολογιακά, πριν την οποιαδήποτε

¹¹⁹²Βλ. susproc.jrc.ec.europa.eu/product_bureau/projects.html, Ευρωπαϊκή Επιτροπή/Local Governments for Sustainability/Public Procurement Analysis, ό.π. (1142), 17.

¹¹⁹³Προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott στη Δ.Ε.Ε., C-368/10, “Max Havelaar” σκ. 36.

¹¹⁹⁴Δ.Ε.Ε., C-31/87 Beentjes και Δ.Ε.Κ., C- 513/99, Concordia Bus Finland.

¹¹⁹⁵Δ.Ε.Ε., C-573/12, Vindkraft.

¹¹⁹⁶Σημ.:Λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες περιβαλλοντικές συνθήκες και τις αντίστοιχες κοινωνικο-οικονομικές περιστάσεις αλλά και τη δημοσιονομική δυναμική για τις ανάλογες απαιτήσεις των δημόσιων φορέων.

μεταγενέστερη κοινοτική νομοθετική πρόβλεψη, το ερμηνευτικό στίγμα για τον καθορισμό της «πλέον συμφέρουσας οικονομικά προσφοράς», ενθαρρύνοντας τη δυνατότητα να συμπεριληφθούν εννοιολογικά σε αυτή κριτήρια «περιβαλλοντικής νομιμότητας», πέρα της μονοδιάστατης «οικονομικής ωφέλειας». Βέβαια για την σύννομη τεκμηρίωση των «μη οικονομικών», περιβαλλοντικών/κοινωνικών παραμέτρων στις διαδικασίες της εμπάθυνας και τη συνέπεια της «συστηματικής νομιμότητας» τέθηκαν, υποδειγματικά, συγκεκριμένες ουσιώδεις και αιτιώδεις προϋποθέσεις, όπως: α) η συνάφεια τους με το αντικείμενο και το είδος της σύμβασης, β) ο αντικειμενικά προκαθορισμένος από την αναθέτουσα αρχή αποδοτικός τους στόχος, γ) η ρητή αναφορά τους στη συγγραφή υποχρεώσεων της προκήρυξης του οικείου διαγωνισμού ως απαραίτητο συμβατικό στοιχείο, σύμφωνα με την αρχή της εμπιστοσύνης, της διαφάνειας και της προβλεψιμότητας δ) καθώς και η εγγυημένη συνεκτικά ισόρροπη συμμόρφωση τους με τις γενικές αρχές του δικαίου των Συνθηκών. Αποτέλεσμα αυτής της «απόφασης-σταθμού» του Δ.Ε.Ε.¹¹⁹⁷ ήταν η αποδοχή και η καθιέρωση του στρατηγικά θεμιτού περιβαλλοντικού σχεδιασμού των δημοσίων συμβάσεων από τις αναθέτουσες δημόσιες αρχές, εφόσον εκπληρώνουν σωρευτικά αυτά τα τέσσερα θεμελιώδη «δικαιοπαγωγικά» χαρακτηριστικά. Εν προκειμένω, ο Δήμος του Ελσίνκι (“Helsingin Kaupunki”) πήρε το «πράσινο» φως από το Δικαστήριο για τον περιορισμό των εκπομπών ρύπων και της ηχορύπανσης στο πεδίο των δημοσίων μεταφορών με αφορμή διαγωνισμό για τις αστικές συγκοινωνίες της πόλης. Κρίθηκε δε, ότι τα περιβαλλοντικά κριτήρια ανάθεσης που υιοθετήθηκαν συνάδουν με το ενωσιακό δίκαιο και ότι δεν συνιστούν άνιση μεταχείριση για τον ανταγωνισμό των υποψηφίων, εξαιτίας του γεγονότος πως μόνο ένας από τους προσφέροντες ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στις οικολογικές απαιτήσεις. Η συγκεκριμένη πρωτόλεια νομολογιακή θέση ενισχύθηκε και θωρακίστηκε στη συνέχεια από τη κανονιστική συμπερίληψη των «περιβαλλοντικών κριτηρίων» εντός των διαδικαστικών και λειτουργικών στοιχείων που δύναται να ληφθούν υπόψη κατά την ανάθεση των δημοσίων συμβάσεων στις πρώτες συναφείς Οδηγίες για τις Δημόσιες Συμβάσεις 2004/17/EK και 2004/18/EK, στα άρθρα 55 παρ. 1α και 53 παρ. 1 αντίστοιχα.¹¹⁹⁸

Η χρονικά επακόλουθη, εξίσου σημαντική υπόθεση C-448/01 Δ.Ε.Κ., “Wienstrom κατά Αυστρίας”, με δικαστή-εισηγητή τον μετέπειτα Πρόεδρο του Δ.Ε.Ε., καθηγητή Β. Σκουρή, που επαφίονταν προδικαστικού ερωτήματος του αυστριακού δικαστηρίου “Bundesvergabeamt” και αφορούσε την ερμηνεία του άρθρου 26 της Οδηγίας 93/36/EOK και των άρθρων 1 και 2 παρ. 1, στοιχείο β', της Οδηγίας 89/665/EOK, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 92/50/EOK, κατά τις πρώτες νομοθετικές απόπειρες συντονισμού των διαδικασιών για τη σύναψη «συμβάσεων δημοσίων προμηθειών». Εκτενέστερα, σε δημόσιο ανοιχτό διαγωνισμό ανάθεσης σύμβασης για την προμήθεια ηλεκτρικής ενέργειας σε εγκαταστάσεις των διοικητικών υπηρεσιών του ομόσπονδου δίγλωσσου κρατιδίου της Καρινθίας,¹¹⁹⁹ οι υποβληθείσες προσφορές για την επάρκειά τους έπρεπε να αποδείξουν ότι είχαν διαθέσει ή θα διέθεταν κατά την παραγωγική τους δραστηριότητα ελάχιστο ποσό ηλεκτρικής ενέργειας ετησίως από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, ισοδύναμο με την εκτιμώμενη ετήσια κατανάλωση των (υπό τον διαγωνισμό) διοικητικών γραφείων-εγκαταστάσεων της δημόσιας αρχής του κρατιδίου, αποδίδοντας μάλιστα στο συγκεκριμένο κριτήριο ανάθεσης επιπρόσθετο συντελεστή 45% σε προμηθευτές που παρήγαν

¹¹⁹⁷ Δ. Ράικος, ό.π. (1135), 591.

¹¹⁹⁸ Όταν μάλιστα στην προγενέστερη Οδηγία (92/50/EOK) για τις δημόσιες συμβάσεις δεν συμπεριλαμβάνονταν οποιαδήποτε μνεία για περιβαλλοντικές και κοινωνικές παραμέτρους.

¹¹⁹⁹ Σημ.: Ελληνική απόδοση του “Kärnten”, το μόνο κρατίδιο από τα εννέα της Αυστρίας, με διακηρυχθείσα δεύτερη επίσημη του γλώσσα τα Σλοβένικα.

και προωθούσαν επιπλέον ποσοστά Α.Π.Ε. από αυτό που απαιτούνταν για τις λόγω δημόσιες κτιριακές εγκαταστάσεις.

Το Δικαστήριο στην εν λόγω υπόθεση - «σήμα κατατεθέν» μέχρι και σήμερα για την ανάπτυξη των Α.Π.Ε. στην Ε.Ε., για λόγους ασφάλειας, ανταγωνιστικότητας και εκσυγχρονισμού του ενεργειακού εφοδιασμού, προστασίας του περιβάλλοντος, κοινωνικής και οικονομικής συνοχής¹²⁰⁰ έκρινε πως είναι αποδεκτό να χρησιμοποιούνται φιλοπεριβαλλοντικά κριτήρια ανάθεσης, ακόμη και αν οι συγκεκριμένες απαιτήσεις δεν παρείχαν κάποιο άμεσο οικονομικό όφελος στην αναθέτουσα δημόσια αρχή. Επίσης, αναγνώρισε την διοικητική ευχέρεια να αποδίδεται σε αυτά μία καθοριστική και διακριτή ποσόστωση, ειδικά όταν η μέθοδος παραγωγής του προϊόντος - υπηρεσίας της δημόσιας σύμβασης βρίσκεται σε ορθολογική και αιτιώδη συνάφεια με το ίδιο το περιβαλλοντικό της περιεχόμενο και την «πράσινη» επιδίωξή της. Γεγονός, που δικαιολογεί για την αναθέτουσα αρχή την απαίτηση απόδειξης - στοιχειοθέτησης τους από πλευράς των διαγωνιζόμενων, μέσω της υποχρεωτικής προσκόμισης πιστοποιητικών, δεδομένων και στοιχείων, που θα της επιτρέψουν να επαληθεύσει τις πληροφορίες που υποβάλλουν οι τελευταίοι σε σχέση με το (εκάστοτε) υπό εξέταση διακριτό περιβαλλοντικό κριτήριο και τη σημασία του αντίστοιχου έννομου σκοπού. Ως εκ τούτου, φάνηκε θεμιτό ότι αυτός καθ'αυτός, ο προσδιορισμός πρόσθετου ενισχυμένου ποσοστού επί της αντίστοιχης, με τις απαιτήσεις της σύμβασης, «πράσινης» παραγωγικής δραστηριότητας των διαγωνιζόμενων μερών, δεν είναι ασυμβίβαστος με την κοινοτική ρύθμιση στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων, ούτε με τις απαιτήσεις της Ε.Ε., ειδικά μάλιστα υπό την επίκληση του «κοινού δημοσίου συμφέροντος» για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής.¹²⁰¹ Ωστόσο, το Δ.Ε.Κ. εμμένοντας στον στενό πυρήνα των παραδοσιακών αρχών της δημόσιας σύμβασης και στον ορθολογισμό της ερμηνευτικής ανάλυσης του ευρωπαϊκού δικαίου, απέρριψε το επιπλέον «πριμοδοτικό» κριτήριο ανάθεσης για την ιδιαίτερη εκτίμηση της συνολικής παραγωγικής ικανότητας σε ηλεκτρική ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές του διαγωνιζόμενου φορέα, πέρα της απαιτούμενης από τη σύμβαση «πράσινης» ενεργειακής παραγωγικής του επάρκειας και δυναμικής. Καθώς μία τέτοια γενικευμένη αξιολογική παράμετρος θα υπερπηδούσε ευθέως και καταχρηστικότερα τα όρια του ισόρροπου ανταγωνισμού, αλλά και του ίδιου του αντικείμενου, των αναγκών και του σκοπού της σύμβασης, επισύροντας αδικαιολόγητες και ανισοβαρείς διακρίσεις για τα διαγωνιζόμενα μέρη.

Η υπόθεση επιβεβαιώνει δύο σημαντικές παραμέτρους για την «κατάλληλη» και «πρόσφορη» εφαρμογή περιβαλλοντικών κριτηρίων ανάθεσης στη τεκμηρίωση της «πλέον συμφέρουσας οικονομικής προσφοράς», όπως καταδείχθηκε και στην πρωθύστερη περίπτωση των «λεωφορείων του Ελσίνκι». Πρώτον, ότι τα περιβαλλοντικά κριτήρια εύλογα συνοδεύονται από αξιώσεις που επιτρέπουν στην αναθέτουσα αρχή να ελέγχει αιτιωδώς τις υποβληθείσες πληροφορίες και δεδομένα σχετικά με την τήρηση και την επάρκειά τους. Δεύτερον, ότι τα «μοριοδοτούμενα» κριτήρια ανάθεσης πρέπει να συνδέονται αιτιωδώς με το αντικείμενο της σύμβασης και όχι με τα γενικά χαρακτηριστικά και την περαιτέρω (πλεονάζουσα) παραγωγική ικανότητα του οικονομικού φορέα. Το Δικαστήριο βέβαια δεν απορρίπτει εξ αρχής τη δυνατότητα διοικητικής απαίτησης γενικότερων και υψηλότερων της συμβατικής εκπλήρωσης «προτύπων –προσόντων» ως σύννομη «προδιαγραφή-προϋπόθεση» συμμετοχής όλων των

¹²⁰⁰ Δ.Ε.Κ., C-448/01 σκ. 7 παρ. 2.

¹²⁰¹ Κοινός ενωσιακός στόχος χαρακτηριζόμενος ως «υψηλής προτεραιότητας» δικαιοπολιτική επιδίωξη βλ. 2^η αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2001/77/EK και σκ. 41 της υπόθεσης. Θεμελιωδέστερα βλ. και το νομολογιακό κεκτημένο της «πριμοδοτικής» πολιτειακής προώθησης υπέρ της παραγωγικότητας των Α.Π.Ε., ήδη από την Δ.Ε.Κ. C-379/98 “Preussen Elektra”.

υποψήφιων διαγωνιζόμενων στο προσυμβατικό στάδιο της κατάρτισης και της διενέργειας ενός υψηλού επιπέδου δημόσιου διαγωνισμού. Απεναντίας διαφαίνεται ευκρινώς, πως μπορεί και να αναγνωρίσει τυχόν τέτοιους προαπαιτούμενους όρους ως θεμιτή και αποτελεσματική απαίτηση, εξετάζοντας την αιτιολογημένη συνάρτησή τους, σε σχέση με το αντικείμενο και τις ανάγκες του δημόσιου διαγωνισμού και σε συνάφεια με τη φύση και τους στόχους της διαγωνιστικής διαδικασίας και της μετέπειτα σύμβασης, τηρώντας ανέκαθεν τους όρους της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης.

Στην υπόθεση Π.Ε.Κ., Τ-331/06 «Ευρωπαϊκή Δυναμική Προηγμένα Συστήματα Τηλεπικοινωνιών Α.Ε. κατά Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος», το Πρωτοδικείο των Κοινοτήτων προέβη σε ορισμένες κατευθύνσεις ως προς την ουσιαστική αξιολόγηση των «περιβαλλοντικών προτύπων» που πρέπει να υιοθετούν οι δημόσιες αρχές σε σχέση με τα διαγωνιζόμενα μέρη. Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος (Ε.Ο.Π.) προκήρυξε διαγωνισμό για υπηρεσίες στον τομέα της πληροφορικής και του ηλεκτρονικού προγραμματισμού (Ι.Τ.) καταρτίζοντας αντίστοιχη δημόσια -ενωσιακού κύρους- σύμβαση με τον υπερθεματιστή. Η σύμβαση αμφισβητήθηκε για διάφορους λόγους από την αποκλεισθείσα ελληνική εταιρεία, μεταξύ άλλων και για την «πριμοδότηση» του περιβαλλοντικού κριτηρίου ανάθεσης, αφού ο Ε.Ο.Π. προσέδωσε αξιολογικό ποσοστό 10% της μοριοδότησης για τα περιβαλλοντικά πρότυπα, που θα εφάρμοζαν οι προσφέροντες κατά την εκτέλεση της σύμβασης. Βάσει του κριτηρίου αυτού ο ευρωπαϊκός Οργανισμός απένειμε περισσότερους βαθμούς σε εταιρεία με «σύστημα πιστοποιημένης περιβαλλοντικής διαχείρισης» εξασφαλισμένο έστω από τρίτο συνεργαζόμενο φορέα, ενώ οι υπόλοιπες διαγωνιζόμενες εταιρείες που δεν διέθεταν την αντίστοιχη «πράσινη» πιστοποίηση, δήλωσαν απλώς τις «καλές τους προθέσεις» και τη διαθεσιμότητά τους για την διασφάλιση των απαιτούμενων περιβαλλοντικών όρων.¹²⁰² Το Πρωτοδικείο αποφάνθηκε ότι ο Ε.Ο.Π. είχε τη διακριτική ευχέρεια να πράξει όπως έπραξε, αφού είχε αξιολογήσει κάθε προσφορά με βάση τα πλεονεκτήματά της· εκτιμώντας την ισοδυναμία (ή μη) των εκάστοτε εναλλακτικών αποδεικτικών στοιχείων επί των σχετικών συμβατικών προδιαγραφών του ευρωπαϊκού διαγωνισμού, χωρίς να κρίνεται αρνητικά η επαρκέστερη εκπλήρωση τους από το τελικώς επιλεγθέν μέρος ακόμα και από τη «δάνεια εμπειρία» τρίτου φορέα, συγκριτικά με τις αυτοαναφορικές και μόνο γενικότερες δηλώσεις των άλλων διαγωνιζόμενων. Αν και ο Ε.Ο.Π. δεν υπάγεται στις Οδηγίες για τις δημόσιες συμβάσεις των κρατών-μελών, αξίζει να υπογραμμιστεί ότι Δικαστήριο έκρινε θετικά αυτή την ποιοτική και συντονισμένη προσέγγιση των περιβαλλοντικών κριτηρίων ανάθεσης¹²⁰³ από πλευράς ενός ευρωπαϊκού θεσμού, έστω και αν ο Περιβαλλοντικός Οργανισμός της Ένωσης βασίζεται και δεσμεύεται κατεξοχήν από τις διατάξεις «περί αναθέσεων του δημοσιονομικού Κανονισμού 1605/2002», ενταγμένος στο γενικό προϋπολογισμό των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.¹²⁰⁴

Στην υπόθεση του «Ολλανδικού Καφέ» όπως έμεινε γνωστή, το 2012, η C-368/10, «Επιτροπή κατά Ολλανδίας», το Δ.Ε.Ε. έκρινε θεσμικά ζητήματα που αφορούσαν δημόσια σύμβαση (κατά την Οδηγία 2004/18/Ε.Κ.) προκηρυχθείσα σε ευρωπαϊκό δημόσιο διαγωνισμό δημοσιευμένο στην Επίσημη Εφημερίδα της Ε.Ε. για την «προμήθεια, εγκατάσταση και

¹²⁰² Βλ. σκέψη 76 της υπό εξέταση απόφασης Π.Ε.Κ., Τ-331/06.

¹²⁰³ Σύμφωνα με το Π.Ε.Κ., ο Ε.Ο.Π. προέβη σε «... συγκριτική αξιολόγηση των προσφορών εκτιμώντας την αυθεντικότητα των περιβαλλοντικών πολιτικών που υπέβαλαν οι προσφέροντες και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μόνο ένας είχε ήδη δρομολογήσει τέτοια πολιτική, ενώ οι άλλοι εξέφραζαν απλά τις καλές τους προθέσεις για τον σκοπό αυτό» (υπόθεση Π.Ε.Κ., Τ-331/06 Ευρωπαϊκή Δυναμική κατά Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος, σκ. 76).

¹²⁰⁴ Δ.Ε.Ε., C-462/10P απορρίφθηκε η σχετική με την υπόθεση αίτηση αναίρεσης που ασκήθηκε.

συντήρηση αυτόματων μηχανημάτων ζεστών ροφημάτων» (καφέ και τσάι) της επαρχίας Noord-Holland της Ολλανδίας. Σ' αυτή την επίσης κατευθυντήρια απόφαση ερμηνεύτηκαν βασικές λειτουργικές έννοιες-αρχές για τις «Π.Δ.Σ.», όπως: το λειτουργικό περιεχόμενο των κριτηρίων ανάθεσης, η «πλέον συμφέρουσα οικονομική προσφορά» σε συνάρτηση «τιμής/ποιότητας» κατ' άρθρο 53 παρ. 1 στοιχείο α' της Οδηγίας 2004/18/EK, ο έλεγχος καταλληλότητας και λεπτομερέστερα τα κριτήρια επιλογής σύμφωνα με τα ρητώς εξειδικευμένα στοιχεία της τεχνικής και επαγγελματικής ικανότητας, στο πλαίσιο και πάλι της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης κατά το στάδιο της προκήρυξης μίας σύμβασης.¹²⁰⁵ Ενώ γενικότερα ως αξιολογικά στρατηγικό ζήτημα εξετάστηκε η αποτελεσματική τήρηση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών απαιτήσεων-κριτηρίων εντός της ανταγωνιστικής ελεύθερης αγοράς με άξονα την ουσιαστική εφαρμογή της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης κατά τη νομική βάση των διατάξεων του άρθρου 11 Σ.Λ.Ε.Ε. και του άρθρου 3 παρ. 3 Σ.Ε.Ε.. Πρακτικά δε εκτιμήθηκε: η θέση των βιολογικών προϊόντων, η σημασία και η ουσία της κοινωνικά υπεύθυνης δράσης των επιχειρήσεων, αλλά και η κανονιστική έκταση των απαιτήσεων ετικετοποίησης-σήματος των ειδικών χαρακτηριστικών του προϊόντος-παροχής, ως επαρκές μέσο και ειδοποιό τεκμήριο απόδειξης των απαιτούμενων προδιαγραφών, συγκριτικά με οποιοδήποτε άλλο ενδεδειγμένα κατάλληλο αποδεικτικό μέσο, γύρω από τη τήρηση των επιδιωκόμενων περιβαλλοντικών προτύπων και δεσμεύσεων. Για την ερμηνεία της διαδραστικής παρουσίας των «Π.Δ.Σ.» σπουδαίες είναι, εν προκειμένω, οι, ανέκαθεν ενδιαφέρουσες, νομικές σκέψεις, των προτάσεων της Γενικής Εισαγγελέως J. Kokkot.¹²⁰⁶ Ειδικά στο σημείο 103 επ. των προτάσεων της, συνεπέστατη ως προς τη συλλογιστική των ισχυρισμών της, περί της στενής συνάφειας μεταξύ περιβαλλοντικού μέτρου, οικονομικής απόδοσης και ρυθμιστικού αποτελέσματος, αποδέχεται μεν ότι στο τέταρτο εδάφιο της αιτιολογικής σκέψης της Οδηγίας 2004/18 καθιερώνεται η μεθοδική πρακτική πως: «η αναθέτουσα αρχή μπορεί να χρησιμοποιεί κριτήρια που αποβλέπουν στην ικανοποίηση κοινωνικών απαιτήσεων που ανταποκρίνονται στις προδιαγραφές της αγοράς, αλλά και στις ιδιαίτερες ανάγκες και συμφέροντα ειδικών κατηγοριών πληθυσμού, που είναι είτε οι δικαιούχοι -διαγωνιζόμενοι- για την εκτέλεση/πραγμάτωση του έργου/παροχής, είτε οι χρήστες -επωφελούμενοι- των σχετικών έργων, προμηθειών και υπηρεσιών με βάση το αντικείμενο και το λειτουργικό θεμιτό σκοπό της σύμβασης». Δεν παρέλειψε ωστόσο για τη νομιμότητα των ως άνω συσχετισμών να υποστηρίξει την αντικειμενική και αταλάντευτη σημασία της στενής αναζήτησης της βέλτιστης δυνατής αιτιώδους διασύνδεσης μεταξύ ποιότητας και τιμής στο περιεχόμενο και στο σκοπό της συμβατικής σχέσης και της παροχής.

Επί των επιδίκων περιστάσεων, για να εκτιμηθεί η βασιμότητα των ενστάσεων περί έλλειψης επαρκούς αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ του επίμαχου ποιοτικού κριτηρίου ανάθεσης και του αντικειμένου της σύμβασης, αξιολογήθηκαν τεκμήρια που προέρχονται από ειδικά πιστοποιητικά σήματα, όπως: α) “Eko” και β) “Max Havelaar”.¹²⁰⁷ εξετάζοντας αν ικανοποιούν τον προορισμό - σκοπό της σύμβασης και τις προδιαγραφές της κοινοτικής Οδηγίας για τις δημόσιες συμβάσεις σε περιβαλλοντικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι πιστοποιήσεις αυτές αντιστοιχούν: α) Στη τεχνική οικολογική μέθοδο της βιολογικής καλλιέργειας σύμφωνα με τον Κανονισμό 2092/91, που περιορίζει τη χρήση λιπασμάτων και εντομοκτόνων και β) στη

¹²⁰⁵ Δ.Ε.Κ., C-448/01 Wienstrom, (σκ. 56 έως 58).

¹²⁰⁶ Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα J. Kokkot, στις 12-12-2011.

¹²⁰⁷ Σημ.: Το εθνικό σήμα πιστοποίησης “Max Havelaar” με έντονη κοινωνική απόχρωση αφορά τα προϊόντα που διακινούνται στο πλαίσιο ορισμένης κατηγορίας «δικαιων και αλληλέγγυων» εμπορικών συναλλαγών, από συνεταιριστικές οργανώσεις αποτελούμενες από μικρούς παραγωγούς σε αναπτυσσόμενες χώρες έναντι τιμήματος και υπό όρους ευνοϊκότερους σε σχέση με αυτούς που διαμορφώνονται στην ελεύθερη αγορά.

διακίνηση των κοινωνικών «δίκαιων και αλληλέγγυων εμπορικών συναλλαγών» που αποσκοπεί στη προώθηση των μικρών συνεταιριστικών παραγωγών από αναπτυσσόμενες χώρες, μέσω της ενίσχυσης των εμπορικών τους σχέσεων, λαμβάνοντας υπόψη τις «δικαιοκοινωνικές» ανάγκες και επιδιώξεις που εξυπηρετούν ξέχωρα από τους στενούς κανόνες της αγοράς.

Από το Δικαστήριο, τονίστηκε πως οι τεχνικές προδιαγραφές (άρθρο 23 παρ. 3 στοιχείο β' Οδηγίας 2004/18 ΕΚ) σε κάθε περίπτωση πρέπει να είναι επαρκώς ευκρινείς, ώστε να διασαφηνίζεται πλήρως στους διαγωνιζόμενους το αντικείμενο και οι όροι της σύμβασης, επιτρέποντας μάλιστα στις αναθέτουσες αρχές να κάνουν χρήση-επίκληση κριτηρίων-προτύπων, τα οποία ανάγονται σε έναν ειδικό «τύπο» οικολογικού σήματος πιστοποίησης, με σκοπό να καθορίσουν και να αναδείξουν ορισμένα επιμέρους χαρακτηριστικά του προϊόντος/παροχής. Ωστόσο, απορρίφθηκε από το Δ.Ε.Κ. η υποστήριξη ενός συγκεκριμένου οικολογικού σήματος ως η μόνη αποκλειστικά αποδεκτή τεχνική προδιαγραφή, αφού μ' αυτή την δέσμευση περιορίζεται σημαντικά η δυνατότητα των διαγωνιζόμενων μερών ν' αποδείξουν με οποιοδήποτε πρόσφορο μέσο, ότι η παροχή/προϊόν τους διαθέτει ή διασφαλίζει ισοδύναμα και με επάρκεια τα απαιτούμενα ειδικά περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά, πέρα από το τεκμήριο κατοχής μίας και μόνο πρότυπης πιστοποίησης. Επομένως, στην επίδικη διαφορά κρίθηκε, πως παραβιάζονταν βασικές προβλέψεις της ως άνω προσβαλλόμενης Οδηγίας επί των δημοσίων συμβάσεων, από τη στιγμή που η δημόσια αρχή της Noord-Holland όριζε στους όρους του διαγωνισμού, ότι προσφορές που θα φέρουν τα ως άνω και μόνο συγκεκριμένα σήματα πιστοποίησης θα βαθμολογούνταν με επιπλέον ποσόστωση στο πλαίσιο της επιλογής της «πλέον οικονομικής συμφέρουσας προσφοράς» χωρίς όμως παράλληλα να διακρίνει τα «ειδικά περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά –κριτήρια» στα οποία στηρίζονται τα εν λόγω εγκεκριμένα σήματα, ώστε να επιτρέψει την δυνατότητα ισοδύναμης εξασφάλισης/εκπλήρωσή τους με «κάθε άλλο πρόσφορο μέσο» (κατ' άρθρο 53, παρ. 1, στοιχείο α' της Οδηγίας) εκτός της κατοχής της προβλεπόμενων πιστοποιήσεων. Όπως επισήμανε και η Γενική Εισαγγελέας στο σημείο 146 των προτάσεών της, εκτιμήθηκε ότι οι γενικευμένες εναλλακτικές απαιτήσεις και η ύπαρξη ρήτρας περί τήρησης: «κριτηρίων που αφορούν τη σύμφωνη με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης πολιτική αγορών και την κοινωνικά υπεύθυνη δράση των επιχειρήσεων», καθώς και η υποχρέωση συμβολής των διαγωνιζόμενων στη: «σύμφωνη με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης διαμόρφωση της αγοράς του καφέ, καθώς και στην οικολογική, κοινωνικώς υπεύθυνη και οικονομικώς αποδοτική παραγωγή του καφέ», δεν έχουν τον απαιτούμενο βαθμό διαδικαστικής σαφήνειας και αποδοτικής ευκρίνειας από πλευράς της Διοίκησης· ώστε να είναι πλήρως και επαρκώς διακριτό για τον οποιοσδήποτε διαγωνιζόμενο που είναι «ευλόγα ενημερωμένος και επιδεικνύει τη συνήθη επιμέλεια», το ποια είναι τα τεχνικά κριτήρια ή τα ουσιώδη στοιχεία/χαρακτηριστικά στα οποία εμπίπτουν λειτουργικά ισοδύναμα και προσδιορίσιμα οι εν λόγω επιδιώξεις. Η ίδια διαπίστωση ισχύει, κατά μείζονα και επιπλέον λόγο, όσον αφορά την απαίτηση οι διαγωνιζόμενοι να αποσαφηνίσουν στην προσφορά τους (με δικό τους βάρος απόδειξης και αόριστο περιθώριο εκτίμησης της διοίκησης – διαγωνιστικής αρχής) «με ποιο τρόπο θα τηρήσουν» τα εν λόγω κριτήρια ή «πώς ακριβώς συμβάλλουν» στην επίτευξη των σκοπών που έχει προκαθορίσει η αναθέτουσα αρχή σε σχέση με την βιώσιμη ανάπτυξη στην αγορά και την παραγωγή του καφέ. Χωρίς μάλιστα η διοίκηση να τους παράσχει αιτιώδεις διευκρινίσεις και κανονιστικές ρυθμιστικές απαιτήσεις ως προς τα στοιχεία που όφειλαν να προσκομίσουν, εγείροντας περαιτέρω σχετικισμούς ως προς την αιτιολογία και την απόδειξη των κριτηρίων της τελικής επιλογής, ανάμεσα στην αποτελεσματική νομιμότητα της διοικητικής διαδικασίας και στις αντανakλαστικές αποδόσεις της αγοράς και παραβιάζοντας εν

τέλει ευθέως τους όρους διαφάνειας και τις προβλεψιμότητας, που επιβάλλει το άρθρο 2 της Οδηγίας 2004/18/ΕΚ.

Αποτιμώντας όλα τα παραπάνω, με τον νομικό ορθολογισμό και τα δικαιολογικά ανταντακλαστικά που διακατέχει το ευρωπαϊκό Δικαστήριο, φανερώνεται πως ο σύγχρονος προσανατολισμός των δημοσίων συμβάσεων¹²⁰⁸ στην ενωσιακή έννομη τάξη μπορεί να συμβάλλει δικαιοπλαστικά σε μία αλληλενεργή¹²⁰⁹ αναδιαμόρφωση των «παραγωγικών σχέσεων» του κράτους με την αγορά. Οι Πράσινες Δημοσίες Συμβάσεις ως ρυθμιστικός μηχανισμός, επιδρούν στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο με θετικό τρόπο, αφού μετά την παραδοσιακή κοινοτική οριοθέτηση της σημασίας της αναγκαιότητας του δημόσιου προστατευτικού και εγγυητικού παρεμβατισμού,¹²¹⁰ σήμερα η πρόκληση τους μετατίθεται βελτιστοποιητικά στη δυναμική και συνεργατική «εναρμονισμένη ενσωμάτωση» των όρων του κοινωνικού κράτους δικαίου προς τη βιώσιμη ανάπτυξη.¹²¹¹ Διαδικασία που ξεπροβάλλει ενοποιητικά και στην ισόρροπη ερμηνευτική των εθνικών συνταγματικών επιταγών¹²¹² όπως εξελικτικά αποτυπώνουν και οι οικείες κρίσεις του ΣτΕ.¹²¹³ Υπογραμμίζεται δε πως, ως κινητήριο και θετικό ρυθμιστικό μέτρο οι «Π.Δ.Σ.», όπως και νομολογιακά παρουσιάστηκε, βρίσκονται εγγύτερα στη λογική της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων για την ανταγωνιστική επαγρύπνηση του ίδιου του παραγωγικού φορέα στην ανάδειξη και την εκτίμηση των βέλτιστων έννομων απαιτήσεων του κράτους, σε μία «συνεργειακή διαδικασία» και «συστηματική διεργασία» με ισχυρή αιτιώδη αναφορά προς το βιώσιμο κανονιστικό αποτέλεσμα και την ανάλογη κοινωνική επιδίωξη.¹²¹⁴

στ. Ο Προσυμβατικός έλεγχος νομιμότητας των δημοσίων συμβάσεων στην ελληνική έννομη τάξη και η ουσιαστική απαίτηση για την προστασία του περιβάλλοντος.

Παράλληλα από το κατ' ουσία περιεχόμενο των Πράσινων Δημοσίων Συμβάσεων, για να υφίσταται η προσδοκώμενη θεσμική συνοχή των ρυθμίσεων του κράτους στον αθροιστικό στόχο μίας ολοκληρωμένης απόδοσης των απαιτήσεων της νομιμότητας, το πολύπλευρο κριτήριο της περιβαλλοντικής προστασίας με τους όρους της βιώσιμης ανάπτυξης επιβάλλεται να διέπει κατά πλήρη συμμετρία και τις δημοσιονομικές προδιαγραφές της σύμβασης του αντίστοιχου δημόσιου έργου, προμήθειας ή υπηρεσίας, που υπόκειται σε αντίστοιχο δημοσιονομικό έλεγχο νομιμότητας από το Ελεγκτικό Συνέδριο και τις επιμέρους ελεγκτικές δημοσιονομικές αρχές.¹²¹⁵

¹²⁰⁸Βλ. Άρθρο 130 παρ. 1 και 2 Ν. 4412/2016 και άρθρο 70 Οδηγίας 2014/24/ΕΕ.

¹²⁰⁹Δ. Ράικος, ό.π. (1135), 595.

¹²¹⁰Σημ.: Πάγια νομολογία του Δ.Ε.Ε. που καταγράφεται πολύπλευρα και στη παρούσα διατριβή είναι πως τα εθνικά μέτρα που δύναται να παρακωλύουν το ενδοκοινοτικό εμπόριο μπορούν να δικαιολογηθούν για επιτακτικούς λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, εφόσον αυτά τα μέτρα είναι ανάλογα προς τον επιδιωκόμενο σκοπό (Άρθρο 36 Σ.Λ.Ε.Ε.). Δ.Ε.Κ., C- 320/03 Επιτροπή κατά Αυστρίας σκ. 73, Δ.Ε.Κ., C-463/01 Επιτροπή κατά Γερμανίας, σκ. 75, Δ.Ε.Κ., C-309/02 Radlberger Getraenegesellschaft, σκ. 75. Επίσης στο 5^ο Κοινοτικό Πρόγραμμα Δράσης για το περιβάλλον τονίζεται η σημασία των οριοθετημένων εθνικών και κοινοτικών εγγυητικών παρεμβατικών μέσων, που βασίζονται ενεργητικά στην κινητοποίηση και της ίδιας της αγοράς.

¹²¹¹Κ. Γιαννακόπουλος, ό.π. (791), 36 επ..

¹²¹²Δ. Ράικος, ό.π. (1135), 569.

¹²¹³Όλομ ΣτΕ 462/2010, ΣτΕ 1492/2013, ΣτΕ 3825/2010.

¹²¹⁴Σημ.:Ειδικά με κοινές ρυθμιστικές απαιτήσεις αναφορικά με: την σφαιρική εκτίμηση της καταλληλότητας/προσφορότητας του μέτρου, τη διαφάνεια και την προσβασιμότητα στην πληροφόρηση των μερών, την εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των διαθέσιμων εναλλακτικών επιλογών, την τεχνική αντικειμενική επάρκεια των μέσων, την αιτιώδη συνάφεια του μέτρου με την επιδίωξη και τη φέρουσα ικανότητα, τόσο επί του αντικειμένου όσο και του υποκειμένου της παροχής. Βλ. και Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (16), 1176.

¹²¹⁵Ο έλεγχος του «κλιμακίου» του ΕλΣυν μπορεί να μη δημιουργεί βέβαια «δεδικασμένο» ως δικαστική απόφαση αλλά εκτιμάται ως «δικαστική πράξη» απόλυτα δεσμευτική για τους συμβαλλόμενους με δικαιοδοτικό χαρακτήρα.

Έτσι επί παραδείγματι, στην περίπτωση που η διαδικασία της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων ως όρος εκπλήρωσης της ίδιας της δημόσιας σύμβασης, προϋποθέτει την ικανοποίηση σειράς διαδικαστικών απαιτήσεων, όπως χαρακτηριστικά της έγκαιρης συνολικής-σφαιρικής εκτίμησης και της εξέτασης του συνόλου των διαθέσιμων εναλλακτικών λύσεων, κατά τη ρυθμιστική συνέπεια της νομότυπης εκτέλεσης ενός έργου, η πλημμελής τήρηση τους ή η ευθεία παραβίαση τους οδηγεί στην ακύρωση της δημόσιας σύμβασης και της προηγούμενης διαγωνιστικής διαδικασίας συνολικά.¹²¹⁶ Ως εκ τούτου θεσμοθετείται και επιβάλλεται και η αντίστοιχα ευθυγραμμισμένη κρίση του Ελεγκτικού Συνεδρίου, στο πλαίσιο του προληπτικού ελέγχου νομιμότητας της σύμβασης,¹²¹⁷ ενσωματώνοντας στη δικανική του συλλογιστική ως νομιμοποιητική συνεκτιμώμενη κρίση τους λειτουργικούς όρους και τις διαδικασίες για την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιωσιμότητα της ανάπτυξης της.¹²¹⁸ Αξίζει βέβαια δικονομικά να επισημανθεί πως η εμβέλεια και η εκτίμηση του έννομου συμφέροντος στον δημοσιονομικό έλεγχο ασχέτως του περιβαλλοντικού χαρακτήρα του έργου και της κρινόμενης νομιμότητας, παραμένει αμετακίνητα «ειδικό», δίχως την διεύρυνση του εξαιτίας της περιβαλλοντικής απόχρωσης της διαφοράς, που παραδοσιακά απολαμβάνει στην ελληνική έννομη τάξη ευρύτερων και συμμετοχικότερων έννομων αξιώσεων.¹²¹⁹

Στην ελληνική έννομη τάξη, με προσδοκία την ενίσχυση των αρχών της διαφάνειας, της αμεροληψίας, της διασφάλισης του υγιούς και ανόθευτου ανταγωνισμού, της εμπέδωσης της εμπιστοσύνης των διοικούμενων και της προάσπισης του δημοσίου συμφέροντος, ιδιαίτερα εντός των δημοσίων συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας, έχει καθιερωθεί ένας πολλαπλός, παράλληλος και ανεξάρτητος έλεγχος για τις ενέργειες/πράξεις της αναθέτουσας αρχής. Αυτό το ενισχυμένο σύστημα ελέγχου περιλαμβάνει εκτός από της δυναμικής κρίσης των αρμόδιων ανεξάρτητων αρχών: αφενός μεν τον προσυμβατικό έλεγχο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, αποσκοπώντας κατά κύριο λόγο στην διαφύλαξη του δημοσίου οικονομικού συμφέροντος όντας πλήρης, καθολικός και αυτεπάγγελτος, χωρίς να περιορίζεται στην έρευνα συγκεκριμένων λόγων και αιτιάσεων και χωρίς να εξαρτάται από προϋποθέσεις παραδεκτού και άλλους δικονομικούς κανόνες· αφετέρου δε, τη δικαστική προστασία που παρέχεται από το ΣτΕ και τα διοικητικά δικαστήρια (ανάλογα δηλαδή με τις καθ' ύλην αρμοδιότητες και το χρονικό σημείο προσφυγής στη δικαστική προστασία κατά το διαγωνισμό -προσυμβατικό στάδιο- ή μετά από τη κατάρτιση της σύμβασης), αποβλέποντας ενιαία στην προάσπιση όλων των εμπλεκόμενων συμφερόντων και της νομιμότητας.

Η διασύνδεση της χρηστής διαχείρισης δημοσιονομικών επιλογών του κράτους με την περιβαλλοντική προστασία στο πεδίο του δημοσιονομικού ελέγχου επιτάσσεται από την ενότητα

Βλ. Π. Λαζαράτος, Η έκταση του ελέγχου νομιμότητας μεγάλων συμβάσεων από το Ελεγκτικό Συνέδριο (γνωμ.), ΘΠΔΔ, Τεύχος 10-11, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 1154 επ., ιδίως 1156.

¹²¹⁶Βλ. ΣτΕ 863/2008, ΣτΕ 1126/2004, ΣτΕ 3289/2004, ΣτΕ 2759/1994 και Α. Γέροντας, Δίκαιο Δημοσίων Έργων: Η Διοικητική Σύμβαση-Ανάθεση-Εκτέλεση-Δικαστική Προστασία (κατά το εθνικό και κοινοτικό δίκαιο), Σάκκουλας, 2009, 159.

¹²¹⁷Δ. Ράικος, ό.π. (1135), 574-575, Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, Πρακτικός οδηγός για τον έλεγχο από το Ελεγκτικό Συνέδριο των δημοσίων Συμβάσεων, Εθνικό Τυπογραφείο, 2011, 23 επ.(ειδικά για τις Περιβαλλοντικές, αρχαιολογικές και λιμενικές αδειοδοτήσεις) και ΕλΣυν 55/2007 Τμ. VI.

¹²¹⁸ΕλΣυν Πράξη 33/2007 Τμ. VI, Πράξη 100/2004 Τμ. VI, 92/2008 Τμ. VI.

¹²¹⁹Παρόλα αυτά στις Πράξεις VI ΤμΕΣ 33, 59, 99/2005, 47/2003, έχει γίνει δεκτό έννομο συμφέρον Ν.Π.Δ.Δ.-Ο.Τ.Α. Δήμου, εξαιτίας τοπικής εγγύτητας με γειτονικό Δήμο όπου και θα εκτελεστεί το έργο χωρίς να συμμετέχει στη διαγωνιστική διαδικασία (Πράξη VI Τμ.Ε.Σ. 99/2005, βλ. ΣτΕ 978/2005, 327/1999 κατά τα πρότυπα της αποδοχής έννομου συμφέροντος σε περιβαλλοντικά σωματεία σύμφωνα με το καταστατικό τους ΣτΕ 1187/2006, 3266/2005).

πρωτίστως της ίδιας της συνταγματικής συνέπειας στην άσκηση του ως άνω «ανοιχτού» προληπτικού ελέγχου των δημοσίων δαπανών εξαρτώντας τη νομιμοποίηση των δημοσίων χρηματοδοτικών και επενδυτικών στοιχείων από την αποτελεσματική προστασία των δημοσίων αγαθών και τούμπαλιν.¹²²⁰ Το Ελεγκτικό Συνέδριο ήδη πριν 24 χρόνια με την Πράξη 106/ 1996 του IV Τμήματος υπεραμύνθηκε εμφατικά και επιβεβαιωτικά υπέρ αυτής της δομικής και ενιαίας αξιολόγησης τονίζοντας πως: Το οπλοστάσιο του προληπτικού έλεγχου των δαπανών του κράτους από το Ελεγκτικό Συνέδριο δεν περιορίζεται στην εξακρίβωση της τήρησης των οικονομικών όρων επί των κανονιστικών δεσμεύσεων μίας υπό εκτέλεση σύμβασης, αλλά εκτείνεται και στην έρευνα της τήρησης ρυθμιστικών κανόνων για την προστασία του περιβάλλοντος, ώστε να αποφεύγεται με τη διάθεση (έμμεση ή άμεση) δημοσίου χρήματος η διακινδύνευση ή η ευθεία προσβολή του περιβάλλοντος· εξετάζοντας αν η διοικητική πράξη που διαμορφώνει και συναρτά τη δαπάνη είναι σύμφωνη με τις εγγυήσεις και τις απαιτήσεις για την προστασία του περιβάλλοντος.¹²²¹ Αναδεικνύεται λοιπόν και από άλλη μία επιπλέον οπτική, πως η εύνομη ισορροπία ανάμεσα στο προστατευόμενο περιβαλλοντικό αγαθό, τις αναπτυξιακές προοπτικές και τις δημοσιονομικές ανάγκες της χώρας, όχι μόνο δεν είναι συγκρουσιακή, αλλά αντίθετα επενεργεί εκσυγχρονιστικά των αξιώσεων του δικαίου και των αποδόσεων της οικονομίας, ως ουσιωδέστατα αλληλένδετα για την πρόοδο της εθνικής οικονομίας μέσα από την προάσπιση των «κοινών» στόχων και αναγκών.

Ωστόσο, ο παράλληλος διακριτός αλλά και πλήρης έλεγχος νομιμότητας των διοικητικών συμβάσεων, παρά τις κατά περιεχόμενο απόλυτα θεμιτές συγκλίσεις ως προς την συνταγματική ευταξία, σε σχέση με την οικονομική διαφάνεια μέσω του Ελεγκτικού Συνεδρίου και το γενικότερο ακυρωτικό δικαιοδοτικό έλεγχο του ΣτΕ, ενέχει και συντηρεί τον κίνδυνο αντικρουόμενων αποφάσεων εις βάρος της συνολικής κανονιστικής αρμονίας· σ' ένα πλέγμα δικονομικών και ουσιαστικών αντιφάσεων που κλονίζουν την αποτελεσματική δικαστική προστασία αλλά και την προβλεψιμότητα των όρων μίας ολοκληρωμένης και ολόπλευρης νομιμότητας. Συνεπώς, η πρακτική πρόταση υπέρ της ασφάλειας του δικαίου για την αναβολή έκδοσης οριστικής Πράξης από το Ελεγκτικό Συνέδριο που αποφαινεται, νομιμοποιεί ή απορρίπτει, καταρχήν για δημοσιονομικά και παρεμπιπτόντως για συναφή περιβαλλοντικά ζητήματα νομιμότητας, μία δημόσια σύμβαση στο στάδιο του προσυμβατικού ελέγχου, κατά «αντικειμενική» και χρονολογική προτεραιότητα της στοχευμένης περιβαλλοντικά τυχόν εκκρεμούσας κρίσης του ΣτΕ· ναί μεν θέτει την προβληματική της αυτοτέλειας και της ανεξαρτησίας του «διττού και παράλληλου» ελέγχου, ωστόσο διασφαλίζει απόλυτα ορθολογικά την ενότητα και τη συνέπεια του κράτους δικαίου. Αντίθετη αξιολόγηση λ.χ. κατά τη διακριτά νομότυπη δημοσιονομική έγκριση και την επακόλουθη σύναψη μίας δημόσιας σύμβασης με τον ανάδοχο ενός αμφισβητούμενου περιβαλλοντικά έργου και τη μετέπειτα «περιβαλλοντική» ακύρωση του από το ΣτΕ για αιτία που είχε κριθεί νομιμοποιητικά ως σύννομη στον προηγούμενο δημοσιονομικό έλεγχο, θα μπορούσε να προκαλέσει εκτός των ανατρεπτικών έννομων επιπτώσεων, ακόμα και ετεροχρονισμένες αξιώσεις αποζημίωσης από πλευράς του επενδυτή. Στρεβλώνοντας κρίσιμες αρχές της δημόσιας λειτουργίας, όπως της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης, αλλά και αντίστροφα της κατάχρησης δικαιώματος εις βάρος εν τέλει του γενικού συμφέροντος, υπό την διττή μάλιστα απειλή της δημοσιονομικής ζημίας, αλλά και της

¹²²⁰Α. Παπακωνσταντίνου, Η προστασία του περιβάλλοντος ως παράμετρος του προληπτικού ελέγχου των δαπανών από το Ελεγκτικό Συνέδριο, ΔιΔικ, Σάκκουλας, 2005, 281.

¹²²¹Ι. Σαρμάς, Κράτος και Δικαιοσύνη, Το δημόσιο χρήμα υπό έλεγχο, η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003, 442 επ., του ιδίου, Η συμβολή του Ελεγκτικού Συνεδρίου στη προστασία του Περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, 1998, 289 επ., διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7020.

σχετικοποίησης του περιβαλλοντικού κεκτημένου. Σε τέτοιες κρίσιμες περιστάσεις γίνεται ακόμα πιο ευκρινές το δικονομικό σκεπτικό του Συμβουλίου της Επικρατείας ότι η άσκηση του συνολικού προληπτικού ελέγχου του Ελεγκτικού Συνεδρίου αξιολογείται ως «διοικητική αρμοδιότητα» και όχι ως στενά «δικαιοδοτική». Επομένως, αποκλειστικά η δική του κρίση παράγει δεδουλευμένο, δεσμεύοντας το Ελεγκτικό Συνέδριο¹²²² μέσα από μία διαδικασία λειτουργικών δικανικών εναρμονίσεων, που εστιάζουν στην προστατευτική ουσία των έννομων δεσμεύσεων και την ορθολογικά ενιαία αποτελεσματική δικαστική προστασία ιδιαίτερα σε αγαθά και συμφέροντα, όπως το περιβαλλοντικό κεκτημένο και η δημόσια αναπτυξιακή προοπτική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

Οικονομική Ανάπτυξη και Ελευθερίες. Η συνάφεια με το Δημόσιο Συμφέρον και η οριοθέτηση του ρυθμιστικού παρεμβατισμού.

Ενότητα 1

Ευρωπαϊκή Ένωση, Ανταγωνισμός και Περιβάλλον.

Οι «βιώσιμες» βάσεις της οικονομικής ανάπτυξης και η νομιμοποιημένη έκταση της οικονομικής ελευθερίας της αγοράς σε μία «σύγχρονη και συγχρονισμένη», δικαιοκρατικά και δημοκρατικά, ευρωπαϊκή Πολιτεία, εκ των πραγμάτων στην ουσία τους βρίσκονται σε ευθεία «δικαιοπαραγωγική» συνάρτηση με την εξίσου δικαιοκρατική και δημοκρατική απαίτηση για την «βιώσιμη» προστασία του περιβάλλοντος. Στην πρακτική τους απόδοση, σημαντική θεσμική παράμετρος για τη σύννομα «ενοποιημένη» οριοθέτησή τους είναι το ρυθμιστικό αποτύπωμα της δομής του ανταγωνισμού και η λειτουργική του θωράκιση μέσω του κατευθυντήριου πλαισίου του ενωσιακού δημοσίου δικαίου,¹²²³ προσανατολίζοντας εν πολλοίς, τις εθνικές δημόσιες πολιτικές, δράσεις και πρωτοβουλίες, ασχέτως των επιμέρους κρατικών εφαρμογών, επιλογών και εύλογων (ή μη) διαφοροποιήσεων. Άλλωστε, είναι κοινά αποδεκτό, για άλλους ως «θεμιτό» και για άλλους ως «αναπόφευκτο», πως το δίκαιο του ανταγωνισμού αναγνωρίζει μία ουσιαστική αλληλεπίδραση μεταξύ της οικονομικής ελευθερίας και σειράς κεκτημένων ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, που εμπερικλείουν θετικές και αποθετικές προστατευτικές απαιτήσεις - εγγυήσεις από και προς το κράτος για τις ισορροπίες της κοινωνικο-οικονομικής διαστρωμάτωσης. Οι συγκεκριμένες συναρτήσεις υποδηλώνουν τη σημασία της συνάφειας και της συμπόρευσης της συστηματικής και της τελεολογικής ερμηνείας των δεσμεύσεων του συνταγματισμού για τον εξορθολογισμό και την αποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου στις συντεταγμένες επιδιώξεις της παραγωγικής ελευθερίας και στις προστατευτικές ανάγκες του πολιτειακού παρεμβατισμού σε «ισορροπίες βιωσιμότητας».

Στην «κανονιστική ενσάρκωση» της συστηματικής ενότητας και των τελεολογικών εσωτερικεύσεων στο φάσμα του πρωτογενούς δικαίου, η προστασία του περιβάλλοντος, τόσο ως

¹²²²Ε. Μπάλα, Προσυμβατικός Έλεγχος νομιμότητας των δημοσίων συμβάσεων και προστασία περιβάλλοντος, Απόφαση ΕλΣυν 55/2007 τμήμα IV, ΕφημΔΔ, Τεύχος 2, Σάκκουλας, 2007, 177. Βλ. και Α.Ε.Δ. 32/2001 και ΣτΕ 1633/2002.

¹²²³Άρθρα 34-36, 101-106 και 114 Σ.Λ.Ε.Ε.. Βλ. Δ.Ε.Κ., C-343/95 Diego Cali & Figli S για τη θέαση και τις εξαιρέσεις του δικαίου του ανταγωνισμού σε πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος (προστασία από την πετρελαϊκή ρύπανση του λιμένα της Genova και χρηματοδοτικά τέλη για την εξυπηρέτηση ενός δημόσιου σκοπού «μη οικονομικού» χαρακτήρα ακόμα και από ιδιωτική εταιρεία). Βλ. και σχετικό αναλυτικό σκεπτικό προτάσεων του πρώτου Έλληνα Γενικού Εισαγγελέα Γ. Κοσμά στις 10-12-1996).

διακριτή διαδικασία, όσο και ως εγγενής θεμέλιος λίθος¹²²⁴ της Βιώσιμης Ανάπτυξης¹²²⁵ εκφράζει μία από τις ουσιαστικότερες δεσμευτικές παραμέτρους-προϋπόθεση¹²²⁶ στη συστατική διαμόρφωση της ταυτότητας και της λειτουργίας του «Οικονομικού Συντάγματος» της Ε.Ε., προσδίδοντας «πηγαία συνοχή» στα κοινωνικά αντίβαρα του Ενωσιακού Δικαίου.¹²²⁷ Όπως συμβαίνει κομφορμιστικά και αντίστροφα, όπου οι σύννομοι όροι της ελευθερίας και της ανάπτυξης αποτελούν κρισιμότητα βάση και αιτιώδη προσανατολισμό του «Περιβαλλοντικού Συντάγματος», εθνικά και ευρωπαϊκά.¹²²⁸ Αντίληψη που επαληθεύεται γενικότερα, ενόψει της σύγχρονης «δικαιοπολιτειακής» και «τρισπόστατης» θεώρησης της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία υπεισέρχεται κυρίαρχα και διάχυτα στο αποκεντρωμένο «Οικονομικό Σύνταγμα» της Συνθήκης της Λισαβόνας, την ίδια στιγμή που οι νομοτυπικές δεσμεύσεις του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού αποκτούν όλο και πιο ισχυρό κοινωνικό πρόσημο.¹²²⁹ Αν η Ε.Ε., όπως διακηρύσσεται στο συνολικό συστηματικό πλέγμα των διατάξεων των Συνθηκών, βασίζεται σε μια ανταγωνιστική ελεύθερη ανοιχτή¹²³⁰ και κοινωνική¹²³¹ οικονομία της αγοράς, η περιβαλλοντική προστασία αντιπροσωπεύει αναπόσπαστο μέρος της «αλληλεγγύης νομιμότητας» της,¹²³² ως το πλέον αδιαμφισβήτητο «κοινό δημόσιο συμφέρον»¹²³³ ανάμεσα στα κράτη-μέλη της, μαζί με τη δημόσια υγεία και τη δημόσια ασφάλεια που συναπαρτίζουν το αρμονικό περιβάλλον της διαβίωσης του ατόμου σε μία οργανωμένη κοινωνία.

Όπως ανέδειξε ο γερμανός καθηγητής W. Fikentscher, κατά την οικοδόμηση του ευρωπαϊκού «ανθρωπιστικού» δικαίου του ανταγωνισμού,¹²³⁴ χωρίς την προστασία ή το σεβασμό προς το περιβάλλον, δεν πληρούνται οι απαραίτητες προϋποθέσεις για τη διατήρηση ενός συνεκτικού πλέγματος σύννομης οικονομικής ελευθερίας και κοινωνικής συνοχής, ικανής και επαρκούς στο να διασφαλίσει με αιτιώδη αλληλουχία την προάσπιση όλων των θεμελιωδών συνταγματικών στόχων και των αναγκών της Ε.Ε.¹²³⁵ και των κρατών-μελών στο σύστημα της

¹²²⁴Π. Μαντζούφας, ό.π. (163), 379.

¹²²⁵Σημ.: Η έννοια της βιωσιμότητας σε περιβάλλον και ανάπτυξη προάγει θεσμικά ένα δυναμικό κριτήριο για κάθε επενδυτική πρωτοβουλία με άξονα την αποτελεσματική τήρηση της νομιμότητάς της (βλ. και Γ. Καταπόδης, Εθνική αναπτυξιακή πολιτική και νομιμότητα των κρατικών ενισχύσεων, Σάκκουλας, 2006, 592).

¹²²⁶Β. Ανδρουλάκης, Ο προσδιορισμός των κατευθύνσεων της οικονομικής δραστηριότητας, ΕφημΔΔ, Τεύχος 1, Σάκκουλας, 2007, 101-102.

¹²²⁷Άρθρα 3 παρ. 3 Σ.Ε.Ε. και άρθρα 34- 36, και 114 παρ. 1-5 Σ.Λ.Ε.Ε..

¹²²⁸Βλ. Συστηματική και τελολογική ερμηνεία 24 παρ. 1 και 2, 17 παρ. 1, 25 παρ. 1- 4, 106 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος, 3παρ. 3 Σ.Ε.Ε., 7 Σ.Λ.Ε.Ε., 11 Σ.Λ.Ε.Ε., 114 παρ. 1-5 Σ.Λ.Ε.Ε. 191 -193 Σ.Λ.Ε.Ε. και 37 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. και Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2001) 0031, Τελικό.

¹²²⁹Σημ.: Στο άρθρο της «Κοινωνικής Πολιτικής», 151 Σ.Λ.Ε.Ε. καθιερώνεται εγγυητικά αλλά και διαρθρωτικά για την ενιαία αγορά η προστασία των θεμελιωδών κοινωνικών εργασιακών δικαιωμάτων και απασχόλησης, ώστε να καταστεί δυνατή η εναρμόνισή τους υπέρ της αναγκαιότητας διατήρησης και ποιοτικής αναβάθμισης της ανταγωνιστικότητας της ενιαίας αγοράς.

¹²³⁰Άρθρο 119 και 120 Σ.Λ.Ε.Ε..

¹²³¹Άρθρο 3 παρ. 3 Σ.Ε.Ε..

¹²³²Σημ.: Προς αυτό τον προσανατολισμό είναι χαρακτηριστικές οι βάσεις της αλληλεγγύης που τίθενται στις Καταστατικές δεσμεύσεις της Ε.Ε., τόσο στα Προοίμια των Συνθηκών ως «αιτιολογικές διακηρυκτικές εκθέσεις», όσο και στην κανονιστική βαρύτητα που διαλαμβάνουν τα άρθρα 2 και 3 της Σ.Ε.Ε. εντός της ενιαίας της οικονομίας και της ενιαίας έννομης τάξης. Όπως μάλιστα αξιακά έχει αναδείξει και ο J. Habermas στο έργο του, «δικαιοσύνη και αλληλεγγύη» είναι αλληλένδετες έννοιες κατά την άσκηση της δημόσιας πολιτικής και εξουσίας (βλ. J. Habermas, *Autonomy and Solidarity*, 2^η έκδ., Verso Books, 1992).

¹²³³Σημ.: Αρκεί να μη χρησιμοποιείται «προσχηματικά υποκρύπτοντας διακρίσεις και εθνικό προστατευτισμό στην ενιαία αγορά με άνιση και αναποτελεσματική κατανομή των πόρων βλ. Γ. Δελλής, ό.π. (33), 281-284.

¹²³⁴W. Fikentscher, *Freiheit als Aufgabe*, Mohrs Siebeck, 1997, 14: όπου τεκμηριώνει και την στοχευμένη περιβαλλοντική συνείδηση στην οικονομία της αγοράς.

¹²³⁵S. Kingston, *Greening EU Competition Law and Policy*, Cambridge University Press, 2011, 19. Οι στόχοι της προστασίας του περιβάλλοντος και του ανταγωνισμού στη σύγχρονη πραγματικότητα δεν πρέπει να θεωρούνται από την φύση τους ανταγωνιστικοί αλλά «συνεργειακά προαγωγικοί» για το ενιαίο προσδιορισμό της έννομης

ευρωπαϊκής συνεξέλιξης και των δημοκρατικών αξιών του κοινωνικού κράτους δικαίου. Σ' αυτή τη δογματική ανταποκρίνεται απόλυτα διαφωτιστικά και το σύνολο των διατάξεων του άρθρου 114 της Σ.Λ.Ε.Ε. περί προσέγγισης και εναρμόνισης της νομοθετικής, κανονιστικής και διοικητικής λειτουργίας ανάμεσα στα κράτη-μέλη και την Ε.Ε. για την εγκαθίδρυση της ενωσιακής έννομης τάξης¹²³⁶ και δη για τη συντονισμένη ανάπτυξη της ενιαίας αγοράς.¹²³⁷ Μάλιστα, οι εν λόγω διατάξεις μπορεί να υποστηριχθεί πως αναδιοργανώνουν ερμηνευτικά και επεξηγούν οριοθετικά τις «αναπτυξιακές» διατάξεις και τους περιορισμούς των 106 παρ. 1 και 2 του ελληνικού Συντάγματος, με τρόπο «προσδιοριστικό» επί των βασικών απαιτήσεων του «γενικού συμφέροντος» στην νομιμότητα της ρυθμιστικής παρέμβασης του κράτους για την σύνθεση και τον προσανατολισμό της οικονομικής ανάπτυξης. Κατευθύνσεις που επιβεβαιώνονται και με τους αντίστοιχους συσχετισμούς για τα περαιτέρω εθνικά μέτρα προστασίας σε κρίσιμες δημόσιες πολιτικές, κατά διαλαμβανόμενα λ.χ. της ενισχυμένης προστασίας του περιβάλλοντος κατ' άρθρο 193 Σ.Λ.Ε.Ε.¹²³⁸ ή των θεμιτών εθνικών περιορισμών του άρθρου 36 Σ.Λ.Ε.Ε.¹²³⁹ σε μία αναλογική και πλήρως αιτιολογημένη ισορροπία, μεταξύ του αναγκαίου ιδιαίτερου κρατικού παρεμβατισμού και της συνολικής αποτελεσματικότητας της ενωσιακής συνοχής για τις συνθήκες της ενιαίας αγοράς¹²⁴⁰ και της

ανάπτυξης, καθώς και για την οριοθέτηση του ίδιου του περιεχομένου τους. Βλ παλαιότερη προβληματική σε P. Thieffry/V. DeLorge, La politique communautaire de l'environnement et le commerce international: le dilemme de la compétitivité industrielle, Droit et Pratique du Commerce International, Τεύχος 20, Masson 1994, 68 και επ.: Τονίζεται για εκείνη την περίοδο, ο αρνητικός αντίκτυπος της έλλειψης/απουσίας ουσιαστικής ρυθμιστικής εναρμόνισης μεταξύ των περιβαλλοντικών πρακτικών και του ανταγωνισμού.

¹²³⁶Σημ.: Η συγκεκριμένη διάταξη για την εναρμόνιση του θεσμικού πλαισίου μεταξύ Ε.Ε. και κρατών-μελών (εσωτερικεύοντας και τις εξαιρέσεις του άρθρου 36 της Σ.Λ.Ε.Ε.) βρίσκεται σε πλήρη αιτιώδη συνάφεια με το «ευρωσυνταγματικό» άρθρο 11 της Σ.Λ.Ε.Ε., συνθέτοντας μία αμφίδρομη ενεργητική και ζωντανή δέσμευση της Ένωσης και Κρατών-μελών για την οριζόντια ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών παραγόντων στο «τρισπόστατο» πλέγμα της «βιώσιμα αναπτυξιακής» λειτουργίας και της αποτελεσματικής νομιμότητας του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου, λαμβάνοντας υπόψη τα βέλτιστα επιστημονικά δεδομένα για τα κρίσιμότερα έννομα αγαθά και συμφέροντα επί των συνθηκών της σύγχρονης διαβίωσης (όπως το προστατευόμενο περιβάλλον, η υγεία, η δημόσια ασφάλεια και η προστασία καταναλωτών, ως η εφελθία κοινωνική εγγύηση της ενιαίας αγοράς) εντός των ευρωπαϊκών έννομων τάξεων, με “opt-out” μάλιστα εθνικές βελτιστοποιήσεις - διαφοροποιήσεις.

¹²³⁷Λεπτομερώς σε S. Kingston/V. Heynaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 20-22 και L. Kramer, ό.π. (196), 129-139.

¹²³⁸Άρθρο 193: «Τα μέτρα προστασίας που θεσπίζονται δυνάμει του άρθρου 192 δεν εμποδίζουν τα κράτη μέλη να διατηρούν και να θεσπίζουν μέτρα ενισχυμένης προστασίας. Τα μέτρα αυτά πρέπει να συμβιβάζονται με τις Συνθήκες και κοινοποιούνται στην Επιτροπή.».

¹²³⁹Βλ. Για τη διακύμανση των κανονιστικών εναρμονίσεων και του πολιτειακού παρεμβατισμού ιδιαίτερη σημασία καταλαμβάνει η διατύπωση του άρθρου 114 παρ. 4 Σ.Λ.Ε.Ε. στην οποία η παράμετρος της προστασίας του περιβάλλοντος, υπό τη λειτουργική εμβέλεια του «κοινού συμφέροντος» τίθεται διακριτά των επιτακτικών ιδιαίτερων αναγκών του άρθρου 36 Σ.Λ.Ε.Ε.. Πρόβλεψη που φανερώνει την «παραπληρωματικότητα» των δύο διατάξεων αλλά και το εννοιολογικό κενό της περιβαλλοντικής προστασίας στο τελευταίο για τον οριοθετημένο παρεμβατισμό των κρατών, παρά τη διασταλτική του νομολογιακή εισδοχή.

¹²⁴⁰Σημ.: Βλ. Σημαντική διάσταση και διαπάλη για την ένταση του εθνικού παρεμβατισμού ειδικά σε σχέση με την ενωσιακή κοινή αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής διαχείρισης και του προστατευτικού περιορισμού των ατμοσφαιρικών ρύπων σε ευθεία συνάρτηση με τον ανταγωνισμό, την ελεύθερη κυκλοφορία (των μεταφορών) και την ενιαία αγορά κατά την αντιπαραβολή του αυτορρυθμιζόμενου Συστήματος Εμπορίας Ρύπων με εθνικές διοικητικές κυρώσεις, υπό την Οδηγία I.P.P.C. 96/61/EK για την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης, όπως κωδικοποιήθηκε με την Οδηγία 2008/1/EK). Σχετική η Π.Ε.Κ., Τ-182/06: Το Πρωτοδικείο των Ε.Κ. απέρριψε εξαιτίας κυρίως της διαπίστωσης «μη ιδιαίτερων και διαφοροποιημένων εθνικών συνθηκών» τα επιπλέον προστατευτικά (κυρωτικά οικονομικά) μέτρα της Ολλανδίας (για τις εκπομπές πετρελαιοκινητήριων οχημάτων) με βάση το προβλεπόμενο Εθνικό Σχέδιο Δράσης. Το Δ.Ε.Κ. (C-405/07P) αναιρετικά συνέδεσε και ανέδειξε αιτιωδέστερα την υποστήριξη της αναλογικότητας των εθνικού μέτρου ως προς την αποτελεσματικότητά του με βάση την απαίτηση για πληρέστερο έλεγχο των επιστημονικών δεδομένων, τονίζοντας αντίστοιχα και την βέλτιστη αποτελεσματικότητα του ενιαίου ενωσιακού παρεμβατισμού (114 παρ. 4-6) ανάλογα με τη φύση και την ένταση της οικείας ρύθμισης. Ο οικονομικός παρεμβατισμός με περιβαλλοντικό επιστέγασμα πρέπει να αποζητά τη συνταγματική του νομιμοποίηση μέσα από την εναρμονιστική του τάση προς τη συνοχή της ευρωπαϊκής

κοινωνικής ευημερίας. Με βάση την επίδραση ενός ολοκληρωμένου και πολυεπίπεδου ανταγωνισμού στις ως άνω - με ιδιαίτερο πολιτειακό βάρος για το ευρωπαϊκό κράτος δικαίου - ¹²⁴¹ προβληματικές, γίνεται κατανοητό πως δεν πρέπει να αποζητάται μόνο η «επιμερισμένη δικαιολόγηση» ¹²⁴² των αποκλίσεων», ¹²⁴³ αλλά πολύ δε περισσότερο η «συντονισμένη αιτιολόγηση των συγκλίσεων» προς το βιώσιμο στίγμα της ευρωπαϊκής οικονομικής ανάπτυξης. Η εισδοχή του «περιβαλλοντικού ανταγωνισμού» ή πιο καινοτόμα του «ανταγωνιστικού περιβαλλοντισμού» ¹²⁴⁴ στις συνέργειες της ενωσιακής και της εθνικής διακυβέρνησης λειτουργεί θετικά για την κοινή αντιμετώπιση, όχι μόνο των εσωτερικών αναγκών και επιδιώξεων ¹²⁴⁵ αλλά και των διεθνοποιημένων προκλήσεων, που χρήζουν συντονισμένων μεταρρυθμιστικών, αναδιανεμητικών και προστατευτικών δράσεων σε παγκόσμια μάλιστα δικαιοσύνη και οικονομική κλίμακα ¹²⁴⁶ για την θεσμική εγκαθίδρυση του «κοινού και διαφοροποιημένου» συμφέροντος του 21^{ου} αιώνα, της κλιματικής δικαιοσύνης, ως το κύριο ζητούμενο για την πολυεπίπεδα συνεργατική «θέαση» των σύγχρονων «παρεμβατισμών» της βιώσιμης ανάπτυξης. ¹²⁴⁷

Το παραπάνω πολιτειακό και θεσμικό “status” αντιπροσωπεύει τον νομικό πολιτισμό και την εξέλιξη του ευρωπαϊκού κοινωνικού κράτους δικαίου, ακτινοβολεί όμως ταυτόχρονα και τις εκσυγχρονιστικά κυρίαρχες οικονομικές εκτιμήσεις για την οργανωτική δομή της φιλελεύθερης ευρωπαϊκής οικονομίας, τροφοδοτώντας έτσι αμφίδρομα τη συνοχή και τον προσανατολισμό της κοινωνικής ευημερίας. ¹²⁴⁸ Η συνδιαλλαγή βέβαια της οικονομικής ανάλυσης με τις δημόσιες πολιτικές διακυβέρνησης προέρχεται, όπως ήδη έχει προαναφερθεί, από τις παραδόσεις της, ούτως η άλλως, «οικονομικοκεντρικής» αμερικάνικης έννομης τάξης με την καθιέρωση και των αντίστοιχων προτύπων ανταγωνιστικότητας και ρυθμιστικού παρεμβατισμού. ¹²⁴⁹ Έστω με

διακυβέρνησης για τις ισορροπίες της ανταγωνιστικότητας και την ουσιαστική αποτελεσματικότητα της περιβαλλοντικής προστασίας.

¹²⁴¹Βλ. J. Scott, *ό.π.* (1030), 33 επ..

¹²⁴²Βλ. παραδειγματικά: Δ.Ε.Κ., C-783/94 και Δ.Ε.Κ., C-211/96. Προσφυγές της Επιτροπής κατά Δανίας και Γερμανίας αντίστοιχα για τους θεμιτούς περιορισμούς/απαγορεύσεις «πενταχλωροφαινόλης» (“PCP”) εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεών της ιδιαίτερα στους υδάτινους πόρους και το πόσιμο νερό (καρκινογόνα και τοξική ουσία) και Δ.Ε.Κ., C-3/00, σχετικά με τους περιορισμούς στη χρήση θειωδών, νιτρωδών και νιτρικών στα τρόφιμα από πλευράς της Δανίας. Επίσης η Δ.Ε.Κ., C-439/05 P και C-454/05 P για την απαγόρευση από την Αυστρία της καλλιέργειας σπόρων και φυτών που αποτελούνται από Γ.Τ.Ο. ή περιέχουν Γ.Τ.Ο., καθώς και για την απαγόρευση της εκτροφής και της εισαγωγής στο περιβάλλον, προς θήρευση ή αλίευση, «διαγονιδιακών» (γενετικά μεταλλαγμένων) ζώων. Απορρίφθηκε η αίτηση της Αυστρίας, αφού δεν απέδειξε εθνικές ιδιαιτερότητες, ούτε νέα επιστημονικά δεδομένα (αξιοσημείωτη η σκέψη 65-66).

¹²⁴³Δ.Ε.Κ., C-393/92 (Βλ. και Γ. Δελλής, *ό.π.* (6), 189-190 και Χ. Αθανασοπούλου, *ό.π.* (22)).

¹²⁴⁴Β. Nagel, *Wirtschaftsrecht der Europäischen Union Eine Einführung*, Nomos Verlagsges, 1999, 204, από Χ. Αθανασοπούλου, *ό.π.* (22).

¹²⁴⁵Για την ανάγκη εναρμονισμένης περιβαλλοντικής νομοθεσίας εντός της ενιαίας αγοράς βλ. και Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, *ό.π.* (385), 270.

¹²⁴⁶Σημ.: Για την σημασία και την εμβέλεια του ρυθμιστικού παρεμβατισμού επί της κλιματικής αλλαγής και των «κοινών και διαφοροποιημένων αναγκών» στις συναφείς περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές δράσεις και δεσμεύσεις των κρατών και της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας της αγοράς βλ. N. Stern, *ό.π.* (950), 2 και R. Lefebvre, *Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability*, Kluwer International, 1999, 65 και C. Voigt, *State Responsibility for Climate Change Damages*, *Nordic Journal of International Law*, Τεύχος 77, Brill-Nijhoff, 2008, 17 και 20-21.

¹²⁴⁷Βλ. Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2019) 640, Τελικό και ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6691.

¹²⁴⁸Βλ. Συνολικά την εξελικτική αλλά και σύγχρονη επίδραση της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου σε Γ. Δελλής, *ό.π.* (33).

¹²⁴⁹Στις Η.Π.Α. διαπλαστικά της «οικονομικής φιλελεύθερης επιβολής» προτιμάται ο όρος του «αντιμονοπωλιακού δικαίου» και όχι του δικαίου του ανταγωνισμού, εκκινώντας την παρεμβατική εφαρμογή του για την αντιμετώπιση κυρίως των Cartels (antitrust law). Βλ. και D.F. Turner, *Antitrust Policy: An Economic and Legal Analysis*, Harvard University Press, 1959.

επιμέρους δικαιιοπολιτικές διακυμάνσεις από τα διάφορα οικονομικά ρεύματα, που αναπτύχθηκαν κυρίως σε σπουδαία πανεπιστημιακά ιδρύματα και ακαδημαϊκούς κύκλους.¹²⁵⁰ Κατανοώντας απλώς περιγραφικά, βασικές διαφοροποιημένες προσεγγίσεις για τη λειτουργική διάσταση και το ρόλο της Πολιτείας, η Οικονομική Σχολή του Harvard διαφοροποιείται δογματικά από αυτήν του Chicago, αφού δεν αποδέχεται την απόλυτα φιλελεύθερη νεοκλασική ροπή της δεύτερης, η οποία επιζητά μία «καθαρή» πολιτική οικονομικού ορθολογισμού και συνακόλουθα ελεύθερου ανταγωνισμού που βασίζεται καταλυτικά στους κοστολογημένους στόχους της «μονεταριστικής» παραγωγικής και της τυπικά διανεμητικής απόδοσης της Οικονομίας, αποτιμώντας τη θέση του Κράτους εντελώς διακριτά από τον «οικονομικό αντικειμενισμό».¹²⁵¹ Οι θεωρητικές βάσεις του Harvard πρόσκεινται περισσότερο στα «ευρωπαϊκά δεδομένα», αφού συνεκτιμά, εναρμονίζει και εν τέλει ενσωματώνει στις εφαρμογές του ανταγωνισμού και των αναπτυξιακών προοπτικών της οικονομίας, ευρύτερους κοινωνικούς στόχους και δεσμεύσεις μίας «ανοιχτά αλληλέγγυας δικαιοσύνης» που εγγυάται τις απαραίτητες παραγωγικές συνθήκες για τη δίκαιη αναδιανομή του πλούτου.¹²⁵² Η ασφάλεια των αγορών τείνει να συνυφαίνεται με την ασφάλεια του δικαίου, συνεπώς «μη οικονομικοί» παράμετροι εσωτερικεύονται σε σφαιρικότερες εκτιμήσεις για την ανάλυση του «κόστους-οφέλους», λαμβάνοντας συνεκτικότερα υπόψη τις πραγματικές περιστάσεις και τις κανονιστικές εγγυήσεις στη διαρρύθμιση των αναγκαίων δημόσιων παρεμβάσεων και στην αιτιολογία των αντίστοιχων δημόσιων αποφάσεων.

Με κεντρική επιδίωξη να τεθούν κοινοί πολιτειακοί στόχοι για την εγκαθίδρυση της ενιαίας αγοράς, με αντίστροφες, «δικαιοκεντρικές» σταθερές, η ενωσιακή έννομη τάξη, κατά το ανάλογο αξιακό και ιστορικό βάθος, οικοδόμησε την βιωσιμότητα του φιλελευθερισμού της με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης, παράλληλα των τεχνοκρατικών εγγυήσεων και της

¹²⁵⁰S. Kingston, *ό.π.* (1235), 38-40. Ιδιαίτερα αξιοσημείωτες οι αναλύσεις: α) της σχολής του Chicago από τους G. Becker/R. Posner, που προτάσσουν την ορθολογική επιλογή στο μηχανισμό λήψης των δημοσίων αποφάσεων με κριτήριο την οικονομική τους αποδοτικότητα και έντονα στοιχεία αυτορρύθμισης. Κοντά στα πρότυπα του R. Coase απορρίπτουν την κατασταλτική διαμεσολάβηση του κρατικού παρεμβατισμού, αφού εκτιμούν ότι στρεβλώνει την αγορά με την απονομή «διακηρυκτικών» έννομων δικαιωμάτων που απολαμβάνουν λιγότερο αποτελεσματικά και ευθέως εκτιμητέα κριτήρια, από τα αμιγώς οικονομικά (-οικονομικοποιημένα), αποδεχόμενοι ορισμένες μόνο παρακολουθηματικές προστατευτικές ρυθμιστικές εξαιρέσεις και τη στενά οριοθετημένη και επίσης «εξορθολογιστική παρέμβαση» του δικαστικού ελέγχου νομιμότητας. β) Πιο προοδευτικές οι αντιλήψεις της S. Rose –Ackerman και του G. Calabresi από το Πανεπιστήμιο του Yale που προσέγγισαν στην ουσία τους όρους της βιωσιμότητας της οικονομίας, της κοινωνικής εκτίμησης και της αναδιανεμητικής ισότητας μέσα από την αναβάθμιση των διοικητικών μηχανισμών ενός διοικητικού «ρυθμιστικού» κράτους κοινωνικής αλληλεγγύης και δημοκρατικής νομιμοποίησης κάθε δημόσιας απόφασης. Επίσης από τους βραβευμένους ακαδημαϊκούς του Πανεπιστημίου του Harvard (Συνταγματολόγο C. Sunstein και Οικονομολόγο R. Thaler) καθιερώνεται η πλέον εκσυγχρονιστική αντίληψη για το δημόσιο δίκαιο και την δημόσια παρέμβαση στην οικονομία, κατά έναν «φιλελεύθερο πατερναλισμό», θεσμικών ρυθμίσεων που προκαλούν τις αντίστοιχες θεσμικές συνέργειες-«ωθήσεις» (nudges) για την αγορά κατά την δυναμική εκτίμηση της «οικονομικής ανάλυσης του δικαίου» και «του δικαίου της συμπεριφοράς» στην κυκλική αλληλεπίδραση του τρίπτυχου Κράτος-Κοινωνία-Οικονομία.

¹²⁵¹Με ορισμένες βέβαια διακυμάνσεις ως προς την ένταση και τη μορφή της δημόσιας παρέμβασης ιδιαίτερα από πλευράς οικονομικής ανάλυσης του δικαίου και ρυθμιστικού προστατευτισμού. Βλ.. Το γεγονός ότι ένας τέτοιος «αποκλεισμός» μπορεί να είναι «ανήθικος» ή αντίθετος με τις κοινωνικές αξίες δεν έχει σημασία για τους θεωρητικούς του Σικάγο, οι οποίοι τονίζουν χαρακτηριστικά, και κάπως δικαιολογητικά, πως είναι υποχρέωση αποκλειστικά του νομοθέτη και όχι των ελεύθερων αγορών, να εγυηθεί τα εν λόγω δικαιιοπολιτικά ζητήματα, με παράλληλες, αυτοτελείς ακόμα και διορθωτικές προστατευτικές και αντισταθμιστικές δράσεις, παρεμβάσεις ή κυρώσεις. Ενώ για το ρόλο της δικαιοσύνης ανάμεσα στον ορθολογισμό και τις ηθικοπολιτικές εκτιμήσεις βλ. κλασική θέση R. Posner: “[the central] meaning of justice, perhaps the most common is-efficiency... [because] in a world of scarce resources waste should be regarded as immoral” σε R. Posner, *Economic Analysis of Law*, 5^η έκδ., Aspen Law & Business, 1998, 30.

¹²⁵²T. Tietenberg, *ό.π.* (920), 72.

δημοκρατικής της ωρίμανσης.¹²⁵³ Η ειδοποιός διαφορά και το ρυθμιστικό επίκεντρο της ανοιχτής και κοινωνικής οικονομίας του ευρωπαϊκού πολιτειακού πλαισίου¹²⁵⁴ είναι ότι το δίκαιο του ανταγωνισμού¹²⁵⁵ αναπτύσσεται με κατευθυντήριο άξονα την προστασία των καταναλωτών,¹²⁵⁶ συμπλέκοντας τη δημοκρατία και με την αγορά, σύμφωνα με το ρεύμα του «Ordoliberalism»¹²⁵⁷ και την «συμφιλιωτική» προσέγγιση της γερμανικής οικονομικής Σχολής του Φράμπουργκ.¹²⁵⁸ Αυτό βέβαια το «συνταγματοποιημένο» καταστατικό πρόταγμα δεν σημαίνει πως δεν υπόκειται άλλοτε σε «προβιβαστικές» και άλλοτε «εκπτώτικες» ερμηνευτικές κλιμακώσεις, με βάση την εκάστοτε επικρατούσα δικαιοπολιτική βούληση σε επίπεδο νομοθετικού σχεδιασμού και διακυβέρνησης, με το Δικαστήριο της Ένωσης να αποτελεί τον κατεξοχήν κανονιστικό «οριοθετικό» και σταθεροποιητικό θεματοφύλακα της Ε.Ε. για τη νομιμότητα των ενωσιακών και των εθνικών παρεμβάσεων στο ενοποιημένο ευρωπαϊκό δίκαιο, προδιαγράφοντας τις κοινές έννομες συνισταμένες στη δημόσια διακυβέρνηση των κρατών-μελών ακόμα και για την στοιχειοθέτηση των διαφοροποιήσεων τους στα σημαντικά «γενικά - δημόσια συμφέροντα», στις ιδιαιτερότητες της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης και στις επιτακτικές κοινωνικές εγγυήσεις της Πολιτείας.

Στο αμιγώς θετικιστικό επίπεδο των νομικών βάσεων συγκριτικά διασαφηνίζεται πως η διατύπωση και η διάρθρωση των οικείων προβλέψεων περί ανταγωνισμού στα άρθρα 101 και 102 της Σ.Λ.Ε.Ε. αλλά και των γενικότερων διατάξεων του ελληνικού Συντάγματος των άρθρων 106 παρ. 1 -6, διαφέρουν σημαντικά από το συνολικό πνεύμα Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, αποτυπώνοντας στη σύγχρονη καταστατική πολυεπίπεδη υπόσταση της Ένωσης, πέρα από τα όρια της πάλαι ποτέ Οικονομικής Κοινότητας, τη σύμπλευση του συνεργατικού φιλελευθερισμού με τον κοινωνικό προστατευτισμό για την οργάνωση των ισορροπιών της ενιαίας αγοράς και της οικονομικής ανάπτυξης. Στην αντίπερα όχθη του Ατλαντικού η θεσμοθέτηση ιστορικών θεμελιωδών πρωτοβουλιών, όπως η “Sherman Antitrust

¹²⁵³Γ. Δελλής, ό.π. (33), 68, 71 και 99.

¹²⁵⁴Σημ.: Βλ. ρητή μνεία της «κοινωνικής οικονομίας» στο θεμελιώδες και συστατικό για το ευρωπαϊκό κράτος δικαίου άρθρο 3 παρ. 3 Σ.Λ.Ε.Ε. βλ. επίσης επιβεβαιωτικά: Άρθρο 7 Σ.Λ.Ε.Ε. περί συνοχής των δράσεων και των στόχων της Ένωσης, άρθρο 9 Σ.Λ.Ε.Ε. περί συνεκτικότητας της κοινωνικής παραμέτρου στις ενωσιακές πολιτικές, άρθρο 12 Σ.Λ.Ε.Ε. για την ισόρροπη μέριμνα υπέρ της προστασίας των καταναλωτών. Κρίσιμο και συναφές το πολυμνημονευθέν στην παρούσα διατριβή άρθρο 114 παρ. 1 έως 3 για τη γενικότερη καθιέρωση του κοινωνικού οφέλους και του κοινού συμφέροντος ως κοινή συνισταμένη ακόμα και πολιτειακών διαφοροποιήσεων των κρατών-μελών στις προστατευτικές όψεις του δημοσίου συμφέροντος εντός της ενιαίας αγοράς (με επαγωγή και στις επιτακτικές ανάγκες των γενικών συμφερόντων του άρθρου 36 Σ.Λ.Ε.Ε.) καθώς και το άρθρο 151 Σ.Λ.Ε.Ε. περί της συμπαγούς και δυναμικής καθιέρωσης διακριτών κοινωνικών πολιτικών εντός της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς.

¹²⁵⁵D. Chalmers/G. Davies/G. Monti, ό.π. (344), 942-994.

¹²⁵⁶S. Kingston, ό.π. (1235), 9.

¹²⁵⁷Σημ.: Ιδεολογικά είναι η γερμανική παραλλαγή του κοινωνικού φιλελευθερισμού αλλά και της σοσιαλδημοκρατίας στις δημόσιες πολιτικές που δίνει έμφαση στην ανάγκη του κράτους να διασφαλίσει ότι η ελεύθερη αγορά παράγει και στηρίζεται σε έννομα κεκτημένα της λαϊκής κυριαρχίας με στόχο την κοινωνική ευημερία ως συλλογική και πολιτειακή αξίωση. Τα αξιακά αυτά ιδεώδη έγιναν το θεμέλιο της δημιουργίας της γερμανικής κοινωνικής οικονομίας της αγοράς μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ως καταρχάς επιστημονική σύγκλιση μελετών με σαφή κοινωνικο-οικονομικό προσανατολισμό στο περιοδικό “Ordo”, το οποίο μέχρι και σήμερα από το 1948 επικεντρώνεται σε ερευνητικές θεματικές για τους οικονομικούς, δικαιοκούς, κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς που διέπουν τη σύγχρονη κοινωνία κατά το “Wirtschaftswunder” («οικονομικό θαύμα» ή «θαύμα του Ρήνου») αποτυπώνοντας με τη σειρά του τη γενικότερη ταχεία ανασυγκρότηση και την ανάπτυξη των οικονομιών της Δυτικής Γερμανίας και της Αυστρίας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (με τη θέσπιση του δόγματος όρου “ordoliberalism” βασισμένο στην «κοινωνική οικονομία της αγοράς»).

¹²⁵⁸Συγκεντρωτική παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου του ευρωπαϊκού ανταγωνισμού σε D.J. Gerber, Law and Competition in Twentieth Century Europe, Oxford University Press, 1998.

Act” του 1890¹²⁵⁹ και η “Robinson–Patman Act” του 1936,¹²⁶⁰ αν και με ομοσπονδιακό κανονιστικό βάρος στην ουσία δεν αντανakλούν το ενισχυμένο συντονιστικό πλαίσιο που καλλιεργείται στις ευρωπαϊκές έννομες τάξεις. Η εν λόγω δομή στο ευρωπαϊκό κράτος δικαίου επιβεβαιώνεται και αντίστροφα στη διάρθρωση της οικονομικής ελευθερίας και από την πλευρά της εξατομικευμένης νομιμοποίησης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και των κάθε είδους «διοικησιακών» παραγωγικών δικαιωμάτων. Αξιώσεις που αναζητούν την κοινωνική τους συνοχή και τη δικαιοπολιτική τους εισδοχή στην έννομη τάξη κατά την εναρμονισμένη ανταπόκριση τους σε σχέση με τα κρίσιμα πολιτειακά κεκτημένα και τις ανάγκες του δημοσίου συμφέροντος, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η δημόσια υγεία, η δημόσια τάξη και ασφάλεια, η κοινωνική πρόνοια, η δημοσιονομική επάρκεια, η οικονομική ισορροπία και ολιστικότερα η βιώσιμη ανάπτυξη με καταλυτικούς άξονες τη «δημοκρατική κοινωνία και ωφέλεια» διαπλάθοντας αμοιβαία αποθετικά και αντισταθμιστικά, την «φιλελεύθερη άρνηση του ατομικισμού» σε μία αλληλέγγυα Πολιτεία, όπως χαρακτηριστικά, ήδη προ δεκαπενταετίας έχει διατυπώσει στην ελληνική νομική σκέψη ο καθηγητής Γ. Δελλής.¹²⁶¹ Μία ευστοχότατη ρυθμιστική θεώρηση, που σήμερα με την επιπλέον δικαιοκρατική ωρίμανση και την οικονομική δοκιμασία του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου, μπορεί να εκφράζεται μέσα και από την αντεστραμμένη θετική προοπτική της «κοινωνικής απόδοσης της ανάπτυξης», για την ακόμα πιο συγκλίνουσα εκπλήρωση της «συνεργειακής» έκφρασης των έννομων αγαθών και συμφερόντων. Εναποθέτοντας και προσδιορίζοντας τις έννομες ελευθερίες και τα δικαιώματα περισσότερο βελτιστοποιητικά και λιγότερο συμβιβαστικά στο επίκεντρο των βιώσιμων όρων της κοινωνικής δικαιοσύνης και της οικονομικής προόδου.

Ενότητα 2

α. Οι Οικονομικές Πτυχές του Περιβάλλοντος και η εισδοχή της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

Η πρακτική παρέμβαση της οικονομικής ανάπτυξης στο φυσικό περιβάλλον και ιδίως η ευθεία κεφαλαιοποίηση των φυσικών πόρων διακρίνεται σε πεδία - στάδια: α) Στην εκμετάλλευση-παραγωγή, β) στην αξιοποίηση - χρήση, γ) στην κάρπωση - ωφέλεια, και δ) στη διαχείριση - αποκατάσταση της περιβαλλοντικής αλληλεπίδρασης - επιβάρυνσης - προσβολής. Ακριβώς πάνω σ’ αυτές τις επενέργειες διαμορφώνονται και τα αντίστοιχα «οικολογικά όρια» (“ecological limits”)¹²⁶² για την παραγωγική δραστηριότητα με βάση την διατηρησιμότητα του περιβαλλοντικού «χώρου», την ανθεκτικότητα του ίδιου του περιβαλλοντικού αγαθού, αλλά και τις συνακόλουθες επιπτώσεις στη διαβίωση του ατόμου και την κοινωνική ευημερία. Η οικονομική εκτίμηση των οικολογικών ορίων και επί της ουσίας η σημασία των ίδιων των περιβαλλοντικών πόρων/αγαθών γεννήθηκε με απαρχή διάσπαρτες μελέτες προσωπικοτήτων, διαφορετικής αφετηρίας και επιδίωξης, από κάθε μετερίζι της διανοήσης, όπως των T. Malthus, D. Ricardo, C. Marx ήδη από τον 19^ο αιώνα. Λίγο πριν δηλαδή την εκτίναξη της βιομηχανικής επανάστασης και των βαθύτερων - θετικών και αρνητικών - μεταβολών που αυτή επέφερε και

¹²⁵⁹Σημ.: Νομοθετική πρωτοβουλία του αμερικανικού Κογκρέσου για την προστασία του εμπορίου και των συναλλαγών από τυχόν παράνομους περιορισμούς και μονοπώλια.

¹²⁶⁰Σημ.: Ομοσπονδιακό νομοθετικό πλαίσιο που απαγορεύει πρακτικές των ισχυρότερων παραγωγών και των ολιγοπωλιακών αγορών όπως οι διαφοροποιημένες «διακρίσεις τιμών» για το ίδιο προϊόν ή παροχή. Είχε σχεδιαστεί για να προστατεύει τα μικρά καταστήματα λιανικής από τον ανταγωνισμό των αλυσίδων - καταστημάτων, καθορίζοντας μια ελάχιστη τιμή για τα προϊόντα λιανικής.

¹²⁶¹Γ. Δελλής, ό.π., (413).

¹²⁶²βλ. Κλασικό έργο των D.H. Meadows/J. Randers/D.L. Meadows/W.W. Behrens, ό.π. (56).

πολύ νωρίτερα της εντονότερης «κοινωνικής ενσυναίσθησης» για τις διαδικασίες και τις έννομες απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας ως δικαίωμα, συμφέρον και αξίωση, με καταλυτικό σημείο αναφοράς τα όρια βιωσιμότητας και τους όρους της ανάπτυξης. Ο βρετανός λόγιος και κληρικός Thomas Robert Malthus με τα τότε δεδομένα και πνευματικά του ερεθίσματα για την πολιτική οικονομία, εστίασε αξιακά στα «απόλυτα οικολογικά όρια» (“absolute limits”) και στην συντηρητική υποστήριξη μιας «στατικής μορφής οικονομικής ανάπτυξης» (“stationary state”, “steady-state economy”). Παρουσίασε μάλιστα μία πρωταρχική προβληματική γύρω από την επαπειλούμενη ανεπάρκεια της βιωσιμότητας στο τρίπτυχο του περιβάλλοντος, της οικονομίας και της κοινωνίας, σχετίζοντας την με την πληθυσμιακή αύξηση, την πίεση για την κάλυψη των επιπρόσθετων αναγκών και τη συνακόλουθη μεγεθυντική παραγωγική δραστηριότητα. Στοιχεία που θα υπερσκέλιζαν την δυνατότητα της ανανέωσης των φυσικών πόρων, της αναμόχλευσης των κοινωνικο-οικονομικών αναγκών αλλά και το ρυθμό απορρόφησης/αποκατάστασης της αντίστοιχης προσβολής/βλάβης (δογματική, γνωστή στο σύνολο της ως “Malthusian trap” για την απόρριψη της υπερκατανάλωσης, του υπερπληθυσμού και της εικονικής παραγωγικής ευημερίας), διαταράσσοντας κυκλικά τις συνθήκες διαβίωσης και την υγεία του γενικού πληθυσμού.¹²⁶³ Ο David Ricardo, (επίσης βρετανός) ένας από τους «πατέρες» των κλασικών οικονομικών επικεντρώθηκε στην ανάλυση και στους κινδύνους των «σχετικών ορίων» (“relative limits”).¹²⁶⁴ Σε μία πιο «καθαρή» οικονομική αποτίμηση υποστήριξε πως η σπανιότητα/ανεπάρκεια των φυσικών πόρων προκαλεί ολοένα και αυξανόμενα κόστη για την εξασφάλιση τους με βάση τους κανόνες «αγοράς και ζήτησης». Εκτιμούσε, πως όσο η εξάντληση των πλέον εκμεταλλεύσιμων παραγωγικά πόρων γίνεται όλο και πιο αισθητή και περισσότερο κοστοβόρα ή αβέβαιη σε σχέση με την ωφέλεια τους, τόσο οι αγορές θα στρέφονται επενδυτικά σε εναλλακτικές πλουτοπαραγωγικές πηγές. Σχηματοποιήθηκε έτσι μία πρώτη σχεδιαστική και αποδοτική εκτίμηση για τη λειτουργική σημασία των βιώσιμων εναλλακτικών αναπτυξιακών επιλογών (περιβαλλοντικά και οικονομικά), όπως η σύγχρονη προοπτική των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και της κυκλικής οικονομίας, αλλά και η εξίσου κρίσιμη αντίληψη για την εκμετάλλευση των εξαντλήσιμων φυσικών πόρων, με ορθολογική «φειδώ». Ο δε γερμανός φιλόσοφος Karl Marx, με την κοινωνιολογική του αντίστοιχα αξιολογική προσέγγιση, στο ιστορικό του έργο το «Κεφάλαιο, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας»,¹²⁶⁵ το 1867, μεταξύ πολλών άλλων, προέβαλλε ότι η ανάπτυξη της παραγωγικής δραστηριότητας είτε ενισχύεται, είτε περιορίζεται και αναδιαμορφώνεται με βάση τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, προάγοντας έτσι την έννοια – παράμετρο των «κοινωνικών ορίων» (“social limits”). Πολύ αργότερα, τη δεκαετία της «περιβαλλοντικής συνειδητοποίησης» του 1970, οι εκτιμήσεις-πλαίσια ιδίως των «κοινωνικών και των σχετικών ορίων» διέλαβαν έντονες δημοκρατικές προεκτάσεις, συμπεριλαμβάνοντας έστω με κυμαινόμενο κανονιστικό εκτόπισμα, ακόμα και τις ευάλωτες ηθικοπολιτικές αξίες, όπως τα διαγενεακά δικαιώματα των μελλοντικών γενεών, για τη βιώσιμη διαχείριση και την ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων¹²⁶⁶ και την αιεφόρα απόλαυση ενός υγιούς και ασφαλούς

¹²⁶³T.R. Malthus, An Essay on the Principle of Population, J. Johnson, 1798 (στο παραδοσιακό αυτό έργο ο Malthus συνέδεσε την μακροοικονομία με την δημογραφία κατά το «Μαλθουσιανό Μοντέλο Πληθυσμιακής δυναμικής» και εξαιτίας των θεολογικών του συντηρητικών καταβολών συσχέτισε τα παραπάνω με τους ρυθμούς της ανθρώπινης αναπαραγωγής στις οργανωμένες κοινωνίες με άξονα τον περιορισμό της αύξησης του πληθυσμού και των επακόλουθων παραγωγικών αναγκών).

¹²⁶⁴D. Ricardo, ό.π. (915).

¹²⁶⁵K. Marx, Το Κεφάλαιο, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, μεταφρ. Π. Μαυρομάτης, Σύγχρονη Εποχή, 2012.

¹²⁶⁶Σημ.: Η αρχή της «βιώσιμης χρήσης των φυσικών πόρων» (“the principle of sustainable use”), συνοφασμένη με την αρχή της φέρουσας ικανότητας ενός χώρου και ενός συγκεκριμένου οικοσυστήματος (“carrying capacity”)

περιβάλλοντος. Θέση που εκφράζει αθροιστικά επί των θεμελιωδών ανθρωπιστικών εκτιμήσεων, το σύγχρονο «δικαιοπαγωγικό» ορισμό της Βιώσιμης Ανάπτυξης.¹²⁶⁷ Σήμερα, τα ρυθμιστικά κριτήρια και τα παγιωμένα όρια της Βιώσιμης Ανάπτυξης επανακαθορίζουν εκσυγχρονιστικά το περιεχόμενο και τον προσανατολισμό του οικονομικού σχεδιασμού για τη σύννομη άσκηση της παραγωγικής δραστηριότητας, ανεξάρτητα από τη εκάστοτε ερμηνευτική της ένταση και την κανονιστική της έκταση ανά έννομη τάξη, οικονομικό ρεύμα και πολιτική ιδεολογία που την διακηρύττει· αφού με την καθιέρωση και τη διάχυση της στις διαδικασίες του κράτους δικαίου και στις προκλήσεις της ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς αντικειμενικοποιείται όλο και πιο συνεκτικά,¹²⁶⁸ αποπνέοντας στο δημόσιο συμφέρον και στις παραγωγικές ελευθερίες κοινούς τόπους και σταθερές ισορροπίες.¹²⁶⁹

β. Πρακτικές Εξελίξεις για την οικονομική απόδοση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας σε ενωσιακό και εθνικό επίπεδο.

Τον Σεπτέμβριο του 2016, η Επιτροπή δημοσίευσε μελέτη για τα οικονομικά οφέλη που μπορούν να καρπωθούν τα ευρωπαϊκά κράτη από την εφαρμογή και την καινοτομία της ενωσιακής περιβαλλοντικής νομοθεσίας.¹²⁷⁰ Το κεντρικό της συμπέρασμα είναι ότι η περιβαλλοντική νομοθεσία έχει ζωτική σημασία για την οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική ευημερία των κρατών της Ε.Ε., αρκεί να τηρείται.¹²⁷¹ Πιο αποκαλυπτικά, όσο αφορά την Ελλάδα, αντίστροφα η ελλιπής ή αλυσιτελής ισχύς του περιβαλλοντικού δικαίου έχει σε πολλές περιπτώσεις επιπλέον παρεπόμενο και «πολλαπλασιαστικό» (πολλαπλές «αρνητικές εξωτερικότητες») οικονομικό και κοινωνικό κόστος,¹²⁷² που ξεπερνά σαφώς την επίσης

αποδίδεται συχνά και σε διεθνές διακυβερνητικό επίπεδο, όπως κατευθυντήρια υπέδειξε η Διακήρυξη του Ρίο του 1992 (Ν. 2204/1994). Ενώ συσχετίζεται ευθέως με τους όρους της διαγενεακής ισότητας και της επάρκειας του συνολικού κεφαλαίου. Συναφείς έννοιες και εφαρμογές είναι: η «λελογισμένη χρήση και διαχείριση» (“rational utilisation and management”), η «κατάλληλη χρήση και διαχείριση» (“proper utilisation and management”, η «συνετή χρήση» (“wise use”), η «συνετή εκμετάλλευση» (“judicious exploitation”), η «σώφρονα διαχείριση» (“sound management”).

¹²⁶⁷Βλ. σχετική ανάλυση στο Κεφάλαιο Ζ’.

¹²⁶⁸Σημ.: Παρά τις όποιες παρεκκλίσεις, που αφήνουν ανέκαθεν ένα τεκμαιρόμενο και δικαιοκρατικά, διακριτό περιθώριο εκτίμησης στην πολιτική βούληση - δημοκρατική νομιμοποίηση και στην οικονομική ελευθερία - παραγωγική αυτορρύθμιση, σ’ ένα επίσης σχετικοποιημένο financial environmental capacity για τις συνέργιες των «προστατευόμενων» όρων της νομιμότητας.

¹²⁶⁹Σημ.: Ως εφαρμοσμένη ρυθμιστική μεθοδολογία της βιώσιμης ανάπτυξης, η «εναρμονισμένη ενσωμάτωση» με ειδοποιοί στοιχείο την συστηματική βελτιστοποίηση και την νομοτελειακή ενότητα των έννομων συμφερόντων, παρότι βρίσκεται στο πυρήνα του κράτους δικαίου αποπνέεται και αντανακλάται ευθέως και από τα ρυθμιστικά κριτήρια της οικονομικής ανάλυσης για την αναδιανομή, ασφάλεια και την ωφέλεια των δημόσιων αγαθών με κοινό σκοπό τις συνθήκες και τις διαδικασίες της βιωσιμότητας. Κατ’ ουσία η αρχή της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης θεσμοθετεί και αναγάγει στην έννομη τάξη με περαιτέρω αποδεικτικό και δικαιοπλαστικό τρόπο την οικονομική αναβαθμιστική λογική της «εσωτερίκευσης των εξωτερικότητων».

¹²⁷⁰EU Commission, Study to assess the benefits delivered through the enforcement of EU environmental legislation, Final report, 2016. Βλ. και σχετικό Enforcing EU environmental law. Benefits and achievements, 2016, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/enforcing_EU_environmental_law_factsheet.pdf.

¹²⁷¹Σημ.: Παρουσιάζονται κρίσιμες ρυθμιστικές προκλήσεις που η τήρηση τους απαιτεί ένα ολοκληρωμένο και στρατηγικό εθνικό εφαρμοστικό πλαίσιο, όπως λ.χ. οι 8.523 παράνομοι χώροι υγειονομικής ταφής αποβλήτων στη Γαλλία με δυνατότητα οικονομικού οφέλους σε περίπτωση τακτοποίησής τους τουλάχιστον 1,2 δισεκατομμυρίων ευρώ.

¹²⁷²Σημ.: Ενδεικτικά και μόνο, μέσα σε μία δεκαετία, η Ελλάδα εξαιτίας της μη εφαρμογής κανόνων, χρηματοδοτήσεων και πρωτοβουλιών λ.χ. σε αντιπλημμυρικά έργα έχει υποστεί ζημιές ύψους τουλάχιστον 3 δισεκατομμυρίων ευρώ, ενώ ακόμα πιο δραματικά, σε συνδυασμό με παράγοντες, όπως η χρόνια πολεοδομικά και χωροταξικά άναρχη και αυθαίρετη δόμηση, συνετέλεσαν στο τραγικό για τη χώρα περιστατικό του εγκλωβισμού χιλιάδων ανθρώπων κατά την εκδήλωση τεράστιας έκτασης πυρκαγιάς στην περιοχή Μάτι του Δήμου Μαραθώνα της Αττικής το καλοκαίρι του 2018, με την απανθράκωση 102 εξ αυτών και την ολοσχερή καταστροφή των

επιβαρυντική, ευθεία τιμωρητική επιβολή των προβλεπόμενων παραβατικών και αποζημιωτικών κυρώσεων¹²⁷³ για τη μη συμμόρφωση στις ενωσιακές νομοθετικές πρωτοβουλίες και τις αντίστοιχες αποφάσεις του Δικαστηρίου της Ε.Ε.¹²⁷⁴ Μία παρεμπόδιουσα πρωτίστως θεσμική παράμετρος, που δεν πρέπει ωστόσο να υποτιμάται, αφού επιβάλλεται ταπεινωτικά για τη συνέπεια του κράτους δικαίου, αποστερώντας εκατομμύρια ευρώ από τα δημόσια ταμεία, εξαιτίας της παραβατικής, αντισυμβατικής και αντιθεσμικής συμπεριφοράς του κράτους-μέλους και της αδυναμίας της δημόσιας διοίκησης να ανταπεξέλθει, θετικά και αποθετικά, στις απαιτήσεις της ενωσιακής νομιμότητας.

Σε Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής¹²⁷⁵ επισημαίνονται με συγκεκριμένους δείκτες οικονομικής απόδοσης και αριθμητικά στοιχεία - δεδομένα, τα αδιαμφισβήτητα οφέλη της «περιβαλλοντικής νομιμότητας», με αξιοσημείωτο αντίκτυπο στη ποιότητα της ζωής και στις βιώσιμες προοπτικές της ανάπτυξης. Ταυτόχρονα αντιπαραβάλλεται, πως η ανεπάρκεια και οι πλημμέλειες ως προς την υιοθέτηση των περιβαλλοντικών εφαρμογών επιφέρουν υψηλό κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό κόστος δημιουργώντας άνισους όρους και στην ανταγωνιστικότητα της ενιαίας αγοράς. Γεγονός που προσπαθούν να καταστείλουν οι συντονισμένες παρεμβατικές πρωτοβουλίες του υφιστάμενου 7^ο Προγράμματος Δράσης για το Περιβάλλον. Αντιπροσωπευτικά, σύμφωνα με επίσημα στατιστικά, η πλήρης συμμόρφωση με την περιβαλλοντική πολιτική της Ε.Ε. μόνο ως προς τη διαχείριση των αποβλήτων μέχρι το 2020 θα μπορούσε να δημιουργήσει επιπλέον 400.000 θέσεις εργασίας και πρόσθετο ετήσιο κύκλο εργασιών ύψους 42 δισεκατομμυρίων ευρώ στο σύνολο των κρατών-μελών για τις συναφείς παραγωγικές δραστηριότητες στο πεδίο της διαχείρισης των αποβλήτων και της

ιδιοκτησιών της περιοχής. Στις θετικές πρακτικές εντοπίζεται ο εκσυγχρονισμός των υποδομών επεξεργασίας του πόσιμου νερού και των εγκαταστάσεων αποχέτευσης όπου λ.χ. στη Περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας που υπολογίζεται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή πως έχει εξοικονομηθεί σε κλίμακα 49.000 νοικοκυριών το ποσό των 500.000 ευρώ ετησίως σε κάθε είδους ιατρικές δαπάνες που σχετίζονται στη διασύνδεση της δημόσιας υγείας με τα συγκεκριμένα έργα και υποδομές (μεταξύ άλλων βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έγγραφο εργασίας των Υπηρεσιών της Επιτροπής, Επισκόπηση της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας της ΕΕ. Έκθεση χώρας-ΕΛΛΑΔΑ, 2017 SWD (2017) 41, Τελικό.

¹²⁷³Σημ.: Η Ελλάδα ήταν το πρώτο ευρωπαϊκό κράτος, που επιβλήθηκε χρηματικό πρόστιμο σε περιβαλλοντική υπόθεση για τη διαχείριση των στερεών αποβλήτων και τη μη συμμόρφωσή της στις Οδηγίες 75/442/ΕΟΚ και 78/319/ΕΟΚ, κάτω από αλληπάλληλες παραβάσεις. Βλ. τη καταδική της χώρας στη Δ.Ε.Κ., C-387/97 Επιτροπή κατά Ελλάδας για την προηγούμενη C-45/91. Βλ. επίσης και πρόσφατη καταδική της Ελλάδας στο κατ' αποκοπή ποσό των 3,5 εκατομμυρίων ευρώ με την Δ.Ε.Ε., C-298/19 έπειτα από προσφυγή επίσης της Επιτροπής, σε συνέχεια της Δ.Ε.Ε., C-149/14 για την μη συμμόρφωση της με την Οδηγία 91/767/ΕΚ περί προστασίας των υδάτων από την νιτρορύπανση.

¹²⁷⁴Σημ.: Σε σχέση με τα πρόστιμα που καλείται να καταβάλει η Ελλάδα για τη μη συμμόρφωση με αποφάσεις του Δ.Ε.Ε.: Α. Σταυρογιάννη, Πανάκριβες οι «αμαρτίες» του παρελθόντος, στην εφημερίδα «Αυγή», διαθέσιμο στο: www.avgi.gr/article/10810, στις 28-08-2017. Το Δ.Ε.Ε. ενδεικτικά στην υπόθεση C-584/14, Επιτροπή κατά Ελλάδας επέβαλε στην Ελληνική Δημοκρατία κατ' αποκοπή το ποσό των 10.000.000 ευρώ ως πρόστιμο και ποινή ύψους 30.000 ευρώ για την κάθε ημέρα επιπλέον καθυστέρησης επί της μη συμμόρφωσης και εφαρμογής της νομοθεσίας για τα απόβλητα και την υγειονομική τους ταφή, καθώς και τη μη κατάρτιση σχεδίου διαχείρισης αποβλήτων κατά την καταληκτική προθεσμία της 25^{ης}-03-2013. Όμοιο σκεπτικό οικονομικών κυρώσεων επιβλήθηκαν στην Ελλάδα, μεταξύ άλλων και για τη διαχείριση των αστικών αποβλήτων με ακριβώς το ίδιο πρόστιμο στην υπόθεση C-167/14. Βλ. παρεμπιπτόντως άρθρα 83-94 Ν. 4685/2020 για τον νέο Εθνικό και Περιφερειακό Σχεδιασμό στη Διαχείριση των Αποβλήτων με ιδιαίτερη έμφαση στο Τοπικό τους Σχεδιασμό ανάμεσα στους ΟΤΑ Α' και Β' Βαθμού (με την σύσταση Φ.Ο.Δ.Σ.Α.). Σημειώνεται πως παρά τις διακηρύξεις για ένα βιώσιμο και προσοδοφόρο σύστημα διαχείρισης και τον περιορισμό των σχετικών ενωσιακών κυρώσεων-προστίμων, εγείρονται σημαντικές επιφυλάξεις περί της αποφασιστικής αρμοδιότητας και του φαινομένου "N.I.M.B.Y." από οικείους Δήμους σχετικά με τη δομή του Περιφερειακού συντονιστικού συστήματος ολοκληρωμένης διαχείρισης απορριμμάτων, ιδίως στις νησιωτικές περιοχές και τα αυτοτελή νησιωτικά συμπλέγματα στην ελληνική Επικράτεια.

¹²⁷⁵Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (2017) 063, Τελικό.

ανακύκλωσης,¹²⁷⁶ αναδεικνύοντας την οργανωτική δομή της κυκλικής οικονομίας σε σημαντικό πυλώνα βιώσιμης ανάπτυξης περιοχών, που δεν χρειάζεται να «παράγουν» τίποτα περισσότερο, από την ίδια την συνετή διαχείριση των σκουπιδιών τους. Αντίστοιχα, με την πλήρη παραγωγική εισδοχή της νομοθεσίας της Ε.Ε. στον τομέα της διαχείρισης και ποιοτικής αναβάθμισης των υδάτων, τα συνδυαστικά ετήσια αναπτυξιακά οφέλη θα ανέρχονταν τουλάχιστον σε 2,8 δισεκατομμύρια ευρώ.¹²⁷⁷ Ενώ η οργανωμένη υποστήριξη του, πολλές φορές εσφαλμένα ανασταλτικού παράγοντα για τις καινοτόμες επενδύσεις, δικτύου Natura 2000 εκτιμάται ότι με την πολύπλευρη και αναβαθμιστική για το ίδιο το περιβάλλον αξιοποίηση του, είναι εφικτό να αποφέρει δυσθεώρητα ετήσια έσοδα κατά προσέγγιση ύψους 200-300 δισεκατομμυρίων ευρώ στο σύνολο της Ένωσης, προσελκύνοντας χιλιάδες νέες θέσεις εργασίας σε ένα εκτεταμένο πεδίο δραστηριοτήτων.¹²⁷⁸ Προς επίρρωση του «πράσινου» αναπτυξιακού οφέλους σύμφωνα με επίσης σχετική έκθεση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Περιβάλλοντος την προηγούμενη δεκαετία,¹²⁷⁹ στην Ελλάδα θα μπορούσαν να εξοικονομηθούν, κοστολογημένες δαπάνες από 823 εκατομμύρια ευρώ μέχρι και 2,3 δισεκατομμυρίων ευρώ, κατά την επωφελή μείωση των εκπομπών του οξειδίου του αζώτου και διοξειδίου του θείου από τις ρυπογόνες βιομηχανικές δραστηριότητες, μόνο και μόνο με την ελκυστική επιβολή των «βέλτιστων διαθέσιμων τεχνικών».

Επιπρόσθετα, όπως έχει και προηγουμένως αναλυθεί εκτενώς, και όπως διαπιστώνεται από την τυπική εξέταση των ετήσιων Κρατικών Προϋπολογισμών και των δημόσιων οικονομικών της Ελλάδας, μόνο ένα πολύ μικρό μέρος των βεβαιωμένων προστίμων για παραβιάσεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας εισπράττεται τελικώς από το ελληνικό κράτος και ακόμα πιο ελαχιστοποιημένα (μόλις κατά 2,5% επί του συνόλου του Πράσινου Ταμείου) τα έσοδα αυτά χρησιμοποιούνται αντισταθμιστικά υπέρ της περιβαλλοντικής ανάπτυξης και ωφέλειας, προβάλλοντας, με αυτή την πολυεπίπεδη κανονιστική ανακολουθία, την ολοσχερή αναποτελεσματικότητά τους. Καθίσταται λοιπόν γενικότερα δικαιολογικά ευκρινές, πως οι παραγωγικές δράσεις υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος είναι, εν τοις πράγμασι, ασφυκτικά περιορισμένες, πέρα από την απουσία αντίστοιχων επενδυτικών κινήτρων, εξαιτίας συν τοις άλλοις της παθογενούς διοικητικής δομής και του άτακτου νομοθετικού προσανατολισμού του κράτους σε ευθεία συνάρτηση με τις εκάστοτε ασύντακτες δημοσιονομικές και αναπτυξιακές του επιλογές.¹²⁸⁰

¹²⁷⁶Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Implementing EU legislation for Green Growth (Εφαρμογή της νομοθεσίας της ΕΕ για την πράσινη ανάπτυξη), 2011, τελική έκθεση διαθέσιμη στο: ec.europa.eu/environment/waste/studies/pdf/study%2012%20FINAL%20REPORT.pdf.

¹²⁷⁷European Parliamentary Research Service, Water legislation: Cost of Non-Europe Report, European Parliament, 2015.

¹²⁷⁸Τα οικονομικά οφέλη του δικτύου Natura 2000 σε επίσημες εκθέσεις της Ε.Ε. όπως, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, The Economic benefits of the Natura 2000 Network, EU Publications, 2013, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/docs/ENV-12-018_LR_Final1.pdf.

¹²⁷⁹European Environment Agency (EEA), Costs of air pollution from European industrial facilities, 2008-2012-an updated assessment, technical report 20/2014, 10-11-2014, διαθέσιμο στο: www.eea.europa.eu/publications/costs-of-air-pollution-2008-2012.

¹²⁸⁰Σημ.: Τα παραπάνω αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από ένα σύνολο ερευνητικών δεδομένων, πέρα μάλιστα από την επίσης επιβεβλημένη ενεργητικότερη θεσμική δυναμική παραγωγικών πεδίων, όπως στο πεδίο του «οικολογικού» Τουρισμού, των Α.Π.Ε., της στρατηγικής ανάδειξης του Πολιτιστικού Περιβάλλοντος και της ορθολογικής στρατηγικής οργάνωσης αναπτυξιακών Χωροταξικών Πλαισίων, αποδεικνύουν πως η διάχυση της βιώσιμης ανάπτυξης στην Ελλάδα μπορεί να επέλθει, χωρίς επαναστατικές ανακατατάξεις, με την άμεση και μόνο τήρηση-αξιοποίηση των ήδη κεκτημένων της νομιμότητας, απαλλασσόμενων από εφαρμοστικά εκπτωτικές παρερμηνείες και εκτεταμένους νομιμοποιητικούς μετριασμούς, που επιβαρύνουν και σχετικοποιούν απαξιωτικά τα θεσμικά πρότυπα και τις έννομες αξιώσεις.

Αποκωδικοποιώντας συναφείς μελέτες οικονομικών οργανισμών παγκόσμιας εμβέλειας, όπως ο Ο.Ο.Σ.Α., με την αξιολόγηση του κοινωνικο-οικονομικού «κόστους και το οφέλους» των περιβαλλοντικών ρυθμίσεων¹²⁸¹ στις ανεπτυγμένες οικονομίες των κρατών-μελών του, συνομολογείται, και από μία πιο τεχνοκρατική διάσταση, η ξεκάθαρη εκσυγχρονιστική παραδοχή, πως οι κανονιστικές ρυθμίσεις και οι καινοτόμες πρωτοβουλίες για την προστασία του περιβάλλοντος επ' ουδενί δεν μπορούν να τεκμαίρονται λιγότερο ανταγωνιστικές για την παραγωγική οικονομία. Συνεπώς, ο εκπτώτικος περιβαλλοντικά ανταγωνισμός (“race to the bottom”) στην ουσία είναι πολύπλευρα αντιαναπτυξιακός, πέρα από αθέμιτος για την βιώσιμη και την αποδοτική αξιοποίηση των φυσικών πόρων. Με βάση συγκριτικές αναφορές του Ο.Ο.Σ.Α. οι πλέον, εν συνόλω, ανταγωνιστικές παγκοσμίως ευρωπαϊκές οικονομίες, με πρώτες την Ολλανδία, τη Γερμανία, τη Νορβηγία και τη Δανία, διαπιστώνεται πως εγγυώνται και εφαρμόζουν ενισχυμένες περιβαλλοντικές ρυθμίσεις, ιδίως σε σχέση με τη κάθε είδους βιομηχανική ρύπανση, τις Ε.Π.Ε. και τη διαχείριση αποβλήτων εστιάζοντας ταυτόχρονα τις δημόσιες στρατηγικές τους επενδύσεις υπέρ των πράσινων πεδίων ανάπτυξης. Συγκρίνοντας ειδικότερα αυτά τα τέσσερα κράτη με την Ελλάδα των δημοσιονομικών προβλημάτων που αναζητά, αγωνιωδώς έπειτα από μία δεκαετία ύφεσης, την αναπτυξιακή της προοπτική, σε σχετικά πρόσφατη έκθεση για την ανταγωνιστικότητα (“Global Competitiveness Report”) 2017 - 2018 του World Economic Forum, παρατηρείται ότι η θέση τους στον παγκόσμιο χάρτη ανταγωνιστικότητας είναι: Ολλανδία 4^η, Γερμανία 5^η, Νορβηγία 11^η και Δανία 12^η, ενώ η Ελλάδα κατατάσσεται 86^η παγκοσμίως. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό, πως η όποια θεσμική χαλάρωση του περιβαλλοντικού ρυθμιστικού πλαισίου στο όνομα μάλιστα της διεθνοποιημένης παραγωγικής ανταγωνιστικότητας αποτυπώνει αναχρονιστικές και συντηρητικές εκτιμήσεις ενός «διακυβερνητικού στρουθοκαμιλισμού» κατά τα πρότυπα των αναπτυσσόμενων «κρατών-παρίες» στο δικαιοπολιτικό και το οικονομικό στερέωμα· παρά την βαθιά και εμπειριστατωμένη αξιολόγηση των επιβεβλημένα σύννομων και των πραγματικών αναγκών του ελληνικού «επενδυτικού περιβάλλοντος».¹²⁸² Αναντίρρητα, όλες οι σύγχρονες «μεταρρυθμιστικές διακυβερνητικές τάσεις» υποδεικνύουν πως ο δημόσιος οικονομικός παρεμβατισμός με ουσιαστικά βιώσιμο και περιβαλλοντικό πρόσημο πρέπει να επιδιώκει με «δικαιοκρατικό πυρήνα και αναπτυξιακή ακτίνα», την «χρηστή» και αντισταθμιστική «πράσινη» αναμόχλευση της ανταγωνιστικής οικονομίας, ως το σύγχρονο «νεοκεϋνσιανό» μοντέλο της αναδιανεμητικής εξισορρόπησης και βιώσιμης βελτιστοποίησης των αναγκών μίας Πολιτείας, για την

¹²⁸¹Σημ.: Έκθεση του Ο.Ο.Σ.Α. με τίτλο «Περιβαλλοντική προοπτική ως το 2030» για τα κράτη-μέλη του κατέγραψε τις επιτυχίες (π.χ. ο περιορισμός των χλωροφθορανθράκων, της ρύπανσης οδικών μεταφορών και των υδάτινων πόρων) και τις απειλές (π.χ. κλιματική αλλαγή, διατάραξη οικοσυστημάτων με εξαφάνιση ειδών κλπ) που άπτονται των τριών πυλώνων της βιώσιμης ανάπτυξης και των αντίστοιχων περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών προκλήσεων-στόχων, με την απεικόνιση του «φωτεινού (πράσινου ή κόκκινου) σηματοδότη» και υπό την διευρυμένη δικαιοπολιτική εκτίμηση των αναλύσεων του «κόστους και οφέλους». Και από αυτόν τον διεθνή Οργανισμό προωθείται γενικότερα ο προοδευτικός διακυβερνητικός σχεδιασμός, με το σκεπτικό πως με την αξιοποίηση της τεχνολογίας, η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική ευημερία, αλλά και καθοριστικότητα στη δημόσια υγεία. Αντίθετες αντιλήψεις τονίζεται πως επαυξάνουν την περιβαλλοντική επιβάρυνση και το πολυεπίπεδο κοινωνικό κόστος. Βλ. OECD Environmental Outlook to 2030, Περίληψη στα ελληνικά, OECD 2008. διαθέσιμο στο: www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/40203657.pdf.

¹²⁸²E. Botta/T. Koźluk, Measuring Environmental Policy Stringency in OECD Countries: A Composite Index Approach, OECD Economics Department Working Papers, No. 1177, OECD Publishing, διαθέσιμο και στο: dx.doi.org/10.1787/5jxhnc45gvg-en, 2014 και Green tape: Environmental regulations may not cost as much as governments and businesses fear, The Economist, διαθέσιμο στο: www.economist.com/news/finance-and-economics/21637411, 2015.

σταθερότερη και ασφαλέστερη συμπόρευση της με τις παγκοσμιοποιημένες παραγωγικές και περιβαλλοντικές πιέσεις.

Ως χαρακτηριστικό θετικό παράδειγμα «οριζόντιας» χρηματοδοτικής υποστήριξης επί των αμιγώς μάλιστα περιβαλλοντικών δράσεων με ιδιαίτερο αναπτυξιακό αντίκρισμα για τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. παρατίθεται το οικονομικό ευρωπαϊκό πρόγραμμα “LIFE”,¹²⁸³ συνολικού ενωσιακού προϋπολογισμού 3,4 δισεκατομμυρίων για την περίοδο 2014-2020.¹²⁸⁴ Αν και αφορά τον πυρήνα της διαφύλαξης των οικοτόπων,¹²⁸⁵ των φυσικών πόρων, της βιοποικιλότητας,¹²⁸⁶ της ρύπανσης, της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής και της διαχείρισης των αποβλήτων στο πλαίσιο του 7^{ου} Προγράμματος Δράσης για το Περιβάλλον, εντάσσεται στη λογική των πολλαπλασιαστικών και επάλληλων ρυθμιστικών παρεμβάσεων της οικονομικής απόδοσης υπέρ του περιβαλλοντικού και κοινωνικού οφέλους.¹²⁸⁷ Από αυτές τις κατεξοχήν περιβαλλοντικές πρακτικές προκύπτει ότι οι σύγχρονες ευρωπαϊκές πολιτικές, εσωτερικεύουν στο δημόσιο δίκαιο (μέσω των πράσινων δημοσίων συμβάσεων, των κρατικών ενισχύσεων και των αποκεντρωμένων εφαρμογών) επενδυτικά πρότυπα για την ενιαία και την εθνική αγορά, ώστε λειτουργήσουν με τρόπο σταθεροποιητικά βιώσιμο,¹²⁸⁸ μεταστρέφοντας ακόμα και το κόστος αποκατάστασης και συντήρησης της περιβαλλοντικής προστασίας από δημοσιονομική επιβάρυνση ή επιπλέον «στρέβλωση» για παραγωγική πρωτοβουλία, σε «πράσινη» αναπτυξιακή προοπτική και πηγή πολλαπλού κοινωνικο-οικονομικά πλούτου. Επιδρώντας «κυκλικά» θετικά υπέρ της ανταγωνιστικότητας, της καινοτομίας των αγορών και του συγχρονισμένου πλαισίου της διοικητικής διακυβέρνησης.¹²⁸⁹

¹²⁸³Εκτελεστική Απόφαση της Επιτροπής υπ’ αριθμ. 2018/210 σχετικά με την έγκριση του πολυετούς προγράμματος εργασίας LIFE για την περίοδο 2018-2020 βλ. ec.europa.eu/environment/efe/themes/funding-and-life_el και www.yreka.gr. Ανάλογης σημασίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη σε τοπική κλίμακα με εμβάθυνση στον πρωτογενή τομέα παραγωγής είναι το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Leader βλ. enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en.

¹²⁸⁴Κανονισμός LIFE 2014-2020, υπ’ αριθμ. 1293/2013 όπως δημοσιεύθηκε στην Εφημ. της Ε.Ε. OJ L 347/185 (βλ. και N. Moussis, Access to the European Union Law, Economics, Policies, European Study Service, 2008, 446, L. Kramer, ό.π. (196), 159 και S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 84 επ..

¹²⁸⁵Από την έναρξη του προγράμματος LIFE από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1992, στην Ελλάδα χρηματοδοτήθηκαν συνολικά 240 προγράμματα. Από αυτά, 153 αφορούσαν την περιβαλλοντική καινοτομία, 70 την προστασία της φύσης και τη βιοποικιλότητα και 11 την ενημέρωση και επικοινωνία.

¹²⁸⁶Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, LIFE awards best 2018 projects for nature, environment and climate action, διαθέσιμα σε: ec.europa.eu/easme/en/news/life-awards-best-2018-projects-nature-environment-and-climate-action, The project LIFE WOLFALPS, βλ. www.lifewolfalps.eu/en/progetto-life12 (προστασία είδους προς εξαφάνιση και ασφάλεια για τους λύκους στη περιοχή των Άλπεων), The project LIFE AGROINTEGRA, βλ. www.agrointegra.eu/en/el-proyecto/acciones.html (πρωτογενής τομέας και μείωση χρήσης χημικών φυτοφαρμάκων-παρασιτοκτόνων), oLIVE-CLIMA - Introduction of new olive crop management practices focused on climate change mitigation and adaptation, βλ. ec.europa.eu/environment/life/project/ (προσαρμογή ελαιόδεντρων στη κλιματική αλλαγή), Το πρόγραμμα ARCTOS LIFE, βλ. www.arctoslife.gr (για την προστασία της αρκούδας της Πίνδου ιδιαίτερα μετά την κατασκευή της Εγνατίας Οδού) Final Report (30.06.2017) Covering the project activities from 01/07/2014 to 30/06/2017 “LIFE AGROINTEGRA Demonstration of sustainable alternatives to chemical products for European crop protection”, βλ. www.agrointegra.eu/images/pdfs/AGROINTEGRA_Life_FinalReport.pdf.

¹²⁸⁷Για τη συνολική παραγωγική θετική παρουσία του προγράμματος LIFE με εκτενή κατάλογο των εφαρμογών του βλ. επίσημο διαδικτυακό τόπο : ec.europa.eu/environment/life/projects/ip.htm.

¹²⁸⁸Z. de Carvalho Morais/D. Crawford-Brown/V. Cabero Dieguez, Sustainability Assessment and Governance Challenges in Development of Environmental Protection Areas, UFPA, 2015, 307-327.

¹²⁸⁹Σημ.: Υπέρ της σύνθεσης μίας οργανωμένης και αποτελεσματικής βιώσιμης εθνικής διοικητικής διακυβέρνησης, με επιπλέον βελτιστοποιητικό αντίκτυπο για την προστασία του περιβάλλοντος και την οικονομία εντοπίζονται πρακτικές προτάσεις που σχετίζονται με τη μείωση του γενικότερου «διοικητικού οικονομικού κόστους» και της γραφειοκρατίας ανάμεσα στο κράτος, τους πολίτες και την αγορά, όπως: α) η ψηφιοποίηση και μηχανοργάνωση της διαδικασίας των Α.Ε.Π.Ο., προωθητικά της διαφάνειας και της ενημέρωσης πολιτών και επενδυτών, β) η επιπλέον εκπαίδευση, κατάρτιση, αναδιάρθρωση των αρμοδιοτήτων μεταξύ των στελεχών της δημόσιας διοίκησης και της τοπικής αυτοδιοίκησης, γ) η ολοκλήρωση του χωροταξικού σχεδιασμού, των δασικών χαρτών, του κτηματολογίου, της οριοθέτησης του αιγιαλού και της ακτογραμμής και δ) η λειτουργική αναδιοργάνωση των διαδικασιών για τη διαχείριση των χρηματοδοτικών πόρων σε σχέση με τα απόβλητα, την ανακύκλωσή τους, τους οικότοπους και την

Στην απαρχή της τρίτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα, καταλυτικό και εκσυγχρονιστικό αποκορύφωμα για την επιτακτική συμπόρευση των οικονομικών αποδόσεων με τις περιβαλλοντικές δεσμεύσεις, με διεθνοποιημένη μάλιστα αναφορά, αποτελούν βέβαια οι προοπτικές της βιώσιμης ανάπτυξης για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και την λειτουργική υπεράσπιση της κλιματικής δικαιοσύνης. Εμπεριστατωμένες ακαδημαϊκές έρευνες διατείνονται πως οι αρνητικές συνέπειες του φαινομένου δεν είναι μόνο περιβαλλοντικές, αλλά ουσιαστικά κοινωνικές και ευθέως δημοσιονομικές. Καταληκτικά, αλλά και ως αφετηρία για τον σύγχρονο διακυβερνητικό προσανατολισμό αξίζει να σημειωθεί ότι με συγκριτικές αναλύσεις ανάμεσα σε 174 κράτη, έχει υπολογιστεί πως δίχως ενεργητικές βιώσιμα αναπτυξιακές και «πράσινες» παρεμβάσεις, η αύξηση της θερμοκρασίας της Γης μέσα στα επόμενα 80 χρόνια θα προκαλέσει περιορισμό του παγκόσμιου Α.Ε.Π. κατά 7%,¹²⁹⁰ ενώ η Ελλάδα θα χρειαστεί για την αντιμετώπιση των κλιματικών επιπτώσεων 700 δισεκατομμύρια ευρώ.¹²⁹¹

Ενότητα 3

α. Από την Οικονομική Ελευθερία ως δικαίωμα του ατόμου, στο δημόσιο συμφέρον της Οικονομικής Ανάπτυξης του κράτους, Διαδικασίες συνοχής και ενσωμάτωσης.

Η αντίληψη πως το Σύνταγμα είναι, και πρέπει να είναι, εγγυητικά και στοχευμένα «κατά βάση» ουδέτερο,¹²⁹² επενεργώντας μάλιστα αθροιστικά για το βέλτιστο επιδιωκόμενο εξισορροπιστικό και εναρμονιστικό έννομο αποτέλεσμα σε σχέση με τις επιλογές, τις ανάγκες και τις κατευθύνσεις της οικονομικής διακυβέρνησης,¹²⁹³ αποτιμάται ως η δεσπόζουσα στην ελληνική θεωρία. Στις δε ελευθερίες του ατόμου εντός της κοινωνικο-οικονομικής ζωής της Πολιτείας ο οποιοσδήποτε παρεμβατικός περιορισμός επιβάλλεται να επαφίεται στο πλαίσιο και στους όρους μίας θεσμικά συνεκτικής και βαθιά δημοκρατικής νομιμότητας.¹²⁹⁴ Παρόλα αυτά δεν σημαίνει πως το κράτος δεν πρέπει να έχει συστατική ταυτότητα και ποιοτικό προσανατολισμό, μέσα από έννομους μηχανισμούς συγκλίσεων και εξισορρόπησης των οικονομικών τάσεων, των κοινωνικών απαιτήσεων και των πολιτικών πρωτοβουλιών, ώστε να

ενεργειακή αναβάθμιση. Διορθωτικές παρεμβάσεις που συμβάλλουν επικουρικά των επιδιώξεων της βιώσιμης και αναπτυξιακής περιβαλλοντικής διακυβέρνησης με την αποσυμφόρηση μίας αξιοσημείωτης διοικητικής επιβάρυνσης (ανασταλτικής σημαντικών ιδιωτικών «πράσινων» επενδύσεων) που αποτιμάται τυπικά στο ύψος των 249.352.551 ευρώ ετησίως, σύμφωνα με μελέτη που διενεργήθηκε, υπό την αιγίδα του Ο.Ο.Σ.Α. για την Ελλάδα. Σημειώνεται πως ως υπολογιστικός μηχανισμός-πρότυπο χρησιμοποιήθηκε η τεχνική μέθοδος του «Τυποποιημένου Μοντέλου Κόστους» (βλ. Μέτρηση και μείωση των διοικητικών βαρών σε 13 κλάδους στην Ελλάδα, Τελική έκθεση Περιβάλλον, ΟΟΣΑ 2014, 39-42).

¹²⁹⁰M. Kahn/K. Mohades/R. Ng/M. Pesaran/M. Reissi/J. Yang, Long Term Macroeconomic Effects of Climate Change: A Cross Country Analysis, Working Paper 26167, National Bureau of Economic Research, 2019, διαθέσιμο στο: www.nber.org/papers/w26167.pdf.

¹²⁹¹Βλ. Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων Κλιματικής Αλλαγής, ο.π. (503).

¹²⁹²Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 807: Εκτιμά πως τίθενται «διπλά όρια», τόσο ως προς τον κρατικό παρεμβατισμό, όσο και προς την οικονομική ελευθερία με σημείο αφετηρίας αλλά και καταληκτικής αναφοράς το κοινωνικό κράτος δικαίου. Ελαφρώς διαφοροποιημένη προσέγγιση σε: Α.Μάνεση/Α. Μανιτάκη, Κρατικός Παρεμβατισμός και Σύνταγμα, ΝοΒ, Δ.Σ.Α.,1981, 1204, αφού ναι μεν το Σύνταγμα δεν καθορίζει συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα, όμως η ελεύθερη οικονομία ρυθμίζεται από εγγυητικούς δημόσιους παρεμβατισμούς που δεν τεκμαίρουν μία de facto ουδέτερη φιλελεύθερη οικονομία, ούτε αντίστροφα και έναν διάχυτο κρατικό παρεμβατισμό, αφήνοντας σημαντική διακριτική ευχέρεια στις πολιτικές επιλογές της κυβερνητικής πλειοψηφίας, με όριο τη συνταγματική νομιμότητα σε σύμφωνη ερμηνεία με τις διατάξεις του δικαίου των ευρωπαϊκών Συνθηκών βλ. 119-121 Σ.Λ.Ε.Ε. και Δ.Ε.Ε., C-326/2012.

¹²⁹³Γ. Γεραπετρίτης, Σύνταγμα και κοινοτικό δίκαιο στην ιδιωτικοποίηση των λμυριών, ΔΕΕ, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, 270.

¹²⁹⁴Σημ.: Κατά τις παραδοσιακές επιδράσεις του C.-L. Montesquieu στο έργο του το «Πνεύμα των Νόμων»: «Ελευθερία είναι το δικαίωμα να κάνουμε ό,τι επιτρέπουν (σημ.: αλλά και ότι δεν απαγορεύουν) οι νόμοι.».

διαφυλαχθεί η βιωσιμότητα μίας σύγχρονης και ευρωπαϊκής έννομης τάξης και δημοκρατίας, σε ευθεία λειτουργική και οργανωτική αναφορά, αφενός με την ανοιχτή αγορά και αφετέρου με την προστατευόμενη κοινωνική συνοχή¹²⁹⁵ και ασφάλεια¹²⁹⁶ για την παράλληλη και θεμελιώδη συνταγματική οικοδόμηση μίας δημοκρατικά φιλελεύθερης Οικονομίας και ενός κοινωνικού κράτους Δικαίου.¹²⁹⁷ Το ελληνικό Σύνταγμα του 1975 με τις τέσσερις πλέον Αναθεωρήσεις του, εκφράζει έναν σαφέστερο προοδευτικό και εξωστρεφή χαρακτήρα (ιδίως με βάση τις προβλέψεις του άρθρου 28 του Συντάγματος), σε σχέση με τις προηγούμενες μονομερώς φιλελεύθερες και αρκετά συντηρητικές διεκδικήσεις του Συντάγματος του 1952, το οποίο με κατά πολύ πιο περιορισμένα κοινωνικά κεκτημένα¹²⁹⁸ καταρτίστηκε μόλις τρία χρόνια μετά τα εθνικά δεινά του Εμφυλίου και του αμέσως προηγούμενου Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά την κυρίαρχη άποψη, η βάση του υφιστάμενου Συντάγματος εκπέμπει περισσότερο ένα «αποκαταστατικό περιεχόμενο», κωδικοποιώντας τις κανονιστικές απαντήσεις για τις πολιτειακές ανωμαλίες του παρελθόντος και τα «επισφαλή» κεκτημένα του παρόντος, και λιγότερο ένα χαρακτήρα εθνικής πολιτειακής ταυτότητας, με άξονα την αναπτυξιακή και τη βιώσιμη προοπτική χώρας για το «δικαιοπαγωγικό» σχεδιασμό του παρόντος και του μέλλοντος. Επίσης είναι κοινός τόπος, πως στηρίζεται σε σημαντικά «κρατικοκεντρικές» βάσεις και «προθέσεις»,¹²⁹⁹ με την ιδιαιτερότητα ότι οι κρατικοί θεσμοί υποτάσσονται στο πλήρη έλεγχο της έκαστοτε κυρίαρχης (κομματοκεντρικής) πολιτικής πρωτοβουλίας. Σχετικοποιώντας την αποδοτική σταθερότητα των μηχανισμών τους,¹³⁰⁰ ιδίως στις ποιοτικές και λειτουργικές πρακτικές της δημόσιας διοίκησης, αλλά και στις λεπτές ισορροπίες για τη «θετική ουδετερότητα» της δικαιοσύνης, ως θεσμού «μέσα» αλλά και «έξω» από το κράτος, κατά την ενεργητική και διακριτή διαφύλαξη της νομιμότητας και της νομιμοποίησής του.

Στο ισχύον ελληνικό Σύνταγμα, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 82, η Κυβέρνηση είναι αυτή που προγραμματίζει, κατευθύνει και καθορίζει τη γενική πολιτική της χώρας, υπαγόμενη στις εγγυήσεις της νομιμότητας και των συνταγματικών επιταγών, όπως των συντονιστικών δεσμεύσεων των διατάξεων του άρθρου 106 παρ. 1 και 2. Οι κρατικές επιδιώξεις για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας -και όχι στενά του «κράτους», ως ανεξάρτητη νομική οντότητα, από την κοινωνική και την οικονομική πραγματικότητα- έχουν ως οριοθετικό γνώμονα την κοινωνική ειρήνη-«συνοχή», το «ενιαίο» γενικό συμφέρον, τον οργανωτικά «ρυθμιστικό έννομο συντονισμό» του συνόλου των πεδίων της εθνικής οικονομίας και την αρχή

¹²⁹⁵Βλ. και άρθρο 79 παρ. 8 του Συντάγματος. Για την ρυθμιστική και παρεμβατική δυναμική αλληλεπίδραση των κοινωνικών δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη βλ. Ξ. Κοντιάδης, Το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη νομολογία του ΣτΕ, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 267.

¹²⁹⁶Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 809.

¹²⁹⁷Γ. Δελλής, Το Οικονομικό Σύνταγμα της Ελλάδας. Σύνομη επισκόπηση μίας πορείας 40 ετών με άδηλο μέλλον, ΤοΣ, Τεύχος 3, Α.Ν. Σάκκουλας, 2015, 447, Ε. Βενιζέλος, Εθνικό Σύνταγμα και εθνική κυριαρχία υπό συνθήκες διεθνούς οικονομικής κρίσης-Το πρόβλημα ήταν και παραμένει πολιτικό και όχι συνταγματικό, ΕφημΔΔ, Τεύχος 1, Σάκκουλας, 2011, 5 και Κ. Γιαννακόπουλος, Μεταξύ εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης: Το «Μνημόνιο» ως αναπαραγωγή της κρίσης του κράτους δικαίου, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/1914, 2011.

¹²⁹⁸Α. Σβώλος/Γ. Βλάχος, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Τεύχος Α΄, Κ. Παπαδημητρόπουλος, 1954, 107 επ..

¹²⁹⁹Περί ευθύνης ή μη των χαρακτηριστικών του Συντάγματος για την οικονομική κρίση, ο καθηγητής Γ. Σωτηρέλης καταγράφει ορισμένες σχετικές θεσμικές αγκυλώσεις στη λειτουργία και την απόδοσή του βλ. μελέτη του, Αλλαγή παραδείγματος, Η πρόκληση μίας νέας συνταγματικής οργάνωσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, σε: Η Ελλάδα στην Ευρώπη (ό.π. 129), 154.

¹³⁰⁰Βλ. προσέγγιση καθηγητή Σ. Φλογαίτη, Κανόνες δικαίου με σύμπραξη οργάνων της πολιτείας, εσπερίδα ΡΕΥΜΑ, 2018.

της αναλογικότητας κατά τον περιορισμό των αλληλεπιδρώντων παραγωγικών ελευθεριών¹³⁰¹ και δικαιωμάτων. Διασφαλίζονται έτσι γενικές οργανωτικές εγγυήσεις-ρήτρες, δίχως την οποιαδήποτε προκαθορισμένη (πλην τη συστηματική έννομη διάρθρωση των όρων της βιωσιμότητας) οικονομική διαδικαστική ή «διαχειριστική» δέσμευση, όπως λ.χ. την τυχόν θεσμοθετημένη πρόβλεψη ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, παρά μόνο αποθετικά σε σχέση με την αξιοπρεπή διαβίωση του ανθρώπου με βάση το κατεξοχήν «ανθρωποκεντρικό» άρθρο 2 και μέσα από το νεοεισελθέν κατά την τελευταία Θ' Αναθεώρηση το φθινόπωρο του 2019, «μεταμνημονιακό», άρθρο 21 παρ.1 του Συντάγματος περί «ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος», απελευθερώνοντας τα σύννομα περιθώρια εκτίμησης της δημοκρατικής Πολιτείας. Κατά την ευρωπαϊκή του σύγκλιση αλλά και σύμφωνα με την πολιτιστική και ιστορική του προέλευση, η έννοια και η λογική του «Οικονομικού Συντάγματος» για την ανάπτυξη του ελληνικού κράτους καθίσταται «κοινωνικά συναινετική» και «συνεργατική» σ' ένα «φιλελευθεροποιημένο προσανατολισμό» με συγκεκριμένες ωστόσο συνταγματικές προστατευτικές επιταγές, παρεμβατικούς όρους και εγγυήσεις για τη νομιμότητα του κράτους δικαίου, λαμβάνοντας υπόψη:¹³⁰² Αφενός το περιθώριο εκτίμησης της δημοκρατικά νομιμοποιημένης διακυβέρνησης σε συνάρτηση με το δημόσιο συμφέρον και αφετέρου την θεσμοθετημένη και έμπρακτη ανταπόκριση της Πολιτείας στους διεθνοποιημένους και υπερεθνικούς συσχετισμούς, ανάγκες, υποχρεώσεις και δεσμεύσεις, με την κλιμακούμενη και επιδραστική αντίστοιχη υπερεθνική «δικαιοδοτική εκχώρηση» ρυθμιστικών και ελεγκτικών κρίσεων και αρμοδιοτήτων, από τα ανθρώπινα δικαιώματα και την περιβαλλοντική προστασία μέχρι τις κατευθυντήριες δημοσιονομικές της προσαρμογές.

Για την αντίστροφη θεώρηση από την οικονομική ελευθερία του ατόμου προς την οικονομική ανάπτυξη της Πολιτείας, οι αντίστοιχες συνταγματικές διατάξεις παρουσιάζουν απόλυτη εννοιολογική και δογματική συμμετρία με τις παραπάνω θεσμικές εγγυήσεις, το πλαίσιο και τους στόχους του κρατικού μηχανισμού υπέρ της εθνικής οικονομίας και εντός της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Σύμφωνα με το άρθρο 5 παρ. 1 του Συντάγματος, ο καθένας έχει το (αποθετικό προς το κράτος)¹³⁰³ δικαίωμα¹³⁰⁴ να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητα του¹³⁰⁵ για τη συμμετοχή του στην οικονομική¹³⁰⁶, κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας¹³⁰⁷

¹³⁰¹Ειδικότερες εκδηλώσεις της οικονομικής ελευθερίας καθιερώνονται α) η ελευθερία της εμπορικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας (ΣτΕ 3489/2006, με όρους αναλογικότητας και δημοσίου συμφέροντος ΟλομΣτΕ 3013/2014, ΣτΕ 2906/2014), β) η ελευθερία των συμβάσεων (Μ. Σταθόπουλος, ό.π. (106), 517 και του ίδιου, Γενικό Ενοχικό, Σάκκουλας, 2004, 686-690) και γ) η ελευθερία ανταγωνισμού (Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 975).

¹³⁰²Σύμφωνα με το θεμελιώδες ερμηνευτικό της πλαίσιο, το κράτος μπορεί να ενεργήσει μόνο ό,τι επιτρέπεται και οι ιδιώτες ό,τι δεν απαγορεύεται (βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου, 14^η έκδ., 2011, 86 και 12^η έκδ., 2007, 94).

¹³⁰³Α. Μάνεσης, ό.π. (511), 151.

¹³⁰⁴Η προσωπική αυτονομία-ελευθερία γενικότερα ανάγεται εφαρμοστικά ως «μεικτό» δικαίωμα. Βλ. Γ. Καραβοκύρης, Άρθρο 5 παρ. 1 Προσωπική αυτονομία, σε: Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία (ό.π. 12), 85.

¹³⁰⁵Σημ.: Η οικονομική ελευθερία του ατόμου προ του Συντάγματος του 1975 στα προϊσχύσαντα Συντάγματα καλύπτονταν από τη γενική ρήτρα της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου (υπό τις συμπληρωματικές μάλιστα διασφαλίσεις των γενικών διατάξεων του Α.Κ., άρθρα 57-59). Έχει υποστηριχθεί η κατοχύρωσή της και στις διατάξεις της παραγράφου 3 του άρθρου 5, (απαρβίαστο προσωπικής ελευθερίας με βάση τη νομιμότητα) θέση που υποστήριζε και η νομολογία μέχρι τη δεκαετία του 1990. Από εκεί και έπειτα καταφεύγει πλέον στο συνδυασμό της νομικής βάσης και των δύο διατάξεων (ΣτΕ 385/1994) ή μόνο της παραγράφου 1 του άρθρου 5 (με γνώμονα: «η ένταση του παρεμβατισμού μέσω περιορισμών στη σφαίρα της ελευθερίας του ιδιώτη, να μην βρίσκεται, σε έκδηλη δυσαναλογία με τη σημασία του επιδιωκόμενου σκοπού»). Βλ. π.χ. απόφαση Φλοίσβου ΣτΕ 1909/2001). Το γενικό δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας που κατοχυρώνει το άρθρο 5 παρ.1 του Συντ. διαλαμβάνει υποστηρικτική-επικουρική βάση σε ειδικότερες εκφράσεις της, όπως του άρθρου 17 του Συντ. περί ελευθερίας χρήσης και διάθεσης της ιδιοκτησίας (και κατ' επέκταση της περιουσίας), του άρθρου 22 περί ελευθερίας της εργασίας ή ειδικών προεκτάσεων του ίδιου του άρθρου 5, όπως η ελευθερία των

στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερα νομιμοποιημένου και υγιούς ανταγωνισμού,¹³⁰⁸ υπό τις δικαιοπλαστικές περιοριστικές ρήτρες: α) των διαδραστικών εγγυήσεων του Συντάγματος,¹³⁰⁹ β) της μη προσβολής των δικαιωμάτων έτερων προσώπων – φορέων (οριοθέτηση που αναδεικνύει ερμηνευτικές πτυχές της έκτασης της κατάχρησης ενός δικαιώματος κατά τις επιταγές του 25 παρ. 3 του Συντ. και της τριτενέργειας των δικαιωμάτων¹³¹⁰ με εσωστρεφή αιτιώδη σύνδεσμο την αρχή της αναλογικότητας ανάμεσα στα δικαιώματα) αλλά και γ) των κοινά παραδεδωμένων αντιλήψεων περί των χρηστών ηθών, σε μία πράγματι εσχατολογική ηθικοπολιτική διάσταση του ελέγχου της νομιμότητας επί της σύννομης δραστηριοποίησης του ατόμου στο επιχειρείν, στο παράγειν και στο συναλλάσσεσθαι εντός του κράτους δικαίου.¹³¹¹ Οι συγκεκριμένες εξισοροπιστικές και «εύνομα» περιοριστικές¹³¹² εγγενείς συνταγματικά επιφυλάξεις της οικονομικής ελευθερίας, στην ουσία ταυτοποιούν τη νομοτυπική, την εννοιολογική και την πρακτική απόδοση των συναρτώμενων όρων του δημοσίου συμφέροντος, κατά την ένταξη του ατόμου- «ιδιωτικού» μέρους στο «όλον» της έννομης τάξης.

Παράλληλα και επιβεβαιωτικά για όλα τα ως άνω, κατά τα προβλεπόμενα του «πολιτειακοκεντρικού» άρθρου 106 παρ. 2 του Συντάγματος, η ιδιωτική οικονομική

συμβάσεων, του ανταγωνισμού και της επιχειρηματικότητας (όπως προεκτέθηκε και στη παραπομπή 1031). βλ. Π. Δαγτόγλου, ό.π. (138), 990-994, ιδίως 992, Α. Μάνεσης, ό.π. (511), 151-153 και 158 και Α. Λιακόπουλος, Οικονομική Ελευθερία Αντικείμενο Προστασίας στο δίκαιο του ανταγωνισμού, Σάκκουλας, 1981, 68-73.

¹³⁰⁶Σημ.: Κατά Γ. Δελλή, το ιδιοκτησιακό δικαίωμα και η ιδιωτική πρωτοβουλία επί της οικονομικής ανάπτυξης συμπεκνώνουν τον «αξιοματικό» πυρήνα της ιδιωτικής οικονομικής σφαίρας. Βλ. Γ. Δελλή, ό.π. (413).

¹³⁰⁷Με βάση μάλιστα την αρχή της νομιμότητας και της ελευθερίας του ατόμου αναδεικνύεται στο πλαίσιο αυτό και η αρχή του φιλελεύθερου κράτους δικαίου: «ό,τι δεν απαγορεύεται, επιτρέπεται». Βλ. Α. Ράικος, Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 3^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2008, 335.

¹³⁰⁸Σε αντιδιαστολή με την απαγόρευση του αθέμιτου ανταγωνισμού βλ. Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο-Ατομικά Δικαιώματα, 2^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2005, 1156.

¹³⁰⁹Σημ.: Όπως ισοβαρώς απαντώνται κατά πλήρη ορθολογική συμμετρία και στις διατάξεις περί οικονομικής ανάπτυξης και ιδιωτικής πρωτοβουλίας του άρθρου 106 παρ. 1 και 2 (π.χ. γενικό συμφέρον, εθνική οικονομία, ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αλλά και στις ανάγκες-αντίβαρα της σύννομης δημόσιας ωφέλειας και των κοινών συμφερόντων-ποιότητας ζωής εγγενώς περιοριστικά στις διατάξεις των άρθρων 17 και 18 περί ιδιοκτησίας (ερμηνευτικά ισόροπων με τις διατάξεις του άρθρου 1 του Π.Π.Π. της Ε.Σ.Δ.Α. και 17 παρ. 1 του Χ.Θ.Δ.Α. και του άρθρου 24 περί προστασίας του περιβάλλοντος του Συντάγματος (άρθρο 37 του Χ.Θ.Δ.Α.), βλ. Π. Δαγτόγλου, ό.π. (1308), 1065 επ., Γ. Καραβούρη, ό.π. (1304), 90-92 και Χ. Αθανασοπούλου, ό.π. (22).

¹³¹⁰Σημ.: Εξ άλλου, η ελευθερία του ατόμου δεν σημαίνει μόνο εγγυητική ελευθεριακή θωράκιση έναντι της κρατικής εξουσίας, αλλά και υποχρέωση της τελευταίας να διαφυλάττει τους ιδιώτες, θωρακίζοντάς τους από τις μεταξύ τους συγκρούσεις και τις επιμέρους εξουσιαστικά καταχρηστικές εκφάνσεις παράλληλα ενασκούμενων δικαιωμάτων. Έχει γίνει δεκτό πως το δικαίωμα της ελεύθερης προσωπικότητας του ατόμου πέρα από την οικονομική ελευθερία, από τις καθόλα ερμηνευτικές γι' αυτό διατάξεις του άρθρου 57 παρ. 1 Α.Κ. και σε συνδυασμό με την αξιοπρέπεια του ατόμου (άρθρο 2 παρ. 1 Συντ.), διαφυλάττει και τα περιβαλλοντικά κεκτημένα ως μέρος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου, χαρακτηριζόμενα επιπρόσθετα και ως «εκτός συναλλαγής κοινά σε όλους» και «κοινόχρηστα» προς εξυπηρέτηση δημόσιων εν ευρεία έννοια σκοπών, με βάση τις εκτενείς διατάξεις των άρθρων 966 και 967 Α.Κ. επ.: ικανά προς δημόσια κοινή χρήση και κάρπωση των ωφελειών τους (Ι. Καραβούρης, Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1993, 45-57 όπου περαιτέρω εκτενείς παραπομπές στην ελληνική νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων.). Μάλιστα η όποια απόκτηση ιδιωτικών επ' αυτών δικαιωμάτων (π.χ. 970 Α.Κ. σε αγκυλωτά και παραλία) με νομότυπη παραχώρηση από τον κύριο τους (968 Α.Κ.)- Δημόσιο, δεν πρέπει να αλλοιώνει ή να βλάπτει τις δυνατότητες για αυτήν τη «κοινή χρήση» (ΕιρΡοδ 34/1998). Επομένως, συνειρμικά, αν και το δικαίωμα στη προσωπικότητα τοποθετείται στον πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων, ο θεμελιώδης επί τούτου προστατευτισμός και αξίωση επί των «κοινόχρηστων πραγμάτων» και επί της προστασίας του περιβάλλοντος ή της υγείας, ικανοποιεί το πεδίο των «εξατομικευμένων» εγγυήσεων του δημοσίου συμφέροντος (ΑΠ 596/1982). Σχηματοποιώντας σε μορφή ενός «αδιάτρητου κύκλου» την αλληλουχία μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων, προστασίας περιβάλλοντος και δημοσίου συμφέροντος «εναρμονιστικά ενσωματωμένα» στη καρδιά της έννομης τάξης για τις βιώσιμες προοπτικές της κοινωνικής ευημερίας.

¹³¹¹Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 798 -806.

¹³¹²Γ. Δελλής, ό.π. (33), 265-269.

πρωτοβουλία¹³¹³ εντός της «εθνικής οικονομικής ανάπτυξης» δεν πρέπει να αναπτύσσεται: α) εις βάρος των ελευθεριών οποιωνδήποτε τρίτων και β) της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του άρθρου 2 παρ. 1, ως ο καταληκτικός και αθροιστικός πυρήνας της διαφύλαξης όλων των δικαιωμάτων του ατόμου εντός της κοινωνικής αλληλεπίδρασης της Πολιτείας, καθώς και γ) προς βλάβη της εθνικής οικονομίας. Υποδηλώνεται δηλαδή, ότι οι αναπτυξιακές προοπτικές της ελεύθερης οικονομίας στην ελληνική Πολιτεία¹³¹⁴ απολαμβάνουν ισόρροπα, τόσο το δημόσιο, όσο και το ιδιωτικό νομιμοποιητικό συμφέρον για το δίκαιο συντονισμό τους,¹³¹⁵ κατά τη συστηματική διασύνδεση του άρθρου 5 παρ. 1 με το «παραγωγικά ακτινοβόλο» άρθρο 106 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος.¹³¹⁶ Επίσης, κατά το συνταγματικό δέον, η ενεργητική παρουσία του κράτους στην αγορά μέσα από την υποστήριξη κοινωφελών ή μονοπωλιακών¹³¹⁷ επιχειρήσεων στέκεται επιπρόσθετα εγγυητικά προς το κοινωνικό σύνολο αλλά και προς την ανοιχτή οικονομία για την αναγκαία και «ζωτική» καθιέρωση των όρων της «κοινωνικής ευθύνης» στις συνθήκες της ανταγωνιστικότητας.¹³¹⁸ Με αυτόν τον τρόπο, το δημόσιο συμφέρον «κοινωνικοποιείται» και συναρτάται διακριτικά με τους κανόνες της ελεύθερης οικονομίας.

Το δημόσιο συμφέρον επί της οικονομικής ελευθερίας, αν και η πλέον αόριστη/γενικευμένη και κατασταλτική όμως συνάμα έννοια στο χώρο του δημοσίου δικαίου, όπως αποδέχεται κατά πάγια νομολογία και το ΣτΕ,¹³¹⁹ είναι ίσως η κρισιμότερη αρχή για: την συνταγματική ανταπόκριση των έννομων επιλογών, την οριοθετημένη επιβολή εύλογων περιορισμών και τον προσανατολισμό της πολιτειακής εξέλιξης, ακόμα και ενός αμιγώς φιλελεύθερου κράτους δικαίου. Κατά τον κοινό εθνικό νομοθέτη, η εν λόγω «αξιακή ρυθμιστική συναντίληψη» αντικατοπτρίζεται χαρακτηριστικά και επίκαιρα στις κατευθυντήριες αναφορές του άρθρου 14 παρ. 2 του πρόσφατου αναπτυξιακού Ν.4635/2019 («Επενδύω στην Ελλάδα») σε αντικατάσταση της λιτής παραγράφου 2 του άρθρου 1 του Ν.4442/2016. Αναλυτικότερα, για όλες οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύσσονται στην ελληνική έννομη τάξη, από τον πρωτογενή τομέα και τη μεταποίηση, μέχρι τη παραγωγική βιομηχανική δραστηριότητα και τις υπηρεσίες του τριτογενή τομέα παραγωγής προδιαγράφονται βασικές ρυθμιστικές απαιτήσεις και γενικευμένοι «προϋποθετικοί» περιορισμοί με την εξής «ασφαλή» αναπτυξιακά και «εγγυημένα» κοινωνικά διατύπωση: «Η άσκηση των ανωτέρω οικονομικών δραστηριοτήτων

¹³¹³ Αξίζει να καταδειχθεί πως η αναφορά σε «ιδιωτική πρωτοβουλία» και όχι στην ατομική ελευθερία ή δραστηριότητα, έχει την πρόθεση να αναδείξει και να προβάλλει το οικονομικό καθεστώς-φιλελεύθερο σύστημα που δομείται και διαρθρώνεται η Οικονομία στο σύνολο της έννομης τάξης (βλ. και Α. Μάνεσης, ό.π. (511), 158). Διατυπώνεται η θέση πως συνολικά οι διατάξεις του άρθρου 106, θα μπορούσαν να τοποθετηθούν και στο πεδίο των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και ελευθεριών στον Συνταγματικό Χάρτη βλ. Β. Σκουρής, Προσανατολισμοί στο δημόσιο δίκαιο, Τόμος 1, Σάκκουλας, 1996, 311-312.

¹³¹⁴ Γ. Κασμάτης, ό.π. (106), 229. Συγκεντρωτική θεώρηση και κατηγοριοποίηση στο διαχρονικό έργο του Σ. Φλογαίτη, Σύγχρονες όψεις κρατικού παρεμβατισμού, Α.Ν. Σάκκουλας, 1984.

¹³¹⁵ Α. Καϊδατζής, Άρθρο 106, σε: Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία (ό.π. 12), 1720-1721.

¹³¹⁶ Σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 101 παρ. 4, βλ. και Α. Καϊδατζής, ό.π. (1315), 1722.

¹³¹⁷ Άρθρο 106 παρ. 3 Συντ..

¹³¹⁸ Σημ.: Αυτή η οπτική επιβάλλει το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα του κρατικού παρεμβατισμού στην ελεύθερη οικονομία να αναφέρεται και να ορίζεται υπέρ της ζωτικότητας και της βιωσιμότητας των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου.

¹³¹⁹ Σημ.: Σε σειρά αποφάσεων του ΣτΕ επισημαίνεται ορθά, ότι η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντ. είναι η νομική βάση της οικονομικής ελευθερίας και σε αυτήν εύλογα περιλαμβάνεται και η ελευθερία άσκησης της εμπορικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας εντός μίας ανταγωνιστικής αγοράς. Και να μεν η ανωτέρω διάταξη δεν αποκλείει στον κοινό νομοθέτη ή, κατ' εξουσιοδότηση αυτού, στη Διοίκηση να θεσπίσει περιορισμούς και απαιτήσεις για λόγους δημοσίου συμφέροντος, όμως, αυτοί δεν επιτρέπεται «να φθάνουν μέχρι του σημείου να καθίσταται πράγματι αδύνατη ή υπερμέτρως δυσχερής η πραγματοποίηση και των θεμιτών (σύννομων) σκοπών της (βλ. Κ. Γεωργόπουλος, Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, 2001, 597 και Λ. Κοτσίρης, Δίκαιο Ανταγωνισμού Αθέμιτου και Ελεύθερου, 4^η έκδ., Σάκκουλας, 2001, 22).

είναι ελεύθερη. Περιορισμοί στην ελευθερία άσκησης συγκεκριμένης οικονομικής δραστηριότητας είναι ανεκτοί, εφόσον ισχύουν οι εξής σωρευτικά συντρέχουσες περιστάσεις, όπως: α) Να δικαιολογούνται από συγκεκριμένους λόγους δημοσίου συμφέροντος, β) να καθορίζονται με σαφή και αντικειμενικού χαρακτήρα κριτήρια, βάσει των οποίων ανατίθενται και ασκούνται οι σχετικές αρμοδιότητες της Διοικήσεως, γ) να δικαιολογούνται επαρκώς από την ειδική φύση του αντικειμένου της ρυθμίσεως, και δ) να κινούνται εντός των ορίων που χαράσσει η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας». Μάλιστα, προς επιπρόσθετη οργανωτική διευκρίνιση και «εθνοκεντρική» αποσαφήνιση των διαστάσεων-«λόγων» του δημοσίου συμφέροντος και με ερμηνευτική βάση τις παραμέτρους των συνταγματικών περιορισμών του «γενικού συμφέροντος» του άρθρου 106 παρ. 1 του Συντάγματος, στην παρ. 4 του ίδιου άρθρου 14 του ως άνω νόμου, κατά τροποποίηση του άρθρου 3 του Ν. 4442/2016, προτάσσονται οι εκτιμήσεις για: τους επαπειλούμενους κινδύνους στην ανθρώπινη υγεία, την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης, την ανάπτυξη όλων των πεδίων της εθνικής οικονομίας, την προώθηση της περιφερειακής ανάπτυξης και την προαγωγή των παραμεθόριων ορεινών και νησιωτικών περιοχών. Με αυτή την ενδεικτική, αλλά συντονισμένη μεθοδολογική διαβάθμιση του προγραμματικού και του δυναμικά κανονιστικού σχεδιασμού της κοινής νομοθεσίας, σε ευθεία ανταπόκριση με τις καίριες συνταγματικές απαιτήσεις του σύγχρονου «φιλελεύθερα κοινωνικού» κράτους δικαίου, προωθούνται μεθοδικά λειτουργικότερα για πρώτη φορά, οι θεμελιώδεις οργανωτικές βάσεις των «στρατηγικών αυτοδεσμεύσεων» της νομοθετικής πρωτοβουλίας και της διοικητικής δράσης στην Ελλάδα, στο ίδιο πνεύμα με τις ρυθμιστικές εκτιμήσεις που υιοθετήθηκαν ρητά επίσης επικαιροποιημένα για την ενίσχυση και την αναδιοργάνωση του «Επιτελικού Κράτους», οι οποίες και θα παρουσιαστούν παρακάτω.

Σε γενική παρατήρηση, το ρεαλιστικότερο πολιτειακό αντίβαρο για την εξισορροπιστική σταθερότητα ενός φύσει πατερναλιστικού Συντάγματος, εντός ενός φύσει επιβλητικού δημοσίου συμφέροντος είναι δίχως αμφιβολία η ερμηνευτική πρωτογενής εισδοχή της ενοποιητικής απόδοσης των ενωσιακών δεσμεύσεων. Η «συνοχή» και η «ενσωμάτωση» της ενωσιακής στην εθνική έννομη τάξη λειτουργεί προσδιοριστικά για την «οριζόντια» «συνοχή» και «ανοιχτή ενσωμάτωση» του δημοσίου συμφέροντος στις ελευθερίες, στα δικαιώματα, στους ενιαίους στόχους και ανάγκες του κράτους δικαίου, οριοθετώντας την ταυτότητα του δημοσίου παρεμβατισμού, αλλά και την επίδραση έτερων πολιτικοοικονομικά κυρίαρχων κέντρων εξουσίας και εξάρτησης.¹³²⁰ Είναι δε κρίσιμο, η κάθε επιμέρους ευρωπαϊκή έννομη τάξη να μην εγκλωβίζεται σε μονόπλευρα αυτοαναφορικές εκτιμήσεις για τις διαπολιτειακές τους ισορροπίες. Σ' αυτή την εξελισσόμενη διαδρομή, ακριβώς εξαιτίας της ενοποιητικής ωρίμανσης του σύγχρονου ευρωπαϊκού και ελληνικού «οικονομικού» συνταγματισμού, το καταρχήν αξιακό κεκτημένο της «ελεύθερης οικονομίας»¹³²¹ μετουσιώνεται στην επιδίωξη και την προσδοκία της «κοινωνικής οικονομίας της αγοράς»,¹³²² οικοδομώντας την νομιμοποίηση της σ' ένα προστατευτικά αλληλέγγυο διακυβερνητικό πλαίσιο.

¹³²⁰ Περί άμεσων και έμμεσων περιορισμών νομιμότητας μεταξύ 5 παρ. 1 και παρ. 3 βλ. Ε. Παρράκης, Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρίας-Εισαγωγικό Μέρος και Γενικές Διατάξεις, Τόμος1, 2^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, 308.

¹³²¹ Βλ. Ερμηνευτική Ανάλυση Κ. Σκούρα, Άρθρο 5 παρ. 1 Οικονομική Ελευθερία, σε: Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία (ό.π. 12), 93-106.

¹³²² Α. Λιακόπουλος, ό.π. (1305), 77 επ. και 95 επ., Α. Μάνεσης/Α. Μανιτάκης, ό.π. (1292), 1199 επ., Α. Σακελλαρόπουλος, Σκέψεις για το πρόβλημα του περιβάλλοντος από νομική σκοπιά, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 55 επ.. Σημ.: Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης και των εκσυγχρονιστικών αμφίδρομων διαστάσεων του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου είναι δογματικά ανορθολογικό σε επίπεδο «εθνοκεντρικού στρουθοκαμιλισμού» να μελετηθεί η οικονομική διάρθρωση της χώρας ξεχωριστά από τα κεκτημένα του ευρωπαϊκού δικαίου. Η οικονομική

Η προσδοκία για την εκνομιευμένη και εξορθολογιστική εσωτερικήευση του δημοσίου-κοινού συμφέροντος στα δικαιώματα και τις ελευθερίες, όπως και το αντίστροφο, αν και διαδικασία δογματικά αμήχανη και αξιακά «συνυπεύθυνη» και «συμμετοχική», επεξηγεί το ρόλο του σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους δικαίου προς την κανονιστική διάχυση και ισχύ των δικαιοπλαστικών όρων της αλληλεγγύης, της κοινωνικής ευημερίας και της αναδιανεμητικής οικονομικής προόδου. Όσο ρομαντικά ιδεαλιστική και αν φαίνεται αυτή η προσέγγιση, μπροστά στους κινδύνους ενός ανορθολογικού και άτακτου κρατικού παρεμβατισμού, αλλά και στις απειλητικές κοινωνικές επενέργειες των εγγενών στρεβλώσεων και των λειτουργικών αδιέξοδων της ελεύθερης οικονομίας είναι άκρως πραγματιστική, αιτιολογημένη, επιβεβλημένη και βιώσιμη προς την υπεράσπιση και την ανάπτυξη πρωτίστως ενός αποτελεσματικού και ελκυστικού Δημοσίου Δικαίου, «εν ευρεία εννοία», ενάντια κατευθυντήριων παραγόντων όπως: της αναπόφευκτης παγκόσμιας διακυβέρνησης, των κοινών ασύμμετρων κινδύνων και απειλών, της επιθετικής οικονομικής μεγέθυνσης των αγορών, της δημοκρατικής ασυνέπειας των συγκυριακών πλειοψηφιών και της παραγωγικής διατηρητότητας του κοινωνικού ιστού. Έτσι ειδικότερα, στη διαδραστικότητα των έννομων αξιώσεων για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, η εξειδίκευση του δημοσίου συμφέροντος, όχι πλέον ως «σταθμιστικά αντιπαρατιθέμενου» υπό τις επιμέρους συγκρουσιακές/ αντιπαρατιθέμενες εκφάνσεις του, αλλά ως «ενοποιητικά συναθροιζόμενου» με την ερμηνευτική εισδοχή και τη συστηματική σύζευξη της βιώσιμης ανάπτυξης, επιβεβαιώνει το στρατηγικό προσανατολισμό της έννομης τάξης και της οικονομίας,¹³²³ με αντικειμενισμό στην «αμοιβαιοποίηση» των συμπλεκόμενων έννομων αγαθών και συμφερόντων, θετικά, αποθετικά και εν τέλει αμφίδρομα βέλτιστα. Οι επιφυλάξεις δε που διατυπώνονται στη θεωρία για τις παρελκυστικές όψεις της βιώσιμης ανάπτυξης¹³²⁴ με βάση τις αλλοιώσεις, που υφίστανται συγκυριακά ως έννοια στη πρακτική της εφαρμογή, δεν είναι ικανές να απομειώσουν τη θετικιστικά «ακτινοβόλα» θεσμική της βαρύτητα, σημασία και προοπτική, ούτε επί του οικονομικού, ούτε επί του περιβαλλοντικού της κεκτημένου στο συνταγματισμό της Ένωσης και των κρατών-μελών· ως πάγια αξίωση για την βελτιστοποίηση των όρων της νομιμότητας επί των πραγματολογικών πιέσεων του κράτους δικαίου. Απεναντίας από τον «συνταγματικό διεκπεραιωτισμό» που διεμβολίζει την ασφάλεια του δικαίου των κανονιστικών δεσμεύσεων και οικονομικών αποδόσεων της Πολιτείας και της νομιμοποιημένης δράσης και συμπεριφοράς της Αγοράς, οι όροι της βιώσιμης ανάπτυξης κρίνεται αναγκαίο πως πρέπει να διέλθουν δικαιοπαραγωγικά σε ένα έννομο σύστημα συνετού ορθολογισμού και συνεκτικής συνάφειας ξορκίζοντας τις κάθε είδους διχαστικές στρεβλώσεις και διεκδικώντας την εναρμονισμένη «συνταγματική συνέπεια».

ανάπτυξη συνταγματικά δεν διαθέτει μονοδιάστατα χαρακτηριστικά, για αυτό και τα εθνικά αντίβαρα θωρακίζονται εγγυητικά και ερμηνευτικά μέσα από το επίσης ουδέτεροποιημένο αλλά και ενεργητικό εννοιακό κεκτημένο. (Βλ. κυρίως γραμματική και τη συστηματική διατύπωση άρθρων: 5 παρ. 1, 3, 17 παρ. 1 έως 7 και 106 παρ. 1 και 2 Συντ. σε συνάφεια με το άρθρο 28 και την ερμηνευτική του δήλωση αλλά και ενοποιητικά με τα άρθρα 1, 4 και 7 Σ.Ε.Ε. περί αρμοδιοτήτων, 3 παρ. 3 περί αναπτυξιακών στόχων ενιαίας αγοράς, 5 Σ.Ε.Ε. περί επικουρικότητας και αναλογικότητας, 14 Σ.Λ.Ε.Ε. περί οικονομικών και δημοσιονομικών πολιτικών υποστήριξης των κοινών αρχών, 26-27 Σ.Λ.Ε.Ε. περί ενιαίας αγοράς, 101 Σ.Λ.Ε.Ε. περί ανταγωνισμού, 110 Σ.Λ.Ε.Ε. περί φορολογικής πολιτικής, 114 Σ.Λ.Ε.Ε. περί προσαρμογής της εθνικής νομοθεσίας, 119 -120 Σ.Λ.Ε.Ε. περί οικονομικής και νομισματικής πολιτικής, 169 Σ.Λ.Ε.Ε. περί προστασίας καταναλωτών, 177 Σ.Λ.Ε.Ε. περί οικονομικής, κοινωνικής και εδαφικής συνοχής, 208 Σ.Λ.Ε.Ε. περί εξωτερικής συνεργασίας για την ανάπτυξη).

¹³²³Α. Καϊδατζής, ό.π. (1315), 1728-1736.

¹³²⁴Γ. Σμπώκος, Η επινόηση της Αειφορίας, Πως επικράτησε το δόγμα της αέναης προόδου, Οκτώ, 2015, 170.

β. Διαστάσεις του Δημόσιου Συμφέροντος.

Το δημόσιο συμφέρον είτε ως αντισταθμιστικό αντίβαρο, είτε ως σύννομος προσδιορισμός είτε ως οριοθετικός περιορισμός των ελευθεριών και των δικαιωμάτων εκφράζει τη νομιμοποιητική βάση της παρεμβατικής δημόσιας εξουσίας και τον «αυτεξούσιο» αθροιστικό πυρήνα της συστηματικής και της τελολογικής νομιμότητας του κράτους.¹³²⁵ Προσπερνά δε τον στενό δικαιοκρατικό θετικισμό του κράτους δικαίου για την αιτιολογημένα προσαρμοστική ικανοποίηση κοινωνικο-οικονομικών αναγκών και πραγματικών περιστάσεων, που ναι μεν δεν μπορούν να τυποποιηθούν σε «απόλυτες δικαιοκτικές δεσμεύσεις», αλλά από την άλλη, κρίνεται όμως απαραίτητο να ενεργοποιηθούν με «αξιακές ρυθμιστικές εγγυήσεις» κατά τη σύννομη έκφραση και αναγωγή τους στην έννομη τάξη. Το δημόσιο συμφέρον (πρέπει να) προσανατολίζει και καθορίζει τον συστηματικό πολιτειακό σχεδιασμό της κρατικής πρωτοβουλίας, την δράση της Δημόσιας Διοίκησης, τη δικαιοδοτική κρίση,¹³²⁶ ως την «ultima ratio» του κράτους, όπως έχει αποδώσει ο καθηγητής Ε. Βενιζέλος.¹³²⁷ Το «δημόσιο συμφέρον του κράτους» αξιακά επιβάλλεται να συμπίπτει και να αποκρυσταλλώνεται προς το «γενικό συμφέρον της Πολιτείας»,¹³²⁸ για την ικανοποίηση των θεμελιωδών κεκτημένων αλλά και των επαπειλούμενων αναγκών, απαιτήσεων και επιδιώξεων της κοινωνικής ευημερίας κατά τη σύνθεση των αντίστοιχων παρεμβάσεων και ρυθμίσεων του «προστατευτικού» και του κοινωνικού κράτους δικαίου,¹³²⁹ δίχως ωστόσο την καταστρατήγηση των φιλελεύθερων αξιώσεων για την εξισορροπιστική συμπόρευση του κοινωνικού και του ιδιωτικού οφέλους.¹³³⁰ Συμπυκνώνει τα συστατικά χαρακτηριστικά της ίδιας της «ζωτικής» υπόστασης του κράτους, όπως: τη δημόσια ασφάλεια, τη δημοσιονομική σταθερότητα, την εθνική άμυνα, τα δημόσια κοινά αγαθά από την περιβαλλοντική προστασία μέχρι τη δημόσια υγεία και τη διαγενεακή ισότητα και φυσικά την «ανεξάρτητη βούληση» της δημόσιας εθνικής διακυβέρνησης. Σε μία επιπλέον προσεκτική ανάλυση του γενικότερου συνταγματικού πλαισίου, η «αιτιολογική διάρθρωση» του «δημόσιου-κοινού» συμφέροντος αναδύεται από τα ενστικτώδη αντανάκλαστικά και τους «όρους-συνθήκες» της νομιμότητας του κράτους δικαίου και της συνεκτικής Πολιτείας. Εσωτερικεύεται δε στη λειτουργική έκφραση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών, όχι μόνο ως ο κατεξοχήν «αντιπαραιθέμενος» δικαιοπλαστικός παράγοντας, αλλά επιπλέον ως εγγενές προσδιοριστικό στοιχείο της κανονιστικής τους εκπλήρωσης. Πράγματι στη «δικαιοπολιτειακή» του αξία και την πρακτική του λειτουργία, ως έννοια δεν έχει έναν

¹³²⁵ Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Εμβάθυνση Δημόσιου Δικαίου, Ειδικά θέματα διοικητικού δικαίου, Σάκκουλας, 2005, 17, και διαχρονική θεώρηση Π. Δαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, 1^η εκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 1977, 88 επ..

¹³²⁶ Σημ.: Καταρχάς ο νομοθέτης ιδίως δια του τεκμηρίου νομιμότητας, εκτελεστότητας και της δημοκρατικής νομιμοποίησης έχει την τεκμαιρόμενη αρμοδιότητα για τη θέσπιση και τη συγκεκριμενοποίησή του. Βλ. Μεταξύ πλήθους άλλων, παραδειγματικό σκεπτικό στη ΣτΕ 3818/1997 για την ίδρυση των αστικών συγκοινωνιών ΟΑΣΑ ως δημοσία επιχείρηση κοινωφελούς χαρακτήρα (ΝΠΙΔ), χωρίς να αντιβαίνει στα άρθρα 5 και 106 παρ. 2 του Συντάγματος.

¹³²⁷ Ε. Βενιζέλος, ό.π. (398), 45.

¹³²⁸ Σημ.: Η κυρίαρχη επιβολή του δημόσιου συμφέροντος ως «κοινό και γενικό» καλό αποτυπώνεται και στο λατινικό ρητό “Publicum bonum private est preferendum” (Το δημόσιο συμφέρον προηγείται των ιδιωτικών).

¹³²⁹ Ε. Σπηλιωτόπουλος, ό.π. (767), 98.

¹³³⁰ ΣτΕ 1553/2007 κατά τη ρυθμιστική τροποποίηση σχεδίου πόλης, ως «δημόσιου συμφέροντος παρέμβαση», λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες κοινωνικής διαβίωσης και οι κεκτημένες αξιώσεις και των ιδιωτικών υφιστάμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων.

προκαθορισμένο, σαφή ορισμό, έκταση και ένταση,¹³³¹ αφού επενεργεί ως «δικαιοτροφοδοτικό πασπαρτού» με διαφορετικές «διακυμάνσεις επικλησιμότητας», κατά πεδίο και κατά περίπτωση εφαρμογής του, ανάμεσα στις τρεις λειτουργίες του κράτους. Το γεγονός όμως αυτό δεν αίρει την έννομη οριοθέτησή του και τα αδιαμφισβήτητα δικαιικά του χαρακτηριστικά.¹³³² Η επαγωγική μάλιστα συγκεκριμενοποίηση του περιεχομένου του προκύπτει από την επιτακτική ανάγκη υπέρσπισης της νομιμότητας στην ύψιστη διάσταση της «ασφάλειας του δικαίου». Οι διαδικασίες βέβαια της «διαστασιολόγησης» του θέτουν ως καταληκτικό προπύργιο εκτίμησης, κρίσης και ελέγχου για την εκάστοτε δημόσια παρέμβαση τη διαφύλαξη της συνταγματικότητας,¹³³³ η οποία επ' ουδενί δεν πρέπει να υποκύπτει και να εκπίπτει σε «υπερβάλλουσες ή εκπτώτικες» μεταλλάξεις.¹³³⁴ Αποτελεί εξάλλου αέναη έννομη «προϋποθετική» συνέργεια, πως το δημόσιο συμφέρον νομιμοποιείται μέσα από το συνταγματισμό και ο συνταγματισμός μέσα από το δημόσιο συμφέρον. Πλέον κατά τον εκσυγχρονισμό του δημοσίου δικαίου και του ρυθμιστικού παρεμβατισμού, η αναζήτηση της «έννομης αποτελεσματικότητας» (άλλως της «αποτελεσματικής νομιμότητας») κατά τη βέλτιστη γονιμοποίηση της συστηματικής κανονιστικής συνέπειας των εναρμονισμένων και των ισοδύναμων συνταγματικών δεσμεύσεων με τις αντανάκλασεις της πραγματικότητας, της «νομοπαραγωγικής» πρωτοβουλίας και της διοικητικής δράσης τίθεται στο κεντρικό πλάνο της χρηστής λειτουργίας της δημόσιας διακυβέρνησης και της αποδοτικότητας του δημοσίου συμφέροντος. Σ' αυτό το πλαίσιο, κατά τη «συγχρονισμένη» εισδοχή του, συνιστά εννοιολογικό, αναχρονιστικό και δικαιοπλαστικό σφάλμα το δημόσιο συμφέρον να κατακερματίζεται σε προτιμησιακά μερικότερες συγκριτικές εκδοχές, προκαλώντας συγκρουσιακούς συσχετισμούς επί της δημόσιας παρέμβασης, υπό πρίσμα της «συνταγματοφανούς» σκοπιμότητας,¹³³⁵ παραλλάσσοντας ακόμα και τα ενοποιητικά όρια της «συνταγματικής κανονικότητας».¹³³⁶

Περιδιαβαίνοντας τις αντιδράσεις του δημοσίου παρεμβατισμού, η έκφραση του δημοσίου συμφέροντος συναντάται και καταγράφεται με ποικίλες λεκτικές όψεις, προσφέροντας την ανάλογη νοηματική διαπλαστικότητα στην «αξιολογική του ένταση». Μέσα από τις εκτιμήσεις της νομοθεσίας, τις «σταθμίσεις» της νομολογίας και τις προδιαγραφές του ίδιου του Συντάγματος για τη διαμόρφωση αλλά και για την αντανάκλαση της πραγματικότητας αποτυπώνεται: άλλοτε ως «εθνικό», «κοινωνικό» και «υπέρτερο» συμφέρον, άλλοτε ως

¹³³¹Ενδιαφέρουσα ιστορική και «θεματική» παρουσίαση της έννοιας σε: Γ. Ζώης, Το «γενικό συμφέρον» και το «δημόσιο συμφέρον»: Ιστορική διαδρομή και σημερινή λειτουργία της έννοιας, ΤοΣ, Τεύχος 1, Α.Ν. Σάκκουλας, 2017, 109-136.

¹³³²Σημ.: Νομική έννοια που καθορίζεται από τους συστατικούς κανόνες του δημοσίου δικαίου, είτε ως ένα από τα ρυθμιστικά στοιχεία-κριτήρια του περιεχομένου κανόνων δικαίου, είτε ως σκοπός-στόχος-λόγος και αιτία των νομικών πράξεων, επιλογών ή και υλικών ενεργειών. Βλ. αναλυτ. Ε. Σηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, 11^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2001, 96-98.

¹³³³Αξιοσημείωτη τοποθέτηση και από Γ. Καραβοκύρη, στο άρθρο του: Η «κρίση-μη» πολιτικότητα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Σκέψεις με αφορμή τις ΟλομστΕ 2287-90/2015, ΔτΑ, Τεύχος 68, Σάκκουλας, 2016, 335-361. Αναφέρεται στην έμφαση που αποδίδεται στην (ειδική) αιτιολογία μίας διοικητικής πράξης, με το Δικαστήριο να μεταφέρει την τεχνική και την ένταση του ελέγχου της νομιμότητάς της στο συνταγματικό πεδίο ελέγχου (αντί-)συνταγματικότητας. Φανερόνεται τα δυσδιάκριτα διαδικαστικά, αλλά συνάμα βαθύτατα ουσιαστικά όρια μεταξύ των περιθωρίων νομοθετικής εκτίμησης του κράτους και της διακριτικής ευχέρειας της εκτελεστικής διοίκησης. Διαδικασίες κλιμακούμενου δικαιοδοτικού ελέγχου, που άλλοτε μπορούν αναβαθμίσουν και άλλοτε να υποτιμήσουν την αποτελεσματική δικαστική προστασία επί πράξεων ή παραλείψεων του δημοσίου παρεμβατισμού, ιδίως όταν ανάγονται στην έννομη σημασία του δημοσίου συμφέροντος.

¹³³⁴Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 119-126, ιδίως 126.

¹³³⁵Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (1325), 3-5.

¹³³⁶Σημ.: Από αυτές τις διεργασίες προκύπτει εύλογα, πως η πλέον «αμφίδρομα εξισορροπιστική» και «ενεργητικά ουδετεροποιημένη» συνταγματική αναφορά του δημοσίου συμφέροντος προβάλλεται ακόμα πιο σταθεροποιητικά, μέσα από τις ρυθμιστικές λειτουργίες και το ενοποιητικό αποτέλεσμα της βιώσιμης ανάπτυξης.

«δημόσια ασφάλεια» και «δημόσια ωφέλεια», άλλοτε ως «γενικό» και «δημόσιο» και άλλοτε ως «δημοσιονομικό», όπως καθιερώθηκε τα τελευταία, μνημονιακά, χρόνια στην ελληνική έννομη τάξη.¹³³⁷ Αξίζει να υπογραμμιστεί πως αυτές οι εννοιολογικές αποχρώσεις του δημοσίου συμφέροντος δεν είναι ούτε εκ του αποτελέσματος, ούτε εξ αντικειμένου αυτονόητα ταυτόσημες και συμπαγείς. Ακόμα πιο κλιμακούμενα, οι ερμηνευτικές αποδόσεις της ανώτατης ακυρωτικής νομολογίας, ειδικά στο πεδίο των «περιβαλλοντικών» κρίσεων νομιμότητας, προβαίνουν σε ακόμα πιο διακριτό έλεγχο «συνεκτιμήσεων» των μερικότερων «κατά είδος» εκφάνσεων του δημοσίου συμφέροντος, σταθμίζοντας τες αρκετά συγκεκριμένα με τα όρια της βιώσιμης ανάπτυξης, με τάσεις ωστόσο δικανικών συγκερασμών και βελτιστοποιήσεων επί των συμπλεκόμενων έννομων όρων και αγαθών κατά την εξέλιξη της αποτελεσματικότητας του δικαιοδοτικού ελέγχου, προσπερνώντας σαφώς πιο εξορθολογισμένα και ενοποιητικά τις αμφιταλαντεύσεις του παρελθόντος. Σε κάθε περίπτωση η εδώ και τρεις δεκαετίες εμπεριστατωμένη δικαιοκρατική διεκδίκηση της βιώσιμης ανάπτυξης, παρά τις διαβαθμισμένες “*in concreto*” εκτιμήσεις της, παρουσιάζεται ως η συνεκτικότερη συγκεκριμενοποίηση του γενικού συμφέροντος,¹³³⁸ φέροντας και το τεκμήριο της δυναμικότερης «άγραφης» συνταγματικής αλλαγής¹³³⁹ με την ευθεία θετική συνάθροιση των κοινών συμφερόντων της περιβαλλοντικής προστασίας, της οικονομικής προόδου και της κοινωνικής ωφέλειας. Μέσα από την δυναμική και μεστή κανονιστική ανάδυση της βιώσιμης ανάπτυξης,¹³⁴⁰ ο παραδοσιακός «οριακός» έλεγχος νομιμότητας του ακυρωτικού δικαστή «συνταγματοποιείται διαδικαστικά», εμβαθύνει την αιτιολογία του ουσιαστικά και ενδυναμώνει την ισχύ του αποδοτικά, για την λειτουργικότερη αποδόμηση της έννοιας και του περιεχόμενου του δημοσίου συμφέροντος.

Κάτω από αυτές τις απαιτητικές διεργασίες διεκδικείται εν τέλει η αναβάθμιση του Πολιτειακού θετικισμού στην ανθεκτική διασύνδεση των συνταγματικών προτύπων με τις

¹³³⁷ Σημ.: Ενώ καταρχήν δεν ταυτίζονταν με το στενότερο «ταμειακό συμφέρον» του κράτους βλ. ΣτΕ 2937/1979 κατέληξε στην ουσία του αποκλειστικά και επιτακτικά ως τέτοιο υπό την πίεση της δημοσιονομικής ύφεσης βλ. ΟλομΣτΕ 668/2010, Α.Ε.Δ. 25/2012 (Εθνικό συμφέρον η δημοσιονομική ισορροπία και η αποτροπή τη οικονομικής κατάρρευσης της χώρας). Βλ. επίσης ΟλομΣτΕ 1972/2012 (συνταγματικότητα έκτακτου ειδικού τέλους ακινήτων), ΟλομΣτΕ 2557/2013 (συνταγματικότητα τέλους επιτηδεύματος). Η διαχείριση της οικονομικής κρίσης αποτέλεσε δικαιολογητικό παράγοντα «υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος» μίας οριακά ανεκτής- «έκτακτης» και «ασθενικής» συνταγματικότητας σειράς περιοριστικών μέτρων. Το «διαλλακτικό» για περιορισμούς «ταμειακό συμφέρον» του δημοσίου (ΟλομΣτΕ 1663/2009 επί του προνομιακού επιτοκίου 6% του δημοσίου σε αποζημιώσεις αστικής ευθύνης, όπου τονίστηκε η σημασία της φύσης της υποκειμένης αιτίας ως «ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου», ώστε να κριθεί ως ανεκτή η εφαρμογή των κρατικών οικονομικών προνομίων και η διαφορετική μεταχείριση του οικείου οφειλέτη), μετατράπηκε και αναπτύχθηκε ως επιβλητικά κυρίαρχο «δημοσιονομικό συμφέρον», «εθνικό διακύβευμα», «υπέρτατος λόγος δημοσίου ή γενικού συμφέροντος», για τη διασφάλιση δημοσιονομικής ισορροπίας του κράτους (βλ. ΣτΕ 1620/2011 για το απόλυτα αποδεκτό αυτή τη φορά προνομιακό επιτόκιο υπερημερίας σε απαιτήσεις κατά του Δημοσίου και σειρά «μνημονιακών» αποφάσεων εκείνης της περιόδου με την γενικευμένη και σαφώς σημαντικά σχετικοποιημένη «νομιμοποιητική» επικλησιμότητα της αρχής της αναλογικότητας, χωρίς να αποκρυσταλλώνεται αποδεικτικά σε σχέση με την καταλληλότητα και την αναγκαιότητα των εκάστοτε συγκεκριμένων παρεμβάσεων κατά την διαπλαστική υπερ-επικλησιμότητα του δημοσίου συμφέροντος Βλ. ανάλυση téως Προέδρου Ελληνικής Δημοκρατίας, καθηγητή Π. Παυλόπουλου, Το δημόσιο δίκαιο στον αστερισμό της κρίσης. Ο οικονομικός «λαβύρινθος», ο νεοφιλελεύθερος «Μινώταυρος» και ο θεσμικός «Θησέας», Λιβάνης, 2013, 227 επ. και προσέγγιση σε Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, ό.π. (210), 122-127 για την κυριαρχία του δημοσιονομικού συμφέροντος επί των ατομικών και δη των επιπλέον διαπλαστικών κοινωνικών δικαιωμάτων προς όφελος ενός άτακτου και ουσιαστικά αστάθμητου δημοσίου συμφέροντος. Σε έναν δημόσιο παρεμβατισμό που αξιοποίησε περιοριστικά την αρχή της αναλογικότητας για τον περιορισμό σημαντικών κοινωνικών κεκτημένων.

¹³³⁸ Γ. Δελλής, ό.π. (413).

¹³³⁹ Φ. Σπυρόπουλος, Η ερμηνεία του Συντάγματος και ιστορική εξέλιξη, ΕφημΔΔ, Σάκκουλας, 1988, 528, *του ιδίου*, Η ερμηνεία του Συντάγματος. Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθόδολογίας του δικαίου, Α.Ν. Σάκκουλας, 1999, Μ. Δεκλερής, ό.π. (18).

¹³⁴⁰ Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (1325), 15. Ειδικά για την προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης ως αιτιωδέστερο δημόσιο συμφέρον βλ. και Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 180-185.

πρακτικές εφαρμογές του κράτους δικαίου σε μία δημοκρατική κοινωνία. Οι βελτιστοποιήσεις του δημοσίου συμφέροντος με την αιτιώδη διαδραστικότητα της βιώσιμης ανάπτυξης ανάμεσα στην ενοποιημένη απόδοση του, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες ως «εύνομο» «προνόμιο» αλλά και «φραγμός» του πολιτειακού προστατευτισμού,¹³⁴¹ αποκαλύπτουν τις αντοχές και στοιχειοθετούν τις προοπτικές ενός «ζωντανού» συνταγματισμού, αρνούμενες όλο και πιο αποδεικτικά τις υποκείμενες αγκυλώσεις των παρελκυστικά ακτιβιστικών ή των καταχρηστικά ανέλεγκτων δημόσιων παρεμβάσεων και για τις τρεις λειτουργίες του κράτους· με άξονα τη ορθολογική συνέπεια και τη ρυθμιστική αλληλουχία της δικαιοσύνης με τη δημοκρατία και την πραγματικότητα, σε μία εξελισσόμενη κοινωνία και οικονομία με κοινές «παραγωγικές» ανάγκες, επιδιώξεις και κινδύνους.

γ. Κρατικός παρεμβατισμός και νομιμοποιημένο Δημόσιο Συμφέρον. Βιωσιμότητα και Αναλογικότητα οι ρήτρες της αποτελεσματικότητας του.

Σε μία γενική αποτίμηση, ο κρατικός παρεμβατισμός με την δεσπόζουσα παρουσία του δημοσίου συμφέροντος, χαρακτηριστικά έναντι της οικονομικής ελευθερίας,¹³⁴² η οποία και επιδρά παραγωγικά σε ευρύ σύμπλεγμα έννομων αγαθών και συσχετισμών, στις διαδικαστικές εκδοχές της εξυπηρέτησής του: Ξεκινά, από την τυχόν δημόσια αξίωση για την εξασφάλιση μίας διοικητικής έγκρισης με την πλήρωση των κατάλληλων και των αναγκαίων έννομων προϋποθέσεων για την άσκηση μίας οικονομικής δραστηριότητας, διέρχεται μέσα από την επιβολή εύλογων και αναλογικών διοικητικών κυρώσεων-προστίμων και λοιπών φοροασφαλιστικών εισφορών και καταλήγει σε αποτελεσματικές εφαρμογές επιδοτήσεων και θεμιτών κρατικών ενισχύσεων-κινήτρων. Η τελευταία μάλιστα μορφή του θετικού παρεμβατισμού προτιμά την ενεργοποίηση της «ρυθμιστικής παρότρυνσης» παρά τον επιβλητικό καταναγκασμό για την ανταγωνιστική και βιώσιμη αναμόρφωση των επιλογών και της συμπεριφοράς των αγορών. Ενώ οι ειδικότερες πιο συμμετοχικές δημόσιες παρεμβάσεις όπως: η καθιέρωση κρατικών μονοπωλίων, η εξαγορά κοινωφελών επιχειρήσεων με νομιμοποιητικό σκοπό εγγυητικές παροχές υπέρ του κοινωνικού συνόλου,¹³⁴³ ιδιαίτερα στο πεδίο της διαχείρισης και της εκμετάλλευσης της ενέργειας, των υδάτινων και άλλων φυσικών πόρων και της αξιοποίησης εν γένει των δημόσιων αγαθών εξαρτούν την αποδεκτικότητα και τη

¹³⁴¹ Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (1325), 21.

¹³⁴² Ι. Τζεβελεκάκης, Ο Κρατικός Οικονομικός Παρεμβατισμός εξ απόψεως δημοσίου δικαίου, Σάκκουλας, 1974, 108-126 (Στο διαχρονικό αυτό έργο καταγράφονται κατηγοριοποιήσεις/διακρίσεις του παρεμβατισμού ως: «εποπτικού-ελεγκτικού» με αδειοδοτήσεις και κυρώσεις, «συμμετοχικού» με την οικονομική δραστηριοποίηση του ίδιου του κράτους και «συντονιστικού»-«οργανωτικά προγραμματικού» σε ευθεία συνάφεια με την ικανοποίηση του γενικού συμφέροντος.). Η αποτυχία των συγκεκριμένων δράσεων παρέμβασης είναι αποκλειστική ευθύνη της πολιτικής διακυβέρνησης και της εκτελεστικής τους εφαρμογής από τη δημόσια διοίκηση και δεν σχετίζεται με αυτό καθαυτό το συνταγματικό πλαίσιο, το οποίο μάλιστα υποστηρίζει τη βιωσιμότητά του, μέσα από την συμμετρία και ευθυγράμμίση του, κάτω από τα αναπτυξιακά πρότυπα των ευρωπαϊκών Συνθηκών και την Ε.Σ.Δ.Α..
¹³⁴³ Άρθρο 106 παρ. 3 Συντάγματος. Συναφής η υπόθεση Δ.Ε.Κ., C-393/92 του Δήμου Almelo της Ολλανδίας κατά της “Energiebedrijf IJsselmij NV”, επιχείρησης περιφερειακής διανομής ηλεκτρικού ρεύματος, σχετικά με επιβαρύνσεις της δεύτερης στους τοπικούς διανομείς. Οι περιορισμοί του ανταγωνισμού εκ μέρους άλλων οικονομικών συμφερόντων γίνονται αποδεκτοί, στο μέτρο που αποδεικνύονται απαραίτητοι προκειμένου να επιτρέπουν στην επιφορτισμένη με μια τέτοια αποστολή, επιχείρηση «γενικού συμφέροντος», να εκπληρώσει το σκοπό της. Πρέπει δε «να λαμβάνονται υπόψη οι οικονομικές συνθήκες υπό τις οποίες λειτουργεί, τα έξοδα στα οποία υποβάλλεται να καλύψει, αλλά και οι νομικές ρυθμίσεις, ιδίως οι σχετικές προς το περιβάλλον, από τις οποίες διέπεται». Παράλληλα, εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξετάσει αν η ρήτρα «αποκλειστικής αγοράς» που απαγορεύει στον τοπικό διανομέα να εισάγει ηλεκτρικό ρεύμα, είναι απαραίτητη προκειμένου να επιτρέψει στην επιχείρηση περιφερειακής διανομής να εκπληρώσει τη γενικού συμφέροντος αποστολή της. (Βλ. και Γ. Δελλής, ό.π. (6), 189-190 και Χ. Αθανασοπούλου, ό.π. (22).)

νομιμοποίησή τους επίσης για την κάλυψη ενός στοχευμένου δημόσιου συμφέροντος, από την αποκωδικοποίηση και την ελεγχσιμότητα μίας σειράς ερμηνευτικών αρχών με ευδιάκριτα και πάλι τα δικαιопλαστικά στοιχεία βιωσιμότητας και αναλογικότητας, που εντάσσουν τη δημόσια επιδίωξη και ανάγκη στις φιλελεύθερες εγγυήσεις τις οικονομίας και τις επιβεβλημένες ισορροπίες της ενωσιακής έννομης τάξης με ευκρίνεια και αποτελεσματικότητα.

Από την άλλη, οι οικονομικοπολιτικές αρνητικές πιέσεις¹³⁴⁴ και οι επαπειλούμενοι ραγδαίοι κίνδυνοι¹³⁴⁵ για την κοινωνική συνοχή, το περιβαλλοντικό αγαθό, τη δημόσια υγεία και ασφάλεια είναι αδιαμφισβήτητα παράμετροι «συνθηκών» και «δεδομένων» «αποσταθεροποίησης» από την «κανονικότητα», που ωστόσο δεν πρέπει να επιφέρουν και τον αποσυντονισμό των σταθερών της «κανονιστικότητας» για τον διακριτό και «αποσυμφορητικό» καθορισμό του δημοσίου συμφέροντος. Ως εκ τούτου για να διαχειριστεί επαρκώς τις εν λόγω «επιθετικές στρεβλώσεις» η έννομη τάξη αναγνωρίζει και αποδίδει ένα εκτεταμένο περιθώριο εκτίμησης στο νομοθέτη και μία ευέλικτη διακριτική ευχέρεια (ή κατά περίπτωση μία κατασταλτική δέσμια αρμοδιότητα) στη διοίκηση, για την συντεταγμένη αντιμετώπιση ιδιαίτερων πραγματολογικών αναγκών υπό σημασιολογία του εκάστοτε δημοσίου παρεμβατισμού,¹³⁴⁶ δίχως όμως να εγκαταλείπει «δικαιοδοτικά» τον εξορθολογισμό, την αιτιώδη συνάφεια και την αποδεικτικότητα κάθε σύννομου μέτρου, μέσου και επιλογής.¹³⁴⁷ Για την οικοδόμηση μίας νομιμότητας ανοιχτής και προσαρμοστικής στις προκλήσεις της πραγματικότητας και στις τεχνοκρατικές και επιστημονικές εκτιμήσεις, με ισχυρές δικαικές προδιαγραφές και δικαιοπολιτικές διαδικασίες στην επίμονη διασφάλιση της βιωσιμότητας και της αναλογικής ισορροπίας¹³⁴⁸ του κράτους δικαίου.

Για την εννοιολογική βάση και το δογματικό προσανατολισμό του δημοσίου συμφέροντος αξίζει επίσης επιγραμματικά να παρατηρήσει κανείς ακόμα και την ιδιαίτερη γραμματολογική ταύτιση που συμπυκνώνει η οικεία λέξη “interest” σε άλλες γλώσσες και έννομες τάξεις. Το “public interest”, “common interest”, «interesse pubblico», «intérêt public», «öffentliches Interesse», στην δημιουργικότερη ελληνική απόδοση τους εκφράζουν την αφομοίωση των όρων του «συμφέροντος» στην έννοια του «ενδιαφέροντος». Μία τέτοια

¹³⁴⁴Η ΟλομΣτΕ 1910/2001 διατυπώνει ότι: «νομοθετική επέμβαση στην εξέλιξη συνεστημένης συμβατικής σχέσης συνιστά εξαιρετικό μέτρο και δικαιολογείται για σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος όπως είναι η βλάβη της εθνικής οικονομίας» με βάση μάλιστα την αντιστοίχσή του με την αρχή της αναλογικότητας. Στο ίδιο πνεύμα δομήθηκε πάγια νομολογιακά και το σύνολο του κρατικού παρεμβατισμού ως προς τη διαχείριση της δημοσιονομικής ύφεσης.

¹³⁴⁵Στη ΣτΕ 182/1995: «η μέριμνα για την προστασία της υγείας των πολιτών αποτελεί βασικό καθήκον της Πολιτείας και εκδηλώνεται με τη ρυθμιστική παρέμβαση του Κράτους δια της θεσπίσεως γενικού και αντικειμενικού χαρακτήρος κανόνων χάριν του δημοσίου συμφέροντος». Επίκαιρα, το αδιαπραγμάτετο διεθνώς κατασταλτικό πλαίσιο των έκτακτων πολιτειακών μέτρων ενάντια στην ασύμμετρη απειλή της δημόσιας υγείας από τον «Κορωνάιο» (COVID-19) το 2020 αποδεικνύει την αμεσότητα και την αναγκαιότητα του επιτακτικού προστατευτικού παρεμβατισμού για τη διαβίωση σ’ ένα ασφαλές και υγιές περιβάλλον, υπό το φάσμα της αρχής της προφύλαξης, των βέλτιστων δεδομένων της επιστημονικής κοινότητας και της συνδεσιμότητας της ατομικής με την κοινωνική ευθύνη, παραμερίζοντας ως αφοπλιστικό δημόσιο συμφέρον ακόμα και τους πλέον παγιωμένους όρους της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας (edition.cnn.com/2020/02/08/business/coronavirus-global-economy/index.html), αλλά και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων-ελευθεριών (π.χ. ως προς τα προσωπικά δεδομένα, του δικαιώματος του συνέρχεσθαι, της ελεύθερης εμπορικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας, της ελεύθερης κίνησης και κυκλοφορίας προσώπων και υπηρεσιών, των εργασιακών συνθηκών κ.λπ.).

¹³⁴⁶Βλ. Κ. Γώγος, Πτυχές ελέγχου αναλογικότητας στη Νομολογία του ΣτΕ, ΔτΑ, Τεύχος Ι, Σάκκουλας, 2005, 314. Ιδιαίτερο νομολογιακό παράδειγμα αποδοχής των κρίσεων μεταξύ δημοσίου συμφέροντος και εν προκειμένω επί του ιδιοκτησιακού δικαιώματος η ΣτΕ 3935/2006. Λεπτομερειακά, κατά την επανυποβολή ρυμοτομικής απαλλοτριώσεως η απόφαση του αρμόδιου Υπουργού απαιτεί πληρότητα για την αιτιολογία της επιτακτικής πολεοδομικής ανάγκης και προοπτικής, αλλά και της αντίστοιχης εξασφάλισης κονδυλίων προς αποζημίωση.

¹³⁴⁷Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (1325), 13 και 16.

¹³⁴⁸Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, Κράτος Δικαίου και Αρχή Αναλογικότητας, ΔτΑ, Σάκκουλας, 2006, 20-22.

αλληλέγγυα αξιακή προοπτική δίκαιης και βιώσιμης ισορροπίας του ίδιου του δημοσίου συμφέροντος έχει την πρακτική δυναμική να προσδώσει στρατηγικά, αλλά ακόμα και στενά οικονομικά, αιτιωδέστερα τη θεσμική λογική-κανόνα της «συνεργατικής μέριμνας» μίας χρήστης και εγγυητικής Πολιτείας, πέρα της παραδοσιακά επιτακτικής επιβολής παρεμβατικού προστατευτισμού του Κράτους.¹³⁴⁹

Ανακεφαλαιωτικά, ιχνηλατώντας και στοιχειοθετώντας τη νομιμότητα¹³⁵⁰ του «δημοσίου συμφέροντος του 21^{ου} αιώνα», που απαιτεί συγχρονισμούς, αποτελεσματικότητα και ισορροπίες, αναμφίβολα ο τρισυπόστατος άξονας της βιώσιμης ανάπτυξης και το έννομο «σύστημα της βιωσιμότητας» στο κράτος δικαίου,¹³⁵¹ ακτινοβολεί και εκπέμπει «ρυθμιστικό προσανατολισμό» και «κανονιστική ουσία» στην έκταση και στο περιεχόμενο του. Παράλληλα, ως «ερμηνευτικός αγωγός έντασης» γι' αυτές τις απαιτήσεις τίθενται οι εκδοχές της αρχής της αναλογικότητας αποδίδοντας στην διαδικαστική τους ανάλυση εκτιμήσεις και κανόνες ανάμεσα στη δικαιοκρατική αξία και τη ρεαλιστική ανταπόκριση. Καταληκτική και ξεκάθαρη επιδίωξη για όλα τα παραπάνω, είναι η εκλογίκευση και η συνέπεια του εκσυγχρονισμένου δημοσίου παρεμβατισμού στην «ευρυθμία» και την «ευνομία»: των έννομων συμφερόντων, της διάκρισης των λειτουργιών και της διασύνδεσης των έννομων τάξεων. Αξιολογικά κινούμενη από την αποθετική άρση των πολυεπίπεδων συγκρούσεων και των αμοιβαίων μετριαστικών συμβιβασμών, στην θετική βέλτιστη εναρμόνιση των «όρων και των ορίων» του κράτους δικαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ

Αρχή της Αναλογικότητας, η «δικαιορθολογική» πορεία προς την εναρμονισμένη ενσωμάτωση. Η αμφίδρομη αντανάκλαση του σύγχρονου δημοσίου συμφέροντος στα «μεικτά δικαιώματα» και το λειτουργικό “Alter Ego” της εφαρμοσμένης βιώσιμης ανάπτυξης.

Ενότητα 1

Αρχή της Αναλογικότητας. Από την σύγκρουση συμφερόντων και την οριοθέτηση των περιορισμών, στο θεσμικό προσδιορισμό μίας κανονιστικής αποτελεσματικότητας.

Για τη στοιχειοθέτηση της έννομης θωράκισης και της ανάπτυξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός ή παράλληλα των προστατευτικών δημόσιων δράσεων, επιλογών και παρεμβάσεων και για την άρση πραγματικών συγκρούσεων επί διαφορετικών έννομων συμφερόντων κατά τη σύγκλιση της κοινωνικής αναγκαιότητας και της δημοκρατικής συνοχής, παρά τις επιμέρους προσδιοριστικές και εφαρμοστικές της αποκλίσεις, κομβική είναι η εξέταση της αρχής-«γέφυρας» για την ασφάλεια του κράτος δικαίου, τη δημοκρατική ισορροπία και τη τεχνοκρατική απόδοση, η αρχή της αναλογικότητας. Στην παρούσα διατριβή, η αναλογικότητα ερμηνεύεται και αναλύεται με τέτοιο τρόπο, ώστε τόσο στην «οριζόντια» κλίμακα εντός μίας έννομης τάξης, όσο και στη «κάθετη» διαστρωμάτωση μεταξύ δύο έννομων τάξεων να

¹³⁴⁹Σημ.: Σκεπτικό εξαιρετικά διδακτικό και επεξηγηματικό ακόμα και για την αντίστροφη λειτουργική κατανόηση της διευρυμένης έκτασης του «ατομικού»-«συλλογικού» έννομου συμφέροντος, ως «κοινό» συμφέρον στην «περιβαλλοντική» δίκη και όχι μόνο.

¹³⁵⁰Αικ. Σακελαροπούλου, ό.π. (212), 29-30.

¹³⁵¹Μ. Καραμανάφ, Η Νομική Μεθοδολογία της Βιωσιμότητας, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 12.

αποκωδικοποιεί και να σχηματοποιεί την κανονιστική εμβέλεια και το συστηματικό συσχετισμό ανάμεσα στα κατοχυρωμένα δικαιώματα, τις κεκτημένες ελευθερίες και τα θεμιτά - δημοκρατικά - περιθώρια εκτίμησης ενός πολιτειακά εγγυητικού δημοσίου συμφέροντος· με ρυθμιστικές διαδικασίες αιτιολόγησης μίας βελτιστοποιητικής και αποτελεσματικής νομιμότητας, χωρίς να αρκείται στην οριακή δικαιολόγηση ενός ανεκτά νομιμοποιημένου σκοπού. Σ' αυτή την ενεργητική έννομη συνδεσιμότητα που διεγείρει η συγκεκριμένη προοπτική της αρχής δομείται, διαρθρώνεται, αναπτύσσεται και αντανακλάται και ο δικαίος προσανατολισμός της έννοιας της εξίσου πολυεπίπεδης βιωσιμότητας των αντίστοιχων ρυθμιστικών σχεδιασμών, εφαρμογών και κρίσεων. Φανερόντας πως η «αναλογικότητα» και «βιωσιμότητα» των έννομων όρων και ορίων είναι μία αλληλενεργή σχέση ορθού λόγου, «δικαιοπαγωγικής διαδικασίας» και «δικαιοδημοκρατικού» αποτελέσματος. Οι συγκεκριμένοι «δικαιοπλαστικοί» συλλογισμοί εντάσσουν τα πλέον αντικειμενικά και κανονιστικά στοιχεία της αναλογικότητας εντός της προτεινόμενης σχηματισθείσας μεθοδολογικής αρχής της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», σωρευτικά και αιτιωδώς μαζί με τα υπόλοιπα ρυθμιστικά της κριτήρια - παραμέτρους: της συστηματικής ενότητας, της κανονιστικότητας, της ισοδυναμίας και της ενσωμάτωσης των όρων, αλλά και της βελτιστοποίησης του κοινού έννομου αποτελέσματος των διαδικασιών, των επιταγών και των αποφάσεων του βιώσιμου συνταγματισμού.

Με εκκίνηση την πρωτόλεια θεώρησή της, η αρχή της αναλογικότητας εκφράζει μία δικαίκα μεθοδολογική έννοια συνάρτησης δύο (ή τριών) έννομων αξιώσεων-«λόγων» και τη σύνθετη αξιακή ιδέα του μέτρου, της αναλογίας και της ισορροπίας, όπως αυτή γεννήθηκε στις θετικές επιστήμες και τη φιλοσοφία. Ιστορικά, η αρχή συνδέεται με την ιδέα της δικαιοσύνης, την αποτροπή των υπερβολών και την προώθηση του «μέτρου» στη δίκαιη λήψη μίας απόφασης και στην βέλτιστα αποτελεσματική εφαρμογή της. Η αναλογικότητα ως εξισορροπιστικό εμπειρικό μέσο ενότητας και αρμονίας ενός «συστήματος»¹³⁵² πηγάζει από τις αξιακές βάσεις της διδασκαλίας του Αριστοτέλη.¹³⁵³ Κατά τον Σταγειρίτη φιλόσοφο η ιδέα εν γένει της αρετής στο χώρο της αναδιανεμητικής και ουσιαστικής¹³⁵⁴ δικαιοσύνης εκφράζεται ως «μεσότητα προς έτερον». Αυτή η θεμελιώδης φιλοσοφική, αλλά συνάμα και ακραιφνώς επιστημονική του εκτίμηση, έρχεται σε αξιολογική και μεθοδολογική συμφωνία με την προγενέστερη δογματική, ενός από τους επτά Σοφούς της αρχαιότητας, του Κλεόβουλου του Λίνδιου, κυβερνήτη – «Τύραννου» της Λίνδου της Ρόδου. Ο Λίνδιος άρχοντας και φιλόσοφος ακριβώς για την επιλογή της βέλτιστης λύσης και για την αποφυγή ακροτήτων και των υπερβολών στην εκάστοτε (είτε δημόσια είτε ιδιωτική) κρίση, αναφέρεται στο «μέτρον άριστον» προς τη διασφάλιση της ισόρροπης αρμονίας των οικείων αποφάσεων. Η εμπνευσμένη αυτή συλλογιστική, πρόδρομος της αναλογικότητας,¹³⁵⁵ διεκδικεί τη συνάφεια και τη σύγκλιση των «μερών» σε κοινούς «τόπους»-σταθερές, αποσκοπώντας στην πληρέστερη τεκμηρίωση της ορθής κρίσης και στη πολιτειακή συμμετρία μίας δίκαιης και «συμπλέουσας» απόφασης για τη δίκαιη κατανομή της ελάχιστης δυνατής (επιμέρους) επιβάρυνσης και του μέγιστου δυνατού (κοινού) οφέλους.

Για την παρούσα μελέτη, εκφάνσεις της αρχής της αναλογικότητας συγκροτούν: α) τον ερμηνευτικό μηχανισμό έντασης, ανάπτυξης και κατανόησης του συνεργειακού έννομου

¹³⁵²Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 47-48.

¹³⁵³Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια Ε, 1131α 35 («Η γαρ αναλογία ισότης εστί λόγων»), 1131 β 13.

¹³⁵⁴G. Gerapetritis, Proportionality in Administrative Law, Judicial Review in France, Greece, England and in the European Community, Α.Ν. Σάκκουλας, 1997, 56, και Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (129), 11.

¹³⁵⁵Και σε Θ. Δαλακούρα, Αρχή της αναλογικότητας και μέτρα δικονομικού καταναγκασμού, Α.Ν. Σάκκουλας, 1993, 31.

συγκερασμού των έννομων δικαιωμάτων και ελευθεριών στην έννομη τάξη, β) την αντεστραμμένη όψη, το επεξηγηματικό “alter ego” του δημοσίου συμφέροντος για την εκτίμηση των ρυθμιστικών αποφάσεων και την αξιολόγηση των παρεμβατικών επιλογών του Νομοθέτη και της Δημόσιας Διοίκησης, γ) το «δικαιοπαραγωγικό» φίλτρο του δικανικού ελέγχου της «αποτελεσματικής νομιμότητας» του κράτους δικαίου, δ) το βασικό και «συντεταγμένο» κριτήριο καταλληλότητας/προσφορότητας και αναγκαιότητας για την εμπειρική εγγύηση και την ενεργητική διαδικασία του αιτιώδη και βιώσιμου συγκερασμού «μεικτών» δικαιωμάτων με το δημόσιο συμφέρον κατά την καθιέρωση της θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», μαζί με τους όρους της συστηματικής ενότητας, της βέλτιστης αποτελεσματικότητας και της κανονιστικής αρμονίας του «ζωντανού» Συνταγματισμού, καθώς και ε) το συνδυαστικό κριτήριο για την διαρθρωτικά οργανωτική, λειτουργικά οριοθετημένη και δομικά πληρέστερη, έννομη αιτιολογία της βιώσιμης ανάπτυξης.

Κατά την επαγωγική εφαρμογή αυτού του συλλογιστικού πλαισίου στις εξετασθείσες έννοιες: της οικολογικής ισορροπίας, της περιβαλλοντικής προστασίας, της κοινωνικής αλληλεγγύης και ευημερίας, της οικονομικής συνοχής, της παραγωγικής προόδου και αθροιστικά της βιώσιμης ανάπτυξης στη ρεαλιστικά ουσιαστική και μεθοδολογικά κανονιστική ενοποιητική τους πλήρωση, αποδεικνύεται ξεκάθαρα από τις παραπάνω και μόνο εισαγωγικές σκέψεις, πως εσωτερικεύουν και αποζητούν το δίκαιο εναρμονισμό των έννομων αγαθών, τη δίκαιη (ανα-)κατανομή των κοινωνικο-οικονομικών πόρων και τις βέλτιστες μεταξύ τους ρυθμιστικές συγκλίσεις εντός ενός «έννομου» «μέτρου άριστου» επί των αντίστοιχων έννομων αξιώσεων.

Σ’ αυτές τις δικαιοκές «ζυμώσεις» και οι τρεις λειτουργίες του κράτους είναι αναγκαίο να αφουγκράζονται, να ενσωματώνουν και να ελέγχουν, τους ρεαλιστικούς συσχετισμούς και τις συνθήκες της πραγματικότητας σε μία συνεπή και παράλληλα δυναμική, τήρηση και επαγωγή των θεμελιωδών συνταγματικών επιταγών στη δημόσια παρέμβαση. Εμπνέοντας το σύνολο της ισόρροπης λειτουργίας της έννομης τάξης και προάγοντας την κοινωνική ευημερία μέσα από τους σύννομους συγκερασμούς διαφορετικών κοινωνικο-οικονομικών αξιώσεων, έννομων συμφερόντων και αγαθών.¹³⁵⁶ Η «λογική» της αναλογικότητας αποτελεί μία αέναη, δομική και οργανωτική αρχή για το δίκαιο με ενισχυμένους όρους «αποδοτικότητας». Προσπερνώντας τις τυπικές προδιαγραφές της νομιμότητας εγκολπώνει, τεκμηριώνει και διαμορφώνει την αποτελεσματική εφαρμογή των έννομων αξιώσεων, αναγκών και στόχων κατά την θεμελιώδη «οριζόντια» και συστηματικά ενιαία αποτίμηση τους στη συνολική Πολιτειακή Διακυβέρνηση ενός κράτους. Επιπρόσθετα, οι διάφορες αξιολογικές της παραλλαγές, πέρα από τη λειτουργική έκφραση των συναρτώμενων έννομων αγαθών και συμφερόντων στην ουσία υποδηλώνουν την ίδια τη «μορφή» του πολιτεύματος ως προς την κλιμακούμενη αντίληψη του φιλελεύθερου ή του κοινωνικού χαρακτήρα του δημοκρατικού κράτους δικαίου. Και ακόμη πιο δομικά αποτυπώνουν την θεσμικά οριοθετημένη «συνεργειακή» συγκρότηση της διάκρισης των λειτουργιών στη Πολιτειακή ταυτότητα του κράτους. Ωστόσο, η αναλογικότητα ως η κατεξοχήν επιδραστική ερμηνευτική αρχή για τον διαδραστικά εκσυγχρονιστικό ρόλο του δημοσίου δικαίου, είναι εξίσου σημαίνουσα και υπό την αρμονική προοπτική της «δυναμικής ερμηνείας» και της ρυθμιστικής έντασης του συνταγματισμού, που ξεπερνά τα όρια μίας εθνικής έννομης τάξης, αλλά και που δεν μπορεί πλέον να τυποποιηθεί στις παραδοσιακές δογματικές των μεγάλων θεωρητικών, Η. Kelsen και J.

¹³⁵⁶Α. Μανιτάκης, Η πολυσήμαντη επιστροφή του Κράτους Δικαίου σε: Κ. Σταμάτης (επιμ.), Όψεις του Κράτους Δικαίου, Σάκκουλας, 1990, 23-68, ιδίως 58.

Jellinek, περί «μονισμού» και του δυϊσμού. Η «κάθετη» εφαρμογή - εκδοχή της αρχής της αναλογικότητας προσδιορίζει με ποικίλες, επίσης κλιμακούμενες, αποδόσεις, τα όρια του πολιτειακού «περιθωρίου εκτίμησης» και της διακυβερνητικής επικουρικότητας¹³⁵⁷ σε σχέση με τις έννομες παρεμβατικές επιδιώξεις των πολιτειακών μερών και την «οργανωτική συνάφεια» ανάμεσα σε δύο έννομες τάξεις, την εθνική και την υπερεθνική· οι οποίες αντιπαραβάλλουν και διεκδικούν: είτε την μεταξύ τους κυριαρχική στάθμιση, είτε την εξισορροπιστική τους οριοθέτηση, είτε την τελολογική και τη συστηματική τους «σύμφωνη» εναρμόνιση. Για τα παραπάνω συμπεράσματα κρίνεται λοιπόν αναγκαία η ανάλυση, η εκτίμηση και η κατηγοριοποίηση της «οργανωτικής» και της «λειτουργικής» δικαιопαραγωγικής της εφαρμογής.

Η εξέταση των εν λόγω συλλογιστικών συναρτήσεων στις αμφίδρομες συνέργειες έννομων δικαιωμάτων «μεικτής» φύσεως,¹³⁵⁸ που πρεσβεύουν συνάμα και τα συστατικά στοιχεία ενός ενιαίου και ολιστικού δημοσίου συμφέροντος, επιδρά ευεργετικά για την βέλτιστη δημοκρατική, δικαιοκρατική και τεχνοκρατική εγγυησιμότητα του κράτους δικαίου στη κοινωνία των πολιτών και στην οικονομία της αγοράς. Αυτές οι συνέργειες μεταφέρουν και δοκιμάζουν την αναλογικότητα στο γονιμοποιητικό και αιτιώδη πυρήνα της «αποτελεσματικής νομιμότητας» για την προάσπιση των αλληλεπιδρώμενων έννομων δικαιωμάτων, την ανάδειξη του δημοσίου συμφέροντος και την απορρόφηση των κοινωνικο-οικονομικών κραδασμών στο κράτος δικαίου.¹³⁵⁹ Όπως χαρακτηριστικά και σημασιολογικά αποδεικνύεται από τη βιώσιμη ρυθμιστική σύνθεση της προστασίας του περιβάλλοντος με την οικονομική ανάπτυξη, που αντιπροσωπεύει με τις πλέον πολυδιάστατες και λειτουργικές διαδικασίες ένα ολοκληρωμένο πλέγμα πολυεπίπεδης και δίκαιης διακυβέρνησης για την συνεκτική εκπλήρωση όλων των παραπάνω πολιτειακών επιδιώξεων.

Είναι γεγονός πως ως δικαιοπολιτική αρχή, παρά τα δυναμικά ερμηνευτικά της κριτήρια, κατά την προσαρμοστική αναδιαμόρφωση και μετεξέλιξη του σύγχρονου δημοσίου δικαίου, αντιμετωπίζονταν παγκοσμίως ως ένα αρκετά ελεύθερο, αμφισβητούμενο και ευέλικτο «πρότυπο-φόρμουλα» νομιμοποιητικής «δικαιολογησιμότητας» του εκάστοτε κρατικού παρεμβατισμού, με βάση τις Πολιτειακές παροδόσεις και τους αυτοαναφορικούς οριοθετικούς περιορισμούς του κάθε επιμέρους νομικού πολιτισμού, για τις ανάγκες, τους στόχους, τους απειλές που έχει να αντιμετωπίσει μία έννομη τάξη¹³⁶⁰ και φυσικά τη θέαση και την ισχύ των δικαιωμάτων και των ελευθεριών σ' αυτήν. Εντούτοις, οι υπερεθνικά παγκοσμιοποιημένες

¹³⁵⁷ Σημ.: Βασικές πτυχές της έννομης ανάδειξης του πυρήνα του δημοσίου συμφέροντος και της οριοθέτησης της πολιτειακής αρμοδιότητας, εκτίμησης και βούλησης στην εκάστοτε ρυθμιστική παρέμβαση.

¹³⁵⁸ Σημ.: Όπως το ατομικό, συλλογικό, πολιτικό, θετικό-αποθετικό δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος με την αντίστοιχη επιβεβλημένη θεσμική εγγύηση και συνταγματική υποχρέωση του κράτους, που προσδιορίζεται και υπεισέρχεται σε αλληλέγγυες και συντονισμένες κρίσιμες επιμέρους επαγωγές για την οργάνωση της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής διαβίωσης της Πολιτείας (τόσο κατά το Σύνταγμα, όσο και κατά το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο). Όπως επίσης και η οικονομική ελευθερία που οριοθετείται θετικά και αποθετικά, τόσο ως πολυπαραγοντικό δικαίωμα όσο και ως δημόσιο συμφέρον οικονομικής ανάπτυξης, υπό τους οριοθετημένους άξονες της ιδιωτικής παραγωγικής πρωτοβουλίας και της συστημικής ωφέλειας της εθνικής οικονομίας που επιδρά σε κοινωνικά αγαθά και συμφέροντα. Και οι δύο αυτές θεμελιώδεις αξιώσεις για το κράτος δικαίου μοιράζονται και διεκδικούν ως κοινή συνισταμένη την εναρμονισμένη βιωσιμότητα και τη βελτιστοποίηση των ενοποιημένων έννομων κεκτημένων τους.

¹³⁵⁹ T. A. Aleinikoff, *Constitutional Law in the Age of Balancing*, Yale Law Journal, Τεύχος 96, Yale Law School Legal Scholarship Repository, 1987.

¹³⁶⁰ Βλ. Εμπειριστατωμένη ανάλυση λειτουργικών διαστάσεων της αρχής της αναλογικότητας στην πλέον ευαίσθητη αιτιολογική της αποτίμηση, υπό το δικαϊκό πρίσμα της αρχής της προφύλαξης σε C. Sunstein, ό.π. (600), 129-148 και 175-203 και G. Majone, *What Price Safety? The Precautionary Principle and its Policy Implications*, Journal of Common Market Studies, Τεύχος 40, John Wiley & Sons, 2002, 371.

κοινές επιδιώξεις και προκλήσεις, που χρήζουν αντίστοιχης πολιτειακής προσαρμογής, όπως είναι αντιπροσωπευτικά, η προστασία του περιβάλλοντος και η βιώσιμη ανάπτυξη, αναπόφευκτα ειδικά τις τελευταίες δεκαετίες τείνουν στο να θεσπίζουν τις αντίστοιχες ενιαίες ρυθμιστικές συνισταμένες σε κοινές κανονιστικές εκτιμήσεις, όπως ακριβώς είναι τα στοιχεία της αναλογικότητας, που προάγουν «δικαιοπαραγωγικά» και σταθεροποιητικά την «εξωστρέφεια» και τον «αντικειμενισμό» του σύγχρονου κράτους δικαίου, εγγυητικά ακόμα και των επιμέρους εθνικών απολήξεων. Ο καθηγητής N. De Sadeleer, στο σπουδαίο έργο του για τη γενικότερη ανάδειξη της κανονιστικής διάχυσης των αρχών του ευρωπαϊκού δικαίου περιβάλλοντος, περιέγραψε την αρχή της αναλογικότητας ως ένα ερμηνευτικό εργαλείο μεταξύ «σύγχρονου και του μεταμοντέρνου δικαίου» που διαρρυθμίζει τη ζωντανία και τη διαπλαστικότητα των κανόνων δικαίου κατά την επαγωγή τους στις συνθήκες της πραγματικότητας.¹³⁶¹ Η εν λόγω θεώρηση, σε σχέση με την «κάθετη» εφαρμογή της αρχής, στην ισόρροπη διασύνδεση των έννομων τάξεων, ως στοιχείο άρσης των συγκρούσεων και εναρμονισμένης θωράκισης των «κοινών τόπων», όπως τονίζει ο Βέλγος καθηγητής αποτελεί, ακριβώς εξαιτίας των χαρακτηριστικών της, το κοινό ρυθμιστικό απαύγασμα ανάμεσα σε διαφορετικά μεταξύ τους νομικά συστήματα,¹³⁶² για τη ρεαλιστική διαμόρφωση και τη βέλτιστη προσαρμογή μίας συγκλίνουσας διακρατικής εκτίμησης σε σχέση με την κανονιστική εσωτερίκευση και την αντικειμενική επαγωγή των κοινών έννομων στόχων, συμφερόντων και θεσμικών αξιών στις εθνικές έννομες τάξεις. Τοιουτοτρόπως σχηματοποιείται μία ανοιγοκλειόμενη μεν, αλλά συμπαγή δε, «γέφυρα υποστήριξης και αρμονικής ενοποίησης» ενός «διακυβερνητικά» ζωντανού και «δικαιοπολιτειακά» αιτιώδους συνταγματισμού.

Ενότητα 2

α. Ανάλυση των κριτηρίων και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις της Αρχής. Η θεσμική νομιμότητα και η λειτουργική πραγματικότητα των κανονιστικών εφαρμογών και της αναλογικότητας.

Η αποσαφήνιση, η «ταξινόμηση» και η λειτουργικότητα της αναλογικότητας στις έννομες τάξεις, παρουσιάζει πολλές και διαφορετικές δογματικές πτυχές και μεθοδολογικές διακυμάνσεις ανά πεδίο δράσης και αλληλεπίδρασης, σύμφωνα με τη φύση, τη θέση και ρόλο των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και των εκάστοτε αναγκών ή προοπτικών των επιδιωκόμενων δημοσίων και κοινών συμφερόντων, εντός μάλιστα της προαναφερθείσας ερμηνευτικής ανάλυσης του Συνταγματισμού, ως ενιαίο σύστημα δικαίου. Όροι όπως: «αναλογικότητα», «στάθμιση», «ανάλυση κόστους-οφέλους», «εύλογο μέτρο», «δίκαιη εξισορρόπηση», «πρακτική εναρμόνιση» και «εναρμονισμένη ενσωμάτωση», ορισμένες φορές χρησιμοποιούνται για να σημαίνουν και να εφαρμόσουν την ίδια επακριβώς ρυθμιστική διαδικασία, αλλά μερικές φορές και για καταδείξουν εντελώς διαφορετικές εκτιμήσεις με αντικρουόμενο «δικαιοπολιτειακό»¹³⁶³ αντίκρισμα: Άλλοτε δημιουργώντας σύγχυση και υποκειμενισμό, για τη δικαιολογητικά οριακή και επιτακτική νομιμοποίηση ή και αντίθετα, για την ακτιβιστικά αξιολογική απόρριψη μίας δημόσιας παρέμβασης και ενός κανονιστικού μέτρου. Άλλοτε, τεκμηριώνοντας δυναμικά και

¹³⁶¹N. de Sadeleer, ό.π. (539), 371.

¹³⁶²N. de Sadeleer, ό.π. (539), 248-249.

¹³⁶³Σημ.: Με τη χρήση αυτού του όρου εντός της παρούσας μελέτης επιδιώκεται να αποτυπωθούν αθροιστικά η έκφραση και η διαδραστικότητα του «αξιακού» και του «ρεαλιστικού» Συνταγματισμού σε συνδυασμό με τις θεσμικές συνέργειες και τις παραγωγικές αντανάκλασεις της πραγματικότητας σε μία αλληλενεργή, κανονιστική μεν, ζωντανή δε, Πολιτειακή λειτουργία, δίχως την υπολανθάνουσα παρείσφρηση της αμιγώς πολιτειακής επίδρασης και πολιτικής σκοπιμότητας.

πληρέστατα μία αιτιολογημένη και θεσμικά εγγυητική δικαιοκή προσέγγιση για την εκάστοτε παρέμβαση και τις επιλογές του κράτους δικαίου προς την αποτελεσματική ανάπτυξη των συναφών έννομων δικαιωμάτων και των θεσμικών διεκδικήσεων. Άλλοτε, διεμβολίζοντας και σχετικοποιώντας τα ακραία όρια του προστατευτικού πυρήνα του δικαιώματος με αντίστοιχη ανοχή του καταχρηστικού παρεμβατισμού της δημόσιας εξουσίας. Και άλλοτε, προσφέροντας συστηματική ασφάλεια του δικαίου ως αντίβαρο της εξωδικαικής σκοπιμότητας, κυρίως μέσα από τα δυναμικά ερμηνευτικά-ελεγκτικά αντανάκλαστικά της δικαστικής λειτουργίας για τις παραγωγικές πρωτοβουλίες και την αναζήτηση της σύννομης και ορθολογικής συμπεριφοράς της νομοθετικής και εκτελεστικής λειτουργίας του κράτους, ως την «απαιτητή αποκορύφωση» της αιτιολογίας κάθε δημόσιας δράσης, επιλογής και απόφασης.

Στη διεθνή βιβλιογραφία, με κοιτίδα τον ευρωπαϊκό ηπειρωτικό νομικό πολιτισμό,¹³⁶⁴ παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις, καθιερώθηκαν για την αρχή της αναλογικότητας, τέσσερα (τρία, κατά την κλασική θέση στην ελληνική θεωρία, νομοθεσία και νομολογία) χαρακτηριστικά επιμέρους ερμηνευτικά κριτήρια-«ρυθμιστικές εκτιμήσεις», που σε πολλές περιπτώσεις ενοποιούνται (εσφαλμένα) αδιάκριτα, είτε εννοιολογικά, είτε διαδικαστικά, είτε και εκ του αποτελέσματος. Τα κριτήρια αυτά είναι:

α) Ο επαγωγικός έλεγχος-τεκμηρίωση του «θεμιτού συνταγματικού στόχου»/«έννομου σκοπού» και η αιτιολογημένη αποτίμηση της σημαντικότητας του για την επιδίωξη της ικανοποίησης του στην έννομη τάξη.

β) Ο εμπειρικός έλεγχος της «καταλληλότητας»/«προσφορότητας» του «μέτρου-μέσου».

γ) Η «αναγκαιότητα»¹³⁶⁵ καταρχάς της ρυθμιστικής παρέμβασης και σε δεύτερο στάδιο του επιλεχθέντος μέτρου, υπό την λειτουργική μάλιστα ανάλυση του (θετικά) «ηπιότερου δυνατού» ή του (αποθετικά) «λιγότερου επαχθούς», μεταξύ των διαθέσιμων εναλλακτικών νόμιμων και πρόσφορων/κατάλληλων επιλογών/λύσεων,¹³⁶⁶ ανάμεσα στις συνταγματικά ισοδύναμες και αλληλοεξαρτώμενες έννομες αξιώσεις. Υποδηλώνοντας συνεπώς, ότι παράμετροι-εκτιμήσεις της καταλληλότητας και της αναγκαιότητας «προϋποθετικά» μαζί, συμπυκνώνουν και διακρίνουν τη βέλτιστη κανονιστική ένταση και το εμπειρικά αντικειμενικό περιεχόμενο της «εν ευρεία εννοία» (“*lato sensu*”) αναλογικότητας.

δ) Η «στενή έννοια» της αναλογικότητας (“*stricto sensu*”) με την οποία επιδιώκεται, σαφώς διακριτά, ακόμα και απόλυτα αυτοτελώς των προηγούμενων, η εύλογα ορθολογική “*in concreto*” συνδεσιμότητα του «μέσου – σκοπού» σε συνάρτηση με τη στάθμιση του κόστους της νόμιμα ανεκτή επιβάρυνσης και του συνολικού οφέλους του επίσης έννομα αποδεκτού επιδιωκόμενου αποτελέσματος. Με την επακόλουθη αντιπαραβολή των μειονεκτημάτων και πλεονεκτημάτων αντίστοιχα, σε μία περισσότερο ιεραρχική και προτιμησιακή απόδοση των θιγόμενων δικαιωμάτων και των προσδοκώμενων συμφερόντων· αρκούμενη αποθετικά στον αποκλεισμό και στο απαράδεκτο μόνο του «προδήλως παράνομου» και του «υπέρμετρου μέτρου».¹³⁶⁷

Η «εν στενή εννοία» αναλογικότητα υποκρύπτει την «καταληκτική» και αυτοτελή λογική της «στάθμισης», αλλά και εν μέρει της «πρακτικής εναρμόνισης» σε διαπλαστικές

¹³⁶⁴B. Pirker, *Proportionality Analysis and Models of Judicial Review*, Europa Law Publishing, 2013, 15.

¹³⁶⁵Σημ.: Έχει διατυπωθεί και αντίστροφα ως η αρχή της «απαγορεύσεως του υπέρμετρου» σε μία αθροιστικότερη αλλά και «αμυντική» αποτίμηση των όρων της αναγκαιότητας, ως το κατεξοχήν κριτήριο της αναλογικότητας βλ. P. Lerche, *Die Verfassung als Quelle von Optimierungsgeboten?*, σε: J. Burmeister (επιμ.), *Verfassungsstaatlichkeit, Festschrift für Klaus Stern*, 1997, 197-209.

¹³⁶⁶B. Pirker, *ό.π.* (1364), 26-30.

¹³⁶⁷A. Γέροντας, *ό.π.* (129), 23 επ.. Στα γερμανικά διατυπώνεται ως *Übermassverbot* -υπεραπαγόρευση.

σχέσεις ιεραρχικών συγκρίσεων¹³⁶⁸ και μετριαστικών συμβιβασμών αντίστοιχα· ως αυτοδύναμη (σε σχέση με τα παραπάνω κριτήρια-εκτιμήσεις) αξιολογική περιπτώσιολογική διαδικασία μεταξύ των δικαιωμάτων και των συμφερόντων, των περιορισμών και των επιδιώξεων κατά την εν τέλει συγκρουσιακή τους αντιπαράθεση. Σ' αυτές τις περιπτώσεις δεν πρέπει να παραληφθεί, πως ελλοχεύει ο κίνδυνος της συντριπτικής υπαναχώρησης ενός δικαιώματος παραβιάζοντας-αλλοιώνοντας ακόμα και βασικά συστατικά του πυρήνα του. Υπό το πρίσμα μίας νομιμοποιημένης και «οριακά ανεκτής» εξουδετέρωσης ενός έννομου αγαθού από ένα («υπέρτερο») άλλο¹³⁶⁹ ή μίας μετριαστικής επίσης παραμορφωτικής, ανομοιογενούς και ανισοβαρούς και' επίφαση συμπόρευσης τους, μετατρέποντας τις έννομες δεσμεύσεις σε αξιολογικές κρίσεις. Είναι ξεκάθαρο πως η αρχή της «στενά σταθμιστικής» αναλογικότητας αρκούμενη στη δικαιολογησιμότητα μίας εύλογης σχέσης μέτρου και σκοπού, απέχει κατά πολύ από τον στοχευμένα θετικό και βελτιστοποιητικό έννομο συγχρονισμό δικαιωμάτων και των κοινών συμφερόντων, που προτείνεται από το μεθοδολογικό πρίσμα της παρούσας μελέτης, μέσω της θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης». Η στάθμιση των συνταγματικών δικαιωμάτων και των προστατευόμενων κοινών/δημοσίων συμφερόντων και αγαθών αντανακλά σε τελική ανάλυση τη στάθμιση των αντίστοιχων συνταγματικών διατάξεων, με de facto σχετικοποιημένες προσεγγίσεις που προεξοφλούν τον ανομοιογενή συσχετισμό «ενός παθητικού και ενός θετικού» δικαιώματος, εγγύησης, αξίωσης και επιδίωξης. Διαρρηγνύοντας ανισοβαρώς όχι μόνο τη «σφαίρα» προστασίας,¹³⁷⁰ αλλά ενδεχομένως ακόμα και τις συνεπείς εφαρμογές του πυρήνα του πρώτου, μέσα από την κυρίαρχη (και υποκειμενική) επιβολή του δεύτερου. Συνεπώς, η διαδικασία της αποτελεσματικής απόδοσης των σταθμιστικών αξιολογήσεων μόνο σε μία συνεκτιμώμενη και εσωτερικευμένη «κλίμακα» εντός της αναγκαιότητας ενός μέτρου, πιθανώς να αποκτά σαφέστερη και σταθερότερη βάση προς τη διαφάνεια και την ελεγχσιμότητα των δικαιοκρατικών αποφάσεων, για την εξισορρόπηση των πραγματικών και των δικαικών δεδομένων του «εύλογου» κόστους και του «σημαντικού» οφέλους μίας επιλογής/κρίσης. Ο «υπολογιστικός» δηλαδή ορθολογισμός της «σταθμιστικής αναλογικότητας», αντικειμενικοποιείται αιτιωδώς αποκλειστικά μεταξύ ήδη εγκεκριμένων νόμιμων εναλλακτικών λύσεων, για την επίρρωση και τον εντοπισμό της βέλτιστης (ή της ανεκτής) επιλογής του «πρόσφορα αναγκαίου» μέτρου· ανάμεσα στην ήδη αναλογική διακύμανση-πλαίσιο μίας ήδη αποδεκτής (λ.χ. κυρωτικής-καταλογιστικής), οικονομικής παρέμβασης ή μίας εγκεκριμένης σύννομης διοικητικής απόφασης εντός των σύννομων ορίων της διακριτικής ευχέρειας (σε "ex ante" εγκεκριμένες/ενδεδειγμένες διαθέσιμες επιλογές) επί αμιγώς ομοιογενών μάλιστα συγκριτικών στοιχείων-μεγεθών.

Με βάση αυτήν την ερμηνευτική διακριτότητα των εκτιμήσεων της αναλογικότητας προβάλλεται μία σημαντική μεθοδολογική και εν πολλοίς δογματική διαφοροποίηση στις

¹³⁶⁸ΟλομΣτΕ 292/1984, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 511 επ., επίσης κατά Π. Παυλόπουλο, σε σχετική μελέτη του, Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ή έλεγχος νομιμότητας του Συντάγματος, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1988, 13 επ., όπου εκτιμά πως αποφάσεις όπως της ΟλομΣτΕ 400/1986, η οποία δέχεται τη στάθμιση των δημοσίων συμφερόντων, ανατρέπουν την αρχή της ισοτιμίας, διότι οδηγεί κατ' ουσία στην ιεράρχηση των εμπλεκόμενων συμφερόντων.

¹³⁶⁹Σημ.: Αντίθετα σαφώς πιο ουδετεροποιημένη αντίληψη για την ευρύτερη Πολιτειακή διάσταση της αναλογικότητας διαφαίνεται μέσα και από τη διαρρύθμιση ιδίως μίας τριμερούς συνάρτησης νομιμότητας και εξισορρόπησης αγαθών και συμφερόντων. Συγκεκριμένα δύο φορέων, των οποίων τα ατομικά/συλλογικά συμφέροντα αντιπαραβάλλονται ενώπιον ενός εγγυητικά προστατευτικού δημόσιου φορέα, που έχει την ευθύνη και την έννομη υποχρέωση να τα συγχρονίσει προς το «κοινά βέλτιστο επιδιωκόμενο» μίας δημόσιας απόφασης, με τον διακριτά ισόρροπο έλεγχο της όλης διαδικασίας της νομιμότητας από την αποτελεσματική δικαστική προστασία.

¹³⁷⁰Χ. Τσιλιώτης, Η επίλυση της σύγκρουσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω του κρατικού καθήκοντος προστασίας τους, ΔτΑ, Τεύχος 67, Σάκκουλας, 2016, 80.

έννομες τάξεις: Ορισμένες επικεντρώνονται στα δύο πρώτα κριτήρια για την ποιότητα και την ένταση του εκάστοτε μέτρου, παραμερίζοντας ή εσωτερικεύοντας,¹³⁷¹ με δικαιοκεντρικές, αλλά και ιδεολογικές επιφυλάξεις, τη «στενή έννοια» της αναλογικότητας. Αντίθετα, άλλες στρέφονται απευθείας στις σταθμιστικές αξιολογήσεις της “*stricto sensu*” αναλογικότητας, εξετάζοντας το «κόστος-όφελος» είτε της παρέμβασης, είτε του επιλεχθέντος μέτρου, με αλματώδεις -αν και καταρχάς ευλοφανείς- προσεγγίσεις, που δύνανται να θέσουν σε αμφιβολία και ασυμμετρία, τόσο το νομικό κύρος των συμπλεκόμενων έννομων αγαθών, όσο και τη λειτουργική επαγωγή των πραγματικών αξιώσεων, ειδικά επί ανομοιογενών μεταξύ τους έννομων συμφερόντων, αξιώσεων και αγαθών. Τέτοιες σταθμίσεις εστιάζουν, όπως προεκτέθηκε, στην απόρριψη αποκλειστικά του «πρόδηλα υπέρμετρου-δυσανάλογου», δηλαδή του ούτως ή άλλως παράνομου, με έντονα φυσικά τα στοιχεία ενός επικαλυπτόμενου υποκειμενισμού γι’ αυτή την εκτίμηση από όπου και αν προέρχεται: Είτε υπό την αυτοαναφορική επίκληση της «αυθεντίας» της “*de facto*” τεκμαιρόμενης νομιμότητας των δημοκρατικά νομιμοποιημένων επιλογών της δημόσιας εξουσίας κατά το επιβλητικό ανέλεγκτο του δημοσίου συμφέροντος,¹³⁷² είτε υπό την ακτιβιστικά ηθικοπολιτική και δικαιικά «υπερβατική» αξιολογική εκτίμηση της δικαστικής κρίσης επί των επίδικων έννομων αξιώσεων, που σχετικοποιούν υποβολιμαία την κανονιστική συνέπεια, την ισορροπία του βάρους απόδειξης και τον ποιοτικό επαγωγικό έλεγχο των συναφών κανόνων δικαίου και των έννομων συμφερόντων με την πραγματικότητα κάτω από αόριστες και εκ προοιμίου προτιμησιακές συλλογιστικές υπερβάσεις.

Επίσης, στην ελληνική νομολογία¹³⁷³ το πρώτο από τα παραπάνω κριτήρια, η σημασία του επιδιωκόμενου συνταγματικά θεμιτού στόχου/ έννομου σκοπού, το οποίο μεθοδολογικά αποτελεί το σταθερό σημείο αναφοράς για τη συστηματική ένταση των αλληλεπιδρώντων έννομων αξιώσεων και τη «συνταγματοποιημένη» αποτίμηση του δημοσίου συμφέροντος,¹³⁷⁴ αδόκιμα μεταφέρεται σε μία γενικευμένη συγκριτική αντιπαραβολή στις διεργασίες της στάθμισης, ταυτιζόμενη προκαταβολικά με τον αδιαπραγμάτευτο (ανέλεγκτο δικαστικά) θεμιτό σκοπό – κατεξοχήν πραγματιστικό στόχο, χωρίς την οποιαδήποτε αιτιολογημένη έννομη ανάλυση της σύνθεσης και της διαδικαστικής απόδοσης του από τη δημόσια παρέμβαση. Η ελλειμματική αυτή προσέγγιση ήδη από το στάδιο της νομοπαραγωγικής επεξεργασίας, περιπλέκει αρκετά την επάρκεια της αιτιολογίας κάθε εξεταστέας δράσης αλλά και τη διακριτή «διερευνησιμότητα» των εκτιμήσεων και της σημασίας του μέσου, του μέτρου, του έννομου σκοπού και του έννομου αποτελέσματος κατά τη ρυθμιστική διασύνδεση της ολιστικής συνάφειας τους στο κράτος δικαίου. Τοιουτοτρόπως, αποδυναμώνεται καθοριστικά η «αναβαθμιστική» ανταπόκριση της «ζωντανής» λειτουργίας του κράτους δικαίου ως προς τη πληρότητα της συνοχής του, τόσο επί των συνταγματικών κεκτημένων, όσο και της ουσίας των πραγματικών προκλήσεων. Καταλείπεται δε συνακόλουθα στις ισορροπίες και στον έλεγχο της

¹³⁷¹ B. Pirker, ό.π. (1364), 44.

¹³⁷² Για την εκτίμηση της αναλογικότητας στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας, υπό το θεσμικό βάρος της διάκρισης των λειτουργιών και των περιθωρίων της δημοκρατικής νομιμοποίησης επί των θεμελιωδών δικαιωμάτων βλ. και άκρως εμπειριστωμένη μελέτη Pirker, ό.π. (1364), 112-114.

¹³⁷³ Σημ.: Κατά την ελληνική νομική παράδοση, έστω άτακτα ή τύποις ονομαστικά, γίνονται αποδεκτά τα τρία κριτήρια: της καταλληλότητας/προσφορότητας του μέτρου-περιορισμού, της αναγκαιότητάς του και της δυσαναλογίας του μέτρου με τον επιδιωκόμενο σκοπό (βλ. ΣτΕ 2594/2013, ΟλομΣτΕ 1210/2010, ΟλομΣτΕ 3031/2008).

¹³⁷⁴ Σημ.: Η σημασία-αποτελεσματικότητα του συνταγματικά θεμιτού σκοπού εκλαμβάνει ειδικό βάρος όταν υφίσταται/πιστώνεται μία τριμερής συνάρτηση έννομων αξιώσεων και ο στόχος τους ανάγεται σε κοινή και βέλτιστη πτυχή του δημοσίου συμφέροντος, που εγκολπώνει ενοποιητικά και τα επιμέρους συμπλεκόμενα ατομικά/συλλογικά έννομα συμφέροντα, όπως επί παραδείγματι η βιώσιμη ανάπτυξη.

δικαστικής λειτουργίας, ο αμήχανος ρόλος είτε των ουσιωδέστερων (-ακτιβιστικών), είτε των αναιμικότερων (οριακών) αποφασιστικών εκτιμήσεων για την απόδειξη και την αποτίμηση της «σημασίας των επιδιωκόμενων σκοπών» του επίδικου μέτρου, δίχως ιδιαίτερη προγενέστερη κανονιστική τεκμηρίωση και μεθοδικότερη συλλογιστική επαγωγή. Συνεπώς, ανάμεσα στον παρεμβατικό ερμηνευτικό ακτιβισμό και την τυπολατρική αξιολόγηση της νομιμότητας της δικαστικής λειτουργίας, η δικαιοκρατική και δημοκρατική μετεξέλιξη της Πολιτείας, αλλά και του ίδιου του Συντάγματος, ειδικά για τα μείζονα - δημόσιου δικαίου και «δημοσίων αγαθών» - λειτουργικά ζητήματα, εναπόκεινται σε συγκυριακούς και ευμετάβλητους ανταγωνιστικούς συσχετισμούς της διάκρισης των λειτουργιών· ενισχύοντας στην ουσία το «δίκαιο της σκοπιμότητας», υπό το βάρος των πολιτικοποιημένων στρεβλώσεων, παρά την ενοποιητική «σκοπιμότητα του δικαίου», κατά τη διαμπερή του ανάλυση και το θεσμικά εμπειριστατωμένο έλεγχό του.¹³⁷⁵

Κατά τη λοιπή ρυθμιστική και ελεγκτική διαδικασία του δημόσιου παρεμβατισμού, παρά τις όποιες μερικότερες ενστάσεις, τελικώς η εφαρμογή της αναλογικότητας πρέπει να προσδιορίζεται, να οριοθετείται και να κρίνεται με βάση: α) το έννομο παραγόμενο αποτέλεσμα που διαμορφώνει, β) την ποιοτική αποδεικτική αιτιολογία που στοιχειοθετεί και γ) τη διακριτή τήρηση- συνεκτική απόδοσή της, κατά τον αυτοαναφορικό της πλέον συνταγματικά συστηματικό ρόλο, ελεγκσιμότητα και ισχύ για τη «ζωντανή» θωράκιση μίας εύνομης Πολιτείας. Διασφαλίζοντας την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων με αθροιστικούς όρους κοινωνικής προόδου, ελευθερίας και αλληλεγγύης σε μία δημοκρατικά οργανωμένη και ευνομούμενη κοινωνία, με αντιθετικά μεν εν μέρει πραγματολογικά συμφέροντα, αλλά με κοινές δε εν συνόλω έννομες ανάγκες και δεσμεύσεις,¹³⁷⁶ στις ισόρροπες επιδιώξεις της κοινωνικής συνοχής και διαβίωσης.¹³⁷⁷ Εφαρμογές και προσεγγίσεις που ενστερνίζονται όλο και πιο συντονισμένα και πιο «προβιβαστικά» για τη συνέπεια ευρωπαϊκού κράτος δικαίου τα ανώτατα Δικαστήρια, (το εθνικό) ΣτΕ, (τα υπερεθνικά) Δ.Ε.Ε. και Ε.Δ.Δ.Α. επενδύοντας αντίστοιχα και στις δικές τους ισορροπίες. Ηθελημένη ή μη, θεσμικά και δικαιοδοτικά, η άτακτη χρήση της αρχής, αν και πλέον ρητά συγκαταλέγεται στον παραγωγικό πυρήνα του συνταγματικού θετικισμού, λειτουργικά φανερώνει πως δεν έχει αξιοποιηθεί με τον

¹³⁷⁵ Σημ.: Στην ελληνική θεωρία διαφωτιστικό και επίκαιρο είναι το έργο του επίκουρου καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου, Ν. Παπασπύρου, *Συνταγματική Ελευθερία και δημόσιοι σκοποί, σε αναζήτηση της θεμιτής πλοκής*, Σάκκουλας, 2019. Ως η πρώτη παράμετρος της αρχής της αναλογικότητας η διερεύνηση, η σημασία και η αποτίμηση του «θεμιτού σκοπού» προτάσσεται πως μεθοδολογικά πρέπει να τεθεί ως το πρώτο δεσμευτικό κριτήριο-σταθερά εμπειρικής εκτίμησης στη συγκροτημένη διασύνδεση των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων-ελευθεριών και των συνταγματικά προαγόμενων δημόσιων σκοπών-συμφερόντων, ξεπερνώντας τις ανταγωνιστικά σταθμιστικές αξιολογήσεις μεταξύ των αξιώσεων της ιδιωτικότητας-ελευθερίας και των δημόσιων αγαθών-κεκτημένων. Η θεσμική αυτή διαδικασία επιτυγχάνεται κυρίως μέσα από «δεοντοκρατικές» δεσμεύσεις σε μία σφαιρικότερη εννοιολογική συνάφεια και διασύνδεση μέτρου και στόχου, αποζητώντας την αιτιώδη ορθολογικότητα και την ολιστική ισορροπία μεταξύ της αξιακής δικαιοσύνης και της δημοκρατικής κοινωνικής συνοχής. Σημειώνεται εύστοχα ότι η ισχύς αλληλεπιδρώντων δικαιωμάτων «δεν προκύπτει μέσα από τη στάθμισή τους με το δημόσιο συμφέρον, αλλά με την θεμιτή ένταξή τους στη συγκρότηση του δημόσιου αγαθού» Βλ. συμπεκνωμένη μελέτη του ίδιου, *Μέσα και σκοποί στο δίκαιο των συνταγματικών δικαιωμάτων: Η προσβολή της ανθρώπινης ζωής*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει* (ό.π. 16), 407-432, ιδίως 408 και 431-432.

¹³⁷⁶ Σημ.: βλ. την συνολική δομική διάρθρωση και κανονιστική διατύπωση του Άρθρου 25 του ελληνικού Συντάγματος παρ. 1-4.

¹³⁷⁷ Ε. Αναστασιάδου, *Τα ατομικά δικαιώματα και ο νέος εγγυητισμός στη σκέψη του Αριστόβουλου Μάνεση*, 2019, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr. Συγκεκριμένες αναφορές σε Α. Μανιτάκης, *Η δημοκρατική αρχή στο έργο του Αριστόβουλου Μάνεση και οι λογικές και ιστορικές προεκτάσεις της*, στο έργο *Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1994, 337 επ.. Βλ. και Α. Μάνεσης, *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη 1954-1979*, Τόμος Ι, Σάκκουλας, 1980, ιδίως «Η κρίση των θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας και το Σύνταγμα», 543 επ..

μεθοδικότερο δυνατό τρόπο,¹³⁷⁸ ειδικά κατά τη νομοθετική πρωτοβουλία και τη διοικητική εφαρμογή επηρεάζοντας συνακόλουθα αναπόφευκτα, είτε τις πιο συγκρατημένες, είτε τις πιο ακτιβιστικές θέσεις και κρίσεις του δικαστικού ελέγχου στο πλαίσιο της διαπάλης και της ρυθμιστικής αξιολόγησης των περιθωρίων εκτίμησης του κράτους δικαίου και των αντισταθμίσεων της διάκρισης των λειτουργιών.

Κατά τα χρόνια του Μεσοπολέμου, ο μεγάλος θετικιστής αυστριακός H. Kelsen, σε μία τεταμένη πολιτειακά περίοδο στο κέντρο της Ευρώπης, προσπάθησε να εντάξει και να θωρακίσει το συνταγματικό έλεγχο ως θεσμικό αντίβαρο στη κρατική διακυβέρνηση, υπό τις εγγυητικές δικλείδες του κράτους δικαίου, της διάκρισης των λειτουργιών και της δημοκρατικής απελευθέρωσης. Τα κοινοβούλια χαρακτηρίστηκαν ως «θετικοί νομοθέτες», επειδή καταρτίζουν οι ίδιοι τους κανόνες δικαίου υποκείμενοι μόνο σε συνταγματικούς περιορισμούς. Ενώ οι συνταγματικοί δικαστές, καθιερώθηκαν ως «αρνητικοί νομοθέτες», αφού η αποθετική δράση τους περιορίζεται στην ακύρωση νόμων όταν έρχονται σε σύγκρουση με το συνταγματικούς κανόνες ή όταν μία διοικητική διαδικασία χωλαίνει επί της νομιμότητας της. Επισημαίνεται πως η διάκριση μεταξύ «θετικού και αρνητικού νομοθέτη» αναπτύχθηκε παραδοσιακά με την απουσία σε επίπεδο συνταγματικού θετικισμού βασικών εκτελεστών ατομικών (πόσο μάλλον των κοινωνικών) δικαιωμάτων, που ανάγονταν και αρκούσαν κυρίως ως δικαιικές αρχές στο αξιολογικό πρίσμα του φυσικού δικαίου. Παρόλο που το γεγονός αυτό συχνά προσπερνάται από τους σύγχρονους οπαδούς του, ο H. Kelsen υποστήριξε τη συγκεκριμένη ανάλυση, εκδηλώνοντας τις επιφυλάξεις του προς τους πρακτικούς κινδύνους και τις κανονιστικές «αλλοιώσεις» που θα επέρχονταν στην έννομη τάξη από την καθιέρωση στενά θετικιστικών δικαιωμάτων συνταγματικού μεν κύρους, ρυθμιστικής δε υποβάθμισης. Με βάση αυτή λοιπόν τη κατεύθυνση, τα ανθρώπινα δικαιώματα διαμορφώνονται και εισέρχονται στο κράτος δικαίου, υπό το δικαιοπλαστικό πρίσμα της θεωρίας των «αρχών του δικαίου» που ξεπερνούν την τυπική ισχύ των κανόνων του δικαίου σε μία προσαρμοστική «δικαιοαξιακή και δημοκρατική» αποτίμηση. Τάση, η οποία και αυτή με τη σειρά της απειλείται από τον υποκειμενισμό του δικαστικού ακτιβισμού και τη σκοπιμότητα του κοινού νομοθέτη με έντονα πραγματολογικά στοιχεία στη κρίση τους,¹³⁷⁹ καθ' υπέρβαση των συνταγματικών τους αρμοδιοτήτων και δεσμεύσεων αντίστοιχα. Ωστόσο, εξελικτικά και σύγχρονα υπό: α) τη θεμελιώδη συνταγματική ωριμότητα της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, β) τη συνταγματική ευκρίνεια της διάκρισης των λειτουργιών, γ) τη συστηματική αντικειμενικότητα των όρων του κράτους δικαίου, δ) την εγγενή οριοθέτηση των «μη απόλυτων» κατοχυρωμένων ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, ε) την πληρέστερη εκτίμηση της αιτιολογίας για τη σύνθεση, την παραγωγή και τη προαγωγή της νομιμότητας σε ευθεία συνάρτηση με την συνταγματικότητά της, και συνδεδετικά όλων παραπάνω στ) τη σημασιολογική δυναμική και αυτοτελή αξίωση της αναλογικότητας, ως «ίδια» συνταγματική αρχή, αξίωση και κανόνας, σχηματοποιείται ένας

¹³⁷⁸ Σημ.: Κυρίως στην εθνική έννομη τάξη, καθώς οι Θεσμοί και το Δικαστήριο της Ε.Ε. τείνουν οργανωτικά και εκτελεστικά σε μία εκτενέστερη ενεργοποίησή της. Η μη συγκροτημένη υιοθέτηση της κατά τη νομοθετική και εκτελεστική διαδικασία απομειώνει την δικαιοκρατικά στοχευμένη ένταση του δικαιοδοτικού ελέγχου, με βάση τη νομιμοποίηση της δημοκρατικής αρχής, αν και με την αυτοτέλεια της συνταγματικής της ισχύος έχει καταστεί θεμελιώδης εφαρμοστική αξίωση και κανονιστική απαίτηση της δικαστικής λειτουργίας προς τους κρατικούς μηχανισμούς με «βαθύτερο» βάρος απόδειξης για την αιτιολογία και την εκτίμηση της νομιμοποιημένης δημόσιας συμπεριφοράς, χωρίς να αρκείται στην αντίστροφη και μονοδιάστατη απόδειξη αποκλειστικά του «προδήλωσ δυσανάλογου» από την πλευρά των προσφευγόντων κατά τη δική της σταθμιστική κρίση.

¹³⁷⁹ A.S. Stone/J. Mathews, Proportionality Balancing and Global Constitutionalism, Faculty Scholarship Series Paper 14, Yale Law School Legal Scholarship Repository, διαθέσιμο στο: digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/14, 2008, 15 και T. Sullivan/R. Frase, Proportionality Principles in American Law, Controlling Excessive Government Actions, Oxford University Press, 2009, 8.

αντίστοιχα ουσιώδης και συνάμα διακριτός δικαστικός έλεγχος, με νομιμοποιητική αναφορά στο ίδιο το Σύνταγμα και την «προστατευόμενη» αποτελεσματικότητα του.

Η νομική φύση και κανονιστική αξία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δικαιοκρινών ερμηνευτικών αρχών ως συνταγματικοί κανόνες δικαίου όπως, λ.χ. αντιπροσωπευτικότητα για τις ενέργειες τους, η έννομη εμβέλεια και τα συνταγματικά κεκτημένα της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης υπό το ρυθμιστικό πλέγμα της αρχής αναλογικότητας, είναι πράγματι ένα σύνθετο ζήτημα που ξεκινά από τις παρυφές τις ανθρωπιστικής διάστασης της φιλοσοφίας του δικαίου, διέρχεται κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή του, από τη νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία και καταλήγει στο πεδίο του οριοθετημένου δικαστικού ελέγχου. Κατά μία ευρέως διαδεδομένη θεωρητική άποψη, όπως χαρακτηριστικά προβάλλει για τη γερμανική, και όχι μόνο, εθνική έννομη τάξη ο καταξιωμένος γερμανός καθηγητής Robert Alexy, τα συνταγματικά δικαιώματα ως εφαρμοστικές διατάξεις ερμηνεύονται και εκφράζονται υπό τη δομική διαπλαστικότητα των δικαιοκρινών αρχών, μέσα από αξιολογικά ευέλικτες σταθμιστικές εξισορροπήσεις ορθολογικών συλλογισμών,¹³⁸⁰ χωρίς να έχουν οριστικό περιεχόμενο, επιδιώκοντας το εκάστοτε σχετικοποιημένο και ανεκτό συνδυαστικό βέλτιστο μεταξύ των εμπλεκόμενων έννομων επιδιώξεων.¹³⁸¹ Μ' αυτή τη προσέγγιση, οι δεοντολογικοί κανόνες, οι λειτουργικοί όροι και τα κανονιστικά όρια των συνταγματικών επιταγών δεν είναι ούτε πλήρη, ούτε συγκεκριμένα, αφού απαιτούν για την ερμηνευτική και την παραγωγική τους εφαρμοστικότητα έναν προηγούμενο επαγωγικό συλλογισμό μεταξύ των δικαιοκρινών αρχών που πρεσβεύουν και των πραγματιστικών επιδιώξεων που εξυπηρετούν.¹³⁸² Εν προκειμένω, οι συνταγματικά κατοχυρωμένες «δικαιοκρατικές» αρχές εκτιμώνται ως εγγυητικές αξιακές βάσεις που προσαρμόζουν αντικατοπτρικά τις θεσμικές επιδιώξεις και τις πρακτικές ανάγκες μίας κοινωνίας στη δημοκρατική έννομη τάξη για την “a la carte” μέγιστη δυνατή απόδοση και αντιπαραθετική εφαρμογή, είτε του πλέον (κατάφορα) θιγόμενου δικαιώματος, είτε του πλέον (εκάστοτε επιβλητικά) επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος, σε μία κατ' ουσία «ανισόπεδη» στάθμιση.

Η ανάλυση του R. Alexy, όσο και αν συμφωνεί ή διαφωνεί κανείς, ανάμεσα στο δογματικό βάθος του θετικισμού και τον «υποκείμενο αντικειμενισμό» του ερμηνευτικού πραγματισμού για τη θέαση των συνταγματικών δικαιωμάτων ως «εξισορροπιστικών αρχών», μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για μία αντίστροφη λειτουργικότητα μεθοδολογική εκτίμηση προς το αποτελεσματικό εκτόπισμα και την ασφάλεια του κράτους δικαίου κατά την αιτιωδέστερη, συνεπέστερη και πιο θεσμοθετημένη συνάρτηση του με την πραγματικότητα. Αυτή η «αντεστραμμένη» θεώρηση εκκινεί τη συλλογιστική της από τη θετικιστική εισδοχή και την κανονιστική ισχύ των αρχών και σκοπών του δικαίου στη συνταγματική έννομη τάξη, ως ερμηνευτικούς δικαιοπλαστικούς κανόνες με τη δική τους διακριτή εκτελεστικότητα για τη δυναμική και συντεταγμένη τήρησή τους, καθιστώντας εν ολίγοις τις δικαιοκρινές αρχές σε ρητά συνταγματικούς κανόνες. Μετουσιώνονται συνεπώς σε σταθερές και αντικειμενικές δικαιοκρατικές δεσμεύσεις με ειδικό αιτιώδες «δικαιοπαραγωγικό» βάρος που προσδιορίζουν

¹³⁸⁰Γενικά βλ. R. Alexy, *A Theory of Constitutional Rights*, Oxford University Press, 2002 και M. Kumm, *Constitutional rights as principles: On the structure and domain of constitutional justice. A review essay on A Theory of Constitutional Rights by Robert Alexy*, *International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 3, Oxford University Press, 2004, 574-596.

¹³⁸¹X. Ανθόπουλος, *Το Σύνταγμα πίσω από το Σύνταγμα. Ιστορία και κριτική της έννοιας του πραγματικού Συντάγματος*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει* (ο.π. 16), 194.

¹³⁸²G. Pavlakos, *Constitutional Rights, Balancing and the Structure of Autonomy*, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Τεύχος 24, Cambridge University Press, 2011, 129-153.

συστηματικά την επίσης κανονιστική εμβέλεια των κατοχυρωμένων συνταγματικών δικαιωμάτων· με τρόπο συμπαγή, ενιαίο, ολοκληρωματικό αλλά και βελτιστοποιητικά εναρμονισμένο, κατά την «ευεργετική» επαγωγή του ρυθμιστικού δικαίου στις πραγματικές περιστάσεις των έννομων αξιώσεων. Σ' όλες αυτές τις «κανονιστικοποιητικές» ζυμώσεις για τη «ζωντανή» συνέπεια των δικαικών αρχών ως συνταγματικών κανόνων δικαίου αξιοποιείται εξ αντιδιαστολής, αλλά και συμμετρικά, ακόμα και ο αυστηρά θετικιστικός συνταγματικός έλεγχος που επέμεινε ο έτερος γερμανός καθηγητής Ernst Forsthoff.¹³⁸³ Ένθερμος θιασώτης του κράτος δικαίου υπεραμύνθηκε στο έργο του, πως όλα τα ζητήματα που συνδέονται με την εφαρμογή των συνταγματικών δικαιωμάτων πρέπει να επιλύονται αποκλειστικά με τους παραδοσιακούς ερμηνευτικούς κανόνες.¹³⁸⁴ Δηλαδή, τις προθέσεις του συντακτικού νομοθέτη και το ακριβές περιεχόμενο της συνταγματικής διάταξης - άρα εκσυγχρονιστικά κατ' επέκταση και αυτών που εμπεριέχουν δικαικές -κανονιστικές αρχές και έννομες εγγυήσεις - κατά την ιστορική και την γραμματική ερμηνεία με τελολογικό προσανατολισμό για την εκάστοτε έννομη αξιολόγηση της υπό κρίση δημόσιας απόφασης. Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, εκτιμάται πως από τη ώριμη δικαιοκρατική και βαθιά δημοκρατική στιγμή που ερμηνευτικές αρχές εντάσσονται και «συγχρονίζονται» στη συνταγματική βούληση και τη συστηματική συνταγματική επιδίωξη των συνταγματικών κανόνων και των δικαιωμάτων, είναι αδιαπραγμάτευτο πως ο ίδιος ο θετικισμός αναζητά και διεκδικεί τον ρυθμιστικό ρεαλισμό του με πρωταγωνιστική παράμετρο την αιτιολογία, τη συνοχή και τη συνέπεια μεταξύ «των όρων, των ορίων και των συνθηκών», του δικαίου και της πραγματικότητας· και τελικούς απολογητές το σύνολο των θεσμών και των λειτουργιών της Πολιτείας για τη διαδικαστική τήρηση και την ουσιαστική διαφύλαξή τους.

Όπως υποστηρίζεται στη παρούσα μελέτη, στις σύγχρονες απαιτήσεις της ασφάλειας δικαίου, στη «ζωντανή» λειτουργία του συνταγματισμού και στις συντονισμένες εγγυητικές απαντήσεις που το δίκαιο οφείλει να παρέχει στις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές προκλήσεις, «οργανωτικές» αρχές, όπως: η αναλογικότητα και επικουρικότητα, «αποτελεσματικές» αρχές, όπως: η ενσωμάτωση και βιώσιμη ανάπτυξη και «λειτουργικές» αρχές, όπως: η αρχή της πρόληψης και της προφύλαξης (γενικότερα στο δημόσιο δίκαιο, πέρα από την περιβαλλοντική τους υπόμνηση) είναι αναγκαίο να τίθενται και να ενεργοποιούνται ως θεμελιώδη ερμηνευτικά κανονιστικά εργαλεία στοχευμένης επαγωγικής ανάλυσης και αιτιολογίας των συνταγματικών κανόνων δικαίου σε σχέση με την κοινή νομοθετική προσαρμογή και την πραγματικότητα, απορρίπτοντας πρωτίστως τις δογματικές και τις αλυσιτελείς αμφισβητήσεις ως προς τη γενικότητα και την αοριστολογία του περιεχομένου τους.

Αν και σήμερα η αρχή της αναλογικότητας είναι ρητά κατοχυρωμένη ως κανονιστική συνταγματική και ενωσιακή αρχή στο σύνολο του ευρωπαϊκού συνταγματισμού, είναι κοινά αποδεκτό πως η γονιδιακή και ιστορική της καταβολή ως γενική αρχή του δικαίου πηγάζει από

¹³⁸³Σημ.: Ο E. Forsthoff ήταν μάλιστα ο κύριος συγγραφέας του Συντάγματος της Κύπρου και Πρόεδρος του Συνταγματικού της Δικαστηρίου από το 1960 έως 1963 την κρίσιμη ιστορική περίοδο της ανεξαρτητοποίησής της από το Ην. Βασίλειο.

¹³⁸⁴E. Forsthoff, *Rechtsstaat im Wandel Verfassungsrechtliche Abhandlungen 1954-1973*, C.H. Beck, 1976, 173. Σημ.: Αντίστροφα, ως η πλέον αναγνωρισμένη μη θετικιστική οριοθέτηση των δικαιωμάτων που αποτάσσει ταυτόχρονα και τις οποιεσδήποτε αξιώσεις σταθμιστικών ισορροπιών επί του περιεχομένου των δικαιωμάτων, εντοπίζεται στο έργο του διάσημου αμερικάνου καθηγητή της Νομικής Σχολής της Οξφόρδης και αμερικάνικων πανεπιστημίων Ronald Dworkin, κατεξοχήν κριτικού του θετικισμού και υπερασπιστή της ηθικής ανάγνωσης του Συντάγματος και των θεσμικών αξιακών απαιτήσεων, τονίζοντας ότι συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα, υπερέχουν κάθε αντίθετης με αυτά πολιτικής πρωτοβουλίας, κατά ένα αμιγώς, ωστόσο, αυτοαναφορικό στα δικαιώματα, και όχι στο Σύνταγμα, δεοντολογικό πρότυπο προστασίας, R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, 1977, 66 τα ατομικά δικαιώματα ως «ατού» στο R. Dworkin, *Rights As Trumps*, σε: J. Waldron (επιμ.), *Theories of Rights*, Oxford University Press, 1984.

νομολογιακές μεθοδεύσεις και θεωρητικές εκτιμήσεις του γερμανικού νομικού πολιτισμού¹³⁸⁵ κατά τη συνδιαμόρφωση της λειτουργικής και οργανωτικής θεμελίωσης του σύγχρονου δημοκρατικού κράτους δικαίου και των θεσμικών αντίβαρων του δικαστικού ελέγχου με συνταγματική αναφορά. Η απόφαση της 15ης Δεκεμβρίου 1965 του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας¹³⁸⁶ νομολόγησε χαρακτηριστικά ότι: «Η αρχή της αναλογικότητας τυγχάνει συνταγματικής περιωπής στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Προκύπτει από την αρχή του κράτους δικαίου για την έννομη έκφραση των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία ως αξιώσεις ελευθεριών του πολίτη απέναντι στο κράτος επιτρέπεται να περιορίζονται κάθε φορά από τη δημόσια εξουσία, μόνο στον βαθμό που είναι απαραίτητο για την προστασία δημόσιων συμφερόντων». Σε ελεύθερη απόδοση διεκδίκησε κατά τη νομοτελειακή και αντισταθμιστική της ερμηνεία την ύπαρξη «εύλογης σχέσης» και «αναλογίας», ανάμεσα στον επιδιωκόμενο συνταγματικό σκοπό της πολιτειακής παρέμβασης και στον ανεκτό περιορισμό συνταγματικού δικαιώματος για τη σύννομη «συνάρτηση του μέτρου με το αποτέλεσμα».¹³⁸⁷ Ως έκφραση του κράτους δικαίου και της αναλογικής ισότητας,¹³⁸⁸ πέρα από τους ουδέτερους οριοθετικούς περιορισμούς που θέτει στον θεμιτό παρεμβατισμό του κοινού (και δημοκρατικά νομιμοποιημένου) νομοθέτη,¹³⁸⁹ στοιχεία αναλογικότητας εντοπίζονται και εγγενώς στους εννοιολογικούς γραμματικούς προσδιορισμούς της ίδιας της συνταγματικής κατοχύρωσης των έννομων δικαιωμάτων και αγαθών.¹³⁹⁰

Ενάντια στο διαπλαστικό σχετικισμό και τη συγκεκριμένη λογική των εξισορροπούμενων συμβιβασμών ή των προτιμησιακών σταθμίσεων,¹³⁹¹ που, ανεξαρτήτως του τελικού καταλυτικού αποτιμητή (νομοθετικής πρωτοβουλίας/διοικητικής δράσης/δικανικής κρίσης) συντείνουν στο «δίκαιο της σκοπιμότητας» και στο «δίκαιο της ανάγκης», κρίνεται επιβεβλημένη η εμβάθυνση στις συνεργειακές και πλέον σταθεροποιητικές προοπτικές της «σκοπιμότητας και της αναγκαιότητας του δικαίου», ως τη σημαντικότερη εναρμονιστική βάση της εκσυγχρονιστικής αλληλεπίδρασης του δημοσίου δικαίου στη κοινωνικο-οικονομική

¹³⁸⁵ Σημ.: Ακόμα και σήμερα παρά την θεσμική διάχυση της Αρχής, στη γενέτειρά της, τη Γερμανία, παραμένει γενική αρχή του δικαίου με έντονη νομολογιακή αναφορά δίχως ευθεία ρητή κατοχύρωση.

¹³⁸⁶ BVerfG, 15.12.1965-1 BvR 513/65. Σχετικά με ένταλμα σύλληψης και κράτησης. Η ιστορική αυτή απόφαση εντοπίζεται σε όλες τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου σε σχέση με τη δημόσια παρέμβαση μέχρι και σήμερα. Ενδεικτικά στην απόφαση BVerwG, 27.02.2018-7 C 26.16 αξιολογήθηκαν ως συνταγματικά επιτρεπτά κατά την αρχή της αναλογικότητας, απογορευτικά δημόσια μέτρα κυκλοφορίας πετρελαιοκίνητων οχημάτων εντός του κέντρου των πόλεων με βάση «το κράτος δικαίου και τη φύση των ίδιων των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως έκφραση ελευθερίας εντός μίας εννομούμενης Πολιτείας, τα τελευταία περιορίζονται αποκλειστικά και μόνο όταν κρίνεται αναγκαίο υπέρ της προστασίας των δημοσίων συμφερόντων», όπως στην προκειμένη περίπτωση ο περιορισμός των εκπεμπόμενων ρύπων υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας. Ο όρος «αναλογικότητα» διαφοροποιημένα μάλιστα του κριτηρίου της αναγκαιότητας, εισήλθε στην έννομη τάξη της Γερμανίας κυρίως μετά την τραυματική και «ενοχική» πολιτειακά εμπειρία του «Τρίτου Ράιχ» και την εκδήλωση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου για την επανοικοδόμηση ενός δημοκρατικού κράτους δικαίου (Rechtsstaat), που η δημοκρατική πρωτοβουλία και νομιμοποίηση υπάγεται σε ανεξάρτητο δικαστικό συνταγματικό έλεγχο. Ως γενική συνταγματική αρχή χρεώνεται στο θεμελιωτή του διοικητικού δικαίου της Γερμανίας τον 19^ο αιώνα, καθηγητή Otto Mayer, βλ. F. Becker, The Development of German Administrative Law, George Mason Law Review, Τεύχος 24, Antonin Scalia Law School-George Mason University, 2017, 453-476.

¹³⁸⁷ Α. Δημητρόπουλος, ό.π. (147), 245.

¹³⁸⁸ S.-I. Koutnatzis, The Proportionality Principle in Greek Judicial Practice, Diritto e questioni pubbliche, Τεύχος 16, Università degli Studi di Palermo, 2016, 213.

¹³⁸⁹ R. Alexy, ό.π. (1380), 184-189 και Α. Μάνεσης, ό.π. (151), 65-71.

¹³⁹⁰ Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 100.

¹³⁹¹ Σημ.: Στην ελληνική έννομη τάξη μ' αυτή την προοπτική αποδίδεται έμφαση στην αποθετική πτυχή της αναλογικότητας προς απόρριψη μόνο των «προδήλως δυσανάλογων παρεμβάσεων» και όχι στη θετική και εναργέστερη προαγωγή των θεσμικών διαδικασιών για την εκτίμηση των πλέον αναλογικών ρυθμίσεων. βλ. παραδοσιακές αποφάσεις ΣτΕ 2112/1984, ΣτΕ 2175/1947, ΣτΕ 125/1948, ΣτΕ 321/1948, ΣτΕ 1511/1949, Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (1325), 87.

εξέλιξη· με την αντίστοιχη μεθοδολογική εργαλειοποίηση της αρχής της αναλογικότητας,¹³⁹² κατά την αξίωση αμφίδρομων βελτιστοποιήσεων επί των έννομων αγαθών και συμφερόντων, αναβαθμίζοντας τη συστηματοποίηση του συνταγματισμού και της νομιμότητας. Εξετάζοντας τα κριτήρια της αναλογικότητας, διαπιστώνεται πως η προσφορότητα/καταλληλότητα του μέτρου, αφενός μεν σε σχέση με την αποτελεσματικότητα του προς τον επιδιωκόμενο σύννομο σκοπό, αφετέρου δε με την εμπειρική απόδειξη που διακατέχει τον κανονιστικό του αντικειμενισμό με την αξιοποίηση και της τεχνοκρατικής τεκμηρίωσης της αποδοτικότητας του, εναποθέτει την ειδοποιό συνάφεια και τη ρυθμιστική του αλληλουχία, συγκεντρωτικά και ενοποιημένα στο δεύτερο κριτήριο της αναλογικότητας, την αναγκαιότητα του μέτρου, στοιχειοθετώντας την πληρότητα και την ενότητα της “*lato sensu*” αναλογικότητας. Οι δεσπόζουσες εκτιμήσεις της αναγκαιότητας προσδιορίζουν την αποτελεσματική νομιμότητα του «προσφορότερου» μέτρου, αποθετικά με την επάρκεια της «λιγότερο επαχθούς λύσης» και θετικά με την εκλεκτικότητα της ηπιότερης δυνατής επιλογής. Συγκεκριμενοποιώντας τη δημόσια παρέμβαση στην αιτιολογία της βέλτιστης διαθέσιμης εναλλακτικής ανάμεσα στο καθόλα σύννομο περιορισμό και το επιδιωκόμενο έννομο αποτέλεσμα, με αμφίδρομα εσωτερικευμένες και «ισοδύναμες» εκτιμήσεις «κόστους-οφέλους».¹³⁹³ Μέσα από την ίδια τη διαδικασία της τεκμηρίωσης της βέλτιστης αναγκαιότητας του μέτρου,¹³⁹⁴ αναδεικνύεται η κανονιστική σημασία της ρυθμιστικής σύνθεσης της δίκαιης, της δημοκρατικής και της ορθολογικής αιτιολογίας μίας δημόσιας απόφασης, που διαπλάθεται συνεργατικά με προσανατολισμό την αποτελεσματικότητα και την επικουρικότητα του κράτους δικαίου.¹³⁹⁵ Σ’ αυτό το σημείο επεξηγηματικά αξίζει να τονιστεί η ιδιαίτερη διαφοροποίηση ανάμεσα: α) στην «αναγκαιότητα της παρέμβασης» και β) στην «αναγκαιότητα» του μέτρου. Η πρώτη εντάσσεται στον πυρήνα και στην έκταση των περιθωρίων εκτίμησης της νομοθετικής πρωτοβουλίας και λιγότερο στο «δικαιοπαραγωγικό» πλαίσιο της νομιμότητας της, αφού επαφίεται στο «νόμιμο λόγο»¹³⁹⁶ και στην κανονιστική σημασία του θεμιτού σκοπού, και όχι στην έννομη διαδικασία για την ένταση της δημόσιας παρέμβασης που επιτάσσει κυριαρχικά η ανάλυση, η απόδειξη, η επεξεργασία και η εξέταση του δεύτερου.¹³⁹⁷ Η διακριτή αυτή διαβάθμιση της δημόσιας παρέμβασης απαιτεί ευκρίνεια στο σχεδιασμό, στην εφαρμογή και στην ελεγχσιμότητά της, ιδιαίτερα κατά την κλιμακούμενη εκτίμηση του δημοσίου συμφέροντος, ώστε να μην υπάρξουν «δικαιολογητικές εκπτώσεις» για το κράτος δικαίου με την ανορθόδοξη επαγωγή της αναγκαιότητας της μόνο στο πρώτο επίπεδο και στο σαφώς πιο ευέλικτο (και περιορισμένα ελεγχόμενο) πλαίσιο της οριοθετημένης πολιτειακής δράσης, χωρίς τις, σε δεύτερο

¹³⁹²Σημ.:Βλ.Την Προστασία Περιβάλλοντος και Οικονομική Ελευθερία-Ανάπτυξη, που ο συγκερασμός τους εντάσσει τη “*lato sensu*” αναλογικότητα στις ρυθμιστικές εκτιμήσεις της Εναρμονισμένης Ενσωμάτωσής για τις ισόρροπες βελτιστοποιήσεις και την έννομη αποτελεσματικότητα της Βιώσιμης Ανάπτυξης.

¹³⁹³Σημ.: Προσιδιάζει νοηματικά στη θεωρία του Pareto (Pareto Optimality), κατά την οποία επιδιώκεται το βέλτιστο αποτέλεσμα με στόχο τη μικρότερη δυνατή (ή τη μη) επιβάρυνση των μερών, εσωτερικεύοντας μ’ αυτό τον τρόπο την ολιστική προσφορότητα του μέτρου στη συνολική αμοιβαία ωφέλεια του επιδιωκόμενου σκοπού βλ. και J. Rivers, Proportionality, Distraction and Second Law of Balancing, σε: G. Pavlakos (επιμ.), Law, Rights, and Discourse: The Legal Philosophy of Robert Alexy, Hart Publishing, 2007, 172.

¹³⁹⁴ΣτΕ 2112/1984, ΤοΣ, 1985, 63.

¹³⁹⁵Δ. Κοντογιωργα-Θεοχαροπούλου, Η αρχή της επικουρικότητας στην εθνική έννομη τάξη, Ελληνική Δικαιοσύνη, 1998, 1 επ.

¹³⁹⁶Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (129), 36.

¹³⁹⁷ΣτΕ 2195/1993, 738 και σε Α. Δημητρόπουλος, ό.π. (147), 247. Έτσι και κατά τη νομολογία του ΣτΕ ελέγχεται σε δικαιοδοτική κλίμακα και κυρίως αν ο περιορισμός υπερβαίνει το αναγκαίο μέτρο, είτε μεταξύ των σύννομων διαθέσιμων εναλλακτικών επιλογών κατά τη διακριτική ευχέρεια της διοίκησης, είτε επί των συνταγματικών όρων και εκτιμήσεων της νομοθετικής πρωτοβουλίας ως ένας ενεργητικά διαδικαστικός οριακός έλεγχος συνταγματικότητας. Ενδεικτικά βλ. και ΣτΕ 2889/2002, περί αίτησης ακύρωσης διωπουργικής απόφασης Ε.Π.Ο. για εγκατάσταση επεξεργασίας λυμάτων στα Χανιά της Κρήτης.

επίπεδο, εμπειριστατωμένες εκτιμήσεις των όρων της νομιμότητας κατά τη ρυθμιστική λειτουργία των δικαιοκεντρικών της περιορισμών. Δίχως βέβαια, επίσης αδόκιμα, να γίνονται αποδεκτές αντίθετες ακτιβιστικές δικανικές τάσεις, περιορίζοντας εξίσου στην αποδεικτική επενέργεια της αναγκαιότητας, τους όρους και τα όρια της δημοκρατικής νομιμοποίησης. Τονίζεται πως η ισχύς της αναγκαιότητας στις παραγωγικές διαστάσεις της αναλογικότητας υποστηρίζεται περαιτέρω και αντίστροφα: Οχι μόνο δηλαδή από τις όψεις και την κλιμακούμενη διάρθρωση του σύννομου δημόσιου παρεμβατισμού και του συναρτώμενου δημόσιου συμφέροντος, αλλά και από την ευθεία κανονιστική της διαδραστικότητα με τα αλληλεπιδρώμενα συνταγματικά δικαιώματα και ελευθερίες. Καθώς λαμβάνεται υπόψη και στοιχειοθετείται, τόσο «εξωτερικά» στη συστηματική και αντικειμενική της συνάφεια προς τις ισορροπίες των συνταγματικών έννομων συμφερόντων/αγαθών, όσο και στην προοπτική της ως εγγενές περιγραφικό στοιχείο του συνταγματικού τους περιεχομένου,¹³⁹⁸ προβάλλοντας έτσι ολοκληρωμένα την απαιτούμενη ενότητα και τις συνέργειες των πολιτειακών συνταγματικών όρων και του συνταγματικού δικαιωματοσυστήματος κατά τη «ζωντανή» τους συνδιαλλαγή στην έννομη τάξη. Επομένως, το ζήτημα της διασύνδεσης των συνταγματικών δικαιωμάτων με την αναλογικότητα για την έκταση και την ένταση της πολιτειακής παρέμβασης, παρά τις ηθικοπολιτικές αξιολογήσεις της αναπόφευκτης δημοκρατικής και κοινωνικο-οικονομικής τους διάπλασης, με πίστη στο συνταγματικό οντολογισμό και με προσδοκία προς το συνταγματικό δέον, υποβάλλεται σε μία διάχυτα αιτιολογημένη εκτίμηση ενός πηγαία «αλληλεπιδρώμενου δυναμικού θετικισμού».¹³⁹⁹

Η «στενή έννοια» της αναλογικότητας, ως το τρίτο κριτήριο¹⁴⁰⁰ αξιολόγησης υπό τις σταθμιστικές¹⁴⁰¹ αποδόσεις του κόστους –οφέλους,¹⁴⁰² αν και διατρανώνει την ορθολογική εξισορρόπηση των έννομων συμφερόντων, εν τοις πράγμασι καταλήγει σε ανισοβαρή «ζυγό» νομιμοποίησης, ανοχής και αντοχής των συγκρινόμενων έννομων αγαθών για τον ιεραρχούμενο καθορισμό των προτεραιοτήτων της έννομης τάξης,¹⁴⁰³ με ιδιαίτερες στρεβλώσεις, ανάμεσα στα δημόσια και ιδιωτικά συμφέροντα, όπως και στην αντιπαράθεση των ποιοτικών με τις ποσοτικές έννομες παραμέτρους. Στην ουσία της «διδαιτητικής» της εφαρμογής υπό το παρατιθέμενο σκεπτικό, αξιολογικά, προτείνεται ως η χρησιμότερη παράμετρος στην εύλογη αντιπαράθεση του πυρήνα των αμιγώς ατομικών δικαιωμάτων με το επιβλητικό δημόσιο συμφέρον και στην τριτενέργεια των ιδιωτικών αξιώσεων για τη νομότυπη επίλυση και προσαρμογή της ευθείας

¹³⁹⁸R. Alexy, Constitutional Rights and Proportionality, Revus, Τεύχος 22, διαθέσιμο στο: journals.openedition.org/revus/2783, 2014, 51-65.

¹³⁹⁹Σημ.: Δεν πρέπει να παρακάμπτεται ακόμα και στον στενά οντολογικό δικαστικό έλεγχο ή και στην κυριαρχία της “real politik” των άλλων δύο λειτουργιών, πως ο «συνταγματικός θετικισμός» του κράτους δικαίου, είναι διττός, αφού από την μία όψη αποδίδει τις ρεαλιστικές επιδιώξεις του συνταγματικού νομοθέτη για τα κατοχυρωμένα ανθρώπινα δικαιώματα και ελευθερίες, και από την άλλη υπό το βάρος της υπέρτερα συναινετικής δημοκρατικής «συντακτικής» νομιμοποίησής του στο όνομα της λαϊκής κυριαρχίας επιθυμεί κατά την ιστορική και διαχρονικά ακτινοβόλα κατάρτιση των θεμελιωδών πρωτογενών διατάξεων, να εγκολπώσει και μία σαφώς δεοντολογική, αξιακή θωράκιση στα συνταγματικά πρότυπα, που περιβάλλεται και αυτή με την αντίστοιχα ενεργητική κανονιστική «ασπίδα». Με αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται η αξία και η βιωσιμότητα του Συντάγματος, ως «ιερού κανόνα-πλάισιο» «προαγωγικού δικαίου», προς ανάδειξη των κοινωνικών κεκτημένων, των εγγυητικών σταθερών και του νομικού πολιτισμού εν γένει μίας Πολιτείας.

¹⁴⁰⁰Σημ.: Υπενθυμίζεται πως το τρίτο κριτήριο άλλοτε κυριαρχεί, άλλοτε ενσωματώνεται ως παράμετρος της αναγκαιότητας και άλλοτε θεμιτά παραμερίζεται, κλιμακώνοντας την ουσία και το περιεχόμενο των αξιολογικών εκτιμήσεων στο κράτος δικαίου.

¹⁴⁰¹Η μέθοδος της στάθμισης των συμφερόντων αναπτύχθηκε στο Γ.Ο.Σ.Δ. κυρίως τη δεκαετία του '60.

¹⁴⁰²Κ. Χρυσόγονος, ό.π. (138), 88.

¹⁴⁰³Βλ. κλασικά έργα της γερμανικής θεωρίας για τη στάθμιση συμφερόντων ως εξισορρόπηση έννομων αγαθών σε H. Bethge, Zur Problematik von Grundrechtskollisionen, Verlag Vahlen, 1977 και P. Schwacke Grundrechtliche Spannungslagen, Kohlhammer W., 1975.

σύγκρουσης των συμφερόντων τους. Ενώ κρίνεται ιδιαίτερα κατατοπιστική, όπως και εισαγωγικά διατυπώθηκε, και στο συγκριτικό καθορισμό - επιλογή της «βέλτιστης αναγκαιότητας» ενός διοικητικού μέτρου σ' ένα ήδη αναλογικό φάσμα οριοθετημένων κυρωτικών εκτιμήσεων. Η "stricto sensu" αναλογικότητα, όπως μαρτυράται και στην ελληνική νομική συλλογιστική σκέψη αποδομείται στις επιμέρους εφαρμογές: της απόρριψης των «προδήλως δυνάμωτων» και του «υπέμετρου» των αρνητικών επιπτώσεων¹⁴⁰⁴ και στην αρχή της «μη υπερβολής».¹⁴⁰⁵ Συνεπώς με την αξιολογική αποδοχή των οντολογικών κρίσεων της στάθμισης ρυθμιστικά και νομολογιακά, διαπιστώνεται πως ακόμα και σε συγκλίνουσες απαιτήσεις, όπως είναι οι σύννομες προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης, στην ουσία δεν έχουμε άρση της σύγκρουσης, αλλά επιλογή του τρόπου απόδοσης της για έναν εν τέλει νομιμοποιητικό επ' αυτής συμβιβασμό. Κατά το πνεύμα αυτό, είναι ξεκάθαρο πως οι συναφείς «δοκιμές της εξισορρόπησης» του R. Alexy¹⁴⁰⁶ με επίσης αλγοριθμικού τύπου σταθμιστικές αναλογίες, είναι σε τέτοιο βαθμό δικαιολογητικές¹⁴⁰⁷ για τον αξιολογικών συσχετισμό - συμβιβασμό των έννομων αγαθών «-αρχών», που μπορούν να υποκαταστήσουν και να «μεταμορφώσουν», εντελώς συγκυριακά,¹⁴⁰⁸ ακόμα και την συστατική κανονιστική βάση του πυρήνα ενός δικαιώματος. Σε ερμηνευτική επίρρωση για τη «φύση» των κριτηρίων της αναλογικότητας, οι "latto sensu" εκτιμήσεις¹⁴⁰⁹ ανήκουν στις κανονιστικές αρχές με πυκνό, εμπειρικό και αντικειμενικό περιεχόμενο,¹⁴¹⁰ ενώ η αξιολόγηση των "stricto sensu" αποτιμήσεων συγκαταλέγεται στις «ανοιχτές αρχές», που ως διαδικασία αποδέχεται την ύπαρξη κανονιστικών κενών,¹⁴¹¹ επιδιώκοντας την «εύλογη» επικάλυψη τους¹⁴¹² από τη δικαϊκή προσαρμογή των συνταγματικών αρχών (και κανόνων) στις πραγματικές συνθήκες.¹⁴¹³

¹⁴⁰⁴Γ. Τριανταφύλλου, Η αρχή της αναλογικότητας στην ποινική δίκη, ΕλλΔικ, 1990, 303.

¹⁴⁰⁵Ζ. Παπαϊωάννου: Η αρχή της αναλογικότητας κατά την άσκηση της αστυνομικής εξουσίας, Σάκκουλας, 2003, 542. Βλ Επίσης τον αντιπροσωπευτικό συλλογισμό του Γεν. Εισαγγελέα του Δ.Ε.Ε., Μ.Ρ. Maduro στις προτάσεις του για την υπόθεση Δ.Ε.Κ., C-273/04 Πολωνία κατά Συμβουλίου (περί της μεταρρυθμιστικής εφαρμογής της κοινής γεωργικής πολιτικής και απαγόρευσης των διακρίσεων ανάμεσα στα κράτη-μέλη). Μεταξύ άλλων στην σκεψη 49 κατέγραψε τη χαρακτηριστική φράση ότι: «δεν είναι δυνατό να κυνηγάμε σπουργία με κανόνι».

¹⁴⁰⁶R. Alexy, Theory der Grundrechte, Nomos, 1985, 267-272.

¹⁴⁰⁷Σημ.: Η «σταθμιστική εξισορρόπηση», βέβαια κατά στενότερη κανονιστική της απόχρωση, στο πολυδιάστατο περίβλημα της αναλογικότητας προσλαμβάνει, έστω εξωτερικά, ένα τεχνικό νομικό περιεχόμενο (terminus technicus), το οποίο δεν ταυτίζεται με το εντελώς «στεγνό» υπολογιστικό και κοστολογημένο πρίσμα των «αξιολογικών ζυγών», τείνοντας προς τη συνεκτίμηση του ειδικού σημασιολογικού, αλλά και του περιπτωσιολογικά προτιμησιακού βάρους κάθε παραμέτρου, σ' ένα δικαιοπολιτικό κόστος-όφελος. Αντίθετα, η εντελώς πραγματιστική στάθμιση είναι περισσότερο προϊόν «αυθόρμητης αποδοχής» στην ουσία αμιγώς ηθικοπολιτικών και κατακεραμιτισμένων αξιολογήσεων, παρά της οποιασδήποτε εμπειριστατωμένης μεθοδολογικής επιστημονικής έρευνας βλ. αντίστοιχη σύμφωνη ανάλυση και σε Α. Δημητρόπουλος, Εφαρμογές Συνταγματικού Δικαίου II: Συνταγματικά Δικαιώματα, 1^η έκδ., Σάκκουλας, 2007, 69 επ..

¹⁴⁰⁸Ε. Μπέης, Η αρχή της αναλογικότητας, Δίκη, Τεύχος 29, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 1999, 475.

¹⁴⁰⁹Α. Γέροντας, ό.π. (129), 23-26.

¹⁴¹⁰Α. Ράικος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου: Κατά το Σύνταγμα του 1975: Τα θεμελιώδη δικαιώματα, Τόμος Β', Τεύχος Α', Α.Ν. Σάκκουλας, 1984, 204.

¹⁴¹¹Σημ.: Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η θεωρητική προσέγγιση-προβληματισμός του καθηγητή Π. Λαζαράτου για την ερμηνευτική πλήρωση των κενών του δικαίου με την στρεβλωτική και αλυσιτελή εφαρμογή της «τελλολογικής συστολής» (στα πρότυπα της «εν στενή εννοία» αναλογικότητας και της στάθμισης), ως τέχνη πειθούς και επιπρόσθετου υποκειμενισμού για την καταστρατήγηση των παραδοσιακών δικαϊκών συλλογισμών. Διαδικασία που θέτει, ειδικά σε σχέση με τον καθορισμό του «τέλους»-«έννομου σκοπού» ένα απροσδιόριστο και ευμετάβλητο σημείο-βάση ερμηνευτικής αναφοράς και αιτιολογίας. Κατά την υποβολιμαία και σχετικοποιημένη εφαρμογή της, τόσο στο δικανικό συλλογισμό, όσο και στην ευρύτερη δημόσια κρίση για την αξιολόγηση ή την κατάρτιση ενός κανόνα, μεταθέτει το γραμματικό περιεχόμενο του κανόνα δικαίου ακόμα και σε μία διακριτά διαφοροποιημένη νομική βάση, επαυξάνοντας τις αυθαίρετες εκτιμήσεις και προκαλώντας επιπλέον ρυθμιστικές και κανονιστικές στρεβλώσεις, (βλ. Π. Λαζαράτος, Μερικές σκέψεις για την τελλολογική συστολή, στο παράδειγμα του άρθρου 20 παρ. 2 του Συντάγματος, Δίκη, Τεύχος 4, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 2009, 339 επ., διαθέσιμο και στο: www.kostasbeys.gr/articles/25325), οι οποίες στο πλαίσιο κατεξοχήν «συστημικών» μεθοδολογικών ρευμάτων,

Μελετώντας βαθύτερα τις θεωρητικές προσεγγίσεις, οι εύλογες αλλά και εύπλαστες μεθοδεύσεις της «Θεωρίας των Αρχών» του R. Alexy, στο δογματικό πλαίσιο των σταθμίσεων της “Formula Weight”¹⁴¹⁴ για σχηματοποίηση αντίστοιχων Εξισορροπήσεων (“Law of Balance”),¹⁴¹⁵ φαίνεται να ωθούν το κράτος δικαίου στην ενσωμάτωση ρεαλιστικών «αρχών και αξιών», ενώ προάγουν την ανταγωνιστικότητα των θεσμικών αντίβαρων εντός της πολιτειακής διακυβέρνησης, αναγνωρίζοντας μία «παραγωγική» και κατευθυντήρια, αν όχι ακτιβιστική, δικαστική λειτουργία. Ωστόσο, εν τέλει αυτή η αξιολογική «τραμπάλα» αναπόφευκτα επιδίδεται σε μία “in concreto” ιεραρχική και “a la carte” προτιμησιακή, εκτίμηση των δικαιωμάτων και των δημοσίων συμφερόντων, υπό τη διαπραγμάτευση των αντοχών της νομιμότητας τους.¹⁴¹⁶ Παρά τις έντονες ταλαντώσεις των υποκρυπτόμενων υποκειμενισμών της, ως θεσμικά «διαλεκτική διαδικασία» γίνεται αποδεκτό πως συμβάλλει στη δικαιοπολιτική κατανόηση της δημόσιας κρίσης¹⁴¹⁷ και στην λειτουργική οριοθέτηση του πρακτικά εφικτού.¹⁴¹⁸ Από τα διδάγματα όμως της ορθολογικής συνοχής και της προσαρμοστικότητας του «αξιακού δικαιωματοσυστήματος» στις παρεμβατικές επιδιώξεις μίας δημοκρατικής Πολιτείας, αποκαλύπτεται πως δεν επαρκεί η (υπερ-) επικλησιμότητά του με ευλογοφανείς αξιολογήσεις, χωρίς να υφίστανται στέρεες βάσεις «κανονιστικής κανονικότητας» της ισχύος του για τη συνέπεια και τη συνοχή του κράτους δικαίου. Προσφέρει βέβαια τη «θεσμική αφετηρία» για την εισδοχή των κεκτημένων «δικαιωματικών αρχών» στον «αξιακό θετικισμό» με τη δεσμευτικότερη αποδεικτικότητα των οικείων ρυθμιστικών εκτιμήσεων (επί των αρχών, των δικαιωμάτων και των πολιτειακών εγγυήσεων) να οδηγεί σε πιο διάφανες και αποδοτικές αποφάσεις για την ασφάλεια του κράτους δικαίου, εσωτερικεύοντας και μετουσιώνοντας τις πολιτικές διακηρύξεις και τους πολιτειακούς στόχους σε κανόνες δικαίου με δημοκρατική συνείδηση και τεχνοκρατικό αντικειμενισμό.¹⁴¹⁹

όπως της εν ευρεία εννοία αναλογικότητας και της προτεινόμενης εναρμονισμένης ενσωμάτωσης, μπορούν σαφώς δυσκολότερα να παρεισφρήσουν, αφού η αιτία και το επιδιωκόμενο έννομο αποτέλεσμα-πλαίσιο, προϋφίστανται και δηλώνονται αντικειμενικότερα, αιτιωδέστερα και συνεκτικότερα επί του δικαίου κεκτημένου, δίχως να επιδιώκεται η προσαρμογή τους στις επιλεχθείσες κρίσεις και βουλήσεις, αλλά συμπαρασύροντας προς το αντίστροφο, για την αιτιωδέστερη και πλέον διάφανη δημόσια εκτίμηση και επιλογή, όπως κατά το δέον έπρεπε να επιδρά και η ερμηνευτική παράμετρος της «τελολογικής συστολής».

¹⁴¹²Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (129), 24.

¹⁴¹³Ε. Μπέης, ό.π. (1408), 477.

¹⁴¹⁴R. Alexy, Constitutional Rights, Balancing, and Rationality, Τεύχος 16, Ratio Juris, John Wiley & Sons, 2003, 448.

¹⁴¹⁵R. Alexy, On Balancing and Subsumption. A Structural Comparison, Ratio Juris, Τεύχος 16, John Wiley & Sons, 2003, 433-449 και R. Alexy, Balancing, constitutional review, and Representation, Oxford University Press and New York University School of Law, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 3, Oxford University Press, 2005, 572-573: Η συνταγματική και τεχνική προσέγγιση του επαυξημένου δικαιοδοτικού ελέγχου, μέσω θεσμικών αλλά «γενετικά» αξιακών κανόνων δικαίου, εκτιμά πως μπορούν να ανεξαρτητοποιήσουν τη δικαιοσύνη από τις πολιτικές πιέσεις και την καθοδηγούμενη βούληση τρίτων μερών, απειλώντας ωστόσο με την ενίσχυση του ακτιβισμού της. Οι πραγματολογικές εκτιμήσεις της “Formula Weight” διαπλάθουν και περιενδύουν με νομικό περίβλημα αξιολογικές κρίσεις σχετικά με την «ανοιχτή» διαβάθμιση μίας παρέμβασης στα συνταγματικά δικαιώματα κατά την αντιπαραβολή τους ως «ζωντανές» και κυμαινόμενες αξίες στο κράτος δικαίου με βάση τον επιδιωκόμενο σκοπό. Βλ. και R. Alexy, The Construction of Constitutional Rights, Law & Ethics of Human Rights, Rights Balancing & Proportionality, Τεύχος 4, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2010, 28.

¹⁴¹⁶M. Kumm, Alexy’s Theory of Constitutional Rights and the Problem of Judicial Review, Institutionalized Reason, Oxford University Press, 2012, 203.

¹⁴¹⁷C. Pace, Robert Alexy’s A Theory of Constitutional Rights critical review: key jurisprudential and political questions, Working Paper, Dinamia” cet-Iul, Centro de Estudos sobre a Mudança Socioeconómica e o Território, διαθέσιμο στο: repositorio.iscte.pt/bitstream/10071/3883/1/DINAMIA_WP_2012-01.pdf, 01/2012, 10.

¹⁴¹⁸R. Alexy, ό.π. (1380), 66.

¹⁴¹⁹Σημ.: Στην διερεύνηση της αποτελεσματικότητας του κράτους δικαίου κατά την προβληματική της ρυθμιστικής εισδοχής των δικαίων αρχών στην επαγωγική σύνθεση και στην ελεγχιμότητα των κανόνων δικαίου και της

Η δικαιοπλαστική συγκεκριμενοποίηση του «δικαίου της Εξισορρόπησης» του R. Alexy με τους αιτιώδεις αξιολογικούς συσχετισμούς επί των πραγματικών πολιτειακών αναγκών σε μία φιλελεύθερη δημοκρατία αναδείχθηκαν με επιπλέον δικαιικά οριοθετημένο τρόπο από τον M. Kumm¹⁴²⁰ κατά την ορθολογική δογματική του “Rationalist Human Rights Paradigm”.¹⁴²¹ Ο καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης υποστήριξε πως: «ο δικαστικός έλεγχος που βασίζεται στην αναλογικότητα προάγει και ενισχύει την υποχρεωτική ανάδειξη της (ζωντανής) αιτιώδους συνάφειας κάθε δημόσιας παρέμβασης ή ρυθμιστικού περιορισμού. Ο εκάστοτε παρεμβατικός περιορισμός είναι εύλογος, μόνο αν είναι αποδεικτικά αιτιολογημένος ως προς την ισότητα του μέτρου και τον πυρήνα των ελευθεριών».¹⁴²² Ο M. Kumm, μεταξύ άλλων,¹⁴²³ εξελικτικά των επιρροών του R. Alexy, πρότεινε ότι κατά τη δικανική εφαρμογή του ελέγχου της αναλογικότητας, επιβάλλεται να αποδίδεται μεγαλύτερη ρυθμιστική έμφαση στο πρώτο κριτήριο του ελέγχου της αναλογικότητας, δηλαδή στην εκτίμηση της «σημασίας του θεμιτού συνταγματικού σκοπού» για την μετέπειτα αξιολόγηση του επιβληθέντος μέτρου. Σκεπτικό που και κατά την ευρωπαϊκή σύγχρονη προοπτική του δημοσίου δικαίου, μπορεί να ενεργοποιήσει την εν τέλει πρωθύστερη τεκμηρίωση της «αναγκαιότητας του επιδιωκόμενου έννομου αποτελέσματος». Προδιαγράφοντας τη σημασία των όρων και τα ορίων για την τήρηση της ενισχυμένης αιτιολογίας στη κρινόμενη δημόσια απόφαση, και κατ’ επέκταση στην ίδια τη δικαστική κρίση μέσα κατ’ ουσία από την πρότερη «αντικειμενικοποίηση» του επιδιωκόμενου έννομου σκοπού, χωρίς να αντιπαραβάλλεται ως νομιμοποιητικό θέσφατο, υπό την αυθεντία ενός προειλημμένου (και εκτεταμένα ανέλεγκτου) δημοσίου συμφέροντος. Κατά την εν λόγω προσέγγιση του επίσης γερμανού καθηγητή,¹⁴²⁴ ειδικά ο δικαστικός έλεγχος της «εξισορροπιστικής αναλογικότητας» δεν είναι απλώς μια θεμιτή συνταγματική επιλογή, αλλά μία αναγκαία συνταγματική διαδικασία για την έννομη επάρκεια των επιλογών μίας φιλελεύθερης δημοκρατίας¹⁴²⁵ προς την εξορθολογισμένη και ρεαλιστική αλληλεπίδραση των κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της επιβεβλημένης δημοσίας παρέμβασης, εν μέσω αποδεικτικών εκτιμήσεων επί της νομιμότητας των κρατικών πράξεων-παραλείψεων και επί της (αντι-)συνταγματικότητας των νόμων. Άλλωστε, στις υφιστάμενες επίκαιρες προκλήσεις της πραγματικότητας για την αναβάθμιση: των πολιτειακών θεσμών, του

πραγματικότητας κρίνεται σημαντικό να διακριθούν οι βελτιστοποιήσεις των συμβιβαστικών εξισορροπήσεων από τις βελτιστοποιήσεις της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης. Οι πρώτες οδηγούν στον συγκριτικά επιμερισμένο προτιμησιακό μετριασμό μεταξύ έννομου μέτρου και θεμιτού σκοπού και οι δεύτερες προσανατολίζονται στον ενιαίο, κοινό και αλληλέγγυο κανονιστικό στόχο των συμπλεκόμενων έννομων αξιώσεων και συμφερόντων.

¹⁴²⁰M. Kumm, *The Idea of Socratic Contestation and the Right to Justification: The Point of Rights-Based Proportionality Review*, *Law & Ethics of Human Rights, Rights, Balancing and Proportionality*, Τεύχος 4, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2010, 150.

¹⁴²¹M. Kumm, *ό.π.* (1416), 201. Ακόμα και η δημοκρατική διακυβέρνηση ελέγχεται συνταγματικά μέσω της θεμελιώδους δεσμευτικότητας της επί των υπερνομοθετικών δικαιικών αρχών, όπως της «μεταρχής» (όπως τοποθετείται δομικά στη διαρρύθμιση της έννομης τάξης) της αναλογικότητας. Η δημοκρατία και η δικαιοκρατία χωρίς τον ορθολογικό δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας, της κανονιστικής ισορροπίας και της σύννομης αλληλεπίδρασης διοίκησης/διοικούμενου εντός των έννομων εκτιμήσεων της αποτελεσματικότητας του κοινωνικού κράτους δικαίου είναι πολιτειακά ατελής.

¹⁴²²M. Kumm, *ό.π.* (1420), 114.

¹⁴²³M. Khosla, *Proportionality an Assault on Human Rgihts?: A Reply*, *International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 8, Oxford University Press and New York University Scholl of Law, 2010, 298-306, S. Tsakyrakis, *Proportionality an Assault on Human Rights?:A Rejoinder to Madhav Khosla*, *International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 8, Oxford University Press, 2010, 307-310.

¹⁴²⁴M. Kumm, *Democracy Is Not Enough: Rights, Proportionality and the Point of Judicial Review*, *New York University Public Law and Legal Theory, Working Papers, Paper 118*, 2009.

¹⁴²⁵Σημ.:Γι’ αυτό το λόγο η συνταγματική νομιμοποίηση του νομοθέτη στηρίζεται, τόσο στη δημοκρατική του «εκλογή», όσο και στον έλεγχο των πράξεών του από ανεξάρτητο, οριζόμενο από το Σύνταγμα, δικαστή.

κράτους δικαίου και της «διαχεόμενης» δημοκρατικής διακυβέρνησης, ο «συμπεριφορικός έλεγχος του δικαίου» από τη δικαστική κρίση δεν αποτελεί διάτρηση της δημοκρατικής νομιμοποίησης, ώστε να πραγματεύεται κανείς με ανασφάλεια τα όρια του δικαστικού ακτιβισμού ή την ένταση του δικαστικού αυτοπεριορισμού. Καθώς, ο ορθός και νομότυπος δικαιοδοτικός δικανικός έλεγχος με άξονα την ασφάλεια του δικαίου και την καλλιέργεια της αμοιβαίας θεσμικής και δημοκρατικής εμπιστοσύνης κατά την αμιγώς συνταγματική του αρμοδιότητα, αυτοδεσμεύεται και εδράζεται στις θεμελιώδεις πολιτειακές εγγυήσεις και στη συνταγματική του αναφορά, αποκλειστικά υπέρ της προάσπισης των όρων της νομιμότητας και της «συντεταγμένα ευνοούμενης» συμπεριφοράς. Ωστόσο, και για το συγκεκριμένο πλαίσιο, παρά τις καταστατικές του σταθερές, θα ήταν «θεσμικός στρουθοκαμιλισμός» να παραβλέψει κανείς την υπέρπουσα παρείσφρηση του ηθικοπολιτικού υποκειμενισμού, ακόμα και σε βαθιά νομικές κρίσεις, που είναι εκ των πραγμάτων αναπόφευκτος με την υποβολιμαία αποφασιστική υιοθέτηση (ή δικαιοπλαστική υποκίνηση) των εκάστοτε εξωδικαιικών παραμέτρων.¹⁴²⁶ Συνεπώς, η εξέλιξη του σύγχρονου θετικισμού, που εσωτερικεύει ολοένα και περισσότερο τεχνοκρατικά πρότυπα, αλλά και παγιωμένες ώριμες δικαιοπολιτικές αρχές ως υποχρεωτικά συνεκτιμώμενα ρυθμιστικά και ερμηνευτικά κεκτημένα, τόσο στις δημοκρατικές, όσο και στις δικαιοκρατικές διαδικασίες της πολιτειακής διακυβέρνησης, χρήζει επιπλέον αιτιωδέστερης συνάφειας στις εν λόγω ενέργειες για τις σταθερότερες ισορροπίες της διάκρισης των λειτουργιών¹⁴²⁷ και του κράτους δικαίου με την κοινωνική συνοχή.¹⁴²⁸ Συνακόλουθα, η αναζήτηση και η απαίτηση ενός κανονιστικού συνταγματικού συστήματος, όρων, προτύπων και ερμηνευτικών δικαιοκρατικών σταθερών κατά την αντικειμενική ανάλυση της «νομοπαραγωγικής» και «νομοεκτελεστικής» διαδικασίας προσδίδουν στη συνέπεια της αιτιολογίας και στη ρυθμιστική «διαβουλευσιμότητα» κάθε δημόσιας απόφασης,¹⁴²⁹ πρόσθετο και υπέρτερο δικαϊκό κύρος, διασφαλίζοντας την αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας στις ουσιαστικές απαιτήσεις της «δίκαιης δίκης» και τον ουσιωδέστερο - ζωντανό έλεγχο συνταγματικότητας με τη δεσμευτική τήρηση της αρχής της αναλογικότητας,¹⁴³⁰ ως διακριτά και παράλληλα συμπλεκόμενα στοιχεία της συνταγματικής νομιμότητας και της βιωσιμότητας του κράτους δικαίου. Το πραγματικό λοιπόν ερώτημα-πρόκληση δεν είναι εάν ο δικαστικός έλεγχος είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένος,

¹⁴²⁶Σημ.:Ο Β. Schlink καθηγητής δημοσίου δικαίου και δικαστής στο Συνταγματικό δικαστήριο της Βόρειας Ρηνανίας-Βεσφαλίας σε συνέχεια αυτής της άενης αντιπαράθεσης ισχυρίζεται ότι «η εξισορρόπηση των δικαιωμάτων, των συμφερόντων και των αξιών είναι αναπόφευκτα υποκειμενική» (βλ. Β. Schlink, Proportionality in Constitutional Law: Why Everywhere but Here, Duke Journal of Comparative & International Law, Τεύχος 22, Duke University School of Law, 2012, 291 και 299. Βλ. επίσης Β. Schlink, Proportionality, σε: Μ. Rosenfeld/Α. Sajo (επιμ.), The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, Oxford University Press, 2012, 725). Η όλη προβληματική επικεντρώνεται στην εκτίμηση που ενστερνίζεται ο R. Alexy για το αν είναι εφικτό να γίνουν «εννοιο-λογικές» δικανικές κρίσεις, με βάση τις αρμοδιότητες της δικαστικής λειτουργίας επί του οριακού ελέγχου της νομιμότητας (βλ. Α. Μανιτάκης, Κράτος Δικαίου & δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, Σάκκουλας, 1994, 176 επ. και 288 επ.) σχετικά με την αναγκαιότητα και την σημαντικότητα της «θεμιτής» παρέμβασης μεταξύ των πραγματικών και νομικών προκλήσεων. Αιτιάσεις που διατύπωσε πέρα του Β. Schlink, όπως θα αναλυθεί, και ο J. Habermas.

¹⁴²⁷Α. Barak, Proportionality: Constitutional Rights and their limitations, Cambridge University Press, 2012, 379.

¹⁴²⁸Βλ. και G. Weber, The Negotiable Constitution-On the limitation of Rights, Cambridge University Press, 2009 σε συγκριτική αναφορά του Α. Barak, ό.π. (1427), 495.

¹⁴²⁹Για την έννοια και προβληματική της διάθρωσης της «διαβουλευτικής δημοκρατίας» ως διακυβερνητικό πλαίσιο σύγχρονων θεσμικών αντίβαρων ανάμεσα στον τεχνοκρατισμό, τη δικαιοπολιτειακή συνοχή, τη διαφάνεια, τη συμμετοχικότητα και τον δικαστικό έλεγχο βλ. επίκαιρη μελέτη του καθηγητή Συνταγματικού Δικαίου και Υπουργού Επικρατείας Γ. Γεραπετρίτη, Η πρόκληση της διαβουλευτικής δημοκρατίας, σε: Σύνταγμα εν εξελίξει (ό.π. 16), 159-173 και σε D. Held, Models of Democracy, 3^η έκδ., Cambridge University Press, 2006, 231-258.

¹⁴³⁰Βλ. Τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 25 παρ. 1 Συντάγματος και του άρθρου 52 παρ. 1 και 2 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε..

αλλά το πώς ο δικαστικός έλεγχος εξετάζει τη νομιμότητα της δημοκρατικής νομιμοποίησης¹⁴³¹ για την απόδοση του δημόσιου παρεμβατισμού στα δικαιώματα και τις ελευθερίες της έννομης τάξης και το αντίστροφο.

Προς τις παραπάνω δεοντολογικές και νομοτελειακές μεθοδεύσεις για την εγκαθίδρυση παγκοσμίως της αρχής της αναλογικότητας στο πυρήνα του δημοσίου δικαίου ως το κοινό ρυθμιστικό φίλτρο εξισορρόπησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των δημοσίων συμφερόντων στα φιλελεύθερα και κοινωνικά κράτη δικαίου,¹⁴³² σοβαρός δογματικός αντίλογος έχει διατυπωθεί από τις θέσεις του σπουδαίου φιλόσοφου Jürgen Habermas, κυρίως γύρω από την δυσλειτουργική προοπτική των «σταθμίσεων». Αποκωδικοποιώντας τις περί δικαίου εκτιμήσεις του σπουδαίου γερμανού ακαδημαϊκού φανερώνεται η σθεναρή του αντίθεση για την αξιοποίηση της αναλογικότητας ως απόλυτο μέσο «σταθμιστικής εξισορρόπησης» με εξισωτικές τάσεις μεταξύ των ατομικών δικαιωμάτων και των πολιτειακών στόχων - συμφερόντων. Η δυσπιστία του πηγάζει από: α) την αοριστία και τη γενικότητα αυτών των σταθμίσεων, β) τον παρεπόμενο «διαπραγματευτικό» σχετικισμό που περιβάλλονται τα σταθμιζόμενα έννομα αγαθά και συμφέροντα, γ) την έντονα εκτεταμένη και εύπλαστη νομιμοποιητική εμβέλεια της έννοιας και των περιθωρίων εκτίμησης του δημοσίου συμφέροντος. Υποστήριξε μάλιστα γλαφυρά, πως τα ατομικά δικαιώματα με την εξισορροπιστική τους θεώρηση μέσα στο νομικό σύστημα, χάνουν την ύψιστη δογματική τους προτεραιότητα, αφού το «τείχος προστασίας τους» (“firewall protection”) εντάσσεται, και εν πολλοίς υποτάσσεται, στο κυρίαρχο -και οριακά δικαίκα ελέγξιμο- σύνολο των εκάστοτε πολιτικών διακυβερνητικών επιλογών, με τις οποίες εξισώνονται, στη καλύτερη περίπτωση, στο ίδιο «αντιπαραθετικό» επίπεδο,¹⁴³³ αλλά ενδεχομένως και με πιο αποδυναμωμένο (κατακερματισμένο) ρυθμιστικό βάρος: απαξιώνοντας το αξιακό τους περιεχόμενο έναντι μίας πιο αφηρημένης και γενικής δημόσιας ανάγκης και επιταγής.¹⁴³⁴ Ισχυρίστηκε δε πως ακριβώς επειδή δεν υπάρχουν αντικειμενικές ορθολογικές σταθερές στην εννοιολογική αποτίμηση των δικαίμων αρχών με την παρείσφρηση και αλληλεπίδραση τους στο περιεχόμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων, τα τελευταία καταλαμβάνονται από μία έντονη μεταβλητότητα και διαβλητότητα, με συνέπεια ακόμα και ο κανονιστικός τους πυρήνας να αναδιαμορφώνεται «από περίπτωση σε περίπτωση» με μία υποκειμενικά προτιμησιακή¹⁴³⁵ ιεράρχηση.¹⁴³⁶

Στην αξιολογική της ουσία η «στάθμιση δικαιωμάτων και αρχών», κατά τον J. Habermas, μπορεί μεν να διακρίνει τον επιδιωκόμενο σκοπό, όμως δεν είναι σε θέση να αιτιολογήσει και να εκτιμήσει με δικαίκα πληρότητα το έννομο αποτέλεσμα του, οδηγώντας παρά την διακηρυκτική πρόταξη του ορθού λόγου μέχρι και σε «παράλογες αποφάσεις».¹⁴³⁷ Ο ίδιος υπεραμύνεται της δογματικής άποψης πως ο «κατάλληλος κανόνας» υπερισχύει του «κατάλληλου», με όρους νομιμότητας και ισοδύναμου αμιγώς κανονιστικού ανταγωνισμού,

¹⁴³¹M. Kumm, *ό.π.* (1420), 141.

¹⁴³²M. Klatt/M. Meister, Proportionality-a benefit to human rights? Remarks on the ICON controversy, *ICON International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 10, Oxford University Press and New York University School of Law, 2012, 708.

¹⁴³³J. Habermas, Between Facts and norms, *Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, σε μεταφρ. W. Rehg, MIT Press, 1996, 256.

¹⁴³⁴M. Kumm, Political Liberalism and the Structure of Rights: On The Place And Limits of the Proportionality Requirement, σε: *Law, Rights and Discourse: The Legal Philosophy of Robert Alexy* (ό.π. 1393), 142 και S. Tsakyrakis, Proportionality: An Assault on Human Rights? *ICON, International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 7, Oxford University Press and New York University School of Law, 2009, 489.

¹⁴³⁵J. Habermas, *ό.π.* (1433), 261.

¹⁴³⁶R. Alexy, On Balancing and Subsumption, *ό.π.* (1415), 131-140.

¹⁴³⁷J. Habermas, *ό.π.* (1433), 436.

μεταξύ ορθής και εσφαλμένης επαγωγής και κρίσης στη σύνθεση και στην ελεγκσιμότητα της πρακτικής εφαρμογής των συνταγματικών δικαιωμάτων. Και αυτή βέβαια η προσέγγιση περί αξιακής απολυτότητας των (φυσικών) δικαιωμάτων στην έννομη τάξη, παραβλέπει την ιδιαίτερη σημασία της έννομης αλληλεπίδρασης για τον αρμονικό συγκερασμό και τη γόνιμη συμπόρευση διαφορετικών αλλά εξίσου σύννομων κοινωνικών και ατομικών συμφερόντων, εντός της συνταγματικά θετικιστικής τους ισχύος. Ειδικά μάλιστα σε μία δημοκρατική πολιτειακή ισορροπία με συνεκτιμώμενες και αλληλέγγυες «δικαιοπαραγωγικές» αποδόσεις, κατά την οποία η ίδια η γραμματική κατοχύρωση των «μη απόλυτων» δικαιωμάτων συμπεριλαμβάνει είτε εγγενείς, είτε εξωτερικούς ερμηνευτικούς περιορισμούς. Επίσης, σ' αυτή τη βαθιά θεσμική προσέγγιση παραβλέπεται και εκσυγχρονιστικό γεγονός, πως το δημόσιο συμφέρον δεν διατίθεται αποκλειστικά ως «επιβλητικά πατερναλιστικό», αλλά παρατίθεται και με ισχυρές δόσεις «προστατευτικής μέριμνας», που μπορούν να ικανοποιήσουν προϋποθετικά και συνεργατικά ακόμα και τον ίδιο τον έννομο προορισμό και τον προσδιορισμό των αλληλοεξαρτώμενων δικαιωμάτων εντός μίας έννομης τάξης· ιδίως από τη στιγμή που η ουσιαστική απελευθέρωση τους διέρχεται από την ίδια την εγγυησιμότητα του κράτος δικαίου¹⁴³⁸ και τη δίκαιη ισορροπία της κοινωνικής συνοχής.¹⁴³⁹ Προσπερνά παράλληλα, και την κεκτημένη σύγχρονη κανονιστική ένταξη των ίδιων αρχών ως συνταγματική επιταγή για την εφαρμοστική ερμηνεία και εκτελεστική ισχύ των δικαιωμάτων, κάτι που έτσι και αλλιώς δεν συνεκτίμησε ούτε και ο R. Alexy¹⁴⁴⁰ προβαίνοντας στην αντίθετη συλλογιστική με την μετατροπή των συνταγματικών κανόνων δικαίου σε δικαικές αρχές περισσότερο ορθολογικής/οντολογικής και λιγότερο κανονιστικής/δεοντολογικής εμβέλειας κατά τη δικαιοπλαστική τους έκφραση στην έννομη τάξη.

Με θέρμη ενάντια ιδίως στην «σταθμιστική» και «στενή» αναλογικότητα αντιπαρατέθηκε και ο έλληνας καθηγητής Σταύρος Τσακυράκης. Σε ευρέως γνωστή μελέτη του στον οικείο διεθνή ακαδημαϊκό διάλογο, τόνισε πως στην αρχή της αναλογικότητας αποδίδεται ένα ευρύ περιθώριο «δικαιολογησιμότητας» για τη διαμόρφωση παραπλανητικών και «ουσία» παράνομων ερμηνειών, οι οποίες μπορούν να εισέλθουν καταχρηστικά στην εσωτερική συλλογιστική και στο λειτουργικό περιεχόμενο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επεκτείνοντας απαράδεκτα τη νομιμοποίηση του δημόσιου παρεμβατισμού στις συνταγματικές (αν-)ισορροπίες. Αποδεχόμενος την μοραλιστική-ηθικοπολιτική¹⁴⁴¹ φύση των ατομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων εκτιμά τη διαδικασία και την αξιολόγηση των «σταθμίσεων» της αναλογικότητας όχι μόνο ως στρεβλωτική, αλλά και ως κατ' ουσία περιττή για την αιτιολογία

¹⁴³⁸Βλ. Συγκριτική θεώρηση για την σταδιακή εισδοχή της αρχής της αναλογικότητας στην έκφραση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο σε: N. Emiliou, *The Principle of Proportionality in European Law: A Comparative Study*, Kluwer Law International, 1996.

¹⁴³⁹Σημ.: Κάτω από αυτό το συγχρονισμένο σκεπτικό ο M. Kumm, στο έργο του *The Idea of Socratic Contestation and the Right to Justification* (σελ. 164) προβάλλει τον ισχυρισμό πως από τη στιγμή που αναγνωρίζεται ένα γενικό δικαίωμα ελευθερίας ισοδύναμα με το γενικό δικαίωμα της ισότητας, η εξέταση της αναλογικότητας κρίνεται επιβεβλημένη για την εξισορρόπηση των δημόσιων αποφάσεων και τη κοινωνική συνοχή. Βλ. και τη γενική συνταγματική εθνικά και ενωσιακά επιταγή πως τα δικαιώματα και οι ελευθερίες του καθενός αναπτύσσονται μέχρι τη μη προσβολή και μη παρεμπόδιση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των τρίτων μερών.

¹⁴⁴⁰Σημ.: Η Ηθικοπολιτική θεώρηση του R. Alexy εκκινείται αλλά δεν υπόκειται στο θετικισμό του δικαίου. Ανάγεται περισσότερο στην «διερμηνευτισμό» του δικαίου (Interpretivism), ώστε να καταδείξει μία «ενεργητική δικαική ηθική». Μία προσέγγιση χρήσιμη για τη ρυθμιστική ενδυνάμωση των αρχών και των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης κατά την διακυβερνητική ένταξη τους στο κράτος δικαίου και τη διάπλαση του αντίστοιχου «προστατευόμενου δικαιωματοσμού».

¹⁴⁴¹Βλ. και X. Ανθόπουλος, *Συνταγματική ερμηνεία και θεμελιώδη δικαιώματα* σε: X. Ανθόπουλος/Γ. Κατρούγκαλος/Ξ. Κοντιάδης/Γ. Τασσόπουλος (επιμ.), *Σύνταγμα και ερμηνεία: η συμβολή του Δημήτρη Τσάτσου*, Σάκκουλας, 2008, 64-65.

των περιορισμών τους, ειδικά στο πεδίο του δικαστικού ελέγχου.¹⁴⁴² Οι «αλγοριθμικά» εξορθολογιστικές σταθμίσεις του σχετικού ελέγχου συνταγματικότητας, χωρίς την αναγκαία ηθική και δημοκρατική αποτίμηση του δημόσιου παρεμβατισμού γι' αυτό καθαυτό το περιοριζόμενο έννομο αγαθό, έκρινε πως είναι ικανές να αλλοιώσουν σημαντικά το δικαιωματικό κεκτημένο και τη διακριτή του θεώρηση στην έννομη τάξη.¹⁴⁴³ Μέσα από το παραστατικό αγγλόγλωσσο πόνημα του, ο Σ. Τσακυράκης υπεραμύνθηκε της ανάγκης για την αέναη, και γιατί όχι και εξελισσόμενη, δημοκρατική οριοθέτηση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων -χωρίς να παραβλέπει δηλαδή το πώς αυτά διατυπώνονται και καθιερώνονται θετικιστικά στην έννομη τάξη- αξιοποιώντας τη «σωκρατική μαιευτική» μεθοδολογία για την επαγωγική τεκμηρίωση του ίδιου του ορισμού τους και την αποσαφήνιση της έκφρασής τους στην εκάστοτε εφαρμοστική τους έννομη αλληλεπίδραση. Μάλιστα, σ' αυτή τη διαυγή και ειλικρινή ηθική διαλεκτική της πειθούς για τη ρυθμιστική ισχύ και τη δικαιοπλασία ενός ενεργητικού «δικαιωματισμού»¹⁴⁴⁴ γίνεται εμφανές πως δεν αναζητάται η θέσφατη αλήθεια της απόλυτης γνώσης και γνώμης για τα γεγονότα και τα δεδομένα που διαμορφώνουν την εμβέλεια του εκάστοτε υπό κρίση δικαιώματος. Αντίθετα, επιδιώκεται η σύννομη αντανάκλαση των αναγκών και των εξελίξεων μίας δημοκρατικής ανοιχτής κοινωνίας, κάτω από συμπαγείς αξιακές σταθερές και μεστές δικαιικές προσαρμογές.¹⁴⁴⁵

Από την άλλη πλευρά, πολλοί θεωρητικοί και δικαστικοί λειτουργοί απορρίπτουν ευθέως την ηθικά τεκμηριωμένη δικαιοπολιτική ανάλυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με την επιφύλαξη τους να επικεντρώνεται στην αξιολογική αοριστία και την σχετικότητα που τυχόν αυτή καλλιεργεί. Γι' αυτό και επιλέγουν τις εξισορροπήσεις της αναλογικότητας ως τις πλέον «ηθικά ουδέτερες»¹⁴⁴⁶ για την αντικειμενική συνάρτηση των δικαιωμάτων με τη δημόσια παρέμβαση, χωρίς ωστόσο να προσπερνάται και σ' αυτή τη συλλογιστική ο κίνδυνος των αυθαίρετων συμπερασμάτων. Κατά τον Σ. Τσακυράκη η δικαστική κρίση αν και «προσποιείται ότι εξισορροπεί τα δικαιώματα με δημόσιο συμφέρον σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, υπό την επίκληση της ουδετερότητας για την απάλειψη κάθε ηθικής υποκειμενικής βάσης, στην ουσία αποζητά μία ισχυρή και βαθιά ηθική εκτίμηση». Αυτή η «δικαιικά καμουφλαρισμένη» αξιολογική διαδικασία εγκολπώνεται στην ελεγχιμότητα των «άκρων ορίων» νομιμότητας, είτε με την επιτακτική επίκληση ενός δεσπόζοντος δημοσίου συμφέροντος,¹⁴⁴⁷ είτε με την ιεραρχική πρόταξη του κανονιστικού πυρήνα ενός δικαιώματος.¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴²Σημ.:Ακόμα πιο επιβαρυντικά στο πεδίο των κοινωνικών δικαιωμάτων και των «αξιούμενων» κοινών συμφερόντων και αναγκών που καθορίζονται ακόμα πιο εξαρτημένα από την πρωτοβουλία και την επάρκεια των πολιτειακών δυνατοτήτων, των διακυβερνητικών εκτιμήσεων και των δημόσιων επιλογών (λ.χ. η ένταση της έννομης προστασίας περιβάλλοντος, η κανονιστική εμβέλεια της βιώσιμης ανάπτυξης, η έκταση της διαγενεακής ισότητας και γενικότερα οι όροι της κοινωνικής δικαιοσύνης και της αλληλεγγύης για τα δημόσια αγαθά και τη δημόσια πρόνοια), βλ. αναλυτικά: Σ.-Ι. Κουτνατζής/Κ. Hesse, Το Σύνταγμα της πολιτικής Ενότητας και της Πρακτικής Εναρμόνισης, Σύγχρονοι Στοχαστές για τη Δημοκρατία και το Σύνταγμα, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Παπαζήση, 2017, 82, X. Contiades/A. Fotiadou, Social Rights in the age of proportionality: Global Economic crisis and constitutional litigation, ICON, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 10, Oxford University Press and New York University School of Law, 2012, 669 και 683.

¹⁴⁴³M. Klatt/M. Meister, ό.π. (1432), 687.

¹⁴⁴⁴Στο «συνταγματισμό των δικαιωμάτων» γίνεται ευρύτατα αποδεκτό, πως δεν πρέπει να παροράται ο σημαντικά δικαιοπλαστικός ρόλος της δικαστικής λειτουργίας με προσανατολισμό την αναβάθμιση -βελτιστοποίηση της ρυθμιστικής αιτιολογίας με συνεκτικά εμπειρικά δεδομένα και όχι την τυποποίηση ή τον ακτιβισμό της βλ. Ξ. Κοντιάδης/Α. Φωτιάδου, ό.π. (210), 25.

¹⁴⁴⁵S. Tsakyrakis, ό.π. (1434), 481.

¹⁴⁴⁶S. Tsakyrakis, ό.π. (1434), 493.

¹⁴⁴⁷Βλ. F κατά Ελβετίας η υπόθεση του Ε.Δ.Δ.Α. (Αριθμ. Προσφ. 11329/85, στις 18-12-1987), που αναφέρθηκε παραδειγματικά εκτενώς ο καθηγητής Σ. Τσακυράκης, περί ελβετικού νόμου που προέβλεπε τριετή απαγόρευση γάμου μετά από έκδοση διαζυγίου, ο οποίος κρίθηκε ότι εξυπηρετεί μεν νόμιμο σκοπό (σταθερότητα γάμου), αλλά

Συνεπώς, η θέση-αποδοχή ότι υφίσταται ένα απαραβίαστο βασικό περιεχόμενο στα συνταγματικά δικαιώματα και στις συνταγματικές πολιτειακές εγγυήσεις, και ότι η τήρηση – διαφύλαξη του ελέγχεται νομοτυπικά από το δικαστήριο, υπονοεί μια “de facto” ουσιαστική ηθική εκτίμηση του «τι είναι ανεκτό και τι όχι» και «τι επιτακτικό και τι όχι» με «οριοθετικές» και «οριοθετημένες» εκτιμήσεις νομιμότητας, οι οποίες καθιστούν περιττό και επικίνδυνο, τον παράλληλο και διακριτό έλεγχο της (stricto sensu) αναλογικότητας για την περαιτέρω κλιμάκωση αυτών των εκτιμήσεων στην επάρκεια του «μη προδήλως δυσανανάλογου μέτρου» προς το εκάστοτε θιγόμενο έννομο αγαθό.

Παρά ταύτα, η εν λόγω απόρριψη της «αποθετικής» όψης της αναλογικότητας, δεν πρέπει να λειτουργήσει καταγγελτικά για τη συνολική υπόσταση και δυναμική αυτής της βαθιά συστηματικής και αλληλέγγυας αρχής. Καθώς η «θετική» προοπτική της αναλογικότητας, που δεν εστιάζει στην αντοχή, αλλά στην βελτιστοποιητική διαρρύθμιση των συμπλεκόμενων έννομων αγαθών, πιστώνεται πως συντείνει δημιουργικά στην ανεμπόδιση και αποτελεσματική ενάσκηση τους στις συνέργειες της έννομης τάξης για τις επιμέρους δικαιωματικές αξιώσεις και για παράλληλη αναβάθμιση των δημοσίων συμφερόντων, ως κοινά και συλλογικά εγγυητικά κεκτημένα, που προϋποθέτουν αιτιωδώς την αναγκαία εναρμονισμένη και πρόσφορα αποδοτική αλληλεπίδραση τους με τις ισορροπίες του «ζωντανού» και εφαρμοσμένου δικαιωματοσυστήματος. Η «εν ευρεία εννοία» αναλογικότητα λοιπόν, ειδικά εντός της προτεινόμενης θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» επιδιώκει την αποτελεσματικότητα του δικαίου ανάμεσα στον ισόρροπο ορθολογισμό, τη βιώσιμη κοινωνική ανταπόκριση και τη αιτιώδη νομιμότητα, χωρίς εκπτώτικες περιστροφές για το κράτος δικαίου από το δίκαιο της σκοπιμότητας. Παραλλάσσοντας το αλληγορικό παράδειγμα που επικαλέσθηκε και επίσης διαφοροποίησε, μεταξύ πολλών άλλων, και ο Σ. Τσακυράκης, αν η αναλογικότητα της δημόσιας δράσης ενδιαφέρεται για το «σπάσιμο του καρδιού» με τον λιγότερο επαχθή τρόπο (επιλέγοντας τον «καρδιοθεραπεία από την βαριοπούλα»), όχι για να διαλυθεί, αλλά πρωτίστως για να διαφυλαχτεί ο καρπός του (ο πυρήνας του δικαιώματος): η συστηματικά «εναρμονισμένη ενσωμάτωση» των δικαιωμάτων με το δημόσιο συμφέρον (και τούμπαλιν) επιδιώκει ενεργητικά ο «καρπός καρδιού», όχι μόνο να διατηρηθεί αλλά και να αναπτυχθεί ως αποδοτικό και ανθεκτικό «δικαιοπαραγωγικό δέντρο» στο ίδιο (πολιτειακό) έδαφος μαζί με οποιοδήποτε άλλο «δικαιικό καρπό». Υποδεικνύεται έτσι γενικότερα, πως το δημοκρατικό κράτος δικαίου δεν πρέπει να διεκδικεί μόνο τον «δικαιωματοκρατικό» φιλελευθερισμό του αλλά και θωρακίζει τον εναργή και αλληλέγγυο κοινωνισμό του για μία σφαιρικά δίκαιη Πολιτειακή διακυβέρνηση.

Σε ενδιαφέρουσα και προσεκτική υπεράσπιση της αναλογικότητας από τον M. Khosla προς απάντηση στον έλληνα καθηγητή,¹⁴⁴⁹ γίνεται αποδεκτό συνοψίζοντας τους αντικρουόμενους ισχυρισμούς, πως «οι τάσεις εξισορρόπησης ειδικά στα (όποια τυχόν

μ' ένα μέτρο δυσανάλογο ως προς τούτο. Στο συγκεκριμένο συλλογισμό αποδεικνύεται η «άνεση» του δημόσιου παρεμβατισμού να παρουσιάσει ένα μέτρο ως αποδεκτά κατάλληλο και αναγκαίο, δίχως την κανονιστική απαίτηση και την ελεγχσιμότητα μίας ιδιαίτερης αιτιώδους εκτίμησης γι' αυτό. Εξού και αποφαίνεται ως σημαντικότερος ο διακριτός έλεγχος των συναρτήσεων του έννομου αποτελέσματος με τη σημασία του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού. Δηλαδή του πρώτου, αλλά εν τέλει και το έσχατου «κυκλικά» ρυθμιστικού κριτηρίου νομιμότητας της δημόσιας παρέμβασης στην έννομη απόδοση των δικαιωμάτων με την εναργή αλληλεπίδραση του δημόσιου συμφέροντος υπό το πρίσμα της κοινωνικής συνοχής.

¹⁴⁴⁸Τη συγκεκριμένη προβληματική ενστερνίζεται και ο αγγλοσάξωνας καθηγητής J. Rivers στο Proportionality and Variable Intensity of Review, Cambridge Law Journal, Τεύχος 65, Cambridge University Press, 2006, 180.

¹⁴⁴⁹M. Khosla, ό.π. (1423), 298.

κατοχυρωμένα)¹⁴⁵⁰ απόλυτα δικαιώματα,¹⁴⁵¹ είναι πράγματι απαράδεκτη». Εντούτοις, εύστοχα υπερασπίζεται τις εφαρμοστικές πτυχές της “*lato sensu*” αναλογικότητας, που δεν απαιτούν σταθμιστικές εξισορροπήσεις, αλλά που αναλύουν τη δημόσια παρέμβαση ως προς τη σημασία της νομιμότητας του επιδιωκόμενου σκοπού και που συνακόλουθα συνεκτιμούν την έννομη αποτελεσματικότητα του υπό αμφισβήτηση μέτρου σε σχέση με τα αλληλεπιδρώμενα έννομα αγαθά και συμφέροντα. Υπογραμμίζει δηλαδή, ότι η εξισορρόπηση είναι μερικώς εσφαλμένη, ακριβώς επειδή υποτιμά το σύνολο των ρυθμιστικών κριτηρίων της αναλογικότητας (τη σημασία θεμιτού σκοπού - την καταλληλότητα/αναγκαιότητα μέτρων - το έννομο αποτέλεσμα) εστιάζοντας αποκλειστικά και αυθαίρετα στο «τύποις» ορθολογικό, καταληκτικό κριτήριο των σταθμίσεων. Κατ’ ουσία, οι αξιολογήσεις της “*stricto sensu*” αναλογικότητας μέσα από τη μετέωρη αυτοτέλεια τους, εκτιμάται πως παραβιάζουν και καταστρατηγούν τη λειτουργική και εννοιολογική ισχύ της ίδιας της αρχής, πέρα των αλλοιώσεων που επιφέρουν στα κατοχυρωμένα δικαιώματα, στις έννομες ελευθερίες και στον προσανατολισμό του δημοσίου συμφέροντος. Η στρεβλωτική όμως αυτή πρακτική, σαφώς και δεν μπορεί να καταστήσει την αρχή της αναλογικότητας εν συνόλω και εξ ορισμού ελαττωματική· ιδιαίτερα από τη στιγμή που η ρήτρα της αναλογικότητας έχει εισαχθεί ρητά δεσμευτικά στη συνταγματική έννομη τάξη. Πλέον υπό την αύρα ενός «δυναμικού θετικισμού», οι παραπάνω ενστάσεις επί της αρχής μόνο ως προς την λειτουργικότητα και τον τρόπο εφαρμογής της μπορούν να αξιοποιηθούν και επ’ ουδενί για την απόρριψη ή την απαξίωση της, αφού μία τέτοια επιλογή σήμερα θα απαξίωνε τη βούληση και τη κανονιστική συνέπεια του συντακτικού νομοθέτη, τουλάχιστον σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Παγκοσμίως δε, η γνήσια και συνταγματικά ερμηνευτική αρχή της αναλογικότητας, ανεξάρτητα των δικαιοπολιτικών καταβολών της συμπλέκει ένα κοινό και ενοποιητικό «δίχτυ-όρο» ασφαλείας για την αποφασιστική αιτιολογία της δημοκρατικής συνοχής και το ρυθμιστικό περιεχόμενο των δικαιοκρατικών κεκτημένων. Ενώ εκπέμπει και μία εγγυητική διάσταση για τα ανθρώπινα δικαιώματα στις πλέον κρίσιμες περιστάσεις και έκτακτες συνθήκες για το κράτος δικαίου, όπου τα όρια της νομιμότητας συμπιέζονται από τις μεταβλητές της πραγματικότητας,¹⁴⁵² διασφαλίζοντας τη βιωσιμότητα του συνταγματισμού στους θεμελιώδεις όρους και τις δίκαιες ισορροπίες της έννομης τάξης.

Στις δυναμικές εκτιμήσεις των αποδόσεων της αναλογικότητας δεν γίνεται να μην υπομνησθεί το εμπνευσμένο σκεπτικό του διεθνούς κύρους ισραηλινού καθηγητή Aharon Barak, μέσα και από την ίδια την πρακτική του εντρύφηση στο χώρο της δικαιοσύνης, ως Πρόεδρος του κρίσιμου δικαιοπολιτικά ανώτατου Ακυρωτικού Δικαστηρίου του Ισραήλ. Για τον Α. Barak, η έννομη εξισορρόπηση είναι «η σημαντικότερη παράμετρος από τα κριτήρια της αναλογικότητας», ωστόσο, αποδίδει σ’ αυτή μία αρκετά διαφοροποιημένη ερμηνευτική προοπτική. Λειτουργικά, η κανονιστική ανάδειξη της «δίκαιης ισορροπίας» είναι η

¹⁴⁵⁰Π.χ. Η απόλυτη απαγόρευση βασανιστηρίων στο άρθρο 3 της Ε.Σ.Δ.Α. και το απαραβίαστο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας στο άρθρο 1 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. .

¹⁴⁵¹R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, 2011. Στη διάρθρωση (κυρίως των φυσικών) δικαιωμάτων ως απόλυτων, δεν χωρούν περιθώρια ανάπτυξης της δογματικής των προσδιοριστικών (εγγενώς) και περιοριστικών (ως εξωτερική παράμετρος της αυτοτελούς τους έννομης ισχύος) συσχετισμών που προκαλεί η δογματική της αναλογικότητας.

¹⁴⁵²Σημ.:Ειδικά για τις διαπλαστικές αξιώσεις της κοινωνικής διάστασης των δικαιωμάτων βλ. εύστοχότερες θέσεις σε X. Contiades/A. Fotiadou, ό.π. (1442), 660–686, ειδικά 661): Η αρχή της αναλογικότητας, παρά την όποια αρχική επιφύλαξη για τη δική της ευαλωτότητα, τελικώς εκτιμάται πως μπορεί «να εγγυηθεί και να αιτιολογήσει» την ισχύ και το εκτόπισμα των κοινωνικών δικαιωμάτων, ιδίως σε έκτακτες περιστάσεις όπως μία δημοσιονομική κρίση, που ακόμα και η ίδια η πολιτική βούληση υπαναχωρεί επί των δημοκρατικών της εντολών και των δικαιοκρατικών της δεσμεύσεων, φανερώνοντας έτσι και την αλληλένδετα σταθεροποιητική παρουσία της δικαστικής λειτουργίας για την κρίσιμη διαφύλαξη των ισορροπιών και των ορίων της νομιμότητας.

επιβεβαιωτική ρυθμιστική κατάληξη ή η ερμηνευτική απαρχή των υπολοίπων δικαιοκτών εκτιμήσεων της αρχής της αναλογικότητας, και όχι το εν τέλει ένα «αποσβεστικό» και «αποκομμένο» αξιολογικό κριτήριο, όπως καταλήγει να είναι στις έννομες τάξεις που στρέφονται στο νομιμοποιητικό «ζύγι» και στην επάρκεια των αμιγώς «σταθμιστικών» εξισορροπήσεων.¹⁴⁵³ Ειδικότερα, ο A.Barak με τον προϋποθετικό αιτιώδη έλεγχο της «κανονιστικής σημαντικότητας του θεμιτού σκοπού» σε δίκαιη σχέση με τη «σημασία του επιδιωκόμενου έννομου αποτελέσματος» σύμφωνα με το Σύνταγμα και την κοινωνική τους βαρύτητα,¹⁴⁵⁴ αποπειράται να αποκαταστήσει το «σταθμιστικό» κριτήριο, με ένα περισσότερο «σημασιολογικά ενοποιητικό», «ηθικοπολιτικά θεσμικό», «αξιακά δικαϊκό» συναρτώμενο ρυθμιστικό πλαίσιο δικαίου και πραγματικότητας. Κατά συνέπεια, διαμορφώνεται ένας μεικτός και αμφίδρομος δικαιοκρατικός και δημοκρατικός κανόνας της εκτίμησης της «κοινωνικής σημασίας» του κόστους-οφέλους: τόσο επί του θεμιτού σκοπού που επιδιώκει το εκάστοτε παρεμβατικό δημόσιο μέτρο, όσο και του έννομου αποτελέσματος που συνθέτει σε σχέση με τους περιορισμούς των ατομικών ή των συλλογικών συνταγματικών δικαιωμάτων¹⁴⁵⁵ επί των έννομων αγαθών που πρεσβεύουν, υπό τις απαραίτητες δικαιοκές επαγωγές και πραγματιστικές εσωτερικεύσεις.

Όπως αποτυπώνει στο σπουδαίο έργο του για την αναλογικότητα ο A. Barak, η κοινωνική σημασία του δημόσιου συμφέροντος και του περιοριζόμενου δικαιώματος¹⁴⁵⁶ απορρέει μέσα από τις πολιτικοοικονομικές ιδεολογικές αντιλήψεις, τις κοινωνικές αξίες, τις θεσμοθετημένες προτεραιότητες, την ιστορία και τα ταυτοτικά στοιχεία του νομικού πολιτισμού κάθε χώρας, τη δομή του πολιτειακού της συστήματος και τελικώς από την κανονιστική δομή, αντίληψη και λειτουργία του ίδιου του εθνικού Συντάγματος. Επαγωγικά στην κλίμακα της «πλουραλιστικά συνταγματοποιημένης» E.E., η κοινωνική απόδοση των εν λόγω παραμέτρων αποκτά συγκλίνουσα ενωσιακή σημασία στοχευμένα μέσα από την λειτουργική ανάδειξη της ενότητας, της επικουρικότητας και του «σύμφωνου» εναρμονισμού των κοινών της στόχων και των αλληλέγγυων συμφερόντων.¹⁴⁵⁷ Συμπερασματικά, κατά τον A. Barak οι συνέργειες της δημοκρατικής διακυβέρνησης, του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι

¹⁴⁵³ Σημ.: Προσέγγιση με αιτιώδεις και ουδέτερες ποιοτικές εκτιμήσεις της κοινωνικής «σημασιολογικής ανταπόκρισης» του δικαίου δημόσιου παρεμβατισμού (νόμου ή διοικητικής πράξης) και όχι της προσωπικής πεποίθησης του δικαστή, απορρίπτοντας σταθμίσεις κόστους-οφέλους με αμιγώς ποσοτικά (-οικονομοκεντρικά) κριτήρια σε εκ φύσεως ασύμμετρα κοινωνικο-οικονομικά αγαθά. Βλ. A. Barak, ό.π. (1427), 529.

¹⁴⁵⁴ Σημ.: Πρακτικό παράδειγμα από το έργο του ισραηλινού ανώτατου δικαστή και ακαδημαϊκού αποτελεί η επίλυση υπόθεσης διαφοράς με ειδικά φορτισμένο πολιτικά και κοινωνικά βάρος, που άπτονταν μεταξύ της ηχορύπανσης, της οδικής κυκλοφορίας και της θρησκευτικής λατρείας-προσευχής. Του δικαιώματος, δηλαδή, του ενεργητικού «θρησκευέσθαι», αλλά και της πολιτειακής εγγύησης για τη θρησκευτική ουδετερότητα του κράτους, σε συσχέτιση με την περιβαλλοντική ηχορύπανση, τις λειτουργικές συνθήκες διαβίωσης, την ελευθερία της κίνησης, τη διασφάλιση της διευκόλυνσης των μεταφορών και κατ' επέκταση της μετακίνησης και της ελεύθερης οικονομικής δραστηριότητας των ιδιωτών στην κεντρική περιοχή της Ιερουσαλήμ, "Bar Plan". Εν τέλει έγινε αποδεκτή η πλήρως εναρμονιστική και προσαρμοστική απαγόρευση της κυκλοφορίας στην κεντρική οδική αρτηρία αποκλειστικά και μόνο κατά τις ώρες προσευχής το εβραϊκό Σαββάτο, ερμηνεύοντας και αξιολογώντας την κοινωνική σημασία και ανάγκη του μέτρου και αμφίδρομα του επακόλουθου περιορισμού στη συνολική δημοκρατική λειτουργία της κοινωνίας και της Πολιτείας.

¹⁴⁵⁵ Σημ.: Η ύπαρξη ή απλώς και μόνο αυτοαναφορική επίκληση μίας πτυχής του δημοσίου συμφέροντος, κατά A. Barak εύστοχα δεν επαρκεί για τον περιορισμό ενός δικαιώματος, δίχως αιτιολογημένη εκτίμηση της κοινωνικής σημασίας του ίδιου του δημόσιου συμφέροντος, της παρέμβασης αλλά και του επιδιωκόμενου επίσης έννομου αποτελέσματος-επίδιωξης που υπεραμύνεται και διεκδικεί.

¹⁴⁵⁶ A. Barak, ό.π. (1427), 11.

¹⁴⁵⁷ Σημ.: Βλ. εν προκειμένω πρακτικότερα τη σημασία της κοινωνικής ευημερίας μέσα από το ρυθμιστικό εκτόπισμα που έχει τη θεσμική δυναμική να περιβάλλει τις έννομες προοπτικές της βιώσιμης ανάπτυξης στη πολιτειακή διακυβέρνηση της E.E. για την ισόρροπη εναρμόνιση των κρατών-μελών, την ανταγωνιστικότητα της ενιαίας αγοράς και την κοινή αναβάθμιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

άρρηκτα συνδεδεμένες για την βελτιστοποίηση των συνθηκών της κοινωνικής διαβίωσης. Αιτιώδης συνδετικός κρίκος για την αποτελεσματική συνέκφραση τους είναι πρωταγωνιστικά η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, την οποία και αξιώνει ο ακυρωτικός έλεγχος στις διαδικασίες της νομοθετικής πρωτοβουλίας και της διοικητικής δράσης, με τη δημοκρατική νομιμοποίηση των παρεμβάσεων τους να υπάγεται στην απόδειξη και στην απόδοση της νομιμότητας τους με βάση τη συνταγματική συνέπεια και την κοινωνικο-οικονομική ανταπόκριση. Γι' αυτό και η εγγυητική δικαστική κρίση δεν στέκεται απέναντι στη δημοκρατικό κράτος δικαίου, αλλά είναι βασικό και απαιτητό συστατικό του. Ευσύνοπτα, αν το «Σύνταγμα είναι δημοκρατικό, τότε και ο οριζόμενος σ' αυτό δικαστικός έλεγχος είναι επίσης δημοκρατικός».¹⁴⁵⁸

Για πολλούς θετικιστές ο A. Barak, με την πρόταξη των ισορροπιών της αναλογικότητας αναπτύσσει και υπαινίσσεται μια ακτιβιστική δικαστική παρέμβαση, χωρίς να αρκείται αποκλειστικά σε δικαιοκρατικούς συλλογισμούς για τη μεθοδολογική ερμηνεία των συνταγματικών επιδιώξεων, των δημόσιων επιταγών, των έννομων συμφερόντων/αξιώσεων και των προστατευτέων κοινωνικών αναγκών. Από αυτήν την άποψη, ο δικαστικός έλεγχος ορθώνεται ως ένα «ζωντανό θεσμικό αντίβαρο» αξιολογήσεων και εκτιμήσεων της ίδιας της δημοκρατικής συνοχής της δημόσιας δράσης με την αποφασιστική δυνατότητα ακόμα και να αναδιαμορφώσει το συνταγματικό πλαίσιο νομιμότητας, εσωτερικεύοντας επαγωγικά σ' αυτό πτυχές της κοινωνικής απαίτησης και πραγματικότητας. Τους ενδοιασμούς του προς αυτή τη κατεύθυνση εξέφρασε και ο καθηγητής φιλοσοφίας και οικονομικής ανάλυσης του δικαίου στο Σικάγο και επίσης δικαστής (στο "Court of Appeals for the Seventh Circuit" των Η.Π.Α.) R. Posner.¹⁴⁵⁹ Ως γνήσιος εκπρόσωπος και υπέρμαχος του ορθολογισμού εξέφρασε τον προβληματισμό του για την αβεβαιότητα της υποκειμενικής κρίσης, γύρω από το δικανικό έλεγχο της κοινωνικής εκτίμησης μίας δημόσιας παρέμβασης με δυναμικές συνταγματικές προσεγγίσεις και αναφορές από «πεφωτισμένους» ή μη δικαστικούς λειτουργούς. Ο πραγματιστής R. Posner, αν και επί τούτου, αναγνωρίζει προσωπικά στον εβραίο ανώτατο δικαστικό λειτουργό μία εξαιρετική σε νομική κατάρτιση χαρισματική προσωπικότητα, ικανή για αποτελεσματικές και αιτιολογημένες ρυθμιστικές, και εν πολλοίς συνταγματικές, παρεμβάσεις· ως φιλελεύθερος αλλά και συντηρητικός δημοσιολόγος δογματικά αντιτάσσεται σε κάθε επιπρόσθετο δικαστικό ακτιβισμό επί της δημοκρατικής πρωτοβουλίας, με την έννοια ότι καλλιεργεί μία επιπλέον μεταβλητή και αναθεωρητική ευαλωτότητα, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις των «ήπιων» Σύνταγματων. Παραβλέπει ωστόσο, πως έστω συγκεκριμένα, την ίδια πρακτική στην ουσία υιοθετούν, τόσο ο πραγματολογικός ορθολογισμός στη δικανική σκέψη, όσο και η «ζωντανή» τελολογική δικαστική κρίση, που δεσπόζουν στη συνταγματική ερμηνεία και τον ευρύτερο δικαιδοτικό έλεγχο της έννομης τάξης των Η.Π.Α.· με μόνο κατ' επίφαση δικονομικό ελιγμό ότι ο δικαστικός έλεγχος επαφίεται στην αιτιολογημένη νομολογιακή εξέλιξη και τη ρυθμιστική διαφοροποίηση των πραγματικών δεδομένων και όχι στην ευθεία επαγωγική εκτίμηση και αξιολόγηση των συνταγματικών κεκτημένων, προκαλώντας παρόλα αυτά περιπτωσιολογικά σημαίνουσες συνταγματικές αποκλίσεις και θεσμικές διαφοροποιήσεις.

Κομβικό ερέθισμα για τον προσανατολισμό και την μεθοδολογική πρόταση της παρούσας διατριβής, αποτέλεσαν επίσης οι δομικές για το Σύνταγμα και τα Δικαιώματα αντιλήψεις του γερμανού ακαδημαϊκού και συνταγματικού δικαστή, Konrad Hesse και η θεωρία

¹⁴⁵⁸A. Barak, ό.π. (1427), 472-473.

¹⁴⁵⁹R. Posner, *Enlightened Despot*, The New Republic, Princeton University Press, 2007.

της «Πρακτικής Εναρμόνισης» (“practical concordance”).¹⁴⁶⁰ Στη δογματική αυτή, καθοριστική σημασία καταλαμβάνει το «πραγματικό» Σύνταγμα¹⁴⁶¹ ως το πεδίο συνάντησης και ανταπόκρισης του «διαχρονικού» και «αποφασιστικού» τυπικού/νομικού Συντάγματος με τις εκάστοτε υφιστάμενες πιέσεις και κυρίαρχες εξελίξεις της «ζωντανής» και συγκεκριμένης ιστορικής πραγματικότητας.¹⁴⁶² Στο «πραγματικό» Σύνταγμα μίας «συντεταγμένης Πολιτείας», ιδιαίτερη θέση και καταλυτική επίδραση κατέχουν οι αξιολογικές απαιτήσεις των «κοινών συμφερόντων» και οι ανάγκες των κοινωνικών δικαιωμάτων. Οι συνθήκες της εθνικής οικονομίας, οι προοπτικές της βιώσιμης ανάπτυξης, η προστασία του περιβάλλοντος, η διαφύλαξη της δημόσιας υγείας, οι εγγυήσεις της δημόσιας ασφάλειας, τα εχέγγυα της αξιοπρεπούς διαβίωσης, η εργασιακή απασχόληση, η αλληλεγγύη της διαγενεακής ισότητας και η κοινωνική συνοχή και ευημερία κατά τη κανονιστική και τη ρυθμιστική τους ένταση διέπονται από ένα “de facto” εξελικτικό και «ζωντανό» περιεχόμενο για: τους αποτελεσματικούς συσχετισμούς των δημοσίων παρεμβάσεων, τις αντίστοιχες οριοθετήσεις του δικαιωματισμού και τις ισόρροπες εκτιμήσεις των κανόνων δικαίου επί της πραγματικότητας. Απαιτείται συνεπώς μία σταθεροποιητική «τεχνοκρατική» δομή των δικαιοπλαστικών και βαθιά αξιακών όρων του κράτους δικαίου, ώστε να προαχθεί η ουσιώδης κανονιστική συνέπεια του συνταγματισμού στις πρακτικές δράσεις και στις προσαρμοστικές αντιδράσεις της σύγχρονης δημοκρατικής διακυβέρνησης για τα πλέον κρίσιμα και ευμετάβλητα έννομα αγαθά. Όπως εύστοχα παρατίθεται στο σχετικό αφιέρωμα του πανεπιστημιακού Σ. Κουντατζή, κατά τη συγκεκριμενοποίηση και «οικοδόμηση» του «Κανονιστικού» Συντάγματος,¹⁴⁶³ ο Κ. Hesse:

α) Οργανωτικά προέβαλλε την «ενότητα» του,¹⁴⁶⁴ ώστε οι επιμέρους συνταγματικές διατάξεις να μην αντιμετωπίζονται μερικώς, αλλά με βάση τη συνολική τους συνέργεια και

¹⁴⁶⁰Σημ.: Στην ελληνική θεωρία, μεταξύ πολλών διαφορετικών προσεγγίσεων έχει διατυπωθεί και ένας διαδικαστικός, ιδιαίτερος και συνεπής στη συλλογιστική του εννοιολογικός και ρυθμιστικός διαχωρισμός για τις πτυχές της αρχής της αναλογικότητας μεταξύ της πρακτικής εναρμόνισης και των σταθμίσεων. Αντίληψη που αποτελεί ιδιαίτερο σημείο αφετηρίας του παρόντος πονήματος συνολικά. Υποστηρίζεται εύληπτα, πως πρώτα πρέπει να εξαντλείται κάθε περιθώριο ταυτόχρονης συνδυαστικής εφαρμογής των προστατευόμενων συνταγματικών διατάξεων και μόνο όταν αυτό καθίσταται ανέφικτο να προκρίνεται αιτιωδώς η εύλογα επιβεβλημένη μείζονος σημασίας σταθμιζόμενη επιλογή (βλ. και Ν. Αλιβιζάτος, Ερμηνεία Συντάγματος και δικανικός συλλογισμός, σε: Δ. Τσάτσος (επιμ.), Η ερμηνεία του Συντάγματος, Α.Ν. Σάκκουλας, 1995, 70-71).

¹⁴⁶¹Α. Μανιτάκης, Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος, Α.Ν. Σάκκουλας, 1996, 102 (υποσημ. 46) και του ίδιου, Συνταγματικό Δίκαιο Ι, Σάκκουλας, 1987.

¹⁴⁶²Σ.-Ι. Κουντατζής/Κ. Hesse, ό.π. (1442), 133-134 και 140.

¹⁴⁶³Σ.-Ι. Κουντατζής/Κ. Hesse, ό.π. (1442), 30, 37-40 και 60 επ..

¹⁴⁶⁴Σημ.: Η κανονιστική ενότητα, όπως αποδεικνύει στο σύνολο της παρούσας μελέτης, σήμερα διαπνέει την έννοια της έννομης αποτελεσματικότητας και συνέπειας του σύγχρονου συνταγματισμού, όχι μόνο «οριζόντια» μεταξύ των διατάξεων ενός συνταγματικού κώδικα, αλλά και «κάθετα» μεταξύ των αλληλεπιδρώντων «πρωτογενών» δεσμεύσεων (όπως της ενότητας της εθνικής έννομης τάξης με την Ε.Ε. και την Ε.Σ.Δ.Α.) επιτυγχάνοντας τη διαδραστική εναρμονιστική προσέγγιση των επιδιωκόμενων βελτιστοποιήσεων κατά την πολιτειακή εξέλιξη και βιωσιμότητα των οργανωτικών και λειτουργικών αξιών του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου. (Για την κανονιστική και αποτελεσματική σημασία της ενότητας στην εφαρμογή του Συντάγματος, βλ. και Γ. Παπαδημητρίου, Το μεθοδολογικό οικοδόμημα της ερμηνείας του Συντάγματος, σε: Η ερμηνεία του Συντάγματος (ό.π. 1460), 253-268, Ε. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, 2^η εκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2008, 293, Α. Μανιτάκης, Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος, ό.π. (1461), 44). Ο δε Α. Μάνεσης αναφέρει πως και μεν το Σύνταγμα έχει κανονιστική ενότητα, αλλά σε αρκετά σημεία στερείται «ρυθμιστικής πληρότητας» υπό την μη αυστηρά καθορισμένη θετικιστική επίδραση, είτε εξαιτίας της κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης, είτε της επιφύλαξης των επιταγών του δημοσίου συμφέροντος σε πραγματικές περιστάσεις. Δεν πρέπει ωστόσο εκσυγχρονιστικά να παραβλέπεται πως και σ’ αυτές τις έννομες συνθήκες έχουν αναπτυχθεί σταθεροποιητικές διαδικαστικές δεσμεύσεις ουσιαστικών και ελεγχόμενων αποδόσεων κανονιστικής συνάφειας και συνοχής. Σε κάθε περίπτωση «το Σύνταγμα είναι ένα σύνολο υποχρεωτικών κανόνων δικαίου ειδ’ άλλως δεν είναι τίποτα», όπως με συνέπεια υπεραμύνηθηκε στη διδασκαλία του ο Α. Μάνεσης, βλ. Α. Μάνεσης, ό.π. (1377), 20. Δεν αρκεί, λοιπόν, να ερμηνεύουμε το Σύνταγμα με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνεται αποδεκτός και να δικαιολογείται μέσω αυτού ο «κάθε νόμος» και το

επενέργεια. Κεντρική επιδίωξη- κριτήριο για τη σύννομη δημόσια παρέμβαση τίθεται η αποφυγή των πραγματιστικών συγκρουσιακών και «αντισυστηματικών» ρυθμιστικών επιλογών, κατά την επαγωγή και ανταπόκρισή της στη «κανονικότητα» και την «ενοποιητική συμμετρία» του ισχύοντος συνταγματισμού με τις πραγματικές προκλήσεις. Επιτάσσεται δε, η συντονιστικότερη πολιτειακή θεώρηση και εφαρμοστική απαίτηση της αρχής της αναλογικότητας,¹⁴⁶⁵ υπό το πρίσμα και της «λειτουργικής ορθότητας»¹⁴⁶⁶ στις ισορροπίες της διάκρισης των λειτουργιών.

β) Λειτουργικά, στράφηκε στην «πρακτική εναρμόνιση» για την αποτελεσματικότερη έκφραση των συνταγματικά κατοχυρωμένων έννομων δικαιωμάτων· ώστε να καθίσταται πρακτικά εφικτή και ρυθμιστικά δεσμευτική η μέγιστη δυνατή και αμοιβαία πραγμάτωση τους. Δίχως κατά την «πρόσφορη και αναγκαία» οριοθέτηση τους, να θυσιάζεται το ένα για χάρη του άλλου στο πλαίσιο μίας σκοπούμενης, αφηρημένης, αλυσιτελούς και συγκυριακής προτιμησιακής στάθμισης.¹⁴⁶⁷

Ως θεσμική λοιπόν μετεξέλιξη της αρχής της αναλογίας και του μέτρου, η δογματική της ενότητας και της «πρακτικής εναρμόνισης» αποτάσσεται την σχέση κανόνα-εξαίρεσης μεταξύ των έννομων αγαθών και συμφερόντων, για να διεκδικήσει με αιτιώδη ευκρίνεια τον «χρυσό μέσο όρο»¹⁴⁶⁸ εντός του ενοποιημένου και συνεκτικού συνόλου των συνταγματικών κανόνων.¹⁴⁶⁹ Εν προκειμένω, η συγκεκριμένη ενεργητική παρουσία του «κανονιστικού και πραγματικού συνταγματισμού» αποκτά προστιθέμενη λειτουργική σημασία για τις αξιολογήσεις και τις κρίσεις του κράτους δικαίου, όταν τα ατομικά και τα κοινωνικά δικαιώματα και οι κατοχυρωμένες έννομες ελευθερίες δεν απολαμβάνουν μόνο της αποθετικής και αμυντικής απόλαυσης του πυρήνα τους, αλλά ακόμα πιο εμφαιτικά αξιώνουν τη θετική πολιτειακή διασφάλιση και την ενεργητική ανάδειξη της εμβέλειας τους (“status activus”). Ο εν λόγω εγγυητικός και συνεργατικός χαρακτήρας του κράτους δικαίου αναπλάθει θετικά και αντίστροφα το προσανατολισμό των παρεμβάσεων του δημοσίου συμφέροντος επί του κεκτημένου δικαιωματοπισμού, επαυξάνοντας την τεκμηρίωση και την ελεγχιμότητά του με κεντρομόλο άξονα την αποτελεσματικότερη διάπλαση των πολιτειακών στόχων και των επιτακτικών αναγκών.

Ακόμα πιο δυναμικά ως προς τη λειτουργική διάσταση ειδικά των «μεικτών» δικαιωμάτων και της ουσιαστικής αλληλεπίδρασης ενός «αλληλέγγυου» δημοσίου συμφέροντος, στις σύγχρονες αμφίδρομες αξιώσεις της κοινωνίας των πολιτών και τις επιδιώξεις της οικονομίας των αγορών, η «πρακτική εναρμόνιση» φαίνεται να μετεξελλίσσεται και να ισχυροποιείται θεσμικά από την προτεινόμενη μεθοδολογία της «εναρμονισμένης

«κάθε μέτρο», ούτε και να ερμηνεύεται μερικώς, καταστρατηγώντας την ενότητα και την «ισοδύναμα κανονιστική» εφαρμοστικότητά του.

¹⁴⁶⁵ Δ. Τσάτσος, Συνταγματικό Δίκαιο, Θεωρητικό Θεμέλιο, Τόμος Α', Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 175 επ..

¹⁴⁶⁶ Σ.-Ι. Κουτνατζής/Κ. Hesse, ό.π. (1442), 32.

¹⁴⁶⁷ Σημ.: Με αυτό το σκεπτικό το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας σταδιακά κατευθύνθηκε στο να αποφεύγει τον υποκειμενικό και έντονα παρεμβατικό του προσανατολισμό προς την κρατική πρωτοβουλία με το να ορίζει το ίδιο τελικά το «τι είναι ανάλογο και δίκαιο», καθορίζοντας έναν κριτηριακό έλεγχο εκπλήρωσης και δημόσιας τεκμηρίωσης του επιδιωκόμενου έννομου σκοπού, του επιλεγθέντος μέτρου και έννομου αποτελέσματος του ανάλογου περιορισμού. Ως προς την εμβέλεια των δικαιωμάτων, ο Κ. Hesse παρά τις επιφυλάξεις του προς την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων -υπό την απειλή τις ασυνέπειάς τους, που θα έθιγε τα περιθώρια εκτίμησης του κράτους και την αξιοπιστία του Συντάγματος, από τη στιγμή μάλιστα που τα «δικαιώματα της κοινωνίας» καλύπτονται από τις συστηματικές δεσμεύσεις του κοινωνικού κράτους δικαίου- αποδέχθηκε ένθερμα την προσθήκη του άρθρου 20^ο στο Θεμελιώδη Νόμο της Γερμανίας για την προστασία του περιβάλλοντος ως ιδιαίτερης σημασίας για την προστατευτική μέριμνα του κράτους ακόμα και για την ίδια τη ζωή. Βλ. και Σ.-Ι. Κουτνατζής/Κ. Hesse, ό.π. (1442), 31, 38, 42 και 79-83.

¹⁴⁶⁸ Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (129), 115.

¹⁴⁶⁹ Αναλυτικά σε Δ. Τσάτσος, ό.π. (511), 259-297.

ενσωμάτωσης». Ειδοποιός προοπτική της τελευταίας είναι ότι ακόμα πιο βελτιστοποιητικά και συστηματοποιημένα προς τη διαμόρφωση ενός κοινού και βέλτιστου «τρίτου πόλου» και διακριτού ρυθμιστικού συναθροίσματος, επιδιώκεται ο κανονιστικός συγκερασμός και ο αιτιώδης συγχρονισμός των έννομων αγαθών και συμφερόντων, χωρίς να επικεντρώνεται στην συμβιβαστική «μέση λύση» για τη «συνδυαστική επάρκεια» των μερών (που προφανώς κλιμακωτά είναι προτιμότερη, κατά το δίκαιο των «εξισορροπήσεων», από τη δογματική των «συγκριτικών σταθμίσεων»). Προχωρώντας ένα «δικαιοπολιτειακό βήμα» περαιτέρω, η αρχή της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» αναλύει και εξετάζει εξ αρχής την ολοκληρωματική εκπλήρωση του κοινού έννομου αποτελέσματος (όπως, το στρατηγικό “case study” της βιώσιμης ανάπτυξης) ανάμεσα στα δικαιώματα, τις ελευθερίες και το δημόσιο συμφέρον, μέσα από την συντεταγμένη και συστηματική αιτιώδη ενοποιητική συνάφεια: α) των ισοδύναμων κανονιστικών όρων, β) των βέλτιστων πρόσφορων και αναγκαίων μέτρων και γ) των αμφίδρομα ενδεδειγμένων -αποτελεσματικών εναρμονιστικών απαιτήσεων, ώστε να αναπτυχθούν στους μηχανισμούς και στους επιμέρους κανόνες, αποφάσεις και κρίσεις της «συνεργατικά Πολιτειακής» και «ουσία Δημοκρατικής» Διακυβέρνησης τα συμπαγή «συνταγματικά αντανάκλαστα», έναντι των διατηρητών «συνταγματικών εκπτώσεων».

Κάτω από τα αξιακά ερεθίσματα και την θετικιστική αντίληψη της κανονιστικότητας και της αιτιώδους συνάφειας της «συστηματικής ενότητας» των συνταγματικών κανόνων και των ερμηνευτικών αρχών στο εγγυητικό πλέγμα του κράτους δικαίου, για την «αποκαταστατική» υπαγωγή και τη «μειωτικά δικαιοκή άρση» των στρεβλωτικών και πειστικών συγκρούσεων της κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας, στην ελληνική θεωρία ιδιαίτερο ενδιαφέρον και συνειρμικά συγγενικές μεθοδολογικές αποχρώσεις επισημαίνεται πως εκπέμπει η διαυγέστατη αρχή της «θεσμικής εφαρμογής»,¹⁴⁷⁰ που υποστήριξε ο καθηγητής Α. Δημητρόπουλος. Επίσης μάλιστα αντιτιθέμενος στις σταθμιστικές προτιμησιακές πρακτικές,¹⁴⁷¹ που όπως εκτιμά εκκινούν την αυτοτελή τους αξιολόγηση από την ασύντακτη πραγματικότητα και καταλήγουν στην εσφαλμένη προσαρμογή των όρων και των ορίων της νομιμότητας. Εξ αυτού του λόγου και της παρελκυστικής αιτίας, ισχυρίστηκε πως αυτός ο «συγκυριακός ζυγός», όσο νομιμοφανής και αν παρατίθενται, είναι επιτακτικά αναγκαίο να απορρίπτεται στις διεργασίες της έννομης τάξης, αφού αλλοιώνει τους διαδικαστικούς όρους και την κανονιστική ουσία του ρυθμιστικού δημοσίου δικαίου και του συνταγματισμού εν γένει.¹⁴⁷² Απεναντίας εκτιμά πως με την καθιέρωση αντικειμενικών προτύπων και την αντίστοιχη αποδεικτικότητα μίας συντεταγμένης αιτιολογίας που προσδίδει «συνεπή» έννομη αποτελεσματικότητα και «συνετές» δίκαιες ισορροπίες, μπορούν να απορροφηθούν οι «νομοπαραγωγικές» αντιφάσεις και τα νομοθετικά κενά, εκλογικεύοντας από τη μία πλευρά τα περιθώρια εκτίμησης της νομιμότητας και εκνομικεύοντας από την άλλη την κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα.¹⁴⁷³ Η «θεσμική

¹⁴⁷⁰Για τη θεσμική εφαρμογή γενικά βλ. Α. Δημητρόπουλος, Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία: Συμβολή στο πρόβλημα της «τριτενέργειας», Α.Ν. Σάκκουλας, 1982, 225 επ..

¹⁴⁷¹Βλ. Α. Δημητρόπουλος, Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού δικαίου, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004, 102.

¹⁴⁷²Ως προς την επίλυση κρίσιμων περιστάσεων με τη μέθοδο της θεσμικής εφαρμογής σε διάφορα πεδία του δικαίου, ακόμα και πέρα του δημοσίου δικαίου βλ. Α. Δημητρόπουλος, ό.π. (1470), 251 επ.. Βλ. επίσης του ίδιου Α. Δημητρόπουλος, ό.π. (1407), 27, όπου καταγράφονται και προσεγγίζονται έννομες λύσεις πρακτικών θεμάτων με την μέθοδο της θεσμικής εφαρμογής ως έτερη κανονιστική πτυχή της αρχής της αναλογικότητας, ενάντια στις σταθμιστικές εξισορροπήσεις.

¹⁴⁷³Ως νομολογιακό διδακτικό παράδειγμα «θεσμικής εφαρμογής» βλ. και την απόφαση, ακόμα και σε επίπεδο ασφαλιστικών μέτρων, υπ' αριθμ. 17115/1988 ΠρωτΑθ Ασφ/μ. (υπόθεση για την ταινία «Τελευταίος Πειρασμός» έργο του Ν. Καζαντάκη) για την εξακρίβωση των ορίων της νομιμότητας και της καταχρηστικής ενάσκησης των δικαιωμάτων. Βλ. και Α. Δημητρόπουλος, ό.π. (1407), 27 επ..

εφαρμογή» λοιπόν, κατά τον Α. Δημητρόπουλο με γνώμονα την κανονιστική πληρότητα και το δικαιοκρατικό ορθολογισμό ανάμεσα στο «δέον» και το «ον» αποτάσσεται το «νομιμοποιητικό φίλτρο» των αόριστων και σχετικοποιημένων σταθμίσεων μεταξύ του «σημαντικά νόμιμου» και του «λίγο παράνομου», κατά το «δίκαιο της σκοπιμότητας», είτε του νομοθέτη, είτε του δικαστή. Οι συλλογιστικές κατευθύνσεις της «θεσμικής εφαρμογής» είναι χρησιμότες στον αξιακό προσανατολισμό του νόμου και της πραγματικότητας για αιτιωδέστερες και αποκρυσταλλωμένες δημόσιες αποφάσεις, επιλογές και κρίσεις, απαλλαγμένες από στενά πατερναλιστικές πρακτικές.

Πορισματικά, το εκσυγχρονιστικό δημόσιο δίκαιο και η εναρμονιστική συνταγματική έννομη τάξη για την αποδοτικότερη ρυθμιστικότητα και την ευδιάκριτη ελεγχσιμότητα των επιδιωκόμενων στόχων της Πολιτείας και των διεκδικούμενων αξιώσεων των πολιτών και των αγορών, στις προκλήσεις της βιωσιμότητας της δημοκρατικής και κοινωνικο-οικονομικής διαβίωσης συνθέτουν ερμηνευτικές σταθερές, όπως η θετική όψη της αναλογικότητας, με περισσότερες συναινέσεις και λιγότερους αφορισμούς από ότι στο παρελθόν. Σύμφωνα με αυτή την τάση και την αναγκαιότητα, ο ρόλος του αποτελεσματικού κράτους δικαίου προς την ανοιχτή «κοινωνία των πολιτών και της αγοράς», διήλθε σχεδόν αντανάκλαστικά: από τις επιβλητικά αντιπαραβαλλόμενες ιεραρχικές συγκρίσεις προς τις συμβιβαστικά μετριαστικές εξισορροπήσεις και προσανατολίζεται πλέον στον αναβαθμιστικό (μεταρ-)ρυθμιστικό συγκερασμό των συμπλεκόμενων δικαιωμάτων και συμφερόντων. Ακολουθώντας τοιοιτοτρόπως τη λειτουργική ωρίμανση του κράτους δικαίου, της δημοκρατικής διακυβέρνησης και της ίδιας της κοινωνικής μετεξέλιξης για τη διάχυτη διασφάλιση τους σε μία βιώσιμη Πολιτεία. Η συνταγματική εισδοχή και η ρυθμιστική ενεργοποίηση του «δικαιοπαραγωγικού» ερμηνευτικού φίλτρου της εναρμονιστικής αναλογικότητας, ως κανόνα - κριτήριο της βιώσιμης πολιτειακής αλληλεγγύης και από τις τρεις λειτουργίες του κράτους δικαίου εμπλουτίζουν το «συνεπή θετικισμό» με «συνετή ζωντάνια». Ενώ η διαδικαστικοποίηση των εκτιμήσεων της αναπαράγει για τον εφαρμοσμένο συνταγματισμό δημοκρατικές και δικαιοκρατικές βελτιστοποιήσεις, σε ανοιχτή διασυνδεδεμένη γραμμή με τους «λόγους της πραγματικότητας» και τις «υπέρτερες αιτίες» της ασφάλειας του δικαίου.

β. Η αντιπαραβολή της Αμερικάνικης Προσέγγισης. Ρυθμιστική Ισορροπία: από την «αξιολογική προσποίηση» στην «αποδοτική συστηματοποίηση» της αναλογικότητας.

Προσεγγίζοντας την προβληματική της συνδεσιμότητας της δημόσιας παρέμβασης με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ελευθερίες στα έννομα αγαθά και συμφέροντα από την αντίπερα όχθη του δυτικού νομικού πολιτισμού, ο γνωστός αμερικάνος συνταγματολόγος καθηγητής του Harvard, Frederick Schauer έχει παραθέσει το σκεπτικό πως το αμερικανικό συνταγματικό δίκαιο, ως ήδη «ωριμότερη» έννομη τάξη, βασίζεται σε πυκνότερα προκαθορισμένα πρότυπα, αυτοτελείς εννοιολογικές και κανονιστικές αυτοδεσμεύσεις. Η συγκεκριμένη «δικαιική πληρότητα – αυτάρκεια» προωθεί τη φιλελεύθερη ερμηνεία των συνταγματικών κανόνων δικαίου¹⁴⁷⁴ που κατοχυρώνουν ελευθερίες, έννομες αξιώσεις και δικαιώματα, με την έννοια ότι δεν απαιτείται, ούτε χρειάζεται η συμβολή μίας εξωγενούς (έστω και αντικειμενικής) ρήτρας - ρυθμιστικής αναφοράς επί των όρων και των ορίων του πολιτειακού παρεμβατισμού σε αυτά. Η αντιπαραβολή με το ευρωπαϊκό ηπειρωτικό συνταγματικό δίκαιο είναι σαφής, αφού το

¹⁴⁷⁴F. Schauer, The Exceptional First Amendment, σε: M. Ignatieff (επιμ.), American Exceptionalism and Human Rights 29 και 32, Princeton University Press, 2005, 29 και 32.

τελευταίο ανάγει και εξαρτά την έκφραση και την απόδοση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κυρίως μέσα από την ερμηνευτική σταθερά πολιτειακών εγγυητικών αρχών, όπως της αναλογικότητας, θεσμοθετώντας βέβαια την ίδια στιγμή και αντίστροφα, συγκεκριμένα συνεκτικά ερμηνευτικά αντίβαρα για τον αποδεκτό και θεμιτό πολιτειακό παρεμβατισμό.

Εντούτοις, έχει συνομολογηθεί, πως και στις Η.Π.Α. κατά το λειτουργικό πλαίσιο των «μη απόλυτων» ατομικών έννομων αγαθών και την αξιολογική αποδοχή του κλιμακούμενου ελέγχου των ορίων της νομιμότητας των κρατικών παρεμβάσεων/μέτρων, ως «υπέρμετρων», «υπερβολικών» ή «καταχρηστικών», «εύλογων ή μη», υιοθετούνται αυθόρμητα πτυχές της αρχής της αναλογικότητας ως αντικειμενικό μέσο εξισορρόπησης¹⁴⁷⁵ και συνταγματικού ελέγχου¹⁴⁷⁶ των παράνομων διοικητικών πράξεων και των νομοθετικών δράσεων, αλλά ακόμα και εσωτερικευμένα επί του αυτούσιου εννοιολογικού προσδιορισμού των έννομων αξιώσεων και συμφερόντων· δηλαδή με επαγωγικές εφαρμογές «κάτω από το τραπέζι, όταν οι άλλες έννομες τάξεις εφαρμόζουν πολύ πιο ανοιχτά».¹⁴⁷⁷ Ταυτόχρονα δε, ως κοινή ρυθμιστική συνισταμένη για την σύνθεση και τη διαμόρφωση της αιτιολογίας των δημοσίων επιλογών και αποφάσεων, και στην ευρωπαϊκή και στην αμερικάνικη έννομη τάξη, αρχίζει να πρωταγωνιστεί ολοένα και περισσότερο η ανάλυση της «εκτίμησης των επιπτώσεων», με άξονα την αιτιωδέστερη νομιμοποίηση κάθε πολιτειακής δράσης και δημόσιας πρωτοβουλίας κατά τη σύγχρονη κοινωνικο-οικονομική και δικαιοκή τεκμηρίωση του «κόστους και οφέλους», κυρίως με τη μεθοδευμένη αναζήτηση του «πρόσφορα αναγκαίου» και της «επάρκειας του ηπιότερου» μέσου¹⁴⁷⁸ στη βέλτιστη αλληλενέργεια των έννομων συμφερόντων. Υποδηλώνοντας κατά συνέπεια και από αυτή τη «δικαιοθεσμική» σύγχρονη προοπτική τη σημασία και τη λειτουργικότητα των κανονιστικών εφαρμογών της αναλογικότητας εντός του δημοκρατικού κράτους δικαίου

Σε μία γενικότερη λοιπόν προστατευτική θεώρηση του «δάσους» της αρμονικής ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων έναντι του «δέντρου» των επιμέρους απαιτήσεων, στο συνταγματικό προσανατολισμό των όρων, των ορίων και των κανόνων μεταξύ της ντετερμινιστικής Ελευθερίας και της αξιοκρατικής Δικαιοσύνης (ως οι δύο κεντρικές όψεις του ίδιου δημοκρατικού «Πολιτειακού νομίσματος») η αναλογικότητα διαδραματίζει και εκφράζει

¹⁴⁷⁵Βλ. *Schneider v. New Jersey*, 308 US 147 (1939). Από τις πρώτες υποθέσεις, ελέγχου εξισορρόπησης στη συνάρτηση του δικαιώματος της έκφρασης και του τύπου, (με βάση την 14^η Τροποποίηση του Ομοσπονδιακού Συντάγματος) Μαρτύρων του Ιεχωβά για τη διανομή και ανάρτηση ενημερωτικών φυλλαδίων και της υποχρέωσης της Πολιτείας του New Jersey για την περιβαλλοντική καθαριότητα και ευταξία των οδών, όπου τονίστηκε η αναγκαιότητα περί μη περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης. Κατευθυντήρια απόφαση-σταθμός για το Supreme Court των Η.Π.Α. με σημαντικό περιβαλλοντικό αντίκτυπο είναι και η υπόθεση “*Citizens to Preserve Overton Park v. Volpe*” 401 US 402, του 1971, όπου απαγόρευσε τη διέλευση αυτοκινητόδρομου από εθνικό πάρκο, υπό την επιφύλαξη της τεκμηρίωσης περί μη ύπαρξης «άλλης εφικτής και συνετής εναλλακτικής», επιδιώκοντας έτσι τη στοιχειοθέτηση της θεσμικής αποτελεσματικότητας και της κανονιστικής αναγκαιότητας για την πληρέστερη αιτιολογία στην εκάστοτε δημόσιας δράσης. Η απόφαση αυτή του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. καθιέρωσε το βασικό νομικό - πλαίσιο για το δικαστικό έλεγχο νομιμότητας των πράξεων των διοικητικών αρχών μέσα από την έννομη προάσπιση των αξιώσεων της κοινωνίας των πολιτών και της ελεύθερης αγοράς, με την αναγνώριση ενός δυναμικού έννομου συμφέροντος δικαστικής προστασίας και ελέγχου.

¹⁴⁷⁶Σημ.: Το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α. το 1803 (υπό τον J. Marshal) στην υπόθεση “*Marbury κατά Madison*” καθιέρωσε την αρχή του δικαστικού ακυρωτικού ελέγχου συνταγματικότητας των κρατικών και ομοσπονδιακών νόμων, επιβεβαιώνοντας την κανονιστικότητα του Συντάγματος και την αναγκαιότητα των θεσμικών αντιβάρων κατά τα πρότυπα του «ελέγχου και των εξισορροπήσεων» (check and balances).

¹⁴⁷⁷F. Schauer, *Freedom of Expression Adjudication in Europe and America: A Case Study in Comparative Constitutional Architecture*, σε: J. Nolte (επιμ.), *European and U.S. Constitutionalism*, Cambridge University Press, 2005, 49-69, ιδίως 58-60.

¹⁴⁷⁸Less Drastic Means and the First Amendment, *Yale Law Journal*, Τεύχος 78, Yale Law School, 1969, 464, 468, και G.M. Struve, *The Less Restrictive Alternative Principle and Economic Due Process*, *Harvard Law Review*, Τεύχος 80, The Harvard Law Review Association, 1967, 1464.

το ρυθμιστικό κρίκο της Αλληλεγγύης¹⁴⁷⁹ για την ισόρροπη διασύνδεση τους, με την προσδοκία της εύνομης, συνεκτικής και ορθολογικής βιωσιμότητας τους.¹⁴⁸⁰ Σε κάθε περίπτωση, ανεξαρτήτως των πολιτειακών βάσεων κάθε έννομης τάξης και δημόσιας διακυβέρνησης, το «γνήσια» δημοκρατικό πολίτευμα από τη φύση του συγκλίνει και συναθροίζει τα ατομικά/συλλογικά δικαιώματα και τα κοινά δημόσια συμφέροντα αμφοτέρω προσδιοριστικά και προϋποθετικά, μέσα από εγγυητική σύνθεση του συνταγματικού πλαισίου.¹⁴⁸¹ Όπως απόλυτα διαδραστικά και κινητήρια φανερώνουν οι σύγχρονες έννομες προδιαγραφές της προστασίας του περιβάλλοντος με την οικονομική ελευθερία και ανάπτυξη, υπό την ρήτρα της αμοιβαίας και κοινής βιωσιμότητάς τους.

Στον αμιγώς ακυρωτικό έλεγχο, ο έτερος καθηγητής επίσης Συνταγματικού δικαίου του Harvard, R. Fallon, παρατηρεί πως οι εκτιμήσεις των «εξισορροπήσεων» στις Η.Π.Α., σε αντίθεση με τη δυναμική ενεργοποίηση των όψεων της αναλογικότητας στην ευρωπαϊκή δικαιοδοτική κρίση, εγείρουν την καταρχήν έντονη επιφύλαξη και εκπροσώπων της δικαστικής λειτουργίας, που επιθυμούν τα Δικαστήρια, και δη το “Supreme Court”, να διακατέχονται από σταθεροποιητικά νομολογιακά κεκτημένα με δεσμευτικά δογματικά και δικαιοπολιτικά όρια επί των αποφάσεών τους. Αναπτύσσοντας στην ουσία το στενό δικανικό τους συλλογισμό με βάση την αρχή της προβλεψιμότητας και τις εσωτερικευμένες ερμηνευτικές εκτιμήσεις για την εγγενώς εξελικτική έκφραση των υπό κρίση ελευθεριών-δικαιωμάτων, σε ευέλικτη μάλιστα αυτοαναφορά ως προς το συνταγματικό τους κεκτημένο, τη δημοκρατική νομιμοποίηση και τις ρεαλιστικές συνθήκες της πραγματικότητας. Ενισχύονται ωστόσο, οι ισχυρισμοί πως είναι αναγκαίο και θεμιτό, ακριβώς εξαιτίας της παράδοσης και της οργανωτικής ταυτότητας του αμερικανικού συνταγματισμού, η «θεσμική και δίκαιη εξισορρόπηση» να αναβαθμίσει την κεντρική της θέση στο «συνταγματικό λόγο», ως ένας κανονιστικός και διακριτότερος έλεγχος αναλογικότητας¹⁴⁸² σε επίρρωση της αιτιολογημένης και πλέον αντικειμενικοποιημένης

¹⁴⁷⁹Σημ.: Κατά τα πρότυπα των αξιακών αρχών και των πολιτειακών στόχων της Γαλλικής Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, «Ελευθερία-Ισότητα-Αδελφσύνη» και την εκτεταμένη αναγνώρισή τους στη δημόσια σφαίρα και στη εύρυθμη λειτουργία των έννομων τάξεων. (Βλ. και Μ. Παπαγεωργίου, Αφιέρωμα 230 χρόνια μετά την επίδραση της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, διαθέσιμο στο: www.syntagmawatch.gr/trending-issues, 2019.)

¹⁴⁸⁰Ως προς τη θέση των δικαιωμάτων στη συνταγματική τάξη και ισορροπία αθροιστικό είναι το Καναδικό Σύνταγμα, το οποίο επηρεασμένο ιστορικά από την αμερικάνικη, αγγλοσαξονική αλλά και ευρωπαϊκή - γαλλική έννομη τάξη, διαφυλάττει δικαιώματα και ελευθερίες, αποδεχόμενο έναν ελάχιστο περιορισμό «εύλογων ορίων, επιφύλαξης νόμου, αιτιολογίας καθώς και της συνοχής μίας δημοκρατικής κοινωνίας», αν και όπως και στη συγκεκριμένη συνταγματική εφαρμογή και έννομη τάξη αποκρυσταλώνεται το κριτήριο της αναγκαιότητας, υπερτερεί σε επίπεδο εκτιμήσεων και ελέγχου μέσου και επιδιωκόμενου σκοπού. Βλ. A. Sweet/J. Mathews, All Things in Proportion? American Rights Doctrine and the Problem of Balancing, Faculty Scholarship Series Paper 30, Yale Law School Legal Scholarship Repository, διαθέσιμο στο: digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/30, 2010, 7, D. Grimm, Proportionality in Canadian and German Constitutional Jurisprudence, Toronto Law Journal, Τεύχος 57, University of Toronto Law School, 2007, 383 και 397, A.S. Stone/J. Mathews, ό.π. (1379), 14.

¹⁴⁸¹A. Barak, ό.π. (1427), 214.

¹⁴⁸²R.H. Fallon Jr., Strict Judicial Scrutiny, UCLA Law Review, Τεύχος 54, 2007, 1267-1283. Στη μελέτη του προβάλλει τον αυστηρό έλεγχο συνταγματικότητας στο αμερικανικό δίκαιο, που απαιτεί από το κράτος να αποδείξει για την ελεγχόμενη δημόσια παρέμβαση (νομοθετική πρωτοβουλία/διοικητική πράξη): α) την «επιτακτική αναγκαιότητα» του μέτρου, β) τη «στενή έννομη προσαρμογή» της παρέμβασης για την επίτευξη ενός επιτακτικού και αιτιώδους δημοσίου συμφέροντος σκοπού και γ) την «ηπιότητα του μέσου», προβάλλοντας κατ' επέκταση τη σημασία της αρχής της αναλογικότητας στο δημόσιο δίκαιο των Η.Π.Α.. Βλ. και την ιστορική υποσημ. 4 του Supreme Court για το επαυξημένο-«αυστηρό» έλεγχο συνταγματικότητας της ομοσπονδιακής νομοθεσίας και του δημόσιου παρεμβατισμού, ειδικά σε θέματα κοινού συμφέροντος και στόχων (δημόσιας υγείας, περιβαλλοντικής προστασίας, δημοσίων έργων, οικονομικής ανάπτυξης, κοινωνικών δικαιωμάτων και θεμιτού ανταγωνισμού) την εποχή New Deal, στην ουσία μέσα από τα κριτήρια της αναλογικότητας στην υπόθεση United States v. Carolene Products Co., 304 U.S. 144, 1938. Ο συνταγματικός έλεγχος της αναλογικότητας διαφέρει και αντιπαραβάλλεται από την εξέταση των σαφώς πιο ευέλικτων τυπικά «ορθολογικών εκτιμήσεων» (rational basis test) που πρόκειται

συνταγματικής ερμηνείας: αφενός, στην «οριζόντια συνάφεια» ανάμεσα στις κεκτημένες ελευθερίες, τα έννομα δικαιώματα και τις επιτακτικές δημόσιες παρεμβάσεις και αφετέρου στην «κάθετη οργανωτική δομή» για την συνεκτική πολιτειακή διαστρωμάτωση της ομοσπονδιακής διακυβέρνησης στις ρυθμιστικές ισορροπίες της αρχής της επικουρικότητας.¹⁴⁸³

Το αμερικάνικο δημόσιο δίκαιο προσκείμενο, έστω αλυσιτελώς,¹⁴⁸⁴ για τη συνοχή του κράτους δικαίου στον τελολογικό ορθολογισμό και στη διερεύνηση του «θεμιτά επιδιωκόμενου σκοπού», με την ενσωμάτωση μεθοδολογικών επιρροών από την ευρωπαϊκή νομική σκέψη¹⁴⁸⁵ δείχνει πως μπορεί να απαγκιστρωθεί από τις μονομερείς και εσωστρεφείς δογματικές θέσεις.¹⁴⁸⁶ Τις θεσμικές και πρακτικές δηλαδή αντιλήψεις, που στην πραγματικότητα κατέληξαν αρκετές φορές να «τετραγωνίζουν τον κύκλο»,¹⁴⁸⁷ κάτω από τις υποκειμενικές, «προκρούστιες», αλλά παράλληλα και εν πολλοίς, ρεαλιστικά επιβεβλημένες μεθοδεύσεις της αγγλοσαξονικής προσέγγισης του «ζωντανού Συντάγματος»¹⁴⁸⁸ (“Living Constitution” στις Η.Π.Α.¹⁴⁸⁹ ή “Living

περισσότερο στο καθεστώς της «απελευθέρωσης» της έννομης τάξης και των εκτεταμένα «εύλογων» περιθωρίων εκτίμησης του κράτους και λιγότερο στη διασφάλιση των δικαιωμάτων με αντεστραμμένο προς τους προσφεύγοντες μάλιστα βάρος απόδειξης (επί των προδήλων και μόνο παράνομων δημοσίων πράξεων και αποφάσεων).

¹⁴⁸³Willson v. Black-Bird Creek Marsh Co., 27 U.S. (2 Pet.) 245, 1829. Απόφαση του “Supreme Court”, υπό την προεδρία της ηγετικής προσωπικότητας του J. Marshal που αφορούσε την ελεύθερη διακίνηση του εμπορίου και κανονιστική πράξη της Πολιτείας του Delaware για τη δημιουργία φράγματος, που αντιστρατεύονταν την αποτελεσματικότερη ρυθμιστική αρμοδιότητα της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης (σε μία ιδιότυπη εξέταση της επικουρικότητας και της αναλογικότητας της σύννομης δημόσιας παρέμβασης και του νομιμοποιημένου δημόσιου συμφέροντος).

¹⁴⁸⁴Οι τέσσερις βασικές αρχές του αμερικανικού συνταγματικού δικαίου (η διάκριση των εξουσιών, η θεώρηση των δικαιωμάτων ως «απόλυτων», η αρχή της ουδετερότητας του κράτους και η έμφαση στη λαϊκή κυριαρχία της δημοκρατικής αρχής) στηρίζονται σαφώς στην ατομικιστική και φιλελεύθερη αντίληψη του κράτους (ενδιαφέρουσες λεπτομερέστερες αναφορές βλ. σε F. Schauer, ό.π. (1977), 49-51, και του ιδίου, ό.π. (1974), 29 και 32. Παράλληλα, υπό την επίκληση των ίδιων αξιών ορθώνονται ισχυρές θεσμικές επιφυλάξεις σε οτιδήποτε υποκρύπτει δημόσιο (και κατ’ επέκταση δικαστικό) παρεμβατισμό επί των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών παρεισφρόντας με αυτό τον τρόπο ερμηνευτικές αποδόσεις, γοητευτικές μεν για τη νομική σκέψη με σημαντικές όμως ενστάσεις για τη συνέπεια και την αξία του θετικισμού. Παρά το πανηγυρικά φιλελεύθερό τους περίβλημα, οι έννομες αξιώσεις του ανθρώπου κατά την κοινωνική του διαβίωση υποτάσσουν την ελευθερία τους στην ίδια την απουσία της μη εγγυημένης και δίκαιης εύρυθμης οριοθέτησής τους εντός του συστήματος της έννομης τάξης. Καλλιεργείται, συνεπώς, μία κανονιστική «απορρύθμιση» που γεννά την όντως «απελευθερωμένη» επιβολή του «δικαίου του ισχυρού» και του «δικαίου της επιβληθείσας σκοπιμότητας» ενός κατευθυντηρίου πλαισίου-προτύπου “anything-goes” συνήθως των κυρίαρχων ελίτ. Έτσι εξηγείται σε πρώτη ανάγνωση, τόσο η ανάπτυξη του απόλυτα καπιταλιστικού μοντέλου της οικονομικής δραστηριότητας που προσμετρά ακόμα και τον ανθρώπινο παράγοντα σε αριθμούς και σε «τιμές κόστους», όσο και η περιορισμένη έκφραση κοινωνικών-συλλογικών απαιτήσεων, ως κανονιστικές δεσμεύσεις του προστατευτικού παρεμβατισμού και του γενικού συμφέροντος του κράτους, όπως η κοινωνική πρόνοια-ασφάλιση, οι δημόσιες πολιτικές υγείας, η περιβαλλοντική προστασία και η ανταγωνιστικά παραγωγική θωράκιση της βιώσιμης ανάπτυξης.

¹⁴⁸⁵T. Sullivan/R. Frase, ό.π. (1979), 35.

¹⁴⁸⁶M. Cohen-Eliya/I. Porat, American balancing and German proportionality: The historical origins, *ICON, International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 8, Oxford University Press and New York University School of Law, 2010, 265.

¹⁴⁸⁷Κατά την ιδιαίτερη και αμφισβητήσιμη πρακτική δογματική του “anything goes” βλ. D. Strauss, *The Living Constitution*, Oxford University Press, 2010, 31.

¹⁴⁸⁸Σημ.: Πέρα από τις στενές αντιλήψεις του ιστορικού συνταγματικού νομοθέτη για το ερμηνευτικό περιεχόμενο των θεμελιωδών κανόνων και αρχών. Ενδεικτική η έκφραση του επίσης αγγλοσαξονικών καταβολών αυστραλιανού Ανώτατου Δικαστηρίου (Australian High Court) ότι «η ερμηνεία του Συντάγματος δεν πρέπει να εναπόκειται στα νεκρά χέρια των συντακτών του» βλ. A. Barak, ό.π. (1997), 60-61.

¹⁴⁸⁹A. Βλαχογιάννης, *Για ένα ζωντανό Σύνταγμα*, ΕφημΔΔ, Σάκκουλας, 2013, 286. Παραδοσιακές ιστορικές αυτής της δογματικής αναφορές μεταξύ άλλων: H. McBain, *The Living Constitution, A Consideration of the Realities and Legends of our Constitution Law*, Macmillan Company, 1928, C. Reich, *Mr Black and the Living Constitution*, *Harvard Law Review*, Τεύχος 76, The Harvard Law Review Association, 1963, 735.

Tree»¹⁴⁹⁰ στο Καναδά). Αυτές οι συνταγματικές «υπερδιασταλτικές» ερμηνείες,¹⁴⁹¹ που κατά τα άλλα αντιπαραβάλλονται και δαιμονοποιούν – όπως ακριβώς και ο στενός θετικισμός των συντηρητικών “originalist” - τη μηχανιστική δομή και έννομη διαδικασία της αναλογικότητας, έχουν ως απότοκο το αμερικανικό Σύνταγμα να επιδέχεται περισσότερες «εκδοχές» από ό,τι τα ιερά θρησκευτικά βιβλία της Βίβλου και το Κορανίου, όπως ήδη έχει σχολιάσει ο G. Jellinek έναν αιώνα πριν.¹⁴⁹² Συνεπώς υπό αυτόν τον ιδιαίτερο υποκρυπτόμενα αναθεωρητικό δικαστικό ακτιβισμό, η ίδια η συνταγματική βούληση αλλά ακόμα πιο άμεσα η αποφασιστική πρωτοβουλία του δημοκρατικά νομιμοποιημένου νομοθέτη, παρά την εξιδανίκευση τους, υπεισέρχονται σε εύπλαστες και ευμετάβλητες ερμηνευτικές δικανικές εκτιμήσεις που καταστρατηγούν (ευθέως και πλαγίως) τις θεσμικές συνέργειες του κράτους δικαίου συνολικά, τόσο θετικιστικά, όσο και αξιακά. Εν μέσω αυτής της υποβολιμαίας διαπλαστικής νομολογιακής παρέμβασης, ακόμα και σε επίπεδο κανονιστικών ορισμών και ευθείας κρίσης πραγματιστικών δεδομένων, ο εξαγγελτικός ορθολογισμός της αιτιολογίας των εκάστοτε έννομων συναρτήσεων μετουσιώνεται σε «αυταπόδεικτους» κατά το δοκούν σχετικισμούς, υπό το βάρος των εκάστοτε σκοπούμενων κυρίαρχων συμφερόντων. Γεγονός που καθιστά την αναγκαιότητα της ίδιας της αναλογικότητας επιβεβλημένη, ως κανόνα και διαδικασία αιτιολογίας και στο αμερικανικό δημόσιο δίκαιο,¹⁴⁹³ ιδιαίτερα για την αποτελεσματική διαχείριση έννομων συμφερόντων που συνθέτουν «μεικτές» ανάγκες και κοινές απαιτήσεις για τον προοδευτικό προστατευτικό παρεμβατισμό και τον εγγυητικό δικαιωματισμό στην έννομη τάξη.

Στην ουσία η αναλογικότητα προερχόμενη από τις αξιακές βάσεις του κράτους δικαίου εστιάζει στη διακριτή και φορμαλιστική τεκμηρίωση της σχέσης «δικαιώματος - δημοσίου συμφέροντος - έννομου αποτελέσματος» για τη διαυγή σύννομη οριοθέτηση των έννομων δημόσιων περιορισμών, ως «περιορισμός του περιορισμού», στο αποδεικτικό μεταίχμιο του κοινωνικού προστατευτισμού και του δημόσιου αυτοπεριορισμού. Ενώ η εξισορρόπηση (κατ’ ουσία ως όψη της στενής αναλογικότητας) αντιφορμαλιστικά στηρίζεται την αυτοαναφορική οριοθέτηση της θεμιτής και εύλογης - έναντι της καταχρηστικής - ενάσκησης ενός δικαιώματος ή ενός έννομου δημόσιου συμφέροντος¹⁴⁹⁴ με μεγάλα περιθώρια εκτίμησης στη δικαιολογησιμότητά της. Αν και οι δύο νομικές αρχές ξεκινούν από διαφορετικές αφετηρίες καταλήγουν και επικεντρώνονται σε ρυθμιστικές εκτιμήσεις ισορροπιών και ορίων για την εμβέλεια των δικαιωμάτων και των ελευθεριών και τον προσδιορισμό των δημοσίων συμφερόντων.¹⁴⁹⁵

¹⁴⁹⁰Σημ.: Σε αυτή τη μεταφορική απόδοση δύναται να δομηθεί γλαφυρά με «οικολογικούς όρους» και η διαδραστική βιωσιμότητα της έννομης τάξης μέσα από: την αποδοχή της δυναμικής φυσικής εξέλιξης, την αναγνώριση σταθερών όρων-«ριζών» και την καλλιέργεια των προστατευτικών ορίων (καρπών) του «Συνταγματικού Δέντρου» βλ. V. Jackson, *Constitutions as Living Trees? Comparative Constitutional Law and Interpretive Metaphors*, Fordham Law Review, Τεύχος 75, Fordham Law School, 2006-2007, 921 επ.. Ιδιαίτερα για τις κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις που συνδιαμορφώνουν συνταγματικές έννοιες και στη σελ. 939.

¹⁴⁹¹Σημ.: Οι οποίες καθιστούν περιττή ακόμα και την ανάγκη τυπικής αναθεώρησης του Συντάγματος στο παραδοσιακό Σύνταγμα των Η.Π.Α. από το 1787 μέχρι και σήμερα, βλ. Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 27-28.

¹⁴⁹²G. Jellinek, *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung*, 1906 σε επανέκδοση Elibron Classics, 2000, 20.

¹⁴⁹³A. Sweet/J. Mathews, ό.π. (1480), 2-3.

¹⁴⁹⁴A.S. Stone/J. Mathews, ό.π. (1379), 14. Σημ.: Στη νομολογία των Η.Π.Α. η δίκαιη ισορροπία για τις δημόσιες παρεμβάσεις εμφανίζεται σταδιακά ως το λειτουργικό κανονιστικό πλαίσιο του «βέλτιστου δυνατού», "the best that can be done" κατά J. Bomhof στο έργο του, *Balancing Constitutional Rights, The origins and the meaning of postwar legal discourse*, Cambridge University Press, 2013, 174. Αντίληψη που δύναται να αξιοποιηθεί ως ρυθμιστική παρακαταθήκη και αντίστροφα, στη θετική ανάδειξη των δικαιωμάτων και στην προτεινόμενη αρχή της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» των δικαιωμάτων» εντός των δημοσίων συμφερόντων μίας δίκαιης έννομης τάξης.

¹⁴⁹⁵M. Cohen-Eliya/I. Porat, ό.π. (1486), 266.

Η θέση υπέρ της συνεκτικότερης λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας συσπειρώνει ένθερμους υποστηρικτές και στο διακυβερνητικό επίπεδο της «θεσμικής παγκοσμιοποίησης» και της «διοικητικής διεθνικότητας», για την καθιέρωση αντίστοιχων κοινών ρυθμιστικών σταθερών, επί των διακρατικών δημόσιων παρεμβάσεων στις κοινές ανάγκες και επιδιώξεις.¹⁴⁹⁶ Εναρμονίζοντας λόγου χάρη τους όρους του διεθνούς εμπορίου και του υγιούς ανταγωνισμού με την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, τη διαχείριση των περιβαλλοντικών πόρων και την προστασία της δημόσιας υγείας. Ακόμα δε πιο καινοτόμα, στις προοπτικές του «παγκόσμιου συνταγματισμού επί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»,¹⁴⁹⁷ του «παγκόσμιου διοικητικού διεθνικού δικαίου»,¹⁴⁹⁸ αλλά και της λειτουργικότερης εκτελεστότητας των διεθνών περιβαλλοντικών συμβάσεων, οι ερμηνευτικοί παράμετροι της αναλογικότητας, εμβαθύνουν και καλλιεργούν τις συνεργατικές βάσεις μεταξύ κρατών, οικονομίας και κοινωνιών, προάγοντας κοινά ρυθμιστικά πρότυπα και λειτουργικές θεσμικές συγκλίσεις των «όρων» του κράτους δικαίου, ανάμεσα σε διαφορετικές έννομες τάξεις, εσωτερικεύοντας τα εξωτερικά θεσμικά αντίβαρα με κοινούς όρους νομιμότητας.

Η συντεταγμένη θέαση της αναλογικότητας στην «κάθετη» εξισορρόπηση διαφορετικών έννομων τάξεων για την ικανοποίηση κοινών «οριζόντιων» έννομων δεσμεύσεων (όπως εντός της Ε.Ε.) κινητοποιεί με δικαιοκρατική ασφάλεια την κανονιστική της ισχύ, και μέσω αυτής επιταχύνεται εν γένει η «δικαιοπολιτειακή» μετεξέλιξη της σύγχρονης δημόσιας διακυβέρνησης σε πρωτογενές μάλιστα επίπεδο ενιαίου συνταγματισμού. Ως εκ τούτου ενισχύεται πολυεπίπεδα η ρυθμιστική της αποτελεσματικότητα σε θεσμικά αντίβαρα που προάγουν και αξιώνουν συντονισμένα δικαιικούς εναρμονισμούς, επίσης δίχως συγκρουσιακές πραγματολογικές (και κρατικοκεντρικές) σταθμίσεις.¹⁴⁹⁹ Στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο, η αναλογικότητα με την παράλληλη λειτουργική αποσαφήνιση, εθνικά και ενωσιακά, της δικαιοδοτικής «αρμοδιότητας

¹⁴⁹⁶D.H. Regan, *Judicial Review of Member-State Regulation of Trade Within a Federal or Quasi-federal system: Protectionism and Balancing*, Da Capo, *Michigan Law Review*, Τεύχος 99, University of Michigan Law School, 2001, 1853-1902.

¹⁴⁹⁷M. Klatt/M. Meister, *ό.π.* (1432), 708.

¹⁴⁹⁸A.S. Stone/J. Mathews, *Proportionality Balancing and Global Constitutionalism*, *Columbia Journal of Transnational Law*, Τεύχος 47, Columbia Law School, 2008, 72 και 160. Ακόμα και σε διεθνείς διαφορές που στηρίζονται σε κανόνες του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (W.T.O.) εντοπίζεται η αναζήτηση της αρχής της αναλογικότητας προς τη διασφάλιση της ελευθερίας, του υγιούς ανταγωνισμού σε συνάρτηση με τις κρατικές επιλογές και παρεμβάσεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα και το δημόσιο συμφέρον σε κρίσιμες διαστάσεις τους, όπως η προστασία του περιβάλλοντος και η δημόσια υγεία.

¹⁴⁹⁹Σημ: Θεμελιώδες παράδειγμα με ευθεία επίδραση του ενωσιακού κεκτημένου στην ελληνική συνταγματική έννομη τάξη αποτελεί με ιστορικό πλέον βάρος, η ερμηνευτική νομολογιακή περιπέτεια του «βασικού μετόχου» του άρθρου 14 παρ. 9 του Συντάγματος (βλ. Δ.Ε.Ε., C-213/07 Μηχανική ΑΕ κατά Ε.Σ.Ρ., ΟλομΣτΕ 3671/2006 και ΟλομΣτΕ 3470-71/2011 Με τον τότε εισηγητή δικαστή του ΣτΕ, πλέον Αντιπροέδρου ε.τ. Χ. Ράμμο, με επιστημονική μεθοδικότητα, να τάσσεται καθόλη τη δεκαετή διακύμανση της υπόθεσης ερμηνευτικά υπέρ του ευρωπαϊκού «ενσωματωμένου» πλουραλιστικού συνταγματισμού με σημείο «συμφιλιοτικής» απόδοσης του εθνικού Συντάγματος, της νομιμότητας του κράτους δικαίου και της δικαστικής του επαγωγικής κρίσης, το ενωσιακό δίκαιο, βλ. εκτενώς τεκμηριωμένη ευρωπαϊκοκεντρική ανάλυση του ίδιου στο, «Ο Αντώνης Μανιτάκης και η δικαστική περιπέτεια του βασικού Μετόχου και οι σχέσεις εθνικού και ευρωπαϊκού Δικαίου», στο *Σύνταγμα εν εξελίξει* (ό.π. 16), 529-552. Περί ευρωπαϊκού συνταγματισμού και ελληνικής συνταγματικής αντανάκλασης με αφορμή την ίδια υπόθεση βλ. και σημαντικές μελέτες Λ. Παπαδοπούλου, *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της «υπεροχής»*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2009, Κ. Γιαννακόπουλος, *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων*, Σάκκουλας, 2013, καθώς και Α. Μανιτάκης, *Η προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του Συντάγματος, η εναρμονισμένη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος και η τεχνική της αναλογικότητας-ως προνομιακές δικαστικές τεχνικές λελογισμένης και μετρημένης κρίσης και έλλογης συνδιαλλαγής ΔΕΚ και ΣτΕ (με αφορμή το τέλος του «Βασικού Μετόχου»)*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 2015, 317-355 και του ίδιου, *Οι θεσμικές παρενέργειες της «υπόθεσης του βασικού μετόχου»*. Η εκνομίκευση του Συντάγματος και η παραγνώριση των άδηλων τροποποιήσεων του Συντάγματος μέσω των ευρωπαϊκών συνθηκών, ΤοΣ, Τεύχος 4, Α.Ν. Σάκκουλας, 2015, 783-798.

της αρμοδιότητας» (kompetenz –kompetenz”) του κλιμακούμενου παρεμβατισμού και των δράσεων της ενοποιητικά πολυεπίπεδης έννομης τάξης,¹⁵⁰⁰ αναμφίβολα συνεξελεύσει σηματοδοτικά την ερμηνευτική δυναμική των συνταγματικών κειμένων¹⁵⁰¹ στη συνοχή και τα κεκτημένα¹⁵⁰² της «Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας». ¹⁵⁰³ Το ελληνικό Σύνταγμα δείχνει να προσαρμόζεται¹⁵⁰⁴ σε αυτές τις σημαντικές δικαιιοπολιτικές¹⁵⁰⁵ και κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις,¹⁵⁰⁶ υπό τις δυναμικά συγκλίνουσες -κατά κύριο λόγο- κατευθύνσεις του ΣτΕ προς τον ενιαίο συνταγματισμό. Το Ανώτατο Ακυρωτικό, ερμηνεύει κανονιστικά την αρχή της αναλογικότητας, ως επί το πλείστον, με βάση τον ενωσιακό και τον «εσδαϊκό» προσανατολισμό, αξιοποιώντας παράλληλα και την ιστορικογραμματική ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων.¹⁵⁰⁷ Μέσα από τη δική του εξελισσόμενη αναμόρφωση ως εθνικό ευρωπαϊκό

¹⁵⁰⁰ Σημ.: Αρνητική προβληματική, οι «παραδοσιακές» πλέον “ultra vires” ενστάσεις του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Καρλσούης της Γερμανίας (BVerfG) όπως πρόσφατα διατύπωσε προς το πρόγραμμα αγοράς εθνικών ομολόγων («ποσοτικής χαλάρωσης») των κρατών-μελών από την Ε.Κ.Τ.. Με κύριες αντιδράσεις/ενστάσεις, γύρω από την αιτιολόγηση της αρχής της αναλογικότητας (φανερά δε υπέρ της στενής της εκδοχής, με γενικευμένα πραγματολογικές και σαφώς «πολιτικές» αξιώσεις), παρά τις προηγούμενες θετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις του Δ.Ε.Ε. C- 493/17, “Weiss and Others”. Οι διχαστικές αγκυλώσεις του «πατριωτικού συνταγματισμού» δεν συμβαδίζουν με τη δομή του αλληλέγγυου ευρωπαϊκού κράτους δικαίου και του αποτελεσματικά εναρμονισμένου συνταγματισμού της «σύμφωνης και συγκλίνουσας ερμηνείας προς το ενωσιακό δίκαιο», κατά ένα κανονιστικό και αποδεικτικά επαρκώς αιτιολογημένο περιθώριο εκτίμησης της Ε.Ε.. Βλ. Απόφαση 05-05-2020, 2BvR 859/15, 2 BvR 980/16, 2 BvR 2006/15, 2 BvR 1651/15 διαθέσιμη στο: www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2020/bvg20-032.

¹⁵⁰¹ Σημ.: Κατά την συνολική «ελληνοκεντρική» εκτίμηση του καθηγητή Σ. Βλαχόπουλου, η δυναμική ερμηνεία είναι επιβεβλημένη για τη ρεαλιστική επιδίωξη και μη απαξίωση του Συντάγματος. Παράλληλα κρίνεται αναγκαίο να αναδεικνύονται οι βάσεις και οι προοπτικές της κανονιστικότητάς του, για τον θεμελιώδη σεβασμό των βασικών δικαιωμάτων, των αρχών και των πολιτειακών λειτουργιών που κατοχυρώνονται κατά την εγγυητική συνέπεια της γραμματικής του ερμηνείας. Προάγοντας εν τέλει τη «δυναμική ακτινοβολία» του θετικισμού βλ. Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 177-178.

¹⁵⁰² Σημ.: Σ’ αυτό το πλαίσιο το υγιές και ασφαλές περιβάλλον σε συνδυασμό με την οικονομική συνοχή και πρόοδο ενσωματωμένα στη βιώσιμη ανάπτυξη, συνιστούν κυρίαρχες και κινητήριες έννομες δεσμεύσεις, που εν μέσω της ανάλυσης «εναρμονιστικών» (προς το “common optimal”) ή «σταθμιστικών» (προς το “safe minimum”) εξισορροπήσεων, διαπλάθουν και ανάλογης εμβέλειας κοινές προοπτικές για το κοινωνικό κράτος δικαίου και τις εγγυημένες ελευθερίες εντός της Ε.Ε..

¹⁵⁰³ Σημ.: Όρος καθιερωθείς στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο από τον καθηγητή Δ. Τσάτσο, βλ. του ιδίου έργο, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Για μία Ένωση λαών με ισχυρές πατρίδες, Καστανιώτης, 2001.

¹⁵⁰⁴ Σημ.: Σχεδόν με αναθεωρητικό τρόπο υπέρ της σταθεροποίησης της έννομης τάξης ιδίως επί αιφνιδίων περιστάσεων που δεν «χωρούν» εντός των νομοτυπικών αναθεωρητικών διαδικασιών. Βλ. Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 23, Ε. Βενιζέλος, Η ερμηνεία του Συντάγματος και τα όρια του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, Α.Ν. Σάκκουλας, 1994, 158, Χ. Ανθόπουλος, ό.π. (1441), 64-65.

¹⁵⁰⁵ Α. Μανιτάκης, Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος, ό.π. (1461), 55, περί εξελικτικού κριτηρίου στη φύση των κανόνων και της ύλης του συνταγματικού δικαίου.

¹⁵⁰⁶ Α. Μάνεσης, Συνταγματικό Δίκαιο Ι, Σάκκουλας, 1980, 179-180. Ειδικότερα για τις δημοσιονομικές σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές πιέσεις του Συντάγματος βλ. Π. Παυλόπουλος, ό.π. (1337), 50 επ.. Για την διάπλαση των αόριστων νομικών εννοιών με βάση την κοινωνικο-οικονομική εξέλιξη, βλ. και Γ. Κασιμάτης, Μορφές ερμηνείας ιεραρχικής εναρμόνισης του δικαίου-Οι νέες διαστάσεις της συστηματικής ερμηνείας του δικαίου, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 2006, 22. Σημ.: Ενδεικτικά, η τεχνολογική καινοτομία, οι εκτιμήσεις της επιστήμης, το γεγονός-φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής, καθώς και η αντίστοιχη οικονομικά ανταγωνιστική μεταβολή παράλληλα των κοινωνικών πιέσεων, αναδιαμορφώνουν την ένταση και τον προσανατολισμό συνταγματικών εννοιών του δημοσίου συμφέροντος και των δικαιωμάτων, επενεργώντας πρακτικά με μία σειρά ρυθμιστικών παρεμβάσεων σε, παγιωμένες αξιακά και συνάμα εξελισσόμενες πρακτικά, συνταγματικές διατάξεις όπως, της περιβαλλοντικής προστασίας, της βιώσιμης ανάπτυξης της αξιοποίησης των φυσικών πόρων υπέρ της εθνικής οικονομίας (άρθρα 24 παρ. 1 και 106 παρ. 1 Συντ.), της οικονομικής ελευθερίας των ιδιωτών (άρθρο 5 παρ. 1 και 3 Συντ.) και της προστατευόμενης ιδιοκτησίας (άρθρο 17 παρ. 1 και 2 Συντ.).

¹⁵⁰⁷ Γνωστή στην ελληνική θεωρία ως «ιστορικοεξελικτική» κατά Α. Σβώλο και Θ. Τσάτσο (βλ. αναλυτικά και Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 20 επ., όπου αποδέχεται ακόμα και τη νοηματική διαφοροποίηση της γραμματικής αναφοράς της συνταγματικής ρύθμισης καθώς και Α. Μανιτάκης, Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 491 επ., Φ. Σπυρόπουλος, Η ερμηνεία του Συντάγματος. Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου, ό.π. (1339), 76 και 181, ίδια προσέγγιση και

ακυρωτικό δικαστήριο εγκολλώνει στις κρίσεις του εν τέλει τη «συστηματικά τελολογική» ερμηνεία σ' ένα σύνολο έννομων και ρεαλιστικών¹⁵⁰⁸ επιδράσεων επιδιώκοντας ισόρροπες λύσεις¹⁵⁰⁹ στον έλεγχο νομιμότητας και συνταγματικότητας των εκτελεστών διοικητικών πράξεων (-παραλείψεων) και των συναφών κανόνων δικαίου με εφελτήριο και καταληκτικό γνώμονα την Πολιτειακή βιωσιμότητα του κράτους δικαίου. Σε αυτή τη βαθιά θεσμική και δικαιοκεντρική αναζωπύρωση του δημοσίου δικαίου, οι αέναοι ερμηνευτικοί συσχετισμοί του πρωτογενούς δικαίου¹⁵¹⁰ με τη σημασιολογία της κοινωνικής μεταβολής, ο νομικοτεχνικός ορθολογισμός της νομοθετικής πρωτοβουλίας και η χρηστή διοικητική συμπεριφορά είναι αναγκαίο ν' αναπτύσσονται παράλληλα για την ασφαλή, διάφανη και ολοκληρωμένη δικαιοδοτική ελεγκσιμότητα της «αιτιώδους συνταγματικής νομιμότητας» του κράτους δικαίου.¹⁵¹¹ Η αξιοποίηση της αρχής της αναλογικότητας για όλα τα παραπάνω, με διάχυτη

στους Χ. Contiades/Α. Fotiadou, *Models of Constitutional Change*, σε: *Engineering Constitutional Change* (ό.π. 457), 421.

¹⁵⁰⁸Φ. Σπυρόπουλος, *Η κανονιστική δύναμη του πραγματικού*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, 105 επ..

¹⁵⁰⁹Α. Βλαχογιάννης, *Για ένα «ζωντανό Σύνταγμα»*, ΕφημΔΔ, Σάκκουλας, 2013, 286: Τονίζεται, με ιδιαίτερη έμφαση ως προς τη «δυναμική» ανταπόκριση του πρωτογενούς δικαίου, πως η θεωρία του «ζωντανού Συντάγματος» συγκλίνει αναμφίβολα υπέρ της τελολογικής ερμηνείας του Συντάγματος, σ' ένα ευρύτερο σύνολο αξιακού συνταγματισμού και ρεαλιστικών προκλήσεων, βλ. και Φ. Σπυρόπουλος, *Η ερμηνεία του Συντάγματος*. Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου, ό.π. (1339), 74 επ., Χ. Ανθόπουλος, ό.π. (1441), 53 επ.. Χαρακτηριστική η γόνιμη ενοποιητική αλληλεπίδραση της αναγκαίας εναρμόνισης του Συνταγματικού Χάρτη με το Ενωσιακό Δίκαιο των Συνθηκών βλ. την τελική απόφαση για το «βασικό μέτοχο» ΟλομΣτΕ 3470/2011, όπου η δυναμική ερμηνεία και η αρχή της αναλογικότητας απορρόφησαν τις συγκρουσιακές έννοιες της «υπεροχής» και της «ιεράρχησης» των κανόνων δικαίου, υπό το «συγχρονιστικό» μεθοδολογικό πρίσμα της αναγκαίας «αποτελεσματικότητας» και ισορροπημένης ενότητάς τους. (θεωρία περί «σύμφωνης» και εναρμονιστικής ερμηνείας μεταξύ υπεροχής και ισοκυρίας των αλληλεπιδρώντων έννομων τάξεων σε επίπεδο εθνικού και ενωσιακού συνταγματισμού βλ. εξαιρετικά ενδιαφέρουσα προσέγγιση σε Λ. Παπαδοπούλου, ό.π. (1499), 27 και 502). Υπό τη συνταγματική δυναμική της ερμηνευτικής δήλωσης του άρθρου 28, «ο εθνικός δικαστής (...) οφείλει να ερμηνεύσει τις εθνικές διατάξεις, υπό το φως (σύμφωνα με) του κοινοτικού δικαίου, επιδιώκοντας, στο μέτρο του δυνατού, μία εναρμονισμένη με τους κοινοτικούς κανόνες ερμηνεία του εθνικού δικαίου» όπως καταγράφηκε ως μερικότερη θέση και στην προηγούμενη σχετική απόφαση της ΟλομΣτΕ 3670/2006. Βλ. και Σ. Βλαχόπουλος, *Συνταγματικό και ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο σε σχέσεις έντασης*; Σχόλιο επί της Ολομ ΣτΕ 3670/2006, *Ευρωπαϊών Πολιτεία*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2006, 713. Πανομοιότυπη αντίληψη εναρμόνισης μέσω της αναλογικότητας εντοπίζεται και αντίστροφα κατά την δυναμική ερμηνεία του ενωσιακού συνταγματισμού. Διατυπώνεται η συλλογιστική, πως όπως το κοινοτικό δίκαιο λαμβάνει υπόψη του τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών-μελών, έτσι και το εθνικό συνταγματικό δίκαιο οφείλει να προσαρμόζεται συστηματικά και τελολογικά στις επιταγές και στις προοπτικές της κοινοτικής/ενωσιακής έννομης τάξης, όπως καταγράφηκε στις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα Μ.Ρ. Maduro στην C-213/07, σκ. 33 (βλ. και σε Μ.Ρ. Maduro, *Τρεις θεωρήσεις συνταγματικού πλουραλισμού*, *Εφαρμογές ΔΔ*, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, 908. Π. Δέγλερη, *Διαφθορά & Δημόσιες Συμβάσεις-Η νομοθετική και δικαστική περιπέτεια του «Βασικού Μετόχου» και του «Πιστοποιητικού Διαφάνειας»*, *Νομική Βιβλιοθήκη*, 2012, 269-270). Η επίλυση του πλέον χαρακτηριστικού συνταγματικού ελληνικού ζητήματος του «Βασικού Μετόχου» σημειώνεται ότι υπήρξε εν τέλει «έντεχνα ομαλοποιητική» (...) με βάση την αρχή της αναλογικότητας, έναντι της συγκρουσιακής και αμφισβητήσιμης όψης των αρχών της υπεροχής», βλ. και με βάση και τα αμέσως παραπάνω την παγιωμένη θέση καθηγήτριας Λ. Παπαδοπούλου, ό.π. (1499), 530, «η αρχή της αναλογικότητας συνιστά ένα στοιχείο του κοινού ευρωπαϊκού συνταγματικού πολιτισμού». Βλ. επίσης αναλυτικά και Σ. Ορφανουδάκης, *Η αρχή της αναλογικότητας στην ελληνική έννομη τάξη-Από τη νομολογιακή εφαρμογή της στη συνταγματική της καθιέρωση*, Σάκκουλας, 2003, 29-30. Για την εργαλειοποίηση κοινών αρχών με θεσμικό στόχο τη βιωσιμότητα-διατηρησιμότητα του ελληνικού Συντάγματος εντός των κεκτημένων ευρωπαϊκού συνταγματισμού, καθώς και για τη σημασία της διαλογικής ερμηνείας (“dialogue des juges”) μεταξύ εθνικών δικαστηρίων και Δ.Ε.Ε. υπέρ της αποτελεσματικότητας του ευρωπαϊκού δικαίου βλ. αναλυτικά και σε Δ. Νικηφόρος, *Η αναλογικότητα ως διάμεσος της εθνικής και της ενωσιακής έννομης τάξης-Σκέψεις με αφορμή την ΟλομΣτΕ 3470/2011*, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/2403.

¹⁵¹⁰ Σημ.: Ως Δικαιούχοι «καταναγκασμοί» και κριτήρια ορθότητας της συνταγματικής ερμηνείας βλ. σε Α. Μανιτάκης, *Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος*, ό.π. (1461), 206.

¹⁵¹¹ Σημ.: Σχηματοποιούνται αντίστοιχες κατηγοριοποιήσεις της συνταγματικής ερμηνείας με βάση το αντικείμενο και το πεδίο εκτίμησης και αξιολόγησης όπως: α) ενός τυπικού κανόνα δικαίου ή μίας εκτελεστής διοικητικής πράξης-δημόσιας απόφασης σε σχέση με τις συνταγματικές της αναφορές, β) μίας αυτοαναφορικής απόδοσης της

κανονιστική εμβέλεια και διαδικαστική μεθοδικότητα, χωρίς μία αφηρημένη, οριακή και μετέωρη αυτοαναφορά, αποτυπώνει και εκπέμπει ένα δυναμικό ρυθμιστικό εκτόπισμα για την εναργή ανταπόκριση της σύγχρονης Πολιτείας στην σταθεροποιητική συνέπεια της έννομης τάξης και στην αδιάλειπτη βιωσιμότητα του «Κοινωνικού της Συμβολαίου».

Ενότητα 3

Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Αναλογικότητα.

Η αρχή της αναλογικότητας, κατά τα πρότυπα της γερμανικής θεωρίας, είχε ενσωματωθεί στο Ευρωπαϊκό Κοινοτικό δίκαιο καταρχάς νομολογιακά από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Δ.Ε.Κ.),¹⁵¹² ως γενική αρχή του δικαίου¹⁵¹³ ακόμα και πριν την πολύπλευρη ένταξή της στο πρωτογενές δίκαιο των Συνθηκών.¹⁵¹⁴ Σήμερα εντοπίζεται στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο:

-Οργανωτικά, στις κεντρικές ρυθμιστικές διατάξεις του άρθρου 5 Σ.Ε.Ε. και στο παρεπόμενο Πρωτόκολλο 2 των Ευρωπαϊκών Συνθηκών σε δομική συνάφεια με την αρχή της επικουρικότητας για την έκταση και τον προσανατολισμό της Ενωσιακής Διακυβέρνησης.¹⁵¹⁵

-Λειτουργικά, εγγενώς σε ένα σύνολο ρυθμιστικών συμπεριφορών και έννομων διαδικασιών, όπως του «περιβαλλοντικού» άρθρου 191 παρ. 3 Σ.Λ.Ε.Ε. προς τον σχεδιασμό και την εκτέλεση δράσεων και δεσμεύσεων της Ένωσης και των Κρατών-μελών.

συνταγματικής διάταξης αυτής καθαυτής γ) μίας συνταγματικής διάταξης και της συνάφειάς της με μία άλλη, δ) αλλά και μίας πραγματικής κατάστασης που διαμορφώνει μία έννομη αξίωση-διεκδίκηση με συγκεκριμένες επαγωγικές εκτιμήσεις συνταγματικού βάρους και «προστατευτικής έντασης».

¹⁵¹² Ε. Πρεβεδούρου, Η Εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στη νομολογία του ΔΕΚ, ΔτΑ, Σάκκουλας, 2005, 167-226.

¹⁵¹³ Στις μελέτες του αγγλοσάξονα καθηγητή του ευρωπαϊκού Δικαίου Κ. Armstrong της Νομικής Σχολής του Cambridge, που έχει επικεντρώσει το ερευνητικό του έργο στις αναγκαίες «ρυθμιστικές ισορροπίες» και στην έκταση των οριοθετημένων αποκλίσεων του Ην. Βασιλείου σε σχέση με την Ε.Ε. στη μετά την Brexit εποχή (βλ. Brexit Time: Leaving the EU-Why, How and When?, Cambridge University Press, 2018, Regulatory Alignment and Divergence after Brexit, Journal of European Public Policy, Τεύχος 25, Taylor & Francis, 2018, 1099-1117 και Governing Social Inclusion: Europeanization through Policy Coordination, Oxford University Press, 2010) μπορεί να διαπιστώσει κανείς την επιβεβλημένη κοινή ευρωπαϊκή αποδοχή της αναλογικότητας, ως γενική αρχή του δικαίου στο πεδίο του ευρωπαϊκού συνταγματισμού και του κράτους δικαίου, όπου μέσα από το λειτουργικό θετικισμό των Ενωσιακών Συνθηκών και του Χάρτη και την αντίστοιχη διαρρύθμιση των διακρατικών εφαρμογών, αναπτύσσει πλέον ως κανονιστική ρητή αρχή, δυναμική ισχύ σε όλο το φάσμα της δεσμευτικής εφαρμογής του ευρωπαϊκού δικαίου.

¹⁵¹⁴ Ήδη στο Δ.Ε.Κ. είχε αναγνωρισθεί προ πολλού η λειτουργική και αξιολογική ισχύς των γενικών αρχών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (βλ. την ιστορική απόφαση για την ισχύ των γενικών αρχών του δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων η C-11/70, Internationale Handelsgesellschaft) - ανεξαρτήτως της μετέπειτα ρητής τους μνείας στα πρωτογενή κείμενα του Δικαίου των Συνθηκών-, πηγάζοντας μέσα από τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών-μελών, αλλά και από την αυτόνομη παράδοση του ίδιου του κοινοτικού δικαίου (βλ. και F. Jacobs, Recent Developments in the Principle of Proportionality in European Community Law, σε: E. Ellis (επιμ.), The Principle of Proportionality in the Laws of Europe, Hart Publishing, 1999, 2. (βλ. σχετική πρωτόλεια υπόθεση C-8/55 Δ.Ε.Κ. Federation Charbonniere). Αντίστοιχη πηγή έμπνευσης αποτελούν οι κανόνες του διεθνούς δικαίου για τη διαφύλαξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως της Ε.Σ.Δ.Α., επίσης ανεξάρτητα της θεσμικής προσχώρησης της Ε.Ε. (6 παρ. 2 Σ.Ε.Ε.), ήδη ως γενικές αρχές, όπως συνάγεται και ρητώς από το άρθρο 6 παρ. 3 Σ.Ε.Ε.. Γενικά για την αρχή της αναλογικότητας εντός της Ε.Ε. βλ. διαχρονική βιβλιογραφία μεταξύ πολλών: G. de Búrca, The Principle of Proportionality and its Application in EC Law, Yearbook of European Law, Τεύχος 13, Oxford University Press, 1993, E. Ellis (επιμ.), The Principle of Proportionality in the Laws of Europe, Hart, 1999, J. Schwarze, European Administrative Law, Sweet & Maxwell, 2006, J.H. Jans, Proportionality Revisited, Legal Issues of Economic Integration, Τεύχος 27, Wolters Kluwer, 2000, 239-240.

¹⁵¹⁵ M. Arden, Human Rights and European Law, Oxford University Press 2015, 82.

-Συστηματικά, στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (άρθρου 52 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε.¹⁵¹⁶) για την έκφραση, την κανονιστική απόδοση και την συντονισμένη οριοθέτηση των κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε επίπεδο «ευρωπαϊκού δικαιωματος».

Η αυξανόμενη επιρροή του ευρωπαϊκού δικαίου στην εθνική νομοθεσία¹⁵¹⁷ έχει μεταφέρει -όπου δεν είχε ήδη εθνικά αυτό συμβεί-¹⁵¹⁸ αυτή τη κυρίαρχη, για τα αντανακλαστικά της ασφάλειας του κράτους δικαίου, ρυθμιστική ερμηνευτική,¹⁵¹⁹ στο σύνολο των έννομων τάξεων,¹⁵²⁰ των κρατών-μελών με πολύπλευρα οργανωτικό και λειτουργικό τρόπο. Καθόρισε την έννομη συμπεριφορά της εκάστοτε δημόσιας παρέμβασης των πολιτειακών θεσμών απέναντι στις αξιώσεις-δικαιώματα των πολιτών και των αγορών¹⁵²¹ αλλά και (πρωταρχικώς) την κλιμάκωση της επικουρικότητας¹⁵²² στη νομιμότητα του διακυβερνητικού παρεμβατισμού μεταξύ ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας¹⁵²³ και εθνικής αντίδρασης.¹⁵²⁴

Ακόμα και στον πυρήνα του αρκετά διαφοροποιημένου από το ηπειρωτικό δίκαιο αγγλοσαξονικού νομικού πολιτισμού, στο Ηνωμένο Βασίλειο, η επίδραση και η εφαρμογή

¹⁵¹⁶B. Pirker, ό.π. (1364), 253. Διεξοδικότερες και πρωτόλειες για την κατανόηση της αναλογικότητας επί του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. είναι οι συνεκδικασθείσες υποθέσεις με αφορμή την Οδηγία των Προσωπικών Δεδομένων, (2006/24/ΕΚ), C-293/12 και C- 594/12 Δ.Ε.Ε. “Digital Rights Ireland”: «Προκειμένου να δικαιολογηθούν οι περιορισμοί των δικαιωμάτων, πρέπει να πληρούνται τρεις προϋποθέσεις: να προβλέπονται από το νόμο, να διασφαλίζεται ο πυρήνας του δικαιώματος και να τεκμηριώνεται η καταλληλότητα και η αναγκαιότητα του μέτρου για την επίτευξη στόχων γενικού δημοσίου συμφέροντος».

¹⁵¹⁷Δ.Ε.Κ., C-313/99 Mulligan και άλλοι κατά Υπουργού Γεωργίας και Τροφίμων, Βόρειας Ιρλανδίας και Δ.Ε.Κ., C- 497/ 00, Azienda Agricola Ettore Ribaldi.

¹⁵¹⁸Σημ.: Επί παραδείγματι στη Γαλλία η αναλογικότητα είχε ήδη υιοθετηθεί από το Conseil d’ Etat από το 1971 (ενδ. υπ’ αριθμ. 78825/28-05-1971 απόφαση) με αφορμή την αξιολόγηση της νομιμότητας για την εκπόνηση ενός δημοσίου έργου και της αντίστοιχης απαλλοτρίωσης κυρίως με την διευρυμένη εκτίμηση σταθμίσεων «κόστους και οφέλους» (“bilan cout-avantages”), αλλά και με την στοχευμένη ανάδειξη της αρχής της προφύλαξης στις δημόσιες παρεμβάσεις.

¹⁵¹⁹J.H. Jans, Europeanisation of Public Law, Europa Law Publishing, 2015, 184, General Principles of Community Law, 2000, 20, P. Craig, EU Administrative Law, Oxford University Press, 2012, 591.

¹⁵²⁰Ε. Πρεβεδούρου, ό.π. (1512), 167-226.

¹⁵²¹Βλ. J. Schwarze, The Principle of Proportionality and the Principle of Impartiality in European Administrative Law, Rivista Trimestrale di Diritto Pubblico, 2003, 53. Προβάλλεται η αρχή της αναλογικότητας ως ο θεμελιώδης κανονιστικός μηχανισμός οριοθέτησης της νομιμότητας παρέμβασης και της αποτελεσματικής αλληλεπίδρασης της δημόσιας απόφασης στην ιδιωτική σφαίρα.

¹⁵²²Σημ.: Για την επικουρικότητα πριν την ρητή ένταξή της στις Συνθήκες βλ. Π.Ε.Κ, T-29/92, Δ.Ε.Κ., C-84/94 και Δ.Ε.Κ., C-233/94. Στη Συνθήκη της Λισαβόνας προστέθηκε επίσης ρητή αναφορά στην περιφερειακή και τοπική διάσταση της αρχής της επικουρικότητας ως ένα επιπρόσθετα εκτιμητέο και αιτιωδέστερο περιθώριο εκτίμησης των αναγκών και της αποτελεσματικής ρυθμιστικής παρέμβασης. Επίσης, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας προς αντικατάσταση αντίστοιχου Πρωτοκόλλου του 1997 καταρτίστηκε το νέο Πρωτόκολλο, σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας με τον ίδιο τίτλο (Πρωτόκολλο υπ’ αριθ. 2). Βασική του (μη αξιοποιήσιμη επαρκώς μέχρι σήμερα) καινοτομία είναι ο νέος ρόλος που αποδίδεται, κατά τη σύγχρονη ενωσιακή νομοθετική διαδικασία των δημοκρατικότερων διαβουλεύσεων, στα εθνικά κοινοβούλια στο πλαίσιο του ολοένα και πιο ενισχυμένου ελέγχου της συνεκτικής τήρησης της αρχής της επικουρικότητας και της αναλογικότητας κατά την κατάρτιση-σχεδιασμό της ενωσιακής νομοθετικής ρύθμισης και πρωτοβουλίας.

¹⁵²³Σημ.: Η ρητή δέσμευση της αναλογικότητας και της επικουρικότητας στις διατάξεις του άρθρου 5 παρ. 3 και 4 της Σ.Ε.Ε. και του αντίστοιχου Πρωτοκόλλου 2 (βλ. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C-83/18 και 206, 30-03-2010) αποτελούν δομικούς πυλώνες βιώσιμης στήριξης και οργάνωσης, τόσο επί της δημοκρατικής νομιμοποίησης και της δικαιοκρατικής συνέπειας, όσο και επί της τεχνοκρατικής αποτελεσματικότητας του ενωσιακού οικοδομήματος, για την αρμοδιότητα, τα θεσμικά κεκτημένα και τις επιδιώξεις του.

¹⁵²⁴Η διαρρύθμιση της επικουρικότητας αναφέρεται, τόσο στην αποτελεσματικότερη υλοποίηση του μέτρου, όσο και στην κλιμάκωση της αμεσότητας και της εγγύτητας της παρέμβασης σε σχέση με την εθνική έννομη τάξη αλλά και με τον ιδιώτη-πολίτη, σ’ ένα μείγμα δημοκρατικού, δικαιοκρατικού και τεχνοκρατικού ελέγχου, εύλογης και εύνομης πρακτικής ανάμεσα στη συνδεσιμότητα των έννομων τάξεων. Η εν λόγω «θεσμική διακυβερνητική λογική» εκφράζεται και στο προοίμιο της Συνθήκης και επιβεβαιώνεται στο σχετικό Πρωτόκολλο 2 των Συνθηκών περί εφαρμογής των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας. Βλ. Κατευθυντήριες υποθέσεις για την αναλογικότητα και τους δικαιολογητικούς περιορισμούς στην ενιαία αγορά, C- 8/74 Dassonville και C-120/78 Cassis de Dijon, σε Μ.Ρ. Maduro, ό.π. (655), 52.

όψεων της αρχής πιστώνεται συλλογιστικά αυθόρμητα και δογματικά αναγκαία. Παρά την ιδιάζουσα βαρύτητα και κυριαρχία του Κοινοβουλίου, που περιορίζει τον ιδιότυπο συνταγματικό έλεγχο των νόμων επί των εθνικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων της “Human Rights Act”,¹⁵²⁵ στα αξιολογικά πρότυπα της «διακήρυξης της ασυμβατότητας» (declaration of incompatibility), ο έλεγχος της νομοθετικής λειτουργίας και της διοικητικής δράσης από την γενικευμένη διαπλαστικότητα των «εύλογων μέτρων»¹⁵²⁶ κατά την παράδοση της νομολογίας “Wednesbury”,¹⁵²⁷ υπεισέρχεται ολοένα και πιο συντεταγμένα στην συνεκτικότερη εκτίμηση της ερμηνευτικής δυναμικής της αναλογικότητας.¹⁵²⁸ Τόσο μέσω της αιτιολογίας της «δίκαιης ισορροπίας» κατά τα «ζωντανά» πρότυπα της Ε.Σ.Δ.Α.,¹⁵²⁹ με ειδικό βάρος στις κοινές συνισταμένες του προστατευόμενου δικαιωματοσμού¹⁵³⁰ εντός του κράτους δικαίου, όσο και με βάση τη εντατικοποιημένη διαδραστικότητα των ρυθμιστικών απαιτήσεων και προβλέψεων του ευρωπαϊκού δικαίου των Συνθηκών.¹⁵³¹ Έτσι στο ευρύτερο φάσμα της πολιτειακής εξωστρέφειας, η αρχή «πολιτογραφήθηκε» και από το αντιδραστικότερο δικαιοπολιτικά, πλέον απερχόμενο, κράτος-μέλος του ευρωπαϊκού οικοδομήματος για την κανονιστική αποτίμηση της βρετανικής δημόσιας λειτουργίας.¹⁵³² Πέρα βέβαια από τις ποικίλες θεσμικές επιφυλάξεις, κυρίως με άξονα τον «Κοινοπολιτειακό μεγαλοϊδεατισμό» για τη μη διατάραξη των κοινοβουλευτικών κεκτημένων και των παραδοσιακών συνταγματικών τειχών.¹⁵³³ Απόφαση-

¹⁵²⁵Σημ.: Η “H.R.A.” νόμος-πλαίσιο σε επίπεδο βρετανικού συνταγματισμού για την ενισχυμένη μεταφορά της Ε.Σ.Δ.Α. στην εθνική έννομη τάξη το 1998.

¹⁵²⁶Σημ.: Από τη βρετανική δικαστική πρακτική του ελέγχου της έντασης του «εύλογου μέτρου» και της «πρόδηλης παραβίασης», με ευρύτατα περιθώρια εκτίμησης από πλευράς κράτους επιβεβαιώνεται η άμεση εφαρμογή της *stricto sensu* αναλογικότητας στα «πρόδηλα σφάλματα» και στον εντοπισμό των «υπερβολών» με το παραστατικό δόγμα: “you could not break a nut with a sledgehammer, if a crack would do that”.

¹⁵²⁷Βλ. *Associated Provincial Picture Houses vs Wednesbury Corporation* [1947] EWCA Civ 1, [1948] 1 K.B. 223, Court of Appeal (England and Wales) (η υπόθεση αφορούσε λειτουργία κινηματογράφου τις Κυριακές και την άδεια εισόδου ανήλικων άνω των 15 ετών με τους περιορισμούς να εμπίπτουν στην αρμοδιότητα των τοπικών αρχών-δήμων) και *Council of Civil Service Unions vs Minister for the Civil Service* [1984] UKHL 9, (περί απαγόρευσης του συνδικαλιζέσθαι σε δημόσιους υπαλλήλους μυστικών κυβερνητικών υπηρεσιών πληροφοριών και τις ένοπλες δυνάμεις για λόγους δημόσιας ασφάλειας).

¹⁵²⁸Βλ. *R vs Home Secretary, ex p Bugdaycay*, 1987, AC 514, 531, R (KM) vs *Cambridgeshire County Council*, 2012, UKSC 23, 2012 PTSR 1189 και *R v Home Secretary, ex p Daly*, 2001, UKHL 26, 2 2001 AC 532, *Smith Grady vs UK*, 1999, 29, EHRR 493.

¹⁵²⁹A. Baker, *Proportionality under the UK Human Rights Act* σε: A. Brady (επιμ.), *Proportionality and Deference under the UK Human Rights Act: An Institutionally Sensitive Approach*, Cambridge University Press, 2012, M. Cohn, *Legal transplant chronicles: the evolution of substantive judicial review of the administration in the United Kingdom*, *American Journal of Comparative Law*, Τεύχος, 58, American Society of Comparative Law, 2010, 583 και L.J. Steyn, ό.π. (248), 245 επ.. Ήδη από την απόφαση *Tyler* κατά Ην. Βασιλείου με αριθμ. Προσφ. 5856/72, στις 25-04-1978 η Σύμβαση χαρακτηρίζεται από το ίδιο το Ε.Δ.Α. ως ένα ζωντανό εργαλείο “living instrument”, το οποίο προσαρμόζεται διαρκώς στις μεταβαλλόμενες πραγματικές και νομικές περιστάσεις, δημιουργώντας μία έντονη διαπλαστικότητα που επιτάσσει αυξημένη αιτιολογία προς μία αποδοτική εναρμόνιση και δίκαιη προσαρμογή.

¹⁵³⁰Lord Lester of Herne Hill, *Universality versus Subsidiarity: A Reply*, *European Human Rights Law Review*, Oxford University Press, 1998, 73-81.

¹⁵³¹Σημ.: Ενδιαφέρουσα μελέτη του καθηγητή της Νομικής Σχολής της Οξφόρδης P. Craig εντοπίζει την αρχή της αναλογικότητας στο βρετανικό δίκαιο ήδη από τον 17^ο αιώνα με τον δικαστικό έλεγχο του «υπερβάλλοντος μέτρου» και την διακριτική εξέταση της «δίκαιης ισορροπίας» από πλευράς διοίκησης ως προς την επιβολή μίας κανονιστικής ρύθμισης σε P. Craig, *Proportionality and Judicial Review: A UK Historical Perspective* σε: S. Vogenauer/S. Weatherill (επιμ.), *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*, Hart Publishing, 2017, 146.

¹⁵³²Γνωμοδότηση “House of Lords CR Smith Glaziers” κατά Επιτροπής Τελωνειακών και Ειδικών Φόρων Κατανάλωσης, βλ. ειδικότερα παράγρ. 25 (υπόθεση περί απαλλαγής Φ.Π.Α.) [2003] UKHL 7.

¹⁵³³Στο πλαίσιο των ιδιότυπων συνταγματικών ρυθμίσεων στις δικαιοδοσίες εν γένει της Κοινοπολιτείας η αναλογικότητα προσδιορίζεται με κριτήρια: α) την σημαντικότητα του έννομου σκοπού, ικανού ώστε να δικαιολογηθεί ο περιορισμός ενός θεμελιώδους δικαιώματος, β) την ορθολογική-εύλογη σχέση μεταξύ αυτού του σκοπού και του υπό εξέταση μέτρου, γ) και την αναγκαιότητα ως προς την ένταση του μέτρου σε: R. Burnnet-

σταθμός για την αναγνώριση της αρχής της αναλογικότητας ως «γενικής αρχής» στο δίκαιο του Ην. Βασιλείου είναι η “R (Alconbury Developments Ltd) κατά της SS for Environment, Transport and the Regions”,¹⁵³⁴ το 2001. Ανεξάρτητα της ουσιαστικής κρίσης, υπό την ερμηνευτική επίδραση της Ε.Σ.Δ.Α., στο “High Court of Justice”, με αφορμή τη δυνατότητα δικαστικής προστασίας κατά εκτελεστών υπουργικών αποφάσεων σε ζητήματα χωροταξικού σχεδιασμού που άπτονται περιβαλλοντικών, αναπτυξιακών και οικονομικών εκτιμήσεων, διατυπώθηκαν εξαιρετικές δομικές θέσεις, όπως μεταξύ άλλων, του Λόρδου L. Hoffmann για την ευθεία εφαρμογή του κανονιστικού ελέγχου της αναλογικότητας. Εύστοχα υποστήριξε, πως στον επικείμενο δικαιοδοτικό έλεγχο νομιμότητας δεν υφίσταται σύγκρουση μεταξύ της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του δημοσίου συμφέροντος της δημοκρατικά νομιμοποιημένης αρχής. Αφού ο δημόσιος παρεμβατισμός κατά την θεμιτή νομοθετική πρωτοβουλία κρίνεται αναγκαίο -και δημοκρατικό- να τεθεί υπό τον εγγυητικό έλεγχο ενός ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου, που θα εκτιμήσει αν το νομοθετικό πλαίσιο και η επακόλουθη διοικητική συμπεριφορά παραβιάζει κατάφωρα (-δυσανάλογα) το κανονιστικό εκτόπισμα των δικαιωμάτων, ώστε να κηρυχθούν κατ’ αναλογία «ασύμβατες» - «ασυμβίβαστες» οι οικείες δημόσιες παρεμβάσεις.

Καθίσταται επομένως αδιαμφισβήτητο θεσμικό και δικαιοκώ γεγονός, ότι στο σύνολο του συνταγματικού ελέγχου των ευρωπαϊκών έννομων τάξεων¹⁵³⁵ ο δικαστικός έλεγχος της αναλογικότητας, σε εθνική, ενωσιακή και «εσδαϊκή» αναφορά, δεν περιέχει, εφόσον εφαρμοστεί με νομικό εξορθολογισμό,¹⁵³⁶ την οποιαδήποτε μορφή δικαστικού ακτιβισμού έναντι της δημοκρατικής βούλησης του νομοθέτη (κατά τα πρότυπα του “rule of reason”). Καθώς, εκτός των άλλων ερμηνευτικών και δογματικών επιχειρημάτων, ο ίδιος ο συνταγματικός νομοθέτης, άρα η δημοκρατική βούληση στη δυναμικότερη έκφραση της σε ένα κράτος δικαίου, επιβάλλει πλέον την αυτοδύναμη ισχύ της αρχής¹⁵³⁷ μέσα από ένα πλέγμα πρωτογενών διατάξεων, εντάσσοντάς την ενεργητικά και συντονισμένα στον αιτιώδη έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων και της διοικητικής συμπεριφοράς/νομιμότητας εν γένει. Επομένως συνθηματολογικά, η αναλογικότητα προωθεί και διαχέει εγγυητικά τη ρυθμιστική απαίτηση της «έννομης αποτελεσματικότητας» στη δημοκρατική διακυβέρνηση του κράτους δικαίου,¹⁵³⁸ φανερώνοντας

Hall/J. Brian, ό.π. (326), 104. Σε κάποιες περιπτώσεις τα δικαστήρια προβαίνουν στενότερα και σε εκτίμηση του «κόστους-οφέλους», όπως στην απόφαση Bank Mellat v HM Treasury (No 2) [2013] UKSC 39.

¹⁵³⁴R v Secretary of State for the Environment, Transport and the Regions, ex parte Alconbury Developments Limited (and others), [2001] UKHL 23, διαθέσιμη στο: uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-101-4756.

¹⁵³⁵Σημ.: Βλ. για την ελληνική έννομη τάξη το άρθρο 93 παρ. 4 του Συντάγματος για την υποχρέωση των δικαστών να μην εφαρμόζουν νόμους που αντίκεινται στο Σύνταγμα (άρθρο 93 παρ. 4) ως θεμέλιο λίθο της δημοκρατικής τους ανεξαρτησίας.

¹⁵³⁶Βλ. T.H. Harbo, The Function of the Proportionality Principle in EU Law, European Law Journal, Τεύχος 16, Blackwell Publishing Ltd, 2010, 158 και 180. Οι διαφοροποιημένες ερμηνείες της αρχής της αναλογικότητας όπως: η «γνήσια» αναλογικότητα («εν ευρεία εννοία» - πρόσφορη αναγκαιότητα), η στάθμιση («εν στενή εννοία» αναλογικότητα), η δίκαιη ισορροπία, η πρακτική εναρμόνιση, η θεσμική εφαρμογή και η εναρμονισμένη ενσωμάτωση διαμορφώνονται υπεραμυνόμενες τον κανονιστικό τους ορθολογισμό κυρίως με βάση: τους διαφορετικούς τομείς του δικαίου στους οποίους εφαρμόζονται, το είδος των συμπλεκομένων δικαιωμάτων και συμφερόντων που τείνουν να διαρρυθμίσουν και τη μορφή/δομή του πολιτειακού-συνταγματικού συστήματος. Βλ. και N. Reich, How Proportionate is the Proportionality Principle? Some Critical Remarks on the Use and Methodology of the Proportionality Principle in the Internal Market Case Law of the CJEU, σε: H.W. Micklitz/B. de Witte (επιμ.), The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States, Intersentia, 2012, 81.

¹⁵³⁷Δ.Ε.Κ., C-275/92 HM Customs, Δ.Ε.Κ., C-208/00 Überseering BV v Nordic Construction Company Baumanagement GmbH, Δ.Ε.Κ., C-322/01 Deutscher Apothekerverband, Δ.Ε.Κ., C-155 και 157/08 X et al v Staatssecretaris van Financien.

¹⁵³⁸Για τη διασύνδεση του Κράτος δικαίου με την αναλογικότητα σε Γ. Γεραπετρίτης, Πρόσωπα και προσωπεία του ελέγχου αναλογικότητας. Σχόλιο με αφορμή την ΟλομΣτΕ 990/2004, ΔτΑ ΙΙ, Σάκκουλας 2006, 269 επ..

ότι και η δικαιοσύνη, πέρα από τη δημοκρατία, δεν «γνωρίζει από αδιέξοδα», σε παραλλαγή της γνωστής δικαιοπολιτικής ρήσης.

Ενότητα 4

α. Η αναλογικότητα στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βάση συγκλίσεων, ισορροπίας, εναρμόνισης και αποτελεσματικότητας.

Επανερχόμενος στις αμιγώς ενωσιακές εφαρμογές της αναλογικότητας διακρίνονται τέσσερα βασικά κριτήρια επί του ρυθμιστικού της σχεδιασμού και του εφαρμοστικού της ελέγχου με σαφή κανονιστική και ορθολογική αλληλουχία: α) Η τεκμηρίωση του στόχου της εκάστοτε ενωσιακής παρέμβασης ως «σημαντικού» και «θεμιτού», β) η αποδεικτική ανάλυση του επιλεχθέντος μέτρου ως «πρόσφορου» και γ) «αναγκαίου» προκειμένου να δ) συνεκτιμηθεί η συγκλίνουσα βέλτιστη δυνατή δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στο σύννομο μέτρο και στο επιδιωκόμενο έννομο αποτέλεσμα.¹⁵³⁹ Τα χαρακτηριστικά αυτά, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, στοιχειοθετούν τη συνταγματικού κύρους αρχή, οργανωτικά: κατά την ελεγχόμενη διάρθρωση του διακυβερνητικού παρεμβατισμού και της επικουρικότητας μεταξύ Ε.Ε. και Κρατών-Μελών¹⁵⁴⁰ («κάθετη αναλογικότητα») και λειτουργικά: κατά την συνεργατική¹⁵⁴¹ και αλληλέγγυα¹⁵⁴² εφαρμοστική δράση της Ε.Ε. και των κρατών-μελών¹⁵⁴³ στη διαρρύθμιση των κοινών έννομων συμφερόντων και έννομων αγαθών με την πραγματικότητα («οριζόντια αναλογικότητα»). Η αρχή της αναλογικότητας συμβάλλει συστηματικά και τελολογικά στη «βιώσιμη ανάπτυξη» και την κανονιστική προοπτική του Ευρωπαϊκού Δημοσίου Δικαίου¹⁵⁴⁴ τεκμηριώνοντας με «ζωντανία» και δικαιοκρατικό βάθος¹⁵⁴⁵ τη νομιμοποίηση του.¹⁵⁴⁶

Ο έλληνας καθηγητής του Kings College Π. Τριδήμας, ορίζει την ενωσιακή διάσταση της αναλογικότητας εύληπτα και λιτά ως: «την αναγκαιότητα κάθε δράση να είναι ανάλογη προς τους στόχους της». Με γνώμονα αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης γενικότερα και των ενωσιακών παρεμβατισμών ειδικότερα, απορρίπτει με τη σειρά του την αυτοτέλεια της «εν στενή εννοία» αναλογικότητας,¹⁵⁴⁷ αφού ελλοχεύει τον κίνδυνο: αφενός να περιορίσει ουσιαστικά την ενωσιακή ισορροπία και τα έννομα κεκτημένα των συντεταγμένων περιθωρίων

¹⁵³⁹Βλ. Δ.Ε.Κ., C- 558/07 SPCM et al v Secretary of State for the Environment, Food and Rural Affairs και αξιοσημείωτες προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα J. Kokott, σκ. 68.

¹⁵⁴⁰T. Tridimas, ό.π. (549), 138.

¹⁵⁴¹Ο γόνιμος και ώριμος διάλογος της εναρμόνισης και της συνεξέλιξης μεταξύ των κρατών-μελών και Ένωσης διατυπώνεται και στο έργο των J.Kokott/C. Sobotta, *The Evolution of the Principle of Proportionality in EU Law- Towards an Anticipative Understanding?*, σε: *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives* (ό.π. 1531), 176-177.

¹⁵⁴²Βλ. Π. Παυλόπουλος, ό.π. (373), 139 και του ιδίου, *Εγγυήσεις, του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, Α.Ν. Σάκουλας, 1993, 56 επ. (αναφέρεται στη σημασία της επικουρικότητας και της αλληλεγγύης για την διακυβερνητική οργάνωση της Ε.Ε. και την *sui generis* πολυεπίπεδη και «οιονεί συνοσπονδιακή» δομή της).

¹⁵⁴³Δ.Ε.Κ., C-368/95 VereinigteFamiliapressZeitungsverlags- und Vertriebs GmbH v Heinrich Bauer Verlag, Δ.Ε.Κ., C-71/02 Herbert Karner v Troostwijk GmbH.

¹⁵⁴⁴D. Chalmers/G. Davies/G. Monti, ό.π. (344), 399-406.

¹⁵⁴⁵Σημ.: Αποπνέει δηλαδή μία δυναμική ερμηνεία με συγκεκριμένες αιτιώδεις μεθοδολογικές σταθερές ρυθμιστικών εκτιμήσεων. Θέτοντας εγγυητικά και διαδικαστικά κανονιστικά πρότυπα, όχι μόνο για τη συγχρονισμένη ικανοποίηση των ρεαλιστικών αναγκών αλλά και υπέρ της κανονιστικής αποτελεσματικότητας της ασφάλειας και της βιωσιμότητας του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου.

¹⁵⁴⁶Για τη λειτουργία της αρχής της αναλογικότητας κατά την άρση των συγκρούσεων, τον εναρμονισμό και τον έλεγχο της διάκρισης των λειτουργιών βλ. και P. Craig, *Theory and Values in Public Law: A Response*, σε: P. Craig/R. Rawlings (επιμ.), *Law and Administration in Europe: Essays in Honour of Carol Harlow*, Oxford University Press, 2003, 38.

¹⁵⁴⁷T. Tridimas, ό.π. (549), 136 και 139.

εκτίμησής της, ενόψει κυρίως πραγματολογικών και σκόπιμα επιμερισμένων αξιολογικών κρίσεων, αλλά και αφετέρου, πιο διαδικαστικά, να παραμερίσει (-υποβαθμίσει) τη βελτιστοποιητική εκτίμηση των «νόμιμων διαθέσιμων εναλλακτικών» και την ισχυρή αποδεικτική αιτιολογία της «αναγκαιότητας» επί των πλέον «πρόσφορων» αποδοτικά μέτρων, αμφίδρομα τόσο ως προς τις ρυθμιστικές επιδιώξεις της Ένωσης, όσο και ως προς τις παρεμβατικές ανάγκες των Κρατών-μελών κατά το ανάλογο βάρος απόδειξης τους.¹⁵⁴⁸

Οι εκτιμήσεις της αναλογικότητας σε ενωσιακό επίπεδο, πρακτικά μεταξύ άλλων, αντιπροσωπεύουν και την ειδοποιό παράμετρο για τον έλεγχο της εναρμονισμένης συμβατότητας και της βέλτιστης ισορροπίας των εθνικών παρεμβατικών μέτρων «εξαιρέσης», σε σχέση με τις ενωσιακές δεσμεύσεις και τους κανόνες που εμπίπτουν στον πυρήνα των ενωσιακών ελευθεριών και της ευρωπαϊκής ενοποίησης, όπως επί παραδείγματι κατά τον έλεγχο νομιμότητας και της έννομης αποτελεσματικότητας των θεμιτών και επιβεβλημένων εθνικών παρεκκλίσεων του άρθρου 36 της Σ.Λ.Ε.Ε..¹⁵⁴⁹ Στο ίδιο μήκος κύματος, όπως έχει ήδη επίσης σκιαγραφηθεί, κινείται και η νομοθετική πρωτοβουλία της ίδιας της Ε.Ε., στο πλαίσιο των γενικότερων κανονιστικών συγκλίσεων που επιδιώκει να συνθέσει και να παράξει «διαπολιτειακά» σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 114 παρ. 3 της Σ.Λ.Ε.Ε., παράλληλα με την εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της ενιαίας εσωτερικής αγοράς· λαμβάνοντας υπόψη τα βέλτιστα επιστημονικά δεδομένα για την αναγκαιότητα και την εναρμονισμένη ικανοποίηση των υψηλών κοινωνικών της στόχων, όπως: α) την προστασία της δημόσιας υγείας, β) τη δημόσια ασφάλεια γ) την προστασία του περιβάλλοντος και δ) την προστασία του καταναλωτή. Δεσμεύσεις που απορρέουν «δικαιοπαρωγικά» και αντίστροφα, κατά τις προβλεπόμενες “opt-out” αναγκαίες και αποτελεσματικές εθνικές εξαιρέσεις των παραγράφων 4 και 5 του ίδιου άρθρου για τη διατήρηση ή τη θέσπιση, αντίστοιχων δημόσιων νομοθετικών παρεμβάσεων, που δικαιολογούνται από: το σύνολο των επιτακτικών αναγκών του άρθρου 36, την ιδιαίτερη εθνική περιβαλλοντική προστασία και τις εργασιακές συνθήκες (την προστασία του «χώρου εργασίας»), με βάση ωστόσο επίσης την ενισχυμένη αιτιολογία της πρόσφορης αναγκαιότητας των μέτρων από τα πλέον σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα ανά περίπτωση· συνδέοντας και πάλι ευθέως τον πυρήνα του κοινωνικού κράτους δικαίου με την αντικειμενικότητα των

¹⁵⁴⁸ Άρθρο 5 παρ. 3 Σ.Ε.Ε.: «(...) η Ένωση παρεμβαίνει μόνο εφόσον και κατά τον βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη - μέλη, τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, μπορούν όμως, λόγω της κλίμακας ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης». Η εν λόγω διάταξη απολαμβάνει συγκεκριμένη, οργανωτικά και λειτουργικά, ερμηνευτική εμβέλεια ρυθμίζοντας αποκλειστικά το ζήτημα της έκτασης και της έντασης των αρμοδιοτήτων της Ε.Ε. μεταξύ Ένωσης και των Κρατών-Μελών, ενώ είναι σαφές πως ουδόλως δεν αφορά τη σχέση Ένωσης και ιδιωτών. Τόσο η αρχή της επικουρικότητας, όσο και η αρχή της αναλογικότητας στο σύνολο του άρθρου 5 της Σ.Ε.Ε., συνδέθηκαν αποκλειστικά με την οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων της Κοινότητας έναντι των κρατών-μελών και την προστασία των τελευταίων από υπερβάλλουσες κοινοτικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, όπως παρατίθεται στις εν λόγω διατάξεις, η αρχή της αναλογικότητας έχει ευρύτερο πεδίο εφαρμογής από αυτό της αρχής της επικουρικότητας, καθόσον, σε αντιδιαστολή με την τελευταία, ισχύει και για την ευνομούμενη - εύρυθμη κλιμάκωση ενωσιακών παρεμβάσεων/μέτρων που εμπίπτουν και στις αποκλειστικές αρμοδιότητες της Ένωσης. Αφού υπεισέρχεται εφαρμοστικά και ως προς την εκτίμηση της αποτελεσματικότητας του συνόλου των νομοθετικών της δράσεων και παρεμβάσεων, αλλά και ρητά εντός του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. στην προσδιοριστική αλληλεπίδραση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων/ελευθεριών με το σύνολο των πολιτειακών/θεσμικών παρεμβάσεων και επιλογών που άπτονται του ενωσιακού δικαίου, με βάση: τον πυρήνα τους και το βασικό τους περιεχόμενο, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τρίτων (κυρίως σε μία τριπολική σχέση ή σχέση «τριτενέργειας»), αλλά και τα περιθώρια εκτίμησης των κρατών-μελών και της ίδιας της Ένωσης για την υποστήριξη στόχων «γενικού ενδιαφέροντος» και κοινού δημοσίου συμφέροντος.

¹⁵⁴⁹ Βλ. Δ.Ε.Κ., C- 8/74 Δ.Ε.Κ., Dassonville, Δ.Ε.Κ., C-104/75, Officier van Justitie v De Peijper και Δ.Ε.Κ., C-120/78, Cassis de Dijon.

τεχνοκρατικών προτύπων.¹⁵⁵⁰ Σε συνάφεια με τις διατάξεις του 114 παρ. 3 έως 5 Σ.Λ.Ε.Ε. διαρθρώνονται και οι οικείες διατάξεις ανά συναφές πεδίο δράσης της Ένωσης, που εντάσσουν τα στοιχεία της αναλογικότητας.¹⁵⁵¹ την αναγκαιότητα, την αποτελεσματικότητα, τις ισορροπίες και τις βελτιστοποιήσεις μίας παρέμβασης και ενός μέτρου, στο λειτουργικό, διαδικαστικό και σύννομο περιεχόμενό τους και στο «δικαιοπαρωγωγικό» προσανατολισμό τους.¹⁵⁵² Όπως είναι χαρακτηριστικά οι ενωσιακές προβλέψεις της προστασίας του περιβάλλοντος που εγκολπώνουν: τα διαθέσιμα επιστημονικά και τεχνικά δεδομένα, την ανάλυση - εκτίμηση των πλεονεκτημάτων και των επιβαρύνσεων της περιβαλλοντικής παρέμβασης, τη μέριμνα για τις συνθήκες του περιβάλλοντος ανά περιοχή της Ένωσης και την ισόρροπη κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη

¹⁵⁵⁰ Σημ.: Σχετικά με τις εθνικές «ισόρροπες ιδιαιτερότητες», που αναπτύσσονται όχι ως ιδιάζουσες εθνικές διαφοροποιήσεις, αλλά ως παράμετροι -κριτήρια θέσπισης ενός γενικότερου εναρμονισμένου ενωσιακού μέτρου κατά την εκτίμηση της καταλληλότητας και της αναγκαιότητας των διαθέσιμων παρεμβατικών επιλογών, ενδεικτική περίπτωση αμφίροπης ρύθμισης αποτέλεσε η διαμάχη του Ην. Βασιλείου και της Ηπειρωτικής Ευρώπης (Γαλλίας και Γερμανίας) για τους μηχανισμούς προστασίας των ποταμών/υδατορευμάτων. Το πρώτο με τους ρημητικά κινούμενους ποταμούς του υποστήριζε πως οι αδειοδοτήσεις και οι κυρώσεις επί της έκλυσης χημικών με βάση την αρχή ο «ρυπαίνων πληρώνει» πρέπει να σχετίζεται αναλογικά με την ποιότητα των υδάτων, ενώ κράτη-μέλη της Ηπ. Ευρώπης υπερασπιζόνταν τη θέση πως οι οικείες αδειοδοτήσεις-κυρώσεις πρέπει να αφορούν ευθέως τα ποσοτικά κριτήρια των ρυπογόνων εκπομπών ανεξάρτητα της τελικής τους επίδρασης στη ποιότητα των υδάτων. Σ' αυτή τη διαφοροποίηση υποκρύπτονταν βέβαια παράλληλα ζητήματα ανταγωνιστικότητας για το ποιες επιχειρήσεις θα παράγουν περισσότερους ρύπους με λιγότερο κόστος. Εξαιτίας της ρεαλιστικής δυσκολίας ποιοτικών ελέγχων και τακτικών πιστοποιήσεων επί των υδάτινων πόρων, υπό το πρίσμα της ισότητας και του βέλτιστου εφικτού μέσου εφαρμογής και προστασίας (πτυχή της έννομης αποτελεσματικότητας των όρων της νομιμότητας), προτιμήθηκε σε επίπεδο Ε.Ο.Κ. το οριζόντιο, και σαφώς πιο αιτιολογήσιμο σε προσφορότητα, μέτρο της τεκμαίρουμένης ποσοτικής οριοθέτησης των χημικών εκπομπών, και όχι της κατ' ουσία ποιοτικής περιβαλλοντικής επιβάρυνσης για τις αντίστοιχες αδειοδοτήσεις. (βλ. A. Jordan, *Environmental Policy and European Union*, 2nd Edition, Earthscan, 2005, 239 επ., www.theguardian.com/environment/2018, www.eea.europa.eu/soer-2015/europe/freshwater και Α. Παπανδρέου, *Δημοκρατία, Κίνητρα και Περιβάλλον*, σε: *Οικονομικά Έργα για την Αειφόρο Ανάπτυξη* (ό.π. 903), 34-35). Σημαντική και κατευθυντήρια η υπόθεση C-293/1997 Δ.Ε.Κ. (βλ. Παρατηρήσεις για την απόφαση από Ε. Πρεβεδούρου, *Περιβάλλον και Δίκαιο*, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999, 269-274), που αφορούσε την Οδηγία 91/676/ΕΚ περί προστασίας των υδάτινων πόρων λόγω της υπέρμετρης χρήσης αζωτούχων λιπασμάτων που έχει ως αποτέλεσμα την παρουσία υψηλών συγκεντρώσεων νιτρικών ενώσεων στο υπέδαφος (νιτρορύπανση), ζήτημα το οποίο τέθηκε με προδικαστικό ερώτημα από το High Court of Justice του Ην. Βασιλείου. Οι ενάγοντες στην κύρια δίκη υποστήριξαν πως η επίδικη Οδηγία ήταν αντίθετη με την αρχή της αναλογικότητας και την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», διότι σε ορισμένες περιπτώσεις επέβαλε στους αγρότες να αναλάβουν το αποκλειστικό βάρος αποκατάστασης της οικολογικής ισορροπίας, ενώ η διατάραξη της δεν προερχόταν μόνο από την γεωργική εκμετάλλευση του περιβάλλοντος αλλά και από άλλες δραστηριότητες, που δεν λαμβάνονταν υπόψη από την Οδηγία. Το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό ως αβάσιμο καθώς με βάση το περιεχόμενο της Οδηγίας εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών-μελών η προσαρμογή και η δίκαιη κατανομή της περιβαλλοντικής ευθύνης της εν λόγω νομοθετικής ρύθμισης, λαμβάνοντας υπόψη τα τεχνικά και επιστημονικά δεδομένα, τα χαρακτηριστικά και τη χρήση των εκάστοτε περιοχών καθώς και τις ειδικές πηγές ρύπανσης, δίχως να είναι περιοριστικά επιβαρυντική κατ' αποκλειστικότητα και κατά (αμάχητο) τεκμήριο προς την αγροτική δραστηριότητα. Συνεπώς, τονίστηκε εν προκειμένω πως η αρχή της αναλογικότητας και η αιτιώδης συνάφεια της αρχής ο «ρυπαίνων πληρώνει» πρέπει να συνεκτιμηθεί ως προς την τήρησή της από τις εθνικές ρυθμίσεις κατά τον εθνικό δικαστικό έλεγχο. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται αντιληπτό πως η αρχή της αναλογικότητας εσωτερικεύεται στο περιεχόμενο και στην πρακτική εφαρμογή των θεμελιωδών ευρωπαϊκών νομικών περιβαλλοντικών αρχών κατά την λειτουργική ενσωμάτωσή τους στην κοινή εθνική νομοθεσία που απολαμβάνει τα δικά της περιθώρια εκτίμησης και διακριτικής ευχέρειας εντατικοποίησης και συγκεκριμενοποίησης των ρυθμιστικών παρεμβάσεων (ενδιαφέρουσες σκέψεις υπ' αριθμ. 93-96 επί των προτάσεων του Γεν. Εισαγγελέα του Δ.Ε.Κ. P. Leger).

¹⁵⁵¹ A.S. Stone/J. Mathews, ό.π. (1498), 72, 141 και 142 και Π. Στάγκος/Ε. Σαχπεκίδου, *Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Σάκκουλας, 2000, 97.

¹⁵⁵² Από την αναγκαιότητα σταδιακά η κανονιστική κρίση εσωτερικεύεται δυναμικά στην εννοιολογική και διαδικαστική εκτίμηση της έννομης αποτελεσματικότητας των μέτρων για την ικανοποίηση του συνόλου των επιδιωκόμενων έννομων σκοπών, εγκολπώνοντας κρίσεις από πλευράς του Δ.Ε.Ε. που αναπόφευκτα εκσυγχρονιστικά και εξελικτικά των κεκτημένων της ενωσιακής έννομης τάξης επαφίονταν του ελέγχου και της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αν και το Δικαστήριο της Ένωσης δεν είχε καταρχάς συσταθεί δικαιοδοτικά με αυτή την αρμοδιότητα. Για την εξέλιξη της αρχής της αναλογικότητας στο ευρωπαϊκό δίκαιο και την ενωσιακή έννομη τάξη βλ. και J. Kokott/C. Sobotta, ό.π. (1541), 168.

(κατ' ουσία σε μία ολιστική θεώρηση της «φέρουσας ικανότητας»), κατά τα διαλαμβανόμενα στο άρθρο 191 παρ. 3 Σ.Λ.Ε.Ε., αλλά και κατά τα ενισχυμένα, πλην όμως σύμφωνα με το δίκαιο των Συνθηκών, ιδιαίτερα μέτρα εθνικής προστασίας του άρθρου 193 Σ.Λ.Ε.Ε. στις ευαίσθητες, για την εθνική δημόσια διακυβέρνηση, θεματικές του άρθρου 192 Σ.Λ.Ε.Ε.. Με σηματοδοτικό παράδειγμα τους έννομους όρους και τις οριοθετημένες συνθήκες για την προστασία του περιβάλλοντος, που διαχέεται εντός των κανονιστικών προοπτικών της βιώσιμης ανάπτυξης στο σύνολο της Ενωσιακής Ολοκλήρωσης γίνεται κατανοητό, πως οι ρυθμιστικές συναρτήσεις της αρχής της αναλογικότητας σχηματοποιούν και αναμορφώνουν στο διηνεκές το ευρωπαϊκό κράτος δικαίου με κοινωνικές σταθερές και με αναπτυξιακές αποδόσεις, πέρα από τις καταρχάς οικονομικοκεντρικές βάσεις¹⁵⁵³ των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, οικοδομώντας ενοποιητικά και πολυεπίπεδα τις σύγχρονες αξίες της ευρωπαϊκής «Ένωσης Δικαίου».

Άλλωστε, ο «πολυεπίπεδος» και ευστοχότερα ο πλουραλιστικός ή «ενσωματωμένος» συνταγματισμός¹⁵⁵⁴ είναι η πλέον στρατηγική δογματική για την πολιτειακή οργάνωση, αυτοχρημία και συνοχή της Ε.Ε. και των Κρατών-μελών, συμβάλλοντας στην αμοιβαία ασφάλεια του δικαίου. Επιδρά δε στην επιπρόσθετα δημιουργική έννομη επενέργεια των αρχών και των δικαιωμάτων¹⁵⁵⁵ προς ένα εκσυγχρονιστικό σύστημα ενιαίας διακυβέρνησης,¹⁵⁵⁶ που (-έστω) αξιακά, αναπλάθει τη «συνταγματική ταυτότητα» της Ένωσης, ανάμεσα στην αλληλέγγυα κοινωνικο-οικονομική ευημερία και το φιλελεύθερο προστατευόμενο δικαιωματισμό. Σ' αυτή τη συστηματική ενοποιητική ανάλυση γίνεται αντιληπτό, πως σήμερα υφίστανται σημαντικά κινητήρια «δικαιοπαραγωγικά» κεκτημένα, ασχέτως αν βρίσκονται διαρκώς σε «πολιτικοποιημένη διαπραγμάτευση» για την ένταση και την έκταση τους. Ανακεφαλαιωτικά και υποστηρικτικά των βάσεων του παρόντος ερευνητικού πλαισίου, η συγκρότηση της «ενωσιακής συνταγματικής ενότητας», που είναι και η αφετηρία για κάθε ρυθμιστική ενωσιακή πρωτοβουλία και παρέμβαση, αντικατοπτρίζεται σε τρεις κοινές, ομοσπονδιακού τύπου, αιτιώδεις, αλληλένδετες και «οριοθετικές» αρχές:

¹⁵⁵³Δ.Ε.Κ., C-41/76 Donckerwilde και Π. Δαγτόγλου, Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 161.

¹⁵⁵⁴I. Pernice, Πολυεπίπεδος συνταγματισμός και κρίση δημοκρατίας στην Ευρώπη, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr, 2014 και Γ. Κασμάτης, ό.π. (1506), 26 επ., Μ. Kotzur, Constitutional amendments and constitutional changes in Germany, σε: Engineering Constitutional Change (ό.π. 457), 136-137. Αρχικά το παραδοσιακά πατριωτικό, Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας είχε συνθέσει τον όρο "Staatenverbund", ως ένα είδος ένωσης κρατών BVerfGE 89, 155 - Maastricht. Βλ. P. Kirchhof, Deutsches Verfassungsrecht und Europäisches Gemeinschaftsrecht, Beiheft Europarecht, Τεύχος 1, Nomos, 1991, 11 και 18 επ..

¹⁵⁵⁵Σημ.: Έπειτα της «αναπόφευκτα εξελικτικής» συμβολής των ιστορικών αποφάσεων Δ.Ε.Κ. C-26/62, Van Gend & Loos (αρχή άμεση αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ε.Κ.), Δ.Ε.Κ. C-6/90, Francovits (αποζημιωτική αρχή για τους ιδιώτες από την μη εφαρμογή του δικαίου της Ε.Κ.), Δ.Ε.Κ. C-6/64, Costa Enel (αρχή της υπεροχής), διεκδικείται δυναμικά μετά από τη διασφάλιση των ελευθεριών της ενιαίας ευρωπαϊκής αγοράς, η θωράκιση των κεκτημένων δικαιωμάτων των ευρωπαίων πολιτών. Καθώς έφτασε το πλήρωμα του «θεσμικού χρόνου», ώστε και οι πολίτες να είναι θεματοφύλακες των Συνθηκών με βάση την ίδια τους την ιθαγένεια και τις έννομες αξιώσεις που απολαμβάνουν μέσα από αυτή, περνώντας από το αμιγώς διακρατικό στο πολυεπίπεδο διακυβερνητικό πλαίσιο του ενωσιακού κράτους δικαίου.

¹⁵⁵⁶Σημ.: Το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (Bundesverfassungsgericht) το 1974 είχε κρίνει ότι το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που ήταν διαθέσιμο σε επίπεδο της τότε ιστορικής εξέλιξης της Ε.Ο.Κ. ήταν κατά πολύ χαμηλότερο από ό, τι σε εθνικό επίπεδο (Solange I, BVerfGE 37, 271). Δώδεκα χρόνια αργότερα, ακόμα και δεκαετίες πριν την συνταγματικού τύπου κατοχύρωσή τους στον Χάρτη, λαμβάνοντας υπόψη τη θετική εξέλιξη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε., το ίδιο δικαστήριο δήλωσε πως δεν χρειάζεται να προβεί σε αντίστοιχο έλεγχο αφού η Ένωση διατηρεί πλέον εφάμιλλο υψηλό επίπεδο προστασίας της (Solange II, BVerfGE 73, 339, [1987] 3 CMLR 225).

α) Την αρχή της δοτής αρμοδιότητας,¹⁵⁵⁷ κατευθυνόμενη και από την αρχή της επικουρικότητας,¹⁵⁵⁸ ώστε να εξασφαλίζεται μια ισορροπημένη διαπολιτειακή και διακυβερνητική κατανομή μεταξύ των «κάθετων» και των «οριζόντιων» αρμοδιοτήτων.¹⁵⁵⁹

β) Την αρχή της αναλογικότητας, με τελική επιδίωξη την αποτελεσματική συνέπεια της νομιμότητας των δράσεων και των παρεμβάσεων της Ένωσης.

γ) Την αρχή της υπεροχής, υπό την προοπτική της άμεσης αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου και πιο εκσυγχρονιστικά, υπό την οπτική της «σύμφωνης ερμηνείας» του εθνικών κανόνων με το ενωσιακό δίκαιο. Με βάση τη συνταγματικά εκχωρηθείσα αρμοδιότητα και τον εθνικό προσανατολισμό προς το ενωσιακό κεκτημένο,¹⁵⁶⁰ υπέρ της εύρυθμης και εξορθολογισμένης «διαπερατότητας» των συνταγματικών κύκλων¹⁵⁶¹ του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου.

β. Οι ρυθμιστικές κατευθύνσεις του Δ.Ε.Ε. για τον έλεγχο της αναλογικότητας.

Σε επίπεδο εκτιμήσεων του Δ.Ε.Ε.,¹⁵⁶² η νομολογική προσέγγιση της αρχής της αναλογικότητας, και στα δύο επίπεδα της «κάθετης» και της «οριζόντιας» εφαρμογής της, επικεντρώνεται διαχρονικά στον εναρμονιστικό και στον αποτελεσματικό προσδιορισμό των παρεμβατικών μέτρων και των ρυθμιστικών ορίων ανάμεσα στην Ε.Ε. και τα κράτη-μέλη, για τη βέλτιστη δυνατή κανονιστική επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών της Ένωσης.¹⁵⁶³ Η ελεγχσιμότητά της είναι σαφώς πιο εξαντλητική και απαιτητική σε πράξεις, δράσεις και

¹⁵⁵⁷Άρθρο 5 παρ. 1-4 και 7 Σ.Λ.Ε.Ε..

¹⁵⁵⁸Βλ. και την αρχή της εγγύτητας στη δημοκρατική λήψη των αποφάσεων για τη διαμόρφωση της ενωσιακής πολιτικής και την εκπεφρασμένη βούληση των ευρωπαίων πολιτών στο άρθρο 10 παρ. 3 Σ.Ε.Ε..

¹⁵⁵⁹Άρθρα 2 έως 6 Σ.Λ.Ε.Ε..

¹⁵⁶⁰Σημ.: Σταθμός για την οριοθέτηση της υπεροχής ως προς την αποτελεσματική εφαρμογή-αρμοδιότητα του ενωσιακού δικαίου είναι, μεταξύ πολλών, και η σχετικά πρόσφατη (εκδόθηκε στις 06-03-2018) υπόθεση "Achmea" Δ.Ε.Ε., C-284/16: Το Δικαστήριο έκρινε ότι η δικαιοδοτική ρήτρα διαιτησίας εν προκειμένω μεταξύ Ολλανδίας και Σλοβακίας έχει αρνητικές επιπτώσεις στην αυτονομία και την εμβέλεια των ενωσιακών κανόνων και ως εκ τούτου, είναι ασυμβίβαστη με το δίκαιο της Ε.Ε., διατυπώνοντας δυναμικά μία διαφοροποιημένη προσέγγιση από τις προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα M. Wathelet, που δεν απέκλειε την εφαρμογή τέτοιου είδους διαιτητικού μηχανισμού επίλυσης διαφορών μεταξύ επενδυτών και κρατών ("ISDS"). Ο Βέλγος νομομαθής, δικαστής, για πολλά έτη πολιτικός και τελικώς Γεν. Εισαγγελέας προσπίστηκε την άποψη ότι το άρθρο 344 Σ.Λ.Ε.Ε. επαφίεται στην ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου σε διαφορές μεταξύ κρατών-μελών και Ένωσης και όχι μεταξύ κρατών-μελών και επενδυτών που μπορούν να αυτοκαθορίσουν και να διαφοροποιήσουν -σε σημαντικό βαθμό- το δίκαιο και τους κανόνες που θα διέπει τη μεταξύ τους σχέση. Το Δ.Ε.Ε. με αυτή την πιλοτική και στρατηγική απόφαση κατέδειξε τη σημασία της συνοχής και της κανονιστικής εμβέλειας της ενωσιακής έννομης τάξης. Εκτιμήθηκε ότι το διαιτητικό δικαστήριο με χαρακτηριστικά «εξαιρέσης» ως προς τη σύστασή του, δεν είναι «δικαστήριο κρατους-μέλους», αφού δεν υπόκειται σε οποιοδήποτε εθνικό δικαστικό έλεγχο, όπου «διασφαλίζει τελικώς τη συμβατότητά του με το δίκαιο της Ε.Ε.». Επαγωγικά τονίστηκε πως τα κράτη-μέλη υποχρεούνται να εγγυηθούν, στα αντίστοιχα εδάφη τους, την ομοιόμορφη και συνεπή εφαρμογή της νομοθεσίας της Ε.Ε. γι' αυτό και σύμφωνα με το Δ.Ε.Ε. η διαδικασία και η πρόβλεψη για την προσβασιμότητα στη προδικαστική παραπομπή του άρθρου 267 Σ.Λ.Ε.Ε. από τα εθνικά δικαστήρια στο Δ.Ε.Ε. είναι κρίσιμότερη για τη διαφύλαξη του εν λόγω κεκτημένου.

¹⁵⁶¹Σημ.: Όπως αποτυπώνεται ιδίως στην εγγυημένη προστασία των κατοχυρωμένων συνταγματικών δικαιωμάτων μεταξύ Κρατών-Μελών, Ε.Ε. και Ε.Σ.Δ.Α. (ενδεικτικά άρθρα 6 Σ.Ε.Ε. και 51 Χ.Θ.Δ. Ε.Ε.) βλ. συναφώς την αναγνώριση υπερνομοθετικής υπεροχής, την εκχώρηση εθνικών αρμοδιοτήτων και την αποδοχή της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο άρθρο 28 του Συντάγματος και στην ερμηνευτική του δήλωση.

¹⁵⁶²Βλ. και Α. Μαρκαντωνάτου-Σκαλτσά, Γενικές αρχές στη νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ, Σάκκουλας, 2007, 110-119, Σ. Ορφανουδάκης/Β. Κόκοτα, Η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στην ελληνική και την κοινοτική έννομη τάξη: συγκλίσεις και αποκλίσεις, ΕΕΕυρΔ, ΚΔΕΟΔ, Δ.Σ.Θ., 2007, 691 επ., Ε. Πρεβεδούρου, ό.π. (1512), 167 επ., της ίδιας, Η αρχή της αναλογικότητας στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ΕΕΕυρΔ, ΚΔΕΟΔ, Δ.Σ.Θ., 1997, 1 επ. και 247 επ.. Η αρχή της αναλογικότητας προβλέπεται δε ως γενική αρχή του ευρωπαϊκού δικαίου ρητά στα άρθρα 5 παρ. 4 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και 52 παρ. 1 εδ. 2 ΧΘΔΕΕ. Επίσης, βλ. Συνολική προσέγγιση σε G. Gerapetritis, ό.π. (1354).

¹⁵⁶³F. Jacobs, ό.π. (1514), 20-21.

παρεμβάσεις των κρατών-μελών,¹⁵⁶⁴ που επενεργούν «εθνοκεντρικά» στο ενωσιακό δίκαιο και πράγματι περισσότερο «διακριτική» -κυρίως επί των «πρόδηλων παραβιάσεων και καταστρατηγήσεων» της νομιμότητας- στις πολιτικοποιημένες επιλογές,¹⁵⁶⁵ στις νομοθετικές πρωτοβουλίες και στις διακυβερνητικές αποφάσεις των θεσμών και των οργάνων της ίδιας της Ε.Ε.,¹⁵⁶⁶ με γνώμονα τις ανάγκες της ενιαίας αγοράς¹⁵⁶⁷ και τις κοινωνικές επιδιώξεις του ενωσιακού κεκτημένου του δικαίου της Ένωσης.¹⁵⁶⁸ Ακριβώς με «νομικό σκοπό» την ανάλυση των κανονιστικών προδιαγραφών και της επαρκούς αιτιολόγησης των νομότυπων επιλογών ενός αποτελεσματικού ευρωπαϊκού κράτους δικαίου, τα κριτήρια της αναλογικότητας που εξετάζονται όλο και περισσότερο κυρίαρχα από το Δ.Ε.Ε.¹⁵⁶⁹ είναι ως επί το πλείστον¹⁵⁷⁰ οι

¹⁵⁶⁴Βλ. Δ.Ε.Κ., C- 293/97, Standley, Δ.Ε.Κ., C-491/01 R v Secretary of State for Health, ex p British American Tobacco (Investments) Ltd and Imperial Tobacco Ltd, Δ.Ε.Κ., C-210/03, R (on the application of Swedish Match AB and Swedish Match UK Ltd) v Secretary of State for Health, Δ.Ε.Κ., C-344/04 R (on the application of International Air Transport Association and European Low Fares Airline Association) v Department for Transport, Δ.Ε.Κ., C-380/03 Δ.Ε.Κ., Germany v European Parliament v Council, και Δ.Ε.Κ., Δ.Ε.Κ. C-558/07, R (on the application of SPCM SA) v Secretary of State for the Environment, Food and Rural Affairs.

¹⁵⁶⁵Βλ. και Δ.Ε.Κ., C- 643/ 2015 και Δ.Ε.Ε. C-647/2015, Σλοβακία και Ουγγαρία κατά Συμβουλίου (με αφορμή ρυθμιστικά ζητήματα μετεγκατάστασης και ασύλου) αναγνωρίστηκε εκτεταμένο περιθώριο εκτίμησης στις «πολιτικής φύσεως» ενωσιακές ρυθμίσεις με βάση την αρχή της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου, με την ακύρωσή τους να εξετάζεται αποκλειστικά και μόνο στο αν οι ως άνω εκτιμήσεις και επιλογές «κρίνονται προδήλως εσφαλμένες με βάση τα στοιχεία που διέθετε» ή έπρεπε να διαθέτει η Ε.Ε. κατά το χρόνο θέσπισης του μέτρου.».

¹⁵⁶⁶Σημ:Οι κρίσεις για το αν οι παρεμβάσεις της Ε.Ε. παραβιάζουν την αρχή της αναλογικότητας, δικαιώματα, ελευθερίες και δημόσιους σκοπούς είναι σπάνιες έως και μηδαμινές. Ο εν λόγω δικαστικός αυτοπεριορισμός πηγάζει από την θεσμική και σημαντικά αυτοαναφορική και εσωστρεφή επιδίωξη διαμόρφωσης ενός ισχυρού τεκμηρίου της «συνταγματικής» νομιμότητας του κοινού ενωσιακού δικαίου και μίας λειτουργικής «πριμοδότησης» των περιθωρίων εκτίμησης των ενωσιακών επιλογών, οικοδομώντας έτσι τον δικό της πατριωτικό ενωσιακό συνταγματισμό προς την ανάδειξη της ομοσπονδιακού τύπου επικουρικότητας και της αποτελεσματικής άσκησης των εκχωρημένων αρμοδιοτήτων και του καθορισμού των θεμελιωδών πολιτειακών σκοπών (βλ. D. Feldman, Proportionality and the Human Rights Act 1998, σε: The Principle of Proportionality in the Laws of Europe (ό.π. 1514), 117-144 και άποψη T.H. Harbo, ό.π. (1536), 172 επ.), στοιχείο που αποτυπώνεται και στις επιφυλάξεις της θεσμικής της προσχώρησης στην Ε.Σ.Δ.Α., προτιμώντας τη συνταγματική της «ασυνέπεια» (6 παρ. 2 Σ.Ε.Ε.) σε σχέση με οποιαδήποτε εξωτερική απειλή ως προς την συνταγματική της συνοχή και υπεροχή. Ωστόσο, η αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο της ενωσιακής νομοθεσίας δεν παύει να διαθέτει όλο και πιο επαυξημένες αποδεικτικές εγγυήσεις ως προς την αιτιώδη έννομη αποτελεσματικότητα των ρυθμιστικών εκτιμήσεων της «πρόσφορης αναγκαιότητας» των δράσεων και των παρεμβάσεών της.

¹⁵⁶⁷Σημ: Χαρακτηριστικές οι ιστορικές αποφάσεις Δ.Ε.Κ. C-120/78, Rewe (περί γερμανικής διάταξης ελάχιστης περιεκτικότητας σε οινόπνευμα λικέρ και της προστασίας της δημόσιας υγείας), Δ.Ε.Κ. C-274/87, Επιτροπή κατά Γερμανίας (απαγόρευση προϊόντων με βάση το κρέας με βάση την περιεκτικότητα ορισμένων συστατικών)..

¹⁵⁶⁸Σημ:Η πρόταξη του ενωσιακού δικαίου έναντι του εθνικού δεν αποτελεί αυτόματη απόρροια κάποιας δεδομένης και προϋπάρχουσας ιεραρχικής διάρθρωσης των δύο εννόμων τάξεων. Αντίθετα εκφράζει την αμοιβαία αποδοχή της αναγκαιότητας για την άμεση, ομοίμορφη και αποτελεσματική εφαρμογή (“effet direct et utile”) της ενωσιακής νομιμότητας σε κάθε ευρωπαϊκή εθνική έννομη τάξη.

¹⁵⁶⁹ Βλ. και R. Schütze, European Constitutional Law, 2^η έκδ., Cambridge University Press, 2015, 35

¹⁵⁷⁰Η «στενή» εκδοχή της αναλογικότητας θεμιτά εσωτερικεύεται σε μία ευρύτερη αποτίμηση «κόστους και οφέλους» με αποδοτικές εκτιμήσεις για το «εύλογο και αιτιώδες μέτρο», κυρίως εντός της αναγκαιότητας της παρέμβασης. Βλ. Δ.Ε.Κ., C-96/03 και C-97/03 και Δ.Ε.Κ., C-66/82 Fromanç is SA v Fonds d'orientation et de r é g ularisation des marché s agricoles (FORMA). Βλ. G.T. Petursson, The Proportionality Principle as a Tool for Disintegration in EU Law - Of Balancing and Coherence in the Light of the Fundamental Freedoms, University of Lund, 2014, 310, Van Gerven, The Effect of Proportionality on the Actions of Member States of the European Community: National Viewpoints from Continental Europe, σε: The Principle of Proportionality in the Laws of Europe (ό.π. 1514), 37-38 και P. Craig, ό.π. (642), 655-657. Μόνο περιπτωσιολογικά εντοπίζονται εκφάνσεις εξισορρόπησης συμφερόντων της «εν στενή εννοία» αναλογικότητας σε κρίσεις του Δ.Ε.Κ. όπως, οι Δ.Ε.Κ., C-453/03, και C-194/04, R (on the application of ABNA Ltd and Others) v Secretary of State for Health and Food Standards Agency: Κρίθηκε ως πρόδηλα δυσανάλογη η απαίτηση σχετικής Οδηγίας να υποχρεώνονται οι παρασκευαστές ζωοτροφών να αναφέρουν, κατόπιν αιτήματος του πελάτη, την ακριβή σύνθεση της ζωοτροφής. Το Δ.Ε.Κ. κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η εν λόγω πρόβλεψη επηρέαζε σοβαρά τα οικονομικά συμφέροντα των κατασκευαστών, δεδομένου ότι τους υποχρέωσε να αποκαλύψουν τους «τύπους» και τα συστατικά των προϊόντων τους, με κίνδυνο να χρησιμοποιηθούν ανταγωνιστικά από άλλους και με αποτέλεσμα οι κατασκευαστές να μην

παράμετροι της καταλληλότητας¹⁵⁷¹ και της αναγκαιότητας¹⁵⁷² ικανοποιώντας τις ισορροπίες,¹⁵⁷³ την ενότητα και την εναρμόνιση των ευρωπαϊκών έννομων τάξεων για την συνεκτική συμπόρευση των φιλελεύθερων συμφερόντων και των προστατευτικών απαιτήσεων του κράτους δικαίου κατά την ενωσιακή του αρμονία και ολοκλήρωση.¹⁵⁷⁴

Σύμφωνα με αυτές τις κατευθύνσεις, στο γνωστό του έργο για το ευρωπαϊκό διοικητικό δίκαιο,¹⁵⁷⁵ ο καθηγητής P. Craig κατηγοριοποιεί διακριτά, την ρυθμιστική λειτουργία της αρχής της αναλογικότητας στο ευρωπαϊκό δίκαιο, ανάμεσα στην «επεκτατική ένταση» των δράσεων της Ε.Ε. και στη «παρεμβατική διεκδικησιμότητα» των κρατών-μελών έναντι της πρώτης.¹⁵⁷⁶ Στην αντιπροσωπευτική υπόθεση του Δ.Ε.Κ. C-331/88, “R v Minister for Agriculture, Fisheries and Food, ex p Fedesa”, αναγνωρίστηκε εμφαιτικά πως στο διακριτό δικαστικό έλεγχο της πλήρωσης των όρων της αναλογικότητας κατά την άσκηση της κοινοτικής νομοθετικής πρωτοβουλίας, ο κοινοτικός νομοθέτης διαθέτει με βάση την αρμοδιότητα του, εκτεταμένα περιθώρια εκτίμησης στη διάπλαση του «αναγκαίου» και του «κοινού» ευρωπαϊκού συμφέροντος για την ισορροπία των οικονομικών και των κοινωνικών του επιταγών.¹⁵⁷⁷ Επομένως, η νομιμότητα ενός ενωσιακού μέτρου που θεσπίζεται στο πεδίο και το πλέγμα της ενωσιακής αρμοδιότητας πράγματι μπορεί ν’ αμφισβητηθεί στενά αποκλειστικά στην περίπτωση που το κράτος-μέλος ή το εκάστοτε θιγόμενο μέρος αποδείξει ότι το μέτρο είναι προδήλως ακατάλληλο,¹⁵⁷⁸ σε σχέση με την αναγκαιότητα, τον σκοπό και τη σημασία του με βάση το ίδιο

μπορούν να επωφεληθούν από την έρευνα και την καινοτομία τους. Η υποχρέωση αυτή εκτιμήθηκε πως δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από τον στόχο της προστασίας της δημόσιας υγείας και προφανώς υπερβαίνει τα όρια που είναι αναγκαία για την επίτευξη του στόχου αυτού. Κατά συνέπεια, το Δ.Ε.Κ. εξέτασε ουσιαστικά το ζήτημα που θέτει το τρίτο σκέλος των κριτηρίων της αναλογικότητας κατά την εκτίμηση όρων της αναγκαιότητας ενός μέτρου. Έχει εντοπιστεί και ένας έμμεσος έλεγχος-αποδοχή της «στενής» αναλογικότητας κατ’ επίκληση των προσφευγόντων και στην γνωστή υπόθεση Fedessa Δ.Ε.Κ., C-331/88 (ουσίες με ορμονική δράση στην κτηνοτροφική παραγωγή) όπου «η σημασία των επιδιωκόμενων στόχων είναι τέτοια που δικαιολογεί ακόμη και σημαντικές αρνητικές οικονομικές συνέπειες για ορισμένους επιχειρηματίες», ενώ την ίδια εμφαιτική υπεροχή λόγω δημόσιας υγείας έναντι των οικονομικών συμφερόντων καταγράφει το Δ.Ε.Κ. και στην C-183/95 Affish (σε μέτρα προστασίας που αφορούσαν τα αλιευτικά προϊόντα ιαπωνικής προέλευσης και το Π.Ε.Κ. στην T-13/99 Pfizer (περί των προσθέτων υλών στη διατροφή των ζώων όσον αφορά την ανάκληση αδείας χρησιμοποίησης ορισμένων αντιβιοτικών) περισσότερο προς τη δυναμική υποστήριξη αναγκαιότητας και επιβολής ενός μέτρου, ενάντια σε επιδιώξεις που κατ’ ουσία εμπεριέχουν το στοιχείο του παράνομου-επικίνδυνου.

¹⁵⁷¹ Δ.Ε.Κ., C-331/88 Fedessa, ιδίως σκ. 13, και Δ.Ε.Κ., C- 122/95 Γερμανία κατά Συμβουλίου (Bananas)1998, σκ. 79.

¹⁵⁷² Σημ.: Η ανάλυση της καταλληλότητας δυσχεραίνεται από το γεγονός ότι το Δ.Ε.Κ. προχωρούσε παραδοσιακά κυρίως στη σωρευτική/αδιάκριτη εκτίμηση των κριτηρίων της αναλογικότητας. Βλ. ιδιαίτερες διακυμάνσεις σε Δ.Ε.Κ., C-315/92 Clinique και Δ.Ε.Κ., C-126/91 Yves Rocher, και Ε. Πρεβεδούρου, ό.π. (1512), 167-226.

¹⁵⁷³ Βλ. και Δ.Ε.Κ., C-131/93, όπου η Γερμανία απαγόρευε την εισαγωγή ζώντων καραβίδων για την προστασία των εγχωρίων ειδών από ενδεχόμενες γενετικές αλλοιώσεις. Το Δικαστήριο δεν αμφισβήτησε τη δυνατότητα της Γερμανίας να λάβει επιπρόσθετα προστατευτικά μέτρα αλλά υποστήριξε ότι μπορούσε να λάβει περισσότερο ισόρροπα και λιγότερο περιοριστικά, όπως πιστοποιημένους υγειονομικούς ελέγχους ή συγκεκριμένη διοικητική διαδικασία αδειοδότησης εμπορίας καραβίδων στο έδαφος της.

¹⁵⁷⁴ P. Sales, Proportionality and the Margin of Appreciation: Strasbourg and London, σε: General Principles of Law: European and Comparative Perspectives (ό.π. 1531), 193-194.

¹⁵⁷⁵ P. Craig, ό.π. (1519), 590-615.

¹⁵⁷⁶ St. Bell/D. McGillivray/O. Pedersen, ό.π. (183), 186.

¹⁵⁷⁷ Βλ. και Δ.Ε.Κ., C-183/95 Affish BV κατά Rijksdienst voor de keuring van Vee en Vlee (προαναφερθείσα στην ως άνω παραπομπή υπ’ αριθμ. 1570) για την απαγόρευση της εισαγωγής ψαριών από ιχθυοτροφία της Ιαπωνίας για λόγους δημόσιας υγείας, και Δ.Ε.Κ., C-27/00 Omega Air για τις απαγορεύσεις στις αεροπορικές μεταφορές με βάση τα χαρακτηριστικά των κινητήρων των αεροπλάνων, με σκοπό τη πρόληψη περιβαλλοντικών επιβαρύνσεων όπως της ηχορύπανσης και της καύσης εκπεμπόμενων ρύπων.

¹⁵⁷⁸ Σημ.: Αναφορικά με το βάρος της απόδειξης που βαρύνει τους προσφεύγοντες βλ. και Δ.Ε.Κ., C-189/01 Jippes κατά Υπουργού van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Π.Ε.Κ., T-13/99 Pfizer Animal Health SA κατά Συμβουλίου, Π.Ε.Κ., T-70/99, Alpharma κατά Συμβουλίου, υποθέσεις που αφορούν εμβολιασμούς και τη χρήση

το δίκαιο της Ε.Ε.. Σύμφωνα με αυτή την ανισοβαρή κατανομή της αποδεικτικότητας των όρων της αρχής της αναλογικότητας επί της ουσίας επιδιώκεται ο περιορισμός του «ακτιβισμού» των κρατών-μελών σε συνθήκες «ενωσιακοκεντρικού» κράτους δικαίου, στρέφοντας έτσι στην πράξη την ενδεδειγμένη αποδοτικότητα της ευρωπαϊκής ρυθμιστικής πρωτοβουλίας και επιλογής σ' έναν ιδιότυπο «ευρωπαϊκό δικαϊκό πατριωτισμό».¹⁵⁷⁹ Βέβαια αξίζει να αναγνωριστεί, πως με την ωρίμανση και την συσπείρωση της συνεκτικότητας του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου, τόσο στο πεδίο του σχεδιασμού, όσο και στην εφαρμογή του, για την εναργέστερη και την ενεργητικότερη εναρμόνιση των πολιτειακών δράσεων Ε.Ε. και Κρατών-μελών εμπεδώνεται αμφίδρομα η αιτιωδέστερη εμβάθυνση στις κανονιστικές και τις εμπειρικές εκτιμήσεις της *lato sensu* αναλογικότητας.¹⁵⁸⁰ με το ελεγκτικό βάρος απόδειξης να διαμοιράζεται διακριτά με άξονα την «ενωσιακή αναφορά» των μερών. Στα ερμηνευτικά δηλαδή ρυθμιστικά κριτήρια που προδιαγράφουν με αιτιώδη αντικειμενισμό τις κοινές και τις οριοθετημένες έννομες επιδιώξεις,¹⁵⁸¹ εντός της προοδευτικής και φύσει αλληλέγγυας μεθοδολογίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» για την ισορροπημένη σύνθεση των ενιαίων συμφερόντων, δικαιωμάτων και ελευθεριών στις συστηματικές συνέργιες του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου.

Ενότητα 5

Οι εκτιμήσεις της αναλογικότητας στη σχέση «Οικονομικών» και «Μη Οικονομικών Συμφερόντων» στην ευρωπαϊκό κράτος δικαίου: Το Εναρμονιστικό Ενωσιακό Κεκτημένο και οι Θεμιτές Εθνικές Παρεμβάσεις κατά την επίδραση της προστασίας του περιβάλλοντος στις δικαιοκρατικές ισορροπίες της ενιαίας αγοράς, μέσω της Νομολογίας του Δ.Ε.Ε..

Η ταυτοτική αναμόρφωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με επίκεντρο την πολιτειακή της μετεξέλιξη και τη δικαιοκρατική της εναρμόνιση, από τη θεσμική προτεραιότητα των κατεξοχήν οικονομικών ελευθεριών της ενιαίας αγοράς μετέρχεται στην παράλληλα εγγυητική διασφάλιση των δικαιωμάτων και των πολύπλευρων κοινωνικο-πολιτικών συμφερόντων του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου. Η συγκεκριμένη προοπτική είναι αναπόφευκτο ότι διεγείρει δογματικές και δικαιοπολιτικές συγκρούσεις που αναζητούν ακόμα και σήμερα την έννομη σύγκλιση και τη διακυβερνητική τους αποσυμφόρηση, τόσο από τα κράτη-μέλη, όσο και από την ίδια την Ένωση. Αυτή η γόνιμα συνεργατική και ολοένα και πιο κανονιστική ευρωπαϊκή ανασύνθεση του οικονομικού φιλελευθερισμού και της κοινωνικής δημοκρατίας, έχει ως πιλοτικό ερμηνευτικό καθοδηγητή, για τον αποφασιστικό προσδιορισμό των βαθιά αξιακών και των αμιγώς θετικιστικών απαιτήσεών της, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το τελευταίο συντηρώντας ένα διαρκή διάλογο με τα εθνικά δικαστήρια αναβαθμίζει και διαλευκαίνει την ενότητα και την ισονομία ανάμεσα στις ισόρροπες επιλογές της εναρμόνισης και των διαφοροποιήσεων της δημόσιας διακυβέρνησης των κρατών-μελών προς την Ε.Ε. και αντίστροφα. Με αυτόν τον κατευθυντήριο «ερμηνευτικό κύκλο», το νομοπαραγωγικό πλαίσιο του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου επιδίδεται σ' έναν πράγματι ευάλωτο αγώνα διαρκών και

αντιβιοτικών στην κτηνοτροφία, που άπτονται λόγων δημόσιας υγείας, μέτρων προφύλαξης και αβέβαιων κινδύνων.

¹⁵⁷⁹G. de Búrca, ό.π. (1514), 105 και 111.

¹⁵⁸⁰Σημ.:Με την παράμετρο της αναγκαιότητας να εσωτερικεύει πιο ορθολογικά, πιο δίκαια και πιο δημοκρατικά, τα στοιχεία ενός «ανοιχτού» και συνεκτικού κοινωνικο-οικονομικού κόστους-οφέλους, που κατά κανόνα εντάσσονται, σαφώς πιο σχετικοποιημένα, στις αφηρημένες αξιολογήσεις της «στενής αναλογικότητας».

¹⁵⁸¹E. Reid, ό.π. (306), 80.

αμφίδρομων βελτιστοποιήσεων αλλά και περιορισμών, μεταξύ των επιμέρους κρατικών αναγκών και επιδιώξεων και των συγκεντρωτικότερων στόχων και αξιώσεων της ευρωπαϊκής συνοχής, κάτω από έναν επίσης διττό, έννομο και θεσμικό προσανατολισμό για την ικανοποίηση των «οικονομικών», αλλά και των «μη οικονομικών» έννομων αγαθών και συμφερόντων. Το Δ.Ε.Ε. με προμετωπίδα την αξιοποίηση του αιτιολογημένου ελέγχου της αναλογικότητας μεταξύ της νομιμότητας και της «ρυθμιστέας» πραγματικότητας αναπτύσσει όλο και πιο διακριτά τους όρους της αναγκαιότητας και της αποτελεσματικότητας στα δημοκρατικά, δικαιοκρατικά και τεχνοκρατικά αντανάκλαστικά του δημόσιου ενωσιακού και εθνικού παρεμβατισμού για τη σύννομη λειτουργική αποτίμηση των εκάστοτε εξετασθέντων μέτρων, δράσεων, επιλογών και αποφάσεων.¹⁵⁸²

Πιο συγκεκριμενοποιημένα, ανάμεσα στη συνδιαμόρφωση του «κοινού δημοσίου συμφέροντος» και τη δυναμική έννομη έκφραση των κεκτημένων ελευθεριών και δικαιωμάτων, οι παραγωγικοί συσχετισμοί, τα συστατικά στοιχεία, οι έννομοι όροι και οι συνθήκες της βιώσιμης ανάπτυξης καταλαμβάνουν ένα σπουδαίο ερμηνευτικό περιεχόμενο για τη γενικότερη κατανόηση του παραπάνω «συνεργειακού» Ευρωπαϊκού Οικοδομήματος. Η ενωσιακή διάχυση της «οριζόντιας» περιβαλλοντικής δέσμευσης στο πλέγμα των εναρμονισμένων προτύπων και της «εγκιβωτισμένης» νομιμότητας για το σύνολο του βιώσιμου παραγωγικού ιστού της ενιαίας αγοράς προκαλεί μία διάφανη και προσδιορίσιμη ρυθμιστική ισορροπία, που αίρει διαρκώς τις πιέσεις της «φαινομενικής κατ' ιδέαν σύγκρουσης» στις συναρτήσεις της προστασίας του περιβάλλοντος, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των οικονομικών στόχων της Ε.Ε.. Οι οικείες ερμηνευτικές εκτιμήσεις των νομολογιακών κρίσεων του Δ.Ε.Ε., παρά τις όποιες αμφιλεγόμενες δογματικές εμμονές και εννοιολογικές επιφυλάξεις στο διατακτικό τους περιεχόμενο, δεν θέτουν (ή έστω δεν πρέπει να θέτουν) ετερόκλητα και αυθαίρετα σταθμιστικά διλήμματα ή προτιμησιακά θέσφατα, απομειώνοντας τη συνέπεια του κράτους δικαίου ανάμεσα στις ισοβαρείς εγγυήσεις και απαιτήσεις της ενωσιακής έννομης τάξης. Αντίθετα, προτάσσουν με δικαιοδοτική διαύγεια τη συντονισμένη και ολόπλευρη απόδοση της ενωσιακής νομιμότητας των παράλληλων δράσεων και υποχρεώσεων των πολιτειακών θεσμών σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Στην εποχή του «Δ.Ε.Κ.», όπως προεκτέθηκε στο σχετικό Β Κεφάλαιο, κυρίως από τη δεκαετία του 1980¹⁵⁸³ και έπειτα, οι σύννομες διεκδικήσεις για την προστασία του περιβάλλοντος, όπως και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθιερώθηκαν ως γενικές αρχές, εκφράζοντας μάλιστα με μία δυναμικά κατευθυντήρια ερμηνεία, «βασικούς στόχους» της Κοινότητας ακόμα και πριν τη ρητή κατοχύρωσή τους στο Δίκαιο των Συνθηκών. Στο πλαίσιο της «αμοιβαίας αναγνώρισης»¹⁵⁸⁴ μεταξύ των κρατών-μελών και της Κοινότητας, οι όροι της προστασίας του περιβάλλοντος άρχισαν να εισέρχονται ως θεμελιώδες δικαιοπολιτικό και «υποσχετικό» πολιτειακό διακύβευμα για την «ολοκληρωματική» και «ισόρροπη» ενοποίηση της εσωτερικής αγοράς.¹⁵⁸⁵

Πιο ειδικά και αναλυτικά, το 1988 στην απόφαση του Δ.Ε.Κ., C-302/86, «Επιτροπή κατά Δανίας»,¹⁵⁸⁶ διαδεδομένη ως “Danish Bottles”, συνομολογήθηκε εντός του δικανικού

¹⁵⁸² Σημ.: Η οργανωτική πρωτοβουλία των θεσμών της Ε.Ε. συνεργατικά με τη λειτουργική επαγωγή των κρατών – μελών καθορίζουν τη σχέση μεταξύ του θεσπισθέντος μέτρου και του επιδιωκόμενου έννομου στόχου, δηλαδή την κανονιστική αποτελεσματικότητα του δεύτερου και τη ρυθμιστική αναγκαιότητα του πρώτου, υπό την εξέταση της αρχής της αναλογικότητας. Βλ. και M. Lee, EU Environmental Law, ό.π. (397), 242-244.

¹⁵⁸³ Δ.Ε.Κ., C-240/83 Procureur de la République v Association de Défense des Bruleurs del' Huiles Usagées.

¹⁵⁸⁴ Δ.Ε.Κ., C-120/78 Rewe-Zentrale AG v Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (Cassis de Dijon).

¹⁵⁸⁵ COM (85) 310, Final, Completing the Internal Market, (documents/com/white_papers/pdf/com1985_0310_f_en.pdf.), γνωστή ως «Λευκή Βίβλος».

¹⁵⁸⁶ Δ.Ε.Κ., C-302/86 Δ.Ε.Κ., Επιτροπή κατά Δανίας.

συλλογισμού πως «η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί ουσιώδη στόχο της Κοινότητας» και αποδεκτή επιτακτική απαίτηση, η οποία «μπορεί να περιορίσει την εφαρμογή του τότε άρθρου 30 ΕΚ (νυν άρθρου 34 ΣΛΕΕ)», ως μία εξωτερική, «δημοσίου συμφέροντος» επιβεβλημένη αναγκαιότητα, που αιτιολογεί νομότυπα και κατ' εξαίρεση τη «διαδραστική εσωτερικευση» μίας ορθολογικής και αναγκαίας δημόσιας παρέμβασης στις αρχές και στους κανόνες της ελεύθερης κοινής αγοράς,¹⁵⁸⁷ επιβάλλοντας εύλογους και αναλογικούς περιορισμούς.¹⁵⁸⁸ Στη συγκεκριμένη υπόθεση, η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με προσφυγή της αξίωσε να αναγνωριστεί ότι η Δανία, θεσπίζοντας και εφαρμόζοντας: υποχρεωτικό «σύστημα επιστροφής» των συσκευασιών μύρας και αναψυκτικών και αντίστοιχη επιβολή υποχρέωσης στους παραγωγούς να διαθέτουν τα συναφή προϊόντα τους αποκλειστικά εντός συγκεκριμένων ανακυκλώσιμων επαναχρησιμοποιούμενων συσκευασιών, με βάση τα εγκεκριμένα αδειοδοτικά “standards” της Εθνικής Υπηρεσίας Προστασίας του Περιβάλλοντος,¹⁵⁸⁹ παρέβη τις υποχρεώσεις που υπέχει ως κράτος από το τότε άρθρο 30 της Συνθήκης Ε.Ο.Κ. Το Δ.Ε.Κ. έκανε δεκτό, με βάση και την προηγούμενη νομολογία του,¹⁵⁹⁰ πως ελλείψει κοινοτικής νομοθετικής ρύθμισης επί της εμπορίας των εν λόγω προϊόντων, εθνικά μέτρα εντός της ενιαίας αγοράς μπορούν να γίνονται ανεκτά, ως θεμιτή παρέμβαση «νόμιμου σκοπού και αποτελέσματος», εφόσον όμως εφαρμόζονται χωρίς διακρίσεις μεταξύ των εθνικών και των εισαγόμενων αγαθών/προϊόντων.¹⁵⁹¹ Αλλά και με τον όρο τα σχετικά παρεμβατικά μέτρα να αιτιολογούνται ως αναγκαία για την ικανοποίηση επιτακτικών δημόσιων αναγκών και απαιτήσεων. Προδιαγράφοντας έτσι στο κοινοτικό δίκαιο τις δικαιопλαστικές παραμέτρους της αρχής της αναλογικότητας, και ιδίως την αναγκαιότητα του μέτρου, ως έκφραση της ηπιότερης και βέλτιστης λύσης και του μικρότερου δυνατού περιορισμού στις ελευθερίες της Ένωσης.

Η κυβέρνηση της Δανίας για την προάσπιση των ρυθμίσεων της παρέθεσε στους επαγωγικούς της ισχυρισμούς ακόμα και απόλυτα πρακτικές διαστάσεις ως προς την αποδοτικότητα του επίδικου επιλεχθέντος μέτρου. Επικαλέστηκε, επί παραδείγματι, την ευκολότερη προσαρμογή των λιανοπωλητών στον οριοθετημένο, σαφή και επαρκή αριθμό τύπων φιάλης (τριάντα επιλογές), εξυπηρετώντας την ευταξία στην οργάνωση της συνολικής «κυκλικής» χρήσης και της εμπορικής μεταφοράς τους. Και αυτός όμως ο λειτουργικός και σε σημαντικό βαθμό ορθολογικός ισχυρισμός απορρίφθηκε από το Δ.Ε.Κ. εστιάζοντας στο πρωθύστερο γεγονός της διάκρισης και του αποκλεισμού, ακόμα και από την ίδια την περιβαλλοντική διαδικασία της ανακύκλωσης, των αλλοδαπών παραγωγών με διαφορετικό τύπο φιάλης, ο οποίος δεν αντιστοιχούσε στις εθνικά προκαθορισμένες με “numerous clauses” δυνατότητες της ανακύκλωσης του προϊόντος. Έτσι, οι αλλοδαποί παραγωγοί μύρας και αναψυκτικών που θα επιδίωκαν παρά ταύτα να εμπορευτούν το προϊόν τους στη Δανία θα

¹⁵⁸⁷ Σημ.: Οι κανόνες υπέρ της εσωτερικής αγοράς, πυρήνα της οικονομικής ανάπτυξης της Ένωσης περιλαμβάνουν την καταρχήν απαγόρευση των περιορισμών στην ελεύθερη κυκλοφορία εμπορευμάτων/αγαθών (νυν άρθρο 34 της Σ.Λ.Ε.Ε.), προσώπων (νυν άρθρο 45 της Σ.Λ.Ε.Ε.), εγκατάστασης (νυν άρθρο 49 Σ.Λ.Ε.Ε.), υπηρεσιών (άρθρο 56 Σ.Λ.Ε.Ε.) και κεφαλαίων (άρθρο 63 Σ.Λ.Ε.Ε.).

¹⁵⁸⁸ Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Sir G. Slynn, της 24^{ης} Μαΐου 1988.

¹⁵⁸⁹ Σημ.: Με κριτήρια την τεχνική προσαρμογή τους στο σύστημα «επιστροφής-ανακύκλωσης», καθιερωθέν με εθνικό διάταγμα υπ' αριθμ. 397/1981.

¹⁵⁹⁰ Δ.Ε.Κ., C-120/78, Rewe, Smi και Δ.Ε.Κ., C-261/81 Rau.

¹⁵⁹¹ Σημ.: Απαγορεύσεις ή περιορισμοί εισαγωγών, εξαγωγών ή διαμετακομίσεων που δικαιολογούνται από λόγους δημοσίας ηθικής, δημοσίας τάξεως, δημοσίας ασφαλείας, προστασίας της υγείας και της ζωής των ανθρώπων και των ζώων ή προφύλαξης των φυτών, προστασίας των εθνικών θησαυρών που έχουν καλλιτεχνική, ιστορική ή αρχαιολογική αξία, ή προστασίας της βιομηχανικής και εμπορικής ιδιοκτησίας (νυν άρθρο 36 Σ.Λ.Ε.Ε.) δεν δύνανται να αποτελούν ούτε μέσο αυθαιρέτων διακρίσεων, ούτε συγκεκριμένο περιορισμό στο εμπόριο μεταξύ των κρατών-μελών.

αναγκαζόταν είτε να προσαρμόσουν οι ίδιες, είτε να αγοράσουν τις ήδη εγκεκριμένες εθνικά συσκευασίες. Γεγονός που θα τους επιβάρυνε αποτρεπτικά με σημαντικά επιπρόσθετα έξοδα - κόστος, σε σχέση με τις δικές τους παραγωγικές εμπορικές επιλογές και την αντίστοιχη νομότυπη παραγωγική οικονομική ελευθερία που απολάμβαναν στο κράτος προέλευσης τους. Για να άρει τον διακριτό αυτόν περιορισμό, η δανική κυβέρνηση τροποποίησε την προηγούμενη εθνική νομοθετική της ρύθμιση,¹⁵⁹² επιτρέποντας σε κάθε παραγωγό να διαθέτει στο εμπόριο μέχρι 3.000 εκατόλιτρων κατ' έτος μπύρας και αναψυκτικών σε μη εγκεκριμένες εθνικά συσκευασίες, με τον όρο να έχει οργανώσει ένα αυτοτελές σύστημα «χρέωσης και επιστροφής» των εισαγωγών τους. Ωστόσο, αν και το μέτρο αυτό αξιολογήθηκε ως περιβαλλοντικά αποτελεσματικό - θεμιτό, σε σχέση με τη ποσότητα μπύρας και αναψυκτικών που καταναλώνονταν στη Δανία και τις προοπτικές του οικείου εμπορικού ανταγωνισμού, αυτός ο ρυθμιστικός ελιγμός ως «ποσοτικός περιορισμός» επί των εισαγόμενων προϊόντων, επίσης κρίθηκε ευθέως δυσανάλογος κατά τη συνάρτησή του με τον επιδιωκόμενο θεμιτό σκοπό, παραβαίνοντας τις υποχρεώσεις που θεμελιώνει το άρθρο 30 της Σ.Ε.Κ..

Βέβαια αποκρυπτογραφώντας εύκολα την απόφαση με όρους ορθολογικής, πλήρους και τυπικής νομιμότητας η αναλογικότητα, παρά την εμφανή επίκλησή της μεταξύ περιβάλλοντος και οικονομίας, υπό τις διάφορες εκδοχές και διακυμάνσεις της,¹⁵⁹³ στην ουσία εν προκειμένω εφαρμόστηκε εκ του περισσού· αφού δεν χρειάζονταν καν να ενεργοποιηθεί για την απόρριψη της σχετικής ρύθμισης του σκανδιναβικού κράτους. Καθώς ως κύριος λόγος ακυρότητας της περιοριστικής παρέμβασης στην έννομη τάξη της Δανίας ουσιαστικά καταδείχθηκε η μη πλήρωση της - ευρωσυνταγματικής μάλιστα περιωπής και νομιμότητας- αρχής της «μη διάκρισης» επί του σύννομου - θεμιτού περιορισμού της ελεύθερης κυκλοφορίας των αγαθών/προϊόντων.¹⁵⁹⁴ Δέσμευση που θωρακίζει δίχως έννομη προκατάληψη, συνεργατικά και θεμελιωδώς, τις συμπαγείς και συνεκτικές νομοθετικές και γενικότερα ρυθμιστικές πρωτοβουλίες,¹⁵⁹⁵ ανάμεσα στο ευρωπαϊκό κεκτημένο και την εθνική επιδίωξη,¹⁵⁹⁶ υπό την κυρίαρχη προοπτική της αρχής της ισότητας -ίσης μεταχείρισης ως πλαίσιο νομιμότητας, μεταφέροντας δε τον έλεγχο της αναλογικότητας στη ρυθμιστική εκτίμηση της έννομης αποτελεσματικότητας των δημόσιων επιλογών και αποφάσεων.¹⁵⁹⁷ Συνεπάγεται λοιπόν, πως σε

¹⁵⁹²Σημ.: Με αντίστοιχο διάταγμα υπ' αριθμ. 95 -16/03/1984.

¹⁵⁹³Σημ.: Έχει υποστηριχθεί (βλ. B. Pirker, ό.π. (1364), 273 και 275) πως ακριβώς εξαιτίας της κανονιστικής ασυμμετρίας των τότε έννομων αξιώσεων επιλέχθηκε μία πραγματιστικά μονομερής θεώρηση της «στενής αναλογικότητας» μεταξύ κόστους-οφέλους με ετεροβαρή κατεύθυνση υπέρ της κοινοτικής αγοράς. Προσέγγιση συστηματικά και τελεολογικά εσφαλμένη που γίνεται παραδεκτή και από τη συλλογιστική κατάληξη των σχετικών προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Sir Gordon Slynn: «Πρέπει να σταθμιστούν τα συμφέροντα της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και της προστασίας του περιβάλλοντος, έστω και αν προς επίτευξη ισορροπίας πρέπει να μειωθεί το υψηλό επίπεδο της επιδιωκόμενης προστασίας του. Το επιδιωκόμενο επίπεδο προστασίας πρέπει να είναι εύλογο σε σχέση με την ελεύθερη αγορά» (δηλαδή μονομερώς προς τη μία παράμετρο).

¹⁵⁹⁴Σημ.: Στην υπόθεση Δ.Ε.Κ. C-524/07 κρίθηκε απαράδεκτη κατά την αρχή της μη διάκρισης, η διαφορετική ταξινόμηση με περιβαλλοντικά κριτήρια μεταχειρισμένων αυτοκινήτων από την ημεδαπή έναντι των εισαγόμενων με τα ίδια χαρακτηριστικά.

¹⁵⁹⁵Βλ. Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα Tesouro στην Δ.Ε.Κ., C-292/92 Hunermund v Landesapthekerkammer, Προτάσεις Γεν. Εισαγγελέα M.P. Maduro, Δ.Ε.Κ., C-158/04 και Δ.Ε.Κ., C-159/04, Alfa Vita Vassiloulou AE, Formerly Trofo Super-Markets AE κατά Ελληνικού Δημοσίου και Nomarkhiaki Aftodiikisi Ioanninon and Carrefour Marinopoulos AE κατά Ελληνικού Δημοσίου αντίστοιχα.

¹⁵⁹⁶P. Craig, ό.π. (1519), 639.

¹⁵⁹⁷Σημ.: Το Δ.Ε.Ε. στην υπόθεση C-142/05 δέχθηκε ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση (στη Σουηδία) που θέτει αιτιωδώς πρόσφορους και αναγκαίους περιορισμούς και απαγορεύσεις για την συνολική χρήση ατομικών θαλάσσιων σκάφων αναψυχής (jet ski) ανεξαρτήτως του τόπου παραγωγής τους (δηλ. περιορισμοί-απαγορεύσεις ή μέτρα ισοδύναμου αποτελέσματος στην ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών που προσιδιάζουν στο άρθρο 28 ΣΕΚ, νυν 34 Σ.Λ.Ε.Ε.) σε συγκεκριμένη θαλάσσια έκταση-περιοχή υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος της δημόσιας

ελεγκτικό επίπεδο: η αιτιολογία των ρυθμιστικών παρεμβάσεων με κανονιστικές παραμέτρους την αναλογικότητα και την ισότητα, ειδικά κατά την προϋποθετική βάση της αρχής της μη διάκρισης, αποτέλεσε την «έννομη γέφυρα» για τη λειτουργική εναρμόνιση δικαιωμάτων, ελευθεριών και κοινών συμφερόντων εντός του «οικονομικοκεντρικού DNA» της «Κοινότητας», μετεξελίσσοντας σταδιακά και κλιμακούμενα τη διακυβερνητική της ταυτότητα ως προς τις «δικαιοκεντρικές» της επιδιώξεις, ως «Ένωση».

Αν και πράγματι η περιβαλλοντική προστασία, καταρχάς παγιώθηκε ως αποφασιστική παράμετρος διασταλτικά εντός των πιθανών αιτιολογημένων και αποδεκτών, κατ' εξαίρεση, απαγορεύσεων και περιορισμών του νυν άρθρου 36 Σ.Λ.Ε.Ε., με την επίσης ιστορική για τη νομολογία του Δ.Ε.Κ., υπόθεση C-2/90, «Επιτροπή κατά Βελγίου»¹⁵⁹⁸, καθιερωθείσα ως "Wallonia waste", το Δικαστήριο την αποδέχτηκε με περαιτέρω αξιολογική αυτοτέλεια. Η προστασία του περιβάλλοντος αναγνωρίστηκε ως υποχρεωτική και πρωτογενής νομική βάση για τη νομιμότητα περιορισμών που απαγορεύουν την εισαγωγή («πλέον του διαχειρίσιμου») μη ανακυκλώσιμων και μη εμπορεύσιμων αποβλήτων, επαναδιατυπώνοντας βέβαια την αταλάντευτη θέση της ίσης μεταχείρισης μεταξύ των εγχώριων και τα εισαγόμενων προϊόντων.¹⁵⁹⁹ Για την εκτίμηση μάλιστα του αν τα προκείμενα εμπόδια εισάγουν ή όχι δυσμενείς διακρίσεις, λήφθηκε υπόψη η ιδιαίτερη φύση και ο προορισμός των αποβλήτων, όπως και οι πραγματικές συνθήκες που διαμορφώνονταν στη περιοχή. Έτσι, σύμφωνα και με την καίρια ερμηνευτική αρχή της προστασίας του περιβάλλοντος περί αποκαταστατικών δράσεων και ενεργειών «κατά προτεραιότητα στην πηγή» προς τη βέλτιστη αντιμετώπιση της αντίστοιχης οικολογικής επιβάρυνσης-βλάβης (κατ' άρθρο τότε 130Π παρ.2 Σ.Ε.Κ.), κρίθηκε σε συνδυασμό με την αποτελεσματικότερη εκδοχή της αρχής της επικουρικότητας-εγγύτητας, ότι, νομικά και ρεαλιστικά, εναπόκειται σε κάθε Περιφέρεια ή άλλη συναφώς διοικητικά αποκεντρωμένη τοπική οντότητα εντός του κράτους -μέλους, να λάβει τα κατάλληλα και αναγκαία μέτρα για την αποδοχή, την επεξεργασία και τη διάθεση καταρχάς αποκλειστικά των δικών της αποβλήτων, χωρίς να απειλείται με έναν υπέρμετρα επιβαρυντικό περιβαλλοντικό κορεσμό εξαιτίας της επιχειρηματικής ή μη αξιοποίησης πρόσθετων αποβλήτων/ρύπων/σκουπιδιών από άλλες περιοχές. Με αυτό τον τρόπο, προσπεράστηκαν ευθέως, οι παράλληλες αλλά και διακριτές οικονομικές δεσμεύσεις που αφορούν τους όρους της ελεύθερης αγοράς, μεταφοράς και εμπορευσιμότητας των αποβλήτων, οι οποίες ωστόσο θα σχετικοποιούσαν και θα διερρήγγυαν τις δομικές λειτουργικές βάσεις και τον πυρήνα της έννομης προστασίας του περιβάλλοντος.

Τη συγκεκριμένη οπτική του διακριτά συνεκτιμώμενου δικαιοκρατικού πυρήνα των θεμελιωδών δεσμεύσεων κάθε ενωσιακής δράσης και εθνικής παρέμβασης προς ικανοποίηση της καθόλα εναρμονισμένης ισορροπίας των δημόσιων επιλογών, με τη συστηματική και όχι με την ιεραρχική ανάλυση της αναλογικότητας, επιβεβαίωσε και η συναφής εννοιολογικά με την αμέσως παραπάνω, υπόθεση του Δ.Ε.Κ., C-155/91 «Επιτροπή κατά Συμβουλίου». Αξιολογώντας την έννοια του «υψηλού επιπέδου» της προστασίας του περιβάλλοντος αναφορικά με τη φύση των αποβλήτων ως οικονομικό προϊόν ή τη διαχείριση τους ως επιτακτική περιβαλλοντική πρόκληση για την επαγωγική επιλογή της αντίστοιχης νομικής βάσης από το

υγείας και ασφάλειας (εξαιτίας της υψηλής ταχύτητας των εν λόγω σκαφών, της ρύπανσης των υδάτων και της ηχορύπανσης που προκαλούν), ως επιτακτικό αναγκαίο μέτρο δημοσίου συμφέροντος, που δεν υπερβαίνει το σκοπό του είναι αποδεκτή (άρθρο 30 Σ.Ε.Κ. νυν 36 Σ.Λ.Ε.Ε.) και αποτελεσματική, αρκεί να έχει θεσπιστεί σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας και πλήρως αιτιολογημένα προγενέστερα της επίδικης κυρωτικής πράξης σε εύλογο χρόνο.

¹⁵⁹⁸Δ.Ε.Κ., C-2/90 Επιτροπή κατά Βελγίου.

¹⁵⁹⁹Δ.Ε.Κ., C-1/90, Aragonesa.

δίκαιο των Συνθηκών, ως προς την κατάρτιση σχετικής Οδηγίας (91/156/ΕΟΚ περί στερεών αποβλήτων), κατέστη δυναμικά ξεκάθαρο, πως το γεγονός και μόνο ότι η Οδηγία αφορά και αποσκοπεί στην λειτουργία της ενιαίας εσωτερικής αγοράς δεν αρκεί για να τυγχάνει διαδικαστικής ενεργοποίησης το τότε κυρίαρχο άρθρο 100Α της Συνθήκης. Σημειώνεται μάλιστα, πως νομολογιακά είχε ήδη διατυπωθεί η θέση ότι η γενικευμένη επιλογή του τότε άρθρου 100Α, περί εγκαθίδρυσης και λειτουργίας της ενιαίας αγοράς, ως νομική βάση – «θεσμικό πασπαρτού» δεν μπορεί να τεκμαίρεται ως πανάκεια, όταν η υπό έκδοση νομοθετική πρωτοβουλία κατ' ουσία μόνον παρεμπιπτόντως έχει ως αποτέλεσμα την εναρμόνιση των όρων της κοινής αγοράς.¹⁶⁰⁰ Η εν λόγω βέβαια αντιπαράθεση προκλήθηκε με κύρια αιτία τον τρόπο λήψης των κοινοτικών αποφάσεων για τη νομοπαραγωγική σύνθεση των αντίστοιχων νομοθετικών επιλογών. Ειδικότερα, η διαμάχη ερείδονταν στη σκοπιμότητα της διαμόρφωσης διαφορετικών υποκείμενων νομοθετικών συσχετισμών και την επιβολή αντίστοιχων ανταγωνιστικών νομοπαρασκευαστικών διαδικασιών, μεταξύ της τότε Επιτροπής, του Συμβουλίου και του Κοινοβουλίου, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στα άρθρα 189Β και 189Γ της τότε ισχύουσας Σ.Ε.Κ.. Ανάμεσα δηλαδή στο θεσμικά ενοποιητικό και υπερεθνικό επεκτατισμό της πρώτης και τις πολιτικές ζυμώσεις των εθνικών – διακρατικών ιδιαιτεροτήτων, κυρίως του δεύτερου από τα παραπάνω κοινοτικά όργανα. Συνεπώς επί τούτου, ορθά κρίθηκε πως η προσβαλλόμενη Οδηγία εκδόθηκε με καταρχήν πρωτοβουλία του Συμβουλίου με βάση το άρθρο 130Ρ (περί προστασίας του περιβάλλοντος) της τότε Συνθήκης ως κατεξοχήν, κατά «περιεχόμενο» και κατά το «επιδιωκόμενο έννομο αποτέλεσμα», περιβαλλοντική παρέμβαση και μείζονα κανονιστική επιδίωξη.

Σήμερα, με την ολιστικότερη διασύνδεση των έννομων πλαισίων δράσης, μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, κατά το ίδιο σκεπτικό της διακριτής μεν, ισόρροπα εναρμονισμένης δε, ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών παρεμβάσεων στο σύνολο της ενωσιακής έννομης τάξης, η ανοιχτή και ενιαία ελεύθερη αγορά συντίθεται με ξεκάθαρο κεντρικό άξονα τις έννομες προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης συγκλίνοντας στον ενωσιακό συνταγματισμό τις μέχρι τότε ανταγωνιστικές εκτιμήσεις. Η δε θεσμική ωρίμανση των διακυβερνητικών ρόλων και η πρακτική αναγκαιότητα σταθερότερων ενιαίων δικαιικών πλαισίων συνετέλεσαν η σχετική νομοπαραγωγική διαδικασία να στηρίζεται πλέον, κατεξοχήν, στους διακρατικά δημοκρατικούς πλειοψηφικούς συσχετισμούς της «συνήθους νομοθετικής διαδικασίας» του άρθρου 192 παρ. 1 Σ.Λ.Ε.Ε.. Ενώ η απαίτηση για τον σχηματισμό «ομοφωνίας» παρέμεινε εγγυητική υπέρ της απόλυτης συναίνεσης του Συμβουλίου των κρατών-μελών, αποκλειστικά για τις εξαιρέσεις του άρθρου 192 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε., σε ζητήματα που ανάγονται λειτουργικά στο στενότερο πυρήνα της κυριαρχίας και της εθνικής τους βούλησης.¹⁶⁰¹ Διαπλέκεται δηλαδή ένα ασφαλές και διάφανο κλιμακούμενο πλαίσιο «κανονιστικής ουσίας» ισορροπημένων δικαιοπολιτικά παρεμβάσεων, στο σύνολο των «οριζόντιων» πεδίων δράσης της διακυβερνητικής σχέσης μεταξύ της Ε.Ε. και κρατών-μελών, που συντείνει εν τέλει στην εναρμονισμένη και δίκαιη βιωσιμότητα της ίδιας της πλουραλιστικής ταυτότητας της ενωσιακής έννομης τάξης. Επιπρόσθετα για όλα τα παραπάνω υπογραμμίζεται, πως η αντισταθμιστική δυνατότητα «διατήρησης» και «θέσπισης» από τα κράτη-μέλη διαφοροποιημένων παρεμβατικών μέτρων «ενισχυμένης προστασίας», τα οποία

¹⁶⁰⁰ Δ.Ε.Κ., C-70/88 Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου.

¹⁶⁰¹ Σημ.: Οι παρεκκλίσεις που απαιτούν την «ομοφωνία» του Συμβουλίου κατά την «ειδική νομοθετική διαδικασία» επαφίονται ζητημάτων φορολογίας, χωροταξίας, υδάτινων πόρων, χρήσεων γης και ενεργειακών επιλογών, όπου το κάθε κράτος, με βάση την εθνική του κυριαρχία και την «αναπτυξιακή και την περιβαλλοντική του ιδιαιτερότητα», κρίνεται αναγκαίο να έχει άμεσο αποφασιστικό λόγο, χωρίς την εξάρτησή του από πιθανούς πλειοψηφικούς διακρατικούς συσχετισμούς εντός του Συμβουλίου.

ωστόσο είναι «σύμφωνα με το δίκαιο των Συνθηκών» κατ' άρθρο 193 Σ.Λ.Ε.Ε., επίσης με τους πρωταγωνιστικούς ρυθμιστικούς όρους της αναλογικότητας και της επικουρικότητας, στην πρόταξη των ιδιαίτερων εθνικών περιστάσεων προς τις νομοπαραγωγικές προβλέψεις του άρθρου 192 παρ. 1 και 2 Σ.Λ.Ε.Ε., για την εθνικά στοχευμένη αντιμετώπιση μίας ήδη εγκεκριμένης και θεμιτής ενωσιακής περιβαλλοντικής παρέμβασης, υφίσταται ως πολιτειακή εγγύηση υπέρ των εθνικών δημοσίων συμφερόντων πλήρως συντεταγμένων με την αλληλέγγυα ενωσιακή εξέλιξη· προβάλλοντας μαζί με τις κανονιστικές δεσμεύσεις των διατάξεων του άρθρου 114 παρ. 3 έως 5 Σ.Λ.Ε.Ε. τη μεθοδευμένη συστηματική ισορροπία της συνταγματικής ρήτηρας της συντρέχουσας και παράλληλης αρμοδιότητας.¹⁶⁰²

Σε συνέχεια των νομολογιακών αντιδράσεων, αξιοσημείωτες για την ερμηνευτική ανάλυση και εξέλιξη του Δ.Ε.Ε. είναι και οι υποθέσεις που συγκεκριμενοποίησαν τη θεσμική δογματική της διακριτής και «προνομιούχας» υποστήριξης των Α.Π.Ε. εντός της ενιαίας αγοράς και του κράτους δικαίου της Κοινότητας/Ένωσης. Όπως επί παραδείγματι, η Δ.Ε.Κ. C- 379/98 “Preussen Elektra”, η οποία αφορούσε τη στρατηγικά νομιμοποιητική προώθηση των «πράσινων» αγορών της ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές στο γερμανικό ενεργειακό δίκτυο. Ειδικότερα, το Δικαστήριο, υπό την προεδρία του έλληνα καθηγητή Β. Σκουρή, σύμφωνα και με τις εκτιμήσεις του σπουδαίου Γεν. Εισαγγελέα F. Jacob, έκρινε για το οικείο γερμανικό νομοθετικό πλαίσιο, ονόματι “Stromeinspeisungsgesetzes”, πως η υποχρέωση που έθετε ειδικά στις ιδιωτικές εμπορικές επιχειρήσεις παροχής ηλεκτρικού ρεύματος του γενικού δικτύου, να αγοράζουν σε προκαθορισμένες ελάχιστες τιμές ηλεκτρικό ρεύμα παραγόμενο από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, δεν συνεπάγονταν άμεση ή έμμεση μεταφορά κρατικών πόρων-κρατική ενίσχυση, υπό την έννοια του άρθρου 92, παρ. 1 Σ.Ε.Κ.»¹⁶⁰³ υπέρ των «πράσινων» παραγωγών ενέργειας. Παράλληλα, για να εκτιμηθεί, αν μια τέτοια δέσμευση της ενεργειακής αγοράς ήταν συμβατή προς το τότε άρθρο 30 της Συνθήκης, περί απαγόρευσης μέτρων μεταξύ των κρατών-μελών: «ισοδύναμου αποτελέσματος με ποσοτικό περιορισμό επί των εισαγωγών, συμπεριλαμβάνοντας και όλα τα εθνικά μέτρα που είναι ικανά να παρεμβάλουν εμπόδια άμεσα ή έμμεσα, πραγματικά ή δυνητικά στο ενδοκοινοτικό εμπόριο», εξετάστηκε αφενός, ο «θεμιτός και αναγκαίος» σκοπός της οικείας εθνικής κανονιστικής ρύθμισης και αφετέρου, οι λειτουργικές ιδιαιτερότητες της αγοράς του ηλεκτρικού ρεύματος. Επ' αυτών, καταδείχθηκε η σημαίνουσα περιβαλλοντική εκτίμηση των Α.Π.Ε. για τη δραστική μείωση των εκπεμπόμενων ενεργειακών ρύπων, αφού αποτελεί αντικειμενικό γεγονός πως η ανάπτυξή τους συμβάλλει καθοριστικότερα στην επιτακτική κοινοτική δέσμευση για τη δραστική αντιμετώπιση του αρνητικού φαινομένου του θερμοκηπίου, και κατ' επέκταση της κλιματικής αλλαγής.

Σε επίρρωση των αυτών θέσεων παρατέθηκε το σκεπτικό της Οδηγίας 96/92/ΕΚ σχετικά με τους κοινούς κανόνες για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας· τονίζοντας ότι «για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος» με βάση το άρθρο 8 παρ. 3 και το άρθρο 11 παρ. 3, επιβάλλεται στα κράτη-μέλη να δώσουν την αναγκαία ανταγωνιστική προτεραιότητα στην παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

¹⁶⁰²Άρθρο 4 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε..

¹⁶⁰³Σημ.: Από τη νομολογία του Δικαστηρίου προκύπτει ότι ενισχύσεις, υπό την έννοια του άρθρου 92 παρ. 1 Σ.Ε.Κ., πρέπει να θεωρούνται μόνον τα πλεονεκτήματα που χορηγούνται αμέσως ή έμμεσα με κρατικούς πόρους. Η διάκριση «είδους» που γίνεται στη διάταξη αυτή μεταξύ των «ενισχύσεων που χορηγούνται από τα κράτη» και των «ενισχύσεων που χορηγούνται με κρατικούς πόρους» (ή κρατικές ενέργειες) δεν σημαίνει ότι όλα τα ευεργετικά ρυθμιστικά πλαίσια που θεσπίζονται και κατοχυρώνονται από τα κράτη-μέλη συνιστούν και κρατικές ενισχύσεις (βλ. Δ.Ε.Κ., C- 82/77, Van Tiggele σκ. 24 και 25, Δ.Ε.Κ., C-189/91, Kirsammer-Hack, σκ.16, C-295/97 Piaggio σκ. 35).

Παρατηρήθηκε δε επίσης, ότι η ως άνω Οδηγία, σύμφωνα και με την τριακοστή ένατη αιτιολογική της σκέψη, συνιστά απλώς «περαιτέρω φάση ελευθέρωσης της αγοράς του ηλεκτρικού ρεύματος», αποδεχόμενη την εύλογη διατήρηση υπαρκτών διαφοροποιήσεων/εμποδίων στις εμπορικές συναλλαγές του ηλεκτρικού ρεύματος μεταξύ των κρατών-μελών· ωθώντας επομένως το Δικαστήριο να κρίνει συμβατή με τους κανόνες του άρθρου 30 Σ.Ε.Κ. την παρεμβατική κανονιστική ρύθμιση της Γερμανίας. Το Δ.Ε.Κ. αν και δεν προέβη σε κάποιον αναλυτικότερο και εμφανή «εσωτερικό» έλεγχο της αρχής της αναλογικότητας επί του επίδικου εθνικού μέτρου, έδειξε πως δεν αποδέχεται και την οποιαδήποτε αναιμική εισδοχή ενός ανισόρροπου και αναιτιολόγητου εθνικού δημόσιου συμφέροντος, χωρίς την ισχυρή συνάφειά του με έναν συγκροτημένο ενωσιακό έννομο προσανατολισμό. Βέβαια, εντός της ουσιαστικής αιτιολογίας της συλλογιστικής του, απέδωσε μία ιδιότυπη και σηματοδοτική σε διαχρονικό εκτόπισμα, «εξωτερική - καταρχήν - αναλογικότητα», μεταξύ της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης για την ανταγωνιστική παραγωγική λειτουργία των Α.Π.Ε., ως τη λιγότερο επιβαρυντική, βέλτιστα θεμιτή και πλέον επιβεβλημένη ενεργειακή προοπτική, που κατά τεκμήριο ικανοποιεί και συγκροτεί τους όρους και τις απαιτήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης.

Σε μία λοιπόν σφαιρικότερη ερμηνεία, εσφαλμένα υποστηρίζεται από μέρος της θεωρίας, πως η συγκεκριμένη απόφαση «ιεράρχησε» την προστασία του περιβάλλοντος έναντι της οικονομικής συναλλακτικής ελευθερίας με ευρύτερες δικαιοπολιτικές εκτιμήσεις. Αφού και πέρα από τις διακριτές διαδικασίες και τις έννομες προδιαγραφές του τότε ισχύοντος θετικισμού, που διόλου δεν υπερέβη η προκείμενη ορθολογικότερη δικανική κρίση· σήμερα, είκοσι και πλέον χρόνια αργότερα, περισσότερο από κάθε άλλη χρονική συγκυρία, μπορεί να γίνει ευθέως και εύληπτα αποδεκτό, πως οι ρυθμιστικές συνθήκες της βιώσιμης ανάπτυξης συμπεριλαμβάνουν ως ενεργητικότερη επιδίωξή τους, τις έννομες και παραγωγικές συνέργειες επί της κλιματικής δικαιοσύνης και δη της «πράσινης» ενέργειας,¹⁶⁰⁴ στο σύγχρονο μεταρρυθμιστικό πλέγμα των «θετικών συγκερασμών» της νομιμότητας και της υγιούς «πράσινης» ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, με εγγυητή και αρωγό το αποτελεσματικό και συνεργατικό κράτος δικαίου.

Στην πιο πρόσφατη συναφή, πλην όμως παραλλαγμένη κατά το ουσιώδες περιεχόμενο της, υπόθεση “C-492/14, Essent Belgium,¹⁶⁰⁵ το Δικαστήριο της Ένωσης εκτίμησε πως, κατά παράβαση του δικαίου των Συνθηκών της Ε.Ε. για την ελεύθερη κυκλοφορία και την απαγόρευση των εμπορικών περιορισμών εντός της ενιαίας αγοράς (34-35 Σ.Λ.Ε.Ε.), η υπό αμφισβήτηση νομοθεσία της Περιφέρειας της Φλάνδρας στο Βέλγιο:

¹⁶⁰⁴ Σημ.: Περί κλιματικής αλλαγής, κλιματικής δικαιοσύνης και δημόσιας διακυβέρνησης μετά τη Διεθνή Συμφωνία του Παρισιού Βλ. λεπτομερώς σε Μ. Παπαγεωργίου, Η Συμφωνία του Παρισιού («Paris Agreement»): Η εφαρμογή της και τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα υπό την απειλή της κλιματικής αλλαγής. Η ελληνική επικύρωση με βάση τον Ν. 4406/2016, ΤοΣ, Τεύχος 1, Α.Ν. Σάκκουλας, 2017, 231-262.

¹⁶⁰⁵ Σημ.: Εταιρία που παρέχει σε επιχειρήσεις και στο καταναλωτικό κοινό εντός της Φλάνδρας «πράσινη» ηλεκτρική ενέργεια την οποία εισάγει κυρίως από τις Κάτω Χώρες (Ολλανδία). Εκτιμώντας ότι είχε υποστεί ζημία, από το γεγονός πως η εισαγόμενη από άλλο κράτος-μέλος «πράσινη» ηλεκτρική ενέργεια αποκλείστηκε, κατόπιν των διαδοχικών κανονιστικών περιφερειακών τροποποιήσεων, από το καθεστώς δωρεάν διανομής στο δίκτυο διανομής της Φλάνδρας, άσκησε αγωγές αποζημίωσης αξίας σχεδόν 16 εκατομμυρίων ευρώ. Επιπρόσθετα, η Essent Belgium εστράφη και κατά της Vlaamse Regulator van de Elektriciteits-en Gasmarkt (VREG) (φλαμανδικής ρυθμιστικής αρχής της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας και φυσικού αερίου), οργάνου αρμοδίου να αποφαινεται σχετικά με τα τιμολόγια διανομής, καθώς και κατά διάφορων άλλων διαχειριστών δικτύων διανομής, που της είχαν ζητήσει να καταβάλει έξοδα διανομής, με αίτημα να κηρυχθούν οι εκδοθησόμενες αποφάσεις δεσμευτικές έναντι και των ανωτέρω διαδικών.

α) Περιορίζει σημαντικά τα οικονομικά πλεονεκτήματα της δωρεάν διανομής¹⁶⁰⁶ «πράσινης» ηλεκτρικής ενέργειας, αποκλειστικά υπέρ των τοπικών δικτύων διανομής εντός της χωρικής της αρμοδιότητας.

β) Απέκλειε από τις «πράσινες» ενισχύσεις ενεργειακές παραγωγικές εγκαταστάσεις, οι οποίες δεν διοχέτευαν την παραγωγή της «πράσινης» ηλεκτρικής τους ενέργειας απευθείας σε δίκτυο διανομής ευρισκόμενο εντός του κράτους του Βελγίου.

Η απόφαση φαινομενικά έρχονταν σε αντίθεση, σε πρώτη μόνο επιπόλαιη ανάγνωση, ως προς τη θεσμική και ενωσιακά συντονισμένη πρωτοβουλία για την προώθηση και την ενίσχυση των Α.Π.Ε. σε σχέση την προαναφερθείσα υπόθεση C-379/98 και με τις αποφάσεις του Δικαστηρίου στις υποθέσεις C-204 έως 208/12 “Essent Belgium” (προγενέστερη έτερη προσφυγή της ίδιας ενεργειακής εταιρείας) και της C-573/12 “Ålands Vindkraft”, που στην ουσία τους έκριναν, ότι ο περιορισμός και η προώθηση «πράσινων πιστοποιητικών» αποκλειστικά στην εγχώρια παραγόμενη ηλεκτρική ενέργεια από ανανεώσιμες πηγές δεν παραβίαζε το κοινοτικό δίκαιο, υπό τη θεμιτή και επιβεβλημένη επιδίωξη της ενίσχυσης του εθνικού «πράσινου» ενεργειακού παραγωγικού ανταγωνισμού.¹⁶⁰⁷ Ωστόσο το Δ.Ε.Ε., εν προκειμένω, με συνέπεια προασπίστηκε γενικότερα και μεθοδευμένα τον έλεγχο της νομιμότητας στον πυρήνα της αποτελεσματικότητάς της· πέρα ακόμα και από τη -διευκρινιστική στην εξετασθείσα υπόθεση- λειτουργική εμβέλεια της αρχής της αναλογικότητας επί του θεμιτού δημόσιου παρεμβατισμού.

Ειδικότερα, εστίασε στην αρχή της ισότητας, υπό την ενωσιακή προοπτική της «αρχής της μη διάκρισης», σύμφωνα με την οποία τα εθνικά καθεστάτα «μεταφοράς και διανομής» (όχι δηλαδή, όπως στις έτερες υποθέσεις, το εθνικό ανταγωνιστικό πλαίσιο «παραγωγικότητας» των Α.Π.Ε.), και ιδίως τα ρυθμιστικά τους πλαίσια, που αφορούν την ελεύθερη «προσβασιμότητα τρίτων» στην αντίστοιχη αμιγώς εμπορική αγορά, δεν πρέπει να εισάγουν οικονομικές διακρίσεις άνισης μεταχείρισης έναντι της εισαγόμενης εξίσου «πράσινης» ενέργειας από άλλα κράτη-μέλη. Έτσι το Δικαστήριο, εντελώς διακριτά και εύλογα κατά τη διαδικαστική και ουσιαστική πληρότητα επί του νομικού του συλλογισμού, σε ευθεία συνεκτίμηση της συγκρότησης του ανταγωνισμού και των περιβαλλοντικών στόχων, ξεκαθάρισε πως για να είναι συμβατή με τις ενωσιακές Οδηγίες και το δίκαιο των Συνθηκών μία εθνική νομοθετική παρέμβαση για τη δυναμική προώθηση των Α.Π.Ε., σε εθνικό επίπεδο και σε ενωσιακή

¹⁶⁰⁶ Σημ.: Ως «Διανομή» ορίζεται η μεταφορά ηλεκτρικής ενέργειας σε δίκτυα διανομής μεσαίας και χαμηλής τάσης με σκοπό την παροχή σε πελάτες-καταναλωτές.

¹⁶⁰⁷ Δ.Ε.Ε., C-573/12, υπό την προεδρία επίσης του καθηγητή Β. Σκουρή το Δ.Ε.Ε. έκανε δεκτό και τόνισε υπέρ της Σουηδίας πως η Οδηγία 2009/28/ΕΚ για την προώθηση των Α.Π.Ε. στα κράτη-μέλη, με στόχο την ενίσχυση της εθνικής εγχώριας παραγωγής πράσινης ηλεκτρικής ενέργειας, δεν επιδιώκει την καθιέρωση απόλυτης εναρμόνισης του εν λόγω δικτύου παραγωγής. Συνεπώς, ρυθμίσεις άρνησης χορήγησης εμπορευσιμων-διαπραγματεύσιμων πράσινων πιστοποιήσεων που αποτελούν επιπλέον οικονομικό όφελος στη σχετική αγορά σε μη εγχώριες ανταγωνιστικές πράσινες παραγωγικές ενεργειακές δραστηριότητες κρίθηκαν θεμιτές για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, ως επιτακτική ανάγκη αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής, της προστασίας της υγείας και των ζώων, αλλά και της ευθείας εθνικής παραγωγικής ενίσχυσης των Α.Π.Ε. κατ’ άρθρο 194 της Σ.Λ.Ε.Ε.. Αναγνωρίστηκε εν πολλοίς ως παρέμβαση υπέρ του δημοσίου συμφέροντος στο περιθώριο εκτίμησης του κράτους-μέλους στο πλαίσιο των εξαιρέσεων του άρθρου 34 της Σ.Λ.Ε.Ε. υπό τις επιταγές του άρθρου 36 Σ.Λ.Ε.Ε., χωρίς οι περιορισμοί αυτοί να είναι αντίθετοι με βάση την αρχή της αναλογικότητας. Η ενεργειακή φιλανδική εταιρεία Ålands Vindkraft είχε εγκαταστήσει στο αρχιπέλαγος των αποστρατιωτικοποιημένων και σουηδόγλωσσων νήσων Åland αιολικό πάρκο εντός των φιλανδικών συνόρων και διοχέτευε «πράσινη» ηλεκτρική ενέργεια και προς χρήση και στη Σουηδία (ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες οι σκέψεις 56, 59, 75, 76 και 82 επ.). Σ’ αυτές τις συγγενείς αποφάσεις αναγνωρίζεται ο ενιαίος οργανωτικά ευρωπαϊκός συνταγματισμός που λειτουργικά αναπτύσσει και αποδέχεται διαφοροποιημένες εθνικές διακυβερνητικές εφαρμογές, υπέρ μίας θεσμικής εναρμόνισης που στηρίζεται στην επικουρικότητα για την αποτελεσματικότητα των επιδιώξεων του (παρόμοιες και οι συνεκδικασθείσες υποθέσεις Δ.Ε.Ε., C-204/12 έως C-208/12, Essent Belgium).

συμμετρία, είναι αναγκαίο να στρέφεται στρατηγικά και στοχευμένα, πρωτίστως, στην ενίσχυση και στην ανάπτυξη της εθνικής παραγωγικότητας της «πράσινης» ηλεκτρικής ενέργειας. Ενώ η επίδραση της εκάστοτε εθνικής παρέμβασης στην εμπορική και αμιγώς οικονομική διακύμανση της «μεταφοράς» και της «διανομής» της «πράσινης» ενέργειας καταδείχθηκε πως πρέπει να διέπεται από έναν επικουρικό και διακριτικό χαρακτήρα. Άλλωστε, η επιδιωκόμενη αναγκαιότητα της «πράσινης φύσης» και της περιβαλλοντικής αλληλεπίδρασης των Α.Π.Ε. είναι στοιχείο που αφορά πρωτογενώς την ανταγωνιστική κινητοποίηση της παραγωγικότητάς της και δευτερογενώς το εμπορεύσιμο πρωτοδοτικό πεδίο της κατανάλωσής της. Βέβαια σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να υποτιμηθεί και η λειτουργική σημασία της προσβασιμότητας και της ελκυστικότητας του «πράσινου προϊόντος-αγαθού» στο πεδίο της άμεσης συναλλακτικής εμπορικότητας, ως εξίσου θεμιτή και συμπληρωματικά αναγκαία σε σχέση με την πολιτειακά εγγυημένη ώθηση της παραγωγικότητας του. Ωστόσο, η εκάστοτε εθνική πρωτοβουλία για τη συντονισμένη ενίσχυση της εμπορευσιμότητας και της κατανάλωσης του «πράσινου» πόρου, είναι ορθολογικά εύνομο να υπάγεται σε κίνητρα-μέτρα απευθείας προς τους τελικούς χρήστες/καταναλωτές και να αναπτύσσονται σε οριζόντια κλίμακα *erga omnes* ανάμεσα στις συναφείς οικονομικές δραστηριότητες, δίχως ανισόρροπες «εθνοκεντρικά» επιχειρηματικές χρηματοδοτικές εξαιρέσεις και προμοδοτήσεις.¹⁶⁰⁸ Στην παρούσα λοιπόν νομολογιακή προβληματική, η επίδικη προτιμησιακή τιμολόγηση με την άνιση και διακριτή «δωρεάν διανομή ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές υπέρ του τοπικού δικτύου» και η παρεπόμενη στενά εθνοκεντρική παραγωγική συναλλαγή με αυτό (αποκλείοντας παραγωγικές εγκαταστάσεις που δεν διοχέτευαν την «πράσινη» ενέργειά τους απευθείας σε δίκτυα διανομής εντός του Βελγίου), σε καμία περίπτωση δεν εμπίπτει στη «θεμιτή, πρόσφορη και αναγκαία» υποστήριξη της εγχώριας «πράσινης» ενεργειακής παραγωγικότητας.

Στην επεξεργασία της σχετικής νομολογιακής αναφοράς, ως σημείο εμπέδωσης της ισόρροπης διαρρύθμισης των «οικονομικών και μη οικονομικών συμφερόντων» της ευρωπαϊκής έννομης τάξης αναφέρεται και η υπόθεση Δ.Ε.Κ. C-112/00 “Schmidberger”,¹⁶⁰⁹ εξαιτίας των αμφίδρομων εκτιμήσεων που εισήγαγε στις συγκλίνουσες προδιαγραφές της νομιμότητας. Την αφορμή έδωσε και πάλι η διαρρύθμιση του λειτουργικού πυρήνα, των πάλαι ποτέ Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, περί ελεύθερης και ανεμπόδιστης διακίνησης αγαθών εντός της Ε.Ε.,¹⁶¹⁰ σε συνάρτηση με τις παράλληλες ενασκούμενες έννομες αξιώσεις των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των κοινωνικών κεκτημένων, εν προκειμένω, ακόμα και πριν την «Καταστατικά» δεσμευτική νομική ισχύ του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. και της πλέον συνεκτικής σε «συνταγματικά πρότυπα» κοινωνικού κράτους δικαίου, Συνθήκης της Λισαβόνας. Η δε

¹⁶⁰⁸ Σημ.: Στις υποθέσεις Δ.Ε.Κ., C-204 έως 208/12 *Essent Belgium* όπως και στην Δ.Ε.Κ., C-573/12 *Ålands Vindkraft*, τα πράσινα πιστοποιητικά, αποσκοπούσαν στην παροχή κινήτρων ως προς την αύξηση της εθνικής παραγωγής «πράσινης» ηλεκτρικής ενέργειας ανεξάρτητα της μετέπειτα εμπορευσιμότητάς της σε εθνική, διασυνοριακή ή και υπερεθνική εμβέλεια.

¹⁶⁰⁹ Δ.Ε.Κ., C-112/00 Δ.Ε.Κ. *Eugen Schmidberger Internationale Transporte Planzuge* κατά Δανίας

¹⁶¹⁰ Στη Δ.Ε.Κ., C-120/78 Δ.Ε.Κ., (γνωστή ως “*Cassis de Dijon*”) όπως και εισαγωγικά έχει σημειωθεί, ήταν από τις πρώτες υποθέσεις που ασχολήθηκε δυναμικά με τη διακριτή θέσπιση περιοριστικών μέτρων ισοδύναμων κατ’ αποτέλεσμα με ποσοτικούς περιορισμούς μεταξύ των κρατών-μελών, σε συνδυασμό με την ανοχή των κρατικών παρεμβάσεων στο κοινοτικό κεκτημένο μόνο για επιτακτικούς λόγους δημοσίου συμφέροντος, κατ’ άρθρο 30 Σ.Ε.Κ. (νυν 36 Σ.Λ.Ε.Ε.) κυρίως με βάση την αρχή της αναλογικότητας. Υπενθυμίζεται πως η υπόθεση αφορούσε την εισαγωγή στη Γερμανία του δημοφιλούς γαλλικού ηδύποτου (*liqueur*) με το όνομα “*Cassis de Dijon*”, το οποίο παράγεται από φρούτα με περιεκτικότητα 15-20% οινόπνευματος, ενώ κατά την γερμανική εθνική νομοθεσία, ηδύποτα από φρούτα έπρεπε να έχουν 25% ως ελάχιστη δυνατή περιεκτικότητα οινόπνευματος για να μπορούν να κυκλοφορούν προς κατανάλωση στη γερμανική αγορά. Καλλιερώντας έτσι, ένα ιδιαίτερο και εν τέλει απορριπτό γερμανικό μονοπώλιο.

παράμετρος της προστασίας του περιβάλλοντος ως κινητήριο «οριζόντιο» διακύβευμα έδειξε να παγιώνεται «αποδοτικά και αποδεικτικά», ως η αντανακλαστικότερη βάση αναμόχλευσης και επανακαθορισμού των διαπολιτειακών στόχων και των κοινοτικών/ενωσιακών δεσμεύσεων, για την ανάδειξη και την επανεκτίμηση ενός διάχυτου μείγματος ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, ελευθεριών και συμφερόντων στο ευρωπαϊκό κράτος δικαίου· υπό το ερμηνευτικό «κλειδί-πασπαρτού» της ρυθμιστικά αμφίδρομης αρχής της αναλογικότητας,¹⁶¹¹ κατά τον δικαιοορθολογικό συγχρονισμό των αλληλενεργιών έννομων αναγκών και αξιώσεων.¹⁶¹²

Επί του πρακτέου, η γερμανική εταιρεία διεθνών μεταφορών, “Schmidberger”, άσκησε «αγωγή αποζημίωσης» εναντίον της Αυστρίας με βάση την αστική ευθύνη των κρατών-μελών για παράβαση του κοινοτικού δικαίου. Ισχυρίστηκε πως, η τελευταία ανέχτηκε τη διεξαγωγή περιβαλλοντικής διαδήλωσης με απότοκο να κλείσει το οδικό δίκτυο και να περιοριστεί η κυκλοφορία των εμπορευμάτων για τριάντα περίπου συνεχόμενες ώρες στον κεντρικό αυτοκινητόδρομο που συνδέει τη Γερμανία με την Ιταλία, στο πέρασμα του Brenner, μίας υπέροχης περιοχής των Άλπεων (που μάλιστα χτίστηκε το 1963 η χαρακτηριστική «Γέφυρα της Ευρώπης»), καταστρατηγώντας έτσι τις διατάξεις του άρθρου 28 της τότε Σ.Ε.Κ..¹⁶¹³ Σύμφωνα με την ενάγουσα, η Αυστρία είχε παραλείψει, ως όφειλε να λάβει τα αναγκαία μέτρα για την αντιμετώπιση και στην ουσία για την υπέρβαση των τιθέμενων περιορισμών/εμποδίων σε σχέση με την ελευθερία των μεταφορών και της διακίνησης αγαθών και υπηρεσιών. Παραβλέποντας ωστόσο, ότι με βάση τα επίδικα γεγονότα, παράλληλα υφίστατο η έννομη αλληλεπίδραση και η σύννομη παρουσία «μη οικονομικών» συμφερόντων, όπως το ατομικό και συλλογικό συνταγματικό δικαίωμα στην ειρηνική διαδήλωση («συνέρχεσθαι») για την προάσπιση επίσης θεμελιωδών έννομων κεκτημένων, όπως της προστασίας του περιβάλλοντος, που απολαμβάνουν τον αντίστοιχο και ισορροπημένο εγγυητικό σεβασμό της αυστριακής έννομης τάξης και Δημοκρατίας.

Το Δικαστήριο, έτσι, συνακόλουθα, έκρινε πως οι αυστριακές αρχές έδρασαν εξ ολοκλήρου σύννομα, με αμφίδρομα αναλογικό και αιτιολογημένο τρόπο, χωρίς να παραβαίνουν τις διατάξεις των τότε άρθρων 28, 29 και 30 Σ.Ε.Κ., για την ισοδύναμη εξασφάλιση των δικαιωμάτων των διαδηλωτών, όπως το δικαίωμα της έκφρασης και του «συνέρχεσθαι» για ένα σημαντικό (και κοινοτικά) διακύβευμα κοινωνικού συμφέροντος και συλλογικών διεκδικήσεων, όπως η προστασία του περιβάλλοντος. Διευκρινίζοντας μάλιστα, με ευθύ πρακτικό σκεπτικό, πως η συγκέντρωση των πολιτών ήταν περιορισμένης και προκαθορισμένης χρονικής διάρκειας, λαμβάνοντας δε ως «ειρηνική διαδήλωση» νομότυπη προηγούμενη άδεια από τις αρμόδιες

¹⁶¹¹Σημ.: Εκτιμήσεις σχετικά με την αμφίδρομη εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας βλ. και στη Δ.Ε.Κ., C-72/83, *Campus Oil*, η οποία αφορούσε νομοθετικό πλαίσιο της Ιρλανδίας που υποχρέωνε τους εισαγωγείς πετρελαίου να αγοράζουν το 35% των αναγκών τους σε πετρέλαιο από την εθνική πετρελαϊκή εταιρία σε καθορισμένες τιμές. Το Δικαστήριο έκρινε ότι το μέτρο ήταν δικαιολογημένο στη θεμιτή βάση της δημόσιας ασφάλειας, διότι με αυτό τον τρόπο διατηρούσε η Ιρλανδία ένα βιώσιμο διυλιστήριο και είχε παράλληλα τη δυνατότητα να καταρτίζει μακροχρόνιες συμβάσεις που θα ικανοποιούσαν τις ανάγκες ενεργειακού εφοδιασμού σε περιόδους ενεργειακών κρίσεων και αυτάρκειας. Συναφής και η Δ.Ε.Κ., C-398/98, *Επιτροπή κατά Ελλάδας*, με το Δικαστήριο να αποδέχεται ότι η διατήρηση αποθέματος πετρελαιοειδών εξυπηρετεί τη δημόσια ασφάλεια. Η εν λόγω υπόθεση υπογραμμίζεται πως κατέληξε εναντίον των ελληνικών μέτρων, εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν πληρούνταν ορθώς τα κριτήρια της αρχής της αναλογικότητας.

¹⁶¹²Ε. Reid, ό.π. (306), 102.

¹⁶¹³Σημ.: Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, οι έννομες απαιτήσεις των νυν άρθρων 34-36 Σ.Λ.Ε.Ε. εφαρμόζονται και στα μέτρα που λαμβάνουν τα θεσμικά όργανα της Ένωσης. Ωστόσο, επαναλαμβάνεται, πως η νομιμότητα ενός μέτρου ειδικά της Ένωσης, σε αντιπαράθεση της στοιχειοθετημένης «πρόσφορης αναγκαιότητάς» του, μπορεί να τεθεί υπό αμφισβήτηση ως επί το πλείστον στην περίπτωση που το μέτρο είναι «προδήλως ακατάλληλο» για την επίτευξη του εκάστοτε επιδιωκόμενου, από το αρμόδιο όργανο, θεμιτού και σύννομου σκοπού (βλ. Δ.Ε.Κ., C-154-155/04, *Alliance for Natural Health*).

εθνικές αρχές. Ταυτόχρονα, σ' αυτό το νομότυπο οργανωτικό πλαίσιο, συνεκτιμήθηκε και η μέριμνα των δημόσιων αρχών της Αυστρίας αναφορικά με την υιοθέτηση συνοδευτικών μέτρων αποσυμφόρησης της οδικής κυκλοφορίας για την κατά το δυνατόν καλύτερη διεξαγωγή της. Περιστάσεις δηλαδή, εκ διαμέτρου αντίθετες από τις πραγματικές καταστάσεις που έλαβαν χώρα στο νομολογιακό προηγούμενο της «Επιτροπής κατά Γαλλίας»,¹⁶¹⁴ το οποίο και επικαλέστηκε παρεμπιπτόντως ένθερμα η προσφεύγουσα. Οι θέσεις της απόφασης ταυτίζονταν με τις ορθολογικά και αξιακά βαρυσήμαντες προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα του Δικαστηρίου και καθηγητή ευρωπαϊκού Δικαίου F. Jacobs.¹⁶¹⁵ Ο σπουδαίος βρετανός νομικός προσεγγίζοντας και συγκρίνοντας τις ρυθμιστικές και πραγματολογικές διαφορές με το νομολογιακό προηγούμενο του Δ.Ε.Κ. «Επιτροπή κατά Γαλλίας», αλλά και επενδύοντας στη δυναμική, των αδόκιμων τότε κανονιστικά, προβλέψεων του άρθρου 51 παρ. 1 του Χάρτη,¹⁶¹⁶ όπως και στην ενότητα του συνταγματισμού επί των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με αφετηρία τις εθνικές συνταγματικές παραδόσεις, που συμπεριλήφθησαν βελτιστοποιητικά στον Χάρτη σε συστηματική συνάφεια με το “minimum” ισοδύναμης προστασίας της Ε.Σ.Δ.Α., κατέληξε ευσύνοπτα σε ισχυρισμό-υπόδειγμα και εγγύηση για την εξέλιξη της Ε.Ε., με βάση τις αξίες του κράτους δικαίου και της «Πολιτείας των δικαιωμάτων».¹⁶¹⁷ Υποστήριξε πως: «Όταν ένα κράτος-μέλος επιδιώκει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται στο κοινοτικό δίκαιο, το εν λόγω κράτος-μέλος επιδιώκει αναπόδραστα ένα θεμιτό σκοπό. Το κοινοτικό δίκαιο δεν μπορεί να απαγορεύει στα κράτη- μέλη να επιδιώκουν (συνταγματικούς και θεμελιώδεις) σκοπούς τους οποίους η ίδια η Κοινότητα οφείλει να επιδιώκει». Γίνεται επομένως, αντιληπτό με αφορμή την παραπάνω νομολογιακή τεκμηρίωση, πως σε επίπεδο Ε.Ε. η τάση προς την ισόρροπη λειτουργία δικαιωμάτων και ελευθεριών ενισχύει δομικά την πολιτειακή εξέλιξη της Ένωσης, με ιδιαίτερα συμπαγή ταυτοτικά στοιχεία εναρμονιστικών αρχών και διαδικασιών για την ανάπτυξη της διακυβερνητικής βιωσιμότητας του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου.¹⁶¹⁸

¹⁶¹⁴ Σημ.: Στην εν λόγω υπόθεση οι διαδηλώσεις είχαν ως αντικείμενο, σε κλίμα έντονης αντιπαλότητας, ακριβώς αυτή καθαυτή την παρεμπόδιση της εισαγωγής προϊόντων από άλλα κράτη-μέλη, δηλαδή τάσσονταν ευθέως κατά των ελευθεριών της Ένωσης, με τις γαλλικές αρχές να ακολουθούν μια τελείως παθητική στάση ανοχής αναφορικά με το κλείσιμο για μεγάλο διάστημα των οδικών αρτηριών. Έκτοτε, λίγο αργότερα, εκδόθηκε συναφής διαδικαστικού τύπου Κοινοτικός Κανονισμός, υπ' αριθμ. 2679/98/ΕΚ, για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς σε σχέση με την ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων μεταξύ των κρατών-μελών, ο οποίος, με την επιφύλαξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων και του δικαιώματος της απεργίας, θεσπίζει την οργανωτική υποχρέωση των κρατών-μελών να ενημερώνουν την Επιτροπή και υπόλοιπα κράτη-μέλη για την ύπαρξη τέτοιων εκτάκτων καταστάσεων. Επιβάλλοντας συνάμα τη λήψη σχετικών αναγκαίων μέτρων αλλά και τη συνεργασία τους με την Επιτροπή, ώστε να μην διαταράσσεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων.

¹⁶¹⁵ Προτάσεις του Γεν. Εισαγγελέα F. Jacob της 11ης Ιουλίου 2002.

¹⁶¹⁶ Βλ. και Δ.Ε.Κ., C-50/96 Deutsche Telekom., μία σπουδαία νομολογιακή προσέγγιση με το Δ.Ε.Κ. να επικεντρώνεται στην αξιοπρέπεια του ατόμου ως δικαίωμα έναντι των οικονομικών ζητημάτων που σχετίζονται με την απαγόρευση των διακρίσεων.

¹⁶¹⁷ Σημ.: Σε χρονική μάλιστα συγκυρία, που ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων δεν είχε κανονιστική και συνταγματικού ενωσιακού βάρους ισχύ και ενώ τα δικαιώματα γενικά εκφράζονταν ως «γενικές αρχές» του κοινοτικού δικαίου υπό το πρίσμα της πρώτιστης εξυπηρέτησης των κατοχυρωμένων κοινοτικών ελευθεριών.

¹⁶¹⁸ Στην Δ.Ε.Κ., C-36/02 Omega Spielhallen και στις συλλογιστικές προσεγγίσεις της Γεν. Εισαγγελέα S. Hack, επιβεβαιώθηκε η ελεγχιμότητα της αμφίδρομης αναλογικότητας μεταξύ δικαιωμάτων και κοινοτικών ελευθεριών κατά τα πρότυπα της Schmidberger (εν προκειμένω ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ελεύθερη κυκλοφορία ηλεκτρονικών εικονικών παιχνιδιών ακραίας βίας), προβάλλοντας περαιτέρω την σημασία του συνταγματικού πλουραλισμού στην αποτελεσματικότητα αυτής της συνάρτησης. Ο αμφίδρομος έλεγχος αναλογικότητας επιβεβαιώθηκε και στην υπόθεση Δ.Ε.Ε., C-271/08, Επιτροπή κατά Γερμανίας και στις προτάσεις της Γεν. Εισαγγελέως V. Trstenjak υποστηρίζοντας την ίση κατάταξη των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των ελευθεριών στη σύννομη επίλυση των πραγματικών «συγκρούσεων» βάσει της αρχής της αμφίδρομης απόδειξης/απόδοσης αναλογικότητας για την εξασφάλιση της βέλτιστης αποτελεσματικότητας τους. Αντίθετα, στις υποθέσεις Δ.Ε.Κ., C-438/05 Viking και Δ.Ε.Κ., C-341/05 Laval, που αφορούσαν δικαιώματα συνδικαλιστικής δράσης εργασιακών

Κατά την εξελικτική πορεία της «Κοινότητας» σε μία συνεκτικότερη δικαιιοπολιτικά «Ένωση», στη προ δεκαετίας υπόθεση C-28/09, «Επιτροπή κατά Αυστρίας»¹⁶¹⁹ με θέμα επίσης την κυκλοφορία των αγαθών και εμπορευμάτων και τα περιοριστικά μέτρα «ισοδύναμου αποτελέσματος» προς τους απαγορευμένους ποσοτικούς περιορισμούς στις εισαγωγές και εξαγωγές ειδικά επί των μεταφορών, με αφορμή τη τήρηση των περιβαλλοντικών Οδηγιών 96/62/ΕΚ και 1999/30/ΕΚ για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος και την ανθρώπινη υγεία· το Δ.Ε.Ε. επιβεβαίωσε και πάλι την ορθολογική διάσταση του νομότυπου ελέγχου της «έννομης αποτελεσματικότητας», μεταξύ της αλληλουχίας των εθνικών παρεμβάσεων και των κοινοτικών προτύπων σε σχέση με τη ρυθμιστική σημασία ενός σύννομα επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού. Εν περιλήψει, έπειτα από την προσφυγή της Επιτροπής εκτιμήθηκε πως οι οικείες προσβαλλόμενες αυστριακές απαγορεύσεις γύρω από την οδική κυκλοφορία ήταν όντως δυσανάλογες παραβιάζοντας τη Συνθήκη.¹⁶²⁰ Καθώς δεν εξετάστηκαν για τη συννομολογημένη και αδιαμφισβήτητη υψηλή ατμοσφαιρική συγκέντρωση διοξειδίου του αζώτου στη περιοχή του κρατιδίου του Τιρόλο, ούτε οι πλέον κατάλληλες, ούτε οι πλέον ήπιες διαθέσιμες εναλλακτικές και βελτιστοποιητικές λύσεις προς την εγκεκριμένη κυκλοφορία των οχημάτων με αμιγώς περιβαλλοντική στόχευση (όπως λ.χ. η επιβολή αυστηρών ορίων ταχύτητας ή την εκσυγχρονιστική θέσπιση προδιαγραφών εκπομπών ρύπων -Euro III-IV ή V- για τα διερχόμενα, έστω τα επαγγελματικά, οχήματα). Αντίθετα, στην ουσία η δημόσια παρέμβαση του αυστριακού κρατιδίου δομήθηκε εσφαλμένα και μονοδιάστατα στο πώς θα επιτευχθεί ο περιορισμός των εμπορικών μεταφορών και της ελευθερίας της κίνησης στην επιβαρυνόμενη περιβαλλοντικά περιοχή, επιφέροντας ωστόσο μόνο παρακολουθηματικά περιβαλλοντικό όφελος.

Ειδικότερα, το αυστριακό μέτρο απαγόρευε την κυκλοφορία βαρέων οχημάτων και φορτηγών άνω των 7,5 τόνων στον αυτοκινητόδρομο “A12” που διέρχεται από την γραφική κοιλάδα του ποταμού Inn, συνδέοντας διασυνοριακά στην εμπορική καρδιά τη Ευρώπης, την Αυστρία με τη Γερμανία και την Ιταλία. Στις αιτιάσεις της Επιτροπής περί καταστρατήγησης της ελεύθερης κυκλοφορίας των αγαθών και των εμπορευμάτων, η Αυστρία αντιπαρέβαλε τους θεμελιώδεις ενωσιακούς στόχους και δεσμεύσεις, σε ευθεία συνάφεια με τις δυναμικές - διασταλτικές εγγυήσεις και της Ε.Σ.Δ.Α. για το σεβασμό και το δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή των κατοίκων της περιοχής, η οποία αναπόφευκτα, όπως υποστήριξε, συμπεριλαμβάνει νομοτελειακά και την καταπολέμηση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης, προκειμένου να προστατευθεί η υγεία, το περιβάλλον και η ποιότητα της ζωής. Σημειώνεται μάλιστα επί τούτου, πως σε αυτό το πλαίσιο του «δικαιωματισμού» των έννομων αγαθών και των πολιτειακών εγγυήσεων, η Αυστρία στην προκειμένη περίπτωση, υπεραμύνθηκε περισσότερο δυναμικά για το δικαίωμα να οικογενειακής ζωής και της διαβίωσης, σύμφωνα με το άρθρο 7 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. και το άρθρο 8 παρ. 1 και 2 της Ε.Σ.Δ.Α., αποφεύγοντας την ευθεία

οργανώσεων, του ντάμπινγκ και αντιντάμπινγκ, της ελευθερίας της αγοράς, της κοινωνικής πολιτικής του ευρωπαϊκού δικαίου, καθώς και της μεταξύ τους αναλογικότητας κατά την επαγωγή τους στη σύγκρουση θεμελιωδών δικαιωμάτων και κοινοτικών ελευθεριών, καταδείχθηκε από το Δ.Ε.Κ. μία θεσμική επιφύλαξη-πισωγύρισμα ως προς την υποστήριξη της αμφίδρομης εφαρμογής της αναλογικότητας, απαιτώντας μονομερώς την αιτιολόγηση του περιορισμού στην άσκηση των ελευθεριών της τότε Κοινότητας, σε μία θεώρηση των δικαιωμάτων ως γενικών μεν αρχών, με δευτερεύοντα ρόλο δε για τους στόχους της Κοινότητας με βάση και την αρχική προσέγγιση της Δ.Ε.Κ., C- 11/70 Internationale Handelsgesellschaft.

¹⁶¹⁹Βλ. Η Δ.Ε.Κ., C-28/09 Επιτροπή κατά Αυστρίας επίσης υπό την προεδρία του έλληνα καθηγητή Β. Σκουρή, βρίσκεται παρά το αντίθετο διατακτικό πρόσταγμα σε δικαιοκρατική συνάφεια με την προηγούμενη Δ.Ε.Κ., C-112/00 Schmidberger.

¹⁶²⁰Βλ. προσέγγιση άρθρων 34-35 Σ.Λ.Ε.Ε. ειδικά στις παρ. 54-77 της απόφασης.

ερμηνευτική κανονιστικότητα του άρθρου 37 του Χάρτη, περί οριζόντιας ενσωμάτωσης του υψηλού επιπέδου περιβαλλοντικής προστασίας εντός της βιώσιμης ανάπτυξης. Κυρίως ίσως, εξαιτίας των αμφιβολιών που καλλιεργούνται, ατυχώς μέχρι και σήμερα, «δικαιοπαραγωγικά» και νομολογιακά σε επίπεδο Ε.Ε., για την εκτελεστική σημασία και τη διακριτή επικλησιμότητα της εν λόγω διάταξης, ως προς τα ενωσιακά περιθώρια εκτίμησης της έντασης και της έκτασης των αντίστοιχων επιβεβλημένων προστατευτικά δημοσίων δράσεων και παρεμβάσεων επί του ενωσιακού σχεδιασμού και των εθνικών εφαρμογών. Παράλληλα, στη διαδικαστική της επιχειρηματολογία γύρω από την αναλογικότητα του μέτρου, η Αυστρία παρέθεσε διαθέσιμες εναλλακτικές - μόνο - ως προς τα θιγόμενα του μέτρου μέρη· προτείνοντας την ευχέρεια της σιδηροδρομικής μεταφοράς των προϊόντων και αγαθών, αλλά και την παρουσία άλλων εξίσου ανοιχτών και ελεύθερων οδών διέλευσης σε άλλα παρακείμενα σημεία. Εντούτοις, δεν αξιολόγησε σφαιρικά τη σημαντικά επιβαρυντική αύξηση του μεταφορικού κόστους στο διακρατικό εμπόριο και ανταγωνισμό σε σχέση με το προσδοκώμενο περιβαλλοντικό όφελος της τοπικής δημόσιας παρέμβασης και τη συνακόλουθη πρόσφορη συνάφεια της εθνικής ρύθμισης, αφού δεν εκτιμήθηκαν αμφίδρομα, ούτε τυχόν άλλες βέλτιστες διαθέσιμες περιβαλλοντικές επιλογές -παρεμβάσεις, ούτε έτερες εναλλακτικές αντισταθμιστικές δράσεις με πλέον εναρμονισμένα οικονομικά μέτρα.

Από την άλλη, το Δ.Ε.Ε. στοχευμένα επικεντρώθηκε για την αιτιολογία και τον προσανατολισμό της απόφασης του στον έλεγχο της αναλογικότητας των εκτιμήσεων και των δράσεων των μερών με υποδειγματικό τρόπο, δίχως ακτιβιστικές τάσεις σε δικές του αυτοτελείς επ' αυτής αξιολογήσεις. Σε μία υπόθεση όπου η διασύνδεση των πραγματικών συγκρουσιακών συμφερόντων και η εναρμονισμένη επαγωγή τους στο νομικά ορθό βρίσκονταν πάνω σε πολύ λεπτές ισορροπίες, το Δικαστήριο κατέληξε στην εκτίμηση του για τη δυσαναλογία μεταξύ της αναγκαιότητας του επιλεχθέντος μέτρου και του τελικού έννομου αποτελέσματος, «κριτηριακά» εύκολα και αμφίδρομα, απορρίπτοντας τον αλυσιτελή φιλοπεριβαλλοντικό σχεδιασμό της Αυστρίας. Αυτό όμως που διαλαμβάνει ένα επιπρόσθετο αξιολογικό ενδιαφέρον είναι πως κατά το δικανικό του συλλογισμό ανέπτυξε μία χρησιμότερη ρυθμιστική προσέγγιση αναφορικά με την έννομη διαδραστικότητα της προστασίας του περιβάλλοντος και της αλληλένδετης δημόσιας υγείας επί της οικονομικής ανάπτυξης των παραγωγικών και εμπορικών δραστηριοτήτων, υπό τη συνδυαστική εφαρμογή των Οδηγιών 96/62/ΕΚ και 1999/30/ΕΚ για την ποιότητα του αέρα και την ατμοσφαιρική ρύπανση και την κανονιστική πλέον ισχύ και ενεργοποίηση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. με βάση τις διατάξεις των άρθρων 35 και 37. Εντοπίζεται δε επίσης, και η δογματικά δυναμική επιβεβαίωση, ότι οι απαιτήσεις της προστασίας του περιβάλλοντος δύναται να δικαιολογήσουν αναγκαίους εθνικούς περιορισμούς στις ελευθερίες της Ένωσης (κατ' άρθρο 36 Σ.Λ.Ε.Ε.), με διάχυτο μάλιστα και πολύπλευρο τρόπο, αξιώνοντας ωστόσο την στενότερη, πιο στοχευμένη και πιο αποτελεσματική συνοχή μεταξύ της νομότυπης παρέμβασης, του θεμιτού σκοπού και των έννομων συνθηκών που γεννώνται από αυτή τη σύζευξη· με το τρίπτυχο της αναλογικότητας να αντανakλάται στο τρισυπόστατο της βιώσιμης ανάπτυξης.¹⁶²¹ Αν και κατά τα φαινόμενα απορριπτική προς το

¹⁶²¹ Σημ: Σε επίρρωση ως προς το αξιακό σκεπτικό της υπόθεσης στην Δ.Ε.Κ., C-142/05, Mickelsson and Roos, διατυπώθηκε πως η προστασία του περιβάλλοντος, η προστασία της υγείας και της ζωής των ανθρώπων, των ζώων και των φυτών είναι άρρηκτα - «στενά συνδεδεμένοι στόχοι» με τις συνθήκες της ενιαίας αγοράς ανάμεσα στα κράτη - μέλη. Όπως εξάλλου υποδεικνύεται και στις παραδειγματικές αποφάσεις του Πρωτοδικείου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, στις συνεκδικασθείσες αποφάσεις T-74/00, T-76/00, T-83/00, T-84/00, T-85/00, T-1332/00, T-137/00, T-141/00 Π.Ε.Κ. (Artegodam GmbH κατά Επιτροπής) αλλά και κατά την αναίρεση της τελευταίας στην Δ.Ε.Κ. C-459/00 επί της ανάκλησης αδειών κυκλοφορίας φαρμακευτικών προϊόντων, όπου αναφέρεται στους

περιβαλλοντικό διακύβευμα, η διεξοδικότερη ανάλυση της απόφασης μπορεί να υποστηριχθεί, πως προτάσσει ένα ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο που, παρά τις δικανικές του εμμονές (ιδίως επί της -ακόμα διακριτικής- κανονιστικής έντασης/ελεγχιμότητας των ενωσιακών αρχών και στόχων), θέτει και απαιτεί, περισσότερο αντικειμενικά και σταθεροποιητικά, ουδέτερους δικονομικούς και διαδικαστικούς περιορισμούς για την προστατευτική διαχείριση των δημόσιων αγαθών και των κοινών συμφερόντων. Αναζητώντας πιο συνεκτικές και αιτιώδεις δημόσιες παρεμβάσεις για τον ισόρροπο, αναγκαίο και θεμιτό περιορισμό των ενωσιακών ελευθεριών· με βάση την αποτελεσματικότητα της νομιμότητας ανάμεσα στην αιτία, το μέσο και το σκοπό, υπέρ της ασφάλειας του δικαίου στη σύγχρονη διακυβέρνηση.

Σε συνέπεια με την παραπάνω συλλογιστική, ακολούθησε η μακροσκελέστατη υπόθεση C-43/10 Δ.Ε.Ε. «Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτολωακαρνανίας κατά Ελλάδας»,¹⁶²² απαντώντας σε δεκατέσσερα συνολικά, αλληλεπικαλυπτόμενα και άκρως εκτενή προδικαστικά ερωτήματα για τη λειτουργική διασύνδεση του πυρήνα της προστασίας περιβάλλοντος (περιοχές Natura 2000 - Ειδικές Ζώνες οικολογικής Προτεραιότητας) με τις έννομες προϋποθέσεις της βιώσιμης ανάπτυξης για παρεμβάσεις που ανάγονται στον πυρήνα του δημοσίου συμφέροντος. Το ΣτΕ προσέφυγε στις ερμηνευτικές εκτιμήσεις του Δ.Ε.Ε. δυνάμει του άρθρου 267 Σ.Λ.Ε.Ε., αποζητώντας στην ουσία μία έξωθεν «χρυσή δικαιοκρατική λύση» για την πολιτικοποιημένα περιβόητη μερική εκτροπή του Αχελώου Ποταμού, που καθορίζει τη νομολογία του από το 1994 έως και σήμερα, με σειρά αντιπροσωπευτικότητας ενδιάμεσων αποφάσεων.¹⁶²³ Σε ενωσιακό επίπεδο η προβληματική της εκκρεμούσας ακυρωτικά διαφοράς, επικεντρώθηκε στην ερμηνεία των Οδηγιών: α) 2000/60/ΕΚ για τη θέσπιση πλαισίου δράσης στον τομέα της πολιτικής των

αλληλένδετα στους πιθανολογούμενους κινδύνους για την ασφάλεια της δημόσιας υγείας και την προστασία του περιβάλλοντος, με τη σημαίνουσα εργαλειοποίηση της αρχής της προφύλαξης στα αιτιώδη φίλτρα της αρχής της αναλογικότητας.

¹⁶²²Σημ.:Επίσης επί προεδρίας Β. Σκουρή, μέσα στην δωδεκαετή θητεία του ως Πρόεδρος του Δ.Ε.Ε.(2003-2015) και με διαφωτιστικές προτάσεις από τη Γενική Εισαγγελέα J. Kokott.

¹⁶²³Σημ.:1) Στις ΣτΕ 2759/1994 και 2760/1994 κρίθηκε πως για τον προσδιορισμό και την αξιολόγηση των συνολικών επιπτώσεων του οικείου σχεδίου, δεν αρκούσε η καταγραφή των περιβαλλοντικών επιπτώσεων καθενός από τα επιμέρους τεχνικά έργα, αλλά απαιτούνταν η εκπόνηση και η κατάρτιση «σφαιρικής-σύνθετης» μελέτης, προς την ενιαία συνεκτίμηση, τόσο των επιμέρους λειτουργικά, όσο και των μελλοντικών περιβαλλοντικών και κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων οργανωτικά. 2) Στην ΟλομΣτΕ 3478/2000 (προηγήθηκε η ΟλομΣτΕ 4944/1995 που αφορούσε το συμβατικό πλαίσιο εκτέλεσης του έργου και της εκκρεμούσας κύρωσης της με τυπικό νόμο, όπου κατέστη σαφές πως η άρνηση της νομοθετικής εξουσίας και της κυβερνητικής βούλησης για την μη κύρωση μίας σύμβασης για την εκτέλεση λ.χ. έργων επί του Αχελώου, δεν γεννά διαφορά «εξ συμβάσεως», ούτε διοικητική πράξη υποκειμένη σε αίτηση ακύρωσης προκειμένου να υποχρεωθεί η Πολιτεία να «υπαχθεί» σε οποιαδήποτε δέσμευση) κρίθηκε πως παρότι υπήρξε ενδεδειγμένη σφαιρική τεκμηρίωση και συνεκτίμηση όλων των κοινωνικο-οικονομικών παραμέτρων και αναγκών δεν εξετάστηκαν εναλλακτικές λύσεις, ώστε να αποτραπεί η καταστροφή τουλάχιστον των πλέον αξιόλογων πολιτιστικών μνημείων της περιοχής (πολιτιστικό περιβάλλον) με βάση και τη διεθνή και κυρωθείσα Σύμβαση της Γρανάδας (όπως εν προκειμένω, το Μοναστήρι Αγίου Γεωργίου Μυρόγυλου Τρικάλων), ως εκ τούτου οι προσβλητέες αποφάσεις ακυρώθηκαν στο σύνολό τους. Στη συγκεκριμένη υπόθεση-σταθμό για τη βιώσιμη ανάπτυξη αναδείχθηκε και πρωταγωνίστησε ο προσδιορισμός για τον ακυρωτικό δικαστή του οριακού της ελέγχου, ως ισοδύναμα πολύπλευρο δημόσιο συμφέρον ελεγχόμενο αποκλειστικά σε διαδικαστικές έννομες προϋποθέσεις και σε «σταθμίσεις» αναλογικότητας και όχι σε πραγματιστικές τεχνικές εκτιμήσεις. 3) Στην ΟλομΣτΕ 1688/2005 κρίθηκε, βάσει των τότε ισχυουσών διατάξεων του Ν. 1739/1987 και της Οδηγίας 2000/60, ότι, σύμφωνα με την αρχή της βιώσιμης διαχείρισης των υδάτων, η εκτέλεση έργου αξιοποίησης υδάτινων πόρων επιτρέπεται μόνον εφόσον αυτό εντάσσεται σε πρόγραμμα βιώσιμης ανάπτυξης υδάτινων πόρων. Πλην όμως, τα επίμαχα έργα ουδέποτε εντάχθηκαν σε πρόγραμμα διαχείρισης υδάτινων πόρων, το οποίο άλλωστε δεν είχε καταρτισθεί, αξιωνοντας μάλιστα το ΣτΕ από τη Διοίκηση να επανεξετάσει τη σημασία της εκτελεστότητας του έργου με βάση τα ως άνω νομικά δεδομένα και δεσμεύσεις. Ο τρίτος κύκλος των διαφορών του Αχελώου έληξε με την ΣτΕ 1186/2006 όπου και ακυρώθηκε η απόφαση του Υπουργού περί έγκρισης της δημοπρασίας και της ανάθεσης του έργου αφού μετά την ακύρωση της Ε.Π.Ο. εξέλιπε η νόμιμη προϋπόθεση διενέργειας του δημοσίου διαγωνισμού και της εκτέλεσης του επίμαχου έργου. 4) Για την αποφασιστικά ακυρωτική Ολομ ΣτΕ 26/2014 που αναπτύχθηκε εκτενώς παραπάνω. Βλ. και Γ. Σιούτη, ό.π. (821), 70- 83 και Κ. Βαρδακαστάνης, ό.π. (821), 25-46.

υδάτων,¹⁶²⁴ β) 85/337/ΕΟΚ, για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων, όπως είχε τροποποιηθεί από τις Οδηγίες 2003/35/ΕΚ και 2001/42/ΕΚ, και γ) 92/43/ΕΟΚ για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων, της άγριας πανίδας και χλωρίδας στο οικολογικό δίκτυο “Natura 2000”, με τη συνακόλουθη προστατευτική οριοθέτηση των αντίστοιχων «Ειδικών Ζωνών Προστασίας» και τη διακριτή υποχρέωση – ρυθμιστική δέσμευση της «δέουσας εκτίμησης» των παραγωγικών παρεμβάσεων στους συγκεκριμένους οικοτόπους.

Το Δ.Ε.Ε., έπειτα από μία εξαντλητική παράθεση όλων των έννομων δεδομένων, κατέληξε σε μία ουδέτερη και προσεκτική «συμπερασματική» κρίση, μεταφέροντας τον αποφασιστικό καθορισμό της ουσίας της υπόθεσης και πάλι στον εθνικό δικαστή. Διαδικαστικά ξεκαθάρισε, ότι η Οδηγία 2000/60 ΕΚ για τη διαχείριση των υδάτινων πόρων δεν απαγορεύει – εφόσον δεν διακινδυνεύονται οι δεσμεύσεις, υπό την άκρως διεισδυτική εκτίμηση των ρυθμιστικά καταλυτικών κριτηρίων της αναλογικότητας- εθνική πρόβλεψη, που επιτρέπει, πριν τις 22 Δεκεμβρίου 2009 (ημερομηνία εκπνοής της ενωσιακής προθεσμίας, που τάχθηκε στα κράτη-μέλη από την εν λόγω Οδηγία για «τη δημοσίευση των σχεδίων διαχείρισης των περιοχών της λεκάνης απορροής ποταμών»), τη μεταφορά ύδατος από μια λεκάνη απορροής ποταμού σε άλλη, ακόμα και αν δεν είχαν εκπονηθεί μέχρι τότε, τα σχετικά μετέπειτα δεσμευτικά σχέδια διαχείρισης, από τις αρμόδιες εθνικές αρχές, απαιτώντας ωστόσο τη βέλτιστη περιβαλλοντική απόδοση του έργου σε σχέση με τους αυστηρούς περιβαλλοντικούς και κοινωνικο-οικονομικά επιτακτικούς στόχους.

Όσον αφορά την εκπλήρωση των κρίσιμων διατάξεων του άρθρου 6 παρ. 4 της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ με επίκεντρο την παραγωγική δραστηριότητα σε οικοτόπους, αναγνωρίστηκε πως καταρχάς «αρδευτικοί και υδρευτικοί σκοποί», δύναται να υποστηρίξουν πτυχές «επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος» για την υλοποίηση σχεδίου εκτροπής ενός εύφορου ποταμού, ακόμα και αν επαπειλούνται αρνητικές συνέπειες για την κεκτημένη ακεραιότητα των οικείων περιοχών. Μολαταύτα, αυτή η «ευέλικτη» παραδοχή επιδέχεται αυστηρότερων κλιμακώσεων κατά τη δέουσα υπαγωγή της στην επιμέρους χαρακτηριστική «ακεραιότητα» ενός φυσικού οικοτόπου ιδιαίτερης προστατευόμενης «προτεραιότητας». Πιο ειδικά, εν προκειμένω, η πραγμάτωση ενός τέτοιου αναπτυξιακού σχεδιασμού σε μία επαυξημένης προστασίας ειδική «περιβαλλοντική ζώνη», κρίθηκε πως μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο για «υδρευτικούς λόγους», διακρίνοντας τους από το παραγωγικό πλαίσιο της «άρδευσης», που δεν συνδέεται, εκ πρώτης όψεως, άμεσα με την υγεία και την ασφάλεια των οικείων πληθυσμών, ως προς την προσβασιμότητα τους στο αγαθό του νερού. Στην απόφαση καλλιεργήθηκε με μεθοδικότητα, ο ενισχυμένα εγγυητικός συνδυασμός της προστασίας της βιοποικιλότητας σε περιοχές “Natura 2000” με τις κανονιστικές προδιαγραφές της βιώσιμης ανάπτυξης, ως αθροιστικό μείγμα οικολογικών, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και περιφερειακών στόχων και παρεμβάσεων. Σ’ αυτές τις συναρτήσεις, τονίστηκε πως οι σχετικές θεμιτές και επιβεβλημένες αναπτυξιακές πρωτοβουλίες του κράτους πρέπει καταρτίζονται και οργανώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε να ενεργοποιούν ολιστικά και θετικά «κάθε αναγκαίο αντισταθμιστικό περιβαλλοντικό μέτρο», αναδύοντας, «διαπολιτειακά», τη «συνταγματοποιημένη» αρχή της ενσωμάτωσης του άρθρου 11 της Σ.Λ.Ε.Ε..¹⁶²⁵ Από το σύνολο των θέσεων του Δ.Ε.Ε. συνάγεται πως ακριβώς επειδή η επίδικη διαφορά άπτονταν της

¹⁶²⁴Ως προς την κανονιστική πληρότητα ενσωμάτωσης της Οδηγίας για τη διαχείριση των υδάτινων πόρων βλ. και την Δ.Ε.Κ., C-32/05, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου.

¹⁶²⁵Βλ. 3^η Αιτιολογική σκέψη Οδηγίας 94/43/ΕΚ.

«προστιθέμενης» προστασίας του πυρήνα των φυσικών οικοσυστημάτων, η σφαιρική τεκμηρίωση της βιωσιμότητας της ανάπτυξης με όρους αναλογικότητας επιβάλλεται να πραγματοποιείται στοχευμένα στο σύνολο των προοπτικών της δημόσιας παρέμβασης για τη στενότερη και ολιστικότερη απόδοση του δημοσίου συμφέροντος, σε επιμονή προς την πληρότητα της εμπειριστατωμένης αιτιολογίας της νομιμότητας των οικείων δημόσιων αποφάσεων και με ορθολογικό προσανατολισμό για την βελτιστοποίηση των όρων της ίδιας της πραγματικότητας και των συνταγματικών κεκτημένων.

Στην αναλογική συνέργεια του περιβάλλοντος και της οικονομίας για την προάσπιση της βιώσιμης ανάπτυξης συγκαταλέγεται επίσης κατευθυντήρια, με μεγάλο ενδιαφέρον για τους κατά περιεχόμενο προβληματισμούς της και για την ελληνική έννομη τάξη, και η νομολογιακή αντίδραση του Δ.Ε.Ε. επί της C-2/10, “Azienda Agro-Zootecnica Francini sarl vs Regionale Puglia”· στην ιταλική «εκδοχή» των συγκερασμών του πυρήνα του προστατευόμενου περιβάλλοντος (ειδικά για τη διατήρηση των οικοτόπων της άγριας πανίδας και χλωρίδας της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ, και επιπρόσθετα της Οδηγίας 79/409/ΕΟΚ περί διατήρησης των αγρίων πτηνών)¹⁶²⁶ με τις αναπτυξιακές παραμέτρους, αλλά και τους ρυθμιστικούς όρους των ενωσιακών προβλέψεων και των εθνικών (και δη περιφερειακών) εφαρμογών της Οδηγίας 2009/28/ΕΚ (όπως ίσχυε με την τροποποίηση και κατάργηση των Οδηγιών 2001/77/ΕΚ και 2003/30/ΕΚ), για την “de facto” φιλοπεριβαλλοντική προαγωγή της «πράσινης» ηλεκτρικής ενέργειας από Α.Π.Ε.. Το Δικαστήριο αποδεχόμενο την διακύμανση της ευαλωτότητας των προστατευόμενων έννομων αγαθών και τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε φυσικού χώρου ως πεδίο ανάπτυξης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, κατέδειξε πως, ειδικά για την παραγωγή Α.Π.Ε., το σύνολο των περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών ρυθμίσεων επιβάλλεται να εναρμονίζεται με τέτοιο «προϋποθετικό» τρόπο, ώστε, εκτός των άλλων προδιαγραφών της νομιμότητας, να γίνονται αποδεκτές με διαφάνεια και αντικειμενικότητα, τυχόν ειδικότερες τοπικές κανονιστικές ρυθμίσεις, που επί παραδείγματι απαγορεύουν επί την εγκατάσταση νέων ανεμογεννητριών «μη προοριζόμενων για ίδια τελική κατανάλωση»¹⁶²⁷ σε περιοχές, όπως η επίδικη ήτοι: ο εθνικός δρυμός Alta Murgia, που ανήκει στο ευρωπαϊκό οικολογικό δίκτυο Natura 2000, επαυξημένα χαρακτηρισθείς ως «Τόπος κοινοτικού ενδιαφέροντος» (Τ.Κ.Ε.) και

¹⁶²⁶Η Οδηγία για τους οικοτόπους δεν περιλαμβάνει διάταξη περί αυστηρότερων μέτρων από τα κράτη-μέλη παρόμοια με αυτή του άρθρου 14 της Οδηγίας για τα πτηνά. Παρά ταύτα, το άρθρο 193 Σ.Λ.Ε.Ε. επιτρέπει στα κράτη-μέλη να λαμβάνουν ενισχυμένα μέτρα προστασίας, πάντοτε βέβαια σε συμμετρία και συμφωνία με τις επιταγές των Συνθηκών και εν γνώσει της Επιτροπής. Έχει δε κριθεί πως η παράτυπη μη κοινοποίηση στην Επιτροπή των εν λόγω περαιτέρω μέτρων δεν δημιουργεί κατά το γράμμα και κατά το σκοπό του νόμου κάποια ακυρότητα (βλ. κατ’ αναλογία, αποφάσεις Δ.Ε.Κ., C-380/87 Enechem Base σκ. 20-23, Δ.Ε.Κ., C-209/98, Sydhavnens Sten & Grus σκ. 100, και Δ.Ε.Κ., C-159/00 Sapod Audic σκ.60-63). Οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνικές και περιφερειακές κανονιστικές ρυθμίσεις έχουν ως ουσιαστικό σκοπό τη διατήρηση των ζωνών που ανήκουν στο δίκτυο Natura 2000, και ιδίως την προστασία των οικοτόπων των άγριων πτηνών έναντι των κινδύνων που ενδεχομένως ενέχουν οι ανεμογεννήτριες (βλ. επίσης Δ.Ε.Κ., C-388/05 Επιτροπή κατά Ιταλίας, καταδίκη Ιταλίας για τις Ζ.Ε.Π. άγριων πτηνών κατ’ άρθρα 4, παρ. 4, της οδηγίας 79/409/ΕΟΚ και 6 παρ. 2, της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ). Στην Δ.Ε.Κ., C-76/09 Επιτροπή κατά Μάλτας, για την επιμήκυνση κυνηγητικής περιόδου αποδημητικών πτηνών στη Μάλτα ενάντια στην Οδηγία 79/409/ΕΟΚ για τη διατήρηση των άγριων πτηνών, καταδείχθηκαν επιπλέον καταστρατηγήσεις της αρχής της αναλογικότητας ως προς την αιτιολογία του εθνικού μέτρου που δεν ανταποκρίνονταν στις επιταγές της εν λόγω Οδηγίας, αποσαφηνίζοντας έννοιες όπως: η οριοθέτηση της «ικανοποιητικής λύσης» (π.χ. η απουσία έτερης ικανοποιητικής λύσης, δεν σημαίνει «απουσία οποιασδήποτε εναλλακτικής λύσης αλλά απουσία αποδεκτής και αρκούντως πρόσφορης λύσης σε σχέση με τον επιδιωκόμενο στόχο», δηλαδή εν προκειμένω τη σύλληψη και την ορθολογική εκμετάλλευση των πτηνών) και η δικαιολογημένη εμπιστοσύνη του κράτους-μέλους.

¹⁶²⁷Σημ.: Η απαγόρευση ίσχυε αποκλειστικά ως προς τις νέες αιολικές εγκαταστάσεις κερδοσκοπικού χαρακτήρα, ενώ εξαιρούνταν και οι ανεμογεννήτριες για ίδια τελική κατανάλωση με ισχύ έως 20 kW.

«Ζώνη Ειδικής Προστασίας» (Ζ.Ε.Π.).¹⁶²⁸ Η συγκεκριμένη περιοριστική δημόσια παρέμβαση, εξαιτίας των οικείων ενισχυμένων περιβαλλοντικών δεσμεύσεων, εκτιμήθηκε μάλιστα πως μπορεί να υποστηριχθεί ακόμα και χωρίς καν να απαιτείται η επεξεργασία προηγούμενης εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων· με την επιφύλαξη ωστόσο να εσωτερικεύονται στην αιτιολογία και την ισόρροπη τεκμηρίωση της, οι αρχές της απαγόρευσης των διακρίσεων – της ίσης μεταχείρισης, της αναλογικότητας και της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου.¹⁶²⁹ Κατόπιν των παραπάνω ερμηνευτικών και κατευθυντήριων διευκρινίσεων, η τελική κρίση για τον εκτελεστικά αναλογικό χαρακτήρα του επίμαχου εθνικού μέτρου αφέθηκε στο Διοικητικό Δικαστήριο της Περιφέρειας της Puglia,¹⁶³⁰ με την επισήμανση ότι η επίμαχη κρίσιμη κανονιστική ρύθμιση, επαφίεται μόνο στη λειτουργία εγκαταστάσεων αιολικής ενέργειας, ενώ εξαιρεί λοιπές μορφές παραγωγής Α.Π.Ε., όπως φωτοβολταϊκές εγκαταστάσεις και μονάδες ανεμογεννητριών μικρής παραγωγικής δραστηριότητας «ίδιας τελικής κατανάλωσης».

Ενότητα 6

Η αναλογικότητα στον Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε ως ρυθμιστικός μηχανισμός βελτιστοποιήσεων και εναρμονιστικής ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου. Το επαγωγικό “case study” της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης.

Εδώ και μία δεκαετία, η ισχύς του ενωσιακού Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως Καταστατικό κείμενο ισοδύναμης πρωτογενούς κανονιστικότητας και αξίας με τις Συνθήκες της Ένωσης, μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας:¹⁶³¹ αν και δεν απολαμβάνει της δέουσας ενεργητικής ρυθμιστικής αποδοχής από τους θεσμούς της Ένωσης και τα κράτη-μέλη· αν και σε μεγάλο βαθμό στερείται «προσβασιμότητας» ακόμα και «αναγνωρισιμότητας» από τους ίδιους τους ευρωπαίους πολίτες.¹⁶³² αν και παρά μόνο μετριοπαθώς λαμβάνεται ελεγκτικά υπόψη από τα ανώτατα δικαστήρια των κρατών-μελών, και κάπως «εξελικτικά» επαρκέστερα από το Δ.Ε.Ε., διαθέτει τη λειτουργική και τη συμπαγή ακτινοβολία να επαναπροσδιορίζει δυναμικά και συστατικά τον ισορροπημένο δικαυκό εξορθολογισμό μεταξύ των οικονομικών συμφερόντων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπέρ του εκσυγχρονιστικά εναρμονισμένου ευρωπαϊκού συνταγματισμού. Η ανάπτυξη και η εκπλήρωση του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. προσδοκά κατ’ ουσία στην διάχυτη αποτελεσματικότητα του σύγχρονου ευρωπαϊκού κράτους δικαίου ανάμεσα στο πρωτογενές δίκαιο των Συνθηκών, την Ε.Σ.Δ.Α. και τα εθνικά Συντάγματα κατά την

¹⁶²⁸ Σημ.: Στην ελληνική έννομη τάξη βλ. ΣτΕ 3979/2015: Επιτρεπτή η εγκατάσταση Α.Π.Ε. σε δασικές εκτάσεις με τη μικρότερη δυνατή απώλεια δασικού πλούτου με την απαίτηση πλήρους αιτιολόγησης της Α.Ε.Π.Ο. και από την αρμόδια δασική υπηρεσία.

¹⁶²⁹ Σημ.: Στην προοπτική της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου εντάσσεται και η διαδικαστική δέσμευση με την οποία κατά τη διάρκεια της προθεσμίας για τη μεταφορά μιας Οδηγίας στα κράτη-μέλη, αυτά οφείλουν να απέχουν από τη θέσπιση εθνικών ρυθμίσεων ικανών να θέσουν σε σοβαρό κίνδυνο την επίτευξη του αποτελέσματος που επιδιώκει η εν λόγω Οδηγία (Δ.Ε.Κ., C-129/96 Inter-Environnement Wallonie, Δ.Ε.Κ., C-144/04 Mangold σκ. 67).

¹⁶³⁰ Σημ.: “Tribunale amministrativo regionale per la Puglia”.

¹⁶³¹ Άρθρο 6 παρ. 1 Σ.Ε.Ε..

¹⁶³² Σημ.: Η επίσημη έκθεση του ευρωβαρόμετρου είναι απογοητευτική καθώς άνω του 85% των ερωτηθέντων (σε ερευνητική κλίμακα περίπου 27.000 ευρωπαίων) δεν γνωρίζει ή δεν έχει ακούσει για την ισχύ το Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. (βλ. Special Eurobarometer 487b, Awareness of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, European Union, 2019, 3).

εφαρμοσμένη και συνεκτικά ενδεδειγμένη βιώσιμη σύγκλιση τους στις πολυεπίπεδες και κοινές λειτουργικές προκλήσεις των ευρωπαϊκών έννομων τάξεων και των κοινωνιών τους.¹⁶³³

Επ' αυτής της σύνθετα εξελισσόμενης θεσμικά βελτιστοποιητικής κανονιστικής διαδικασίας, δεν μπορεί να καλυφθεί κάτω από το ενωσιακό «θεσμικό χαλί», η μέχρι σήμερα μετέωρη και αμφιταλαντευόμενη κρίση για την ενωσιακή εσωτερική και προσχώρηση στην Ε.Σ.Δ.Α. σε παράλληλη δημιουργική ισχύ με τον Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε.. Αποτελεί ζήτημα συνταγματικής συνέπειας,¹⁶³⁴ ολοκληρωματικής και αποτελεσματικής εκπλήρωσης του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου και εγγύηση της θεσμικής και ελεγκτικής εξωστρέφειας το δικαίου της Ένωσης, για την προάσπιση των πανευρωπαϊκών αξιών του δικαιωτισμού μίας δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας. Με βάση τα δικαιικά κεκτημένα είναι ξεκάθαρο πως η Ε.Σ.Δ.Α. αξίζει να ενσωματωθεί με ενωσιακή αυτοπεποίθηση στο δίκαιο της Ε.Ε. ως το ερμηνευτικό αντικειμενικό προπύργιο των «ελάχιστων» ισοδύναμων όρων επί του ενδεδειγμένου και αποδεικτικού δικαιοκρατικού ελέγχου των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των κοινών έννομων συμφερόντων της ευρωπαϊκής κοινωνίας.¹⁶³⁵ Όπως άλλωστε καταμαρτυρείται, ήδη εδώ και δεκαετίες, σε επίπεδο γενικών δικαικών αρχών και από τη διάσπαρτη νομολογία του Δ.Ε.Ε., παρά την ευθεία Γνωμοδοτική του άρνηση κάτω από ένα ευρύτερο αξιολογικό πλαίσιο «δικαιοδοτικής σκοπιμότητας».¹⁶³⁶ Για όλες τις παραπάνω ζυμώσεις, η αρχή της αναλογικότητας τίθεται ξανά «διαπολιτειακά», ως το κύριο «δικαιοπαραγωγικό» φίλτρο για την οργανωτική έκταση και τη λειτουργική ένταση του πλουραλιστικού ευρωπαϊκού δικαιωτισμού.

Σύμφωνα με το άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., κάθε θεμιτός περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στο Καταστατικό αυτό Κείμενο,¹⁶³⁷ σε αρμονία με τις Ενωσιακές Συνθήκες και με «τουλάχιστον ισοδύναμη δυναμική προστασία» σε σχέση με: την Ε.Σ.Δ.Α., τα Συντάγματα των κρατών-μελών¹⁶³⁸ και άλλες καθιερωμένες Διεθνείς Συμβάσεις,¹⁶³⁹ πρέπει «να προβλέπεται από το

¹⁶³³ Σημ.: Αναλυτικότερη προσέγγιση υπέρ του ενιαίου και εναρμονισμένου ευρωπαϊκού συνταγματισμού και υπέρ της ορθολογικά μεθοδευμένης και συνεπούς αποδοχής και συνδυασμού της Ε.Σ.Δ.Α. από τον Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. βλ. σε Μ. Παπαγεωργίου, *Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα*, E-Book Δημόσιο Δίκαιο, Τεύχος 4, διαθέσιμο στο: www.publiclawjournal.com/docs/2018/4/2018/parageorgiou.pdf, 2018, 447-466.

¹⁶³⁴ Άρθρο 6 παρ. 2 Σ.Ε.Ε.

¹⁶³⁵ Για τις έννομες δεσμεύσεις της Πολιτείας, ανάμεσα στον προστατευτισμό και το δικαιωτισμό σημειώμενο κεντρικό στοιχείο για την βελτιστοποιητική εξέλιξη της δικαστικής προστασίας, τόσο για το Ε.Δ.Δ.Α., όσο και το Δ.Ε.Ε., αποτελεί η προστασία του περιβάλλοντος βλ. L. Kramer, *ό.π.* (419), 68, S. Prechal/L. Hancher, *ό.π.* (419), 94, και Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, *ό.π.* (419), 15-16. Βλ. και Δ.Ε.Κ., C-299/95, Kremzow κατά Αυστρίας.

¹⁶³⁶ Μ. Παπαγεωργίου, *ό.π.* (1633), 463-464 (μνεία περί «διπλωματικής δικαστικής διαπραγμάτευσης»).

¹⁶³⁷ Σημ.: Νομολογική αποτίμηση του Χάρτη και της λειτουργικότητας των διατάξεων των άρθρων: 51 (για το πεδίο και της λειτουργικής έκτασης της εφαρμογής του, υπό τη δογματική της επικουρικότητας), 52 (για την εμβέλεια, απόδοση και ερμηνεία του περιεχόμενου των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και των κανονιστικών αρχών και την αλληλεπίδρασή τους με την Ε.Σ.Δ.Α. και τα εθνικά Συντάγματα με βάση και το ελάχιστο βέλτιστο «ισοδύναμο» του άρθρου 53) σε D. Chalmers/G. Davies/G. Monti, *ό.π.* (344), 254-290.

¹⁶³⁸ Ο Χάρτης αλλά και ολόένα και δυναμικότερα και το δίκαιο των Συνθηκών εν γένει, σε κάθε περίπτωση, εμβαθύνει συνθετικά και αναδεικτικά στην εθνική συνταγματική ταυτότητα των κρατών-μελών, ήδη από το Προοίμιο του, και σε συνδυασμό με το άρθρο 4 παρ. 2 της Σ.Ε.Ε. υπό το πρίσμα της δημιουργικής και εναρμονισμένης συμβατότητας με τη συνταγματική ταυτότητα του ενωσιακού οικοδομήματος και της καλόπιστης διακυβερνητικής συνεργασίας. Γενικότερα βλ. Προτάσεις P.M. Maduro επί της C-213/07 της γνωστής εθνικής ελληνικής υπόθεσης του «Βασικού Μετόχου», P. Faraguna, *Constitutional Identity in the EU-A shield of Sword*, *German Law Journal*, Τεύχος 18, Cambridge University Press, 2017, 1639, διαθέσιμο και στο: papers.ssrn.com/sol3/abstract_id=2995416, Ε. Πρεβεδούρου, Ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας ως αρχή του ενωσιακού δικαίου, σε: Λ. Παπαδοπούλου/Κ. Γώγος/Ε. Πρεβεδούρου (επιμ.), *Το δικαστήριο της Ε.Ε.: Εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας της Ένωσης και των δικαιωμάτων των πολιτών*, Σάκκουλας, 2016, 70 και Α. Βλαχογιάννης, *ό.π.* (52), 194-202.

¹⁶³⁹ Βλ. Άρθρο 52 παρ. 2, 3 και 4 καθώς και άρθρο 53 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε..

νόμο» και να «σέβεται το βασικό τους περιεχόμενο» ως αδιαπραγμάτευτο ρυθμιστικό πλαίσιο για τη συστηματική του αλληλεπίδραση, τη τελολογική του έκφραση και τη νομιμοποιητική του αποδοχή. Ακριβώς σ' αυτό το βαθιά «δικαιο-αξιοκρατικό» πλέγμα η ρητή κανονιστική δέσμευση για την οριζόντια τήρηση και την ερμηνευτική εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας,¹⁶⁴⁰ καθιστά αποδεκτές και επιδιώξιμες έννομες παρεμβάσεις με κατεξοχήν «ποιοτικά» χαρακτηριστικά. Εφόσον δηλαδή, είναι «αναγκαίες» και «ανταποκρίνονται πραγματικά»¹⁶⁴¹ στους συνεκτικούς στόχους και τις υποχρεώσεις του γενικού (κοινού - δημοσίου) συμφέροντος,¹⁶⁴² που αναγνωρίζει η Ένωση ή τίθενται για την αναγκαία οριοθέτηση των έννομων συμφερόντων, των δικαιωμάτων και των ελευθεριών «τρίτων μερών»,¹⁶⁴³ από μία χρηστή ενωσιακή διακυβέρνηση με σημαίνουσα μάλιστα αναφορά προς την «διαγενεακή» ισορροπία των έννομων αγαθών στο ευρωπαϊκό κράτος δικαίου.¹⁶⁴⁴ Στις διατάξεις επίσης του άρθρου 52, επί της παραγράφου 5 του Χάρτη κρίνεται σημαντική και σηματοδοτική για την αναδιαμόρφωση των όρων της εμπιστοσύνης και της ασφάλειας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, η διακριτή κανονιστική εισδοχή - θωράκιση των αναγνωρισμένων «λειτουργικών αρχών» του δικαίου σε επίπεδο δικαιωματοπισμού. Πρόβλεψη, που ενισχύει την δεσμευτική τους ελεγχσιμότητα στην ερμηνευτική απόδοση της νομιμότητας των «πολιτειακών» πράξεων και παραλείψεων, κατά την «επεκτατική» και συστηματική αναγωγή τους στο δίκαιο της Ένωσης.¹⁶⁴⁵ Η «θετικιστική κανονιστικοποίηση» των αρχών που επικυρώνει και επισφραγίζει τη νομολογιακή και τη θεωρητική τους διάπλαση, προσδίδει «αξιακή» ακτινοβολία και μία «υπερκείμενη δικαιοκή» σταθερά στο πυρήνα της ενωσιακής νομιμότητας των Πολιτειακών παρεμβάσεων.

Για τη σύγχρονη δομική συγκρότηση των σύννομων παρεμβατισμών και των ρυθμιστικών περιορισμών του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου, χρήσιμο είναι επίσης να επισημανθεί και σε επίπεδο ενωσιακού δικαιωματοπισμού του Χάρτη, πέρα από την εξέλιξη του παραδοσιακού δικαίου των Συνθηκών, πως στη δικαιοκή περιγραφή της ποιότητας και του θεσμικού προσανατολισμού τους εντός των ενωσιακών δικαιωμάτων και ελευθεριών, αλλά και στην ίδια την ευκρινή και διακριτή κατοχύρωση της αρχής της αναλογικότητας, δεν συμπεριλαμβάνονται -τουλάχιστον ευθέως- σταθμιστικές εκδοχές της «εν στενή εννοία» προοπτικής της.¹⁶⁴⁶ Αποφεύγεται δηλαδή η υπόμνηση του κριτήριου που έχει ήδη εκλάβει μία

¹⁶⁴⁰Ως γενική ρήτρα «περιορισμού των περιορισμών», αλλά και περιορισμού των δικαιωμάτων από τον δημόσιο παρεμβατισμό βλ. και M. Kumm, *Is the Structure of Human Rights Practice Defensible? Three Puzzles and Their Resolution*, σε: V.C. Jackson/M. Tushnet (επιμ.), *Proportionality new frontiers, new challenges*, Harvard Law School, Cambridge University Press, 2017, 61 και A. Barak, *ό.π.* (1427), 37.

¹⁶⁴¹Αποτυπώνεται η σημασία της προσφορότητας-καταλληλότητας του μέτρου.

¹⁶⁴²Βλ. Δ.Ε.Κ., C-293/97 Standley, για την προστασία των υδάτων από τη νιτρορύπανση γεωργικής προέλευσης στο Ην. Βασίλειο και Π.Ε.Κ., T- 13/99 Pfizer, βλ. και P. Craig, *ό.π.* (1519), 606 και J. Kokott/C. Sobotta, *ό.π.* (1541), 168.

¹⁶⁴³Περί καταχρηστικότητας των ενασκούμενων δικαιωμάτων κατά το «Χάρτη» βλ. άρθρο 54.

¹⁶⁴⁴Βλ. και Προοίμιο Χ.Θ.Δ.Ε.Ε..

¹⁶⁴⁵Σημ.: Δίχως να γίνονται δεκτές οι “ultra vires” δικαιοδοτικές ενστάσεις, κυρίως προς θεμιτή επίρρωση της προστατευτικής ενότητας του ευρωπαϊκού συνταγματισμού, με σαφείς ωστόσο εκτιμήσεις για την καλλιέργεια ενός ενωσιακού «συνταγματικού» πατριωτισμού και σε επίπεδο εκτελεστικής έκφρασης και εξέλιξης των έννομων δικαιωμάτων.

¹⁶⁴⁶Εκτενέστερα βλ. Β. Τζέμος, Η «ώριμη» αναλογικότητα. Η αναλογικότητα των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως κανόνας του Συνταγματικού Δικαίου και του Δικαίου της Ε.Ε. που δεν περιλαμβάνει την αναλογικότητα σε στενή έννοια, διαθέσιμο στο: www.ddikastes.gr, 2019, 12-23 (και σε *ΔιΔικ Τεύχος 2*, 2019). Όπως ορθά τονίζει εν προκειμένω ο συγγραφέας, με σκοπό την αποκωδικοποίηση της ενιαίας δικαιοκρατικής σταθεράς της «αναλογικότητας-αναγκαιότητας», εκφράζονται ευθείες επιφυλάξεις ως προς το πεδίο εφαρμογής του αξιολογικού και σαφώς υποκειμενικότερου έλεγχου της «εν στενή έννοια» αναλογικότητας. Επιπλέον σχετικές

εκτεταμένη στρεβλωτική παρουσία σε ευρωπαϊκή -εθνική κλίμακα, καλλιεργώντας σχετικοποιημένες εκτιμήσεις ως προς την ίδια την εφαρμογή της αρχής, αλλά και την γενικότερη εμπιστοσύνη στο περιεχόμενο και στον προσδιορισμό του κράτος δικαίου υπέρ αμιγώς πολιτικοποιημένων και ακτιβιστικών συμφεροντολογικών σκοπιμοτήτων. Εμφυτεύοντας επί της ουσίας στο ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο την μεταβλητή αοριστία και τον ανταγωνιστικό υποκειμενισμό, έναντι της συντεταγμένης αποδεικτικότητας και του διάφανου αντικειμενισμού. Ωστόσο, διαπιστώνεται πως και ενωσιακά γίνεται αποδεκτό ιδιαίτερα στο εφαρμοστικό πεδίο της διακύμανσης: α) των σύννομων κυρωτικών μέτρων, β) της ήδη αναλογικής διακριτής ευχέρειας¹⁶⁴⁷ και γ) της ανταγωνιστικής αντιπαραβολής ισοδύναμων ατομικών αξιώσεων (όπου η θέση του κράτους είναι περισσότερο ως «επιδιαιτητική» και λιγότερο ρυθμιστική), ότι τέτοιους είδους σταθμίσεις τελικώς δύναται να υπεισέλθουν λελογισμένα στην ελεγκσιμότητα της «έκτασης της αναγκαιότητας» των αντίστοιχων επιλογών, υπό τη δυναμική ερμηνευτική κυρίως της ανάλυσης του «κόστους-οφέλους».

Στο πνεύμα της γενικότερης βελτιστοποιητικής δικαιοκράτησης για την απόρριψη: των «συμβιβασμών της οριακής νομιμότητας», της «ανεκτής μη πρόδηλης παρανομίας», των «προτιμησιακών υποκειμενικά ιεραρχήσεων», και του «εξωδικαιικού (πολιτικού ή δικαστικού) ακτιβισμού», η σύγχρονη ενωσιακή έννομη τάξη προσανατολίζεται και προβιβάζει τα ρυθμιστικά κριτήρια: της αντικειμενικά αμφίδρομης “*lato sensu*” αναλογικότητας, της αιτιώδους βέλτιστης αρμονικής ενότητας και της αλληλένδετης θετικής ισοδυναμίας των κανονιστικών όρων και ορίων επί των εγγυητικών πολιτειακών δράσεων και των προστατευόμενων έννομων αξιώσεων. Κατά τη μεθοδικότητα δηλαδή της σχηματισθείσας, από τις αμέσως παραπάνω παραμέτρους, «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», το εκσυγχρονιστικό δημοκρατικό και κοινωνικό ευρωπαϊκό κράτος δικαίου με θετικά ολιστικές και ισόρροπες διαδικασίες για το «συνεργατικό συγχρονισμό» των πολιτειακών συμφερόντων με τις κεκτημένες ελευθερίες και τα κατοχυρωμένα δικαιώματα διεκδικεί την «οριζόντια και κάθετη» αποτελεσματικότητα του ενιαίου και βιώσιμου ευρωπαϊκού συνταγματισμού. Πάνω σ’ αυτήν ακριβώς τη συστηματική σύνθεση του συγκεκριμένου «δικαιοκρατικού μηχανισμού σταθερότητας», ο καθηγητής Γ. Δελλής προδιαγράφει τη γενικότερη θεώρηση γύρω από την αποτελεσματικότητα της εξελικτικά «ευρωπαϊκής» έννομης τάξης, σε σχέση με τη βέλτιστη διαχείριση και την αντιμετώπιση των σύγχρονων κοινωνικο-οικονομικών προκλήσεων, με βάση τις τρεις διαρθρωτικές και «αναδιανεμητικές» υπεραρχές: «την επικουρικότητα, την αναλογικότητα και τη βιωσιμότητα».¹⁶⁴⁸

Μεταφέροντας συμπερασματικά, τους άξονες και τις προσδοκίες της ενωσιακής αναλογικότητας στο “*case study*” της προστασίας του περιβάλλοντος και της βιώσιμης ανάπτυξης για τις πλέον αντιπροσωπευτικές συναρτήσεις ανάμεσα στο θεμιτό «θετικό» παρεμβατισμό και τον αναγκαίο δικαιωματισμό κατά τη συντρέχουσα πολυεπίπεδη ενωσιακή διακυβέρνηση,¹⁶⁴⁹ που τείνει και αυτή με τη σειρά της, «κάθετα», στη μεθοδολογική εφαρμογή

παραπομπές και σε Θ. Φορτσάκης, Η πρόδηλος εσφαλμένη εκτίμηση και η αρχή της στάθμισης κόστους-οφέλους, ΝοΒ, Δ.Σ.Α. 1987, 1324 επ., Κ. Χρυσόγονος, ό.π. (146), 94 επ., Α. Δημητρόπουλος, ό.π. (129), 248 επ..

¹⁶⁴⁷P. Craig, ό.π. (1519), 614. Ο σπουδαίος βρετανός ακαδημαϊκός εκτιμά πως στις «κυρώσεις-πρόστιμα» το έννομο και οριοθετημένο πλαίσιο της διακριτικής ευχέρειας εσωτερικά είναι σαφώς πιο ευέλικτο αξιολογικά (συνεπώς και ο έλεγχος της αναλογικότητας πιο διαπλαστικός με βάση την «ανοιχτή» αξιολόγηση του «κόστους-οφέλους»), εμμένοντας ωστόσο στην εν γένει εμπειρική αποτίμηση και την κανονιστική εκτίμηση της «σημασίας του νομοθετικού στόχου» για την συνακόλουθη ελεγκσιμότητα και αποδεικτικότητα της προσφορότητας και αναγκαιότητας της βέλτιστης πολιτειακής παρέμβασης.

¹⁶⁴⁸Γ. Δελλής, ό.π. (33), 29-30 και 182-198.

¹⁶⁴⁹Δ. Βασιλειάδης/Χ. Διβάνη/Μ. Κουσκουνά/Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (34), 342-343.

της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης, σύμφωνα με τις ερμηνευτικές αντιδράσεις του Δ.Ε.Ε. εντοπίζονται και κατηγοριοποιούνται δύο «οργανωτικές» («α, β») και δύο «λειτουργικές» διαστάσεις («γ, δ») γι' αυτή την «υπεραρχή»:

α) Η ελεγχσιμότητα της έντασης και της έκτασης της νομιμότητας των δράσεων και των παραλείψεων της Ε.Ε., έστω και αν πράγματι αναγνωρίζεται ένα ευρέως νομιμοποιητικό - αποδεικτικό περιθώριο εκτίμησης για τον ενωσιακό νομοθέτη στο πεδίο της προώθησης των συντρεχουσών - παράλληλων δράσεων, όπως της περιβαλλοντικής νομοθεσίας.¹⁶⁵⁰

β) Η αντίστροφη σύννομη τεκμηρίωση και τα περιθώρια του διαφοροποιημένου κανονιστικού παρεμβατισμού ενός Κράτους- μέλους, που δύναται να διατηρήσει ή να θεσπίσει ένα ιδιαίτερο και αναγκαίο εθνικό ρυθμιστικό μέτρο σε σχέση με τη συνολική νομοθετική ενοποιητική πρωτοβουλία και τη δίκαιη ρυθμιστική εναρμόνιση της Ένωσης.¹⁶⁵¹

γ) Η κατ' ουσία εκτίμηση και εφαρμοστική απαίτηση της κανονιστικής εναρμόνισης και της ρυθμιστικά αμφίδρομης διασύνδεσης της οικονομικής ελευθερίας με την προστασία του περιβάλλοντος,¹⁶⁵² για τη «συγχρονισμένη» ενσωμάτωση της βιώσιμης ανάπτυξης, ανάμεσα σε δικαιώματα, ελευθερίες και κοινά συμφέροντα.¹⁶⁵³

δ) Ο διαδικαστικός αιτιώδης καθορισμός της ενδεδειγμένης έντασης των εγκεκριμένων και αποδεκτών διοικητικών κυρώσεων και οικονομικών προστίμων είτε εντός των ενωσιακών Οδηγιών -Κανονισμών, είτε σε βάρος ευθέως του κράτους-μέλους κατά τη μη προσαρμογή του στις ενωσιακές νομοθετικές δεσμεύσεις ή κατά τη μη συμμόρφωση του με προηγούμενη απόφαση του Δικαστηρίου.¹⁶⁵⁴ Στην προοπτική αυτή εντάσσεται και η αποτίμηση των συναφών αξιώσεων αποζημίωσης στο ενωσιακό δικαίκο σύστημα γύρω από την περιβαλλοντική προστασία και τα περιβαλλοντικά πρότυπα.

Αθροιστικά, οι ενωσιακές εφαρμογές της αναλογικότητας μεταξύ περιβαλλοντικής προστασίας και οικονομικής ανάπτυξης, έστω με διαφορετικό εκτόπισμα και συνέπεια ανά προβληματική, διεκδικούν τη ρυθμιστική συνοχή και την εναρμονισμένη αιτιολογία των κανονιστικών παρεμβάσεων, ως προς την ισόρροπη και βέλτιστη διασφάλιση των κοινών έννομων αγαθών, των δικαιωμάτων και των συμφερόντων μίας βιώσιμης ευρωπαϊκής Συμπολιτείας, συνεκτιμώντας τεχνοκρατικά, δημοκρατικά και δικαιοκρατικά δεδομένα και

¹⁶⁵⁰Σήμα-κατατεθέν η Δ.Ε.Κ., C-293/97 Stanley.

¹⁶⁵¹Βλ. Άρθρα 36 Σ.Λ.Ε.Ε., 114 παρ. 1-5 Σ.Λ.Ε.Ε., 193 Σ.Λ.Ε.Ε.. Περιπτωσιολογικά βλ. την Δ.Ε.Κ., C-92/96, "Spanish Bathing Water" για τα αναγκαία μέτρα, ώστε η ποιότητα των εθνικών κολυμβητικών υδάτων στο ισπανικό έδαφος να ανταποκρίνεται στις οριακές τιμές που καθορίζονται από το άρθρο 3 της Οδηγίας 76/160/ΕΚ και τη Δ.Ε.Ε., C-36/11, "Pioneer HI-Bred Italia Srl": Τονίστηκε πως καταρχάς δεν επιτρέπεται στα κράτη-μέλη να επιβάλλουν γενική απαγόρευση καλλιέργειας Γενετικά Τροποποιημένων Οργανισμών στο έδαφός τους μέχρι τη θέσπιση μέτρων που ν' αποσκοπούν στην πρόληψη της τυχάζας παρουσίας γενετικά τροποποιημένων οργανισμών σε άλλες συμβατικές ή βιολογικές καλλιέργειες. Εκτός και αν αποδειχθεί εθνικά, η αναλογικότητα της παρέμβασης στις ιδιαίτερες περιβαλλοντικές και πραγματικές συνθήκες της περιοχής (Βλ. και σκέψεις 61 και 62 των προτάσεων του γάλλου Γεν. Εισαγγελέα Υ. Bot).

¹⁶⁵²Βλ. ενδεικτικά τη Δ.Ε.Κ., C-302/86, Danish Bottles (για την «προϋποθετική» ανάδειξη της αρχής της ίσης μεταχείρισης - μη διάκρισης μεταξύ εισαγόμενων και εθνικών προϊόντων με αφορμή την προστασία του περιβάλλοντος (σύστημα ανακύκλωσης ειδών φιάλης) για την αμφίδρομη και εναρμονισμένη εκτίμηση της αναλογικότητας των μέτρων. Όπως και τις: Δ.Ε.Ε C-28/09 Επιτροπή κατά Αυστρίας, Δ.Ε.Κ. C-112/00, Schmidberger, Δ.Ε.Ε C-43/10 Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αιτωλοακ/νίας κατά Ελλάδα.

¹⁶⁵³Υπό αυτό το λειτουργικό πρίσμα μεταξύ οικονομικών συμφερόντων και περιβαλλοντικών αναγκών, η αρχή της αναλογικότητας κατά τον βέλγο καθηγητή N. de Sadeleer, λειτουργεί ως «δίκικοπο μαχαίρι» επί των αμοιβαίων καταστρατηγήσεων. βλ. N. de Sadeleer, Les principes comme instruments d' une plus grande coherence et de line effectivite accrue du droit de L' environnement. in quel avenir pour le droit de l' environnement?, Vubpress, Public. Fac. Univ. Saint Louis, 1996, 389.

¹⁶⁵⁴Δ.Ε.Κ., C- 278/01 για την παράλειψη εκτέλεσης της Οδηγίας 76/160 περί της ποιότητας των κολυμβητικών υδάτων.

προκλήσεις. Επομένως παλαιότερες προσεγγίσεις,¹⁶⁵⁵ όπως ότι τα κριτήρια της αρχής της αναλογικότητας διαφοροποιούνται “ex definitio” από τις παραμέτρους της αρχής της ενσωμάτωσης, ως «αντίρροπες» και «αναντίστοιχες» αποδόσεις, με το σκεπτικό ότι η πρώτη οριοθετεί την περιβαλλοντική προστασία ετεροβαρώς υπέρ της οικονομικής πρωτοκαθεδρίας, ενώ η δεύτερη, αντίστροφα, την προάγει επιτακτικά και επεκτατικά εντός των κανόνων της ενιαίας αγοράς· στη σύγχρονη, συμμετρικά ισοσκελισμένη έκφραση των ενωσιακών κεκτημένων και επιδιώξεων και των αντίστοιχα βελτιστοποιητικών προοπτικών του κράτους δικαίου, είναι απολύτως δικαιικά εσφαλμένες, θετικιστικά αλυσιτελείς, εννοιολογικά μονομερείς και θεσμικά ανεπιστρεπτί αναχρονιστικές. Στις μέρες μας, όπως συνολικά έχει καταδειχθεί, η αρχή της ενσωμάτωσης ως ο «αδελφός παράγων» της αναλογικότητας για τη συγκρότηση της θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» στις συνέργειες του ευρωπαϊκού δημοσίου δικαίου συμβάλλει αποφασιστικά στο μεθοδολογικό ρεύμα των «ρυθμιστικών συγκλίσεων» κατά την αποτελεσματικότερη γονιμοποίηση και συνεκτίμηση των έννομων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών με τα κοινά δημόσια συμφέροντα εντός της εκσυγχρονιστικής «φόρμουλας» των θετικών και των συγχρονισμένων εγγυήσεων του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου.¹⁶⁵⁶

Ενότητα 7

Η Αναλογικότητα στο Ε.Δ.Δ.Α.. Η «Δίκαιη Ισορροπία» ανάμεσα στον πυρήνα του κατοχυρωμένου δικαιώματος και στο σύννομο περιθώριο εκτίμησης του κράτους δικαίου. «Δικαιωματοκρατία», Δημόσιο συμφέρον και Δημοκρατική ταυτότητα.

Το Ε.Δ.Δ.Α. ως Διεθνές Δικαστήριο του Συμβουλίου της Ευρώπης ανεπιφύλακτα έχει παγιωθεί ως το οιονεί «*suī generis* συνταγματικό Δικαστήριο των δικαιωμάτων», μέσω της αναγνώρισης και της υπερνομοθετικής εισδοχής της Ε.Σ.Δ.Α. στις συμβεβλημένες εθνικές έννομες τάξεις, ως ένα εξωτερικό θεσμικό αντίβαρο για το ευρωπαϊκό κράτος δικαίου, και ιδίως για τη δικαιοδοτική λειτουργία μίας δημοκρατικής και ευρωπαϊκής εθνικής διακυβέρνησης. Ο έλεγχος νομιμότητας του πολιτειακού παρεμβατισμού επί των κατοχυρωμένων «εσδαϊκά» δικαιωμάτων¹⁶⁵⁷ έχει καθιερωθεί με τη μεθοδολογική εξέταση της «δίκαιης ισορροπίας» (“*fair balance*”).¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵⁵Τ. Νικολόπουλος, ό.π. (578).

¹⁶⁵⁶Για την «δαιτητική» παρουσία του κράτους δικαίου με την εργαλειοποίηση της αναλογικότητας στον γενικότερο δικαιοπολιτικό συγχρονισμό των έννομων αξιώσεων βλ. και σε V. Tzemos, *Modern legal battles and their referee: Principle of proportionality*, Third International Conference on e-Democracy, Βιβλίο του Διεθνούς Συνεδρίου E-Democracy, 2010, 54 επ..

¹⁶⁵⁷Σημ.: Έχει γίνει ευρέως αποδεκτό, πέρα ενδεχομένως ιδιαίτερων προσεγγίσεων σε φιλοσοφικό επίπεδο, πως η καθιέρωση απόλυτων δικαιωμάτων, πλην δομικών για την αξία του ανθρώπου, δεν ανταποκρίνεται στο σύγχρονο φάσμα του δημοκρατικού θετικισμού του δικαίου. Το σύνολο σχεδόν των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων επιδέχονται με βάση την κοινωνική τους αλληλεπίδραση «περιορισμούς», «προσδιορισμούς» και «οριοθετήσεις» με σημείο αναφοράς τον εγγυητικό τους πυρήνα και τη κοινωνική τους συνοχή. K. Moller, *Balancing and the Structure of Constitutional Rights*, ICON, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 5, Oxford University Press, 2007, 456.

¹⁶⁵⁸Σημ.: Παράθεση της νομολογιακής εξέλιξης της «δίκαιης ισορροπίας», ως η κεντρικότερη ρυθμιστική αρχή στις εκτιμήσεις του Ε.Δ.Δ.Α. για την ουσιαστική απονομή της δικαιοσύνης ανάμεσα σε εκατέρωθεν αντιπαραβαλλόμενα συμφέροντα βλ. σε I. Σαρμά, *Η Δίκαιη ισορροπία, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου του Ανθρώπου, της σειράς, Τα μεγάλα θέματα της Νομολογίας 3*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2018. Βλ. επίσης B. Pirker, ό.π. (1364), 210 βλ. και άρθρο του πρώην προέδρου του Ε.Δ.Δ.Α., νορβηγού R. Ryssdal, *Opinion: The Coming Age of the European Convention on Human Rights*, *European Human Rights Law Review*, Sweet & Maxwell, 1996, 18 και 26.

Υποστηρίζεται, πως με κέντρο βάρους είτε την αμυντική-αποθετική διαφύλαξη ενός εγγυημένου «ποιοτικού ελάχιστου» έννομης προστασίας,¹⁶⁵⁹ είτε τη δυναμική-διασταλτική έκφραση του λειτουργικού πυρήνα των δικαιωμάτων,¹⁶⁶⁰ η νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. βασίζεται αντίστοιχα, είτε σε μία ευέλικτη εκδοχή της “*stricto sensu*” αναλογικότητας¹⁶⁶¹ ως προς την αξιολόγηση του εύλογου και ανεκτού μέτρου, είτε στον αποδοτικό και αποδεικτικό έλεγχο της αναγκαιότητας μίας θετικής δημόσιας παρέμβασης και της βέλτιστης διασφάλισης των αξιώσεων ενός έννομου αγαθού. Κατανοώντας άλλωστε την αρμοδιότητα του, ως επικουρικό¹⁶⁶² υπερεθνικό Δικαστήριο¹⁶⁶³ στοχευμένα επί του δημοκρατικού δικαιωματοπισμού¹⁶⁶⁴ διαθέτει εξ ορισμού, το «δικαιωματοκεντρικό» ελιγμό να αποστασιοποιεί τις αξιολογήσεις του ακόμα και από τις συστηματικές συναρτήσεις του κατά περίπτωση εθνικού συνταγματικού πλαισίου, όπου η επίδραση του δημοσίου συμφέροντος είναι σαφώς πιο διάχυτη στη σχηματοποίηση της «δικαιωματικής» αξίας.¹⁶⁶⁵ Πάνω ακριβώς σ’ αυτή την θεσμική και «δικαιοδοτική» προβληματική για τη ουσιαστικότερη συμμετρία του «εξωτερικού» του ελέγχου και την πληρέστερη αιτιολόγηση του δικανικού του συλλογισμού, στο Ε.Δ.Δ.Α. αναπτύχθηκε και αναπτύσσεται όλο και πιο συντεταγμένα, η δογματική του «περιθωρίου εκτίμησης»,¹⁶⁶⁶ δίχως να αποστερείται η Σύμβαση τον καταρχήν αντικειμενισμό της για τον αυτοτελή προσδιορισμό των δικαιωμάτων κατά το «εσδαϊκό» κεκτημένο. Στην διακριτική ελεγχιμότητα του περιθωρίου εκτίμησης εντάχθηκαν και ενισχύθηκαν με ευκρίνεια οι εκτιμήσεις της “*lato sensu*” αναλογικότητας και ειδικά της «σημαίνουσας»¹⁶⁶⁷ αναγκαιότητας¹⁶⁶⁸ των νομότυπων

¹⁶⁵⁹Περί του «αδύναμου ατού» στην κανονιστικότητα των δικαιωμάτων βλ. εκτενώς σε M. Klatt/M. Meister, *The Constitutional Structure of Proportionality*, Oxford University Press, 2012, 44.

¹⁶⁶⁰B. Pirker, ό.π. (1364), 196 και 199, περί οριοθετημένου δυναμισμού βλ. Scorpola II κατά Ιταλία αριθμ. Προσφ. 10249/03 στις 17-09-2009. Σημ.:Το δικαίωμα της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και κατοικίας του άρθρου 8 της Ε.Σ.Δ.Α., όπως αναλύθηκε και στη προηγούμενη σχετική ενότητα, εσωτερικεύει δυναμικά ανθρωποκεντρικές διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος τόσο επί των προστατευτικών αποδεκτών παρεμβάσεων (παρ. 2 του άρθρου 8), όσο και εντός του ίδιου του δικαιώματος (παρ. 1 του ίδιου άρθρου).

¹⁶⁶¹B. Pirker, ό.π. (1364), 216 και Η. Καστανάς, Η αρχή «της δίκαιης ισορροπίας» στη νομολογία του ευρωπαϊκού δικαστηρίου των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΔτΑ, Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2006, 215-267.

¹⁶⁶²Σημ.:Ο επικουρικός ρόλος και η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου του Στρασβούργου διαμορφώνεται με βάση τις κατευθύνσεις του 15^{ου} Πρωτοκόλλου (κυρωθέν με το Ν. 4556/2018 περί επικουρικότητας και περιθωρίου εκτίμησης κρατών-μελών) και της δικονομικής απαίτησης του άρθρου 35 της Σύμβασης (για την εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων), εξετάζοντας, αξιολογώντας και κρίνοντας τελικώς την εθνική δικαστική κρίση επί της διαφύλαξης των δικαιωμάτων εντός της εθνικής έννομης τάξης. Έτσι λειτουργικά αποδίδεται στα κράτη η πρωταρχική ευθύνη για τη τήρηση της Σύμβασης. Περί αμεσότητας και αποτελεσματικότητας του εθνικού δικαστικού ελέγχου της Ε.Σ.Δ.Α. Βλ. και Handyside κατά Ην. Βασιλείου, αριθμ. Προσφ. 5493/72, στις 7-12-1996.

¹⁶⁶³F. Jizeng, *Rethinking the Method and Function of Proportionality Test in the European Court of Human Rights*, CSHRS, διαθέσιμο στο: www.chinahumanrights.org, 2016.

¹⁶⁶⁴B. Pirker, ό.π. (1364), 230-231.

¹⁶⁶⁵Οι ρήτρες υπέρ των συνταγματικών δημοσίων συμφερόντων, των κοινωνικών αναγκών και των εθνικών ιδιαιτεροτήτων -επιδιώξεων μεταξύ των αλληλεπιδρώμενων έννομων αξιώσεων μπορεί να υποστηριχθεί πως καταδεικνύουν τη συγκλίνουσα «δικαιοπολιτική ηθική» για την αλληλέγγυα και συντονισμένη διάρθρωση των δικαιωμάτων και του «κοινού καλού» σ’ ένα κράτος δικαίου (βλ. ενδιαφέρουσες αναφορές σε J. Rawls, ό.π. (100) και M. Kumm, ό.π. (1640), 69, 74).

¹⁶⁶⁶Βλ. Αξιοσημείωτη ανάλυση για την ανάπτυξη και το συσχετισμό περιθωρίου εκτίμησης, της νομιμότητας και του δημοσίου συμφέροντος κατά την εφαρμογή της Ε.Σ.Δ.Α. σε Y. Arai-Takahashi, *The Margin Of Appreciation Doctrine and The Principle of Proportionality in the Jurisprudence of ECHR*, Intersentia Publishers, 2002 όπου η εκτίμηση του περιθωρίου εκτίμησης επιβεβαιώνεται ως η αντεστραμμένη όψη της αναλογικότητας. Βλ. επίσης St. Greer, *The European Convention on Human Rights. Achievements, Problems and Prospects*, στη σειρά *Studies in European law and policy*, Cambridge University Press, 2006, του ίδιου *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2000, E. Benvenisty, *The Margin of Appreciation, Subsidiarity, and Global Challenges to Democracy*, Global Trust Working Paper, 05/2016, διαθέσιμο στο: globaltrust.tau.ac.il/wp-content/uploads/2017/12/16-05-Benvenisti.pdf.

¹⁶⁶⁷Σημ.:Σε αντίλογο, η απομονωμένη «σημαντικότητα» ενός θεμιτού σκοπού, χωρίς συστηματική κανονιστική και ολοκληρωματική συνάφεια, ελλοχεύει τον κίνδυνο τα δικαιώματα ως «μοντέλο μεσαίου ατού» να αντισταθμίζονται

πολιτειακών παρεμβάσεων,¹⁶⁶⁹ προσδιορίζοντας έτσι κατά περίπτωση, σαφέστερα με ουδέτερες κανονιστικές απαιτήσεις, το σύννομο πλαίσιο του δημοσίου συμφέροντος¹⁶⁷⁰ εντός μίας «συστατικά»¹⁶⁷¹ δημοκρατικής διακυβέρνησης και έννομης τάξης.¹⁶⁷² Παρά τις μερικότερες οριοθετικές ενστάσεις, με τη ρυθμιστική αποτίμηση των «περιθωρίων εκτίμησης» του κράτους, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, κατά γενική ομολογία, εξισορρόπησε αμφίδρομα τις ακτιβιστικές τάσεις, τόσο αυτοαναφορικά, όσο και από την πλευρά των κρατών· υιοθετώντας πιο ολοκληρωμένες και πιο θετικές κρίσεις, που προάγουν το δικαιωματισμό στο κράτος δικαίου, αλλά και το κράτος δικαίου στο δικαιωματισμό.

Σε λογική ακολουθία αυτών των σκέψεων, με γνώμονα τη γνησιότητα και την ουσία της δικαιοκρατίας και της δημοκρατίας στη δυναμική προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη λειτουργική συνοχή των περιθωρίων εκτίμησης της Πολιτείας εντός μίας «αξιακής νομιμότητας», δημιουργική -προωθητική θέση στις νομολογιακές κατευθύνσεις του Ε.Δ.Δ.Α.¹⁶⁷³ και κατ' επέκταση στη θεσμική εμβέλεια της Ε.Σ.Δ.Α. καταλαμβάνει η ανάπτυξη της ισχύος των κοινωνικών και εν γένει των θετικών δικαιωμάτων.¹⁶⁷⁴ Για την υποστήριξη τους αξιώνεται η

εντελώς προσαρμοστικά σε σχέση με τις επιταγές του δημοσίου συμφέροντος. Βλ. M. Kumm, *ό.π.* (1434), 151, D. Beatty, *The Ultimate Rule of Law*, Oxford University Press, 2005, 182 και I. Σαρμάς, *Η δίκαιη ισορροπία κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, διαθέσιμο στο www.constitutionalism.gr/2066, 2011. Ωστόσο: όσο πιο σημαντική είναι η παρέμβαση στο δικαίωμα, τόσο εντονότερη είναι η αιτιολογία που απαιτείται. Το κράτος φέρει το βάρος απόδειξης στο να τεκμηριώσει την παρεμβατικότητα του ως βέλτιστα πρόσφορη και αναγκαία (υπό το ηπιότερο μέσο). Κάτι που δεν συμβαίνει στις σταθμίσεις της «εν στενή εννοία» αναλογικότητας, που εν πολλοίς επιζητάται από τον προσφεύγοντα να αποδείξει αιτιωδώς στενά το δυσανάλογο του υπέρμετρου ως προς τα έννομα συμφέροντά του (βλ. χαρακτηριστικά: Ε.Δ.Δ.Α., *Saint-Paul Luxembourg S.A. κατά Λουξεμβούργου*, Αριθμ. Προσφ. 26419/10, στις 18-04-2013 (βλ. παρ. 44)).

¹⁶⁶⁸J. Christoffersen, *Fair Balance: proportionality, subsidiarity and primarity in the European Convention on Human Rights* Martinus Nijhoff, 2009, 37. Συγκριτικά, η εν λόγω διαδικασία στις Η.Π.Α. αναπτύσσεται με τη δογματική της «στενής προσαρμογής» ή έλεγχο των «λιγότερο περιοριστικών μέσων». Ο αντίστοιχος δικαστικός έλεγχος στις Η.Π.Α. όλο και συντονισμένα αξιώνει τα μέτρα που έχουν εγκριθεί από τις κρατικές αρχές να μην πρέπει περιορίζουν το δικαίωμα περισσότερο από την αναγκαιότητα της επίτευξης του επιδιωκόμενου σκοπού, αφότου μάλιστα οι τελευταίες έχουν εξετάσει και αιτιολογήσει σφαιρικά όλες τις εναλλακτικές λύσεις ακόμα και τη μηδενική παρέμβαση, τείνοντας προς το λιγότερο και πλέον αποτελεσματικό παρεμβατικό μέσο.

¹⁶⁶⁹Σημ.:Βλ. στην σχετική προηγούμενη ενότητα την ανάλυση της υπόθεσης *Hatton* κατά Ην. Βασιλείου για την πολιτειακή σημασία και τις συνθήκες νομιμότητας της λειτουργίας του διεθνής αερολιμένα του Heathrow.

¹⁶⁷⁰Σημ.:Η ανάλυση των περιθωρίων εκτίμησης του κράτους δικαίου που εσωτερικεύει την αναλογικότητα «διαδικαστικοποιεί» τα κανονιστικά πρότυπα του δημοσίου συμφέροντος

¹⁶⁷¹Σημ.:Η δημοκρατική κοινωνία στην Ε.Σ.Δ.Α. απολαμβάνει περισσότερο ένα αξιακό χαρακτήρα φιλελεύθερης πολιτειακής συμπεριφοράς, παρά τα στενά χαρακτηριστικά της πλειοψηφικής νομιμοποίησης. Χαρακτηριστικό για την δημοκρατική προάσπιση ακόμα και των μειοψηφιών, μεταξύ πολλών, το σκεπτικό στη *Sorensen* και *Rasmoussen* κατά Δανίας, Αριθμ. Προσφ. 52562/99 and 52620/99, στις 11-01-2006.

¹⁶⁷²J. Christoffersen, *Straight Human Rights Talk-Why Proportionality does (not) Matter*, *Scandinavian Studies In Law*, Τεύχος 55, Inbunden, 2010, 12, Π. Δαγτόγλου, *ό.π.* (109), 183, Σ. Ματθίας, *Το πεδίο λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας*, *ΕλληΔι*, Τεύχος 1, Σάκκουλας, 2006, 7-9, Η. Καστανάς, *ό.π.* (1661), 215 επ.. Βλ. Και συνολική εκτίμηση ειδικά για τη συλλογιστική του Ε.Δ.Δ.Α. και σε S. Tsakyrakis, *ό.π.* (1434), 468-493.

¹⁶⁷³A.R. Mowbray, *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*, Hart Publishing, 2004, 229.

¹⁶⁷⁴Σημ.:Στη σύγχρονη ραγδαία εξελισσόμενη πραγματικότητα και στην επικαιροποιημένη θεσμική αντίληψη για το ρυθμιστικό ρόλο της Πολιτείας γίνεται επιτακτικά αποδεκτό πως όλα τα ανθρώπινα δικαιώματα εσωτερικεύουν και αποθετικές και θετικές δεσμευτικές αποχρώσεις, που από την ατομική αξίωση υφαισούνται στη συλλογική/κοινωνική διεκδίκηση και από αυτήν στην προστατευτική εγγυησιμότητα του Κράτους δικαίου. Άλλωστε, και η ίδια η προσωπικότητα και η αξία του ανθρώπου συντίθεται από την ατομικότητα και την κοινωνικότητά του εντός μίας οργανωμένης κοινωνίας. Η συγκεκριμένη αναγνώριση και αποδοχή επαυξάνει και ενισχύει την συνδυαστικά ορθολογική, αλλά συνάμα και την αξιακή εφαρμοστικότητα των αναγκών και των επιδιώξεων ενός δικαίωματος και του αντίστοιχου επενεργούμενου δημοσίου συμφέροντος, διαπιστώνοντας και κατανοώντας ακριβέστερα το «αλληλέγγυο» και αλληλένδετο περιεχόμενό τους (βλ. A.R. Mowbray, *ό.π.* (1673), 224, S. Fredman, *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*, Oxford University Press, 2008,

ενεργητική ρυθμιστική ανταπόκριση του κράτους,¹⁶⁷⁵ που μετουσιώνει τις συλλογικές ανάγκες, τις προστατευτικές δικαιωματικές εγγυήσεις, την ίδια τη δημόσια ωφέλεια¹⁶⁷⁶ και τη διασφάλιση των κοινών αγαθών,¹⁶⁷⁷ σε αποτιμητά και αιτιώδη έννομα συμφέροντα με επίκεντρο τον άνθρωπο και την κοινωνική του διαβίωση κάτω από δίκαιες ισορροπίες «δικαιωματοκεντρικού και αλληλέγγυου παρεμβατισμού». Αδιαμφισβήτητα, η εμπάθυνση στα κινητήρια κανονιστικά εχέγγυα των θετικών δικαιωμάτων αντιπροσωπεύει, τόσο την ακτινοβολία του αντίστοιχου ατομικού δικαιώματος, διαφωτίζοντας την κοινωνική του συνοχή, όσο και τον αξιακό προσανατολισμό του δημοσίου συμφέροντος, που εκπληρώνει την κοινωνική του ευθύνη. Στις εγγυήσεις των θετικών δικαιωμάτων, η ένταση και η έκταση της πρωταγωνιστικού κριτηρίου της «αναγκαιότητας» για την διαφύλαξη ή για την ανάδειξη τους (πρέπει να) επαφίεται ακόμα πιο στοχευμένα: στη διερεύνηση της βέλτιστης διαθέσιμης εναλλακτικής επιλογής,¹⁶⁷⁸ αλλά και στην επαρκή προσφορότητα του παρεμβατικού μέτρου σε σχέση με τη (κοινωνική) σημασία του επιδιωκόμενου έννομου σκοπού. Ανέκαθεν βέβαια υπό το διαπλαστικό βάρος των «δυνατοτήτων», και όχι αμιγώς των «ικανοτήτων» της ευνομούμενης Πολιτείας, αποδίδοντας εν προκειμένω την Οδύσεια του κράτους δικαίου προς την Ιθάκη του δικαίου κράτους. Από τη στιγμή μάλιστα, που οι συναφείς θετικές ρυθμιστικές σταθερές της αναλογικότητας, του περιθωρίου εκτίμησης και της δίκαιης ισορροπίας διέρχονται από την «Σκύλλα» του “minimum” και του «ανεκτού» των «δικαιωματικών προτύπων» και τη «Χάρυβδη» του σχετικοποιημένα «εύλογου» και προτιμησιακά «σημαντικού» παρεμβατισμού.¹⁶⁷⁹ Αλληγορική απεικόνιση που εμφιαστικά έχει χρησιμοποιήσει και ο καθηγητής Α. Μανιτάκης για την αντίστοιχη δυναμική του εθνικού συνταγματικού ελέγχου, υπό συγγενικές πιέσεις του στεγνού «νομικισμού» και της βουλευσιαρχικής «πολιτολογίας»,¹⁶⁸⁰ ιδίως επί των αξιακών δικαιοκρινών κεκτημένων, αναζητώντας την εξισορρόπηση του εξορθολογισμένου συνταγματισμού, της δημοκρατικής νομιμοποίησης και της δικαιοκρατικής συνοχής στη συνέπεια του κράτους δικαίου.

Είναι γεγονός ότι η Ε.Σ.Δ.Α. δεν ενσωμάτωσε κατά την ιστορική της κατάρτιση το 1950 ή σε κάποιο εκ των υστέρων Πρωτόκολλό της μία γενική ρήτρα εγγυητικού περιορισμού,¹⁶⁸¹ όπως συνηθίζουν οι πιο πρόσφατοι Καταστατικοί Χάρτες Δικαιωμάτων.¹⁶⁸² Παρόλα αυτά, το

65, H.J. Steiner/P. Alston/R. Goodman, *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*, 3^η έκδ., Oxford University Press, 2007, 186, και S. Cardbaum, *Positive and Horizontal Rights: Proportionality's Next Frontier or a Bridge Too Far?*, σε: *Proportionality new frontiers, new challenges* (ό.π. 1640), 230.

¹⁶⁷⁵S. Fredman, ό.π. (1674), 1-5, M. Klatt/M. Meister, ό.π. (1659), 85, B. Griffey, 'The 'Reasonableness', Test: Assessing Violations of State Obligations under the Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, *Human Rights Law Review*, Τεύχος 11, Oxford University Press, 2011, 275-327.

¹⁶⁷⁶Ε.Δ.Α. Sporrong κατά Σουηδίας, Αριθμ. Προσφ. 7151/75, στις 23-09-1982 βλ. παρ. 69, η δημόσια ωφέλεια σε συμμετρία με τις απαιτήσεις της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων (όπως εν προκειμένω της περιοσίας του Π.Π.Π. της Ε.Σ.Δ.Α.).

¹⁶⁷⁷A. Barak, ό.π. (1427), 423.

¹⁶⁷⁸M. Klatt/M. Meister, ό.π. (1659), 107.

¹⁶⁷⁹B. Griffey, ό.π. (1675), 2011, 275-327.

¹⁶⁸⁰A. Μανιτάκης, Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας του της ερμηνείας του Συντάγματος, ΤοΣ, Τεύχος ΙΑ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 476-496.

¹⁶⁸¹Council of Europe, *Collected Edition of the "Travaux Préparatoires"* 1961, 105.

¹⁶⁸²Σημ.:Βλ. ανάλυση των διατάξεων του Άρθρου 52 Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. στην αμέσως προηγούμενη ενότητα. Εγκολπώνουν μεταξύ άλλων, ρητώς το γενικό «κανονιστικό φίλτρο» της αναλογικότητας σ' ένα σύνολο γενικών κανονιστικών περιορισμών (Άρθρο 52 παρ. 1), προσδίδοντας αντικειμενισμό και συστηματοποίηση, τόσο εντός του κανονιστικού Καταστατικού Χάρτη αλλά και σε σχέση με την ίδια την κοινωνική πραγματικότητα. Για τη διαφορά μεταξύ γενικών και ειδικών περιοριστικών ρητρών και την θετική παρουσία των πρώτων στην ενωσιακή έννομη τάξη βλ. M. Borowski, *Limiting Clauses: On the Continental European Tradition of Special Limiting Clauses and the General Limiting Clause of Art 52(1) Charter of Fundamental Rights of the European Union*, *Journal Jurispundesce*, Τεύχος 1, Routledge-Taylor & Francis Group, 2007, 197-240. Στη διάσταση της Οικουμενικής Διακήρυξης

Ε.Δ.Δ.Α. κατά τον τελολογικό έλεγχο νομιμότητας μίας πολιτειακής συμπεριφοράς, για την τεκμηρίωση της σημασίας μίας θεμιτής παρεμβατικής επιδίωξης και για την αξιολόγηση του εύλογου και ευνομούμενου περιορισμού ενός δικαιώματος προς απόδειξη της Πολιτειακής «δίκαιης ισορροπίας»,¹⁶⁸³ ανέπτυξε για ορισμένα «μεικτά» δικαιώματα με ιδιαίτερη κοινωνική αλληλεπίδραση¹⁶⁸⁴ τα ερμηνευτικά «κριτήρια-απαιτήσεις»: α) της επιτακτικής κοινωνικής αναγκαιότητας β) στα πρότυπα μίας δημοκρατικά οργανωμένης κοινωνίας. Προσδίδοντας έτσι στα νομιμοποιητικά περιθώρια εκτίμησης του κράτους δικαίου,¹⁶⁸⁵ γενικά ποιοτικά χαρακτηριστικά αποτελεσματικότητας στην αιτιολογημένη και κατ' ουσία εγγενή, εντός των εν λόγω δικαιωμάτων, συγκρότηση του δημοσίου συμφέροντος. Πιο λεπτομερειακά, όσο πιο επιβεβλημένη εκτιμάται η «αναγκαία» δημόσια παρέμβαση για: την κοινωνική συνοχή, την εθνική και τη δημόσια ασφάλεια, την υγεία, τις οικονομικές συνθήκες/προκλήσεις ενός κράτους και την ισορροπημένη προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών «τρίτων προσώπων/μερών», τόσο πιο θεμιτό και επιτακτικό κρίνεται το ενισχυμένο περιθώριο εκτίμησης του δημοκρατικού κράτους δικαίου για τους «προστατευτικούς» περιορισμούς που δύναται να υποστηρίξει και να θέσει προς το αντίστοιχο αλληλεπιδρώμενο δικαίωμα/έννομο αγαθό. Τοιουτοτρόπως και αντίστροφα, όσο πιο σημαντικό είναι το διακύβευμα και η ανάγκη προστασίας ενός δικαιώματος -ιδίως επί του πυρήνα του-, τόσο πιο περιορισμένο και ειδικό είναι το περιθώριο εκτίμησης των παρεμβατισμών του κράτους. Γίνεται αντιληπτό, πως η «στάθμιση- τραμπάλα» που επιδιώκει το Ε.Δ.Δ.Α. με κέντρο βάρους την επενέργεια ενός δικαιώματος στα κράτη δικαίου που υπάγονται στην Ε.Σ.Δ.Α., δομείται σε μία αντεστραμμένη λογική σε σχέση με τις έννομες εκτιμήσεις που προβαίνει το επίσης υπερεθνικό έννομο πλαίσιο της Ε.Ε. και οι δικαστικές ερμηνευτικές

Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948, υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε. που επηρέασε παγκοσμίως την κατάρτιση Καταστατικών συνταγματικών Χαρτών για την κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διακρίνεται στις διατάξεις του άρθρου 29 παρ. 2 μία γενικευμένη ρήτρα-αξιακή σταθερά εύνομων και νομότυπων περιορισμών ως προσδιοριστικό εξωτερικό λειτουργικό στοιχείο συντεταγμένης απόδοσης των δικαιωμάτων, έστω για τη «θεσμική και πολιτική ηθική», αλλά και τη διεθνοποιημένη δέσμευση των κρατών ως κράτη δικαίου να αναφέρονται στο «γενικό – κοινό καλό» της λαϊκής κυριαρχίας (και της δημοκρατικής κοινωνίας). Βλ. Αναλυτικό ιστορικό για την γενική ρήτρα της Οικουμενικής Διακήρυξης Ε.Ι. Daes, Freedom of the Individual under Law - A Study of the Individual's Duties to the Community and the Limitations on Human Rights and Freedoms under Article 29 of the Universal Declaration of Human Rights, United Nations, 1990, 72 και 74.

¹⁶⁸³Μ.-Α. Eissen, The principle of proportionality in the case-law of the European Court of Human Rights, σε: R. St. J. Macdonald/F. Matscher (επιμ.), The European System for the Protection of Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, 1993, 125-146.

¹⁶⁸⁴Βλ. Άρθρα 8-11 Ε.Σ.Δ.Α.

¹⁶⁸⁵Σημ.: Το Ε.Δ.Δ.Α. πρέπει να υπογραμμιστεί πως «αυτοπεριοριστικά» εξυπηρετώντας τον τελολογικό σκοπό του τυχόν προσβληθέντος δικαιώματος/θιγόμενου έννομου αγαθού αποφεύγει να εκτιμήσει το ίδιο την ουσία της αναγκαιότητας του δημόσιου παρεμβατισμού (το βάρος απόδειξης εκτίμησης εναπόκειται στο ίδιο το κράτος με ό,τι αυτό συνεπάγεται θετικά αλλά και αρνητικά). Επικεντρώνει τη συλλογιστική του στην αυτοτελή – αυτούσια ερμηνευτική θέση και λειτουργία του δικαιώματος εντός των προδιαγραφών του δημοκρατικού κράτους δικαίου, ασχέτως αν και αυτή η δογματική χωρεί διασταλτικών τάσεων, ανά επιμέρους εθνική έννομη τάξη και κοινωνική αντίληψη. J. McBride, Proportionality and the European Convention on Human Rights, σε: The Principle of Proportionality in the Laws of Europe (ό.π. 1514), 23-36. Ενδιαφέρουσα για τη λειτουργική θέση της Ε.Σ.Δ.Α. στο «κράτος δικαίου» της Ε.Ε. η “Bank Mellat” (εμπορική τράπεζα του Ιράν κατά του Συμβουλίου) υπόθεση Π.Ε.Κ., Τ-496/10 με αντικείμενο την ακύρωση της απόφασης 2010/413/ΚΕΠΠΑ του Συμβουλίου για περιοριστικά μέτρα κατά του Ιράν. Το Δικαστήριο δεν υποκαθιστά κατά κανόνα την δική του κρίση στις εκτιμήσεις που εκφέρουν οι αρμόδιες κρατικές ή ενωσιακές αρχές, αλλά ελέγχει αν οι εν λόγω εκτιμήσεις και επιλογές αξιολόγησαν τα τιθέμενα πρότυπα της Σύμβασης. Το μέγεθος του περιθωρίου εκτίμησης που αναγνωρίζει το Δικαστήριο στα συμβαλλόμενα Κράτη ποικίλλει ανάλογα με τη σημαντικότητα του δημόσιου παρεμβατισμού και πιο πρακτικά ανάλογα με την ύπαρξη ή μη συναίνεσης και συναντίληψης σε πανευρωπαϊκό επίπεδο ως προς την καταλληλότητα ενός μέτρου σε σχέση με την εμβέλεια του δικαιώματος.

αποδόσεις του Δ.Ε.Ε.¹⁶⁸⁶ προς τα ενωσιακά κράτη-μέλη, με κέντρο βάρους κατεξοχήν τη «διαπολιτειακή» συνεκτικότητα των ενωσιακών κεκτημένων.¹⁶⁸⁷

Η «γενική» λοιπόν «ερμηνευτική κανονιστική ρήτρα» για το σύννομο και αναγκαίο περιορισμό των έννομων αγαθών και των έννομων συμφερόντων, δεν είναι άγνωστη στο σύνολο των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων της Σύμβασης, αφού στα προαναφερόμενα «κοινωνικοποιημένα» δικαιώματα δεσπάζει η γενική επιφύλαξη για τον προσδιοριστικό περιορισμό του «κοινωνικά αναγκαίου σε μία δημοκρατική κοινωνία». Ειδικότερα αντιπροσωπευτικά, στο άρθρο 8 παρ. 2 της Ε.Σ.Δ.Α., η εν λόγω ρήτρα σήμερα απολαμβάνει μία εκτεταμένη επικλησιμότητα για την κρατική νομιμοποίηση του οικείου και θεμιτού προστατευτικού παρεμβατισμού, αλλά και μία αξιοσημείωτη αποδοχή από το Δικαστήριο του Στρασβούργου για την σύνθετη οριοθέτηση του ερμηνευτικά διασταλτικού δικαιώματος στη προστασία της «ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και κατοικίας». Εντάσσοντας μάλιστα δυναμικά σε αυτό, όπως διαστασιολογήθηκε στη σχετική 4^η ενότητα του Β΄ Κεφαλαίου, θετικές και αποθετικές αξιώσεις υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος, της υγείας και της βελτιστοποίησης των συνθηκών και των όρων διαβίωσης. Η ίδια «πολιτειακά αντισταθμιστική» ρήτρα εντοπίζεται και στις διατάξεις του άρθρου 9 παρ. 2 (περί ελευθερίας σκέψης, συνείδησης, θρησκευέσθαι), του άρθρου 10 παρ. 2 (για την ελευθερία της έκφρασης) και του άρθρου 11 παρ. 2 (αναφορικά με την ελευθερία συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι) της Ε.Σ.Δ.Α.¹⁶⁸⁸ Ταυτόχρονα δε, με το «φακό» του δημιουργικού νομικού θετικισμού και στα υπόλοιπα κατοχυρωμένα δικαιώματα της Σύμβασης υφίστανται λειτουργικές και οριοθετικές επιφυλάξεις¹⁶⁸⁹ με στοιχεία αναλογίας, ισορροπίας και μέτρου. Ορθώνονται δηλαδή περιορισμοί, που είτε είναι κατά

¹⁶⁸⁶Σημ.: Ήδη από την απόφαση Δ.Ε.Κ., C-5/88, Wachauf κατά Γερμανίας. Το δικαστήριο του Λουξεμβούργου διαφυλάττοντας εντός της Ε.Ο.Κ. τα ανθρώπινα δικαιώματα ανέπτυξε το συλλογισμό (σκ. 17 και 18) ότι: «Κατά πάγια νομολογία, (C- 44/79 Δ.Ε.Κ. Hauer), τα θεμελιώδη δικαιώματα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος των γενικών αρχών του δικαίου την τήρηση των οποίων διασφαλίζει το Δικαστήριο. Το Δικαστήριο πρέπει κατά τη διασφάλιση των δικαιωμάτων αυτών να εμπνέεται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, έτσι ώστε να μην επιτρέπεται στην Κοινότητα η θέσπιση μέτρων που δεν συμβιβάζονται με τα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζουν τα Συντάγματα των κρατών αυτών. Οι διεθνείς συμβάσεις που αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, στις οποίες είναι συμβαλλόμενα κράτη-μέλη μπορούν επίσης να περιέχουν στοιχεία τα οποία πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου. Ωστόσο, τα θεμελιώδη δικαιώματα που αναγνωρίζει το Δικαστήριο δεν εμφανίζονται ως απόλυτες αξίες, αλλά πρέπει να λαμβάνονται υπόψη σε συνάρτηση με τη λειτουργία τους στο κοινωνικό πλαίσιο. Κατά συνέπεια, επιτρέπεται να επιβάλλονται περιορισμοί στην άσκηση των δικαιωμάτων αυτών, ιδίως στο πλαίσιο μιας κοινής οργανώσεως αγοράς, υπό τον όρο ότι οι εν λόγω περιορισμοί ανταποκρίνονται πράγματι σε επιδιωκόμενους από την Κοινότητα σκοπούς που εξυπηρετούν το κοινό συμφέρον και δεν συνιστούν, ενόψει του επιδιωκόμενου σκοπού, υπέρμετρη και αφόρητη επέμβαση που θίγει αυτήν την ίδια την ουσία των εν λόγω δικαιωμάτων.». Στην απόφαση της Fedesa, το Δικαστήριο, προχώρησε με δικαυκή ωριμότητα ένα βήμα παραπέρα, αφού θεμελίωσε και ονομάτισε ευθέως την κλιμάκωση του ρυθμιστικού παρεμβατισμού με την λειτουργική εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας (σκ. 12-14).

¹⁶⁸⁷Σημ.:Παρά τον δικαιωματικοκεντρικό ή τον ενωσιακοκεντρικό χαρακτήρα μεταξύ της Ε.Σ.Δ.Α., και αντίστοιχα των Ευρωπαϊκών Συνθηκών και του Χάρτη, αμοιβαία δικαιοκεντρικά αξιοσημειώμενα: Το Άρθρο 53 Ε.Σ.Δ.Α. που σκιαγραφεί την εγγυητικά βελτιστοποιητική έκφραση και την ανοιχτή διασύνδεση του «ευρωπαϊκού συνταγματισμού των δικαιωμάτων»: «Ουδεμία των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως δύναται να ερμηνευθή ως περιορίζουσα ή αναιρούσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και θεμελιώδεις ελευθερίες, τα οποία τυχόν αναγνωρίζονται συμφώνως προς τους νόμους οιοδήποτε των Συμβαλλομένων Μερών ή προς πάσαν άλλην Σύμβαση την οποίαν ταύτα έχουν υπογράψει.» και σε απόλυτη ευθυγράμμιση το άρθρο 53 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. που επιβεβαίωσε πως: «Καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών μελών.».

¹⁶⁸⁸Βλ. και S. Greer, Balancing and the ECHR: A Contribution to the Habermas-Alexy Debate, Cambridge Law Journal, Τεύχος 63, Cambridge University Press, 2004, 418.

¹⁶⁸⁹Βλ. Εξάιρεση στην ουσία αποτελεί το άρθρο 3 Ε.Σ.Δ.Α. περί απόλυτης απαγόρευσης βασανιστηρίων.

περιεχόμενο εννοιολογικά εγγενείς, είτε διατυπώνονται υπό την «επιφύλαξη του νόμου», είτε αναπτύσσονται και συναρτούν τη νομιμότητα τους στις ευρύτερες αντισταθμιστικές αποδόσεις της «δημόσιας ωφέλειας», ως προς τον θετικό παρεμβατισμό του δημοσίου συμφέροντος και την παράλληλη διασφάλιση της «δίκαιης ισορροπίας» του περιοριζόμενου δικαιώματος/έννομου αγαθού, όπως λ.χ. προσδιορίζονται τα περιουσιακά δικαιώματα και οι «αντισταθμιστικοί» περιορισμοί τους στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου.¹⁶⁹⁰

Κλείνοντας την παρούσα ενότητα, οι εκτιμήσεις των σύννομων περιορισμών και της δίκαιης ισορροπίας τους στο δημοκρατικό δικαιωματισμό που εγγυάται η Ε.Σ.Δ.Α. εμπεδώνεται ότι αντανακλούν το Πολιτειακό γενικό συμφέρον του κράτους δικαίου. Με αποκλειστικό σκοπό να ικανοποιηθούν οι επιτακτικές ανάγκες της θεσμικής βιωσιμότητας, της δικαιοκρατικής συνεξέλιξης και της δημοκρατικής συνοχής της «ευρωπαϊκής» κοινωνίας· ούτως ώστε μέσω αυτών να εκφραστούν, να αναλυθούν και να οριοθετηθούν τόσο τα κοινά δικαιώματα, όσο και το κοινό «δημόσιο συμφέρον». Όλες οι παραπάνω πανευρωπαϊκές ρυθμιστικές συνέργειες από το ατομικό στο κοινωνικό, από την ελευθερία στη δικαιοσύνη, από το τεχνοκρατικό στο δικαιοπολιτικό, στην ουσία τους αποζητούν, πιο ενεργητικά από ποτέ, την κανονιστική οικοδόμηση της «διαπολιτειακής» αλληλεγγύης για την αξιακή και την αντικειμενική πλήρωση της βελτιστοποίησης των έννομων αγαθών, των έννομων συμφερόντων και των δικαιωμάτων ανάμεσα σε τόσο διαφορετικές έννομες τάξεις, μακριά αλυσιτελείς δογματικούς απολυτισμούς, αλλά με επαρκέστερη ελεγκτικά μεθοδολογική συνέπεια.¹⁶⁹¹

¹⁶⁹⁰ Σημ.: Στην ουσία τα «φίλτρα» της αρχής της αναλογικότητας εμφανίζονται με πολυδιάστατο τρόπο στη διαρρύθμιση των περιουσιακών/ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων σε συνάρτηση με τον παρεμβατισμό του δημοσίου συμφέροντος ως «δημόσια ωφέλεια», όπως λ.χ. για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος βλ. Ε. Βενιζέλος, ό.π. (398), 79 επ., Γ. Δρόσος, ό.π. (464), 131 επ. Δ. Τσάτσος, ό.π. (511), 299 επ και Ξ. Κοντιάδης, Η Συνταγματική διαρρύθμιση της Σχέσης μεταξύ της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος και δικαιώματος της ιδιοκτησίας, Νόμος και Φύση, nomosphysis.org.gr/7037, 2003. Το ελληνικό Σύνταγμα εσωτερικεύει την αναλογικότητα των ιδιοκτησιακών περιορισμών στο γενικό συμφέρον και τη δημόσια ωφέλεια, με την τελευταία να αποδεικνύεται «με τον προσήκοντα τρόπο», ενώ σε περίπτωση αποστέρησης και απαλλοτρίωσης της ιδιοκτησίας προβλέπεται η «πλήρης αποζημίωση», ως αντισταθμιστικό απότοκο και αποτιμητή αντανάκλαση του ίδιου του περιουσιακού/ιδιοκτησιακού δικαιώματος. Οι ευέλκτοι δε ιδιοκτησιακού «περιορισμοί», που ερείδονται ιδίως στο άρθρο 24 παρ. 6 του Συντάγματος, χαρακτηριστικά προβλέπουν την ευθεία υποχρέωση περί «εύλογης (κατ' είδος και τρόπο) αποζημίωσης» του θιγόμενου ιδιοκτήτη σε συνάρτηση και με τον προορισμό της ιδιοκτησίας, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις και του Ε.Δ.Δ.Α. που αναμόρφωσαν επακόλουθα το εναρμονιστικό σκεπτικό του ΣτΕ (βλ. σχετική ενότητα προηγούμενου κεφαλαίου και ΟλομΣτΕ 3146/1986, ΣτΕ 3000/2005, ΣτΕ 325-6/2009). Από τις ίδιες συνταγματικές διατάξεις προκύπτει ότι ο ιδιοκτήτης ακινήτου, στο οποίο επιβλήθηκαν, οι σχετικοί περιορισμοί, δικαιούται να απαιτήσει αποζημίωση ίση με την απομείωση της αξίας του ακινήτου (ΣτΕ 3009/2006, ΣτΕ 1920/2007, ΣτΕ 325-6/2009). Στην αμερικανική νομολογία, εντοπίζεται η αρχή του «μέσου όρου της αμοιβαιότητας του οφέλους» (“an average reciprocity of advantage”), με βάση τους αμοιβαίους περιορισμούς μεταξύ των ιδιοκτητών, αλλά και τις αντισταθμιστικές παρεμβάσεις του κράτους, ως εξισορροπιστική έκφραση των ρυθμίσεων «κόστους-οφέλους», με αξιοσημείωτο κοινωνικό περίβλημα για τα αμερικάνικα δεδομένα.

¹⁶⁹¹ Σημ.: Οι επιφυλάξεις που διατυπώνονται γύρω από τον «απολυτισμό» των δικαιωμάτων, τη δημοκρατική νομιμοποίηση της αυθεντικής τους ερμηνείας και ειδικά ως προς την δικαστική ερμηνεία και το συνταγματικό έλεγχο των θεμελιωδών κανονιστικών αρχών-δικαιωμάτων που εμπεριέχουν τρόπον τινά «πολιτική ηθική» (R. Dworkin, Justice Sotomayor, The Unjust Hearings, New York Review of Books, Τεύχος 56, NYREV, 2009) προσπερνώνται στην ουσία τους με την ίδια την πίστη σ' ένα σύγχρονο συνταγματισμό, που κατά το περιεχόμενο του καταμαρτυρά την αυτοαναφορική του εμπιστοσύνη στη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, την τεχνοκρατία αλλά και τον ίδιο τον έντιμο και ολόπλευρα αιτιολογημένο έλεγχο αυτών των παραμέτρων για χάρη αυτών. Η ηθική βάση του συνταγματισμού του R. Dworkin έχει ήδη τις τελευταίες δεκαετίες κανονιστικοποιηθεί, συνεπώς η εφαρμογή και η ελεγχσιμότητα του αξιακού δικαίου μεθοδολογικά εμπίπτει –συμπίπτει με τον ρυθμιστικό και αιτιώδη θετικισμό του. Τα «μεικτά» δικαιώματα που επί της ουσίας αντανακλούν ενεργητικές βελτιστοποιήσεις του δημοσίου – γενικού συμφέροντος, όπως η προστασία του περιβάλλοντος και οι έννομες αξιώσεις της βιώσιμης ανάπτυξης επιβεβαιώνουν και αποκωδικοποιούν τη συγκεκριμένη προσέγγιση με τον πλέον κανονιστικά συνεργατικό και αξιακό τρόπο για το κράτος δικαίου.

Ενότητα 8

α. Η ελληνική αντίληψη της αναλογικότητας: Από αμήχανη αφηρημένη εφαρμογή σε εγγυητική σταθερά και συνταγματικός κανόνας. Η «εξισορροπιστική αποσυμφόρηση» του δημοσίου συμφέροντος.

Μετά τη ρητή και «στρατηγική» διατύπωση της αναλογικότητας στο άρθρο 25 του Συντάγματος κατά την αναθεώρηση του 2001,¹⁶⁹² η αρχή λειτουργεί θεμελιωδώς -παρά τις όποιες εφαρμοστικές ατέλειες και δογματικές επιφυλάξεις- ως ο κεντρικός κανονιστικός ερμηνευτικός μηχανισμός¹⁶⁹³ και προς τις τρεις λειτουργίες του κράτους για το σχεδιασμό, την έκφραση και την κρίση της «ανεμπόδιστης και της αποτελεσματικής άσκησης» των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων.¹⁶⁹⁴ Συν τοις άλλοις, με βάση το αιτιώδες, τελολογικό και συνάμα συστηματικό περιεχόμενό της διαπνέει εγγενώς ως εννοιολογική βάση την ίδια την γραμματική διατύπωση πολλών επιμέρους ατομικών και συλλογικών συνταγματικών αξιώσεων, αλλά και θεσμικών πολιτειακών εγγυήσεων -όπως συμμετρικά και ισορροπημένα αναπτύσσεται η οικονομική ελευθερία¹⁶⁹⁵ και η προστασία του περιβάλλοντος-.¹⁶⁹⁶ Παράλληλα, όμως η αρχή της αναλογικότητας ως ευθεία, διακριτή και αυτοτελής συνταγματική απαίτηση εκφράζει ένα σταθερό «δίχτυ» «ζωντανού αντικειμενισμού» και «κανονιστικής συνεκτικότητας» για την εύρυθμη λειτουργία του κοινωνικού κράτους δικαίου προς: το λειτουργικό βέλτιστο των

¹⁶⁹²Σημ.: Η αρχή της αναλογικότητας και η αρχή της αειφορίας (βιωσιμότητας-βιώσιμης ανάπτυξης) σκιαγράφησαν το νέο «ουσιαστικό συνταγματισμό» της ελληνικής συνταγματικής έννομης τάξης σε μία στρατηγικά συστηματική θεώρηση του δικαίου υπό τη σημαντική μάλιστα θεσμική επίδραση της νομολογίας του ανωτάτου Ακυρωτικού του ΣτΕ (βλ. και Ε. Βενιζέλος, ό.π. (23), 140-142, Χ. Ανθόπουλος, Όψεις της Συνταγματικής Δημοκρατίας στο παράδειγμα του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος, σε: Δ. Τσάτσος/Ε. Βενιζέλος/Ε. Κοντιάδης, Το Νέο Σύνταγμα. Πρακτικά Συνεδρίου για το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986/2001, Α.Ν. Σάκκουλας, 2001, 172-173, Ε. Βενιζέλος, ό.π. (398), 205-223, του ίδιου, Η αφομοίωση της αναθεώρησης του Συντάγματος από τη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75χρονια (ό.π. 13), 140 και Κ. Γώγος, ό.π. (1346), 299-320.

¹⁶⁹³Ε. Βενιζέλος, ό.π. (23), 131-132 και Σ. Ορφανουδάκης, ό.π. (1509), 59, (:το έργο του αποτέλεσε σημαντική θεωρητική βάση για το ελληνικό δημόσιο δίκαιο προς την κανονιστικότητα της αρχής, εκλαμβάνοντας την ως την πιο σημαντική και σύγχρονη εγγύηση για την τήρηση του ίδιου του Συντάγματος, που διέπει αλλά πλέον προσπερνά το δικαιδοτικό έργο του δικαστικού ελέγχου, επιτάσσοντας την ενεργητική τήρησή της από τη νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία). Πριν τη συνταγματική αναθεώρηση εκτιμόταν ως μία «ανοικτή αξιολογική και γενική δικαϊκή αρχή “no one” βλ. προσέγγιση σε Α. Μανιτάκης, Η προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του Συντάγματος, ό.π. (1499), 332.

¹⁶⁹⁴Σημ.: Η ρήτρα της αποτελεσματικότητας εντός της τήρησης της νομιμότητας στο ελληνικό Σύνταγμα σκιαγραφείται ρητά στο άρθρο 25 παρ. 1 όπου «τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων», προκαλώντας έτσι και τον αντίστοιχο δικαστικό. Κ. Στρατηλάτης, Η συγκεκριμένη στάθμιση των δικαϊκών αξιών κατά τη δικαστική ερμηνεία του Συντάγματος, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 2001, 524, Βλ. Επίσης κλασσικές εύληπτες θέσεις σε Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 102 και Α. Μάνεσης, ό.π. (151), 83.

¹⁶⁹⁵Σημ.: Οι «σύννομοι περιορισμοί» και οι «επιφυλάξεις νομιμότητας» της οικονομικής ελευθερίας στο συνταγματικό πλαίσιο του φιλελεύθερου και συνάμα κοινωνικού κράτους δικαίου, ως αποτελεσματικές εγγυήσεις της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς εμπερικλείουν τα στοιχεία του «εύλογου», της προσφορότητας και της αναγκαιότητας του μέτρου βλ. κλασσικές αναφορές για τη διάσταση του ελληνικού οικονομικού Συντάγματος και την αντίστοιχη προσέγγιση στο αντίστοιχο κεφάλαιο, βλ. και Α. Μάνεσης, ό.π. (151), 151-154 και 159-161.

¹⁶⁹⁶Σημ.: Αντίστοιχες ρήτρες που προσανατολίζουν και αιτιολογούν την ένταση και τα πρότυπα της προστατευτικής παρέμβασης προς το περιβάλλον (φυσικό, πολιτιστικό, δασικό, χωροταξικό, οικιστικό, πολεοδομικό) εναρμονιστικά, κατάλληλα και αναγκαία είναι οι κανονιστικές παράμετροι της αναπτυξιακής αειφορίας-βιωσιμότητας, η εθνική οικονομία, το δημόσιο συμφέρον, οι βέλτιστοι δυνατοί όροι διαβίωσης με «επιστημονικές τεχνικές εκτιμήσεις» αλλά και η ουσία των αρχών της πρόληψης και της προφύλαξης. βλ. ΣτΕ 5764/1996 για την σχεδιαστική εφαρμογή των «Ζωνών Ανάπτυξης Παραγωγικών δραστηριοτήτων», (άρθρο 24 του Ν. 1650/86) με τον ορθολογικό και νομότυπο έλεγχο των χρήσεων γης, σύμφωνα με τη «φέρουσα ικανότητα» της κάθε περιοχής (έννοια- ρυθμιστικό «μείγμα» αναλογικότητας, επικουρικότητας και βιωσιμότητας).

δικαιωμάτων¹⁶⁹⁷ και των δημοσίων παρεμβάσεων,¹⁶⁹⁸ την κοινωνική πρόοδο και συνοχή¹⁶⁹⁹ και τη βιώσιμη αιτιώδη συνάφεια, ανάμεσα στις ελευθερίες και τη δικαιοσύνη, υπό την δικλείδα-αξίωση της εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης της Πολιτείας προς τους πολίτες.¹⁷⁰⁰

Μέσα από αυτές τις συνταγματικές διαστάσεις προκύπτει αναφανδόν πως στην ελληνική έννομη τάξη αξιώνεται ένας συστηματικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων, των πράξεων και των παραλείψεων,¹⁷⁰¹ επί των δικαιωμάτων και των έννομων συμφερόντων, που πέρα από την επάρκεια της νομιμότητας και νομιμοποίησης τους, διεκδικεί και την αποτελεσματικότητα τους με συνδυαστική αιτιώδη συνάφεια, διαδικασία και ουσία ανάμεσα σε ισοδύναμους και βελτιστοποιημένους όρους και όρια. Συνακόλουθα, ο «κατ' αντικείμενο» έλεγχος συνταγματικότητας διασαφηνίζει το «τι προστατεύεται» ως θεμελιώδες έννομο αγαθό, αξίωση και συμφέρον, ενώ ο «κατ' ουσία» συνταγματικός έλεγχος της αναλογικότητας προσδιορίζει το «πώς και πόσο προστατεύονται» τα παραπάνω¹⁷⁰² στις συνέργειες της έννομης τάξης και στους παρεμβατισμούς του κράτους δικαίου. Ο εφαρμοσμένος συνεπώς έλεγχος συνταγματικότητας καθίσταται διττός:¹⁷⁰³ τόσο καταρχάς ως προς την ευθεία προσβολή και παραβίαση αυτών καθ'αυτών των υπερνομοθετικών έννομων κεκτημένων, όσο, σε δεύτερο επίπεδο, σχετικά με τη συμπεριφορική και ρυθμιστική κλίμακα της αναλογικότητας, ως αυτόνομη κανονιστική και ενοποιητική συνταγματική αρχή, που διόλου δεν εφάπτεται στη διάτρηση του πρώτου ελέγχου, αλλά που επαφίεται αποκλειστικά και μόνο στη συστηματική και ισόρροπη βελτιστοποίησή του, για την αντίστοιχη οριοθέτηση του δημόσιου παρεμβατισμού. Ως εκ τούτου, επιβάλλεται να διασαφηνιστεί ότι ο «αντικειμενικός» και εξορθολογιστικός συνταγματικός έλεγχος της νομιμότητας αξιώνει και εμπερικλείει την ουσιαστική και νομότυπη «εκπλήρωση» της αναλογικότητας στις κανονιστικές διαδικασίες και τις ρυθμιστικές εφαρμογές της Πολιτείας· με συντεταγμένες και αιτιώδεις αποδεικτικές

¹⁶⁹⁷ Α. Μάνεσης, ό.π. (1506), 186-187.

¹⁶⁹⁸ Σημ.: Ακόμα και δίχως τα στοιχεία κατάχρησης δικαιώματος, σε γενικότερη θεώρηση δεν υφίσταται κράτος που να προστατεύει δικαίωμα εις βάρος της δημόσιας τάξης, της δημόσιας ασφάλειας και των υπαρκτικών στοιχείων του δικαιοκρατικού και δημοκρατικού πυρήνα του δημοσίου συμφέροντος.

¹⁶⁹⁹ Α. Μάνεσης, ό.π. (151), 58.

¹⁷⁰⁰ Σημ.: Στο συνταγματικό αυτό πλέγμα με ιδιαίτερο βάθος προς το νομικό ανθρωπισμό και την βελτιστοποιημένη προσέγγιση της αναλογικότητας, αξίζει να συνυπολογιστούν θεμελιώδεις αρχές που διεκδικούν την κανονιστικότητά τους μέσα από τα δικαιώματα αλλά και τις πολιτειακές δεσμεύσεις: Ειδικότερα, η αξία/αξιοπρέπεια του ανθρώπου στο άρθρο 2 παρ. 1 του Συντ. (μη αναθεωρητέο κατ' άρθρο 110 παρ.1) ως μία αδιαπραγμάτευτη ζωντανή βάση για τη σχέση της «Πολιτείας» με τον άνθρωπο στο χωροχρόνο και συνακόλουθα η διαγενεακή ισότητα ως δικαίωμα και η βιώσιμη ανάπτυξη ως Πολιτειακό συμφέρον, που με αφετηρία το περιβαλλοντικό κεκτημένο διαχέονται ρυθμιστικά στην έννομη τάξη για την κοινωνική συνοχή και ευημερία της δημοκρατικής αλλά και της δικαιοκρατικής διακυβέρνησης. Αρχές-κανόνες δηλαδή, που εκλαμβάνουν ένα δυναμικά ενεργητικό περιεχόμενο για την διάρθρωση των «αλληλέγγυων απαιτήσεων» της δημοκρατίας και της αποτελεσματικότητας του κράτους δικαίου, με γνώμονα τον άνθρωπο και την κοινωνία.

¹⁷⁰¹ Για τις μορφές, το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά των «παραλείψεων νόμιμης οφειλόμενης ενέργειας» αλλά και της «σιωπηρής αρνητικής πράξης» της διοίκησης στην ελληνική και κοινοτική έννομη τάξη βλ. Κ. Γώγος, Η δικαστική προσβολή παραλείψεων της διοίκησης, Σάκκουλας, 2005, 27 επ. και 381 επ.. Για τη διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 45 παρ. 4 του π.δ. 18/1989 ειδικά με σκοπό την αποτελεσματική συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος εξαιτίας παραλείψεων της Διοίκησης: βλ. ΣτΕ 4665/1996 για τη μη διακοπή λατομείου σε αναδασωτέα έκταση, ΣτΕ 1439/1998 για τη μη ικανοποίηση αιτήματος για την αντιμετώπιση της ηχορύπανσης και των ρυπογόνων αερίων από υποσταθμό της Δ.Ε.Η και ΣτΕ 975/2015 για τη μη λήψη μέτρων υπέρ της περιβαλλοντικής πρόληψης και αποκατάστασης του εδάφους και των υδάτων στον Ασωπό ποταμό, με βάση και την περιβαλλοντική ευθύνη του π.δ. 148/2009.

¹⁷⁰² Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (129), 59 επ..

¹⁷⁰³ Βλ. Σ. Ορφανουδάκης, ό.π. (1509), 64 και Κ. Χρυσόγονος, ό.π. (138), 94.

εκτιμήσεις,¹⁷⁰⁴ που εκνομικεύουν επαγωγικά τις προκλήσεις της πραγματικότητας, χωρίς να διατίθεται και να περιορίζεται επιφυλακτικά αμιγώς στον αξιολογικό έλεγχο των ορίων της νομιμότητας, υπό την στρεβλωτική απειλή του αυτοαναφορικού δικαστικού ακτιβισμού, των “ultra vires” παρεμβάσεων ή του de facto -επιβλητικά νομιμοποιημένου- του κρατικού πατερναλισμού. Ο συνταγματικός έλεγχος της «τήρησης» της αναλογικότητας επενεργεί δηλαδή ως επιβεβλημένη συνταγματική επιταγή και διαδικασία,¹⁷⁰⁵ που συμβάλλει στην αναβάθμιση της νομιμότητας προς τη συνεκτικότερη συνταγματική «συμπεριφορά», διασφαλίζοντας στο κράτος δικαίου, τη ρυθμιστική ανάδειξη του επιδιωκόμενου έννομου αποτελέσματος, απορρίπτοντας την αφηρημένη πρόταξη της νομιμοποιημένης σκοπιμότητας. Ευσύνοπτα, εντός της διάκρισης των λειτουργιών της Πολιτείας, της νομιμότητας του Κράτους και της αποτελεσματικότητας της έννομης τάξης επί των προκλήσεων και των απαιτήσεων της πραγματικότητας,¹⁷⁰⁶ η κανονιστική απόδοση της αρχής της αναλογικότητας στην ουσία της εισάγει αξιακά, ζωντανά και ορθολογικά¹⁷⁰⁷ «τη συνταγματική τεχνοκρατία» στον πυρήνα της «συμπεριφορικής δικαιοκρατίας», για τη ρυθμιστική βιωσιμότητα της «δημοκρατικής διακυβέρνησης».¹⁷⁰⁸

Ακόμα και πριν τη συνταγματική της κατοχύρωση στην ελληνική έννομη τάξη το 2001,¹⁷⁰⁹ ιδίως από το Σύνταγμα του 1975 και έπειτα, οι αξιώσεις περί «εύλογου μέτρου»¹⁷¹⁰ και «εύλογης ισορροπίας»¹⁷¹¹ ανάμεσα στη νομοθετική πρωτοβουλία και τις εκτιμήσεις της διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης κατά τον δικαστικό έλεγχο νομιμότητας¹⁷¹² αναφέρονταν περιεκτικά στην αιτιολόγηση των τριών βασικών κριτηρίων της αναλογικότητας. Ιδιαίτερη έμφαση αποδίδονταν στη σύννομη «σημασία του επιδιωκόμενου σκοπού»¹⁷¹³ σε σχέση με το

¹⁷⁰⁴Α. Μανιτάκης, Τα νομιμοποιητικά θεμέλια της εξουσίας του δικαστή κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, σε: Χ. Απαλλαγάκη (επιμ.), Ο έλεγχος συνταγματικότητας-Θέσεις και τάσεις της νομολογίας, Σάκκουλας, 1992, 36 και Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (1348), 13-19.

¹⁷⁰⁵Σημ.: Σε συνδυασμό με το δικαίωμα-εγγύηση για την έννομη δικαστική προστασία (άρθρο 20 παρ. 1 Συντ.), η διαφύλαξη της αποτελεσματικής ενάσκησης των κατοχυρωμένων ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων (άρθρο 25 παρ. 1 Συντ.), ο έλεγχος (αντί)συνταγματικότητας των νόμων (άρθρο 93 παρ. 4) και η συνταγματική ισχύς της αρχής της αναλογικότητας (άρθρο 25 Συντ.), τρόπον τινά διαμορφώνουν μία «διακριτική συνταγματική εξουσιοδότηση» για τον θεμιτό «θεσμικό ακτιβισμό» της δικαστικής λειτουργίας και τη συμμετοχική της αρμοδιότητα στην δημοκρατική «πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη» (άρθρο 25 παρ. 2 Συντ.) εντός του κράτους δικαίου.

¹⁷⁰⁶Η «εξοικείωση του ηπειρωτικού δημοσίου δικαίου με την αποτελεσματικότητα επήλθε μέσα από την έννοια τη αναλογικότητας Γ. Δελλής, ό.π. (33), 46-47.

¹⁷⁰⁷Γ. Δελλής, ό.π. (33), 194-195.

¹⁷⁰⁸Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (129), 50.

¹⁷⁰⁹Βλ. Ο Α. Μανιτάκης, στο ήδη αναφερόμενο έργο του, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων, (1994), προσεγγίζει την αρχή της αναλογικότητας ακόμα και προ της συνταγματικής της κατοχύρωσης, ως γενική ερμηνευτική αρχή του δικαίου στον παρεμπόδιτο έλεγχο συνταγματικότητας τυπικών νόμων και ευθέως επί των διοικητικών πράξεων/παραλείψεων.

¹⁷¹⁰Α. Μανιτάκης, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, Σάκκουλας, 1994, 184.

¹⁷¹¹Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 102.

¹⁷¹²Σημ.:Ο δικαστικός έλεγχος για τη συνταγματικότητα των νόμων μέχρι και σήμερα έχει καταστεί η μόνη, δεοντολογικά «εμπιστευσιμη εγγύηση» της κοινωνίας των πολιτών ως προς την ευθεία συνταγματική απόδοση των επιλογών και των αποφάσεων της δημόσιας διακυβέρνησης συγκριτικά με την αδράνεια όλων των υπολοίπων πολιτειακών εγγυήσεων σε σχέση με την ενεργητική εφαρμογή, την επεξεργασία και την δικαιοπαραγωγική ανάλυση των συνταγματικών απαιτήσεων κατά τη δομική συγκρότηση και τη στοιχειοθέτηση των οικείων ρυθμιστικών παρεμβάσεων, ιδίως από την νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία (βλ. Γ. Γεραπετρίτης, Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από το δικαστή, ΕφημΔΔ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 2011 και Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 68).

¹⁷¹³Σημ.:Η σημασία μίας παρέμβασης αποτιμάται με νομικά αλλά και με πραγματολογικά δεδομένα σε συγκεκριμένο χωροχρόνο. Οι οργανωμένες κοινωνίες και τα σύγχρονα κράτη δεν αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο, ούτε αποδίδουν την ίδια σημασία π.χ. στην προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη υπό τις αυξανόμενες πιέσεις της κλιματικής αλλαγής το 2020 σε σχέση με τη δεκαετία του 1970 που πρωτοκαθιερώθηκαν ως δικαιοπολιτικές δεσμεύσεις. Όπως επί παραδείγματι δεν αντιλαμβάνονται με την ίδια ένταση την προστασία των

λιγότερο επαχθές ή το ηπιότερο δυνατό και αναγκαίο περιοριστικό μέτρο εντός μίας δημοκρατικής κοινωνίας»,¹⁷¹⁴ όπου ο δημόσιος παρεμβατισμός αλληλεπιδρά και συνδέεται με τα ατομικά και τα συλλογικά δικαιώματα.¹⁷¹⁵ Στην ιστορική της διαδρομή,¹⁷¹⁶ η αρχή της αναλογικότητας πριν τη ρητή της ένταξη και ισχύ εντός του ελληνικού συνταγματικού θετικισμού,¹⁷¹⁷ αλλά ακόμα και πριν τη διακριτή της ερμηνευτική εισδοχή σε πλήθος νομολογιακών δικαιοπλαστικών κρίσεων, μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1980, εσωτερικεύονταν εννοιολογικά σε νομικές βάσεις έτερων θεμελιωδών αρχών και στόχων της Πολιτείας, όπως: της ισότητας, της χρηστής διοίκησης, της «μη υπερβάσης των ακραίων ορίων» της διακριτικής ευχέρειας,¹⁷¹⁸ και των θεσμικών εφαρμογών του κράτους δικαίου.¹⁷¹⁹ Από σύνολο της ελληνικής βιβλιογραφίας και νομολογίας, η απόφαση ΣτΕ 2112/1984 χαρακτηρίζεται ως η «δικανική γενέθλιος μνεία» και η «απόφαση - σταθμός» για τη ρητή ονοματοδοσία¹⁷²⁰ της αρχής, καθιερώνοντας την αξιολογικά, ως μία από τις πλέον γοητευτικά πολυγραφοτάτες, πολυεπικληθείσες, αποφασιστικές αλλά και πολυαμφισβητούμενες αρχές στην ελληνική έννομη τάξη.¹⁷²¹ Αναπτύχθηκε και σχηματοποιήθηκε δε ρυθμίζοντας:

προσωπικών δεδομένων στην σημερινή εποχή της πληροφόρησης, της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης και του παγκοσμιοποιημένου οικονομικού ανταγωνισμού σε σχέση με τη «λογική» του παραδοσιακού προσωπικού και ιδιωτικού απορρήτου των προηγούμενων δεκαετιών για την καθιέρωση, απαίτηση και ανοχή αντίστοιχων όρων και κανόνων στο σύνολο των συσχετισμών της έννομης τάξης.

¹⁷¹⁴Σημ.: Η «δημοκρατική κοινωνία» δεν επαφίεται στη δημοκρατική νομιμοποίηση της πλειοψηφίας, αλλά στη δημοκρατική θεσμική, αξιακή και πολιτειακή νοοτροπία του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου σε ευθεία συνταγματική ανταπόκριση με τις απαιτήσεις της Ε.Σ.Δ.Α. και πλέον και του δικαίου των Συνθηκών, συνθέτοντας εναρμονιστικά έννομα δικαιώματα και κοινά συμφέροντα.

¹⁷¹⁵Βλ. Α. Μανιτάκης, Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος, Σάκκουλας, 1981, 23 επ..

¹⁷¹⁶Βλ. Ενδιαφέρουσα συγκεντρωτική επίκαιρη αποτίμηση της αρχής στην ελληνική έννομη τάξη μέσα από τη νομολογιακή της εξέλιξη σε Σ.-Ι. Κουτνατζίς, ό.π. (1388), 213. Ενδεικτική ρητή παράθεση και των τριών κριτηρίων της αναλογικότητας στην απόφαση του ΣτΕ 1249/2010 σύμφωνα με την οποία «οι νομίμως επιβαλλόμενοι περιορισμοί των ατομικών δικαιωμάτων πρέπει να πληρούν τα ακόλουθα τρία κριτήρια, να είναι α) κατάλληλοι, ήτοι πρόσφοροι για την πραγμάτωση του επιδιωκόμενου σκοπού, β) αναγκαίοι, ήτοι να συνιστούν μέτρο το οποίο, σε σχέση με άλλα μέτρα που μπορεί να ληφθούν, επάγεται τον ελάχιστο δυνατό περιορισμό για τον ιδιώτη ή το κοινό, και γ) εν στενή εννοία αναλογικοί, να τελούν δηλαδή σε εύλογη σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό, ώστε η αναμενόμενη ωφέλεια να μην υπολείπεται της βλάβης που προκαλούν».

¹⁷¹⁷Σφαιρική ανάλυση και σε Α. Chanos, New Constitutionalism and the Principle of Proportionality: The Case of the Greek Constitution, *Diritto e questioni pubbliche*, Τεύχος 16, Università degli Studi di Palermo, 2016, 191-202, διαθέσιμο και στο: www.dirittoequestionipubbliche.org/page/2016_n16-2/a-mono_2_03%20Chanos.pdf.

¹⁷¹⁸Π. Δαγτόγλου, Γενικό Διοικητικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004, 191, Ε. Σηλιωτόπουλος, ό.π. (767), 162.

¹⁷¹⁹Κατά την πρώιμη εκτίμηση του Α. Μανιτάκη, (ό.π. (1426), 209), «η αρχή της αναλογικότητας, ως αυτοτελής γνώμονας νομιμότητας και νομιμοποίησης των κρατικών αποφάσεων, δεν αποτελεί απλώς μια λογική αναγκαιότητα, αλλά εξυπηρετεί τις ανάγκες της κοινωνίας για ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων και άσκηση της εξουσίας με τρόπο έλλογο και εύλογο, ισόρροπο, αλλά και άμεσα συναπτόμενο με τον σκοπό που επιδιώκει, πέρα βέβαια από την τυπική εγκυρότητά του. Προεκτείνοντας λογικά την αρχή του κράτους δικαίου, θα πρέπει κατ' αρχήν να σημειωθεί ότι η αρχή της αναλογικότητας έχει δύο όψεις, μια διαδικαστική, δικονομικό εργαλείο στα χέρια του δικαστή, με σταθμιστική ενέργεια, αφού του επιτρέπει να σταθμίσει ή να ζυγίσει διάφορα συγκρουόμενα έννομα αγαθά και μια ουσιαστική, η οποία ενσαρκώνει θεμελιώδεις αξίες του δικαίου συστήματος, όπως η διανεμητική δικαιοσύνη, και παραπέμπει στην ιδέα του προσήκοντος μέτρου ή της εύλογης σχέσης».

¹⁷²⁰Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, ό.π. (1348), 11 και 59 επ. και Β. Σκουρής, Η Συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οι νομοθετικοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας. Παρατηρήσεις στην απόφαση 2112/1984 του ΣτΕ, ΕλλΔνη, Σάκκουλας, 1987, 773 επ.. Στην εν λόγω απόφαση καταγράφηκε: «ως τοιαύτα αντικειμενικά κριτήρια των οποίων η εκπλήρωση είναι κατά νόμον αναγκαία δια τη δυνατότητα άσκησης ορισμένου επαγγέλματος, νοούνται μόνο οι όροι και οι προϋποθέσεις οι οποίαι να ανταποκρίνονται εις την εκ της έννοιας του κράτους δικαίου απορρέουσα συνταγματική αρχή της αναλογικότητας...».

¹⁷²¹Οι πρωτόλειες αλλά παραγωγικότερες νομολογιακές της αναφορές εντοπίζονται: α) στην περιβαλλοντική νομολογία του ΣτΕ ως μέρος του ακτιβιστικού της χαρακτήρα για την εγκαθίδρυση και επιβολή της περιβαλλοντικής προστασίας αρχικά ως υπέρτερο δημόσιο συμφέρον, με στόχο την ισχυρή και συνειδητοποιημένη καθιέρωση της στην συνταγματική έννομη τάξη και την εξέλιξη της ως ατομικό και συλλογικό ανοιχτό δικαίωμα (βλ. Σ.-Ι. Κουτνατζίς, ό.π. (1388), 214 όπου και μνεία στην Ολομ 10/1988, ΤοΣ, Σάκκουλας, 1988, 117 και 120-121)

α) Την έννομη εμπέλεια και το συστηματικό προσδιοριστικό συνδυασμό των εκάστοτε συμπλεκόμενων δικαιωμάτων και ελευθεριών εντός του κράτους δικαίου.

β) Την ευθεία οριοθέτηση του δημόσιου παρεμβατισμού, κυρίως κατά την προοπτική του ως «δημόσιο συμφέρον» με συγκεκριμενοποιημένες, αιτιώδεις και αναλυτικές τελολογικές αποδόσεις, υπό την κλασσική αναφορά της αναλογικότητας ως «περιορισμός των περιορισμών» επί των αλληλεπιδρώμενων με αυτό δικαιωμάτων και ελευθεριών.¹⁷²²

γ) Τη λειτουργική διάρθρωση της διάκρισης των λειτουργιών, και ιδίως: τα συνταγματικά όρια και τους δικαιικούς όρους του δικαστικού ελέγχου.¹⁷²³

δ) Την γενικότερη «εύλογη» τεκμηρίωση της δίκαιης ισορροπίας ανάμεσα στη φιλελεύθερη, τη κοινωνική, την προστατευτική και την παρεμβατική ακτινοβολία του δημοκρατικής διακυβέρνησης, σε ευθείες μάλιστα εναρμονιστικές και ενοποιητικές διαδικασίες με τα «εξωτερικά θεσμικά αντίβαρα» των ενωσιακών και των «εσδαϊκών» πολιτειακών κεκτημένων.

Η ρητή συνταγματική κατοχύρωση της αρχής το 2001 συνετέλεσε, ώστε να πυκνώσουν και να διευρυνθούν οι εφαρμογές της, «ονομαστικά» και ρυθμιστικά, απελευθερώνοντας τις συνακόλουθες εκτιμήσεις του δικαιοδοτικού ελέγχου, κατόπιν της διακριτής «συνταγματικής εντολής» για την τήρηση της στο πυρήνα της συνταγματικής νομιμότητας από όλα τα

και β) στις δυναμικές εκτιμήσεις των αποζημιωτικών αξιώσεων του δικαιώματος της ιδιοκτησίας επί των επιβεβλημένων και των επιτακτικών περιορισμών υπέρ του δημόσιου συμφέροντος και της δημόσιας ωφέλειας βλ. ΣτΕ 2705/1991 και ΑΠ. 363/1995, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1996, 1050.

¹⁷²²Μεταξύ πολλών, Α. Chanos, ό.π. (1717), 19 και Α. Δημητρόπουλος, ό.π. (129), 245, Βλ. Α. Γέροντας, Διοικητικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004, 374 και ΣτΕ 2043/2012, ΣτΕ 1129/2003, ΣτΕ 3935/2006 και ΣτΕ 3731/2005. Με την αρχή της αναλογικότητας ως «περιορισμός του περιορισμού» εξετάζεται ουσιωδέστερα, η αιτιολογία αλλά και η απόδοση-αποτελεσματικότητα του παρεμβατικού μέτρου. Κλασσική «ενεργητική» μάλιστα περίπτωση αποτελούν οι πολεοδομικές, ρυμοτομικές, χωροταξικές, περιβαλλοντικές περιοριστικές ρυθμίσεις και η σύμμετρη- «εύλογη» αποζημίωση επί των αντίστοιχων θιγόμενων ιδιοκτησιών, ώστε να διασφαλίζεται η δίκαιη ισορροπία μεταξύ των δικαιωμάτων του θιγόμενου ιδιώτη και του δημόσιου συμφέροντος, ή επί αναγκαστικής απαλλοτρίωσης η ουσιαστική υποχρέωση της «πλήρους» αποζημίωσης για την απαλλοτριωθείσα ιδιοκτησία (βλ. άρθρα 24 παρ. 6 και 17 παρ. 2 αλλά και προβλ. 24 παρ.3 Συντ. περί πολεοδομικής ενεργοποίησης μίας περιοχής ως οικιστικής, χωρίς αποζημίωση εξαιτίας των αναπτυξιακών προοπτικών που εγείρονται). Ακόμα πιο εμφατικά ως προς τη λειτουργική ισχύ της αναλογικότητας επί της έντασης και της έκτασης των δημοσίων παρεμβάσεων και των περιορισμών τους βλ. ΣτΕ 463/2009: Αναγκαστικές απαλλοτριώσεις υπέρ της δημόσιας ωφέλειας (δημόσιου συμφέροντος) που αποδεικνύονται με «προσήκοντα (κατάλληλο και αναγκαίο) τρόπο», εφ' όσον διατηρούνται μετά την κήρυξή τους, χωρίς την συντέλεση-υλοποίηση τους επί μακρό χρονικό διάστημα, το οποίο υπερβαίνει κατά την εκάστοτε κρίση του Δικαστηρίου τα «εύλογα» χρονικά όρια, αποτελούν νομικό και οικονομικό βάρος/περιορισμό της ιδιοκτησίας, το οποίο είναι αντίθετο προς την συνταγματική της προστασία. Επομένως, στις περιπτώσεις αυτές ανακύπτει υποχρέωση της Διοίκησης να άρει την αναγκαστική απαλλοτρίωση (πρβλ. ΣτΕ 263/1995, 642/1998, 3269/2003 κ.ά.). Ειδικά για την σημασία και την οριοθέτηση της δημόσιας ωφέλειας επί της απαλλοτρίωσης και της προστασίας των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων βλ. και Ν Αλιβιζάτος, Η δημόσια ωφέλεια στην αναγκαστική απαλλοτρίωση, ΕΔΔΔ, Π. Μεντζελόπουλος, 1993, 9-11.

¹⁷²³Σημ.: Δεσμεύει α) τον Νομοθέτη, ως κανόνας συνεργατικής δράσης στον τρόπο, στις εκτιμήσεις, στην τεκμηρίωση και στις διαδικασίες κατάρτισης, σύνθεσης και λήψης μιας απόφασης, β) την ρυθμιστική και εκτελεστική Διοίκηση, κατά τη διακριτική της ευχέρεια στην υπευθυνότητα και τη συνοχή που πρέπει να στοιχειοθετεί και να αιτιολογεί τις πράξεις και τις επιλογές της, και γ) τον Δικαστή, ως ερμηνευτικός εφαρμοστικός κανόνας ελέγχου για την αποτελεσματική τήρηση και την σύννομη εκπλήρωση της ως αυτοτελή συνταγματική δέσμευση, αλλά και ως δικονομικό φίλτρο ελέγχου συνταγματικότητας, στοιχειοθετώντας και διερευνώντας στην ουσία τον πυρήνα της αιτιολογίας μίας δημόσιας απόφασης και τη λειτουργική επενέργεια της ασφάλειας του δικαίου εντός της νομιμότητας. Προ της ρητά συνταγματικής της καθιέρωσης αποτελούσε αμιγώς δικανικό εργαλείο στη «φαρέτρα» του διαπλαστικού ελέγχου νομιμότητας της δικαστικής λειτουργίας, ακόμα και με αυτόβουλες/ακτιβιστικές αξιολογήσεις (βλ. Σ. Ορφανουδάκης, ό.π. (1509), 42-48). Η αναλογικότητα στη σύγχρονη διακυβέρνηση είναι αναγκαίο να απασχολήσει ρυθμιστικά εντονότερα το νομοθέτη (σχεδιαστικά) και εφαρμοστικά (εκτελεστικά) τη διοίκηση, διευκολύνοντας τις ελεγκτικές και συνταγματικές κρίσεις της δικαστικής λειτουργίας, δίχως να της καταλογίζονται τάσεις, είτε δικαιοπολιτικού και εξωδικαιικού ακτιβισμού, είτε αντίθετα παθητικής νομιμοποίησης και ανοχής ενός ανέλεγκτου, κυριαρχικού και «ασύντακτου» παρεμβατικού δημόσιου συμφέροντος.

πολιτειακά όργανα· αλλά και ανάμεσα στις σχέσεις των ιδιωτών, που «προσιδιάζουν» σε αντίστοιχες κυριαρχικές και παρεμβατικές έννομες περιστάσεις ως προς τα δικαιώματα και τα συμφέροντά τους. Με τη «συνταγματοποιημένη» δεσμευτικότητα της αρχής ανατρέπονται μέσα από τον ίδιο το θετικισμό, οι κύριες δογματικές επιφυλάξεις για την ένταση και την ερμηνευτική δυναμική του «συνταγματικά συμπεριφορικού» ελέγχου της νομιμότητας. Σε κάθε περίπτωση σε δικαστικό επίπεδο, παρά τις διακυμάνσεις της, προσδίδει στον ακυρωτικό έλεγχο «συστηματικό» και «ζωντανό» συνταγματικό βάθος και ρυθμιστικό προσανατολισμό, ενώ στα δικαστήρια ουσίας αποδίδει - ασχέτως κατά πόσο έχει αξιοποιηθεί¹⁷²⁴ έναν στοχευμένο επαυξημένο συμμετοχικό ρόλο για τη δικαιοπλαστική/δικαιοπαραγωγική διαμόρφωση της διοικητικής δράσης και συμπεριφοράς, συγκεκριμενοποιώντας και αποτιμώντας ευθέως τα σύννομα περιθώρια εκτίμησης του κράτους δικαίου και δη της διακριτικής ευχέρειας του διοικητικού μηχανισμού.

Αν και όπως έχει παρουσιαστεί, η ερμηνεία της αναλογικότητας διαθέτει συγκεκριμένα εννοιολογικά και ερμηνευτικά κεκτημένα για τη σύνθεση και την κλιμάκωση του περιεχομένου της, η κύρια στρέβλωση της δεν προκύπτει μέσα από τις διακριτά διαφοροποιημένες εκδοχές της, που τυγχάνουν εξάλλου και διαφορετικής «δικαιοπολιτειακής» εφαρμογής και θεσμικής αντίληψης. Τουναντίον, οι παρελκυστικές της αλλοιώσεις στην ουσία απορρέουν, πιο «δικαιοτεχνικά», μέσα από την ενοποιημένη - συγκεκριμένη αποτίμησή της με το δημόσιο συμφέρον. Αφού με τη σημαίνουσα ισχύ του και τη τεκμαιρόμενη αναγκαιότητα του, η επίκληση του δημόσιου συμφέροντος ως επιβλητικός δημόσιος παρεμβατισμός, υπό το «ανέλεγκτο» της δημοκρατικής του νομιμοποίησης οδηγεί ακόμα και στο «ανεξέλεγκτο» της εύνομης και της ρυθμιστικής εκτίμησης - απόδοσής του. Συγγέροντας ταυτόχρονα, ουσιαστικά και διαδικαστικά, τα όρια, την ένταση και την έκταση του επιλεχθέντος μέτρου και της δημόσιας παρέμβασης, με δημοκρατικά και δικαιοκρατικά θέσφατα αντίστοιχα. Έτσι ακόμα και οι πιο στέρεες δικαυκές βάσεις της συνταγματικά δημοκρατικής διακυβέρνησης, σχετικοποιούνται κατά το διαπλαστικό καθορισμό τους από το δίκαιο της σκοπιμότητας· το οποίο εν τοις πράγμασι, εν πολλοίς παραμερίζει την επιμέλεια, τη συνέπεια, τη συνάφεια, τη συνοχή και τη βέλτιστη απόδοση των ρυθμιστικών στοιχείων και των κανονιστικών κριτηρίων της

¹⁷²⁴Σημ.:Για τα διοικητικά δικαστήρια ουσίας, όπως έχει τονίσει με γλαφυρότητα ο καθηγητής Π. Λαζαράτος επί της προσέγγισης του γύρω από τη «τελολογική συστολή»: στην ουσία ως ερμηνευτική απόδοση της κανονιστικής, της τελολογικής και της ευθείας εφαρμογής της αναλογικότητας για την συνεπέστερη αποτελεσματικότητα και τον πλέον αιτιολογημένο προσδιορισμό των επιλογών διοίκησης και των δικανικών κρίσεων ουσίας· ο έλεγχος νομιμότητας των οριακών επιλογών στο πλαίσιο της διακριτικής ευχέρειας του εκάστοτε αιτιολογημένα αναλογικού μέτρου, δεν αρκεί να υπονοείται, να εκτιμάται και να ελέγχεται ως προς τη συνταγματική τήρηση ή την υπέρβαση/διάρρηξη των «άκρων ορίων». Αντίθετα, επιβάλλεται να προσδιορίζεται και να καθορίζεται ευθέως και ad hoc ως προς την απόδειξη/τεκμηρίωση της βέλτιστης λύσης-επιλογής. Αυτό άλλωστε είναι και το σηματοδοτικό ρυθμιστικό κριτήριο διάκρισης των διαφορών ουσίας από τις ακυρωτικές, που κλιμακώνει αντίστοιχα την εξέταση και την ανάλυση της αναλογικότητας, όχι μόνο για την (ακυρωτική) ελεγχσιμότητα και την αποδεικτικότητα της εφαρμογής της, αλλά και κατ' ουσία για τον ίδιο τον αποδοτικό τρόπο και τις αιτιώδεις εκτιμήσεις της υλοποίησης της. Σχετική τεκμηρίωση βλ. σε Π. Λαζαράτος, Αναλογικότητα, δικαστικός έλεγχος και σκεπτικισμός, Με αφορμή της ΣτΕ 1249/2010, ΑΠ 6/2009, και μία μελέτη του Μ. Σταθόπουλου, ΘΠΔΔ, Τεύχος 8-9, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 769 επ. και Π. Λαζαράτος, ό.π. (1411). Επίσης, ως προς τη λειτουργικότητα του «εύλογου μέτρου» και της ουσιαστικής αξιολόγησης της αποτελεσματικότητας ή μη των διοικητικών παρεμβάσεων και της ασφάλειας δικαίου, που πρέπει να ικανοποιούν (με αναλογικότητα) οι διοικητικές πρακτικές, όλως ενδεικτικά η ΔΠΑ 22056/2017 που κρίθηκε ως η μη νόμιμη η επιβολή περιβαλλοντικού προστίμου, μετά την παρέλευση εύλογου χρόνου (38 μήνες) από την τέλεση της παράβασης, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις περί προθεσμιών τόσο του ΚΔΔιαδιδ. (άρθρο 10 παρ. 5 και 6), όσο και της Οδηγίας περί περιβαλλοντικών επιθεωρήσεων (Οδηγία 2010/75/Ε.Ε.). Αν και συνεκτιμώνται οι ιδιαίτερες περιστάσεις κάθε περίπτωσης, ισχυρισμοί περί ανοχής της αναποτελεσματικότητας του διοικητικού μηχανισμού εξαιτίας της υποστελέχωσης, του βεβαρημένου φόρτου εργασίας των υπηρεσιών, της έλλειψης τεχνικής υποστήριξης και της διαδικαστικής γραφειοκρατείας, κρίθηκε πως δεν πρέπει να γίνονται αποδεκτές.

νομιμότητας. Συνακόλουθα, η δικαιοδοτική ελεγχσιμότητα της αναλογικότητας περιορίζεται στη μερικότερη σταθμιστική αξιολόγηση της «πρόδηλης παραβατικότητας» της δημόσιας απόφασης, με το ανατρεπτικό βάρος απόδειξης να «επιβαρύνει» κατ' ουσία μονομερώς το θιγόμενο μέρος.¹⁷²⁵ Επενεργώντας ως «δούρειος ίππος» ακόμα και για τη διάτρηση του πυρήνα των δικαιωμάτων και των ελευθεριών σε μία νομιμοποιητική διαπραγμάτευση των αντοχών και της ανοχής των ορίων και των όρων του κράτους δικαίου.¹⁷²⁶ Η προβληματική αυτή εξ αντιδιαστολής επιβεβαιώνει την αξία και τη σημασία της δικαιοπολιτειακής μετάβασης στις ρυθμιστικές και στις αιτιωδέστερες εκτιμήσεις της *lato sensu* αναλογικότητας εντός των μεθοδολογικών συναρτήσεων της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης προς ένα συνεργατικότερο δημόσιο συμφέρον, που εσωτερικεύει, αντανακλά και βελτιστοποιεί: έννομα αγαθά, συμφέροντα, δικαιώματα και ελευθερίες σύμφωνα με την συστηματική ενότητα και την αποτελεσματική κανονιστικότητα των ισοδύναμων όρων ενός βιώσιμου συνταγματισμού με διαχρονικές αξίες και ζωντανές διαδικασίες απόδειξης και απόδοσης.

Η εν λόγω δικαιοπαραγωγική (μεταρ-)ρυθμιστική προοπτική μπορεί να καταστεί επιπρόσθετα ελκυστική ως θεσμική και «δικαιοπολιτειακή» εκσυγχρονιστική ανάγκη – απαίτηση για το ελληνικό δημόσιο δίκαιο, αν συνυπολογιστεί σε πόσο μεγάλο βαθμό συμπίεστηκε αξιακά και λειτουργικά το κράτος δικαίου, από την «έκτακτη και άτακτη πραγματικότητα» της «θεσμικοοικονομικής» ύφεσης την προηγούμενη δεκαετία. Κρίση που διέπλεσε τα έννομα κεκτημένα απόλυτα προσαρμοστικά σ' αυτήν, με μετριαστικούς συμβιβασμούς προς το «ελάχιστο», αλλά ακόμα και πέρα, «πιο κάτω» από αυτό, «ασύντακτα» και «εκπτώτικα». Αναμφισβήτητα, την περίοδο των «Μνημονιακών» υποχρεώσεων του κράτους (2010-2019) ειδικά επί της κοινωνικής πτυχής και της δικαιοτικής συνοχής των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των θετικών εγγυήσεων της Πολιτείας, η αρχή της αναλογικότητας τυποποιήθηκε νομολογιακά από το ΣτΕ ως η κατεξοχήν νομιμοποιητική δικαιολογητική¹⁷²⁷ βάση ενός «σταθμιστικά αστάθμητου» και επιτακτικού δημοσίου συμφέροντος.¹⁷²⁸ Με τα επιμέρους ρυθμιστικά της κριτήρια να ανάγουν, να εξαρτούν και να καταλήγουν την αποδοτικότητα τους στην αξιολογική ευελιξία της “*stricto sensu*” αναλογικότητας για την ελεγχσιμότητα του συνταγματικά «προδήλως παράνομου»,¹⁷²⁹ στα «προκρούστεια» μέτρα και σταθμά του δημόσιου παρεμβατισμού.¹⁷³⁰

¹⁷²⁵ ΣτΕ ΟλομΣτΕ 668/2012 και ΟλομΣτΕ 1124.

¹⁷²⁶ ΣτΕ 1149/1988, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1988, 325 επ. σε S.-I. Koutnatzis, ό.π. (1388), 215.

¹⁷²⁷ X. Contiades/A. Fotiadou, ό.π. (1442), 669.

¹⁷²⁸ Σημ.: Ιδίως υπό τη διαχεόμενη έκταση και πειστική πτυχή του δημοσιονομικού συμφέροντος, ως την υπέρτερη βάση της εθνικής οικονομίας και της στοιχειώδους κοινωνικής ισορροπίας. βλ. Ε. Βενιζέλος, ό.π. (398), Π. Λαζαράτος, ό.π. (210), 684 επ., Β. Τζέμος, Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα «χρεοφρένου», ΘΠΔΔ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 496 επ., Ε. Βενιζέλος, ό.π. (1297), 2 και 4.

¹⁷²⁹ Με αυτό το σκεπτικό και στους Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, ό.π. (33), 233 και ΣτΕ 990/2004, όπου η αρχή της αναλογικότητας υπεισέρχεται στην έννομη τάξη και στη δικαιοδοτική κρίση ως έλεγχος των αξιολογήσεων της εν στενή εννοία αναλογικότητας, ειδικά μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001. Βλ. και ΣτΕ 1404/2002, ΣτΕ 796/2009, 398/2003 σε Κ. Γώγος, ό.π. (1346), 314. Νομολογιακά έχει γίνει κυρίαρχα δεκτό, ιδίως σε συλλογικές-κοινωνικές αξιώσεις που αντιπαραβάλλονται με μεμονωμένες πτυχές του δημοσίου συμφέροντος (κυρίως το δημοσιονομικό), πως ένα νομοθετικό μέτρο παραβιάζει τη συνταγματική αρχή της αναλογικότητας: «μόνο αν είτε από τη φύση του είναι, προφανώς, ακατάλληλο για το σκοπό που επιδιώκει ο νόμος, είτε υπερακοντίζει, επίσης προδήλως, το σκοπό του». Δυστυχώς κατά τον οριοθετημένο δικαστικό έλεγχο και στην ελληνική έννομη τάξη, έχει παγιωθεί η γενική αποτίμηση πως η αρχή κατά κανόνα να στηρίζει την αιτιολογία της στην αφηρημένη και αυτοαναφορική επίκληση/εκτίμηση/αντιπαραβολή του δημοσίου συμφέροντος, χωρίς την επιπλέον - αμφίδρομη και διακριτή ανάλυσή του επί της συνταγματικότητας και της αποδεικτικής του αιτιολογίας, ως κανονιστική διαδικασία για τη στοιχειοθέτηση και τη ρυθμιστική ουσία του θεμιτού επιδιωκόμενου σκοπού και του επακόλουθου έννομου αποτελέσματος.

¹⁷³⁰ Ε. Βενιζέλος, ό.π. (1297), 2 επ..

Επομένως, η επιστροφή στην κανονικότητα συνυφαίνεται με την επαναφορά της βέλτιστης κανονιστικότητας για τους όρους, τα κριτήρια και τις αρχές του δημοσίου δικαίου. Σταδιακά και αποκαταστατικά, η ακυρωτική νομολογία με δικαιοξιακό άρμα την αναλογικότητα εστιάζει στο συνταγματικά ενισχυμένο και ορθολογικά αναλυτικό έλεγχο της σφαιρικά εμπειριστατωμένης σύννομης αιτιολογίας και της αποδεικτικά επαρκούς τεκμηρίωσης της οικείας νομοθετικής πρωτοβουλίας και δη της αντίστοιχης εκτελεστής διοικητικής απόφασης.¹⁷³¹ για έναν ουσιαστικότερο δικαίκα και αντικειμενικότερο εμπειρικά επαγωγικό έλεγχο εκπλήρωσης των βελτιστοποιητικών στοιχείων της προσφορότητας και της αναγκαιότητας των έννομων μέτρων και των δημόσιων επιλογών· με άξονα τον αποτελεσματικότερο δικαιοδοτικό έλεγχο και με αξίωση την αποτελεσματικότερη πολιτειακή ρύθμιση, κατά ένα συντεταγμένο και ισόρροπο βάρος απόδειξης ως προς τη σύνθεση και την προάσπιση της νομιμότητας της.¹⁷³²

Σήμερα μετά τη δεκαετία της κυρίαρχης δημοσιονομικής κρίσης, η ανανέωση του δημοσίου δικαίου οφείλει να συμβάλλει στρατηγικά στη μεταρρυθμιστική επανεκκίνηση της ελληνικής Πολιτείας εντός του ευρωπαϊκού της προσανατολισμού για την ανασηματοδότηση του κοινωνικού οφέλους και της ασφαλούς – βιώσιμης ανάπτυξης, με βάση την αλληλέγγυα ισονομία και την υπεύθυνη λογοδοσία επί των δικαιωμάτων, των ελευθεριών και των κοινών συμφερόντων.¹⁷³³ Σε μία εποχή που οι «δημόσιες» (εθνικά και ενωσιακά) παρεμβατικές και προστατευτικές απαιτήσεις της έννομης τάξης, πέρα από την διεκδίκηση της ισορροπίας και της αρμονίας τους, συσπειρώνονται γύρω από τη δύσκολη συγκρότηση ενός «αξιακού ορθολογισμού» για τη συνεργατικότερη αντιμετώπιση των αβέβαιων κινδύνων και των ενεργητικών προοπτικών της πραγματικότητας, όπως είναι λ.χ. αντίστοιχα: οι κοσμογονικές συνθήκες της υγειονομικής κρίσης και του περιβάλλοντος της κοινωνικο-οικονομικής διαβίωσης εξαιτίας της πανδημίας της ιογενούς νόσου “COVID-19”, η διαχείριση των πολυεπίπεδων αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, η ανταγωνιστικότητα και η αναγκαιότητα της μετα-βιομηχανικής επανάστασης στις δικαιοκρατικές απαιτήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης και η δημοκρατική και θεσμική πολιτειακή συνεξέλιξη του αμφιταλαντευόμενου ευρωπαϊκού Οικοδομήματος στους ενοποιητικούς όρους του κράτους δικαίου. «Κρίσεις» και «Συνθήκες» που επιβάλλουν διακυβερνητικά, με υπερεθνική αναφορά και εθνική αποφασιστικότητα, ένα νέο «Κοινωνικό Συμβόλαιο», το οποίο θα επανακαθορίσει τις κανονιστικές προδιαγραφές και τις ρυθμιστικές διαδικασίες του δημοσίου συμφέροντος σε πιο «συνεργειακές» και βιώσιμες βάσεις και εφαρμογές. Προβάλλοντας έτσι στην εγγυητική παρουσία του κράτους την «αναγκαιότητα του δικαίου» προς αποσυμφόρηση του «δικαίου της ανάγκης», υπέρ ακριβώς της ασφάλειας του

¹⁷³¹ ΟλομΣτΕ 2194/2014, ΟλομΣτΕ 2887/2015. Στο ίδιο σκεπτικό και αντίστοιχες κρίσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου : Ολομ. ΕλΣυν 4327/2014, Ολομ. ΕλΣυν 244/2017, Ολομ. ΕλΣυν 1388/2018 και ΕλΣυν 137/2019.

¹⁷³² Βλ. Εξαιρετική ανάλυση του Προέδρου Ελεγκτικού Συνεδρίου Ι. Σαρμά στη μελέτη του: Η λήψη υπόψη των εμπειρικών δεδομένων κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας διατάξεων με τις οποίες επιβάλλεται περικοπή αποδοχών (το ζήτημα της «αιτιολογίας» του νόμου) σε: Σύνταγμα εν εξέλιξει (ό.π. 16), 447-471.

¹⁷³³ Σημ.: Την ίδια στιγμή επιβάλλεται να καταστεί συμπαγής η δογματική πως οι παράμετροι που απαρτίζουν το δημόσιο/γενικό/κοινό συμφέρον είναι συνταγματικά ισοδύναμες, όπως ισοδύναμες τεκμαίρονται και οι συνέργειες των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων. Το δικαιοκρατικά και δημοκρατικά εκσυγχρονισμένο δημόσιο - γενικό συμφέρον, ως κοινωνική εγγυητική απαίτηση επί των κοινών έννομων αγαθών/συμφερόντων και ρυθμιστική δικαιοπλαστική προϋπόθεση των δικαιωμάτων, διαρθρώνεται πλήρως αιτιολογημένο και αθροιστικό, σε αντικειμενικές διαδικαστικές εκτιμήσεις που ανάγονται στον αποδεικτικό πυρήνα της συνταγματικής συνοχής επί των πολιτειακών αναγκών και των πραγματικών προκλήσεων.

δικαίου και της προστατευόμενης εμπιστοσύνης¹⁷³⁴ στις βέλτιστες ισορροπίες ανάμεσα στον παρεμβατισμό με το δικαιωματισμό για το σύγχρονο ρόλο της Πολιτείας.

Ο ίδιος ο Γενικός Εισηγητής της Αναθεώρησης του 2001, καθηγητής Ε. Βενιζέλος συνοψίζει τη λειτουργική σημασία της αρχής της αναλογικότητας στην ελληνική Πολιτεία τοποθετώντας την στο πυρήνα του κράτους δικαίου· ως πυλώνα εκσυγχρονισμού και συγχρονισμού της εθνικής έννομης τάξης με το ευρωπαϊκό δημόσιο δίκαιο. Χαρακτηρίζει μάλιστα τη συνταγματική της καθιέρωση και ισχύ ως τη «σπουδαιότερη πρόβλεψη που εισήχθη κατά τη συγκεκριμένη εκτεταμένη αναθεωρητική διαδικασία».¹⁷³⁵ Καταληκτικά και για την ελληνική έννομη τάξη, η αρχή της αναλογικότητας στοιχειοθετεί μία συστατική βάση για τη αρχή της νομιμότητας,¹⁷³⁶ σε συνεκτική συνέπεια με το νομικό ρεαλισμό.¹⁷³⁷ Ωστόσο, το μείζον ζητούμενο είναι η νομοθετική και η εκτελεστική λειτουργία να ενστερνιστούν ενεργητικότερα, εναργέστερα και αιτιωδέστερα τη συνταγματική της επιταγή στη ρυθμιστική εκτίμηση και κανονιστική ανάλυση των σχεδιασμών και των επιλογών τους, εξοπλίζοντας και την αντίστοιχα επιμελέστερη ελεγκσιμότητά της από τη δικαιοδοτική κρίση για ένα δημοκρατικό κράτος δικαίου με λειτουργικά, θετικά και βελτιστοποιητικά θεσμικά αντίβαρα.

β. Η εφαρμογή της αναλογικότητας στα πολιτικά δικαστήρια ως στοιχείο εξελικτικής ενίσχυσης της συνταγματικής της κανονιστικότητας στη σύγκρουση συμφερόντων.

Τα πολιτικά δικαστήρια ακριβώς επειδή διαρρυθμίζουν και ελέγχουν ουσιαστικές σχέσεις ιδιωτών, όπου η σύγκρουση συμφερόντων είναι ευκρινέστερα διακριτή και ευθεία αναγνωρισμένη ως προς την έννομη επαγωγή και εξακρίβωση της. Σε διαφοροποίηση από τις ευρύτερες κοινωνικές ισορροπίες και τις πολιτειακές εγγυήσεις που διέπουν τον προστατευτικό προσανατολισμό και τις συντεταγμένες εκτιμήσεις του δημοκρατικού δημοσίου παρεμβατισμού και του γενικού συμφέροντος προς τα κατοχυρωμένα δικαιώματα και τις κεκτημένες ελευθερίες, απαιτούν και αξιολογούν συμβιβαστικότερες εξισορροπήσεις εντός της νομιμότητας για τη (θεμιτά) σταθμιζόμενη «εύλογη» ικανοποίηση μίας έννομης αξίωσης έναντι μίας άλλης· χωρίς μάλιστα να αποτελεί απαιτητό σημείο αναφοράς η ισοσκελισμένη εναρμόνισή τους, πέραν της άρνησης των καταχρηστικών και των υπέρμετρων εφαρμογών για το κατά περίπτωση υπέρτερο/επικρατέστερο έννομο συμφέρον. Πιο γλαφυρά στο ιδιωτικό δίκαιο, οι «εύλογες σταθμίσεις» μεταξύ των ατομικών δικαιωμάτων και των ανταγωνιστικών συμφερόντων, κατά τη μεθοδολογία της «τραμπάλας», για το «μέχρι που μπορεί φτάσει μία έννομη αξίωση εις βάρος μίας άλλης», κρίνονται αποδεκτές και περισσότερο θεμιτές, σε σχέση τις τελολογικές «προσαρμογές» και τις συστηματικές «συγκλίσεις» του δημοσίου δικαίου στους ρυθμιστικούς σκοπούς μίας δημοκρατικής και αλληλέγγυας δημόσιας διακυβέρνησης.

¹⁷³⁴Για την κοινοτική διάσταση της προστατευόμενης εμπιστοσύνης σε νομολογιακό επίπεδο, διαχρονικές μελέτες βλ. σε Ε. Πρεβεδούρου, Η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στη νομολογία του Δ.Ε.Κ., Δίκη, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 1998, 670 επ.. Για την ελληνική έννομη τάξη βλ. Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του διοικούμενου, Αρμενόπουλος, Τεύχος 2, Δ.Σ.Θ., 1995, 1380 επ.. και γενικότερα για την διοικητική πρακτική Χ. Δετσαρίδης, Οι αρχές της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της καλής πίστης στο διοικητικό δίκαιο, Σάκκουλας, 2003.

¹⁷³⁵Βλ. Ειδική μνεία στην αποχαιρετιστήρια ομιλία από το βήμα της Βουλής προ των εκλογών της 7^{ης} Ιουλίου του 2019 του Ε. Βενιζέλου, βλ. γραπτό κείμενο διαθέσιμο στο: www.evenizelos.gr/parliament/speeches/intervention/407.

¹⁷³⁶Α. Τάχος, ό.π. (134), 89.

¹⁷³⁷Κ. Μενουδάκος, ό.π. (77), 21 και 24- 25 και Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 95.

Η επικρατούσα νομολογιακή θέση του Άρειου Πάγου στην αναιρετική-ακυρωτική του εμβέλεια, αν και συχνά επικαλείται τυποποιημένα στο δικανικό της συλλογισμό τα κριτήρια της αναλογικότητας ανάμεσα στις έννομες αξιώσεις, δεν διακρίνει επαρκώς τη “*lato sensu*” αναλογικότητα από τις διαδικασίες των εξισορροπήσεων του «κόστους και του οφέλους», σωρεύοντας εν τέλει άτακτα στις σχετικές της κρίσεις ένα γενικευμένο καθεστώς σταθμίσεων.¹⁷³⁸ Με την εισδοχή της αναλογικότητας στο ιδιωτικό δίκαιο κατ’ αντιπαραβολή των παραδοσιακών για το ηπειρωτικό δημόσιο δίκαιο οριοθετικών/προσδιοριστικών ερμηνευτικών βάσεων του «περιορισμού των περιορισμών» και της «δίκαιης ισορροπίας», διαπιστώνεται ότι αυτή υπεισέρχεται σε μία πιο εύπλαστη, μερική και πραγματιστική θεώρηση «εύλογων λύσεων»¹⁷³⁹ και «εύλογων κρίσεων»,¹⁷⁴⁰ επηρεάζοντας την αντίστοιχα συμπίεσμένη απόδοσή της στη δικαιοδοσία του ανώτατου πολιτικού αναιρετικού δικαστηρίου.¹⁷⁴¹ Καθιερωθείσα αμιγώς ως αφηρημένη νομική έννοια-αρχή,¹⁷⁴² υπό την επαγωγική διάσταση των «γενικών ερμηνευτικών ρητρών» για την έννομη αποτύπωση πραγματολογικών συνθηκών και αξιολογικών δεδομένων και όχι ευθέως ως διακριτός ρυθμιστικός συνταγματικός κανόνας,¹⁷⁴³ αναπόφευκτα σχετικοποιούνται στο δικανικό συλλογισμό¹⁷⁴⁴ η περιεκτικότερη και διαυγέστερη ελεγχιμότητά της, υποβιβάζοντας ακόμα και με δικονομικούς περιορισμούς τη δυναμική του

¹⁷³⁸ ΟλομΑΠ 10/2003, ΟλομΑΠ 43/2005, 136/2006 και ΟλομΑΠ 27/2008.

¹⁷³⁹ S.-I. Koutnatzis, ό.π. (1388), 204.

¹⁷⁴⁰ Φ. Δωρής, Η αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο ρύθμισης των ιδιωτικού δικαίου σχέσεων και ιδιαίτερα στο αστικό δίκαιο, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 243-249.

¹⁷⁴¹ Σημ.: Χαρακτηριστική η απόφαση 6/2009 ΑΠ σε ΕΠολΔ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 2009, 313 επ., με παρατηρήσεις του καθηγητή Κ. Καλαβρού, και σε ΝοΒ, Δ.Σ.Α. 2009, 568 επ., με σημειώσεις Μ. Μαργαρίτη και 624: «Η αρχή της αναλογικότητας, ως κανόνας δικαίου που θέτει όρια στον περιοριστικό νόμο του ατομικού δικαιώματος, απευθύνεται κατ’ αρχήν στον νομοθέτη και κατ’ επέκταση στις περιπτώσεις διακριτικής ευχέρειας της διοίκησης» χωρίς να δεσμεύει ευθέως τη δικαστική λειτουργία. Η απόφαση - παρά τη σημαντική μειοψηφία που υπεραμύνθηκε των κανονιστικών εκτιμήσεων της αναλογικότητας και της στενότερης ρυθμιστικής αιτιολογίας της αναγκαιότητας κάθε μέτρου- αρνείται κατά τον αναιρετικό της έλεγχο, παντελώς ανορθολογικά κατά το σύνολο του εθνικού και ενωσιακού πρωτογενούς δικαίου, την άμεση τριτενέργεια της αναλογικότητας σε σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, αρκούμενη στην έμμεση αξιολόγηση-πλήρωση της, μόνο υπό τη γενική ρήτρα της «εύλογης κρίσης» κατ’ άρθρο 932 Α.Κ. για τη χρηματική ικανοποίηση-αποζημίωση μίας αξίωσης. Με το σκεπτικό ότι μέσω αυτής της νομοθετικής πρόβλεψης πιστώνεται η ενσωμάτωση της συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας από τον νομοθέτη στον κανόνα δικαίου που εφαρμόζει και εκτιμά επί του πραγματικού ο δικαστής ουσίας, απορρίπτοντας εκ προοιμίου τον έλεγχο τήρησης της, σε επίπεδο συνταγματικότητας (άρθρο 94 παρ. 3) αλλά και αιτιολογίας (559 αριθμ. 1 και 19), αφού τεκμαίρεται ότι πληρούνται μέσω της πλήρωσης και της εφαρμογής του 932 Α.Κ. επί των αδικοπρακτικών σχέσεων (914 Α.Κ.). (βλ. και ΟλομΑΠ 19/2011 ΧρΙΔ, Σάκκουλας, 2012, 257). Η συγκεκριμένη προσέγγιση αποτυπώνει την παραδοσιακή επιφύλαξη του «πολιτικού δικαστή» να ασχοληθεί με το ουσιαστικό Σύνταγμα, και την άρνηση-«μη εξοικείωση», ιδίως του «αναιρετικού πολιτικού δικαστή» να συμπεριλάβει στον έλεγχο της νομιμότητας την αποδοτική έκφραση των κανόνων δικαίου, υπό το πρίσμα της ενότητας, της αποτελεσματικότητας και της συνέπειας τους προς ένα ενεργητικό Σύνταγμα σε σχέση με τις εξελισσόμενες αντιδράσεις της έννομης τάξης. Στο ίδιο μήκος κύματος και η ΟλομΑΠ 5/2013 όπου προσεγγίζεται η θετικιστική θέση, κυρίως, της «εν στενή έννοια» αναλογικότητας με συνταγματικό αξιολογικό αποδέκτη τον κοινό νομοθέτη, σε αντιδιαστολή με τον δικαστή, ο οποίος απλώς οφείλει να ελέγχει την τήρηση/υιοθέτησή της από τον πρώτο. (βλ. και Α. Παπαδοπούλου, Η αρχή της αναλογικότητας, διαθέσιμο στο: www.law-constitution.web.auth.gr, 2013).

¹⁷⁴² Ε. Μπέης, ό.π. (1408), 481. Για την προβληματική των αόριστων νομικών εννοιών βλ. Κ. Μπέης, Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου (Το δίκαιο υπό το φως της γνωσιολογίας), Δίκη, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 2009 προδημοσίευση σε: www.kostasbeyes.gr/articles/25616, Δ. Γιακουμής, Οι αόριστες έννοιες, η διακριτική ευχέρεια του δικαστή ως αόριστη νομική έννοια, η εξειδίκευσή της και η δυνατότητα αναιρετικού ελέγχου υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, Δίκη, Τεύχος 2, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 2005, 48. Βλ. και Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, Αόριστες και τεχνικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο, Σάκκουλας, 1997.

¹⁷⁴³ Για τον αναιρετικό έλεγχο παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας ως επιβεβλημένο συνταγματικά κανόνα δικαίου βλ. Α. Παπαστάθης, Ο Αναιρετικός Έλεγχος της Αρχής της Αναλογικότητας στη πολιτική δίκη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, 50 επ..

¹⁷⁴⁴ ΑΠ 1670/2006, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2007, 439, ΑΠ 1644/2006, ΕλλΔνη, Σάκκουλας, 2006, 1626, ΑΠ 163/2007, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2007, 139..

δικαιοκρατικού της χαρακτήρα. Κατά συνέπεια στον «κλειστό» (“numerous clauses”)¹⁷⁴⁵ αναιρετικό έλεγχο της νομιμότητας¹⁷⁴⁶ απορρίπτονταν η εξέταση του σύννομου των «εύλογων μέτρων»,¹⁷⁴⁷ ως πρακτικές κρίσεις ουσίας,¹⁷⁴⁸ όπως λ.χ. η εκτίμηση της «εύλογης» αποζημίωσης για ηθική βλάβη του Α.Κ.¹⁷⁴⁹ Δίχως να χωρούν “de facto” και “de jure” ιδιαίτερες δικονομικές συνθήκες για την απευθείας εξέταση της συνταγματικής τους εκτίμησης - υπαγωγής· με μόνο ενδεχομένως περιθώριο ελέγχου, την τυχόν εσφαλμένη, ελλιπή ή μη νόμιμη αιτιολογία της δικαστικής απόφασης,¹⁷⁵⁰ όπως έχει υποδηλώσει και ο αντίστοιχος ο αναιρετικός έλεγχος του ΣτΕ.¹⁷⁵¹ Ωστόσο, όλο και πιο μεθοδικά τα τελευταία χρόνια, κυρίως από το 2015, η συνταγματική κατοχύρωση της αρχής και η ρυθμιστική ελεγκσιμότητα που απολαμβάνει εμφιασμένα στο σύνολο της ευρωπαϊκής έννομης τάξης, ώθησε την Ολομέλεια του Άρειου Πάγου να «αυτοαποδεχτεί», ανενδοίαστα,¹⁷⁵² έστω και καθυστερημένα για το συνταγματικό κράτος

¹⁷⁴⁵ Άρθρο 559 αριθμ. 1 έως 20.

¹⁷⁴⁶ Σημ.: Συγκριτικά, κατά τον αναιρετικό έλεγχο «εύλογων» κυρωτικών (οικονομικών) μέτρων στο ΣτΕ, επί παραδείγματι, στην απόφαση ΣτΕ 798/2016 για τον καθορισμό προστίμου υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της αρχής της αναλογικότητας, αν και ελέγχεται η συνταγματική τήρηση της αρχής σε πρώτο επίπεδο με το σκεπτικό ότι το ύψος του επιβληθέντος προστίμου δεν τελεί σε δυσαναλογία με το είδος των παραβάσεων (όπως, εν προκειμένω, όπου η διάθεση των απορριμμάτων στον συγκεκριμένο χώρο πραγματοποιούνταν χωρίς προηγούμενη έγκριση περιβαλλοντικών όρων και με παραβίαση της σχετικής Α.Ε.Π.Ο. για τη σταδιακή αποκατάσταση του χώρου εν απουσία βιολογικού καθαρισμού) και τον επιδιωκόμενο σκοπό της προστασίας του περιβάλλοντος, η αμφισβήτηση της ορθότητας της ουσιαστικής κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το ύψος του προστίμου παραμένει ανεπίτρεπτη στη κατ’ αναίρεση δίκη ως αξιολογικό στοιχείο αμιγώς πραγματικών δεδομένων που εκφεύγουν της νομικά οριοθετημένης εκτίμησης. Συναφής και η ΣτΕ 1944/2017 με την ενιαία επιβολή προστίμου κατά το άρθρο 30 παρ. 1 του Ν.1650/1986, λόγω μη τήρησης περιβαλλοντικού όρου για την «τοποθέτηση ηχοπετασμάτων» και υπέρβαση της ανώτατης επιτρεπόμενης στάθμης θορύβου να κρίνεται θεμιτή για περισσότερες της μιας παραβάσεις της ίδιας Α.Ε.Π.Ο., εφόσον κρίθηκε αναιρετικά πως δεν υφίσταται υπέρβαση της αρχής της αναλογικότητας ως προς το συνολικό ύψος του προστίμου, με την αμφισβήτηση ωστόσο της ορθότητας της ουσιαστικής κρίσης του δικαστηρίου της ουσίας ως προς το ύψος του προστίμου να παραμένει ανεπίτρεπτη στη κατ’ αναίρεση δίκη. Το ΣτΕ με τις 1138/2014 και 1084/2017 αποφάσεις σε ζητήματα αστικής ευθύνης δέχεται την κανονιστικότητα της αρχής της αναλογικότητας και την αναιρετική της κρίση, κατά την ερμηνευτική υπαγωγή των διατάξεων του 932 ΑΚ για τον αξιολογικό προσδιορισμό του «εύλογου μέτρου» από τα διοικητικά δικαστήρια, ως συνταγματικό μέτρο - έλεγχος της τήρησης των έννομων όρων και ορίων που το διαμόρφωσαν, χωρίς να αποτιμά ευθέως την ελεύθερη εκτίμηση του δικαστηρίου ουσίας επί του πραγματικού (Βλ. και Α. Παπαστάθης, ό.π. (1743), 78-82). Αντίθετη προηγούμενη προσέγγιση με την ΣτΕ 1249/2010 όπου εκτιμήθηκε ως απροσδιόριστη και ανέλεγκτη αναιρετικά, η εκτίμηση της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης εξαιτίας της αποτίμησης αμιγώς πραγματικών περιστατικών, παραβλέποντας ωστόσο την αναγκαία ρυθμιστική ελεγκσιμότητα των νομικών εκτιμήσεων περί του «εύλογου και του αναλογικού μέτρου» για την τυχόν εσφαλμένη εφαρμογή/υπαγωγή του κανόνα δικαίου.

¹⁷⁴⁷ Σημ.: Τον χαρακτήρα της αρχής, ως την ερμηνεία του «ορθολογικού και του εύλογου» τονίζει στη μελέτη της για την αρχή της αναλογικότητας στο ιδιωτικό δίκαιο, και η Χ. Ακριβοπούλου, Ο πολιτικός δικαστής αντιμετώπος με την αναλογικότητα κατά τον αναιρετικό έλεγχο της εύλογης αποζημίωσης, Τιμητικός Τόμος Πέτρου Παραρά, Α.Ν. Σάκκουλας, 2012, 32 - 33.

¹⁷⁴⁸ Άρθρο 559 ιδίως περ. 1 και 561 ΚΠολΔ (αναιρετικό ανέλεγκτο πραγματικών γεγονότων και ουσιαστικών εκτιμήσεων)

¹⁷⁴⁹ Άρθρο 932 Α.Κ., Α.Π. 27/2008.

¹⁷⁵⁰ Άρθρο 559 αριθμ. 19 ΚΠολΔ.

¹⁷⁵¹ Σχετικά με την εφαρμοστική λειτουργία της αρχής στην αναιρετική δίκη και στον αναιρετικό έλεγχο στο πεδίο του ΣτΕ βλ. και μελέτη της Ελένης Θεοχαροπούλου, Εφαρμογές της αρχής της αναλογικότητας. Συνταγματικά και υπερεθνικού δικαίου ζητήματα, σχετικά με την έκταση του αναιρετικού ελέγχου κατά την επιβολή πολλαπλών τελών για λαθρεμπορική τελωνειακή παράβαση, ΔτΑ, Τεύχος Ι, Σάκκουλας, 2005, 227-298, ιδίως 228, και οικεία ΟλομΣτΕ 990/2004 που επί της ουσίας, παρά τη σημαντική μειοψηφία («η κρίση δε αυτή του διοικητικού οργάνου ελέγχεται στη συνέχεια από τα δικαστήρια, τα οποία οφείλουν και αυτά να αιτιολογούν πλήρως την κρίση τους, ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση όντως επελέγη το ανάλογο και προσήκον μέτρο, δηλαδή ότι τηρήθηκε η αρχή της αναλογικότητας και στη συγκεκριμένη περίπτωση»), κρίθηκε πως αβάσιμα προβάλλεται ο λόγος περί παράβασης της αρχής της αναλογικότητας κατά την επιμέτρηση της διοικητικής κύρωσης, αφού στην αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση αιτιολογήθηκε ειδικά και επαρκώς, η επιβολή του υψηλού και πολλαπλού τέλους.

¹⁷⁵² Φ. Δωρής, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Α.Ν. Σάκκουλας, 1991, 22-29. Η δεσμευτική της συνταγματική αναφορά διαφαίνεται και σε προγενέστερες αποφάσεις ΑΠ 17/2001 και ΑΠ 100-102/2004, και στην ΑΠ 899/2001

δικαίου, την ακυρωτική-αναιρετική διάσταση της αναλογικότητας των μέτρων, ως αμιγώς κανονιστική και εμπειρική εκτίμηση,¹⁷⁵³ που δεσμεύει το σύνολο του δικαιοδοτικού ελέγχου και της δικαστικής προστασίας, αξιώνοντας την εφαρμοστική της τήρηση και την αποδεικτική της τεκμηρίωση. Ενισχύεται δηλαδή, η συνολικότερη λειτουργική σημασία της δικαιοκρατικής ισχύος, της ρυθμιστικής απόδοσης, και της δικανικής κρίσης της αρχής στη νομιμότητα των περιθωρίων εκτίμησης των δικαστικών αποφάσεων επί των σχετικών ιδιωτικών αξιώσεων. Ιδίως για την αιτιωδέστερη και επαρκέστερη εκτίμηση των «εύλογων μέτρων» σε αποζημιωτικές διεκδικήσεις¹⁷⁵⁴ και στην οικονομική αποτίμηση των αδικοπρακτικών συμπεριφορών εν γένει,¹⁷⁵⁵ κυρίως με την “*stricto sensu*” εκδοχή της,¹⁷⁵⁶ σε δογματική συναντίληψη με τις αντίστοιχες δικαιοδοτικές εκτιμήσεις στο πεδίο των οικονομικών κυρώσεων και των διοικητικών παρεμβάσεων της αστικής ευθύνης και στο χώρο του δημοσίου δικαίου.

Η νομοθετική απόδοση της αναλογικότητας στο ιδιωτικό δίκαιο εμφανίζεται ή υπονοείται σε ποικίλες διαστάσεις ως η “*ratio*” πολλών διατάξεων του ελληνικού Α.Κ.. Εμφυσει στους κανόνες και στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών αξιολογικό μέτρο και ορθολογισμό, σε μία ωστόσο πράγματι αφηρημένα σχετικοποιημένη και οριακή απόδοσή της· που καθιστά την αιτιολογία όχι μόνο διαπλαστική, αλλά και ευμετάβλητη επί των πραγματολογικών και

«Το δικαστήριο πάντως οφείλει να ερευνά μήπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, με την επιδίκαση της προβλεπόμενης από το νόμο ελάχιστης χρηματικής ικανοποίησης παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ του χρησιμοποιούμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού, η οποία απορρέει από τη συνταγματική αρχή του Κράτους δικαίου και έχει ήδη ρητώς καθιερωθεί, κατά την πρόσφατη αναθεώρηση στο άρθρο 25 παρ. 1 του Σ, υιοθετείται δε παγίως από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων». Βλ και Α. Παπαστάθης, ό.π. (1743), 38-39, Ι. Ιγγλεζάκης, Παρατηρήσεις ΟλομΑΠ 45/2005, Επισκευδ, Σάκκουλας, 2005, 941. Καθοριστική για την κανονιστική εφαρμογή και διάσταση της αναλογικότητας στη πολιτική δίκη η ΟλομΑΠ 43/2005. Αναιρετική κρίση επί «εύλογης κρίσης» και στη 136/2006 ΑΠ, όπως και 1043/2011 και οι 1662/2005 και 1020/2004 ΑΠ. Η πλήρης και η ιστορική μεταστροφή της Ολομέλειας του ΑΠ 9/2015 έπειτα από παραπομπή της 1941-42/2013 του Α2 Τμήματος του ΑΠ με την αποδοχή του αναιρετικού ελέγχου της αναλογικότητας απευθείας ως γενική συνταγματική δικαιοκή αρχή- συνταγματικός κανόνας, υπό τον έλεγχο των ορίων της διακριτικής ευχέρειας. Από εκεί και έπειτα σειρά αποφάσεων έχουν τηρήσει το σκεπτικό της εν λόγω απόφασης. (βλ. Α. Παπαστάθης, ό.π. (1743), 73-76. Και στη συγκεκριμένη ωστόσο απόφαση συντηρείται μία ισχυρή μειοψηφία που εκτιμά πως οι συνταγματικές διατάξεις του άρθρου 25 δεν αφορούν τον πολιτικό –αναιρετικό δικαστή). Αναδεικνύεται στην ουσία ως δικονομική βάση στη διαδικασία ελέγχου της νομιμότητας, αφού διαλαμβάνει διττή θεμελίωση, που δεν μπορεί να παραμεριστεί ελεγκτικά ως προς τον ρυθμιστικό προσδιορισμό των έννομων ορίων και όρων: Τόσο ως συνταγματικός κανόνας δικαίου, όσο και ως ερμηνευτική αρχή που διατρέχει όλη την έννομη τάξη και ερμηνεύει κανονιστικά κατ’ ουσία αόριστες νομικές έννοιες, όπως της «εύλογης ικανοποίησης» ηθικής βλάβης. Πέρα μάλιστα των πραγματικών εκτιμήσεων επί αυτού καθαυτού του προσδιορισμού της εύλογης κρίσης, κυρίως για την εκπλήρωση των αντικειμενικών και εμπειρικών ερμηνευτικών εκτιμήσεων, που αποκαθιστούν τον προσδιορισμό της αόριστης νομικής έννοιας, στο αιτιώδες και «συνταγματικά» δίκαιο των έννομων όρων και δεοντολογικών ορίων. (βλ. Α. Παπαστάθης, ό.π. (1743), 111, Γ. Μητσόπουλος, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη αναιρετική διαδικασία σε: Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου Ι, Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, 94 επ. και Κ. Καλαβρός, Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ’ άρθρο 932 ΑΚ., ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2009, 1051. Φ. Δωρής, ό.π. (1740), 232. Υπάρχει και η ενδιάμεση άποψη ότι η αναλογικότητα είναι και ερμηνευτική αρχή και ρητός κανόνας δικαίου. Ειδικότερες τοποθετήσεις βλ. σε Μ. Σταθόπουλος, Αναλογικότητα, εύλογη αποζημίωση και αναιρετικός έλεγχος, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2010, 833 επ.. και Σ. Τσαντίνης, Αναιρετικός έλεγχος του ευλόγου της χρηματικής αποζημίωσης κατ’ άρθρο 932 ΑΚ. Με αφορμή την ΑΠ 132/2006, Συνήγορος, Τεύχος 57, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, 35 επ..

¹⁷⁵³ ΟλομΑΠ 9/2015.

¹⁷⁵⁴ Γ. Μητσόπουλος, Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης, ΧρΙΔ, Σάκκουλας, 2006, 769 επ..

¹⁷⁵⁵ Βλ. Άρθρα 57-59, 932 Α.Κ. διατάξεις οι οποίες μπορούν να ελεγχθούν και να αξιωθούν και σε προσβολές της προσωπικότητας, που επαφίονται σε αποζημιωτικές αξιώσεις, σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος μεταξύ ιδιωτών (τριτενέργεια) αλλά και σε οικονομικές διοικητικές-αποζημιωτικές δημόσιες κυρώσεις, σχετιζόμενες ταυτόχρονα και με τον προσανατολισμό της οικονομικής ελευθερίας και δράσης.

¹⁷⁵⁶ Α. Παπαστάθης, ό.π. (1743), 34, βλ. και ΑΠ 703/2006 περί κατάχρησης δικαιώματος και αρχής της αναλογικότητας στο πεδίο της καταγγελίας συμβάσεων εργασίας.

υποκειμενικών κρίσεων του «δικαστή ουσίας», συντηρώντας τις αμφιβολίες για τη συνέπεια του «αξιακού αντικειμενισμού» στο κράτος δικαίου. Ειδικότερα, οι ρήτρες-αναφορές: περί του «προσήκοντος μέτρου», της «εύλογης κρίσης», της «κατάχρησης δικαιώματος», του «μη παράνομου της κατάστασης ανάγκης, όταν η καταστροφή ξένου πράγματος είναι αναγκαία για την αποτροπή επικείμενου κινδύνου με δυσανάλογα μεγαλύτερη ζημία»,¹⁷⁵⁷ η «εύλογη αποζημίωση»,¹⁷⁵⁸ η «εύλογη χρηματική ικανοποίηση»,¹⁷⁵⁹ η «προφανής υπέρβαση των ορίων της καλής πίστης», τα όρια των «χρηστών ηθών», ο «κοινωνικο-οικονομικός σκοπός του δικαιώματος»,¹⁷⁶⁰ το «υπέρμετρα επαχθές», το «αναγκαίο μέτρο»,¹⁷⁶¹ το υπέρμετρο,¹⁷⁶² η «φανερή-πρόδηλη» δυσαναλογία,¹⁷⁶³ και η «φειδώ»,¹⁷⁶⁴ αντιπροσωπεύουν τελολογικές προσεγγίσεις για τον (καθ-)ορισμό της έννομης συμπεριφοράς, που πέρα από το νομικό ρεαλισμό και την εξισορρόπηση της πραγματικότητας, επιβάλλεται να συγχρονίζονται συστηματικότερα για την εκτίμηση της συνάφειας και της ενότητας τους, με τους συνταγματικούς κανόνες δικαίου και τις κανονιστικές αρχές που αλληλεπιδρούν.¹⁷⁶⁵ Η ανάλυση της αναλογικότητας στο ιδιωτικό δίκαιο μπορεί να φαντάζει πλεονάζουσα και περιττή στη παρούσα ερευνητική μελέτη, ωστόσο λειτουργεί άκρως επεξηγηματικά για την υποστήριξη και την αναγκαιότητα της κανονιστικής εμβέλειας των συνταγματικών αρχών στη ρυθμιστική αλληλενέργεια και στην πληρότητα της αιτιολογίας της εκάστοτε πολιτειακής επιλογής και απόφασης και δη της διατακτικής δικαιοδοτικής κρίσης επί της «τριτενέργειας» των δικαιωμάτων, των ελευθεριών, των έννομων αγαθών και των έννομων συμφερόντων στο σύνολο της έννομης τάξης και του κράτους δικαίου.

Επί του κανονιστικού εκτοπίσματος και του προσδιοριστικού περιεχομένου της αναλογικότητας στο δικαιοδοτικό έλεγχο της νομιμότητας μέτρων, κρίσεων και επιλογών από τον ακυρωτικό και τον αναιρετικό δικαστή, σημαντική είναι και η, ήδη υπομνησθείσα, μεθοδικότατη ανάλυση του καθηγητή Π. Λαζαράτου.¹⁷⁶⁶ Εκκινώντας συγκριτικά, από την ερμηνευτική εμβέλεια των έννομων εκτιμήσεων στις διαφορές ουσίας, σε μία βαθιά και ανοιχτή επιστημονική διαλεκτική με την προσέγγιση του καθηγητή του αστικού δικαίου Μ. Σταθόπουλου,¹⁷⁶⁷ ο καθηγητής του διοικητικού δικαίου, ανάμεσα στο «αναβαθμιστικό δογματισμό» (της μίας αναλογικότερης-ενδεδειγμένα βέλτιστης λύσης) και το «σχετικοποιημένο σκεπτικισμό» (των περισσότερων επαρκών, αναλογικά ορθών λύσεων), με δεοντολογική και συνάμα συνειδητή δικαυκή συλλογιστική, προβάλλει την ανάγκη της στοχευμένης απόδοσης προς το βέλτιστο έννομο αποτέλεσμα (με την τεκμηρίωση του πρόσφορου και το αναγκαίου) και του αιτιωδέστερου αποδεικτικού ελέγχου των ορίων της νομιμότητας. Υπεραμύνεται την πληρότητα της αιτιολογίας στην κρίση της δημόσιας απόφασης, αποδεχόμενος τον ουσιαστικό ακυρωτικό και αναιρετικό έλεγχο και την εφαρμογή των συνταγματικών κανονιστικών αρχών, όπως η αναλογικότητα επί των αφηρημένων «εύλογων μέτρων», για τον σαφέστερο, ευθύ,

¹⁷⁵⁷ Άρθρο 285 Α.Κ.

¹⁷⁵⁸ Άρθρα 286 και 918 Α.Κ.

¹⁷⁵⁹ Άρθρα 59 και 932 Α.Κ.

¹⁷⁶⁰ Άρθρο 281 Α.Κ.

¹⁷⁶¹ Άρθρο 388 Α.Κ.

¹⁷⁶² Άρθρο 409 και 179 Α.Κ.

¹⁷⁶³ Άρθρο 179 Α.Κ.

¹⁷⁶⁴ Άρθρο 1125 Α.Κ. βλ. (για όλες τις παραπάνω προβλέψεις) Φ. Δωρής, ό.π. (1740), 233-234.

¹⁷⁶⁵ Α. Παπαστάθης, ό.π. (1743), 135.

¹⁷⁶⁶ Π. Λαζαράτος, Αναλογικότητα, δικαστικός έλεγχος και σκεπτικισμός, ό.π. (1724), 769 επ..

¹⁷⁶⁷ Μ. Σταθόπουλος, ό.π. (1752), 833-845. Με τάσεις νομικού πραγματισμού συγκλίνει προς την επαρκή οριακή αξιολόγηση της «εύλογης» κρίσης κατά την επαγωγή της σ' ένα συγκεκριμένο διακριτό (και στην ουσία διακριτικό) πλαίσιο και περιθώριο νομιμότητας.

ρυθμιστικό και “in concreto” αποδεικτέο έννομο προσδιορισμό τους, περισσότερο «ενεργητικά» και διόλου «ακτιβιστικά», ως προς την τελική επιλεξιμότητα του πλέον «εύλογου». Δίχως να απορρίπτει τον υποκειμενισμό των νομικών ερμηνευτικών όρων, αλλά και των ίδιων των αντιπαραβαλλόμενων κανόνων δικαίου, ουσιαστικά αποτάσσεται την ανασφάλεια του δικαίου, που μπορεί να προκαλέσει η παθητική, η μετέωρη, και η εύπλαστη «δικαιολογία» των «οριακών πλαισίων» της νομιμότητας. Με την ενισχυμένη εκτίμηση της «αιτιολογίας» σε τελολογικές και συστηματικές επαγωγές, τάσσεται υπέρ ενός αναλυτικού και στοχευμένου ακυρωτικού και αναιρετικού ελέγχου για τον κανονιστικό «περιορισμό» και «προσδιορισμό» της έννομης κρίσης, δίχως να παραγνωρίζει τον αναπόδραστο υποκειμενισμό της· αντίλαμβανόμενος παρά ταύτα, τη σημασία του αξιακού θετικισμού στην απόδοση και την απόδειξη της ασφάλειας του δικαίου.

Ενότητα 9

Η αρχή της αναλογικότητας στις εκτιμήσεις και στην απόδειξη της «περιβαλλοντικής» νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας, όπως θα παρατεθεί εκτενώς και στη νομολογιακή διακύμανση της βιώσιμης ανάπτυξης στην 5η Ενότητα του Ζ Κεφαλαίου, ανταποκρινόμενο τελολογικά στις ιστορικές κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες και πιέσεις, αλλά και στις ρυθμιστικές συνέργειες ενός «ζωντανού» συνταγματισμού - άλλοτε υπέρ των επιτακτικών αναπτυξιακών προοπτικών της χώρας, άλλοτε προς την επιβεβλημένη περιβαλλοντική επαγρύπνηση του κράτους και άλλοτε με άξονα την ενιαία και αμφίδρομη βιωσιμότητα των αντίστοιχων έννομων επιδιώξεων και αναγκών της Πολιτείας και των πολιτών- διαμόρφωσε μία δυναμική μεν, διακριτική δε, αξιολογική διαδικασία των έννομων «συνεκτιμήσεων» και «σταθμίσεων» κινούμενο δικαιοκεντρικά στη συνταγματική οριοθέτηση της διάκρισης των λειτουργιών. Ο αντιπροσωπευτικότερος, για τη θέαση της αρχής της αναλογικότητας, δικαιοδοτικός έλεγχος στις περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές επιλογές, δράσεις και αποφάσεις του κρατικού μηχανισμού ανάμεσα: στον «ορθολογικό εμπειρισμό» και τη νομιμότητα, στην «ουσία» και τη «διαδικασία», στα «δικαστικά» και στα «νομοθετικά» «γεγονότα»,¹⁷⁶⁸ στον «συνταγματισμό» και στην «πραγματικότητα», για την αιτιολόγηση της νομιμότητας των ρυθμιστικών εκτιμήσεων και των διοικητικών πράξεων στις προδιαγραφές της έννομης απόδειξης της «αιτίας», του «λόγου», του «θεμιτού σκοπού» και της «κανονιστικής συνέπειας», δομείται σε κλιμακούμενες, εξελισσόμενες και πράγματι αρκετά ευάλωτες νομολογιακές αποδόσεις και ισορροπίες. Αυτό συμβαίνει διότι στη δικαική εκτίμηση και στο δικανικό οριακό έλεγχο της «αναγκαιότητας» συγχέονται αξιολογικά: η γενικότερη σημασία της εκάστοτε δημόσιας παρέμβασης και οι διάσπαρτες πτυχές του δημοσίου συμφέροντος με την ένταση και την ουσία του επιλεχθέντος μέτρου ως προς τις επιμέρους έννομες αξιώσεις και συμφέροντα για τη τελική σχηματοποίηση της νομιμότητας. Ενώ και οι πραγματολογικοί παράμετροι των «πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων» όπως και τα δικαιοπλαστικά στοιχεία του «κόστους» και του «οφέλους»¹⁷⁶⁹ για

¹⁷⁶⁸“Adjudicative and Legislative facts” βλ. P. Yowel, Constitutional Rights and Constitutional design –Moral and Empirical Reasoning in Judicial Review, Hart Publishing, 2018, 63 επ.

¹⁷⁶⁹Σημ. Υποδηλώνοντας την καταληκτική συλλογιστική τάση του Δικαστηρίου προς την «στενή έννοια» της αναλογικότητας με αλυσιτελείς αξιολογήσεις επί της «εύρυθμης» αιτιολογίας της νομιμότητας και της επαγωγικής προσαρμογής πραγματικότητας. Αρνητική στάση ως προς την εφαρμογή της “stricto sensu” αναλογικότητας κρατεί από τη θεωρία χαρακτηριστικά και ο καθηγητής Κ. Χρυσόγονος - βλ. του ιδίου, ό.π. (138), 90 - στις περιπτώσεις όπου η στάθμιση διεξάγεται με ποσοτικούς όρους «κόστους – οφέλους» μεταξύ ανόμοιων έννομων αγαθών ή με εκάστοτε μονομερή προσανατολισμό επί της αποδεικτικής διαδικασίας.

το «δικαιοπαραγωγικό» πλαίσιο της εκάστοτε δημόσιας απόφασης και κρίσης εσωτερικεύονται επίσης άτακτα και αποδεικτικά ανισοβαρώς· κατά μείζονα λόγο, υπό την επιβλητική παρουσία των “de facto” προτιμησιακών προτεραιοτήτων του δημοσίου συμφέροντος¹⁷⁷⁰ με τεκμαιρόμενη βάση τη νομιμοποιημένη βούληση του Νομοθέτη και της Διοίκησης, χωρίς ανάλογες ρυθμιστικές εκτιμήσεις για την αιτιωδέστερη συνθετική τους ανάλυση και την ουσιαστική κανονιστική τους επεξεργασία και απόδοση. Σ’ αυτή τη δύσκολη, και εν πολλοίς δογματική, συλλογιστική δοκιμασία παρατηρείται βέβαια, πως ειδικά τις τελευταίες δύο δεκαετίες το ΣτΕ, τουλάχιστον καταρχήν, αποφεύγει την ιεραρχική διαβάθμιση μεταξύ των συνταγματικών κανόνων, των έννομων αγαθών και των έννομων συμφερόντων/αξιώσεων¹⁷⁷¹ στην επαγωγική εξέταση του σύννομου των διοικητικών διαδικασιών, των διοικητικών πράξεων, των πραγματικών περιστάσεων και των δικαικών αναγκών - προτύπων. Αντίστροφα, επιδιώκει να υπαγάγει συνεκτικά και μεθοδευμένα τις πραγματικές συγκρουσιακές προκλήσεις στη τήρηση μίας ολιστικής νομιμότητας, άλλοτε πιο διακριτικά επί των σύννομων περιθωρίων εκτίμησης του κράτους,¹⁷⁷² και άλλοτε πιο ενεργητικά - αλλά όχι πλέον ακτιβιστικά - για τη ρυθμιστική διασύνδεση του συνταγματισμού με την πραγματικότητα· με τη δικαιοκρατική και τεχνοκρατική συνάμα απαίτηση, οι δημόσιες εφαρμογές να συγκεκριμενοποιούν κανονιστικά και να τεκμηριώνουν διαδικαστικά πληρέστερα τις δημοκρατικά νομιμοποιημένες επιλογές τους. Ωστόσο, η λειτουργικά ετερόκλητη απόδοση - αξίωση των όρων της αναλογικότητας στη διαφοροποιημένη (και ανισοβαρή) αποδεικτική δέσμευση μεταξύ των μερών της «περιβαλλοντικής δίκης» ελλοχεύει και διατηρεί ανέκαθεν τον κίνδυνο των άτακτων και σχετικοποιημένων, σχεδόν «προκατειλημμένων», σταθμίσεων με δικαιολογητικές τάσεις προς ένα «σκοπούμενο υποκειμενισμό», είτε του νομοθετικού-διοικητικού μηχανισμού, είτε της ίδιας της δικαστικής λειτουργίας.¹⁷⁷³ Η εν λόγω περισσότερο «δικονομική αντίδραση» του δικαιοδοτικού ελέγχου έχει ως αποτέλεσμα, οι απαιτούμενες αλληλενεργείες συνεκτιμήσεις του συνταγματισμού, της διοικητικής διαδικασίας και της συναρτώμενης πραγματικότητας, παρά την επαινετικά παγιωμένη επικλησιμότητά τους, να μην απολαμβάνουν την ανάλογη σταθεροποιητική ένταση στην κατ’ ουσία ελεγχιμότητα και αποδοτικότητά τους, εξαρτώμενες από τη νομική δεινότητα και τη βουλευτικό προσανατολισμό της εκάστοτε δικανικής κρίσης και την προϋφιστάμενη ποιότητα και πληρότητα των δημοσίων αποφάσεων. Οι νομολογιακές αποδόσεις του ΣτΕ, αν και θεσμικά προσανατολίζονται στην στοχευμένη προάσπιση και αξίωση ενός αιτιολογημένου «αντικειμενισμού» αταλάντευτων και αμφίδρομων κανονιστικών προτύπων μεταξύ των συμπλεκόμενων έννομων συμφερόντων, λειτουργούν, ως επί το πλείστον, εν τέλει «προσαρμοστικά» και «επανορθωτικά» επί της νομιμότητας, χωρίς να κινητοποιούν συνεργειακά για το κράτος δικαίου την αντίστοιχη δυναμική και ενεργητική βελτιστοποιητική του συμπεριφορά επί των ρυθμιστικών εκτιμήσεων, των προτύπων και των όρων της

¹⁷⁷⁰Ε. Βενιζέλος, ό.π. (398), 87.

¹⁷⁷¹Στην Ολομ ΣτΕ 400/1986 όπως χαρακτηριστικά και στη ΣτΕ 1615/1988 διαπιστώνεται από την θεωρία η στάθμιση και η ιεράρχηση των δημοσίων συμφερόντων που κατοχυρώνονται στις συνταγματικές διατάξεις. Μάλιστα, ανάλογα την περίπτωση η στάθμιση και η προτεραιότητες διαφοροποιούνται και άλλοτε έχει την πρωτοκαθεδρία το περιβαλλοντικό αγαθό, και άλλοτε η οικονομική ανάπτυξη (βλ. ενδεικτική αρθρογραφία εκείνης της περιόδου σε: Δ. Νικολόπουλος, Η έννομη προστασία του περιβάλλοντος ως στοιχείο του δημοσίου συμφέροντος, Διδικ, Σάκκουλας, 1990, 753).

¹⁷⁷²Ι. Τασσόπουλος, Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, Σάκκουλας, 2017, 29.

¹⁷⁷³Σφοδρές επιφυλάξεις ως προς το ισόρροπο περιεχόμενο του δικανικού συλλογισμού των σταθμίσεων (και όχι προς αυτή κάθε αυτή τη στάθμιση) και την μη επαρκή συμπερίληψη της αρχής της περιβαλλοντικής πρόληψης σε αυτές βλ. σε Ε. Αχτσιόγλου, «Εξι και μία τύψεις για τις Σκουριές»: Η απόφαση ΣτΕ 1492/2013 για τα μεταλλεία χρυσού στη Χαλκιδική, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2014/04/2014_61-tipseis.pdf.

«νομοπαγωγικής» διαδικασίας. Εξάλλου, δεν πρέπει να παροράται πως η ισχύς των κριτηρίων της αναλογικότητας, της βιωσιμότητας και της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης στους όρους και στις συνθήκες του αποτελεσματικού κράτους δικαίου είναι πρωτίστως μέλημα της ίδιας της νομοθετικής και της διοικητικής δημόσιας διακυβέρνησης με δευτερογενή ελεγκσιμότητα ως προς την τήρηση και την εφαρμοστικότητα τους από τη δικαστική λειτουργία. Συνεπώς, η επιπρόσθετα διαυγής, διακριτή και στοιχειοθετημένη κανονιστική τους απαίτηση εντός της συντεταγμένης και ουσία συνταγματικής αιτιολογίας μίας δημόσιας απόφασης κατά τον δικαιοδοτικό έλεγχο, ενδεχομένως να προάγει κυκλικά και τη συνεπέστερη ρυθμιστική τους υιοθέτηση από τη νομοθετική πρωτοβουλία και τους αρμόδιους εκτελεστικούς διοικητικούς μηχανισμούς· χωρίς να τεκμαίρονται αμαχητί κατά το κατ' επίκληση νομιμοποιητικό τους δοκούν ή αντίστροφα να εναπόκεινται σε ακτιβιστικές δικανικές κρίσεις ή στις δυσαπόδεικτες ενστάσεις των προσφευγόντων μερών. Σχηματοποιείται κατ' επέκταση μία δικαστική προστασία και δικαιοδοτική επένδυση περισσότερο στοχευμένη και συγκροτημένη προς τη ρυθμιστική συνοχή της συνταγματικής ορθότητας με άξονα τη βελτιστοποίηση και την ασφάλεια του έννομου αποτελέσματος. Αποφεύγοντας τα μετέωρα βήματα των μετριαστικών αξιολογήσεων επί των σχετικοποιημένων ακραίων ορίων της νομιμότητας και πόσω μάλλον του ελέγχου συνταγματικότητας είτε υπέρ της νομιμοποιητικής δράσης της (a la carte κυμαινόμενης) δημόσιας πρωτοβουλίας, είτε αυτοαναφορικά στις ακτιβιστικές και εν πολλοίς εξωδικαστικές παρεμβάσεις της δικαστικής κρίσης.

Με το συντεταγμένο εκσυγχρονισμό του δημοσίου δικαίου στην καθιέρωση της “ex ante” σφαιρικής «ρυθμιστικής» αιτιολογίας και εκτίμησης της δημόσιας απόφασης και τη διακριτή απαίτησή της προς όλες τις λειτουργίες της Πολιτείας, για την ισόρροπη υπαγωγή των πραγματικών περιστάσεων και των εμπειρικών δεδομένων σε δικαιοκρατικές και δη συνταγματικές και αξιακές συνθήκες -και όχι το αντίστροφο-, επιτάσσεται η αναδιάρθρωση των ορθολογικών και κανονιστικών αποδόσεων σε κάθε επίπεδο. Από πλευράς ακυρωτικής διαδικασίας αυτό μπορεί να επιτευχθεί με αιτιωδέστερα αποκρυσταλλωμένες και συνεπέστερα αμφίδρομες, επί των συμπλεκόμενων έννομων αγαθών και συμφερόντων, αποδεικτικές δικανικές αναλύσεις στα ήδη υφιστάμενα σημαντικά νομολογιακά και μεθοδολογικά κεκτημένα. Υιοθετώντας ως «δικονομικούς» και δικαιοκούς άξονες: την ενεργητική οριοθέτηση των «συνεργειακών» θεσμικών αντίβαρων, τη λειτουργική ανάδειξη της συστηματικής κανονιστικής ενότητας του «ζωντανού» συνταγματισμού, τη συνετή ρυθμιστική εκτίμηση των όρων της αποτελεσματικής νομιμότητας¹⁷⁷⁴ και την αποδεικτική ένταση της σύννομης αιτιολογίας στη σύνθεση και την ανάλυση της δημόσιας απόφασης. Με αυτόν τον τρόπο αίρεται, αιτιωδώς και «συντεταγμένα» με πίστη στην ασφάλεια του δικαίου, ο σκόπελος της ανέλεγκτης πολιτικής σκοπιμότητας, αλλά και οι υποκείμενες αλλοιώσεις του κλιμακούμενου δικαστικού ακτιβισμού· κάτω από την παράλληλη αξιοποίηση τόσο των δημοκρατικών διαδικασιών, όσο και της τεχνοκρατικά βέλτιστης επιστημονικής επάρκειας, υπό το άγρυπνο πρίσμα ενός εκνομικευμένου ορθολογισμού.

Προς επίρρωση των παραπάνω σκέψεων παρατίθεται το ομοιόμορφα επαναλαμβανόμενο νομολογιακό σκεπτικό του ΣτΕ, ειδικά για την περιβαλλοντική δίκη όπου: «Κατά την άσκηση του ακυρωτικού ελέγχου σε περίπτωση προσβολής με αίτηση ακυρώσεως διοικητικών πράξεων

¹⁷⁷⁴ Σημ.:Γι' αυτό και ο συνταγματικός έλεγχος της αναλογικότητας, όπως έχει προεκτεθεί, εκτιμάται πως αποφεύγει το «τι» και υπεισέρχεται στο «πως» και το «πόσο», προστατεύεται μία συνταγματική επιταγή και ιδίως μία κοινή διαρρυθμιστική συνιστώσα συνταγματικών κεκτημένων ανάμεσα στο προστατευτισμό και τον δικαιωματισμό, όπως χαρακτηριστικά είναι η βιώσιμη ανάπτυξη ως «μείγμα» της περιβαλλοντικής προστασίας, της οικονομικής ανάπτυξης και του κοινωνικού οφέλους.

που εκδίδονται κατά τη διαδικασία της περιβαλλοντικής αδειοδότησης, ο δικαστής εξετάζει, μεταξύ άλλων, αν η μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων,¹⁷⁷⁵ που αποτελεί το βασικό μέσο εφαρμογής της αρχής της προλήψεως και προφυλάξεως, ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές, ώστε να παρέχεται στα αρμόδια διοικητικά όργανα η δυνατότητα να διακρίβωνουν και να αξιολογούν τους κινδύνους και τις συνέπειες του έργου ή της δραστηριότητας και να εκτιμούν αν η πραγματοποίησή του είναι σύμφωνη με τις διατάξεις της οικείας νομοθεσίας και τις συνταγματικές επιταγές, καθώς και αν το προσδοκώμενο από αυτό όφελος τελεί σε σχέση αναλογίας με την τυχόν επαπειλούμενη βλάβη του φυσικού περιβάλλοντος. Η ευθεία, όμως, αξιολόγηση εκ μέρους του δικαστή των συνεπειών ορισμένου έργου ή δραστηριότητας και η κρίση αν η πραγματοποίησή του αντίκειται στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξεως εξέρχονται των ορίων του ακυρωτικού ελέγχου,¹⁷⁷⁶ διότι προϋποθέτουν διαπίστωση πραγματικών καταστάσεων, διερεύνηση τεχνικών θεμάτων, ουσιαστικές εκτιμήσεις και στάθμιση στηριζόμενη στις εκτιμήσεις αυτές. Κατ' ακολουθίαν, παράβαση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να ελεγχθεί ευθέως από τον ακυρωτικό δικαστή μόνον αν από τα στοιχεία της δικογραφίας και με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας¹⁷⁷⁷ προκύπτει ότι η προκαλούμενη από το έργο ή τη δραστηριότητα βλάβη για το περιβάλλον είναι μη επανορθώσιμη ή είναι προφανώς δυσανάλογη με το προσδοκώμενο όφελος¹⁷⁷⁸ και έχει τέτοια έκταση και συνέπειες ώστε προδήλως να αντιστρατεύεται την ανωτέρω συνταγματική αρχή.»¹⁷⁷⁹

Αποκωδικοποιώντας την ως άνω πάγια συλλογιστική προσέγγιση του ΣτΕ, στην ουσία υπονοείται, χωρίς ωστόσο να είναι ευκρινές στις επαγωγικές κρίσεις και θέσεις του «οριακού»

¹⁷⁷⁵Σημ.:Ο θεσμός των Μ.Π.Ε. στοιχειοθετεί τον πυρήνα των διαδικαστικών έννομων απαιτήσεων του κράτους προς την εκπλήρωση μίας οικονομικής δραστηριότητας-έργου με σημαντικές επιδράσεις στο περιβάλλον, όπως αναπτύχθηκε στην 1^η Ενότητα του Δ Κεφαλαίου. Τεχνοκρατικά, διοικητικά και δημοκρατικά με τη σφαιρικά εμπειριστωμένη συμπερίληψη επιστημονικών, τεχνικών και κοινωνικο-οικονομικών παραμέτρων όλα τα συναφή έργα πρέπει να ανταποκρίνονται επαρκώς κατά περιεχόμενο στις απαιτήσεις της νομιμότητας και των δεδομένων της κοινής πείρας, με την αρχή της αναλογικότητας επίσης να ενυπάρχει στο σύνολο των διοικητικών απαιτήσεων-προτύπων-προϋποθέσεων καθώς και στη νομιμότητα του θεμιτού σκοπού και του επιδιωκόμενου έννομου αποτελέσματος κυρίως μέσα από την καταλληλότητα των βέλτιστων εφαρμογών και την διερεύνηση όλων των διαθέσιμων νόμιμων λύσεων για την επιλογή του ηπιότερου και αναγκαίου μέτρου (Βλ. ΟλομΣτΕ 3219/2010 και ΟλομΣτΕ 1672/2005 ΟλομΣτΕ).

¹⁷⁷⁶Η αξιολογική (υποκειμενικά) αυτοπεριοριστική αναφορά στον οριακό έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων επ' ουδενί δεν συμβαδίζει με τον συστηματικό και αυστηρό αποδεικτικό έλεγχο που απαιτεί η (*lato sensu*) αναλογικότητα Βλ. και Κ. Γιαννακόπουλος, ό.π. (1499), 203.

¹⁷⁷⁷Σημ.: Τα «διδάγματα της κοινής πείρας» αντιπροσωπεύουν σημαντικό πεδίο του εμπειρισμού στον έλεγχο της συνταγματικότητας ως πραγματολογικά δεδομένα και αυταπόδεικτες αντικειμενικές σταθερές για την αλληλεπίδραση της πραγματικότητας με την έννομη τάξη. Για τη λειτουργική αποσαφήνιση του όρου βλ. Γ. Κατρούγκαλος, Τα «διδάγματα της κοινής πείρας» στα πλαίσια της διοικητικής δίκης, ΕΔΔΔ, Π. Μεντζελόπουλος, 1992, 520 επ., καθώς και Γ. Ράμμος, Τα διδάγματα της κοινής πείρας και της λογικής επί δικών ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, σε: Τόμο Τιμητικό του ΣτΕ 1929-1979, Τεύχος Ι, Α.Ν. Σάκκουλας, 1979, 95 επ..

¹⁷⁷⁸Η στάθμιση κόστους-οφέλους εντοπίζεται λεκτικά και αξιολογικά στο σύνολο του ακυρωτικού ελέγχου της περιβαλλοντικής βλάβης και προστασίας από το ΣτΕ, κυρίως παράλληλα και όχι αυτοτελώς, των όρων προσφορότητας και αναγκαιότητας της εκάστοτε παρέμβασης, ακριβώς με την παράθεση των πλεονεκτημάτων του προσδοκώμενου οφέλους και της επαπειλούμενης ζημίας ανάμεσα στην αναπτυξιακή δράση και την περιβαλλοντική προστασία. βλ. ΟλομΣτΕ 2511/2002, περί κατασκευής σιδηροδρομικών προσβάσεων: Απαίτηση για τη μελέτη όλων των εναλλακτικών λύσεων, και επιλογή, κατά την εκτίμηση της διοίκησης, αυτής (ως κατάλληλης) που εξυπηρετεί, εν προκειμένω, τα περισσότερα συγκοινωνιακά πλεονεκτήματα με την κατά το δυνατόν μικρότερη περιβαλλοντική επιβάρυνση, σύμφωνα με τις διάφανες διοικητικές διαδικασίες. Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (9), 146.

¹⁷⁷⁹Επακριβώς η ίδια συλλογιστική και διατύπωση σε παραδοσιακές αποφάσεις του ανωτάτου ακυρωτικού όπως μεταξύ πολλών: ΟλομΣτΕ 551/2015, ΟλομΣτΕ 462-3/2010, ΟλομΣτΕ 613/2002, ΟλομΣτΕ 3478/2000, ΕπταμΣτΕ 1990/2007, ΕπταμΣτΕ 4491/2009, ΕπταμΣτΕ 293/2009, ΟλομΣτΕ 3219/2010 έως και σήμερα όπως η ΣτΕ 1014/2018 (Ε.Π.Ο. Ιχθυοτροφείου).

του ελέγχου, πως από πλευράς των «σχεδιαστικών» και «εκτελεστικών» οργάνων της Πολιτείας απαιτούνται κυρίως τυποποιημένες και «ήπιες» εκτιμήσεις του πρόσφορου και του αναγκαίου μέτρου, καθώς και μία «ανοιχτή» θεώρηση του «κόστους-οφέλους». Για τον δε ευθύ δικαιοδοτικό έλεγχο της νομιμότητας, ως προς την έννομη αποτελεσματικότητά της, αναγνωρίζεται μία ιδιαίτερη (και ακόμα πιο περιοριστική και παρεμβατικά ανορθόδοξη) πτυχή της “*stricto sensu*” αναλογικότητας· με την υποστήριξη των προσβαλλόμενων έννομων αξιώσεων των προσφευγόντων να καταλείπεται σ’ ένα ασύμμετρο βάρος απόδειξης συμπεσμένων και οριακών εκτιμήσεων «κόστους-οφέλους», κατά την ακυρότητα μόνο των «πρόδηλα αντισυνταγματικών» (-«προδήλως παράνομων») καταστρατηγήσεων επί των δημόσιων επιλογών και των επιβαρύνσεων που προκαλούν στο θιγόμενο έννομο αγαθό (λ.χ. στο περιβαλλοντικό κεκτημένο). Γίνεται αντιληπτό, πως το εκτεταμένα αναγνωρισμένο λειτουργικό περιθώριο εκτίμησης του δημόσιου παρεμβατισμού, με την αλυσιτελή πρόταξη του δημοσίου συμφέροντος, και αντίστροφα, με την περιορίζουσα γενικότητα της «πρόδηλης συνταγματικής παραβίασης», μετριάζει τους όρους και τις συνθήκες της νομιμότητας και αλλοιώνει τις δεσμεύσεις της Πολιτείας, σχεδόν εκμηδενίζοντας την αποτελεσματικότητα και την ίδια τη συνταγματική ουσία της δικαστικής προστασίας. Με τον όποια δυναμικότερη ελεγκτική της αξιολόγηση να τείνει -ανταγωνιστικά και εσφαλμένα- προς τον εξωδικαικό ακτιβισμό, παρερμηνεύοντας επίσης τη μεθοδολογική συνοχή του ενεργητικού συνταγματικού θετικισμού. Η συγκεκριμένη «δικονομική» προβληματική, μπορεί να θεραπευθεί εμπλουτίζοντας εξορθολογιστικά και κανονιστικά τα σημαντικά και εξελισσόμενα νομολογιακά κεκτημένα και από τα τρεις κλίμακες του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου (ΣτΕ, Δ.Ε.Ε. και Ε.Δ.Δ.Α.). Και λειτουργικότερα, με τη συνεπή και συνετή εφαρμογή των ολιστικών και αντικειμενικών προϋποθέσεων των διάφανων διαδικασιών της νομιμότητας, κάτω από την αμφίδρομη δικαιοπαραγωγική απαίτηση της “*lato sensu*” αναλογικότητας στις αιτιωδέστερες αποδεικτικές συνέργειες και στις ρυθμιστικές εκτιμήσεις: της ενότητας, της κανονιστικότητας και της συστηματικής ισοδυναμίας των έννομων αγαθών και των «εύνομων» συμφερόντων· υπό την ανανεωτική μεθοδολογική βάση της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» στην αλληλενέργεια των δικαιωμάτων με το δημόσιο συμφέρον και τούμπάλιν. Προσέγγιση που ενδεχομένως να μην μεταβάλλει ρηξικέλευθα τις, κατά πλειοψηφία, αποτελεσματικές σύγχρονες νομολογιακές κρίσεις του ΣτΕ, αλλά που σίγουρα θεσμικά θα ανασυνθέσει και θα συμπαρασύρει με σαφήνεια και σταθερότητα, τη συνέπεια και την πλέον συνεκτική εγκυρότητα του νομοθετικού και του εκτελεστικού διοικητικού μηχανισμού προς την ενεργητικότερη και αιτιωδέστερη αποδεικτική διασύνδεση των δημόσιων επιλογών και αποφάσεων τους. Οι συγκεκριμένες διεργασίες αναπόδραστα, με βάση όλα τα παραπάνω, θα προβιάσουν και θα αναβαθμίσουν, κατά τη δικαιοκρατική τους «απελευθέρωση» και τις αντίστοιχες δικανικές εκτιμήσεις στη συμμετρική και ισόρροπη ελεγκσιμότητα των απαιτήσεων και των όρων της νομιμότητας· περιορίζοντας περαιτέρω τη δικαιική ανοχή και τους μετριαστικούς συμβιβασμούς του νομιμοποιητικού «φαίνεσθαι», από ένα συντεταγμένα αποτελεσματικό κράτος δικαίου δυναμικού κανονιστικού «είναι».

Στις νομολογιακές διδαχές της ισόρροπα συντεταγμένης δημόσιας απόφασης, αντιπροσωπευτικά,¹⁷⁸⁰ η προ τετραετίας απόφαση 217/2016 της Ολομέλειας του ΣτΕ, πέρα της

¹⁷⁸⁰Βλ. μεταξύ άλλων και ΣτΕ 1014/2018: Έγκριση Περιβαλλοντικών Όρων ιχθυοτροφείου πέστροφας, όπου ο ακυρωτικός δικαστής εξέτασε αν η Μ.Π.Ε. ανταποκρίνεται προς τις απαιτήσεις του νόμου και αν το περιεχόμενό της είναι επαρκές με την «στάθμιση» και την σφαιρική «συνεκτίμηση» όλων των παραγόντων και συμφερόντων (προστασία περιβάλλοντος, οικονομική ανάπτυξη, εργασιακές προοπτικές) για την αναγκαία ολοκληρωματική ικανοποίηση των συνταγματικών επιταγών και δικαιωμάτων σε συμμόρφωση προς την αρχή της βιώσιμης

συνέπειας της προς την παγιωμένα ομοιόμορφη (ακόμα και στη λεκτική της διατύπωση) δικανική συλλογιστική, που σκιαγραφεί και τη κανονιστική ένταση γύρω από τα κριτήρια της αναλογικότητας ειδικά τις δύο τελευταίες δεκαετίες,¹⁷⁸¹ επιβεβαιώνει τη «συνέχεια», την αναλυτική αποδειξιμότητα και τον «νομοτεχνοκρατικό» ορθολογισμό των βάσεων της νομιμότητας για την δομική αιτιολογία και την έννομη αποτελεσματικότητα της δημόσιας πολιτειακής συμπεριφοράς κατά την ανάδειξη του ρυθμιστικού περιεχομένου των διοικητικών διαδικασιών και των συνταγματικών παραμέτρων της βιώσιμης ανάπτυξης εντός των όρων και της ασφάλειας του κράτους δικαίου. Σημειώνεται ταυτόχρονα, πως η εν λόγω απόφαση επί της ουσίας συμπυκνώνει τη νομολογιακή διακύμανση των εξορύξεων της Χαλκιδικής· ύστερα από μία σειρά υποθέσεων σε σχέση με τη βέλτιστη εκμετάλλευση και την χρηστή αξιοποίηση φυσικών πόρων, και ειδικότερα των ορυκτών μεταλλευμάτων χρυσού, προς όφελος της εθνικής οικονομίας, υπό τα πρότυπα της περιβαλλοντικής προστασίας, με πράγματι δύσκολες δικαιοπολιτικές και κοινωνικές ισορροπίες. Μαζί με το σύνολο των έννομων εκτιμήσεων γύρω από την διαχείριση των οικοτόπων, στις εξίσου βαρυσήμαντες περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά παρεμβάσεις σε σχέση με την εκτροπή του Αχελώου, ανεξάρτητα της διαφοροποιημένης κατάληξης τους, οι κύκλοι αυτών των υποθέσεων συναθροίζουν τη δογματική εξέλιξη, τη σύγχρονη θεσμική αντίληψη και τις ρυθμιστικές προδιαγραφές του Συμβουλίου της Επικρατείας¹⁷⁸² για τον αποτελεσματικό έλεγχο νομιμότητας των όρων και των ορίων της βιώσιμης ανάπτυξης στην ελληνική έννομη τάξη. Στο πεδίο δε της δημόσιας διακυβέρνησης και της διοικητικής πρακτικής φανερώνουν τη δυναμικότητα και τη σημαντικότητα του νομοθετικού πλαισίου - ρυθμιστικού μηχανισμού της Εκτίμησης των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (κατά την «Μ.Π.Ε.» και την «Α.Ε.Π.Ο.») υποκινώντας και εμπνέοντας την πρακτική «θεσμοθέτηση» και την μεθοδολογική ανάδυση της θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» με ένα επιπλέον ενισχυμένο δικαϊκό βάρος απόδειξης ως προς την πολιτειακή συνοχή και την εκτίμηση της έννομης αποτελεσματικότητας των δημοσίων αποφάσεων.

Στην ιστορική αναδρομή¹⁷⁸³ της πολύκροτης επενδυτικής πρωτοβουλίας για την εκμετάλλευση¹⁷⁸⁴ των μεταλλείων του χρυσού στη περιοχή της Χαλκιδικής, παρά τις σημαντικές

ανάπτυξης, σύμφωνα με την λειτουργικότητα των συναφών περιβαλλοντικών αρχών και των ρυθμιστικών εκτιμήσεων «κόστους –οφέλους», με τρόπο νομότυπα διαδικαστικό, «χωρίς την ευθεία κρίση για το αν η πραγματοποίησή του έργου αντίκειται στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης». Κρίση που θα «εξέρχονταν των ορίων του ακυρωτικού ελέγχου, αφού προϋποθέτουν τη διαπίστωση πραγματικών καταστάσεων, τη διερεύνηση τεχνικών θεμάτων και ουσιαστικών επ' αυτών αξιολογήσεων» (Επίσης βλ. ΟλομΣτΕ 551/2015, ΟλομΣτΕ 462-3/2010, ΟλομΣτΕ 613/2002, ΟλομΣτΕ 3478/2000, ΣτΕ 1990/2007, ΣτΕ 4491/2009, ΣτΕ 293/2009).

¹⁷⁸¹Βλ. Ενδεικτική αφετηρία η ΟλομΣτΕ 3478/2000.

¹⁷⁸²Βλ. σύγχρονη προσέγγιση που συμπεριλαμβάνει τα νομολογιακά και κανονιστικά κεκτημένα σε ΣτΕ 2838/2019 (Ε.Π.Ο. για την εξόρυξη βιομηχανικού ορυκτού (γύψου) στα Χανιά και αντίστοιχη Α.Ε.Π.Ο. που δεν αντίκειται σε ήδη εγκεκριμένο περιφερειακό χωροταξικό σχεδιασμό. Επιτρέπεται η χωροθέτηση λατομείων σε δασική έκταση και περιοχές που έχουν ενταχθεί και στο δίκτυο Natura 2000, με την εξαίρεση των οικοτόπων κοινοτικής προτεραιότητας.

¹⁷⁸³Σημ.: α) ΟλομΣτΕ 613/2002, ακύρωση ΚΥΑ που συμπεριλάμβανε Ε.Π.Ο. αντίθετη στις απαιτήσεις της Βιώσιμης Ανάπτυξης και στη τεκμηριωμένη πλήρωση των βέλτιστων διαθέσιμων επιλογών. β) ΟλομΣτΕ 614-615/2002, ακύρωση παρεπόμενων πλην διακριτών, «συστατικών» και αλυσιδωτών διοικητικών εγκρίσεων, (δασικών και αρχαιολογικών), για την εγκεκριμένη χωροθέτηση του έργου. γ) ΟλομΣτΕ 3615/2002, ακύρωση επέκτασης παραγωγικών εγκαταστάσεων πλησίον των οικιστικών ορίων χωρίς διακριτή Μ.Π.Ε.. δ) ΟλομΣτΕ 461-463/2010, απορριπτική απόφαση επί των επανερχόμενων αξιώσεων των προσφευγόντων –κατοίκων, κατόπιν της σύννομης ανταπόκρισης και συμμόρφωσης του διοικητικού σχεδιασμού. Η δυστοκία και αποτυχία του επιχειρηματικού σχεδίου επέφερε την συμβιβαστική απόσυρση του ως δημόσια σύμβαση (Άρθρο. 51 Ν. 3220/2004) και τη σύσταση νέας με άλλον επενδυτικό φορέα (Άρθρο 52 Ν. 3230/2004 -TVX-Eldorado-Ελληνικός Χρυσός). ε) Με την ΟλομΣτΕ 551/2015 (βλ. και ΣτΕ 1492/2013) με ακριβώς την ίδια συλλογιστική ως προς τις σταθμίσεις και τις συνεκτιμήσεις της απορρίφθηκε η αντίστοιχη αίτηση ακύρωσης για τη νέα ΚΥΑ με έγκριση τις συνεπούς και διορθωτικής Ε.Π.Ο., κατόπιν αιτιολογημένης πλήρωσης των βέλτιστων τεχνικών όρων, της επακόλουθης

πολιτικές, ιδεολογικές και πρακτικές επιμέρους ενστάσεις, καταγράφεται μία συγκροτημένη πορεία νομικού ορθολογισμού που υποδηλώνει την «διακριτική κίνηση» της νομολογίας, από τον τυπικό και περιορισμένο έλεγχο της νομιμοποιητικής διαδικασίας στην ανάδειξη του αναλυτικού και ολιστικού συνταγματισμού επί της ουσιαστικής νομιμότητας. Σ' αυτή τη διαδρομή αξιοποιήθηκαν κανονιστικά οι περιβαλλοντικές αρχές και τα ερμηνευτικά κριτήρια του κράτους δικαίου, για τον ισόρροπο συγχρονισμό των κοινωνικών και ατομικών δικαιωμάτων¹⁷⁸⁵ με τα συναρτώμενα ιδιωτικά και δημόσια συμφέροντα. Εξετάζοντας πρακτικότερα την τελευταία απόφαση της Ολομέλειας: Δίχως την οποιαδήποτε έκπτωση στα πρότυπα της οικείας Α.Ε.Π.Ο. με την οποία τέθηκαν σαφείς, αυστηροί και απαρέγκλιτοι όροι για την εφαρμογή της βέλτιστης τεχνικής μεθόδου σε διεθνή και ευρωπαϊκή κλίμακα,¹⁷⁸⁶ με ρητό αποκλεισμό οποιουδήποτε άλλου μέσου κατά τη λειτουργική έκφραση του «ηπιότερου δυνατού» ή «λιγότερου επαχθούς μέσου» και μετά την αναλυτική και τεκμηριωμένη επαγωγική «στάθμιση-συνεκτίμηση» των συνταγματικών κεκτημένων-απαιτήσεων της βιώσιμης ανάπτυξης (άρθρα 24, 106 και 22 παρ. 1 του Συντάγματος) για την πλήρωση των διαδικαστικών όρων και των ουσιαστικών «συνθηκών» της νομιμότητας στη σφαιρική κοινωνική αντανάκλαση του δημοσίου συμφέροντος, εφαρμόζοντας εύστοχα έναν εκτεταμένο και αμφίδρομο έλεγχο αναλογικότητας - ασχέτως αν περιοριστικά την κατ' ονομάζει ως «στάθμιση»-¹⁷⁸⁷ το Ανώτατο

δέσμευσης για επιπλέον νέα Μ.Π.Ε. σε περίπτωση διαφοροποίησης της, καθώς και του αμφίδρομου ελέγχου αναλογικότητας στους πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης με την εξέταση των περιβαλλοντικών, οικονομικών και κοινωνικών παραμέτρων και σε ευθυγράμμιση με το δημόσιο συμφέρον. Αξίζει να σημειωθεί πως αναθεωρημένες και βελτιστοποιημένες συμφωνίες διαχείρισης, αξιοποίησης, συνεργασίας αλλά και διοικητικού ελέγχου με πρόσθετους και επικαιροποιημένους περιβαλλοντικούς όρους, καταρτίζονται έως και σήμερα παραμένοντας η υπόθεση διαχρονικά στην πολιτική και νομική επικαιρότητα για το αναπτυξιακό και το περιβαλλοντικό στίγμα και προοπτική που επιδιώκεται να αποδοθεί στην περιοχή. Για τη σφαιρική και επίκαιρη αποτύπωση των περιβαλλοντικών και επενδυτικών δεδομένων στη περιοχή βλ. www.euractiv.gr/section/epichirisis-ergasia/news/quot-xekleidose-quot-i-ependysi-tis-ellinikos-chrysos-stichalkidiki-ekdothikan-oi-adeies-egkatastasis-se-skoyries-olympiada.

¹⁷⁸⁴ Βλ. τα προβλεπόμενα στο εκδοθέν Π.Δ. 266/1996.

¹⁷⁸⁵ Σημ.: Στην υπόθεση υφίσταντο (και υφίστανται μέχρι και σήμερα) δικαιώματα πολιτών-κατοίκων που εγείρουν καταρχάς συγκρουσιακές κοινωνικές και ατομικές αξιώσεις σε σχέση με αυτές των εργαζόμενων στις μεταλλευτικές εγκαταστάσεις της εν λόγω αναπτυξιακής παραγωγικής δραστηριότητας. Δημιουργείται συνεπώς εντός της πολιτειακής διαρρύθμισης του περιβάλλοντος με την ανάπτυξη, ένα επίπροσθετα διαταραγμένο κλίμα κοινωνικού διχασμού και αμοιβαίων επιφυλάξεων ως προς τη προστασία των συμπλεκόμενων συμφερόντων. Γεγονός που η εμπεριστατωμένη αιτιολογία και οι τεκμηριωμένες εκτιμήσεις των σχετικών συνολικών δημόσιων αποφάσεων και επί του δικαστικού ελέγχου πρέπει να συγχρονίσουν και να αποσυμφορήσουν. Υποθέσεις, όπως των μεταλλείων χρυσού στη Χαλκιδική θέτουν στο δημόσιο διάλογο ουσιαστικές αξιολογήσεις ως προς τη δομή και το περιεχόμενο της βιώσιμης ανάπτυξης με προσεγγίσεις «πολιτικού χαρακτήρα», που εκφεύγουν των δικαστικών κρίσεων στην στρατηγική σύνθεση και στον ολιστικό έλεγχο της νομιμότητας για την εκτέλεση αλλά και την εξέλιξη των σχετικών έργων και παρεμβάσεων εν γένει. Η δικαιοκρατική ωστόσο εκτίμηση και ανάλυση τους είναι ικανή να προάγει συνεχώς βελτιστοποιήσεις εντός: του κανονιστικού πλαισίου της Πολιτείας, της συμπεριφοράς του παραγωγικού φορέα, των αξιώσεων της κοινωνίας των πολιτών αλλά και της ίδιας της εμπειρικής και ρυθμιστικής δυναμικής του δικαστικού ελέγχου. Βλ. α) WWF Ελλάς, Επιπτώσεις του υποέργου Σκουριών των Μεταλλουργικών-Μεταλλευτικών Εγκαταστάσεων Χαλκιδικής στα επιφανειακά ύδατα της περιοχής, Έγγραφο με αριθμ. Πρωτ. 139/12.04.2012, διαθέσιμο στο: www.wwf.gr/images/pdfs/Ltr_AEPO_Ellinikos_Chrysos.pdf, 2012, β) WWF Ελλάς, Έκθεση παραβιάσεων της νομοθεσίας της Ε.Ε. από το Σχέδιο Διαχείρισης Λεκανών Απορροής Ποταμών Υδατικού Διαμερίσματος Κεντρικής Μακεδονίας, www.wwf.gr/images/pdfs/WWF-Report-to-European-Commission-Skouries.pdf, 2015.

¹⁷⁸⁶ Σημ.: Η «γνωστή» τεχνητή μέθοδος εξόρυξης πλέον και στους νομικούς κύκλους της «ακαριαίας τήξης» (“Flash Smelting”).

¹⁷⁸⁷ Αικ. Σακελλαροπούλου, Περιβάλλον και Ανάπτυξη, ό.π. (813). Η πρώην πρόεδρος του ΣτΕ (με δεκαπενταετή πλούσια θητεία στο Ε΄ Τμήμα του ΣτΕ) και νυν Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας εύστοχα αναφέρεται στην υποχρέωση του δικαιοδοτικού ελέγχου να ελέγχει τη «νομιμότητα των σταθμίσεων» επί των έννομων συμφερόντων στο κράτος δικαίου, με συνταγματικό αυτοπεριορισμό προς τη διάκριση των λειτουργιών και τη δημοκρατική νομιμοποίηση της νομοθετικής πρωτοβουλίας, και με συνταγματικό προσανατολισμό την ισόρροπη αναρμόνιση των έννομων αγαθών.

Δικαστήριο, απέρριψε τον ελιγμό της Διοίκησης, περί μη εμπρόθεσμης εκπλήρωσης από την εργολήπτρια εταιρεία των προκαθορισμένων εγκεκριμένων και προαπαιτούμενων τεχνικών όρων.

Ακόμα πιο ειδικά, σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του ελληνικού Δημοσίου, η μη εφαρμογή και κυρίως η μεθοδευμένη αλλοίωση του ελέγχου και των δοκιμών των τεχνικών “standards” καθώς και των διαδικαστικών προϋποθέσεων αξιολόγησης του έργου, διαφοροποιούσαν τους όρους και τις τελικές εκτιμήσεις της «στάθμισης των προστατευόμενων αγαθών», θέτοντας κατά τις ενστάσεις του, εν αμφιβόλω «την εξυπηρέτηση και προαγωγή, δια του συνολικού έργου, του γενικότερου δημοσίου συμφέροντος». Στην εν λόγω κρίση του, το ΣτΕ δεν μετατράπηκε, όπως κακώς, απλουστευμένα και «πολιτικά» ερμηνεύτηκε, σε «αντιπεριβαλλοντικό» ή «φιλοεπενδυτικό» δικαστήριο. Αντίθετα, υπεραμύνθηκε πρωτίστως των όρων του κράτους δικαίου, για την ασφάλεια και την εμπιστοσύνη σε αυτό κατά την αποδεικτική του συνάφεια στο περιεχόμενο της αιτιολογίας μίας διοικητικής δράσης και «αντίδρασης», αλλά και στην τεκμαιρόμενη επάρκεια των βέλτιστων επιστημονικών δεδομένων, υπό την παρουσία μάλιστα σχετικού νομολογιακού αρνητικού προηγούμενου - δεδικασμένου για την πλευρά της διοίκησης.¹⁷⁸⁸ Συνεπώς, αν και δε κατονομάζεται ευθέως, στις εκτιμήσεις των «δίκαιων σταθμίσεων» που αντιπαρέβαλλε το Δημόσιο για τη διάπλαση του δημοσίου συμφέροντος, το ΣτΕ ανέπτυξε και παρέθεσε για την ευνοούμενη Πολιτεία τις απαιτήσεις της «εν ευρεία έννοια» αναλογικότητας. Αξιόνοντας για την απόδοση και την αποδοχή της δημόσιας παρέμβασης, τη συνεπέστερη αιτιολογία, ειδικά σε δημόσιες αποφάσεις, που συμπεριλαμβάνουν ήδη νομότυπα και εγκεκριμένα τεχνοκρατικά επιστημονικά δεδομένα· με το δικαστικό έλεγχο να μην παρεισφρεί¹⁷⁸⁹ αλλά να διεκδικεί τη διάφανη και ολόπλευρη τεκμηρίωση τους, είτε για την συνεκτική υποστήριξη, είτε για την συγκροτημένη αναίρεση τους. Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, επί τούτου, ακυρώθηκε η οικεία Υπουργική απόφαση, περί «ανάκλησης των τεχνικών μελετών για τα υποέργα «Μεταλλευτικές Εγκαταστάσεις Σκουριών και «Μεταλλευτικές Εγκαταστάσεις Ολυμπιάδας», επανεκκινώντας τις βιώσιμες αλλά και στενά ελεγχόμενες προοπτικές του έργου, με βάση τα προγενέστερα νομολογιακά κεκτημένα και τις ήδη αναγνωρισμένες δικαιικές δεσμεύσεις και εγγυήσεις. Συμπερασματικά, στην εν λόγω απόφαση, το ΣτΕ, προασπιστικά και για τις δικές του αποφάσεις, προέβαλλε τον αδιάλειπτο και τον ενοποιητικό έλεγχο των «ρυθμιστικών» συνεργειών της νομιμότητας, που συνθέτουν και συνεκτιμούν το νομιμοποιητικό της αποτέλεσμα.¹⁷⁹⁰ Αποζητώντας, επί της ουσίας, από τον κρατικό μηχανισμό να λειτουργεί «καλύτερα» με «συντεταγμένη συνέχεια», αλλά και με θεμιτές

¹⁷⁸⁸Βλ. προηγούμενη ΣτΕ 3191/2015 που ως δεδικασμένο για τις έννοιες και τις απαιτήσεις επί των νομότυπων και τεχνικών όρων εκπλήρωσης του έργου κατέδειξε πως δεν επιτρέπεται η διατάραξη με δημόσια απόφαση (Υπουργική πράξη) των όρων νομιμότητας, χωρίς ισχυρή και στενή αιτιολογία, από τη στιγμή που εν προκειμένω επί παραδείγματι: «οι μεταλλουργικές μέθοδοι-δοκιμές ημιβιομηχανικής κλίμακας αν και δεν διενεργήθηκαν «επί τόπου» πραγματοποιήθηκαν σε εξειδικευμένο εργαστήριο με μεταλλεύματα παραγόμενα από τον ίδιο τόπο ή με αποδεδειγμένη παρόμοια χημική και ορυκτολογική σύσταση», εκτιμώντας την ισοδυναμία και την επάρκεια του αξιολογικού τεχνικού ελέγχου επί του οικείου εγκεκριμένου μέτρου του έργου.

¹⁷⁸⁹Σημ.:Με τάσεις δικαστικού αυτοπεριορισμού, υπέρ της διάκρισης των λειτουργιών και προς αποφυγή των εξωδικαιικών και των ακτιβιστικών εκτιμήσεων. Για το «δικαστικό ακτιβισμό» στο δημόσιο δίκαιο με αφορμή κυρίως κοινοτικές ρυθμίσεις βλ. Π.-Μ. Ευστρατίου, Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου, ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός; ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1998, 1212 και Ph. Spyropoulos/Th. Fortsakis, ό.π. (33), 186-187.

¹⁷⁹⁰Σημ.:Η οποιαδήποτε πραγματολογική αποτυχία της νομιμότητας και του θεμιτά εγκεκριμένου έννομου σκοπού δεν μένει παρά να ελέγχεται έγκαιρα και έγκυρα, κάτω από τις διασφαλιστικές δεσμεύσεις των εγγυητικών υπερνομοθετικών κανόνων και αρχών του δικαίου σε συνάρτηση με την εξέλιξη/αντιδράσεις της παραγωγικής δραστηριότητας και τη χρηστή και λελογισμένη συμπεριφορά της Διοίκησης. Σημειώνεται δε, πως ο έλεγχος της «έννομης αποτελεσματικότητας» δεν ταυτίζεται εκ προοιμίου με το ίδιο το «πρακτικό αποτέλεσμα» μίας πράξης/παρέμβασης.

λειτουργικές βελτιώσεις προς τις «ίδιες του» τις έννομες επιλογές και δεσμεύσεις,¹⁷⁹¹ με βάση την αρχή της προβλεψιμότητας, της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και την ασφάλεια του δικαίου. Επομένως, το ανώτατο Ακυρωτικό με όλες αυτές τις κανονιστικές διεργασίες στον παραγωγικό και οριοθετημένο έλεγχο της νομιμότητας καλλιεργεί μία «συνεργειακή», συνταγματικά θεμιτή και συνεπή, ελεγκτική «ενεργητικότητα», απεγκλωβίζοντας τις κρίσεις του από τα «ταμπού» του ακτιβιστικού και εξωδικαικού παρεμβατισμού.¹⁷⁹²

Επιστρέφοντας στη γενικότερη νομολογιακή θεώρηση της αρχής της αναλογικότητας στο πεδίο της προστασίας του περιβάλλοντος και των παραγωγικών όρων της οικονομικής ανάπτυξης με κοινό άξονα τη βιωσιμότητα τους, η «μεθοδολογική άσκηση» επικεντρώνεται σ' ένα αμιγώς εννοιολογικό ζήτημα που διαλαμβάνει λειτουργικότατη σημασία στην «βελτιστοποιητική αναδιανομή» του δημοσίου δικαίου και του συνταγματισμού σε σχέση με τον πρακτικό του αντίκτυπο στις συναρτήσεις των έννομων αγαθών και των έννομων συμφερόντων ενός εξελισσόμενου και εκσυγχρονιστικού κράτους δικαίου. Η αντιφατική εμμονή στην έννοια της «στάθμισης» για τη διαρρύθμιση των «συνεκτιμήσεων» του «μέσου, του έννομου σκοπού και του επιδιωκόμενου αποτελέσματος» υποκρύπτει και συντηρεί, κατά περίπτωση, ένα διττό δικαιοδοτικό ελλειμματικό κίνδυνο: Αφενός τον ευθύ δικανικό καθορισμό της ίδιας της αξιολογικής στάθμισης, παρά την αυτοαναφορική αποκήρυξή του, μέσω της μεμονωμένης και της διαπλαστικής αποτίμησης των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων, του κόστους και του οφέλους και της σημασίας του θεμιτού σκοπού, κατά τη συγκυριακή επαγωγή της πραγματικότητας και της νομιμότητας σε μία «διαπραγματεύσιμη» συνταγματική και μονοδιάστατη νομοτυπική ισχύ. Και αφετέρου αντίστροφα, τον αναιμικό -παθητικό δικανικό έλεγχο επί της άκριτης επιβολής του δημοσίου παρεμβατισμού, κάτω δηλαδή από ένα διεκπαιρευτικά διαδικαστικό και στενά οριακό έλεγχο της νομιμότητας, υπό την επαπειλούμενη «βαριά» σκιά ενός σχετικοποιημένου και «α-συνάρτητου» δημοσίου συμφέροντος και της ανασφαλούς θέασης του δικαιοδοτικού αυτοπεριορισμού που δεν ανταποκρίνεται στη συνταγματική ουσία της δικαστικής προστασίας. Υποθάλλοντας την “a la carte” ιεράρχηση των συνταγματικών κανόνων και τη συγκυριακή ανοχή του δικαίου της σκοπιμότητας, κάτω από το απομονωμένο θέσφατο της δημοκρατικής νομιμοποίησης και των ευρύτερων εξωδικαικών-τεχνικών εκτιμήσεων, επίσης μέσα από τη μονοδιάστατη αυτοτέλεια τους.

Συνεπώς, σταδιακά με την «ωριμότητα» του δικαίου της βιώσιμης ανάπτυξης και τη σταθερότητα των ρυθμιστικών της εφαρμογών γίνεται όλο και περισσότερο μεθοδολογικά διακριτό, πως οι «σταθμίσεις» ως «εκκρεμές» ή αντιπαραθετικό «ζύγισμα» ενός ανομοιογενούς κόστους-οφέλους έννομων αγαθών, αξιώσεων και συμφερόντων¹⁷⁹³ και μίας “a priori” ιεράρχησης των συνταγματικών κεκτημένων,¹⁷⁹⁴ τείνουν προς την υποβάθμιση της ισόρροπης συνταγματικής αρμονίας και σε αμήχανα αξιολογικά αδιέξοδα για τον ίδιο το δικανικό

¹⁷⁹¹ Γ. Σιούτη, ό.π. (13), 1218. η καθηγήτρια Γ. Σιούτη, εκκινώντας από το πρώτο κριτήριο της αναλογικότητας, για τη σπουδαιότητα και τη σημασία του θεμιτά επιδιωκόμενου σκοπού και οριοθετώντας το δικαστικό έλεγχο κατά απόρριψη οποιουδήποτε ελέγχου σκοπιμότητας εντός του οριακού ελέγχου της νομιμότητας, τονίζει μεστά πως προκρίνεται η λύση, «η οποία κατά την αληθινή βούληση του νομοθέτη υπηρετεί πληρέστερα τον τιθέμενο νόμιμο στόχο», πάντοτε βέβαια σε ανταπόκριση με τις υπερνομοθετικές δικαικές του δεσμεύσεις και απαιτήσεις και τα αδιάσειστα πραγματικά δεδομένα και ανάγκες.

¹⁷⁹² Ι. Μαθιοδάκης, *Επέκταση εννοϊκής ρύθμισης για λόγους ισότητας - τάσεις δικαστικού αυτοπεριορισμού*, ΔιΔικ, Τόμος ΙΕ', Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2003, 853.

¹⁷⁹³ Βλ. Αναλυτικό σκεπτικό του ακυρωτικού ελέγχου, και ιδίως των σταθμίσεων και των συνεκτιμήσεων επί των συλλογισμών του και σε Θ. Αντωνίου, ό.π. (16), 973 - 981.

¹⁷⁹⁴ Χρήσιμες σκέψεις για την συνταγματική λειτουργία της αειφορίας και της αναλογικότητας στην άρση της a priori ιεράρχησης των συνταγματικών κεκτημένων σε Ξ. Κοντιάδης, ό.π. (1690) και σε Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (16), 1188.

συλλογισμό, που για να τα ξεπεράσει προχωρά με βάση τα δικά του «θεσμικά» αντανακλαστικά σε εννοιολογικά και κανονιστικά άλματα επιδιώκοντας τη διάσωση της ελεγκτικής του συνοχής. Το ΣτΕ, παρά τις ενδιάμεσες διλημματικές (συμ-)πιέσεις των μνημονιακών χρόνων, αποφεύγει ήδη από την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα τη στενή εφαρμογή των συγκρουσιακών σταθμίσεων σε ζητήματα σύγκλισης του κοινωνικού οφέλους, κινούμενο αρκετά συγκροτημένα προς την ασφάλεια του δικαίου και την έννομη αποτελεσματικότητα των ισοδύναμων συνταγματικών όρων στο «όλον»¹⁷⁹⁵ της σύννομης συμπεριφοράς και στην ενότητα του κράτος δικαίου¹⁷⁹⁶ αξιώνοντας τη σύνθεση της βέλτιστης δημόσιας επιλογής. Ως εκ τούτου, κατά τον ορθολογικό και εκσυγχρονιστικό συγκερασμό του δημοσίου συμφέροντος με τις επιμέρους δικαιωματικές αξιώσεις, αρχίζει να στέκεται όλο και πιο μεθοδευμένα επιφυλακτικό προς τις διαβλητές εξισορροπήσεις της “*stricto sensu*” αναλογικότητας, ενισχύοντας με δικαιικό αυθορμητισμό την αμφίδρομη αποδεικτική δυναμική της “*lato sensu*” προοπτικής της, σ’ ένα σύμπλεγμα εναρμονισμών και βελτιστοποιήσεων προς τη βιωσιμότητα πρωτίστως του κράτους δικαίου και συνακόλουθα εν προκειμένω, προς το κανονιστικό εκτόπισμα των κοινών συμφερόντων και των αλληλένδετων απαιτήσεων του περιβάλλοντος και της ανάπτυξης.

Όπως πιο συγκεκριμένα περιγράφει και ο καθηγητής Γ. Δελλής για τη σχετική αναγέννηση του δημοσίου δικαίου, επιδιώκεται μία «ολιστική» αλληλεπίδραση «χρυσής λύσης και όχι η χρυσής τομής». Κατ’ επέκταση, τοιουτοτρόπως, η περιβαλλοντική προστασία και η οικονομική ανάπτυξη ως έννομες αξιώσεις -βάσεις δικαιωμάτων και ελευθεριών - έχουν πάψει να αντιπαραβάλλονται «συγκυριακά προτιμησιακά» και «συγκριτικά αντικρουόμενα»· καθώς συναθροίζονται «αλληλο-προϋποθετικά» για τον σύγχρονο προσδιορισμό του ενιαίου δημοσίου συμφέροντος¹⁷⁹⁷ με όρους πολιτειακής βιωσιμότητας για την κοινωνική και οικονομική ευημερία. Επομένως, εγκαταλείποντας οριστικά επί των «μεικτών» αξιώσεων τη στάθμιση ως αξιολογικό όρο και υποκινούμενη πρακτική, με τη «συστηματική» νομικά και «συστημικά» αξιακά¹⁷⁹⁸ ευθεία καθιέρωση της θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», ως ερμηνευτική μεθοδολογία και έννομη διαδικασία αναδεικτική: της κανονιστικής ενότητας, της εναρμονισμένης ισοδυναμίας των ρυθμιστικών όρων και της σημασιολογικά αιτιώδους πρόταξης του βέλτιστου επιδιωκόμενου αποτελέσματος, ανάμεσα στο πρόσφορο και αναγκαίο μέτρο και το θεμιτό και βιώσιμο κοινό σκοπό, η ελεγκτική επενέργεια της δικαστικής λειτουργίας¹⁷⁹⁹

¹⁷⁹⁵Γ. Σιούτη, ό.π. (13), 1205.

¹⁷⁹⁶Σημ.:Δηλαδή με την αμφίδρομη θεσμική και κανονιστική λειτουργική εφαρμοστικότητα της αρχής της ενσωμάτωσης των όρων σε εννοιολογική συνάφεια και ορθολογική πληρότητα, κατά αντιπαραβολή από μία ιεραρχικά κλιμακούμενη αποδοχή της προτιμησιακής αποσπασματικότητας των δικαιικών εφαρμογών και των συνταγματικών απαιτήσεων.

¹⁷⁹⁷Γ. Δελλής, ό.π. (23), 1064, για τις αντίστοιχες θεσμικές τάσεις κανονιστικών εναρμονίσεων βλ. και Κ. Γιαννακόπουλος, ό.π. (791), 36-51.

¹⁷⁹⁸ Σημ.:Κρίνεται σημαντική για την εν λόγω θεώρηση η λεπτή διαφοροποίηση ανάμεσα στη λειτουργία των «συστημικών αξιών» της πραγματικότητας και την επενέργεια των «συστηματικών όρων του συνταγματισμού», σχηματοποιώντας ωστόσο από κοινού τον πολυπόθητο αξιακό και ζωντανό θετικισμό (βλ. παραπομπή 2000).

¹⁷⁹⁹Βλ. Π. Δαγτόγλου, ό.π. (109), 966. Σημ.:Στις αξιολογήσεις των σταθμίσεων και την αντικατάστασή τους από περισσότερο εξισορροπιστικές και εναρμονιστικές μεθοδολογικές ερμηνευτικές εφαρμογές στο δικανικό συλλογισμό προς τον έλεγχο της νομιμότητας, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η δικαστική λειτουργία συνταγματικά δομεί την ισχύ της και στηρίζει την επιδραστικότητα ευθέως στο δικαίωμα της δικαστικής προστασίας, που αλυσιδωτά με τη σειρά της θεμελιώνει τη δυναμική της στην έννομη αποτελεσματικότητα και στην ουσιαστική προάσπιση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και των έννομων συμφερόντων στο ενιαίο σύστημα του κράτους δικαίου. Αδιαπραγμάτευτες δε σταθερές για το δικαστικό έλεγχο, όπως προέβαλλε ευσύνοπτα ο καθηγητής Π. Δαγτόγλου, είναι η χρονική αμεσότητα και η εύρυθμη διαδικασία για την απονομή της δικαιοσύνης στην συνταγματική ουσία των διακυβευόμενων αγαθών και στη βέλτιστη έκφραση της νομιμότητας. Από αυτές τις παρεμπίπτουσες συνταγματικές εκτιμήσεις υποδηλώνεται πως και ο ίδιος ο δικαστικός έλεγχος διαπνέεται από την

μπορεί αποφασιστικά να καταστεί ακόμα πιο εξορθολογιστική για τον «αντικειμενισμό» και τα «αντισταθμίσιμα» του κράτους δικαίου του 21ου αιώνα. Σε μία ευνομούμενη Πολιτεία, που θα κινείται εντονότερα ανάμεσα στο δημοκρατικό δικαιωματισμό και τον τεχνοκρατικό προστατευτισμό των επιτακτικών αναγκών και των δίκαιων συμφερόντων για τις προκλήσεις της πραγματικότητας.

Ενότητα 10

α. Μεθοδολογία «Κόστους-Οφέλους» ως ευρύτερος και διακριτός μηχανισμός στην αναζήτηση και την αιτιώδη συνάφεια της κοινωνικής απόδοσης.

Με αφετηρία την ως άνω εκτενέστατη ανάλυση, αποδεικνύεται πως το σκεπτικό του Συμβουλίου της Επικρατείας αποδέχεται και εσωτερικεύει μία διάσπαρτη και κλιμακούμενη ανάλυση του «κόστους-οφέλους», αποτιμώντας την αιτιολογημένη εξέταση των «πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων» της δημόσιας κρίσης, λαμβάνοντας υπόψη τα αξιολογικά δεδομένα και τη σύννομη βούληση του νομοθέτη και της διοίκησης. Διαδικασία, η οποία, ιδιαίτερα ως προς τη δημόσια διακυβέρνηση για την προστασία του περιβάλλοντος φαίνεται να βρίσκεται σε συναντίληψη με το ενωσιακό κεκτημένο, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα των περιβαλλοντικών δράσεων στο Δίκαιο των Συνθηκών της Ε.Ε.¹⁸⁰⁰ Εντούτοις, η επιδραστική παρουσία των «άτακτων» και εύπλαστων σταθμίσεων στην επεξεργασία του «κόστους-οφέλους», και πολλές φορές η σαφώς προτιμησιακή εκκίνηση ή κατάληξη της δικαιοπολιτικής κρίσης, επιφέρει μία “ad placitum” και “ad rem” «εγκεκριμένη και προεπιλεγμένη ανισορροπία», με μόνη συμμετρία το δίκαιο της σκοπιμότητας. Έναντι αυτής της δικαιοκρατικής στρέβλωσης, όπως καταμαρτυρείται υποδειγματικά στις πλέον εμπεριστατωμένες σύγχρονες νομολογιακές εκτιμήσεις, τόσο του Δ.Ε.Ε., όσο και του ΣτΕ, η ερμηνευτική του κόστους-οφέλους εντάσσεται ορθότερα στην αιτιολογία της αναγκαιότητας και της προσφορότητας του έννομου «μέτρου» και του «σύννομου σκοπού» σε αμφίδρομες αποδεικτικές αποδόσεις, ανάμεσα στον εμπειρισμό και την κανονιστικότητα, με σημαίνον μάλιστα συνταγματικό και διακυβερνητικό «βάθος», καταδύοντας σε ανάλογους δημοκρατικούς, ηθικοπολιτικούς και τεχνοκρατικούς «πυθμένες» - βάσεις. Αν και αυτή η προσέγγιση δεν καθιερωθεί ως παγιωμένη μεθοδολογική σταθερά, αντιμετωπίζοντας ένα σύνολο δογματικών και τεχνικών παρεκκλίσεων, αποτελεί μία χρησιμότητα ερμηνευτική δογματική παρακαταθήκη στις σύγχρονες διαδικασίες για τον τρόπο της (ανά-)σύνθεσης και του κλιμακούμενου ελέγχου μίας δημόσιας παρέμβασης/ επιλογής/ απόφασης κατά την κανονιστική ανάλυση και τη ρυθμιστική εκτίμηση της αποτελεσματικότητάς της.

Η ανάλυση «κόστους-οφέλους» ευρωπαϊκά εκκινεί τις αξιολογικές της καταβολές, ως η βασικότερη συνιστώσα και προοπτική της διαπλαστικότερης πτυχής της αναλογικότητας, στη δογματική των «εν στενή εννοία» σταθμιζόμενων εξισορροπήσεων.¹⁸⁰¹ Εκ των πραγμάτων συντίθεται στην ιεραρχική πραγματιστική και συγκριτική διαβάθμιση «δύο λόγων» -αξιώσεων

αναλογικότητα της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» του για την βελτιστοποίηση και τη βιωσιμότητα της θέσης και του ρόλου του στο συνταγματισμό του Πολιτειακού συστήματος.

¹⁸⁰⁰Βλ. 191 παρ. 3:«Κατά την εκπόνηση της πολιτικής της στον τομέα του περιβάλλοντος, η Ένωση λαμβάνει υπόψη (...)τα πλεονεκτήματα και τις επιβαρύνσεις που μπορούν να προκύψουν από τη δράση ή την απουσία δράσης».

¹⁸⁰¹Αντίθετα, στις Η.Π.Α. η διάρθρωση της ανάλυσης κόστους-οφέλους κινείται σαφώς πιο αυτόνομα πηγάζοντας αμιγώς από την οικονομική θεωρία για την νομιμοποίηση των ρυθμιστικών αποδόσεων, των επιλογών και των συμπεριφορών, συνθέτοντας εν πολλοίς και την κατεύθυνση των “behavioral economics” και κατ’ επέκταση του “behavioral law” (συμπεριφορικά οικονομικά και δίκαιο).

με «κοστολογημένο» συμφεροντολογικό αποτόπωμα για την επικράτηση ή την συμβιβαστική ανοχή και αντοχή μεταξύ δύο αντίστοιχα εκπεφρασμένων έννομων αγαθών· καταλείποντας σε δεύτερη μοίρα τις δικαιοκεντρικές «ασκήσεις» των αναγκαίων ορίων και των αμοιβαίων ρυθμιστικών βελτιστοποιήσεων. Παρά τη δεοντολογική διερεύνηση του κοινωνικού οφέλους δομικά προσανατολίζεται σε εφαρμογές, που δυσχεραίνουν τις ισορροπίες και δη τον συγχρονισμό μεταξύ ανομοιογενών, «οικονομικών» και «μη οικονομικών» συμφερόντων σε μία έννομη τάξη, που η νομιμοποίηση των συνθηκών υπερβαίνει τη νομιμότητα των όρων. Μολαταύτα, αν και οι αξιολογήσεις της χαρακτηρίζονται από τη διακριτότητα και την αυτοτέλεια τους, σήμερα ως συντεταγμένο ερμηνευτικό κριτήριο, έστω με οικονομικοκεντρική τεχνοκρατική βάση, διαθέτει την προσαρμοστική δυναμική να προσδώσει υποστηρικτικά ένα αξιακό «συμπεριφορικό βάθος» στο λειτουργικό πεδίο του δημοσίου δικαίου. Αφού εγκολπώνοντας ολοένα και περισσότερες ποιοτικές παραμέτρους και δεδομένα συμβάλλει στη σφαιρικότερη αιτιολόγηση και την ανοιχτή ρυθμιστική «διαστασιολόγηση» της επιτακτικής κοινωνικο-οικονομικής ανάγκης ενός προστατευτικού μέτρου, καθώς και στη σημασιολογική κανονιστική ένταση -συνοχή του αντίστοιχου επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού.¹⁸⁰² όπως εύστοχα και εκσυγχρονιστικά παρουσιάζεται και στην επίκαιρη ανάλυση του αμερικάνου καθηγητή του Harvard, C. Sunstein,¹⁸⁰³ που επιχειρεί την εγγυητική θεσμοθέτηση ενός «φιλελεύθερου πατερναλισμού».

Στο γενετήσιο πυρήνα της αμερικάνικης προσέγγισης, εξέχοντες νομικοί ακαδημαϊκοί, όπως ο παραπάνω μετριοπαθής προοδευτικός C. Sunstein, Διευθυντής του “O.I.R.A.”¹⁸⁰⁴ επί της πρώτης προεδρικής θητείας του B. Obama και οι ανώτατοι, συντηρητικοί και πραγματιστές δικαστές, R. Posner¹⁸⁰⁵ και J. Roberts, κατατάσσονται ως υπέρμαχοι του θεσμικού πλαισίου της ανάλυσης και της ελεγκσιμότητας των ρυθμιστικών επιπτώσεων μίας δημόσιας παρέμβασης, που στην ουσία της έγκειται στην ορθολογική τεκμηρίωση μίας, πραγματολογικά διευρυμένης, κοινωνικοδικαιικής ανάλυσης κόστους-οφέλους. Δεν αποκρύπτεται δε, πως οι προσεγγίσεις τους είναι ευθέως επηρεασμένες από την οικονομική θεωρία για τη λειτουργική τεκμηρίωση της αποδοτικής διάστασης της νομιμότητας· προτάσσοντας παράλληλα, έστω και διαφοροποιημένα μεταξύ τους, έναν ιδιότυπα μεταρρυθμιστικό «ελεγκτικό αυτοπεριορισμό» για τη δικαστική εξουσία εντός της διάκρισης των λειτουργιών του κράτους σε σχέση με τη νομιμοποίηση των μέτρων και το πραγματιστικό βάθος του δικαστικού παρεμβατισμού.

Αναντίρρητα, η ανάλυση και η κανονιστική επαγωγή των γεγονότων-στοιχείων-δεδομένων αποτελεί ρυθμιστική διαδικασία που πηγάζει από τον αποδεικτικό ορθολογισμό της οικονομικής σκέψης.¹⁸⁰⁶ Ως βασικές ενστάσεις, που επιβάλλεται να λαμβάνονται υπόψη ανέκαθεν περιοριστικά και προς αποφυγή στο δικαιοκώλο, επιβεβαιώνονται πράγματι: η

¹⁸⁰² Στην υπόθεση Π.Ε.Κ., T- 1/99 Phizer Animal Health, κρίθηκε ότι «η ανάλυση κόστους- οφέλους αποτελεί ιδιαίτερη έκφραση η αρχή της αναλογικότητας στις περιπτώσεις διαχείρισης κινδύνων». Ως εκ τούτου στην αξιολογική της ουσία και ευρωπαϊκά αποκτά ιδιαίτερη σημασία κυρίως για τη τεκμηρίωση των όρων της αρχής της προφύλαξης, για τη διασαφήνιση του επιδιωκόμενου θεμιτού σκοπού και τη σημασία του επιβαλλόμενου μέτρου.

¹⁸⁰³ C. Sunstein, *The Cost-Benefit Revolution*, MIT Press, 2018, 212.

¹⁸⁰⁴ “Office of Information and Regulatory Affairs”: Ο κύριος διοικητικός μηχανισμός στην επιτελική ομοσπονδιακή διακυβέρνηση των Η.Π.Α.

¹⁸⁰⁵ Για το δικαιοδοτικό σκεπτικό του ευρέως αναγνωρισμένου στη διεθνή βιβλιογραφία καθηγητή R. Posner, με σαφείς τάσεις προς την οικονομική ανάλυση για την κατανομή «των πόρων και των δικαιωμάτων», κατά την ορθολογική ικανοποίηση των μερών και τη κοινωνική απόδοση της δικαστικής κρίσης βλ. και Α. Χατζής, *ό.π.* (114), 78-79.

¹⁸⁰⁶ P. Knights/J. Admiraal/A. Wossink/P. Banerjee/J. O’ Neill/M. Scott, *Economic Environmental Valuation: An Analysis of Limitations and Alternatives*, BIOMOT Project Deliverable, 7th Framework Programm, European Union Publications, 2013, 50-52.

υποκειμενική θεώρηση-«τοποθέτηση» των συγκρίσιμων μεγεθών που αναπόφευκτα έχουν ως αφητηρία και κατάληξη την προσαρμογή σε μία συγκεκριμένη επιδίωξη, η ανομοιογένεια των σταθμιζόμενων παραμέτρων¹⁸⁰⁷ ή των «μη ποσοτικά υπολογίσιμων» έννομων αγαθών,¹⁸⁰⁸ ο στενός οικονομικός νεοτερισμός/μονεταρισμός των αποδόσεων του «κόστους- οφέλους»,¹⁸⁰⁹ αλλά και η κλιμακούμενη αποτίμηση των επιστημονικών δεδομένων σε σχέση με τα διαπλαστικά περιθώρια εκτίμησης του κράτους.¹⁸¹⁰ Στην «υποστηρικτική» της ωστόσο εκδοχή, ως μία ανοιχτή και δικαιούκα ισόρροπη ανάλυση «κόστους – οφέλους» εντός των αποδεικτικών κριτηρίων: της αναγκαιότητας, της προσφορότητας και της κανονιστικής σημασιολογίας των συναρτήσεων του «επιδιωκόμενου σκοπού/θεμιτού στόχου» και του «ρυθμιστικού μέτρου/λειτουργικού μέσου», αποφαίνεται ως καθοριστικά χρήσιμη για τη δημόσια

¹⁸⁰⁷ Σημ.: Στο επίκεντρο της νεοκλασικής προσέγγισης, ιδίως περιβαλλοντικής οικονομίας και των αντίστοιχων περιβαλλοντικών πολιτικών η ανάλυση κόστους-οφέλους αξιοποιήθηκε για την μετατροπή/αποτίμηση του περιβάλλοντος σε εμπορεύσιμο/ιδιοκτησιακό αγαθό εντός της οικονομίας της αγοράς με κανόνες προσφοράς και ζήτησης σε αλυσιτελείς φυσικά αλγοριθμικές συναρτήσεις, που δύσκολα μπορούν να ανταποκριθούν με επάρκεια στην ευρύτερη δικαιούκα αξία-φύση των περιβαλλοντικών πόρων. (βλ. L. Illge/R. Schawarze, A Matter of Opinion: How Ecological and Neoclassical Environmental Economists Think about Sustainability and Economics, DIW Discussion Papers, No. 619, DIW Berlin German Institute for Economic Research, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, 2006, 3-20 και R. Goodland/G. Ledec, Neoclassical Economics and Principles of Sustainable Development, Ecological Modelling, Τεύχος 38, Elsevier Science Publishers, 1987, 36-42, A. Hussen, ό.π. (943), 170-171. Η προτιμησιακή ανάλυση του κόστους-οφέλους με αμιγώς στενή οικονομική απόδοση των «οικονομικών και μη οικονομικών» παραμέτρων μίας παρέμβασης-ρύθμισης ή επιλογής, και η ανομοιογενής σταθμιστική τους αντιπαράβολή κρίνεται ως ανασφαλής, αναποτελεσματική και αδόκιμη για τις «δικαιοπολιτειακές συνθήκες» και εκτιμήσεις στη δημόσια σφαίρα. Ειδικά για την εκτίμηση έννομων και πραγματικών περιστάσεων, οι οποίες πέρα από την αντιπροσώπευση κοινών δημοσίων συμφερόντων, εμπεριέχουν και διασφαλίζουν και επιμέρους ατομικές/συλλογικές αξιώσεις σε ένα σύστημα παράλληλων αξιώσεων και δικαιωμάτων, σαφώς πιο «συμφιλωτική» προσέγγιση βλ. σε F. Ackerman/L. Heinzerling, Pricing the Priceless: Cost-Benefit Analysis of Environmental Protection, University of Pennsylvania Law Review, Τεύχος 150, University of Pennsylvania Law School, 1553, 2002 και C. Sunstein, The Cost-Benefit State: The Future of Regulatory Protection, ABA Book Publishing, 2002, 260). Συχνά το οικονομικό κόστος ή αντίστροφα η επενδυτική-αναπτυξιακή ωφέλεια υπερεκτιμάται, ενώ λ.χ. τα περιβαλλοντικά οφέλη-ζημιές δεν είναι πάντοτε επαρκώς αποτιμητά, όταν μάλιστα περιλαμβάνουν αναπόδραστες ηθικοπολιτικές εκτιμήσεις για την ποιότητα της ζωής, τις συνθήκες διαβίωσης και τη κοινωνική ευημερία (βλ. M. Sagoff, The Economy of the Earth: Philosophy, Law and the Environment, Cambridge University Press, 1988).

¹⁸⁰⁸ Σημ.: Όπως είναι η αποτίμηση αποκλειστικά της συνολικής οικονομικής-κοστολογημένης αξίας επί των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και των αντίστοιχων παρεμβάσεων. Η στενότερη τεχνική του κόστους – οφέλους, όπως και παραπάνω έχει τονιστεί για την *stricto sensu* αναλογικότητα δύναται να είναι επαρκώς συνεκτική και εύλογα αιτιολογημένη κυρίως επί ομοιογενών μεγεθών και όρων εντός μίας εκ των προτέρων (αξιολογηθείσας) σύννομης εναρμονισμένης και ισόρροπης παρέμβασης, όπως διαπιστώνεται: στην αξιολόγηση της ανταγωνιστικής βιωσιμότητας του κύκλου ζωής εμπορικών-συναλλακτικών προϊόντων/αγαθών των Π.Δ.Σ. και στη διακύμανση μίας περιβαλλοντικής ρύθμισης οικονομικού χαρακτήρα κατά την εσωτερική της απόδοση/εκτίμηση επί των ήδη κανονιστικά αποδεκτών οικονομικών μέσων για την αιτιώδη κλιμάκωση της έντασης λ.χ. μίας κύρωσης ή μίας ιδιοκτησιακής αξίας. Ικανοποιώντας ταυτόχρονα την απαίτηση της ισότητας και της μη διάκρισης των υπαγόμενων φορέων.

¹⁸⁰⁹ Σημ.: Χαρακτηριστικά από τη νομολογία του Supreme Court των Η.Π.Α. βλ. την απόφαση Michigan v. Environmental Protection Agency, 576 U.S.(2015) με την οριακή δικανική εκτίμηση σε ψήφους 5-4 και πρωταγωνιστή τον συντηρητικό θετικιστή ανώτατο δικαστή A. Scalia. Απαιτήθηκε η στενά οικονομική εκτίμηση-τεκμηρίωση του κόστους-οφέλους, γύρω από τους αναγκαίους περιορισμούς στις εκπομπές ρύπων των εγκαταστάσεων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, που επιβλήθηκαν υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος και της δημόσιας υγείας από τον “Environmental Protection Agency”. Διαταράσσοντας και αμφισβητώντας συνολικά το φιλοπεριβαλλοντικό διακυβερνητικό σχεδιασμό του προέδρου B. Obama σχετικά με την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

¹⁸¹⁰ Από τη νομολογία επίσης του ανωτάτου ακυρωτικού των Η.Π.Α. και η Industrial Union Department v. American Petroleum Institute., 448 U.S. 607 (02-07-1980) βλ. Επίσημο διαδικτυακό τόπο του Δικαστηρίου: supreme.justia.com/cases/federal/us/448/607/. Το Supreme Court των Η.Π.Α. σε μία μάλλον πολιτικοποιημένη απόφαση σκοπιμοτήτων δικαίωσε την αμερικανική ένωση πετρελαιοβιομηχανιών ακυρώνοντας ομοσπονδιακό Κανονισμό, που έθετε ανώτατα επιτρεπτά όρια εκπομπής βενζολίου, με το συλλογισμό πως η επιλογή αυτών των ορίων δεν στηρίζονταν σε επαρκή και αιτιώδη επιστημονική τεκμηρίωση για τους άμεσους κινδύνους που επιφέρουν ιδιαίτερα στην υγεία.

διακυβέρνηση, τόσο στην Ευρώπη, όσο και στις Η.Π.Α..¹⁸¹¹ Καθώς συντάσσεται και κατατάσσεται με αξιολογική ευκρίνεια σ' ένα συμπαγές σύστημα: νομικών προδιαγραφών,¹⁸¹² τεχνοκρατικά βέλτιστων πρακτικών, «αντικειμενικοποιημένων» περιστάσεων και επιστημονικών κεκτημένων, αβεβαιοτήτων και κινδύνων, με άξονα τη δίκαιη και τη βιώσιμη ικανοποίηση κατεξοχήν του κοινωνικού οφέλους,¹⁸¹³ προσφέροντας ορθολογισμό και διαφάνεια¹⁸¹⁴ στις δημοκρατικές απαιτήσεις του κράτους δικαίου.¹⁸¹⁵

β. Σύντομη Αναδρομή προέλευσης και οι σύγχρονες θεσμικές τάσεις της ανάλυσης του «Κόστους – Οφέλους». Από την αμερικάνικη νοοτροπία στην ευρωπαϊκή ευελιξία του δημοσίου δικαίου.

Η έννοια της “Cost and Benefits Analysis” για πρώτη φορά πιστώνεται σε μελέτη του ιταλογάλλου πολιτικού μηχανικού και οικονομολόγου J. Dupuit το 1848, με αφορμή τις αντισταθμιστικές εκτιμήσεις της ανταποδοτικότητας στην καθιέρωση διοδίων για τη διέλευση μίας γέφυρας.¹⁸¹⁶ Γενικεύθηκε δε ως αναδιανεμητικό ρυθμιστικό εργαλείο από τις ερμηνευτικές

¹⁸¹¹D. Weimer/A.Vining, *Policy Analysis: Concepts and Practice*, Upper Saddle River, 4^η έκδ., Pearson Prentice Hall, 2005. Από την οικονομική θεωρία του κόστους-οφέλους, άλλοτε με θετική, άλλοτε όμως με «παραμορφωτική» για το δίκαιο πρακτική, πηγάζουν και μεθοδολογικά ρεύματα για την οριοθέτηση της δημόσιας παρέμβασης επί των αναγκαίων όρων και του βέλτιστου αποτελέσματος για την κοινωνική ευημερία όπως: α) των «αναδιανεμητικών βελτιστοποιήσεων» αλλά και της «μη επιβάρυνσης» των έτερων μερών του Pareto (“Pareto Optimality/Efficiency”) και β) της οικονομικής θεωρίας της «συνεκτίμησης» του κόστους που επιφέρει σε μία συνάρτηση το όφελος μίας επιλογής κατά τη δογματική των N. Kaldor και J. Hicks. Από τους τελευταίους ήδη από το 1939 καλλιεργήθηκε η οικονομικά τεχνητή έννοια του “Total Environmental Value” (T.E.V.) (βλ. J. Hicks, *The Foundations of Welfare Economics*, *The Economic Journal*, Τεύχος 49, Royal Economic Society, Oxford University Press, 1939, 696-712, N. Kaldor, *Welfare Propositions in Economics and Interpersonal Comparisons of Utility*, *The Economic Journal*, Τεύχος 49, Oxford University Press, 1939, 549-552 και συγκεντρωτικότερα κατά τη θεώρηση της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου πέρα από δημόσια οικονομικά ζητήματα στον R. Posner, *Economic Analysis of Law*, 7^η έκδ., Wolters Kluwer Law & Business, 2007 και Γ. Δελλής, *ό.π.* (33), 68-70, 201-206.

¹⁸¹²E. Κουτούπα-Ρεγκάκου, *ό.π.* (9), 65 και ΣτΕ 58/1977, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1977, 623, Παρατηρήσεις Γ. Κασσιμάτης.

¹⁸¹³Σημ.:Η νομική ανάδειξη και ενεργητική απόδοση των αρχών όπως: της προφύλαξης, της βιωσιμότητας, της διαγενεακής ισότητας, της αναδιανεμητικής κοινωνικής δικαιοσύνης αλλά και συντονιστικότερα, των δημοκρατικών διαδικασιών και των βέλτιστων τεχνικών πρακτικών εσωτερικευμένα σε συνταγματικούς κανόνες δικαίου και αρχές, σε διοικητικές πρακτικές και οικονομικές πολιτικές είναι θεσμικά κρίσιμες για την ανθρωπιστική απόδοξη και συνάφεια των παραμέτρων της ανάλυσης κόστους-οφέλους με ρυθμιστικό προσανατολισμό το κοινωνικό όφελος. Σημαντικός μηχανισμός που ενσωματώνει τις διευρυμένες κοινωνικο-οικονομικές εκτιμήσεις του κόστους-οφέλους, όπως αποδείχθηκε εκτενώς και παραπάνω, είναι η εφαρμογή της Ε.Π.Ε.. (Στη λογική του “Risk Assessment” κατά τα αμερικάνικα πρότυπα, για την σφαιρική εκτίμηση των κινδύνων και των επιπτώσεων ενός παραγωγικού έργου ή σχεδίου στο περιβάλλον). βλ. και P. Stern/H. Fineberg, *ό.π.* (726), 33), Γ. Δελλής, *ό.π.* (33), 203 και 211-212, και T. Tietenberg, *ό.π.* (920), 114 επ. και 140.

¹⁸¹⁴A. Παπανδρέου, *ό.π.* (1550), 19-45.

¹⁸¹⁵Σημ.:Κατά τις διαχρονικές και επίκαιρα προωθημένες αντιλήψεις του C. Sunstein (βλ. C. Sunstein, *ό.π.* (1803)), η διευρυμένη διάσταση του κόστους- οφέλους εκφράζει μία «σταθερή και περήφανη» δέσμευση για την τεχνοκρατική αντίληψη της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Αν και αποδέχεται στη δημόσια διακυβέρνηση τη δυναμική της λαϊκής κυριαρχίας, αντιλαμβάνεται τη σημασία του τεχνοκρατικού ορθολογισμού, ως επιπλέον νομιμοποιητική αντικειμενική απόδειξη με επιστημονικοκεντρικό εγγυητικό χαρακτήρα στη τεκμηρίωση και υποστήριξη μίας δημόσιας απόφασης. Ασχέτως μάλιστα αν ενυπάρχουν νέα ανέλεγκτα στοιχεία πολιτικής σκοπιμότητας. Ο αμερικάνος συνταγματολόγος εκτιμά ακράδαντα, πως η εμπάθυνση στην επαρκή γνώση και στην ανοιχτή πληροφόρηση στο πεδίο των προστατευτικών δημόσιων παρεμβάσεων που ανάγονται στο δικαιωματισμό και το δημόσιο συμφέρον, όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος, η δημόσια υγεία και η δημόσια ασφάλεια ενισχύουν την ασφάλεια του δικαίου σε ακόμα πιο διάφανες διαδικασίες και αντικειμενικές εκτιμήσεις επί της ανάλυσης του κόστους-οφέλους, προάγοντας τη δικαιοπλαστική της αποφασιστικότητας και την κανονιστική της αποδοχή.

¹⁸¹⁶J. Dupuit, *De la mesure de l'utilité des travaux publics*, *Annales des ponts et chaussées*, Étienne Juvénal 1844, όπως μεταφράστηκε από τον R.H. Barback, *On the measurement of the utility of public works*, *International Economic Papers*, Oxford University Press, 1952, 83-110.

αποδόσεις του κοινωνικού οφέλους και της κοινωνικής ευημερίας, που καθιέρωσε, με το ήδη προαναφερόμενο έργο του, ο βρετανός σπουδαίος οικονομολόγος, A. Marshall. Η «αποδοτικότητα» στις πρωτοβουλίες της δημόσιας διακυβέρνησης, υπό το πρίσμα της ανάλυσης του κόστους-οφέλους, φάνηκε να αποτιμάται ως πρωταγωνιστικός σχεδιαστικός και αιτιώδης παράγοντας την περίοδο του “New Deal”, αμέσως μετά το «οικονομικό κραχ» του 1929 στο ομοσπονδιακό κράτος των Η.Π.Α., αντίθετα με τα κράτη της Γηραιάς Ηπείρου, που ειδικά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο διεκδίκησαν την θεμελίωση και την αναδιάρθρωση της κοινωνικής ευημερίας, σε περισσότερο αξιακούς και δημοκρατικούς όρους νομιμοποίησης για την αιτιολογία των δημοσίων δράσεων και παρεμβάσεων. Από εκεί και έπειτα ενέπνευσε την κεντρική ρυθμιστική δογματική για τη λειτουργική οργάνωση των τεχνοκρατικών πτυχών των αμερικανικού πολιτειακού παρεμβατισμού έως και σήμερα, έστω με διαφορετική έκταση και ένταση, ανά πολιτική συγκυρία και περίοδο. Ιστορικά, οι ρυθμίσεις για την οργάνωση των αντιπλημμυρικών έργων και των εθνικών φραγμάτων του 1939,¹⁸¹⁷ εισήγαγαν στη νομοθετική διαδικασία την ανάλυση κόστους- οφέλους, πέρα από το πεδίο των αμιγώς οικονομικών παρεμβάσεων, σε σχέση με την αντιμετώπιση σημαντικών δημόσιων αναγκών σε ομοσπονδιακή κλίμακα, διεκδικώντας την τεκμηρίωση της βέλτιστης δυνατής ωφέλειας¹⁸¹⁸ με βάση το κόστος των δημοσίων δαπανών στα μεγάλα αναπτυξιακά έργα υποδομής, που επηρεάζουν πολυεπίπεδα έννομα συμφέροντα και δημόσια αγαθά (από την ελευθερία του εμπορίου και την ανάπτυξη μίας περιοχής μέχρι την προστασία του περιβάλλοντος). Όπως εξίσου χαρακτηριστικά αποτύπωσαν, μεταξύ της δεκαετίας του 1950 και 1960, και οι επακόλουθες νομοθετικές προβλέψεις για: την προστασία και τη διαχείριση των υδάτινων πόρων και την ποιότητα του νερού το 1958,¹⁸¹⁹ την προστασία οικοτόπων ανεκτίμητου φυσικού κάλλους,¹⁸²⁰ τη διαχείριση χημικών αποβλήτων,¹⁸²¹ αλλά και η συνολικότερη λειτουργική δομή του βαρυσήμαντου, διεθνώς, για την ιστορία του δικαίου περιβάλλοντος, “N.E.P.A.”, του Εθνικού Νόμου-πλαίσιο για την Περιβαλλοντική Πολιτική το 1969.¹⁸²² Από εκεί και έπειτα, με την ολοένα και πιο ενισχυμένη και διάχυτη συνεκτίμηση της εν λόγω δογματικής στην αμερικανική δημόσια δράση, με συστατικό υπόβαθρο τις βιώσιμες οικονομικές αποδόσεις και τους ισόρροπους κανόνες της ελεύθερης αγοράς,¹⁸²³ εγκαθιδρύθηκε σταδιακά κατά το πέρασμα του χρόνου, ένα «ανοιχτό», θεσμικά και τεχνοκρατικά, πλαίσιο - ρυθμιστικό καθεστώς “Cost –benefit State” στη λογική του φιλελεύθερου πολιτειακού πατερναλισμού, με άλλοτε πιο συντηρητικές, και άλλοτε πιο προοδευτικές παραγωγικές τάσεις.

Σε ακόμα πιο στρατηγικές διακυβερνητικές παρεμβάσεις επίσης ιστορικά αναφέρεται το Εκτελεστικό Διάταγμα (“Executive Order”) υπ’ αριθμ. 12291/1981 του Προέδρου D. Reagan, με αφορμή την οργάνωση των Ομοσπονδιακών Κανονισμών (“Federal Regulations”) και την

¹⁸¹⁷“Flood Control Act of 1939”.

¹⁸¹⁸G. Guess/P. Farnham, *Cases in Public Policy Analysis*, Georgetown University Press, 2000, 304-308.

¹⁸¹⁹A. Kneese, *The Economics of Regional Water Quality Management*, Johns Hopkins Press, 1964.

¹⁸²⁰B.A.Weisbrod, *Collective-Consumption Services of Individual-Consumption Goods*, *Quarterly Journal of Economics*, Τεύχος 78, Oxford University Press, 1964, 471-477.

¹⁸²¹K.S. Moll κ.λπ., *Hazardous wastes: A Risk-Benefit Framework Applied to Cadmium and Asbestos*. Menlo Park, Stanford Research Institute, EPA's National Service Center for Environmental Publications, 1977.

¹⁸²²Βλ. United States. *National Environmental Policy Act of 1969*. Pub.L. 91–190, 1970. 42 U.S.C. § 4321, C.H. Eccleston, *NEPA and Environmental Planning: Tools, Techniques, and Approaches for Practitioners*, CRC Press, 2008 και *A Citizen's Guide to the NEPA: Having Your Voice Heard*. Washington, D.C., 2, Office of NEPA Policy and Compliance, U.S. Department of Energy. Στον ιστότοπο energy.gov.

¹⁸²³Σημ.:Με σημαντική ανακολουθία ανάμεσα στη «τιμή» και την «αξία» των έννομων αγαθών. βλ. F. Ackerman/L.Heinzerling, *Priceless: On Knowing the Price of Everything and the Value of Nothing*, New Press, 2004, 206-208.

θεσμική κατοχύρωση της ανάλυσης των «Ρυθμιστικών Επιπτώσεων» (“Regulatory Impact Analysis”) στη νομοπαρασκευαστική και τη διοικητική διαδικασία. Ασχέτως των συγκεντρωτικών πολιτικών σκοπιμοτήτων που εξυπηρετούσε, ενσωμάτωσε στο ομοσπονδιακό δημόσιο δίκαιο ουσιαστικές κανονιστικές απαιτήσεις, όπως: την «επαρκή πληροφόρηση», το «κοινωνικό όφελος», τις «βέλτιστες διαθέσιμες πρακτικές», την «εκτίμηση των εναλλακτικών λύσεων» και την «τεκμηρίωση της βιωσιμότητας» κάθε απόφασης, σ’ έναν πολυπαραγοντικό έλεγχο «Ρυθμιστικής Εκτίμησης των Επιπτώσεων» και αναλυτικής αιτιολογίας των πολιτειακών παρεμβάσεων,¹⁸²⁴ έστω κάτω από τη κυρίαρχη «σταθμιστική» αντιπαραβολή των (επιθυμητών) δημόσιων αναγκών¹⁸²⁵ και των συμφερόντων.¹⁸²⁶ Η σύγχρονη δικαιοπολιτική ωρίμανση και η συνταγματοποιημένη αναφορά της ανάλυσης του κόστους-οφέλους, εντός της αρχής της αναλογικότητας και πιο εγκιβωτισμένα στη αναπτυσσόμενη μεθοδολογία της εναρμονισμένης ενσωμάτωσης στις προοδευτικές προτάσεις, τόσο της αμερικανικής¹⁸²⁷, όσο της ενωσιακής έννομης τάξης,¹⁸²⁸ είναι πλέον λειτουργικά ευκρινές πως γεφυρώνει σταθεροποιητικά για το

¹⁸²⁴ Ακολούθησαν αξιοσημείωτα συναφή «Εκτελεστικά Διατάγματα» με σπουδαίο επιτελικό αντίκτυπο για τη Ρυθμιστική Εκτίμηση των Επιπτώσεων υπό την κυρίαρχη δογματική της ανάλυσης του κόστους-οφέλους κατά το σχεδιασμό και την κατάρτιση οποιουδήποτε κοινωνικο-οικονομικά σημαντικού νομοσχεδίου επί προεδρίας Β. Clinton, βλ. το υπ’ αριθμ. 12866/1993 Exec. Order, Regulatory Planning and Review, 58 Fed. Reg. 51.735, στις 04-10-1993, και επί προεδρίας Β. Obama βλ. το υπ’ αριθμ. 13563/2011 Executive Order Improving Regulation, Improving Regulation and Regulatory Review στις 18-01-2011, 76 Fed. Reg. 3821-23, με εμπνευστή και συντονιστή στο τελευταίο τον ίδιο τον καθηγητή C. Sunstein.

¹⁸²⁵ R. Revesz/M.A. Livermore, *Retaking Rationality: How Cost-Benefit Analysis Can Better Protect the Environment and Our Health*, Oxford University Press, 2008.

¹⁸²⁶ Σημ.: Με τις επιδράσεις των συγκεκριμένων αξιολογητικών αναλύσεων, οι αποχρώσεις του δημοσίου συμφέροντος στη σύγχρονη και αποτελεσματική οργανωτική και εκτελεστική του έκφραση, εν μέσω των λοιπών έννομων συσχετισμών και πιέσεων κρίνεται επιτακτικό να συντίθεται με εγγυητικές βάσεις πλέον έναν ισχυρό μεθοδολογικά σχεδιασμό αιτιολογίας και συνέργειας, πέρα των αυθόρμητων πολιτικοοικονομικών εκτιμήσεων του σκοπού του, αναζητώντας κοινές βελτιστοποιητικές ρυθμιστικές συνισταμένες που όχι μόνο δεν διαταράσσουν, αλλά που αναβαθμίζουν τον έννομο πυρήνα των επιμέρους δικαιωμάτων και ελευθεριών.

¹⁸²⁷ Σημ.: Η διαμόρφωση του κόστους-οφέλους, μέσω του βέλτιστου δημόσιου αποτελέσματος επικαιροποιήθηκε και αναδείχθηκε μέσω των πολιτικών του Προέδρου των Η.Π.Α. Β. Obama υπό την έμπνευση του καθηγητή συνταγματικού δικαίου του Harvard C. Sunstein, ο οποίος με την ενεργητική συνεκτίμηση των συμπεριφορικών οικονομικών και του συμπεριφορικού δικαίου εμπλούτισε και κατεύθυνε τη δημόσια παρέμβαση σε ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης, δημόσιας υγείας, περιβάλλοντος, βιώσιμης ανάπτυξης, δικαιωμάτων, φορολογίας προς το βέλτιστο κοινωνικό όφελος και με ευθεία αναφορά στην προστατευτική σημασία των παρεμβατικών αντισταθμίσεων επί των δημόσιων επηρεαζόμενων κινδύνων και αναγκών. (βλ. εκτενώς Γ. Δελλής, ό.π. (33), 122-123).

¹⁸²⁸ Σημ.: Λεπτομερειακά, το πρόγραμμα REFIT της Ε.Ε αντιπροσωπεύει ένα αντίστοιχο θεσμικό προσανατολισμό για τον έλεγχο της καταλληλότητας και της αποτελεσματικότητας της ενωσιακής νομοθεσίας, διασφαλίζοντας την προαγωγή των ρυθμιστικών παρεμβάσεων εγγυητικά προς τους πολίτες, την κοινωνία και τις επιχειρήσεις με αποδοτικό και οικονομικό τρόπο. Το REFIT συμβάλλει στην απλούστευση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, καταργώντας περιττές επιβαρύνσεις, όπως την ανώφελη γραφειοκρατία και τις πρόσθετες δαπάνες, καλλιεργώντας, κατά περιεχόμενο, ποιοτικά χαρακτηριστικά με σημαίνουσα κοινωνική επιδίωξη, όπως το κομβικό για την Ε.Ε. ρυθμιστικό πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης. Βλ. Ανακοίνωση Επιτροπής, SWD (2013) 401, Final, 58 και COM (2015), Final, 215, και σε ec.europa.eu/info/law/law-making-process/regulatory-scrutiny-board_eu.. Σε πρακτική κλίμακα, πέρα από τις προαναλυθείσες Σ.Μ.Π.Ε. και Μ.Π.Ε. με αρχή την Οδηγία 85/337/EOK και τις διατάξεις του άρθρου 191 παρ. 2 και 3: ως προς την ελεγχσιμότητα όλων των εναλλακτικών λύσεων, την αναγκαιότητα για την επιλογή της ηπιότερης και συνάμα της βέλτιστης τεχνικά παρέμβασης στο περιβάλλον, αλλά και της τεκμηρίωσης του συνόλου των κοινωνικο-οικονομικών επιπτώσεων κόστους -οφέλους ενός έργου, πανομοιότυπες αξιολογικές εκτιμήσεις εντοπίζονται ενδεικτικά και ειδικά στο δίκαιο περιβάλλοντος: Στην Οδηγία 2000/60/EK για τη διαχείριση των υδάτινων πόρων σε συνδυασμό με τις παραμέτρους της βιώσιμης ανάπτυξης, στον Κανονισμό REACH 1907/2006/EK περί χημικών ουσιών, στην Οδηγία 2002/49/EK σχετικά με την αξιολόγηση και διαχείριση του περιβαλλοντικού θορύβου για την αξιολόγηση και την ένταση των μέτρων περιορισμού του θορύβου, στην Οδηγία 2004/35/EK, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά στην πρόληψη και αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημιάς. Ακόμα πιο εμπεριστατωμένα η ρυθμιστική σημασία της εκ των προτέρων – ex ante «Εκτίμησης των Επιπτώσεων» στην «Βιώσιμη Ενωσιακή Διακυβέρνηση» εντοπίζεται και: α) στις νομοθετικές πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τον συντονιστικό προγραμματισμό δράσεων που αφορούν

κράτος δικαίου, τις δημοκρατικές απαιτήσεις με τα αποδοτικά τεχνοκρατικά αντίβαρα, συγκεκριμενοποιώντας και αναγάγοντας τη κοινωνική σημασία των έννομων επιλογών και των πραγματικών συνθηκών στις δύσκολες ισορροπίες της βιωσιμότητας και της συνοχής των συμπλεκόμενων συμφερόντων.¹⁸²⁹

Μολονότι λοιπόν, οι Η.Π.Α. και η Ε.Ε. διαπνέονται από σημαίνουσες πολιτειακές και διακυβερνητικές διαφορές, κοινή τους συνισταμένη για τις «ζωντανές σταθερές» του κράτους δικαίου καθιερώνεται καινοτόμα το θεσμικό και δικαιοπαραγωγικό πλαίσιο της «Ρυθμιστικής Εκτίμησης των Επιπτώσεων»¹⁸³⁰ με άξονα τον εκσυγχρονισμό και τη λογοδοσία της νομοπαραγωγικής πρωτοβουλίας και της διοικητικής συμπεριφοράς στην σύνθεση της βέλτιστης αιτιολογίας των δημόσιων παρεμβάσεων και αποφάσεων, ασχέτως της έντασης και του προσανατολισμού που εκλαμβάνει, ως εσωτερική ειδοποιός και κεντρική παράμετρος η ανάλυση του «κόστους-οφέλους».¹⁸³¹ Ιδιαίτερο πεδίο ανάπτυξης, ενσωμάτωσης και καταλυτικής ισχύος του εν λόγω ρυθμιστικού προγραμματισμού που λειτουργεί κινητήρια και παραδειγματικά για το συνολικό σχεδιασμό και τις απαιτήσεις της δημόσιας δράσης και αντίδρασης είναι οι «Εκτιμήσεις των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων»¹⁸³² στις σημαντικότερες, σε σχέση με την επίδραση τους στο περιβάλλον, αναπτυξιακές και παραγωγικές παρεμβάσεις. Συμπεριλαμβάνοντας: τεχνικές μελέτες, επιστημονικά δεδομένα, ρεαλιστικές συνθήκες, περιβαλλοντικούς έννομους όρους, πραγματολογικούς αβέβαιους κινδύνους, συμμετοχικές/δημοκρατικές διοικητικές διαδικασίες και συναρτήσεις κοινωνικο-οικονομικών περιστάσεων και προοπτικών για την αλληλενέργεια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του δημοσίου συμφέροντος και της νομιμότητας των οικείων οικονομικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων στον αποτελεσματικό, βελτιστοποιητικό και ισόρροπο κανονιστικό προσδιορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης. Πρακτικά και ουσιαστικά με τη συνεπή τήρηση των

Βιώσιμη Ανάπτυξη της Ε.Ε. βλ. T. Ruddy/L. Hilty: Impact assessment and policy learning in the European Commission, *Environmental Impact Assessment Review*, Τεύχος 28, Elsevier, 2007, 90-105 και J. Torriti/R.E. Löfstedt, The first five years of the EU Impact Assessment system: a risk economics perspective on gaps between rationale and practice, *Journal of Risk Research*, Τεύχος 15, Taylor & Francis Group, 2012, 169-186, β) στις διεργασίες της Γ.Δ. Εμπορίου για την υποστήριξη εμπορικών διαπραγματεύσεων αντίστοιχων διεθνών συμβάσεων της Ένωσης παρέχοντας στην Επιτροπή μια εις βάθος ανάλυση των πιθανών οικονομικών, κοινωνικών, ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβαλλοντικών επιπτώσεων για την εκάστοτε συμφωνία με τη λεγόμενη “S.I.A.” (Sustainability Impact Assessment) (βλ. G. Clive/B. Goldsmith, Introduction: Impact assessment of trade-related policies and agreements: experience and challenges, *Impact Assessment and Project Appraisal*, Τεύχος 24, Taylor & Francis Group, 2006, 254-258 και το σχετικό διαδικτυακό τόπο και europa.eu/trade/policy/policy-making/analysis/policy-evaluation/sustainability-impact-assessments/index_en.htm γ) και στις μεθοδολογικές πρακτικές που αναφέρονται στην «Ολοκληρωμένη Αξιολόγηση Βιωσιμότητας» (ISA) εντός χρηματοδοτούμενων ερευνητικών προγραμμάτων, όπως το “MATISSE” που αφορά τη βιώσιμη διαχείριση και ασφάλεια της πυρηνικής ενέργειας στην Ευρώπη και το γενικότερο προγραμματικό Στρατηγικό Σχεδιασμό της Βιώσιμης Ανάπτυξης στην Ευρώπη “VISION RD4SD”, (βλ. P.M. Weaver/J. Rotmans, Integrated sustainability assessment: what is it, why do it and how? *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, Τεύχος 1, Inderscience, 2006, 284-303.

¹⁸²⁹Βλ. Τ. Γιαννίτσης, Κράτος, Διακυβέρνηση και ευρωπαϊκό σύστημα αξιών, σε: *Η Ελλάδα στην Ευρώπη* (ό.π. 129), 35.

¹⁸³⁰J. Torriti/R.E. Löfstedt, The Role of Regulatory Impact Assessment in Fighting Climate Change and the Economic Downturn: A EU –US Perspective, *European Journal of Risk Regulation*, Τεύχος 1, Cambridge University Press, 2010, 251-257.

¹⁸³¹Σημ.: Στην ευρωπαϊκή προσέγγιση του κόστους-οφέλους, η αποδοτικότητα και η συνοχή των μέτρων του δημόσιου παρεμβατισμού στοιχειοθετείται: με την κατάρτιση και την ανάλυση «δεικτών» κοινωνικής ευημερίας, κατά τα πρότυπα του “Social Welfare Function” και με αιτιώδεις εκτιμήσεις επί των επαπειλούμενων κινδύνων (Risks Assessments), υπό το φως της αρχής της προφύλαξης. (βλ. The Value of Statistical Life: A meta-Analysis Working Party on National Environmental Policies, Environment Policy Committee, ENV/EPOC/WPNER(2010)9/FINAL, OECD, 2012, 4-33, M. Lee, ό.π. (397), 31-38, Γ. Δελλής, ό.π. (33), 204-209.)

¹⁸³²Βλ. Εκτενή σχετική ανάλυση για την Εκτίμηση των Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (σε επίπεδο Μ.Π.Ε. και Σ.Μ.Π.Ε.) στην Ενότητα 1 του Δ’ Κεφαλαίου.

κανόνων-προτύπων που έχουν τεθεί σε τέτοιες θεσμικές εφαρμογές, όπως στις ως άνω, αποκαλύπτονται τα δομικά χαρακτηριστικά της Καλής Διακυβέρνησης (“Good Governance”) και της παραδοσιακής «Χρηστής Διοίκησης», τροφοδοτώντας με εμπιστοσύνη, σύνεση, συνεργατικότητα και προβλεψιμότητα την «αέναη λογοδοσία» του κράτους δικαίου στην κοινωνία των πολιτών και στην οικονομία της αγοράς. Στο πλέγμα συνεπώς της «Ρυθμιστικής Εκτίμησης των Επιπτώσεων» μία δημόσιας δράσης-παρέμβασης γίνεται αντιληπτό ότι η ανάλυση του κόστους-οφέλους «κοινωνικοποιείται» και «εκνομικεύεται», εμπλουτίζοντας πρωτίστως τη δική της δικαιοπλαστική αποδοτικότητα στο σύγχρονο και δημοκρατικό κράτος δικαίου, πέρα από τα τεχνοκρατικά της στεγανά.¹⁸³³

Στην Ελλάδα, η συντεταγμένη αναμόρφωση της έννομης τάξης στο πεδίο του ρυθμιστικού σχεδιασμού για τη συνεπέστερη οργανωτική εφαρμογή της «αξιοκρατικής» διαδικασίας της «Καλής Νομοθέτησης» κατ’ ουσία υπέρ ενός ενεργητικότερου και εναργέστερου «ζωντανού» συνταγματισμού, ύστερα από καθυστέρηση πολλών ετών¹⁸³⁴ θεσπίστηκε με το μεταρρυθμιστικό διακυβερνητικό προγραμματισμό του «Επιτελικού Κράτους» του Ν. 4622/2019.¹⁸³⁵ Αποτελεί τη δεύτερη, και σαφώς πιο ολοκληρωμένη, πολιτειακή απόπειρα για την «κανονιστική συμπεριφορά» του κράτους δικαίου, μετά τον θνησιγενή επί της μνημονιακής περιόδου, Ν. 4048/2012 περί «Ρυθμιστικής Διακυβέρνησης».¹⁸³⁶ Ως ποιοτικά ρυθμιστικά κριτήρια για την εκπλήρωση της «Καλής Νομοθέτησης» κατά τη κατάρτιση της νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας καταγράφονται:

α) Η τήρηση της αναλογικότητας, με ρητή μνεία και των τριών «κλασσικών» επιμέρους κριτηρίων· επομένως και της ανάλυσης του «κόστους - οφέλους» (ιδίως εντός της “*stricto sensu*” παραμέτρου).

¹⁸³³Βλ. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress σε www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/overview-eng.pdf με επικεφαλής σπουδαίους οικονομολόγους A. Sen/ J. Stiglitz/ J-P. Fitoussi. Στη συγκεκριμένη Έκθεση παρουσιάστηκε το πόσο ανεδαφική και μετέωρη είναι η εξέταση του κόστους-οφέλους με δείκτες που ποσοτικοποιούν στενά σε υπολογιστικά συναλλακτικά μεγέθη, ποιοτικές παραμέτρους και στοιχεία, εντελώς αποστασιοποιημένα από κοινωνικά δεδομένα και ανάγκες, κατά τα πρότυπα του “Value of Statistical Life”. Ενός αδηφάγου χρηματοπιστωτικού κόσμου παντελώς ανακόλουθου με τη βιωσιμότητα της κοινωνικής ευημερίας και φυσικά με τη συνοχή του δημοκρατικού κράτους δικαίου, που θέτει το σεβασμό της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας στο πυρήνα της κοινωνικής αλληλεγγύης και τούμπαλιν. M. Assem/D. van Dolder/R. Thaler, Split or Steal? Cooperative Behavior When the Stakes Are Large, Management Science, Τεύχος 58, INFORMS, 2012, 2-20. Η οικονομικοκεντρική θεώρηση της πραγματικότητας που επιδιώκει τη νομιμοποίηση μίας παρέμβασης με διαπραγματεύσιμους όρους αποδοτικότητας παραβλέπει στρεβλωτικά τη σημασία και την αμφίδρομη συνεκτίμηση των «μη οικονομικών» παραμέτρων, που ενυπάρχουν ισοδύναμα στην κοινωνία (ηθικοπολιτική) και στο δίκαιο (νομιμότητα), μίας οργανωμένης Πολιτείας. Έστω και αν επιδιώκεται να αντιπαρατεθεί με διακριτικότητα και σε διαδραστική παραλληλία επί της έννομης τάξης, όπως προβάλλει και ο αμερικάνος δικαστής και καθηγητής R. Posner στο κλασσικό του έργο Economic Analysis of Law, 9^η έκδ., Wolters Kluwer Law & Business, 2014).

¹⁸³⁴Σημ.:Τα τελευταία χρόνια, κατά τον συμπιεστικό εξορθολογισμό του κράτους κάτω από τα μνημονιακά βάρη, οι νομολογιακές αναφορές του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Ελεγκτικού Συνεδρίου άρχισαν να αξιούν και να εξετάζουν - με βάση το πλέον συγκροτημένο και αιτιώδες βάρος απόδειξης από πλευράς κράτους - για τη νομιμοποίηση του δημόσιου παρεμβατισμού μελέτες-εκθέσεις με επιστημονικό και αναλογιστικό τεχνοκρατικό υπόβαθρο που να τεκμηριώνουν και να αιτιολογούν επαρκώς τη λήψη των αντίστοιχων νομοθετικών επιλογών και των σχετικών εκτελεστικών μέτρων.

¹⁸³⁵Σημ.:Αποτελέσε συμβολικά το πρώτο εγκριθέν-ψηφισθέν νομοσχέδιο της νεοκλεγεΐσας κυβέρνησης της Ν.Δ. το καλοκαίρι (07/08) του 2019 με εισηγητική πρωτοβουλία του καθηγητή συνταγματικού δικαίου και Υπουργού Επικρατείας Γ. Γεραπετρίτη. (βλ. ιδίως το περιεχόμενο των διατάξεων των άρθρων 49 έως 67). Για έναν γενικότερο σχολιασμό ως προς τη διαρθρωτική σημασία και προσδοκία του επίκαιρου αυτού νόμου που μένει να αξιολογηθεί στη πράξη στο πόσο και πως θα εφαρμοστεί βλ. και άρθρο Γ. Δελλής, Επιτελικό κράτος ή επιτέλους κράτος, www.kathimerini.gr/1036818, στις 04-08-2019.

¹⁸³⁶Σημ.:Καταργήθηκε και στην ουσία ενσωματώθηκε στο νόμο του «Επιτελικού κράτους» με το άρθρο 119 παρ. 1 του Ν. 4622/2019.

β) Η εξασφάλιση της σαφήνειας και της ευκρίνειας ακόμα και της γραμματολογικής διατύπωσης των κανόνων δικαίου, αποφεύγοντας αντιφατικές προβλέψεις.¹⁸³⁷

γ) Η διακριτή στοιχειοθέτηση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας της ρύθμισης (επίσης με την ερμηνευτικά κατευθυντήρια εκτίμηση του «κόστους-οφέλους»).

δ) Η ενίσχυση της διαφάνειας και της δημοκρατικής νομιμοποίησης των μέτρων.

ε) Η ανάδειξη της επικουρικής, της ισότητας και της ασφάλειας του δικαίου.¹⁸³⁸

Παράλληλα δε, σε συστηματική αρμονία με τα ως άνω, προβλέπεται η «Ανάλυση των Συνεπειών»¹⁸³⁹ κάθε νομοθετικής πρωτοβουλίας-παρέμβασης (από νομοσχέδιο μέχρι κανονιστικές αποφάσεις) με «μείζονα οικονομική και κοινωνική σημασία» για την αιτιωδέστερη τεκμηρίωση της βέλτιστης αναγκαιότητας των οικείων ρυθμιστικών επιλογών.¹⁸⁴⁰ Μία θεμελιώδης αποδεικτική και αποδοτική διαδικασία, που ξεπερνά κατά πολύ την παραδοσιακή και παθητική αντίληψη της τυποποιημένης πλέον «Αιτιολογητικής Έκθεσης» της εκάστοτε νομοθετικής πρωτοβουλίας και διοικητικής απόφασης, εστιάζοντας στην αιτιώδη αποτελεσματικότητα, χωρίς να αρκείται στην αιτία και την επιδίωξη, της δημόσιας δράσης.¹⁸⁴¹

Η καθιέρωση μάλιστα «Επιτροπής Αξιολόγησης της Ποιότητας της Νομοπαρασκευαστικής διαδικασίας»,¹⁸⁴² ως ανεξάρτητο διεπιστημονικό γνωμοδοτικό όργανο, δηλώνει την ολοκληρωμένη αυτοδέσμευση της Πολιτείας στην εμπάθυση και την εμπέδωση αυτής της εκσυγχρονιστικής θεώρησης για τα κανονιστικά όρια, τους όρους και τις διαδικασίες της δημόσιας διακυβέρνησης και της δομικής (ανά-)συγκρότησης των δημόσιων παρεμβάσεων. Με τη θεσμοθέτηση των «Ρυθμιστικών Εκτιμήσεων», προβιβάζονται «κανονιστικές συνθήκες» στη δημοκρατική νομιμοποίηση, αξιώνοντας τη δυναμική ελεγχιμότητα της «σκοπιμότητας του κράτους δικαίου», δίχως η αντίστοιχη δικαστική κρίση να προβαίνει στον αυτούσιο έλεγχο της «σκοπιμότητας της πολιτικής δράσης». Έπειτα από αυτή τη λειτουργικά νωπή και εθνικά αδόκιμη νομοθετική πρωτοβουλία, μένει να κριθεί το αμέσως επόμενο διάστημα ο τρόπος που θα ανταποκριθούν η Κυβέρνηση, η Βουλή, το σύνολο των δημοσίων αρχών, αλλά και ο δικαιοδοτικός έλεγχος σ' αυτή την υποσχετικά καινοτόμα για τα ελληνικά δεδομένα θεσμική πρόκληση. Καθώς και να αξιολογηθεί ευθέως η δυναμική της αποτελεσματικότητας στον

¹⁸³⁷ Σημ.: Το γράμμα του νόμου αναφέρεται και στην απλότητα του περιεχομένου των νομοθετικών διατάξεων. Στο ίδιο πνεύμα με την υπό εξέταση ρυθμιστική πρωτοβουλία κινείται και η δέσμευση των άρθρων 65-66 του ίδιου νόμου για την βελτιστοποιητική κωδικοποίηση της υφιστάμενης νομοθεσίας.

¹⁸³⁸ Ειδικότερα βλ. άρθρο 58 του Ν. 4622/2019.

¹⁸³⁹ Σημ.: Οι προβλέψεις για την «Ανάλυση Συνεπειών Ρύθμισης» ως προς τις σημαντικότερες νομοθετικές κοινωνικο-οικονομικές παρεμβάσεις προβλέπονταν και στον προηγούμενο Ν. 4048/2012 περί «Ρυθμιστικής Διακυβέρνησης». Ωστόσο, δεν αξιοποιήθηκαν, ούτε εφαρμόστηκαν ουσιαστικά από καμία εκ των λειτουργιών της Πολιτείας. Απομειώνοντας περαιτέρω την διακυβερνητική εμπιστοσύνη προς το «άτακτο» κράτος δικαίου και υποδηλώνοντας την «ατολμία» των θεσμών του κράτους να αναλύσουν και να εκσυγχρονίσουν τον δικαιοπαραγωγικό τους ρόλο και την κανονιστική τους συμπεριφορά. βλ. ΟλομΣτΕ 3914/2015 και ειδικά τη σκ. 26, που δείχνει πως το ανώτατο Ακυρωτικό αντιμετώπισε το εν λόγω νομοθετικό πλαίσιο ως “soft law” πρόβλεψη, χωρίς να γεννά την οποιαδήποτε ακυρότητα ως προς τη μη εφαρμογή του στις υποκείμενες κανονιστικές πράξεις βλ και Γ. Δελλής, Τα δεινά της καλής νομοθέτησης: συνταγματική διάσταση και νομολογική αντιμετώπιση, ΝοΒ, Τόμος 65, Δ.Σ.Α., 2017, 1-9.

¹⁸⁴⁰ Βλ. Άρθρα 57 και 62 του Ν. 4622/2019.

¹⁸⁴¹ Σημ.: Απαιτείται η καταγραφή και η τεκμηρίωση (βλ. άρθρο 62 Ν. 4622/2019) εκτιμήσεων όπως μεταξύ άλλων: Οι δημοσιονομικές επιπτώσεις, το κόστος-όφελος, οι κάθε είδους επαπειλούμενοι κίνδυνοι, η σημασία της οικείας ρύθμισης για την αγορά, τον ανταγωνισμό, την οικονομία, τον κοινωνικό αντίκτυπο, το περιβαλλοντικό κεκτημένο, αλλά και για την ιδιάζουσα περίπτωση της επικουρικής, την προοπτική της νησιωτικότητας. Αξιώνεται δε, η ex ante διαδικαστική αξιολόγηση της συνταγματικότητας των ρυθμιστικών επιλογών της Πολιτείας σε ευθεία εναρμόνιση μάλιστα με τους αλληλένδετους ενωσιακούς και διεθνείς (και δη της Ε.Σ.Δ.Α.) κανόνες.

¹⁸⁴² Άρθρο 64 του Ν. 4622/2019.

εκσυγχρονισμό του δημοσίου δικαίου, και της εθνικής έννομης τάξης γενικότερα, χωρίς να καταστεί και πάλι κενό δικαυκό γράμμα.

γ. Η θεσμική εφαρμογή της Προφύλαξης ως αντιστάθμισμα της επαπειλούμενης διακινδύνευσης και προσδιοριστική αρχή στον κοινωνικοδικαιικό προσανατολισμό της ανάλυσης του «Κόστους- Οφέλους».

Η αρχή της προφύλαξης αντιπροσωπεύει, όπως παρατέθηκε και στην ιδιαίτερη αμιγώς «περιβαλλοντική» προοπτική της, την πλέον αμφισβητούμενη, αλλά και την πλέον διαδραστική παράμετρο για την αποδεικτική και αποδοτική δυναμική μίας δημόσιας απόφασης. Κατά τη διεξοδική της επεξεργασία εντός του κόστους-οφέλους, στη σαφώς πιο «ευάλωτη» εφαρμοστική πτυχή της αναλογικότητας, ενεργοποιεί τη λήψη μέτρων και την επιβολή περιορισμών που δεν μπορούν εξ αρχής να υποστηριχθούν και αποδειχθούν με πληρότητα, ως προς τη προσφορότητα, αναγκαιότητα και την αποτελεσματικότητά τους¹⁸⁴³ σε σχέση με τον επαπειλούμενο κίνδυνο· με την αιτιώδη συνάφεια να συναρτάται, υπό το «νόμο των πιθανοτήτων», σε συνθήκες αβεβαιότητας.¹⁸⁴⁴ Το κράτος δικαίου για τις απαραίτητες εγγυήσεις και την εμπιστοσύνη που απαιτείται κατά την εισδοχή της προφύλαξης στην έννομη τάξη εναποθέτει το κατευθυντήριο μέρος των συναφών ρυθμιστικών εκτιμήσεων στη τεχνοκρατική αποτίμηση και στην επαρκή τεκμηρίωση των «βέλτιστων διαθέσιμων επιστημονικών δεδομένων» σε συνδυασμό με τη δημοκρατική αποδοχή και αντοχή. Η αντιμετώπιση και η διαχείριση ανασφαλών και έκτακτων πραγματικών συνθηκών διαφεύγουν ακόμα και των ισορροπιών της «προληπτικής κανονικότητας» και διέρχονται σε μία δύσκολη οριοθέτηση αξιολογικών αναγκών.¹⁸⁴⁵ Έτσι συνακόλουθα, η δημοκρατική διακυβέρνηση και η δικαιοσύνη επιφορτίζονται με θεσμική διακριτικότητα τη ρυθμιστική συνοχή αυτών των αμφιλεγόμενων και μεταβλητών περιστάσεων, κυρίως για την αποφασιστική προάσπιση του πυρήνα, των ορίων και των διαδικασιών της νομιμότητας στις αντίστοιχες δημόσιες παρεμβάσεις επί των πιθανολογούμενων κινδύνων και των πραγματικών απειλών. Σ' αυτές τις δύσβατες αξιακές και πραγματιστικές συνάμα συναρτήσεις, το «κράτος πρόληψης», το «κράτος του δικαιωματος» και το «κράτος της αλληλεγγύης» τον 21^ο αιώνα συναθροίζεται και συνεξελίσσεται για να ταυτοποιήσει και να συνδέσει τα έννομα αγαθά και συμφέροντα με τις απόλυτα επιβεβλημένες συνθήκες της

¹⁸⁴³Σημ.:Μέχρι και σήμερα το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ για τον δραστικό περιορισμό των χημικών που επιδρούν αρνητικά για την ισορροπία του όζοντος στην ατμόσφαιρα, με την αξιοποίηση των βέλτιστων διαθέσιμων πρακτικών που ωστόσο ήταν και οικονομικά αποδοτικά, θεωρείται από τα πλέον αποτελεσματικά ρυθμιστικά πρότυπα επιβεβλημένου περιβαλλοντικού παρεμβατισμού προφύλαξης στη διεθνή αγορά, ικανοποιώντας την καινοτομία, τη συνοχή, την προβλεψιμότητα. βλ. C. Sunstein, ό.π. (1803), 14-16 και σχετική Δ.Ε.Κ. C-284/95, Safety Hi-tech (με αφορμή προμήθεια πυροσβεστικού προϊόντος που περιείχε υδροχλωροφθοράνθρακες).

¹⁸⁴⁴Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 58-59: Η καθηγήτρια ενστερνίζεται τις απειλές της αβεβαιότητας και τα όρια της διακινδύνευσης «που σπανίως μπορεί να εκμηδενιστούν με απόλυτες εφαρμογές». Ενώ στη στάθμιση των πλεονεκτημάτων - μειονεκτημάτων που εμπερικλείεται στην αναλογικότητα και με εννοιακή αναφορά (191 παρ. 3 Σ.Λ.Ε.Ε.) απορρίπτει την αμιγώς οικονομοκεντρική θεώρηση των επαπειλούμενων κινδύνων σε σχέση με «μη οικονομικά» αγαθά βαρύνοντας σημασία, όπως η προστασία του περιβάλλοντος και η δημόσια υγεία.

¹⁸⁴⁵Σημ.:Κυρίαρχο, κοσμοϊστορικό γεγονός το 2020, για τους δύσκολους συσχετισμούς της προφύλαξης σε παγκόσμιο επίπεδο αποτελεί το παρατεταμένο και το κλιμακούμενο “Lockdown”, υπό τις επιστημονικές παροτρύνσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας και των αντίστοιχων Εθνικών Επιστημονικών Υγειονομικών Επιτροπών και τις πολιτικές επιλογές/αντιδράσεις των κρατών, με άκρως παρεμβατικά μέτρα όπως: το κλείσιμο το συνόρων, των εμπορικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων, της κοινωνικής απομόνωσης και της κοινωνικής απόστασης, της γενικής καραντίνας, η υποχρεωτική χρήση μάσκας, η υποχρεωτικότητα ή μη του επερχόμενου εμβολιασμού, αλλά και οι κατασταλτικοί περιορισμοί στην ελευθερία κίνησης-κυκλοφορίας, με αιτία την άκρως μεταδοτική μολυσματική νόσο του κορωνοϊού COVID-19. Για τις κατευθύνσεις του Π.Ο.Υ. βλ. www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public

βιωσιμότητας και της προφύλαξης· ακόμα και για την ίδια τη ζωή μέσα από τη προστασία των δημοσίων και των κοινών αγαθών, λ.χ. της υγείας¹⁸⁴⁶ και της προστασίας του περιβάλλοντος,¹⁸⁴⁷ όπως μάλιστα αποκαλύπτουν εμφατικά οι επίκαιρες και άκρως δραματικές προκλήσεις της ανθρωπότητας, για την αντιμετώπιση του κορωνοϊού “COVID- 19” και της κλιματικής αλλαγής. Αναπτύσσεται συνεπώς ένα επιτακτικό, διάχυτο και αντισταθμιστικό δημόσιο συμφέρον με ευθεία αναφορά στην επιστήμη, τον άνθρωπο και τη κοινωνική διαβίωση, ενσωματώνοντας τις «πιθανότητες και τις αβεβαιότητες» των επαπειλούμενων δεινών· ούτως ώστε να νομιμοποιηθούν οι δράσεις και οι αντιδράσεις του αδιάλειπτα επικαιροποιημένου και προστατευτικά αναγκαίου πατερναλισμού, εν μέσω της παράλληλης ενεργοποίησης του εγγυητικού δικαιωματοσμού σε ζητήματα που αποζητούν το συγχρονισμό της ατομικής και της κοινωνικής ευθύνης.

Στο πρίσμα αυτό, η αρχή της προφύλαξης αποπειράται καταρχήν να περιορίσει τις απειλές της διακινδύνευσης και να αναδείξει τη θετική και την αποθετική σημασία της επίδρασής της με κέντρο βάρους το κοινωνικό και βιώσιμο αντιστάθμισμα των επιλογών της. Αν και (συντ-)ενταγμένη με την αρχή της αναλογικότητας, με βάση την προσδιοριστική της αναφορά μέσα από την κοινωνικοδικαική ένταση του κόστους-οφέλους, και με κεντρομόλο άξονα την περιστροφή της γύρω από τον πυρήνα των διακυβευόμενων έννομων αγαθών, μπορεί να καταλήξει ακόμα και σε απόλυτες παρεμβάσεις-απαγορεύσεις. Σ’ αυτές τις περιπτώσεις τα αντανακλαστικά της προφύλαξης δύνανται ακόμα και να υπερβαίνουν το «αναλογικό μέτρο» (καθιστώντας την ίδια την αναλογικότητα «μη απόλυτη»), όταν διαπιστώνεται ότι το «πρόσφορο» και το «αναγκαίο» τείνουν προς μία απόλυτη επιλογή, που είναι και η μόνη λύση για τη διάσωση μίας ανεπανόρθωτης προσβολής, όπου επίσης δεν χωρούν σταθμίσεις και συμβιβασμοί. Επομένως, εν προκειμένω, η διάσωση ευθέως του έννομου αγαθού στο συστηματικό βέλτιστο και κανονιστικά αλληλέγγυο φάσμα του κράτους δικαίου καθορίζει και προσαρμόζει και τη νομιμότητα του αντίστοιχου μέτρου στο χωρόχρονο.

Ανακεφαλαιωτικά, η αρχή της προφύλαξης, με παραδειγματική αφετηρία το δίκαιο της προστασίας του περιβάλλοντος¹⁸⁴⁸ εσωτερικεύει στην αιτιολογία μίας αναγκαίας παρέμβασης δικαιοπολιτικούς όρους βιωσιμότητας¹⁸⁴⁹ και συνεκτιμά τις αντοχές του κράτους δικαίου στους κινδύνους¹⁸⁵⁰ και τις προοπτικές της πραγματικότητας.¹⁸⁵¹ Έτσι σε γενικότερη ρυθμιστική

¹⁸⁴⁶Η αρχή της προφύλαξης στο Δ.Ε.Ε. περί δημόσιας υγείας ενδεικτικά: C-473/98 Δ.Ε.Κ., Toolex (δεκτή εθνική απαγόρευση στη Σουηδία για τη χρήση του τριχλωραιθυλενίου για επαγγελματικούς σκοπούς, C-180/96 Δ.Ε.Κ. (η γνωστή υπόθεση των «τρελών αγελάδων» με την προσφυγή του Ην. Βασιλείου κατά της Επιτροπής), C-236/01 Δ.Ε.Κ. Monsanto Agricoltura Italia SpA (περιορισμοί προφύλαξης για τη δημόσια υγεία σε γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα).

¹⁸⁴⁷Παραδειγματικές εφαρμογές της αρχής της προφύλαξης και της κοινωνικοποιημένης εκτίμησης του κόστους-οφέλους από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης: C- 331/88 Fedessa Δ.Ε.Κ., C-435/92 Δ.Ε.Κ., Association royale la protection des animaux sauvages, C-6/99 Δ.Ε.Κ., Greenpeace France, C-180/96 Δ.Ε.Κ., Ην. Βασίλειο κατά Επιτροπής. Σημ.:Πρόσφατο έκτακτο και αποδεκτό μέτρο προφύλαξης για λόγους δημοσίου συμφέροντος και ασφάλειας, χωρίς μάλιστα την προγενέστερη μεία οποιασδήποτε επιστημονικής ένδειξης αποτέλεσε και η απαγόρευση πτήσεων στον εναέριο χώρο της Ευρώπης αεροπλάνων τύπου Boeing 737-8 και 9 MAX από τον Ευρωπαϊκό Οργανισμό Αεροπορικής Ασφάλειας (EASA), www.easa.europa.eu/newsroom-and-events/press-releases/easa-suspends-all-boeing-737-max-operations-europe, στις 12-03-2019, μετά από την αδικαιολόγητη πτώση υπερσύγχρονου αεροσκάφους των Ethiopian Airlines.

¹⁸⁴⁸Βλ. 191 παρ. 2 Σ.Λ.Ε.Ε.

¹⁸⁴⁹Γ. Σιούτη, ό.π. (639). Με επίκληση την θεώρηση για την «κοινωνία της διακινδύνευσης» του γερμανού κοινωνιολόγου Ul. Beck, η εκτίμηση της διακινδύνευσης τείνει στην «αντικειμενοποίηση» των κοινωνικών προβλημάτων, ωθώντας τις σύγχρονες κοινωνίες σε μία αναδιανεμητική αιτιώδη βάση για τη διαχείριση της κοινωνικο-οικονομικής βιωσιμότητας. Βλ. και Γ. Δελλής, ό.π. (33), 207-208.

¹⁸⁵⁰N. Oreskes, Science and Public Policy: What’s Proof Got to do with it?, Environmental Science and Policy, Elsevier, 2004, 369-370.

εμβέλεια απαντώντας στις ταλαντώσεις του αντικειμενισμού των δικαιικών επιταγών και του υποκειμενισμού της ίδιας της πραγματικότητας, εισάγει ποιοτικά εμπειρικά κριτήρια στα κανονιστικά όρια¹⁸⁵² της ανάλυσης του κόστους-οφέλους,¹⁸⁵³ εντός της σαφώς πιο κοινωνικοποιημένης προοπτικής της “Risk Benefit Analysis”, πέρα από τις στενά ποσοτικοποιημένες οικονομίστικες αποδόσεις.¹⁸⁵⁴

Μέσα από την οχύρωση του ορθολογισμού και της ασφάλειας του δικαίου, χωρίς την επίκληση κάποιας απόλυτης αλήθειας, δηλώνεται πως η αποδεικτικότητα και η συνάφεια των μέτρων, εκτός από την προσδοκώμενη αποτελεσματικότητα τους εξαρτώνται και από την αξιολογική εμπιστοσύνη που περιβάλλεται η διαμόρφωση μίας δημόσιας επιλογής, λαμβάνοντας υπόψη σφαιρικές εκτιμήσεις που συγκλίνουν στο βέλτιστο δυνατό κοινωνικό όφελος, χωρίς να επικαλύπτουν αλλά με το να συνυπολογίζουν ανοιχτά τις αρνητικές επιπτώσεις για την εκάστοτε προβληματική. Η διάγνωση του «κόστους-οφέλους» στην αρχή της προφύλαξης μπορεί να μην φανερώνει «τι (πρέπει) να γνωρίζουμε» (“knowledge problem”)¹⁸⁵⁵ για μία αναγκαία παρέμβαση, ωστόσο προσδιορίζει το «πώς και πόσο» πρέπει να εξετάζονται και να ερμηνεύονται τα στοιχεία που την συναπαρτίζουν,¹⁸⁵⁶ για την αιτιολογημένη επάρκεια μίας κρίσης, κατά τη σύννομη και βιώσιμη δημοκρατική διαχείριση ενός κινδύνου ή μίας απειλής.¹⁸⁵⁷ Έννομη διαδικασία, όπου στην πλέον δικαιοκρατικά συγκροτημένη σύνθεσή της, αναπαράγει αποτελεσματικά συνεργατικές βάσεις¹⁸⁵⁸ στο κοινωνικο-οικονομικό φάσμα της έννομης τάξης, ενεργοποιώντας ταυτόχρονα εκσυγχρονιστικά και τις ιδιαίτερες πτυχές του λεγόμενου

¹⁸⁵¹A. Alemanno, *The Science, Law and Policy of Neonicotinoids and Bees: A New Test Case for the Precautionary Principle*, *European Journal of Risk Research*, Τεύχος 2, Cambridge University Press, 2013, 191.

¹⁸⁵²F. Ackerman/L. Heinzerling, *ό.π.* (1807), 1553, 1557-1559.

¹⁸⁵³Σημ.:Ενδεικτικά στον ευρωπαϊκό χώρο, το Conseil d’Etat πολύ πιο πριν από την ανάπτυξη της βιωσιμότητας ως κανονιστικό μηχανισμό και συνταγματική αρχή, χρησιμοποίησε στις κρίσεις του, την ανάλυση του κόστους και του οφέλους (cout-avantages) επί των κινδύνων και των αναγκών για την τεκμηρίωση ή την απόρριψη της δημόσιας παρέμβασης· η οποία στο γαλλικό δημόσιο δίκαιο – νομοκεντρικά - απολαμβάνει ένα ισχυρό τεκμήριο ορθότητας επί της νομιμότητάς της, προβάλλοντας πτυχές του οριακού ελέγχου της αναλογικότητας κατ’ επίκληση της πολιτικής/δημοκρατικής νομοποίησης των μέτρων. βλ. Conseil d’Etat, Assemblée, 28 mai 1971, Ville Nouvelle-Est, περί αναγκαστικής απαλλοτρίωσης για τη δημιουργία νέου οικισμού με περιβαλλοντικές και αναπτυξιακές διαστάσεις. Η απόφαση είναι διαθέσιμη στον επίσημο διαδικτυακό τόπο του Δικαστηρίου: www.conseil-etat.fr/ressources/decisions.

¹⁸⁵⁴Σημ.:Βλ. σχετικές αντιδράσεις στη περιβαλλοντική φορολογία και το Σ.Ε.Δ.Ε., αναλυτικά και σε T. Tietenberg, *ό.π.* (920), 142. βλ. C. Sunstein, *ό.π.* (1803), 159. Για τις γενικότερες ακραιφνώς οικονομικοκεντρικές σταθμίσεις του κόστους-οφέλους με αφορμή τις διαφοροποιήσεις στην τιμολόγηση 84 βιομηχανικών ρύπων στις Η.Π.Α. από την ομοσπονδιακή πρωτοβουλία της κυβέρνησης D. Trump βλ. και τα “Mercury and Air Toxics Standards” (MATS), EDF, διαθέσιμα στο: membership.onlineaction.org/site.

¹⁸⁵⁵Σημ.:Η προβληματική αυτή προκύπτει από την σωκρατική συλλογιστική πως πράγματι «Δεν γνωρίζουμε, τι δεν γνωρίζουμε» βλ. εκτενώς E. Fisher, *Drowning by Numbers: Standard Setting in Risk Regulation and the Pursuit of Accountable Public Administration*, *Oxford Journal of Legal Studies*, Τεύχος 20, Oxford University Press, 2000, 109 και 115-116, βλ. και το σπουδαίο έργο για την επάρκεια των πληροφοριών που διαμορφώνουν τη βεβαιότητα ή την αβεβαιότητα των αξιολογήσιμων ρυθμιστικών δεδομένων του F. Hayek, *The Use of Knowledge in Society*, *The American Economic Review*, Τεύχος 35, American Economic Association, 1945, 519-530.

¹⁸⁵⁶Σημ.:Ελεγκτική βάση-πλαίσιο που «συντάσσει» τη δογματική του κόστους-οφέλους στην ερμηνευτική εντατικοποίηση της αρχής της αναλογικότητας. Εστιάζοντας ωστόσο, κυρίως εξαιτίας της έντασης του κινδύνου ή της έκτασης της απειλής, στα ακραία-όρια της νομιμότητας σε σχέση με τη σημασία του θεμιτής επιδίωξης και την αναγκαιότητα της προστασίας των επιβαρυνόμενων/θιγόμενων έννομων αγαθών σε όρους αποδοτικότητας που προσιδιάζουν στην εφαρμογή της εν στενή εννοία της αναλογικότητας, χωρίς ωστόσο να ταυτίζεται ανέκαθεν με αυτή (σε σχέση με την οριοθέτηση και τη διαπλαστικότητα της).

¹⁸⁵⁷C. Sunstein, *ό.π.* (1803), 144-145.

¹⁸⁵⁸Σημ.:Αν και η αρχή της προφύλαξης εσωτερικεύει κινδύνους και απειλές κατά παράδοση με ιδιαίτερο ηθικοπολιτικό βάρος για την έννομη αξία των προστατευόμενων αγαθών, η συνέργεια της με τις αποδόσεις του κόστους-οφέλους διαλευκαίνουν με ασφάλεια και ορθολογισμό την συνοχή της αντίστοιχης παρέμβασης, ενσωματώνοντας βέβαια παράλληλα τις δημοκρατικές εγγυήσεις και τις απαραίτητες δικαιοκρατικές σταθερές.

συμπεριφορικού δίκαιου (“behavioral law”) για τη βέλτιστη δικαιοπλασία της δημόσιας παρέμβασης στο δίκαιο της διακινδύνευσης¹⁸⁵⁹ και στο δίκαιο της βιωσιμότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ

Βιώσιμη Ανάπτυξη: Η σύγχρονη Ενσωμάτωση Συμφερόντων και η συγχρονισμένη Εναρμόνιση Δικαιωμάτων. Κεκτημένα, Αξιώσεις και Προοπτικές.

Μετά από την ανάλυση: των ερμηνειών, των αρχών, των εφαρμογών, των διαδικασιών, των παραμέτρων και των συσχετισμών που συνθέτουν, στοιχειοθετούν και διαμορφώνουν τη θεσμική και κανονιστική απόδοση της βιώσιμης ανάπτυξης, το παρόν κεφάλαιο προσδοκά στην στοχευμένη παρουσίαση των σύγχρονων ρυθμιστικών διαστάσεων της βιώσιμης ανάπτυξης ως «δικαιοπαραγωγική» σταθερά και προοπτική. Επικεντρώνεται δηλαδή, στην λειτουργικότητα του έννομου συμπλέγματος της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής προόδου, που δυναμικά συσπειρώνεται γύρω από τον προσδιορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης. Στην ανατολή της τρίτης δεκαετίας του 21^{ου} αιώνα η αρχή της βιωσιμότητας, κυρίως με αφορμή την εμβέλεια της αποφασιστικότερης αντιμετώπισης των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, της αξιακής σχηματοποίησης και του δεσμευτικού βάθους της «κλιματικής δικαιοσύνης», επαναδιατυπώνεται στις έννομες τάξεις και στην οικονομία των αγορών με τις πλέον συνειδητοποιημένες και πολυεπίπεδα αποδεκτές «εκτελεστικές» επιδιώξεις. Σ’ αυτό το μεταρρυθμιστικό δικαιοπολιτικό και αναπτυξιακό πλαίσιο κρίνεται αναγκαία η σκιαγράφηση των βέλτιστων νομικών, οικονομικών και τεχνοκρατικών της κεκτημένων, τη στιγμή που η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ως κανονιστικό σύστημα είναι η θεμελιωδέστερη κοινή ρυθμιστική συνισταμένη ανάμεσα στην εθνική, την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια διακυβέρνηση στο μωσαϊκό των ευνομούμενων Πολιτειακών παρεμβάσεων για τη συνολική διεκδίκηση της κοινωνικής ευημερίας. Άλλωστε, οι «θεσμικές συνέργειες» που καλείται στρατηγικά να προκαλέσει σ’ ένα σύγχρονο κράτος δίκαιου,¹⁸⁶⁰ ως προς τις εναρμονισμένες συνταγματικές του δεσμεύσεις και τις εξελισσόμενες κοινωνικο-οικονομικές του προκλήσεις, κατατείνουν στην προγραμματική καθιέρωση ενός ανθεκτικού συγκερασμού δημοκρατικής, δικαιοκρατικής και τεχνοκρατικής διακυβέρνησης, με σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και με διαφάνεια στους παραγωγικούς και αναπτυξιακούς στόχους του δημόσιου συμφέροντος, ώστε να αποφευχθούν ισόρροπα τα «απόνερα» των μερικότερων παρερμηνευτικών και ιδεολογικών στρεβλώσεων.

¹⁸⁵⁹Σημ.:Το συμπεριφορικό δίκαιο (behavioral law) στη διαχείριση των έννομων αντιδράσεων επί της διακινδύνευσης των έννομων αγαθών και των έννομων αναγκών διαχέει τη θετική ισχύ της αρχής της προφύλαξης και της αναλογικότητας μέσα από διακριτικές ρυθμιστικές παρεμβάσεις-ωθήσεις-«νυγμούς» (“nudge”) για την επίτευξη του βέλτιστου επιδιωκόμενου έννομου αποτελέσματος, δίχως μάλιστα την υιοθέτηση ενός κατασταλτικά επιτακτικού πατερναλισμού. Τέτοιες «κινητήριες» προστατευτικές παρεμβάσεις προκύπτουν εγγενώς σ’ αυτές τις διαδικασίες και από τη διαυγή και τη συνεργατική θεώρηση του κόστους-οφέλους ενός μέτρου με γνώμονα τη βιωσιμότητα, την ανταγωνιστικότητα και τη κοινωνική ευθύνη των δημόσιων παρεμβάσεων.(βλ. εκτενώς R. Thaler/C. Sunstein, Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness, Penguin Books, 2008, 6).

¹⁸⁶⁰Για το νέο οικονομικό μοντέλο πράσινης ανάπτυξης με κοινωνικές αποδόσεις βλ. S.Tisma/A.M. Boromisa/A. Kaselj, Environmental Finance and Development, Routledge, 2012, 1 επ. και C. De Perthuis/P.-A. Jouvret, ό.π. (915), 51.

Ενότητα 1

Ιστορική Βάση, Σύγχρονες Κατευθύνσεις και Προβληματικές.

Η πρώτη μελέτη για την «αιφορία» του περιβάλλοντος σε σχέση με την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων εντοπίζεται στο Ην. Βασίλειο. Εξετάζοντας το ρυθμό της παραγωγικής δραστηριότητας στον τομέα της ξυλείας και τη βιώσιμη διαχείριση των δασών,¹⁸⁶¹ ο συγγραφέας J. Evelyn στο έργο του “*Sylva*”,¹⁸⁶² το μακρινό 1662 υποστήριξε ότι «η καλλιέργεια και η εμπορία των δέντρων πρέπει να αναχθεί σε εθνικό καθήκον για κάθε γαιοκτήμονα, με βασικό γνώμονα την αποτροπή της καταστροφικής υπερεκμετάλλευσης των φυσικών πόρων». Σύμφωνα με αυτή την κοινωνικά υπεύθυνη καταρχήν πολιτικοοικονομική αντίληψη, το 1713 ο γερμανός Hans Carl von Carlowitz, οικονομολόγος και διευθυντής ορυχείων της εποχής, δημοσίευσε τη “*Sylvicultura oeconomica*”,¹⁸⁶³ μια μελέτη 400 σελίδων για τη δασοκομία. Με αφορμή τις κατευθυντήριες ιδέες του J. Evelyn και με πρακτικά ερεθίσματα τις πρωτοποριακές, για εκείνη την εποχή στη Γηραιά Ήπειρο, θέσεις του γάλλου μεταρρυθμιστή και υπουργού οικονομικών του Λουδοβίκου του 14^{ου}, Jean-Baptiste Colbert, ο von Carlowitz εμπνεύστηκε και ανέπτυξε την έννοια της διαχείρισης των δασών με βάση την «αιφόρο αποδοτικότητα» τους, καταγράφοντας για πρώτη φορά την έννοια της «βιωσιμότητας» στις παραγωγικές εκτιμήσεις του περιβάλλοντος.¹⁸⁶⁴ Υποστήριξε την ορθολογική, με φειδώ αξιοποίηση των φυσικών πόρων με το σκεπτικό ότι ένας ανανεώσιμος φυσικός πόρος δεν πρέπει να καταναλώνεται πέρα από την ποσότητα που μπορεί να παραχθεί φυσικά κατά την ίδια περίοδο. Με την προσέγγιση του επηρέασε το σύνολο του περιβαλλοντισμού μέχρι και τη περαιτέρω επαγρύπνηση του, την δεκαετία του 1960.¹⁸⁶⁵

Η βιώσιμη ανάπτυξη κατά τη δογματική της εξέλιξη και ιδιαίτερα την θετικιστική της εισδοχή και αποδοχή στις εθνικές και τη διεθνή έννομη τάξη ως κανονιστικός ερμηνευτικός μηχανισμός και πολιτειακός στόχος, με τις αντίστοιχες πολυποίκιλες -σε ένταση και έκταση- πολιτικοοικονομικές εφαρμογές, μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε επιμέρους χρονικές περιόδους. Η παρατήρηση της στο χωροχρόνο εξαρτάται από την εξέταση συγκεκριμένων αξιολογικών βάσεων, όπως είναι διαδοχικά οι αιτίες της αναγκαιότητας, τα πεδία της εφαρμοστικότητας και οι προοπτικές της αποτελεσματικότητάς της. Σκιαγραφώντας έτσι και τις αντίστοιχες θεσμικές και ρυθμιστικές της επιδιώξεις στο κράτος δικαίου και στη παγκόσμια διακυβέρνηση. Μέχρι σήμερα λοιπόν, με τον όποιον εννοιολογικό σχετικισμό και υποκειμενική αντίληψη του γράφοντος, για την εμβέλεια και τη λειτουργική πρόσληψη της βιώσιμης ανάπτυξης διακρίνονται οι εξής αντιπροσωπευτικές εποχές:

α) Η «Σύλληψή» της, από την «προ-οικολογική» περίοδο μέχρι τη δεκαετία της εκρηκτικής εκβιομηχάνισης της παραγωγικής δραστηριότητας τη δεκαετία του 1960. Ως

¹⁸⁶¹“Sustainable forest management” για τη σύγχρονη προσέγγιση βλ. Sustainable Forest Management Toolbox, Food and Agriculture Organization of the United Nations. COFO/2014/6.2.

¹⁸⁶² J. Evelyn, *Sylva, Or A Discourse of Forest Trees ... with an Essay on the Life and Works of the Author* by John Nisbet, 4η έκδ. (1706), επανέκδ. από Doubleday & Co., 1908.

¹⁸⁶³Πλήρης τίτλος “*Sylvicultura oeconomica, oder haußwirthliche Nachricht und Naturmäßige Anweisung zur wilden Baum-Zucht*”.

¹⁸⁶⁴B. Καραγεώργου, ό.π. (894), 329.

¹⁸⁶⁵U. Grober: Βαθιά ρίζες - Μια εννοιολογική ιστορία της «βιώσιμης ανάπτυξης» (Nachhaltigkeit), Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, 2007. Το έργο που ανακίνησε θεμελιωδώς την περιβαλλοντική επαγρύπνηση και τη κοινωνική ευθύνη με προσανατολισμό τη βιώσιμη ανάπτυξη τη δεκαετία του 1960 είναι της περιβαλλοντολόγου R. Carson, *Silent Spring*, Houghton Mifflin, 1962. Η μελέτη της επικεντρωνόταν στην αλόγιστη χρήση φυτοφαρμάκων και στις σημαντικά αρνητικές επιπτώσεις που προκαλούσαν στο περιβάλλον. Η έρευνα της έτυχε μεγάλης αναγνώρισης από την αμερικανική κοινή γνώμη με αποτέλεσμα έπειτα από σειρά αντιδράσεων να αποφασιστεί η απόσυρση του φυτοφάρμακου “DDT” από τις γεωργικές καλλιέργειες.

πρωτότυπες και προωθητικές για την εποχή νομοθετικές προβλέψεις στη τότε περιβαλλοντική πολιτική πρωτοβουλία και διακυβερνητική/διοικητική δράση διακρίνονται, οι κωδικοποιημένες ρυθμίσεις της Σουηδίας για την ηπειρωτική Ευρώπη (“Swedish Environmental Act”) και των Η.Π.Α. για τον αγγλοσαξονικό νομικό κόσμο (“N.E.P.A.-” National Environmental Policy Act”) εν έτει το 1969 και οι δύο.

β) Η «Γέννησή» της, για ένα στάδιο-φάση δεκαπέντε ετών γενικότερης παγκόσμιας κοινωνικής επαγρύπνησης, ανησυχίας και διεκδικησιμότητας πολύπλευρων και αλληλένδετων κοινωνικών δικαιωμάτων και συλλογικών συμφερόντων. Η εποχή αυτή να προσδιορίζεται θεσμικά από το 1972 και τη Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης¹⁸⁶⁶ έως την Έκθεση-σταθμό της Επιτροπής “Brundtland” του Ο.Η.Ε. για το «Περιβάλλον και την Ανάπτυξη» το 1987,¹⁸⁶⁷ προωθώντας την αναγκαιότητα για τη δικαϊκή και τη δημοκρατική της θεμελίωση ως κανονιστική αρχή και πολιτειακό στόχο.

γ) Η «Συνειδητοποίηση-Ενηλικίωσή» της, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και τις αρχές του 1990 έως και τη Συμφωνία του Παρισιού του 2016, με την σταδιακή ρυθμιστική της ενσωμάτωση: αφενός κατά την πρακτικότερη εγκαθίδρυση των στόχων της στον πολιτειακό συνταγματισμό, στις εθνικές περιβαλλοντικές νομοθεσίες και στα νομολογιακά κεκτημένα των ανωτάτων εθνικών και υπερεθνικών Δικαστηρίων ως γενική αρχή του δικαίου· και αφετέρου με την ευθεία εισδοχή της ως έννοια-σκοπός, είτε Διεθνώς, σε “soft law” διακηρυκτικά και προγραμματικά κείμενα των Ηνωμένων Εθνών, όπως η Διακήρυξη του Ρίο,¹⁸⁶⁸ είτε Περιφερειακά, σε κατά τύπους εθνικά Συντάγματα και υπερεθνικές Ενώσεις, είτε ειδικά επί περιβαλλοντικών Διεθνών Συμβάσεων, όπως το Πρωτόκολλο του Κιότο ή του Μόντρεαλ. Καλλιεργώντας μέσω αυτής της εκτεταμένης «υπερνομοθετικής» της ισχύος, μία πολυεπίπεδη ρυθμιστική δεσμευτικότητα και ένα ιδιαίτερο αξιακό δικαϊκό βάρος, που ώθησε και καθιέρωσε τη διακριτική της συμπερίληψη ακόμα και σε διακρατικές αποφάσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης,¹⁸⁶⁹ ως «γενική αρχή» του δικαίου σύμφωνα και με τις διατάξεις του άρθρου 38 παρ. 1 περ. γ του Καταστατικού του.¹⁸⁷⁰

¹⁸⁶⁶ «Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον» (1972) 11 ILM 1416 βλ. Προοίμιο και Αρχή 1, καθώς και D. Shelton, ό.π. (161), 129-130.

¹⁸⁶⁷ Σημ.: Η έκθεση έμεινε γνωστή στη διεθνή βιβλιογραφία ως “Brundtland Report” χάρη στην ηγετική παρουσία της πρωθυπουργού της Νορβηγίας, Gro Harlem Brundtland -με σπουδαίο επιστημονικό υπόβαθρο στο πεδίο της δημόσιας υγείας και στις δημόσιες πολιτικές- ως προέδρου της Παγκόσμιας Επιτροπής του Ο.Η.Ε. για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών ενέκρινε τον ορολογία της έκθεσης Brundtland στο Ψήφισμα 42/187 στις 11-12-1987. Βλ. World Commission on Environment and Development, Our Common Future, Oxford University Press, 1987 και το Ψήφισμα Ηνωμένων Εθνών, 42/87 Επιτροπή Brundtland, Our Common Future, 1987, διαθέσιμο στο: www.un.org.documents/ga/res/4/ares42/-187.htm, S. Westerlund, Theory for Sustainable Development, σε: Sustainable Development in International and National law (ό.π. 375), 52.

¹⁸⁶⁸ Αρχή 3: «Το δικαίωμα στην ανάπτυξη πρέπει να ασκείται έτσι ώστε να ικανοποιεί κατά δίκαιο τρόπο τις αναπτυξιακές και περιβαλλοντικές ανάγκες της παρούσας και των μελλοντικών γενεών» βλ. και Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 57: Η διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο χαρακτηρίζεται ως «Εξαγγελία Αρχών» και η «Ατζέντα 21» (Rio Earth Summit) ως ο αντίστοιχος σχεδιασμός.

¹⁸⁶⁹ Σημ.: Από την ιστορική νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου, σε μία από τις πιο ξεκάθαρες δηλώσεις υποστήριξης για τη σχέση αναγκαιότητας μεταξύ προστασίας του περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων εντός της βιώσιμης ανάπτυξης, ο δικαστής από τη Σρι Λανκα C. Weeramantry στην Γνωμοδότηση-εισήγηση του υποστήριξε ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί «ζωτικό μέρος της σύγχρονης θεωρίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», ως εύλογη και αναγκαία προϋπόθεση για την ικανοποίηση σειράς δικαιωμάτων, όπως της ζωής και της υγείας, θέτοντας αλληλένδετα τη βιώσιμη ανάπτυξη ως συστατικό δικαϊκό όρο για την αξιοπρεπή διαβίωση του ατόμου καθώς και ως προστατευτική κοινωνική εγγύηση του κράτους με ενσωματωμένες μάλιστα στο σκεπτικό του τις ρυθμιστικές απαιτήσεις της αναλογικότητας για τα επιβαλλόμενα μέτρα. Βλ. Απόφαση Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hung. v. Slov.), 1997 I.C.J. 88 και 92 διαθέσιμη στο www.icj-cij.org/files/EN.pdf. Κατά τον δικαστή Weeramantry, το Δικαστήριο πρέπει να αποσαφηνίσει το περιεχόμενο της βιώσιμης ανάπτυξης, προκειμένου να εναρμονίσει τα δύο καίρια ζητήματα (δικαίωμα στο περιβάλλον –ελευθερία στην ανάπτυξη) για το σύγχρονο

δ) Η «Πρώτη Ωρίμανση», ως στάδιο - διακυβερνητικό πλαίσιο που αναδύεται στην εποχή μας και ταυτίζεται με το τέλος της προηγούμενης περιόδου, κατά την ιστορική παγκόσμια μετάβαση στη «πράσινη» τεχνολογική επανάσταση με την αποφασιστική «απανθρακοποίηση» της παραγωγικής και της βιομηχανικής δραστηριότητας μπροστά στη σοβαρότερη σύγχρονη πρόκληση για την ανθρωπότητα, που δεν είναι άλλη από την επιβεβλημένη αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής. Στη συγκεκριμένη περίοδο, η βιώσιμη ανάπτυξη από καταληκτικός σκοπός μεταφορφώνεται σε διάφανο ερμηνευτικό κανονιστικό μέσο ισόρροπης και «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», ενδεδειγμένων βέλτιστων εφαρμογών με τεχνοκρατικές και προστιθέμενα εκδημοκρατισμένες δομικά διαδικασίες· προς επίρρωση κυρίως της τρίτης, ως άνω, αξιολογικής της βάσης, της «δικαιοπαραγωγικής» αποτελεσματικότητας της αρχής. Η Βιώσιμη Ανάπτυξη διαχέεται στις έννομες τάξεις, ως το κατεξοχήν ρυθμιστικό κίνητρο και δεσμευτικός δικαϊκός «άξονας-πρότυπο» για το σύνολο των δημόσιων παρεμβάσεων και των υπεύθυνων κοινωνικών αξιώσεων. Ως σημείο εκκίνησης της καινοτόμας τρέχουσας περιόδου ορίζεται η καθολικά αναγνωρισμένη Διεθνής Συμφωνία του Παρισιού για την κλιματική το 2016¹⁸⁷¹ στη βάση των “SDGs” («Στόχων της Βιώσιμης Ανάπτυξης»), που θεσπίστηκαν το 2015 κατευθυντήρια από τον Ο.Η.Ε. και τα κράτη-μέλη του, κατά την τελευταία σχετική παγκόσμια Συνδιάσκεψη, θεσμοθετώντας εκσυγχρονιστικά την «Ατζέντα 2030» για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη».¹⁸⁷² Μ’ αυτόν

διεθνές έννομο πλαίσιο. Εντούτοις, το Δικαστήριο αρκέστηκε απλώς να παραπέμψει την υποχρέωση αυτή στα διάδικα κράτη, αφού «τα μέρη θα πρέπει να επανεξετάσουν από κοινού τις συνέπειες της λειτουργίας του έργου στο περιβάλλον» και για το σκοπό αυτό «να διαπραγματευτούν με καλή πίστη», λαμβάνοντας υπόψη τις «περιβαλλοντικές ανησυχίες και τα σύγχρονα πρότυπα (current standards)», χωρίς ωστόσο η δικαστική απόφαση να διευκρινίζει περαιτέρω ποια είναι αυτά. Έτσι, μειώθηκε σε μεγάλο βαθμό η πρακτική εμβέλεια της απόφασης, και η δυνατότητα να λειτουργήσει ως ρυθμιστικό κίνητρο για την προσαρμογή άλλων κρατών σε συγκεκριμένη κανονιστική διαδικασία για την πλήρωση της βιώσιμης ανάπτυξης. Αναφορικά με το ιστορικό της απόφασης: Επίδιωξη του επίδικου έργου ήδη από το 1978, ήταν: η κατασκευή ενός φράγματος για τον έλεγχο της στάθμης των υδάτων, η παραγωγή υδροηλεκτρικής ενέργειας, η βελτίωση της ναυσιπλοΐας στον Δούναβη ποταμό καθώς και η αντιπλημμυρική προστασία των παρόχθιων περιοχών. Το 1989, η Ουγγαρία αποφάσισε να διακόψει το έργο και να αθετήσει τις συμβατικές της υποχρεώσεις επικαλούμενη λόγους δημοσίου συμφέροντος, κυρίως εξαιτίας εντονότατης κριτικής που άσκησε η επιστημονική κοινότητα ως προς τις ανεπανόρθωτες επιβλαβείς οικολογικές επιπτώσεις και συνέπειες του έργου, δίχως την εκπόνηση κατάλληλης μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Η Σλοβακία, από την άλλη με ήδη σημαντικές δημόσιες επενδύσεις επί του έργου επιχείρησε να συνεχίσει το έργο βάση εναλλακτικής μονομερούς εκτροπής των υδάτων του ποταμού στην επικράτειά της με τη κατασκευή υδατοφράγματος, ενώ μάλιστα η διαφορά βρισκόταν υπό δικαστική εκκρεμότητα. Αποφασίστηκε, ότι κάθε συμβαλλόμενο μέρος πρέπει να αποζημιώσει το άλλο μέρος για τις ζημίες που προκλήθηκαν από την «ανατρεπτική» και την «αδικοπρακτική» συμπεριφορά του σύμφωνα με τις εξισορροπήσεις της αναλογικότητας. Αξιοσημείωτη, εξίσου πρωτόλεια, η ενσωμάτωση των κατάλληλων περιβαλλοντικών μέτρων στο σχεδιασμό και την υλοποίηση δραστηριοτήτων οικονομικής ανάπτυξης και στην απόφαση του Μόνιμου Διεθνούς Διαιτητικού Δικαστηρίου της Χάγης στην υπόθεση Iron Rhine Railway (Βέλγιο κατά Ολλανδίας) για τον εκσυγχρονισμό σιδηρόδρομου και την κατασκευή σήραγγας στον Ρήνο ποταμό το 2005.

¹⁸⁷⁰ «Το Δικαστήριο, που έργο του έχει να εκδικάζει, σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τις υποθέσεις που υποβάλλονται σ’ αυτό, θα εφαρμόζει(...) τις γενικές αρχές του δικαίου που αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα έθνη. Βλ. C. Voigt, *The principle of Sustainable Development: Integration and Ecological Integrity*, σε: C. Voigt (επιμ.), *Rule of Law for Nature*, Cambridge University Press, 2013, 146-174.

¹⁸⁷¹ Αναλυτική παρουσίαση της κρίσιμης και σύγχρονης (για την κανονιστική εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης διακυβερνητικά εκτελεστικά από το 2020 και έπειτα), Διεθνούς Συμφωνίας του Παρισιού για την Κλιματική Αλλαγή και των ρυθμιστικών διαστάσεων της «Κλιματικής Δικαιοσύνης» που αυτή αναπτύσσει σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. βλ. και σε Μ. Παπαγεωργίου, ό.π. (1604), 231-262.

¹⁸⁷² Η Ε.Ε. διαδραμάτισε ενεργό και πρωταγωνιστικό ρόλο, καθ’ όλη τη διάρκεια της κατάρτισης της «Ατζέντας για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη του 2030». Μεταξύ πολλών δικαιοπολιτικών εκθέσεων βλ.: European Commission, “White Paper on the Future of Europe”, COM (2017) 2025, European Union-Eurostat, “Sustainable development in the European Union Monitoring Report on Progress Towards the SDGs in an EU Context, 2018, 1-356, “A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development”, COM (2001) 264, Final, Communication from the Commission, Next steps for a sustainable European future European action for sustainability, COM (2016) 739, Final, 17-18. Η Eurostat έχει υιοθετήσει 130 υπολογιστικούς δείκτες βιώσιμης ανάπτυξης για την αξιολόγηση των πολιτικών της με στοχευμένη μάλιστα ανάλυση, βλ.

τον πολύπλευρο τρόπο η έννοια, η αρχή, το κοινό συμφέρον και το δικαίωμα στη βιώσιμη ανάπτυξη αναβαθμίζεται και ενσωματώνεται στους έννομους κανόνες, στις πιεστικές πρακτικές ανάγκες και στις θεσμικές επιδιώξεις της κλιματικής δικαιοσύνης, προς ικανοποίηση του διαχρονικά διαδραστικού «τρίπολου συμφερόντων»: α) της κοινωνίας των ενεργών πολιτών, β) των αλληλέγγυων και ανεξάρτητων κρατών και γ) της παγκοσμιοποιημένα αλληλένδετης οικονομίας αγορών.

Από τις ενδιάμεσες κυμαινόμενες μάλλον αναιμικά εξελίξεις σε διεθνές επίπεδο ξεχωρίζουν για την αλληλουχία τους οι Διασκέψεις που συνέβαλλαν στην εμφάνιση του εννοιολογικού περιεχομένου της αρχής, όπως επί παραδείγματι, η Διάσκεψη Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002,¹⁸⁷³ που πραγματοποιήθηκε μια δεκαετία μετά την κατευθυντήρια Διακήρυξη του Ρίο. Εκεί τα κράτη, υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε., επιβεβαίωσαν και αποδέχτηκαν ρητά τον «τρισπόστατο» λειτουργικό ορισμό της βιώσιμης ανάπτυξης, δηλαδή τον περιβαλλοντικό, τον οικονομικό και τον κοινωνικό συγκερασμό της, για την υποστήριξη μίας ολοκληρωματικής αειφορίας με κανονιστικά ισοδύναμους πυλώνες. Αν και η πραγματικότητα φανερώνει σε μεγάλο βαθμό πως αυτός ο τριμερής συγχρονισμός ερμηνευτικά χωλαίνει: με την τυποποίηση, αν όχι περιθωριοποίηση της προστασίας του περιβάλλοντος, την σχετικοποίηση αν όχι συμπίεση του κοινωνικού οφέλους και την πρόταξη, αν όχι τη μεγέθυνση της οικονομικής ωφέλειας, χωρίς μάλιστα τα επόμενα διεθνή Fora, όπως του «Ρίο + 20» το 2012,¹⁸⁷⁴ να εντείνουν τη ρυθμιστική και την αποδοτική του ισχύ. Από σημαντικό μέρος της παγκόσμιας ακαδημαϊκής, και όχι μόνο, κοινότητας εκτιμάται πως τα συστατικά και τα ποιοτικά¹⁸⁷⁵ χαρακτηριστικά της βιώσιμης ανάπτυξης όπως, η διαγενεακή ισορροπία,¹⁸⁷⁶ η αειφορία, και η ποικιλόμορφη περιβαλλοντική ασφάλεια,¹⁸⁷⁷ εργαλειοποιούνται ολοένα και πιο προσαρμοστικά ως «δεκανίκια» ικανοποίησης και συντήρησης των κεκτημένων του υφιστάμενου κορεσμένου, ανυποχώρητου και αδηφάγου οικονομικού status.¹⁸⁷⁸ Δεν είναι δογματική εξιδανίκευση να υποστηριχθεί, πως το «τρισπόστατο» ερμηνευτικό σχήμα¹⁸⁷⁹ της κανονιστικής ανάδειξης και

ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/eu-sds. Το Ινστιτούτο Ευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Πολιτικής (“I.E.E.P.”), ο Ε.Ο.Π. και οι λοιποί ευρωπαϊκοί και εθνικοί αντίστοιχοι θεσμοί με σειρά γνωμοδοτήσεων, αναλύσεων, εκθέσεων και ερευνών για τα κράτη-μέλη και το σύνολο της Ε.Ε. εισάγουν και γνωστοποιούν με διάχυτο τρόπο και με το πλέον θεσμικό πλαίσιο την «περιβαλλοντική πληροφωρία» και τα επιστημονικά standards βιωσιμότητας μετουσιώνοντας σε διδάγματα της κοινής πείρας, εμπειριστατωμένες ερευνητικές μελέτες και προσβάσιμα αξιολογικά γεγονότα προς γενική μάλιστα αξιοποίηση από την κοινωνία των πολιτών, τη κρίση του εθνικού δικαστή, αλλά και τον ενεργητικό σχεδιασμό του κοινού νομοθέτη. Η Ε.Ε. με στρατηγικές όπως, «Ευρώπη 2020» και Προγράμματα όπως ο «Ορίζοντας 2020» αλλά και με την προώθηση των Ευρωπαϊκών Διαρθρωτικών Ταμείων και Επενδυτικών Ταμείων διασφαλίζει επίσης θεσμικές συνέργειες μεταξύ χρηματοδοτικών μέσων-πόρων, νομικών εφαρμογών και πολιτικών πρακτικών όπως λ.χ. η χρηματοδότηση 350 δισεκατομμυρίων ευρώ για την περίοδο 2014-2020 προς υποστήριξη των SDGs.)

¹⁸⁷³“Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, διαθέσιμο στο: www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf.

¹⁸⁷⁴ “The Future We Want, Outcome document of the United Nations Conference, On Sustainable Development Rio de Janeiro, Brazil, 20–22 June 2012, 1–72, διαθέσιμο στο: sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf.

¹⁸⁷⁵Σημ.: Δηλ. και με έντονα αξιακά, μοραλιστικά –ηθικοπολιτικά στοιχεία κατά τη εννοιολογική σύλληψη ενός ανθρωπιστικού περιβαλλοντισμού βλ. L. Martell, Ecology and Society: An Introduction, Polity Press, 1994, 77, R. Eckersley, Environmentalism and Political Theory, UCL Press, 1992, 26.

¹⁸⁷⁶J. Holder/M. Lee, ό.π. (384), 217-263.

¹⁸⁷⁷A. Ross-Robertson, Is environment getting squeezed out of Sustainable Development?, Public Law, 2003, 250.

¹⁸⁷⁸M. Montini/ F. Volpe, Sustainable Development at a turning point, federalismi.it - ISSN 1826-3534, n. 21/2016, 5.

¹⁸⁷⁹Σημ.:Το τριπολικό πλαίσιο σε διεθνή κλίμακα θεμελιώνεται και εμπεδώθηκε μέσα από την αξιοποίηση των προβλέψεων: της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, των Διεθνών Συνθηκών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, της «Διακήρυξης της «Χιλιετίας» του 2000» της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. και

συνεύρεσης της βιώσιμης ανάπτυξης¹⁸⁸⁰ με την αναδιανεμητική αλληλενέργεια των κριτηρίων της αναλογικότητας διεκδικείται και αντιπαρατίθεται ανταγωνιστικά των παραπάνω εκπαιδευτικών τάσεων· ώστε να επαυξήσει τη συνολικότερη συστηματική συνοχή της αιτιολογίας μίας δημόσιας πρωτοβουλίας, που πραγματεύεται την αποτελεσματική διασύνδεση του κοινού δημοσίου συμφέροντος με τα ατομικά και τα κοινωνικά έννομα δικαιώματα και τις παραγωγικές ελευθερίες στην επαγωγική εκπλήρωση των αντίστοιχων στόχων και αναγκών της ισόρροπης και βελτιστοποιητικής κοινωνικής ευημερίας.

Στην τελευταία πανηγυρική Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. στην Νέα Υόρκη στο πλαίσιο της 70^{ης} Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών στις 25 Σεπτεμβρίου 2015¹⁸⁸¹ για τον αποφασιστικό επανακαθορισμό των στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης με το Ψήφισμα «Ατζέντα 2030», έπειτα από δύο δεκαετίες πολιτικής και οικονομικής αμφισβήτησης, καταγράφεται ένα διακηρυκτικό κείμενο διαπνεόμενο από τη ρεαλιστική κατανόηση των προβλημάτων και τη δυναμική αποσαφήνιση των κοινών παγκοσμίως επιδιώξεων. Η λογική της αλληλεγγύης με όρους όπως: της αμοιβαίας διακρατικής συνεργασίας, της δραστηκής επικουρικότητας των κρατών και της συμμετοχικότητας της «κοινωνίας των πολιτών και των αγορών», αποπειράται να άρει τις θεσμικές «δυσισορροπίες» και τις συνομοσιολογικές επιφυλάξεις για το «κατευθυντήριο» μίας αγορακεντρικής παγκόσμιας διακυβέρνησης.¹⁸⁸² Στον υφιστάμενο διεθνή προγραμματισμό της «Ατζέντα 2030», που αφορά για την περίοδο 2015-2030 κατέστη αναλυτικά ευκρινές πως κάθε κράτος έχει το δικό του αναλογικό μερίδιο στην «κοινή πλην όμως διαφοροποιημένη» ευθύνη για τις παγκοσμιοποιημένες προσδοκίες και ανάγκες. Μέσα από αλληλένδετες, πυκνές και emphatic μοραλιστικές δεσμεύσεις για το κράτος δικαίου, οι όροι και οι συνθήκες της βιώσιμης ανάπτυξης με τους 17 θεμελιώδεις διακυβερνητικούς Στόχους (“SDGs”), εστιάζουν στην αξιοπρέπεια του ατόμου ως ολοκληρωμένη προσωπικότητα - «πολίτη του κόσμου», στην αλληλέγγυα αναδιαμόρφωση της κοινωνικής ευημερίας και στη θεμιτή ανταγωνιστικότητα της οικονομικής προόδου. Διατίθενται μάλιστα, ως αξιολογικοί παράμετροι με οριζόντια και ενοποιημένη διαστρωμάτωση, ανάμεσα στις στοιχειώδεις ανάγκες των «αναπτυσσόμενων» και «υποανάπτυκτων» κρατών (όπως π.χ. η δέσμευση για την πάταξη της ακραίας φτώχειας¹⁸⁸³ και του υποσιτισμού και η προσβασιμότητα σε πόσιμο νερό και εκπαίδευση) και τις βελτιστοποιητικές αναγκαιότητες των «αναπτυγμένων» (όπως π.χ. η καθαρή και πράσινη ενέργεια, η βιωσιμότητα των πόλεων και οι ισχυροί πολιτειακοί θεσμοί). Οι 17 Στόχοι της βιώσιμης ανάπτυξης με τους εκτενέστατα καταγεγραμμένους 169 επιμέρους σκοπούς

πρωτότερα φυσικά από την ίδια την «ιδρυτική» για την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στη διεθνή έννομη τάξη, Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη το 1992, που επικαιροποιήθηκε προγραμματικά και από τη Διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη (“Ρίο + 20”) το 2012 και στο ενδιάμεσο από τη Διάσκεψη κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ το 2002.

¹⁸⁸⁰E. Barbier/A. Markandya, ό.π. (935), 53 και St. Bell/D. McGillivray/O. Pedersen, ό.π. (183), 60.

¹⁸⁸¹“Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development”, General Assembly UN, A/RES/70/1, 2015, 1-35. Δομείται σε τέσσερα μέρη: (i) μια πολιτική δήλωση (ii) ένα συστηματικό οργανωτικό πλαίσιο 17 στόχων βιώσιμης ανάπτυξης και 169 σκοπών (iii) μία λειτουργική βάση μέσω εφαρμογής (iv) και στη καθιέρωση ενός διακριτικού πλαισίου παρακολούθησης και ελέγχου.

¹⁸⁸²Γ. Σμπώκος, ό.π. (580), 6, και στο έργο του ίδιου, ό.π. (1324), 33 επ.. Σημ.: Χαρακτηριστικές οι οικολογικές προσεγγίσεις του φιλόσοφου Κ. Καστοριάδη, όπου χαρακτήριζε άκρως επιφυλακτικά, τις πολιτικές διεθνείς πρωτοβουλίες γύρω από τη βιώσιμη ανάπτυξη ως «τιμές του Κακού προς την Αρετή» (βλ. περαιτέρω θέσεις του στο «Η άνοδος της ασημαντότητας, Πώς η ανθρώπινη ιστορία καθορίζεται από την φανταστική δημιουργία, Ψυλόν, 2000).

¹⁸⁸³Βλ. Ενδιαφέρουσα ανάλυση στη σχετική προβληματική σε A. Scheidel, Flows, funds and the complexity of deprivation: Using concepts from ecological economics for the study of poverty, Ecological Economics, Τεύχος 86, Elsevier, 2013, 28-36.

της¹⁸⁸⁴ θέτουν κατ' ουσία, ένα θεσμικό και εγγυητικό πλαίσιο διεθνή διαλόγου χρηστής δημόσιας διακυβέρνησης για τον πυρήνα και την εμβέλεια των σημαντικότερων ανθρώπινων δικαιωμάτων και τον εκσυγχρονιστικό προσανατολισμό της ανταγωνιστικής οικονομικής παραγωγικότητας, λαμβάνοντας καταλυτικά υπόψη και τις επιμέρους εθνικές ιδιαιτερότητες.¹⁸⁸⁵

Η χαρτογράφηση ωστόσο της μέχρι τώρα πορείας της βιώσιμης ανάπτυξης σύμφωνα με: την εννοιολογική της εξέλιξη στο πέρασμα των δεκαετιών, την «κατ' αντικείμενο» εφαρμογή της, την «ανά Πολιτεία» πρόσληψή της, αλλά και τη διακύμανση της εντός του διεθνούς συμβατικού πλαισίου, επιβεβαιώνει τη σχετική γλαφυρή της απεικόνιση, από τον αργεντινοελβετό καθηγητή του Πανεπιστημίου του Cambridge, J. Viñuales, ως ένα «ελισσόμενο φίδι».¹⁸⁸⁶ Σύμφωνα μάλιστα με το περιεχόμενο των αντίστοιχων παρεμβάσεων, το «φίδι» της βιώσιμης ανάπτυξης γίνεται όλο και περισσότερο «καφέ», κατά την κλασσική χρωματική απόδοση του χρήματος, και λιγότερο «πράσινο», από τη στιγμή που τα περιβαλλοντικά πρότυπα τίθενται μόνο παρεμπιπτόντως και δικαιολογητικά (- τύποις νομιμοποιητικά -) επί των πραγματικών αμιγώς μονεταριστικών παραγωγικών επιδιώξεων. Οι εν λόγω μεθοδευμένες λειτουργικές αλλοιώσεις αυτού του θεσμικού ανοιχτού (από-)προσανατολισμού, είναι φυσικό επακόλουθο να διαταράσσουν την εμπιστοσύνη και την αποτελεσματικότητα των δράσεων της παγκόσμιας περιβαλλοντικής διακυβέρνησης,¹⁸⁸⁷ απέχοντας κατά πολύ από τις συνεπείς εφαρμοστικές ισορροπίες των περιβαλλοντικών, κοινωνικών και οικονομικών όρων της βιώσιμης ανάπτυξης. Παραλλάσσουν δε και τις αντίστροφες δυναμικά εκσυγχρονιστικές τάσεις προς το επιβεβλημένο ολιστικό «πρασίνισμά» της, στο μεταρρυθμιστικό πλαίσιο των σχεδιασμών της «πράσινης ανάπτυξης»¹⁸⁸⁸ και των εφαρμογών της «πράσινης οικονομίας».¹⁸⁸⁹ Όπως εύστοχα παρατηρείται, προωθούνται αμιγώς οικονομικοκεντρικά μέτρα¹⁸⁹⁰ με

¹⁸⁸⁴ Technical report by the Bureau of the United Nations Statistical Commission (UNSC) on the process of the development of an indicator framework for the goals and targets of the post-2015 development agenda, Working draft, UN, 2015, 1-44, www.unric.org/el/

¹⁸⁸⁵ Σημ.: Υφίσταται υποχρέωση εκπόνησης, Εθνικού Σχεδίου Εφαρμογής για τους Στόχους της Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDGs) εντός του 2019, υπό το πλαίσιο «Εθνικής Στρατηγικής για την Ανάπτυξη» με έντονα τα διαδικαστικά στοιχεία των ενεργητικών όρων της «καλής νομοθέτησης» κατά την κατάρτιση, εφαρμογή, παρακολούθηση και ελεγχσιμότητά τους. (βλ. sustainabledevelopment.un.org/memberstates/greece και www.ggk.gov.gr. Οι Η.Ε. Daly/J.B.Cobb, στο διαχρονικό έργο τους "For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future, Beacon Press, 1994" επισημαίνουν τις αξιολογικές διαφοροποιήσεις επί της διαχείρισης της βιωσιμότητας και της βέλτιστης κατανομής των πόρων ανάμεσα στα κράτη, τα οποία πρακτικά αποδίδουν κλιμακούμενες προτεραιότητες, ανάμεσα στα περιβαλλοντικά πρότυπα και τις προοπτικές της οικονομικής ευημερίας. Η βιώσιμη ανάπτυξη, παρά το διεθνώς συνομολογημένο τριπολικό της σχήμα, διαλαμβάνει διαφορετική ένταση και λειτουργικό περιεχόμενο στο Αφγανιστάν ή την Ζιμπάμπουε σε σχέση με την Ελβετία ή τις Η.Π.Α..

¹⁸⁸⁶ P.-M. Dupuy/J. Viñuales, *International Environmental Law*, 3^η έκδ., Cambridge University, 2017, 21 και διεξοδικότερα σε J. Viñuales, *Re-orienting the Sustainable Development Snake*, Research Paper 16, R.E.C.I.E.L., Τεύχος 22, John Wiley & Sons Ltd, 2013, 1-22.

¹⁸⁸⁷ Γ. Τσουκαλάς, ό.π. (106), 513 επ..

¹⁸⁸⁸ E. Morgera/A. Savaresi, *A conceptual and legal perspective on the green economy*, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, Τεύχος 22, John Wiley & Sons, 2013, 14-28.

¹⁸⁸⁹ Το United Nation Environmental Programme αναφέρεται (βλ. *Green Economy Report: A Preview*, UNEP, 2010) στην πράσινη οικονομία με ισοδύναμους αλληλένδετους, αιτιώδεις και συνεκτιμώμενους όρους την οικονομική ευημερία, τη κοινωνική δικαιοσύνη και την περιβαλλοντική ασφάλεια (E. Barbier/A. Markandya, ό.π. (935), 139) ενώ και σε πολιτικό επίπεδο στη σύνοδο των "G20" στη Σεούλ το 2010 (*The G20 Seoul Summit Leader's Declaration*, παρ. 68, 11-12 Νοεμβρίου 2010, διαθέσιμη στο: www.fsb.org/wp-content/uploads/g20_leaders_declaration_seoul_summit_2010.pdf.) αναγνωρίστηκε η «πράσινη ανάπτυξη», ως εσωτερικό θετικό στοιχείο της «βιώσιμης ανάπτυξης».

¹⁸⁹⁰ A. Di Stasi, *The Normative Force of the Outcome Document "The Future We Want"* από *Environmental Protection and Sustainable Development from Rio to Rio+20*, *Queen Mary Studies in International Law*, Τεύχος 15, Brill- Martinus Nijhoff Publishers, 2014, 25-26.

παρακολουθηματική, κυρίως αποθετική (-αμυντική) περιβαλλοντική πτυχή· και όχι το αντίστροφο καινοτόμο επιδιωκόμενο, δηλαδή η θετική προαγωγή των περιβαλλοντικών παρεμβάσεων με αξιοποιήσιμες οικονομικά διαστάσεις. Κατά τον επιτακτικό επαναπροσδιορισμό των τελολογικών σκοπών και των συστηματικών προτεραιοτήτων της βιώσιμης ανάπτυξης, ο καθηγητής J. Vinuales,¹⁸⁹¹ με βάση και τις παραπάνω θέσεις του, προβάλλει τη σημασία του κοινωνικών, των δικαιολογικών και των τεχνολογικών της προοπτικών για την ουσιαστική ενδυνάμωση της «πράσινης ανάπτυξης» σε συνθήκες «πράσινης οικονομίας», μεταξύ των ανεπτυγμένων και τα αναπτυσσόμενων κρατών για την ορθολογική και δίκαιη κατανομή των «κοινών, αλλά διαφοροποιημένων ευθυνών». Γι' αυτό και οι προτάσεις του για την ενίσχυση: α) της συμμετοχικότητας στον περιβαλλοντικό έλεγχο και τον «διάφανο εκδημοκρατισμό» των όρων της ανάπτυξης, β) της συμμετρικής διαφοροποίησης των κρατών με βάση τις ανάγκες, τις ιδιαιτερότητες, την επικουρικότητα και την αποκεντρωμένη δράση τους, γ) των αποφασιστικών και ολοκληρωμένων δράσεων προς τον κοινό στόχο της «απανθρακοποίησης» της βιομηχανικής δραστηριότητας, δ) της στρατηγικής διάδοσης της καινοτομίας και της τεχνολογίας, είναι πράγματι οι θεσμικές βάσεις για τη πράσινη και δίκαιη βιώσιμη ανάπτυξη του 21^{ου} αιώνα.

Το σκεπτικό της «πράσινης οικονομίας» αφορμάται από τις ρεαλιστικές προκλήσεις πως για τις δίκαιες ισορροπίες της βιωσιμότητας δεν αρκεί η κυρίως «αποθετικού» τύπου περιβαλλοντική συνεκτίμηση μίας προέχουσας οικονομικής ανάπτυξης, ή η μερική οικονομική αποτίμηση του περιβαλλοντικού αγαθού στο “status quo” των αναγκών και των κεκτημένων της αγοράς. Αντίθετα, καταλαμβάνεται από ένα πλέγμα εκσυγχρονιστικών αναπτυξιακών προτύπων, διαδικασιών και πρακτικών, όπου οι περιβαλλοντικές επιταγές και επιδιώξεις αποτελούν οι ίδιες το θετικό πεδίο μίας βιώσιμης και ολιστικά επωφελούς παραγωγικότητας.¹⁸⁹² ικανό να εξασφαλίσει άμεσα την κυρίαρχη θέση της πράσινης βιώσιμης ανάπτυξης στο σύγχρονο «κράτος δικαίου της πρόληψης και των δικαιωμάτων», κατά τη δυναμική στην ουσία πλήρωση της δικαιοκίνησης της ενσωμάτωσης. Ο βρετανός ακαδημαϊκός M. Jacobs¹⁸⁹³ μάλιστα προσδιορίζει την «πράσινη οικονομία» εντός της βιώσιμης ανάπτυξης¹⁸⁹⁴ ως τη διαδικασία-πλαίσιο που μπορεί να βελτιώσει ανταγωνιστικά και αναδιανεμητικά τις κοινωνικο-οικονομικές της επιδόσεις, χωρίς να σταθμίζεται ως εφαρμογή «μακροοικονομικής πολυτέλειας» έναντι άλλων μετριαστικών οικονομικών επιλογών και παραγωγικών προτύπων. Σύμφωνα λοιπόν, με αυτή τη σύγχρονη ερμηνευτική τάση και πλέον ολοένα και πιο θεσμική πολιτειακή/διακυβερνητική πεποίθηση, ο βασικός δικαιοπαραγωγικός στόχος της βιώσιμης ανάπτυξης συνοψίζεται στη δυναμική θεώρηση πως: η προστασία του περιβάλλοντος συνιστά

¹⁸⁹¹J.E. Viñuales, *The Rise and Fall of Sustainable Development*, R.E.C.I.E.L., Τεύχος 22, John Wiley & Sons Ltd, 2013, 12-13.

¹⁸⁹²Στο πλαίσιο αυτό, οι επενδύσεις σε τομείς στρατηγικής σημασίας για την προστασία του περιβάλλοντος, όπως: η απόδοση της «καθαρής» ενέργειας, η ανταγωνιστικότητα της κυκλικής οικονομίας, η αναβάθμιση του φυσικού περιβαλλοντικού χώρου μέσω κινήτρων και δημοσιονομικών ενισχύσεων, ο λειτουργικός χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός, η ορθολογική αποδοτικότητα των υδάτων, η επεξεργασία αποβλήτων, η στρατηγικά δεσπόζουσα παραγωγική θέση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αποτελούν ορισμένες από τις βασικές προγραμματικές αποχρώσεις για την ανταγωνιστική μετάβαση προς μια «πράσινη οικονομία».

¹⁸⁹³M. Jacobs, *The green economy: Environment, sustainable development and the politics of the future*, Pluto Press, 1992, του ίδιου, *Green Growth: Economic Theory and Political Discourse*, Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment Working Paper No 92, 2012 και σε M. Lee, *ό.π.* (397), 69-71.

¹⁸⁹⁴Σημ.:Ο βρετανός ακαδημαϊκός στο έργο του γενικότερα υποστηρίζει πως η έννοια και η ένταση της βιώσιμης ανάπτυξης διαφοροποιείται ερμηνευτικά κυρίως μέσα από τέσσερα κριτήρια: α) την αναγκαιότητα της απαιτούμενης παρέμβασης προστασίας του περιβάλλοντος, β) τη σημασία της αναλογικής ισοδυναμίας μεταξύ των πυλώνων της, γ) το ρόλο και τη θέση της κοινωνίας των πολιτών εντός της δημοκρατικής διακυβέρνησης, δ) και το εκάστοτε ρυθμιστικό πεδίο εφαρμογής.

προϋπόθεση και προοπτική της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής ισορροπίας. Έτσι, οι προσδοκίες της εφαρμοσμένης «πράσινης οικονομίας» και καθ' ολοκλήρωση της «πράσινης βιώσιμης ανάπτυξης» εκφράζουν τη συντονισμένη απάντηση στο ταλανιζόμενο ερώτημα: «στο πώς η κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη θα εξασφαλίσει την προστασία του περιβάλλοντος και πώς με την προστασία του περιβάλλοντος θα επιτευχθεί οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική ευημερία».¹⁸⁹⁵

Όπως γενικότερα υπογραμμίζει και ο πολυγραφότατος γερμανός καθηγητής K. Bosselmann, για την επίτευξη της περιβαλλοντικής αειφορίας είναι αναγκαίο οι όροι προδιαγραφές της οικονομικής ευημερίας να διαπνέονται από χαρακτηριστικά και αποδόσεις κοινωνικής δικαιοσύνης,¹⁸⁹⁶ ώστε να προκαλούνται οι αντίστοιχες μεταρρυθμιστικές συνέργειες προς μία σύγχρονη δημόσια διακυβέρνηση,¹⁸⁹⁷ πιο δίκαιη, πιο δημοκρατική και πιο αναδιανεμητική. Γίνεται επομένως σαφές, ότι κατά την επικαιροποιημένη επανεκτίμηση του «τρισυπόστατου» της βιώσιμης ανάπτυξης στο εκσυγχρονιστικό πλέγμα της «πράσινης» προοπτικής της εντός του κράτους δικαίου, αναδύεται το λειτουργικό πρόταγμα του κοινωνικού της πυλώνα, ως η σημαίνουσα και ειδοποιός κινητήρια ερμηνευτική παράμετρος: αφενός για την ένταση και την έκταση του ίδιου του ρυθμιστικού της περιεχομένου συνολικά, αλλά και αφετέρου διακριτά για τον εννοιολογικό προσανατολισμό και των άλλων δύο πυλώνων της, της περιβαλλοντικής αειφορίας και της οικονομικής προόδου, που ανέκαθεν βρίσκονται σε μία «διελκυστίνδα» κοινωνικής αντοχής και δίκαιης ισορροπίας.

Ενότητα 2

Ερμηνευτικές αποδόσεις και αποκλίσεις της «Ισχυρής» και της «Αδύναμης» Βιωσιμότητας.

Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της βιωσιμότητας-αειφορίας (sustainability), με αφετηρία την χρηστική και πρακτική αντίληψη γύρω από τη διαχείριση των φυσικών πόρων, διήλθε από το φιλοσοφικό και τον ιδεαλιστικό της καθορισμό, και σταδιακά απέκτησε ένα σημαντικό αξιακό, ηθικοπολιτικό και δικαϊκό βάρος για την «Κοινωνική Ευθύνη», την «Καλή Διακυβέρνηση», και «τον Ανθρωπιστικό Δικαιωματισμό». Εντούτοις, πέρα από τη μοραλιστική και τη νομική της θεμελίωση και τη συνακόλουθη ανταπόκρισή της στη κοινωνική πραγματικότητα, δεν μπορούν να παραμεριστούν και οι οικονομικές της αποδόσεις, που εγείρουν μέχρι και εσωτερικές εννοιολογικές διαφοροποιήσεις, σε σχέση με το «τι είναι βιώσιμη ανάπτυξη» και το «πώς δύναται να υλοποιηθεί», εντός της νομιμότητας ενός

¹⁸⁹⁵Σημ.: Προάγοντας τα σημαντικά και πολλαπλά αναπτυξιακά οφέλη των φιλοπεριβαλλοντικών δημόσιων πολιτικών σε μακροπρόθεσμη και μεσοπρόθεσμη κλίμακα, τίθεται σε δεύτερη μοίρα η μεμονωμένη εστίαση αποκλειστικά στο χρηματοδοτικό κόστος αυτών των παρεμβάσεων και στις βραχυπρόθεσμες δαπάνες της παραγωγικής δραστηριότητας. Σχετικές θέσεις αποτυπώθηκαν στο ισχύον 7^ο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον της Ε.Ε. όπου η προστασία του περιβάλλοντος συμπορεύεται όχι μόνο με την επάρκεια και την διατήρηση ανταγωνιστικότητας της Ε.Ε. διεθνώς αλλά ακόμα και ως προς την ενίσχυση των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών της. Η «πράσινη ανάπτυξη» αξιώνει την εκπόνηση ολοκληρωμένων και παράλληλων πολιτικών προώθησης ενός βιώσιμου περιβαλλοντικού πλαισίου που αναβαθμίζει την αναπτυξιακή και παραγωγική ταυτότητα της Ενωμένης Ευρώπης και την ποιότητα ζωής των κατοίκων της. Γενικότερα, το σύγχρονο καθεστώς της βιώσιμης ανάπτυξης δεν απορρίπτει την αγορά, αλλά της αρνείται την αυτονομία και δη την μονεταριστική της παντοδυναμία, εσωτερικεύοντας τους κανόνες της οικονομικής απόδοσης σε μία πιο δίκαιη αλυσίδα αδιάσπαστων ρυθμιστικών συνεργειών. βλ. και επίσης διαδικτυακό ιστότοπο Ε.Ε. για το περιβάλλον: europa.eu/european-union/topics/environment_el..

¹⁸⁹⁶K. Bosselmann, *The principle of sustainability. Transforming law and governance*, Ashgate Publishing, 2008, 5.

¹⁸⁹⁷C. Cullinan, *Wild Law. A manifesto for Earth Justice*, Chelsea Green Publishing, 2011, 7, S. Westerlund, *ό.π.* (1867), 49-66.

αποτελεσματικού κράτους δικαίου. Μάλιστα, οι οικονομικοκεντρικές ερμηνευτικές κατευθύνσεις της ίδιας της βιώσιμης ανάπτυξης, ακριβώς επειδή αναπόδραστα συσχετίζονται με το πεδίο της πολιτικοοικονομικής σκοπιμότητας, ελλοχεύουν την προβληματική να υπεισέρχονται ως “de facto” και εξ ορισμού αξιώσεις στις νομιμοποιημένες επιδιώξεις έννομης τάξης και της πολιτειακής-οικονομικής διακυβέρνησης εν γένει. Συνεπώς, η επαγωγική ενσωμάτωση των κλιμακούμενων οικονομικών αποδόσεων της βιώσιμης ανάπτυξης επιβάλλεται «να κομφορμιστεί» με «συνείδηση» δικαίου και συνεκτικά όρια θεμελιώδους νομιμότητας. Δίχως οι επιμέρους λειτουργικές και παραγωγικές εκτιμήσεις να στέκονται αυτοτελώς αντιπαραθετικά¹⁸⁹⁸ προς τη συγκροτημένη νομοτελειακή της θεώρηση· εξυπηρετώντας δηλαδή τη συγκεκριμενοποίηση του κανονιστικού της ελέγχου και όχι τον επιπλέον αξιολογικό της σχετικισμό. Τοιούτοτρόπως, και από την άλλη πλευρά, το δημόσιο δίκαιο, είναι αναγκαίο και αναπόφευκτο να κατανοήσει, να αντλήσει και να εγγυηθεί τις βέλτιστες οικονομικοτεχνικές εφαρμογές,¹⁸⁹⁹ «εκνομικεύοντας» τες σε ρυθμιστικές συνέργειες «τελολογικής και συστηματικής ενότητας» προς την πραγματικότητα και προς υπεράσπιση του δικαίου και δημοκρατικού κεκτημένου της βιώσιμης ανάπτυξης. Εξ άλλου, μέσα από τον παραγωγικό «δικαιοπολιτειακό» διάλογο του δικαίου, της οικονομίας, της κοινωνίας, της επιστήμης και της ηθικής, η προσδιοριστική επενέργεια της βιώσιμης ανάπτυξης αποκτά ενισχυμένους «κανόνες και συνθήκες» για τις αξιώσεις και τα πρότυπα (demands and standards) των όρων και των συγχρονισμένων επιδιώξεων της κοινωνικής ευημερίας, εμπλουτίζοντας μάλιστα την πολυπόθητη «στοιχειοθέτηση και ελεγκσιμότητα» της τελευταίας, ως έννομη διαδικασία και ως εγγυητικό στόχο σε μία οργανωμένη Πολιτεία.

Οι διακεκριμένες έννοιες της «ισχυρής και της ασθενούς βιωσιμότητας» (“strong and weak sustainability”) χρησιμοποιούνται ερμηνευτικά από την οικονομική θεωρία και επιστήμη για την αξιολογική διαβάθμιση και την κατά περιεχόμενο κατηγοριοποίηση των «πτυχών» της βιώσιμης ανάπτυξης,¹⁹⁰⁰ σε ευθεία συνάρτηση με την εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος και την αναδιανεμητική αξιοποίηση των παραγόμενων πόρων.¹⁹⁰¹

Κατά την «πολύ ισχυρή βιωσιμότητα», δηλαδή την απόλυτη αειφορία των οικοσυστημάτων και των φυσικών πόρων, δεν επιτρέπεται η οποιαδήποτε υλική -τεχνική υποκατάσταση μεταξύ των «διαφορετικών μορφών κεφαλαίου». Στην αυστηρή αυτή θέση εντάσσεται και η δογματική πως δεν υφίσταται «βιώσιμη χρήση» μη ανανεώσιμου πόρου, δεδομένου ότι κάθε θετικός ρυθμός εκμετάλλευσης τελικά θα οδηγήσει στην εξάντληση των πεπερασμένων αποθεμάτων του. Τουτέστιν υποστηρίζεται ότι το κεκτημένο του φυσικού κεφαλαίου δεν πρέπει να φθίνει με την πάροδο του χρόνου, προσέγγιση όμως που φαίνεται ιδιαίτερα άκαμπτη, αδιέξοδη και μη ρεαλιστική, με βάσεις τις σύγχρονες κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες. Παραταύτα ακόμα και μία τέτοια στενή και απόλυτη εφαρμογή μπορεί να εκτιμηθεί και να ενεργοποιηθεί ως ρυθμιστικά αναγκαία και επιβεβλημένη, κυρίως σε στοχευμένες παρεμβάσεις διαφύλαξης του λειτουργικού πυρήνα, της μοναδικότητας ή της σπανιότητας ενός

¹⁸⁹⁸Βλ. E. Barbier/A. Markandya, ό.π. (935), 165 και H.E. Daly, The economic growth debate: What some economists have learned but many have not, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 14, Elsevier, 1987, 323-336.

¹⁸⁹⁹T. Dedeurwaerdere, Sustainability Science for Strong Sustainability, Edward Elgar, 2014, A. Chiesura/R. De Groot, Critical natural capital: a socio-cultural perspective. Ecological Economics, Τεύχος 44, Elsevier, 2003, 219-231 και P. Ekins/S. Simon/L. Deutsch/C. Folke/R. De Groot, A framework for the practical application of the concepts of critical natural capital and strong sustainability, Ecological Economics, Τεύχος 44, Elsevier, 2003, 165-185.

¹⁹⁰⁰E. Barbier/A. Markandya, ό.π. (935), 40-44 και St. Bell./D. McGillivray/O. Pedersen, ό.π. (183), 64-65.

¹⁹⁰¹J. Pelenc/T. Dedeurwaerdere, Weak Sustainability versus Strong Sustainability, Brief for GSDR, UN, 2015.

περιβαλλοντικού (ή πολιτιστικού) αγαθού-πόρου ή ακόμα και ενός έμβιου οργανισμού, σε ρεαλιστικές συνθήκες μη αναστρεψιμότητας/επανόρθωσης και μη ισοβαρούς αντιστάθμισης της αντίστοιχης προσβολής ή σε περιστάσεις ενός αβέβαιου, αλλά σημαντικά πιθανολογούμενου σχετικού κινδύνου/απειλής. Μπορεί δε ταυτόχρονα να λεχθεί, πως η σκληροπυρηνική αυτή θεώρηση που αυτονομεί και διαχωρίζει το περιβαλλοντικό αγαθό και τους φυσικούς πόρους από τις επιδιώξεις των κοινωνικο-οικονομικών αναγκών, είναι εξ αντιδιαστολής θεμελιωδώς πριμοδοτική για την λειτουργική προώθηση και τη νομιμοποιητική ανάδειξη των ανανεώσιμων φυσικών πόρων, ως ανεξάντλητες, ασφαλείς και βιώσιμες πηγές ανάπτυξης και ισορροπίας.

Στην επόμενη «όψη» της βιωσιμότητας, η παραδοσιακή εκδοχή της «ισχυρής βιωσιμότητας» επιτρέπει την εν μέρει και κλιμακούμενη υποκατάσταση μεταξύ των διαφορετικών κεφαλαιακών πόρων (των φυσικών, των οικονομικών, ακόμα και των κοινωνικών). Η εφαρμογή ισχυρής βιωσιμότητας απαιτεί μια λελογισμένη διεπιστημονική ανάλυση για τον εντοπισμό, την οριοθέτηση και τη διατήρηση του αιτιωδώς κρίσιμου φυσικού κεφαλαίου, παράλληλα με την ενσωμάτωση στοχευμένων κοινωνικο-οικονομικών παραμέτρων και σε συνάρτηση με ορθολογικά τεκμηριωμένες περιβαλλοντικές εκτιμήσεις επί των επαπειλούμενων κινδύνων και των βέλτιστων εναλλακτικών παρεμβατικών επιλογών, ανταποκρινόμενη σε αμφίδρομες και σφαιρικές εκτιμήσεις κόστους - οφέλους και αναλογικότητας. Η «ισχυρή βιωσιμότητα» διακατέχεται βέβαια από έναν εσωτερικό σχετικισμό αναφορικά με τον εκ των προτέρων καθορισμό για το «ποιες, τι, πόσο και πώς» από τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά του διακυβευόμενου περιβαλλοντικού αγαθού/πόρου πρέπει να διαφυλαχθούν, εξετάζοντας “in concreto” τα «ελάχιστα ασφαλή πρότυπα αειφορίας» (“the safe minimum standards of sustainability”). Σε γενικές γραμμές, αυτές οι διαδραστικά παραγωγικές εκτιμήσεις συνδιαμορφώνονται από το ρυθμό «αναγέννησης», την αφομοιωτική - φέρουσα ικανότητα και την «ταυτοτική/συστατική επάρκεια» του περιβαλλοντικού κεκτημένου, σε ευθεία «συντεκμηρίωση» με τη κοινωνικά βέλτιστη και αποδοτική αλληλεπίδρασή του.¹⁹⁰² Το οικονομικό παραγωγικό σύστημα εν προκειμένω λοιπόν, προσδιορίζεται με ειδοποιό διαρρυθμιστικό κριτήριο το «να μην αναπτύσσεται πέρα από τους περιορισμούς που θέτει η ίδια η ικανότητα, οι ανάγκες και οι αντοχές ενός οικοσυστήματος»¹⁹⁰³ με την κοινωνική συνοχή στην ουσία να εσωτερικεύεται αρμονικά και συνεργατικά μέσα σ’ αυτό το «εξαρτησιογόνο» πλαίσιο. Σ’ αυτή την τάση στρέφεται το διεθνές θεσμικό status της «βιώσιμης ανάπτυξης», όπως ορίστηκε το 1987 από την Παγκόσμια Επιτροπή Περιβάλλοντος και Ανάπτυξης του Ο.Η.Ε., αξιώνοντας τη διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου πάνω από ένα ορισμένο κρίσιμο επίπεδο προστασίας,¹⁹⁰⁴ με βάση τον εγγυητικό «κανόνα» του «κρίσιμου φυσικού κεφαλαίου»¹⁹⁰⁵ και τον «βιωματικό» περιορισμό των «δυσνητικά μη ανατρέψιμων αποτελεσμάτων», ως προς: α) τη συνολική ακεραιότητα, ισορροπία και ανθεκτικότητα των οικοσυστημάτων,¹⁹⁰⁶ β) τη διασφάλιση των βέλτιστων δυνατών όρων της παρούσας αξιοπρεπούς και ευημερούσας διαβίωσης και γ) την διαγενεακά ισοδύναμη και ανταγωνιστική

¹⁹⁰²H.E. Daly, Elements of environmental Economics, σε: R. Costanza (επιμ.), Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability, Columbia University Press, 1991, 32-46.

¹⁹⁰³J. Harris, Macroeconomic Policy and Sustainability, Working Paper No. 01-09, Tufts University, 2001.

¹⁹⁰⁴W. Hediger, Weak and Strong Sustainability, Environmental Conservation and Economic Growth, Agricultural and Food Economics-Swiss Federal Institute of Technology Zurich, 2004, 5-6.

¹⁹⁰⁵D. Pearce, The Great Environmental Values Debate, Environment and Planning, Τεύχος 26, Sage Publications, 1994, 1329-1338.

¹⁹⁰⁶Για τους όρους της «ανθεκτικότητας» του φυσικού κεφαλαίου, όπως είναι η ακεραιότητα, η ευαλωτότητα και η εκτίμηση του κεφαλαιακού φυσικού πόρου βλ. F. Brand, Critical natural capital revisited: Ecological resilience and sustainable development, Ecological Economics, Τεύχος 68, Elsevier, 2009, 605-612.

προοπτική της ανάπτυξης και της αειφορίας. Η «ισχυρή βιωσιμότητα» επομένως, «δικαιοποιείται» πράγματι εγγενώς και λειτουργικά, αφού πραγματεύεται τον τρόπο της δίκαιης διατήρησης του φυσικού κεφαλαιακού αποθέματος, εντάσσοντας επί του πρακτέου έννομες προϋποθέσεις, όπως την αναλογικότητα, την εναρμόνιση, την ισότητα και τα τεχνοκρατικά δεδομένα σε νομότυπη επαγωγική και αιτιώδη συνάφεια με τις πραγματικές προκλήσεις και πολιτειακές ανάγκες.

Από την άλλη πλευρά, με κεντρική βάση τις στενότερες οικονομικοκεντρικές τάσεις, η παράθεση της «ασθενούς βιωσιμότητας»¹⁹⁰⁷ ανέχεται την υποκατάσταση των κεφαλαιακών πόρων μέχρι ορισμένων -μη εύληπτα ωστόσο προσδιορίσιμων- σχετικών ορίων. Η «ασθενής βιωσιμότητα» υπονοεί πως ένα συγκεκριμενοποιημένο στοιχείο-μέγεθος φυσικού κεφαλαίου δύναται να υποκατασταθεί από άλλα «είδη κεφαλαίου», είτε φυσικού, είτε ανθρωπογενούς, μεταβιβάζοντας ένα γενικότερο σταθεροποιητικό κερκτημένο ως «απόθεμα κεφαλαιακών πόρων»¹⁹⁰⁸ με προσανατολισμό την αναδιανεμητική δικαιοσύνη για την εξασφάλιση της κοινωνικής ευημερίας¹⁹⁰⁹ και της διαγενεακής ισότητας. Η «ασθενής βιωσιμότητα» παρουσιάζεται γενικά με όρους διατήρησης μίας υποκειμενικά καθοριζόμενης και συγκυριακά αξιολογούμενης, στο παρόντα χρόνο, μελλοντικής επάρκειας των κεφαλαιακών πόρων και με ειδοποιό εκτίμηση την πρόταξη μίας βιώσιμης κοινωνικο-οικονομικής ευημερίας για τη διαμόρφωση και τη μεταφορά ενός «ανταποδοτικά εγγυημένου» συνολικού φυσικού και ανθρωπογενούς κεφαλαίου, περισσότερο ως ωφελμιστική διαδικασία και λιγότερο ως διακριτό αυτοσκοπό. Χαρακτηριστικός θεσμός θετικής εφαρμογής της «ασθενούς βιωσιμότητας» σε συναφείς δημόσιες πολιτικές κρατών, διακρίνεται ο δημόσιος συνταξιοδοτικός/ασφαλιστικός μηχανισμός της Νορβηγίας (Norway Government Pension Fund)¹⁹¹⁰ με βασικό χρηματοδοτικό της επενδυτή τη νορβηγική κρατική πετρελαϊκή εταιρεία “Statoil ASA”. Η εθνική εκμετάλλευση και εξαγωγή του πετρελαίου, ενός μη ανανεώσιμου φυσικού κεφαλαίου, «υποκαθίσταται» σταδιακά από ένα ισχυρό εθνικό Ταμείο, που αντιπροσωπεύει και αντανakλά το οικονομικό κεφάλαιο-αντάλλαγμα και την αναπτυξιακή παρακαταθήκη του πεπερασμένου πόρου σ’ ένα σύνολο δημοσίων εγγυήσεων και κοινωνικών αντισταθμιστικών παρεμβάσεων. Με τη χρηστή και τη λελογισμένη διαχείρισή του επαυξάνει το αθροιστικά διαθέσιμο αποθεματικό κεφάλαιο, προλαμβάνοντας και καλύπτοντας σημαντικές διαγενεακές εγγυήσεις και για τους τρεις πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης. Δείγμα αρνητικής πρακτικής της “weak sustainability” προέρχεται από το επονομαζόμενο και ως «Νησί της Χαράς» στον Ειρηνικό Ωκεανό, το μικρό κρατίδιο του Nauru, βορειοανατολικά της Αυστραλίας. Ενώ η Πολιτεία εκμεταλλεύονταν τα εθνικά αποθέματα φωσφόρου, ήδη από το 1900, με σημαντικά οφέλη για την τοπική κοινωνία και εντυπωσιακά ενισχυμένο κατά κεφαλήν Α.Ε.Π. σε διεθνή κλίμακα, με την εξαντλησιμότητα των

¹⁹⁰⁷E. Neumayer, Human development and sustainability, Journal of Human Development and Capabilities, Τεύχος 13, Taylor and Francis Group, 2012, 561-579.

¹⁹⁰⁸Σημ.:Ο μετέπειτα νομπελίστας (το 2001 για την ασύμμετρη πληροφόρηση των αγορών) J. Stiglitz σε πρώιμο, των σημερινών πιεστικών συνθηκών- αναγκών, άρθρο του “Growth with Exhaustible Natural Resources:Efficient and Optimal Growth Paths” στο Review of Economic Studies, Τεύχος 41, Oxford University Press, 1974, 123-137, ως προς την εξάντληση των φυσικών πόρων υποστήριξε πως για να διατηρηθούν βιώσιμα τα υψηλά επίπεδα κατανάλωσης είναι αναγκαίο στη συνάρτηση της ευημερίας και των πληθυσμιακών πιέσεων, η τεχνολογική πρόοδος/εξέλιξη να αντισταθμίσει και να εγγυηθεί τον περιορισμό των αποθεμάτων των φυσικών πόρων βλ. και J. Gowdy/S. O' Hara, Weak sustainability and viable technologies, Ecological economics, Τεύχος 22, Elsevier, 1997, 239-247.

¹⁹⁰⁹L.M. Elliott, The global politics of the environment, NYU Press, 2004, 3.

¹⁹¹⁰Βλ. Σχετικές εκθέσεις στον επίσημο διαδικτυακό τόπο της Νορβηγικής Κυβέρνησης: www.regjeringen.no/en/topics/the-economy/the-government-pension-fund/government-pension-fund-norway-gpfn/id697028/

σχετικών φυσικών πόρων, μέσα σε εκατό χρόνια, μηδενίστηκαν οι εξαγωγές και εξαιτίας της άτακτης/μη βιώσιμης διαχείρισης των αντίστοιχων οικονομικών κεφαλαίων, το κρατίδιο οδηγήθηκε σε οικονομική κατάρρευση.¹⁹¹¹ Στην Ελλάδα ενδεικτική είναι η εξορυκτική δραστηριότητα της ηφαιστειογενούς νησίδας Γυαλί, ενδιάμεσα της Νισύρου και της Κω, με σημαντική παραγωγή ελαφρόπετρας και περλίτη. Η περιβαλλοντική και κοινωνικο-οικονομική διαχείριση των εκτάσεων της «νησίδας-ορυχείου», χρήζει ιδιαίτερης αντισταθμιστικής αξιοποίησης και επιπρόσθετης επαγρύπνησης για τις πραγματικές προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξης στο πλαίσιο της νησιωτικότητας, πέρα από τις μέχρι σήμερα τυποποιημένες, παθητικές και ανέμπνευστες παρεμβάσεις.

Τέλος, ακόμα πιο αγοροκεντρικά, μεταξύ του απόλυτου σχετικισμού και ουσιαστικά της πρόδηλης καταστρατήγησης της έννομης διάστασης των «κεφαλαιακών πόρων», η εκδοχή της «πολύ ασθενούς βιωσιμότητας» προβάλλει τη δυνατότητα της πλήρους υποκατάστασης τους,¹⁹¹² με αμιγώς ποσοτικά κριτήρια που προσαρμόζουν με παραμορφωτικά οικονομικά δίοπτρα τις αντίστοιχες ποιοτικές εκτιμήσεις για την ικανοποίηση της αμιγώς ανθρωπογενούς μονεταριστικής παραγωγικότητας. Δογματική που επ' ουδενί δεν μπορεί να γίνει ακραιφνώς αποδεκτή στους ρεαλιστικούς και στους αξιακούς όρους της νομιμότητας του κράτους δικαίου. Σημαντική παρακαταθήκη για τα οικονομικά περιβάλλοντος στη σκιαγράφιση της «ασθενούς» κυρίως παραλλαγής της βιώσιμης ανάπτυξης, είναι το έργο “A New Blueprint of Green Economy”,¹⁹¹³ δύο και πλέον πιο ώριμες δεκαετίες από την σχετική πρώτη μελέτη (“Blueprint of Green Economy” του 1989), για την προώθηση της «πράσινης ανάπτυξης» με ρήτρες περιβαλλοντικής ασφάλειας και οικονομικής σταθερότητας και με κεντρικό άξονα τη λειτουργία του συνολικού κεφαλαιοποιημένου μείγματος των φυσικών πόρων και της ανθρωπογενούς παραγωγικότητας στην αποτίμηση της κοινωνικής συνοχής και ευημερίας. Στο έργο αυτό υποστηρίζεται η αγαπημένη, πλην όμως σε αρκετά σημεία διατρητή δικαιοπολιτικά, τάση των οικονομολόγων του περιβάλλοντος για την καθιέρωση της «πράσινης», παράλληλα ανταγωνιστικής, αγοράς που ενσωματώνει περιβαλλοντικά αγαθά και κοινωνικές αξιώσεις σε κοστολογημένες και αποτιμητές αποδόσεις και που επιδιώκει στρατηγικά τη διαμόρφωση ενεργητικών οικονομικών κινήτρων για το περιβάλλον, εντός του αναπτυξιακού σχεδιασμού του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος.¹⁹¹⁴

Στο πλαίσιο δε της «θετικής οικονομικοποίησης» των περιβαλλοντικών στόχων επινοήθηκε η κατάρτιση και ο συνυπολογισμός ενός δείκτη «Οικολογικού Εγχώριου Προϊόντος» συμπεριλαμβάνοντας: την κοστολόγηση των εξαντλήσιμων φυσικών πόρων, σύμφωνα με ορθολογικές, δίκαιες και διάφανες εκτιμήσεις για τη διαθεσιμότητα, την ανταποδοτική επάρκεια και την αντισταθμιστική τους αξιοποίηση¹⁹¹⁵ αλλά συνάμα και την ανταγωνιστική αντιπαραβολή

¹⁹¹¹J. Gowdy/C. McDaniel, The Physical Destruction of Nauru: An Example of Weak Sustainability, *Land Economics*, Τεύχος 75, University of Wisconsin Press, 333-338.

¹⁹¹²R.K. Turner, *Sustainability: Principles and practice*, Sustainable environmental economics and management, Belhaven Press, 1993, J.F. Noël/M. O' Connor, *Strong Sustainability and Critical Natural Capital*, σε: S. Faucheux/M. O' Connor (επιμ.), *Valuation for Sustainable Development: Methods and Policy Indicators*, Edward Elgar Publisher, Cheltenham, 1998, 75-99, P. Ekins/S. Simon/L. Deutsch/C. Folke/R. De Groot, *ό.π.* (1899), 165-185.

¹⁹¹³E. Barbier/A. Markandya, *ό.π.* (935).

¹⁹¹⁴Towards a Green Economy, United Nations Environment Programme, 2011, 24.

¹⁹¹⁵Με το ίδιο σκεπτικό ο νομπελίστας (το 1987) νεοκενσιανιστής οικονομολόγος R. Solow στο άρθρο του “An almost practical step toward sustainability” στο *Resources Policy*, Τεύχος 19, Elsevier, 1993, 162-172 προβάλλει τη σημασία διαμόρφωσης ενός «Καθαρού Εθνικού Προϊόντος» (Net National Program –“N.N.P.”), προσαρμοσμένο με τέτοιο τρόπο, ώστε να αντικατοπτρίζει σαφέστερα και αμεσότερα τους παραγωγικούς δείκτες και την διαγενεακή επάρκεια της κοινωνικής ευημερίας του πληθυσμού. Ειδικά στο πεδίο της βιώσιμης ανάπτυξης, ένα “N.N.P.” μπορεί

των αναπτυξιακών προοπτικών των ανανεώσιμων παραγωγικών πηγών εν γένει.¹⁹¹⁶ Βέβαια, όσο και αν οι εν λόγω αναφορές στο ευρύτερο πεδίο των λειτουργικών αποδόσεων των κοινωνικο-οικονομικών αναγκών προσφέρουν μία αξιοσημείωτη -καταρχάς- αποδεικτική δυναμική «αιτιωδών συσχετισμών» στη στοχευμένη αναλογιστική εκτίμηση των οικείων παραγωγικών παρεμβάσεων· στο χώρο της περιβαλλοντικής ανάπτυξης ένας αποκλειστικά τέτοιος στενότερα οικονομικός σχεδιασμός κρίνεται παρακινδυνευμένος, χωρίς την αποφασιστική και εσωτερικευμένη παράλληλη παρουσία αποτελεσματικών δικαιοκεντρικών όρων και ρυθμιστικών δράσεων. Ωστόσο αναμφίβολα, η κοστολογημένα αποδοτική έκφραση του περιβαλλοντικού αγαθού, τεκμαίρεται χρήσιμη σε ειδικές περιστάσεις, που έτσι και αλλιώς, απαιτούν την ενεργοποίηση χρηματοδοτικών πόρων για την στοχευμένη μέριμνα και την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας ή την παραγωγική - επενδυτική ανάδειξη του περιβαλλοντικού οφέλους.

Ανακεφαλαιωτικά, οι οικονομικές προσεγγίσεις της βιώσιμης ανάπτυξης προδιαγράφουν σημαντικά αλλά όχι τα μοναδικά, εργαλεία για την αποκωδικοποίηση και την ανάλυση των εφαρμογών και των λειτουργιών της, κατά τη συνακόλουθη τεκμηριωμένη ένταξή της στους έννομους μηχανισμούς μίας δίκαιης διακυβέρνησης με αποτελεσματικό κοινωνικο-οικονομικό¹⁹¹⁷ και περιβαλλοντικό πρόσημο.¹⁹¹⁸ Είναι γεγονός πως η διαμόρφωση και η αποσαφήνιση ελεγχόμενων, αμφίδρομα συνεκτιμούμενων ρυθμιστικών κριτηρίων και εμπειρικά αξιολογήσιμων προτύπων και αναγκών, συμβάλλουν στον δυναμικά συγκεκριμενοποιημένο και αθροιστικό έννομο ορισμό της. Κατ' επέκταση με την «κανονιστικοποίηση» της αρχής αίρονται οι αόριστες ή οι πρόδηλα αμφισβητούμενες¹⁹¹⁹ ακραίες παρεκκλίσεις, που είναι ικανές να αλλοιώσουν και να σχετικοποιήσουν όχι μόνο τον "ex ante" σύννομο οργανωτικό προορισμό της και το συμπαγώς αιτιολογημένο περιεχόμενό της, αλλά και τη νομιμοποιητική λειτουργική ένταση των επιμέρους πυλώνων που τη στοιχειοθετούν. Από την μελέτη όλων των αποχρώσεων της έννοιας της βιωσιμότητας, από το αμιγώς «οικοκεντρικό» μέχρι και το απόλυτα «μονεταριστικό» της πρίσμα, δεν χωρά «δικαιική αμφιβολία», πως η συντονισμένη επένδυση σ' ένα περιβαλλοντικά και κοινωνικά βιώσιμο αναπτυξιακό σύστημα επιβάλλεται να διατηρήσει το

να οριοθετεί και να υπολογίζει, ανά ετήσια κλίμακα, την ανεκτή ή μη εξάντληση-απομείωση των μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων και τις συναφείς μεταβολές στην ποιότητα του περιβάλλοντος, ως προγραμματικό και συντονιστικό μέτρο βιωσιμότητας και κόστους-οφέλους για τη μέγιστη/βέλτιστη δυνατή (και ασφαλή σ' ένα πλέγμα αβεβαιωτήτων/πιθανοτήτων) παραγωγική εκμετάλλευση και κατανάλωση αυτών των πεπερασμένων πόρων, με βάση την ικανοποίηση και τη σημασία της διατηρησιμότητας και της εύρυθμης αξιοποίησής τους, στο σημείο που υφίσταται η συμμετρικά αντισταθμιστική υποκατάσταση και η ανθεκτικότητα τους. Μεγάλη σημασία αποδίδεται στη δυναμική της τεχνολογικής προόδου και της ανάπτυξης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, αλλά και στην αντίληψη πως το κρισιμότερο κριτήριο βιωσιμότητας από τη μία γενιά στην άλλη, είναι εν τέλει η κοινωνική παρακαταθήκη, συνοχή και πρόοδος που αναμοχλεύει θετικά την περιβαλλοντική αξία με τους ρυθμούς της οικονομικής παραγωγικότητας.

¹⁹¹⁶P. Bartelmus/J. van Tongeren, Environmental Accounting: An Operational Perspective, DESIPA Working Paper, United Nations, 1994, 21 και στο Greening the National Accounts: Approach and Policy Use ST/ESA/1999/DP.3 DESA Discussion Paper No. 3.

¹⁹¹⁷Σημ.:Σ' αυτές τις εκτιμήσεις, πράγματι οι πρακτικές των «βελτιστοποιήσεων» του Pareto ή περί «αποτελεσματικότητας» του Pareto (Pareto Optimality/Efficiency), ως μέθοδος βέλτιστης αναδιανομής των άνισων συσχετισμών-συμπερόντων, συνθέτουν ένα επιπλέον οικονομικό ερμηνευτικό εργαλείο στην ανάλυση των περιβαλλοντικών ρυθμιστικών παρεμβάσεων, κυρίως σε σχέση με την αξιολόγηση των εναλλακτικών επιλογών και την λειτουργική απόδοση της αναλογικότητας, για τον δυναμικό περιορισμό οποιουδήποτε τυχόν επαχθούς ετεροβαρούς κόστους-επιβάρυνσης, προς ανάδειξη της ισοβαρούς περιβαλλοντικά, οικονομικά και κοινωνικά βιώσιμης ανάπτυξης, χωρίς την απομείωση κάποιας από τις σημαίνουσες παραμέτρους Βλ. M. Vijay, How Well Do We Know Pareto Optimality?, The Journal of Economic Education, Τεύχος 22, Taylor & Francis Group, 2014, 172 .

¹⁹¹⁸J.M. Harris/T.A. Wise/K.P. Gallagher/N.R. Goodwin, A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions, Island Press, 2001, 29.

¹⁹¹⁹M. Jacobs, ό.π. (414), 4.

«μέτρο», τη μεσότητα και την ισορροπία ως το «Άριστο», για τη βέλτιστα σταθεροποιητική, «απορροφητική» και αναδιανεμητική έννομη βάση των αποδοτικών πόρων και των εγγυημένων αγαθών· αποφεύγοντας και απορρίπτοντας με προσαρμοστικές, πλην όμως, αταλάντευτες δικλίδες ρυθμιστικής ασφάλειας και δικαιιοπαραγωγικής αναλογικότητας, τις δυσαρμονισμένες και τις εκατέρωθεν μονοδιάστατες πτυχές.

Προς αυτή την κατεύθυνση, η προ δεκαπενταετίας αναλυτική έκθεση-πόρισμα του Ο.Η.Ε., “Millennium Ecosystem Assessment (2005)”,¹⁹²⁰ με επίσης διεπιστημονικές εκτιμήσεις συνάθροισε τις πολλαπλές θετικές προοπτικές και τις αναπτυξιακές συνέργειες του προστατευόμενου περιβάλλοντος στη κοινωνική ευημερία, πάνω σε τέσσερις βασικούς άξονες: α) τα πρότυπα της ασφαλούς διαβίωσης και της ποιότητας της ζωής, β) την προώθηση και την προσβασιμότητα στην υλικοτεχνική καινοτομία αγαθών και ιδίως στις «πράσινες» παραγωγικές βάσεις της ανάπτυξης, γ) την αναβάθμιση της δημόσιας υγείας και δ) την εμβάθυνση της κοινωνικής συνοχής. Από τέτοιου είδους παγκοσμιοποιημένες ερευνητικές μελέτες, που προβάλλουν και τη σημασία της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης προς τους κοινούς, πρωτίστως ανθρωπιστικούς, στόχους γίνεται πρακτικά ευκρινές, πως οι εγγυήσεις της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας είναι οι κινητήριες μηχανές για τις «βιώσιμες και ισόρροπες συνθήκες» της οικονομικής προόδου σε μία συνάρτηση που η αρμονία και η συνέπειά της δοκιμάζεται στο διηλεκές. Πάντως, το δικαϊκά αξιακό και τεχνοκρατικά επιστημονικό¹⁹²¹ εκσυγχρονιστικό δεδομένο, ανεξαρτήτως των εκπτώτικων πολιτικών σκοπιμοτήτων και των αντίστοιχων ιδεολογικών προκαταλήψεων, συνίσταται στο ότι το ποιοτικά προστατευμένο περιβάλλον, όχι μόνο δεν περιορίζει, αλλά συνθέτει τον έννομο πυρήνα της ελευθερίας της κοινωνίας και της εύρυθμης λειτουργίας των κεφαλαιακών οικονομικών πόρων που επιδρά.¹⁹²² Έτσι σύννομα και δημοκρατικά στο «δίχτυ ασφαλείας» του κοινωνικού κράτους δικαίου, το κατασκευασμένο από τον άνθρωπο, υλικό και χρηματοοικονομικό κεφάλαιο των δραστηριοτήτων του, δεν μπορεί να υποκαταστήσει ποτέ εξολοκλήρου τα «βιοτικά κεκτημένα» και τις επιβεβλημένες παρακαταθήκες του φυσικού κεφαλαίου, υπό την ματαιόδοξη πεποίθηση ότι η μεγεθυντική οικονομική ευρωστία και οι αποκλειστικά «ληστρικά» αυτορρυθμιζόμενοι κανόνες της αγοράς μπορούν να εγγυηθούν την πλήρη αντιμετώπιση/αντιστάθμιση της διαχεόμενης περιβαλλοντικής ανισορροπίας και την άρση των προσβολών σειράς ατομικών και συλλογικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων,¹⁹²³ δίχως την προσαρμογή και τον έγκαιρο επανακαθορισμό της κανονιστικά αλληλένδετης σχέσης της οικονομικής παραγωγικότητας με αυτά.¹⁹²⁴

Και αν όλες αυτές οι θέσεις μίας τρόπον τινά «ορθολογικής ενσυναίσθησης», αποτελούσαν στα παραγωγικά χρόνια των «παχέων αγελάδων» ιδεαλιστικές εκθέσεις αξιών και

¹⁹²⁰ Millennium Ecosystem Assessment., Ecosystem and Human Well-being: A Synthesis. Island Press, 2015.

¹⁹²¹ Η «τεχνοκρατική νομιμοποίηση» ως ο «τρίτος πυλώνας» του σύγχρονου δημοσίου δικαίου πέρα της δημοκρατίας και της «δικαιωματοκρατίας» σε Γ. Δελλής, ό.π. (33), 230-232.

¹⁹²² F. Brand, ό.π. (1906), 605-612.

¹⁹²³ J. Blewitt, Understanding Sustainable Development, 1^η έκδ., Routledge, 2008, 6-7.

¹⁹²⁴ T. Dedeurwaerdere, ό.π. (1899) και M.A.Toman, The Difficulty in defining Sustainability, σε: J. Darmstadter (επιμ.), Global Development and the Environment: Perspectives on Sustainability. Resources for the future, D.C., 1992. Σημ: Ιδιαίτερα το Δημόσιο δίκαιο μπορεί και πρέπει να καταδείξει πως η ανάπτυξη δεν είναι αυτοσκοπός αλλά ένα αθροιστικό πλέγμα σε σχέση με την κοινωνική ωφέλεια, ευημερία και ασφάλεια. Η «Ανάπτυξη για χάρη της Ανάπτυξης» αντιστοιχεί, όπως έχει διατυπώσει ο αμερικάνος περιβαλλοντολόγος E. Abbey, στην φυσική – οργανικά καταστροφική- λειτουργία της ανάπτυξης ενός καρκινικού κυττάρου. Η καλλιέργεια της πεποίθησης πως η οικονομική μεγέθυνση είναι ικανή να υπερκεράσει οποιονδήποτε εξωγενή από αυτήν παράγοντα αναφέρεται βέβαια και σε ιδεολογικές πολιτικές προτιμήσεις που υποδηλώνουν κοντόφθαλμες κερδοσκοπικές εφαρμογές σε ευθεία αδιαφορία με τη λογική της βιωσιμότητας. Χαρακτηριστικές είναι οι γνωστοί κυνικές και οι ειρωνικές δηλώσεις του ρεπουμπλικάνου Υπουργού Εσωτερικών και Περιβάλλοντος J. Watt στις αρχές τις δεκαετίας του 1980, «πως δεν υπάρχει λόγος να ενδιαφερόμαστε για το περιβάλλον, η Δευτέρα Παρουσία έρχεται».

“soft law” διακηρύξεων, οι αιφνίδιες και ραγδαίες παγκόσμιες κρίσεις και μόνο της τελευταίας δεκαετίας, όπως: σε οικονομικό επίπεδο του χρηματοοικονομικού σχετικισμού και της εύθραυστης αποσταθεροποίησης του ανάμεσα στα κράτη και τις αγορές, σε περιβαλλοντική κλίμακα, αναφορικά με την επιβεβλημένη διαχείριση της κλιματικής αλλαγής, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης και των άλλων εκτεταμένων φυσικών καταστροφών ανά τον κόσμο, και σε υγειονομικό πεδίο, ως προς την αιφνίδια, κατ’ επείγουσα και αβέβαιη αντιμετώπιση της πανδημίας του κορωνοϊού, COVID-19· υποδεικνύουν εμφατικά για την ανθρωπότητα, πως η «δικαιική προσδοκία» της κοινωνικής ευημερίας είναι μία συνεχής διεκδίκηση κοινών συμφερόντων και αναγκών κάτω από ασύμμετρες και αρρυθμιστες απειλές. Πάνω σ’ αυτές τις μεταβλητές, ο πολυεπίπεδος διακυβερνητικός σχεδιασμός επιτάσσεται να εσωτερικεύσει όρους, αυτοματισμούς και συνθήκες κοινωνικής δικαιοσύνης και ευθύνης για την κρίσιμη εκτίμηση της «ανθεκτικότητας» των βιώσιμων παρεμβάσεων και την ολόπλευρη εξέταση των επαπειλούμενων κινδύνων από τις οργανωμένες Πολιτείες, προς τη «δικαιότερη και ασφαλέστερη» αντιμετώπιση των κοινών αναγκών και των διαφοροποιημένων στόχων κατά την εσωτερική τους βέλτιστη συνοχή και την εξωτερική τους «αναγκαία» αλληλεγγύη.

Οι συστηματικές λοιπόν εφαρμογές της βιώσιμης ανάπτυξης τον 21^ο αιώνα, πιο αυταπόδεικτα από ποτέ, απαιτούν για την εκτελεστική διάρθρωση της ίδιας της ανθεκτικότητάς της, τη σαφήνεια και τη συνάφεια των κανονιστικών σταθερών επί των «οικονομικών» και «μη οικονομικών» παραμέτρων, ώστε να υιοθετούνται διαδικαστικά συνεπέστερες αξιολογήσεις και ελεγκτικά συνεκτικότερες οριοθετήσεις στις ρυθμιστικές συνέργειες που έχει τη δυναμική να συγχρονίσει αποκηρύσσοντας επιμέρους αντιφατικές παρεκκλίσεις που οδηγούν στον ανισοβαρή σχετικισμό της και στην καταστρατήγηση των συστατικών της πυλώνων.¹⁹²⁵ Είναι δε σημαντικό, πως αυτή τη συμπαγή δομή των αλληλένδετων στόχων της βιώσιμης ανάπτυξης, πλέον την ενστερνίζονται και την καλλιεργούν σε οργανωτικό πλαίσιο θεσμικοί διεθνείς φορείς ακόμα και αμιγώς χρηματοπιστωτικών κατευθύνσεων, όπως μεταξύ άλλων η Παγκόσμια Τράπεζα, υιοθετώντας, αμέσως μετά τη διεθνή της εγκαθίδρυση από τη Διακήρυξη του Ρίο¹⁹²⁶ και μέχρι σήμερα, αντισταθμιστικές προτάσεις και εκθέσεις, που στηρίζονται σε σαφώς πιο «δικαιοκοινωνικές» εκτιμήσεις κόστους-οφέλους για μία ουσιαστική περιβαλλοντική προστασία και ρεαλιστική οικονομική αποδοτικότητα με συγκλίνουσα και κοινά αναβαθμιστική αναφορά προς την κοινωνική συνοχή και ευημερία. Κεντρική πρόκληση της νέας εποχής που ανατέλλει στη σύμπλευση του φιλελεύθερου δικαιωτισμού και του προστατευτικού παρεμβατισμού, είναι αυτές οι παγκοσμιοποιημένες θετικές θεσμικές αντιδράσεις των τελευταίων δεκαετιών, αξιοποιώντας και πριμοδοτώντας τα αντίστοιχα επιστημονικά κεκτημένα, να επανασηματίσουν ενεργητικότερα τους όρους και τις προοπτικές των κοινών συμφερόντων των κρατών εντός της κοινωνικά υπεύθυνης ανοιχτής οικονομίας, όχι μόνο συντηρητικά σε περιόδους «κρίσης», αλλά ως επί το πλείστον προοδευτικά, σε περιόδους κανονικότητας.

¹⁹²⁵S.M. Lélé, Sustainable development: A critical review, World Development, Τεύχος 19, Elsevier, 1991, 607-621.

¹⁹²⁶Ενδεικτικά World Bank, World Development Report 1992: Development and the Environment, Oxford University Press, 1992.

Ενότητα 3

Διαγενεακή ισότητα και βιώσιμη ανάπτυξη. Το ανθρωπιστικό δικαίωμα-αντανάκλαση του Κοινού Δημοσίου Συμφέροντος.

Η βιώσιμη ανάπτυξη, παράλληλα της εκσυγχρονιστικής εφαρμογής και της «τρισεδιάστατης» συγκεκριμενοποίησης του δημοσίου συμφέροντος, γεννά και προσφέρει στην έννομη τάξη ένα ανθρωπιστικά αέναο και υπαρξιακά πηγαίο, διαχρονικό αλλά και σύγχρονο, “*suī generis*” δικαίωμα, αυτό της διαγενεακής ισότητας. Μία αξίωση στο πυρήνα του δικαιωματοσυστήματος και της δημοκρατίας που εισβάλλει στις συστατικές παραμέτρους του κράτους δικαίου ως ανάγκη-στόχος διανεμητικής δικαιοσύνης, αλληλεγγύης, κοινωνικής ευθύνης και ευημερίας μεταξύ των γενεών,¹⁹²⁷ με σημαντικές λειτουργικές αιτιώδεις αποχρώσεις στο σύνολο των έννομων δικαιωμάτων και των συνταγματικών πολιτειακών εγγυήσεων.¹⁹²⁸ Προσθέτοντας στις αναλογίες της βιωσιμότητας μίας δημόσιας παρέμβασης, μία επιπρόσθετη ερμηνευτική και ειδοποιό παράμετρο «έννομης αποτελεσματικότητας».¹⁹²⁹ Ενταγμένη στη προοπτική του δικαιώματος στην ίδια τη ζωή, αλλά και στο πυρήνα της παραγωγικής παρουσίας του ανθρώπου στο περιβάλλον της διαβίωσης του, η διαγενεακή ισότητα εγκολπώνεται στη βιώσιμη ανάπτυξη τελολογικά για την αξιακή αντανάκλαση του δημοκρατικού ανθρωπισμού στο κράτος δικαίου.¹⁹³⁰ Η σύνθεση της διαγενεακής ισότητας¹⁹³¹ διαλαμβάνει την υπόσταση, τη διεκδικησιμότητα και την ελεγχισιμότητά της από τις παρυφές της υπαρξιακής φιλοσοφίας και τη γνωσιολογία μέχρι και τις εξελίξεις της επιστήμης, κατατάσσοντας την δικαιοκρατικά στα «εξειδικευμένα» δικαιώματα της «τέταρτης γενιάς». Παρά τη διακριτότητά της, δεν παύει να πρεσβεύει τη θετικότερη θεώρηση του δικαιώματος στη ζωή και της αξίας του ανθρώπου στο χωροχρόνο ως μία από τις πλέον ύψιστες Πολιτειακές επιδιώξεις για τον προσδιορισμό της ισότητας, της αλληλεγγύης, της δημοκρατίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Μολονότι βρίσκεται σε διαρκή αναφορά με το μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο μέλλον, η «διαγενεακή βιωσιμότητα» καθορίζεται αναπόφευκτα από τους δικαιοκρινείς ερμηνευτικούς κανόνες, τα εκτιμητέα δεδομένα, τις θεσμικές αντιλήψεις και τις συμπεριφορικές αντιδράσεις του παροντικού χρόνου. Ως εκ τούτου, τα στοιχεία και οι αναλύσεις της «επαρκούς διατηρησιμότητας» και της «ικανοποιητικής ανθεκτικότητας» κάθε όψης του ισοσκελισμένου διαγενεακού της χαρακτήρα για τη διαφύλαξη ισοδύναμων εκτιμήσεων και στο μέλλον, είναι οι βάσεις της ισορροπίας και της συνέπειάς της. Ιδιαίτερη διαφωτιστική σημασία για το εννοιολογικό περιεχόμενο του διαγενεακού χαρακτήρα της ισότητας, υπό την προοπτική της βιωσιμότητας των αναπτυξιακών δράσεων μίας κοινωνίας, καταλαμβάνει διεθνώς ο εύστοχος

¹⁹²⁷ Σημ.: Η νομολογία του ΣτΕ (βλ. ενδ. ΣτΕ 1784/1993) ενσωμάτωσε πρωτότυπα τη διαγενεακή ισότητα στην προστασία του περιβάλλοντος ενταγμένη καταρχάς ευθέως στον πυρήνα του δημοσίου συμφέροντος της Πολιτείας. Σε θεσμικό διεθνές επίπεδο εντοπίζεται ήδη από το “Report of the UN Conference on the Human Environment, Declaration of the UN CONFERENCE ON THE Human Environment”, 1972, 3 .

¹⁹²⁸ Βλ. Άρθρο 3 παρ. 3 της Σ.Ε.Ε. και Προϊμίο Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. που συναθροίζουν τη δικαιοκρατική «λογική» πολλών ευρωπαϊκών συνταγματικών κειμένων σε επίπεδο πολιτειακής οργάνωσης κράτους, αλλά και λειτουργικής έκφρασης των δικαιωμάτων.

¹⁹²⁹ Σημ.: Ως πρωταρχικά κείμενα διεθνούς εμβέλειας για την κατοχύρωση της διαγενεακής ισότητας αναφέρονται η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για την προστασία και τη χρήση των διασυνοριακών υδάτων και των διεθνών λιμνών, η Διακήρυξη του Ρίο ντε Τζανέιρο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, η Σύμβαση - Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την κλιματική αλλαγή, η Διεθνής Σύμβαση για την προστασία της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς και η αντίστοιχη Σύμβαση για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης.

¹⁹³⁰ Χ. Κοκκώσης, Περιβαλλοντική Πολιτική, σε: Π. Γετίμης/Δ. Γράβαρης (επιμ.), Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική, Η σύγχρονη προβληματική, Θεμέλιο, 1993, 361 επ..

¹⁹³¹ E. Brown Weiss, Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment, American Journal of International law, Τεύχος 84, Cambridge University Press, 1990, 198 επ..

ορισμός της βιώσιμης ανάπτυξης στην ιστορική έκθεση “Brundtland” το 1987, ως προθάλαμος της Διακήρυξης του Ρίο του 1992. Εκεί προτάσσεται ως τελολογικός και ισόρροπος προορισμός της βιωσιμότητας: «η κάλυψη των αναγκών της παρούσας γενιάς, με τρόπο που να μην περιορίζει τις δυνατότητες ικανοποίησης των αναγκών των μελλοντικών γενεών».¹⁹³² Σ’ αυτή τη λεπτή διατύπωση προάγεται η λειτουργική «έκταση και η βιωσιμότητα» της ίδιας της ισότητας, ανάμεσα στις σημερινές και τις μελλοντικές κοινωνίες, με την κάθε μία γενιά να προσδοκά τη βέλτιστη και ορθολογική ικανοποίηση των δικών της αναγκών, αλλά και να διαφυλάττει τις προοπτικές για την εκπλήρωση των απαιτήσεων της επόμενης, οι οποίες μάλιστα θα καθοριστούν από εκείνη την ίδια στο μέλλον.¹⁹³³ Πιο επεξηγηματικά, ευθέως μέσα από τη γραμματική ανάλυση του διαγενεακού ορισμού της βιώσιμης ανάπτυξης, διακρίνεται η φράση “their own needs” (οι δικές τους ανάγκες) και όχι αόριστα “their needs” (οι ανάγκες τους), ακριβώς διότι η σημερινή γενιά δεν είναι σε θέση να γνωρίζει και να καθορίζει - παρά μόνο υποθέτει, εκτιμά, προλαμβάνει, προφυλάσσει και οικοδομεί θετικά και αποθετικά - τις ανάγκες, τις επιδιώξεις και τους στόχους των επόμενων γενεών, δρώντας εντούτοις βελτιστοποιητικά με βάση τις δικές της δυνατότητες ¹⁹³⁴ στο παρόν για το μέλλον¹⁹³⁵ σ’ ένα φάσμα των δημόσιων δράσεων και αναγκών κοινωνικής μέριμνας, πρόνοιας και προόδου. Αυτές οι ιδιότυπες ισορροπίες αν και επαυξάνουν την ελεγχξιμότητά τους μέσα στο χωροχρόνο κανονιστικά και τεχνοκρατικά, πράγματι επιδέχονται «αντικειμενικών» σχετικισμών¹⁹³⁶ μεταξύ: των λειτουργικά διαθέσιμων επιλογών, των επαρκών «δυνατοτήτων», των αβέβαιων και των ασύμμετρων δεδομένων και των κυρίαρχων ηθικοπολιτικών αντιλήψεων για την αιτιολογία και την αποτελεσματικότητα κάθε παρέμβασης. Με την εκτίμηση και την οριοθέτησή τους να προσδιορίζεται επίσης από τα εμπειρικά κριτήρια της αναλογικότητας και τις κανονιστικές δεσμεύσεις της εναρμόνισης, ανάμεσα στις απαιτήσεις και τις προοπτικές της κοινωνικής ευημερίας προς τους περιβαλλοντικούς πόρους και την οικονομική παραγωγικότητα, στις πολλαπλές πιέσεις που επιδέχονται σ’ ένα πλέγμα διαφοροποιημένων κινδύνων, αναγκών και αλληλεπιδράσεων, ανά Πολιτεία και ανά Εποχή. Σε κάθε περίπτωση, η επιτακτική σημασία των όρων και των εφαρμογών της διαγενεακής ισότητας διαφαίνεται σε δικαιοπολιτική και παγκοσμιοποιημένη κλίμακα από τις οικείες γλαφυρές και αντεστραμμένες, από άποψη αξιώσεων, παροτρύνσεις του Ο.Η.Ε.. Μέσα από τις εμπεριστατωμένες εκθέσεις του, τονίζεται πως: «η σημερινή γενιά δεν μπορεί να αξιώνει από τις μελλοντικές γενιές να αναπνέουν

¹⁹³²World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, 1987.

¹⁹³³Σημ.:Ερμηνεύεται και ως η δέσμευση να μην απομειωθούν οι ευκαιρίες των μελλοντικών γενεών να επιτύχουν ευημερία τουλάχιστον ίση με τις προηγούμενες βλ. B. Weiss, *Intergenerational equity: a legal framework for global environment change*, Environmental change and International law, United Nations University, 2001.

¹⁹³⁴G. Winter, *ό.π.* (375), 28.

¹⁹³⁵P.-M. Dupuy/J. Viñuales, *International Environmental Law*, 2^η έκδ., Cambridge University Press, 2018, 88-90 και Report of the Secretary-General, *Intergenerational solidarity and the needs of future generations*, 2013, βλ. Και UN Doc A/68/322, International Court of Justice, *Legality of the threat or use of nuclear weapons- Advisory Opinion*, 08-07-1996: Συνομολογήθηκε πως το ασφαλές και υγιές περιβάλλον και οι ποιοτικές συνθήκες -όροι διαβίωσης ως βάσεις κοινωνικής ευημερίας συμπεριλαμβάνουν και τη σημασία-αξίωση της διατηρησιμότητας τους και για τις επόμενες γενεές. Διαθέσιμο στο:sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2006future.pdf.

¹⁹³⁶Σημ.:Οι δημοσιονομικές δυνατότητες και προοπτικές του κράτους συνδέονται ευθέως με τη δυναμική της διαγενεακής ισότητας σχετικοποιώντας τις απαιτήσεις και τις εφαρμογές της, χωρίς ωστόσο να αποτελούν και αμάχητη δικαιολογητική παράμετρο για οποιαδήποτε περιοριστική τάση και επιβάρυνση. Βλ. Επίσης και B. Norton, *Ecology and Opportunity: Intergenerational Equity and Sustainable Options*, σε: *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice* (ό.π. 414), 30.

μολυσμένο αέρα σε αντάλλαγμα για μεγαλύτερη ικανότητα παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών, χωρίς καν να έχουν το δικαίωμα της επιλογής τους».¹⁹³⁷

Εθνικά ευέλικτο διακυβερνητικό μοντέλο πρακτικών ανάδειξης των «προνοιακών» προοπτικών της διαγενεακής ισότητας μέσα μάλιστα από τις προδιαγραφές της «ασθενούς βιωσιμότητας», όπως καταγράφηκε και στην προηγούμενη ενότητα, ανάμεσα στα κατεξοχήν «πράσινα» ανεπτυγμένα κράτη της Σκανδιναβίας,¹⁹³⁸ είναι το αναπτυξιακό μοντέλο της Νορβηγίας. Το πλούσιο και όμορφο κράτος των Fjord,¹⁹³⁹ παράλληλα με τη αξιοποίηση των μεγάλων κοιτασμάτων πετρελαίου και φυσικού αερίου, το 1965 προχώρησε στη δημιουργία ενός αλληλέγγυου στη πράξη ειδικού Ταμείου (“Oljefondet” ή “Government Pension Fund Global”) που συγκεντρώνει την αποταμίευση των πλεονασματικών εσόδων της εν λόγω ενεργειακής παραγωγικής εκμετάλλευσης, εγγυητικά υπέρ της αναπτυξιακής ωφέλειας των επόμενων γενεών, ως το οικονομικό τους αντιστάθμισμα-βάση για τη δική τους πρόοδο και ευημερία. Αξίζει να διατυπωθεί, πως το εν λόγω Ταμείο, σήμερα εν έτει 2020 έχει συγκεντρώσει κεφάλαια σχεδόν του ενός τρισεκατομμυρίου δολαρίων,¹⁹⁴⁰ στηρίζοντας το ασφαλιστικό, προνοιακό, αναπτυξιακό και εν γένει κοινωνικό σύστημα της χώρας. Οι διαγενεακές δε εφαρμογές της βιώσιμης ανάπτυξης στη στρατηγική του νορβηγικού κράτους δεν σταματούν ανταποδοτικά στο συγκεκριμένο ισοσκελισμό μεταξύ της περιβαλλοντικής εξαντλησιμότητας των εν λόγω ορυκτών φυσικών πόρων και της οικονομικής κεφαλαιακής ευμάρειας. Παρά την εμπορική εξαγωγή τεράστιων αποθεμάτων πετρελαίου, σε εσωτερικό εθνικό επίπεδο επιλέχθηκε η συντονισμένη ενίσχυση των επενδύσεων στις Α.Π.Ε., έχοντας σήμερα εξασφαλίσει επάρκεια «πράσινης» ηλεκτρικής ενέργειας (κυρίως από τους υδροηλεκτρικούς σταθμούς στον Ατλαντικό Ωκεανό και τη θάλασσα του Μπάρεντς) σε ποσοστό 98% της συνολικής εθνικής εθνικής παραγωγικότητας.¹⁹⁴¹ Ενώ σύμφωνα με τις δεσμεύσεις του νορβηγικού κράτους με βάση την Οδηγία 2009/28/EK (ως κράτος - μέλος του Ε.Ο.Χ.) ως εθνικός στόχος έχει καθοριστεί, το εντυπωσιακό (και εφικτό) ποσοστό του 67,5% από Α.Π.Ε. για το μείγμα της συνολικής ενεργειακής κατανάλωσης μέχρι και το 2020. Οι παραπάνω αμφίδρομα ωφέλιμες περιβαλλοντικά, κοινωνικά και οικονομικά δράσεις είναι υποδειγματικά ξεκάθαρο πως έχουν καταστήσει την Νορβηγία των μόλις 5,5 εκατομμυρίων κατοίκων, ένα από τα πλέον ισχυρά και ανεπτυγμένα κράτη στο κόσμο με βαθιά ριζωμένη την αντίληψη της κοινωνικής δικαιοσύνης στη φιλελεύθερη διακυβέρνηση της, μεταφέροντας την ιδεαλιστική ουτοπία στην απτή πραγματικότητα για τις αιτιώδεις και βελτιστοποιητικές συνέργειες της βιωσιμότητας.

Πρακτικά, το πεδίο των εξορύξεων ως παραδοσιακή δραστηριότητα εκμετάλλευσης εξαντλήσιμων πόρων (μεταλλευμάτων, ορυκτού πλούτου, πολύτιμων πετρωμάτων και λίθων

¹⁹³⁷J. Klugman κ.λπ., Human development report 2011: Sustainability and equity: A better future for all, United Nations Development Programme, 2011, 17.

¹⁹³⁸Σημ.: Τα σκανδιναβικά κράτη προβάλλουν παραδοσιακά στην Ευρώπη ανέκαθεν καινοτόμες θεσμικές συνέργειες προς τη κοινωνική ευημερία και το κοινωνικό κράτος δικαίου συνδυάζοντας, τη φιλελεύθερη δημοκρατία με τον κοινοτισμό και τη συνεργατικότητα της Πολιτείας. Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης είχε και έχει ανέκαθεν καθοριστικό ρόλο προς αυτή την οργανωτική κατεύθυνση. (βλ. M. Hilson (μετάφρ. Ν. Κούμπιας), Το Σκανδιναβικό Μοντέλο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2013)

¹⁹³⁹Σημ.: Τα «φιόρδ» δημιουργήθηκαν πριν χιλιάδες χρόνια κατά το λιώσιμο των πάγων, μετά την τελευταία εποχή των παγετώνων, μίας ιστορικής κλιματικής αλλαγής και μεταβολής. Όπου το νερό της θάλασσας πλημμύρισε τις κοιλάδες των περιοχών της Νορβηγίας. Τα φιόρδ είναι αποτέλεσμα της φυσικής διάβρωσης των ακτών, δημιουργώντας πολύπλοκους δαντελωτούς κόλπους με μεγάλη εισχώρηση στη στεριά. Βλ. J.P. Syvitsky/D.C. Burrell/J.M. Skei/M. Jens, *Fjords: Processes and Products*, Springer, 1987, 46-49.

¹⁹⁴⁰Βλ. Επίσημο διαδικτυακό τόπο Νορβηγικής Τράπεζας Επενδύσεων www.nbim.no. Τον Μάιο του 2020 υπολογίζονταν στη δυσθεώρητη αξία των 10.078.002.851. 034 νορβηγικών κορώνων.

¹⁹⁴¹Βλ. Επίσημο σχετικό διαδικτυακό τόπο της νορβηγικής κυβέρνησης www.regjeringen.no/en/topics/energy/renewable-energy/renewable-energy-production-in-norway.

κλπ) καθώς και η ευαίσθητη διαχείριση του υπέρτατου αγαθού των υδάτινων πόρων για τις διαδικασίες ύδρευσης και άρδευσης, καταλαμβάνουν κυρίαρχη θέση για τη λειτουργική «ενσάρκωση» του ορθολογισμού επί της διαγενεακής ισότητας και την κανονιστική ένταση της αρχής της αναλογικότητας στη ρυθμιστική διαδρομή της βιώσιμης ανάπτυξης. Αν και οι μακροοικονομικές εκτιμήσεις, τα τεχνοκρατικά δεδομένα και ο δικαιοπολιτικός σχεδιασμός κατέχουν περίοπτη θέση για την τεκμηρίωση και την πραγμάτωση των εν λόγω παρεμβάσεων, στην τελική τους απόδοση δεν είναι διόλου αμελητέες οι εξίσου βαρυσήμαντες κατευθύνσεις που αναπτύσσονται στις συναφείς νομολογιακές προσεγγίσεις, για τον δικαιοκρατικό προσανατολισμό όλων αυτών των παραμέτρων, όπως αποδεικνύεται και από το σκεπτικό του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας.¹⁹⁴² Ειδικά στην προβληματική της ευθείας αξιοποίησης, της λειτουργικής συνάφειας και της κοινωνικο-οικονομικής «επωφέλειας» ενός φυσικού πόρου, που η εξαντλησιμότητα του εντάσσεται στον προστατευτικό πυρήνα του περιβάλλοντος ως έννομο αγαθού, όπως είναι δηλαδή η παραγωγική διαδικασία των εξορύξεων, η διαγενεακή ισότητα απαντάται ευθέως με την πλέον συνεκτική προστατευτική της αναφορά και διάσταση. Αντιπροσωπευτικά, στην απόφαση 161/2000 του ΣτΕ,¹⁹⁴³ που περιγράφεται η έννοια της «βιώσιμης μεταλλείας», η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων και πρώτων υλών¹⁹⁴⁴ προϋποθέτει, μέσω των εγκεκριμένων διοικητικών αδειοδοτήσεων, «ορθολογικότητα» και «φειδώ»,¹⁹⁴⁵ συσχετίζοντας με ιδιαίτερη έννομη βαρύτητα την εξορυκτική οικονομική δραστηριότητα με τη διαγενεακή ισότητα.¹⁹⁴⁶ Έτσι κατά πάγια «ανθεκτική» αντίληψη, στα πρότυπα της «ασχυρής βιωσιμότητας» σ' ένα σύνολο συναφών αποφάσεων από εκείνη την νομολογιακή περίοδο, υποστηρίχθηκε πως βιώσιμη ανάπτυξη: «είναι εκείνη που ικανοποιεί τας ευλόγους ανάγκας της παρούσης γενεάς, χωρίς να θέτη εις κίνδυνον την ικανοποίησιν των αναγκών των μελλουσών γενεών» καθώς (...) επιβάλλεται πρωτίστως η διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου της χώρας δια την μεταβίβασίν του ακεραίου εις τας επομένας γενεάς, ώστε να υπάρχη η επιβαλλομένη ισότης ικανοποίησης των αναγκών μεταξύ των γενεών» ενώ «η βιώσιμος δε μεταλλεία δεν συνίσταται απλώς και μόνον εις την αποφυγήν προκλήσεως μόνιμου βλάβης εις το φυσικόν περιβάλλον(...)και εις την αποκατάστασιν του

¹⁹⁴² Παραδειγματικά εξ αρχής της λειτουργίας του 5^{ου} τμήματος του ΣτΕ: Βλ. ΣτΕ 3955/1995, ΟλομΣτΕ 2537/1996, ΣτΕ 3396/2010, ΣτΕ 2875/2012 για τη Βιοποικιλότητα οικοσυστημάτων, την αειφορία και τη διαγενεακή ισότητα με την παράλληλη αξιοποίηση των φυσικών πόρων, ΣτΕ 734/1994 για τη διοικητική απαίτηση της βιώσιμης ανάπτυξης με «φειδώ», ΣτΕ 772/1998 περί διαγενεακής ισότητας ως ισότητα ικανοποίησης και ωφέλειας.

¹⁹⁴³ Σημ.: Απόφαση επί προεδρίας του 5^{ου} Τμήματος από τον χαρακτηρισθέντα και ως «οικολόγου» δικαστή, Αντιπρόεδρο του ΣτΕ, Μ. Δεκλερή και με εισηγήτρια την νυν Αντιπρόεδρο Μ. Καραμανώφ.

¹⁹⁴⁴ Βλ. Επταμ ΣτΕ 2675/2003, ΣτΕ 1784/1993, ΣτΕ 4005/2004, ΣτΕ 3912/2008, ΣτΕ 1852/2013.

¹⁹⁴⁵ Βλ. επίσης ΟλομΣτΕ 705/2006, ΟλομΣτΕ 1569/2005, ΣτΕ 4726/1995. Η έννοια της «φειδούς» αντιπροσωπεύει, τόσο την οργάνωση της βιώσιμης ανάπτυξης επί της εκμετάλλευσης φυσικών πόρων, όσο και τη λειτουργική απόδοση της αναλογικότητας στην εναρμόνιση του αποδοτικού κόστους-οφέλους μεταξύ της κοινωνικής και της περιβαλλοντικής συνοχής, της αναγκαιότητας και της φέρουσας ικανότητας μίας περιοχής, υπό το συνδυασμό των διατάξεων του 24 και 106 του Συντ. (βλ. ΣτΕ 1990/2007, που αφορά στις εγκαταστάσεις εκμετάλλευσης βωξίτη στον Παρνασσό, συνεκτιμώντας μέσω της Μ.Π.Ε. τους περιβαλλοντικούς κινδύνους σύμφωνα με την αρχή της προφύλαξης, τα βέλτιστα περιβαλλοντικά πρότυπα σύμφωνα και με τα αυστηρά όρια της Οδηγίας 92/43/ΕΟΚ περί οικοτόπων, αλλά και τις οικονομικές αποδόσεις της εκμετάλλευσης του βωξίτη προς την παραγωγή αλουμινίου όπως: την προσφορά του στην εθνική οικονομία κατά ένα σημαντικό ποσοστό του Α.Ε.Π. (2,3%), τη δυναμική του παρουσία στις εθνικές εξαγωγές (κατά 9%) και τη συνεισφορά του στην εργασιακή απασχόληση και την εμπορική ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας (κατά 20 εκατομμύρια ευρώ ετησίως.)

¹⁹⁴⁶ Εξίσου κατευθυντήρια και η ΣτΕ 772/1998: Ακυρώθηκε η Ε.Π.Ο. για την εκμετάλλευση κοιτασμάτων βωξίτη στον Πολύδροσο Φωκίδας εστιάζοντας στη φειδωλή διαχείριση του φυσικού πόρου, στη διασφάλιση της διαγενεακής ισότητας και στις εκτιμήσεις κόστους-οφέλους υπέρ της εθνικής οικονομίας και της περιβαλλοντικής επάρκειας με την «διατήρηση αποταμιεύματος μέχρι της εξευρέσεως αναλόγου χρησιμότητος ανανεώσιμων πόρων», δεδομένου ότι «η εξόρυξις μεταλλεύματος, ήτοι πόρου μη ανανεώσιμου αποτελεί ανάλωσιν φυσικού κεφαλαίου».

θιγέντος εκ της εκμεταλλεύσεως χώρου του, αλλά περιλαμβάνει ιδίως την φειδωλήν εξόρυξιν,(...) προς την σπάνιν του μεταλλεύματος, τα συνολικά αποθέματα αυτού, την διαφύλαξιν επαρκών αποθεμάτων διά τας επομένας γενεάς, την αναγκαιότητα της χρήσεως του μεταλλεύματος και, πάντως, την διατήρησιν επαρκούς αποταμιεύματος μέχρι της εξουρέσεως αναλόγου χρησιμότητος ανανεωσίμων πόρων, δεδομένου ότι η εξόρυξις μεταλλεύματος, ήτοι πόρου μη ανανεωσίμου, αποτελεί ανάλωσιν φυσικού κεφαλαίου». Συνεπώς, στις διατυπώσεις του ανωτάτου ακυρωτικού Δικαστηρίου αποτυπώθηκε μία ευδιάκριτα τεχνική και αυστηρή κατά περιεχόμενο προσέγγιση για τη βιωσιμότητα του φυσικού κεφαλαίου, με ορθολογικά ωστόσο χαρακτηριστικά για: την αναγκαιότητα της εύρυθμης διαχείρισής του, τη σημασία και τα όρια της διαγενεακής του διατηρησιμότητας και τη γενικότερη αντισταθμιστική και προωθητική αξιοποίηση έτερων ανανεώσιμων πόρων.

Στην Ελλάδα, ιδιαίτερη και πολλαπλώς ευαίσθητη προβληματική γύρω από το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης και της διαγενεακής ισότητας κατά τη διαχείριση και την αξιοποίηση των φυσικών πόρων που αναμένεται να διαδραματίσει κρίσιμο σημείο αντιπαράθεσης πολιτικά, επιστημονικά και νομικά την επερχόμενη δεκαετία, είναι η συγκεχυμένη ενεργειακή στρατηγική ταυτότητα της χώρας. Ειδικά μάλιστα μετά το επικείμενο κλείσιμο των ήδη επιβαρυσμένων περιβαλλοντικά και οικονομικά λιγνιτικών ενεργειακών μονάδων. Από την μία πλευρά, προτάσσονται οι επενδυτικές προσδοκίες των Α.Π.Ε., με την ήδη εκτεταμένη αποδοχή του ΣτΕ, επί της ουσίας γύρω από ένα καταρχήν τεκμήριο «εξωτερικής» αναλογικότητας και βιωσιμότητας μεταξύ περιβαλλοντικής προστασίας και οικονομικής ανάπτυξης, και με την πολλά υποσχόμενη επενδυτική αξιοποίηση των εθνικών γεωφυσικών χαρακτηριστικών του ηλιακού και ανεμικού δυναμικού για την πράσινη ενεργειακή αυτονομία και επάρκεια, σύμφωνα και με την αναθεωρημένη και πολλά υποσχόμενη Οδηγία 2018/2001/Ε.Ε. των Α.Π.Ε. της Ε.Ε. για την δεκαετία 2020-2030.¹⁹⁴⁷ Και από την άλλη πλευρά, ζυμώνονται οι γεωστρατηγικές πιέσεις ως προς, την αναχρονιστική και άκρως ευκαιριακή με βάση τις προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα, ανταγωνιστική εκμετάλλευση και διαχείριση των αμφισβητήσιμων προς εξόρυξη μέχρι σήμερα, τυχόν διαθέσιμων υδρογονανθράκων σε περιοχές - εκτάσεις επί του θαλάσσιου περιβάλλοντος και των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας.

Επί της δεύτερης ποικιλοτρόπως συγκρουσιακής εθνικής επιλογής παρατηρείται πως διακρίνονται νομοθετικές πρωτοβουλίες, όπως η πρόσφατη κύρωση, τον Σεπτέμβριο του 2019,¹⁹⁴⁸ τεσσάρων «επενδυτικών» δημόσιων συμβάσεων, έρευνας και εξόρυξης υδρογονανθράκων¹⁹⁴⁹ στο Ιόνιο Πέλαγος και την Κρήτη. Με «προσαρμοστικές» αναφορές στην περιβαλλοντική προστασία (π.χ. αυστηρές Μ.Π.Ε.) και στα ισχυρά οικονομικά αντισταθμιστικά οφέλη για τις τοπικές κοινωνίες και τα δημόσια έσοδα για τον κρατικό Προϋπολογισμό, προκειμένου να διασφαλιστεί ένα πλαίσιο εγγυήσεων και ελέγχου, αλλά και με σκοπό να περιοριστούν και να αποσυμφορηθούν, «κατ' επίκληση της νομιμότητας», οι σχετικές σοβαρότατες επ' αυτών των ενεργειακών πρωτοβουλιών ενστάσεις σε περιβαλλοντικό,

¹⁹⁴⁷Σημ.:Προβλέπεται ποσοστό τουλάχιστον κατά 32 % της τελικής κατανάλωσης ενέργειας να προέρχεται από Α.Π.Ε., με ρήτρα πιθανής αναθεώρησης προς τα άνω έως το 2023 βλ. Άρθρο 3 της Οδηγίας 2018/2001 για την πρόωθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές και τις προγενέστερες σχετικές Ανακοινώσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, COM (2016) 860, Τελικό, ως μέρος της ευρύτερης στρατηγικής για την Ενεργειακή Ένωση και COM (2015) 80, Τελικό. Για την απλούστευση και την επιτάχυνση των αδειοδοτικών διαδικασιών παραγωγής, εγκατάστασης και λειτουργίας προς τις Α.Π.Ε. βλ. άρθρα 10-25 Ν. 4685/2020.

¹⁹⁴⁸Σημ: Έχει προηγηθεί πρόσφατα κατά την ίδια συλλογιστική και ο Ν. 4524/2018 με τη σύμβαση μίσθωσης έρευνας και εκμετάλλευσης στη χερσαία περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας.

¹⁹⁴⁹Βλ. Παρουσίαση των κύριων σημείων των εν λόγω επενδυτικών Συμβάσεων σε: www.cnn.gr/news/politiki/story/191093.

αναπτυξιακό και γεωπολιτικό επίπεδο· με αντίστοιχες μάλιστα διαγενεακές αναφορές για την ποιότητα και τις προσδοκίες της βιώσιμης ανάπτυξης στην ελληνική Επικράτεια. Ωστόσο, έστω σ' αυτό το πρώιμο οργανωτικό στάδιο δεν έχει αξιολογηθεί αν η τυπική παράθεση των εν λόγω νομιμοποιημένων προτύπων είναι και λειτουργικά αρκετή, ακόμα και για τα - αναγνωρισμένα ως θεμελιώδη - συνθετικά περιθώρια εκτίμησης μίας Πολιτείας,¹⁹⁵⁰ αλλά και για την πληρότητα των στρατηγικών δημόσιων επιλογών στο συνεκτικό πλαίσιο των θεσμοθετημένων αυτοδεσμεύσεων επί της «Ανάλυσης των Ρυθμιστικών Επιπτώσεων» του σύγχρονου κράτος δικαίου, ως προς την σφαιρικά σύννομη βιωσιμότητα της συγκεκριμένης επενδυτικής και αναπτυξιακής του στροφής, σε σχέση μάλιστα με τα συγκριτικά ανταγωνιστικά και «πράσινα» πλεονεκτήματα των Α.Π.Ε..

Ένα συναφές προγενέστερο νομοθετικό πλαίσιο που επιδιώκει να συνδέσει νομιμοποιητικά και ανταποδοτικά τη διαγενεακή ισότητα, τη βιώσιμη ανάπτυξη και τη κοινωνική αλληλεγγύη σε σχέση με την γενικότερη μετέωρη αξιοποίηση των «προσδοκώμενων» υδρογονανθράκων της χώρας είναι ο ισχύον, αλλά κατ' ουσία ανενεργός Ν. 4162/2013 περί ίδρυσης «Εθνικού Λογαριασμού Κοινωνικής Αλληλεγγύης Γενεών». Στα μέσα της «μνημονιακής» περιόδου με το συγκεκριμένο νομοθέτημα προβλέφθηκε μέχρι και «Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Ηθικής» για την θέσπιση Κώδικα Δεοντολογίας και κριτηρίων που αφορούν την εταιρική, κοινωνική και περιβαλλοντική ευθύνη, καθώς και τη διαφύλαξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τις επενδυτικές πρωτοβουλίες που θα δραστηριοποιηθούν στην εκμετάλλευση των υδρογονανθράκων και που θα υποστηρίξουν χρηματοδοτικά τον «Εθνικό Λογαριασμό Κοινωνικής Αλληλεγγύης Γενεών» (Ε.Λ.Κ.Α.Γ.). Μάλιστα, κατά τα «πρότυπα» της Νορβηγίας με επιδίωξη μία μεγαλόπνοη θεσμική ελπίδα διαφυγής από τη δημοσιονομική κρίση κατά την προσδοκώμενη άντληση δημοσίων εσόδων-πόρων του ελληνικού Δημοσίου από τα μελλοντικά μερίσματα, τα δικαιώματα, τις μισθώσεις και τη φορολογία της εμπορεύσιμης εκμετάλλευσης των ρυπογόνων αυτών ορυκτών κοιτασμάτων, έγινε η απόπειρα να κατοχυρωθούν αντισταθμιστικές εγγυήσεις «διαγενεακής κατεύθυνσης». Εστιάζοντας σε δύο βασικές κοινωνικές ανάγκες της μεταμνημονιακής Ελλάδας, όπως η κοινωνική ασφάλιση και η παιδεία, ως λειτουργικοί σκοποί του «Ε.Λ.Κ.Α.Γ.» τέθηκαν: α) η δημιουργία ενός αποθεματικού κεφαλαίου για τη χρηματοδότηση των παθογενών κλάδων συνταξιοδότησης και ασφάλισης των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης (Φ.Κ.Α.) με προσανατολισμό τη διασφάλιση των δημόσιων συντάξεων και της ασφαλιστικής κάλυψης των υφιστάμενων και των νέων γενεών καθώς και β) η προώθηση της επιστήμης και της καινοτομίας, κυρίως με τη χρηματοδότηση μεταπτυχιακών προγραμμάτων ή ερευνητικών μελετών στα Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. της χώρας, ιδίως στον τομέα της ενέργειας. Με αυτό τον τρόπο διαφαίνεται πως έγινε μία πρώτη και σαφώς μετέωρη και αλυσιτελής προσπάθεια θεσμικής προβολής ενός πολυδιάστατου δημοσίου συμφέροντος για την - όποια - αξιοποίηση άκρως αμφισβητήσιμων πλουτοπαραγωγικών πηγών, με μοναδικό σκοπό την επίκληση του συγκεκριμένου αντισταθμιστικού πλαισίου στα εχέγγυα της νομιμότητας και στις νομιμοποιητικές απαιτήσεις της «αδύνατης βιωσιμότητας» προς αντιμετώπιση πιθανών προσβολών σε σχέση με τις αναδιανεμητικές έννομες αξιώσεις και τις ολιστικές δικαικές προϋποθέσεις της βιώσιμης ανάπτυξης.

¹⁹⁵⁰ Σημ.: Για το περιθώριο εκτίμησης του κράτους στο Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Συνθηκών, βλ. το σχετικό άρθρο 194 παρ. 2 εδ. 3 Σ.Λ.Ε.Ε.(...): «Τα μέτρα αυτά δεν επηρεάζουν το δικαίωμα κράτους μέλους να καθορίζει τους όρους εκμετάλλευσης των ενεργειακών του πόρων, την επιλογή του μεταξύ διαφόρων ενεργειακών πηγών και τη γενική διάρθρωση του ενεργειακού του εφοδιασμού(..)».

Εν κατακλείδι, η διαγενεακή ισότητα ως το δικαίωμα ισόρροπων και γιατί όχι προοδευτικά βελτιστοποιημένων αναπτυξιακών επιλογών μεταξύ των γενεών, σε συνάρτηση με την εμβέλεια της «τρισυπόστατης» βιωσιμότητας, ενεργοποιείται πρακτικά και αξιακά σε εθνικό επίπεδο, ως ελεγχόμενος αιτιώδης όρος σε σειρά συνταγματικών διατάξεων, όπως του άρθρου 2 παρ. 1 περί της αξίας του ανθρώπου εντός της Πολιτειακής διαβίωσης και του άρθρου 24 παρ. 1 για την προστασία του περιβάλλοντος. Μετατρέπεται δε και σε καταλυτική παράμετρο ρυθμιστική εκπλήρωσης των όρων του άρθρου 106 παρ. 1 και 2 του Συντάγματος για τον οικονομικό προγραμματισμό, το συντονισμό και την ανάπτυξη της ελληνικής Πολιτείας, εκφράζοντας μία σημαντική πτυχή του θετικά αλληλέγγυου και εθνικά νομιμοποιημένου «πλουτοπαραγωγικού» πρόσημου της κοινωνικής ευημερίας και των γενικών συμφερόντων του κράτους δικαίου, εντός του αντίστοιχου ενωσιακού προσανατολισμού.

Σε παράφραση ρητού των Ιθαγενών του Αμαζονίου, το περιβάλλον δεν κληρονομείται ιδιοκτησιακά αλλά κληροδοτείται ως επικαρπία και καταπίστευμα¹⁹⁵¹ για μία ολοκληρωμένη επωφελή «μετά-βάση» προς τις επόμενες γενεές. Υπό αυτό το πρίσμα, κάθε παρέμβαση που επιδρά στο περιβαλλοντικό κεκτημένο και παρατίθεται ως δημόσιο συμφέρον συμπλέκοντας δικαιώματα, ελευθερίες, επιμερισμένες αξιώσεις και κοινούς στόχους εντός της δημοκρατικής διακυβέρνησης, επιβάλλεται να ανάγεται, να συμερίζεται και συμπλέει με την ίδια την δικαιοπολιτική αξία του ανθρώπου στο χωροχρόνο ως ύψιστη αρχή, κανόνας και «Σύμβαση».

Ενότητα 4

Η Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Συνθηκών και του Χάρτη ως θεμελιώδης δικαιοπολιτειακός προορισμός της Ένωσης.

Αναμφίβολα, οι περισσότερες σύγχρονες ευρωπαϊκές χώρες προγραμματικά, κατά την κατάρτιση και την άσκηση βιώσιμων δράσεων και παρεμβάσεων, όχι μόνο δεν πραγματεύονται πλέον τη σύγκρουση ανάμεσα στην προστασία του περιβάλλοντος και την οικονομική ανάπτυξη, αλλά αντίθετα θεωρούν την «πράσινη» βιώσιμη ανάπτυξη ως την κατεξοχήν σύννομη μεταρρυθμιστική βάση, ώστε να διασφαλιστεί η οικονομική ευημερία του μέλλοντος. Αυτός ο αξιακής και κανονιστικής εμβέλειας εναρμονισμός παρουσιάζεται με ιδιαίτερο διακυβερνητικό και πολιτειακό βάρος και στο σύνολο των προστατευτικών εγγυήσεων των Ευρωπαϊκών Συνθηκών και του Χάρτη των Δικαιωμάτων της Ένωσης, δεσμεύοντας: τη δευτερογενή νομοθετική πρωτοβουλία της Επιτροπής, τις αποφασιστικές επιδιώξεις του Συμβουλίου, τις διεκδικήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και τις ερμηνευτικές κρίσεις του Δ.Ε.Ε.. Στο συγκεκριμένο εκσυγχρονιστικό παραγωγικό πλαίσιο της ενωσιακής έννομης τάξης, υπό το δικαιοκρατικό πρίσμα της «ευρωπαϊκής» συνεξέλιξης, χαρακτηριστική είναι η προσέγγιση της Αναπλ. Καθηγήτριας Λ. Παπαδοπούλου, όπου το τρισυπόστατο σχήμα βιώσιμης ανάπτυξης: α) η οικονομική ευημερία, β) η κοινωνική συνοχή και γ) η περιβαλλοντική βιωσιμότητα, αντικατοπτρίζουν την «εκ του αποτελέσματος νομιμοποίηση» του ευρωπαϊκού πολιτειακού οικοδομήματος, σε συντεταγμένη συνάφεια με τη «διαδικαστική νομιμοποίηση» που πηγάζει από τα κράτη, τους λαούς και τους πολίτες της Ε.Ε. και με την «αξιακή νομιμοποίηση» που στηρίζεται στη πολιτική ισότητα, την ελευθερία και την αλληλεγγύη.¹⁹⁵²

¹⁹⁵¹Για τον εννοιολογικό προσδιορισμό του Καταπιστεύματος βλ. 1923 Α.Κ.

¹⁹⁵²Λ. Παπαδοπούλου, Από τη διπλή στη τριπλή νομιμοποίηση της ευρωπαϊκής Ένωσης: το μετέωρο βήμα του Δημήτρη Τσάτσου και η πρακτική φιλοσοφία του Γιώργου Παπαδημητρίου, σε: Η Ελλάδα στην Ευρώπη (ό.π. 129), 78.

Ιστορικά, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, υπήρξε μία εξελικτική πορεία αναφορικά με τη λειτουργική ισχύ και την κανονιστική εμβέλεια της βιώσιμης ανάπτυξης. Σε μεγάλο βαθμό η διαδρομή αυτή αποκαλύπτει την ίδια την αέναη και βιώσιμη μετεξέλιξη του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, από τον οικονομικό συνασπισμό της ενιαίας αγοράς στη δικαιοπολιτική ενοποίηση του κράτους δικαίου. Όπως προξετάστηκε, η προστασία του περιβάλλοντος, απέκτησε αυτοτελή νομική βάση το 1987 με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη και με την προσθήκη των άρθρων 130Π, 130Ρ και 130Σ, κατά την επακόλουθη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Σημαντικά ερεθίσματα αποτέλεσαν οι δικαιοπολιτικές διεργασίες για τη σύνθεση της Διακήρυξης του Ρίο και της “Agenda 21” του Ο.Η.Ε. το 1992, όπως και οι αντίστοιχες συνταγματικές τάσεις των εθνικών έννομων τάξεων και της νομολογίας των ανώτατων Δικαστηρίων εκείνης της περιόδου.¹⁹⁵³ Στο άρθρο 2 της ίδιας Συνθήκης κατά μία έμμεση «συμπληρωματική» αλληλουχία με τις τότε νεοενταχθείσες περιβαλλοντικές δεσμεύσεις, θεσπίστηκε ως κύρια αποστολή της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας,¹⁹⁵⁴ η προαγωγή της «αρμονικής και ισόρροπης ανάπτυξης των οικονομικών δραστηριοτήτων», υπονοώντας έτσι, έστω διστακτικά, τα πρώτα συνδεδεμένα στοιχεία μίας συνεκτικής βιωσιμότητας ανάμεσα στα κοινοτικά έννομα συμφέροντα. Μολαταύτα, δεν προέκυπτε κάποια στενή λειτουργική συμπόρευση των περιβαλλοντικών κανόνων με τις ισχυρές οικονομικοκεντρικές κατευθύνσεις της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (Ε.Ο.Κ.). Αυτή η αφηρημένη, αλυσιτελής και σε μεγάλο βαθμό αυτοαναφορική νομική βάση για τις «ισορροπίες» της ευρωπαϊκής οικονομικής ανάπτυξης, έμελλε με τις αναθεωρήσεις των Συνθηκών να κατακτήσει διακριτά έναν πιο ολοκληρωμένο και εμπειριστατωμένο θεσμικό χαρακτήρα για το σύνολο των πρωτογενών και των δευτερογενών κανόνων της Ένωσης.

Με την προοδευτική διεύρυνση των «κοινωνικοδικαιικών» αρμοδιοτήτων της Κοινότητας και την σαφώς πιο εκτεταμένη είσοδο οριζόντιων περιβαλλοντικών προγραμματικών και νομοθετικών δράσεων, άρχισε να ωριμάζει θεσμικά και ρυθμιστικά ο εύλογος, ο αναγκαίος και κατεξοχήν δομικός συστηματικός συγχρονισμός μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, της κοινωνικής συνοχής και της περιβαλλοντικής προστασίας.¹⁹⁵⁵ Οι θεσμοί της Κοινότητας επινοώντας μία σειρά πρωταγωνιστικών πολιτικών και νομοθετικών

¹⁹⁵³Α. Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, ό.π. (385), 34, Γ. Παπαδημητρίου, Η επίδραση των Συνθηκών της ΕΕ στην νομολογία του Συμβουλίου της Επικράτειας, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/10255, 2006.

¹⁹⁵⁴Βλ. Ε. Πρεβεδούρου, Άρθρο 2 Ε.Κ., σε: Β. Σκουρής (επιμ.), Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, Α.Ν. Σάκκουλας-ΚΔΕΟΔ, 2003, 11 και Α. Παπακωνσταντίνου, Αειφορία και βιώσιμη ανάπτυξη ως συνταγματικές αρχές: ερμηνευτικές και νομολογιακές πτυχές του περιβαλλοντικού Συντάγματος, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2007, 536 και Α. Τάχος, ό.π. (134), 19.

¹⁹⁵⁵Communication from the Commission, COM (2001) 264, Final, 1-17, Council of the European Union, Renewed EU Sustainable Development Strategy, Annex to Council Note 10917/06, 2006, 3-5. Πρώτες νομοθετικές πρωτοβουλίες της Κοινότητας σε σχέση με τις συνέργειες της βιώσιμης ανάπτυξης καταγράφονται οι Κανονισμοί: α) για την αλιευτική πολιτική υπ’ αριθμ. 2371/2002/ΕΚ, και β) για την περιφερειακή πολιτική 1081-1083-1084/2006/ΕΚ και 1080/2006/ΕΚ, καθώς και η αναπτυξιακή της συμβατική πρωτοβουλία με τρίτες χώρες ανά τον κόσμο, όπως η ACP-EC Partnership “The Cotonou Agreement” με αντισυμβαλλόμενα κράτη της Αφρικής, Καραϊβικής και κράτη του Ειρηνικού Ωκεανού. Νομολογιακά, για την αμφοτεροβαρή διαστασιολόγηση της αξιοσημείωτη είναι η απόφαση για την ακύρωση (από την Επιτροπή) της έγκρισης από το Συμβούλιο, της Σύμβασης του Ρότερνταμ για τα επικίνδυνα χημικά προϊόντα και φυτοφάρμακα. Με την Δ.Ε.Κ. C-94/03 καταδείχθηκε με αναφορά και στη δημόσια υγεία, πως η εμπορική και περιβαλλοντική πολιτική αποτελούν κοινές συνιστώσες για τη βιώσιμη ανάπτυξη της Ένωσης, χωρίς η μία νομική βάση να είναι υποδεέστερης αξίας από την άλλη, επιβάλλοντας και επιτάσσοντας η κατάρτιση του σχετικού (και του εκάστοτε) νομοθετικού πλαισίου να αντιστοιχεί και να πληροί τις απαιτήσεις και των δύο νομικών βάσεων (τότε άρθρα 133 και 175 παρ. 1 Σ.Ε.Κ. σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 300 Σ.Ε.Κ.

πρωτοβουλιών προς το συνολικό της αναπτυξιακό συντονισμό,¹⁹⁵⁶ αξιοποίησαν της πολυλειτουργικές βάσεις της βιώσιμης ανάπτυξης¹⁹⁵⁷ για την αποδοτικότερη και πλέον συγκλίνουσα πραγμάτωση των επιμέρους επιδιώξεων τους. Η δε ολόενα και πιο κανονιστική της εισδοχή έχει ως σύγχρονο αποτέλεσμα τα κριτήρια και οι προοπτικές της να εκφράζουν, έστω κατά το δέον, τη βασική ερμηνεία του «κοινού δημοσίου συμφέροντος» μεταξύ των κρατών-μελών και της Κοινότητας,¹⁹⁵⁸ στο εσωτερικό τους οργανωτικό οικοδόμημα, αλλά και στην εξωστρεφή τους κοινή διεθνή στρατηγική.¹⁹⁵⁹

Όπως παρουσιάστηκε στις σχετικές προηγούμενες ενότητες του Β' Κεφαλαίου, αρχικά με την Συνθήκη του Άμστερνταμ και αποφασιστικότερα με την Συνθήκη της Λισαβόνας, έπειτα από χρόνια απαίτηση ιδιαίτερα των Σκανδιναβικών κρατών και της Αυστρίας,¹⁹⁶⁰ η παραπάνω ελλειμματική και επιφυλακτική προσέγγιση-υπαινιγμός προς την βιώσιμη ανάπτυξη αποκαταστάθηκε στοχευμένα και πληρέστατα, αφού ως όρος-πλαίσιο¹⁹⁶¹ τοποθετήθηκε στο επίκεντρο του ευρωπαϊκού συνταγματισμού· με κατεύθυνση την οργανωτική εναρμόνιση των εθνικών έννομων τάξεων¹⁹⁶² και την ενοποιητική λειτουργική δράση της Ε.Ε. κατά τη μεταρρυθμιστική¹⁹⁶³ εξισορρόπηση και το δικαικό συγχρονισμό¹⁹⁶⁴ των οικονομικών και των «μη οικονομικών» (-κοινωνικών) έννομων συμφερόντων και τη θεσμική διακυβερνητική αντιμετώπιση των κοινών αναγκών, των επαπειλούμενων κινδύνων και των ενιαίων προοπτικών.¹⁹⁶⁵ Σήμερα στο σύνολο του δικαίου των Συνθηκών, στη Σ.Ε.Ε. και στη Σ.Λ.Ε.Ε., αλλά και στον Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε., η βιώσιμη ανάπτυξη αναφέρεται εκ προοιμίου¹⁹⁶⁶ ως ο κυρίαρχος πολιτειακός έννομος στόχος της Ένωσης. Στα δε εισαγωγικά άρθρα 3 παρ. 3 και 3 παρ. 5 Σ.Ε.Ε.,¹⁹⁶⁷ κατοχυρώνεται μάλιστα ως η δεσπόζουσα τελολογική νομική βάση για το

¹⁹⁵⁶Βλ. διαδικτυακό τόπο για τις συντονισμένες πρωτοβουλίες της Ε.Ε. προς τη Βιώσιμη Ανάπτυξη: ec.europa.eu/environment/eussd/

¹⁹⁵⁷S. Tisma/A.M. Boromisa/A. Kaseļj, ό.π. (1860), 6.

¹⁹⁵⁸Εκτενής ανάλυση της έννοιας του «κοινού δημοσίου συμφέροντος» ως σύγχρονη προβληματική για την πλουραλιστική ευρωπαϊκή κοινωνία βλ. και σε Ν. Κανελλοπούλου-Μαλούχου, Η έννοια του κοινού συμφέροντος στην σύγχρονη πολιτεία, σε: Η Ελλάδα στην Ευρώπη (ό.π. 129), 47-68.

¹⁹⁵⁹Communication from the Commission, COM (2002) 82, Final.

¹⁹⁶⁰L. Kramer, Sustainable Development in EC Law, σε: Sustainable Development in International and National law (ό.π. 375), 377.

¹⁹⁶¹J.H. Jans/H.H.Vedder, European Environmental Law, Europa Law Publishing, 2008.

¹⁹⁶²Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 164-166.

¹⁹⁶³Η καθηγήτρια Μ. Lee επισημαίνει την έμφαση που διαλαμβάνει εντός του ερμηνευτικού περιεχομένου της βιωσιμότητας η πρόσθετη αναφορά στην προώθηση της «επιστημονικής και τεχνολογικής προόδου» στο άρθρο της: The Environmental Implications of the Lisbon Treaty, Environmental Law Review, Τεύχος 10, Sage, 2008, 133.

¹⁹⁶⁴S. Kingston/V. Heyvaert/A. Cavoski, ό.π. (366), 11 και Μ. Jacobs, ό.π. (414).

¹⁹⁶⁵Για τις ανάγκες, τις προοπτικές, τις απειλές και τους κινδύνους των όρων της βιωσιμότητας επί της κοινωνικής διαβίωσης, της περιβαλλοντικής ισορροπίας και της οικονομικής προόδου στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη βλ. σχετική ήδη προ εικοσαετίας Ανακοίνωση της Επιτροπής, COM (1999) 263.

¹⁹⁶⁶Στο Προοίμιο της Σ.Ε.Ε.: «ΑΠΟΦΑΣΙΣΜΕΝΟΙ να προωθήσουν την οικονομική και κοινωνική πρόοδο των λαών τους, λαμβάνοντας υπόψη την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης και στα πλαίσια της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς και μιας ενισχυμένης συνοχής, όπως επίσης και της προστασίας του περιβάλλοντος, και να εφαρμόσουν πολιτικές που θα διασφαλίζουν την πρόοδο στον τομέα της οικονομικής ολοκλήρωσης εκ παραλλήλου με την πρόοδο στους άλλους τομείς». Στο Προοίμιο του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. δηλώνεται ως ρυθμιστική αποτύπωση της αλληλεγγύης ανάμεσα στην προάσπιση του συνόλου των ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, τη συνταγματική ταυτότητα των κρατών - μελών και τις εγγυήσεις των ελευθεριών και των επιδιώξεων της Ε.Ε.: «Η Ένωση συμβάλλει στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη αυτών των κοινών αξιών, σεβόμενη την πολυμορφία των πολιτισμών και των παραδόσεων των λαών της Ευρώπης καθώς και την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της και την οργάνωση της δημόσιας εξουσίας τους σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Επιδιώκει να προαγάγει ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη και εγγυάται την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των εμπορευμάτων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων καθώς και την ελευθερία εγκατάστασης.»

¹⁹⁶⁷R. Moules, Environmental Judicial Review, Hart Publishing, 2011, 30-31.

σύνολο των επιδιώξεων της Ένωσης, «προωθώντας»¹⁹⁶⁸ αρμονικά και ισόρροπα τους όρους της, τόσο στο εσωτερικό της ενωσιακής έννομης τάξης, όσο και στις εξωτερικές της σχέσεις¹⁹⁶⁹ (όπως εξάλλου επιρρωνύεται και στο άρθρο 21 της Σ.Ε.Ε.) στο πλέγμα των αρχών του κράτους δικαίου, της αλληλεγγύης, του δικαιωματισμού, της ευημερίας και της προόδου.

Η συστηματικότερη ωστόσο «οριζόντια» προσδιοριστική αναφορά της βιώσιμης ανάπτυξης στο σύνολο των Συνθηκών με σημαντική επίδραση στην «παραγωγική» εναρμόνιση των κρατών-μελών και τη συντονιστική πρωτοβουλία της Ε.Ε. προέρχεται από τις εκτενώς αναλυθείσες, στην Ενότητα 2 του Β΄ Κεφαλαίου, διατάξεις του άρθρου 11 Σ.Λ.Ε.Ε.. Η κανονιστικότητα και ο ενοποιητικός χαρακτήρας της αρχής της ενσωμάτωσης ερμηνευτικά αίρει τις συγκρούσεις, ξεπερνά τους αντιπαραθετικούς συμβιβασμούς και προάγει τον έννομο συγχρονισμό, αφού η διαχεόμενη προστασία του περιβάλλοντος αυτοπροσδιορίζεται και αυτοπροσανατολίζεται τελολογικά μέσα από την εκπλήρωση της βιώσιμης ανάπτυξης. Ρυθμιστική δυναμική που επιβεβαιώνει και η πανομοιότυπη κατοχύρωση του Χ.Θ.Δ. της Ε.Ε. στο άρθρο 37, ενδυναμώνοντας την «δικαιοπαραγωγική» της ισχύ στον ευρωπαϊκό δικαιωματισμό και τον προστατευτικό παρεμβατισμό. Ασχέτως της μέχρι σήμερα αναιμικής ελεγκσιμότητας αυτών των δύο διατάξεων από το Δ.Ε.Ε., κάτω από την γενικότερη δογματική της αναγνώρισης ευέλικτων περιθωρίων εκτίμησης στο «κράτος δικαίου της Ε.Ε.» για την κλιμακούμενη εντατικοποίηση «κανόνων-στόχων» με ιδιαίτερο δικαιοπολιτικό βάρος.¹⁹⁷⁰ Άλλωστε, οι συνέργειες της ενσωμάτωσης για τη ρυθμιστική εκτίμηση της βιώσιμης ανάπτυξης σύμφωνα με την κανονιστική ενότητα του δικαίου των Συνθηκών, εμπερικλείονται σε μία αλυσίδα πρωτογενών διατάξεων που διαδικαστικοποιούν και βελτιστοποιούν αναπόφευκτα το

¹⁹⁶⁸Σημ.:Μάλιστα, η γραμματική χρήση της λέξης «προωθώ» (3 παρ. 5 Σ.Ε.Ε.) αποκαλύπτει την ενεργητική και θετικά εξελισσόμενη διοχέτευση της βιωσιμότητας στις συνέργειες και τις πρωτοβουλίες της Ένωσης.

¹⁹⁶⁹Σημ. Η Ε.Ε. πέρα από την προώθηση των εφαρμογών της βιώσιμης ανάπτυξης στη διεθνή περιβαλλοντική προστασία, επιβάλλεται να διεκδικεί την ένταξη των όρων της βιωσιμότητας/αειφορίας με την ίδια συνέπεια, ενότητα και αλληλουχία στο διεθνές συμβατικό πλαίσιο, που αφορά τον ανταγωνισμό και το διεθνές εμπόριο. Ιδίως στο συνεργατικό πλαίσιο του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (W.T.O.) είναι αναγκαίο να ενισχυθούν διακριτά οι περιβαλλοντικές δεσμεύσεις εντός των αγορακεντρικών κανόνων των εμπορικών συναλλαγών. Η Ε.Ε. μπορεί να διαδραματίσει ενεργητικότερο και άκρως ανταγωνιστικό ρόλο προς αυτή τη κατεύθυνση. Άλλωστε, ακόμα και το Προοίμιο της Συμφωνίας του Μαρακές για την ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου («Συμφωνία Π.Ο.Ε.»), το 1995, διατυπώνει μία σημαντική νομοποιητική παρακαταθήκη για τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης και την ανάγκη προστασίας και διατήρησης του περιβάλλοντος, με κοινωνικο-οικονομικό πρόσημο βελτιστοποιήσεων μεταξύ των πολυπεπίπεδων αναγκών. Για τις προοπτικές της ενωσιακής βιώσιμης ανάπτυξης εντός διεθνών οργανισμών, όπως του Π.Ο.Ε. βλ. και E. Reid, ό.π. (306), 6. Βλ. επίσης την ερμηνευτικά σημαντική απόφαση του αρμόδιου διεθνούς Δευτεροβάθμιου Οργάνου επίλυσης διαφορών του Π.Ο.Ε., “Dispute Settlement Body” (DSB), την επονομαζόμενη “Shrimp-Turtle Case” του 1998: Υπόθεση για την αλιεία και την εμπορία της γαρίδας και την παρεπόμενη –νομοποιητική αυτής– υποχρέωση εφαρμογής ενός καινοτόμου αλιευτικού μηχανισμού «διαφυγής», ως προβλεπόμενο μέτρο για την προστασία των υπό εξαφάνιση χελωνών. Κρίθηκε αποδεκτή και θεμιτή η συναφής «ρήτρα περιορισμού» (κατά τη μη εφαρμογή των ως άνω παραγωγικών περιβαλλοντικών εγγυήσεων) επί της εμπορικής εισαγωγής ενός προϊόντος, όπως του εν λόγω αλιεύματος στις Η.Π.Α. από τρίτα κράτη (Μαλαισία, Πακιστάν, Ταϊλάνδη) με ειδοποιό κριτήριο τα περιβαλλοντικά πρότυπα και τις εφαρμογές μίας βιώσιμα παραγωγικής (αλιευτικής) διαδικασίας, χωρίς να εξετάζονται τα χαρακτηριστικά αυτού καθαυτού του εμπορεύσιμου προϊόντος. Αποκλίνοντας μάλιστα και από την προηγούμενη νομολογία (1991 και 1994) της GATT για την προστασία των δελφινιών και την αλιεία του τόνου αντίστοιχα) βλ. G. Shaffer, The WTO Shrimp-Turtle Case (United States - Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products), American Journal of International Law, Τεύχος 93, Cambridge University Press, 1999, 507 επ. και (“Legal Brief”): Sustainable Developments in Recent WTO Law and “Jurisprudence”, για την Πέμπτη Σύνοδο Υπουργών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου στο Κανκούν στις 14-10- 2003, διαθέσιμη στο: cisdl.org/wp-content/uploads/2018/05/Sustainable-development-in-WTO-Jurisprudence-2003.pdf. Για το παγκόσμιο new deal της βιώσιμης ανάπτυξης βλ.και S. Tisma/A.M. Boromisa/A. Kaselj, ό.π. (1860), 35.

¹⁹⁷⁰Βλ. Την προβλ. που θέτει ο L. Kramer, Direct Effect of EC Environmental Law, σε: H. Somsen (επιμ.), Protecting the European Environment: Enforcing EC Environmental Law, Blackstone Press Ltd, 1996, 113.

εφαρμοστικό και το ελεγκτικό της περιεχόμενο.¹⁹⁷¹ Χαρακτηριστικές είναι οι ισοσκελισμένες διατάξεις: της περιβαλλοντικής προστασίας των άρθρων 191-193 Σ.Λ.Ε.Ε., τις ενεργειακής απόδοσης του άρθρου 194 Σ.Λ.Ε.Ε., της προστασίας των καταναλωτών του άρθρου 169 παρ. 1 και 2 περ.2 Σ.Λ.Ε.Ε., της οικονομικής, κοινωνικής και εδαφικής συνοχής του άρθρου 174 Σ.Λ.Ε.Ε., της κοινωνικής πολιτικής του άρθρου 151 Σ.Λ.Ε.Ε. και της πολιτιστικής κληρονομιάς του άρθρου 167 της Σ.Λ.Ε.Ε.. αλλά και οι ενωσιακές συναρτήσεις των “opt-out” επιλογών των άρθρων 36 και του 114 της Σ.Λ.Ε.Ε. που ενεργοποιούν τις «ασκήσεις της βιωσιμότητας», τόσο για την εμπειριστατωμένη εναρμόνιση της προστασίας του περιβάλλοντος με την ενιαία αγορά, όσο και για την συντεταγμένη διακυβερνητική εξισορρόπηση της Ε.Ε. με τα κράτη-μέλη της.

Πιο ρεαλιστικά, ύστερα από την απορρόφηση μίας διάσπαρτης δημοσιονομικής αποσταθεροποίησης και τον επιχειρούμενο κατευνασμό μίας αστάθμητης υγειονομικής κρίσης, η στρατηγική αντιμετώπιση των πολύπλευρων επαπειλούμενων κινδύνων της κλιματικής αλλαγής, μέσα από την ειλικρινή και συνετή επανεξέταση των έννομων ορίων της ανάπτυξης και των θεσμικών σκοπών ευημερίας, εγκαθιστά τους όρους της βιώσιμης ανάπτυξης πιο ενεργητικούς από ποτέ, για τα ενωσιακά κεκτημένα και τις εθνικές προοπτικές του «ευρωπαϊκού κράτους δικαίου». Η δε συνειδητοποιημένη επανεκκίνηση της ευρωπαϊκής Πολιτειακής διακυβέρνησης και η συνοχή των κρατών-μελών σε επιπλέον βιώσιμα αλληλέγγυους και σταθεροποιητικούς προσανατολισμούς είναι ο δικαιοπολιτικός μονόδρομος για την μεταρρυθμιστική και την ανταγωνιστική υπεράσπιση ενός πολυεπίπεδου και ριζοσπαστικού “Green Deal” σε παγκόσμια κλίμακα.¹⁹⁷² Μία πρωτοβουλία, η οποία σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θυσιαστεί ή να μετριαστεί μπροστά στις ανισορροπίες μίας αβέβαιης πραγματικότητας, καθώς επιβάλλεται να ισορροπήσει και να προάγει τις ανάγκες και την ελπίδα του σύγχρονου κόσμου.¹⁹⁷³

Ενότητα 5

α. Η Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας: Ερμηνευτικές Διακυμάνσεις-Ιστορικές Περίοδοι.

Στην ερμηνευτική αλληλεπίδραση του Συμβουλίου της Επικρατείας γύρω από ζητήματα που άπτονται της έννομης προστασίας του περιβάλλοντος και των σύννομων εγγυήσεων της οικονομικής ανάπτυξης, η διαβάθμιση της ελεγκτικής του παρουσίας, όπως τεκμηριώνεται στο σύνολο της παρούσας διατριβής, στηρίζεται ουσιαστικά στο ρυθμιστικό συνδυασμό: των διαδικαστικών κριτηρίων της αρχής αναλογικότητας με τα κανονιστικά πρότυπα της βιώσιμης ανάπτυξης. Αναλογικότητα και Βιωσιμότητα συντεταγμένες στη δυναμική του κράτους δικαίου εκφράζουν τα κυρίαρχα αξιακά και δικαιοπλαστικά «φίλτρα», που αίρουν τις πρακτικές συγκρούσεις, εσωτερικεύουν λειτουργικές εξισορροπήσεις και ενεργοποιούν τις αναγκαίες βελτιστοποιήσεις στη σύγχρονη «εναρμονισμένη ενσωμάτωση» έννομων αξιώσεων, ανάμεσα στο δημόσιο συμφέρον, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες.

¹⁹⁷¹ Σημ.:Σ’ αυτές τις ρυθμιστικές συνέργειες απαντά και ο θεσμικά συντονιστικός μηχανισμός «Εκτίμησης των Επιπτώσεων» της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, που θέτει τις συνταγματοποιημένες διαδικασίες και το περιεχόμενο της βιώσιμης ανάπτυξης στην καρδιά του εφαρμοστικού σχεδιασμού των ενωσιακών δράσεων βλ. Commission’s Impact Assessment Guidelines, SEC, 2009, 6.

¹⁹⁷² Βλ. F. Ekaradt, ό.π. (627), 80-82: Η βιωσιμότητα διατυπώνεται ως το νέο πλαίσιο ελευθεριών και επιβεβλημένα ισόρροπων, δίκαιων, εκσυγχρονιστικών και αλληλέγγυων προστατευτικών κανόνων στα αναπτυξιακά πρότυπα ενός «Παγκόσμιου Σχεδίου Μάρσαλ» όπως πρωτοπροτάθηκε από τον –πλέον ακτιβιστή- πρώην Αντιπρόεδρο των Η.Π.Α., Al Gore στο έργο του Earth in Balance, Houghton Mifflin, 1992.

¹⁹⁷³ Χ. Ζερεφός, Η πανδημία θα αλλάξει το...κλίμα ή θα ακυρώσει το Green Deal, Το Βήμα, 12-04-2020, 34-35.

Εκκινώντας από αμιγώς πραγματιστικές προσεγγίσεις στο διεκδικητικό δίπολο του οικονομικού νεωτερισμού και της ακτιβιστικής οικολογίας, η σχέση της οικονομικής ανάπτυξης και με την περιβαλλοντική προστασία τεκμαίρεται ως διχαστικά συγκρουσιακή κατά την ανταγωνιστική διαπάλη των «ανισοβαρών» και «προτιμησιακών» σταθμίσεων, που παραλλάσσουν την έννοια της ισορροπίας στη βιωσιμότητα των διαπλεκόμενων όρων· επηρεάζοντας αντίστοιχα τις εκτιμήσεις του πολιτικού σχεδιασμού και συνακόλουθα τη δομή και τα όρια της δικαστικής κρίσης. Έτσι, οι πολιτικοποιημένοι αξιολογικοί συσχετισμοί εναλλάσσονται ευμετάβλητα, με βάση τη συγκυριακή σκοπιμότητα, σχετικοποιώντας τα κανονιστικά θεμέλια των συναφών ρυθμιστικών εκτιμήσεων και «μπολιάζοντας» με αμφιβολίες σημαντικές δικαιοκρατικές και αξιακές σταθερές της δημοκρατικής πολιτειακής διακυβέρνησης. Γι' αυτό και η εμμονική πίστη στις οριοθετικές βάσεις του κράτους δικαίου και την ουσιώδη συνέπεια του εφαρμοσμένου συνταγματισμού κρίνεται σημαίνουσα για τον εγγυητικό ρόλο, που πρέπει να χαρακτηρίζει και να διέπει έναν αποτελεσματικό και διακριτό συνάμα δικαστικό έλεγχο νομιμότητας¹⁹⁷⁴ στις εύρυθμες επαγωγές του εξελισσόμενου ρεαλισμού προς τις αταλάντευτες ισορροπίες της έννομης τάξης. Κάτω από αυτή τη διάφανη και αντικειμενική συλλογιστική, οι δικαιοδοτικές κρίσεις αποκτούν τη λειτουργική δυναμική να προσπερνούν τις «δικανικές σκοπιμότητες», είτε του υπερβάλλοντα δικαστικού ακτιβισμού, είτε του αναιμικότατου επιφυλακτικού αυτοπεριορισμού με κινητήρια ερμηνευτικά εφελκύδια το ίδιο το Σύνταγμα, τις εξωστρεφείς εγγυήσεις του ενωσιακού δικαίου και τις Ε.Σ.Δ.Α., αλλά και τον αιτιώδη νομικό εξορθολογισμό μεταξύ της δημοκρατικά νομιμοποιημένης νομοθετικής πρωτοβουλίας, της χρηστής διοικητικής πρακτικής και των τεκμηριωμένων περιστάσεων της πραγματικότητας.¹⁹⁷⁵

Η ιστορική αναδρομή¹⁹⁷⁶ της «περιβαλλοντικής και αναπτυξιακής»¹⁹⁷⁷ νομολογίας του ΣτΕ¹⁹⁷⁸ αυτές τις τέσσερις δεκαετίες της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας από Σύνταγμα του 1975,¹⁹⁷⁹ κρίνεται ιδιαίτερα γοητευτική αναφορικά με τα «αποκαταστατικά αντανεκλαστικά», τον κατευθυντήριο δυναμισμό και την εξωστρέφειά της προς την ενωσιακή εναρμόνιση και τις διεθνείς δεσμεύσεις της χώρας. Από την άλλη, το κοινωνικό αισθητήριο, οι δογματικές αγκυλώσεις και οι πολιτικοποιημένες αντιδράσεις σ' ένα «οιονεί» συνταγματικό δικαστήριο, καταλαμβάνουν τη δική τους σηματοδοτική θέση, διαπλάθοντας κατά καιρούς μία ευάλωτη «κανονιστική κανονικότητα» για τη λειτουργική θέαση της «τρίτης εξουσίας» στο κράτος δικαίου. Τα γεγονότα αυτά διατηρούν τη δική τους «αλήθεια» στην κοινωνική αντίληψη και στην ευρύτερη πολιτειακή συγκρότηση, ενώ εκ του αποτελέσματος επηρεάζουν την αποδεκτικότητα και την εφαρμοστικότητα των δικαστικών εκτιμήσεων, όπως και την ανάλογη

¹⁹⁷⁴Κ. Μενουδάκος, Η Περιβαλλοντική Πολιτική σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Κάποιες γενικές διαπιστώσεις και σκέψεις, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/15339, 2016.

¹⁹⁷⁵Σημ.: Με βάση την αντικειμενική, διάφανη και νομότυπη παράθεση: των βέλτιστων τεχνικών δεδομένων, των επικαιροποιημένων επιστημονικών εκτιμήσεων, των παρατιθέμενων κοινωνικο-οικονομικών αναγκών, των αδιάσειστων στοιχείων της κοινής πείρας και των πασιδηλών γεγονότων, κάτω από ένα συνεκτικό και ισόρροπο βάρος απόδειξης.

¹⁹⁷⁶Στην ιστορική πρόοδο της περιβαλλοντικής νομολογίας αξίζει να υπομνησθεί πως ήδη από την ίδρυση του ΣτΕ το 1929, έστω με λιγότερο διακριτό ή απαιτητό τρόπο διακρίνεται ο περιβαλλοντικός προστατευτισμός, δια μέσω: της προστασίας των δασών, της υγείας των πολιτών και των εργαζομένων από τις πρώτες βιομηχανικές εγκαταστάσεις και της προστασίας των αρχαιολογικών τόπων/χώρων. Βλ. Ι. Καράκωστας, ό.π. (26), 128 και Κ. Μενουδάκος, Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μετά την αναθεώρηση, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2002, 45.

¹⁹⁷⁷Γ. Δελλής, ό.π. (33), 196.

¹⁹⁷⁸Βλ. χαρακτηριστική στην ελληνική θεωρία για την εξέλιξη και τον προσανατολισμό της περιβαλλοντικής νομολογίας ερευνητική προσέγγιση της καθηγήτριας Γ. Σιούτη, βλ. της ίδιας, ό.π. (2), 166-186.

¹⁹⁷⁹Γ. Δελλής, ό.π. (413).

εμπιστοσύνη προς το αναπτυξιακό/επενδυτικό περιβάλλον της ελληνικής έννομης τάξης. Οι νομολογιακές περιόδους - «τάσεις» του ΣτΕ, που εν πολλοίς προκαθορίζουν και αναμορφώνουν στην πράξη το συνταγματικό κεκτημένο, από το σύνολο της ελληνικής θεωρίας¹⁹⁸⁰ διακρίνονται κυρίως με βάση τις προεξέχουσες κοινωνικο-οικονομικές ανάγκες, τις προκλήσεις της πραγματικότητας, αλλά και σύμφωνα με τις συναφείς υπερεθνικές θεσμικές εξελίξεις. Οι τρεις μεγάλες ιστορικές εποχές της νομολογίας, ανεξάρτητα της «βασικής συνέχειας» των θεμελιωδέστερων δικαιοκτών κεκτημένων και πέρα των εξίσου καίριων έννομων διαφοροποιήσεων: είτε κατά το δικαιοκτικό αντικείμενο/ρυθμιστικό πεδίο της δικανικής κρίσης, είτε με βάση την παράλληλα εξελισσόμενη κανονιστική και εμπειρική εφαρμογή της αναλογικότητας για τη ρυθμιστική εκτίμηση της βιωσιμότητας,¹⁹⁸¹ είτε κατά την θεσμική ωρίμανση ή την κλιμακούμενη ένταση της διάκρισης των λειτουργιών της Πολιτείας για τον έλεγχο της «συνταγματικής ουσίας» και της «διαδικαστικής νομιμότητας» στην έκταση του ελέγχου συνταγματικότητας ή της «αντισυνταγματικότητας», κατηγοριοποιούνται ως εξής:

α) Από τη θέσπιση του Συντάγματος το 1975 έως την ίδρυση του ειδικότερου Ε' Τμήματος του Συμβουλίου Επικρατείας το 1991,¹⁹⁸² ως περίοδος καλλιέργειας και καθορισμού των περιβαλλοντικών έννομων αξιώσεων και εγγυήσεων της Πολιτείας προς το περιβάλλον,¹⁹⁸³ σε ανταγωνιστική ωστόσο αντιπαράθεση με την πίεση της αναπτυξιακής παραγωγικής επιτάχυνσης και οικονομικής μεγέθυνσης της χώρας.¹⁹⁸⁴

β) Στη δεκαετία 1991-2001 της κανονιστικής εγκαθίδρυσης των αποφασιστικά λειτουργικών περιβαλλοντικών αρχών¹⁹⁸⁵ με δυναμικές τάσεις έντονου ακυρωτικού προστατευτισμού αποθετικά υπέρ του περιβαλλοντικού κεκτημένου· καθώς και σε δογματική σύμπνοια και κινητήρια έμπνευση με υπερεθνικού κύρους Διακηρύξεις και Συμβάσεις,¹⁹⁸⁶ όπως του Ρίο το 1992 και της κοινοτικής Συνθήκης του Μάαστριχτ το ίδιο έτος. Καθιερώθηκε δε, ως η εποχή της θεσμικής στοιχειοθέτησης και της δικανικής οριοθέτησης των όρων της βιώσιμης ανάπτυξης¹⁹⁸⁷ συμβάλλοντας στη μετέπειτα ρητή συνταγματική εισδοχή της «αειφορίας», κατά την βαρυσήμαντη Αναθεώρηση του 2001.

γ) Από το 2001 έως σήμερα,¹⁹⁸⁸ με την επισφράγιση/θωράκιση της συνταγματικής αναγνώρισης ενός διευρυμένου έννομου συμφέροντος και ενός «μεικτού» περιβαλλοντικού δικαιώματος κατά την παγίωση ασφαλών δικονομικών συλλογισμών για την εξέταση της

¹⁹⁸⁰Βλ. την περιδιάβαση της νομολογίας από το 1977 έως σήμερα σε Γ. Σιούτη, *ό.π.* (2), 166-186.

¹⁹⁸¹Σημ.:Σήμερα εκτιμάται πως τα κριτήρια της αναλογικότητας ανεξαρτήτως της γραμματολογικής νομολογιακής τους διατύπωσης: ως «στάθμιση», «συνεκτίμηση» ή «κόστος-όφελος», υιοθετούνται με διττό άξονα: Αφενός για την ορθολογικά νομότυπη οριοθέτηση των πραγματικών περιστάσεων στην έννομη τάξη και αφετέρου για την κανονιστικά αποτελεσματική ισορροπία του περιβαλλοντικά «αποδεκτού» και του αναπτυξιακά «θεμιτού». Ερμηνεύοντας - κατά το δέον - αντανακλαστικά και αμφίδρομα τους όρους, τα όρια και τις διαδικασίες της βιώσιμης ανάπτυξης.

¹⁹⁸²Ν. 1968/1991 άρθρο 1 παρ. 5.

¹⁹⁸³Α. Μάνεσης, *ό.π.* (151), 107.

¹⁹⁸⁴Βλ. Γ. Σιούτη, *ό.π.* (2), 166-168, δίχως οι περιβαλλοντικοί κίνδυνοι και τα περιβαλλοντικά αγαθά να κατέχουν με επιτακτικό τρόπο τη στρατηγική σημασία που αλληλεπιδρούν στις δημόσιες πολιτικές στις επόμενες δεκαετίες και πόσω μάλλον στις μέρες μας. Βλ. Γ. Δελλής, *ό.π.* (23), 1065: Καταγράφεται η γενικότερη αντίληψη για την οικολογική συνείδηση, το είδος και η εμβέλεια της οικονομικής παραγωγικότητας και το επίπεδο της τεχνολογικής πρόοδου στην Ελλάδα που επηρεάζουν ευθέως αντίστοιχα και την έκταση της έννομης θωράκισης των οικείων προστατευόμενων έννομων αγαθών και συμφερόντων, ίδια θέση και σε Θ. Αντωνίου, *ό.π.* (16), 973.

¹⁹⁸⁵Μ. Δεκλερής, *ό.π.* (18), 82.

¹⁹⁸⁶Δ. Μακρής, Το διεθνές συμβατικό δίκαιο του περιβάλλοντος στη νομολογία του ΣτΕ, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (*ό.π.* 13), 1127.

¹⁹⁸⁷Γ. Σιούτη, *ό.π.* (2), 168-180.

¹⁹⁸⁸Γ. Παπαδημητρίου, Η προστασία περιβάλλοντος στην Ελλάδα, Επισκόπηση και Προοπτική, Νόμος και Φύση, 2008, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/11318, 2008.

αποτελεσματικής νομιμότητας στην αντικειμενική διαδικαστική συνοχή των έννομων απαιτήσεων της βιωσιμότητας. Διακρίνονται δε, δύο επιμέρους χρονικές υποπερίοδοι: την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, οι αντιδράσεις της νομολογίας ταυτίστηκαν με τις δύσκολες ισορροπίες στη νομιμότητα μεγάλων δημοσίων έργων και παρεμβάσεων, με ιδιαίτερο βάρος ως προς την ενιαία αποτίμηση του εθνικού δημοσίου συμφέροντος. Ενώ κατά τη δεύτερη δεκαετία, οι δικαιοδοτικές κρίσεις του ΣτΕ δοκιμάστηκαν από την «αμήχανη» συνταγματικά διαχείριση της μνημονιακής κρίσης, όπου το ανώτατο Ακυρωτικό, ιδίως επί του περιβαλλοντικού και του αναπτυξιακού του προσανατολισμού, προσπάθησε να μείνει εγγυητικά αλώβητο, χωρίς να απορροφήσει αμαχητί τις βεβιασμένες παρεμβάσεις του κρατικού μηχανισμού εις βάρος των αξιακών κεκτημένων του κράτους δικαίου. Αξιώνοντας ειδικά για τη συνάφεια της περιβαλλοντικής προστασίας με την κοινωνική συνοχή και την ανάπτυξη,¹⁹⁸⁹ κατά το δυνατόν, αιτιωδέστερα τη συνεκτικότητα του δημοσίου συμφέροντος με τη νομιμότητα των όρων, υπό την κυρίαρχη σταθερά της σφαιρικής εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων στους ώριμους ρυθμιστικούς συγχρονισμούς της βιώσιμης ανάπτυξης.

Πιο διεξοδικά, την πρώτη περίοδο, η νομολογιακή επεξεργασία από το ΣτΕ της σύννομης συνάφειας των συνταγματικών εφαρμογών της προστασίας του περιβάλλοντος με την οικονομική ανάπτυξη είχε ως αξιολογική της αφετηρία¹⁹⁹⁰ την τήρηση της νομότυπης διαδικασίας του κράτους δικαίου στις συνεκτιμήσεις των προτιμησιακών επιλογών και των αποφάσεων του κρατικού μηχανισμού. Κρίσεις δηλαδή που ανάγονταν στην επαρκή και ανεκτή δικαιολογησιμότητα των ιεραρχούμενων σταθμίσεων,¹⁹⁹¹ κατά την εκάστοτε περιπτώσιολογική¹⁹⁹² σημαίνουσα ρυθμιστική προτεραιότητα¹⁹⁹³ του «νομοθέτη» και της «διοίκησης» ως προς τα επιμέρους, «τύποις ισοδύναμα», έννομα αγαθά. Στην πράξη δηλαδή, υιοθετήθηκε η «μεθοδολογία» της εναλλασσόμενα νομιμοποιημένης στάθμισης συμφερόντων, με την αποδοχή του συγκρουσιακού τους χαρακτήρα,¹⁹⁹⁴ σ' έναν ιδιότυπα οριακό και

¹⁹⁸⁹Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 163. Βλ. παραπεμπτική ΣτΕ 1433/2017: Ε.Π.Ο. μονάδας επεξεργασίας μη επικίνδυνων αποβλήτων για την παραγωγή βιοαερίου και σταθμού συμπαραγωγής ηλεκτρικής και θερμικής ενέργειας σε αγροτική περιοχή υψηλής παραγωγικότητας του Κεφαλόβρυσου Τρικάλων. Η «κατ' εξαίρεση απόδοση της γης αυτής σε άλλες χρήσεις πρέπει να γίνεται με φειδώ και κατόπιν ειδικής σταθμίσεως των παραγόντων κόστους-ωφέλειας σε κοινωνικό, οικονομικό και περιβαλλοντικό επίπεδο.»

¹⁹⁹⁰ Αντιπροσωπευτική της εποχής η απόφαση της ΟλομΣτΕ 810-811/1977 (γνωστή ως υπόθεση «Ναυπηγείων της Πύλου»). Σ' αυτήν παρουσιάστηκε η άμεση παροχή δικαστικής προστασίας σε σχέση με την προσβολή του φυσικού περιβάλλοντος, ως συνταγματικά κατοχυρωμένο έννομο αγαθό, χωρίς την ανάγκη ισχύος οποιουδήποτε τυπικού νομοθετικού πλαισίου για την ελεγκτική προστατευτική του μέριμνα επί της αντίστοιχης συνταγματικής δέσμευσης του κράτους. Ωστόσο, σύμφωνα με την ιστορική έκβαση της υπόθεσης, ασχέτως της αναγνώρισης της διοικητικής κωλυσιεργίας και της συνταγματικής ανακολουθίας του κράτους δικαίου, αναφορικά με την έγκαιρη ενεργοποίηση των συνταγματικών επιταγών περί χωροταξίας, υπό την απειλή της οικονομικής στασιμότητας της χώρας (βλ. και ΟλομΣτΕ 4576/1977) υπερίσχυσε η νομιμότητα των ρυθμίσεων επί των χρήσεων γης, ως «οιονεί» εξασφαλιστικά προσωρινά υποκατάστατα μέτρα των προβλεπομένων από το Ν. 360/1976 χωροταξικών σχεδίων. Είναι δε αξιοσημείωτη η μειοψηφούσα γνώμη για τη βαρύνουσα αξιακή και ειδική ισχύ της προστασίας του περιβάλλοντος σε σχέση με τις γενικές κατευθύνσεις της οικονομικής ανάπτυξης (βλ. Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 145).

¹⁹⁹¹ΣτΕ 1525-41/1981, ΣτΕ 1239/1982, ΣτΕ 3047-8/1980, ΣτΕ 1615/1988, ΣτΕ 2242/1994 και σε Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 139.

¹⁹⁹²Βλ. Ίδιο αντιπροσωπευτικό σκεπτικό επί της «εναλλασσόμενης ιεράρχησης» και στις ΣτΕ 3745/1981 και ΟλομΣτΕ 2281-82/1992 στο ΤοΣ, Σάκκουλας, 1992, 593 (Συνάρτηση προστασίας περιβάλλοντος και δικαιώματος ιδιοκτησίας κατά την τροποποίηση και επέκταση ρυμοτομικού σχεδιασμού σε περιοχές πλησίον του Πεντελικού Όρους).

¹⁹⁹³Π. Μαντζούφας, ό.π. (163), 383.

¹⁹⁹⁴Δικανική συλλογιστική που προκαλεί «επιλεκτική» διαδικαστική σύγχυση σε σχέση με την ισοδύναμη συνταγματική ισχύ, την ενότητα, την αρμονία και την κανονιστική συνέπεια των συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων-αξιώσεων, για την πληρότητα της ρυθμιστικής τους εφαρμογής στους κοινούς όρους της νομιμότητας. Για την καταρχάς εναρμονισμένη προς το άρθρο 24 του Συντ. εφαρμογή του άρθρου 106 παρ. 1, βλ. και ΣτΕ 4208/1991, Νόμος και Φύση 1998/11,154, ΣτΕ 4209/1997, Νόμος και Φύση 1998/1, 151.

προκαθορισμένα προσαρμοστικό δικαστικό έλεγχο αναγκαιότητας,¹⁹⁹⁵ αφού: «από την συνεκτίμηση όλων των παραγόντων που συνθέτουν το εθνικό συμφέρον, τελικώς (διοικητικά) προκρίνεται η καταλληλότερη λύση, η οποία εξυπηρετεί καλύτερα τη βούληση του νομοθέτη».¹⁹⁹⁶ Σε μία περίοδο που η ανάκαμψη και η τόνωση της εθνικής οικονομίας βρίσκονταν σε δικαιοπολιτική προτεραιότητα,¹⁹⁹⁷ χωρίς η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης να αποτελεί τότε ένα διακριτό έννομο στόχο και ενεργητικό σκοπό. Βέβαια και εκείνη την εποχή κατά την εγγυητική ευθυγράμμιση της νομιμότητας με τον πυρήνα του περιβαλλοντικού συνταγματικού κεκτημένου, απορρίπτονταν αποθετικά χωρίς περιστροφές οι ανεπαρκείς εφαρμογές και οι ευθέως παράτυπες εκπτώσεις από τις αξίες του κράτους δικαίου.¹⁹⁹⁸

Η δεύτερη περίοδος, με το έναυσμα της να ανάγεται στην ίδρυση του καθ' ύλην αρμόδιου περιβαλλοντικού Ε' Τμήματος του Συμβουλίου της Επικρατείας,¹⁹⁹⁹ κατέδειξε το θετικό λειτουργικό εκτόπισμα των αρχών της περιβαλλοντικής προστασίας, διεκδικώντας όλο και πιο δυναμικά, η νομιμότητα της δημόσιας παρέμβασης και η νομότυπη αντίδραση της παραγωγικής πρωτοβουλίας να αποδίδουν κατά τη συνταγματική τους υπαγωγή υπέρτερες αξίες για την κοινωνική διαβίωση και την οντολογική έκφραση των δεοντολογικών κανόνων. Με αυτή τη «συστημική»²⁰⁰⁰ και «εξαρτησιογόνα» διαδικασία επί των συνταγματοποιημένων

¹⁹⁹⁵Βλ. Σχετική αντίληψη και σε αρκετά μεταγενέστερες αποφάσεις επί προεδρίας Χ. Γεραρή, ΟλομΣτΕ 1468/2004 περί απαγόρευσης επέκτασης βιομηχανικών/βιοτεχνικών εγκαταστάσεων στην de facto κορεσμένη περιοχή της Αττικής, συναφής και η ΣτΕ 3065/2001, ως χαρακτηριστική απόφαση για την εννοιολογική και χωροχρονική πρόταξη της προστασίας του περιβάλλοντος για τη σύννομη λειτουργία μίας παραγωγικής δραστηριότητας, την έκταση και τις «συνθήκες» του εκσυγχρονισμού της και τα αξιολογικά της όρια χωρίς μάλιστα την επίκληση-απαίτηση αυστηρών τεχνικών εκτιμήσεων στον έλεγχο της αναγκαιότητας τους. (βλ. συμβιβαστική μεταγενέστερη ΣτΕ 173/2015, όπου κρίθηκαν σύννομα «επαγγελματικά εργαστήρια χαμηλής όχλησης» στα όρια της Περιφέρειας της Αττικής) βλ. και ακυρωτική ΟλομΣτΕ 1672/2005 σχετική με τα Ολυμπιακά έργα και την προστασία του φυσικού/δασικού περιβάλλοντος, με την επιτακτική απαίτηση αιτιολογημένης και επαρκούς Μ.Π.Ε. για την επέκταση του Κέντρου Υψηλής Τάσεως στη προστατευόμενη ζώνη του Υμηττού.

¹⁹⁹⁶Διαφαίνεται η ευρύτατη αναγνώριση περιθωρίων διακριτικής ευχέρειας προς το νομοθέτη-διοίκηση για την προκριματική επιλογή μεταξύ των συνταγματικών κεκτημένων. Βλ. Γ. Σιούτη, ό.π. (141), 113, Γ. Δελλής, ό.π. (23), 1063, και ΣτΕ 3047/1980 και ΣτΕ 1064/1984.

¹⁹⁹⁷Γ. Σιούτη, ό.π. (141), 72.

¹⁹⁹⁸Βλ. Για το περιβαλλοντικό κεκτημένο στο πυρήνα της συνταγματικής νομιμότητας Βλ. επίσης ΟλομΣτΕ 1097/1987: Χαρακτηρισμός διατηρητέων κτηρίων και επιβολή υποχρέωσης στους ιδιοκτήτες τους για την συντήρηση και την επισκευή τους, ΟλομΣτΕ 1876/1985: όπου η «αυτόματη» (και γενικευμένη) εξαίρεση από την κατεδάφιση αυθαιρέτων κρίθηκε πως αντίκειται εις το άρθρον 24 παρ.2 του Συντάγματος, ΟλομΣτΕ 10/1988: Ρυθμίσεις του τότε ΓΟΚ (1985), οι οποίες προέβλεπαν ευνοϊκότερους όρους δόμησης σε περιοχές που προϋφίστατο «ελεύθερο σύστημα δόμησης», κρίθηκαν αντισυνταγματικές υπέρ του περιβαλλοντικού κεκτημένου.

¹⁹⁹⁹Ν. 1968/ 1991 βλ. και Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 9 επ..

²⁰⁰⁰Σημ.:Για την «συστημική» επιστήμη στο πεδίο του περιβάλλοντος πέρα από την εκτενη ανάλυση στο έργο του δικαστή, Προέδρου του Ε' Τμήματος τη δεκαετία του 1990, Μ. Δεκλερή βλ. κλασικές αναφορές: R.J. Benett/R.J. Chorley, Environmental Systems, Philosophy, Analysis and Control, Methuen, 1980, T. Miller Environmental Science, 2^η έκδ., Wadsworth Publishing Co., 1989, D. Chiras Environmental Science: Action for a Sustainable Future, Benjamin Cumming, 1994, S. Faucheux/M. O' Connor, Economie Ecologique et Systemique, Revue Internationale de Systemique, 1994, C. Tisdell, Environmental Economics Cambridge University Press, 1993, D. Pearce/J. Warford, World Without End, Oxford University Press, 1994. Αλλά και τα θεμελιώδη κείμενα του Ο.Η.Ε όπως: η Διακήρυξη της Στοκχόλμης για το Περιβάλλον του 1972, η Έκθεση της Επιτροπής Brundtland για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη «Our Common Future» το 1987, η Διακήρυξη του Ρίο 1992 και η Agenda '21 το 1992, Η συστημική μεθοδολογία διαρθρώθηκε στην υιοθέτηση πολυαξιακών (multi-valued) «Συστημάτων Μεγάλης Κλίμακας» (Large Scale System) με ανάλογης έντασης εσωτερικές ιεραρχούμενες κλιμακώσεις. Όπως έχει τονιστεί ξεκάθαρα στη παρούσα διατριβή, είναι σημαντικά διαφοροποιημένη η λειτουργία της εν λόγω «συστημικής ανάλυσης αξιών» από την «συστηματική ανάλυση του δικαίου», αν και οι δύο μεθοδολογικές εκτιμήσεις ανάγονται στη δυναμική του ζωντανού και του αξιακού συνταγματισμού με κοινές ρυθμιστικές συνιστώσες. Η κύρια ειδοποιός διαφορά έγκειται στην αξιολογικής ιεράρχηση και στη κανονιστική ισοδυναμία των έννομων όρων που θέτουν αντίστοιχα. Υπέρ μίας εκτεταμένης αντίληψης συστημικής «γνωσιολογικής και οντολογικής» ιεράρχησης με επιστημονικοκεντρικά τεκμήρια και με αξιολογική εννοιολογική προτεραιότητα στη περιβαλλοντική αειφορία ως αιτιώδη βάση για την αειφορία της κοινωνικο-οικονομικής διαβίωσης τάσσεται σθεναρά πέρα του πρώην

περιβαλλοντικών «προτύπων και προϋποθέσεων», επιδιώχθηκε μεθοδευμένα ο προσδιορισμός των ορίων της οικονομικής ελευθερίας,²⁰⁰¹ οι «έννομες συνθήκες» της παραγωγικής δραστηριότητας²⁰⁰² και ο «θεμιτός σκοπός» της οικονομικής ανάπτυξης,²⁰⁰³ υπό την «αιγίδα»²⁰⁰⁴ και το κανονιστικό συντονισμό της Βιωσιμότητας.²⁰⁰⁵ Διεκδικήθηκε επίσης δομικά, η ένταση των δικανικών κρίσεων να συναρτάται “in concreto” από την έκταση των σύννομων περιθωρίων εκτίμησης του κράτους, για τις απαραίτητες αποτελεσματικές ισορροπίες των πρώτων και την ουσιαστική νομιμότητα των δεύτερων. Ωστόσο, η δραστηριότητα, και εν τέλει ο ευθύς αξιακός υπερβατισμός, αυτού του δυναμικού πλην όμως συντεταγμένου δικαιοδοτικού παρεμβατισμού,²⁰⁰⁶ καταλόγισε, κριτικά για το Ανώτατο Δικαστήριο, τάσεις δικαστικού

Αντιπρόεδρου του ΣτΕ Μ. Δεκλερή και η νυν Αντιπρόεδρος του ΣτΕ Μ. Καραμανάφ μέσα από την επιστημονική της αρθρογραφία. (Μ. Καραμανάφ, ό.π. (1351), 9). Ο συγκεκριμένος «ιεραρχικός εξορθολογισμός», που εγείρει σοβαρές αμφιβολίες στη δικαιοδοτική και όχι τόσο στη δικαιοπλαστική του διάσταση, είναι κρίσιμο και επιτακτικά αναγκαίο να συγχρονίζεται και να αυτοπεριορίζεται κατά την επαγωγή του στη δικαστική κρίση, υπό το βάρος της κανονιστικής ενότητας και της τυπικής ισοδυναμίας των διατάξεων του Συντάγματος (βλ. εύστοχες επιφυλάξεις καθηγητή Γ. Δελλή, ό.π. (23), 1057-1087, ενάντια της ιεράρχησης των δημοσίων συνταγματικών κεκτημένων). Με βάση την προτεινόμενη στη παρούσα μελέτη μεθοδολογία της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», μόνο μία εννοιολογικά χρονική και λειτουργικά διαδικαστική «διαβάθμιση» των έννομων όρων μπορεί να γίνει αποδεκτή για την εύρυθμη και αιτιολογημένη «πλαισίωση» της έννομης προστασίας, με πληρότητα και αποτελεσματικότητα επί των συναρτώμενων ισοδύναμων έννομων αγαθών και σύννομων συμφερόντων, των τεχνολογικών εκτιμήσεων και των αντικειμενικών δεδομένων, στο διακριτό δικαιοδοτικό έλεγχο (βλ. Ευκρινή και μεθοδολογικά συνεκτική πάγια θέση καθηγήτριας Γ. Σιούτη υπέρ του συστηματικού και αμφοτεροβαρούς οριακού συνταγματικού ελέγχου σε «Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της αειφορίας», Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του». Πρακτικά ημερίδας, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002). Γι' αυτήν την ερμηνευτικά και πρακτικά «χρονικά προώστερη», «ρυθμιστικά προϋποθετική» και «εγγυητικά προληπτική» δράση της περιβαλλοντικής προστασίας, σε σχέση με τις ισοδύναμες, πλην όμως λιγότερο «ευπαθείς» και πλέον «φύσει» προσαρμοστικές αξιώσεις της οικονομικής ανάπτυξης βλ. και το σκεπτικό του Κ. Μενουδάκου: «αν για την οικονομική κρίση υπάρχει ελπίδα ανάταξης, δεν συμβαίνει το ίδιο και για την οικολογική», στο άρθρο του, Περιβαλλοντική Πολιτική σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Κάποιες Γενικές Διαπιστώσεις και Σκέψεις, 2016, Νόμος και Φύση, nomosphysis.org.gr/15339 και σε Κ. Μενουδάκος, ό.π. (77), 26.

²⁰⁰¹Θ. Αντωνίου, ό.π. (16), 973, Γ. Παπαδημητρίου, ό.π. (2), 393-394.

²⁰⁰²ΣτΕ 1311/1993: «Η ίδρυση και η λειτουργία συγκεκριμένης μηχανολογικής εγκατάστασης, επιτρέπεται μόνο εφόσον γίνεται σε τέτοια θέση και με τέτοιους όρους ώστε να μην προκαλούνται κίνδυνοι υγείας ή οχλήσεις των εργαζομένων, των περιοίκων και του κοινού, ή γενικότερα δυσμενείς επενέργειες στο περιβάλλον πέρα από τα επιστημονικώς ανεκτά ή τα θεσπιζόμενα από την νομοθεσία όρια, η συνδρομή δε των προϋποθέσεων αυτών απαιτείται να ερευνάται τόσο για την χορήγηση της αρχικής άδειας ίδρύσεως ή λειτουργίας της μηχανολογικής εγκατάστασης, όσο και για την ανανέωσή τους». Σχετικές και οι ΣτΕ 601/1989 και 3680/1987.

²⁰⁰³Α. Καλλία-Αντωνίου, Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της συνολικής προσέγγισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος, ΠερΔικ, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 1998, 215 επ., Γ. Δελλής, ό.π. (23), 1068 και Β. Βουτσάκης, Η οικονομική ελευθερία, το γενικό συμφέρον. Και ο δικαστικός έλεγχος των μέτρων της οικονομικής πολιτικής, Το Σύνταγμα-Τα είκοσι χρόνια του Συντάγματος 1975, Σάκκουλας, 1998, 395 και 403.

²⁰⁰⁴Σημ.:Κατά την απόλυτα παγιωθείσα νομολογιακή κρίση: «έργα και κάθε είδους δραστηριότητες που δεν σέβονται την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης είναι απαγορευμένες. Πρόκειται δε για απαγόρευση απόλυτη, χωρίς να υπάρχει στάδιο αξιολόγησης και στάθμισης της χρησιμότητας ορισμένης δραστηριότητας».

²⁰⁰⁵Σημ.:Στην κατεύθυνση της πολυδιάστατης προσέγγισης της αρχής της αειφορίας, υπό το πρίσμα τόσο του άρθρου 24 Συντ. όσο και των άρθρων 106 1 και 2 Συντ. και 22 παρ. 1 Συντ. αλλά και του 79 παρ. 8 θεμελιώνεται πλήθος σημαντικών αποφάσεων του Συμβουλίου της Επικρατείας. Ενδεικτικές οι αποφάσεις: της ΟλομΣτΕ 2300/1997, που αφορούσε την «ταπεινώση» του αρχαιολογικού μνημείου του λόφου Ζαγάνι, σε σχέση με την εύρυθμη λειτουργία του υπό κατασκευή διεθνή αερολιμένα «Ελ. Βενιζέλος» στα Σπάτα της Αττικής και της ΟλομΣτΕ 2939/2000, που αφορούσε την ηλεκτροδότηση νήσων (βλ. σχόλιο για την ίδια υπόθεση και Α. Παπακωνσταντίνου, ΤοΣ, Σάκκουλας, 2001, 508 επ.).

²⁰⁰⁶Βλ. ΟλομΣτΕ 1071/1994: Πρόβλεψη με προεδρικό διάταγμα της δυνατότητας μεταφοράς όρων-συντελεστών δόμησης σε ένα οικόπεδο ώστε να υπερκαλύπτεται το ανώτατο επιτρεπόμενο όριο οικοδόμησης σ' αυτό. Το κανονιστικό διάταγμα που ρυθμίζει τα περί μεταφοράς συντελεστή κρίθηκε ως αντισυνταγματική διοικητική πράξη ενάντια στην προστασία του οικιστικού περιβάλλοντος βλ. συναφή ΣτΕ 2299/1996).

ακτιβισμού²⁰⁰⁷ σε σχέση με την αξιολογική διασαφήνιση των δικαιικών αρχών και των εξωδικαιικών δεσμεύσεων (-τεχνικών όρων) που υπεισέρχονται στο κράτος δικαίου. Παραταύτα, σε μία αποστασιοποιημένη εκτίμηση της συνεισφοράς αυτής της περιόδου είναι γενικά αποδεκτό, πως κατ' ουσία συνεπήρε και αναβάθμισε το συνταγματικό "status" της Ελληνικής Δημοκρατίας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι αυτή η «συστημικά δικαιοπλαστική» προσέγγιση, που υποστηρίχθηκε ένθερμα από τον πρώτο Πρόεδρο του περιβαλλοντικού Τμήματος τη δεκαετία του 1990 Μ. Δεκλερή, το συγκροτημένο εκσυγχρονιστικό και εξωστρεφές ρεύμα ενός συνόλου ανώτατων Δικαστών και εν πολλοίς από την τότε πλειοψηφία της Ολομέλειας του ΣτΕ, πέρα της εκτελεστικής πολιτειακής προσαρμογής, γνώρισε και πανευρωπαϊκό θεσμικό ενδιαφέρον. Με αποκορύφωμα μάλιστα την έκδοση και δημοσίευση της σχετικής μελέτης του πρωτεργάτη της παραπάνω δογματικής από την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, ως αναγνώριση της εμβληματικής δικαστικής περιβαλλοντικής προστασίας που καθιέρωσε το Δικαστήριο,²⁰⁰⁸ σε σχέση με τη θεωρητική δικαϊκή τεκμηρίωση και τις εκτεταμένες νομολογιακές κατευθύνσεις της βιώσιμης ανάπτυξης και των δώδεκα προτεινόμενων επιμέρους γενικών κανονιστικών της αρχών στην ελληνική έννομη τάξη.²⁰⁰⁹ Το Συμβούλιο της Επικρατείας προσέδωσε στη «κεκτημένη» νομιμότητα βιώσιμες διαστάσεις για το «περιβαλλοντικό κεκτημένο»,²⁰¹⁰ με ποιοτικό αξιολογικό γνώμονα τη συνεκτική κοινωνική διαβίωση του ανθρώπου και την ισορροπημένη παραγωγικότητα της οικονομικής πρωτοβουλίας, εντός μίας δημοκρατικής Πολιτείας που διεκδικεί την ευημερία της με «ενδεδειγμένες» προτεραιότητες, ρυθμιστική ευταξία²⁰¹¹ και εγγυημένους όρους.²⁰¹² Σ' αυτές τις

²⁰⁰⁷ Για το δυναμικό έλεγχο συνταγματικότητας και νομιμότητας στη περιβαλλοντική νομολογία του ΣτΕ βλ. μεταξύ πολλών και Α. Παπακωνσταντίνου, Δικαστικός ακτιβισμός και Σύνταγμα. Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, ΠερΔικ, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, 232-233.

²⁰⁰⁸ Βλ. Εισαγωγικό Πρόλογο J. Santer, στο έργο του Μ. Δεκλερή, Το Δίκαιο της Βιώσιμου Ανάπτυξης, Γενικές Αρχές, Α.Ν. Σάκουλας, 2000, XI. Αποτελεί συγκεντρωτικότερη και αναλυτικότερη έκδοχή του έργου του ίδιου: «Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος, αρχές της Βιώσιμου Ανάπτυξης». Ο ένατος Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Πρωθυπουργός του Λουξεμβούργου Jacque Santer ρητά να αναγνώρισε ότι «η νομολογία του 5^{ου} τμήματος του ΣτΕ έχει μεγάλη θεωρητική και πρακτική αξία διότι υλοποιεί το όραμα και το πνεύμα του Ρίο και της Συνθήκης του Αμστερνταμ σε ένα ευρύτερο φάσμα βιωσιμότητας».

²⁰⁰⁹ Σημ.: Οι αρχές της βιωσιμότητας ως υπέρτατες αξίες και «υψηλού επιπέδου προστασίας» σε Μ. Δεκλερή, ό.π. (18), 26-30 και ως προς την ερμηνευτική τους νομολογιακή παράθεση από το ΣτΕ στο ίδιο έργο αναλυτικά στις σελ. 117-694. Ονομαστικά ως αρχές της οικοκεντρικής βιώσιμης ανάπτυξης καταγράφονται: 1) η δημόσια διαγενεακά οικολογική τάξη, 2) το περιβαλλοντικό κεκτημένο και η επαρκής αειφορία των οικοσυστημάτων, 3) η φέρουσα ικανότητα των ανθρωπογενών συστημάτων και οικοσυστημάτων, 4) η βέλτιστη εφικτή αποκατάσταση του προσβληθέντος οικοσυστήματος, 5) η προστατευόμενη βιοποικιλότητα, 6) η κοινή φυσική κληρονομιάς, 7) η ήπια ανάπτυξη, 8) η χρονονομία στον αναπτυξιακό σχεδιασμό, 9) η πολιτιστική κληρονομιά, 10) το βιώσιμο οικιστικό αστικό περιβάλλον, 11) η ιδιαιτερότητα του φυσικού κάλλους, 12) η οικολογική συνείδηση.

²⁰¹⁰ Σημ.: Για την «ιεραρχούμενη στάθμιση» του περιβαλλοντικών διαστάσεων της νομιμότητας ως συνταγματικό κεκτημένο θεσμικής και πρακτικής προτεραιότητας βλ. αντιπροσωπευτικά ΟλομΣτΕ10/1988, ΟλομΣτΕ 1071/1994, ΟλομΣτΕ 4946/1995, ΟλομΣτΕ 6070/1996, ΟλομΣτΕ 3478/2000, ΟλομΣτΕ 3144/2004. Ενδεικτικά, στην ΣτΕ 301/2002 το περιβαλλοντικό κεκτημένο εξειδικεύεται και αναδεικνύεται στην πολεοδομική ρύθμιση. Από τη σχετική νομολογία, ο κοινός νομοθέτης, υπό τον οριακό έλεγχο του ακυρωτικού δικαστή, μπορεί να τροποποιεί τις ισχύουσες πολεοδομικές ρυθμίσεις, μόνον προκειμένου να τις αντικαταστήσει με άλλες νεότερες, με τις οποίες βελτιώνονται ακόμα περισσότερο οι συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων, Οι νέες ρυθμίσεις δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να συνεπάγονται υποβάθμιση του υφιστάμενου φυσικού και οικιστικού περιβάλλοντος, όπως μείωση των ελεύθερων χώρων και του πρασίνου ή χειροτέρευση των συνθηκών ηλιακού φωτισμού και αερισμού των ακινήτων.

²⁰¹¹ Βλ. ΣτΕ 50/1993: κατά τη σταθμιστική αποδόμηση σημαντικών οικονομικών (εν προκειμένω τουριστικής δραστηριότητας) και περιβαλλοντικών συμφερόντων, σε περιοχή ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, η διοίκηση οφείλει να προσβλέπει, αφενός στην ορθολογική κατανομή της τουριστικής δραστηριότητας στον Ελλαδικό χώρο σε οργανωμένα χωροταξικά πλαίσια χρήσεων γης και αφετέρου συμπληρωματικά στην ανάπτυξη μονάδων χωρίς την υπέρβαση των ορίων κορεσμού κάθε περιοχής. Η δημιουργία τουριστικών μονάδων είναι αναγκαίο να εναρμονίζεται προς την ιδιαίτερη περιβαλλοντική, κοινωνική, χωροταξική και πολιτιστική φυσιογνωμία της εκάστοτε περιοχής με βάση τις πολύπλευρες απαιτήσεις του δημοσίου συμφέροντος επί της συνολικής κοινωνικο-

μεταρρυθμιστικές νομολογιακές διεργασίες συμπεριλήφθησαν οι ιδιαίτερες αποχρώσεις των εκάστοτε ηθικοπολιτικών και γνωσιολογικών περιστάσεων· πραγματευόμενες τα όρια της δημοκρατικής νομιμοποίησης, τη σημασία των κοινωνικο-οικονομικών αναγκών, την επάρκεια των επιστημονικών δεδομένων και τις επικρατούσες ιδεαλιστικές αξίες.²⁰¹³ Στοιχεία και συνθήκες, που στον ορθολογισμό του σύγχρονου αξιακού θετικισμού επιβάλλεται να στέκονται διακριτά και διακριτικά, αλλά όχι αδιάφορα της «δικαιοκρατίας». Ειδικά κατά την οριοθετημένη «ρυθμιστική συνδιαλλαγή» και την κανονιστική τους ενσωμάτωση στα «δικαιοπολιτικά» πρότυπα ενός θεσμικά ζωντανού και διαυγή συνταγματισμού, που δεν θρέφει ανταγωνιστικές αμφιβολίες, αλλά εξασφαλίζει βιώσιμες συνεκτικές λύσεις.

Η τρίτη περίοδος της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας λειτούργησε με σταθεροποιητική ωριμότητα για τις ως άνω δικαιοπλαστικές συνέργειες, απολαμβάνοντας και αξιοποιώντας τη συνταγματική τους πλέον αναγνώριση και ακτινοβολία. Η ανάγκη για την αποτελεσματικότητα των συνταγματικών επιταγών στις παραγωγικές πιέσεις της πραγματικότητας καλλιέργησε στον νομικό ορθολογισμό τη σημασία και τη μεστή ευελιξία της ασφάλειας του δικαίου, κατά τη δημιουργική διαλεκτική του δικαστικού ελέγχου με τον αποφασιστικό κρατικό μηχανισμό. Απαρχή γι' αυτές τις κατευθύνσεις ορίζονται θεωρητικά νομολογιακές αντιδράσεις, οι οποίες προέρχονται από ένα πλέγμα «κύκλου υποθέσεων», που απασχόλησαν το ΣτΕ και την ελληνική Πολιτεία από τη δεκαετία του 1990 έως και πρόσφατα, για τους έννομους όρους και τις διαδικασίες της βιώσιμης ανάπτυξης. Αυτές δεν είναι άλλες, από τις αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ: υπ' αριθμ. 3478/2000 για την εκτροπή του Αχελώου ποταμού και υπ' αριθμ. 613/2002 για τις εξορύξεις χρυσού στην περιοχή της Χαλκιδικής.²⁰¹⁴ Στο δικανικό τους συλλογισμό πιστώνεται το πανομοιότυπο της μείζονος συλλογιστικής πρότασης, υιοθετώντας συγκεκριμένους συνταγματικούς άξονες έννομης

οικονομικής ευημερίας. Βλ. σχετικά και ΟλομΣτΕ 695/86 (υπόθεση "Caretta – Caretta" για τους περιορισμούς δόμησης στη Ζάκυνθο σε περιοχή που είναι τόπος κατοικίας-γέννησης της ομώνυμης θαλάσσιας χελώνας. Βλ. και Μ. Καραμανώφ, ό.π. (1351), 16-17.

²⁰¹²ΣτΕ 53/1993 Υπόθεση «Πετρόλα» η πρώτη ρητή μνεία στην βιώσιμη ανάπτυξη: «Η επιβαλλόμενη εις την Πολιτείαν υποχρέωσις προστασίας του περιβάλλοντος δέον να αποτελεί θεμελιώδη γνώμονα κατά την λήψιν των δημοσίων αποφάσεων που επιτρέπουν δραστηριότητες συνδεόμενας προς την οικονομική ανάπτυξη και ιδίως προς ίδρυσιν, επέκτασιν, εκσυγχρονισμόν και λειτουργίαν των βιομηχανιών, εις τρόπον ώστε η μεν έρευνα των συναφών περιβαλλοντικών, οικονομικών και τεχνικών ζητημάτων να γίνεται όχι χωριστά αλλά με πλήρη αλληλοσυσχέτισιν η δε απόφαση να διέπεται προεχόντως από την επικρατέστερον αρχήν της προλήψεως της βλάβης του περιβάλλοντος ειδικότερον δε κατά την χορήγησιν άδειας λειτουργίας πάσης μηχανολογικής εγκαταστάσεως δέον πρωτίστως να λαμβάνεται υπόψιν η επίδρασις αυτής επί του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της περιοχής εν όψει και των τυχόν ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τούτου αποκλειομένης της χορηγήσεως της άδειας εις περιπτώσιν κατά την οποίαν απειλείται σοβαρά βλάβη ή αλλοίωσις αυτού ή κίνδυνος δια την υγείαν ανθρώπων με βάση την οριοθετημένη δικανική πεποίθησι του ακυρωτικού δικαστή» (στο ίδιο πνεύμα και ΣτΕ 2058/1994, 2760/1994 και 327/1999). Βλ. Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 255 όπου προβάλλει «το δέον και την ανάγκη» της αρχής της ενσωμάτωσης της περιβαλλοντικής προστασίας με «δεσπόζουσα» μάλιστα θέση. Στην ΟλομΣτΕ 2537/1996 ακυρώθηκε πράξι Υπουργικού Συμβουλίου, με την οποία χορηγήθηκε στην ίδια εταιρεία (Πετρόλα) για τα διωλιστήρια της Ελευσίνας άδεια επέκτασις των εγκαταστάσεών της, με την ίδρυσιν τριών νέων ποιοτικών μονάδων συμπαραγωγής ατμού και ηλεκτρικής ενέργειας και εξοπλισμού παραγωγής αζώτου από τον ατμοσφαιρικό αέρα. Τονίστηκε πως, η συνδυαστική «συνεκτίμησι» και «στάθμισι» παραμέτρων που εφάπτονται διαφορετικών συνταγματικών κανόνων και «επιμέρους πτυχών» του δημοσίου συμφέροντος, όπως των συνταγματικών διατάξεων των άρθρων 24, 106 και 22, πρέπει να συμπορεύεται και να συγκλίνει κατά αποκλειστικότητα στη διαμόρφωσι της βιώσιμης ανάπτυξης, που αποβλέπει και ο συντακτικός νομοθέτης» (βλ. και προηγούμενη ΟλομΣτΕ 2755/1994, που αφορούσε επίσης την ακύρωσι αποφάσεων του Υπουργικού Συμβουλίου για την εγκατάστασι και τον εκσυγχρονισμό υφιστάμενων βιομηχανικών μονάδων, χωρίς την τήρησι περιβαλλοντικών όρων και διαδικασιών).

²⁰¹³Βλ. Μ. Καραμανώφ, ό.π. (1351), 9: Κατά την Αντιπρόεδρο του ΣτΕ η βιωσιμότητα σχετίζεται ευθέως με την αξία του ανθρώπου και του δικαιώματός του στη ζωή, αλλά διατίθεται και ως πρώτησιν συντεταγμένη υποχρέωσι του κοινωνικού Κράτους Δικαίου σε μία αξιολογικά προέχουσα ιεράρχησι του περιβαλλοντικού αγαθού σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη.

²⁰¹⁴Θ. Αντωνίου, ό.π. (16), 969 επ..

υπαγωγής, που επαναλαμβάνονται αυτολεξεί στο σκεπτικό σχεδόν του συνόλου των «περιβαλλοντικών» κρίσεων²⁰¹⁵ μέχρι και σήμερα, ασχέτως των “mutatis mutandis” αξιολογικών αποκλίσεων για: τις «ρυθμιστικές αναλογίες» της βιώσιμης ανάπτυξης, την ερμηνευτική και τη δικονομική αποδεικτική δυναμική της αρχής της αναλογικότητας, τη σημασία κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων και αναγκών, και τις εκάστοτε διαδικαστικές πλημμέλειες, που τυχόν ανακύπτουν στο οριοθετημένο έλεγχο της νομιμότητας.

Έπειτα από περιόδους ανταγωνιστικών εκτιμήσεων, είτε οικοκεντρικών,²⁰¹⁶ είτε οικονομικοκεντρικών²⁰¹⁷ ήταν φυσικό επακόλουθο, όπως αυθεντικά αποδέχεται ο επίσης εμπνευσμένος επικεφαλής του Ε΄ Τμήματος του ΣτΕ, κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα και μετέπειτα Πρόεδρος της Ολομέλειας, Κ. Μενουδάκος,²⁰¹⁸ ο δικαιοδοτικός έλεγχος να υπεισέλθει σε: «περισσότερο ήπιες προσεγγίσεις, χωρίς να ανατραπούν βασικές αρχές και κανόνες» της νομιμότητας και της συνταγματικής συνέπειας. Πρακτικά, αναπτύχθηκαν ελεγκτικοί «ρυθμιστικοί δίαυλοι» για: την ουσιαστική αναβάθμιση της αιτιολογημένης

²⁰¹⁵ Η ίδια συλλογιστική υποστηρίζεται και σε αμιγώς «ενδοπεριβαλλοντικές» δίκες (κατά Α. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (21), 335 και υπόθεση 967/2007 για την Έγκριση Περιβαλλοντικών Όρων σε αναδασωτέα έκταση. Κρίθηκαν επιτρεπτές υποδομές «Ο.Ε.Δ.Α.» σε «Ζ.Α.Π.» κατά την τήρηση κατάλληλου στρατηγικού χωροταξικού σχεδιασμού με γνώμονα τη διαφύλαξη της δημόσιας υγείας των αστικών οικισμών και ως εκ τούτου την πρόταξη της αναγκαιότητας της παρέμβασης, έπειτα από αμφίδρομες σταθμίσεις κόστους - οφέλους μεταξύ του σύννομου μέτρου και του θεμιτού σκοπού.

²⁰¹⁶ Βλ. αντιπροσωπευτικά: Την ΟλομΣτΕ 10/1988 με την καθιέρωση του περιβαλλοντικού-πολεοδομικού κεκτημένου «προκρινόμενης, κατά την εκάστοτε κρίση της διοικήσεως, της καλύτερου εξυπηρετούσης το γενικότερο εθνικόν συμφέρον λύσεως» ή την μονομερή προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης κατά το βάρος μίας ιδιαίτερης αυξημένης περιβαλλοντικής προστασίας σε ευπαθή οικοσυστήματα (επί της αειφορίας των οικοσυστημάτων), όπως επίσης και τη ΣτΕ 3146/1998 για την ήπια ανάπτυξη των μικρών νησιών και ακτών, και ΣτΕ 1615/1988 για τον εκσυγχρονισμό και την αδειοδότηση βιομηχανικής εγκατάστασης στη Δραπετσώνα, με απαίτηση την τεκμηρίωση μίας απόλυτα αυστηρής οικοκεντρικής αιτιολογίας, κατά μία περίοδο μάλλον αναγκαίας «περιβαλλοντικής επαγρύπνησης» του ΣτΕ, όπως τονίζεται σε Δ. Νικολόπουλο, ό.π. (1771), 753 επ.. Επίσης σηματοδοτική και η ΣτΕ 2731/1997 για την προστασία της αρκούδας της Πίνδου που αξίωσε την ξεκάθαρη ιεράρχηση επί της προστασίας του περιβάλλοντος εντός της βιώσιμης ανάπτυξης κατά την έγκριση της Ε.Π.Ο. για τον υπό κατασκευή αυτοκινητόδρομο της Εγνατίας Οδού, αφού ευθέως « (...)του προέχοντος δε τούτου (του περιβαλλοντικού κριτηρίου, υπό την έννοια της διατήρησης των ισορροπιών του οικοσυστήματος και της βιωσιμότητας του απειλούμενου είδους) δεν δύναται να κατισχύσουν άλλα κριτήρια, αναφερόμενα εις τεχνικά χαρακτηριστικά της οδού ή εις το κόστος κατασκευής κ.λπ., διότι, οσονδήποτε αξιόλογα τα κριτήρια ταύτα, πάντως δεν είναι της αυτής ιεραρχικής τάξεως, εφόσον αυτά μεν αφορούν εις τεχνικά και οικονομικά παραμέτρους του έργου, ενώ η διάσωση της φαιάς άρκτου είναι διατήρησις ζωής, που είναι η ουσία της βιωσίμου αναπτύξεως». Υποδεικνύοντας ταυτόχρονα στη διοίκηση (εξισορροπώντας τα απαγορευτικά στεγανά που επέβαλε) ότι η εναλλακτική χάραξη της Εγνατίας Οδού σε ασφαλή απόσταση από ευαίσθητο οικοσύστημα που φιλοξενεί σπάνια είδη της άγριας ζωής, θα αξιολογούνταν και ως απόλυτα σύννομη (λεπτομ. και σε σχολιασμό Ξ. Κοντιάδη, ΣτΕ 2731/1997, Νόμος και Φύση, 1998, 451 επ.).

²⁰¹⁷ ΣτΕ 810/1977. Σημαντικές πιέσεις εθνικά αναπτυξιακού χαρακτήρα δέχθηκε το ΣτΕ και κατά την περίοδο κατασκευής των μεγάλων Ολυμπιακών Έργων σε σχέση: α) με τα περιβαλλοντικά πρότυπα, β) την ανάπλαση της Αττικής με σημαντικά έργα υποδομής σε σύντομο χρονικό διάστημα, και γ) τις χρήσεις γης και τους όρους δόμησης, αφού εκδόθηκαν συνολικά έως το 2003 σαράντα επτά αποφάσεις. (Βλ. Α. Κιουσοπούλου/Π. Βογιατζής, Τα Ολυμπιακά έργα ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας: Η δύσκολη ισορροπία, σε: Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια (ό.π. 13), 1095-1096. Στην ΟλομΣτΕ 927/2003 για την έγκριση του προεδρικού διατάγματος Ειδικού Σχεδίου Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης (Ν.2730/1999), αποτυπώνονται οι δύσκολες ισορροπίες και η γενικότερη προβληματική για την ορθολογική χωροταξική οργάνωση και βιώσιμη ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας, υπό την πίεση της υλοποίησης μεγάλων τεχνικών έργων για τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 2004, τονίζοντας ωστόσο την αδιατάρακτη νομιμότητα των προσβληθεισών διατάξεων ως προς το άρθρο 24 του Συντάγματος.

²⁰¹⁸ Μεταξύ πολλών, Χ. Ράμμος, Χωροταξία και συμβολή του Κ. Μενουδάκου στην σχετική με αυτή νομολογία, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον (ό.π. 35), 181, Ν. Νικολάκης Η προσέγγιση των δικονομικών ζητημάτων στις περιβαλλοντικές διαφορές: Η συμβολή του Κωνσταντίνου Μενουδάκου στη διαμόρφωση της νομολογίας του Ε΄ Τμήματος του Συμβουλίου, στον ίδιο Τιμητικό Τόμο, 277 επ. και Ε. Πρεβεδούρου, Οι συνέπειες του ακυρωτικού ελέγχου (ό.π. 780), 307-310 και 330.

συνδεσιμότητας των τριών πυλώνων της βιώσιμης ανάπτυξης²⁰¹⁹ και τη σημασιολογική τεκμηρίωση των εκάστοτε σύννομα επιβεβλημένων αναγκών όπως και του ενδεδειγμένα θεμιτού έννομου σκοπού, ούτως ώστε οι διαδικασίες της νομιμότητας να ορθώσουν προς τη βέλτιστη αποτελεσματικότητα την κανονιστική τους ισορροπία.²⁰²⁰ Οι συγκεκριμένες νομολογιακές εκτιμήσεις, ανεξάρτητα από την ορολογία που ακολουθούν ανάμεσα στο δημόσιο συμφέρον και τα έννομα αγαθά, μπορούν και εκφεύγουν εννοιολογικά από την στενή (και εν πολλοίς υποκρυπτόμενη) λογική²⁰²¹ των ένθεν κακείθεν αξιολογικών σταθμίσεων,²⁰²² συμβάλλοντας στη συνεκτική εφαρμογή και στην εναρμονισμένη ανταπόκριση των συνταγματικών επιταγών²⁰²³ εντός της ελεγκτέας διοικητικής διαδικασίας. Συνεπώς, με τον αναλυτικό έλεγχο εκπλήρωσης αυτών των βιώσιμων κανονιστικών πλαισίων, που προβιβάζουν την ουσιαστική αιτιολογία στον προϋποθετικό πυρήνα των δημόσιων αποφάσεων, επιρρωνύεται ευκρινώς ο τύπος, ο προσανατολισμός και τα όρια του ελέγχου της νομιμότητας,²⁰²⁴ καθώς και ο ευδιάκριτος τρόπος ορθολογικής και συντεταγμένης συμπερίληψης – νομότυπης απαίτησης των καίριων εξωδικαικών τεχνικών και επιστημονικών δεδομένων,²⁰²⁵ σε σχέση με τη συνοχή της

²⁰¹⁹Κ. Μενουδάκος, ό.π. (1974).

²⁰²⁰Σημ.:«Κατά τη στάθμιση εξ άλλου αυτή σε συμμόρφωση προς την αρχή της προλήψεως και προφυλάξεως στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, που απορρέει από τις ανωτέρω διατάξεις, τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας πρέπει να λαμβάνουν προεχόντως υπ' όψιν την τυχόν ύπαρξη ιδιαίτερου κινδύνου για το φυσικό περιβάλλον από την κατασκευή και λειτουργία συγκεκριμένου έργου ή την ανάπτυξη συγκεκριμένης δραστηριότητας» (μεταξύ πολλών βλ. αυτό το «προϋποθετικό» εννοιολογικά σκεπτικό μεταξύ περιβαλλοντικής προστασίας και παραγωγικής δραστηριότητας στη σηματοδοτική ΟλομΣτΕ 613/2002).

²⁰²¹Γ. Δελλής, ό.π. (23), 1081. Ο καθηγητής αναφέρεται ιδίως στις εξωδικαικές ακτιβιστικές τάσεις του δικανικού ακτιβισμού γύρω από την στάθμιση τεχνικών εκτιμήσεων, όπως επί παραδείγματι στις αποφάσεις ΣτΕ 3597/1995 και ΣτΕ 2805/1997. Βλ. αντίστοιχη επιφύλαξη και σε Α. Παπαπετρόπουλος, ό.π. (16), 1174.

²⁰²²Σημ.:Ο «σταθμιστικός» προσανατολισμός των αξιολογήσεων ασχέτως των θετικών και ορθών μέχρι σήμερα, κατά πλεονάζουσα βάση δικαστικών κρίσεων, συντηρεί διαρκώς το δικαιοκρατικό κίνδυνο να θέσει σε αμφισβήτηση και σε απομειωτική επεξεργασία ακόμα τον πυρήνα του δικαιώματος, σε περίπτωση που αποδοθεί ειδικό βάρος προτεραιότητας σ' ένα επιβλητικό και μονοδιάστατο δημόσιο συμφέρον. Ενώ σε κάθε περίπτωση συντηρεί τη μετριοπία και την τυποποίηση του κρατικού μηχανισμού και της παραγωγικής δραστηριότητας σε όρους νομιμοποίησης και όχι βελτιστοποιητικής νομιμότητας. Όπως έχει τονιστεί στην οικεία ενότητα, εξετάζεται και σταθμίζεται διλημματικά το «προσδοκώμενο όφελος» και η επαπειλούμενη βλάβη των αντίστοιχων παρεμβάσεων και μέτρων, με ανισοβαρές βάρος απόδειξης προς τον προσφεύγοντα, υπό το πρίσμα της στενής αναλογικότητας και της εκτεταμένης προσαρμοστικότητας του τεκμηρίου της νομιμότητας προς γενικευμένο και αφηρημένο όφελος του δημοσίου συμφέροντος, χωρίς την αξίωση μίας ισχυρής αιτιολογίας και μίας ενισχυμένης διοικητικής και παραγωγικής απόδοσης των όρων και των συνεργειών του κράτους δικαίου. Βλ. προσέγγιση Θ. Αντωνίου, ό.π. (16), 976.

²⁰²³Σημ.:Στη σύγχρονη νομολογιακή αναφορά της Βιώσιμης Ανάπτυξης παρατίθεται η συνεργειακή, συστηματική, ενοποιητική και η βελτιστοποιητικά συνεκτιμώμενη συνταγματική της θεώρηση ανάμεσα στα άρθρα: 24 παρ. 1 έως 6(προστασία φυσικού, οικιστικού, χωροταξικού, πολιτιστικού περιβάλλοντος, βέλτιστων πρακτικών και αειφορία), 21 παρ. 3 (δημόσια υγεία), 25 παρ. 1 (κριτήρια αναλογικότητας και κοινωνικό κράτος δικαίου), 5 παρ. 1 (οικονομική ελευθερία), 17 παρ. 1 και 2 (ιδιοκτησιακό δικαίωμα και δημόσια ωφέλεια), 79 παρ. 8 (κρατικός προγραμματισμός κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης), 106 παρ. 1 και 2 (οικονομική ανάπτυξη, γενικό συμφέρον και όρια ιδιωτικής πρωτοβουλίας).

²⁰²⁴Σημ.:Η θεμιτή και ορθολογικά ουδέτερη θέση (βλ. Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 123) πως η δικαστική αρχή, επιβάλλεται χωρίς αυτοαναφορικό ακτιβισμό στην κρίση της, να ελέγξει το αν νομοθετική παρέμβαση και η διοικητική εφαρμογή συμπεριέλαβαν στις εκτιμήσεις και στην αιτιολογία τους επαρκώς «σταθμίσεις» των εμπλεκόμενων έννομων συμφερόντων, μπορεί να εργαλειοποιηθεί και να καταστρατηγηθεί από την οριακή ελεγχιμότητα της “stricto sensu” αναλογικότητας που αρκείται σε έλεγχο «πρόδηλων αντισυνταγματικότητων», πριμοδοτώντας νομιμοποιητικά τον a la carte υποκειμενισμό του νομοθέτη και της διοίκησης άλλως το συνταγματικό ακτιβισμό του δικαστή. Αποδυναμώνοντας την ίδια στιγμή τη βελτιστοποιητική και την αντικειμενικότερα αποδεικτική δυναμική της “lato sensu” αναλογικότητας για την αιτιώδη σημασία, την προσφορότητα και την αναγκαιότητα του μέτρου/μέσου και του σκοπού στις αμφίδρομες κανονιστικές ισορροπίες των συνταγματικών εναρμονίσεων ανάμεσα στα έννομα αγαθά, στις δίκαιες αξιώσεις και στα σύννομα συμφέροντα.

²⁰²⁵Βλ. την ΟλομΣτΕ 3219/2010: Απορριπτική αίτηση ακύρωσης Κ.Υ.Α. περί Ε.Π.Ο. για έργο μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας με σημαντικές αναφορές στην επιστημονική τεκμηρίωση και το ανέλεγκτο των αντίστοιχων

δημοκρατικής βούλησης και την χρηστή δικαιοδοτική αυτοσυγκράτηση της δικαστικής κρίσης.²⁰²⁶

Υπογραμμίζεται δε πως σε καμία περίπτωση, αυτός ο θεμιτός και ενεργητικός αντικειμενισμός της δικαστικής κρίσης δεν πρέπει να τυποποιείται ως προς τη δυναμική της αποδεικτικής διαδικασίας, που απαιτεί και προϋποθέτει για τη σύννομη ενάργηιά του μεταξύ των μερών. Η απειλή εξάλλου για την ουσία και την βελτιστοποίηση των όρων του δημοκρατικού κράτους δικαίου δεν κρύβεται μόνο πίσω από τις αυτοαναφορικές θέσεις του δικαστικού ακτιβιστικού παρεμβατισμού, αλλά και από την αντίστροφη δικονομική, δικαιοκή και ουσιαστική αλυσιτέλεια της σχεδόν ανέλεγκτης νομιμοποίησης των περιθωρίων εκτίμησης του κράτους.²⁰²⁷ Κρίνεται λοιπόν επιβεβλημένο, η μετριαστική επεξεργασία των σταθμιστικών εφαρμογών επί του ελέγχου της πολιτειακής νομιμότητας,²⁰²⁸ πέρα της έντασης, της κατεύθυνσης και της πρακτικής προσαρμογής που εν τέλει υπεισέρχεται, να διέρχεται ακόμα πιο ανοιχτά, σταθερά και μεθοδευμένα «με συνταγματική αυτοπεποίθηση», «συνταγματική διαφάνεια» και «συνταγματική δωρικότητα», στην αποδεικτικότερη και πλέον ισόρροπη ανάλυση της αναλογικότητας και στην ολιστικά αιτιωδέστερη απόδοση της βιωσιμότητας, κάτω από τις κανονιστικές διαδικασίες της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης».²⁰²⁹ Θεώρηση, που επί της ουσίας ήδη ενστερνίζονται επί του πρακτέου εξελικτικά οι σπουδαιότερες αποφάσεις του ΣτΕ τις τελευταίες δύο δεκαετίες, ασχέτως τους καθεστηκότες εννοιολογικά και εκφραστικά διαφοροποιημένους δικανικούς συλλογισμούς. Τοιουτοτρόπως, η αποτελεσματικότητα του δικαστικού ελέγχου συντίθεται στην τεκμηρίωση των συνεπέστερων όρων της νομιμότητας επί της συνταγματικής ουσίας.²⁰³⁰ βελτιστοποιώντας καταρχάς την ίδια την εύρυθμη και συνεπή συνοχή των λειτουργιών/εξουσιών της Πολιτείας προς τις αξιώσεις της κοινωνίας των πολιτών και τα έννομα συμφέροντα της οικονομίας των αγορών στο συναλλακτικό πλέγμα μίας «παραγωγικά δίκαιης» έννομης τάξης, που διασφαλίζει τη βιωσιμότητα της σε «αναπτυξιακές» συνθήκες κανονιστική ενότητας και ρυθμιστικής αρμονίας. Σ' αυτή τη γόνιμη αλληλεπίδραση για το κράτος δικαίου, μπορεί ο «τελευταίος λόγος» να αποδίδεται στη Δικαιοσύνη, ωστόσο ανέκαθεν η Δημοκρατία, δια μέσω ειδικά του συνταγματικού νομοθέτη έχει τη «γονιδιακή ικανότητα» να διαμορφώνει το έννομο πλαίσιο της «συζήτησης» και τη διαδικασία του

κρίσεων εντός της Μ.Π.Ε. όπως επίσης και την ΟλομΣτΕ 1672/2005: ακυρωτική ως προς την πλημμελώς αιτιολογημένη Κ.Υ.Α. για την Ε.Π.Ο. του Κέντρου Υψηλής Τάσης στη «Β' Ζώνη του όρους του Υμηττού.

²⁰²⁶Βλ. ΣτΕ 3478/2000 ΣτΕ. Προηγούμενες πανομοιότυπες αναφορές δικαστικού αυτοπεριορισμού σε σχέση με την κυρίαρχη βούληση του συντακτικού νομοθέτη γύρω από την βιώσιμη ανάπτυξη, εντοπίζονται ήδη και από την Ολομ ΣτΕ 2755/1994. Βλ. και Κ. Μενουδάκος, ό.π. (14), 35-36, βλ. και πάγιες θέσεις περί αποτελεσματικού ελέγχου της νομιμότητας, δικαστικού αυτοπεριορισμού και ασφάλειας δικαίου της Αικ. Σακελλαροπούλου, Το Σύνταγμα και η Εφαρμογή του, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/15783, 2017, της ίδιας, ό.π. (202) και Περιβάλλον και Ανάπτυξη ό.π. (813).

²⁰²⁷Για τη δυναμική διαπλαστική προσαρμογή του δικαστικού ελέγχου επί του τεκμηρίου νομιμότητας της νομοθετικής και της εκτελεστικής λειτουργίας βλ. Σ. Βλαχόπουλος, ό.π. (220), 75 και Α. Μανιτάκης, Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος, ό.π. (1461), Γ. Δρόσος, Δοκίμιο Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης, ΑΝ. Σάκκουλας, 1996, 501 επ..

²⁰²⁸Από τη γερμανική θεωρία για το θεμιτό συνταγματικό σταθμιστικό έλεγχο και για τη «μη απολυτότητα» της αρχής της αναλογικότητας, (με ιδιαίτερο βάθος ως προς τα απόλυτα-«κατηγορηματικά» δικαιώματα) διαφωτιστική η διαχρονική μελέτη βλ. και Β. Schlink, *Abwägung im Verfassungsrech*, Duncker & Humblot, 1976, ιδίως 128 επ..

²⁰²⁹Σημ: Η τρισυπόστατη φύση της βιώσιμης ανάπτυξης, είτε ως ενιαία κανονιστική έννοια, είτε ως συστηματική αρχή ισόρροπης ενότητας εντός του Συντάγματος, καθιστά τους στενούς όρους των ιεραρχικών σταθμίσεων κατ' ουσία και κατά διαδικασία αντισυνταγματικούς.

²⁰³⁰ΣτΕ 2218/2004: με αφορμή την εξόρυξη πρώτων υλών και αδρανών υλικών στο Νομό της Πρέβεζας, καταγράφονται ευθέως οι έννομες διαδικασίες του ρυθμιστικού συγκερασμού για την βιώσιμη ανάπτυξη, τη φέρουσα ικανότητα της οικείας περιοχής και την ορθολογική με «φειδώ» εκμετάλλευση των φυσικών πόρων με ισοδύναμη κανονιστική αναφορά στον περιβαλλοντικό, κοινωνικό και οικονομικό αποτέλεσμα. Βλ. και αντίστοιχο σκεπτικό ΟλομΣτΕ 1569/2005.

δικαιικού ελέγχου. Στην επιδίωξη ενός λειτουργικού, αλλά και σταθεροποιητικού δημοσίου δικαίου, η εξέλιξη του υφιστάμενου κυρίαρχου νομολογιακού σκεπτικού εκπέμπει το καλύτερο νομικό έρεισμα-παρακαταθήκη, ώστε ο πολύπλευρος και αναλυτικός νομικός συλλογισμός να γίνει ακόμα πιο συνεργατικός και συγκεκριμενοποιήσει ακόμα πιο αμφοτεροβαρώς το “capacity” της έννομης αιτιολογίας, με επιπλέον διαδραστικές απαιτήσεις ως προς την ασφάλεια του δικαίου και την ποιότητα των δημοσίων αποφάσεων. Σ’ αυτή τη μεθοδολογική και θεσμική ανασυγκρότηση, η περιπόθητη κανονιστική προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης, ως συνθετική έννοια ρυθμιστικού συγκερασμού και συστηματικών συγκλίσεων συνθέτει - τόσο στο δικανικό συλλογισμό, όσο και στον πολιτειακό σχεδιασμό και εφαρμογή - τις συγχρονισμένες και τις βελτιστοποιητικές απαιτήσεις των ελευθεριών και του δικαιωματοσμού εντός του δημοσίου συμφέροντος, και αντίστροφα, στοιχειοθετεί τις εγγυήσεις και τις ισορροπίες του δημοσίου συμφέροντος εγγενώς επί των μεικτών έννομων αγαθών και αξιώσεων· αντανακλώντας την αποτελεσματικότητα του κράτους δικαίου και εμπνέοντας δομικά τον εκσυγχρονισμό και την ίδια του τη βιωσιμότητα.

β. Οι μεθοδολογικές αναζητήσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας για την βιώσιμη ανάπτυξη και ο επιδιωκόμενος σκοπός του δημοσίου συμφέροντος.

Όπως παρουσιάστηκε πολλαπλώς, οι σαφώς πιο «συνταγματοποιημένες» περιβαλλοντικές αποφάσεις του ΣτΕ, στο Ε΄ Τμήμα και στην Ολομέλεια του Δικαστηρίου²⁰³¹ σε συμφωνία και με το ευρωπαϊκό κεκτημένο,²⁰³² δεν αντιμετωπίζουν την οικονομική ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος ως δύο αντιπαρατιθέμενες έννοιες, όπου και η πραγμάτωση της μίας αναιρεί την άλλη. Η θέση ότι οι δικαικές απαιτήσεις που αποσκοπούν στην προστασία του περιβάλλοντος και στην ανθεκτική διαγενεακή βιωσιμότητα²⁰³³ δεν συνιστούν αντιπαραθετικούς επιβαρυντικούς περιορισμούς, αλλά έννομες προδιαγραφές για την παραγωγική ικανότητα και «ρυθμιστικές προϋποθέσεις» βιώσιμης ανάπτυξης, φαίνεται να έχει καθιερωθεί ως η μόνη σύννομη επιλογή και νόμιμη συμπεριφορά για την ενοποιητική απόδοση του δημοσίου συμφέροντος, δίχως να χωρούν διλημματικές σταθμίσεις.²⁰³⁴

Είναι επίσης ευκρινές από τη παρούσα μελέτη, πως η «κανονιστικοποίηση» των δικαικών αρχών εντός του κράτους δικαίου και μέσα από τη διαδικαστική τεκμηρίωση - επαγωγική απόδειξη του περιεχομένου τους, υποβάλλει, τελολογικά και συστηματικά, στην ορθολογική διάρθρωση της εκάστοτε αιτιολογίας τη θέσπιση ενεργητικών και βελτιστοποιημένων πολιτειακών συγκερασμών, με συγκροτημένο άξονα την έννομη «βιωσιμότητα» και την εύρυθμη «αναγκαιότητα» της αντίστοιχης δημόσιας απόφασης, καθιστώντας δικαιοκεντρικά ατελείς τους όποιους εκπτώτικους συμβιβασμούς και τις ασύμμετρες εξισορροπήσεις.²⁰³⁵ Παράλληλα, στο διακύβευμα της βιώσιμης ανάπτυξης, η

²⁰³¹ Σημ.: Το Συμβούλιο της Επικρατείας κατά παράδοση αποτελεί τον αδιαμφισβήτητο σταθερό εγγυητή και τον κινητήριο μοχλό της συνταγματικής νομιμότητας στην Ελληνική Δημοκρατία.

²⁰³² Α. Καλλία-Αντωνίου, Η αξιολόγηση του έννομου αγαθού «περιβάλλον σε σχέση με τα λοιπά αγαθά στη νομολογία του ΣτΕ και το ΔΕΚ, ΠερΔικ, Τεύχος 1, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999, 132 επ..

²⁰³³ Για τον νομικό ορισμό και σκοπό της βιώσιμης ανάπτυξης βλ. Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 81-88.

²⁰³⁴ Α. Παπακωνσταντίνου, Περί (μη) σταθμίσεων στο τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/10820, 2007.

²⁰³⁵ Σημ.: Σ’ αυτή την προβληματική απαντούν, άλλοτε αναβαθμιστικά και άλλοτε παρελκυστικά, οι εφαρμογές της αναλογικότητας ως σταθμιστική βάση πρακτικών εξισορροπήσεων βλ. ενδιαφέρον άρθρο Α. Παπακωνσταντίνου, ό.π. (2034), 2007. ΣτΕ 2601/2005: Εθνικό Πάρκο Λαγανά Ζακύνθου. Καταδεικνύεται πως ακόμα και οι σημαίνουσες προτεραιότητες-εγγυήσεις για τον πυρήνα των έννομων αγαθών (προστασία περιβάλλοντος σε οικότοπους) μπορούν να είναι ορθολογικά αμφίδρομες και αθροιστικές και λιγότερο σταθμιστικές (βλ. τα εύλογα

δογματική της κανονιστικής ισχύος των «ισοδύναμων όρων» της τρισυπόστατης δυναμικής της²⁰³⁶ προβάλλει αποφασιστικά τη δομική συγκρότηση ενός ολιστικού, ζωντανού και ενιαίου δημοσίου συμφέροντος. Συντίθεται έτσι ένα ρυθμιστικό σύστημα - πλαίσιο²⁰³⁷ «αιτιώδους ενότητας» και «λειτουργικής συνέπειας» εφαρμοσμένου συνταγματισμού (“consistency in constitutional effect”) σε νομοτελειακή ανταπόκριση με το κοινωνικο-οικονομικό γίνεσθαι και τη δημοκρατική συνοχή. Αυτές οι δικαιοπολιτειακές συνέργειες ως προς την αξιακή και τη ρεαλιστική συνοχή του δημόσιου συμφέροντος, θεσμοθετούν και ταυτοποιούν την προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης ως την αιτιωδέστερη έκφρασή του για την κατεξοχήν ισόρροπη πλήρωση των αναγκών και των επιδιώξεών του,²⁰³⁸ όχι απλώς ως το επιτακτικό και γενικευμένο «αυτοαναφορικό» συμφέρον της κρατικής πρωτοβουλίας, αλλά σηματοδοτικότερα, ως αλληλέγγυα κοινωνική εγγύηση της «Δικαιοπολιτείας». Με αποτέλεσμα το δημόσιο συμφέρον από επιβλητικός αυτοσκοπός να μετουσιώνεται σε ρυθμιστικό προστατευτικό μέσο για το εκσυγχρονιστικό κοινωνικό κράτος δίκαιο, όπως προς υποστήριξε και η καθηγήτρια Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου υπογραμμίζοντας ότι: «δημόσιο συμφέρον θεωρείται σήμερα το κοινωνικό συμφέρον, ήτοι ό,τι άπτεται της προστασίας των προϋποθέσεων της υπάρξεως των ατόμων και της βελτιώσεως της ποιότητας της ζωής τους, ως μελών του κοινωνικού συνόλου»,²⁰³⁹ διαπνέοντας μ’ αυτόν τον τρόπο, και τις ανάλογες δικαιοπαραγωγικές τάσεις βελτιστοποίησης της ίδιας της πραγματικότητας προς το δέον.²⁰⁴⁰

Η πάλαι ποτέ “a priori” αξιολογική και αφηρημένη νομική αποτίμηση της βιώσιμης ανάπτυξης, ως καταληκτική προσδοκία του δημοσίου συμφέροντος,²⁰⁴¹ που αρκούσαν στο σχετικισμό και στην επάρκεια του «μη χείρον βέλτιστον» για τη νομιμοποίηση των εκάστοτε προκρινόμενων συμφερόντων, έχει μετατραπεί με τη σημαντική συμβολή της εθνικής και της ενωσιακής νομολογίας - παρά τους μερικότερους δικονομικούς ενδοιασμούς -, σε “ex ante και “a posteriori” κανονιστική ερμηνευτική διαδικασία συντονισμένης ανάλυσης των ρυθμιστικών

δικαιώματα αποζημίωσης της ιδιοκτήτριας εταιρείας στη περιοχή που αποσκοπούσε στην τουριστική δραστηριοποίηση της.)

²⁰³⁶Για τη έμπρακτη σημασία της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών διατάξεων υπέρ του συγχρονισμού τους προς τη βιώσιμη ανάπτυξη και για την παρουσίαση του εγγυητικά ενεργητικού ρόλου του ΣτΕ προς την αντίστοιχη αντίδραση του κρατικού μηχανισμού βλ. και Γ. Δελλής, ό.π. (23), 1060-1068 και 1079-1087.

²⁰³⁷Σημ.: Τα άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 1, 25 παρ. 1, 24 παρ. 1 έως 6, 117, 17 παρ. 1 και 2, 106 παρ.1 και 2 και 79 παρ.8 του Συντάγματος διαπνέουν δομικά την συστηματικά κανονιστική κομφορμιστική διάρθρωση της κανονιστικής αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης ως δημόσιο συμφέρον αλλά και ως (διαγενεακό και κοινωνικό) δικαίωμα στο ελληνικό συνταγματικό δίκαιο, σε πρωτογενή μάλιστα εναρμονισμό με τις διατάξεις των άρθρων 3 παρ. 3 της Σ.Ε.Ε., 11, 36, 114 παρ. 3 και 4 και 191 παρ. 1 της Σ.Α.Ε.Ε. και του άρθρου 37 του Χ.Θ.Δ.Ε.Ε. αποτελούν τον ενιαίο ευρωπαϊκό συνταγματισμό που αξίζει μέσω του άρθρου 28 παρ. 2 και της σχετικής ερμηνευτικής δήλωσης να προάγεται δυναμικά και ισόρροπα στην ελληνική έννομη τάξη και τον κοινωνικο-οικονομική της εξέλιξη. Πρέπει να επισημανθεί όπως απορρέει από το σύνολο της παρούσας διατριβής ότι η βιωσιμότητα ως αποτέλεσμα και μέτρο ενυπάρχει στο σύγχρονο “DNA” της συνταγματικής οργάνωσης, όχι μόνο ως συγκεντρωτικό περιβλήμα για το κράτος δίκαιο αλλά και ως μερικότερη συστηματική απαίτηση στο εσωτερικό των συναφών δικαιωμάτων και των θεσμικών εγγυήσεων. Γεγονός που διανθίζει την ισορροπία, την αρμονία και τη συνοχή των συνταγματικών αρχών και ως κανόνων δικαίου.

²⁰³⁸Για τις παρερμηνευτικές αλλοιώσεις του δημοσίου συμφέροντος βλ. διαχρονικό έργο Ε. Βενιζέλος, ό.π. (398), 82-84, βλ. και ΣτΕ 3682/1986.

²⁰³⁹Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (1325), 12.

²⁰⁴⁰Σημ.: Το ίδιο το Σύνταγμα που η τήρηση του βρίσκεται στο πυρήνα του δημοσίου συμφέροντος –είναι το ίδιο εκπλήρωση του δημοσίου συμφέροντος- εκ φύσεως αποζητά τη βιωσιμότητα του, κατά την αποτελεσματική του λειτουργία και εφαρμογή στην βελτιστοποιητική ρύθμιση της πραγματικότητας.

²⁰⁴¹Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου/Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (1325), 336. Σύμφωνα με τη Γ. Σιούτη, ό.π. (132), 123: Ο γνήσιος ορισμός του περιεχομένου της βιώσιμης ανάπτυξης είναι προϊόν επιστημονικής επεξεργασίας και συνεπώς η απευθείας εκτίμηση της είναι τεχνική έννοια. Ως εκ τούτου, η νομική της επεξεργασία περιορίζεται στον οριακό έλεγχο για την τήρηση των διαδικασιών, των προτύπων και των όρων που την διασφαλίζουν και την εξυπηρετούν.

όρων και της λειτουργικής απόδοσης των έννομων πλαισίων· διαχέοντας στις αποδεικτικές βάσεις της σύννομης αιτιολογίας, τη βέλτιστη αλληλεπίδραση του «εφαρμοσμένου συνταγματισμού», για την ευκρίνεια μίας «καλύτερης νομιμότητας». Στο «συγχρονισμό» του δημοσίου συμφέροντος και στο «συγκερασμό» των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και των έννομων ελευθεριών, η βιώσιμη ανάπτυξη δικαιιοπαραγωγικά εντάσσεται στο «πυρήνα» της νομιμότητας και επεκτείνεται στην «ακτίνα» της αποτελεσματικότητάς της, αποκαλύπτοντας την «διάμετρο» του σύγχρονου κοινωνικού και φιλελεύθερου κράτους δικαίου. Με μία φράση όπως έχει καταγραφεί πολλακίς και στις αποφάσεις του ΣτΕ, ό,τι δεν ικανοποιεί τους κανόνες, τις συνθήκες και τους όρους της βιώσιμης ανάπτυξης είναι αντισυνταγματικό και άρα παράνομο.²⁰⁴²

Η βιώσιμη ανάπτυξη, από ηθικοπολιτική «μεταρχή» και αξιολογικό πρότυπο²⁰⁴³ ενός γενικευμένου και «κρατοκεντρικού» δημοσίου συμφέροντος²⁰⁴⁴ με «μετανομικό» περιεχόμενο, μεταμορφώνεται ενοποιητικά και συντεταγμένα σε συμπαγή κανονιστική «υπεραρχή»-πλαίσιο της ενομούμενης Πολιτείας. Η ορθολογική της συνδυαστική ανάλυση στοιχειοθετεί: τόσο την συστηματική αλληλενεργή διασύνδεση,²⁰⁴⁵ όσο και το συστατικό περιεχόμενο²⁰⁴⁶ των επιμέρους συνταγματικών κανόνων και επιδιώξεων κατά την εφαρμοστική τους συνάρτηση με τις «κανονιστικοποιημένες» συνθήκες και ανάγκες της πραγματικότητας.²⁰⁴⁷ Κατά τη μεταρρυθμιστική εμπέδωση και ανταπόκριση της αρχής, ακριβώς ως πολυλειτουργική ερμηνευτική διαδικασία εύνομης έκφρασης, εκτίμησης και ανάλυσης έννομων αγαθών και συμφερόντων, με τον δικαστή να κινητοποιεί και να διεκδικεί ελεγκτικά την ενεργητική

²⁰⁴²ΣτΕ 3065/2001: «Ετσι μόνη θεμιτή κατά το Σύνταγμα μορφή οικονομικής ανάπτυξης είναι η βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, δηλαδή εκείνη που βρίσκεται σε αλληλεξάρτηση και αρμονία με το φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον, σεβόμενη τα όρια της φέρουσας ικανότητας και των δύο, ούτως ώστε να μην διακυβεύεται η ικανοποίηση των αναγκών της παρούσας και των μελλουσών γενεών». ΟλομΣτΕ 613/2002: «Η επιδίωξη όμως των σκοπών αυτών και η στάθμιση των προστατευόμενων αντιστοίχων εννόμων αγαθών πρέπει να συμπορεύεται προς την υποχρέωση της Πολιτείας να μεριμνά για την προστασία του περιβάλλοντος κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται βιώσιμη ανάπτυξη, στην οποία απέβλεψε ο συντακτικός αλλά και ο κοινοτικός νομοθέτης».

²⁰⁴³ Για τη θεωρητική κατασκευή των standards βλ. Παραδοσιακή ανάλυση S. Rials, *Le juge administratif français et la technique du standard (essai sur le traitement juridictionnel de l'idée de normalité)*, LGDJ, 1980, 23 επ..

²⁰⁴⁴Γ. Δελλής, ό.π. (33), 272 και 277: Δηλώνει ευθέως πως ο νομοθέτης με βάση του τη δημοκρατική νομοποίηση τείνει να ορίζει εν λευκό (carte blanche) και συγκυριακά κατά το δοκούν το γενικό συμφέρον.

²⁰⁴⁵Κ. Μενουδάκος, ό.π. (14), 35.

²⁰⁴⁶Σημ: Κρίνεται σημαντική και θεμιτή η αναζήτηση εγγενών ρητών και εννοιολογικών περιορισμών άμεσα από το ίδιο το Σύνταγμα και τις οικείες επιμέρους διατάξεις, χωρίς δηλαδή οι περιορισμοί να εκφράζουν το πρακτικό αποτέλεσμα νομιμοποιημένης οριακής σύγκρουσης έννομων συμφερόντων, αλλά το έννομο αποτέλεσμα οριοθετικού προσδιορισμού της νομιμότητάς τους βλ. σκεπτικό και καθηγέτριας Θ. Αντωνίου, ό.π. (16), 977 και 979.

²⁰⁴⁷Σημ.:Παρά την επίμονη διακριτή αναφορά μεταξύ των κανόνων δικαίου, των (βέλτιστων διαθέσιμων) δεδομένων της επιστήμης και των περιθωρίων εκτίμησης του κράτους, τα εμπειρικά διδάγματα της κοινής πείρας και τα πασιδήλα γεγονότα της πραγματικότητας στην εποχή της «ανοιχτής» γνώσης, της «βιωματικής κατάρτισης» και της εκτεταμένα προσβάσιμης πληροφόρησης, μπορεί να διευρύνονται θεμιτά, αλλά και να σχετικοποιούνται απομειωτικά, σε σχέση με επιστημονικό τους περιεχόμενο και εκτίμηση εντός της δικανικής κρίσης, η οποία δεν επιτρέπεται να εισβάλλει ευθέως σε αμιγώς εξωδικαικές εκτιμήσεις. Ο ίδιος ωστόσο ο εμπειρισμός απολαμβάνει πλέον ένα σαφές κανονιστικό πλαίσιο συνταγματικής ισχύος και «τεχνοκρατικής εξουσιοδότησης», ειδικά υπό τη ρυθμιστική δυναμική της αναλογικότητας και αποκλειστικά βέβαια μέσα από συμπαγείς αποδεικτικές διαδικασίες και εκτιμήσεις και όχι από απευθείας επιλεκτικές και αφηρημένες κρίσεις του δικαστικού ελέγχου. Από αντίστοιχη διακριτή κανονιστικότητα διέπεται και η αυτοτέλεια των τεχνικών δεδομένων της επιστήμης. Η έννομη διαδικασία της συνταγματικά επιβεβλημένης τεκμηρίωσης/ αξίωσης των τεχνικών όρων, σύμφωνα με «τους κανόνες της επιστήμης» (βλ. άρθρο 24 παρ.2 Συντ. και 191 παρ. 3 Σ.Λ.Ε.Ε. περί βέλτιστων διαθέσιμων επιστημονικών και τεχνικών δεδομένων), συμβάλλει στη διακριτή τους εισδοχή στην έννομη τάξη με ρυθμιστικό προσανατολισμό τη διεκδίκηση της αντικειμενικής και διάφανης απόδειξης - απόδοσης του «βέλτιστου δυνατού» μέτρου (επίσης με στοιχεία ενδεδειγμένης αναλογικότητας μεταξύ των νόμιμων διαθέσιμων εναλλακτικών επιλογών). Προωθείται δηλαδή, από την ίδια την συνταγματική νομιμότητα μία δημοκρατική διακυβέρνηση με δίκαιους κανόνες και τεχνοκρατικά πρότυπα επί των δεδομένων, των κινδύνων, των προκλήσεων και των αναγκών της πραγματικότητας.

επαγρύπνηση της διοίκησης και την παραγωγική «πρωτο-βουλία» του νομοθέτη, αίρονται όχι μόνο οι ενστάσεις για τον τυχόν αυτοαναφορικό και αυθαίρετο δικανικό καθορισμό της· αλλά ακόμα σημαντικότερα, μέσα από την ολόπλευρη και ισόρροπη απόδοση της νομιμότητάς της, απορρίπτονται οι συγκρουσιακές στρεβλώσεις της επιμέρους συμφεροντολογικής πραγματικότητας. Οι ακυρωτικοί Δικαστές, με την ενεργοποίηση των όρων της βιωσιμότητας και την εσωτερικήυση των κριτηρίων της αναλογικότητας²⁰⁴⁸ ανάμεσα στο δημόσιο συμφέρον, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες,²⁰⁴⁹ μετατρέπονται σε «τεχνοκράτες» της νομιμότητας, ενώ αντίστοιχα ο κοινός Νομοθέτης και η Διοίκηση σε «τεχνοκράτες της δημοκρατικής συνοχής». Στις συγκεκριμένες «ασκήσεις» αποτελεσματικότητας, κατ' ουσία υπό τα μεθοδολογικά φίλτρα της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης», αξιολογείται η ωρίμανση της ρυθμιστικής «αναγκαιότητας του δικαίου»²⁰⁵⁰ σε αποσυμφόρηση και απορρόφηση του «δικαίου της ανάγκης»²⁰⁵¹ για τις συνεπείς και αμφίδρομες βελτιστοποιήσεις ύψιστων πολιτειακών επιταγών και δυναμικών έννομων αξιώσεων, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η κοινωνική ευημερία και η οικονομική πρόοδος.²⁰⁵²

²⁰⁴⁸Σ. Ορφανουδάκης, ό.π. (1509), 190 επ.. Σημ.: Λίγο μετά τη κοινή συνταγματική τους εισδοχή στην ελληνική έννομη τάξη προκύπτει πως η αρχή της αειφορίας - βιώσιμης ανάπτυξης ως πτυχή δημοσίου συμφέροντος επιδρά και εκτιμάται στις οριοθετήσεις της νομιμότητας, από τις εκτιμήσεις της “*stricto sensu*” αναλογικότητας με αμοιβαίες επιφυλάξεις, για τα ευρύτατα περιθώρια εκτίμησης του κρατικού μηχανισμού, αλλά και για τον αξιολογικό ακτιβισμό του δικαστή, τις οικονομικοκεντρικές ή τις αφηρημένα αστάθμητες και αόριστες εκτιμήσεις κόστους - οφέλους. Ωστόσο, οι διαδικαστικές και ρυθμιστικές απαιτήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης με την δικαιοπαραγωγικά συνεκτική ανάλυση και την συνταγματικά συστηματική τεκμηρίωσή τους ορθότερα προσιδιάζουν στις κανονιστικές και εμπειρικές αποδόσεις της “*lato sensu*” αναλογικότητας. Η δικαιοκρατική και τεχνοκρατική ωρίμανση των παραμέτρων τους συντείνει σε θετικούς εναρμονισμούς και βελτιστοποιήσεις των έννομων προτύπων και των απαιτήσεων της ίδιας της πραγματικότητας, χωρίς την ευμετάβλητη διαπραγμάτευση του πυρήνα και των αντοχών της νομιμότητας.

²⁰⁴⁹Βλ. Μ. Χαϊνταρλής, ό.π. (18), 523. Επιχειρείται η ανίχνευση κοινών και αιτιωδώς συνδυαστικών χαρακτηριστικών της αρχής της αειφορίας και της αρχής της αναλογικότητας.

²⁰⁵⁰Βλ. ΟλομΣτΕ 3520/2006 Στα ήδη συναφή νομολογιακά κεκτημένα (ήδη από ΟλομΣτΕ 3478/2000) που προτάσσουν την συντονιστική αναγκαιότητα του δικαίου, η απόφαση αυτή είναι αντιπροσωπευτική για τις έννομες απαιτήσεις και επιβεβλημένες συνεκτιμήσεις γύρω από: τη λειτουργικότητα των κοινωνικο-οικονομικών σταθμίσεων κόστους- οφέλους εντός της αναλογικότητας, τη σημασία της προστασίας των συνταγματικών κανόνων, τον προσανατολισμό των βέλτιστων και την εξειδικευμένη ανάλυση των εναλλακτικών τεχνικών εκτιμήσεων, τη λογική και τα όρια του δημοσίου συμφέροντος στην αιτιολογία και στην επιλογή μίας δημόσιας απόφασης. Εν προκειμένω με αυτές τις σκέψεις το Δικαστήριο έκρινε μη νόμιμη κατά τους όρους της βιώσιμης ανάπτυξης, την αιτιολογία της Α.Ε.Π.Ο. του προαστιακού σιδηροδρομικού δικτύου, καθώς θεώρησε ότι η αόριστη επίκληση οικονομικών και τεχνικών λόγων δεν αποτελεί επαρκή αιτιολόγηση για τον αποκλεισμό της βέλτιστης- ηπιότερης και εφικτής από περιβαλλοντική άποψη, σύμφωνα με τη Μ.Π.Ε., τεχνικής λύσης, της υπογειοποίησης τμήματος του σιδηροδρομικού δικτύου, την ίδια στιγμή που η εξέταση από τη διοίκηση των εναλλακτικών λύσεων πραγματοποίησης του επιδίκου έργου ήταν πλημμελής. βλ. αντίθ. Α. Stone, *The limits of constitutional text and structure: standards of review and the freedom of political communication*, Melbourne University Law Review, Τεύχος 26, Melbourne University Law Review Association, 1999, 668 επ., ιδίως 682 επ.: Εκφράζεται η επιφυλακτική θέση πως ο έννομος και διαδικαστικός έλεγχος της αναγκαιότητας μίας απόφασης μπορεί να αλλοιώσει την ένταση του νομοθετικού σκοπού, με αποδεκτές μόνο τις πρόδηλες καταστρατηγήσεις και οριακές περιστάσεις υπέρ αυτού του ελέγχου.

²⁰⁵¹Για τις πιέσεις του δικαιωματοσίου εντός του κράτους δικαίου βλ. γενικά Γ. Καραβοκύρης, *Το Σύνταγμα και η κρίση. Από το δίκαιο της ανάγκης στην αναγκαιότητα του δικαίου*, Κριτική, 2014.

²⁰⁵²Η καθηγήτρια Γ. Σιούτη ήταν από τους πρώτους ακαδημαϊκούς που επικρότησαν την νομολογιακή μετεξέλιξη και τη γόνιμη επίδραση της οριοθετικής νομολογίας του ΣτΕ στο πέρας των δεκαετιών, δίχως την παθητική τυποποίηση του ελέγχου αποκλειστικά σε παθητικές παρεμβάσεις, αλλά και με σαφή επίγνωση του ελέγχου και των ορίων νομιμότητας βλ. μεταξύ άλλων Γ. Σιούτη, ό.π. (2), 166-171. Βλ. και Γ. Δελλής, ό.π. (413). Ο συνταγματικά ενεργητικός ρόλος του δικαστή στην ελεγχσιμότητα της βιώσιμης ανάπτυξης και για τον καθηγητή Γ. Δελλή, ορθώς, δεν συνιστά *de facto*, έναν αυθαίρετο δικαστικό ακτιβισμό.

γ. Η ιδιαίτερη πρακτική απόδοση της αρχής της «Φέρουσας Ικανότητας», ως η νομολογιακή διάσταση των ισορροπιών της βιωσιμότητας.

Στις προσδιοριστικές συνέργειες της βιωσιμότητας με την αναλογικότητα, άκρως επεξηγηματικός είναι ο ειδικότερος κανονιστικός προσδιορισμός της «φέρουσας ικανότητας» (“carrying capacity”), προσδίδοντας στο ισόρροπο δημόσιο συμφέρον επιπλέον στοιχεία δικαιωματού και «κοινωνικοποίησης» επί των αλληλοεξαρτώμενων έννομων αναγκών. Κατά την πρωτότυπη νομολογιακή της μεταφορά, το ΣτΕ την εναπόθεσε στον συστατικό πυρήνα του προστατευόμενου περιβαλλοντικού κεκτημένου ως το ειδοποιό στοιχείο της «ήπιας ανάπτυξης».²⁰⁵³ Συναρτώντας ευθέως τις δικαικές αξίες και τους έννομους κανόνες, με τις τεχνοκρατικές εκτιμήσεις και τις ιδιαιτερότητες της πραγματικότητας ενός τόπου ή ενός ευπαθούς οικοσυστήματος. Αν και υπεισέρχεται περισσότερο ως εμπειρικό και αξιολογικό στοιχείο επί των ορίων της νομιμότητας στις νομολογιακές εκτιμήσεις του ανωτάτου Ακυρωτικού, ως «κατά ανάλυση» όρος παραμένει τεχνική παράμετρος που εντάσσεται καταρχήν στα δεδομένα της επιστήμης.²⁰⁵⁴ Κατά τον τυπικό της νομολογιακό ορισμό περιγράφεται ως το: «απαραβίαστο όριο ανάπτυξης των ανθρωπογενών συστημάτων, πέραν του οποίου δεν μπορεί να υποστηριχθεί η αναπτυξιακή και η αειφόρος προοπτική των «ευάλωτων και κορεσμένων περιοχών».²⁰⁵⁵ Συνακόλουθα, το ΣτΕ ισοσκελίζοντας την «ανθεκτικότητα» και την «επάρκεια» της βιωσιμότητας περιβαλλοντικά και αναπτυξιακά, σε πρακτικό επίπεδο συνέδεσε τη σημασία της «φέρουσας ικανότητας» με τη διαχρονικά ελλειμματική οργάνωση της ελληνικής Πολιτείας στο χωροταξικό σχεδιασμό εν γένει.²⁰⁵⁶ Στην πλέον όμως χαρακτηριστική και σημαίνουσα νομολογιακή της επισήμανση, η «φέρουσα ικανότητα», υπό το πρίσμα και όλων των παραπάνω ερμηνευτικών εκτιμήσεων, εσωτερίκευσε τις ουσιαστικές και διαδικαστικές προϋποθέσεις της βιώσιμης ανάπτυξης στις δικαικές ιδιαιτερότητες της νησιωτικότητας ως: τόπου ποιοτικής και αξιοπρεπούς διαβίωσης,²⁰⁵⁷ ευπαθούς και ευμετάβλητου οικοσυστήματος²⁰⁵⁸ και πεδίου ήπιας παραγωγικής ανάπτυξης,²⁰⁵⁹ με βασικό γνώρισμα τη

²⁰⁵³ Μ. Δεκλερής, ό.π. (18), 163- 172 και 365-403.

²⁰⁵⁴ Αικ. Σακελλαροπούλου, Η στάση του Συμβουλίου της Επικρατείας και η φέρουσα ικανότητα, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/13341, 2016. και Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου, ό.π. (814), 61-62 εκεί βλ. ΣτΕ 2569/2004 και ΣτΕ 4189/2014 (που αφορούν την αδειοδότηση-εγκατάσταση αιολικών σταθμών). Συνδέεται η φέρουσα ικανότητα ως «συγγενική» αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, με βάση τα χαρακτηριστικά- έννομες απαιτήσεις για τη «συνολική-σφαιρική εκτίμηση ενός έργου» και την ειδική «επιστημονική τεκμηρίωση» των τεχνικών του παραμέτρων.

²⁰⁵⁵ Περί βιώσιμου τουρισμού και ορθολογικής κατανομής της τουριστικής δραστηριότητας βλ. πρωταρχική ΣτΕ 50/1993 για την περιοχή του Πάπιγκου στα Ζαγοροχώρια Ιωαννίνων.

²⁰⁵⁶ Βλ. σκεπτικό ΣτΕ 425/2001: περί ιχθυοκαλλιέργειας στη περιοχή της Σελόντας του Ν. Κορινθίας, ΣτΕ. 3488/2003: χωροταξικό σχέδιο στο νησί της Μήλου σε σχέση με την επέκταση του υφιστάμενου αεροδρομίου. Βλ. και το επιτρεπτό της εκτός σχεδίου δόμησης σε Π.Ε. επί σχεδίων διαταγμάτων για τη Κάρυστο 398/1993 και στο Κρανίδι 586/1992. Τα στοιχεία «φέρουσας ικανότητας» ως λειτουργικοί φραγμοί στο θεσμικό πλαίσιο της «μεταφοράς συντελεστού δόμησης» βλ. σε Π.Ε. 441/1991.

²⁰⁵⁷ Βλ. Συνθήκες και διαστάσεις οικιστικού κορεσμού για το νησί της Μυκόνου Π.Ε. ΣτΕ 228/1996 και της Άνδρου Π.Ε. ΣτΕ 273/1998.

²⁰⁵⁸ Π.Ε. 273/1998 και ΣτΕ 1588/1999: όπου συνεκτιμάται και εντοπίζεται ειδική αναφορά και στο διεθνές δικαιοπολιτικό προστατευτικό πλαίσιο της βιωσιμότητας των μικρών νησιών (-Διακήρυξη Διεθνούς Διάσκεψης Barbados 1994, Πρόγραμμα INSULA), ΣτΕ 3406/2001 και ΣτΕ 3628/2009: εν μέρει ακυρωτική ως προς τη διαδικασία και την ουσία βιώσιμης ανάπτυξης στον Ειδικό Χωροταξικό Σχεδιασμό Άνδρου - Τήνου - Μύκονου, ΟλομΣτΕ 2939-2940/2000: ήπιο ενεργειακό σύστημα ηλεκτροδότησης (χαμηλής ή μέσης τάσης) στα νησιά των Κυκλάδων και συνακόλουθη προώθηση χρήσης Α.Π.Ε. στην ενεργειακή αυτονομία των νησιών σε συνάφεια με την πρωθύστερη ΣτΕ 2805/1997 Βλ. και τις νεότερες: ΣτΕ 1421/2013, 4189/2014 που εστιάζουν και στη διασύνδεση της πράσινης ενέργειας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της νησιωτικότητας.

²⁰⁵⁹ ΣτΕ 5168/1997: κατασκευή λιμενικού έργου κρηπιδώματος στη Σίφνο. Εκτενέστατη παρουσίαση σχετικά με την συνάρτηση βιώσιμης ανάπτυξης και νησιωτικότητας στη μελέτη του Α. Παπακωνσταντίνου, Η συνταγματική αρχή

διατήρηση του παραδοσιακού, αλλά και του λειτουργικού της χαρακτήρα, αποδίδοντας μία ιδιάζουσα και πολύπλευρη προστατευτική μέριμνα στα μικρά νησιά και μία προστιθέμενη επιμέλεια στις ευάλωτες περιοχές των μεγαλύτερων.²⁰⁶⁰

Στην εξέλιξη του νομοθετικού σχεδιασμού και της νομολογιακής κρίσης, η «φέρουσα ικανότητα» και οι παράμετροι της νησιωτικότητας παρατίθενται σωρευτικά σε ζητήματα που άπτονται: από την ποιότητα και την επάρκεια των διαθέσιμων υδάτινων πόρων, τη διαρρύθμιση των χρήσεων γης,²⁰⁶¹ τον ανθεκτικό πρωτογενή τομέα²⁰⁶² και το βιώσιμο τουριστικό σχεδιασμό, μέχρι και την προστασία των παραδοσιακών οικισμών. Ειδικά δε στην σηματοδοτική για το συνολικό συστηματικό περιεχόμενο της αρχής, συνταγματική επιταγή του πολιτιστικού περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς του άρθρου 24 παρ. 6 του Συντάγματος, η «φέρουσα ικανότητα» κρίνεται σήμερα επιβεβλημένο ν' αναπροσαρμόζεται και να ισορροπεί εκσυγχρονιστικά ανάμεσα στην ελκυστική ιστορική και πολιτιστική συνέχεια, και τις καθημερινές ανάγκες για την αξιοπρεπή οικιστική, πολιτισμική, κοινωνικο-οικονομική εξέλιξη και την ανταγωνιστική ανάπτυξη της τοπικής νησιωτικής κοινωνίας, χωρίς παρωχημένες μονοδιάστατες αγκυλώσεις, αλλά με «αναβαθμιστικό» σεβασμό στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του προστατευόμενου χώρου. Οι ως άνω θεσμικές και έννομες προσδοκίες ακόμα και σήμερα στην ελληνική έννομη τάξη καλούνται να φέρουν επιπρόσθετες απαντήσεις «μόνιμης βιωσιμότητας» στην «ικανότητα» (στο “capacity”) του «συστήματος της νησιωτικότητας», σε αυτονόητες παρεμβάσεις όπως: της επάρκειας του πόσιμου νερού, της διαχείρισης των αποβλήτων/απορριμμάτων, της υγειονομικής περίθαλψης, της μεταφορικής προσβασιμότητας και της δημόσιας ασφάλειας, καθώς και σε καινοτόμες δράσεις όπως: της πράσινης ενεργειακής αυτονομίας και της βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Μετά από πλήθος στοχευμένων παρεμβατικών δικαστικών κρίσεων επί αντίστοιχων νομοθετικών και διοικητικών επιλογών, που δοκίμασαν τις αντοχές και προέβαλλαν τη δυναμική ιδιαιτερότητα της βιώσιμης ανάπτυξης εντός της προστατευτικής ισχύος και των ρυθμιστικών προδιαγραφών της νησιωτικότητας²⁰⁶³ η «φέρουσα ικανότητα» σήμερα θεμιτά μπορεί να εργαλειοποιηθεί με δικαίκο σκοπό την πυκνότερη αιτιολόγηση και αιτιωδέστερη εκτίμηση των όρων και των προοπτικών της βιωσιμότητας σε ακόμα πιο συντονισμένες θεσμικές πρωτοβουλίες, όπως λ.χ. η «πράσινη»

της βιώσιμης ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών, Νόμος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/8307_2005.

²⁰⁶⁰ΣτΕ 5933/1996: Αφορούσε άδεια εγκατάστασης βιομηχανίας ετοιμού σκυροδέματος στη Ρόδο στη περιοχή του παραδοσιακού οικισμού του χωριού Ασκληπιείου στη Νότια Ρόδο. Κρίθηκε, ότι από την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ειδικά για τις ευάλωτες περιοχές των νησιών απορρέει η πρότερη, προέχουσα και προληπτική για το περιβάλλον μέριμνα και η προστασία για τη ποιοτική διαβίωση των κατοίκων (άρθρο 24 1-6 Συντ.). Σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 79 παρ. 8 και 106 παρ.1 του Συντ. (πρβλ. ΣτΕ 2844/1993) τονίστηκε η υποχρέωση ορθολογικού σχεδιασμού και αναπτυξιακού προγραμματισμού για την εξόρυξη πρώτων υλών και αδρανών υλικών, ώστε να εξασφαλίζεται αφενός μεν, η μείωση των δυσμενών για το περιβάλλον επιπτώσεων και ο σεβασμός της «φέρουσας ικανότητας» της περιοχής που εντάσσεται σχετική δραστηριότητα, αφετέρου δε, η ορθολογική και με φειδώ εκμετάλλευση των φυσικών πόρων. Με την προβολή της σημασίας της χωροταξικής οργάνωσης (βλ. Ζώνες Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων άρθρου 24 Ν.1650/1986) ενός τόπου –ακόμα και αν εκκρεμεί ο ολοκληρωμένος χωροταξικός σχεδιασμός- εκτιμήθηκε ως αντισυνταγματική η λειτουργία λατομείων, εκτός λατομικών περιοχών (βλ. και ΟλομΣτΕ 734/1997 και ΣτΕ 1569/2005).

²⁰⁶¹ΣτΕ. 394/1999: Τα μικρά νησιά δεν επιδέχονται ένταση στην παραγωγική εκμετάλλευση των υδατικών τους πόρων. Το ρυθμιστικό εκτόπισμα της βιώσιμης ανάπτυξης περιλαμβάνει ισόρροπη διαχείριση των διαθέσιμων υδάτινων πόρων και των επιπτώσεων τους σε άλλες χρήσεις. Η υπόθεση αφορούσε άδεια χρήσης ύδατος για εμφιαλωτήριο στη Σαμοθράκη.

²⁰⁶²Π.Ε. 16/2004: όπου αποτυπώθηκε η σημασία των αγροτικών εκτάσεων και της γεωργικής παραγωγής στη βιώσιμη ανάπτυξη των νησιών χωρίς την υποβάθμιση τους έναντι των άλλων ανταγωνιστικών χρήσεων.

²⁰⁶³ΟλομΣτΕ 2939-40/2000: Ακυρωτική για τη χωροθέτηση της εναέριας γραμμής μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας υψηλής τάσεως για τη σύνδεση των νήσων Άνδρου, Τήνου, Μυκόνου και Σύρου του Νομού Κυκλάδων με το Εθνικό Διασυνδεδεμένο Σύστημα και Βλ και ΣτΕ 4166/2015.

αναδιοργάνωση της οικιστικής διαβίωσης και η κοινωνικο-οικονομική πρόοδος ενός νησιωτικού τύπου με στοχευμένες αποδόσεις ανάμεσα στο δικαιωματισμό των ατομικών και συλλογικών συμφερόντων και τον εγγυητικό προστατευτισμό του γενικού συμφέροντος για την παραγωγική του ανάπτυξη.²⁰⁶⁴

Οι ιδιαίτερες έννομες αντανάκλασεις της «φέρουσας ικανότητας», από την πιο πρακτική εκτελεστική της πτυχή, έως τις αμιγώς συντονιστικές οργανωτικές της απαιτήσεις, επιπρόσθετα είναι φανερό ότι εμπερικλείουν και αξιώνουν, κρίσιμες εφαρμογές «επικουρικότητας» και «αναλογικότητας» για τη θετική κανονιστική ένταση της αποτελεσματικότητας των μέτρων και της βιωσιμότητας στόχων που διαρρυθμίζουν. Σ' αυτό το παράλληλο ρυθμιστικό «σχήμα-πλαίσιο», το δημόσιο συμφέρον μορφοποιείται με βάση την αρχή της εγγύτητας και σε εθνική κλίμακα, εξυπηρετώντας το αποδοτικό πλέγμα της κοινωνικής ισορροπίας επί των «κοινών αλλά και διαφοροποιημένων επιδιώξεων», ως ορθολογική ρήτρα της χρηστής λειτουργίας και της αποκεντρωμένης δράσης του κράτους (101 παρ. 1 Συντάγματος). Έτσι και η νομολογιακή πρακτική, άλλοτε με πιο αποφασιστικά και άλλοτε με πιο δειλά βήματα, προσπάθησε να υιοθετήσει αντίστοιχες αντιδράσεις «δεοντολογικού ρεαλισμού» στη διασύνδεση των γενικών έννομων συμφερόντων και των ειδικότερων κοινωνικών/τοπικών αναγκών. Η εν λόγω διαδικασία θα μπορούσε να δομηθεί ως η έμπρακτη εκδήλωση της εθνικής αλληλεγγύης και της πραγμάτωσης της κοινωνικής πρόοδου, ανάμεσα στην «ελευθερία και τη δικαιοσύνη» των πολιτειακών προβλέψεων του άρθρου 25 παρ. 2 και 4 του Συντάγματος, σε εννοιολογικό συγχρονισμό με τους ορθολογικούς κανόνες της βιωσιμότητας των διατάξεων του άρθρου 24 παρ. 1-6 και τις αναπτυξιακές δεσμεύσεις του 106 παρ. 1 του Συντάγματος, που καθιερώνουν ειδική εγγυητική μέριμνα για τις νησιωτικές, τις παραμεθόριες, τις ορεινές και τις παράκτιες²⁰⁶⁵

²⁰⁶⁴Βλ. Δ. Μέλισσας, ό.π. (46), 69-72 που συνδυάζει για την επάρκεια του χωροταξικού σχεδιασμού, τη φέρουσα ικανότητα ενός οικισμού με την πολεοδομική ιστορικότητα και τις λειτουργικές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες με την αρχή «της λειτουργικής αυτονομίας του οικισμού».

²⁰⁶⁵Σημ.:Ειδικό πεδίο - αντικείμενο ακόμα πιο ενισχυμένης προστασίας είναι οι ακτές των ελληνικών νησιών και αυτοτελώς οι παράκτιες περιοχές της ελληνικής επικράτειας με την πλούσια, ιδιαίτερου φυσικού κάλλους ακτογραμμή της χώρας ν' απορρίπτει έστω «καταρχήν» ποιοτικές, αλλά και ποσοτικές εκπτώσεις βλ. όλως ενδεικτικά: την ακυρωτική ΣτΕ 2993/1998 για τεχνικές παρεμβάσεις εγκατάστασης λιμενικής εξέδρας ταχύπλων σε γραφική ακτή των Αγκαθωπών της Σύρου και την επίσης ακυρωτική ΣτΕ 3146/1998 αναφορικά με την κατασκευή προβλήτας ξενοδοχειακού καταλύματος στη Μύκονο. Η έννομη προάσπιση του αιγιαλού και παραλίας προϋστερα της συνταγματική καθιέρωσης της περιβαλλοντικής προστασίας ακόμα στους χαλεπούς καιρούς της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών καθιερώθηκε ως «ευρύτερον δημόσιον συμφέρον» βλ. ΣτΕ 1831/1973. Βλ. και Γ. Σιούτη, ό.π. (13), 1212-1215: Στην αντιπροσωπευτικότετη παρουσίαση καταγράφεται η τριπλή κατεύθυνση στη νομική προστασία των ακτών, όπως: α) η μορφολογία τους ως «αισθητική αξία» στο σύμπλεγμα του ενιαίου παράκτιου χώρου ακτογραμμής, αιγιαλού, παραλίας, β) η ελεύθερη πρόσβαση στις ακτές, γ) οι ήπιες μορφές χρήσης. Βλ. ΣτΕ 1790/1999 Ακτή Αγίου Κοσμά κατά την αλληλεπίδραση της με το αεροδρόμιο του Ελληνικού και τη Λεωφόρο Ποσειδώνος στην Αττική. Επίσης, βλ. ΣτΕ 3955/1996 και 3956/1996: Εκτιμήθηκε βάσει των αρχών της προστασίας των οικοτόπων - βιοτόπων, ως «αδιαίτερα σημαντικός» ο υγροβιότοπος του Αγίου Ιωάννη στη Τήνο, χαρακτηριζόμενος πλέον, «διεθνούς σημασίας βιότοπος» ενώ κρίθηκε πως απειλείται από την αλόγιστη οικιστική ανάπτυξη και την έλλειψη ενός ολοκληρωμένου νομικού καθεστώτος για τη προστασία του. Κατ' επέκταση αποκλείστηκε η ίδρυση ή επέκταση με π.δ. οικισμών πλησίον βιοτόπων και οικοσυστημάτων. Έτσι καθίσταντο μη νόμιμες οικοδομικές άδειες που στηρίχθηκαν σε σχετικό π.δ.. Βλ. Στην ίδια λογική κινήθηκε η οικεία απόφαση του Ε.Δ.Δ.Α. 22/05/2003 Κυρτάτος κατά Ελλάδας τουλάχιστον ως προς το μέρος της παραβίασης του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α. για την ισχύ των δικαστικών αποφάσεων επί αυθαιρέτων. Επίσης, βλ. ΣτΕ 637/1998 κατά την οποία στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης θεμελιώνεται η απαγόρευση κατασκευής μαρίνας σε παράκτιο παραδοσιακό οικισμό μικράς νήσου, η οποία αποτελεί τόπο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και ΣτΕ 581/2002, όπου η κατ' άρθρο 106 παρ. Συντ. επιδιωκόμενη από το Κράτος οικονομική ανάπτυξη πρέπει να είναι βιώσιμη, ώστε να μην οδηγήσει σε εξάντληση των φυσικών πόρων και επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης (σχετικές και οι αποφάσεις ΣτΕ 2947/1999 και ΣτΕ 1300/2000). ΣτΕ 4265/2015: Καθορισμός Ορίων Αιγιαλού-Παραλίας Λαγανά Ζακύνθου όπου εκτιμήθηκε ως πλήρως αιτιολογημένη η απόφαση της διοίκησης για καθορισμό ζώνης παραλίας 10μ. καθ' ολο το μήκος ης οριογραμμής του αιγιαλού υπέρ της απρόσκοπτης πρόσβασης σε αυτό έναντι στις τουριστικές πιέσεις καθώς και υπέρ της θαλάσσιας χελώνας "caretta-caretta" ως προστατευμένο είδος

περιοχές, αλλά και για τα επιμέρους γεωφυσικά χαρακτηριστικά της ελληνικής Επικράτειας, τα οποία να μην ανάγονται στον εθνικό πλούτο, προσδιορίζονται ωστόσο με περιφερειακό προαγωγικό πρόσημο.

Κλείνοντας, κατά τη συνταγματική Αναθεώρηση του 2008 στο ίδιο οργανωτικό πνεύμα, προστέθηκε στο άρθρο 101 παρ. 4 η εξής θεσμική δέσμευση - επιταγή προς τον κρατικό μηχανισμό: «ο κοινός νομοθέτης και η Διοίκηση, όταν δρουν κανονιστικά, υποχρεούνται να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες των νησιωτικών και ορεινών περιοχών, μεριμνώντας για την ανάπτυξη τους». Θεσπίστηκε δηλαδή, στο κανονιστικό πλαίσιο της «τρέχουσας» διακυβέρνησης του κράτους δικαίου, μία ειδική και «επιβεβαιωτικά επαυξημένη» εγγυητική υποχρέωση της Πολιτείας να διαλαμβάνει θετικές, πρόσφορες και αναδεικτικές παρεμβάσεις για τις «βιωματικές» συνθήκες και την κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη αυτών των ιδιαίτερων και ευάλωτων περιοχών, που αντιπροσωπεύουν μάλιστα και ένα «ειδοποιό» πολιτειακό χαρακτηριστικό για την εθνική διακυβέρνηση της Ελληνικής Δημοκρατίας και σε ευρωπαϊκή κλίμακα. Με αυτήν την, κατά τα φαινόμενα, πλεονάζουσα συνταγματική πρόβλεψη, με έντονα τα στοιχεία της φέρουσας ικανότητας στην αξιολόγηση της νομοθετικής πρωτοβουλίας και της διοικητικής δράσης, εκτιμάται πως προβάλλεται η προστιθέμενη αξία της σύνθεσης «ευεργετικών» και «επικουρικών» ισορροπιών, που απαιτεί η ισότητα «μέσα από τις αναλογίες» για την προστατευτική και στοχευμένη θεσμική ικανοποίηση των ιδιαίτερων τοπικών και κοινωνικών αναγκών.

Η αναιμική, σχεδόν ανενεργή, ή και εξολοκλήρου παρακολουθηματική, κανονιστική εφαρμογή της συγκεκριμένης συνταγματικής επιταγής, καθιστά απαραίτητη την ενίσχυση της εκτελεστότητας και της ελεγχιμότητάς της, αναδιοργανώνοντας τα εύλογα και τα αποτελεσματικά διακυβερνητικά περιθώρια εκτίμησης του κράτους. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη ρητή και λειτουργική εισδοχή των ερμηνευτικών κριτηρίων της αναλογικότητας και της επικουρικότητας. Διαπνέοντας και δεσμεύοντας σε οργανωτική κλίμακα, τις οικείες ρυθμίσεις, με μία ενισχυμένη «δόση» ρυθμιστικών εκτιμήσεων και συντεταγμένης αιτιολογίας, κατά τη σύννομη διάρθρωση όλων των σχετικών δημόσιων αποφάσεων, σε σχέση με τις πλέον ευάλωτες περιοχές της ελληνικής Επικράτειας. Μάλιστα, αν και υπήρξε η συγκεκριμένη τροποποιητική δυνατότητα κατά τις διεργασίες της Θ΄ Αναθεωρητικής Βουλής το 2019, με την αμφότερη, επί των κυρίαρχων κομματικών μηχανισμών, συναινετική πρωτοβουλία - μάλλον κυρίως σε επίπεδο βουλευτών από τις αντίστοιχες περιοχές - για την εν λόγω προτεινόμενη λειτουργική βελτίωση του άρθρου 101 παρ.4 Συντ., τελικώς τελείως σιωπηρώς δεν ευοδώθηκε. Ωστόσο, πράγματι με τη συγκεκριμένη προσθήκη των συνεκτικότερων ρυθμιστικών όρων της: «επικουρικότητας και της αναλογικότητας στην αιτιώδη συνάφεια κάθε συναφούς δημόσιου μέτρου και παρέμβασης» θα θεσπίζονταν μία σημαντική κανονιστική αναβάθμιση επί των εγγυητικών διαδικασιών του εν λόγω «ξεχασμένου» συνταγματικού κανόνα, στην προοπτική της ισόρροπης βιωσιμότητας και

προτεραιότητας κατά την οδηγία 92/43/ΕΟΚ. ΣτΕ 759/2017: Δεδομένου ότι ο σχεδιασμός του εθνικού ή περιφερειακού δικτύου λιμένων εκφράζει κατ' ουσία την στρατηγική της βιώσιμης ανάπτυξης, ο προγραμματισμός κάθε λιμένα, οποιασδήποτε κλίμακας, πρέπει, περαιτέρω, να στηρίζεται σε πλήρως τεκμηριωμένη τεχνική μελέτη, στην οποία τεκμηριώνεται σωρευτικά αφενός το δημόσιο συμφέρον, το οποίο επιβάλλει την κατασκευή του λιμένα, και αφετέρου οι όροι προστασίας του παράκτιου και θαλάσσιου οικοσυστήματος που επηρεάζεται από αυτόν. Σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται: Η διαφύλαξη του αναγκαίου φυσικού κεφαλαίου, η αποφυγή βλάβης του τυχόν υπάρχοντος πολιτιστικού κεφαλαίου, στο οποίο ανήκουν και οι ενάλιες αρχαιότητες, ο σεβασμός της γεωμορφολογίας και του φυσικού ανάγλυφου των ακτών και η μέριμνα για την μικρότερη δυνατή διατάραξη των οικείων οικοσυστημάτων, της υδροδυναμικής και του φυσικού κάλλους των ακτών (που αντιπροσωπεύουν και έναν «πολύτιμο οπτικό πόρο»). Μόνο αν έχουν ενσωματωθεί συμμετρικά όλες αυτές οι παράμετροι στον προγραμματισμό του λιμένα, η κατασκευή του δύναται να θεωρηθεί ως βιώσιμη και άρα σύννομα επιτρεπτή (χωροθέτηση λιμένα σε ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις στο Λασιθί της Κρήτης).

της συνεπέστερης αποκεντρωμένης διακυβέρνησης, γι' αυτές τις αναπτυξιακά, περιβαλλοντικά και εθνικά ιδιαίτερες περιοχές της χώρας.²⁰⁶⁶

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η

Επίλογος και Συμπεράσματα.

Δογματικά Κεκτημένα, Κανονιστικές Ρυθμίσεις και Βέλτιστες Εφαρμογές για τις αναγκαίες θεσμικές συνέργειες.

Ο ως άνω ανακεφαλαιωτικός τίτλος και ο γενικότερος μεθοδολογικός υπότιτλος της διατριβής με την καθιέρωση της συστηματικής θεωρίας της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης»,²⁰⁶⁷ σκιαγραφούν και αποτυπώνουν το ερευνητικό πλέγμα της παρούσας ανάλυσης πάνω στους άξονες του θεμελιωδώς δυναμικού θετικισμού και τη λειτουργικής αποτελεσματικότητας του δημοσίου δικαίου. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση, διερευνώντας τις κανονιστικές ανάγκες και τις ρυθμιστικές προδιαγραφές της Βιώσιμης Ανάπτυξης, στην ουσία στοιχειοθετήθηκαν οι έννομες προϋποθέσεις και οι ερμηνευτικές εγγυήσεις για την εγκαθίδρυση μίας «Βιώσιμης Πολιτείας» με δημοκρατικά ανταντακλαστικά και δικαιοκρατικά κεκτημένα. Ενώ με την διάχυση της διαύγειας και της διακριτότητας του νομικού ορθολογισμού στα εφαρμοστικά συνταγματικά πρότυπα και στις επαγωγικές διοικητικές διαδικασίες καταδείχθηκαν οι απαραίτητες «ρυθμιστικές συνέργειες» σε μηχανισμούς-πλαίσια, που δομούνται με θεσμικό προσανατολισμό στο να αίρουν και να αποσυμφορήσουν πραγματιστικές συγκρούσεις συμφερόντων κατά τη σύννομη υπαγωγή τους στο κράτος δικαίου. Ειδικά για την

²⁰⁶⁶Σημ. Η συγκεκριμένη πρόταση βρίσκεται σε πλήρη μάλιστα συμμετρία και αλληλουχία με τις οργανωτικές δεσμεύσεις του Ευρωπαϊκού Δικαίου (αξιοσημείωτες είναι οι διατάξεις του άρθρου 174 της Σ.Λ.Ε.Ε.) αλλά και προς ουσιαστική ενίσχυση της έννομης αποτελεσματικότητας του ήδη αποκεντρωμένου εθνικού συστήματος διακυβέρνησης (άρθρο 101 παρ. 1 Συντ.) ενός σύγχρονου «Επιτελικού Κράτους Δικαίου» (Βλ. και Ν. 4622/2019 Άρθρο 58 και 62 παρ. 2, που ήδη στη «Ρυθμιστική Ανάλυση των Επιπτώσεων» προβλέπεται κατά την κατάρτιση ενός νομοσχεδίου να λαμβάνεται υπόψη μεταξύ άλλων, πέρα της αναλογικότητας των μέτρων και η αιτιώδης παράμετρος της νησιωτικότητας, σε όποιες ρυθμιστικές παρεμβάσεις σχετίζονται με αυτή). Βλ. και σχετικά Πρακτικά Επιτροπής Θ' Αναθεώρησης του Συντάγματος, 7^η θεματική Ενότητα, Βουλή των Ελλήνων, 2019, www.dimokratiki.gr/31-10-2019 και www.aegeanews.gr/news/en-dodekaniso/298457. Η εν λόγω αναθεωρητική πρόταση υπήρξε προσωπική εισήγηση του γράφοντος ως επιστημονικού συμβούλου – ειδικού συνεργάτη στις διεργασίες της Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για την Θ' Αναθεώρηση του Συντάγματος το φθινόπωρο του 2019 και κατατέθηκε ως πρόταση από τον Α' Κοσμήτορα της Βουλής, Βουλευτή των Δωδεκανήσων Βασίλειο -Νικόλαο Υψηλάντη.

²⁰⁶⁷Σημ. Ανακεφαλαιωτικά: Η αρχή της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» αναπτύσσεται για το συγκεκριμένο/συγχρονισμό ενός ολιστικού του δημοσίου συμφέροντος με τα «μεικτά» δικαιώματα, τα οποία μάλιστα στοιχειοθετούν και σημαίνουνσα προοπτική του. Τα επιμέρους αιτιώδη ρυθμιστικά κριτήρια επί της υπαγωγής, της ανάλυσης και της εκτίμησης των νομότυπων και πραγματικών περιστάσεων στη συγκεκριμένη υπερνομοθετική μεθοδολογία είναι: α) η αρχή της συστηματικής ενότητας και β) η δογματική της ισχυρής και εφαρμοσμένης κανονιστικότητας των έννομων συμφερόντων, αγαθών και αξιώσεων του συνταγματισμού, γ) η αιτιολόγηση της βέλτιστης έννομης αποτελεσματικότητας των αλληλεπιδρώντων ισοδύναμων όρων και κανόνων στον σημαίνοντα κοινό, ενιαίο και ολιστικό τους σύννομο σκοπό, δ) η τεκμηρίωση της αρχής της ενσωμάτωσης της μίας έννομης παραμέτρου προς την άλλη, ε) τα δικαϊκά και εμπειρικά πρότυπα της «εν ευρεία εννοία» αναλογικότητας ως ερμηνευτικός αιτιώδης σύνδεσμος της αποδοτικής λειτουργίας των παραπάνω στην αποδεικτική διαδικασία των όρων της καταλληλότητας/προσφορότητας και της αναγκαιότητας των αμφίδρομων ρυθμιστικών επιπτώσεων, δηλαδή της «πρόσφορης αναγκαιότητας» του μέτρου και του επιδιωκόμενου αποτελέσματος, με δημοκρατική, τεχνοκρατική και δικαιοκρατική ισορροπία. Οι παραπάνω εφαρμογές με απώτερο σκοπό την κοινωνική ευημερία-όφελος απαιτούν το δικαιοπαραγωγικό «εκ-συγχρονισμό» και τη συμπόρευση των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και των κεκτημένων ελευθεριών με το επιβεβλημένο και ισόρροπο δημόσιο συμφέρον ως αμοιβαία προϋπόθεση σ' ένα ζωντανό σταθεροποιητικό Σύνταγμα, που διαμορφώνει και διαμορφώνεται μέσα από τις δικαϊκές απαιτήσεις και τις πραγματικές προκλήσεις.

ισόρροπη και βέλτιστη διαχείριση έννομων αξιώσεων και αγαθών, τα οποία αντανakλούν παράλληλα τον προστατευτισμό του δημοσίου συμφέροντος και το δικαιωματισμό της δίκαιης Πολιτείας,²⁰⁶⁸ όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος και η οικονομική ελευθερία και ανάπτυξη. Στην ερμηνευτική και δικαιοπαραγωγική εμπέδωση της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» για τον εναγκαλισμό του δημοσίου συμφέροντος με τα «μεικτά» δικαιώματα, πρωταγωνιστική σημασία διέλαβε η «εκνομίκευση» και η συνεπής τεκμηρίωση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης, ως η κατεξοχήν συντονιστική πυξίδα και ελπιδοφόρα δίοδος της συνοχής του «Περιβαλλοντικού», του «Κοινωνικού» και του «Οικονομικού» κεκτημένου στο φάσμα του ενιαίου ευρωπαϊκού Συνταγματισμού· με κινητήρια επιδίωξη μία αντίστοιχα ισοσκελισμένη βελτιστοποιητική πολιτειακή δράση, συμπεριφορά και αντίδραση, σε μία περίοδο μάλιστα πολύπλευρων συνταγματικών «επιφυλάξεων», παρεμβατικής δυστοκίας και διακυβερνητικής δυσπιστίας. Η μεθοδολογία της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» εν τέλει συνιστά για την εκσυγχρονιστική συγκρότηση της Πολιτείας το ρυθμιστικό “alter ego” στην κανονιστική προοπτική της βιώσιμης ανάπτυξης.

Με τη συγκεκριμένη συλλογιστική κατεύθυνση, η βιώσιμη ανάπτυξη καθίσταται και συνοψίζεται ως η πλέον ευκρινής διαστασιολόγηση ενός σύγχρονου δημοσίου συμφέροντος με κανόνες, όρους και όρια. Θεμελιώνεται δε στα κάτωθι αιτιώδη μεταξύ τους «δικαιοπαραγωγικά χαρακτηριστικά», εξασφαλίζοντας γι’ αυτή ένα σημαίνοντα «δικαιοπολιτειακό» ρόλο με ισχυρό λόγο και εκτιμήσεις, αφού:

α) Αναπτύσσει τρεις εξισορροπημένες και αμφίδρομες μεταξύ τους λειτουργικές βάσεις σ’ ένα σύνολο των «ρυθμιστικών της εκτιμήσεων», ως αλληλένδετους συνεκτικούς πυλώνες του περιεχομένου της: την περιβαλλοντική προστασία, την οικονομική ευημερία και τη κοινωνική πρόοδο.

β) Προσδιορίζει την εναρμονιστική διάσταση των αντίστοιχα αλληλεπιδρώντων έννομων δικαιωμάτων, ελευθεριών και συμφερόντων στο κράτος δικαίου, αφού απορρέει και καθιερώνεται και εγγενώς στον καθένα από τους τρεις πυλώνες της ξεχωριστά, ως συγκλίνουσα συνισταμένη της τελολογικής τους κατοχύρωσης. Το λειτουργικό της εκτόπισμα εντοπίζεται στις «αλληλέγγυα οριοθετημένες δεσμεύσεις» και τις «έννομα αποτελεσματικές συνθήκες» των διατάξεων της προστασίας του περιβάλλοντος, της οικονομικής ελευθερίας και ανάπτυξης, της κοινωνικής συνοχής και προόδου, τόσο σε εθνική, όσο και σε ενωσιακή συνταγματική κλίμακα, καλλιεργώντας έναν αλληλέγγυο κανονιστικά, συνειδητό «κομφορμιστικό προσδιορισμό» της μίας αξίωσης προς την άλλη.

γ) Αποκαλύπτει τη συστηματική κανονιστική ενότητα του Συνταγματισμού στις αιτιολογημένες οργανωτικές συνέργειες της εθνικής και της υπερεθνικής, και δη ενωσιακής, έννομης τάξης. Ανάμεσα δηλαδή στις κοινές πολιτειακές απαιτήσεις, στους ενοποιητικούς θεσμικούς στόχους και στις ανταγωνιστικές επιδιώξεις της ενιαίας οικονομίας της αγοράς, μέσα σε μία προστατευόμενη, αλλά και «δικαιωματοκεντρική» ανοιχτή κοινωνία πολιτών.

δ) Διεκδικεί τη θεσμοθέτηση του τελολογικού της «αντικειμενισμού», εσωτερικεύοντας στους όρους και τις «συνθήκες» της, εκσυγχρονιστικά και «ζωντανά» για το δίκαιο: τον ορθολογισμό των κανόνων της Επιστήμης, τις συμπεριφορικές τάσεις της αγοράς, την ηθικοπολιτική ένταση της αξίας των έννομων αγαθών και τη συστηματική ανάλυση του δικαίου με δικαιοκοινωνικές αποδόσεις κόστους - οφέλους.

²⁰⁶⁸ Σημ.: Τα συγκεκριμένα έννομα αγαθά - συμφέροντα μπορούν να απεικονιστούν ως «κανονιστικοί κρίκοι» μίας ολοκληρωματικής αλληλενέργειας, ισχυρά τεμνόμενοι και αλληλοεξαρτώμενοι. Δύναται ωστόσο να παρατεθούν και «εγκιβωτισμένα», το ένα ως εγγυημένη προϋπόθεση του άλλου.

ε) Στοιχειοθετεί τις διαδικασίες και το πλαίσιο της νομιμότητας στον ανταγωνισμό της παραγωγικής δραστηριότητας και στις οικείες δημόσιες «επι-δράσεις». Η βιώσιμη ανάπτυξη έχει καταστεί νομική «ιδεολογία», με προεκτάσεις στην οικονομική θεωρία, πράξη και αντίδραση. Εντάσσει την «ευθύνη» στην «επιδίωξη» και τη «νομιμότητα» στο «αποτέλεσμα», με αμοιβαίες θετικές «εξωτερικότητες» και συμμετρικές εξισορροπιστικές εσωτερικεύσεις, ανάμεσα στο δίκαιο και την οικονομία.

στ) Αναδεικνύεται ως δικαιική αρχή επεξεργασίας ενός ενεργητικού και συγκεκριμένου έννομου αποτελέσματος. Από γενικευμένος στόχος, η βιώσιμη ανάπτυξη μετατρέπεται σε ελεγχόμενο και σημασιολογικό «ρυθμιστικό μέσο», για την εκπλήρωση άλλων σύγχρονων διαπολιτειακών στόχων, όπως η κλιματική δικαιοσύνη και η αλληλέγγυα ευημερία.

ζ) Διακρίνει ένα *sui generis* χωροχρονικά, δημοκρατικό δικαίωμα «τέταρτης γενιάς», τη Διαγενεακή Ισότητα.

η) Τροφοδοτεί στον παγκόσμιο -και ολοένα και περισσότερο διεθνικό- συνταγματισμό, ως προς τη διαχείριση των δημόσιων αγαθών, διαδικασίες: εκδημοκρατισμού, διαφάνειας, κοινωνικής ευθύνης και επιστημονικότητας. Σμιλεύεται έτσι εντός της παγκόσμιας διακυβέρνησης ένα αντικειμενικότερο και αιτιωδέστερο «κοινό δημόσιο συμφέρον» για τα κράτη, την οικονομία των αγορών και την κοινωνία των πολιτών, με «κοινές δράσεις και διαφοροποιημένες απαιτήσεις».

Αυτές οι γόνιμα «συνταγματοποιημένες» και εν τοις πράγμασι θεσμικές διεργασίες, αντιπαρατίθενται και απορρίπτουν τάσεις νομιμοποίησης “*de facto*” διχαστικών και διλημματικών επιλογών, που διαπραγματεύονται τις αντοχές της νομιμότητας με «προκρούστειες» παρεμβατικές πρακτικές ένθεν και κακίθεν περιορισμών ή ακόμα και τον αλυσιτελή καθορισμό του δημοσίου συμφέροντος. Γι’ αυτό και η σύγχρονη δογματική της βιώσιμης ανάπτυξης συμπορεύεται αναπόφευκτα για τη εξακρίβωση της νομιμότητας και την τεκμηρίωση της αποτελεσματικότητάς της, υπό τη μεθοδολογική συλλογιστική της «εναρμονισμένης ενσωμάτωσης» κατά την διαδραστική σχηματοποίηση ακριβώς ενός αδιάσπαστου και σταθεροποιητικού δημοσίου συμφέροντος, που διαχέεται στην έννομη τάξη ως ακτινοβόλος αποφασιστική αντανάκλαση των συναφών «μεικτών» δικαιωμάτων.²⁰⁶⁹ με καταλυτικό και καταληκτικό σκοπό την αναβαθμισμένη διεκδίκηση των βιώσιμων προτύπων της αριστοτελικής και καντιανής ευδαιμονίας σε μία ευνομούμενη και ανθρωποκεντρική Πολιτεία. Η δε συμπαγής «κανονιστικοποίηση» της «τρισυπόστατης» έκφρασης της βιώσιμης ανάπτυξης προσδίδει στους πυλώνες της ισοδύναμο οργανωτικό βάρος και λειτουργικό περιεχόμενο.²⁰⁷⁰ Υπό τη συνακόλουθη μάλιστα αλληλέγγυα και ενοποιητική τους συνέργεια,

²⁰⁶⁹Σημ.: Γίνεται η υπόμνηση πως στον περιγραφικό όρο «μεικτά δικαιώματα» συγκαταλέγονται οι δικαιικές αξιώσεις που έχουν ταυτόχρονα αποθετικό-θετικό περιεχόμενο, ατομικό – συλλογικό- πολιτικό χαρακτήρα αλλά και λειτουργική έννομη εμβέλεια ως αντεστραμμένες όψεις σύνθεσης τόσο της ίδιας της φύσης του δημοσίου συμφέροντος -και όχι απλώς μίας παρακολουθηματικής εξυπηρέτησης του-, όσο και άλλων ατομικών/συλλογικών δικαιωμάτων, ως ευθείες διασταλτικές παρεκτάσεις και δυναμικές παραμέτρους τους, από την προσωπικότητα μέχρι τη διαβίωση του ατόμου. Προβάλλοντας έτσι την ολοκληρωματικότητα των κοινών συμφερόντων, κοινών αγαθών και των κοινών στόχων, από την ατομικότητα, στη συλλογικότητα των σχέσεων μίας εύρυθμης Πολιτείας. Βλ. χαρακτηριστικά τις έννομες διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος και της οικονομικής ελευθερίας/ανάπτυξης και τις αξιώσεις που αυτές πρεσβεύουν.

²⁰⁷⁰Σημ.: Η ουσιαστική αλληλεπίδραση των τριών πυλώνων της αρχής της βιωσιμότητας ενισχύεται όταν ενσωματώνεται θετικά και αρμονικά ο ένας πυλώνας ως κριτήριο-προϋπόθεση στην ποιοτική εφαρμογή του άλλου. Έτσι, η συστηματική κανονιστική θέση που διαλαμβάνει η βιώσιμη ανάπτυξη στην ενότητα του συνταγματισμού, προσδιορίζεται μέσω των ισοδύναμα κατοχυρωμένων συναφών δικαιωμάτων και δημοσίων εγγυήσεων. Ενδυναμώνοντας σε αυτό το πλαίσιο, κατ’ επέκταση αποτελεσματικά, στον ορθολογικό έλεγχο νομιμότητας ακόμα και την σημαίνουσα αποδεικτική και αποδοτική απαίτηση για τις καινοτόμες τεχνοκρατικές εφαρμογές λ.χ. των βέλτιστων διαθέσιμων επιστημονικών/τεχνικών δεδομένων, στο πλαίσιο της δικαιικής απαίτησης των σφαιρικών

«διαδικαστικοποιείται» η επάρκεια, η σαφήνεια και η πληρότητα των ρυθμιστικών τους εκτιμήσεων σ' έναν «κριτηριακό» έλεγχο ισορροπιών και βελτιστοποιήσεων με το δίκαιο να στέκεται αναβαθμιστικά της πραγματικότητας. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο για την ερμηνευτική εμβέλεια και την αξιολογική εκτίμηση των ως άνω συναρτώμενων έννομων αγαθών και αξιώσεων, διεισδύουν με την απαραίτητη εξίσου μεθοδική αιτιώδη συνάφεια, οι εμπειρικοί και τεχνοκρατικοί κανόνες - όροι της αρχής της «πρόσφορης αναγκαιότητας»²⁰⁷¹ συνδέοντας δεσμευτικά το νομικά ορθό με το πραγματικά επιβεβλημένο με τρόπο αποδεικτικά μεστό, διακριτό και «διακεκριμένο».

Ανεξαρτήτως των πρακτικών αλλοιώσεων και εννοιολογικών παρεκκλίσεων που επιδέχεται, η ανάπτυξη της Βιωσιμότητας με μέτρο και αρμονία, «είναι για το δημόσιο δίκαιο του 21^{ου} αιώνα ό,τι ήταν τα ατομικά δικαιώματα για τον 18^ο και 19^ο αιώνα και τα κοινωνικά δικαιώματα για το 20^ο». ²⁰⁷² Ως εκ τούτου, καθίσταται θεμιτά και εύλογα το σύγχρονο «πανηγυρικό» και κυρίαρχο διακύβευμα της εύρυθμης Δημόσιας Διακυβέρνησης, είτε κατά τα ορθολογικά πρότυπα του αμερικανικού συνταγματισμού, είτε σύμφωνα με τους δικαιοπολιτικές αξίες του ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού, παρά τις μεταξύ τους ιστορικές διαφορές· προάγοντας τους σύγχρονους κοινούς τόπους και τις παγκοσμιοποιημένες διακρατικές συναινέσεις στην ένταση και τη δομή των δημοσίων παρεμβατισμών και των πολιτειακών εγγυήσεων. ²⁰⁷³ Με την ανάλυση της δικαιοκρατικής της ωρίμανσης στο πεδίο του δημοσίου δικαίου, ο αμφισβητούμενος πολιτικοποιημένος και γενικόλογος αυτοσκοπός της βιώσιμης ανάπτυξης επί των έωλων, αφηρημένων και αυταπόδεικτων σταθμίσεων, μετατρέπεται σε διαδικαστικό μέσο εκπλήρωσης μίας αποτελεσματικής νομιμότητας με σαφέστερες δημοκρατικές αποδόσεις και σταθερότερες «δικαιοτεχνικές» αποδείξεις. Οικοδομείται έτσι επιπλέον μία ασφαλής θεσμική εμπιστοσύνη προβλεψιμότητας των όρων, των κανόνων και των συνθηκών εντός του επίσης τριμερώς αλληλοεξαρτώμενου σχήματος «Κράτος-Πολίτες-Αγορές», στην επιδίωξη μίας ανθρωπιστικής και αναδιανεμητικής κοινωνικο-οικονομικής ευημερίας, που ορίζεται αναφανδόν ως το τελολογικό ζητούμενο κάθε βελτιστοποιητικά ευνομούμενης Πολιτείας. Κατά την υποστήριξη λοιπόν του διάφανου και αποδεικτικού κράτος

εκτιμήσεων προς εξακρίβωση του ηπιότερου δυνατού μέσου/μέτρου με άξονα τη ρυθμιστικά και παρεμβατικά βέλτιστη σύνθεση των νομικών δεσμεύσεων/κανόνων και των πραγματικών περιστάσεων/αναγκών, με περισσότερη διαφάνεια και λιγότερους ουσιαστικούς συμβιβασμούς. Πάντοτε με τον διακριτό ελεγκτικό προσανατολισμό, όχι του «τι είναι βιώσιμο», αλλά το «πώς μία επιλογή είναι βιώσιμη».

²⁰⁷¹Σημ.: Δηλαδή το κανονιστικό περιεχόμενο της “*lato sensu*” αναλογικότητας. Στο σύνολο της παρούσας διατριβής τονίστηκε πως οι συμβιβαστικές σταθμίσεις της “*stricto sensu*” αναλογικότητας, με εξέταση των ορίων νομιμοποίησης και της ανοχής μίας προσβολής σε ανισοβαρές βάρος απόδειξης για την υπέρμετρη-προδήλως δυσανάλογη παραβίαση ενός έννομου αγαθού, δεν χωρούν σε συναρτήσεις δημοσίου συμφέροντος και μεικτών δικαιωμάτων. Από τη στιγμή που το ενεργητικά φιλελεύθερο και κοινωνικό κράτος δικαίου επιδιώκει συγκλίσεις για ένα δημόσιο συμφέρον «κοινό, ενιαίο και αδιαίρετο», πρέπει να καταστεί σαφές πως είναι διαφορετική η «σταθμιστική εξισορρόπηση» των ανεκτών και μετριαστικών συμβιβασμών, από την εναρμονιστική έννομη ισορροπία των δίκαιων βελτιστοποιήσεων, του αντικειμενικά πρόσφορου και του αποτελεσματικά αναγκαίου μέτρου· με άξονα μία αποδεικτικά και αποδοτικά επαυξημένα συντεταγμένη αιτιολογία επί των δημόσιων επιλογών και αποφάσεων με αμφίδρομο, συμμετρικό και αιτιώδες βάρος απόδειξης.

²⁰⁷²Μ. Καραμανάφ, «Το Περιβάλλον στην εποχή του Μνημονίου» σε Ημερίδα του e-themis, Περιβάλλον ως Πυλώνας Ανάπτυξης - Πράσινη Επιχειρηματικότητα και Νομικό Πλαίσιο» 08-12-2012 παρόμοιες θέσεις της ίδιας και στο: Η Νομική Μεθοδολογία της Βιωσιμότητας, Τόμος Τιμητικός του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, 2004, 7.

²⁰⁷³Σημ.: Στις μέρες μας, το «κράτος της πρόληψης» για δημόσια και κοινά αγαθά, στόχους και ανάγκες με το «κράτος του δικαιωτισμού» για τις ατομικές αξιώσεις και τα κοινωνικά κεκτημένα, είναι πιο κρίσιμο από ποτέ να συντονιστεί για τις ισορροπίες, τους στόχους και τις δεσμεύσεις της Πολιτειακής εξέλιξης, με εξωστρέφεια προς τις υπερεθνικές συνθήκες, με αμεσότητα προς τον πολίτη και με συνέπεια προς τους εθνικούς στόχους, προβιβάζοντας τη προστατευτική σημασία του παρεμβατισμού του δίχως να διαρρηγνύει τις αντοχές της κοινωνικής ελευθερίας και παραγωγικότητας.

δικαίου με το νομικό ορθολογισμό, τη δημοκρατική συνοχή και τη θεσμική αποτελεσματικότητα γίνεται ευκρινές πως μπορούν να παραμείνουν «απόρθητα» και συνασπισμένα τα διακριτά τείχη των συνταγματικών αξιώσεων και δεσμεύσεων, στο έννομο σύστημα των ελευθεριών και της δικαιοσύνης.

Όλες αυτές οι ζυμώσεις, όσο ιδεαλιστικό πράγματι και αν φαίνεται για την ωμά σχετικοποιημένη πραγματικότητα, αναδεικνύονται σταθεροποιητικά με την αταλάντευτη συνεπή εμπέδωση και την κανονιστική υποστήριξη των ερμηνευτικών αρχών του δικαίου· που είτε σε οργανωτικό, είτε σε αμιγώς λειτουργικό επίπεδο, διεκδικούν με το γοητευτικά παραγωγικό τους περιεχόμενο, τη σύγκλιση και τη συναλληλία σημαντικών έννομων αγαθών και ρυθμιστικών διαδικασιών για την κοινωνική εξέλιξη, όπως το προστατευόμενο περιβάλλον και η οικονομική ανάπτυξη, καθώς και η γενικότερη ποιοτική διαρρύθμιση της αιτιολογίας των οικείων κρίσιμων δημόσιων αποφάσεων.²⁰⁷⁴ Με την εισδοχή τους μάλιστα, ως αναλυτικές και συστηματοποιημένες βάσεις - εκτιμήσεις στη σύνθεση και τη διασύνδεση των πρωτογενών και των δευτερογενών κανόνων δικαίου με την πραγματικότητα, τίθενται ως «ανοιγοκλειόμενες» και πρωτίστως «αντισεισμικές» γέφυρες στα παραπάνω συνταγματικά τείχη, οι οποίες εξ αντικειμένου, εξ ανάγκης, και κατά περίπτωση, άλλοτε συνενώνονται ικανοποιώντας κατ' αποκλειστικότητα την είσοδο εκλογικευμένα αλληλένδετων, ενδεδειγμένων και συνεκτικών έννομων αξιώσεων, και άλλοτε κατ' αναλογία εγείρονται για την κατακρήμνιση και την απόρριψη καταχρηστικών και παράτυπων επιβαρύνσεων· με κινητήριο άξονα τη σταθερή ισορροπία και την επαρκή «συγκοινωνία» των «συνταγματικών και των νομότυπων τειχών» προς τη δίκαιη οχύρωση της πραγματικότητας. Κρίνεται ως συνεπώς αναγκαίο, το «εκσυγχρονισμένο» δημόσιο δίκαιο να αποκωδικοποιεί και συγκεκριμενοποιεί τις συνταγματικές συναρτήσεις και τους «αντικειμενικοποιημένους» κανόνες, αλλά και να «εκνομικεύει» τις πραγματολογικές πιέσεις των εξωδικαικών κραδασμών και των αντι-θεσμικών παρεισφρήσεων, είτε στο επίπεδο των άκριτα ανέλεγκτων επιβολών του περιθωρίων εκτίμησης του κράτους, είτε στην κλίμακα των ευθέως αλυσιτελών δικαιопλαστικά δικαστικών ακτιβισμών, αφού εν τέλει και η κάθε πολιτειακή νομιμοποίηση δεσμεύεται από την αποτελεσματική πλήρωση της νομιμότητάς της. Σ' αυτό το πλαίσιο, η κανονιστική και η συνεκτική ισχύς των αρχών θεραπεύει τα κακώς κείμενα του «δικαίου της σκοπιμότητας» μίας συγκυριακής νομοθετικής νομιμοποίησης και προβάλλει τη σημασία και τη «σκοπιμότητα του δικαίου» στην εύρυθμη λειτουργία του διακριτού, του μεστού και του οριοθετημένου ελέγχου νομιμότητας· ευθυγραμμίζοντας τη νομοθετική πρωτοβουλία και τη διοικητική εφαρμογή σε βέλτιστες και συνετές πρακτικές.

Άλλωστε, τόσο σε συνθήκες κανονικότητας «χρηστών» και εύλογων παρεμβάσεων, όσο και σε περιστάσεις αβεβαιότητας επαπειλούμενων κινδύνων και αμφίβολων επιλογών, η επιμονή στην ανθεκτικότητα και τη συνοχή της ασφάλειας δικαίου απαιτεί τη θέαση του δικαστικού ελέγχου ως εγγυητική παράμετρο της ευνομίας. Η δικαστική εκτίμηση καταφάνηκε πως με τις ερμηνευτικές της νουθετήσεις, εντολές και απαιτήσεις αποτελεί τη «γέφυρα εμπιστοσύνης και ελέγχου» της σύννομης συμπεριφοράς και της βιώσιμης δημοκρατικής συνέπειας του κράτους προς το συντεταγμένο ανανεώσιμο, αλλά και απαρέγκλιτα σταθεροποιητικό «Κοινωνικό του Συμβόλαιο».²⁰⁷⁵ Οι ευκρινείς αντιδράσεις και οι ορθολογικές κρίσεις που παρουσιάστηκαν στην

²⁰⁷⁴ Σημ.: Για τη σημασία της αιτιολογίας στην συστατική ταυτότητα της δημόσιας απόφασης, χαρακτηριστικό είναι το λατινικό απόφθεγμα: «Ratio legis est anima legis.»

²⁰⁷⁵ Σημ.: Ο συνταγματικά θεμιτός ενεργητικός και όχι ο σκόπιμα παρεμβατικός ακτιβισμός στον έλεγχο νομιμότητας εκφράζει μία απαιτητή και θεσμική συνέργεια της δικαστικής κρίσης στην εγγυημένη έκφραση του

εκτενή νομολογιακή περιδιάβαση του ΣτΕ, του Δ.Ε.Ε. και του Ε.Δ.Δ.Α., σ' άλλο ένα ελεγκτικό τριπολικό σχήμα συνταγματισμού και «συντεταγμένης» διακυβέρνησης, εγείρουν και διεκδικούν την δική τους «εναρμονισμένη ενσωμάτωση» στις «ολοκληρωματικές» ισορροπίες και στις - κατά το δέον - συγκλίνουσες εκτιμήσεις της εθνικής, της ενωσιακής και της «εσδαϊκής» έννομης τάξης· συμμερίζοντας και εγκολπώνοντας η μία την άλλη στην αποδοτικότητα και την αποδοχή της «αρμοδιότητας της αρμοδιότητας» τους, κατά το πρόταγμα του “Kompetenz- Kompetenz”, για την αναγκαία και βιώσιμη συνάφειά τους. Αναμφίβολα, στην πολιτειακή εξέλιξη, τον αξιακό θετικισμό και τη διακυβερνητική συνέπεια του πολυεπίπεδου ευρωπαϊκού κράτους δικαίου²⁰⁷⁶ εν μέσω διεθνών προκλήσεων, η κοινή γλώσσα των έννομων κριτηρίων και των δίκαιων εκτιμήσεων κατά την ανταπόκριση και την έκφραση των κοινών κανόνων δικαίου, προβιβάζει δημιουργικούς διαλεκτικούς διαύλους στην ελεγκτικότητα και την ευθεία διασφάλιση, μεταξύ άλλων, έννομων αγαθών και όρων, όπως: η προστασία του περιβάλλοντος, οι συνθήκες διαβίωσης, η δημόσια υγεία, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η διοικητική διαφάνεια, οι διαδικασίες νομιμότητας, η δικαστική προστασία, η συνεργατικότητα, η ανταγωνιστικότητα, η παραγωγική ελευθερία, η κοινωνικοοικονομική ευημερία. Θεμελιώδη δηλαδή δικαιικά και θεσμικά στοιχεία, που δεν είναι απλά «κανόνες δικαίου» ή αλγοριθμικοί δείκτες, αλλά όροι και βάσεις εκπλήρωσης των πολύπλευρων πτυχών της νομιμότητας. Με τη διάχυση λοιπόν, της ασφάλειας του δικαίου στα δικαιοκρατικά “check and balances” των θεσμικών αντίβαρων, εξυπηρετείται η ουσία της δημοκρατικής διακυβέρνησης, αναβαθμίζοντας ευθέως τη διάκριση των λειτουργιών του κράτους σε σχέσεις εμπιστοσύνης με τις ανάγκες και τις απαιτήσεις της πολιτείας, της κοινωνίας και της αγοράς.

Ο αέναα «μεταρρυθμιστικός εγκιβωτισμός» της κανονιστικής εναρμόνισης του περιβαλλοντικής ευφορίας και της οικονομικής ευμάρειας προς το κοινωνικό όφελος, με την εναργέστερη υιοθέτηση της ως άνω θεωρίας στέκεται διαρθρωτικά ως εγγενές κινητήριο στοιχείο στην «ερίτιμη» και πολυπόθητη «αναπτυξιακή βιωσιμότητα» της ίδιας της Πολιτείας για την «καλή και χρηστή» διακυβέρνηση των δημόσιων αναγκών, των παράλληλων στόχων και των κοινών συμφερόντων· αξιοποιώντας παράλληλα, αποδοτικά δεδομένα, τόσο της οικονομικής ανάλυσης, όσο και των τεχνοκρατικών προτύπων της επιστήμης αποκλειστικά με δικαιική και κοινωνική αναφορά. Είναι εξάλλου σημαντικό για την επιβεβαίωση της συνέπειας και της ανταπόκρισής της, η σύγχρονη Πολιτεία σ' ένα περιβάλλον πολλαπλών απειλών, κινδύνων και αβεβαιοτήτων καθώς και υψηλών προσδοκιών και επιδιώξεων, ως προς την ευημερία, την ισορροπία και την πρόοδό της, να μην αρκείται στη συγκυριακή δικαιολόγηση σταθμίσεων, αλλά να επεξεργάζεται τη συνετή αιτιολόγηση εναρμονίσεων, με βάση το δικαιικό ανθρωπισμό που δεν έχει μόνο κοστολογημένες «τιμές» αλλά και αναγκαίες Αξίες.

Σε γενικότερη κλίμακα, η αποφασιστικότερη «επιστροφή» του Δίκαιου στην έννομη τάξη και στους «κανόνες» της «κραταιάς» Οικονομίας υπεραμύνεται θεσμικά την επιβολή του ανθρωπισμού στις κατευθύνσεις της αναπόφευκτης παγκοσμιοποιημένης διακυβέρνησης σ' ένα εκτεταμένο φάσμα δημόσιων πολιτικών. Με επίκεντρο τα διασυνοριακά χαρακτηριστικά του ασφαλούς και υγιούς περιβάλλοντος και της οικονομικής ανάπτυξης, αποδεικνύεται πως οι σύγχρονες δημόσιες δράσεις και παρεμβάσεις του ευρωπαϊκού κράτους δικαίου οφείλουν να επενδύουν την ταυτοποίησή τους και να υποστηρίζουν τη συνοχή τους, στο δικαιοπολιτειακό

εφαρμοσμένου συνταγματισμού, κρατώντας ζωντανή την έννομη αποτελεσματικότητα του θετικισμού εντός των εξελισσόμενων προκλήσεων της πραγματικότητας.

²⁰⁷⁶Για τη σημασία του κράτους δικαίου στη σύγχρονη «πολυεπίπεδη» Διακυβέρνηση σε ένα «κατακερματισμένο αλλά συνάμα ολοκληρωμένο διεθνές περιβάλλον» βλ. αναλυτικά: Σ. Φλογαίτης, Η Εξέλιξη του Δικαίου και του Κράτους στην Ευρώπη, Σάκκουλας, 2015, 143-158.

λειτουργικό δίκτυο της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, αποκαθιστώντας ακόμα και την εσωτερική οργανωτική «ευαλωτότητα» αυτών των κρίσιμων προκλήσεων. Ο ρυθμιστικός προσανατολισμός της «Ευρωπαϊκής Συμπολιτείας» μέσα από τις κομβικές συγκλίνουσες διαδικασίες και τους κοινούς κανόνες της βιώσιμης ανάπτυξης, είναι πιο επίκαιρο από ποτέ να συνδιαμορφώσει το «Κράτος Δικαίου της Βιωσιμότητας» σε ειλικρινείς συνθήκες αλληλεγγύης και συνεργατικότητας.

Εν κατακλείδι, με την κανονιστική επάρκεια και τη συστηματική ανάλυση της αποτελεσματικής λειτουργίας των αιτιωδών και ισόρροπων απαιτήσεων της βιώσιμης ανάπτυξης, το κυρίαρχο «δίκαιο της σκοπιμότητας» και το άτακτο «δίκαιο της ανάγκης», αντικαθίστανται από τη ρυθμιστική πρόταξη της «σκοπιμότητας του δικαίου», αποκαλύπτοντας τη σημαίνουσα «αναγκαιότητα» του. Ας μην παραμερίζεται άλλωστε, πως με ορθολογικές διεργασίες και εναρμονισμένες έννομες βάσεις, μία ολιστικά ευνομούμενη και δημοκρατικά ισόρροπη Πολιτεία δύναται να προάγει στον πυρήνα της: τον αξιακά συνεπή θετικισμό του Κράτους Δικαίου για την εγγυητικά επιβεβλημένη προάσπιση του Δίκαιου Κράτους.

«... Τὸ μὲν δίκαιον ἄρα τὸ νόμιμον καὶ τὸ ἴσον, τὸ δ' ἄδικον τὸ παράνομον καὶ τὸ ἄνισον.»

Αριστοτέλης,
Ἠθικὰ Νικομάχεια, V.112

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Α. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασοπούλου Χ., *Οικονομική Ελευθερία και Προστασία του Περιβάλλοντος, Σύγχρονες προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από την GATT στον ΠΟΕ)*, Σάκκουλας, 2002.

Αθανασοπούλου Χ., *Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος: Σύγχρονες Τάσεις της Θεωρίας και της Νομολογίας στην Ελληνική και την Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη*, Νόμος και Φύση, 2008, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/11327.

Ακριβοπούλου Χ., *Ο πολιτικός δικαστής αντιμέτωπος με την αναλογικότητα κατά τον αναιρετικό έλεγχο της εύλογης αποζημίωσης*, στον Τιμητικό Τόμο Πέτρου Παραρά, Α.Ν. Σάκκουλας, 2012.

Αλιβιζάτος Ν., *Η συνταγματική προστασία των δασών και δασικών εκτάσεων*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1988, 1581 επ..

Αλιβιζάτος Ν., *Η δημόσια ωφέλεια στην αναγκαστική απαλλοτρίωση*, ΕΔΔΔ, Π. Μεντζελόπουλος, 1993, 9-11.

Αλιβιζάτος Ν., *Ερμηνεία Συντάγματος και δικανικός συλλογισμός*, σε: Τσάτσος Δ. (επιμ.), *Η ερμηνεία του Συντάγματος*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1995, 70-71.

Αλιβιζάτος Ν., *Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός και η θολή συνταγματική αναθεώρηση*, Πόλις, 2001.

Αλιβιζάτος Ν., *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στην ελληνική ιστορία 1800-2010*, Πόλις, 2011.

Αναστασιάδου Ε., *Τα ατομικά δικαιώματα και ο νέος εγγυητισμός στη σκέψη του Αριστόβουλου Μάνεση*, 2019, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr.

Αναστόπουλος Ι., *Φορολογικό Δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1992.

Ανδρουλάκης Β., *Η νομολογία του ΣτΕ σχετικά με την αποζημίωση, Η συμβολή του Κ. Μενουδάκου στη νομολογία του ΣτΕ*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επιτροπείας Κ. Μενουδάκο*, Ε.Ε.Δ.Π. Σάκκουλας, 2016, 333- 356.

Ανδρουλάκης Β., *Ο προσδιορισμός των κατευθύνσεων της οικονομικής δραστηριότητας*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 1, Σάκκουλας, 2007, 101-102.

Ανθόπουλος Χ., *Το πρόβλημα της λειτουργικής δέσμευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων*, Σάκκουλας, 1993.

Ανθόπουλος Χ., *Όψεις της Συνταγματικής Δημοκρατίας στο παράδειγμα του άρθρου 25 παρ. 1 του Συντάγματος*, σε: Τσάτσος Δ./Βενιζέλος Ε./Κοντιάδης Ξ., *Το Νέο Σύνταγμα. Πρακτικά Συνεδρίου για το αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975/1986/2001*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2001, 172 – 173.

Ανθόπουλος Χ., *Συνταγματική ερμηνεία και θεμελιώδη δικαιώματα*, σε: Ανθόπουλος Χ./Κατρούγκαλος Γ./Κοντιάδης Ξ./Τασόπουλος Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα και ερμηνεία: η συμβολή του Δημήτρη Τσάτσου*, Σάκκουλας, 2008, 53 επ., 64-65.

Ανθόπουλος Χ., *Άρθρο 25*, σε: Σπυρόπουλος Φ./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ./Γεραπετρίτης Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 692-696, 705-708.

Ανθόπουλος Χ., *Το Σύνταγμα πίσω από το Σύνταγμα. Ιστορία και κριτική της έννοιας του πραγματικού Συντάγματος*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 194.

Αντωνίου Θ., *Το κοινωνικό δικαίωμα χρήσεως του περιβάλλοντος μεταξύ ελευθερίας και συμμετοχής*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1987.

Αντωνίου Θ., *Η στάθμιση ως μέθοδος ερμηνείας στη νομολογία του ΣτΕ της Επικρατείας. Μερικές σκέψεις με αφορμή τις 3478/2000 και 613/2002 Αποφάσεις της Ολομέλειας του ΣτΕ*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 969-981.

Αντωνίου Θ., *Η εφαρμογή του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα κράτη μέλη μετά την έκδοση των αποφάσεων Akerberg Fransson και Melloni από το Δικαστήριο της Ένωσης*, στον Τιμητικό Τόμο για τα 50 χρόνια των Διοικητικών Δικαστηρίων, Σάκκουλας, 2015, 1115-1138.

Αραβώση Κ., *Η χρήση Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στο σχεδιασμό και την αξιολόγηση έργων*, ΠερΔικ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, 74 επ..

Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια

Ασημακοπούλου Μ., *Οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων στην πρόσφατη νομολογία του ΣτΕ*, Νομος και Φύση, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7005, 1994.

Αχτσιόγλου Ε., *«Έξι και μία τύψεις για τις Σκουριές»: Η απόφαση ΣτΕ 1492/2013 για τα μεταλλεία χρυσού στη Χαλκιδική*, 2014, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/wp-content/uploads/2014/04/2014_61-tipseis.pdf.

Βαρδακαστάνης Κ., *Ο Νομικός ρους του ποταμού—Οι 4 κύκλοι του Αχελώου*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον*, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επιτροπείας Κ. Μενουδάκο, Ε.Ε.Δ.Π., Σάκκουλας, 2016, 25-46.

Βασιλειάδης Δ./Διβάνη Χ./Κουσκουνά Μ./Παπαπετρόπουλος Α., *Περιβάλλον, Διαγράμματα, Σχόλια, Νομολογία, Υποδείγματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016.

Βασιλειάδης Δ., *Άρθρο 24 Φυσικό Περιβάλλον*, σε: Σπυρόπουλος Φ./Κοντιάδης Ξ./ Ανθόπουλος Χ./Γεραπετρίτης Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 639, 642, 643-644, 646, 648.

Βενιζέλος Ε., *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων. Κριτική προσέγγιση των τάσεων της νομολογίας*, Παρατηρητής, 1990.

Βενιζέλος Ε., *Η ερμηνεία του Συντάγματος και τα όρια του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1994.

Βενιζέλος Ε., *Το αναθεωρητικό κεκτημένο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000.

Βενιζέλος Ε., *Η αφομοίωση της αναθεώρησης του Συντάγματος από τη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 140.

Βενιζέλος Ε., *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, 2^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2008.

Βενιζέλος Ε., *Εθνικό Σύνταγμα και εθνική κυριαρχία υπό συνθήκες διεθνούς οικονομικής κρίσης – Το πρόβλημα ήταν και παραμένει πολιτικό και όχι συνταγματικό*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 1, Σάκκουλας, 2011, 2 επ., 4-5.

Βενιζέλος Ε., *Η οικονομική κρίση ως δικανική πρόκληση. Η καμπύλη του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των «μνημονιακών» μέτρων*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει*, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη, Σάκκουλας, 2019, 86.

Βιδάλης Τ., *Το ατομικό δικαίωμα στο περιβάλλον κατά το Σύνταγμα του 2001*, σε: Παπαδημητρίου Γ. (επίμ.), *Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του*, Πρακτικά Ημερίδας, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 57-61.

Βλαχογιάννης Α., *Για ένα ζωντανό Σύνταγμα*, ΕφημΔΔ, Σάκκουλας, 2013, 286.

Βλαχογιάννης Α., *Το Σύνταγμα στην ενιαία ευρωπαϊκή οικονομική διακυβέρνηση, Τάσεις και αλλοιώσεις του εθνικού συνταγματισμού*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2018.

Βλαχόπουλος Σ., *Συνταγματικό και ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο σε σχέσεις έντασης; Σχόλιο επί της Ολομ ΣτΕ 3670/2006*, Ευρωπαϊών Πολιτεία, Α.Ν. Σάκκουλας, 2006.

Βλαχόπουλος Σ., *Παρατηρήσεις ΣτΕ 1491/2013*, ΔιΔικ, Σάκκουλας, 2013, 997 επ..

Βλαχόπουλος Σ., *Η δυναμική ερμηνεία του Συντάγματος. Η προσαρμογή του συνταγματικού κειμένου στις μεταβαλλόμενες συνθήκες*, Ευρασία, 2014.

Βλαχόπουλος Σ., *Ο ελληνικός συνταγματικός λόγος μεταξύ θεμελιωδών δικαιωμάτων και οργανωτικών διατάξεων. Η οικονομική κρίση ως αφορμή για αποκατάσταση μίας χαμένης ισορροπίας*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει*, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη, Σάκκουλας, 2019, 137, 139.

Βουτσάκης Β., *Η οικονομική ελευθερία, το γενικό συμφέρον. Και ο δικαστικός έλεγχος των μέτρων της οικονομικής πολιτικής, Το Σύνταγμα – Τα είκοσι χρόνια του Συντάγματος 1975*, Σάκκουλας, 1998.

Γαβουνέλη Μ., *Περιβαλλοντικά Δικαιώματα των Πολιτών, το Παράδειγμα της Σύμβασης Aarhus*, σε: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α./Μπρεδήμα Α./Σισυλιάνος Λ.-Α. (επιμ.), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη*, Ι.Μ.Δ.Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 125- 154.

Γεραπετρίτης Γ., *Πρόσωπα και προσωπεία του ελέγχου αναλογικότητας. Σχόλιο με αφορμή την ΟλομΣτΕ 990/2004*, ΔτΑ II, Σάκκουλας 2006, 269 επ..

Γεραπετρίτης Γ., *Σύνταγμα και κοινοτικό δίκαιο στην ιδιωτικοποίηση των λιμανιών*, ΔΕΕ, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, 270.

Γεραπετρίτης Γ., *Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από το δικαστή*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 2011.

Γεραπετρίτης Γ., *Δυσμενής μεταβολή των χρήσεων γης μεταξύ δόγματος και ρεαλισμού-με αφορμή τις αποφάσεις 3750/2005 και 123/2007 Ολομ ΣτΕ*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο*, Ε.Ε.Δ.Π., Σάκκουλας, 2016, 143.

Γεραπετρίτης Γ., *Η πρόκληση της διαβουλευτικής δημοκρατίας*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 159-173.

Γέροντας Α., *Η αρχή της αναλογικότητας στο γερμανικό Δημόσιο Δίκαιο*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, 20, 23-26.

Γέροντας Α., *Δημόσιο Οικονομικό Δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002.

Γέροντας Α., *Διοικητικό Δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004.

Γέροντας Α., *Δίκαιο Δημοσίων Έργων: Η Διοικητική Σύμβαση-Ανάθεση-Εκτέλεση-Δικαστική Προστασία (κατά το εθνικό και κοινοτικό δίκαιο)*, Σάκκουλας, 2009.

Γεωργόπουλος Κ., *Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2001.

Γιακουμής Δ., *Οι αόριστες έννοιες, η διακριτική ευχέρεια του δικαστή ως αόριστη νομική έννοια, η εξειδίκευσή της και η δυνατότητα αναιρετικού ελέγχου υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας*, Δίκη, Τεύχος 2, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 2005, 48.

Γιαννακόπουλος Κ., *Η προστασία του περιβάλλοντος ως κριτήριο ανάθεσης των συμβάσεων δημοσίων έργων*, ΠερΔικ, Τεύχος 23, Νομική Βιβλιοθήκη, 2003, 36-51.

Γιαννακόπουλος Κ., *Από την αυθαίρετη δόμηση στην αυθαίρετη νομοθέτηση. Σκέψεις γύρω από τη συμβολή του διοικητικού δικαστή στον εξορθολογισμό της κρατικής δράσης με αφορμή την απόφαση ΣτΕ 3610/2007*, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2008.

Γιαννακόπουλος Κ., *Μεταξύ εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης: Το «Μνημόνιο» ως αναπαραγωγή της κρίσης του κράτους δικαίου*, 2011, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/1914.

Γιαννακόπουλος Κ., *Η επίδραση του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας των νόμων*, Σάκκουλας, 2013.

Γιαννακόπουλος Κ., *Το ελληνικό Σύνταγμα και η επιφύλαξη του εφικτού της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων: να είστε ρεαλιστές, να ζητάτε το αδύνατο*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2015, 417 επ..

Γιαννακούρου Γ., *Ο Θεσμός της Χωροθέτησης στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 987-993.

Γιαννακούρου Γ., *Η οδηγία 2001/42 και η μεταφορά στην ελληνική έννομη τάξη*, σε: Γιαννακούρου Γ./Κρεμλή Γ./Σιούτη Γ. (επιμ.), *Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου στην Ελλάδα 1981-2006*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, 139.

Γιαννακούρου Γ., *Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα και το Αναθεωρητικό Εγχείρημα*, Νόμος και Φύση, 2018, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/12128.

- Γιαννακούρου Γ., *Δίκαιο Χωροταξίας και Πολεοδομίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2019.
- Γιαννίτσης Τ., *Κράτος, Διακυβέρνηση και ευρωπαϊκό σύστημα αξιών*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πικραμένος Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη, πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών συνταγματικού δικαίου Δ. Τσάτσου – Γ. Παπαδημητρίου*, Ευρασία, 2019, 35.
- Γκιζάρη-Ξανθοπούλου Α., *Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ε.Ε.*, Σάκκουλας, 2003.
- Γκιζάρη-Ξανθοπούλου Α., *Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. μετά την Συνθήκη της Λισαβόνας*, ΕΕΕυρΔ, Τεύχος 1, ΚΔΕΟΔ και Δ.Σ.Θ., 2011, 15-16.
- Γώγος Κ., *Η δικαστική προσβολή παραλείψεων της διοίκησης*, Σάκκουλας, 2005.
- Γώγος Κ., *Πτυχές ελέγχου αναλογικότητας στη Νομολογία του ΣτΕ*, ΔτΑ, Τεύχος Ι, Σάκκουλας, 2005, 299-320.
- Γώγος Κ., *Η συνταγματική προβληματική της νομιμοποίησης των αυθαίρετων κατασκευών. Με αφορμή τις κατασκευές στους ημιπαίθριους χώρους*, Νόμος και Φύση, 2009, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/11815.
- Γώγος Κ., *Οικονομική κρίση και προστασία του οικιστικού περιβάλλοντος*, σε: Μενουδάκος Κ./Φλώρου Μ./Σακελαροπούλου Αικ./ Γώγος Κ., *Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σειρά Πολιτεία – Θεσμοί – Δικαιώματα*, Παπαζήση, 2017, 53 -64.
- Γώγος Κ., *Νέες προκλήσεις για τη διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πικραμένος Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη, πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών συνταγματικού δικαίου Δ. Τσάτσου – Γ. Παπαδημητρίου*, Ευρασία, 2019, 314-318.
- Δαγτόγλου Π., *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, 1^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 1977.
- Δαγτόγλου Π., *Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985.
- Δαγτόγλου Π., *Το γενικό συμφέρον και Σύνταγμα*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1986, 425, επ..
- Δαγτόγλου Π., *Σύνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, Τόμος Β΄, 1^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 1991.
- Δαγτόγλου Π., *Γενικό Διοικητικό Δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004.
- Δαγτόγλου Π., *Σύνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, 2^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2005.
- Δαγτόγλου Π., *Σύνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα*, 4^η έκδ., Σάκκουλας, 2012.
- Δαλακούρας Θ., *Αρχή της αναλογικότητας και μέτρα δικονομικού καταναγκασμού*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1993.
- Δέγλερης Π., *Διαφθορά & Δημόσιες Συμβάσεις – Η νομοθετική και δικαστική περιπέτεια του «Βασικού Μετόχου» και του «Πιστοποιητικού Διαφάνειας»*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012.
- Δεκλερής Μ., *Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος- Εγκώλιο της βιωσίμου αναπτύξεως*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1996.

- Δεκλερής Μ., *Το Δίκαιο της Βιωσίμου Αναπτύξεως, Γενικές Αρχές*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000.
- Δεληγιάννης Γ., *Ζητήματα σχετικά με την αναθεώρηση του Συντάγματος*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, 1037.
- Δελλής Γ., *Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος - Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στη κοινοτική έννομη τάξη*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1998.
- Δελλής Γ., *Από το Καρνάγιο της Πύλου στο Ορυχείο της Κασσάνδρας. Η «Βιώσιμη Ανάπτυξη», μεταξύ δικαιοπλασίας του Δικαστή και μυθοπλασίας της θεωρίας*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 1057-1087.
- Δελλής Γ., *Το ατομικό δικαίωμα αντιμετώπο στο οικονομικό και οικολογικό έννομο συμφέρον. 1953-2003, Η συρρίκνωση της ατομικότητας*, Νόμος και Φύση, 2004, διαθέσιμο στο: nomosphysics.org/gr/7058.
- Δελλής Γ., *Η στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση της οδηγίας 2001/42/ΕΚ και οι προεκτάσεις της για το ελληνικό δημόσιο δίκαιο*, 2008, διαθέσιμο στο: users.uoa.gr/~gdellis/pms_dp.htm.
- Δελλής Γ., *Κοινή Ωφέλεια και Αγορά*, Τόμος Β', Α.Ν. Σάκκουλας, 2008.
- Δελλής Γ., *Το Οικονομικό Σύνταγμα της Ελλάδας. Σύντομη επισκόπηση μίας πορείας 40 ετών με άδηλο μέλλον*, ΤοΣ, Τεύχος 3, Α.Ν. Σάκκουλας, 2015, 447.
- Δελλής Γ., *Μεταξύ της Εξιδανίκευσης και ρεαλισμού: Τα διαδικαστικά περιβαλλοντικά δικαιώματα*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον*, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο, Ε.Ε.Δ.Π., Σάκκουλας, 2016, 257-258.
- Δελλής Γ., *Τα δεινά της καλής νομοθέτησης: συνταγματική διάσταση και νομολογιακή αντιμετώπιση*, ΝοΒ, Τόμος 65, Δ.Σ.Α., 2017, 1-9.
- Δελλής Γ., *Δήμος και Αγορά, Το δημόσιο δίκαιο «αλλιώς» με το βλέμμα της οικονομικής ανάλυσης*, Ευρασία, 2018.
- Δελλής Γ., *Επιτελικό κράτος ή επιτέλους κράτος*, 04-08-2019, διαθέσιμο στο: www.kathimerini.gr/1036818.
- Δερβιτσιώτης Α./Κουτνατζής Σ.-Ι., *Είναι η Ακρόπολη ακίνητο του ελληνικού δημοσίου*, 07-01-2019, διαθέσιμο στο: www.liberal.gr/35321.
- Δετσαρίδης Χ., *Οι αρχές της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης και της καλής πίστης στο διοικητικό δίκαιο*, Σάκκουλας, 2003.
- Δημητριάδης Π., *Το δικαίωμα στο Περιβάλλον ως Ανθρώπινο Δικαίωμα. Η ανάγκη θεσμοθέτησης ενός εκτελεστού δικαιώματος*, 2005, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, διαθέσιμο στο: www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/15000.
- Δημητρόπουλος Α., *Η συνταγματική προστασία του ανθρώπου από την ιδιωτική εξουσία: Συμβολή στο πρόβλημα της «τριτενέργειας»*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1982.

- Δημητρόπουλος Α., *Γενική Συνταγματική Θεωρία, Σύστημα Συνταγματικού δικαίου*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004.
- Δημητρόπουλος Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα–Γενικό μέρος: Σύστημα συνταγματικού δικαίου*, Σάκκουλας, 2005.
- Δημητρόπουλος Α., *Εφαρμογές Συνταγματικού Δικαίου II: Συνταγματικά Δικαιώματα*, 1^η έκδ. Σάκκουλας, 2007.
- Δημητρόπουλος Α. *Συνταγματικά δικαιώματα: Γενικό μέρος-Ειδικό μέρος. Σύστημα συνταγματικού δικαίου-Τόμος Γ΄*, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 2008.
- Δρόσος Γ., *Δοκίμιο Συνταγματικής Θεωρίας και Πράξης*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1996.
- Δρόσος Γ., *Συνταγματικοί περιορισμοί της ιδιοκτησίας και αποζημίωση, Προστασία της ιδιοκτησίας και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, Νομική Βιβλιοθήκη, 1997.
- Δρόσος Γ., *Συνταγματικός λόγος και οικονομική κρίση*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 6, Σάκκουλας, 2011.
- Δωρής Φ., *Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1991.
- Δωρής Φ., *Η αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο ρύθμισης των ιδιωτικού δικαίου σχέσεων και ιδιαίτερα στο αστικό δίκαιο*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 232-234, 241-249.
- Ευστρατίου Π.-Μ., *Η ενσωμάτωση της οδηγίας για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων δημόσιων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον (85/337/ΕΟΚ) στο ελληνικό δίκαιο*, ΔιΔικ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 1998, 561 επ..
- Ευστρατίου Π.-Μ., *Ο ρόλος των δικαστών κατά τη διαμόρφωση του δημοσίου δικαίου, ακτιβισμός ή αυτοπεριορισμός;*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1998, 1212.
- Ζερεφός Χ., *Η πανδημία θα αλλάξει το...κλίμα ή θα ακυρώσει το Green Deal*, Το Βήμα, 12-04-2020, 34-35.
- Ζώης Γ., *Το «γενικό συμφέρον» και το «δημόσιο συμφέρον»: Ιστορική διαδρομή και σημερινή λειτουργία της έννοιας*, ΤοΣ, Τεύχος 1, Α.Ν. Σάκκουλας, 2017, 109-136.
- Ηλιοπούλου–Στράγγα Γ., *Η εκτέλεση των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α.. Ζητήματα διεθνούς και εθνικού δικαίου*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1996.
- Θεοδωρικάκου Ζ., *Η εφαρμογή των κανόνων της περιβαλλοντικής ευθύνης από τον δικαστή, σε: Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο*, Σάκκουλας, Ε.Ε.Δ.Π., 2016, 384.
- Θεοχαρόπουλος Α., *Δημόσια Οικονομική*, Σάκκουλας, 1975.
- Θεοχαροπούλου Ε., *Κοινωνικές λειτουργίες του φόρου και φοροδοτική ικανότητα*, ΔτΑ, Ανάτυπο 13, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 215, 236, 238.

Θεοχαροπούλου Ε., *Εφαρμογές της αρχής της αναλογικότητας. Συνταγματικά και υπερεθνικού δικαίου ζητήματα, σχετικά με την έκταση του αναιρετικού ελέγχου κατά την επιβολή πολλαπλών τελών για λαθρεμπορική τελωνειακή παράβαση*, ΔτΑ, Τεύχος Ι, Σάκκουλας, 2005, 227-298.

Ιγγλεζάκης Ι., *Παρατηρήσεις ΟλομΑΠ 45/2005*, ΕπισκΕΔ, Σάκκουλας, 2005, 941.

Καϊδατζής Α., *Άρθρο 106*, σε: Σπυρόπουλος Φ./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ./Γεραπετρίτης Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 1720-1722, 1728-1736.

Καλαβρός Κ., *Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος κατά τον αναιρετικό έλεγχο της επιδίκασης εύλογης χρηματικής ικανοποίησης κατ' άρθρο 932 ΑΚ.*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2009, 1051.

Καλαβρός Κ., *Παρατηρήσεις στην ΟλομΑΠ 6/2009*, ΕΠολΔ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 2009, 313 επ..

Καλλία-Αντωνίου Α., *Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της συνολικής προσέγγισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος*, ΠερΔικ, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 1998, 215 επ..

Καλλία-Αντωνίου Α., *Η αξιολόγηση του έννομου αγαθού «περιβάλλον» σε σχέση με τα λοιπά αγαθά στη νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ*, ΠερΔικ, Τεύχος 1, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999, 132 επ.

Καλλικάκη Κ., *Προσέγγιση τεχνικών κρίσεων μέσω πραγματογνωμοσύνης*, ΔιΔικ, Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2018, 551.

Κανελλοπούλου-Μαλούχου Ν., *Η έννοια του κοινού συμφέροντος στην σύγχρονη πολιτεία*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πικραμένος Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη, πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών συνταγματικού δικαίου Δ. Τσάτσου – Γ. Παπαδημητρίου*, Ευρασία, 2019, 47-68.

Καραβοκύρης Γ., *Το Σύνταγμα και η κρίση. Από το δίκαιο της ανάγκης στην αναγκαιότητα του δικαίου*, Κριτική, 2014.

Καραβοκύρης Γ., *Η «κρίση-μη» πολιτικότητα του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Σκέψεις με αφορμή τις ΟλΣΕ 2287-90/2015*, ΔτΑ, Τεύχος 68, Σάκκουλας, 2016, 335-361.

Καραβοκύρης Γ., *Άρθρο 5 παρ. 1 Προσωπική αυτονομία*, σε: Σπυρόπουλος Φ./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ./Γεραπετρίτης Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 85, 90-92.

Καραγεώργου Β., *Η αιφόρος ανάπτυξη ως βάση της σύγχρονης περιβαλλοντικής πολιτικής - Βασικοί άξονες και εργαλεία με βάση νέα δεδομένα*, ΠερΔικ, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 329, 331.

Καράκωστας Ι., *Η προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών μέσα από τη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1993, 45-57.

Καράκωστας Ι., *Απειλούμενη συνταγματική παραβίαση του περιβαλλοντικού κεκτημένου. Το άρθρο 24 μη αναθεωρητέα διάταξη του Συντάγματος*, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 464.

Καράκωστας Ι., *Η προστασία του περιβάλλοντος αδιαπραγμάτευτο νομικό και κοινωνικό κεκτημένο*, Νόμος και Φύση, 2007, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/10808.

Καρακώστας Ι., *Περιβάλλον και Δίκαιο, Δίκαιο της Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών αγαθών*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

Καραμανώφ Μ., *Η Νομική Μεθοδολογία της Βιωσιμότητας*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 7, 9-10, 12, 16-17.

Καραμανώφ Μ., *Το Περιβάλλον στην εποχή του Μνημονίου*, στην Ημερίδα του e-themis, *Περιβάλλον ως Πυλώνας Ανάπτυξης - Πράσινη Επιχειρηματικότητα και Νομικό Πλαίσιο*, 08-12-2012, διαθέσιμο στο: www.topontiki.gr/article/53717.

Καρβούνης Σ./Γεωργακέλλος Δ., *Διαχείριση του Περιβάλλοντος – Επιχειρήσεις και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, Βαρβαρήγος, 2016.

Κασιμάτης Γ., *Παρατηρήσεις για την ΣτΕ 58/1977*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1977, 623.

Κασιμάτης Γ., *Συνταγματικό Δίκαιο II: Οι λειτουργίες του κράτους*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1980.

Κασιμάτης Γ., *Νέες μορφές παρέμβασης στο σύστημα οικονομικής παραγωγής*, σε: *Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη*, Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, Σάκκουλας, 1986, 229.

Κασιμάτης Γ., *Μορφές ερμηνείας ιεραρχικής εναρμόνισης του δικαίου - Οι νέες διαστάσεις της συστηματικής ερμηνείας του δικαίου*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 2006, 22, 26 επ..

Καστανάς Η., *Η αρχή «της δίκαιης ισορροπίας» στη νομολογία του ευρωπαϊκού δικαστηρίου των δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, ΔτΑ, Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2006, 215-267.

Καστοριάδης Κ., *Η άνοδος της ασημαντότητας, Πώς η ανθρώπινη ιστορία καθορίζεται από την φανταστική δημιουργία*, Ύψιλον, 2000.

Καταπόδης Γ., *Εθνική αναπτυξιακή πολιτική και νομιμότητα των κρατικών ενισχύσεων*, Σάκκουλας, 2006.

Κατρούγκαλος Γ., *Τα «διδάγματα της κοινή πείρας» στα πλαίσια της διοικητικής δίκης*, ΕΔΔΔ, Π. Μεντζελόπουλος, 1992, 520 επ..

Κιουσοπούλου Λ./Βογιατζής Π., *Τα Ολυμπιακά έργα ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας: Η δύσκολη ισορροπία*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 1095-1096.

Κλαβανίδου Δ., *Αξιώσεις από περιβαλλοντικές προσβολές*, σε: Κλαβανίδου Δ./Κουτούπα- Ρεγκάκου Ε./Κωστόπουλος Δ./Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. (επιμ.), *Ζητήματα Νομικής Προστασίας του Περιβάλλοντος*, Σάκκουλας, 2011, 32-33.

Κοκκώσης Χ., *Περιβαλλοντική Πολιτική*, σε: Γετίμης Π./Γράβαρης Δ. (επιμ.), *Κοινωνικό κράτος και κοινωνική πολιτική, Η σύγχρονη προβληματική*, Θεμέλιο, 1993, 361 επ..

Κοντιάδης Ξ., *Παρατηρήσεις για την ΣτΕ 2731/1997*, Νόμος και Φύση, 1998, 451 επ..

Κοντιάδης Ξ., *Συνταγματική αναθεώρηση και προστασία του περιβάλλοντος. Κριτική αποτίμηση του εγχειρήματος οριοθέτησης του δικαστικού ακτιβισμού μέσω της αναθεώρησης του άρθρου 24 του Συντάγματος*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2001, 427.

Κοντιάδης Ξ., *Η Συνταγματική διαρρύθμιση της Σχέσης μεταξύ της προστασίας του πολιτιστικού περιβάλλοντος και δικαιώματος της ιδιοκτησίας*, Νόμος και Φύση, 2003, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7037.

Κοντιάδης Ξ., *Το κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη νομολογία του ΣτΕ στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας*, 2004, 267.

Κοντιάδης Ξ., *Τι σημαίνει καλό Σύνταγμα*, 2014, διαθέσιμο στο: www.tovima.gr.

Κοντιάδης Ξ., *Ανορθολογικό Σύνταγμα*, Παπαζήση, 2015

Κοντιάδης Ξ., *Πως γράφεται το Σύνταγμα*, Παπαζήση 2018.

Κοντιάδης Ξ./Φωτιάδου Α., *Η ανθεκτικότητα του Συντάγματος, Συνταγματική αλλαγή, δικαιώματα και κυριαρχία σε συνθήκες κρίσης*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2016.

Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ., *Η αρχή της αναλογικότητας στο εσωτερικό δημόσιο δίκαιο*, Σάκκουλας, 1989.

Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ./Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά θέματα διοικητικού δικαίου*, Σάκκουλας, 2005.

Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου Δ., *Κράτος Δικαίου και Αρχή Αναλογικότητας*. ΔτΑ, Σάκκουλας, 2006, 11, 13-19, 20-22.

Κοτσίρης Λ., *Δίκαιο Ανταγωνισμού Αθέμιτου και Ελεύθερου*, 4^η έκδ., Σάκκουλας, 2001.

Κουτνατζής Σ.-Ι./Hesse Κ., *Το Σύνταγμα της πολιτικής Ενότητας και της Πρακτικής Εναρμόνισης, Σύγχρονοι Στοχαστές για τη Δημοκρατία και το Σύνταγμα*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Παπαζήση, 2017.

Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Η διοικητική διαδικασία εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων*, Σάκκουλας, 1995.

Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του διοικούμενου*, Αρμενόπουλος, Τεύχος 2, Δ.Σ.Θ., 1995, 1380 επ..

Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Αόριστες και τεχνικές έννοιες στο δημόσιο δίκαιο*, Σάκκουλας, 1997.

Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Η μεταρρύθμιση της κοινοτικής νομοθεσίας για τις δημόσιες συμβάσεις*, ΔηΣΚΕ, Τεύχος 1, ΚΔΕΟΔ, 2004, 10 επ..

Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Δίκαιο του Περιβάλλοντος*, 3^η έκδ., Σάκκουλας, 2008.

Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Η στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση έργων ανανεώσιμων πηγών ενέργειας σε νησί ενταγμένο στο δίκτυο προστατευόμενων οικοτόπων Natura 2000*, *Ενέργεια και Δίκαιο*, Τεύχος 11, Σάκκουλας, 2009, 21-29.

Κουτούπα-Ρεγκάκου Ε., *Η συμβολή του Κ. Μενουδάκου στη νομολογία του ΣτΕ για το θεσμό της εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο*, Σάκκουλας, Ε.Ε.Δ.Π., 2016, 49-59, 61-62.

Κρεμλής Γ., *Η ευρωπαϊκή πολιτική και το δίκαιο περιβάλλοντος. Το κοινοτικό κεκτημένο*, *Νόμος και Φύση*, 1998, 553- 568, διαθέσιμο και στο: www.nomosphysis.org.gr/8751.

Κρεμλής Γ., *Η εφαρμογή και η επιβολή της κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας στην Ελλάδα*, σε: Παπαδημητρίου Γ. (επιμ.), *Η κοινωνία των πολιτών και η εφαρμογή του περιβαλλοντικού δικαίου*, *Νόμος και Φύση*, Βιβλιοθήκη Περιβαλλοντικού δικαίου, Α.Ν. Σάκκουλας, 2007, 145.

Κτιστάκης Γ., *Ο Περιβαλλοντικός Ακτιβισμός του Στρασβούργου*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο*, Σάκκουλας, Ε.Ε.Δ.Π., 2016, 409, 418-419.

Κωνταντινίδης Α., *Το Ροδιακόν Κτηματολόγιον (κατ' άρθρον 8 Ν. 510/1947)*, ΔΣΡ, 1971.

Λαζαράτος Π., *Αναλογικότητα, δικαστικός έλεγχος και σκεπτικισμός*, *Με αφορμή της ΣτΕ 1249/2010*, *ΑΠ 6/2009*, και μία μελέτη του Μ. Σταθόπουλου, *ΘΠΔΔ*, Τεύχος 8-9, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 769 επ..

Λαζαράτος Π., *Η έκταση του ελέγχου νομιμότητας μεγάλων συμβάσεων από το Ελεγκτικό Συνέδριο (γνωμ.)*, *ΘΠΔΔ*, Τεύχος 10-11, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 1154 επ., 1156.

Λαζαράτος Π., *Μερικές σκέψεις για την τελολογική συστολή, στο παράδειγμα του άρθρου 20 παρ. 2 του Συντάγματος*, *Δίκη*, Τεύχος 4, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 2009, 339 επ., διαθέσιμο και στο: www.kostasbeys.gr/articles/25325.

Λαζαράτος Π., *Δημοσιονομικό συμφέρον και δίκαιο της ανάγκης*, *ΘΠΔΔ*, Τεύχος 8-9, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, 684 επ., 686.

Λευθεριώτου Ε., *Ιδιοκτησία και Περιβάλλον, Στάθμιση έννομων αγαθών και δικαιωμάτων στο Ελληνικό, Ευρωπαϊκό και Αμερικανικό Δίκαιο*, Σάκκουλας, 2007.

Λιακόπουλος Α., *Η οικονομική ελευθερία αντικείμενο προστασίας στο δίκαιο του ανταγωνισμού*, Σάκκουλας, 1981.

Λιάκουρας Χ., *Άρθρο 24 Πολιτιστικό Περιβάλλον*, σε: Σπυρόπουλος Φ./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ./Γεραπετρίτης Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 611, 618, 628, 705-708.

Μαθιουδάκης Ι., *Επέκταση ενοϊκής ρύθμισης για λόγους ισότητας-τάσεις δικαστικού αυτοπεριορισμού;*, *ΔιΔικ*, Τόμος ΙΕ', Τεύχος 4, Σάκκουλας, 2003, 853.

Μακρής Δ., *Το διεθνές συμβατικό δίκαιο του περιβάλλοντος στη νομολογία του ΣτΕ*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 1127.

- Μάνεσης Α./Μανιτάκης Α., *Κρατικός παρεμβατισμός και Σύνταγμα*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1981, 1199 επ., 1204.
- Μάνεσης Α., *Ατομικές Ελευθερίες α΄*, Σάκκουλας, 1979.
- Μάνεσης Α., *Συνταγματική Θεωρία και Πράξη 1954-1979*, Τόμος Ι, Σάκκουλας, 1980.
- Μάνεσης Α., *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, Σάκκουλας, 1980.
- Μάνεσης Α., *Συνταγματικά Δικαιώματα-α΄ Ατομικές Ελευθερίες*, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 1982.
- Μάνεσης Α., *Το Σύνταγμα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, 1993.
- Μανιτάκης Α., *Η συνταγματική κατοχύρωση της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1978, 433.
- Μανιτάκης Α., *Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου*, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 1978.
- Μανιτάκης Α., *Το υποκείμενο των συνταγματικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 25 παρ. 1 του Συντάγματος*, Σάκκουλας, 1981.
- Μανιτάκης Α., *Η νομική φύση και ο πολιτικός χαρακτήρας της ερμηνείας του Συντάγματος*, ΤοΣ, Τεύχος ΙΑ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, 476-496.
- Μανιτάκης Α., *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, Σάκκουλας, 1987.
- Μανιτάκης Α., *Η πολυσήμαντη επιστροφή του Κράτους Δικαίου σε: Σταμάτης Κ. (επιμ.), Όψεις του Κράτους Δικαίου*, Σάκκουλας, 1990, 23-68.
- Μανιτάκης Α., *Τα νομιμοποιητικά θεμέλια της εξουσίας του δικαστή κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων*, σε: Απαλλαγάκη Χ. (επιμ.), *Ο έλεγχος συνταγματικότητας –Θέσεις και τάσεις της νομολογίας*, Σάκκουλας, 1992, 36.
- Μανιτάκης Α., *Η δημοκρατική αρχή στο έργο του Αριστόβουλου Μάνεση και οι λογικές και ιστορικές προεκτάσεις της*, στο έργο *Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1994.
- Μανιτάκης Α., *Κράτος Δικαίου & δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων*, Σάκκουλας, 1994.
- Μανιτάκης Α., *Ερμηνεία του Συντάγματος και Λειτουργία του Πολιτεύματος*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1996.
- Μανιτάκης Α., *Η προτεραιότητα εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου έναντι του Συντάγματος, η εναρμονισμένη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος και η τεχνική της αναλογικότητας-ως προνομιακές δικαστικές τεχνικές λελογισμένης και μετρημένης κρίσης και έλλογης συνδιαλλαγής ΔΕΚ και ΣτΕ, (με αφορμή το τέλος του «Βασικού Μετόχου»)*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 3, Σάκκουλας, 2015, 317-355.
- Μανιτάκης Α., *Οι θεσμικές παρενέργειες της «υπόθεσης του βασικού μετόχου». Η εκνομίκευση του Συντάγματος και η παραγνώριση των άδηλων τροποποιήσεων του Συντάγματος μέσω των ευρωπαϊκών συνθηκών*, ΤοΣ, Τεύχος 4, Α.Ν. Σάκκουλας, 2015, 783-798.
- Μανούρης Γ., *Πολεοδομικός Σχεδιασμός και Ελληνική Έννομη τάξη*, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, 2010, διαθέσιμο στο: www.didaktorika.gr/eadd/browse.

Μαντσούφας Π., *Ασφάλεια και Πρόληψη στην εποχή της διακινδύνευσης εισαγωγικά ερωτήματα και προβληματισμοί για το συνταγματικό κράτος*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 56-72.

Μαντζούφας Π., *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Υγεία-ιδιωτικότητα-περιβάλλον*, Σάκκουλας, 2006.

Μαργαρίτης Μ., *Σημειώσεις για την ΟλομΑΠ 6/2009*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α. 2009, 568 επ. και 624.

Μαρκαντωνάτου-Σκαλτσά Α., *Γενικές αρχές στη νομολογία του ΣτΕ και του ΔΕΚ*, Σάκκουλας, 2007.

Ματθίας Σ., *Το πεδίο λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας*, ΕλληΔι, Τεύχος 1, Σάκκουλας, 2006, 7-9.

Μέλλισσας Δ., *Το Τοπικό Χωρικό Σχέδιο και το Ειδικό Χωρικό Σχέδιο*, Σάκκουλας, 2019.

Μενουδάκος Κ., *Προστασία του Περιβάλλοντος στο ελληνικό δημόσιο δίκαιο. Η συμβολή του ΣτΕ*, Νόμος και Φύση, 1997, 9, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/7017.

Μενουδάκος Κ., *Η αναθεώρηση του Συντάγματος και η βιώσιμη ανάπτυξη*, σε: Παπαδημητρίου Γ. (επίμ.), *Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του*, Πρακτικά Ημερίδας, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 7, 32, 35-36, 41.

Μενουδάκος Κ., *Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μετά την αναθεώρηση*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2002, 45, 52.

Μενουδάκος Κ., *Προστασία του Περιβάλλοντος στο Ελληνικό Δημόσιο Δίκαιο*, 2003, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7017/.

Μενουδάκος Κ., *Αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος. Μία οπισθοδρομική πρόταση*, Νόμος και Φύση, 2007, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/10709.

Μενουδάκος Κ., *Ο Εθνικός Δικαιοδοτικός Έλεγχος*, Νόμος και Φύση, 2009, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/11826.

Μενουδάκος Κ., *Η Περιβαλλοντική Πολιτική σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Κάποιες γενικές διαπιστώσεις και σκέψεις*, Νόμος και Φύση, 2016, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/15339.

Μενουδάκος Κ., *Αυθαίρετη δόμηση, Νομιμότητα και πραγματικότητα*, σε: Σεργιάς Κ./Μέλλισσας Δ. (επιμ.), *Αυθαίρετη δόμηση*, Σάκκουλας, 2017.

Μενουδάκος Κ., *Εισαγωγή στη θεματική του Σεμιναρίου*, σε: Μενουδάκος Κ./Φλώρου Μ./Σακελαροπούλου Αικ./Γώγος Κ. *Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σειρά Πολιτεία –Θεσμοί –Δικαιώματα*, Παπαζήση, 2017, 21-22, 24-26.

Μενουδάκος Κ., *Προστασία θρησκευτικών Μνημείων ως στοιχείων του πολιτιστικού περιβάλλοντος*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 555- 564.

Μητσόπουλος Γ., *Η διάκριση πραγματικού και νομικού ζητήματος εν τη ανααιρετική διαδικασία* σε: *Μελέται Γενικής Θεωρίας Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου* Ι, Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, 94 επ..

Μητσόπουλος Γ., *Αναλογικότητα και αναιρετικός έλεγχος για υπέρμετρη επιδίκαση ποσού λόγω ηθικής βλάβης*, ΧρΙΔ, Σάκκουλας, 2006, 769 επ..

Μπάλιας Γ., *Το πρωτόκολλο της Καρθαγένης για τη πρόληψη των βιοτεχνολογικών κινδύνων. Αλλαγή παραδείγματος στο διεθνές δίκαιο του περιβάλλοντος*, Νόμος και Φύση, Τεύχος 1-2, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, 27 επ..

Μπάλιας Γ., *Η Δέουσα Εκτίμηση Επιπτώσεων Έργων και Σχεδίων στις περιοχές του Δικτύου Natura 2000*, στον Τιμητικό Τόμο για τα 50 χρόνια των Διοικητικών Δικαστηρίων, Σάκκουλας, 2015, 1095.

Μπάλιας Γ., *Η Εκτίμηση Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Παπαζήση, 2018.

Μπάλιας Ε., *Προσυμβατικός Έλεγχος νομιμότητας των δημοσίων συμβάσεων και προστασία περιβάλλοντος*, Απόφαση ΕλΣυν 55/2007 τμήμα IV, ΕφημΔΔ, Τεύχος 2, Σάκκουλας, 2007, 177.

Μπάρμπας Ν., *Το Νομικό καθεστώς των συμψηφιστικών φόρων επί των εισαγόμενων στην Ελλάδα προϊόντων*, Σάκκουλας, 1990.

Μπέης Ε., *Η αρχή της αναλογικότητας*, Δίκη, Τεύχος 29, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 1999, 475, 477, 481.

Μπέης Κ., *Δεοντικές (νομικές) και οντολογικές (εμπειρικές) έννοιες στην αναιρετική διαδικασία του Αρείου Πάγου (Το δίκαιο υπό το φως της γνωσιολογίας)*, Δίκη, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 2009, προδημοσίευση σε: www.kostasbeys.gr/articles/25616.

Μπεριάτος Η., *Ορισμένες Κριτικές Παρατηρήσεις για την αναθεώρηση του άρθρου 24 του Συντάγματος*, σε: Παπαδημητρίου Γ. (επίμ.) *Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του*, Πρακτικά Ημερίδας, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002, 75.

Ναλπαντίδου Σ./Χατζής Α., *Η ανάλυση επιπτώσεων των κανονιστικών ρυθμίσεων*, Εφαρμογές ΔΔ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 33- 95.

Νικηφόρος Δ., *Η αναλογικότητα ως διάμεσος της εθνικής και της ενωσιακής έννομης τάξης – Σκέψεις με αφορμή την (Ολ.) ΣτΕ 3470/2011*, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/2403.

Νικολάκης Ν., *Η προσέγγιση των δικονομικών ζητημάτων στις περιβαλλοντικές διαφορές: Η συμβολή του Κωνσταντίνου Μενουδάκου στη διαμόρφωση της νομολογίας του Ε' Τμήματος του Συμβουλίου*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον*, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο, Σάκκουλας, Ε.Ε.Δ.Π., 2016, 277 επ..

Νικολόπουλος Δ., *Η έννομη προστασία του περιβάλλοντος ως στοιχείο του δημοσίου συμφέροντος*, ΔιΔικ, Σάκκουλας, 1990, 753 επ..

Νικολόπουλος Τ., *Οι αρχές Κοινοτικού Δικαίου Περιβάλλοντος*, Νόμος και Φύση, 2000, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7034.

Ντουχάνης Χ., *Άρθρο 24 Χωροταξία*, σε: Σπυρόπουλος Φ./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ./Γεραπετρίτης Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 670, 682-683.

Ξηρός Θ., *Προλογικό σημείωμα*, σε: Μενουδάκος Κ./Φλώρου Μ./Σακελαροπούλου Αικ./Γώγος Κ., *Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σειρά Πολιτεία –Θεσμοί –Δικαιώματα*, Παπαζήση, 2017, 9.

Ορφανουδάκης Σ./Κόκοτα Β., *Η εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στην ελληνική και την κοινοτική έννομη τάξη: συγκλίσεις και αποκλίσεις*, ΕΕΕυρΔ, ΚΔΕΟΔ, Δ.Σ.Θ., 2007, 691 επ..

Ορφανουδάκης Σ., *Η αρχή της αναλογικότητας στην ελληνική έννομη τάξη–Από τη νομολογιακή εφαρμογή της στη συνταγματική της καθιέρωση*, Σάκκουλας, 2003.

Παπαγεωργίου Μ., *Η Συμφωνία του Παρισιού («Paris Agreement»): Η εφαρμογή της και τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα υπό την απειλή της κλιματικής αλλαγής. Η ελληνική επικύρωση με βάση τον Ν. 4406/2016*, ΤοΣ, Τεύχος 1, Α.Ν. Σάκκουλας, 2017, 231-262.

Παπαγεωργίου Μ., *Ευρωπαϊκός Συνταγματισμός και Ανθρώπινα Δικαιώματα*, E-Book Δημόσιο Δίκαιο, Τεύχος 4, 2018, 447-466, διαθέσιμο στο: www.publiclawjournal.com/docs/2018/4/2018/parageorgiou.pdf.

Παπαγεωργίου Μ., *Το νομικό καθεστώς των Α.Π.Ε. σε Συνταγματικό, Ευρωπαϊκό και Διεθνές Δίκαιο, η κοινή νομοθεσία και η δυνατότητα δημιουργίας Ενεργειακού Συνεταιρισμού*, ΕφημΔΔ, 5 τεύχος, Σάκκουλας, 2018, 615-636.

Παπαγεωργίου Μ., *Αφιέρωμα 230 χρόνια μετά την επίδραση της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2019, διαθέσιμο στο: www.syntagmawatch.gr/trending-issues.

Παπαδημητρίου Γ./Παπακωνσταντίνου Α., *Η συνταγματικότητα των περιορισμών στην ιδιοκτησία για την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας*, Νομολογία, Νόμος και Φύση, Τεύχος 2, Α.Ν. Σάκκουλας, 2004.

Παπαδημητρίου Γ., *Οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων κατά την οδηγία 85/337/ΕΟΚ. Ένα παράδειγμα στρεβλής προσαρμογής του ελληνικού προς το κοινοτικό δίκαιο*, ΕΕΕυρΔ, ΚΔΕΟΔ – Δ.Σ.Θ., 1992, 243 επ..

Παπαδημητρίου Γ., *Το Περιβαλλοντικό Σύνταγμα, Περιεχόμενο, Λειτουργία*, Νόμος και Φύση, Τεύχος 2, 1994, 375-397, διαθέσιμο και στο: nomosphysics.org.gr/7006.

Παπαδημητρίου Γ., *Το μεθοδολογικό οικοδόμημα της ερμηνείας του Συντάγματος*, σε: Τσάτσος Δ. (επιμ.), *Η ερμηνεία του Συντάγματος*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1995, 253-268.

Παπαδημητρίου Γ., *Η επίδραση των Συνθηκών της ΕΕ στην νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Νόμος και Φύση, 2006, διαθέσιμο στο: www.nomosphysics.org.gr/10255.

Παπαδημητρίου Γ., *Συνταγματικές Μελέτες*, Τόμος II, Σάκκουλας, 2007.

Παπαδημητρίου Γ., *Η προστασία περιβάλλοντος στην Ελλάδα, Επισκόπηση και Προοπτική*, Νόμος και Φύση, 2008, διαθέσιμο στο: nomosphysics.org.gr/11318.

Παπαδημητρίου Γ., *Το χάσμα μεταξύ κανόνων και εφαρμογής τους*, Νόμος και Φύση, 2008, διαθέσιμο στο: www.nomosphysics.org/11270.

Παπαδοπούλου Λ., *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο: Το ζήτημα της «υπεροχής»*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2009.

Παπαδοπούλου Λ., *Η αρχή της αναλογικότητας*, 2013, διαθέσιμο στο: www.law-constitution.web.auth.gr.

Παπαδοπούλου Λ., *Από τη διπλή στη τριπλή νομιμοποίηση της ευρωπαϊκής Ένωσης: το μετέωρο βήμα του Δημήτρη Τσάτσου και η πρακτική φιλοσοφία του Γιώργου Παπαδημητρίου*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πικραμένος Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη, πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών συνταγματικού δικαίου Δ. Τσάτσου – Γ. Παπαδημητρίου*, Ευρασία, 2019, 78.

Παπαδοπούλου Ο., *Αδειοδότηση έργου δημοσίου ενδιαφέροντος και δικαστικός έλεγχος, Κατασκευές και Προστασία του Περιβάλλοντος*, Ελληνική Εταιρεία Μελέτης Δικαίου Τεχνολογίας και Κατασκευών και Ελληνική Ένωση Δικαίου Κατασκευών, Α.Ν. Σάκκουλας, 2009, 225, 264.

Παπαϊωάννου Ζ., *Η αρχή της αναλογικότητας κατά την άσκηση της αστυνομικής εξουσίας*, Σάκκουλας, 2003.

Παπακωνσταντίνου Α., *Το άρθρο 24 του Συντάγματος ως πεδίο νομικο-πολιτικής έντασης στην πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, Νόμος και Φύση, Τεύχος 3, 1997, 576-578.

Παπακωνσταντίνου Α., *Σχόλιο για την υπ' αριθμ. 2939/2000 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ*, ΤοΣ, Σάκκουλας, 2001, 508 επ..

Παπακωνσταντίνου Α., *Η προστασία του περιβάλλοντος ως παράμετρος του προληπτικού ελέγχου των δαπανών από το Ελεγκτικό Συνέδριο*, ΔιΔικ, Σάκκουλας, 2005, 281.

Παπακωνσταντίνου Α., *Παρατηρήσεις στην ΣτΕ 769/2005*, ΕΔΔΔ, Π. Μεντζελόπουλος, 2005, 57, 335.

Παπακωνσταντίνου Α., *Η συνταγματική αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης των νησιωτικών περιοχών*, Νόμος και Φύση, 2005, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/8307.

Παπακωνσταντίνου Α., *Δικαστικός ακτιβισμός και Σύνταγμα. Το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας*, ΠερΔικ, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, 232-233.

Παπακωνσταντίνου Α., *Αειφορία και βιώσιμη ανάπτυξη ως συνταγματικές αρχές: ερμηνευτικές και νομολογιακές πτυχές του περιβαλλοντικού Συντάγματος*, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2007, 536.

Παπακωνσταντίνου Α., *Περί (μη) σταθμίσεων στο τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος*, Νόμος και Φύση, 2007, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/10820.

Παπακωνσταντίνου Α., *Σύνταγμα και Προστασία Περιβάλλοντος*, Νόμος και Φύση, 2007, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/10907.

Παπανδρέου Α./Καραγεώργου Β., *Οικονομικά εργαλεία για την αειφόρο ανάπτυξη*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003.

- Παπαπετρόπουλος Α., *Οι μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή και στην Ελληνική έννομη τάξη*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003.
- Παπαπετρόπουλος Α., *Η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης στη νομολογία του ΣτΕ*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 1174, 1176, 1888.
- Παπαπετρόπουλος Α., *Παρατηρήσεις σχετικά με τη συμβατότητα της νομικής φύσης και της δεσμευτικότητας των χωροταξικών σχεδίων*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 2, Σάκκουλας, 2009, 262-272.
- Παπαπετρόπουλος Α., *Επισκόπηση της προγενέστερης νομολογιακής προσέγγισης του φαινομένου της αυθαίρετης δόμησης με αφορμή την προσφατη ανατροπή της*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επιτροπείας Κ. Μενουδάκο*, Σάκκουλας, Ε.Ε.Δ.Π., 2016, 163 επ..
- Παπασπύρου Ν., *Η νομιμοποίηση της αυθαιρεσίας: Συνταγματικά όρια και δικονομικές εμπλοκές*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 5, Σάκκουλας, 2007, 612 επ..
- Παπασπύρου Ν., *Μέσα και σκοποί στο δίκαιο των συνταγματικών διακλωμάτων: Η προσβολή της ανθρώπινης ζωής, σε Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 407-432 και 431-432.
- Παπασπύρου Ν., *Συνταγματική Ελευθερία και δημόσιοι σκοποί, σε αναζήτηση της θεμιτής πλοκής*, Σάκκουλας, 2019.
- Παπαστάθης Α., *Ο Ανααιρετικός Έλεγχος της Αρχής της Αναλογικότητας στη πολιτική δίκη*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2018.
- Παρασκευά Σ./Ανυφαντάκη Π., *Κανονιστικό Πλαίσιο Εφαρμογής Πράσινων Δημόσιων Συμβάσεων*, Ε.Α.Α.ΔΗ.ΣΥ., 2018.
- Παυλόπουλος Π., *Δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων ή έλεγχος νομιμότητας του Συντάγματος*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 1988, 13 επ..
- Παυλόπουλος Π., *Εγγυήσεις, του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1993.
- Παυλόπουλος Π., *Υπερασπίζοντας με εμμονή το Σύνταγμα*, 2010, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/1784.
- Παυλόπουλος Π., *Το δημόσιο δίκαιο στον αστερισμό της κρίσης. Ο οικονομικός «λαβύρινθος», ο νεοφιλελεύθερος «Μινώταυρος» και ο θεσμικός «Θησέας»*, Λιβάνης, 2013.
- Παυλόπουλος Π., *Η αρχή της αλληλεγγύης στο πλαίσιο του πρωτογενούς ευρωπαϊκού δικαίου. Οι εγγυήσεις της Σ.Ε.Ε. και της Σ.Λ.Ε.Ε.*, ΕφημΔΔ, Τεύχος 2, Σάκκουλας, 2017, 139, 142.
- Παυλόπουλος Π., *Η κρίση του κανόνα δικαίου ως κρίση δημοκρατικής νομιμοποίησης της Ηγεσίας*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 4-7.

Περράκης Ε./Γρηγορίου Π. (επιμ.), *Περιβάλλον και Διεθνές Συμβατικό Δίκαιο, Κείμενα Διεθνούς Πρακτικής*, Α. Ν. Σάκκουλας, 1997.

Περράκης Ε., *Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρίας – Εισαγωγικό Μέρος και Γενικές Διατάξεις*, Τόμος 1, 2^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2002.

Πικραμένος Μ., *Δίκαιο και οικονομία, αυθύπαρκτες συνιστώσες ή συγκοινωνούντα δοχεία*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 53-65.

Πουϊκλή Κ., *Η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» υπό το φως της Οδηγίας 2004/35 σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη*, Σάκκουλας, 2017.

Πρεβεδούρου Ε., *Η αρχή της αναλογικότητας στη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, ΕΕΕυρΔ, ΚΔΕΟΔ, Δ.Σ.Θ., 1997, 1 επ. και 247 επ..

Πρεβεδούρου Ε., *Η αρχή της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης στη νομολογία του Δ.Ε.Κ.*, Δίκη, Κέντρο Δικανικών Μελετών, 1998, 670 επ..

Πρεβεδούρου Ε., *Παρατηρήσεις σε ΔΕΚ Υπόθ.С-293/1997, απόφ. 29.4.1999 [Νιτρορύπανση υδάτων]*, Περιβάλλον και Δίκαιο, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999, 269- 274.

Πρεβεδούρου Ε., *Άρθρο 2 Ε.Κ.*, σε: Σκουρής Β. (επιμ.), *Ερμηνεία Συνθηκών για την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα*, Α.Ν. Σάκκουλας – ΚΔΕΟΔ, 2003, 11.

Πρεβεδούρου Ε., *Η Εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας στη νομολογία του ΔΕΚ*, ΔτΑ, Τεύχος ΙΙΙ, Σάκκουλας, 2005, 167-226.

Πρεβεδούρου Ε., *Νομοθετικές εξελίξεις για την ενίσχυση του ακυρωτικού ελέγχου: άρθρο 22 του Νόμου 4274/2014 «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις»*, 2014, διαθέσιμο στο: www.prevedourou.gr.

Πρεβεδούρου Ε., *Ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας ως αρχή του ενωσιακού δικαίου*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πρεβεδούρου Ε., (επιμ.), *Το δικαστήριο της Ε.Ε.: Εγγυητής της εύρυθμης λειτουργίας της Ένωσης και των δικαιωμάτων των πολιτών*, Σάκκουλας, 2016, 70.

Πρεβεδούρου Ε., *Οι συνέπειες του ακυρωτικού ελέγχου-περιορισμός του ακυρωτικού αποτελέσματος*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επιτροπείας Κ. Μενουδάκο*, Ε.Ε.Δ.Π., Σάκκουλας, 2016, 307-310, 312 και 329- 330.

Πρεβεδούρου Ε., *Βελτίωση της έννομης προστασίας υπό το πρίσμα του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πικραμένος Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη, πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών συνταγματικού δικαίου Δ. Τσάτσου-Γ. Παπαδημητρίου*, Ευρασία, 2019, 284-285 και 293-294.

Προκοπίδης Χ.-Π., *Αποτελεσματικότητα και φορολογικό δίκαιο στο πλαίσιο της περιορισμένης ορθολογικότητας (bounded rationality) των φορολογουμένων*, ΙΚΕΕ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο-Βιβλιοθήκη, Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, 2008, διαθέσιμο στο: ikee.lib.auth.gr/record/110246.

Ράϊκος Α., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου: Κατά το Σύνταγμα του 1975: Τα θεμελιώδη δικαιώματα*, Τόμος Β΄, Τεύχος Α΄, Α.Ν. Σάκκουλας, 1984.

- Ράικος Α., *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα*, 3^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2008.
- Ράικος Α., *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεμελιώδη Δικαιώματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.
- Ράικος Δ., *Δίκαιο Δημοσίων Συμβάσεων*, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 2017.
- Ράμμος Γ., *Τα διδάγματα της κοινής πείρας και της λογικής επί δικών ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας*, στον Τιμητικό Τόμο του ΣτΕ 1929-1979, Τεύχος Ι, Α.Ν. Σάκκουλας, 1979, 95 επ..
- Ράμμος Χ., *Χωροταξία και συμβολή του Κ. Μενουδάκου στην σχετική με αυτή νομολογία, σε: ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκο*, Ε.Ε.Δ.Π., Σάκκουλας 2016, 181.
- Ράμμος Χ., *Ο Αντώνης Μανιτάκης και η δικαστική περιπέτεια του βασικού Μετόχου και οι σχέσεις εθνικού και ευρωπαϊκού Δικαίου*, σε: *Σύνταγμα εν Εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 529-552.
- Ράντος Α., *Δικαιοσύνη και Ανάπτυξη: Αντίθεση ή εναρμόνιση*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 25-27, 29.
- Ρίζος Σ., *Η περιπέτεια του άρθρου 24 του Συντάγματος και η ευθύνη των κρατικών εξουσιών*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α., 2001, 417.
- Ρόζος Ν., *Η νομική προβληματική του χωροταξικού σχεδιασμού*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1994.
- Ρούκουνας Ε., *Διεθνής προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εστία, 1995.
- Σακελλαρόπουλος Α., *Σκέψεις για το πρόβλημα του περιβάλλοντος από νομική σκοπιά*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985.
- Σακελλαροπούλου Αικ., *Η προστασία των Δασών και η Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, σε: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α./Μπρεδήμα Α./Σισυλιάνος Λ.-Α. (επιμ.), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη*, Ι.Μ.Δ.Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 189- 203.
- Σακελλαροπούλου Αικ., *Χωροταξία και Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας*, ΘΠΔΔ, Τεύχος 2, Νομική Βιβλιοθήκη, 2014.
- Σακελλαροπούλου Αικ., *Περιβάλλον και Ανάπτυξη: Σταθμίσεις και Δικαστικός έλεγχος*, Νόμος και Φύση, 2016, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/13189.
- Σακελλαροπούλου Αικ., *Η στάση του Συμβουλίου της Επικρατείας και η φέρουσα ικανότητα*, Νόμος και Φύση, 2016, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/13341.
- Σακελλαροπούλου Αικ., *Οικονομική κρίση και προστασία του φυσικού περιβάλλοντος*, σε: Μενουδάκος Κ./Φλώρου Μ./Σακελλαροπούλου Αικ./Γώγος Κ., *Οικονομική κρίση και προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, σειρά Πολιτεία –Θεσμοί –Δικαιώματα*, Παπαζήση, 2017, 29-30, 33-39, 46-50, και σε Νόμος και Φύση, 2014, διαθέσιμο στο nomosphysis.org.gr/15119.
- Σακελλαροπούλου Αικ., *Το Σύνταγμα και η Εφαρμογή του*, Νόμος και Φύση, 2017, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/15783.

Σακελλαροπούλου Αικ., *Περιβαλλοντικό Σύνταγμα και ΣτΕ στα χρόνια της κρίσης*, Νόμος και Φύση, 2018, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/17509.

Σακελλαροπούλου Αικ., *Η αυθαίρετη δόμηση: Μία περιπέτεια για το νομοθέτη, το δικαστή και την κοινωνία*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 309-323.

Σαρμάς Ι., *Η συμβολή του Ελεγκτικού Συνεδρίου στη προστασία του Περιβάλλοντος*, Νόμος και Φύση, 1998, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7020.

Σαρμάς Ι., *Κράτος και Δικαιοσύνη, Το δημόσιο χρήμα υπό έλεγχο, η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003.

Σαρμάς Ι., *Η δίκαιη ισορροπία κατά τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 2011 διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr/2066

Σαρμάς Ι., *Η Δίκαιη ισορροπία, Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου του Ανθρώπου, της σειράς, Τα μεγάλα θέματα της Νομολογίας 3*, Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2018, διαθέσιμο και στο: www.constitutionalism.gr.

Σαρμάς Ι., *Η λήψη υπόψη των εμπειρικών δεδομένων κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας διατάξεων με τις οποίες επιβάλλεται περικοπή αποδοχών (το ζήτημα της «αιτιολογίας» του νόμου)*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 447-471.

Σβώλος Α./Βλάχος Γ., *Το Σύνταγμα της Ελλάδος*, Τεύχος Α', Κ. Παπαδημητρόπουλος, 1954.

Σηφάκης Α., *Η αναγκαιότητα της αναθεώρησης του άρθρου 24 του Συντάγματος*, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 586.

Σίνης Α., *Η δόμηση στις εκτός σχεδίου περιοχές και η προστασία του περιβάλλοντος, Κατασκευές και Προστασία του Περιβάλλοντος*, Ελληνική Εταιρεία Μελέτης Δικαίου Τεχνολογίας και Κατασκευών και Ελληνική Ένωση Δικαίου Κατασκευών, Α.Ν. Σάκκουλας, 2009.

Σιούτη Γ., *Η Συνταγματική Κατοχύρωση της Προστασίας του Περιβάλλοντος*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985.

Σιούτη Γ., *Αναθεώρηση και προστασία περιβάλλοντος*, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 466.

Σιούτη Γ., *Το περιβαλλοντικό Σύνταγμα μετά την αναθεώρηση του 2001*, σε: Κοντιάδης Ξ. (επιμ.), *Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001*, ΔτΑ, Τεύχος Α', Σάκκουλας, 2001, 454.

Σιούτη Γ., *Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της αειφορίας, Το άρθρο 24 του Συντάγματος μετά την αναθεώρησή του*, Πρακτικά ημερίδας, Νόμος και Φύση, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002.

Σιούτη Γ., *Άρθρο 24 παρ. 1*, σε: Κασιμάτη Γ./Μαυριά Κ. (επιμ.), *Ερμηνεία του Συντάγματος*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2003, 23 επ..

Σιούτη Γ., *Εγχειρίδιο δικαίου Περιβάλλοντος*, 1^η έκδ., Σάκκουλας, 2003.

Σιούτη Γ., *Η αρχή της Προφύλαξης και η διαχείριση των περιβαλλοντικών κινδύνων*, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, 455 επ..

Σιούτη Γ., *Η προστασία της φύσης στη Νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, Σάκκουλας, 2004, 1205 επ., 1212-1215, 1218.

Σιούτη Γ., *Βιώσιμη ανάπτυξη και προστασία του περιβάλλοντος*, σε: Σκούρτος Μ./Σοφούλης Κ. (επιμ.), *Η Περιβαλλοντική Πολιτική στην Ελλάδα*, Τυπόθητω/Δάρδανος, 2005, 75 επ..

Σιούτη Γ., *Περιβαλλοντική και Οικονομική Ισορροπία*, Νόμος και Φύση, 2007, διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/10716.

Σιούτη Γ., *Η εκτροπή του Αχελώου στη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας*, σε: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α./Μπρεδήμα Α./Σισιλιάνος Λ.-Α. (επιμ.), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη*, Ι.Μ.Δ.Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 70- 83.

Σιούτη Γ., *Εγχειρίδιο δικαίου Περιβάλλοντος*, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 2011.

Σιούτη Γ., *Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο*, Νόμος και Φύση, Τεύχος 15, Α.Ν. Σάκκουλας, 2015, 370.

Σιούτη Γ., *Ο θρίαμβος της λογικής: Αναδάσωση και ΑΠΕ*, σε: *Ο Δικαστής, Ο Νόμος και το Περιβάλλον*, Τιμητικός Τόμος για τον επ. Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας Κ. Μενουδάκου, Ε.Ε.Δ.Π., Σάκκουλας, 2016, 92.

Σιούτη Γ., *Προστασία περιβάλλοντος- Βιώσιμη ανάπτυξη και Πράσινες Δημόσιες Συμβάσεις στο Περιβάλλον και Δημόσιες Συμβάσεις, Νεότερες Εξελίξεις και προβληματισμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016.

Σιούτη Γ., *Εγχειρίδιο δικαίου Περιβάλλοντος*, 3^η έκδ., Σάκκουλας, 2018.

Σισιλιάνος Λ.-Α., *Η Προστασία του Περιβάλλοντος και η Ε.Σ.Δ.Α.*, Νόμος και Φύση, 1996, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/7014.

Σισιλιάνος Λ.-Α., *Ο μηχανισμός Συλλογικών αναφορών του Πρόσθετου Πρωτόκολου στον Ε.Κ.Χ. και η προσφυγή του Ι.Μ.Δ.Α.*, *Ανατροπές, Προκλήσεις και Προοπτικές*, σε: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α./Μπρεδήμα Α./Σισιλιάνος Λ.-Α. (επιμ.), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη*, Ι.Μ.Δ.Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 221-236.

Σκούρα Κ., *Άρθρο 5 παρ. 1 Οικονομική Ελευθερία*, σε: Σπυρόπουλος Φ./Κοντιάδης Ξ./Ανθόπουλος Χ./Γεραπετρίτης Γ. (επιμ.), *Σύνταγμα, κατ' άρθρο ερμηνεία*, Ευρωπαϊκό Κέντρο Συνταγματικού Δικαίου, Σάκκουλας, 2017, 93-106.

Σκουρής Β., *Η Συνταγματική αρχή της αναλογικότητας και οι νομοθετικοί περιορισμοί της επαγγελματικής ελευθερίας. Παρατηρήσεις στην απόφαση 2112/1984 του ΣτΕ*, ΕλλΔνη, Σάκκουλας, 1987, 773 επ..

Σκουρής Β., *Προσανατολισμοί στο δημόσιο δίκαιο*, Τόμος 1, Σάκκουλας, 1996.

Σκουρής Β., *Έλεγχος συνταγματικότητας και/ή αντίθεση προς το ευρωπαϊκό ενωσιακό δίκαιο, Ποια η σχέση μεταξύ τους και τι μπορεί ή οφείλει να επιλέξει ο δικαστής και με ποια σειρά*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει*, Τιμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη, Σάκκουλας, 2019, 515-527.

Σκούρτος Μ./Σοφούλης Κ., *Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα*, Τυπωθήτω, 1995.

Σκούρτος Μ./Σαββόγλου Κ./Κοντογιάννη Α., *Οικονομικά Εργαλεία για περιβαλλοντική Προστασία: Η διεθνής διάσταση*, σε: Ευθυμιοπούλου Η./Μοδινού Μ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και το περιβάλλον*, Ελληνικά Γράμματα, 2002, 374.

Σμπώκος Γ., *Εφαρμογές Περιβαλλοντικής Προστασίας, κρατική ρύθμιση και αυτορρύθμιση*, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, 2010, διαθέσιμο στο: www.didaktorika.gr/eadd/ και σε Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

Σμπώκος Γ., *Εφαρμογές Μέτρων Περιβαλλοντικής Προστασίας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011.

Σμπώκος Γ., *Η επινόηση της Αειφορίας, Πως επικράτησε το δόγμα της αέναης προόδου*, Οκτώ, 2015.

Σπηλιωτόπουλος Ε., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου*, 11^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2001.

Σπηλιωτόπουλος Ε., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου I*, 12^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2007.

Σπηλιωτόπουλος Ε., *Εγχειρίδιο διοικητικού δικαίου*, 14^η έκδ., Α.Ν. Σάκκουλας, 2011.

Σπυρόπουλος Φ., *Η κανονιστική δύναμη του πραγματικού*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1983, 105 επ..

Σπυρόπουλος Φ., *Η ερμηνεία του Συντάγματος και ιστορική εξέλιξη*, ΕφημΔΔ, Σάκκουλας, 1988, 528.

Σπυρόπουλος Φ., *Η ερμηνεία του Συντάγματος. Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1999.

Σπυρόπουλος Φ., *Το ζήτημα της ερμηνείας του Συντάγματος: Η συμβολή του καθηγητή Αντώνη Μανιτάκη*, σε: *Σύνταγμα εν εξελίξει, Τμητικός Τόμος για τον Αντώνη Μανιτάκη*, Σάκκουλας, 2019, 151-153.

Στάγκος Π./Σαχπεκίδου Ε., *Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Σάκκουλας, 2000.

Σταθόπουλος Μ., *Οικονομική Ελευθερία, οικονομικό σύστημα και Σύνταγμα*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1981, 517.

Σταθόπουλος Μ., *Γενικό Ενοχικό*, Σάκκουλας, 2004.

Σταθόπουλος Μ., *Αναλογικότητα, εύλογη αποζημίωση και ανααιρετικός έλεγχος*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α. 2010, 833-845.

Σταυρινάκη Τ., *Η Συμβολή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Κοινωνικών Δικαιωμάτων στην Προστασία του Δικαιώματος σε ένα υγιεινό περιβάλλον*, σε: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α./Μπρεδήμα Α./Σιτσιλιάνος Λ.-Α. (επιμ.), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη*, Ι.Μ.Δ.Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 237-264.

Σταυρογιάννη Λ., *Πανάκριβες οι 'αμαρτίες' του παρελθόντος*, στην εφημερίδα «Αυγή», 28-08-2017, διαθέσιμο στο: www.avgi.gr/article/10810.

Στεργίου Α., *Η μη οπισθοδρόμηση των κοινωνικών δικαιωμάτων (η αρχή του Standstill) στη διεθνή της διάσταση*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πικραμμένος Μ. (επιμ), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη, Πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών Συνταγματικού Δικαίου Δ.Τσάτσου- Γ. Παπαδημητρίου*, Ευρασία, 2019, 191-223.

Στρατηλάτης Κ., *Η συγκεκριμένη στάθμιση των δικαιικών αξιών κατά τη δικαστική ερμηνεία του Συντάγματος*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 2001, 524.

Σωτηρέλης Γ. *Αλλαγή παραδείγματος, Η πρόκληση μίας νέας συνταγματικής οργάνωσης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο*, σε: Παπαδοπούλου Λ./Γώγος Κ./Πικραμμένος Μ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρώπη, πρακτικά Συνεδρίου στη μνήμη των καθηγητών συνταγματικού δικαίου Δ. Τσάτσου-Γ. Παπαδημητρίου*, Ευρασία, 2019, 154.

Τασσόπουλος Ι., *Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος*, Σάκκουλας, 2017.

Τάχος Α., *Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος*, 5^η έκδ., Σάκκουλας, 1998.

Τάχος Α., *Η περιφρόνηση του Συντάγματος. Η περίπτωση της μη προστασίας του περιβάλλοντος*, Νόμος και Φύση, 1998, 281 επ., 286 επ., διαθέσιμο στο: www.nomosphysis.org.gr/8564.

Τάχος Α., *Σκέψεις για το ελληνικό διοικητικό δίκαιο στον 21^ο αιώνα*, στον Τιμητικό Τόμο του Συμβουλίου της Επικρατείας -75 χρόνια, 2004, 927-930.

Τάχος Α., *Δίκαιο Προστασίας Περιβάλλοντος*, 6^η έκδ., Σάκκουλας, 2006.

Τάχος Α., *Βασικές Διατάξεις της Προστασίας του Περιβάλλοντος*, Σάκκουλας, 2007.

Τάχος Α., *Ελληνικό Διοικητικό Δίκαιο*, 9^η έκδ. Σάκκουλας, 2008.

Τζεβελεκάκης Ι., *Ο Κρατικός Οικονομικός Παρεμβατισμός εξ απόψεως δημοσίου δικαίου*, Σάκκουλας, 1974.

Τζέμος Β., *Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα «χρεοφρένου»*, ΘΠΔΔ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, 496 επ..

Τζέμος Β., *Η «ώριμη» αναλογικότητα. Η αναλογικότητα των περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως κανόνας του Συνταγματικού Δικαίου και του Δικαίου της Ε.Ε. που δεν περιλαμβάνει την αναλογικότητα σε στενή έννοια*, 2019, 12-23, διαθέσιμο στο: www.ddikastes.gr, και σε ΔιΔικ, Τεύχος 2, Σάκκουλας, 2019.

Τριανταφύλλου Γ., *Η αρχή της αναλογικότητας στην ποινική δίκη*, ΕλλΔικ, 1990, 303.

Τροβά Ε., *Αχελώος: Ο Θεός Ποταμός (Σκέψεις με αφορμή την ΟλομστΕ 3478/2000)*, ΠερΔικ, Τεύχος 5, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, 35-48.

Τροβά Ε., *Η πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης, Έννοια και περιεχόμενο*, Σάκκουλας, 2018.

- Τροβά Ε./Σκουρής Π., *Προς ένα Δίκαιο των αειφόρων δημοσίων συμβάσεων*, ΠερΔικ, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 381-393.
- Τσακυράκης Σ., *Κοινό περί δικαίου αίσθημα vs Κράτος Δικαίου*, ΔιΔικ, Σάκκουλας, 2018, 183.
- Τσαντίνης Σ., *Αναιρετικός έλεγχος του ευλόγου της χρηματικής αποζημίωσης κατ' άρθρο 932 ΑΚ. Με αφορμή την ΑΠ 132/2006*, Συνήγορος, Τεύχος 57, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, 35 επ..
- Τσάτσος Δ., *Γενική Εισήγηση Μειοψηφίας Συντάγματος 1975*, ΤοΣ, Α.Ν. Σάκκουλας, 1975, 230-231.
- Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Θεωρητικό Θεμέλιο*, Τόμος Α', Α.Ν. Σάκκουλας, 1985.
- Τσάτσος Δ., *Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ'*, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, Α.Ν. Σάκκουλας, 1987.
- Τσάτσος Δ., *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία. Για μία Ένωση λαών με ισχυρές πατρίδες*, Καστανιώτης, 2001.
- Τσιλιώτης Χ., *Η επίλυση της σύγκρουσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω του κρατικού καθήκοντος προστασίας τους*, ΔτΑ, Τεύχος 67, Σάκκουλας, 2016, 80.
- Τσουκαλάς Γ., *Βιώσιμη ανάπτυξη: Μία διεθνώς ανοιχτή συζήτηση για τη σχέση της ανάπτυξης και του περιβάλλοντος*, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2000, 513 επ..
- Φινοκαλιώτης Κ., *Φορολογικό Δίκαιο*, 1^η έκδ., Σάκκουλας, 1991.
- Φινοκαλιώτης Κ., *Ο ΦΠΑ, Κοινοτικές ρυθμίσεις και ελληνική νομοθεσία*, Σάκκουλας, 1995.
- Φινοκαλιώτης Κ., *Φορολογικό Δίκαιο*, 2^η έκδ., Σάκκουλας, 1999.
- Φλογαίτης Σ., *Σύγχρονες όψεις κρατικού παρεμβατισμού*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1984.
- Φλογαίτης Σ., *Η Εξέλιξη του Δικαίου και του Κράτους στην Ευρώπη*, Σάκκουλας, 2015,
- Φλογαίτης Σ., *Κανόνες δικαίου με σύμπραξη οργάνων της πολιτείας*, εσπερίδα ΡΕΥΜΑ, 2018.
- Φορτσάκης Θ., *Η προδήλως εσφαλμένη εκτίμηση και η αρχή της στάθμισης κόστους-οφέλους*, ΝοΒ, Δ.Σ.Α. 1987, 1324 επ..
- Φορτσάκης Θ./Σαββαΐδου Κ., *Φορολογικό δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013.
- Χαϊνταρλής Μ., *Αειφορία, αειφόρος ανάπτυξη και δίκαιο*, ΠερΔικ, Τεύχος 4, Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, 520 επ., 523.
- Χαραλαμπίδης Σ., *Το φλέγον πρόβλημα προστασίας των δασών*, Νόμος και Φύση, 1994, 113 επ..
- Χατζής Α., *Θεσμοί, σειρά Μικρές Εισαγωγές*, Παπαδόπουλος, 2018.
- Χιώλος Κ., *Η συνταγματική προστασία των δασών και δασικών εκτάσεων*, Αρμ., Δ.Σ.Θ., 2008, 1621 επ..

Χλέπας Ν.-Κ., *Η κατανομή πολεοδομικών αρμοδιοτήτων κατά το Σύνταγμα*, Νόμος και Φύση, 2006, διαθέσιμο στο: nomosphysis.org.gr/10537.

Χριστιανός Β., *Θεμελιώδη ζητήματα της περιβαλλοντικής ευθύνης κατά την οδηγία 2004/35/ΕΚ*, σε: Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α./Μπρεδήμα Α./Σισιλιάνος Λ.-Α. (επιμ.), *Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στη πράξη*, Ι.Μ.Δ.Α., Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, 59- 64.

Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2002.

Χρυσόγονος Κ., *Συνταγματικό Δίκαιο*, 1^η έκδ., Σάκκουλας, 2003.

Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 3^η έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2006.

Χρυσομάλλης Μ., *Η αρχή της αλληλεγγύης στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Σάκκουλας, 2017.

Maduro M.P., *Τρεις θεωρήσεις συνταγματικού πλουραλισμού*, Εφαρμογές ΔΔ, Τεύχος 3, Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, 908.

Pernice I., *Πολυεπίπεδος συνταγματισμός και κρίση δημοκρατίας στην Ευρώπη*, 2014, διαθέσιμο στο: www.constitutionalism.gr.

Santer J., *Πρόλογος*, σε: Δεκλερή Μ., *Το Δίκαιο της Βιώσιμου Αναπτύξεως, Γενικές Αρχές*, Α.Ν. Σάκκουλας, 2000, XI.

Tietenberg T., *Οικονομική Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων*, Τόμος Α, Gutenberg, 1997.

Υφαντής Κ., (επιμ. και μεταφρ.), J. Baylis/S. Smith, *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής, Μία εισαγωγή στις διεθνείς σχέσεις*, Επίκεντρο, 2007.

B. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Ackerman F./Heinzerling L., *Pricing the Priceless: Cost-Benefit Analysis of Environmental Protection*, University of Pennsylvania Law Review, Τεύχος 150, University of Pennsylvania Law School, 2002, 1553, 1557-1559.

Ackerman F./Heinzerling L., *Priceless: On Knowing the Price of Everything vand the Value of Nothing*, New Press, 2004.

Åkerfeldt S./Hammar H., *CO2 Taxation in Sweden Experiences of the Past and Future Challenges*, Revue Projet journal, C.E.R.A.S., 2015.

Aleinikoff T.A., *Constitutional Law in the Age of Balancing*, Yeal Law Journal, Τεύχος 96, Yale Law School Legal Scholarship Repository, 1987.

Alemanno A., *The Better Regulation Initiative at the Judicial Gate: A Trojan Horse within the Commission's Walls or the Way Forward?*, European Law Journal, Τεύχος 15, John Wiley & Sons Ltd, 2009, 382.

Alemanno A., *The Science, Law and Policy of Neonicotinoids and Bees: A New Test Case for the Precautionary Principle*, European Journal of Risk Research, Τεύχος 2, Cambridge University Press, 2013, 191.

Alexandre A./Barde J.-Ph./Pearce D.W., *The Practical Determination of a Charge for Noise Pollution*, Journal of Transport Economics and Policy, Τεύχος 14, University of Bath, 1980 205 επ..

Alexy R., *Theory der Grundrechte*, Nomos, 1985.

Alexy R., *A Theory of Constitutional Rights*, Oxford University Press, 2002.

Alexy R., *Constitutional Rights, Balancing, and Rationality*, Τεύχος 16, Ratio Juris, John Wiley & Sons, 2003, 448.

Alexy R., *On Balancing and Subsumption. A Structural Comparison*, Ratio Juris, Τεύχος 16, John Wiley & Sons, 2003, 131-140, 433-449.

Alexy R., *Balancing, constitutional review, and Representation*, Oxford University Press and New York University School of Law, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 3, Oxford University Press, 2005, 572-573.

Alexy R., *The Construction of Constitutional Rights*, Law & Ethics of Human Rights, Rights Balancing & Proportionality, Τεύχος 4, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2010, 28.

Alexy R., *Constitutional Rights and Proportionality*, Revus, Τεύχος 22, 2014, 51-65, διαθέσιμο και στο: journals.openedition.org/revus/2783.

Allen M.H., *Globalization and Peremptory Norms in International Law: From Westphalian to Global Constitutionalism*, International Politics, Τεύχος 41, Springer, 2004, 342.

Armstrong K., *Governing Social Inclusion: Europeanization through Policy Coordination*, Oxford University Press, 2010.

Armstrong K., *Brexit Time: Leaving the EU - Why, How and When?*, Cambridge University Press, 2018.

Armstrong K., *Regulatory Alignment and Divergence after Brexit*, Journal of European Public Policy, Τεύχος 25, Taylor & Francis, 2018, 1099-1117.

Androulidakis I./Karakassis I., *Evaluation of the EIA system performance in Greece, using quality indicators*, Environmental Impact Assessment Review, Τεύχος 26, Elsevier, 2006, 242-256.

Angelopoulos K./Economides G./Philipopoulos A., *What is the best environmental policy? Taxes, permits and rules under economic and environmental uncertainty*, 2010, 1-5, 24, διαθέσιμο στο: www.researchgate.net/publication/46475571.

Anton D./Shelton D., *Environmental Protection and Human Rights*, Cambridge University Press 2011.

Anttonen K./Mehling M./Upston-Hooper K., *Breathing Life into the Carbon Market: Legal Frameworks of Emissions Trading*, European Energy and Environmental Law Review, Τεύχος 16, Wolters Kluwer, 2007, 96-115.

- Arai-Takahashi Y., *The Margin Of Appreciation Doctrine and The Principle of Proportionality in the Jurisprudence of ECHR*, Intersentia Publishers, 2002.
- Arden M., *Human Rights and European Law*, Oxford University Press, 2015.
- Assem M./Van Dolder D./Thaler R., *Split or Steal? Cooperative Behavior When the Stakes Are Large*, *Management Science*, Τεύχος 58, INFORMS, 2012, 2-20.
- Avi-Yonah R./Ulhman D., *Combating Global Climate Change: Why a Carbon Tax is a Better Response to Global Warming than Cap and Trade*, *Stanford Environmental Law Journal*, Τεύχος 28, Stanford University, 2009, 50.
- Baker A., *Proportionality under the UK Human Rights Act*, σε: Brady A. (επιμ.), *Proportionality and Deference under the UK Human Rights Act: An Institutionally Sensitive Approach*, Cambridge University Press, 2012.
- Baldwin R./Cave M., *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practice*, Oxford University Press, 2012.
- Barak A., *Proportionality: Constitutional Rights and their limitations*, Cambridge University Press, 2012.
- Barback R.H., *On the measurement of the utility of public works*, *International Economic Papers*, Oxford University Press, 1952, 83–110. Μετάφραση του : J. Dupuit, *De la mesure de l'utilité des travaux publics*, *Annales des ponts et chaussées*, Étienne Juvénal 1844.
- Barbier E./Markandya A., *A New blueprint for a Green Economy*, Earthscan Routledge, 2013.
- Bartelmus P./Van Tongeren J., *Environmental Accounting: An Operational Perspective*, DESIPA Working Paper, United Nations, 1994, 21 και στο *Greening the National Accounts: Approach and Policy Use ST/ESA/1999/DP.3 DESA Discussion Paper No. 3*.
- Baumol J.W., *On Taxation and the Control of Externalities*, *The American Economic Review*, Τεύχος, 62, American Economics Association, 1972, 307-322.
- Baumol J.W./Oates W.E., *The Use of Standards and Prices for Protection of the Environment*, *Environmental Economics*, *The Swedish Journal of Economics*, Τεύχος 73, Blackwell Publishing, 1971, 42-54.
- Baumol J.W./Oates W.E., *The Theory of Environmental Policy*, Cambridge University Press, 1988.
- Beatty D., *The Ultimate Rule of Law*, Oxford University Press, 2005.
- Becker F., *The Development of German Administrative Law*, *George Mason Law Review*, Τεύχος 24, Antonin Scalia Law School- George Mason University, 2017, 453-476.
- Becker J., *Sustainable development assessment for local land uses*, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Τεύχος 5, Taylor & Francis Group, 1998, 59- 69.
- Bell S./McGillivray D./Pedersen O., *Environmental Law*, 8^η έκδ., Oxford University Press, 2013.

- Benett R.J./Chorley R.J., *Environmental Systems, Philosophy, Analysis and Control*, Methuen, 1980.
- Benvenisty E., *The Margin of Appreciation, Subsidiarity, and Global Challenges to Democracy*, Global Trust Working Paper, 05/2016, διαθέσιμο στο: globaltrust.tau.ac.il/wp-content/uploads/2017/12/16-05-Benvenisti.pdf.
- Berle A., *Property, Production and Revolution*, Columbia Law Review, Τεύχος 65, Columbia Law School, 1965.
- Bethge H., *Zur Problematik von Grundrechtskollisionen*, Verlag Vahlen, 1977.
- Bithas K., *The necessity for environmental taxes for the avoidance of environmental thievery. A note on the paper, "Environmental responsibility versus taxation"*, Ecological Economics, Τεύχος 56, Elsevier, 2006, 161.
- Blewitt J., *Understanding Sustainable Development*, 1^η έκδ., Routledge, 2008.
- Bodansky D., *Is There an International Environmental Constitution?*, Indiana Journal of Global Legal Studies, Τεύχος 16, Τόμος 2, Indiana University Maurer School of Law – Bloomington, 2009, 570.
- Bohi D.R./Butraw D., *SO 2 Allowance Trading: How do expectations and experience measure up?*, Electricity Journal, 1997, 67-75.
- Bogdanor V., *The New British Constitution*, Hart Publishing, 2009.
- Bogojević S., *EU Human Rights Law and Environmental Protection: The Beginning of a Beautiful Friendship?*, σε: Douglas-Scott S./Hatzis N. (επιμ.), *EU Human Rights Law*, Edward Elgar Publishing, 2014, 7, 11.
- Bogojević S., *European Union Climate Change Law: Leadership ambitions in a Multilateral Regime*, σε: Gray K./Tarasofsky R./Carlarne C. (επιμ.), *Oxford Handbook of International Climate Change Law*, Oxford University Press, 2014.
- Bomhof J., *Balancing Constitutional Rights, The origins and the meaning of postwar legal discourse*, Cambridge University Press, 2013.
- Borowski M., *Limiting Clauses: On the Continental European Tradition of Special Limiting Clauses and the General Limiting Clause of Art 52(1) Charter of Fundamental Rights of the European Union*, Journal Jurispundesce, Τεύχος 1, Routledge- Taylor & Francis Group, 2007, 197-240.
- Borselli F., *Organised VAT fraud: features, magnitude, policy perspectives*, Occasional Paper No. 106, Bank of Italy, 2011, διαθέσιμο στο: papers.ssrn.com/sol3/1966015.
- Bosselmann K., *The principle of sustainability. Transforming law and governance*, Ashgate Publishing, 2008.
- Botta E./Kozłuk T., *Measuring Environmental Policy Stringency in OECD Countries: A Composite Index Approach*, OECD Economics Department Working Papers, No. 1177, OECD Publishing, 2014. Διαθέσιμο και στο: dx.doi.org/10.1787/5jxrjnc45gvg-en.

- Boyd D., *The Environmental Rights Revolution: A Global Study of Constitutions, Human Rights and the Environment*, UBC Press, 2012.
- Boyd D., *The Implicit Constitutional Right to a Healthy Environment*, Review of European Community and International Environmental Law, Τεύχος 20, Blackwell Publishing Ltd, 2011, 171-79.
- Boyd D., *The Status of Constitutional Protection for the Environment in Other Nations*, David Suzuki Foundation, 2013, διαθέσιμο στο: www.davidsuzuki.org.
- Bovenberg A.L./De Mooij R., *Environmental Levies and Distortionary Taxation*, The American Economic Review, Τεύχος 84, American Economic Association, 1994, 1085–1089.
- Bradbrook A./Lyster R./Ottinger R./Xi W. (επιμ.), *The Law of Energy and Sustainable Development*, IUCN Academy of Environmental Law Research Studies, Cambridge University Press, 2005.
- Brandbury I./Kirkby R., *China's Agenda 21: A Critique*, *Applied Geography*, Τεύχος 16, Elsevier Science Ltd, 1996, 97-108.
- Brand F., *Critical natural capital revisited: Ecological resilience and sustainable development*, *Ecological Economics*, Τεύχος 68, Elsevier, 2009, 605–612.
- Bryde B., *International Democratic Constitutionalism*, σε: Macdonald R. St. J./Johnston D.M. (επιμ.), *Towards World Constitutionalism: Issues in the Legal Ordering of the World Community*, Martinus Nijhoff, 2005, 105.
- Bugge H., *1987-2007: Our Common Future*, σε: Bugge H./Voigt C. (επιμ.), *Sustainable Development in International and National law*, Europa Law Publishing, 2008, 3-6.
- Bureau D./Fontagné L./Schubert K., *Trade and Climate: Towards Reconciliation*, *Notes du conseil d'analyse économique*, Conseil d'analyse économique, HAL, 2017, 37.
- Burnett M., *The Pollution Prevention Act of 1990: A Policy Whose Time Has Come or Symbolic Legislation?* *Journal of Environmental Management*, Τεύχος 22, Elsevier, 1998, 213–224.
- Burnnet-Hall R./Brian J. (επιμ.), *Burnnet -Hall on Environmental Law*, 3^η έκδ., Sweet & Maxwell, 2012.
- Caldari K./Masini F., *Pigouvian versus Marshallian tax: market failure, public intervention and the problem of externalities*, *The European Journal of the History of Economic Thought*, Τεύχος 18, Routledge Taylor and Francis Group, 2011, 715-732.
- Caldwell L.K., *The National Environmental Policy Act: An Agenda for Future*, Indiana University Press, 1998.
- Cannon J., *Environment in the Balance, The Green Movement and the Supreme Court*, Harvard University Press, 2016.
- Cardbaum S., *Positive and Horizontal Rights: Proportionality's Next Frontier or a Bridge Too Far?*, σε: Jackson V.C./Tushnet M. (επιμ.), *Proportionality new frontiers, new challenges*, Harvard Law School, Cambridge University Press, 2017, 230.

- Carlen B., *EU's emissions trading system in the presence of national emission targets*, Research Paper in Economics, Department of Economics, Stockholm University, 2004.
- Carlton D.W./Loury G.C., *The Limitations of Pigouvian Taxes as a Long-Run Remedy for Externalities*, Quarterly Journal of Economics, Τεύχος 95, Oxford University Press, 1980, 559–566.
- Carson R., *Silent Spring*, Houghton Mifflin, 1962.
- Case D., *Liberte, Egalite, Environment, The French Constitution gets a Dash of Green*, The Daily Christ, 14-07-2005.
- Chahid-Nourao N., *La portée de la Charte pour le juge ordinaire*, AJDA Chroniques, 2005.
- Chalmers D./Davies G./Monti G., *European Union Law*, 3^η έκδ., Cambridge University Press, 2014.
- Chanos A., *New Constitutionalism and the Principle of Proportionality: The Case of the Greek Constitution*, Diritto & Questioni Pubbliche, Τεύχος 16, Università degli Studi di Palermo, 2016, 191-202, διαθέσιμο και στο: www.dirittoquestionipubbliche.org/page/2016_n16-2/a-mono_2_03%20Chanos.pdf.
- Chiesura A./R. De Groot, *Critical natural capital: a socio-cultural perspective*, Ecological Economics, Τεύχος 44, Elsevier, 2003, 219–231.
- Chirac J., “*Statement*” at the Opening Ceremony of the Founding Congress of the World Organization for Cities and local Governments, Paris, 02-05-2004.
- Chiras D., *Environmental Science: Action for a Sustainable Future*, Benjamin Cumming, 1994.
- Chiroleu-Assouline M./Fodha M., *Environmental Tax and the Distribution of Income among Heterogeneous Workers*, Annales d’Economie et de Statistique, Τεύχος, 103-104, ANDRES, 2011, 71-92.
- Christoffersen J., *Fair Balance: proportionality, subsidiarity and primarity in the European Convention on Human Rights*, Martinus Nijhoff, 2009.
- Christoffersen J., *Straight Human Rights Talk – Why Proportionality does (not) Matter*, Scandinavian Studies In Law, Τεύχος 55, Inbunden, 2010, 12.
- Clark R./Canter L. (επιμ.), *Environmental Policy and NEPA: Past, Present and Future*, CRC Press, 1997.
- Clive G./Goldsmith B., *Introduction: Impact assessment of trade-related policies and agreements: experience and challenges*, Impact Assessment and Appraisal, Τεύχος 24, Taylor & Francis Group, 2006, 254-258.
- Cloutier C./Pfeiffer D., *Happiness, An alternative Objective for Sustainable Community Development*, σε: Phillips R./Wong C. (επιμ.), *Handbook of Community Well-Being Research*, International Handbooks of Quality of Life, Springer, 2017, 85.
- Coase R., *The problem of Social Cost*, The Journal of Law & Economics, Τεύχος 3, The University of Chicago Press, 1960, 1-44.

- Coase R., *Law and Economics at Chicago*, *Journal of Law and Economics*, Τεύχος 36, The University of Chicago Press, 1993, 239–254.
- Cohen-Eliya M./Porat I., *American balancing and German proportionality: The historical origins*, *ICON, International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 8, Oxford University Press and New York University School of Law, 2010, 265-266.
- Cohn M., *Legal transplant chronicles: the evolution of substantive judicial review of the administration in the United Kingdom*, *American Journal of Comparative Law*, Τεύχος, 58, American Society of Comparative Law, 2010, 583.
- Common M.S./Stagl S., *Ecological Economics: An Introduction*, Cambridge University Press, 2005.
- Contiades X./Fotiadou A., *Social Rights in the age of proportionality: Global Economic crisis and constitutional litigation*, *ICON, International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 10, Oxford University Press and New York University School of Law, 2012, 660-686.
- Contiades X./Fotiadou A., *Models of Constitutional Change*, σε: Contiades X. (επιμ.), *Engineering Constitutional Change. A Comparative Perspective on Europe, Canada and USA*, Routledge, 2013, 421.
- Contiades X./Tassopoulos I., *Constitutional Change in Greece*, σε: Contiades X. (επιμ.), *Engineering Constitutional Change. A Comparative Perspective on Europe, Canada and USA*, Routledge, 2013, 164 επ.
- Cowell R., *Policy and Practice The EU referendum, planning and the environment: where now for the UK?*, *TPR, Τεύχος 88*, Liverpool University Press, 2017, 155-157.
- Craig P., *Theory and Values in Public Law: A Response*, σε: Craig P./Rawlings R. (επιμ.), *Law and Administration in Europe: Essays in Honour of Carol Harlow*, Oxford University Press, 2003, 38.
- Craig P., *EU Administrative Law*, Oxford University Press, 2006.
- Craig P., *EU Administrative Law*, Oxford University Press, 2012.
- Craig P., *Subsidiarity: A Political and Legal Analysis*, *Journal of Common Market Studies*, Τεύχος 50, University Association for Contemporary European Studies and John Wiley & Sons Ltd, 2012, 72, 132.
- Craig P., *Proportionality and Judicial Review: A UK Historical Perspective*, σε: Vogenauer S./Weatherill S. (επιμ.), *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*, Hart Publishing, 2017, 146.
- Cullinan C., *Wild Law. A manifesto for Earth Justice*, Chelsea Green Publishing, 2011.
- Daes E.I., *Freedom of the Individual under Law - A Study of the Individual's Duties to the Community and the Limitations on Human Rights and Freedoms under Article 29 of the Universal Declaration of Human Rights*, United Nations, 1990, 72 και 74.

- Daly H.E., *The economic growth debate: What some economists have learned but many have not*, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 14, Elsevier, 1987, 323-336.
- Daly H.E., *Elements of environmental Economics*, σε: Costanza R. (επιμ.), *Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability*, Columbia University Press, 1991, 32–46.
- Daly H.E./Cobb J.B., *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*, Beacon Press, 1994.
- Davis H., *Human Rights Law*, 4^η έκδ., Oxford University Press, 2016.
- De Búrca G., *The Principle of Proportionality and its Application in EC Law*, Yearbook of European Law, Τεύχος 13, Oxford University Press, 1993, 105, 111.
- De Búrca G./Scott J., 'The Impact of the WTO on EU Decision-Making' σε: De Búrca G./Scott J. (επιμ.), *The EU and the WTO: Legal and Constitutional Issues*, Oxford Hart Publishing, 2001.
- De Carvalho Morais Z./Crawford-Brown D./Cabero Dieguez V., *Sustainability Assessment and Governance Challenges in Development of Environmental Protection Areas*, UFPA, 2015.
- Dedeurwaerdere T., *Sustainability Science for Strong Sustainability*, Edward Elgar, 2014.
- De Lucia V., *Critical Environmental Law and the Double Register of the Anthropocene: A Biopolitical Reading*, σε: Kotzé L.J. (επιμ.) *Environmental Law and Governance for the Anthropocene*, Hart Publishing, 2017, 116.
- Demirey D., *The Movement of Goods in a Green Market, Legal Issues of European Integration*, Wolters Kluwer, 1994.
- Dernbach J./Kakade S., *Climate Change Law: An Introduction*, *Energy Law Journal*, Τεύχος 29, Energy Bar Association, 2008, 12.
- De Perthuis C./Jouvet P.–A., *Green Capital A New Perspective on Growth*, Columbia University Press, 2015.
- De Sadeleer N., *Les principes comme instruments d' une plus grande coherence et de line effectivite accrue du droit de L' environnement. in quel avenir pour le droit de l' environnement?*, Vubpress, Public. Fac. Univ. Saint Louis, 1996.
- De Sadeleer N., *Environmental Principles: From political slogans to Legal Rules*, Oxford University Press, 2002.
- De Sadeleer N., *Environmental Principles, Modern and Post-Modern Law*, σε: Marcory R./Havecroft I./Purdy R. (επιμ.), *Principles of European Environmental Law*, Europa Law Publishing, 2004, 231.
- De Sadeleer N., *The Precautionary Principle in EU Law*, AV & S, Τεύχος 5, Wolters Kluwer 2010, 173-184, διαθέσιμο και στο: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2293606.
- De Sadeleer N., *Enforcing EUCHR Principles and Fundamental Rights in Environmental Cases*, Nordic Journal of International Law, Τεύχος 81, Brill-Nijhoff, 2012, 45.

De Sadeleer N., *The Polluter-pays Principle in EU Law – Bold Case Law and Poor Harmonisation*, σε: Bugge H.C./Backer I. L./Fauchald O.K./Voigt C. (επιμ.), *Pro Natura*, Universitetsforlaget, 2012, 405-419, 2012. Διαθέσιμο και στο: ssrn.com/abstract=2293317.

De Sadeleer N., *EU Environmental Law and the Internal Market*, Oxford University Press, 2014.

Dimas S., Προλογικό Σημείωμα ως Ευρωπαίος Επίτροπος, σε: Scheuer S. (επιμ.), *EU Environmental Policy Handbook, A Critical Analysis of EU Environmental Legislation Commissioner EU- EU Environmental Policy Handbook*, EU, Brussels, 2005, 3.

Di Stasi A., *The Normative Force of the Outcome Document “The Future We Want” από Environmental Protection and Sustainable Development from Rio to Rio+20*, *Queen Mary Studies in International Law*, Τεύχος 15, Brill-Martinus Nijhoff Publishers, 2014, 25-26.

Dixon R., *Creating Dialogue About Socioeconomic Rights: Strong-form versus Weak-form Judicial Review Revisited*, *International Journal of Constitutional Law*, Τεύχος 5, Oxford University Press, 2007, 391 επ..

Dobson A., *Green Political Thought*, Routledge, 2000.

Dormido H./Leung A., *Charting the Global Economic Impact of the Coronavirus*, 2020, διαθέσιμο στο: www.bloomberg.com/graphics.

Douglas-Scott S., *The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon*, *Human Rights Law Review*, Τεύχος 11, Oxford University Press, 2011, 651.

Douglas-Scott S., *Fundamentals Rights not Eurosceptism: Why the UK should embrace the EU Charter*, σε: Ziegler K./Wicks E./Hodson L. (επιμ.), *The UK and European Human Rights A Strained Relationship?*, Hart Publishing 2015, 249-274.

Dupuit J., *De la mesure de l'utilité des travaux publics*, *Annales des ponts et chaussées*, Étienne Juvénal, 1844.

Dupuy P.-M./Viñuales J., *International Environmental Law*, Cambridge University Press, 2015.

Dupuy P.-M./Viñuales J., *International Environmental Law*, 3^η έκδ., Cambridge University, 2017.

Dupuy P.-M./Viñuales J., *International Environmental Law*, 2^η έκδ., Cambridge University Press, 2018.

Dworkin R., *Rights As Trumps*, σε: Waldron J. (επιμ.), *Theories of Rights*, Oxford University Press, 1984.

Dworkin R., *Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, 1977 και σε: Gerald Duckworth & Co, 1997.

Dworkin R., *Justice Sotomayor, The Unjust Hearings*, *New York Review of Books*, Τεύχος 56, NYREV, 2009.

Dworkin R., *Takings Rights Seriously*, Harvard University Press, 2011.

- Eastwood D., *Amplifying the Province of the Legislature: The Flow of Information and the English State in the Early Nineteenth Century*, *Historical Journal*, Τεύχος 62, Wiley, 1989, 275.
- Eccleston C.H., *NEPA and Environmental Planning: Tools, Techniques, and Approaches for Practitioners*, CRC Press, 2008.
- Eckersley R., *Environmentalism and Political Theory*, UCL Press, 1992.
- Eissen M.-A., *The principle of proportionality in the case-law of the European Court of Human Rights*, σε: Macdonald R. St. J./Matscher F. (επιμ.), *The European System for the Protection of Human Rights*, Martinus Nijhoff Publishers, 1993, 125-146.
- Egenhofer C./Alessi M./Georgiev A./Fujiwara N., *The EU Emissions Trading System and Climate Change Policy Towards 2050: Real Incentives to Reduce Emissions and Drive Innovation?*, Centre for European Policy Studies Brussels Special Report, 2011, διαθέσιμο στο: www.ceps.eu/ceps/download/4097.
- Ekardt F., *Sustainability and a New Concept of Liberty*, σε: Bugge H./Voigt C. (επιμ.), *Sustainable Development in International and National Law*, Europa Law Publishing, 2008, 78, 80-82.
- Ekins P./Simon S./Deutsch L./Folke C./De Groot R., *A framework for the practical application of the concepts of critical natural capital and strong sustainability*, *Ecological Economics*, Τεύχος 44, Elsevier, 2003, 165–185.
- Eleftheriadis P., *The Future of Environmental Rights in EU*, σε: Alston P./Bustelo M./Heenan J. (επιμ.), *The EU and Human Rights*, Oxford University Press, 1999, 531, 535.
- Elliot T., *Landfill Tax in the United Kingdom*, IEEA, 2016.
- Elliott L.M., *The global politics of the environment*, NYU Press, 2004.
- Ellis E. (επιμ.), *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*, Hart Publishing, 1999.
- Emiliou N., *The Principle of Proportionality in European Law: A Comparative Study*, Kluwer Law International, 1996.
- Epiney A., *Umweltrecht in der Europäischen Union*, 4^η έκδ., Nomos, 1997.
- Everson M., *Administering Europe*, *Journal of Common Market Studies*, Τεύχος 36, John Wiley & Sons, 1998, 195.
- Everson M., *The Constitutionalisation of European Administrative Law: Legal Oversight of a Stateless Internal Market*, σε: Joerges C./Vos E. (επιμ.), *EU Committees: Social Regulation, Law and Politics*, Hart Publishing, 1999.
- Fallon R.H.Jr., *Strict Judicial Scrutiny*, *UCLA Law Review*, Τεύχος 54, 2007, 1267-1283.
- Falque M., *Environmental Assessment within the European Union, Environmental Assessment in France*. EIA Newsletter 1995, διαθέσιμο στο: www.art.man.ac.uk/eia/n110eufr.html.

Faraguna P., *Constitutional Identity in the EU—A shield of Sword*, German Law Journal, Τεύχος 18, Cambridge University Press, 2017, 1639, διαθέσιμο και στο: papers.ssrn.com/sol3/abstract_id=2995416.

Faucheux S./O' Connor M., *Economie Ecologique et Systemique*, Revue Internationale de Systemique, 1994.

Feldman D., *Proportionality and the Human Rights Act 1998*, σε: Ellis E. (επιμ.), *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*, Hart Publishing, 1999, 117-144.

Feldman D., *Institutional roles and meaning of compatibility under Human Rights Act 1998*, σε: Fenwick H./Philipson G./Masterman R. (επιμ.), *Judicial Reasoning and the UK Act 2007*, Cambridge University Press, 2007, 87-103 και ιδίως 89.

Feldman D., *Sovereignties in Strasbourg*, σε: Rawlings R./Leyland P./Yough A. (επιμ.), *Sovereignty and Law: Domestic, European and International Perspectives*, Oxford University Press, 2014, 217 επ..

Fikentscher W., *Freiheit als Aufgabe*, Mohrs Siebeck, 1997.

Fisher E., *Drowning by Numbers: Standard Setting in Risk Regulation and the Pursuit of Accountable Public Administration*, Oxford Journal of Legal Studies, Τεύχος 20, Oxford University Press, 2000, 109 και 115-116.

Fisher E., *Risk Regulation and Administrative Constitutionalism*, Hart Publishing, 2007.

Fisher E., *The "Perfect Storm" of REACH: Charting Regulatory Controversy in the age of Information, Sustainable Development, and Globalization*, Journal of Risk Research, Τεύχος 11, Taylor & Francis Group, 2008, 54.

Fisher E./Lange B./Scotford E., *Environmental Law Text, Cases, Materials*, 1^η έκδ., Oxford University Press, 2013.

Fisher T.B., *Theory and Practice of Strategic Environmental Assessment*, Earthscan, 2007.

Flournoy A., *In Search of an Environmental Ethic*, Journal of Environmental Law, Τεύχος 28, Oxford University Press, 2003, 63-118.

Forsthoff E., *Rechtsstaat im Wandel Verfassungsrechtliche Abhandlungen 1954-1973*, C.H. Beck, 1976.

Fredman S., *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*, Oxford University Press, 2008.

Freedland M., *The Evolving Approach to the Public/Private Distinction in English Law*, σε: Freedland M./Auby J.-B. (επιμ.), *The Public Law/Private Law Divide: Une entente assez cordiale*, Hart Publishing, 2006, 95.

Freeman M., *Depletable Externalities and Pigouvian Taxation*, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 11, Elsevier, 1984, 173-179.

- Fullerton D./Metcalf G., *Environmental Taxes and the Double-Dividend Hypothesis: Did You Really Expect Something for Nothing?*, NBER Working Paper No. 6199, 1997.
- Gearty C., *Do human rights help or hinder environmental protection?*, Journal of Human Rights and the Environment, Τεύχος 1, Edward Elgar Publishing, 2010, 7.
- Gerapetritis G., *Proportionality in Administrative Law, Judicial Review in France, Greece, England and in the European Community*, Α.Ν. Σάκκουλας, 1997.
- Gerber D.J., *Law and Competition in Twentieth Century Europe*, Oxford University Press, 1998.
- Gerven V., *The Effect of Proportionality on the Actions of Member States of the European Community: National Viewpoints from Continental Europe*, σε: Ellis E. (επιμ.), *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*, Hart Publishing, 1999, 37-38.
- Gilbertson T./Reyes O., *Carbon Trading, How it works and why it fails*, Dag Hammarsköld, Foundation, 2009.
- Golini G., *Tradable Green Certificate Systems in the E.U.*, Energy Law Journal, Τεύχος 26, Energy Bar Association, 2005, 111, διαθέσιμο και στο: www.eba-net.org/assets/1/6/4-Vol26_No1_2005_Art_Tractable_Green.pdf.
- Goodland R./Ledec G., *Neoclassical Economics and Principles of Sustainable Development*, Ecological Modelling, Τεύχος 38, Elsevier Science Publishers, 1987, 36-42.
- Gormley W.P., *Human Rights an Environment: The need for international Cooperation*, Kluwer Academic Publishers, 1976.
- Goulder L.H., *Effects of Carbon Taxes in an Economy with Prior Tax Distortions: an Intertemporal General Equilibrium Analysis*, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 29, Elsevier, 1995, 271-297.
- Goulder L.H., *Environmental Taxation and the "Double Dividend": A Reader's Guide*, International Tax and Public Finance, Τεύχος 2, Springer, 1995, 157-183.
- Gowdy J./McDaniel C., *The Physical Destruction of Nauru: An Example of Weak Sustainability*, Land Economics, Τεύχος 75, University of Wisconsin Press, 333-338.
- Gowdy J./O' Hara S., *Weak sustainability and viable technologies*, Ecological economics, Τεύχος 22, Elsevier, 1997, 239-247.
- Grawford J./Pellet A./Olleson S. (επιμ.), *The Law of International Responsibility*, Oxford University Press, 2010.
- Greer St., *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights*, Council of Europe Publishing, 2000.
- Greer St., *Balancing and the ECHR: A Contribution to the Habermas-Alexy Debate*, Cambridge Law Journal, Τεύχος 63, Cambridge University Press, 2004, 418.

Greer St., *The European Convention on Human Rights. Achievements, Problems and Prospects*, στη σειρά *Studies in European law and policy*, Cambridge University Press, 2006.

Griffey B., *'The Reasonableness' Test: Assessing Violations of State Obligations under the Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, *Human Rights Law Review*, Τεύχος 11, Oxford University Press, 2011, 275-327.

Grimm D., *Proportionality in Canadian and German Constitutional Jurisprudence*, *Toronto Law Journal*, Τεύχος 57, University of Toronto Law School, 2007, 383, 397.

Guess G./Farnham P., *Cases in Public Policy Analysis*, Georgetown University Press, 2000.

Gwangndi M. I./Muhammad Y.A./Tagi S.M., *The Impact Of Environmental Degradation On Human Health And Its Relevance To The Right To Health Under International Law*, *European Scientific Journal*, Τεύχος 12, European Scientific Institute, 2016, 485-502.

Habermas J., *Erlauterungen zur Diskursethik*, Suhrkamp Verlag, 1991.

Habermas J., *Autonomy and Solidarity*, 2^η έκδ., Verso Books, 1992.

Habermas J., *Between Facts and norms, Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, σε μετάφραση Rehg W., MIT Press, 1996.

Hansen J., *Letter to Obama, Nasa climate expert makes personal appeal to Obama*, *The Guardian*, 2009, διαθέσιμο στο: www.theguardian.com/environment/2009.

Hansen J., *Tell Barack Obama the Truth-The Whole Truth*, 2009, διαθέσιμο στο: www.columbia.edu/~jeh1/mailings/2008/20081121_Obama.pdf.

Harbo T.H., *The Function of the Proportionality Principle in EU Law*, *European Law Journal*, Τεύχος 16, Blackwell Publishing Ltd, 2010, 158, 172 επ., 180.

Harlow C./Rawlings R., *Law and Administration*, 2^η έκδ., Butterworths, 1997.

Harris J., *Macroeconomic Policy and Sustainability*, Working Paper No. 01-09, Tufts University, 2001.

Harris J.M./Wise T.A./Gallagher K.P./Goodwin N.R., *A Survey of Sustainable Development: Social and Economic Dimensions*, Island Press, 2001, 29.

Harris J., *The macroeconomics of development without throughput growth*, σε: Cohen M./ Szejnwald Brown H./Vergragt P. (επιμ.), *Innovations in Sustainable Consumption: New Economics, Socio-technical Transitions and Social Practices*, Edward Elgar Publishing Limited, 2013, 35.

Harris M.L./Collins R.W./Hevner A.R., *Control of flexible software development under uncertainty*, *Information Systems Research*, Τεύχος 20, Informs, 2009, 400-419.

Hayek F., *The Use of Knowledge in Society*, *The American Economic Review*, Τεύχος 35, American Economic Association, 1945, 519-530.

Hayes R. *The Aesthetic Interior as Incubator of Health and Well-Being*, *Architectural History*, Τεύχος 60, Cambridge University Press, 2017, 277–301.

Hayward T., *Constitutional Environmental Rights*, Oxford University Press, 2004.

Hectors K., *The Chartering of Environmental Protection: Exploring the Boundaries of Environmental Protection as Human Right*, *European Energy and Environmental Law Review*, Kluwer Law International, 2008, 165 και 167.

Hedemann-Robinson M., *Enforcement of European Union Environmental Law*, Routledge- Cavendish, 2007.

Hediger W., *Weak and Strong Sustainability, Environmental Conservation and Economic Growth*, *Agricultural and Food Economics*-Swiss Federal Institute of Technology Zurich, 2004.

Held D., *Models of Democracy*, 3^η έκδ., Cambridge University Press, 2006.

Helm D., *Economic Instruments and Environmental Policy*, *The Economic and Social Review*, Τεύχος 36, ESR, School of Economics, University College Dublin, 2006, 4-5.

Helm D., *Climate-Change Policy: Why has So Little Been Achieved?*, *Oxford Review of Economic Policy*, Τεύχος 24, Oxford University Press, 2008, 211 και 230.

Hettich F., *Economic Growth and Environmental Policy, A Theoretical Approach*, Edward Elgar, 2000.

Heyvaert V., *Regulatory Competition-Accounting for the Transnational Dimension of Environmental Regulation*, *Journal of Environmental Law*, Τεύχος 25, Oxford University Press, 2013.

Hicks J., *The Foundations of Welfare Economics*, *The Economic Journal*, Τεύχος 49, Royal Economic Society, Oxford University Press, 1939, 696–712.

Hiskes R., *The Human Right to a Green Future*, Cambridge University Press, 2009.

Hoffmann L., *The Universality of Human Rights*, *Judicial Studies Board Annual Lecture*, 2009, διαθέσιμο και στο: www.brandeis.edu/ethics/pdfs/internationaljustice/bij/BIIJ2013/hoffmann.pdf.

Holder J./Lee M., *Environmental Protection Law and Policy*, 2^η έκδ., Cambridge University Press, 2007.

Holzinger K./Sommerer T., *Race to the Bottom or Race to Brussels? Environmental Competition in Europe*, *Journal of Common Market Studies*, Τεύχος 49, University Association for Contemporary European Studies and John Wiley & Sons Ltd, 2011, 315.

Howarth W., *Substance and procedure in strategic environmental assessment and the framework directive*, σε: Holder J./McGillivray D. (επιμ.), *Taking Stock of Environmental Impact Assessment: Law, Policy and Practice*, Routledge-Cavendish, 2007, 186-187.

Hussen A., *Principles of Environmental Economics and Sustainability. An Integrated Economic and Ecological Approach*, Routledge, Taylor & Francis Group, 2012.

- Hussen A., *Environmental Economics and Sustainability, An integrated economic and ecological approach*, 3^η έκδ., Routledge Taylor & Francis Group, 2013.
- Idot L., *Environnement et droit communautaire de la concurrence*, σε: Masclet J.V. (επιμ.), *La Communauté européenne et l'environnement*, La Documentation Française, 1997, 383.
- Illge L./Schwarze R., *A Matter of Opinion: How Ecological and Neoclassical Environmental Economists Think about Sustainability and Economics*, DIW Discussion Papers, No. 619, DIW Berlin German Institute for Economic Research, Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung, 2006, 3-20.
- Jackson T., *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*, Earthscan/Routledge, 2009.
- Jackson V., *Constitutions as Living Trees? Comparative Constitutional Law and Interpretive Metaphors*, *Fordham Law Review*, Τεύχος 75, Fordham Law School, 2006-2007, 921 επ., 939.
- Jacobs F., *Recent Developments in the Principle of Proportionality in European Community Law*, σε: Ellis E. (επιμ.), *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*, Hart Publishing, 1999, 2, 20-21.
- Jacobs F., *The role of the ECJ in the Protection of the Environment*, *Journal of Environmental Law*, Τεύχος 8, Oxford University Press, 2006, 185 και 205.
- Jacobs M., *The green economy: Environment, sustainable development and the politics of the future*, Pluto Press, 1992.
- Jacobs M., *Sustainable Development as a Contested Concept*, σε: Dobson A. (επιμ.), *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, Oxford Scholarship Online, 2003, 4, διαθέσιμο στο: www.oxfordscholarship.com.
- Jacobs M., *Green Growth: Economic Theory and Political Discourse*, *Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment*, Working Paper No 92, 2012.
- Jaeger W., *Carbon taxation when climate affects productivity*, *Land Economics*, Τεύχος 78, University of Wisconsin Press, 2002, 354-367.
- Jänicke M./Helmut W., *National Environmental Policies: A Comparative Study of Capacity Building*, Springer, 1997.
- Jans J.H., *European Environmental Law*, Europa Law Publishing, 2000.
- Jans J.H., *Proportionality Revisited*, *Legal Issues of Economic Integration*, Τεύχος 27, Wolters Kluwer, 2000, 239-240.
- Jans J.H., *Europeanisation of Public Law*, Europa Law Publishing, 2015.
- Jans J.H./Vedder H.H.B., *European Environmental Law*, Europa Law Publishing, 2008.
- Jans J.H./Vedder H.H.B., *European Environmental Law: After Lisbon*, Europa Law Publishing, 2012.
- Jellinek G., *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung*, 1906 σε επανέκδοση Elibron Classics, 2000.

Jizeng F., *Rethinking the Method and Function of Proportionality Test in the European Court of Human Rights*, CSHRS, 2016, διαθέσιμο στο: www.chinahumanrights.org.

Joerges C., *Law, Science and the Management of Risks to Health at the National, European and International Level—Stories of Baby Dummies, Mad Cows and Hormones in Beef*, Columbia Journal of European Law, Τεύχος 1, European Legal Studies Center, 2001.

Johnston D.M., *World Constitutionalism in the Theory of International Law*, σε: Macdonald R.St.J./Johnston D.M. (επιμ.), *Towards World Constitutionalism: Issues in the Legal Ordering of the World Community*, Martinus Nijhoff, 2005, 17-18.

Kahn M./Mohades K./Ng R./Pesaran M./Reissi M./Yang J., *Long Term Macroeconomic Effects of Climate Change: A Cross Country Analysis*, Working Paper 26167, National Bureau of Economic Research, 2019, διαθέσιμο στο: www.nber.org/papers/w26167.pdf.

Kaldor N., *Welfare Propositions in Economics and Interpersonal Comparisons of Utility*, The Economic Journal, Τεύχος 49, Oxford University Press, 1939, 549–552.

Kallbekken S./Sælen H., *Public acceptance for environmental taxes: Self-interest, environmental and distributional concerns*, Energy Policy, Τεύχος 39, Elsevier, 2011, 2972.

Karakostas I./ Karampatzos A., *Greek and European Environmental Law*, Bruylant, 2008.

Katzek J., *Environmental Concerns within the Maastricht Revision Process*, RECIEL, Τεύχος 4, John Wiley & Sons Ltd, 1995, 34.

Keynes J., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Palgrave Macmillan, 1936.

Khosla M., *Proportionality an Assault on Human Rights?: A Reply*, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 8, Oxford University Press and New York University School of Law, 2010, 298-306.

Kingston S., *Greening EU Competition Law and Policy*, Cambridge University Press, 2011.

Kingston S., *Greening EU Competition Law and Policy*, Cambridge University Press, 2012.

Kingston S./Heyvaert V./Cavoski A., *European Environmental Law*, Cambridge University Press, 2017.

Kirchhof P., *Deutsches Verfassungsrecht und Europäisches Gemeinschaftsrecht*, Beiheft Europarecht, Τεύχος 1, Nomos, 1991, 11 και 18 επ.

Klatt M./Meister M., *Proportionality—a benefit to human rights? Remarks on the ICON controversy*, ICON International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 10, Oxford University Press and New York University School of Law, 2012, 687, 708.

Klatt M./Meister M., *The Constitutional Structure of Proportionality*, Oxford University Press, 2012.

Kloor K., *The Eye of the Storm*, Nature Reports Climate Change, Τεύχος 1, Springer Nature Limited, 2009, 139-140, διαθέσιμο και στο: www.nature.com/articles/climate.

Klugman J. κ.λπ., *Human development report 2011: Sustainability and equity: A better future for all*, United Nations Development Programme, 2011.

Kneese A., *The Economics of Regional Water Quality Management*, Johns Hopkins Press, 1964.

Knights P./Admiraal J./Wossink A./Banerjee P./O' Neill J./Scott M., *Economic Environmental Valuation: An Analysis of Limitations and Alternatives*, BIOMOT Project Deliverable, 7th Framework Programm, European Union Publications, 2013.

Kokott J./Sobotta C., *The Evolution of the Principle of Proportionality in EU Law—Towards an Anticipative Understanding?*, σε: Vogenauer S./Weatherill S. (επιμ.), *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*, Hart Publishing, 2017, 168, 176-177.

Koskeniemi M., *Constitutionalism as Mindset: Reflections on Kantian Themes about International, Law and Globalization*, Theoretical Inquiries in Law, Τεύχος 8, Cegla Center for Interdisciplinary Research of the Law, Tel Aviv University, 2007, 9-36.

Kotzé L.J., *Arguing Global Environmental Constitutionalism*, Transnational Environmental Law, Τεύχος 1, Cambridge University Press, 2012, 205-207, 211, 215, 219, 230-232.

Kotzur M., *Constitutional amendments and constitutional changes in Germany*, σε: Contiades X. (επιμ.), *Engineering Constitutional Change. A Comparative Perspective on Europe, Canada and USA*, Routledge, 2013, 136-137.

Koutnatzis S.-I., *The Proportionality Principle in Greek Judicial Practice*, Diritto e questioni pubbliche, Τεύχος 16, Università degli Studi di Palermo, 2016, 204, 213-215.

Kramer L., *Direct Effect of EC Environmental Law*, σε: Somsen H. (επιμ.), *Protecting the European Environment: Enforcing EC Environmental Law*, Blackstone Press Ltd, 1996, 113.

Kramer L., *The polluter pays principle in Community Law, The interpretation of 130r of EEC Treaty, Focus in European Law*, London: Graham & Trotman, 1997.

Kramer L., *General Principles of Community Environmental Law and their Translation in secondary law*, L & EA, 1999.

Kramer L., *EU Casebook on Environmental Law*, Hart Publishing, 2002.

Kramer L., *Thirty Years of EC Environmental Law: Perspectives and Prospectives*, YEEL, Τεύχος 2, Taylor & Francis Group, 2002, 155, 180.

Kramer L., *Sustainable Development in EC Law*, σε: Bugge H./Voigt C. (επιμ.), *Sustainable Development in International and National law*, Europa Law Publishing, 2008, 377.

Kramer L., *EU Environmental Law*, 7^η έκδ., Sweet & Maxwell, 2011.

Kramer L., *European Union Law*, σε: Lord R./Goldberg S./Rajamani L./Brunnée J. (επιμ.), *Climate change liability: transnational law and practice*, Cambridge University Press, 2012, 374-375.

Kramer L., *Giving a voice to environment by challenging the practice of integrating environmental requirements into other EU policies*, Taylor & Francis Group, 2013.

- Kramer L., *EU Environmental Law*, 8^η έκδ., Thomson Reuters-Sweet & Maxwell UK, 2016.
- Krugman P., *The Big Green Test - Conservatives and Climate Change*, The New York Times, 2014.
- Kumm M., *Constitutional rights as principles: On the structure and domain of constitutional justice. A review essay on A Theory of Constitutional Rights by Robert Alexy*, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 3, Oxford University Press, 2004, 574-596.
- Kumm M., *Political Liberalism and the Structure of Rights: On The Place And Limits of the Proportionality Requirement*, σε: Pavlakos G. (επιμ.), *Law, Rights and Discourse: The Legal Philosophy of Robert Alexy*, Hart Publishing, 2007, 142, 151.
- Kumm M., *Democracy Is Not Enough: Rights, Proportionality and the Point of Judicial Review*, New York University Public Law and Legal Theory, Working Papers, Paper 118, 2009.
- Kumm M., *The Idea of Socratic Contestation and the Right to Justification: The Point of Rights-Based Proportionality Review*, Law & Ethics of Human Rights, Rights, Balancing and Proportionality, Τεύχος 4, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 2010, 114, 141, 150.
- Kumm M., *Alexy's Theory of Constitutional Rights and the Problem of Judicial Review*, Institutionalized Reason, Oxford University Press, 2012.
- Kumm M., *Is the Structure of Human Rights Practice Defensible? Three Puzzles and Their Resolution*, σε: Jackson V.C./Tushnet M. (επιμ.), *Proportionality new frontiers, new challenges*, Harvard Law School, Cambridge University Press, 2017, 61, 69, 74.
- Ladeur C., *Environmental Constitutional Law*, σε: Winter G. (επιμ.), *European Environmental Law. A Comparative Perspective*, Dartmouth, 1996.
- Laing T./Sato M./Grubb M./Comberti C., *The effects and side-effects of the EU emissions trading scheme*, John Wiley & Sons Ltd, 2014.
- Lazarus R., *Judging Environmental Law*, Tulane Environmental Law Journal, Τεύχος 18, Georgetown University Law Center, 2004, 201, 205, 210-211.
- Lamure C., *Strategic Environmental Assessment for Transportation in France*, σε: Kleinschmidt V./Wagner D. (επιμ.), *Strategic Environmental Assessment in Europe-Fourth European Workshop on Environmental Impact Assessment*, Kluwer Academic Publishers, 1998.
- Lazarus R., *The making of Environmental Law*, University of Chicago Press, 2004.
- Lee M., *EU Environmental Law, Governance and Decision-Making*, Hart Publishing, 2005.
- Lee M., *The Environmental Implications of the Lisbon Treaty*, Environmental Law Review, Τεύχος 10, Sage, 2008, 133.
- Lee N./Hughes, J. *Strategic Environmental Assessment Legislation and procedures in the community. Final Report*, Τεύχος 1, European Communities, 1998.

- Lefeber R., *Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability*, Kluwer International, 1999.
- Lélé S.M., *Sustainable development: A critical review*, World Development, Τεύχος 19, Elsevier, 1991, 607-621.
- Le Morvan D., *Environnement et politique communautaire, στο La Communauté Européenne et l' environnement*, Travaux du colloque d' Angers de la CEDECE, 1997.
- Lenaerts K., *The European Court of Justice and Process-Oriented Review*, Yearbook of European Law, Τεύχος 31, Oxford University Press, 2012, 3.
- Lerche P., *Die Verfassung als Quelle von Optimierungsgeboten?*, σε: Burmeister J. (επιμ.), *Verfassungsstaatlichkeit*, Festschrift für Klaus Stern, 1997, 197-209.
- Ligthard J., *The macroeconomic effects of environmental taxes: A closer look at the feasibility of win-win outcomes*, Working paper No. 98/75, IMF, 1998, διαθέσιμο και στο: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=882358.
- Lindhout P./Van den Broek B., *The Polluter Pays Principle: Guidelines for Cost Recovery and Burden Sharing in the Case Law of the European Court of Justice*, Utrecht Law Review, Τεύχος 10, Ubiquity, 2014.
- Liou A., *Tax evasion and optimal environmental taxes*, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος, 66, Elsevier, 2013, 661.
- Lipsey R./Lancaster K., *The General Theory of Second Best*, Review of Economic Studies, Τεύχος 24, The Review of Economic Studies Ltd, 1956, 11-32.
- Lober S., *The place of knowledge in policy-making processes, An assessment of three EU environmental policy Instrument*, σε: Atkinson R./Terizakis G./Zimmerman K. (επιμ.), *Sustainability in European Environmental Policy*, Routledge, 2011, 34-36.
- Lord Lester of Herne Hill, *Universality versus Subsidiary: A Reply*, European Human Rights Law Review, Oxford University Press, 1998, 73-81.
- Macleod R. (επιμ.), *Government and Expertise: Specialists, Administrators, and Professionals 1860–1919*, Cambridge University Press, 1988.
- Maduro M.P., *We the Court: The European Court of Justice and the European Economic Constitution: A Critical Reading of Article 30 of the EC Treaty*, Hart Publishing, 1998.
- Majone G., *What Price Safety? The Precautionary Principle and its Policy Implications*, Journal of Common Market Studies, Τεύχος 40, John Wiley & Sons, 2002, 371.
- Malthus T.R., *An Essay on the Principle of Population*, J. Johnson, 1798.
- Mamlyuk B., *Analyzing the Polluter Pays Principle Through Law and Economics*, Southeastern Environmental Law Journal, Τεύχος 18, University of South Carolina School of Law, 2010, 43.

- Markakis M., *Brexit and the EU Charter of Fundamental Rights*, Public Law, Stevens, 2019.
- Marrani D., *The Second Anniversary of the Constitutionalisation of the French Charter for the Environment: Constitutional and Environmental Implications*, Environmental Law Review, Τεύχος 10, SAGE Publishing, 2008, 9-27, διαθέσιμο και στο: ssrn.com/1685559.
- Martell L., *Ecology and Society: An Introduction*, Polity Press, 1994.
- Mason J., *UPDATE 2- Third phase of EU carbon trading to go through 2020*, Reuters UK News Service, 2007, διαθέσιμο και στο: uk.reuters.com/article/emissions-eu.
- Matscher F., *Methods of Interpretation of the Convention*, σε: McDonald R.St.J./Matscher F./Petzold H. (επιμ.), *The European System for the Protection of Human Rights*, Nijhoff, 1993, 63, 70 επ.
- McAuslan P., *The Role of Courts and Other Judicial Type Bodies in Environmental Management*, Journal of Environmental Law, Τεύχος 3, Oxford University Press, 1991, 195-197.
- McBain H., *The Living Constitution, A Consideration of the Realities and Legends of our Constitution Law*, Macmillan Company, 1928.
- McBride J., *Proportionality and the European Convention on Human Rights*, σε: Ellis E. (επιμ.), *The Principle of Proportionality in the Laws of Europe*, Hart Publishing, 1999, 23-36.
- Meadows D.H./Randers J./Meadows D.L./Behrens W.W., *The Limits to Growth, A report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, Universe Books, 1974.
- Medail F./Quezel P., *Biodiversity hotspots in the Mediterranean Basin: setting global conservation priorities*, Conservation Biology, Τεύχος 13, Society for Conservation Biology, 1999, 1510-1513.
- Mehling M.A./Van Asselt H./Das K./Droege S./Verkuijl C., *Designing Border Carbon Adjustments for Enhanced Climate Action*, The American Society of International Law, Τεύχος 113, Cambridge University Press, 2019, 433-481.
- Michaelowa A./Müller B., *The Clean Development Mechanism in the future Climate Change Regime*, Climate Strategies, 2009, διαθέσιμο στο: climatestrategies.org/wp-content/uploads/2009/05/.pdf.
- Miller A.S., *A Capacity for Outrage, The Judicial Odyssey of J. Skelly Wright*, Praeger, 1984.
- Miller T., *Environmental Science*, 2^η έκδ., Wadsworth Publishing Co., 1989.
- Moll K.S. κ.λπ., *Hazardous wastes: A Risk-Benefit Framework Applied to Cadmium and Asbestos*. Menlo Park, CA: Stanford Research Institute, EPA's National Service Center for Environmental Publications, 1977.
- Moller K., *Balancing and the Structure of Constitutional Rights*, ICON, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 5, Oxford University Press, 2007, 456.
- Mooney G., *Professionalisation in Public Health and the Measurement of Scientific Progress in Nineteenth Century England and Wales*, Social History of Medicine, Τεύχος 10, Oxford University Press, 1997, 53.

Morand Ch.-A., *Le droit néo-moderne des politiques publiques*, της σειράς Droit et Societe, L.D.G.J., 1999.

Morand-Deville J., *L' Environnement dans les constitutions étrangères-The environment in foreign constitutions, Le Conseil constitutionnel et l'environnement*, 2014, διαθέσιμο στο: www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/140472.html.

Morgera E./Marín-Durán G., *Article 37*, σε: Peers S./Hervey T./Kenner J./Ward A. (επιμ.), *The EU Charter of Fundamental Rights*, Hart Publishing, 2014, 983-985.

Morgera E./Savaresi A., *A conceptual and legal perspective on the green economy*, *Review of European, Comparative and International Environmental Law*, Τεύχος 22, John Wiley & Sons, 2013, 14-28.

Moules R., *Environmental Judicial Review*, Hart Publishing, 2011, 30-31.

Moules R., *Significant EU Environmental Cases: 2016*, *Journal of Environmental Law*, Τεύχος 29, Oxford University Press, 2017, 186-188.

Moussis N., *Access to the European Union, Law, Economics, Policies*, European Study Service, 2008.

Mowbray A.R., *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*, Hart Publishing, 2004.

Myerson R.B., *Game Theory: Analysis of Conflict*, Harvard University Press, 1991.

Nagel B., *Wirtschaftsrecht der Europäischen Union Eine Einführung*, Nomos Verlagsges, 1999.

Nedelsky J., *Reconceiving Rights and Constitutionalism*, *Journal of Human Rights*, Τεύχος 7 Routledge-Taylor & Francis Group, 2008, 139- 173.

Neumayer E., *Human development and sustainability*, *Journal of Human Development and Capabilities*, Τεύχος 13, Taylor and Francis Group, 2012, 561–579.

Noël J.F./O' Connor M., *Strong Sustainability and Critical Natural Capital*, σε: Faucheux S./O' Connor M. (επιμ.), *Valuation for Sustainable Development: Methods and Policy Indicators*, Edward Elgar Publisher, Cheltenham, 1998, 75-99.

Norton B., *Ecology and Opportunity: Intergenerational Equity and Sustainable Options*, σε: Dobson A., *Fairness and Futurity: Essays on Environmental Sustainability and Social Justice*, published to Oxford Scholarship Online, 2003, 30, διαθέσιμο στο: www.oxfordscholarship.com.

O' Gorman R., *Case for Enshrining a Right to Environment within EU Law*, *European Public Law*, Τεύχος 19, Kluwer Law International BV, 2013, 583, 587.

O' leary S., *Solidarity and Citizenship Rights in the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, σε De Búrca Gr. (επιμ.), *EU Law and the Welfare State: In Search of Solidarity*, Oxford University Press, 2005, 71 επ..

- Ollivier C., *French Cabinet Approves Plan for a New Environmental Charter*, Associated Press, 26-06-2013.
- Oreskes N., *Science and Public Policy: What's Proof Got to do with it?*, Environmental Science and Policy, Elsevier, 2004, 369-370.
- Orlando E., *The Transatlantic Relationship and the future Global Governance, The Evolution of EU Policy and Law in the Environmental Field: Achievements and Current Challenges*, Working Paper 21, Transworld, 2013, 1, 13, 14.
- Oury J.P., *What place should the environment have in the Constitution?*, 09-07-2018, διαθέσιμο στο: www.europeanscientist.com/en/editors-corner/what-place-should-the-environment-have-in-the-constitution/.
- Pace C., *Robert Alexy's A Theory of Constitutional Rights critical review: key jurisprudential and political questions*, Working Paper, DINÂMIA'CET – IUL, Centro de Estudos sobre a Mudança Socioeconómica e o Território, 01/2012, 10, διαθέσιμο στο: repositorio.iscte.pt/bitstream/10071/3883/1/DINAMIA_WP_2012-01.pdf.
- Papastergiadou E., *Important Plant Areas of the Natura 2000 Network in Greece*, σε: Tsekos I. (επιμ.), *Progress in Botanical Research: Proceedings of the First Balkan Botanical Congress*, Springer, 1998.
- Parker L., *Climate Change: The European Union's Emissions Trading System (EU-ETS): Looking to 2020*, Congressional Research Service, 2010.
- Parry I.W.H., *Pollution Taxes and Revenue Recycling*, Journal of Environmental Economics and Management, Τεύχος 29, Elsevier BV, 1995, 64-77.
- Partidario M., *Elements of an SEA Framework-improving the added-value of SEA*, Environmental Impact Assessment Review, Τεύχος 20, Elsevier, 2000, 647-648.
- Patuelli R./Pels E./Nijkamp P., *Environmental tax reform and double divided: A meta-analytic performance assessment*, Tinberger Institute Discussion Paper, 095/3, 2002.
- Pavlakos G., *Constitutional Rights, Balancing and the Structure of Autonomy*, Canadian Journal of Law and Jurisprudence, Τεύχος 24, Cambridge University Press, 2011, 129-153.
- Pearce D., *The Role of Carbon Taxes in Adjusting to Global Warming*, Economic Journal, Τεύχος 101, Royal Economic Society, 1991, 938-948.
- Pearce D., *The Great Environmental Values Debate*, Environment and Planning A, Τεύχος 26, Sage Publications, 1994, 1329-1338.
- Pearce D./Markandya A./Barbier E.B., *Blueprint for a Green Economy*, Earthscan, 1989.
- Pearce D./Barbier E./Markandya A./Turner R./Barrett S./Swanson T., *Blueprint for a Green Economy*, Earthscan, 1991.
- Pearce D./Warford J., *World Without End*, Oxford University Press, 1994.

Pedersen O.W., *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?*, Georgetown International Environmental Law Review, Τεύχος 21, Georgetown University Law Center, 2008, 3, 25, 39.

Pedersen O.W., *A Bill of Rights, Environmental Rights and the UK Constitution*, JPL, Sweet & Maxwell Ltd, 2011, 577-595.

Peel J./Godden L./Keenan R., *Climate Change Law in an Era of Multi-Level Governance*, Transnational Environmental Law, Τεύχος 1, Cambridge University Press, 2012, 245-289.

Peeters M., *Legislative Choices and Legal Values: Considerations on the Further Design of the European Greenhouse Gas Emissions Trading Scheme from a Viewpoint of Democratic Accountability*, σε: Faure M./Peeters M. (επιμ.), *Climate Change and European Emissions Trading Lessons for Theory and Practice*, Edward Elgar, 2008, 17-52.

Pelenc J./Dedeurwaerdere T., *Weak Sustainability versus Strong Sustainability, Brief for GSDR*, UN, 2015.

Perez O., *The Many Faces of the Trade–Environment Conflict: Some Lessons for the Constitutionalisation Project*, σε: Joerges C./Sand I./Teubner G./Collins H. (επιμ.), *Transnational Governance and Constitutionalism*, Hart Publishing, 2004, 233-256.

Peters A., *Compensatory Constitutionalism: The Function and Potential of Fundamental International Norms and Structures*, Leiden Journal of International Law, Τεύχος 6, Cambridge University Press, 2006, 579–610.

Pieters D., *Social Security and Sustainable Development*, σε: Pieters D. (επιμ.), *Social Protection of the Next Generation in Europe*, Kluwer Law International Series, 1998, 73 επ..

Pigou A., *The Economics Welfare*, 4^η έκδ., Y R. & R. Clark, Limited, Edinburgh, 1932.

Pirker B., *Proportionality Analysis and Models of Judicial Review*, Europa Law Publishing, 2013.

Posner R., *Economic Analysis of Law*, 5^η έκδ. Aspen Law & Business, 1998.

Posner R., *Economic Analysis of Law*, 7^η έκδ., Wolters Kluwer Law & Business, 2007.

Posner R., *Enlightened Despot, The New Republic*, Princeton University Press, 2007.

Posner R., *Economic Analysis of Law*, 9^η έκδ. Wolters Kluwer Law & Business, 2014.

Prechal S./Hancher L., *Individual Rights: Conceptual Pollution in EU Environmental Law?*, Yearbook of European environmental law, Oxford University Press, 2002, 94.

Raffin N./Schubert K., *International Emissions Trading Scheme and EUropean Emissions Trading Scheme: what linkages?* Centre d' Economie de la Sorbonne, Université Paris 1, 2007, διαθέσιμο στο: pdfs.semanticscholar.org.

Rawls J., *A Theory of Justice*, Belknap Press of Harvard University Press, 1971.

Read J.E., *The Trail Smelter Dispute [Abridged]*, σε: Bratspies R.M./Miller R.A. (επιμ.), *Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration*, Cambridge University Press, 2006, 27.

Regan D.H., *Judicial Review of Member-State Regulation of Trade Within a Federal or Quasi-federal system: Protectionism and Balancing, Da Capo*, Michigan Law Review, Τεύχος 99, University of Michigan Law School, 2001, 1853-1902.

Reich C., *Mr Black and the Living Constitution*, Harvard Law Review, Τεύχος 76, The Harvard Law Review Association, 1963, 735.

Reich N., *How Proportionate is the Proportionality Principle? Some Critical Remarks on the Use and Methodology of the Proportionality Principle in the Internal Market Case Law of the CJEU*, σε: Micklitz H.W./De Witte B. (επιμ.), *The European Court of Justice and the Autonomy of the Member States*, Intersentia, 2012, 81.

Reid C., *Aarhus Convention response shows contrast in enforcing EU and international law*, 2019, διαθέσιμο στο: www.brexitenvironment.co.uk/2019/04/03.

Reid E., *Balancing Human Rights, Environmental Protection and International Trade: Lessons from the EU Experience*, Hart Publishing, 2015.

Reisman D., *Alfred Marshal: Progress and Politics*, Routledge, 1987.

Revesz R./Livermore M.A., *Retaking Rationality: How Cost-Benefit Analysis Can Better Protect the Environment and Our Health*, Oxford University Press, 2008.

Rials S., *Le juge administratif français et la technique du standard (essai sur le traitement juridictionnel de l'idée de normalité)*, LGDJ, 1980.

Ricardo D., *On the Principles of Political Economy and Taxation*, John Murray, 1817.

Riley T./Huiyan C., *Unmasking Chinese Business Enterprises: Using Information Disclosure Laws to enhance public participation in corporate environmental decision making*, Harvard Environmental Law, Τεύχος 33, Harvard Law School, 2009, 179, 185, 222-224.

Rivers J., *Proportionality and Variable Intensity of Review*, Cambridge Law Journal, Τεύχος 65, Cambridge University Press, 2006, 180.

Rivers J., *Proportionality, Distraction and Second Law of Balancing*, σε: Pavlakos G. (επιμ.), *Law, Rights, and Discourse: The Legal Philosophy of Robert Alexy*, Hart Publishing, 2007, 172.

Roberts J., *The Professional Expert and Administrative Control*, Public Administration Τεύχος 7, Wiley, 1929, 247.

Romi R., *Droit international et européen de l'environnement*, Montchrestien Paris, 2005.

Ross-Robertson A., *Is environment getting squeezed out of Sustainable Development*, Public Law, 2003.

- Ruddy T./Hilty L., *Impact assessment and policy learning in the European Commission*, Environmental Impact Assessment Review, Τεύχος 28, Elsevier, 2007, 90-105.
- Ryall A., *Effective Judicial Protection and the Environmental Impact Assessment Directive in Ireland*, Hart Publishing, 2009.
- Ryssdal R., *Opinion: The Coming Age of the European Convention on Human Rights*, European Human Rights Law Review, Sweet & Maxwell, 1996.
- Sadler S./Jurkeviciute B.-A., *SEA in European Union*, σε: Sadler B./Aschenmann R./Dusik J./Fischer T./Partidario M./Verheem R. (επιμ.), *Handbook of Strategic Environmental Assessment*, Earthscan, 2011, 121.
- Safjan M., *Fields of Application of the Charter of Fundamental Rights and Constitutional Dialogues in EU*, Distinguished Lecture, European University Institute Centre for Judicial Cooperation, 2014, διαθέσιμο στο: cadmus.eui.eu/handle/1814/32372.
- Sagoff M., *The Economy of the Earth: Philosophy, Law and the Environment*, Cambridge University Press, 1988.
- Sales P., *Proportionality and the Margin of Appreciation: Strasbourg and London*, σε: Vogenauer S./Weatherill S. (επιμ.), *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*, Hart Publishing, 2017, 193-194.
- Sandmo A., *Public Policy and the Environment: An Overview*, *The Public Economics of the Environment*, Oxford Scholarship Online, 2003, 1-27, διαθέσιμο στο: www.oxfordscholarship.com/view/10.1093.
- Sands P., *The Environment, Community and International Law*, Harvard International Law Journal, Harvard Law School, 1989, 393, 402.
- Sands P./Peel J./Fabra A./Mackenzie R., *Principles of International Environmental Law*, 3^η έκδ., Cambridge University Press, 2012.
- Sartzetakis E./Tsigaris P., *Uncertainty and the double dividend hypothesis*, *Environment and Development Economics* 14, Cambridge University Press, 2009.
- Schauer F., *Freedom of Expression Adjudication in Europe and America: A Case Study in Comparative Constitutional Architecture*, σε: Nolte G. (επιμ.) *European and U.S. Constitutionalism*, Cambridge University Press, 2005, 49-69.
- Schauer F., *The Exceptional First Amendment*, σε: Ignatieff M. (επιμ.), *American Exceptionalism and Human Rights* 29 και 32, Princeton University Press, 2005, 29, 32.
- Scheidel A., *Flows, funds and the complexity of deprivation: Using concepts from ecological economics for the study of poverty*, *Ecological Economics*, Τεύχος 86, Elsevier, 2013, 28-36.
- Schlemminger H./Martens C.P., *German Environmental Law for Practitioners*, Kluwer Law International, 2004.
- Schlink B., *Abwägung im Verfassungsrecht*, Duncker & Humboldt, 1976.

Schlink B., *Proportionality in Constitutional Law: Why Everywhere but Here*, Duke Journal of Comparative & International Law, Τεύχος 22, Duke University School of Law, 2012, 291, 299.

Schlink B., *Proportionality*, σε: Rosenfeld M./Sajo A. (επιμ.), *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, Oxford University Press, 2012, 725.

Schmitz P.W., *The Hold-Up Problem and Incomplete Contracts: A Survey of Recent Topics in Contract Theory*, Bulletin of Economic Research, Τεύχος 53, John Wiley & Sons Ltd, 2001, 1-17.

Schütze R., *European Constitutional Law*, 2^η έκδ., Cambridge University Press, 2015.

Schütze R., *Subsidiarity After Lisbon: Reinforcing the Safeguards of Federalism?*, Cambridge Law Journal, Τεύχος 50, Cambridge University Press, 2009, 525.

Schwacke P., *Grundrechtliche Spannungslagen*, Kohlhammer W., 1975.

Schwarze J., *The Principle of Proportionality and the Principle of Impartiality in European Administrative Law*, Rivista Trimestrale di Diritto Pubblico, 2003.

Schwarze J., *European Administrative Law*, Sweet & Maxwell, 2006.

Schwartz J./Repetto R., *Non separable utility and the double dividend debate: reconsidering the tax interaction effects*, Environmental and Resource Economics, Τεύχος 15, Springer, 2002, 149.

Scott J., *The Multi-Level Governance of Climate Change*, Carbon and Climate Law Review, Τεύχος 5, Lexxion, 2011, 25-33.

Scott J., *The Multi-Level Governance of Climate Change*, σε: Craig P./De Burca G. (επιμ.), *The Evolution of EU Law*, Oxford University Press, 2012, 11, 33 επ., διαθέσιμο και στο: ssrn.com/abstract=2446423.

Shaffer G., *The WTO Shrimp-Turtle Case (United States - Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products)*, American Journal of International Law, Τεύχος 93, Cambridge University Press, 1999, 507 επ..

Shelton D., *Human Rights and the Environment, What a Specific Environmental Rights have been recognized*, Conference on the Human Right to a Safe and Healthful Environment and the Responsibility Under International Law of Operators of Nuclear Facilities, Salzburg, October 20-23-2005, 129-130, 169-171, διαθέσιμο στο: djilp.org/wp-content/uploads/2011/08.

Sjåfjell B., *Corporate Governance for Sustainability. The Necessary Reform of EU Company Law*, σε: Sjåfjell B./Wiesbrock A. (επιμ.), *The Greening of European Business under EU Law: Taking Article 11 TFEU Seriously*, Routledge, 2015, διαθέσιμο και στο: ssrn.com/2535215, 2015.

Sjåfjell B., *The legal Significance of Article 11 TFEU for EU Institutions and Member States* σε: Sjåfjell B./Wiesbrock A. (επιμ.), *The Greening of European Business under EU Law: Taking Article 11 TFEU Seriously*, Routledge, 2015.

Skjaereth J.B./Wettestad J., *Fixing the EU Emissions Trading System? Understanding the Post-2012 Changes*, Global Environmental Politics, Τεύχος 10, MIT Press, 2010, 101-123.

Smulder S., *Environmental Policy and Sustainable Economic Growth, An Endogenous Growth Perspective*, De Economist, Kluwer Academic Publishers, 1995.

Snow C., *Science And Government*, Oxford University Press, 1961.

Somsen H., *The private enforcement of Member State Compliance with EC Environmental Law: An Unlawful Promise*, Yearbook of European environmental law, Oxford University Press, 2000, 314.

Spyropoulos Ph./Fortsakis Th., *Constitutional Law in Greece*, 2^η έκδ., Wolters Kluwer, 2013.

Steiner H.J./Alston P./Goodman R., *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*, 3^η έκδ. Oxford University Press, 2007.

Sterner T., *Policy Instrument for Environmental and Natural Resource Economics*, Resource for Future (RFF) Press, 2003.

Stern N., *The Economics of Climate Change: The Stern Review*, Cambridge University Press, 2006.

Stern P./Fineberg H. (επιμ.), *Understanding risk Informing Decisions in a Democratic Society*, National Research Council, National Academy Press, 1996.

Steyn L.J., *Dynamic Interpretation Amidst an Orgy of Statutes*, Otava Law Review, EHRLR, 2004, 245 επ., 254.

Stiglitz J., *Growth with Exhaustible Natural Resources: Efficient and Optimal Growth Paths*, Review of Economic Studies, Τεύχος 41, Oxford University Press, 1974, 123-137.

Stiglitz J., *Inequality & Environmental Policy*, Resources, 2012, διαθέσιμο στο: www.resourcesmag.org/issue-182.

Stone A., *The limits of constitutional text and structure: standards of review and the freedom of political communication*, Melbourne University Law Review, Τεύχος 26, Melbourne University Law Review Association, 1999, 668 επ. και 682 επ..

Stone A.S./Mathews J., *Proportionality Balancing and Global Constitutionalism*, Faculty Scholarship Series Paper 14, Yale Law School Legal Scholarship Repository, 2008, 14, 15, διαθέσιμο στο: digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/, διαθέσιμο και στο Columbia Journal of Transnational Law, Τεύχος 47, Columbia Law School, 2008, 72, 141-142, και 160.

Stookes P., *Practical Approach to Environmental law*, Oxford University Press, 2009.

Strauss D., *The Living Constitution*, Oxford University Press, 2010.

Struve G.M., *The Less Restrictive Alternative Principle and Economic Due Process*, Harvard Law Review, Τεύχος 80, The Harvard Law Review Association, 1967, 1464.

Sullivan T./Frase R., *Proportionality Principles in American Law, Controlling Excessive Government Actions*, Oxford University Press, 2009.

- Sunkin M./Ong D./Wight D, *SourceBook on Environmental Law*, Cavendish Publishing Limited, 2002.
- Sunstein C., *The Partial Constitution*, Harvard University Press, 1993.
- Sunstein C., *The Cost-Benefit State: The Future of Regulatory Protection*, ABA Book Publishing, 2002.
- Sunstein C., *Laws of Fear: Beyond the Precautionary Principle*, Cambridge University Press, 2005.
- Sunstein C., *Nudging: A Very Short Guide*, Journal of Consumer Policy, Τεύχος 37, Springer Science-Business Media, 2014, 538 επ..
- Sunstein C., *The Cost-Benefit Revolution*, MIT Press, 2018.
- Sweet A./Mathews J., *All Things in Proportion? American Rights Doctrine and the Problem of Balancing*, Faculty Scholarship Series Paper 30, Yale Law School Legal Scholarship Repository, 2010, 2-3, 7, διαθέσιμο στο: digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/.
- Syvitsky J.P./Burrell D.C./Skei J.M./Jens M., *Fjords: Processes and Products*, Springer, 1987.
- Thaler R./Sunstein C., *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*, Penguin Books, 2008.
- Thieffry P./DeLorge V., *La politique communautaire de l'environnement et le commerce international: le dilemme de la compétitivité industrielle*, Droit et Pratique du Commerce International, Τεύχος 20, Masson, 1994, 68 επ..
- Tianbao Q./Chen Z., *Introduction*, σε: Tianbao Q. (επιμ.), *Research Handbook on Chinese Environmental Law*, Edward Elgar Publishing, 2015, 1-47.
- Tietenberg T., *Environmental and Natural Resources Economics*, Addison Wesley, 2006.
- Tisdell C., *Environmental Economics*, Cambridge University Press, 1993.
- Tisma S./Boromisa A.M./Kaselj A., *Environmental Finance and Development*, Routledge, 2012.
- Toman M.A., *The Difficulty in defining Sustainability*, σε: Darmstadter J. (επιμ.), *Global Development and the Environment: Perspectives on Sustainability. Resources for the future*, D.C., 1992.
- Tomkins A., *Public Law*, Clarendon Press, 2003.
- Torriti J./Löfstedt R.E., *The Role of Regulatory Impact Assessment in Fighting Climate Change and the Economic Downturn: A EU-US Perspective*, European Journal of Risk Regulation, Τεύχος 1, Cambridge University Press, 2010, 251-257.
- Torriti J./Löfstedt R.E., *The first five years of the EU Impact Assessment system: a risk economics perspective on gaps between rationale and practice*, Journal of Risk Research, Τεύχος 15, Taylor & Francis Group, 2012, 169-186.

Treich N., *What is the Economic Meaning of the Precautionary Principle? The Geneva Papers on Risk and Insurance*, Τεύχος 26, The International Association for the Study of Insurance Economics, Blackwell Publishers, 2001, 336, 343-344.

Tridimas T., *The General Principles EU Law*, 2^η έκδ., Oxford University Press, 2006.

Trilsch M., *European Committee of Social Rights: The Right to a Healthy Environment*, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 7, New York University Law School, Oxford University Press, 2009, 529.

Tsakyraakis S., *Proportionality: An Assault on Human Rights? ICON*, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 7, Oxford University Press and New York University School of Law, 2009, 468-493.

Tsakyraakis S., *Proportionality an Assault on Human Rights?: A Rejoinder to Madhav Khosla*, International Journal of Constitutional Law, Τεύχος 8, Oxford University Press, 2010, 307-310.

Tullock G., *Excess benefit*, Water Resources Research, Τεύχος 3, Wiley, 1967.

Turlin M., *Strategic Impact Assessment in France. International Association for Impact Assessment*, 14th Annual Meeting, Quebec, 1994, 14-18.

Turner D.F., *Antitrust Policy: An Economic and Legal Analysis*, Harvard University Press, 1959.

Turner R.K., *Sustainability: Principles and practice, Sustainable environmental economics and management*, Belhaven Press, 1993.

Tzemos V., *Modern legal battles and their referee: Principle of proportionality*, Third International Conference on e-Democracy, Βιβλίο του Διεθνούς Συνεδρίου E – Democracy, 2010, 54 επ..

United Nations (UN), *Global Environment Outlook–GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*, Cambridge University Press, 2019.

Van Hees S., *Sustainable Development in the EU: Redefining and Operationalizing the Concept*, Utrecht Law Review, Τεύχος 10, Ubiquity Press, 2014, 60-76. Διαθέσιμο και στο: www.utrechtlawreview.org/articles/abstract/10.18352/ulr.269.

Verschuuren J., *The Role of Sustainable Development and the Associated Principles of Environmental Law and Governance in the Anthropocene*, σε: Kotzé L.J. (επιμ.), *Environmental Law and Governance for the Anthropocen*, Hart Publishing, 2017, 3-13.

Vig N./Faure M. (επιμ.), *Green Giants? Environmental Policies of the United States and the European Union*, MIT Press, 2004.

Vijay M., *How Well Do We Know Pareto Optimality?*, The Journal of Economic Education, Τεύχος 22, Taylor & Francis Group, 2014, 172.

Viñuales J.E., *Re-orienting the Sustainable Development Snake*, Research Paper 16, R.E.C.I.E.L., Τεύχος 22, John Wiley & Sons Ltd, 2013, 1-22.

- Viñuales J.E., *The Rise and Fall of Sustainable Development*, R.E.C.I.E.L., Τεύχος 22, John Wiley & Sons Ltd, 2013, 12-13.
- Vogler J./Stephan H., *The European Union in Global Environmental Governance: Leadership in the Making?*, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Τεύχος 7, Springer, 2007, 389.
- Voigt C., *State Responsibility for Climate Change Damages*, *Nordic Journal of International Law*, Τεύχος 77, Brill - Nijhoff, 2008, 17, 20-21
- Voigt C., *The principle of Sustainable Development: Integration and Ecological Integrity*, σε: Voigt C. (επιμ.), *Rule of Law for Nature*, Cambridge University Press, 2013, 146-174.
- Von Haaren C., *Landschaftsplanung*, Ulmer-UTB, 2004.
- Wallart N., *The Political Economy of Environmental Taxes*, Edward Elgar Publishing, 1999.
- Wang X., *Environmental Law in China*, Kluwer International Law, 2012.
- Weale A., *Environmental Governance in Europe*, Europa Law Publishing, 2000.
- Weale A./Pridham G./Williams A./Porter M., *Environmental Administration in Six Countries*, Public Administration, Τεύχος 74, John Wiley & Sons Ltd, 1996, 223-225.
- Weaver P.M./Rotmans J., *Integrated sustainability assessment: what is it, why do it and how?*, *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, Τεύχος 1, Inderscience, 2006, 284-303.
- Webber J., *Culture, Legal Culture, and Legal Reasoning: A Comment on Nelken*, *Australian Journal of Legal Philosophy*, Τεύχος 29, Australian Society of Legal Philosophy, 2004, 32.
- Weber G., *The Negotiable Constitution - On the limitation of Rights*, Cambridge University Press, 2009.
- Weimer D./Vining A., *Policy Analysis: Concepts and Practice*, Upper Saddle River, 4^η έκδ., Pearson Prentice Hall, 2005.
- Weisbrod B.A., *Collective-Consumption Services of Individual-Consumption Goods*, *Quarterly Journal of Economics*, Τεύχος 78, Oxford University Press, 1964, 471-477.
- Weiss E.B., *Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment*, *American Journal of International Law*, Τεύχος 84, Cambridge University Press, 1990, 198 επ..
- Weiss E.B., *Intergenerational equity: a legal framework for global environment change*, *Environmental change and International law*, United Nations University, 2001.
- Westerlund S., *Theory for Sustainable Development*, σε: Bugge H.C./Voigt C. (επιμ.), *Sustainable Development in International and National Law*, Europa Law Publishing, 2008, 49-66.
- Weston B./Bollier D., *Toward a recalibrated human right to a clean and healthy environment: making the conceptual transition*, *Journal of Human Rights and the Environment*, Τεύχος 4, Edward Elgar Publishing, 2013, 116, 123.

Winter G., *A Fundament and two Pillars*, σε: Bugge H./Voigt C. (επιμ.), *Sustainable Development in International and National law*, Europa Law Publishing, 2008, 28, 42-43.

Wolfrum R./Matz N., *Conflicts in International Environmental Law*, Max-Planck-Institut für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht, Springer, 2003.

Xerapadeas A., *Economic Growth and the Environment*, σε: Mäler K.G./Vincent J. (επιμ.), *Handbook of Environmental Economics*, Τεύχος 3, Elsevier, 2005, 1219-1271.

Young O., *The Effectiveness of International Environmental Regimes*, MIT, 1999.

Γ. ΝΟΜΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ-ΠΗΓΕΣ

Αγορανομική Διάταξη αριθμ. 7, όπως ισχύει με την με αριθμ. Α2-3391 (ΦΕΚ Β' 1388/13.07.2009) «Τροποποίηση και νέα κωδικοποίηση Αγορανομικών Διατάξεων, εκδοθεισών μέχρι και την 14 Μαΐου 2009».

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, *Ενιαία αγορά και περιβάλλον*, COM (1999) 263, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Πως θα ταιριάζουμε τις ανάγκες με τις ευθύνες μας. Ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών παραμέτρων στην οικονομική πολιτική*, COM (2000) 576, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών για το έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Κοινότητας "Περιβάλλον 2010: Το μέλλον μας, η επιλογή μας" - Έκτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, COM (2001) 0031, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σχετικά με την επανεξέταση της στρατηγικής για την αειφόρο ανάπτυξη, *Πλαίσιο δράσης*, COM (2005) 658, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών, *Οι δημόσιες συμβάσεις στην υπηρεσία του περιβάλλοντος*, COM (2008) 400, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, *Εντάσσοντας τη διάσταση της αειφόρου ανάπτυξης στις πολιτικές της ΕΕ: Αναθεώρηση του 2009 της στρατηγικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αειφόρο ανάπτυξη*, COM (2009) 400, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής, «*Ευρώπη 2020*», *Στρατηγική για έξυπνη, διατηρήσιμη και χωρίς αποκλεισμούς ανάπτυξη*, COM (2010) 2020, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, *Το έκτο κοινοτικό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, Τελική αξιολόγηση*, COM (2011) 531, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις Κατευθυντήριες γραμμές για τις κρατικές ενισχύσεις στους τομείς του περιβάλλοντος και της ενέργειας (2014-2020), 2014/C 200/01 Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, την Επιτροπή των Περιφερειών και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, *Στρατηγική πλαίσιο για μια ανθεκτική Ενεργειακή Ένωση με μακρόπνοη πολιτική για την κλιματική αλλαγή*, COM (2015) 80, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, την Επιτροπή των Περιφερειών και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, *Καθαρή ενέργεια για όλους τους Ευρωπαίους*, COM (2016) 860, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. *Η επισκόπηση της περιβαλλοντικής εφαρμογής της ΕΕ: Κοινές προκλήσεις και πώς να συνδυαστούν οι προσπάθειες με σκοπό να επιτευχθούν καλύτερα αποτελέσματα*, COM (2017) 063, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *Προς μια πιο αποτελεσματική και πιο δημοκρατική διαδικασία λήψης αποφάσεων στη φορολογική πολιτική της Ε.Ε.*, COM (2019) 8, Τελικό.

Ανακοίνωση Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, *Η Ευρωπαϊκή Πράσινη Συμφωνία*, COM (2019) 640, Τελικό.

Απόφαση αριθμ. 88/540/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 14^{ης} Οκτωβρίου 1988 για τη σύναψη της σύμβασης της Βιέννης για την προστασία της στιβάδας του όζοντος και του πρωτοκόλλου του Μόντρεαλ για τις ουσίες που καταστρέφουν τη στιβάδα του όζοντος.

Απόφαση αριθμ. 98/523/ΕΚ της Επιτροπής της 22^{ης} Ιουλίου 1998 σχετικά με μια διαδικασία που αφορά την εφαρμογή του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 2408/92 του Συμβουλίου (Υπόθεση VII/AMA/10/97 - Πρόσβαση στον αερολιμένα του Karlstad).

Απόφαση αριθμ. 1600/2002/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22^{ης} Ιουλίου 2002 για τη θέσπιση του έκτου κοινοτικού προγράμματος δράσης για το περιβάλλον.

Απόφαση αριθμ. 280/2004/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11^{ης} Φεβρουαρίου 2004, για μηχανισμό παρακολούθησης των εκπομπών αερίων που συμβάλλουν στο φαινόμενο του θερμοκηπίου στην Κοινότητα και εφαρμογής του πρωτοκόλλου του Κιότο.

Απόφαση αριθμ. 2010/320/ΕΕ του Συμβουλίου της 8^{ης} Ιουνίου 2010 απευθυνόμενη προς την Ελλάδα με σκοπό την ενίσχυση και εμπάθυνση της δημοσιονομικής εποπτείας, διά της οποίας ειδοποιείται η Ελλάδα να λάβει τα μέτρα μείωσης του ελλείμματος που κρίνονται αναγκαία για την αντιμετώπιση της κατάστασης υπερβολικού ελλείμματος.

Απόφαση αριθμ. 2010/670/ΕΕ της Επιτροπής της 3^{ης} Νοεμβρίου 2010, για καθορισμό κριτηρίων και μέτρων χρηματοδότησης έργων επίδειξης σε εμπορική κλίμακα, τα οποία αποσκοπούν στην περιβαλλοντικά ασφαλή δέσμευση και αποθήκευση CO₂ σε γεωλογικούς σχηματισμούς, καθώς και έργων επίδειξης καινοτόμων τεχνολογιών ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, στο πλαίσιο του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας που θεσπίστηκε με την οδηγία 2003/87/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

Απόφαση αριθμ. 2011/278/ΕΕ της Επιτροπής της 27^{ης} Απριλίου 2011, σχετικά με τον καθορισμό ενωσιακών μεταβατικών κανόνων για την εναρμονισμένη δωρεάν κατανομή δικαιωμάτων εκπομπής κατ' εφαρμογή του άρθρου 10^α της Οδηγίας 2003/87/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

Απόφαση της Επιτροπής της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 2011 για τη σύσταση ομάδας της Επιτροπής από εμπειρογνώμονες των ενδιαφερόμενων κύκλων σε θέματα δημοσίων συμβάσεων και για την αντικατάσταση της απόφασης 87/305/ΕΟΚ σχετικά με τη δημιουργία συμβουλευτικής επιτροπής για την πρόσβαση στις δημόσιες συμβάσεις, 2011/C 291/02, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Απόφαση αριθμ. 2011/638/ΕΕ της Επιτροπής 26^{ης} Σεπτεμβρίου 2011, σχετικά με τους συντελεστές σύγκρισης για τη δωρεάν κατανομή δικαιωμάτων εκπομπών αερίων θερμοκηπίου σε φορείς εκμετάλλευσης αεροσκαφών βάσει του άρθρου 3ε της οδηγίας 2003/87/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

Απόφαση αριθμ. 377/2013/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24^{ης} Απριλίου 2013 για προσωρινή παρέκκλιση από την οδηγία 2003/87/ΕΚ σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας.

Απόφαση αριθμ. 1386/2013/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20^{ης} Νοεμβρίου 2013 σχετικά με γενικό ενωσιακό πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον έως το 2020 «Ευημερία εντός των ορίων του πλανήτη μας».

Απόφαση αριθμ. 2017/2172/ΕΕ της Επιτροπής, της 20^{ης} Νοεμβρίου 2017, για την τροποποίηση της απόφασης 2010/670/ΕΕ όσον αφορά τη διάθεση των μη εκταμιευμένων εσόδων από τον πρώτο κύκλο προσκλήσεων υποβολής προτάσεων.

Αστικός Κώδικας.

Β.Δ. της 15-10-1922 (ΦΕΚ Α' 208/21.10.1922) «Περί χορηγήσεως αδειών ιδρύσεως και λειτουργίας πάσης μηχανολογικής εγκαταστάσεως».

Βασικός Νόμος για την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, Βόννη, 8 Μαΐου 1949.

Γαλλικό Σύνταγμα του 1958.

Γαλλικός Code de l' Urbanisme (Πολοδομικός Κώδικας).

Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (ΓΣΔΕ), γνωστή ως συμφωνία GATT (General Agreement on Tariffs and Trade), 1947. Διαθέσιμη στο: www.wto.org/english/docs_e/legal_e/06-gatt_e.htm.

Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «*Αγορακεντρικά μέσα για τη μετάβαση σε μια αποδοτική, από πλευράς πόρων, οικονομία χαμηλών ανθρακούχων εκπομπών στην ΕΕ*», γνωμοδότηση πρωτοβουλίας, 2014/C 226/01, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Διακήρυξη των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων στις 19-20 Οκτωβρίου 1972 στη Σύνοδο Κορυφής του Παρισιού για τη συνεργασία στη περιβαλλοντική πολιτική, EC Bulletin (No 10) 21.

Διεθνής Σύμβαση της Βέρνης για τη διατήρηση της άγριας ζωής και του φυσικού περιβάλλοντος της Ευρώπης, Βέρνη, 19 Σεπτεμβρίου 1979, κυρωθείσα στην Ελλάδα με το Ν. 1335/1983 (ΦΕΚ Α' 32/14/14.03.1983).

Έγγραφο Εργασίας των Υπηρεσιών της Επιτροπής, *Κριτήρια της Ε.Ε. για τις Ο.Δ.Σ. στον τομέα του σχεδιασμού, της κατασκευής και της διαχείρισης κτιρίων γραφείων*, SWD (2016) 180 draft.

Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο για την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα της οδηγίας ΕΠΕ (Οδηγία 85/337/ΕΟΚ, όπως τροποποιήθηκε από την οδηγία 97/11/ΕΚ). Με πόση επιτυχία εφαρμόζουν τα κράτη μέλη την οδηγία ΕΠΕ., COM (2003) 334, Τελικό.

Έκθεση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα της οδηγίας για τη στρατηγική εκτίμηση περιβαλλοντικών επιπτώσεων (οδηγία 2001/42/ΕΚ), COM (2009) 469, Τελικό.

Έκθεση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο σύμφωνα με το άρθρο 12 παράγραφος 3 της οδηγίας 2001/42/ΕΚ σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, COM (2017) 234, Τελικό.

Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, την Επιτροπή των Περιφερειών και την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων, *Τέταρτη έκθεση για την κατάσταση της Ενεργειακής Ένωσης*, COM (2019) 175, Τελικό/2.

Έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη «*Our Common Future*» (Έκθεση *Brundtland*), 1987.

Εκτελεστική Απόφαση αριθμ. 2018/210/ΕΕ της Επιτροπής της 12^{ης} Φεβρουαρίου 2018 σχετικά με την έγκριση του πολυετούς προγράμματος εργασίας LIFE για την περίοδο 2018-2020.

Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, *Μελέτη-Πρόταση για την εφαρμογή μιας ριζικής περιβαλλοντικής φορολογικής μεταρρύθμισης*, 2007, διαθέσιμη στο: en.ellet.gr/sites/default/files/Genikes%20arxes.pdf.

Επιτροπή Μελέτης Επιπτώσεων της Κλιματικής Αλλαγής, *Κλιματική Αλλαγή και Υγεία*, Τράπεζα της Ελλάδος, 2011.

Ερμηνευτική Ανακοίνωση της Επιτροπής όσον αφορά το εφαρμοστέο κοινοτικό δίκαιο στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων και τις δυνατότητες ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών παραγόντων στις δημόσιες συμβάσεις, COM (2001) 274, Τελικό.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Λευκή Βίβλος, Ανάπτυξη, Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση - Οι προκλήσεις και η αντιμετώπισή τους για τη μετάβαση στον 21ο αιώνα, EU Publications, διαθέσιμη στο: op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/0d563bc1-f17e-48ab-bb2a-9dd9a31d5004.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Οδηγία για την τροποποίηση της οδηγίας 2003/87/ΕΚ με σκοπό την ενίσχυση οικονομικά αποδοτικών μειώσεων των εκπομπών και την προώθηση επενδύσεων χαμηλών ανθρακούχων εκπομπών*, COM (2015) 337, Τελικό, 2015/148 (COD).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έγγραφο εργασίας των Υπηρεσιών της Επιτροπής, Επισκόπηση της εφαρμογής της περιβαλλοντικής νομοθεσίας της ΕΕ. Έκθεση χώρας – Ελλάδα*, 2017 SWD (2017) 41, Τελικό.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έγγραφο προβληματισμού προς μια βιώσιμη Ευρώπη έως το 2030*, COM (2019) 22, Τελικό.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή/ Local Governments for Sustainability/ Public Procurement Analysis *Πράσινες αγορές! Εγχειρίδιο για τις πράσινες δημόσιες συμβάσεις*, 3^η έκδ., Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2016.

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, Ρώμη, 4 Νοεμβρίου 1950, και το Πρόσθετο εις αυτή Πρωτόκολλο των Παρισίων, 20 Μαρτίου 1952, κυρωθείσα το πρώτον στην Ελλάδα με το Ν. 2329/1953 (ΦΕΚ Α΄ 68/18/21.03.1953) και κυρωθείσα εκ νέου με το ΝΔ 53/1974 (ΦΕΚ Α΄ 256/1974).

Ευρωπαϊκός Οργανισμός Περιβάλλοντος, *Περιβαλλοντικοί Φόροι, Εφαρμογή και Περιβαλλοντική Αποδοτικότητα, Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, Λουξεμβούργο, 1997.

Ηνωμένα Έθνη, *Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*, 1948.

Ηνωμένα Έθνη, *Διακήρυξη της Στοκχόλμης για το Περιβάλλον*, 1972.

Ηνωμένα Έθνη, *Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον*, 1972.

Ηνωμένα Έθνη, *Ατζέντα 21-Σχέδιο δράσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη*, 1992, όπως επιβεβαιώθηκε με την υπ' αριθμ. 4 Γενική Οδηγία Υπουργικής Συνδιάσκεψης στο Ελσίνκι, 1992.

Ηνωμένα Έθνη, *Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη*, 1992.

Ηνωμένα Έθνη, *Σύμβαση-Πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για τις Κλιματικές Μεταβολές (UNFCCC)*, 1992.

Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 3955/87 του Συμβουλίου της 22^{ης} Δεκεμβρίου 1987, σχετικά με τους όρους εισαγωγής γεωργικών προϊόντων καταγωγής τρίτων χωρών μετά το ατύχημα στον πυρηνικό σταθμό του Τσερνομπίλ.

Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθμ. 880/1992 του Συμβουλίου της 23^{ης} Μαρτίου 1992, σχετικά με το κοινοτικό σύστημα απονομής οικολογικού σήματος, όπως αναθεωρήθηκε από τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθμ. 1980/2000.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 2821/98 του Συμβουλίου της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1998, για την τροποποίηση της οδηγίας 70/524/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί των προσθέτων υλών στη διατροφή των ζώων όσον αφορά την ανάκληση άδειας χρησιμοποίησης ορισμένων αντιβιοτικών.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1980/2000 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17ης Ιουλίου 2000, *περί αναθεωρημένου κοινοτικού συστήματος απονομής οικολογικού σήματος*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 761/2001 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19^{ης} Μαρτίου 2001, *για την εκούσια συμμετοχή οργανισμών σε κοινοτικό σύστημα οικολογικής διαχείρισης και οικολογικού ελέγχου (EMAS)*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 2371/2002 του Συμβουλίου της 20^{ης} Δεκεμβρίου 2002, *για τη διατήρηση και βιώσιμη εκμετάλλευση των αλιευτικών πόρων στο πλαίσιο της Κοινής Αλιευτικής Πολιτικής*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1829/2003 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22^{ης} Σεπτεμβρίου 2003, *για τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1080/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5^{ης} Ιουλίου 2006, *για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1783/1999*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1081/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5ης Ιουλίου 2006, *για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1784/1999*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1083/2006 του Συμβουλίου της 11^{ης} Ιουλίου 2006, *περί καθορισμού γενικών διατάξεων για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και το Ταμείο Συνοχής και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1260/1999*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1084/2006 του Συμβουλίου της 11^{ης} Ιουλίου 2006, *για την ίδρυση Ταμείου Συνοχής και την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1164/94*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 1907/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 18^{ης} Δεκεμβρίου 2006, *για την καταχώριση, την αξιολόγηση, την αδειοδότηση και τους περιορισμούς των χημικών προϊόντων (REACH) και για την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Χημικών Προϊόντων καθώς και για την τροποποίηση της οδηγίας 1999/45/ΕΚ και για κατάργηση του κανονισμού (ΕΟΚ) αριθ. 793/93 του Συμβουλίου και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1488/94 της Επιτροπής καθώς και της οδηγίας 76/769/ΕΟΚ του Συμβουλίου και των οδηγιών της Επιτροπής 91/155/ΕΟΚ, 93/67/ΕΟΚ, 93/105/ΕΚ και 2000/21/ΕΚ*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθμ. 106/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Ιανουαρίου 2008, *σχετικά με το κοινοτικό πρόγραμμα επισήμανσης της ενεργειακής απόδοσης του εξοπλισμού γραφείου (Energy Star) (Επικαιροποιήσεις με Κανονισμούς 2009/789/ΕΚ, 2009/489/ΕΚ, 2009/347/ΕΚ)*.

Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 1031/2010 της Επιτροπής της 12^{ης} Νοεμβρίου 2010, *για τον χρόνο διεξαγωγής, τη διαχείριση και τις λοιπές πτυχές των πλειστηριασμών δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου κατ' εφαρμογήν της οδηγίας 2003/87/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας*.

Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 66/2010 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25^{ης} Νοεμβρίου 2009, *σχετικά με το οικολογικό σήμα της ΕΕ (EU Ecolabel)*.

Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 1193/2011 της Επιτροπής της 18^{ης} Νοεμβρίου 2011, *περί σύστασης ενωσιακού μητρώου για το σύστημα εμπορίας εκπομπών της ΕΕ, για την περίοδο εμπορίας από 1ης Ιανουαρίου 2013*

και τις επόμενες, δυνάμει της οδηγίας 2003/87/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και της απόφασης αριθ. 280/2004/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και περί τροποποίησης των κανονισμών (ΕΚ) αριθ. 2216/2004 και (ΕΕ) αριθ. 920/2010.

Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 389/2013 της Επιτροπής της 2^{ης} Μαΐου 2013, για τη σύσταση ενωσιακού μητρώου δυνάμει της οδηγίας 2003/87/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και των αποφάσεων αριθ. 280/2004/EK και αριθ. 406/2009/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και για την κατάργηση των κανονισμών (ΕΕ) αριθ. 920/2010 και αριθ. 1193/2011 της Επιτροπής.

Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 1293/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11^{ης} Δεκεμβρίου 2013, σχετικά με τη θέσπιση Προγράμματος για το Περιβάλλον και τη Δράση για το Κλίμα (LIFE) και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 614/2007.

Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 176/2014 της Επιτροπής της 25^{ης} Φεβρουαρίου 2014, για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 1031/2010 με σκοπό, ιδίως, τον καθορισμό των ποσοτήτων δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου που θα εκπλειστηριαστούν κατά την περίοδο 2013-2020.

Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 600/2014 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Μαΐου 2014, για τις αγορές χρηματοπιστωτικών μέσων και για την τροποποίηση του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 648/2012.

Κανονισμός (ΕΕ) αριθμ. 2017/1369 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 4^{ης} Ιουλίου 2017, σχετικά με τον καθορισμό ενός πλαισίου για την ενεργειακή σήμανση και για την κατάργηση της οδηγίας 2010/30/ΕΕ.

Κέντρο Ανανεώσιμων Πηγών και Εξοικονόμησης Ενέργειας, *Applying European Emissions Trading & Renewable Energy Support Mechanisms in the Greek Electricity Sector (ETRES-LIFE)*, 2005.

ΚΥΑ 69269/5387/1990 (ΦΕΚ Β' 678/25.10.1990) «Κατάταξη έργων και δραστηριοτήτων σε κατηγορίες, περιεχόμενο Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων (ΜΠΕ), καθορισμός περιεχομένου ειδικών περιβαλλοντικών μελετών (ΕΠΜ) και λοιπές συναφείς διατάξεις, σύμφωνα με το Ν. 1650/1986».

ΚΥΑ 33318/3028 (ΦΕΚ Β' 1289/28.12.1998) «Καθορισμός μέτρων και διαδικασιών για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων (ενδιαιτημάτων) καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας».

ΚΥΑ 54409/2632 (ΦΕΚ Β' 1931/27.12.2004) «Σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της οδηγίας 2003/87/EK "σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας και την τροποποίηση της οδηγίας 96/61/EK του Συμβουλίου" του Συμβουλίου της 13ης Οκτωβρίου 2003 και άλλες διατάξεις».

ΚΥΑ 36028/1604 (ΦΕΚ Β' 1216/01.09.2006) «Έγκριση Εθνικού Σχεδίου Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών (ΕΣΚΔΕ) αερίων θερμοκηπίου περιόδου 2005-2007, σύμφωνα με το άρθρο 7 της υπ αριθμ. 54409/2632/2004 κοινής υπουργικής απόφασης "Σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της οδηγίας 2003/87/EK κλπ" (Β' 1931)" και σε συμμόρφωση με το άρθρο 11 (παρ. 1) της οδηγίας 2003/87/EK του Συμβουλίου της 31ης Δεκεμβρίου 2003"».

ΚΥΑ ΥΠΕΧΩΔΕ/ΕΥΠΕ/οικ.107017 (ΦΕΚ Β' 1225/05.09.2006) «Εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της οδηγίας

2001/42//ΕΚ "σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων" του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 2001».

ΚΥΑ Δ6/Β/14826 (ΦΕΚ Β' 1122/17.06.2008) «Μέτρα για τη βελτίωση ενεργειακής απόδοσης και την εξοικονόμηση ενέργειας στο δημόσιο και ευρύτερο δημόσιο τομέα».

ΚΥΑ 52115/2970 (ΦΕΚ Β' 2575/19.12.2008) «Έγκριση Εθνικού Σχεδίου Κατανομής Δικαιωμάτων Εκπομπών (ΕΣΚΔΕ) αερίων θερμοκηπίου περιόδου 2008-2012, σύμφωνα με το άρθρο 7 της υπ' αριθμ. 54409/2632/2004 κοινής υπουργικής απόφασης "Σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της οδηγίας 2003/87/ΕΚ ... κλπ." (Β' 1931)" και σε συμμόρφωση με το άρθρο 11 (παρ. 2) της οδηγίας 2003/87/ΕΚ του Συμβουλίου της 31ης Δεκεμβρίου 2003 και άλλες συναφείς διατάξεις».

ΚΥΑ Δ6/Β/Οικ.5825 (ΦΕΚ Β' 407/09.04.2010) «Έγκριση Κανονισμού Ενεργειακής Απόδοσης Κτιρίων».

ΚΥΑ 57495/2959/Ε103 (ΦΕΚ Β' 2030/29.12.2010) «Τροποποίηση της υπ' αριθ. 54409/2632/2004 ΚΥΑ "Σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της οδηγίας 2003/87/ΕΚ κλπ" (Β' 1931), όπως ισχύει, σε συμμόρφωση με τις διατάξεις της οδηγίας 2008/101/ΕΚ "για την τροποποίηση της οδηγίας 2003/87/ΕΚ ώστε να ενταχθούν οι αεροπορικές δραστηριότητες στο σύστημα εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας" του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19ης Νοεμβρίου 2008 καθώς και με τις διατάξεις των παραγράφων 10 και 13 του άρθρου 1 της οδηγίας 2009/29/ΕΚ "για τροποποίηση της οδηγίας 2003/87/ΕΚ με στόχο τη βελτίωση και την επέκταση του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου της Κοινότητας" του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Απριλίου 2009"».

ΚΥΑ 5688/2018 (ΦΕΚ Β' 988/21.03.2018) «Τροποποίηση των παραρτημάτων του ν. 4014/ 2011 (Α' 209), σύμφωνα με το άρθρο 36Α του νόμου αυτού, σε συμμόρφωση με την Οδηγία 2014/52/ΕΕ «για την τροποποίηση της οδηγίας 2011/92/ΕΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημόσιων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον» του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Απριλίου 2014».

National Environmental Policy Act, διαθέσιμη σε: ceq.doe.gov.

Ν. ΔΚΣΤ' 4026/1912 (ΦΕΚ Α' 30/28.01.1912) «Περί των όρων ιδρύσεως βιομηχανικών εργοστασίων».

Ν.Δ. 187/1973 (ΦΕΚ Α' 261/03.10.1973) «Περί Κώδικος Δημοσίου Ναυτικού Δικαίου».

Ν.Δ. 210/1973 (ΦΕΚ Α' 277/3/05.10.1973) «Περί Μεταλλευτικού Κώδικος».

Ν. 360/1976 (ΦΕΚ Α' 151/19/22.06.1976) «Περί Χωροταξίας και Περιβάλλοντος».

Ν. 720/1977 (ΦΕΚ Α' 297/06.10.1977) «Περί εξαιρέσεως από της κατεδαφίσεως αυθαιρέτων, κτισμάτων επιβολής ειδικών τελών επί οικοδομικών εργασιών εκτελουμένων κατά τα διατάξεις του άρθρου 102 του Ν.Δ. 8/1973 και του άρθρου 1 του Α.Ν. 395/1968 και ρυθμίσεως ετέρων πολεοδομικών θεμάτων».

Ν. 743/1977 (ΦΕΚ Α' 319/17.10.1977) «Περί προστασίας του θαλασσίου περιβάλλοντος και ρυθμίσεις συναφών θεμάτων».

- N. 880/1979 (ΦΕΚ Α΄ 58/20/22.03.1979) «Περί καθορισμού ανωτάτου ορίου συντελεστού δομήσεως, εισαγωγής του θεσμού μεταφοράς συντελεστού δομήσεως και ετέρων τινών διαρρυθμίσεων της πολεοδομικής νομοθεσίας».
- N. 998/1979 (ΦΕΚ Α΄ 289/28/29.12.1979) «Περί προστασίας των δασών και των δασικών εν γένει εκτάσεων της Χώρας», ως έχει τροποποιηθεί και ισχύει με το Ν. 4280/2014.
- N. 1126/1981 (ΦΕΚ Α΄ 32/03/10.02.1981) «Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23^{ην} Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως δια την προστασίας της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής κληρονομιάς».
- N. 1428/1984 (ΦΕΚ Α΄ 43/11/11.04.1984) «Εκμετάλλευση λατομείων αδρανών υλικών και άλλες διατάξεις», όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 2115/1993».
- N. 1469/1950 (ΦΕΚ Α΄ 169/02/07.08.1950) «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενεστέρων του 1830».
- N. 1650/1986 (ΦΕΚ Α΄ 160/15/16.10.1986) «Για την προστασία του περιβάλλοντος».
- N. 1739/1987 (ΦΕΚ Α΄ 201/19/20.11.1987) «Διαχείριση των υδατικών πόρων και άλλες διατάξεις».
- N. 1846/1989 (ΦΕΚ Α΄ 108/26.04/02.05.1989) «Ρυθμίσεις για την υπεράσπιση της Ελλάδας έναντι των ασκούμενων κατ' αυτής ατομικών προσφυγών, σύμφωνα με το άρθρο 25 της Σύμβασης Ανθρώπινων Δικαιωμάτων και άλλες διατάξεις».
- N. 1968/1991 (ΦΕΚ Α΄ 150/11/11.10.91) «Ρύθμιση θεμάτων αρμοδιότητας του Υπουργείου Δικαιοσύνης».
- N. 2039/1992 (ΦΕΚ Α΄ 61/13.04.1992) «Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης».
- N. 2204/1994 (ΦΕΚ Α΄ 59/15.04.1994) «Κύρωση Σύμβασης για τη βιολογική ποικιλότητα».
- N. 2205/1994 (ΦΕΚ Α΄ 60/15.04.1994) «Κύρωση της Σύμβασης - Πλαισίου των Ηνωμένων Εθνών για τις κλιματολογικές μεταβολές».
- N. 2425/1996 (ΦΕΚ Α΄ 148/04.07.1996) «Κύρωση της Σύμβασης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για την προστασία και τη χρήση των διασυνοριακών υδάτων και των διεθνή λιμνών».
- N. 2508/1997 (ΦΕΚ Α΄ 124/13.06.1997) «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις».
- N. 2540/1997 (ΦΕΚ Α΄ 249/15.12.1997) «Κύρωση της Σύμβασης για την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων σε διασυνοριακά πλαίσια».
- N. 2545/1997 (ΦΕΚ Α΄ 254/15.12.1997) «Βιομηχανικές και Επιχειρηματικές Περιοχές και άλλες διατάξεις».

- N. 2721/1999 (ΦΕΚ Α' 112/03.06.1999) «Τροποποίηση και αντικατάσταση διατάξεων των νόμων 1756/1988 (ΦΕΚ 35Α'), 1729/1987 (ΦΕΚ 144Α'), του Ποινικού Κώδικα, του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας και άλλες διατάξεις».
- N. 2730/1999 (ΦΕΚ Α' 130/25.06.1999) «Σχεδιασμός, ολοκληρωμένη ανάπτυξη και εκτέλεση Ολυμπιακών Έργων και άλλες διατάξεις».
- N. 2742/1999 (ΦΕΚ Α' 207/07.10.1999) «Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις».
- N. 3010/2002 (ΦΕΚ Α' 91/25.04.2002) «Εναρμόνιση του Ν. 1650/1986 με τις Οδηγίες 97/11/ΕΕ και 96/61/ΕΕ, διαδικασία οριοθέτησης και ρυθμίσεις θεμάτων για τα υδατορέματα και άλλες διατάξεις».
- N. 3017/2002 (ΦΕΚ Α' 117/30.05.2002) «Κύρωση του Πρωτοκόλλου του Κιότο στη Σύμβαση πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών για την αλλαγή του κλίματος».
- N. 3028/2002 (ΦΕΚ Α' 153/28-06-2002) «Για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς».
- N. 3044/2002 (ΦΕΚ Α' 197/27.08.2002) «Μεταφορά συντελεστή δόμησης και ρύθμισης άλλων θεμάτων αρμοδιότητας υπουργείου περιβάλλοντος χωροταξίας και δημοσίων έργων».
- N. 3220/2004 (ΦΕΚ Α' 15/28.01.2004) «Μέτρα αναπτυξιακής και κοινωνικής πολιτικής-αντικειμενικοποίηση του φορολογικού ελέγχου και άλλες διατάξεις».
- N. 3230/2004 (ΦΕΚ Α' 44/11.02.2004) «Καθιέρωση συστήματος διοίκησης με στόχους, μέτρηση της αποδοτικότητας και άλλες διατάξεις».
- N. 3344/2005 (ΦΕΚ Α' 133/06.06.2005) «Κύρωση του Πρωτοκόλλου υπ αριθμόν 14 στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, το οποίο τροποποιεί το σύστημα ελέγχου της Σύμβασης».
- N. 3426/2005 (ΦΕΚ Α' 309/22.12.2005) «Επιτάχυνση της διαδικασίας για την απελευθέρωση της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας».
- N. 3658/2008 (ΦΕΚ Α' 70/22.04.2008) «Μέτρα για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών και άλλες διατάξεις».
- N. 3852/2010 (ΦΕΚ Α' 87/07.06.2010) «Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης».
- N. 3855/2010 (ΦΕΚ Α' 95/23.06.2010) «Μέτρα για τη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης κατά την τελική χρήση, ενεργειακές υπηρεσίες και άλλες διατάξεις».
- N. 3889/2010 (ΦΕΚ Α' 182/14.02.2010) «Χρηματοδότηση Περιβαλλοντικών Παρεμβάσεων, Πράσινο Ταμείο, Κύρωση Δασικών Χαρτών και άλλες διατάξεις».
- N. 3894/2010 (ΦΕΚ Α' 204/02.12.2010) «Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων».

N. 3986/2011 (ΦΕΚ Α΄ 152/01.07.2011) «Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015».

N. 3937/2011 (ΦΕΚ Α΄ 60/31.3.2011) «Διατήρηση της βιοποικιλότητας και άλλες διατάξεις».

N. 4014/2011 (ΦΕΚ Α΄ 209/21.09.2011) «Περιβαλλοντική αδειοδότηση έργων και δραστηριοτήτων, ρύθμιση αυθαιρέτων σε συνάρτηση με δημιουργία περιβαλλοντικού ισοζυγίου και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής».

N. 4042/2012 (ΦΕΚ Α΄ 24/13.02.2012) «Ποινική προστασία του περιβάλλοντος - Εναρμόνιση με την Οδηγία 2008/99/ΕΚ - Πλαίσιο παραγωγής και διαχείρισης αποβλήτων - Εναρμόνιση με την Οδηγία 2008/98/ΕΚ - Ρύθμιση θεμάτων Υπουργείου Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής».

N. 4048/2012 (ΦΕΚ Α΄ 34/23.02.2012) «Ρυθμιστική Διακυβέρνηση: Αρχές, Διαδικασίες και Μέσα Καλής Νομοθέτησης».

N. 4092/2012 (ΦΕΚ Α΄ 220/08.11.2012) «Κύρωση της από 6 Σεπτεμβρίου 2012 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Τροποποίηση του τελευταίου εδαφίου της παραγράφου 1 του άρθρου 3 του νόμου 3986/2011 «Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012 - 2015» (Α' 152), όπως ισχύει» (Α' 174), της από 7 Σεπτεμβρίου 2012 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Κατάργηση ελάχιστου ποσοστού Ελληνικού Δημοσίου σε ΕΛΠΕ, ΔΕΗ, ΟΠΑΠ, ΟΔΙΕ, ΕΥΔΑΠ, ΕΥΑΘ, ΕΛΤΑ, Οργανισμό Λιμένος Πειραιώς, Θεσσαλονίκης, Αλεξανδρούπολης, Βόλου, Ελευσίνας, Ηγουμενίτσας, Ηρακλείου, Καβάλας, Κέρκυρας, Λαυρίου, Πατρών και Ραφίνας, καθώς και κατάργηση του άρθρου 11 του ν. 3631/2008 (Α' 6), (Α' 175)» και άλλες διατάξεις».

N. 4122/2013 (ΦΕΚ Α΄ 42/19.02.2013) «Ενεργειακή Απόδοση Κτιρίων-Εναρμόνιση με την Οδηγία 2010/31/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου του Συμβουλίου και λοιπές διατάξεις».

N. 4146/2013 (ΦΕΚ Α΄ 90/18.04.2013) «Διαμόρφωση Φιλικού Αναπτυξιακού Περιβάλλοντος για τις Στρατηγικές και Ιδιωτικές Επενδύσεις και άλλες διατάξεις».

N. 4178/2013 (ΦΕΚ Α' 174/08/08/2013) «Αντιμετώπιση της Αυθαίρετης Δόμησης- Περιβαλλοντικό Ισοζύγιο και άλλες διατάξεις».

N. 4179/2013 (ΦΕΚ Α' 175 8/8/2013) «Απλούστευση διαδικασιών για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στον τουρισμό, αναδιάρθρωση του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού και λοιπές διατάξεις».

N. 4272/2014 (ΦΕΚ Α΄ 145/11.07.2014) «Προσαρμογή στο εθνικό δίκαιο της Εκτελεστικής Οδηγίας 2012/25/ΕΕ της Επιτροπής της 9ης Οκτωβρίου 2012 για τη θέσπιση διαδικασιών ενημέρωσης σχετικά με την ανταλλαγή, μεταξύ των κρατών-μελών, ανθρώπινων οργάνων που προορίζονται για μεταμόσχευση - Ρυθμίσεις για την Ψυχική Υγεία και την Ιατρικώς Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή και λοιπές διατάξεις».

N. 4274/2014 (ΦΕΚ Α΄ 147/14.07.2014) «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις».

N. 4389/2016 (ΦΕΚ Α΄ 94/27.05.2016) «Επείγουσες διατάξεις για την εφαρμογή της συμφωνίας δημοσιονομικών στόχων και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων και άλλες διατάξεις».

N. 4412/2016 (ΦΕΚ Α' 147/ 08.08.2016) «Δημόσιες Συμβάσεις Έργων, Προμηθειών και Υπηρεσιών (προσαρμογή στις Οδηγίες 2014/24/ ΕΕ και 2014/25/ΕΕ)».

N. 4447/2016 (ΦΕΚ Α' 241/23.12.2016) «Χωρικός σχεδιασμός-Βιώσιμη ανάπτυξη και άλλες διατάξεις».

N. 4467/2017 (ΦΕΚ Β' 56/13.04.2017) «Τροποποιήσεις διατάξεων της δασικής νομοθεσίας και άλλες διατάξεις».

N. 4495/2017 (ΦΕΚ Α' 167/03.11.2017) «Έλεγχος και προστασία του Δομημένου Περιβάλλοντος και άλλες διατάξεις».

N. 4496/2017 (ΦΕΚ Α' 170/08.11.2017) «Τροποποίηση του Ν. 2939/2001 για την εναλλακτική διαχείριση των συσκευασιών και άλλων προϊόντων, προσαρμογή στην Οδηγία 2015/720/ΕΕ, ρύθμιση θεμάτων του Ελληνικού Οργανισμού Ανακύκλωσης και άλλες διατάξεις».

N. 4513/2018 (ΦΕΚ Α' 9/23.01.2018) «Ενεργειακές Κοινότητες και άλλες διατάξεις».

N. 4524/2018 (ΦΕΚ Α' 46/15.03.2018) «Κύρωση της Σύμβασης Μίσθωσης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και της εταιρείας ENERGEAN OIL & GAS-ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΑΙΓΑΙΟΥ ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΥΔΡΟΓΟΝΑΝΘΡΑΚΩΝ για την παραχώρηση του δικαιώματος έρευνας και εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων στη χερσαία περιοχή «Αιτωλοακαρνανία».

N. 4556/2018 (ΦΕΚ Α' 137/25.07.2018) «Κύρωση του Πρωτοκόλλου αριθμ. 15, το οποίο τροποποιεί τη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών».

N. 4622/2019 (ΦΕΚ Α' 133/07.08.2019) «Επιτελικό Κράτος: οργάνωση, λειτουργία και διαφάνεια της Κυβέρνησης, των κυβερνητικών οργάνων και της κεντρικής δημόσιας διοίκησης».

N. 4635/2019 (ΦΕΚ Α' 167/30.10.2019) «Επενδύω στην Ελλάδα και άλλες διατάξεις» σε τροποποίηση του Ν. 4608/2019 (ΦΕΚ Α' 66/25.04.2019) «Ελληνική Αναπτυξιακή Τράπεζα προσέλκυση Στρατηγικών Επενδύσεων και άλλες διατάξεις».

N. 4685/2020 (ΦΕΚ Α' 92/07.05.2020) «Εκσυγχρονισμός περιβαλλοντικής νομοθεσίας, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία των Οδηγιών 2018/844 και 2019/692 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου και λοιπές διατάξεις».

Οδηγία 1967/548/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 1967, περί προσεγγίσεως των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων που αφορούν στην ταξινόμηση, συσκευασία και επισήμανση των επικινδύνων ουσιών.

Οδηγία 1975/319/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 20^{ης} Μαΐου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων που αφορούν τα φαρμακευτικά ιδιοσκευάσματα.

Οδηγία 1975/439/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 16^{ης} Ιουνίου 1975, περί διαθέσεως των χρησιμοποιημένων ορυκτελαίων.

Οδηγία 1975/442/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 15^{ης} Ιουλίου 1975, περί των στερεών αποβλήτων, όπως τροποποιήθηκε με την απόφαση 96/350/ΕΚ της Επιτροπής.

Οδηγία 1976/160/ΕΚ του Συμβουλίου της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1975, περί της ποιότητας των υδάτων κολυμβήσεως.

Οδηγία 1977/338/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 17^{ης} Μαΐου 1977, περί εναρμονίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών, των σχετικών με τους φόρους κύκλου εργασιών-Κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας: ομοιόμορφη φορολογική βάση, όπως ισχύει σήμερα με την Οδηγία 2006/112/ΕΚ.

Οδηγία 1978/319/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 20^{ης} Μαρτίου 1978, περί των τοξικών και επικινδύνων αποβλήτων.

Οδηγία 1979/409/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 2^{ης} Απριλίου 1979 περί της διατηρήσεως των αγρίων πτηνών.

Οδηγία 1985/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 1985 για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον, όπως τροποποιήθηκε από την Οδηγία 97/11/ΕΚ.

Οδηγία 1987/21/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 22^{ης} Δεκεμβρίου 1986, για την τροποποίηση της οδηγίας 65/65/ΕΟΚ περί της προσέγγισης των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων σχετικά με τα φαρμακευτικά ιδιοσκευάσματα.

Οδηγία 1990/219/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 23^{ης} Απριλίου 1990, για την περιορισμένη χρήση γενετικώς τροποποιημένων μικροοργανισμών.

Οδηγία 1990/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 23^{ης} Απριλίου 1990, για την σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον.

Οδηγία 1991/156/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 18^{ης} Μαρτίου 1991, για την τροποποίηση της οδηγίας 75/442/ΕΟΚ περί των στερεών αποβλήτων.

Οδηγία 1991/676/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1991, για την προστασία των υδάτων από τη νιτρορύπανση γεωργικής προέλευσης.

Οδηγία 1992/43/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 21^{ης} Μαΐου 1992, για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας.

Οδηγία 1992/50/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 18^{ης} Ιουνίου 1992, για το συντονισμό των διαδικασιών σύναψης δημόσιων συμβάσεων υπηρεσιών.

Οδηγία 1994/62/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20^{ης} Δεκεμβρίου 1992, για τις συσκευασίες και τα απορρίμματα συσκευασίας.

Οδηγία 1996/22/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29^{ης} Απριλίου 1996, για την απαγόρευση της χρησιμοποίησης ορισμένων ουσιών με ορμονική ή θυρεοστατική δράση και των β-ανταγωνιστικών ουσιών στη ζωική παραγωγή για κερδοσκοπικούς λόγους και κατάργησης των οδηγιών 81/602/ΕΟΚ, 88/146/ΕΟΚ και 88/299/ΕΟΚ.

Οδηγία 1996/51/ΕΚ του Συμβουλίου της 23^{ης} Ιουλίου 1996, για την τροποποίηση της οδηγίας 70/524/ΕΟΚ περί των προσθέτων υλών στη διατροφή των ζώων.

Οδηγία 1996/61/EK του Συμβουλίου της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 1996, σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης.

Οδηγία 1996/62/EK του Συμβουλίου της 27^{ης} Σεπτεμβρίου 1996, για την εκτίμηση και τη διαχείριση της ποιότητας του αέρα του περιβάλλοντος.

Οδηγία 1998/69/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13^{ης} Οκτωβρίου 1998, σχετικά με τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν κατά της ατμοσφαιρικής ρύπανσης από τις εκπομπές των οχημάτων με κινητήρα και με την τροποποίηση της οδηγίας 70/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου.

Οδηγία 1998/70/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13^{ης} Οκτωβρίου 1998, σχετικά με την ποιότητα των καυσίμων βενζίνης και ντίζελ και την τροποποίηση της οδηγίας 93/12/ΕΟΚ του Συμβουλίου.

Οδηγία 1998/83/EK του Συμβουλίου της 3^{ης} Νοεμβρίου 1998, σχετικά με την ποιότητα του νερού ανθρώπινης κατανάλωσης.

Οδηγία 1999/31/EK του Συμβουλίου της 26^{ης} Απριλίου 1999, περί υγειονομικής ταφής των αποβλήτων.

Οδηγία 1999/62/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17^{ης} Ιουνίου 1999, περί επιβολής τελών στα βαρέα φορτηγά οχήματα που χρησιμοποιούν ορισμένα έργα υποδομής.

Οδηγία 2000/60/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23^{ης} Οκτωβρίου 2000, για τη θέσπιση πλαισίου κοινοτικής δράσης στον τομέα της πολιτικής των υδάτων.

Οδηγία 2001/18/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12^{ης} Μαρτίου 2001, για τη σκόπιμη ελευθέρωση γενετικώς τροποποιημένων οργανισμών στο περιβάλλον και την κατάργηση της οδηγίας 90/220/ΕΟΚ του Συμβουλίου - Δήλωση της Επιτροπής.

Οδηγία 2001/37/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5^{ης} Ιουνίου 2001, για την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με την παραγωγή, την παρουσίαση και την πώληση των προϊόντων καπνού.

Οδηγία 2001/42/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27^{ης} Ιουνίου 2001, σχετικά με την εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων.

Οδηγία 2001/77/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, για την προαγωγή της ηλεκτρικής ενέργειας που παράγεται από ανανεώσιμες πηγές στην εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας.

Οδηγία 2018/2001/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11^{ης} Δεκεμβρίου 2018, για την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές.

Οδηγία 2002/46/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 10^{ης} Ιουνίου 2002, για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών περί συμπληρωμάτων διατροφής.

Οδηγία 2002/49/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25^{ης} Ιουνίου 2002, σχετικά με την αξιολόγηση και τη διαχείριση του περιβαλλοντικού θορύβου - Δήλώσεις της Επιτροπής στην

επιτροπή συνδιαλλαγής για την έκθεση σχετικά με την αξιολόγηση και τη διαχείριση του περιβαλλοντικού θορύβου.

Οδηγία 2002/53/ΕΚ του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουνίου 2002, περί του κοινού καταλόγου ποικιλιών καλλιεργούμενων φυτικών ειδών.

Οδηγία 2003/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26^{ης} Μαΐου 2003, σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν το περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά τη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, των Οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου – Δήλωση Επιτροπής.

Οδηγία 2003/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26^{ης} Ιουνίου 2003, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και την κατάργηση της οδηγίας 96/92/ΕΚ-Δηλώσεις σχετικά με τις δραστηριότητες παροπλισμού και διαχείρισης των αποβλήτων.

Οδηγία 2003/87/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13^{ης} Οκτωβρίου 2003, σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας και την τροποποίηση της Οδηγίας 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου.

Οδηγία 2003/96/ΕΚ του Συμβουλίου της 27^{ης} Οκτωβρίου 2003, σχετικά με την αναδιάρθρωση του κοινοτικού πλαισίου φορολογίας των ενεργειακών προϊόντων και της ηλεκτρικής ενέργειας.

Οδηγία 2004/101/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 27^{ης} Οκτωβρίου 2004, για την τροποποίηση της οδηγίας 2003/87/ΕΚ σχετικά με τη θέσπιση συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου εντός της Κοινότητας, όσον αφορά τους μηχανισμούς έργων του πρωτοκόλλου του Κιότο.

Οδηγία 2004/17/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 31ης Μαρτίου 2004, περί συντονισμού των διαδικασιών σύναψης συμβάσεων στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών.

Οδηγία 2004/18/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 31^{ης} Μαρτίου 2004, περί συντονισμού των διαδικασιών σύναψης δημόσιων συμβάσεων έργων, προμηθειών και υπηρεσιών.

Οδηγία 2004/34/ΕΚ της Επιτροπής, της 23^{ης} Μαρτίου 2004, για την τροποποίηση των παραρτημάτων I και II της οδηγίας 96/74/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου περί των ονομασιών των υφανσίμων, με σκοπό την προσαρμογή τους στην τεχνική πρόοδο.

Οδηγία 2004/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Απριλίου 2004, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας, όπως ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το Π.Δ. 148/2009 (ΦΕΚ Α' 190/29.09.2009).

Οδηγία 2005/32/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 6^{ης} Ιουλίου 2005, για θέσπιση πλαισίου για τον καθορισμό απαιτήσεων οικολογικού σχεδιασμού όσον αφορά τα προϊόντα που καταναλώνουν ενέργεια και για τροποποίηση της οδηγίας 92/42/ΕΟΚ του Συμβουλίου και των οδηγιών 96/57/ΕΚ και 2000/55/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

Οδηγία 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου της 28^{ης} Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας.

Οδηγία 2006/21/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Μαρτίου 2006, σχετικά με τη διαχείριση των αποβλήτων της εξορυκτικής βιομηχανίας και την τροποποίηση της οδηγίας 2004/35/EK-Δήλωση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής.

Οδηγία 2006/7/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Φεβρουαρίου 2006, σχετικά με τη διαχείριση της ποιότητας των υδάτων κολύμβησης και την κατάργηση της οδηγίας 76/160/ΕΟΚ.

Οδηγία 2008/1/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15^{ης} Ιανουαρίου 2008, σχετικά με την ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχο της ρύπανσης.

Οδηγία 2008/50/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Μαΐου 2008, για την ποιότητα του ατμοσφαιρικού αέρα και καθαρότερο αέρα για την Ευρώπη.

Οδηγία 2008/89/EK της Επιτροπής της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 2008, για την τροποποίηση, με σκοπό την προσαρμογή στην τεχνική πρόοδο, της Οδηγίας 76/756/ΕΟΚ του Συμβουλίου σχετικά με την τοποθέτηση των διατάξεων φωτισμού και φωτεινής σηματοδότησεως των οχημάτων με κινητήρα και των ρυμουλκούμενων τους.

Οδηγία 2008/98/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19^{ης} Νοεμβρίου 2008, για τα απόβλητα και την κατάργηση ορισμένων οδηγιών.

Οδηγία 2009/125/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Οκτωβρίου 2009, για τη θέσπιση πλαισίου για τον καθορισμό απαιτήσεων οικολογικού σχεδιασμού όσον αφορά τα συνδεδεμένα με την ενέργεια προϊόντα.

Οδηγία 2009/147/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 30^{ης} Νοεμβρίου 2009, περί της διατηρήσεως των αγρίων πτηνών.

Οδηγία 2009/28/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23^{ης} Απριλίου 2009, σχετικά με την προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές και την τροποποίηση και τη συνακόλουθη κατάργηση των οδηγιών 2001/77/EK και 2003/30/EK.

Οδηγία 2009/29/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23^{ης} Απριλίου 2009, για τροποποίηση της οδηγίας 2003/87/EK με στόχο τη βελτίωση και την επέκταση του συστήματος εμπορίας δικαιωμάτων εκπομπής αερίων θερμοκηπίου της Κοινότητας.

Οδηγία 2009/31/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23^{ης} Απριλίου 2009, σχετικά με την αποθήκευση διοξειδίου του άνθρακα σε γεωλογικούς σχηματισμούς και για την τροποποίηση της οδηγίας 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου, των οδηγιών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου 2000/60/EK, 2001/80/EK, 2004/35/EK, 2006/12/EK και 2008/1/EK, και του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1013/2006.

Οδηγία 2009/33/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23^{ης} Απριλίου 2009, σχετικά με την προώθηση καθαρών και ενεργειακά αποδοτικών οχημάτων οδικών μεταφορών.

Οδηγία 2009/72/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13^{ης} Ιουλίου 2009, σχετικά με τους κοινούς κανόνες για την εσωτερική αγορά ηλεκτρικής ενέργειας και για την κατάργηση της οδηγίας 2003/54/EK.

Οδηγία 2010/30/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19^{ης} Μαΐου 2010, για την ένδειξη της κατανάλωσης ενέργειας και λοιπών πόρων από τα συνδεδεμένα με την ενέργεια προϊόντα μέσω της επισήμανσης και της παροχής ομοιόμορφων πληροφοριών σχετικά με αυτά.

Οδηγία 2010/31/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 19^{ης} Μαΐου 2010, για την ενεργειακή απόδοση των κτιρίων.

Οδηγία 2010/75/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 24^{ης} Νοεμβρίου 2010, περί βιομηχανικών εκπομπών (ολοκληρωμένη πρόληψη και έλεγχος της ρύπανσης).

Οδηγία 2011/42/ΕΕ της Επιτροπής της 11^{ης} Απριλίου 2011, για την τροποποίηση της Οδηγίας 91/414/ΕΟΚ του Συμβουλίου ώστε να καταχωριστεί η ουσία flutriafol ως δραστική ουσία και για την τροποποίηση της Απόφασης 2008/934/ΕΚ της Επιτροπής.

Οδηγία 2011/92/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13^{ης} Δεκεμβρίου 2011, για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.

Οδηγία 2012/27/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25^{ης} Οκτωβρίου 2012, για την ενεργειακή απόδοση, την τροποποίηση των οδηγιών 2009/125/ΕΚ και 2010/30/ΕΕ και την κατάργηση των οδηγιών 2004/8/ΕΚ και 2006/32/ΕΚ.

Οδηγία 2013/30/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12^{ης} Ιουνίου 2013, για την ασφάλεια των υπεράκτιων εργασιών πετρελαίου και φυσικού αερίου και την τροποποίηση της οδηγίας 2004/35/ΕΚ.

Οδηγία 2013/43/ΕΕ του Συμβουλίου της 22^{ης} Ιουλίου 2013, για την τροποποίηση της οδηγίας 2006/112/ΕΚ σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθεμένης αξίας όσον αφορά την προαιρετική και προσωρινή εφαρμογή του μηχανισμού αντιστροφής της επιβάρυνσης για τις παραδόσεις ορισμένων αγαθών και την παροχή υπηρεσιών που είναι επιδεκτικά απάτης.

Οδηγία 2014/23/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με την ανάθεση συμβάσεων παραχώρησης.

Οδηγία 2014/24/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις δημόσιες προμήθειες και την κατάργηση της οδηγίας 2004/18/ΕΚ.

Οδηγία 2014/25/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26^{ης} Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις προμήθειες φορέων που δραστηριοποιούνται στους τομείς του ύδατος, της ενέργειας, των μεταφορών και των ταχυδρομικών υπηρεσιών και την κατάργηση της οδηγίας 2004/17/ΕΚ.

Οδηγία 2014/52/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16^{ης} Απριλίου 2014, για την τροποποίηση της οδηγίας 2011/92/ΕΕ σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.

Οδηγία 2015/720/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29^{ης} Απριλίου 2015, σχετικά με την τροποποίηση της οδηγίας 94/62/ΕΚ με σκοπό τη μείωση της κατανάλωσης λεπτών πλαστικών σακουλών μεταφοράς.

Οικονομική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη (UNECE), *Σύμβαση του Aarhus*, Aarhus Δανίας, 25 Ιουλίου 1998, κυρωθείσα στην Ελλάδα με το Ν. 3422/2005 (ΦΕΚ Α΄ 303/13.12.2005).

Ολλανδικό Υπουργείο Υποδομών και Περιβάλλοντος, *De impact van het programma duurzaam inkopen anno 2011*, 2011.

ΟΟΣΑ, *Μέτρηση και μείωση των διοικητικών βαρών σε 13 κλάδους στην Ελλάδα*, Τελική έκθεση Περιβάλλον, ΟΟΣΑ 2014, 39-42.

Π.Δ. 1-22.12.1999 (ΦΕΚ Δ΄ 906/1999) «Χαρακτηρισμός χερσαίων και θαλασσίων περιοχών του κόλπου Λαγανά και των νήσων Στροφάδων ως Εθνικό θαλάσσιο Πάρκο και χαρακτηρισμός ως περιφερειακής ζώνης του Εθνικού θαλάσσιου Πάρκου της χερσαίας έκτασης του δήμου Ζακύνθου (τέως δήμος Ζακυνθίων και κοινότητες Βασιλικού, Αμπελοκήπων και Αργασιού) και του δήμου Λαγανά (τέως κοινότητες Καλαμακίου, Μουζακίου, Κερίου, Παντοκράτορα και Λιθακιάς) νομού Ζακύνθου».

Π.Δ. 148/2009 (ΦΕΚ Α΄ 190/29.09.2009) «Περιβαλλοντική ευθύνη για την πρόληψη και την αποκατάσταση των ζημιών στο περιβάλλον-Εναρμόνιση με την οδηγία 2004/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 21^{ης} Απριλίου 2004».

Π.Δ. 18/1989 (ΦΕΚ Α΄ 8/09-01-1989) «Κωδικοποίηση διατάξεων νόμων για το Συμβούλιο της Επικρατείας».

Π.Δ. 325/2000 (ΦΕΚ Α΄ 266/8-12-2000) «Συγκρότηση, οργάνωση και λειτουργία Εθνικού Κέντρου Περιβάλλοντος και Αειφόρου Ανάπτυξης».

Π.Δ. 84/1984 (ΦΕΚ Α΄ 33/21.03.1984) «Ίδρυση, επέκταση, εκσυγχρονισμός, συγχώνευση και μετεγκατάσταση βιομηχανιών, βιοτεχνιών και αποθηκών μέσα στα όρια του ηπειρωτικού τμήματος του Νομού Αττικής και των νησιών Σαλαμίνας και Αίγινας».

Π.Δ. 519/1992 (ΦΕΚ 519/Δ/28.05.1992) *περί προστασίας, διατήρησης και διαχείρισης του Θαλάσσιου Πάρκου των Β. Σποράδων, σύμφωνα με τα κριτήρια της παρ. 3 του άρθρου 19 του Ν. 1650/1986*.

Πρακτικά Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής, 1975, 421-424, 538, 540, 544, 546 και 548.

Πρακτικά Ζ΄ Αναθεωρητικής Βουλής, 2001, 4851 επόμε. και ιδίως σελ. 4857 και 4859, 4608 επ..

Πρακτικά Επιτροπής Θ΄ Αναθεώρησης του Συντάγματος, 7^η θεματική Ενότητα, Βουλή των Ελλήνων, 2019.

Πρακτικό με αριθμ. 160/2016 Επεξεργασία του Σχεδίου Προεδρικού διατάγματος από το ΣτΕ, με θέμα: «Έγκριση του Ειδικού Σχεδίου Χωρικής Ανάπτυξης του Δημοσίου Ακινήτου (ΕΣΧΑΔΑ) με την ονομασία “Αφάντου Ρόδου” στην περιοχή παραλίας Αφάντου των Δημοτικών Ενοτήτων Αφάντου και Καλλιθέας Δήμου Ρόδου».

Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον 1^ο [1972] OJ C 112/55

Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον 2^ο [1977] OJ C 139/1

Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον 3^ο [1983] OJ C 46/1,

Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον 4^ο [1987] OJ C 328/1,

Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον 5^ο [1993] OJ C 138/1

Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, 6^ο [2002] OJ L 242/1

Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, 7^ο [2013] OJ L 354/ 171

Πρωτόκολλο αριθμ. 1982 *περί των ειδικά προστατευομένων περιοχών της Μεσογείου*, Γενεύη, 3 Απριλίου 1982, κυρωθέν στην Ελλάδα με το Ν. 1634/1986 (ΦΕΚ Α' 104/18/18.07.1986).

Πρωτόκολλο αριθμ. 30 *σχετικά με την εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Πολωνία και στο Ηνωμένο Βασίλειο*, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αριθμ. 115 της 09/05/2008, 0313 – 0314.

Πρωτόκολλο Κιέβου στη Σύμβαση Esproo για τη στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση, Κίεβο, 11 Μαΐου 2003.

Πρωτόκολλο *σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας*, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 310/207.

«Σύμβαση Σιούελ» (Sewel Convention), διαθέσιμη στο: www.parliament.uk/site-information/glossary/sewel-convention.

Συμβούλιο της Ευρώπης, *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης*, Τορίνο, 1961.

Συμβούλιο της Ευρώπης, *Σύμβαση της Γρανάδας*, 3 Οκτωβρίου 1985, κυρωθείσα στην Ελλάδα με το Ν. 2039/1992 (ΦΕΚ 13.04.1992) «Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης».

Συμπεράσματα Κολωνίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 3^{ης} και 4^{ης} Ιουνίου του 1999, διαθέσιμα στο: www.europarl.europa.eu/summits/kol1_en.htm.

Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 11^{ης} Ιουνίου 2001 στο Goteborg, διαθέσιμα στο: www.consilium.europa.eu/en/european-council/conclusions/pdf-

Συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 24^{ης} Οκτωβρίου 2014 στις Βρυξέλλες, διαθέσιμα στο: data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-169-2014-INIT/el/pdf.

Συνθήκη για τη Θέσπιση του Συντάγματος της Ευρώπης, Ευρωπαϊκές Κοινότητες, 2005, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως δημοσιεύθηκε στις 16-12-2004, σειρά C, αριθμ. 310.

Συνθήκη Λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Σ.Λ.Ε.Ε.)

Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Σ.Ε.Ε.)

Συνθήκη του Μάαστριχτ, Μάαστριχτ Ολλανδίας, 7 Φεβρουαρίου 1992.

Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2013, Φεβρουάριος 2014, διαθέσιμη στο: www.bankofgreece.gr/Publications/ekthdkth2013.pdf.

Τράπεζα της Ελλάδος, Νομισματική Πολιτική-Ενδιάμεση Έκθεση 2010, διαθέσιμη στο: [/www.bankofgreece.gr/Publications/Inter_NomPol2010.pdf](http://www.bankofgreece.gr/Publications/Inter_NomPol2010.pdf).

Υπουργείο Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, Πρακτικός οδηγός για τον έλεγχο από το Ελεγκτικό Συνέδριο των δημοσίων Συμβάσεων, Εθνικό Τυπογραφείο, 2011.

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Τροφίμων της Δανίας, *Green procurement is the key to green*, 2012, διαθέσιμο στο: eng.mim.dk/news-archive/2012/okt/20121009-green-procurement.

Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 202/389.

Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με αριθμ. Β4-0410/94 (Ε.Ε. των Ε.Κ., αριθ. C/341/169/5.12.1994).

Ψήφισμα Ηνωμένων Εθνών, 42/87 Επιτροπή Brundtland, Our Common Future, 1987, διαθέσιμο στο: www.un.org.documents/ga/res/4/ares42/-187.htm

Ψήφισμα του Συμβουλίου της 7^{ης} Οκτωβρίου 1997, σχετικά με την εκπόνηση, την εφαρμογή και την επιβολή της κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, διαθέσιμο στο: [eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:31997Y1022\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:31997Y1022(01)).

A Citizen's Guide to the NEPA: Having Your Voice Heard. Washington, D.C., 2, Office of NEPA Policy and Compliance, U.S. Department of Energy. Στον ιστότοπο energy.gov.

Agreement on the European Economic Area - Final Act - Joint Declarations - Declarations by the Governments of the Member States of the Community and the EFTA States - Arrangements - Agreed Minutes - Declarations by one or several of the Contracting Parties of the Agreement on the European Economic Area, Official Journal L001, 03-01-1994.

Atomgesetz, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1985, 1565.

Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity, UNEP/CBD/EYCOP/1/3, διαθέσιμο στο: <https://www.cbd.int/doc/meetings/cop/excop-01/official/excop-01-03-en.pdf>.

Charter for the Environment, διαθέσιμο στο: www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/charter_environnement.pdf

Clinton W.J., *Executive Order No. 12.866, Regulatory Planning and Review*, Federal Register Vol. 58, No. 190, 04.10.1993.

Commission of the European Communities, *Completing the internal Market*, COM (1985) 310, Final.

Commission of the European Communities, *Proposal for a Council Directive Restructuring The Community Framework for the Taxation of Energy Products*, 97/0111(CNS) COM (1997) 30 final.

Commission of the European Communities, *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Integrated Product Policy Building on Environmental Life-Cycle Thinking*, COM (2003) 302, Final.

Commission of the European Communities, *Questions and Answers on Emissions Trading and National Allocation Plans*, 2005, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_05_84.

Commission White Paper on Growth, *Competitiveness and Employment – The challenges and ways forward into the 21st century. Potential Benefits of Integration of Environmental and Economic Policy*, EU Publications, 1994, διαθέσιμο και στο: hop.europa.eu/en/publication-detail/-/publication.

Committee on Economic Affairs, *Government Policy on the Management of Risk*, Τεύχος HL 2005–06, παρ. 73.

Communication from the Commission, *A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development (Commission's proposal to the Gothenburg European Council)*, COM (2001) 0264, Final.

Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, Espoo, 1991, διαθέσιμη στο: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/eia/eia.htm>.

Corporate Europe Observatory (CEO), *EU Emissions Trading System: failing at the third attempt*, 2011.

Corporate Europe Observatory (CEO), *Letting the market play: corporate lobbying and the financial regulation of EU carbon trading*, Carbon Trade Watch, 2011, διαθέσιμο στο: <https://corporateeurope.org/sites/default/files/publications/lettingthemarketplay.pdf>.

Corporate Europe Observatory (CEO), *It is time the EU scraps its carbon Emissions Trading System*, 2013, διαθέσιμο στο: corporateeurope.org/en/pressreleases/2013/02/it-time-eu-scraps-its-carbon-emissions-trading-system.

Corporate Europe Observatory (CEO), *How investor rights in EU trade deals sabotage the fight for energy transition*, 2015, διαθέσιμο στο: corporateeurope.org/en/international-trade/2015/12/polluters-paradise.

Council of Europe, *Collected Edition of the "Travaux Préparatoires"*, 1961.

Council of the European Union, *Renewed of the EU Sustainable Development Strategy-Renewed Strategy*, Annex to Note 10917/06 from General Secretariat of the Council of the European Union to Delegations, 2006.

Council of European Union, *Proposal for a Council Directive amending Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax as regards the temporary application of a generalised reverse charge mechanism in relation to supplies of goods and services above a certain threshold*, ECOFIN 850, 12565/18, Brussels, 28 September 2018.

Department of the Environment, *Policy Appraisal and the Environment*, Her Majesty's Stationery Office, 1991.

EU Commission, *Sixth General Report on the Activities of the Communities*, 1972 (Brussels-Luxembourg, February 1973).

EU Commission, *White Paper on Food Safety*, COM (1999) 719, Final.

EU Commission, *Communication on the precautionary principle*, COM (2000) 1, Final.

EU Commission, *White Paper on environmental liability*, COM (2000) 66, Final.

EU Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Towards a global partnership for sustainable development*, COM (2002) 82, Final.

EU Commission, *Communication from the Commission on impact assessment*, COM (2002) 276, Final.

EU Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the mid-term review of the Sixth Community Environmental Action Programme*, COM (2007) 225, Final.

EU Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on implementing European Community Environmental Law*, COM (2008) 773/4.

EU Commission, *Commission's Impact Assessment Guidelines*, SEC 2009.

EU Commission, *Preparatory Study on Food Waste Across the EU-27*, Technical report, 2010, 054, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/archives/eusd/pdf/bio_foodwaste_report.pdf.

EU Commission, *Taxation Trends in the European Union*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010.

EU Commission, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility*, COM (2011) 681, Final.

EU Commission, *Implementing EU legislation for Green Growth*, Final Report, bio intelligence Service, 2011, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/waste/studies/pdf/study%2012%20FINAL%20REPORT.pdf.

EU Commission, *Commission Staff Working Paper Impact Assessment, Accompanying the document Directive of the European Parliament and of the Council on energy efficiency and amending and subsequently repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/E*, SEC (2011) 779, Final.

EU Commission, *Q&A Emissions Trading: Commission outlines two-step process to reform the European carbon market*, MEMO/12/861, 14/11/2012, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_12_861.

EU Commission, *Commissioner Hedegaard's statement on today's vote by the European Parliament on the backloading proposal*, MEMO/13/343, 16/04/2013, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_13_343.

EU Commission, *Commission Staff Working Document, Regulatory Fitness and Performance Programme (REFIT): Initial Results of the Mapping of the Acquis*, SWD (2013) 401, Final.

EU Commission, *The Economic benefits of the Natura 2000 Network*, EU Publications, 2013, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/financing/docs/ENV-12-018_LR_Final1.pdf.

EU Commission, *Reports 2011, 2012 και 2013*, διαθέσιμες στο ec.europa.eu/justice/fundamentalrights/files/charter_report_en.pdf.

EU Commission, *Commission Staff Working Paper, Better Regulation Guidelines*, SWD (2015) 111, Final.

EU Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *Better regulation for better results - An EU agenda*, COM (2015) 215, Final.

EU Commission, Report from the Commission to the European Parliament and the Council, *Climate action progress report, including the report on the functioning of the European carbon market and the report in the review of Directive 2009/31/EC on the geological storage of carbon dioxide*, COM (2015) 576, Final.

EU Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *Next steps for a sustainable European future European action for sustainability*, COM (2016), 739, Final.

EU Commission, *Enforcing EU environmental law. Benefits and achievements*, 2016, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/enforcing_EU_environmental_law_factsheet.pdf.

EU Commission, *Study to assess the benefits delivered through the enforcement of EU environmental legislation*, Final report, 2016.

EU Commission, *Study concerning the report on the application and effectiveness of the SEA Directive (2001/42/EC) Final study*, 2016, διαθέσιμο στο: ec.europa.eu/environment/eia/pdf/study_SEA_directive.pdf.

EU Commission, *Taxation Trends in the European Union, Data for the EU Member States, Iceland and Norway 2017*.

EU Commission Decision 2017/2112 of 6.3.2017 *on measure/aid scheme/state aid SA.38454 - 2015/C (ex 2015/N/) which Hungary is planning to implement for supporting the development of two new nuclear reactors at Paks II nuclear power station*, COM (2017) 1486, Final.

EU Commission, *White paper on the future of Europe, Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*, COM (2017), 2025, Final.

EU Commission, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council, *A more efficient and democratic decision making in EU energy and climate policy*, COM (2019) 177, Final.

EU Commission, *Special Eurobarometer 487b, Report, Awareness of the Charter of Fundamental Rights of the European Union*, 2019.

EU Commission, *Special Eurobarometer 490, Report, Climate Change*, 2019, διαθέσιμη στο: data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2212_91_3_490_ENG.

EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation, 2013, διαθέσιμο στο: eeas.europa.eu/sites/eeas/files/20131123.pdf.

EU-China Environmental Governance Programme, Final Report, MEP, 2015 διαθέσιμο στο: www.clientearth.org/eu-china-environment-project/.

European Court of Auditors, *Special Report, The integrity and implementation of the EU ETS*, Τεύχος 6, European Union, 2015, διαθέσιμο στο: www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR15_06/SR15_06_EN.pdf.

European Environment Agency (EEA), *Environmental Taxes, Implementation and Environmental Effectiveness*, Environmental Issues Series No 1, Copenhagen, August 1996.

European Environment Agency (EEA), *Application of the Emissions Trading Directive by EU Member States-reporting year 2007*, Technical report, No 3, 2008.

European Environment Agency (EEA), *Environmental tax reform in Europe: implications for income distribution*, Technical report, No 16, 2011.

European Environment Agency (EEA), *Costs of air pollution from European industrial facilities, 2008-2012-an updated assessment*, technical report 20/2014, 10-11-2014, διαθέσιμη στο: <https://www.eea.europa.eu/publications/costs-of-air-pollution-2008-2012>.

European Environment Agency (EEA), *Environmental taxation and EU environmental policies*, Technical report, No 17, 2016.

European Environment Agency (EEA), *European Bathing Water Quality in 2018*, Report No 3/2019, διαθέσιμη στο: <https://www.eea.europa.eu/publications/european-bathing-water-quality-in-2018>.

European Parliamentary Research Service, *Water legislation: Cost of Non-Europe Report*, European Parliament, 2015.

Experts Group on Environmental Law of the World Commission on Environment and Development (WCED), *Environmental Protection and Sustainable Development: Legal Principles and Recommendations*, 1986.

Food and Agriculture Organization of the United Nations, *Sustainable Forest Management Toolbox*, COFO/2014/6.2.

France' s Constitution of 1958 with Amendments through 2008, Constitute, διαθέσιμο στο: www.constituteproject.org/constitution/France_2008.pdf.

General Agreement on Tariffs and Trade, Text of the General Agreement, 1996, διαθέσιμο στο: [/www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf](http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf).

Germany's Constitution of 1949 with Amendments through 2014, Constitute, διαθέσιμο στο: www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014.pdf

Gesetz über die Umweltverträglichkeitsprüfung, UVPG, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1990, 205.

Greenpeace International, *Who's holding us back? How carbon-intensive industry is preventing effective climate legislation*, 2011, διαθέσιμο στο: www.globalsustain.org/files/WhosHoldingUsBack.pdf.

Green tape: Environmental regulations may not cost as much as governments and businesses fear, The Economist, 2015, διαθέσιμο στο: www.economist.com/news/finance-and-economics/21637411.

House of Commons, Environmental Audit Select Committee, *The role of carbon markets in preventing dangerous climate change*, The fourth report of the 2009–10 session, 2009, διαθέσιμο σε: publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmenvaud/290.pdf.

House of Commons, International Development Committee, *UK implementation of the Sustainable Development Goals*, First Report of Session 2016–17, 2016.

House of Lords, House of Commons “Joint Committee on Human Rights”, *A Bill of Rights for the UK?* Twenty-ninth Report of Session 2007-2008, HL Paper 165-1, HC 151-1, 2008.

House of Lords, *Opinions of the Lords of Appeal for Judgment in the cause C R Smith Glaziers (Dunfermline) Limited (Appellants) v. Commissioners of Customs and Excise (Respondents) (Scotland) on Thursday 20 February 2003*, Session 2002-03 [2003] UKHL 7, διαθέσιμο στο: publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd030220/glaz-1.htm.

International Association for Impact Assessment, *Principles of Environmental Impact Best Practice*, 1999.

International Court of Justice, *Legality of the threat or use of nuclear weapons-Advisory Opinion*, 08-07-1996.

International Labour Organization-International Institute for Labour Studies-European Union, *The double divided and environmental tax reforms in Europe*, EC- IILS Joint Discussion Paper Series No 13, 2011, διαθέσιμο στο: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_194183.pdf.

International Monetary Fund, *Annual Report of the Executive Board for the Financial Year Ended April 30*, 1996, διαθέσιμη στο: www.imf.org/en/Publications/AREB/Issues/2016/12/31/Annual-Report-of-the-Executive-Board-for-the-Financial-Year-Ended-April-30-1996.

International Renewable Energy Agency (IRENA), *REmap 2030, A Renewable Energy Roadmap, Summary of findings*, 2014, διαθέσιμο στο: www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2014/IRENA_REmap_summary_findings_2014.pdf

Ksentini Report of Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities in 1994 “Draft Principles on Human Rights and the Environment”, διαθέσιμη στο: www.globalhealthrights.org/wp-content.

Legal Brief, Sustainable Developments in Recent WTO Law and “Jurisprudence” for the 2003 Fifth Session of the Ministerial Conference of the World Trade Organization Cancun, Sept. 10-14, 2003, διαθέσιμο στο: cisdl.org/wp-content/uploads/2018/05/Sustainable-development-in-WTO-Jurisprudence-2003.pdf.

Millennium Ecosystem Assessment, *Ecosystem and Human Well-being: A Synthesis*. Island Press, 2015.

National Research Council, *Understanding Risk: Informing Decisions in a Democratic Society*, National Academy Press, 1996.

Scrap ETS, *No EU Emissions Trading Scheme*, Wordpress, 2015, διαθέσιμο στο: scrap-the-euets.makenoise.org/KV/.

Obama B., *Executive Order No. 13.563, Improving Regulation and Regulatory Review*, Federal Register Vol. 76, 18.01.2011.

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), *Guiding principles concerning international economic aspects of environmental policies*, C(72) 128, διαθέσιμη στο: www.oecd.org/officialdocuments.

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), *Environmental Outlook to 2030, Summary in Greek, -ΟΟΣΑ, Περιβαλλοντική προοπτική έως το 2030, Περίληψη στα ελληνικά*, 2008, διαθέσιμο στο: www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/40203657.pdf.

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), *The Polluter Pays Principle*, 2008.

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), *The Value of Statistical Life: A meta-Analysis, Working Party on National Environmental Policies, Environment Policy Committee*, ENV/EPOC/WPNEP (2010) 9/FINAL, 2012, διαθέσιμο στο: [www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ENV/EPOC/WPNEP\(2010\)9/FINAL&doclanguage=en](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ENV/EPOC/WPNEP(2010)9/FINAL&doclanguage=en).

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), *Mapping out good practices for green public procurement*, GOV/PGC/ETH (2013) 3, OECD, Paris, διαθέσιμο στο: www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf.

Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), *Cost and Benefit Analysis and the Environment-Resent Developments*, 2016.

Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development, διαθέσιμο στο: www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf.

Public Health Act 1848, διαθέσιμο στο: www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/towncountry/towns/tyne-and-wear-case-study/about-the-group/public-administration/the-1848-public-health-act/.

Public Procurement Indicators, 2015, DG GROW G4 - Innovative and e-Procurement.

Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment, I.C.J. Reports 2010.

Report of the UN Conference on the Human Environment, *Declaration of the UN CONFERENCE ON THE Human Environment*, 1972.

Sen A./Stiglitz J./Fitoussi J.-P., *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, διαθέσιμη στο: www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/overview-eng.pdf.

Strahlenschutzvorsorgegesetz, StrVG, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1986, 2610.

The Constitution of Sweden the fundamental laws and the Riksdag act, Sveriges Riksdag, 2016.

The EU Emissions Trading System (EU ETS), *European Commission's Report*, EU Publications, 2016, διαθέσιμη σε: ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/factsheet_ets_en.pdf.

The G20 Seoul Summit Leader's Declaration, par. 68, 11-12 November 2010, διαθέσιμη στο: www.fsb.org/wp-content/uploads/g20_leaders_declaration_seoul_summit_2010.pdf.

The Precautionary Principle and GMOs: taking a scientific approach to risk, Greenpeace Briefing, 2002, διαθέσιμο σε www.greenpeace.org/archive-eu-unit.

The Working Group for Environmental Law, *The Right to a Humane Environment: Proposal for an Additional Protocol to the European Human Rights Convention*, 1973.

United Nations (UN), *Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Declaration of the UN CONFERENCE ON THE Human Environment*, 1972.

United Nations (UN), The State of Play of the Clean Development Mechanism, Review of Barriers and Potential Ways Forward, 2009, διαθέσιμο στο: unctad.org/en/Docs/ditcbcc20093_en.pdf.

United Nations (UN), *Human Rights Council, Resolution on Human Rights and the Environment*, A/HRC/19/L.8/Rev.1, 20 March 2012.

United Nations (UN), *The Future We Want, Outcome document of the United Nations Conference, On Sustainable Development Rio de Janeiro, Brazil, 20–22 June 2012*, διαθέσιμο στο: sustainabledevelopment.un.org/content/documents/733FutureWeWant.pdf.

United Nations (UN), *Report of the Secretary-General, Intergenerational solidarity and the needs of future generations*, UN Doc A/68/322, 2013 διαθέσιμο στο: sustainabledevelopment.un.org/content/documents/2006future.pdf.

United Nations (UN), *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, General Assembly, A/RES/70/1, 2015, διαθέσιμο στο: [sustainabledevelopment.un.org/content/documents/6754Technical%20report%20of%20the%20UNSC%20Bureau%20\(final\).pdf](https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/6754Technical%20report%20of%20the%20UNSC%20Bureau%20(final).pdf).

United Nations (UN), *Global Environment Outlook–GEO-6: Healthy Planet, Healthy People*, Cambridge University Press, 2019.

Umweltauditgesetz - UAG, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1995,1591.

Umwelthaftungsgesetz, UmweltHG, Federal Law Gazette, BGBl. I, 1990, 2634.

United Nation Environmental Program (UNEP), *Year Book 2008: An Overview of our Changing Environment*, διαθέσιμο στο: wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/7641.

United Nation Environmental Program (UNEP), *Green Economy Report: A Preview*, 2010.

United Nation Environmental Program (UNEP), *Towards a Green Economy, Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*, 2011, διαθέσιμο στο: all62.jp/ecoacademy/images/15/green_economy_report.pdf.

White Paper, *This Common Inheritance*, Her Majesty's Stationary Office, 1991.

World Bank, *World Development Report 1992: Development and the Environment*, Oxford University Press, 1992.

World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, 1987.

World Health Organization (W.H.O.), *Health Aspects of Human Rights: With Specific Reference to Developments in Biology and Medicine*, 1976.

World Health Organization (W.H.O.), *Our Planet, Our Health, Our Future Human health and the Rio Conventions: biological diversity, climate change and desertification*, 2012.

WWF Hellas-Sandbag, *Η εφαρμογή του Συστήματος Εμπορίας Δικαιωμάτων Εκπομπών στην Ελλάδα*, 2013.

WWF Ελλάς, *Νόμος και Περιβάλλον στην Ελλάδα*, Συνοπτική Έκθεση, 2017.

WWF Ελλάς, *Έκθεση παραβιάσεων της νομοθεσίας της Ε.Ε. από το Σχέδιο Διαχείρισης Λεκανών Απορροής Ποταμών Υδατικού Διαμερίσματος Κεντρικής Μακεδονίας*, Ιανουάριος 2015, διαθέσιμο στο: www.wwf.gr/images/pdfs/WWF-Report-to-European-Commission-Skouries.pdf.

WWF Ελλάς, *Επιπτώσεις του υποέργου Σκουριών των Μεταλλουργικών-Μεταλλευτικών Εγκαταστάσεων Χαλκιδικής στα επιφανειακά ύδατα της περιοχής*, αριθμ. πρωτ. 139/12.04.2012, 2012, διαθέσιμο στο: www.wwf.gr/images/pdfs/Ltr_AEPO_Ellinikos_Chrysos.pdf.

Δ. ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- Νομολογία ΣτΕ: Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών «ΝΟΜΟΣ» lawdb.intrasoftnet.com
- Νομολογία Δ.Ε.Ε. και Π.Ε.Δ.: curia.europa.eu/juris/recherche.jsf
- Νομολογία Ε.Δ.Δ.Α.: hudoc.echr.coe.int
- Νομολογία “Conseil d'État” Γαλλίας: www.conseil-etat.fr/ressources/decisions
- Νομολογία “High Court of Justice” Ην. Βασιλείου: www.judiciary.uk/court/high-court
- Νομολογία “Supreme Court” Η.Π.Α.: supreme.justia.com/cases/federal/us
- Νομολογία “Bundesverfassungsgericht” Γερμανίας: www.bundesverfassungsgericht.de
- Παγκόσμιος Κατάλογος Συνταγματικών Χαρτών: www.constituteproject.org
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή: ec.europa.eu/environment/eussd
- Διακυβερνητική Επιτροπή για την Αλλαγή του Κλίματος: www.ipcc.ch/reports
- Ελληνικό Υπουργείο Περιβάλλοντος: www.ypeka.gr/el-gr